De Gids. Jaargang 43

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1879

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001187901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

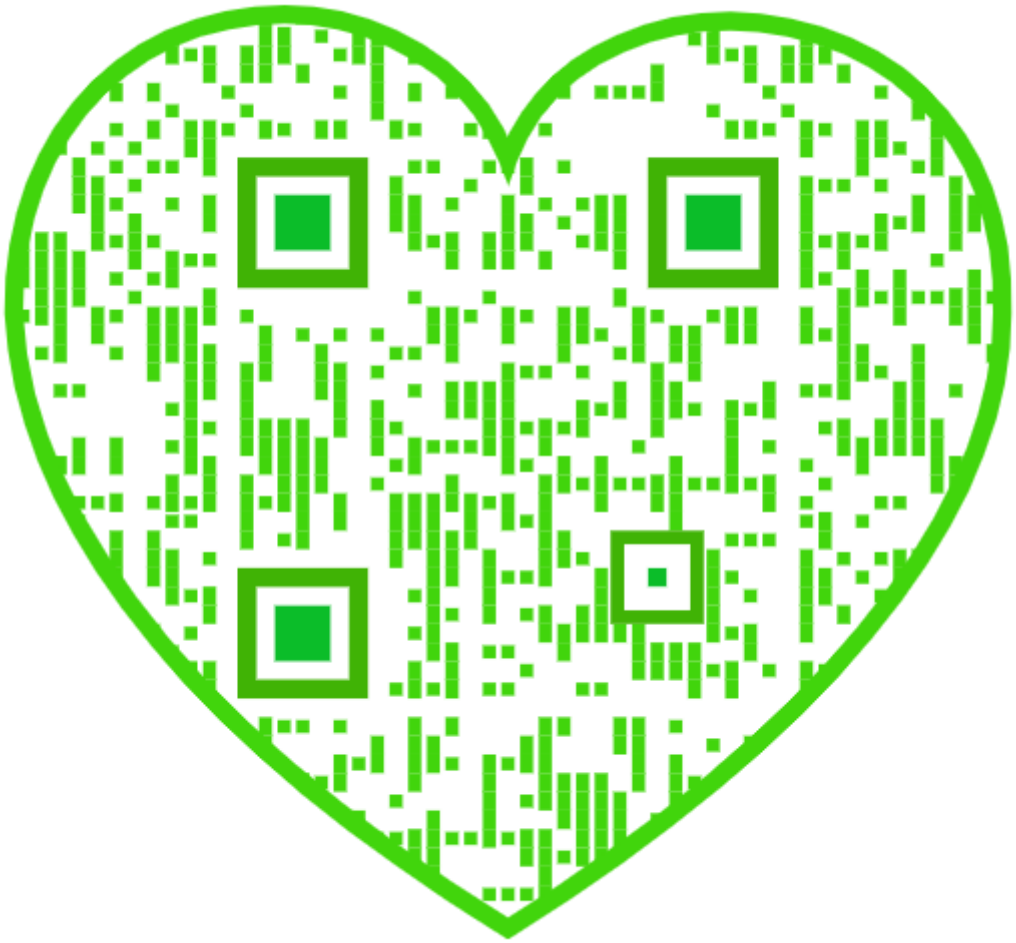

Vondels woning.

Nog slechts weinige maanden en het zal twee eeuwen geleden zijn, dat zich daar van die eenvoudige huizinge op den Singel, schuins tegenover de Warmoesgracht, een stille lijkstoet bewoog, en den weg koos, die naar de Nieuwe kerk leidde.

Een veertien-tal vrienden, op begeerte van den overledene tot dezen laatsten liefdedienst uitgenoodigd, allen beoefenaars van de dichtkunst, al waren zij geen dichters van den eersten rang, droegen, gelijk de gildebroeders hunne dooden, een groot man ter laatste rustplaats. Het achtbaar hoofd, dat nog slechts enkele oogenblikken te voren door de achtergebleven betrekkingen voor de laatste maal met eerbiedig liefdevolle blikken was gadegeslagen, had heugenis van 92 jaren. Al sierde een krans van zilveren lokken den krachtig gebouwden schedel, het brein had tot voor weinige jaren zijne jeugdige frischheid bewaard, het vuur, dat er in gloeide, was pas sedert kort verdoofd, het bijtende vernuft had den grijzen dichter nooit geheel begeven. Al gingen er jaren van miskenning beurtelings met jaren van waardeering, jaren van huiselijk leed na jaren huiselijk lief, maatschappelijke welvaart of geldelijken achteruitgang voor dien grooten geest voorbij, hij scheen den storm der tijden te kunnen trotseeren, den drang der omstandigheden te kunnen weerstand bieden. Hij bezweek niet, dan nadat de tand des tijds zijne sloopende werking ook op dat ijzeren gestel had doen gelden.

Meen daarom niet dat de man, die daar ten grave werd gedragen, een wezen was ongevoelig voor het leed, dat hem of de zijnen trof; dat hij onverschillig was voor de groote gebeurtenissen die zijne tijdgenooten beroerden. Integendeel. Niemand, die door zijn woord twee, ja meer menschengeslachten zóó inspireerde als hij, die nu eens zelf bezield door een edel beginsel, zijne medeburgers te bezielen wist, dan weer een auditorium vermocht te boeien door de versregels die van het tooneel van den Amsterdamschen Schouwburg weerklonken;

niemand die beter hier een geestig epigram, een passend bijschrift wist te vervaardigen, daar schooner de lier sloeg, wanneer het gold een jeugdig bruidspaar in Hymen's gilde te verwelkomen, of dieper de fijnste snaren des gemoeds wist te treffen, wanneer ze in zijn binnenste waren geroerd.

't Verwondert ons niet, dat die veertien broeders, al kromden zij niet onder den lichten last van 't stoffelijke omhulsel, gebukt gingen onder het leed, dat hen door den dood van hunnen voorganger trof; dat zij bewust waren van het feit, de laatste eer te mogen bewijzen aan den prins der Nederlandsche dichters, groot in zijn epos, groot in zijn karakter, groot in zijn ongeluk, aan Joost van den Vondel.

Nog slechts weinige maanden en het zal twee eeuwen geleden zijn, dat zich daar een eenvoudige lijkstoet bewoog, die al wat er restte van zooveel groots, aan den geheiligden bodem ging toevertrouwen.

De jaren die dat tijdstip van het tegenwoordige scheiden, hebben geene af breuk gedaan aan de waardeering van dien grooten geest. Oud-Holland ging met mannen als Hooft, van Baerle, Brandt en de Decker, met Vos, Westerbaen, Victorinus en Broekhuizen, met van Ollefen en Lulofs voor, en het jonge Holland bleef niet achter. Ja, men zou bijna durven beweren dat den jongeren geslachten van die waardeering het leeuwendeel toekomt (zie Aanteekening I). Van Lennep, Alberdingk Thijm en van Vloten, Lina Schneider en wie niet al meer, zijn hem gevolgd in leven en streven, in werken en denken, hebben den held van twee eeuwen opgeroepen uit zijne laatste rustplaats, het dorre gebeente hebben zij vleesch en bloed gegeven, en Vondel leeft weer, met den cyclus waarin hij zich bewoog, te midden van het volk dat hij het zijne noemde, Vondel is gepopulariseerd in de hoofdstad, die het schoonste plekje, haren drassigen bodem ontwoekerd, hem opdroeg.

Zoo er al volken zijn die geen prijs stellen op de historische herinneringen of op 't instandhouden van tradities, het Nederlandsche voorzeker niet. Het piëteitsgevoel is daar Goddank nog niet verstikt, en al teert het ook thans wellicht wat veel op de groote daden van het voorgeslacht, eene natie die dat voorgeslacht voor oogen houdt, is, noch wordt ooit eene nation éteinte, omdat zij juist in de geschiedenis de beste school vindt voor hare onafhankelijkheid. Aan zulk een piëteitsgevoel werd gehoor gegeven, toen eenige vrienden en vereerders van Vondel

te zamen kwamen en eene Vondel-Commissie vormden, met het doel om den gedenkwaardigen datum van 5 Februari 1879 niet ongemerkt voorbij te laten gaan en zoo mogelijk te doen strekken om Vondels werken in nog ruimeren kring bekend te maken. Welke de plannen van dit commité zijn, is mij niet bekend. Ik meen echter dat ieder die in staat is iets bij te dragen tot het welslagen van hun streven, daartoe gehouden is. Veel meer nog is hij, die eene nieuwe, zij het ook eene kleine mededeeling weet te doen, die van belang is voor de levensgeschiedenis van den Nederlandschen dichter bij uitnemendheid, verplicht dat ter algemeene kennisse te brengen.

Jaren lang heeft men geweten dat Vondel bij zijn huwelijk in 1610 reeds 14 jaren in de Kerkstraat - dat gedeelte der Warmoesstraat dat, tusschen den Vijgendam en de Oude kerk gelegen, sedert meer dan twee eeuwen den geüsurpeerden naam van Warmoesstraat draagt - woonde. Men weet dat hij van daar zijne woning naar de Prinsengracht bij de Beerenstraat overbracht, en dat hij, gelijk wij reeds opmerkten, op den Singel tegenover de Warmoesgracht overleed. In weerwil van velerlei nasporingen is men er niet in geslaagd te ontdekken, welk huis in de Warmoesstraat door hem werd bewoond, onder welk dak hij het grootste gedeelte van zijn werkzaam leven sleet. Terwijl men u in 't buitenland, om slechts weinigen te noemen, een Shakespeare-huis, een Schiller- of Goethe-huis weet aan te wijzen, is in de Amstelstad het Vondel-huis niet bekend. Vraagt ge daarentegen naar het huis van de Ruyter, of van Rembrandt, de eerste de beste voorbijganger zal er u - mits ge u maar niet aan 't ander einde van de stad bevindt - brengen.

Wellicht vindt ge hierin het bewijs, dat de Hollander van voorheen en van thans het meer hield met daden dan met woorden, dat hij meer ophad met plastische dan met abstracte kunst? Of wellicht meent ge ook, dat ik mij vergis, en ge voert mij in triomf naar de Warmoesstraat, op den hoek van de Oudebrugsteeg, waar met zooveel letters te lezen staat, dat de sigaren-verkooper in Vondels huis woont. En gisteren, had ik u dan geantwoord, bracht mij een ander juist voor dienzelfden, kortelings van fraai antiek in leelijk nieuwerwetsch verbouwden gevel, met even weinig schijn van waarheid, mij verzekerende, dat Duc d'Alf, bloedgieriger memorie, dáár verblijf hield.

Inderdaad, gij vergist u, vriendelijke leidsman! Gij hebt geloof gehecht aan een praatje van het volk, dat zoo spoedig

meent, dat een mooi oud huis, en mannen van beteekenis uit den goeden ouden tijd, toen de levensmiddelen nog goedkoop waren en het verdienen gemakkelijk was, onafscheidelijk bij elkaar passen. In 't midden der XVIIe eeuw werd dit huis, dat om zijne voor den handel voordeelige ligging meer dan om zijne ruimte of grootte eene huurwaarde van ƒ 800 werd waardig gekeurd, bewoond door den eigenaar Antony Coenraedtsz, een onbekende grootheid, die nauwelijks in eene of andere familie is thuis te brengen, omdat hij, als de meeste inheemsche burgers uit die dagen, geen eigenlijken familienaam draagt; waarschijnlijk een gezeten winkelier die zich de weelde kon veroorlooven een aanmerkelijk deel van zijn kapitaal voor eene eigene woning vast te zetten; want, berekend naar den verkoopprijs van andere perceelen in de nabijheid, die voor dezelfde prijzen waren verhuurd, moest een eigenaar van huizen tevreden zijn, wanneer hij door deze belegging ± 3¼ pCt. van zijn geld maakte, hetgeen niet meer of niet minder was dan de gemiddelde rentestandaard in die dagen. Antony Coenraedtsz was derhalve zóó bemiddeld, dat hij omstreeks een kwart tonne gouds uit zijne zaken kon missen.

Herinnert ge u nog dat schilderachtige geveltje in hollandsche renaissance opgetrokken, met zijn bevallige trapjes, zijn keurig gesmede muurankers en zijn sierlijk beeldhouwwerk, geschakeerd als het was met zijn witte benthemer hoeksteentjes, tusschen de helder gekleurde muren? Kunt ge ze u voorstellen, die schilderijen en prenten van oude of levende meesters, die u een indruk gaven van eene hollandsche straat in eene stad vol leven en bedrijvigheid als waarin Amsterdam zich kon verheugen tegen 't midden der XVIIe eeuw? Ge weet, dat het toen een tijdperk van bloei was; Vondel zegt het:

> Amsterdam was nooit zoo krachtig
> Op gewonnen slagh of steê,
> Als op d' inkomst van de vreê.

Welnu! werk die indrukken in uwe weelderige fantasie tot een schilderachtig geheel om, bevolk het met het krachtige ras van breedgeschouderde mannen, *os humerosque Deo similis*, gelijk Rembrandt ze u maalde, voeg daar nog een enkelen Aziaat of donkerkleurigen Afrikaan aan toe, werp - om zelf geen anachronisme te zijn - uwe stijve XIX^{e}eeuwsche kleeding

weg, hul u in dien zwierigen mantel, laat uit de korte broek uwe mollige kuiten flink te voorschijn komen, druk op uwe golvende lokken den slappen vilten hoed, die hier of daar wel eene nonchalante deuk mag hebben, en zie om u heen! Het ziet er schilderachtig uit in de Warmoesstraat, al treft ge het, dat in plaats van door een vroolijk tintelend zonnetje uw tafereel door het getemperde licht van eenen met hollandsche regenwolken benevelden hemel wordt beschenen. Welk een vertier, welk eene levendigheid!

In de Warmoesstraat van de XVIIe eeuw woont nog een deel van de kern der burgerij. Wel is zij, sedert de stadsregeering de Heeren- en Keizersgrachten van de Brouwers- tot de Leidschegrachten had laten rooien, beduidend in aanzien achteruitgegaan, wel is er de volte verminderd sedert de Keyser's Beursgebouw het Rokin sierde, wel weerklinkt er niet meer, als in de tijden van vóór de alteratie, de plechtige zang, de statige tred van ‘de gemeyne pryesteren ende cnapen van den Chore van Sinter Nyclaes parochie kerck’, toch heeft zij haren ouden luister nog gansch niet verloren. Regeeringspersonen achten het nog geenszins ongepast daar verblijf te houden. Ziet gij, bij voorbeeld, ginds naast de woning van IJsbrand van Rhijn, des schepen Jacob's kleinzoon, het huis waar de ‘Meercat’ in den gevel staat en ‘Ceulen’ uithangt, het vijfde huis van de St. Annastraat gaande naar de zijde der Oude kerk? Daar woont de Edele Heer Roetert Ernst, sedert 1644, dus reeds vier jaren, commissaris van de zeezaken. 't Is een man die 't nog ver zal brengen, want kondet ge in de toekomst lezen, dan zoudt ge weten, dat hij in 1651 van dit ambt gepromoveerd zal worden tot commissaris van de kleine zaken, om in 1653 plaats te nemen in de schepenbank onder mijne Heeren van den Gerechte. Roetert Ernst behoort tot eene aanzienlijke familie, al waren al zijne agnaten nog niet kenbaar door den familienaam Roeters, die eene latere generatie van patronym tot geslachtsnaam verhief. En hij was, dank zij den stokvischhandel zijner voorouders, waarvan zijn wapen u kan spreken, bovendien rijk genoeg - in Amsterdam was ook toen reeds rijkdom een criterium voor aanzienlijkheid - om aan Dr. Egbertsz (misschien wel Dr. Sebastiaen's erven), zijn huisheer, de aanmerkelijke som van ƒ 900 huur te betalen.

Schuins daartegenover, in het huis waar ‘Gend’ in den gevel staat (zie Aanteek. II), daar woonde nog kort te voren Frans

of François Bruijningh, een man, die wel niet tot de ‘heeren’ behoorde, maar die toch een hoogst gewichtig ambt ten stadhuize

> ..... dat lang van hem beseten
> Van zijn oprechtigheyd en onbevleckt geweten
> Getuyghenisse droeg

bekleedde; een man, van wien met recht kon gezegd worden:

> ..... wiens ooren altijdt vol
> Bedruckte klaghten zijn, en dick om ruste wenschen
> Wanneer hij wort omringht van radeloze menschen,

daar hem het ambt van Secretaris der Desolate Boedelskamer, reeds bij hare oprichting in 1643, werd toevertrouwd. De eervolle betrekking die hij bekleedt heeft ook de goede zijde dat zij finantieel geen geringe voordeelen afwerpt, waardoor onze Bruyningh dan ook in staat wordt gesteld in een huis van ƒ 800 huurwaarde te wonen. 't Schijnt hem echter op den duur in de Warmoesstraat te druk geworden te zijn; de man had dan ook - ge zult het moeten toestemmen - als hij thuis was recht om zijn wensch naar rust bevredigd te zien. In 1647 verliet hij het, en de eigenaar betrok het zelf. In dien eigenaar herkennen wij Pieter van Bueren, den gelukkigen echtgenoot van de schoone Ida van Gerwen (zie aanteek. III), eene jonkvrouwe uit brabantsch bloed gesproten, in hare bruidsdagen, die den 28sten Maart 1634 aanvingen, eene ronde schalke 18-jarige ‘met putjes op de kaecken’ en die inderdaad uit het zuidelijker stamland eene ietwat hartstochtelijke natuur had geërfd; althans Vondel oordeelde het geraden ter hunner bruiloft de hulp van 't westewindeke in te roepen, om

> ..... de lieve lippen
> Die, in 't kussen onversaet
> Zich verpijnen zonder maet,

kon 't zijn te verfrisschen. De bruigom, even oud als Vondel's stamhouder, woonde toen niet ver van zijne bruid in de Warmoesstraat, wellicht in 't zelfde huis dat wij hem kort geleden weer zagen betrekken en waardoor hij een buurman van Vondel was. Yda's leven spoedde zich rustig voort, bijna onder 't oog van hare magen, want slechts weinige huizen verder, tegenover de St. Annastraat, in 't ouderlijke huis, woont Matthijs van Gerwen Isaacszoon, haar broeder. Beide echtgenooten zijn inmiddels een dagje ouder

geworden, en dat is ook het eenige wat ik u van hen kan vertellen, want die buren hebben hunne bekendheid bij het nageslacht alleen aan het bruiloftsvers, waaruit ik citeerde, te danken.

Waar eene goede verstandhouding met zijne buren al niet goed voor kan zijn! - In dit opzicht voorwaar zijn wij er bij vroeger niet op vooruitgegaan. Thans kent men zijne buren nauwelijks; men hoorde nooit den naam van hem die weinige huizen verder woont. Vroeger gaf de buurschap een band die den familieband vrij nabij kwam. Men sprak elkaar, stelde er prijs op elkaar nader te leeren kennen; de weerbare manschap ontmoette elkaar onder 't schuttersvendel der wijk; het noodzakelijke buurpraatje van de deftige huismoeders en van de hoopvolle jonge dochters mocht niet ontbreken; men noodde elkaar op zijne feesten, op de bruiloften zijner kinderen en.... van een bruiloft komt een bruiloft..... 't gebeurde niet zelden, dat de buurschap aanleiding gaf tot het knoopen van eene zoete vrijaadje. Wilt ge naast het voorbeeld van Pieter van Bueren nog eenige anderen? Dan noem ik u, om van de dubbel verzwagerde Warmoesstraters Joost van den Vondel en Hans de Wolff, die slechts door zes huizen van elkander gescheiden waren, niet te spreken, Rebecca de Wolff, Vondels nicht, die sedert haar huwelijk met Gilbert de Flines Philipsz. schuins op Vondels woning zag, en Jacob de Wolff uit den witten Wolff, broeder van Rebecca, die in 't huwelijk trad met Catharina Coesveld, wier ouderhuis van Vondel's woning aan de andere zijde toevallig ook zes huizen verwijderd was.

Doch laat ons middelerwijl niet vergeten den blik te wenden naar een ander huis, waar ‘de bonte mantel’ in den gevel staat en dat daardoor schijnt aangewezen als het stamhuis van de familie Bontemantel, waaruit de verdienstelijke Oranjegezinde Schepen en Raad Hans Bontemantel geboren werd, een man, die door zijne nagelaten handschriften een welverdienden naam bij alle voorstanders van de geschiedenis van Amsterdam heeft verworven. In dat huis woonde voor weinige jaren Cornelis van Campen, thans behoort het nog aan zijne erfgenamen, die 't verhuurden aan Gerrit van Schayk. Cornelis van Campen, Vondels buurman ter linkerzijde, is niet even onbekend gebleven als het echtpaar waarvan ik u zoo even sprak. Cornelis van Campen was een rederijker, die, naar een tijdgenoot getuigt,

..... met kunst 't gemeen beloop der dingen
Het nut der deugt, en 't quaet der ondeught (wist) te zingen.

Hij heeft lang lier en snaren kunnen stemmen, althans in 1635 was hij reeds hoog bejaard, en vermoedelijk is hij in 1638 overleden. Het huis dat hij bewoonde werd dus minstens een tiental jaren door zijn zoon Nicolaas, den bouwmeester van den schouwburg, in 1634 Raad der stad, met zijne overige erven in het gemeen gehouden. Zijn hooge leeftijd maakt het waarschijnlijk, dat hij dezelfde Cornelis van Campen Jacobsz is, die den 17^{den} October 1602 op 38jarigen leeftijd ondertrouwde met Catharina Queeckel Cornelisdochter. In 1635 moet hij dan 71 jaren oud zijn geweest. Vondel heeft hem blijkbaar zeer goed gekend; hunne buurschap zal daartoe in de eerste plaats aanleiding hebben gegeven, en uit het feit, dat bij dien ondertrouw des bruidegoms oom Roemer Visscher getuige was, zal het, dunkt mij, niet te gewaagd zijn om te beweren, dat in zijn huis Vondels kennismaking met Tesseltje en Anna Visscher, van Campen's volle nichten, plaats had.

Gaat ge thans nog eenige schreden verder, dan vindt ge tusschen de Wijde- en Enge Kerksteeg, bijna tegenover 't huis van Hans de Wolff, de woning van den Edelen Heer Claes Pancras, dien gij, wanneer ge een langdurig rechtsgeding aanhangig hebt, in 1650 in 't Edel Achtbare College van Schepenen zult terugvinden en wien het nog beschoren is burgemeester te worden. Thans is hij nog pas drie jaren getrouwd met Petronella Jorisd^{r}. de Waert, en hij had zich dus tevreden kunnen stellen met een huisje van ƒ 500 huurwaarde van zijn schoonvaders erfgenamen in huur te nemen. Hij denkt er echter reeds over - ik kan u dit wel *sub rosa* meedeelen, ge zult er geen misbruik van maken - om dit huisje aan te koopen. Pancras is geen onbekende voor Vondel. Zijn huwelijk werd door Vondel bezongen, en als er in 1649 rouw zal komen over zijn huis, over de geheele stad, door 't afsterven van zijn vader, den burgemeester Gerbrant Claesz Pancras, den ‘opreghten’ Pancras, die

> Een toevlught was voor menigh huis,
> Een blijde troost der ouderloozen,

dan zal het Vondel zijn, die bij ‘de doodbaer’ een woord uit het hart tot het hart spreekt, een woord dat nog in Claes Pancras' gemoed weerklank zal vinden, als hij den 10^{den} Augustus 1668 in zijne kwaliteit van Oud-Burgemeester te stemmen zal hebben over Vondels pensioen.

Doch ik hield u reeds te lang voor zijn huis staande. Gilbert

de Flines de oude, zijn overbuurman, ziet ons reeds vragend van onder den luifel van zijne woning aan. Gij wilt liever eens een kijkje nemen op den Dam, die rondom de Waag vol ligt met koopmansgoederen. In uwe haast hebt ge geen oogen voor de schilderachtige geveltjes, noch voor de bont beschilderde uithangborden aan hunne sierlijk bewerkte ijzers. Ge bemerkt den notaris Jean de Bary niet, die juist voor zijn deur stond; ge vergeet eene vriendschappelijke groete te brengen aan den zijdehandelaar Balthazar de Neufville, die 't derde huis benoorden de St. Annastraat bewoont, en ge zoudt inderdaad in twee stappen aan den Middeldam zijn geweest, hadt gij niet gehoor moeten geven aan den dringenden wenk van den koopman Jan van Wickevoort, die sedert den dood van zijn vader, den uit Antwerpen gerefugieerden Jasper van Wickevoort (zie Aanteek. IV), het huis naast het noorder hoekhuis van de Papenbrugsteeg bewoont en die u zal kunnen zeggen wat het laken van uwen mantel kost, of wat de ‘Waerdeyns van de draperyen der Laekenen’ in hunne jongste vergadering besloten hebben. Uit vrees van voor onbescheiden uitgekreten te worden, verzel ik u niet binnen diens woning.

Haastige vreemdeling! hadt ge dan geen oog voor dat huis tusschen de huizen ‘Gend’ en ‘de bonte mantel’ gelegen, waar ge een gevelsteen met de afbeelding van een vaartuig en het opschrift ‘de Kraeck’ zoudt hebben opgemerkt? 't Is waar, de eenvoudige kousenwinkel lokte u niet tot eene nadere beschouwing uit, en 't uithangbord, verkleurd, verweerd en verroest als het is door langdurigen dienst - 't hangt er immers reeds sedert 1596 - was er niet naar om in het oog te vallen. 't Is dan ook geen voornaam koopman van edelen bloede of van patricischen huize die hier woont, slechts een nederig lid van 't Cramersgilde houdt hier verblijf; doch dit belet niet, dat gij terstond den indruk zoudt hebben gekregen, dat in dit huis de zetel is van eene oude gevestigde firma, die de oud-Hollandsche ‘trou’ niet te schande maakt, al gaan de zaken in de laatste jaren helaas niet zeer voorspoedig, en al behoorde zij niet meer tot de duizenden dergenen die ‘genot maeiden’ uit

> Het Koopsaet, eêl en milt van aert,
> Dat goude en zilvre Oesten baert.

Maar dat was ook voor een groot deel hieraan te wijten, dat de toekomstige erfgenaam der firma geen nieuw leven aanbracht

in het jaren heugende handelshuis, en het tegenwoordige hoofd meer gevoel heeft voor de schoonheden der klassieke schrijvers, dan voor 't schoone weefsel van zijn handelsartikel, meer doortrokken is van den geest die den man tot dichter, dichter bij uitnemendheid stempelt, dan vervuld met gedachten aan den bloei zijner nering, en zich derhalve vrijer beweegt op 't hooge huis te Muyden, dan op de Beurs te Amsterdam te midden van

> den Burgerzwarm van d' oude en nieuwe zij
> En al 't uytheemsche bloet.....

In deze eenvoudige woning, waarvan ik niet zal trachten het uiterlijk te beschrijven, uit vrees van de waarheid te kort te doen, woont Vondel. Daar werkte hij, daar schreef hij de verzen, die geslachten in verrukking brachten en den naneef twee woorden op de lippen tooverden, eene hulde even kort als kernachtig: '*scripsit aeternitati*'.

Of Vondel daar tot 1648 altijd gewoond heeft? Wie zal 't u zeggen; wellicht iemand, die, gelukkiger dan ik, tijd en gelegenheid zal hebben een onderzoek in te stellen in het belangrijke gerechtelijke archief dezer gemeente, onlangs door Mr. W.H. Elias geïnventariseerd, of in de protocollen der Notarissen, die met eene onbegrijpelijke behoedzaamheid verborgen en weggestopt worden; hoe? - dat weet niemand anders, dan de jongstbenoemde notaris, die altijd slechts voor weinige maanden schatbewaarder is, en die van tijd tot tijd zich in de treurige noodzakelijkheid bevindt er een blik op (ik zeg niet in) te werpen. Mijn bron is van anderen aard, en klimt niet hooger op dan tot 1648, misschien 1647, toen de boekhouder ter Thesaurie extraordinaris of zijn adjunct, belast met het boeken der ontvangen verpondingssommen, op den 9^{den} Juni 1648 aanteekende, dat Joost Vondel over de jaren 1647 en 1648 aan verponding een bedrag van ƒ 162.10 betaalde, zijnde het montant van den 8sten penning van de huurwaarde van het door hem bewoonde huis. Indien in dat verpondingboek, het oudste der reeks ten archieve aanwezig, niet gemakshalve die huurwaarde stond aangeteekend, zou eene kleine berekening ons aanwijzen dat Vondels huis in dien tijd een huurwaarde van ƒ 650 vertegenwoordigde. Meestal schijnt de bewoner deze 12½ pCt. aan verponding of belasting te hebben moeten betalen. Een klein staaltje, dat hooge belas tingen in den bloeitijd van stad en gemeenebest reeds inheemsch waren. Of de gaarders veel moeite hadden met het innen dier

gelden, blijkt uit de registers niet. Wel lieten verschillende bewoners de verpondingsgelden, - omdat aan de contante betaling niet het voordeel van 4 pCt. korting verbonden was, als bij de extraordinaris verpondingen - gedurende twee, drie, ja zelfs enkele malen gedurende vier jaren oploopen, en dit zou pleiten, dunkt mij, voor de inschikkelijkheid van de overigens niet populaire ontvangers der verpondingen, Tegelijk is het echter een bewijs dat Vondel niet als een nalatige betaler mag worden aangemerkt, omdat hij, zooals wij zeiden, in '48 ook over het vorige jaar betaalde. Hij volgde in deze de gewoonte zijns tijds.

Joost van Vondel betaalde die belasting evenwel niet als eigenaar, maar als huurder, terwijl in dat register als eigenaar geboekt staat Matthijs Kistgens of Kistiens, zooals men zijn naam schreef toen hij zelf den 20sten Juni 1650, nadat hij het huis denkelijk zelf had betrokken, over het jaar 1649 het nog den lande verschuldigde aanzuiverde.

Ofschoon Vondel geen eigenaar was, bleef hij er nog tot diep in Mei 1650 wonen, want toen zijn zoon Joost van den Vondel de Jonge met Baertje Hooft ter aanteekening bij commissarissen voor de roode deur ging, den 21sten Mei 1650, verklaarde hij te wonen in de Warmoesstraat. Dat men nu met den Joost van Vondel uit het verpondingboek den jongen Joost bedoeld zou hebben, acht ik daarom weinig aannemelijk, omdat men in dien tijd het onderscheid tusschen gelijknamigen vader en zoon nog scherp in 't oog hield. Verkeerde men dan in de noodzakelijkheid iemand om belasting aan te spreken, dan liep men geen gevaar zich te vergissen.

Moeielijker en met minder zekerheid is het te bepalen, of het huis ‘de Kraeck’ zijne eerste en eenige woonplaats in de Warmoesstraat geweest zij. Reeds bij zijn huwelijk in 1610 had hij gedurende 14 jaren, dus sedert 1596, in de Warmoesstraat gewoond. Het is uit twee extracten uit de begraafboeken van de Oude kerk, door Dr. Scheltema in Aemstels Oudheid (deel IV) gegeven, bekend dat Vondels vader op den dag van zijnen dood (Februari 1608) aldaar woonde in een huis genaamd ‘de Trou’, dat Vondel zelf in 1618 toen een kind van hem ter ruste werd gelegd, insgelijks in ‘de Trow’ woonde. Verder blijkt uit het adres van een brief door Tesselschade aan Vondel geschreven, waarop Dr. Scheltema in het Handelsblad van 16 October 1867 de aandacht vestigde, dat de dichter in 1630 de Trouw nog niet verlaten had. Vondel is

derhalve, even als zijne zuster Clemenske, die zich in Mei 1607 met Hans de Wolff in den echt verbond, uit het ouderlijke huis getrouwd, en voerde reeds gedurende eenige jaren de zaken, toen zijne moeder, zich daaruit terugtrekkende, een huis op de Engelsche Kay (thans Singel over de ronde Luthersche kerk) betrok, uit welk huis de 20jarige Sara van den Vondel in April 1614 de gade werd van Joost Willemsz van Nyekercke.

Het is mogelijk, hoogst waarschijnlijk zelfs, dat onze dichter ook na 1630 in het ouderlijke huis bleef wonen, doch even mogelijk is het, dat hij, ofschoon de Warmoesstraat niet verlatende, na 1650 een- of meermalen verhuisde, en dat het huis ‘de Kraeck’ alleen zijne laatste woonplaats aldaar was. Doch dit komt mij minder waarschijnlijk voor, omdat men in dien tijd niet spoedig huis en buurt verliet, waaraan men door' zijne nering en zijne vrienden verbonden was. Maar is misschien tusschen 1650, nadat Vondel het had verlaten, en 1684, waarin de naam ‘de Kraeck’ het eerst gevonden wordt, het huis verdoopt? Ik durf bijna een ontkennend antwoord hierop geven. Immers reeds in 1558 woonden in de Warmoesstraat twee personen, die den naam Craeck droegen, Jasper en Jan Jacobsz (Quokyer van de Taxateurs, binnen deser stede van Aemstelredamme XV^{C}LVII. ten archieve bewaard), die hun naam aan het huis kunnen gegeven, of aan wie het huis zijnen naam ontleend kan hebben. Neemt men echter aan dat men in dit huis Vondels ouderhuis teruggevonden heeft, dan is het feit gemakkelijk te verklaren, dat de oude Joost, zoowel als onze dichter, gezegd werden te wonen in ‘de Trou’. Bijna ieder huis waarin een koopman of een winkelier woonde, droeg, behalve den gevelsteen, een uithangbord of -teeken. Terwijl de eerste het blazoen - als ik het zoo eens noemen mag - was van het huis of van den houwheer, was het tweede dat van den bewoner, zijn onvervreemdbaar eigendom, dat blijkens bijna alle oude veilconditiën, als het huis werd geveild of overgedragen, niet onder den verkoop begrepen was. In menig familiewapen ging dit uithangteeken over. Wellicht zou Vondel, indien hij ooit de ijdelheid gehad heeft zich een geslachtswapen te bedenken, veeleer een hond (zie Aanteek. V) in zijn schild hebben geplaatst dan de lauwerkrans waarmede een hoffelijk heraldicus uit den pruikentijd hem bedacht. Dat uithangteeken werd van lieverlede het kenmerk der firma, waaronder zij hare waren in den handel bracht. Verhuisde de handelaar, het uithangteeken werd

aan de nieuwe woning gespijkerd; door het uithangteeken werd de winkelier aangewezen zoowel als zijn huis, omdat het uithangteeken veel meer geschikt was de aandacht te trekken, dan de gevelsteen, die, niet zelden hoog in den gevel of achter den luifel verstoken, onbereikbaar was voor het oog. Zoo woonde de boekhandelaar Colom, in ‘de vyerige Colom’, dat kennelijk een uithangbord was aan zijnen naam ontleend. Evenzoo de boekhandelaar Sweerts, die op den Dam in ‘de wakende hond’ woonde, en wiens uithangteeken men op verscheidene oude prenten kan zien. Zulk een uithangteeken, dat op den luifel bevestigd was, of aan een langen ijzeren stang boven den luifel hing, werd meermalen in hout of steen boven de deur van den winkel aangebracht, toen eerst de luifels, daarna de uithangteekens uit de mode geraakten. Een opmerkzaam Amsterdammer zou in zijne geboortestad menig voorbeeld van een dergelijk dubbel gevelornement kunnen aanwijzen. Doch genoeg reeds om aan te toonen dat het niet aangaat alléén op grond van den naam ten jare 1684 te betwisten, dat het bedoelde huis Vondels ouderhuis is.

Evenwel hoopte ik door de eigendomspapieren van den tegenwoordigen eigenaar uitgemaakt te zien, dat dit huis eens des dichters of zijn vaders eigendom was. Met eene bereidwilligheid, waarvoor ik hem nog dankbaar ben, voldeed de heer Asseler, sedert vele jaren eigenaar en bewoner, aan mijn verzoek om inzage. Het oudste eigendomsbewijs dateerde echter van 11 Januari 1684, op welken datum David Kops en Anna Abrahamsd^{r}. Bus, echtelieden, het huis ‘de Kraeck’ voor schepenen overdroegen voor ⅔ aan Jan Hoetmaar, en voor ⅓ aan Albert Hendricksz. De vraag zou nu kunnen rijzen, of dit echtpaar werkelijk het huis overdroeg, dat indertijd aan Matthijs Kistgens behoorde. De verpondingboeken van de latere jaren gaven daarop een toestemmend antwoord. Want, nadat het in het register 1650 - 52 aan vankelijk was gesteld op naam van Matthijs Kistgens, als eigenaar, en Joost van Vondel, als huurder, verbeterde men het register, door beide namen door te halen, en dien van Rogier Bus daarvoor in de plaats te zetten. Uit de latere registers blijkt dat deze eigenaar het verhuurde aan Joris Vinckel, Venckel of Veynkel - in parenthesis gezegd een naam die onder de verwanten van Vondel ook wordt gevonden. - Deze Joris bewoonde het even lang als Rogier leefde, en kocht toen 2 huizen meer naar de oude brug een eigendom. Tusschen 1659 en 1661

bewoonde de nieuwe eigenaar, Abraham Bus, het zelf, en toen hij tusschen 1671 en 1673 overleed, bleef zijne weduwe er tot 1682 in wonen. Reeds den 18^{den} Maart 1683 stond het op naam van Cops, die het in 't zelfde jaar ondershands schijnt te hebben verkocht aan Jan Hoetmaar (deze betaalde althans 17 Nov. 1683 de verponding), aan wien het, zooals wij zagen, eerst in Januari van 't volgende jaar - iets wat niet ongebruikelijk was - voor schepenen werd opgedragen. De gegevens vullen dus hier elkaar aan, en 't is aan geen redelijken twijfel onderhevig, of het perceel N°. 110, thans door den heer Asseler bewoond, was eens Vondels woning.

De stad was in die dagen als het ware historisch in eenige deelen verdeeld, en de gaarders van de verponding hebben die verdeeling in hunne registers gevolgd (zie Aanteek. VI). Vandaar vindt men verpondingsboeken van de *Oude zijde*, bevattende dat deel der stad, dat aan de oostzijde van den Amstel binnen de eerste steenen ommuring begrepen was, en van de *Nieuwe zijde*, bevattende de huizen aan de andere zijde der rivier binnen dienzelfden muur gelegen. In de verpondingsboeken van de *Nieuwe stad* werden nu geregistreerd al de woningen die binnen de stad gekomen waren door de vergrootingen van 1585 en 1593, terwijl men in de boeken met het opschrift *Nieuwste werk* opschreef de gebouwen van de uitbreiding van het jaar 1612. Later, toen eene nieuwe vergrooting nieuwe registers noodig maakte, kon men die boeken toch niet nieuwer dan het nieuwste doopen, en men vergenoegde zich ze eenvoudig te merken met N.N.N. In deze registers vindt men dus de uitbreiding van 1661. Dit systeem van stadsverdeeling bleef gehandhaafd tot 1734, toen men voor 't eerst op 't praktische denkbeeld kwam de wijkverdeeling als basis der registerverdeeling aan te nemen.

Van de Oude zijde in wijk 10 verhuisde Vondel nu naar het Nieuwste werk, in wijk 5. In 1653 vinden wij hem althans terug op de Prinsengracht, het derde huis van de Beerenstraat. Ware de reeks van registers over dit stadsgedeelte niet zoo deerlijk verbroken, dan zou het vrij gemakkelijk zijn om na te gaan wanneer hij die woning betrok en verliet. Het naaste register loopt echter over 1647-1649, en na eene groote gaping volgen registers uit den tijd toen Vondel reeds lang ter ziele was.

Toch is het belangrijk een blik te slaan in het register,

waaruit wij den toestand van Vondels nieuwe buurt in 1649 kunnen opmaken. Allereerst treft ons de aanmerkelijk lagere huurwaarde der huizen, die daar ter plaatse stonden, zóó laag zelfs, dat men in de verzoeking zou komen te vragen of men hier niet grootendeels onbebouwde erven vond. Terwijl in de Warmoesstraat de huizen nooit minder dan ƒ 500 aan huur opbrachten, ontmoet men hier cijfers van ƒ 25. Jacob Veerle (zie Aanteek. VII), die in 1649 ongeveer in 't midden van de Prinsengracht tusschen de Run- en Beerenstraat woonde en wiens huis, eigendom van Jan Hendriksz Admiraal, in 1643 voltimmerd, op eene huurwaarde van ƒ 350 was geschat, moet in zijne buurt een Croesus geweest zijn, die een waar paleis bewoonde. Vondel betrok dus een kwartier waar de kleine burgerstand meerendeels in zijne eigene, onlangs gebouwde huisjes woonde, want het komt niet vaak voor dat een huurder de verponding betaalt. Komende van de Runstraat, passeerde men successivelijk: in 't vierde en in 't derde huis vóór de Beerenstraat Maarten Willemsz Verhoeff, die in de verponding naar eene huurwaarde van ƒ 124 en ƒ 24 betaalde, Jean de la Cour naar eene huurwaarde van ƒ 195 en Hans Senepart, in 't hoekhuis, ƒ 67. In 't andere hoekhuis woonde Mr. Adriaen en betaalde jaarlijks aan Volckert Jacobsz zijn huisheer ƒ 50. Haesje Cornelisd^{r}. kreeg toen van de huurderesse Leonard Janszoonsweduwe een huur van ƒ 100, terwijl de kleermaker Lubbert Gerritsz, die in de verponding slechts bijdroeg over eene huurwaarde van ƒ 36, in 't derde huis voorbij de Beerenstraat woonde. Vondel verminderde zich dus blijkbaar zeer door den zetel zijner *lares et penates* daarheen over te brengen, ja hij schijnt zelfs in zoo verre ten achter gestaan te hebben bij zijne buurtgenooten, dat hij geen eigen huisje bewoonde, maar, hetgeen uit het briefje aan pater Couvrechef zou kunnen opgemaakt worden, binnenshuis kamers betrok. In 1649 staat er althans nog geen eigendom ten zijnen name, en de som van ƒ 1375, die Joost van den Vondel de Jonge, te zamen met zijn zwager Joost Bourgoigne, van Adriaen Hendriksz Bruyningh voor een tuin met getimmerte daarin, op 't Molenpad buiten de St. Anthonispoort ontving (Acte van kwijtschelding, 20 Juni 1648), heeft blijkbaar niet gediend om een eigen huisje voor zijn vader te koopen.

In zijne nieuwe woning, waar hij aanvankelijk (tot 1659?) slechts met zijne dochter Anna woonde, beleefde Vondel, gelijk bekend is, niet veel vreugde. Van uit dit huis droeg hij twee

kleinkinderen ten grave en zag hij zijns zoons boedel in November 1656 devolveeren - gelijk men het noemde - aan de desolate boedelskamer, zonder dat er evenwel een faillissement kan gevolgd zijn, wijl de jonge Joost bij zijn vertrek naar Indië in Dec. 1659, nog makelaar was. Doch reeds lang te voren heeft de jonge Joost in den reuk gestaan van een slecht financier te zijn, daar uit de overdrachtsacte van 14 Juli 1656 blijkt dat Joost van den Vondel de Oude en Pieter Bleesen, met voorbijgang van den vader, tot voogden over Aeltje van Bancken's kinderen waren benoemd, hetzij dat dit plaats had krachtens het testament hunner moeder, hetzij door eene aanstelling van Schepenen. Want het komt mij voor, dat de moeder in dat testament de Weeskamer had uitgesloten, wijl den 13^{den} Juli 1656 het gerecht en niet de Heeren Weesmeesteren vergunning tot dien verkoop aan de bovengenoemde voogden gaf. De registers der Weeskamer, die tegenwoordig te 's Hage onder de Algemeene Commissie van Liquidatie der zaken van de voormalige Weesen Momboirkamers berusten, en die ik niet met dit doel heb ingezien, zullen in deze zaak wellicht de noodige ophelderingen geven, daar Joost den 24sten Mei 1650, weinige dagen vóór zijn huwelijk met Baertge Hooft, de schoone tweeendertigjarige weduwe van Dirk Crynsen Hooft, aan zijne kinderen hun moederlijk erfdeel ‘bewees’.

Keeren wij, na deze uitweiding over den jongen Joost, naar den diep beproefden dichter terug.

Gedurende de tien lange jaren (1658-1668), die hij aan de Bank van Leening sleet, vond hij in die onaanzienlijke woning de rust die hij behoefde om den Lucifer te schrijven, zijne Psalmberijmingen en Harpzangen te dichten, zijne Jephta, Bataafsche gebroeders, Adam in Ballingschap en eene menigte andere treurspelen te vervaardigen.

Nog woonde Vondel daar ter plaatse toen hem zijne kleindochter Maria in den jeugdigen leeftijd van twintig jaren ontviel. Hij droeg haar den 17^{den} Dec. 1668 ten grave, in dezelfde kerk, waarop hij, toen den 11^{den} Januari 1645

> De Koningin van Aemstels hooftgebouwen
> 't Gewijde dak van Eggart lei(t) ter neer
> Verrookt in asch, eer twee geslagene uren.

zijne voortreffelijke ‘klaghten’ dichtte. Haar gebeente werd gelegd in het graf, gemerkt met Letter F, N°. 344, en dus niet

in het graf waarin hij later zou worden bijgezet. Nauwelijks een achttiental maanden vroeger had hij een ander ter laatster rustplaats gebracht. Het was Hendrik IJsbrandtszoon de Bruijn, die hem of den zijnen een goed hart had toegedragen. Kort na diens kinderloos overlijden verschijnt althans Vondel den 23sten Juni 1667 ter Secretarie ten Stadhuize en doet aangifte van zijne niet onbelangrijke nalatenschap. Met eene reeds onzekere hand stelde hij ten blijke der waarheid in het tweede register der Collaterale successie blz. 102vo zijne naamteekening. Deze nalatenschap bevatte:

een huis en erf, op den hoek van Dwarsboomsloot, den 17^{den} Nov. 1667 door schepenen getaxeerd op ƒ 3500;

een huizing en pakhuis op de Breestraat, op den hoek van de Markensteeg, getaxeerd op ƒ 7000;

een huis op Rapenburg, in de Foeliestraat, getaxeerd op ƒ 1400;

een tuin, liggende op 't Bloempad, buiten de St. Anthonispoort, den 22sten Nov. getaxeerd op ƒ 300, en voor dien prijs verkocht;

een custingbrief, groot ƒ 10,000, ten laste Jan en Aernt van Aem, teerkoopers, gevestigd den 25sten October 1663, toen Hendrik de Bruyn dit huis had verkocht (zie register van Quytsch., LL., blz. 131vo), op een huis en erf in de Teertuinen.

Over dit bedrag van ƒ 22,200 betaalde Vondel op den 22sten November, illico zegt het register, den 20sten penning aan den lande verschuldigd. Toch zullen zich in dien boedel ook wel goederen bevonden hebben, die niet der collaterale successierechten subject waren, zoodat men deze nalatenschap veilig op een kwart tonne gouds mag begrooten.

Het komt mij voor, dat Vondel hier optrad voor de rechten zijner kleindochter Maria, die aan genoemden Hendrik de Bruyn in den bloede bestond, want deze de Bruyn komt voor onder de vierendeelen van hare tante Giertje van Bancken, weduwe van Joost Bourgoigne, bij de overdracht van den tuin buiten de St. Anthonispoort, op den 14^{den} Juli 1656.

Dank zij misschien deze erfenis, kwam de familie van den Vondel weder in eenigszins ruimere omstandigheden. Daardoor werd hij wellicht in staat gesteld voor zijne betrekking van suppoost in het huys van Leeninghe te bedanken, want wel had hij, zich beroepende op zijne hooge jaren, behoud van zijn tractement aangevraagd, maar toen hij dit rekwest indiende, was 't immers nog niet boven allen twijfel verheven, dat de ‘Heeren’ zijn verzoek zouden inwilligen. Daarvoor moet hij bij zich

zelven zekerheid gehad hebben des noods ook zonder dat pensioen te hebben kunnen leven.

De dood van Maria, zijne kleindochter, stelde hem in het bezit van een deel harer nalatenschap, en dit kan aanleiding hebben gegeven dat hij naar eene betere woning omzag. In het voorjaar van 1670 woonde hij reeds op den Singel over de Warmoesgracht, boven de donkere sluis (zie Aanteek. VIII). Van uit dat huis werd den 16^{den} Mei zijn kleinzoon Willem van den Vondel, die, zooals men uit het door zijn grootvader vervaardigde grafschrift mag opmaken, aan de tering overleed, in de Nieuwe kerk begraven, in het graf C., N°. 231, een eigendom van Jacob van Ceulen. Weinige weken later werd dit graf op den naam van Anna van den Vondel overgeschreven, uit wier nalatenschap het krachtens erfstelling van 16 Juli 1675 aan Pieter Bleesen overging. Ligt in deze weelde van een eigen graf niet een bewijs voor mijne meening, dat de familie finantieel was vooruitgegaan?

De huurwaarde der huizen op den Singel tegenover de Warmoesgracht was over 't algemeen aanzienlijk hooger dan die van de huizen op de Prinsengracht. In die buurt woonden ook lieden wier namen genoemd mochten worden. De verpondingsboeken van de Nieuwe Zijde wijzen dit aan. De reeks is echter ongelukkig weder zeer geschonden, daar, om een voorbeeld te geven, in het tijdsverloop van 1660-1683 al de registers tusschen 1665 en 1679 verloren zijn geraakt.

Wat ons van nut kon zijn voor de bepaling van Vondel's laatste woning, ontbreekt dus hier ten eenen male.

Na den dood van Auna van den Vondel, de vrome 64jarige, wier godsvrucht haar evenwel niet belette bij testament Pieter Bleesen, in stede van haren ouden vader of haren in vrij kommervolle omstandigheden levenden neef, den schoenmaker Justus van den Vondel, tot haren universeelen erfgenaam te benoemen, kwam deze Just, die een jaar te voren met Aeltje van Regteren was gehuwd, bij zijn grootvader inwonen. In 1678 althans, toen hij weduwnaar geworden ter ondertrouw aanteekende, woonde hij, even als zijne bruid, op den Singel. Het voorwerp zijner liefde, Griete Nacken, moge eene brave vrouw zijn geweest, zij was, wat verwantschap aangaat, den zoon van Baertje Hooft niet gelijk. Hare familierelatiën waren dan ook niet van de meest schitterende. Twee harer zusters zijn mij bekend. Zij teekenden den 6^{den} April 1685 gelijktijdig aan, terwijl Joost bij die plechtigheid als ge-

tuige van beide bruigoms fungeerde, en zijne echtgenoote als getuige van hare zusters. De vier aanstaande echtgenooten woonden toen allen in de Driekoningenstraat. De oudste zuster, Jannetje Nacken, huwde met den arbeider Harmen Dircksz, de andere, Geertruy, met den schoenmaker Jan Claesz van Eger.

Justus woonde toen reeds niet meer op den Singel; althans de verpondingsboeken van den jare 1680 af, maken van zijn verblijf aldaar geene melding.

Gelijk uit het bovenstaande blijkt, zal het vrij moeielijk zijn, op grond van hetgeen tot dusverre bekend of geraadpleegd is, met juistheid aan te wijzen welke de huizen waren, die Vondel na 1650 betrok. Neemt men in aanmerking dat hij van 1653 tot 1668 op de Prinsengracht, en van 1670 tot 1679 op den Singel woonde, dan bestaat er weinig grond om het huis in de Spuistraat de eer van een Vondelshuis toe te kennen. Geen huis heeft daarop, dunkt mij, meer recht dan dat in de Warmoesstraat. Moge de Amstelstad dan al niet het geboortehuis van den grooten dichter kunnen aanwijzen, dan stelle zij zich tevreden met de woning waar hij de gelukkigste tijdperken zijns levens sleet, onder wier dak hij meer dan vijftig jaren beschutting vond. Daar voerde hij zijne Mayke de echtelijke woning binnen, daar aanschouwden de panden zijner liefde hun eerste levenslicht, daar bezochten hem de mannen die zich een naam hebben verworven in de letterkundige geschiedenis van ons vaderland, daar was het, dat hij laureatus door zijne medeburgers de hulde zijner tijdgenooten ontving. Daar metsele men *de trouw* in den gevel, en wijde dien gedenksteen aan de nagedachtenis van Neêrlands grootsten dichter, opdat daar de plaats zij waar het nageslacht bij voorkeur zijner herdenkt.

Amsterdam, November 1878.

N. DE ROEVER.

Aanteekeningen.

I. De Vondel-litteratuur heeft in den laatsten tijd zulk eene uitgebreidheid verkregen, dat het vaak niet weinig lezens en doorsnuffelens kost om te weten of het geene oude nieuwtjes zijn die men opdischt. Hoe ongaarne ook, kon ik echter niet altijd buiten het bekende blijven. De lezer houde mij dit ten goede. Wil hij weten waaruit ik dit putte: het is het onschatbare werk van van Lennep en Thijms ‘Portretten’, werken, die, wat inhoud en wat vorm betreft, te ver boven mijnen lof verheven zijn. Geen beter denkbeeld kan men zich van ‘dien gulden tijd’ vormen dan door deze werken - helaas te kostbaar om in veler handen te zijn - te raadplegen.

II. Dit huis ligt thans ten noorden van het Bijbelhotel en draagt N° 112, terwijl het huis de Bontemantel thans met 108 is genummerd. Het huis van Roetert Ernst is N°. 121, van Isaac v. Gerwen N°. 122, van Gilbert de Flines N°. 117, van Hans de Wolff N°. 196, van Cath. Coesvelt N°. 120, van Claes Pancras N°. 93, van Gilbert de Flines de Oude N°. 98, van Balthazar de Neufville N°. 125, en van Jan van Wickevoort N°. 134.

III. Duyfje van Gerwen, op wier huwelijk met Joan van de Poll Vondel insgelijks een gedicht vervaardigde, was hare zuster.

IV. De Wickevoorts en de Neufvilles waren Vondel evenmin onbekend als andere buurtgenooten. Hij heeft enkele leden dier familiën bezongen.

V. De Heer Alberdingk Thijm houde het mij ten goede, dat mijne opvatting van het symbool der trouw eenigszins van de zijne (Portretten, blz. 96) verschilt. Ik meende altijd dat twee elkaar omsluitende handen het symbool was van de vriendschap en dat het gebruikelijke beeld van de trouw een hond was. De huwelijkstrouw heb ik echter wel eens door twee handen zien symboliseeren, (b.v. op zilveren bruiloftspenningen) gelijk men de huwelijksliefde door twee vlammende harten voorstelt. Doch dit pleit juist voor mijne meening. 't Is immers het welsprekende beeld, dat de vurigste liefde ten slotte in eene hechte, trouwe vriendschap tusschen twee verwante zielen wordt omgezet.

't Symbool van de trouw boven den ingang der secretarie in het oude - mocht ik zeggen aanstaande! - stadhuis vertoont een hond. Waarom nam de patriot van de XVIIIe eeuw anders den keeshond tot symbool, dan om te kennen te geven ‘het vaderland getrouwe - blijf ik tot in den dood’?

VI. Men vindt deze verponding-registers met de registers van de Taxatiën, te zamon 72 deelen, in den inventaris van het gemeente-archief aldus

beschreven: verpondingsboeken of boeken eerst van den achtsten en later van den twaalfden penning van den huur der huizen binnen deze stad 1632-1733. (Zie Deel III, blz. 49, N°. 37.) De registers van 1632 tot 1648 zijn evenwel niet gehouden door Thes. extraordinaris, maar door Commissarissen tot het schatten der 8^{e} en 12^{e} penning der huren van nieuw getimmerde of verbeterde gebouwen. (Vgl. Wagenaar, III, blz. 390).

VII. Met deze opgave wil ik geenszins te kennen geven, dat ik dezen Jacob Veerle voor denzelfden persoon houd van wien Vondel blijkens het briefje aan Pater Couvrechef in 1653, melding maakt.

VIII. Tot juiste bepaling van het huis kan het wellicht dienstig zijn hier op te geven wie in 1680 ter wederzijden van de Huiszittensteeg woonden. Komende van de zijde der Torensteeg: Enno Harmansz (huurwaarde ƒ 350), Wed. Hendrik Joosten ƒ 600, Albert Vermeulen ƒ 750, Henrick Wilder ƒ 150, Isaac Raap ƒ 130 ('t wordt in Mei 1681 betrokken door Corn. Lycochton, terwijl eigenaar wordt Harmanus Bruynsteen), erven Reinier Bruynen ƒ 130, Cornelis Hoogeboom, Notaris ƒ 180. = Huiszittensteeg = Elsje Noseman's erven ƒ 240, Gilles Noseman ƒ 375 (in 1662-64 bestond het hoekhuis denkelijk nog niet), Cornelis Benning's erven ƒ 200, Graaf van Noielle ƒ 180, Jacob Perne ƒ 700, Wed. Coenen ƒ 600, Wed. Coenen ƒ 400, Willem Muylman ƒ 400, enz.

Het onuitsprekelijke.

Derde gedeelte.

Na wetenschap en kunst komt thans de godsdienst aan de beurt. Mag ik voor dit gedeelte mijner studie eenige belangstelling bij mijne lezers verwachten? Ik wil een oogenblik onderstellen, dat het mij gelukt is hun aandacht tot hiertoe bezig te houden: staat het niet te vreezen, dat hun reeds op zoo zware proef gesteld geduld bezwijkt bij de aankondiging van het laatste punt onzer agenda?

De godsdienst! Waarlijk er behoort moed toe om dat onderwerp aan te vatten voor een gemengd publiek, dat zich allicht te beschaafd acht om het debat over een zoo doornachtige materie toe te laten, vooral sedert het duidelijker dan ooit te voren gebleken is, dat het bespreken van religieuse onderwerpen slechts zelden tot beter inzicht, meestal daarentegen tot klimmend misverstand en nuttelooze verbittering aanleiding geeft.

Het schijnt inderdaad een wanhopige onderneming, in de dagen, die wij beleven, over den godsdienst voor een ruimer kring van toehoorders, met wier persoonlijke gevoelens men niet bekend is, in discussie te treden. Terwijl het voortgezet nadenken en de steeds aangroeiende ervaring schier over elk ander gebied telkens helderder licht doet opgaan, een licht, dat de vooroordeelen doet zwichten en het kapitaal van positieve kennis ten bate van allen gestadig doet toenemen, is het alsof het waarlijk met niet minder ijver bespreken van den godsdienst juist de tegenovergestelde uitkomsten oplevert. Denken wij maar een oogenblik na, waartoe die eindelooze gedachtewisseling over de zaak in quaestie ons heeft gebracht. Zijn wij reeds zoo ver gevorderd, dat, wanneer het woord godsdienst genoemd wordt, wij weten over welke zaak het debat eigenlijk loopt? Ja, is

het wel eene zaak, is het wel een werkelijk bestaand iets dat met dien naam wordt aangeduid? Hooren wij achtereen volgens den trouwen zoon der Roomsch-Katholieke kerk, den orthodoxen Lutheraan of Calvinist, den aanhanger van het rabbijnsche Jodendom eene beschrijving geven van hetgeen naar hun oordeel het wezen van den godsdienst uitmaakt, dan wordt het ons reeds te moede, alsof ieder hunner een gansch ander onderwerp behandelde. Toch klinkt hun dissensus als een volmaakt unisono, wanneer naast hen de liberalen en radicalen in de kerk, met en benevens de onkerkelijke en antikerkelijke filosofen, mogen zij zich vrijdenkers of atheïsten, positivisten of materialisten noemen, hunne stemmen beginnen te verheffen. Stellen wij ons een oogenblik voor dat van al de opgenoemde soorten slechts een paar exemplaren, in eene niet al te groote ruimte bijeengebracht, hun hart te gelijker tijd beginnen uit te storten over den godsdienst: zou het ons niet zijn, alsof wij in de onmiddellijke nabijheid waren geplaatst van een groot orkest, waarvan elk der leden een melodie voordroeg in toonaard, maat en tempo verschillend van de door zijn' buurman uitgevoerde? Waarlijk het bijwonen van zulk eene vergadering zou ons noch genot noch voordeel aanbrengen. En toch al die muzikanten doen hetzelfde: allen maken zij muziek. Al die sprekers behandelen hetzelfde onderwerp: ieder hunner zegt wat voor hem de godsdienst is. De fout zoowel hier als daar is gelegen in de omstandigheid, dat zij die bijeenkwamen zich niet vóór zij begonnen, onderling hadden verstaan over hetgeen zij gezamenlijk zouden ten gehoore brengen.

Het beeld is niet gelukkig gekozen, zult gij zeggen. Gesteld ook al de mogelijkheid dat er een oogenblik ten gevolge van misverstand, zulk een afgrijselijk charivari door eenig orkest werd voorgedragen, ook zonder muziekdirecteur zouden de uitvoerenden door den wanklank, dien zij te voorschijn riepen, terstond belet worden voort te gaan. De opmerking is juist. Maar hoe nu, als de leden van het orkest òf geen aanvoerder hebben òf aan hem zich niet storen, en allen zonder onderscheid zoo stijf op hun stuk staan, dat zij liever hun eigen ooren en die hunner toehoorders verscheuren, dan afstand doen van hun vermeend recht om het door hen gekozene voor te dragen, en wel zóó voor te dragen als zij meenen dat de aard van het stuk vordert? Indien gij zegt: zulk een orkestgezelschap is immers onbestaanbaar, het moet uiteengaan! - dan antwoord

ik dadelijk: toegegeven; doch juist deze bijzonderheid komt mij voor de zaak, die ik door het gekozen beeld wenschte op te helderen, uitnemend te stade.

Uitgaande van de onderstelling dat de godsdienst nevens de wetenschap en de kunst eene plaats verdient onder de groote machten, die het menschelijk leven regeeren, moet ik noodwendig aannemen, dat de oplossing der groote religieuse problemen niet aan enkele personen of van elkander geïsoleerde groepen van personen kan worden opgedragen, maar dat dit werk de gemeenschappelijke taak mag heeten van allen; zien wij nu dat het op dit gebied nog niet eens is gekomen tot een begin van samenwerken; merken wij veeleer op, dat het meer en meer onmogelijk wordt over godsdienstige onderwerpen ook maar een onderhoud te voeren, dat eenige vruchten belooft, tenzij men den kring dergenen met wie men samenspreekt, gedurig beperkt: dan komt de wanverhouding tusschen den opgemerkten toestand en de uitgesproken onderstelling in het helderst daglicht. Als leden van een muziekkransje zich met elkander niet kunnen verstaan, welnu, dan gaan zij uiteen en ieder maakt muziek op eigen gelegenheid. Hetzelfde hebben de Protestanten gedaan. Zij verlieten de Roomsch-Katholieke kerk, omdat zij in hetgeen daar als godsdienst werd aanbevolen en aangeboden, geen waarachtigen godsdienst vermochten te erkennen, en nauwelijks hadden zij een afzonderlijk genootschap gevormd, of laat mij liever zeggen: nog vóór zij zich behoorlijk hadden geconstitueerd, werden zij het omtrent kapitale punten onderling zoozeer oneens, dat een samenblijven en samenwerken door velen hunner als verraad aan de goede zaak, als afval van den waren godsdienst werd aangemerkt. Ik behoef hier de bekende geschiedenis der kerkelijke twisten in den boezem van het protestantisme niet te herhalen. Uit verschillende omstandigheden geboren, vinden die allen hun gemeenschappelijken grond in de geheel uiteenloopende overtuigingen aangaande het wezen van den godsdienst. En toch wilde men in al die kringen naar het scheen hetzelfde. Aller doel, aller leuze was de bevordering van een en denzelfden christelijken godsdienst, van welks eenige en absolute waarde de leden van alle protestantsche kerkgenootschappen gelijkelijk doordrongen waren. Grooter nog werd de verwarring, toen enkele, straks vele stemmen zich tegen den goddelijken oorsprong en de volstrekte waarde des christendoms begonnen te verheffen. Die verwarring eindelijk bereikte haar toppunt,

toen de geest der ontkenning den godsdienst zelf als een geüsurpeerde grootheid begon aan te tasten.

En wat was het gevolg van deze eindelooze splitsing en verdeeling? Gold het ook hier: du choc des opinions jaillit la vérité? Het tegendeel is waar. Vraagt gij naar de redenen van dezen exceptioneelen toestand, zoekt ze niet alleen in de dikte der kerkmuren, of in de hardhoorigheid der vromen; allerminst in de taaie behoudzucht, die, naar het oordeel van sommigen, van den godsdienst onafscheidelijk is. Het bewuste verschijnsel heeft naar mijn bescheiden meening zijn dieperen grond in het eigenaardige van de sfeer, waarin wij ons verplaatst zien, zoodra het religieuse belang in het spel komt.

Ik verklaar mij nader. De kerkmuren, inzonderheid de ouderwetsche, plegen uitermate massief te zijn. Maar de kerkdeuren staan voortdurend open. Men kan niet zeggen dat in onze dagen de geest van openbaarheid onoverkomelijke hinderpalen ontmoet in de wetten en inzettingen der verschillende kerkgenootschappen en godsdienstige sekten. En wat de hardhoorigheid en de behoudzucht der geloovigen betreft, wat zullen wij daarmede doen tot verklaring van een verschijnsel als hetgeen ons thans bezig houdt, te weten: het ontstaan van gedurig nieuwe partijen en groepen in de protestantsche wereld? een verschijnsel immers dat eer aan bewegelijkheid en zucht naar verandering dan aan conservatisme doet denken. Ook gaat het waarlijk niet aan van het religieuse geloof te verklaren dat het van nature onverzettelijk en voor overtuiging ontoegankelijk is, daar met hetzelfde d.i. met even weinig recht aan het ongeloof als zoodanig die hoedanigheden mogen worden toegekend. Alleen de oppervlakkigheid kan zich met zulke alles, en dus niets, verklarende algemeenheden tevreden stellen.

Keeren wij nog een oogenblik tot onze vergelijking van zoo even terug. Stellen wij ons voor eene Maatschappij tot bevordering der toonkunst, die sedert eeuwen bestaat en in alle deelen der wereld hare afdeelingen heeft. Door haar was om zoo te zeggen het muzikale leven van geheel de beschaafde wereld georganiseerd. Zij zorgde voor een diapason, hetwelk als het normale door alle orkesten was aangenomen. Alle orkestdirecteuren en muzikanten werden niet alleen door haar aangesteld, maar ook op hare scholen gevormd en gekweekt. Ja zelfs het groote publiek had zich voor zijne muzikale ontwikkeling van het door haar verstrekte onderwijs te bedienen.

Er kwam echter een tijd, dat sommigen zich in dien staat van zaken niet meer konden voegen. Bewerende dat hunne muzikale behoeften niet ten volle bevredigd werden door hetgeen op de officiëele concerten ten gehoore werd gebracht, wendden zij zich tot het hoofdbestuur met het verzoek, straks met den eisch, tot zoodanige reorganisatie der Maatschappij, als waardoor aan het nieuwe streven der kunst in hun midden de gelegenheid zou worden gegeven zich naar eisch te doen gelden. Aan dien drang werd geen gehoor gegeven. Zoo moesten de ontevredenen zich zelven helpen: en eerlang zag men allerwege naast, ja tegenover de oude Maatschappij, kleinere en grootere Vereenigingen ontstaan, allen naar de lokale behoeften ingericht en bestemd om aan de hoogere eischen der kunst op haar actuëel standpunt volkomen recht te doen wedervaren. Is het wonder dat deze gezelschappen, door de zucht naar zelfstandige beoefening der toonkunst in het leven geroepen en voortdurend hunne kracht zoekende in de inspiratie, die van de enkelen uitgaat, gedurig en voortdurend zoowel in de opvatting der kunst als in de middelen tot hare bevordering van elkander afweken; dat, bij gemis van een officieel diapason de stemming in de verschillende orkesten niet dezelfde was en dus de samenwerking tot gecombineerde uitvoeringen op grooter schaal zoo goed als onmogelijk bleek? Intusschen, terwijl de vrije gezelschappen steeds talrijker werden, en eer tot voortgezette splitsing dan tot onderlinge samenwerking zich geneigd betoonden, bleef de groote maatschappij niet alleen den afval van zoovelen overleven, maar ging zij steeds verder op den weg der centralisatie, zoodat ze in het eind aan hem, die het praesidium in het hoofdbestuur bekleedde, een onbepaald gezag, ja zelfs het karakter van onfeilbaarheid in zaken, de kunst en hare beoefening betreffende, toekende. Is het wonder, dat deze vast aaneengeslotene, wel georganiseerde macht een niet geringen invloed oefende op het kunstoordeel der massa, en dat deze, de zaak der maatschappij met die der toonkunst vereenzelvigende, allen, die weigerden zich bij de groote maatschappij aan te sluiten, van volslagen gebrek aan kunstliefde en kunstzin beschuldigde?

Dit kan ons te minder bevreemden, als wij in aanmerking nemen, dat een goed deel ook van dat publiek, hetwelk nooit, hetzij uit onverschilligheid voor de muziek, hetzij om andere redenen, eenig concert bijwoonde, met dat oordeel instemde. Hunne redeneering schijnt mij merkwaardig genoeg om haar hier meê te deelen.

Is men eenmaal muzikaal, - sommigen zeiden zelfs: heeft men eenmaal dit zwak, deze verslaafdheid, - dan doet men het best zich aan die corporatie aan te sluiten, die blijkbaar de meeste levenskracht bezit, het zuiverst de kunsttraditiën bewaart, over de meeste hulpmiddelen beschikt en deze op de meest consequente wijze tot bereiking van haar doel aanwendt. Sommigen hunner voelen ook wel eenige sympathie voor het streven der bijzondere genootschappen en vereenigingen. Doch, zeggen zij, hunne pogingen blijken meer en meer vruchteloos te zijn, zij staan op een hellend vlak. Zij zullen sterven aan de vrijheidszucht, die hen eenmaal in het leven riep. Hun isolement, hetwelk zij hun kracht waanden, is de tering, waaraan zij zullen wegkwijnen. Zij konden zich niet vinden in den toon, die in het groote gezelschap heerschte; het blijkt nu, dat geen toon, geen diapason, geen uniforme stemming hen te zamen houdt. Zoo vallen zij meer en meer uit elkander, versnipperen, verbrokkelen hunne kracht en zullen ten slotte niet meer in staat zijn muziekwerken van eenigen omvang op waardige wijze ten gehoore te brengen en door hunne genootschappelijke verrichtingen de sympathie van het publiek voor zich te behouden.

Men veroorloove mij aan het geschetste beeld nog een enkelen trek toe te voegen, om dan meer rechtstreeks ons onderwerp aan te vatten. Bij de beschrijving van het denkbeeldige muziekgenootschap maakten wij een onderscheid tusschen tweeërlei klassen van personen, die daaraan geen werkzaam deel namen. Men zou ze kunnen aanduiden als de consequente bestrijders en de inconsequente verdedigers der maatschappij. De eersten verzetten zich tegen haren invloed, omdat zij meer schade dan heil voor de kunst zelve van hare officiëele organisatie in de maatschappij verwachten. De anderen bejegenen wel is waar het oud-eerwaardige genootschap met zekere deferentie, doch zij missen de noodige liefde voor de kunst, om door feitelijke bewijzen van medewerking blijk te geven van sympathie. Men zou deze ontleding nog verder kunnen voortzetten en met name in de eerstgenoemde klasse wederom twee groepen, die van de meer en die van de minder geavanceerde partij, kunnen onderscheiden. Het schijnt niet ongepast althans een enkele bijzonderheid tot kenschetsing der radicale oppositie bij deze gelegenheid te vermelden. Ik bedoel dit, dat deze lieden de stelling: ‘de kunst is geen regeeringszaak’, zoo ver doordrijven, dat zij haar, de kunst, gecompro-

mitteerd en in gevaar gebracht wanen door elk patronaat van officiëele organisatie. Zoo diep zijn zij doordrongen van het onontbeerlijke der vrijheid, als het element, waarin de kunst leeft en tiert, dat zij van geen banden en vormen willen weten, al stonden die haar ook nog zoo schoon, al schenen die haar ook nog zoo goed te passen. Het is, alsof hun kunstinstinct onmiddellijk reageert, zoodra zich iets vertoont wat naar voogdijschap of protectoraat van de zijde van intelligentie of kapitaal zweemt. Liever zien zij de beste kunstvoortbrengselen miskend, de grootste kunstenaars aan broodsgebrek ten prooi, dan dat zij een hand zouden uitsteken tot officiëele bescherming van het genie. De kunst moet zich zelve helpen! dat is hun leus. Indien zij het niet kan, welnu, dan is zij ook niet waard in het leven te blijven.

Met deze vergelijking zijn wij van ons vorig onderwerp tot het tegenwoordige overgegaan. Stel in plaats van de toonkunst en de Maatschappij tot hare bevordering de woorden godsdienst en kerk, en wij zijn met onze parabel reeds in het hart van quaestiën, die van nu aan ons geheel in beslag zullen nemen.

Heeft het vluchtig geschetste beeld ons reeds eenigermate in staat gesteld de groote moeielijkheden ons voor den geest te plaatsen, die wij bij een grondige beschouwing en juiste waardeering van den godsdienst te overwinnen hebben, het gewicht dier moeielijkheden zullen we nog levendiger beseffen, indien wij een oogenblik ons plaatsen tegenover het onloochenbare feit, dat in onze dagen onder alle standen der maatschappij eene overtuiging veld wint, die, indien ze op waarheid steunde, ons zou noodzaken den godsdienst uit de rij der legitieme levensmachten te schrappen. Inderdaad voor vele kinderen der negentiende eeuw heeft de door ons gekozen trilogie: wetenschap, kunst en godsdienst, nauwelijks meer een gezonden zin. Met Goethe zeggen zij:

Wer Wissenschaft und Kunst besitzt,
Hat auch Religion;
Wer jene beiden nicht besitzt,
Der habe Religion.

De godsdienst derhalve òf een waardeloos bezit, een bloot nominaal kapitaal, òf een armelijk surrogaat, waarmede menigeen zich moet behelpen! En Goethe was toch geen frivool mensch. Zijn oordeel, als dat van een der rijkstbegaafde vertegenwoordigers van den nieuwen tijd, kan men niet met schouderophalen voorbijgaan. Het gaat niet aan, den indruk zijner uitspraak te neutraliseeren door de opmerking, dat wij hier te doen hebben met eene eenzijdig ontwikkelde natuur, in welke de overheerschende macht van intelligentie en kunstzin de rechten van het gemoedsleven onderdrukte. De tijd is voorbij, dat de apologeet der vroomheid zich met een beroep op Goethe's wereldsgezindheid van diens lastig getuigenis kan afmaken. Sinds lang wordt algemeen erkend, dat deze dichter een nauwlijks geëvenaarde alzijdigheid bezat, ja, dat de buitengewone macht zijner persoonlijkheid, de ver strekkende invloed van zijnen geest juist hierin moet gezocht worden, dat hij, als weinigen, het volle rijke menschenleven in zich voelde en daaraan op de gelukkigste wijze uitdrukking wist te geven.

Of is Goethe misschien verouderd? Heeft hij, eenmaal als heros bewonderd, als halfgod aangebeden, voor ons zijn prestige verloren? Mogen wij met name van zijne verhouding tegenover den godsdienst spreken als van een ‘Ueberwundener Standpunkt?’

Heeft wellicht Schleiermacher met zijn even diepzinnig als gemoedelijk pleidooi de volgelingen van het ‘Weltkind’ tot andere gedachten gebracht? Of is deze theologische grootheid ook al weder gevallen en gesloopt? Is de indruk zijner welsprekende ‘Reden über die Religion’, die aan den aanvang dezer eeuw de beschaafde wereld van hare minachting voor den godsdienst radikaal schenen te zullen genezen, voorbijgegaan als al het andere en verzwolgen door den anti-religieusen stroom van den modernen tijdgeest?

En Hegel, heeft hij met Schleiermacher voor den godsdienst gearbeid, of was zijne filosofie, in weerwil van krachtige verklaringen, die het tegenovergestelde zouden doen vermoeden, naar haar eigenlijke strekking en diepere beteekenis eene poging om de religie langzaam, maar zeker, te doen verdwijnen en voor de filosofie plaats te doen maken? Hadde de groote meester langer geleefd, wellicht, ik zeg: wellicht, zou hij door ondubbelzinnige uitspraken zich òf voor de rechter- òf voor de linkerfractie zijner volgelingen hebben verklaard. Nu kunnen wij

slechts het feit constateeren, dat Hegel, indien hij het ook al beproefd heeft, zeker er niet in geslaagd is voor den godsdienst eene plaats te veroveren, waarop hij zich als evenknie der wetenschap duurzaam zou kunnen handhaven.

Te vergeefs zoek ik onder onze tijdgenooten naar een man, wiens naam ik met dien van Goethe, Schleiermacher en Hegel bij deze gelegenheid in éénen, adem zou durven uitspreken. Ook zou het eene wanhopige onderneming zijn te willen berekenen of zij, wien de historie onzer dagen eenmaal den titel van representatieve mannen zal verleenen, tot de apologeten, dan wel tot de bestrijders van den godsdienst behooren. Bedrieg ik mij niet, dan is de crisis, waaraan thans ons geestelijk leven wordt onderworpen, van zoo radikalen aard, dat het zelfs voor een klein gezelschap van nadenkende menschen, die den godsdienst zeggen lief te hebben, moeilijk genoeg zou vallen zich overtuigd te houden, dat het werkelijk een en dezelfde zaak is, die zij bedoelen, wanneer zij beweren voor godsdienstige aangelegenheden zich te interesseeren. Mij althans bekruipt telkens de gedachte: heeft datgene wat de moderne mensch zijn godsdienst mag noemen en waarover hij in tegenwoordigheid van anderen zich niet behoeft te schamen, heeft dat de kracht tot bezieling eener gemeenschap, m.a.w. heeft het consistentie en gestalte genoeg om als centrum van vereeniging te dienen? Wat toch zien wij gebeuren? Verliest niet de religie te meer het vermogen om de menschen tot elkander te brengen en bijeen te houden, naarmate die menschen zelven levendiger deelnemen aan het wetenschappelijk en aesthetisch streven van onzen tijd? Ik weet wel dat de toenemende onkerkelijkheid der Protestanten evenmin een bewijs is voor het tanen van hun religieus leven, als de kerkelijke ijver door de Katholieken, in vele landen van Europa aan den dag gelegd, voor het afdoende bewijs kan gelden van een werkelijk verhoogd godsdienstig leven in hun midden aanwezig. Ondersteld nu echter, dat het voor onzen tijd karakteristieke losmaken en oplossen der kerkelijke gemeenschap in zijn geheel moet verklaard worden uit een hooger ontwikkeld en gelouterd religieus besef, is en blijft het dan toch niet iets bedenkelijks, iets abnormaals, dat dit onderstelde nieuwe leven buiten staat schijnt om in nieuwe gemeenschapsvormen zich te belichamen? Met andere woorden: Wat heeft de moderne mensch nog van godsdienst overgehouden, behalve eenige vage gemoedsaandoeningen, een zeker onbepaald en nevelachtig gevoel van

behoefte aan eerbiediging en aanbidding van ik weet niet welke macht, van eene ik weet niet waar te bereiken goedheid, van eene ik weet niet in welk persoonlijk of onpersoonlijk, bewust of onbewust wezen zetelende gerechtigheid? Ware het alleen te doen om het gebrekkige, het verouderde, het onhoudbare, het onhebbelijke, het onlogische, het onaesthetische, het anti-sociale, het onzedelijke in de bestaande kerkelijke toestanden, verhoudingen en inrichtingen aan de kaak te stellen; kon de zucht, bijna had ik gezegd: kon de woede om al wat naar kerken gelijkt, af te breken en op te ruimen, voor godsdienst doorgaan: dan voorwaar behoefden wij niet te vragen of de kinderen dezer eeuw wel religieus zijn. Aan verklaarde anti-clericalen, anti-confessioneelen en in het algemeen aan anti-kerkelijken ontbreekt het ons in geenen deele; evenmin aan partijen en genootschappen, die door geen anderen band van gemeenschap worden saamgehouden dan door den in aller hart levenden wensch: écrasons l'infâme! Maar indien eene macht tot niets anders in staat blijkt, dan tot afkeuring en afbreking van hetgeen door den tijdgeest als onbruikbaar en hinderlijk voor de samenleving is geoordeeld, met welk recht noemt zij zich godsdienstig? Dat recht kan zij alleen dan doen gelden, wanneer zij vermag aan te toonen dat die tijdgeest zelf eerbiedwaardig en aanbiddelijk is, met andere woorden, dat de tijdgeest als oppermachtige godheid aller hulde en gehoorzaamheid verdient. Dezen tijdgeest als godheid te eerbiedigen, dat wil zeggen: hem onvoorwaardelijk te volgen,.... maar dat wil immers geen ernstig mensch, die het weet en bij toeneming ervaart, dat er niets minder vast en betrouwbaar, niets meer beweeglijk en wispelturig is dan die tijdgeest. De tijdgeest, wat is hij anders dan de openbare meening, zooals die op een gegeven tijd en plaats zich vertoont, of zooals die, zal ik zeggen: wordt waargenomen of ondersteld door de mannen van het heden en de toekomst? Is die tijdgeest wel iets meer dan een kompas zonder naald, een vuurtoren zonder licht, een uurwerk zonder wijzer? Wij zelven, kinderen onzer eeuw, wij bouwen de macht op, waaronder wij, als ware zij de godheid die ons in het leven riep, ons eerbiedig en ootmoedig nederbuigen. Met onze eigen woorden en daden, met onze openbaar gemaakte gedachten en redeneeringen, met de faits accomplis onzer bedrijvigheid scheppen wij den tijdgeest, evenals de heidenen den afgoden, die zij aanbaden, met eigen handen vorm en gestalte gaven.

Gij overdrijft, hoor ik mij toeroepen. Het is geen portret, maar een karikatuur, wat gij daar teekent. Wij knielen niet voor het werk onzer handen, als wij gehoor geven aan den drang van ons hart. Niet de scheppingen van den nieuwen tijd, niet de resultaten waartoe wetenschap, nijverheid en kunst ons hebben gebracht; niet de materieele en geestelijke zegeningen waarmede zij ons leven hebben verrijkt, in één woord niet de zichtbare Errungenschaften onzer eeuw aanbidden wij, maar den onzichtbaren geest, die ze te voorschijn riep, die den ganschen modernen staat met zijn vrij en toch zoo machtig organisme, ja, die de geheele maatschappij bezielt en beweegt.

Waarlijk wij moeten al zeer bescheiden zijn in onze eischen, als wij voldaan zijn met deze opmerkingen. Er is toch geen buitengewone scherpzinnigheid of diepzinnigheid toe noodig om in te zien, dat de onderscheiding tusschen de verschijnselen en den geest, die ondersteld wordt ze te hebben voortgebracht, ons niet veel verder brengt. Geesten en spoken zijn in de volkstaal één. In menig deftig betoog wordt het woord g e e s t met niet meer recht te hulp geroepen dan het woord s p o o k door bijgeloovige en angstige lieden tot verklaring van hetgeen hun ontstelde verbeelding hen belette waar te nemen. Wie kalm is van zinnen en zich den tijd gunt tot nadenken en onderzoek, weet zich te ontslaan van het kinderachtig bijgeloof, dat niets meer is dan een bedwelmingsmiddel door onmannelijke traagheid en lafhartigheid aan de hand gedaan. Jammerlijk is de verslaafdheid van ons geslacht aan de bedwelming door woorden. Men zoekt naar de verklaring der verschijnselen, naar de oorzaken van het waargenomene, en men laat zich afschepen met woorden, die alleen daarom den gewenschten dienst bewijzen, omdat men er alles, zelfs het in zich zelf tegenstrijdige bij kan denken, liever nog, omdat het gebruik van zulk een woord ons van de verplichting tot denken schijnt te ontslaan. Wanneer de liberaal zijne politieke of kerkelijke tegenpartij voor de voeten werpt: ‘gij wederstreeft den geest onzer eeuw, door u vast te klampen aan het oude en afgeleefde, en u te verzetten tegen het nieuwe en frissche leven door het heden voortgebracht en voor de toekomst vruchten belovend!’ kan hij dan zonder een groote mate van zelfverblinding zich inbeelden, dat hij iets gezegd heeft ter zake dienende, iets heeft bijgebracht tot verdediging van het door hem ingenomen standpunt? Hij kan toch niet in ernst meenen dat hij, de liberaal, zich van den conservatief of orthodox onderscheidt

door zijne ingenomenheid met het gezonde, frissche, krachtige leven, hetwelk de belofte heeft voor het heden en de toekomst. Het zou toch eene al te groote beleediging zijn voor den tegenstander, te willen onderstellen dat deze liever met cadavers dan met levende personen omgang had; liever in bouwvallen dan in een behoorlijk ingericht huis woonde; liever van verouderde en onbruikbaar geworden instellingen, dan van de zoodanigen zich bediende, die geheel en al voor de behoeften van het oogenblik zijn ingericht en aan de eischen des tijds beantwoorden. Hoe komt het toch dat diezelfde man, anders de welwillendheid, de humaniteit in eigen persoon, zoozeer de voorschriften der billijkheid uit het oog verliest en plotseling van den toon der kalme bewijsvoering in dien van bitteren spot en hartstochtelijke overprikkeling vervalt, zoodra hij bespeurt dat men ongeneigd is met hem mede te gaan in het vereeren en verheerlijken van hetgeen hij den geest des tijds, den geest der beschaving, der verlichting, den geest van vooruitgang en humaniteit noemt? Humaniteit! Is het daarvoor dat hij zich verbeeldt werkzaam te zijn wanneer hij zijn tegenstanders met ongeduldigen wrevel bejegent en, als waren zij voor rede en overtuiging onvatbaar, alle discussie met hen afbreekt, om voortaan hen en hunne geestverwanten als onverbeterlijke dwazen, als onbekeerlijke duisterlingen aan hun jammerlijk lot over te laten?

Schromen wij niet de zaak bij haren waren naam te noemen. De prikkelbaarheid van den libre-penseur heeft geen eerbiedwaardiger grond dan de lichtgeraaktheid der clericalen. Die grond is bij beide partijen niets anders dan het ontbreken van grondigheid, niets anders dan oppervlakkigheid, gebrek aan diepgaand en veelzijdig onderzoek, gemis aan waarachtigen levensernst. - De hartstochtelijkheid van het debat tusschen de partijen staat in omgekeerde reden tot het gehalte der aangevoerde betoogmiddelen. Het noemen van een enkel woord, het uitspreken van een leus is genoeg om den strijd te doen ontbranden. En welke woorden zijn het, die deze onzalige uitwerking hebben? Wij behoeven ze niet een voor een op te noemen. Vergenoegen wij ons met de opmerking, dat ze gewoonlijk door deze twee eigenschappen zich onderscheiden, vooreerst, dat ze een hoogst onbepaalde beteekenis hebben en voor gansch uiteenloopende uitlegging vatbaar zijn; ten andere, dat ze in onmiddellijk verband staan met aangelegenheden, waarvan het hooge belang door allen wordt erkend. Door het samen-

treffen dezer twee eigenschappen worden die groote woorden de bronnen van eindeloozen strijd.

Houden wij een oogenblik dit feit vast. Wellicht zal het ons dienen als gewenscht uitgangspunt voor ons verder onderzoek over het bij uitnemendheid ingewikkelde onderwerp dat ons bezig houdt.

Vóór alle dingen ga de juiste beschrijving van het bedoelde feit. Het bestaat hierin, dat waar godsdienstige belangen worden behandeld, het gevaar van misverstand niet alleen grooter is dan elders, maar ook moeielijker is weg te nemen en van schadelijker gevolgen voor de strijdende partijen. Het is alsof men gemakkelijker over alle andere onderwerpen met kalmte kan redeneeren dan over die waarbij de godsdienst is gemoeid. Niet dat het spreken over religieuse aangelegenheden tot de uitzonderingen zou behooren; niet dat het ontbreken zou aan menschen die juist op dit stuk bijzonder woordenrijk zijn, die over niets liever dan over den godsdienst hun hart voor anderen luchten, ja wier gansche leven eene preek zou zijn, indien het hun niet aan hoorders faalde. Immers waar het hart vol van is daar vloeit de mond van over. Die spreuk geldt niet minder op dit gebied dan op elk ander. Waarop hier alles aankomt is dit, dat de ontboezemingen van den godsdienstigen mensch het eigenaardige bezitten, dat zij bij voorkeur den vorm van monologen aannemen; gelijk dan ook geschiedenis en ondervinding leeren, dat daar, waar wederkeerige mededeeling en wisseling van godsdienstige gewaarwordingen tusschen een aantal personen plaats heeft, slechts zelden een gunstig resultaat verkregen werd, omdat men òf de religieuse vlam door het debat van stonde aan zag uitdooven òf het heilige vuur van belangelooze vroomheid en reine geestdrift door den onzaligen gloed van haat en bitterheid zag vervangen, òf eindelijk, in het beste geval, het gemeenschappelijk profeteeren zag uitloopen op eene algemeene glossolalie, dat is, op verwarde ontboezemingen, waarvan zelfs een Paulus zou moeten zeggen: het is een spreken in de lucht, waardoor niemand wijzer, geen schepsel gebaat of gesticht wordt.

Ik noemde daar den naam van Paulus. Staan wij een oogenblik stil bij die merkwaardige figuur, een der merkwaar-

digste zeker in de geschiedenis van den godsdienst en bij uitnemendheid geschikt om het feit waarmede wij ons thans bezig houden op de meest gewenschte wijze toe te lichten. Zoo iemand dan heeft hij de taal geschapen waarin het Galileesche Evangelie voor de Grieksche wereld toegankelijk werd gemaakt. Zoo iemand dan heeft hij zich met het Christendom vereenzelvigd en zijn leven doen opgaan in de prediking van het Evangelie aan de Hellenen. Ziet hem, gelijk hij land en zee bereist, om, ware het mogelijk, overal de blijde boodschap te brengen, overal het zaad des woords in de harten te strooien! Is het niet alsof zijn hart tot berstens toe vervuld is van eene liefde die òf aan anderen zich moet meedeelen, òf hem die haar in zich draagt te grond zal richten? Toch is hij in geenendeele gemakkelijk ter tale, geen welsprekend man in den gewonen zin des woords, geen redenaar naar het hart der Grieken. Hij is zich daarvan wel bewust, en hij weet dat ook anderen, zijne vrienden niet uitgezonderd, zóó over hem oordeelen. Aan den kunstenaar gelijk, wien een ideaal van hemelsche schoonheid voor den geest staat, kan hij er geen vrede mede hebben, het in den geest geschouwde beeld in de overgeleverde vormen te belichamen. Hij voelt, hij gelooft, hij weet dat de gedaante dezer wereld voorbijgaat, neen, dat zij zelve, in den grond verdorven en rampzalig als zij is, ten doode is opgeschreven. Maar tegelijkertijd leeft in hem de blijde hoop, de vaste overtuiging, dat een nieuwe wereld op de puinhoopen der oude zal verrijzen, ja, dat het nieuwe levensbeginsel, als het zaad van het betere dat komen moet, reeds aan den vruchtbaren bodem is toevertrouwd, reeds begonnen is zijne kiemkracht te openbaren. Heeft hij niet de eerstelingen van dat nieuwe leven in de gemeente van den Christus aanschouwd? Is hem de tot Heer der Gemeente verheven Jezus niet verschenen? Is die Gemeente met de in haar zich openbarende geestesgaven, waarvan de liefde, de uitnemendste van allen, op zich zelf reeds voldoende zou zijn om de oude wereld te veroordeelen, is die Gemeente niet de levende en onwraakbare getuige voor het hemelsch karakter van haren stichter? Paulus buigt zich onder den machtigen genius, op wiens wenk immers de eeuwenoude instellingen zullen ineenvallen en verdwijnen; het juk der wet valt hem van de schouders, de voorvaderlijke inzettingen binden en boeien hem niet langer; wat hem tot heden een ergernis en eene dwaasheid was, het geloof in een door de

menschen verworpen, door de wet ten doode gedoemden Jezus, dat is hem thans een kracht Gods, een wijsheid van boven. Waren allen als hij, het zou gedaan zijn met het rijk van schijn en bedrog, van onrecht en geweld, van zelf bejag en onreine eerzucht. Waren allen als hij! Zalig verschiet dat zich voor hem opent! Hoogheerlijke en heilige taak om te arbeiden aan de verwezenlijking van dat ideaal! Hij, Paulus, kent geen grooter zaligheid dan het winnen van zielen voor het geloof door hem omhelsd. Meer nog, hij zou niet kunnen leven, indien hij het vuur dat in hem brandde in eigen boezem moest opsluiten. De noodzakelijkheid is hem opgelegd. Hij kan niet zwijgen. God die zijnen zoon in hem, Paulus, openbaarde, God is het die hem beveelt: Apostel zult gij zijn van Jezus Christus.

En hoe is hij geslaagd? Het volledig antwoord op die vraag moet de biographie van Paulus ons geven. Hier werpen wij die vraag alleen daarom op, ten einde uit des apostels eigen mond te vernemen in hoever het hem mocht gelukken gestalte te geven aan het nieuwe levensbeginsel in hem gewekt; hoe hij er in slaagde de groote drijfkracht, waardoor zijn zedelijk godsdienstig leven werd bewogen, in anderen over te planten Welnu, hier moeten wij wijzen op twee hoogstmerkwaardige verschijnselen die een eigenaardig licht werpen over het geheele gebied van het door Paulus in een nieuw stadium van ontwikkeling overgebrachte Christendom.

Wat ik bedoel is vooreerst de wijze waarop door Paulus met het g e l o o f als factor van het specifiek Christelijke leven is geopereerd; ten andere zijne verklaringen over de onmiddellijke uitspraken van den Christelijken geest in en door hemzelven. Al willen wij niet loochenen dat de gemeente, zooals Paulus haar bij zijnen overgang tot het Christendom vond, in het geloof aan Jezus den Christus het hoofdkenmerk zag van den Christen, het lijdt geen twijfel of Paulus heeft den eigenaardigen stempel van zijn geest op de geloofstheorie gedrukt, die wij in zijne echte brieven ontwikkeld vinden. Dat woord, g e l o o f, ontleend aan de oude taal des Ouden Testaments, werd in zijnen mond de uitdrukking voor een aan de nieuwe orde van zaken, zooals hij ze opvatte, bijzonder en karakteristiek eigen levensbeginsel. Immers het nieuwe van den toestand zoekt Paulus in de herschepping van den inwendigen mensch tengevolge waarvan het uitwendig apparaat van wet en ceremoniën zijne beteekenis en gezag verliest en het vrome leven geenerlei steunsels van buiten

meer behoeft, maar als op den wortel van onmiddellijke gemoedservaring groeien en tieren kan. Het feit alleen, dat Paulus dat woord geloof kiest tot kenschetsing van het Christendom in zijn geheel, naar zijn wezen en grondslag, naar zijn geest en streven; dat feit is op zichzelf onze aandacht overwaardig. Wel bezien toch wijst het ons op eene allergewichtigste ontdekking in het rijk des geestes, waarvoor wij Paulus hebben te danken; eene ontdekking, die alleen genoeg zou zijn om zijn naam eene eereplaats te geven in de geschiedenis van den godsdienst, ja laat het mij maar terstond er bijvoegen, in de geschiedenis der menschelijke beschaving. Lang vóór Paulus hadden de vromen van allerlei aard en tot allerlei natiën behoorende geloof geslagen aan hetgeen hun van wege de Godheid zelve werd verzekerd. Lang vóór Paulus hadden de vromen aan alle oorden met woorden en daden getoond, dat hun de inhoud van dat geloof boven alles dierbaar was, al konden zij daarvan evenmin de waarheid als de wezenlijke waarde bewijzen. Zij hadden zich nu eenmaal met dat geloof vereenzelvigd en merkten nauwlijks op, dat hetgeen zij geloofden voor een goed deel zijne aantrekkelijkheid aan zijne onbewijsbaarheid ontleende. Immers wat zij van godsdienst bezaten hadden zij als waarheden, voorschriften en beloften van boven, dat is van buiten tot hen komende en met uitwendig gezag zich aan hen imponeerende. Wat nu doet Paulus? Waarin bestaat het geheim zijner bekeering tot het Christendom? Welke wezenlijke en waarachtige geschiedenis schuilt er in de poëtische legende zijner reis van Jeruzalem naar Damascus, in de Handelingen der Apostelen met verschillende variaties, doch altijd op boeiende wijze verhaald? Wat is dat hemelsch licht, hem plotseling omstralende tot verblindens toe? Wat zijn die donderslagen, die hem ter aarde werpen en tot verstaanbare Godsstemmen worden, hem de woorden doen in het oor dreunen: ‘Saul, Saul! wat vervolgt gij mij?’ Wat dit alles is? Voorwaar, meer dan het schijnt; meer dan een sprookje uit de Duizend en één nacht; meer dan een bontgekleurde prentverbeelding tot vermaak der onnoozele jeugd.

Hier is de geschiedenis van een zwaren worstelstrijd tusschen de machten eener wegzinkende en verrijzende wereld, in het hoofd en in het hart van een groot en ernstig man gestreden. Tot nu toe had hij zijn heil gezocht in een angstvallig naleven van de voorschriften der wet. In ijver voor de overgeleverde inzettingen zijns volks wilde hij allen overtreffen. Daar stuit

hij op de belijders van den Nazarener en alles in hem komt in opstand. Was deze Jezus niet om zijn opeulijk verzet tegen dat wat den vromen Israëliet het allerheiligst was, door de geestelijke overheid veroordeeld en door Gods wet zelf ten doode gedoemd? Was het meest onteerende vonnis aan hem niet voltrokken? Had God hem niet verlaten en hem door zijn eigen woord: 'vervloekt is ieder die aan het hout hangt' niet afschuwelijk gemaakt in de oogen van alle vrienden der wet? En in den naam van dezen door God geteekende, door de menschen verafschuwde, heeft zich eene gemeente gevormd als om den Heilige Israëls openlijk te honen en het volk der verkiezing aan de verachting en bespotting der Heidenen over te geven! Ondragelijke gedachte! Paulus kan niet rusten voor deze schande weggevaagd is van de aarde. Met de kracht van den godsdienstijver tijgt hij aan het werk. God zal met hem zijn. Als kaf voor den wind zal dit dwaze, dit ongerijmde, dit goddelooze werk verstuiven. Maar ziet! Het verstuift niet. De Christenen houden stand. Tegenover het dreigen en toornen van hunnen vurigen bestrijder stellen zij noch lichtzinnigen spot noch dweepzieke godslastering. Zij hebben genoeg aan dit ééne: wij weten dat onze Meester, dien gij gedood hebt, een zoon is van Gods welbehagen. Hem blijven wij getrouw. Op zijn woord bouwende wachten wij op zijne toekomst. Hij leeft; hij leeft voor ons, met ons, in ons.

Hoe moet het Paulus bij deze ervaring te moede zijn geweest? Op dien tegenstand had hij niet gerekend. Te vergeefs verzet hij zich tegen de zedelijke overmacht dezer kalme godsvrucht, tegen de bekoring dezer bezadigde en reine liefde. Een oogenblik heeft hij het beproefd, de stem in zijn binnenste, die voor deze Godsgemeente pleitte, gewelddadig te smoren, doch alleen met dit gevolg dat de scherpe prikkel des overmachtigen drijvers hem dieper en dieper in de verzenen drong. Zij, die hij met geweld wilde bekeeren, zij zijn het die door hun benijdenswaardig gemoedsbestaan, door hunne onverstoorbare zielsrust, door hun onwrikbaar geloof hem tot een ander mensch maken. De gloed hunner vrome overtuiging deelt zich aan hem mede, als door bovennatuurlijke en te gelijk natuurlijke werking, zonder tusschenkomst van verstandelijke bewijsvoering, zonder toetreding van klaar omschrevene en uitgesproken motieven. Alles draagt hier den stempel van het onmiddellijke, van het zichzelf genoegzame, van het door eigen inwendige kracht on-

weerstaanbare, en dat juist is het wat Paulus wil te kennen geven als hij van het g e l o o f spreekt tot aanduiding van het specifiek Christelijk levensbeginsel. Dat geloof, het was het meest intieme van zijn wezen, het brandpunt zijner levensbeschouwing en zijner levenskracht tevens. Dat geloof, wij zouden het het meest subjectieve zijner overtuiging willen noemen, dat geloof waardeerde hij als het meest objectieve en reëele bezit. Was het niet God zelf die zijnen zoon in hem, Paulus, had geopenbaard? Was het niet de geest Gods, die onmiddellijk aan zijnen geest, zonder tusschenkomst van iets of iemand, getuigenis had gegeven? Maar juist daarom voelde Paulus zich zoo belemmerd en verlegen, zoodra hij anderen van dat nieuwe leven, dat hem bezielde, wilde mededeelen. De volheid, de overmaat van dat rijke inwendige leven, die zijne kracht en zijne zaligheid uitmaakten, werd hem tot een bron van kwelling en marteling bij de ontmoeting van niet ontvankelijke gemoederen, van niet gelijkgestemde zielen. Hij, de man die in de kracht van het bergenverzettende geloof zijn ouden mensch had gedood en den nieuwen had doen geboren worden; hij die de litteekenen van Christus aan zich droeg, die met den Heer gekruisigd was om met Hem tot een nieuw geestelijk leven op te staan; hij voelde zich machteloos tegenover hen die niet konden gelooven zonder de grove werkelijkheid van letters en teekenen te zien en te tasten. Wat wij van zijne hand bezitten, de vier brieven aan de Christenen te Rome, te Korinthe en in Galatië, beslaat slechts weinig bladzijden in onze bijbels; maar welk een wereld van bittere teleurstellingen, van schier onmogelijke zielesmart wordt ons daar geopend! Hier ontmoeten wij een hart, dat brandt van verlangen om anderen te doen deelen in den schat van vrijheid, vrede en vroomheid, dien de Heer der gemeente hem had toevertrouwd. En ziet, zelfs de beste vrienden van dien Heer, zij die met Hem hadden verkeerd en de verbreiding zijner zaak tot levensdoel hadden gekozen, zelfs deze A postelen van den Christus stonden nog niet in de vrijheid, waarin Paulus uit kracht van zijn geloof wandelde. Opzettelijk naar Jeruzalem gereisd om de zuilen der gemeente aldaar het Evangelie, gelijk hij het aan de heidenen verkondigde, bloot te leggen, vermocht hij wel is waar zijn goed recht tegenover hen te bepleiten, doch om al spoedig daarna de smartelijke ontdekking te doen, dat de in aanzien staande leiders der moedergemeente in den naam der Christelijke waarheid en in het belang der Christelijke vrijheid

op het krachtigst moesten worden terechtgewezen. Zoo ging het te Jeruzalem, zoo te Antiochië, zoo in Paulus eigen gemeente onder de Galaten; niet anders ook te Efeze en te Korinthe. Overal hetzelfde verschijnsel: in het eerste oogenblik een wijken, een buigen voor den van geestdrift gloeienden Christusgezant; en dan, helaas! maar al te spoedig een terugkeeren tot den ouden sleur, den ouden letterdienst, de oude geestelooze vormen, de oude jammerlijke onvrijheid, het oude redelooze bijgeloof!

Is het wonder, dat de vrome man bij zulke pijnlijke ervaringen, die hem de vraag op de lippen legden of al zijn ijveren niet te vergeefs zou zijn, zijne toevlucht zocht bij dien God, die zijn Zoon in hem had geopenbaard? Konden wij er nog aan twijfelen, hij zelf zou ons dien twijfel ontnemen. Hij zelf verhaalt het ons, hoe hij gestreden en geworsteld heeft in den gebede om ontslagen te worden van den Satansengel, die hem met vuisten sloeg. Dan werd het hem weder gegeven zich te laten vergenoegen aan de goddelijke genade, die zich immers aan hem niet onbetuigd had gelaten, die hem als aan zich zelf ontvoerd en tot in den derden hemel had opgeheven en daar onuitsprekelijke woorden had doen hooren, woorden, die het den mensch niet geoorloofd is te zeggen. Zoo werd het hem mogelijk te berusten in zijne zwakheid. Immers juist in die oogenblikken waarin het gevoel van eigen onvermogen hem als overweldigde, werd de kracht Gods hem openbaar (2 Kor. XII: 9), of gelijk hij het elders (Rom. VIII: 22 vlg) uitdrukt: ‘De gansche schepping zucht als in barensweeën; meer nog: wijzelven, die de eerstelingen des Geestes hebben, ook wij zuchten in ons zelven, wachtende op het zoonschap, de verlossing onzes lichaams. En de Geest komt onze zwakheid te hulp. Want wij weten niet wat wij zullen bidden, gelijk het behoort; maar de Geest bidt voor ons met onuitsprekelijke verzuchtingen, en hij, die de harten doorzoekt, weet wat de Geest bedoelt, daar hij overeenkomstig Gods wil voor ons, Gode geheiligden, optreedt.’

Dat dit getuigenis voor ons bij de behandeling van het godsdienstige grondprobleem eene groote waarde bezit, springt in het oog. Waar Paulus het eigenaardige van het nieuwe standpunt wil uitdrukken, daar bedient hij zich van het woord g e l o o f , m.a.w. daar beroept hij zich op de onmiddellijke zekerheid, op de subjectieve overtuiging van dengene, die nu eenmaal deelgenoot is geworden van het nieuwe leven in de Christelijke gemeente. Waar dezelfde Paulus nog dieper wil

doordringen in het heiligdom van het eigenaardig Christelijk gemoedsleven; waar hij zich zelven en anderen wil rekenschap geven van hetgeen er in den geloovige plaats heeft in die heilige oogenblikken waarin hij zich door den godsdienst geheel en al vervuld en gedragen voelt: daar ziet hij zich genoodzaakt, niet alleen den grond zijner subjectieve zekerheid, de eigenlijke beweegkracht, die hem tot gelooven drong, te zoeken in den volstrekt vrijmachtigen, absoluut ondoorgrondelijken Godsgeest, maar ook de werken van dien geest op zoodanige wijze te beschrijven, dat uit die definitie niets anders blijkt dan het onbeschrijfelijke, het onuitsprekelijke dier werking. En zoo zien wij dan ook in hem hoe bij klimmende geestdrift, bij hooger spanning van het vrome gevoel, bij grooter intensiteit van het streven naar gemeenschap met het allerhoogste en allerheiligste, de godsdienstige mensch ten slotte zich ten eenenmale onbekwaam kan gevoelen om uitdrukking te geven aan hetgeen hem vervult en beweegt. In dien derden hemel der extase ontrukt, in dien staat van heilige vervoering treden onuitsprekelijke zuchten in de plaats van verstaanbare woorden. Men spreekt in glossen, zooals het heet, d.i. in ongearticuleerde of althans voor oningewijden onverstaanbare klanken. Men verliest het zelfbesef zóó zelfs, dat men niet meer weet of men in het lichaam verkeert. Bevindt men zich, tijdens deze geestesbedwelming, in gezelschap van anderen en laat men zich voor hen hooren, dan loopt men gevaar den indruk te maken als hadde men zijn verstand verloren. Paulus zelf, die dezen toestand van hooge opgewondenheid bij ervaring zoo goed kende en zich op de gave der glossolalie meer dan anderen meende te mogen beroemen, Paulus zelf verklaarde desalniettemin (1 Kor. XIV: 19): ‘Ik wil liever in de gemeente vijf woorden spreken met het verstand, zoodat ik verstaan word en anderen sticht, dan duizend in glossen.’

En toch, Paulus twijfelde er geen oogenblik aan, toch was het niets anders dan het pneuma, niets anders dan de Goddelijke Christusgeest die den geloovige de gave der glossolalie verleende, d.i. hem die onuitsprekelijke verzuchtingen deed slaken en hem, indien hij deze geestelijke gave der gemeente ten beste wilde geven, voor de groote meerderheid zijner hoorders ten eenenmale onverstaanbaar deed zijn. Wat wil dit anders zeggen, dan dat er in het intieme leven van den vromen mensch aandoeningen en bevindingen zijn waarmede hij zoo goed als alleen staat, en die dan ook in den regel, hoe dierbaar en kost-

baar, hoe heilig en zalig ze hem ook mogen wezen, uit den aard der zaak in eigen binnenste moeten opgesloten blijven. Geschiedt dit niet, treedt men openlijk te voorschijn met hetgeen in de diepste diepte van het hart, in het heilige der heiligen, waar men met de Godheid zelve in onmiddellijke aanraking komt, werd gevoeld en beleefd, daar loopt men gevaar, in plaats van het hoogste en beste te propageeren, het te profaneerem; want naast hen op wie de vrome glossenspraak aanstekelijk werkt, - gesteld al dat die aansteking wenschelijk mag worden genoemd, - staan anderen bij wie alleen de spotzucht wordt opgewekt door den aanblik der religieuse opgewondenheid, een spotzucht, die niet alleen het woord: 'deze zijn vol zoeten wijns', hun op de lippen legt, maar ook allicht hen kan verleiden a l l e religieuse geestdrift, waar zij zich ook openbaart, in verdenking te brengen.

Paulus heeft daarvan de treurigste ervaringen opgedaan in zijne Korinthische gemeente. De aldaar, moet ik zeggen: ingeslopen of ingevoerde? glossolalie was wellicht meer dan iets anders in staat de jeugdige broederschap, zelfs voor de weldenkenden, in kwaden reuk te brengen en het pas onder de beste voorteekenen gestichte verbond te doen uiteenspatten. Om het gevaar van die zijde dreigende te bezweren, zag Paulus zich genoodzaakt tot het maken van restricties en reserves, die allicht van bedenkelijke gevolgen konden worden voor het pas ontloken geestelijk leven der gemeente, en aan het verstand van den geloovige de eereplaats in te ruimen, welke toch eigenlijk naar Christelijke beschouwing alleen aan den geest, als het door God onmiddellijk in beweging gebrachte orgaan, toekwam. Kunnen wij zeggen dat de groote Apostel al het bedenkelijke der door hem aangenomen houding heeft weggenomen door zijn heenwijzen naar den dusgenoemden nog uitnemender weg der liefde? Kunnen wij het ontkennen, zonder ons schuldig te maken aan ondankbaarheid voor die overschoone hymne (1 Kor. XIII) op de liefde, wellicht het kostelijkste, welsprekendste, meest bezielde woord dat ooit aan zijne pen ontvloeide? Of moeten wij beweren, dat hij door dit zijn pleidooi misschien voor de rechtbank van het hart, maar zeker niet voor die van het hoofd zijn zaak heeft gewonnen? Wat toch was die zaak? Vóór en boven alle dingen moest vaststaan, dat de specifiek Christelijke geest, in de gemeente levende en haar bezielende, Goddelijk mocht heeten in al den nadruk van dat

woord. Was het nu de Godsgeest zelf aan wiens onmiddellijke en dus ook onweerstaanbare werking de vrome gehoor gaf, waar hij in glossen sprak, hoe kon dan de vrucht dier Goddelijke werking anders dan heilzaam zijn voor de gemeente? Mag de geloovige, wanneer hij eenmaal ten volle overtuigd is, door God zelf bij zijn optreden in de gemeente te worden gedreven, zijne geestdrift laten uitblusschen door de opmerking, dat hij niet tot stichting van alle aanwezigen werkzaam is? Is het niet in strijd met den eerbied, dien men Gode verschuldigd is, angstvallig te vragen naar de gevolgen eener blijkbaar door God zelf gewilde daad? Hoe kan men tegelijk vol zijn van den Goddelijken geest en tegelijk aan de uiting van dien geest bij zich zelf tegenstand bieden? En wat beteekent het beroep op de Christelijke liefde in deze? Wie zal uitmaken wat voor het heil der gemeente het meest bevorderlijk is; wie anders dan God zelf? Hoe nu? Is dat niet een vuur en water dragen in ééne hand, wanneer men tegelijkertijd de glossenspraak als eene vrucht van onmiddellijke goddelijke inwerking beschrijft en tegelijkertijd diezelfde glossolalie in de gemeente niet dan onder streng voorbehoud en binnen zeer enge grenzen toelaat? Is het niet alsof Paulus hier den Godsgeest onder de contrôle van het menschelijk verstand heeft willen stellen en aan de religieuse inspiratie van den individu het woord niet heeft willen verleenen dan op voorwaarde van onbepaalde onderwerping aan de eischen der gemeente? Maar die gemeente zelve, wat was zij voor Paulus anders dan het lichaam des Heeren, het levende orgaan van den goddelijken Christusgeest? Waar kan de geïnspireerde geloovige zich beter op zijne plaats gevoelen dan in haar midden? Is het niet de liefde zelve die den door Gods geest aangeblazene moet dringen en dwingen om aan de broederen het beste wat hij in zich draagt, het onmiddellijk van boven hem ingegevene, mede te deelen?

Er is geen twijfel aan: Paulus heeft de logica van het gemoed in plaats der logica van het hoofd te hulp geroepen bij de zware taak, die hij tegenover zijne Korinthische gemeente had te vervullen. Op de meest geheimzinnige en tegelijk meest onweerstaanbare macht, op de liefde doet hij een beroep. Van alle goddelijke gaven is zij de beste. In haar glans verbleekt het licht der kennis en der profetie, ja zelfs de luister van het bergenverzettend geloof. Alle glossenspraak moet verstommen waar zij het woord wil voeren; zij zal het behouden als alle

glossenspraak, alle profetie, alle kennis zijn voorbijgegaan. Voor die liefde gaat dus ook de glossolalie eerbiedig op zijde. Wat moet dat heeten? Toch wel niet anders dan dit, dat zelfs in de oogenblikken der hoogste religieuse geestdrift het menschelijke hart bloot staat voor de inblazingen van al die lagere neigingen, die wij met het enkele woord zelfzucht kunnen samenvatten en wier uitdrijving alleen aan de liefde mogelijk is. Voorwaar, eene hoogst opmerkelijke gevolgtrekking!

Waar blijft nu die hooggeprezen zekerheid, die onweersprekelijke gewisheid, van het geloof onafscheidelijk geacht, indien zelfs de onmiddellijke ontmoeting van den Goddelijken en menschelijken geest den geloovige geen waarborg is voor de volkomen reinheid van het in hem gewekte streven?

Van tweeën één: òf de glossolalie is het natuurlijk gevolg van een zuiver menschelijk psychologisch proces, en dan sta zij, gelijk alle andere uitingen van het gemoedsleven, onder de tucht van het logisch beginsel in ons; òf wij hebben hier te doen met de werking eener bovenmenschelijke macht, waartegen de aangegrepene niets vermag; maar dan moet het ook heeten als in de tijden der kruistochten: Dieu le veut! Dan late men den Goddelijken geestesstroom ongehinderd zijnen loop, store zich niet aan het spotgeroep der nuchtere toeschouwers: zij zijn vol zoeten wijns! en vrage niet angstvallig: is dit alles wel verstaanbaar en stichtelijk voor de goede gemeente?

Wij zijn nu, naar ik meen, in het hart der questie. Reeds meer dan vóór achttienhonderd jaren was zij aan de orde, die vraag naar het recht van den godsdienst, als beweegkracht voor 's menschen handelingen, anders uitgedrukt, de vraag naar den zetel, het rechtsgebied, de zelfstandigheid van den godsdienst. Duizenden en millioenen hadden de geweldige macht aan zichzelven ervaren in de eenzaamheid zoowel als in het verkeer met anderen, vóór het iemand in den zin kwam naar hare rechtstitels onderzoek te doen. Geen wonder. Immers juist hierin lag het eigenaardige der religie, dat zij zich als de wettige passie bij uitnemendheid deed gelden. Wel is waar werd bij elke nieuwe phase van algemeene ontwikkeling de concrete vorm, waarin het godsdienstig leven zich vertoonde, aan de kritiek onderworpen; wel is waar ontkwam ook de religie niet

aan de wet, die al het andere beheerscht en de bestaansvormen der dingen gedurig doet veranderen: in één opzicht bleef zij, de religie, onveranderd: zij gaf haar absoluut karakter niet prijs, zij hield vast aan haar recht om met volstrekt onvoorwaardelijk gezag te mogen optreden. Naarmate nu de individueele leden der gemeenschap minder van elkander verschillen, bestaat er ook minder gevaar, dat de uiting der religieuse passie tot conflicten aanleiding geeft. De geschiedenis leert dan ook dat bij volken, waar in naam van den godsdienst op gezette tijden of bij buitengewone gelegenheden het dierbaarste als offer voor de Godheid wordt gevraagd, waar de verkrachting zelfs wordt geëischt van de heiligste en teederste aandoeningen, de maatschappelijke orde eeuwen achtereen ongestoord kan blijven, totdat de van buiten ingedrongen zeden en gewoonten het onmenschelijke van den bestaanden eeredienst deden gevoelen. Tot het besef nu van dat onmenschelijke komt men niet voor en aleer het begrip van het menschelijke een hooger stadium van idealiteit is ingetreden. Hier onderscheide men echter wel tusschen het ideaal gelijk het bij de groote massa als collectief en communaal bezit bestaat, en dat hetwelk aan de hooger ontwikkelde individuën par droit de conquête is eigen geworden. Op elk ander gebied nu schijnt het gemakkelijker dan op dat der religie, het gemeenschappelijk ideaal door middel van het hooger ontwikkelde, zoo als het in eminente individuën leeft, te zuiveren en te verheffen. Het bezwaar is hier immers juist in de eigenaardigheid van het religieuse leven gelegen. Ontneem aan de religieuse passie het geloof aan het Goddelijk instinct als de oorzaak van haar bestaan en gij hebt haar zelve vernietigd en onmogelijk gemaakt. Wijs den devoten bedevaartganger, hetzij hij Christen heet of Heiden, hetzij de Dalai Lama of de Bambino Santo hem aantrekt; wijs hem op het vernederende, menschonteerende zijner aanbidding, op het wanstaltige, het walgelijke, het afzichtelijke van zijnen afgod: gij zult hem niet bekeeren. De bigotte pelgrim kwam niet om zijn oog te vergasten aan een madonna van Raphaël, of om aan een Jupiter Capitolinus zijn hart op te halen. Het smerige, slecht gesneden, smakeloos getooide beeld, de geheimzinnig verborgen gehouden vetgemeste diermensch voldoet beter aan de behoefte van den vromen bezoeker, wiens verbeelding juist geen aesthetische prikkels vraagt om het religieuse gemoed op krachtige wijze in beweging te brengen. Maak den Negerko-

ning opmerkzaam op het gedrochtelijke en wreedaardige zijner quasi godsdienstige offerplechtigheden; vervul zijne ooren met jammerklachten over de kostelijke menschenlevens die hier werden prijs gegeven: indien hij, hetgeen niet zeer waarschijnlijk is, u laat uitspreken, hij zal u niet begrijpen, veel minder u gelijk geven. Wat is wreedheid, wat is bloedvergieten, wat verspilling van menschenlevens, waar de stem der Godheid de daad eischt? Of meent gij den Katholiek van zijn vasten, den Engelschman van zijn Zondagsrust, den Israëliet van zijn Sabbathsviering door oeconomische vertoogen afkeerig te maken? Uwe argumenten zullen hem als huisbakken proza in de ooren klinken, zijne vrome stemming maakt hem onkwetsbaar voor de pijlen uwer redeneering.

De geschiedenis van den Godsdienst leert ons dan ook op elke bladzijde, dat op dit gebied geen wezenlijke hervorming tot stand kwam, tenzij de nieuwe levensvorm zich wist aan te bevelen door de geestdrift van hen, die zich als profeten der Godheid, als dragers en organen van het absoluut heilige en ware wisten te legitimeeren. Kunsten en wetenschappen hebben zonder twijfel beschavenden en veredelenden invloed geoefend op de religieuse zeden en begrippen; toch strekte die invloed tevens tot verlaging van den warmtegraad des godsdienstigen levens, tenzij de wetenschap en de kunst zelven den cultuurstrijd onder de vanen van den godsdienst voerden. - Met andere woorden: de vorm van het godsdienstig leven moge mede onder den invloed staan van wetenschap en kunst, aan deze twee machten zal de godsdienst zelf geen hoogere intensiteit vermogen te ontleenen, daar de wortel van het religieuse leven niet ligt in het terrein, voor de wetenschap, of in dat, voor de kunst gereserveerd; anders gezegd, omdat de temperatuur der religie niet noodzakelijk klimt en daalt met de levenskracht van wetenschap of kunst, waarmede zij, de religie, op een gegeven oogenblik in aanraking komt. En al is het volkomen waar dat in den normalen mensch geen der drie genoemde machten mag heerschen ten koste van de anderen; al kunnen wij het niet loochenen, dat de gansche geschiedenis der beschaving zich resumeert in de eene wet, welke het evenwicht eischt tusschen de drie gelijktijdig, maar zelfstandig, althans tot zekere hoogte zelfstandig optredende levensmachten: het leven der volken even als dat der individuën bestaat feitelijk, met uitzondering van enkele tusschenpoozen, uit schommelingen en slingerbe-

wegingen, waarbij beurtelings het wetenschappelijk, het aesthetisch en het religieus belang de anderen overheerscht. Reeds voor de Grieksche oudheid was de hemelsche Trias van het Ware, het Schoone en het Goede verschenen, als het ideaal waarnaar de menschheid in haar geheel en het enkele menschenkind heeft te haken en te streven. In het afgetrokkene nu zijn deze drie één, gelijk de drie personen in het Goddelijk Wezen naar het kerkelijk triniteitsgeloof. De Waarheid is immers even schoon als goed; het Schoone kan immers niet anders dan in de waarheid gegrond en met het goede op het innigst vermaagschapt wezen; en het Goede? Het zou immers niet bestaan indien het niet waar was? Wat waarlijk en wezenlijk goed is, moet het zijn naar inhoud en vorm beide; wat nu is de goede vorm anders dan het schoone? Wat is de Waarheid anders dan de éénheid van het goede en schoone?

In dezer voege zou men lang kunnen voortgaan. Weinig moeite zou het kosten op dezelfde wijze de innige harmonie, de onverbrekelijke eenheid die wetenschap, kunst en godsdienst te zamen vormen in het licht te stellen. Ja men zou op zegevierende wijze kunnen aantoonen, dat er tusschen deze drie geen strijd mogelijk is. Intusschen deze bewijsvoering zou ons niet veel verder brengen dan tot de ontdekking, dat de wereld waarin wij leven nog niet precies aan die onzer abstractie beantwoordt. Ik wil hier niet spreken van de immoraliteit, de zedelijke verdorvenheid waardoor vele wetenschappelijke mannen, vele eminente kunstenaars zich hebben gekenmerkt; niet wijzen op den afkeer van alle wetenschap, in vurige beminnaars der kunst, in waarlijk brave en vrome lieden gansch niet ongewoon; niet herinneren aan het feit dat de kunst niet hoog staat aangeschreven bij velen wier superioriteit als geleerden algemeen wordt erkend, wier voorbeeldige toewijding aan al wat zedelijk, rein en goed mag heeten het voorwerp is van algemeene achting. - Ik kan meer doen. Ik kan de aandacht vestigen op zeker in den aard der zaak gelegen en derhalve natuurlijk en noodzakelijk antagonisme tusschen wetenschap, kunst en godsdienst, tengevolge waarvan de mensch bij den dienst der eene macht belemmerd wordt in dien der andere. Of nu dat antagonisme langs zuiver dialectischen weg, door bespiegeling over DE wetenschap, DE kunst, DE religie, zou kunnen worden aangewezen, onderzoek ik thans niet. Laten wij ons in de wereld der werkelijkheid blijven bewegen en vragen wij, of de

waarachtige liefde- voor de wetenschap ons niet dwingt in beginsel te breken met het gezag van conventie en traditie, waarin voor den kunstenaar zoowel als voor den vromen enthusiast de onmisbare voorwaarde voor zijne inspiratie gelegen is; m.a.w. of de behoefte aan weten den ernstigen onderzoeker niet het recht geeft binnen te dringen in het heilige der heiligen, zoowel in den tempel der kunst als in dien van den godsdienst, des noods met gewelddadige verscheuring van het voorhangsel, in allen gevalle met overtreding van de wetten, voor den kunstenaar en den vromen mensch geldende? Vragen wij of de kunstenaar niet als kunstenaar geoordeeld is, wanneer hij zich ten doel stelt een werk te leveren, dat in allen deele aan de eischen van de wetenschap zijner kunst zal voldoen, of dat geschikt zal zijn de menschen braver en vromer te maken? Vragen wij eindelijk, wat zou er overblijven van de eigenaardige kracht des zedelijk-godsdienstigen levens, indien gij aan het geweten het recht van protest tegen de uitspraken van wetenschap en kunst beide ontneemt?

Nu kan men wel zeggen: maar dat is een treurige, dat is een onhoudbare toestand, een oorlog van allen tegen allen, een regeerend driemanschap dat voortdurend in onderlingen strijd verkeert! Indien deze klacht niets meer is dan het morren van een luien slaper, wien men door het openen der vensterluiken in zijne zoete droomen stoort, behoeven wij er ons niet verder mede in te laten. Iets anders zou het zijn, indien zij voortkwam uit het diepgeworteld geloof aan de idealiteit van het menschelijk streven in het algemeen. Dan toch zou zij kunnen worden omgezet in deze stelling: waar wetenschap, kunst en godsdienst op normale wijze, ieder in haar eigen sfeer zich ontwikkelen, daar zullen zij elkander geen af breuk doen, maar integendeel elkanders bloei en wasdom bevorderen. Strijd tot vernietiging kan dus ook hier niet het laatste woord zijn. Integendeel de strijd kan niets anders wezen dan het noodzakelijk doorgangspunt tot hooger levensopenbaring.

En inderdaad zoo is het. De eenheid van wetenschap, kunst en godsdienst in het afgetrokkene is niet maar een ijdel woord, een bloote klank, een product onzer verbeelding, een schim door ons droomziek hart, door onze altijd naar meer wenschende ontevredenheid ons voorgespiegeld Zij is eene waarheid, zij is een feit, gegrond in de eenheid onzer zelfbewuste persoonlijkheid en bewezen door de geschiedenis van wijsbegeerte en

beschaving. Evenals in het geestesleven van den individu een voortdurende strijd wordt waargenomen tusschen verschillende wenschen en behoeften, passies en adspiraties, neigingen en plichten, een strijd die niet om zich zelf maar alleen om de hoogere harmonie, die daaruit moet geboren worden, kan bestaan, evenzoo wijzen ook de vijandige aanrakingen tusschen wetenschap, kunst en godsdienst, door alle tijden der beschaving waar te nemen, op een streven naar harmonie, op het zoeken naar een hooger niveau, hetwelk niet bij wijze van regelrechte opklimming, maar met horten en sprongen, met vallen en opstaan en in gestadig oscilleerende beweging wordt bereikt. Onze vorderingen in de wetenschap dwingen ons niet zelden voor goed ons los te maken van hetgeen tot dusverre onontbeerlijk scheen voor ons vroom gemoed, voor de zedelijke besturing van ons leven. Omgekeerd gebeurt het niet zelden dat de dalende temperatuur van ons gemoedsleven en het pijnlijk gevoel daardoor in ons gewekt ons tot waarschuwing dient tegen de aanmatigingen eener zelfgenoegzame, maar voor het hoogere leven onvruchtbare wetenschap. Zij, die dit laatste ontkennen, verkeeren in eenen exceptioneelen toestand of hebben de kunst verleerd om zich in algemeen verstaanbare termen over algemeen menschelijke toestanden en aangelegenheden uit te drukken.

Indien het ons maar mocht gelukken het schromelijk misverstand, de treurige spraakverwarring eenigermate op te heffen, wij zouden meenen een niet onbelangrijken dienst te hebben bewezen aan allen, wien het ernst is de teekenen des tijds te verstaan en de eischen van den tijd op te volgen. Zal ons die poging gelukken? Wij moeten dan in allen gevalle, gelijk wij tot nu toe in dit opstel hebben getracht te doen, ons uitgangspunt in algemeen erkende feiten zoeken. Dit nu is geen gemakkelijke taak. Immers de geestelijke ontwikkeling van ons geslacht, en daarmede bedoel ik thans de gansche wereld onzer gedachten, gewaarwordingen, bevindingen en overtuigingen, zooals die zich bij de kinderen dezer eeuw als in een samengegroeid organisme voordoen, - dat inwendig ontwikkelingsproces is oneindig levendiger, bewegelijker, meer gecompliceerd en rijker genuanceerd dan de meest bewegelijke, fijnst gearticuleerde der levende talen, ofschoon deze geroepen zijn in hare ontwikkeling gelijken tred te houden met die van het geestelijk leven in het algemeen. Zoo geschiedt het, dat het gevaar van misverstand en spraakverwarring toeneemt naarmate de polsen

van het inwendig leven sneller en krachtiger slaan. Vandaar ook dat het steeds moeielijker wordt, waar het ons om waarachtige feiten te doen is, deze zoodanig door woorden aan te duiden, dat wij zeker zijn door anderen volkomen te worden verstaan. Zoo verklaren wij het ook, dat, onder alle problemen die ons hart en hoofd bezig houden, die, welke het religieuse leven raken, het minst voor oplossing vatbaar schijnen. De verklaring toch van dit verschijnsel moet m.i. eenvoudig hierin gezocht worden dat onze zedelijke ernst wel degelijk is toegenomen, tegelijk met de ontwikkeling van onze wetenschap en ons aesthetisch waardeeringsvermogen, zoodat wij heden ten dage onmogelijk meer ons kunnen nederleggen bij ethisch-religieuse theorieën die in een vroeger stadium volkomen bevredigend schenen.

Trachten wij daarom eenige algemeen erkende feiten, het zedelijk godsdienstig leven rakende, te verzamelen, ten einde zoo mogelijk eenig licht uit dezen chaos te voorschijn te roepen.

Een onweersprekelijk feit zal het wel in de eerste plaats zijn, wat wij reeds hebben opgemerkt omtrent de chaotische verwarring, juist in onze dagen in zake den godsdienst betreffende ten top gestegen. Een tweede even stellig geconstateerd feit dringt zich daarbij terstond aan onzen geest op. Ik bedoel dit, dat onze tijd voor goed gebroken heeft met elk stelsel waarbij aan staat of kerk het recht wordt toegekend aan deze bestaande verwarring een eind te maken door maatregelen van dwang en geweld. Deze beide feiten combineerende, vragen wij in welke betrekking zij tot elkander staan en wat uit hunne onderlinge verhouding voor de kennis van den godsdienst valt af te leiden. Is de opgemerkte spraak- en gedachtenverwarring onzer dagen een gevolg van de verslapping der kerkelijke en politieke tucht, of is omgekeerd de laatste een gevolg der veldwinnende overtuiging, dat het verschil van godsdienstige meening tusschen menschen en menschen onschadelijk, althans minder schadelijk is, dan de maatregelen van gewelddadige onderdrukking van den strijd? De laatste verklaring is zonder twijfel de beste, daar zij grondiger is. Toch mist ook de eerste niet alle waarde, naardien zij ons opmerkzaam maakt op een derde feit, dit namelijk dat de uitwendige tucht tot zekere hoogte ook op godsdienstig gebied de eenheid vermag in stand te houden. Tot op

zekere hoogte, zeg ik. Deze restrictie noopt ons tot het stellen eener nieuwe vraag. Zij luidt: hoever reikt de sterke arm bij het organiseeren van den godsdienst? Hier nu hangt alles af van de heerschende denkbeelden omtrent het wezen van den godsdienst.

Wordt de godsdienst vereenzelvigd met de belijdenis van zekere welomschreven geloofsstellingen of het verrichten van zekere uitwendige handelingen, die geacht worden den waren eeredienst te constituëeren, dan is het althans mogelijk den godsdienst te controleeren en te organiseeren naar den uitwendig gegeven maatstaf. Onder tweeërlei voorwaarden nu is het handhaven der tucht tot behoud der eenheid in het godsdienstige eene gemakkelijke taak. Deze voorwaarden zijn òf de algemeene overeenstemming omtrent de religieuse waarheden en de waarde der gebruikelijke vormen van eeredienst, òf de volslagen geesteloosheid der massa, ten gevolge waarvan ook het godsdienstige leven in een staat van versteening verkeert. In het eerste geval zien wij de eenheid ontstaan door de gezonde ontwikkeling van het harmonisch samenstel der deelen; in het tweede geval hebben wij te doen met een kerkhof, waar de rust ook zonder aanwending van geweld ongestoord blijft. Bedenken wij nu dat het Christendom in zijn diepsten grond en naar zijn oorspronkelijken aanleg niets anders is dan het protest der religieuse conscientie tegen de geesteloosheid van het officiëele formalisme; niets anders dan de emancipatie van het godsdienstige individu uit de macht van sleur en conventie; niets anders dan de verheffing van den geest boven de letter, van het onzienlijke en onuitsprekelijke, zooals het leeft in het heilige der heiligen van 's menschen vroom gemoed, boven de heerschende vormen van leeren eeredienst: dan zal het ons niet vreemd voorkomen, dat de geschiedenis der Christelijke kerk eene aaneenschakeling is van mislukte pogingen om aan het nieuwe bij uitstek individualistische levensbeginsel de adaequate gestalte te geven van een voor allen passend lichaam.

Nauwkeuriger toeziende ontdekken wij niet alleen twee aan elkander tegenovergestelde stroomingen in de geschiedenis des Christendoms, namelijk die van kerkverstoring en kerkvorming; die beweging in twee richtingen, dat beurtelings naar twee tegenover elkaar staande zijden uitslaan van den slinger dwingt ons naar een hooger beweegkracht te zoeken, waardoor het geheele bewegingsproces kan worden verklaard. Die hoogere beweegkracht kunnen wij noemen de christelijke idee, het christelijk

levensideaal, het nieuwe beginsel van ethisch-religieus leven door Jezus in de maatschappij gelegd: die omschrijving echter baat ons weinig zonder nadere aanduiding van de wijze, waarop zich die religieuse levensmacht feitelijk heeft doen kennen.

Overzien wij in onze gedachten de geschiedenis des Christendoms van zijn oorsprong tot op onze dagen, dan valt het ons niet moeilijk het punt te ontdekken waar de nieuwe tijd den oude komt vervangen. Onder de duizend hervormingen, die de gedaante der kerk door alle eeuwen heen hebben doen veranderen, is er ééne, die wij DE hervorming noemen, omdat zij meer dan alle anderen het hart en het wezen der kerk raakte, meer dan alle anderen de zenuw van het kerkelijk organisme aantastte. Al heeft onze tijd ingezien dat de hervorming der zestiende eeuw niet volkomen beantwoordde aan het radicale beginsel in het geloofsbegrip der hervormers zelve neergelegd, het valt niet te ontkennen, dat de groote beweging, die leiden moest tot emancipatie van den vromen individu, feitelijk van die dagen dateert. Kan men de eeuwen vóór de reformatie als de kerkvormende karakteriseeren, met niet minder recht beweren wij, dat sedert die groote gebeùrtenis de beweging, die de beschaving beheerschte, naar de tegenovergestelde richting omsloeg. En gerust mogen wij er bijvoegen dat die kerkverwoestende macht nog steeds voortgaat zich te doen gelden. Gaat het nu aan, zoo mag men vragen, die twee lijnrecht tegenover elkaar staande machten uit één en dezelfde beweegkracht, hetzij men ze al of niet christelijk noeme, af te leiden? Hadden de kerkhervormers gelijk, toen zij in den naam van Christus de kracht van den sloopershamer op Rome's kerkmuren beproefden, dan, het spreekt van zelf, is het eenvoudig ongerijmd in het gebouw, waartegen de slagen gericht waren, eene stichting van den christelijken geest te zien. Toch vatten wij in die eene benaming: Christelijke kerk, de elkander op leven en dood bestrijdende elementen te zamen. Kan men zeggen dat het epitheton ‘christelijk’ iets beteekent, als het dienen moet om de elkander uitsluitende en verbannende, de elkander verwenschende en verdoemende machten daarmede te bestempelen? De Paus, die zijn banbliksem naar het hoofd van den Wittenbergschen monnik slingert, en de hervormer, die de banbul in het vuur werpt en haar schrijver antichrist scheldt, beiden handelen en spreken als vertegenwoordigers van Christus, als hoofden en leiders der gemeente door Jezus gesticht! Hoe dat zonderlinge verschijnsel

te verklaren? Daarvoor bestaat slechts één middel; tot dat doel leidt slechts één weg: de beoefening der geschiedenis.

Inderdaad, het recht om ons van den term ‘christelijk’ nog te blijven bedienen en die benaming toe te kennen aan het Roomsch-Katholieke, zoowel als aan alle andere kerkgenootschappen, dat recht kan alleen op historische gronden gehandhaafd worden. Meer bepaaldelijk op de juiste kennis van het oorspronkelijke Christendom zal het hier aankomen. En wij hebben alle reden ons te verheugen over het licht dat het onderzoek der laatste vijftig jaren over dit onderwerp heeft doen opgaan. Wij weten nu, dat de strijd, die op het gebied der Christelijke kerk in de zestiende eeuw tot uitbarsting kwam, reeds werd voorbereid bij de geboorte der eerste chrislijke gemeenschap; ja, dat de kiemen der tweedracht gelegd werden door hem van wien het woord staat opgeteekend: ik ben niet gekomen om vrede te brengen op aarde, maar het zwaard; ik ben gekomen om een vuur te ontsteken, en hoe wenschte ik dat het reeds brandde!

Ik wil hier niet onderzoeken hoe Jezus' eigen woorden hebben geluid, die zijn vijanden aanleiding gaven van hem te getuigen: deze heeft gezegd: ik zal uw tempel afbreken en dien weer opbouwen in drie dagen. Maar zooveel is zeker, dat zijn woord, het woord zijner religieuse bezieling eene macht was, in kerkverwoesting niet minder dan in gemeentevorming zich openbarende. Er is een Galileesch en een Judeesch Evangelie, of liever er is een blijde boodschap des heils en de aankondiging van een strafgericht; er is een berg der zaligspreking en een tempelberg waarvan het ‘wee u!’ tot de schare uitgaat. Dezelfde menschenzoon, die de verstrooide schapen van het huis Israëls opzocht om ze te verzamelen, verschijnt te Jeruzalem als de ten gericht uitgezonden wraakengel en dringt met den geesel gewapend tot in het heiligdom door, om er de officiëele vroomheid te tuchtigen en den waren vrome te leeren, dat dit huis des gebeds aan een moordhol gelijk is Dezelfde Jezus, die in Galilea met wijze bedachtzaamheid een kleine gemeente van trouwe aanhangers om zich had verzameld, opdat er nog bij zijn leven een vaste kern van vrienden Gods, een Gideonsbende van wakkere en verlichte strijders voor het rijk des geestes zich zou vormen, diezelfde Jezus stort zich, nog vóór de opleiding zijner getrouwen eenigen waarborg voor de toekomst opleverde, in eene onderneming, die hem het leven zou kosten en zijne

vrienden in een staat van volslagen verbijstering en radeloosheid zou brengen.

Hoe groot ook het contrast moge zijn tusschen de liefelijke idylle van Jezus' Galileesche werkzaamheid en het bloedige drama in Jeruzalem gespeeld, die beide perioden vormen een grootsch en schoon geheel. Neem de eerste weg en het is zoo goed als zeker dat de bittere kreet van den kruiseling tot den God die hem verlaten had nauwelijks tot het eerst volgende geslacht ware overgebracht. Neem de laatste weg en het Galileesche Evangelie zou ter nauwernood de bergen, die de Jordaanvlakte omgaven, hebben overschreden. Te zamen vereenigd vormen die twee deelen een menschenleven, waarvan de hervormende, d.i. de alles vernieuwende, alles beproevende, alles omkeerende, alles herscheppende kracht door geheel de wereld zou worden gevoeld.

Ik wensch eenigen nadruk gelegd te hebben op die uitdrukking: menschenleven. Met de heroën op elk gebied heeft Jezus gemeen, dat zijn streven door en door reformatorisch was. En bij allen zonder onderscheid toont zich dit reformatorisch beginsel werkzaam in twee schijnbaar tegenovergestelde machten, een dissolveerende en eene organiseerende. De vereeniging van die beiden zien wij overal in de bewerktuigde natuur bij het ontstaan der individuën, ja zelfs bij alle chemische en physische werking; al wat wij leven noemen wordt beheerscht door de gelijktijdig optredende wetten van ontleding en verbinding, van afstooting en aantrekking, van antipathie en keurverwantschap. Alle groote kunstenaars, alle wetenschappelijke genieën komen in conflict met het bestaande en gezaghebbende; doch terwijl zij breken met de conventie, leggen zij tegelijk den grond tot eene nieuwe school, al zal die in den regel aanvankelijk slechts door zeer weinigen worden bezocht, al is gewoonlijk bij hun optreden het aantal hunner ware geestverwanten uiterst gering.

Van deze kleine kern, van deze haast onzichtbare kiem gaat het nieuwe leven uit en vaak staat de innerlijke kracht en consistentie van het nieuwe organisme in omgekeerde rede tot de snelheid van zijn wasdom. Men spreekt van eeuwige waarheden, van onvergankelijk schoone kunstwerken, wanneer men denkt aan het grootste en beste dat door de eminente vertegenwoordigers van wetenschap en kunst is aan het licht gebracht. Hoe vele van die eeuwige waarheden zijn bij hare aankondiging, ik zeg niet met geestdrift, neen,

ook maar met eenige welwillendheid begroet? Of dankten zij wellicht haar taai bestaan aan het weinig preciese van den vorm, waarin zij waren uitgedrukt, en derhalve aan een eigenschap, die haar voor de exacte wetenschap minder bruikbaar maakte? Hoeveel is er overgebleven van de grondstellingen, waarvan het natuuronderzoek der ouden, als van onweersprekelijke axioma's, uitging? Wat is er bruikbaars voor ons te ontleenen aan de definities van natuurkrachten en natuurverschijnselen, waarvan de vroegere wetenschap de eeuwige waarheid ontegenzeggelijk achtte? En wat de kunst betreft, vergeet men niet al te vaak bij de bewondering voor hetgeen zij tot stand bracht, dat er oneindig meer verloren ging dan behouden bleef, dat het meest bewonderde vaak het spoedigst vergeten werd, en dat hetgeen het langst bewaard bleef, in den regel meer om zijne zeldzaamheid, dan om zijne waarachtige schoonheid waardeering verdient? Verre van mij de gedachte, alsof wij kinderen der negentiende eeuw onze superioriteit op wetenschappelijk en aesthetisch gebied zouden kunnen handhaven, door ons minachtend oordeel over hetgeen de vroegere eeuwen hebben aangebracht. Mijn doel is alleen, twijfel aan eigen onfeilbaarheid te zaaien in het hart van hen, die hun recht op den naam van vertegenwoordigers der hedendaagsche beschaving niet beter meenen te kunnen staven, dan door het verheffen van wetenschap en kunst ten koste van den godsdienst. In den grond toch rust dit oordeel op eene miskenning van de wezenlijke beteekenis en waarde der religie. Die miskenning nu is niet moeilijk te verklaren. Zij vloeit voort uit het in eminenten zin onuitsprekelijke van het wezen der religie. Terwijl toch de wetenschap tot het begrip der dingen, hunne onderlinge betrekking en hunne verhouding tot ons tracht door te dringen, en bij elke verovering op het gebied van het onbekende den omvang harer taak ziet toenemen; terwijl de kunst de diepste gedachten, de fijnste gewaarwordingen, kortom het innigste leven van geest en gemoed door zinnelijk behagelijke en tegelijk juiste, der rede bevredigende vormen tracht te objectiveeren en als het ware de ideeën zelven met vleesch en been poogt te bekleeden, maar uit uit den aard der zaak in dat pogen nimmer volkomen slaagt; terwijl dus èn de wetenschap èn de kunst tot den sisyphusarbeid zijn veroordeeld en eeuw in eeuw uit zich beijveren om uit te spreken wat onuitsprekelijk is, - begint de godsdienst met het accepteeren van het onuitsprekelijke als zoodanig, leeft hij van

eerbied en aanbidding en is zijn slotsom: wij gelooven, maar begrijpen niet. Daarom kunnen wij van de religie in tegenoverstelling met de wetenschap en de kunst zeggen: zij is de eerste en de laatste; zij gaat de anderen vooraf en zal haar overleven. Al ons denken en gevoelen, al ons zedelijk willen en streven ontleent zijn eigenaardig menschelijk cachet aan den godsdienst, dat is, aan die centrale macht in den mensch, die hem tot een levend deel van het groot geheel maakt en hem met de onbedriegelijkheid van het instinct doet gevoelen dat de pols van het Oneindige, van het Al-leven in hem slaat, dat hij met al zijne genietingen en ontberingen, met al zijn zoeken en strijden, met al zijn weten en willen, met al zijn denken en peinzen gedragen wordt door den grooten stroom, die als de adem des levens het al vervult. Ik noem den godsdienst een centrale macht, omdat zij den geheelen mensch in beslag neemt en hem om zoo te zeggen niet maar van de een of andere zijde, maar in het hart zelf aangrijpt, niet maar hem dwingt eene opinie te hebben over het hoe en waarom der dingen, maar tegelijk ook hem noodzaakt om partij te kiezen in den strijd des levens, die de toewijding van alle krachten eischt; niet maar hem roept en in staat stelt zijn hart op te halen aan al het schoone en bekoorlijke dat de natuur haren schepselen, de kunstenaar zijn geestverwanten ter genieting aanbiedt, maar ook hem doordringt met het besef zijner verantwoordelijkheid en hem het heilige: ‘gij moet en zult u zelven aangrijpen, uw gansche wezen verheffen, uw leven tot een zegen maken’, als een onvoorwaardelijk gebod in het oor doet klinken. Daarom gebruikte ik het woord menschenleven, toen ik sprak van den invloed door Jezus als godsdienstthervormer uitgeoefend. Zij die het geheim van dien invloed meenen te moeten zoeken in de door Jezus aan het licht gebrachte, of zooals het gewoonlijk heet, geopenbaarde waarheden, in de door hem juist geformuleerde geloofsstellingen, in de door hem ontdekte wetten en regelen van het zedelijk leven en het octrooieeren van de daaraan beantwoordende voorschriften en geboden, zij mogen er in slagen om zich eene zuivere voorstelling te verschaffen van de uiterlijke vormen en omstandigheden waaronder het Christendom in de wereld is gekomen, tot het eigenlijke hart van de zaak dringen zij niet door. Hadde Jezus' grootheid bestaan in zijne kennis van goddelijke en menschelijke zaken, of in zijne kunst om hetgeen hij wist en wilde in schoone vormen te kleeden en op

welsprekende wijze aan te bevelen, wij zouden hem voldoende kennen en waardeeren door de reproductie van zijn godsdienstonderwijs. Maar Jezus is meer geweest, of laat mij liever zeggen, iets geheel anders geweest dan een theoloog, een godsdienstleeraar. De van hem overgeleverde woorden, voor zoover deze althans met recht hem worden toegeschreven, passen kwalijk in een dogmatisch leerboek over den godsdienst. Daartoe dragen zij een veel te paradoxaal en amphibolisch karakter. Het zijn geene leerstellingen, die de pretentie hebben de lang vergeefs gezochte waarheid nu eens kort en goed uit te maken. Zij behelzen geen kategorische beslissingen over vragen van casuistische moraal, die destijds en sedert alle eeuwen door het rabbinisme ten eenenmale in beslag namen. Zij waren dan ook volstrekt onbevredigend voor de mannen der school en der kerk, dat wil zeggen, voor al diegenen die den godsdienst niet anders dan gereglementeerd en in cathechismusvorm teruggebracht, wenschen toegelaten te zien. Te vergeefs zoekt gij bij hem licht, als gij weten wilt wat te denken van het wezen Gods, van Zijne persoonlijkheid of onpersoonlijkheid, Zijn bestaan in, naast of tegenover de wereld. Te vergeefs ook wacht gij van hem uitkomst op uwe vraag: wat moet ik doen om zalig te worden? Bedoelt gij daarmeê: hoe moet mijn levensgedrag zijn ingericht? hij zal u afschepen met eene heenwijzing naar de bestaande en bekende tien geboden en in één adem er bijvoegen: ‘indien uwe gerechtigheid niet beter is dan die van hen die volgens eigen oordeel en dat van hunne medeburgers al de geboden der wet hebben gehouden van hun jeugd af, dan is zij niets waard.’ Is het u te doen om zekerheid aangaande de zoogenaamde godsdienstplichten, gij kunt wel is waar van hem vernemen dat noch sabbathsviering, noch vasten, noch reiniging, noch offergaven, noch openbare aalmoezen en gebeden u baten kunnen om uw ziel te behouden, maar gij krijgt niet te hooren hoe dan uwe godsdienstoefening moet zijn ingericht. Mocht gij soms iets specifiek Christelijks in de doop- en avondmaalplechtigheid meenen te zien, bij nauwkeurig onderzoek zult gij ontwaren dat er op dit stuk niets zekerder is dan het feit dat deze beide plechtigheden, zoo als de kerk ze heeft gevierd, niet door Jezus zijn ingevoerd. Ook denkt niemand er aan in de zondagsviering der Christenen de vervulling te zien van een wensch of voorschrift des meesters. Is dan misschien het voorschrift der algemeene menschenliefde of de eisch: weest vol-

maakt! aan zijne geniale vinding toe te schrijven? Wij weten wel beter. Ook was reeds vóór hem aan het hoogste Wezen de vadernaam gegeven, zoodat ook daarin het geheim niet ligt van de Christelijke schepping. Toch staat het vast, dat van hem eene bezielende kracht is uitgegaan, dat zijn ideaal van godsdienst het bestaande heeft doen wijken en alles heeft nieuw gemaakt. Zoodoende zien wij ons gedwongen den analytischen weg wederom te verlaten en door samenvatting van de enkele ons bewaard gebleven trekken het beeld van dit merkwaardig menschenleven te reconstrueeren. Aan een eigenlijke biographie van Jezus, in den gewonen zin des woords, valt voorshands nog niet te denken. Nog altijd heeft de historische kritiek hare taak niet volbracht zoo lang er nog zooveel onzekerheid bestaat omtrent de wording der oudste geschriften, die over den oorsprong des Christendoms handelen. Is dit terrein behoorlijk doorzocht en heeft die voorloopige arbeid ons in staat gesteld ons eene juiste voorstelling te vormen van het leven der gemeente uit wier boezem de met mythen en legenden rijk doorweven verhalen onzer Evangeliën zijn voortgekomen, dan zal het wellicht aan de fantasie van een groot dichter gelukken leven te brengen in hetgeen als caput mortuum in den smeltkroes der kritiek is overgebleven en uit die bestanddeelen van het ware Jezusleven zijne religieuse persoonlijkheid als een geheel te voorschijn te roepen.

Bij zooveel onzekers echter willen wij met de uiterste zorgvuldigheid er voor waken dat niets van hetgeen vast staat voor ons verloren ga. Zoo ver ik weet heeft nog geen ernstig mensch getwijfeld aan het eminent religieuse van Jezus' persoonlijkheid.

Hoe echter komen wij aan de gegevens voor de juiste beschrijving van dit typisch vrome leven? Hier even als in vele andere gevallen, zal de omweg waarschijnlijk het spoedigst tot het doel voeren en moeten wij vragen, door welke eigenaardigheden de vroomheid der eerste Christenen zich heeft onderscheiden en in hoever die vrome Christenen het recht hadden, ieder voor zich, met het oog op zijne vroomheid van zich zelven te getuigen, wat Paulus deed: Christus leeft in mij!

Hier inderdaad is, zoo niet alles mij bedriegt, het zekere uitgangspunt voor onze verdere operaties. Hier toch hebben

wij een onbetwistbaar historisch feit en te gelijk een feit dat om zoo te zeggen het gansche Christendom naar zijne volle diepte en breedte karakteriseert. Christus leeft in mij! zegt Paulus, weinig jaren nadat de man van Nazareth den smadelijksten dood te Jeruzalem heeft ondergaan. Hoe was het mogelijk dat de ernstigste en gemoedelijkste menschen van dien tijd, de vroomsten onder de vromen van Israël, mannen wier belangeloosheid, wier reinheid en zielenadel boven verdenking was, zich zóó innig met den man van Nazareth konden vereenigen, dat zijn persoon als het ware met den hunnen samensmolt, hij zelf het hart werd, dat hun geestelijk leven in beweging zette en voortdurend bleef bezielen? Hoe kon het zijn, dat deze menschenzoon, zoo korten tijd nadat hij in levenden lijve onder de zijnen had rondgewandeld, tot een beginsel werd gesublimeerd en tot een geestelijke kracht werd, die de gemeente in het leven riep, ja tot den God die haar geschapen had, haar bestuurde en onderhield? Zij zelve, die gemeente, heeft van dit verschijnsel eene verklaring gegeven waarbij wij, op het standpunt onzer hedendaagsche wereldbeschouwing, ons niet meer kunnen nederleggen.

Het buitengewone toch wordt ons niet begrijpelijk door het aannemen van het volstrekt exceptioneele, d.i. van het wonder. Wij redeneeren niet aldus: Jezus' Goddelijke natuur stelde hem in staat de gemeente te stichten die de wereld zou overwinnen; maar veeleer op deze wijze: Jezus, ofschoon als individueel mensch aan de grenzen, den enkelen mensch gesteld, gebonden, heeft in zijne vroomheid het orgaan bezeten waardoor in zijne persoonlijkheid het algemeen menschelijke zich reiner dan in anderen kon afspiegelen; aan die centrale kracht dankt hij den invloed dien hij naar alle zijden uitoefende, gelijk omgekeerd de macht die van hem op de wereld uitging, zijne verheerlijking en verheffing tot den rang van een Godszoon, ja tot dien van God zelf begrijpelijk maakt. Immers zoo er iets in den mensch is, waardoor hij de stof en de smet van tijdelijke en plaatselijke vooroordeelen kan afschudden van de vleugelen zijns geestes; zoo er iets is, waardoor hij zijne liefde tot het waarachtig menschelijke kan zuiveren van al het lage en onreine, aan den egoïstischen hartstocht eigen, dan is het de godsdienst, namelijk de godsdienst die dezen naam verdient, de godsdienst zooals Jezus dien als de hem dragende en bezielende macht moet hebben gekend, al heeft hij haar ook nooit kunnen of willen beschrijven. Wie

nu zooals Jezus voor den hemel, dat is voor het oneindige leeft en gelijk hij van die eeuwigheid in zijn gemoed getuigenis geeft niet door wetenschappelijke nasporing, niet door het scheppen van schoone kunstgewrochten, maar eenvoudig door goed te zijn voor anderen en anderen goed te maken, hij heeft om zoo te zeggen aan zijn individueel en tijdelijk bestaan de beteekenis van een algemeene en blijvende type gegeven, waarnaar duizenden van exemplaren zich zullen vormen, ja gansche reeksen van geslachten zich moeten ontwikkelen. Want, men bedenke het wel, mogen ook de genieën in de wetenschap en in de kunst onschatbare diensten hebben bewezen aan de beschaving, in laatste en hoogste instantie moet de waarde der beschaving door den godsdienstigen mensch worden bepaald. Immers al is het wezen Gods voor ons onbeschrijfelijk, ondoorgrondelijk, onuitsprekelijk: dat wij met dat woord niets anders bedoelen dan het hoogste zelf, de samenvatting van alle idealen, de volmaaktheid waarnaar de menschheid in haar geheel door alle eeuwen henen gestreefd heeft en te streven heeft, daaraan behoeven wij geen oogenblik te twijfelen. Maar juist dit alles omvattende, dit volstrekt universeele karaktèr van het object der religie maakt het den wetenschappelijken onderzoeker zoo moeielijk aan den godsdienst de plaats aan te wijzen die zij nevens de andere levensmachten inneemt. Ook dit verdient onze aandacht, dat het Christendom, hetwelk reeds door Paulus als de godsdienst bij uitnemendheid, d.w.z. als de godsdienst voor allen bestemd werd geproclameerd, aan zijn universalistisch karakter ontrouw wordt van het oogenblik dat het aan deze zijne algemeene bestemming wil beantwoorden. Immers de godsdienst voor allen moet zijn de godsdienst die allen in den dienst van God vereenigt. Zal nu van deze vereeniging blijken, dan ontstaan er met noodzakelijkheid dogmen, cultusvormen en hierarchische instellingen die niet alleen het zuiver geestelijk karakter van den godsdienst verduisteren, maar ook tengevolge van den dwang dien zij opleggen, tot verzet en derhalve tot verstoring der eenheid aanzetten. Het geheim van Jezus' invloed ligt in zijne alzijdigheid, die aan elke beschrijving ontsnapt, ligt in de samensmelting van menschenliefde en vroomheid, waardoor zijn persoon tegelijk het voorwerp van innige liefde en eerbiedige bewondering werd. Breng nu het groote, het buitengewone, het eenige van Jezus onder woorden: zoek eene formule waarmede gij uitspreekt wat zijn wil en streven, zijn leven en werken kenmer-

kend onderscheidde en gij zult bevinden dat gij òf uwe toevlucht moet zoeken tot algemeene phrases waarbij het concreet historische, het individueel persoonlijke, het lokale en bijzondere niet tot zijn recht komt, òf tot een persoonsbeschrijving, die den stichter des Christendoms tot een mythologisch wezen maakt. Noch het een noch het ander kan ons voldoen. Wij kunnen geen geweld plegen aan onze wetenschappelijke conscientie en evenmin te kort doen aan onze religieuse behoeften. Heeft ook de Christelijke geest, d.w.z. de in de Christelijke wereld zich steeds krachtiger uitsprekende overtuiging aangaande de hoogste goederen den mensch in den dienst der menschheid weggelegd; heeft, zeg ik, die Christelijke geest zich ook in ons leven, in ons hart doen kennen als de hoogste levensmacht waaraan wij niet dan tot onze schade en schande de gehoorzaamheid opzeggen; erkennen wij in de voor anderen zich opofferende goedheid van den reine en rechtvaardige het hoogste ideaal van menschelijke grootheid: daaruit volgt nog geenszins dat wij het bezit van dat ideaal met alles wat het voor ons bevat aan den man van Nazareth te danken hebben, al kunnen wij ook, zonder ons aan verregaande ondankbaarheid schuldig te maken, niet loochenen dat van hem de groote kracht tot vernieuwing van het geestelijk leven uitging.

Nog eens dan: wat is het specifieke van dat nieuwe leven dat door Jezus gewekt en als de Christusgeest reeds in de eerste gemeente werd opgenomen? Hoe meer ik er over nadenk, des te moeilijker valt mij de juiste beschrijving van hetgeen men de grondgedachte, de eigenlijke levenskiem des Christendoms zou kunnen noemen. Al wat wij positief van het aloude Christendom weten, kan ten hoogste slechts dienen eenige bestaande vooroordeelen en wanbegrippen te doen verdwijnen en het onderscheid tusschen deze en andere godsdienstvormen te doen uitkomen. Zoo is het, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, duidelijk dat het Christendom, hetwelk den man van smart en schande verheerlijkte, en hem, die het prestige van wet en tempel ophief, vergoodde, den gebruikelijken maatstaf voor de bepaling van menschenwaarde en menschengeluk, van deugd en heiligheid in discrediet bracht, en alle ware volksvrienden noodzaakte, bij het ontwerpen van een wetboek tot regeling van het zedelijk godsdienstige leven, zich hoog te verheffen boven het standpunt door de voorstanders van het wettische Mozaïsme, door de dwepende patriotten in Israël ingenomen. Welk eene

omwenteling in de wereld der gedachten, welk een ommekeer in de waardeering van het zedelijk godsdienstig gehalte der menschen moest er niet plaats grijpen ten gevolge van dit ééne feit: de heiligverklaring van den gekruisigde, de apotheose van den gevloekten tempelschenner. Nu de grooten en machtigen der aarde zich aan dien heilige hebben vergrepen, hebben zij hun eigen oordeel geveld en is de tijd aangebroken voor de kleinen en onmondigen, voor de armen en ellendigen, voor vrouwen en slaven, voor de verworpenen en verstootelingen der maatschappij. Die omwenteling is het werk van Jezus, is het gewrocht van zijnen hoogen geest, is de schepping zijner religieuse inspiratie.

Raadpleegt de geschiedenis en ziet hoe allerwege de weldadige hervormingen en omwentelingen op het gebied der samenleving in kerk en staat haar oorsprong dankten aan de waardeering van de onder het geweld zuchtende, door het vooroordeel miskende, door de conventie verstikte, door de bestaande wetten en instellingen verkrachte en toch door de natuur zelve geproclameerde menschenrechten. Wie anders dan de groote geesten waren in staat de diepste en meest verborgen zuchten van het menschenhart te verstaan? Wie anders dan zij wisten den toegang te verkrijgen tot het warme moederhart der natuur, ook daar waar de geest des tijds, de openbare meening, de heerschende smaak, de wetten der samenleving, met één woord: waar de algemeen gehuldigde afgoden den toegang tot haar versperden? Wie anders dan zij ontdekten naast de kwaal ook het geneesmiddel; wie anders dan zij vonden onder den grond die niets dan schoonschijnend maar vergiftig onkruid opleverde, de zaden van gezonde vruchten, die alleen door den diepsnijdenden ploeg van hun woord en meer nog van hunne daad te voorschijn konden worden gebracht? En waaraan dankten die weldoeners van ons geslacht, die bevrijders, die verlossers der verdrukte onnoozelheid, die redders der onschuld, waaraan dankten zij het inzicht, het geloof, den moed die aan alle overigen ontbrak? Aan hunne geleerdheid, aan hunne wetenschap, aan hunnen kunstzin? Wij weten wel beter. Wat al deze gaven ook mogen uitwerken, den hervormer maken zij niet. Met het constateeren der feiten en hun onderling verband heeft de wetenschap, met het reproduceeren van de indrukken door de verschijnselen op het gemoed achtergelaten, heeft de kunst haar doel bereikt. Door den godsdienst wordt de mensch zich bewust van zijne

levensgemeenschap met het al der dingen en van de rechten die dit al op hem kan doen gelden. In zijn diepsten grond is dat bewustzijn niet te scheiden van het plichtbesef als algemeenen basis van het algemeen zedelijk leven. Om het even of dit besef al of niet in den vorm optreedt van een geloof aan eene goddelijke persoonlijkheid of persoonlijke godheid; om het even of het zich al of niet van meet aan een cultusvorm, een dogmatiek en een zedelijk wetboek schept; om het even met welken naam het bij voorkeur wenscht begroet te worden, hetzij met dien van godsdienst, godsdienstigheid, godsvrucht, vroomheid, religie, zedelijk enthusiasme, ethisch idealisme of hoe ook anders; aan het werkelijk bestaan van dit besef valt niet te twijfelen. Aan het Christendom vooral hebben wij het te danken dat de lijnen zijn uitgewischt die voor ons het gebied van het zedelijk ideaal scheiden van het waarlijk religieuse. Immers wat is het oorspronkelijke Christendom in den grond anders dan een protest tegen elken godsdienst die zijne grondslagen buiten het zedelijke zoekt?

Vraagt men mij nu of dan godsdienst en zedelijkheid woorden zijn van dezelfde beteekenis en of door het Christendom het onderscheid tusschen die beide is weggenomen, ik antwoord met een ‘distinguendum est’. Wij moeten het onderscheid niet uit het oog verliezen tusschen de conventioneele beteekenis der woorden en den dieperen grond der verschijnselen, waaraan die woorden ons doen denken. Beiden, godsdienst en zedelijkheid, verlangen van den mensch eene toewijding aan, een streven naar het hoogste goed; beiden geven klem aan dien eisch door te wijzen op eene hoogere macht, op eene algemeene orde, op eene stellige onverbrekelijke wet, waaraan elk individu onderworpen is. Maar terwijl de godsdienst den plicht baseert op 's menschen betrekking tot G o d , zoekt de zedelijkheid den grond en het motief van den plicht in het geweten, d.i. in het onmiddellijk besef bij den individu van zijn samenhang met anderen voor zoo ver die door den band der z e d e n met hem in gemeenschap staan. Nu spreekt het wel van zelf dat godsdienst en zedelijkheid feitelijk ten eenenmale samenvallen voor hem, die in het geweten de stem van God, in de wetten der samenleving en in de algemeen heerschende begrippen omtrent goed en kwaad eene Goddelijke orde erkent. Toch kan ook de zoodanige tot zekere hoogte het onderscheid tusschen beiden blijven erkennen, en wel in zoo ver hij in zichzelven onder-

scheiden motieven, stemmingen en strevingen waarneemt, waardoor naar zijne opvatting het godsdienstig en zedelijk gekleurde deel van zijn leven beurtelings zich kenmerkt.

Zelfs zij die noch aan anderen noch aan zichzelven willen bekennen dat zij zoo iets als godsdienst in zich toelaten, zelfs zij die het in strijd achten met het betamelijk gevoel hunner menschenwaarde om voor iemand, ware het ook een God, te buigen: zelfs zij hooren zonder twijfel van tijd tot tijd andere stemmen in zich dan die van een alledaagsche, gelijkvloersche, huisbakken moraal. Ook over hen komt nu en dan als eene aanblazing uit hooger en reiner sfeer, een adem van heilige, hemelsche geestdrift, een gevoel van zalig welbehagen, eene verrukking waarin al de schuldelooze vreugde van het kind met den vollen ernst van den tot daden geroepen man tot één geheel samensmelt en die, zij weten zelven niet hoe, hen ontvoert aan den kring hunner gewone gedachten, zorgen en berekeningen. In die oogenblikken voelen zij nauwelijks de banden hunner individuëele bekrompenheid. Hun geest getuigt dan van het oneindige, waaraan zij gemeenschap hebben. Hun persoonlijk zelfbewustzijn wordt hun eene conscientie van het alleven. In die conscientie reflecteert zich de zedelijke wereldorde, d.i. de roeping, de plicht, de bestemming van het geslacht waartoe hij behoort; behoort, niet maar als exemplaar der soort, neen als lid des gezins.

Het is mogelijk dat iemand dit alles in zich zelf beleeft niet alleen, maar ook waarneemt en toch zich blijft verzetten tegen het denkbeeld, als zou deze zijne ervaring en stemming iets met godsdienst of vroomheid te maken hebben. Het kan zijn, dat de eigenaardige vormen waarin het religieuse leven bij anderen zich aan hem voordeed, gedachten in hem opwekken die voor hem onafscheidelijk zijn van het ongerijmde, het kinderachtige, het onaesthetische, ja zelfs het onzedelijke. Toch zal ook hij, tenzij hij zijn beter ik geweld wil aandoen of vreemdeling wil blijven in zijn eigen binnenste, zich rekenschap hebben te geven van die macht waardoor hij aan de grenzen van zijn nietig ik wordt ontvoerd, en gedwongen zijn een teeken, eene uitdrukking, een woord voor dat onuitsprekelijke te vinden, dat hij nu eenmaal met den naam God niet verkiest te begroeten.

Een woord in de plaats van dat eeuwenoude ‘God’! en dat wel, omdat men zich niet meer kan vinden in het bestaande geloof aan God! Zonderling inderdaad! Alsof dat woord niet

beter dan eenig ander geschikt ware ons te verplaatsen in een kring van gedachten en gewaarwordingen, van wenschen en adspiraties, waarvan wij met onbedriegelijke gewisheid kunnen zeggen: het zijn de beste die in ons kunnen opkomen! Alsof wij ons te schamen hadden onze minderheid te erkennen tegenover die duizendmaal omschreven en toch nimmer waarlijk beschreven macht, welke wij niet kunnen loochenen zonder aan ons streven zijne idealiteit, aan geheel ons leven zijne beteekenis te ontnemen. Ja, indien wij door het aanvaarden van het geloof aan God tegelijkertijd voor onze rekening moesten nemen al wat er onzinnigs en ongerijmds van God is gezegd en geschreven! Maar ik bid u, waar zou het heen, indien wij bij het gebruik van welke woorden ook, ons aansprakelijk hadden te stellen voor alle denkbeelden en beschouwingen door anderen daaraan gehecht of daarmede verhouden? Voorwaar, geen hoogen graad van ontwikkeling hebben wij toe te kennen aan hem, die zich verbeeldt, dat de voorstellingen, die hij zich vormt bij het uitspreken van eenig woord, bestemd om een afgetrokken begrip aan te duiden, samenvallen met het wezen van de zaak, die hij bij het gebruiken van het woord voor oogen had. Alleen bij kinderen en hoogst onbeschaafde volken laat zich deze verwarring verontschuldigen. Laat mij, om mijne bedoeling duidelijker te maken, mijnen lezers eene bekende anekdote in het geheugen roepen. In een gezelschap, waarin onderscheiden natieën vertegenwoordigd waren, roemde elk de taal van zijn eigen volk wegens het een of ander haar bijzonder kenmerkend voorrecht of sieraad, totdat eindelijk een Hollander in het besef zijner meerderheid aan alle verdere mededinging een eind maakte door de eenvoudige verklaring: wij Hollanders alleen bezitten de taal van het gezond verstand, want, terwijl anderen op allerlei wijze de namen der dingen door vertaling veranderen, noemen wij alles bij zijn naam. Wat brood is, noemen wij ook brood, en wij spreken niet van bread, du pain of iets dergelijks.

De naïveteit van dezen Hollander is zeker groot, doch men meene niet, dat zij zonder wedergade is. Allerminst zeldzaam is die wijze van oordeelen, waar de quaestie van godsdienst gedebatteerd wordt. Voor de Romeinen golden Joden en Christenen als godloochenaars. Geen wonder! De Joden hadden in hun ganschen tempel, zelfs in het Heilige der Heiligen, geen enkel godenbeeld, en de Christenen weigerden hardnekkig de hun van staatswege opgelegde godsdienstplichten te vervullen. De heilige

Inquisitie veroordeelde met een kalmte, die men naïef zou noemen, indien zij niet in hare gevolgen zoo vreeslijk geweest ware, de ketters tot den vuurdood. Hoe kon het anders? Stond het weerspreken van de kerkleer en het kerkgezag niet met een opstand tegen God gelijk? Zelfs de zachtzinnige Melanchthon hechtte zijne goedkeuring aan het vonnis, dat den zedelijk onberispelijken Servetus ten brandstapel verwees. Het kwam evenmin bij hem als bij Calvijn op te vragen of het ook mogelijk ware, dat aan een Christendom zonder triniteitsgeloof recht van bestaan kon toegeschreven worden. En zijn wij, kinderen der negentiende eeuw, ten eenenmale verheven boven deze wijze van oordeelen? Zelfs bij ons, in dit gezegende land der verdraagzaamheid, heeft de bevolking nog veel te leeren, voor zij in staat zal zijn den godsdienst in andersdenkenden te waardeeren. Bij eigen ervaring weet ik, hoe althans voor een dertigtal jaren door de Katholieke bevolking van Limburgs hoofdstad over ons Protestanten geoordeeld werd. De klassificatie was hoogst eenvoudig deze: Christenen en niet Christenen. Tot de eerste klasse behoorden de Roomsch-Katholieken van verschillende landen, gemeenten en parochieën, tot de tweede Protestestanten, Joden en Heidenen. Veelal zelfs werden de Protestanten Joden genoemd, en het verschil tusschen beiden alleen gezocht in de keuze van den rustdag en een hooger of lager graad van zindelijkheid. En hoe is het den meesten Protestanten te moede, als zij eene Roomsche kerk binnentreden of het oog slaan in een Roomsch gebedenboekje? Vermogen zij hier de bewijzen van Christelijken, van godsdienstigen zin te erkennen? Of is niet het woord bijgeloof, afgoderij, als vertolking van den onmiddellijken indruk hun aanstonds op de lippen? En wat zal ik zeggen van de verhouding en wederkeerige beoordeeling der Protestanten onderling? Gelooven wij den streng rechtzinnige op zijn woord, dan is de moderne niets meer of minder dan een Christus-verzaker en godloochenaar, terwijl de aldus gesignaleerde met even groote vrijmoedigheid ten aanzien van zijn orthodoxen broeder zal verklaren: Die ongelukkige! van den geest des Christendoms heeft hij niet het allerminste gevat; de godsdienst der vrijheid is hem een gesloten boek gebleven.

En toch, laat een algemeen belang die verschillend gezinden en gestemden, die verschillend denkenden en oordeelenden, laat een volksramp, een geweldig natuurproces die allen te zamen brengen, laat hun in het aangezicht van een hen allen dreigend

gevaar hunne gelijke behoeften als menschen gevoelen en zij zullen op hetzelfde oogenblik zich bewust worden van een religieuse grondstemming hunner harten, waardoor zij zich in weerwil van alle overige geschilpunten onderling één weten. Gelijk eene aardbeving in staat is bronnen te doen ontspringen, die eeuwen lang te vergeefs een uitweg hadden gezocht, zoo kan ook de ernst van den tijd, de geweldige overgang van het lot, de verrassende uitredding, zoowel als de onverwachte bezoeking bij een volk, bij eene gemeente, bij een gezin een warmte van religieuse aandoening, een opwelling van godsdienstige geestdrift te voorschijn roepen, die als een weldadige stroom de gemeenschap in haar geheel doortrekt en bij den enkele meesleept en wegvaagt wat tot heden de harmonie belemmerde. In zulke tijden, in zulke oogenblikken werkt het godsdienstig gevoel als eene in het diepst van 's menschen gemoed verborgen kracht bij wijze van onmiddellijk instinkt. De ware beschaving nu moet zich ten doel stellen de zegeningen van zoodanig slechts bij buitengewone gelegenheden krachtig sprekend gevoel, ware 't mogelijk, over 't geheele menschenleven te verspreiden en alvast met hulp van wetenschap en kunst de religieuse passie binnen de bedding van maat en regel, humaniteit en verdraagzaamheid te houden. Indien wij nu bij hen, die met de grootste fiducie zich aan het hoofd stellen van den kultuurkamp onzer dagen, een streven waarnemen, ik zeg niet tegen dit of dat verouderd leerstuk, tegen dit of dat kerkelijk dogma of geloofsbegrip, maar tegen den godsdienst zelven, hebben wij dan niet het recht voor hunne eenzijdigheid op onze hoede te zijn en de uitnoodiging tot hen te richten, met wat meer zorg en oplettendheid de zaken, waarover zij zich een oordeel aanmatigen, te onderzoeken? Hoe? Men zal in naam van beschaving en vooruitgang den godsdienst veroordeelen, den machtigsten hefboom tot menschelijke ontwikkeling smadelijk verwerpen, alleen omdat van dien factor door velen een onvoegzaam gebruik werd gemaakt? Maar met hetzelfde recht zou men het vuur uit onze huizen volstrekt kunnen gaan verbannen om alle brandgevaar te voorkomen of onze eigen lichamen door alle ons ten dienste staande middelen op de laagst mogelijke temperatuur houden ten einde ze voor koortshitte te vrijwaren. Wie zijn volk, wie den kring van menschen onder welken hij leeft, lief heeft, hij gelooft ook aan hunne vatbaarheid voor ontwikkeling en vooruitgang; want zonder dat geloof is het lief hebben onmogelijk. En wie dat geloof heeft,

hij kan niet met verachting spreken van een verschijnsel, zoo algemeen verspreid, zoo karakteristiek menschelijk als de godsdienst. Daarom is dan ook alle principieele strijd tegen den godsdienst als zoodanig, met onvruchtbaarheid geslagen. Alleen daar, waar het geloof aan den adel van ons geslacht onzen hervormingsijver bezielt, kan de strijd tegen bestaande godsdienstvormen tot een goed doel leiden; maar dáár is dan ook die ijver een waarlijk religieuse. De geestdrift voor het nog altijd niet uitgesproken doel van alle menschelijke ontwikkeling, de brandende ijver voor den vooruitgang van humane beschaving, al laat zich deze laatste vooralsnog niet in een kort begrip samenvatten, het heilig dwepen met het onuitsprekelijk ideaal van een menschenmaatschappij, waarin de vrijheid der individuen slechts dient tot verhooging van den welstand des geheels, dat alles, het is van den waren godsdienst niet alleen onafscheidelijk, het maakt daarvan de kern, het hart, de ziel uit.

Deze waarheid, ofschoon door 't Christelijk kerkgeloof duizendmaal weersproken, is inderdaad door 't Christendom in 't helderst licht geplaatst. Want, hoe men ook moge twisten over de eigenlijke grondgedachte van het vrome leven, door Jezus aangeprezen, wat al uiteenloopende definities men moge uitgedacht hebben om zijn godsdienstig streven te kenschetsen, omtrent ééne zaak moeten alle onpartijdige beschouwers 't eens zijn, deze namelijk, dat hij aan de ongeveinsde vroomheid hare inwendige kracht, haar zelfvertrouwen teruggaf en dat wel door aan de eene zijde den godsdienst diametraal tegenover menschendienst te stellen, aan de andere zijde den vrome te doordringen van 't gevoel zijner eenheid met God. Zoo heeft Jezus den mensch als 't ware den weg gewezen naar de bron zelve, waaruit voor hem het hoogste geestelijke leven, de kracht tot gedurige regeneratie, tot nooit kwijnende ontwikkeling, tot eeuwigen vooruitgang ontspringt.

Die bron nu ligt niet buiten hem in eenige gewijde oorkonde, in deze of gene priesterlijke instelling, in dit of dat heiligdom, zij ligt in hem zelf, in eigen gemoed en geweten, daar de heilige geestdrift, de religieuse bezieling het karakter draagt van het alles beheerschende onvoorwaardelijke, absoluut noodzakelijke en mitsdien van het goddelijk instinkt. Tegelijkertijd echter doet zich bij den Christen, dat is, bij den vrome in Jezus' geest dat instinkt niet gelden als bij de dieren, ook niet als bij de nog niet ontwikkelde kinderen, maar als bij herboren menschen,

als bij tot de reinheid der kinderen teruggekeerde volwassenen. De vrome naar 't hart van Jezus is aan den kunstenaar gelijk, wien de kunst tot natuur is geworden. Zijn meesterschap over den vorm werd niet zonder ingespannen arbeid, niet dan na langen strijd, niet dan ten koste van bittere teleurstelling verworven. Maar eenmaal op die hoogte gekomen zijn de lessen en regelen der school hem geen lastige banden meer. De vrijheid, waarmede hij over zijn materiaal beschikt, is het loon voor de dienstbaarheid, die hij zich jaren achtereen liet welgevallen. Zoo is ook de zedelijke virtuositeit van den Christen de vrucht van geestelijken worstelstrijd, van zelfopoffering en zelfverzaking. Het ideaal van den zedelijken mensch wordt niemand als een drijfkracht naar het altijd hoogere openbaar, tenzij hij dat ideaal bezit, niet alleen als een hem in den schoot geworpen erfenis, maar ook, en vooral ook als vrucht van eigen persoonlijke ervaring, als een plant, met eigen handen gekweekt, als een kind, met smart gebaard en met zelfverloochenende liefde opgevoed.

Zullen wij nu, na dit alles overwogen te hebben, nog eenig heil verwachten van discussien à la Strauss over de vragen: zijn wij nog Christenen? hebben wij nog godsdienst? Inderdaad, terugziende naar den tijd, toen het gerucht makende geschrift over het oude en nieuwe geloof verscheen, moeten we zeggen: we hebben in de laatste jaren snel geleefd, omdat we in onze gedachten veel hebben doorleefd. Niet het minst aan Strauss zelf hebben wij het te danken, dat we genezen zijn van den waan, als zou op zoo onbepaalde vragen een eenigszins bevredigend antwoord te geven zijn. Godsdienst, zeide hij, ja, dien hebben wij nog, indien men althans ons veroorlooft, onder godsdienst iets anders te verstaan dan hetgeen de groote menigte, het gros der menschen zich daarbij denkt. Maar Christenen... neen, dat zijn wij niet meer. Eilieve, waarom niet? zal ieder onzer vragen. Kan men ook hier niet den naam aanvaarden met hetzelfde voorbehoud, en zeggen: wij willen Christenen heeten, indien het ons geoorloofd wordt, dien naam op *onze* wijze op te vatten. Strauss, dit ziet elk eenigzins ontwikkeld beoordeelaar terstond in, had evenmin als b.v. de keizer van Duitschland het recht, om het Christendom te vereenzelvigen met de belijdenis van het valschelijk aldus genaamde apostolisch geloof, gelijk het in de bekende drie, of volgens anderen twaalf

artikelen is vervat. Strauss wist dit trouwens even goed als iemand onzer, maar ontstemd door de smartelijke ervaringen, waaraan zijn leven zoo rijk was, verontwaardigd over den valschen schijn, het bedriegelijk vernis, de gehuichelde vroomheid en de jammerlijke traagheid van geest, waardoor de kerkelijke partijen in zijne omgeving zich kenmerkten, brak hij den staf over het oude geloof nog vóór hij het geheim van het nieuwe had ontdekt. En dat nieuwe, dat voor het heden en voor den dag die komt passende geloof; die levens- en wereldbeschouwing, waarmede ons hoofd en ons hart volkomen vrede kan hebben, die opvatting onzer verhouding tot het al der dingen, welke in volkomen overeenstemming is met de resultaten der wetenschap en met de eischen van onzen aesthetischen en moreelen mensch; i.e.w. dat nieuwe geloof, dat ons door de branding van het leven henen helpt, en ons het bezit waarborgt van alles wat ons tot instandhouding en ontwikkeling van het hoogste in ons onmisbaar is.... wie zal het ons beschrijven, wie zal het voor ons uitspreken? En konden wij het uitspreken, konden wij de formule vinden, die als in een kort begrip ons eigen wezen, het ideaal van ons leven en streven, onze betrekking tot, onze plaats in en onze taak voor het groote geheel samenvat, zouden we daarmede een bovenchristelijk standpunt bereikt hebben? Achttien eeuwen hebben ons de rekbaarheid van den term C h r i s t e l i j k voldingend bewezen. Wat geeft ons het recht te beweren dat dit begrip niet elastiek genoeg is om ook onze moderne levensbeschouwing, in zoo verre die nog op religieusen grondslag staat, in zich op te nemen? Leert de geschiedenis dat het Christendom van meet aan anti-dogmatistisch, anti-formalistisch, anti-hiërarchisch, anti-clerikaal geweest is, met dien verstande dat reeds in Paulus' tijd voor den Christen als zoodanig alle kerkelijke uiterlijkheden tot de adiaphora of onverschillige zaken konden gerekend worden; zien wij hoe door alle eeuwen heen elke gezonde kerkhervorming hare levenskracht ontleent aan dit inwendig geestelijk karakter, tengevolge waarvan het Christelijk ideaal samenviel met het hoogste humaniteitsbeginsel; kunnen wij mitsdien aannemen dat de ontwikkeling waardoor de Christelijke volken zich boven alle anderen hebben onderscheiden, hare verklaring vindt in het hoogere, vrijere, zuiver geestelijke standpunt, waarop van stonde aan het Christendom den mensch plaatste: wat ter wereld zou ons dan dwingen om den Christennaam te verzaken?

Inderdaad, men zou haast in verzoeking komen de vrees, die velen van den godsdienst niet af keerigen in dezen tijd voor dien Christelijken titel aan den dag leggen, aan dogmatisme toe te schrijven. Wat toch beteekent die sterk geaceentueerde verklaring: ‘wij zijn geen Christenen meer’? Toch wel niets anders dan dit: ons godsdienstig streven, ons godsdienstig ideaal, onze godsdienstige levens- en wereldbeschouwing is principiëel verschillend van hetgeen den Christenen kenmerkend eigen is. Deze geheele bewering nu schijnt uit te gaan van het dogmatisch vooroordeel, als zou reeds zoodanig eene omschrijving van het zedelijk religieuse levensideaal voor onzen tijd gevonden zijn, waaruit blijken kan dat wij aan het Christendom ontgroeid zijn. Nu kan men wel is waar met de geschiedenis in de hand aantoonen dat reeds de eerste die het beproefde de levenstaak des Christens nader te omschrijven, dat reeds de groote Apostel der Heidenen verre van zijne voorgangers zich verwijderde; zoo ook dat de vrijmoedigheid waarmede in dit opzicht een Panlus te werk ging, door latere Christelijke denkers en hervormers evenzeer werd aan den dag gelegd, zoodat ten slotte de theoriën aangaande het Christendom in den loop der eeuwen voor den dag gekomen het schouwspel aanbieden eener gestadige afwisseling waaraan naar het oordeel van oppervlakkige toeschouwers de eenheid ontbreekt, de consequentie ten eenenmale vreemd is. Maar wat volgt daaruit? Toch wel niet dat deze ontzachelijke beweeglijkheid, elasticiteit en plooibaarheid van het Christendom bij de beoordeeling van zijn wezen buiten rekening mag blijven. Het gaat niet aan bij het vraagstuk: wat is het Christendom? een feit te verwaarloozen zoo gewichtig als dit, dat de elkander schijnbaar uitsluitende richtingen van nauwgezetheid en onverschilligheid op het stuk van wetsbetrachting in de oud-katholieke kerk der tweede eeuw zijn samengekomen en onder aanroeping van den Christelijken naam een verbond voor eeuwen hebben aangegaan. Het gaat niet aan dit en zoo veel andere feiten van de verst strekkende gevolgen als bloot toevallige en bijkomstige verschijnselen te behandelen, en om maar iets te noemen voorbij te zien dat zoowel een Karel de Groote als een Jozef de tweede, zoowel een Innocientius de derde als een Luther, zoowel een Augustinus als een Schleiermacher zich bewust zijn geweest door Christus tot hunne levenstaak geinspireerd te zijn. Nu moge men zeggen: ‘de meesten dezer groote mannen, zoo niet die allen

zonder onderscheid, verkeerden in een schromelijke illusie als zij meenden door den geest van Christus bezield te worden, terwijl het toch hun eigen geest en die van hunnen tijd was, waardoor zij zich lieten leiden'; hier, waar het ons te doen is om den zin te bepalen dien wij, als verstandige menschen, aan de woorden Christus, Christelijk en Christendom hebben te hechten, hier zou het toch gewis van kleingeestig dogmatisme getuigen de uitspraken van zoo vele representatieve mannen eenvoudig ter zijde te stellen als waren het verklaringen van waanzinnigen of meineedigen.

Maar, zegt iemand, wat hebben wij ten slotte dan aan die benaming Christelijk, die alles en dus niets bepaalds, niets concreets aanduidt, niets wat in duidelijke woorden te omschrijven valt? Wat hebben wij dan ten slotte te denken als iemand heden ten dage de stelling uitspreekt: 'wij zijn en blijven Christenen'? Mijn antwoord is gereed of liever dat antwoord is reeds gegeven in het voorafgaande. Inderdaad: zoo als die stelling daar werd geformuleerd is zij zoo min voor wezenlijke verdediging als voor bestrijding vatbaar. 'Wij zijn Christenen'. Eerst zal moeten worden aangeduid wie met die WIJ worden bedoeld. Vervolgens dient te worden uiteengezet wat in hun mond het Christen zijn beteekent. Dan eerst zal kunnen worden onderzocht of hetgeen zij Christendom noemen bestaanbaar is met hun wereldbeschouwing en hun levensideaal aan de eene, en met het historisch begrip van het Christendom aan de andere zijde. Ieder onzer nu heeft voor zich zelf het probleem te stellen: wat is het Christendom voor mij en wat ben ik voor het Christendom? Na al het opgemerkte, wil ik hopen, zal het dezen en genen mijner lezers allicht helderder geworden zijn dat het gemakkelijker is met sommige sterke geesten uit te roepen: 'wij zijn geen Christenen meer', dan in werkelijkheid van het Christendom af te komen en zich te stellen buiten den kring van zijn invloed. Men kan zijn voorouders verloochenen, zijn familienaam afleggen, zijne adelbrieven, indien men ze bezit, verscheuren; daarmede is men de zwakten en eigenaardigheden van zijn geslacht nog niet kwijt. Het Christendom zit ons in het ras, in het bloed. Wij mogen het goedschiks of kwaadschiks dragen, aan de eigendommelijkheden van onzen stam ontkomen wij niet. En in ernst wil het ook niemand onzer. Evenmin als wij naar de gele tronies der Chineezen, naar den rooden huid der Indianen, naar het zwarte vernis der Negers verlangen; evenmin als wij den Laplander zijn stompen neus

of den Mongool zijn scheve oogen benijden, evenmin kunnen wij wenschen onze Christelijke beschaving voor die van het Mohammedaansche, Brahmaansche of Buddhistische deel des menschdoms te verruilen. Waarom niet? Natuurlijk in de eerste plaats omdat wij nu eenmaal tot de groote familie der Christenen behooren en de Christelijke zeden als met onze natuur zijn samengeweven. Maar dan toch ook omdat wij als Christenen onze meerderheid niet alleen voelen maar ook op het nadrukkelijkst kunnen staven, gelijk wij zulks sedert eeuwen hebben gedaan. Wel is waar kunnen en moeten wij toegeven, dat er Christelijke volken gevonden worden, die er niet weinig bij winnen zouden indien zij met hun godsdienst ook hunne zeden en gewoonten, hunne beschaving en moraliteit met die van de een of andere niet-Christelijke natie konden verruilen. Zelfs het trotsche Albion zou wel doen zich niet volstrekt verheven te achten boven het onchristelijke volk waarover the most gracious queen als Keizerin gebiedt; het zou wel doen te luisteren naar de stem van den godsdiensthervormer in het Oosten als deze in het moederland komt met de vriendelijke opmerking: ‘Gij Zonen van Engeland hebt ons door tal van zendelingen tot uw Christendom willen bekeeren: Eilieve! laat ons thans voor een wijle de rollen omkeeren; luistert nu ook eens naar ons en ziet toe of de deugden in ons midden, onder den invloed van onzen alouden volksgodsdienst gekweekt, u niet tot navolging kunnen prikkelen, uwe eerzucht niet kunnen doen ontvlammen’. Maar, indien het Christelijk Engeland zich aan dien wenk laat gelegen zijn; indien wij allen die daartoe in staat zijn met meer belangstelling dan immer ons op de studie der vergelijkende godsdienstwetenschap toeleggen en dat niet maar om aan onze nieuwsgierigheid te voldoen, maar wel degelijk ook om onzen blik op het menschelijke in den mensch te verscherpen en te verruimen, en zoo doende ons ideaal van humaniteit en godsdienst te verheffen... hebben wij daarmede opgehouden Christenen te zijn? Alsof niet het Christendom van zijn oorsprong af hetzelfde gedaan had met alle cultuurvormen, waarmede het in den loop der eeuwen in aanraking kwam! Alsof het niet de bloem en de geur van het Judaïsme en Hellenisme, van de Latijnsche en de Germaansche beschaving zich geassimileerd had, en op deze wijs de gulden lessen: ‘alles is het uwe, beproeft alle dingen en behoudt het goede’ in praktijk had gebracht!

Och, of ze gelijk hadden, die zeer warme vrienden van den vooruitgang, die van het Christendom spreken als van een überwundener Standpunkt, en met een medelijdenden glimlach neerzien op de schare der achterblijvers, die zich verbeelden, dat het groote leger, waarin zij dienen, nog altoos door denzelfden Christus als zijn bezielend hoofd wordt aangevoerd en tot steeds schitterender zegepralen wordt geleid. Och, of wij van ganscher harte konden instemmen in dien vreugdekreet: ‘wij hebben met het Christendom afgerekend, wij zijn geen Christenen meer; de christelijke tijd ligt achter ons, het Christendom onder ons; onze bede: excelsior! is verhoord; wij hebben het boven-christelijke ideaal gevonden!’ Maar, helaas! zoo ver zijn wij nog niet. Nog altoos moet de bezadigde denker, de eerlijke menschenvriend, de oprechte vereerder van hetgeen waarlijk groot en goed is, erkennen: al hebben achttien eeuwen van christelijke beschaving de wereld en den mensch in haar nog niet tot volmaaktheid gebracht; al kunnen wij dus niet zeggen dat het proefondervindelijk bewijs voor de goddelijkheid van het Christendom geleverd is, wij kunnen evenmin beweren dat het beeld van stille, reine, bescheiden, onbaatzuchtige, zich zelf verloochenende dienende liefde, gelijk het in en door het Christendom voor ons tot type en ideaal is geworden, zijn bekorend en tegelijk beschamend karakter voor de kinderen van dit geslacht heeft verloren; nog altoos werkt het gistingsproces van het christelijk humaniteitsbeginsel in de maatschappij voort, en of wij ons over de traagheid dier werking mogen ergeren en bedroeven, zoolang er geen krachtiger agens, geen machtiger drijfkracht, geen reiner en heiliger zedelijkheidsmotieven, met één woord, zoolang geen hooger ideaal ons bij ons streven tot hervorming der menschenmaatschappij bezielt, zullen wij het met het Christendom voor lief moeten nemen.

Voor lief nemen! Ziedaar wel een pover en armzalig overblijfsel van christelijke geestdrift! Zoo zullen wij dan in het vervolg ons credo niet meer kleeden in den vorm van een blijmoedig: ‘wij gelooven in het Christendom,’ maar veeleer in dien van een angstvallig en gereserveerd: ‘wij willen ons, faute de mieux, met het Christendom behelpen!’ Waarom dan niet liever eenvoudig de geloofsbelijdenis in eene belijdenis van ongeloof veranderd? Is dan een wettig faillissement niet verkieslijk boven het continueeren van het bedrijf en de handhaving der firma zonder kapitaal en krediet?

Wat zal ik zeggen? Vóór alle dingen ga de verklaring: wij, kinderen der negentiende eeuw, kunnen geen heil meer wachten van woorden en frases als surrogaten voor ontbrekende overtuiging en tekortschietend enthousiasme. Dwepen met het Christendom zooals de geloovige Katholiek het doet, die het Christendom met zijne kerk vereenzelvigt; dwepen met het Christendom gelijk de orthodoxe Protestant het doet, voor wien Christendom, Katechismus en door God gedicteerde heilsleer, woorden van dezelfde beteekenis zijn..... neen, dat kunnen wij niet meer! Wie in de christelijke schepping der middeleeuwen, wie in het dogme van Heidelberg of Dordt de normale en klassieke uitdrukking vindt van het ideaal, zooals het ook ons nog moet bezielen, hij kan niet te gelijker tijd en van heeler harte zich verblijden in den vooruitgang dien de geschiedenis der laatste eeuwen in de ontwikkeling van wetenschap, kunst en zedelijkheid heeft aan te wijzen. En die blijdschap over de vruchten der beschaving, in de jongste eeuwen tot rijpheid gebracht, die blijdschap laten wij ons niet ontnemen, zelfs niet door hen, die als priesters der godheid zelve, en als waren zij met volstrekte onfeilbaarheid bekleed, in orakeltaal den geest der eeuw veroordeelen. Wij blijven goedsmoeds, om het even of zij met de oudste oorkonden der kerk, de schriften des Nieuwen Testaments, dan wel met de jongste pauselijke encyklieken tot staving hunner goddelijke missie voor ons zijn opgetreden. Uit de historische school die wij doorloopen hebben, bleef ons de overtuiging als een duur verworven eigendom, dat de codificatie van de wetten des zedelijken godsdienstigen levens het werk is, niet van één mensch, niet van één geslacht, niet van ééne eeuw; maar dat de formuleering van de hoogste levenswaarheden de nooit voltooide arbeid, de nimmer afgeweven taak is van alle tijden, van geheel ons geslacht. Onze eerbied zelf voor het godsdienstig ideaal moet ons verhinderen met het woord, de formule als zoodanig onverdeeld te dwepen. Onze religieuse natuur zelve protesteert tegen elk dogme, om het even of het in woorden of in cultusvormen met de pretentie van het absoluut volmaakte en voor alle tijden geldende optreedt. - Hoe ook ingenomen met onzen christelijken naam op grond van hetgeen de beschaving blijkens de geschiedenis aan het Christendom te danken heeft: wij geven dien naam gaarne prijs, indien het blijkt, dat wij hem niet kunnen behouden, dan ten koste van ons humaniteitsideaal. Dat ideaal nu, hetwelk voor ons groeide en bloeide in den zonne-

schijn van de hedendaagsche wetenschap en kunstbeschaving, wij zullen het moeten zien verwelken en vergaan, indien wij met de christelijke belijdenis te gelijker tijd de verzaking van ons geloof aan de goddelijke macht van wetenschap en kunst op ons nemen.

Zie hier dan ook naar het mij voorkomt de Achilleshiel der kerk, voor zoover die op dogmatischen grondslag berust. Wil een paus, een Concilie, een Synode, een kerkeraad den toegang tot de kerk alleen voor hen openstellen die in eenige hoe ook geformuleerde stellingen de volkomen juiste, voor altijd geldende uitdrukking erkennen van de hoogste waarheid: de gevolgen kunnen niet uitblijven. Alleen huichelaars of wetenschappelijk onmondigen kunnen zoodanige voorwaarden zich laten welgevallen. Het betere, het edelere, het krachtiger deel van ons geslacht is te zeer doordrongen van het onuitsprekelijk karakter van het hoogste en heiligste in den mensch, dan dat het ter liefde eener kerk die overtuiging zou prijs geven.

Niet dus het Christelijk geloof, - dit immers is uit den aard der zaak anti-dogmatistisch en valt, in alle zijne breedte en diepte opgevat, te zamen met het geloof in de volstrekte volmaakbaarheid van den mensch, - niet het Christelijk geloof maar het geloof in de kerk, d.i. het geloof aan het bestaan en reeds aanwezig zijn eener belichaming van het hoogste en beste in zichtbaren en tastbaren vorm, m.a.w. het geloof aan het dogma, d.i. aan het woord als equivalent van het onuitsprekelijke... dat kerkgeloof moet en zal wijkenen bezwijken voor den geest der ware vroomheid welke immers niets anders is dan het geloof in de macht van het onuitsprekelijke.

Er zijn er zelfs onder de hooggeplaatsten, die den spot drijven met deze en dergelijke profetiën; misschien zou hun aantal kleiner zijn indien grondige en diepe kennis der historie meer algemeen ware. Wat beteekent b.v. hun beroep op de oudheid en de in weerwil van die oudheid nog altoos frissche en jeugdige kracht der Kerk? Leugen en bedrog zou het Christendom zijn indien het met de pretentie ware opgetreden, den mensch van de moeite des nadenkens, van den strijd des levens, van het zoeken naar het hoogste en beste te ontheffen. Een valsche profeet ware Jezus geweest, indien hij met een kort begrip van geloofs- en zedeleer, met een volledig bestek van het organisme zijner kerk in de hand, der wereld had verkondigd: zóó is het en zóó zal het zijn, dit zal men gelooven, dit zal men doen,

zoo en niet anders zal de gemeente der kinderen Gods ingericht zijn tot aan het eind der dagen. Maar, indien de Man van Nazareth zulk een kleingeestig knutselaar geweest ware, zijn naam zou niet aan eene zoo grootsche schepping als het Christendom duurzaam verbonden zijn gebleven. Indien de koninklijke geest van den stichter zijne volgelingen niet hadde bezield en hen niet hoog hadde verheven boven de kerkelijke en politieke partijen, welke destijds de joodsche wereld verscheurden en te gronde richtten, indien het fiere zelfgevoel van den meester niet ware overgegaan op de discipelen, indien het grootsche woord: ‘gij zijt het zout der aarde, het licht der wereld’ hen niet hadde staande gehouden, ze zouden zijn meegesleept in den geweldigen maalstroom, die noodlottig werd voor het tempelvolk, en de rol der Nazareners, evenals die van zooveel andere joodsche secten, ware in weinige decenniën afgespeeld.

Zeker, het is een onbewezen en onbewijsbare onderstelling, als zouden Jezus en zijne eerste aanhangers de gevolgen hebben kunnen voorzien en overzien van het werk, door hen ondernomen; meer dan waarschijnlijk hebben zij zich in hunne verwachtingen voor de naaste toekomst niet weinig bedrogen; doch daar hunne hoop en hun geloof een veel ruimer gezichtseinder hadden, overleefde hun geestdrift de teleurstellingen, die de wereld hun bereidde. Het ideaal dat hen bezielde lag hooger dan de aarde, en wanneer zij van den hemel als van hun vaderland spraken, dan lag in die schijnbaar positieve verklaring niets anders dan de onuitsprekelijkheid hunner religieuse verwachtingen. Moesten wij aannemen dat de zedelijk religieuse kracht, waardoor Jezus en zijne volgelingen de wereld hervormden, haar eigenlijken wortel had in hunne kosmische begrippen, in hunne ons onjuist gebleken voorstellingen aangaande hemel en aarde, boven- en onderwereld, wij zouden in waarheid met hen geene religieuse gemeenschap meer kunnen oefenen. Maar nu heeft onze sympathie met hen een dieper zedelijken grondslag. Achter en onder den vorm, waarin zij hun geloof aan het eeuwig leven uitspreken, ligt voor ons een onuitgesproken gevoel, een onuitsprekelijke gedachte. Hun taal is een taal van symbolen en gelijkenissen, alleen verstaanbaar voor hen, wier gemoed vatbaar is voor de bekoring van het eeuwig schoone, goede en ware, dat in altijd nieuwe gedaante voor den mensch optreedt, zonder ooit zijn vollen rijkdom te openbaren.

De vrees, als zon door den stroom onzer moderne beschaving

de godsdienst worden weggespoeld, kan ik niet deelen. Integendeel: naarmate kunst en wetenschap schitterender overwinningen behalen en de vruchten van dien zegepraal in wijder en wijder kringen worden verspreid, worden de kerken en kerkgenootschappen meer en meer gedrongen, hun recht van bestaan met bewijsgronden van algemeen erkende deugdelijkheid voor de rechtbank der geheele maatschappij te staven. Van staatshulp verstoken, gaan zij een wissen ondergang te gemoet, tenzij de genius van den echten godsdienst hen bezielt. Onze tijd is afkeerig van alle clericale aanmatiging. In beginsel heeft onze eeuw gebroken met het denkbeeld, als zou de kennis der waarheid, en mitsdien het recht, om over de gewetens te gebieden, aan eenige kaste of corporatie uitsluitend eigen zijn. Zoo van dezen heugelijken staat van zaken de vroomheid betrekkelijk nog zoo weinig vruchten heeft geplukt, het is daaraan te wijten, dat de nieuwe geest nog niet al den ouden zuurdeesem heeft verwijderd, en nog altoos in spijt van het uitgesproken beginsel, de scheiding van kerk en staat geen voldongen feit is geworden. Dat het eenmaal begonnen proces in weerwil van alle belemmeringen zijn loop moet hebben en niet anders dan eene zuivering in de betrekking tusschen de beide machten zal teweeg brengen, is even zeker als dat deze geheele beweging is voortgekomen uit een juister, meer geestelijke opvatting van de eigenlijke bestemming der kerk in verband met een klaarder inzicht in het wezen van den staat. De godsdienst die geen andere taak heeft dan den enkelen mensch zoowel als de geheele samenleving tot verzet te prikkelen, zoo dikwijls het zedelijk ideaal dreigt besmet of verduisterd te worden, die godsdienst verliest zijne veerkracht en welhaast ook zijn prestige wanneer hij heult met de wereld en bij haar loon zoekt voor de diensten der maatschappij bewezen. Zoo ook bereidt zich de staat op den duur geen wezenlijken dienst door het privilegieeren van den godsdienst, iets wat feitelijk niet anders kan plaats hebben dan door bevoorrechting van personen of instellingen, die zekere uiterlijke vormen van godsdienst dragen. Zoo zeker nu de ware godsdienst het cement van den staat mag heeten, even zeker kan het formalisme, dat niets anders is dan de karikatuur van den godsdienst, den staat slechts schade en bederf aan brengen. De tijd zal moeten leeren of op den duur de grootere kerkelijke lichamen als staten in den staat kunnen blijven bestaan. Ja zelfs zal het de vraag zijn of die grootere kerkelijke organismen

niet noodzakelijkerwijze zullen ontbonden en opgelost worden, zoodra alle privilegiën van staatswege ten hunne bate verstrekt, zullen zijn ingetrokken. Ik voor mij zou die oplossing geen ramp achten. De voedende, versterkende kracht van den godsdienst zal te beter en te zekerder in de maatschappij worden opgenomen, naarmate dat levensbrood in beter vermaalden toe stand aan het organisme wordt toegevoerd. Niet het ruwe metaal maar het behoorlijk opgeloste ijzer kan het bloed ten goede komen. Niet van de grove kerkvormen, niet van de harde onverteerbare dogmen, maar van den godsdienst zelf als het meest aetherische en onuitsprekelijke, van den godsdienst als de den mensch inwonende drijfkracht naar het hoogste ideaal hebben wij heil te verwachten.

Zoo zijn dan ook de hardklinkende woorden te verklaren die een Goethe, een Schiller en zoo vele andere rijk begaafde mannen zich hebben laten ontvallen tegen den godsdienst. Niet anders dan de groote meester in Galilea eenmaal uit vroomheid tegen de vroomheid van zijn tijd te velde trok, hebben na hem de denkers en dichters bij Gods genade geprotesteerd tegen de pretenties van een priesterdom zonder innerlijke roeping, zonder hoogere wijding. De geesel van hun spot, de roede hunner verontwaardiging trof niet het kinderlijk en tegelijkertijd manhaftig geloof der eenvoudigen en reinen van harte, wier vroomheid in de schaduw bloeit, en zich omzet in vruchten van lijdzaamheid en hulpvaardigheid; neen, de slagen waren gericht tegen de waanwijsheid en de heerschzucht van hen, die alleen op grond van een geloof, dat ze aan anderen hebben ontleend, den staf breken over een wetenschap, die hun te hoog en te diep is.

En zoo laat zich dan ook gemakkelijk genoeg de verklaring en rechtvaardiging vinden van Goethe's woord hierboven aangehaald:

> ‘Wie kunst en wetenschap bezit, hij heeft ook godsdienst.’

Juist zoo! Zonder de religieuse grondrichting van geest en gemoed, kan de mensch niet gezegd worden, werkelijk kunst en wetenschap te bezitten. Aan het weten ontbreekt de grond der zekerheid, zoo het geloof aan God ontbreekt. In zijn ruimsten en breedsten zin opgevat, is het geloof in God niets anders, dan het geloof, dat onze natuur ons niet bedriegt, dat de stem niet liegt, welke ons dwingt, nooit op te houden met het zoeken en streven naar de waarheid, en ons gebiedt, in den

strijd om het licht door geen nederlaag ons te laten ontmoedigen. Dat geloof in God - wat is het anders dan het geloof, dat een en dezelfde geest het al der dingen bezielt, en dat in onze ziel een sprank gelegd is van datzelfde leven, waardoor de som der dingen tot kosmos, tot heelal, tot eenheid wordt? Wat anders dan het geloof, dat wij, naar den aard en het wezen der dingen zoekende, geen ijdel werk doen, maar veeleer eene taak op ons nemen, die ons opgelegd is door onzen meerdere, en dat niet ons ten vloek, maar ten zegen; een arbeid, die leiden moet tot gewenschte uitkomsten, hetzij dan, dat wij als individuën of als solidaire leden van ons geslacht, deel zullen hebben aan het reinere en vollere licht, dat de wetenschap doet opgaan.

En zoo is het ook met de kunst. Ook de dieren bezitten kunstvaardigheid. De godsdienst, d.i. het meest menschelijke in den mensch, moet de kunst maken tot datgene wat zij voor ons wezen kan. De gloed, de pathos die den kunstenaar bezielt en de schepselen zijner hand doet leven, wat is hij anders dan de innige en algeheele toewijding aan de groote macht, die aan alles vorm en gestalte geeft. Of hij die macht natuur noemt, dan of hij ze met den naam van God begroet, kan in het wezen zijner kunst-inspiratie geen onderscheid maken. Ontbreekt die hoogere geestdrift, dat heilige geloof, wat is dan zijn kunst meer dan een nabootsen en naknutselen van doode en ledige vormen, eene matte herhaling van het bestaande, een ijdel spel, waarvan geen bezieling voor anderen uitgaat?

In dien hoogeren zin de zaak opvattende, zien wij het aantal dergenen, die de echte wetenschap en kunst tot hare priesters heeft gewijd, tot een minimum inkrimpen. Inderdaad, er zijn er niet velen, van wie het heeten kan, dat zij door hun genius voor den dienst der wetenschap of der kunst zijn uitverkoren. Gelukkig daarom, dat ook de tweede helft van de aangehaalde spreuk waarheid bevat:

> ‘Wie kunst noch wetenschap bezit, bezitte godsdienst.’

Zien wij echter wel toe, dat wij die uitspraak niet zóó verstaan, als zou de godsdienst niets meer zijn dan een povere vergoeding voor het gemis van dat andere. Immers zooveel is ons reeds gebleken, dat dit andere, n.l. wetenschap en kunst, zijn rechte waarde voor den mensch mist, indien het niet bij hem in relegieusen bodem is geplant. Tegenover het Goethiaansch distichon

kunnen wij daarom met vrijmoedigheid een ander plaatsen, dat gewis een niet minder belangrijke, een niet minder zekere waarheid behelst:

> ‘Wie godsdienst heeft, bij kan desnoods én kunst én wetenschap ontberen;
> Wie godsdienst niet bezit, wat baat hem alle wetenschap en kunst?’

Gelukkig nog eens, dat het zoo is. Wien het niet vergund is, in te dringen in de geheimenissen der wetenschap, of zich te laven aan de schatten der kunst, de religie behoeft hem niet te ontbreken. Zij is het deel van allen, die van goeden wille zijn. Niemand, hoe misdeeld overigens ook, behoeft zonder hare verkwikking te leven. En zouden die goederen van geringe waarde zijn, vergeleken met die, welke kunst en wetenschap haren beoefenaars schenken? Of liever, - want ik gevoel dat de berekening van dergelijke grootheden onmogelijk is, - zou van al onze gedachten, woorden en werken, van al onze genietingen en ervaringen, de eigenlijke waarde niet gelegen zijn in het godsdienstig gehalte, dat zij bezitten. Maar ik beken het volgaarne, dan moet ook het begrip van religie zoo rein worden opgevat, dat het in overeenstemming blijkt met het wezen van den godsdienst, d.i. met het wezen van den dienst van het hoogste en onuitsprekelijke zelf.

Indien ik thans eindig, het is voorwaar niet omdat ik meen over het onuitsprekelijke te hebben uitgesproken. Veeleer is het mij alsof ik mijn onderwerp eerst nu behoorlijk zou kunnen aanvatten, nadat de voorafgegane beschouwingen den weg hadden gebaand tot eene geregelde behandeling der zaak. Mijne lezers, verbeeld ik mij, zullen noch vertoornd, noch verbaasd zijn, als ik hun mededeel, dat het mijn plan niet is na deze voorloopige onderzoekingen thans over te gaan tot de definiteve oplossing der gestelde problemen. 't Was mij hoofdzakelijk te doen om hen dieper te doordringen van de waarheid, dat het meeste misverstand en de meeste oneenigheid in de wereld moet worden verklaard uit onze bekrompenheid, die ons verleidt onze inzichten, begrippen en opvattingen te vereenzelvigen met het wezen der dingen zelve. Zoowel de wetenschap als de kunst en de godsdienst is geroepen ons van die bekrompenheid te verlossen. Intusschen bezit èn de wetenschap èn

de kunst èn de godsdienst behalve het correctief tevens de middelen tot bestendiging onzer dwalingen en illusiën. Dit laatste meende ik vooral in de overweging mijner lezers te moeten aanbevelen. In hare scherpe begripsbepalingen, in hare met de uiterste precisie geformuleerde wetten legt de wetenschap haar kapitaal vast. Zij doet wel daaraan, zij kan ook niets beters doen. En toch, wee den man der wetenschap, die zich aan de illusie overgeeft, als zouden de in zijn tijd geldende wetenschappelijke formules ten eeuwigen dage onveranderd moeten blijven. De kunst vereenigt in haar Pantheon al de scheppingen van het genie en eischt van allen, die zich aan haren dienst wijden, de bewondering voor de in deze producten zich openbarende schoonheidstypen. Zij mag en zij moet dien tol der innige vereering van hare priesters vragen. En toch, wee den kunstenaar, die geen hooger ideaal kent tot het in beweging brengen van zijn scheppingsdrift, dan dat, hetwelk in het klassieke model een bepaalden en onveranderlijken vorm had aangenomen. De godsdienst eischt van den mensch onvoorwaardelijke onderwerping aan den wil, onvoorwaardelijk vertrouwen in het bestuur van God. Neem dat onvoorwaardelijk karakter weg en gij hebt in den godsdienst den godsdienst gedood. Tegenover den mensch is God de oneindige. Tegen - over God is de mensch de eindige. En toch, wee den mensch die geen ander begrip van God, geen andere wet van God, geen ander woord van God kent buiten en boven hetgeen voordezen daarvan geopenbaard is aan anderen, al ware ook die openbaring bij duizenden en tienduizenden met het hoogste gezag omkleed.

En de moraal van dit alles, welke is die? Natuurlijk in de eerste plaats deze, dat wij menschen, hoezeer ook ingenomen met de vruchten der hedendaagsche beschaving, ons zorgvuldig hebben te wachten voor de dwaling als zou ons geslacht reeds de middaghoogte zijner ontwikkeling hebben bereikt. Maar dan ook in de tweede plaats deze dat wij met het oog op de onafzienbare taak die voor ons ligt en de uiterst geringe krachten waarover wij te beschikken hebben, liever elkander moeten dragen en steunen dan minachten en tegenwerken. Ten laatste ook deze dat wij, hoe ook brandende van begeerte om aan de natuur hare diepste geheimen te ontlokken, hoezeer ook smachtende naar de openbaring van de hoogste en reinste schoonheid, hoezeer ook jagende naar de verwezenlijking van het ideaal van humaniteit, nooit mogen vergeten, dat het hoogste doel van ons

streven, het land der belofte dat wij, door wetenschap, kunst en godsdienst geleid, hebben binnen te gaan, door geen oog te zien, door geen tong te beschrijven is.

Het onuitsprekelijke, d.i. onze kracht en onze zwakheid; de steen des aanstoots voor onzen voet en te gelijker tijd de prikkel die ons voortdrijft; het voorwerp van ons hopen en streven en te gelijk datgene wat wij niet hopen mogen door ons streven te zullen bereiken. Het onuitsprekelijke, het is de hemel, die ons zaligt, het is de afgrond die ons verzwelgt. In het onuitsprekelijke verliezen wij ons zelven, in het onuitsprekelijke vinden wij ons zelven terug. Arme mensch, die het hoogste en beste, wat gij hebt, in u moet opgesloten houden! Al de weeën van uwen arbeid zijn te vergeefs. Het kind naar den beelde van uw ideaal wordt niet geboren. Gelukkige mensch, die na elke inspanning, na elk genot, na elke teleurstelling, na elke zegepraal, van de zalige zekerheid doordrongen blijft: mijne kracht is niet verbruikt, mijn schat niet uitgeput. In de kern van mijn wezen ligt het betere, het hoogere. En dat betere blijft, ook nadat ik gestorven zal zijn.

En zegt iemand: Wat is ons de waarheid, als zij niet begrepen, wat is de schoonheid, al zij niet aanschouwd, wat is de goedheid, als zij niet tot daad geworden is? Hij bedenke: dat het ideaal van waarheid, schoonheid en goedheid voor ons onuitsprekelijk is, dat is niet enkel onze kwaal onze ergernis, het is tevens onze glorie, onze zaligheid. Geen wonder; indien het althans waar is, dat wij aan twee werelden toebehooren, en ons, kinderen van het oogenblik, de eeuwigheid in het hart is gelegd. Geen wonder; indien wij ten minste meer zijn dan geïsoleerde individuën, en door gemeenschappelijke bestemming, door zedelijke solidariteit aan elkander verbonden, met elkander eene waarachtige eenheid vormen waardoor alle eeuwen der geschiedenis elkander de hand reiken en alle geslachten in één familieleven vereenigd zijn.

Wetenschap, kunst en godsdienst, zijn zij niet bestemd, het besef van dien band tusschen al wat mensch heet te verlevendigen en te gelijker tijd de zegeningen dier eenheid te vermenigvuldigen en in steeds grooter kringen te verspreiden? Is aan den gedsdienst niet bovenal die schoone en verhevene taak toevertrouwd? Welk nadenkend mensch kan een oogenblik aarzelen, die vragen bevestigend te beantwoorden; welk ernstig gestemde beschouwer kan een gevoel van verbazing en

beschaming onderdrukken bij de gedachte hoe weinig deze drie groote levensmachten aan deze heerlijke bestemming tot heden hebben beantwoord, hoe schromelijk bovenal de godsdienst deze grootsche roeping heeft miskend en verloochend.

Zou deze gedachte ons tot wanhoop moeten stemmen, of het geloof in de macht van den godsdienst ons ontnemen? In dagen als de onze, waarin de wetenschap telkens schitterende triomfen behaalt, en de heroën op het gebied der kunst met steeds klimmende geestdrift worden aangebeden, is het meer dan ooit noodzakelijk, den godsdienst tegen de miskenning der wereld in bescherming te nemen. Om dit doel te bereiken, wachte men geen heil noch van meiwetten, noch van encyclieken; evenmin van de kunstmatige restauratie van uitgediende kerkvormen als van de inenting van dogmatische begrippen op school en katechisatie; van zalvende preken zoomin als van brommende dagbladartikels; van vorstelijk patronaat niet meer dan van kerkelijke tuchtmiddelen. Wat ons alleen helpen kan en dan ook zeker helpen zal, het is eensdeels de zuivering onzer sociale toestanden door consequente scheiding van kerk en staat, ten andere de onbevooroordeelde, boven den invloed van alle kerkelijke partijschap verheven beoefening der in onze dagen onder goede voorteekenen ontluikende godsdienstwetenschap.

Hier in het klassieke land der vrijheid moest voor het eerst de gedachte aan eene geheel geseculariseerde theologie opkomen; hier moest de overtuiging algemeen ingang vinden, dat geene wetenschap, dus ook niet die welke ten doel heeft den godsdienst te leeren kennen, onder eenige vreemde voogdijschap mag staan; hier moest dit denkbeeld voor het eerst tot daad worden door het ontstaan aan 's lands hoogescholen van eene theologische faculteit, door geen banden meer aan eenig kerkgenootschap verbonden. Onze beste wenschen zijn voor deze echt Nederlandsche stichting. Moge deze theologische faculteit, van allen kerkelijken nimbus ontdaan, van alle kerkelijke voogdijschap bevrijd, zich handhaven op het haar aangewezen standpunt, en zich een blijvende plaats veroveren in de dankbare waardeering van landgenoot en vreemde, van tijdgenoot en nageslacht.

Amsterdam, 22 Augustus 1878.
A.D. LOMAN.

Kunstwaarde.

't Gemeen wane in een reeks van nagebootste trekken,
Natuur! uw vorm ontleend, de schilderkunst te ontdekken;

Haar doel is niet, natuur als volgster uit te drukken;
..... 't is schoonheid, 't is verrukken!
Gij, Schoonheid, godlijk beeld! gij waarheid-zelve, omhuld
Met menschelijk gewaad, waar zij ons aanzien duldt
En om onze oogen door haar glans niet blind te stralen,
Zich zelve omnevelt in het stof beeld dat wij malen.
O Schoonheid! 't is aan u dat we allen offers brengen,
Vergeefs is 't vorm of klank of kleuren saam te mengen,
Bezielt gij 't beeld niet, zweeft uw geest niet door 't gewrocht.
De schranderheid, de vlijt baart enkel wangedrocht.

De ziel is 't die de taal doet stroomen uit de borst,
Zij vormt ook de uwe, o gij, die luit of maalstok torscht.

O ademt slechts voor 't schoon en waar ge 't oog moogt slaan,
Biedt zich 't onschoone zelf der kunst als schoonheid aan.
BILDERDIJK, *Schilderkunst*.

Eugène Fromentin heeft kort vóór zijn dood een reisje gemaakt naar België en ons vaderland. Een vrucht van dat bezoek waren eenige artikelen in de *Revue des deux mondes*, waaruit ten duidelijkste bleek, dat de schrijver zich minder moeite had gegeven om eerst zelf de oudhollandsche schilders te leeren kennen, dan om er onderhoudend over te schrijven[1]. Later, bijeenverzameld onder den titel: *Les maîtres d'autrefois*, werd dit werk in het Hollandsch vertaald en door Mr. Vosmaer over het algemeen niet gunstig beoordeeld[2]. Maar deze geachte schrijver maakte eene uitzondering. ‘Het vierde hoofdstuk’, dus schreef hij, ‘van Fromentin's werk behandelt een vraagstuk, bij ons niet nieuw, maar waarin ik mij verheug bij den Fran-

1 Ik behoef zaakkundigen slechts te herinneren, dat Fromentin de wijze waarop de zoogenaamde ‘Nachtwacht’ geschilderd is, vindt als van iemand, die niet recht wist wat hij wilde.
2 ‘Tijdspiegel’, Juni 1877.

schen meester een bondgenoot te vinden. De technische waarde der school van de 17de eeuw is zoo ontzaglijk groot, dat zij een paar eeuwen lang de meening beheerscht en aller oogen bijna voor hare minder volkomen zijde heeft doen sluiten. Fromentin, hoe hoog hij die school ook bewondert, verwondert zich niet ten onrechte over de volstrekte afwezigheid van hetgeen wij een onderwerp noemen. Die school dacht aan niets meer dan aan fraai schilderen; zij liet de verbeelding en het gevoel buiten spel.'

Stel u iemand voor, lezer, die geen eigen meening over de oudhollandsche schilders maar gezond verstand bezit en die, bij de lezing van de aangehaalde woorden, zich herinnert wat er al door den heer Vosmaer en anderen is gedaan om over de geschiedenis van die kunstenaars licht te verspreiden, en wat er nog steeds ten koste wordt gelegd om ieder in de gelegenheid te stellen hunne schilderijen te leeren kennen. Zou bij zoo iemand de vraag niet moeten opkomen: Waartoe zooveel werk gemaakt van die armzalige knutselaars? Wat heeft de wereld er aan of er een paar eeuwen geleden handige en geduldige werklieden waren zonder hart en zonder wezenlijke beschaving, of die althans zóó arbeidden, dat men aan hun werk niet bespeurt of de hoogere gaven van gevoel en verbeelding hun ten deel zijn gevallen! Waarom toch van hen gesproken alsof het kunstenaars waren? Noem hen kunstemakers en erken tevens ronduit, dat wij hen zeer goed kunnen missen, zoolang er nog gegoocheld wordt en op de koord gedanst. Dat is toch ook kunstig en niet minder onderhoudend. Wat spreekt men van minder volkomen zijde van zulk een naäperij van schoone kunst! Tot nog toe meende ik dat de kunstenaar het evenmin stellen kon buiten datgene, wat den Oudhollanders schijnt te hebben ontbroken, als een man van wetenschap zonder hersenen of een mensch zonder bloed.

Inderdaad zou ik hem, die zijn hart aldus lucht gaf, niet kunnen zeggen, waarom een beschaafd man, die zijn verstand niet 'buiten spel' wenscht te laten, de oudhollandsche schilders zijne aandacht waard zou keuren, indien ze zoodanig zijn als ze in het aangehaalde stuk worden voorgesteld. De minachting, waarmede Lodewijk de Veertiende zijn *ôtez-moi ces magots* uitsprak, ware volkomen rechtmatig; men kan eene kunstigheid, die zich voor kunst uitgeeft, niet te scherp veroordeelen.

Maar het zou de vraag kunnen wezen of de schilderijen der

Oudhollanders minder volkomen zijn om de afwezigheid van wat men een onderwerp noemt, en vooral of de schoonheid, die wij er in bewonderen, de vrucht mag heeten van technische bekwaamheid.

Het aangehaalde oordeel van Mr. Vosmaer staat niet alleen, maar komt overeen met de algemeen aangenomen beschouwing. Eenigen tijd geleden heb ik eene poging gedaan om aan te toonen, dat veelal bij de waardeering van schilderkunst in het algemeen een verkeerde maatstaf ter hand genomen wordt[1]. Thans wensch ik andermaal op mijn onderwerp terug te komen om door nadere toelichting van enkele punten de gestelde vragen te beantwoorden.

Laat ons eerst zien hoe men gemeenlijk de schilderkunst beschouwt.

Men meent, dat de schilder zijne taak hoofdzakelijk in twee deelen onderscheiden kan; vooreerst het bedenken van een belangrijk of aantrekkelijk onderwerp; ten andere het natuurlijk afbeelden van de voorwerpen, die in de voorstelling daarvan te pas komen. Het is dus niet te verwonderen, dat men het voor vrij gemakkelijk houdt om te begrijpen wat de schilder bedoeld heeft, want ieder kan zien wat er ‘op een schilderij staat’ en ook wel of dat in bijzonderheden gelijkt op een mensch, een boom of een beest, ja zelfs of de uitgeschilderde mensch vroolijk kijkt of somber of toornig of teeder. Alleen bij historieschilderijen acht men nog iets meer noodig: om die te waardeeren, moet men literarisch ontwikkeld zijn.

Dewijl men gelooft door het onderwerp en de voorstelling daarvan, voor zoover die in woorden te beschrijven is, de gedachte van den schilder te kennen, besluit men tot de belangrijkheid van een schilderij buiten de schilderkunst om. Daarom wil men ook liefst dat het onderwerp een elders geijkt gewicht bezitte. Men vraagt: is een boom of een schip belangrijk? antwoord: neen. Zijn Faust en Gretchen belangrijk? antwoord: ja, buitengewoon. Is een vrouw met een kind belangrijk? antwoord: zoo tamelijk. Zelfs gaat men zoover van uit den aard van het onderwerp het karakter van den kunstenaar te willen opmaken. Zoo zijn landschapschilders (tenzij ze wellicht donderbuien schilderen) steeds de kalmte zelve; historieschilders daarentegen hebben een diepbewogen en hartstochtelijk gemoedsbestaan en nemen *per se* eene min of meer hooge vlucht. Genre-

1 ‘De Gids’, 1874, N°. 9.

schilders zijn weêr koeler van inborst en lijden (indien ze geen treurige of uitheemsche onderwerpen kiezen) op bedroevende wijze aan trivialiteit van gedachten, hoewel lieden, die stilleven of koeien schilderen, natuurlijk nog veel erger zijn.

In den laatsten tijd betuigen echter sommigen nu en dan hunne ingenomenheid met schilderijen, die geen ‘mooi’ onderwerp hebben en die dan gewoonlijk realistische schilderijen worden geheeten. Daar ieder op de vraag, wat hij onder realisme verstaat, weêr een ander antwoord geeft, valt eene juiste definitie moeielijk. Maar doorgaans wordt het tegenover idealisme gesteld en vrij algemeen aangenomen, dat idealisten menschen zijn met, en realisten menschen zonder idealen. Geene idealen te hebben, schijnt men dan voor een kunstenaar nog zoo kwaad niet te vinden.

Anderen vinden dit bedenkelijk en geven de voorkeur aan hooghistorieele kunst. Wat men met dezen naam bedoelt, wil ik met een enkel woord toelichten. Ik herinner mij een gesprek in een kring van jonge kunstenaars, waar de vraag was geopperd, wat men toch wel onder ‘hooghistorieele kunst’ verstond. Allerlei meeningen werden ten beste gegeven, totdat eindelijk een der vrienden, die de meeste kunstbeoordeelingen had gelezen, een einde maakte aan alle gissingen door mede te deelen, dat tot de hooghistorieele kunst die stukken werden gerekend, waarop zich menschelijke figuren vertoonen met de beenen van de vloer. Inderdaad wordt de benaming aan zulke schilderijen bij voorkeur geschonken, maar ik meen, dat de hooge eerbied voor die stukken op nog iets anders dan op het ontzag voor het zoogenaamd bovennatuurlijke berust. Wie met het dusgenaamd idealisme is ingenomen, is doorgaans ook de meening toegedaan, dat een kunstwerk modellen van schoone voorwerpen vertoonen moet. Hij acht daarom het naakt menschelijk figuur het beste, wat een kunstenaar kan afbeelden. Ook deze meening moest de reputatie van de ‘hooghistorieele’ kunst ten goede komen[1].

Wat men voor het overige deel van 's kunstenaars werkzaamheid houdt, het eigenlijke schilderen, de uitvoering der ‘gedachte’ is, meent men, bijna geheel van technischen aard: het is hier maar de vraag om geene fouten te maken; de voorwerpen moeten verstandig gegroepeerd wezen en correct ge-

1 Hierin ligt waarschijnlijk ook de reden, waarom letterkundigen soms de oudhollandsche schilders der 16^{e} eeuw nog wel zoo hoog stellen als die der 17^{e}.

teekend; de kleuren mogen niet valsch zijn en het schilderij moet er natuurlijk en ‘af’ uitzien; dat alles is eene zaak van opleiding, oefening en goeden wil.

Gelukkig gaat bij het zien van een schilderij de natuur dikwijls boven de leer. Vooral is het verblijdend te zien hoe begaafde schrijvers, maar die de gewone dwaling huldigen, zich zelve tegenspreken, als de schoonheid van een kunstwerk hen schijnt te hebben getroffen. Ik zou menige hooggestemde getuigenis van den verdienstelijken biograaf van Rembrandt kunnen aanhalen aangaande het gevoel en de verbeelding van schilders, wien hij onlangs diezelfde gaven heeft ontzegd. Een ander voorbeeld geeft ons de heer Busken Huet in zijne Italiaansche reisaanteekeningen. Deze geleerde letterkundige schrijft rondweg de voortreffelijkheid van Michel Angelo's fresken boven de schilderijen van Rubens op de Louvre aan de meerdere belangrijkheid toe, die een Christelijk leerstuk boven de lotgevallen eener aardsche koningin voorheeft. Maar als diezelfde schrijver de Madonna della Sedia de parel van Rafaëls kunst te Florence genoemd en dat schilderij geroemd heeft als het laatste woord en de hoogste uitdrukking eener geheele orde van kunst, weet hij het niet beter te beschrijven dan met deze woorden: ‘Een jonge vrouw uit het volk, die in een bontgekleurden omslagdoek gewikkeld, met oogen vol onuitgesproken moederliefde zit heengebogen voor haren zuigeling en hem aan haar hart klemt.’ Hoe nu! beteekent het onderwerp ginds zoo veel en hier zoo weinig, dat de Madonna slechts de naam is voor eene moeder met haar kind? Wat Fromentin aangaat, ofschoon hij den gewonen deun medezong, toen hij over de oudhollandsche kunst in het algemeen sprak, waar hij over de schilders in het bijzonder handelt, krioelt zijn boek van bewijzen dat hij geheel anders over hen dacht. Bij Rembrandt b.v. is er geen einde aan getuigenissen als deze: ‘créateur inspiré... avant tout un visionnaire... un pur spiritualiste... un idéologue, je veux dire un esprit dont le domaine est celui des idées et la langue celle des idées... pas une touche qui ne soit pathétique et contenue; tout cela dicté par une émotion profonde.’ Zooals gezegd is, verhindert dit alles den schrijver niet om te zeggen: ‘on se passa d'imagination,’ en dergelijke.

Men heeft zich, naar het schijnt, door de ervaring van het gevoel nog niet laten bekeeren. Nog steeds komt de theorie in het algemeen hierop neder, dat alle schilderijen eene min of

meer geslaagde nabootsing zijn der natuur, en dat enkele bovendien eene waarde hebben van literarischen aard, d.w.z. eene beteekenis, die in de voorstelling ligt, zooals die beschreven kan worden, en die wij, om haar wél te gevoelen, ook in woorden moeten vertolken. Voor het artistieke ideaal is er in die gewone beschouwing zoo goed als geene plaats.

Gelukkig staat de zienswijs der schilders hier lijnrecht tegenover. Zij schijnt mij toe meer te strooken met het karakter van een zelfstandigen vorm van poëzy.

Poëet te zijn beteekent door eigen scheppingsvermogen uitdrukking te geven aan het schoonheidsgevoel. Een schilder verlangt aanschouwelijke schoonheid[1]. De zichtbare natuur wekt schoonheidsgedachten bij hem op, die zich nu en dan in zijne verbeelding tot een harmonisch geheel vormen, dat aan zijn begrip van volkomenheid beantwoordt. Om zulk een visioen in beeld te brengen, ontleent hij der natuur haren vorm; hij moet eene keus doen uit de voorwerpen die zij aanbiedt, en die vervolgens, niet nabootsen, maar zoodanig herscheppen, dat die afbeeldingen te zamen de door hem gewilde harmonie van lijnen en kleuren[2] vormen. Zóó ontstaat er eene eenheid, waar niets

1 Het is misschien niet overbodig hier op te merken, dat men zich bij de beschouwing van kunst in het algemeen een ideëelen kunstenaar behoort voor te stellen. Natuurlijk beantwoordt niemand geheel aan zulk eene 'idee' en de meesten zeer onvolkomen.

2 De benamingen 'lijnen en kleuren' vereischen toelichting. Met lijnen bedoelen wij niet zoozeer de omtrekken der voorwerpen als wel de meest in het oog springende grenzen van kleuren of van licht en donker, zóó dat de lijnen in een schilderij dikwijls van het eene voorwerp op het andere overgaan, hier en daar met andere samensmelten, elders in het geheel niet zijn aan te wijzen. Aldus kan een schilderij eene schoonheid van lijnen aanbieden, al treft men er geene modellen van schoone voorwerpen aan. Onder het woord kleur meende ik kortheidshalve ook licht en donker te mogen begrijpen en al wat verder onder toon verstaan wordt. Nog wensch ik hier aan te stippen, dat bij het een zoowel als bij het ander doorgaans juist die bewegingen en schakeeringen voorbijgezien worden, die voor het ontwikkeld schoonheidsgevoel het meest beteekenen, daar zij het karakter en de uitdrukking van lijn en kleur bepalen. Het zijn bewegingen, die in een schilderij door een levendig gevoel alleen goed kunnen gegeven worden, ofschoon zij er als toevallig ontstaan uitzien, *nuances*, waarin eene slaafsche copy altijd tekort schiet, zoodat deze de opvatting van den oorspronkelijken schilder zeer onvolkomen teruggeeft en al het leven er aan schijnt te ontbreken. Het zijn aanduidingen van iets als stevigheid of luchtigheid of strakheid of buigzaamheid of levendigheid of stilte of doorschijnendheid of gloed of geheimzinnigheid en van een oneindig aantal andere eigenschappen, die uit den aard der zaak nooit anders dan bij benadering met een woord kunnen uitgedrukt worden. Deze eigenschappen in hare onderlinge verhouding vertegenwoordigen voor den schilder grootendeels de poëtische zijde der zichtbare natuur. Aan deze omstandigheid is o.a. dit toe te schrijven, dat de schoonheid, die in de natuur den kunstenaar treft, op andere wijze en met andere middelen dan zij bezigt, kan worden teruggegeven. Ik wil slechts wijzen op de ets. Wat is grover afwijking van de natuur, dan eene lucht te maken met hoeken en krassen? Daar het echter mogelijk is om dusdoende de diepte en de wemelende schittering uit te drukken, kan zulk een blaadje papier de dichterlijke vertolking zijn van het drijvende zwerk.

afgedaan of bijgevoegd mag worden, waar alles noodwendig is. Er is geen enkel bijzonder deel, waarvan zijne verbeelding niet iets anders maken moet ten dienste van zijn ideaal, daar het bij een onverschillig namaken niet zou kunnen strekken tot uitdrukking dier gedachte. Ten onrechte spreekt men somtijds van weglaten wat in de natuur niet schoon is en van het toevoegen van schoonheden, alsof daarin het idealiseeren zou bestaan. De werking der verbeeldingskracht moet niet als mechanisch, maar als chemisch gedacht worden. Zij is het middel, waardoor datgene wat door ieder wordt waargenomen bij den kunstenaar eene andere stof wordt naar den eisch, die door zijn individueel gevoel is gesteld. Door haar wordt de afbeelding van elk voorwerp in al zijne deelen dienstbaar aan het schoonheidsgevoel; de minste beweging en schakeering is ter wille der schoonheidsgedachte aangebracht, ofschoon het stuk er uitziet als een losse greep uit de natuur, waarvoor des kunstenaars materiaal zich toevallig en zonder moeite leende.

Het doet er derhalve weinig toe, of men gewoon is de uitgeschilderde voorwerpen in de natuur schoon te noemen; het komt er weinig op aan, of de vereeniging dier voorwerpen aldaar belangrijk is voor den gewonen toeschouwer. De kunstenaar maakt er iets anders van, en het is voor ons de vraag of hij er iets schoons van heeft gemaakt. Maar de titel of de beschrijving van zijn stuk kan niet anders doen dan den vorm, nl. de vereeniging van voorwerpen aanduiden, die schijnbaar de gedachte des kunstenaars bepaalt; de wezenlijke gedachte is eene schoonheidsgedachte, die niet in woorden is uit te drukken[1].

Voor het kunstgevoel speelt dus het onderwerp eene ondergeschikte rol; het beteekent alleen iets voor zoover het min of meer geschikt was om de artistieke gedachte in te kleeden.

1 Ik vond dit laatste onlangs gelukkig uitgedrukt in *Het onuitsprekelijke*, van prof. Loman, ‘de Gids’, 1878, N°. 2. ‘Zoo werd zijn (des kunstenaars) gewrocht, hoe concreet en plastisch ook, inderdaad aan een afgetrokken begrip gelijk, hetwelk op aesthetisch gebied denzelfden dienst bewijst als het woord of de wijsgeerige definitie op het gebied der intelligentie.’

Al heeft ieder nog zoo zijne voorkeur voor deze of gene klasse van onderwerpen, wij mogen niet meer eischen dan dat de voorstelling niet onaangenaam zij voor het algemeen menschelijk gevoel[1]. Het kunstschoon wordt elders gevonden dan waar men het pleegt te zoeken; in de dingen waarbij men van techniek pleegt te spreken, openbaart zich de geest des kunstenaars.

Ik wil het geschrevene met een paar voorbeelden toelichten.

Denk u als onderwerp van een schilderij: een vrouwtje, dat melk uit een kan schenkt. De inventaris is spoedig gereed: witte muts, ordinaire gelaatstrekken, geel jak, blauwe rok, witte muur, die half in schaduw is; een venster, waardoor het licht valt. De oppervlakkige kunstkritiek, met minachting vervuld voor alles wat geen klank van belangrijkheid heeft, vonnist op grond van het onderwerp, en zonder dat zij het schilderij behoeft te zien, dat het tot eene lagere orde van kunst behoort. Ik vraag verschooning: uit het stuk blijkt integendeel, dat in den vorm dier alledaagsche voorstelling eene edele schoonheidsgedachte op buitengewoon volkomen wijze is uitgedrukt. Niet de afbeelding van dit figuurtje maakt het schilderij, maar de sobere strengheid der lijnen, de diepte en kracht van den toon, de behandeling, de toets zelfs. Wij vergeten de stof, daar alles wat wij zien uitdrukking is van gevoel; wij denken niet aan de afgebeelde voorwerpen, daar de schier volkomen uitdrukking der schoonheidsgedachte de gedachte aan de werkelijkheid niet toelaat. Maar als dat schilderij de uitdrukking niet was van een ideaal... ja, dan zon het niet meer kunnen wezen dan het

1 Het komt wel voor, dat groote poëeten, lieden dus van wie men mag aannemen dat zij met eene buitengewone mate van schoonheidsgevoel zijn bedeeld, toch in den vorm van hun werk niet overal blijk geven van fijnen smaak. Maar men begaat de onbillijkheid van in zulke gevallen schrijvers en schilders met verschillende maten te meten. Wie zal in Shakespeare elke woordspeling en toespeling, wie elk bloedig tooneel uit het oogpunt van den goeden smaak verdedigen? Toch komt het bij niemand op, uit dien hoofde den dichter zijnen roem te betwisten. Maar omdat Jan Steen hier en daar in zijne voorstellingen eenen keurigen smaak niet aangenaam is, houdt men hem voor iemand, om wien men in een toegefelijke luim eens lachen mag, maar die weinig beduidt, en men noemt hem kortweg plat, niettegenstaande zaakkundigen hem wegens wezenlijke hoedanigheden als een buitengewoon edel kunstenaar hoog vereeren. Nergens meer dan bij Jan Steen komt het uit, hoe zeer men bij de schilderkunst den schijn voor het wezen pleegt te nemen. Nog onlangs onthaalde ons de Amicis op zulke beuzelpraat in zijn boek over Holland.

heet, nl. de afbeelding van een vrouwtje, dat een kan uitgiet, en zulk een namaaksel zou ons onverschillig zijn[1].

Ik kies een tweede voorbeeld. Wij zien een schilderij met eene zoogenaamd bovennatuurlijke voorstelling, waar zwevende engelen zijn afgebeeld. Zijn we nu, indien we niet aan het bestaan van engelen gelooven, omvatbaar om den gewenschten indruk van het schilderij te ontvangen? Gelukkig niet. Als de geheimzinnige toon en de luchtige trekken, waarin de schilder zijne zwevende figuren mocht schilderen, medewerken om zijne schoonheidsgedachte uit te drukken, is, zoodra wij die verstaan, zijne bedoeling bij ons bereikt.

Vergis ik mij, indien ik meen, dat het in de dichtkunst niet anders is? Voor den poëtischen zin hangt, meen ik, het belangwekkende van een gedicht van den dichter af. Of acht men er hem minder om als alledaagsche zaken hem stof geven tot schoone gdachten? En ook hij mag ons eene voorstelling leveren, waarvan wij de natuurlijke waarheid niet aannemen. Als da Costa spreekt van

> ‘Den Levensvorst, die vlammende Englenkringen
> Tot Wachters heeft en op de wolken rijdt’,

is het om het even of wij ons ook zulk een God voorstelden. Onaf hankelijk van onze eigene begrippen bewonderen wij des dichters hymne. Als wij de taal verstaan, de dichterlijke taal, waarin de poëet tot ons spreekt, voert hij ons in een wereld van verbeelding, waar onze vooraf opgevatte begrippen niets beteekenen.

‘Les étiqueteurs de genre,’ zegt Töpffer, ‘risquent de ranger les oies parmi les aigles et de classer les aigles parmi les oies.’ Inderdaad treft men evengoed trivialiteit van gedachte of ook wel gedachteloosheid aan bij zoogenaamd verheven voorstellingen als edele geestverheffing bij zeer alledaagsche. De keus van *genre* en van onderwerpen hangt van andere omstandigheden af dan van den min of meer verheven zin van den kunstenaar.

Wij mogen er dus de Oudhollanders niet minder om achten, dat zij meest alledaagsche voorstellingen kozen.

Ik noemde daar den schrijver van *Réflexions et menus propos*

1 Onlangs las ik betreffende een landschap van Daubigny eene getuigenis, die *mutatis mutandis* bij alle goede oudhollandsche schilderijen zou passen: ‘En peignant le portrait d'un champ pareil à ceux qu'on peut voir tous les jours, il est presque parvenu à vous donner l'impression d'un spectacle exceptionnel.’

d'un peintre Genevois en ik wil thans niet verder gaan voordat ik een en ander van hem heb aangehaald. Niet lang nadat ik mijne gedachten over kunstbeoordeeling had ontwikkeld, kwam zijn werkje mij in handen en trof mij wegens de levendige en heldere wijze, waarop de schrijver bij het bestrijden der algemeene zienswijs de hoofdzaak in het licht stelt[1]. 'S'il est un préjugé enraciné dans la tête des gens en général et des pères de famille en particulier, c'est celui que le lavis est un procédé[2].... Dans le plus chétif croquis l'art se révèle par des traits qui viennent de la tête ou du coeur, non de la main ou du pinceau. Quoi! si dans cette clairière dont vous avez reproduit l'image, je sens la solitude, le mystère, l'aimable silence d'un champêtre asile, si dans ces rocs, dans ces arbres je découvre l'intelligence des beautés qui leur sont propres, le sentiment naïf des graâces de la nature, en telle sorte que votre oeuvre me les révèle et m'y fasse goûter autant ou plus de charme qu'au modèle, j'irais dire que ce soit là le mérite du pinceau.... ou de l'adresse de la main! Non pas. L'on peut se faire des croquis par le procédé seul, mais leur sotte physionomie, leur défaut de charme et d'intérêt, leur ingrate froideur montrent bien mieux encore que je ne puis le dire l'impuissance du procédé, la supériorité de l'art et quel immense intervalle sépare ces deux choses que vous confondez en une.... Le peintre, pour imiter, transforme.... c'est uniquement parcequ' il cherche non pas à représenter l'apparence réelle et visible des objets, mais à exprimer le sentiment poétique dont ces objets sont pour lui l'occasion.... (ce dessin) ne devient partie de l'art qu'en tant qu'il procède en quelque dégré de la pensée de l'artiste et non en tant qu' il est la copie matériellement exacte et mécaniquement fidèle des objets naturels[3].... le beau

1 Het is zonderling dat Töpffer in het vermelde boek vrij willekeurig en zonder grond in een schilderij aan den vorm ver den voorrang geeft boven kleur en toon. Maar gelukkig schaadt dit niet aan de ontwikkeling der hoofdgedachte van zijn werk.

2 De schrijver doet het eerst voorkomen alsof hij over het 'wasschen met Oostindischen inkt' zal gaan schrijven, maar breidt zijn onderwerp aldra uit tot eene theorie der schilderkunst in het algemeen.

3 Terecht merkt Töpffer op, dat kunstenaars zelve dikwijls vrij onjuist spreken van een met juistheid volgen der natuur. Wanneer men zich nauwkeurig rekenschap van hunne studie geeft, dan komt die bij de goede schilders altijd neêr op de uitdrukking van hunne opvatting, de dichterlijke vertolking der natuur. 'Qui donc n'a pas rencontré tels peintres, et parmi les plus excellents, qui imitent de la façon la plus libre, la plus belle, la plus poétique, tout en ne croyant que copier humblement, servilement. M. Jourdain faisait de la prose, eux, c'est de la poésie qu'ils font sans le savoir.'

de l'art procède absolument et uniquement de la pensée humaine, affranchie de tout autre servitude que celle de se manifester au moyen de la représentation des objets naturels[1].... la poésie est avant tout l'expression non pas de la réalité, mais des ravissantes choses que le spectacle de cette réalité fait naître dans l'âme du poête.... aux yeux du grand nombre il est évident, que le peintre est un homme, qui a des crayons, des couleurs et une toile sur laquelle il copie ce qui est sous ses yeux et c'est vrai qu'il en a tout l'air; cette évidence-là ne repose que sur le vain témoignage des apparences.'

In het vertrouwen dat mijn lezer thans door Töpffer overtuigd is, dat niet nabootsing der natuur, maar alleen de zelfstandig werkende geest des kunstenaars in staat is om kunstschoon voort te brengen, meen ik te mogen beweren, dat men den schilder onrecht doet met zijn vermogen aan technische bekwaamheid toe te schrijven. Zelfs indien bij de beschouwing van een goed schilderij niet zoo duidelijk bleek, dat het alleen zijn aanzijn kan danken aan een levendig gevoel en eene vruchtbare verbeelding, zouden toch de gewone verschijnselen in het leven van een kunstenaar de ongerijmdheid der bewering aantoonen. Onder technische bekwaamheid pleegt men immers eene vaardigheid te verstaan, die door oefening wordt aangeleerd en die, eenmaal verkregen, wordt toegepast, als men zijne gereedschappen in orde heeft. Wat ziet men echter bij de schilderkunst? Deze, die scherpe oogen en vlugge handen bezit en vele studies ijverig heeft gemaakt, brengt toch schilderijen voort, waarin het door ons bedoelde kunstschoon ontbreekt; gene slaagde gisteren wél en heden niet, ofschoon hij geene oogziekte heeft gekregen, zijne handen niet beven en hij nog dezelfde verw en penseelen gebruikt. Elk verschijnsel in kunst en kunstenaar wijst op poëtische bezieling schier als op het ééne noodige.

Ik wenschte wel, dat ieder, die bij een goed schilderij van technische vaardigheid spreekt, veroordeeld worden mocht om nauwkeurig alles te beschrijven wat er in den kunstenaar moet zijn omgegaan om datgene te verkrijgen wat men aan die ge-

1 Een gevierd schrijver bij ons te lande beweerde kort geleden dat de schilders met mooi schilderen getrouwe navolging bedoelen en dat het scheppen van een schoonen vorm buiten geest en gemoed omgaat.

waande bekwaamheid pleegt toe te schrijven. Hij zou moeten boeken hoe de schoonheidsgedachte in 's kunstenaars verbeelding werd gewekt en allengs rijpte, hoe hij er eindelijk toe gekomen is om zijne lijnen zóó te trekken en de verdeeling van licht en donker zóó aan te brengen, dat het schilderij aan zijne bedoeling kon beantwoorden. Vervolgens zou hij ons de worsteling van den kunstenaar moeten schetsen met het middel, dat dezen ten dienste staat, maar dat hem aanhoudend en op allerlei wijze zijn ideaal dreigt te verduisteren. Dat middel is de afbeelding van natuurlijke voorwerpen; hoe gemakkelijk het hem moge vallen om die voorwerpen ieder op zich zelf weêr te geven, die zóó te schilderen, dat in die afbeeldingen te zamen zijne schoonheidsgedachte is belichaamd, ziedaar eene taak, die voortdurende opgewektheid van geest vereischt. Na ons dus den bouw van het schilderij en het karakter der schoonheidsgedachte verklaard te hebben, zou de bedoelde schrijver ons moeten aantoonen hoe uit die opvatting de geheele behaudeling moest voortvloeien, daar de logica des gevoels standvastig werkzaam moet zijn om datgene te weeg te brengen wat de schilder wil....

Maar laat ik niet doen alsof ik zelf een schrijver ware, veroordeeld tot het uitspreken van het onuitsprekelijke. Ik hoop slechts mijn' lezer duidelijk te hebben gemaakt dat de gedachte van den schilder niet in het onderwerp mag gezocht worden, en dat technische vaardigheid nimmer het woord kan zijn om de werkzaamheid van den kunstenaar aan te duiden, wiens geest van het eerste ontwerp af tot den laatsten toets toe geheel en onverdeeld vervuld moet zijn van een ideaal van zichtbare schoonheid. Deze zal u dan ook, als gij hem vraagt hoe hij datgene heeft verkregen, wat zijn stuk tot een kunstwerk stempelt, geene regels of methode kunnen opgeven, maar u aanzien als de tooneelspeler, wien gij vragen zoudt hoe hij de uitdrukking aan den toon zijner stem geeft. De adem der poëzy valt niet in scherpe lijnen te omschrijven en als datgene wat iets tot een kunstwerk maakt, slechts in de verte is aan te duiden, hoe wilt gij dan, dat de wijze, waarop dit verkregen is, zou te preciseeren zijn? Nog voor eene andere taal dan die der redenaars geldt de spreuk, dat alleen het gemoed welsprekend maakt.

Het behoeft na het voorafgaande geen afzonderlijk betoog, dat de schoonheid der goede schilderijen uit Hollands bloeitijd

evenmin als die van andere het uitvloeisel mag heeten van wat men onder technische bekwaamheid pleegt te verstaan. Het spreekt van zelf, dat wij ze niet alle gelijkelijk bewonderen; er waren onder de Hollandsche schilders der 17de eeuw sterkeren en zwakkeren. Niet allen, wier werk het meest gezocht wordt, waren juist de beste en onder hen, die minder naam hebben, bevinden zich enkele, die in de voorste rij verdienen te staan. Er waren navolgers van een groot man, wier werken slechts een geleend schoon vertoonen, anderen, die tot kleingeestigheid vervielen om de groote menigte te behagen. Maar het getal van hen, die, ieder op zijne eigene wijze, de kunst waardig beoefenden, was betrekkelijk groot. De omstandigheden mochten aanleiding geven, dat zij veelal kleine schilderijen maakten, daar de woningen waar hun werk werd geplaatst, niet wel groote stukken konden bevatten, hunne omgeving mocht hun alledaagsche onderwerpen aan de hand doen, daar juist het gewone burgerlijke leven, in kleederdracht, in huis en huisraad, zoo schilderachtig was, dat zij niet in de noodzakelijkheid verkeerden om hunne artistieke idealen in eenen anderen vorm te kleeden dan die voor de hand lag; een en ander moge ten gevolge hebben, dat de beschouwer, die zich door het uiterlijk laat misleiden, hen voorbijziet of geringschat, - uit hun werk spreekt buitengewoon krachtig de echte geest der poëzy: edele schoonheidsgedachten en grootsche opvatting. Wat de bekwaamheid van vele oudhollandsche schilders aangaat om alle kleinigheden weêr te geven, hetgeen hierin bewondering verdient is niet hun vermogen om dat zóó getrouw te doen, dat het zelfs den meest prozaïschen beschouwer tevreden stelt, maar om alles zóó te schilderen, dat het medewerkte ter uitdrukking hunner schoonheidsgedachte, zoodat onder die uitvoerigheid het kunstwerk niet leed. De meesterschap, die zij zich eigen hadden gemaakt, strekte niet om met zinledig vertoon den oppervlakkigen blik te streelen, maar was, als gevolg van eene gezonde ontwikkeling van gevoel en verbeelding, in dienst van ware dichterlijke bezieling. Onze hoogschatting van hun werk berust op dezelfde gronden, als waaraan elk voorbrengsel van poezy zijne waarde ontleent. Wij mogen de majestueuse grootschheid van een' Rembrandt, de edele distinctie van een' Jan Steen, den gloed en de diepte van een' van der Meer met dezelfde geestdrift en innigheid vereeren als waarmede anderen van een' Beethoven of een' Shakespeare spreken.

Geschiedschrijvers meten dikwijls naar den letterkundigen schat van een volk de mate van zijn' poëtischen aanleg af, daar zij niet inzien, dat de dichtgeest van sommige natiën zich bij voorkeur in zichtbaar schoon heeft geuit. Wij betreuren die eenzijdigheid, daar zij verkeerde voorstellingen doet geboren worden en, wat ons vaderland betreft, een' scheeven en min gunstigen dunk geeft van het oudhollandsch karakter. Maar waar moet het heen, als de kunstgeschiedschrijver slechts vaardigheid wil zien in de werken der hoogste kunst? De heilige eerbied van den kunstenaar voor onze groote voorouders zou eene vergissing heeten en hunne namen zouden moeten worden uitgewischt uit de heugenis van ons volk als de verouderde voorwerpen van een ijdel gezwets! Het komt mij voor, dat eene kunstkritiek, die consequent tot zulke gevoelens leiden zou, moet bestreden worden, ook al heeft zij het algemeen vooroordeel aan hare zijde. Slechts wenschte ik in het belang der zaak, dat het door iemand werd gedaan, meer bevoegd en bekwaam dan de schrijver dezer regelen.

F.P. TER MEULEN.

Hendrik van Stralen.
(1751-1822.)

Mr. Hendrik van Stralen. Aanteekeningen uit zijne nagelaten Geschriften, uitgegeven door Jhr. Mr. D. van Akerlaken. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1878.

Ziehier eene sluitrede die mij, en naar ik vrees, ook velen anderen, onberispelijk toeschijnt, al klinkt zij niet hoopvol:

Om kunstgenot te smaken, heeft de mensch kunstzin noodig:

Geen ander middel om dien kunstzin te ontwikkelen, dan de studie van de beste voortbrengselen der kunst;

De bekendheid met die beste voortbrengselen doet ons de overige bij vergelijking minder voortreffelijk keuren, maakt dus dat die ons minder kunstgenot verschaffen;

-

Dus heeft de vervulling der hoofdvoorwaarde van kunstgenot de strekking, om ons in verreweg de meeste gevallen voor kunstgenot minder vatbaar te maken.

Een vat vol tegenstrijdigheden is de mensch. Met dit syllogisme toegerust, had ik moeten juichen, toen ik bespeurde, dat de bovenvermelde levensbeschrijving van den Minister van Stralen mij het genot van latere biographieën niet zou bederven. En toch betreurde en betreur ik, dat ik dat gevaar niet loop. Den auteur is het niet te wijten; hij verklaart uitdrukkelijk dat zijn doel geheel bereikt zal zijn, als hij niet ‘geheel ongelukkig is geslaagd’ in zijn voornemen, ‘om met de mededeeling van van Stralen's politiek leven, eene bijdrage te leveren over het werkzaam bedrijf van een wellicht niet genoeg bekend en gewaardeerd vaderlandsch staatsman, en daaraan toe te voegen eenige nieuwe tot dusverre niet of niet genoeg gekende bijzonderheden voor de geschiedenis van zijn tijd’ (blz. 299).

De zin is niet fraai, maar men kan er duidelijk genoeg uit leeren, dat het niet in des schrijvers bedoeling gelegen heeft, een kunstwerk te leveren. Al is het bedroevend, dat *l'art de faire un*

livre bij onze schrijvers doorgaans zoo weinig beoefenaars vindt; al ontbreken hun de modellen niet, ook in 't vak der biographie, - ik noem slechts het leven van S. Iperusz. Wiselius, door Limburg Brouwer en dat van C. en D.J. van Lennep, door Mr. J. van Lennep, om nu niet van de buitenlandsche letterkunde te spreken; al bewijzen de hier genoemde werken, dat de kunstvorm aan de historische waarde geen afbreuk behoeft te doen; - wij mogen, na des schrijvers verklaring, aan deze Aanteekening de eischen niet stellen, waaraan eene biographie als kunstwerk moet voldoen[1].

Aan historische waarde hecht onze schrijver, en terecht, het meest. Hij gaat in dit opzicht zelfs zoover, dat hij in zijn naschrift verzekert, ‘bij de zamenstelling dezer bijdrage zich grootendeels bepaald te hebben bij een getrouwe opgave der feiten, en zelden een eigen oordeel uitgesproken te hebben, althans niet over den man wiens leven hij beschreef’ (blz. 288).

1 Maar ook al gun ik den schrijver het volle beneficie van zijne bedoeling, moet ik erkennen dat hij zich wel wat heel gemakkelijk van zijne taak heeft afgemaakt. Slordigheden, een zachter woord ken ik er niet voor, zijn in dit werk talrijk. Soms, lang niet altoos, valt daarbij aan drukfouten te denken: maar het staat bij mij nog niet vast, of slechte correctie bij het uitgeven van een boek wel een verzachtende omstandigheid is. - Wil men eenige staaltjes van hetgeen ik onder slordigheden versta? Op blz. 20 wordt gesproken van de *veelbeteekenende* Gemalin van den Erfstadhouder; op blz. 53 van de *wederopheffing* van Willem V in 1787; op blz. 118: ‘Het einde der 18de eeuw was dáár om plaats te maken voor een opvolgster, die in de geschiedenis der eeuwen door allerlei gebeurtenissen, maatschappelijke toestanden, krachtsontwikkeling van het menschelijk genie en wat niet al meer eene nog belangrijker plaats dan hare voorgangster zou innemen, waarvan (van wat? of wie?) het einde evenwel nog aan de toekomst is verbleven.’ (*A propos*, hoe is schr. aan dit oordeel over de betrekkelijke waarde der 18de en 19de eeuw gekomen?) Blz. 151 wordt vermeld, dat Schimmelpenninck aanraadt een brief te schrijven ‘waarin... in den fermsten toon verklaard wordt geen kans meer te zien’ enz. - Onverstaanbaar of onwaar is 't volgende (blz. 244): ‘Intusschen had hij (Koning Lodewijk) de schulden vermeerderd tegen 100 pCt. met eene rente van 6 à 7 pCt.’ (Als hier alleen eene drukfout in 't spel was, zou men misschien moeten lezen: ‘met 100 pCt. tegen eene rente van enz.’, maar dat zou niet met de waarheid overeenkomen.) Blz. 247 wordt ‘een decreet uitgevaardigd, waarbij de oprigting van het corps... wordt uitgevaardigd.’ - Blz. 295. ‘Dergelijke onderwerpen zijn vragen des gewetens die niet liggen onder het bereik van eens anders oordeel, ten ware zij (namelijk de onderwerpen) op daadzaken mogten berusten.’ - Wat beteekent een genealogische aanteekening, waaruit men leert dat zekere Margaretha Maria in 1780 geboren wordt van ouders die beiden in 1772 overleden zijn (blz. 301), of een andere (blz. 320) waar vermeld wordt, dat Mr. Dirk Merens, geb. 1730, de zoon is van Lucas Merens, geb. in 1728? 't Is beter, dunkt mij, de chronologie maar te laten rusten, als men de cijfers niet corrigeert.

De schrijver heeft de feiten medegedeeld gelijk hij die in officieele bronnen vermeld vond; had hij daarmede redeneeringen en oordeelvellingen gepaard laten gaan, dan zou, volgens hem, de lezer gevaar geloopen hebben van ‘eenzijdige, partijdige, vaak scheeve voorstellingen, en zou hij de geschiedenis leeren kennen naar de inzigten van hem die haar schreef; en niet, zooals zij zich werkelijk heeft *voorgedragen* (?)... Doch niets verhinderde den schrijver *tot* het uitbrengen van een eigen oordeel in een afzonderlijk stuk, dat hij als naschrift *aan* het door hem volbragte werk doet volgen.’

Men houde het mij ten goede, maar ik vind het onderscheid al zeer fijn: als de schrijver, niettegenstaande hij een eigen oordeel heeft over de geschiedenis die hij mededeelt, objectiviteit genoeg bezit, om de feiten getrouw weer te geven, gelijk hij die aan zijne bronnen ontleend heeft, - dan doet het er niet zooveel toe, of de mededeeling van dat eigen oordeel vóór, gedurende of na het verhaal van het gebeurde geschiedt: dan bepaalt, zonder schade voor de historische waarde, de goede smaak of de kunstzin de plaats waar de schrijver zijn eigen meening te kennen geeft.

Auctori aliter visum! en nu krijgen wij eerst eene levensbeschrijving van Mr. Hendrik van Stralen, en daarna het oordeel van den schrijver, dat ten aanzien van den door hem behandelden persoon in allen deele gunstig luidt, op deze uitzondering na, dat hij van Stralen een man noemt ‘van zeer eergierigen aard en daarbij, zooals dit meestal aan zulke menschen eigen is, van heerschzucht niet vrij. Hem bezielde een groote eigenliefde en ingenomenheid met zich zelven... Ook verzuimde hij niet zijne handelingen in zekeren vorm van nederigheid te omhullen, en is het wel mogelijk zoo niet onwaarschijnlijk’ (dat zal wel moeten zijn: waarschijnlijk,) ‘dat hij die handelingen met zeker godsdienstig waas overtoog. Een kerkelijk man was hij zeker, en bij de leeraren van den godsdienst in groot aanzien. Maar dit zal hem niet als kwaad kunnen worden aangerekend, het was aan de partij die hij diende, de Oranjepartij, niet vreemd.’

Neemt men nu in aanmerking, dat dit oordeel wordt uitgesproken in tegenstelling van een andere uitspraak over van Stralen, die des schrijvers verontwaardiging gaande gemaakt heeft, dan zal men moeten erkennen dat Jhr. van Akerlaken ook in 't vormen eener subjectieve meening zich aan den dwang der objectieve waarheid onderwerpt, want zijne uitspraak is zoo

heel veel gunstiger niet dan die waartegen hij opkomt. ‘Voor hen die boven hem staan,’ had namelijk Strick van Linschoten geschreven (Herinneringen, Dl. II, blz. 15), ‘is van Stralen nederig en kruipend, voor hen die met hem gelijk zijn en voor zijne minderen, met onderscheid naar omstandigheden, nu eens vleijende, dan weder ontzettend uit de hoogte. Wie hem durft te staan, behoeft hem niet te vreezen, want hij zal zich wel wachten om den zoodanigen te nabij te komen. Vlijtig gaat hij ter kerke, maar zijn godsdienstigheid is meer schijn dan wezen. Zijn voorkomen, zijn houding, zijn gebaren, kortom zijn geheele wezen zoude aan een Molière tot een voortreffelijk model van een Tartufe kunnen strekken, of aan eenen Rubens tot dat van een Farizéer. Misschien zegt men niet te veel van hem, als men hem houdt ad utrumque paratus.’

Strick van Linschoten's oordeel is ontegenzeggelijk vinniger uitgedrukt, maar komt, dunkt mij, vrij wel op hetzelfde neer als dat van Jhr. van Akerlaken. En toch heeft deze laatste, naar wij uit den geheelen inhoud van 't boek bespeuren, de grootste piëteit voor den man, wiens leven hij beschreven heeft. Om voor die tegenstrijdigheid eene oplossing te vinden, wend ik mij tot de levensbeschrijving zelve, waarvan ik hier de hoofdpunten wensch samen te vatten.

Ik kan met de eigen woorden van den schrijver aanvangen:

‘Mr. Hendrik van Stralen, geboren te Hoorn, op 20 October 1751, uit het huwelijk van Mr. Jan Mossel van Stralen met Alida Nisetta Lanssel, vestigde zich na den dood zijns vaders te Enkhuizen, alwaar deze vroeger de betrekkingen van Secretaris en Pensionaris had bekleed en zijn geslacht een aantal jaren had gewoond.’ - Daar te Enkhuizen werd hij weldra schepen, huwde in 1777 met Clasina Rijgerbos, en promoveerde in 1779 te Harderwijk als doctor in de rechten. Op het laatst van 1787, en wel ten gevolge van den omkeer door de pruisische tusschenkomst in den stand der partijen hier te lande teweeggebracht, werd hij de opvolger van Bernardus Blok, secretaris van Gecommitteerde Raden der Staten van Holland en West-Friesland, in West-Friesland en het Noorder-Kwartier, welk college in de hoofdstad van West-Friesland, Hoorn, zetelde. Niet zonder belang voor de schildering van den toestand in die dagen, is te dezer plaatse de beschrijving der procedure tegen den afgetreden en uit het land gevluchten patriotschen ex-secretaris Blok, die bij zijne

verautwoording een aanmerkelijk deel van de hem toevertrouwde gelden onder zich behield, tot tijd en wijle men zijn recht op pensioen zou erkennen, en die zich nu vruchteloos van allerlei (juridisch) ongehoorde middelen trachtte te bedienen, om de nieuwe regeering het leggen van beslag te beletten op zijne goederen in 't vaderland. Van Stralen's werkkring als secretaris van Gecommitteerde Raden was voor Holland benoorden het Y even omvang- en invloedrijk als die van den Raadpensionaris voor de geheele provincie. Bij voorkeur en met goed gevolg besteedde de secretaris zijne zorg aan een richtig financieel beheer en aan een behoorlijke instandhouding der dijken en zeeweringen. Ook woonde hij in zijne qualiteit de zittingen der Staten van Holland en die der Staten-Generaal bij. Vertrouwd raadsman van den Erfstadhouder, spaarde hij geen moeite om de bezwaren te overwinnen, die tegen de benoeming van Van de Spiegel tot Raadpensionaris van Holland bestonden, zoowel in den Haag, als bij den te benoemen titularis zelf. - Doch, even als de omkeer van zaken in 1787 hem tot een hoogere betrekking bevorderd had, drong de omwenteling van 1795 den bekwamen Oranjeregent weder in 't privaatleven terug; nadat hij zijne administratie behoorlijk had verantwoord, liet hem de patriotsche regeering met rust, en hield hij zich met de behandeling van bizondere boedels bezig, en met de regeling van de gevolgen der nieuwe staatsorde op kerkelijk gebied.

De engelsch-russische landing in 1799 bracht hem voor het eerst weer in aanraking en zelfs in vrij gevaarlijke aanraking met het revolutionair Uitvoerend Bewind. Bij het naderen der landingstroepen werden de westfriesche steden door het republikeinsche leger onder Daendels aanvankelijk onverdedigd gelaten. Ten einde nu voor de handhaving der orde te waken, riep de patriotsche overheid te Hoorn de hulp in van de meest aanzienlijken uit de Oranjepartij. Van Stralen, die, hoezeer ook getrouw aan zijn vroegere politieke zienswijze, de engelsch-russische onderneming als onstaatkundig veroordeelde, kwam natuurlijk het eerst in aanmerking.

Na overleg met zijn nieuwe mederegenten, reist hij den kolonel Gelderman, die als parlementair naar het engelsche leger is gezonden, achterna, om hem het bericht van de overgave der vloot onder Story mede te deelen. Eer hij evenwel Gelderman achterhaald heeft, valt hij den vijand in handen. Deze verzuimt niet beslag te leggen op den in 't geheele Noorderkwartier bekenden en invloedrijken

oud-regent, ten einde door diens toedoen de orde en de rust te handhaven in de door de landingstroepen bezette streken. Hoezeer tegen zijn wil, moet van Stralen zich dit laten welgevallen, en in dezen werkkring bewijst hij gewichtige diensten, zoowel aan de ingezetenen der bezette landstreek, die hij voor de onkunde der Engelschen en Russen in zake de zeeweringen helpt behoeden, als aan de bataafsche regeering zelf, door te beletten dat de gelden in de openbare kassen aan den vijand worden overgegeven.

In de uitoefening van deze taak komt hij van 19-23 September ook te Hoorn, dat tijdelijk door een engelsche divisie wordt bezet, en helpt er de orde handhaven, - ook wanneer een deel der burgerij aanstalten maakt om zich tegen den intocht van het fransch-bataafsche leger te verzetten, dat na het aftrekken der Engelschen Hoorn komt bezetten. Vreezende echter voor gevangenneming door den bataafschen legerbevelhebber, wijkt van Stralen op 23 Sept. weer naar het engelsche leger uit, en blijft in den eenmaal aanvaarden werkkring tot na den aftocht des vijands. Op 21 Nov. keert hij, door een pas van den franschen Generaal Brune gedekt, weder naar zijn huis te Hoorn terug.

Hierop ontstaat een curieuse briefwisseling over de vraag of van Stralen al dan niet moet terecht staan wegens verstandhouding met den vijand; die briefwisseling vult de laatste maanden van 't jaar 1799 en vormt een der meest belangrijke gedeelten van het werk dat ons bezig houdt.

Een hoofdaandeel aan die discussie neemt natuurlijk de Hoofdschout van Hoorn, een naamgenoot van onzen schrijver, Pieter van Akerlaken, die, hoewel vurig patriot en door geen banden van bloed- of aanverwantschap met van Stralen verbonden, al zijne krachten inspant om dezen voor eene vervolging te behoeden, in weerwil van den sterken aandrang die daartoe door zijne meerderen in de hierarchie van het Openbaar Ministerie op hem wordt uitgeoefend.

De Hoofdschout, die vroeger ritmeester geweest is en zich in het juridisch arsenaal niet recht t'huis gevoelt, wapent zich met twee adviezen van voorname amsterdamsche advocaten, Mrs. J. Schimmelpenninck en S.A. Verburg. Hij behoudt ten slotte de overwinning, zoodat voor van Stralen de schade van zijne verstandhouding met de Engelschen zich tot een huisarrest van eenige weken bepaalde.

Deze episode, die in 't werk van Jhr. van Akerlaken door de mededeeling der gevoerde briefwisseling wordt toegelicht, noemde ik curieus - en wel om de volgende reden. Of de quaestie, zooals onze schrijver schijnt te meenen, volkomen in overeenstemming met het positieve recht van dien tijd werd beslist, is voor mij nog twijfelachtig. De publicatie van 23 Augustus 1799, waarbij de doodstraf bedreigd werd tegen ieder die (onder welken vorm ook) in verstandhouding trad met den vijand[1], moge al niet toepasselijk zijn geweest op het eerste verblijf van van Stralen in het engelsche hoofdkwartier, daar hij tegen zijn zin gedwongen werd aldaar te vertoeven, op het tweede verblijf past de exceptie van *force majeure* m.i. niet, daar van Stralen geheel vrijwillig naar den vijand de wijk nam, alleen uit vrees voor mogelijke misvattingen bij den opperbevelhebber van het fransch-bataafsche leger. Nu konden wellicht de diensten, door hem tijdens dat verblijf aan particulieren en aan 's lands regeering bewezen, het misdrijf van verstandhouding met den vijand vergoelijken, maar dat van Stralen in de termen viel om vervolgd te worden, is naar mijn oordeel niet tegen te spreken. En zeker zouden de Agent van Inwendige Politie, A.J. la Pierre, en de Procureur-Generaal C.F. van Maanen zich niet bij het vonnis neergelegd hebben, waarbij de Schepenen te Hoorn van Stralen van rechtsvervolging ontsloegen, indien er geen redenen bestaan hadden, om op dit oogenblik genade voor recht, zij het ook revolutionair recht, te laten gelden. Die redenen zijn niet ver te zoeken: het ultra-revolutionair stelsel, door de staatsregeling van 1798 ingevoerd, was op het einde van 1799 al in volslagen discrediet geraakt; en weinige dagen eer de hier besproken correspondentie aanving, had men in den Haag de tijding ontvangen, dat de fransche bondgenoot zich op den 18^{den} Brumaire (9 November) aan een nieuwe regeering had onderworpen, wier liefde voor de Jacobijnen van de koelste soort was. In zulke omstandigheden laat het zich verklaren, dat een Jacobijn als van Maanen slechts *pour acquit de conscience* op de toepassing der crimineele vervolging had aangedrongen.

De bataafsche weerslag op den 18^{den} Brumaire liet tot 14 September 1801 op zich wachten. Onder de nieuwe staatsregeling, die van het Staatsbewind, kregen de Oranje-gezinde oud-

1 Mr. H.v. Stralen, enz., blz. 71.

regenten van den gewezen Stadhouder een formeele vergunning om zich voortaan weder met regeeringszaken in te laten. Van Stralen vond daarin aanleiding om eene benoeming tot lid van het Gedeputeerd Bestuur van Holland te aanvaarden; in dien werkkring bleef hij twee jaren, hoofdzakelijk zich met financiën en waterstaat bezig houdende, om daarna als lid van den Aziatischen Raad zitting te nemen. Zijne verzekering dat hij deze benoemingen slechts met weerzin, en ‘als 't ware gepersecuteerd’ aannam, schijnt bij zijn biograaf weinig geloof te vinden; in zijn naschrift vermeldt Jhr. van Akerlaken deze herhaalde verzekeringen in onmiddellijk verband met de eigenliefde en ingenomenheid met zich zelf, die hij onder van Stralen's karaktertrekken opnoemt.

Wat daarvan zij, het is zeker dat hij onder de elkaar snel afwisselende regeeringsvormen tot aan de inlijving van ons land in 't fransche keizerrijk, telkens hetzij als hooggeplaatst ambtenaar, hetzij als vertrouwde vraagbaak door het hoofd der regeering werd geraadpleegd.

Zoo oefende hij, met het gezag eener oude vriendschap, grooten invloed uit op Schimmelpenninck's besluit om de netelige opdracht van 't Raadpensionarisschap te aanvaarden, en werd hij zelf Secretaris van Staat voor Binnenlandsche Zaken. In die hoedanigheid viel hem de eer te beurt, zijn naam te hechten aan een der zeer weinige belangrijke wetten uit die periode van schijnonafhankelijkheid, die op latere en betere tijden zijn overgegaan: de door A. van den Ende ontworpen wet op het lager onderwijs, van 25 Februari 1806, en de reglementen tot uitvoering daarvan dragen de handteekening van Mr. H. van Stralen. Minder gelukkig, ofschoon nog meer het eigen denkbeeld uitdrukkende van van Stralen en dus meer oorspronkelijk, acht ik de wet van 9 Juni 1806, waarin van Stralen, ondanks de oppositie van den Staatsraad, de goedkeuring van het Wetgevend Lichaam verkreeg op de door hem voorgestelde wederinvoering van sommige heerlijke rechten, die de staatsregeling van 1798 zonder vergoeding afgeschaft had[1].

1 Waar Jhr. v. Akerlaken (blz. 185) opkomt tegen J. de Bosch Kemper, Staatkundige Geschiedenis v. Nederland vóór 1830, blz. 312 (die de gedeeltelijke herstelling der heerlijke rechten eene zwakheid van Schimmelpenninck noemt), beroept hij zich op de staatsregeling van 1805; hij schijnt echter niet op te merken, dat die staatsregeling spreekt van herziening der wetten die aan verkregen rechten gederogeerd hebben (art. 8) en van schadevergoeding voor de afschaffing van het leenrecht (art. 9), maar geen herstelling gebiedt.

Van Stralen was de eenige der Ministers van Schimmelpenninck, die bij Lodewijk's troonsbeklimming zijn ontslag kreeg. Wel werd hem wederom het lidmaatschap van den Aziatischen Raad aangeboden, doch daar hem terstond na het aanvaarden dier waardigheid bleek, dat de Raad voortaan geen zelfstandig besturend lichaam maar aan een nieuwbenoemden Directeur der Koloniën ondergeschikt zou zijn, nam hij zijn ontslag.

Den Koning zal niet onbekend gebleven zijn, hoe sterk van Stralen geijverd had tegen Napoleon's eisch om een franschen Prins tot Koning van Holland aan te stellen; doch Gogel had zich niet minder sterk tegen die nationale vernedering verzet, en bleef toch Minister. - Ook van Stralen zien wij niet lang daarna weer optreden als vertrouwd raadsman van den Koning. Wij moeten dus naar andere redenen omzien voor 's Konings aanvankelijke koelheid. Wij betreuren dat Jhr. van Akerlaken ons hier niet vollediger inlicht; zoude de eigenhandige *Aanteekening* van van Stralen, waaruit onze schrijver dikwijls stukken aanhaalt, maar die wij liever volledig hadden afgedrukt gezien, hier geen licht verspreiden? Kan het ook zijn, dat Verhuell, door wiens oogen de Koning aanvankelijk althans moest zien - niettegenstaande zijn schijnbare vriendschappelijkheid, aan van Stralen bij den Koning geen goede diensten heeft gedaan? Immers weten wij uit van Stralen's eigen mededeeling, dat Verhuell en hij ten aanzien van Lodewijk's verheffing tot den troon, geheel tegenovergestelde meeningen koesterden, die onlangs nog tot hooge woorden geleid hadden.

't Is natuurlijk alleen uit een biographisch oogpunt, dat deze vraag eenig belang wekt. Wie onder Lodewijk Minister geweest, en waarom hij dat al dan niet geweest is, is geschiedkundig vrij onverschillig. De onafhankelijkheid van vorst en volk bestond slechts in naam; de maatregelen die zijne Ministers namen zijn door de inlijving in Frankrijk grootendeels weggeveegd. Lodewijk maakt op dengene, die zijne regeering overziet, den indruk als van een drenkeling, die in 't zwemmen onervaren, wanhopig om zich heen slaat en toch al dieper en dieper zinkt. Maar in dezen tragischen toestand mengt zich toch weer iets komisch: deze drenkeling is vast overtuigd dat hij zwemmen kan. In Lodewijk's *Documents historiques* spreekt van het begin tot het einde de overtuiging dat hij werkelijk de Koning is, de *canning* of kunnende man, die het hem ter leiding toevertrouwde volk met ware wijsheid zal regeeren. ‘Hoe,’ vraagt

hij eens[1], moet een koning zich bezig houden? Het opperhoofd der administratie moet aan alle vertakkingen zijn geest, zijn wil inprenten; eenheid van beweging is de voornaamste deugd van den monarchischen staat. Alle instructiën in dezen staat laten zich in twee woorden ontleden. Voor den koning: Een eigen wil hebben in alle zaken; deze doen samenwerken tot bereiking van zijn doel, de onafhankelijkheid en de veiligheid van den staat, de onafhankelijkheid, de veiligheid en den voorspoed der individu's, en zijne bevelen en beslissingen zonder afwijking doen uitvoeren.

'Voor de ministers of agenten: 's konings wilsuitingen en geest volgen, hetzelfde doel voor oogen hebben, zonder ook slechts eenmaal er van af te wijken.'

Zijn broeder Napoleon zou niet met meer zelf bewustzijn gesproken hebben! maar twee geboren regeerders zijn voor één en hetzelfde huisgezin te veel, - en al had de fransche Keizer zijn hollandschen vassal met rust gelaten, toch ware voor Lodewijk de kans om zich boven water te houden, al bijster gering geweest. Met de beste bedoelingen bezield, miste Lodewijk juist datgene, wat hij zelf het eerste vereischte voor een koning noemt: een vasten wil, die steeds op één doel gericht zich door de luim der uitvoerders niet van 't spoor laat brengen. Integendeel, men zou juister kunnen zeggen, dat in zijn geval de wil der dienaren de luim des meesters bepaalde, indien het niet bekend was, dat die luim ook zonder aanwijsbaren grond de meest verstandige en heilrijke maatregelen kwam dwarsboomen. Daarvan kon Gogel meêspreken, die eindelijk in wanhoop het departement verliet, waar hij het wonder verricht had, van binnen twee jaren tijds de opbrengst der belastingen van 30 op 46½ millioen gulden te brengen.

Om diezelfde reden weigerde, volgens onzen schrijver, ook van Stralen, een vaste betrekking onder den wispelturigen Koning te aanvaarden. Hij liet zich echter eene benoeming tot lid van het Wetgevend Lichaam welgevallen, - en werd voorts president eener tijdelijke commissie, op 22 Mei 1808 door den Koning benoemd om voor 1809 een budget te ontwerpen, dat

1 Ik vertaal, omdat ik in een hollandsch tijdschrift (althans in den tekst zelf) lange citaten in vreemd proza minder op hunne plaats acht: maar ik ben mij volkomen bewust dat de vertaling de sporen moet dragen van den onbeholpen, inaccuraten stijl van 't oorspronkelijke stuk. Zie Docum. Historiques et Réflexions sur le Gouvernement de la Hollande, par Louis Bonaparte, ex-roi de Hollande, Dl. I, bl. 92.

met inbegrip van de renten der staatsschuld, 70 millioen niet te boven zou gaan; terwijl later aan diezelfde commissie, na afloop van haar eerste werkzaamheid, de revisie opgedragen werd van de ordonnantiën op de onderscheidene middelen en belastingen.

Echt Lodewijksch, om zoo te spreken, was weer deze laatste opdracht; zij kostte hem reeds dadelijk een categorische weigering van zijn voortreffelijken Minister van financiën, om door verstrekking van staten en gegevens tot slooping mede te werken van het pas ingevoerde belastingstelsel[1]. Lodewijk hield zijn besluit niettemin vol, - en indien Gogel toen nog niet aandrong op zijn ontslag, zal dat hieraan te danken zijn geweest, dat de bovenvermelde commissie nimmer aan de tweede helft van hare taak begonnen is.

Met te meer ijver wijdde zij zich aan het ontwerpen van een zuinig budget. Redding door bezuiniging was steeds 's Konings leus geweest, - doch helaas! niet veel meer dan eene leus, daar Lodewijk een hoog denkbeeld had van den luister die zijn troon moest omgeven, misschien wel om er de onvastheid van te verbergen. Destijds kon men anders niet beweren dat er geen prikkels waren tot bezuiniging. De zes laatste jaren vóór zijne troonsbeklimming hadden een gemiddeld jaarlijksch tekort opgeleverd van ƒ 38,156,031[2]; - 1806 en 1807 hadden den schuldenlast met nog ongeveer negentig millioen doen toenemen; een leger van vijftig duizend man, waarvan vijf en twintig duizend actief, moest de steeds gevaarlijker plannen van Napoleon helpen bevorderen; de handel door het continentaalstelsel tot volslagen werkeloosheid gedoemd; landbouw en veeteelt gebukt onder de gevolgen van watersnood en veepest: te Leiden een groot deel der stad door een vreeselijke ramp in een puinhoop veranderd..... Zeer zeker viel onder zulke omstandigdenken, aan 't vermeerderen der gewone inkomsten moeilijk te denken, en was bezuiniging de eenige en aangewezen weg. De vraag bleef, of redding nog mogelijk was. De commissie onder voorzitterschap van van Stralen wilde 't beproeven, en ging met eene virtuositeit, die ons bewondering afdwingt, aan 't bezuinigen. Niet slechts voldeed zij aan 's Konings last, door hem op 31 Aug. twee ontwerpbegrootingen aan te bieden, waarop de gewone uitgaven (buiten den rentelast van circa

1 Zie mijn acad. proefschrift: De politieke en staathuishoudk. werkzaamheid van I.J.A. Gogel, blz. 62.

2 Documents historiques, Dl. II, blz. 184.

ƒ 42 millioen) op 28 mill. geraamd werden, terwijl die voor 1808 nog bijna 33 mill. zouden bedragen; de Commissie ging verder, en ontwierp een derde begrooting, waarbij de uitgaven zoo laag werden gesteld, dat zij, met inbegrip van den rentelast, op den duur door de inkomsten zouden gedekt kunnen worden, als men die inkomsten tot ongeveer vijftig millioen kon opdrijven.

Het spijt mij zeer, dat Jhr. van Akerlaken zich door de lijvigheid der materialen van verdere mededeelingen omtrent dit laatste plan heeft laten weerhouden; op zijn minst had hij wel een verzamelstaat van de eindcijfers dezer begrooting kunnen geven, evenals hij dat later doet van het gewijzigde ontwerp, dat de Commissie op 20 October 1808 aan den Koning inzond. Lodewijk had namelijk de eerst ingeleverde ontwerpen (vooral het tweede der ontwerpen à zeventig millioen) met groote voldoening gelezen, behalve op het ééne belangrijke punt der uitgaven voor het leger. Hierop had de Commissie o.a. een aanzienlijke bezuiniging voorgesteld, door beperking van het aantal leerlingen op de militaire school te Hondsholredijk; - ook had zij zich niet ingenomen getoond met 's Konings geliefkoosd denkbeeld, om alle weezen en vondelingen, die in openbare gestichten opgeleid werden, onder den naam van koninklijke pupillen tot soldaten te maken. Over een en ander schreef de Koning een brief aan de Commissie, dien Jhr. van Akerlaken in zijn geheel meedeelt, iets waarvoor ik hem dankbaar ben, daar deze brief beter inzicht geeft in het karakter en de geestesgaven des Konings, dan eenig ander stuk dat mij van hem bekend is. Mij treft daarin vooral aan den eenen kant de zelfbegoocheling, die Lodewijk zijn koningschap zoo ernstig doet opvatten, dat hij aan de mogelijkheid schijnt te gelooven om als veroveraar op te treden, - aan den anderen kant de werkelijk scherpzinnige opmerkingen waartoe hem de geschiedenis en de volksaard der Nederlanders aanleiding geven[1]; alles in een stijl dooreengemengd, waarvan

1 Is er niet veel waars b.v. in 't volgende: ‘Ce qu'il y a de mieux en Hollande, ce ne sont pas les institutions par elles-mêmes, mais l'esprit et le but qui les dirigent. Il n'y a point de nation mieux faite et que l'on aurait pu conduire plus promptement et plus surement à la meilleure condition possible. C'est la bonté de la nation, son caractère qui l'ont fait résister 200 ans et plus à tous les événemens qui se sont passés..... Il n'y a point de pays, proportion gardée, qui renferme un plus grand nombre d'hommes instruits, et cependant montrez moi un établissement tel que ceux de la France, d'Angleterre, d'Italie? Qui peut se dissimuler que les sciences exactes sont moins cultivées qu'en aucun autre pays? Les beaux-arts ne sont-ils pas non seulement dans l'enfance (?), mais dans une mauvaise route? Je dirais même plus en ce moment, mais ce que je dirais, serait compté pour rien de même que l'on aurait pris ce que je dis aujourd'hui il y a 2 ans, si je m'en étais avisé. (?).... Le défaut de la nation est justement de détester le changement outre mesure, de chercher la veille dans le lendemain. Si on avait pu diriger toute la république comme on dirigeait une seule province, si l'on avait pu combattre heureusement l'esprit personnel par un pouvoir unique et égal, la Hollande serait aujourd'hui un des Etats les plus considérables de l'Europe, entièrement indépendant, avec moins de dettes et aurait effectivement pour elle-même l'influence et le poids dans les affaires de l'Europe qu'elle n'a dû alors qu'à la jalousie des différentes puissances et à la politique... Enz.’ blz. 223 vlg. van ons boek.

de onklaarheid zeker niet aan de taal moet geweten worden die hij gebruikte.

Naar aanleiding van dit schrijven hervatte de Commissie hare werkzaamheid en leverde zij een nieuw ontwerp in, waarin zij wel hier en daar aan den wensch des Konings toegaf, maar dat toch in haar oog het definitieve budget der toekomst moest worden; in ontvangst en uitgaaf sloot het met 62 millioen gulden, waaronder ruim 40½ millioen voor rentebetaling, zoodat alle overige uitgaven op 21½ millioen geraamd werden.

Van deze begrooting geeft onze schrijver gelukkig de eindcijfers in vergelijking met die der begrooting over 1808[1], zoodat wij eenigszins kunnen nagaan hoe de Commissie het totaal der staatsuitgaven, die voor 1808 op ruim 78 mill. geraamd waren, voor 1809 met ruim 16 millioen kon verminderen, zonder reductie der rentebetaling voor te stellen. In hoofdzaak werden 't leger en de vloot door van Stralen en zijne collega's besnoeid. Die hoofdstukken zouden in 1809 volgens hun plan bijna 11 mill. minder kosten dan in 1808; waterstaat, binnenlandsche zaken en eeredienst ruim 2½ millioen minder, - het jaarlijksch subsidie van 1½ millioen aan het amortisatiefonds werd geschrapt, enz.

Dat van Stralen en zijne medeleden bekwame financiers waren, wil ik volstrekt niet loochenen: maar zij moeten, dunkt mij, wel geweten hebben, dat bezuinigingen, gelijk zij die voorstelden, volkomen onmogelijk waren, zoolang de Koning, door zijn broeder op 't sleeptouw genomen, in alle avonturen moest deelen, waartoe de keizerwaanzin Napoleon verlokte. Indien zij ondanks deze wetenschap, toch met hunne voorstellen voor den dag kwamen, blijft er schier niets over te onderstellen, dan dat zij den Koning langs dezen omweg hebben willen overtuigen van de onmogelijkheid om de staatsmachine in gang te houden zonder reductie van rentebetaling. Maar dat woord wilde er bij

1 Blz. 235.

geen Nederlander uit; en de eenige, zij het ook geringe, voldoening die ons volk bij de inlijving in Frankrijk heeft kunnen genieten, is, dat het constateeren van het staatsbankroet daardoor aan den overweldiger is overgelaten. Ook Lodewijk wilde de trouw tegenover de schuldeischers van den Staat niet verbreken; maar hij wist, beter nog dan van Stralen, dat aan vermindering van leger en vloot, anders gezegd van hulpmiddelen voor zijns broeders oorlogen, niet te denken viel. Voor 1809 snoeide en bezuinigde ook hij op vele posten der begrooting; maar het gelukte hem niet het eindcijfer op minder dan 70 millioen te reduceeren, eene reductie trouwens, welke Gogel reeds onder de ‘ordres inexécutables’ rangschikte, die niet dan onberekenbare verwarringen ten gevolge konden hebben[1].

Doch de bezuinigingsquaestie op de begrooting van 1809 is al even ijdel als de geheele geschiedenis van Lodewijk's regeering. Als ik er mij mede inlaat is het mij te doen om van Stralen's aandeel aan die laatste worsteling van den schijnkoning tegen het noodlot in het licht te stellen. In 1810 liep de worsteling af met het decreet waarbij ons land bij het keizerrijk werd ingelijfd.

Voor van Stralen zijn de jaren der fransche overheersching eene periode van *otium* geweest. Met of zonder *dignitas?* Wie zal het zeggen? Daaromtrent deelt Jhr. van Akerlaken alleen het volgende mede[2]:

Vooreerst, dat toen de Keizer en de Keizerin in October 1811 te Amsterdam kwamen en op het paleis audientie verleenden, van Stralen ‘grootendeels uit nieuwsgierigheid’ ook derwaarts ging, en den indruk dien hij van zijn bezoek kreeg aldus omschreef:

‘De houding van Napoleon was zoodanig bruusk en onheusch, dat ik moeite deed mij achteraf te houden en het mij weinig kostte, maar veeleer groot genoegen deed, die plaats te verlaten zonder hem te spreken.

Ik zag hem toch van zeer nabij.

Mijn gevoel op dien tijd was noch eerbied, noch vrees. 't Was een soort van verwondering. *Zijt gij die man, die beroerder van geheel Europa?*’

1 I.J.A. Gogel, hierboven aangehaald, blz. 73. Of de Minister van financiën iets te zien gekregen heeft van van Stralen's werk, is mij nimmer gebleken. Ik acht het niet waarschijnlijk.

2 Blz. 245.

Ten tweede vernemen wij dat van Stralen ‘dan ook’ (dus waarschijnlijk omdat Napoleon zoo ‘bruusk en onheusch’ was geweest) onder 't keizerrijk geen openbare betrekking heeft willen bekleeden, 't geen hem anders, volgens zijne *Aanteekeningen*, volstrekt geen moeite gekost zou hebben.

Ten derde eindelijk zegt Jhr. van Akerlaken: ‘Evenwel gebiedt de onpartijdigheid te vermelden dat hij zich van den keizer een jaarlijks (sic) pensioen liet welgevallen van 6000 francs, dat hij in de jaren 1812 en 1813 genoot’.

Alles bijéengevat, vind ik niet dat de *dignitas* er bij wint; maar ik kan mij vergissen, want de schrijver laat mij geheel in 't duister omtrent de aanleiding tot het aannemen van dat pensioen. Slechts vraag ik, in den twijfel waarin ik verkeer, wiens houding waardiger is, van hem, die van den overweldiger geld aanneemt zonder er iets voor uit te voeren, of van den man die, *la mort dans l'ame* een openbaar ambt blijft bekleeden, om het overweldigde vaderland, waar het mogelijk is, voor verdrukking te beschermen? En de zoodanigen zijn er geweest, niet één maar velen.

In de veelbewogen Novemberdagen van 1813 behoort van Stralen tot de voorzichtigen; hem daarvan een verwijt te maken, zou onbillijk zijn: het heroïsche element was hem nu eenmaal vreemd, en op twee-en-zestigjarigen leeftijd bruischt het bloed niet meer zoo onstuimig als in jongere jaren; Jhr. van Akerlaken heeft volkomen gelijk als hij daaraan herinnert, schoon hij de tegenstelling wel achterwege had kunnen laten tusschen van Stralen's gedrag in 1799 en in 1813. Indien van Stralen tijdens de engelsch-russische landing zijn hoofd gewaagd heeft, - wij herinneren ons dat zijne aanhouding door den engelschen opperbevelhebber tegen zijn wil geschiedde, - dan was het zeker niet, gelijk onze schrijver nu wil, *voor* de onderneming van den toenmaligen Erfprins. Om te verklaren, waarom zijn held in 1813 zoo voorzichtig was, wijst onze schrijver er op, dat van Stralen in 1799 den terugkeer van Oranje dwaas en ontijdig, en in 1813 mogelijk en gewenscht achtte: doch had dat verschil voor hem niet juist een reden moeten zijn om in 1799 wat minder, in 1813 wat meer te wagen?[1].

Hoe het zij, van Stralen wachtte tot na den aftocht der

1 In alle geval vind ik het argument van den Heer A. van Eck (die in het Handelsblad van 24, 26 en 28 Nov. 11. een overzicht geeft van het werk van Jhr. v. Akerlaken) ten gunste van van Stralen's voorzichtige houding niet klemmend. Hij juicht diens weigering om met Hogendorp c.s. mede te gaan toe, omdat hij weet, dat bij een mislukte volksbeweging de leiders zich veelal weten te bergen, en het arme volk 't gelag laten betalen. Dat hangt van de leiders zelf af; Falck dacht er ten minste niet aan, zich bij mogelijke mislukking te bergen; en waar eene volksbeweging, gelijk *in casu*, noodig is om een uitnemend doel te bereiken, is zij toch moeilijk denkbaar zonder leiders.

Franschen, om zich bij het Algemeen Bestuur aan te sluiten; doch aanvaardde toen (30 Nov.) onder den titel van Commissaris Generaal het bestuur der binnenlandsche aangelegenheden, waarin hij weldra door den Souvereinen Vorst werd bevestigd.

De ruim vier maanden, die tot 9 April 1814 verliepen, waren voor van Stralen een tijd van overstelpenden arbeid. Daarvan getuigt de opsomming der besluiten van den Souvereinen Vorst waartoe de Commissaris Generaal voor Binnenlandsche Zaken adviseerde. Jhr. van Akerlaken deelt slechts een van die adviezen mede, 't geen te meer te betreuren valt, daar alleen op die stukken een eenigszins gemotiveerd oordeel over 's Ministers bekwaamheid als administrateur kan worden gebouwd. De bevrijding van 't fransche juk maakte natuurlijk voorziening noodig in een geheel ontredderden toestand. Er moest gezorgd worden voor een reglement van algemeene volkswapening, voor vrijwillige dienstneming en het storten van giften voor 's lands verdediging; - de heffing der plaatselijke belastingen, het geneeskundig toevoorzicht, het lager onderwijs, de drukpers, het auteursrecht, de registers van den burgerlijken stand, alles eischte dringend een zij 't ook voorloopige nieuwe regeling. Daarbij brak reeds in December 1813 de veepest uit, welke ramp de Commissaris-Generaal met krachtige maatregelen tegenging, zonder op de wederontdekking te wachten van een in het ongereede geraakt fonds, waaruit krachtens eene wet van 1799 schadevergoeding voor 't afgemaakte vee uitbetaald moest worden.

De vraag terzijde latende, of iemand op zijn drieënzestigste jaar hoogbejaard genoemd kan worden[1], moet men erkennen dat vier maanden van eens Ministers leven door de hier vermelde werkzaamheden goed gevuld kunnen heeten; geen wonder, dat van Stralen tot tweemaal toe ernstig ongesteld werd. Toch verflauwden zijn werklust en vooral zijne eerzucht niet. Voor hem zal 't dan ook geen aangename verrassing geweest

1 Waaromtrent tusschen onzen schrijver en den door hem aangehaalden Mr. J. Scheltema, *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, een ernstig verschil van meening schijnt te bestaan.

zijn, toen hij op 20 Maart 1814 de zekerheid erlangde, dat hij niet zou optreden als lid van het eerste Koninklijke Ministerie, dat na de afkondiging der nieuwe Grondwet werd gevormd. Daarentegen werd hij benoemd tot lid der Staten-Generaal en, om de pil te vergulden, kreeg hij van den Koning een eigenhandigen brief met toekenning van een pensioen van ƒ 3000. - en met de hartelijkste dankbetuigingen voor de bewezen diensten; - ‘het zoude’, zoo schreef Willem I aan zijn Minister, ‘zijn abuseren van deszelfs goeden wil, wanneer ik vergde deze diensten verder aan den Staat te presteren;’ hij gaf hem daarom eene betrekking, waarin hij voor 's lands welzijn niet verloren en hem toch eene werkzaamheid opgelegd zou zijn, ‘die, uithoofde de klimmende jaren, niet als te zeer drukkend is.’

Dit laatste zal een weerslag geweest zijn op de klacht over zijne overstelpende bezigheden, die de Commissaris-Generaal, steunende op vermeende onmisbaarheid, wel eens liet verluiden, zonder daarom een ontslag uit zijn ministerieele betrekking bedoeld te hebben. Ik twijfel dan ook zeer of hij het wel meent, als hij in zijne *Aanteekeningen* verklaart, dat hij zijn post met volkomen tevredenheid verliet, en als Jhr. van Akerlaken aan die tevredenheid gelooft, dan hecht hij m.i. te weinig waarde aan van Stralen's eigen woorden, waar hij op 21 Maart 1814 's Konings brief beantwoordt met de betuiging, dat hij in diens verlangen berust, ofschoon hij ‘gewacht en gewenscht had het gebouw van Staat verder te helpen voltooien, waarvoor hij nog eenige bouwstoffen gereed had’.

En daarmede was de staatkundige loopbaan van van Stralen zoo goed als geeindigd. Wel werd hij na de invoering der Grondwet van 1815 tot lid der Eerste Kamer benoemd; wel gaf hij den Koning af en toe nog een advies, vooral op financieele punten, en kwam hij o.a. weer eens voor den dag met het bezuinigingsvoorstel, dat in 1808 aan Koning Lodewijk was ingediend. Doch zijn raad vond geen gehoor, ook toen hij, zeer terecht trouwens, tegen de voorgenomen maatregelen ten aanzien der Uitgestelde Schuld opkwam, en de acht laatste jaren van zijn leven kan men zeggen dat van Stralen als staatsman allen invloed had verloren. Eene beroerte maakte op 6 November 1822 aan dat leven een einde.

Geeft ons nu deze levensbeschrijving van van Stralen, dit

was de vraag waarop ik een antwoord zocht, een helder inzicht in 's mans karakter en werkzaamheid? Ik durf niet toestemmend antwoorden.

Jhr. van Akerlaken maakt zeker een ruim gebruik van de *Aanteekeningen* die van Stralen voor zijne kleinzoons bestemde; maar waren er overwegende bezwaren tegen vollediger mededeeling? Juist op de vraag, of Strick van Linschoten gelijk heeft als hij van Stralen een Tartufe noemt, moeten wij ons tevreden stellen met de verzekering van Jhr. van Akerlaken, dat dat niet zoo is, ofschoon hij wel wil erkennen dat van Stralen zijne handelingen met een waas van godsdienstigheid overtoog. Want wat de schrijver in zijn naschrift dienaangaande verder mededeelt doet niet veel af. Dat het mogelijk is streng geloovig en toch geen hypocriet te zijn, behoef ik niet eerst uit het voorbeeld van Maria van Stralen te leeren, waarvan de schrijver in zijn naschrift het beminnelijk beeld schetst. Maar evenmin brengt mij het citaat veel verder uit van Stralen's dagboek, waar deze, na het overlijden van zijn broeder, zijne overtuiging uitdrukt dat Gods wijsheid en goedheid ook in dien slag spreken, en zijn voornemen te kennen geèft om in den nood der onverzorgd achtergelaten weduwe en kinderen van den overledene te voorzien: een voornemen waaraan hij dan ook trouw gebleven is, gelijk wel niet anders te verwachten was van een welgesteld en invloedrijk man als hij. Zelfs zulke eigenhandige brevetten van godsdienstigheid zijn niet onvereenigbaar met tartuferie.

Ik beweer natuurlijk volstrekt niet, dat van Stralen werkelijk een schijheilige femelaar is geweest; ik wil alleen doen uitkomen, dat er ook na hetgeen door Jhr. van Akerlaken omtrent hem is bekend geworden, een voorname zijde van 's mans karakter nog in twijfelachtig halfdonker verscholen ligt. Om dat halfdonker op te helderen ware doorloopende vergelijking van 's mans daden met hetgeen hij dienaangaande aan zijne kleinzoons mededeelt, zeer gewenscht.

Het doel eener biographie, als kunstwerk opgevat, kan geen ander zijn dan een levendig beeld te scheppen van den held der levensbeschrijving, en dat krijgen wij hier niet. Maar dat ook in zuiver historischen zin, de Aanteekening van Jhr. van Akerlaken nog raadsels onopgelost laat in van Stralen's staatkundige loopbaan, blijkt o.a. uit de in mijn oog tegenstrijdige houding van den man, die zich in 1806 ten sterkste verzet tegen Napoleon's wensch om hier te lande

een franschen prins tot Koning te verheffen, - die ten einde dat te beletten zich bereid verklaart om den toorn des overweldigers in Parijs zelf te gaan trotseeren, en die zich in 1812 door dien overweldiger een pensioen laat toekennen als *don gratuit*.

Wij zijn Jhr. van Akerlaken dank verschuldigd voor de bizonderheden die hij hier en daar aan 't licht gebracht heeft, zooals de episode tijdens de engelsch-russische landing, de financieele commissie van 1808, het aandeel van van Stralen aan de beweging in November 1813. Maar is de onderstelling gewaagd, dat volledíger, meer onbeschroomde mededeeling van stukken en papieren uit het Huis-Archief van van Stralen de hierboven aangeduide gebreken zou hebben doen verdwijnen?

December 1878.

J.A. SILLEM.

Le bon rire Gaulois.

(*Théâtre complet de Eugène Labiche*. Calmann Lévy, Paris.)

Onder de plichten van het leven is er een - wellicht de bevalligste en eenvoudigste van allen - die door de deftige, hoovaardige verwanten verwaarloosd, ja geminacht wordt, als een onbeteekenend, dwaas kind, dat de aandacht van ernstige menschen niet verdient.

We bedoelen den plicht om zich te vermaken, om den geest te ontspannen, om vroolijk en blijde te zijn. 't Is geen gemakkelijke plicht, want zijn vervulling eischt verbeelding, geestkracht, goed humeur, moed en zelfbedwang; maar dat is gelukkig, want als hij niet moeielijk ware, zouden er zeker menschen gevonden worden, die ontkenden dat het een plicht was. Het puriteinsche denkbeeld, dat wat aangenaam is verkeerd of zondig moet zijn, heeft zulk een ingang gevonden bij Noordsche volken, die meer vertrouwd zijn met mist en regen dan met zonneschijn, dat menig geweten onrustig wordt wanneer het bijzonder aantrekkelijke van meer dan een plicht ontdekt wordt.

Uit bijgeloovige vrees voor 'tgeen vroolijk en prettig is, maken velen van werk, aanhoudend werk een afgod, dien ze meenen nooit genoeg te kunnen vereeren.

Dit is echter een ernstige vergissing. Het doel van den arbeid is vrijen tijd te winnen, waarin we ons kunnen vermaken, waarin we op ons gemak gelukkig kunnen zijn. Hebben we met ons werk ons dagelijksch brood verdiend, dan komt de belooning, de vrije tijd, het snipperuurtje, wanneer we indrukken ontvangen zonder ze op te zoeken, wanneer we, zonder inspanning of haast, door aangename gesprekken, het gebabbel en lachen van kinderen, muziek en kunst, den mist van het dagelijksch leven bestrijden, door er ons boven te verheffen en er over heen te zien.

Zoodra iemands dagelijksch werk zijn grootste genoegen wordt, zoodra hij zich enkel werkelijk op zijn gemak gevoelt in zijn gewone draai-om, is er door gebrek aan oefening een verlamming ontstaan in enkele zijner vermogens. Wanneer men een definitie poogt te geven van *werk*, zal men ontdekken dat het eigenaardige er van hierin bestaat dat men er door eenige noodzaak toe gedwongen wordt; dat men een taak heeft te vervullen en niet vrij is. De tuinman, die verdorde rozen afknipt, werkt, terwijl ik, wanneer ik in mijn snipperuren mijn tuin in orde houd en als een daglooner spit en graaf, mij vermaak.

Vrijheid is begeerlijker en beter dan dwang, en alles wat het leven adel en schoonheid geeft verwelkt en verdwijnt zoodra men werk gaat vergoden, en een man, die altijd werkt, achtingswaardiger vindt dan een man die zijn werkuren zorgvuldig inpakt in prettige snipperuren, gelijk men kostbare voorwerpen in watten pleegt in te pakken. Kunst en poëzie en alles wat het leven harmonisch en zonnig maakt, moeten verbleeken en verdorren in een land, waar men dof en somber genoeg is om arbeid te overschatten en ‘*business*’ en ‘zaken’ tot het heilige der heiligen van het leven te maken.

Er is geen groei in zulk een land, en wat nog erger is, men fokt er huichelarij en zelfbedrog, want 's menschen werkvermogen is beperkt. Men kan niet langer dan een zeer bepaalden tijd met eenige vrucht zijn verstand inspannen en zich op zijn werk toeleggen. Is die tijd van het frissche, vruchtbare werk om, dan is alle verdere arbeid monnikenwerk, nadeelig in plaats van goed en even uitputtend voor den geest als het voortbrengen van onkruid voor den akker is. 't Is druiloorige verkwisting van levenskracht, en als de wetgevers, die de overwerkte jongens van onzen tijd in bescherming wilden nemen, dit eens inzagen, dan werd het geheele middelbaar onderwijs hervormd en werden mannelijke, frissche lichaamsoefeningen, in den vorm van spelen, door de wet voorgeschreven.

In een maatschappij, waar men het langzamerhand min of meer deugdzaam is gaan vinden, zich stomp en dof te werken, zal menigeen hierop antwoorden, dat vele werklieden toch tien à twaalf uur en langer zelfs per dag moeten werken. Dit is ongelukkig genoeg, en ik beklaag werklieden wegens geen gemis zoo uit de diepte van mijn hart, als wegens dit gebrek aan snipperuren om zich te vermaken. Niettemin moet men wel bedenken dat ook voor hen aanhoudend werk eenvoudig

een onmogelijkheid is. Door hen te lang te laten werken, dwingt men hen enkel hun vacantie pilsgewijze te nemen. Ik sprak straks van graven in den tuin. Hebt ge wel eens, o waarde lezer! de spade in den grond gestoken naast een tuinman, die aan het werk was? Gij zult dan bespeuren dat gij zelf handelt als een onervaren bergbestijger en veel te snel begint. Gij zult een half uur hard werken, en dan met den zakdoek in handen rusten; doch langzaam, stelselmatig, als een automaat, die door een uurwerk in beweging wordt gebracht, gaat uw vriend de tuinman zijn gang. Hij neemt zijn rust en ontspanning bij seconden, gij bij minuten.

Werk en rust moeten behoorlijk afgewisseld worden, zoo men een gezond, rein leven wil leiden, en indien meesters zich zelven en hun onderhoorigen even goed en verstandig behandelden als hun paarden, dan zou dit niet meer behoeven gezegd te worden.

Aanhoudend door te blokken, is veel gemakkelijker dan verstandig te werken, en verstandig werk is onmogelijk, zoo men die fijne, keurige mechaniek van 't menschelijk zenuwstelsel minstens niet evenzeer eerbiedigt als de snaren van zijn piano; zoo men hoofd. verbeelding en hart niet belet veerkracht en toon te verliezen door de klamme atmosfeer van een leven, waar vreugde de heilige ‘Tochter aus Elysium’ niet soms zonnewarmte verspreidt.

Indien ik er in geslaagd ben om mijne welwillende lezers, die niet aan de letter blijven hangen, maar tusschen de regels lezen, even te doen nadenken of het werkelijk niet een plicht is zich te vermaken en anderen daartoe in staat te stellen, dan krijg ik machtige bondgenooten. Want het geheugen, de verbeelding, het hart van de meeste beschaafde menschen zullen, geloof ik, tal van voorbeelden aan de hand doen, die mijn stelling bewijzen. En voor zeer degelijke menschen, die zich niet gemakkelijk een voorstelling kunnen maken van een plicht, die niet zwaar en moeielijk is, kan ik den straks aangeduiden troost herhalen.

Zich te vermaken is niet zoo gemakkelijk als men denkt.

Ieder zal dit erkennen die ooit een muilezel, gewend om des winters dag aan dag twee zware manden over de bergen te torschen, des zomers met een kind op den rug een wandeling zag maken. Deze zondag-avondwandeling over de bergen, met

een licht vrachtje op den rug, juist zwaar genoeg om het vermoeden te verdrijven dat hij genadebrood eet, behoorde een waar vermaak voor den ezel te zijn. Doch wat doet hij? Hij vergeet zijn winterlast nooit; de twee zware manden voelt hij nog steeds zijn rug drukken, al is de wijn, welken ze bevatten, reeds sinds lang opgedronken, en nauwlettend en angstig blijft de ezel juist zoo ver van de scherpe rotsranden verwijderd als noodig zou zijn, indien hij de zware manden met breekbare waar nog droeg.

Het arme dier is zoo afgebeuld, dat het zich niet weet te vermaken.

Van u wordt deze fabel verhaald, o deftige, blokkende..... Maar ik schrijf om mij te vermaken en ga niet het uitputtend werk beginnen van een adresboek op te stellen van alle Nederlanders, die door een verbeeldinglooze aanbidding van eentonig werk de kunst verleerd hebben zich te vermaken.

Trouwens ieder is het eens dat dit niet gemakkelijk is.

De waarheid van de boutade dat het leven verdragelijk genoeg zou zijn *but for its amusements* is door honderden gevoeld. Gebrek aan waarheid, aan eerlijkheid, aan oprechtheid benadeelt onze vermaken niet minder dan ons werk. Gelukkig zij, die niet vaak op groote deftige diners zich behoeven te gaan ‘vermaken’, die niet de benauwde lucht, de drukkende gaswarmte van concertzalen behoeven te dulden om genoegen te vinden, die niet *soirées* behoeven te bezoeken, waar duffe conversatie en kaartspel iemand zoo lang verheugen, dat men met wilde afgunst denkt aan zijn kleine kinderen, die met vier stoelen of een hoop zand zoo heerlijk kunnen spelen. Soms is het genot bij dergelijke samenkomsten zoo overweldigend, dat men zijn gastvrouw bijna met tranen in het oog zou danken, indien ze ons toestond een boek op te nemen en te gaan lezen.

Neen, het is een kunst zich te vermaken en totdat de Engelschen en wij haar geleerd hebben, zullen we nooit in tal van zaken de Parijzenaars evenaren, die harder werken en zich tevens kostelijker vermaken dan de meeste menschen zich zelfs kunnen voorstellen dat mogelijk is.

Zoolang wij ons zelve niet een weinig loslaten en, zelfbewuste degelijkheid schuwende, hartelijk lachen en dwaas en vroolijk durven zijn, al kijkt buurvrouw ook over de horretjes, zal het volk evenals de slinger van een klok heen en weer wiegelen tusschen dof aanhoudend, uitputtend werk en kermisopwinding

en jeneverpret, want stijfheid en losbandigheid staan rakelings naast elkander.

Er is een zekere mate van zedelijken moed noodig om zich te durven vermaken. Evenals van onzelfzuchtigheid en edelmoedigheid zijn van dezen moed de groote stukken meer in eere dan de pasmunt. Men kan twee of drie keer in het leven een opzienwekkende, bewonderingswaardige daad doen, even edelmoedig als onzelfzuchtig, en toch in 't dagelijksch leven de onverdragelijkste egoïst zijn. Dus kan men enkele keeren een machtig bewijs van zedelijken moed geven, en toch dag aan dag den moed missen om zichzelf te zijn, en zonder angstig over de schouders te zien, te lachen als een gelukkige.

Onbeschrijfelijke verveling verdraagt men vaak uit menschenvrees; men wil niet gaarne minder ernstig en degelijk schijnen dan zijn buurman.

Eens ontving een geestelijke van de Engelsche kerk een deputatie uit zijn gemeente, die hem plechtig doch dringend verzocht voortaan toch langer preeken te geven. Neen, ze konden nu wel juist niet zeggen dat ze zooveel van lange preeken hielden, maar hun fatsoen liet hun niet toe elken zondag zooveel vroeger uit de kerk tehuis te zijn dan hun vrienden, die de afgescheiden kerk bezochten. Die vrienden schenen een kwartier per zondag vromer te zijn dan zij! Die menschenvrees zit diep in het Engelsche en Hollandsche karakter, en 't is mij een raadsel hoe men frissche kunst, een opgewekt leven verwachten kan van menschen, zoo ontzaglijk fatsoenlijk en vormelijk, dat ze vaak nalaten gelukkig te zijn uit angst voor elkander.

Men moet leeren zichzelf een weinig te vergeten en genoeg zelfvertrouwen hebben om flink en met het hoofd omhoog voorwaarts te gaan, zonder zich met de rechterhand vast te klemmen aan de leuning van het conventioneele, en met de linker aan die stokstijve deftigheid. In de pauzes tusschen het werk wordt ons het initiatief weêrgegeven, en daarvan moeten we gebruik maken, om een frisch, harmonisch leven te leiden. Door een voortdurende opoffering van impulsie, door voorzichtigheid, door het onderdrukken van elk gezegde, dat ongewoon of dwaas zou kunnen schijnen, door het onbuigzaamste, meest ondooibare decorum in acht te nemen, uit vrees dat ongedwongen manieren door kwaadsprekers van beroep verkeerd begrepen zouden kunnen worden, maakt men de samenleving dof en

eentonig, verbannen we geest en humor, en drijven we kunstenaars tot wanhoop.

In de oostelijke graafschappen in Engeland hebben de boeren een eigenaardigen, langzaam slependen gang, en wanneer een hunner wil gaan, gelijk in de steden gewoon is, en vlug aanstapt, dan klinkt het dadelijk: '*Ah, he'll wear hisself out, indeed he will! He takes too many steps in a day. At fifty there 'll be nothin' of him, nothin'*.'

Uit vrees voor de openbare meening gaat men aldaar, al heeft men haast of al is het koud, zoo langzaam als liep men achter een begrafenis, en wij Hollanders - die ontzaglijk veel op de bewoners van Oost-Engeland gelijken - wij doen dit eveneens. Enkel als het vriest en men schaatsen rijdt, durft men een opgewekt lachend gezicht toonen; anders stapt men deftig en somber achter de lijkkist van goede vroolijkheid, van onschuldige pret, van heerlijke dwaas heid.

Onbeteekenende menschen, die als gewichtige denkers acteeren en op statige wijze degelijkheid als een zonnescherm boven zich houden; kleine wezens, die groote stappen doen; deftige personen, die nog meer door hun houding dan hun woorden anderen op plechtige wijze deernis te kennen geven over losse ongedwongenheid, gaan als aansprekers en lijkbidders achter den lijkwagen.

In Engeland ziet men hetzelfde. Een Italiaansche zangmeester in Engeland deelde mij eens mede dat niets hem zoozeer belette om met vrucht les te geven, als de moeielijkheid om Engelschen hun mond te leeren openen.

Het is langzamerhand in Engeland gewoonte geworden om binnensmonds te spreken en de tanden op elkander te klemmen; een onduidelijke, stamelende uitspraak werd zelfs mode; en zoo gestreng onderdrukt men uit overmaat van zelfbewuste fatsoenlijkheid elke uitdrukking van aandoening en gevoel op het gelaat en in de stem, dat iets minder artistieks, iets nevelachtigers en doffers dan de Engelsche manier van spreken, niet denkbaar is.

Hoe doodend is dit voor het tooneel; hoe onmogelijk maakt het de comedie! Als een acteur verstaanbaar en ongedwongen spreekt, is hij eigenlijk op hinderlijke wijze onnatuurlijk!

Uit den mist in de zon komt men, als men van Dover naar Calais oversteekt. De onbegrensde uitspraak, de wegvloeiende, moeielijk verstaanbare klanken, het gemompel van halfopgeslikte

woorden is eensklaps vervangen door een nette, fijngebeeldhouwde duidelijke uitspraak.

Het doffe, zware en eentonige van Engelsch eten en Engelsch spreken; het krijschende, schelle contrast van den Zaterdagavond met den Zondagochtend in de straten van Londen, de felle kleur van huizen en shawls is vervangen door een muzikale taal, door stoffelijke en geestelijke verscheidenheid en afwisseling, door zachte overgangen en teedere tinten. Het logge, dikke, roomachtige schuim van stout en porter, dat omkrult over diklippige pleeten kroezen, is vervangen door het tintelend zilverschuim der champagne, door parelenden wijn, door vloeibaren zonneschijn in dun geslepen glazen.

Een Engelschman is waarschijnlijk te zeer gewoon aan nationale somberheid en de conventioneele gemaaktheid der Engelsche uitspraak, om door den overgang in een uur tijds van 't Britsche naar het Fransche werelddeel, even diep getroffen te worden als de vreemdeling, die beide naties liefheeft en bewondert.

En toch is de overgang onbeschrijfelijk treffend.

Ik weet niet hoevele keeren ik het eene na het andere land bezocht heb, en steeds vervult mij het onwaarschijnlijk groote verschil tusschen beide met nieuwe verbazing. Het is heerlijk en gezegend, dat er zulk een verscheidenheid in de wereld is, te meer daar het ons in staat stelt onze modellen te kiezen. Daar ons karakter instinctmatig naar het Engelsche overhelt, zullen we wèl doen te pogen de Franschen iets van hun ‘Lebensglückseligkeit’ af te kijken. Want onze kunst en letterkunde worden door niets zoo bedreigd als door dat gebrek aan frissche kleuren, aan vreugde en licht, waardoor Israëls doeken telkens somberder, hopeloozer indruk achterlaten, en door dat stijve, conventioneele, zware en plechtige, waardoor vele onzer romans en tooneelstukken moeielijk te verteren zijn als *Christmas pudding* en porter.

Wat ons ontbreekt, kunnen zelfs zij, die Frankrijk nooit bezochten, leeren op ouderwetsche winterdagen, gelijk we laatstelijk hadden. Is er iets zoo bevalligs als de losse zwier, die van een zwaluw gelijk, waarmede een schaatsrijder glijdt en zweeft over de bevrozen stroomen? Zoodra hij kunstjes maakt en krullen trekt, maakt hij posturen als een balletdanser en is de bekoring weg, maar opwekkend en schoon, ja de poëzie zelve der beweging is het als hij snel voorwaarts glijdt, het bovenlijf slechts onmerkbaar verroerende, zichzelf en zijn kunst niet

bewust en zonder zichtbare inspanning, drijvende over 't spiegelend ijs.

Zijn zelfvertrouwen wekt zelfvergetelheid; het toppunt der kunst doet natuurlijk schijnen wat de vrucht van studie is.

De neiging om te vallen, is juist de beweegkracht van den schaatsenrijder, en wat den beginneling, den liefhebber zenuwachtig en angstig, aarzelend, stijf en belachelijk maakt, doet juist den ander vliegen als door een onzichtbare macht, een onhoorbaren wind gedreven.

Door te durven, door niet aan zijn schaatsen te denken, door zich niet krampachtig vast te houden aan iemand, die te voet gaat, en die ons mag critiseeren zooveel hij wil, mits hij ons niet aanraakt, en dus tegenhoudt, door te lachen als men valt, en te juichen als men voorwaarts spoedt, komt men in het roemrijk gild der vroolijke, frissche kerels, die een goede schaats slaan. En onmiddellijk wordt men vroolijk en opgeruimd en luchtig: men is op schaatsen en vergeet de meerderheid op schoenen, haar gebabbel en gezeur; men vergeet zijn eigen deftige zelfbewustheid; men is vrij en zweeft.

Die zelfde vrijheid en losheid moeten we in kunst en letterkunde pogen te krijgen of te herwinnen, en daartoe moeten wij in de eerste plaats weer leeren lachen. We zijn te deftig en te somber! Zwak en gebrekkig zijn de kunst en letterkunde, die dramatische kracht missen, en deze kracht is in vele opzichten een vrucht van het nationale leven, van de volksgewoonten. In de maatschappij, die kunstenaars wil kweeken, moet er eenige vrijheid van beweging zijn in den omgang; moet men niet bij elkander klieken, handelaars in koffie en suiker bij handelaars in koffie en suiker, militairen bij militairen, kunstenaars bij kunstenaars, ambtenaars bij ambtenaars. Een frisch, vroolijk leven moet men durven leiden, kleinsteedsche vooroordeelen moeten belachelijk worden geacht, preutschheid moet niet verward worden met eerbaarheid, en kwaaddenkendheid met braaf heid.

De Engelsche *Spectator* heeft een paar jaar geleden, in een opstel over Fransche kunst, zeer juist aangetoond dat aan Britsche kunst zooveel ontbrak door de zelf bewuste preutsche fatsoenlijkheid der Engelschen, die den kunstenaar aan banden legt. Het blad vroeg zich af: ‘waaraan ontleent de Fransche kunstenaar zijn enkend dramatisch vermogen?’ En het antwoord luidde: ‘aan zijn nationaal leven.’ Want het moet opgemerkt

worden, dat dit vermogen zich in elke uiting der kunst openbaart, in beeldhouwkunst, teekenen, acteeren, muziek en boven alles in de letterkunde. Het is ontegensprekelijk dat de Engelschen hierin verreweg de minderen zijn der Franschen. Er bestaat een vreemd soort van ziekelijke zelfbewustheid, een blooheid, waardoor een Engelschman op het tooneel wordt gekenschetst, en die zich eveneens toonen in onze letterkunde en kunst. Onze kunst vooral blijft altijd afhankelijk en is zich zelve niet voldoende meester; zij moet veroordeeld worden, omdat ze, ongelijk Phryne, zichzelve nooit geheel durft ontsluieren. Hoe verschillend is dit in Frankrijk! Aldaar schijnt de macht om zichzelf te vergeten bijna algemeen te zijn, en ofschoon ze hier en daar tot vreemde buitensporigheden en erger leidt, roept men toch uit: ‘welk een vrij, gezond leven geeft ze der kunst! Aanschouw Fransche kunst, en vergelijk Carpeaux's groep voor de opera, met onze moderne Engelsche beeldhouwkunst, met onze doode nabootsingen van klassieke voorbeelden, onze nieuwerwetsche kinderachtigheden! Kijk eens goed toe! De groep leeft! De dansers zwieren rond in dwaze opgewondenheid; er is hier al het verschil tusschen een levenden man en een lijk. Wij zeggen niet dat de groep goedkeuring verdient; we beweren evenmin dat het de soort van voorstelling is, waaraan wij gaarne zouden zien dat onze Engelsche kunstenaars hun krachten wijdden, maar de triomfeerende verdienste van deze groep is haar volkomen frissche opvatting, zijn onafhankelijkheid van conventioneele banden, de getrouwheid waarmede zij 's kunstenaars bedoeling wedergeeft en tastbaar maakt; deze eigenschappen zouden wij gaarne in Engeland zien, en daarop juist zullen we lang moeten wachten. Neem welke *phase* gij ook wilt van letterkundige en artistieke ontwikkeling in Frankrijk, gij zult altijd hetzelfde vinden: dezelfde dramatische kracht, dezelfde overgave aan de bezieling, den geest van het oogenblik.’

Mij dunkt dat dit juist gezien is, al zie ik het bezwaar niet over het hoofd, dat door deze vrijheid aan de zedelijkheid leuningen en staketsels ontnomen worden, en dat men haar dwingt voor zichzelve te zorgen, opdat der kunst vrijheid gelaten worde. Het is hetzelfde bezwaar dat angstige moeders tegen schaatsenrijden en zwemmen hebben, en ik ontken niet dat de kans van verdrinken bestaat voor hen, die zich op of in het water wagen, doch niettemin bestaat er geen ander middel om

mannen te kweeken, dan om jongens gevaren te doen overwinnen door beleid, hen voor zich zelven te leeren zorgen. In kunst zoowel als op het ijs strekt de neiging tot struikelen, de mogelijkheid tot vallen den moedige tot beweegkracht, en het publiek op schoenen moet medewerken door op welwillende en vertrouwende wijze schaatsenrijders aan te moedigen en niet al te hard te juichen als ze vallen.

En er is nog iets anders. Eer men ter wille der zedelijkheid de stijve hekken en heggen en muren wil behouden, waarmede wij ons in enge coterietjes afscheiden, eer men vrijheid en ongedwongen vroolijkheid in den maatschappelijken omgang wil weren, als te gevaarlijk, moet men wel zeer zeker zijn dat de Nederlandsche en Engelsche zeden beter zijn dan de Fransche. Dit nu betwijfel ik zeer, en ik vind de huichelarij, welke Engelsche en Nederlandsche preutschheid en stijfheid kweeken, schandelijker en verachtelijker dan de lichtzinnigheid en losbandigheid, welke de overdrijving der Fransche ongedwongenheid zijn. Er bestaat ook een norsche, sombere, deftige zinnelijkheid, een '*sullen sensuality*', welke niet beter is dan de vroolijke en opgewonden soort. Men moet bovendien steeds opmerken, dat men, door den omgang onder beschaafde menschen zoo vervelend en stijf te maken, altijd gevaar loopt, dat jongelieden hetzelfde zeggen, wat de ridder de Bouffler aan zijn moeder schreef uit een kleinsteedsche garnizoenstad, waar de menschen vervelend waren: 'je suis très-bien ici, la bonne compagnie y est comme partout, mais la mauvaise y est excellente!'

Zoo we ons door 't Fransche voorbeeld willen laten leeren, moeten we pogen ons een weinig los te maken van het stijve, het conventioneele, het deftige, het plechtige. We moeten niet altijd op zedepreeken en zedelessen uit zijn, en niet ergdenkend en zwartgallig in alles iets slechts zien. We moeten durven lachen en vroolijk zijn; we moeten den plicht ons te vermaken, leeren vervullen.

Onder de onnatuurlijke, kunstmatige voorschriften van deftige fatsoenlijkheid in degelijke kringen, is er geen zoo grauw en kil als die dat lachen vulgair is. Het is alsof men van een piano de hooge en de lage octaven onfatsoenlijk verklaarde, om enkel op de middenoctaven deftige kalme deuntjes te spelen. Er is een ruwe, ongevoelige lach, die hard en vol spot is, en zekere meerderheid in den lacher moet aantoonen, Deze lach

van staljongens, door de Engelschen ‘een paardenlach’ genoemd - daar ze lieden, die veel met paarden omgaan, kenschetst - is zeker buitengewoon hinderlijk. Niet minder hatelijk is de gemaakte valsche lach, als die van den ambtenaar, van wien Thackeray spreekt, die slechts drie keer in zijn leven gelachen had, en dat elken keer om dezelfde ongevoelige aardigheid van zijn chef.

Doch er bestaat een andere lach, een goede, vroolijke, hartelijke, ronde lach, welke het bloed tintelende zuurstof toevoert en gezond maakt. Geen letterkunde mag zonder dien lach zijn, of ze mist een machtig octaaf. Het is veel gemakkelijker te laten weenen en snikken, dan zulk een frisschen, ronden lach bij groote menschen te wekken, een lach even gul en onschuldig als die van mijn vijfjarig dochtertje, dat, gevraagd zijnde waarom ze zoo vroolijk was, antwoordde: ‘ik lach omdat ik gelukkig ben.’

Parijsche schouwburgen ontleenen een deel van hun aantrekkingskracht aan het aanstekelijk lachen van het publiek. Ik hoor nog in verbeelding de ‘*Ahs!*’ en ‘*Ohs!*’ waarmede in Parijs de grappige zetten, de geestigheden in menige comédievaudeville van Labiche werdèn verwelkomd, en ik lach, terwijl ik dit schrijf, enkel door de herinnering aan den onbedaarlijken lach waartoe we met onweerstaanbaar geweld gedwongen werden door: ‘*Un garçon de chez Very*’, ‘*J'invite le colonel*’, ‘*la Grammaire*’, en ‘*Un gros mot*’.

‘Maar noemt ge die stukken comedies?’ vraagt Nurks, ik zou ze eer ‘farces’ of ‘kluchten’ noemen. ‘*Le nom ne fait rien à la chose*’ zou ik wenschen te antwoorden - en ik laat het enkel omdat ik dit beweren zoo volkomen onwaar vind - doch zooveel is zeker, dat het voor onze letterkunde, ons tooneel veel waard zou zijn, indien zulke comedies of kluchten gedacht en geschreven konden worden in ons land. De schrijver, die zich aan dat genre waagt, moet een baanbreker zijn. Hij moet de vrees verbannen voor de deftige oomes en tantes en de buurvrouw achter de horretjes. Hij moet zich durven overgeven aan de opwelling van het oogenblik, aan vroolijke invallen en onschuldige dwaasheid en moet toch genoeg aangeboren takt en fijnheid van gevoel hebben, om te vermijden ploertig te zijn. Hij zal het tooneel populair maken en veel goed doen in het land, zonder ooit rechtstreeks een zedekundige les of een toepasselijke moraal te prediken, zonder ooit de eene of andere brave strekking te geven aan zijn stukken;

hij zal - zoo hij amusant is - daarom als ‘ondegelijk’ worden uitgekreten door alles wat saai, dor en droog is en oorspronkelijkheid vreest. Doch zijn belooning zal niettemin groot zijn, want hij zal de vriendschap winnen van alle hartelijke menschen die lachen kunnen, van alle fijnbeschaafde menschen, die *causerie* weten te waardeeren.

Een aardig tooneelstuk is vaak niets als een geïdealiseerde causerie. Indien men weten wil wat ons zoowel als den Engelschen ontbreekt, om voor het tooneel te schrijven, vrage ieder zich af hoevele kennissen hij heeft die weten te *causeeren*. Een Fransch schrijver een *causeur* beschrijvende, zeide: ‘*il posa les personnages, dessina les situations, mima les scènes... ébaucha les dialogues.... Grâce, malice innocente, humour, gaieté, bonhomie narquoise, vérité locale, sobriété, exagération plaisante, retenue dans les limites du goût le plus difficile.... c'est exquis!*’

Dit is een beschrijving van een *causeur*, en het is tevens de beschrijving van mijn vriend Labiche. Ik heb hem nooit gezien, doch houd veel van hem. Iemand, die zoo hartelijk laat lachen, moet een braaf man zijn.

Le bon rire gaulois, welken hij opwekt, is zijn aanbeveling. Hij leert ons de kunst hoe te leven en doet ons beseffen dat het evenzeer een plicht is om gelukkig te zijn, als om de tien geboden te gehoorzamen. Gij zult gelukkig zijn, is het elfde gebod. Een weldoener der menschheid is deze man, dien Jules Janin zou genoemd hebben: ‘*un merveilleux amuseur*’; hij moet een vroolijk en welwillend gelaat hebben: zijn oogen stralen zeker van goedhartigheid en goed humeur, en als hij een kamer binnentreedt, is het ongetwijfeld alsof er een paar kaarsen meer werden aangestoken, gelijk van een anderen geestigen vriendelijken causeur gezegd werd. Hij is een genoegelijk, opgeruimd schrijver, die blijmoedig, vroolijk en flink veerkracht en levenslust wekt bij neêrslachtigen en moedeloozen, voor wie hij een toongevend, versterkend geneesmiddel is. Hij schertst; hij is grappig, kluchtig en dwaas; hij is levendig, opgewekt, geestig... maar zijn stralende vernuft is warmtelicht, geen gevorkte bliksem; het doet niemand leed, het is vriendelijk, eerlijk en hartelijk, en toovert een zachten, helderen glans in ieders oog.

Welk een nieuwe wereld opent zulk een man, die tot de gelukkigen behoort, welke zeggen kunnen: ‘*Aucun fiel n'a*

jamais empoisonné ma plume', aan ons Nederlanders, die al te vaak slechts geestig noemen wat pijn doet, wat hatelijk, persoonlijk en scherp is. Wij kennen in den regel slechts de soort van geestigheid, waarvan Montesquieu zeide: '*la raillerie est un discours en faveur de son esprit contre son bon naturel*,' en dan is de *esprit*, ter wier gunste die ruwe hatelijkheden gezegd worden, bovendien zulk een logge, loodzware *esprit*.

Wij zullen nooit verheugd en vermaakt worden door een *Labiche*, voor we uit onze kamers die soort van humoristische geschriften weren, wier schrijvers niet met een speld prikken, maar met een dorschvlegel slaan, die enkel pikante lectuur voor onbeschaafden leveren, grof, venijnig en ploertig zijn, sissen van afgunst en wrok, en schertsen met een schele grijns in plaats van met een gullen lach.

On riait encore dans ce temps-là! zullen bij het lezen dezer vermakelijke tooneelstukken over vijftig jaar de lieden zeggen, die onze eeuw zullen verheerlijken ten koste van de hunne, want steeds zal men menschen vinden, wier paradijs daar is waar ze niet zijn. Laat ons verstàndiger dan zij den tijdgenoot waardeeren, die nu sinds twintig jaren het Fransch publiek vermaakt, en pas dit jaar zijn *Théâtre Complet* heeft uitgegeven. Een beter bewijs dan dit kan men al niet vinden van zijn ongekunsteldheid, van het gemak, waarmede hij schrijft.

Men waardeert over het algemeen het meeste dat werk, waaraan men de meeste moeite besteed heeft. De schrijver die, na een jaar lang in een courant of tijdschrift artikelen te hebben geschreven, die eendaagsche, voorbijgaande voortbrengselen onmiddellijk tot een boek verzamelt, heeft ongetwijfeld zulk een overdreven dunk van die lichte voortbrengselen doordien hij er over gezwoegd heeft. Het zijn de moeite en smart die ze kosten, welke ziekelijke kinderen aan het hart van ouders en schrijvers aanbevelen, en daarom zijn ouders en schrijvers vaak niet volkomen te vertrouwen als beoordeelaars van hun eigen kroost.

Onlangs hadden we den jongen Franschen dichter Jean Aicard in ons midden, van wien men kan getuigen wat de Pontmartin van Joseph Méry zeide: '*c'est un représentant des plus aimables de l'esprit français, de la verve méridionale, de la poésie facile et de l'improvisation brillante*.' Hij maakte diepen indruk in Amsterdam door de voorlezing van enkele

zijner gedichten, niettegenstaande hij uit zijn schat niet de schoonste flonkersteenen gekozen had, gelijk ieder moet hebben ontdekt, die de verzen later overlas, toen de betoovering van zijn stem geweken was. Later bleek het mij, dat hij die verzen gekozen had, waaraan hij de meeste moeite besteed had.

Het is een hard iets voor naarstige dichters, voor blokkende schrijvers, voor degelijke boekenmakers, maar de verzen en geschriften, *qui coulent le source*, zijn de beste!

Zoo onbewust was Labiche van de groote waarde zijner meesterstukjes, dat we het slechts aan een toeval danken dat dit jaar de comedies gedrukt zijn, welker lezing ons zoo heeft laten lachen. En men overwege eens hoe vol leven, hoe tintelend van vernuft comedies moeten zijn, welker *lectuur* zelfs dus opvroolijkt. Wanneer ze goed geacteerd worden, zijn ze eenvoudig onwederstaanbaar! We hebben de ontdekking van dezen verborgen schat, van deze mijn van vroolijkheid aan Emile Augier te danken. Ik laat, hetgeen hij van zijn vriend Labiche zegt, onvertaald, om de geur van den onversneden wijn te behouden.

Emile Augier verhaalt op de volgende wijze zijn ontdekking:

> ‘J'étais chez mon ami Labiche, dans sa principauté de Sologue, qui ressemble si peu à nos gaies campagnes de Seine-et-Oise. Je m'y plaisais beaucoup toutefois, dans la charmante famille de mon vieil ami, au milieu de l'animation des travaux champêtres si nouveaux pour moi. Je trouvais grand plaisir, moi, simple jardinier fleuriste, à suivre ce cultivateur à travers les étendues qu'il a conquises sur le sable et la bruyère, qu'il a couvertes de blés et de pins, de boeufs et de moutons; et devant ce grand paysan qui arpentait les routes, jetant partont l'oeil du maître, le bâton ferré à la main et les jambes dans des guêtres de cuir, j'avais fini par oublier complètement l'auteur de tant de joyeuses fantaisies, le grand maitre du rire, notre premier producteur de gaz exhilarant. Oui, je l'avais oublié! Ingratitude humaine! Ne devrions-nous pas graver en lettres d'or, sur nos monuments, les noms des bienfaiteurs qui entretiennent en nous la gaieté, l'un des deux priviléges qui distinguent l'homme de la bête?
> Un jour, un des fermiers de mon hôte mariait sa fille, et Labiche, pour ne pas me laisser seul, voulait m'amener à la noce; mais je redoute les victuailles et je préférai garder la maison. Je passai done la journée tout seul, dans la bibliothéque, et je ne me rappelle pas une journée plus divertissante; il y avait là tout le répertoire

de Labiche! Je n'avais jamais lu ces pièces qui m'avaient tant réjoui à la scène; je me figurais, comme bien d'autres, qu'elles avaient besoin du jeu *abracadabrant* de leurs interprètes, et l'auteur lui-même m'entretenait dans cette opinion par la façon plus que modeste dont il parlait de son oeuvre. Eh bien, je me trompais, comme l'auteur, comme tous ceux qui partagent cette idée. Le théâtre de Labiche gagne cent pour cent à la lecture; le côté burlesque rentre dans l'ombre et le côté comique sort en pleine lumière; ce n'est plus le rire nerveux et grimacant d'une bouche chatouillée par une barbe de plume; c'est le rire large et épanoui où la raison fait la basse.

Quand Labiche rentra: “Je veux avoir votre théâtre, lui dis-je; où se le procure-t-on? - Nulle part. Mes pièces ont été imprimées chez trente-six libraires en trente-six formats différents. - Faites vos oeuvres complètes alors. - Vous vous moquez de moi, et vous ne seriez pas le seul si je vous écoutais. Est-ce que ces farces-là sont des oeuvres? Si je faisais mine de les prendre au sérieux, la grammaire et la syntaxe m'intenteraient un procès en dommagesintérêts pour viol! - Vous les chiffonnez quelquefois, j'en conviens, mais toujours si drôlement qu'elles ne peuvent pas vous en garder rancune. D'ailleurs, c'est le droit des maîtres, et vous êtes un maître. - Pas un mot de plus!... sortez, monsieur!”

Je ne sortis pas. Je travaillai Labiche jusqu'à mon départ, et, au moment des adieux, à une derniére objurgation: “J'y consens, répondit-il de guerre lasse; mais à condition que vous me présenterez au lecteur, et que vous assumerez sur votre tête la moitié de son indignation.”

Voilà comment j'écris une préface pour les oeuvres de Labiche, après avoir refusé à mon éditeur d'en écrire une pour les miennes; et pour qui connaît ma paresse naturelle, je donne là à Labiche une preuve irrécusable de mon admiration.

Encore un mot qui va le faire bondir! et j'avoue que j'ai hésité à l'écrire; mais aujourd'hui le diapason des formules laudatives a tellement monté, qu'il faut dire trop pour dire assez. *Merveilleux, splendide, renversant*, répondent à peine à l'*excellent* d'autrefois; *admiration* n'est qu'un faible équivalent de *haute estime*.

Donc j'admire Labiche; je le tiens pour un maître, et sans hyperbole cette fois, car il y a autant de degrés de maîtrise qu'il y a de régions dans l'art. La hiérarchie des écoles n'importe guère; l'important est de ne pas être un ecolier. C'est surtout en cette matière que le mot de César est juste: mieux vaut être le premier dans une bourgade que le second à Rome. Je préfere Téniers à Jules Romain, et Labiche à Crébillon père.

Ce n'est pas le hasard de la phrase qui rapproche sous ma plume le nom de Labiche et celui de Téniers. Il y a des analogies frap-

pantes entre ces deux maîtres, et lès magots de l'un, comme disait le Grand Roi, ressemblent beaucoup aux magots de l'autre. C'est, au premier abord, le même aspect de caricature; c'est, en y regardant de plus près, la même finesse de tous, la même justesse d'expression, la même vivacité de mouvement. Le fond de ces joyeusetés à toute outrance, c'est la vérité. Cherchez dans les plus hautes oeuvres de notre génération, cherchez une comédie plus profonde d'observation que *le Voyage de M. Perrichon*, ou plus philosophique que *le Misanthrope et l' Auvergnat?* Eh bien, Labiche a dix pièces de cette force-là dans son repertoire. Pourquoi, doué à un si haut degré de la puissance comique, n'a-t-il pas en l'ambition d'*élever son genre*, comme on dit? Il n'a donné qu'une pièce au Théâtre-Français, *Moi*. La majesté du lieu avait bien quelque peu intimidé et amorti ses qualités natives; mais il y avait là une maîtresse scène, celle où une nièce, pour détourner son oncle d'épouser une jeune fille, lui raconte tout ce qu'elle a souffert elle-même d'avoir épousé un vieux mari! “Et lui? répond l'égoïste à chaque trait du tableau. - Lui? Il était très-heureux. - Eh bien, alors?”

Dumas lui-même n'eût pas trouvé mieux.

Moi avait pleinement réussi. Pourquoi Labiche ná-t-il pas renouvelé la tentative? Le tempérament de sa muse s'accommodait-il mal d'un climat tempéré qui ne lui permettait pas de s'ébattre en manches de chemise et pieds nus? Je crois qu'elle se serait vite habituée au brodequin et à la robe ajustée. Labiche ne l'a sans doute pas cru, et il l'a reconduite dans les pays chauds, où elle jouit d'ailleurs d'une santé si plantureuse et d'une si merveilleuse fé condité. Tout compte fait, elle lui a donné jusqu'à ce jour cent soixante enfants, plus ou moins légitimes; et, bien que la recherche de la paternité soit interdite, je ne peux m'empêcher de me poser ici cette question:

Quelle est la part des collaborateurs dans l'oeuvre de Labiche?

La question est d'autant plus délicate que la plupart sont des hommes de beaucoup d'esprit et de talent, que la plupart ont eu de grands succès sans lui. Mais je remarque que les pièces qu'ils font sans lui ont une tournure toute differente de celles qu'ils font avec lui; et qu'au contraire son répertoire à lui porte partout la même empreinte, la même marque de fabrique, reconnaissable entre mille, qui par conséquent ne peut être que la sienne propre....

Le style, c'est l'homme. S'il est un auteur pour qui cet aphorisme soit juste, c'est assurément Labiche. Il ressemble à ses pièces et ses pièces lui ressemblent; dans sa vie aussi bien que dans son théâtre, la gaieté coule de son urne comme un fleuve charriant pêlemêle la fantaisie la plus cocasse et le bon sens le plus solide, les coq-à-l'âne les plus fous et les observations les plus fines. Pour

> avoir une réputation de profondeur, il ne lui a manqué qu'un peu de pédantisme, et qu'un peu d'amertume pour être un moraliste de haute volée. Il n'a ni fouet ni férule; s'il montre les dents, c'est en riant; il ne mord jamais. Il n'a pas ces haines vigoureuses dont parle Alceste; il écrit, comme Regnard, pour s'amuser et non pour se satisfaire. C'est qu'il est l'homme heureux par excellence, comme Regnard - plus même que Regnard, car il est heureux, non-seulement en lui-même, mais dans tout ce qui l'entoure. La vie lui a souri dès le berceau, et, si elle est juste, elle continuera à lui sourire jusqu'à la fin.'

Voor Labiche was de eer groot om dus door Emile Augier te worden voorgesteld. Sinds 35 jaar is hij de tooneeldichter bij uitnemendheid van Frankrijk, wien door de critiek de titel verleend is van *Monsieur le Premier*, en die, beginnende met *la Ciguë*, het publiek veroverd heeft, dat achtereenvolgens zijn *le Gendre de M. Poimier, l'aventurière, les Lionnes pauvres, le Mariage d'Olympe, la Contagion* en zoovele andere meesterstukken heeft toegejuicht.

Doch Labiche munt uit boven Emile Augier door zijn vroolijkheid, zijn goedhartigheid, door de gulheid van den lach welken hij wekt.

Emile Augier vergelijkt hem met Teniers, en hoe moeielijk het ook zij door een korte aanhaling een denkbeeld te geven van een dier '*joyeusetés à toute outrance*' wil ik het toch wagen, om den lezer van *de Gids* in de lange winteravonden een proefje te geven van het vermaak, dat ze zich kunnen geven, door de vijf deelen van Labiche te bestellen.

Ik kies een tooneel uit '*Un garçon de chez Véry'. Antony*, de held van het stuk, is een kok-oppasser, die vroeger een der bedienden geweest is in 't beroemde restaurant van *Very*, en dien dag pas in dienst gekomen is bij Anatole Galimard, een rentenier, die voor zijn vrouw verborgen poogt te houden dat hij eens in zijn leven zich zelf vergeten heeft, en met een winkeldochter, die hem uit hare zwarte oogen lief had aangekeken, toen ze met veel bevalligheid hem flanellen hemden verkocht, had gesoupeerd bij Véry, in N°. 6. Hij was toen bediend geworden door Antony, dien hij onmiddellijk bij zijn binnenkomen in zijn huis herkend heeft, terwijl de nieuwe knecht zelf zich niets van de eerste kennismaking herinnert.

Bij gelegenheid van het betreurd souper had de heer Anatole Galimard zijn snuifdoos, met het portret van generaal Foy ver-

sierd, laten liggen in N°. 6, en die snuifdoos is nu in het bezit van Antony.

Mevrouw Galimard is ook eens bij Very geweest met een neef, ze heeft den schijn tegen zich, en is ook dood bevreesd voor den nieuwen bediende. Zij gelast daarom haar man hem den dienst op te zeggen. Antony herinnerde zich volstrekt niet dat hij bij Very den heer en mevrouw Galimard eens gezien had, want gelijk hij in een alleenspraak mededeelt, bemoeide hij zich enkel met zijn messen, vorken en borden, en dacht hij verder uitsluitend aan zijn groote levensdoel:

> ‘Ah! non ma vie a un autre but,’ zegt hij, ‘je cherche mon père.’ Enfin, je suis ce qu'on appelle un... jeu de l'amour et du hasard!... A force de démarches, je me suis procuré deux renseignements précieux... Il y a vingt-six ans, à l'époque de ma naissance, mon père s'appelait Anatole, et sa taille était d'un mètre soixante-dix... Aussi, dès qu'un Anatole paraît... (*Il tire de sa poche un mètre ruban de fil rouge, semblable à ceux dont se servent les tailleurs*.) Crac! je le mesure!... Hier, j'en ai auné un sur le boulevard... Le misérable! il s'en est fallu de cinq centimètres qu'il ne fût mon père. Malédiction! (*Il faut un geste et laisse tomber son assiette qui sa casse*.) Ah! sapristi! qu'est-ce qu'on va dire? (*Il ramasse les morceaux et les met dans sa poche*.) Comme, ça, ça ne se verra pas... morceaux cachés... sont à moitié raccommodé! Chez M. Véry, on me faisait payer la casse... Au bout de six mois de service... nous avons fait nos comptes... je lui redevais quatre-vingts francs... c'est l'exploitation de l'homme par la porcelaine! Alors, je lui ai dit: ‘Monsieur, je vois bien que je n'ai pas les moyens d'être votre domestique, je suis bien votre serviteur.’ (*Achevant de mettre le couvert*.) La!... mon couvert est mis...
>
> GALIMARD, *rentrant par la gauche*.
>
> ‘C'est bien! j'en fais mon affaire; je vais lui donner son compte, au domestique mâle... et ce ne sera pas long! (*Avec satisfaction*.) Enfin, ma femme reconnait mon autorité... je me suis montré... j'ai dit: Je le veux!’ et nous allons reprendre Jeannette! Ah çà! où est-il, cet animal-là, que je le flanque à la porte... (*Appelant*.) Garçon! garçon!
>
> ANTONY, *qui entre vivement, un plat d'écrevisses à la main*.
>
> Baoun!
>
> GALIMARD, *se retournant, jette un eri et tombe sur un fauteuil à gauche. - A part*.
>
> Ah! mon Dieu! cette voix!... ces écrevisses!... le garçon de chez Véry!
>
> *Il tire vivement son mouchoir et s'en couvre le visage*.

ANTONY, *se retournant*.
Le bourgeois! (*Voyant Galimard se tenir la mâchoire*.) Lui aussi!...
Il paraît que c'est une famille qui est en train de faire ses dents.
GALIMARD, *à part*.
Je suis perdu! cet homme chez moi!... Et ma femme!... quelle position!...
un jour où j'attends du bois!
ANTONY, *à part*.
C'est le moment de lui présenter mes hommages.
GALIMARD, *à part*.
Si je pouvais le renvoyer sans qu'il me reconnût.
ANTONY, *saluant*.
Monsieur Galimard...
GALIMARD, *à part*.
Mon nom!... je suis reconnu.
Il ôte son mouchoir.
ANTONY, *souriant d'un air aimable*.
Je vous prie d'agréer l'assurance...
GALIMARD, *à part*.
A-t-il l'air sûr de son fait!
ANTONY, *le poursuivant*.
De la parfaite considération...
GALIMARD, *à part*.
Il rit sardoniquement, le gueux!
ANTONY.
Avec laquelle j'ai l'honneur...
GALIMARD, *à part*.
C'est égal, j'aurai du courage!
ANTONY.
D'être votre très-humble...
GALIMARD, *à part*.
Je nierai effrontément... il n'a pas de preuves...
ANTONY.
Très-respectueux et très-obéissant...
GALIMARD, *à part*.
Et je le flanquerai...
ANTONY.
Serviteur.
GALIMARD, *à part*.
A la porte.
ANTONY, *à part*.
Il a des fourmis dans les jambes!... c'est le mal de dents! (*Avec douleur*.)
Pauvre homme!

GALIMARD, *allant résolûment vers lui*.
Mon ami, je suis désolé, mais nous pouvons pas nous entendre ensemble.

ANTONY.
Comment ça?
GALIMARD.
Tu comprends... à mon âge... on a besoin d'être dorloté...
ANTONY.
Pour ce qui est de dorloter... je dorlote.
GALIMARD.
Je le pense bien... mais rien ne vaut les soins d'une femme... En conséquence, tu vas me faire le plaisir de...
ANTONY.
Comment! vous me renvoyez?
GALIMARD.
Non! oh! non... mais je te donne ton compte. (*A part*.) Puisqu'il n'a pas de preuves...
ANTONY, *piqué*.
C'est bien, bourgeois... vous êtes le maître... mais je vous avoue que je ne m'attendais pas à ca... je me croyais à peu près sûr de mon affaire...

GALIMARD, *à part*.
Voyez-vous, le gueux!
ANTONY, *jouant avec une tabatière*.
Prendre des domestiques à l'heure! ce n'est pas bien... et, si on était méchant...
GALIMARD, *apercevant la tabatière aux mains d'Antony, et à part*.
Ciel!... ma tabatiére! le général Foy!... il a des preuves!
ANTONY.
Vous me permettrez bien de faire mes adieux à madame?... Je vais lui parler, et, quand elle saura...
Il remonte.
GALIMARD, *à part*.
Ma femme!... il va tout lui dire! je suis dan ses griftes! (*Haut, ramenant Antony*.) Non! c'est inutile! reste!... tu me conviens, tu me conviens beaucoup... je t'arrête!
ANTONY, *étonné*.
Hein?
GALIMARD.
Tu sais bien que je ne peux pas faire autrement.
ANTONY.
Ah! à la bonne heure!... Eh bien, franchement, vous ne trouveriez pas mieux... quand on a desservi le 6 et le 7...

GALIMARD, *effrayé*.
Mais tais-toi donc!... il n'est pas necessaire de rappeler... surtout devant ma femme!
ANTONY.
C'est juste, je comprends vos scrupules. (*A part.*) C'est un homme chaste. (*Haut.*) Je m'abstiendrai de toute gaudriole.
GALIMARD, *à part*.
Que dire à ma femme, à présent? et comment acheter son silence, à lui?...
ANTONY.
Ah! monsieur... je voulais vous demander... paye-t-on la casse dans cette maison?
GALIMARD.
Oui...
ANTONY, *avec chagrin*.
Ah!...
GALIMARD.
C'est-à-dire non... comme tu voudras...
ANTONY.
Comme je voudrai... alors, on ne la paye pas... et je m'empresse de vous prévenir...
Il tire de sa poche les morceaux d'assiette, et les met les uns après les autres dans les mains de Galimard.
GALIMARD.
Comment!... mes assiettes?...
ANTONY.
Oh!... ça fait de l'effet comme ca... mais il n'y en a que deux... jusqu'à présent!
GALIMARD, *à part*.
Ça promet... (*Haut.*) Casse!... brise!... ne te gêne pas! (*A part.*) Gredin, va!...
ANTONY, *à part*.
Quelle différence avec M. Véry!... je l'aime, ce vieillard... (*Haut.*) Quand monsieur voudra déjeuner?...
GALIMARD.
Moi? je suis bien en train de déjeuner... je n'ai pas faim...
ANTONY.
Et madame?...
GALIMARD.
Elle a le temps!...
ANTONY.
Ah! je vais vous dire: si je m'inquiète de votre appétit et de celui de la bourgeoise, c'est que je songe au mien, bourgeois.

GALIMARD.
Au tien?
ANTONY.
Oui, j'ai l'estomac d'un creux!.., Et, comme il ne serait peutêtre pas convenable que je déjeune avant vous...
Il a repris sa tabatière et joue encore avec elle sans s'en apercevoir.
GALIMARD, *à part*.
Hein! il veut déjeuner avant moi.
ANTONY.
Du moins, ça ne se faisait pas comme ça chez M. Véry.
GALIMARD.
Silence!...
ANTONY.
Quand je desservais le 6 et le...
GALIMARD.
Encore! te tairas-tu?... Tiens! assieds toi là et mange!
ANTONY.
Plaît-il?
GALIMARD, *le jetant brusquement sur une chaise*.
Avale et tais-toi!
ANTONY *à part*.
Il paraît qu'on mange à la table des maîtres... je m'habillerai pour diner.

MORCEAU D'ENSEMBLE.
AIR *de Romagnési*. (*Malheurs d'un amant heureux*.)
ANTONY, *seul*.

C'est vraiment charmant!
Me servir lui-même!
Complaisance extrême!
Est-il bon enfant!
Je suis, c'est unique!
A mon tour servi
Comme une pratique
De monsieur Véry!...

GALIMARD, *parlé*.
Mais, tais-toi donc!... et avale!
Pendant le choeur, Galimard sert Antony la serviette sous le bras comme un domestique.
MADAME GALIMARD, *entrant par la gauche sans voir Antony*. Eh bien, est-il parti?
GALIMARD, *effrayé*.
Ma femme!
ANTONY, *tendant son verre*.
Patron... donnez-moi à boire.

MADAME GALIMARD, *poussant un cri*.
Ah!...
ANTONY, *se servant, et criant aussi*.
Ah!...
MADAME GALIMARD, *à part*.
Il m'a reconnue!... et devant mon mari!
GALIMARD, *à part*.
Que lui dire?... (*S'efforçant de rire*.) Tu vois, Caroline, c'est... ce pauvre garçon qui déjeune... il mourait de faim... et il déjeune.
ANTONY.
Oui... je déjeune... je mourais de faim, et... je déjeune.
MADAME GALIMARD.
Eh bien, mais il n'y a pas de mal à ça. (*A Antony*.) Continuez, mon ami.

GALIMARD, *à part, avec étonnement*.
Hein?
ANTONY, *de même*.
Son ami!
MADAME GALIMARD.
Mais il n'a rien à manger, ce garçon... Voyez done, Galimard, dans le buffet, des biscuits, des confitures...
GALIMARD, *courant au buffet*.
Voilà! voila!
MADAME GALIMARD, *bas et vivement à Antony*.
Silence! devant mon mari!
ANTONY.
Hein?
GALIMARD.
Voici. (*Bas*.) Motus devant ma femme!
ANTONY.
Quoi?
MADAME GALIMARD, *apportant une bouteille*.
Il reste du madère!
ANTONY, *avec grâce*.
Je vous demanderai une petite cuiller.
MADAME GALIMARD.
Vite, une cuiller!
GALIMARD, *courant*.
Vite, une cuiller!
MADAME GALIMARD, *courant à gauche*.
Où avez-vous mis les petites cuillers?...
GALIMARD, *couraut à droite*.
Qu'avez-vous fait des petites cuillers?...

MADAME GALÌMARD, *courant à droite*.
Vous brouillez tout ici!...
GALIMARD, *courant à gauche*.
Et vous!... Ah! c'est à n'y pas tenir!
Ils se heurtent l'un l'autre, toujours affairés; Galimard sort par la droite, et sa femme par la gauche.

Deze toestand wordt den armen heer Anatole Galimard ten laatste onverdragelijk, en hij besluit den getuige uit zijn verleden om te koopen om, zonder kabaal te maken, zijn dienst te verlaten.

GALIMARD, *reparaissant à gauche, sans voir Antony*. Décidément, j'aime mieux le renvoyer... Je ne peux pas vivre comme ça!
En lui offrant un billet de cinq... l'affaire doit s'arranger! (*Apercevant Antony*.) Ah! ah! te voilà!
ANTONY.
Comme vous voyez!
GALIMARD.
Tu n'as pas vu ma femme?
ANTONY, *résolûment*.
Non!
GALIMARD.
Qu'est-ce qu'elle t'a dit?
ANTONY.
Elle m'a dit de mettre le gigot en moyonnaise, et le poulet aux haricots...

GALIMARD.
Avec toi, je n'irai pas par quatre chemins! Voyons, veux-tu cent francs?

ANTONY.
Pour quoi faire?
GALIMARD.
Pour t'en aller... Tiens... j'irai jusqu'à deux cents...
ANTONY.
C'est-à-dire que vous me chassez?
GALIMARD.
Te chasser? tu sais bien que je n'en ai pas le droit.
ANTONY.
Ah!... Alors, je reste.
GALIMARD.
Ne sommes-nous pas unis par des liens trop étroits?

ANTONY.
Nous deux! (*A part.*) Sa femme... je ne dis pas.
GALIMARD.
Voilà les suites d'une faute..., la seule dans une vie pure!
ANTONY, *à part*.
Ah ça! qu'est-ce qu'il chante? GALIMARD.
Faute déjà ancienne.
ANTONY.
J'y suis... une vieille faute!
GALIMARD.
Que je cherchais à oublier... mais que ta présence est venue réveiller.
ANTONY, *à part, avec émotion*.
Ah! mon Dieu! quel soupçon... je ne sais ce que j'éprouve!
GALIMARD.
Que te dirai-je? le vin de Guénuchot...
ANTONY.
Qui ça... Guénuchot?
GALIMARD.
Mon ami intime... Et puis... les gilets de flanelle... et puis elle avait des yeux si noirs!...
ANTONY.
Noirs? c'est bien ça!... attendez-donc! attendez-donc!
Il tire son mètre de sa poche.
GALIMARD.
Sa voix était si câline, quand elle me disait: 'Anatole!'
ANTONY.
Anatole?... Permettez...
Il court vivement à lui et le mesure.
GALIMARD.
Qu'est-ce que tu fais?
ANTONY.
Juste! un mètre soixante-six!... ah!
Il lui saute au cou et l'embrasse avec transport.
GALIMARD.
Mais finis donc! mais tu m'étrangles, imbécile!
ANTONY, *avec exaltation*.
Ah! que cela fait de bien! ah! que cela fait de bien! (*A part.*) C'est drôle! je ne croyais pas avoir cettc bosse aussi développée. (*Serrant les mains de Galimard avec tendresse.*) Ah! bon vieillard! bon vieillard!
GALIMARD, *à part*.
Qu'est-ce qui lui prend?

ANTONY.
Dites donc, je trouve que vous me ressemblez!
GALIMARD.
Moi?... allons donc!
ANTONY, *avec attendrissement*.
Enfin, je vous retrouve! (*Lui prenant les mains*.) Ah! bon vieillard! bon vieillard!
GALIMARD *à part*.
Quel drôle de cuisinier! (*Haut, le repoussant*.) Mais ne me tapote donc pas comme ça!
ANTONY.
Pardonnez-moi, mais la joie... le bonheur... il y a si longtemps que je vous cherche... Mais maintenant je ne vous quitte plus, je m'attache à vos pas... je me cramponne â votre existence!
GALIMARD.
Tiens, j'irai jusqu'à cinq cents francs!
ANTONY.
Non! je ne demande rien... je ne veux rien... que vous voir, vous aimer... vous serrer... 'vous enlacer!... Ah! bon vieillard! bon vieillard!
Il l'embrasse.
GALIMARD, *le repoussant*.
Hain j'ai une chemise blanche, tu me chiffonnes... (*A part*.) Quel drôle de cuisinier!
ANTONY, *acec mélancolie*.
Et puis nous parlerons d'elle, la malheureuse!
GALIMARD, *à part*.
Malvina!
ANTONY.
Nous en parlerons quelquefois... souvent... toujours!
GALIMARD.
Mais je n'y tiens pas!... Et ma femme?
ANTONY.
Comment?
GALIMARD.
D'abord, si madame Galimard venait à savoir... j'en mourrais... net!
ANTONY, *avec horreur*.
Ah! assez! je comprends, la société vous impose des devoirs... énormes!

GALIMARD.
Énormes! c'est ça!
ANTONY.
Il suffit! je saurai comprimer des élans! qui... je tâcherai de museler mes sentiments... Enlin, je me tairai!

GALIMARD.
Voilà, je ne t'en demande pas davantage.
ANTONY.
Mais vous permettrez quelquefois à ma main de rencontrer votre main dans l'ombre...
GALIMARD.
Bah! à quoi ça sert?
ANTONI.
A quoi? (*A part.*) O Saturne! Dieu du temps! comme tu racornis le coeur des hommes!
UNE VOIX, *sous la fenêtre*.
Monsieur Galimard! c'est votre bois!
GALIMARD, *remontant vivement la scène*.
Ah! sapristi! mon bois!
ANTONY.
Eh quoi! vous partez? vous me quittez comme un étranger?... sans me serrer la main?...
GALIMARD, *lui prenant la main*.
Voyons, dépêchons-nous! j'ai là du bois. (*A part.*) Il est insupportable!
ANTONY, *courant après Galimard*.
Un instant, vous ne sortirez pas comme ça!
GALIMARD.
Comment?
ANTONY.
Le temps est pluvieux... vous n'êtes pas couvert!
GALIMARD.
Bah! bah!
ANTONY.
Ah! c'est que vos jours ne vous appartiennent plus, maintenant! (*Lui donnant un vieux carrik qu'il prend dans son paquet.*) Tenez, enveloppez-vous, bon vieillard! la! comme ça! (*Il l'arrange.*) Croisez sur la poitrine!... tous les boutons! tous les boutons!
GALIMARD, *à part*.
S'il veut se taire et ne pas m'embrasser, ça ne sera pas un mauvais domestique!
ANTONY, *lui mettant un mouchoir sur la figure*.
Ah! un cache-nez... Au moins, comme ça, vous aurez chaud... Portez-vous des bas de laine?
GALIMARD.
Non, ça me picote!
ANTONY.
Ta ta ta! 'ça me picote!' ça m'est égal... ça vous picotera, mais je veux que vous en portiez... des bas de laine, avec des galoches!

GALIMARD.
Cependant...
ANTONY, *gentiment*.
Ah! je le veux! je le veux!...
Il lui donne des petites tapes sur la joue.
GALIMARD.
Eh bien, j'en porterai, despote! (*A part*.) Mais qu'est-ce que ça lui fait?
ANTONY.
Maintenant, allez! et pas d'imprudence! (*L'embrassant*.) Ah! bon vieillard! bon vieillard!
GALIMARD, *se débarrassant de lui, à part*.
Quelle sensibilité!... il doit être de l'Association fraternelle des cuisiniers!

Sortie de Ga limard par le fond. Antony le reconduit, et lui envoie des baisers quand il a disparu.

Die dit kan zien acteeren, zonder hartelijk te lachen, maakt zich schuldig aan de misdaad van *lèse-hilarité*, en moet zijn geneesheer onmiddellijk gaan raadplegen.

Het is verrukkelijk om dus eens aan het lachen te worden gebracht; het bezoek van schouwburgen, wanneer men dus wordt vermaakt en ontspannen, wordt een gezondheidsmaatregel, evenals baden; doch niettemin is het juist deze gulle lach, welke vele brave menschen iets doet mompelen van lichtzinnigheid, gebrek aan degelijkheid enz.

Zij, die dit meenen, verdienen volstrekt niet het vonnis, dat, volgens Dante, wordt uitgesproken over hen, die opzettelijk in droefenis leven, want ze veroordeelen vroolijke dwaasheid niet uit voorliefde voor somberheid en duisternis, maar uit een overgeërfd, kunstmatig aangeleerd en ontwikkeld begrip dat er iets zondigs is in te groote vroolijkheid.

Een van de grappigste naïeveteiten van welke ik ooit hoorde, toonde aan dat in zeer vrome, steil rechtzinnige huisgezinnen lachen eenigszins beschouwd wordt als een zwakheid van den onwedergeboren zondaar. Een dienstbode prees het hoofd van 't gezin als ‘een man *zoo goed* dat men niet zou kunnen lachen in de kamer waar zijn portret hing.’

De naïeve werkmeid gevoelde dat ze niet prettig zou kunnen lachen, als ze aangekeken werd door het lang uitgestrekte gelaat met de breede bovenlip van den plechtigen, deftigen man, wiens vroomheid een zuren wrangen trek om zijn mond gegroefd had.

‘Was haben sie denn gegen das Lachen?’ vroeg Lessing. ‘Kann man denn nicht auch lachend sehr ernsthaft seyn? Lieber Mayor, das Lachen erhält uns vernünftiger, als der Verdrusz.’

Wat ware er veel gewonnen indien dit algemeen werd ingezien, en lachen weder in eere werd gehouden.

Ik heb opzettelijk een tooneel aangehaald uit een van de dwaaste stukken van Labiche, om aandacht te vestigen op een genre van tooneelstukken, dat wij in Nederland noodig hebben, zoo we het tooneel zoo populair willen maken als het verdient.

Hij heeft tal van comedietjes vol levendigheid, bevalligheid, en kracht geschreven - als ‘*Moi*,’ en ‘*le Voyage de Mr. Périchon*’ - waarin de lieden, die overal snuffelen naar degelijkheid, desnoods nog de een of andere strekking of een wensch om zedelessen te illustreeren zouden kunnen ontdekken. Doch vroolijke kluchten als ‘*un Garçon de chez Véry*’ gelijken even weinig op Nutsverhandelingen in vijf actes, als *le spirituel gazouillement* van vogelen op een oratorium.

En daardoor vestigen juist dergelijke stukken aandacht op de waarheid dat het grondbeginsel, het eerste doel van alle kunst hierin bestaat dat zij moet vermaken, dat zij vreugde moet wekken. Dit beseft men het best bij de eenvoudigste uitingen der kunst, en opklimmende komt men van de vreugde, welke het draaiorgel in de achterbuurt wekt, tot de hooge vreugde, welke Beethoven's symphonieën wekken. Wat men moeite zou hebben te begrijpen indien er geen andere tooneelstukken waren als *Othello* en *Hamlet*, begrijpt men als men *le Voyage de Mr. Périchon* ziet opvoeren. Het eerste doel der kunst is niet om ons nuttige wenken te geven, om deze of gene moraal te prediken, maar om ons in een zekere stemming te brengen, om ons te vermaken.

Met dezelfde vermogens, waarmede wij werken, spelen wij; met de beenen, waarmede wij loopen, dansen wij; met de stem waarmede wij het a.b.c. opzeggen, preeken en praten, zingen wij; met de hand die brieven schrijft en plattegronden maakt, teekenen en schilderen we; met de verbeelding, het hart, het vermogen om sympathie te gevoelen, waardoor we in 't dagelijksch leven vriendschap geven en winnen, vreugde en smart ondervinden, scheppen we in spel denkbeeldige blijdschap en smart. Rythmus, harmonie, kleuren roepen we te hulp om vreugde te wekken door het spel van die vermogens, waarmede

wij straks aan den arbeid waren[1]. Indien men eenmaal wel begrijpt dat te vermaken het eerste doel der kunst is, dan zullen vooral tooneeldichters, die zich rechtstreeks tot het groote publiek wenden, beginnen met het begin. Men moet niet al te eerzuchtig zijn en enkel voor de minderheid, die door didactische stukken vermaakt wordt, werken; men moet evenmin onmiddellijk Shakespear en Molière pogen te evenaren, doch men moet op nederige wijze een poging doen of men een der tachtig of honderd Fransche tooneelschrijvers de kunst kan afkijken om de menschen hartelijk te laten lachen. Gelijk prof. Seely aantoont bestaat er een hooger vermaak dan dit, doch er zal meer kans zijn dat er eens onder ons een Shakespear of Molière opstaat en een bevattelijk publiek vindt, wanneer eenmaal de gang naar den schouwburg aantrekkelijk is gemaakt door vroolijke, geestige schrijvers, die niet preeken en vervelen, maar er eer in stellen om '*des merveilleux amuseurs*' te zijn.

Het is merkwaardig dat onze kunst en letterkunde in enkele op-

1 The same impulse which leads us to stretch our limbs in racing and rowing, the same desire to feel and enjoy our powers, extends to the mind, and, beyond the mind to the feelings and the moral sense. It devises for it self games or sports suited for each faculty, and for the higher faculties exercices of so exalted a kind that we scruple to call them sports. Such are the higher forms of poetry..... Like other sports, these amusements of the higher faculties will be with vigorous people vigourous. The imagination will find its materials in whatever is most solemn, most venerable, most terrible..... So too the power of sympathy, when it plays, will not be contented with pleasurable images; it will deliberately create griefs in order that it may share them... But not the less on that account is this activity of sympathy a sport, for it has no ulterior object, and ends in itself. It will not indeed be a sport to all... These larger and intellectual exercises of manhood will be too strenuous and formidable for intellectual weaklings. Such are pleased with a ballad, but fatigued with '*Paradise Lost*', because their imagination is not equal to a sustained flight; or their feelings are not lively enough, their characters elevated enough, to enable them to enter into great and impressive situations. And indeed among the greater excursions of imagination are some which, to all but the most robust mind, are ponderous sport. Man, working, has contrived the Atlantic cable, but I declare that it astonishes me for more to think that for his mere amusement, that to entertain a vacant hour, he has created Othello and Lear, and I am more than astonished, I am awe-struck, at that inexplicable elasticity of his nature which enables him, instead of turning away from calamity and grief, or instead of merely defying them, actually to make them the material of his amusement, and the draw from the wildest agonies of the human spirit a pleasure which is not only not cruel but is in the highest degree pure and ennobling.
Elementary Principles in Art, by Prof. J.R. Seeley.

zichten zoo weinig op elkander gelijken. We hebben een Teniers maar tegenwoordig geen Labiche. Onze kunstenaars hebben eer te weinig dan te veel eerzucht. Groote composities schuwen ze, historie-schilderijen, voorstellingen van machtige hartstochten zijn bijna onbekend; groote doeken zijn zeldzaam; ze houden zich aan het kleine, intieme, hartelijke, eenvoudige, zelfs aan het ‘stilleven’. Charles Rochussen heeft er nooit aan gedacht moraal te prediken met zijn fijne teekenstift; Sadee's meesterlijke figuurtjes stemmen mij blijmoedig en gelukkig zonder dat hij eenige vierkante meters doek behoeft; Therèse Schwartze's portretten trekken mij aan, en ik bewonder haar breeden toets, ofschoon ze geen didactische bedoeling heeft. Doch in de letterkunde willen wij Nederlanders bijna altijd de eene of andere toepasselijke moraal aan het einde van een boek; een beginneling schuwt de novelle, het vriendelijk verhaal, en werpt dadelijk een roman in drie deelen het publiek naar het hoofd; tooneelstukken in vijf actes met een bepaalde strekking worden vervaardigd, in plaats dat geestige *proverbes*, vroolijke, tintelende comedietjes gedicht worden.

Toch is het onontbeerlijk dat met het lichter *genre* begonnen worde. Mannen van talent zijn de wegbereiders van genieën. En zoodra de vijf-actes-drie-deelen-letterkundigen zich eens zetten tot de lagere taak van comedie-vaudevilles en novelles te schrijven zullen ze ontdekken dat het genre ‘degelijke’ studie, en ‘degelijk’ veel geest en talent vordert.

Onder de belachelijkheden van den dag vindt men de zeden der eeuw, en het eischt een beminnelijk talent en veel tact om met lichte hand die belachelijkheden aan te toonen, er hartelijk om te lachen, en toch zorgvuldig te vermijden plat en ploertig te zijn. De losse scherts mag alleen preutsche lieden vergeven, ze moet *kern-gesund*, frisch en rein blijven, en eerbiedigen al wat eerbied verdient.

Het volk is bijna weerloos tegen een behendigen tooneelschrijver. Zijn instinct kan het alleen waarschuwen, en dat instinct raakt den weg zoo spoedig bijster in den doolhof van deugdzame misdadigers en beminnelijke ellendelingen.

Men kan de wereld niet verbeteren door de zonde te beschrijven en de misdaad voor te stellen: er bestaat geen ander middel dan om een ideaal van reinheid en adel te maken of op te wekken uit den doode, waarheen zwakke oogen en armen zich richten kunnen.

Zulk een ideaal behoeft echter niet altijd gezocht te worden onder de helden en profeten. Ik geloof dat weinige toeschouwers b.v. de voorstelling van *Les Petits Oiseaux* van Labiche in het *Grand Théâtre* te Amsterdam zullen gezien hebben, zonder vriendelijker, hartelijker, welwillender jegens hun medemenschen gestemd te zijn door den beminnelijken Blandinet. En toch hadden ze zoo gelachen dat de oude tranen, die wellicht jaren lang in de oogen gesluimerd hadden, hun langs de wangen liepen.

Brave menschen, die, uit eerbiedwaardige maar enge vooroordeelen, het bezoek van den schouwburg en het lachen afkeuren, weten niet welke voortreffelijke middelen tot heiligmaking, tot reiniging van hart en geest, tot het verkrijgen van menschenkennis, ze verwaarloozen.

We hebben allen menschenkennis noodig om zonder te pijnlijke horten en stooten door de wereld te komen, en veel van die menschenkennis kunnen we winnen als we de plaatsen bezoeken waar onze naasten zich werkelijk vermaken en dit durven toonen. ‘Ik sta ontwapend voor u, want ik lach,’ is volkomen waar; die lacht verliest voor een oogenblik zijn zelfbedwang. Alle werk doet men min of meer uit noodzaak, zeiden we, en er zijn zelfs voorbeelden van deugdzame redeneeringen die gehouden werden met voorbedachten rade om den indruk te geven dat men braaf is, doch wat men spelend, schertsend, lachend doet, geschiedt onwillekeurig. Wil men iemands karakter lecren kennen dan is het zeker goed om te luisteren naar hetgeen hij prijst en veroordeelt. Doch er loopen zoo vele *humbugs* in de wereld los, en zoo vele menschen hebben tact genoeg verkregen om niet ruw-weg kwaad te spreken van anderen - daar men dit vulgair acht - dat dit zelf bedwang bedriegelijk is. Een veel beter tactiek is het dus op te merken of iemand spoedig lacht, waarom hij lacht, en welke uitdrukking zijn gelaat aanneemt als hij lacht.

Verleden zag en hoorde ik een deftig man, wiens uiterlijk iemand in den waan zou brengen dat hij een onaangenaam mensch in den Haarlemmerhout en elders is, zoo gul, zoo hartelijk lachen bij de opvoering van een van Labiche's tooneelstukken, dat ik mij verweet hem steeds miskend te hebben. Hij moet toch een goede kerel zijn, dacht ik, nadat ik hem had hooren lachen.

Een man met een mond zoo wreed en vastgeklemd als een mollenval lacht niet, en angstvallige ouders, die gaarne iets meer

zouden willen weten van het karakter van den man, die hun lieve mooie dochter telkens meer attentie begint te bewijzen, zouden niet beter kunnen doen, dan hem door een vriend te laten noodigen een van Labiches tooneelstukken te gaan zien. Van de achterbank van het balcon zouden zij dan kunnen bespieden of en hoe hij lacht. Zoo *le bon rire gaulois*, de hartelijke, frissche, gulle lach, zijn wellicht leelijk gelaat als een zonnetje kwam opluisteren, dan zou ik hem - zoo het inkomen en de verdere informatiën voldoende waren! - mijn dochter maar geven.

En niet alleen geven dergelijke tooneelvoorstellingen menschenkennis, maar ze maken ons ook beter en braver, en hebben dus krachtiger uitwerking dan menige preek.

Om dit aan te toonen, kom ik van zelf weer terug tot den plicht ons te vermaken, tot de behoefte aan vermaak, waarop ik in den aanvang wees, en zoo zijn we het cirkeltje rond gegaan, en hebben we al causeerende, met den lach tot middelpunt, eenige opmerkingen gemaakt, in verband met Labiches vroolijke tooneelstukken.

Hoe slijten brave menschen, die nooit naar de comedie gaan, hun lange winteravonden? Altijd werken is onmogelijk, ze vermaken zich dus op de eene of andere wijze. Waarschijnlijk praten ze samen, en als ze samen praten is het honderd tegen één dat ze klagen over het een of ander, of dat ze hun kennissen bespreken. Hier en daar leest er een, maar het intieme gesprek trekt ook hem ten laatste aan.

Boeken zijn bloedelooze plaatsvervangers van menschen, en hetgeen ons het meeste belang inboezemt op aarde, zijn toch altijd onze medemenschen.

Wat spreken we gaarne over elkander; wat stellen we een belang in elkanders eigenaardigheden, fouten, dwalingen, ja soms zelfs in elkanders goede eigenschappen en deugden.

Men kan dit kwaadsprekendheid noemen, maar de bron van al dat babbelen is de wensch zich te vermaken, en om menschenkennis op te doen, door eigen meeningen en indrukken van bekenden met die van anderen te vergelijken.

Alles wat het eentonige van het leven verbreekt, is een weldaad. Een schandaaltje, een ongeluk is een prijs uit de loterij voor menigen kring van werkelijk goedhartige menschen, omdat zij zich vervelen en zulk een gebeurtenis hen schokt, de verbeelding wakker maakt en hen onwillekeurig noopt het-

geen ze vernamen te dramatiseeren: ‘Hoe zag hij er uit? wat deed hij? wat zeide zij?’ men poogt zich eene voorstelling te maken van het gebeurde, en te gevoelen wat de lieden, in wier lot men deelt, hebben moeten gevoelen. Dus laat men zelf wezenlijke menschen comedie spelen, in plaats van zich te vermaken met de dwaasheden of smarten van denkbeeldige lieden. Toch is dit zoo natuurlijk mogelijk.

De geest, de verbeelding heeft evenzeer voedsel noodig als het lichaam, en gelijk hongerige menschen elkander ten laatste opeten, eten kleinsteedsche wezens, wien men geen nieuwe gedachten, aspiraties, feiten toewerpt, of die ze niet kunnen verteren, elkander op. Ze spreken kwaad van elkander liever dan dat ze zich vervelen. De natuur haat een vacuum. Wat moeten de ongelukkigen doen als ze niet, gezellig bij elkander gezeten, een weinig al hun vrienden en bekenden over de tong mogen laten gaan?

En dus doen zij, en doen wij allen, en zullen we tot het einde der wereld doen. Gelukkig echter hebben wij de kunst die ons een beter vermaak aanbiedt, de aandacht aftrekt van ons zelven en onze omgeving, en die ons beter en zachtmoediger maakt, door ons meerdere kennis te geven van het karakter en de drijfveeren onzer naasten, en ons daardoor barmhartig stemt. *Tout connaitre est tout pardonner*.

Het verschil tusschen onzen afkeer voor eigen gebreken, en onzen veel grooteren afkeer voor de zonden onzer medemenschen, wordt grootendeels veroorzaakt door onwetenheid. Zijn wij, die de comedie bezoeken, b.v. zoo slecht, als zij die noch ons, noch de comedie kennen, dit gelooven? De humorist, die aantoont dat de zwakheden van onze naasten even natuurlijk, even begrijpelijk zijn als onze eigene fouten, maakt ons verdraagzaam. We leeren den anderen den weerslag te doen genieten van de oneindige teederheid, waarmede we onze eigen zonden en dwalingen beschouwen, die we sinds hun jeugd kennen, met wie we zijn opgegroeid en die we, voordat ze groot en deftig waren, gezien hebben, toen ze klein en dwaas als speelkameraadjes waren.

En daar de comedie dit voor duizenden doet, is ze een der machtigste middelen tot beschaving en veredeling. Dit kan zij bij ons ook worden, indien de tooneelschrijvers slechts niet met voorbedachten rade ons willen veredelen, niet preeken willen, maar zich er aanvankelijk toe willen beperken ons te vermaken, ons hartelijk te laten lachen.

Daarom, mijne vrienden, Labiche ter hand genomen, genoten en bestudeerd! Geschiedt dit, dan doen ongetwijfeld de deftige, degelijke schrijvers een ‘sprongetje uit hun toga’, en weerklinkt dra de joviale lach, de koninklijke lach van Jupiter, den vader van goden en menschen, gul en hartelijk door de schouwburgen en woonkamers van Nederland.

Nieuw Starkenburg, Doorn.
Kerstmis, 1878.
CHARLES BOISSEVAIN.

Op de grenzen van het beloofde land.

Wie, gewoon de Handelingen van onze Staten-Generaal getrouw en nauwkeurig te volgen, haar een tijdlang uit het oog verliest, om daarna tot zijn oude gewoonte terug te keeren, wordt allicht getroffen door het te gelijk eentonig en snel wisselend karakter aan ons parlementair leven eigen. Eentonig, want al heeft uw verzuim meer dan een jaar lang voortgeduurd, schier alles wat laatstelijk aan de orde was vindt gij aan de orde terug: het schijnbaar afgedane is niet afgedaan, en wat vroeger als aanstaande werd voorgesteld, blijft aanstaande. Kwam niet nu en dan het een of ander incident eenige afwisseling brengen en op de discussiën den stempel drukken van het oogenblik, men zou uit de onderwerpen in behandeling, ter nauwernood kunnen opmaken welke jaargang van het Bijblad voor ons ligt. Trouwens het gewone euvel van parlementen in kleine staten: de groote vraagstukken, welke daar voorkomen, zijn onder normale omstandigheden weinige in getal, en juist omdat zij groot zijn, blijven het veelal vraagstukken.

Maar naast die eentonigheid, welk eene afwisseling tevens. 't Is waar, met onuitputtelijk geduld en stalen vlijt zet men zich jaar op jaar aan denzelfden arbeid; en toch het schijnt dezelfde arbeid niet, zoo onderscheiden is de stemming waarin men de jaarlijksche taak aanvaardt, zoo bewegelijk het voorkomen van de vergadering, tot het vervullen van die taak geroepen. Allerlei omstandigheden werken tot die bewegelijkheid zamen: het verschijnen en verdwijnen van invloedrijke leden; de politieke gebeurtenissen van den laatsten tijd - de grootere vooreerst, maar de kleinere niet minder, - welke aan het debat zijn eigenaardig karakter geven en vandaag den klemtoon leggen op

hetgeen gisteren nauwelijks werd aangeroerd; vóór alles de afwisselende verhouding tusschen Regeering en Kamer, misschien geen twee jaren achtereen volkomen dezelfde.

Hoe verschillend hebben wij die verhouding gekend in het kort bestek van weinig jaren, en welken machtigen invloed heeft elke wijziging die voorkwam, op het physionomie van de Tweede Kamer uitgeoefend. In den aanvang van 1874 staat zij nog tegenover een ministerie, dat door eene wel is waar kleine, maar toch voldoende meerderheid wordt gesteund. De oppositie waaraan het Kabinet van den kant der vereenigde tegenpartijen blootstaat, is intusschen onmeedoogend en fel; tal van onbedriegelijke kenteekenen maken het voor die partijen duidelijk, dat het uur nadert, waarop althans aan sommige van haar het regeeringsbeleid zal toebehooren, en daarom staan zij goed gesloten aaneen, opdat de gewenschte buit haar niet moge ontgaan. De meerderheid behoefde intusschen slechts tegen die coalitie front te maken en het bewind te dekken om elk gevaar te keeren. En in naam deed zij dat ook. Voor de vrijgevige beginselen, door het Kabinet beleden, had men slechts lof over; vriend en vijand roemden om strijd den ijver van welken het blijk gaf, maar - dus voegden ook de vrienden er fluisterend bij - niet alle bewindslieden waren opgewassen tegen de moeilijke taak, welke zij juist toen te vervullen hadden, en openbaarden hunne zwakheid in dikwijls onaannemelijke voorstellen. Van daar dat terwijl de meerderheid de Regeering steunde, de leden van die meerderheid haar bestookten. Deze op dit en gene op ander gebied deden wat mogelijk was om het Bewind te ondermijnen, terwijl de oppositie lijdelijk toezag en geduldig afwachtte, welke brokstukken van de meerderheid haar zouden toevallen en tijdelijk hare rangen versterken. Het individualisme had zijn toppunt bereikt: ieder voerde oorlog op eigen hand en voor eigen rekening, terwijl de toeschouwers zich verbaasd afvroegen: hoe het immer mogelijk zijn zoude in zulk een chaos orde en regel te brengen en die parlementaire regeering te vestigen, op welke van alle kanten werd aangedrongen, maar aan welker eischen niemand zich scheen te willen onderwerpen. Eindelijk viel het ministerie, niet zoozeer overwonnen als wel in den steek gelaten; en daar niemand van de meerderheid bereid scheen op dat oogenblik de weinig benijdenswaardige nalatenschap te aanvaarden, meende de minderheid vrij natuurlijk, dat stoelen welke leegstaan toebehooren aan wie

daarop plaats wil nemen; en de *animus occupandi* ontbrak haar allerminst.

De harde beschuldigingen, welke naar aanleiding van deze gebeurtenissen der meerderheid werden toegevoegd, en nog meer zeker haar zelfverwijt, hebben althans dit uitgewerkt, dat er plotseling een einde kwam aan die ongebondenheid, welke jaren achtereen zulke bittere vruchten had opgeleverd. De aaneensluiting, tot nog toe vruchteloos gezocht, zou thans, nu men het bewind aan anderen moest overlaten, tot stand komen, niet om de nieuwe regeering te belemmeren, maar deels om te voorkomen dat onder haar bewind de vrijgevige beginselen schade leden, en deels ook om zich voor te bereiden op eene meer of minder verwijderde toekomst, wanneer men de kracht zou hebben gewonnen, noodig om zelve weder als besturende macht te kunnen optreden. Den 24sten November 1874 sprak Mr. Kappeyne als orgaan van die niet-regeerende meerderheid, en stelde hij op vrij hoogen toon de voorwaarden waarop deze bereid was het ministerie te steunen, te dulden althans. De redenaar had zich bij het noemen van deze voorwaarden kunnen bepalen; maar dit mocht niet: men moest weten wat men had aan die meerderheid, welke, om hoogst noodzakelijke herstellingen te ondergaan, slechts tijdelijk was teruggeweken; - de grens tusschen hare beginselen en die van de andere partijen moest scherp getrokken worden; - men behoorde te zorgen, dat in de periode van het louter administreeren, nu onvermijdelijk geworden, het politieke leven niet verstijfde. ‘Juist de overgangstijd waarin wij verkeeren,’ - dus zeide de spreker - ‘moet strekken om, terwijl wij reizen in de woestijn, het Beloofde Land in het gezicht te krijgen.’ En daarop volgde die welbekende breede schets, welke de vergadering met ingehouden adem volgde, en die ook buiten de grenzen van het Binnenhof ongewonen indruk maakte. Nooit was de redenaar meer wegsleepend, nimmer vierde hij grooter parlementairen triomf. Met welk eene bezieling werd die moderne levensbeschouwing geteekend! Eindelooze vergezichten verrezen voor het geestelijk oog van den verbaasden toeschouwer, en aan menigeen sloeg zeker de angst om het hart, als hij, luisterende naar het programma van de toekomst, stoutmoedig hoorde verkondigen, hoe de natuurlijke grenzen van het staatsbedrijf moeten worden uitgestrekt tot ver op het terrein waar tot nog toe de individueele wil vrije heerschappij voert. Zij, daarentegen, die meer of minder bewust in eigen boezem socia-

listische neigingen koesterden, trilden van vreugde, want het was meer dan een vinger, 't was de halve hand, welke hun hier werd toegestoken. Intusschen, om de eersten gerust te stellen en het ongeduld van de laatsten te temperen, werd er onmiddellijk bijgevoegd, dat dit alles slechts de verre toekomst gold en dat er jonger handen, ook jonger harten noodig waren dan die van het thans heerschende geslacht, om dit alles te verwezenlijken. Maar niemand hechtte waarde aan die bijvoeging; immers de man die daar sprak, was dan toch in de volle kracht des levens en alles deed vermoeden, dat de bezielde profeet van heden, de leidende wetgever van morgen zijn zoude.

Inmiddels moest de tocht door de woestijn worden aangevangen en voortgezet; en hoe kon het anders of ze zoude nu wezen wat ze altijd en overal zijn moet: aan ontberingen en teleurstellingen rijk. Geen treuriger schouwspel dan dat van eene Regeering, levende van de genade eener haar vijandig gezinde meerderheid; en geen verhouding ook, welke meer dan deze wrange vruchten moet opleveren voor den arbeid, welke door gemeen overleg van beiden tot stand komt. De Regeering, vóór alles op levensbehoud bedacht, laat zich verlokken tot concessiën, welke zij onder andere omstandigheden met kracht en energie zoude hebben bestreden, en de Kamer, zeker van hare overmacht en van oordeel dat hare verantwoordelijkheid door die van het ministerie wordt gedekt, kan er soms een wreed vermaak in vinden om de uiterste grenzen van die concessiën op te zoeken. Alles wat talent en ijver vermogen om gedurende deze omwandeling in de woestijn het ondankbare terrein dat men voor zich had, met goed gevolg te bearbeiden, heeft de Regeering in deze jaren aangewend, maar de schaarsche vruchten welke zij inzamelde, blijven dan ook in [...] en ziekelijk voorkomen de levende getuigen van den schralen zandgrond, welken het noodlot haar als geboorteplaats aanwees.

Ruim drie jaren had deze zwerftocht voortgeduurd, toen het votum van September 1877 ons als met een tooverslag uit de woestijn naar de grenzen van het Beloofde Land overbracht. De liberale partij, door de jongste verkiezingen niet weinig versterkt, nam nogmaals de regeering in handen, en nu op eene wijze zoo ondubbelzinnig, dat er bij niemand twijfel omtrent de beteekenis van haar optreden kon overblijven. Een programma werd niet gegeven en behoefde niet gegeven te worden, want in de namen der optredenden lag dat programma

duidelijk genoeg uitgedrukt. Het erkende hoofd van de meerderheid in de Tweede Kamer zou het hoofd van de nieuwe regeering zijn, en naast hem zouden mannen plaats nemen, die om hunne beginselen niet minder dan om hunne verdiensten bij de liberale partij hoog stonden aangeschreven. De namen van de ministers verkondigden luide, dat de tijd der proefnemingen voorbij was. Hoe dikwijls had men niet getracht, nu eens door nieuwe menschen, dan weder door nieuwe beginselen, het onverzoenlijke te verzoenen, en hoe treurig was telkens weder de uitkomst geweest! Men mocht nu eens aan de liberale partij vrij spel laten en haar de gelegenheid gunnen om geheel onbelemmerd met hare beste krachten naar de geheele verwezenlijking van haar eigen programma te streven. Bracht dit programma wat het beloofde, dan zoude de lang gezochte verzoening zeker niet uitblijven, mits men die wilde zoeken, niet in onmogelijke transactiën, maar in de zuivere ongestoorde toepassing van beginselen, welke inderdaad niets meer maar ook niets minder bedoelen, dan aan allen zonder onderscheid recht te doen wedervaren.

En met de optreding van het nieuwe kabinet was nu ook eensklaps in het karakter van het parlement een geheele verandering gekomen: van heerscher werd het beheerschte; zijn kracht was Regeering geworden en zou zich dus in geen geval tegen deze kunnen keeren. Niet dit had men nu te vreezen, dat een grillig votum onverwacht den levensdraad van het nieuwe ministerie zoude afsnijden, maar omgekeerd, dat een kwade luim, plotseling opgeweld, het ministerie deed besluiten de meerderheid in den steek te laten. Ongetwijfeld, men zou elkander van weerskanten moeten ontzien, maar toch niet van beide kanten in dezelfde [...]. En de oppositie? Geen sterveling kon ook maar een oogenblik vermoeden, dat zij den strijd zoude opgeven. Hoe scherper het bewind zijne beginselen stelde, hoe feller zij die zoude aantasten; maar dit zonder eenige politieke bedoeling, en enkel om luide te verkondigen, dat zij, trots de ongunst der tijden, onwrikbaar aan hare eigen staatkundige belijdenis vasthield. De zucht om zelve Regeering te zijn scheen voor goed uitgebluscht. althans zoolang men door geen aanzienlijke meerderheid in de Kamers gesteund werd. Immers eene treurige ervaring had op nieuw geleerd, hoe elke partij, welke zonder meerderheid regeert, er noodlottig toe gedreven wordt om zelfmoord te plegen aan de beginselen, welke

zij heet te vertegenwoordigen. Onder deze omstandigheden nu kan de oppositie, hoe scherp ook soms, slechts eene individueele, geen georganiseerde zijn. Pretendenten naar enkele portefeuilles waren in de rangen der ministerieelen misschien wel op te sporen, maar mannen, geneigd om een bewind van tegenovergestelde richting samen te stellen, zou men op dit oogenblik in onze Tweede Kamer waarschijnlijk vruchteloos zoeken. Over de noodzakelijkheid van het tegenwoordig bewind oordeelden vrienden en vijanden eenstemmig; de eersten juichte en de laatste berustten in het onvermijdelijke. Inderdaad, men moet in onze parlementaire geschiedenis vijfentwintig jaren terug om in het eerste ministerie-Thorbecke een ander voorbeeld te vinden van een zoo krachtig georganiseerd bewind als dat 'twelk sedert vijftien maanden de leiding der zaken in handen heeft.

Vijftien maanden beteekenen vrij wat in het leven van een ministerie, ook van een ministerie dat lang leeft; en toch hoe kort is die tijd voor de mannen zelven die zich gedurende deze maanden ernstig moeten voorbereiden op de moeielijke taak, welke hun is opgelegd. Zou er in het leven van een minister, aan bitterheid zoo rijk, bitterder tijdvak zijn dan juist dit? Het zijn de maanden die in zijn leven als jaren wegen, die hem ontijdig oud maken, die op zijn vroeger effen voorhoofd de eerste rimpels plooien en de bezorgde vrienden fluisterend zeggen doen: hoe men het den Minister reeds aan kan zien, dat het onbezorgd leven van weleer voorbij is. Het is de periode waarin men zich zelven niet bevredigen kan en de moeielijkheid om aan anderen volkomen voldoening te geven zich voor het eerst in al hare beteekenis komt openbaren. Men heeft het heilige voornemen om geheel zich zelven te zijn en enkel met eigen beginselen te rekenen, maar moet telkens weer ervaren den ganschen omvang zijner afhankelijkheid. Men wil geheel door eigen oogen zien, maar kent menschen noch zaken; en van daar dat ook de eenvoudigste onderwerpen ons tijd en studie kosten. Moedeloos ziet gij naar den telkens aangroeienden berg van stukken vóór u op de tafel neergelegd, en die toch, het koste wat het wil, voor alles moet worden opgeruimd. En hebt gij eindelijk met de administratie afgerekend, al hare eischen bevredigd, en rest u nog een oogenblik om, hoe afgemat gij ook zijn moogt, uwe eigen denkbeelden te verzamelen en over uwe meest gelief koosde eigen plannen na te denken, dan staat de eerste de beste adjunct-

commies, met een dikken bundel *retroacta* gewapend, reeds dadelijk gereed om u daghelder te bewijzen hoe dit of dat, wat u tot nog toe volkomen onschuldig toescheen, niet kan omdat dit en dat het volstrekt onmogelijk maken.

Zoo druppelt de administratie dag aan dag en aanhoudend ijskoud water op uw gloeiend voorhoofd: gij stoot u bont en blauw aan de scherpe hoeken van de werkelijkheid; overal ontmoet gij belemmeringen en nergens vindt gij gelegenheid om recht voor u uit te gaan, onmiddellijk op het doel af dat gij voor oogen hebt. De wegen van de administratie zijn donker en kronkelend en verward, niet minder dan de gebouwen waarin zij haar zetel heeft opgeslagen. En terwijl dus uwe uitrusting, in plaats van aan te groeien, in uw eigen oogen dagelijks schraler wordt; terwijl gij met den dag meer kennis opdoet niet zoozeer van wat gij kunt dan wel van wat gij niet vermoogt, dringt de menigte daar buiten, de bevriende en de vijandige, - maar de bevriende vooral - op uitvoering en op daden aan. De vijftien maanden, welke gij als in een droom doorleefdet, zijn haar eene eeuwigheid toegeschenen; zij weet niets van uwe beslommeringen en teleurstellingen; zij kent niets dan haar ongeduld en de groote voorstelling die zij zich maakte van uw vermogen om over alle moeielijkheden te zegevieren. Bereid of niet bereid, de tijd van handelen is aangebroken.

Wat dat handelen brengen zal? Laten wij evenmin onder de nieuwsgierigen als onder de ongeduldigen plaats nemen. Niemand treedt in het staatkundig leven als ziener op, of hij vindt te eeniger tijd reden om rouw te dragen over zijne vermetelheid. Houden wij ons aan het waarneembare. De pas gesloten discussien over de staatsbegrooting waren wel is waar niet rijk aan groote geruchtmakende incidenten, maar zij leerden ons toch de stemming kennen van het oogenblik; en wie vertrouwd is met die stemming heeft ook een wegwijzer voor de toekomst.

Van de twee richtingen, welke in onze Staten-Generaal tegen elkander overstaan, is die welke het tegenwoordig ministerie bestrijdt, op dit oogenblik de minst belangwekkende. Van eene zucht om ministerieele portefeuilles te veroveren - het werd reeds hierboven opgemerkt - kan voorshands zelfs geen sprake

zijn; haar werd - misschien voor langen tijd - de rol van lijdelijke oppositie toegewezen, en het karakter dat zij als zoodanig aanneemt, is geen ander dan elkeen vooruit konde weten dat het zijn moest. De herziening van de wet op het lager onderwijs heeft althans dit goede uitgewerkt, dat zij ons parlementaire leven zuiverde en dat de partijen nu met meer oprechtheid tegen elkander overstaan dan vroeger het geval was. Voor pogingen om door de eene of andere fijne taktiek, door kunstige groepeeringen het gevreesde resultaat te wijzigen, op te houden althans, is geen plaats meer. Tusschen hen die de regeering steunen en hare bestrijders ligt thans eene kloof, welke niet meer te dempen is. Men kent elkander en weet hoe zwaar én vrienden én vijanden wegen. De schoolstrijd is zeker niet opgelost: integendeel, ze woedt heviger dan ooit, maar nu buiten de raadzaal. Eerst als de worsteling aan de stembus geheel andere resultaten mocht opleveren dan laatstelijk verkregen werden, zou de strijd in het parlement weder kunnen worden aangebonden: tot zoo lang is er gedwongen wapenstilstand.

Of dan de herziening van de onderwijswet aan de kerkelijke partijen is tegengevallen? Mr. Kappeyne verzekerde onlangs, dat wanneer straks de liberalen in België ditzelfde onderwerp ter hand nemen, zij hunne tegenstanders vermoedelijk met vrij wat minder verschooning zullen behandelen dan hij Minister gedaan had; en bedrieg ik mij niet, dan waren het niet alleen de vrienden, die met dat gevoelen instemden. De eerste indruk welken het ontwerp-Kappeyne op de kerkelijke partijen maakte, was blijkbaar niet ongunstig: enkele van hare hoofdorganen kwamen er althans rond voor uit, dat zij erger hadden verwacht en dat het nu aangeboden plan maar weinig verschilde van dat, 'twelk Mr. Heemskerk had gereed gemaakt. Wel is men sedert op die meening teruggekomen, maar goede menschenkenners, gewoon de roerselen van het menschelijk hart uit te vorschen, plegen bij hun onderzoek aan den eerst geopenbaarden indruk - en vermoedelijk niet ten onrechte - groote heteekenis te hechten.

Trouwens, met hoeveel verschooning de Regeering ook te werk ging, stof tot klagen bleef genoeg over, en - men moet billijk zijn - aan ernstige motieven voor zulke klachten ontbrak het niet. Het is op zichzelf reeds hard, dat in een strijd tusschen twee partijen één van beide oppermachtig de beslissing geeft. Hadden de omstandigheden toegelaten, dat eene macht

tusschen beiden in staande en aan beiden verwant, de vredesvoorwaarden regelde, die voorwaarden zouden zeker in duurzaamheid gewonnen hebben. Ik beweer niet, dat de herziening der onderwijswet in een geheel anderen zin had kunnen uitvallen dan zij nu uitgevallen is, maar ik houd vol, dat zij de hooge eischen, welke men aan zulk eene wet mag stellen, voor een goed deel onbevredigd laat. Wij gaan met onze wetgeving op het schoolwezen meer achter- dan voorwaarts; niet door de schuld van den wetgever, zijne onbekwaamheid of partijzucht, maar door den drang van noodlottige omstandigheden, welke wij niet bij machte zijn te veranderen. Om eene volkomen goede onderwijswet tot stand te brengen is de samenwerking van een geheel volk niet te veel; dat wil zeggen is er een maatschappelijke toestand noodig, lijnrecht tegenovergesteld aan den onzen. Het noodlot heeft gewild, dat de regeling van een der hoogste volksbelangen, de hervorming van ons schoolwezen, tot stand moest komen in een tijd, welke zich door de heerschende tweedracht voor die moeielijke taak allerminst eigende. De beste bedoelingen konden niet beletten, dat onder deze omstandigheden het resultaat gebrekkig bleef.

De schoolordening van 1806 was waarlijk geen kunstgewrocht, geen model van wetgeving; de meest bescheiden eischen, welke wij onzen wetgever zouden willen stellen, laat zij nog onbevredigd; en toch mocht die ordening eene volkswet heeten in den besten, in den uitnemendsten zin van het woord. Uit het volk voortgekomen en op zijn aandrang ingevoerd, was zij bestemd om het onderwijs aan het volk over te laten. De Staat treedt bescheiden op den achtergrond; als hij hier regelt en ordent, ginds steunt en aanmoedigt, elders weder waakt tegen misbruiken, welke uit het gemis van duidelijke voorschriften zoo licht kunnen voortvloeien, dan heeft hij alles gedaan wat hem te doen stond; voor de uitvoering mag het volk zelf zorgen; het onderwijs is zijn zaak. De bedoeling was niet het volk van zijne plaats te dringen, maar hem de voorwaarden te geven, welke hij behoefde om op dit gebied al zijne krachten te kunnen ontwikkelen, Van verschil van richting is ter nauwernood sprake, allerminst van een streven om de eigen denkbeelden van den Staat aan de school op te dringen; de school moest de trouwe spiegel zijn van het intellectueele leven des volks, en was zij dit, dan zou wel de rijke verscheidenheid van dat leven aan het licht komen, maar de

onmisbare eenheid daarom niet verbroken worden. Immers, hoe overigens ook onderscheiden, het volk was één in de overtuiging van zijne roeping en zijn plicht om het jonge geslacht tot deugdzame en verlichte burgers op te leiden.

Dus op het volk steunende en omgekeerd door het volk gesteund, was die wet van 1806, gebrekkig als zij zijn mocht, langen tijd de roem van ons land en sterk genoeg om de inrichting van ons lager onderwijs tot een voorbeeld te maken voor anderen. Maar allengs ging hare meerderheid verloren; de eenheid van opvatting omtrent de bestemming van de school hield op te bestaan en het krachtig volksinitiatief verzwakte, althans bleek op den duur niet bij machte gelijken tred te houden met de hoogere eischen, welke alom aan het onderwijs gesteld werden. Zou Nederland zijn goeden naam op het gebied van het lager onderwijs handhaven, dan was er krachtiger prikkel noodig dan nu overbleef, en moest men zich om zijnentwille vrij wat grooter opofferingen getroosten dan tot nog toe. Van deze overtuiging doordrongen, ontwierp de wetgever van 1857 eene regeling, welke naar hij meende in de gewijzigde omstandigheden paste. Wat voldoend onderwijs was in 1806, kon een halve eeuw later niet meer als zoodanig gelden. Het peil van het onderricht moest vrij wat hooger worden opgevoerd en in het algemeen behoorden nu aan eene goede school eischen te worden gesteld, van welke vroeger nog geen sprake konde wezen. Zou men echter die hoogere eischen in de wet kunnen opnemen, dan was niet alleen dit noodig, dat men de contrôle versterkte en naar krachtiger waarborgen tegen misbruiken omzag, maar ook dat men de stoffelijke middelen van de gemeenschap ter beschikking stelde van de school. Werd daarom met het hoofdbeginsel van de wet van 1806 gebroken? Allerminst. De school zou in hoofdzaak volkszaak wezen, even goed als voorheen; de Staat had geen onderwijs te geven, geen bepaald dogma voor te staan, dat hij door middel van zijn ambtenaren de schooljeugd wilde inscherpen. Naast de geheel vrije scholen zouden andere komen, door de gemeentebesturen ingericht, ruim voorzien van al het noodige en bestuurd door onderwijzers, althans zoodanig bezoldigd, dat zij zich onbezorgd konden wijden aan hun moeielijken werkkring. De keuze van die onderwijzers mocht veilig worden overgelaten aan de gemeentebesturen; immers deze, de meest belanghebbenden bij den bloei hunner scholen, zouden zonder twijfel onder de candidaten, die

zich aanmeldden, altijd naar de meest uitstekenden zoeken. Uit het volk voortgekomen, zouden deze onderwijzers de denkbeelden en begrippen van het volk in al hunne verscheidenheid op de school overbrengen; elk zou dat doen op zijne wijze en onder den invloed van zijne bijzondere beginselen. Hield hij slechts in het oog, dat de school, door allen bekostigd, ook voor allen bruikbaar zijn moest en vermeed hij dus datgene te zeggen, wat onbestaanbaar is voor dien eisch, dan bleef de onderwijzer vrij en bepaalde zijn karakter het karakter van het onderwijs.

Dus wijd openstaande voor allen, die roeping gevoelden om zich aan het onderwijs te wijden, tot welke kerk zij ook behooren mochten; bestuurd door de plaatselijke vertegenwoordiging onder medewerking van eene door haar gekozen commissie uit de ingezetenen; onder contrôle van personen, die, onbezoldigde ambtenaren, uit belangelooze liefde voor het onderwijs de plaats vervulden, welke zij innamen, bleef de school ook nog onder de wet van 1857 die vrije volksschool, welke zij sedert het begin van deze eeuw geweest was.

Toch heeft de nieuwe wet vrij wat teleurstelling opgeleverd; hare bedoeling was voortreffelijk, maar zij steunde op eene hypothese, welke door de werkelijkheid werd gelogenstraft. De uitvoerende macht - de gemeente - heeft den wetgever in den steek gelaten; zijne onderstelling dat het volk vrijelijk zou medewerken om de wet toe te passen in den geest, waarin zij was opgesteld, bleek slechts zeer ten deele juist. Hier stond men voor het feit, dat de finantieele krachten van de gemeente werkelijk niet waren opgewassen voor de taak, welke men haar had opgelegd; ginds had men met bekrompenheid te worstelen, elders met onverschilligheid, niet zelden met de bedekte vijandschap van de gemeentebesturen tegenover de instelling, aan hunne zorgen toevertrouwd. De motieven liepen wijd uiteen, maar, hoe onderscheiden ook, op tal van plaatsen leidden zij tot hetzelfde resultaat: gebrekkige toepassing van de wet.

Onder het licht van deze ervaring is de reorganisatie van het lager onderwijs in dit jaar tot stand gekomen. Het karakter van de school te veranderen was ook nu het doel niet; het kwam er slechts op aan de uitvoering van den wil des wetgevers beter te verzekeren dan tot nog toe het geval was: men had te veel gerekend op de vruchten van eene vrije uitvoering, en daarom moest die vrijheid beperkt worden. De

Staat, die zich tot nog toe bescheiden op den achtergrond hield, treedt meer naar voren; hij aanvaardt een deel der kosten van het lager onderwijs, maar maakt dan ook de zuivere gemeenteschool van vroeger tot eene halve staatsschool. Te gelijk met deze verandering wijzigen zich ook de attributen van het staatstoezicht; zijne macht wordt aanmerkelijk uitgebreid; waar het vroeger enkel raad gaf, zal het nu ook handelend kunnen optreden; en opdat het handele in den geest van de wet, is het tevens van de Regeering meer afhankelijk dan voorheen. Wat dus de Staat aan invloed wint, moeten de gemeentebesturen prijsgeven; hunne vrijheid van handelen is wel niet vernietigd, maar toch nauw begrensd. Rekende men vroeger slechts weinig op verzet, nu veel meer, en daarom zijn thans ook vrij wat meer middelen voorhanden om dergelijk verzet te breken.

Dit alles is zeker volkomen praktisch. De wetgever voegt zich naar de omstandigheden. Hoofdzaak is dat de volksschool overal zij wat zij naar de opvatting van den grondwetgever moet wezen. Kan men niet enkel langs den weg der vrijheid haar bestaan verzekeren, dan dient ook een andere weg te worden ingeslagen. De Minister van Binnenlandsche Zaken had in zijn antwoord aan Mr. van Houten, die over opoffering van de vrijheid klaagde, duizendmaal gelijk; en toch wie zal de billijkheid van die klacht betwisten of zich verwonderen, dat zoovelen de Regeering niet dan schoorvoetend en met tegenzin volgden? Hoeveel goeds de school onder de nieuwe wet ook verwerve; welke schatten men ten haren behoeve ook afsta, wat zij verliest is meer waard dan wat zij won, maar helaas met geen goud terug te koopen.

Aan wie de schuld dat onze maatschappelijke toestanden zich zoo weinig eigenen voor eene schoolwetgeving als iedereen gevoelt dat vooral die wetgeving zijn moest; dat wil zeggen eene, welke door een geheel volk met vreugde ontvangen, ook uit volle overtuiging door dat volk zelf vrij wordt uitgevoerd in een zin, met de bedoeling van den wetgever strookende? Niemand zal beweren dat juist zulk eene wet geschikt is om door eene betrekkelijk kleine meerderheid aan eene groote minderheid te worden opgelegd; en dat zij, steunende op overmacht alleen, op een volkomen veiligen grondslag rust. Zeker, omstandigheden, welke geen sterveling konde wegnemen: het feit, dat met de ontwikkeling van de maatschappij het verschil van denkbeelden, van geloofsovertuiging, van levensbeschouwing zich

ook allengs scherper afteekent, dragen schuld aan dat kwaad; maar dragen zij de schuld alleen? Menschelijke taktiek kwam de natuur te hulp, en is er in geslaagd het kwaad onherstelbaar te maken. De van nature zwakke tinten werden zoodoende harde kleuren, de onevenheden afgronden, de smalle beeken breede stroomen, de onderscheidingen scheidingen. Dus op zoo menig gebied en dus ook hier. Toen de wetgever van 1857 den eisch om voor sommige gezindheden ook afzonderlijke scholen te stichten, had van de hand gewezen, meenden zijne tegenstanders niet beter te kunnen doen dan op eigen kosten datgene te vestigen wat de wet hun geweigerd had. Scheiding werd het parool, en aan dat parool is sedert onveranderlijk vastgehouden. De beweging, op kleine schaal begonnen, breidde zich allengs uit; schatten werden bijeengezameld om het gewenschte doel te helpen bereiken, en welhaast was er geen plaats van eenige beteekenis, welk niet naast de openbare hare bijzondere school had. De Roomsch-Katholieken blijven langen tijd aan het openbaar onderwijs getrouw, maar eindelijk wordt de geest ook vaardig over hen, en volgen zij de beweging, elders begonnen. Dus komt men allengs tot eene volkomen scheiding: de kerkelijke elementen worden meer en meer aan de volksschool onttrokken en deze schier geheel aan de moderne richting overgelaten.

Ik weet niet of ik mij bedrieg, maar het is mij altijd voorgekomen dat deze wijze van handelen, van een zuiver kerkelijk standpunt gezien, een verbazende misgreep is geweest. Toen onze kerkelijke partijen er niet in slaagden bij den Staat gehoor te vinden voor hare eischen, pleegden zij de groote fout van al hare kansen op één enkele kaart te stellen. Zij meenden feitelijk de scheiding te moeten invoeren, in het vertrouwen dat de wetgever later dien feitelijken toestand zou bekrachtigen en eindelijk datgene schenken wat haar het liefst is. Maar de wetgever volgde niet: het spel werd verloren en nu plukken onze kerkelijken de wrange vruchten van hun eersten misgreep. Hoe, de groote meerderheid van het nederlandsche volk is, zooals gij zegt, aan kerk en godsdienst gehecht; niet minder dan drie vijfde deelen van dat volk geven, volgens uwe jongste becijferingen, aan een school met den Bijbel de voorkeur boven elke andere, en gij komt op den dwazen inval om de school van het volk, welke ook gij bekostigen moet, aan de minderheid over te laten! De sterk gewapende meerderheid luistert naar het advies

om op de vlucht te gaan! Zeker, aan de wet gebonden, zoudt gij de openbare school nimmer kunnen maken tot hetgeen zij naar uwe opvatting zijn moet; de Bijbel bleef in elk geval buitengesloten; maar wat gij wel hadt kunnen doen en nooit hadt moeten verzuimen, was daarvoor te zorgen, dat de openbare onderwijzer aan dien Bijbel, voor welken op de school geen plaats is, een plaats gaf in zijn hart; dat hij van uwe leeringen doortrokken, door uwen geest bezield en naar uwe wereldbeschouwing gevormd, op de openbare school het orgaan werd van uwe denkbeelden. Hij zou den Bijbel niet aangeroerd, geen woord gesproken hebben krenkend voor de godsdienstige overtuiging van anderen, en toch zou het geheele onderwijs doortrokken zijn geweest van zijn geest, dat wil zeggen van den uwen. Zoo lang hij daar stond was uw Bijbel veilig; en wat moeite had het dan gekost om de in uw oog schadelijke leemten, welke het onderwijs in elk geval moest opleveren, door eigen kerkelijk onderricht aan te vullen? Wanneer gij een klein gedeelte van de schatten, welke gij nu voor uwe bijzondere scholen veil hebt, hadt willen besteden om bij het bestaande gebrek aan onderwijzers de jongelingen, in uwe rangen te huis behoorende, naar het openbaar onderwijs heen te lokken; wanneer gij op allerlei wijzen het kiezen van die roeping hadt aangemoedigd en gesteund, zoudt gij, reeds meerderheid bij het volk, dan niet de overgroote meerderheid van het onderwijzend personeel aan uwe zijde hebben gezien; zoudt gij dan niet tusschen de openbare school en uwe kerk eene levende borstwering hebben opgeworpen, achter welke die kerk aan alle stormen het hoofd konde bieden?

En nu? Gij klaagt dat de openbare school meer en meer naar de moderne richting overhelt; dag aan dag hebt gij verhalen, welke bewijzen moeten hoe die moderne geest allengs bij het onderwijzend personeel dieper wortel schiet: hoe het in zijne leeskringen geen andere boeken duldt dan die, welke van dezen naar uw oordeel zoo gevaarlijken geest doortrokken zijn, en gij roept wee en ach over het jonge geslacht, aan zulke onderwijzers toevertrouwd. Zonderlinge naïeveteit inderdaad! Of is het dan zoo vreemd, dat wanneer men van eene school alle niet-moderne elementen wegneemt, die, welke overblijven, ook alle modern zijn? Was het noodig het resultaat van uwe aftrekkingsom onder de oogen te hebben, voor gij aan de mogelijkheid van zulk een resultaat kondet gelooven? Gij zijt jaren lang bezig geweest met het graven van kanalen, ten einde

naar alle zijden heen, het water af te leiden, en nu uw werk voltooid is, klaagt gij over droogte! Gij ontziet u niet de openbare school eene secteschool der modernen te noemen. Ik weet het niet: mij is zulk eene inrichting nog nimmer onder de oogen gekomen; maar gesteld dat zij het konde worden, dan zou de vloek van zulk een onding te hebben geschapen - want een vloek zou het zeker wezen - vóór alles op uwe hoofden drukken. De wet is niet almachtig en het schooltoezicht niet alomtegenwoordig. De waarborg tegen zulk eene secteschool ligt, behalve in het plichtbesef van den onderwijzer, in de wetenschap dat hij in zijne medeonderwijzers het volk naast - en in zijne scholieren het volk vóór zich heeft. Neem die wetenschap weg, en stel in hare plaats de volkomen zekerheid, dat men in de school slechts gelijkgezinden zal aantreffen en met de mogelijkheid van ongestraft te zondigen, is ook de prikkel om te zondigen geboren.

Maar keeren wij tot de staatsbegrooting terug. De onderwijswet, pas aangenomen, kwam daarbij niet rechtstreeks ter sprake, en toch beheerschte zij de debatten voor een goed deel. De verbittering van de minderheid over de geleden nederlaag, het woelen van de nog onbevredigde hartstochten sprak duidelijk uit de woede waarmede zij de rapporten geeselde, welke de Minister van Binnenlandsche Zaken kort te voren naar aanleiding van de kerkelijke adressen aan de Kroon had voorgelegd. Ik wil die rapporten hier niet in bescherming nemen: zij behelsden meer dan één ongelukkige uitdrukking en ademden juist niet dien kalmen en gematigden geest, welken men in dergelijke gewichtige staatsstukken allerliefst zoude aantreffen. Maar ook aan een kritiek zou ik mij omgekeerd niet gaarne wagen; om de woorden van den Minister billijk te beoordeelen, is nauwkeurige kennis noodig van de bijzondere omstandigheden waaronder hij schreef, en die kennis bezitten vermoedelijk maar weinigen. Heeft de Minister doelloos wrevel opgewekt dan is de toon van zijne rapporten moeielijk te verdedigen; maar kwam het juist aan op de argumenten, welke hij bezigde, om den Staat te bewaren voor den chaos, welke uit eene gunstige beslissing op de adressen onvermijdelijk zou zijn voortgevloeid, dan is Nederland hem dank schuldig, dat hij van die argumenten niet heeft afgezien.

Zulk een chaos niet te hebben voorzien of - wat nog erger

is - ze moedwillig te hebben uitgelokt, blijft de vrij wat zwaardere schuld, drukkende, ik zeg niet op de individueele adressanten, maar op hen, die deze groote manifestatie hebben uitgedacht, voorbereid en geleid. Ware de beweging van dezen zomer van het volk zelf uitgegaan; hadden - even als vijfentwintig jaren vroeger, toen het eerste bericht van de pauselijke toespraak in Nederland kwam - jong en oud, als door een electrieken schok bewogen, naar de pen gegrepen om te protesteeren; wie zou er van politieke drijfveeren ook maar hebben durven mompelen? Wat had die menigte met staatkunde te maken? Zij was belast en beladen en gevoelde dringende behoefte om dien last neer te leggen; ziedaar alles.

En hier? De adressauten zelven blijven buiten het debat: de grieven, welke de Minister ontwikkelde, golden niet hen, maar de mannen, die in koelen bloede tot het besluit kwamen om de beweging op te wekken, en die, eenmaal dat besluit genomen, alle middelen aanwendden, welke kerkelijke invloed en kerkelijke organisatie geven kunnen, om ze tot een goed einde te brengen; - de mannen die, zonder er zich om te bekreunen of zij misverstand opwekten en onjuiste voorstellingen in de hand werkten, met fijn overleg het wachtwoord van de adressanten dus kozen, als men het meest geschikt achtte om de groote menigte te lokken. Daar ligt de politieke daad, en hoe zou het oordeel over die daad anders dan streng kunnen zijn? Een van beiden toch: òf men gaf zich geen rekenschap van de mogelijke gevolgen zijner handelingen; wist niet dat men, met vuur spelende, zich voortbewoog langs een weg, welke onfeilbaar dood liep; en wat moeten wij dan denken van zulke politieke hoofden, blinde leidslieden van honderdduizenden? Of men heeft alle gevolgen overwogen; geweten dat bevrediging van de uitgesproken wenschen op normale wijze tot de onmogelijkheden behoorde; geweten dat ontbinding van de Kamers hier nimmer uitkomst geven kon; geweten dus ook, dat men de rust en veiligheid van het land tot inzet maakte van zijn spel, en noem dan zelf het woord waarmede gij die handeling wilt bestempeld hebben; maar wijt het in elk geval den Minister niet, dat hij een hard woord koos, want hoe zou hij een ander hebben kunnen kiezen? Één doel is zeker bereikt: de kerkelijke partijen hebben nooit beter dan bij deze gelegenheid den omvang van hare physieke macht in het licht gesteld, maar laat ik er mogen bijvoegen: ook nooit beter dan toen òf hare

diepe armoede aan staatkundige leiders, òf hare bij uitnemendheid gevaarlijke strekking.

Hoe fel de aanvallen ook waren, welke hij van den kant der kerkelijke partijen te verduren had, toch heeft het afwijzen van die aanvallen den Minister van Binnenlandsche Zaken weinig moeite gekost. Ik weet niet of hij bij zijne verdediging het orgaan was van de numerieke meerderheid in Nederland, maar ongetwijfeld vertegenwoordigde hij die groote machtige eenheid, welke niet wenscht toe te laten, dat de grootste belangen van den Staat aan een bijzonder kerkelijk belang worden prijsgegeven; - en zeker van dien steun, zou ook eene veel minder krachtige persoonlijkheid dan deze Minister is, zijn ingenomen standpunt hebben kunnen handhaven. Wanneer Mr. Kappeyne in de jongste debatten over de staatsbegrooting eenige moeilijke oogenblikken heeft beleefd, dan waren het - als zoo dikwijls in het parlementaire leven - oogenblikken hem door zijne vrienden bereid. Niet dat hij zich over die vrienden te beklagen had: het tegendeel is waar; nooit misschien is een Minister in Nederland zoo krachtig door de meerderheid gesteund als juist deze, en ook nooit misschien heeft een hunner zooveel op dien steun vertrouwd. Lettende op sommige feiten in de laatste weken voorgekomen, zou men kunnen meenen, dat Mr. Kappeyne nieuwsgierig heeft willen zoeken naar de grenzen van zijn macht; nagaan tot hoever het nog jonge parlementaire ijs hem dragen wilde. De proeve viel gelukkig uit: de Minister kwam met droge kleeren t'huis, maar - laat ons hopen - ook met het besef dat soortgelijke proeven in het vervolg beter aan jonge waaghalzen worden overgelaten. Wel ontbrak het niet aan protesten; wel kon Mr. Kappeyne een enkele maal - ik bedoel den betreurenswaardigen triomf in de limburgsche belastingkwestie - alleen door de hulp zijner tegenstanders de overwinning koopen, terwijl bijna de helft van zijne eigen partij het ministerieele vaandel verliet, - maar hij bleef dan toch overwinnaar. En deze triomfen waren waarlijk niet de vrucht van allerlei concessiën; van groote beloften aan de vrienden gedaan; van zekere geneigdheid om het eenmaal ingenomen standpunt uit liefde voor vrede of uit ontzag voor de meerderheid op te geven, want van dergelijke geneigdheid vond men nergens schijn of schaduw. In den regel was de Minister wel zoo welwillend jegens zijne tegenstanders als jegens de vrienden,

die hem steunen moesten. Waar deze dit of dat bijzonder belang kwamen aandringen of wijzen op de behoefte aan wettelijke regeling hier en daar, was het antwoord niet zelden hooghartig of scherp, altijd categorisch en veelal geheel anders dan men mocht vermoeden dat den interpellant aangenaam zijn zou. Dit staat dan ook nu reeds volkomen vast, dat zoolang Mr. Kappeyne zijne plaats aan de ministerieele tafel blijft innemen, de regeering niet in handen van de Tweede Kamer zal overgaan.

Voor één interpellant, uit de rangen der liberale partij opgestaan, was intusschen een geheel ander bescheid weggelegd dan voor de meeste anderen: een bescheid te gelijk ernstig en welwillend, krachtig en beslist, maar tevens overvloeiende van blijken van waardeering voor den vriend, die het eerst en alleen, met de rondheid - zal ik zeggen de ruwheid? - hem eigen, aan het hoofd van het kabinet harde beschuldigingen had toegevoegd. Een paar dagen vóór de begrootings-discussiën aanvingen, hadden de dagbladen verkondigd, dat Mr. van Houten zich aan het verbond van de meerderheid onttrokken had en voortaan zijn eigen weg zoude gaan. Hoe men dit besluit op zich zelf ook moge beoordeelen, de groote openbaarheid daaraan juist op dat oogenblik gegeven, was in elk geval niet gelukkig. Het optreden van den spreker had nu, zeker zeer tegen zijne bedoeling, iets theatraals, wat niet strekken kon om den indruk te verhoogen, welken zijne woorden moesten achterlaten. Toch lag de eigenlijke politieke beteekenis van de debatten der laatste weken juist in deze rede en in het antwoord, dat zij uitlokte. Zoo even had men van de woordvoerders der minderheid den nagalm vernomen van een uitgestreden en voorshands beslisten strijd; thans echter zou men luisteren naar de voorboden van een naderenden storm: zwakke voorboden misschien, maar die toch, omdat zij wezen op de dingen, welke komende zijn, aller aandacht verdienden. Zou de strenge en hardvochtige vriend de wondbare plek in de constitutie van zijn eigen partij gaan blootleggen; eene poging wagen om het cement te verbreken, dat de verschillende deelen van de zoo moeielijk verworven eenheid samenhield? Ik twijfel of het de bedoeling was; maar, zoo ja, dan is dat doel zeker niet bereikt. Mr. van Houten is, dunkt mij, te gelijk de meest geduchte en de minst gevaarlijke tegenstander: geducht om de gezonde kern, welke in zijne parlementaire vertoogen ligt opgesloten, om

zijn ernst en zijn kracht; maar tevens onschadelijk omdat hij, eenzaam strijder, geenerlei behoefte gevoelt om zich met zijn auditorium te vereenzelvigen, en niets verstaat van de kunst om tot aandrang van eigen meening juist die argumenten te kiezen, welke bindend zijn niet alleen voor hem maar ook voor anderen. Voor nuances heeft de afgevaardigde uit Groningen geen oog: waar hij schetst zoekt hij de hardste kleur, waar hij spreekt de scherpste uitdrukking; - en dat men dus zoekende vrij wat vinden kan, heeft hij schrijvende en sprekende telkens bewezen. Het is alsof hij twijfelt aan de waarheid van zijn eigen betoog zoolang hij nog iemand vindt die het volkomen met hem eens is; alsof hij zich zelven beschuldigt niet alles te hebben gezegd wat hij zeggen moet, zoolang hij bij dezen of genen onder zijne toehoorders nog een toestemmend knikken waarneemt. Een half geoefend debater zal hem niet licht in het front aanvallen; en dit behoeft ook niet, want ter zijde vindt men allerlei openingen, welke zonder slag of stoot toegang geven tot de toch zoo moedig verdedigde vesting.

Twee hoofdgrieven werden door Mr. van Houten tegen de Regeering aangevoerd: haar finantieele politiek en de houding door het hoofd van het kabinet aangenomen. Had hij, eerstgenoemde politiek besprekende, van eenige bekommering blijk gegeven; gewezen op sommige bedenkelijke verschijnselen, welke juist niet getuigen van eene krachtige, welgevestigde overtuiging; had hij op doortastende maatregelen aangedrongen en in het licht gesteld, hoe hervorming van het belastingstelsel, zoo ooit, juist dan het veiligst kan worden beproefd, wanneer de behoefte dwingt om nieuwe middelen van inkomst aan de bestaande toe te voegen, de spreker had misschien drie vierden gedeelten van de Kamer aan zijne zijde gehad: al mocht men dan ook meenen, dat hij wel wat al te gemakkelijk heenstapte over de ontzaggelijke bezwaren, welke juist hier voor de hand liggen. Maar waar hij die politiek als eene reeds vaststaande veroordeelde, omdat de toezeggingen van den Minister hem niet voldoende voorkwamen, en deze het groote werk niet dus scheen te willen aanvatten als in zijn oog het meest raadzaam is, daar moest de spreker tegen zich hebben al degenen naar wier meening in Nederland geen recht behoort te worden gesproken zoolang de processtukken niet zijn overgelegd. Zelfs over gemis aan ijver en voortvarendheid kon niet in billijkheid worden geklaagd. Dat een nieuw gekozen minister, belast met de admi-

nistratie van een departement zoo veelomvattend als het Departement van Finantiën hier, en die daarenboven optredende vóór alles naar middelen had te zoeken om de ledige schatkist te vullen, na verloop van vijftien maanden nog geen afgerond stelsel van belastinghervorming, ik zeg niet aan de Kamer kan voorleggen, maar al is het slechts in groote trekken ontwikkelen, is dunkt mij volkomen natuurlijk. Indien na verloop van twaalf andere maanden op het bureau van den Voorzitter ontwerpen gereed liggen, welke praktische en bruikbare grondslagen voor belastinghervorming uitmaken en tevens duidelijk aanwijzen, hoe verder op die grondslagen met hoop op goeden uitslag kan worden voortgebouwd, dan heeft de Minister alles gegeven wat men recht had van hem te eischen en - ik voeg er bij - dan heeft Nederland reeds meer ontvangen dan ik zou durven voorspellen dat het tegen dien tijd bezitten zal.

De grief tegen den Minister van Binnenlandsche Zaken betrof meer in het bijzonder zijne houding tegenover het kiesrecht; dat wil zeggen zijne verklaring, dat er voorshands aan hervorming van het kiesrecht niet kon worden gedacht, omdat deze afhing van eene voorafgaande herziening der grondwet. Mr. van Houten aarzelde niet zijne diepe teleurstelling over die verklaring uit te spreken, en er zijn, geloof ik, duizenden en duizenden die met deze leedbetuiging instemmen. Behoefte aan grondwetsherziening dreigt bij ons meer en meer te worden niet een motief om die behoefte zoo spoedig mogelijk te bevredigen, maar een voorwendsel om het noodzakelijke na te laten. 't Is zeker waar, dat wilde men hier te lande alles doen wat gedaan moet worden, de grenzen door de grondwet gesteld, spoedig allerlei belemmeringen zouden opleveren; maar het is even zeker, dat men schier op elk gebied nog jaren lang met vrucht aan de verbetering van den bestaanden toestand kan arbeiden, zonder die belemmering te ondervinden. Een in alle opzichten voldoend en redelijk kiesstelsel kan zonder grondwetsherziening niet worden ingevoerd; hieraan twijfelt niemand meer: maar mag dit feit eene reden zijn om het kiesrecht niet uit te breiden daar waar uitbreiding werkelijk noodig is; om de stuitende ongelijkheden, welke nu bestaan, niet op te heffen; om geen perken te stellen aan de kwade praktijken, welke in toenemende mate bij onze verkiezingen voorkomen; om niet te breken met het treurige stelsel, waaruit het onzedelijk knutselen met kiesdistricten voortkomt? Vriend en vijand zijn het eens dat meerdere oorzaken

samenwerken om de bronnen waaruit onze volksvertegenwoordiging voortvloeit troebel te maken; is dit zoo en heeft de Regeering de middelen in handen om althans eenige van die oorzaken weg te nemen, dan handelt zij in strijd met haren plicht en helpt zij het zedelijk gezag van de volksvertegenwoordiging ondermijnen, wanneer zij het toepassen van die middelen voor onbepaalden tijd verdaagt.

Mr. van Houten betoogde dit alles, maar dit alles niet alleen, want ook deze gelegenheid meende hij niet ongebruikt te mogen laten om op nieuw voor het algemeen stemrecht partij te kiezen. In de kerkelijke petitiën, dezen zomer door honderdduizenden geteekend, zag hij het bewijs, dat de Staten-Generaal niet meer waren wat zij beweerden te zijn en wat zij naar de Grondwet wezen moeten; - in de weigering om tot invoering van het algemeen stemrecht mede te werken, de openbaring van het treurig feit, dat alleen vrees om de voordeelen te verliezen, welke zij nu geniet, de overheerschende klasse van datgene terughoudt wat recht en billijkheid eischen.

Is het wonder dat de Minister van Binnenlandsche Zaken in zijn antwoord, zachtkens over de andere bedenkingen heenglijdende, juist aan deze laatste uitweiding al zijne aandacht schonk; dat hij kortaf maar scherp het algemeen stemrecht veroordeelde; de juistheid betwistte van de gevolgtrekking uit de kerkelijke petitiën opgemaakt en fier den handschoen opnam voor de volksvertegenwoordiging, waar de spreker uit Groningen de zuiverheid van hare bedoelingen miskende? Voor zoover de ervaring van den Minister reikte, woog bij elke gewichtige beslissing van de Staten-Generaal slechts één belang: het belang van het land. Wilde Mr. van Houten dit betwisten, ‘dan scheidde hij zich niet alleen af van de liberale partij, maar van al zijne medeleden, van het gansche Parlement.’

En zonder overdrijving had de Minister er kunnen bijvoegen: ‘van ongeveer allen die gewoon zijn in Nederland de wisselingen van het staatkundig leven met eenige aandacht te volgen.’ Onze burgerklasse is geen maatschappij van engelen - 't scheelt veel - en ons regeeringsstelsel heeft ruim zijn aandeel in de gebreken en zwakheden aan alle regeeringsstelsels eigen; maar dat dit stelsel er op zou zijn aangelegd om de voorrechten van bijzondere klassen te handhaven en aan hare belangen die van anderen op te offeren, met welken schijn van waarheid kan dergelijke bewering worden volgehouden? 't Is waar, sommige

wetten, vooral die welke uit eene vroegere periode dagteekenen, dragen meer dan wenschelijk is den stempel van de klasse, welke haar ontwierp; maar noem mij ééne wetgeving met welke de nederlandsche zich in dit opzicht niet veilig meten kan; ééne welke zoo stelselmatig als de onze sedert dertig jaren werkzaam is geweest om de beginselen van gelijkheid voor de wet tot eene waarheid te maken. En die beschuldiging van eigenbaat wordt den wetgever naar het hoofd geworpen in hetzelfde jaar waarin hij tot bevordering en uitbreiding van het volksonderwijs maatregelen neemt, finantiëel nauwelijks te verdedigen, welke juist de regeerende middenklassen loodzwaar drukken zullen. Zonderlinge castegeest inderdaad, welke zich openbaart in het streven om de slagboomen, welke de hoogere klassen van de lagere scheiden, ten koste van de eerste weg te ruimen, om tot ons op te heffen wie nu nog beneden ons mochten staan. Trouwens, de logica van het stelsel, door Mr. van Houten verdedigd, laat zich moeilijk vatten. Ligt het in den aard der zaak, dat eene regeerende klasse de belangen van het algemeen aan de hare opoffert, hoe wilt gij dan aan dat noodlot ontsnappen? Vernietigt gij het eigenbelang door het eenvoudig te verplaatsen? Immers één van beiden moet het gevolg zijn van de toepassing van uw stelsel, dat stemrecht wil toekennen niet aan allen die zelf denken, maar aan hen die zelf schrijven kunnen. Of de tegenwoordige meerderheid blijft meerderheid en dan blijft ook het kwaad dat gij wilt wegnemen; òf de haar overvleugelende lagere klasse neemt zelve de regeering in handen, en welke redenen hebt gij dan - redenen ontleend aan de kennis van uw eigen volk of van welk volk dan ook - om te gelooven, dat deze meer dan hare voorgangster voor eigen belangen doof zal zijn? En wanneer gij dan, zoo als vrij zeker - ik zou durven zeggen zoo als volkomen zeker - is, van uwe gevaarlijke proefneming slechts teleurstelling mocht oogsten; wanneer gij mocht ervaren dat uw eigen gezond ideaal: een staat voor allen gelijk, - verder dan ooit van ons verwijderd ligt, zult gij dan ook hen die niet kunnen schrijven, zult gij de vrouwen en kinderen naar de stembus roepen om het werk uwer handen te vernietigen? Ik vind voor uwe opvatting slechts één logische conclusie: het breken met alle vertegenwoordiging en de wederinvoering van absoluut vorstengezag.

Maar ik gevoel dat ik afdwaal, en mij dunkt een soorgelijk gevoel moet ook geheerscht hebben in onze Tweede Kamer, toen zij met gespannen aandacht luisterde naar de merkwaardige debatten over stemrecht en klassenregeering, tusschen twee van de krachtigste persoonlijkheden en van de scherpste denkers uit haar midden gevoerd. Maar aan wien anders de schuld dan aan Mr. van Houten zelven, die ter kwader ure de vergadering naar die bijpaden had geleid? Lag er dan niet in de redevoering van den afgevaardigde uit Groningen een zekere kern verscholen, wel waardig dat men ze op den voorgrond plaatste; een motief dat eene geheel andere begeleiding had verdiend dan die van zoo vele zware blaas-instrumenten? Had hij van zijn standpunt niet een woord, een rond en eerlijk woord, kunnen spreken, dat niet enkel de vergadering, maar ik zou willen zeggen het nederlandsche volk uit het hart gegrepen was? Ongetwijfeld; maar dat woord had enkel een fijne nuance moeten teekenen, en Mr. van Houten is nu eenmaal niet de man voor zulke nuances; het had - uiterst zorgvuldig gekozen en liever niet ver genoeg dan te ver reikende - niet anders moeten bedoelen dan het kleed van de tegenpartij even aan te roeren, en voor Mr. van Houten, zwaar gewapend als hij is, schijnt geen ander alternatief mogelijk dan misslaan of verpletteren. Dat woord had mogen getuigen, nog niet van teleurstelling, maar wel van eene zekere ontnuchtering alreeds. Wij staan op de grenzen van het Beloofde Land en - dwazen als wij zijn - wij meenden, aan dat Land genaderd, dadelijk het Paradijs te zullen binnengaan. Ongetwijfeld, het Paradijs ligt hier, ginds achter die hooge bergen, waar wij heentrekken; maar hoe geleidelijk is de natuur in hare overgangen; hoe doet het land, waarin wij ons bewegen, ons nog denken aan het land dat achter ons ligt, de sobere vegetatie hier aan de dorheid ginds; hoe ook schijnen de prachtige vergezichten, welke wij op een afstand meenden waar te nemen, zich in nevelen op te lossen nu wij nader komen!

Maar alle beeldspraak ter zijde, ziehier wat wij, aan den geest van Mr. van Houten getrouw, den Minister van Binnenlandsche Zaken zouden willen toevoegen, en nog liever thans, nu de discussiën over de begrooting reeds tot de geschiedenis behooren, dan op het oogenblik toen zij geopend werden. Het eerste bedrijf van het ministerieele leven is nu afgespeeld, en, of wij het willen

erkennen of niet, de stemming waarin wij verkeeren is geen volkomen behagelijke, zoo als wij gedacht hadden dat zij zijn zou. Nu en dan ondervinden wij een indruk, welke naar een gevoel van onrust zweemt, dat wij vruchteloos trachten te verdrijven. Geloof niet dat wij ons afscheiden; integendeel, wij gevoelen ons nauwer aan U verbonden dan ooit; maar - wij bidden U - doe ook gij eenige stappen naar onze zijde heen. Toen in het vorige jaar het nieuwe ministerie tot stand kwam, golden onze warme toejuichingen in de eerste plaats U, zijn hoofd en zijn leider, en naast U den Minister van Oorlog. Geen grooter ramp had U kunnen treffen dan het verlies van dien ambtgenoot; niemand zeker die het dieper gevoelt dan gij zelf. Een wreed noodlot heeft gewild dat Nederland in een zelfde jaar afstand doen moest van de twee mannen, die alleen de macht en den invloed bezaten, welke er noodig zijn om het Parlement te dwingen ter verdediging van het land al die persoonlijke en geldelijke offers te brengen, welke plicht voorschrijft. De gevolgen van deze ramp laten zich op dit oogenblik zelfs nog niet peilen, maar er zijn verschijnselen te over, welke nu reeds verkondigen, dat die gevolgen in elk geval diep betreurenswaardig zullen zijn.

Het waren bij uitstek waardige en voortreffelijke mannen aan wie gij naast U beiden eene plaats in het kabinet hebt ingeruimd; maar zij houden ons de opmerking ten goede, dat wij in onze gedachten hen met U toch niet op een zelfde lijn plaatsten. Wij hebben aan den Minister van Finantiën op zijne moeilijke en doornige baan onze beste wenschen medegegeven; maar ware het ons toegestaan geworden hem bij het heengaan de hand te drukken, wij zouden in dien druk iets hebben willen leggen dat getuigde, hoe ons verstand niet dan zachtkens en aarzelend de wenschen stamelde, welke het hart ons op de lippen gaf; hoe tegen de volheid van onze wenschen geen volheid van verwachtiugen overstond. De Minister van Justitie, van wien wij niet gelooven, dat hem juist het Departement van zijne keuze is ten deel gevallen, heeft zich dadelijk na zijn optreden aan het ontwerp strafwetboek gevangen gegeven. Het is eene groote en eene grootsche gedachte te doen wat de Regeering doen kan om van dit ontwerp eene wet te maken. Maar - dus hebben wij ons zelven afgevraagd - waarom thans, nu wij ongeveer alles gaan veranderen, ook niet gebroken met die treurige *adat*, welke medebrengt, dat alleen de hoofden van de departementen de Regeering in de Kamers kunnen vertegenwoordigen; - waarom aan

een nieuw opgetreden Minister de taak opgedragen - eene taak tot nog toe enkel voor candidaten in de rechten weggelegd - om een geheel nieuw wetboek ‘in te studeeren?’ Mocht de Minister niet volstaan met aan te stippen wat naar zijn overtuiging uit bedoeld ontwerp moet worden weggelaten; en kon hij verder de voorbereiding en de verdediging niet overlaten aan een of twee van de verdienstelijke mannen, die dit uitnemend werk aan Nederland geschonken hebben, en die, omdat zij de ziel zijn van dat werk, het zeker ook beter kunnen toelichten dan de scherpzinnigste minister doen kan. Mocht den Minister, dus handelende, geen vrijheid worden gelaten zich onmiddellijk te wijden aan een of ander deel van den reuzenarbeid, welke nu niet voor bijzondere commissiën maar voor hem zelven is weggelegd?

Het zou meer dan onbescheiden zijn buitengewone eischen te stellen aan den Minister van Koloniën, die nog op zijn leeftijd het gewicht durft torschen van zulk eene portefeuille als men hem te dragen gaf. Wie wist niet dat zijn stap een zeer gematigde zijn zoude, lang vóór hij dit aan de Kamer uitdrukkelijk kwam verklaren; wie niet, dat hij zijne wetsontwerpen rein zoude weten te houden van de fouten aan jongen overmoed eigen, lang voor het bescheiden wetsontwerp tot regeling van de indische bijdrage, gedrukt aan de leden was rondgedeeld?

Geheel anders is het zeker gesteld met hem aan wien gij bij uw optreden het grootste deel van den arbeid hebt overgelaten, welke de Minister van Binnenlandsche Zaken vroeger met den uwen pleegde te vereenigen. Zeker, wat energie en jeugd en ijver en talent al goeds kunnen uitwerken, zal hier worden uitgewerkt; maar - vergeten wij het niet - de Minister van Openbare Werken is een bij uitnemendheid duur minister en op hem in het bijzonder zal dus de ongunst der tijden drukken. Daarenboven wat gij vermoogt op het Parlement, vermag hij niet.

Het is dus altijd tot U dat wij terugkomen, tot U die aan het Kabinet uw naam gegeven hebt; dien vriend en vijand als zijne ziel beschouwen. Wij zijn U dankbaar dat gij, den boedel van uwen voorganger liquideerende, van de wet op het lager onderwijs gemaakt hebt wat zij onder de gegeven omstandigheden zijn kon. Maar nu? Geloof niet dat wij er den minister een verwijt van maken als hij aarzelt het programma van 1874 uit te voeren. Is er hier eene fout gepleegd dan komt

zij voor rekening van den afgevaardigde en candidaat-minister, die een omschrijving van werkzaamheden gaf, niet voor de praktijk passende, en dus ook voor eene praktiscne vergadering zonder zin of beteekenis. Voor de kleine wijzigingen in de wetten op het hooger en middelbaar onderwijs, sedert voorgedragen, zijn - gij weet het - de mannen van het vak U zelfs niet half dankbaar; en inderdaad U voegt eene andere en grootscher taak dan dus variatiën te leveren op thema's door anderen uitgedacht. Gij hebt bij de discussiën over de staatsbegrooting gewezen op ettelijke onderwerpen, die gij nimmer, en op andere die gij voorshands niet kondet aanroeren; maar waarom naast al die negatieven zoo weinig positiefs? Neen, wij dringen en wij haasten niet; maar gij, meester in de kunst om vergezichten te teekenen, waarom hebt gij ons geen enkelen blik in uwe werkplaats gegund? 't Is waar een minister kan met het afleggen van beloften bijna niet te sober zijn, en niemand was het meer dan Thorbecke; maar ik zou haast zeggen dat men dezen staatsman hoorde arbeiden, en zelfs geen oogenblik konde twijfelen of en zelfs welke gewichtige onderwerpen dien grooten geest bezig hielden.

En nu? Wij hebben het oor te luisteren gelegd, maar omtrent toekomstige plannen uit uwen mond bijna niets vernomen, waardig om te worden opgevangen. Uw departement is zeker tot zeer bescheiden grenzen teruggebracht, maar ook binnen die grenzen welk eene taak nog! Herinnert gij U hoe de arbeid, welke enkel op het gebied van medische politie op afdoening wacht, eenige jaren geleden in uw oog zulk een omvang had, dat een afzonderlijk departement, alleen voor dien arbeid bestemd, U in de toekomst noodzakelijk toescheen? - De statistiek die niets deed voor u en die in het vervolg niets meer voor u doen kan, zou ook op het gebied van het armwezen meer dan één gebrek kunnen aanwijzen, voor welks genezing men smachtend uitziet naar de hulp van uwe nijvere hand. Sedert ongeveer vijf en twintig jaren dwaalt tusschen het ministerie van Binnenlandsche Zaken en het bureau van de Tweede Kamer een wetsontwerp rond, dat bestemd is aan de banken van leening eene nieuwe regeling te geven, met de behoefte van den tijd overeenkomstig. Het ontbreken van die nieuwe regeling heeft aan het kwaad, reeds groot in 1854, sedert eene uitbreiding gegeven, welke alleen zij kunnen waardeeren, die door werkkring of door toeval weten wat die instelling voor onze lagere

volksklassen is. Ackersdijek - zoo als gij weet een kenner van onze sociale toestanden als weinigen voor en na hem; een man voor wien de statistiek veel deed, misschien wel omdat hij niet weinig deed voor haar - noemde reeds in zijne dagen de bank van leening eene instelling, welke in ons volksleven zoo diepe wortelen had geschoten - in zoovele opzichten een kanker en toch in zoovele andere onmisbaar - dat alleen een zeer voorzichtig en verstandig staatsman haar naar eisch zou kunnen regelen. Het vermogen om dien eisch volkomen te bevredigen, is nu meer dan ooit aanwezig, en waarom dan geaarzeld? Een arbeid van enkele weken en gij kunt over het vaderland een zegen uitstorten, van welken toekomstige statistici u, gevraagd of ongevraagd, in duidelijke cijfers den omvang en de beteekenis zullen schetsen.

Met het bestrijden van volkszonden heeft naar uwe uitspraak de wetgever niet te doen. Zeer zeker niet, en toch geene uitspraak heeft ons in uwen mond meer verbaasd en dieper teleurgesteld dan juist deze, dan dat koude antwoord op het ernstig betoog over de dronkenschap. Neen, helaas! de wetgever kan geen zonden uitroeien; maar waar eene zonde zulke verhoudingen heeft aangenomen als de dronkenschap hier, waar hij die hart heeft voor zijn volk, dat hart voelt wegkrimpen bij het zien van al de ellende door dit enkele kwaad gesticht, daar zal het toch niet zijn beneden de waardigheid van den wetgever, daar zal het toch wel behooren tot de eerste en heiligste plichten van den staatsman, na te gaan, hoe hij dammen en dijken kan opwerpen, om hen, die zonder zonde zijn, voor de ontzettende gevolgen van deze volksramp te vrijwaren. Leert niet de ‘moderne levensbeschouwing’ ons beseffen, ‘dat geen handeling, geen nalatigheid van het individu zonder terugwerking blijft op het geheel; dat allen zijn solidair en dat dáárom - men moge het duidelijk uitspreken of het onbewust doen - de Staat van zijn ingezetenen kan vergen al wat tot zelfbehoud der vereeniging noodzakelijk is.’ Toen wij U vroeger deze verklaring hoorden afleggen, schrokken wij terug voor de reusachtige armen, welke gij uw modernen Staat wildet aangespen; en thans tot welke kleine afmetingen zijn die armen nu reeds teruggebracht! De reus is dwerg geworden.

Of trekt uw hart elders heen, naar het gebied waarop zich uwe vroegere werkzaamheden uitstrekten? Welnu niemand weet beter dan gij, welke taak ook daar voor een Minister van

Binnenlandsche Zaken is weggelegd: hoe treurig het bijv. gesteld is met onze administratieve rechtspraak; hoe oneindig veel er daar aan onze rechtszekerheid blijft ontbreken; hoe chaotisch administratie en justitie door elkander woelen. Zeker zonder grondwetsherziening kan ook op dit gebied niet alles worden gedaan wat noodig is, maar toch ook binnen die grenzen hoe veel niet! Zoo ergens dan geldt het hier een moeielijk werk, maar een werk een groot vernuft waardig; een werk waaraan het de moeite waard is een gevierden naam vast te knoopen; een werk dat niet enkel bij de nu levenden, maar ook bij de nakomelingschap voor zijn schepper pleiten zou.

Vergeef ons dit dringen en dwingen. Maar wij achten u het grootste en beste wat wij bezitten, eene kracht, werkende onder voorwaarden zoo gunstig als misschien geen uwer voorgangers immer gekend heeft. Is het dan wonder dat wij veeleischend zijn? En toch geloof het wel, om de bevrediging van zoovele nooden is het ons niet alleen, is het ons zelfs niet in de eerste plaats te doen. Wij denken aan de toekomst, en, nijvere bijen, wenschen wij vruchten te vergaren voor de slechte dagen die komen zullen. Ook het Beloofde Land heeft zijne grenzen. Wij komen uit de woestijn en straks, spoediger misschien dan wij nu nog kunnen vermoeden, zijn wij in de woestijn terug. Dan komen de dagen van schaarschte en gebrek, en met die slechte dagen ook de aanvallen op ons regeeringsstelsel terug. Dan zal het op nieuw heeten, dat dit stelsel, tot eeuwige on vruchtbaarheid gedoemd, ook de dringendste behoeften van de staatsgemeenschap niet kan bevredigen. Wij willen ons wapenen tegen die aanvallen; wij willen betoog tegen betoog, bewijs tegen bewijs kunnen stellen; wij willen kunnen aantoonen dat alleen anormale omstandigheden en het gemis van groote, krachtige persoonlijkheden aan het hoofd van de regeering, van die onvruchtbaarheid schuld dragen. Wij willen ons in één woord kunnen beroepen op uw bestuur; de schatkamers openen in uwe dagen gevuld en het werk uwer handen laten getuigen van hetgeen eene parlementaire regeering vermag. Is dat regeeringsstelsel u lief, wij bidden u, onthoud ons dan die getuigen niet; de dagen komen waarin misschien zij alleen het bestaande redden kunnen.

Vergunt gij ons alles te zeggen wat ons op het harte ligt dan komen wij eindelijk met nog andere, nog moeielijker en kiescher vragen te voorschijn. De waarde van eene regeering

wordt ten slotte niet bepaald door het aantal vellen druks, dat zij voor het Staatsblad gereed maakt, maar door hetgeen zij doet tot bezieling van de natie. Welnu wij hadden van dat meest noodige meer verwacht: meer ziel, meer vuur, meer warmte. Met krachtige, dikwijls harde hand leidt gij het Parlement, maar, wat wij u bidden mogen, zeg ons duidelijker dan tot nog toe: welk beginsel leidt U? Immers als vrije mannen willen wij niet aan uw persoon, maar enkel aan uw beginsel onderworpen zijn. Zeker gij hebt dat beginsel meer dan eens genoemd, maar wijt het aan U zelven; wijt het aan den verblindenden invloed van uw optreden, wanneer wij in allen ootmoed komen verklaren, dat de draad, welke al uwe handelingen samenbindt en ze tot eene eenheid maakt, niet zelden aan ons oog ontsnapt. Wanneer wij U op het gebied van wetgeving en administratie zoo dikwijls sterk hebben gezien waar wij U zwak, en zwak waar wij U sterk hadden gedacht, maar in elk geval telkens anders dan gij naar onze opvatting van uwe beginselen zijn moest, dan is het ons soms te moede, alsof gij enkel ter wille van de uitzonderingen aan den regel gehecht zijt. Dankbaar voor uw bezit, vol verwachting van de grootsche dingen, welke uwe machtige hand zal wrochten, is het toch soms alsof een gevoel van angst zich van de natie meester maakt en de weelde harer illusien komt storen. Als Goethe's Margarete zou ook zij wel eens in de uren van afzondering en van volkomen vertrouwelijkheid, terwijl hare oogen angstig zoeken naar de oogen van haren Faust, U de gewetensvraag willen voorleggen: ‘Glaubst du...?’ Gelooft gij, nu niet aan de mysteriën van het godsdienstig leven, maar aan het allerheilige uwer staatkundige beginselen? Gelooft gij van ganscher harte en met heel uwe ziel aan die beginselen als Thorbecke aan zijn staatsrecht, als de Roo aan zijn defensiestelsel, als van Houten aan zijn stemrecht en zijne finantie-plannen? IJdele vraag zeker, want als zij, het hoofd vooruitgebogen, met ingehouden adem uw antwoord trachtte af te luisteren, en de wondere taal vernam die van uwe lippen vloeide, zou ook zij dan niet, te gelijk verrukt en onbevredigd, het diezelfde Margarete hoofdschuddend moeten nazeggen:

> Das ist alles recht schön und gut;
>
> Wenn man's so hört, möcht's leidlich scheinen,
> Steht aber doch immer schief darum.

Bedrieg ik mij niet, dan zijn het deze en dergelijke vragen, welke ook Mr. van Houten op de lippen speelden, en is de twijfel aan het antwoord, op die vragen passende, de eigenlijke verklaring van zijne bijzondere houding tegenover het nieuwe Bewind, de kern zijner oppositie en de hoofdoorzaak van zijne onbedwingbare neiging om zich af te scheiden en zijn eigen weg te gaan. Nergens spreekt hij dit duidelijker uit dan aan het slot van zijn repliek. ‘Hoe hebt gij lust dáár te zitten’ - dus vraagt hij Mr. Kappeyne - ‘tenzij om met al de kracht die in U is, de beginselen te verdedigen en in het leven te doen treden, die door U als de ware beleden worden? Als gij, wat ik geloof, het slachtoffer zijt uwer politieke positie, dan zijt gij dat in het belang van het volk. Gij zit daar niet om maar Minister te zijn, maar om zooveel te doen als gij kunt..... Ik gevoel dat ook mij een gelijk lot kan treffen als den Minister. Maar indien ik ooit eene plaats aan die tafel innam, dan zou het geheel en uitsluitend zijn om tot stand te brengen hetgeen ik van deze banken had gevraagd.’ Ik stel mij voor dat onder de leden van de Kamer, naar deze rede luisterende, er niet één is te vinden geweest, die niet bij zich zelven bekende: ‘Wat die man daar zegt, gelooft hij, en wat hij gelooft, zou hij doen.’ Ziedaar in het merkwaardig debat dat ik hierboven besprak, de eenige overwinning, welke de Heer Kappeyne aan Mr. van Houten benijden mag; maar zou het niet de grootste en de beste zijn? Ik voor mij, had ik nog onder den indruk van deze begrootingsdebatten het ideaal te teekenen van een nederlandschen staatsman, ik zou dan noch den Minister van Binnenlandsche Zaken, noch den afgevaardigde uit Groningen tot model kiezen, maar, op mijne herinneringen afgaande, het beeld ontwerpen van een wezen, dat aan Kappeyne het hoofd, maar aan van Houten de ziel, de kracht en het geloof ontleende.

Intusschen blijven wij midden in de werkelijkheid verkeeren, en dat die werkelijkheid hare zwarte stippen heeft, wie zou het willen loochenen? Meenden velen, vijftien maanden geleden, dat men aan het hoofd van het bestuur een probleem stelde, ik vrees zeer, dat het aantal dergenen, die zoo oordeelden, sedert althans niet is afgenomen. Het gezag van den Minister is volkomen, maar het vertrouwen dat hij inboezemt is het niet; en in zooverre ligt er tusschen zijn bestuur en dat van Thorbecke

eene wereld. Schuilde de oorzaak van de politieke onvastheid, welke iedereen bij Mr. Kappeyne kan waarnemen, in zijne zeldzame veelzijdigheid; ware deze oorzaak, dat hij niet kan komen tot die zekere soort van eenzijdigheid, ter oplossing van kwestiën onmisbaar, dan zou het gebrek ongeneeslijk zijn, en Nederland de hoop van in zijn tegenwoordigen Minister een krachtigen hervormer te zullen vinden, moeten prijs geven. Maar ligt de oorzaak van het kwaad elders: is het niet zoozeer wantrouwen aan eigen beginselen als wel wantrouwen aan het vermogen om die te verwezenlijken, dan zou ik willen zeggen: de Minister is sterker dan hij vermoedt, en hij behoeft slechts te durven, om te zegevieren. Onze nederlandsche maatschappij is in allerlei opzichten gedesorganiseerd: oud en jong vragen hunnen weg, zonder dien te kunnen vinden. Men is er in de laatste reeks van jaren in geslaagd het zelfvertrouwen van de natie op schier elk gebied te ondermijnen, om te verkleinen of te vernietigen alles wat vroeger waarde had in haar oog. Misschien dat die harde leermeesters ons slechte hebbelijkheden afleerden; maar zeker is het, dat zij daarvoor in de plaats een kwaad stelden, vrij wat grooter dan het kwaad, dat men ons afnam: een troosteloos scepticisme dat allengs verder om zich grijpt; dat zich van de eene klasse tot de andere uitbreidt, en ten slotte al onze krachten zou ondermijnen. Toch gevoelt de natie dat het anders kan en moet zijn; gevoelt zij behoefte om genezen te worden van eene ziekte, welke haar met vernietiging bedreigt. Wat zij daartoe noodig heeft op elk gebied, maar misschien op geen gebied in zoo sterke mate als op dat van den Staat, is een krachtige hand die haar leidt; maar een kracht zich openbarende in onwankelbaar geloof aan zekere beginselen, welke men goed en heilig acht. Reik de natie zulk eene hand toe, en gij zult zien met hoeveel liefde zij die grijpt; spreek haar ernstig van hare plichten en gij zult verbaasd staan over hare offervaardigheid.

Het getal van uwe parlementaire triomfen is legio - dus zou ik den Minister van Binnenlandsche zaken willen toeroepen - maar de reeks uwer nationale triomfen moet nog geopend worden. De eerste kunnen den redenaar bevredigen, maar voor den ernstigen staatsman hebben alleen de laatste duurzame aantrekkingskracht.

Leiden, 24 December 1878.

J.T. BUIJS.

In 't herfsttij.

Het loof werd ijler; doch bruin en goud van tinten; -
Bestikt met perels weemlen langs de paden
De najaarsdraden.

Nog slaat in 't boschje de vink zijn heldre tonen,
Bij 't weiflend zonlicht, purperrood van stralen
In 't vroege dalen.

'k Dwaal naar mijn duinen, en zet mij op de glooiing
In 't mos ter neder; 'k hoor de golven bruisen,
De zeewind suizen.

Het verre Westen, de Zee, mijn uitverkoorne,
Mijn zielsgeliefde, zendt me een innig zoete,
Een teedre groete.

De maan klimt hooger en wint al voort in glanzen;
Een zilvren sluier spreidt zijn lichtgetoover
Op beemd en loover.

En 'k droom en mijmer; - 'k waan Ossiaan's gezangen,
Zijn harp te hooren; schimmen zie ik dwalen
Door gindsche dalen.

Zoo droeve klachten ontstijgen aan de heide,
En vreemde liedren stemmen mij het harte
Tot weemoedssmarte.

't Is of geheimen, die nooit het daglicht zagen,
Hun graf verlieten; angstvol aan de blaren
Zich openbaren.

't Is of legenden, in 't Spoor des Tijds verloren
De lucht vervullen, - 't nevelig Verleden
Herleeft in 't Heden.

En 'k droom en mijmer; - een wondre Wereld daagt me:
Ruïnen, rotsen, sombre dennenwouden,
Wier kruinen grauwden.

Een flikrend dwaallicht, gevolgd door geestendrommen,
In breede kringen stijgend tot de heemlen,
Zie ik er weemlen.

Zijn 't Fingals helden of Schotlands grijze barden?
De hal van Selma? Ardun's bergrotsholen,
In mist verscholen?

Op eens, wat omkeer! - De dampen trekken samen,
Voort zijn mijn droomen, luchtverhevelingen
En mijmeringen.

De wind blaast krachtig; de wolkenschepen naadren;
Mijn hoofd omfladdren vluchten blanke meeuwen,
Die krijschend schreeuwen.

'k Hervind mij zelven; - toch was 't mij goed die zangen
Nog weer te hooren, peinzend op de kruinen
Van mijne duinen. -

Nov. '78.
ANT. L. DE ROP.

't Moge den lezer goedgunstig stemmen te weten, dat deze coupletten geschreven zijn in het antieke metrum, gebezigd door David van Lennep in zijn gedicht: ‘Wenschen;’ - waarop ik vriendschappelijk werd gewezen door des dichters hooggeachten zoon Mr. W.W. van Lennep, wien ik daarvoor openlijk dank betuig.

Als de heer Busken Huet, in zijn opstel over ‘Cornelis van Lennep en de zijnen’ zegt: ‘Zoodat, bij het aanbreken der nieuwe eeuw, Staring en D.J. van Lennep de eenige dichters waren die vruchten dragen zouden voor de toekomst: deze meer als toon- de andere bij voorkeur als beeldend kunstenaar,’ -

moet het wel bevreemding wekken, dat in geen onzer bloemlezingen bovengenoemd ‘Wenschen’ werd opgenomen.

De meerdere bekendheid er van zou, mijns bedunkens, niet alleen Huet's uitspraak met een bondig bewijs rechtvaardigen; maar tevens een edel wapen zijn in de hand van hen, die beweren, dat onze Letterkunde er niet anders dan bij winnen kan, zoo zij - bij de haar meer geëigende dichtvormen, - ook die der Ouden wilde inburgeren.

D.R.

Bibliographisch album.

‘Nette’ menschen, door Jan Holland, schrijver van ‘Darwinia’. Te Deventer, bij W. Hulscher GJzn.

De jongste[1] pennevrucht van ‘Jan Holland’, waarvan de titel hierboven staat, heeft niet meer noodig bekend gemaakt te worden. Onder de rubriek: ‘Boeken der vorige maand’ werd er onmiddellijk na de uitgave de aandacht op gevestigd. Sedert werd het werk veel gelezen. Een tweede druk verscheen er voor eenigen tijd reeds van. In onderscheiden dagbladen en tijdschriften werd er eene beoordeeling van gegeven. Hun oordeel er over was even verschillend als dat wat gij in den kring uwer vrienden en kennissen, voor zoover zij tot het lezend publiek behooren, er over kondt vernemen. Van dezen hebben sommigen niets dan lof voor den geestigen schrijver, dien zij met volle instemming den geeselriem zien voeren, waarmeê hij naar alle zijden welverdiende striemen uitdeelt. Anderen echter halen de schouders op en zijn met een goed- of afkeurend oordeel niet zoo aanstonds gereed. Daar zijn er ook die de lectuur ter nauwernood konden ten einde brengen; toch lazen zij door; daar was een booze demon in dat boek, die hen er toe dwong, totdat zij het, na de laatste bladzijde gelezen te hebben, met een gevoel van... ja, 't is niet te sterk gezegd: met een gevoel van walging van zich wierpen.

Daar is iets bevreemdends in zoo verschillende oordeelvellingen. Dit echter weegt op tegen een even bevreemdend feit: dit boek, door ‘Jan Holland’ geschreven - en wij weten wie ‘Jan Holland’ is - heeft een vaste plaats gekregen op de boekuitstallingen aan de spoorwegstations; het kan gerekend worden onder de gelief koosde spoorweglectuur, wier gehalte ons immers bekend is. Dit feit moet, dunkt mij, ‘Jan Holland’ zelven een en ander te denken geven.

Wat is het voor een boek?

1 Bij het afdrukken dezes alreeds niet meer de jongste.

Één karaktertrek er van treedt al aanstonds op den voorgrond. 't Wil gerekend worden tot het komieke genre. Als zoodanig ‘meldt het zich aan’. Men behoeft er geen oogenblik over in twijfel te wezen. Geheel de vorm waarin het geschreven werd, duidt het aan. De opschriften der verschillende hoofdstukken bewijzen het. Geef maar eenvoudig acht op de namen die er in voorkomen: den naam van den held ‘Hermanus Soepel’, dien van meester ‘Weetje’, van ‘Stoomer’ den repetitor, van den strijdlustigen dominee ‘Langzwaard’, van ‘Caféophile’ den kapper, van den studentenhospes ‘Slokop’ en ‘Omikron’ den professer in 't Grieksch, van den liederlijken ‘Zwijner’, van de liberale kiesvereeniging: ‘Steeds vooruit, maar tot hiertoe en niet verder’ en de illiberale: ‘de Uil die best in 't donker ziet’, van den *panier percé* baron ‘Lammergier’, van den makelaar ‘Percent’, van de familles die de *diners* en *soupers* van Soepel frequenteeren: de ‘Mossels’, de ‘Slakken’, de ‘Alikruiken’ en de heeren ‘Snoek’ en ‘Paling’, van de villa ‘Schuilrust’, door een grappenmaker zoo gemakkelijk in ‘Schurkrust’ te veranderen, waar de held ten slotte, met zijn in allerlei schurkerijen saamgegaarde penningen, zijn nietswaardig bestaan gaat verbergen - niet waar? 't is duidelijk, dat het een grappig boek is, en alvast zij het ter loops gezegd, een satyriek boek blijkt het evenzeer te zijn.

Nu moet men wel van dit alles den indruk ontvangen, dat ons hier een en ander wordt opgedischt wat aan het *laag-komische* raakt. Bij de lectuur zal men telken oogenblik in dien indruk bevestigd worden. Op zich zelf is daarin geen reden tot een vonnis in volstrekt afkeurenden zin. Ook dit genre heeft recht van bestaan, al is er fijner scherts, die velen meer zal behagen. Ook dit genre is meermalen met bijzondere virtuositeit beoefend. Voelt menigeen zich meer aangetrokken tot datgene wat geestig, dan tot wat enkel koddig is, op zijn tijd kan ook het laag-komische, het *burlesque* zelfs, ons smaken en voor 't oogenblik een gullen hartelijken lach te voorschijn roepen. Er is dan ook niet anders dan zulk een lach bedoeld. Wie voor den indruk van wat eenvoudig lachverwekkend is, niet vatbaar mocht wezen, heeft misschien reden om zich zelven af te vragen of de gezondheid van zijn geestelijken mensch niet een of ander te wenschen overlaat. Met dat al zou 't bevreemdend zijn, indien ‘Jan Holland’ een boek van omstreeks 300 bladzijden had geschreven, waarvan niet anders viel te zeggen als: 't is *bas-comique*.

Hier en daar echter komt, gelijk te verwachten was, ‘*wit*’ voor den dag van beter gehalte. Niet zoo dikwijs als men zou wenschen, maar toch - er is menige geestige bladzijde in dit boek. In de persiflage is Jan Holland nu en dan meester. Is niet de titel reeds geestig gevonden? ‘Nette’ menschen - wilt gij weten wat een ‘net’ mensch is?

Het is een mensch die ‘net’ is als de groote meerderheid. Een mensch, die er geen oogenblik aan denkt om anders te handelen dan de anderen hem voordoen - die ‘net’ doet als zij. Een mensch, in wien 't niet opkomt om op eenig punt eene zelfstandige meening te koesteren, - die ‘net’ denkt wat zekere erkende autoriteiten hem voorzeggen, die wantrouwen koestert tegen allen, die niet ‘net’ streven naar 'tgeen de tijdgeest en de mode voorschrijven, die een welgemeenden afschuw heeft van alles, wat het hoofd verheft boven 't waterpas van den poel der liberale zelfzucht....

‘Zoo 'n man is een “net” mensch’.

‘'t Woord “net” beteekent dan ook 'tgeen in orde en gelid staat, - wat zich in het geheel weet te voegen en te schikken. Toegepast op een menschelijk wezen: wie gereed en bij machte is om zijne persoonlijkheid, zijne individualiteit bij alle voorkomende omstandigheden aan de denkwijs der meerderheid op te offeren.’

Van dat soort van menschen wordt ons dan hier de type geteekend. Ze is niet fijn gepenseeld. De teekening is ruw, plomp; de kleuren zijn hard; de lijnen hier en daar zelfs misteekend. Men zou zeggen, daar zijn ‘nette’ menschen in overvloed, die volstrekt geen schurken zijn, als deze Soepel, en toch, wat echte zedelijkheid betreft, niet hooger staan dan hij. Men zou het belangwekkender kunnen vinden, indien van dezen eene type ontvangen ware, wat - 't is waar - een mate van talent zou vereischen, waarover ‘Jan Holland’ niet schijnt te kunnen beschikken. Misschien ook - en dit was met schrijver dezes het geval - misschien ook wist men niet dat onze taal of ons spraakgebruik dat adjectief ‘net’ in den ruimen zin kende, waarin het hier gebezigd wordt. Maar dan heeft ‘Jan Holland’ het woord geschapen, het althans eene beteekenis gegeven die er, dunkt mij, voortaan onafscheidelijk aan verbonden is, en onmiddellijk aan een bepaalde soort van menschen doet denken. Hierin steekt geen geringe verdienste. Wordt in 't vervolg van ‘nette’ menschen gesproken, dan zal men weten wat er meê bedoeld wordt en er liefst niet toe gerekend worden. Jammér alleen, dat bij eene teekening, als hier

ons geleverd wordt, er veel minder toe gerekend zullen worden, dan er werkelijk toe behooren, en vooral, veel te weinigen reden zullen vinden, om er zich zelven onder te rangschikken.

Er zouden eigenaardige bezwaren aan verbonden zijn, indien ik eene vergelijking wilde maken tusschen de bladzijden, die van minder of van meerder geest getuigen. Wat zou het baten, indien ik de geschiedenis der minnebrieven op blz. 43 vv. bijv. vermakelijk, de uiteenzetting van het verschil tusschen student-zijn èn student-zijn op blz. 92 aardig, Soepel's bezoek bij Slokop en bij den pedel van den academischen senaat op blz. 152-54 geestig, het daarop volgende bij den professer daarentegen laf oordeelde? Misschien is in zulk een oordeel iets, veel subjectiefs. Van Jan Holland zijn wij niet gewoon, dat hij er zich toe zet om een boek te schrijven, dat men enkel vermakelijk of niet vermakelijk, min of meer aardig, min of meer geestig kan vinden. Hij beoefent niet *l'art pour l'art*, en allerminst is het er hem enkel om te doen, zijnen lezers een vroolijk oogenblik te bezorgen. Zijne werken behooren niet tot de ‘komische Erscheinungen’ - om met Dr. F.W. Ebeling in zijne ‘Geschichte der komischen Litteratur in Deutschland’ te spreken, wiens barbaarsch duitsch ik hier om der aardigheid wille moge inlasschen - niet tot de ‘komische Erscheinungen in tendenzloser Seinsart oder identischer Objectivität: - Hervorbringungen, welche zwar häufig eine historische Besonderkeit wählten, von einen concretum oder concret Gedachten ausgingen und das Moment des Praktischen, Anwendbaren in sie aufnahmen, indem nichts weiter nach dem Dasein, Anderssein oder Niehtsein derselben fragend, sondern sich in völliger Freiheit zu ihnen oder richtiger von ihnen verhaltend, das Anwendbare als unbedingte, platterdings unbestimmbare Nebensächlichkeit betrachteten; folglich im Erfassen und Gestalten des Heitern und Lächerlichen eine abgeschlossene, unabhängige, sich selbst genügende Existenz finden.’ Jan Holland's geschriften behooren tot eene andere afdeeling van het komische genre, waarvan dezelfde auteur - ik mag nu den geheelen volzin op dezelfde leest als de vorige geschoeid, en waarin van Dualität, van eene Kategorie der tendenziösen Modalität, enz. sprake is, niet aanhalen, doch bepaal mij tot het slot - waarvan die auteur zegt: ‘ihre komische Erscheinung hat antikomische Bedeutung, ihr komischer *An*klang strebt ernstem *Aus*klange zu; die Komik ist sich mithin nicht absolut selbst genug.’

Korter gezegd: Jan Holland schrijft niet enkel om te vermaken, maar om te leeren en nut te stichten. Zijne geschriften hebben een *tendenz*. Wat beoogt hij met dit boek?

De vraag ligt voor de hand en schijnbaar het antwoord gereed. Duidt de titel het niet aan? Maar in het boek komt veel meer voor dan door den titel wordt vermeld. Het handelt over allerlei. Het persifleert van alles. Het is eene doorgaande satyre op... ja, waarop niet? Menigmaal welverdiend, voorzeker! Dikwijls zeer van pas! Is er niet veel waars in de teekening der academische toestanden, hoe overdreven zij moge zijn? Van de inrichting onzer hoogere burgerscholen, hoezeer ook gechargeerd? Van zekere moderne theologie, hoe eenzijdig ook voorgesteld? Wordt niet over menige verkeerdheid de staf gebroken, over menige, die wij wel is waar sedert lang reeds erkenden, maar nog altijd bestendigden? Worden niet diep-onzedelijke toestanden ons voor oogen gehouden, onverbloemd, zonder eenige verschooning, die wij, al zijn ze sterk, te sterk gekleurd, niet kunnen loochenen? Is de schildering der verkiezing in Laagwater, die gij zóó wellicht onmogelijk noemt, ondanks haar ongerijmdheid, niet naar het leven?

En toch....!

Toch is dit boek in zijn geheel niet te redden.

Daar zijn bladzijden in, wier onaangename indruk u bijblijft, en van wat er overigens in moge te genieten zijn, het genot u bederft. De brief van Zwijner, waarin hij verhaalt, hoe de dronken-gemaakte Soepel voor den lijdenden Jezus speelt in een kring van liederlijke studenten, is niet te rechtvaardigen. Dat tooneel is stuitend en walgelijk. Indien bij uitzondering zoo iets mogelijk mocht zijn, wat wordt door zulk eene teekening gekarakteriseerd? Wat anders dan een enkel persoon? En dan vragen wij: *à quoi bon?* - De aanneming van Janus tot lidmaat der Hervormde kerk, het examen van dezen Soepel Jr. en van Simpel, met de wijze waarop zij zich welslagen verzekeren, is een *kors d'oeuvre;* zulke teekeningen bewijzen niets, omdat zij te veel willen bewijzen. - De avondlectuur ten huize van Soepel, als Pietje uit het Hooglied voorleest, behoort tot de bladzijden, die den aftrek van het boek bij zekere klasse van spoorwegreizigers verklaren; zulk eene schildering raakt geen wit, maar streeft haar doel voorbij. En de manier waarop Soepel over den dood zijner vrouw spreekt en verhaalt wat er bij voorviel, is daarom

dubbel hinderlijk, omdat hij zelf een en ander boekt. Dergelijken *détails* kleeft de hoofdfout aan, die der teekening van den hoofdpersoon kan verweten worden, dat uitzonderingen worden *gegeneraliseerd*. Ze ontstemmen den lezer en doen den auteur zijn doel missen. Ze drukken op het boek het merk der onwaarheid en overstemmen wat er waars in wordt uitgesproken.

Ze ontstemmen den lezer. Tot op zekere hoogte en in zeker opzicht wordt zulk eene uitwerking door de satyre beoogd. Maar als zij haar doel bereikt, is de ontstemming van gansch anderen aard. Zij bezorgt u een onaangenaam gevoel, als zij uwe dwaasheden en zonden u onthult en ze n in al haar naaktheid, haar dwaasheid en armzaligheid vertoont. Het wapen van haar spot treft u, als het gevoerd wordt door toorn en verontwaardiging, die getuigen van brandende liefde voor het ideaal. Zóó u te treffen, heeft zij gewild. Maar wanneer het wapen der satyre door iets anders wordt gehanteerd, treft het eer hem die 't voert, dan hen op wie 't gemunt was, en indien het anderen raakt, dán hen, die hun wapens mede zouden willen scherpen, doch met droefheid bemerken dat de goede kameraad op wien zij gerekend hadden, vecht.... tegen windmolens of in blinde woede om zich heen slaat, terwijl niemand weet waarvoor hij eigenlijk strijdt. De zaak is, dat uit dit boek niet zoozeer toorn en verontwaardiging spreekt. Iets anders, wat ons - waarom het verheeld, daar wij immers weten wie Jan Holland is? - met weemoed doet denken aan zeker boek over de Christelijke liefde. Wrevel en bitterheid spreken er uit. En deze hebben hem eene *chronique scandaleuse* onzer maatschappelijke toestanden doen leveren in plaats van eene *satyre;* voedsel doen geven aan den geest van *dénigrement*, in plaats van het verlangen naar iets beters te wekken; hem zijn kracht doen zoeken in het *vulgaire* en *triviale*, meer dan in het besef van wat edel en hoog is. Zij hebben gemaakt dat hij een werk in het licht heeft gegeven, dat niet anders is dan een *pamflet* van aanzienlijken omvang en hem ten slotte koren doen bezorgen op den molen van lieden, wier maat Jan Holland niet wil zijn.

Geen andere verklaring weet ik voor de gebreken van Jan Holland's werk. Is er bovendien eene andere mogelijk voor de in het oog vallende slordigheid, waardoor het, wat den vorm betreft, gekenmerkt wordt? Wrevel en bitterheid doen licht de kalmte van geest en klaarheid van blik verliezen, om een werk op touw te zetten, dat eenigs-

zins aan de eischen van een kunststuk zal voldoen. Bezielen zij den auteur, dan moest hij in de hoogste mate over die zelfbeheersching kunnen beschikken, welke immer den kunstenaar eigen moet zijn, zal zijn werk als kunstwerk niet mislukken. In dit opzicht schiet dit boek in veel te kort. Hoe gewrongen en onbeholpen is geheel de samenstelling er van! Leg het een snaast ‘Gulliver's reizen’, die, althans wat de eerste gedeelten betreft, een kunstwerk zijn, dat u doet genieten, ook al gaat de satyre voor u verloren en u dwingt te vergeten, dat gij u in eene wereld der verdichting bevindt! Jan Holland schrijft een boek, dat eigenlijk het dagboek van Hermanus Soepel is, dat weder door meester Weetje wordt uitgegeven. Met eenige zorgzaamheid is deze ingewikkelde gang van zaken vol te houden, maar die zorgvuldigheid ontbreekt. De schrijver heeft zich den tijd niet gegund, om zich in zijn eigen *fictie* voldoende in te denken, en zoo ontstaat soms eene verwonderlijke verwarring. Reeds is 't geen gelukkige gedachte, Soepel zich zelven te laten teekenen als een ‘net’ mensch. Hij schrijft daardoor telkens zóó over zich zelven, als blijkbaar Jan Holland over hem oordeelt en wil dat anderen over hem oordeelen zullen. Als Ds. Langzwaard heeft beweerd, dat ‘het zoogenaamd Chistendom eigenlijk niet anders dan een gemoderniseerd Jodendom is’, stuit dit Soepel tegen de borst: ‘Want’, schrijft hij, ‘hoewel ik als Amsterdammer heel goed in de gelegenheid was geweest om te weten, dat deze qualificatie van 't Christendom volkomen bevestigd wordt door den handel en wandel van de netste Christenen, heb ik toch dezen karaktertrek uit de hoofdstad meêgebracht, dat ik verduiveld het land heb aan de smousen. - *Wat in karakter en denkwijze het naast verwant is, zegt men, draagt elkander den felsten haat toe*’ (blz. 13).

Bij eenig nadenken ziet men in, dat Soepel zelf de cursieve woorden nooit kan geschreven hebben; 't is een hatelijkheid van Jan Holland aan zijn adres.

Soepel spreekt in zijn dagboek tot zich zelven aldus: ‘Wel beschouwd zijt gij bij al uw netheid zoo gevoelig als een teeder meisje. Dat is te zeggen: gij schreit niet om allerlei kleinigheden, die uwe koude kleeren niet raken, als daar zijn: het lijden van andere menschen door kou en honger, dood en ziekte, misdaden en rampen. Neen, dat alles behoort tot de dwaze philanthropie, die zich zelfs over 't lot der stomme dieren ontfermt. Maar als

iets mij zelven, Hermanus Soepel, raakt, dan heb ik wel degelijk gevoel' (blz. 224).

Ik twijfel of iemand ooit iets dergelijks van zich zelven zal getuigen.

De slordigheden van dezen aard zijn velen.

Soms is het volstrekt niet te bepalen, wanneer Soepel zijn dagboek schrijft, en heerscht er een volslagen verwarring van tijd in. Hij begint met iets te verhalen, wat den *vorigen* avond is voorgevallen, en in één adem vertelt hij, wat de *volgende* dagen gebeurt. Men zie blz. 65 en blz. 203 bijv. met wat er op volgt. En 't is verwonderlijk, hoe goed hij alles onthoudt, en, wat anderen bij zich zelven spreken en denken zelfs, verstaat. Bovendien vindt men den eigenaardigen blik, dien Jan Holland op de zaken heeft bij Soepel en den toon waarop hij dezen er over laat spreken, overal terug in wat anderen zeggen of in brieven schrijven, het moge de baron van Bommel of Pietje of Zwijner of Janus zijn. Zelfs de goede moeder Soepel zelve schrijft aan haar kind: 'Ons lieve Heer heeft in geen land meer schik dan in Nederland. Of heeft bij de Spanjaarden en de Engelschen en de Franschen niet altijd danig op hun kop gegeven, als zij Nederland aanrandden? En heeft hij den loop der natuur niet meermalen ter wille van Nederland gewijzigd? Zoo veel hebt gij toch ook wel van de vaderlandsche geschiedenis geleerd, dat ge dit weet. Maar men zegt dat het jonge geslacht dit alles geheel vergeet. Dat moet zoo niet zijn. Me dunkt, wanneer we even als onze voorouders nog vast overtuigd waren van 't "God met ons", zouden we niet zoo flauw en lamlendig wezen; want dat denkbeeld geeft moed en kracht. Doch ik wil mij niet in de politiek verdiepen, - daar is uw pa beter in thuis, die ze in cijferschrift uit de effectenlijst bestudeert' (blz. 51).

Jan Holland laat haar hier zijn gedachten schrijven in Soepel's straatidioom, dat allerminst bij de figuur van moeder Soepel - de arme! - voegt.

Soms vergeet de schrijver zijne fictie geheel en al. Men zie bijv. op blz. 82, waar hij Soepel iets laat mompelen, en op blz. 262 de noot van meester Weetje, waarin Jan Holland zich tegen mogelijke verrekening dekt, terwijl toch Soepel en Percent als 'deskundigen' worden voorgesteld. Slordigheden, als ik er enkele aanstipte, komen in menigte voor. 't Is echter een te verdrietig werk, alles hier te

doen afdrukken, waarvan ik, zooals mijn plicht mij voorschreef, bij de lezing aanteekening hield. Genoeg meen ik te hebben aangewezen, om mijn oordeel over Jan Holland's boek aldus te mogen saamvatten: het is ondanks alles wat daarin van talent getuigt, een mislukt werk, geschreven door een verdwaald talent.

J. VAN LOENEN MARTINET.

Prof. Carl Reclam, Levensregelen. Ernst en luim uit de gezondheidsleer, door Dr. S. Sr. Coronel. Nijmegen, bij Blomhert en Timmerman, 1878.

De ontelbare fouten in den leefregel, waaraan de meeste menschen - niet alleen de weinig ontwikkelden - zich dag aan dag schuldig maken, de verkeerde begrippen, die zij meestal over de levensverrichtingen van het menschelijk lichaam hebben, maken populaire geschriften over gezondheidsleer geenszins overbodig. Telkens moet de aandacht van het publiek op dit onderwerp worden gevestigd; in verschillenden, liefst altijd in een aangenamen vorm, moet het met de waarheden worden bekend gemaakt, welker betrachting op 's menschen welbevinden en levensduur van zoo grooten invloed zijn en welker verwaarloozing onvermijdelijk een bron wordt van ongemak of ziekte. Geen dikke, langdradige boeken zullen het meest geschikt zijn om gezondheidslessen te helpen verspreiden, maar veeleer kortere geschriften, in niet te lange hoofdstukken afgedeeld, onderhoudend en geestig geschreven, opdat de waarheden, welker verspreiding de schrijver beoogt, gemakkelijk worden opgenomen en bewaard.

Aan deze eischen voldoen de levensregelen van den gunstig bekenden hoogleeraar Reclam ten volle. Op ongedwongen, nu eens ernstigen, dan weder luimigen toon, deelt hij zijne lessen uit omtrent hetgeen men behoort te doen of na te laten om vroolijk, gezond en gelukkig te leven.

Het boekje werd voor Nederland bewerkt door Dr. Coronel, die aan de lezers van ‘de Gids’ sedert jaren door menig degelijk opstel wel bekend is en van wien het dus onnoodig is te zeggen dat hij voor de taak, welke hij ondernam, goed berekend is. De woorden

op den titel: ‘voor Nederland bewerkt’, zijn geen ijdele klanken; het boekje is inderdaad, met het oog op nederlandsche toestanden en nederlandsche wetgeving, geheel omgewerkt en heeft daarbij, naar ons voorkwam, niet verloren. Dr. C. zegt in zijne korte voorrede: ‘Terwijl ik getracht heb den aangenamen verhaaltrant en de afwisseling van ernst en luim van het oorspronkelijke te behouden, heb ik de meeste hoofdstukken bekort. De ruimte daardoor ontstaan, heb ik aan de bespreking van andere onderwerpen ingeruimd, zoodat het geheel met zes hoofdstukken is vermeerderd.’

In het eerste hoofdstuk, getiteld: *Vrijwillige slavernij*, wordt gewezen op het voorbeeld van Engeland, waar het volk zich vrijwillig buigt onder een tal van wetten, welke bevordering der volksgezondheid ten doel hebben. De houding der bevolking van Nederland tegenover onze geneeskundige staatsregeling wordt daarna besproken en - niet geprezen. Met een sprekend voorbeeld wordt voorts aangetoond wat het volgen van een goeden leefregel kan uitwerken, om zelfs zwakke kinderen tot krachtige menschen te doen opgroeien. Twee portretten vertoonen denzelfden persoon op 23 en op 53jarigen leeftijd; het eerste portret stelt dien persoon als teringlijder voor, het tweede als een krachtigen, zwaargebouwden man. Gedachtig aan de spreuk: ‘leeringen wekken, voorbeelden trekken’, heeft de schrijver het juiste middel aangegrepen, om de aandacht van zijne lezers dadelijk voor goed op zijn geschrift te vestigen en hen tot verder lezen aan te sporen. Het boek vermeldt niet, misschien was het Dr. Coronel zelfs niet bekend, dat die portretten Prof. Reclam zelven voorstellen. Van hem kan dus gezegd worden wat niet van alle beoefenaars der gezondheidsleer gezegd kan worden, *qu'il prêche par son exemple*.

Het tweede hoofdstuk, een *vroolijk klaverblad*, handelt over honger, dorst en goeden eetlust, het derde, *goed bloed schenkt kracht*, over de verrichting en beteekenis van het bloed voor ons leven, het vierde, *een lesje in het eten*, over voeding, maaltijden, enz., terwijl het vijfde hoofdstuk, *de kunst om de maag te bederven*, nuttige wenken bevat ten opzichte van de noodzakelijke zorg voor den mond en de overige deelen van onze spijsverteringswerktuigen. *Hoe wij moeten wonen* leert ons het zesde hoofdstuk, terwijl in het zevende *een hoogst prozaïsch onderwerp* wordt behandeld, maar dat toch voor het welzijn van geheele bevolkingen van het hoogste gewicht is, de zorg namelijk

voor de verwijdering van vuil en voor het zuiver houden van den bodem, het water en de lucht.

Hoe steden en gedeelten van steden gebouwd moeten worden en welk een machtigen invloed de wijze, waarop dit geschiedt, op leven en sterven der bewoners heeft, leert het achtste hoofdstuk, *het leven en sterven in de steden. De eischen van ons toilet*, hoofdstuk negen, en *een kijkje in den spiegel*, hoofdstuk tien, bevatten kostbare wenken over huidcultuur en kleeding, terwijl in het elfde hoofdstuk, *hoe men zich een martelaar maakt*, menige nuttige wenk tot versterking van het zenuwstelsel wordt gegeven. Het verband tusschen *arbeid en gezondheid* wordt in het twaalfde hoofdstuk aangetoond, en eigenaardig volgt daarop hetgeen over rust na den arbeid en slaap en hetgeen daarbij in acht genomen moet worden, gezegd wordt in het dertiende hoofdstuk, *een slaperig onderwerp*. Daarbij volgen zeer belangrijke lessen over *de houding als oorzaak van ziekte* (hoofdstuk veertien), *de kinderkamers* (hoofdstuk vijftien) en *de school* (hoofdstuk zestien). In het zeventiende hoofdstuk, *naar buiten*, worden de nadeelen van het stadsleven en de voordeelen van het buitenleven uiteengezet, en ten slotte worden de lezers in het achttiende hoofdstuk, *een aanslag op onze gezondheid en onze beurs*, gewaarschuwd tegen de kwakzalverij, die onder allerlei gedaanten de wezenlijke en ingebeelde zieken geld afperst, zonder dat de wet bij machte is daartegen te waken.

Uit deze korte opsomming van de behandelde onderwerpen kan men zien dat het aan afwisseling niet ontbreekt; de onderhoudende wijze waarop elk onderwerp behandeld is, maakt dat men de ontelbare gezondheidslessen, die in het boekje verspreid zijn, gemakkelijk onthoudt. Wij wenschen het daarom in veler handen; dan zal het zeker nut stichten. Indien deze wensch vervuld wordt, zal een tweede druk noodig worden. Daarin kunnen dan enkele fouten of onduidelijke volzinnen, die wij onder het lezen aanteekenden, worden verbeterd. Zoo leest men op blz. 18: ‘De krachten van ons lichaam kunnen zich, als elke andere kracht, slechts zoo ontwikkelen, dat zij den grondslag van een stof uitmaken, die zij veranderen, en ten koste waarvan zij door krachtsuiting zich aan onze zintuigen kenbaar maken.’ Duidelijk is dit niet. De lezer die op blz. 31 leest: ‘De luiaard schuwt den eetlust’, zal vermoedelijk wel begrijpen dat die woorden het omgekeerde bedoelen van hetgeen zij uitdrukken, dat

namelijk *de eetlust den luiaard schuwt*. Wanneer op blz. 40 gesproken wordt van gemeste varkens, die onder de ruïnes van een bergval bedolven waren en nog 14-20 dagen na hun opgraven levend en opgewekt waren, dan rijst de vraag of de bedoeling niet is ‘toen zij 14-20 dagen na het ongeval werden opgegraven.’ Voor *Droschkenknol*, op blz. 70, leze men liever *sleepersknol*. Op blz. 73, waar van groene erwten- gesproken wordt, leest men dat thans de ‘petits poids’ in Frankrijk even algemeen zijn als braambessen, terwijl *petits pois* wordt bedoeld.

Doch genoeg; het ligt niet in onze bedoeling den goeden indruk weg te nemen, dien wij van de nederlandsche bewerking van Reclams levensregelen aan de lezers van deze bladzijden getracht hebben te geven. Zij die het boekje, dat zich ook door vorm, druk, papier en matigen prijs aanbeveelt, koopen, zal dit niet berouwen.

v. C.

De boeken der vorige maand.

Non ooquis sed convivis.

Den dichters de eereplaats.

En onder hen worde het eerst genoemd de *Jugenfreund* van Nicolaas Beets, de ‘Jonathan’ van vroeger dagen, de dichter Hasebroek, wiens vriendelijke muze, hartelijk als steeds, een zonnestraaltje kwam werpen in de grauwe donkere dagen voor Kerstmis, die dezen keer, als passend einde van een rampspoedig jaar, waarin veel geleden werd, al bijzonder grauw en somber en koud waren.

Vier jaren geleden gaf de heer Hasebroek een bloemlezing van zijn proza en poëzie onder den titel van *Dicht en Ondicht*.

Nu is het bekend, en Bilderdijk's voorbeeld kan het bewijzen, dat dichters nooit ‘sprokkelingen’, en ‘laatste sprokkelingen’ geven, of er komen nieuwe gedichten. Zoodra een dichter aan het catalogiseeren gaat, wordt de oude dichtgeest wakker door de herinnering aan de dagen der jeugd, toen frisch en vroolijk de phantasie hare droombeelden voor 't geloovend, hopend oog tooverde. Zoo is het ook den heer Hasebroek gegaan en een nieuwe verzenbundel van zijn hoofd en hart getiteld: *Sneeuwklokjes*, zag bij W.H. Kirberger te Amsterdam het licht.

‘Voor verreweg het grooter deel’, zegt de dichter, ‘is de daarin opgenomen poëzie het voortbrengsel van een enkel seizoen. Zij is met name de vrucht van een hoogst welkom bezoek der Muze, mij in den jongsten winter gedurende een gedwongen winterrust gebracht. Vandaar dan ook, dat de liederen, die hier klinken, meer aan het gezang van een in de hoogte over bosch en beemd luchtig daarheen zwevenden leeuwerik of zwaluw - men ziet, dat ik van zwanen, of arenden, en andere zulke koninklijke vogels meer, bescheidenlijk en voorzichtiglijk zwijge - denken doen. Ik meen echter, dat ik daarvoor geen verschooning heb te vragen. Men heeft te recht gezegd:

> Tout homme sachant voir peut dans son horizon
> Faire un voyage immense autour de sa maison.

Mocht men nu maar oordeelen, dat ik, op het reistochtje mijner fantasie, wel niet onmetelijk hoog opgestegen, maar toch ook niet al te dicht bij honk of al te laag bij den grond gebleven ben. Maar ik gevoel het: wenschen kunnen hier niet baten: de Muze moet van en voor zich zelve spreken. Ik beveel haar en mij aan de wel-

willendheid mijner lezers, en eindig deze korte mededeeling in de hoop, dat hun onthaal voor mijn schuchter uitkomende sneeuwklokjes geen barre, snijdende en doodende Maartsche vorst, maar eerder een vriendelijk koesterend Aprilzonnetje zijn moge!'

En 't eerste gedicht van den bundel kenschetst den inhoud:

''t Is winter, bar en kil, zelfs onder 't zonnegloren.
De aarde, als een doode, in wien het bloed tot ijs bevroos,
Ligt overtogen met een blanke wâ des doods,
En 't is als hield zij op aan 't leven te behooren.

Maar - schijn bedriegt. Natuur wordt nooit gansch levenloos.
Zie slechts! ginds door de sneeuw ziet ge een groen spruitje boren;
Straks steekt een sneeuwwit klokje er 't hoofdjen uit naar voren...
"'t Sneeuwklokje!" roept ge, en groet het welkom, als altoos!

Zóó in Natuur. Zóó in de Kunst. Ging zij ten grave,
In dezen wintertijd, de gaaf der poëzij?
Neen, in het dichterhart sterft nooit de melodij,
Noch in 't zanglievend hart 't verlangen naar haar gave.
Zijn daar nog harten, die voor 't zoet der dichtkunst slaan? -
Mijn hand biedt ze uit mijn hart dees tuil S n e e u w k l o k j e s aan.'

En als we nog een gedicht van dezen nieuwen bundel mogen aanhalen, dan zal het wel zeker dat zijn waarin aan Potgieter eere wordt toegebracht in 't gedicht *Na drie eeuwen*, dat een weerklank is van een van de schoonste, kernachtigste gedichten van den 'edelen bard':

'Hervormd Amsterdam, gij, gelukkige moeder
Der fiere gemeent' die u glansrijk herschiep!'
Wèl klonk dus de toon, nimmer vromer of vroeder,
Des edelen Bards, die uw beeld zich herriep.
Ja, 't was een vernieuwing, ja 't was een herschepping.
En niet in de Kerk, van de Kerk maar alleen;
Neen, hoogere vlucht, wijder vleugelenrepping
In Staat en in Raad, waar maar 't Godslicht verscheen.
Was Holland van d' aanvang een aadlaar geboren,
Als bleek uit zijn oog, uit zijn wiek, reeds in 't nest,
Toch zag 't van nabij nog de zonne niet gloren;
't Lag neêr met zijn vleuglen in banden geprest.
Maar nu, of nieuw leven den jeugdigen arend
Zijn kracht openbaarde, zijn gave ter vlucht,
Daar breidt hij zijn wieken en, hemelwaarts varend,
Daar stijgt hij omhoog als een pijl door de lucht.
Daar zweeft hij door d' ether van Westen tot Oosten,
En vliegt uit dat luchtrijk naar onder ten buit,
Laat nu door de stralen des keerkrings zich roosten.
Terwijl straks zijn vleugel op 't polenijs stuit.
Zoo, Holland, zoo steegt ge op de vleugelen van d'uchtend,
Die met de Hervorming uw zielsoog verrees,
Terwijl ge, geen machten der aarde meer duchtend,
Zelf steegt op den troon, dien uw Schutsmaagd u wees.

O glorie der Vaadren, door zeeën weêrschenen,
Door wolken, hun driekleur omzwevend, weêrkaatst,
Waar drongt gij niet door, en waar vloogt gij niet henen?
Wat kust, die gij niet door uw glans hebt verbaasd?
Is 't vreemd, dat penseelen in regenboog-vonken
Zich doopten, om tolken uws luisters te zijn?
Dat harpen van dichters van reizangen klonken,
Uw wondren verkondend van Newa tot Rijn?
Is 't vreemd, dat het Noordlijk Venedig den kunsten
Een onter van goud uit zijn koopgewin wijdt,
En rijk, als zijn zuster, door 's Handelsgods gunsten,
In 't rijk ook van 't Schoon om den palm met haar strijdt?
En gij, Amsterdam, schoon de laatste gekomen,
Gij, hoofdstad, dien naam waard, gij prijkt aan het hoofd!
Aan u brengen d'oogst aller kusten uw stroomen;
Aan u brengt al 't Zilver uw vloot, dat zij rooft.
Uw lof zingt een Vondel, een Hooft, een Van Baerle;
Uw glans in zijn verven, brengt Rembrandt aan 't licht:
Uw kroon blinkt van 't schoon van een Tesselschâ's paerle,
Uw eerzuil staat eeuwig op Muiden gesticht!
O heerlijk gevoel, van uw vaadren te stammen,
Te voelen hun bloed, dat ons de aadren doorbruist,
En zij 't niet hun vlam, toch een vonk hunner vlammen
Te voeden in 't hart waar hun adem in huist.
Dat dringt ons in 't Park, om uw Vondel verrezen,
De rozen te plukken, gegroeid aan zijn voet,
En daaruit de schoonste ten eerkrans te lezen,
Die heden uw Steêmaagd omlauweren moet.

Dit zijn schoone regels, die het hart goed doen, en die beter dan een lange beschrijving bewijzen dat dichters altijd jong blijven.

Onder de dichters, die hun kompleete gedichten hebben uitgegeven, en die deze uitgave zeker ook eens later zullen inkompleet maken door nieuwe sneeuwklokjes of herfstbloemen, behoort ook de heer Bernard ter Haar. Bij D.A. Thieme te 's Hage verschenen zijn ‘Komplete Werken’. Het eerste gedicht is natuurlijk de *St. Paulusrots*, dat 's dichter's naam overal in den lande bekend maakte nu 32 jaar geleden.

Dichters geven vaak den eersten stoot tot hervormingen, doordien ze de harten roeren, en tevens tot nadenken stemmen. Het is dan ook met dankbare vreugde, dat de heer ter Haar zich herinnert, dat zijn opwekking tot de Nederlanden in de *St. Paulusrots*, om de Javanen op minder zelfzuchtige wijze te behandelen, ingang gevonden heeft. Hij zong:

‘ô Bracht de vreemdling aan uw stranden,
ô Bracht de dankbre Europeaan -
Die thans met nooit verzaadbre handen
Blijft graven in uw ingewanden,
Die thans *Maleijer* en *Javaan*,
Om uit uw altijd vloeiende aderen
Zich vrucht en rijkdom op te gaderen,

In 't dienstbaar juk gekromd doet gaan -
In ruiling voor de ontvoerde schatten,
Zóó wijd om 't strand uw golven spatten,
U 't hoogre licht des geestes aan!'

Als noot bij dit gedicht, welks nieuwe uitgave wij dankbaar begroeten, schreef de dichter:

'Mocht ik mij toen reeds verheugen, dat kort nadat ik deze ontboezeming ter nederschreef, onderscheidene stemmen tot bevordering van hetzelfde doel zich hebben doen hooren, waarvan ik in diezelfde aanteekening nauwkeurig verslag heb gedaan, ik meen te veiliger deze thans te kunnen terughouden, daar het lot van den Javaan, beide wat zijne stoffelijke en bovenstoffelijke belangen betreft, zoowel op staatkundig als op kerkelijk gebied, bij toeneming algemeene belangstelling ingeboezemd en krachtdadiger bescherming gevonden heeft. Met te blijmoediger vertrouwen mag ik daarvan herhalen, wat ik voor drie-en-twintig jaren aan het slot dierzelfde aanteekening heb geschreven: Waar zóó vele stemmen gedurig luider zich verheffen, daar mogen wij verwachten, dat zij bij het edelste deel onzer natie, en ook bij de Hooge Regeering des Lands, gedurig meer weêrklank zullen vinden. *Nederland* zal de blaam niet op zich laten rusten en de beschuldiging logenstraffen, alsof het aan de vrees voor botsing met materieele belangen de hoogste belangen der menschheid en des Christendoms ten offer bracht. *Nederland* zal het gewicht van zijne taak en roeping gevoelen, om over die volken, welke de Voorzienigheid zelve onder onze voogdijschap gesteld heeft, met milder hand de zegeningen des Evangeliums te verspreiden, en eene nieuwe en schoone bladzijde voor de Geschiedenis van de opvoeding der menschheid te openen.'

Van den heer B. ter Haar Bzn., verscheen bij H.C.A. Thieme te Nijmegen een bundel *Grafbloemen uit den vreemde en van eigen Grond*.

Als motto van dit deel van proza en poëzy werd het woord van Paulus gekozen: Vertroost elkander met de vertroostingen, waarmede gij zelven door God vertroost zijt.' Vertalingen, voornamelijk van Duitsche dichters, moeten dien troost brengen, en velen zullen dit ook zeker doen voor hen, die nog met het geloof der gelukkige kinderjaren den stillen akker van Gods dooden, waar hun geliefden slapen, bezoeken.

De volgende regelen doen de geloovige, hoopvolle stemming kennen, waarin deze gedichten geschreven werden.

'Den levenden pleng uwe tranen!
Hun lijden en strijden duurt voort.
Vaak kunnen geen woorden het melden,
Wat wee hun den boezem doorboort.

Vaak dolen zij eenzaam, verlaten -
Al vloeit ook geen klacht uit hun mond -
De voetstappen zoekend der dierbren,
Die vroeg van hen scheidden, in 't rond.

Neen, leg op het graf uwer dooden
Geen loodzwaren, ijskouden steen,
Alsof met het uur van hun sterven
Voor hen alle blijdschap verdween.
Beplant het met bloemen, ten teeken
Van 't heil dat hun ziele geniet;
Al welken die bloemen, o troost u:
De bloem hunner vreugde welkt niet!

Waarom voor den dood dan gehuiverd,
Waarom dan zijne offers beklaagd?
Wij droomen, zij mochten ontwaken.
Voor h e n zijn de neev'len verjaagd,
Die hier onzen blik nog verduistren.
Zij leiden, van zondesmart vrij,
Een leven der heiligste liefde:
Zij leven, - de dooden zijn wij.'

In een andere stemming geschreven zijn de *Gedichten* van den heer H.C. Muller (Gebroeders Kraay, Amsterdam).

Niet conventioneel en zeker oorspronkelijk is de gedachte om de liefde toe te spreken als de patroon van een handelskantoor. Dit doet de waarschijnlijk jonge dichter echter met groote onversaagdheid. Hij roept uit:

'Amor, wat zijt gij een rare patroon,
Ik ben al zoo lang in de leer,
En toch wacht ik iedere maand op mijn loon
En krijg het maar niet van Mijnheer.

Gij zijt toch zoo rijk en uw zaak is zoo groot,
Geen wissel van u is precair,
Toch laat gij mij altijd in bitteren nood,
Toch blijf ik nog maar volontair.

En wist ik maar daadlijk een ander kantoor,
Waar eenig vooruitzicht bestaat,
O Amor, dan ging ik terstond er van door,
En zette mijn voeten op straat.

En gij, o patroon, heb gevoel voor mijn klacht -
Gij leeft als de rijkste bankier,
Gaat zomer en winter maar steeds op de jacht,
En zorgt voor uw eigen pleizier.

Ik bid u, verzoen mij, verzoen mij, patroon,
Of 'k ga van u heen morgen vroeg;
Zelfs ben ik tevreden met 't nederigst loon:
Eén blik van mijn liedje is genoeg.'

De heer Muller maakt gemakkelijk verzen, zijn gedichten zijn zoetvloeiend en vrij onschuldig, maar de kern, de gedachte ontbreekt nog te veel.

‘Des morgens, als het zonnetje schijnt,
Het zonnetje schijnt,
Het zonnetje schijnt,
Dan zit ik op mijne legersteê
Reeds overeind,
Reeds overeind.

En ben zoo wonderlijk te moe,
Zoo blij te moe,
Zoo vrij te moe,
En lach dan met een vroolijk gezicht
Het zonnetje toe,
Het zonnetje toe.

Het zonnetje lacht mij echter uit,
Mij echter uit,
Mij echter uit,
En roept mij, o zoo vriendelijk, toe:
Kom, stap er uit,
Kom, stap er uit.’

Laurier en Olijf is de titel van een bundel vertaalde en oorspronkelijke gedichten door H.W. Thoden van Velzen (Leeuwarden, A. Jongbloed).

‘Dit bundeltje’, zegt de schrijver, ‘bevat een bloemlezing van meerendeels kleine gedichten, over zeer verschillende onderwerpen. Slechts door een toeval, dat hier niet vermeld behoeft te worden, zijn zij vereenigd, gelijk meermalen geschiedt bij het vlechten van bloemkransen, die uit de meest verschillende soorten van Flora worden zaamgesteld.’

De *Laurier* is het symbool der ‘Krijgs- en zegezangen van Jong Germanje’ welke verschillende Duitsche dichters zijn nagezongen, en de ‘*Olijf*’ kenschetst de ‘herinneringen aan Italie’ welke den heer Thoden van Velzen zelven zijn bijgebleven.

Onder deze munt uit een liedje aan Catullus gewijd, waarin van rijmlooze verzen een gebruik is gemaakt dat aan Nieuwland en Bellamy doet denken.

‘In de straten van Verona,
In den omtrek der Arena,
Aan den oever der Adige,
Bij de trotsche monumenten
Van de vorsten della Scala,
Waar het standbeeld staat van Dante,
En het woonvertrek des dichters
Aan den hoek nog wordt gewezen,
Nergens heb ik bij mijn zoeken

't Beeld gevonden van Catullus,
Van den wijdvermaarden zanger
Van het bruiloftsfeest van Thetis,
Toen zij huwen ging met Peleus,
De godinne met een sterfling,
Toen aan 't feestmaal al de goden
Daalden van den berg Olympus,
Met geschenken voor de blijde
Jonggehuwden, schoone gaven,
De eene al schooner dan een andere.
Aan welk bruiloftsfeest van Thetis
Ook de Parcen zijn verschenen,
Die de deugden van Achilles
En zijn oorlogsroem bezongen.
Nergens vond ik 't beeld des dichters,
Wien Verona boven allen
Als haar burger moest vereeren,
Als den zanger, die het muschje
Van zijn meisje heeft bezongen,
Toen dat lieve dier gestorven
Neerlag in zijn kleine kistje,
En besproeid werd door de tranen
Van dat schoone lieve meisje.
Waarom heb ik niet het standbeeld
Van den ouden grooten dichter,
Van Catullus mogen vinden
Op uw markt, in een der straten,
Waar het vroeger werd gevonden?
Zijt gij dan geheel vergeten,
Dat de vorst der minnezangers
In uw muren werd geboren?
O Verona! O Verona!'

Wij mogen niet meer verzen aanhalen, opdat deze rubriek niet op een bloemlezing van verzen ga gelijken, anders haalden we zeker eenige gedichten aan van een vlaamschen broeder, den heer Adolf Burnaert, wiens *Schetsen en Beelden*, bij J. Vuylsteke en Ad. Hoste te Gent verschenen, zangerig zijn en veel talent verraden. Neemt al niet dadelijk voor hem in de wijze, waarop hij voor zijn liefde voor de muze zijner poëzie uitkomt, in het volgend gedichtje dat tot inleiding dient van zijn boek?

LIEFDE TOT MIJNE MUZE.

'Noem haar, noem haar wat ge wilt,
Ze is mijn uitverkoren';
Zeg dat zij mijn tijd verspilt,
Ze is mijn uitverkoren';
Lach maar om haar needrig lied,
Ze is mijn uitverkoren';
Uw minachting deert mij niet,
Ze is mijn uitverkoren';

Noem haar zelfs een arme sloor,
Die geen stem heeft of gehoor,
'k Heb heur uitverkoren.
'k Wil haar minnen 't leven lang,
Kussen voorhoofd, mond en wang
En haar gansch behooren.'

EEN GEZELLIGE AVOND IN EEN GELEERD GENOOTSCHAP *door iemand, wiens naam eerst in 't laatste bedrijf onder 't afsteken van vuurwerk aan 't licht komt*, is de kenschetsende titel van een nieuwe satire van den heer A.J. Vitringa (Deventer, W. Hulscher GJzn.).

Door de philanthropisch-geleerde maatschappij van 'Proefondervindelijke Godsdienstwetenschap' was voor de 35ste maal een prijsvraag uitgeschreven, over 'een proefondervindelijk onderzoek naar de vrijheid van 's menschen wil.' Het bestuur van het genootschap bestaat uit vijf moderne predikanten, namelijk: professor Klimmer, professor Timmer, Dominee Grimmer, Dominee Nimmer en Dominee Immer. De eerste vervult de hoofdrol in de discussies en is onfeilbaar, de tweede is zijn adjudant en schenker, de derde is de opposant, de vierde leest de ingekomen antwoorden voor, de vijfde zwijgt.

Nu wilde het toeval - of eigenlijk de wet van oorzaak en gevolg - dat op de vergadering, waarvan in dit boek verslag wordt uitgebracht, de vijf heeren zich bezig hielden met de beoordeeling van het laatste der ingezonden stukken, dat na de voorlezing bleek geschreven te zijn door Jan Holland.

Hij had tot spreuk zijner verhandeling de volgende regels gekozen:

't Geleerde Clubgeest-relletje
En 't oud genootschap-spelletje,
Die nekken in ons lieve land
Bij menigeen 't gezond verstand.

De ondeugende schrijver leverde in dat stuk een scherpe, spottende critiek van de moderne leer met haar determinisme, en zijn verhandeling, die telkens meer en meer den toorn had opgewekt der vijf heeren, was verworpen als een onvoldoend antwoord, o.a. omdat hij nergens aanhalingen bezigde van tegenwoordige professoren en autoriteiten, en omdat de vorm der verhandeling meestal afdaalt tot die van een familiaar praatje.

Die laatste eigenschap maakt dat de jury van lezers het natuurlijk verkiezen zal.

De strekking van de vermakelijke satire leert men het best kennen uit de ernstige en treffende slotwoorden van de afgekeurde verhandeling:

'De consequente redeneering des verstands brengt mij tot één van twee uitersten:

òf om alles, wat ik denk, wil en doe, te zetten op rekening van den oppermachtigen wil van een hooger wezen (praedestinatie);

òf om alles, wat ik denk, wil en doe, als een gevolg aan te nemen van de wet der oorzaken en gevolgen (determinisme);

maar ik *wil* nu eenmaal geen gehoor geven aan deze beide uiterste consequenties van het geloovige of ongeloovige verstand. Ik *wil* dat in tijd en ruimte beperkte redeneervermogen wantrouwen. Ik *wil* liever hooren naar de stem van geweten, gemoed en gezond verstand of menschelijke natuur, die om strijd roepen: laat u niet in de sofismen van 't verstand vangen, gij hebt inderdaad een vrijen wil. Al is 't *gemakkelijker* met dat verstand mee te gaan, doe het niet. Geloof aan uwe menschenwaarde, die tegen de wet van oorzaak en gevolg worstelt en haar meermalen weet te boven te komen! - En - blijft gij de mogelijkheid hiervan betwijfelen - welnu: 't is schoon en den mensch waardig er naar te hebben gestreefd. Durft gij, tegen de stem van uw geweten in, vol te houden: vrijheid is slechts een ideaal, - kom, doe, alsof gij reeds in 't rijk der idealen leefdet en begraaf uwe ziel niet in de donkere mijngangen van het philosofische en theologische materialisme!'

Reisindrukken uit West-Indië is de titel eener brochure, dezer dagen bij A. van Oosterzee te Amsterdam uitgekomen, en waarin Mr A. Heemskerk het resultaat van eigen onderzoek naar den staat van zaken in Suriname en Engelsch Guyana mededeelt. Misschien heeft de schrijver zelf bezwaar tegen deze omschrijving van zijn boekje: meer te geven dan reisindrukken heeft hij niet gewild, voor meer dan reisindrukken wil hij niet aansprakelijk zijn. Maar men zal moeten toegeven dat hij een goed opmerker is, die nog wat anders geeft dan 'tgeen men doorgaans in reisbeschrijvingen vindt. Oud en welbekend is de moraal die uit deze mededeelingen spreekt; zij verdient er niet minder om te worden gepredikt. Aan de overzijde van den Atlantischen Oceaan bezit Nederland eene kolonie, viermaal zoo groot als het zelf is en bijna ongeloofelijk vruchtbaar, maar die sedert de afschaffing der slavernij al meer en meer een lastpost voor de schatkist is geworden, zonder daarom de particulieren rijk te maken. Nu herinneren wij ons dat er nederlandsche staatslieden zijn, die niet veel ophebben met zulke bezwarende luxeartikelen als een geldkostende kolonie, vooral niet in *Hard Times* als die wij beleven. Uitnemend actueel dunkt ons dus deze brochure, waar een ooggetuige met allerlei nieuwe bijzonderheden komt aantoonen, dat er nog wel wat anders te doen overschiet om dien lastpost uit onze begrooting te lichten, dan afstand der kolonie tegen een matige vergoeding. Daartoe wijst Mr. Heemskerk op den toestand van Demerary, welke veel minder vruchtbare kolonie uit even

groot verval als Suriname tot een hoogen trap van bloei is opgekweekt, enkel en alleen door onbekrompen bevordering van immigratie uit Britsch-Indië. ‘Wel verre van een jaarlijksche subsidie te behoeven, is de kolonie thans in staat, in rentebetaling en snelle aflossing der door het moederland ten nutte der immigratie uit Azië gegarandeerde leeningen zelve te voorzien’, blz. 39.

Welk een aangenaam vooruitzicht voor den Nederlandschen Minister van Koloniën, die het eerst den goeden weg is opgegaan door de immigratie ook in Suriname krachtig te bevorderen!

Een bundel dagbladcorrespondenties uit Brussel aan het Indische blad geschreven, waarvan de heer Busken Huet hoofdredacteur is, verscheen bij W.C. de Graaff te Haarlem.

Zulke dagbladcorrespondenties moeten al zeer geestige causeries zijn indien ze niet bitter zullen tegenvallen, tot een boek vereenigd, wanneer de gebeurtenissen vergeten zijn, die voor het oogenblik eenig belang gaven aan de los aaneengeregen paragrafen welke de laatste nieuwtjes melden.

De *Europesche Brieven* door Fantasio, zijn de eer van een herdruk, dunkt ons, niet bijzonder waardig, en de lectuur er van is vrij vervelend. Wat heeft men b.v. een paar jaar na dato aan dergelijke berichten, welke wij niet uitzoeken, maar bij het openslaan van het boek lezen:

> ‘De spoorwegramp op de amerikaansche Lake-Shorelijn is ontzettend geweest. Van 179 personen zijn er 100 gedood en 60 zwaar gekwetst. Maar 7 bleven geheel ongedeerd.
> De officieele enquête omtrent den schouwburgbrand te Brooklyn gewaagt van 356 slagtoffers. Een persoon, zekere heer Hesdra, verloor zijn vrouw, zijn kind, zijn moeder, en zijn schoonmoeder. Geen dier vier lijken is teruggevonden.
> Deze rampen behooren nog tot het oude jaar. Het nièuwe heeft zich - te Delhi en te Berlijn - onder gunstige voorteekenen geopend.
> Over het uitroepen van koningin Victoria tot keizerin van Indië, zwijg ik. Het eenige nieuws wat men daaromtrent uit Europa melden kan is, dat de koningin met haar kersverschen titel in den *Almanach de Gotha* van 1877 prijkt.
> Het Berlijnsche feest, ter herinnering aan den dag dat Keizer Wilhelm, zeventig jaren geleden, nog een kind zijnde, tot officier van het Pruisisch leger benoemd werd, heeft een aangenamen indruk gemaakt. De Kroonprins richtte, namens het leger, eene voortreffelijke toespraak tot zijn vader.’

De heer Busken Huet schijnt dit zelf eenigszins gevoeld te hebben, want vrij naief voor een hoofdredacteur, is de volgende aanbeveling van het werk van zijn correspondent:

Zijn wij menschen inderdaad zóó vergeetachtig? - moest ik, onder het doorlezen der losse bladen van dit geschrift, met schaamte vragen.

Hoe? Trokken in boeken, in dagbladen, nder oonze eigen oogen al die kleiner en grooter gebeurtenissen nog zoo kort geleden ons

voorbij, en was de indruk zóó vlugtig, dat heel die geschiedenis van gisteren, reeds heden ons uit het hoofd gegaan is?

Des te beter handelt Fantasio, die onderwijl zich den tijd kortte met voor eene Indische courant zijne Europesche indrukken op het papier te brengen, dat hij, tot verlevendiging van ons geheugen, een gedeelte dier overzigten bijeenverzameld ons aanbiedt.

'Ingespannen of bezield heeft de lektuur mij niet; alleen beziggehouden.'

Een nieuw verhaal van den heer R. Koopmans van Boekeren is uitgegeven door A.W. Sijthoff te Leiden. Den schrijver waren vele aanmerkingen gemaakt, vooral ook door dames, dat in zijn laatsten roman '*Aan den booze verkocht*' de hoofdpersonen zulke onmenschen waren 'dat een fatsoenlijk mensch, zelfs in zijne verbeelding, er niet meê in aanraking wilde komen.'

'En al is het nu', zegt de schrijver, dat er ook wel iets voor de verspreiding van zulke verhalen te zeggen is, ik wil het genre ditmaal niet verdedigen. Liever heb ik - en zietdaar den oorsprong van dezen roman verklaard - beproefd, nu ook eens een boek te schrijven, waarin niet zulke onfatsoenlijke booswichten worden afgeschilderd. Wel zal men in dezen roman ook kennis maken met zeer slechte menschen, maar hun slechtigheid is niet onfatsoenlijk, en wat een paar van de hoofdpersonen betreft, door hunne zwakheid zouden zij bijna onfatsoenlijk worden, maar het komt er niet toe; zij blijven staan *aan den rand des afgronds*.

Uit bovenstaande regelen ziet de geachte lezer, dat een auteur niet altijd zich met heftigheid verzet tegen een afkeurend oordeel over zijn werk.

'Als 't echter den recensent er om te doen is, gelijk te hebben, dan moet hij o, zoo voorzichtig zijn; want juist als mijnheer iets zegt, waartegen men niet opkomt, kan hij er zoo raar, zoo heel raar mee inloopen. Zoo kreeg ik dezer dagen in handen een deel van Huët's Nederlandsche Bellettrie, en vond daarin een opstel, waarin over Kappipo gehandeld wordt. Dat opstel eindigt aldus: Het geheele boekje is van het begin tot het einde eene bévue, en wie het koopt is bekocht.'

'Bekocht.... altijd moet er toch iets over negotie, over de dubbeltjes bij! Doch daar wil ik niets van zeggen. Ook wil ik niets inbrengen tegen het strenge vonnis van den heer Busken Huët. Integendeel, ik wil ronduit verklaren: Bij de uitgave van dat boekske heb ik mij vergist. Maar nu wou ik alleen maar vragen: Behoort dan zoo'n bévue wel thuis in Nederlandsche Bellettrie? Wel wat vreemd hé? Mij dunkt, men moest deze logica volgen: Of de schrijver van Kappipo heeft wel iets beters gegeven, dan genoemd

boekje, of hij deed het niet. Deed hij het wel, dan had men in de Nederlandsche Bellettrie dat betere kunnen bespreken; deed hij het niet, dan was het eenige, wat een fatsoenlijk criticus kon doen: zulk een schrijver totaal ignoreeren.'

Er is zoo veel goedhartigheid in deze voorrede, dat menigeen zich gedwongen zal gevoelen een boek ter hand te nemen, geschreven met het uitdrukkelijk doel, om geen 'onfatsoenlijke booswichten' ten tooneele te voeren.

De *Causerieën* door H.L. Berckenhof, bij Blomhert en Timmerman te Nijmegen uitgegeven, laten zich beter lezen dan de Brusselsche brieven of het nieuws van twee jaren geleden door Fantasio. Zij zijn in prettigen stijl geschreven, en handelen over kunst en letterkunde en allerlei zaken van blijvend belang.

Causerieën is echter een minder gelukkig gekozen titel, want de inhoud bestaat voor negen tienden uit 'een korte briefwisseling.'

Deze titel ware wellicht tevens aantrekkelijker geweest door nieuwer te zijn.

Door Dr. *T. Cannegieter*, hoogleeraar te Utrecht, is een boek geschreven genaamd: '*De zedelijkheid, haar wezen, grondslag en doel*.' (Groningen J.B. Wolters.) De inhoud van dit geschrift wordt door den hoogleeraar aldus aangeduid:

Toen, in Juli van 1876, mijne bestrijding der nuttigheidsleer van John Stuart Mill en prof. v.d. Wijck 't licht zag, hoopte ik dat zij meer discussie zou uitlokken dan tot dusver 't geval is geweest. Niemand heeft, naar 't schijnt, zich geroepen gevoeld om de veroordeelde theorie te verdedigen. Eensdeels heeft dit mij teleurgesteld. Maar anderdeels mag het mij eene reden tot blijdschap zijn. Immers in veler schatting is de nuttigheidsleer rechtvaardig veroordeeld. Zij zal zich niet op den duur kunnen handhaven. Het kwade wordt echter enkel door het goede overwonnen. Te recht wordt daarom van hen, die de nuttigheidsleer bestrijden, gevorderd dat zij een betere zedeleer verkondigen, die tot de ware ontwikkeling der menschheid grootere diensten kan bewijzen, dan de veroordeelde ooit vermocht. Ik wil beproeven aan die taak naar vermogen mede te arbeiden. Vandaar dit geschrift. Het moge, althans gedeeltelijk, geven, wat in mijne critiek van het utilisme uit den aard der zaak slechts aangestipt kon worden. 't Is voorzeker onnoodig dat het *onderwerp*, dat in dit boek wordt behandeld opzettelijk in de belangstelling van het denkend publiek worde aanbevolen.

Mochten de gedachten, die ik met bescheidenheid ter overweging aanbied, menigen lezer opwekken om ons te helpen het licht te

verspreiden, dat wij op het gebied des zedelijken levens zoo dringend behoeven.

Eéne opmerking nog, naar aanleiding van eene aanmerking.

Sommigen hebben zich geërgerd aan mijne stelling: ‘dogmen zijn als grondslag der zedeleer niet te vertrouwen’ (voorrede, Nuttigheidsleer). Zij vinden mijn antwoord in dit geschrift Even stellig als vroeger moet ik ook nu aan het dogme, als zoodanig, het hooge gezag ontzeggen, dat sommigen daaraan ook in de zedeleer willen toekennen.

Het ware uitgangspunt der zedeleer is het fondament der zedelijkheid zelve, het feit, dat vóór tal van eeuwen reeds zoo juist is aangewezen in het oude woord: ‘God schiep den mensch naar zijn beeld’ - een feit, dat in de volheid des tijds, heerlijker nog dan het oude Bijbelwoord kon doen denken, in de persoonlijkheid van Jezus Christus ten volle in 't licht is getreden.

Van de rechte waardeering van dat feit hangt, meen ik, voor de zedeleer, en gewis ook voor de zedelijkheid zelve, alles af.

Kome spoedig de tijd, waarin op 't gebied des zedelijken levens vooral 't beslissend woord zal gelden, wat reeds eeuwen geleden is gesproken: ‘weest gijlieden dan volmaakt, gelijk uw hemelsche Vader volmaakt is!’

Een boek dat zich in vele opzichten bij het vorige aansluit is: ‘*Het Godsdienstig, Zedelijk Leven der Christelijke Gemeente*’ (Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon), door Ds. H. Koekebakker Jr. Zijn vriend I.J. de Bussy, doopsgezind predikant te Amsterdam, leidde het in bij de lezers, en de schrijver toont in de voorrede de bedoeling aan, welke hij had bij het stellen van dit handboek bij het godsdienstonderwijs.

Hij zegt:

‘Het godsdienstig-zedelijk leven’. Bij dit opschrift zal het niemand verwonderen, dat ik met schroom deze schets onder de oogen van anderen breng. Anderen zijn zeker meer bevoegd die te geven dan ik. Te vergeefs zocht ik echter, wat mij voor den geest staat en waaraan wij bij het godsdienstonderwijs, naar ik meen, behoefte hebben. Van daar deze poging.

Bij 't godsdienstonderwijs toch zullen wij in korte trekken moeten samenvatten wat het godsdienstig-zedelijk leven is. Wij willen den geloovige, den Christen, doen kennen. Dit deel nu is vaak te veel met het historisch gedeelte van het onderwijs, bijv. de geschiedenis van het ontstaan van een Christendom en van Jezus' leven vermengd. Ook treedt het dikwijls geheel in de schaduw bij 't bestrijden van verouderde meeningen. Reville geeft bijv. eene ‘godsdienstleer’, maar doet denken, dat hij eenige verbeterde begrippen

over God, den mensch, de zonde, Christus enz. komt geven. De moderne richting schijnt dus eene nieuwe *leer*. Maronier gaf ook tot het bespreken dier zaken eene bruikbare handleiding in zijn ‘Christelijke godsdienst’. Ook hier vinden wij een verbeterde dogmatiek met historische beschrijving van Jezus' leven, prediking enz. Schim van der Loeff geeft in zijne godsdienstleer meer wat ik zoek. Ook hij onderwijst mij te veel allerlei, terwijl ook de volgorde mij niet geheel voldoet. Op dergelijke klippen kan ook mijne schets stranden. Verbeterd zal zij zeker kunnen worden. Ik zal tevreden zijn, indien men het de moeite waard acht mij met dat verbeteren te helpen.

Dus toch een soort dogmatiek? Inderdaad! Ik geloof, dat wij daartegen niets kunnen hebben, wanneer wij maar niet aan eene eigenlijke dogmatiek, eene kerkelijk gesanctioneerde kerkleer, denken. De vroegere geloofs- en zedeleer heeft toch blijvend recht van bestaan. Mijne grieve is juist, dat wij de oude geloofs- en zedeleer te veel behouden door den vorm waarin onze geloofs- en zedeleer niet past.

‘Wij hooren tegenwoordig dikwijls spreken van “belijdende gemeente” in tegenstelling met “belijdeniskerk”. Die gedachte moeten wij met kracht handhaven. Is er werkelijk eene belijdende gemeente, m.a.w. is er een geloofsleven werkzaam in de menschen-wereld, dan moeten wij beproeven dat geloofsleven te beschrijven. Ik heb daarbij het oog op hen, die ons onderwijs volgden en nu leden van de Christelijke Gemeente wenschen te worden. Vandaar de vorm van mijn boekje. Toch hoop ik dat ook anderen een zullen lezen en overdenken. Ook voor leden der gemeente is het bestemd.’

Door den emeritus-predikant J.N. Straatman, o.a. bekend door zijn studie over Paulus, is eene nieuwe historische studie verschenen over *de Gemeente van Rome, tijdens en onmiddelijk na het leven der Apostelen* (J.C. Loman Jr. Amsterdam). Het geschrift is opgedragen aan prof. A.D. Loman, die in zijne aankondiging van den ‘Paulus’ den wensch had uitgesproken dat de heer Straatman een leven van Jezus schrijven zou. De schrijver acht een zuiver historische levensbeschrijving van Jezus echter nog onmogelijk. ‘De vier Evangelien’, zegt de heer Straatman, ‘zijn tot dat doel schier geheel onbruikbaar. Zij dragen een overwegend dogmatisch karakter en teekenen ons een Jezus, die om als goddelijk Verlosser te kunnen optreden, bijkans alle menschelijke hoedanigheden en karaktertrekken heeft verloren’.

Om tot den Jezus der geschiedenis te komen acht de heer Straatman het noodig nog verder dan de apostelen te gaan en de ge-

schiedenis der oudste Christelijke kerk in zijne nasporingen op te nemen. Het geschrift dat hij prof. Loman aanbiedt is volgens zijne meening ‘een schrede op den waren weg’.

‘Voor alsnog’ zegt hij ‘moge de tijd voor dergelijke geschriften niet bijzonder geschikt schijnen te zijn, ik voor mij ben verzekerd, dat spoedig de dag zal komen, waarop de ontwikkelde en beschaafde Christenen behoefte zullen gevoelen om over het Christendom een klaar en zelfstandig oordeel te kunnen vellen, en alsdan zullen inzien, dat daartoe hun slechts een weg openstaat, namelijk die van grondige kennis der geschiedenis van den godsdienst, over welken de strijd onzer dagen loopt. Daarom verwacht ik voor de historische onderzoekingen op dit veld een tijdperk van nieuwen en krachtigen bloei, te meer nu eindelijk de godsdienstwetenschap, dank zij der nieuwe wet op het hooger onderwijs, uit de dienstbaarheid der kerk voor goed verlost is’.

Met deze woorden volkomen oneens is ongetwijfeld de ‘Oudpaedagoog’, die *Roland, Akademieleven, een kopy naar het Origineel*, heeft uitgegeven bij J.J.H. Kemmer te Utrecht.

‘Is de antipathie van het volk tegen de beginselen op de hoogere of lagere scholen ingeënt, zoo ongegrond en partijdig?’ vraagt hij. Waarom o.a. hebben zich ernstige bedenkingen geopperd tegen de materalistische leerwijze en leerboeken bij het onderwijs in de natuurkunde? tegen het vervangen der faculteit der *godgeleerdheid* door een cursus over *godsdienstwetenschap?*

Het eenig antwoord op alle deze ernstige vragen is: Men heeft het godsdienstig beginsel prijs gegeven aan den tijdgeest.

Geen wonder dan ook dat wij als overstelpt worden met vragen als:

‘Is er rationeele verhoudiug tusschen vorming van hoofd en hart? Moet de jeugd naar een of ander stelsel van richting of partij tot werktuigen gedresseerd worden? In weerwil van de ernstige wenken, heeft men bij de laatste wijziging der wetten op het hooger onderwijs op de luxu(ri)euse levenswijze aan onze Hoogescholen geen acht gegeven. Mij ten minsten trof vóór eenigen tijd de publieke stem in één onzer meest gelezen dagbladen, dat de burgerman weldra niet bij machte zoude zijn van eene dier inrichtingen voor zijne kinderen gebruik te maken. In hoeverre dit voor beurs en lichaam gezond is (wie zoude in onzen zoo hoogst geavanceerden tijd, na de vergoding van Strausz, Renan en Darwin, nog van *eene gezonde ziel* als derde, durven spreken?) en welke rente dit voor het praktisch leven afwerpt, wil ik aan het bescheiden oordeel overlaten van die mannen, die met het zedelijk toezicht over vorming en leiding onzer studeerende jongelingschap belast zijn.’

En opdat niemand onkundig zij, wat de strekking van zijn boek

is, - dat als een echo uit langvervlogen jaren ons tegenklinkt door zijn hevigen uitval (pag. 48) tegen Eugène Sue's boeken - zegt hij:

Ten einde dan ieder wete wat men bij lezing aan dit boek zal hebben, verklaar ik bij dezen ruiterlijk aan hen, wien de toekomst van het ons vervangend geslacht en ons voortdurend bestaan als Natie dierbaar is, dat het beginsel van dit werk hetzelfde beginsel is waardoor onze vaderen hun gemeenebest gegrond hebben, het beginsel door hetwelk de la Martine in de zitting der fransche *Akademie* na 1848 verklaarde *Frankrijk* alleen te redden was; welke profetie door den heilloozen toestand van het heden aldaar bewaarheid wordt; een beginsel boven alle partijen en richtingen verheven; een beginsel dat men tot heden miskent, omdat men het zuiver *Evangelie* in zijn waarachtige wezen *vervalscht* of *vermenschelijkt* heeft. Zonder dat beginsel geen deugdelijk onderwijs denkbaar!

'Wij willen trachten in het laatste gedeelte onzer eeuw, in deze verpersoonlijkte type van den tijdgeest, op het gevaar te wijzen, wanneer dit beginsel geminacht wordt. In onzen tijd van te veel dressuur van het hoofd, met verwaarloozing der vorming van het gemoed, een tijd van uitersten, in welke de eene partij blindelings naar de middeleeuwen terug, de andere naar het moderne-heidendom heen wil voeren, is de zedelijke en wetenschappelijke vorming van den jeugdigen beelddrager Gods geene onverschillige zaak. Aan allen, wien onze toekomst, het jeugdig geslacht, dierbaar is, wordt dit werk ter overweging en behartiging opgedragen.'

Boeiende lectuur biedt een boek aan, waarin de Heer Theod. M. Tromp, ex-secretaris van president Burgers, zijne '*Herinneringen uit Zuid-Afrika ten tijde der annexatie van de Transvaal*' (Leiden E.J. Brill) beschreven heeft. We hebben het levendig geschreven werkje met genoegen gelezen, en er veel uit geleerd. Het vult - gelijk Prof. C.M. Kan in de voorrede te recht opmerkt - aan wat de heer Schüssler in zijne schetsen onlangs mededeelde. Door den jeugdigen en bescheiden schrijver wordt de warme aanbeveling, die Prof. Kan van zijn boek geeft, zeer verdiend. Die beseffen wil hoe onrechtvaardig de annexatie van de Transvaal was, hoe de Engelschen beloften en volkenrecht geschonken hebben, leze dit boek, dat echter in de eerste plaats de belangstelling verdient van hen die in de toekomst van Zuid-Afrika gelooven, en die iets meer willen weten van het volk, ons verwant en dierbaar door afkomst en taal.

Hetzelfde *Zuid-Afrika, zijn Verleden en zijn Heden* werd behandeld in een boek door John Noble geschreven en uit het Engelsch vertaald (Amsterdam, J.C. Schröder).

Het bevat een beknopte schets van de toestanden in Zuid-Afrika,

maar na de lezing van het boek van den heer Tromp valt het tegen door zijn eenigszins dorren stijl, en droge wijze van mededeeling van toch belangrijke feiten.

Van *het Handboek voor de Kultuur en bereiding der Koffie in Oost- en West-Indië*, door H. Joh. Smid, oud-Administrateur der koffilanden Djatikalagan en Soesoean (J.C. en W. Altorffer Middelburg), waarvan de heer A.C. Joosten verleden jaar in dit tijdschrift een recensie gaf, is een tweede druk verschenen. De schrijver heeft enkele opmerkingen van zijn recensent in acht genomen en zijn werk herzien en vermeerderd.

Vele romans - voornamelijk vertaalde - zijn weder van de drukpers gekomen. Wij kunnen in ons korte overzicht van de boeken der laatste maand romans - wier inhoud mede te deelen een soort van verraad zou zijn - niet bespreken, en beperken ons dus tot de opgave der titels.

Een zonnetje in Huis (Scheltema en Holkema, Amsterdam) is een roman in twee deelen van G.J. van der Hoeve, schrijver van ‘Bijna gelukt’ en ‘Marie’.

Satanella (Sneek, J.F. van Druten) is een verhaal, ook in twee deelen door H.T. Chappuis, den schrijver van ‘op de Beukenhorst’ en ‘Renée’.

Door denzelfden schrijver is een roman vertaald van Leopold Sacher Masoch, getiteld: *Een tweede Job*. De heer F. Smit Kleine schreef een inleiding voor dezen belangwekkenden roman, waarin hij op het oorspronkelijke, machtige talent van Sacher Masoch wijst, den Oostenrijkschen schrijver, van een van wiens werken zijn landgenoot Robert Hamerling schreef: ‘dat indien de leeuwen uit de woestijn en de wolven en beeren uit de Russische wouden genie bezaten en zich in de hoogste gedachten der menschheid konden indenken, zij zich aldus zouden uitspreken’.

De heer Smit Kleine vestigt te recht de aandacht op de donkere schaduwzijde van dit merkwaardige talent, namelijk de woeste en wilde hartstocht waarvan het soms blijken geeft, en die ook in dit boek - dat diepen indruk maakt - gevonden wordt.

Onder de vertaalde romans komen voor: *Tempelier en Volksman*, door P. Conradi (Leiden, E.J. Brill); *Door Dik en Dun* (Arnhem, J. Rinkes Jr.) van Mark Twain; *Uit mijne Meisjesjaren*, naar 't plat-Duitsch van Ellen Lucia, door Agricola; *Aan wie de Bruid* (de Erven H. van Munster en Zoon, Amsterdam) door Gustav von Meyern, en vertaald door P. Stevens, en *last not least ‘Vriendschap’*, een roman naar Ouida, welke in twee deelen verscheen bij P.N. van Kampen en Zoon en vertaald werd door C. Baarslag.

Ten laatste is er nog een boek over ter aankondiging, dat we niet weten hoe te betitelen: roman of levensbeschrijving, daar het van beiden iets heeft.

Don Garcia is de naam van dit boek, dat onder den titel van *Kreuz und Kelle* door Philipp Lucas geschreven en door een Hollandschen priester vertaald werd. Het is een, in roover-roman-stijl geschreven, beschrijving en idealiseering van den president van Ecuador. Het boek verdient opmerking omdat Dr. H.J.A.M. Schaepman, die onder zijn geloofsgenooten in ons land invloed heeft, er de voorrede van schreef, waarin hij van liberalen en vrijmetselaars o.a. het volgende zegt:

Deze man was geen man van zijn tijd, daar hij nog in recht en eere geloofde; hij scheen, zonder iets van 'tgeen rond hem omging vernomen te hebben, uit de middeneeuwen in deze onze negentiende eeuw overgeplaatst. Dat bleek toch toen hij in 1873 de tienden van een deel der staatsinkomsten aan den St. Pieterspenning wijdde; dat bleek nog meer toen hij in 1875 den Staat van Eucador toewijdde aan het H. Hart, plaatste onder de bescherming van den gekruisten God.

In de oogen onzer moderne wereld had Garcia Moreno zich door al deze daden vogelvrij gemaakt. De zedelijke wereldorde eischte zijn dood. Zulke beleedigingen tegen de souvereiniteit der Revolutie konden alleen worden uitgewischt door bloed.

De vijanden van Moreno en zijn regeering waren wel uit Ecuador verdwenen, maar zij dreven hun kuiperijen in de grensstaten door en ook in het land zelve hadden zij altijd min of meer bedekte vrienden. Dan zijn verraders altijd te koop. Daarbij kwam dat alles wat liberaal heette spoedig in persoonlijke vijandschap tegenover Garcia Moreno stond, dat de Loge haar goud en haar dolken gereed had tegen hem.

Het vonnis was geveld, het werd spoedig uitgevoerd. Garcia Moreno was voor de derde maal tot president gekozen. Op den 16den Augustus 1875 begaf hij zich naar het Regeeringspaleis toen hij door vijf sluipmoordenaars werd aangevallen en doorstoken.

‘Voor het liberalisme was de dood van Garcia Moreno een triumf. 't Viel zwaar genoeg om zelfs in Europa de passende verontwaardiging over den moord uit te hangen. Don Garcia Moreno was een duisterling en hij behoorde in het rijk des doods.’

Dr. Schaepman prijst het verhaal, waarin de president verheerlijkt wordt, zeer aan. Hij zegt er van ‘dat het in boeienden vorm den strijd schildert tusschen het kruis en den troffel, de zinnebeelden der elkaar bekampende wereldmachten, der steden wier poorten tegenover elkander staan, de Kerk en de Loge. Uitnemend geschetste types treden hier op, en al deed het mij leed een landgenoot in zulk rooversgezelschap te ontmoeten, het kan niet worden

ontkend dat onze hollandsche schoolman voortreffelijk van teekening is.'

Tot stichting van onze Hollandsche schoolmannen (vermoedelijk bedoelt de heer Schaepman de voorstanders van neutraal onderwijs) worde vermeld, dat dit voortreffelijk gelijkend beeld van een Hollandschen schoolman allerongunstig afsteekt tegen een sluipmoordenaar van Spaansche afkomst.

'Moreno moet uit den weg', riep de Creool.

'Doch niet met geweld! Liegt, liegt!' riep de Nederlander in geestdrift uit: 'liegt het onzinnigste wat gij wilt, er blijft altijd iets van hangen; want niets gaat er bij den mensch beter in dan de gedachte, dat een ander nog slechter is dan hij. Ondermijnt zoodoende zijn goeden naam, maar laat hem leven.'

'Senor,' zei de Creool, zich fier in zijn zadel oprichtend, 'van deze soort van strijd hebben wij mannen van spaansche afkomst geen verstand. Hij staat ons in den weg, en dus moet hij worden verwijderd. Hem zelf te laten leven en slechts zijn eer te vermoorden, daarvoor zult gij hier te lande, in spijt van zijn ruwheid, geen stilet vinden.'

'Wanneer men naar de groote idealen der menschheid streeft,' antwoordde de Nederlander, 'kan er geen sprake van zijn, of dezen of genen het middel bevalt, maar alleen hiervan, of het geschikt is, ons dichter te brengen bij ons doel.'

'Al pratende waren de beide reizigers op de hoogte van den berg aangekomen, en de weg, die hier niet meer tusschen rotsen en afgronden liep, werd breeder. Ofschoon men derhalve minder vrees behoefde te hebben voor eenig gevaar, toch verstomde na de laatste woorden des Nederlanders het gesprek. Het had allengs vormen aangenomen, waarin de contrasten der twee nationaliteiten scherper te voorschijn traden, en wijl men van weerszijden een goede verstandhouding wenschte, liet men een poosje het onderhoud rusten.'

De Nederlandsche schoolman blijft bij zijn onridderlijken afkeer van sluipmoord, en blijft lasteren verkiezen. Op blz. 84 van het verhaal deelt hij op nieuw wat hij als liberaal en vrijmetselaar gelooft.

'In de 19^{e} eeuw laten zich geen ideeën meer doodslaan. Men moet hen, die ze voorstaan, belachelijk maken, en hen trachten dood te liegen; ja, ik durf zelfs ronduit verklaren, dat ik bij de verderfelijkheid der Jezuïetische denkbeelden voor geen middel terugschrik, om ze onmogelijk te maken. Ook met te liegen en te lasteren bewijzen wij aan de menschheid een dienst.'

Deze volkomen ware en eerlijke karakterschets van een Nederlandschen schoolman is 'voortreffelijk van teekening' volgens den hoogleeraar aan het roomsche seminarie te Rijsenburg.

Bij 's Prinsen uitvaart.

‘Ende in syne kracht droech hy sich vorstelick
met Godt.’ HOSEA XII: 5.

Zwijgt, o somb're klokketonen,
Tolken zijt gij slechts der rouw
Van wie 't stille Delft bewonen
En nu treuren Neêrland's zonen
Allen met des Vorsten Vrouw.
Zij 't een troost Haar, dit te weten:
In haar bittre wanhoopskreten
Om des Eed'len droeven dood
Stemmen hoog- en laaggezeten,
Is heel 't volk haar deelgenoot.

Janmaat hing, stil opgeklommen,
Zwarte wimpels uit het want;
Op de gansche vloot verstommen
Nu de pijpen en de trommen:
De Admiraal ontviel aan 't land.
Mocht hij 't leger ook beheeren -
Laatste blijk van hoog waardeeren,
Dat hem onze Koning gaf -
Eén toch kon zijn macht trotseeren:
Dood zwaait meer dan maarschalksstaf.

Maar waarom dan toch, kanonnen,
Waarom heden buldert gij?
Nooit door u heeft hij verwonnen,
Nooit op woesten krijg gezonnen,
Neen, van oorlog redde hij.
't Woord van trouw slechts was zijn wapen,
Veilig kon de burger slapen,
Toen 't gevaar dreigde aan de grens.[1]
Welvaart niet geschaad, geschapen
Heeft hij haar naar wil en wensch.

Want, wie noemt ons al de werken,
Die zijn geest hier bracht tot stand?
Zoo het krachten kon versterken,
Kon geen grens zijn doel beperken:
Tuig' het, o Egypte's strand!
Zeeland's leeuw, gij voelde' u klemmen,
Hij hielp worstlen en ontzwemmen
En ge ontworstelde' inderdaad.[2]
Luxemburg, verhef uw stemmen,
Redding dankend hem en raad.

Heil'ger echter dan de hulde
Aan de gaven van zijn geest,
Was de traan, dien hij niet duldde,
Was de dank, die 't hart vervulde,
Waar hij helper is geweest.
Spreekt voor allen, varenslieden,
Door zijn mildheid kon 't geschieden,
Dat ge in Egmond's nieuw gesticht
Eerlijke armoê moogt ontvlieden,
's Levens avond werd u licht.

1 Het dugblad *Luxemburger Wort* schreef naar aanleiding van 's Prinsen dood dezer dagen o.a. het volgende:
‘Was de persoonlijkheid van den overledene voor de Luxemburgers hoogst beminnelijk, er bestond dan ook reden voor. Zij wisten toch, wat hij als Vorst voor hun vaderland gewerkt heeft. Aan hem, den Prins-Stedehouder, zijn wij, naast God, het behoud van onze onafhankelijkheid verschuldigd. Twee malen, in 1867 en daarop nogmaals in het tijdvak 1870-71, trad Prins Hendrik op met het volle gewicht van zijn persoonlijken en familie-invloed. Toen in den Fransch-Duitschen oorlog vreemde troepen de grenzen des lands naderden, sprak de Prins de geruststellende woorden: Mijn woord is voor de Mogendheden een waarborg voor de strikte neutraliteit des lands. Als de kanonnen over de grenzen mochten trekken, zullen zij hun weg eerst over mij moeten nemen.’
‘Deze borgtocht en geestkracht van den Vorst redden het land. Wat legers niet vermochten, vermocht het vorstelijk woord, dat weêrklank vond in de hoofdsteden van Europa. Prins Hendrik redde het land van de gruwelen van den oorlog en handhaafde ongeschonden 's lands zelfstandigheid. Den dank voor 1867 en 1871 bracht het land, zooveel het vermocht, bij het sterven van prinses Amalia, bij het 25-jarige regeeringsfeest, nu drie jaar geleden, en het zal den dierbaren overledene eeuwig dankbaar zijn.’
2 Zinspeling op het omschrift van 't Zeeuwsche Wapen: *Luctor et Emergo*.

Zwijgt dan, somb're klokketonen - -
Neen, rolt heden galmend voort:
't Leed toch van gansch Neêrland's zonen
Zal in daden zich nog toonen,
Als m' u lang reeds niet meer hoort.
Want de grooten en de kleenen,
Die in rouw zich thans vereenen,
Zwoeren dit elkander trouw:
''t Wordt als hij, dien wij beweenen,
Hoopte, dat hier 't worden zou.'

Neen, zijn daden en gedachten
Zullen niet met hem vergaan!
't Blijk, hoe sluimerende krachten,
Die slechts op zijn prikkel wachtten,
Doen, wat hij heeft voorgedaan.
Duld dees mannelijke rouwe,
Duld haar, diepgebogen Vrouwe,
Over de eed'le mannenziel,
Die zoo spoedig aan Uw trouwe
En zoo plotseling ontviel.

o, Wij haalden opgetogen
U met liefde en geestdrift in,
Blijde in 't heil te deelen mogen;
Wil 't ook in Uw smart gedoogen:
Dit bindt sterker nog, Vorstin!
Neêrland heeft U lief gekregen,
Laatste lichtstraal op Zijn wegen!
't Slaat met deernis thans U ga.
U rijst onze bede om zegen,
God, verhoor die vroeg en spa!

Maar, daar zwijgt de klank der klokken,
't Buldren van 't geschut heeft uit,
Hoort, een stem, die d' onverschrokken
Krijgers zelfs het hart doet schokken,
Roept door 't kerkgewelf nu luid:
''t Vorst'lijk lijk is thans begraven,
En de lijkdienst is volbracht.'
Zoo, eerbiedig, alle braven
Aan 't gevoel nu uiting gaven,
't Klonk tot in der graven nacht:
'Dierb're Prins, rust zacht!'

Wageningen.
C. HONIGH.

Gloria.

Perez Galdos. Madrid.

Ficobriga is een der liefelijkst gelegen dorpen aan de westkust van Spanje. De hooge bergen, die hunne toppen tot in de wolken verheffen en den horizon beperken, dalen er langzaam af tot de groene heuvels waar de huizen tegen aan gebouwd zijn, als schuilden ze weg voor de soms ontembare woede van de wateren der rivier die door het dal zijn weg al kronkelende schijnt te zoeken naar den Atlantischen Oceaan, waarvan nu eens het gebulder en dan weer het gemurmel in de ooren der dorpelingen weerklinkt. Rijk is het dorp niet, en de visscherswoningen die aan de zee verspreid liggen getuigen zelfs van armoede. In de nauwe straten en stegen weet een vrij talrijke bevolking dikwijls niet dan met moeite het dagelijksch brood te verdienen. Maar, zooals 't gewoonlijk met de visschers gaat, een gelukkige vangst is soms de aanleiding tot een vroolijk en weelderig leventje van enkele dagen, en de milddadigheid van enkele rijken moet dan maar voorzien in de behoeften, zoodra de tijden van gebrek niet uitblijven. Voor de neringdoenden is op zulke plaatsen gelegenheid genoeg om winst te behalen, en tot den woekeraar toe kan daar uitnemende zaken doen, omdat het wisselvallig bestaan de gemoederen zorgeloos maakt in het leenen zoowel als in het verteren.

Op elke afgelegen plaats is altijd ééne familie het middelpunt van aller eerbied en nieuwsgierigheid, en dus ook van aller jaloezie. Alles wat zij doet wordt met arendsoogen bespied, en aan de meest onverbiddelijke critiek onderworpen. Is zulk eene familie niet alleen van aanzienlijke geboorte en vermaagschapt met mannen van naam en rang maar tevens rijk, dan kan haar invloed groot zijn. Want terwijl de armen en behoeftigen rekenen op den volgens hunne voorstelling onuitputtelijken rijkdom van dat hooge huis, pronken de gegoeden zoo gaarne met de vriendschap der aanzienlijken, al wekt ieder

bewijs van welwillendheid dat zij ontvangen tevens het gevoel van wangunst op en van wrevel, minder te worden gerekend dan die alleen door het toeval der geboorte bevoorrechten.

De familie der Lantigua's waren de patriciërs van Ficobriga. Wanneer ge de kerk voorbijgaat en het dicht beschaduwde plein oversteekt naar de breede houten brug welke over de rivier ligt, dan ziet ge het groote gebouw voor u, waarin zij al sedert jaren wonen. Het bestaat uit twee gedeelten, het eene oud en verweerd maar versierd met wapens en gedenksteenen, het andere geheel modern, met balcons en verandas en met een grooten tuin er voor, waarin de heerlijkste bloemen onder het lommer van zware boomen een inderdaad allerbevalligst uitzicht aanbieden. 't Is de tweede zoon, don Juan, die aldaar woont, met zijne achttienjarige dochter Gloria, een echt Spaansche schoone, met die zwarte oogen en dat weelderig blauwzwart haar hetwelk den ernstigen indruk van dat bleek gelaat nog versterkt.

Reeds op haar twaalfde jaar had zij haar moeder verloren en later nog twee broertjes naar het kerkhof zien dragen, zoodat zij een verlaten gevoel had in dat afgelegen dorp en alleen met haar vader, een somber man, die Madrid al vroeg verlaten en zijn uitgebreide rechtspractijk opgegeven had, ten einde zich geheel aan de studie te wijden. De man kon zich niet vereenigen met de nieuwere denkbeelden van zijn tijd. De republikeinsche geest die Italië tot één eenig rijk had gemaakt, de val van de wereldlijke macht van den Paus, de vernedering van Oostenrijk en later van Frankrijk, in één woord, al die omwentelingen op kerkelijk en staatkundig gebied, ze waren een gruwel in zijne oogen. Alleen van de onverdeelde heerschappij der kerk wachtte hij heil voor alle volken, en al dieper wortelde de haat in zijn hart tegen alles wat daarmede in strijd was, naarmate de denkbeelden zijner tijdgenooten zich steeds verder van zijn droombeeld verwijderden, Voor hem was er geen twijfel aan, dat de losmaking van den band tusschen kerk en staat eindigen zou in een tweede Babel. Geen weifelen, geen toegeven, kon de maatschappij redden van haren naderenden ondergang, maar alleen een besliste keuze tusschen Jezus of Barabbas. En liever zou hij sterven, dan zijn Christus te verloochenen. Daarom had hij zich van die wereld van ongeloof teruggetrokken, en in het oudvaderlijke Ficobriga gaf hij zich onverdeeld over aan het wetenschappelijk onderzoek, op welke wijze het gezag der kerk weer hersteld kon worden tot behoud der wereld.

Dat zulk een omgeving weinig geschikt was om een natuurlijke ontwikkeling te geven aan een meisje van achttien jaar, opgevoed op eene der beste kostscholen en onderwezen in alles wat een vrouw van deftigen huize behoort te weten, zal niemand bevreemden. In die sombere en stille woning, waar alleen nu en dan een schaarsch bezoek eenige afwisseling maar daarom nog geen levendigheid bracht, was lezen weldra het eenige redmiddel om aan de meest doodende verveling te ontkomen. Want tot de tonen der muziek toe hinderden dien eeuwen te laat geboren vader, zoodra ze de melodiën weergaven van nieuwe Parijsche operetten. Maar zij las dan ook rijp en groen dooreen. Vandaag een van die tallooze ridderromans waaraan de Spaansche literatuur zoo rijk is, en morgen die afschuwelijke verhalen van kettermarteling en van ketterjachten waarvan ze evenzeer overvloeit. Geen wonder, dat het jeugdig hoofdje al spoedig vol was van de meest zonderlinge denkbeelden, even romanesk als dwepend, maar die toch alle samenliepen op dat ééne punt, haar liefde ja hartstochtelijke gehechtheid, aan de katholieke kerk.

Maar de jeugdige ziel snakte naar afwisseling en verstrooiing. Een ware juichkreet ging dan ook in haar op toen de tijding kwam dat haar oudste oom, de bisschop don Angel, eenigen tijd op Ficobriga zou doorbrengen tot herstel zijner gezondheid.

Don Angel was daarenboven een allerbeminnelijkst man. Gloria vereerde in hem niet alleen den hoogen geestelijke, voor wien reeds de kerk haar leerde het diepst ontzag te hebben, maar zij had in hem den man lief die een vader voor haar was, zooals zij nooit een vader had leeren kennen. Het geheele huis moest dan ook versierd worden en keuken en kelder het beste leveren, toen don Angel eindelijk weer eens een zonnetje van liefde en hartelijkheid in die doodsche woning zou brengen.

Maar de bisschop kwam niet alleen. Zijn secretaris, don Sedeno, vergezelde hem, en tevens don Rafael de Horro, een man van ongeveer dertig jaar, van innemende manieren en met een ongemeene welbespraaktheid begaafd, wiens doordringende oogen van een meer dan gewone schranderheid getuigden. Voor Gloria was hij geen vreemdeling. Haar vader ontving hem reeds sedert lang en veel en gaarne. Want hij zag in hem een der toekomstige verdedigers van de belangen der kerk tegen de aanvallen der begrippen van ongeloof en der moderne staatkunde, zoodra hij maar een zetel in de Cortès machtig kon worden.

Het doel zijner tegenwoordige reis was de candidatuur te winnen van het district waarin Ficobriga lag, en met veel handigheid had hij zich bij het reisgezelschap van den bisschop weten aan te sluiten, ten einde al dadelijk bij de kiezers den indruk te geven van een man van gewicht. Wat echter niemand vermoedde was het andere, niet minder belangrijke oogmerk zijner reis, hetwelk daarin bestond, dat hij in nog nauwere betrekking tot den hoogen geestelijke hoopte te komen en voor goed de man van invloed in dit district te worden, door zijn huwelijk met de éénige erfgename van den rijken en aanzienlijken don Juan de Lantigua.

Minder echter dan iemand vermoedde Gloria iets van dien toeleg. Met ongekunstelde welwillendheid begroette zij de begaafde mannen die een zoo begeerlijke afwisseling zouden brengen in haar zoo eentonig leven. En 't was don Rafael dan ook inderdaad te vergeven, dat de tweeledige candidaat zich al spoedig inwendig verzekerd hield van zijn dubbele victorie.

De pastoor van het dorp, don Silvestro Romero, een man van een reusachtige gestalte en ruw van vormen, maar ten spijt van een haast kinderlijke ijdelheid toch rond en open en eerlijk, begroette de hooge gasten met een meer lange dan fraaie toespraak. De beide andere notabelen van het dorp vergezelden hem: don Juan Amarillo, de burgemeester der plaats, een geslepen vrek, die door woeker rijk geworden was maar een trouwe volgeling der geestelijkheid en van alles wat aanzienlijk heette, en don Bartolomé Barrabas, de schoolmeester, een groot politicus maar een liberaal in zijn hart, die dweepte met de moderne leerstellingen. Don Juan had hem dan ook niet aan zijn tafel genoodigd, maar de goede bisschop rustte niet, eer ook dit afgedwaalde schaap tot het kuddeke behoorde, waarover hij dien dag zijn welwillende blikken kon laten gaan.

Snel vlogen de dagen om te midden van alle plannen en overleggingen om de pogingen der liberalen in het district te verijdelen en aan don Rafael de zege te verzekeren. Gedurig trok deze met den kloeken pastoor, zijn gastheer, de geheele streek door om stemmen te winnen, en onmiddellijk na elken tocht moest hij verslag afleggen bij den bisschop en don Juan, van zijn wedervaren. Dagelijks dus waren Gloria en hij met elkander in druk verkeer; en toen eindelijk de invloed der Lantigua's gezegevierd en don Rafaël de gelukkige candidaat van het district geworden was, meende don Juan 't zijner dochter niet langer te mogen verzwijgen, dat de man, die een

zoo groot vertrouwen van de kiezers had verkregen, even gelukkig hoopte te zijn wanneer hij om hare hand aanhield.

Wat zou zij antwoorden? De groote gaven van don Rafael te ontkennen, ware dwaasheld. Geheel onverschillig was hij haar niet, eerlijk moest zij dat bekennen. En 't gold hier de keus tusschen een levenslange begrafenis bij levende lijve in het ouderlijk huis, en het opwekkend verkeer in de woelige staatkundige kringen der hoofdstad, zij 't dan ook vastgeketend aan een man van wien zij zich nooit een ideaal zou maken. Alleen weifelen kon zij en moeielijk beslissen. Maar om hem het woord van liefde te geven, een gevoel dus voor hem te veinzen hetwelk hij nooit of nimmer bij machte zou zijn haar in te boezemen, daartegen kwam haar edel en haast overgodsdienstig hart in opstand. Hoe geheel anders droomde zij zich die gelukkige dagen waarin de ziel van den een als wegsmelten zou in die van den geliefde, en het leven geen bekoorlijkheid en de zon geen warmte noch gloed meer hebben zou indien niet hij aan hare zijde stond wiens beeld hare gedachten wel voor hare oogen tooverden, maar wien 't haar tot dusverre nog niet gegund was te aanschouwen. Zou zij 't echter durven wagen de liefste droomen te verijdelen van haren vader, die zich nu al gelukkig gevoelde in het denkbeeld hem zoon te mogen noemen, die de wakkere verdediger der heilige kerk beloofde te worden in 's lands vergaderzaal? Pijnlijk was de onzekerheid waarin de arme Gloria gebracht werd.

Maar don Rafael zelf zou de beslissing gemakkelijker voor haar maken, dan zij mocht durven hopen en dan hij zelf ooit kon vermoeden. Tot de sluwste menschen toe hebben echter hunne onbewaakte oogenblikken. Rustig zat de pastoor met zijn vriend in den tuin te keuvelen over diens toekomst, zonder dat beide zelfs een oogenblik aan de mogelijkheid dachten dat ook maar een enkel van de vele onvoorzichtige woorden die zij uitten kon opgevangen worden, toen Gloria toevallig langs hun schuilhoek wandelde. Willens of niet moest zij 't toen wel aanhooren dat de pastoor zijn vriend vooral gelukkig noemde, dat hij door het huwelijk met de rijke erfdochter der Lantigua's kon ontkomen aan de bezwaren eener moeielijke toekomst, en zich nu door een onbezorgd leven geheel wijden aan de door hem zoo begeerde staatkundige loopbaan. Ruiterlijk erkende don Rafael, zich vooral in die gedachte ook werkelijk gelukkig te gevoelen. Wilde hij als advocaat zijn brood verdienen, dan moest hij zich

geheel aan de practijk verkoopen, terwijl hij voor handel of industrie geen geld bezat en geenerlei lust had in den militairen stand. Dit redmiddel was dus uitnemend. Daarenboven ontsnapte hij nu ook aan den ondragelijken arbeid, dag aan dag in allerlei sterk gekleurde bladen partijdige artikelen te schrijven en aan hen de meest verwoede bedreigingen naar 't hoofd te slingeren om hun ongeloof, die in werkelijkheid veel minder twijfelaars waren dan hij zelf. Niet dat hij het nut van den godsdienst ontkende, integendeel, hij achtte dien hoog als een breidel in den mond der ruwe menigte, die anders tot moord en doodslag zou overslaan om zijn woeste begeerlijkheden te voldoen. Hij was 't volkomen eens met don Romero, die beweerde, dat men bij alles altijd maar moest zingen van godsdienst en nog meer godsdienst, omdat op dien klank de geheele menschheid wonderen verrichtte. De een was bang voor de hel, waaraan toch geen verstandig mensch gelooven kon, en de ander hoopte weer alles van een leven hier namaals, bij welke gedachte 't ook een ieder schemerde, terwijl de vrouwen bij het sterven van een moeder of echtgenoot of kind de geliefde dooden al in hunne gedachten zagen wandelen in de wolken of als engeltjes van de eene ster naar de ander huppelen, wat haar heerlijk troostte. Dwazen noemde hij dan ook die kwakzalvers, welke op markt en plein hunne twijfelingen uitbazuinden, alsof niet juist die heilige schrik welken de godsdienst den grooten hoop inboezemde, een schutsengel was voor de betere klassen. Neen, waar hij maar kon zou hij de belangen van den godsdienst verdedigen, maar liefst alleen als behoedmiddel tegen het volk, waarin dan ook waarlijk de grootste kracht van het geloof was gelegen. - De goede Romero was wel wat verlegen met die rondborstigheid van zijn vriend, en beweerde, dat hij hem zegevierend zou kunnen wederleggen indien hij hem te huis allerlei aanhalingen uit gewijde schrijvers kon voorlezen; maar ongelukkig speelde zijn zwak geheugen hem gedurig juist parten in die oogenblikken wanneer hij, even als thans, die gronden zoo uitnemend zou kunnen gebruiken. Intusschen hoopte hij maar dat het huwelijk met Gloria tot stand zou komen, en naar zijn gevoelen moest don Juan den knoop eenvoudig doorhakken door aan zijn dochter te gelasten: ‘ge trouwt en zwijgt’.

Half verbijsterd waggelde Gloria na het aanhooren van dit gesprek huiswaarts. Maar alle twijfel wat haar nog te doen stond, was van nu aan geweken.

Een paar dagen later brak een geweldige orkaan over Ficobriga los. De lucht was lang zwaar en drukkend geweest en de zee onrustiger en woeliger dan ooit. Weldra huilde de wind door de boomen en over het strand en stormden hemelhooge golven, als onzinnigen, met hunne wit gepluimde kruinen tegen de rotsen aan en kookten en woelden en zweepten daar in 't rond, als zochten zij naar een prooi waaraan zij hun woede konden koelen. Daar weerklonk eensklaps door geheel het dorp een schel gefluit, dat met korte tusschenpoozen herhaald werd, en al naderbij scheen te komen. De gansche bevolking stroomde ten spijt van weer en wind naar buiten, en was weldra getuige hoe een stoomschip, dat de Engelsche vlag droeg, door de ontembare golven naar de kust gedreven werd en om hulp seinde. Mannen en vrouwen en kinderen stonden met angstige blikken naar de boot te turen, die al dichter bij de kust geslingerd werd en door de ervaren visschers als reddeloos verloren werd genoemd, toen de bisschop en de pastoor met don Juan kwamen aanloopen en op alle mogelijke wijze de zeelui trachtten te overreden alles in 't werk te stellen, om die ongelukkigen te redden. IJdele pogingen noemden deze 't. Er was meer kans op zelf om te komen wanneer men zich met een boot in zee waagde, dan anderen te redden. Maar toen eindelijk de kloeke pastoor zijn overkleed wegwierp en een zeemanspak eischte en een boot, om zelf te doen wat die beproefde zeelui niet waagden, toen was in een omzien een sterke sloep bemand en ook tot in de nabijheid gekomen van het schip, dat weldra hoog met den steven boven de golven uitstak en door de woedende golven tot splinters scheen gebeukt te worden. Langdurig was de worsteling der kloeke mannen eer zij het schip konden naderen. Maar toen eindelijk een hunner, langs den hem toegeworpen kabel, den wegzinkenden bodem had beklommen, en weldra de eene schipbreukeling na den anderen veilig op het strand was gebracht, weergalmde de lucht van de juichkreten der verzamelde menigte, en dat vooral toen de Plantagenet, zoo heette de stoomboot, in stukken geslagen werd en 't dus maar al te duidelijk was welk lot de ongelukkigen wachtte indien de redders langer hadden gedraald. Uitgeput van vermoeienis en enkelen gewond door het wegslaan van mast en tuig, werden de vreemdelingen naar de huizen der dorpelingen gebracht. Een deftig uitziend jonkman echter, die geheel bewusteloos was door het sterke bloedverlies uit een wonde aan het hoofd, werd in de woning van don Juan opgenomen.

Gloria was niet weinig verschrikt, toen zij den halven doode in haar huis zag dragen. Lang duurde 't eer deze het bewustzijn herkreeg. Toen hij eindelijk de donkerblauwe oogen opende vroeg hij in 't engelsch waar hij was. Niemand die hem verstond, maar op de vraag tot hem in 't spaansch hoe hij zich bevond en wie hij was antwoordde hij onmiddellijk in dezelfde taal, Daniel Morton te heeten, en afkomstig te zijn van Altona maar te Londen te wonen. En toen hij de verzekering ontving dat zijn toestand niet gevaarlijk was maar zorgvuldige verpleging eischte en langdurige rust, welke hij hier vinden zou, sloeg hij de handen dankend naar boven onder den uitroep: ‘o Heer onze Heer, hoe heerlijk is uw naam op de gansche aarde’, wat de vrome bisschop dadelijk in het Latijn nagalmde, terwijl hij den man lief kreeg die zulke treffende woorden in zijn leed op de lippen had.

Dagen en weken gingen ook voorbij, eer de zieke zich zelfs in een ander vertrek mocht wagen. Allen wedijverden echter om hem het leven zoo aangenaam mogelijk te maken. Was Gloria onuitputtelijk in die tallooze kleine maar zoo weldadige diensten welke alleen vrouwen àan zieken kunnen bewijzen, de mannen wisten hem weder door hunne gesprekken en mededeelingen de lange dagen te korten, welke hij werkeloos moest doorbrengen. Geen wonder evenwel, dat zulke ijverige zonen der kerk als don Angel en zijn broeder waren, al spoedig wenschten te weten in welk geloof de vreemdeling was opgevoed. De Secretaris zou dit al spoedig uit zijne gesprekken kunnen opmaken, meende men, maar dit lukte hem evenmin als den bisschop. Weldra intusschen was 't allen duidelijk geworden, dat de vreemdeling protestant was. Want terwijl hij elk gesprek over de katholieke kerk ontweek gaf hij tevens zulke sprekende bewijzen van een meer dan gewone bijbelkennis, dat hier zelfs aan het ijverige van zijn geloof niet te twijfelen viel. En nu rees al dadelijk de vraag bij de broeders of 't niet reeds hun plicht was, voor den in 't blinde rondtastende het eenig ware licht te doen opgaan, door hem te brengen in den schoot der heilige moederkerk. Of was 't niet een vingerwijzing van boven wat hun te doen stond, nu een wel afvallig, maar toch geloovig Christen aan hunne hoede was toevertrouwd in een toestand en onder omstandigheden, die zijn hart meer dan gewoon toegankelijk moesten maken voor de waarheid die alleen daar te vinden was, waar de scha-

pen onder de hoede van den herder in Rome veilig bewaard waren. Met dankbare wijding nam don Angel de taak op zich, en 't was of voor Gloria een nieuw licht opging en alsof een nieuw leven haar wachtte, toen ook zij de plechtige gelofte voor God deed niet te zullen rusten eer de verdoolde Protestant, als een vroom Katholiek, het heil zijner ziel zou gevonden hebben.

Dat het beeld van don Rafaël, de sluwe wereldling, die den godsdienst alleen als een middel waardeerde om eer en aanzien en rijkdom te verkrijgen en het domme volk in toom te houden, nu haast ergerlijk werd in de oogen van Gloria, laat zich gemakkelijk verklaren. Juist een werk den Heere welgevallig, hoopte de haast dwepende katholieke nu te helpen bevorderen. Met volle overtuiging verklaarde zij dan ook aan haar vader, dat van haar huwelijk met don Rafaël nooit iets komen kon. En toen de man pijnlijk getroffen werd door die verijdeling van zijn vurigen wensch, was 't haast moeielijk het woord terug te houden, welk een gewitte wand die schijnbare apostel des geloofs was.

Maar 't bleek al spoedig dat het werk der bekeering gemakkelijker te beginnen, dan te voltooien was. Geloovig en zelfs bijbelvast was Morton, meer dan mannen van zijn beschaving dat gewoonlijk zijn, en niet alleen met eerbied maar zelfs met liefde, ja met welwillendheid bejegende bij elke poging van den goeden bisschop om hem tot overgang naar de katholieke kerk te bewegen, zonder echter dat deze iets verder met hem kwam. Zelfs lukte 't hem niet uit te vorschen tot welke protestantsche secte hij eigenlijk behoorde, want elke poging om hem tot een open verklaring te brengen ontging Daniël door allerlei uitvluchten en tegenvragen. Gloria was daarin niet gelukkiger, al had zij haar geheele hart er op gezet om den zoo innemenden vreemdeling de zaligheid van haar eigen zoo vast geloof te doen genieten. Geen dag verliep zonder een ernstig onderhoud tusschen die beide, en het meisje, dat pas zoo deerlijk teleurgesteld was in den man die onder geloovige vormen een ongeloovige was, kreeg eerbied voor den belijder van een anderen godsdienst die daarvan geen afstand wilde doen, al moest zij dat, om zijnentwil, betreuren.

En achting en eerbied en belangstelling en een gedurig samenzijn op den leeftijd die de twintig nadert bij de vrouw en niet verre achterligt bij den man, ze leiden zoo spoedig en

zoo gemakkelijk tot nog inniger gevoelens dan het woord vriendschap voldoende uitdrukt, al wordt dat van liefde nog niet genoemd zelfs. In den dagelijkschen gang des levens echter waarin zulke gevoelens langzamerhand kiemen en rijpen, kan alleen een plotselinge verandering ze flink doen uitkomen.

Morton was hersteld en zou eindelijk naar zijn woonplaats terugkeeren. Onbekeerd? vroegen de beide broeders elkander haast verwijtend af. Don Juan zelf zou nu de vesting belegeren waarvoor zijn broeder afgedeinsd was. Hij kon 't zich nauwelijks voorstellen dat een vreemdeling, die het katholieke Spanje zoo goed kende als Morton, ongevoelig kon blijven voor de groote weldaden welke juist dat land aan de kerk van Rome te danken had. Als Spanjaard, niet als katholiek, zou hij de laatste poging wagen om den anders zoo uitnemenden man, te behoeden voor verdere dwalingen. Maar zijn laatste was erger dan zijn eerste. Ongeloofelijk haast kwam 't Morton voor, dat de hedendaagsche Spanjaard hem zou moeten overtuigen van het heerlijke van den katholieken godsdienst. Den Spanjaard als een geloovige te beschouwen zou hij haast een onwaarheid willen noemen, indien hij daardoor niet zou vreezen te kort te doen aan de verplichtingen tegenover zijn gastheer. In gemoede echter kon die dat ook niet beweren. Uiterlijken godsdienst te plegen, op gezette tijden ter kerk te gaan, de hooge feesten en de meest gebiedende voorschriften niet te verzuimen, voorzeker, de beschaafde Spanjaard blijft daarin niet achterlijk. Maar wat hij deed was een oogendienst, een voldoen aan de eischen van stand en fatsoen en mode en gewoonte, want zijn hart was en bleef er geheel vreemd aan. Hoe 't anders te verklaren, dat in geen land ter wereld zoo weinige kerken waren uitmuntende door schoonheid van vormen en het toonbeeld der verhevenheid van gedachte welke hare stichters vervulden, terwijl toch de théaters en concertzalen van Madrid in aantal en drukte konden wedijveren met die van Londen en Parijs? Neen, de Engelsche en Belgische en Duitsche protestant, ja zelfs de Jood en de Muzelman, waren vrij wat trouwer belijders van hun geloof dan de katholieke Spanjaard. Het land van sleur en gewoonte en overlevering was Spanje, zoowel in het godsdienstige als in het maatschappelijke en staatkundige, maar in niets een land van kracht en overtuiging. Geef den Spanjaard vrijheid van godsdienst, en elk zal zijn eigen geloof waardeeren; geef hem politieke rechten, en de revolutiën die hij thans

in een glas water verwekt, zullen verdwijnen. Maar eer die wind der vrijheid alle bijgeloof en slaafsche gehechtheid aan oude vormen heeft weggevaagd, moet ge van geen Spanje spreken waarin waarachtige overtuiging de gemoederen bezielt en de handelingen bestuurt.

En don Juan de Lantigua had alleen nog meer medelijden met den inderdaad begaafden jonkman, toen hij hem nu niet enkel leerde kennen als onverbeterlijk in zijn kettersch ongeloof, maar hem zelfs de verfoeielijke practijken der moderne maatschappij, hoorde toejuichen als geneesmiddelen voor eene maatschappij, die juist door hun invloed krank geworden was.

Onbekeerd? hadden de broeders elkander afgevraagd, zal dus Morton vertrekken. En op den laatsten dag van zijn verblijf vroeg hij zelf aan Gloria: ‘Ook onbemind?’

Neen, en nogmaals neen, en tienduizendmaal neen, weergalmde 't onmiddellijk in haar hart. Nacht aan nacht had zij geen oog geloken omdat de strijd in haar binnenste telkens te fel werd over de vraag: of het zonde was den man te beminnen die een ander geloof was toegedaan dan het hare. Waarachtig lief te hebben, dat is ook één geloof te hebben en in hetzelfde water van den Jordaan gedoopt te zijn. Maar God zal toch niet scheiden, wat zoo waarachtig één blijkt te zijn als haar hart en dat van Morton? Ongeloovig is hij niet, maar een ander geloof toegedaan dan zij. En die geloofsvormen zijn menschelijk, het geloof zelf alleen is goddelijk, en daarin zijn zij immers één. Haar vader en haar oom spreken van geloof, en toch verkerteren zij den edelsten man dien zij ooit ontmoet heeft of ontmoeten zal. Maar die beide oordeelen naar de letter der wet, terwijl hun hart gesloten is voor die eenige bron van waarachtig geloof, welke het hart is en waaruit de liefde voortkomt, een liefde zoo innig, zoo krachtig, zoo onverbreekbaar, als haar aan Daniël verbindt. Wat voor die wijzen naar de wereld verborgen bleef, omdat alleen het oog van het verstand bij hen geopend is, dat is voor haar verklaard, dat is voor haar duidelijk. Want zij ziet met het oog der liefde, het edelste en hoogste gevoel waarvoor het menschelijk hart vatbaar is.

En nauwelijks hebben al die gedachten en plannen en overpeinzingen het hoofd der arme Gloria bestormd en doorkruist, of zij valt snikkende neder voor het beeld van haren Verlosser, dat boven hare legerstede hangt, en zijne voeten omklemmende smeekt zij om redding en uitkomst van haren Heer, totdat

het afgetobde lichaam eindelijk ineenzinkt en het schemerlicht haar sluimerende vindt voor het kruis van haren Heiland.

Onbemind zou Morton vertrekken? Wanneer ge weinige dagen nadat hij Ficobriga verlaten had, den heuvel achter het dorp bezocht hadt in het haast nachtelijk uur, zou die vraag niet bij u rijzen. Aanvankelijk was Gloria niet dan huiverend tot die samenkomsten overgegaan. omdat zij wist dat het glurend oog van het geheele dorp elke der handelingen van de bewoners van het groote huis bespiedde. Maar de gewoonte verdreef allengs de angst, en weldra ging zij zelfs zonder hare kamenier de kleine tuinpoort uit, zoodra in huis en dorp alles in slaap gedompeld was.

Altijd weer komen onze gesprekken terug op den godsdienst die ons voor de menschen gescheiden houdt, hoe strijdig dat ook met de liefderijke bedoelingen Gods moge zijn, klaagde Gloria. Maar, beweerde Morton, zoo heerlijk als de godsdienst is die de harten vereenigt, zoo schrikkelijk, ja zoo meedoogenloos wreed is hij zoodra hij de harten van elkander rukt. Wat echter de menschen hebben vastgesteld en binnen vormen gedrongen, dat kunnen ook zij weder losmaken en veranderen, meende Gloria, zoodat wij beide op alle mogelijke middelen hebben te peinzen om de hinderpalen uit den weg te ruimen die onze vereeniging belemmeren. Onmogelijk en vruchteloos, noemde Morton elke poging daartoe, zonder dat één van hen bereid was het groote offer te doen, door het eigen geloof op te geven ter wille van den geliefde. En dat wel degene, van wie het geloof 't zwakste bleek te zijn. - Maar onmiddellijk hief Gloria toen de beide handen ten hemel, en zij betuigde met luider stem te gelooven in den God van hemel en aarde en in Jezus Christus, die aan het kruis was gestorven tot verlossing der menschen; te gelooven in de vergeving der zonden en in de opstanding uit de dooden, en in het eeuwige leven. Niet echter die woorden achtte Morton de voldoende geloofsbelijdenis der ware Katholieke, en zijn eigen geloofsovertuiging stelde hij veel hooger, daar hij zich geheel overgaf aan de voorschriften zijner kerk. Bevende en haast stamelende kwam toen de vraag over Gloria's lippen, of dan van haar zou geëischt worden afstand te doen van haar geloof? Neen, neen, riep Morton daarop haast vertwijfelend uit. Gij noch ik kunnen ooit een geloof opgeven, waarin geheel onze ziel leeft. Onmachtig is ieder van ons om dat offer te brengen met die waarachtige overtuiging, welke

daarvan de éénige waarde zou kunnen uitmaken. Maar beide zullen wij de zaligheid onzer liefde moeten missen totdat God ons daarboven hereenigt, waar menschelijke geloofsvormen noch vooroordeelen heerschen. ‘Zie, ik ben misdadig geweest tegenover u,’ zoo ging hij voort, want ik heb u niet alleen lief gehad maar u die liefde bekend en u tot wederliefde opgewekt, hoewel ik volkomen zeker was dat ons verschil van godsdienstige overtuiging onze vereeniging onmogelijk maakte. Telkenmale als ik op het punt stond mijn eigen, dierbaar geloof af te zweren, ouders, vrienden, vaderland, betrekkingen, alles, alles op te geven voor u, en ik toch gedurig terugdeinsde voor het misdadige van zulk een afval, dan drukte mij de schuld loodzwaar op de ziel, u te hebben gesproken van al het betooverende eener liefde, die de meest namelooze ellende voor ons beiden na zich moest sleepen. De wereld scheidt ons, hoewel onze harten één zijn. Daarom vaarwel.

‘Voor altijd’, stamelden hare lippen, terwijl haar hart wegkromp bij het uitspreken dier woorden.

De beide mannen zouden al zeer kortzichtig zijn geweest, indien zij de veranderde stemming van Gloria niet hadden opgemerkt. Daarenboven verkondigde zij gedurig stellingen of opperde twijfelingen, die zonderling klonken in haren mond. Dat don Juan voor den invloed vreesde dien de beminnelijke Daniël op zijne dochter mocht geoefend hebben, is natuurlijk. Hoe echter zich daarvan te verzekeren? Misschien dat althans don Angel zekerheid van dat vermoeden zou kunnen krijgen door het afnemen der biecht, meende hij.

Langdurig en blijkbaar smartelijk was de bekentenis der arme Gloria. En haast wreed moest het vonnis heeten dat van de lippen van den anders zoo goedhartigen bisschop kwam, toen hij haar de absolutie weigerde. Op te geven wat zij het begeerlijkst achtte en toch veroordeeld te worden? Arme boetelinge!

Maar niet om hare liefde voor een ketter, niet om hare nachtelijke bijeenkomsten, niet ook om de geheimhouding van dat alles voor haren vader moest Gloria verstoken blijven van de genade der absolutie, maar omdat zij de verfoeielijke overtuiging aankleefde dat ieder zalig worden kan, onverschillig tot welke kerk hij behoort. Gevaarlijkste aller dwalingen, noemde

don Angel dat wanbegrip. En omdat Gloria er rond voor uitkwam, lang eer zij Morton had leeren kennen al tegen die telkens weer bij haar opkomende stelling te hebben moeten strijden en die nog altijd niet uit haar binnenste te kunnen verdrijven, moest die straf haar treffen. Toch wilde zij zelve haren vader deelgenoot van haar twijfel maken, niet echter van hare liefde voor Morton.

De dwepende don Juan werd tot in zijn binnenste geschokt door die mededeeling. Erger onheil kon hem niet treffen; dan dat zijn eigen kind niet in de Heilige Moederkerk haar eenige zaligheid zou zoeken. Geen poging werd dan ook door de beide mannen verzuimd om de afgedwaalde terug te brengen. En ten slotte met vrucht. Want de strijd viel haar te zwaar. Van den geliefde was zij voor eeuwig gescheiden, op het kerkhof waren zij met wie zij opgevoed was, en nu nog verwijderd te worden van de beide laatsten die haar restten van allen die haar hier beneden lief waren, dat ging hare krachten te boven. Het woord van bekeering werd dan ook gesproken, al doofde het den twijfel in haar binnenste niet.

Een brief van Morton uit de hoofdstad meldde zijn spoedig vertrek naar Engeland. Nogmaals bracht hij zijn dank aan allen, die hem zoo liefderijk hadden opgenomen. Maar ziet, weinige dagen later, juist toen de pastoor een groot feestmaal gaf om de gelukkige zegepraal van don Rafaël over den liberalen candidaat te vieren, verscheen Daniël weer in Ficobriga. Een beschermeling van Gloria, de arme Mundideo, de doodgraver van het dorp, die door het slecht gedrag zijner vrouw voortdurend met zijne kinderen in de diepste ellende verkeerde en om schulden door den woekeraar Amarillo uit zijn huis was gezet, had van Morton in stilte het geld gekregen om al zijne schuldeischers te voldoen. Onmiddellijk had de vrek, die aan geen geldelijke hulp van anderen gelooven kon, den man van diefstal beschuldigd en bevel gegeven tot zijne inhechtenisneming, zoodat deze zich haastte Morton te smeeken voor den rechter openlijk getuigenis af te leggen van de toedracht der zaak. Juist was deze op 't punt zich in te schepen, toen Mundideo hem naar Ficobriga terug wist te troonen. Niemand echter die hem zag dan toevallig de bisschop, die naar het feest ging, en later de arme Gloria, die naar huis vluchtte, om nog in tijds aan een opkomende onweersbui te ontkomen. Zou hij haar volgen?

Helaas, voor hoeveel leed zouden allen gespaard zijn, indien hij nog ter elfder ure ware teruggetreden.

Een hevig onweder brak los en deed de rivier, die door het dorp liep, zoodanig zwellen, dat de houten brug, welke het huis van don Juan van het dorp scheidde, weggeslagen werd. Geen ongewone zaak, waartegen wel herhaaldelijk maatregelen beraamd maar nooit genomen waren. Bedaarde het weder niet spoedig, dan zou don Juan den nacht in de woning van den pastoor moeten doorbrengen. Weldra bracht een knaapje ook die tijding aan Gloria.

Waar moest Morton blijven bij die hevige stormbui? Lang bleef hij weifelen, totdat hij eensklaps en als onwillekeurig voor Gloria stond, Hevig ontstelde deze. Op dit late uur, in zulk een weder en terwijl zij den ganschen nacht alleen in huis zou verkeeren, haren minnaar voor zich te zien dien zij meende voor eeuwig vaarwel gezegd te hebben, dat alles deed haar haast vertwijfelend zijn naam uitroepen. De eene vraag stormde toen wel na de andere van beide kanten los, maar wanhopig smeekte Gloria hem toch telkens en telkens weer haar te verlaten in dit uur en bij haar eenzaamheid, biddende haar naam te sparen reeds voor de onderhoorigen. Maar 't scheen wel alsof een helsche geest Morton eensklaps had bevangen. Het onverwachte geluk, de geliefde weder te zien, en dat wel alleen en in haar eigen huis en zonder gevaar van overrompeld te worden, deed zijn hart als van een onzinnige blijdschap opspringen. Neen, niet verlaten, niet vaarwel zeggen zou hij haar, die hij met geheel zijne ziel beminde, nu God zelf haar weder in zijne armen had gevoerd. Bezwoer zij hem juist in naam van hunne liefde haar alleen te laten, dan noemde hij hare woorden leugens en huichelarij. Want indien zij hem waarachtig beminde, liefhad zooals hij haar liefhad, dan zou zij van geen scheiden spreken, maar van een eeuwig samenzijn door te vluchten. - Hem te haten, hem te verachten, de enkele gedachte zelfs aan hem te zullen verfoeien, met alles dreigde zij hem, indien hij haar niet ongenblikkelijk verliet, maar alles te vergeefs. ‘Mijn God heeft blijkbaar gewild dat wij elkander zouden toebehooren, voor eeuwig en voor altoos,’ riep hij haar haast waanzinnig toe. En toen zij hem vroeg, wie die God was dien hij aanriep, en hij haar antwoordde: ‘dezelfde God dien gij vereert,’ sloot hij haar krampachtig in zijne armen, den hemel en de aarde aanroepende tot getuigen, dat niets hen beide ooit

meer scheiden zou, want dat hun verbond van nu aan onherroepelijk was gesloten.

Vreeselijk was het ontwaken. Zouden zij vluchten? Immers van dit oogenblik aan behoorden zij aan elkander. Scheiden was voortaan onmogelijk. Voor het oog van dien eenen Almachtigen God dien zij beide aanbaden, waren zij man en vrouw geworden.

‘Liefste van mijn leven, deelgenoot mijner ziele, echtgenoot voor God, knielen wij te zamen neder voor het beeld van onzen Heer Jezus Christus en verklaren wij plechtig in dit uur ook onze godsdienstige vereeniging te hebben gesloten, elk onzer het zijne ten offer brengende. Beide zijn wij kinderen van Christus, heffen wij dus te zamen de oogen op tot Hem. Alleen het geloof hield ons nog gescheiden,’ smeekte zij.

‘Maar hoe? Waarom verbergt gij uw aangezicht voor mij?’ riep Gloria eensklaps verschrikt uit.

‘Omdat gij dat vreeselijke woord hebt uitgesproken, hetwelk het bloed in mijne aderen doet stollen’, sprak hij somber voor zich heen. ‘Omdat ge scheiden onmogelijk noemt, en daarom thans de bekentenis mij van de lippen moet dat ik niet kan, niet mag en niet wil nederknielen met u voor het beeld van hem dien gij uwen verlosser noemt. Want..... ik geen Christen.’

‘Bij God en bij de Heilige Maagd, wat spreekt gij daar uit?’ riep zij.

‘Eindelijk moet de waarheid gehoord worden’ zei Daniël met luider stem. ‘Gloria, ik ben geen Christen, ik ben Jood!’

‘Jezus, mijn Vader en mijn Heiland’, waren de éénige woorden welke zij kon stamelen en bewusteloos zonk zij neder.

Maar niet lang duurde die verdooving. Spoedig ontwaakte zij. De slag was te verpletterend. Nauwelijks echter sloeg zij de oogen open en trad de volle werkelijkheid haar helder en klaar maar ook zoo vreeselijk en dreigend voor den geest, of zij sprong als in waanzinnige woede op en stond voor hem, uitroepende: ‘laaghartige Judas, gij die mij zoo schandelijk misleid hebt, geef antwoord, geef rekenschap, waarom hieldt gij dat vreeselijke geheim voor mij verborgen?’

‘Helaas, liefde, onzinnige liefde voor u, vrees u te verliezen, hield mijne lippen gesloten’, fluisterde hij nauw hoorbaar.

‘Maar neen’, barstte zij onmiddellijk los, ‘neen, 't is onmogelijk dat gij jood zoudt zijn, want hoe zou ik u dan hebben kunnen lief hebben? Immers reeds de naam van uw geloof klinkt in mijne ooren als een heiligschennis. Niet te gelooven in Jezus Christus, hem niet boven alles lief te hebben, welk een leven vol namelooze ellende, welk een hel op aarde, welk een duizendvoudig sterven. De enkele gedachte maakt mij onzinnig, u te hebben aangehangen met geheel mijne ziel, in de hoop nooit van u te zullen scheiden, en dan eensklaps dit vreeselijk geheim te moeten ontdekken! Waarom was uw geloof niet op uw voorhoofd gebrandmerkt, zoodat ik daarop reeds bij onze eerste ontmoeting met duidelijke letteren had kunnen lezen: raak mij niet aan, want ik ben vervloekt door God en door de menschen?’

‘Niet verder’, riep Daniël echter vertoornd uit. ‘Uw dweepzucht vervoert u tot razernij. Ge vermoordt mij. Veroordeel mijn stilzwijgen, want daartoe hebt ge 't volste recht, maar beleedig mijn ongelukkig volk niet langer. Bezoedel u niet met een volkshaat, uwer onwaardig. Ik heb misdaan, diep gevoel ik 't, maar was ik 't niet die het eerste woord van afscheid heb uitgesproken, toen het nog tijd was! God zelf heeft ons weder te zamen gebracht, Hij zelf wilde niet dat wij zouden scheiden’.

‘God zelf? Ongelukkige, neem zijn heiligen naam niet op uwe lippen. O Daniël, o Daniël’, kreet zij onder bittere tranen. ‘Ik weet niet meer of ik u verfoei en haat, dan wel of ik u meer dan ooit liefheb.’

‘En dit alles om een naam, om een woord’, sprak hij verbitterd. Maar woorden regeeren de wereld, niet overtuiging. Leert echter uw Meester u niet, dat ge uwe vijanden zult vergeven en uwen naaste liefhebben als uzelven? En dan zoudt gij kunnen deelen in den dommen haat van dien onwetenden Christenhoop tegen mijn volk? Gij, die mij pas vergooddet, zoudt mij nu kunnen haten alleen om dat ééne woord?

‘Daniel, Daniel, gij die zoo edel denkt en zoo edel gevoelt, gij die zoo goed zijt als weinigen, o, doe slechts eene enkele poging en zweer ook ter liefde van mij uw ongeloof af, om u te koesteren aan den liefderijken boezem van onzen Heer Jezus Christus’, en zij omvatte zijne knieën.

‘Afzweren het geloof mijner vaderen? Dat nooit of nimmer!’ riep hij uit met krachtige stem.

Ontzet waggelde Gloria enkele schreden van hem af.

‘Wat hebt ge daar uitgesproken?’ vroeg zij, nauwelijks ademhalende.

‘Dat ook ik ouders heb en bloedverwanten en een naam en eer, en zoo al geen gemeenschappelijk vaderland, dan toch onze eigen woning en de heilige wet, waaronder wij leven en sterven. Ook mijn geloof kent berouw en opoffering, levendig gevoel ik dat op dit oogenblik. Maar te knielen voor dien gekruisten profeet, in wien ik niet geloof, dat nooit! Mijn hart en mijn geweten liggen open vóór u. Een beschikking Gods zag ik er in, toen Hij ons samenbracht, en ik waagde 't niet om van mijn geloof met u te spreken, omdat ik het vooroordeel der Christenen tegen de Joden maar al te goed kende en vreesde van u te moeten scheiden. Dagen en nachten heb ik op de middelen gepeinsd om onze vereeniging mogelijk te maken, maar onze liefde bleek een tegenstrijdigheid te zijn tusschen God en tusschen de menschheid, zoodat ik u ben ontvlucht. Maar God heeft niet gewild dat wij gescheiden zouden zijn. Hij, die met zijne vingeren den hemel en de aarde en ook onze zielen gemaakt heeft, Hij heeft ons weder tot elkander gevoerd. Toen heb ik gezondigd, gezondigd tegen God en gezondigd tegen u, maar uit liefde voor u, uit die liefde, welke machtiger is dan ik zelf.’

‘Ja, God heeft u de oogen willen openen, door u zoo groote zonde te doen bedrijven,’ snikte Gloria. ‘Zie, ik ben verloren voor God en voor de menschen, en daarom smeek ik u bij al het goede en edele en ware dat in u is, red mij uit dezen strijd der helle en word Christen! Reinig uwe ziel en daardoor mijne oneer. Indien ge mij waarachtig lief hebt, hef mij op uit den onpeilbaren afgrond en kniel naast mij neder voor den Heere Jezus Christus. Red mij, red mij, mij, ongelukkige.’

‘Vlucht met mij,’ sprak Morton zacht.

‘Onmiddellijk zal ik u volgen,’ antwoordde zij, vol van heilige overtuiging, ‘zoodra ge het water van den doop zult ontvangen hebben. Geloof in Christus, en ik volg u, overal, wanneer en waarheen ge wilt.’

‘Volg mij, en laat de tijd beslissen of gij mij, dan wel ik u tot een ander geloof beweeg,’ smeekte Daniël.

‘Nooit zal ik mijn Christus verloochenen.’ was het haast fiere antwoord.

‘En nooit zal ik in hem gelooven,’ klonk 't even fier terug.

‘O, zoek dan een wapen en vermoord mij,’ riep Gloria wanhopig uit. ‘God heeft mij verlaten. Er is geen uitkomst meer voor mij dan te sterven.’ En radeloos zonk zij voor het kruisbeeld neder.

Daar trad don Juan de Lantigua de kamer binnen, gevolgd door den bisschop. Hij had rust noch duur in het huis van don Romero, en was langs een anderen weg en in het diepste van den nacht naar huis gesneld. Immers aan het einde van den disch had don Amarillo hem, schijnbaar als vriend, willen waarschuwen voor den vreemden indringer, die de zoo eerbare Gloria had weten te overreden in 't geheim met hem samen te komen, terwijl hij uit goede bronnen verzekeren kon dat Morton Jood was, de zoon van rijke ouders, de moeder een Spaansche vrouw uit Madrid, maar die te Altona woonden. En nauwelijks had de vader deze mededeelingen als verbijsterd aangehoord, of don Angel vertelde, Daniël zoo even op zijn weg herwaarts ontmoet te hebben. Toen had de oude man geen rust meer, en welke pogingen men ook aanwendde om hem in dat noodweer van zijn gang huiswaarts af te brengen, niets mocht baten. Weldra stond hij dus voor het aangezicht der ongelukkigen. Maar niet lang behoefde hij naar de waarheid te gissen, en met een rauwen kreet van ontzetting viel hij bewusteloos neder.

Slechts weinige uren gingen voorbij en Gloria was weeze.

In de heilige week werd de geloovige man begraven.

Donna Serafina, de eenige zuster van den overledene, zou bij Gloria haar intrek nemen. Zij was weduwe, na een kinderloos huwelijk, hetwelk dit gemeen had met de voorstelling welke men zich van de hel meent te moeten maken, dat het de vereeniging was van alle kwaad, zonder toevoeging van iets goeds. Mishandelingen, ontrouw, openbare schandalen, tusschenkomst der policie, niets bleef haar gespaard, totdat eindelijk God zelf de straffende hand naar den onverlaat uitstak en hem met een walgelijke melaatschheid bedekte. Als een engel verzorgde de beleedigde echtgenoote hem en bekeerd blies hij den laatsten adem uit, zoodat zijne vrouw met recht mocht uitroepen, hem van den duivel ontvangen en aan God overgedragen te hebben. Zij wilde in een geestelijk gesticht hare dagen eindigen, toen Gloria haar hulp inriep. En van dat oogenblik aan was het

éénig doel haars levens, de arme afgedwaalde te overreden in een klooster te gaan en daar boete te doen voor haren misstap.

Maar dat wilde haar jongere broeder, don Buenaventura, geenszins. Hij had te Madrid, waar hij gelukkige bankzaken gedreven had, de menschen en de wereld van een aangenamer zijde leeren opvatten dan zij, en er meer wereldwijsheid opgedaan dan vroomheid. Niet een ontvluchten van de wereld om haar schande te verbergen, moest het doel zijn van hen die Gloria wilden redden, beweerde hij, maar een herstel van haar naam door een wettig huwelijk met Morton. Om dat plan te volvoeren, had hij Madrid tijdelijk voor Ficobriga verlaten en Daniël verzocht bij hem te komen. Maar hoe die beide weder tot elkander te brengen? Toen Morton in 't laatst van het vorig jaar overgekomen was om haar te zien, had Gloria ten stelligste geweigerd hem te ontmoeten, even als zij elken brief van hem ongeopend vernietigde. Eenzaam en verlaten bracht zij hare dagen op haar kamer door, en alleen des avonds, wanneer de schemering gevallen was, kwam zij eenige afleiding zoeken in den tuin, die echter, even als het vroeger zoo sierlijke woonhuis, de duidelijke sporen droeg van verwaarloozing. Zij sloot zich geheel van de wereld af, even alsof haar dichtgesloten huis niet even doorzichtig ware als het meest blinkende glazen paleis.

Want het arme zoowel als het rijke publiek in Ficobriga had dagen en weken en maanden lang geen meer geliefkoosd onderwerp van gesprek, dan dat schandaal van het hooge huis! De Lantiguas mochten al even minzaam als hartelijk en mededeelzaam geweest zijn voor alle dorpelingen, toch waren en bleven zij altijd de eersten en de aanzienlijksten, en dat reeds was een meer dan voldoende reden om de afgunst der geheele bevolking te wekken, en de heimelijke vreugd van allen over de vernedering dier zoo hoog gezetenen.

Weer brak de heilige week aan, en twee luisterrijke processiën zouden gehouden worden, dank zij de milde hand van don Buenaventura. De rijke woekeraar Amarillo was natuurlijk, als burgemeester van het dorp, de eerste, en zou de eereplaats bij die feesten vervullen. Gloria had een prachtigen ruiker gezonden, om het beeld der heilige Maagd te versieren, en op lang aandringen, ja op het bijna bevelend verzoek van haren oom, zou zij ook de plechtigheid der mis in de kerk bijwonen. Met bevenden tred en neergeslagen oog ging zij de menigte door, die van alle kanten saamgestroomd was op de tijding

dat de boetelinge voor 't eerst weer in 't openbaar hare godsdienstplichten zou vervullen. Maar nauwelijks had zij haar plaats van vroegere tijden ingenomen, of onder de rondom zittenden werd eerst een onrustig geschuifel vernomen en toen een heimelijk toefluisteren, dat al luider en luider werd, terwijl alle hoofden naar Gloria gekeerd waren, die zich geheel in haar gebed trachtte te verdiepen. Weldra echter werd de eene stoel weggeschoven en daarna de andere en verliet nu deze, dan gene de plaats in welker nabijheid Gloria half neergedoken was, totdat eindelijk allen in haar omgeving waren weggegaan en de verlatene in huis, ook de verlatene, ja de geschuwde was in Gods tempel. En de ruiker, welken zij tot versiering van het Mariabeeld had gezonden, was in een hoek weggeworpen, als onwaardig om het heilig beeld aan te raken. Bittere tranen stroomden over hare wangen over zulk een beleediging, op die plaats en op zulk een feest. Maar hoe hevig ook de smart van Serafina was over zulk een vergrijp aan de laatste dochter van haar geslacht, en hoe ernstig en onafgebroken zij Gloria nu ook bestormde met alle mogelijke drangredenen dat zij in een klooster die rust en vrede zou zoeken, welke zij in de wereld niet meer vinden kon, 't was alles te vergeefs; standvastig bleef zij weigeren dien gang te doen. Lijden, eindeloos, smadelijk lijden, ja dat wilde zij tot aan haar laatsten ademtocht toe, maar zich levend te begraven, afstand te doen van de vrije lucht en de vrijheid harer bewegingen, neen, daartoe kon noch mocht zij overgaan.

De processie was prachtig. De heilige beelden waren kostbaar versierd en onder bloemen als bedolven, terwijl de priesters met luider stem de lofliederen zongen. Met overmoedige blikken zag don Amarillo, die aan de zijde van don Buenaventura ging, op de talrijke menigte neer die zich om den stoet verdrong, en krachtig schetterden de koperen instrumenten der muziekanten welke vooropgingen. Daar zwijgt eensklaps de muziek; een dof gebrom en weldra ruwe vloeken en verwenschingen worden vernomen, totdat eensklaps de geheele processie in wanorde verkeert. Twee mannen te paard trachten zich een weg te banen door het volk dat hen echter ter aarde poogt te werpen en steenen en allerlei naar het hoofd slingert, zoodat dan ook weldra het bloed op menig aangezicht van maar al te duidelijke beleedigingen getuigt. ‘Naar de gevangenis, naar de gevangenis,’ klinkt 't van alle kanten, en met verwoede gebaren springt don

Amarillo op de beide onverlaten los, die niemand anders bleken te zijn dan Daniël Morton en zijn bediende.

De aanleiding van het rumoer was toch zeer eenvoudig. Daniel begaf zich, op verzoek van don Buenaventura, naar Ficobriga, en had op de naastbijgelegen hoofdplaats paarden genomen tot bespoediging zijner reis. Onbekend met het houden der processie reed hij juist de nauwe straat naast de abdij in, toen deze van de andere zijde kwam. Het steken der trompetten, het wapperen der vlaggen en het gejoel der menigte, maakten de paarden schuw en onrustig. Maar nauwelijks wilde het gemeen de verschrikte dieren terugdringen of deze renden op de menigte in, terwijl hunne ruiters ze niet langer konden bedwingen. En toen men al dadelijk tot beleedigingen en slagen en eindelijk tot verwondingen oversloeg zoodra eenige uit den hoop den gehaten vreemdeling herkenden, den man die de adellijke dochter van het hooge huis zoo schandelijk had verguisd, haar, van wier deerniswaardigen toestand men nog pas getuige was geweest, toen werd de nog zoo even verguisde eensklaps tot een beleedigde heilige verheven, en onder de kreten: ‘weg met den jood’, was het leven van Morton weldra niet meer zeker.

Zoo vergoodt het wispelturig en lichtbewogen volk eensklaps hen, over wie het gisteren nog het ‘kruist hem’ uitriep.

Tot laat in den avond bleef Morton gevangen in het rechthuis, maar werd eindelijk ontslagen, terwijl zijn knecht in hechtenis bleef. Don Amarillo durfde het volk niet te trotseeren, maar evenmin Daniel langer te houden, daar hij diens invloed te Madrid vreesde. Waarheen echter zou deze zich in het donker begeven? Eerst ging hij naar de grootste herberg, maar werd daar onmiddellijk afgewezen. 't Heette dat er geen plaats was. In een achterbuurt gekomen, vroeg hij aan vrouwen naar een andere herberg, maar ontving scheldwoorden tot antwoord. Een oude bedelaar vroeg hem om een aalmoes. Maar nauwelijks had hij ook dezen gevraagd waar hij den nacht zou kunnen doorbrengen en hem een goudstuk in de hand gedrukt, met de hoop hem daardoor tot hulp te overreden, of de man keek verbaasd op, beproefde het geld, of 't wel echt was, en toen Morton scherp in 't gezicht ziende gaf hij hem het muntstuk terug, zeggende dat geen christenmensch het geld aannam waarvoor zijn Heer verkocht was.

Eindelijk kwam hij aan een visscherskroeg. Niet zoodra echter wilde de kastelein hem een klein zolderverblijf aanwijzen, of zeelui en vrouwen, die het rumoer bij de processie hadden

bijgewoond, herkenden hem, en alweer moest hij onder vloeken en verwenschingen het huis verlaten. Wanhopig zette hij zich toen op een steen aan den weg neder, hongerig het stuk brood etende dat de kastelein hem nog had toegeworpen ‘als een aalmoes’ zooals hij er uitdrukkelijk bijvoegde, hem met minachting het toegereikte stuk geld teruggevende. Toen echter verwenschte hij bijna zijne redding als schipbreukeling in datzelfde Ficobriga, over welks hoofdbewoners hij zooveel leed had gebracht, en waarin hij zelf zoo nameloos veel had geleden en nog op dit oogenblik lijden moest.

‘O, afvallige Nazarener, nooit zult gij mij onder uwe volgelingen tellen! Nooit, dat zweer ik plechtig’, riep hij verbitterd uit en staarde half wezenloos voor zich uit.

Langen tijd had hij daar gezeten, toen hij voetstappen hoorde. Een man naderde. 't Was Mundideo, de ongelukkige, die, door hem naar dit heilloos dorp terug te roepen, de aanleidende oorzaak was geweest van al het gebeurde.

Weldra was hij in diens woonhuis, aan het kerkhof grenzende, en dus althans onder dak. Maar schuw stond die man tegenover hem. Al dadelijk vertelde hij Morton, een kleine erfenis te hebben gekregen, waardoor hij spoedig in staat hoopte te zijn hem het geleende geld terug te geven. En of Daniël al verzekerde hem die som gegeven en niet geleend te hebben, 't baatte niet, de teruggave moest en zou plaats hebben. Eindelijk ging er in Morton's ziel een licht op en weldra was het hooge woord er ook uit, dat Mundideo dit geld als in zijne vingeren voelde branden sedert hij wist wie de gever was. Immers reeds zijn biechtvader had hem ten duurste laten beloven het geld terug te geven, al zou hij het ook verdienen door de straten met zijn tong te reinigen... Maar Morton gebood hem te zwijgen. Woedende voegde hij hem toe, dat 't niet aanging voor een zoo laaghartig kruipende ziel als Mundideo was, een ander schepsel van denzelfden God te vervloeken en uit te stooten en alle gemeenschap met hem te weigeren, en dat alleen omdat hij een anderen godsdienst beleed.

Toch kwam het woord van verontschuldiging niet over de lippen van dezen dommen verschoveling, maar wel verweet hij Morton nu al het leed, dat deze over het huis zijner weldoeners gebracht had. Daar ginder wees hij hem het graf aan van don Juan, en schold hem in hevige termen als den schandelijken verleider van Gloria. En toen Daniël hem vroeg of hij haar

gezien had en hoe zij zich bevond, weigerde Mundideo hardnekkig hem eenige de minste mededeeling omtrent haar doen of laten te geven, dan alleen dit ééne woord: ‘Gij hebt haar diep rampzalig gemaakt.’ Hoe plechtig Daniël hem ook met dure eeden bezwoer, dat zijne voornemens omtrent Gloria de meest eerlijke en alleen tot haar redding waren, alles vruchteloos; halsstarrig bleef de man hem elke mededeeling weigeren. Wantrouwen, meer dan ooit, had hij voor den vreemdeling, dien hij een engel maar een onheil tevens noemde, omdat hij zelf niet wist wat te denken van den man, dien hij op hetzelfde oogenblik dat hij hem wilde vervloeken, juist liefhad. Het eenige wat Daniël van hem kon verkrijgen, en dat nog wel ten slotte door bedreigingen, was, aan Buenaventura te verzoeken bij hem te komen.

Het eerste woord uit den mond van den bankier was de belofte, dadelijk te zullen zorgen voor de behoorlijke huisvesting van Daniël. Toen begon een ernstig en langdurig onderhoud.

De komst van Morton bewees, dat hij bereid was opofferingen te doen tot een zoo mogelijk volledig herstel van het onrecht, door hem aan de Lantigua's aangedaan. Maar welke opofferingen? Dat ze hier in godsdienstige overtuigingen moesten gelegen zijn, noemde don Buenaventura natuurlijk. ‘De wetten van eer zijn dezelfde voor ieder man van ontwikkeling, onverschillig of en op welke wijze hij zijn God dient, en die wetten eïschen in dit geval herstel van het schromelijk vergrijp aan een vrouw gepleegd. Dat eergevoel is een godsdienst zonder theologie, en het eischt gebiedend van den beleediger.....’

‘Opoffering van zijn geloof?’ viel Morton hem in de rede. ‘Alzoo staat het eergevoel hooger dan het godsdienstig geloof?’

‘Ongetwijfeld’, was onmiddellijk het antwoord.

‘Maar gesteld, gij hadt u vergrepen aan een vrouw van mijn volk, zoudt gij dan....?’

‘Geen oogenblik geaarzeld hebben tot uw volk over te gaan, hoe vreemd 't ook moge klinken, indien namelijk even treurige omstandigheden als hier dat voorschreven.’

‘Don Buenaventura de Lantigua, dan verklaar ik, de man wiens godsdienst gij minacht, 't u in het aangezicht: Gij hebt geen geloof.’ En hooghartig wendde Daniël zich van den Spanjaard af.

Maar de bankier was niet zoo licht te overmannen. ‘Ge dwaalt’, hernam hij. ‘Ik ben Katholiek door geboorte en door overtuiging en als zoon mijner vrome moeder, en omdat

ik waarachtig geloof in Jezus Christus, als den Zoon van God, en in de vergiffenis der zonden en in het eeuwige leven. En toch zou ik, om een zóó gruwelijk misdrijf te herstellen als het uwe, zelfs het uitnemendste geloof verwisselen voor het minst aanneembare, althans voor het uiterlijk!'

'Uiterlijk', herhaalde de ander haast schamper.

'Voorzeker, uiterlijk. Want zoo eenzijdig en onverdraagzaam als gij blijkt te zijn, ben ik gelukkig niet,' antwoordde don Buenaventura. 'In den grond, verschilt mijn geloof zooveel niet van het uwe. Die bekrompen godsdienstige opvatting onzer vaderen vermindert bij den dag, omdat zij die werkelijk het goede willen, meer en meer inzien dat ieder zalig worden kan, tot welke kerk hij ook behoort. Dat vaststellen van leerbegrippen breekt het geloof juist af in plaats van het op te bouwen, en indien de kerk niet in tijds weet toe te naderen tot de meer verlichte denkbeelden van deze dagen, zal de verwarring weldra grenzeloos zijn. Dagelijks vermindert het aantal der werkelijk geloovigen, 'tgeen ik betreur, maar toch zal altijd één onwrikbare zedewet de wereld blijven regeeren, onder welken naam dan ook, omdat over de onmisbaarheid en het hoofdbeginsel daarvan, bij alle mannen van eenige beschaving en ontwikkeling, in Europa geenerlei verschil bestaat. Geen bekrompen kerkelijk leerbegrip zal daaraan ooit eenige afbreuk kunnen doen. Maar juist daarom mag ik 't zelfs niet onderstellen dat een man van uwen stand en van uwe opvoeding zich krampachtig zou vastklemmen aan nog wel het minst geachte geloof van alle, en dat op het oogenblik waarin reeds de eerste en meest eenvoudige wetten van eer en zedelijkheid 't u gebiedend voorschrijven, zoodanige kleingeestige gehechtheid op te geven.'

'Kleingeestige gehechtheid', herhaalde Daniël. 'Aldus noemt ge de liefde die ik heb voor het geloof mijner vaderen en van geheel mijn geslacht, dat geloof, uit hetwelk al de groote beginselen van waarheid en recht en zedelijkheid en godsvrucht gesproten zijn welke de wereld nog steeds regeeren, en die niets van hun kracht en invloed verloren hebben door de wijzigingen welke uw Christus er in moge hebben gebracht. Noem mij een enkel levensbeginsel van zedelijkheid, hetwelk niet in de gewijde boeken van mijn volk te vinden is. Toch beweer ik daarom geenszins dat ieder die buiten dat geloof staat, verdorven is, noch ontken ik dat Jood en Christen beiden

onder dezelfde beginselen van zedelijkheid leven. Maar terwijl gij de vervulling uwer godsdienstplichten licht telt, stel ik de mijne hoog, zeer hoog, omdat ze voor mijn volk, dat geen vaderland heeft, een middel van vereeniging zijn. Bij den Christen is de godsdienst niet, als bij ons, het kenmerk van het ras, een soort van omheinden bodem waarop wij wonen, onze taal, de eer van ons volk, welke wij ons buiten de gehechtheid aan het geloof onzer vaderen niet kunnen voorstellen. Wij minachten het Christendom niet, maar noemen het onnoodig en wreed. Juist de vervolging die wij om ons geloof geleden hebben, verbindt er ons te sterker aan. Over te gaan tot den vijand, die ons achttien eeuwen lang heeft beleedigd, verbrand, gemarteld, verbannen, uitgestooten van alle eerlijk bedrijf als ware alleen de woeker ons deel, die ons zelfs de burgerrechten onthield en geen gemeenschap met ons wilde houden, alsof wij een uitzondering op de menschheid waren, en die ons eindelijk verwijt door het vonnissen van een wijsgeer, zij het ook de grootste die ooit geleefd heeft, een God te hebben gekruisigd, neen, tot zulk een wreeden en onverzoenlijken vijand gaat geen man van eer die tot mijn volk behoort, ooit over. En een volk, dat achttien eeuwen van zoo gruwelijke vervolging heeft weten te doorstaan, gevoelt zulk een verbazende levenskracht in zich, dat het een beter lot verdient. Van mijne jeugd af heb ik gedweept met de heilige geschieden is van mijn volk, mij gekoesterd in de gedachte dat volk weer in zijn vroegere grootheid hersteld te zien. En nu zult gij aan dien man toeroepen zijn geloof, dat is zijn volk, dat is zijn verleden, dat is zijn toekomst, ja dat is alles wat hij 't liefst heeft op aarde en in den hemel, af te zweren, en zich te buigen voor het beeld van dien gekruisten wijsgeer? Neen, neen, ge vraagt het onmogelijke, het ongerijmde.’

‘En toch hebben al die hoog gespannen gevoelens u niet verhinderd een Christendochter lief te hebben,’ was het schamper antwoord.

‘Dat is de harde proef waaraan God mij heeft onderworpen,’ sprak Daniël ootmoedig. ‘Gij lauwe Christenen, die alle wonderbaarlijke eigenschappen van God durft loochenen en hem tot een gewoon mensch zoudt willen vernederen, gij gelooft daaraan niet, maar ik gevoel 't tot in het binnenste mijner ziel, hoe diep ik gevallen ben voor den Heere mijnen God. O, hoe meer welkom ware mij de dood geweest.’

‘Genoeg,’ sprak don Buenaventura. ‘Herstel der eer mijner dochter, want als zoodanig beschouw ik Gloria, eisch ik van u, niet ijdele woorden van vertwijfeling en geloofshaat. Een beslissend antwoord verlang ik van u op de vraag: of gij bereid zijt Gloria's schande uit te wisschen, en of ge de middelen daarvoor weet?’

‘Mijn komst alhier is het meest voldingend antwoord op beide deze vragen,’ antwoordde Daniël. ‘Maar daarvoor is 't noodig dat ik een onderhoud met Gloria hebbe.’

‘Dat zal plaats vinden’ hernam de Spanjaard, en daarmede nam dit onderhoud een einde.

En werkelijk had het onderhoud plaats, en wel zeer spoedig zelfs, maar niet door bemiddeling van den man van de wereld, die zijne maatregelen toch zoo vernuftig meende getroffen te hebben. Want al dadelijk verspreidde hij overal, en voornamelijk door den mond van don Romero, dat Morton weldra tot de katholieke kerk zou overgaan, voor welke plechtigheid don Angel, die inmiddels tot kardinaal verheven was, zelf zou overkomen. En Gloria zelve was de eerste die deze tijding, als ter loops en in het gesprek, moest vernemen.

Jammer maar, dat kwaadwilligen op datzelfde oogenblik geheel tegenstrijdige geruchten omtrent haar verspreidden en wel geene andere, dan dat Gloria des nachts in stilte haar huis verliet en weer met haren minnaar heimelijke samenkomsten hield. Bleek van woede en ontsteltenis, vertelde Serafina aan Gloria welke boosaardige verhalen omtrent haar werden uitgestrooid, en zij kon moeielijk de lankmoedigheid verkroppen waarmede deze dat alles aanhoorde. Toch ontkende de vrouw alwaar Morton gehuisvest was, ten stelligste, dat hij ooit des nachts haar huis verliet. En in hare ingenomenheid met den zoo milden bewoner van hare vertrekken, die buiten het badseizoen anders nooit verhuurd waren, achtte zij 't haar plicht Daniël zelf te waarschuwen voor een vrouw, die nu blijkbaar ook haren eersten minnaar ontrouw was.

Deze wantrouwde zijne ooren. Ongeloofelijk kwam hem voor, wat hem toch met de meest onwederlegbare bewijzen werd verzekerd. Zelf zou hij dus onderzoeken wat gebeurde.

Een paar nachten bracht hij te vergeefs door in de nabijheid van het huis der Lantigua's. Maar den derden nacht zag hij werkelijk dat de tuindeur geopend werd en een diep gesluierde gestalte ijlings den weg opging naar het kerkhof, alwaar een

man haar te gemoet kwam, met wien zij achter een muur verdween. Dadelijk had hij Gloria herkend en was haar gevolgd. Maar eer hij nog de plaats bereiken kon alwaar zij verdwenen was hoorde hij den snellen draf van een paard en het geraas van wielen, en zag ook weldra in de verte een rijtuig in snelle vaart wegrijden.

Het ergerlijk gerucht was dus geen laster geweest!

Haast waanzinnig van woede, besloot Morton de terugkomst der geliefden af te wachten, en zette hij zich op een steen achter den muur van het kerkhof neder.

Sombere gedachten doorkruisten zijn hoofd. Dat was dan de vrouw welke hij genoegdoening moest geven, al moest hij daarvoor het geloof zijner vaderen afzweren en den vloek zijner ouders op zich laden. Dat was dan die hooggeroemde Spaansche eer, welke zelfs boven het geloof heette te staan. Dat was dan de geliefde, die voor hem het ideaal geweest was van al wat zijne fantasie hem liefelijks vermocht voor te tooveren. Bittere ontgoocheliug.

Het eerste hanengekraai was al gedurig van de rondom liggende boerenerven begroet en de morgen begon al te grauwen, toen eensklaps het geraas van een naderend rijtuig hem uit zijne overpeinzingen riep. Snel vatte hij post aan den weg. En nauwelijks was het paard onder zijn bereik, of hij greep het bij de teugels eer de verschrikte koetsier nog den tijd had om zich te bezinnen.

't Bleek Mundideo te zijn, die Gloria begeleidde! Verdwenen was dus in een oogwenk alle vrees en vermoeden, alle achterdocht. Ernstig staarde Gloria hem aan, en verzocht hem eer bevelend dan smeekend, haar alleen en ongemoeid huiswaarts te laten keeren. Maar hartstochtelijk klemde hij de geliefde in zijne armen. ‘Verlaten zou ik u, die mij weder in de armen gevoerd wordt door 'tgeen de groote hoop het toeval heeten zou, maar wat ik Gods beschikking noem; weder zou ik dat duldeloos leven lijden zonder u, 'tgeen een marteling voor mij is! Neen, dat nooit. Onmogelijk is 't voortaan dat wij gescheiden blijven. Liever alle wetten verbreken, dan afstand doen van u; liever den dood sterven, dan u verlaten.’

‘Gij hebt mij reeds levend gedood, martel mij nu niet langer, want’ ... en zij fluisterde hem eenige woorden in 't oor. Verschrikt sprong hij op, maar reeds lag de ongelukkige bewusteloos aan zijne voeten.

Toen alle pogingen om haar weder bij te brengen vruchteloos bleken te zijn, droegen de beide mannen haar naar hare woning. Statig en plechtig weergalmde de klank van den zwaren koperen klopper door het stille huis; en verschrikt sprongen de slapenden van hunne legersteden. Maar toen Serafina op dat uur van den nacht de ongelukkige het huis binnen zag dragen in de armen van haren verleider, toen wat zij schandelijken laster had geheeten, waarheid bleek te zijn en haar goed geloof aan Gloria dus deerlijk beschaamd werd, toen was 't der vrome vrouw toch te eng om het hart, en zij wendde zich van het kind af dat zoo reddeloos verloren was. Maar nauwelijks sloeg deze de oogen op en zag de uitdrukking van ergernis op dat gelaat, of de rampzalige riep op den meest wanhopigen toon uit: ‘Vergiffenis, erbarmen, deernis met de moeder, die de begeerte naar haar eigen kind niet langer kon weerstaan.’

En in het vrouwelijk hart vonden die woorden weerklank.

Van dat oogenblik af stond 't echter vast bij Serafina, dat het klooster de éénige veilige wijkplaats was voor de ongelukkige. Geen overreding, geen aandrang, geen bedreiging zelfs mocht gespaard worden, om dat doel te bereiken. Hoe Gloria ook bad en smeekte dat men alles van haar mocht eischen maar nooit dat ééne, dat ontzettende, dat onmogelijke offer, afstand te doen van haar kind, 't was alles vruchteloos, want dat alleen zou haar kunnen redden. Zij, de gevallene, gevallen door den vijand van haren Christus, zij had geene rechten als moeder. Want wat voor de wettig gehuwde de heerlijkste aller zegeningen was, die moedervreugde was juist haar vloek, haar schuld. Juist dat kind was voor haar de keten welke haar aan den ongeloovige bond, en elke gedachte daaraan moest bij haar uitgeroeid worden. Niet het aangezicht van dien vijand van haren Heer, niet dat van haar kind mocht zij zoeken, maar het aangezicht van haren Verlosser alleen. Alleen door datgene op te offeren wat haar het liefste op aarde was zou zij vergiffenis kunnen verwerven, en daarom was voor haar dat kind het éénige mogelijke offer. Lijden, duldeloos lijden haast, moest voortdurend haar leven zijn, ja haar genot worden als boete. Want voor zoo groot een schuld als zij uit te delgen had, daarvoor kon geen offer haast groot genoeg zijn.

Toch kon het moederhart geen afstand doen van haar kind. Alles, alles wilde zij geven, maar niet dat ééne, dat onmogelijke offer mocht van haar gevorderd worden. En toen de vrome

Serafina onverbiddelijk bleef in haar eisch, riep Gloria jammerende uit: ‘Ge weet niet wat ge van mij verlangt, want ge zijt nooit moeder geweest.’

Ook in Morton's binnenste woedde hevig de strijd tusschen het geloof en de wereld. Hij wist wat Gloria ten offer moest brengen, en hij brandmerkte zulk een eisch als onmenschelijk. Het edelste gevoel dat de mensch kent, liefde tot zijn eigen kind, zou moeten zwijgen voor de wetten van een kerkelijk geloof? Levend zou zij zich moeten begraven, omdat menschen zulk een handeling boetedoening noemden? Nooit echter zou hij zulk een schandelijke daad dulden!

Niet dulden? En was niet hij juist de man, die door zijn hardnekkige weigering om dat ééne enkele woord uit te spreken de oorzaak was van al dat lijden der geliefde? Sprak hij dat woord uit, dan was er niet alleen van lijden geen sprake zelfs, maar in het paradijs van waarachtig huwelijksgeluk en in het vol genot van ongestoorde moedervreugde zou zij zich zalig gevoelen, die nu der wanhoop nabij was.

Een woord! Ongetwijfeld! Maar een woord van schandelijken afval van het geloof waarin hij was opgevoed, en waarbij hij den God van zijn volk zou verloochenen voor dien valschen profeet, dien Nazarener, in wiens naam geheel zijn volk was vervolgd en gepijnigd en verbrand, achttien eeuwen lang!

Vergat hij dan zelf éénig en alleen de oorzaak te zijn van al het leed waaronder zij dreigde te bezwijken die hij beweerde boven alles lief te hebben? Levend dreigde hij haar te dooden, die geboren scheen om niets dan geluk te vinden en enkel vreugde om zich heen te verspreiden! En dat deed hij, door listig en laaghartig dat geloof te verzwijgen hetwelk hij aanriep als zijn hoogst en heiligst goed, en wat hij toch zoo behendig wist te gebruiken nu als dekmantel van zijn ontrouw en dan als de éénige hinderpaal tot herstel, van het door hem zelven aangericht onheil! Dat noemde hij godsdienstijver, en besef van eer en plicht! Neen, God zelf was de rechtvaardigheid en de waarheid en het erbarmen, en Hij kon dus niet toelaten dat door een zijner kinderen een onrecht zou gepleegd worden waarvan het herstel onmogelijk zou zijn zonder Hem te verloochenen.

Een ellendeling, een onwaardige was hij, indien hij langer dat onmisbare woord terughield. Gedurende zijn weifelen, leed zij namelooze ellende. Niet zich verdiepen in allerlei beweringen en beschouwingen die onmogelijk op te lossen waren, mocht hij,

niet uitvluchten zoeken te vinden voor hetgeen Gods wet en de menschelijke wetten hem voorschreven, maar handelen moest hij, als een man. De oogen sluiten voor alles wat hem lief was, voor zijn geloof, voor zijn volk, voor zijn verleden, voor zijn toekomst, voor zijn vader die hem vervloeken zou en voor zijne moeder die hem niet meer als haar kind erkennen, maar als een verlorene, als een doode, betreuren zou, dat alles en dat alleen was zijn plicht, zijn heilige plicht. Blindelings moest hij zich werpen in de armen dier secte welke hij minachtte, welke hij haatte, want alleen daardoor kon zij gered worden, die het slachtoffer was van zijn onwaardigheid.

Maar toch moest de verzuchting hem van de lippen: ‘O God, uw hand verplettert mij.’

Weinige dagen later was geheel Ficobriga vervuld van het groote nieuws, dat Daniël Morton zijn geloof zou afzweren en overgaan tot de katholieke kerk, gedoopt door den kardinaal don Angel de Lantigua, en onmiddellijk daarna trouwen met diens nicht, donna Gloria.

Daar reed eensklaps een deftige reiswagen het dorp binnen. De moeder van Morton was gekomen. Zij was een weinig meer dan bedaagde vrouw, hoogst beschaafd en met alle kenteekenen tot den hoogen stand te behooren. Het voornemen van haar zoon had zij al lang vermoed, en zelve wilde zij daaraan een einde maken. Hartverscheurend was het onderhoud tusschen die beide. Verwijtingen en smeekingen volgden even snel op elkander als de innigste betuigingen van liefde en wanhoop. Maar daarin bleef de moeder pal staan dat zij weigerde hem langer als haar zoon te erkennen, indien hij zijn geloof verzaakte ter wille eener vrouw. Ongerijmd noemde zij de hoop die hij koesterde, Gloria tot zijn geloof over te halen zoodra zij de zijne was, ongerijmd, aan de mogelijkheid te gelooven dat een Christin ooit haren Christus zou afzweren! En schandelijk weder en oneerlijk, en haar volk en zijne ouders zoowel als hemzelven onwaardig veroordeelde zij de betuiging van Daniël, dat hij nooit anders dan met de lippen Christen zou kunnen worden, Jood blijvende in zijn hart. Plechtig zwoer zijne moeder voor niets te zullen terugdeinzen om zijn afval te verhinderen.

En zij hield woord. Toen Daniël op het voorgeschreven uur voor den kardinaal verscheen en plechtig zijne begeerte te kennen gaf om tot de katholieke kerk over te gaan en donna Gloria de Lantigua tot zijne wettige vrouw te nemen, verscheen zijne

moeder plotseling in den kring. Met luider stem brandmerkte zij tegenover al de aanwezigen die woorden van haar zoon als logentaal, want alleen in naam wilde hij Christen worden, als het eenige middel om Gloria aan zich te verbinden. Nooit zou hij voor den Nazarener buigen met het hart, nooit het geloof zijner vaderen verloochenen, maar wel Gloria trachten over te halen tot zijn godsdienst, zoodra zij eens in zij bezit was. Haar plicht als moeder gebood, dat zij haar kind voor een onwaardige daad zou behoeden; maar tevens bracht haar plicht als vrouw mede, een achtenswaardig geslacht te vrijwaren voor alle gemeenschap met een man die het zou schandvlekken, indien het hem als naamchristen opnam.

Wie schetst de ontsteltenis van allen? Tot een schijnvertooning vernederde de ellendeling deze plechtige bijeenkomst, tot een middel om zijne schandelijke plannen te volvoeren durfde hij de heilige kerk verlagen! Diep geschokt stond Gloria op en verklaarde op ernstigen toon niet te willen trouwen, maar in een klooster te gaan om daar de wereld af te zweren.

Zoo had zij zelve dan het pleit beslist, en de moeder had haar zoon gered voor een meineed.

Half bewusteloos werd Gloria ter ruste gelegd. De ijlende koorts hield lang aan. Eerst tegen den laten avond werd de zieke rustig. Afgetobd van vermoeienis verzonk de waakster, die voor het bed gezeten was, in een diepen slaap. Midden in den nacht stond Gloria op. In stilte kleedde zij zich half aan, sloeg een grooten mantel om, ging zachtkens de trap af en was spoedig door de tuindeur in de vrije lucht. Een heerlijke sterrenhemel glinsterde boven haar hoofd. Weldra had zij het kerkhof bereikt en ging toen den grooten landweg op, eerst langzaam en voorzichtig en angstig om zich heen ziende dat niemand haar volgde, maar toen al sneller en sneller, totdat zij eindelijk vloog als werd zij door den wind gedragen. Voort, voort, in de diepste duisternis en eenzaamheid. Maar, vroeg zij fluisterende aan zich zelve, is Villamores dan zoo ver. Uitgeput zette zij zich neder op een steen aan den weg, maar nauwelijks was zij weder tot haar adem gekomen, of alweer werd de pas versneld. Op nieuw moest zij even uitrusten, maar hondengeblaf verschrikte haar, en weer vloog zij verder. Maar de krachten begaven haar, en haast bewusteloos zeeg zij neder. Dat huis echter, daar ginds, was haar bekend. Nog een enkele poging, en zij had haar doel bereikt. Het lichaam weigerde

echter allen dienst. Toen gebeden om kracht. En zij viel op de knieën en bad lang en innig, en werkelijk scheen 't ook alsof zij weer verder kon gaan. Daar ginder dook eindelijk die bekende kerktoren op, en daar moest zij zijn. Een kleine afstand nog maar. Moed geschept. Enkele schreden nog. Goddank, daar is het huis. Licht daar binnen? Maar nauwelijks had zij oven door het venster gegluurd en een man gezien die aan Maria Juana goudstukken voortelde, of met een gil vloog zij de kamer binnen: ‘help, help, zij willen mijn kind verkoopen.’

't Duurde lang eer de zieke de oogen opende. Het lichaam was uitgeput, maar de wangen gloeiden van koortshitte. Plotseling vloog zij op en knielde neder naast de wieg, die in den hoek der kamer stond. Een rooskleurig engeltje, met donker zwart haar, lag er met gebalde vuistjes als dikke knoesten, heerlijk in te slapen.

‘Is 't werkelijk waar, dat gij hem van Maria Juana wilt koopen?’ vroeg zij aan Morton, die naast de wieg stond.

‘'t Is waar,’ antwoordde hij somber. ‘Een non kan geen moeder zijn voor mijn kind.’

‘Laat het kind blijven in de nabijheid van mijn graf, opdat ik 't aan den grond kan voelen als hij er voor 't eerst zijn voetjes op drukt,’ sprak zij, half liggende op het bed dat naast de wieg stond. ‘Verlaten heb ik u op dat oogenblik, waarin gij uw geloof voor mij wildet afzweren. Maar al sprong mijn vrouwelijk hart ook in mij op van vreugde over zoo groote liefde, het denkbeeld dat iemand zijn God verloochenen zou om mijnentwille, ontzette mij. Wijze mannen als de kardinaal en don Buenaventura, zouden in den strik gevallen zijn, maar 't was voor de onkundige, als ik ben, duidelijk, dat ge niet gelooft in den Christus, dien ge toch zoudt aannemen met de lippen. Eer God uwe oogen opent, zult ge nooit Christen worden; en helaas! nog altijd houdt Hij ze gesloten.’

‘Hoe had ik mij steeds met de zalige hoop gevleid,’ prevelde zij als in zich zelve, ‘dat ik u tot den Christus brengen zou, indien wij maar vereenigd waren! Maar dadelijk moest ik die zalige hoop uit mijn hart rukken toen ik de vreeselijke taal uwer moeder hoorde, welke getuigde hoe innig lief zij u had. Want tot alles was zij bereid, indien zij haar kind maar behoeden kon voor een meineed. De gedachte aan mijn eigen kind vervulde mij toen geheel. Ik gevoelde als moeder haar lijden. Onmogelijk de gedachte zelfs, dat mijn kind mij

eens verlaten zou om een vrouw te volgen, die Christus verloochende!'

'Altijd die godsdienst! Vreeselijke gedachte, dat wat van God komt, soms een vloek is voor ons menschen,' sprak hij.

'Spreek niet alzoo. Alleen op deze kleine wereld is duisternis, maar in dien grooten, wijden hemel daarboven is alles licht en vrijheid. Wat hier beneden gescheiden is, wordt dáár voor eeuwig vereenigd. Zie, gij zijt geschokt en onrustig, maar ik ben kalm en tevreden; want gij twijfelt, en ik geloof. Maar mijne boete zal u vrijmaken. Er is geen vergeving van zonden mogelijk zonder offer, en ik zal het offer voor u zijn.' Een oogenblik zweeg zij, maar weldra riep zij uit: 'Hoe wel is 't mij te moede op dit oogenblik, alléén met u en met mijn kind, en vervuld van de zekerheid u te winnen voor mijn Christus. Zalig is 't zóó te sterven,' fluisterde zij.

'Laat ik hulp roepen,' zei hij angstig.

'Neen, neen,' antwoordde zij, 'want dan zouden wij niet langer alleen zijn. Buiten u en mijn kind heb ik niets dat mij meer aan de wereld bindt. Leg mijn kind naast mij. Zoo. Wat ontbreekt nu nog aan mijn geluk? Maar zijn wij inderdaad alleen, geheel alleen?'

'Alleen! Hoe zalig! Konden wij altijd zoo bij elkander blijven,' sprak hij, 'verre van alle andere menschen, hoe spoedig zouden wij dan die valsche altaren hebben omgerukt welke ons nu verpletteren, en dat ééne enkele heilige altaar hebben opgericht, waarvoor wij gezamenlijk zouden nederknielen,' hernam hij.

'Kom tot Jezus Christus.'

'Altijd die naam!'

'Altijd! In zijnen naam heb ik u lief gehad, 't zij ge jood of christen waart, want voor hem zijn alle schepselen gelijk. Voor hem zijt gij mijn echtgenoot, het hart mijner ziel. Naast u en mijn kind te sterven, is de grootste zegen die God mij schenken kan. In het klooster de liefde aan u en aan mijn kind op te geven, zou mij onmogelijk zijn geweest. En met dankbaarheid is mijne ziel vervuld, dat ik voor uwe moeder haar kind behouden heb. Hier op aarde konden wij niet vereenigd worden, maar daarboven zullen wij nooit van elkander scheiden, want mijn lijden zal u zalig maken. Maar de koude bevangt mij. Mijne oogen worden beneveld. Waar is mijn kind?'

'In uwe armen.'

‘Zweer mij, leven van mijn hart, zweer mij, dat gij ons kind als belijder van Christus zult opvoeden,’ sprak zij met plechtige stem.

‘Ik zweer 't u,’ luidde het antwoord.

‘God heeft ons op raadselachtige wijze tot elkander gebracht, en Hij vereenigt ons weder in dit uur, als het teeken van ons eeuwig samenzijn in die gewesten, waar maar één geloof heerscht,’ zei zij het een zwakke stem. ‘Scheiden om te vereenigen. Afstaan om te bezitten. Sterven om te leven.’

Wijd opende zij de oogen en zag in haar verbeelding de goede Serafina en don Angel en don Buenaventura aan haar bed staan. Vriendelijk zei zij hun vaarwel, en vroeg hun of zij tevreden waren over het offer dat zij bracht, Het lichaam zou weldra verstijfd zijn en de geest zweefde reeds tusschen de afgronden der wereld en de poorten des hemels. Een hemelsche glimlach verscheen op het doodsbleeke gelaat.

‘Vouw mijne handen samen,’ stamelde zij nauw hoorbaar. ‘Maar neen, laat mijn rechterhand rusten in uw hand en mijn linker op het hoofd van ons kind, zoodat wij samen één zijn.’

Toen bewogen zich de lippen. ‘Ik geloof in God’, bad zij, ‘en in de eeuwigheid mijner ziele, in Jezus Christus, die gestorven is om ons te verlossen, in het laatste oordeel, in de vergiffenis der zonden.....’

‘Ook ik geloof in alles, alles waarin gij gelooft’, fluisterde Daniël.

‘In Jezus Christus?’

‘Ook in hem.’

‘In den éénigen God?’

‘O, in Hem met geheel mijne ziel, want dat is de heerlijkste godsdienst’, riep hij met verrukking uit. ‘Ik geloof in u, in de onmetelijke kracht van den heiligen geest die u vervult en waarmede ik voor eeuwig hoop vereenigd te zijn, daar waar maar één geloof zal wonen’, en hij sloot de stervende in zijne armen.

‘Mijn geloof’, sprak zij nauw hoorbaar.

‘Neen, het onze’, riep hij uit.

Een oogenblik was alles doodstil. Onbewegelijk lag zij daar. Kalmte en rust waren op haar gelaat te lezen. 't Scheen als naderden de engelen zachtkens om te zien of de ziel reeds van haar geweken was, om daarmede op te stijgen naar die gewesten waar geen strijd is maar waar eeuwige vrede woont. Nog even

kwam er een zalige glimlach over die liefelijke trekken en fluisterend klonk 't Daniël in de ooren: ‘Morgen, morgen, zult gij met mij in het Paradijs zijn.’

Gloria van Perez Galdos in Madrid, Daniël Deronda van George Eliot in Londen, en Natur und Gnade van Louiza von François in Berlijn, alle romans waarin door begaafde schrijvers een krachtige geloofsovertuiging tot onderwerp gekozen is, verschenen ongeveer tegelijkertijd in drie verschillende landen en dus geheel onafhankelijk van elkander.

Was dat een toevallig verschijnsel?

Of is 't de diep gevoelde behoefte aan een vast geloof, dat als onwillekeurig in dezen vorm den toegang zoekt tot de harten der volken, opdat 't niet ons ga als de mannen van Athene in de dagen der Apostelen en ook wij boven onze kerken moeten schrijven:

A a n d e n O n b e k e n d e n G o d .

P.N. MULLER.

De aanleiding tot den jongsten opstand in Algerië.

Eenige aanteekeningen uit eene reis naar Algiers en Aumale.

Na den strijd tegen het vereenigd Duitschland en die om het bezit van Parijs, was voor een gedeelte van het Fransche leger nog de zware taak weggelegd, de oproerige stammen aan gene zijde der Middellandsche Zee te tuchtigen en ten onder te brengen. Geheel Kabylië en het bergland van den Djurdjura, het noordoosten der provincie Oran, waaronder de bergachtige landstreek begrepen tusschen de steden Milianah en Cherchell, waren in opstand gekomen.

Maart 1871 namen de zaken in de kolonie een dreigend aanzien. Opgeruid door de marabouts en een aantal dweepzieke Mohamedaansche priesters, die in de door de Franschen bezette steden en dorpen meestal verstandhouding hadden aangeknoopt, groeide de opstand, aanvankelijk slechts tot enkele stammen beperkt, gedurig aan. Op dat oogenblik was er in Algerie weinig of geen bezetting. De linie- en Afrikaansche regimenten, de turco's en zouaven, waren meerendeels krijgsgevangen gemaakt, of op de slagvelden in het noorden en oosten van Frankrijk gesneuveld. Toen zij zoo weinig tegenstand ontmoetten, werden de opstandelingen dagelijks stoutmoediger. Openlijk predikten de marabouts den heiligen oorlog en de vervulling der prophetie van Abd-el-Kader, en overal werden dorpen, posten en caravansérails waar zich Europeanen gevestigd hadden, aangetast en in brand gestoken. De bewoners, die maar al te goed wisten welk lot hun te wachten stond bijaldien zij door de Arabieren en Kabylen krijgsgevangen werden gemaakt, verdedigden zich doorgaans tot het uiterste; de over-

blijvenden werden met hunne vrouwen en kinderen wreedaardig omgebracht.

Opmerkelijk is het, dat de hoofdaanleiding tot dezen opstand moet gezocht worden in een besluit van het voorloopig bewind te Tours, waarbij aan de Israëlieten in Algerië het recht van naturalisatie werd toegekend. De Muselman nu haat en veracht den Israëliet nog meer dan den Christen. Nauwelijks was dan ook dit besluit in de kolonie bekend geworden, of er braken hier en daar onlusten uit, terwijl de houding der inlanders met den dag dreigender werd. Te Souk-Arras liepen de spahis de omstreken af, na hunne officieren en een aantal kolonisten vermoord te hebben. Den 1sten Maart 1871 plunderden eenige honderde Arabieren en Kabylen, te Algiers Berranis genaamd, een aantal winkels en magazijnen in die stad, aan Israëlieten toebehoorende. De Europeesche militie werd onder de wapenen geroepen, om verdere ongeregeldheden te voorkomen. Zoo leefde men nog eenigen tijd in spanning voort, totdat de telegraaf den 19den Maart 1871 de tijding te Algiers bracht, dat de bach-aga der Medjana, Si-el-Mokrani, een der invloedrijkste opperhoofden uit Algerië, de vaan des opstands ontrold had.

Reeds den 21sten April stonden 30,000 goed gewapende Kabylen aan de Alma, een dorp op ongeveer 37 kilometer van de hoofdstad gelegen. Groot was aldaar de ontsteltenis, want zij telde binnen hare muren meer dan 25,000 inlanders uit alle oorden van Algerië, meerendeels bedelaars en lediggangers, het schuim der bevolking uitmakende. Binnen weinige dagen klom de onbeschaamdheid dier menigte reeds zoo ver, dat zij de Fransche bevolking, zelfs die uit den gegoeden stand, openlijk durfde tarten; de officieren der militie werden beleedigd, vrouwen en kinderen van Europeanen beschimpt en soms mishandeld. Op zekeren dag, toen zich de valsche tijding door de stad verspreid had, dat het garnizoen van Fort National in Kabylië zich aan het hoofd der opstandelingen had moeten overgeven, trok een troep Arabieren door de voornaamste straten, werden de woningen der ingezetenen met krijt gemerkt, en reeds bij voorbaat, ten aanzien der verschrikte burgerij, aan dezen en genen invloedrijken caïd toegewezen. Nimmer, zeide mij later de Nederlandsche konsul, de heer Ghezzi, op een onzer wandelingen buiten Algiers, zal ik dien dag vergeten. Men gevoelde dat hier tijd moest gewonnen worden, daar van een opstand binnen de stad, uithoofde van hare geringe bezet-

ting, het ergste te duchten was. In den Djurdjura en in Kabylië was het even zoo gesteld. De forten Tizi-Ouzou en Drah-el-Mizan waren ingesloten, de zwakke garnizoenen van Dellys aan de Middellandsche Zee, van Setif en Bougie in de provincie Constantine, werden ernstig bedreigd. De bezetting van Fort National, eertijds Fort Napoléon, de sleutel van Groot-Kabylië en door Si-el-Mokrani in persoon belegerd, had reeds drie stormen afgeslagen, toen eindelijk de eerste Fransche troepen tot ontzet kwamen opdagen.

Generaal Lallemand, destijds opperbevelhebber in Algerië, begreep dat hij tot iederen prijs eene poging moest wagen om den opstand tot staan te brengen, wilde hij zich van de nog getrouw gebleven stammen verzekeren en Algiers en de vlakte der Metidja behouden. Met behulp van de garnizoenen uit Oran bracht hij eene vliegende kolonne, ter sterkte van 2300 man, bijeen. - Zij bestond uit zouaven en tureos, eenige mobiele garden uit het departement der Hérault, militie uit Algiers, 200 Afrikaansche jagers te paard, en een eskadron spahis, benevens 4 houwitsers. Aan het hoofd van deze troepen werd de kolonel Fourchault van den generalen staf geplaatst, een bekwaam en dapper officier, die door en door bekend was met de landstreek en den vijand dien hij bestrijden ging. Na een bloedig gevecht aan de Alma slaagde hij er in de Kabylen terug te drijven en Algiers te beveiligen, toen hem bericht werd dat deze Palestro bestormden, een schoon en bloeiend dorp op 79 kilometer van Algiers, aan den grooten weg van die stad naar Constantine, gelegen. In allerijl brak de generaal des nachts met 600 infanteristen, eenige kavalerie en 2 stukken geschut van de Alma op, en bereikte na een geforceerden marsch van 14 uren de hooge vlakte waarop het dorp lag. Zijne hulp kwam echter te laat: tusschen de zwartgeblakerde puinhoopen lagen de verminkte lijken der bewoners. Slechts 23 personen waren door den caïd der Beni-Khalfoun, Si-Saïd-ben-Ali genaamd, gespaard gebleven om hem als gijzelaars te kunnen dienen. Zij werden later aan den generaal Cerres uitgeleverd.

Dit is eene der donkerste bladzijden uit den jongsten opstand. De gruwelijke wreedheden door de Kabylen te Palestro gepleegd, de uitgezochte martelingen waaronder zij hunne slachtoffers deden bezwijken, zijn geheel in strijd met het ridderlijk karakter van hun aanvoerder, die wel alle volgelingen van den Propheet tot den heiligen oorlog opriep, maar moord en plundering zoo-

veel in zijn vermogen was tegenging. El-Mokrani was de type van den ridderlijken Arabier, die geene trouweloosheid duldt. Hij zond een bode naar den kommandant van Bordj-bou-Arredj om hem te verwittigen dat de oorlog op handen was, tegelijk met een mandaat van 1000 frank, 't welk hem eenige dagen te voren overhandigd was, als het hem toekomend driemaandelijksch montant in zijn rang van bach-aga.

'Ik gevoel mij verplicht u dit papier terug te zenden,' zoo schreef hij, 'ik neem geen geld aan van den vijand dien ik ga bestrijden.' Eerlijk voor een Arabier, voorwaar! 'Wat den opstand betrof,' voegde Mokrani er bij, 'dat hij door de Franschen was uitgelokt, dat het decreet, waarbij de Israëliet boven den Arabier en den Kabyl werd verheven, een nieuwen slag in het aangezicht voor alle Musulmannen was, en dat hij liever met de wapens in de hand wilde sterven, dan levenslang zulk eene vernedering dulden.'

Zoo wist het voorloopig bewind te Tours zich door eene ondoordachte handeling een vijand te maken van den man, die een ongekenden invloed op de inlandsche bevolking van geheel noordelijk Algerië bezat. De bach-aga der Medjana had verscheiden generaals uit de omgeving des Keizers onder zijne persoonlijke vrienden geteld, want hij was een beschaafd, beminnenswaardig, en voor een Arabier vrij geletterd man. Meermalen had hij zelf van den Keizer eene uitnoodiging voor de feesten te Compiègne bekomen. Den 9^{den} Maart 1870, toen maarschalk Mac Mahon zijn ontslag als gouverneur-generaal van Algerië aanbood, had Mokrani ook het zijne gevraagd. - Den 4^{den} Sept., toen de Republiek werd uitgeroepen, en men hem zeide dat de dagen van het militair bewind in de kolonie geteld waren, gaf hij ten antwoord: 'Ik hoop van neen, want aan een civiel gouvernement zal ik mij nooit onderwerpen; ik zou zulks ook niet kunnen doen, omdat ik allen invloed verliezen zou.' Eens zag hij onder een document de handteekening van Crémieux. Bleek van woede wierp hij het papier weg onder den uitroep: 'Als ik aan een Jood moet gehoorzamen, dan weet ik wat mij te doen staat. Alles zou ik kunnen verdragen van een man die den sabel draagt, zelfs dat hij ze tegen mij gebruikte'[1].

Eenige dagen later brak de opstand uit. Opzettelijk heb ik

1 Deze woorden van Mokrani komen ook voor in de akte van beschuldiging, in de zitting van 6 Maart 1871 voor het hof te Constantine voorgeiezen.

de aanleiding er toe eenigszins uitvoerig medegedeeld, omdat er zelfs thans in Frankrijk nog veel over geschreven en getwist wordt, of een civiel, dan wel een militair gouvernement in de kolonie de voorkeur verdient. De veiligheid der kolonisten moet hierbij in de eerste plaats wel in aanmerking worden genomen, en deze eischt ongetwijfeld op het oogenblik nog het militair bewind. Misschien is de dag zoover niet meer verwijderd, waarop dit voor een civiel bestuur zal kunnen plaats maken, ofschoon de Arabier er immer moeielijk toe te brengen zal zijn, hieraan gehoorzaamheid te betoonen. De ondervinding heeft zulks trouwens al bewezen. Voor hem, voor den dweepzieken en krijgshaftigen volgeling van Mohamed, kan de maatschappij slechts bestaan, kan er slechts orde, rust en welvaart heerschen, onder de heerschappij van het zwaard. In dit opzicht vertegenwoordigde de persoon, het karakter en de denkwijze van den bach-aga der Beni-Khelfoun, de inlandsche bevolking van geheel Algerië.

Terwijl kolonel Fourchault aan de Alma dagelijks tegen den opstand worstelde, waren de eerste troepen uit Frankrijk aangekomen. Het overschot van eenige linie-regimenten, van het 1ste en 3de regiment turco's, en van het 2de regiment zouaven was uit Duitschland regelrecht naar Marseille vervoerd, aldaar ingescheept, en landde twee dagen later op de kade te Algiers. Daar werden deze troepen op nieuw gekleed en gewapend, de kompagniën en bataljons geformeerd, zoodat tegen het begin van Mei reeds twee mobiele kolonnes, onder de generaals Lallemand en Cerres gereed stonden om de opstandelingen tegemoet te treden. Na een bloedigen veldtocht en eene harde krijgsgevangenschap moesten deze troepen dus op nieuw te velde trekken, ditmaal met het vooruitzicht van minder van den vijand, maar des te meer van ziekten en vermoeienissen te zullen moeten lijden. Een gedeelte van deze troepen nam later nog aan eene expeditie in de Sahara deel; zij bevonden zich, behoudens den tijd hunner krijgsgevangenschap, bijna twee jaar te velde. Wel een bewijs dat van den Franschen soldaat, zoo goed als van den inlander, zeer veel kan gevergd worden, wat zijn physiek en moreel betreft.

Onder aanhoudende gevechten, waarbij de Franschen niet zelden gevoelige verliezen leden, werden de opstandelingen nu steeds verder teruggedreven. Mokrani zag zijn wensch vervuld: hij sneuvelde reeds in de eerste dagen van Mei, bij eene held-

haftige charge op de vijandelijke infanterie. Den 13den Mei bevond generaal Cerres zich reeds aan den voet van de bergen der Beni-Khalfoun. Daar werden hem door den caïd Si-saïd-ben-Ali de nog levende inwoners van Palestro uitgeleverd. De caïd gaf zich daarbij zonder voorwaarden over, maar de nog niet onderworpen stammen weigerden te onderhandelen, en de krijg werd voortgezet.

Het was toen, dat ik van de Nederlandsche regeering vergunning kreeg, om aan den verderen loop der krijgsverrichtingen deel te nemen. Jammer slechts dat het definitief antwoord van het Fransche gouvernement tot medio Augustus uitbleef, even als de benoodigde autorisatie, die eerst op dat tijdstip ter onzer beschikking werd gesteld. Want de opstand in Kabylie was in dien tusschentijd hare laatste phase ingetreden.

Overigens was dat antwoord even beleefd als welwillend; slechts deed de toenmalige minister van oorlog in Frankrijk weten, dat de krijgsverrichtingen, uithoofde van het heete seizoen, gedurende de maanden Augustus en September in Algerië zouden gestaakt worden, iets 't geen mij later bleek niet geheel juist te zijn geweest.

Den 25sten September daaraanvolgend verliet ik met nog twee Nederlandsche officieren het vaderland, om, na een kort oponthoud te Parijs en te Marseille, den 6den October voet op Afrikaanschen bodem te zetten.

Meer dan zes jaren zijn sinds dien dag voorbijgegaan, maar nog staat hij mij levendig voor den geest als de eerste genotvolle indruk van een tafereel, 'twelk weldra door zoovele andere zou verdrongen worden. Algiers, de lachende en bevallige stad, die zich in de stralen der Afrikaansche zon en in de donkerblauwe golven der Middellandsche zee spiegelt, die met hare zonderling gemengde bevolking, hare vreemde, half Europeesche, half Moorsche en Arabische architektuur, te midden van al de weelde eener tropische plantengroei is verrezen, die de genoegens der groote Fransche steden met een heerlijk klimaat en een eeuwigdurenden zomer vereenigt, Algiers is voor den vreemdeling, vooral voor den bewoner van het noorden, eene liefelijke verschijning aan welke hij zich maar al te spoedig hecht. Een enkele blik van de Kashba, het hoogste punt der oude stad der deys, over het panorama dat zich aan zijne voeten uitstrekt, is voldoende om hem dat panorama nimmer te doen vergeten. Toch heeft de indruk, dien men bij een eerste gezicht over Algiers en zijn omstreken bekomt, niets van dien welken de trotsche bergen van Kabylië, de halfa-vlakten tijdens

het regenseisoen, en boven alles de woestijn, die eindelooze massa rotsen en zand, geven. Op Algiers staart men vol bewondering; in het bergland van den Djurdjura en den Atlas doen zich natuurtooneelen voor, die misschien minder bevallig maar ongetwijfeld grootscher en schooner zijn dan St. Eugène en de heuvelen van Mustapha[1]; noordelijk van de bergen van den Djebel-Hoggar vereenigt de woestijn beide eigenschappen in hooge mate. Reizigers die haar daar bezocht hebben weten zulks bij ondervinding. In schijn eentonig, is zij inderdaad vol afwisseling. Somber, en toch vol leven, grootsch en bevallig. Evenals de zee heeft zij hare golven en eilanden, dank zij het fata morgana en de luchtspiegeling. Des nachts, als eene doodsche stilte over de uitgestrekte vlakte heerscht, eene stilte die door niets verbroken wordt dan door het gehuil van de hyena en den jakhals, of door den schrillen gil van een roofvogel, als de met halfa en wilden thijm begroeide rotsen en heuvels allerlei fantastische vormen aannemen, gevoelt men zich door eene gewaarwording aangegrepen, geheel overeenkomende met de ernstige stemming der natuur.

Zuidelijk van 30° N.B. verdwijnen de granietbergen der Algerijnsche Sahara, om voor de zandige duinen der Groote woestijn plaats te maken. Daar nemen ook de nachten in helderheid toe, zoo zelfs dat het lezen bij starrenlicht geene noemenswaardige inspanning vordert. Elke heuvel, iedere boom of struik teekent zich nu aan den horizon scherp tegen den blauwen hemel af, en op ongekende afstanden neemt men nog de gestalten van menschen en dieren waar.

Er is echter meer dat aan het leven in de woestijn iets eigenaardig bekoorlijks geeft. Dagen, soms weken, zwermt de reiziger binnen haren omtrek rond, zonder dat hij iets anders bespeurt dan rotsen, ravijnen en uitgestrekte zandige en heuvelachtige vlakten, waaraan slechts noordelijk van 29° N.B. kleine bosschen, d'ahjas genaamd, eenige planten en struiken, en het woestijnbloempje leven en afwisseling geven. Hij wordt de warmte die over dag, en de koude die 's nachts heerscht moede, zoo goed als de terugkaatsing der felle zonnestralen en de luchtspiegeling. In een oogenblik is hij echter voor alle doorgestane vermoeienisssn en ontberingen ruimschoots schadeloos gesteld, in een oogenblik is hij die vergeten, als hij voor het eerst de

1 Voorsteden van Algiers.

duizende groene palmen eener oase aanschouwt, en de prachtige tuinen betreedt, die de natuur hier, bijgestaan door den mensch, met geweld aan de zandgolven der Sahara betwist. Eene wandeling onder die boomen, wier trotsche en gevederde kruinen een sierlijk en majestueus dak vormen, waardoor zich de zonnestralen slechts met moeite een weg banen, is daartoe voldoende.

In de Mezab en in het Dadelland bereikt de palmboom soms eene hoogte van twintig tot vijf-en-twintig meter boven den grond; zijn takken buigen zich onder het gewicht der goudgele dadeltrossen; onder zijn lommer groeit de druif en de granaatappel; hij is daar de rijkdom en de trots van den Arabier. Bijna in iedere oase treft men noordelijk van de bergen der Touaregs dorpen (Ksours) aan, meest alle regelmatig, maar in zeer verschillenden stijl gebouwd. Met hunne witte huizen, en de talrijke minarets en moskeën wier vergulde spits de zon der Sahara weerkaatst, geven zij aan het geheele tafereel leven en bevalligheid. Ziedaar de woestijn. Onverschillig tot welk volk of tot welken stam hij behoort, onverschillig welke levenswijze hij leidt, legt de Arabier eene zucht naar onaf hankelijkheid aan den dag, en betoont hij eene genegenheid voor zijn geboortegrond, die men oogenschijnlijk geneigd is aan geheel andere oorzaken toe te schrijven. Die eigenschappen zijn geheel afgescheiden van het godsdienstig fanatismus, en van den haat jegens den Christen en den Europeaan, welke hier veel afgenomen is.

In het laatst van Oktober 1870 verliet eene Fransche expeditionnaire kolonne onder bevel van den luit. kol. de L....., Boghar, de laatste bergvesting in de provincie Algiers. Aan haar was de taak opgedragen om het overschot der opstandelingen uit Constantine den weg naar het zuiden der provincie Oran af te snijden, en de nomadische stammen in den omtrek van El-Aghouat in het oog te houden. Daarna zou zij zich zuidwaarts begeven om, na de oasen der Mezab te hebben bezocht, haar marsch zoover mogelijk in de woestijn voort te zetten, en de Chambas van El-Golea, die herhaaldelijk in voornoemde oasen vijandelijkheden hadden gepleegd, te tuchtigen. Den 13^{den} November 1871 bereikten wij, na een moeielijken tocht van veertien dagen dwars door het hoogland van Klein-Kabylië en de zuidelijk daarvan gelegen halfa-vlakten, het Fransche kamp nabij den marabout van Sidi-Brahim, op de zuidelijke grens der provincie Constantine. Sedert dien dag volgden wij de Fransche troepen op hunne zwerftochten. Het verblijf

te midden eener vreemde krijgsmacht, die, als zij voor zulke reizen is uitgerust, een bont en veelkleurig tafereel aanbiedt, het onbezorgde en vroolijke expeditie-leven, gevoegd bij de gulle en vriendelijke ontvangst der Fransche officieren, dat alles woog ruimschoots op tegen de schaduwzijde die ook aan dergelijke tochten onafscheidbaar verbonden is. Wel brengt elke dag, iedere etappe, in deze voor den Europeaan bijna onbekende streken nieuwe verrassingen, doet hij nieuwe volken, nieuwe zeden en gewoonten kennen, of eene andere natuur zien, maar dit kan evenwel niet beletten dat physieke en moreele uitputting ten slotte bij dergelijke, uit een militair oogpunt weinig vruchtdragende expedities, de overhand behouden. Zoo ging het ook hier. De wisselvallige en plotselinge temperatuursverandering, die zich op de hooge vlakten van Zuid-Algerie zoo sterk gevoelen doet, de langdurige en zware marschen over het ruw en moeielijk terrein, terwijl stormen en slagregens, koude en felle hitte, elkander beurtelings afwisselden, noodzaakten den kolonel de L..... den terugtocht aan te nemen. In het gezicht der oase El-Golea werd hiertoe besloten. Sedert de vestiging der Franschen in Algerië, was het echter de eerste maal dat eene geregelde krijgsmacht tot in deze woeste en onherbergzame streken doordrong.

Slechts weinige weken waren mij gegund om de vlakte der Metidja, Klein-Kabylie met Aumale en het land van den Djebel-Dirah, Medeah en Boghar te bezoeken. Wel is dit noordelijk gedeelte der provincie Algiers de moeite van een bezoek overwaard, ofschoon het niet zoo gemakkelijk te bereiken is als Blidah en de vlakte der Metidja, waarheen zich thans bijna iedere reiziger begeeft die Algiers bezoekt. Daar heeft de natuur hare gaven met kwistige hand uitgedeeld en heerscht een eeuwigdurende zomer; daar groeit de oranjeappel en de citroen, de banaan en de druif, naast de rozenlaurier, de cactus en de aloë, terwijl de trotsche bergen van den Atlas een ondoordringbaren muur tegen den verschroeienden Sirocco vormen, en de Djebel-Mouzaia zijn met sneeuw bedekte kruin in de zon spiegelt. Dwars door de bergpassen der Chiffa, een der stoutste en verhevenste natuurgewrochten van Noord-Afrika, voert een smalle weg naar Medeah en Boghar. Hier heerschte eertijds de Arabier in al het bewustzijn zijner onafhankelijkheid; hier doolde hij met de dapperste ruiters van zijn stam dagen achtereen in de bergen rond, spottend met de Turksche garnizoenen en het gezag der Deys; hier was de bakermat van

Abd-el-Kader, het land der balladen, waarvan reeds in de vorige eeuw Goethe zong:

> Cedernhäuser trägt der Atlas
> Auf den Riesenschultern: sausend
> Wehen über seinem Haupte
> Tausend Flaggen durch die Lufte,
> Zeugen seiner Herrlichkeit.

I.

Die in de eerste maanden na de bloedige worsteling, waarvan Parijs in het voorjaar van 1871 getuige was, die stad bezocht heeft, en haar ook tijdens de schitterende dagen der wereldtentoonstelling van 1867 zag, moet, op het gezicht der verwoesting binnen en buiten hare muren, wel smartelijk getroffen zijn geweest. Het Hotel-de-Ville, een gedeelte der Tuileriën en van de Louvre, het Palais-Royal, het Paleis van Justitie, het Ministerie van Finantiën en het Paleis van het Legioen van Eer, benevens de prachtige Bibliotheek der Sorbonne, waren met nog vele andere openbare gebouwen en tal van huizen in de asch gelegd. Op de plaats waar zij zoolang de bewondering van den vreemdeling hadden opgewekt, zag men nu niets meer dan zwart geblakerde muren en puinhoopen. Buiten de stad was het nog erger gesteld. Meudon en St. Cloud waren, met al wat aan schatten en kostbaarheden sinds de dagen van Rabelais en de Gondi daar verzameld was geworden, tot den grond toe verwoest; het Bois de Boulogne, die geliefkoosde wandeling der Parijzenaars, het park van Fontainebleau, de lusthof der Bourbons sinds Frans den I^{sten}, hadden veel geleden, terwijl tusschen den Mont-Valérien en Parijs geen huis onbeschadigd was gebleven. Twee derden van dit Vandalenwerk kwam voor rekening der Commune.

In de stad zelve echter bood het drukbezochte gedeelte, zooals de Boulevards, de Rue Rivoli, enz. geen merkbaar verschil met vroeger aan; de lichtzinnige Parijzenaars waren het doorgestane leed weder vergeten, en grepen met geestdrift naar Le Coq's Cent Vièrges, en eene nieuwe voorstelling in het Théâtre de la Gaité, de great-attraction van den dag. De koffiehuizen en restaurants wemelden van bezoekers, en noch bij dag, noch 's avonds, als eene zee van licht de boulevards overgoot, zou men

in dit gedeelte van Parijs hebben gezegd, dat diezelfde stad nog zoo kort geleden zulke zware beproevingen doorstond. Slechts de talrijke militaire patrouilles die zich tusschen de vroolijke menigte bewogen, en wier aanvoerders iederen avond voor de koffiehuizen hunne waarschuwing: ‘Fermez, onze heures’, deden hooren, herinnerden aan den staat van beleg.

Niet zonder moeite, en na aan de lastige formaliteit van het paspoorten-stelsel te hebben voldaan, kon men in die dagen den Franschen bodem betreden. Velen, die aan de Commune deel genomen of er mede in betrekking hadden gestaan, waren voortvluchtig. Aan de grenzen was men dus uiterst voorzichtig, en ieder paspoort werd nauwkeurig nagezien. Dank zij de medewerking van den Franschen konsul te Brussel, gelukte het mij, voorzien van de autorisatie der Fransche regeering en eenige andere papieren, zonder paspoort Parijs te bereiken. De reis tusschen Brussel en Parijs ging, eenmaal aan gene zijde der Fransche grenzen, uiterst langzaam. Alle noordelijke departementen waren door Duitsche troepen bezet. Te Ternier en St. Quentin, te Creil en te Compiègne bewaakten Pruissische en Beiersche schildwachten de stations. Een trein met Fransche krijgsgevangenen, achterblijvers, die uithoofde van ziekten of ten gevolge hunner wonden, nog niet uitgewisseld waren geworden, kwam te St. Quentin aan, gelijktijdig met die waarin wij plaats genomen hadden.

't Was voor de Franschen en zelfs voor den vreemdeling, die sympathie voor die natie gevoelde, een treurig schouwspel. Daar stonden ze, de vijandelijke schildwachten, onbeweeglijk met het geweer bij den voet; daar liepen hunne officieren en ambtenaren op en neer, even verdrietig over hun verblijf in de landstreek waar zij verfoeid werden, als de bewoners die hen dulden moesten. Nu en dan klonk eene barsche terechtwijzing in 't Duitsch, als de Franschen zich buiten het afgezet terrein waagden.

Van Brussel tot Ternier reisde ik in gezelschap van vier Pruissische kavalerie-officieren, die in den omtrek van laatstgenoemd stadje gekantonneerd lagen. Zij keerden van een uitstapje door België terug, naar het scheen niet zeer ingenomen met de houding der Walen en Brabanders jegens hun persoon. Deze hadden hier en daar bepaalden afkeer voor de Pruissische uniform aan den dag gelegd.

Nog bevond zich in dezelfde coupé een niet zeer spraakzame

Parijzenaar, zeker een zeldzaam verschijnsel, die den Duitschers nu en dan een woedenden blik toewierp, waarvan de laatsten trouwens volstrekt geen notitie namen.

Te negen uur 's avonds bereikten wij de Fransche grenzen, en een half uur later verlieten de Duitsche officieren den trein, tot groote vreugde van den Franschman, die een diepen zucht van verademing slaakte, en hen een alles behalve beleefd vaarwel nazond.

Te middernacht had de trein Parijs bereikt. Hier wachtte ons al dadelijk een eigenaardig incident. Een der Nederlandsche officieren, die zich in uniform bevond, werd door den chef der douanen voor een Duitscher aangezien, zoodat in een oogenblik een aantal douaniers en ambtenaren, benevens een gedeelte van het reizend personeel, zich in een hoek der groote zaal, waar de aangifte der bagage moest plaats hebben, vereenigd hadden. Uit de gevoerde gesprekken bleek ons spoedig, dat men het over de nationaliteitskwestie nog niet geheel eens was, nl. in hoever de bewuste persoon een Pruis of Sakser, dan wel een Wurtemberger, Badenser of Beier was. Maar wij behoefden geen oogenblik twijfel te koesteren aangaande den indruk dien het gezicht der vreemde uniform op het nachtelijk publiek maakte. Een vloed scheldwoorden, die elkander den voorrang niet behoefden te betwisten, werden ons, ten gelieve onzer oostelijke naburen, naar het hoofd geworpen. Toen echter het douanenpersoneel eene dreigende houding begon aan te nemen, welke bij een groot deel van het publiek instemming vond, werd de zaak bedenkelijker. Een der Nederlandsche officieren begaf zich daarop naar den chef der douanen en waagde het hem opmerkzaam te maken, hoe zeer hij en zijne omgeving zich bedrogen. De Franschman schudde ongeloovig het hoofd, tot een blik in 's vreemdelings papieren hem wel zijne dwaling moest doen erkennen. Na zijne verontschuldiging te hebben aangeboden, zeide hij met een ietwat sarcastisch lachje: ‘A voir votre uniforme, Monsieur, je dirais que si vous n'êtes pas des leurs, vous êtes cependant bien un peu de leur famille’, waarop hem even beleefd onder het oog werd gebracht, dat hij toch lang genoeg in de gelegenheid was geweest om de uniform der Duitsche militairen te leeren kennen. Hiermede liep de zaak af; de houding van het geheele personeel was nu even voorkomend en vriendelijk, als zij een oogenblik te voren stuursch en vijandig was geweest, en het scheen hiervan een blijk te willen geven

door onze bagage ongemoeid door te laten, eene beleefdheid' die, in aanmerking genomen het gestreng onderzoek waaraan toenmaals al hetgeen in Frankrijk ingevoerd werd onderworpen was, zeer op prijs mocht worden gesteld.

Voor een Duitscher, en nog minder voor een Duitsch militair, zou het in die dagen geraden geweest zijn zich te Parijs te vertoonen. Zelfs gaf de chef der douanen aan den Nederlandschen officier den welgemeenden raad, zijne uniform niet in de hoofdstad, en vooral niet in de minder gegoede of afgelegen wijken te laten zien, aangezien eene vergissing licht mogelijk zoude zijn. Dat hij waarheid sprak bleek al dadelijk.

Buiten het station stonden nog eenige rijtuigen de reizigers op te wachten. Een daarvan zou ons naar het aangegeven adres brengen. Daar het zeer donker was, bespeurde de koetsier den vreemden officier eerst toen deze reeds in het rijtuig plaats genomen had. Een oogenblik bleef hij vol verbazing staan; daarop klom hij langzaam op den bok, terwijl hij de hem onbekende uniform van het hoofd tot de voeten opnam; eenige vrij duidelijke verwenschingen volgden nu, en langzaam rolde het rijtuig voort, zoo langzaam, dat het de aandacht der vele voetgangers, die zich nog op straat bevonden, tot zich moest trekken. Vergeefs waren aanvankelijk al onze pogingen om den meester en het paard tot meer vlugheid aan te sporen. ‘Je ne suis pas pressé, mon bourgeois’, klonk het op eene eerste aanmaning vrij brutaal van den bok. Slechts eene ernstige bedreiging kon hem ten slotte bewegen het dier eenige zweepslagen te geven, ofschoon hij er binnen'smonds bijvoegde dat hij ze liever aan de Duitschers zou toedienen.

Na een bezoek aan het hoofdkwartier te Versailles te hebben gebracht, in en om welke stad toenmaals een leger van 90,000 man samengetrokken was, verlieten wij Parijs. Drie dagen later voerde de nachttrein ons uit de hoofdstad naar Marseille, waar wij den volgenden namiddag te vijf uur aankwamen. Op dit traject neemt men in het voor- en najaar eene groote en dikwerf plotselinge temperatuursverandering waar. Zoo verlieten wij Parijs des avonds te half acht, onder eene voor het jaargetijde vrij hevige koude, die zich zelfs nog tot Lyon deed gevoelen. Te negen uur 's morgens bereikte de trein die stad. Een uur later had de herfst voor den zomer, de koude voor warmte plaats gemaakt. Te Vienne, een goed uur sporens van Lyon, werden de schoonste vruchten, die langs de boorden van de

Rhône zoo weelderig teelen, den reizigers aangeboden. Na Lyon gaat de spoortrein door een tiental tunnels onder een tak van het Rhônegebergte door, 'twelk hier het dal dier rivier van dat der Isère scheidt, om vervolgens langs Valence, Montelimart, Orange, Avignon en Arles zijn weg naar Marseille voort te zetten.

Die in het zuiden van Frankrijk gereisd heeft, weet wat zulks op een schoonen zomerdag beteekent, vooral op de lijn Parijs-Lyon-Marseille, waar de inrichting der waggons nog steeds zooveel te wenschen overlaat, zoodat, trots de gesloten vensters, geheele stofwolken zich een weg naar binnen weten te banen. Te twaalf uur waren wij te Valence, te twee uur te Avignon, alwaar aan den reiziger tien minuten rust gegund werd, zoo 't heette om den maaltijd te gebruiken, doch waarvan deze minstens vijf minuten noodig had om zich handen en gezicht van stof en rook te zuiveren. Juist waren die vijf minuten verloopen toen de waarschuwing der beambten ‘en voiture’ zich hooren deed, zoodat vele reizigers uit de restauratiezaal niets medenamen dan een blik op de rijk met spijzen en vruchten beladen tafel en eene hongerige maag.

Na nog een paar uur in de brandende atmospheer te hebben doorgebracht, zonder dat het ons vergund was de schilderachtige landstreek tusschen Beaucaire, Tarascon en Arles te kunnen bewonderen, want de regen van stof en zand hield geen oogenblik op, was eindelijk het uur der verlossing geslagen. Even voor Marseille stoomt de trein den pas des Lanciers, de grootste tunnel van geheel Frankrijk, binnen, en zes minuten later daalt hij langs eene hooge vlakte, te midden van Romeinsche ruïnen, naar de stad af. De beide laatste uren van deze reis zijn in het warme jaargetijde niet de minst vermoeiende, want de spoorweg, die tot Arles den rechter Rhôneoever volgt, wendt zich voorbij die stad oostwaarts, zoodat men ten slotte ook nog het verkwikkend koeltje der rivier missen moet, die zich aan den horizon nog slechts als een zilveren streep vertoont.

Even vijf uur had de trein het station bereikt.

't Was een heerlijke najaarsmorgen, toen het stoomschip, dat mij over de Middellandsche zee bracht, in het gezicht van Algiers kwam. In nauwelijks 36 uur had het den overtocht volbracht, 't geen toenmaals als eene zeer voorspoedige reis werd gerekend.

In de laatste vijf jaren heeft men echter zoowel op den duur der reis als op den vrachtprijs weten te bezuinigen, zoodat men thans den overtocht in ruim 24 uur doen kan, terwijl de beide groote stoomvaartmaatschappijen de Messageries Maritimes en ‘Compagnie Valery-frères’ eene derde mededingster in de ‘Compagnie Touache’ gekregen hebben.

Vier uur sloeg de scheepsklok toen de passagiers zich op het dek begonnen te verzamelen, in afwachting van het schouwspel dat de natuur hun zou aanbieden. Weldra doemde de Afrikaansche kust door de nevelen aan den horizon op, zoodat zij een uur later duidelijk zichtbaar was. Allengs kon men de witte huizen van Algiers, amphiteathersgewijze tegen de bergen geleund, onderscheiden. Daarboven de Arabische stad, de Kashba, en de hoogten van Mustapha met hare talrijke villas en sierlijk aangelegde tuinen, verder de plantentuin en de huizen en buitenverblijven van St. Eugène, alles in het verschiet bekroond door de met sneeuw bedekte toppen van den Atlas. De schoonheid van dit tafereel werd nog verhoogd door de eerste stralen der opgaande zon die door de schemering braken. Voeg hierbij eindelijk de donkerblauwe golven der Middellandsche Zee, een heiderblauwen hemel door Phoebus wagen aan den horizon met een purper waas gekleurd, en men zal een denkbeeld hebben van het tafereel, 'twelk aan de passagiers der Moëris op dien bewusten morgen een kreet van verbazing en bewondering ontlokte.

Ja waarlijk, Algiers is schoon, en dubbel schoon voor den bewoner van het Noorden, die het voor de eerste maal aanschouwt; dubbel schoon ook in het voor- en najaar, als de natuur hare volle pracht ten toon spreidt, en de zeewind den reiziger reeds op verren afstand van de kust den geur van duizende bloemen en vruchten aanbrengt. ‘Zooals ik het nu zie,’ zeide mij een Fransch marine-officier, dien ik tijdens den overtocht had leeren kennen, en die deze reis dikwerf gedaan had, ‘heb ik het nog eenmaal gezien, en ik zou dit gezicht voor dat op Napels niet willen ruilen.’

Weldra naderde het stoomschip de haven, waarin tal van schuiten en stoombooten lagen. Toen het anker op eenigen afstand van de kade uitgeworpen was, werd het door niet minder dan een vijftigtal kleine schuiten en booten omringd. Het tooneel, dat nu plaats had, was wel geschikt om de aandacht van den reiziger van het schoone panorama, dat de Afrikaansche

kust hem aanbood, af te leiden, want nog was de Moëris een goed eind buiten de haven, of reeds werden eenige dier vaartuigen zichtbaar. Met iedere minuut groeide hun getal aan. In elk bootje bevonden zich een of twee Arabieren, meerendeels krachtige gestalten, die met elken roeislag het ranke vaartuigje pijlsnel over de golven deden schieten. Zoodra zij het stoomschip naderden, klonk de waarschuwing van den eersten stuurman: ‘Gare aux bagages’ over het dek, juist bij tijds om de passagiers, bijgestaan door eenige matrozen, den storm te doen afwachten. In een oogenblik waren deze onwelkome bezoekers als katten tegen de verschansing opgeklauterd, waarna zij zich, elkander verdringende, scheldende en vloekende, op de bagage wierpen. Dit is zoo hunne gewone wijze van handelen; zij bekommeren zich niet om de passagiers, evenmin als om de vuist- en knuppelslagen der matrozen: zij hebben slechts één doel voor oogen, de bagage, en men moet bekennen zij gaan er zonder omwegen op af. Overigens is deze wijze van handelen nog zoo onpraktisch niet, want zijn zij eenmaal in 't bezit der bagage, dan volgt de reiziger van zelf.

Wanneer men deze Arabieren meermalen aan het werk gezien heeft - en de bewoners van Algiers, of zij die in die stad eenigen tijd vertoeven, hebben hier nog al eens gelegenheid voor - dan kan men zich zeer goed voorstellen hoe bevreesd in vroegere jaren alle handelsschepen voor deze soort van zeeroovers moesten zijn. Tegen zulk een aanval vermocht geen wederstand. Thans is het voor de bewoners van Algiers, die zich uit bloote nieuwsgierigheid dikwerf naar een binnenkomend stoomschip laten roeien, een vermakelijk schouwspel, als zij de benauwde gezichten en de wanhoop van een aantal passagiers zien, die beurtelings naar alle zijden over de verschansing turen, zoekende in welke schuit hunne bagage geheel of gedeeltelijk verdwenen is.

Tien minuten nadat wij de stoomboot verlaten hadden, bevonden wij ons in het douanen-bureau, dat aan den voet der hooge kade, waarop de eerste huizen van Algiers gebouwd zijn, gelegen is. De in- en uitgaande rechten worden door Frankrijk nog steeds voor de kolonie gehandhaafd; zoo bijv. is de uitvoer van tabak uit Algerië naar het moederland bijna onmogelijk gemaakt, omdat de Moorsche tabak, die in Noord-Algerië zeer goed teelt, daarbij uitmuntend van smaak en goedkoop is, waarschijnlijk de Fransche productie zeer benadeelen zou.

In het douanengebouw gekomen, wierpen de Arabieren de kisten en koffers der reizigers, die alles behalve zacht door hen behandeld werden, op den grond, om ze een oogenblik later even ruw weder op hunne schouders te laden, en er de breede steenen trappen mede te beklimmen die naar de kade geleiden, waarbij zij bewijzen van buitengewone lichaamskracht gaven. Te zes uren waren wij in het hotel d'Orient, toenmaals nog een der meest bezochte van Algiers, aangekomen.

Hadden wij eenige uren te voren van het dek der Moëris een fraai gezicht genoten, niet minder schoon was het tafereel dat wij van het balkon der tweede verdieping van het hotel te zien kregen.

Daar lag de haven met hare schepen en stoombooten van allerlei grootte en vorm, tusschen welke tal van schuitjes afen aanvoeren, en, waar evenals op de kade, reeds leven en bedrijvigheid heerschte. 't Was of ieder zich haastte om gedaan te krijgen, voor en aleer de hitte den arbeid deed staken. Men zag hier eene bonte menigte uit verschillende landen. Franschen, Spanjaarden, Italianen, Mooren, Arabieren en Kabylen, zelfs hier en daar negers, voorts niet weinig Joden. De inlanders, allen met de nationale roode muts de chachia of fez op het hoofd, de Kabyl, met de lange burnou om de schouders geslagen, het hoofd omwonden met den haïk, en met de flissa, een korte dolk, in den gordel, de overige Arabieren blootvoets in eene wijde broek, het bovenlijf bedekt met een vuilen en gescheurden mantel. Tusschen deze menigte, die zich driftig heen en weer bewoog en waaruit een aanhoudend gegons opsteeg, zag men hier en daar enkele Arabische en Moorsche vrouwen, die van de bloemen- en vruchtenmarkt kwamen, of zich naar het bad begaven. De eersten kunnen meerendeels niet op schoonheid roemen; zij gaan geheel gesluierd, het hoofd daarbij omwonden met een doek waarover eene kap hangt, zoodat slechts een klein gedeelte van het gelaat zichtbaar is. De laatsten daarentegen zijn bijna allen slank en rijzig van gestalte, terwijl hare schilderachtige kleederdracht, een fraai gevormd gelaat, kleine handen en voeten, en een paar gitzwarte oogen die menigen voorbijganger vriendelijk tegenlachen, haar eene hoogere plaats, zoo niet in de achting, dan toch in de genegenheid van den Europeaan doen innemen.

Ofschoon de warmte zich reeds deed gevoelen, en de zon reeds lang boven den horizon was, wemelde het op de kade en het aangrenzend plein, ‘Place du Gouvernement genaamd,’ van

wandelaars die den laatsten zucht der koele zee- en morgenwind kwamen genieten. Van mijne standplaats kon ik ter linkerzijde de Afrikaansche kust over eene aanzienlijke uitgestrektheid langs het strand volgen; zelfs was de voorstad Moustapha met hare witgepleisterde huizen en villa's, waarvan er enkele tusschen oranje- en citroenboomen verscholen liggen, nog zichtbaar. Wijders Hussan-Dey, en aan deze zijde der baai de Plantentuin, herkenbaar aan hare hooge boomen, waaronder de banaan, de tamarinde en enkele palmen. Die voor de eerste maal dit verrukkelijk landschap en het zonderling tafereel aan zijne voeten beschouwt, kan er niet dan moeielijk van scheiden. Schoorvoetend begaf ik mij dan ook eenige oogenblikken later naar beneden, om trots de tropische hitte van den dag, tot het afleggen der noodzakelijkste bezoeken over te gaan.

Toen wij dienzelfden avond in het hotel wederkeerden, wisten wij ten minste waarheen ons te begeven, eene kennisgeving die aan militairen in die streken niet altijd spoedig plaats heeft. De bevelvoerende divisie-generaal had ons Aumale, alwaar 4000 man onder den generaal Cerres bijeengetrokken waren, aanvankelijk tot verblijf aangewezen.

Alvorens verder te gaan, zal het wellicht niet ondienstig wezen, den lezer eenige bijzonderheden omtrent de bevolking van Algerië en de geschiedenis dier kolonie mede te deelen. In een opstel in ‘de Gids’ (Aug. '75) heb ik in korte trekken de zeden en gewoonten der nomadische stammen geschetst, de verhouding der inlanders en hunne verplichtingen jegens het Fransche gouvernement, de opstand van 1839-1847 en de aanleiding daartoe. Wat derhalve de geschiedenis der laatste jaren betreft, alsmede voor 'tgeen in 't vervolg dezer schetsen op bovengenoemde punten betrekking mocht hebben, verwijs ik naar dat opstel.

De verovering van Algerië door de Arabieren dagteekent van het jaar 690 n.C. De tegenwoordige Fransche bezittingen bestaan uit het oude Numidië der Romeinen en dat gedeelte van Mauritanië, waaraan deze den naam van Sitifensis gaven. Vóór het Romeinsche tijdperk regeerden hier Micipsa, Jugurtha, Masinissa, Juba en andere uit de oude geschiedenis bekende vorsten. Van 429-534 n.C. maakte Algerië deel van het Vandaalsche rijk uit. Genserik, koning der Vandalen, door Bonifacius, den Romeinschen landvoogd, die tegen het gezag van keizer Valentinianus was opgestaan, te hulp geroepen, stak uit

Spanje naar Afrika over, en maakte zich van de geheele noordkust tot Carthago meester. Later wilde Bonifacius, op aandrang van den heiligen Augustinus, de Vandalen terugdrijven, 't geen hem echter niet gelukte; hij werd geslagen en door Genserik ter dood gebracht. Augustinus nam de vlucht en stierf hetzelfde jaar. Opmerkelijk is het, dat eene legende aan die gebeurtenis verbonden nog voortleeft bij de Arabische stammen in het zuiden der provincie Oran.

In de eerste eeuwen na de verovering van Algerië door de Arabieren was het een voortdurende twistappel voor de khalifen. Ommiaden, Abassiden, Aglabieten, Almoraviden stonden hier beurtelings tegenover elkander, zoodat zijne geschiedenis, van de 10^{e} tot het midden der 16^{e} eeuw, rijker dan eenige andere aan veldslagen en gevechten is. Allengs hadden zich door de voortdurende verandering van heerschappij, een aantal kleine, onderling onafhankelijke, staten gevormd. In 1516, toen de Spanjaarden Algiers bedreigden, riepen de bewoners de hulp der gebroeders Barbarossa in. Deze, eenmaal aan het bewind, wilden van het gezag geen afstand meer doen, en om zich beter te kunnen staande houden, riep Cheredin Barbarossa, de jongste der broeders, de hulp der Porte in. Sultan Selim, die toen over Turkije regeerde, zond terstond een Pacha met een korps Janissaren naar Algiers. De laatsten kozen uit hun midden een Dey, en terwijl de Porte nu en dan nieuwe hulptroepen zond, kwam het na den dood van Barbarossa tot een openlijken oorlog. De Dey hield Algiers en de steden langs de kust bezet, de Pacha voerde in het binnenland heerschappij. In 1700 verdreef de toenmalige Dey, Babi-Ali, den Pacha, en werd alleenheerscher over Algiers. Van dat oogenblik af had het gezag der Porte niets meer te beduiden, want ofschoon de Turksche troepen na den dood van Babi-Ali weder de overhand kregen, zoo stoorden zij zich toch niet aan de bevelen van den Sultan, en zij waren het die den Dey naar willekeur benoemden of afzetten.

Onder het gezag der Dey's was Algerië in vier districten verdeeld, te weten: Algiers en Titterie in het midden, Tlemcen ten westen en Constantine ten oosten. Het laatste werd eerst in het begin der achttiende eeuw aan Tunis ontrukt.

Thans worden de Fransche bezittingen, behalve in drie provinciën, Algiers, Oran, en Constantine, van het noorden naar het zuiden in twee groote deelen gesplitst, nl. de Tell en Kabylië, en de Sahara. De laatste bevat het noordelijk gedeelte der

woestijn en de zuidelijk van het bergland gelegen halfavlakten[1]. Onder den naam van Tell, die bijna altijd in Algerië gebezigd wordt, verstaat men de landstreek die ten noorden door de Middellandsche Zee, en ten zuiden door den meridiaan van 36° 30' N.B. begrensd wordt Behalve de vlakte der Metidja, bevat de Tell derhalve geheel Klein- en een gedeelte van Groot-Kabylië. De halfa-vlakten liggen tusschen 36° en 34° N.B.; zij strekken zich het verst zuidelijk van de provincie Algiers uit. Zij grenzen niet rechtstreeks aan de woestijn; tusschen beide ligt eene strook lands ter breedte van 300-450 kilometer, die uit hooge rotsen steenvlakten bestaat en door nauwe en diepe ravijnen doorsneden wordt. Gedurende drie vierden van het jaar zijn deze voor de karavanen moeielijk begaanbaar.

De inlandsche bevolking van Algerië behoort tot twee verschillende rassen: het Arabische en het Berbersche. Tot het eerste rekent men de geheele nomadische bevolking der woestijn tot aan den Djebel-Hoggar, en die van den Tell; tot het laatste de Kabylen, en eenige stammen in het noord-oosten der provincie Algiers. In de steden langs de kust heeft men wijders Mooren en Israëlieten.

De Mooren zijn afstammelingen der vroegere veroveraars van Spanje. - Tusschen 711 en 1592, toen de laatste Mooren uit Spanje verdreven werden, kan de geschiedenis van dat land in twee tijdperken verdeeld worden, nl. het Arabische, van den slag van Xeres de la Frontera, tot aan de verdeeling van het khalifaat Cordova (1031), en het Moorsche, van de heerschappij der Almoraviden, en de vestiging der Moorsche koningen te Grenada (1236) af, tot aan de overgave dier stad aan Ferdinand den Katholieken.

Aangaande de herkomst der Mooren, en in hoever zij aan het zuiver Arabisch bloed verwant zijn, valt niets met zekerheid te zeggen. Maar ééne zaak staat vast, nl. dat de naam van Mooren in Noord-Afrika bekend was, lang voordat het koningrijk Grenada gesticht werd. Alle bewoners van het oude Mauritanië noemde men vóór de verovering van Spanje, reeds Mooren. Daümas gelooft, op grond van eenige door hem gedane naspo-

1 De halfa is eene harsachtige plant. Zij bereikt in den regentijd soms eene hoogte van 1.50 M., en is in Algerië van veel nut, daar zij vooreerst tot voedsel voor de paarden kan dienen, en bij gebrek aan brandhout door de Arabieren gebruikt wordt. In de laatste jaren heeft men in Frankrijk proeven genomen om er papier van te maken, die goed gelukt zijn.

ringen, dat de Romeinen dien naam uit de Hebreeuwsche taal ontleend hebben, en alle volken van de noord-westkust van Afrika met den naam van Mauri bestempelden.

Hoe het ook zij, de veroveringen der Spanjaarden brachten allengs in de steden langs de Afrikaansche kust eene nieuwe bevolking, die zich niet, zooals de Arabieren, op eene zuivere afkomst beroemen kon. De afkeer door laatstgenoemden jegens de Mooren aan den dag gelegd, en die allengs in haat ontaardde, deed deze den blik naar elders werpen. Uit de Arabische maatschappij verbannen, mengden zij zich met Europeesche uitgewekenen. Christen-slaven en slavinnen, die gedurende eeuwen op de markt der Barbarijsche zeeroovers werden aangevoerd, vonden bij de Mooren vrijheid en bescherming, als zij den Islam omhelsden. Uit deze huwelijken stamt voor een groot gedeelte het hedendaagsche ras af, waaraan de Arabieren den naam van Hadars geven.

Het Moorsche ras heeft eene lichtbruine huid. De mannen zijn groot van gestalte, krachtig en gespierd. Onder de vrouwen, bekend wegens hare schoonheid, zou men er menige voor Europeesche kunnen laten doorgaan; hiertoe heeft de sluier, dien zij van kindsbeen af dragen, wel een weinig toegebracht. Vooral de Moorsche meisjes streven er naar, in uiterlijk en manieren de vrouwen en dochters van Europeanen na te volgen. Zij knoopen gaarne met de blanken liefdesbetrekkingen aan, en zij zijn niet bang voor avonturen. De hartstocht dien zij echter voor haar minnaar aan den dag leggen, gaat spoedig in jaloezie over wanneer zij hem van ontrouw verdenken, of als hij zich uit den al te knellenden band poogt los te rukken. Daardoor nemen dergelijke zaken dikwerf een meer of min tragisch einde. De Arabieren koesteren voor de Mooren eene diepe verachting; lafheid, ongodsdienstigheid en ongastvrijheid zijn volgens hen iederen Moor eigen. Vandaar voortdurende vijandschap, die onder de Fransche heerschappij sluimert, maar waaraan in de groote steden soms nog in 't geheim botgevierd wordt.

Het toenemend aantal Israëlieten heeft echter de aandacht der Arabieren in de laatste jaren van de Mooren afgeleid. Als bondgenoot staan zij nu met den vroegeren vijand tegenover een tegenstander die voor beiden gevaarlijk is, want zij kunnen hem niet ontwijken noch uitroeien.

In de laatste 25 jaren is het aantal Israëlieten in Algerië bijna verdubbeld. De vroegere Moorsche winkels te Oran, te

Bougie, te Bône en te Constantine zijn reeds meerendeels in hunne handen overgegaan. Op de kustplaatsen, zoowel als in het binnenland, hebben zij den handel tot zich getrokken. Vandaar de jongste opstand, die echter reeds sinds jaren te voorzien is geweest.

Zelden, bijna nimmer, heeft een huwelijk tusschen een Arabisch meisje en een Moor, of van eene Moorsche vrouw met een Arabier plaats, maar een Israëliet die naar de hand eener Mohamedaansche zou durven dingen, zou veel kans hebben op zekeren dag uit den weg te worden geruimd, zonder dat zelfs het scherpziend oog en de ver reikende hand van het Bureau-Arabe den dader zou kunnen ontdekken.

Eindelijk bestaat in Algerie nog een vierde ras, Koulougis genaamd. Zij zijn gesproten uit Turksche vaders, behoorende tot de troepen die de Dey vroeger op eigen kosten in het binnenland onderhield, en Arabische vrouwen. Te Algiers, te Oran en te Tlemsen waren zij eertijds in aanzienlijk getal; in het zuid-oosten der provincie Algiers vormden zij zelfs een afzonderlijken stam, maar Abd-el-Kader, die vijand van alle vreemdelingen, roeide hen in 1838 bijna geheel uit.

De inlandsche bevolking van Algerië, nl. van het rechtstreeks aan Frankrijk onderworpen gebied, werd in 1872 op ± 2,700,000 zielen geschat.

Hiervan kwamen:

Voor de provincie Algiers	880,000 zielen.
Voor de provincie Oran	570,000 zielen.
Voor de provincie Constantine	1,250,000 zielen.

De veestapel bedroeg[1]:

Paarden	298,471
Kameelen	287,572
Muilezels	134,284
Runderen	1,429,946
Schapen en lammeren	9,872,312
Geiten	3,196,418

In 1864 bedroeg het aantal verschillende stammen in de drie provinciën volgens Daumas 1364, te weten:

provincie Algiers	298
provincie Oran	303
provincie Constantine	763

1 Volgens de laatste statistieke opgaven in 1869.

Sedert dat tijdstip is echter een aanzienlijk, alhoewel weinig bevolkt gebied, der Algerijnsche Sahara, bij de drie provinciën ingelijfd.

Toenmaals gaven de Bureau-Arabes op last der Fransche regeering eene nauwkeurige lijst van het aantal gewapende manschappen en ruiters, die door elken stam op de been gebracht konden worden. Het gezamenlijk bedrag over geheel Algerië was: 320,000 manschappen en 80,000 ruiters. Indien een tweede Abd-el-Kader de Fransche bezittingen in opstand wist te brengen, zou hij dus over een veel geduchter macht kunnen beschikken dan zijn voorganger, wiens strijdkrachten nooit meer dan 40 tot 50,000 man hebben geteld. Wat hij echter in getal zou winnen, zou hij waarschijnlijk in gehalte verliezen.

Het Fransche leger in Algerië telde op het einde van 1872 ongeveer 80,000 man, meerendeels Fransche regementen. Tot de eigenlijke Afrikaansche troepen behooren de turko's en de spahis. De eersten zijn allen vrijwilligers, meerendeels Kabylen, die door zware soldij in krijgsdienst worden gelokt. Zij vormen drie regimenten, ieder van drie bataljons, elk bataljon uit zes kompagniën bestaande. Deze zijn zelfs in vredestijd bijna altijd voltallig.

Het kader bestaat uit Franschen en inlanders. De laatsten kunnen den rang van 1^{en} luitenant bekomen, maar nimmer dien van kapitein. Zij zijn, wat hun gehalte betreft, niet veel beter dan de onderofficieren en soldaten. Zij leven geheel afgezonderd, en nimmer ziet men hen in de kringen der Fransche officieren. Hoe de Fransche regeering er toe gekomen is om zulke menschen den officiersrang te verleenen, is onbegrijpelijk, wellicht uithoofde van gebrek aan voldoend kader, waarmede men in de eerste tijden na de oprichting dier regimenten te worstelen had, of om als tolken te dienen. Een noodzakelijk gevolg van dezen maatregel is, dat het verschil in rang tusschen een Fransch en een inlandsch officier dikwerf aanleiding tot hooge geschillen geeft, die daarbij soms eene komische zijde hebben. Als een inlandsch officier, die ter nauwernood lezen of schrijven kan, 't bevel over eene kompagnie infanterie voert, moet alles wat de comptabiliteit betreft, door een Fransch officier, daartoe soms van een ander onderdeel aangewezen, verricht worden. Men kan begrijpen wat zulk eene verhouding geven moet, te meer daar de Franschen hunne inlandsche officieren met alles behalve veel onderscheiding behandelen.

De spahis, eene geregelde Arabische ruiterij, worden in drie regimenten verdeeld, die door de Fransche regeering opgericht zijn, ten einde zich van de trouw der onderworpen stammen te verzekeren. Bij die instelling is zij oordeelkundiger te werk gegaan dan bij die der infanterie. Een besluit van den 1sten Mei 1862 bepaalde o.a., dat de eskadrons spahis tot smala's zouden vereenigd worden. Door smala verstaat men eigenlijk een stuk grond, 't welk door den Staat aan een eskadron ruiters wordt afgestaan. Zij mogen dit voor zich bebouwen, en wonen er met hunne vrouwen en kinderen op. Zulke smala's zijn dikwerf zeer uitgestrekt; vele spahis houden er, behalve meer dan eene vrouw, een aantal slaven en aanzienlijke kudden op na.

Hetzelfde besluit bevatte de voorwaarden aan eene benoeming tot spahi verbonden. Ieder Arabier, die in Franschen dienst wilde treden, moest òf tot den adelstand behooren òf eene aanzienlijke waardigheid in zijn stam bekleeden. Wijders moest hij deel uitmaken van een stam die tot het gebied der smala behoorde, zich met zijn gezin terstond op den hem aangewezen grond vestigen, kennis van de landstreek bezitten, en eigenaar van minstens een goed dienstpaard zijn. Van de eerste voorwaarde werd echter spoedig afgeweken.

Deze smala's lokten al dadelijk een aantal jeugdige Arabieren van goede afkomst. Het vooruitzicht op bevordering, daar bij de spahis zelfs de kapiteinsrang voor inlanders openstaat, benevens de hooge bezoldiging, brachten daar veel toe bij. De soldij van den eenvoudigen spahi bedraagt 3 frank per dag, eene zeer hooge som. Het minimum van den aan iederen ruiter toegekenden grond is 18 hektaren. Deze is echter slechts in vruchtgebruik afgestaan, en vervalt later weder aan den Staat.

Op iedere smala is een bordj of blokhuis gebouwd, groot genoeg om in geval van opstand aan 175 of 200 man met hunne huisgezinnen, paarden, vee, enz., eene schuilplaats te verleenen.

Ook in vredestijd bewijzen de spahis goede diensten, en daar hunne officieren bijna allen Arabieren van aanzienlijken stand zijn, die in Frankrijk hunne opleiding hebben ontvangen, zoo bestaat hier niet die verwijdering, welke tusschen inlandsche en Fransche officieren der infanterie steeds voedsel vindt. Behalve over deze regimenten spahis, kan de Fransche regeering nog over een groot aantal ongeregelde ruiters (goums) beschikken. Deze worden door het bureau-Arabe voor iederen kring (cercle) aangewezen. Nog behooren tot de permanente bezetting van

Algerië vier regimenten zouaven en drie straf-bataljons, zooge - naamde bataillons d'Afrique. De overige linietroepen worden om de drie of vier jaar door andere uit Frankrijk afgelost, en voorzeker ware het te wenschen dat ook voor de officieren, en vooral voor de hoofdofficieren, een maximum verblijf aan gene zijde der Middellandsche Zee vastgesteld werd. In 't algemeen is een langdurig verblijf in een warm, doch overigens heerlijk klimaat, vooral voor een leger als het Fransche, nadeelig; de krijgstucht verslapt, een noodzakelijk gevolg van moreele en physieke uitputting. Door het groot aantal kleine gedetacheerde posten, is aan vele dikwerf zeer jeugdige officieren een zelfstandig kommando toevertrouwd, en de talrijke militaire expedities mogen geschikt zijn om den minderen militair aan vermoeienissen en gevaren te gewennen, zij mogen nu en dan intelligentie en werkzaamheid van een enkel individu doen schitteren, zij zijn en blijven eene onbeduidende oefenschool voor al wat in de hedendaagsche Europeesche oorlogen vooral van hooggeplaatste officieren kan gevorderd worden. De gebeurtenissen in 1870 en 71 hebben dit trouwens overvloedig bewezen.

II.

Ruim veertien dagen na mijne aankomst te Algiers verliet ik St. Eugène, om mij naar Aumale te begeven, werwaarts mijne beide reisgenooten reeds vertrokken waren. St. Eugène en Moustapha zijn beide voorsteden van Algiers, eerstgenoemde westelijk van die stad langs het strand, de laatste oostelijk daarvan op eene heuvelrij gebouwd. Beide voorsteden hebben zich de grillen der natuur als 't ware moeten laten welgevallen, door zich geheel naar de gesteldheid van den bodem te schikken. De huizen en villa's zijn dan ook aangelegd, naarmate de zee en de bergen een geschikt terrein en ruimte aanboden. Geene symmetrie alzoo, maar een eenigszins verward geheel, en juist die onregelmatigheid geeft aan het panorama, uit de verte gezien, zooveel bekoorlijks.

Ruim een half uur buiten Algiers bekomt men van den straatweg naar St. Eugène het eerste fraaie uitzicht over de stad, op de haven en de Middellandsche Zee. Eerst moet men echter de nederige woningen der voorstad voorbij: de talrijke herbergen

met hare vuile uithangborden, waarop onveranderlijk in bijna onleesbare letters geschreven staat: ‘Vins à emporter, de huit à vingt centimes le litre,’ waaronder de eigenaar, een Franschman, dikwerf ook een Spanjaard of een Italiaan, zijne Moorsche pijp of cigarette rookt, en er nog smeriger uitziet dan zijn winkel en zijne waren. Dan de kazernes en de stallen, die ook al niet door zindelijkheid uitmunten, een euvel, waaraan trouwens de meeste militaire etablissementen in Algerië, uitgenomen de hospitalen, mank gaan.

Is men eenmaal dit gedeelte van Algiers doorgewandeld, dan wordt de straatweg ter linkerzijde begrensd door eene aaneengeschakelde rij heuvelen, langs wier helling zich talrijke rij- en voetpaden naar boven slingeren. De kruin dier heuvelen is dicht met weelderig groen en loof bedekt. Hier en daar ziet men de witte muren der villa's, die tusschen den sluier van planten en bloemen te voorschijn treden. Ter rechterzijde wordt de straatweg beurtelings door huizen en tuinen, of door de Middellandsche Zee begrensd. De laatste werpt bij springvloed hare golven dikwerf tot over het laagste gedeelte van den weg, tot groot ongerief van de wandelaars die uit St. Eugène, of het drie kwartier verder gelegen Pointe Pescade naar de stad terugkeeren, doch tot groote vreugde van de Arabische en Europeesche straatjeugd, die blootsvoets door het nat huppelt. Naar deze zijde zijn de huizen bijna alle door buitengemeen fraaie tuinen omringd, waarin rozenlaurieren, cactussen, aloës, jasmijnen en theerozen door het lommer van hooge boomen tegen de felle zonnestralen beschut worden.

Vooral des morgens bij opgaande zon, en 's avonds als de schemering invalt, schittert St. Eugène in al zijne pracht.

De bodem verheft zich achter de meeste woningen een of twee meter boven de oppervlakte der zee, zoodat de tuinen een soort van terras vormen. Door middel van steenen trappen of opzettelijk daartoe aangelegde voetpaden, geven deze terrassen toegang tot het strand, dat te St. Eugène uit rots- en koraalriffen bestaat, die zich tot ver in zee uitstrekken. Dit is eene geliefkoosde wandeling. Wanneer men hier des morgens onder de eerste stralen der opgaande zon het verrukkelijk panorama komt genieten, dan worden de zintuigen gestreeld door den koelen zeewind, de geur van bloemen en planten, en van het wier en zeemos waarmede de rotsen, die bij vloed onderloopen, overal bedekt zijn. Nergens voorzeker ademt men ruimer en zachter

atmospheer dan hier; zieken en teringlijders komen hier dan ook dikwerf den winter doorbrengen, wanneer de koude hen uit het zuiden van Frankrijk verjaagt.

Des avonds is St. Eugène druk bezocht. In de tuinen en aan het strand klinken de tonen der guitaar en der mandoline, terwijl men overal vroolijke stemmen, zang en gelach van de bezoekers hoort, die hier uit de hoofdstad van de hitte en vermoeienissen van den dag komen uitrusten. Tallooze lichtjes flikkeren u van de villa's en huizen langs het strand, en van de heuvelen om de stad, even als van de schepen op zee en in de haven, tegen. De laatste is aan hare hooge lantaarns kenbaar, en vormt het middelpunt van den verlichten cirkel, die zich tot aan kaap Matifou uitstrekt.

Een heldere sterrenhemel spiegelt zich in het donkerblauw der Middellandsche Zee, wier laatste golven op het strand komen breken, zonder dat zich schier een rimpel op den waterspiegel vertoont. Zoo is St. Eugène op een schoonen najaarsavond, als zij met hare zuster Moustapha de oude stad der Deys in een krans van bloemen en groen vlecht.

't Was een mooie morgen, de voorbode van een heerlijken maar bijzonder warmen Octoberdag, toen ik St. Eugène verliet, om mij naar Aumale te begeven. Het vooruitzicht van een vermoeienden tocht gedurende eenige dagen was op dat oogenblik niet geschikt om mij het afscheid van een gemakkelijk en genotvol leven, en van het heerlijk verblijf in de voorstad van Algiers, aangenaam te maken.

Maar waaraan gewent men zich spoediger dan aan het *dolce far niënte* in een weelderig klimaat? Spanjaarden, Italianen, Grieken, Turken, Mooren en Arabieren hebben, zoo beweert men, twee hoofdkaraktertrekken gemeen: onverschilligheid en luiheid. Maar wij mogen hen hierover niet te hard vallen, want onze kolonisten geven toch ook waarlijk zooveel bewijzen niet van vlijt en inspanning.

Wie hebben onze wegen aangelegd? De dwangarbeiders en de soldaten. Door wie worden ze onderhouden? Door negers en Arabieren uit Biskra. Wie bebouwen den grond? De kolonisten? Ja, maar in naam. Ga eens een kijkje nemen in de Metidja en den Tell, en tel de Arabieren en negers eens, die zich daar voor een daggeld verhuren. Wat doet het gros der kolonisten? Handel drijven, en herbergen en tapperijen langs den weg oprichten, waar zij afschuwelijke waar voor veel geld

verkoopen. Caravanserails[1] pachten, waar zij den reiziger afzetten, de doortrekkende troepen bedriegen in hunne leverantiën, en met de Arabieren drinken. Ik heb van het land niet veel meer gezien dan den Tell, maar wat ik er van zag, heeft mij alle hoop ontnomen, dat deze schoone streek ooit zal worden, wat zij thans reeds had kunnen zijn.

Hij, die deze wel ietwat pessimistische redeneering tot mij hield, was een jong Franschman, die, en daarom kwam zij mij juist des te zonderlinger voor, nooit zelf iets uitgevoerd had. Een groot gedeelte van zijn vermogen had hij te Parijs en op verschillende badplaatsen in Europa zoek gemaakt, en thans had hij zich te St. Eugène tijdelijk gevestigd, *pour y manger le reste tout à son aise*, zooals hij het zelf noemde. Iedereen mocht echter dien jongen man, die tot den deftigen stand behoorde, om zijne zonderlinge openhartigheid, zijne voorkomendheid en vriendelijke manieren gaarne lijden, maar nog meer om zijn gelijkmatig humeur, waarover nooit eene donkere wolk trok. Daarenboven bezat hij een gezond verstand en een helder oordeel, bij de gave om het laatste uit te drukken op eene wijze, die men zoo dikwerf bij den Parijzenaar van den echten stempel aantreft. Later vernam ik dat hij woord gehouden had, en toen er niets meer te eten viel, was hij vertrokken, niemand wist waarheen.

Maar gedurende mijn verblijf in den Tell, heb ik meermalen persoonlijk moeten ondervinden, dat hij de zaken niet geheel verkeerd had ingezien, al viel er wel een en ander op zijn betoog af te dingen.

Vijf uren sloeg de klok op den toren van het trappistenklooster, dat zich op de hoogten tegenover St. Eugène verheft, toen de spahi met mijn paard voor de deur mijner woning verscheen, een oogenblik later gevolgd door een Fransch treinsoldaat, die twee muilezels begeleidde, bestemd voor het dragen der bagage. Door de welwillendheid van den militairen intendant te Algiers waren Rosé, zoo heette die trein-soldaat, en zijne beide viervoeters tot mijne beschikking gesteld, ofschoon hij volstrekt geen zin in eene reis naar Aumale had, zooals hij de vriendelijkheid had mij dadelijk mede te deelen.

Binnen weinige oogenblikken waren de beide cantines, eene

1 Een soort van posthuizen in de binnenlanden van Algerië, meestal door een steenen muur omringd.

soort van zware eikenhouten met ijzer beslagen kisten, de gebruikelijke officiersreiskoffers in Algerië, naar beneden gebracht, en aan weerszijden van den zadel opgehangen. Voor het laatst wierp ik uit het voorvertrek mijner woning een blik op de zee, de haven, en de Afrikaansche kust, die nog nauwlijks door de nevelen zichtbaar was, en voor het laatst ontving ik uit de hand mijner statige, gemoedelijke hospita den gebruikelijken morgendrank, bestaande in een kop chocolade, maar ditmaal vergezeld van vele heil- en zegenwenschen, en eene medaille als behoedmiddel tegen den boozen geest, een alledaagsch en goedkoop geschenk, dat de bijgeloovige vrouw aan ieder vertrekkende schonk. Voor het laatst drukte ik de hand van den spahi, aan wien ik de eerste beginselen van het Arabisch verschuldigd was, en die mij iederen morgen iets wist te vertellen van het land aan gene zijde der bergen, van zijne tochten in de woestijn, of van den jongsten oorlog dien hij had medegemaakt, totdat de Pruisen, die beni-el-kelb, hondenkinderen, zooals hij ze vereerend betitelde, hem te Koblentz achter de tralies hadden gezet, omdat hij geweigerd had een Pruisisch onderofficier te groeten. Een hartelijk afscheid van eenige bekenden, die ik in dien korten tijd had leeren kennen en waardeeren, zooals men de vriendschap in vreemde landen op prijs stelt, omdat men er dubbel behoefte aan heeft, en eenige minuten later bevond ik mij op den straatweg naar Algiers. De koele morgenwind en het heerlijk panorama, dat ik in lang niet weder zou zien, gevoegd bij de dartele bewegingen van mijn Arabischen hengst, waren trouwens wel geschikt om mij St. Eugène en zijne bewoners voor eenige oogenblikken te doen vergeten. Welgemoed zette ik mijn paard in draf, zoodat het een goed kwartier later de oude stad der Dey's, die nog in diepe rust verkeerde, bereikt had.

De huizen der beide hoofdstraten van Algiers, Rue Bab-el-Azoun en Rue Bab-el-Oued genaamd, zijn onder arcaden gebouwd, 't geen op het eerste gezicht aan eene oude Duitsche stad doet denken, zooals bijv. Munster. Eenige dezer huizen zijn in Europeeschen, andere in Moorschen stijl opgetrokken; somtijds ook zijn zij slechts verbouwd, en is de oorspronkelijke architectuur grootendeels bewaard gebleven. Boven de arcaden bevinden zich de balkons der eerste verdieping. Deze arcaden, en eene voldoende besproeiing van de straat, die geregeld vier of vijfmaal per dag plaats heeft, maken, in het voor- en najaar, en zelfs in den zomer wanneer de grootste hitte van den dag

geweken is, dit druk bezocht gedeelte der stad tot eene aangename wandeling. Overigens hebben de huizen hier niets van die, welke zich in de smalle straten der Kashba of Arabische stad bevinden.

Was er reeds leven en bedrijvigheid in de haven en langs de kade der Middellandsche Zee, in de beide hoofdstraten heerschte nog diepe rust. Slechts een enkel Arabier en eenige bedelaars die den nacht voor de deur of in het portaal eener woning hadden doorgebracht, met geene andere dekking dan hun burnou en een steen tot hoofdkussen, ontwaakten bij den hoefslag van het paard, en wierpen den vreemden indringer, die hen een half uur te vroeg kwam wekken, een grimmigen blik toe. Want van de bedelaars tot de rijken, van de min tot de meer gegoeden, de bewoners van Algiers zijn in dat opzicht vrij regelmatig in hunne gewoonten. Men kan bijv. te half zes 's morgens door eene ledige straat wandelen, waarin zich een half uur later eene talrijke menschenmassa beweegt. Maar de bedelaars, die zich over dag doorgaans op de kade in de nabijheid der hotels en koffiehuizen ophouden, kiezen 's nachts, als de weg naar de Kashba hun te lang valt, dikwerf de eerste de beste plaats uit die hun bevalt, om zich neer te vlijen. Wil de eigenaar of de bewoner van het huis zich 's morgens vroeg op straat begeven, of komt hij wat later dan gewoonlijk te huis, dan gebeurt het niet zelden dat hij over een Arabier struikelt. Deze, door een aantal schoppen en scheldwoorden onzacht gewekt, verlaat zeer bedaard die plek, om zich ergens anders even gemakkelijk uit te strekken.

Nog een ander gilde heeft te Algiers meer dan het burgerrecht verkregen. 't Is een jeugdiger soort van bedelaars, het uitschot der Arabische en Moorsche spes-patriae, de schoenpoetsers. Waar de vreemdeling zich ook bevindt, overal vindt hij hen terug; zij belegeren hem voor de koffiehuizen en restauraties, volgen hem op de wandeling, terwijl zij onder de zonderlingste gebaren hun eentonig: *Cirer Monsieur, Cirer bien hm!* de laatste keelklank niet te vergeten, uitstooten. Lastiger volkje kan men zich niet denken, en eene wandeling door de straten van Algiers is in dat opzicht dikwerf erger, dan eene door zekere wijk in onze hoofdstad op een regenachtigen zomerdag.

Eenigen van dat gilde volgden mij met den kennelijken wensch, om hun talent op een paar hooge rijlaarzen te mogen beproeven, waaraan de spahi trouwens nooit veel zorg besteed

had. Zij waren, met de bedelaars en enkele militairen, op dien morgen de eenige levende wezens in de straten der hoofdstad. Weldra lagen ook de heuvelen van Moustapha achter mij, en volgde ik den straatweg die gedeeltelijk langs het strand naar Hussan-Dey, een welvarend dorp op een uur afstands van Algiers gelegen, voert. Tusschen dit dorp, dat nog aan den grooten weg naar Blidah ligt, en de stad, heerscht een druk verkeer, zoodat de weg, die hier verschillende prachtige uitzichten over de kust bood, spoedig een levendiger aanzien kreeg. De inlanders en de kolonisten besteden niet veel tijd aan hun toilet; na de voetgangers kwamen de voertuigen met twee en vier paarden, of met kleine ossen bespannen. Deze wagens, waarvan de wielen met zeer breede velgen voorzien zijn, om ze in het zware zand voor diep inzakken te behoeden, hebben veel van de vrachtwagens die in Noord-Brabant en Limburg gebruikt worden. Zij zijn met eene hooge linnen huif of kap overdekt; onderaan hangt een bak, waarin de voerman dikwerf zijn toevlucht neemt als de hitte hem te zwaar wordt. De paarden, die dan aan hun lot overgelaten zijn, stappen bedaard door, wijken voor andere voertuigen uit, en gaan hun weg zonder dat zij eenige aansporing noodig hebben.

Even voor Hussan-Dey wendt de straatweg zich met eene flauwe bocht naar het strand, en ik zag hier voor het eerst een uitgestrekt en frisch grasperk, eene zeldzaamheid in deze streken. Een regiment infanterie, dat voor Constantine bestemd was, wachtte hier om ingescheept te worden. 't Was een vroolijk tafereel, dat door de morgenzon beschenen werd. De koele zeewind, die met het witte zeildoek der tenten speelde, de talrijke militairen, die onder het lommer van eenige hooge boomen naar de regimentsmuziek luisterden, de bewoners van Hussan-Dey, waaronder een aantal vrouwen en jonge meisjes, die koopwaren en vruchten kwamen venten, en welke het daar, zooals in ieder kamp, niet aan aanbidders ontbrak. Hier vertoefde ik eenige oogenblikken bij de officieren van het regiment, om mijne bagage in te wachten, en voor het laatst van de prachtige landstreek te genieten, want van Hussan-Dey voert de weg rechtstreeks naar Aumale door het binnenland.

De vlakte der Metidja, welke ik nu ging betreden, strekt zich zuidelijk en zuid-oostelijk van Algiers uit. Naar deze beide zijden wordt zij door de bergen van den Atlas begrensd. Zij telt tegenwoordig verscheidene welvarende steden en dorpen,

en de kolonisatie is hier bij uitstek gelukt, ofschoon ten koste van groote offers. Toen de Franschen in 1830 Algiers vermeesterden, was zij eene ongezonde en moerassige streek, waarin tal van kleine beekjes van de bergen afstroomden. In het vooren najaar stegen zware dampen uit den bodem op, wier uitwerking zoo gevreesd was, dat de bevolking tegen dat tijdstip zich naar de omstreken van Algiers en Blidah begaf, of de bergen introk.

Eerst in 1834, toen de geheele kuststreek van Oran tot Dellys aan de Franschen onderworpen was, begonnen deze zich ook zuidwaarts uit te breiden. De vlakte der Metidja was aanvankelijk voor de Arabieren een machtiger bondgenoot, dan hunne verouderde vuurwapenen en de gemakkelijk te verdedigen bergpassen. Want zoolang er aan het bouwen van vestingen niet te denken viel, moesten de Fransche kolonnes in de moerassige en ongezonde vlakte kampeeren, of in barakken verblijf houden. Tien jaren hebben zij daar met tusschenpoozen doorgebracht; beurtelings wisselden de troepen elkander af, om, wanneer er niet gestreden werd, aan het ophoogen van den bodem te arbeiden. Onder generaal Damrémont, die bij het beleg van Constantine sneuvelde, werd de eerste spade voor de toekomstige vruchtbare vlakte der Metidja in den grond gestoken. Met ijzeren wil zette hij het moeielijke werk voort, trots het verderfelijk klimaat 'twelk duizenden zijner soldaten ten grave sleepte. Terecht zeggen dan ook de Arabieren dat de vlakte der Metidja op het gebeente der Christenen rust, en zij beweren dat zij daarom nimmer meer iets goeds voor den inlander kan opbrengen. De spoorweg van Algiers naar Oran doorsnijdt deze vlakte van het noorden naar het zuiden tot Blidah. Blidah is een lief stadje aan den voet van het gebergte, op ongeveer 50 kilometer zuid-oostelijk van Algiers gelegen. Men vindt er de schoonste boomen, heesters en gewassen, waaronder tal van kleine bosschen met oranje- en citroenboomen bezet. Tusschen Algiers en Blidah, ongeveer halverwege beide steden, ligt aan den spoorweg Bouffarick, het welvarendste stadje uit de geheele Metidja. Hier wordt de grootste en meest beroemde paardenmarkt van geheel Algerië gehouden.

De weg van Algiers naar Aumale doorsnijdt het minst vruchtbare gedeelte der vlakte tot aan het dorp de Arba, op 35 kilometer van Algiers gelegen. Dezen afstand moest ik voor dien dag afleggen. Terwijl de warmte met ieder oogenblik toenam,

en het minste windje zware stofwolken van den met asch bedekten weg opjoeg, verdwenen op een goed uur afstands van Hussan-Dey de laatste boomen aan den horizon. Zelfs de reusachtige aloës die aan weerszijden den spoorweg naar Blidah begrensden, schenen het onbebouwde en dorre gedeelte der vlakte dat thans voor mij lag, te ontvluchten, want nauwelijks een kwartier verder buigt de spoorweg naar het westen af.

Onder eene tropische hitte vervolgde ik den weg naar de Arba. Te tien uren had ik Maison Carré bereikt, een gehucht dat uit een posthuis en eenige vuile herbergen bestaat. Gedeeltelijk waren deze gebouwen, die uit het eerste Fransche veroveringstijdperk dagteekenen, nog door een met schietgaten voorzienen muur omgeven. De bewoners en eenige Arabieren lagen in de stallen te slapen. Ik bracht dus daar mijn paard, waarna het mij niet zonder moeite, en voor veel geld, gelukte wat voedsel voor het uitgeputte dier, en eenige ververschingen voor mijzelf te bekomen. Na eenigen tijd verscheen ook de trein-soldaat met de beide muilezels, allen zoo met stof bedekt, dat het scheen alsof zij met eene verw van dezelfde kleur bestreken waren. De Franschman was zeer uit zijn humeur, wegens de groote etappe welke hij dien dag onder hitte en stof moest afleggen, en ook omdat men hem dien morgen te St. Eugène uitgelachen had. Toen hij zich namelijk gereed maakte om te vertrekken, had de spahi, die hem bij het opladen behulpzaam was geweest, hem de uiterste zorg voor de beide lastdieren aanbevolen, er bijvoegende, dat de muilezel wat zijn verstand betreft een midden-evenredige tusschen het paard en den treinsoldaat vormt. ‘Ik bedoel natuurlijk den intelligenten treinsoldaat’, had hij er bijgevoegd, toen hij zag dat deze aardigheid op de omstanders de gewenschte uitwerking had, en de andere boos werd. De arme Rosé behoorde waarlijk niet tot dat soort.

Te Maison-Carré verklaarde hij mij kortaf dat zijne dieren dien dag den geheelen weg niet kouden afleggen. Of deze verklaring aan de waarschuwing van den spahi te danken was, weet ik niet, maar wel dat hij zich een uur later in nog gedrukter stemming weder op weg naar de Arba bevond.

Ten drie uur had ik dit dorp bereikt, langs een eenzamen weg, onder de gloeiende zonnestralen, zonder dat een boom of struik de minste schaduw op den naar regen dorstenden bodem wierp. Eenige vrachtwagens, de met zes paarden bespannen post-

wagen, die den dienst tusschen Algiers en Aumale verricht, en nu en dan een Arabier, ziedaar alles wat men op den weg tusschen Maison-Carré en de Arba ontmoet. Om de twee of drie kilometer zag ik een dier diep beklagenswaardige wezens, weggeloopen negers uit de oasen der Sahara, waar de slavernij niet in naam, maar inderdaad heerscht. Zij verrichten hier vrijwillig een zwaren arbeid, want voor een zeer gering loon werken zij aan het onderhoud van den weg. Met een moker slaan zij de bazalt- en keisteenen, die uit de bergen van den Djurdjura aangevoerd worden, tot puin, dat zij vervolgens over den weg strooien. Hun lot is echter verre verkieslijk boven dat hunner broeders in de woestijn; later, toen ik met de Fransche troepen eenige oasen bezocht, had ik meermalen gelegenheid mij hiervan met eigen oogen te overtuigen. Behalve de vrijheid, genieten zij van 80 centimes tot 1 franc daags, zeker niet veel, maar toch voldoende voor deze menschen, die gewoon zijn om van koffie, een handvol dadels en brood, en nu en dan een stuk schapenvleesch, te leven.

Zooals ik reeds zeide, is de slavernij in Algerië, vooral in de zuidelijke Fransche bezittingen, en bij de niet rechtstreeks onderworpen stammen, nog volstrekt niet uitgeroeid. In het land der Mezab, bij de Ouled-Sidi-Cheikh, zuidelijk van Oran, in de oasen van den Liban en bij den stam der Larba, te Tuggurt, Oargla, en in den Souf, wordt zij door de Franschen oogluikend toegelaten. 't Zij dat deze daardoor hopen hun gezag beter te vestigen, 't zij dat zij een opstand in die streken vreezen, 't zij eindelijk uit onverschilligheid, zooveel is zeker, dat de slavernij er in vollen bloei is. In de meeste oasen zag ik negers en negerinnen aan de putten, die daar op aartsvaderlijke wijze van 's morgens vroeg tot 's avonds laat het water in de vergaarbakken ophalen. Bij de zwervende stammen der Sahara is er geene Arabische vrouw uit den goeden stand, die er niet twee of drie slavinnen op nahoudt. Voorbeelden van mishandeling zag ik nimmer, en naar men mij mededeelde, heeft zij zelden plaats; slechts dan wanneer een slaaf of eene slavin gepoogd heeft te ontvluchten.

Als een voorbeeld hoe oogluikend de slavernij door de Franschen toegelaten, ja zelfs begunstigd wordt, diene het volgende. Den 26sten Febr. 1872 trok de kolonel de L... met 1000 man Fransche troepen door de Mezab en de oasen van Ghardaia. Gedurende drie dagen en drie nachten had de bevolking feest

gevierd; de troepen waren goed onthaald geworden; de een d'iffa volgde op de andere; de kolonel en alle officieren waren in de beste stemming over de gulle ontvangst. De expeditie keerde naar Laghouat terug. Des morgens toen men uit het bivak opbrak, deden de voornaamste opperhoofden de Franschen uitgeleide. Ik bevond mij dien dag in de achterhoede, bij welke, na een marsch van een of twee uren, zich eenige negers aansloten. Niemand sloeg acht op hen, en spoedig waren zij tusschen de talrijke kameelen en hunne drijvers verdwenen. Later bleek het, dat de laatsten in de zaak betrokken waren. Des namiddags, toen de troepen op eene uitgestrekte vlakte eenige rust genoten, kwamen plotseling acht of tien ruiters in vollen ren aanstuiven. Aan hunne kleeding waren zij kenbaar, als behoorende tot de Djema (raad van aanzienlijken) van Ghardaia. Een half uur later zag ik zes of zeven vluchtelingen, de handen op den rug gebonden, tusschen de ruiters voortstappen. De Mezabieten hadden van den bevelhebber de uitlevering der slaven verzocht, en hij was zwak genoeg geweest om toe te geven. Dergelijke gevallen zijn trouwens niet zeldzaam, vooral in die streken, waar de Franschen slechts een schijn van gezag uitoefenen

In het dorp Arba nam ik mijn intrek in eene der talrijke herbergen - er waren er wel twintig of dertig - welke tot de zindelijkste of liever gezegd tot de minst vuile behoorde. Na een vrij sober middagmaal te hebben gebruikt, deed ik eene wandeling door het dorp, dat allerschilderachtigst aan den voet der bergen ligt, doch waarin overigens niets te zien was dan een Gothisch kerkje, op een ruim en open plein aan den weg naar Tablat gelegen, en eene sombere groote moskee. Van dit plein heeft men een zeer schoon uitzicht op de omliggende bergen, waarlangs de weg naar Aumale zich zigzagswijze naar boven slingert.

Tablat is een posthuis, op den top van een 4000 voet hoogen berg, in den voorsten Atlasketen gelegen. De afstand tusschen het dorp Arba en Tablat bedraagt ongeveer 40 kilometer. Halverwege beide plaatsen, als men het steilste en moeielijkste gedeelte van den weg heeft afgelegd, bevindt zich op ± 3200 voet boven de oppervlakte der zee, Sac-Maudit, eene pleisterplaats, die op een soort van terras ligt. Dit terras biedt een aangenaam contrast met de woeste natuur die het omringt. Hooge eikenboomen en eene soort van beuken omgeven het huis en den tuin, welke laatste door den eigenaar met zorg aangelegd

is, en onderhouden wordt. Toen ik hier na een rit van eenige uren aankwam, vermoedde ik niet dat deze streek een der ongezondste van geheel Algerië is, alhoewel de naam zulks wel aanduidt. Zware koortsen heerschen hier gedurende drie vierden van het jaar, en het hevigst van April tot November. In een stal die zich aan den weg bevond, lagen vijf of zes inlandsche vrouwen, met een bleek en ziekelijk voorkomen, tusschen een aantal paarden en muilezels op den grond. De koortsgloed blonk uit de diep in het hoofd liggende oogen, en hare eerste vraag was, tegelijk met een aalmoes, om kinine. De officier van gezondheid uit Aumale, die hier wekelijks *een paar* bezoeken kwam afleggen, kon sinds eenige dagen geene kinine meer verstrekken, wegens gebrek aan genoegzamen voorraad.

Even voor Sac-Maudit lag op den kruin van een hoogen berg het kamp der dwangarbeiders of, zooals zij in Algerië genoemd worden, penitenciers. Deze ongelukkigen moeten aan openbare werken, meest aan wegen in de bergen arbeiden. Men vindt er vele militairen onder. Zij moeten, na het volbrengen van hun straftijd, nog een jaar in een bataillon d'Afrique dienen. Die te Sac-Maudit zijn wel te beklagen, want de zware arbeid in deze koortsige en ongezonde streek sleept de meesten binnen eenige jaren ten grave.

De weg van Arba naar Sac-Maudit is rijk aan schoone natuurtooneelen. De frissche bergwind tempert hier de kracht der zonnestralen, terwijl steile, hier en daar met boomen en struiken begroeide hellingen bij tusschenpoozen eene aangename schaduw over den weg werpen. Op enkele punten, vooral als men nog niet te ver van de vlakte der Metidja verwijderd is, heeft men schoone uitzichten. Beurtelings slingert de weg zich berg open afwaarts, zoodat men de ravijnen, waardoor de bergen hier van elkander gescheiden worden, doortrekken moet. In deze ravijnen stort het water zich in den regentijd met kracht naar beneden, thans waren zij echter nagenoeg droog. Op enkele punten zijn, op ongeveer twintig tot dertig meter boven den grond, bruggen geslagen, die echter niet van de sterkste zijn.

Naarmate men nu stijgt worden de bergwanden vlakker, en neemt de groeikracht af. Tusschen een frisch tapijt van groen en struiken vertoont zich hier en daar de dwergpalm. Kleine gerstplanten, en eene gele bloem van het geslacht onzer paardenbloemen, bedekken hier bij duizenden de naakte toppen van den Atlas. Juist was de postwagen uit Aumale aangekomen,

zoodat een gezelschap van vijf of zes personen te Sac-Maudit in den kleinen tuin achter het huis aan tafel gezeten was. Ook de kommandant van het detachement infanterie, een jong officier, onlangs uit Frankrijk aangekomen, die met het toezicht over de strafgevangenen belast was, kwam hier tweemaal daags den maaltijd gebruiken en wat afleiding zoeken. Dat detachement werd slechts om de drie maanden uit Aumale afgelost. Nauwelijks was men gezeten, of het klimaat scheen aan de reizigers een klein staaltje te willen geven van wat het hier vermocht. Plotseling verdween de zon achter zware wolken, de frissche bergwind ging in een kouden, vochtigen noordenwind over, de heerlijke zomermorgen had eensklaps voor een guren najaarsdag plaats gemaakt. 't Was of een tijdvak van eenige maanden in een oogenblik was voorbijgegaan. Gelukkig helderde het weder een uur later eenigszins op.

Van Sac-Maudit naar Tablat rijst de weg nog ongeveer 1000 voet. De natuur verliest hier langzamerhand aan bevalligheid en groeikracht, om aan ruwheid te winnen. De bergen zijn kaal, en men vindt geene enkele woning, geene hut meer langs den weg. Zelfs ontbreekt de tent van die rondreizende drankverkoopers, welke men op alle groote wegen in Algerië aantreft, en wier eenige rijkdom bestaat uit een stoel, een veldbed en eene tent, waarvoor een paar groote watertonnen staan. Op die tonnen ligt gewoonlijk eene plank, die eenige vuile glazen en flesschen bevat. Een of twee ezels grazen in den omtrek, en brengen den koopman en zijne gansche bezitting den volgenden morgen naar eene andere plaats. Men noemt ze in Algerië *marchand de goutte* of *mercanti*. Hun beroep is overigens zoo slecht niet, vooral sinds de Arabieren wijn en absinth meer en meer naar hun smaak beginnen te vinden.

Te vijf uur 's namiddags had ik Tablat bereikt. Op eene vlakte, ongeveer 4000 voet boven den zeespiegel, ligt de caravanserail, door hooge boomen omringd. De natuur herneemt hier eensklaps al hare groeikracht; uitgestrekte bosschen bedekken de bergen naar de zijde van Aumale en Kabylië, en verliezen zich in de diepe ravijnen, die de bedding van even zoovele riviertjes vormen. Een dezer laatste moest ik doorwaden om den weg weder te kunnen bereiken. Zij zijn hier echter niet diep, dewijl er slechts weinig water in den zomer langs de noordelijke helling van den Atlas vloeit. Op eenigen afstand van het huis en de stallen waren eenige tenten opgeslagen, bestemd voor het kleine garnizoen, dat uit een detachement genie-soldaten

bestond. Deze herberg, of hoe men haar ook noemen mocht, was een der slechtste die ik in geheel Algerië ontmoet heb. Het eenige logeervertrek, 'twelk mij als nachtverblijf aangeboden werd, bevatte voor alle ameublement een gebroken tafel, een vermolmden stoel en een ijzeren bedkrib, die een alles behalve zindelijk bed inhield. In deze kamer was zeker in geen jaren eene hand ter reiniging uitgestoken, en het wemelde er van allerlei insekten. De eigenaar van dit fraaie gebouw was een genaturaliseerd Franschman, doch van geboorte een Pool. Hij bood mij eenige verontschuldigingen aan, daar hier, zooals hij zeide, weinig reizigers vertoefden, 'tgeen mij zeer aannemelijk voorkwam.

Te Tablat was ik tevens voor de eerste maal ooggetuige, hoe ruw deze onbeschaafde kolonisten soms den minderen Arabier kunnen behandelen, die toch dikwerf in beschaving niet zoo heel ver beneden hen staat. Nauwelijks toch had ik mijn paard eene plaats verzekerd onder een soort van afdak, dat hier de stal genoemd werd, of ik vernam buiten een vervaarlijk leven. Terugkeerende, vond ik den eigenaar der caravanserail bezig aan een Arabier met den stalbezem eenige slagen toe te dienen. Die executie ging uiterst gemakkelijk, daar de inlander, ofschoon een man van forsche gestalte, zich bijna niet verweerde. Toen de strafoefening afgeloopen was, hernam de Arabier bedaard zijne plaats bij het paard. De kolonist had hem aanbevolen toe te zien dat het dier, 'twelk nog opgezadeld stond, zich niet tegen den grond werpen, of op den rug zou gaan liggen. Dat hij zulks verzuimd had, daarvan droegen paard en zadel de duidelijke sporen. Een woordenwisseling en eene kastijding waren hierop gevolgd. Toen ik mij met den Franschman huiswaarts begaf, vroeg ik hem, of hij deze wijze van betoog de beste rekende, om den Arabier voortaan zijn plicht te herinneren. ‘Ja zeker, mijnheer!’ luidde het antwoord; ‘een opperbeste wijze, die ik sinds eenige jaren toepas, en waarbij ik mij zeer goed bevind. Men kan wel merken,’ dus vervolgde hij, ‘dat gij nog niet lang hier in het land zijt; indien wij elkander over eenige maanden terug mochten zien, zal uw oordeel wel anders wezen.’ En hij zag mij daarbij van ter zijde aan, alsof hij dacht: ge kunt lang wachten voor ik weer voor uw eigendom in de bres spring.

De avonden te Tablat zijn kort, en zelfs in den zomer koel. Men wordt dan onthaald op het geblaf der jakhalzen en het

klagend geluid der hyena's, die er in aanzienlijk getal in de bergen rondzwerven. De Atlas en de Djurdjura verleenen aan duizenden dezer dieren eene schuilplaats. Zij zijn echter volstrekt niet gevaarlijk, en Buffon's ijzingwekkende verhalen, waarin hij de hyena als bloeddorstiger en gevaarlijker dan de leeuw en de tijger afschildert, hebben waarschijnlijk alleen in de verbeelding van den Franschen geleerde bestaan. De hyena bereikt in Algerië dikwerf de grootte van een kalf. Zij is van natuur zoo lafhartig, dat zij niet alleen voor den mensch vlucht, maar ook voor de mecste andere dieren, zooals bijv. voor den hond. Zelden zal zij levende wezens, een schaap of eene geit aanvallen, maar des te meer aast zij op lijken en bedorven voedsel of vleesch. Op de Arabische kerkhoven, vooral in den omtrek der dorpen en in de oasen der Sahara, waar de lijken soms ter nauwernood twee of drie voet met aarde bedekt worden, treft men ze dikwerf aan. De Arabieren keuren deze dieren geen schot kruit waard, te meer daar de huid tot niets dienen kan en geene waarde heeft.

Te Boghar, de laatste Fransche bergvesting in de provincie Algiers, keeren de officieren van het garnizoen dikwerf tegen het vallen van den avond naar het fort terug, zonder eenig ander wapen dan een dikken stok, waarmede zij de hyena's bedreigen. die hier op zekere tijden van het jaar buitengemeen talrijk zijn. Toch blijven zij een lastig gezelschap, uithoofde van haar gehuil, dat in het bergland soms den ganschen nacht aanhoudt. Te Tablat o.a. duurde een concert dezer dieren, waarbij zich dat van minstens een honderdtal jakhalzen aansloot, tot twee of drie uur in den morgen.

Was het weder des middags zeer ongunstig geweest, de avond was des te schooner. De laatste zonnestralen kleurden de toppen der bergen, die vooral oostelijk, naar de zijde van Kabylië, een prachtig gezicht boden. De met dichte bosschen begroeide hellingen waren nu eens verlicht, dan weder in 't donker gehuld, en vormden eene indrukwekkende en harmonische groep. Zoolang de laatste zonnestraal nog den top van den westelijk gelegen Djebel Rhora bescheen, was alles kalm en stil. De soldaten waren naar hunne tenten teruggekeerd, de bewoners van het huis hadden zich verwijderd, en een jong onderofficier der kavalerie, die den estafettedienst tusschen Algiers en Aumale deed, hielp mij den tijd korten met een aantal verhalen uit den veldtocht aan de Loire, dien hij als vrijwilliger medegemaakt had.

Maar de zon ging onder, de Arabieren dreven hunne kudden naar den douar, en eenige oogenblikken later deed de koude nachtwind de toppen der boomen ritselen. Ik nam afscheid van den kourier, en begeleid door de eerste muziek van hyena's en jakhalzen begaf ik mij ter ruste.

Van Tablat naar Aumale bedraagt de afstand ongeveer 56 kilometer. Reeds vroegtijdig bevond ik mij den volgenden morgen, in gezelschap van den treinsoldaat en zijne beide muilezels, op weg. Eene goede nachtrust, maar nog meer het middagmaal, waarbij de pachter der caravanserail te Tablat een paar uitmuntende patrijzen voegde, hadden den Franschman in de reis doen berusten, en zijn leed doen vergeten. Althans hij gaf aan zijne vroolijke stemming lucht door het zingen van eenige liedjes, terwijl hij op een der muilezels plaats genomen had, en met een rietje op den rug van het dier de maat sloeg. Die vreugde was echter van korten duur. De muilezel, waarop de soldaat gezeten was, weigerde eensklaps een voet verder te zetten. Slagen, bedreigingen, liefkozingen, alles te vergeefs. Het onwillige dier bleef onbewegelijk staan, zoodat de soldaat genoodzaakt was af te stijgen, en het aan den teugel voort te sleepen. Als men 56 kilometer moet afleggen, is zulk een begin verre van aangenaam, was thans de eenige verzuchting van den teleurgestelden Franschman.

Op 20 of 25 kilometer van Tablat vindt men eenige bij elkander staande woningen en eene zeer goede herberg, *les Fresnes* genaamd. De weg daarheen voert door eene schilderachtige landstreek, want de zuidelijke hellingen van dezen tak van den Atlas zijn nog dichter begroeid dan de noordelijke. Slechts de toppen der bergen zijn kaal, en met lage struiken bezet. Het wemelt hier van wild, vooral van hazen en patrijzen; beide soorten zijn echter kleiner dan in Europa. De patrijzen hebben een rooden snavel: vandaar dat zij perdrix-rouges heeten. Vele beekjes, die op de toppen van den westelijken Atlas, tusschen Blidah, Medah en Boghar, of zuidelijk op den Dirah ontspringen, banen zich hier tusschen de bergen een weg, doch zij zijn bijna altijd doorwaadbaar. Zeer zelden slechts gebeurt het, dat zij door hevige regens gezwollen, en voor het oogenblik gevaarlijk om door te trekken zijn. Tot deze soort behoort de Isser, die door de provincie Constantine stroomt, en hier nauwelijks dertig voet breed is.

Te Fresnes hield ik een goed uur rust. Het gehucht ligt op

den top van een berg, langs welks zuidelijke helling de weg, zoover men hem met het oog volgen kan, weder in den afgrond verdwijnt, om aan gene zijde daarvan op nieuw te voorschijn te komen. Nu eens slingert hij zich langs reusachtige, bijna loodrechte bergwanden die zich hemelhoog verheffen, dan weder verliest hij zich tusschen de bosschen, of wordt hij door een of ander beletsel aan het oog onttrokken. Talrijke kudden, aan de daar zwervende Arabische stammen behoorende, grazen in den omtrek. In deze woeste natuur, reed ik eenige uren voorbij les Fresnes, langs een aantal huizen aan den straatweg, die door de bewoners geheel verlaten waren. Waarschijnlijk waren zij voor het verderfelijk klimaat gevlucht; misschien wel hadden zij zich tijdens den opstand hier niet veilig meer gevoeld. De huizen zagen er reeds bouwvallig uit, en talrijke vogels hadden er hun intrek genomen. Dit schouwspel was volkomen in overeenstemming met de woeste, overigens droefgeestige natuur. In eene armoedige herberg vertoefde ik dien middag eenige oogenblikken.

Het was ongeveer vijf uur, de zon scheen helder, en geen wolk was aan den hemel zichtbaar. Toch ried de eigenaar mij dien dag niet verder te gaan, daar het weder niet te vertrouwen was.

Voorzichtiger ware het zeker geweest om, na de ondervinding den vorigen dag opgedaan, den raad van dien man te volgen. Daar ik echter nog dienzelfden nacht te Aumale wilde wezen, sloeg ik zijn aanbod, om mij eene kamer in te ruimen, af. 't Zag er hier trouwens nog veel ellendiger uit dan te Tablat. Ik vervolgde dus mijn weg. Een goed uur later werd zijne voorspelling vervuld. Zwarte wolken pakten zich aan den hemel samen; een hevige storm stak op, terwijl het in minder dan een kwartier tijds zoo donker werd, dat men geene hand voor oogen zien kon. Gelukkig vond ik, even voor de storm losbrak, in een oude bouwvallige woning, die zeker al sinds jaren niet meer bewoond was, eene schuilplaats. Het dak was grootendeels afgebroken, en daarbinnen lag de vloer bezaaid met puin en gebroken glasruiten. Een arme Arabier had met zijn huisgezin hier zijne tent opgeslagen. Een hevige rukwind, bij tusschenpoozen door andere gevolgd, deed de wrakke muren van het gebouw sidderen. Het gevaar van ze op een goeden dag te zien instorten scheen de Arabier niet te tellen; althans hij bleef kalm voor zijne oude gelapte tent zitten rooken, zonder zich in het minst om den storm te bekommeren. Tegen den laat-

sten zou de tent hoogstwaarschijnlijk niet bestand zijn geweest; van twee slechte zaken koos hij derhalve de beste.

Na den storm viel de regen, maar welk een regen! Binnen weinige oogenblikken was de grond om het huis in een uitgestrekt meer herschapen. Wat er nog van het dak der woning overgebleven was, bood al zeer weinig beschutting aan. Ook onder de tent van den Arabier regende het welhaast even hard als daarbuiten. Ik begaf mij dus weder op weg, maar door de duisternis omringd, terwijl regen en wind mij in het aangezicht joegen, was ik genoodzaakt geheel op het paard te vertrouwen. Na een paar uur voortgereden te hebben, bereikte ik den top van den berg, en op de uitgestrekte vlakte, waarover een ijskoude noordenwind joeg, vond ik eindelijk een bewoond oord. Hier was een relais voor den postwagendienst, zoodat ik mijn paard eenig voedsel verschaffen kon. De bewoner, een Elzasser, was, in tegenstelling van de meeste kolonisten en pachters van herbergen, een vriendelijk man, die mij in alles behulpzaam was. In de gelagkamer brandde een vroolijk vuur, waarvoor een paar Arabieren gezeten waren. Deze begroetten ons, want ook de treinsoldaat was inmiddels in deerniswaardigen toestand aangekomen, met talrijke salam-ek, 'tgeen zooveel als goeden avond beteekent, doch een bijzonder beleefdheidsformulier tegenover den vreemdeling is. Nimmer zullen zij deze woorden tot hunne land- of geloofsgenooten richten, omdat er de naam van God of van den Propheet niet in genoemd wordt. De Europeanen mogen op zulk een voorrecht geen aanspraak maken. Desniettemin durft de Arabier niet onbeleefd zijn jegens de blanken, en vooral niet jegens militairen. Een middenweg is nu spoedig gevonden, en het aantal groeten moet vergoeden, wat er volgens Arabisch gebruik in gehalte aan ontbreekt.

De Arabieren zijn niet karig met heil- en zegenwenschen. Voor ieder persoon, die in geloof, rang, stand of ouderdom met hen verschilt, hebben zij een anderen groet. Als een Arabier bijv. een zijner meerderen, een agha, of een caïd ontmoet, dan zegt hij in 't voorbijgaan: ‘Moge Hij u zegenen’, of korter vertaald: ‘Wees gezegend’. Is de meerdere van aanzienlijke geboorte of nog hooger in rang, dan stijgt hij, als hij hem op den weg ontmoet, van zijn ezel af, of als hij te voet is, kruist hij de handen op de borst. Nooit mag de meerdere zulk een groet onbeantwoord laten. Als een Arabier een vreemdeling groeten wil, legt hij de hand op de borst; nimmer echter mag hij hem vragen

waarheen hij gaat, of vanwaar hij komt. Zoo heeft hij zelfs voor alle kleine dagelijksche zaken een gebruikelijken groet of een beleefd gezegde, 'twelk met oostersch flegma gedebiteerd wordt, en dan nog verandert, naarmate het morgen, middag of avond is.

Te negen uur was het weder eenigszins bedaard, en begaf ik mij weder op weg. Wel viel de regen nog altijd, maar de storm was minder hevig en daarmede ook de koude. Naarmate men Aumale nadert, begint de weg te dalen, en worden bewoonde oorden talrijker. Te elf uur was ik aan den voet van den berg, waarop de stad gebouwd is. Overal heerschte echter diepe duisternis; geen levend wezen was er langs den weg te zien, en niets toonde aan dat werkelijk daar boven op dien berg een stadje lag, dan het geblaf van een aantal honden, die aan de zwervende Arabieren behoorden welke onder hare muren kampeerden.

Zooals de meeste steden in den Djurdjura wordt Aumale omringd door een met schietgaten voorzienen muur, die op de hoeken door bastions bestreken is. Eigenlijk heeft de stad maar twee in- en uitgangen, een naar het Oosten, een Zuidelijk. Zij worden gesloten door zware poorten, en door wachten bewaakt. Na eerst van de eene poort naar de andere te zijn verwezen, had ik dien dag nog het einde van alle wederwaardigheden niet doorleefd. De wachthebbende onderofficier haastte zich volstrekt niet om open te doen, en eerst na een klein kwartier wachtens, verscheen hij met eene lantaarn en een zwaren bos sleutels in de kleine deur naast de hoofdpoort. Zeer boos van in zijn eersten slaap te zijn gestoord, verklaarde hij aanvankelijk dat niemand na elven binnen de vesting mocht gelaten worden, dan met bijzondere vergunning van den garnizoens-kommandant.

Na eene korte woordenwisseling opende hij echter de poort, maar nu was 's mans geduld ook uitgeput. Vergeefs waren alle pogingen om eenige terechtwijzingen van hem te bekomen. 't Was echter den man niet euvel te duiden, dat hij in dezelfde dwaling, als zooveel hooger geplaatste personen in het Fransche leger, verkeerde. Zijne geheele houding bewees zulks en ik bekwam ten overvloede nog meer zekerheid, toen ik hem bij het heengaan tegen zijne wacht hoorde zeggen: ‘En voila encore un de Berlin,’ in de volle overtuiging dat er nu nog een Pruis binnen de vesting was.

In de straten van Aumale was het dien avond even duister, als daarbuiten. Zelfs in de hoofdstraat was geene enkele lantaarn, geen zweem van licht in de huizen te zien. Ik reed die straat van de eene poort naar de andere door, zonder een sterveling te ontmoeten. Terugkeerende bracht een Arabier, dien ik onder een boom slapende had gevonden, mij naar het voornaamste hôtel, 't welk veel op een dorpsherberg geleek. Er was echter, even als in twee of drie andere, geene plaats meer, want daar in en om de stad 5000 man bijeengetrokken waren, moesten de officieren zich zoo goed mogelijk behelpen. Na lang zoeken, vond ik in een koffiehuis in eene der zijstraten huisvesting. Aldaar bespeurde ik licht, ik reed er heen, en vond er den eigenaar met een zouaven-officier aan het biljart. De kolonist was zoo beleefd mij wel een nachtverblijf te willen afstaan, maar hij had niets beschikbaar dan... eene kamer die voor pakhuis diende. Daar sloeg ik mijn veldbed tusschen een voorraad levensmiddelen van verschillenden aard op. Behalve een logement en koffijhuis, werd hier ook een slagers- en kruidenierszaak uitgeoefend, en den volgenden morgen zag ik, dat de man ook in manufacturen deed. Maar ik was al zeer blijde eene beschutting tegen het ruwe weder te hebben gevonden, ofschoon een niet gering getal ratten en muizen hier gedurende den nacht een bezoek kwamen afleggen.

Zoo doodsch en somber Aumale in gewone tijden zijn moet, zoo vroolijk was het er thans. Reeds te zes uren 's morgens werd ik gewekt door de krijgsmuziek der voorbijmarcheerende troepen. Zij trokken naar het exercitieveld buiten de stad, eene uitgestrekte vlakte aan den voet van den Djebel-Dirah gelegen. 't Was een vroolijk schouwspel, om de verschillende korpsen in hunne bonte en veelkleurige uniformen te zien voorbijtrekken. Vooraan gingen de Turco's, in hunne blauw met geel afgezette mouwvesten, korte roode broeken, witte slopkousen, en den wit-rooden tulband om het hoofd gerold. Dan volgden de Zouaven, allen nog gekleed in de lange versleten jassen die zij bij het Loire-leger ontvangen hadden, en de liniebataljons die er niet veel beter uitzagen. Achter de infanterie kwamen de Chasseurs d'Afrique in hunne lichtblauwe attila's, en de Spahi's met de roode fez op het hoofd. Eindelijk de artillerie, uit 3 veld- en 2 berg-batterijen bestaande, die den trein sloot. Toen de muziek zweeg, deden zich de welluidende fanfaren der

Zouaven en Turco's hooren, terwijl de hoornblazers der infanterie op hunne kleine hoorns La casquette du père Bugeaud, het gebruikelijke signaal te velde, aanhieven, waarbij de tamboers de maat sloegen. Deze instrumenten klinken, in tegenstelling van die bij het Nederlandsche leger in gebruik, volstrekt niet onaangenaam, en de signalen zijn zeer welluidend.

Het duurde geruimen tijd, eer de laatste troepen Aumale verlaten hadden. Van het bastion waar ik stond, zag ik het eene bataljon na het andere langs het smalle bergpad afdalen, en in de diepte verdwijnen. Nog lang werden de tonen der muziek door de bergen weerkaatst, en flikkerden wapens en geweren in de morgenzon, die op den 5000 voet hoogen Dirah een tooverachtig licht wierp.

Dienzelfden morgen werd ik door den generaal Cerres met voorkomendheid ontvangen, en bij eene kompagnie van het 1ste regiment Turco's ingedeeld.

De omstreken van Aumale zijn rijk aan schoone natuurtafereelen. Het ensemble is woest en dor, maar buitengemeen grootsch. Het plateau waarop het stadje gebouwd is, wordt naar het Oosten en Zuiden door de bergen ingesloten, en is van die zijde ongenaakbaar; slechts naar de Noord- en Westzijde kan men langs een vrij goeden weg in de vlakte afdalen. Het stadje zelf bestaat uit eenige aan elkander evenwijdige straten, door kleine nauwe zijstraten verbonden. De militaire gebouwen, zooals kazernen, stallen, magazijnen en hospitalen, beslaan zeker de helft der oppervlakte. Enkele gebouwen ten dienste der officieren bestemd, zijn ruim en hoog opgetrokken, en er is veel zorg aan besteed. De hospitalen laten uit een hygiënisch oogpunt bijna niets te wenschen over. De lijder vindt er eene uitstekende verpleging, zoo goed als in een hospitaal van den eersten rang in Frankrijk. Waar het zieken en gekwetsten geldt, wordt op niets gezien. In dit opzicht steekt het militaire Frankrijk gunstig af bij vele andere rijken.

In mijne vrije uren deed ik eenige tochten te paard in de omstreken van Aumale. Dikwerf bezocht ik het kamp der artillerie en kavalerie, dat een half uur buiten de stad gelegen was. Eigenlijk hadden deze troepen hier een bivak betrokken, want de Fransche soldaat heeft zijne tent altijd bij zich.

De officieren bezitten kleine tenten die hun eigendom zijn; de manschappen dragen te velde ieder een gedeelte van de zoogenaamde tente-abri. Deze bestaan uit drie of vier stukken

linnen welke aan twee stokken bevestigd worden. Onder zulk een tentje vinden drie man eene schuilplaats. In Algerië doen deze kleine tenten uitmuntenden dienst; zij zijn bijna onmisbaar. Voor troepen welke veel, en in het slechte jaargetijde, moeten bivakkeeren, hebben zij zeker meer voor- dan nadeelen.

Voor den handel is Aumale niet gunstig gelegen en er gaat dan ook weinig om. In de bergen om de stad zwerven een aantal kleine Arabische stammen rond, die allen tot het Aghalik van den Dirah of van dat der Beni-Arib behooren. Dit laatste maakt weder een onderdeel van het Bach- of Opper-Aghalik van den Oued-Niëmel uit, welk het geheele hoogland zuidelijk van den Djurdjura omvat. De scherpe afscheiding tusschen Arabieren en Kabylen is te Aumale duidelijk zichtbaar. In de bergen van den Djurdjura (Groot-Kabylie) ziet men uitgestrekte bouwlanden en akkers, waarop de bewoners bijna den ganschen dag arbeiden, en waaraan zij de grootste zorg en moeite besteden. Deze zijn slechts twee dagmarschen van Aumale verwijderd. Daar vindt men nette, zindelijke woningen, waaronder er vele uit steen zijn opgetrokken. Onbekend met het bakken van steen, legt de Kabyl vette klei met gips vermengd in de zon te drogen. De woningen bestaan meestal uit twee groote vertrekken en een stal voor het vee. Het dak is met riet of pannen, bij de rijken met kurk bedekt. Prachtige tuinen en akkers vindt men achter en om die huizen. Linzen, artisjokken, boonen en erwten groeien er naast komkommers, uien, knollen, beetwortels en groote meloenen. Wijders brengen zij spaansche peper en uitstekende tabak voort. Ook de aardappel teelt er goed, en de Kabyl drijft sinds eenige jaren daarin handel. Vruchten treft men hier in menigte aan; dikwerf vindt men uitgestrekte boomgaarden in de valleien. Vooral de olijfboom bereikt hier eene ongekende grootte. In de bergen zuidelijk van Bougie zijn er, die met den zwaarsten notenboom kunnen wedijveren. Behalve olijven, noten, oranjeappelen en vijgen, worden hier nog appelen en peren, abrikozen, granaatappelen en amandelen geteeld. Ook de wijnstok is met goed gevolg uit Frankrijk hier overgebracht. De bergen van Kabylië brengen voorts eene menigte witte druiven voort, die veel van de muskaat-druif hebben. Zij zijn zeer geurig en smakelijk, doch de wijn die er van gemaakt wordt vindt minder aftrek. Met recht mag men van de bewoners van Kabylië zeggen dat zij van den grond dien zij bebouwen, trekken wat er van te trekken valt. In

verhouding tot het getal zielen, is de oppervlakte van den bodem, voor den landbouw geschikt, niet groot. Zelden geven zij hunne akkers rust; zelden ziet men ze braak liggen; doorgaans zaaien en oogsten zij tweemaal per jaar.

Geheel anders ziet het er in de omstreken van Aumale uit. De stammen, die daar in de bergen rondzwerven om hunne kudde te laten grazen, slaan hunse tenten nu eens hier dan daar op; enkele wonen in leemen hutten, maar zonder er ooit aan te denken de spade of den ploeg ter hand te nemen. Even als de zwervende nomaden in de woestijn, beschouwen zij den akkerbouw als het vernederendste werk wat er is. Toch tracht de Arabier zich nu en dan, als de honger hem er toe noopt, voor een hoog daggeld bij den een of anderen kolonist te verhuren. Uit gebrek aan werkkracht zijn deze meestal blijde voor geld hulp te verkrijgen, maar zij moeten goed toezien, en den Arabier den geheelen dag in het oog houden, want als de meester zich verwijderd heeft, legt eerstgenoemde zich doorgaans ter ruste.

Behalve om de woningen der Europeanen, langs of in de nabijheid der groote wegen, vindt men in dit gedeelte van Klein-Kabylië geen vierkanten meter grond, die door den inlander bebouwd wordt. Ofschoon de bodem meest dor en zanderig is, zoo zijn er echter enkele oorden die, na eene behoorlijke bemesting te hebben ondergaan, goede vruchten zouden afwerpen. Ten bewijze hiervan strekke de kolonie der Arabische dwangarbeiders, die op een goed uur afstand van Aumale ligt.

Op zekeren avond noodigde mij de kapitein V... der Spahis, belast met den dienst aan het bureau-Arabe te Aumale, om met hem den volgenden morgen een bezoek aan die kolonie te brengen. Berg op- en afwaarts, ging het langs een zandweg die zich eenige uren oostelijk van de stad weder aan den grooten weg naar Setif aansluit. Na een goed uur rijdens bereikten wij eene uitgestrekte vlakte, op den top van een berg. Aan het einde daarvan, naar drie zijden tegen de bergen aangeleund, lag de kolonie der Arabische dwangarbeiders. Bij afwezigheid van den officier, met het toezicht belast, leidde een onderofficier ons in het gebouw en de daaromliggende tuinen en akkers rond. Van den vroegen morgen tot den laten avond worden de gevangenen hier, behoudens eenige uren rust, bezig gehouden. Als men uit de woeste omstreken van Aumale komt, waant men zich hier in een lusthof verplaatst. Eene breede laan, aan

weerszijden door hooge boomen overschaduwd, voert naar het hoofdgebouw, dat ruim en luchtig opgetrokken is, en volstrekt geen somber aanzien heeft. De gevangenen liggen met tien of twaalf in elke zaal bijeen. Er waren er toen ongeveer driehonderd vijftig. Bij het gebouw is een hospitaal, waaraan twee doctoren toegevoegd zijn. Alles ademde hier frischheid en zindelijkheid, twee hoofdvereischten ter voorkoming van ziekten in eene ongezonde streek. Van alle openbare en bijzondere gebouwen en instellingen, zoowel wereldlijke als geestelijke, heb ik er in geheel Algerië geen in zulk een zindelijken staat aangetroffen, dan juist dat der Arabische dwangarbeiders bij Aumale.

In de tuinen en akkers waren de gevangenen aan den arbeid. Onder de schaduw van talrijke vruchtboomen van allerhande soort en grootte, wandelden wij naar een soort van terras, vanwaar men een verrukkelijk gezicht op de stad en de blauwe bergen van den Dirah had. Een prachtig bosch van notenboomen, waarin het niet aan gevederde zangers ontbrak, vormde hier de grensscheiding der kolonie. Aan de eene zijde arbeid en overvloed: aan den anderen kant luiheid en gebrek.

De velden, die door de dwangarbeiders worden bebouwd, leveren, behalve maïs en gerst, overvloed van alle Europeesche groenten. Aan water is geen gebrek. Van de bergen wordt het in een gemetseld reservoir opgevangen, en vandaar in tal van beekjes door bosschen, akkers, en tuinen gevoerd. Op enkele punten zijn fonteinen en miniatuur-watervallen aangelegd. Tegen de bergen bloeien uitgestrekte wijngaarden. Het geheel leverde te midden van deze woeste natuur een prachtig gezicht op. De wachtmeester, die ons vergezelde, zeide mij, dat de kolonie zeer gemakkelijk geheel Aumale van groenten zou kunnen voorzien. Thans werd de opbrengst aan groenten en vruchten verkocht, en een klein gedeelte van de winst kwam ten voordeele der gevangenen. Het overschot verviel aan den Staat. Na alles te hebben bezichtigd, bleven wij nog eenige oogenblikken uitrusten in gezelschap van den met het toezicht belasten officier, die inmiddels wedergekeerd was, om een half uur later zeer voldaan over dit uitstapje de terugreize naar Aumale aan te nemen. Weinig dacht ik toen, dat de morgen zoo treurig zou eindigen.

De kapitein V.... bereed een jong volbloed Arabisch paard, dat door een kavalerie-officier, die met verlof naar Frankrijk was, aan zijne zorgen was toevertrouwd. Nauwelijks waren wij

een kwartier langs de helling van den berg voortgegaan, of het dier schrikte en ging met zijn berijder door. Halverwege de stad bracht deze het echter tot staan, en zoo zou hij het gevaar ontkomen zijn, indien niet de Spahi, die ons vergezelde, zijn meester achterna gerend was. Door den boefslag op nieuw verontrust, sloeg het paard andermaal op hol, rende de straten der stad door, en wierp den officier bij een draai van den weg met het hoofd tegen een boom. Zwaar gekneusd en met eene diepe wonde aan het achterhoofd werd hij naar zijne woning vervoerd. Zes weken later vernam ik dat hij aan de gevolgen van dien val was overleden.

Tijdens mijn verblijf te Aumale, deed ik dikwerf een zwerftocht in de bergen om de stad. Enkele malen gelukte het mij den douar van een of anderen stam te bereiken, want doorgaans blijven deze op eerbiedigen afstand van de steden. De zwervende Arabier verschijnt daar nooit dan voor zaken, of tot het doen van inkoopen. Hij is, even als de nomaden der Sahara, zeer gastvrij, en uiterst nauwgezet in het waarnemen der voorschriften van den Koran, maar nog meer in het verrichten der uiterlijke plechtigheden van zijnen godsdienst.

Gedurende de maand Rhamadan gebruikt hij bijv. den ganschen dag niets. De vasten, zoo luidt de wet, vangt aan, als men een witten van een zwarten draad onderscheiden kan, en duurt tot na zonsondergang. Niet alleen is het gebruik van iedere spijs en drank dan verboden, maar ook het rooken, en dit is zeker voor den Arabier de grootste opoffering. Zelfs is volgens de vastenwet de vasten verbroken, als men tabaksrook, door anderen uitgeblazen, inademt.

Eens reed ik, in gezelschap van een paar kavalerie-officieren, van Djellfa, een dorp in Zuid-Algerië, naar het twee à drie dagmarschen oostelijk gelegen dorp Msaad, alwaar toenmaals de troepen van den kolonel L.... gekampeerd lagen. Eenige Arabieren zouden ons tot gidsen dienen, daar de kortste weg beurtelings over ongebaande bergpaden en rotsen liep, die door de paarden met moeite, en niet zonder gevaar beklommen moesten worden. Zoodra wij een sigaar of sigarette rookten, bleven de Arabieren op eerbiedigen afstand, en daar het hier zaak was de gidsen te vriend te houden, waren wij genoodzaakt ons van rooken te onthouden. Niets kon hen ook gedurende dezen vermoeienden tocht bewegen, eenig voedsel over dag te gebruiken. Eerst tegen den nacht aten zij een paar scheeps-

beschuiten in water geweekt, en eenige boonen of een handvol dadels. Gedurende drie dagen was dit hun eenig voedsel.

Als zieken of grijsaards van den Rhamadan vrijgesteld willen worden, kan de priester, of, bij ontstentenis van dien, zelfs een tolba die vrijstelling verleenen. Dagelijks moeten zij dan een handvol koren aan de armen geven. Overigens zijn de meeste gevallen van vrijstelling, zooals bij zwangerschap en bevalling, door de vastenwet van Sidi-Khelil, een vromen marabout, bepaald. Aan die vastenwet houden de meeste Arabieren zich stipt.

Hij die den Rhamadan schendt, d.w.z. hij die over dag eet of drinkt, kan door den khadi gestraft worden.

Als de zon onder is, en de schemering invalt, knielt de Arabier met het aangezicht naar het Oosten neder. Dan reinigt hij zich den mond, door drie teugen water te nemen, en eet hij een stuk brood, beschuit of maïskoek, onder het prevelen van het volgende gebed:

Mijn God, ik heb gevast om aan uwe wet te gehoorzamen, thans breek ik de vasten, en eet van uwe gaven.

‘Vergeef mij mijne vorige en toekomstige zonden.’

Zoodra het avondmaal, dat dadelijk daarop aanvangt, afgeloopen is, legt hij zich ter ruste. Een paar uur voor de fedjeur of morgenschemering, eet hij, om niet geheel nuchter te zijn, een stuk brood of eenige vruchten, maar zoodra de dageraad aanbreekt, begint ook de vasten. Gedurende den Rhamadan, zoo luidt het slot van het hoofdstuk Es-siam (de vasten) in het boek van den heiligen Sidi-Abd-el-Bahi, een ander vroom marabout, zegt de tong iederen morgen tot den mensch:

‘Hoe zult gij heden den dag doorbrengen?’

En hij antwoordt:

‘Goed, als gij mij geen kwaad doet plegen.’

's Avonds zegt zij weder tot hem:

‘Hoe hebt gij den dag doorgebracht?’

En hij antwoordt:

‘Goed, als gij mij geen kwaad hebt doen plegen.’

Het is derhalve niet voldoende dat men het lichaam versterft, honger en dorst lijdt, want zoo zegt de Propheet:

‘In deze maand zult gij zondigen noch door werken, woorden of gedachten, noch met uwe ooren en oogen, noch met de tong, noch met uwe handen, noch met uwe voeten. Doe zulks en gij zult welgedaan hebben.’

Daar in den Tell water in overvloed is, zoo worden de door

den Koran voorgeschreven dagelijksche wasschingen in deze streken veel nauwgezetter verricht, dan in de woestijn. Zelden zal een Arabier verzuimen, zich, indien hij er maar even gelegenheid toe heeft, op den bepaalden tijd met water te besproeien. Ook de Kabyl verricht deze ceremonie met veel plechtigheid. Zij heeft vijfmaal daags plaats, te weten:

Bij het aanbreken van den dageraad.
Te een uur 's namiddags.
Te drie uur 's namiddags.
Bij zonsondergang.
Te acht uur 's avonds.

Telkens moet de reiniging vergezeld gaan van een kort gebed. De Arabier giet een weinig water in de holte der rechterhand, zuivert hiermede de linker tot boven den pols, en prevelt:

‘In naam van God den Barmhartige.’

‘Laat mij bidden.....’

Vervolgens wascht hij de rechterhand eveneens. Beide moeten goed gezuiverd, en geen plekje vergeten worden, zelfs indien hij ringen aan de vingers heeft, moet hij die afdoen.

Daarna drinkt hij met tusschenpoozen driemaal, telkens drie teugen water, en snuift dit ook met den neus op, telkens onder de verzuchting:

‘Mijn God, laat mij eenmaal den geur van het paradijs ademen.’

Nu worden voorhoofd en aangezicht gewasschen, dan de kin en de hals, en eindelijk de voeten. Als hij zich op eene plaats bevindt waar geen water verkrijgbaar is, verricht hij toch schijnbaar dezelfde ceremonie, na zich eerst ter aarde gebogen en de beide handen te hebben uitgestrekt. In de woestijn, waar dikwerf gebrek aan water heerscht, doen de nomadische stammen het op die wijze, en dit levert voor den vreemdeling een half ernstig, half komisch schouwspel op, vooral als eenige Arabieren bij elkander zijn.

Verder schrijft de wet ook enkele malen het gebruik van baden voor. Deze worden in de steden, in de zoogenaamde ‘bains Maures’ genomen, in de dorpen en ksours der Sahara en in het bergland, in rivieren, beken, of in houten waterbakken, waarin het water uit de putten opgevangen wordt.

Een ander, door den Mohamedaanschen godsdienst voorgeschreven gebruik, dat vooral bij de Arabische stammen der Sahara sterk in zwang is, en de schoonheid der vrouwen aldaar voor den vreemdeling niet verhoogt, is het verwen der wenkbrauwen en

de nagels der handen. Allen, zonder onderscheid van rang of jaren, bestrijken zich de wenkbrauwen met een donkerblauw, bijna zwart kleursel, dat in 't Arabisch koheul heet. Het bestaat uit een mengsel van gelijke hoeveelheden zwavelzuurkoper-oxyde, gebrande aluin, koolzuur-koper-oxyde, en eenige kruidnagelen. Dit wordt in een vijzel tot poeder gestampt, met eene zekere hoeveelheid lampzwart vermengd, waarna het geheel door een zeer fijn zeefje geschud wordt. Elders mengt men er fijngestampte muskus, safraan en benzoin onder. De koheul is een onmisbaar toilet-artikel voor iedere Arabische vrouw en voor elk jong meisje; zij dragen dit poeder dan ook steeds in looden, zilveren of verguld zilveren, soms in gouden fleschjes bij zich.

Volgens eene legende zou deze leelijke gewoonte het eerst in praktijk zijn gebracht door eene vrouw in de provincie Yemen, die geruimen tijd aan eene ontsteking der wenkbrauwen leed. De doctoren bij de Arabieren, die het overigens niet heel ver in het vak gebracht hebben, houden staande dat het een uitmuntend behoedmiddel tegen oogontsteking is, vooral tegen een verschijnsel 'twelk zich in Algerië en het meest bij de bevolking der Sahara voordoet, het zoogenaamde tranen der oogen. Ook op het gezichtsvermogen beweren zij dat het niet zonder invloed is. Zeker is het nog al opmerkelijk, dat men onder de stammen in de woestijn veel meer oogzieken bij de mannen dan bij de vrouwen vindt. Hoe het ook zij, Mohamed heeft het gebruik van dit poeder niet alleen goedgekeurd, maar het zelfs bevolen, en dat alleen zou voor den Musulman voldoende zijn om het nuttig en mooi te vinden. Onder alle Mohamedaansche vrouwen, tot in Perzië en Indië zelfs, is dit gebruik doorgedrongen; ook de negerinnen in Afrika schijnen er niet buiten te kunnen, ofschoon het gebruik zuidelijk van den Soudan en in Midden-Afrika ontaardt in een soort van tatoueeren.

Een tweede kleursel, waarmede de nagels der handen, de toppen der vingers, soms ook handen en voeten geheel beschilderd worden, is de henna, die uit de bladeren van den jujubusboom, zizyphus lotus, geperst wordt. Deze verw heeft eene oranjegele kleur. Voor een Arabier mist eene jonge vrouw of een jong meisje, al zijn zij nog zoo schoon, veel aantrekkelijks, als zij zich de wenkbrauwen en de toppen der vingers niet behoorlijk beschilderd hebben. Bij feestelijke gelegenheden verzuimen zij dan ook nooit zulks met veel zorg te verrichten.

Alsdan bestrijken zij zich ook nog de lippen met het donkerrood aftreksel van eene plant, die tot het geslacht der heesters behoort, en souak genoemd wordt.

Hoe zeer de Arabische vrouwen aan dit gedeelte van haar toilet hechten, blijkt daaruit, dat eene vrouw, die door haar man verstooten of weggezonden wordt, en eene weduwe, zich gedurende vier maanden en tien dagen de wenkbrauwen, handen en voeten niet beschilderen mogen, ten teeken van rouw.

Zooals ik reeds opmerkte, zijn de Arabieren uit den Tell hoogst hoffelijk en ceremonieus jegens meerderen en vreemdelingen, en in zekere mate ook in het dagelijksch leven jegens elkander. Honderde kleinigheden moet men in woorden en gebaren in acht nemen, wil men niet voor een slecht opegevoed mensch doorgaan. Zoo mag men, om hiervan slechts een voorbeeld aan te halen, nooit een Arabier naar zijne vrouwen vragen. Er eene bij haar naam te noemen, zou nog erger zijn. In tegenwoordigheid van meerderen, grijsaards, ouders, ja zelfs van een ouderen broeder, is het streng verboden een onderwerp aan te roeren, dat op de zwakkere sekse betrekking heeft. Nooit zal een Arabier trouwens aan een vriend naar zijn huisgezin vragen, tenzij er iets buitengewoons heeft plaats gehad, en dan nog zinspeelt hij er niet rechtstreeks op, en zegt hij bijv.: ‘hoe gaat het te huis? onder de tent?’ of iets dergelijks.

Als twee vrienden elkaar ontmoeten, omhelzen zij elkander, of zij steken beiden den wijs- en middenvinger der rechterhand vooruit, raken elkaar met de toppen der vingeren even aan, waarna zij deze aan de lippen brengen. Bij vreemdelingen of hooggeplaatste personen raken zij met hunne lippen den stijgbeugel of de knie aan.

Maar het zonderlingst is voorzeker wel al wat er gedurende den maaltijd alzoo in het oog te houden valt, hoofdzakelijk aan een feestdisch. De schoolmeester is meestal ook met dit gedeelte van de opvoeding der jeugd belast. Zoo zijn er niet minder dan 24 groote, behalve de kleinere zonden, die men jegens de wellevendheid bedrijven kan, welk register de Europeaan zeker niet met een ernstig gezicht zou kunnen aanhooren. Want voor iedere zonde waaraan de patiënt zich schuldig maakt, wordt hem een bijnaam gegeven, bijv. indien hij op de spijzen blaast, zijn brood in den schotel doopt, enz. Men dient hierbij echter in het oog te houden, dat de Arabier wel wat strenger dient toe te zien, èn omdat hij nooit een vork of mes gebruikt,

èn omdat men, zelfs bij groote feesten en d'iffas, vele spijzen uit een gemeenschappelijken schotel nuttigt, zooals bijv. de kouskoussou, het nationaal gerecht.

De Arabier van hooge geboorte is nimmer beleefd uit angst of egoïsme, wat men aanvankelijk, als men hem een der bovengenoemde eerbewijzingen ziet doen, zou gelooven. Dezelfde man die daar met zijne lippen de hand van den Frauschen officier aanraakt, of voor den meerdere de handen op de borst kruist, zal straks de belangen van zijn stam met ernst en waardigheid weten voor te dragen en te verdedigen. Aan eene vergadering van Arabische hoofden, die voor gewichtige volks- of landsbelangen bijeenkomen, zou meer dan ééne vertegenwoordiging in Europa een voorbeeld kunnen nemen. Bij de behandeling van dergelijke ernstige aangelegenheden, maakt de Arabier zich nooit driftig, nimmer valt hij zijn tegenstander in de rede, of voegt hem een minder passend woord toe. Als hij binnentreedt, groet hij de aanwezigen met een hoofdknik of een enkel woord, zet zich vervolgens neder, luistert aandachtig naar 'tgeen er gesproken wordt, spreekt op zijne beurt, en verlaat de vergadering zooals hij gekomen is. Aan den Arabier van aanzienlijke geboorte wordt in zijne kindsche jaren eerbied jegens de meerderen in rang en ouderen in leeftijd, en voor zoover het de wetten der gastvrijheid betreft, ook jegens de vreemdelingen ingeprent. Hij gehoorzaamt uit overtuiging, en onderwerpt zich aan eene tucht, die, met het godsdienstig fanatismus vereenigd, hem gedurende meer dan veertig jaren nu eens aan deze dan aan gene, maar steeds in zijn oog aan de wettige overheid des lands heeft doen gehoorzamen. Daarom kon Abd-el-Kader zoolang aan de Franschen weerstand bieden, wijl een woord van de hem trouw gebleven hoofden telkens weder de aanzienlijken en den adel te wapen deed snellen.

Geheel andere drijfveeren doet den man uit de lagere volksklasse handelen. Onder deze zijn er twee die de overhand behouden, nl. de vrees voor eene kastijding, of de hoop op belooning. Sinds de vestiging der Franschen in Algerië daalt de Arabier in moreele ontwikkeling langzamerhand lager op den maatschappelijken ladder, en het strekt der regeering niet tot eer, dat zij hoegenaamd geene pogingen doet om hierin verandering te brengen. De bevolking wordt aan haar eigen lot overgelaten, of aan het toezicht der bureaux-Arabes toevertrouwd, en wat deze waard zijn, daaromtrent heb ik reeds

vroeger een en ander medegedeeld. Wat er bijv. op het gebied van onderwijs nog gedaan wordt, is aan enkele philanthropen, of aan de missiën en zendelinggenootschappen te danken.

Veracht en verstooten door den Europeaan, met gestrengheid door zijn meerderen behandeld, die dikwerf op hunne beurt uitgezogen worden, en zulks dan natuurlijk op hunne ondergeschikten pogen te verhalen, tracht de Arabier zich zooveel mogelijk aan de samenleving te onttrekken. Hij doolt in de bergen rond, betaalt zijne schatting, en leeft van de opbrengst zijner kudden, of van de jacht. Is hij arm, dan trekt hij naar de steden, om er met een of ander ambacht zijn brood te verdienen. Daar legt hij zich alle mogelijke ontberingen op, om des te eer naar zijne bergen terug te kunnen keeren. Als hij kans ziet om den Europeaan beet te nemen, wees verzekerd dat hij de gelegenheid niet zal laten voorbijgaan. Onder de lagere volksklasse bestaat er een spreekwoord, dat Daumas aldus vertaalt:

> ‘Baise le chien sur la bouche, jusqu'à ce que tu en aies obtenu ce que tu veux.’

Als men nu weet, dat de hond bij de Arabieren eene zeer lage plaats onder alle diersoorten inneemt, dan is het voor den Christen niet moeielijk hieruit af te leiden, met welk doel zij hem zoo dikwerf eene kruipende onderdanigheid betoonen.

Aan eene taal die zoo rijk in beeldspraak is, ontbreken de spreekwoorden niet. In den Tell worden zij nog veel in het dagelijksch leven gebezigd, en vooral de nomaden hebben er eene voorliefde voor. Daumas zegt, dat zij den Arabier, beter dan de beste karakterschets, met al zijne deugden en gebreken in 't licht stellen. Wij laten er enkele volgen, de vertaling voor rekening van den franschen schrijver latende:

> ‘La montée pour aller à un ami est une descente.
> Enquiers-toi du voisin, avant de 't enquerir de la maison.
> Et de ton compagnon avant de demander la route.
> L'ennemi ne devient jamais ami, comme le son ne devient jamais farine.
>
> La femme fuit la barbe blanche, comme la brebis fuit le chacal.
> A celui que tu rencontres monté sur un âne,
> Dis: Monseigneur, que ton cheval est beau!
> La montée est pour le chacal, aussi bien que pour le lévrier.
> On apprend à raser sur la tête des orphelins.
> Ne jouez pas avec les chiens, ils se diraient vos cousins.

Les paroles de l'ami font pleurer.
Les paroles de l'ennemi font rire.
Si tu vois suer un chacal, dis: le lévrier est à ses trousses.
Celui qui oublie le bien ou le mal n'est pas un homme de race.
Quand celui qui parle est insensé, celui qui écoute doit être sage.
Le chien quand il a de l'argent, on lui dit: Monseigneur le chien.'

Ruim veertien dagen na mijne aankomst te Aumale overhandigde de chef van den generalen staf mij op zekeren morgen een schrijven van den bevelvoerenden divisie-generaal, behelzende eene kennisgeving dat Fransche troepen op dat oogenblik in Zuid-Algerië, te Djellfa aan de grenzen der provincie, bijeengetrokken werden, met den last mij daarbij aan te sluiten. Voorbij waren de vroolijke dagen te Aumale, de exercitiën en paraden aan den voet van den Dirah, de tochten te paard in de bergen, de gezellige societeits-uren, de bals en de komedievoorstellingen, want ook Aumale hield er een geïmproviseerden schouwburg op na, al behoorde hij niet onder de grootste en schoonste.

Nog denzelfden dag begon ik met toebereidselen tot mijn vertrek te maken. Daar ook aan de beide andere Nederlandsche officieren Medeah als voorloopig verblijf aangewezen was, besloten wij de reis gezamenlijk te ondernemen, te meer daar de tocht door het woeste bergland van den Zuidelijken Atlas gaan moest, waarin verschillende stammen en daaronder de roof-en plunderzieke Beni-Slimane rondzwierven. Deze hadden zich eerst sedert kort weder aan het Fransche gezag onderworpen. Dat zij zich echter om het laatste niet al te veel bekreunden bleek, toen zij eenige dagen na hunne onderwerping drie treinsoldaten, die tot het korps te Aumale behoorden, en van Medeah naar die stad terugkeerden, des nachts overvielen en vermoordden. Onmiddellijk zond generaal Cerres twee compagniën Turco's het gebergte in, om van den caïd der Sliman-Cheraba, op wiens gebied de moord gepleegd was, de uitlevering der schuldigen te eischen. Deze troepen waren juist eenige dagen voor ons vertrek te Aumale wedergekeerd.

Toen wij echter op het bureau van den chef van den generalen staf inlichtingen omtrent den weg, en eenige aanbevelingsbrieven kwamen halen, ontvingen wij tevens de mededeeling, dat twee Spahis, alsmede drie gewapende treinsoldaten ons naar

Medeah zonden vergezellen. In het geheel waren wij dus acht man sterk, allen goed gewapend. Dit getal werd voldoende geacht tegen eene overvalling der Arabieren. Vier muilezels waren bestemd om de tenten en de bagage te dragen. Tevens werd een ruiter afgezonden naar den caïd van Sour-Sjouab, een douar op 60 kilometer van Aumale gelegen, ten einde hem van onzen doortocht kennis te geven. Voorkomender en beleefder kon voorzeker de militaire autoriteit te Aumale niet gehandeld hebben.

De afstand tusschen Aumale en Medeah bedraagt in rechte lijn ongeveer 126 kilometer. Daar er tusschen beide plaatsen geen weg bestaat, is men genoodzaakt de voetpaden over de bergen te volgen. Deze zijn op vele punten zeer moeielijk voor paarden begaanbaar, uithoofde van het fijne zand waarin de hoeven diep wegzinken, elders door groote stukken steen die van het gebergte naar beneden gestort zijn, en die den weg versperren. De vlakten en ravijnen tusschen de bergen zijn op sommige plaatsen zoo dicht met kreupelhout begroeid, dat de voetganger er zich niet dan met moeite een doortocht banen kan, en dan is hij steeds verplicht trouw het spoor der Arabieren te volgen, die in deze streken achter elkander loopen. Dwaalt hij van den rechten weg af, dan loopt hij in deze wildernis gevaar om dagen achtereen rond te moeten zwerven, en in handen der Arabieren te vallen, of van gebrek om te komen.

Om het gevaarlijkste en moeielijkste gedeelte van den Atlas te vermijden, en spoediger den straatweg te bereiken die van Blidah naar Boghar voert, nemen de kolonisten en de Fransche troepen uit Aumale hun weg over Berouiguia, een dorp met eene caravansérail, tusschen laatstgenoemde sterkte en Médeah gelegen. Hierdoor wordt de afstand tusschen beide plaatsen met minstens een derde vermeerderd, en bedraagt hij alzoo 168 kilometer. Marcheerende troepen leggen hem in 5 etappen af.

De dag voor het vertrek brak aan. Te half zes 's morgens, toen de troepen naar het excercitie-veld trokken, en de opgaande zon hare eerste stralen in de straten van Aumale zond, verschenen twee Spahis, drie trein-soldaten en vier muilezels, die er allen even slaperig uitzagen, voor de deur onzer nederige woning. Levensmiddelen, uit brood, beschuit en eenig koud wildbraad bestaande, benevens thee, koffie, cognac, wijn en een aantal kookgereedschappen, werden met de bagage in twee tenten, die ons door de militaire intendance te Aumale welwillend

waren verstrekt, op de muildieren geladen. Op het exercitieveld aan den voet van den Dirah, waarlangs het pad in de richting van Medeah voert, nam ik afscheid van de officieren die mij zoo vriendschappelijk in hun midden hadden opgenomen. Een half uur later daalden wij langs eene steile helling in de vlakte der Oued-Alif neder. Allengs verdwenen de bergen die Aumale omringen aan den horizon, en toen wij drie uur later eene nieuwe hoogte beklommen hadden, om op den top eenige oogenblikken uit te rusten, teekenden zij zich nog slechts als eene donker golvende streep tegen den helderblauwen hemel af.

Na vier dagen zouden wij te Medeah zijn. Vier dagen later te Boghar. Vandaar naar Laghouat, de uiterste Fransche grenspost in Algerië, bedraagt de afstand ongeveer zeven of acht dagmarschen. De weg daarheen loopt grootendeels door de halfa-vlakten. Eerst te Djellfa of te Laghouat konden wij zekerheid verkrijgen, op welke hoogte de troepen, voor de expeditie naar El-Golea bestemd, ongeveer gelegerd waren. Te Aumale had men ons te kennen gegeven, dat het zeer twijfelachtig was, of wij die troepen nog tijdig zouden kunnen bereiken. Maar vol verwachting in 't geen de toekomst ons brengen zou, dacht niemand op dat oogenblik aan hare schaduwzijde. In een land, zoo rijk aan schoone en verschillende natuurtafereelen, heeft daarbij de zwervende levenswijze zeer veel aantrekkelijks. Nooit heb ik een Fransch officier gesproken, die niet met innig genoegen aan die dagen dacht, waarin lief en leed, poëzie en proza, overvloed en ontbering, elkander afwisselden, die dagen door St. Arnaud zoo juist in weinige woorden geschetst, toen hij kort voor den Krim-oorlog nog aan de zijnen schreef:

Je vous assure que j'ai un faible pour cette contrée au ciel bleu, où la vie n'est qu'un passage dans les caravansérails ou sous la tente, où chaque jour amène un changement de demeure ou de bivouac, et vous transforme en pélérin.

Woerden, Sept. '77.

M. DE RAS.

1° Lt.

Over Vondel als dramatiesch dichter, en meer bizonder over zijn ‘Leeuwendalers’.

I.

Men heeft veel gestreden over Vondels voortreflijkheid als tooneeldichter. Personen van gezach hebben gemeend, dat zij genoeg hadden gedaan, wanneer ze Vondels lyrische gave gehuldigd hadden; wanneer zij, moed puttend uit de waardeering van Bakhuizen van den Brink, Vondel met roskam en rommelpot een groote mate van vernuft en ook vrij wat zedelijken moed toeschreven: maar daar kon de dichter dan ook meê toe. Sprak men van de treurspelen - dan heette het ‘nu ja, dat er fraaye reyen in voorkwamen’: maar in allen geval, Vondel is geen dramatiesch dichter.

Wat heeft men door een dramatiesch dichter te verstaan? Oorspronkelijk beteekent, zoo als ieder-een weet, het woord *drama* maaksel, daad, verhaal. 't Is van *Δράω, facio, perficio*, zegt het woordenboek. 't Is echter al vroeg op tooneelvertooningen toegepast; en daar de theoristen zekere kenmerken hadden aangegeven, die een tooneelstuk toonen moest, om op den naam van treur- of blijspel te kunnen aanspraak maken, zoo heeft men zeer wijselijk, in later tijd, het minder angstvallig omschreven *drama*, of (tamelijk het zij pleonastiesch, het zij kontradiktoriesch) ‘*dramatisch verhaal*’ als benaming gebruikt voor alle tooneel werken, die niet naar de erkende wetten geluisterd hadden, ja, die somtijds een vrijbrief behoefden om te kunnen zondigen tegen alle uit de rede-zelve geputte voorschriften. Wie de voorzichtigheid gebruikt zijn tooneelstuk een *drama, dramatiesch verhaal* of *tafereel* te noemen, heeft de vrijheid den toeschouwer onophoudelijk over heg en steg meê te sleepen, in binnenkamers, over pleinen, door bosschen, in gevangenissen, over bergen, door kelders, te Berlijn, te Parijs,

te St-Petersburg; hem over tijdvakken heen te helpen, halsbrekende sprongen te laten doen ter wijdte van 6 weken, van 6 maanden, ja van 16 jaren. Bovendien mogen die dramatische tafereelen zondigen tegen alle mogelijke begrippen van eenheid (niet slechts, als ik aanduidde, van daad, van plaats, van tijd, maar ook) van effekt. Twee, drie verschieten in zulk een schilderij zijn niet onwelkom, glanspunten, groote-trom-effekten in 't begin, kwijning aan het slot, doet volstrekt geen kwaad. De gematigdsten beperkten zich bij den eisch, dat men een roman altijd geschikt zoû rekenen om tot een tooneelstuk uitgeknipt, saamgedrongen, verhaspeld te worden.

Al die vrijheid, al die weelde had men aan-dat éene gelukkige woordtjen *drama* te danken. Die met weinig kennis, weinig talent, maar veel stoutmoedigheid zulke dramaas te voorschijn brachten, getroostten zich dan echter meestal de moeite, om toch ook een *genre* als bekend te onderstellen, dat dan n i e t door den beugel van hun liberalisme kon; en dat noemden ze dan iets *melo*-dramatiesch: zoo was het drama gered, en wat er, zoo doende, van de vroeger dusgenaamde melodramaas te-recht kwam, trok men zich niet aan.

Toch is, ook *en bonne littérature*, het woord *drama* zeer bruikbaar, ja kan in de soortverdeeling der poëzie of letterkunst niet gemist worden. Nog altijd schrijft men... wel geen redevoeringen meer, maar toch studies over letterkundige theorie, en, bij die gelegenheid, ook wel eens over de soortverdeelingen. Nog zeer onlangs heeft een alleszins knap en smaakvol letterkundige omtrent het wezen van het dramatische *genre* eene nieuwe of vernieuwde leer voorgedragen. Men zal echter in deze stof als in zoo veel, weêr tot onze groote en beminnelijke leermeesteres, - moeder Natuur - te-rug moeten gaan, en men zal dan niet veel hoofdbrekens ten koste behoeven te leggen aan de overweging van het besluit, dat er eigenlijk op zuiver kunstgebied - waar het er alleen om te doen is schoonheidsindrukken te geven - maar twee *genres* zijn: namelijk - het Verhaal en het Lied, de epische en lyrische kunst - het zij men rijmt of niet rijmt; het zij de kortere en langere, geklemtoonde of ongeklemtoonde lettergrepen elkander met meer of met minder symmetrie opvolgen. Een letterkunstenaar (die niet als leeraar en niet als pleiter optreedt), wien het er alleen om te doen is de schoonheid uit te drukken, of die, ook zonder intentie, de schoonheid uitdrukt en geene andere overtuiging vestigt noch

vestigen wil, dan dat het gebied der schoonheid weêr met eenige beelden of zangen verrijkt is, - kan niets anders doen dan *verhalen* of *zingen*.

Dat wil zeggen, als hij zijn eigene persoonlijkheid, zijne eenvoudige rechtstreeksche waarneming, zijn zelf ondergane indrukken (al of niet voor toehoorders of lezers) uitspreekt.

Maar somtijds treedt er eene verwikkeling in. De kunstenaar (en elke spreker heeft op dien naam recht) vertelt soms niet alleen wat hij een ander heeft zien doen, maar ook wat hij een ander heeft hooren zeggen. Hij herinnert zich of verdicht de woorden van dien andere met zoo veel levendigheid, met zoo veel uit de natuur en omstandigheden des anderen geputte kleur, - dat het is of men den andere hoort; niet den kunstenaar-zelf. Zoo dra de kunstenaar dat doet, stapt hij met zijne epische of lyrische beenen over op het gebied der dramatiek; en zoo komt er een dérde *genre* voor den dag. De stof blijft altijd epiesch of lyriesch; maar het standpunt van den voortbrenger verandert: deze wijkt, in den letterlijken zin, achter de schermen; men hoort niet meer de eenvoudige uitdrukking zijner eigen wedervaringen, de opwellingen van zijn eigen gevoel, natuurlijk en rechtstreeks door buiten- of binnenwaereld aangedaan: maar men krijgt te doen met personaadjes, door den kunstenaar geschapen. Hij ontleent daarvoor bestanddeelen aan de natuur; maar men zoekt *zijn* beeld niet meer achter de voorstellingen en gevoelsbewegingen, waarmeê deze schepselen optreden. Daar dus nu het onderscheid tusschen een dramatiesch en een ander dichter alleen gelegen is in het standpunt, dat beiden tegenover het publiek innemen, - zoo zijn natuurlijk alle schrijvers dramatische schrijvers, die figuren schetsen, welke onderscheiden zijn van hun eigen persoon, en die deze figuren laten denken, spreken en handelen, niet zoo als zij dat zelf zouden doen, maar zoo als zij het dien figuren wenschen toe te schrijven. Het is derhalve een groote ongerijmdheid iemant, die in een dertigtal opstellen beurtelings grieksche staats- en krijgslieden, joodsche oudvaders, schotsche koningen, aegyptische groote dames, arkadische ‘heemraden’, chineesche missionarissen, amsterdamsche burchtzaten, engelen uit den hemel en duivelen uit de hel, aan het woord heeft gelaten en dit, gelijk het in de schooltaal heet, met zulk een objektiviteit, dat de schrijver volmaakt schuilgaat achter zijne figuren, dat men volstrekt niet (zoo als Goethe onder *Faust*, zoo als Byron onder *Manfred*, zoo als Molière

onder *Alceste* voelbaar is) Vondel onder een zijner personaadjes te-rug-vindt, - het is ongerijmd, zeg ik, een zoodanig auteur den naam van dramatiesch dichter te betwisten. Laat men zeggen: de grieksche treurspeldichters van de Ve Eeuw vóor Christus en de fransche van de XVIIe na den aanvang onzer jaartelling weten den toeschouwer met meer schrik en deernis te vervullen; zij en Shakespere weten de taal der hartstochten levendiger te kleuren; de laatste weet oorspronkelijke charakters te scheppen en kruidt de gesprekken met ongemeener vernuft; Schiller lucht zijn wijsgeerig liberalisme en zijn koude *Herzensangelegenheiten* in pompeuzer deklamatiën of somberder raizonnementen; Göthe romantizeert, in zijn *Egmont*, met meer vrijheid, en ontziet met het skalpel, waar hij *Gretchen* meê slachtoffert, het hart zijner lezers en lezeressen in 't geheel niet: dat alles kan men zeggen, en besluiten, dat Vondel, in de meeste zijner tooneelwerken, vele der hoedanigheden van die schrijvers mist. Maar wie, onder de Nederlanders, kan in het verhevene tooneelvak der XVIIe Eeuw bij Vondel vergeleken worden? Hebt gij den *Baeto*, den *Geeraerdt van Velsen* (van Hooft) wel gelezen? Wat dunkt u van zijn *Granida?* - Vindt gij dat we zoo hoog moeten loopen met stukken, die voor een beschaafd publiek niet zijn op te voeren - als de *Warenar* en de kluchten van Breêroô, Huygens en Jan Vos? Wat zeggen de Dames uit uw omgeving van die stukken? Waarom is de ‘lezing’ van Jan ten Brink over Breêroô zoo onbeduidend? Kent hij Breêroô niet? Niemant kent hem beter. Maar zelfs Multatuli zoû, tegenover de Heeren en Dames van *Felix* staande, Gerbrant niet aangedurfd hebben. Denkt men zich een schouwburgpubliek louter van studenten, soldaten en (mannelijke) letterkundigen, als men Breêroô aanprijst en (natuurlijk) ook gespeeld wenscht? Wat heeft men aan onbruikbare vernuften? Waar werd (met uitzondering van den *Cid*) in Frankrijk of Duitschland, ten jare 1637, iets ten tooneele gebracht, dat in de schaduw van den *Gijsbreght* kan staan?

II.

De Heer Prof. Theod. Jorissen is niet geheel van dit gevoelen. Hij heeft in het tijdschrift *Nederland* voor 1877 eene kritiek van den *Gijsbreght* geschreven, die aanspraak zoû gehad hebben op een onmiddelijke wederlegging, ware 't artikel niet, van het

begin tot het einde, eene aan-een-schakeling van onjuiste voorstellingen, scheve gevolgtrekkingen, en stijlproeven zonder smaak. Om deze ‘studie’, groot 80 bladzijden, naar waarde te beoordeelen, en elke uitspraak behoorlijk te staven, zoû men een boekdeel moeten schrijven: en is dat de moeite waard?

Ik zal, door een paar voorbeelden, den lezer de gelegenheid verschaffen zich een denkbeeld van 's Heeren Jorissens handelwijze te vormen.

Op den voorgrond moet men stellen, dat men hier te doen heeft met een treurspel, dat Bilderdijk (wien het immers toch nog niet geheel aan kennis en poëtiesch instinkt ontbreekt?) ‘het meesterstuk van den grootsten dichter’ noemt: Bilderdijk, die uit den aard der zaak vrij wat meer had in te brengen tegen de politiesch-historische voorstelling van het konflikt Floris-Velsen dan Prof. Jorissen; Bilderdijk, van nature afkeerig van amsterdamsche ideën, en gewoon zich, in zijn oordeel over wetenschappelijke vraagstukken, sterk door zijn stemming op een ander gebied te laten beheerschen. Men heeft hier te doen met een stuk, dat zich 250 jaar lang, met geringe tusschenpoozen, aan den schouwburg heeft staande gehouden, en dat de geniaalste akteurs steeds met grooten ijver en ontzaglijk effekt bestudeerd en gespeeld hebben. Men heeft hier te doen met het werk van een dichter, wien door alle noemenswaardigen, welke ooit over hollandsche poëzie hebben geoordeeld (Witsen Geysbeek uitgezonderd), de allereerste plaats in ons dichterenchoor wordt aangewezen: een groot kunstenaar, even achtenswaardig om zijn charakter als beminlijk in zijnen bizonderen omgang: een dichter van den eersten rang, ook in de schatting der zulken, welke zijn dramatiesch talent weinig waardeeren. Heeft men met een zoodanige te doen, - spreekt men over vader Vondel, den schepper onzer moderne literaire taal, den denker en dichter, wiens lichtspoor als een gulden rivier van 1610 tot 1670 door al de gebeurtenissen streeft en kronkelt, die de geschiedenis uitmaken van ons roemrijkste tijdvak, - dan zal het toch niet te veel gevergd wezen, dat men zich onthoude van een toon van spot en satyre, als, op zijne beurt, het geheele opstel van den Heer Jorissen dooradert.

Om het recht te hebben den spot met Vondel te drijven, zal men toch nog wel een weinig hooger onder de humoristische specialiteiten behooren aangeschreven te staan dan tot heden met Prof. Jorissen 't geval is geweest. Het is van de aller-

slechtste smaak, sprekend over een stof als den *Gijsbreght van Aemstel* en over de behandeling daarvan door een dichter als Vondel, aardig te willen zijn en te meenen een schrede voor-waards te kunnen doen op de baan der satyre.

Het stuk van den Heer Jorissen vangt aan met een verhaal van het bekende geval van Floris den V^{e} met zijne Ridders. Prof. J. stelt den Heer van Aemstel geheel in het ongelijk, noemt hem, te-recht, een Judas, en is niet toegankelijk voor de verontschuldigingen, die Vondel ten zijnen voordeele laat gelden. Wat dit betreft, is de Heer J. geheel in zijn recht. Hij maakt ook de juiste opmerking, dat Vondel over Gijsbrecht oordeelt in den geest van Hooft. Het is echter min juist, dat Vondel zijn hoofdfiguur aan den *Geeraerdt van Velsen* 'ontleend' heeft. Beiden hebben de Amsterdamsche traditie gevolgd en het 'vir simplex' van Beka letterlijk opgevat. Vondel heeft buitendien getracht die qualifikatie van verschillende zijden toe te lichten. Hij is er in geslaagd, hoewel *Gijsbreght* door de haarlemsche partij verschalkt en overmand werd, de waardigheid van den christen, den echtgenoot, den burchtheer te redden. Indien Prof Jorissen van eene andere meening is, was het niet genoeg de feiten eenigszins te groepeeren en dan uitspraken te doen, waar men onophoudelijk uit konkludeerde: *Gijsbreght* is een warhoofd, *Gijsbreght* jeremiëert, *Gijsbreght* is quasi-vroom en quasi-bloeddorstig, *Gijsbreght* is de onbeduidendheid-zelve: maar men moet beginnen met aan te toonen, dat bijv. Van Lennep (die anders toch óok nog al goed-lachs was) de plank, in zijne voorstelling, ten-eenen-male misslaat, en op alle punten, in zijne rechtvaardiging van Vondels schepping, ongelijk heeft.

De Heer Jorissen stelt het, éerst, voor, als-of Vondel misduid moet worden, dat hij omtrent Gijsbrecht de amsterdamsche opvatting (door den Heer J. ter Gouw zelfs in onze tijd nog weêr eenigszins gehandhaafd) volgde; maar daarna zegt hij: 'deze poetische idealiseering van Gijsbrecht van Amstel staat Vondel volkomen vrij, onder ééne voorwaarde, dat zijn held getrouw zij aan zijn karakter, en dat het tragisch lot, dat hem treft, de onvermijdelijke vrucht zij van handelingen, door hem krachtens dit karakter bedreven.' De Heer Jorissen ontslaat zich echter van de verplichting om aan te toonen, dat *Gijsbreghts'* handelingen in strijd met het hem toegeschreven charakter zijn, en ook dat 'd'ondergang van Gijsbreghts stad en zijn ballingschap' niet aan zijn charakter moeten geweten worden.

Trouwens tot den laatsten eisch had de Heer Jorissen geen recht. Wél iemants handelingen moeten passen in het kader van zijn charakter; maar tot het bereiden van zijn ‘tragisch lot’ treden nog andere faktoren op dan deze handelingen. De Heer Jorissen spreekt als iemant, die nooit een tragoedie gelezen heeft. In Vele treurspelen beletten iemants handelingen, spruitend uit zijn charakter, het ongeluk niet dat hem treft; maar in de minste is zijn lot de ‘onvermijdelijke vrucht van zijn handelingen, door hem, krachtens dit karakter, bedreven’. De Heer Jorissen haalt geheel de pen door het *fatum* en de Voorzienigheid; en alle verrassende oplossing van dramatische gegevens is, met zulk eene overtuiging, eene onmogelijkheid.

Maar zoo dringt de Heer Jorissen sommige maar los daar heen geworpen stellingen ons op als axiomata, wendt voor, dat niemant met gezonde hersens anders over de zaak denken kan dan hij, - en de bedeesde of half onderrichte lezer denkt: ‘o die overtuiging zal wel op degelijke grondslagen steunen; anders zoû men zoo boud niet spreken,’ en legt zich met een blos van verlegenheid dankbaar bij 's Heeren Jorissens orakel neêr.

Zoo bijv. zegt *Gijsbreght* in 't begin, dat zijn broêr *Arent* den vijand nazit ‘langs den Haerelemmer dijck’ (waar haalt de Heer Jorissen de *y-grec* in ‘dijck’ van daan?) - en vergelijkt dan den vluchtenden vijand beurtelings bij de golven der zee, die door den wind worden voortgedreven en bij een kudde wreede wolven en felle tijgers, die vlieden voor het ‘ijsselijck geschreeuw van aller dieren vorst, den hongerigen leeuw’; en uit dat beeld neemt de Heer Jorissen aanleiding om te zeggen, dat ‘in deze woorden bijzonder [weinig] Christelijke zachtmoedigheid jegens vijanden of bescheidenheid van zelfwaardeering’ doorstraalt, en nochtans, zegt hij, laat *Gijsbreght* zich op beiden vrij wat voorstaan: ik heb, zegt *Gijsbreght*,

> ‘Gelijck een vader my voor 't algemeen gedraegen,
> En noit bezweeck mijn moed in droeve nederlaegen:
> Noch 'k blies my zelven op in voorspoed, noch zocht roem
> In 's vyands ondergang’[*)].

Dit betoog van den Heer Jorissen is, van 't begin tot het eind, een misverstand. De vlucht van wilde dieren voor den leeuw vergelijkt *Gijsbreght* bij die der Haarlemers voor *Arent*,

*) Ik spel naar de uitgave van 1637. Er is geen reden 's Heeren Jorissens willekeurige spelbizonderheden na te bootsen.

en daarom zal *Gijsbreght* verwaand en bloeddorstig zijn, heeft zich niet vaderlijk gedragen, verloor den moed bij de nederlaag, blies zich op in voorspoed en zocht roem in 's vijands ondergang!

Dit is een klein staaltjen van de wijs van argumenteeren des Hoogleeraars, die Vondel komt afbreken!

Als de adelijke huisgenoten van den Heer van Aemstel de Kerstnacht ter kerk gaan vieren, aangeduid door het fraaye lied: ‘Wy, edelingen bly van geest,’ zegt de heer Jorissen, ironiesch: ‘Men weet, dat dit de gewoonte is van de ridderschap der middeleeuwen, als zij van een zegevierende tocht terugkwamen, gingen zij in de kerken het koor aflossen en in zijn plaats kerkliederen zingen.’

Men moet inderdaad medelijden hebben met eene onkunde, als waarvan deze kritiek de vrucht is. De Heer Jorissen heeft waarschijnlijk nooit de beschrijving eener Kerstnachtviering uit de voortijd gelezen. Hij heeft evenmin iets vernomen van de afbeelding der bethlehemsche idylle in de middeleeuwsche kerken te Kerstnacht, van het ‘wiegen’ van het Kindeken, van het zingen der liederen in de landstaal, als van de plechtige missen, die ter dier gelegenheid in de geheimzinnige schaduwen van het oogenblik werden opgedragen. Hij heeft er geen denkbeeld van, dat Ridders met maliënkolders en scheenplaten, nieuw gewapende Jonkers, de beide kniën buigen niet slechts voor God in het sakrament, maar ter weêrszijde der Madonna, als de Graven van Nassau in de kerk van Breda. Hij weet niet, dat Koningen en Ridders, zoowel als klerken, hunne getijden baden of zongen; hij heeft geen der duizenden triptykons gezien, waarvan de vleugeldeuren den Heer met zijn zonen en de Vrouwe met haar dochters alle geknield, in devotie voor het middenpaneel, vertoonen; welk middenpaneel ook al eens afbeeldt, hoe het ridderlijke voorgeslacht dier Edelen het gebeente van een Heilige onder hun voorzaten in gulden reliekschrijn overdraagt van een stad in het buitenland naar de kerk van hun vaderlijk erfgoed. Van dat alles heeft de Heer Jorissen nooit hooren spreken. Trouwens Vondel stond zoo veel dichter aan de middeleeuwen; zachts dat hij er dus wat meer van weet dan ik, zal de Heer Jorissen zeggen! Maar dan doet men toch verstandig niet aldus met zijn onkunde te koop te loopen. En de Heer Jorissen is er zoo meê ingenomen, dat hij nog een bladzij lang dat thema van die dwaze biddende en zingende Ridders uitwerkt!

Als de *Edelingen* zingen: ‘Hier is de wijsheid ongeacht, Hier geld geen adel, staet noch pracht, De hemel heeft het kleen ver-

koren,’ gaat de Heer Jorissen in den zelfden aangenaam badineerenden toon voort, en zegt: ‘Men weet - dit zijn zoo de denkbeelden van den middeleeuwschen adel.... zij waren zoo demokratisch.... De geheele bouw der feodale maatschappij was, gelijk men weet, er de vrucht en de uitdrukking van.’ Men hoort - dat gaat alles op een toon, alsof men waarlijk zijn zaken al heel goed weet. De Heer Jorissen bewijst er alleen meê, dat hij geen flaauw begrip heeft van de veelzijdigheid der middeleeuwsche maatschappij. Hij kan zich niet denken een Ridder, die, in het éene oogenblik zijn zwaard over het hoofd der Saladijns zwaait, of zijn handschoen in het aangezicht van zijn Leenheer werpt, en, het andere oogenblik, aan de kniën zinkt van een barrevoeter monnik, om hem zijn zonden te belijden.

Van de zelfde qualiteit als deze kritiek, is ook het verzet van Prof. Jorissen tegen *Adelgunts* uitroep tot haar moeder in het laatste bedrijf:

> ‘Bewaer mijn reinigheid, mijn' maeghdelijcken staet.’

‘Zoo iets kan Vondel niet in de oude kronieken gelezen hebben, waarmeê hij, volgens Van Lennep, zoo vertrouwd was’. In de kronieken wellicht niet; maar in de *chansons de geste* had de Heer Jorissen het wél kunnen vinden. De kieschheid, die maagden leert niet van *reinheid*, maar van *eer* in zekere omstandigheden te spreken, is eene vinding van later dagen.

De aanmerking op *Gijsbreghts* woorden in 't laatste bedrijf, gericht tot zijn knapen: ‘Brengt herwaert mijn geweer,’ is even ongegrond. Ja, men mag aannemen, dat *Gijsbreght*, in zijn kasteel te-rug-gekeerd en zich daarin versterkende met de gevluchte burgers, zijn maliënkolder aangehouden heeft; maar schild, helm en handschoenen zal hij wel afgelegd hebben, en dat hij zich die laat geven, nu de vijand zich tot stormen gereed maakt, is zeer natuurlijk.

Men weet inderdaad naauwelijks, waar men zich meer over verwonderen moet: over 's Heeren Jorissens onkunde of over zijn gebrek aan psychologischen blik.

Als *Badeloch* met schrik verhaalt, hoe zij haar gezaligde nicht *Machtelt* in den droom gezien heeft, niet met den palmtak der martelaressen ‘in haer sneeuwitte handen,’ maar wanhopig de handen wringend en zwemmend in haar tranen, dan belijdt de heer J. niet te begrijpen, hoe Vondel *Badeloch* verwondering toe kan schrijven over de lijdende gestalte, waarin

Machtelt voor haar optrad: want natuurlijk bleef *Badeloch Machtelt* immer gedenken in het ‘kostuum,’ zegt de Heer Jorissen, waarin zij haar nicht ‘het laatst gezien heeft.’ De Heer Jorissen kan zich dus geen voorstelling maken van eene vrouwelijke verbeelding, die zich een gezaligde denkt, anders toegerust dan zij hier op aarde plach rond te gaan. Hij waagt zelfs de laffe grap, te zeggen dat Vondel *Badeloch* hare vrouwelijke nieuwsgierigheid geen oogenblik heeft laten verloochenen: want, dat de vrouwe van Amstel, toen *Machtelt* haar in den droom tegentrad, het eerst op haar ‘toilet’ had acht gegeven.

Het geheele schoon genuanceerde charakter van *Badeloch* is voor den Heer Jorissen een gesloten boek gebleven. Het is jammer: want het charakter is energiek, maar toch echt vrouwelijk en overwaardig van nabij bestudeerd te worden.

De Heer J. zoû gewild hebben, dat *Badeloch*, in plaats van verschrikt te zijn door de tijding der overrompeling van de stad, terstond getoond had, dat zij waardig was om aan haar mans ‘zijde te staan, en als zoo menige edelvrouwe des tijds met de banier van hun huis haar eigen eer wist te handhaven.’ Met dezen eisch (waaraan een gewoon gezond menschenverstand *Badeloch* in het laatste bedrijf tamelijk wel ziet beandwoorden) acht de heer Jorissen volkomen in strijd de uitdrukking van bitterheid, waarmeê *Badeloch* zoo echt vrouwlijk hare superioriteit over *Gijsbreght* onwillekeurig laat doorschemeren:

> ‘Helaes, wat gaet my aen, in dezen droeven stand!
> Is dat triomf? heet dat zijn vijanden verjaegen?’

Maar, of zij terstond berouw had, keert zij de schuld af van haren man en laat ze drukken op den vijand:

> ‘Nu kentmen Haerlem eerst; nu blijcken Egmonds lagen:
> Nu lachenze om mijn stad, zoo lang van hen benijd!’

Hier volgt een allerzonderlingste vergissing bij den Heer Jorissen. Het betreft de passaadje:

> ‘M i j n g o e d e vrome man gact quijnen,
>
> Ick vind hem menighmael met traenen op de kaecken.’

De Heer J. denkt, dat *Badeloch* hier spreekt van het lot, dat *Gijsbreght* nu, sints de verovering der stad en bedreiging van het kasteel, te wachten staat. ‘Het is waarlijk geen compliment voor Gijsbrecht,’ zegt de heer J., ‘dat zijn eigen vrouw

zelfs aan de mogelijkheid, dat hij den vijand zal overwinnen en terugslaan, niet denkt.' Maar dit is een volkomen misverstand. 'Mijn goede vrome man gaet quijnen, en verbijt Zijn leed des daeghs en brenght zijn nachten door met waecken; Ick vind hem menighmael met traenen op de kaecken:' dit slaat niet op de toekomst, maar op het heden en gisteren. 'Gaat quijnen' beteekent hier *kwijnt*, en *Badeloch* schildert de gemoedsstemming van *Gijsbreght*, bij de miskenning, waarvan Vondel hem het voorwerp acht en die hij in den inleidingsmonoloog in anderen toon uitspreekt.

Het stuk van den Heer Jorissen wemelt van zulke verkeerde opvattingen. Bijv. hij komt nog eens te-rug op de reeds zoo dikwijls weêrlegde beschuldiging, dat *Gijsbreght* in plaats van te vechten, altijd op torens of in boomen klimt. Zeer te-recht is door Van Lennep en anderen aangetoond, dat een aanvoerder bij voorkeur zijn waarnemingen uit de hoogte doet, hoe vreemd dit aan onnadenkenden klinken moge. In dit geval niet, zegt de Heer Jorissen: want de stad was in 1304 nog geenszins zoo groot, dat *Gijsbreght* noodig had, met het hem toegeschreven oogmerk, den Schreyerstoren te beklimmen. Volkomen onzin: want de aanwezigheid van den Schreyerstoren bewijst, naast twintig andere plaatsen in den 'Gijsbreght', dat Vondel zich de stad voorstelde, niet gelijk zij was in 1304, maar in de tweede helft der XVe Eeuw. Men vond er de oude en nieuwe kerk, het stadhuis, enz. Hoe kan iemant met gezonde hersens dus zeggen, dat *Gijsbreght* zich maar buiten het kasteel te begeven had, om te weten, 'waar de vijand te ontmoeten was' (bl. 370)? Van zijne onbekendheid met de taktiek der middeleeuwen evenzeer als met de raadzaamheid om niet te oordeelen over zaken, die ons vreemd zijn, geeft de Heer Jorissen een nader bewijs, door te misduiden, dat *Gijsbreght* in het Klarissenklooster, na zijne vergeefsche poging om den Bisschop te ontvoeren, vernemende dat de vijand in aantocht is, uitroept: 'Ick vliegh na boven toe En zal zoo lang ick magh de kloosterpoort beschutten.' 'Die arme Gijsbrecht,' zegt de Heer J. 'hij loopt altijd naar boven, beklimt altijd torens, enz.' Ik moet echter veeleer den Heer J. beklagen, die niet begrijpt, dat er hier geen sprake is van torenbeklimming, maar van het klimmen op de galerij van een kloostermuur, die hier als verdedigbaar voorgesteld wordt en van waar men het best den vijand kan afweeren (bl. 376). Dat *Gijsbreght* buiten het slot, zich vooral ongerust maakt over zijn oom *Gozewijn* en nicht *Klarisse* en niet van vrouw en kinderen spreekt, is

zeer natuurlijk: om dat hij vrouw en kinderen in veiligheid weet op het slot. De stad en het slot zijn twee. Vermoedelijk zelfs zoû hij den Bisschop, als deze toe had gegeven, naar het slot hebben vervoerd, gelijk ‘de troostelooze hoop,’ die werklijk met hem op het slot de wijk nemen. Dat dan ook *Badeloch* later aan *Gijsbreght* te gemoet voert: ‘En zaeghtge toen noch niet na vrouw en kinders om?’ bewijst meer dat ze zich, bij 't afzijn van haar man, verlaten gevoelde, dan dat ze met recht aan *Gijsbreght* meende te kunnen verwijten, dat hij zich niet om hen bekreund had.

Het is jammer, dat het den Heer Jorissen zoo volkomen aan zin ontbreekt om het teêr en fijn gevoel te waardeeren, dat in het treurspel op vele plaatsen belichaamd is. Het roerend verwijt van *Badeloch* aan *Gijsbreghs* broeder:

> ‘En keertghe zonder hem! - dat hadghe niet belooft,’

vindt geen dove ooren, maar een dof gemoed bij den Heer J. Hij qualificeert deze zielekreet als ‘knorrig’ (bl. 73).

Maar het ergst heeft de Heer J. zich vergrepen aan de beroemde tweespraak van man en vrouw in het laatste bedrijf. Ik herhaal: het charakter van *Badeloch* is hem een gesloten boek. Hare uitstorting:

> ‘Nu ghy behouden zijt, is al mijn leet vergeten,’

‘getuigt van groote overdrijving,’ zegt hij, en ware alleen een 18-jarig ‘meisje,’ geene ‘deftige matrone,’ die een ‘stand’ heeft op te houden, te vergeven (bl. 76).

Glad verkeerd is ook de aanmerking, dat, in den liefdestrijd op het einde, *Badeloch* aan *Gijsbreght* had behooren te herinneren, dat *Machtelt*, in hare verschijning, hun een veilige aftocht beloofd had. *Gijsbreght* heeft besloten het slot tot het einde te verdedigen. Hij is het, die zijne vrouw met de kinderen verwijderen wil; maar zij wil alleen niet gaan. Zij wil bij hem blijven: zij wacht zich dus wel van die verzekerde aftocht te spreken. De Burchtheer is immers besloten te blijven, en zij kent haar man beter dan Prof. Jorissen hem kent. *Gijsbreght* heeft wel haar droom als argument bij den Bisschop gebruikt, maar eer hij zelf zijn vaderlijk erf prijsgeeft, en de vlucht neemt, heeft hij iets beters dan een droomgezicht noodig: een Engel uit den Hemel moest hem Gods wil bekend komen maken. Ik heb het boven reeds gezegd: Vondels *Badeloch* staat ontegenzeglijk, boven haar man. De ‘vir simplex’ moest wel verblee-

ken, naast eene vrouw als Vondel hier schetsen wilde; en waarom moest hij ontrouw worden aan 'tgeen hij meende dat de geschiedenis omtrent *Gijsbreght* leerde? Vondels *Gijsbreght* wordt geschetst en komt uit als godvruchtig, rechtgeaard, eenigszins beperkt, openhartig, moedig, plichtgetrouw; maar het is geen *nature d'élite*, 't is geen genie, geen held. *Badeloch* is vurig, fier, helder van hoofd, hoewel met mystische neigingen, en daarbij zich volkomen als gade en moeder van hare roeping bewust; schrander en geestig, *à la vive repartie*, zoo zelfs dat zij tegenover de vermaningen van den Deken *Peter*, als hij zegt:

> ‘Mevrouw, betrou op [Godt] hy kan ons wel bescharmen,
> En voert zijn eigendom door water, vier en vlam.’

het sarkasme waagt:

> ‘Gelijck de brand getuight van 't gloeiende Amsterdam.’

En als de Deken andwoordt:

> ‘'t Is zijn gehengenis, wie durf zich daer in mengen?’

met meer logika dan onderwerping zegt:

> ‘Wanneer ons leed geschied, dan zal by 't óock gehengen.’

Dat *Badeloch Gijsbreght* tracht te bewegen haar en de kinderen niet van zich te verwijderen, opdat dezer leven niet in gevaar kome, wordt haar door Prof. J. misduid. ‘Zij denkt niet aan Gijsbrecht,’ zegt hij (bl. 80); en houdt het vol, op grond dat ze dit niet als argument gebruikt. De Heer J. hecht dus geen waarde aan hare betuiging:

> ‘'k En zal van 't Huis niet scheiden,
> Noch scheep gaen zonder u, mijn heer, mijn waerde man.’

En later:

> ‘Met smarte baerde ick 't kind, en droegh het onder 't hart.
> Mijn man is 't harte zelf, 'k heb zonder hem geen leven.
> 'k Zal u, om lief noch leedt, bezwijken noch begeven.
> 'k Beloofde u hou en trouw te blijven tot de dood.’

't Is opmerkelijk, dat de Heer J. op zoo vele plaatsen misnoegen meent aan te treffen, waar andere lezers of toeschouwers een geheel ander gevoel herkenden. Zoo hoort hij ‘norschheid’ in *Gijsbreghts* andwoord:

> ‘'t Is óock getrouwigheid, wanneer men scheid uit nood.’

En zoo is de geheele strijd van *Gijsbreght* en *Badeloch* misverstaan, en we kunnen niet beter doen, ter weêrlegging van 's Heeren Jorissens oordeel, dat we ons ontzien hier in al zijn ruwheid neêr te schrijven, dan bij onze lezers, van Vondel, misvormd door Prof. Jorissen, te appelleeren bij Vondel gelijk hij zich-zelf in het laatste bedrijf van den *Gijsbreght* uitspreekt.

III.

Ik stel den lezer voor, van het polemiesch gebied, waar de dramatiek stof van behandeling was, over te stappen en eenige verademing te zoeken op het eigenlijk dramatische, zij 't dan ook binnen zeer zedige grenzen.

Wij zijn in den nazomer van het jaar 1647. Het Tooneel verbeeldt den nieuwe-zijts-voorburghwal te Amsterdam, legenover de Colck). Links van den toeschouwer staat een grof steenen ridderbeeld. In het schutdoek rechts steekt aan een der huizen een bordtjen uit aan een stang, waarop men leest: Joriaen Voscuyl, doctor en wondtheeler.*

Eerste tooneel.

VONDEL, ***met hoed en mantel, een rol in de hand. Hij ziet met een glimlach op naar het beeld:***

Als het kind maar een naam heeft! - Wie zoû in dezen groven, maar rustigen Sinjeur O r l a n d o f u r i o s o herkennen? Zelfs hier te lande denkt iemant niet ligt aan dien S t e e n e n R o e l a n t, als hij zijn zoon voor een r a z e n d e n uitmaakt. En toch zeggen de luiden, dat het werkelijk de neef van Koning Caerle is, dien men als marktbewaker hier en daar heeft opgericht...

Hendrick Bloemaert loopt, met een 4°-boekjen in de hand, al lezende op den Steenen Roelant toe. Vondel vervolgt:

Wat is dát voor een verstrooide geleerde?... Hij ziet er zoo wat schuw uit... en schijnt toch ook iets met den steenen man te hebben uitstaan...

*) Door deze Colck of Kolk verstaat men, sints eeuwen, een pleintjen nabij den Nieuwendijk; maar in de volksspraak gaf men aan het deel van den Voorburgwal, dat nabij de Kolk lag, den naam der Kolk-zelve; en inderdaad heet de steeg, die zich, voor de Kolkbrug, strekt van den Voorburgwal naar de (tegenwoordige) Spuistraat: 'Korte Kolksteeg'.

Tweede tooneel.

VONDEL. HENDRICK BLOEMAERT.

BLOEMAERT, *hij kijkt naar het beeld en bladert in het boek:*
Vreemd! - Ze nóemen die pop zeker maar zoo. *Hij vergelijkt op nieuw*. Hoe komt in Amsterdam de treflijkste Genoot van den grooten Carel verzeild, en dan in welk postuur!

VONDEL:
Mijnheer schijnt toevallig getroffen door de zelfde zaak als ik...

BLOEMAERT; *hij ziet hem verlegen aan, en steekt zijn boekjen wech:*
Ja Sinjeur,... ja Sinjeur... 't Is niets. Ik keek hier maar even. Ik moest, weet-je, hier in de buurt zijn... Ik kom van Uytert... Ik moest wezen bij...

VONDEL, *glimlachend:*
Neen, wat u bezighield had ook juist van daag *mijn* aandacht getrokken: het zonderlinge, niet waar, dat we hier in Amsterdam een standbeeld hebben van den dapperen Roelant; men zoû hier eerder dat van Mr Pieter Colijn of Goossen Jans Reecalf verwachten... ten zij dat...

BLOEMAERT, *zich een weinig herstellend:*
O zoo, is Mijnheer van die meening? - Ja, ik moet u ook ronduit zeggen, dat de Leicesteriaan Maerten Coster, zoo min als Pieter Cornelissen Boom, behoudends de onzijdigheid, hier met schik zoû kunnen staan.

VONDEL:
Mijnheer schijnt niet onervaren in Stads geschiedenissen te zijn.

BLOEMAERT;
Ik ben toch eigenlijk uit het Sticht van daan. Maar weet ge mij misschien in te lichten omtrent de reden, dat men aan Roelant, hier en elders, een plaats op de markten verleent?..

VONDEL:
Ik heb gedacht, zoû het ook zijn, om dat hij van ouds een Markgraaf, en wel de beroemdste van den grooten Carel was, - *mark* in den zin van grens?

BLOEMAERT:
Zoo als in 't Italiaansch... *Marca d' Ancona*!

VONDEL, *verheugd:*
Doet Mijnheer aan 't Italiaansch?

BLOEMAERT:
Een beetjen... dat's te zeggen, een beetjen al heel lang... Ik ben eigenlijk schilder van mijn beroep; maar ik heb in mijn leêge

oogenblikken zoo'n vertaalwerkjen onder handen genomen... 't is wel van wat langen adem... achtdhalf-duisend vaersregels...

VONDEL:
Dat is een heel stuk. Dat is half zoo lang als de *Gerusalemme liberata*...

BLOEMAERT:
Mijnheer schijnt daar óok goed van t'huis te zijn... Misschien kent ge dan ook Jufvrouw... ik meen Jufvrouw Crombalchs wel... de vriendelijke weduwe, die zoo veel omgang had met den Ridder Hooft... die is juist óok al ter ziele... in 't begin van 't jaar, niet waar?

VONDEL, *lichtelijk ontroerd:*
Zeker ken ik Jufvrouw Crombalchs... Gij doelt zeker op haar vertaling van Tassoos heldendicht.

BLOEMAERT:
Ja wel, zij is zoo vriendelijk me nu en dan een wenk te geven... Ik ben op weg naar haar toe.

VONDEL:
O, dan hoeft ge niet lang meer te loopen... 't Is hier, bij Dr Voscuyl.

BLOEMAERT:
Ja... ik weet 'et wel... De Doctor is met haar nichtjen getrouwd... Lijsbeth van Buyl...

VONDEL, *half te-onvreden:*
Precies.

BLOEMAERT, *hij steekt Vondel zijn hand toe:*
Ik wil dan maar eens gaan zien...

VONDEL:
Of ze thuis is... *Ter zijde:* 't Is lastig - Tesselschade zoû alleen thuis zijn voor mij - voor onze vertaling... maar 't gaat me toch aan m'n hart, dien kunstbroeder vergeefs te laten loopen.

BLOEMAERT:
Nu, Mijnheer, vaarwel! *Hij klopt aan bij Dr Voscuyl.*

VONDEL, *vóor op 't tooneel:*
Ik zal hem uit den brand helpen. *Tot Bloemaert, die twee woorden gewisseld heeft met de dienstmeid:* Is de schoone weduwe niet thuis?

BLOEMAERT, *hij schudt van neen:*
Neen.

VONDEL:
Willen we nog eens probeeren? - *Hij klopt op zijne beurt. De dienstmaagd doet eerst de boven- daarna de onderdeur open. Tot Bloemaert:* Ga binnen, Mijnheer.

Verandering van schermen. Voorkamer in het huis van Dr Voscuyl. Kruisvensters rechts; twee deuren links. In de diepte, gesneden kast met stel. Op den voorgrond, rechts, bij de vensters, tafel met stoelen (1e helft XVIIe E.); links, tegen het goudleêren behangsel tusschen de twee deuren een boekenrek met kroonlijst.

Derde tooneel.

TESSELSCHADE, *zij zit, bij 't venster rechts, te schrijven*:

Bouillon schrijdt voorwaert, met triumph-glans in sijn blicken.
'Welhaest waeyt op den muyr Gods Heylige oorlooghs-vaen!'
Maer plotslijck koomt een roock en stanck hem half versticken
Met rosse vlam op vlam, die wilt ten hemel slaen.
De holle Mongibel heeft nimmer soo veel swavel
Soo'n vyergloet uitgebraekt, wanneer haer krater woedt,
Noyt Indiens hemelwelf in 't heetste van den somer
Geregent zulk een val van vlammen root als bloet*).

Dat kan! Tasso zegt wel alleen *Nè mai cotanti... piove l'Indico ciel caldi vapori*... maar ik heb meer plaats in mijn vaers en mag wat meer couleur gebruiken. *Zij herleest:* Ai, dat valt me tegen: ik had op *zwavel* moeten rijmen. - Neen, daar doet *somer* volstrekt geen bod na...

Was Vondel maar hier! - Hij zoû van daag komen. Ik heb expres niet thuis voor anderen gegeven.

Vierde tooneel.

TESSELSCHADE. VONDEL.

TESSELSCHADE, *omziende:*

Ah! *Zij treedt op hem toe*. Wat ben ik blij, dat gij komt. Ik sprak juist van u.

VONDEL, *hij neemt zijn hoed af en kust haar hand:*

Gij zijt wel goed! - En met wien?

TESSELSCHADE:

Met mij-zelf...

VONDEL:

Gij kondt min levendigen medeprater hebben...

TESSELSCHADE:

Gij zijt te hoffelijk. Dat staat u niet zoo goed als...

*) Canto, XVIII, 83.

VONDEL:
Als 't den Drost stond?...

TESSELSCHADE, *ernstig:*
Dat wilde ik niet zeggen. Zijn sterfdag ligt ons nog te versch in 't geheugen. Die gedachtenis...

VONDEL:
Lijdt geen scherts. Vergeef mij...

TESSELSCHADE:
Ik meende te zeggen: 't staat u niet zoo goed als ernst, en kracht, en verhevenheid, en teêr gevoel, en waarom niet? als luim en toorn... Maar zeg nu! gaan we aan 't werk? Ik ben in den 18^{n} canto al tot de 83^{e} strofa gevorderd... Ga zitten!

VONDEL, *staande:*
Ik breng u hier een pakjen meê, maar weinig door mij beklad.

TESSELSCHADE:
Had het kind zoo goed gewerkt?

VONDEL:
Gij gaat vooruit.

TESSELSCHADE:
Gelukkig! Weet ge wel hoe lang ik reeds bezig ben?... Van 't jaar 18: dat is bijna 30... lentes, om 't wat jeugdig uit te drukken... Maar, neem plaats.

VONDEL:
Ik heb een onbescheidenheid begaan.

TESSELSCHADE:
Niet mogelijk.

VONDEL:
Ik heb een vrind meêgebracht... zóo pas aangewonnen.

TESSELSCHADE, *zij trekt een gezicht:*
En ons werk?

VONDEL:
Gij zult zelf een eind aan zijn bezoek kunnen maken.

TESSELSCHADE:
Wie is 't?

VONDEL:
Zijn naam ken ik niet... maar hij schijnt een goedhartig man, schoon wat verlegen; maar hij spreekt Italiaansch, en ik dacht....

TESSELSCHADE:
Welnu!...

VONDEL, *naar de 2de deur gaande*:

Kom binnen, Mijnheer,

Vijfde tooneel.

TESSELSCHADE. VONDEL. BLOEMAERT.

TESSELSCHADE, ***zij herkent Bloemaert:***
O, mijn vrind Blommaert. Wel, wel!

BLOEMAERT, ***verlegen:***
Ja, Jufvrouw, je moet 'et me niet kwalijk nemen, dat ik binnen kom, al... al...

TESSELSCHADE, ***lachend:***
Al ben ik niet thuis... Ja, mijn goede monsieur Blommaert! ik had het er eigenlijk op gezet van daag met mijn vrind of liever *il mio egregio maestro* Vondel een beetjen aan 't werk te gaan.

BLOEMAERT, ***hij neemt langzaam zijn hoed af.***
Vondel! Is Mijnheer de groote dichter Vondel? - Had ik dat vroeger geweten... ik zoû zoo vrijpostig met mijnheer niet gesproken hebben. Ik dank u wel voor... voor al uw goedheid.

VONDEL:
Wel, Mijnheer, ik hoor ook met genoegen, dat gij Bloemaert heet, dus zeker een broêr van onzen stadgenoot Freêrik Bloemaert, dien ik wel ken. Ja, nu ik het weet, is er wel eenige gelijkenis...

TESSELSCHADE:
Maar gaat zitten, Heeren! Wij kunnen het onderhoud even goed wat meer op ons gemak voortzetten... Toen ik straks zoo druk aan 't vertalen was, kreeg ik net een gevoel, Vondel, of er een goed vrind het huis naderde; ik keek even op, zag met een zwenk twee Heeren bij den S t e e n e n R o e l a n t staan, maar ontgaf het mij weêr...

VONDEL:
Ja, Mijnheer en ik wij merkten juist in het zelfde oogenblik op, dat die held van Roncevalle, die groote neef van Koning Carel, die wondere figuur bij Ariosto, toch al zoo heel vreemd hier op de Kolk kwam te staan, en het maakte bij mij een ander denkbeeld levendig, waarin óok gebrek aan over-een-stemming is.

TESSELSCHADE:
Mag het geweten worden?

VONDEL:
Wel zeker! Ik kreeg dan gisteren een bezoek van Kasper Vinckel, het oudste schouwburghoofd,... en die kwam mij, uit naam ook van zijn konfraters, vragen, of ik iets zoû willen maken op het aanstaande vredefeest.

TESSELSCHADE:
Nu, daar zult ge wel ooren na gehad hebben... Je hebt met zoo'n verlangen naar het einde van dien bloedigen oorlog uitgezien.

VONDEL:
O zeker: ik juich van harte in het vooruitzicht... Ik had ook al dadelijk, toen er eenige zekerheid kwam, mijn hart in poëzie wat uitgestort... Maar ik zit anders tot over de ooren in ons Tuskaansch... Het is zoo moeilijk u aan zoo'n kring, waar gij eens, van alle kanten, door omgeven en overstraald wordt, te onttrekken. En iets voor den schouwburg eischt wel den geheelen mensch.

TESSELSCHADE:
Maar kan het niet samengaan?

VONDEL:
Ik verkeer meer met Tankredo en Klorinde, met Aminta en Silvia dan met de hoofden van den vredehandel.

TESSELSCHADE:
Nu, Aminta en Silvia kunnen die geen beeld van Zuid en Noord aanbieden?... De ontknoping kon immers naar wensch en willekeur worden aangebracht?

VONDEL:
Als er nu eens twee landsdeelen waren, die, met elkander over hoop liggende, tot vrede kwamen, en dat er bijv. een beeld van het oorlog kon gevonden worden in een draak, die den bloei der jongelingschap jaarlijks verslond.

BLOEMAERT:
Als ik het zeggen mag, geeft Mijnheer daar den aanvang van Guarinies *Pastor fido* aan. Het offeren van een ‘In-landtsche Jonge Dochter’ door die van Arcadia aan Diana, haar godinne, was wel niet het gevolg der onruste door twee landsdeelen tegenover elkander staande gehouden; maar diende toch om veel zwaarder onheilen te stuiten... Zoo als bij Torquato Tasso moet ook hier de echte-knoop, door twee uit godlijk geslacht te leggen, een einde maken aan dien jaarlijkschen offerplicht, volgends de voor-zegginge;

‘'t Geen u dus lastigh valt, niet eer ten eyndt sal loopen Dan twee uyt Godlick zaet de Liefd' te saem sal knoopen’.*)

VONDEL, *nadenkend:*
Ik zoû in 't huwelijk van Amintas uit het Zuiden en Silvia uit het Noorden.... wien geen van beiden de vorstelijke of godlijke herkomst ontbreekt, de bevrediging en verzoening van 's Konings en der Staten Nederlanden kunnen uitbeelden... Ik zoû het vleyen

*) *Den getrouwen Herder, Herdersch Bly-eyndende Treur-spel, v.d. door-luchtighen Heere Gio. Baptista Guarini, Ridder. Op nieuws uyt het Italiaensch vertaelt ende gerijmt door Henr. Bloemaert. Tot Utrecht, by Willem Verbrugh, Boeckverkoper woonende by de Gaerdt-brugh, Anno* 1650 bl. (.˙.) 6.

en vragen van den Ridder Rubbens, uit naam of op gezach der kroone die hij diende, en dat, aanvankelijk door mijnen Agamemnon*) (*hij lacht*) niet afgewezen, toch later onverhoord bleef bij de Maagd, die de vrijheid van deze gewesten voorstelt, kunnen afschilderen... in de vergeefsche moeite door Amintas bij Silvia te werk gesteld... Maar, Heer Bloemaert, hoe kwaamt gij aan die vaerzen?

TESSELSCHADE:
Monsieur Bloemaert heeft sints lang zijn 'wintersche avonden', maar ook wel eenige zomeruren besteed aan de vertaling van den *Pastor Fido*...

VONDEL, *glimlachend:*
Dus draaft ge in het spoor van den Ridder Rodenburgh, met zijn *Trouwen Batavier*?

BLOEMAERT:
Neen, ik durf mij zoo ver niet buiten de schreef van den Ridder Guarini wagen... ik heb, met alle trouw, al 6232 regels van de 7590, waar het gedicht uit bestaat, overgezet... en kreeg onlangs verlof van Jufvrouw Crombalchs er haar een en ander van te laten zien... Ik hoop ook, dat ik dit Herdersch bly-eyndende Treurspel aan HaarEd. zal mogen toe-eigenen,... om niet te onvoorzichtig en vermetel zonder eenige voorstand of beschut voor de menschen te komen... Er zijn zoo veel nijdige tongen, die dikmaals meer geneigd zijn om anderen te berispen...

TESSELSCHADE:
O daar moet gij u niet door laten verschrikken...

BLOEMAERT:
Ik denk, Jufvrouw, als gij tusschen-beye zult treden, dat er dan ook geen gevaar is...

VONDEL:
Een echte Vredebodin!...

TESSELSCHADE, *zij ziet door het venster:*
O! daar is 'et kind!

VONDEL:
Uw evenbeeld - Maria Tesselschade de jonge. Hebben onlangs uw ooren niet getuit?...

TESSELSCHADE, *afgetrokken, hem aanziende:*
Neen! waarom?

*) Prins Maurits. Vondels geheugen is hem hier ontrouw. De voorstellen der Aartshertogen, door Maurits gunstig opgenomen (Brief v. Albertus aan den Koning: Em. Gachet, *Lettres inédites de P.P. Rubens*, 1840, p. XXIX), had niet Rubens tot bemiddelaar. Deze was voor het zelfde doel gezant bij Frederik Hendrik (Gachet, t.a.p., p. XXXIII).

VONDEL:
De 18-jarige is mijn model geweest - zij, het afzetsel van haar moeder.... 't Was voor die kleinigheid, die ik gemaakt heb ‘op hope van den algemeenen vrede’...

TESSELSCHADE:
Zeg niet, dat het op háar gemaakt is: maar lées het ons zóo eens,... zij komt daar aan.

Zesde tooneel.

VONDEL. TESSELSCHADE. BLOEMAERT. MARIA.

MARIA, ***zij komt blozend en huppelend binnen:***
Moeder! *zij omhelst Tesselschade*. Vader Vondel! *zij kust hem insgelijks*. Mijnheer! *zij groet Bloemaert. Allen zijn met haar bezig*.

TESSELSCHADE:
En wat zegt neef Voscuyl?

MARIA:
Hij zegt, het zal wel gaan... Gij moet u niet ongerust maken... Maar de lucht is hier beter voor me als in Alkmaar.

TESSELSCHADE:
Nu, dan zullen we 't besluit maar nemen.

VONDEL, ***verrukt:***
Gij komt weêr met der woon in Amsterdam? *Hij grijpt haar hand*.

TESSELSCHADE, ***zij knikt:***
Ik heb maar besloten. - Maar nu uw strofen...

VONDEL:
Ja, 't zijn strofen:

De Vader[*)] zagh om troost uyt aller wegen,
  En uyt de lucht van Neerlandt een Godin
  In eene wolck verschijnen... Meer noch min
Als Venus... komt te wagen aengestegen,...

Als Pallas... door den hemel aen komt strijcken.
  't Moest Pallas zijn, of Venus zelf, of geen
  Van beide, of uit Haer aengezicht gesneên,
Om twee, in éen gemengelt, te gelijcken.

Gerustheit schijnt uyt Haer gezicht te stralen.
  D' olijfkrans, versch gevlochten, deckt het hooft.
  Haer aenschijn elck een' blijden dagh belooft,
En troost al wat zijn adem niet kan halen.

*) Jupiter.

Het wit gewaet bezaeit met groene olijven,
  Verrijcktze met een glans van majesteit,
  Die hooger draeft dan 's menschen sterflijckheit
Bereickt. Zoo komtze allengs wat nader drijven.

De wagen wort van Nederlantsche Leeuwen
  Zachtmoedigh voort getrocken door de lucht,
  Zy luystren mack naer Heure roede en tucht,
En weten nu van brullen noch van schreeuwen

Men twijfelt, of dit Cibele magh wezen:
  Maer Ze is te jongk, en voert geen torenkroon.
  't Is Juno niet, op haren leeuwetroon;
Noch Ceres, voor wiens sickel slangen vreezen.

Ootmoedigheid en Liefde voor Haer zwieren,
  En ademen een dauw en frisschen geur.
  De lucht ontlaet, en krijght een blijder kleur.
Men hoort rontom de vogels tierelieren.

Zoo plagh in May de Morgenstar te klimmen
  Voor 't roozespoor van 't blancke schemerlicht,
  En trock naer zich een ieders aengezicht,
Eer noch de zon haer pruick*) hief uit de kimmen.

Dus nadert zij den Godt der oorelogen;
  Die staeckt den storm, als hy dat aensicht ziet.
  Hij ziet zich blint, en kent die Godtheit niet,
En zuygt terwijl de voncken uyt Heur oogen.

Een luchtje speelt, en zwaeit de blonke locken
  Om hals en neck. De minnelijcke mont,
  De roode roos, op 't sneeuw der wangen wont
Het hart des Godts, dat walght van al zijn wrocken.

't Geweer ontzijght van zelf zijn ruwe handen.
  Zy stijght hier op om laegh, en vleugelt vlugh
  En bint hem bey zijn armen op den rugh
Met geen metael, maer zachte Oranje banden.

Zoo drijft Ze Mars groothartigh voor haer wielen,
  En voert hem in triomf heel Neêrlant door.
  Haar volgen op dat zegenrijcke spoor
Een dicke drang en wolck van danckbre zielen,

Die zingen: 'Lang regeer' de VREGODINNE,
  Zoo lang verwacht: zy maeckte Mars gedwee,
  En stack zijn zwaert, dat bloedigh zwaert, in schee.
Dat Nijdt noch Tijdt Haer' scepter overwinne!†)

TESSELSCHADE, MARIA, BLOEMAERT klappen in de handen. Buiten de kamer nog ander handgeklap.

*) Het hoofdhaar; onze pruik heette 'loose perruyck'.

†) *De getemde Mars*. Zie 'Olijf-krans' boveng[d], bl. 134-136.

Zevende tooneel.

VONDEL, TESSELSCHADE, MARIA, BLOEMAERT, KASPER VINCKEL, WILLEM STAM, DIRCK CLAESZ VERWER, GERRIT BRANDT, MARTEN KRETSER, JAN VOS, zijnde de schouwburghoofden in 1647-48.

DE SCHOUWBURGHOOFDEN:
Leve Vader Vondel!

JAN VOS:
Dat is het ware! Nu krijgen wij ook een tooneelstuk op de vrede.

'T SCHERM VALT.

IV.

Vondel schrijft onder zijn *Getemde Mars*, waarvan de meêgedeelde schoone *quatrains* het slot uitmaken: '*gedicht in den jare* 1647, *in Oegstmaent, op hope van den algemeenen Vrede*.' Tesselschades verhuizing naar Amsterdam heeft nog wat uitstels geleden. Zij had het ongeluk haar dochtertjen, haar eenig overgebleven kind, den 31^{n} Aug. 1647 in Alkmaar te verliezen. Maar in het voorjaar van 't volgende jaar woonde zij te Amsterdam. Dit blijkt uit de vaerzen van Jan Vos, die in zijn dichtstuk *Vreede tusschen Philippus de Vierde.... en de Staaten* (geschreven tusschen 30 Jan. en 15 Mei) zegt:

'De schrandre T e s s e l s c h a , die Salems starke schansen
Met Godefroy, om d' eer van heilge lauwerkransen,
Langs Tassoos spoor bestormt, verlaat Jerusalem
En zingt a a n d ' A a m s t e l s t r o o m .'

Nog nader getuigt hij, dat zij, in 't laatst van haar leven, (Juni, 1649) te Amsterdam gewoond heeft, met de woorden:

O Doodt! zoo sprak Natuur, ...
A a n d ' A m s t e l woont een vrouw .....
Die beelden schept daar zy onsterflykheidt in stort.

..... 't I s T e s s e l , zegt Natuur*).

Over het aandeel, dat Vondel aan de vertaling der *Gerusalemme* gehad heeft zie men *Dietsche Warande*, X, bl. 364-371. Dat dit aandeel trouwens niet onbelangrijk moet geweest zijn en waarschijnlijk iets meer dan eene bloote 'betutteling', blijkt

*) Jan Vos, *Alle de Gedd.* Amst. 1726, II, bl. 339.

uit het zeggen van Oudaan, die op Vondels ouden dag veel met hem verkeerde:

> ‘Indien men 't oog wil slaan op zyn vertaalde Werken,
> In rym, of rymeloos....
> Breng Flakkus, voer Virgyl, neem Naso tot bewys,
> En TASSO, die men wacht dat eens ten grave uit rys’[*)].

Dit laatste zeggen bevestigt, dat Vondels Tasso niet, zoo als zijn Virgilius, Horatius en Ovidius, bij zijn leven in 't licht verscheen; maar *en portefeuille* bleef: en nu zal wel niemant gelooven, dat Vondel en Tesselschade, elk op eigen hand, een vertaling der *Gerusalemme* gemaakt hebben. Brandt had dit, wat Vondel betreft, niet in zijne levensbeschrijving verzwegen; en evenmin Antonides, die Vondel in den Hemel dank laat zeggen door de drie Latijnen en door Homerus, Euripides en Sofokles. 't Is echter te denken, dat Oudaan, die een lijklofdicht op Vondel maakte, dezes aandeel in de vertaling een weinig zal overschat hebben.

De regels, die Vondel ten gerieve van Dr Fonteyn (factor der Kamer *In liefd' bloeiende*) uit Tasso vertaalt ten jare 1620, zijn onaf hanklijk van Tesselschades arbeid, en kunnen even min ons aan een zelfstandige bearbeiding van het geheele heldendicht door Vondel doen gelooven: want zij zijn ontleend aan den XI^{n} zang: en het is volstrekt onmogelijk, dat Vondel op zijn 33' jaar reeds ruim tien zangen (of 8000 vaerzen) van de *Gerusalemme* vertaald zoû hebben, zonder dat een zijner tijdgenoten (behalve Oudaan na Vondels dood) er gewag van zoû hebben gemaakt.

En wat nu Vondels gebruik der italiaansche dichtwerken voor zijn *Leeuwendalers* betreft, Brandt zegt, in Vondels *Leven* (bl. 56), dat dit ‘*Lantspel* op den trant van Guaryns Herderspel’ gedicht was, - maar de Heer A.S. Kok is, geloof ik, de eerste geweest, die op het verband tusschen de *Leeuwendalers* en Tassoos *Aminta* nadrukkelijk de aandacht gevestigd heeft[†)]. Mijn vriend Dr Jan ten Brink heeft een opmerkelijke studie gewijd aan de bizonderheid, dat Vondel een en ander voor de *Leeuwendalers* aan de *Aminta* en den *Pastor fido* ontleend heeft[§)]; maar hij wijst niet uitvoerig aan wat. Inderdaad zoû dit op zeer weinig zijn neêrgekomen. Tusschen den 1^{n} en 2^{n} druk van Prof. Jonckbloets *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* ligt de ontdekking dat de Leeuwendalers een navolging zouden

*) *Lykged.* achter 't *Leven*, Q 3; Van Lennep, XII, bl. 95, 96.
†) *Vondel, in eenige van zijn vrouwenkarakters*, Amst. 1864.
§) *Gids*, 1864, VIII, bl. 103.

zijn van ‘Rodenburghs *Trouwe Batavier*.’ Zien wij, met een blik, wat er is van die navolging: allereerst van Rodenburgh.

Daar bestaat een dramatiesch werk getiteld: ‘Anna Rodenburghs *Trouwe Batavier, Treur-bly-eynde-spel*’*): cirka 4500 vaerzen.

De Voorreden is onderschreven, *Chi sara sara*, de spreuk van den ‘Ridder Theodorus Rodenburgh’. De ‘Eerbaere, Deughd-rijcke. en Kunst-lievende Anna’, aan wie de ‘Rijmert’ het boek opdraagt en, blijkends den titel, op het innigste toeëigent, zal Anna Notelmans zijn, de echtgenoot van onzen poëet. Werkelijk heeft Rodenburgh, in zijn ‘naboots’, ‘opgepronckt met uitheemsche gekabaste cierselen’, den *Pastor fido*, uit de verte en met hoogst nuchtere tusschenvlechting van Hollandsche toespelingen (als op 't beleg van Leiden, enz.) gevolgd; maar Vondel heeft aan dezen strompelaar, zoo ver ik zie, alleen het gebruik der namen *Heereman* en *Vrederijck* te danken: bij Vondel vol strekking en beteekenis; bij Rodenburgh alleen zich aanbevelend door hun hollandschen klank†).

Het is onbegrijpelijk, dat een zoo labyrinthiesch gedicht als Guarinies epizodensnoer, waarbij ieder oogenblik de belangstelling verzocht wordt zich te verplaatsen, en waarvan alleen de wulpsche schilderingen in 't oorspronkelijke den opgang verklaarbaar maken, in 1617 en op nieuw in de helft der Eeuw de erentfeste Hollanders zoo voor zich heeft weten te winnen, dat het gedrukt kon worden, al beroept Rodenburgh zich ook op de ‘bezondere beleefde Amstelsche lees-gierighe Dianinnekens,’ die hem geen rust lieten, voor dat hij zijn *Trouwen Batavier* in 't licht liet komen. In 1671 verscheen er bij Jacob Lescailje een *Harders- en Harderinnenspel*, door een (mij) onbekende ‘uyt d' Italiaansche *Pastor fido* getrocken [en ook inderdaad] vertoont op d' Amsterdamsche Schouwburg’. In 2800 verzen loopt de zeer vereenvoudigde zaak hier af. Maar in 1678 en -95 (misschien ook al vroeger) verscheen (nog eens) eene volledige vertaling van David de Potter, Lodewijksz., door Cornelis Hoofman, nog in 1711, een ‘treffelyk werk’ genoemd in de Voorrede zijner vertaling van ‘D'Amintas van Tasso’, bl.) (5.

*) Gedrukt, 1617, te Amsterdam voor ‘Dirck Pietersz Vos-cuyl, Boeckvercooper op den hoeck vande Doel-straet, inden witten Enghel’.

†) Ziet hier, onder welke namen de hoofdpersonaadjes van Guarini, nog weêr met nieuwe lotsverwikkelingen, bij Rodenburgh voorkomen:
Silvio - Woud-heer, Linco - Roemert, Mirtillo - Cypria en, Ergasto - Reynhert, Dorinda - Theodora, Corisca - Margriet, Amarilli - Orania, Satyr - Warnaer, Montano - Heereman, Carino - Vrede-rijck, enz.

Vondel heeft er, wat de hoofdzaak betreft*), niets anders aan ontleend dan wat in het dramatiesch historiekjen door mij van de ontwerping der *Leeuwendalers* gezegd wordt. Men behoeft juist niet voor de keus van 't *genre*, door Vondel voor zijn tooneelstuk vastgesteld, alleen een negatieve oorzaak te zoeken; als zoû de vrees om links of rechts iemant te hinderen of zijne overtuiging te moeten verbloemen, hem afgehouden hebben van het betreden eens staatkundigen bodems. Terecht getuigt Jan Vos, in de boven aangehaalde vaerzen, dat Tesselschade de zijde van den zegevierenden Godfried verlaten moest, wilde zij aan de Amstel den vrede komen bezingen, - hoe zeer ook Vondel in hun Italiaansch verdiept was, getuigt mede zijn *Lant-spel*. Dat hij in voorreden noch opdracht gewag maakt van de Italiaansche Muze, aan wier zijde hij daarbij neêrzat, is zeker zeer opmerkelijk, en komt in 't geheel met zijne wijs van doen, zijn rekening-geven van zijn bronnen, zijne ook letterkundige oprechtheid niet over-een: maar het past volkomen bij den geheimzinnigen sluyer, waarmeê zijn verkeer met Eusebia-Tesselschade, tot groot gemis voor onze biografische wetenschap, bedekt was.

De *Aminta* heeft ontegenzeglijk als kunstgeheel veel op den *Pastor fido* vooruit. Die *favola boschereccia* is veel eenvoudiger van beloop dan deze personenrijke tragi-*commedia pastorale*, die er naar gemaakt is, al is bij Guarini de gevoelloze een jongeling, in plaats van een meisjen. - Jan Baptista Wellekens, onze Amsterdammer, die er in 1715 een verdienstelijke schoon (natuurlijk) wat stijf bearbeide vertaling van uitgaf, zegt er van†), dat, buiten de groote geleertheid, geest en bevalligheden, die er over al in uitblinken, er ook op eene behaagelyke wyze in afgebeelt is, het Hof, de Hertog van Ferrara, de Princessen, zijne Zusters, met eenige hovelingen en goede vrienden van Tasso... onze Dichter heeft ook zyn eigen afbeeldsel onder den naam van Tirsis hier in gevoegt, en neemt de gelegenheid toespelingen te maken op zijne liefde voor eene der zusters van den Hertog§). Het voornaamste

*) In de onderdeelen schijnt hij er ook wel enkele elementen uit overgenomen te hebben: maar de over-een-komst is bloot uiterlijk: Alzoo zijn beeld van het ‘zwijn’ des oorloogs ‘l'orribil fera’, ‘quel terribil cinghiale’ (Atto I, Sc. I); zijn ‘Blinde Wouter’, naar ‘Tirenio (col piè cadente) e cieco’.

†) Bl. 52.

§) Verg. *Aminta*, Parigi, IX - 1800. Atto II, Sc. II. (p. 82-87).

wat Vondel uit den *Aminta* heeft overgenomen is de liefde van Tassoos held voor *Silvia*, die aanvankelijk door het meisjen niet beandwoord wordt. Bij Vondel als bij Tasso komt later de minnaar in de gelegenheid zijn geliefde te bevrijden uit de handen van een schender, - een 'satir' bij Tasso, - thema door Buonarelli in de *Fillide di Sciro* op zijne wijze gevariëerd. Vondels beschrijving draagt de kenmerken van zijn nederlandschen zin voor natuurwaarheid en kiesch ontzag. Het meest dramatische in Tassoos gedicht is de bizonderheid, dat *Aminta*, die zich nog versmaad ziet na dat hij *Silvia* ontzet heeft, en bovendien verneemt, dat zij door wolven verscheurd is (Atto III, Sc. II), gezegd wordt zich uit wanhoop van een rots in de zee te hebben gestort (Atto IV, Sc. II). Vondel neemt dit gerucht niet over, maar laat wel den Rey Hageroos aldus bedreigen:

'Ick zie hem van een duin noch plompen steil in zee.'

Bij Tasso bereidt zich Silvia, uit wederkeerige wanhoop over Amintaas dood, zich van 't leven te berooven (Atto IV, Sc. II). Maar bij 't zoeken van zijn lijk, dat haren zelfmoord vooraf moet gaan, vindt zij hem levend, maar bezwijmd te-rug; met haar tranen brengt zij hem geheel bij,

'E quinse viso a viso e bocca a bocca'[*],

dat Wellekens vertaalt:

'En voegde toen terstont
Haar aangezicht bij 't zijne en minlijk mond aan mond'[†].

Het spreekt van zelf, dat deze passable en andere meer verfijnd-zinnelijke tooneelen uit den *Aminta*, als het pseudo-kussen, dat Silvia weleer den minnaar deed, om dat hij voorgaf van een bij te zijn gestoken, bij Vondel ontbreken.

De *Aminta* van Tasso is in bijna alle talen van Europa overgezet - beurtelings in vaerzen en in proza. Dit landspel behoort tot de meest geprezen dramatische werken. Nochtans is er zeer weinig handeling in; de voornaamste gevallen worden ook hier slechts verhaald: maar men heeft hier met een buitenlander, met een Italiaan te doen, die in onze tijd zich herstelt van den smaad, waarmeê Boileau zijn 'clinquant,' gelijk hij 't noemt, behandeld heeft. Vondel, in tegendeel, is een Nederlander: reden genoeg voor vele Nederlandsche kritici om in hem te wraken wat men bij anderen niet veroordeelt.

*) Atto V, Sc. unica.
†) Bl. 117.

In alle opzichten ondertusschen staan de *Leeuwendalers* ver boven den *Aminta*. Van de taal spreek ik natuurlijk niet: want voor de eigenschappen van het Toskaansch en het Hollandsch hebben wij Vondel noch Tasso dank te zeggen. Maar Vondel heeft heel iets anders en vrij wat beters geleverd dan eene aan-een-schakeling van liefdepraatjens. Hij heeft met een alvermogend meesterschap zijne gegevens tot een geheel verwerkt:

De twee landsdeelen, de Zuid- en Noordzij, wien, gelijk hij 't voorstelt, de broodkruimels staken, en die de ongenade van *Pan* hadden beloopen;

De noodzakelijkheid van het offer, om de Godheid te verzoenen;

De flaauwe hoop, dat wanneer, volgends de Godspraak, er eens naar het h a r t van *Pan* gemikt zoû worden, hij dan genade en vergeving zoû verleenen;

De spanning omtrent de geheimzinnige afkomst van *Hageroos;*

Het fiere onafhankelijke charakter van deze jageres;

De verliefdheid van *Adelaert*, die door haar te ontzetten van den aanrander zich een held betoont en later moedig ter dood wil gaan, ook na dat hij weet, dat *Hageroos* hem bemint;

De ontknoping, door *Hageroos* aangebracht, die wanneer het offerlot op *Adelaert* is gevallen, zich aan zijn borst werpt en voor hem of met hem doorschoten wil worden.

In de charakters bij Tasso is zeer weinig schakeering. Ofschoon Vondel met geen schreeuwende tonen het eene op het andere heeft doen afsteken, is toch elke gestalte niet alleen naauw-keurig geteekend, maar blijft den tint van zijn aanleg getrouw.

Adelaert, de jonge jager uit het Zuiden, lijdt aan een hartstocht, die kwalijk bejegend wordt door het praktiesch gezond verstand van *Hageroos*, de bloeyende maagd uit het Noorden:

> ‘Een vrijster achteraen te loopen door het stof
> ..... verdient geen krans van lof...
> My deert uw tijtverlies...’
>
> ‘Och, of ghy waerheit spraekt,’ zegt *Adelaert*,
> en deernis kreegt met my;

‘Mocht ik maar

> “...achter op uw spoor, langs heggen, boomen, vlieten,
> Door duin en dal uw troost en schaduwe genieten!”

Hageroos kan de gedachte niet dulden, dat ooit bij *Adelaert* de bedenking op zoû komen: “ik heb een vondeling getrouwd”.

“Gelijckheit paert zich best en vreedzaem by malkandere.”

“Gelijckheit niet van goet en staet,” zegt *Adelaert*,
“maer van gemoedt.”

Mijn lieve Hageroos, mijn dauw, mijn lentevuur,
Woudt ghy u spiegelen aen d' edele natuur,
Gelijck ghe met de zon u spiegelt in de beecken,
Ick zag een zon van troost voor my de nevels breecken,
Die nu uw aengezicht beroeren, vlaegh op vlaegh.’

‘Het zy ghy 's avonts kermt of opzingt met den morgen,’

andwoordt het hollandsche meisjen,

‘Ghy houdt al éenen toon, en gaet den zelven gangk.’

Als, later, *Adelaert* haar gered heeft uit de handen van den schender, zegt ze toch altijd nog:

‘'t Verdrietme, dat hy my dus naloopt, vroegh en spa,’

zoo dat de leeuwendaalsche buurmakker (de Rey) niet kan nalaten te zeggen:

‘Hoe qualijck quam het u van dezen dagh te stae!’

‘Het quam te stade of niet,’ repliceert net meisje,
‘ick acht me des onwaerdigh,’

niet-te-min ‘zag ze toch, schoon

....dootsch en wit om 't hooft gelijck een laken,’

pas aan 't gevaar ontsnapt belangstellend naar hem om, en ging, de ‘deeghlijckheit’ waardig, die de Rey in haar huldigt, den Alvader voor hem bidden.

Hoe geestig is de nijd geschilderd, die in *Adelaerts* hart verwekt wordt door de liefkozingen, waarvan niet hij maar de hazewind, bij het te-rug-zien, het voorwerp is. Heur hardheid wil dan ook zelfs geen gedachtenis van hem aannemen: zij is en blijft de kuische, maar wilde, onafhankelijke, jageres; zij

‘luistert naer geen min.’

Om dat te veranderen moet er meer gebeuren. Het lot valt op *Adelaert*, om als zoenoffer te strekken en getroffen te worden door den pijl van den *Wildeman*. Dan komt *Hageroos*' waar-

deering van *Adelaert* geheel boven, en zij mort tegen de goden, die de ‘deught’ zoo ‘averechts’ ‘loonen’.

De Heemraad uit het Zuiden geeft haar een middel aan de hand om, voor dit jaar, de betaling der offerboete te verschuiven: *Hageroos* moet het voorbeeld van Judith volgen, althands tot dat de *Wildeman* zijn uur verslaapt; maar dit waagt de eerbare jonkvrouw niet:

> ‘Ick kocht dien jongen helt zijn leven met mijn doot,’

maar ik wil mijn eer niet in gevaar stellen.

Eindelijk is het uur geslagen, dat het hart der fiere schoone zich voor de tederste deernis, voor de liefde, voor alle zachte gevoelens openzet. De *Wildeman* zal *Adelaert* doorschieten, waar hij hem onder den linde staande zijn borst aanbiedt; maar plotslijk vliegt Hageroos nader en werpt zich aan Adelaerts hart:

> ‘Mijn lief, mijn Adelaert! omhels my eens voor 't lest!’

Zij wil voor of met hem sterven.

Tegenover dit vrije en fiere charakter komt *Adelaerts* romantische tederheid lieflijk uit; te meer, om dat hij bewezen heeft (als ik reeds aangaf), dat het hem niet aan dapperheid ontbreekt. Wat hij van die nablijven vraagt, omtrent zijn begraving, is *Floris*, uit de *Floris en Blancefloer*, waard.

Al de andere charakters in dit stuk treden op een tweede plan; maar toch, hoe kennelijk zijn ze ook dáar uit elkander gehouden.

Van de beide Heemraden *Heereman* en *Volckaert* onderscheidt die uit het Zuiden zich door zekere schilderachtige mystiek (IIe B. I^{e} T.) en door zekere vindingrijkheid, die aan listigheid grenst (IVe B. Ve T.), waarbij aan de schoonheid een groote kracht wordt toegeschreven. De Heemraad uit het Noorden in tegendeel is de man van 't gezonde verstand, de goedrondheid, de goedhartigheid

> ‘men zal dien haen vergoeden’ (IIe B. VIIe T.);

een vijand van windbrekerij en een die naauwlijks gelooven kan, dat iemant trachten zoû ten koste van anderen ‘wel te varen’: hij berispt zijn landsman *Warner* deswege.

Hoe aardig is de tweërlei natuur ook niet in en om *Warner* (Noorden) en *Govert* (Zuiden) geschilderd! *Warner* scheldt

Govert een pocher en wordt slechts door de liefde voor zijn verminkten haan er toe gebracht op nieuw onrust te stoken.

Ook de Heerschappen *Lantskroon* en *Vrerick* verloochenen hun standpunt niet. Zij komen pas laat op (IIe B. IVe T.). Het idyllische gedeelte van het stuk komt éerst tot ontwikkeling; slechts wanneer het tragische intreedt maakt men met deze pernaadjes kennis. *Lantskroon* is zoo deftig, dat hij best wat Spaansch bloed in de aderen kon hebben.

Als *Vrerick* praktiesch evengeliesch zingt:

> 'Eerst onderling verzoent en daerna met de Godtheit,'

andwoordt *Lantskroon* filozofiesch:

> 'Gy spreeckt zeer wel: de mensch verzoen' zich eerst met mensch.'

Vrerick betreurt:

> 'De baetzucht treckt genot uit 's anders qualijckvaert.'

Lantskroon denkt minder aan stoffelijk gewin dan aan eerzucht:

> 'Men banne d' eige liefde!'

Lantskroon, als had hij een voorgevoel, dat het lot op zijn pleegkind vallen zal, zoekt, van den aanvang af, diplomatiesch naar een middel om het vonnis van *Pan* krachteloos te maken.

Vrerick buigt zich voor de noodzakelijkheid en is stipt aan de wet gehecht. In al de droefheid van *Lantskroon* blijft een zekere etikette heerschen, men zoû zeggen: een herinnering van het hof van Albertus en Isabel.

Oude *Kommerijn* en *Blinde Wouter* zijn, uit den aard der zaak, sterk gecharakterizeerde figuren. Daar is minder aan te ontwerpen. De alexandrijnsche Rey is waarlijk een stem uit het volk; de persoonlijkheid gaat daar meer op in het algemeen.

Ja, zelfs door de onthouding van verband of kontrast, niet bloot door de aanwending, schittert Vondel in dit stuk. Het had voor de hand gelegen - als men eenmaal bij de nymfenen saterwereld ter markt gaat, - den 'schender' en den *Wildeman* tot éene faunische figuur samen te smelten: maar zeer te-recht heeft Vondel het stuk meer naturalistiesch willen houden dan het voor den italiaanschen landaard noodig had gebleken. De 'schender' is een gewoon mensch, die vader en moeder heeft, en nog eindigt met ons medelijden op te wekken; de *Wildeman* is, in de aktie, geheel een dienaar der hoogere orde,

al worden hem menschelijke neigingen toegeschreven. Van de legendarisch schildering, die het stuk van hem behelst, is, met veel oordeel, een blindeman tot auteur gemaakt. Dit beveiligt zijn optreden en daarmeê de ontknoping tegen belachlijkheid. Hij voert den wil uit van *Pan*, met *Adelaert* te komen dooden. Verwikkeling met een toeleg van hem op *Hageroos* zoû de ontknoping belemmerd en aan de grootschheid der oplossing geschaad hebben.

En let nu eens op de harmonische verdeeling der hoofdmomenten over de vijf bedrijven:

1e Bedrijf: expozitie der algemeenheid, door *Kommerijn* en *Wouter*; schildering van het bizondere door 't optreden van *Adelaert* en *Hageroos*.

2e Bedrijf: de voornaamste Leeuwendalers teekenen den toestand, die dramatiesch-luimig gesymbolizeerd wordt door den twist van *Warner* en *Govert*. In dit bedrijf komen te-recht *Adelaert* en *Hageroos* niet voor.

3e Bedrijf: *Hageroos'* aanranding. *Adelaerts* boezemstrijd. Ook het lot is getrokken. Adelaert verneemt, dat hij één der twee aangewezenen is, uit welke het offer gekozen moet worden.

4e Bedrijf: De Priesterin *Velleede* treedt op en orakelt, te midden van allen - buiten *Hageroos*:

> ‘Het lot eischt *Adelaert*: men offre hém aan Pan!’

Fijn is 't gevoeld, dat *Hageroos Adelaert* in dit Bedrijf niet meer ontmoet. Heereman geeft haar, in haar angst, den Judithsraad; zij wijst dit af. Verslagenheid, radeloosheid bij de Leeuwendalers.

5e Bedrijf: De spanning klimt ten top. Het vonnis zal zijn beslag krijgen.... Door de daad van Hageroos wordt haar oudvader *Pan* ontwapend.

Kan een stuk beter in elkaâr zijn gezet?

Hoe jammer, dat Vondel maar éene komedie gemaakt heeft!

Het Lantspel is opgedragen aan Michiel Leblon. Van Lennep kent dezen alleen als diplomatiek persoon. De Michiel Leblon van Chr. Kramm, wiens fijne graveerwerk, vooral van kleinen omvang, men kent, en werkelijk een ‘goudsmid’ in hem vermoeden doet, wordt niet als identiek met den Agent beschouwd. Toch blijkt uit eene aanteekening van den tijdgenoot C. Jz. Visscher, dat het de zelfde persoon is. Ik ben deze aanwijzing aan mijn vriend A.D. de Vries, Az.

verschuldigd[*]. Het schijnt ook inderdaad, dat 's Heeren Leblons agentuur zich voor een goed gedeelte op het kunstgebied bewoog. Men zie wat Vondel over Leblons keus van schilderijen in zijne opdracht zegt. De Vorsten hadden meermalen van die Agenten: bijv. Andrea del Sarto voor François I^{r}; de Italiaan betoonde zich echter geen trouwe rentmeester.

Vondel noemt zijn stuk ook bij voorkeur een ‘tooneelschildering’ - men mag daar de bevestiging van het vermoeden in vinden, dat Leblon met schilderijen wat uit te staan had. Was hij geakkrediteerd door Christina bij Karel den I^{e} - wie weet, welke belangrijke transakties op het gebied der kunstverzameling voor die beide zoo kunstlievende Monarchen door Leblon zijn tot stand gebracht.

En hiermede scheide ik van de *Leeuwendalers* en voor 't oogenblik van Vondel als dramatiesch dichter. Al had hij niet anders dan dit Lantspel gemaakt, dan zoû hij in dezen tak der tooneelkunst toch nog zeer ver boven Tasso-zelf uitsteken. Men zal zich dus twee maal te bedenken hebben vóor men Vondel den titel van dramatiesch dichter van meer dan gewone gaven ontzegt.

18 Jan. -79.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

*) ‘Verscheidene gravuren van Michiel le Blon berusten in 's Rijks prentenkabinet.
Verder berust aldaar een serie prenten, door een ongenoemde gegraveerd *naar* le Blon. Op den titel van deze serie leest men:
Verscheyden Wapen-schilden verciert met Helm en Lof seer dienstich voor schilders Plaetsnijders, Silversmeden, Beelt ende Steenhouwers Geïnventeert by den H. Agent van Sweden Michiel le Blon. C.J. Visfcher Excudebat.’

De profundis.

(A Legacy, being the Life and Remains of John Martin, Schoolmaster and Poet. Written and edited by the author of John Halifax, Gentleman.)

Indien een schrijver de muziek te hulp kon roepen, om als onmerkbaar zijne lezers in de stemming te geleiden, waarin hij hen zou wenschen, dan zou een conteralt thans zacht 't weemoedig lied van Händel door ons hart doen trillen en zou men luisteren naar het:

> ‘Lass mich mit Tränen
> Mein Loos beklagen’.
> Ketten zu tragen,
> Welch hartes Geschick!

Gelijk een ouverture zou dit lied de stemming aanduiden, het motief doen hooren en den weg bereiden. Want van het smartelijk leven van een jongen held, wilde ik iets verhalen, van het kortstondig bestaan van een onterfde der maatschappij, die van het leven weinig anders kende als de doffe eentonigheid van eindeloos, uitputtend werk, enkel afgewisseld door bittere beproeving, vernedering en ziekte.

John Martin, de jonggestorven schoolmeester en dichter, wiens leven verhaald en wiens enkele geschriften uitgegeven werden door de schrijfster van *John Halifax*, heeft zoo goed als geen levensvreugde gekend; hij is van de jeugd af aan beproefd en gelouterd geworden door smart alleen. Hij leefde zonder metgezel, arm en verlaten, zwak en ziekelijk, gedrukt onder een taak die hem te zwaar was, gemarteld door de schande en verdorvenheid van enkelen, die hem na bestonden; hij was zich groote gaven bewust, doch had zonder leiding, bijna zonder boeken, zichzelf op te voeden; hij besteedde zijn gaven van hart en verbeelding aan het dichten van verzen, die voor de toekomst beloofden, maar nog zwak en aarzelend waren, en toen hij ten laatste, door ervaring geleerd, zijn ware kracht

ontdekte, toen was het te laat en stierf hij, om in een nameloos graf te worden bijgezet.

Uit de diepten van ellende en verlatenheid kinkt dus de stem van den jongen man tot ons; en toch is de indruk, dien zijn leven op ons maakt, zoo hoopvol en bemoedigend.

Mevrouw Craik heeft in het werkelijke leven in hem een held gevonden, het kind van hare phantasie gelijk in adel van natuur, in adspiratie naar het hooge. John Martin was een *gentleman* in de edelste beteekenis van het woord, schoon hij een kind van paupers was en opgroeide in een hel op aarde, in het *Inferno* van Oost-Londen over den Theems, te midden van dierlijke verlaging, zonde en misdaad. Doch zijn leven is nog treffender dan dat van John Halifax; hij is bezweken eer hij het doel bereikte; hij heeft werkelijk geleefd en geleden; uit zijn dagboek leert men hem kennen zoo als hij was: de man die leed en duldde, spreekt uit die bladen tot ons, en uit zijn teeder dichterhart welde dat moedig en heerlijk geloof, dat zijn leven zulk een hoopvollen indruk doet achterlaten.

Het doet daarom goed met John Martin bekend te worden in dagen als deze, nu 't Hollandsch hart geroerd is door een zwaar verlies, nu aan het volk een leider is ontnomen, een ridder zonder vrees en blaam, wiens kleuren men lief had, wiens edele leuze ons hart gaf, in wien men geloofde omdat men hem achtte en zelf steeds 't voorbeeld geven zag.

Het was een somber, bijna hopeloos gevoel dat zich van velen meester maakte toen het bericht kwam van de verduistering van een onzer enkele lichten, van het zwijgen van een der eenige stemmen, die het volk in een moeielijken tijd den weg wezen tot ontwikkeling en verheffing.

Het is niet om de stemming somberder te maken, die zich als een lijkwade over de geheele natie heeft uitgespreid, dat we op John Martin's nalatenschap aandacht vestigen, maar om het licht te toonen dat in de duisternisse blinkt en uit het leven van een diepbeproefden man van talent ons bemoedigend toeschijnt. Zijn woorden en daden toonen frisch en bezielend het instinct en besef, eigen aan de jeugd van de wereld en van het leven, dat het graf niet van alles het einde is en dat geen blind noodlot de menschen aan zichzelf overlaat.

De geschiedenis van John Martin is, gelijk mevrouw Craik zegt, de geschiedenis van een moedige ziel, die tegen eindeloozen tegenspoed te kampen had; van een reine ziel, die onbewust van

kwaad bleef te midden van de omgeving van zulk afschuwelijk zedenbederf, dat ik er niet van spreken mag: van een godsdienstige ziel, die, evenals de oude martelaren, haar geloof in God onbeneveld hield, tot het wreede einde toe. En die ziel was van de geboorte af gevangen in een zwak en ziek lichaam, en was dus onderhevig aan de pijnlijke en noodlottige invloeden, welke zulk een lichaam noodzakelijk moet uitoefenen op den geest, voor welken het minder een kleed dan een lijkwade is.

'Zijn leven was een voortdurende worsteling opwaarts naar het licht, dat nimmer kwam; een onvoldane honger naar de kruimelen van geluk, welke van zoo menige overvloedige tafel vallen, doch steeds buiten zijn bereik bleven. Hij had groote gaven, liefde, moed, een krachtigen wil en volharding, doch in zijn geduldige worsteling tegen het noodlot werd hij overwonnen eer hij zijn kracht had ontdekt.'

Een grooter geestelijk wonder is er al niet dan dat uit de diepten van armoede en verlaging zulke daden en woorden omhoog kunnen bloesemen, als die waardoor John Martin onvergetelijk zal blijven.

Uit de diepten der ellende, uit het slijk der aarde groeide hij naar boven als een waterlelie, die, betooverd door de lentezon uit de geheimzinnige diepten van de benedenwereld opstijgt, en een geheele vijvervlakte laat tintelen van het zachtste groen en wit en goud.

Uit de dagen mijner jeugd herinner ik mij den diepen indruk, welken dat jaarlijksche wonder der verrijzenis van de ivoorwitte kelken met het gouden hart op mij maakte. Het groen worden en bloesemen van struiken en boomen scheen mij zulk een wonder niet toe, als dat uit den diepen modder van den vijver, uit het kille stilstaande water, dat nu staal grijs en blinkend, dan bruin en dof als brons onder de hooge boomen zich uitstrekte, plotseling krachtig en stralend de sappige lichtgroene stengels opschoten, en dat breede bladeren, ondoordringbaar voor vocht en het water van zich afschuddend, op de stroomen kwamen drijven; dat de melkwitte knoppen het groene omhulsel deden bersten, en ten laatste de bloem haar glanzende melkwitte kelk wijder en wijder opende, opziende naar den blauwen hemel en geurende in het zonlicht om hetwelk te zoeken het de diepten ontsteeg.

Een indruk, aan die onvergetelijke verwondering der kinderjaren na verwant, werd op mij gemaakt door het leven van den

jongen held, die ongeholpen, onverzorgd, door geen kilheid geen onreinheid besmet, het onedele en afzichtelijke ontsteeg, dorstende naar schoonheid en goedheid en het van God afkomstige instinct volgend, dat hem optrok naar het licht, naar het heilige blauw van poëzie en godsdienst.

En gelijk de bladeren van de wonderbloem onzer vaderlandsche stroomen zich glanzend droog uit het water verheffen, daar ze de droppelen laten afrollen over hun gladde, waterschuwe oppervlakte, zoo beurde ook de jonge dichter rein en onbesmet het zondeschuwe hart, de zonnige verbeelding omhoog uit de diepten van het *Inferno* in het Oosteinde van Londen, waar hij bijna 't geheele leven sleet, en waar hij het zachtste wit en groen en goud ons toe doet stralen van boven het sombere zwartgrauwe water der poelen en plassen.

John Martin was twintig jaar oud toen de aandacht van mevrouw Craik gevestigd werd op hem en zijn gedichten. Hij was door een der predikanten van de Britsche staatskerk, die het leven wijden aan de schier verpletterende taak om het evangelie te prediken in het Oosteinde van Londen, ontdekt in het hospitaal van een der werkhuizen en gered uit een diepte van gebrek en ellende, van welke geen bijzonderheden vermeld worden, doch die als onbeschrijfelijk afschuwelijk wordt aangeduid. Dat geen zonde of misdaad van den knaap aan de ellende deel had, blijkt uit de woorden van den vriendelijken geestelijke, die hem verpleegde en getuigde; '*this period of his life is the grandest*.'

Het is voldoende dit te weten, en de soberheid der bijzonderheden maakt het verhaal niet kleurloos, want de verbeelding kan de omtrekken aanvullen. De moeder en een der zusters van John worden in zijn dagboek alleen genoemd bij haar sterven, en uit de enkele woorden blijkt dat toen twee levens eindigden, zoo pijnlijk, dat het beter is ze 'in de schaduw van het zwijgen' te laten; doch zooveel weten we dat de daden van zijn naaste betrekkingen een bange doodsangst voor den armen jongen waren.

Op John Martin's uitdrukkelijke begeerte, geeft mevrouw Craik geen bijzonderheden. Het zij ons genoeg te weten dat hij zich voor de zijnen opofferde, en dat de schrijfster van *John Halifax*, die weet wat mannenmoed is, zegt: 'zoo ik niet door mijn belofte gebonden ware, veel zou de openbaring van het geheim zijn korte leven toonen in een licht, meer dan roerend... het was heroïsch.'

Hoe bitter hij geleden heeft blijkt ook uit hetgeen de reeds genoemde predikant Linklater schrijft aan mevrouw Craik: Het is mij verboden door den jonggestorvene om te zeggen in hoe diepe ellende hij zonk. Mij is dat deel van zijn leven echter het heerlijkste. In den afgrond van duisternis bleef de vonk van poëtisch licht schitteren en bleef zijn geloof in de liefde van God ongeschokt.

'Ik herinner mij wel, hoe op een nacht, toen ik hem verpleegde in mijn huis te Beckenham, de doodsangst van toenemende ziekte hem aangreep, hoe de verschrikkingen van de toekomst zich paarden aan de herinneringen uit het verleden, en hij zich aan mij vastklampte, om hulp schreiende als een drenkeling: O! red mij DAARvan!' Geen woorden kunnen u het ontzettende van dien kreet beschrijven.

En toen vertelde hij mij snikkende, en als waren de woorden droppelen van zijn hartebloed, de geschiedenis van zijn verlatenhuis, want als een moedige ziel, was de knaap, wetende dat men hem tehuis niet vermocht te onderhouden, alleen gaan lijden; hij was vaak gemarteld door een honger zoo fel dat hij de brokken opat door de straathonden overgelaten; hij werd neder-getrokken door de afschuwelijkste ellende tot de laagste diepten, tot alles.... behalve tot misdaad.

'Hieruit redde hem de heer Hastings, commandant der koninklijke marine, die tegenwoordig zelf een geestelijke is der staatskerk, en destijds met toewijding van alle krachten de predikanten van het Oosteinde hielp. Hoe, waar en van wat hij hem redde, ben ik gebonden u niet te zeggen.'

John Martin was vijf jaar lang loopjongen bij den heer Riply, een indigo-handelaar te Londen; hij wist zich in zijn vrijen tijd op te voeden en te onderwijzen, gebruik makende van hetgeen hij op de *St. Peters Missionschool* van den bekenden Afrikaanschen zendeling Bowley geleerd had; tot hij, door ziekte aangetast en weken lang tot werken onbekwaam, zijn betrekking verloor en in die verschrikkelijke ellende stortte, waaruit een Britsch zee-officier, die menschenkennis aan menschlievendheid paarde, hem redde. Toen hij hersteld was, bood de heer Linklater hem een plaats aan als meester op de *St. Agatha's Mission school*, 'een school welke ik toen juist had opgericht,' schrijft de predikant, 'en welke zijn tegenwoordige levenskracht en invloed dankt aan hem, den eersten meester dien we hadden. Het is onmogelijk te beschrijven, welken invloed hij op de leer-

lingen uitoefende; ieder hunner had hem lief, en eerbiedigde hem. Gedurende zijn verblijf bij mij bekwaamde hij zich tot het examen om "*certificated teacher*" te worden. Ten einde dit niet verplichte examen van onderwijzer aan de lagere school te kunnen afleggen, bezocht hij des avonds het *City of London College*, en bij zijn eindexamen behaalde hij den eersten graad in Engelsche geschiedenis en letterkunde.'

Een eerste graad in Engelsche letterkunde!.... Het is alsof die woorden plotseling een zonnigen gezichteinder voor 't oog ons openen! Welk onwaardeerbaar voorrecht is het deel van 't Engelsch sprekend ras, dat ieder van zijn jeugd af aan zulk een verheven letterkunde en edele taal tot zijn beschikking heeft, zoodat de grootste denkers en genieën, dat Shakespear, Milton, Wordsworth, Burns en Scott niet in een vreemde spraak, maar in de woorden eens aan 's moeders knie geleerd, tot elk die lezen kan zich wenden. Wat breede schaar van prozaschrijvers en van dichters reikt dadelijk helpend elk de broederhand, die in zijn borst de zoete onrust voelt van 's werelds lente, die in zijn hart een vonk heeft sluimeren van den heiligen geest, die hooge ideeën liefheeft en begrijpt, behoefte heeft aan harmonie en schoonheid, en er naar zoekt gelijk een dorstige verlangt naar water.

Een onbeheerd stuk drijfhout, doch van edel soort, wordt door de troebele golven van Oost-Londen geworpen op het strand, en ziet.... Milton en Wordsworth schieten dadelijk toe, en heffen 't op, en geven 't vorm en kleur, en buigen het in golvende ronding; ze spannen de snaren en doordringen het hout met hun eigen muziek en van een nieuwe viool, die nog trilt van den vingertoets der meesters, klinkt zangerig en ernstig dra een sonaat van Bach ter eere van den Almachtige.

Het is de taak der kunst, der poëzie, om onze ziel, ons leven tot eene krachtiger bewustzijn op te wekken door middel van het gevoel, en ons aldus het harte in ons zelf te doen ontdekken. Dichters, toonzetters, kunstenaars doen een beroep op onze edelste vermogens en wijzen ons hun treffend schoone gissingen naar het onzichtbaar ideaal. Zij doen met kloppend hart ons naar het volmaakte wenschen en naar het heilige streven; de kunst pijnigt ons liefelijk met verlangen naar 't onbereikbare tehuis van 't ideaal.

Onder den vingertoets der meesters zingt de ziel van den jongeling mede in hun lied; hij is vaak slechts een echo en geen

stem, doch het is hem onmogelijk om dit zelf te ontdekken; de echo klinkt hem zoo tooverzoet in de ooren, en daarom gaat het zoo bezwaarlijk jonge dichterlijke naturen, die ontdekt hebben dat ze een hart bezitten en dat de woorden op de maat van 't hart zich laten schikken in gebonden vorm, te overtuigen dat adspiratie nog geen inspiratie is. Verlangen naar liefde, waardeering van schoonheid zijn nog geen scheppende kracht; een oor voor metrum is nog geen poëzie, en in den regel zijn de verzen van de jongelingsjaren slechts oefening in de taal, een goede voorbereiding tot harmonisch proza, daar niets zoo algemeen is als de verzenmaker en niets zoo zeldzaam als de ware dichter. Gelukkig dus de jonge schrijver, die bijtijds een raadsman vindt, die moedig, wijs en vriendelijk genoeg is om zijne verzen af te keuren en tegen nagebootste poëzie en zoete rijmelarij te waarschuwen. Hierdoor alleen kan men den dichterlijken aanleg snoeien en beletten uit zijn kracht te groeien en te ontaarden, waardoor men frisch en sappig hem behoudt voor het koninklijke proza van rijperen leeftijd, dat zeker niet geringer toewijding en studie eischt, doch dat geleerd kan worden door die hoofd en hart, die oog voor vorm en oor voor metrum hebben, terwijl de poëzie dat wondere ‘ick en weet niet wat’ niet missen kan, dat wel te ontwikkelen, niet te winnen is.

John Martin, 't is bijna onnoodig het te zeggen, maakte, toen hij, zichzelf ontwikkelend, dagelijks nieuwe denkbeelden ontdekte, ook verzen, waarin hij geloofde. Een geest, zoo teeder als de zijne, kon niet een oogenblik onttogen worden aan de rauwe wreede werkelijkheid telkens wanneer hij 't oog sloeg in het gouden droomenland van Engeland's dichters, of zijne ziel moest zingen als de Memnons' zuil, wanneer het daget in het Oosten.

De predikant, die hem gered had, kwam tot mevrouw Craik, om haar te zeggen dat zijn jonge vriend steeds verzen maakte, en hij verzocht haar hem te willen toetsen en eens met hem te spreken. ‘Gij zult hem een knappen besten jongen vinden, maar of hij ooit, gelijk hij wil, dichter worden zal.....’ en de predikant glimlachte. ‘Ik deed hetzelfde’, zegt mevrouw Craik, ‘doch meer droevig dan opgeruimd’, en ik zeide: ‘zend mij den jongen.’ Den volgenden dag kwam hij. Hij zag er uit als ware hij nog pas achttien, schoon hij reeds eenentwintig jaar oud was. Zijn kleederen pasten hem zoo goed, dat men

er niet op lette; hij had een goed hoofd, dat aan Shelley denken deed, en een jeugdige bevalligheid van houding en manieren, die zeer innemend was. Hij was zedig en tevens onafhankelijk; zijn accent en taal waren merkwaardig goed voor iemand uit het volk, die niets van de opleiding had genoten, welke wij onontbeerlijk achten voor onze kinderen, Hij had mij eenige verzen in manuscript gebracht, en zat geduldig te wachten terwijl ik ze las.

Ze muntten in niets uit boven hetgeen honderden jongelingen van zijn leeftijd even goed of beter konden doen, en ik was verplicht hem dit te zeggen. Ik besprak zijn poëzie verder niet, maar raadde hem aan zichzelf zoo goed mogelijk op te voeden, liever gedachten in zich op te nemen dan ze te uiten, en met voortbrengen te wachten tot hij meer kennis en ervaring had. De raad was noch aangenaam noch vleiend, maar hij nam dien op eenvoudige en dankbare wijze aan, schoon zonder veel vertooning van gevoel. Wij bleven langen tijd samen praten, tot na het *luncheon*, en in zijn manieren, ook aan tafel, trof het mij telkens weer wat een *gentleman* van nature hij was.

Ik zeide hem dat hij mij kon komen bezoeken en raadplegen wanneer hij wilde, en dat ik gaarne zijne verzen zou ontvangen, welke ik lezen en beoordeelen zou, doch dat ik hem van harte aanried liever te studeeren dan te dichten.

‘Hij glimlachte, zonder mij tegen te spreken en verliet mij na een hartelijken groet.’

Mevrouw Craik zag hem nooit weder behalve toen hij dood was.

John Martin was naar het Oosteinde teruggegaan; als schoolmeester bleef hij op de armenschool werkzaam en door aanhoudenden arbeid wist hij het hoofd boven water te houden en niet weer in de wreede diepte te zinken, waaruit hij gered was. Eens per jaar ontving mevrouw Craik een brief van hem, ter begeleiding van verzen, welke hij haar ter beoordeeling zond, en telkens vond zij het proza van den brief kernachtig en oorspronkelijk, doch de verzen middelmatig en dus onvoldoende. Want voor middelmatige verzen, is er geen plaats in de letterkunde; er zijn hooge en lage soorten van poëzie, maar een vers moet uitmunten in zijn soort of het is doodgeboren en enkel een nadeel voor ware poëzie, wier vormen ze frischheid ontneemt.

Het vierde of vijfde jaar dat mevrouw Craik den jongen dichter weer hetzelfde ontmoedigende woord moest zenden, liet zij eerst aan een van Engeland's grootste kunstrechters, die

tevens het teederst hart ter wereld heeft, de verzen lezen. Hij deelde in hare meening en vond het proza ook veel treffender dan de poëzie, wat zij in zachte woorden aan John Martin schreef, die naar zijne onveranderlijke gewoonte het oordeel aannam in volkomen stilte.

Ook in zijn dagboek zwijgt hij steeds over die teleurstellingen; alleenlijk laat hij telkens eenige dagen voorbijgaan eer hij opnieuw de pen opneemt, en dan deelt hij slechts mede dat hij de verzen gezonden, doch weder terugontvangen heeft.

Toen ik dat dagboek had gelezen, was het mij als had ik een Rembrandt's portret van den jongen begaafden man gezien, door hem zelven geschilderd. Het *clair-obscur* van Holland's grooten meester deed hem naar voren komen, als trad hij uit de lijst; het machtige zwijgen van den moedigen jongen strijder over zoo vele zaken, zoowel over zijn bitterste beproevingen als zijn teleurstellingen, deed zijn woorden beter begrijpen; zijn zwijgen was de schaduw, en zijn woord was het licht en de kleur.

Wat toch was intusschen zijn leven? Zij, die met alle bronnen van geluk in hun bereik, in het bezit van dierbare betrekkingen, van vrienden, gezondheid, dagelijksch brood en hoop, nooit recht tevreden zijn en met medelijden voor zichzelven het

> ‘Lass mich mit Thränen
> Mein Loos beklagen’

aanheffen, kunnen niet beter doen dan Martin's dagboek op te nemen, ten einde dus hun eigen lot meer te waardeeren. Om te beseffen hoe verscheurend hem dat vonnis telkens toeklonk, moet men zich voor oogen stellen, dat hij alleen stond, zonder vrienden, zonder meerderen in een sombere weerzinwekkende omgeving hard moest arbeiden aan het meest uitputtend werk, dat hij zichzelf moest opvoeden, en zich bewust was gaven te bezitten, welker eigenlijke kracht hij niet ontdekken kon; dat hij zwak en ziekelijk was, en steeds voorzag dat hij zou sterven eer hij de uiting had gevonden, welke hij zocht.

Het ware loon voor letterkundigen is de sympathie van hun verwante zielen, de lof en goedkeuring van edele geesten, en de ernstige hoopvolle wil, welken ze wekt, om voort te gaan.

Deze belooning en aanmoediging ontbraken hem bijna geheel. Het niet ijdele, maar schier kinderlijke, aanzich zelf vaak twijfelende verlangen naar waardeering, dat elk kunstenaars temperament zoo bij uitstek kenschetst, bleef gansch onbevredigd.

Dat hij dit gemis voelde, blijkt uit zijn dagboek waarin hij, na twee jaar in eenzaamheid gewerkt en een uiting gezocht te hebben, het volgende schreef:

> Wellicht is onder al het lijden, al de martelingen welke armoede, pijn, misdaad en verlaging veroorzaken, niets zoo bitter en ontmoedigend als 't zieleleed van den man, die zich genie bewust is, die er naar streeft een onsterfelijken naam te maken, die vol is van edele gedachten en verwachtingen, doch de jaren voorbij ziet glijden, terwijl het leven gestrenger en materieeler wordt, zonder dat hij ooit een aanmoedigend woord verneemt, ooit een geest ontmoet aan den zijne verwant, nooit een uitgestrekte hand ziet, die hem de verzekering geeft dat hij zal slagen. Hoe vaak is hij gedwongen al zijn geestkracht te besteden aan het verdienen van een schamel stukje brood! Hoe vaak komt zijn geheele ziel in opstand tegen de vermorzelende ijzeren gevangeniswanden, die, evenals de muren in 't schrikwekkende verhaal, dag aan dag nader tot een komen, totdat hij vernietigd is - en dat zonder vrucht... O die geheime smarten, welke God bijna uit het hart wringen en rukken, en de lachende aarde met al hare bloemen en stroomen een grauwe wildernis doen schijnen, hij heeft ze te lijden, en hij alleen.
> ‘Welke balsemende woorden kunnen gegoten worden in onze harten, ziek door uitgestelde hoop - in onze levens, die bijna gele bladeren beginnen te toonen? Ik vermoed dat, zoo men alles wist, het blijken zou dat het leven zijn geheime compensaties heeft voor allen, voor den rijkbegaafde en den onbeschaafde. Wat rijzen er in den donkeren somberen nacht bittere en hopelooze visioenen, welke de morgenzon verspreidt - en op dezelfde wijze gaat het met ons. Al lijden we nog zoo veel, toch ademt er hoop uit elke plant; hoop wordt ons toegewuifd door den suizenden wind; zij verwarmt ons met de zonnestralen, ze dringt in de diepte van ons hart en wekt ons telkens weer op tot nog een nieuwe poging, tot vertrouwen op God en ons zelven. Laat ons de verspreide schakels opnemen en aan elkander passen als een voorspelling van zegepraal. Laat ons 's morgens bij het dagen, des middags, des avonds en des nachts er naar streven om onze zielen te maken, gelijk ze ons gegeven zijn, wit en van geen kwaad bewust. Laat ons er naar streven met geduld maar toch met den adem der bezieling om ons te volmaken in de kunst, welke wij de onze hopen te maken. Werkelijk doet het er weinig toe of we in stallen geboren zijn dan wel in rijke vertrekken, daar wij gelijkelijk het vermogen erven dat Euridyce noopte uit Pluto's woning omhoog te stijgen; dat met de handen werkende van Phidias ons nu nog verwondert; dat ons toestraalt door de stift van Michel Angelo; dat heerlijke geuren ons toe doet wademen uit

de bladzijden van Shakespeare en Miltton, en zich in het dagelijksch leven vaker openbaart dan wij gelooven.'

Slechts zelden klaagde hij, en die moed om te lijden is vooral merkwaardig als men denkt aan de overdreven aandacht, welke zij, die dagboeken schrijven, aan hun gewaarwordingen plegen te schenken, aan de onmatige beteekenis, welke alles wat hun zelf wedervaart, voor hen heeft. Doch John Martin is een krachtige, moedige man, die van zelfopwinding een afkeer heeft, die wel toont dat hij zijn bittere ontberingen diep gevoelt, doch steeds er op uit is om 'balsemende woorden' te vinden ten einde zich moed en hoop te geven.

Hoe diep hij zijn eenzaamheid en afzondering echter gevoelde, blijkt telkens, al is het ook pas een jaar later, dat hij nog eens schrijft:

'Ik heb niets, waarover ik schrijven kan; ik roest, doordien ik nooit in aanraking kom met fijne geesten.'

Hij had alleen zijn boeken, en bij zelfopvoeding door middel van boeken is het grootste gemis dat van eens anders kennis, waarmeê men de zijne vergelijken kan. Hij was een geboren schrijver, doch hij stierf zonder dat hij ooit de vreugde had genoten van 'zich gedrukt te zien,' en daardoor tevens geleerd had zijn werk uit een nieuw oogpunt te beschouwen. Hoe kon de jonge man zijn kracht ontdekken?

Men ontdekt zijn zwakheid door te struikelen en te vallen, doch hoe leert men zichzelf bewust zijn van een kracht, waarvan men geen vermoeden had?

Hij wist niet dat zijn proza buigzaam, krachtig en oorspronkelijk was, dat het zoo duidelijk als frisch zijn helderen gedachtengang deed uitkomen, dat hij, terwijl hij zijne gevoelens, indrukken en gedachten als leiddraad voor zijn leven nederschreef, de ware oefenschool doorliep en een uitstekende methode volgde.

Persoonlijke ondervinding is de basis van alle letterkunde; men kan enkel diepen indruk maken door wat men zelf gezien, gehoord, gevoeld heeft; men moet derhalve leeren opmerken, en beter oefening daartoe is er niet, dan te beschrijven wat men ziet.

Wat mij treft doet een beroep op mijn ervaring, wekt een herinnering op die sluimert of doet mij iets zien wat ik nooit zonder nevelsluier voorheen aanschouwde. Hoe grooter de ervaring van den schrijver, hoe volmaakter de openbaring voor den lezer. Hoe meer ondervinding en menschenkennis de dichter heeft, des

te dieper laat hij het net zinken, lange reeksen van herinneringen uit de kinderjaren, uit den tijd der droombeelden en eerste liefde, halfbewuste gedachten, en nooit uitgedrukte gevoelens opwekkende en omhoogbrengende.

Dit besefde John Martin, die menschenkennis poogde op te doen, en beschreef wat hij opmerkte. In zijn dagboek zegt hij:

> Een voortreffelijk plan om mijn stijl te verbeteren is dit - ik zal in onoverdachte, natuurlijke taal beschrijven wat ik om mij heen zie. Ik heb sinds lang geweten en gevoeld dat ik mij moest inspannen, doch ik moet deze gedachte in praktijk brengen. Hoe hard en gestreng mijn werkkring tot nu toe ook geweest zij, ik heb hier toch den waren levensstrijd nog niet begonnen; die ligt voor mij. Ik heb mij een krachtige inspanning mijner vermogens tot taak gesteld. En die taak is niet gering. Ik heb geen vrienden die mijne ware behoeften kennen. In de geheele wereld ken ik slechts twee menschen, die mij een helpende hand zouden toesteken als ik morgen van honger stierf. Onder mijn kalm uiterlijk brandt een Enceladus van hartstochtelijke gedachten, van plannen voor toekomstige grootheid, die wellicht nooit verwezenlijkt zullen worden. Ik heb visioenen van groene velden, van gelukkige dagen en zielsvrienden, welke ik nooit gekend heb. Moed daarom en vastbeslotenheid! Ik heb groote vorderingen gemaakt. Doch het leven snelt voorbij terwijl wij plannen maken. Indien ik slechts de verheven wijsbegeerte leeren kon - dat is, indien ik al mijn daden de uiting kon maken van dat gevoel van compensatie, welks waarheid ik gevoel, dan zou ik niet langer ontevreden zijn. Ik ben nu niet ontevreden. Ik geniet een soort van tweedehands geluk, doch men kan het niet helpen dat men verlangt in gemeenschap te komen met de braven, de schoonen, met hen, die hooge beginselen volgen.
> ‘Ik zal eens dat wonderschoone onderwerp behandelen der compensatie, gelijk zich dat aan mij voordoet in mijn eigen engen levenskring.’

Dus schrijft hij in 't begin van zijn dagboek, toen hij, pas uit de ellende gered, op een zolderkamertje in 't Oosten van Londen in eenzaamheid woonde en op de armenschool onderwijs gaf! De jongeling, die dus dacht en voelde, kon niet in verzen de uiting vinden voor zijn diep gevoel. Hij dacht en gevoelde te diep voor lichte poëzie, en voor verheven poëzie, voor lierzang en voor drama miste hij nog de ervaring en de kennis. Want de gave der poëzie is niet ongelijk aan vuur, waarvan een kleine vlam de was, waarvan men beelden maakt,

en kaarsen smelten doet, terwijl een witte gloeihitte gevorderd wordt eer men de klokspijs kneden en vormen kan. Machtige gaven van logischen gedachtengang en diep nadenken, heilige ernst en een hoog ideaal vorderen een witte gloeihitte van bezieling, een ademtocht van den scheppenden heiligen geest, eer de dichter die staven van kostelijk metaal heeft gegoten in een machtigen vorm, waaruit ze moeten te voorschijn komen als kerkklokken die met haar zilveren klank oproepen wie behoefte tot aanbidding hebben.

John Martin was een eikenplanter, en zoo hij op deze aarde zijne gaven haar vollen wasdom had zien bereiken, zou hij ongetwijfeld hebben uitgemunt als denker en als dichter. Doch het is ver van zeker of zijn werk - hoe grootsch ook - ooit zulk een indruk zou gemaakt hebben als het eenvoudig dagboek, waarin tot ons wordt gesproken door iemand uit de zwijgende standen, van wier denken en gevoelen men zoo zelden iets verneemt. En het is troostrijk en opbeurend op te merken hoe een kind van paupers, dat zichzelf ontwikkeld heeft en steeds omgeven was door zonde en verlaging, denken en gevoelen kan, zich vrijhoudende van afgunst of van secte-opwinding, en nadenkend godsdienstig, steunende op Gods liefde en gedragen door de hoop op een beter leven.

Enkele aanhalingen uit zijn dagboek zullen doen zien hoe pijnlijk hard zijn leven, hoe moedig zijn geloof was.

> ‘Deze wijk van Londen - welke mij soms zoo onbelangwekkend en vulgair toeschijnt - zou zonder twijfel eindelooze gedachten en ervaring mededeelen aan een bezoeker van elders, die juist wist op te merken wat werkelijk goed is in de natuur der menschen en wat slecht. Deze straten zwermen van onwetende, misdadige, arme, hongerlijdende en onreine menschen. Het is mij vaak een raadsel, van waar al de kinderen komen. Kleine meisjes sukkelen voort onder het gewicht van vuile kinderen, en vaak met een sleep van twee of drie kleine broertjes en zusjes.... Deze arme wezentjes zien niets als zinnelijkheid en somberheid om zich heen, zijn niet bewust van hun eigen bestemming, hebben geen denkbeeld van de toekomst, tot welk alle kinderen Gods geboren zijn. Hemel, hoe gelukkig zouden we zijn, zoo de morgen van waarheid en geestelijke liefde eens voor altijd de overmeesterende macht van stof en wanhoop kon overwinnen.... Ik zie hier hoe men alle voorrechten van den mensch, onze liefde voor de natuur en voor God opoffert voor het hoogste genot van het niet-denkend dier.... Indien ik slechts kon leven met hen, die ik liefhad, in plaats van in dezelfde

straat, in hetzelfde huis te leven met hen, die mij eindelooze ergernis en smart veroorzaken, hoe gelukkig zou ik dan zijn. Men wordt het verschrikkelijk moede zulk een onliefelijk en ongeliefd leven te leiden... Wij moeten de smarten van het leven goedsmoeds verdragen. Het kan kalmte geven aan onze harten te weten dat alle zorgen voorbijgaand zijn als alle vreugde en langs den stillen stroom des tijds in de eeuwige vergetelheid vlieten; in de vergetelheid van alle aardsche smarten en genoegens.
De kinderen hier schijnen nooit ongelukkig te zijn; toch komen ze vaak op school zonder iets gegeten te hebben. Ze zijn nimmer droevig, maar toch is het leven verschrikkelijk genoeg voor hen. Het is geen sentimenteele droefheid, waarvan ik spreek; beneden deze lage diepte, welke hen wacht, bestaat er schier geen dieper; het is sobere practische waarheid, hen dreigen drie diepten: het werkhuis, de gevangenis - het graf.... Ik ben van droefheid en van wrevel thans weer gerezen tot kalmte en blijmoedig geloof en ik schrijf deze verandering niet toe aan mijn bloed, aan het voedsel dat ik gebruikte, de rust die ik genoten heb, maar aan den Almachtige, die tegenwoordig is ofschoon wij Hem niet zien. O, moge Hij mijn hart heilig maken en tot hooge, ten hemel strevende pogingen mij kracht geven.
Ik ben moede door al het geweld, dat de kinderen overdag maken, en door de onophoudelijke inspanning om hen rustig en oplettend te doen zijn. Het is een der moeielijkste betrekkingen schoolmeester te zijn. Men moet een wijsgeerig, stoïsch, christelijk, menschlievend, rechtvaardig, ijzeren temperament hebben, altijd oplettend kunnen zijn en zelfbedwang oefenen om zijn plichten goed te vervullen.'

Het dagboek is een schetsboek gelijk en is vol kleine aanschouwelijke beschrijvingen van het leven op straat en in de huizen van een der gemeenste wijken van Londen; doch het zou mij te ver voeren die aan te halen, daar ik de aandacht wil beperken tot het moedige geduld en het hoopvolle nadenkende geloof, waarmede de zwaarbeproefde jongeman in eenzaamheid worstelt tegen alles wat neêr kan drukken en verslaan, tegen ellende en langzaam naderenden dood, tot den moed waarmede hij op alles wat licht en schoon is het oog blijft vestigen, op God vertrouwend.

Zijn taak was zwaar zoowel in de armenschool te Londen als in die op het dorp Great Easton, waar hij de laatste twee jaar van zijn leven sleet.

Hij schrijft dienaangaande:

'De taak om geheel alleen in de zomermaanden, zonder dat in de avonden gesprek en omgang met vrienden ontspanning geven,

een school te besturen, wordt zeer eentonig en eenigszins vermoeiend.

.....Ik moet vroeg naar bed gaan, want geen andere keuze heb ik, daar ik geen boeken, geen vrienden en veel tijd heb, en niet vele uren achtereen kan studeeren of peinzen. O! wat zoude ik niet voor een vacantie geven - doch geduld, geduld, geduld.'

Ongeveer een jaar later, drie maanden voor zijn dood, schrijft hij iets dergelijks in zijn dagboek:

Vannacht eindigt de 18de week van onafgebroken werk. O! hoe verlang ik naar eenige afwisseling. Dit werk als schoolmeester wordt in onzen tijd tot stervens toe uitputtend. De voortdurende beproeving voor het humeur, de waakzaamheid welke onontbeerlijk is om gezag en orde te handhaven, het harde, tobbende, aanhoudende werk om den geest te openen van enghoofdige boerenjongens, de benauwde schoollucht, - dit alles spant samen om de taak van onderwijs te geven, een der moeielijkste in het leven te maken. Indien mijn gezondheid het mij veroorloofde, zou ik gaarne op het land werken, emigreeren, ja alles liever doen, dan overwerkt te worden naar ziel en lichaam door dezen zeer eervollen, zeer gewichtigen, zeer belangwekkenden, doch allervermoeiendsten en uitputtenden post van schoolmeester. Waarom is de taak zoo zwaar? Omdat er te weinig onderwijzers zijn. Het volk eischt lager onderwijs, maar wil niet zooveel betalen dat het mogelijk is de beginselen grondig te onderwijzen. De meesters hebben aan een veel te groot aantal leerlingen onderwijs te geven. Terwijl twintig of dertig den ijverigsten onderwijzer de handen vol werk zouden geven, achten zij, die van practisch onderwijs niets afweten, het iets wat vanzelf spreekt, dat veertig, vijftig, zestig, ja meer kinderen door één man zonder bezwaar kunnen opgeleid, gedisciplineerd en onderwezen worden - en het hinderlijke van alles is, dat men tevens den post van school meester bijna als een sinecuur beschouwt.
Gave de Hemel dat de betrekking iets meer op een sinecuur geleek! Voor mij is zij dat in elk geval niet. Gedurende de laatste twaalf maanden heb ik, dooreengenomen, zestig jongens per dag moeten onderwijzen. Ik heb al dien tijd niet den geringsten bijstand gehad. Ik ben geheel alleen, ik heb geen kweekelingen, ik heb al het werk te doen, het toezicht, het uitschrijven der rekeningen, alles, alles. Ik heb voor vier klassen te gelijk te zorgen. Terwijl ik met de eene klasse bezig ben, moet ik de andere klassen onder toezicht van de schooljongens plaatsen, van welke zoo goed als geen daartoe geschikt is. Ik kan die mij huren niet veroordeelen. Het is een gevolg van de algemeene onwetendheid in alle standen; zij vermoorden den onderwijzer en verhinderen de vorderingen der

leerlingen, enkel omdat zij gelooven dat een knaap, die een klasse voor zijn rekening neemt, even goed is als een man, zoodat de onderwijzer niets te doen heeft als de raderen in beweging te zetten, waardoor alles vanzelf gaat. Men ziet niet in, dat de onderwijzer zelf de beweegkracht en het raderwerk is, en dat hij, zeer ongelijk aan een werktuig, spoedig slijt en uitgeput wordt. Indien hij niet slijt onder de omstandigheden door mij beschreven, dan moet ik beweren dat het onderwijs op slappe halfslachtige wijze wordt gegeven, dat de veer, uit zelfverdediging, op trager onverschilliger wijze zich inspant dan voor onwetende, van kennis af keerige of naar kennis hunkerende kinderen noodig is.....
Er is eenige troost te vinden in de gedachte, dat we vreemdelingen en pelgrims zijn in een droefgeestige wereld. Alle paden, hetzij ze met bloemen bestrooid of met doorns bezet zijn, eindigen op het kerkhof. Laat ons werken zoolang wij er gelegenheid toe hebben. De worsteling om te slagen in de wereld, om zich vrienden en naam te verwerven, heeft tot drijfveer den wensch om voor de toekomst zich een leven te scheppen, ongelijk aan het tegenwoordige, dat ons bijna afkeer inboezemt. Ik schep troost uit mijn smart; ik ontleen muziek aan dit harde, practische dagelijksche Engelsche leven, dat mij aan alle zijden omringt; ik roep uit het verleden de schaduwen op van oude verwachtingen en oude wanhoop, en ik besef dat hoe meer men werkt hoe meer men vrij is van verleiding, van zorg, van angst. Ik hoop dat ik het boek van 't leven niet tevergeefs bestudeerd heb, al waren ook de meeste bladen moeielijk. Laat ons het hoofd opbeuren en moedig in den grooten strijd van het leven deelnemen; doch laat ons niet vergeten dat het geen ongelukkig oogenblik zal zijn, hetwelk ons oproept van smart, twijfel, ellende, zonde, vrees, behoeften, dorst naar sympathie en liefde, begeerte naar kennis tot eeuwige tijd en ruimte, tot, naar we hopen, volkomen kennis!!..... De gevoelens en gedachten, welke men slechts zoo zelden uiting geeft, zijn 't ruwe goud van onze natuur; het overige is het alliage. Ik kan niet den machtigen invloed beschrijven, welken de gedachten, die als engelenbezoeken bij groote tusschenpoozen tot mij komen, op mijn ziel en leven hebben. Wanneer zij zich van mij meester maken, wanneer ik mij, half aan mijzelf onttogen, geheel in hare macht geef, dan weet ik dat ik leef, dat ik eenige minuten geleden slechts een vernuftig dier was, doch dat ik nu door haar macht om mijn ziel te doen ontwaken, een mensch ben. Dagelijks word ik duizenden mijlen in het uitspansel rondgewenteld, nu met mijn hoofd naar de eene geheimzinnige star gekeerd, dan blindelings tot een andere aangetrokken, en welke reden heb ik, door zulke machten omgeven, om mij angstig te maken? Te midden van die stelsels van onbezield leven, welke

> allijd in hun toovercirkels rondwentelen, ben ik slechts een atoom - doch ik zal eeuwig leven....
> '....God dank, wij hebben een hoop - wij hebben een hoop. Wij zijn niet geschapen zonder doel, - dit is boven allen twijfel verheven.'

John Martin bleef, door deze hoop gesterkt en, op God vertrouwend, werken en zich ontwikkelen. Hij erkende de juistheid der critiek van mevrouw Craik, wie hij ongelukkig enkel verzen, nimmer proza zond, en een harer troostende woorden, om nog niet uit te geven, maar te blijven werken aanhalende, schreef hij: 'Zij heeft gelijk. Ja, als ik lang genoeg leef. Zij heeft een mannelijk inzicht en gezond verstand, ofschoon haar hart recht vrouwelijk is, maar zij weet niet dat de dood mij stuiten zal eer ik zoo ver ben.'

Niettegenstaande hij dit wist, werkte hij moedig voort, en 'ten laatste kwam er een werk', schrijft mevrouw Craik, 'dat teekenen toonde van die onbestemde, ontastbare, maar volstrekt onmiskenbare hoedanigheid, welke wij genie noemen, en tevens van die vastberadene, bedachtzame, stelselmatige bewerking, welke kunst heet, en zonder welke genie niet beter is dan marmer zonder den beeldhouwer.' 'Want genie', zegt mevrouw Craik elders in het boek, 'is, zoo het niet vergezeld gaat van andere hoedanigheden, even nutteloos voor ons, arbeiders in den tuin der Muzen, als een spade zonder steel.'

John Martin had een drama in verzen, 'Placidio', geschreven, dat overal blijken toont van diep nadenken, ernstig gevoel en tevens een dramatische kracht aanduidt, die veel beloofde, doch, toen dat werk ten laatste kwam, was het te laat. In 't najaar van 1876, toen de jonge man nog slechts 28 jaren oud was, werd hij door de ziekte aangetast, waaraan hij sterven zou.

Het laatste, wat hij in zijn dagboek schreef, voordat de ziekte hem de pen uit de handen vallen deed, is het volgende:

> 'Indien deze droevige wereld niet nu en dan verlicht werd door daden vol vriendelijkheid en sympathie, hoe ongelukkig zouden wij dan zijn! Aan elke zijde van ons zien we dood, zonde en ellende; een lijkwade, die bijna den hemel verbergt, schijnt over het aangezicht der natuur te zijn geworpen. Gelukkig voor ons dat de hoop, het geloof in een nawereld krachtig in ons is, en dat goede harten door goede daden getuigenis geven voor den goddelijken oor sprong van ons ras. Achtereenvolgende dagen van voorgevoel en ongerustheid, van zielepijn en lichaamsmart, van die traagheid van

> hart, welke zoo duivelsch, zoo aardsch is, worden nu en dan gevolgd door heilige gedachten en door het bewustzijn, dat onze harten verteederd zijn en gereed elken goeden indruk op te nemen, welken de goddelijke Geest hun wenscht te geven. God zij gedankt voor die geestelijke oogenblikken.... Ik ben ziek en ben de trap af naar school gekropen, waar ik den geheelen dag gebleven ben, zonder het voedsel te kunnen gebruiken dat ik medegenomen had, en ik ben half verstikt door den adem van de kinderen. Den hemel zij dank, dat de rust is gekomen; gedurende drie weken zal ik vrij zijn van mijn schooltaak. Moge de goede Voorzienigheid mij sterken om mijn broodwinning, na die weken van vrijheid, weder te hervatten.'

Dit mocht niet zoo zijn. Hij werd zwaar ziek en zijn lichamelijk lijden was te groot om hem tot iets in staat te stellen als tot dulden. Hij moest zijn werk opgeven en werd naar Londen gebracht, waar zijn getrouwde zuster Nelly, die hij lief had, hem opnam in haar armoedige woning in de wijk, waar hij enkele jaren schoolmeester was geweest.

De wijkpredikant deelde aan mevrouw Craik mede in welken treurigen toestand de jongeling, dien zij eens gezien had, verkeerde. Zij was op dat oogenblik in Italië, doch deed dadelijk al het mogelijke; zij kreeg voor hem de toezegging van een gemakkelijker betrekking in een warmer klimaat, en noodigde hem uit om in het zuiden van Engeland aan de zee krachten te komen herwinnen; zij gaf hem dus nieuwe hoop, doch toen zij in November te Londen terugkwam van de reis, hoorde zij dat hij niet naar Dover had kunnen reizen, doch aan huis bij zijn zuster op sterven lag. 'Zijn eenige smart', zeide de predikant, 'was de gedachte aan zijn manuscripten en dat hij sterven moest zonder een teeken van zich te hebben gegeven, zonder een herinnering na te laten aan wat hij overdacht had en gevoeld.'

Het teedere hart van mevrouw Craik - die zich in het van het begin tot het einde als een even beminnelijke als verstandige vrouw deed kennen - werd door innige ontferming over den moedigen jongen dichter bewogen; zij schreef onmiddellijk dat zij voor de manuscripten zorgen en die uitgeven zou, en den volgenden dag ging zij hem bezoeken.

'Het was een vochtige, mistige Novemberdag' schrijft zij. Door allerlei oponthoud van treinen was het namiddag geworden eer ik mijn bestemming per spoor bereikte en aan den voet van een, in den nevel schier oneindig schijnende, reeks treden

stond, welke ik mij plotseling herinnerde dat uit de eens beroemde *Thames Tunnel* omhoog leidden.

‘Het is een zware klim, mevrouw,’ zeide een oude vrouw, die met moeite, langzaam naast mij de treden opsteeg, toen een beleefde jonge politieagent van omhoog ons de hand toereikte om ons op te helpen.

Ik vroeg hem of hij een rijtuig voor mij wilde ontbieden, doch met eenige verwondering antwoordde hij, dat er enkel een half uur verder huurrijtuigen te krijgen waren. Hij vertelde mij toen welken weg ik gaan moest om het huis van Martin's zuster te bereiken, doch ik was nog pas eenige schreden verder, of de agent was weder aan mijn zijde, zeggende: ‘Excuseer mij, mevrouw, maar ik geloof dat ik wel zal doen met u te gaan; in deze buurt werpen ze soms met steenen naar iemand, die er fatsoenlijk uitziet. We gingen eerst naar St. Peters Clergy house, waar ik den predikant wilde afhalen, en mijn vriendelijke beschermer verhaalde mij dat hij de instelling zeer wel kende, want zij deed een macht van goed hier in de buurt.’ Hij verliet mij plotseling, eer ik hem iets geven kon, en met den predikant Linklater ging ik verder naar Cable street.

‘Welk een wandeling was het! Ik heb de ergste achterbuurten van vele steden gezien, doch nooit zag ik een wijk zoo als deze zich toonde, en zoo als zij ook in hare onzichtbare diepten was, volgens de getuigenis van mijn vriend, die hier zijn leven slijt. De matericele atmosfeer was bijna niet in te ademen; en de moreele - o God, is het een God of slechts een duivel, die al deze schepselen gemaakt heeft? Mannen erger dan de dieren; vrouwen zonder een zweem van vrouwelijkheid: kinderen - ja, dat is de ergste ontzetting van allen! Tot dezen dag toe kan ik het lieve blozende gezichtje van mijn eigen kind bijna nooit aanzien, zonder te denken, met een doodsangst van diep medelijden, aan die ongelukkige kinderen van 't Oosteinde, met hunne oude, verwelkte, boosaardige gezichten. Zoo klein waren ze: zulke dwergachtige, ingekrompen ledematen kwamen te voorschijn van onder de ellendige lompen, en schier elk hunner was verminkt of kreupel, of hopeloos ontaard van lichaam. Wie kan zich hierover verwonderen? want onder de vrouwen - welke feeksen dragen den heiligen naam van moeder! - zagen wij er zoo goed als geen, die niet dronken en onordelijk was.’

‘In de geheele straat’ zeide mijn vriend, ‘is geen enkel fatsoenlijk huis of eerbare vrouw.’

‘Niettemin gingen wij onverhinderd verder; iedereen kende blijkbaar den dominé,’ voornamelijk de kinderen die ons volgden, starende op de mand welke ik droeg, als hadden ze nooit in hun leven najaarsbloemen gezien.

‘Welk een plaats om in te leven! - om in te sterven! - Want de heer Linklater vertelde mij dat de arme Martin niet vele uren meer te leven had. Het was bewonderenswaardig, zeide hij, met welk geduld de arme man zijn schrikkelijk lijden droeg, en hoe kalm hij was, bij elke tusschenpooze van de pijn. Hij had al zijn manuscripten op een stoel naast zijn bed; hij had ze allen overgelezen en toen gepoogd mij een brief te schrijven; toen had hij al zijn papieren opeengestapeld en hij lag ze uren lang aan te kijken gelijk een moeder haar kind aankijkt.’

Dit vertelde de predikant mij bij gedeelten, terwijl we door de verschrikkelijke straten gingen en aan het huis kwamen. Hij keek naar boven en zeide: ‘wij zijn te laat. De gordijnen zijn neer.’

Ja, we waren te laat. John Martin was een half uur geleden gestorven.

Een fatsoenlijk uitziende jonge man, zijn schoonbroeder, stond aan de trap, en vroeg of we boven wilden komen en of het de dame was, die hij verwachtte te zien?

Ik ging naar boven.

Een kleine kamer met een kleiner daarachter; arm, maar netjes. Drie of vier personen stonden om een jonge vrouw, die zat te snikken met een zuigeling in hare armen. Het bed was ledig, doch op een matras, voor den haard, lag iets.

Hij lag juist zooals hij gestorven was, daar hij in zijn groote rusteloosheid gevraagd had dicht bij het vuur gelegd te worden, waar het warmer was. Geen vrees was er nu langer voor koude of lijden of pijn. Hij was het alles ontvlucht in den eeuwigen vrede van God.

Hij zag er rustig uit en zijn aangezicht was schoon, hemelsch schoon. Gelijk hij daar lag met de uitgestrekte leden en de lijdzame handen, wier werk voor altijd over was - scheen het mij, in menig opzicht, het droevigste schouwspel, dat ik ooit gezien had! en toch - neen, dat was het niet.

‘Hij was mij de dierbaarste broeder,’ snikte de jonge vrouw.

‘In zijn geheele leven sprak hij nooit een enkel onvriendelijk woord. En ik ben blijde dat hij hier stierf; blijde dat ik hem dag en nacht mocht oppassen, ofschoon *baby* nog slechts drie weken oud is.’

De heer Linklater sprak eenige zachte vertroostende woorden tot de zuster; legde zijn hand teeder op het marmeren voorhoofd van den doode, nam een ruiker violen uit mijn mand en legde die op zijn borst, en toen knielden wij allen neder, en hij sprak eenige weinige eenvoudige woorden, waarna wij allen hem het ‘Onze vader die in de hemelen zijt’ nazegden. Spoedig daarna gingen hij en ik stil weg.

Door de volle straten, gevuld met een menigte, welke ieder oogenblik woester en meer dronken werd (er scheen geen enkel nuchter mensch onder te zijn), gingen wij naar het overvolle station terug in de bezige, worstelende wereld; het scheen alles zoo vreemd.

‘Mijn vriend verontschuldigde zich dat hij mij verlaten moest. “Ik moet dadelijk terug en voor de kist zorgen,” zeide hij. Hij moet er, vóór de nacht valt, in gelegd worden. Het geheele gezin (de grootmoeder woonde bij John Martin's zuster in) heeft slechts twee kleine kamers.’

‘Zoudt gij niets kunnen schrijven, niets kunnen doen voor ons in dit verschrikkelijk Oost-einde?’ vroeg mijn vriend, toen hij afscheid nam en terugging naar die zwarte duisternis - die hel op aarde, half leprozen-huis, half pandemonium, een verschrikkelijke plaats, waar ieder door den vloek der dronkenschap getroffen was, en van welker ontzetting ik tot nu toe niet het minst besef had gehad.

Een paar dagen later werd John Martin begraven.

‘Wij gaven hem een eervolle begrafenis, “een zeer groote begrafenis”, schreef mij de predikant. Het was roerend om te zien hoe innig hij bemind, hoe hartelijk hij betreurd was. Vele zijner oude leerlingen waren tegenwoordig. Zij brachten het lijk eerst in onze kerk, en na den dienst sprak ik het verzamelde volk toe, gelijk ik geloof, dat John Martin naar het hart gesproken was.’

Dus eindigt de geschiedenis van John Martin's leven, maar niet die van zijn invloed.

‘Hij laat,’ zegt de voortreffelijke predikant, die hem tot vriend was, ‘een invloed ten goede achter onder hen, die hij opleide en met wie hij in aanraking kwam, te krachtig om spoedig voorbij te gaan!’

Wat kan een mensch, die God boven alles bemint en zijn naasten als zichzelven, meer verlangen? - En toch is er nog meer.

Zijn dagboek, waarvan de edele schrijfster van ‘John Halifax’ met al den tact der vrouw en al 't gevoel der kunstenares een liefelijk en bescheiden gebruik heeft gemaakt, zal honderden hoop en moed geven, nog vele jaren lang. Want 't is een leeuwerikkenlied, dat boven het pandemonium klinkt; het is een voorjaarshymne aan God en 't eeuwig leven, die het Inferno van Oost-Londen jubelende ontstijgt.

John Martin schreef, toen hij het leven van Hans Andersen - dien grooten dichter met het kinderhart - gelezen had, het volgende:

> ‘Ik dank God voor de heerlijke vrienden, die hij ons zendt in de dagen van beproeving. God weet tot welke uitersten nooddruft en wanhoop ons kunnen leiden, en hoe weinig kracht wij uit ons zelven hebben om ons in staat te stellen voort te leven. Hij zendt ons niet alleen levende, ademhalende, lichamelijke vrienden, die door hun woord en voorbeeld ons tot ware wijsheid leiden, maar de heigende smachtende zielen van mannen, die dood en verre zijn, doch wier geest tusschen de bladeren van boeken, gelijk bloemen die er in bewaard worden, al de jaren door een liefelijke geur verspreiden. O! het is goed te beseffen dat onze bezwaren gevoeld en overwonnen zijn door de hoogste en edelste naturen, dat langs denzelfden weg, dien wij betreden, hun bloedende voeten drukkende op dezelfde doornstruiken, afgemat rustende op dezelfde mijlpalen en starende naar hetzelfde einde van den tocht, de hooge naturen, de edele zielen ons voorgegaan zijn!’

Wij herhalen deze woorden, met het roerend dagboek van den jongen held in onze handen, en aan het voorbeeld denkend dat hij gaf, die zoo ontzaglijk veel geleden en zoo fier gestreden heeft en die zich dichter heeft getoond en godsgezant, al heeft hij de uiting, die hij zocht, op aarde niet geheel gevonden.

Maar is er dan geen andere poëzie als die van woorden, en zijn de daden en het streven van een nobelen jongen strijder niet de goddelijkste poëzie, die op de aarde kan gehoord worden? Zijn leven is een psalm geweest, verheffender dan het heerlijkste gedicht. Terwijl een edel kunstwerk een hoog ideaal voorspiegelt en doet wenschen, heeft hij dat ideaal verwezenlijkt, en hooge poëzie geleefd, zoo niet geschreven.

Wanneer men het kleine boek, waaruit John Martin tot ons spreekt, gelezen heeft, komt, als een pauze in het midden van verhevene muziek, de vraag op in 't verteederd hart: van waar ontleende deze jonge dichter, op wien de materie en wat laag is en gemeen nooit vat kon krijgen, deze reinheid? vanwaar kreeg deze jonge denker, die zoo veel gelezen, nagedacht, getwijfeld en geloofd heeft, zijn harmonisch schoon geloof, zijn bezieling, die aan 't zonnig geurend voorjaar denken doet? En 't antwoord luidt, geloof ik: dat er in de menschelijke ziel geen krachtiger beginsel is dan loyauteit, dan onderdanigheid en trouw aan hetgeen hooger is dan wij, en dat beginsel volgend knielde hij voor 't liefdewoord van Christus neer, en trilde zijn geheele wezen, als zijne dichterziel den Almachtige van verre hoorde en hij zich door Hem omhooggetrokken voelde.

Ook John Martin leefde het dubbele leven, dat wij allen leven, doch in de dagelijksche draaikolk van het gewoon bestaan werd hij gevoed door de bezieling van zijn beste oogenblikken, wanneer de dichter en geloovige het ware leven leidt, waarin geloof en jeugd en adspiratie frisch en zangerig blijven, waarin de hoogere natuur ontwaakt en met het goddelijke in gemeenschap poogt te treden.

En wat zijne troostende geschiedenis ons leert, is dat wij allen voor dat kleinste, maar voorzeker kostbaarste deel van 't dubbele leven zorg moeten dragen. Worden de kerken ledig en de kathedraal ontvolkt, dan moet toch ergens stichting, licht en warmte worden opgespoord. Er zijn er die van geestelijken hongersnood gered worden door groote machtige harmonieën. door kathedralen van muziek als Beethoven's symphonieën; weêr anderen danken aan de schepping Gods aandoeningen, die te diep voor tranen zijn; doch hij, die nog geen stichting heeft gevonden, moet haar zoeken, want wij hebben in dit raadselachtig menschelijk leven aanvulling van ons zelven noodig, volmaking onzer zoekende natuur. Wie zelfs in zijne beste oogenblikken niet gevoelt en ziet wat kerk en kathedraal vertolken, wat de symphonieën fluisteren, wat de voorjaarsbloesems en de ondergaande zonnen zingen, wat de ziel der kinderen en der dichters juicht, kan in de wereld slechts een stuk dood mechanisme zien. Maar wie 't gehoor van 't goddelijke heeft, is als de componist, die in de symphonie iets anders hoort als dissonanten; is als de kunstenaar, die in de

oude kathedraal iets anders opmerkt als de kunstbloem en 't vergulde beeld. Hij voelt het leven, dat al het geschapene doordringt en dat zoo geheimzinnig is als de muziek, die evenmin door een formule of betoog begrijpelijk wordt gemaakt aan hen, wien 't aan gehoor ontbreekt.

De ziel der dichters en geloovigen is als de Atlantische Oceaan, die hijgende, met een machtige adspiratie antwoord geeft aan werelden veraf. Want is het water van de zee dan meer bevoorrecht dan mijn hart, en waarom zou dat ook niet door onzichtbare banden worden opgetrokken van deze aarde? Gevoelt gij deze wondere kracht, die aantrekt, meesleept, opheft, niet, dan kant gij evenmin toch zeker deze kracht ontkennen als sloot en plas, die onbewegelijk zijn en dood, de vloed en eb der zee ooit kunnen loochenen met hun: ‘ik ben roerloos, ik voel niets.’

Het *desiderium* van het hart, waarvan een Augustinus sprak, is een gebed, maar om dat innig te gevoelen, zijn warmte en bezieling noodig.

‘De groote ziekte van de ziel is koude’ is eens gezegd, en mij dat woord herinnerend, denk ik aan de koude, die verstijft en alles dor en kaal maakt op den hardbevroren grond, waarover wolken stof verblindend dwarrelen.

Het is een koude winteravond, wijl ik deze regelen schrijf, nadat ik het boek heb neergelegd, dat mij John Martin kennen deed, en de gedachte treft mij: zoo 't eens kouder, altijd kouder werd, doordien de winternacht nooit meer een einde nam en nooit de zon meer rees!...

Zoo is het toch voor de ziel, waarvoor de God der heiligen en propheten is verdwenen uit het heelal; voor allen die niet meer gelooven kunnen in den grooten IK BEN, voor wie alle eeuwen door de dichters en de wijzen knie en hoofd aanbiddend bogen.

Het kille van een winternacht, die nooit voorbijgaat, moet gewis verkleumend hen soms raken, die altijd opstaan, steeds zich nederleggen, leven, lijden, werken en hun dooden teer beminnen, zonder ooit de vreemde vreugd van 't innige gebed te kennen, zonder troost en hulp te vinden in een adspiratie naar den heiligen oorsprong van wat leeft, den Vader die zoo hoog gezeten, door de natuur en door de ziel van kinderen en van dichters tot ons spreekt, daar Hij het meest bemind wordt door wie rein van harte zijn.

Laat ons toch warmte zoeken voor de ziel, die zonder haar verkleumt. Godsdienst is, zoo als Matthew Arnold zegt: '*morality touched by emotion*,' en zonder die aandoening zien we slechts één zijde der dingen.

Koude, kalme naturen, die gezond verstand aan kennis paren, oordeelen ongetwijfeld beter dan de vurige, enthousiaste geesten, als dezelfde feiten en gegevens beiden onder de oogen zijn gebracht; doch, zooals treffend eens is opgemerkt, hebben zij bijna nooit gelijke feiten en gegevens onder het oog. Fijngevoeligheid, teederheid, hartstocht voor schoonheid zijn vaak oorzaken van zwakte, maar ze zijn tevens machten, die een wondere veerkracht en het diepste inzicht geven, want ze brengen nieuwe feiten en gegevens van het hoogste belang ter onzer kennis.

We zeggen het Tennyson na:

> A warmth within the breast would melt
> The freezing reason's colder part,
> And, like a man in wrath, the hart
> Stood up, and answered: 'I have felt'.

Dit is en blijft het eenige antwoord dat zij, die het goddelijke voelen en zien, ooit op aarde zullen kunnen geven aan hen, die het niet gevoelen en niet zien.

En wanneer men, het beperkte van de menschelijke taal vergetende en ook niet opmerkende, dat wij enkel in gelijkenissen en symbolen kunnen spreken, door dorre dogma's of door wetenschappelijke formules poogt te vervangen wat de teedere dichterzielen dachten; wanneer men het degelijk noemt in de wet, ondegelijk in een wetgever te gelooven, dan heffen zij, die moeten getuigen omdat ze zien, het hoofd omhoog en zeggen met John Martin: 'ik heb behoefte aan een rots, die hooger is dan ik.'

Denk door, denk terug tot oorzaak na oorzaak, totdat het brein klopt en bonst van de spanning, waarmede wij alle vermogens samentrekken op dat ééne punt, toch kunnen wij ons niet iets voortellen dat vanzelf ontstaat; want we kunnen beseffen hoe iets van den eenen vorm in den anderen glijdt en vernevelt; maar tusschen niets en iets, tusschen een dood atoom en een levend wezen gaapt een afgrond, waarover niet gegleden kan worden, maar die een helpende hand noodig maakt; en het gezond verstand en het gezond geweten fluisteren beide: 'God!' Moede van de abstracties, die in beeld niet weêr te geven zijn,

het hoofd afkeerend van formules dood als een skelet, van een aarde en een wijsbegeerte, die enkel dood, dood, dood prediken, luisteren wij naar het *sursum corda* van het evangelie, naar de stemmen der natuur en van 't geweten; naar de dichters en profeten, die van leven en verjonging spreken.

> 't Is life, not death, for which we pant,
> 't Is life of which our nerves are scant,
> More life and fuller that we want!

Wanneer men na lange tijden van twijfelen en zoeken, van hopen en verlangen weer 't evangelie opneemt en luistert naar de teedere taal van Christus, dan is het of men een ontdekking doet, dan vindt men een nieuwe beteekenis in oude waarheden, waarvan men ter nauwernood een voorgevoel had. Niet op gezag en hooren zeggen, maar het zelf ontdekkend, niet de letter geloovend, maar den geest ontmoetend, ziet men wat men voorheen niet zag, en het is voor de verbeelding als een nieuwe geboorte. Het licht van Christus is dan geen traditie of orthodoxie, maar een levende vlam, en men ontdekt dat ieder, die een onaangenamen plicht verkiest boven een zekere en tastbare vreugde, een daad van waar geloof verricht.

Men ontdekt dat niet hij de godsdienstigste man is, die het meeste gelooft en zijn oogen al biddend het dichtste sluit; maar hij die het braafst en onzelfzuchtigst handelt en een open oog heeft voor de openbaringen van wetenschap en van natuur.

Men leert, wanneer men luistert naar de eenvoudige geloofsbelijdenis in het evangelie, van ganscher harte deelen in den afschuw van den Christus voor de Phariseeërs en de schriftgeleerden, die door hun clericale zalving, hun olieachtige gladheid, hun glimmende zelfvoldaanheid zulk een weerzin wekken bij allen, die uit de natuur een heilig en verheven denkbeeld krijgen van den God, die hemel en aarde schiep.

Hij begint te beseffen dat de godsdienst der toekomst, de practische godsdienst, die niet met zulk een weelde van affirmatie dogmatisch alles wat men moest gelooven formuleert, doch elk als broeder groet, die plicht erkent als meester, wellicht de grootste zedelijke kracht kan zijn, welke ooit gewerkt heeft.

Want zij, die plicht erkennen als hun leider en die dus voor het onzichtbare zich buigen, hebben de kern van elken godsdienst, en of zij nu in dit leven reeds nog meer van het onzichtbare zullen leeren zien, is in Gods hand. 't Is waar, 'k erken het,

dat, wat mij persoonlijk aangaat, mijn verbeelding en verstand mij bijstand weigeren, zoodra ik mij plicht poog voor te stellen zonder dat het gevoel hem beteekenis geeft en wijding, namelijk besef van verantwoordelijkheid aan God. Doch niettemin zeg ik van hen, die dat opbeurende geloof nog niet bezitten, dat zij reeds het voornaamste hebben zoo zij voor plicht buigen. want te doen wat men zijn plicht acht, is aanbidding, want zichzelf te overwinnen, is God eeren. Zoo men dus niet begint met het leeren van formules, maar met het doen van daden, indien men waarheid eert, al weet men niet met zoo'n onfeilbare felheid als een Schaepman en een Kuyper wat *de* waarheid is, dan zal, geloof ik, vroeg of laat ook de overtuiging komen dat men den Eeuwige dient, dat men niet vrij is als het dwarrelend stof; en dan gevoelt men dus die diepe emotie van aanbidding, welke de machtige beweegkracht is en blijft tot wat de helden en de heiligen verrichtten.

En zoo iets te bewijzen, mag beteekenen iets door proefnemingen te toetsen, dan kunnen allen, die onzeker zijn en twijfelen, maar die plicht erkennen als hun meester en ook hart en ziel bezitten om hem te vervullen, het voorbeeld van John Martin volgen en het bewijs van Gods bestaan vinden en geven. Dit vermogen niet alleen zij die de zoete onrust van het voorjaar der wereld in het hart gevoelen, die het zwaluweninstinct voor licht als beweegkracht bezitten, maar dat kunnen allen, die de groote waarheden tot richtsnoer nemen, welke men niet op gezag gelooft, maar welke voor een ieder even ontegensprekelijk waar zijn, als de rondheid onzer aarde en de omloop van het bloed.

Laat men, indien men het absolute vreest, niets zonder voorbehoud aannemen en slechts volgens de hypothese leven, dat men een Vader in den hemel heeft; dat Christus heilige waarheid sprak in bergrede en gelijkenissen, en laat men dus beginnen met de naasten lief te hebben als zichzelven en goed te doen. Laat men eens handelen volgens de waarschijnlijkheid, dat wij door zelfzucht en wat laag is te overwinnen en door te streven naar wat ieder *weet* dat goed is en rechtvaardig, godsdienst oefenen, en ik geloof dat deze proefneming een bewijs zou leveren overtuigender dan inquisitie en vervloeking.

En zij, die door rechtvaardig en hun zelfzucht overwinnende te leven, Gods bestaan bewijzen, kiezen daardoor partij voor Hem tegen de theologen, die het levende geloof versteenden in hun harde dogma's, en zij zijn het tastbare protest van liefde en licht

tegen de zelfverheffing en den haat der officieele vromen. Wanneer ik hoor: ‘Het hoogst gebod is liefde. Zalig zijn de reinen van harte, want zij zullen God zien; zalig zijn die vervolgd worden om der gerechtigheid wille, want hunner is het koninkrijk der hemelen!’ - dan hoor ik de stem van Christus; doch zoodra ik hoor: ‘geloof onmiddellijk dit of dat en buig u biechtend voor den priester, of gij zijt verdoemd voor alle eeuwigheid,’ dan hoor ik lage naturen spreken, die hun zwak geloof versterken door snorkende woorden, die toegeven aan den wensch, uit ongerustheid en onzekerheid geboren, om eigen overtuiging kracht te geven door anderen te vervolgen en te doen lijden.

Wij kunnen ons geen wereld denken, naar den geest van Christus geregeerd, waar ooit een syllabus zijn anathema's krijschen mag tegen geloovigen, die God op andere wijze aanbidden als een Veuilllot en zijn Jezuïeten 't wenschen; maar zelfs geen hoekje van 't heelal kunnen we ons voorstellen waar de uitspraak van 't geweten, van de zedelijke wet, van 't plichtgevoel niet steeds van kracht zou zijn, en waar het Godsbevel niet even waar is als op aarde: ‘hebt uw naasten lief; doet wel aan die u haten; handelt rechtvaardig en oprecht; oefent genade; schuwt de leugen.’

‘*Faire son devoir*’ is een edeler leuze dan ‘*faire son salut*.’ Ik vind de zelfzucht van de wereldsche, enkel aan het stof gehechte, lieden in geen enkel opzicht weerzinwekkender dan het veel meer berekende egoïsme van de betere-wereldsche geloovigen, die, opgeblazen door hun geestelijke hoovaardij, zich uitverkoren vaten achten en, pruilend vroom, van menige vreugde zich onthouden, omdat ze dùs hiernamaals een belooning winnen. Niets heeft het hoopvolle geloof aan 't leven na dit leven zoo geschokt, als de verwaande, sombere zelfverheerlijking der lieden, die, jeugd en frissche vreugde doodend, met lang uitgestrekt gelaat en met een stem die altijd trilt, over deze aarde gaan, in alles zonde zien en schuld, ontzaglijk veel aan woorden en aan vormen hechten; doch door hun daden, als ze in zaken zijn, niet boven beursmoraliteit zich ooit verheffen, terwijl ze toch in hun kerkelijken waan zich met een zalvendzoeten glimlach steeds verkneukelen, dat zij zich hier wel veel ontzeggen, maar daarentegen ook een heerlijke belegging vonden, die, onuitsprekelijk degelijk en solide, wel weinig rente geeft voor 't oogenblik, maar een ondenkbaar goede kapitaalsverbetering belooft.

Maar, moeten wij aan 't beter leven niet gelooven, en dus gaan denken of de Schepper ook wellicht zijn werk vernielt, alleen omdat de Phariseeërs, nu gelijk weleer, 't geloof van 't hart vermoorden? Neen, wij gelooven in de toekomst van den mensch, in 't leven na dit leven in weerwil van de parodieën, die van 't evangelie zijn gemaakt, trots alles wat door schriftgeleerden, die voor machinisten meer geschiktheid hadden dan voor dichters, bedacht en vastgesteld is.

Wij zijn ontwaakt tot het bewustzijn, dat een alles overzwevend en doordringend Wezen, dat onzichtbaar en onkenbaar, zich slechts gissen en gevoelen doet, ons opwekt en bezielt, wanneer wij geestdrift voelen voor wat goed en heilig is, en wij, getroffen door een lichtstraal van omhoog, voor 't oogenblik goede geleiders zijn geworden voor 't oneindige. En aan hetgeen wij in die oogenblikken zien, gelooven wij, ook als de geestvervoering is geweken.

En zoo 't verstand, al is het hart voldaan, naar andere bewijzen vraagt, dan is er al geen machtiger apostel en profeet dan de gevreesde wetenschap, wier openbaringen zoo troostrijk zijn voor de oogen, die een stralend licht verdragen kunnen. Hoe? God zou door de aeonen gearbeid hebben om deze aarde te maken en den mensch te vormen, om al die kracht van hoofd en hart weer te vernietigen, gansch zonder doel millioenen kinderen 't leven lang te laten lijden, en dan ten slotte van dat iets weer niets te maken? Hoe? die wonderen van wijsheid en van zorg, zoo voor het oneindig groote als voor het oneindig kleine, zouden enkel zijn gedaan, om de aarde en haar bewoners als een vuurwerk, dat den kinderen vreugde geeft, voor een oogenblik te laten glinsteren, spatten, vonkelen, om dan deze aarde weder zwijgend, zonder leven, echo, heugenis of weerschijn, als een zwart verkoolde vuurpijlstok door het heelal te laten storten, terwijl die stok toch niettemin de vonken overleven zou?

Zoo evolutie uit het lager soort weleer de menschen vormen kon, dan zou er dus, alleen om onze ziel te dooden, eindelijk een wonder gaan geschieden? een plotselinge breuke in die wet, welke eensklaps abdiceeren zou juist op 't kritieke oogenblik, door nukkig aan den mensch te weigeren wat zij voor het protoplasme deed, door onbarmhartig onwispelturig aan een Shakespear, Newton, Rafaël en Beethoven te ontzeggen wat zij aan het zoogdier van de poolzee, ongevraagd, verleende?

Wil men dit niet erkennen, en deze gevolgtrekking ontduiken door te zeggen, dat ‘*the ascent of man*’, de ontwikkeling van het lager tot het hooger soort, wel voortduurt, doch alleen op aarde, en niet voor het individu maar enkel voor het soort, dan predikt ons opnieuw de wetenschap een waarheid, welke toont dat aan de onsterfelijkheid van het menschdom hier op aarde niet te denken is. Van het individu, van onze zielen kan de wetenschap niets zeggen, maar van deze aarde wel; van deze zegt ze dat ze niet vele eeuwen door geschikt blijft ter bewoning.

Deze planeet koelt af, de zon krimpt onophoudelijk in, en het is zeker dat na eenige duizenden van jaren deze aarde een uitgebrande krater als de maan zal zijn, die lucht en water zal verliezen, totdat ze sterft en, zich verliezend in de zon, in anderen vorm herleeft.

Ontzaglijk klinkt dit vonnis der geleerden hem in 't oor, die met de onsterfelijke volmaakbaarheid van 't soort zich troost over de vernietiging van alle zielen beurt voor beurt. Hij moet in norsche en halsstarrige onderwerping aan het onmeêdogend noodlot nu maar voortbestaan, want alle troost is hem ontnomen. Welk een vooruitzicht! Juist wanneer de Kaffer tot een Shakespear zich in Afrika ontwikkeld heeft, dringt het dikribbig ijs der Poolzee van weerszijden over den evenaar, en bevriest elk en alles om nooit weêr te ontdooien. Hoe treurig is die prophetie! Hij had zich juist gewend aan het verheffend denkbeeld, dat het schoon geheel de leelijke deelen overleeft, dat alle helden en propheten dood zijn en vernietigd en dat hun bekkeneelen eeuwen langer in het aanzijn bleven dan hun ziel; hij had zich pas met stoïsche bedaardheid door een paar professoren laten troosten met het splinternieuwe dogma, dat de Schepper, als Hij dag aan dag van zijne eigen kinderen de zoo jonge zielen weer vernietigt, een verheven daad doet, over welke het ontroostbaar slachtoffer niet mag klagen, zonder den meest verachtelijken eigenwaan en de allerdomste zelfzucht te bewijzen.

Jan Rap is het daarmeê volkomen eens. ‘Dat uw nietswaardig, ijdel en onmondig ik vergaat voor eeuwig, zegt hij, acht ik zoo volkomen naar mijn eigen liefdevolle hart gesproken, dat ik bijna den God, die niet bestaat, zou danken, dat hij uwe ziel, die gij niet hebt, vernietigt voor altijd. Ik heb het goed gehad op deze wereld, en mijn tot deze aarde eng beperkte wenschen zijn vervuld; en ik sluit daarom met vreugd

de deur der hoop voor millioenen lijders, die in des Vaders goedheid vast vertrouwen stelden; en zoo anderen naar rechtvaardigheid, naar heilige liefde en naar zelfvolmaking dorsten, dan kan ik werkelijk met onbeschrijfelijk veel gelatenheid hun smart verdragen. Wij allen sterven; ik ga dood, dat 's goed, gij gaat dood, dat 's beter, want het geheele menschdom blijft bestaan en dat ontwikkelt zich hoe langer hoe voortreffelijker.'

Nu was er zeker voor die treurden over 't sterven van de dichters en de heiligen, van allen die zich opofferden voor het heil der menschheid, iets heerlijk troostends en verkwikkelijks in het denkbeeld, dat de helden zijn gestorven, maar dat de achter-achter-kleinkinderen van Jan Rap zouden ontbloesemen in volmaakte wijsgeeren.

Maar helaas! ook deze troost is ons ontnomen, en wij kunnen aan dit kostelijk stroovuurtje de koude handen ook al niet meer warmen; want de wetenschap vertelt ons dat het soort juist even zeker, slechts iets later, dan 't individu, ter dood veroordeeld is, en dat juist op het oogenblik, dat het tot een model-mensch fraai ontwikkeld zoogdier zijn volkomene ontwikkeling bereikt heeft, het geheele menschdom in den uitgebranden, kouden krater zielloos nederstort.

Ziet, wij hebben allerlei verschrikkelijkheden op gezag ons hooren mededeelen. Wij hebben ons laten zeggen dat de zedelijke waarde van het ras zal toenemen naarmate het meer en meer elk denkbeeld, dat we een Vader in den hemel en een heilige bestemming hebben, uit het hart verwijdert, en zich overtuigd zal hebben dat het diep verlangen, dat het *desiderium* van 't hart, naar God een overgeërfd zinsbedrog is. Men heeft ons opgedrongen dat niets zoo opbeurend werkt als het geloof in aller zielen sterfelijkheid, en dat de grootste zegening de trots is van het weten, dat het mysterie uit de wereld, en de behoefte aan aanbidding uit der menschen zenuwstelsel heeft verwijderd, doch is ten laatste niet de tijd gekomen om in den naam van het gezond verstand en het gezond geweten eens te vragen, of het dan kracht voor leven, troost bij sterven geeft, om hun, die treuren en die lijden, meê te deelen, dat zij gerust en goedsmoeds kunnen zijn, want dat het menschdom zich ontwikkelen zal tot het *en bloc* wordt neêrgelaten in den donkeren put van dood, vernieling en vergetelheid, zonder dat een Paaschmorgen voor de steenkoude aarde en haar milioenen dooden ooit zal

aanbreken, en zonder dat een sterveling ooit op het donkere graf weenend omhoogziet.

En, wil men werkelijk, dat wij zullen denken dat de zwakke stervelingen met dit grauwe spookbeeld der verschrikking voor hun oogen, hooger rijzen, edeler zich ontwikkelen zullen dan toen de teedere poëzie van het verleden ons het hart met liefde en hoop verteederde, toen het geloof kracht gaf naar kruis, daar Christus hen die treurden zalig had gesproken, zoodat de vrede Gods, die alle verstand te boven gaat, op het geteisterd hart der zielsbedroefden nederdaalde?

Wij zouden weigeren aan het onbegrijpelijke geloof te hechten en dit gelooven?

Indien ik tusschen 't eene onbegrijpelijke en het andere kiezen moet, dan kies ik het onbegrijpelijk schoone en vertroostende en niet het onbegrijpelijk leelijke en onzinnige.

De dood kan niet de hoogste waarheid en het eind van alles zijn. Hij is daartoe veel te leelijk, te afschuwwekkend, te algemeen. Indien hij schoon ware, en niet allen, niet de besten en de braafsten stierven, zou men mogelijk eer in hem gelooven, maar wat zoo leelijk en afzichtelijk is, is leugen, en dat ook Christus dood zou zijn, wie is er die dit wezenlijk gelooft?

Neen, vreugde, liefde en geluk zijn waarheid, niet de wanhoop; neen, morgenrood en hemelsblauw zijn waar, niet grauwe schaduw.

Neen, duisternis is leugen, ze verbergt, ontkent, bedekt, maar licht is waarheid. Het schrikwekkend duistere graf is leugen, want het vergankelijke vergaat alleen. Pijn, wanhoop, angst en dood zijn schaduwen en nevelen; vanwaar ze komen en waarom ze er zijn, zal nooit een sterveling weten, maar even als het vroolijk troostvol groen en wit van 't zonnig voorjaar niet ontkend wordt door den grauwen wintermist, is er een stralend licht, een eeuwig leven dat geen sombere schaduw en geen duister sterven ongeloofelijk maakt.

Want schaduw is geen loochening van het licht, maar het bewijs dat er nog iets staat tusschen 't licht en ons.

Ik geloof in het licht, en wil niet vol ontzag voor duisternis mij buigen als voor de onverwinbare macht.

Ik wil niet hopeloos erkennen, dat het materie het wint, en eeuwig zal bestaan, doch dat de ziel vergaat.

Ik weiger te gelooven dat alleen het water onoverwinlijk is; dat het, in 't vuur geworpen, opstijgt, om in diamanten

droppelen straks weer neêr te komen, dat het met slijk vermengd, de dorre korst laat liggen, om in vonkelende ijskristallen den toppen van de boomen stralend licht te geven, doch dat de ziel van Paulus en van Newton door steenworp of door tochtwind wordt vernield voor eeuwig.

Neen, ook al kwam een engel uit den hemel mij verkonden, dat de droppelen van de zee onsterfelijker zijn dan heldenzielen, dat al de heiligen en propheten zich vergisten, doch dat Jan Rap het weet, dan zou ik weigeren te gelooven, en slechts zeggen: ‘God is goed! alleen wat schoon en heerlijk is kan waar zijn!’

En daarom balsemen wij niet het vergankelijke dat tot de aarde wederkeert, want wij gelooven niet dat het omhulsel langer kan bestaan dan de edele ziel wie het tot woning strekte.

Neen, van de duisternis der kille graven slaan wij de oogen op ten hemel, naar het onzichtbare heelal, want steeds klinkt nog voor ons boven de donkere dalen dezer aarde het leeuwerikkenlied der dichters en geloovigen.

Gelijk de vogels in het Noordsche dennenbosch geboren, naar 't suizend palmbosch aan de blauwe zee getrokken worden door een geheimzinnige begeerte, zoo slaan wij ook naar 't geen wij nimmer zagen, en niet kennen en begrijpen, de vleugelen van 't verlangen en der liefde uit. Wij hebben een instinct dat naar het eeuwige ons het hart doet heffen, en wij gelooven dat het God is die daartoe de kracht ons geeft.

Wat reine zielen, heilige naturen in het uur der geestvervoering zagen, sterkt en steunt dat kinderlijk geloof, en daarom zeggen wij 't John Martin na: ‘er is een hoop! ja er is een hoop! want God is liefde!’

Somber en droef was het preludium, dat ons van duisternis en nevel sprak en 't harte toeneep met een naamloozen angst; smartelijk, wanhopend schier klonk er een kreet: ‘Gaat dan de nacht nooit meer voorbij, en daagt het nimmer weer in 't Oosten?’ en droevig als het huilen van den wind over de grauwe golven van de winterzee, steeg 't zuchtend klagen op van de onterfden en beroofden in den nacht zonder sterren, die niet week.

Doch van de hoogten klinkt op eens een stem: ‘het morgenrood breekt aan!’ en een tenorstem jubelt: ‘ziet de nacht verdwijnt!’ de heldere sopraan vat juichend deze woorden op, en brengt de blijde tijding verder met een zilveren klank, die

ons aan voorjaarszonnelicht en 't lied der vogelen denken doet, en met een machtig, heerlijk, jubelend crescendo valt het geheele choor nu in, en *de Profundis*, 't lied der overwinning van het licht, klinkt als een psalm van helden en propheten door de wereld.

Staan wij dus op, en stemmen wij in met het heilig choor van hoop en van aanbidding:

‘Uit de diepten heb ik tot U geroepen o Heer! mijne ziel wacht op U meer dan de wachters op den morgen, bij U is liefde en vergeving, en ik hoop op uw Woord!’

Laat allen die in God gelooven en op 't eeuwig leven hopen dien psalm der aanbidding aanheffen! reiken wij elkander over de gebogen hoofden van de menigte, wier oogen op het stof gevestigd zijn, de fakkel der bezielde godsgezanten toe.... en het blijft licht in de wereld!

Amsterdam, Januari 1879.

CHARLES BOISSEVAIN.

Uit het Utrechtsch academie-leven.

Voorheen en thans, 1828-1878. Herinneringen, opmerkingen en wenken, door een oud-student. Utrecht, J. Grevers, 1878.

‘Voorheen en thans’ werd mij door de Gidsredactie ter bespreking aangeboden. Het is reeds tien jaren geleden dat mijn laatste opstel in het Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde werd afgedrukt en dat had even als al zijne voorgangers eene praktische strekking; aan een causerie heb ik mij nog nooit gewaagd. Maar er is voor den grijsaard eene weemoedige en tegelijk opwekkende bekoring in gelegen om zich nog eens te verdiepen in de herinnering van zijn leven, toen 't jeugdig bloed nog door zijne aderen vloeide, eene bekoring waarvan ik de verzoeking niet kon weerstaan, en ik heb de zaak beproefd.

Het valt niet aan velen te beurt na een halve eeuw hun academieleven te herdenken. Bij de laatste reunie der Utrechtsche studentenjager-compagnie waren er nog slechts ⅖ van in leven. De overigen hadden reeds geantwoord op 't appel, dat Thackeray aan 't eind der Newcomes schildert. Als ik de medici herdenk, met wie ik de college's bezocht, hoe velen zijn niet reeds na korte of langere loopbaan heengegaan, en onder hen van de voortreffelijkste. Één blonk boven allen uit, Alex Suerman, zoon van een voortreffelijken vader, met een buitengewoon verstand en edelen geest begaafd. Classisch gevormd, verdienstelijk natuurkundige en in die richting de geheele geneeskunde bemeesterd hebbende, met een hart waarin slechts plaats was voor zucht naar waarheid en voor menschenmin, was bij het ideaal van een arts en een docent toen hij op dertigjarigen leeftijd het Professoraat in de geneeskunde aanvaardde. Binnen het jaar rukte de typhus hem weg, en al was 't een uitstekend geleerde die de ledige plaats innam,

toch is dat verlies een onherstelbare slag geweest voor Utrechts Hoogeschool en voor hare geneeskundige faculteit, die door zijn bezit geschitterd zou hebben boven allen. Voor mij, den jongere, was hij een leidend vriend, dien ik even hoog vereerde als lief had; zijn vroege dood verscheurde dien vriendschapsband niet, hij zal duren zoolang herinnering en denkvermogen nog bij mij aanwezig blijven.

Ook van de overgeblevenen in den levensstrijd is de bloeitijd voorbij. De dichterlijke voorstelling dat de geest niet afneemt in het verslijtende lichaam, maar dat zij tot den dood in helderheid zou toenemen, is in strijd met de werkelijkheid. Hersenen en zenuwen volgen de wetten van het organisch leven als de overige lichaamsdeelen en dus ook de wet van ontwikkeling tot hun hoogste punt en daarna daling (Ruckbildung und Verirdung). In de periode der grijsheid zijn de hersenverrichtingen dalende; zij zijn niet meer wat zij waren in den krachtvollen mannelijken leeftijd. Ik behoef niet te herinneren dat de duur van 't leven en de graad van verslijting geen gelijken tred houden; dat er jeugdige grijsaards en krachtvolle oude lieden zijn. De dagelijksche ondervinding leert 't ons, maar er is ééne zaak waarin de mensch blijft toenemen zoolang hij leeft, namelijk de ervaring, de ondervinding. Daarom is de oudere den jongere vooruit in de beschouwingen, die het resultaat zijn van eene langduriger ondervinding, want de indruk der ondervinding is bovenal persoonlijk.

Uit dit oogpunt is het voor ons liggend boekje een merkwaardig geschrift, omdat het geheel den indruk teruggeeft, dien de hedendaagsche toestand der natuurkundige wetenschappen aan onze Universiteiten te weeg brengt bij eenen helderdenkenden geleerde die hun gang eene halve eeuw lang heeft gadegeslagen.

Het boekje bestaat uit twee gedeelten. De eerste helft bevat een levendig, con amore geschreven tafereel van den geheelen toestand der wis- en natuurkundige en geneeskundige faculteiten van de Utrechtsche Hoogeschool in het jaar 1828. Zoowel van de Professoren, de colleges en de hulpmiddelen der studie, als van de studenten met hun doel en hun streven. Het is geschreven met de losheid en virtuositeit die de gewoonte van de pen te voeren geeft, met de opgeruimdheid die de eigenschap is van een goed hart, met de juistheid van oordeel van den kenner wiens geheugen hem trouw bleef, en wien

't een genoegen was die beelden zijner jeugd nog eens voor zijn geestesoog te zien voorbijgaan.

Zonder in herhaling te vallen van hetgeen in het boekje zelf te lezen is, waartoe ik elken belangstellende aanmoedig, wensch ik er hier en daar nog enkele trekken aan toe te voegen.

De professoren waren toen vormelijker dan tegenwoordig het geval is. Schröders huisjas was een uitzondering; de overigen gaven hunne colleges in onberispelijk zwart gewaad. Alleen Moll droeg een blauwe rok met metalen knoopen en een gekleurd vest. Zijn gang over de stoepen met den rotting boven 't hoofd zwaaiende was even eigenaardig als vrij van affectatie. De theecolleges hadden iets deftigs in overeenkomst met de lange goudsche pijpen, die men er rookte. Zelfs professor Fremery, die nooit rookte, zat er wel eens met eene in de handen. Toen professor Van der Kolk bij zijne komst in Utrecht nog Friesche baai rookte met de jongelieden die hem bezochten, kon hij toch een eigenaardig pedantisme niet van zich zetten. Prof. Suerman hield evenmin theecollege als Prof. Moll, maar vergoedde dit des zomers door een paar prettige avondpartijen, totdat huislijk leed door sterfgevallen daaraan een einde maakte.

De studenten waren, geloof ik, ongegeneerder dan de hedendaagsche. Gedurende het groenloopen kwamen toen nog stalen van ruwheid voor, die nu gelukkig tot het lang verledene behooren

Het Latijn der medische studenten stond toen reeds aan de Akademie zelve in een kwaad gerucht. Voor het grootste gedeelte bestond het uit woorden, die de Romeinen zelve nooit gehoord hadden. Cicero zelf zou, als hij in hun midden teruggekeerd ware, hun bargoensch niet verstaan hebben. Er waren wel eenige medische studenten die litterati mochten heeten, maar ook deze hadden te worstelen met den aard der onderwerpen, die hun classicisme bedierven. Toen bleek reeds dat 't gebruik der Latijnsche taal voor het doceeren en respondeeren onhoudbaar was. Het moge waar zijn dat Moll's geheugen hem in staat stelde eene plaats van den kerkvader Augustinus aan te halen, maar het is stellig waar dat er op geen respondeercollegie slechter Latijn werd gesproken èn door den professor èn door de studenten, als op dat der Physica. Bij de medische professoren die in den laatsten tijd het gebruik der Latijnsche taal voor de geneeskundige studiën veroordeeld hebben, Rosenstein, Koster,

Evers, Halbertsma, voegt zich ook onze schrijver: ‘Wat in den gang der ontwikkeling van den menschelijken geest eenmaal eene gewichtige beteekenis heeft gehad, maar juist ten gevolge dier ontwikkeling en het outstaan van nieuwe begrippen en denkbeelden, die zich niet meer in het keurslijf eener oude taal laten wringen, die beteekenis verloren heeft, mag men niet weder terug verlangen.’ Deze denkbeelden hebben snel veld gewonnen. Bij de behandeling der wet op het hooger onderwijs in de Tweede Kamer werd het amendement Rombach om den doctorsgraad in de medicijnen ook verkrijgbaar te stellen voor hen die geene klassieke studiën gemaakt hadden, met eene aanzienlijke meerderheid verworpen en slechts twee jaren later, bij den even onredelijken als fellen strijd tegen de artsenwet, vernam men mauwelijks oppositie tegen het gemis van Latijn onder de vereischten ter toelating tot de faculteits-examens voor de artsen. Ook hier dus weder bevestiging van het: Les idées marchent. Toch acht ik het niet wenschelijk, dat de klassieke studiën door de toekomstige medici geheel verwaarloosd worden. Niet alleen heeft de geneeskundige wetenschàp zelve eene blijvende behoefte aan degelijke classici voor de beoefening van hare geschiedenis, maar ook voor de praktijk blijven classisch gevormde medici wenschelijk, zoolang het niet uitgemaakt is dat de vorming door de klassieke talen voor onzen tijd hare beteekenis verloren heeft en met voordeel voor den geest en de maatschappij door de moderne vorming kan worden vervangen.

Men beweert wel eens dat ook de student in de medicijnen geene colleges houdt dan waartoe hij gedwongen is, maar dit was in 1828 ten minste niet zoo. Ik zwijg van 't hospiteeren op de colleges van beroemde professoren in andere vakken, waartoe elk student zich destijds gehouden achtte, maar ik wijs op de zoogenaamde liefhebberijcolleges over vakken waarin geen examens of testimonium vereischt werden, zoo als de anthropologie van Schröder, de vergelijkende ontleedkunde van Lidt de Jeude, de pathologische anatomie van Schroeder van de Kolk. De beste studenten gingen daarin vóór en de overige volgden. Nog staat mij voor den geest de rijkdom van versch opgespoten praeparaten van verschillende dieren, door Schubärt, toen nog prosektor aan de veeartsenijschool, vooraf gereed gemaakt, die daar op de Minnebroersstraat onze oogen verbaasden en door Lidt de Jeude op eene niet opwekkende wijs

werden geëxpliceerd. Nog ben ik de inspanning niet vergeten, waarmede wij Van der Kolk's rede napenden, tachygrafeerden zou ik haast zeggen, toen hij ons het eerst op het terrein bracht der waarnemingen van Lallemand en Andral, dat voor onze voorgangers eene terra incognita gebleven was.

Met die vroegere voorbeelden voor oogen maak ik mij niet bezorgd over de gevolgen van het opheffen van den testimoniëndwang door de nieuwe wet op het hooger onderwijs. Ik acht dat geen fout in die wet, maar eene eerste schrede op den weg der vrijheid van studie. De reactie tegen den vroegeren toestand blijft niet uit en wordt overdreven; vandaar 't geheel wegblijven der studenten van die colleges; 't is de wraak over vroegeren dwang. Maar aldra zal 't gezond verstand zegepralen en de student die colleges gaan bezoeken, die hem aantrekken door de onderwerpen die er behandeld worden en die hij wenscht te leeren kennen, of door de wijze van voordracht die hem tot kennisneming uitlokt. Ook nu zullen de beste voorgaan en de overige volgen.

Terecht noemt de schrijver de dissectiezaal het glanspunt der medische studiën in die dagen, om den overvloed van materieel, waarop toen de begrafenisfondsen nog geen storenden invloed uitoefenden. Daar waren de medische studenten in hun element in hunne kielen en met hunne pijpjes. Zij zweemden naar de Fransche carabijns die Jules Fabre destijds zoo meesterlijk bezong: ik meen in de Gazette des hopitaux. Zij brachten er uren achter elkander in door en velen erlangden eene kennis der anatomie en eene handigheid in 't dissekeeren die de hedendaagsche studenten hen misschien zouden benijden. 't Is waar dat 't theatrum anatomicum slechts bij lamplicht kon gebruikt worden, maar dat maakte de praeparaten die er onde^{r} gedemonstreerd werden des te pittoresker; zij deden denken aan de platen der anatomen van de 17^{e} eeuw. Onder de ontleedkundige demonstratiën der studenten voor hun candidaats-examen herinner ik er mij van 't vijfde zenuwpaar met al zijne gangliën, van den nervus vagus van af den eersten halsknoop volgens de plaat van Mance, van spieren, vaten en zenuwen, van den arm en soortgelijken. Nog zie ik in dat theatrum in eene publieke les Van der Kolk den schedel openen van eenen aan chronische hydrocephalus geleden hebbenden knaap. De professoren en notabiliteiten op de onderste bank gezeten om er de primeur van te genieten, en daarboven de studenten staande,

aller oogen geconcentreerd op de kleine verlichte ruimte boven de ontleedtafel.

Even scherp en juist als de overige is door den schrijver ook de figuur van Wolterbeek geteekend, den professor in de geneeskundige kliniek, enz., Professor Knik bijgenaamd, omdat hij nimmer den hoed afnam als men hem groette. Een nawalm van scholastieke geleerdheid, maar te gelijk een empyricus met eenen verwonderlijk zekeren praktischen blik als 't gevolg eener rijke ervaring; doch er is niet genoeg op gedrukt, hoe reeds onder zijne oogen de gewaarwording van een nieuw aanbrekenden dag onder de studenten veld won. Wel bleven Sydenham en Franck in eere, maar Andral en Lallemand kwamen reeds op de studeertafel; wel bewonderde men zijn praktischen blik, maar Laennec en vooral later Raciborski werden aangeschaft en stetoscoop en percussie beproefd en bestudeerd. In het cholerahospitaal werd de thermometer reeds geappliceerd. In de ziektegeschiedenissen op de kliniek en bij de examens lieten sommige reeds het anatomisch pathologisch element voorafgaan, om daarop de diagnose te laten volgen. Het streven naar, het zoeken van 't verband tusschen de verschijnselen bij 't leven en de weefselveranderingen na den dood was levendig en volhardend. Wel was 't moeielijk een weg te vinden, die daarbij vol hoogten en laagten was; wel moest men, zoo als onze schrijver, Fraulyn's woorden aanhalende, zegt: ‘zagen met een boor en boren met een zaag’, maar de energie faalde niet, en met welgevallen toont de schrijver aan wat het studentengeslacht van dien tijd later presteerde in tijdschriften als anderszins. Een en ander mocht een sarcasme aan Wolterbeek ontlokken, hij liet ons toch begaan, en daarentegen had men het voorzeker aan hem te danken dat het Broussaisisme nimmer zijnen eenzijdigen invloed aan de Utrechtsche Hoogeschool heeft uitgeoefend.

Geene inrichting was destijds te Utrecht gebrekkiger dan de klinieken. Jaar in jaar uit werd er met de stedelijke en landsregeering onderhandeld over een nieuw gasthuis. Eerst vele jaren later verrees het. Ik herinner mij een bezoek van een Duitsch geleerde aan de kliniek van Prof. Suerman. Met den hem eigen tact hield Prof. S. ons een geruimen tijd bezig met de meest interessante gevallen der polycliniek en geleidde ons toen naar de redelijk geschikte operatiekamer, waar het lijk was neergelegd van een man die aan een osteosarcoma van de onderkaak van buitengewonen omvang geleden

had, en den vorigen dag gestorven was: 't was een prachtexem plaar: met de demonstratie daarvan hield hij den geleerden bezoeker en ons zoolang bezig, dat de tijd verloopen was en hij de vernedering ontging om den vreemdeling te moeten rondleiden in de treurige kamertjes die toen voor de chirurgische kliniek moesten dienen. Met de localen voor de inwendige en voor de verloskundige kliniek was 't niet beter gesteld.

De opmerkingen van den schrijver omtrent den invloed, dien 't jaar militaire dienst van October 1830 tot September 1831 op de studenten had, zijn juist. Zij wier toelating tot den dienst onder gewone omstandigheden om gezondheidsredenen zou geweigerd zijn geworden, zijn misschien vroeger gestorven dan anders het geval geweest ware. Zij die geen aanleg voor de studie hadden, keerden niet aan de Akademie weder, en bleven in dienst, maar de massa kwam krachtiger en zelfstandiger terug. Zelfs hun studietijd is er weinig door verlengd, want nooit is er harder gewerkt dan na de campagne, en zij hebben den goeden invloed van dien tijd hun geheele volgend leven ondervonden.

Eene andere gebeurtenis, voor de ontwikkeling der medische studenten van dien tijd van geen minder belang, laat de schrijver onvermeld, de eerste epidemiën der Cholera Asiatica in 1832 en 1833 bij ons te lande. Toen stelden de medische candidaten der Utrechtsche Hoogeschool zich beschikbaar. Eenige erlangden eene plaatsing in de Cholerahospitalen te Utrecht en te Amsterdam; andere werden tijdelijk in Utrechts omtrek gevestigd; de overigen adsisteerden de Utrechtsche wijkdoctoren. Dat was een ernstige, praktische school, waarin zij zich gemeenzaam maakten met gevaar en dood niet alleen, maar ook ruimschoots in de gelegenheid waren om die onvermoeide zelfopoffering te leeren, om zijne hulp bij dag en nacht zoo dikwerf die gevraagd wordt blijmoedig te verleenen zonder aan eigen behoud te denken. Eene school waarin zij het grievende ondervonden, van den lijder, dien zij zouden willen herstellen, zelfs ten koste van een fractie van eigen leven, te zien bezwijken, in weerwil van al de aangewende middelen, die hun zoo hoog waren aangeprezen, waarop zij vertrouwden en die zij zoo *gewissenhaft* hadden toegediend. Zij die deze cholera-campagnes hebben meegemaakt, zijn degelijke mannen geworden voor de praktijk. Ook de eischen der wetenschap werden niet uit het oog verloren. Geen doode verliet in 1833 het cholera-

hospitaal te Utrecht, of men had hem door de opening van de hersenholte af tot aan het binnenstbuitenkeeren der geheele spijsbuis naar den zetel der ziekte ondervraagd. Zij gaf stof tot dissertatiën en bijdragen in tijdschriften. Eene blijvende waarde heeft 't werk: *De cholerae Asiaticae itinere per Belgium septentrionale, auctore A.C.G. Suerman*, waarin de numerieke methode consequent was toegepast. De beoordeelaar in de Göttinger Anzeigen van 1836 zegt er van: ‘Wij moeten verklaren nimmer een geneeskundig werk gelezen te hebben, dat door echt classischen stijl zoo zeer den stempel der oudheid draagt. Behoorde niet de stof tot den laatsten tijd, wij zouden meenen een gedenkstuk uit de oude wereld voor ons te hebben, dat aan de juiste en kernachtige schrijfwijze van eenen Celsus de fijnheid eener Ciceroniaansche urbaniteit wist toe te voegen.’ De voorafgegane opmerkingen mogen dienen tot aanvulling van des schrijvers schets van de medische faculteit te Utrecht in die jaren. Op de eerste bladzijde zijner brochure zegt hij dat hij de vraag: Hoe was dat in uw studententijd? waaraan misschien wel eens een zeer begrijpelijke heimelijke trots op de oneindig hoogere voortreffelijkheid van den tegenwoordigen tijd ten grondslag ligt, kortelijk wilde beantwoorden. Hij wijst hier juist op eene zwakke zijde van alle jeugdige beoefenaren van een vak. Ook Göthe parodieert die in zijn Faust met de bekende woorden van Wagner in zijn gesprek met Faust:

> ‘Zu schauen wie vor uns ein weiser Mann gedacht
> Und wie wir's dan zuletst so herrlich weit gebracht.’

De met hun eigen tijd ingenomen jeugdige krachten vergeten, dat zij op de schouders van hunne voorgangers staan en bedenken niet dat ook weer anderen, op hunne schouders staande, even als zij zullen denken over het verledene. De ouderdom is daaromtrent kalmer en minder sanguinisch. In zijn oog zijn die gemaakte schreden niet zoo reusachtig. Hij ontwaart dat de kennis even als het goddelijke slechts langzaam nadert tot het ideaal en in de illusie om dat te bereiken, wordt hij sceptisch, om niet te zeggen pessimistisch. Is misschien de wensch om den afgelegden weg met juister blik te doen meten en tegen afwijkingen te waarschuwen als de strekking van dit boekje te beschouwen?

Het eerste historische anecdotische gedeelte van het boekje, 't verledene, de vrucht der genoegelijke herinnering des schrijvers van zijne jeugd, wordt door een tweede gedeelte gevolgd met eenen geheel anderen gang van denkbeelden. De personen verdwijnen van het tooneel. De schrijver laat hunne beschrijving aan de nakomelingschap over, die hen nu met een jeugdig oog aanschouwt en met de onbevangenheid en moedwillige scherpzinnigheid van den studentenleeftijd beoordeelt.

Voorzeker missen wij daardoor de karakteriseering van de reeks professoren in de wis- en natuur- en in de geneeskunde die te Utrecht de vorige opvolgde, van merkwaardige mannen van welke er reeds door den dood uit hunnen werkkring werden weggerukt of door ouderdom zijn afgetreden, en de overige meer of minder gevorderd in leeftijd nog werkzaam zijn. Ook bij hen ontbreekt het kantige niet dat 't aantrekkelijke voor karakterteekeningen oplevert, maar de schrijver heeft zich, om licht te begrijpen reden, op dat terrein, dat 't prikkelbaar gestel der Hooggeleerden met voetangels en klemmen bezaait, niet willen wagen.

Hij vermeldt alleen den toegenomen bloei der Hoogeschool. Tegenover het negental professoren in de wis- en natuurkundige en in de geneeskundige faculteiten van 1828 staat nu een twintigtal, versterkt met drie lectoren. Een grooter aantal docenten derhalve dan vroeger de geheele Akademie telde, en toch verlangt men er, volgens de memorie van toelichting der staatsbegrooting van 1879, eene vermeerdering met drie professoren en zeven lectoren.

Ook de iurichtingen voor het wetenschappelijk onderzoek en voor de praktische oefeningen der studenten zijn veel vermeerderd. De schrijver telt er een elftal op, waaronder zes verschillende laboratoriën, behalve nog de bibliotheek en de gehoorzalen. De meeste zijn nieuw gesticht, waaronder het uitstekend ziekenhuis. De overige zijn verbeterd en uitgebreid. Toch wordt nog door Curatoren voor verdere nieuwe of verbeterde inrichtingen eene som van 14 ton onmisbaar geacht. Aan die eischen der wetenschap zal ook wederom in den loop van dit jaar gedeeltelijk worden voldaan.

Wel mag men dus met den schrijver instemmen, als hij zegt dat de jonge knaap een krachtig man geworden is en dat met recht zijn naam van Akademie in Universiteit veranderd is, want al is de universitas scientiarum ook nergens vertegenwoordigd, zoo is de

Utrechtsche Hoogeschool er toch nader aan toe dan ooit te voren. Hij wijst er echter op, dat 't tegenwoordige niet als met één slag is ontstaan, maar dat zich allengskens in den loop van een veertigtal jaren uit het verledene het heden ontwikkeld heeft. Elk dier inrichtingen heeft, even als het vak dat er door wordt vertegenwoordigd, zijne geschiedenis in dat tijdsverloop, even nauw in verband staande met het inwendig leven der Hoogeschool als met den kultuurtoestand van ons land en de wetenschappelijke ontwikkeling van dat vak ook in het buitenland. In dit laatste opzicht is de invloed van Duitschland onmiskenbaar. Hij heeft de vroegere Fransche richting der geneeskundige studiën geheel vervangen. Voor die studiën en nieuwe inrichtingen hebben de Duitsche als model gediend. Maar wij laten dit punt varen, hoe interessant het ook zij. Onze schrijver wijst het schetsen van dien ontwikkelingsgang van de hand en toch kan zulks alléén door een man geschieden die hem van nabij heeft waargenomen en gevolgd.

Wat verwacht de schrijver nu van dien vooruitgang? van den tegenwoordigen staat van zaken in de genoemde faculteiten aan de Utrechtsche Universiteit? Hij is niet gerust. Hij voorziet een gevaar. Hij vreest in de eerste plaats dat de hedendaagsche studenten, in tegenstelling met de oude die hij schilderde, door al dat gemak der laboratoria verwend, hunne onderzoekingen zullen staken nadat zij, de Hoogeschool verlaten hebbende, aan hunne eigen bekrompen hulp-middelen zullen gebonden zijn. Dit is echter onvermijdelijk en rechtvaardigt den vroegeren toestand niet.

Het is zeker moeielijk zich te behelpen als men aan weelde gewoon is geweest. Daaraan zal het toe te schrijven zijn, dat jonge lieden die lust tot onderzoek en vaardigheid verkregen hebben, noode de Universiteit verlaten en zich zoolang zij kunnen aan het praktisch leven blijven onttrekken, maar de energieke naturen zullen ook in de maatschappij hunnen weg op de wetenschappelijke baan vervolgen, al missen zij daar de Universiteits-laboratoriën, en zouden zij niet evenzeer onder 't tegenwoordige studentengeslacht gevonden worden als vroeger? Ik heb eenen te goeden dunk van den intellectueelen toestand van ons volk om er aan te twijfelen. Maar ernstiger is het gevaar dat onze studenten in de natuur- en geneeskunde bedreigt uit de richting der wetenschap zelve, al is die richting ook de ware, namelijk die van Baco's Philosophie: het verzamelen van feiten om

door de uit de feiten getrokken gevolgen de wetenschap op te bouwen. Door zich in dat feiten verzamelen te verdiepen, komt de verzamelaar er wel eens toe, daarin, even als de beoefenaar der statistiek in het verzamelen van cijfers, de wetenschap zelve te zien die hij boven alles als zijne levenstaak stelt. Hij verwart kennis met wetenschap. Kennis is feiten te leeren kennen. Wetenschap is een geheel resultaat dier feiten. Deze afwijking wordt een gevaar voor de studenten, als de leeraar zijnen invloed, zijne macht gebruikt, om de jongelieden bij voorkeur dienzelfden weg te doen volgen, die uit den aard der zaak het studium generale belet en hunne ontwikkeling tot de eenzijdige kennis van feiten beperkt. Men bevordere de neiging tot specieel onderzoek niet op een tijd, die nog tot 't leggen der grondslagen moet gebruikt worden, zegt onze ervaren schrijver.

Het is eene verzoeking, de eerzucht te prikkelen van jonge lieden, die reeds vroeg eenig talent toonen, door 't uitzicht op publiekmaking van eenig door hen te verrichten onderzoek, waardoor tevens de roem van het laboratorium en den dirigeerenden professor vermeerderd wordt. Zelfs middelmatige talenten kunnen zich door veel oefening op die wijze een naam verwerven en zelfs professoren worden, maar nimmer geleerden met eenen ruimen blik begaafd.

Opmerkelijk juist schetste de minister Kappeyne van de Copello het gevaar van die richting in eene rede op den 11 December 1878 gehouden. Hij zegt: er is een bezwaar dat ik voor mij, ik erken dat gaarne, met bezorgdheid zie. De wetenschap breidt zich voortdurend uit, en daardoor ontstaat bij de geleerden al meer en meer het denkbeeld, dat ieder zich beperken moet tot zijne bepaalde provincie in het groote rijk der wetenschap.

Het gevolg hiervan is groote vermeerdering van leerstoelen en dus niet meer de benoeming van een hoogleeraar in de faculteit zoo als vroeger, maar voor een bepaald vak, en daardoor invoering bij het hooger onderwijs van hetgeen eigenlijk is het karakter van het middelbaar onderwijs, specialiteiten.

Maar wat gebeurt er dien ten gevolge? Terwijl men vroeger van een hoogleeraar vergde dat hij in zijn gansche vak en zijne hulpwetenschappen althans in het algemeen tehuis was, en dat hij, al legde hij zich meer bijzonder op een speciaal gedeelte toe, was een algemeen wetenschappelijk ontwikkeld man en in zoo ver een encyclopedist, gaat men thans van het denkbeeld uit, dat iedere hoog-

leeraar de specialiteit voor zijn vak is, maar ook daarbuiten niet behoort te ondervragen.

Terwijl men dus van den hoogleeraar vergt speciale en niet meer die generale kennis, keert men het ten opzichte van de studenten om, en men vordert van hen dat zij zich van de verschillende specialiteiten althans de gronden hebben eigen gemaakt. Dien ten gevolge moet men, al beperkt men de examen-vakken, toch nog altijd te veel van die vakken in den kring van het examen opnemen.

Men kan onmogelijk aan een universitair examen het karakter geven van het constateeren hoeveel iemand weet: als men dat doet dan is het uit den aard van de zaak met de vrije studie gedaan. Toch leidt het stelsel van specialiteiten daartoe noodwendig.

Kan daar niets aan gedaan worden? Ik geloof dat wat er aan gedaan kan worden, zou zijn: het nog meer beperken van de examenvakken en het niet voortgaan op den weg om de leerstoelen al te zeer uit te breiden. Zeker kan het meeste in dit opzicht worden gedaan door de hoogleeraren zelven, als dezen bij de examens het denkbeeld aanmoedigen dat het niet de vraag is, of men een bepaald dictaat heeft bestudeerd, of men de lessen van den hoogleeraar die ondervraagt geheel gevolgd heeft, of men in zijne denkbeelden is ingedrongen, maar alleen of men zich het akademisch onderwijs ten nutte heeft gemaakt, om, gebruik makende van de gelegenheid en de hulpmiddelen, zich wetenschappelijk voor het leven te vormen.’

Ik heb deze rede met hiaten medegedeeld, maar zij verdient allezins in haar geheel gelezen te worden in de Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Opmerkelijk is over deze zaak de overeenkomst van ideeën van den scherpzinnigen staatsman en den ervaren geleerde die ‘voorheen en thans’ schreef. Zijne conclusie is: specialisten zijn noodig, zij kunnen een groot sieraad zijn der universiteit als wetenschappelijke instelling, maar men belaste hen niet met verplicht onderwijs en vooral niet met den post van examinator. De examina zijn reeds zwaar genoeg, en op hoe beperkter gebied iemand door groote kennis uitmunt maar van het daar buiten liggende weinig weet, des te grootere eischen zal hij in zijn kring aan den examinandus stellen.

Eerst nadat de student zich het studium generale heeft eigen gemaakt, is zijn tijd gekomen om zich aan eene speciale studie te wijden, als die hem aantrekt. De examina moeten niet 't bewijs

zijn van 't aantal feiten dat de student in zijn geheugen heeft weten te werken, maar van zijne wetenschappelijke ontwikkeling.

Niet geheel juist is 's schrijvers denkbeeld over de specialiteit der praktische vakken; de chirurg moet even goed met de pathologie bekend zijn als de medicus, maar daarenboven bezitten den kalmen moed en de dexteriteit voor een operateur onmisbaar. Onder die voorwaarden is hij, die zich eenen gevestigden roep als operateur verworven heeft, ook de beste professor in de chirurgie.

In verband met het behandelde, acht de schrijver het eene leemte in de wet op het Hooger Onderwijs, dat de Professores extraordinarii er in gemist worden. Hij wenscht die instelling niet, in den geest der vroegere wet, een trap tot avancement, maar zoo als zij thans te Amsterdam werkt, waar men haar gebruikt om mannen te verbinden aan de Universiteit die hunnen gewonen werkkring niet verlangen te verlaten en in de plaats, waar de Hoogeschool bloeit, gevestigd zijn. Het in rang op gelijken voet staan met de Hooggeleerden, onder welke de ijdelheid even als onder de overige stervelingen voorkomt, acht hij niet te onrecht verkiesselijker boven den lectoren-titel van onze wet.

Zoo kom ik als van zelf tot het laatste gedeelte van 't boekje: de verheffing van 't Amsterdamsche Athenaeum tot Universiteit. Dit is de cauchemar, die de professoren der Utrechtsche natuur- en geneeskundige faculteiten geen rust laat. Met alle kracht is Professor Donders er weder tegen te veld getrokken in eene brochure bij gelegenheid der behandeling van de artsenwet. Hij wenscht dat men de Universiteit in eene artsen-school veranderen zal.

Een tweede kampioen is de oud-Hoogleeraar G.J. Mulder in zijn onlangs verschenen boek: De geneeskunst-oefenaren naar de Nederlandsche wetten. Hierover verder niets. Men kritiseert geen ruïne, al verbaast men zich over de sterkte der muurbrokken en over hunne scherpe kanten, de sporen van vroegere kracht van het ingestorte. Eerst als de tijd de scherpe hoeken heeft afgebrokkeld en 't klimop 't al met eene groene lijkwade omringt, verwijlt men met genoegen in de poëzie van 't verledene.

Eindelijk ook onze schrijver, gematigd en kalm in zijne beschouwingen als immer, die de hoop nog niet opgeeft die Amsterdamsche Universiteit te zien vervormen in eene école de perfectionnement ten bate van alle toekomstige geneeskundigen. Men voorziet, 't is reeds

in de Tweede Kamer bij de behandeling der Hooger-Onderwijswet gezegd, een struggle for life tusschen de vier Universiteiten, die nu in ons land aanwezig zijn, en de Utrechtsche schijnt zich bij dat vooruitzicht meer bijzonder onaangenaam te voelen. Zij vreest dus te zullen bezwijken.

Indien die strijd om 't bestaan het noodzakelijk gevolg moest zijn van het in stand houden van vier Universiteiten, dan rijst nog de vraag: moest men zich door deze overweging alleen van de te nemen beslissing laten weerhouden?

Aan 't Amsterdamsch Athenaeum, haast twee en een halve eeuw oud, dat hare 6 zusters overleefde, moesten, om haar het genot te laten van haar bloeiend aanzijn en haar te doen passen in het kader der wet, Universiteitsrechten worden toegekend. Als men de discussiën in de Tweede Kamer op den 17^{den} en 20sten Maart 1876 over die zaak gevolgd heeft, zal men zulks moeielijk kunnen ontkennen, en evenmin ging het aan, eene der Rijks Universiteiten weg te stemmen. Niemand waagde een voorstel dat daartoe kon strekken. De beslissing was dus onvermijdelijk.

Maar is het nu uitgemaakt dat er geen plaats is in ons land voor vier zulke inrichtingen? Voorzeker voor hen, die droomen van ééne aan alle eischen voldoende kweekplaats van geleerdheid. Maar of dit inderdaad in 't belang der wetenschap zou zijn, mag, als men zoo vele deskundigen met voorliefde hoort gewagen van 't nut dat de kleine Universiteiten in Duitschland stichten, op billijken grond betwijfeld worden, en in het belang der ingezetenen van ons land is het voorzeker niet. Het budget zou er weinig bij winnen en de kultuur en familiebelangen van 't volk er veel bij verliezen.

Als men zoo voort blijft gaan als in de laatste jaren geschied is, dan zullen voorzeker de eischen onzer drie Rijks Universiteiten te zwaar worden voor de intellectueele en finantieele krachten van ons land. Nu het tegenwoordige aantal professoren en inrichtingen aan elke Universiteit een veelvoud uitmaakt van het vroegere, nu vordert het ook een veelvoud van de sommen die er vroeger aan ten koste werden gelegd. Op dien weg kunnen wij natuurlijk niet voortgaan; dan zouden de zwakste moeten bezwijken. Maar als de Universiteiten de studenten tot zich trachten te trekken, niet door den uiterlijken praal van het groot aantal professoren en door het reusachtige der inrichtingen, maar door een degelijk onderwijs, welks

weldadige vruchten zich door de maatschappij verspreiden, dan zullen ook de kleinere Universiteiten niet door de studenten verlaten worden.

Als de professoren, bij gematigdheid in eischen en met inspanning van alle krachten, niet vergetende dat zij als priesters der wetenschap ook deze vooruit moeten helpen brengen, te gelijk hunne roeping als onderwijzers der Akademische jongelingschap niet uit het oog verliezen, zoodat zij den naam behouden van knappe en energieke leerlingen te vormen, die later in de maatschappij hunne standplaatsen waardig innemen, dan meen ik dat in ons bevolkt en welvarend land ook vier Hoogescholen een voldoend aantal leerlingen kunnen hebben om recht te hebben op bestaan.

De toekomst, die wel geen onzer, zonder onverwachte gebeurtenissen, zien zal, zal ook hier het pleit beslechten. Zij die er de macht toe hebben, zorgen slechts die oplossing niet door verkeerde handelingen of maatregelen te bespoedigen in eenen noodlottigen zin.

Ten slotte een woord van afscheid aan U, waarde Dr. Dioscorides, wiens eigenlijke naam wel voor niemand, die het boekje met kennis van zaken gelezen heeft, een raadsel wezen zal.

Ik zag U als groen aan de Academie komen met uwe eigenaardigbeden, uw blond krullend haar, nu lang vergrijsd, en met uw bril. Uw accent, uw studieijver, uw opgeruimd gemoed, staan mij nog helder voor den geest even als uw nicknaam. Wij trokken te veld, gij, zoo weinig voor soldaat geschikt en toch zoo kloek en vroolijk de bezwaren verdragende. Heugt 't U nog hoe hongerig gij, den morgen van het bivouac op den IJzeren berg, nabij Leuven, op de uitgedeelde scheepsbeschuit aanvielt? Na uwe promotie, vol wetenschap, maar weinig geschikt voor de praktijk, opendet gij U eene eigen baan op uwe stille standplaats, en door uwe microscopische onderzoekingen der praecipitaten zettet gij de eerste schrede op den weg, dien gij sedert zoo eervol hebt doorschreden. Als professor zag ik U voor 't eerst terug, toen ik mijn zoon aan de Academie bracht en, hem U voorstellende, den ouden heuschen makker wedervond. Werken, kennis verspreiden en vermeerderen was uw leven; moge dat zoo blijven tot uw einde, dat nog verre zij, en moge 't ons ook gegeven zijn elkander op de reunie in 1881 nogmaals de hand te drukken en het verledene te herdenken. Vale.

R.

‘Geen termen!’[1]

Zal ooit ‘het Hanekot’[2] de gruweldaad gehengen,
- Of 't jonge beter waar dan 't oude hok voorheen![3] -
Dat Neêrland Vondels stof een huldegroet komt brengen,
Een krans legt op zijn graf? - Neen! - luidt het antwoord - neen!

- ‘Geen termen’ voor uw krans, ‘geen termen’ voor uw hulde.
‘Dit Huis behoort aan ons’, ons, voogden van de Kerk.
Voorwaar lankmoedigheid, neen, laakbre zwakheid duldde
Te lang reeds 't paapsch gebeent, des renegaten zerk.

Daar ruischt een geestenstem om 't somber grafgesteent:
Meent gij door zulk een daad den godsdienst te beschermen?
‘Zoo knaeght uw tanden stomp aan 't heilighe gebeent’,[4]
Uw onverdraagzaamheid, Mijnheeren, kent - geen termen!

Amsterdam, 19 Jan. 79.
J.N. VAN HALL.

1 Men weet dat de Vondelcommissie op haar verzoek om op 5 Februari a.s. toegang te verkrijgen in de Nieuwe Kerk, ten einde een krans te leggen op des dichters graf, van heeren Kerkvoogden ten antwoord bekwam, dat zij tot het verleenen van den gevraagden toegang *geen termen* vonden.

2 In zijn hekeldicht *Rommelpol van 't Hanekot* verstaat Vondel onder ‘Hanekot’ het Amsterdamsch Kerkbestuur van 1626.

3 Maecken 't jonge Hanen beter
Als het ouwe hock veurheen?

Rommelpot van 't Hanekot.

4 *Aan den Lasteraer van wijlen Huigh de Groot* (1646).

Bibliographisch album.

Note sur les dispositions législatives qui régissent les sociétés de secours mutuels dans les Pays-Bas, par M.A.J.W. Farncombe Sanders. La Haye, Imprimerie de l'État, 1878.

De aanleiding tot dit geschrift is geweest de wensch van den Italiaanschen Minister van Handel en Landbouw, om de Nederlandsche wetgeving op de vereenigingen tot onderlinge hulp te kennen.

Het was eene gelukkige gedachte van dien Minister daartoe de hulp in te roepen van onzen landgenoot, den heer Farncombe Sanders, die genoeg kunde, lust en tijd bezat om de taak die hij opnam, zoo breed mogelijk op te vatten. De Minister heeft thans gekregen niet alleen wat hij vroeg, maar tevens eene uitgewerkte nota over den rechtstoestand der instellingen tot onderlinge hulp hier te lande, en eene collectie van 150 reglementen met een beredeneerden catalogus, waaruit blijkt in welke maatschappelijke behoeften door die instellingen wordt voorzien en welke de organisatie dier instellingen is.

Deze catalogus verspreidde over een deel der sociétés de prévoyance hier te lande zooveel licht, dat het voor den Nederlandschen gedelegeerde op het internationaal congres, dat den afgeloopen zomer te Parijs gehouden is tot gedachtenwisseling over die instellingen, aangenaam moet geweest zijn aan zijne medeleden het werk van den heer Farncombe Sanders te hebben kunnen aanbieden. Hij werd daartoe in staat gesteld door onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, die het werk voor rekening van den Staat liet drukken.

De Italiaansche Minister zal, toen hij den heer Farncombe Sanders mededeeling deed van hetgeen hij wenschte te weten, verwacht hebben een voorbeeld ter navolging te vinden; de buitenlandsche geleerde die het geschrift raadpleegde, zal gehoopt hebben daardoor op de hoogte te komen van den toestand van de instellingen van onderlinge hulp hier te lande; - beiden zullen hulde hebben gebracht

aan den ijver en de scherpzinnigheid van den schrijver, maar ook zullen beiden het werk teleurgesteld naast zich neder hebben gelegd. Want in plaats van goede wettelijke regeling zullen zij verwarring op wetgevend gebied, in plaats van een afgewerkt beeld van den toestand, de verklaring van onmacht om zoodanig beeld te ontwerpen, hebben aanschouwd.

In dezelfde mate waarin de kennisneming van het geschrift door buitenlandsche staatslieden en geleerden een gevoel van onvoldaanheid zal hebben achtergelaten, zal de bestudeering van dit geschrift hier te lande vrucht kunnen dragen. Immers, de overtuiging dat er in eene richting veel te doen is, is de eerste stap tot verbetering.

Het heeft zelfs den schijn dat den schrijver soms meer het Nederlandsch dan het buitenlandsch publiek voor oogen stond. Hoe anders te verklaren dat hij meer dan eens schijnt vergeten te zijn de woorden die men in den aanvang leest: Le seul but de sa note est *d'exposer*, non de critiquer (p. 4).

De bestemming van het geschrift maakte het noodzakelijk dat ook datgene werd uiteengezet wat den Italiaanschen staatsman niet bekend mocht geacht worden, doch aan velen die hier te lande het geschrift zullen raadplegen, zeker bekend zal zijn. Populair, in den zin dat het geene verkregen kennis onderstelt, maar ieder op het standpunt plaatst vauwaar de quaestie die het geldt, moet worden beschonwd, is het geschrift dien ten gevolge in hooge mate.

De instellingen tot onderlinge hulp hebben een tweeledig doel: verlichting van den druk der materieele rampen waaraan de mensch en zijne bezittingen iederen dag door dood, ziekte, brand, hagelslag, zeegevaar, misbruik van vertrouwen, blootstaat, en vermeerdering van het genot dat men door het gebruik maken zijner persoonlijke en financieele vermogens kan hebben. Al die instellingen zoeken hun doel te bereiken door gemeenmaking der lasten of lusten die de onderneming met zich brengt.

De moeite die de heer Farncombe Sanders zich heeft moeten getroosten om in het bezit te komen van het aanzienlijk aantal reglementen die hij heeft bijeenverzameld, is ongetwijfeld niet gering geweest. Want toen hij zijn arbeid ondernam, was niet alleen het bestaan der meeste instellingen, waarvan hij het reglement noodig had, hem onbekend, maar het bleek hem zelfs spoedig dat hij die onkunde gemeen had met hen in wie hij om de betrekking die zij

bekleedden, gidsen hoopte te vinden. Daar toch de statistiek ten onzent een deel uitmaakt van de administratie, waren officieele rapporten de eenige bronnen waaruit de chefs der statistische bureaux hunne kennis konden putten. De staatszorg nu strekt zich slechts tot een klein getal der instellingen uit waaromtrent de heer Farncombe Sanders wenschte te worden ingelicht, zoodat zij - voor zooveel de overige instellingen betrof - zich moesten tevreden stellen met de mededeelingen die de burgemeesters bereid waren te verstrekken en bij dezen, vooral bij de burgemeesters van groote plaatsen, bestaat in den regel weinig lust ten behoeve der statistiek werkzaam te zijn.

Ieder die iets wil weten omtrent die instellingen, kan derhalve zoolang de statistiek niet is losgemaakt van de administratie, bij de ehefs der statistische bureaux weinig hulp vinden. Hij moet zich door persoonlijk onderzoek op de hoogte stellen. Tot welke uitkomsten zoodanig onderzoek kan leiden, blijkt uit het werk van den heer Farncombe Sanders: tot voldoende uitkomsten, indien men tevreden is met de kennis van het bestaan en de inrichting van een aantal instellingen, tot onvoldoende, indien men die kennis volledig wenscht te bezitten, en vooral onvoldoende, indien men de werking dier instellingen wenscht te kennen. Vele hoofden dier instellingen schromen publiciteit, zoodat, tenzij de wetgever hun de verplichting daartoe oplegt, het niet te verwachten is dat de sluier der geheimzinnigheid, waarachter zij hunne handelingen verbergen, zal opgelicht worden. De invoering dier verplichting schijnt intusschen nog in het ver verschiet te liggen. In ons land bemint de regeering - uit overtuiging of uit gemakzucht - de vrijheid zoo zeer, dat een sterke aandrang noodig is om een onderwerp te maken tot voorwerp van staatszorg. Sommige instellingen tot onderlinge hulp, en wel die welke boven in de tweede plaats zijn genoemd, hebben aan dien drang eene wettelijke regeling te danken, die de overige, en ongetwijfeld veel belangrijker instellingen, steeds missen.

Heeft een onderling verzekering-genootschap volgens onze wetgeving rechtspersoonlijkheid, waardoor het genootschap in staat is eigendomsrechten uit te oefenen, burgerlijke handelingen aan te gaan en in rechten op te treden?

Deze belangrijke vraag wordt uitvoerig door den schrijver behandeld. Hij herinnert aan het arrest van den Hoogen Raad van

20 October 1865, waardoor beslist werd dat eene onderlinge brandwaarborgmaatschappij de erkenning volgens de wet van 22 April 1855 (Stbl. n°. 32) behoefde om als rechtspersoon te kunnen optreden, welke erkenning door de regeering steeds was geweigerd op grond dat de wederkeerige verzekerings- of waarborgmaatschappijen niet vielen in de termen dier wet; en aan de wet van 14 September 1866 (Stbl. n°. 123), waardoor eerstgenoemde wet uitdrukkelijk is verklaard niet van toepassing te zijn op die maatschappijen.

‘Il est évident que de cette manière la question est restée en suspens. La Haute Cour ne s'étant pas déjugée, elles continuent à ne pas être considérées comme des sociétés; le législateur ayant parlé, elle ne sont pas non plus des personnes juridiques, ayant besoin de reeonnaissance par le Roi ou par une loi; que sont-elles donc? Seraient-elles par hasard devenues des personnes juridiques n'ayant *pas* besoin d'autorisation royale, par exception à toutes les autres? Il parait difficile d'admettre une telle catégorie, créée par inadvertance et pour ainsi dire par bricole.

Pour sortir de cet embarras on a proposé la théorie qu'elles sont en tout cas, sinon des sociétés, du moins des *associations*, qui, quant à leur *persona standi in judicio* profitent du bénéfice de l'art. 5, 10°, § 2 du Burg. Regtsv. (Proc. Civ.).

Sans entrer dans beaucoup de spéculations sur cette espèce nouvelle de *persona* à jet intermittent, qui en est une et n'en est pas une, on ne peut s'empêcher de remarquer, qu'en tout cas elle ne servirait que pour des procès, et ne pourrait servir à rendre ces sociétés aptes à commettre des actes civils et à posséder des propriétés en leur nom propre; aptitude que supposent les quatres ordonnances de 1830 sqq. et qui parait indispensable à leur existence. Lors d'une législation nouvelle il importe done que ce point soit clairement défini. Dans ce cas, si l'on adopte le système qui parait devoir prévaloir en Europe pour les sociétés anonymes en général, du moins pour celles de commerce et d'industrie, à savoir, que la personnalité juridique sera acquise sans autorisation spéciale par toute société qui se conformera aux prescriptions générales de la loi; dans ce cas, dis-je, on se souviendra que les formes d'une société de garanties mutuelles peuvent être facilement adoptées à l'accroissement indéfini des possessions en mainmorte.’ (p. 25, 26, 18).

Waarom het doel der regeering met hare wetsvoordracht: opheffing van het bezwaar van den Hoogen Raad - door de invoering der wet, niet zoude bereikt zijn, is mij niet duidelijk. Voor den Hoogen Raad, die in 1865 de onderlinge levensverzekering-genootschappen onder de ‘zedelijke lichamen’ begreep, bestaat, indien hij deze leer toegedaan blijft, thans, nu uitgemaakt is dat de wet van 1815 voor die genootschappen niet bestaat, geen reden om hun rechtspersoonlijkheid te ontzeggen.

Al neemt men echter de rechtspersoonlijkheid der onderlinge levensverzekering-genootschappen aan, dan blijft niettemin wettelijke regeling noodig in het belang der maatschappij en in het belang der verzekerden zelve. De opmerking van den heer Farncombe Sanders, aan het slot van het citaat uit zijn geschrift, vestigt reeds de aandacht op het gevaar dat het kleed van een onderling verzekering-genootschap ook kan worden aangenomen door vereenigingen die een geheel ander doel dan onderlinge verzekering beoogen. Inzonderheid is echter benadeeling van het publiek belang te vreezen door de vrijheid die, behoudens weinige uitzonderingen, aan de wederkeerige verzekeringsof waarborgmaatschappijen gelaten is om de rechtsbetrekking tusschen de leden naar eigen goedvinden te regelen. Alleen bij onvolledigheid van het reglement worden zij volgens art. 286 Wetboek van Koophandel geregeerd door de beginselen van het recht. Voor de onderlinge levensverzekeringmaatschappijen wordt deze uitsluiting van het gewone recht ten overvloede herhaald door art. 308 van genoemd wetboek.

Onderscheidene bepalingen van het wetboek van koophandel trachten te voorkomen dat de verzekerde belang heeft bij de ramp. Die bepalingen zijn vastgesteld omdat de wetgever vreesde dat de belanghebbende bij de ramp er zelf de oorzaak van zoude zijn. Waarom achtte de wetgever het niet noodig eigendommen die bij eene onderlinge brandwaarborgmaatschappij verzekerd zijn, tegen moedwillig brandgevaar te beschermen? Waarom heeft hij zijne oogen gesloten voor het - naar men beweert - niet zeldzame geval dat de dood van den verzekerde wordt verhaast door toedoen van den bevoordeelde bij het contract van levensverzekering?

Voorzorgsmaatregelen, als: beperking van het geldelijk bedrag der uitkeering, bij het overlijden van een kind, of wel verbod om eene verzekering bij overlijden te sluiten buiten toestemming van den ver-

zekerde of, als hij minderjarig is, van zijn vader of voogd, behooren voor allen te gelden en niet - gelijk thans - alleen voor hen, die in het reglement hunner maatschappij zoodanige bepalingen geschreven vinden.

Voor de onderlinge levensverzekering-maatschappijen - sommige uitgezonderd - is in de behoefte aan regeling ten deele en dan nog vrij gebrekkig, voorzien door de Koninklijke besluiten van 10 Julij 1830 (Stbl. n°. 54), 2 Mei 1833 (Stbl. n°. 15), 10 Julij 1840 (Stbl. n°. 41) en 9 December 1845 (Stbl. n°. 69). Door die besluiten wordt de oprichting verboden van levensverzekering-genootschappen die de Koninklijke goedkeuring niet hebben aangevraagd.

De hier bedoelde uitzonderingen zijn: 1°. de zoogenoemde ziekenen begrafenisbussen, 2°. de instellingen welke uitsluitend bestemd zijn voor de beoefenaars van bepaalde beroepen of bedrijven in eene enkele gemeente te huis behoorende, en 3°. die, welke door tusschenkomst van het gouvernement of der provinciale en plaatselijke besturen daargesteld zijn, uitsluitend ten behoeve der aan hen ondergeschikte ambtenaren of bedienden.

Tot welke ongerijmdheid deze willekeurige onderscheidingen kunnen leiden, wordt door den schrijver aangetoond, waar hij herinnert dat de onderwijzers der openbare lagere scholen in Zeeland de Koninklijke goedkeuring op een weduwenfonds niet hebben kunnen verkrijgen, omdat het voor de oprichting door het Koninklijk besluit van 10 Julij 1840 (Stbl. n°. 41) vereischt getal (500) niet was bereikt, maar dat de gemeentelijke ambtenaren te Middelburg, ofschoon hun gezamenlijk aantal nog geen 100 bedroeg, wel een dergelijk fonds hebben kunnen tot stand brengen, omdat op hen een der genoemde uitzonderingen van toepassing was.

Van meer belang echter dan deze ongemotiveerde ongelijkheid is het misbruik dat gemaakt wordt van de offervaardigheid van den minderen man, waar het de verzekering van eene ‘eerlijke begrafenis’ geldt.

Een begrafenisbus is hier te lande meestal het eigendom van een enkel persoon, die met deze industrie uitsluitend eigen voordeel beoogt. ‘Il fait et change le réglement, nomme son successeur, gère les fonds, et a le droit de rayer’ les membres, dans une foule de cas, et *d'augmenter* la contribution en cas de mortalité extraordinaire. On peut se faire une idée du nombre de ces ‘rayements’, par le

fait suivant. Une ‘société’, fondée en 1848, en est à son 20,000^{e} ‘numéro d'ordre, mais le nombre des membres actuels n'est que de 9000. En comptant 100 décès par an, dès la première année, ce qui est largement compté, il reste environ 7000 contributions de perdues par ceux qui ont été rayés. Ceci n'est qu'un exemple’ (p. 7).

In de werkelijkheid handelt men verstandiger dan in de fabelwereld de vrouw deed met de hen die gouden eieren legde. Men hoort dan ook zelden of nooit dat eigenaars van begrafenisbussen hunne verplichtingen niet nakomen. Ik zou dan ook niet gaarne geheel onderschrijven wat wij in het geschrift van den heer Farncombe Sanders lezen: ‘Plusieurs de ces caisses, fondées sur des bases peu solides, sont tombées en déconfiture au grand détriment des gens peu aisés qui y avaient placé leur confiance, d'autres au contraire, formant une espèce de patrimoine héréditaire de l'entrepreneur, fleurissent aux dépens des participants, surtout grâce à la rigueur avec laquelle le propriétaire maintient la condition qu'un retard de quelques semaines dans le versement hebdomadaire fait perdre tous les droits acquis et les sommes déjà versées; d'autres encore ont disparu par suite de malversations difficiles à empêcher par les contribuants épars et peu accoutumés aux affaires’ (p. 7).

De aanteekening op de eerste dezer beweringen: ‘le fonds de *Rietveld et te Winkel* à Amsterdam est un cas célèbre, qui fait pendant à la caisse *Lafarge* du premier Empire’, kan bezwaarlijk tot staving dier bewering strekken, daar dat fonds niet behoorde tot de uitgezonderde fondsen, welke de Koninklijke goedkeuring niet behoeven aan te vragen.

Gedachtig aan den spoed, waarmede het geschrift is samengesteld - ‘pour recueillir tous ces documents en partie peu accessibles, pour les analyser et pour rédiger les deux parties de son travail l'auteur n'a pu disposer que de deux mois’ - zoude ik op deze minder juiste aanhaling niet de aandacht hebben gevestigd, te minder omdat de schrijver elders in het geschrift zich juister over dat fonds uitlaat, ware het niet dat de catastrophe van het waarborg-genootschap voor weduwen van Rietveld en te Winkel wordt geciteerd om eene mijns inziens niet juiste bewering van den schrijver te staven. De herinnering aan dit genootschap zoude eene betere plaats gevonden hebben bij eene uiteenzetting van de onvoldoende regeling

van het staatstoezicht door de zooeven aangehaalde Koninklijke besluiten. Ofschoon echter meermalen die regeling wordt besproken, worden hare fouten met stilzwijgen voorbijgegaan.

Indïen de heer Farncombe Sanders niet meermalen de aandacht had gevestigd op de inelegantiae die het Nederlandsch recht ontsieren, dan zou men het stilzwijgen daarover hebben toegeschreven aan een te waardeeren schaamtegevoel over de achterlijkheid in de kunst van wetgeving die de Nederlanders, welke tot die hooge taak worden geroepen, eigen schijnt. De overhaasting waarmede de heer Farncombe Sanders te werk is moeten gaan, draagt vermoedelijk thans daarvan de schuld. Ik vermoed ten minste dat als onze schrijver tijd voor eene revisie van zijn geschrift had gehad, hij er op zou gewezen hebben hoe belachelijk het is dat de regeering aan de onderlinge levensverzekering-genootschappen de verplichting heeft opgelegd in hunne reglementen de bepaling op te nemen dat zij eerst in werking mogen worden gebracht als vijfhonderd personen daarin hebben deelgenomen, maar geene bepalingen heeft gevorderd omtrent het bedrag der deelneming. Welke waarborg voor soliditeit biedt toch een onderling levensverzekering-genootschap aan waarbij de meesten voor niet meer dan honderd gulden, en de overigen voor tienduizend gulden en meer zijn verzekerd. Hij zou er dan zeker op gewezen hebben hoe het staatsgezag zijne bemoeiing niet verder uitstrekt dan tot de oprichting. Immers, terwijl een zeker aantal personen voor het in werking treden van het genootschap wordt gevorderd, worden geene voorzieningen noodig geacht voor het geval dat het aantal deelnemers ver beneden de 500 is gedaald. Terwijl al de bepalingen worden opgesomd die het reglement van een onderling levensverzekering-genootschap moet bevatten, worden geene repressieve maatregelen genomen tegen die genootschappen welke zonder Koninklijke goedkeuring wenschen te werken. De regeering bepaalde zich er toe de namen der genootschappen, waarvan de reglementen niet konden worden goedgekeurd, ter algemeene kennis te brengen. Slechts eenmaal echter - in 1840 - doch met weinig gevolg, ‘le public s'étant acharné à se fier au fonds *Rietveld et te Winkel* qu'on lui avait spécialement déconseillé. La catastrophe, pour s'être fait attendre une vingtaine d'années n'en est pas arrivée moins sûrement, et a causé de grandes et nombreuses détresses.’ (p. 16).

Het is tegenwoordig regel geworden, dat als men de Koninklijke goedkeuring op een reglement van een onderling levensverzekering-genootschap niet kan verkrijgen, men liever eigen inzichten opoffert dan in zee te gaan zonder de vlag der Koninklijke goedkeuring.

Wellicht zijn de bestuurders van die genootschappen van oordeel dat het publiek, na de ondervinding omtrent het fonds van Rietveld en te Winkel opgedaan, meer waarde aan de Koninklijke goedkeuring hecht. Daarenboven, het bezit dier goedkeuring belet niet dat men de bepalingen, welke men, om die goedkeuring te kunnen verkrijgen, gewijzigd heeft, weder naar eigen inzichten verandert. Of men het goedgekeurde reglement al dan niet naleeft, wordt van regeeringswege nooit onderzocht. Waartoe zou ook dat onderzoek dienen? Een middel om dergelijke handelingen te stuiten bezit de regeering niet. Zelfs al ware dit het geval, dan zoude zij hoogst waarschijnlijk dat middel ongebruikt laten. Leerrijk is in dit opzicht de aanteekening van den heer Farncombe Sanders op art. 10 der wet van 22 April 1855 (Stbl. n°. 32): ‘Un cas assez fréquent, qui n'a cependant jamais donné lieu à l'application de cet article, est celui où les statuts renvoyent pour de plus amples détails à des réglements d'administration, lesquels de leur côté élargissent la sphère d'action de la corporation d'une manière imprévue. Ainsi p.e. plusieurs associations ouvrières, établies en vue de secours mutuels en cas de maladie etc., ont après coup étendu leur sphère d'action à une résistance organisée contre les patrons, et fondé des caisses de résistance’ (p. 11).

Met eene dergelijke gebrekkige handhaving van het eenmaal ingestelde staatstoezicht voor oogen, verliest de vraag, door den schrijver in zijne ‘conclusions’ behandeld: ‘quel doit être le rôle de l'état vis-à-vis de toutes ces sociétés et fondations’, voor ons land veel van haar gewicht. Voor Italië, waar de regeering niet alleen bij de geboorte van maatschappelijke instellingen de behulpzame hand biedt, maar in staat is door een goed georganiseerd bureau voor statistiek haar in haar leven gade te slaan, is zij van belang. Het antwoord, dat de heer Farncombe Sanders op de door hem gestelde vraag geeft, luidt als volgt: ‘On peut s'imaginer deux réponses opposées, exactement comme s'il était question d'une législation sur les sociétés anonymes; et en peut décider soit dans le sens du Code de commerce actuel en Italie, que exige pour ces sociétés une

approbation royale, soit dans celui du projet de révision qui n'exige autre chose que la publicité. La question dans ces deux cas est *analogue*, mais *non pas identique*, et l'on peut avoir des raisons fort valables pour vouloir se passer de l'autorisation royale pour les sociétés de commerce et en même temps des raisons également bonnes pour ne pas vouloir abolir cette sanction pour les tarifs des sociétés mutuelles. En premier lieu les entreprises anonymes ont généralement un but lucratif et souvent tout de spéculation; l'examen des conditions de chaque société exige des connaissances et aptitudes spéciales et une pratique journalière des finesses du métier qu'un fonctionnaire n'apprendra pas dans un bureau ministériel; puis on peut avoir de la meilleure foi du monde des appréciations fort diverses sur la même entreprise; enfin l'état peut à bon droit dire au public et aux actionnaires: vous voulez gagner, les uns sur vos contrats de fournitures, les autres sur vos dividendes; faites de l'argent tant que vous pourrez, mais moi je ne m'en mêle pas.

Dans les sociétés dont il est question ici la position est bien différente; on ne veut pas gagner, on veut seulement se garantir contre les pertes; ce ne sont pas des spéculateurs qui s'y précipitent, mais souvent des gens peu aisés et plutôt timides, en grande partie étrangers aux affaires; des gens qui veulent consacrer leur épargnes à s'assurer en cas de détresse un secours qui restera généralement au-dessous de leurs besoins ou de leurs pertes; et même dans le genre de sociétés où l'on rencontre les capitalistes, dans celles d'assurances, on ne désire pas mieux (les cas de fraude exceptés) que de n'avoir jamais à profiter des droits qu'on s'est acquis.

La nature des questions à examiner est d'ailleurs beaucoup plus simple, et l'on peut arriver à des réponses qui n'admettent presque pas de doutes, dès qu'on peut opérer sur des tables de probabilités dressées avec le soin nécessaire.

La première question qu'on ait à se poser en ce cas est, s'il existe sur la matière qu'on veut examiner une collection suffisante d'observations, enrégistrées avec l'exactitude nécessaire, pour qu'on puisse arriver à des formules assez sûres pour les besoins de la pratique.

Si tel n'est pas le cas, il n'y a pas à hésiter; l'autorité ne peut

alors assumer aucune responsabilité, même s'il serait désirable qu'elle pût le faire. Les conventions ayant trait à de telles matières sont d'une nature analogue à celle de gageures et autres contrats pareils, en attendant que le développement de la statistique fournisse des données certaines.

Si, au contraire, les données statistiques sont suffisantes, la seconde question se présente, et l'autorité devra décider si les intérêts engagés sont de telle nature qu'il soit désirable que l'État intervienne. Pour les raisons indiquées plus haut, le soussigné est d'avis que tel est le cas pour tout ce qui tient aux assurances sur la vie ou la santé des hommes; il approuve done le principe des ordonnances royales de 1830, dont il a été si souvent question dans cette note; mais il est d'avis qu'on aurait dû l'appliquer logiquement, et l'étendre aux soi-disant caisses de malades, d'enterrements etc., comme le font la loi Française du 15 Juillet 1850, art. 5, et le décret du 26 Mars/6 Avril 1852. Pas plus que pour ces caisses, il n'aurait fallu faire une exception pous les caisses d'employés fondées *par l'entremise* des autorités. Si toutes ces autorités, avant d'accorder leur entremise, faisaient examiner les conditions de participation par des experts en telles matières, le mal ne serait pas grand; - maintenant l'effet de l'exception est que plusieurs de ces fonds ne pourraient peut-être pas supporter un examen trop sévère, surtout à cause de l'élasticité du terme *entremise*, qui laisse le champ libre à des abus. Si par exemple, comme il arrive facilement, un fonctionnaire supérieur consent à accepter les fonctions honoraires de commissaire ou syndic, le seul fait que son nom figure au prospectus pent facilement être utilisé pour exercer une pression sur des employés subalternes, et les faire participer à des sociétés peu solides.

En thèse générale il parait done au soussigné que toutes ces sociétés doivent être traitées de la même manière: contrôle de leurs calculs par le gouvernement pour *toutes* ou pour *aucune*. Personellement il se déciderait pour la première alternative' (p. 51, 52).

Ik betwijfel echter of preventieve bescherming tegen oplichterij wel past in een tijd waarin deelneming aan loterijen - sommige Nederlandsche uitgezonderd - wordt toegelaten, en geen maatregel van overheidswege wordt genomen om de geldbelegging in allerlei insoliede fondsen te voorkomen; of het wel aangaat te gelijkertijd

woekerrente toe te laten en premiën bij een levensverzekering-genootschap die een zeker bedrag te boven gaan, te verbieden. Het volk wordt nu eenmaal mondig geacht waar het zijne financieele belangen geldt. Waarom ten behoeve van de levensverzekering eene uitzondering gemaakt?

De handhaving van het staatstoezicht, door den heer Farncombe Sanders gewenscht, verdient echter bestrijding niet zoozeer om de inconsequentie die daardoor zou begaan worden als wel omdat het doel, met het staatstoezicht beoogd, niet zoude bereikt worden. Goede reglementen zijn als de doode strijdkrachten, die weinig beteekenen als zij niet aan bekwame mannen met goeden wil zijn toevertrouwd. Hoe menige zaak op goeden grondslag bevestigd, wordt door ontrouw of onkunde bedorven! Zal nu de voorstander van het staatstoezicht op levensverzekering-genootschappen ook inmenging van het staatsgezag in het beheer voorstaan, zal hij willen dat de regeering haren invloed doe gelden bij de benoeming van het bestuur, bij de aanneming van verzekerden en zoovele andere daden van beheer? Het antwoord op zoodanige vraag zal wel niet twijfelachtig zijn. Een staatstoezicht van dien omvang in het leven te roepen zou zelfs bij den felsten reactionair van onze dagen niet opkomen. Maar ook geen halve maatregelen. Geen toezicht in financieele aangelegenheden, dat slechts een waarborg geeft voor de deugdelijkheid van den grondslag waarop de onderneming is opgericht en, naar de opvatting van het groote publiek, den steun der zedelijke verantwoordelijkheid der regeering schenkt ook aan iedere slecht beheerde onderneming die de Koninklijke goedkeuring heeft verworven.

Toch is het in hooge mate wenschelijk dat hij, die zich geldelijke opofferingen heeft getroost om zich of zijne erfgenamen eene uitkeering te verzekeren, de zekerheid vindt die hij zoekt, en wel zoo goedkoop mogelijk. De grootst mogelijke zekerheid is, in ons land althans, alleen te verwachten van staatswaarborg. De lasten die de deelneming in een levensverzekering-genootschap met zich brengt, zijn het geringst, als het genootschap op den leest van onderlinge hulp is geschoeid. De oprichting alzoo van een onder staatstoezicht geplaatst en den waarborg van den Staat genietend onderling levensverzekering-genootschap zou het antwoord geven op de vraag: op welke wijze zorgt het staatsgezag het best voor hen die de financieele toekomst van hen zelven of van hunne gezinnen willen ver-

zekeren. Eene dergelijke staatsbemoeiing zou ook hier te lande geene nieuwigheid zijn. Zij zou het aantal maatschappelijke belangen, waarin de Staat voorziet, slechts met één vermeerderen.

Eene zinsnede in de Memorie van Beantwoording, op het Voorloopig Verslag door de Tweede Kamer over Hoofdstuk IX der staatsbegrooting uitgebracht, doet verwachten dat in dit jaar op het Binnenhof de quaestie zal worden behandeld, op welke wijze door de posterij de gelegenheid tot sparen behoort bevorderd te worden. Mocht die quaestie worden opgelost in dien zin dat een rijks-postspaarbank wordt opgericht, dan zoude tevens mogelijkheid moeten worden geopend om bij zoodanige bank levensverzekeringen te sluiten. Deze wijze van sparen is hier te lande veel algemeener dan de gewone, doch de gelegenheden die daarvoor bestaan zijn veel slechter. Met uitzondering van enkele weinige instellingen die meest uit philanthropie of esprit de corps zijn opgericht, zijn de contributiën veel te hoog, inzonderheid voor de volksklasse. Door de oprichting van een centraal onderling levensverzekering-genootschap, dat, door zijne verbinding met de postspaarbank, het vertrouwen, door het volk thans in de spaarbank gesteld, zou deelen, en hetzelfde gemak voor belegging van gelden zoude opleveren, zou niet alleen aan het volk een grooter weldaad bewezen zijn dan het van eene postspaarbank ooit te wachten heeft, maar tevens zoude daardoor eene andere sinds vele jaren hangende quaestie grootendeels zijn opgelost. De Staat en alle andere werkgevers die tegenover hunne geëmployeerden in soortgelijke betrekking staan, zouden, bij het tot stand komen van een groot, door den Staat gewaarborgd onderling levensverzekering-genootschap, hun de deelneming daaraan kunnen opleggen. Zoodoende zoude de pensioenquaestie worden beperkt tot de vraag: bestaan er gevallen waarin de Staat pensioen moet verleenen aan den ambtenaar die vóór een bepaalden leeftijd wordt ontslagen, en zoo ja, moet dan de Staat met het oog op die gevallen jaarlijksche bijdragen vorderen. Aan vele en dikwerf gegronde klachten tegen de onbillijkheid der pensioensregeling zoude zoodoende een gewenscht einde worden gemaakt.

Maar ik ben buiten mijn onderwerp getreden. De lezer schrijve dit niet hieraan toe, dat ik den variant van Börne op het bekende woord van Mephistopheles:

> ..... Ein Kerl, der *kritisirt*,
> Ist wie ein Thier auf dürrer Heide
> Von einem bösen Geist im Kreis herum geführt,
> Und rings umher liegt schöne, grüne Weide,

geheel van toepassing zoude achten. Ik hoop althans dat uit het voorgaande genoeg blijkt dat ik het geschrift van den heer Farncombe Sanders in de verste verte niet met een dor heideveld vergelijk.

Tot verontschuldiging voor mijne uitweiding strekke dat ik het voorbeeld, mij door den heer Farncombe Sanders gegeven, om zich niet angstvallig binnen de grenzen van zijn onderwerp te bewegen, te aanlokkelijk vond om niet na te volgen. Evenzeer als ik hoop dat de lezer mij niet een ‘binnen de grenzen’ zal hebben toegeroepen, wacht ik mij er wel voor den heer Farncombe Sanders er een verwijt van te maken dat hij in een geschrift over de wettelijke bepalingen omtrent de instellingen tot onderlinge hulp de eigenaars van begrafenisbussen onder handen neemt, of dat hij inrichtingen bespreekt als de volksgaarkeukens, die in het volksbelang, doch zonder participatie der belanghebbenden, zijn opgericht, of dat hij omtrent de levenskans der coöperatieve vereenigingen hier te lande opmerkingen in het midden brengt die zeker niet alleen de Italiaansche Minister, maar ieder die zich met de studie van maatschappelijke toestanden bezighoudt met belangstelling zal lezen.

Ik ben er zeker van dat ieder die het geschrift van den heer Farncombe Sanders bestudeert, het niet alleen zal waardeeren als belangrijke bijdrage tot de kennis der instellingen tot onderlinge hulp hier te lande, maar ook op prijs zal stellen dat de schrijver zich niet altijd tot zijn onderwerp heeft bepaald.

G. DE BOSCH KEMPER.

Een Nederlandsch strafstelsel.

Het was eene heuglijke tijding, die de troonrede in September jl. bracht, toen de indiening van een nieuw strafwetboek werd toegezegd. Verblijdend moest dat bericht zijn voor iedereen, die doordrongen is van de waarheid, dat slechte wetten den eerbied voor het Staatsgezag ondermijnen; verblijdend dus voor allen, die overtuigd zijn, dat onze strafwet slecht is. Hun aantal is zeker groot, maar toch zijn zij blijkbaar nog niet talrijk genoeg, de lieden die een open oog hebben voor de gebreken onzer strafwetgeving. Anders was het niet mogelijk geweest, dat er zoovele jaren waren voorbijgegaan zonder dat een algemeene wensch naar hervorming onzer strafwet den wetgever gedwongen had aan die roepstem gehoor te geven. En inderdaad, men ontmoet niet alleen bij de leeken op rechtsgeleerd gebied, maar zelfs bij juristen soms de meening, dat onze strafwet nog zoo slecht, althans nog zoo onbruikbaar niet is. Zij geven wel toe, dat uit een wetenschappelijk oogpunt de Code Pénal niet meer te verdedigen valt en dat die Code bovendien door latere wetten uit zijn verband gerukt is, zoodat de bestaande strafwet in Nederland niets dan ellendig lapwerk is, maar practisch - meenen velen - werkt zij nog zoo slecht niet. Ik weet hun geen beteren raad te geven dan het artikel te herlezen, waarin de heer van Hamel in de Gids van Februari '78 door enkele grepen uit onze strafwet het bewijs geleverd heeft, dat ook hare werking slecht moet zijn. Zeker, de Nederlandsche rechters zoowel als het Openbaar Ministerie hier te lande doen met die wet wat zij kunnen, maar een feit is het niettemin, dat menig misdrijf ongestraft blijft, dat toch in een welgeordenden staat niet straffeloos moest blijven, alleen omdat de mazen onzer strafwet te wijd zijn. De schuld ligt niet aan het O.M. noch aan de rechterlijke macht; want wat de wet niet strafbaar stelt, dat kan nu eenmaal niet gestraft worden. Het is ook hier weder het verschil tusschen hetgeen men ziet en

niet ziet. Men ziet alleen wat vervolgd en gestraft wordt; hetgeen ten gevolge van de gebrekkige strafwet niet vervolgd en niet gestraft wordt, dat ontsnapt aan de aandacht althans van het groote publiek. Maar zelfs al was onze strafwet volledіger, dan nog zou hare werking niet gunstig kunnen zijn, alleen reeds om de eenvoudige reden dat ons strafstelsel en vooral zijn belangrijkst onderdeel, ons gevangenisstelsel, niet deugt. Zoolang een groot deel der tot correctioneele straffen veroordeelden en allen, die tot tuchthuisstraf veroordeeld zijn, hunnen straftijd doorbrengen in onze bestaande strafinstellingen, waar de straf in gemeenschap wordt ondergaan, zoolang kan er van eene goede werking der strafwet geen spraak zijn. Hoeveel ook in de laatste jaren in de inrichting van die gemeenschappelijke strafinstellingen veranderd en verbeterd is, nog altijd zijn daarop van toepassing de namen ‘fabrieken van misdadigers’, ‘leerscholen des misdrijfs’, die daaraan reeds lang terecht gegeven zijn. En zoo het eene schande voor Nederland is, eene schande voor een land, dat zoovele uitstekende rechtsgeleerden heeft opgeleverd, jaren lang eene strafwet geduld te hebben, die uit een wetenschappelijke oogpunt zooveel te wènschen overliet, terwijl andere volken in dien tijd twee- of driemaal hun wetboek omgewerkt of door een geheel nieuw vervangen hebben - nog grooter schande is het, dat wij jaar in, jaar uit, de bevolking onzer gevangenissen voor een groot deel in een toestand gelaten hebben, die de kans op hunne verbetering bijna geheel buitensloot.

In de volgende beschouwingen over het strafstelsel van het wetboek van strafrecht, dat de staatscommissie heeft ontworpen, die nu ruim acht jaren geleden door den Koning met die taak belast werd en bijna reeds vier jaren geleden met haren arbeid gereed kwam, zal ik herhaaldelijk over verbetering van misdadigers moeten spreken. Niemand, hoop ik, zal mij daarom voor een voorstander houden van die eenzijdige theorie, welke de verbetering van de veroordeelde misdadigers als het hoofddoel der straf voorstelt. En mocht men willen waarschuwen tegen het koesteren van overdreven verwachtingen van de verbeterende kracht der straf, dan erken ik, dat er altijd misdadigers zullen blijven, die onverbeterlijk blijken te zijn, maar daarom mag men nog niet bij voorbaat aan hunne beterschap wanhopen. Zoo voortreffelijk kan geen strafstelsel uitgedacht en zoo goed kunnen geene strafinstellingen ingericht worden of er zullen altijd lieden zijn, die even verhard in het kwaad of

even vatbaar voor verleiding uit de gevangenis gaan als zij er zijn ingekomen. Maar dit, meen ik, kan geëischt worden, dat de veroordeelden gedurende hunnen straftijd en door de straf zelve althans niet slechter worden; dat de kans op verbetering gegeven zij en dat de straf, moge haar hoofddoel ook de handhaving van het recht en de verzekering der maatschappelijke orde zijn, aan de verbetering van den misdadiger dienstbaar worde gemaakt. Aan dien eisch voldoet ons bestaand strafstelsel in geen enkel opzicht, behalve in de gevallen waarin celstraf kan worden toegepast, die echter volgens de bestaande wetgeving den tijd van twee jaren niet mag overschrijden en dus niet in aanmerking komt voor al die misdrijven, welke de rechter meent met meer dan vier jaren vrijheidsberooving te moeten straffen. Aan dien eisch daarentegen beantwoordt m.i. volkomen het strafstelsel dat de staatscommissie in haar ontworpen wetboek van strafrecht voorstelt en daarom wil ik de aandacht van het niet-rechtsgeleerde publiek op dat stelsel vestigen, het in ruimer kring trachten bekend te maken en alzoo de belangstelling helpen opwekken voor het wetsontwerp, dat door den tegenwoordigen minister van justitie zal worden ingediend.

Het wetboek der staatscommissie kent slechts twee soorten van vrijheidsstraf: gevangenis en hechtenis; naast die twee hoofdstraffen nog eene derde: geldboete. Verder als bijkomende straffen: ontzetting van bepaalde rechten; plaatsing in eene rijkswerkinrichting; verbeurdverklaring van bepaalde voorwerpen; openbaarmaking van de rechterlijke uitspraak. Die vier bijkomende straffen laat ik hier ter zijde; ook van de derde der hoofdstraffen vermeld ik hier alleen, dat zij in vele gevallen alternatief met eene vrijheidsstraf ter keuze van den rechter bedreigd wordt (gevangenisstraf of geldboete, hechtenis of geldboete), maar in geen geval met eene vrijheidsstraf vereenigd ter zake van hetzelfde straf bare feit kan worden opgelegd. Deze laatste bepaling[1] is door buitenlandsche beoordeelaren, die anders

1 De commissie geeft daarvoor deze reden: ‘Vrijheidsberooving en geldboete zijn straffen van zoozeer verschillenden aard en strekking, dat gelijktijdige oplegging van beide aan denzelfden persoon voor hetzelfde feit zich niet laat verdedigen, hoe dikwijls zoodanige cumulatie in het geldende recht ook voorkome.’

niets dan lof voor het werk der staatscommissie over hadden, afgekeurd. De hoogleeraar Brusa o.a. meent, in de voorrede zijner italiaansche vertaling van het ontwerp, dat de commissie zich daarbij te veel op een theoretisch standpunt heeft geplaatst. Ik wil op het oogenblik in dien strijd geen partij kiezen, daar het mij hier te doen is om het voornaamste licht te laten vallen op de twee andere hoofdstraffen, hechtenis en gevangenis, en van deze weder het meest op de laatstgenoemde vrijheidsstraf. Vooraf eenige woorden over de hechtenis.

De straf van hechtenis is in het stelsel der staatscommissie niets dan eene eenvoudige vrijheidsberooving; eene straf, bedreigd tegen hem ‘wiens vergrijp wel in het belang der openbare orde beteugeling eischt, maar wiens met de wet strijdige handeling uit haren aard noch het kenteeken is van zedelijke verdorvenheid, noch eenigen boozen hartstocht aan het licht brengt’; eene straf zonder verdere beperking der persoonlijke vrijheid dan orde en tucht van het gesticht, waar zij wordt ondergaan, noodzakelijk eischen. De tot hechtenis veroordeelde mag niet werkeloos zijn, indien hij tot werken in staat is, maar hij is vrij in de keus van zijnen arbeid en geniet daarvan de volle opbrengst. Het maximum dezer straf is - behoudens enkele gevallen[1], waarin zij met een derde kan verhoogd worden - drie jaren. De staatscommissie meende dat maximum niet hooger te moeten stellen, omdat het misdrijf, indien het door eene straf van langeren duur moet worden getroffen, ook van zooveel gewicht zal zijn, dat het belang der openbare orde eischt daartegen gevangenisstraf te bedreigen. Misschien zal deze of gene vragen: waarom juist drie jaren en niet een half jaar meer of minder? Uit den aard der zaak is iedere dergelijke tijdsbepaling in de wet min of meer willekeurig. In een geval als dit echter komt het er alleen op aan, dat het maximum niet te laag zij. Eene eenvoudige vrijheidsberooving van drie jaren zal zeker in niet vele gevallen worden toegepast en er valt, dunkt mij, niet veel in te brengen tegen de stelling dat bij misdrijven, die eene strengere straf eischen, de grootere strengheid gezocht moet worden meer in den aard dan in den duur der straf.

De invoering der hechtenis in ons strafstelsel is van het

1 Bij samenloop van misdrijven, herhaling van misdrijf en bij misdrijven, gepleegd door ambtenaren die daarbij misbruik maken van hun ambt, of verplicht waren juist tegen die misdrijven te waken.

hoogste belang en men vindt dergelijke eenvoudige vrijheidsberooving of *custodia honesta* dan ook onder verschillende benamingen in de meeste nieuwere strafwetboeken. Het moet iedereen bij eenig nadenken duidelijk zijn, dat het wenschelijk is eene straf te kunnen bedreigen van bijzonderen aard tegen die strafbare handelingen, ‘waar - gelijk de staatscommissie het uitdrukt - alleen tegen de maatschappelijke, niet tegen de hoogere zedelijke orde is misdreven.’ De bedoeling is niet den rechter een middel te geven om de straf lichter te maken voor den man van opvoeding en beschaving, gelijk het beijersche wetboek van 1862 deed, en alzoo met twee maten te kunnen meten naar gelang van den persoon, die de strafwet heeft overtreden. Niet de vraag *wie* misdreven heeft, maar *wat* er misdreven is moet beslissen of hechtenis dan wel gevangenis zal worden toegepast. Daarom bedreigt het ontwerp der staatscommissie in den regel hechtenis als eenige vrijheidsstraf tegen bepaalde categoriën van straf bare handelingen: misdrijven zonder opzet gepleegd, door schuld of onachtzaamheid, nalatigheid of onvoorzichtigheid; enkele zuiver staatkundige misdrijven; sommige strafbare feiten bij tweegevechten; het niet verleenen van hulp aan personen die in levensgevaar verkeeren; weigering van gehoorzaamheid aan sommige aanmaningen der politie; politieovertredingen. Ook komt de hechtenis in de plaats van geldboete bij wanbetaling, naar den vasten maatstaf van één dag hechtenis voor vijf gulden boete tot hoogstens zes maanden, en naar denzelfden maatstaf moet de hechtenis dienen in het geval van verbeurdverklaring van niet in beslag genomen voorwerpen, indien de veroordeelde die niet tijdig uitlevert of hunne waarde niet betaalt. Tot dusver kwam de gewone gevangenisstraf in de plaats van niet betaalde geldboete en het is bekend, hoe dikwijls die subsidiaire straf moet worden toegepast. Dat het wenschelijk is eene andere soort van vrijheidsstraf op die wanbetalers te kunnen toepassen, behoeft geen betoog. Evenzoo zal wel de opsomming der bovengemelde soorten van strafbare handelingen op zichzelve voldoende zijn om iedereen te doen inzien, dat men hier te doen heeft met vergrijpen tegen de strafwet, waarvoor eene eenvoudige vrijheidsberooving straf genoeg is; waarvoor de strenge tucht en de dwang tot bepaalden en zooveel mogelijk aanhoudenden arbeid der gevangenisstraf niet noodig is. Bovendien - de staatscommissie doet het terecht opmerken - hoewel haar ontwerp het bestaande onder-

scheid tusschen onteerende en niet-onteerende straffen laat vervallen, omdat ‘het misdrijf, niet de straf onteert’, toch zal ‘in het volksbewustzijn altijd, en niet geheel ten onrechte, eenige schande verbonden blijven aan het verblijf in de gevangenis en eene veroordeeling tot gevangenisstraf iemand steeds min of meer in de algemeene schatting doen dalen.’ Die schande mag men niet brengen over hen, die blijkens den aard van hunne strafbare handeling geenszins op ééne lijn te stellen zijn met de gewone bevolking der gevangenissen. Daarmede is de invoering der hechtenis in ons strafstelsel gerechtvaardigd niet alleen, maar eene noodzakelijkheid geworden. Maar daarmede is ook aangetoond, dat alleen de aard der strafbare handeling en niet de persoon des daders beslissen moet of hechtenis dan wel gevangenis de straf zal zijn. Het ontwerp laat dan ook slechts bij uitzondering den rechter de keus tusschen hechtenis en gevangenis in enkele gevallen, waarbij de omstandigheden zoo kunnen verschillen, dat de wetgever niet vooraf in het algemeen kan uitmaken, welke soort van vrijheidsstraf in elk bijzonder geval moet worden toegepast. Die gevallen zijn volgens het ontworpen wetboek: benadeeling van schuldeischers door kooplieden of bestuurders van naamlooze vennootschappen, die in staat van faillissement verklaard zijn of surseance van betaling verkregen hebben, en het plichtverzuim van getuigen bij een duel, die niet gezorgd hebben, dat de voorwaarden vooraf waren geregeld, of die partijen tot voortzetting van het tweegevecht aanzetten.

In de gestichten, waar hechtenis wordt ondergaan, is nachtelijke afzondering regel, maar over dag kunnen de gedetineerden hunne straf in gemeenschap doorbrengen. Altijd indien zij dat verlangen; wie afzondering verkiest, heeft recht op het verblijf in eene cel, maar niet omgekeerd hebben zij, die aan de gemeenschap voorkeur geven, recht op de inwilliging van hun verlangen. Die inwilliging verlangt het ontwerp der staatscommissie te laten afhangen van de omstandigheden. Kan men den gedetineerde, die gemeenschap begeert, geen passend gezelschap geven, dan blijft hij in afzondering, totdat de omstandigheden veranderd zijn. Voor hen echter, die tot niet langer dan drie dagen hechtenis veroordeeld zijn, is afzondering gebiedend voorgeschreven. De staatscommissie is van oordeel, dat eene zoo korte straf - zal zij eenigszins gevoelig zijn en dus tot handhaving ook van plaatselijke politieverordeningen krachtig

medewerken - niet in gezelschap van anderen moet kunnen worden doorgebracht.

Men ziet uit het bovenstaande, dat het strafstelsel der staatscommissie de in gemeenschap doorgebrachte straf niet buitensluit, en uit hetgeen zoo straks over de gevangenisstraf zal worden medegedeeld, zal men zien, dat ook bij die zooveel zwaardere straf gemeenschap behouden is. Nu evenwel vestig ik er reeds de aandacht op, dat de gemeenschap van het ontworpen wetboek aanmerkelijk verschilt van die in onze bestaande strafinstellingen. De voor hechtenis gestelde regel: geene gemeenschap tusschen de gedetineerden, indien hun geen passend gezelschap kan worden verschaft, geldt onder anderen vorm ook voor de gevangenis.

De gevangenisstraf is volgens het ontwerp òf tijdelijk òf levenslang. Over de levenslange gevangenisstraf zoo straks eenige opmerkingen. De tijdelijke gevangenisstraf wordt in het ontwerp bedreigd tot een maximum van 15 jaren, behoudens verhooging tot 20 jaren in dezelfde gevallen, waarin de hechtenis met een derde kan worden verhoogd, en bovendien in het geval dat levenslange of tijdelijke gevangenisstraf ter keuze van den rechter is bedreigd. De eerste drie jaren worden in elk geval[1] in afzondering ondergaan, de volgende in gemeenschap. Op grond van de gevangenisstatistiek berekent de staatscommissie, dat niet meer dan 1 pCt. van alle tot gevangenisstraf veroordeelden voor de gemeenschap zal overblijven, ongeveer 70 of 80 personen per jaar. Nu wil het ontwerp eene geklassificeerde gemeenschap invoeren; eene indeeling in klassen, gegrond op den leeftijd der gevangenen, op de mate hunner ontwikkeling en op hun gedrag, Het voorafgaand driejarig verolijf in de cel geeft de gelegenheid om die indeeling oordeelkundig te doen geschieden. Bovendien heeft de gevangene het recht om te eischen, dat hij zijn geheelen straftijd in de cel doorbrenge. De commissie heeft het maximum van drie jaren afzondering aangenomen op grond van de opgedane ervaring, zoo hier te lande als in het buitenland. Maar wil de gevangene zelf in afzondering van zijne medegevangenen blijven, dan kan daartegen geen redelijk bezwaar zijn, tenzij hij daarvoor na geneeskundig onderzoek ongeschikt blijkt te zijn. Die uitzondering geldt ook voor de eerste drie jaren, terwijl de afzondering niet

1 Behalve de uitzonderingen, die de wet voorschrijft: jeugdige leeftijd, hooge ouderdom of verbod van den geneeskundige der strafinstelling.

wordt toegepast op hen, die tijdens hunne veroordeeling den leeftijd van 16 jaren nog niet bereikt hebben en evenmin op gevangenen boven den leeftijd van 60 jaren, tenzij op eigen verzoek.

Bovenstaande schets van het strafstelsel der staatscommissie zou al zeer onvolledig zijn, indien ik niet in het bijzonder de aandacht vestigde op het voorwaardelijk ontslag, dat aan den tot gevangenisstraf veroordeelde verleend kan worden, wanneer hij twee derden van zijn straftijd en tevens minstens één jaar in de gevangenis heeft doorgebracht en zich gedurende dien tijd door goed gedrag heeft onderscheiden. Die invrijheidstelling kan den gevangene niet dan met zijne toestemming worden verleend en is ten allen tijde herroepelijk, ingeval de veroordeelde zich slecht gedraagt of in strijd met de in zijnen verlofpas uitgedrukte voorwaarden handelt. De tijd, verloopen tusschen de invrijheidstelling en het besluit van herroeping, wordt niet in rekening gebracht op den duur der straf, maar de gevangenisstraf wordt geacht geheel te zijn ondergaan, indien zonder herroeping de straftijd is verstreken. Een gevangene dus, die b.v. tot 9 jaren veroordeeld was, brengt daarvan 3 jaren in afzondering door, daarna 3 jaren in gemeenschap met andere gevangenen, welker omgang voor hem niet ongeschikt wordt geoordeeld, en kan dan voorwaardelijk in vrijheid worden gesteld; maar, zoo hij gedurende die drie laatste jaren van zijne vrijheid misbruik maakt of de in zijnen verlofpas gestelde voorwaarden op eenigerlei wijze overtreedt, dan dreigt hem het gevaar, in de gevangenis teruggebracht te worden en nog 3 jaren daar te moeten doorbrengen, ook al had hij zich 2 jaren en 364 dagen goed gedragen.

Het voorwaardelijk ontslag kan ook verleend worden aan hen, die tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld waren, indien die straf door gratie in tijdelijke gevangenisstraf veranderd is. De levenslange gevangenisstraf heeft de staatscommissie behouden, omdat zij den Staat niet wilde berooven van een middel om zeer gevaarlijke misdadigers voor altijd onschadelijk te maken. Zij is echter bedreigd alleen voor de gevallen van aanslag tegen 's menschen leven of tegen het organisme van den Staat, en ook in die gevallen is den rechter altijd nog de keus gelaten tusschen levenslange gevangenisstraf of tijdelijke van hoogstens 20 jaren. Men heeft gevraagd of de levenslange gevangenisstraf wel eene plaats kon vinden in een stelsel, dat de verbetering van den misdadiger wel niet tot eenig doel had, maar de straf aan die verbetering toch in de eerste plaats wilde dienstbaar maken.

De staatscommissie antwoordt, en m.i. terecht, dat dit eene eenzijdige opvatting der belangen van den veroordeelde zou zijn. De straf wordt in de eerste plaats niet bedreigd noch toegepast in het belang van den misdadiger, maar in dat van den Staat en van de maatschappelijke orde. Voor zoover echter die belangen vereenigd kunnen worden, is het de plicht van den wetgever een strafstelsel in te voeren, waarbij de straf den misdadiger een kwaad toeschijnt, dat hem kan terughouden van zijn voornemen om een misdrijf te plegen, dat hem eene strenge en rechtvaardige vergelding moet toeschijnen; dat echter in werkelijkheid een weldaad voor den misdadiger is en een middel kan zijn om hem als een bruikbaar burger aan de maatschappij terug te geven. Dat is een plicht jegens den misdadiger, maar niet minder een plicht jegens den Staat. Iedereen, die eenig geloof hecht aan de afschrikkende en verbeterende kracht eener doeltreffende straf, moet van oordeel zijn, dat een goed strafstelsel van rechtstreekschen invloed zal zijn op het aantal misdrijven, zoowel door vermindering van het aantal dergenen, die tot het plegen van hun eerste misdrijf overgaan, als door vermindering van het aantal recidivisten.

'IJdele verwachting!' - zullen misschien mannen der praktijk mij toevoegen - 'de telkens terugkeerende oude bekenden leeren het ons wel beter en leveren het bewijs, dat er weinig heil te wachten is van die verbeterende kracht der straf, welke in theorie zoo veel belooft.' Ik zal de laatste zijn om den 'mannen der praktijk' het recht tot medespreken te ontzeggen; ik heb eerbied voor hunne ondervinding en begrijp zeer goed, dat hunne dikwijls zeer bedroevende ervaringen hen er soms toe brengen aan de verbetering van den misdadiger te wanhopen. Maar tegenover hunne ondervinding wensch ik de ervaring te plaatsen in andere landen opgedaan. Dan wijs ik b.v. op België, waar sedert 20 jaren veel zorg wordt besteed aan de hervorming van het gevangeniswezen. Daar is in 10 jaren tijds de bevolking der gevangenissen gemiddeld met 115 personen per jaar verminderd, hoewel de bevolking des lands in dien tijd met bijna een half millioen was toegenomen of, in anderen vorm uitgedrukt, terwijl de bevolking des lands met bijna 7½ pCt. vermeerderde, verminderde die der gevangenissen met ruim 22 pCt.[1]. Ook in het aantal

1 Starke, Das Belgische Gefängnisswesen, pag. 258 en vlg.

van hen, die strafbare handelingen pleegden na vroeger reeds veroordeeld te zijn, was vermindering waar te nemen. Maar de gunstige invloed van het op ruimere schaal toegepaste cellulaire stelsel kon zich nog niet in volle mate vertoonen, omdat van de veroordeelden zeer velen, ja de meesten, reeds vroeger straf hadden ondergaan en wel meerendeels in gemeenschap; het ras der oude en minder doeltreffend gestrafte misdadigers was natuurlijk nog niet uitgestorven. In de jaren vóór 1860, bedroeg het aantal recidivisten in de belgische strafinstellingen gemiddeld 70 pCt. van alle veroordeelden. In 1860 werd de groote en uitstekend ingerichte strafgevangenis te Leuven geopend. Van 1 Juni 1865 tot 31 December 1871 werden uit die gevangenis ontslagen 566 personen, waarvan 199 of of 35.16 pCt. vroeger niet gestraft waren en 367 of 64.84 pCt. reeds eens of meermalen in andere instellingen straf hadden ondergaan. Van die 566 ontslagenen waren in 1876 weder veroordeeld 105 personen, maar daaronder bevonden zich niet meer dan 8 der 199, die alleen te Leuven hunne straf hadden ondergaan; de overige 97 behoorden tot de 367, die den nadeeligen invloed der minder goed ingerichte strafinstellingen hadden ondervonden.

Ik zou deze cijfers met nog vele andere opgaven kunnen vermeerderen, maar zij zouden evenmin als de bovenstaande kunnen bewijzen, d.i. met zekerheid uitmaken, dat een goed ingericht strafstelsel eene vermindering van het aantal misdrijven ten gevolge moet hebben. Het hierboven medegedeelde echter geeft, dunkt mij, een sterk vermoeden voor de juistheid der stelling, dat de Staat, alle zorg wijdende aan de verbetering van zijne strafinstellingen, daarmede niet alleen zijn plicht jegens de misdadigers betracht, maar ook in zijn welbegrepen eigenbelang handelt. En wel, omdat eene doelmatig toegepaste straf een der krachtigste middelen is, naast zoovele andere - algemeen onderwijs, goede wetten, waakzame politie - om het aantal misdrijven te doen verminderen en alzoo de algemeene veiligheid voor personen en goederen, en daarmede ook de algemeene welvaart, te verhoogen. Ik wil nu niet eens spreken van de vermindering der kosten, die met het afnemen van het aantal misdrijven noodzakelijk gepaard moet gaan; want dat is eene zaak van ondergeschikt belang, even als de vraag, of de verbetering van ons strafstelsel niet groote kosten zal noodig maken. Natuurlijk zullen goed ingerichte strafinstellingen

op zich zelf grootere uitgaven vereischen dan slechte; buitensporig hoog echter zullen die uitgaven niet zijn en in geen geval in vergelijking komen met de kosten, die een land zich voor zijne defensie moet getroosten. En is de verdediging tegen den binnenlandschen vijand, gelijk men de overtreders der strafwet zou kunnen noemen, niet even noodzakelijk als die tegen de gevaren, welke van gene zijde der grenzen dreigen?

Na deze korte uitweiding keer ik terug tot het strafstelsel der staatscommissie, om te wijzen op de voordeelen, die het oplevert. Een groot voordeel van dat stelsel is zijne eenvoudigheid. Hoe grooter toch het aantal straffen is en hoe ongelijksoortiger die straffen zijn, des te moeielijker wordt het de straf in juiste verhouding tot de betrekkelijke zwaarte der misdrijven te bepalen. Een strafstelsel dus, dat naast de hechtenis en gevangenis b.v. ook deportatie en verbanning of, gelijk het Duitsche en Züricher wetboek en het Italiaansche ontwerp, nog andere vrijheidstraffen kent - van de doodstraf wil ik niet eens spreken - maakt het bijna onmogelijk overal met nauwkeurigheid de grenzen aan te wijzen tusschen de misdrijven, die òf met de eene òf met de andere straf getroffen zouden moeten worden. In het stelsel der staatscommissie daarentegen, waar men niet meer dan drie hoofdstraffen heeft, wordt die taak veel lichter. Daar wordt geldboete en hechtenis bedreigd tegen die meerendeels niet ernstige misdrijven en overtredingen, waarvoor die straffen als het ware aangewezen zijn en voor alle overige misdrijven is slechts ééne soort van straf, de gevangenis, waarvan alleen de duur voor de onderscheidene misdrijven verschilt. Hier kan de straf dus in juiste verhouding zijn tot de zwaarte van het misdrijf, vooral ook door de vrijheid, die het ontworpen wetboek aan den rechter wil laten om kortere of langere, zwaardere of lichtere straf uit te spreken, naarmate een misdrijf zich in meer of minder ernstigen vorm heeft voorgedaan.

Het ontwerp der staatscommissie laat namelijk den rechter in vele gevallen de keus tusschen geldboete en eene vrijheidsstraf, in enkele gevallen tusschen hechtenis en gevangenis. In alle andere gevallen is òf geldboete, òf hechtenis, òf gevangenis gebiedend voorgeschreven, maar als regel is aangenomen om alleen een maximum van die straffen voor elk misdrijf voor te schrijven en den rechter niet door een minimum te binden behalve het door de wet in het algemeen vastgestelde minimum: voor geldboete één gulden, voor hechtenis één dag, voor gevangenis

zes achtereenvolgende dagen. Op dien regel echter zijn uitzonderingen; bij enkele zware misdrijven is een minimum gesteld: b.v. bij de ernstigste aanslagen tegen de veiligheid van den Staat of tegen de Koninklijke waardigheid levenslange gevangenisstraf of tijdelijke van minstens 3 jaren; gevangenis van minstens één en hoogstens 15 jaren; gevangenis van minstens 9 maanden en hoogstens 12 jaren. Ongeveer dezelfde verhouding tusschen minimum en maximum vindt men bij de zwaarste misdrijven tegen het leven of de vrijheid van personen, bij enkele ambtsmisdrijven en evenzoo bij sommige scheepvaartmisdrijven.

Velen hebben dat afgekeurd en gemeend, dat de wetgever het in den rechter als regel gestelde vertrouwen zonder uitzondering moest laten; bovendien is gevraagd of er dan geene gevallen denkbaar waren, waaronder zich de bedoelde misdrijven konden voordoen, die zelfs deze minima onrechtvaardig zouden maken. Op die vraag is het geven van een volstrekt ontkennend antwoord niet wel doenlijk; natuurlijk zijn zulke gevallen niet alleen denkbaar, maar men kan ook toegeven dat zij nu en dan, zij het ook hoogst zelden, zullen voorkomen. De vraag kan echter met eene wedervraag beantwoord worden: Is niet het recht van gratie juist het middel dat in zulke buitengewone gevallen moet worden toegepast? Voor zulke ernstige misdrijven als het hier geldt komt het mij goed voor, dat de wet aan de eene zijde den rechter een richtsnoer geeft voor de maat der straf en daardoor zorgt, dat de toebedeeling der straf bij de verschillende rechtscolleges niet al te ongelijk zij; aan de andere zijde den eerbied voor de wet, den invloed der wet op het algemeen rechtsbewustzijn en de afschrikkende kracht der strafbedreiging verhoogt door alle hoop op eene zeer geringe straf weg te nemen. Mocht men tegenwerpen, dat de hoop op gratie toch altijd blijft bestaan, dan antwoord ik: Dat argument bewijst te veel; want de logische gevolgtrekking zou dan zijn, dat geene enkele straf bedreiging afschrikkende kracht bezat. Bij elk misdrijf immers kan de hoop op gratie wegen. Ik voor mij hecht intusschen uiet zoo veel aan de afschrikkende kracht der strafbedreiging; eene goede politie en snelle rechtspleging vermogen m.i. in dat opzicht meer. Niet zoo zeer de maat der straf als de grootere of kleinere kans op straffeloosheid is hier, blijkens de ervaring, van invloed. Meer hecht ik aan den invloed der wet op het algemeen rechtsbewustzijn. Dat wordt

òf gekrenkt òf bedorven, wanneer de wet de kans laat bestaan, dat misdrijven, die ten allen tijde in de volksovertuiging als de zwaarste zijn beschouwd, met niet meer dan zes dagen gevangenis worden gestraft. Van gebrek aan vertrouwen in den rechter is hier geen spraak; de wetgever wantrouwt den rechter niet, maar verklaart eenvoudig, opdat elk burger het zou weten: op ernstige misdrijven is zelfs als minimum eene zware straf gesteld. En ter bevordering van de eenheid der rechtspraak is het goed, dat ook de rechter wete, hoe zwaar de wetgever dat minimum heeft bedoeld.

Zal eene vrijheidsstraf aan haar doel beantwoorden, dan moet de overgang van de vrijheid tot de straf zoo scherp mogelijk, maar de terugkeer uit de vrijheidsberooving naar het maatschappelijke leven zacht en geleidelijk zijn. Op dien juisten grondslag rust het door Sir Walter Crofton in Ierland ingevoerde en later ook in Engeland aangenomen gevangenisstelsel, dat hier en elders zooveel warme voorstanders gevonden heeft, maar niet minder talrijke en hevige tegenstanders onder de verdedigers van het zuiver cellulaire stelsel. De groote verdienste van het werk der staatscommissie bestaat m.i. hierin, dat zij ook op dien grondslag haar gevangenisstelsel, maar zonder slaafsche navolging van het iersche, heeft gebouwd; een gemengd stelsel, gelijk zij het noemt, dat de voordeelen van het iersche of progressieve stelsel met die van het cellulaire tracht te vereenigen, onder vermijding van beider nadeelen. Die voor- en nadeelen meen ik in korte trekken aldus te mogen omschrijven: Bij het iersche of progressieve stelsel: Voorbereiding van den terugkeer der veroordeelden naar de vrijheid, maar daarentegen groot gevaar van belemmering der verbetering van de gevangenen, ja zelfs van bevordering hunner verdorvenheid door het verkeer met medegevangenen; bij het cellulaire stelsel: Volkomen afzondering der veroordeelden van alle nadeelige invloeden, maar daarentegen geene voorbereiding voor hun terugkeer in het maatschappelijk verkeer, indien zij al niet naar lichaam en geest daarvoor ongeschikt worden gemaakt. Het cellulaire stelsel dus niet bruikbaar voor langdurige straffen, voor zoo ver het nog niet met zekerheid is uitgemaakt, dat een zeer langdurig verblijf in de cel geen nadeeligen invloed uitoefent zoowel op den physieken als op den moreelen toestand der gevangenen; het iersche stelsel daarentegen niet bruikbaar voor straffen van korteren duur dan vijf jaren.

Het gemengde stelsel der staatscommissie tracht, naar ik zeide, de voordeelen van die twee stelsels te vereenigen. Gedurende de eerste drie jaren worden de veroordeelden aan alle schadelijke invloeden onttrokken en - daar allen, die nu tot correctioneele gevangenis of tot het minimum van tuchthuisstraf veroordeeld worden, volgens het nieuwe wetboek in den regel geen zwaarder straf dan drie jaren zullen ontvangen - wordt de celstraf regel voor ongeveer 99 pCt.[1] van allen, die onder de nieuwe wet tot gevangenisstraf veroordeeld zullen worden. De overblijvende een ten honderd komen daarna in geklassificeerde gemeenschap en dat is dan voor hen de eerste trap van overgang naar de vrijheid. De volgende trap is de voorwaardelijke invrijheidstelling en deze is voor hen de tweede en laatste; voor de tot drie jaren en korter veroordeelden is zij de eenige trap. Maar het voorwaardelijk ontslag is, naar mijne meening, een zeer belangrijk middel om den terugkeer in de maatschappij voor den veroordeelde gemakkelijk te maken. Voornamelijk om twee redenen. Vooreerst, omdat de verleiding om misbruik van zijn herkregen vrijheid te maken voor den ontslagene veel geringer moet worden, althans eèn krachtig tegenwicht verkrijgt, wanneer hij, slechts voorwaardelijk ontslagen, weet dat de geringste misstap, die anders tot geene nieuwe strafvervolging zou leiden, voldoende is om hem in de gevangenis terug te brengen. Hij zal daardoor weêrhouden worden, hij kan daardoor althans in vele gevallen worden tegengehouden van het doen van den eersten nieuwen stap op den weg des kwaads; een stap, waarin hij, indien hij reeds voor goed uit de gevangenis ontslagen was, misschien geen gevaar zou zien, maar die hem toch zoo licht weder tot het plegen van een misdrijf zou kunnen brengen. Ten tweede omdat hij dan gemakkelijker werk zal bekomen. Niet alleen omdat de werkgevers minder bezwaar zullen hebben tegen het in dienst nemen van ontslagen gevangenen, wanneer deze, slechts voorwaardelijk ontslagen, dubbel reden hebben om zich goed te gedragen, maar ook omdat het, uit den aard der zaak, met het voorwaardelijk ontslag verbonden toezicht der politie de mogelijkheid geeft, den in dienst genomene weder in hechtenis te doen nemen, nog voordat hij zijn meester werkelijke schade heeft berokkend; reeds indien zijn minder goed gedrag aanleiding geeft om te vermoeden, dat

1 Memorie van Toelichting, blz. 41.

hij weder den slechten weg wil opgaan. En de ondervinding leert, dat de moeielijkheid voor den ontslagen gevangene om werk te bekomen eene dikwijls voorkomende oorzaak van herhaling van misdrijf is.

In vele opzichten zal de goede werking van het voorwaardelijk ontslag afhangen van de wijze, waarop het wordt toegepast. Alleen zij moeten voorwaardelijk in vrijheid gesteld worden, die daarvoor geschikt blijken te zijn en door hun gedrag in de gevangenis een waarborg gegeven hebben, dat men hun verlofpas niet weldra weder zal moeten intrekken. In Engeland is het voorwaardelijk ontslag aanvankelijk in slechten reuk gekomen, omdat het, in strijd met bovenstaanden regel, gebruikt werd als een middel tegen de overbevolking der gevangenissen. In Ierland echter, later ook in Engeland, en in Duitschland heeft het, oordeelkundig toegepast, zeer gunstige uitkomsten opgeleverd. Die toepassing staat ook in nauw verband met de regeling van den verplichten arbeid in de gevangenissen. De arbeid moet niet zijn een straf, al mag zij ook aan vele veroordeelden, vooral in het begin, een straf toeschijnen. De arbeid moet evenmin in de eerste plaats dienstbaar gemaakt worden aan het voordeel der schatkist; niet het belang van den Staat, maar dat van den veroordeelde moet op den voorgrond staan. Ik doel hier minder op het geldelijk belang; daar de Staat en de veroordeelde de opbrengst van zijn arbeid deelen, valt het geldelijk belang voor beiden samen en, hoewel de opbrengst van den arbeid niet onverschillig is - noch voor den Staat, noch voor den veroordeelde, die door zijn uitgaanskas in staat gesteld moet worden in zijne eerste behoeften te voorzien - mag die opbrengst toch niet de hoofdzaak zijn. De hoofdzaak moet wezen, dat de arbeid een der elementen van opvoeding voor den veroordeelde zij. De arbeid moet dus van dien aard zijn, dat hij lust krijge in werken en daarmede is het vonnis gestreken over die soort van geestdoodenden arbeid, die maar al te vaak in gevangenissen wordt verricht: touwpluizen, erwten sorteeren, enz.; altemaal werk, waarin niets opleidends gelegen is, dat niets dan eene straf kan zijn. De arbeid moet ook van dien aard zijn, dat de veroordeelde na zijn ontslag daarmede zijn brood kan verdienen; derhalve mag het dikwijls op zichzelf niet afkeurenswaardige werk niet aanbevolen worden, dat soms in gevangenissen maar ook alleen dáár voorkomt. In Belgie b.v. heeft men een tijd lang de voorkeur gegeven aan

het vervaardigen van artikelen voor het leger. De Staat liet de gevangenen dus voor zijne eigene rekening werken en dat was stellig een vooruitgang tegenover de vroeger bestaande gewoonte om de arbeidskracht der gevangenen aan ondernemers van industrieele etablissementen te verpachten. Maar ook daaraan waren nadeelen verbonden. Het bleek namelijk, dat zelfs die gevangenen, welke den tijd hadden gehad om zich in het hun opgedragen werk geheel te bekwamen, na hun ontslag moeite hadden om een dienst te verkrijgen. Dat kwam vooral voor bij hen, die schoenen en kleederen voor het leger gemaakt hadden, want zij hadden het handwerk nu niet in zijn geheelen omvang geleerd en konden dus niet gebruikt worden in gewone werkplaatsen, waar natuurlijk niet voor het leger maar voor particulieren gearbeid werd[1].

Dat is het, waarop ik doelde, toen ik zeide, dat de toepassing van het voorwaardelijk ontslag in nauw verband staat met de regeling van den verplichten arbeid. Is deze zoo geregeld, dat de veroordeelden in de gevangenis den arbeid niet alleen hebben leeren waardeeren, maar ook iets bruikbaars hebben geleerd, dan zullen zij na hun ontslag des te gemakkelijker werk kunnen bekomen. Daartoe is het goed, dat zij reeds in de gevangenis met werkgevers in betrekking worden gesteld. De in België bestaande regeling kan ook in dat opzicht als voorbeeld dienen[2]. Ook hier te lande is het voorgekomen, dat gevangenen na hun ontslag in dienst kwamen van werkgevers, voor wie zij reeds in de gevangenis gearbeid hadden. Des te meer zal dat geschieden, wanneer het voorwaardelijk ontslag is ingevoerd. Want wie nu nog huiverig is een ontslagen gevangene in dienst te nemen, zal daartoe lichter overgaan, wanneer het feit, dat de ontslagene slechts voorwaardelijk in vrijheid is gesteld, eensdeels eene aanbeveling is - want alleen zij, die zich goed gedragen hebben, worden vóór den afloop hunner straf in vrijheid gesteld - ten anderen een waarborg, dat de ontslagene ook buiten de gevangenis zal trachten zich goed te gedragen; want bij het minste wangedrag wordt de verlofpas ingetrokken. De werkgever weet dan, dat hij niet alleen een werkman heeft, wiens arbeid hij reeds vroeger heeft leeren waardeeren, maar ook een man, die in gedrag boven het gemiddelde van het slag gevangenen staat.

1 Stevens, Régime des établissements pénitentiaires, pag. 77.
2 Starke, t.a.p., pag. 125 en vlg.

Men zal met de ervaring, in andere landen opgedaan, te rade moeten gaan, wanneer het voorwaardelijk ontslag ook in Nederland wordt ingevoerd. Die waarschuwing schijnt overbodig, omdat het van zelf spreekt, dat men voordeel kan trekken uit het elders reeds betaalde leergeld. Maar toch, wanneer men ziet, hoe weinig de ondervinding, niet alleen in andere landen, maar zelfs in ons eigen land opgedaan, soms baat, dan mogen zulke waarschuwingen niet overbodig heeten. Zoo is b.v. bij den bouw der cellulaire gevangenis te Rotterdam het advies gevraagd van hen, die over de inrichting van zulk eene gevangenis, na 16jarige ondervinding te Amsterdam, geacht werden een oordeel te kunnen uitspreken. Een lijvig rapport werd door de Amsterdamsche heeren ingezonden, met tal van aanmerkingen op het plan van den voorgenomen bouw te Rotterdam. En een hunner[1] verklaarde in de vergadering der Nederl. Juristenvereeniging, in 1872 te Arnhem gehouden, dat hem tot zijne groote verbazing later gebleken was, bij een bezoek van de bijna afgewerkte gevangenis te Rotterdam, ‘dat de meeste en meest essentieele opmerkingen der Amsterdamsche commissie geheel in den wind waren geslagen’. Gedurende de zes jaren van dien gevangenisbouw had Nederland acht ministers van Justitie gehad; wie de aansprakelijke persoon was, kon de spreker, die dat feit vermeldde, dus niet zeggen. Hij sprak er alleen van, ‘opdat in het vervolg dergelijke dingen niet meer plaats mogen hebben’. Mocht die wensch vervuld worden!

Hoe zal het onthaal zijn, dat het voorstel der staatscommissie zal vinden bij hen, die daarover het beslissend oordeel moeten uitspreken? De heer van Hamel heeft in zijn hierboven vermeld opstel het vermoeden geopperd, dat het de sterkste oppositie zou vinden van de zijde der voorstanders van ‘het’ progressieve stelsel. Ik voor mij verwacht meer tegenstand van de zijde der voorstanders van het streng toegepaste stelsel van afzondering. Immers, gelijk reeds de heer v.H. deed opmerken, er ontbreekt aan het voorstel der staatscommissie niet veel om ‘een voldoend progressief stelsel op nederlandschen grondslag’ te verkrijgen. Dat ontbrekende zou z.i. worden aangevuld, indien de gelegenheid werd geopend, om den veroordeelde in zeker stadium van zijn straftijd onder opzicht buiten de gevangenis te doen arbeiden. Maar ook zonder die aanvulling kunnen de voor-

1 Prof. A.E.I. Modderman, Hand. der Ned. Jur.-Verg. 1872, II, pag. 226.

standers van het iersche stelsel, naar het mij voorkomt, tevreden zijn. Want de kans op invoering van het iersche stelsel in al zijne bijzonderheden acht ik hier te lande al zeer gering. Reeds het feit, dat dit stelsel niet bruikbaar is voor veroordeelden tot minder dan vijf jaren straf, maakt die invoering onmogelijk. Die onbruikbaarheid mag als bewezen worden aangenomen na de stellige verklaring, dienaangaande door sir Walter Crofton zelven, den vader van het stelsel, afgelegd[1]. De voorstanders van 'het' progressieve stelsel moeten tevreden zijn, indien het stelsel der staatscommissie wordt aangenomen, omdat dan ten minste hun grootste bezwaar tegen het zuiver cellulaire stelsel vervalt; het bezwaar, dat iemand, die eene langdurige straf in afzondering heeft doorgebracht, ongeschikt is om zonder tijdperk van overgang in de maatschappij terug te keeren. Misschien zullen zij zeggen, dat drie jaren celstraf reeds te lang is, maar dan kan men hun doen opmerken, dat de veroordeelden tot drie jaren gevangenisstraf, na twee jaren in afzondering te hebben doorgebracht, voorwaardelijk in vrijheid gesteld kunnen worden. Eene celstraf van twee jaren is toch, naar de hier te lande daarvan sedert zeven jaren opgedane ervaring, zeker niet te lang, vooral niet als daarop een overgangstijdperk van één jaar voorwaardelijk ontslag volgt; bovendien bedenke men, dat de celstraf hier te lande niet is *eenzame* opsluiting, want de veroordeelde ontvangt dagelijks herhaalde bezoeken, maar alleen afzondering des veroordeelden van zijne medegevangenen. En het gunstig onthaal, dat het voorstel der Regeering in 1874 bij de afdeelingen der Tweede Kamer vond, om de cellulaire straf tot drie

1 In de straks vermelde vergadering der Jur.-Verg. te Arnhem zeide Mr. M.S. Pols o.a.: 'Het progressieve stelsel kan alleen worden toegepast op veroordeelden tot vijf jaren en meer gevangenisstraf. In Engeland en in Ierland wordt het alleen toegepast op de veroordeelden tot *penal servitude* voor minstens vijf jaren. Daarnaast staat alleen de opsluiting *in the house of correction* met of zonder *hard labour* voor den tijd van 6 dagen tot 2 jaren. Dit verwonderde mij eenigszins en ik vroeg, waar dan werden opgesloten de tot 2 à 5 jaren veroordeelde gevangenen, en het antwoord was, dat die er niet waren; men veroordeelt òf tot *the house of correction* tot twee jaar, òf men gaat onmiddellijk over tot *the penal servitude*, die voor minstens 5 jaren wordt opgelegd. Op de vraag aan den heer Crofton, waarom de dwangarbeid niet tot korteren tijd werd toegepast, was het antwoord, dat men het aanvankelijk had beproefd en een minimum gesteld van 3 jaar, maar men had bevonden, dat het progressieve stelsel niet kon worden toegepast op zulke korte straffen, dewijl het dan de verwachte vruchten niet droeg.' Men zie ook het rapport der vertegenwoordigers van Nederland op het Londensche penitentiair Congres in de Staats-Courant van 3 December 1872.

jaren uit te breiden, met bepaling dat die straf regel zou zijn bij de uitvoering van correctionneele straffen - welk voorstel alleen is ingetrokken omdat men op het ontwerp der staatscommissie niet wilde vooruitloopen - dat onthaal is niet bemoedigend voor hen, die als voorstanders van ‘het’ progressieve stelsel mochten meenen, dat er kans is op de verwezenlijking hunner liefste wenschen. Ik herhaal dus: zij moeten tevreden zijn, wanneer zij, niet kunnende verkrijgen wat zij het beste oordeelen, althans het gevaar zien afgewend, dat in hunne oogen zoo groot is, de toepassing van nog langduriger cellulaire straffen, zonder eenig overgangstijdperk voor den terugkeer naar de vrijheid.

Minder tevredenheid verwacht ik bij de voorstanders van het zuiver cellulaire stelsel. Met het eene overgangstijdperk, dat de staatscommissie heeft voorgesteld, het voorwaardelijk ontslag, zullen zij zich, naar ik meen, wel kunnen vereenigen. Want ik zie niet in, hoe iemand blind zou kunnen zijn voor de voordeelen, die het niet alleen in theorie belooft, maar ook reeds elders in de praktijk heeft opgeleverd. Anders daarentegen is het gelegen met het eerstgenoemde overgangstijdperk, de gemeenschap na drie jaren afzondering voor hen, die tot meer dan drie jaren gevangenis veroordeeld zijn. Ik verwacht niet, dat de voorstanders van het zuiver cellulaire stelsel het verschil, het groote verschil zullen voorbijzien, dat tusschen de oude gemeenschap onzer tegenwoordige strafinstellingen en de geklassificeerde gemeenschap bestaat, die de staatscommissie verlangt. Want men verkrijgt dan eene indeeling, die niet alleen op goede gronden rust - leeftijd der gevangenen, de mate hunner ontwikkeling en hun gedrag - maar die ook met kennis van zaken zal kunnen geschieden. Immers, de directeuren der cellulaire gevangenissen zullen zeker niet dikwijls mistasten in hun oordeel over gevangenen, die zij drie jaren lang hebben kunnen gadeslaan. Er is dus veel minder gevaar bij de geklassificeerde dan bij de oude gemeenschap, dat deze een leerschool des kwaads en een in vele opzichten aangenaam verblijf in plaats van eene werkelijke straf en een middel tot verbetering zal zijn. Dat zullen de voorstanders van het zuiver cellulaire stelsel moeten toegeven. Maar zij zullen zeggen: ‘Gemeenschap is en blijft gemeenschap; de eene moge beter of minder slecht zijn ingericht dan de andere, ons hoofdbezwaar blijft bestaan. Gij breekt af wat gij hebt opgebouwd: het

goede dat de drie jaren doeltreffende straf heeft uitgericht gaat te loor door het verkeer der veroordeelden met medegevangenen. Gij moogt dat een tijdperk van overgang, een harden van den veroordeelde tegen den invloed der verleiding willen noemen - al die fraaie namen beduiden niets. Men brengt iemand, die van verslaafdheid aan den drank genezen moet worden, niet in een kroeg en lieden, die men van den weg der zedeloosheid wil afbrengen, niet in huizen van ontucht. Uw tijdperk van overgang past niet in ons stelsel.'

Het is niet te ontkennen, dat in die bezwaren waarheid is gelegen. Het gevaar blijft bestaan, dat minder verdorvene veroordeelden in aanraking komen met slechtere gevangenen, dat zwakken van karakter de in de cel opgevatte goede voornemens vergeten, wanneer zij onder den invloed komen van anderen, op wie die driejarige straf niet den minsten indruk heeft gemaakt. Dat gevaar evenwel wordt door de indeeling in klassen toch grootelijks verminderd; veel, neen alles zal daarbij afhangen van het meer of minder menschkundige oordeel van den directeur der gevangenis - dat is waar. Maar hangt niet de goede werking van ieder gevangenisstelsel grootendeels af van de wijze waarop het wordt toegepast; van de meerdere of mindere geschiktheid der personen, aan wie de toepassing wordt toevertrouwd; van de vraag of men altijd geschikte personen zal kunnen vinden? Ik heb in het begin van dit opstel gezegd: 'De voor hechtenis gestelde regel: geene gemeenschap tusschen de gedetineerden indien hun geen passend gezelschap kan worden verschaft, geldt onder anderen vorm ook voor de gevangenis.' Onder anderen vorm; natuurlijk mag de wet niet overtreden worden en alleen zijn, die de afzondering begeeren, mogen ook na drie jaren celstraf in afzondering blijven. Niets echter belet, om eene klasse der gemeenschap des noods uit slechts twee personen te doen bestaan, indien de directeur der gevangenis geen 'passend gezelschap' van meer dan één persoon aan een veroordeelde kan geven. En onder de veroordeelden zullen toch wel altijd twee personen gevonden worden, wier 'leeftijd, mate van ontwikkeling en gedrag' hun samenzijn wettigen niet alleen, maar ook zoo goed als volkomen onschadelijk maken. Het komt mij voor, dat de reglementen der strafinstellingen in dat opzicht zoo veel mogelijk vrijheid moeten laten aan de directeuren, in de hoop, dat het in Nederland nooit zal ontbreken aan geschikte personen, die zich

willen wijden aan de zeker moeielijke, maar schoone taak om aan het hoofd eener strafinstelling te staan[1].

Het hoofdbezwaar der voorstanders van het streng toegepaste stelsel van afzondering kan dus tot een minimum worden teruggebracht. Verder mag men hun vragen: ‘Hebt gij inderdaad vertrouwen in den gunstigen invloed der door u voorgestane straf, moet gij dan niet erkennen, dat uwe bezwaren tegen de gemeenschap sterk verminderd worden, niet alleen door de indeeling in klassen, maar vooral door de voorafgaande driejarige afzondering?’ Indien die afzondering inderdaad nog meer is dan het onttrekken van den veroordeelde aan nadeelige invloeden - indien zij de gevangenen kan opwekken tot nadenken, tot berouw en tot goede voornemens, die iets beteekenen - dan moet zij ook een krachtig wapen zijn tegen die verleiding, welke hun dreigt uit het verkeer met medegevangenen, die *zooveel mogelijk* ‘passend gezelschap’ voor hen zijn. Mochten er niettemin voorstanders der volstrekte afzondering gedurende den ganschen straftijd zijn, die door geen dezer bedenkingen overtuigd zijn, dan wijs ik hen op deze m.i. zeer behartigenswaardige woorden der staatscommissie: ‘Nu wij gedurende een tijdperk van bijna 24 (thans reeds meer dan 27) jaren het stelsel van afzondering hebben leeren kennen, niet meer alleen uit de boeken, maar langs den zekeren weg der ervaring, zal het wel het veiligst zijn op dien weg te blijven voortgaan. Eene nieuwe verhooging van het langste verblijf in de cel met slechts één jaar kan dan zonder eenig gevaar plaats hebben, maar *de proef* om ook zeer langdurige vrijheidsstraffen *geheel* in afzondering te doen ondergaan moet ernstig worden ontraden. Met de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafrecht moet het tijdperk der proefnemingen, althans voorloopig, worden gesloten en de ervaring heeft tot nu toe niet voldingend aangetoond, dat ook eene zeer langdurige gevangenisstraf geheel in de cel kan worden ondergaan, zonder gevaar voor geest en lichaam van den gevangene en zonder hem onbruikbaar te maken voor den terugkeer in het vrije leven.’

Ten slotte nog een enkel woord tot hen, die dikwijls de schouders ophalen, waar over de verbetering onzer strafinstellingen en over de hervorming van ons strafstelsel gesproken

1 Men vergelijke ook het rapport der vertegenwoordigers van Nederland op het in Augustus 1878 te Stockholm gehouden penitentiair Congres, voorkomende in de Staats-Courant van 7 Januari jl.

wordt. Zij meenen, dat de bewoners onzer gevangenissen en tuchthuizen het daar ‘veel te goed’ hebben en ten bewijze van die stelling worden dan voorbeelden aangehaald van lieden, die een misdrijf gepleegd hebben alleen om ‘een onderkomen te vinden.’ Zeer zeker zijn die gevallen voorgekomen, zij het ook minder veelvuldig dan het dikwijls wordt voorgesteld, en die gevallen moeten eene waarschuwing zijn om bij de inrichting onzer strafinstellingen al wat naar weelde zweemt als overtollig en schadelijk te vermijden. Even zeker echter is het, dat het in dezen tijd niet meer mogelijk is om de gevangenissen zoo in te richten, dat zelfs de minst bevoorrechte leden der maatschappij daar slechter huisvesting, voedsel en kleeding vinden dan anders hun deel zou zijn. Men moge het betreuren, dat er nog altijd velen gevonden worden, die in zoo behoeftigen staat verkeeren, dat zij het lot der gevangenen met afgunst kunnen beschouwen, en onder die velen soms enkelen, bij wie het eergevoel zoo weinig ontwikkeld of dermate verstompt is, dat zij voor het plegen van een grooter of kleiner misdrijf niet terugdeinzen, alleen om het benijde lot der gevangenen deelachtig te worden - daaraan valt nu eenmaal niets te veranderen, tenzij men wilde terugkeeren naar de kerkerholen en lijfstraffen van vroegeren tijd. Dat wordt door niemand meer verlangd en de tijd zal komen, waarin ook niemand het zich meer zal kunnen voorstellen hoe het mogelijk was, dat onze tegenwoordige tuchthuizen en daarmede gelijkstaande correctioneele strafinstellingen nog zoo lang in Nederland geduld zijn. Moge die tijd spoedig aanbreken.

Haarlem, Januari 1879.
A.C. WALLER.

Uit het leven van een tijdschrift.

Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen. 1791-1811.

Een welmeenend man gaf mij voor weinige maanden den vriendelijken raad, om de Letteroefeningen maar te laten rusten, en mijne krachten liever aan iets anders te beproeven. Waarom, heeft hij mij niet gezegd, noch willen zeggen. Misschien vond hij het minder aangenaam te luisteren naar al die Dissenters, die hier aan het woord waren. Dat dit mij echter juist aantrok, is ligt te verklaren. Het is vleesch van mijn vleesch, en been van mijn been, al behoor ik, volgens sommigen in de familie, tot de ontaarden. Maar onder de Dissenters is altijd, het ga hoe het ga, veel familiezwak, en daar mij dat te magtig was, neigde ik er te eerder toe, het oor te leenen aan die vele belangstellende lezers mijner vorige artikelen, die mij, hetzij persoonlijk. hetzij per brief, hetzij in het openbaar, gedrongen hebben den begonnen arbeid voort te zetten en althans nog ééne serie der Letteroefeningen te behandelen. De vriendelijke onbekende, die mij in de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant van 9 Aug. 1877 opwekte om voort te gaan, meende, dat de verrassende en aantrekkelijke gezigtspunten zich vermenigvuldigden, naarmate men verder kwam. Anderen profeteerden, dat de stof in belaugrijkheid nog zou winnen, en dat de moeite, er aan besteed, niet onbeloond zou blijven. Of zij bevonden zullen worden goed te hebben gezien, zal bij de uitkomst blijken. Wat mij zelven aangaat, het heeft mij niet berouwd de kennismaking te hebben voortgezet, al zou ik niet gaarne alles voor mijne rekening nemen wat hier wordt gesteld en betoogd. Ook de Letteroefeningen van 1791-1811 verdienen beter gekend te worden, en zullen er bij winnen. Bakhuizen van den Brink dacht aan haar, toen hij sprak van ‘dat valsche klassicismus,

dat op zoo menig genootschaps-spreekgestoelte weêrgalmde, en van achter het bolwerk van een bekend tijdschrift de volle laag gaf aan alles wat niet tot de vrienden van *Felix* en *Nut* behoorde'[1]. Hij meende in 1837, dat de eer der Nederlandsche letteren eischte 'de vaderlandsche letterkundigen van het juk en de schoolplak der oppermachtige Letteroefenaars te ontslaan'; maar de opmerking ligt voor de hand, dat deze laatsten, om zich zulk eene plaats en zulk een gezag te veroveren, zeker indertijd toch wat anders hebben gedaan dan maandelijks hunne kranen ontsluiten en het land onder water zetten. Wij willen ons nog eens aan eene proeve tot waardering wagen. Laat ze eene plaats vinden in *de Gids*. Toen hij begon te leven, hebben de Letteroefeningen hem gelasterd als een kind van 'oneerlijkheid, wraakzucht, aanmatiging, misleiding en hebzucht', maar de dood verzoent alles! Ook ligt er tusschen 1791 en 1837 eene groote klove, en dat haar eigen kroost 'nog knapper' was dan zij, was der Letteroefeningen niet tot schande; het was alleen dwaas, dat zij het niet kon uitstaan, toen een jonger geslacht, dat door haar voor een goed deel was opgekweekt, moedig en lustig het leven aanvaardde, terwijl zij zelve aan marasmus senilis leed. Maar in '91 was zij zelve nog sterk, en de kinderen waren nog klein.

Een enkel woord vooraf over haar karakter in het algemeen zal niet overbodig zijn, ook na hetgeen wij vroeger daarover hebben gezegd. De Letteroefeningen stelden zich ook in deze twintig jaren ten taak om met alle kracht de natuurkundige wetenschappen onder het bereik van het volk te brengen, en zij mogten zich in de hulp van uitstekende geleerden verheugen. Het tijdschrift was het 'Album der Natuur' voor de 18de eeuw. Voorts had het dit eigenaardige van den beginne, dat het Mengelwerk voor de ééne helft geschreven is door predikanten, en voor de andere door geneesheeren, die hier in een verbond zijn getreden, dat zeldzaam mag heeten. Het behoort tot de geliefkoosde stellingen van de Letteroefeningen, dat niets deze twee behoefde te scheiden, en het verwondert ons niet, dit juist in dezen kring te hooren zeggen. De vereeniging van de verkondiging van het Evangelie en het uitoefenen der geneeskunde was sinds onheugelijke jaren bij de Doopsgezinden gewoon, en het werkte nog

1 Studiën en Schetsen, IVde deel, blz. 369.

na in dagen, toen het vreemder werd een geneesheer zich te zien schikken tot de dienst van het Woord, als Roscius,

> ‘Op wien Gods gaven vroeg, als droppels, nedervielen,
> En was gezalft tot troost van lichamen en zielen,
> Der kruiden kracht hij vergde, en voor 't lichaam las,
> En door 't beschreven Woord de kranke ziel genas’,

zooals Vondel bij zijn beeldtenis schreef. Menigeen begon in dezen tijd zulk eene zamenvoeging onnatuurlijk te vinden, omdat een geneesheer, zeide men, de tegenvoeter moet wezen of worden van een predikant. Maar de Letteroefeningen durfden beweren, dat een kundig geneesheer nooit een Naturalist zou zijn of blijven[1]. Het was eene ongerijmdheid en eene liefdelooze gedachte, ‘dat het onderzoek der natuur in den uitgebreidsten zin, den mensch van het geloof aan de waarheden des Evangeliums zou aftrekken, en dat hy, die diep in de geheimen der natuur zocht in te dringen, daardoor het grootste gevaar zou loopen om een *Naturalist*, dat is te zeggen, volgens het algemeen heerschend denkbeeld, een mensch zonder godsdienst, althans zonder geloof aan eene Openbaring te worden.’ Zij vinden het verklaarbaar, dat zij, die met het onderzoek der natuur beginnen, en iets te weten komen van hare wonderbare krachten en wetten, niet met betamelijken eerbied spreken van godsdienstige verborgenheden, en God en de natuur met elkander verwarren. Maar zij hopen op eene andere uitkomst, wanneer men er dieper in doordringt, en de les béhartigt, die Pope voorhield aan de aankomelingen in de dichtkunst:

> ‘A little learning is a dang'rous thing;
> Drink deep, or taste not the Pierian spring.’

En indien Alphonsus de Wijze, koning van Kastilie, onder goodkeuring van velen had gezegd, dat, indien God hem bij de schepping geraadpleegd had, de wereld in vele opzigten beter geweest zou zijn, dan zij nu is, had deze wijze koning daarmeê alleen bewezen, dat hij het in de natuurkunde niet ver had gebragt. Aan hem, die haar met ernst beoefent, vertoont zich

> De circel, dien geen mensch met woorden,
> Geen geest met denken meeten kan,
> Wiens middenpunt aan duizend oorden,
> Wiens omvang niemand meeten kan.

1 Jaarg. 1794, Dl. II, blz. 357 vv.

Buitendien kon een geneesheer van kennis en ondervinding moeijelijk tot de stelling vervallen, dat de natuur een kunststuk was, dat nu sinds eeuwen van zelf voortwerkte, en dat zij, schoon, verheven en heilig altoos zich zelve gelijk bleef, onveranderlijk in hare wetten, onuitputtelijk in kracht, eenvoudig in hare middelen, heerlijk in hare gewrochten en ons opleidende tot de ware volmaaktheid. Want waar zal de geneesheer toch die schoone, heilige en weldadige natuur moeten zoeken, als hij het schoone ligchaam, het betooverend gelaat door vreeselijke ziekten ziet aangevallen en geschonden? Waar is die schoone natuur, die weldadige verzorgster, die niet anders bedoelt dan het geluk der schepselen, als zij de oevers van den Taag doet beven, Kalabrie verwoest, Messina omkeert en de bekoorlijkste landsdouwen met een vuurstroom overdekt? Het baat toch niet veel, of men al zegt, dat het onheil, waaronder sommigen zuchten en bezwijken, het algemeene welzijn bevordert en dienstig is tot instandhouding van het geheel. Neemt er de proef van, dus gaan zij voort, bij de ongelukkigen, die door zulke rampen worden getroffen. De geneesheer, die hen in hun lijden ziet, doet de wetenschap op, dat het een mensch tot zijne eigene vertroosting niet baat, als men hem aankomt met de leer, dat zijne ellende moet strekken ten algemeenen nutte, en dat hij krank, en blind en gebrekkig, en levenslang ongelukkig is, omdat de beminnenswaardige Natuur dit noodig rekent ten behoeve van het evenwigt en de hoogst mogelijke gelukzaligheid van het Heelal. Maar wat hij, die met de kranken en bezochten omgaat, alle dagen ziet, is de troost en de kracht, in lijden en in sterven uit de godsdienst geput, gelijk het hem evenmin verborgen blijft, hoe het gesteld is met hen, die de eeuwigheid moeten ingaan zonder dit. En waar de geneesheer dagelijks zulke vruchten ontmoet van geloof en ongeloof, is er waarlijk geen grond om hem juist boven anderen van naturalisterij te verdenken. Of alle doctoren, die aan de Letteroefeningen meêwerkten, hierin met haar eenstemmig dachten, durf ik niet te verzekeren. Maar zij telden er onder hare geneeskundige vrienden, die deze beschouwing voor juist hielden, en Andreas Julius Augustus Looff, Medicinae doctor te Rotterdam, plaatste in het Mengelwerk van den volgenden jaargang eene ‘Korte verhandeling over het verband, welk de godsdienst met de wijsbegeerte heeft,’ die denzelfden geest ademt[1], en tot de slotsom komt,

1 t.a.p., blz. 553.

dat godsdienst en wijsbegeerte elkander de hand moeten reiken, en het ook kunnen.

Vroeger heb ik reeds gewezen op het belang, dat de Letteroefeningen hebben voor de kennis van den loop, dien de natuurkundige en medische wetenschappen in ons vaderland namen. Men leert dit tijdschrift eigenlijk maar half kennen, wanneer men dit gedeelte laat rusten. Vooral in de jaargangen, die wij nu hebben te doorloopen, zijn ook de Medici aan het woord. Hier deelen zij hunne ‘gevallen’ meê, en bespreken zij de waarde van nieuwe middelen. Doctoren uit alle oorden van het land en uit alle tongen en natiën treden hier met hunne beschouwingen en berigten op. Vooral de zaak der inenting wordt druk besproken, en van 1791-1811 tel ik, bij een vlugtig overzigt, in het Mengelwerk meer dan twintig stukken van grooteren en kleineren omvang, die alleen op dit onderwerp betrekking hebben. Als Dr. Daniëls zijne Studie over de Kinderpok-inënting in Nederland wil verrijken met hetgeen hij hier vindt, zal het hem aan stof niet ontbreken. Wij kunnen echter hierbij niet langer stilstaan; wij vergenoegen ons met het onder de aandacht der belangstellenden te brengen en van hem, die te eeniger tijd eene geschiedenis van de geneeskunde in ons vaderland zou willen schrijven. En zoo herinneren wij ook slechts ter loops, dat de land- en volkenkunde in deze serie ruim wordt bedacht, in overeenstemming met de hulpmiddelen, waarover men toen kon beschikken, en dat in enkele jaargangen ook sterrekundige bijdragen zijn geleverd, deels vertaalde, deels oorspronkelijke. Tot de laatsten behooren enkele stukken van J.F.L. Schröder, toen kolonel ter zee en kommandant van het Koninklijk Instituut der Elèves voor de Marine; zijne redevoering over de vaste sterren is door hem geplaatst in den jaargang van 1810[1].

Het bestek van dit Tijdschrift blijft er op aangelegd, om de wetenschap te populariseren, zooals wij reeds zeiden. In de schatting van sommigen was dat, met het oog op sommige vraagstukken, zeer bedenkelijk. In den kring van ‘De Arke Noachs’ had men geringen dunk van ‘die populair-philosophen’, en daaronder werden zonder twijfel in de eerste plaats de Letteroefeningen verstaan. ‘Sedert het midden dezer eeuw,’ zegt Lenteling[2], ‘schenen veele schryvers het zich tot een taak gemaakt

1 Dl. II, blz. 313-332.
2 t.a.p., blz. 149.

te hebben om de moeilykste paden der bovennatuurkunde met bloemen te bestrooyen, en de meest afgetrokkene beschouwingen te verzinlijken. Door het een voudig menschenverstand, 't welk zy 't gezonde noemden, voor den enigen scheidsman of rechter in alle wysgeerige geschillen te verklaren, door aan hetzelve, schoon ontbloot van alle voorbereidende kundigheden, te appelleren van uitspraken, die de vrugt waren van grondige en langdurige onderzoekingen, hadden zy niet, gelyk zy waanden, eene *populaire* philosophie tot stand gebracht, maar slegts enige wysgerig schynende woorden en spreekwyzen algemener doen worden, terwyl ondertusschen door hunne schriften de lust tot nuttige, doch moeilyke nasporingen allengskens uitgedoofd, en het belang der ware philosophie, 'twelk alleenlyk in de stevigheid harer beginselen bestaat, niet weinig benadeeld werd.' Wij kunnen dit vraagstuk laten blijven voor hetgeen het is. Straks hebben wij alligt gelegenheid om er de Letteroefeningen zelve op te hooren. Maar dit 'eenvoudige en gezonde menschenverstand' doet ons van zelf denken aan de 'philosophy of common sense', en brengt ons tot een ander punt, in deze voorloopige beschouwing van het algemeen karakter van dit Maandwerk van niet gering belang.

De invloed van Voltaire hier te lande was groot. In den eersten tijd hadden de Letteroefeningen met belangstelling van zijne werken gesproken; de strijd, door hem aangebonden tegen de kerkelijke onverdraagzaamheid, was naar haar hart. Maar het had niet lang geduurd, of zoowel zijn ligtzinnig spotten met het heilige als zijn Deïsme hadden haar van hem vervreemd. Evenmin dweepten zij met *Rousseau;* zij bewonderen wel 'het flikkerende en leevendige van Rousseau's betooverenden styl', maar verblijden zich er toch van ganscher harte over, dat de vertaling van zijne 'Emile', die door Chalmot in 1790 te Kampen was uitgegeven, voorzien was van aanteekeningen, die in het licht stelden, hoe zich in dat boek 'waarheid en dwaling zóó fyn vereenigen, dat de eigenlijke gevolgtrekking niet zelden den schyn van waarheid aanneemt, schoon zy eene in de daad even zoo groote als gevaarlijke dwaaling is'[1]. Zij zijn den Burger *Walré* dankbaar, dat hij Pygmalion door zijne vertaling onder het bereik van zijne landgenooten brengt, dat 'schone dichtstuk, de vrucht der ryke verbeelding van Rousseau, en waarin hy zoveel van zyn beminlyk vuur laat doorstralen'[2]. Maar als zij

1 Jaarg. 1796, I, blz. 199.
2 Jaarg. 1797, I, blz. 139.

weinige weken daarna zijne verhandeling ter sprake brengen betreffende den oorsprong der ongelijkheid onder de menschen en de gronden waarop zij rust, kunnen zij toch niet nalaten den lezer onder het oog te brengen, dat de schriften van ‘den onsterflyken Rousseau’, wel vrijheid en gelijkheid ademen, maar vol zijn van ‘stoute grondstellingen en zonderlinge denkbeelden, die aan het buitenspoorige grenzen, of daadlyk gezegd mogen worden daartoe te vervallen’[1]. Met de ‘voorbehoedzelen’ door den Hoogleeraar *Cras* aan de hand gegeven[2], ‘zal men deezen wysgeerigen Roman veilig, met vermaak en nut kunnen leezen’, en met hem zal men ‘de vlugge verbeelding en de betoverende kragt van dezen zonderlingen man’ bewonderen, om het daar dan ook bij te laten.

Maar het hart der Letteroefenaars was nog altijd in Engeland. De Engelsche literatuur was sinds vele jaren het lievelingsveld der Dissenters, en derwaarts voelden zij zich bij voortduring getrokken. Hunne inspiratie kwam reeds sinds meer dan eene halve eeuw van die zijde, en hoe hoog sommigen hunner in Engeland stonden aangeschreven, blijkt b.v. uit de Briefwisseling tusschen *Stinstra* en *Richardson*, waarvan een deel, uit het Engelsch vertaald, in de Letteroefeningen van 1804 is opgenomen[3]. De Letteroefeningen putten hare wijsheid uit de *Reviews* en *Magazines*, maar onder die allen staat bovenaan *The Monthly Review*, die deze liefde met wederliefde vergeldt, en van tijd tot tijd de werken van Nederlandsche afkomst ter sprake brengt, en, om slechts iets te noemen, met hoogen lof gewaagt van Hesselink's Uitlegkundig Woordenboek[4]. De ingenomenheid van de Letteroefeningen met dit Engelsche tijdschrift is zóó groot, dat zij zich verpligt rekenden er in het openbaar getuigenis van te geven, en wel op deze wijze[5]: ‘Wy durven verzekeren onze Recenseerkunde niet uit Duitschland gehaald te hebben. Is dezelve van eene vreemde af komst, dan sproot ze reeds in den jaare 1761 uit eene *Engelsche* Moeder. Zy draagt blyken van af te stammen van *The Monthly Review*, het door elk verstandige voor 't oordeelkundigst geschrift van dien aart gehouden. En 't is er zo verre af, dat wy ons zulks schaamen, dat wy veeleer leedweezen gevoelen over ons onvermogen, om alles-

1 t.a.p., blz. 350.
2 In *Teyler's* Verhandelingen, XIII, blz. 15 vv.
3 Dl. II, blz. 563 vv. en blz. 603 vv.
4 Zie jaarg. 1792, I, blz. 129.
5 t.a.p., blz. 411.

zins dier Moeder waardig te blijven.' Hoe deze Review ook werd gehekeld door *van Hemert*[1] en in *de Lantaarn* van 1792 - misschien een zijdelingsche aanval op de Letteroefeningen zelve - zij bleven het verdedigen als een 'met regt zeer geprezen Journael'[2].

En dit verklaart meteen het wijsgeerig en theologisch standpunt, dat de Letteroefeningen blijven verdedigen. Wij kunnen nu reeds vermoeden, dat zij geen vrienden zullen zijn van de Kantiaansche wijsbegeerte, maar het is ook duidelijk, in welke rigting zij op het gebied der godgeleerdheid zich zullen bewegen. Wat de laatste betreft, is de 18de eeuw in Engeland de tijd der *evidences*, der bewijzen voor het Christendom. In Engeland zelf was het Deïsme met Bolingbroke, die in 1751 stierf, ten grave gedragen, en de strijd nam van toen af een ander karakter aan. De redelijkheid eener geopenbaarde godsdienst moest gehandhaafd worden tegen hare vijanden, die alleen van eene natuurlijke godsdienst wilden weten. Het Christendom, zegt Johnson, scheen alleen te bestaan om *bewezen* te worden, en de Apostelen schenen alleen geschreven te hebben om eenmaal per week wegens kapitale vervalsching in het verhoor genomen te worden. De manier veranderde wel een weinig, maar de zaak bleef dezelfde: bewijzen en nog eens bewijzen. In den tijd der Deïsten beriep men zich op de *rede*, en toen die periode was afgeloopen, beriep men zich op den *bijbel*. Vroeger bewees men dat er wonderen waren, omdat het *redelijk* was, en nu omdat het in den *bijbel* stond. In de eerste periode stond de redelijkheid van het Christendom op den voorgrond, in de tweede de geloofwaardigheid van de H. Schrift, en de weerklank er van hooren wij in ons tijdschrift; het kind aardt naar zijne Engelsche moeder.

Van welken geest zij zijn, is dus niet onzeker. De Fransche invloed zal zich laten gelden, waar sprake is van de regten van den mensch; de Engelsche zal haar niet doen vergeten, dat er ook pligten zijn, en bij al den weerzin tegen de 'Britten,' zullen zij toch in het spoor gaan van the Monthly Review. Maar wie de redacteuren zijn, is niet even gemakkelijk te zeggen. Met het jaar 1801 komt de naam van *J.W. Yntema* het eerst op het titelblad voor als van een der uitgevers. Ik geloof niet, dat hij in de eerste jaren nog als

1 Zie Beginzels der Kant. Wysbegeerte, I, Voorrede, blz. XXXI, en Magazyn voor de Critische Wysbegeerte, I, blz. 124.

2 Jaarg. 1792, I, blz. 532.

hoofdman kan gelden, want Cornelis Loosjes was wel in Januarij 1792 gestorven, maar Petrus, wiens taak, zooals hij schreef, na zijn broeders dood verdubbelde, ging eerst in 1813 tot zijne rust in. Men zocht voortdurend de redactie nog in Haarlem, en niet in Amsterdam, hoewel het blijkt, dat er vrij wat buiten Haarlem omging. Het is moeijelijk te begrijpen, waarom dit in zulk een nevel van geheimzinnigheid gehuld bleef, die, naar men zeggen zou, in dezen tijd althans tot niets meer diende. Toen zij de woede van van Hemert hadden gaande gemaakt, door zijne Oratio funebris op van der Meersch een mager stukje te noemen, verklaarden zij wel, dat v. Hemert niet den minsten grond had om zoo uit te varen tegen de 'Haarlemsche Letterbaazen,' omdat het stuk, waaraan hij zich zoo had geërgerd, nooit onder het oog van iemand in Haarlem was geweest, maar het publiek werd er niet wijzer door, wie dan eigenlijk hier de hoofdlieden waren[1]; het zocht ze in Haarlem, en van Hemert zal wel geweten hebben wat hij zeide.

Eenige jaren blijft de invloed van Yntema nog ondergeschikt aan dien van Loosjes. Lang heb ik te vergeefs gezocht naar eenig spoor van den tijd, waarin de laatste terugtrad, en als ik wel zie, heb ik het eindelijk gevonden in den jaargang van 1806. Daar vinden wij op bl. 363 vv. van het eerste deel eene beoordeeling van Rau's 'Oratio de natura optima Eloquentiae Sacrae magistra', waarin de Letteroefeningen het voor de beginselen van Rau opnemen tegen den Letterbode, en waarin tegen dezen een alles behalve vriendelijke toon wordt aangeslagen. En aangezien de Letterbode, zooals bekend is, een kind was van de familie Loosjes, is deze aanval niet te verklaren, dunkt mij, tenzij wij aannemen, dat de oude band tusschen Petrus Loosjes en de Letteroefeningen in dezen tijd is losgeraakt. De liefde, waarmee zij van Alphen's Theorie der schoone kunsten hadden ontvangen, is sterk aan het verkoelen, ja in deze zelfde recensie wordt gesproken van 'het ongerijmde en wanstaltige eener buitensporige Aesthetica, door van Alphen en anderen zoo geroemd'. En een derde bewijs voor de stelling, dat er van nu af een ander aan het roer zit, vind ik in het nu en dan zeer ongunstig oordeel, dat over sommige werken van A. Loosjes wordt geveld. Ik weet wel dat het niet aan lof ontbreekt, hetgeen ook moeijelijk anders kon, maar op zijn

1 Zie jaarg. 1793, I, blz. 48.

‘Johan de Witt’ hebben zij vrij wat aan te merken (t.a.p., bl. 34 vv.), en bij de aankondiging van zijn ‘Arnold Geesteranus en Susanne van Oostdyk’, een boek, dat in 1807 het licht zag, vangen de Letteroefeningen dus aan: ‘Zietdaar weder een boek, waarin eene ware geschiedenis, door eene zoogenoemde *Dramatische bearbeiding*, als fabel wordt ingekleed, en het ware en valsche zoodanig vermengd, dat niemand dan die met de geschiedenis volkomen bekend is, het één van het ander onderscheiden kan. Zulke boeken willen Recensent maar in het geheel niet bevallen, hoe wèl zij ook mogen geschreven zijn. Naar zijn oordeel begaan derzelver schrijvers een soort van *heiligschennis*. Immers eischt men van den Geschiedschrijver volstrekt, dat hij alles ten naauwste onderzoeken en met de beste trouw verhalen zal: en, als hij dat nu gedaan heeft, komt een dramaschrijver hem van zijne voornaamste verdiensten berooven, al de moeite van zijn onderzoek nutteloos maken, de denkbeelden zijner meeste lezers verwarren, en hen buiten staat stellen, om over het gebeurde naar waarheid te oordeelen. Men laat jonge lieden deze boeken lezen: zij zetten zich het verdichtsel als waarheid in het hoofd: hoe vele moeite zullen zij naderhand hebben, om er de waarheid alleen in te huisvesten, en welke geschiedkundigen zullen zij er door worden? En wierd men dan nog altijd eenigzins schadeloos gesteld door de fraaiheid der bearbeiding zelve! Wij willen dit boek nu als *Drama* in zijn geheel niet beoordeelen, maar toonen, dat het, zonder genoegzame voorbereiding, vlugtig is opgesteld, en een aantal *onwaarschijnlijkheden, onnaauwkeurigheden* en *onwaarheden* bevat’[1]. In dezen tijd beginnen ook de scherpe uitvallen tegen de voorstanders der regtzinnigheid, gelijk wij later zullen zien, en om alle deze redenen meen ik het er voor te mogen houden, dat er omstreeks het jaar 1806 eene belangrijke verandering in de redactie der Letteroefeningen heeft plaats gehad, en dat van toen af Jacob Wybrand Yntema de man is geweest, waar alles om draaide. Het eerste versje, met zijn naam onderteekend, dat ik heb kunnen vinden, is ‘de Tabakspyp’, naar het Hoogduitsch van Pfeffel, in den jaargang van 1811. Tot 1806 of 1805 dus zeilt het schip nog altijd onder Haarlemsche vlag. En welke lading heeft het in? Het is wel niet als de schepen Hirams, die goud uit Ofir voerden, zeer veel almuggim-

1 Jaarg. 1808, I, blz. 116 vv.

hout en kostelijk gesteente, maar de inhoud heeft zijne waarde. Tot de raadselen van ons zieleleven behoort ook dit, dat wij soms in omstandigheden komen, waarvan wij zouden durven verzekeren, dat wij ze nog eens hebben beleefd. Tot de feiten der geschiedenis behoort, dat dezelfde denkbeelden en dwalingen telkens weder terugkeeren, en het er soms veel van heeft, of wij, ronddraaijende in een cirkel, telkens weêr van voren af beginnen. Laat ons hopen op eene toekomst, waarin het blijken zal, dat het geen cirkel was, maar een spiraal.

Wij moeten nog eens terugkomen op de historia morbi door Bakhuizen van den Brink opgemaakt. Hij spreekt van onheilspellende bazuinen, die één voor één de Letteroefeningen in de ooren klonken, als boden van het naderend einde. Maar de sententie: ‘eerst viel de aristocratie der wetenschap, daaronder mannen als Kinker, Wiselius, 's Graven weert en anderen, hem af, en de *Recensent ook der Recensenten* werd voor hem de eerste bazuin’, heeft vrij wat toelichting noodig, als zij ons niet op een dwaalspoor zal brengen, Wij laten het rusten, dat dit *hem* op Yntema slaat, die hier veel te vroeg op den voorgrond wordt gezet, want de verwijdering tusschen Kinker en de Letteroefeningen had reeds grooten omvang verkregen, toen Yntema met dit tijdschrift nog bijna niets te maken had. En dan moeten wij niet vergeten, dat de aristocratie der wetenschap, die tegen de Letteroefeningen opstond, vooral behoorde tot de Amsterdamsche Kantianen, die het niet konden verdragen, dat een tijdschrift van zooveel invloed hen met kracht begon tegen te spreken, hetgeen toch in een vrij land allezins geoorloofd is, maar in de oogen van sommigen niet minder dan majesteitschennis was. De Hoogleeraar *Bouman*, zoo doorkneed in de wijsgeerige en godgeleerde literatuur der vorige eeuw, wees reeds voor jaren op het ongunstig oordeel, dat in dit maandwerk werd geveld over de kritische wijsbegeerte, maar hij deed het slechts in het voorbijgaan[1], en het is noodig deze houding der Letteroefeningen van naderbij te bezien.

In 1796 verscheen het eerste deel van ‘Beginzels der Kan-

1 In zijn voortreffelijk boek: ‘De Godgeleerdheid en hare beoefenaars in Nederland, gedurende het laatste gedeelte der vorige en in den loop der tegenwoordige eeuw’, 1862. Zie vooral zijne Aanteekening op blz. 200.

tiaansche wijsbegeerte, naar het Hoogduitsch vryelyk gevolgd, en met aanteekeningen en eene voorreden uytgegeven door Paules van Hemert, hoogleeraar bij de Remonstranten.' Tot dien tijd waren de denkbeelden van Kant hier slechts bij geruchte bekend, en hadden weinigen zich met zijne stellingen bezig gehouden. Van Hemert had vroeger er een kort verslag van gegeven in de 'Nieuwe Bijdragen tot het menschelijk geluk,' maar zijne vrienden wenschten meer licht, en hij trachtte aan hun verlangen te voldoen, door het werk van den Leipziger hoogleeraar Born over te zetten, en met aanteekeningen te verrijken.

De Letteroefeningen toefden niet met een verslag te geven van het eerste deel, en rekenschap af te leggen van den indruk, dien het op haar maakte. De toon, waarop het nieuwe stelsel werd aanbevolen, beviel haar maar matig. Dit, zoo heette het toch bij monde van den Nederduitschen vertolker, was een gebouw, dat niet, zooals vorige stelsels, op een zandgrond rustte, maar op een steenrots. Niet dan tot schade voor de ontwikkeling van het menschelijk geslacht, had men langen tijd de denkbeelden van Kant verwaarloosd, en indien een man als Mendelssohn de kritische wijsbegeerte niet kon verdragen, lag dat alleen aan hem zelven; hij was te oud om den scherpzinnigen Kant te begrijpen.

Zulk een oordeel, meenden de Letteroefeningen, was zeker niet bemoedigend voor hen, die lust hadden den Koningsberger wijsgeer te bestudeeren, en indien een Mendelssohn hem niet begreep, omdat zijne geestvermogens er te zwak voor waren, stond het te vreezen, dat menigeen onderweg zou bezwijken, als hij, worstelend met eene duistere terminologie, den verborgen schat trachtte meester te worden, en langs zoovele kronkelwegen zich het pad moest banen naar het rijk van licht en waarheid, dat dan nu voor het eerst ontsloten was. Maar zij kunnen niet zeggen, dat de verwachting, door van Hemert opgewekt, bevredigd is, en het zou haar niet verwonderen, indien er waren, die het nieuwe stelsel, dat zoo werd opgevijzeld, voor niets anders hielden, dan voor 'opgewarmde kost van oude aristotelisch-scholastike wijsgeerte, in nieuwe schotelen opgedischt.' Zij zouden zulk een vonnis niet terstond onderschrijven, want zij kenden nog maar een deel, en de billijkheid eischte met een oordeel te wachten, totdat men dat geheel kon overzien. Maar dit klonk haar uitermate vreemd in de ooren, dat de geleerde vertaler, aan het slot zijner voorrede, dit stelsel aanbeval als het afdoend wapen ter bestrijding van atheisme, twijfelarij en

onverschilligheid. Zij moesten bekennen, dit er nog niet in gezien te hebben. Verstandiger kwam het haar voor, dat hij er tegen waarschuwde, om de leer van Jezus in den vorm der Kantiaansche wijsbegeerte te persen, of de leer van Kant in het christendom te zoeken. Het was te wenschen, dat men hier te lande, doorgaans zoo gretig om alle nieuwigheden der Duitschers over te nemen, zich er voor wachten bleef, om Aristotelische kategoriën te vereenigen met de 'eenvoudige' leer van Jezus. En, dus luidt het slot der aankondiging[1]: 'Zoo de stoutmoedige Luther nog leefde, deedt hij tegen hen, die de Aristotelische categoriën in het christendom zoeken, gewisselijk wederom te Heidelberg (gelijk hij deedt 1518) de thesis aanplakken: Si quis vult in Aristotele philosophari, prius oportet in Christo stultificari.'

Van van Hemert is gezegd, dat hij een zachtmoedig man was, en dat de wijsgeer in hem nooit schade deed aan den christen. Maar indien dit zijn karakter was, werd hij tegenover de Letteroefeningen zich zelven ontrouw in bedenkelijke mate. Bij de uitgave van het tweede deel voer hij hevig uit[2] tegen de onwetendheid, oppervlakkigheid, onbeschaamdheid en waanwijsheid van den recensent, die eigenlijk geen antwoord verdiende. De Letteroefeningen, niet begrijpende, waarom het haar niet vrij zou staan aanmerkingen te maken op een stelsel, dat toch zeker niet voor onfeilbaar wilde doorgaan, verklaarden, dat zij zich niet verkozen stil te houden, en voort zouden gaan hare bezwaren in het midden te brengen, wanneer zij die hadden. En die bezwaren waren eer vermeerderd dan verminderd. Zij oordeelden, dat het tot gevaarlijke twijfelarij zou leiden, indien men met dit nieuwe systeem meende, 'niets te moeten vaststellen van hetgeen, waarvan wij ons geen begrip kunnen vormen.' Evenmin hadden zij vrede met de stelling, waar eigenlijk alles zich om bewoog, dat de voorwerpen niet zoodanig zijn als wij ze zien, maar dat wij de voorwerpen zien zoodanig als wij zijn. Zeer zeker begrepen zij nog niet, welke gevolgen deze wijsbegeerte hebben zou, en hoe het stelsel van Kant de volgende eeuw in zulk eene mate zou beheerschen, dat het de poort zou worden genoemd, waardoor men den tempel der moderne philosophische en theologische wetenschap binnentreedt. Maar dat de tafel der reflexie-begrippen de weg tot de waarheid zou zijn, zooals van

1 Jaarg. 1796, I, blz. 126.
2 Zie ook jaarg. 1797, I. blz. 49 vv.

Hemert beweerde, scheen haar niet wel mogelijk, zonder dat een goed deel van hetgeen tot nu toe voor waarheid had gegolden, werd opgeruimd; en hiertoe waren zij vooralsnog niet genegen.

Haar oordeel werd niet gunstiger, toen van Hemert in het derde deel, dat in 1797 uitkwam, de Kantiaansche philosophie trachtte vrij te pleiten van de beschuldiging, dat zij tot scepticisme leidde. De Letteroefeningen vonden het betoog zeer gebrekkig, en werden er door bevestigd in de ongunstige gedachten, die zij van deze nieuwe wijsheid hadden. Van Hemert gaf toch toe, dat ‘zelfs het verhevenst ideaal, tot welke de menschelyke geest immer opklom, namelyk dat van de godheid, het weezen aller weezens, van de zijde der bespiegeling beschouwd, voor ons niet is dan een problema (een voorstel, dat nog opgelost moet worden), een logisch mogelyk, denkbaar begrip, welk wy tot eene doorgaande bepaling der dingen in ons denken, en dus tot een bestuurend beginzel noodig hebben, doch welks voorwerpelyke weezenlykheid wy nimmer kunnen bewyzen.’ Maar zoo meenden zij, die in de school der *evidences* waren grootgebragt, was de weg tot volslagen twijfelarij ontsloten, en wat het moest beteekenen, dat het geloof der rede het midden hield tusschen de dwaasheid der dogmatisten en de onredelijkheid der ongeloovigen, was voor hare oogen verborgen. Bedenkelijk kwam haar verder de wijze voor, waarop Kant het kosmologisch bewijs voor het bestaan van God had omver willen werpen. Want indien alles empirisch moest worden gekend, in den zin, waarin deze wijsgeer het verlangde, zou het er slecht met onze oordeelvellingen beginnen uit te zien. ‘Dan zou iemand, die nog nimmer een uurwerk gezien had, of niet *empirisch* wist, dat zulks door menschen gemaakt werd, niet mogen besluiten, dat dit kunststuk door eene verstandige oorzaak is voortgebragt. Indien hij zulks bestond, zou men hem in de taal van Kant te gemoet moeten voeren: gij gaat buiten de grenzen der ervaring, en klimt op tot eene oorzaak buiten het kunststuk. De reden vordert wel zoo iets, doch de verstandige oorzaak, die gy aanneemt, is een *bloot begrip*, die gy by ondervinding niet kent.’ Een Kantiaan als Born mogt beweren, dat het besluit van de onmogelijkheid eener oneindige rij van oorzaken in de zinnelijke wereld tot eene eerste oorzaak buiten haar, een geweldige sprong bleef, zij meenden te mogen staande houden: ‘de sprong zy groot of klein, wy moeten denzelven noodzakelyk doen, willen

wy niet blyven hangen en tot vermoejenis toe in denzelfden doolhof rondloopen'[1]. Volgens Kant staan de stellingen, dat de wereld toevallig zoo geworden is als zij is, en de andere, dat eene almagtige en verstandige oorzaak haar bestaan en zamenstelling gaf, 'ten opzigte van bewysbaarheid' in volkomen evenwigt. Alleen een zeker *praktisch* belang voor het godsdienstige en zedelijke doet bij den niet verdorven mensch de schaal overslaan; 'hy houdt het voor wenschelyk, en daarom geeft hy er zyne toestemming aan.' 'Dit dan lezers!' dus eindigen zij, 'is het resultaat van Kant's onderzoekingen. Dit is de trap van zekerheid, waartoe het bestaan van eene verstandige oorzaak der wereld, de grondslag van allen godsdienst, volgens hem kan gebragt worden. Kant's redengeloof, gelyk van Hemert in zyne voorrede, bl. 21, teregt aanmerkt, is noch apodictisch zeker, noch bloot waarschynlyk, maar is op praktische gronden gebouwd, en is van *moreelen* aard. De mensch, die niet bedorven is, helt van nature tot dit geloof over. Dit is, onzes oordeels, alles wat er voor te zeggen valt; gronden voorwaar, die ons te zwak voorkomen, daar men hierby eerst *pligt* en *godsdienst* vooruitstelt, en dan daarop het geloof aan God vestigt, daar wy liever het omgekeerde zouden willen, om uit het bestaan van God plicht en godsdienst af te leiden. Wy laten elk zyne manier van denken, indien hy daarby gerustheid vinde, en wachten ons van het Kantianismus door gevolgtrekkingen te bezwaren, doch hebben nog geene reden om ons met van Hemert hartelyk te verblyden, dat de Kantiaansche wysbegeerte, die bron van eeuwigen vrede tusschen de zonen der wysheid, ook in ons fel geteisterd vaderland meer en meer hare beoefenaars en liefhebbers begint te vinden.'

Indien de Letteroefeningen verwacht hebben, dat op deze bedenkingen eenige acht zou worden geslagen, vergisten zij zich deerlijk. In de voorrede voor het 4de deel werden zij door van Hemert voor prulschrijvers en wijsneuzen uitgemaakt, ja van kwade trouw beschuldigd, omdat zij hem iets hadden laten zeggen, wat hij nooit had bedoeld. Het was echter niet in zijn voordeel, dat hij zich zoo geweldig boos maakte, en dat te minder omdat de Letteroefeningen kalm bleven[2]. Trouwens, van Hemert had te doen met een slag van menschen, die voor 'bedaarde zinnen' eene bijzondere voorliefde hadden, en in hunne

1 Jaarg. 1798, I, blz. 62 vv.
2 Jaarg. 1798, I, blz. 379 vv.

geestelijke liederen ‘een taai geduld’ verhieven[1]. Zij bleven er bij, dat hetgeen in het stelsel van Kant goed mogt heeten, niet nieuw was, en dat het nieuwe in dit systeem, naar zij vreesden, bedenkelijke gevolgen zou hebben. Zij weten niet, zeggen zij, welk lot die wijsbegeerte in ons vaderland hebben zou, maar zij willen ze laten gelden als eene ernstig gemeende poging, om tot de waarheid te komen. En al rekenen zij die poging mislukt, zij hebben geen reden om het een bestrijder van Kant na te zeggen, dat men eigenlijk niet weet, of Kant het ernstig heeft gemeend, dan of zijn geheele stelsel in elkaâr is gezet, om de Sophisten van zijn tijd te bespotten[2]. Het was in dezen zelfden tijd, dat in de *Arke Noach's* de stelling werd verkondigd: de godsdienst is eigenlijk de eenige ‘volksphilosophie,’ en welligt zou het verstandig zijn, het publiek niet bekend te maken met de diepzinnige bespiegelingen van Kant, maar deze te bewaren voor hen, die voor de wijsbegeerte berekend zijn[3].

Was het om in een waarschuwend voorbeeld te doen zien, wat er van het Christendom zou worden onder de handen der Kantianen, dat zij in den jaargang van 1800 eene ‘Proeve’ plaatsten van uitlegging[4] van het N.T. naar de Kantiaansche leerwijze? Ik begrijp anders niet, waarom zij dit stuk opnamen, waarin geleerd werd, dat Jezus tot de Samaritaansche vrouw nooit had kunnen zeggen: ‘God is geest, en die hem aanbidden, moeten hem aanbidden in geest en in waarheid’, maar dat hij, om door haar verstaan te worden, had moeten zeggen, en ook werkelijk gezegd had: ‘God is een zedelijk wezen, en zijne vereerders moeten hem daarom eeren, door de beoefening der zedelijke wet’. Bij de bekende gevoelens der Letteroefeningen kon het wel voor niemand duister zijn, waarom dat stuk van Penzenkuffer hier eene plaats had gevonden. Maar de *Nieuwe Vaderlandsche Bibliotheek* riep aanstonds wraak[5] en vond dit eene welkome gelegenheid om haar tegenstandster voor de voeten te werpen, dat zij de Bataafsche natie langs dien weg opleidde tot vernietiging van het gezag der goddelijke openbaring, terwijl

1 In de Christelijke Gezangen, bij de Doopsgezinde gemeente te Amsterdam ingevoerd in den jare 1791, staat onder N°. 27 eene redenering aangaande het oordeel over den naaste, die dus begint: ‘Den Christen voegt een taai geduld.’
2 t.a.p., blz. 392.
3 t.a.p., blz. 150.
4 Dl. I, blz. 51.
5 Dl. IV, Mengelw., blz. 157.

men het deed voorkomen, alsof de Kantiaansche wijsbegeerte bestaanbaar was met het goddelijk gezag van Jezus en de Apostelen. De Letteroefeningen hadden niet behoeven te zeggen, dat zij aan zoo iets nooit hadden gedacht, maar zij deden het toch[1]. Ook achtten zij zich verpligt ronduit te verklaren, dat zij evenmin deel verkozen te nemen aan al dat schelden op Kant en zijne volgers, dat aan de orde was. Niemand had regt, meenden zij, Kant een vijandig opzet tegen het Christendom toe te schrijven, en het zedelijk karakter te verdenken der mannen, die in zijn spoor gingen, was hoogst onbetamelijk.

Zij bleven echter in haar verzet tegen deze rigting volharden, al wenschten zij met eene betamelijke wijsheid, dat men personen en zaken zou onderscheiden. En wat de zaak zelve betrof, zij lieten geen gelegenheid voorbijgaan om dit wijsgeerig stelsel te bestrijden, of hare bedenkingen er tegen bloot te leggen. Zij hadden het verstandiger gevonden, als *Kinker*, in zijn 'Eeuwfeest by den aanvang der 19de Eeuw', eene zinnebeeldige voorstelling, die vijftien malen achtereen in den Amsterdamschen Schouwburg vertoond werd, de godsdienst er maar buiten had gelaten, daar de Rede toch eigenlijk de eerste plaats innam. Het is waar, zeiden zij, de regels

> 'Want grootheid, deugd en ware godsdienst
> Zal onveranderlyk bestaan',

waren wel dikwijls en sterk door het publiek toegejuicht, maar zij waren 'als een enkele schildwagt, die op eens anders grondgebied geplaatst is. Men zou er òf den godsdienst geheel ingebragt moeten hebben - hetgeen men echter om andere redenen zoude moeten afkeuren - òf men zou er geheel van hebben moeten zwijgen. De deugd, een waardig afstammeling van den godsdienst, bekleedt toch in dit zinnespel deszelfs plaats'[2]. Maar met dit alles vergaderden zich de 'Haarlemsche Letterbaazen', die de voortreffelijkheid der kritische wijsbegeerte niet vermogten te erkennen, een schat des toorns van de zijde der Amsterdamsche Kantianen. In het 'Letter-, School- en Kerknieuws, uit het Rijk der Godinne der Nacht', dat van Hemert uitgaf onder den verdichten naam van Justus Abraham van Loen, werden de Letteroefeningen voor goed verwezen naar het rijk der domkoppen en nachtuilen. In naam van de wetenschap

1 t.a.p., blz. 226 vv.
2 Jaarg. 1801, I, blz. 157.

ontzeide hij haar het regt om voortaan mee te spreken, en het doodvonnis luidde aldus[1]: ‘Onder onze recensenten hebben zig de schrijvers der *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen*, door de bedenkingen, die zy van tyd tot tyd gemaakt hebben, en welke allen met het merk van misverstand en onkunde geteekend zyn, duidelyk genoeg tegen de critische wysbegeerte verklaard. Doch hunne invloed wordt hoe langer zoo minder, en strekt zig niet verder uit dan tot het *bas peuple* der geleerden - dat is tot de classe der halfgeleerden, die zoo min als zy, die hun voorgaan, voor philosophie berekend zijn. Het spreekt van zelven, dat zy derhalve op een congres van wysgeeren geen stem kunnen hebben.’ Zij waren doodgemaakt, ofschoon nog redelijk welvarende, gelijk dat meer gebeurd is. En op al de uitvallen en onhebbelijkheden, die van Hemert zich veroorloofde in zijn ‘Lektuur by het ontbyt en de theetafel’, hebben zij met ‘bedaarde zinnen’ geantwoord met de vraag: of dit dan de toenemende beschaving was, die de kritische wijsbegeerte deed verwachten, en of dit de préliminairen waren tot dien eeuwigen vrede tusschen de zonen der wijsheid, waarvan van Hemert eenmaal zoo hoog had opgegeven?[2].

Toch waren zij genoodzaakt zich nog eenmaal duidelijk te verklaren, toen zij de ‘Brieven aan Sophie’, door Mr. Rhynvis Feith (1806), ter sprake moesten brengen. Zij vonden den aanval van *Kinker* in zijne ‘Brieven van Sophie’ beneden den eerbied, dien men zoowel aan de wijsbegeerte als aan het Christendom verschuldigd was[3], en de wijze, waarop Kinker de gemoedelijke betuigingen van Feith bespottelijk maakt, noemen zij roekeloos. Maar de poging van Feith om aan te toonen, dat de Kantiaansche wijsbegeerte onvereenigbaar was met het Christendom, achtten ook zij ten eenenmale mislukt en tot niets leidende. Hij had moeten beginnen met de beginselen van deze wijsbegeerte te weerleggen, want wat zou zonder dat het betoog beteekenen, dat zij onvereenigbaar was met het Evangelie? Zulk eene redenering, meende de recensent, waarbij een wijsgeerig stelsel verworpen werd, omdat het streed met het Christendom, was verouderd, en immers van geen waarde tegenover den wijsgeer zelven, dien men bestreed en van dwaling wilde overtuigen. Het kwam er op aan te bewijzen, en daarom vond hij den vijfden

1 Zie Magazyn voor de Critische Wysbegeerte, I, blz. 133.
2 Jaarg. 1805, I, blz. 45.
3 Jaarg. 1807, I, blz. 272.

Brief geheel naar zijn hart, dat ieder ongelukkig is, die zich, met deze of eenige andere wijsbegeerte alleen, sterk genoeg acht tegen den rampspoed, moedig genoeg tegenover den dood, en gerust genoeg voor de eeuwigheid[1]. Hij voor zich zou zich tegenover het Kantianisme schrap zetten op deze wijze: ik gevoel mij door deze uiterste pogingen der menschelijke rede gebragt tot het allerlevendigst gevoel der volstrekte behoefte aan hoogeren troost en steun, zoodat mij om eens eene Kantiaansche uitdrukking te gebruiken, Evangelie het postulaat mijner menschheid wordt. En het Kantianisme is mij ook daarom hoogst belangrijk, omdat ik door zijne troosteloosheid bij de onwederlegbaarste uitspraken der rede, den rijkdom der genade in de Openbaring oneindig hooger heb leeren waarderen[2]. Dit was haar laatste woord, en het was haar slechtste niet.

Bij eenige kennis van de mannen, die hier aan het hoofd staan en van hunne geestverwanten, kunnen wij wel gissen, welk standpunt zij op godgeleerd en kerkelijk gebied zullen handhaven. De *philosophy of common sense*, waar de Moeder zoo sterk in is, zal ook de kinderen dringen om het Christendom vooral te beschouwen als eene *leer*, maar dan als eene *zedeleer*. Deze mannen zijn opgegroeid, toen het dogmatisch getwist onder hunne geloofsgenooten aan het verdwijnen was, nadat het de ellendigste gevolgen had gehad voor den bloei hunner Broederschap. De vraag, of zij orthodox zijn of niet, heeft langzamerhand alle beteekenis voor hen verloren. Door het misbruik, dat er in hun midden van geloofsartikelen en belijdenissen is gemaakt, neigen zij er toe om, indien niet het gebruik er van geheel en al af te schaffen, zich toch met de kleinst mogelijke dosis te vergenoegen. Het zal hun streven zijn om de ‘eenvoudigheid’ van het Christendom te verkondigen, met de leer, dat alles wat niet eenvoudig is, eigenlijk niet behoort tot het wezen van de zaak, en niet veel meer is dan iets ‘onverschilligs.’ Ook hebben zij nog eene andere ondervinding opgedaan. Zij hebben de onverdraagzaamheid der Publieke Kerk ondervonden, maar ook gezien, dat hunne eigene geloofsgenooten nog het onverdraagzaamst waren van allen, als

1 t.a.p., blz. 91.
2 t.a.p., blz. 89 en 90.

zij onder elkander verschil van meening hadden. Zij hebben genoeg van ban en mijding en kerkelijke tucht. In Haarlem had men het beleefd, dat eene kerk, ten behoeve van twee twistende partijen, op bevel van Burgemeesters, door middel van een muur in tweeën werd afgedeeld. En al die muren der scheiding hadden niet anders gewerkt dan achteruitgang en verval. In 1784 had men daar ter stede gelukkig andere dingen gezien, en eene ‘Vereenigde’ gemeente telde ook C. en P. Loosjes onder hare dienaren. Geen menschelijke belijdenissen meer als gezaghebbende regel, maar alleen het Evangelie, was bij die vereeniging de stilzwijgende voorwaarde, waaraan ook deze mannen hun zegel hechtten. Vrijheid moest er zijn; zij namen ze en zij gaven ze, vrijheid ook van onderzoek, al kunnen zij niet ontkennen, dat zij door dat onderzoek liefst niet komen tot orthodoxe resultaten. En als wij hun Maandschrift doorloopen, zullen wij de kinderen van dien geest ontmoeten.

In den jaargang van 1800 komt een stuk voor, uit het Engelsch overgenomen[1], waarin zij zich zelven teekenen en hunne opvatting van het Christendom. Nooit, heet het daar, kan het Christendom bij menschen van een verlicht verstand, of bij redelijke schepselen in 't algemeen gewenschten ingang vinden, zoolang grove misduidingen in de plaats gesteld worden van het eenvoudige en volmaakte oorspronkelijke. Het is daarom van het hoogste belang, behoorlijk te onderscheiden tusschen het eerste Christendom en die leeringen van louter menschelijke vinding, welke men met dien eerbiedwaardigen naam bestempeld heeft. Zulk een taak is echter aan groote bezwaren verbonden, daar de denkbeelden, waarbij wij zijn opgevoed, de kracht der gewoonte en de invloed van eenmaal vastgestelde leerbegrippen aan verstand en hart een plooi geven, die er niet ligt uit te strijken is. Hoeveel uitdrukkingen zijn er onder de godgeleerden in zwang, die nooit door den Oppersten Leeraar en zijne onmiddellijke gezanten zijn gebruikt, en waaraan de gemeente toch zóó gehecht is geraakt, dat zij het Christelijk geloof, òf maar gebrekkig, òf in het geheel niet tot zijn regt gekomen acht, indien deze spreekwijzen ontbreken. De leer van het Evangelie wordt op een bed van Procrustes gelegd, en verkort of uitgerekt, tot dat zij pasklaar is voor een bijzonder stelsel.

1 Dl. II, blz. 173.

Hetgeen met den naam van onderzoek wordt bestempeld, dient alleen om hen in diepgewortelde vooroordeelen te stijven en hunne reeds schemerende oogen nog digter te sluiten, zoodat zij het schoone beeld van het oorspronkelijk Christendom niet aanschouwen. Zij, die verkeerde begrippen van de Christelijke leer trachten te weerleggen, vinden dan ook zelden een gunstig onthaal, terwijl de boeken, die op het aangenomen stelsel zijn gebouwd, gretig worden gezocht en met graagte gelezen. Troostvol is het te weten, dat de tred der waarheid langzaam is, maar zeker en vast, en dat de dwaling, al is zij nog zoo hardnekkig, toch eindelijk zal moeten wijken, om het hoofd in een beschamenden nacht te verbergen. En als men er maar toe komt, om zich alleen op de Schrift te beroepen, zal men eindelijk wel moeten toegeven, dat het Christendom geen leerstelsel is, gegrond op afgetrokkene bespiegelingen, maar dat het er op aangelegd is, om de zuivere en vèrstrekkende beginselen van liefde tot God en de naasten op te wekken en in de harten te doen wortelen. Het was, zooals Locke had gezegd in zijn ‘dierbaar geschrift,’ getiteld: *The Reasonableſs of Christianity*, en zooals Petrus Loosjes het had ontwikkeld in zijne verhandeling[1] over het wezen van het Christendom: ‘de geloofsbelydenis in den eenen waren God en in Christus, dien hy gezonden heeft, is hoogst eenvoudig en geschikt naar de bevatting van het gros des menschdoms. Naauwer onderzoekenden en dieper denkenden mogen een aantal van gevolgen uit die twee hoofdleeringen afleiden, maar deeze hebbe men aan te merken en te onderscheiden als gevolgtrekkingen des Christendoms, die niet geoordeeld moeten worden noodzakelyk te weezen tot het geloof van een Christen.’

Wat nu die Schrift betreft, de boeken van het Nieuwe Testament ‘bevatten een getrouw en geloofwaardig berigt van de Christelyke Leere, welke het *ware woord van God*, als door diens hoogsten Afgezant verkondigd, mag heeten’. Maar die schriften op zich zelve het woord van God te noemen, is even verkeerd als er tekst bij tekst uit aan te halen, om die, zonder acht te nemen op het verband en den zin, als zoovele ingeblazene magtspreuken te bezigen. Niet minder is het af te keuren, dat men die teksten altijd maar blijft gebruiken naar de opvatting, die er door Overzetters, in oude geloofsartikelen

1 Zie Werken van Teyler's Godgel. Gen., I, blz. 251 vv.

en belijdenissen aan toegekend is. Het ‘edelaartig voetspoor van den grooten Locke’ moet worden gedrukt, en terwijl men de schrift tot uitlegger van de schrift maakt, moet men zich op geenerlei wijze er over bekreunen, ‘of de dus ontdekte zin aanloope tegen de gemaakte veronderstelling van trotsche en onkundige schriftverklaarders, die gewoon zijn de taal der gewyde schryveren te duiden en te dwingen, om dezelve eene meening te doen opleveren, welke dient ter steunzel van hunne geliefde godgeleerde stelzels.’ Of de Letteroefeningen nu ook gewapend waren op de bedenking, dat dit Christendom met dien goddelijken Afgezant, die zich vooral door zijne wonderen als zoodanig legitimeert, toch zoo ‘eenvoudig’ niet was, en dat ‘naauwer onderzoekenden en dieper denkenden’ moeijelijk iets uit het Christendom konden afleiden, als het er niet in zat, is mij niet gebleken. Wij schrijven buitendien geen kritiek, maar een verslag; wij willen den tijd en de menschen leeren kennen; en dan zijn deze stellingen, ook met het oog op later dagen, merkwaardig.

Met zulk eene vrijheid zich bewegende, bekommerden zij er zich weinig over, of hunne godsdienstige overtuigingen met een kerkleer in botsing kwamen, gelijk wij reeds opmerkten. Toch is het voor het beeld, dat wij trachten te schetsen, niet van belang ontbloot, dezen en genen trek nog wat scherper te doen uitkomen. ‘Iets over orthodoxie en heterodoxie’ staat er boven een stuk in het Mengelwerk van 1802, dat ons hier van niet geringe dienst zal zijn[1]. Misschien, zegt de schrijver, zijn er weinig woorden, die zulk een rol hebben gespeeld in de geschiedenis der Christelijke kerk, zooveel vervolgingen in het leven hebben geroepen, zooveel bloed hebben doen vergieten als deze; en misschien zijn er geene, die minder werden verstaan, en wier beteekenis onbepaalder en willekeuriger is. Hoeveel duizenden zijn er vervolgd, in den ban gedaan, in de gevangenis geworpen, levend verbrand, omdat zij *heterodox* waren, en het, zal ik zeggen uit onvoorzigtigheid of uit edele waarheidsliefde? lieten blijken. Van ouds is het de banbliksem geweest der Inquisitie, en nog heeft het zijn gezag niet geheel verloren. Maar wat is dan eigenlijk *orthodox*, en wat is *heterodox?* Orthodox, antwoordt men gewoonlijk, is hetgeen met de leer der kerk overeenstemt, heterodox, wat daarmeê strijdt. In dit geval is de beteekenis

1 Op blz. 49-55.

dier woorden geheel willekeurig en onbepaald, daar in de eene kerk voor orthodox geldt, wat in de andere voor heterodoxie wordt aangezien. Ook kan het gebeuren, dat nu heterodox is, wat vroeger orthodox was, en wat nu voor ketterij geldt, is misschien over vijftig of honderd jaren regtzinnig. Galilei werd veroordeeld, omdat hij het Copernicaansche stelsel verdedigde, en tegenwoordig ziet niemand daarin iets verkeerds. Hetgeen niet *altijd* regtzinnig of onregtzinnig is geweest, maar het geworden is door uitspraken en verklaringen van synoden, kan ook even goed weêr ophouden het te zijn; en die bekend is met de geschiedenis der Christelijke kerk, kan aan de waarschijnlijkheid van zulk een ommekeer niet twijfelen. Het is dus eigenlijk zoo gelegen, dat iemand alleen regtzinnig is of niet met betrekking tot *zijn* kerkgenootschap, en dat de beteekenis van het woord zoo zwevend en het gebruik zoo willekeurig is, dat het waarlijk niet gebezigd kan worden tot een beslissend oordeel over onze broeders. Want wat is de zaak? Daar is eene *wijsgeerige* orthodoxie en eene *kerkelijke*, en deze beiden te onderscheiden, is van het hoogste belang. Logisch kunnen wij zeggen, de *waarheid* alleen is orthodox, en alle dwaling is heterodox. Maar nu berust de waarheid evenmin als de dwaling bij *enkele* menschen, zoodat zij bij den een *geheel*, en bij den ander in het geheel niet zou gevonden worden. Geen mensch, al was hij ook de Paus te Rome, de Mufti te Constantinopel of de groote Lama te Tibet, is geheel zonder dwaling. En geen mensch, al was hij zelfs de allergrootste en meest verdoemde ketter, is geheel zonder waarheid. De kennis en het geloof van den mensch is dus een mengsel van waarheid en dwaling, en ieder mensch op Gods aardbodem is derhalve gedeeltelijk orthodox, gedeeltelijk heterodox. Het onderscheid tusschen die twee is dus niet volstrekt, maar betrekkelijk. Logisch gesproken is de hoogste trap van orthodoxie *onfeilbaarheid*. Geen mensch echter is onfeilbaar. Zoo weinig enkele menschen onfeilbaar zijn, kan het ook een genootschap van menschen zijn, want uit vele onvolkomenheden ontstaat geen volmaaktheid. Het hoogste, wat men hier kan aannemen, is de hoogste waarschijnlijkheid, dat zij, die zich opzettelijk op eene wetenschap hebben toegelegd, meer kennis daarvan hebben dan anderen, en bij gevolg daarover ook beter kunnen beslissen.

En wat nu de *kerkelijke* orthodoxie betreft, vat de schrijver zijn slotsom zamen in deze syllogismen, waarvan hij de weer-

legging afwacht, en die ons kunnen leeren, wat er vijfenzeventig jaren geleden in den kring der Letteroefeningen aangaande dit punt werd gedacht. ‘Eene en dezelfde stelling - dus lees ik - wordt van de eene geloofsparty voor orthodox, van de andere voor heterodox verklaard. Deze stelling nu is of waar, of valsch. Is zy waar, dan verklaart de tweede party eene waarheid voor dwaling. Is zy valsch, dan verklaart de eerste party eene dwaling voor waarheid. By gevolg komt het by de kerkelyke orthodoxie en heterodoxie niet op waarheid en dwaling zelve, maar daarop aan, wat de leden eener party, of diegenen onder hun, die het meeste gezag hebben, voor waarheid en dwaling erkennen.

Wie dit toestemt, die zoekt de waarheid of by *ééne* party, of by *alle* partyen, of by *geene*. Wie de waarheid in *ééne* party zoekt, die gelooft dat alle waarheid, die de mensch noodig heeft te weeten, van deze party, of van haar stichters, reeds erkend zy geworden. Wie de waarheid in *meerdere* partyen tegelyk, of in *allen* zoekt, die houdt het voor waarschynlyk, dat zy by geene party alleen berust, maar elk er iets van heeft, en dat zich eerst uit allen tegelyk een bestaanbaar stelsel zou laaten ontwerpen. Wie de waarheid in *geene* partij zoekt, die houdt 't voor mogelyk, dat menig eene nuttige waarheid tot dusverre nog van geene party gevonden zy, en zoekt dus zyne ziel geheel onbevooroordeeld en open te bewaaren, om deze waarheid, zy kome dan van wien zy kome, aan te neemen.

Deze laatste, de vrye onderzoeker der waarheid, wordt van de partygeloovigen van *onverschilligheid* jegens de waarheid, of, met een kunstterm, van *indifferentismus* beschuldigd. Wie echter de waarheid in geene party zoekt, die zoekt haar *overal;* maar wie ze overal zoekt, en ze aanneemt, waar hij ze vindt, die is *niet* onverschillig jegens de waarheid, by gevolg geen Indifferentist.

Uit deze algemeene grondstellingen laaten zich nu eenige *practicaale* aanmerkingen afleiden, als gevolgen van het hier boven gezegde, en dienstig ter besturing van ons gedrag in dezen.

De waarheid is geene party by uitsluiting *alleen* eigen, zy is onder *alle* partyen verdeeld. Geene party - want dit is onmogelijk - is geheel zonder alle waarheid; maar ook geene party - want dit is even zoo onmogelijk - heeft alle waarheid. Het onderscheid is hier slechts tusschen *meer* en *minder*.

Wie dit loochent, die snydt zich zelven den weg af, om vreemde waarheid te leeren kennen en van anderen aan te neemen.

Dit had vooral in vorige tyden plaats, toen de sectengeest, en de geest van weerlegging (Polemiek) algemeen heerschte. By die party, waartoe men behoorde, was alles goed; by elke andere alles verkeerd. Men was blind voor het goede, dat vreemde partyen hadden, en wilde niets, wat van anderen kwam, aanneemen, al was het ook nog zoo goed. Hoe veelen zyn er nog, die door dezen geest bezield worden!

Elke party intusschen behoorde in te zien, dat het eenen vreemden veel gemakkelyker is, haare gebreken te erkennen, omdat hy door geen vooroordeel der opvoeding verhinderd wordt, 't gebrek voor een gebrek te houden. Maar daarentegen behoorde ook de vreemde weder te bedenken, dat hy, alleen uit ongewoonte, zeer ligtlyk 't goede by anderen kan over het hoofd zien.

Ondersteld zelfs, dat iemand zonder partydigheid of vooroordeel, alleen door verstandig nadenken, overtuigd zy tot die party te behooren, die onder alle andere de meeste waarheid hebbe, kan dan de bezitter van eene kleine verzameling van Naturaliën niet eene kostbaarheid hebben, die zelfs aan 't grootste kabinet in Europa ontbreekt? Ik wil zeggen, kan niet eene party van welke anders weinig te leeren is, daarom toch een voorregt hebben, welke de beste en rykste aan voorrechten nog ontbreekt?

Wat hebben wy dan te doen, en hoedanig ons als verstandige christenen te gedragen? Bescheiden te zyn in ons oordeel over ons zelven, bescheiden in ons oordeel over anderen; het goede in onze eigen party te erkennen, maar ook het goede by anderen niet te verachten; niemand wegens zyne denkwys te veroordeelen, het geloof van een ieder te eerbiedigen; de waarheid overal te zoeken, en van iedereen, al ware het ook van eenen ketter, aan te nemen; alles te onderzoeken, en het goede te behouden; by ons onderzoek niet de uitspraak van synoden alleen te laten beslissen, en daar, waar de rede te kort schiet, ons enkel te houden aan 't eenvoudig en duidelyk onderwys van Jezus.

Wanneer zulke grondbeginselen eerst algemeen aangenomen worden, dan is de grond gelegd, dat alle waarheid en al het goede, welk nu nog hier en daar verborgen en onder enkele partyen verstrooid is, het algemeen goed en eigendom van alle menschen kan worden; dan zal een ieder de waarheid achten, waar hy ze vindt, en aannemen, van wien zy komt; dan zal men in elke party de braven en verdienstelyken onder alle partyen hoogachten.’

Wij behoeven deze sluitredenen, die voor zich zelven spreken, niet toe te lichten; wij zijn ook niet geroepen, om er onzen tijd aan te beproeven. Wat is meer in miscrediet dan zoo'n Letteroefening van 1800? Maar wij hebben te vragen, of zij op de hoogte waren van hare eigene beginselen, en wat er, in overeenstemming met zulk een program op kerkelijk gebied, van een vrij onderzoek en eene onpartijdige waardering, behoudens het regt van eigen overtuiging, in dit Tijdschrift valt op te merken. En bij dit onderzoek hoop ik dat de vriendelijke lezer mij verder zal willen volgen; geheel onvoldaan zal hij zeker niet blijven.

Den 5^{den} Junij 1794 had *Jodocus Heringa* zijn post als hoogleeraar aan de Utrechtsche hoogeschool aanvaard, en zijn optreden werd door de Letteroefeningen met belangstelling vermeld. Zij hadden niets dan lof voor den man, wiens ‘wakkere geest, oordeelkunde en gematigdheid’ in zijne inwijdingsrede allerwege uitblonk. Het was geheel in haar geest, als Heringa onderscheid maakte tusschen de leer van Christus en zijne Apostelen, en de godgeleerdheid, die in de scholen moest onderwezen worden. Dat die godgeleèrdheid zich moest wijzigen naar de behoeften der tijden, en dat het verzuimen hiervan allernadeeligst moest werken, vooral op de waardering van de leerstellige godgeleerdheid, was eene uitspraak, die bij haar volkomene toestemming vond. En de eischen, die hij verder zich zelven stelde, waren allen in hare schatting zóó voortreffelijk, dat zij niet anders konden dan Utrecht's hoogeschool met haren jeugdigen hoogleeraar gelukwenschen, en zich verblijden in den ‘oogst van rype vrugten,’ die de jeugd, onder het geleide ‘van dezen *denkenden* man,’ zou kunnen inzamelen.

Met ingenomenheid hadden zij aan het slot dier redevoering gelezen, dat de tegenwoordige staat der christelijke kerk ook dit eischte, dat de jeugd werd opgeleid tot groote bescheidenheid bij het verdedigen der waarheid tegenover hare bestrijders en hen, die van afwijkende gevoelens waren. Het was naar haar hart gesproken, als de hoogleeraar verklaarde, dat men, wel verre van de geschilstukken onder de protestanten te verlevendigen, veeleer moet trachten ze bij te leggen, en dat men, met vrijmoedigheid de gronden voor zijn eigen gevoelen openleggende, alle bitterheid moest vermijden, want dat alleen langs zulk een weg de waarheid en de godsdienst konden zegevieren. Niet minder hoog schatten zij het, dat Heringa kort daarna, in zijne

bekende leerrede ‘Over het betamend gebruik der vryheid.’ waarin hij zijne landgenooten voor een ‘christelijk patriotisme’ zocht te winnen, o.a. ook had durven zeggen, dat hij het geen schade zou rekenen, indien de heerschende kerk van eenige harer voorregten afstand zou moeten doen, die zij ten koste van andere christelijke genootschappen bezat, ja dat hij het er voor hield, dat haar geestelijke kracht er slechts bij winnen kon[1].

Maar hoe hoog de Letteroefeningen om deze en dergelijke redenen hem ook prezen, Heringa zou weldra andere stemmen moeten hooren. Het bleek, dat, wat hij bij zijne intrede had gezegd, aan sommigen zijner ambtgenooten, vooral aan Bonnet, zeer onaangenaam in de ooren had geklonken. Sinds had men hem met argwaan gadegeslagen, totdat men op eene vergadering van de theologische faculteit, ten huize van Bonnet, tot de ontdekking kwam, dat hij van de formulieren van eenigheid nog verder afweek dan men dacht. Een preek over den 20sten Zondag van den Heidelbergschen catechismus en eene opmerking in de Bibliotheek van theologische letterkunde van 1803, N°. 3, blz. 595 en 596, maakten de maat vol. En nu volgden de brieven van Bonnet met de bijlagen, en de afgeperste verdediging met hare twee vervolgen. De jagt was in vollen gang, even als weinige jaren te voren de gemeente tegen den Leidschen hoogleeraar Broes was opgezet, om zijne voorrede voor de leerredenen van Curtenius over den Catechismus. Maar ook nu zagen de Letteroefeningen zulk eene manier van handelen met weerzin aan. Bij de eerste poging tot verdediging, die Heringa beproefde, gaven zij hem den raad, toch niet voort te gaan met het afleggen van belijdenissen, maar, zoo hij het wel meende met zijn kerkgenootschap, rustig zijn weg te vervolgen, zonder om te zien, en het oordeel over zijne bedoelingen aan God en alle onpartijdige menschen over te laten. Het verwonderde haar, dat hij zich reeds zoo had ingelaten met beschuldigers van deze soort. En toen het bleek, dat men vooral kwaad vermoeden tegen Heringa had opgevat, omdat hij weinig lust had woorden te gebruiken, die wel door de regtzinnigheid geijkt, maar niet bijbelsch waren, en Heringa voorstelde zijn systeem uit te geven, indien Bonnet het ook deed, opdat men zou kunnen zien, wie van beiden het regtzinnigst was, hoopten zij, voor de rust der Nederlandsche kerk, dat hij nooit aan zulk een plan gevolg

1 Jaarg. 1795, I, blz. 322 en 503.

zou geven. Zij konden niet anders dan zich bedroeven over zulke twistingen tusschen mannen, die de jongelingschap moesten opleiden tot verkondigers van het evangelie des vredes, en zij meenden, dat het moeijelijk te berekenen viel, hoeveel nadeel hierdoor toegebragt werd aan het rijk der waarheid, en hoever de schadelijke gevolgen zich uitstrekten van zulk eenen noodeloozen strijd. Het werd meer dan tijd, er voor goed van af te zien[1].

Ook in de zaak der *Evangelische gezangen* spraken zij een woord van verzoening en waardering. Toen zich langzamerhand de behoefte had doen gevoelen aan andere liederen, dan die der gemeente in de psalmen ten dienste stonden, hadden zij dien wensch krachtig ondersteund. Het belangrijk geschrift: 'Gedachten over geestelyke Oden en Liederen,' uitgegeven door Ahasuerus van den Berg, die ook zijn deel had gehad in de nieuwe psalmberijming, ontging hare aandacht niet, en zij vonden, dat het juist van pas kwam, nu men in de hervormde kerk de handen reeds aan het werk had geslagen, en aan sommige mannen had opgedragen, een aantal gezangen zamen te brengen, die naast de psalmen zouden kunnen worden gebruikt[2]. In eene verhandeling: Over het godsdienstig gezang[3], werd o.a. ook betoogd, dat de behoeften van eene Christelijke gemeente niet bevredigd konden worden alleen door de Psalmen. Hoeveel schoons er ook in deze liederen gevonden werd, zij droegen toch allerwege den Israëlitischen stempel, die voor onzen tijd en onzen geest soms al zeer weinig paste. En bovendien was onder die Psalmen geen enkel lied, dat gewaagde van Jezus, 'vooral het voorwerp van het dank- en loflied der Christenen', tenzij men misschien 'eenige weinige, als voorspellende dichtstukken, wilde uitzonderen', die echter door den eigenaardig Oosterschen tint voor de gemeente lang niet duidelijk genoeg waren. In de 'Proeve van eenige Gezangen voor den openbaaren Godsdienst', door *Rhynvis Feith* uitgegeven, en in de 'Geestelijke oden en liederen' van de hand van *van den Berg*, zagen zij eerste schreden op een weg, die tot gewenschte verbetering leiden zou, en zulke liederen zou brengen, 'welke met den zachtzinnigen geest des nieuwen Verbonds en met onze tegenwoordige behoeften meer overeenkomstig waren'[4]. Petrus

1 Jaarg. 1804, I, blz. 5-14 en blz 142.
2 Jaarg. 1802, I, blz. 531.
3 Jaarg. 1804. II, blz. 111 en 157.
4 Jaarg. 1805, I, blz. 59 vv.

Loosjes sprak op dien toon, toen de Christelijke Gezangen en Liederen, in Januarij 1805, in de Doopsgezinde gemeente te Haarlem werden ingevoerd, en had gevraagd, of eene Christelijke vergadering ‘met voeglykheid’ kon zingen, alsof zij met David omzwierf op de bergen van Juda, en of zij toonen van verachting tegen Doëg en Achitofel kon aanheffen, of Edomiten en Moabiten, volken reeds lang van den aardbodem verdwenen, als hare vijanden kon vloeken. En deze en dergelijke vragen werden door de Letteroefeningen overgenomen, zooals zij zich uitdrukten, ‘ten behoeve van vele zwakke gemoederen,’ die voor zulke nieuwigheden, als Christelijke gezangen waren, terugdeinsden[1]. En daar velen in de Nederduitsche gemeenten aan de Waalschen het gezangboek benijdden, dat deze onlangs in gebruik hadden genomen, hoopten zij, dat het nu ook weldra bij de eersten tot die gewenschte verbetering komen zou, en, laten zij er op volgen, ‘ofschoon wy het volmaakte, laten wy liever zeggen het voortreflyke, *nog niet* kunnen verwachten, zien wy echter met vreugde tegemoet, het waarlyk verbeterde en doelmatige, hetwelk de tegenwoordige trap van verlichting en geheel de tegenwoordige stand van zaken zal veroorloven te geven’[2].

Ik maak er opmerkzaam op, dat hare verwachting niet bijzonder hoog gespannen is; maar dat zij de Evangelische Gezangen bij de uitgave zóó ongunstig zouden ontvangen als zij deden, had niemand kunnen denken[3]. Eene scherpe beoordeeling er van te geven, dus luidt haar vonnis, zou tot niet veel anders dienen, dan om de gemeente, ‘welke deze gezangen nu toch in hare kerken zal moeten zingen’, alle stichting te ontnemen, die men er van verwacht. Dat de dichterlijke waarde er van niet groot is, zal niemand bevreemden, die in het Voorberigt leest, dat men de eischen der poëzy wel eens heeft moeten opofferen aan de zuiverheid der leer. ‘Van lieden, die dit noodig hebben te doen, is zekerlyk weinig te verwachten, eu men moest zich niet verwonderen, zoo zy der Gemeente een Gezangboek in handen gaven, in betrekking tot onzen tyd en den tegenwoordigen staat der fraaie Letteren, vry wat minder dan Dathenus psalmberyming voor zynen tyd was.’ Zij wilden niet ontkennen, dat er verscheidene goede stukken onder

1 Jaarg. 1805, I, blz. 296 vv.
2 Jaarg. 1805, I, blz. 726.
3 Jaarg. 1806, I, blz. 647.

liepen, die niet ontbloot waren van ‘poëtische waardy,’ maar het meeste was te middelmatig om iemand van smaak te kunnen voldoen, ‘en over het geheel ademt men er een Hoogduitschen geest in, die den echt Nederlandschen Lezer geweldig tegen de borst stoot, en waaruit wy ons, in een werk dat in ieders handen moet komen, voor onzen Vaderlandschen smaak en onze reeds zooveel bedorven en miskende Moedertaal weinig goeds kunnen beloven.’ Eene vergelijking met de voor drie en dertig jaren ingevoerde Psalmbeschrijving kon niet anders dan ten nadeele van den nieuwen Gezangbundel uitvallen, en tot eene klagt over het verval der tijden stemmen. ‘Een troost - dus eindigen zij - mogen wij er voor de aanklevers van het nog naauwgezette Hervormde Kerkgenootschap byvoegen, deze naamlyk, dat de Verzamelaars zich aan de rechtzinnigheid hunner Kerkleer getrouw betoond hebben.’

Ook elders is met een enkel woord op dat ongunstig en zonder twijfel eenzijdig oordeel der Letteroefeningen gewezen[1], ofschoon men wel zal moeten toestemmen, dat de Evangelische Gezangen, wat betreft taal en stijl, vrij wat op hunne verantwoording hebben, en de vergelijking met de nieuwe Psalmberijming niet kunnen doorstaan. De Letteroefeningen hadden bovendien geen begrip van eene kerkleer, waar men zich angstvallig aan moest houden. Met zulke banden konden zij in het geheel niet teregt, en toen nog in 1809 de uitgever der ‘Sermons’ van Rau op den rug van den titel den volke bekend maakte: ‘l'éditeur a entre les mains l'approbation des Eglises examinatrices’, riepen zij spottend uit: ‘Met deze zoo geruststellende verzekering kan ieder lidmaat of leek der Fransche gemeenten, en welligt ook elke andere geloovige Hollandsche ziel, op derzelver beslissend gezag, dit boek veiliglyk in handen nemen’[2]. Maar om dezelfde oorzaak sloegen zij een geheel anderen toon aan, en dit is, voor zoo ver ik weet, tot nu toe *niet* opgemerkt, toen de Evangelische Gezangen weldra heftig werden aangevallen in naam dier zelfde regtzinnigheid, die zij meenden, dat er zoo getrouw in bewaard was. De stroom, die sinds zich altijd in dezelfde bedding heeft bewogen, brak los in een Adres, dat in 1807 bij Brave te Amsterdam werd uitgegeven, en dat men deed voor-

1 Door den Hoogleeraar *ter Haar* in ‘Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland’, II, blz. 596. Dat daar verwezen wordt naar den jaargang van 1808, zal wel een drukfout zijn.

2 t.a.p., blz. 664.

komen als opgesteld door een aantal leeraren, ouderlingen, diakenen en leden der gemeente, al te zamen misnoegd over de invoering der gezangen, en nu gereed om hun Adres in te dienen bij de Synodale Vergaderingen der Hervormde Nederduitsche Gemeenten. Men zou dan in het vervolg, dus klaagden de ontevredenen, naast de van God ingegevene Psalmen, ook liederen moeten zingen, die ten aanzien van hunnen inhoud en hunne zamenstelling ‘enkel voortbrengsels des menschelyken vernufts’ waren. Hoe kon het anders, of zij moesten overvloeijen van afwijkingen van de leer der vaderen, daar zij gekozen waren uit gezangboeken van verschillende godsdienstige genootschappen? De leer der algemeene voldoening en der algemeene genade, die maar in al te velen dezer liederen gevonden werd, wees duidelijk op die afkomst, en vele uitdrukkingen waren van zeer bedenkelijken aard. Hoe kon men een mensch opwekken, om zijne waarde te gevoelen, daar hij als een ellendig en doemwaardig zondaar geen waarde had? Hoe kan men iemand, die in zich zelven krachteloos is, laten bidden: ‘Versterk myn kracht tot alle goed?’ Hoe was het overeen te brengen met de leer der eeuwige verkiezing van eenige weinigen, als het heette, dat wij vielen door ééne misdaad, en vrij zijn door één Verlosser? De Letteroefeningen hadden met hare kettersche oogen dat alles over het hoofd gezien, en weten niet, wat zij met deze keurmeesters zullen aanvangen. Maar al hebben zij ook hare bezwaren tegen dezen Bundel, zij hopen niet, dat iemand luisteren zal naar het voorstel, om deze gezangen met het oog op de leer te herzien, daar er toch niet weinigen onder zijn, die waarlijk roerend en schoon, en bij uitnemendheid gepast mogen heeten, en altijd veel geschikter dan de meeste berijmde Psalmen. Mettertijd ze te kunnen verbeteren was zeker gewenscht, maar ze nu reeds te gaan herzien, zou niet anders te voorschijn roepen dan de schromelijkste verwarring. Zij vreezen intusschen, dat het maar al te veel invloed zal hebben op de menigte, die niet gewoon is naar rede te luisteren, en eenmaal in beweging gezet, zich niet tot staan laat brengen[1]. Met groote instemming gaven zij berigt van den ‘Brief van Philadelphus, aan den Opsteller van het Adres,’ die in Leiden het licht zag[2], en waarin de schrijver gewag maakte van een gerucht, dat de Adressant ook eenige dichtproeven voor den nieuwen Gezang-

1 t.a.p., blz. 687.
2 Jaarg. 1808, I, blz. 102.

bundel aan de Commissie zou hebben aangeboden, die echter afgekeurd waren, zoodat de geheele beweging tegen de Evangelische gezangen den schijn kreeg van eene wraakneming. Zij juichten het toe, dat Philadelphus den Adressant verweet, dat hij meêgewerkt had om onrust en tweedragt onder de Hervormden te stoken, vele lofwaardige leeraars te beleedigen en in verdenking te brengen, en dus, in plaats van de heilige zaak te dienen, de bedoelingen van het ongeloof te begunstigen. Die nog voor overtuiging vatbaar waren, meenden zij, moesten wel erkennen, dat deze briefschrijver over het geheel het regt aan zijne zijde had. En in die overtuiging gaven zij ook in het Mengelwerk van dat zelfde jaar eene plaats aan eene weerlegging[1] van een stuk, dat uitgekomen was onder den titel: 'Beoordeeling met verbeteringen van alle de Evangelische Gezangen, naar de Lere des Bijbels en den Hervormden godsdienst, door een zang- en dichtlievend Genootschap, opgedragen aan alle de Leeraren van den Hervormden godsdienst.' Deze beoordeeling toch diende nergens anders toe dan om de Evangelische Gezangen in minachting te brengen, ze als onregtzinnig te brandmerken, en met laaghartige beschimpingen een twistvuur aan te blazen, dat gelukkig in onderscheidene gemeenten begon te verflaauwen. Dat het slechts onder de asch smeulde, is later gebleken.

Ieder, die de Letteroefeningen in hare beschouwingen volgt, zal moeten toestemmen, dat zij haar best hebben gedaan om ieder zooveel mogelijk op zijn eigen standpunt met onpartijdigheid te laten spreken. En deze goede eigenschap openbaren zij in de meest uiteenloopende gevallen, niet zelden ook tegenover gevoelens, waarmeê zij zich in het geheel niet kunnen vereenigen. Enkele proeven tot bewijs wil ik aan haar ontleenen.

Balthasar Bekker is voor haar 'in alle opzichten een groot man'[2], en hij 'greep den zelfden Goliath, wiens verschrikkingen door domheid en bygeloof op het menschdom gevallen waren, in zyne sterkte aan, daagde hem uit: *is hij zulk een God, hy twiste voor hem zelven, en dat tegen my, omdat ik zyn altaar omgeworpen hebbe*, Rigt. VI: 31; hij overwon en bond hem in alle zijne legioenen van Duivelen, Spooken, Toovenaars en verschijningen van den aardbodem, versloeg de

1 t.a.p., blz. 669.
2 Jaarg. 1804, II, blz. 320. Twee belangrijke redevoeringen over Bekker vindt men in dat zelfde deel op blz. 49, 97 en 145.

heiren zyner vyanden, en zegepraalde door de kracht zyner reden.' Zij voor zich trekken zich het vraagstuk aangaande den duivel, dat in het laatst der vorige eeuw op nieuw aan de orde kwam, niet bijzonder aan[1], 'als wel verzekerd zynde, dat God, indien Hy den kwaden Engelen toelaat invloed te hebben op de menschen, om hen ten kwade te verleiden, dan ook zeker wel zorg zal dragen, dat de goede Engelen vooral geen minder, maar eer meerder invloed op de menschen zullen hebben om hen ten goede te noopen.' Voor haar bestaat het vraagstuk eigenlijk niet; zij stellen niet 'veel belangs in de beslissing van 't gevoerde twistgeding,' maar eene 'grappige' beschouwing van de zaak, gelijk die door Justus Criticus werd beproefd, komt haar 'gansch verkeerd' voor, gelijk wij, zeggen zij, 'het bespottelyk behandelen van ernstige onderwerpen over 't geheel wraken'[2].

Even zorgvuldig trachten zij onderscheid te maken tusschen den persoon en de zaak, door hem voorgestaan. Van Hemert heeft zich van hare zijde nooit zulke hatelijkheden moeten getroosten, als waarmee hij zelf zoo mild was. Waar zij meenden, dat hij in zijn regt was, hetzij tegenover Bonnet, hetzij tegenover Wyttenbach, aarzelden zij niet dit openlijk te erkennen, ook nadat hij haar tot de leidslieden van het *bas peuple* der geleerden had gestempeld. De 'Gedachten bij het graf van Immanuel Kant door Mr. J. Kinker' overtuigen haar, evenmin als het betoog van Deiman, van de bijzondere bruikbaarheid der kritische wijsbegeerte, maar zij durven Kant daarom toch wel een zelfdenker noemen, 'wiens naam dankbare vereeuwiging waardig is'[3]. Zij laten aan het karakter van dien wijsgeer alle regt weervaren[4], al had Kant zelf van de Hollanders gezegd, in zijne 'Waarnemingen over het gevoel van het Schoone en Verhevene' (bl. 88 van de Vertaling), dat zij weinig gevoel hadden voor hetgeen in fijner oordeel schoon of verheven is, daar zij alleen op het nuttige zagen. Als zij dit vonnis van Kant vermelden[5], vergenoegen zij zich met te wenschen, 'dat de Franschen dat fynere oordeel verkregen, dat zy het schoone en verhevene in de Duitsche Kunstgewrochten opmerkten, de schilderstukken van onze Nederlandsche Meesters, van onzen *Douw, Potter* en dergelyken ons voortaan lieten behouden, en

1 Jaarg. 1791, I, blz. 338.
2 t.a.p., blz. 339.
3 Jaarg. 1805, I, blz. 319.
4 t.a.p., II, blz. 459 en 507.
5 Jaarg. 1805, II, blz. 246.

de weggevoerde stukken terug zonden, om ze tegen Duitsche in te ruilen.'

Met de artikelen van de regtzinnige geloofsbelijdenis hebben zij zich nooit kunnen vereenigen. Cornelis Loosjes heet in een brief van Elizabeth Wolff 'de Sociniaansche Mennist,' en het blijft zoo, dat de Orthodoxie haar sympathie niet heeft. Maar dat verhindert haar niet hare voorstanders te waarderen. Als zij te doen hebben met minder gelukkige aanhangers van het regtzinnige stelsel onder de Doopsgezinden zelve, zooals den Eerw. *Hoekstra*, leeraar in de gemeente te Hamburg en Altona, is haar oordeel zelfs nog zeer zachtmoedig[1], al kunnen zij de opmerking niet weerhouden, dat de Eerw. Hoekstra niet de de eerste was onder de godgeleerden, 'die, zyne rechtzinnigheid willende aan den dag leggen, de bewyzen meer telt dan weegt, meer blyken van yver dan van gezond oordeel en goeden smaak vertoont.' Maar als er een regtzinnig godgeleerde optreedt, die aan deze eischen beter voldoet, zooals *Allard Hulshoff*, geven zij hem de eer, die hem toekomt. Toen 's man's kerkelijke Redevoeringen, na zijn dood uitgegeven, in de Letteroefeningen werden aangekondigd[2], begonnen zij hare beoordeeling met de opmerking: 'Schoon het Doopsgezind Kerkgenootschap, onder 't welk de schryver behoorde, geen *menschlyke* bepaalingen, noch *verbindende* geloofsartikelen erkent, en er dus om zo te spreeken, geen maatstok van Doopsgezinde *orthodoxie* voorhanden is, zo zal toch de kundige Leezer spoedig merken, dat de gevoelens van den schryver in sommigen zyner Leerredenen doorstraalende, niet instemmen met de algemeene manier van denken onder de Doopsgezinden, onder welken zyn Eerw. het leeraarampt bekleedde.' Zij weten wel, dat Hulshoff niet altijd zoo had gedacht, en hoe liefdeloos men had gesproken over de oorzaak dezer verandering, maar zij voor zich wenschen geen deel te hebben aan aantijgingen van dien aard. Het weerhoudt haar niet met hoogen lof te spreken van de schranderheid, den ernst, en 'hartlyke godvreezendheid,' die al de schriften van Hulshoff kenschetsen, en ook in deze leerredenen doorstralen. Wel meenen zij op menig punt den schrijver te moeten weerleggen, hier op leerstellig terrein, daar op het gebied der uitlegkunde of der historie, maar als zij het tweede

1 Jaarg. 1794, I, blz. 572.
2 Jaarg. 1796, I, blz. 133, 225 en 473.

Tiental hebben aangekondigd, besluiten zij met de verzekering; ‘Geen oogenblik staan wy in twyfel om ieder derzelve aan allen ter leezing en herleezing aan te pryzen, terwyl wy niet schroomen te verzekeren, dat godvreezenden, die een goed verstand met een liefderyk hart vereenigen, naa de ernstige leezing de gedachtenis zullen zegenen van den allezints agtingwaardigen Hulshoff. Uit de voorige en uit deeze Recensie merkt de Leezer, dat wy in alles niet instemmen met de begrippen van den schryver. Maar zouden wy daarom het goede, zo ryklyk ook voor ons verspreid, verachten? dat zy verre.’ En zelfs als Hulshoff, in zijne Redevoering over het sterven van Jezus, den lijder voorstelt als ‘torschende de ophooping aller schulden, beladen met de wanverdiensten der hoonende oneerbiedigheid van alle zondige menschen,’ ter voldoening van de strafeischende geregtigheid Gods, en smakende aldus de verschrikkingen des Almagtigen, de verschrikkingen van den eeuwigen dood, vergenoegen zij zich met aan te merken: ‘Over 't geheel zullen de Leerredenen, in dit Tiental vervat, met genoegen en vrucht geleezen worden door allen, die waare *stichting in den geloove* zoeken; doch de Redevoering *over het sterven van Jezus* zal, verbeelden wy ons, niet de gewenschte indrukken veroorzaaken by Leezers, die, hoezeer doordrongen van het ontzaglyke en veelbeteekenende van dat sterven des Heilands, hoezeer bewonderende de liefde van God en zynen Zoon, en eerbiedig erkennende, dat dezelve alle verstand te boven gaat, echter niet kunnen aannemen, dat zy hunnen Heer in die oogenblikken hebben te beschouwen als in een staat van geestelyken dood en verdoemenis’ enz. Het is waar, dat zij bij de beoordeeling van het laatste Tiental krachtiger opkomen tegen de leer der voldoening, zooals die door Hulshoff werd voorgesteld[1], maar zij besluiten ook nu met de betuiging, dat zij groote achting voor hem gevoelen; dat hij als een eerlijk en regtschapen man heeft gehandeld door onbewimpeld met zijne regtzinnigheid voor den dag te komen, en dat de billijkheid eischte, zonder eenige partijdigheid hetgeen hij schreef te beproeven met verstand, en het goede te behouden. De eerw. Hoekstra had al rijmende verzekerd:

> Hy toch, die den dood van Jezus
> Als verzoenende veragt,

1 Jaarg. 1797, I, blz. 186 vv.

Is een leerling van *Socinus*
En geen waare Mennoniet.

Maar de Letteroefeningen onthielden zich lang van oordeelvellingen van deze soort tegenover regtzinnige broeders.

Niet anders hebben zij gehandeld, om er nog een voorbeeld van te noemen, tegenover het bekende werk van *van Alphen*: 'Predikt het Evangelie aan allen creaturen,' dat in 1801 het licht zag zonder naam van den schrijver, ofschoon ieder wist, wie deze was. De Christologie van van Alphen, die Christus meermalen *God* noemt, is de hare niet. Ook zij willen aan Christus het opperbestuur toekennen over het menschelijk geslacht, maar meenen, dat zij zich hem moeten voorstellen 'als daartoe *van* God met almagt, alwetendheid en hoogste wysheid en heerschappy toegerust.' Maar, zeggen zij, 'dit neemt niet weg, dat ook andersdenkende Christenen het praktikaale zyner beschouwing van de opperheerschappy en der hooge waardigheid des Heeren met vrucht ter toepassing zullen kunnen aanwenden.' Zoo prijzen zij dan ook dit boek ter ernstige overweging aan en hopen, dat het bij ieder den lust zal aanvuren om met ijver elkanders zedelijken welstand te bevorderen, opdat het getal der onderdanen van Christus toeneme, en ongeloof, bijgeloof en onverdraagzaamheid hoe langer hoe meer gefnuikt worden. Zulk eene waardering van den arbeid van anderen, ook bij groot verschil in dogmatische gevoelens. is een karaktertrek zóó zeldzaam, en naar mijn inzien zóó voortreffelijk, dat ik er de aandacht op vestigen moest.

Het is intusschen ligt te begrijpen, dat zulk eene manier van handelen in veler oogen niet veel anders was dan Indifferentisme. Anderen, hetgeen niet te verwonderen was, zagen in hen gevaarlijke ketters. Want wat deden deze Letteroefeningen? Het bindend gezag van formulieren en geloofsbelijdenissen werd voortdurend door haar ontkend en bestreden, en zij mogten wel zeggen, toen *van der Breggen Paauw* in 1806 zijne 'Aanwyzing van de godsdienstige deukwyze der Remonstrantsche Broederschap' uitgaf, dat zijne aanmerkingen aangaande de formulieren reeds lang vóór hem waren gemaakt, ofschoon zij het opmerkzaamst nadenken verdienden, en de publieke geest eene nieuwe voordragt van het overoude en welbekende allezins noodig had[1]. De heftige aanval op den Haagschen leeraar

1 Jaarg. 1806, I, blz. 581.

in de ‘Bibliotheek van Theologische Letterkunde’[1] bewees dat krachtig genoeg, en het opmerkelijke van die tegenspraak en dat handhaven van het onmisbare van formulieren was zeker, dat het verzet tegen den Remonstrant niet van een lid der Gereformeerde kerk, maar van een Doopsgezinde kwam, die het verval zijner eigene Broederschap aan niets anders toeschreef dan aan het afschaffen der oude Belijdenissen[2].

Menige stelling, die eerst jaren later aan deze of gene Hoogeschool verkondigd zou worden, vinden wij reeds in de Letteroefeningen van dezen tijd met groote vrijmoedigheid ter neergeschreven. Zij begonnen toch reeds, gelijk wij vroeger hebben gezien, met te spreken van Gods woord *in* de schrift. Zij durfden aan *van der Palm* den raad geven, als hij zijne afzonderlijke aanmerkingen bij zijne vertaling van Jesaja uitgaf, dit liefst in het Latijn te doen, en dan ook acht te nemen op ‘het in Duitschland by vele geleerden aangenomen, en nog al met redenen, die eenigen schijn hebben, bekleede gevoelen over de onechtheid van het veertigste en volgende Hoofddeelen’; ook vestigden zij zijne aandacht op de nieuwste uitlegging van Hfdst. 11, 45 en 53[3]. Zij meenden te mogen beweren, dat de godgeleerden verstandig zouden doen, met de Brieven der Apostelen niet zoo op den voorgrond te zetten ten koste der Evangeliën, daar men toch de beschouwingen ook der Apostelen moest toetsen aan de duidelijke leer van Jezus zelven[4]. En wat den Kanon der schriften des Ouden Verbonds betrof, hielpen zij de stelling verbreiden, dat in de boeken van het O.T. verscheidene veranderingen en invoegsels voorkomen, door eene latere hand dan die der schrijvers er in gebragt[5]. De leer der voorbeschikking werd door haar verworpen als onvereenigbaar met de Schrift[6]. Maar wat zij handhaven is de geloofwaardigheid der Evangelische geschiedenissen, en men vond ze gereed deze tegen elken aanval te verdedigen. De vertaling van Volney's *Les Ruines* leggen zij ter zijde met de opmerking, dat zulk een boek alleen diende ‘om de ongodistery onder de gedaante der oudheid- en geschiedkunde veld te doen winnen, en allen godsdienst zonder onderscheid aan by- en waangeloof en priesterbedrog toe te schryven’[7]. New-

1 1806, N°. 5.
2 Jaarg. 1807, I, blz. 379.
3 Jaarg. 1806, I, blz. 522.
4 Jaarg. 1806, II, blz. 313 vv.
5 Jaarg. 1805, II, blz. 541 vv.
6 Jaarg. 1800, II, blz. 413.
7 Jaarg. 1796, I, blz. 603.

ton, zeggen zij, had wel gelijk, toen hij Dr. Halley toevoegde: ik verheug mij altoos als ik u hoor spreken over sterrekunde en andere wiskundige wetenschappen, want dat zijn onderwerpen, die gij verstaat, maar over de Christelijke godsdienst moest gij maar zwijgen, omdat gij niet op de hoogte zijt. En die zulke boeken als dat van Volney onschadelijk wilde maken, kon niet beter doen dan het tegengif aan te wenden, dat in *Beattie's* 'Baarblyklykheden van den Christelyken godsdienst' werd aangeboden[1], en door Petrus Loosjes, zooals men weet, onder ieders bereik was gebragt. Al wat 'tot verdediging van den Christelyken godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche bestrijders' dienen kon, vond bij haar een open oor, allermeest wanneer de dogmata der kerkelijke regtzinnigheid er niet al te sterk bij op den voorgrond traden. Mannen als *Ysbrand van Hamelsveld*, die den bijbel verdedigden, stonden hoog bij haar aangeschreven, en wat in dezen tijd door *Muntinghe* en *van der Palm* werd gedaan tot beter verstand ook van het Oude Testament, werd door haar voortdurend met lof vermeld, en met kracht in de belangstelling van het publiek aanbevolen. Maar wat de 'Openbaring' te na kwam of zich aan haar vergreep, vond bij haar tegenspraak en verzet, onverschillig van welke zijde het kwam.

Niemand had hooger geloopen met *Thomas Paine* dan zij, en van het bekende, en bij onze Patriotten zoo hoog gewaardeerde boek: 'Rechten van den mensch,' waarin Paine den aanval van Burke op de Fransche omwenteling trachtte te weerleggen, spraken zij als van 'eene reeks van leerzame overdenkingen, die den leezer opleiden tot een verstandig bezef van de natuurlyke en maatschappelyke rechten van den mensch, en zyne verpligting om dezelve rustig te handhaaven'[2]; het was een 'doorwrogt geschrift.' Maar toen van dien zelfden schrijver 'De Eeuw der Rede' verscheen, kwamen zij met haar gansche ziel tegen den 'Burger Paine' op. 'Met weerzin - dus lieten zij zich uit[3] - en verontwaardiging maken wij gewag van dit verachtelyk voortbrengsel van het weeldrig en schaudelyk misbruikt vernuft eenes schrijvers, die door het christelyk leerstelsel, waarby vele duizende menschen eeuwen lang zich zoo wel bevonden hebben, met alle deszelfs grondslagen en al wat goddelyke openbaring

1 t.a.p., blz. 606.
2 Jaarg. 1791, I, blz. 572.
3 Jaarg. 1798, I, blz. 430. In dit jaar verscheen de Nederduitsche vertaling; het oorspronkelijke was reeds van 1793.

heet omver te werpen, wonder verdienstelyk by het menschdom schynt te hebben willen worden. De beruchte en by veelen met roem bekende Engelschman Thomas Paine komt openlyk met zyne naamteekening als schryver van dit jammerhartig stuk te voorschyn.' En men behoefde het slechts even door te loopen, om te zien, dat de man zich een beslissend oordeel aanmatigde over zaken, van welke hij niets wist, en slechts hierin uitmuntte, dat hij te voorschijn kwam met ongerijmdheden als deze, nooit te voren in eenig brein opgerezen, dat er volgens het christendom vijf Godheden waren, de Vader, de Zoon, de H. Geest, de Voorzienigheid en de Godin Natuur, en dat dit christendom een soort van vrome ontkenning van God was, zoo nabij aan het atheïsme, als het schemerlicht aan de duisternis. Het boek vond hier te lande verbazenden aftrek. Twee overzettingen in het Nederduitsch zagen in 1798 te gelijk het licht, eene te 's Gravenhage, bij J.C. Leeuwestijn, en eene andere te Rotterdam bij van Santen. 'Het werd,' zegt Hofstede de Groot[1], 'bij ons een volksboek. Aan het vertegenwoordigend ligchaam van het Bataafsche Gemeenebest werd den 23sten Mei 1798 een exemplaar der vertaling aangeboden door den boekhandelaar, die deze had uitgegeven, en door het zelve met dankzegging aangenomen'. In Friesland en Groningen, zegt dezelfde schrijver, werd het veel te lande verkocht. 'In mijne jeugd hoorde ik menigen landbouwer met grooten ophef van het *Payneboekje* als het kort begrip van ware godgeleerdheid en wijsbegeerte spreken.' Maar in de Letteroefeningen van 1798 stond te lezen: 'Wy bedroeven ons intusschen over de verdorvenheid der tyden, en over de onbeschaamde stoutheid, waarmede men, ook hier te lande, zoodanige opeenstapeling van domme en baldadige aanvallen op het Goddelijk gezag en de hooge waarde der gewyde schriften tracht aan den man te helpen'[2].

Maar niet alleen tegenover geschriften van deze soort, ook tegenover andere beschouwingen, die aan de geloofwaardigheid der nieuw-testamentische geschiedenis, naar zij meenden, te kort deden, maakten zij dadelijk front. Een sterk sprekend bewijs, hoe behoudend zij op dit punt waren, is het oordeel, door haar uitgesproken over de verhandeling, waarin *Herder* de

1 Geschiedenis der Chr. kerk in Nederland, II, blz. 492.
2 t.a p., blz. 434.

gave der talen op het eerste Pinksterfeest[1] beschouwt, met het doel om de dwaling te bestrijden, dat er op dien Pinsterdag een wonder geschied zou zijn. ‘Wij hebben, zeggen zij, bij de lezing en herlezing en bepeinzing van dit stuk van den beroemden Herder[2], ons gemeenzaam trachten te maken met zijne wijze van voorstellen en zijn trant van redeneren, over het geheel meer dichterlijk dan streng betoogend, doch wij zijn daardoor niet zoover gekomen, dat wij aan zijne verklaring het zegel onzer goedkeuring kunnen hechten.’ Hoe zij beproeven hem te weerleggen. doet hier weinig tot de zaak, wij hebben alleen met haar standpunt te doen. En de zucht om de wonderen zooveel mogelijk uit de evangelische geschiedenis te verwijderen staat haar zoo tegen, dat zij ronduit verklaren: ‘Als deeze wyze van schriftverklaren (zullen misschien velen onzer landgenooten zeggen) het ware licht verspreidt, dan moet de vroegere duisternis onbeschryflyk duister zyn, en alle onnozele, onnadenkende uitleggers en predikers, die zich aan de oude opvatting vasthouden, in een stikdonkeren nacht rondwaren! Misschien zullen velen nog blind genoeg zyn te verklaren, dat het nieuwe licht meer verduistert dan verheldert, en dus den naam van licht onwaardig is! Ja misschien zuchten zy by zich zelven: *Novaturiendi pruritus! Quo non mortalia pectora cogis!* en voegen er in een melancholiek oogenblik bij: Verlos ons, waare wijsheid! van zulke verhandelingen en vertalingen!’

Het stond bij haar vast, dat er een onlosmakelijk verband was tusschen geschiedenis, godsdienst en zedeleer, en dit vraagstuk, dat zich soms voordoet als eene vrucht van onzen tijd, werd op het laatst der vorige eeuw reeds in de Letteroefeningen behandeld. In een stuk, dat met de letters J.D. geteekend was[3], werd betoogd, dat de redenering geen steek hield, waarbij gesteld werd, ‘dat een wys man alleen op de zaaken moest letten en niet op de persoonen, die dezelve verhaalen of bedryven, noch op de werkwyze, waarvan de menschen zich daarby bedienen; dat alleen de inwendige kenmerken van de echtheid dier zaaken er den stempel der waarde op kunnen en moeten drukken; en dat dus ook de godsdienst- en zedeleer, in de Evangelische en Apostolische Schriften vervat, voor zo veel die met de reden

1 Jaarg. 1803, I, blz. 317. De recensie is opgesteld naar aanleiding van de Nederd. vertaling door A. van Waasdijk, Christenleeraar te Delft.
2 Zij liepen overigens hoog met hem, zie jaarg. 1804, II, blz. 639.
3 Jaarg. 1798, II, blz. 209.

overeenstemt, genoeg heeft aan haar eigene verhevenheid en schoonheid, om geloofd en betragt te worden.' Zij meenen toch, dat er aan het Evangelie niet veel verhevens en schoons meer overblijft, als men de goddelijke openbaringen, Gods Voorzienigheid, het werk der verzoening en zijn liefderijk verbond met de menschen, zich uitstrekkende tot in de eeuwigheid, voor ongerijmde bijvoegselen houdt. Zij rekenen eene zedeleer van niet veel waarde, die met zulk eene reeks van dwalingen of bedriegerijen verbonden is, en houden het voor veel wijsgeeriger om, niet geloovende aan de geschiedverhalen der Evangelisten en Apostelen, de Christelijke leer 'als een geheel verdagt stuk' te verwerpen, dan deze aan te nemen als een regel van geloof en leven, ondanks het gevoelen, 'dat derzelver eerste verkondigers òf bedrogenen òf bedriegers zyn geweest.'

Of zij, die nog altijd voortgingen van de 'eenvoudigheid' van het Christendom te spreken, zich gedrongen voelden tot eene soort van *amende honorable*, of dat het eene teregtwijzing was, die zij met onpartijdigheid opnamen, weet ik niet, maar kort daarna[1] plaatsten zij een stuk onder den titel: 'Bedenkingen over den godsdienst van onzen tyd', dat juist in dit tijdschrift zoo bijzonder is, dat wij er een oogenblik bij moeten vertoeven. Ziehier wat de scherpzinnige schijver o.a. in het midden brengt: Nadat een reeks van godgeleerden en wijsgeeren de Deïsten hebben bestreden, zijn er anderen opgestaan, wier doel veeleer schijnt te wezen, om de ongeloovigen op eene vriendelijke wijze tegemoet te komen, en door eene soort van schikking, nieuw in haar aard en schijnbaar van eene allervriendelijkste strekking, de geheele wereld tot één godsdienststelsel te brengen, 'meer geschikt naar de verfyning deezer eeuw, en van eenen aanleg om een algemeene volksgodsdienst te worden. Veel, zeer veel van 'tgeen eenige jaren geleeden begreepen werd *weezenlyk* tot den godsdienst te behooren, heeft men opgegeven. De godsdienstijver van ieder, hoofd voor hoofd, is thans de yver van een party; een nieuw slag van spreekwyzen heeft men ingevoerd, die al de kragt van bewys hebben. Men bedient zich van eenige woorden en uitdrukkingen, die, om zo te spreeken, als een toverroede werken op de algemeen heerschende begrippen. Het erkende oogmerk veeler Schryvers heden ten dage is, om den godsdienst tot de oude en oorspronkelijke Eenvoudigheid terug te brengen: een

1 Jaarg. 1799, II, blz. 385.

oogmerk, buiten twyfel, zeer pryswaardig en van de hoogste aangelegenheid; want veelvuldige misvormingen zyn er ingesloopen, en eene ontelbaare menigte misbruiken is, als 't ware, door het tydsverloop geheiligd. Maar de begrippen, aangaande dit stuk gekoesterd, laaten zich niet gemaklyk overeenbrengen met het berigt, 'tgeen wy kunnen verkrygen van de Eenvoudigheid des *Christendoms* in de egte en oude gedaante. Moet egter van ieder erkend worden, dat wy het beste geschiedkundige verslag deswegen aantreffen in de verhaalen der vier Evangelieboeken, dan ontdekken wy daar veel meer dan 'tgeen bestaanbaar schynt met hetgeen men hedendaagsch die Eenvoudigheid noemt.' En dan zegt hij verder: alles van de godsdienst te weren, wat strekt om haar invloed te belemmeren, om die zuivere bron te beroeren en te bederven, is allerloffelijkst. 'Maar den godsdienst te brengen tot eene Eenvoudigheid, welke niet steunt op het oorspronglyk stelsel des Christendoms; eene Eenvoudigheid zonder kragt, zouder aandrang, welke niets heeft dat uitlokt, overtuigt, en gerustheid schenkt, dit zeker, indien zulks het doel is van eenige Schryveren, gaat zwanger van zeer schadelyke gevolgen, welke zy òf niet kunnen, òf niet willen zien, of, die ziende, erkennen. Het is eene uitgemaakte zaak, dat deeze zogenaamde vereenvoudigde, kragt- en klemlooze godsdienst, met andere oorzaaken van ongeloof medewerkt, om het getal grootlyks te vermeerderen van de zodanigen, niet die zich tegen den godsdienst aankanten, of om denzelven te bestryden de pen voeren, maar die omtrent den godsdienst volstrekt onverschillig worden.'

Zooals ik zeide, ik weet niet of dit eene belijdenis was dan wel eene vermaning, door haar in dank aangenomen. Maar dit is zeker, dat zij in weerwil van alles wat zij deden om het Christendom te verdedigen, voortdurend als vijanden van de waarheid werden bestreden. Een heftigen tegenstander vonden zij vooral in dezen tijd in *Jan Scharp*, den bekenden Rotterdamschen predikant. Het baatte de Letteroefeningen niet veel, of zij hem al verzochten, in zijne bestrijding van alle 'hedendaagsche vrye Christenen of Neologen', mannen als Voltaire en Priestley, Steinbart en Michaelis niet op ééne lijn te zetten, en op te houden met hen, die 'openhartige en volyverige Voorstanders van het Christendom' waren, op dezelfde Ketterlijst te plaatsen met godsdienstbestrijders, eenig en alleen omdat zij 'de ware bybelstudie en beoefening der godgeleerdheid wat

vryer en grondiger dan gewoonlyk plaats heeft, behandelen'[1]. Scharp liet hen niet los, en hield niet op zonder medelijden zijne pijlen af te schieten op Arianen en Subordinatianen, waarbij al de oude Engelsche vrienden van de Letteroefeningen een beurt kregen, op Socinianen, tot welke ook *Hesselink* werd gerekend, en Semler[2], en op allen, die den naam van Evangelie en Christendom durfden geven aan 'een zamenweefsel der dwalingen van Arius, Pelagius en Socyn, zoo niet van eene Socratische moraal-leer, die eene menschelyke vernuftleer is, maar niet het woord Gods'[3]. Ook verzuimde hij niet bij gelegenheid zijne minachting te kennen te geven voor 'de onzichtbaare gezaghebbers' over schrijvers en lezers, tot welke de Letteroefeningen niet zonder grond meenden, dat ook zij behoorden[4]. Scharp had echter, al was hij bijzonder vinnig op de Remonstranten, nu en dan nog wel eens een vriendelijke bui. En zoo had hij eens te Leer gezegd of gezongen:

'Wanneer de Heiland ons zyn liefde en kracht verleent,
Kan Luther of Calvyn, of Menno ons niet scheiden.'

Jammer, zeggen de Letteroefeningen, dat er te Leer ook geen Remonstranten waren, dan was de vrede misschien hersteld; indien zijne verdraagzaamheid althans niet gewijzigd is naar plaats en omstandigheden. Maar niemand sloeg een hooger toon aan dan de Amsterdamsche predikant *D.C. van Voorst*, en wat zij hadden durven zeggen van eene leerrede, door hem uitgegeven bij gelegenheid van de ramp van Leiden, gaf aanleiding tot een heftig tooneel. 'Beneden alle censuur', zoo luidde het vonnis van den 'Recensent ook der Recensenten' over de Letteroefeningen, maar het was van Voorst nog te zacht. Zij leefden van vuilaardigen laster en haar lage spot verried de doodelijkste verlegenheid. De uitgever moest zijn brood verdienen, door er eene bende eerroovers op na te houden, en indien zij den strijd met hem durfden wagen, waartoe hij haar uitdaagde, hij zou ze als een nachtvlinder tusschen zijne vingers vermalen. Waarop de Letteroefeningen hem dit versje van Gleim hebben aangeboden[5]:

'Er, Priester Gottes, schilt,
Seht, sein Gesichte schwillt,

1 Jaarg. 1797, I, blz. 471.
2 Jaarg. 1797, I, blz. 563.
3 Jaarg. 1801, I, blz. 49.
4 Jaarg. 1804, I, blz. 89.
5 Jaarg. 1807, I, blz. 133, 150, 192, 339.

Von Gift, wie eine Hyder!
Er betet ohne Scheu:
Von Uebel uns erlöse!
Sey, Priester Gottes, sey
Sey, bitt' ich, nicht so böse!'

De verbolgenheid van van Voorst brengt ons op een terrein, waarop de Letteroefeningen zich zeer verdienstelijk hebben gemaakt. In dezen tijd werd er door velen erbarmelijk gepreekt, en aan de Letteroefeningen komt de eer toe, dat zij niet alleen hare stem verhieven tegen de misbruiken en den wansmaak op dit gebied, maar dat zij zelve betere beginselen aan de hand deden en met kracht van redenen den uitnemender weg aanprezen, die door sommigen was ingeslagen. Vele van hare beschouwingen en recensies zijn zóó voortreffelijk, dat ik moet zeggen, al vel ik daarmeê mijn eigen vonnis, dat niemand eene geschiedenis van de predikkunde hier te lande kan schrijven, die niet in de eerste plaats de Letteroefeningen onder zijn bronnen heeft opgenomen.

Hoe slecht er gepreekt werd, kan blijken uit het voorbeeld van een paar Amsterdamsche predikanten - de hoofdstad scheen hier wel de kroon te spannen - met welke zij te doen kregen. In de leerrede van van Voorst, die ik zoo even vermeldde, ontvangt de gemeente twaalf bladzijden tekstverklaring, gevolgd door eenentwintig opwekkende lessen, terwijl zij aangespoord wordt achtereenvolgens te bidden: voor de dieven, die te Leiden op de puinhoopen omzwierven, voor de onbezonnene en vrolijke aanschouwers, voor de van onder het puin geredden, voor de gekwetsten, voor hen die de ongelukkigen hielpen, voor hen, die dierbare panden hadden verloren, voor hen die er hun geld en goed bij hadden ingeschoten, voor hen die gevaar liepen nijdig te worden, en eindelijk voor Leidens herstel. En Ds. A. Kuyper achtte zich ten jare 1804 'op den 25sten avond van Slagtmaand' geroepen en geregtigd in de Westerkerk, bij gelegenheid van zijne vijf-en-twintig jarige predikdienst, den volke o.a. te verkondigen, dat hij 'in het jaar 1779 der voorleden Eeuw' zijne bediening in Amsterdam had aanvaard, die hij ijverig waargenomen had, zelfs eenmaal op het 'schrilschavot', bij welke gelegenheid de ter dood veroordeelde de ladder, die hij op moest, bij de ladder van Jacob vergeleek; dat hij een

gelukkigen ouderdom genoot en menig ‘hard hoofd’ had overleefd, doorgaans eene goede gezondheid genoot, hoewel wat zwak van geheugen en gezigt, en dat hij voor grove en ergerlijke zonden bewaard was gebleven. Twee duizend kinderen had hij gedoopt, zestien honderd personen had hij aangenomen en duizend in het huwelijk ingezegend. Meer dan 1790 leerredenen had hij uitgesproken, waarvan de meeste hoorders zeker wel niets meer zouden weten, maar die voor hem zelven een rijke stof waren van ‘dankbaarheid en vergenoeging’; ook had hij nog drie kleinere redevoeringen indertijd opgesteld. En veel was er nog van hem te wachten, want hij verzekert aan de Amsterdamsche gemeente, dat ‘de uiterlyke blos en frissche gelaatstrekken zyns aangezichts in hem zulk een man van jaaren niet tekenen’. En als hij uit zijn overvloed ook dit mededeelt: ‘tot viermaalen toe klom de dood in myne vengsteren en ontrukte my de gezellinnen myner liefde,’ houden de Letteroefeningen het, na het afgegeven certificaat van gezondheid, niet voor onmogelijk, ‘dat zyn Weleerw. nog wel eens eene vyfde gezellinne zyner liefde zoeken zal’[1].

Zulk een onzin belagchelijk te maken vonden de Letteroefeningen betamelijk, en mij dunkt, zij hebben er wel aan gedaan. Wij kunnen ons bijna niet voorstellen, dat er iemand was, die naar zulk gebabbel luisteren kon, en dat zoo iets gebeuren kon in een tijd, toen van der Palm in zijne kracht was, en leerredenen uitsprak. die naar het oordeel der Letteroefeningen het woord van Göthe bevestigden: ‘Nur was der Weise verschweigt, zeigt mir den Meister des Styls.’ Wij hebben het in de Letteroefeningen te prijzen, dat zij met klimmende kracht zich begonnen te verzetten tegen de oude sleur en vele dwaze en schadelijke gewoonten, die op onze kansels een zeker burgerregt hadden verkregen. Alle recensies in ons Tijdschrift zijn zeker niet even goed; sommigen zijn zeer oppervlakkig, anderen zijn dwaas. En tot de laatsten reken ik b.v. het goedkeurend oordeel over eene uit het Hoogduitsch vertaalde leerrede, die onder het motto: Bewaar uw vuur en kaarslicht wel! de noodzakelijkheid aanprees van een voorzigtig omgaan met vuur en licht, en dit nachtwachtsbetoog grondde op Efez. 5: 15: ‘Ziet dan hoe gy voorzigtiglijk wandelt.’ Haar diepgewortelde vrees voor de dogmatiek, die naar haar inzien

1 Jaarg. 1805, I, blz. 56 vv.

de prediking met onvruchtbaarheid sloeg, verleidde haar tot het aanprijzen van ‘zoodanige verstandige aanwyzingen ter vermeerdering van menschengeluk, en ter voorkoming of verzachting van menschelyke elende’[1]. Maar zij hadden onder hare medewerkers mannen, wier beoordeelingen getuigen van een helder inzigt in het wezen der zaak, en onder hen staat bovenaan de mij helaas! onbekende beoordeelaar van van der Palm's leerredenen.

Toen van der Palm op den 20sten September 1806 in zijne ‘Oratio inauguralis’ de beginselen had uiteengezet, die men bij het opstellen van eene leerrede moest volgen, hadden zij zich verheugd in zooveel woorden van gezond verstand en smaak. Zij hoorden het met vreugde[2], dat ‘hy verre af was van die lang verouderde manier van prediken te willen hersteld zien, volgends welke men, met uitzondering van 't waare doel van kerkelyke Redevoeringen en geheel verzuim van zaaklyk onderricht ter bevordering van nuttige stichting, en zonder eenig werk van waare welsprekendheid te maken, zich alleen toeleide op eene droge en schrale schriftverklaring, of liever smakeloze woordenzifting en walchelyke vertooning van in 't geheel niet te pas komende taalgeleerdheid’. De schriftverklaring, zooals hij ze wenschte, kon niet anders dan bevorderlijk zijn aan het verheven doel der prediking. Zij merkten alleen op, dat synthetische beschouwingen als die van Blair, bij sommige gelegenheden toch zeer gepast waren. Maar overigens hadden zij niets dan lof voor de denkbeelden, in deze Oratie uitgesproken, terwijl zij de Koninklijke Hoogeschool hartelijk gelukwenschten met zulk een uitnemenden onderwijzer.

En wat nu het oordeel over zijne Leerredenen betreft[3], moet ik beginnen met te herinneren, dat van der Palm zelf met die recensie veel op had. In de opdragt aan Ewaldus Kist, voor het tweede deel geplaatst, verklaarde hij: ‘Over de openbare beoordeelingen mijner leerredenen kent gij mijn gevoelen en billijkt mijne tevredenheid over dezelve. Die der *Vaderlandsche Letteroefenaars* is zoo vleijend voor mij, dat ik mij al den lof daarin vervat, niet durf toeeigenen; en zij is te vleijender, omdat geen mijner overige beoordeelaars zoovele *dadelijke blijken* getoond heeft, van met mijn geheel werk gemeenzaam bekend, of bevoegd te zijn om over den geest en aanleg van hetzelve uitspraak te doen.’[4] Dit doet ons geen geringen dunk op-

1 Jaarg. 1794, I, blz. 153.
2 Jaarg. 1807, I, blz. 234.
3 Jaarg. 1809, I, blz. 128 vv.
4 t, a.p., blz. XVIII.

vatten van het werk van onzen recensent, naar wien wij nu een oogenblik gaan luisteren, als hij van der Palm waardeert.

Het gevoel, waarmede hij deze leerredenen begroet, dus vangt hij aan, was niet ongelijk aan de blijdschap over de onverwachte verschijning van iemand, dien wij ter bekrachtiging eener stille hoogachting, voor hem opgevat en lang in het binnenste gekoesterd, reeds dikwijls wenschten te ontmoeten. Wat hij van hem wist, had hem in het denkbeeld versterkt, dat de gewijde welsprekendheid zijn eigenlijk vak mogt heeten en de kansel de plaats, waar hij eerst in zijne ware gedaante zou verschijnen. Daar was toch eene *gewijde* welsprekendheid, die zich van elke andere onderscheidde, en indien zij zoo zeldzaam was geworden, lag dit zeker daaraan, dat de vereeniging zoo zeldzaam was van het echt goddelijk vuur met den natuurlijken aanleg en de vereischte oefening, om het naar buiten te openbaren. Maar die zeldzame vereeniging meent hij in van der Palm gevonden te hebben, en den algemeenen indruk, dien zijne leerredenen op hem hadden gemaakt, beschrijft hij aldus: ‘Moge het haar aan die verheffingen en ontgloeyingen ontbreken, die wy als door de koude letter heen voelen branden, die, niet ongelyk aan de heilige aanblazing der gewyde schryvers, als onwillekeurig uit het diepste gemoed losbreken, redenaar, toehoorder of lezer ontsteken, vervoeren, overweldigen; zy zyn daarentegen doorgaans doordrongen van die weldadige warmte, die altoos leven en wasdom wekt. Christelijke, Evangelische stichting, niet alleen op grond der H.S. gebouwd, maar uit die zuivere bron zoo veel mogelyk geheel geschept, is zigtbaar het doel, waarnaar de Redenaar overal streeft, en 't welk hy, zoowel door de keuze van onderwerpen, als de wyze van behandeling, zoowel in zaken als in vorm poogt te bereiken, innig doordrongen van het naauw verband, waarin alles met hetzelve staat. Gelijk de eersten niet zoo zeer door nieuwheid en byzonderheid treffen, als wel door belangrykheid innemen en stichten, zoo wordt ook in de behandeling zelve die ééne hoofdindruk door geene ongelyksoortige byvoegsels, door geene overtollige geleerdheid, door geene kunstige verdeeligen, door geene gezochte wendingen gestoord. Zyne tekstverklaringen zyn zakelijk en vruchtbaar; zyne verdeelingen eenvoudig en omvattend; zyn geheele voorstel is levendig, ernstig, hartelyk; overal weet hy de grenzen van zyn gebied als kanselredenaar, die valsche smaak of ydelheid zoo dikwerf overschryden, met de grootste zekerheid

te onderscheiden, en met eene loffelyke matigheid vergunt hy zich slechts zeldzaam, dezelve te naderen. Zyne toepassingen zyn kort, krachtig en gemoedelyk; en alles is op een toon gestemd, in een styl gekleed, zoo helder voor het verstand, zoo weldadig voor de verbeelding, zoo aangenaam voor het gevoel, dat men zich altoos in eenen zuiveren, frisschen, geurigen dampkring geplaatst gevoelt.'

Wat hem minder bevalt is ten eerste de letterlijke verklaring van sommige oudtestamentische verhalen, waaraan van der Palm vasthoudt, en die den beoordeelaar bevreemdt bij een man 'zoo bekend met den geest der Oostersche oudheid, en met zulk een diepen en fynen blik in de H. oorkonden doordringende'. En zijne tweede hoofdaanmerking is gerigt tegen de manier, om de hoorders in de toepassingen te onderscheiden en in soorten te verdeelen, wat in zijne schatting eene aanmatiging is van de zijde des sprekers en eene beleediging voor de hoorders[1]. Maar wat is dit tegenover het vele schoone en goede? Zijn wensch is, dat de voortreffelijke Hoogleeraar de Leidsche Christenheid nog lang moge stichten, vele leerlingen vorme, hem gelijk, aldus krachtig medewerke tot bevordering van den waren prediktrant, en ook hen, wien het niet vergund is hem te hooren, jaarlijks op een tiental van zulke gouden appelen in zilveren schalen vergaste. In denzelfden geest was de aankondiging van het tweede deel, maar toen bleek het, dat er toch één punt was, waar van der Palm en zijn beoordeelaar ver uiteenliepen[2]. Van der Palm had in den brief aan Kist ook deze ontboezeming laten invloeijen: "t Geen gy, myn Vriend, en vele anderen met u, gepast en pligtmatig geoordeeld hebt, ja! tot het nuttig gebruik myner vorige Leerredenen voornamelyk te behooren, dat de leer van het Hervormd Genootschap daarin niet slechts voorgesteld, maar aangedrongen, bevestigd en tegen de aanvallen der hedendaagsche *ongeloovigen* gehandhaafd wordt; dat zult gy ook in deze verzameling zien doorstralen, misschien zelfs nog duidelyker en sterker dan in de voorafgaande.' De prikkelbare Dissenter voelde zich hierdoor terstond gegriefd. Was het niet genoeg het Christendom aan te dringen en te verdedigen? Of was Hervormd en Christelijk hetzelfde, en behoorde misschien allen tot de ongeloovigen, die

1 Van der Palm heeft op deze laatste bedenking geantwoord in de Opdragt, die wij hebben aangehaald.

2 Jaarg. 1810, I, blz. 355 vv.

niet Hervormd waren? Wat waren alle stelsels anders dan menschelijke geraamten van het ligchaam, onmagtig om een beginsel van den geest der goddelijke dingen te geven? Kortom, het was niet wijs, het was niet voorzigtig, het was liefdeloos zoo te spreken, en van der Palm had behooren te bedenken, dat het hem genoeg moest zijn het eene, eeuwige, alleen zaligmakende Evangelie te verkondigen, terwijl hij nu den schijn althans op zich laadde, dat het hem vooral te doen was geweest om de leer der Hervormde kerk[1], en dat hij ieder, die daarvan afweek, tot een ongeloovige stempelde.

Ik schrijf hier geene geschiedenis der predikkunde, en moet mij bovendien aan de grenzen van een overzigt houden. Maar met een enkel woord moet ik er toch op wijzen, dat in de Letteroefeningen een schat van opmerkingen verstrooid liggen, die de aandacht verdienen, èn om zich zelve èn om den tijd, waarin zij werden gegeven. Ik noem de ‘Regelen’, die zij wenschen, dat een prediker in het oog zal houden[2], en waarin o.a. ook ernstig gewaarschuwd wordt tegen het behandelen van staatkundige geschillen op den kansel; het algemeen berouw kwam eerst na '95, maar de Letteroefeningen waren in '91 al bekeerd. Zij vragen[3] wat het eigenlijk toch beteekent, dat men leerredenen uitgeeft ‘naar de behoeften van onzen tyd’ (tegenwoordig gelieft men te spreken van een ‘tijdpreek’ en een ‘tijdwoord’), terwijl uit de gekozen teksten blijkt, dat dezelfde gebreken reeds voor eeuwen bestonden, en de menschen bovendien in het algemeen genomen altijd aan elkander gelijken. Zij hebben ernstige bedenkingen tegen de wijze, waarop in de Biddagspreken de zonden werden onthuld en bestraft[4]; en naar aanleiding van de leerredenen van van Eck, Rau, Broes, om van anderen te zwijgen, brengen zij belangrijke opmerkingen in het midden aangaande het behandelen van de zedeleer op den kansel, en de wijze, waarop het Christendom moet worden verdedigd tegen zijne bestrijders. Zij gaan echter in onpartijdigheid niet vooruit, en vooral in de laatste jaargangen van deze serie komen beoordeelingen voor, die een onaangenamen indruk maken, en ons doen vragen, of dat dezelfde menschen zijn, die over Hulshoff op zulk een waardigen toon gesproken hadden. Want onwaardig was de wijze, waarop zij sommige predikanten

1 t.a.p., blz. 360 en 61.
2 Jaarg. 1791, II, blz. 177; zie ook blz. 223.
3 Jaarg. 1795, I, blz. 54.
4 Jaarg. 1804, I, blz. 276.

voor de voeten wierpen, dat zij niet anders durfden zien dan door een Dortschen bril, en waarop zij telkens weêr hare schimpscheuten loslieten tegen den Calvinistischen geest[1], vermolmde leerbegrippen, en wat dies meer zij, eene manier van doen, die zij vroeger altijd hadden veroordeeld, maar waartoe zij hoe langer hoe meer begonnen te neigen. Toen de Representant Floh zich, bij de beraadslaging in de Nationale Vergadering over de emancipatie der Joden, een hatelijken uitval veroorloofde tegen de leer van den Heidelbergschen Catechismus, dat wij van nature geneigd zijn God en onzen evenmensch te haten, en beweerde, dat zij, die dat geloofden, gevaarlijk waren voor het gemeenebest, betuigden de Letteroefeningen haar leedwezen, ‘dat een Representant, die in alle opzigten het vertrouwen der Natie behoorde te bezitten, zich aan regtmaatige tegenspraak had blootgesteld, door de hitte van onberedeneerden yver, tot welken hy in een oogenblik van onbedagtheid zich had laten vervoeren’[2] Zij hadden altijd het beginsel verdedigd, dat iedere godsdienstige gezindheid binnen den kring van den Staat aanspraak had op vrijheid en eerbiediging van hare regten. Zij ijverden voor de Israëlieten, en een stukje als dat ‘Aan de Jooden’, in de ‘Gedichten en Liedjens voor het Vaderland’ door Bekker en Deken (1798), had haar ‘by uitstek bevallen’[3]. En haar ernstige wensch was, ‘dat de Protestanten, door kleinachting van hunne Catholieke Mede-Christenen, en door liefdelooze beoordeelingen van derzelver leer en eerdienst, niet langer aanleiding gaven tot vereeuwiging van eene scheuring, die, wat men zeggen mogt, tot oneer van het Christendom strekt’[4]. Maar tegen het einde van den tijd, dien wij doorloopen, hooren wij menige bitse aanmerking, die aan den ‘onberedeneerden yver’ van Floh doet denken, en op ons den indruk maakt, dat men volgens de Letteroefeningen alles mogt zijn behalve Calvinist. De dagen naderen, waarin men tot de vrienden van *Felix* en van het *Nut* moet behooren, om genade te vinden in hare oogen.

Maar zoo is de mensch, dat hij den splinter ziet in het oog

1 Jaarg. 1807, I, blz. 465 vv. en Jaarg. 1808, I, blz. 256.
2 Jaarg. 1797, blz. 14.
3 Jaarg. 1798, I, blz. 513. Elders zeggen zij echter, Jaarg. 1799, I, blz. 237, dat zij wel de brave en eerlijke Joden voor medeburgers en broeders erkennen, maar dat zij met alle weldenkenden ‘het geboefte’ zullen blijven verachten, en juist geen groote vrienden zijn van het ‘hedendaagsch Israël’.
4 Jaarg. 1797, I, blz. 249.

zijns broeders, en den balk, die in zijn eigen oog is, merkt hij niet. De Oratie, met welke *Borger* in 1807 zijne betrekking als Lector in de Gewijde Uitlegkunde te Leiden aanvaardde, oogstte, zeggen de geschiedschrijvers, eene algemeene toejuiching in, maar ik moet opmerken, dat de Letteroefeningen daarop eene uitzondering maakten. Integendeel, zij hebben haar zoo scherp mogelijk veroordeeld[1]. En waarom? Borger had den zedigen en verstandigen uitlegger der H.S. willen schetsen, maar, zeggen de Letteroefeningen: ‘Wy vinden weinig meer dan bekende algemeenheden, en hetgeen de *zedigheid* des uitleggers betreft, ten aanzien van de verschilpunten enz., hieromtrent hebben wy te vergeefs gezocht, 't geen wy volgens den titel der Redevoering hadden mogen verwachten.’ Zij hadden gehoopt, dat de ‘zedige’ uitlegger ook woorden van bescheidenheid zou gesproken hebben, die tot verzoening der twistende godgeleerden en van elkaâr afkeerige kerkgenootschappen konden leiden. En nu zij dit niet vonden, is er ook aan Borger niets goeds meer. Zij bespeuren in zijne Redevoering de zaden van wansmaak en ijdele pralerij met geleerdheid, die, als zij ongelukkig voedsel en wasdom kregen, niets anders dan verderfelijke vruchten zouden voortbrengen; de loftuitingen, hem zoo kwistig toegezwaaid, hadden hem misschien reeds verbijsterd. Zij kunnen geen kwaad genoeg van hem zeggen; de jeugdige Lector is de verwaandheid zelve. ‘In de Aanspraak aan Curatoren zegt Borger, zich niet anders voorgesteld te hebben, dan predikant te zullen worden op een dorp; en hy had reeds het hoofd vol van akkers, weilanden, vruchten en NB. boeren-kermissen. In die aan de Professoren betuigt Borger, na zyne promotie met weerzin van hen te zyn gescheiden; terwyl hy niet wist, waarop hy het meest gestoord zou zyn, op zyn fortuin, of op den Oceaan (d.i. de Zuiderzee). Maar als *Fries* was hy toch niet te houden; hy moest naar den overwal. Daar komende, was ik, zegt hy: Persarum rege beatior, familiaresque jubens salvere, Virgilianum illud usurpo:

> “.... me.... nostris Deus appulit oris”.

Jammer dat Borger hier met zulk eenen schat van geleerdheid aanlandde, daar hy ze op den Vaderlandschen bodem niet kon uitkramen. Want, zegt hy, “in Friesland hoorde ik zoo min

1 Jaarg. 1808, I, blz. 188.

van de Letteren, alsof ik op *Nova Zembla* balling was”. Indedaad een geestige zet! Nu, hy zit alvast in dat nare Friesland te huilen en te pruilen, volgens zyne eigene getuigenis. Want de Virgiliaansche Muze had de vriendelijkheid hem het afgezaagde: *O mihi praeteritos referat si Jupiter annos!* in het oor te byten, en terwyl Leyden alleen voor zynen geest geschilderd stond, wat was er ook anders voor hem overig dan zuchten en stenen? Immers hy verklaart:

> Talia fundebam lacrymans, longosque ciebam
> Incassum fletus.

Maar, mogen wy hier zeggen, *nihil lacryma citius arescit*, - en tot het opdroogen dier tranen was 't beroep te Leyden probatum.’

Deze aanval, die zeken geschiedde door een in zijn provinciaal gevoel beleedigden *Fries*, werd, gelijk bekend is, met heftigheid veroordeeld in ‘de Recensent ook der Recensenten’, en indien de Vaderlandsche Letteroefeningen waren blijven leven, zou Borger daar zeker geene plaats hebben gezocht voor zijn brief ‘Over de zoogenaamde toepassingen achter de leerredenen’, dien wij nu vinden in het Tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen van het Departement der Zuiderzee, voor 1813.

Utrecht.
Dr. J. HARTOG.

(*Wordt vervolgd*.)

Dina.

Walchersche vertelling.

I.

Vroolijk en glinsterend dartelen de groene witgekuifde golven in het gouden zonlicht en doen tonen van vreugde ruischen langs Walcherens kust. De blauwe lucht is slechts hier en daar met witte, vliezige wolkjes bedekt, die krijgertje spelen en lichte, voortsnellende schaduwen werpen op het strand en tegen de witte helling der duinen. De hitte van den zomerdag wordt afgekoeld door het frissche zeewindje, dat de spichtige helmplanten boven op de duinen doet golven als de wijde watervlakte daar beneden, en het schuim voortblaast langs het vochtige strand en over de bontgekleurde, door den vloed ritselend voortgeschoven schelpjes.

Op het strand spelen de kinderen uit het dorp. Op de bloote voeten, met hoog opgetrokken broeken en rokken, plassen zij door het water en telkens gieren zij het uit van pret, wanneer een golf, hooger dan de vorigen, een hunner met druipende kleeren de wijk doet nemen. Steeds komt het water hooger, vult de diepste gedeelten, vormt eilandjes, die kleiner en kleiner worden en ten slotte door de woelige watermassa geheel worden overdekt.

Vlak aan 't water staat Jan de Lange. Het is al een groote jongen met spierwit haar en blauwe oogen, die op 't oogenblik glinsteren van pleizier. Bij de hand houdt hij zijn jongste broertje, dat hij telkens dwingt eenige stappen in het koele water te doen en dat even dikwijls erbarmelijk schreeuwt; want Keesje is zoo bang van water als de poes. Maar dan lacht Jan, die bij zich zelven heeft besloten om deze halsstarrige watervrees te overwinnen, en duwt het tegenstrevende kereltje nog verder voort. ‘Eh-h! flauwe joengen! Allo, je moe' leeren,

daer bî je joenk vor!' En zegevierend haalt de twaalfjarige leermeester Keesje weer naar zich toe, met de stellige belofte: 'Zoo lank as je bang bluuft, gae je der in.' Nu, Jan is nergens bang voor, zelfs niet voor een pak slaag en dáármede is vader anders nog al royaal.

Wat verder staan eenige jongens en meisjes met begeerige blikken en gespannen aandacht rondom Ko Lobbe, die een schip in de hand houdt, gemaakt van een van moeders afgedankte klompen. Ko's broer, die op 't timmeren ligt, heeft den neus van den klomp afgehakt en er een mast ingezet, en Pleuntje, Ko's buurmeisje, vertelt aan ieder dat zij zeilen en wimpel heeft vervaardigd; en zij kijkt zoo trotsch om zich heen, als de vrouw van den schoolmeester 's Zondags in de kerk, als haar man de tien geboden voorleest. Eindelijk wordt de klomp in een kreek te water gelaten; met beide ellebogen duwt Ko de luide hun diensten aanbiedende omstanders ter zijde, gaat op zijn buik liggen en blaast een kunstmatigen storm in de zeilen - doch zie - een verraderlijke golf zet zijn vaartuig tegen den wind in op het droge en doet hem ijlings opstaan; maar te laat; want hij heeft het stortbad al beet.

En steeds hooger komt de vloed, ondergang dreigende aan het zandkasteel, waaraan eenige jongens met hoogroode kleur de laatste hand leggen. Daar vertoont zich de eerste waterrimpel in de ringgracht, een deel der muren stort in, de bouwmeesters moeten zich redden, van al hun inspanning is weldra niets meer te zien en de golfjes spelen lustig krijgertje over de geslechte wallen en verzande grachten.

Er heerscht daar op het strand een vreugd, die zelfs aanstekelijk werkt op ouderen van dagen, en hen een oogenblik doet toeven. En over dat alles laat de zon haar lachend aangezicht schijnen, als nam ook zij deel aan zooveel onschuldig vermaak.

Eensklaps roept Jan de Lange: 'Daer ei-je Dinao mit de bult!' laat zijn broertje los en loopt naar een klein meisje, dat een eind verder alleen staat en van ter zijde het spel der anderen gadeslaat, alsof zij ook zoo gaarne daarin zou deelen. Maar kinderen zijn gewoonlijk niet zeer inschikkelijk en medelijdend uitgevallen, en Dina is nu eenmaal de zondebok. Op den uitroep van Jan laten allen hun spel in den steek, en tot Keesje toe, die haastig zijn oogen afveegt en even snel zijn verdriet van zoo even vergeet, maakt alles jacht op Dina, die snel haar klompjes in de hand heeft genomen en op haar kousen langs het strand

vlucht en dan het duin beklimt. Achter haar klinkt het voortdurend: ‘'Oudt 'er, 'oudt 'er!’ en sneller loopt zij voort, tot het geschreeuw minder en onduidelijker wordt. Dan valt zij naar adem snakkend boven op het duin neer. Met hun vuist dreigen de kinders beneden op het strand tegen haar en zij roepen iets van ‘bult’ en ‘vraegteiken’; doch na een poos hervatten zij weer hun spel alsof er geen Dina was, die daarboven in het mulle zand ligt uit te rusten, en droevig haar oogjes laat gaan langs die wijde, woelige zee en langs het gladde strand, waarover de voortrollende golven bruine strepen teekenen met wit schuim omzoomd. Doch het langst tuurt zij naar het vroolijke spel harer schoolmakkers, en de tranen springen haar in de oogen, als de luide juichtonen haar bereiken. Dan staat zij op en gaat langzaam naar het dorp. Het zonlicht schittert op de gladde helmen en op de paarse bloempjes daartusschen, die hun kopjes door het zachte windje laten wiegen en de bijen schijnen toe te knikken, die gonzend om hen heen vliegen. Stroomen van goud vallen ook verder, op de groene boomen rondom en in het dorp, en op de grijze kerktorenspits met het blinkende haantje, dat pal naar het zuidwesten wijst. Schoon is het daarboven! Zoo ver als het oog reikt al die dorpen met hunne roode daken en spitse torens; al die buitenplaatsen met hunne donkere bosschen; al die hoeven, omringd door bloeiende akkers en lichtgroene weiden, waarin de arbeiders aan 't werk en het vee aan 't grazen zijn. Niets werkt zoo opwekkend op het gemoed als een schoone zomermorgen. Zachtjes een liedje neuriënde, hier en daar een bloempje plukkende en haast haar verdriet van zooeven vergeten, stapt de kleine Dina verder. Kijk, daar ginds aan den voet van het duin staat een schaap, vastgebonden aan een lang touw, om een paaltje geslagen. Op een drafje loopt zij er heen; doch het beest is schuw en loopt in een wijden kring, blatend rondom het paaltje, zoover als het touw toelaat. Een handjevol gras plukkende en haar voet op het touw zettende, nadert Dina het beest behoedzaam, hem onder allerlei zoete woordjes het gras voorhoudende. Nu zijn zij bij elkaar; het schaap kijkt het kind eerst schuw aan, besnuffelt dan haar uitgestoken hand en begint langzaam, als wantrouwde het de ongewone vriendelijkheid, de hem toegedachte versnapering op te eten; terwijl Dina hem op den kop streelt, haar eenen arm om zijn hals slaat en haar hoofd tegen zijn zachte vacht aanvlijt. ‘Jie bint ok maer 'en erme stakkerd,’ zegt ze zacht. ‘As strakjes de guus van 't strange

kommen, dan plaegen ze j' ok eh? en doen ze je kwaed. Daerom bî je zoo schoef; en wegloopen kâ-je nie, zooas ikke daer net, deur die lillijke touw, eh? As 'k mae dost, dan miek ik je los 'oor, stakkerd! Dae, dâ 's vor joe,' en onder 't uitspreken van de laatste woorden drukt ze een kus op den neus van het schaap, dat verschrikt wegspringt en met het touw het kind omvertrekt. Vlug staat Dina weer op, plukt nog wat gras en bloempjes, legt ze bij het paaltje neer, en gaat dan verder. Nu en dan kijkt ze om en wuift met haar hand naar het schaap, dat zich te goed doet, en als alles op is, begint te blaten - en in dat blaten hoort Dina duidelijk een 'bedankje'.

In het dorp, over de van ouderdom grijze, hier en daar tusschen de voegen der steenen met mos begroeide kerk, woont grootmoeder Kaatje, en daar gaat Dina heen. Op haar toonen staande licht zij de zware ijzeren klink van de voordeur op, en dan gaat zij naar het achterhuis, naar de keuken, waar Kaatje gewoonlijk is. Bij de tafel, aan het raam, waardoor men uitziet op het moestuintje, zit de oude vrouw met een bak vol suikerboonen op den schoot. Het is als of er een zonnestraal valt op dat oude, goedige gezicht, als Dina het keukentje vroolijk binnenspringt. Met de eene hand zet Kaatje den bak op tafel en met de andere verzamelt zij de boonen die in haar schoot zijn gevallen, terwijl zij haar kleindochtertje vriendelijk toelacht.

'Dag grootemoeder!' en 'Dag m'n lief kind!' klinken de welkomstgroeten, en Kaatje zet haar voeten op de stoof wat verder van elkaar, om een plaatsje te maken voor de voeten der kleine Dina, die zij dan optilt en kust, alsof het een gewoon kind is en geen 'lillijk meraokel'.

'Kiek es wat grootemoeder deur buurvrouwe uut stad ei mee laeten briengen?' vraagt Kaatje na een poosje, Dina terzijde schuivende en uit een kast een aangekleede pop te voorschijn halende.

Van blijdschap weet Dina niet wat te doen en evenmin wat zij het meest zal kussen, de roode wangen der pop of het lachende gelaat van grootmoeder. En bij 't vuur, waarover het eten hangt te koken, ligt de oude grijze kat te spinnen en kijkt grootmoeder en kleinkind met haar ronde, groene oogen aan, alsof zij het blijde tafereeltje best begrijpt.

Opgetogen huppelt Dina dan den tuin in. De mooie pop wordt vertoond aan de geit; doch het dier kijkt haar wantrou-

wend aan, spitst de ooren en stelt zich op de achterpooten om een sprong te nemen naar het onbekende voorwerp. ‘Stoute Mikke,’ zegt Dina verwijtend en wendt zich naar de hoenders, die met den haan voorop hun voedsel zoeken onder de vruchtboomen. De haan keert even zijn statig hoofd naar het kind, luistert naar het geroep van een onzichtbaren buurman, geeft hem luidkeels antwoord en stapt dan deftig verder, door de geheele klokkende bende gevolgd - en zoo blijven kind en pop alleen. Langzaam wandelt Dina verder met haar schat op den arm, langs het bleekje en over het pad tusschen de akkers met groente. ‘Kiek, as ze poppe d'r jurk zoo van achter wat opschokt - kiek zóó - dan ei z' ok 'en bult! Net as Dinao! Gosjes, dâ 's aorig, sprekend Dinao!’

En grootmoeder zit weer op haar plaats met den bak met suikerboonen op den schoot. Een tevreden lachje verheldert haar gelaat, terwijl zij een voor een de boonen reept en in de naast haar staande test laat glijden. ‘Wat is 'en kinder' and gauw gestopt,’ denkt ze en met haar oogen zoekt zij de kleine in den tuin. ‘Dae kom z' an. Wat is ze blieë, mae z' eit ok nie veel, de stakkerd. Mae wat voer ze noe uut? Kiek, dae zet ze poppe tegen d' 'aege en ziê loopt weg. Zou ze der noe â genog... wâ 's dat?’

‘Vort Dinao mit de bult! Vort lillijk vraegteiken!’

‘God, wie roept dat?’ en zoo gauw als haar oude beenen haar toelaten, loopt Kaatje naar buiten. Er is niemand als het kind, dat op een afstand staat, met gebalde vuist. Doch eensklaps - daar vliegt Dina op de pop los en bedekt haar altijd lachend gezicht met kussen. ‘'k Zâ 't nooit meer doen 'oor, je nooit meer dreinen 'oor!’ en er blinkt iets in haar oogen, als zij grootmoeder bemerkt en tot deze zegt: ‘Stoute Dinao, eh?’

II.

't Is nu al over twaalven. De arbeiders komen van hun werk, de kinders van het strand, en ook Dina gaat naar huis om te eten. Vader en Triene, de meid, zitten al aan tafel en haastig loopt zij naar binnen, want vader is niet gemakkelijk, dat weet zij bij ondervinding.

‘Wae duvekaoter zat je noe weer?’ roept Daniël, Dinaas vader,

als het kind de kamer binnenkomt, en na gegroet te hebben een stoel bij de tafel schuift.

‘Bie grootemoeder, Vaoder. Kiek es wat ik van 'er gekregen 'eb?’ en half triomfantelijk, half angstig wordt de pop in de hoogte gestoken.

‘'t Is mooi. Grootemoeder is gekker mî joe as mî mien, 'k 'eb ik nog 't eeste van 'eur te kriegen. Allo, gae noe mae gauw zitten.’

't Is nu stil in 't kamertje; alleen het tikken van de hangklok en het rammelen der vorken is hoorbaar.

‘Vaoder is schrikkelijk in z'n aor van daeg,’ denkt Dina, als zij Daniël nu en dan van terzijde aankijkt en ziet hoe hij stil bij zichzelven lacht, soms heel en al vergeet om in den schotel te pikken, maar recht voor zich uitstaart in de muts van Triene, alsof daar wonder wat moois of grappigs te zien ware, en onderwijl gedachteloos met het achtereinde van zijn vork op de tafel klopt. Als hij dan bemerkt, dat Dina of Triene hem verwonderd aankijkt, wrijft hij met zijn linkerhand over zijn gezicht tot het weer in de gewone strakke plooi staat en begint een vernieuwden aanval op den dampenden schotel.

Als er eindelijk gedankt en uit den bijbel gelezen is, zegt hij op zijn manier vriendelijk tot Dina: ‘Allo meid, gae jie noe maer 'en bitje in den 'of, dâ 's goed voor je.’

Eerst kijkt Dina vreemd op, maar dan springt zij met stralende oogen naar haar vader, houdt de pop, die al den tijd onder de tafel op haar schoot heeft gelegen, hoog op met haar roode kaken tegen vaders gezicht en zegt op vroolijken toon: ‘Kiek noe toch es effetjes vaoder, 'oe mooi!’

‘Kom bî je gek meid!’ roept Daniël met een boos gezicht achteruitschuivende, Dinaas hand wegduwende en langs zijn wang wrijvende alsof de pop hem gebeten had. ‘Je weet wel dâ 'k nie van die an'aelingen 'ouw. Toe, gae mae naer buten en nim je lesseboek mee; wan de meester zeit, dat je niks vooruut gaet.’

Als een druipstaartende hond gaat Dina naar buiten op de rollaag zitten, met haar pop op de eene en haar leerboek op de andere knie. Ja, dat boek is wat een kwelling voor haar. Onlangs zeide ze nog tot grootmoeder: ‘De letters opzeien, dâ gae nog, maer as ter zoo'n 'eelen troep op 'en reke staen, net as de gaoischieters mit korremisse, dan komt er gin sikkepitje van trecht. Kos jie der nog al mee overwegt grootemoeder?’ En deze had geantwoord: ‘Gosjes kind, ik

kan ik gin a van 'en b, â waeren ze zoo groot as de kerke. Ik weet ik ok nie waer aol die geleerdigheid vor dient.' As grootemoeder dat nie weet, dan weet ikke 't nog minder - redeneert Dina - maer 't is 'en toer om der achter te kommen, net een van de plaegen van Egypte, daer meeser 't laest op schoole over 'ad.

Kiek, de zunne schient daer zoo mooi tusschen deur de takken van den appelboom en guchelt lankwerpige rondetjes van licht op 'et boek en op 't wezen en de jurk van poppe - wan as je zoo ies moois bie je eit, dan is 'et toch ommeugelijk om aoltied in dien lillijken lesseboek te kieken. Poppe moe' toch 'en naem 'ebben. Jammer dâ ze der zoo joenk uutziet, aors kos ze Kaotje 'eeten, naer grootemoeder; mae grootemoeder moe' toch van z'n leven ok joenk gewist ziên en as je poppe goed aankiekt, kiek zóó, mit 'er wezen naer de zunne, jae, dan liekend ze veel op 't ouwe mensche, 't eigenste vrindelijke, zunnige gezicht, net grootemoeder toen ze klein was. Kaotje zâ 't ziên - en noe gae z' onder de schorte slaepen, den lesseboek d'r boven op, d' ellebogen onder 't oot en geperbeerd om 'eel die reke der in te kriegen - brr, 't is om van te griezelen, allinnig van der nae te kieken.

Onderwijl zit Daniël nog altijd in de kamer op de straat te kijken, terwijl hij van tijd tot tijd wolken rook uit het zwart gebrande pijpje met een lachend gezicht wegblaast. Prettige gedachten schijnen hem bezig te houden, en Triene, die de tafel afneemt, kan er maar geen hoogte van krijgen wat er aan de hand is, ziet hem vragend aan en heeft al een paar maal gekucht en met messen en vorken gerammeld om zijn aandacht te trekken. Eindelijk wendt Daniël zich tot haar, klopt de asch uit zijn pijp en begint: ''k Zâ 't joe maer zeien Triene.'

'Wâ blie?'

'Bel jaet, je zâ der toch gauw genogt achter kommen. 'k Dienk ik te gaen trouwen,' en bij deze woorden knikt hij haar met saamgeknepen lippen lachend toe, alsof hij vragen wilde, wat zeg je dáár nu van.

'Trouwen?' herhaalt Triene en in stomme verbazing leunt zij met gesloten vuisten op de tafel. Dan pakt zij eensklaps den schotel op en loopt op een drafje naar achter. Driftig begint zij in de keuken messen en vorken af te wasschen. 'Trouwen!' - rfff, vliegt een mes rechts. 'Trouwen!' - flang, vliegt een lepel links. 'En waer mot ikke bluven? Kiedae,

daer snie ik me nog in m'n viengers derbie, dâ's ok â ziên schuld, de-n-aop!' en verbolgen houdt zij haar gekwetsten vinger aan haar mond. 'I aod 'et wel ee'der kunnen zeien! Noe dienkt i zeker dâ 'k bie 'um zâ bluven? Dâ kâ je begriepen, 'k wou liever! 'En aor den baes te zien spelen, waer ikke zoo lank poter en burger bin gewist! I ao wel es an mien ok maggen dienken voor i zoo ie's dee, ikke, die 'em aoltied geraojen 'eb, die voor 'en go'sloontje bie 'em gediend 'eb, omdat... jae omdat i 'en verlaeten wevenaer was daerom. Maar noe is 't uut.' En bij de laatste woorden haar handen driftig aan haar voorschoot afvegende, snelt zij de zoldertrap op, haalt uit een kartonnen doosje in haar lâtafel een geldstuk, en stuift met dezelfde vaart weer naar beneden, den gang door en tot voor de tafel in de kamer waar Daniël zit. Op gemaakt onverschilligen toon zegt ze: ''k 'Eb ik je gister vergeten m'n dienst op te zeien; daer ei je m'n uurpennienk t'rug,' en het geldstuk keilt over de tafel. In de keuken teruggekeerd grijnst ze bij de gedachte, 'dâ z' 'um is lillijk in den kniepert 'eit gezet. 'Eur nie ees is te waerschouwen, dat i zooveel as 'en endee in z'n oot 'ad om naer 'en vrouwe uut te kieken. 'En vremde 'ier in 'uus, 't morbeldier!'

Bedaard neemt Daniël het geldstuk op en steekt het in zijn zak. 'Ze docht zeker dâ 'k om 'eur zou kommen,' zegt hij halfluid met een spottend lachje om den mond. ''t Is nog zoo gek nie van die Triene, om dat te dienken, ze kos d'r oogen wel op 'en minderen laeten vaollen,' en met een zelfbehaaglijk lachje lonkt hij tegen zijn beeld in den spiegel. ''t Vrouwvolk is aoltied gek op me gewist. Allinnig Leune ei me-n-'en blauwtje laeten loopen; mae daer zat 'er moeder achter glô'k, die jaloersig op 'r was; en dan ao je Maotje nog; mae die aod 'er zinnen al gezet op Piet. Maer aors, ze bin wat zot achter me gewist! Z' is om de weergaoi nie gek die Triene. En m'n vrouwe, bel, bel, wat 'ieuw die wê vee' van me; mae ze was eigelijk te simmig voor 'en man as ikke. Jans past 'en boel beter bie mien. 'Ad ik 'eur tien jaer gelejen gevrogen, dan ao 'k in de laeste jaeren zoo nie gesukkeld,' en Daniël schudt zuchtend meêwarig het hoofd over zijn eigen rampspoeden. Het duurt echter niet lang of de mistroostige opwelling wordt door de gedachte aan de vroolijke toekomst onderdrukt. 'Kewa,' onderbreekt hij eindelijk zijn overpeinzingen, 'kewa, 'k zal 'et nieuws toch es an m'n lieve schoon-

moeder gaen vertellen. 'k Weet amper meer 'oe ze der uutziet, in zoo lank 'eb ik ze nie gezien. 'Eel veel vrinschap 'eb ik in m'n wevenaerschap nie van 'eur ondervonden, zoo veel as niks, want 't was 'eur nog te veel om es naer me te kommen kieken. Maer je moet gin kwaed mit kwaed vergelden; daerom zâ 'k 'eur 'et nieuws gaen vertellen. 'k Dienke dat d' ouwe Kao 'en gezicht zâ zetten, om kleine kinders mee naer bedde te jaegen, en daer bin 'k dan kiek ieselijk bang voor!'

En nog grinnekend en met een versch aangestoken pijp stapt Daniël naar het huisje over de kerk. -

'En Dinao?' vraagt Kaatje, als Daniël haar zijn voornemen heeft medegedeeld.

'Jae, kiek, daer ae 'k nog nie ees an gedocht. 't Zâ Jans wel nie meevaollen as z' 'oort dâ ze trek moeder zâ ziên, maer afien 't kan nie aors, 't kind is der noe ees en daer mee uut.'

'Zoo bedoel ik 'et nie, Daoniël,' zegt de oude vrouw zacht. 'Ik meen, zâ die vrouwe wel goed wezen voor 'et kind van mien erme Grietje?'

'Goed? Bel ik dienke as ze goed genog is vor mien, dan zâ ze toch goed genog ziên vor 'eur. Dâ zou ik temist zoo zeiên. Je bint aoltied wel schrikkelijk bang en kleinzeerig as 't Dinao angaet. Op mien komt et minder op an zeker? Ei-je me noe niks is te zeien, noe 'k zoo'n grooten stap gaen doen? 'k Zâ mae zeien, 'en vrind bevoorbeeld fiseleteer je geweunelijk bie zoo'n gelegent'eid. Ei-je niks te zeien?'

'Jae Daoniël, 'k 'eb ik net wat te zeien,' spreekt de oude vrouw ernstig, en voortgaande ziet zij smeekend in het misnoegde gelaat van haar schoonzoon. 'Kiek es Daoniël, op mien leeftied 'echt 'en mensch nie veel meer an 't leven. As je oud wordt zie je aolles één voor één voor j'n oogen wegdraegen, wâ je op ei' zien kommen en waer je van g'ouwen 'eit. 't Eenigste waer ik nog in leef is Grietjes kind, en och, ik bin soms zoo bezurgd over 'eur. 'k Weet dat er zoo weinig bin die van 'er 'ouwen en daerom 'ouw ikke wellicht nog meer van 'eur as 'k aors zou doen. Dan dienk ik wel es - och, nim me nie kwaelijk, 't is meschien slecht dâ 'k zoo dienke - maer dat je soms wel es nie goed genoeg voor d'r bint. Nee, wor noe nie boos, 'k gloove wel dâ je 't meschien zoo kwaed nie meent, mae dienkt er bie dâ de stakkerd gin moeder 'eit en 'en moeder voelt meer wat 'en kind noodig 'eit. Och toe

Daoniël,’ en zij staat op en legt de hand op zijn schouder, ‘'k 'eb et je meer gevrogen, gee' Dinao maer an mien...’

‘Bin j' 'aest uutgepreekt?’ valt Daniël haar spottend in de rede, terwijl hij haar toornig aanziet. ‘Dinao, Dinao en nog es Dinao; 't is 't ouwe spilletje, dâ me kennen. Ikke bin 'en nul in 't ciefer en daerbie 'en beul vor m'n eigen vleisch en bloed. Bel zeker, gae je gank maer mî mien uut te maeken vor aol wâ lillijk is, strak zâ je nog gaen vertellen, dâ 'k je dochter vermoord ae, maer roept er dan nog eest 'en paer ouwe kwezels uut de buurte bie, dâ 's aoriger. Mae 't loopt langst m'n kouwe kleeren af 'oor! En wâ 'k joe op mien beurte zeien wou: zoo lank as ik eten 'eb vor mien kind, gaet et de deure nie uut, dat ae 'k j' al meer verteld, maer je schient ieselijk vergeetachtig te wizzen. 't Stae je 'eel mooi om me zoo te schandeleseeren; ik komme zonder erg nae je toe om je te zeien 'oe 'k 'en tweede moeder an Dinao wil geên, en 't is je nog te veel om mien 'en goed woord... afien, daer kan 'k best buten en Dinao krieg je nie, de groetenisse en 't zâ lank duren eer je me weer bie je ziet.’ Al sprekende is Daniël opgestaan en bij de laatste woorden gaat hij de deur uit. Driftig stapt hij voort en bij zich zelven schimpt hij: ‘'t ouwe verken, aoltied ei ze me den voet dwars gezet, noe is 't mien beurt es. Me nie ees is te fiseleteeren, gin ienkeld woord der over te zeien zelvers en noe zou ik ze zeker nog pelzier motten doen! Nee mae dat kâ j' an j'n 'art voelen! De meeste menschen willen aolles van één kant 'ebben, aolles willen ze naer ulder eigen toekrauwen maer voor 'en aor aen ze niks over. 't Zou aors wê makkelijk ziên as Dinao de deur uut was... as Jans is nie wou, as ze van dâ kind 'oort... 'en 'eele lastpost, en as d' ouwe toover'ekse voor 'eur zurgen wilt... nee, gin gebliksem! ze kriegt ze nie, â was 't allinnig om 'eur te treiteren.’ Nog haastiger gaat Daniël voort met stijf toegeknepen vuisten diep in de broekzakken gestoken en met een boosaardigen lach om de lippen.

En in het keukentje aan het raam, waarvoor de roode fuchsia's en geraniums zich in de zon koesteren, zit het oude Kaatje zonder te bemerken dat de kat op haar schoot is gesprongen en haar zachtjes streelt. Dien dag weent de oude vrouw, zooals ze niet meer gedaan heeft sedert den dood van haar eenig kind, nu al zeven jaar geleden, zoolang als Dina oud is.

III.

Daniël heeft zijn aanstaande vrouw, die op een ander dorp woont, eens medegebracht; want Jans moet toch haar nieuwe woning eens zien en het kind, waarvan hij bij zijn laatste bezoek terloops heeft gesproken.

‘Jans,’ heeft hij bij die gelegenheid gezegd, toen hij op 't punt stond te vertrekken. ‘Jans, apperepo, zooas de meester zeit as i wat nieuws te vertellen 'eit, 'k 'ebbe je gezeid dâ 'k getrouwd gewist bin, maer nie dâ 'k 'en kind 'ad. Je zâ der wel an wennen, 'en mensch went an aolles.’

‘Crimmenelis,’ antwoordde Jans daarop, ‘daer kom j' ok mee mit de nachtschute! 'k 'Ouwe der van om te zeien waer 't op staet, en dan moe 'k eerelijk bekennen, dat dien apperepo, zooas je 't noemt, me niks bevaolt. Wat is 't, 'en joengen of 'en meisen? Is 't 'en knap kind?’

‘'En meisen, en knap - dâ kan 'k zoo trek nie zeien. Maer je zâ z'â gauw zien. Gee' me noe nog maer 'en kus, dan gaen 'k vort.’

Daarbij was het toen gebleven; maar Daniël had goed gedacht toen hij tot Kaatje zeide: ‘'t Zâ Jans wel nie meevaollen’. Nee, 't viel der net nie mee. Kinders bin goed en wel, maer ze motten van j'n eigen ziên - dus redeneerde zij. 'En stiefmoeder kan 'et butendien an voorkinders toch nooit naer ulder zin maeken, al besmeer je ze mî beuter en suker. En was 't noe nog 'en knap kind, dan kan je er nog zoo wat van verdraegen, maer z' ei wel an Daoniël gemerkt, dat die knappigheid nie over 'eit. Zoo'n lillijk joenk aoltied deur voor j'n oogen en de vaoder aoltied op den loer of je 't nie verabbezakt - 't is 'en pretje en as ze 't geweten 'ad vóór Daoniël 'er vroog in plekke van noe dat aolles bekloenken is... afien, â gauw goeng ze pools 'oogte nimmen.

Grootmoeder heeft tot Dina gezegd: ‘Je moe' mae vrindelijk tegen je nieuwe moeder ziên as z' overkomt; dan zâ ze wê veel van j' 'ouwen.’

‘Zou ze op joe liekenen grootemoeder?’ heeft het kind daarop gevraagd, de gerimpelde wangen der oude vrouw streelende. ‘Zou ze ok zukke zochte kaekjes 'ebben en zukke vrindelijke oogen? Dan zâ 'k nie bang voor d'r ziên. As ze mae nie zoo zwart kiekt as Triene.’

En grootmoeder heeft ondanks zichzelve moeten lachen bij het denkbeeld, dat de jonge vrouw, die de plaats van haar Grietje stond te vervangen, zou gelijken op een mensch van bij de tachtig - en tot Dina gezegd, die haar niet zonder teleurstelling aanhoorde:

‘Bî je zot meid, op mien liekenen! Je zal es zien wat 'en knap frommes 't is; dâ zeit je vaoder temist. Wis maer 'eel lief tegen 'eur, dâ's aol wâ 'k zeien kan.’

En nu is de groote dag van het bezoek daar.

Als Daniël met de nieuwe moeder binnentreedt, staat Dina tegen den post der keukendeur te leunen, met haar rechter wijsvinger in den mond, angstig naar die vreemde, groote vrouw starende. Haar hartje bonst van vrees - och de menschen doen aoltied zoo raor tegen 'eur, nie zoo as grootemoeder, daer is ze nie bang van. As moeder noe maer es vrindelijk zeit, ‘Dag Dinao,’ of zoo, dan zâ ze nae d'r toevliegen en dan...

‘Bê zoo, en is dâ noe Dinao?’ vraagt Jans aan Daniël, die er heden bijzonder tevreden uitziet en op de vraag zijner aanstaande vrouw bevestigend knikt.

‘Noe, *'eel* knap is ze net nie,’ lacht deze. ‘Allo meisen, stae daer nie zoo t' 'angen en de menschen de woorden uut ulder mond te kieken.’

Weg loopt Dina, den tuin in. Ze heeft niets durven zeggen - nee, die nieuwe moeder liekt niks op grootemoeder, niks; net Triene as z' uut 'er aor is en 'eur bekieft. As ze noe mae trek nae d'r toegeloopen was... zou ze 't nog doe? Nee, dan zei ze meschien weer mit die kwaoie brune oogen: kiek me de woorden nie uut m'n mond!

En Dina legt haar handen gevouwen op de houten omheining van het varkenshok en laat haar kin daarop rusten. Het varken ligt lui en lekker, knipoogt tegen de zon en snorkt nu en dan van genot. Boven in den pereboom, die zijn takken tot over het hok heenspreidt, tjilpen de musschen en doen zich te goed aan de rijpende vruchten. En het kind staart voor zich uit, zonder iets te zien of te hooren, en een traan valt onbemerkt op den gladden rug van het varken.

Eensklaps hoort zij vroolijke stemmen achter zich en schichtig omkijkende, ziet zij vader en moeder het huis uitkomen en den tuin ingaan. Vlug verbergt zij zich achter een groote kruisbessenstruik in de nabijheid. Zij maakt zich zoo klein mogelijk, maar tusschen de kleine blaadjes door ziet zij die

twee daar ginds met elkaar lachen en praten. Kiek, noe staen z' onder den prumenboom; vaoder wiest 'oeveel der wel anzitten en dae schudt i der 'en stik of wat af, vêgt z' an z'n zundagsche rok af, jae werempel! en geêt z' an de nieuwe moeder, die z' opeet en de steenen over den muur gooit. Je kan wê zien, dâ vaoder in z'n sjas is om zoo maer 'en 'andvol prumen weg te geên; aors is i al op z'n dood as ziê der maer nae wiest. Dae gaen ze weer varder. Die vrouwe 'ei zeker wâ geks gezeid tegen vaoder, wan ze lachen aollebei en i licht z'n 'and op alsof i 'eur 'en klap wil geên. Mae ze loopt 'ard weg en i achteran. Bel dâ 's gek! vaoder kriegertje spelen net as de joengers! Ze wis nie dat i zoo 'ard loopen kos. Daer 'eit i z' ing'aeld en ze kuiren weer naest mekaore en werempel - flak op 'eur af. Dina maakt zich nog kleiner en houdt haar adem in: as z' 'eur es zaegen!

'Jaeme, jaeme,' hoort ze vader zeggen. ''t Is 'en aorig lapje, en 'k 'eb ik noch 'en gemet of vuve bouwland. Jae, Jans, j'aod 'et 'en boel minder kunnen treffen as bie mien.'

'Net 'oor!' lacht de andere. 'En 'en beeld van 'en kind en 'en vet verken! Bel, bel, wat 'en vet beest; wat zû me daer van den winter lekker van eten!'

'Net zoo'n dikzak as jie,' zegt Daniël galant, en Dina ziet hoe hij Jans op den rug tikt en haar roode wangen zoent - en 'oe ziê vaoder o, zoo vrindelijk ankiekt, 'eur erm om z'n aols slaet en 'um weeromkust, dâ z'n 'oed der 'aest van af vaolt, bie 't verken. Vaoder zeit aoltied, dat i uie van an'aeliengen 'ouwt, mae *noe* zeit i toch niks, of zou i z'n eigen zoo maer 'ouwen, om die vrouwe te pelzieren? As i z'n eigen deur 'eur ook zoo es liet an'aelen!

'Kom, noe is 't genogt 'oor!' zegt Jans ten slotte en samen gaan zij verder en het huis binnen. Dan kruipt Dina uit haar schuilhoek, sluipt onbemerkt naar binnen en de zoldertrap op - wan boven leit poppe Kaotje en an die mot z' aolles vertellen, wâ ze gezien en g'oord 'eit. Kaotje 'ouwt wèl van Dinao d'r an'aeliengen bel jae; allinnig zei ze nooit es wat trug en ze lacht aoltied mae deur - en geruimen tijd achtereen heeft zij niets geen lust om te lachen. -

Daniël behoeft nergens op te wachten en den trouwdag dus niet langer te verschuiven dan hem en Jans goeddunkt. Deze laatste maakt ook geen tegenwerpingen, om hare nieuwe huishouding nog voor het invallen van den winter te aanvaarden.

Geen maand na het laatst vermelde houdt het bruidspaar zijn intrede in het dorp.

Een lange reeks van huifwagens met bruiloftsgasten volgt dien, waarin de pasgetrouwden zitten, en of het daar binnen prettig toegaat behoeft men niet te vragen; want als de eerste wagen den tol aan het eene einde van het dorp doorrijdt, kan men aan het andere eind het gejuich en gezang al hooren, en boven alles uit klinkt de harmonica van krommen Marien, den orgeltrapper, wiens rimpelig gelaat blinkt van feestvreugde en van nog iets, dat in een groene flesch in zijn rokzak zit. Hij zit naast den voerman in den eersten wagen en speelt er dapper op los. Telkens als hij een oogenblik rust, geeft Daniël, die met zijn vrouw achter hem zit, hem een stoot in den rug en zegt: ‘Allo Marien, ferm opspelen 'oor; voor niks-doen wor je nie betaeld.’ En dan wendt Marien zich om, knipoogt tegen het tweetal in den wagen, lacht tot er evenveel rimpels zijn in zijn gezicht als in zijne harmonica en zegt: ‘De klok is afgeloopen brugom, eest weer es op'aelen!’ De voormelde groene flesch komt dan van onder zijn buis te voorschijn, Marien neemt er een goeden slok uit, smakt met zijn lippen, knipoogt nogmaals tegen Daniël en Jans, wischt den hals der flesch zorgvuldig af met zijn mouw, behoedt den drank door een stevigen slag op den kurk tegen vervliegen, laat de flesch in zijn zak glijden en bgint dan weer van voren aan al de deuntjes die hij kent, en een luid koor van stemmen begeleidt zijn spel. Daniël alleen mengt zich niet in het gezang, maar met zijn rechterarm om het middel zijner vrouw en de linkervuist in de zijde, kijkt hij trotsch om zich heen en doet zijn best om niet al te vroolijk te kijken. Maar 't straalt hem uit alle poriën: ‘dâ gebeur noe aollemael vor mien en vor gin mensch aors.’

‘'En mensch trouw nie ielken dag,’ heeft hij gezegd; ‘en as ikke trouw mot et feestelijk ziên, zooas de riekste uut et durp et doet.’

Nu, feestelijk is het, al die wagens met beurtelings roode en gele zakdoeken tusschen de hoepels der opgeschoven huiven bevestigd, en dan het spel van Marien, de vlag die hen uit Daniëls woning al van verre tegenwappert, de kinderen uit de buurt, die gereed staan hen te bestrooien met knipsel van goud en veelkleurig papier, en niet het minste het maal, dat hen in de voorkamer wacht en dat al menigeen, die onder de gordijnen

door gluurde en niet tot de genoodigden behoorde, heeft doen watertanden.

‘As 't end is as 't begun, dan zâ 't wê gaen,’ denkt de vrouw aan den tol, als zij de wagens natuurt, maar ongeloovig schudt zij het hoofd, - en onder het tellen van het ontvangen geld, denkt zij aan haar eigen trouwdag, die veel beloofde, maar weinig gaf.

Daniël is een dag of tien geleden naar den schoolmeester gegaan, onder voorwendsel van eens naar de vorderingen van zijn dochtertje te vragen.

‘Meester,’ heeft hij gesproken, ‘'k gaen ik trouwen zooas je weet en noe kos je me-n-'en pelziertje doen, dâ voor joe niks is en vor mien 'en 'eelen boel. Je kan nog al goed wat an mekaore riêmen, - maok es 'en specie van 'en vaars op mien, op m'n trouwen zie je, dan kos Dinao dat op zeien. 't Meisen zou der pelzier in 'ebben, en 'k doen 't eigelijk voor 'eur, zie je. Van mienentwege kâ je dan op 't feeste kommen.’

‘Wel dat zal wel gaan,’ is het antwoord geweest; maar bij de deur heeft Daniël staan draaien alsof hij nog wat te zeggen had en toen meester de deur achter hem heeft willen sluiten, heeft hij moed gekregen om terug te komen en den dichter toe te roepen: ‘Jae, wâ 'k nog zeien wou, zet in dien, in dat vaars... afien, dat Jans blieë moe' ziên dâ ze mien kriegt. Dat kan nooit kwaed van wege 'et gezag, begriep-je?’

Meester is terstond aan het werk getogen en heeft een gedicht gemaakt, dat Dina heel wat hoofdbrekens heeft gekost.

Op den dag van het feest, zit meesters kunststuk goed in Dinaas geheugen, maar al een uur voor zij het zal moeten opzeggen, beeft het kind over al haar leden. Grootmoeder, naar wie ze in haar nieuwe pakje is heengeloopen, zegt dat zij zich maar goed moet houden - en dat 'et dichsel perjennig mooi is, ze begriep nie 'oe 't menschen meugelijk is om zoo ie's an mekaore te prakkezeeren. En met wat meer moed op slagen dan straks, dreunt Dina nog eens op:

O vaderlief wat ben ik blij,
Dat gij een moeder hebt gegeven mij;
En dat zij veel van u zal houwen,
Daar kunt gij zeker op vertrouwen.

Wie zou niet houden van een man als gij,
Met vijf gemeten grond, van schulden vrij,

En daarbij knap van leest gelijk Apol,
Die op d' Olymp troont, liefdevol.

In dezen verheven trant gaat het nog eenige koepletten voort, waarbij telkens de regels eenige maten langer worden, zonder dat dit schaadt aan den indruk.

Met een kus en de geruststelling, dat ''et 'eel bestig gaen zal as ze 't strak even mooi doet as bie 'eur,' wordt Dina naar huis gezonden.

Kaatje heeft bedankt voor de uitnoodiging om op het feest te verschijnen en Daniël is daarover niets ontevreden en zegt: 'Dâ 's 'en zuurpruum minder.'

Doch daar naderen de feestvierenden. Daniël en Jans stappen uit den wagen, naar het huis, onder het gejuich der buurtkinderen, die het pasgetrouwde paar met den inhoud hunner korfjes overstrooien. Meester zet zich in den voorvloer in postuur en maakt zijn schoonste buigingen nog voor er iemand op den drempel te zien is. Tegelijkertijd duwt hij Dina zachtjes naar den ingang en fluistert: 'Toe gauw kind!'

Mae 't is net of aolles deur mekaore draoit voor d'r oogen: vaoder, moeder, kromme Marien en aol d' aoren. In d'r keele klopt er net ie's of z' 'eel 'ard geloopen 'eit en nie op d'r aesem kan kommen. En achter d'r 'oor ze nog is: 'Toe dan kind!' - en vaoder kiek zoo zwart nae d'r, en ... och, z' is 't vaars kwiet, glad kwiet, as ze 't begun noe maer wis! En in haar angst hoort zij niet hoe meester, nog dieper buigende dan zooeven, om zich voor de kleine verstaanbaar te maken, haar toefluistert: 'O ... o. o, va... - toe dan! - O, va... der...lief! - toe dan meid!' Ze hoort of ziet niets meer dan haar vader, die nu vlak bij haar een oogenblik draalt en met een toornig gezicht en barsche stem vraagt:

'Noe, 'oe zit 'et? Komt er wat of nie?' maar er komt niets als twee groote tranen. Och - as ze dat begun noe ok mae wis! Z' 'eit 'er eigen â zoo veel aevenden verbeeld, voor ze goeng slaepen, 'oe goed ze 't vaars op zou zeien - en as ze dan d'r oogen stief toekneep, 'eel stief, dan zag z' 'oe moeder tevrejen lachte, net as dien mergen an 't verkenskot en dan 'oorde ze 'eur zeien: 'Dâ 's knapjes gedaen 'oor Dinao,' ze voelde 'en kus op 'r kaek en dan zee ziê: 'Och toe moeder, 'ouwt 'en bitje van me?' - en ielken aevend was ze o, zoo vrooielijk in slaep gevallen. En noe komt er van aol dat moois niks

trecht, vaoder en moeder gaen deur - z' ei niks tegen ulder gezeid en zulder niks tegen 'eur!

Met tranen in de oogen tuurt Dina hen na, hoe zij de pronkkamer ingaan, langs de groote tafel waarop allerlei lekkernijen staan, en hoe zij eindelijk aan het hoofd dier tafel op gekroonde stoelen plaats nemen, recht voor haar. Ze hoort niet dat meester vol ergernis tot haar zegt: ‘Domme meid, heb ik daar zooveel moeite voor moeten doen!’ maar tegen Triene aangeleund, blijft zij door het deurgat turen, dat telkens door nieuwe gasten wordt versperd, om haar dan weer een oogenblik te laten zien, hoe vader zijn jonge vrouw omhelst en hoe vroolijk deze hem aankijkt en zijne liefkoozingen beantwoordt.

Triene heeft medelijden met het kind, nu Jans zoo zonder een enkel vriendelijk woord te zeggen doorloopt. ‘'t Is 'en mooie medam,’ pruttelt zij in zich zelve. ‘'k Gun je de pret van 'arte Daoniël, je zal der pelzier van ae! 't Kind nie ees te kussen, omdâ ze dâ prullaria van dien gek van 'en meester nie kos opzeiën!’

Een der gasten stoort hare alleenspraak door de vraag, ‘of dàt noe 't kind is?’

‘Jae, wat aors?’ is de wrevelige wedervraag.

‘Hm! toch nog al 'en aorig kind,’ zegt de man, maar als hij de kamer binnengetreden is, tot zijn buurvrouw gewend: ‘Allemachtelijk, wat 'en morbel! - en wat 'en stultekop! Ze gaf geen ees antwoord, toen 'k wat vroog. 't Is en pretje voor Jans, zoo 'n joenk!’

‘Alla, gae jie noe maar mî mien mee, Dinao, zegt Triene, die heden bijzonder vriendelijk is voor het kind, dat anders niet veel goed bij haar kan doen, maar - die Jans is 'en feekse en mergen gae zie toch de deure uut. Allo meisen, 'ier bî je toch te veel, net as ikke. Mae 'k 'eb ik achter ok wat zie-je, wan z' 'oeven daer nie aolles op te snaoien.’

Samen gaan zij naar de keuken. Uit een kast haalt Triene een flesch bessenwijn en een tulband, en als deze hartversterkingen benevens eenige borden op de tafel zijn gezet, wordt buurvrouw Piete geroepen.

Bij gebrek aan glazen, wordt de wijn in kommetjes geschonken: ‘dâ smaekt net zoo goed,’ beweert Triene, hetgeen Piete bevestigt met te zeggen: ‘as 't gin dat er in is mae goed is.’ Dan wordt de tulband verdeeld en de twee vriendinnen beginnen een gesprek, dat naar de levendigheid waarmede het gevoerd

wordt te oordeelen, bijzonder belangrijk moet zijn. Dina bemoeit zich alleen met haar deel van den buit; maar als de twee anderen niet op haar letten, verdwijnt er eensklaps een stuk tulband van haar bord en belandt in haar schort onder de tafel. Een paar malen herhaalt zich deze vertooning, en als haar bord op die wijze spoedig ledig is, vraagt zij:

‘Mag 'k 'en bitje uut, Triene?’

‘Bel jei, gae maer, en je mag zoo lank wegbluven as je wilt. Daer ginter zûn ze nie naer je vraegen en van daege bin ikke nog baes,’ en als Dina weg is, vervolgt Triene tot de buurvrouw: ‘blieër toe, zoo 'n kiek-in-den pot kun me wê missen.’

Snel loopt Dina, met de stukken koek in haar schort gerold, den tuin door, de achterdeur uit, de Duinstraat in en dan rechts langs den Zwarten Arend naar het huis van grootmoeder.

‘'Eere kind, bî jie daer?’ vraagt Kaatje vol verwondering, terwijl zij den bril van haer neus neemt en de kous, die zij bezig is te stoppen, op de tafel legt.

‘Kom je van je vaoder?’

Dina geeft nog geen antwoord, maar gaat naar de spinde, haalt daaruit een bord, rolt er de stukken tulband uit haar schort op, zet het vóór de oude vrouw op de tafel, en deze om den hals vallende, vraagt zij:

‘Mag ik van daeg bie joe bluven, grootemoeder?’

‘En moe' je dan nie bie 't feeste ziên kind, bie vaoder en moeder?’ Haar wang tegen grootmoeders gezicht aangedrukt, knikt het kind van neen. Kaatje kan die kleine handen om haar hals niet los krijgen om Dina aan te kijken.

‘En 't vaars, Dinao, vonnen ze 't mooi?’

‘'k Was ik 'et 'eelegansch vergeten, grootemoeder,’ snikt het kind. ‘Vaoder keek zoo zwart nae me, en toen wier ik zoo bang, en toen wist ik niks meer, en toen zee moeder tegen vaoder: “Kom, gae mae mee, me verstoppen 'eel den ingank,” en toen goengen ze deur.’

‘En zeeën ze niks es tegen joe, m'n schaep?’

‘Nee niks grootemoeder, dan zou ik der wel op gekommen ziên - noe weet ik 't weer wel, wî 'k 'et noe nog es voor joe opzeien?’ en Dina legt haar handen op grootmoeders schouder en kijkt haar door haar tranen lachend aan.

Een toornig woord zweeft Kaatje op de lippen, maar zij houdt zich nog bijtijds in - 't bin toch 'eur ouwers - en goedig zegt ze tot het kind:

‘Bluuf dan maer 'ier m'n kind, dâ 's goed. 'Ael dan eerst je poppetje, dan kâ je daermee spelen en mit poes.’

Met Kaatjes zakdoek worden de tranen van het nu weer lachende gezichtje afgewischt en met glinsterende oogen springt Dina weg. Voor zij de deur uitgaat, wendt zij zich even om, wijst naar het bord met tulband en uitroepende: ‘dâ 's aollemael voor joe,’ snelt zij heen.

Stil sluipt Dina het huis haars vaders binnen en even stil klimt zij de trap op om haar pop te halen. Weer beneden gekomen, moet ze toch eens even naar binnen kijken. 't Schijnt alles goed te smaken. Onophoudelijk worden de glazen volgeschonken en weer leeg gedronken, en boven het geraas van messen en glazen, klinkt het lachen en zingen der lustige gezellen. Kromme Marien ligt in een hoek van de kamer boven op zijn harmonica te slapen en zijn geronk wekt de vroolijkheid op van een der gasten, die hem met een stroohalm onder den neus wrijft, waarop Marien begint te niezen, met zijn armen zwaait, een vloek uitstoot en weer begint te ronken. Dan volgt er een oogenblik stilte, nadat Daniël geroepen heeft: ‘Sst, meester wil wat zeiën glok!’ en meester staat op, hoest eens en houdt een toespraak, zooals Dina daarna aan grootmoeder vertelt, - ‘net 'en preek, wan er kwam in van Onzen Lieven 'Eer, en meester zag zoo rood as 'en keroot. En vaoder knikte maer van jae en keek dan is nae moeder, die maer aoldeur lachte en vaoder in ees om z'n 'aols viel en 'em kuste. Toen bin 'k 'ard weggeloopen, maer achter me was 't 'en leven as 'en oordeel, zoo klopten z' in d'r 'anden en op taefel. Zou dâ ziên, omdâ ze vaoder kuste grootemoeder, want daer ouwt i nie van en dat weten ze wellicht wê.’

Kaatje lacht even en krijgt twee en een halve cent uit haar beursje, die ze Dina in de hand stopt met de woorden: ‘daer babbelaertje, koop noe maer voor vier duiten krenten, dan ei j' ok wat om feest t' 'ouwen,’

En weer schijnt er een zonnestraal te spelen op het goedige gezicht van Kaatje als zij een poos later haar kous in den schoot laat rusten en over haar bril heen naar Dina kijkt en naar de poes, die op den grond dicht naast het kind zit, het strak aankijkt en naar de krenten hapt die haar van tijd tot tijd worden toegeworpen. Telkens schatert Dina het uit van de pret - en vader en moeder, die alleen voor elkander vriendelijke woorden over hebben, zijn voor het oogenblik vergeten.

IV.

Een jaar is voorbijgegaan en weder is het zomer. In de hooge boomen om het dorp zingen de vogels weer hun oude, opgewekte liederen. Door de bladeren suist de wind zijne melodiën weemoedig en zacht, en verder, achter de duinen, klaagt en juicht de zee als voorheen.

In den voormiddag van een schoonen zomerdag vinden wij Daniël in dezelfde kamer en op dezelfde plaats, als toen hij aan Triene zijne huwelijksplannen bekend maakte. Uit zijn pijpje blaast hij dikke rookwolken naar den schoolmeester, die over hem zit en telkens met zijn oogen knipt en achter zijn hand hoest als een versche rookgolf langs zijn deftig hoofd strijkt en hem in een dichten nevel hult.

‘En hoe zult gij uwen zoon noemen?’ vraagt meester.

‘Jae lae-n-ik es kieken,’ antwoordt Daniël met den steel van zijn pijp zijn pet in gedachten heen en weer bewegende. ‘Jans zeit Piet, nae d'r vaoder, maer van 'eur fermielje ae 'k genogt an 'er eigen. Dus gin Piet. As me-n-es zeëen Wullem? Eh?’

‘Een mooie naam,’ beweert meester. ‘Zoo heet de koning ook.’

‘Suust daerom. Mae God nee, dae bedienk ik me, dat d' ouwe Kao d'r man zoo g'eeten 'eit! Ze moch' es dienken, dâ 'k m'n joengen naer 'um noemde! Wî-je wê glooven meester, dat d' ouwe sleepdeken nog gin voet over m'n durpel g'aod 'eit seed m'n trouwen, dâ ze me toen nie ees gefillesesteerd 'eit?’

Meester maakt eerst met zijn hand een opening in den nevel en schudt dan zijn hoofd vol verontwaardiging in het dusgemaakte kijkgat, dat zich weer terstond sluit.

‘De meeste menschen ae niks vor 'n aor over,’ peinst Daniël. ‘Als ze d'r natje en d'r droogje 'ebben, wat gaet 'et ulder dan an of ikke trouw, of ikke 'en zeun krieg, of ikke... uutkniep, dae!’ Daniël huivert bij de laatste woorden en meester maakt weer een kijkgat, waardoor hij als zijn meening te kennen geeft, dat niet ieder zoo weinig christelijke liefde bezit als Kaatje.

‘Me zûn 'um Jan noemen,’ zegt Daniël, tot zijn eerste onderwerp terugkeerende. ‘'t Is 'en goeie naem en nie lank ok. 'k 'Eb ik nog gedocht an Daoniël, mae dan noemen ze mien “den ouwe”, en daer ae 'k gin trok in. Jans zâ wê foeteren,

mae dâ doe z' aoltied as ze d'r zin nie kriegt - en wie z'n eigen deur z'n wuuf op z'n kop lae zitten, is 'en stumperd en dâ bin 'k nie. Verdomd nee, as je dat dienkt, bî-je 't mis!' en Daniël lacht en lokt twee tranen achter meesters brilleglazen te voorschijn door een versche toezending tabaksrook. -

Het afgeloopen jaar heeft Dina niet gelukkiger gemaakt. Zij heeft goed gezien, meent zij: 'dâ vaoder z'n eigen allinnig maer liet an'aelen, om de nieuwe moeder te pelzieren;' want al heel gauw was dat aanhalen uit geweest van vaders kant, en tot nieuwe pogingen scheen moeder geen lust te gevoelen. Neen, lang heeft zij niet naijverig behoeven te zijn, omdat een vreemde kreeg, wat haar steeds was ontzegd, al wist zij zich zelve niet eens rekenschap te geven van dat gevoel.

Op zekeren dag heeft zij hooge woorden gehoord tusschen vader en moeder, en later, toen de eerste naar het veld was, heeft zij moeder bitter zien weenen. 'Kiek,' overlegde zij bij zich zelve; 'moeder ei geen bult zoo as ikke, en daerom 'oeven ze gin 't land an 'eur t' 'ebben as an mien. Vaoder 'eit 'en grooten mond tegen 'eur opgezet, net as tegen mien. Zou i dat tegen ielkendeen doen? Zou ze zoo bedroefd ziên omdâ z' 'um nie meer kussen mag zoo as die keer an 't verkeskot, en omdat i zoo lillijk tegen 'er 'gedaen 'eit? Och, kiek ze is julen!' En zonder verder beraad is zij naar Jans toe geloopen, heeft de hand weggetrokken, die den zakdoek tegen de roodgeweende oogen hield, en moeder tegelijk medelijdend en smeekend in het verwonderde gelaat ziende, heeft zij zacht gezegd: 'Toe, moeder, juul nie, as vaoder nie wilt dan zal ikke wê veel van joe 'ouwen...'

Maar Jans heeft zich intusschen hersteld van hare verbazing over de vermetelheid der kleine indringster en het kind onzacht van zich afstootende geroepen: 'Bel noe nog mooier! 'Eb ik nog gin last genogt van joe, dâ je me-n-'ier af komt spiejeneeren?'

Maar nu zal er een nieuw leven voor Dina aanbreken. Buurman heeft van nacht een broertje meegebracht uit den kinderberg buiten het dorp, waarvan grootmoeder haar zoo vaak heeft verhaald. Als zij 's ochtends naar beneden komt staat de deur van de kamer waar moeder slaapt aan een kiertje, en even naar binnen glurende ziet zij het wicht in zijn wiegje liggen. Maar terstond komt buurvrouw Piete, die thans dienst doet als baker, naar haar toe, legt met gefronsde wenkbrauwen haar wijsvinger op haar lippen, zegt: 'Sst! maek zoo gin leven, moeder slaept!' en sluit de deur. 'Raor,' denkt Dina, 'bure

zeit sst! tegen mien en 'k was ikke zoo stille as 'en muusje en broertje schreeuwde moord en brand.' Doch het is niet voor het eerst, dat zij beknord wordt voor hetgeen een ander misdoet, en daarom nemen hare gedachten al heel spoedig een vroolijke wending. Op het steenen pad langs de huizen aan de overzijde der straat loopt Keetje van overbuurman met haar jongste broertje op den arm heen en weer en beiden zien er zoo vroolijk uit. Dina heeft hen daar vaak bespied, als zij wandelden onder de hooge kastanjeboomen, tusschen wier donker loover de zon enkele schitterende stralen zond, doch niet zoo schitterend als de oogen van Keetje, wanneer broertje haar kraaiend van pleizier de armpjes om den hals sloeg. En wanneer Keetje dan in huis ging, heeft Dina vaak aan hare zijde van de straat met haar pop op den arm het geluk van dat tweetal trachten na te bootsen, en vurig heeft zij verlangd ook een broertje te bezitten met wien zij kon wandelen en die tegen haar zou lachen en kraaien. Die wensch zal nu vervuld worden en in haar verbeelding is zij al even gelukkig als Keetje.

Maar van die wandeling komt voorloopig niets. Baker is vertrokken en moeder is weer in de huishouding, maar van broertje krijgt Dina niet veel te zien. Jans zegt dat het kind erg schrikachtig is en dat Dina er niet te dicht bij moet komen.

''En mensch kan nooit weten,' zegt zij tot buurvrouw Piete, die zich thans evenzeer in het vertrouwen van Jans verheugt als vroeger in dat van Triene. ''En mensch kan nooit weten, zoo 'n scheef meraokel zou 'um de stupen wel op z'n liêf kunnen jaegen.'

Piete haast zich hare instemming met deze onderstelling te betuigen.

'Jae Piete,' vervolgt Jans zuchtend, 'as je ooit nog es trouwt, nim dan nooit 'en man mit 'en kind. 'k Wil ikke nie zeien as aolles thuus goed gaet en 't is 'en lief kind, dat je der nie an wennen zou, maer aors, 't is 'en saotansche last en dank ei je gin aesje.'

En eenzaam en droevig dwaalt Dina onderwijl rond. 'Om mien geêt ok gin mensch thuus. Ik kan ik toch nie 'elpen dâ 'k nie lief bin, zooas moeder aoltied zeit; ik zou 'et zoo graeg willen ziên. Maer grootemoeder vin mien toch wel lief. Waerom bin ik ok grootemoeders kind nie? Eh! dat zou leutig ziên, aoltied bie grootemoeder weunen, mî poppe en de poes spelen en nooit brommes kriegen.' Zoo peinst zij voort en

het geluk dat haar als grootmoeders kind te beurt zou vallen, stelt zich in zulke levendige kleuren aan haar voor, dat het als waarheid voor haar wordt en een glimlach op het zwaarmoedige, bleeke gezichtje roept. Als zij eenigen tijd later weer in huis gaat, is moeder niet in de woonkamer en klein broertje ligt daar alleen in zijn bedje. In het deurgat staande bespiedt Dina het kind met verlangende blikken, terwijl zij luistert of er niemand aankomt. Maar zij hoort niets als het kind, dat zachtjes schreit en met gesloten handjes op het dek slaat. Een oogenblik overlegt zij wat te doen; een schuwen blik werpt zij achter zich, en dan snelt zij met kloppend hart en stralende oogen naar de wieg. ‘Och, wat 'en lief snuutje, en 'oort 'um es julen,’ zegt zij half luid, zich over haar broertje heenbuigende. ‘I ei zeker piene en as j' 'um noe op j'n erm nimt zooas moeder doet, en je beweegt 'um zoo 'een-en-de-weer, dan schudt je 't er aollemael uut. Zou ik durven?’ en weer ziet zij om zich heen. ‘Moeder is zeker op 't zolder en 'oort den stumperd is schreien, al 'arder en 'arder; i kan toch ok nie zeien wat 'um schilt! Allo gauw, voordat moeder komt.’ Haastig neemt zij het kind uit de wieg, sust het in haar armen en kust het voor het eerst in haar leven. ‘Kiek zie je wel,’ roept zij opgetogen uit, ‘trek scheidt i uut; jae 'k wist ik 't wê!’ Het kind kijkt haar een oogenblik strak aan, doch dan beginnen zijn lipjes te beven en eensklaps barst het in snikken uit, al luider en luider tot men het huizen ver hooren kan. Het angstzweet breekt Dina uit en te vergeefs tracht zij het kind tot bedaren te brengen. ‘Och toe,’ smeekt zij zacht, alsof broertje haar verstaan kan. ‘Och toe, schei noe uut, aors krieg Dinao brommes. Jae m'n lieve joengen, 'k wî wê glooven dâ je pien 'eit, maer wis noe stil, dae, 'k zâ je poppe Kaotje geên;’ maar niets helpt, en met het kind in haar armen en het hoofd voorovergebogen, wacht zij moeder af, die zij de trappen af en den gang door hoort snellen.

‘Bel joe serpent!’ schreeuwt Jans bevende van woede, Dina het kind uit de armen rukkende. ‘Mars, uut m'n oogen! Zoo'n wurm, dâ z'n eigen nie kan verweren, kwaed te doen!’

‘Jae mae moeder 't schreeuwde-n-â...’ begint Dina.

‘'Ouw je mond leugenaerster en gae vort. 'k Zâ je vaoder es vertellen wat 'en lievertje dâ je bint. 't Kind is aoltied zoo zoete, j' 'oort 'et amper. Jae mien schaep, kom jie mae bie moeder.’

Dina weet niets meer in te brengen. Als men haar zóó toespreekt heeft zij hetzelfde gevoel in haar keel en in haar hart als toen zij dat vers moest opzeggen, en vader zoo norsch vroeg: ‘Noe, komt er wat of nie?’ In zulk een geval gaat zij altijd naar grootmoeder, en ook thans snelt zij daarheen om haar nood te klagen, terwijl de tranen haar langs de wangen loopen.

Nog voor Dina vraagt: ‘Waerom mag ik nie bie joe bluven grootemoeder? Ze geên daer toch nie om mien en ik zal 'eel zoet ziên,’ is na het verhaal van het gebeurde bij Kaatje het denkbeeld tot rijpheid gekomen, om nogmaals op een vroeger gedaan verzoek aan haar schoonzoon terug te komen: om namelijk Dina aan haar af te staan, gedurende de jaren die haar nog gegund zijn.

En tehuis doet Jans op haar manier een verhaal van het gebeurde aan haar man, en de tranen komen haar in de oogen als zij ten slotte zegt:

‘Kort en goed, één van de twee, of ziê de deur uut, of ikke mit den kleine; wan 'k ae gin trok om 'um te zien verabbezakken deur dat fenienige joenk. 'k Eb 'et van begun af nie op 'er g'aod en trek gevonden dat er ie's gluperigs in 'eur zat. Stille waetertjes 'ebben diepe gronden, dat weet je net zoo goed as ikke. Z' 'eit 't land an me g'aod van dat ik 'ier 't eest in 'uus kwam ('k wou dâ 'k er nooit in gekommen was, maer dâ 's tot daerantoe), en noe ze d'r aes an mien nie op kan 'aelen, doe ze 't an dien stumperd. Jae m'n joengen,’ zegt ze tot het kind in haar armen; ‘moeder zâ wê voor joe opkommen,’ - en weer tot Daniël gewend: ‘maer ik kan toch nie aoltied as 'en gardiaon voor z'n beddetje leien, 'k moe toch ok m'n 'uus ouwen doen; dus één van de twee, ikke of ziê!’

De lippen op elkander geklemd en het kind op haar knieën heen en weer wiegende, ziet Jans haar man strak aan.

Zuchtend zet Daniël zich op een stoel. Hij is het zelden of nooit eens met Jans; de man moet toch baas blijven en alles beter weten, - maar nu? ‘'t Is wat te zeien voor 'en vaoder,’ mompelt hij. ‘Verdriet van j'n eigen vleisch en bloed, van j'n eigen kind, dae je voor werkt en slooft om 'et t' eten te geên en 't fesoendelijk voor den dag te laeten kommen. 'k Gloove dâ je gliek 'eit, Jans, dâ kan zoo nie. Mae der is wel 'en mouw an te passen. As me z' is koeiewachter mieken? Joost zit nog aoltied in 't kot en der is gin mensch, die trok 'eit in dâ baentje,

't is om zoo te zeien voor 't vraegen. Tot in 't naejaer as 't begunt te vriezen, is ze dan van zunsopgank tot zunsondergank van den vloer, en van den winter - noe, die dan leeft, die dan zurgt, en Jan is dan al 'eel wat meer mans.'

Jans is er mee tevreden, als het niet anders kan, en juist als het besluit is genomen, dat Daniël den volgenden dag de noodige stappen zal doen, treedt Kaatje de kamer binnen.

'Bel Gosjes, mensche,' lacht Daniël met geveinsde verwondering. 'Bel Gosjes mensche, wat zien m'n oogen? J' ei m'n durpel nie versleten in den laesten tied, moeder.'

'Och je weet wê, Daoniël,' antwoordt de oude vrouw hijgende, want het loopen valt haar zwaar. 'Och je weet wê, Daoniël, 'k bin ik gin vuuf-en-twintig jaer meer. M'n eenigste gank is 's Zundags nae kerke. Ik komme j' is wâ vraegen. Je vrouwe zâ tegenwoordig d'r 'anden vol genogt aen an 'er eigen kind, en dan begriep ik best, dat Dinao overkompleet is. Toe, Daoniël' - en hier kijkt zij haar schoonzoon smeekend aan - 'je weet wê wâ 'k j' in der tied gevrogen 'eb, geef ze maer an mien?'

'Bel, dat zou kostelijk ziên,' meent Jans.

Maar Daniël denkt er heel anders over. Het is alsof er iets in zijn binnenste lacht en een stem zegt: noe kâ-j' 'er aolles is goed betaeld zetten; z' ei joe aoltied b'andeld as 'n voetvêgsel, noe is 't joe beurte. En luide zegt hij: ''Oor es, moeder, en jie daer ok, Jans - ikke zâ doen wat ikke goed vin, verstao-je? Al goengen je daer noe naest mekaore op julder kop staen, dan komt er nog niks van. M'n kind geên ik an gin mensch af, en 't allerminst an joe. Bel zeker! jie je luie gemak 'ouwen, mit je voetjes op 'en lollepotje, en mien kind voor je werken. As 'k is in m'n oot wor! En weet je wâ jie is in kerk moch leeren, daer j' allinnig nog maer nae toe kan gaen? Dâ je gin kinders tegen ulder ouwers op mag steken en dat doe jie ielke reize mit die stoute meid an t' 'aelen as ikke ze straf. Mae daer zâ 'k vortaen 'en schotje voor steken. En noe kâ j' oprukken en je kan bluven ok, net liek wat je wilt - as je daerover mae nie begunt.' De juichtoon in Daniëls gemoed klinkt nog luider en de stem zegt: ferm zoo!

Kaatje is door dien uitval geheel verslagen. Te vergeefs tracht zij te spreken, de woorden stokken haar in de keel. Met moeite staat zij op en met knikkende knieën gaat zij huiswaarts - en onderweg kijken de menschen haar verwonderd

na, en vragen zich af, wat het anders zoo vriendelijke oudje zou schelen, dat zij hen niet teruggroet.

En nog geheel verbijsterd, valt de oude vrouw tehuis neer op haar stoel aan het raam. Het avondrood flikkert tusschen de boomen en door de verweerde vensterruitjes op haar doodsbleek gelaat. Een huivering vaart door al haar leden; wezenloos staart zij voor zich, en geen traan geeft lucht aan haar overkropt gemoed, noch verzacht den strakken blik. Haar hoofd weegt zoo zwaar en vreemde gedachten woelen daar dooreen. Overal ziet zij Daniël met die valsche grijns en daarnaast de smeekende kleine Dina. ‘Grootemoeder, waerom mag ik nie bie joe bluven?’ ‘Voor joe luie gemak, hi, hi, hi!’ - en Daniël en Dina verdwijnen in een mist - komen weer - en verdwijnen weer - dan eens groot, dan eens klein, - maar altijd overschreeuwt de hoonlach des eenen den klaagtoon der andere. Maar eensklaps houdt alles op en met een doffen slag zinkt het grijze hoofd op de tafel.

En het avondrood vervloeit in het rouwfloers van den nacht. Heldere sterren kijken door het venster, droevig en medelijdend - en zij zien de oude kat die rustig spint bij het lijk harer meesteres.

V.

Dina heeft de droeve mare, dat grootmoeder dood in haar huisje is gevonden, ongeloovig aangehoord. Snel loopt zij naar de welbekende woning, tracht vruchteloos de deur te openen, klopt tegen het venster, ringelt met de klink - maar daar binnen is alles stil. Angstig slaat zij den hoek der straat om naar de tuindeur. Gelukkig, deze is open! Met kloppend hart vliegt zij naar 't keukenraam. De fuchsia's en geraniums staan buiten op de gewone plaats, de stoel der oude vrouw is bij de tafel geschoven alsof zij hem zooeven verliet - maar zij zelve is er niet. Een naamlooze angst maakt zich meester van het kind, als ook de achterdeur gesloten blijkt.

Weer keert zij naar het raam, schuift de bloemen terzijde en drukt haar gezicht tegen de ruiten: ‘Grootemoeder, och grootemoeder!’ snikt ze - een zacht miauwen is het eenige antwoord, en naast zich ziet zij de poes, die met veel moeite uit het huis verwijderd, daar thans omheen dwaalt.

‘Waer is grootemoeder, 't is toch nie waer eh? nee eh

Poes?’ Met de kat op haar schoot zet zij zich op de rollaag - en klagend zien de twee verlatenen elkander aan.

Door de bladeren suist dien dag de wind zoo vreemd - alles ziet er zoo heel anders uit, nu grootmoeder er niet is, geen vriendelijk welkom haar tegenklinkt - vrees grijpt het kind eensklaps aan - en weg vliedt zij, den tuin in, met de kat in haar armen. Doch het dier verzet zich tegen die vlucht, blaast, en weet zich uit Dinaas armen los te wringen. En voort ijlt het kind, zonder omzien, en niet eer houdt zij stil, voor zij te huis op den zolder is, en haar pop met kussen en tranen bedekt: ‘Och Kaotje, Kaotje!’ -

En beneden zegt Daniël tot zijn vrouw: ‘Jie mag wê goeie maotjes ziên mî Piete! Weet je wâ ze zeit? Nik meer of minder as dat ikke de schuld bin van 't ouwe mensche d'r dood. Z' 'eit ons afgeluusterd. 'En mooie grap! Wat ao ze d'r eigen in te laeten mî mien zaeken, en d'r eigen zoo kwedaorig te maeken toen ze d'r zin nie kreeg! As ikke me kwaed moch maeken as 'k m'n zin nie krieg, dan ao 'k wê dagwerk!’

‘Ao d' ouwe ziele toegegeên, zooas ik zee, dan leefde ze meschien nog.’

‘Bel verdomd, begun jie ok â? Je moch je man beklaegen, dâ z' 'um zoo vaolsch 'en klad anvrieven. En wie is de schuld? Die meid, dae 'k d'r leven lank verdriet van gaod ae. Mae 'k ae der voor gezurgd dâ ze nie langer 'en 'inder in m'n oog zâ ziên. Van maendag af an gae ze nae 't vroon mit de koeien, de zaek is â bekloenken. 'En mensch overbriengt wat mit kinders!’

En dien eersten maandag reeds stapt Dina, met de koe van haar vader aan een touw, naar de duinweide. Daar brengen de dorpelingen elken ochtend hunne koeien, die daar tot zonsondergang grazen, vroeger onder toezicht van Joost, thans onder dat van Dina.

Met een stok in de hand en haar pop onder haar schort, drijft zij de kudde voor zich uit, juist als de zon daarginds boven de bosschen komt kijken, schitterend gekleurde strepen over de wolken trekt en den ochtendnevel als een grijs gordijn oprolt. Wanneer zij een goede weideplaats vindt, heeft zij niets te doen als op te passen, dat de onder hare hoede gestelde beesten niet te ver afdwalen.

Menschen komen hier weinig; geplaagd of bestraft wordt zij

dus niet; maar 't is zoo eenzaam, zoo vreeselijk eenzaam op die dorre vlakte, waar hare koeien slechts een karig voedsel vinden, en waar haast geen geluid wordt gehoord als het suizen van den wind door de heesters aan den rand der duinwaterkom, of het gekrijsch eener zeemeeuw. Met den rug tegen het duin geleund en haar pop op den schoot, staart het kind half droomend, half wakend voor zich heen. Boven haar trekt de zon langzaam voort op haar baan tot zij haar Zenith bereikt. Dan brengt men Dina haar middagmaal. En verder trekt de zon door de lucht, tot zij de wolken purpert en met gouden randen omzoomt, ten laatste in de ruischende baren achter de duinen wegzinkt, om den volgenden dag weer boven het bosch in het oosten het eenzame kind op haar daaglijkschen tocht te beschijnen. Doch niet altijd is haar gouden uurwerk daar hoog in de lucht, om haar het langzame verloop van een nieuwen, eentonigen dag te verkondigen. Vaak is de lucht betrokken, soms regent het gansche dagen, en dan schijnt er geen einde aan hare wacht te komen. Onder een laag afdakje, aan den voet van het duin van hout en zoden gevormd, wacht zij dan het vallen van den avond af en de pop is dan haar eenige opbeuring. Die is er door den tijd niet schooner op geworden. Liefkoozingen, en niet zelden tranen, hebben de kleur der eens zoo blozende wangen doen vergaan. Maar hoe leelijker de pop wordt, hoe meer Dina van haar houdt. ‘Grootemoeder 'ad ommers ok zukke gele kaekjes?’

Eenvormig gaan de dagen aldus voorbij en Dina is er aan gewoon, bijna altijd alleen te zijn. Maar in haar hart ontstaat een pijnlijk gevoel van leegte en onvoldaanheid, dat zelfs haar pop vaak niet bij machte is te verdrijven - en een koe, haar eenig levend gezelschap, heeft niet heel veel aanhaligs of toeschietelijks over zich. En toch heeft zij haar kudde lief als haar vriendinnen, en als zij om haar heen liggen in het korte duingras, doet zij haar allerlei vertellingen zonder eind; en 't is haar dan alsof de dieren haar verstaan en haar vriendelijk toeknikken.

De zomerzon heeft de duinweide geblakerd, de herfst begint de dorrende bladeren der struiken langs de waterkom her- en derwaarts te verstrooien, en weldra zal de winter het begonnen werk der verwoesting voortzetten en Dina's tochten tot het voorjaar afbreken. Doch ook dan blijft het eenzaam in haar binnenste, eenzamer nog dan toen zij alleen was op de stille vlakte.

VI.

Eenige jaren zijn verstreken. Het gezin van Daniël is met enkele leden vergroot, en op het oogenblik dat wij ons verhaal hervatten, ligt Jans voor de vierde maal in het kraambed. De vreugde over de komst van dit kind is niet groot, want het oudste knaapje ligt ziek en eischt een zorgvuldige oppassing, die moeder het thans niet kan verschaffen. Daniël zit verlegen met de zaak. Hij zelf moet naar zijn werk en gevoelt buitendien weinig roeping voor de rol van ziekenoppasser. Een verpleegster kost geld, en onwillekeurig denkt hij zuchtend terug aan den tijd toen hij met Triene leefde en geen last had van schreeuwende en zieke kinderen. De herinnering aan dien tijd en daarmede verbonden aan zijn oudste kind, dat altijd stil en nooit ziek was om hem te kwellen, doet een denkbeeld bij hem opkomen, dat weldra tot een besluit rijpt. Dina zal de verpleegster zijn, en het valt Daniël voor het eerst in: ‘dat i toch eigenlijk 'en groote gek is, om Dinao daer maer om 'en go'sloontje te laeten rondloopen, terwiel i der zelvers thuus al lank zoo veel gemak van 'ad kunnen 'ebben. Suust, Dinao moe' trug kommen, 't is 'eur broertje en ze zal der daerom veel beter op passen as 'en betaelde meid.’

Liefde heeft Dina nooit ondervonden van de kinderen harer tweede moeder; daar heeft deze wel voor gezorgd. Daar denkt zij echter niet aan, als zij voor het eerst vol medelijden bij het bedje staat en blijde is iets voor het zieke broertje te kunnen doen. Zij zal heel lief voor hem zijn als hij ongeduldig schreit, en niet snauwen, zooals moeder - och, zij weet bij ondervinding hoe zeer een hard woord doet.

Het zieke kind bemerkt het spoedig. Hij behoeft slechts te spreken, en zij doet al voor hem wat zij kan, om het hem gemakkelijk en naar den zin te maken. Het is alsof zij haar leven niets anders als ziekenoppasster is geweest, zoo vlug gaat alles haar van de hand, wat liefde haar influistert en erkentelijkheid beloont. Wat kijkt hij haar dankbaar aan, als zij hem de koele hand op het gloeiende voorhoofd legt, en als zij hem vertelt van het vroon: hoe de zon daar speelt op het gras en op de paarse bloempjes - en ginds tegen de hooge duinen, die zoo fel kunnen schitteren, waar bijna nooit een mensch komt, alleen konijnen, die daar hun huizen bouwen, diep in het

zand - en verder een klein meisje dat daar zit, dag in dag uit, altijd alleen en daar niemand van houden wil, hoe zij 't ook vraagt; niemand als de koeien, die daar grazen beneden aan den duinvoet. En het leege gevoel, dat haar kwelde bij haar pop en bij haar kudde, verdwijnt zachtjes aan, nu er toch iemand is, die zij liefhebben mag en die naar haar verlangt als zij zich slechts even verwijdert. Met glinsterende oogen zit zij heele dagen naast het kleine bed en vertelt op broertjes verlangen maar altijd op nieuw van het kleine meisje van wie niemand houden wil.

En de oogen van Dina glinsteren al meer en meer, eindelijk van nog iets anders als blijdschap, omdat er nu iemand is, die van haar houdt. -

‘Noe wordt 'et nog mooier,’ zegt Daniël op zekeren morgen tot Jans. ‘Pas is den een beter en noe begunt d 'aore. Ze kroop ok aoltied flak op den joengen, asof i daedeur beter moch' worren.’

‘'t Is net wâ moois,’ antwoordt Jans, die sedert een paar dagen weer het bestuur van het huishouden op zich heeft genomen. ‘'k 'Ebbe je nog zóó gezeid, lae Piete kommen om Jan op te passen, mae nee, jie moch' weer gliek ae. Fraoi erven aol de guus de ziekte van 'er over en wat dan?’

‘Kan ik 'et 'elpen dâ Dinao 't overgurven 'eit? 'k 'Eb ik dikkels genog gezeid: “meid, kruup toch zoo dicht nie bie 'um as 't nie noodig is, aors kriegen me 't aollemael nog.” Gezeggelijk is ze nooit gewist, dâ weet j' ok; mae noe krieg ikke de schuld weer, dâ spreek van zelvers! 'k Bin espres aoltied op 'en b'oorlijken afstand gebleven, om 't nie te kriegen. Dâ meisen 'eit â wat last in 'uus gebrocht!’

‘'Ier bluven kan ze nie, dâ begriep j' ok 'oop ik, van wege de besmettienge.’

‘Nee dâ gae nie,’ zegt Daniël peinzend. ‘Mae kewa, 't is werm zeumerweer, as me z' es in 't schuurtje lejen? Piete zâ noe en dan wel es nae d'r willen kieken, die ei gin guus dae ze bang voor 'oeft te ziên - en in Go'snaem, 't mot dan mae wat kosten. An d'r noodlot kun me ze toch nie overlaeten. 'En mensch 'ei zoo wat te stellen in 't leven!’

Overeenkomstig dit voorstel wordt er gehandeld. Piete, die altijd te vinden is als er een buitenkansje te verdienen valt, brengt dien eigen ochtend de zieke in een wollen deken gewikkeld naar het schuurtje over. Jans heeft daar zelve een bed

gereed gemaakt - ‘ze wil aol doen wâ ze kan, mae meer mag ze toch nie waegen’ - zegt ze tot Piete. Daniël gooit vensters en deuren open, ‘om de lucht weg te kriegen,’ waagt zich den volgenden dag in de kamer met een brandende pijp, ‘om den boel van deges te zuveren’ - en dan gaat alles weer den gewonen gang, haast alsof er geen Dina op de wereld was. Maar één is er toch, die telkens vraagt naar het zusje, dat zoo mooi kon vertellen, en die overal naar haar loopt zoeken als hij slechts ontwijkende antwoorden krijgt en ten slotte het wrevelige gebod: ‘om mit dat gezaonik uut te scheien.’

En eenzamer dan vroeger onder haar afdakje aan de duinen, ligt Dina op haar legerstede. De koorts jaagt haar bloed brandend door de aderen en benevelt vaak hare gedachten. Dan trekken de beelden van een droevig verleden voorbij haar geest - doch altijd is er eene bekende, geliefde gestalte bij, die haar vriendelijk toelacht op haar eenzaam pad. Nu eens is zij op de kale duinweide met hare viervoetige vriendinnen en zij gevoelt zich zoo ongelukkig over de een of andere verongelijking - en daar ginds in de lucht verschijnt eensklaps grootmoeders goedig gezicht en hare stem zegt: ‘Dag m'n lief kind! kom mae bie grootemoeder.’ En als zij zich dan wil opheffen in de lucht - dan is de verschijning verdwenen, zij ziet de naakte wanden van het schuurtje om zich heen en voelt zich o, zoo zwak en eenzaam. Een andermaal is zij op de bruiloft bij vader en moeder. Ieder kijkt haar norsch aan, de tranen loopen haar over de wangen en de lekkerste beten laat zij onaangeroerd. En een harde stem roept: ‘Toe ruk maer uut, me zûn j' 'ier nie missen.’ Maar aanstonds verandert de omgeving. Grootmoeder zit op haar oude plaats in het keukentje en zegt: ‘Kom maer 'ier m'n schaep!’ Maar hoe zij zich inspant om de oude vrouw te naderen, zij kan dien weg maar niet afleggen. hoe snel zij ook loopt. En steeds wenkt grootmoeder haar en roept ‘toe m'n schaep, kom bie grootemoeder!’ - en weenende wordt het kind wakker, afgemat van de inspanning. Maar onder welke omstandigheden zich ook die verschijning herhale, steeds wenkt zij om tot haar te komen, steeds is de afstand zoo kort en toch zoo onoverkomelijk.

In de lange uren der eenzaamheid tusschen de korte bezoeken der onvriendelijke buurvrouw, denkt zij vaak aan haar broertje. Zou hij nog wel eens aan haar denken? Of zou hij

haar al hebben vergeten, nu hij weer gezond is? En bij die laatste gedachte weent zij soms bitter en datzelfde gevoel van leegte overvalt haar op nieuw, sterker nog dan toen zij zich onbemind wist.

Maar gewoonlijk ligt zij geduldig neer. Buiten hoort zij de vogels zingen en soms de vroolijke stemmen harer spelende broertjes - en dan komt er wel eens een weemoedig verlangen bij haar op naar buiten, naar de ruime zee, die haar zooveel verhalen deed van onbekende landen, als zij soms in haar eenzaamheid den top der duinen beklom. Uren ligt zij stil te kijken naar de wemelende stofdeeltjes in de zonnestralen, die door het raampje boven de deur vallen. Vermoeid van het luisteren, van het staren en van een onbestemd verlangen, valt zij dan in slaap - en wederom ziet zij grootmoeder, die haar wenkt en steeds nader komt, steeds nader - maar die toch niet te naderen is.

Dagen gaan er voorbij. De afgematheid wordt grooter en droomen en werkelijkheid vloeien meer en meer ineen.

‘Zou ik dood gaen?’ vraagt zij op zekeren dag aan Piete en deze schrikt van den kinderlijken eenvoud, waarmee deze vraag wordt gedaan. ‘Dood gaen, je spreekt of 't zoo niks is! Hu, je doet 'en mensch kippevel kriegen!’ en daarmee is buurvrouw opgetrokken. Maar sedert houdt deze vraag haar telkens bezig. En dikwijls rolt er een traan langs haar vermagerde wang, als zij denkt aan haar koeien, die haar misschien zullen missen, en weer denkt zij ook aan het broertje, dat zij zoo lief heeft gekregen en dat zij zoo gaarne eens zien zou. Die gedachte en dat verlangen vullen voortaan haar wakende oogenblikken.

En steeds neemt de afmatting toe en steeds komt de wenkende hand nader.

En de vraag die buurvrouw deed beven voelt zij bevestigen, en voor het eerst beangst haar de eenzaamheid. En buiten zingen de vogels weer, en de stofdeeltjes dwarrelen weer vroolijk in de zonnestralen, die het bleeke gezichtje voor het laatst beschijnen.

Eensklaps gaat de deur behoedzaam open; met een blijden uitroept snelt broertje op Dina los. Een glimlach van geluk komt op haar gelaat en liefkoozend trekt zij het kind naar zich toe, doch even snel doet zij een zwakke poging om hem af te weren: ‘Pas op m'n lieve joengen, Dinao is ziek, je zal ok ziek worren.’ Maar 't kind is niet af te wijzen: ‘'k Ae

't ommers ok gaod Dinao? o, 'k bin zoo blieë dâ 'k bie je bin, 'k 'eb overâ gezocht en eindelienge zee moeder dâ je ziek lee bie buurvrouwe en dâ was nie waer en toen bin 'k z' achterop gegaen... Ei je vee piene, erme Dinao? Toe vertel je nog es wat as je beter bint?'

Nog met hetzelfde gelukkige gelaat ziet Dina het kind aan, maar op zijn laatste vraag schudt zij weemoedig het hoofd en zinkt uitgeput achterover. En woorden die het kind niet begrijpt en hem beangstigen komen over hare lippen. 'Kiek, daer is grootemoeder weer, kiek daer! - flak bie, jae noe kan 'k bie je kommen, kiek, ze steekt 'er 'and uut...'

En het kind dringt dichter bij haar en smeekt: 'toe Dinao, spreek nie zoo raor!'

En als op een schoonen zomermorgen vol helderen zonneglans het leelijke zusje naar buiten wordt gebracht - dan is er toch een in Daniëls woning, die weent en roept om Dina, die zoo mooi kon vertellen en zoo lief voor hem was - en die daar ginds gedragen wordt, waar het gras zoo hoog en welig opschiet, dicht bij de duinen en de koeien, waarover zij altijd sprak.

H.E. BEUNKE.

Nieuwe Duitsche dichters.

IV. Eduard Mörike.

(Erzählungen. - Gedichte.)

In den zomer van 1847 ontving Uhland een brief van Jacob Grimm van den volgenden inhoud: ‘Gij hebt waarschijnlijk even als ik uit Dresden een uitnoodiging ontvangen om uw stem te geven over de toewijzing van een eereprijs, legaat van Tiedge, voor het beste dichtstuk van de laatste vijf jaren. Ik heb gedacht of het niet goed zou zijn om dat eereloon te verschaffen aan uwen landsman Mörike. Voor eenigen tijd las ik zijn “Idylle vom Bodensee” met genoegen. Keurt gij dat goed, zoo meld het mij; of geef mij iets beters aan de hand; want ik volg u gewillig.’ Hierop antwoordde Uhland: Voor het ambt van scheidsrechter in zake: legaat van Tiedge, heb ik in der tijd gemeend te moeten bedanken, omdat ik de fraaie letteren in den laatsten tijd niet zoo goed heb kunnen nagaan als artikel 18 van de statuten scheen te eischen. Voor het overige kan ik niet beter doen dan u de eigen woorden meê te deelen die ik over de ‘Idylle vom Bodensee’ aanstonds na de eerste lezing aan Mörike schreef. ‘“Sedert langen tijd heeft niets mij zulk een zuiver dichterlijk genot verschaft. Een werk, dat zoo voortreffelijk is geslaagd, moet lust en moed geven tot nieuwe. Ga dus voort, zoolang die gelukkige stemming des gemoeds in u levendig is. In onzen drukken tijd hebt gij u den vrede der poëzie weten te bewaren. Gij hebt dien niet behoeven te zoeken in een denkbeeldig verleden en op verren afstand, maar dien weten te vinden in de werkelijkheid, in het gemoed en het leven des volks.”’

‘Mörike’, gaat Uhland voort, ‘heeft reeds voor eenige jaren wegens ziekte ontslag moeten vragen als predikant, en heeft ongetwijfeld slechts een gering pensioen. Hij woont te Mergentheim aan onze

frankische grens. Met zijn gezondheid gaat het in den laatsten tijd niet al te best, naar ik hoor. Een zonnestraaltje van waardeering zal hem zeker goed doen.'

Of aan Mörike toen ter tijd de eereprijs van Tiedge werkelijk is toegewezen, weet ik niet met zekerheid te melden. Voor ons is het genoeg te weten dat twee mannen als de bovengenoemde hem dien waardig hebben gekeurd. Mijne aanhaling uit huune brieven had ten doel om door hun tusschenkomst aan mijn lezers een auteur voor te stellen, wiens naam zelfs in zijn eigen vaderland juist niet op ieders lippen is.

Als Mörike niet tot die klasse van schrijvers behoort, over welke iedereen weet meê te spreken, vooral degenen die ze ter nauwernood hebben gelezen, dan wordt hem dit vergoed door de omstandigheid, dat weinige uitgelezenen zoo veel te beter over hem te spreken zijn. Grimm en Uhland behooren tot de oudere tijdgenooten van Mörike. Onder het jongere geslacht heeft hij evenzeer zijne vrienden; zoo al niet vele in getal, dan toch mannen van geen geringen rang in de letterkundige wereld. De dichter en novellist Theodoor Storm en Theodoor Mommsen, de schrijver der romeinsche geschiedenis, zijn hier te lande geen vreemdelingen. In de jaren negen en dertig en veertig studeerden beiden in de rechten aan de universiteit te Kiel. Zij waren toen intieme vrienden, bezield door gelijke liefde voor poëzie en fraaie letteren, die zij te zamen beoefenden. Mörike begon juist in dezen tijd als schrijver bekend te worden. Zijn hoofdwerk in proza, de roman 'Maler Nolten', dagteekent van 1832, en zes jaren later verscheen de eerste druk van zijn gedichten. Deze werken verwekten aanstonds bij Storm en Mommsen een hoogen dunk van Mörike's talent; maar tevens deden zij spoedig de ondervinding op, dat er niet zeer algemeen in hun goede meening werd gedeeld. Dit belette Mommsen niet om aan zijn bewondering en toegenegenheid lucht te geven door het vervaardigen van een lofdicht op Mörike in den vorm van een sonnet; een dichterlijk bedrijf dat bij hem wel niet vermoed zal zijn door degenen die hem als geleerde en geschiedschrijver kennen, maar dat men hem wellicht, om zijn toenmaligen jeugdigen leeftijd, zal kwijtschelden. Bij Mommsen is de dichterlijke ader later, zoo al niet verstikt en in den zandgrond geraakt, toch ter zijde geleid naar een terrein, waar poëzie en verbeeldingskracht zich te onderwerpen hebben aan de wetten en eischen

van het wetenschappelijk onderzoek. Zijn bewondering voor Mörike is met verloop van tijd allengskens overgegaan op Cajus Julius Caesar. Storm daarentegen is onverdeeld getrouw gebleven aan zijn eerste toegenegenheid. Begaafd met productief talent, heeft hij als novellist den weg kunnen inslaan, op welken hij in Mörike zijn besten of althans zijn meest geliefden voorganger zag. Hij heeft later het genoegen mogen smaken om eenige dagen te Stuttgart bij Mörike te vertoeven. Bij die gelegenheid viel hem het buitenkansje ten deel om de pas voltooide novelle ‘Mozart auf der Reise nach Prag’ door Mörike zelven te hooren voorlezen. Met Uhland en Grimm, Storm en Mommsen kunnen als vrienden van Mörike ook nog Moriz von Schwind en Berthold Auerbach genoemd worden. Onder het vrijgeleide van deze namen zal hij de hollandsche grenzen misschien mogen passeeren.

De ‘Idylle vom Bodensee’, waar Uhland zoo veel meê ophad, is een dichterlijke vertelling in zeven zangen. Het stuk is geschreven in hexameters; een omstandigheid, die ons terug verplaatst naar de duitsche literatuurperiode vóór acht en veertig en die tevens het model aanwijst, dat Mörike voor oogen stond. De ‘Idylle am Bodensee’ verscheen in 1846, een halve eeuw na Goethe's ‘Hermann und Dorothea’. In de duitsche literatuur moet niet alleen op de tijdperken, maar ook op de landen en stammen acht worden geslagen. De verdeeling tusschen Noord en Zuid, die in het maatschappelijke, politieke, kerkelijk-godsdienstige leven zulk een groote rol speelt, geldt tot op zekere hoogte ook voor de literatuur. Door het gemis aan strenge centralisatie heerscht in de duitsche literatuur, bij grooter verscheidenheid, tevens minder eenheid en samenhang dan in die van de andere Europeesche landen. Niet altoos bewandelen Noord en Zuid dezelfde paden of bewegen zich gelijkmatig in dezelfde richting. Ook op letterkundig gebied is het Noorden meer voortvarend en doortastend, spoediger gereed om met het verledene te breken en nieuwe banen in te slaan. Natuurlijk is dit niet zoo te verstaan alsof er niet in de duitsche literatuur tusschen Noord en Zuid vele punten van aanraking werden gevonden, benevens gedurige wisseling van denkwijzen en denkbeelden; maar over 't geheel is de lijn van afscheiding toch in 't oog te houden. Mörike kon in Zwaben, te Mergentheim in het afgelegen Tauber-dal, nog naar Goethe als den eenigen hoofddichter opzien, en naar het model van ‘Her-

mann und Dorothea' een dichtverhaal schrijven, in een tijd toen in Noordduitschland degenen, die in de literatuur den toon gaven, zich reeds in menig opzicht van Goethe afgewend en opgehouden hadden om voornamelijk van zijn voorbeeld en zijne beginselen het heil der duitsche letterkunde te verwachten.

Het tooneel van Mörike's verhaal ligt aan den noordelijken oever van het meer van Constanz. Zijne personen zijn lieden uit het volk, in maatschappelijken rang nog eenige trappen lager dan de personen van 'Hermann und Dorothea'. Het zijn een paar visschers, Toon en Maarten; de kleermaker Wendel en zijn neef Steven, benevens eenige boeren-meisjes en knapen. In het samenstel van het gedicht valt een bijzonderheid op te merken, die aan de eenheid eenige afbreuk doet. Twee verschillende verhalen zijn in dit werk met vrij lossen draad aan elkaar verbonden. Het eene verhaal, 'de Klokkedieven', is geheel van luimigen aard en heeft tot onderwerp: den mislukten toeleg van Wendel en Steven om een oude torenklok te stelen. In het andere verhaal, 'Maarten en Toon' getiteld, worden meer ernstige tonen aangeslagen. Hier vertelt de dichter hoe het verkeer van Toon met de rijke en mooie Geerte door de schuld van het meisje wordt verbroken, waarvoor Maarten een potsierlijke maar gevoelige wraak op haar en haren tweeden vrijer neemt, terwijl Toon voor zijn verlies weldra schadeloos wordt gesteld, doordien hij de liefde wint van de schoone herderin Margreta. De verbindende draad tusschen beide verhalen bestaat enkel daarin, dat Maarten in beide gebeurtenissen een voorname rol speelt. Het verhaal van den diefstal der klok wordt aan het einde van den tweeden zang afgebroken en in den laatsten weer opgenomen, nadat in de vier zangen, die tusschen beide liggen, het andere verhaal ingevlochten is. Aan deze eigenaardige constructie hebben Grimm en Uhland, naar het schijnt, weinig aanstoot genomen; wij zullen het evenmin doen en met de verhalen zelve nader kennis maken.

In het klaverveld, dicht aan den oever van het meer, staat een verlaten en vervallen kerkje met klokketoren aan den voet van een heuvel, door welken het nabijgelegen klooster en visschersdorp aan het oog onttrokken wordt. Het kerkje is niet zóó vervallen, of het biedt met zijn vooruitspringend dak den voorbijganger nog beschutting aan bij een plotseling invallende regenbui, of een beschaduwde en

koele plek bij het branden van de zomerzon. Herwaarts komt, op een warmen zomernamiddag, de kleeremaker Wendel, die met zijn neef Steven op zijn veld aan het maaien is geweest, om een poos te rusten en zich door een koele teug tot verderen arbeid te sterken. Bij hen voegt zich de visscher Maarten, een zeventiger, maar nog flink en rap ter been, en helder en opgeruimd van geest; niet gelijk aan de meeste zijner kameraden van 't visschersbedrijf, wier geest bij het dagelijksch verkeer met de stomme dieren pleegt te verstompen en wier stroeve tong op 't laatst nog slechts noode een antwoord vindt op een vriendelijk woord. Aan Maarten wordt een teug uit de wijnkruik aangeboden en Wendel vraagt hem vervolgens hoe lang het wel geleden mag zijn, dat er in dit kerkje geen mis gelezen en geen Onze Vader gebeden is. Maarten antwoordt, dat het hem nog heugt uit den tijd dat hij een knaap was van een jaar of achttien, hoe de getrouwde vrouwen toen, op den derden dag na de bruiloft, hier kwamen bidden. Vergezeld van een enkele vriendin en gesluierd, bracht de jonge vrouw in den vroegen morgen een waskaars als wijgeschenk en liet de klok voor zich luiden. Aan dat klokgelui was een bijzondere zegen verbonden, want er was in den ouden tijd, toen het kerkje gebouwd werd, met die klok een wonder gebeurd. Wendel, die met het fijne van die zaak niet bekend is, verzoekt Maarten, daar zij nog tijd van rusten en praten hebben, om bij hen te komen zitten en de zaak van meet af aan uitvoerig en grondig te vertellen.

Ziedaar van Mörike's verhaal de *expositie* - indien deze deftige kunstterm bij zulk een eenvoudige vertelling te pas mag komen. Het spreekt van zelf dat in dit uittreksel in proza de liefelijke welluidendheid van het oorspronkelijke verloren is gegaan en sommige echt dichterlijke trekken zijn weggevallen. Hoeveel meer genot de lectuur van het oorspronkelijke belooft, moge blijken uit de volgende regels, waarin Mörike het vergezicht schildert dat men van de plek, waar het kerkje staat, voor oogen heeft.

> Aber noch frent sich das Thürmchen in schlanker Höhe den weiten
> See zu beschauen den ganzen Tag und segelnde Schiffe,
> Und jenseits, am Ufer gestreckt, so Städte wie Dörfer,
> Fern, doch deutlich dem Aug', im Glanz durchsichtiger Lüfte.
> Aber im Grund wie schimmern die Berge! wie hebet der Säntis
> Silberklar in himmlischer Ruh die gewaltigen Schultern!

De *Säntis* is de hoogste berg van de Appenzeller Alpen, die men aan den duitschen oever van het meer van Constanz tegenover zich

heeft liggen, en wier omtrekken zich bij helder weer scherp afteekenen tegen den blauwen hemel. Wie deze streken heeft bezocht, dien staat gewis bij deze regels van Mörike, dat geheele landschap weer duidelijk voor den geest. De pauzen in den laatsten der aangehaalde regels laten den Säntis als het ware van terras tot terras omhoog rijzen.

Maarten verhaalt nu, hoe dit kerkje gebouwd werd door Ernfried, den Benediktijner abt, ter nagedachtenis van zijn zuster, de gravin Anna, die, stervend als weduw en kinderloos, hare bezittingen aan het klooster had vermaakt. Toen men nu het bestek had gemaakt en begonnen was met graven, om de fundamenten te leggen, stiet de spade op klinkend metaal, en het duurde niet lang of er kwam een groot aantal voorwerpen uit den heidenschen tijd, wapentuig, gereedschap en huisraad, voor een deel rijk versierd en fraai bewerkt, aan het daglicht. Er bevond zich onder die voorwerpen ook een afgodsbeeld, ter lengte van een mans arm, den oorlogsgod voorstellend met helm, schild en zwaard. De kloosterbroeders beschouwen deze vondst als een geschenk des hemels, dat aan 't kerkje zegen en voorspoed belooft. De bestemming van den metalen schat is niet twijfelachtig; het is een blijkbaar en handtastelijk wonder, dat de heidenen van den ouden tijd de klok aan het klooster moeten leveren. Onder de kloosterbroeders is er echter een, die met de omsmelting minder is ingenomen. Het is de vrome en geleerde pater Eusebius, die de boeken van het klooster zoo fraai met liefelijke kleuren en goud weet te versieren. De prior stelt hem tevreden door te beslissen dat al de kunstige en versierde voorwerpen in de bibliotheek van 't klooster bewaard moeten blijven, terwijl enkel de ordinaire schotels en ketels tot klokspijs worden bestemd. Nu rezen weldra de muren en het torentje omhoog en de wijding der kapel werd bepaald in 't volgende voorjaar op den dag vóór hemelvaart. De klok was intusschen gegoten en hing, effen en blank geslepen als een spiegel, lieflijk om aan te zien, in de werkplaats van den meester in het naburige stadje. Maar zie! daar vertoonde zich aan de klok, tot ontsteltenis van den werkmeester, een hoogst bedenkelijk teeken. Toen de meester met den hamer aan den rand tikte, eerst zacht, vervolgens sterker, om den toon te beproeven, weigerde de klok het antwoord en gaf slechts een doffen, nauw hoorbaren slag terug, alsof er tegen den lederen stormhoed van een soldaat of tegen lood was geklopt. Gaarne zou

de meester dit droevig teeken verborgen hebben gehouden; maar spoedig werd het ruchtbaar en even spoedig werd de oorzaak van het verschijnsel gevonden. Voor iedereen was het een uitgemaakte zaak, dat de schuld geenszins aan den eerzamen en bekwamen klokkegieter kon liggen. Dus was het zonneklaar dat er een duivel in de klok zat; een van die heidensche afgoden namelijk, die vroeger zijn offerhanden placht te ontvangen in de schotels, waaruit men de klok gegoten had. Goede raad was hier duur. Sommigen wilden de klok aanstonds in de diepste diepte van het meer laten zinken; maar te recht vreesden anderen, dat de booze geest dan wel eens het water zou kunnen omwoelen en overstrooming en verderf over den geheelen oever verspreiden. De prior vindt wederom een uitweg. Hij denkt ter goeder ure aan een franciskaner broeder in het klooster te Thurgau, een man van uitstekende vroomheid, die reeds meer dan eenmaal van zijn macht over de booze geesten blijken had gegeven. Deze wordt ontboden en des avonds in de werkplaats met de klok alleen gelaten om den satan uit te drijven. Weldra bemerkt de pater dat hij met een der slimste duivels te doen heeft. Doodstil houdt zich de listige vos, alsof hij in het geheel niet in 't nest lag. Negen uren achtereen bood hij wederstand aan de krachtigste bezweringen van den pater, en eerst tegen den morgen begon hij zich te roeren. Nu ging het weldra met kracht en geweld aan den dans. Vier straten ver hebben de buren het kunnen hooren hoe de booze heeft gegrinnikt, geschreeuwd en geschetterd in het metaal, en de pater heeft later verteld hoe de klok zich heeft gebogen en gekromd, totdat eindelijk de duivel met een laatsten kreet van woede zich losrukte als een stormwind en in de ijle lucht verdween. Zoo werd de zware strijd in 't eind door den vromen kloosterbroeder gewonnen. Weldra kwamen nu meester en gezellen, prior en monniken toesnellen; de klok, die altoos nog nadreunde van den geweldigen strijd, werd driemaal met heilige druppels besprenkeld, en toen eindelijk alles stil was geworden, boog zich de prior naar den rand heen en sprak over haar den zegen:

> Lieblich sei, wie dein Name, nun auch deine Stimme, Maria!

Op den bepaalden dag werd nu het kerkje gewijd en de klok in den toren opgehangen. Haar liefelijk geluid klonk over het meer en kon, bij stil weer, aan den overkant te Rheinegg en Thurgau

gehoord worden. Weldra werd het nieuwe kerkje beroemd, en van jaar tot jaar nam de toeloop der geloovigen toe. Inzonderheid kwamen de pas getrouwde vrouwen vlijtig de kapel bezoeken; want er bestond een belofte dat de vrouwen, die hier kwamen bidden en door de klok den lof der gebenedijde Maagd lieten zingen, met een krachtig en welschapen kroost gezegend zouden worden. Daarom kwamen zij van heinde en ver met offergaven. Maar de tijden zijn allengs veranderd. Wat vroeger voor heilig gold onder de menschen, is thans in minachting. Zie langs den geheelen omtrek van het meer de gestichten en kloosters vervallen en verwaarloosd! Allengskens staakten de vrouwen de bedevaart en zelfs uit den naasten omtrek kwamen zij ten laatste nog slechts noode en beschaamd, daar de knapen aan den weg de vrouwen opwachtten om haar met moedwillige aan den weg de vrouwen opwachtten om haar met moedwillige plagerijen te vervolgen. Dit was evenwel de eenige oorzaak niet van het verval. De oude klok, zoo vertelde men, was gestolen en er hing sedert lang een andere in den torenstoel, schraal van klank en verstoken van kracht en zegen. Zoo kwam de vrome gewoonte in onbruik en verviel het kerkje van jaar tot jaar. De langdurige tijd vernielde met stormen en regenvlagen; en wat de tijd ongedeerd liet, werd vernield of geroofd door den moedwil.

Hiermeê eindigde de visscher zijn verhaal en wilde opstaan om verder te gaan. Maar de nieuwsgierige kleeremaker moet nog meer weten. ‘Waar bleef dan die tweede klok, die zoo langen tijd voor de eerste en echte heeft gediend? Is zij verkocht bij opbod, of even als de eerste geroofd door godvergeten handen?’ Maarten, zoo oud als hij is, nog altoos een schalk, antwoordt met uitgestreken gezicht: ‘Veel dingen zijn veel beter verborgen voor den mensch, dan dat hij ze weet; dat heeft, als ik het wél heb, de heilige Ambrosius gezegd. Wat iemand niet weet, dat begeert hij niet, en dat kan hem niet tot een valstrik worden om zijn geweten te bezwaren door ontvreemding van hetgeen hem niet toekomt. Ulieden evenwel kan ik gerust toevertrouwen wat ik toevalligerwijs nog geen acht dagen geleden heb ontdekt. Gij moet dan weten dat de klok niet geveild of gestolen en evenmin in oorlogstijd, even als andere klokken, tot geschut omgesmolten is; maar zij hangt tot op den huidigen dag daarboven tusschen de balken. Geen mensch denkt er aan en ik heb er mij zelven over verwonderd; maar als gij er aan twijfelt, ga dan een pas of dertig gindschen wijnberg op, en ga daar tusschen

de beide nooteboomen staan, dan kunt gij haar zien door een gat in het luik. Een stuk van den rand komt daar aan het licht, zooals een scherp oog duidelijk kan onderscheiden. Tot nog toe weet het niemand, ten minste niet door mij; behalve de schout, dien ik plichtshalve terstond van 't geval kennis heb gegeven. Hij moet er nu maar voor zorgen dat zij behouden wordt voordat het gerucht zich verspreidt. Anders zullen er spoedig genoeg lief hebbers komen opdagen, daar sta ik voor in. De klok moet op zijn minst drie centenaars wegen; reken een gulden voor 't pond, dan weet gij wat zij waard is.' - 'Wel, wat ge zegt,' roept de kleeremaker, die aanstonds vuur vat, 'hangt die klok nog in den stoel? Bij St. Velten! wie zou dat gedacht hebben. Maarten, gij hebt wijs gedaan, dat gij het aanstonds aan den schout hebt gezegd; zulke dingen moeten maar aanstonds aangegeven worden ter plaatse waar 't behoort; dan is men verantwoord. Maar, wie zou zeggen! Sedert vijftig jaar hangt daar de klok vergeten in den toren. Natuurlijk, de trap is weggebroken, en wie zou op 't idee komen om daar boven iets te zoeken en met halsbrekende moeite naar omhoog te klouteren.'

Terwijl de kleeremaker aldus schreeuwt en ijvert, staat Maarten bedaard op en neemt met eenige onverschillige woorden afscheid. Maar nadat hij zich voor den schijn heeft verwijderd, komt hij ongemerkt terug en sluipt weer naar den muur, om te luisteren of Wendel ook iets laat verluiden van booze begeerten en plannen, nu hij zich dat heeft laten wijs maken van de klok. Inderdaad zijn bij den kleeremaker de kiemen der begeerte reeds hoog opgeschoten en zijn gedachten zijn reeds hard aan den gang om te overleggen hoe hij 't best in bezit zal komen van de klok. Een korte poos bewaart hij nog het stilzwijgen en spreekt vervolgens tot zijn neef:

'Als wij wachten willen totdat de heeren van den raad de klok laten halen, ja, genadige hemel, dan zal zij zich ondertusschen wel zelf uit de voeten maken; ik wil wedden dat er geen kram of bout van de klok in de balken blijft zitten. Op onzen schout heb ik niets aan te merken; maar veel haast te maken is zijn ondeugd niet, al zou het stroo branden in zijn eigen bedsteê. Net zoo is het gesteld met den burgemeester; zij met hun beiden laten Gods water over Gods akker loopen; ik zou daar een boekje van open kunnen doen. Ongetwijfeld is de zaak al verklapt en 't halve dorp weet er van. Laat nu zoo'n landlooper of koopman in oud ijzer

of een ketellapper van den overkant de snof van de klok in den neus krijgen - weg is de klok en de drommel heeft ze gehaald! Dan zullen de heeren komen en de zaak in oogenschouw nemen van rechts en van links en dan houdt mijnheer de schout zijn snuifdoos boven zijn buik en strijkt met de hand over den deksel: “Daar,” zegt hij, “is het gat; en daardoor heen is de schurk naar binnen gekomen; zoo en zoo is het geschied.” Dat noemt men dan: *een feit constateeren*; een mooi ding! De kippen zijn weg; de vos heeft ze doodgebeten; maar men weet dan toch hoe de zaak zich heeft toegedragen. En moet een burger, die zijn gezond verstand heeft, dat nu maar aanzien? Moet het hem het hart niet afvreten als hij vooruit ziet hoe het goed van kerk en gemeente wordt verroekeloosd, door ketters en landloopers in 't geheim wordt verkwanseld onder de helft van de waarde; hoe het geld in de kroeg wordt verteerd en verdobbeld; het goede geld, dat met minder zonde t'huis aan de hongerige kinderkens kon besteed worden; in welk geval een zegen de misdaad zon boeten? Neen, ik kan dat niet verkroppen en - hoor hier, jongen, wij moeten dat zien te beletten. Het middel staat mij klaar voor oogen; wel is waar is 't niet zoo heelemaal pluis, daar kom ik rond voor uit; maar nood breekt wet en wij kunnen immers niet anders. Als ik mij met de zaak bemoei, ik doe het met schroom en met beven; laat dus niemand er iets van te weten komen. Weet ge wat? Wij brengen met ons beiden de klok aan den kant, zetten haar van de hand voor hetgeen zij waard is; geen cent meer en geen cent minder. De opbrengst verblijft aan de kerk. Wij wachten den tijd af; dan komt er wel eens een goede gelegenheid; wij schenken een fraaie stool met borduursel of een wierookvat - ik heb dat nog zoo precies niet bedacht hoe of wat; maar het staat vast, dat wij ten eerste de kerk bedenken. Kan er dan voor ons wat overschieten, dan nemen wij dat met een gerust geweten. Wat dunkt u van een nieuwe zondagsche pelsmuts voor den winter, zoo als Dirk er een heeft en waar gij al lang zin in hebt gehad; of van een meerschuimen pijp met zilveren beslag? Dat zijn zoo mijn gedachten en ik zal aan u handelen als een vader.’

Tot zoo ver liet Wendel zich uit, om te zien of zijn neef ooren had naar zijn voorstel; maar deze was reeds gewonnen en lachte heel wit bij 't vooruitzicht op de pelsmuts en de pijp met zilveren beslag. Niet minder in zijn schik was de kleeremaker (maar zonder

dat hij het liet merken); daar hij nu aan zijn neef, die sterk en stevig was van ledematen, een flinke hulp had; want hij zelf was maar schraal en zwak van lichaam.

‘Wel, wel,’ sprak hij nu verder, ‘een klein voordeeltje kon mij nooit van zijn leven beter te pas komen; 't is waarlijk een genadig wonder. Ik heb nog een restant te betalen van de rekening aan den metselaar die mij mijn huisje heeft opgelapt. Vervolgens wil Japikbuur zijn stukje land verkoopen, dat vlak naast het mijne ligt; als het een stuk laken was kon men het met de schaar niet mooier uitknippen. Voor vijf en twintig gulden, wil ik wedden, staat hij 't af. Daar achter langs loopt de beek; dus heb ik het recht van kreeftenvangst op den koop toe; ik heb van jongs afaan niets liever mogen doen. Mijn vrouw dwingt alle dagen om een nieuwen zijden halsdoek en heeft ook al gesproken van zoo'n nieuwerwetschen haard om op te kooken. Ja, goede hemel, wat de vrouwlui niet al hebben willen! Steven, hoor! wij spreken nergens van. De vrouwen krijgen aanstonds de heete koorts op 't lijf om te koopen, als er onverwachts zulk een sommetje te huis komt kijken. Ik zal zelf wel zorgen en doen wat recht en billijk is. Als er dan wat overschiet voor de kerk, welnu, dat willen wij haar gunnen - ofschoon zij het niet noodig heeft; ik neem mijn woord niet terug.’

Zoo verdraaide de listige veinzaard zijn rede en bedacht in 't geheim al bij zichzelven, hoe hij ook zijn neef van zijn aandeel zou kunnen berooven. Dat geheele gesprek nu wordt door Maarten afgeluisterd, die moeite heeft om zijn lachen te houden. Hij hoort hen verder samen afspreken om morgen, daar het onderwijl avond en donker is geworden, na kerktijd naar den wijnberg te wandelen, of zij de klok te zien kunnen krijgen, en vervolgens in den nacht van zondag op maandag met een ladder en het noodige gereedschap naar het torentje te gaan om de klok los te breken en weg te halen. Zij willen haar dan op een vrachtkar, verborgen onder de klaver, naar huis kruien en in 't schuurtje verstoppen, totdat Wendel gelegenheid vindt om haar over te doen aan een goede kennis te Steinach, aan den overkant, die in oud metaal doet, en aan wien hij haar met het meeste voordeel denkt kwijt te raken.

Om nu niet te lang bij dit verhaal te verwijlen, moge nog slechts met een enkel woord de afloop worden meêgedeeld. Maarten hangt des zondagsmorgens vroeg een ouden hoed in den toren op. Wendel

en Steven, die des middags bij de noteboomen komen kijken, meenen inderdaad, verblind door hun hebzucht en door den zonneschijn, een stuk van de klok te zien en komen des nachts om haar weg te halen. Nadat zij nu met angst en moeite naar boven zijn geklouterd, wordt op eens de diepe stilte van den nacht afgebroken door de schrille tonen van een oude klarinet, die de wijs blaast van een bekend volksdeuntje:

> Was gleichet uns Schneidern an Witzen und Listen.

Natuurlijk is het Maarten, die alles heeft afgekeken en dien Wendel nu nog door een geschenk in wijn moet bewegen om de zaak stil te houden, hetgeen dan ook met woord en handslag wordt beloofd.

Het tweede verhaal is van ernstiger inhoud. Het punt van aanknooping wordt gevonden aan het slot van den tweeden zang, op het oogenblik dat Maarten zich ongemerkt verwijdert, nadat hij het gesprek van Wendel met Steven heeft afgeluisterd. Als hij zich in het naburige boschje aan hun gezicht heeft onttrokken, wandelt hij langzaam naar huis en denkt onderweg aan vroegere tijden. Hier wordt, naar het voorbeeld van Theocritus, de bucolische Muze aangeroepen:

> Ländliche Muse! nun hemme den Schritt und eile so rasch nicht
> Fort an das Ziel! Du liebest ja stets nach der Seite zu schweifen,
> Und ruhst wo dir's gefällt. So wende dein offenes Antlitz
> Hinter dich, fern in die Zeit, wo dein Liebling, jung noch mit Andern,
> Kühnerer Thaten sich freute. Vergönn' uns einen der Schwänke
> Deren er jetzo gedenkt auf dem Heimweg dort nach dem Dorfe.

Van dit tweede verhaal moge een aanhaling uit het oorspronkelijke een kleine proef geven. Ter inleiding slechts zooveel als noodig is om den lezer op de hoogte te stellen van het onderwerp.

Maarten was in zijn jeugd zeer bevriend met een visscher, Toon genaamd, die verkeer had met mooie Geertje, de eenige dochter van een rijke boeren-weduwe. Geertrui was echter minder aangenaam van humeur dan zij mooi was, en reeds had het allen schijn alsof zij haren overleden vader, die den naam had van een ergen gierigaard, in dien leelijken karaktertrek wilde evenaren. Menigmaal plaagt zij den armen Toon met hare knorrige luimen; maar deze, die oprecht van haar houdt, verdraagt alles en laat het zich niet verdrieten om haar telkens weer te bevredigen en te verzoenen. Eens echter wordt Toon al te snood door haar beleedigd. Het was bij gelegenheid dat zij 's avonds te scheep terugkeerden van de Lindausche kermis,

die zij in gezelschap met andere knapen en meisjes hadden bezocht. Vriendelijk was de avond en kalm het meer, waarover de zinkende zon haar laatste stralen wierp. De kermisgeschenken, linten en doeken en eenvoudige sieraden, hangen aan het want van het vaartuig ten toon. Maarten speelt op de klarinet, Geertrui straalt van schoonheid en is in haar beste luim. Daar doet een ongelukkige, schoon geheel onschuldige inval van Toon de zaak verkeeren.

Leider verdarb es der Tone mit seinem Part auf die Letzte.
Denn im Frohsinn ermuntert' er noch die Gesellschaft, zu singen,
Etliche Dirnen zumal, die auch gleich mit geläufigen Kehlen
Herzhaft begannen ein Lied, zu welchem er selber den Kehrreim
Sang mit des Schäfers Tochter, der lieblichen Margarete.
Trude jedoch sang nicht; sie ermangelte völlig der Gabe,
Ja, wenn sie auch nur sprach, anmuthete keinen die Stimme.
Also grollte sie ihm, weil zuerst er das Zeichen gegeben
Und im Gesange sich gar dem bescheidenen Mädchen gesellte,
Das für die schönere galt bei der Mehrzahl (wahrlich mit Recht auch)
Und, von Vielen gewünscht, derzeit noch keinem gehörte.
Als man das Dorf nun endlich erreicht und zur Stunde der Dämmrung
Stiesz an das Land vor dem offenen Platz, wo umher aus den Häusern
Blinkten schon einzelne Lichter, da sprang Gertrud, als die erste
Vorn, von einer Gespielin empfangen, hinaus auf den Kiesgrund;
Nicht erwartete sie den Geleitsmann, welcher noch hinten
Stand, wo dem Schiffe die Wendung en gab, rechtsher, mit dem Steuer;
Sondern sie lief, die Begleiterin heimlich nur zupfend am Aermel,
Weg, indem sie ihm kurz Gut Nacht zurief von dem Ufer.
Selber ihr Marktstück liesz sie zurück -
So stand Tone beschämt, obgleich mit erzwungenem Lachen,
Unter den Paaren. Es führte nach Haus ein Jeder die Seine,
Uebrig allein blieb er, der Allen am fröhlichen Tage
Hatte zum Führer gedient. Ihn bedauerte Jeder im stillen,
Als er zum Scheine noch dort sich am Tauwerk machte zu schaffen,
Dann sasz lang er allein auf der Bank im verlassenen Schiffe,
Heftig entrüstet im Innern und wie er sich räche bedenkend,
Weil sie die Schmach ihm that um so kleines Vergeh'n (er errieth es).
Still war alles umher, und, im Sternenscheine verbreitet,
Rührte der See sich kaum; nur dasz am Bauche des Schiffes
In vielfältigen Tönen die glucksende Welle sich übte.
Jenseits aber die Berge, die ewig schimmern im Schneelicht,
Schon empfingen sie höheren Glanz und leise des Mondes
Aufgang zeigten sie an, eh' die lieblichen Ufer ihn schauten;
Hoch vor andern im Nachtblau glänzte die Stirne des Alpsteins,
Einer himmlischen Wolke vergleichbar. Aber der Jüngling
Sah und hörete nichts, in trauriges Brüten versunken.
Erst als oben am Himmel der Mond in völligem Scheine

Stand, aufrafft' er sich auch, und heim durch die schweigenden Gassen
Lief er entschlossen, den Trotz mit doppeltem Trotze zu strafen,
Wie er sich oft vornam, doch nie es zu halten vermochte:
Wenn sie quälerisch war, stets kam er am ersten von selber.
Diesmal setzt' er es durch. -

Een poëzie als die waarvan bovenstaande regels een proef geven, is juist niet geschikt om aller harten in stormpas te veroveren, en men mag niet verwachten dat zij licht het oor der groote menigte zal winnen. Hier zijn geen forsche geluiden, geen scherpe contrasten, geen plotselinge overgangen van turksche trom tot piccolo-fluit. Het is echter te hopen dat er altoos lieden zullen zijn, die, om getroffen te worden, aan zulke grove kunstmiddelen geen behoefte hebben. Hun fijner gehoor zal altoos, even als dat van Uhland en Grimm, door de zachte melodiën van Mörike's herdersfluit worden gestreeld. De groote menigte vraagt bij lectuur naar de stof; maar bij werken van letterkunde in den engeren zin is de bewerking de hoofdzaak. In de ‘Idylle am Bodensee’ is de stof al zeer gewoon en alledaagsch. Zelfs het woord ‘gebeurtenis’ is bijkans te gewichtig een naam voor het eenvoudige voorval, dat het onderwerp uitmaakt van Mörike's verhaal. Een arme visscher wordt door het meisje, dat hem trouw had beloofd, verzaakt voor een anderen minnaar; maar het meisje wint bij haren ruil niets dan schimp en schande, terwijl voor den knaap de hevige smart van den eersten tijd na het verlies spoedig in rijken zegen verkeert. Alledaagscher kan het niet; en als het om stof en gebeurtenissen te doen is, dan worden er in elken nieuwen roman geheel andere massaas aangedragen en opgestapeld. Maar in het kleine dichtstuk van Mörike wordt het weinigje stof door den tooverstaf der poëzie in goud veranderd; de bewerking maakt van het eenvoudige voorval een afgerond beeld van het menschelijk leven en toont in een klein bestek, met fijne maar duidelijke trekken, waardoor dat leven kostbaar, waardoor het verachtelijk wordt.

Mörike was twee en veertig jaar oud toen hij de ‘Idylle am Bodensee’ schreef. Het is dus een product van dien rijpen, mannelijken leeftijd, waarin sommige dichters en schrijvers hun beste en degelijkste werken leveren. Met de ontwikkeling van het talent is het echter zonderling gesteld en ieder auteur van beteekenis heeft

in dit opzicht zijn eigen geschiedenis. Sommigen geven op jeugdigen leeftijd een meesterstuk, dat zij later nooit meer kunnen evenaren. Anderen doorleven een langer of korter tijdperk van onzekerheid, waarin zij nu dit en dan dat beproeven, hier en daar bewijzen geven van buitengewone kracht, maar over 't geheel in het duister omtasten, totdat een gelukkig gesternte hen op den weg brengt, waar zij hun volle kracht in een meesterstuk aan den dag leggen. Nog anderen doorloopen een reeks van gedaanteverwisselingen, waarin hun talent zich telkens van een nieuwe en verrassende zijde vertoont. Hun vurige en voorwaarts dringende geest weet van geen stilstand of gelijkmatige beweging. In stoute vlucht ijlen zij voort en bereiken het hoogste, wat op hun gebied te bereiken valt, of zij schieten het doel voorbij en verliezen zich zelve in vruchtelooze pogingen om de natuurlijke grenzen van hun gebied uit te zetten. Eindelijk worden er gevonden, wier ontwikkeling zoo zacht en onmerkbaar voorwaarts gaat, dat zij van de jeugd tot den ouderdom altoos dezelfde schijnen te blijven. Hunne werken, in den loop van een lang leven achtereenvolgens voortgebracht, vormen een zuiver sluitenden ring, waaraan men begin en einde ter nauwernood kan onderscheiden. Bij hen zijn reeds de eerste vruchten rijp en malsch gelijk de laatste, en de laatste nog frisch en blozend gelijk de eerste. Zulk een schrijver is Mörike; een getemperde en kalme natuur, voor zoover ten minste kalmte bestaanbaar is met een levendigen geest en een echt dichterlijk gemoed; een talent, dat zich effen en gelijkmatig ontwikkelt en in zijn voortbrengselen geen merkbaren wasdom noch verval laat bespeuren. Misschien is evenwel die kalmte meer schijnbaar dan wezenlijk; misschien ligt zij meer in de werken dan in de ziel die ze voortbracht.

Om Mörike als dichter met eenige juistheid te beoordeelen, moeten wij kennis nemen van zijn levensloop. Deze is zeer eenvoudig en arm aan afwisseling,. Het jaar van zijn geboorte is 1804, de plaats: Ludwigsburg, de vaderstad van Kerner, Uhlands oudsten vriend, van Vischer, den schrijver van de ‘Aesthetik’ en van Strausz, den schrijver van het ‘Leben Jesu.’ Kerner en Vischer vinden wij later onder de vertrouwde vrienden van Mörike terug; Strausz heeft hem nu en dan ontmoet, toen beiden te Tübingen studeerden; later liepen beider wegen uiteen. Toen Eduard twaalf jaren oud was, stierf zijn vader, een geneesheer, zonder veel vermogen na te laten.

Aan de weduwe bleef de taak om bij beperkte middelen de kinderen groot te brengen naar den stand waarin zij geboren waren. Bij Eduard scheen dit zeer weinig bezwaar op te leveren. Met zijn zwierende blonde lokken onderscheidde zich het knaapje door een bijzonder innemend voorkomen. Hij had reeds vroeg blijken gegeven van een levendigen geest en tevens van een ernstigen en nadenkenden aard. Verwanten, vrienden en allen, die in dit geval een woordje mochten meêspreken, hielden het derhalve voor een uitgemaakte zaak, dat hij in de wieg was gelegd om voor het predikambt opgeleid te worden en niemand twijfelde er aan of hij zou met der tijd als 'Lutherischer Pastor' een uitstekende figuur maken. Dat de knaap geen enkelen druppel theologisch bloed in zijn aderen had en dat zijn pastorale aanleg uitermate zwak was, kon men toen nog zoo niet weten. De bovengenoemde overwegingen, waarbij tevens andere voordeelen in aanmerking kwamen, die een kerkelijke opleiding aanbood, beslisten over zijn toekomst. Te Stuttgart woonde een bloedverwant, een man van invloed en aanzien, de Consistoriaal-raad Georgii, die op zich nam om den jongen Mörike een paar jaar te huisvesten, terwijl hij aan het gymnasium in de hoofdstad een begin maakte met de studie. Bij het leeren der oude talen kwam dit verblijf ten huize van Georgii aan Mörike zeer te stade. Georgii was een geleerde van den ouden stempel, die in de grieksche en latijnsche auteurs alle wijsheid besloten achtte en van latere en nieuwere letteren weinig weten wilde. Evenwel behoorde Georgii niet tot de lieden, die bij Grieken en Romeinen zweren zonder eigenlijk recht te weten waarom; maar hij kende zijn auteurs inderdaad en maakte er zijn dagelijksche lectuur van. De jonge Mörike raakte spoedig bijzonder ingenomen met het grieksch en vorderde snel onder den bijstand van zijn gastheer. Van Stuttgart en uit het huis van Georgii, waar een druk gezellig verkeer had geheerscht, werd Mörike verplaatst naar het stille Urach, een kleine plaats tusschen Stuttgart en Ulm, uiterst romanesk gelegen in een donkere en boschrijke vallei aan den rand van de Zwabische Jura. Hij werd hier opgenomen in een voorbereidende theologische school en studeerde er vier jaren. Dat deze jaren voor zijn later leven zeer vruchtbaar zijn geweest, mag men opmaken uit de woorden, die Mörike in later tijd, na een hernieuwd bezoek te Urach, aan die vallei toezong:

O Thal! Du meines Lebens andre Schwelle,
Du meiner tiefsten Kräfte stiller Herd!

Van 1822 tot 1826 studeerde Mörike te Tübingen aan het theologische seminarium. Zijn studie bestond echter minder in de beoefening van zijn vak, waarvoor hij smaak noch aanleg bezat, dan in de lectuur van zijn geliefkoosde auteurs, Homerus, Plato en Theocritus; waarbij nu ook Shakespeare en Göthe kwamen. In die lectuur deelden een paar studie-vrienden van gelijke neiging: Ludwig Bauer en Wilhelm Waiblinger. Jonge lieden van een levendigen geest komen soms op vreemde invallen, vooral als het lot hen plaatst in een stille en eentonige omgeving, die weinig afleiding biedt aan de overvloedige en onstuimige kracht der jeugd. Al had Mörike ook meer theologischen aanleg bezeten, Tübingen was in die jaren de plaats niet om zulk een aanleg te ontwikkelen. De theologische school aldaar, die geheel Würtemberg van predikanten voorzag, gold toen voor een voornaam bolwerk van het rechtzinnige lutherdom. Inderdaad was de theologie, die toen te Tübingen geleeraard werd, alles behalve dezelfde als die van het oude krachtige lutherdom, dat half Duitschland van Rome had losgescheurd. Het was een gemoedelijk piëtistisch supranaturalisme, juist voldoende om de kerkelijke praktijk volgens oude gewoonte aan den gang te houden, maar niet in staat om andere eischen te bevredigen. Eerst toen Mörike's studietijd afgeloopen was, kwam er met Ferdinand Christiaan Baur een nieuw element in de Tübingsche school, waardoor hare theologie weldra op geheel andere wegen geraakte. Het is echter de vraag of zelfs Baur bij Mörike eenige belangstelling in de theologie zou hebben opgewekt. Historisch-kritisch onderzoek, afgetrokken bespiegeling, hetzij philosophisch of theologisch, was zijn zaak in het geheel niet. Wanneer hij ook al met geheel zijn geest zich verdiepte in dezelfde vraagstukken, die elk bespiegelend stelsel op zijn wijs zoekt te beantwoorden, dan deed hij dat toch altoos als dichter, als kunstenaar, voor wien elke gedachte beeld en levende gestalte worden moet. Als hij een les in de dogmatiek had bijgewoond en daarna voor zich zelven een paar tooneelen in Shakespeare las, dan bevond hij waarschijnlijk, dat deze dichter een veel dieperen blik in de wereld en het leven had geworpen dan alle Tübingsche theologen te zamen. Mörike studeerde derhalve juist zooveel theologie als noodig was om door de examens te komen. Daar nu het kwijnende en

kloosterachtige leven te Tübingen aan zijn geest zoo weinig voedsel bood, was het niet te verwonderen dat hij zich uit die omgeving zooveel mogelijk terugtrok en allengskens een soort van dubbel leven begon te leiden, het eene, lijdelijk en meêgaande, voor de buitenwereld, het andere, werkzaam en eigenaardig, voor zich zelven, zijne vrienden en de dichtkunst. Hij kwam hierbij op den zonderlingen en min of meer jongensachtigen inval, om die afzondering ook uitwendig en zichtbaar in praktijk te brengen. Op den Oesterberg buiten Tübingen stond een verlaten en halfvervallen tuinhuis, toebehoorende aan den Archidiaconus Pressel. Mörike wist den sleutel tot dit gebouwtje te krijgen, en bracht nu menigen zomerdag met zijn vriend Bauer in dit tuinhuis door, waar zij dan bij gesloten luiken en ontstoken lamplicht, ofschoon zij het goede zonlicht om niet konden hebben, zich in de lectuur van Shakespeare verdiepten, of hun eigen fantazie lieten spelen en het sprookje bedachten van ‘Orplid en zijn laatsten koning’.

Zooals boven gezegd is, kwam Strausz, die later door zijn ‘Leben Jesu’ zoo befaamd zou worden, te Tübingen studeeren in het laatste jaar van Mörike's verblijf aldaar. Hij kwam toen van tijd tot tijd met Mörike te zamen, en heeft later eenige wetenswaardige bijzonderheden en zeer juiste opmerkingen over dezen medegedeeld in een opstel over Ludwig Bauer. ‘Waiblinger, Mörike en Bauer,’ verhaalt Strausz, ‘hebben op ons jongere studenten, die met hen in persoonlijke aanraking zijn gekomen, wellicht meer invloed gehad, dan wij zelve weten. Waiblinger, met zijn forsche gestalte en zijn donkere lokken, liep het meest in 't oog en verwekte bij den bedeesden nieuweling, vooral als deze verwaardigd werd om eenige van zijn gevleugelde woorden te mogen aanhooren, een duidelijke voorstelling van hetgeen men onder den naam “genie” te verstaan heeft. Alleenlijk was het jammer, dat Waiblinger zich zelven te veel bewust was van zijn genialiteit, en zich naar die bewustheid gedroeg. Mörike maakte een geheel anderen indruk. Was Waiblinger imposant, Mörike scheen raadselachtig. Daar hij een afgezonderd leven leidde, kon hij natuurlijk ook niet verblinden. Onder de studenten liepen vreemde geruchten van het vervallen tuinhuis en het geheimzinnig vertrek, waar hij met zijn uitverkorenen Shakespeare las of verhaalde van Orplid, de Godenstad. Nu gebeurde het een enkelen keer, dat iemand van ons jongere studenten in zijn nabijheid kwam en, als Mörike

ernstig was, treffende en diepzinnige zaken te hooren kreeg, of, in een vroolijk uur, geboeid en weggesleept werd door zijn onvergelijkelijk talent van humoristische mimiek. Men wist dan niet hoe men het had; aan genialiteit dacht niemand, zoo min als Mörike zelf daaraan dacht; maar men gevoelde onmiddellijk dat men met een echt dichter te doen had. Inderdaad, Mörike is voor ons allen, die op eenige wijs met hem in aanraking zijn gekomen, het toonbeeld geworden van hetgeen onder het woord “dichter” verstaan moet worden, en ik zou denken, dat wij het met ons model lang niet slecht hebben getroffen. Aan hem hebben wij het te danken, dat niemand van ons zich ooit rhetoriek voor poëzie zal laten opdringen; dat wij van alle opzettelijke didaktiek in de poëzie een afkeer koesteren; dat wij gestalten willen hebben, en wel, gestalten, die leven, omdat zij door den dichter met een enkelen blik zijn gezien en te voorschijn geroepen, geen levenlooze figuren uit begrippen gevormd. Inderdaad, Mörike is dichter van top tot teen; enkel dichter. Zou dit laatste misschien ook een gebrek zijn? Het schijnt nauwlijks mogelijk, en toch - denken wij eens aan den grootsten dichter van onzen stam, aan Schiller. Zou deze, zelfs als dichter, geworden zijn wat hij geworden is, indien hij enkel dichter, niets dan dichter geweest ware? Hij was tevens wijsgeer, geschiedkundige, vrijheidsman; en slechts doordien hij zijn dichterlijk kapitaal met de bovengenoemde faktoren vermenigvuldigde, is het hem gelukt om die schatten op te stapelen, waarmeê hij onze literatuur heeft verrijkt.’

In deze karakteristiek van Mörike ligt treffende waarheid, en men kan met Strausz wenschen, dat Mörike een sterker vermogen van uitbreiding mocht hebben bezeten en grooter kracht om vreemde stoffen aan zijn dichtgeest te onderwerpen. Of hij echter in dat geval voor Duitschland een dramatisch dichter en een tweede Schiller had kunnen worden, valt nog te betwijfelen. Voor de tooneelpoëzie wordt een hoogst zeldzame samenloop van een groot aantal gunstige om standigheden vereischt, en het is algemeen bekend, dat in Duitschland, zelfs in de steden van den eersten rang, het terrein voor de ontwikkeling van het hoogere drama bijzonder onvruchtbaar is. Maar te vergeefs vragen wij wat Mörike onder deze of gene omstandigheden had kunnen worden; wij hebben ons te houden aan hetgeen hij werkelijk geworden is. Tegenover Schiller en andere meer universeele duitsche dichters, maakt hij ongetwijfeld den indruk van een spe-

cialiteit. Zijn kracht ligt in de zoogenaamde kleinere genre's: het lied en de idylle; het sprookje en de novelle. Maar binnen die enge grenzen heeft hij het hoogste bereikt.

Intusschen had Mörike zijn studie voltooid en was voor het kerkelijk ambt bekwaam verklaard. De verklaring der bevoegde autoriteit kon echter het gemis aan innerlijke roeping niet goed maken; en Mörike schijnt er omstreeks dezen tijd aan gedacht te hebben, om de kerkelijke loopbaan te verlaten en zich uitsluitend aan de dichtkunst te wijden. Bestond er voor hem eenige kans om enkel van zijn pen te kunnen leven? Om dit te weten te komen, begaf hij zich om raad tot iemand, die hem daaromtrent het best kon inlichten, tot Wolfgang Menzel. Deze bezorgde in dien tijd te Stuttgart voor Cotta de redactie van de Augsburger Allgemeine Zeitung en van het Morgenblatt, twee bladen, die geheel Duitschland door in de beschaafde kringen gelezen werden. Menzel nu ried het Mörike ten sterkste af om schrijver te worden van beroep. Hij beduidde hem, dat geen ander bedrijf meer verderfelijk zou zijn voor zijn talent en zijn dichterlijken aanleg; dat hij daarentegen, volhardende in de ingeslagen loopbaan en eenmaal gevestigd in een kleine gemeente, zich in den allergunstigsten toestand zou bevinden om van zijn gaven als dichter en schrijver naar vrije keus gebruik te maken. Heeft Menzel hem goed geraden en deed Mörike wél, met den raad op te volgen? Lag hier misschien voor Mörike de kans open om door verplaatsing naar een ander gebied zich dat sterkere assimilatievermogen te verwerven, dat Strausz hem toewenschte; of zou hij, bij het streven om zijn talent te dwingen, dat talent misschien te gronde hebben gericht? Het is onmogelijk om dit te beslissen; maar zooveel kan gezegd worden, dat Mörike, om enkel van de pen te kunnen leven, twee hoofdvereischten miste. Vooreerst: het talent om te improviseeren op het papier; vervolgens: den merkantielen takt om zijn onstoffelijk kapitaal op de voordeeligste manier te beleggen en in klinkende munt om te zetten. Daarenboven moet men nog in aanmerking nemen, hoe het, vijftig jaar geleden, in Duitschland met de stoffelijke vooruitzichten van een schrijver gesteld was; vooral van een schrijver die nooit anders dan goed werk zou hebben willen leveren.

Mörike wandelde dus voort op het eenmaal ingeslagen pad. Hij diende eenige jaren achtereenvolgens als vicaris op verschillende

plaatsen, totdat hij in 1834 een vaste standplaats kreeg te Cleversulzbach, een dorp in de nabijheid van Heilbronn. Overtuigingen, strijdig met kerk en christendom, konden hem bij de uitoefening van zijn ambtsplichten niet in den weg staan. Aan de zedelijke grondstellingen en elementaire waarheden, die het christendom met elken godsdienst van beteekenis gemeen heeft, had hij nooit getwijfeld. Evenmin was het ooit bij hem opgekomen om de zinnebeelden, die het christendom als voertuig bezigt voor die waarheden, door kritiek en ontleding van hun kracht en waarde voor de praktijk te berooven Natuurlijk was dit, bij ontbrekende roeping, niet voldoende om hem met bijzonderen ijver en liefde voor zijn werk te bezielen. Hij nam derhalve zijn taak niet al te zwaar op. De volle kracht van zijn geest legde hij alleen ten koste aan de scheppingen van zijn dichterlijke fantazie; alle andere zaken, en daaronder ook zijn pastorale bezigheden, behandelde hij met flegma en gemoedelijke bedaardheid. Veel genoegen schijnt hij van zijn boeren niet beleefd te hebben; maar bij minder aangename ondervindingen verstond hij de kunst om de dingen uit een luimig oogpunt te beschouwen. Dit blijkt onder anderen uit het volgende stukje, getiteld:

Pastoral-Erfahrung.

Meine guten Bauern freuen mich sehr;
Eine ‘scharfe Predigt’ ist ihr Begehr.
Und wenn man mir es nicht verdenkt,
Sag' ich, wie das zusammenhängt.
Sonnabend, wohl nach Elfe spat,
Im Garten stehlen sie mir den Salat;
In der Morgenkirch, mit guter Ruh
Erwarten sie den Essig dazu;
Der Predigt Schlusz fein linde sei:
Sie wollen gern auch Oel dabei.

Met het conventionele decorum van zijn kerkelijk ambt nam hij het ook niet altoos zeer nauw. Bij gelegenheid van een verlof maakte hij eens een uitstapje naar het naburige Beieren. Hier trof hij in het een of ander landstadje een troep reizende tooneelisten aan, die zich in groote verlegenheid bevonden met de hoofdrol in Schillers ‘Räuber’, daar de acteur, die haar spelen moest, plotseling ongesteld was geworden. Mörike bood zich aan voor die rol; en ‘der Herr Pfarrer’ verscheen des avonds ten tooneele als Frans Moor..

Te Cleversulzbach leefde Mörike, die ongehuwd was gebleven,

met zijn zuster Klaartje. Vrij van huiselijke beslommering, kon hij nu in zijn pastorie ruimschoots het genoegen smaken van gezellig verkeer in kleinen en vertrouwden kring, waar hij bijzonder veel van hield. In de nabijheid lag Weinsberg, met haar burcht ‘Weibertreu’ en, aan haren voet, de gastvrije woning van Justinus Kerner, den fantastischen, met magnetisme en droomgezichten dwependen geneesheer, maar die zijn wonderlijkheden goed maakte door een gullen en genialen aard en een vriendelijke hulpvaardigheid tegenover ieder zonder onderscheid. Het huis van Kerner was gewoonlijk opgevuld met gasten, uit alle oorden van Duitschland samengevloeid; maar zijn trouwe huisvrouw, zijn ‘Rikele’, was nooit verlegen, hoe groot de drukte ook mocht wezen, en wist alles zoo te schikken dat iedereen tevreden was. Lieden van hoogen adel kwamen hier te zamen met de geringsten uit het volk; maar in de tegenwoordigheid en onder den invloed van Kerner en zijn vrouw dacht niemand aan onderscheid van stand. Kerner en andere vrienden kwamen Mörike gaarne en dikwijls bezoeken en in hun midden vond hij dan telkens de noodige opwekking tot dichterlijke productie. Onder deze vrienden moet een collega van Mörike, Wilhelm Hartlaub, predikant te Schwäbisch Hall, niet onvermeld blijven. Hartlaub was een uitstekend pianist - laat ik liever zeggen: klavierspeler; dat woord is meer ouderwetsch en kenmerkt misschien beter den aard van zijn spel. In techniek en virtuositeit zal hij de hedendaagsche pianisten wel niet geëvenaard hebben, maar misschien had hij toch op sommigen van hen iets vooruit, wat niet zoo geheel te verwerpen is. Hij verstond namelijk de muziekale taal en speelde niet alleen, maar begreep ook den zin van hetgeen hij voordroeg. Zijn repertoire was wel is waar veel beperkter dan het hedendaagsche. Beethovens werken waren in dien tijd voor de meesten nog een gesloten boek, en voor Bach had ook het uur van de opstanding uit de dooden nog niet geslagen. Hartlaub kende dus hoofdzakelijk Haydn en Mozart; maar die kende hij dan ook goed. Niet alleen hun composities voor het klavier, maar die andere werken, waaraan zij de volle kracht van hun geest hebben ten koste gelegd, de kwartetten en symfoniën, der oratoriën en opera's, kende hij in den grond door de studie der partituren. De meeste van die werken wist hij uit het geheugen ten gehoore te brengen op het klavier, zoo goed als dat met de minder volmaakte instrumenten van dien tijd mogelijk

was. Door Hartlaub raakte Mörike allengkens bekend met de werken van Mozart, een bekendheid, waaraan wij zijn schoone novelle ‘Mozart auf der Reise nach Prag’ te danken hebben.

Het is hier de geschikte plaats om een klein dichtstuk mede te deelen, tot Hartlaub gericht, waarin Mörike den indruk in woorden brengt, die het spel van zijn vriend op hem maakte.

An Wilhelm Hartlaub.

Durch's Fenster schien der volle Mond herein;
Du saszest am Klavier im Dämmerschein,
Versankst im Traumgewühl der Melodien,
Ich folgte dir an schwarzen Gründen hin,
Wo der Gesang versteckter Quellen klang,
Gleich Kinderstimmen, die der Wind verschlang.

Doch plötzlich war dein Spiel wie umgewandt,
Nur blauer Himmel schien noch ausgespannt
Ein jeder Ton ein lang gehalt'nes Schweigen.
Da fing das Firmament sich an zu neigen,
Und jäh daran herab der Sterne selig Heer
Glitt rieselnd in ein goldig Nebelmeer,
Bis Tropf' um Tropfen hell darin zerging,
Die alte Nacht den öden Raum umfing.

Und als du neu ein fröhlich Leben wecktest,
Die Finsternisz mit jungem Lichte schrecktest,
War ich schon weit hinweg mit Sinn und Ohr,
Zuletzt warst du es selbst, in den ich mich verlor;
Mein Herz durchzückt' mit Eins ein Freudenstrahl.
Dein ganzer Werth erschien mir auf einmal.
So wunderbar empfand ich es, so neu,
Dasz noch bestehe Freundeslieb' und Treu'!
Dasz uns so sichrer Gegenwart Genusz
Zusammenhält in Lebensüberflusz!

Ich sah dein hingesenktes Angesicht
Im Schatten halb und halb im klaren Licht;
Du ahntest nicht wie mir der Busen schwoll,
Wie mir das Auge brennend überquoll.
Du endigtest; ich schwieg - Ach warum ist doch eben
Dem höchsten Glück kein Laut des Danks gegeben?

Da tritt dein Töchterchen mit Licht herein,
Ein ländlich Mahl versammelt Grosz und Klein;
Vom nahen Kirchthurm schallt das Nachtgeläut,
Verklingend so des Tages Lieblichkeit.

Mörike vond te Cleversulzbach gelegenheid om een werk van piëteit te verrichten jegens zijn grooten landsman Schiller; een werk, eenvoudig wel is waar, maar misschien van geen minder waarde dan andere meer luidruchtige huldigingen, die aan beroemde mannen na hun dood plegen toegebracht te worden. Schillers moeder had in dit dorp hare laatste levensjaren doorgebracht; misschien wel in dezelfde pastorie, die thans door Mörike bewoond werd. Zij had namelijk samengewoond met hare dochter Nanette, de vrouw van pastor Frank, die in vroeger jaren hier had gestaan. Op het kerkhof van Cleversulzbach lag Schiller's moeder begraven; maar de plek was met verloop van tijd verwaarloosd en bijkans onkenbaar geworden. Mörike liet den grafheuvel reinigen en omheinen, en bewaarde de nagedachtenis der vrouw door een eenvoudigen gedenksteen.

Het verhaal van Mörike's verderen levensloop kan nu met weinige woorden voltooid worden. Wegens zwakke gezondheid nam hij in 1843 zijn emeritaat, bracht eenige maanden bij Hartlaub door, en vestigde zich toen, steeds door zijn zuster vergezeld, te Mergentheim. Hier woonde hij bij de weduwe von Speeth, wier eenige dochter Margaretha hij in 1851 huwde. Uit dit huwelijk werden hem twee dochters geboren. In het jaar van zijn huwelijk verhuisde hij naar Stuttgart en werd leeraar in de duitsche letterkunde aan een hoogere burgerschool voor meisjes, het ‘Katharinen-Stift’, dus genaamd naar de Würtembergsche koningin, wier dochter koningin der Nederlanden is geworden. Dezen post, waarvoor hij slechts een enkel uur wekelijks had af te zonderen, nam hij waar tot 1866. Negen jaar later overleed hij. Over het geheel is er dus aan Mörike's leven, sedert zijne vestiging te Cleversulzbach, weinig veranderd. Hij beminde de beperking, in het leven zoowel als in de poëzie. De grenzen van zijn vaderland in engeren zin, van Würtemberg, heeft hij nooit begeerd te overschrijden. Hij had genoeg aan zijn bescheiden huis en aan het verkeer met weinige vrienden. Toch breidde die vriendenkring zich met der tijd een weinig uit. Naarmate zijn werken allengskens meer verspreid en bekend raakten, ontving hij ook meer en meer de verblijdende bewijzen, dat zij door de besten onder zijne landgenooten op prijs werden gesteld. Zijn voornaamste ramp was veelvuldige ongesteldheid, soms van ernstigen aard, Maar bij de zwakte des lichaams bleef het hart jong en de geest helder tot aan het einde

Met Olivier Goldsmith, Thomas Gray, David van Lennep en meer anderen zou Eduard Mörike onder de weinig vruchtbare dichters gerekend moeten worden, indien de vruchtbaarheid naar de massa der werken en niet naar hun levenskracht afgemeten moest worden. Zijn geheele letterkundige nalatenschap bestaat in een deel gedichten, een zestal kleine verhalen, en slechts één verhaal van genoegzamen omvang om den naam ‘roman’ op den titel te kunnen voeren. Deze roman is Mörike's eersteling. Daarbij hebben wij echter te denken aan den oudsten vorm en den eersten druk, die sedert vijf-en-twintig jaar uitverkocht is, en waarvan Mörike nooit een herdruk heeft willen geven. Hij had met der tijd in het werk van zijn jeugd gebreken van stijl en compositie ontdekt, die hij meende dat door een radikale omwerking te herstellen waren. Aan die omwerking heeft hij de laatste jaren van zijn leven besteed. In den tweeden druk van ‘Maler Nolten’ ligt de vrucht van dezen arbeid voor ons. Dezen druk heeft Mörike zelf niet meer kunnen bezorgen; hij was met de omwerking nog niet eens geheel ten einde gekomen, toen de dood hem wegnam. Evenwel was hij zoo ver gevorderd, dat de nieuwe bewerking in 1877 door Julius Klaiber naar Mörike's handschrift in 't licht gegeven kon worden. Mörike's eersteling is dus, in den tweeden druk, tevens zijn laatste werk.

Het behoort in onzen tijd zeker niet tot de gewone verschijnselen, dat een roman, na een tijdsverloop van vijf-en-veertig jaar, in een nieuwe bewerking het licht ziet. Romans verouderen spoedig, en zelfs de luidruchtigste toejuiching bij hun eerste verschijnen levert geen waarborg op tegen een vroegtijdig afsterven. Aan ‘Maler Nolten’ heeft zoowel in 1832 als in 1877 alle luidruchtige toejuiching ontbroken; maar desniettemin schijnt het werk zijn weg gevonden te hebben. Beoordeelaars van beroep en schrijvers van de geschiedenis der letterkunde geven den toon, naar men meent; maar het publiek verkiest niet altoos naar den gegeven toon te zingen. Mörike's roman is niet het eenige werk in de duitsche literatuur, dat door de kritiek over het algemeen met koelheid wordt bejegend, maar dat intusschen in alle stilte door het beste deel van het beschaafde publiek met warme belangstelling gelezen en herlezen wordt. Het werk heeft in dit opzicht een tegenhanger in de ‘Studiën’ en nog meer in den ‘Nachsommer’ van Adalbert Stifter.

Intusschen mag ik niet meenen dat bovenstaand bericht omtrent

Mörike's roman een gunstig vooroordeel voor het werk zou kunnen wekken. Mijn lezers zullen vragen of er veel goeds verwacht kan worden van zulk een terugkeer, in den ouderdom, tot een werk der jeugd; of zulk een late omwerking naar alle waarschijnlijkheid niet evenveel schoonheden verduisteren als gebreken herstellen zal. In de literatuur liggen de voorbeelden voor de hand, die bewijzen, hoe bedenkelijk het is om terug te komen op eenmaal voltooid werk. Reeds de poging om een vroeger werk voort te zetten, aan te vullen, af te werken, valt zelden goed uit. Milton laat het verloren paradijs herwinnen; Defoe, Robinson terugkeeren naar zijn eiland; Goethe liet Wilhelm Meister ‘wandern’ en de ziel van Faust ten hemel varen. Hun arbeid heeft voornamelijk gediend om de deugden van het vroegere werk in helderder licht te stellen; een omwerking en vernieuwing kan, naar het schijnt, niet eens deze vrucht opleveren. Maar in de letterkundige geschiedenis doen zich telkens nieuwe gevallen voor; en zoo zou het dan ook kunnen wezen, dat hetgeen over het algemeen niet pleegt te gelukken, in een enkel geval toch gelukt was. Om te beoordeelen wat Mörike's roman geweest en wat hij door de omwerking geworden is, zouden beide uitgaven vergeleken moeten worden; mij staat thans enkel de nieuwe druk ten dienste. Daar er nog andere werken van Mörike zijn, die met volle recht onze aandacht vragen, wensch ik dezen roman met weinige opmerkingen voorbij te gaan. Dit vluchtig voorbijgaan moet echter niet als een teeken van geringschatting beschouwd worden; veeleer ben ik van oordeel dat geen ander werk van onzen schrijver zijn ‘Maler Nolten’ in rijkdom en diepte van inhoud overtreft.

Binnen den ruimen omtrek van den term ‘roman’ is een onderkomen te vinden voor werken, zoo verschillend als Don Quijote en Rinaldo Rinaldini. Evenwel zijn er zoo veel soorten van romans, dat de plaats, die op dit uitgestrekte veld aan Mörike's Maler Nolten toekomt, door een beknopte classificatie meer bepaald aangewezen kan worden. Wij hebben den historischen roman, den intrigue- en avonturenroman, den zeden- en karakterroman, den politieken roman, den didactisch- wijsgeerigen of godgeleerden roman, den socialen roman met reformatorische of revolutionaire strekking, den nihilistischen of pessimistischen roman, den stichtelijken roman, den mysterie- en sensatieroman, den spook- en tooverroman. Bij deze ruwe verdeeling, die slechts eenige hoofdsoorten opsomt, moet nog opge-

merkt worden, dat er tusschen de genres onderling verschillende combinatiën mogelijk zijn en dat het aantal soorten gaandeweg voortwoekert en toeneemt. In elk van deze genres worden er voortdurend werken geleverd van zeer verschillend gehalte: enkele meesterstukken, tamelijk veel goeds, maar vooral een groote massa middelmatig fabrikaat. Eén genre is nog niet genoemd - en wel datgene, dat alleen door den grooten meester en echten dichter met vrucht beoefend kan worden: de psychologische roman. Naar het schijnt, bestaat er voor de beste romans in dit genre de meeste kans om gered te worden uit den algemeenen vloed, die allengskens de overige wegspoelt. Enkele van deze werken worden zelfs door de algemeene stem in den naasten rang bij de beste werken der dichtkunst gesteld. In de duitsche literatuur zijn tot nog toe in dit genre ‘Wilhelm Meisters Lehrjahre’ en de ‘Wahlverwandschaften’ de modellen voor latere schrijvers. Ook Mörike heeft bij zijn ‘Maler Nolten’ deze werken voor oogen gehad.

De psychologische roman kan niet enkel met het hoofd en de hand gemaakt worden; zal het werk iets beteekenen, dan moet de schrijver er zijn hart in weten te leggen en in zijn eigen levenservaring de wijsheid en het inzicht gevonden hebben, waardoor zijn stof veredeld en allerwege met het rijkste gehalte doortrokken wordt. Deze roman zal dus altoos min of meer een autobiografie worden; maar, onder de hand van den echten dichter, een zeer indirecte. De stof ondergaat namelijk een zoo volledige verandering, dat niemand in het fijne weefsel der verdichting den draad der werkelijke gebeurtenissen kan terugvinden, tenzij hij door meer rechtstreeksche mededeelingen van den dichter zelven daartoe in staat mocht worden gesteld. Zulk een indirecte biografie is ook Mörike's ‘Maler Nolten’. Een voornaam deel van zichzelven heeft hij in dezen roman neêrgelegd en er een gewichtige periode van zijn leven meê besloten. Voltooid op acht en twintig-jarigen leeftijd, reikt het werk met zijn diepste wortels terug tot in Mörike's jeugd en kindschheid, tot de schooljaren in Urach en het verblijf ten huize van Georgii. Het beeld van Theobald Nolten, van dien schilder, die langen tijd zoekt en tast en worstelt om in zijn kunst den rechten weg te vinden; die, reeds op het punt om aan zichzelven te wanhopen, door Tillsen, den gevierden hofschilder in de hoofdstad, opgericht en op de baan geleid wordt waar roem en voorspoed hem ten deel valt;

die te midden van zijn zegepralen in de kunst en in de groote wereld in strijd geraakt met zijn eigen hart en door een dubbele liefde heen en weer geslingerd wordt - dat beeld kon met zooveel kracht en waarheid door Mörike niet louter uit de fantazie geschilderd worden; het leven zelf had hem daarvoor de kleuren op het palet gemengd. In zijn noodlottigen afloop wijst het verhaal op smartelijke ondervindingen terug.

Ofschoon de roman van Mörike, wat taal en stijl betreft, tot de weinige meesterstukken van het duitsche proza behoort, wordt hij toch ontsierd door enkele technische gebreken, die nog in de tweede bewerking gevonden worden. Daartoe behoort inzonderheid een ongelukkig hors d'oeuvre in het eerste deel; het ‘dramatisirte Märchen’ van Orplid's laatsten koning, dat met den eigenlijken inhoud van den roman in geen noodzakelijk verband staat, en enkel als motief dient voor een ommekeer in den loop der gebeurtenissen, die even goed op een andere wijs gemotiveerd had kunnen worden. Door de verwijdering van dit vrij lange stuk had Mörike aan zijn roman een goed werk kunnen verrichten, dat zeer waarschijnlijk voor het succes bevorderlijk zou zijn geweest. Maar aan dat sprookje waren voor hem dierbare herinneringen uit den studietijd verbonden, die hij niet kon opgeven. Strausz zegt hierover niet onjuist, ofschoon wat spotachtig, dat het verzinsel van het eiland Orplid, met zijn beschermgodin Weyla en zijn koning Ulmon, het ei is geweest, waaruit de vogel van Mörike's poëzie te voorschijn is gekomen, maar dat die vogel al te lang de schalen van het ei met zich meê heeft gesleept.

Naar het voorbeeld van Goethe in ‘Wilhelm Meister’ heeft Mörike in zijn verhaal verscheiden dichtstukken ingevlochten. Zij zijn allen opgenomen in den afzonderlijken bundel der ‘Gedichte’, maar krijgen een meer bepaalde beteekenis en maken dieperen indruk, als zij gelezen worden in den roman, waar de aanleiding en samenhang voor elk van deze gedichten een lijst vormt, die niet zonder schade verwijderd kan worden. Enkele, zooals de vijf dichtstukken onder het opschrift ‘Peregrina’, zijn zelfs zonder den roman zoo goed als onverstaanbaar. Dit is niet het geval met het volgende kleine stukje, dat hier meêgedeeld kan worden als proef van Mörike's kracht in het duitsche lied. Het is de klacht van een meisje over de trouwloosheid van haren minnaar. Robert Franz heeft bij dit lied een melodie gezet voor één zangstem met accompagnement van piano (opus 27).

Früh, wann die Hähne krähn,
Eh' die Sternlein verschwinden,
Musz ich am Herde stehn,
Musz Feuer zünden.

Schön ist der Flammen Schein,
Es springen die Funken;
Ich schaue so drein
In Leid versunken.

Plötzlich, da kommt es mir,
Treuloser Knabe,
Das ich die Nacht von dir
Getraümet habe.

Thräne auf Thräne dann
Stürzet hernieder;
So kommt der Tag heran -
O ging' er wieder!

'In het najaar van 1787 ging Mozart, vergezeld door zijn vrouw, naar Praag, om de eerste uitvoering van Don Juan te leiden.' Met deze woorden begint Mörike's novelle, die in den loop van dit opstel reeds eenige keeren werd genoemd. Het historische feit, dat in die woorden wordt aangegeven, is de kiem, waaruit Mörike zijn werk heeft ontwikkeld. Dit feit is tevens het eenige in Mörike's verhaal, dat historisch is in den stoffelijken zin; al het andere is zuivere vinding en verdichting. Vinding en verdichting evenwel, die zich zoo juist aan de werkelijkheid aansluit, en die de gegevens, gelegen in Mozarts eigen werken en in de authentieke berichten omtrent hem, zoo volledig in zich opneemt, dat de geheele novelle historisch wordt in dien hoogeren zin, bedoeld door den wijsgeer, die het drama historischer noemde dan de historie zelve. Mörike verhaalt een enkelen dag uit Mozarts leven, maar teekent in dit verhaal het beeld van den meester met zulke sprekende trekken, dat een nog beter en nog getrouwer beeld enkel uit Mozart's eigen werken verkregen kan worden.

Door Hartlaub was Mörike allengskens met de hoofdwerken van Mozart bekend en vertrouwd geworden. Ongetwijfeld heeft hij tevens elke andere gelegenheid gebruikt om die bekendheid te versterken. In zijn tijd werden die werken in concert- en schouwburgzaal veel-

vuldiger ten gehoore gebracht dan tegenwoordig. De symfoniën waren nog niet door Beethoven, de opera's nog niet door Wagner op den achtergrond gedrongen. ‘Gelijk kent zijns gelijk’ luidt een oud spreekwoord; en in Mozart vond Mörike een natuur die in menig opzicht aan de zijne verwant was. Voor hem was Mozarts muziek oneindig meer dan een vluchtige streeling van het gehoor. In die welluidende tonen, in de volmaakte schoonheid van dien stijl, in die bekoorlijke melodiën, in die akkoorden, nu eens somber en zwaarmoedig, dan wederom helder en liefelijk als de lentemorgen, openbaarde zich aan hem de geest en de ziel van den meester in al haren rijkdom en diepte. Zelf dichter en kunstenaar, vereenigde hij allengskens de verstrooide trekken, totdat in een gelukkig oogenblik een afgerond beeld hem voor den geest kwam, en het ontwerp opgevat werd van die novelle, waarin hij een werk heeft geleverd, Mozart waardig.

Mörike voltooide zijn novelle in 1856. Sedert dien tijd heeft de toonkunst van hare populariteit niets verloren; integendeel, de smaak voor muziek neemt met den dag toe en dringt tot ruimer en ruimer kringen door. Desniettemin hoort men soms beweren dat de muziek in de tegenwoordige maatschappij niet tot haar recht komt; dat zij noch geleerd en onderwezen, noch beoefend en genoten, noch verstaan en gewaardeerd wordt zoo als het behoort. Deze bewering zal wel niet uit de lucht gegrepen zijn, daar zij uitgesproken wordt door lieden van het vak, die het weten kunnen. Afdoende middelen ter verbetering zijn moeilijk aan te wijzen; de debatten over dit punt worden meestal gevoerd in polyfonen stijl met onopgeloste dissonanten. De kwaal, in het algemeen aangewezen, is het resultaat van een zeker aantal afzonderlijke gebreken, die elk in 't bijzonder verholpen moeten worden. Een van deze gebreken ligt ongetwijfeld in de geringe bekendheid, aan den kant van het publiek, met het leven en karakter der groote komponisten. Het oude vooroordeel van den welgezeten burger tegen den kunstenaar, vooral tegen den toonkunstenaar, is tegenwoordig wel is waar aanmerkelijk gewijzigd en verzacht, maar daarom nog niet uit den weg geruimd. Nog altoos verwijt de mier aan den krekel zijn gezang, en menigeen is niet ongeneigd om allen, die tot het kunstenaarsgild behooren, als min of meer fatsoenlijke vagebonden te beschouwen. De geheime invloed van deze zienswijze verklaart eenigermate het zonderlinge

verschijnsel, dat zoovelen verrukt en opgetogen de groote toonwerken hooren voordragen en tegelijkertijd geheel onjuiste en onwaardige voorstellingen koesteren omtrent de meesters, van welke die heerlijke werken afkomstig zijn. Mozart inzonderheid pleegt het in dit opzicht heel ongelukkig te treffen. Op grond van een paar anekdoten en losse praatjes is het beeld van dezen meester bij menigeen spoedig gereed: een vroolijke broeder, die zijn leven heeft verbeuzeld aan de biljardtafel en in gezelschappen van twijfelachtig gehalte; een liefhebber van wijn en vrouwen, maar tevens van zulk een gelukkigen aanleg, dat hij zijn muziek om zoo te zeggen maar uit de mouw had te schudden, en in staat was om in weinige uren de ouverture van Don Juan te schrijven, met behulp van een paar glazen pons. Hoe zulk een voorstelling te rijmen is met het hooge gehalte van die werken in zulk een korten levenstijd voortgebracht - daar breekt men zijn hoofd niet meê: er zijn immers wel meer ongerijmdheden, vooral in toonkunst. Om zulke onware en onwaardige voorstellingen door betere te doen vervangen, kan niets meer geschikt zijn dan werken als die, waarvan Mörike's novelle een voortreffelijk model biedt. Degelijke kenners van de muziek en hare geschiedenis weten wel is waar sedert lang wie Mozart is; de geleerde philoloog Otto Jahn heeft in een lijvig werk een biografie van hem geschreven, die in volledigheid en nauwkeurigheid niets te wenschen overlaat. Zulke werken zijn voor een klein aantal lezers en voor bibliotheken; de zaak is, om hun wezenlijken inhoud tot ruimeren kring te brengen. Mörike's novelle is even grondig en degelijk als de beste biografie; maar in haar heeft de beeldende kunst van den dichter den wezenlijken inhoud van de biografie op honderd bladzijden in een aanschouwelijke voorstelling samengevat.

Om deze novelle goed te begrijpen en te genieten moet men er echter geen lectuur voor verloren oogenblikken van maken. Al is het maar een novelle, zij behoort daarom toch niet tot de zoogenaamde ‘lichte literatuur,’ en Mörike heeft haar zeer zeker niet in weinige dagen of weken geschreven. Hiermeê is ongetwijfeld een zwak punt aangewezen, waarop de novelle aangevallen kan worden door lieden van buitengewoon vluggen geest, die oordeelen dat een werk van fraaie letteren in de eerste plaats moet voldoen aan lezers, die onderhouden en verstrooid willen worden zonder de minste inspanning en met halve aandacht. Op de gunst van de

zoodanigen mag Mörike's novelle geen aanspraak maken; zij moet, reeds wegens haar bijzonderen inhoud, tot een engeren kring beperkt blijven. Met volkomen bevrediging kan het werk slechts ten einde gelezen en weggelegd worden door degenen, aan wie de muziek en de persoon van Mozart niet ten eenemale vreemd zijn. Mörike gebruikt den beroemden naam van den komponist niet willekeurig, enkel als hulpmiddel om belangstelling te winnen voor avontuurlijke verdichtselen. Hij kende Mozart te goed en vereerde hem te hoog om hem romaneske avonturen toe te dichten, die het beeld van den grooten meester in de voorstelling van vele menschen nog meer vervalscht zouden hebben. Zijn oogmerk was veeleer om dat beeld van valsche trekken te zuiveren en het in zijn ware en eenvoudige schoonheid voor te stellen. Zijn verhaal, ofschoon verdicht, behelst zuivere waarheid. Maar het behelst dan ook eigenlijk gezegd geen intrigue, geen liefdeshistorie, geen knoop, die de aandacht spant, geen verrassende ontknooping. De geheele novellistische of romaneske inhoud komt neêr op een toevallige ontmoeting van Mozart, op zijn reis naar Praag, met een adellijke familie, die op haar buitengoed een eenvoudig en huiselijk bruilofsfeest viert. Deze vinding was voor Mörike voldoende om het beeld van Mozart, zoo als hij zich te midden van een uitgelezen kring, als beminnelijk mensch en als onvergelijkelijk meester in zijn kunst, beweegt, van verschillende zijden voor te stellen.

Op den derden dag van de reis, den veertienden September, des morgens tegen elf ure, komt Mozart in een dorp, waar halt gemaakt wordt voor het middagmaal. Terwijl Mozarts vrouw, Constanze, zich naar een koel bovenvertrek begeeft om wat te rusten, gaat hij zelf een wandeling maken naar een nabijgelegen park, toebehoorende aan een grafelijke familie, die op het oogenblik, naar men hem gezegd heeft, afwezig is en aan fatsoenlijke lieden gaarne toegang en wandeling op hare gronden veroorlooft. ‘Don Juan’ is een goed eind over de helft gevorderd, de dag der uitvoering is nog in tamelijk verwijderd verschiet, en Mozart rekent met zekerheid op de noodige gunstige uren ter voltooiing van het geheel. De gelukkigste uren voor muzikale conceptie vond hij, zoo als bekend is, onder het rijden in een gemakkelijke koets, door bekoorlijke streken, bij helder weer. Zulk een morgen had hij daareven gehad, en vervuld van zijn werk, bereikt hij de openstaande poort van het park.

Langzaam doorwandelde hij een laan van oude en hooge lindeu en zag, aan het einde gekomen, ter linkerzijde op korten afstand het slot voor zich liggen. Het was een aanzienlijk gebouw in den italiaanschen stijl; een breede trap met dubbelen opgang voerde naar den hoofdingang. Het dak was van lei; het werd ingevat door een balustrade en was versierd met standbeelden van goden en godinnen.

Midden door twee groote bloemperken, nog rijkelijk van bloemen voorzien, ging Mozart op de boschrijke partijen van het park af, kwam eenige groepen van pijnboomen voorbij en richtte, langs kronkelende paden, zijne schreden naar het geruisch van een springfontein, die hij weldra bereikte. Rondom het ruime ovale bassin stonden zorgvuldig gekweekte oranjeboomen in bakken, afwisselend met laurier en oleander; een breede wandelweg van kiezelzand liep er omheen, afgesloten door een prieel van latwerk, met klimop begroeid. Het prieel bood een aangename rustplaats; een kleine tafel stond voor de bank, waarop Mozart zich nederzette.

Terwijl hij in de aangenaamste stemming zijn oor leent aan het geplas van het water, valt zijn oog op een oranjeboom van tamelijke grootte, die binnen het bereik van zijn hand voor den ingang van het priëel stond. De boom was beladen met de heerlijkste vruchten, wier aanblik en geur hem weldra in gedachten naar Italië voerde, en een herinnering uit zijn kinderjaren te voorschijn riep. Glimlachend reikt hij naar de naaste vrucht, alsof hij de schoone ronding, de sappige koelte, door aanraking met de holle hand, zooveel te beter wilde genieten. Met die herinnering uit zijne jeugd stond een muzikale herinnering in verband; een melodie, die sedert lang uit zijn geheugen was verdwenen en slechts onzekere sporen had nagelaten, die hij thans half droomend begon te vervolgen. Thans blinken zijn oogen, hij heeft het spoor teruggevonden en is geheel vervuld van een idee, dat hij aanstonds met allen ijver gaat ontwikkelen. Zijn hand heeft ondertusschen den oranjeappel losgelaten en andermaal gegrepen. De vrucht gaat los van den tak, hij houdt haar vóór zich. Hij bemerkt het en bemerkt het niet; terwijl hij met den appel speelt, neuriet hij, nauw hoorbaar, nu het begin, dan het slot van zijn melodie. De verstrooidheid van den komponist, die in zijn idee verdiept is, gaat eindelijk zoo ver, dat hij, zonder recht te weten wat hij doet, een étui uit zijn rokzak te voorschijn haalt, een klein ooftmes met zilveren hecht er uitneemt, en den appel langzaam

door midden snijdt. Missschien werd hij hierbij geleid door een duister gevoel van dorst; hij vergenoegde zich evenwel met het inademen van den kostelijken geur. Een lange poos staart hij op de beide binnenvlakten van de vrucht, voegt ze met zachten druk te samen, neemt ze uiteen en verbindt ze weer.

Daar hoort hij stappen in de nabijheid; hij schrikt, en plotseling ontwaakt hij tot het besef van hetgeen hij doet en waar hij is. Een oogenblik denkt hij er aan om de vrucht te verbergen, maar laat aanstonds die gedachte weer varen, hetzij uit trots, hetzij omdat het reeds te laat was. Een man stond voor hem, breed van schouders, groot van gestalte, in livrei gekleed. Het was de opzichter van het park. Hij had die laatste verdachte beweging nog even gezien en keek Mozart een poos zwijgend aan. Deze zat eveneens sprakeloos, als vastgenageld aan de bank; half lachend, maar met zichtbaar blozen, toch eenigermate stout en groot, zag hij met zijn blauwe oogen den opzichter in 't gezicht; vervolgens zette hij - voor een derden man, als toeschouwer, zou het allerkomiekst zijn geweest om aan te zien - den schijnbaar ongeschonden appel met zekeren fieren nadruk midden op de tafel.

‘Met verlof,’ begon thans de opzichter met kwalijk verholen knorrigheid, nadat hij het eenvoudige reisgewaad van den vreemdeling in oogenschouw had genomen, ‘ik weet niet, wie -’

‘Kapelmeester Mozart, uit Weenen.’

‘Zeker bekend bij de familie?’

‘Ik ben hier vreemd en onderweg naar Praag. Kan ik den graaf spreken?’

‘Niet t'huis.’

‘De gravin dan?’

‘Druk bezig; zal zeer waarschijnlijk niet te spreken zijn.’

Mozart stond op alsof hij wilde vertrekken.

‘Met verlof, mijnheer - hoe komt gij er toe om hier ter plaatse op zulk een manier toe te tasten?’

‘Toe te tasten!’ riep Mozart. ‘Gij gelooft toch wel niet, dat ik dit ding hier wou stelen en opeten?’

‘Mijnheer, ik geloof wat ik zie. De vruchten van dezen boom zijn geteld en ik moet ze verantwoorden. De boom is bestemd voor een feestmaal en moet zoo aanstonds naar het slot gebracht worden. Ik kan u niet laten vertrekken voor en aleer ik rapport heb gedaan,

en gij zult mij eene verklaring dienen te geven hoe zich de zaak heeft toegedragen.'

'Welnu, dan zal ik zoolang waehten; gij kunt er op rekenen.'

'De opzichter keek langzaam om en Mozart, in de meening dat het misschien maar om een fooi te doen was, tastte in den zak, maar vond, dat hij geen penning bij zich had. Twee tuinknechten kwamen nu inderdaad den boom weghalen; Mozart nam een blaadje papier uit zijn portefeuille en schreef met potlood een briefje aan de gravin, waarin hij met weinig woorden de toedracht der zaak verhaalde. Dit dokument, onderteekend en losjes dichtgevouwen, overhandigde hij aan den opzichter.'

De ontknooping bestaat nu natuurlijk daarin, dat Mozart, met wiens werken de dochter des huizes vertrouwd is, door de familie wordt uitgenoodigd om het feest bij te wonen en den nacht over te blijven. De familie van het slot bestaat uit den graaf en de gravin, hun eenigen zoon, Max, en een nicht, Eugenie, door de oude lieden als dochter aangenomen. Eugenie is op den morgen van dezen dag de bruid geworden van een jongen baron uit de nabuurschap. De verloving is geschied ten huize van den bruidegom en zijne moeder; ten huize van de pleegouders zal de feestmaaltijd gehouden worden, waartoe eenige vertrouwde vrienden zijn genoodigd. De moeder van den bruidegom verlaat wegens zwakte reeds sedert jaren hare woning niet en woont den maaltijd niet bij. Juist op het tijdstip dat Mozart door den opzichter ontdekt en vastgehouden wordt, komen bruidegom en bruid met den ouden graaf het voorplein oprijden; de gravin was met Max reeds een poos vroeger te huis gekomen, daar er nog het een en ander voor de vrouw des huizes te beschikken viel. Toen nu de opzichter met zijn rapport en zijn briefje aan het slot kwam, duurde het eenigen tijd voordat hij in de gelegenheid werd gesteld om zijn boodschap uit te richten. Het briefje werd wel is waar aan de gravin overhandigd, maar deze verzuimde, in de drukte, om het aanstonds te lezen. De graaf is bezig van kleeding te verwisselen; Max, in druk gesprek met den baron, neemt van den opzichter geen notitie. Eindelijk komt de graaf te voorschijn en verneemt de Jobstijding.

'Erger kan het waarachtig niet,' riep de dikke, goedhartige, maar eenigszins opvliegende man, 'zulk een onbeschaamdheid gaat alle perken te buiten. Een Weener muzikant, zegt ge? Waarschijnlijk

zoo'n landlooper, die hier en daar aanklopt om een reispenning, en onder de hand meêneemt wat hij vindt?'

'Met uw verlof, mijnheer de graaf,' sprak de opzichter, 'daar ziet hij mij nu juist niet naar uit. Ik zou eerder denken dat hij niet wel bij 't hoofd is; ook is hij zeer trotsch. Hij zegt dat hij Mozer heet. Hij zit in het priëel op bescheid te wachten. Ik heb Frans bevolen om den weg te hoeden en hem in 't oog te houden.'

'Ja, wat helpt dat altemaal; het ongeluk is geschied en niet te herstellen. Ik heb je honderdmaal gezegd om de groote poort gesloten te houden; hadt ge liever van te voren uw maatregelen genomen, dan was het niet gebeurd.'

Terwijl de arme opzichter, die zoo sekuur en nauwgezet zijn plicht had gedaan, ten slotte toch nog uitgescholden wordt, komt de gravin, die eindelijk het briefje gelezen heeft, met haastige schreden en met blijdschap op 't gelaat, uit het naaste vertrek.

'Weet gij, wie in den tuin is? Mozart uit Weenen, de komponist. Er moet dadelijk iemand naar hem toe gaan om hem binnen te noodigen. Hij moet reeds vrij lang gewacht hebben; als hij maar niet vertrokken is. Wat zal hij wel van ons denken? Velten, ik hoop toch dat gij beleefd met hem gesproken hebt? Wat is er toch eigenlijk gebeurd?'

'Wat er gebeurd is?' hernam de graaf, wiens verdriet en spijt door het vooruitzicht op het bezoek van een beroemd man niet zoo aanstonds kon weggenomen worden, 'de man heeft den dollen coup begaan om van den oranjeboom, waar ik Eugenie meê dacht te verrassen, een van de negen appelen te plukken. Dan valt nu ons heele plan in duigen, en Max kan zijn gedicht, waar hij de negen muzen zoo mooi in te pas had gebracht, van den eersten tot den laatsten regel schrappen.'

'In 't minst niet', riep de gravin, 'dat ongeval is licht te verhelpen. Ga nu maar zelf naar hem toe met Max; bejegen den waarden man zoo vriendelijk mogelijk. Als hij eenigzins kan, moet hij van daag bij ons blijven. Vindt gij hem niet meer in den tuin, zoek hem dan op in 't dorp en breng hem met zijn vrouw hier naar toe. Geen grooter geschenk, geen schooner verrassing, dan een bezoek van Mozart, kon Eugenie op haren feestdag te beurt vallen.'

'Zeker', riep Max, 'dat heb ik dadelijk ook gedacht; kom maar spoedig meê, papa, en - sprak hij terwijl hij zijn vader bij de hand

nam en zachtkens voorttrok - omtrent het gedicht kunt gij gerust zijn. De negende muze zal niet te kort komen; ik heb er al wat op gevonden om partij te trekken van het ongeluk.' - 'Dat is niet mogelijk.' - 'Stellig en zeker.' - 'Welnu, als dat het geval is - maar ik houd u aan je woord - laten wij dan gaan; wij zullen dan dien dollekop alle mogelijke eer bewijzen.'

Terwijl dit op het slot voorviel, was onze gevangene, zonder zich verder om den afloop van de zaak te bekommeren, aan 't schrijven gegaan, en had zich een geruime poos daarmeê bezig gehouden. Toen hij klaar was en er altoos nog niemand kwam opdagen, liep hij een paar keeren onrustig heen en weer; vervolgens kwam er een boodschap uit het dorp, dat de tafel gereed was, dat de postiljon op spoed aandrong, dat hij aanstonds komen moest. Hij pakte derhalve zijn papieren bijeen en stond op het punt om te vertrekken, toen de beide heeren aan den ingang van het prieel verschenen. De graaf verwelkomde hem met tamelijk veel drukte en met luid klinkende stem, bijkans alsof hij een oude kennis was; liet hem geen tijd om zich wegens den oranjeappel te verontschuldigen, maar gaf oogenblikkelijk zijn wensch te kennen, dat hij ten minste dezen middag en avond in hun midden mocht blijven. 'Gij zijt voor ons geen vreemdeling, mijn waarde maestro; ik kan u verzekeren dat de naam Mozart nergens met meer geestdrift en veelvuldiger genoemd wordt dan bij ons. Mijn nicht zingt en speelt; zij zit bijkans den geheelen dag aan het klavier, uwe werken kent ze van buiten; en het is reeds lang haar vurigste wensch geweest om u eens in persoon te ontmoeten. Binnen kort gaan wij naar Weenen, en men had haar een uitnoodiging beloofd bij Esterhazy waar gij dikwijls aan huis komt. Nu gaat gij echter naar Praag, blijft misschien lang weg, en wie weet, wanneer er eens weer een gelegenheid komt om met u samen te zijn. Houd heden en morgen rustdag! Het rijtuig sturen wij terug, en gij vergunt mij om te zorgen voor de verdere reis.'

De bovenstaande uittreksels geven de mise en scène, den knoop of intrigue (als het onbeduidende voorval zoo genoemd mag worden) en het begin van de ontknooping; kortom datgene wat in andere verhalen de hoofdzaak uitmaakt. Bij Mörike is dit alles ondergeschikt aan zijn hoofddoel, dat in het bovenstaande reeds voor een deel wordt bereikt. Wij zagen Mozart aan het werk in het prieel, wij

waren er getuige van, hoe een flauwe en verwijderde herinnering uit zijn vroegste jaren te voorschijn wordt geroepen en hem helpen moet om het grootste zijner werken, de vrucht van zijn rijpen, mannelijken leeftijd te voltooien. In den opzichter wordt aangewezen, welk een indruk de groote kunstenaar maakt op lieden, voortreffelijk en achtenswaardig in hun soort, die gelooven wat zij zien, maar van een hoogere orde van zaken geen flauw begrip hebben. Tegenover Mozart raakt de opzichter meer en meer van streek; hij weet niet of hij hem voor krankzinnig, voor trotsch of voor beiden moet houden. Het is een zeer fijne trek van Mörike, dat die opzichter ten slotte nog op een kleine berisping onthaald wordt, en dat wel door den ouden graaf, die zelf ook nog lang niet behoort tot degenen, die Mozart ten volle waardeeren; en dat de gravin hem met allen ernst afvraagt of hij wel beleefd is geweest - begrijp eens - hij, de opzichter, die zoo lang bij de familie in dienst is geweest, en die zoo goed weet hoe het hoort! De goede man zal toen in 't geheel niet meer geweten hebben hoe hij 't had.

Die oranjeboom, waaraan de graaf zooveel waarde hecht en waar Mozart in zijn verstrooidheid zich aan vergrijpt, heeft ook zijn bijzondere geschiedenis. De boom is namelijk afkomstig van de grootmoeder van den graaf, Renata Leonore, een voortreffelijke vrouw, die een groot deel van baar leven in Frankrijk heeft doorgebracht, als echtgenoot van den Oostenrijkschen ambassadeur, en die aan het hof van Lodewijk XIV met de voornaamste personen van dat schitterende tijdperk in aanraking is gekomen. Inzonderheid is zij bevriend geworden met mevrouw de Sévigné. Van haar heeft zij, bij gelegenheid van een feest te Versailles, het stekje ten geschenke ontvangen, waaruit de oranjeboom gegroeid is. De boom is met andere kostbare herinneringen aan dien tijd, waaronder brieven van mevrouw de Sévigné, door kinderen en kleinkinderen in eer gehouden. Aan Eugenie, wier aard en karakter aan de grootmoeder herinnert, heeft de oude graaf zoo goed als beloofd, dat de boom met der tijd haar bijzonder eigendom zou worden. Die belofte zou heden, en wel onder bijzondere omstandigheden in meer dan één zin, worden vervuld. De boom is namelijk in 't vroege voorjaar aan het kwijnen geraakt; iedereen, ook Eugenie, vreesde reeds dat hij het leven niet zou kunnen houden. Daar Eugenie den zomer buitenslands heeft doorgebracht, weet zij niet hoe het met de zaak is afgeloopen.

Door de ijverige zorg van den graaf en den bijstand van een ervaren tuinman, is men er in geslaagd om den boom in 't leven te houden niet alleen, maar ook op nieuw bloesem en vrucht te ontwikkelen: negen schoone appelen, maar reeds over en over rijp. Met groote moeite en zorg zijn ze tot heden aan de twijgen bewaard, opdat het geschenk, met de volle vrucht, aan Eugenie aangeboden kon worden. Geen wonder derhalve dat de graaf in het eerst zoo buitengemeen verstoord was. Hoe Mörike nu van dit incident partij trekt voor de volledige ontknooping, heeft de lezer reeds geraden. Mozarts aanraking, die den boom scheen te schenden, heeft zijn waarde voor Eugenie nog verhoogd. Bij het feestmaal wordt de boom binnengebracht; op een bord naast den stam ligt de doorgesneden vrucht. Tusschen de beide helften echter ligt het authentieke handschrift van het duet en koor: ‘Giovinette che fatte all amore’ daareven in het prieel door Mozart gekomponeerd. De graaf heeft het uit Mozarts hand genomen, die het juist als een klein aandenken en bruidsgeschenk aan Eugenie wilde toereiken.

Dit zij genoeg over de novelle. Enkel nog de verzekering, voor allen die haar zouden willen lezen of herlezen, dat, niettegenstaande deze vrij uitvoerige uittreksels, verreweg het beste gedeelte van het werk voor hen in réserve ligt: de gesprekken van Mozart met zijn vrouw op den morgen van dezen reisdag, de zang van Eugenie en het spel van Mozart vóór het maal, inzonderheid echter, aan den avond van dezen dag, de voordracht, door den komponist, van de voornaamste partijen uit de nieuwe opera. Tegen het slot van het werk krijgt alles meer en meer een diepere beteekenis. Een duister voorgevoel van Mozarts vroegtijdig afscheid uit deze wereld, vooral bij Eugenie opgewekt, werpt sombere tinten op het tafereel, te midden van de hoogste feestvreugde. En als Eugenie den volgenden morgen, na het vertrek van den meester, haar klavier sluit en den sleutel wegbergt - alsof het instrument niet meer aangeraakt mocht worden, nadat het gewijd is door de meesterhand, die zoo kort geleden de toetsen heeft bewogen - valt haar oog op een zangstuk, dat bij hare muziek ligt, een boheemsch volkslied:

Ein Tännlein grünet wo,
Wer weisz, im Walde,
Ein Rosenstrauch, wer sagt,
In welchem Garten?
Sie sind erlesen schon,

Denk' es, o Seele,
Auf deinem Grab zu wurzeln
Und zu wachsen.

Met Mörike's gedichten hebben wij hier en daar onder de hand reeds kennis gemaakt. Zijn dichtbundel lijdt aan gebrekkige rangschikking, of liever: aan kompleete afwezigheid van rangschikking, welke ook. In zekeren zin doet dit weinig ter zake, daar ieder stuk op zich zelf staat. Desniettemin zou de een of andere verdeeling en volgorde, naar den inhoud, den vorm, chronologisch of des noods alfabetisch, den lezer behulpzaam zijn om het eenmaal opgemerkte gemakkelijk terug te vinden. Niet eens de gedichten, uit ‘Maler Nolten’ overgenomen, zijn bij elkaâr gevoegd. Wie aan Mörike's lyrischen bundel eenige aandacht wil schenken, zal spoedig bemerken dat in zijne poëzie een dubbele ader vloeit: een antiek-klassieke en een oorspronkelijk-duitsche. Deze beide partijen hadden ten minste gescheiden kunnen worden, naar het voorbeeld, door Goethe gegeven, die zijn helleniseerende gedichten afzondert onder den voorzichtigen titel: Antiker Form *sich nähernd*. Maar, in plaats van te eindigen met klachten over kleinigheden, schrijf ik liever nog een paar van Mörike's kleine gedichten over: het eerste, duitsch; het andere, antiek.

Septembermorgen.

Im Nebel ruhet noch die Welt,
Noch träumen Wald und Wiesen;
Bald siehst du, wenn der Schleier fällt,
Den blauen Himmel unverstellt,
Herbstkräftig die gedämpfte Welt
In warmem Golde fliesen.

Inschrift auf eine Uhr mit den drei Horen.

Am langsamsten von allen Göttern wandlen wir
Mit Blätterkronen schön geschmückte, schweigsame.
Doch wer uns ehrt und wem wir selber günstig sind,
Weil er die Anmuth liebet und das heil'ge Masz,
Vor dessen Augen schweben wir im leichten Tanz
Und machen mannigfaltig ihm den langen Tag.

De vierde regel van het laatste dichtstuk behelst de beste en bondigste karakterschets van Eduard Mörike.

D.E.W. WOLFF.

In 's levens lente weggerukt.

De kroone onses hoofts is afgevallen; daerom is ons herte mat, om dese dinghen zyn onse oogen duyster geworden.
De Klaegh-Liederen JEREMIE, V: 16, 17.

Tusschen vader en zijn kindt,
Dat hij mint,
Is de taaiste band van magen,
Daar natuur geraakt in strijd,
Machtig lijdt,
Wat ze kan en niet kan dragen.
VONDEL.

I. Aan de bittere wateren.

Daar zaten wij en weenden wij.
Psalm CXXXII.

't Gebannen Isrel, wars van zangen,
Zat droef aan Babel's stroomen neer.
De harp was aan de wilg gehangen:
Klonk ze ooit in 't land der Vaad'ren weer?

Ook ik, in rouw als nooit me ontroerde,
Zat aan een stroom, den stroom des Doods,
Die 't leven van mijn leven voerde
En me er van scheidde voor altoos.

Ook mij, gebannen uit een Eden,
Welks heil 'k oneindig had geloofd,
Was na een kostbaar, kort Verleden,
De hoop der Toekomst uitgedoofd.

Maar in mij werd de geest weer vaardig,
   Dien 'k meende, dat mij reeds begaf;
Ik zong - ach, zij 't uw heugnis waardig,
   Lief jongske, als bloemen op uw graf.

II. Wij hoorden 't laatste zuchtje glippen.

Wij hoorden 't laatste zuchtje glippen,
   Het sterven was voor hem geen strijd.
‘God dank,’ ontgleed het onzen lippen,
   ‘Die hem voor doodsmart heeft bevrijd.’

En vriendenhanden beurden teeder
   Eerbiedig hem van Moeder's schoot
En brachten 't lijkje in de andre kamer;
   't Was ijdle voorzorg, die ze ons sloot.

Want wij, wij legden ons ter ruste,
   Verwonderd, dat wij 't konden doen.
Na twee ontzettend bange dagen
   Verkwikte een korte nacht ons toen.

Maar, d' andren morgen bij 't ontwaken,
   Als we één slechts zagen van de twee,
Werd zich eerst recht het ouderharte
   Bewust van d' omvang van ons wee.

En daar begon de stroom te vloeien,
   Die 't licht voor ons verduisterd heeft,
En die niet eerder zal verdrogen,
   Voordat de Dood ons hem hergeeft.

III. De eerste nacht.

Het had geregend heel den dag,
Het had gesneeuwd bij tusschenpoozen.
Maart handhaafde, als hij lang niet plag,
Zijn naam van wispeltuur'gen boozen.

En toen het tegen d' avond liep,
Stak stormwind op met schrikbre vlagen.
Klein-zusje, dat al rustig sliep,
Moest schreiend 't bed weer uitgedragen.

In't eind vermande slaap haar weer
En zochten we ook de lègerstede.
Maar, legden wij het hoofd al neer,
De smart volgde ons ook daar, de wreede.

Lang hebben 't stormen wij gehoord,
De regen kletterde op de ruiten,
Wij waagden geen van beide een woord:
Hij rustte d' eersten nacht daar buiten.

IV. Als klein-zusje niet wil slapen.

Als klein-zusje niet wil slapen,
Daar 't wat vroeg haar dunkt voor 't bed,
Zoekt baar Moeder te overreden:

‘Daad'lijk gaan we ons ook ontkleeden,
Voor gij slaapt, zijn wij hier net.’

Onder 't wachten, onder 't waken
Vallen haar dan de oogjes toe,
Zweven om haar mondje lachjes,
Prevelt ze in haar slaap nog zachtjes:
‘Komt u spoedig bij me, Moe?’

Droomt gij ook dus in uw doodslaap,
Jongsken, aan ons denkend nog?
Vaak was 't ons in 't schemerduister,
Als vernamen we uw gefluister:
‘Vader, Moeder, kom dan toch!’

Ja, wij zullen eenmaal komen.
Wel zijt gij ons voorgegaan,
Maar, schijnt soms 't ons lang te duren,
Nog maar weinig, weinig uren
En ons klokjen ook zal slaan.

V. O gij, in weedom neergebogen.

o Gij, in weedom neergebogen,
Weerhoud geen tranen in hun loop:
Zij drenken 't bloemetje der Hoop,
En moest hun bron bij u verdrogen,
Bid God, dat Hij uw leven sloop'.

Het water, in 't metaal bevroren,
Splijt wel het zwaarst kanon vaneen,

Waar 't vloeien kon, is niets geleên:
Zoo breekt hem, die zijn leed wou smoren,
Het hart door opgekropt geween.

VI. Slaap.

o, Sleep, o, gentle Sleep!
SHAKESPEARE, HENRY IV.

Verjaagd werdt ge eens bij 't morgenkrieken
En bij uw naad'ring nauw geduld,
Thans word ik, Slaap! van vreugd vervuld
Hoor ik het ruischen van uw wieken.

Niet, daar na 't weenen en na 't werken,
- Ach, wat van beiden wel het meest? -
Gij 't lichaam rust brengt en den geest:
Tot nieuwen strijd slechts komt gij sterken;

Niet, omdat gij voor luttele uren
De erinring in me zwijgen doet:
Mijn rouw is dierbaar aan 't gemoed,
Ze zal, zoo lang als 't leven, duren.

Maar daarom zie 'k met vreugd u komen,
Daar ik door u mijn dierbaar kind
Zoo vaak, al is 't slechts kort, hervind:
Gij voert hem tot me in blijde droomen.

Ik hoor, ik zie zijn guitenstreken,
Hij wil me ontwaap'nen door een lach,
Ik zit hem na, ik struikel.... ach,
'k Ontwaak en weer is hij me ontweken.

Dan pijnigt dubbel wel de smarte,
   Dan grieft mij dubbel het gemis,
   Maar grooter 't kort geluk toch is:
o, Slaap, voer vaak hem me aan het harte!

VII. Laatste omgang door 't oude huis.

Waar ook we ons wenden,
't Zij boven, onder,
't Is nergens zonder
   Herinnering.
Geheel de woning,
Elk hoekje, elk plekje
Herroept een trekje
   Van hem, die ging.

Hier, vier jaar vroeger
In deze kamer
- God gave, kwame er
   Nooit vreemde meer! -
Klonk 't eerst uw stemme
En bracht na zorgen
Ge een blijden morgen
   En vreugde ons weer.

Ginds stond uw wiegje,
Waarin gij woelde'
En te eng u voelde',
   't Was gauw te kleen.
Daar aan die tafel
Was eens uw plaatsje.
Wat liept ge, o baasje,
   Er ras om heen!

Gij leerdet loopen
Hier door te vallen,
Of wierpt de ballen
   Langs trap en gang;
Dáár reedt gij paardje,
Zongt al marcheerend
En Zusje 't leerend,
   't Viel nooit u lang.

Uw kast met speelgoed
Doet weer ons zoeken
Uw prentenboeken,
   Uw tol en trom,
Shako en sabel,
U 't laatst geschonken, -
Hoe de oogjes blonken,
   Liept ge er meê om!

Hoe vaak kon Moeder
In smart verloren
Mijn stap niet hooren
   En 'k vond haar daar
't Nog eens bekijken,
En onder't schreien
Kon zij nauw scheien -
   Ook dit valt zwaar.

En nu - dit alles
Wordt weggenomen;
Als weer we er komen,
   Of 't huis nóg bindt?
Ach, faalt er ieder,
Herinringsteeken,
De steenen spreken
   Van u nog, kind!

Wat hier verander',

De heil'ge smarte
Van 't Moederharte,
   De Vaderrouw
Blijft, dierb're woning,
Zoolang wij leven,
U staâg omzweven -
   Dees smart is trouw!

VIII. Schemeravond.

   ‘Twee kindertjes bij elkaâr,
   Een zusjen en een broêrtje;
      Ik wou, dat ik er meer van had,
   Al van dat lieve goedje.’

Zoo zongen beide in 't schemeruurtje
   Als Moeder 't oolijk, vroolijk paar
Weer bij zich op den schoot ging beuren
   En zij daar speelden met elkaâr.

Nu zit ze alleen met ons klein-zusje,
   Zingt, maar met tranen in haar stem.
Geeft haar ook 't kleintje kus op kusje,
   Te meer nog denkt zij steeds aan hem.

Klein-zusje vindt het nu niet prettig:
   Eén moest er zijn op elke knie.
Ze haalt haar pop: ‘Ma, dat is broêr nu,
   Weer zijn we met ons beiden, zie!’

   ‘Twee kindertjes bij elkaâr,
   Een zusjen en een broêrtje;

Ik wou, dat ik er meer van had,
Al van dat lieve goedje.'

Zoo zingt klein-zusje en is weer blijde,
Heeft schik, dat zij 't zoo goed bedacht.
Verbaasd kijkt ze, als zij zich voelt kussen
En Moeder schreit in plaats van lacht.

IX. Te Scheveningen.

Ik slenterde 't strand op en neder,
Zoo druk werd in eens 't om mij heen.
'k Begreep niet, wat plotsling die vrouwen
En knapen toch bracht op de been.

Ik tuurde en zag eindlijk de pink ook,
Zij wiegde op de deining der zee;
De manschap kon 'k ras onderscheiden,
Ze maakten het anker al reê.

Doch voor het nog uit werd geworpen,
Daar plaste al een jongen naar boord.
Zijn broêrtje, te paard op zijn schouders,
Dien droeg hij in zee met zich voort.

't Klein-ventje met fladdrende haren,
Nam 't mutsje af van broêr, die hem droeg;
Hij wenkte, hij wuifde naar vader,
Die lachend hen wachtte op den boeg.

Toch scheen dien het wachten te lang toe:
Hij waadde zijn twee te gemoet.
Hij pakte, hij kuste zijn jongste
Met handdruk werd de oudste begroet.

En juub'lend ging 't drietal naar strand toe;
Die 't zagen, ze jubelden meê, -
Maar, treurig en stil sloop ik henen
En klagend klonk 't ruischen der zee.

X. Wie zal mij troosten?

‘Wie zal mij troosten?’ - ‘Ik’, deedt fluistrend gij me hooren,
Maar, vrouw, 't gewonde hart was zwakker dan uw wil.
Kan ook 't gekreukte riet 't geknotte halmpje schoren?
Uw tranenvloed weersprak 't, en ook uw mond zweeg stil.

‘Wie zal mij troosten?’ - ‘Ik’, sprak 't uit uw lachende oogen,
Gij, een'ge nu van twee. Uw zoete kinderstem,
Uw lach, uw liefde, uw lust vertoonden hun vermogen,
Maar 'k dacht, wie eens hier speelde, en bij u miste ik hem.

‘Wie zal mij troosten?’ - ‘Wij,’ zoo ruischte 't uit mijn boeken,
‘Wij, dooden, blijven trouw, dezelfde als steeds voorheen’.
'k Ging met gebogen hoofd er kunst en wijsheid zoeken,
En 'k leerde er: oud als de aard, zoo oud is ook 't geween.

‘Wie zal mij troosten?’ - ‘Ga, uw werkkring doet vergeten’.
Ja, mijn gedachtenloop werd wel door plicht gestuit,
Maar ach, ontwikk'len ziend', die ‘hoop des lands’ wij heeten,
Zuchtte ik: wien 't liefst ik leerde, is de aardsche leerschool uit.

‘Wie zal mij troosten?’ - - Niets en niemand zal 't vermogen,
Noch vrouw, noch vrind, noch kind: 'k moet vragen 't eigen hart.
't Geheim der troost heeft God, die 't geeft uit mededoogen,
Zoo Hij 't me in 't hart niet geeft, zoo blijft mijn deel de smart.

Wageningen.
C. HONIGH.

Bibliographisch album.

De Ilias van Homeros, vertaald door Mr. C. Vosmaer. Boek I-XII. Leiden, A.W. Sythoff, 1878.

Zeven lustra is het geleden, - hoe duidelijk staat het mij voor den geest! - dat de heer Vosmaer en ik op het Haagsch Gymnasium onder de leiding van onzen waardigen rector Bax kennis maakten met het achttiende boek van de Ilias. Sedert dien tijd liepen onze levenswegen en onze studiën ver uiteen, maar aan Homerus bleven wij getrouw. Hoe dikwijls wij in die vijf-en-dertig jaren Homerus gelezen hebben, zal de heer Vosmaer niet weten te zeggen, en ik weet het ook niet, maar zeker is het, dat wij na langer of korter tusschenpoozen telkens weer tot onze oude liefde terugkeerden, ofschoon wij een geheel verschillend standpunt van beschouwing hadden gekozen. De heer Vosmaer leest zijnen Griekschen dichter met een aesthetisch oogmerk en is een kunstcriticus van naam; ik voor mij voel mij door de grammaticale behandeling aangetrokken en ben volkomen tevreden met de bescheiden rol van letterzifter.

Heeft de redactie van ‘de Gids’ goed gezien, met mij de beoordeeling toe te vertrouwen van deze nieuwe vertaling van Homerus? Misschien niet. Maar wij kunnen toch trachten elkander te verstaan. Mijnerzijds wil ik toegeven, dat ik dezen arbeid van een eenzijdig en, zoo men wil, bekrompen standpunt zal beschouwen; maar aan den anderen kant mag de heer Vosmaer toch niet tegenspreken, dat het publiek recht heeft te vragen, of de vertaler, die zoo warme ingenomenheid met Homerus betoont, bij het afspinnen zijner taak ook de vereischte nauwkeurigheid in het oog heeft gehouden. Men zal het wellicht niet overbodig vinden dit eens na te gaan.

Om met het uiterlijk te beginnen: de typografische uitvoering van dit boek is keurig en gelijk men zulks van de firma Sythoff verwachten kan. Tot versiering dienen een aantal platen, de Minerva

Giustiniani, de Diana van Versailles en soortgelijken. Over de doelmatigheid van deze illustratiën, waardoor de kostbaarheid van dit werk zeker niet onaanzienlijk verhoogd wordt, valt thans moeielijk een oordeel te vellen, want de inteekenaars zullen eerst later vernemen, waar deze platen moeten worden ingebonden. Zoo zal dan zeker Apollo van Belvedere zijne plaats niet behouden in het negende boek, maar verhuizen naar het vijftiende. Toch verwondert mij de keus eenigermate. Wil men Homerus op deze wijze illustreeren, wat mij intusschen om meer dan eene reden niet aanbevelenswaardig toeschijnt, dan verwacht ik naast den Apollo bijvoorbeeld de tabula Iliaca, Pasquino, bovenal het Aeginetische beeldhouwwerk en soortgelijke, en nu valt mijn oog bij het openslaan der eerste aflevering dadelijk op de Capitolijnsche Venus, die hier evenveel dienst kan doen als het portretje van eene danseres uit Jardin Mabille ter opheldering van Johannes VIII. Ook de vignetten, die uit den aard der zaak niet verplaatsbaar zijn, wekken mijne aandacht. Boven het elfde boek, waarin de dappere daden van Agamemnon beschreven worden, vindt men de Leeuwenpoort van Mycenae afgebeeld: dat is begrijpelijk. Maar boven het tiende boek staat een vierspan, alhoewel de helden van Homerus daarvan in den krijg nimmer gebruik maken. En waarom tooien de Gratiën het vijfde boek? Juist dit boek behoort met het zestiende tot de twee bloedigste zangen der geheele Ilias, want er sneuvelen met name niet minder dan 39 aanvoerders, nam. twaalf Grieken en negen-en-twintig Trojanen. Er is in een woord bij de keuze dezer illustratiën geen vast en weloverwogen plan waar te nemen.

De heer Vosmaer zelf heeft de taak van zijnen beoordeelaar verlicht door een stukje in ‘de Banier’, 3de Jaargang, Aflev. 9, waarin hij een overzicht geeft van de pogingen om Homerus te vertolken, welke tot heden toe in Nederland beproefd zijn. Uit zijne critiek, waarmede ik door zijne welwillendheid ben bekend geworden, blijkt onmiddellijk, welke eischen hij zich zelven gesteld heeft. Zoo beschouwt hij het als iets van veel belang, dat hij de Latijnsche godennamen vermeden en de oorspronkelijk Grieksche behouden heeft. Ik kan dat niet prijzen. Het is welbekend, dat de Italische mythologie in wezen en aanleg hemelsbreed verschilt van de Grieksche. Het is dus goed en begrijpelijk, dat in een handboek voor de *Italische* mythologie dit onderscheid zorgvuldig wordt in acht genomen; daar

moet men op zijne hoede zijn, want er is werkelijk gevaar voor verwarring van denkbeelden. Maar wanneer er van *Grieksche* toestanden spraak is, oordeel ik anders. Waar in de Romeinsche literatuur meer bepaald bij de dichters van het tijdvak van Augustus, dat ons het best bekend is, de Goden - natuurlijk met hunne *Latijnsche* namen - voorkomen, worden zoo goed als altijd de overeenkomstige leden van het *Grieksche* Pantheon bedoeld. Deze zijn het eigenlijk, aan wie ook wij steeds denken, al bezigen wij de Latijnsche benamingen, die in gebruik zijn gebleven en algemeen bekend zijn. Voor den deskundige zal het vrij onverschillig zijn, of men in de Grieksche mythologie van Jupiter en Juno spreekt, dan wel van Zeus en Hera; de gewone lezer, voor wien dan toch eene vertaling bestemd wordt, zal wel eens van Neptunus of Aurora hebben gehoord, maar Poseidaoon en Eoos klinken hem in de ooren als de namen van stamhoofden der Nieuw-Zeelanders op Ika-na-mauvi en Tav-ai-punammu. Gelukkig nog zoo hij niet op het denkbeeld komt, dat de Grieksche naam van den Vader van goden en menschen moet rijmen op *reus* en *geus*. Alleen van een hartstochtelijk beoefenaar der *Italische* mythologie kan ik het begrijpen, dat hij ons wil overreden van Artemis en Demeter te spreken, ten einde Diana en Ceres voor het westelijk schiereiland ongerept te bewaren. Mijns inziens volgen tegenwoordig velen zeer ten onrechte het voorbeeld, dat de Duitschers te dezen geven. Het groote publiek behoeft nooit te worden lastig gevallen met de oorspronkelijk Italische mythologie; daarom kunnen, meen ik, de Latijnsche benamingen voor de Grieksche goden zonder eenige schade behouden blijven. Wanneer Virgilius van Jupiter en Venus spreekt, denkt hij in het minst niet aan de nationale godenwereld; willen wij het Nederlandsch publiek gaan onderhouden over Zeus en Aphrodite, dan verspreiden wij in den grond der zaak meer dwaling dan juiste denkbeelden.

Wat voor de godennamen geldt, geldt naar mijne opvatting nog veel meer voor de orthographie der eigennamen in het algemeen. De heeren de Vries en te Winkel raden aan, deze naar oudvaderlandsch gebruik op de Latijnsche wijze te spellen en zij hebben, dunkt mij, volkomen gelijk. De heer Vosmaer houdt zich intusschen, zooveel hij vermag, aan de Grieksche schrijfwijze en spreekt zonder blikken of blozen van de *Oeranionen*, V. 899, van *Oekalegon, Moelios, Filomedoesa, Boeprasion, Boekolion* en *Doelichion*. De Fran-

schen worden door hun natuurlijk gezond verstand voor dit ontijdig vertoon van geleerdheid gevrijwaard en het zal nog heel lang duren, voordat zij gaan schrijven: *Kalupso ne pouvait se consoler du départ d' Odusseus*. Meer dan twintig jaar geleden heeft Ponsard het tweede gedeelte van de Odyssea voor het tooneel bewerkt; avond aan avond maakte men *queue* voor het Théâtre Français, doch men verbeelde zich eens, dat de Parijzenaars daar hadden moeten hooren van *les Phaiakes, l'aimable Telemachos* en *le fidèle Eumaios!* Maar de welgeconstateerde afkeer van het Latijn drijft in dezen tijd onze letterkundigen soms tot het in waarheid bespottelijke. Gelijk men weet, behielden de Romeinen de *F* voor zuiver Latijnsche woorden en schreven in Grieksche namen steeds *Ph.* Om toch vooral en boven alles anders te doen als de landgenooten van Cicero, dwingt men onder het motto: *nous avons changé tout cela*, thans de *F* ook aan Grieksche woorden op en spreekt van *Foibos* en *Filomedoesa* en *Fthia* en *Hefaistos* en *Zefuros* en *Afrodite* en dgl. Erger nog: in zijn opstel in ‘de Banier’, blz. 3 spreekt de heer Vosmaer van zekeren dichter *Koïntos* en deelt in eene noot ons mede, dat deze ook wel *Quintus Calaber* wordt genoemd. Hoe moet hij het afkeuren, dat eindelijk en ten laatste Vissering als stadhouder over Syrië heeft aangesteld *Quirinus* in plaats van *Cyrenius:* de man heette toch *Kurenios*. Zoo zullen wij weldra lezen, dat zekere *Ploetarchos* een leven heeft geschreven van *Markos Kikeroon*.

Consequent is de heer Vosmaer evenwel niet. Hij is niet bevreesd voor het bevallige *Aiguptiesch*, IX. 381, maar schrijft onverschillig *Apolloon* en *Apollo, Agamemnoon* en *Agamemnon, Poseidaon, Poseidaoon* en *Poseidon*, benevens *Iton* naast *Antroon*, II. 696. Nu eens lees ik *Achilleus* en dan weder met schrik het echt Latijnsche *Achilles*. Ik vind *Adrestos*, VI. 38 en *Bienor*, XI. 93, niet *Adrastos* en *Bianor*, maar toch *Ialusos*, II. 656 en *Iason*, VII. 368. Natuurlijk schrijft de heer Vosmaer *Aias* en het *Aiaspaar*, IV. 519 en VI. 436, maar bij vergissing spreekt hij van de *Ajaxen*, IV. 273, VII. 164, IX. 79, 262 en XII. 265, 335 en 353; ja zelfs, onsterfelijke goden! van de *Ajaksen*, X. 228. De stad, die de Grieken belegeren, heet bij hem, gelijk te verwachten was, *Ilios*, niet *Ilium* of *Ilion*. Op het geslacht heeft hij evenwel niet gelet en even weinig op de omstandigheid, dat hij op zijn standpunt noodwendig moest spreken van *Wilios* en evenzoo van *Wilos, Wisandros, Wiris, Wastuwanax, Woineus, Wifi-*

wanassa, Wifidamas, enz. Ik lees II. 561 van *Troidzen* en II. 847 van *Troizenos*. Honderdmaal worden de *Atreiden* genoemd, maar, gelijk bekend is, vormt de middelste syllabe bij Homerus geen diphthong. Eindelijk, wanneer men volstrekt wil spreken van *Kronioon* en *Aigaioon* en *Briareoos* en *Eoos* en *Poseidaoon*, dient men dan ook niet *Hektoor* te schrijven in plaats van *Hektor?* In *Agamemnoon*, gelijk de heer Vosmaer schrijft, is de wortel toch ook kort.

In de uitspraak der eigennamen zijn ook bepaalde fouten op te merken. Met merkwaardige volharding vinden wij *Kapaneus* niet minder dan zesmaal met lange voorlaatste syllabe, II. 564, IV. 367, 403 en V. 108, 241, 319. Eveneens vind ik verkeerdelijk *Araithurēa*, II. 571, *Thamūris*, II. 595, *Eurūtos*, II. 596, 621, 730, *Tegēa*, II. 607, *Charōpes*, II. 672, wat bovendien een drukfout zal zijn voor *Charopos, Nisūros*, II. 676, *Alalkomēne*, IV, 8 en *Areithōos*, VII. 9, 137 en 138. Verder vindt men II. 640 *Kaludona* vermeld en II. 646 *Gortuna*, ofschoon de eerste stad naar behooren *Kaludon* heet IX. 530. Wanspelling is ook *Pitheus*, III. 144 voor *Pittheus* en *Poludeikes*, III. 237, zoo men althans Pollux liever op zijn Grieksch *Poludeukes* wil noemen. *Axulos* wordt met korte voorlaatste syllabe uitgesproken VI. 13. Hoewel VIII. 333 naar behooren *Mekisteus* staat, vind ik VI. 27 *Mekistheus*, hetwelk even weinig een Grieksche naam is als *Peteus*, XII. 331 en 355. De *Eileithe<u>u</u>ai*, XI. 270 waren in dien vorm tot nog toe onbekend. Eindelijk, want het is al meer dan genoeg, staat er IX. 571 *Erinnus*, waarover men den vertaler niet behoeft hard te vallen, maar de *Erynniën*, IX. 454, doen denken aan de geleerden, qui peccare malunt in partem doctiorem en van de *Sphynx* spreken en van *kathegoriën*. Mommsen heeft daarmede onlangs den draak gestoken.

Ik ben met mijne letterzifterij nog lang niet ten einde. Met een enkel woord vermeld ik slechts, dat het Hollandsch van den heer Vosmaer mij niet altijd even onberispelijk voorkomt. Ik kan geen behagen scheppen in *wijfsgek*, III. 39, *paardhaar*, XI. 41, *vijgboom*, XI. 157 of *echtzaal*, XI. 227. *Goudengevleugeld*, XI. 185 en *goudengelokt* lachen mij al even weinig toe als *goudene gesptong*, V. 425. Bij Homerus zou ik liever niet van *hemelen* in het meervoud spreken, gelijk herhaaldelijk geschiedt. *Kernig*, III. 213, *sompig*, IV, 483 en *moeizaam* hebben een overrijnschen bijsmaak. En mag men zeggen

naar herwaart, II. 870, V. 823, VIII. 238? of *uit Lukia her*, II. 877? of *naar hier*, III. 205? Doch dergelijke vragen laat ik liever geheel aan beter bevoegde beoordeelaars over.

In het reeds genoemde opstel in ‘de Banier’ heeft de heer Vosmaer zijne theorie van hollandsche hexameters uiteengezet. Ik wil daar over niet met hem in redetwist treden, en dat wel te minder, omdat de heer Opzoomer dit vraagstuk reeds besproken heeft. Evenwel mag ik niet verzwijgen, dat, naar het mij voorkomt, nog een aantal stroeve versregels is overgebleven: de theorie is veelal gemakkelijker dan de practijk. Zoo eindigen bijv. de verzen dikwijls op twee eenlettergrepige woorden, die, wanneer zij beide lang zijn, de melodie van het vers op bedenkelijke wijze storen. Ziehier eenige bewijsplaatsen.

I.	391.	Doch toen kwamen herauten tot mij en zij voerden uit *mijn tent*.
	491.	Noch in den oorlog, maar hier blijvende kwijnde zijn *trotsch hart*.
II.	75.	Maar houdt gij hen met woorden dan tegen, een ieder van *zijn kant*.
I.	525.	Dit toch is bij de goden het machtigste teeken, dat *ik geef*.
II.	643.	Zoo dus kwam het bestuur over alle Aitolers in *zijn hand*.
	799.	Maar nog nooit aanschouwd ik een volk zoodanig en *zoo groot*.
III.	23.	Zoo als een leeuw zich verheugt, die een groot aas op zijnen *weg ziet*.
	57.	Lang reeds 't steenen gewaad, om de tallooze rampen die *gij sticht*.
	103.	Brengt twee schapen, het eene een wit ram, 't ander een *zwart ooi*.
	113.	Rossen en kar in 't gelid weer drijvende, sprongen z' er *snel uit*.
IV.	36.	Al de Trojanen te zaam, dan ware misschien uwe *drift zat*.

	383.	Bij den Asopos met biezen begroeid en zijn oevers met *hoog gras*.
	543.	Want veel Trojers en tal van Achaiërs verzonken op *dien dag*.
V.	31.	Ares, Ares, slachter van volk, muurslooper, van *bloed rood*.
VI.	458.	Draagt, onwillig van hart, maar zwichtende onder een *zwaar lot*.
	476.	Zeus, en gij andere goden, o laat het geschieden dat *dit kind*.
	525.	Onder de Trojers, bezwaard door den last dien zij dragen door *uw schuld*.
VIII.	39.	Stil maar, Tritogeneia, mijn kind, thans zeg ik het *u niet*.
	117.	Zweepte de paarden, en spoedig bereikten zij Hektor van *dichtbij*.
IX.	109.	Steeds ontried; maar gij, toegevend den dunk van uw *trotsch hart*.
X.	16.	Zeus omhoog aanroepend, en smartelijk steunde zijn *fier hart*.
	436.	Hij wiens paarden de grootste en heerlijkste zijn die ik *ooit zag*.
XI.	570.	Want in het midden der Trojers en Danaërs stond hij en *streed voort*.
XII.	37.	Kraakten; de volken van Argos, gezwicht voor den geesel van *Zeus hand*.

Maar deze proefjes zijn al meer dan voldoende. Ook in de andere voetmaten moet men de Hollandsche woorden soms verkeerd uitspreken, wil men aan het metrum zijn eisch geven. Bijv.:

I.	469.	*Na dat* zij hadden genoten van dranken en spijzen in volheid.

II.	740.	Als *aanvoerder* gebood hun de strijdbare held Polupoites.

III.	128.	Die zij van Ares' handen om *haar zaak* moesten verduren.
V.	389.	Had niet hun *stiefmoeder*, de schittrende Eeriboia.
	426.	Op dit woord *glimlachte* de vader der menschen en goden.
VIII.	91.	Zoo niet scherp *toezag* Diomedes, geducht door zijn strijdkreet.
XII.	63.	Veel te bezwaarlijk die weg; want *alom* rijst er het paalwerk.

Herhaaldelijk is ook geen voldoende zorg besteed aan het plaatsen der caesuur, op welker gewicht de heer Vosmaer zelf opmerkzaam had gemaakt. Een paar voorbeelden zijn voldoende.

VIII.	78.	Noch Idomeneus waagde er, noch Agamemnon te blijven.
	265.	Na hem volgde Eurupulos, schittrende zoon van Euaimoon.
IX.	158.	Geve hij toe, - ja stug is Aides immer onbuigzaam.
	504.	Die met bezorgdheid ook steeds volgen de schreden van Ate.
	663.	Maar Achilleus sliep in het binnenst der sierlijke veldtent.
X.	35.	Dicht bij de achterplecht, en hij kwam er hem hartelijk welkom.

In het kort: gaarne ben ik bereid de waarschuwing van den heer Opzoomer in het oog te houden: ‘vit niet op deze vertaling, maar leer haar waardeeren’; maar het kan niet ontkend worden, dat naast vele verdienstelijk en nauwkeurig vertaalde versregels, andere gevonden worden, die men eerst èen paar maal moet scandeeren, om ze te kunnen lezen. Welluidend en zoetvloeiend zijn praedicaten, die men wel moeilijk aan deze vertaling kan toekennen. In den grond der zaak zal de heer Vosmaer niemand kwalijk nemen, dat men hem de hoogste eischen stelt. Hij heeft er aanspraak op, dat men niet tevreden zij, als hij iets middelmatigs levert. Op een simpel *succès d'estime* kan hij niet gesteld zijn. Maar, om van Voss te zwijgen,

vergelijk eens de hexameters van Goethe! Volstrekt onberispelijk zijn zij niet, maar hoe zeldzaam zijn toch bij hem de regels, die niet volkomen *secundum artem* zijn samengesteld. Ik weet wel, dat voor een vertaler het veel moeilijker is zuivere hexameters te smeden dan voor een oorspronkelijk dichter: de *Londinias* bewijst dit te allen overvloede. Maar het is nu eenmaal zoo, dat het Nederlandsch publiek Homerus zeker niet zal lezen als hem die gedichten niet in een volkomen zuiveren en correcten vorm worden voorgelegd. Naarmate een kunstwerk hooger staat, eischt de vertolking meer zorg. Doch bepaaldelijk in die gedeelten, welke den heer Vosmaer om hun waren of vermeenden dorren inhoud weinig aantrokken, vind ik dikwijls maar al te duidelijke sporen van overhaasting. Ook dit vereischt bewijs.

Er is een overgroot aantal regels, welke de heer Vosmaer slechts

ten halve heeft verstaan. Het komt mij der moeite waard voor, een lijstje te geven van de meest in het oog loopende fouten. Zoo is het algemeen bekend, welke misvattingen bij de Grieken zelven geboren zijn uit het verkeerd begrepen *παλιμπλαγχθ έντας*, I. 59. Aristarchus heeft aangetoond, dat *πάλιν* bij Homerus nooit *wederom* beteekent, maar altijd *terug*. In het Hollandsch lezen wij thans: *nu zullen wij* weer rondzwervende, *denk ik, huiswaarts stevenen*. Dat luidt als of er van twee zwerftochten hier spraak ware, gelijk de oude Cyclische dichters meenden. In I. 140 vind ik den tweeden persoon in plaats van den eersten. In I. 170 heeft de vertaler in der haast *ἰών* gelezen voor *ἐών*. *Ὄφρ᾽ εὖ εἰδῆς*, I. 185 luidt in het Hollandsch: *opdat gij het goed* ziet. Het is geheel tegen de Homerische wijze van denken om te vertalen I. 193: *deze gedachten in* hoofd *en gemoed overleggende*, welke fout wederkeert II. 213: *Hij wiens* hoofd *steeds veel onpassende woorden gereed had*. *Μετὰ δαίμονας ἄλλους*, I. 222 zal beteekenen: *met de andere goden. Van wiens lippen de taal zoetvloeiender stroomt dan de honig* I. 249, maar in het oorspronkelijk staat het imperfectum *ἔῤῥεεν, stroomde*, hetgeen hier ook alleen te pas komt. Omgekeerd staat er II. 448: *waar zich honderd kwasten van goud om kronkelden*, maar van de onvergankelijke aegis, *ἐπ᾽ ἀθανάτων* zeggen de Grieken, moet de tegenwoordige tijd gebruikt worden. Eene soortgelijke fout is II. 845: *die de onstuimige stroom van den Hellespontos begrensd hield*, waar evenzeer de tegenwoordige tijd vereischt wordt. Van den goddelijken strijdwagen, die beschreven wordt V. 725, mag men niet zeggen: *Rondom* liep *er een koperen band*, welke fout te meer de aandacht trekt, daar in de volgende verzen de tegenwoordige tijd ook in de vertaling naar behooren bewaard is.

Ik keer tot het eerste boek terug. Hoe komt de heer Vosmaer toch aan de vertaling: *maar wat er verder van mij* in *de snelle en zwarte galei is*, I. 300; er staat toch duidelijk genoeg in het Grieksch: *θοῇ παρὰ νηὶ μελαίνῃ*. Zeven verzen verder is eene eigenaardigheid van Homerus uitgewischt. Het heeft bij de critische beschouwing van de Ilias genoeg de aandacht getrokken, dat de eerste maal dat hij genoemd wordt, Patroclus eenvoudig wordt aangeduid als de zoon van Menoetius; natuurlijk stond het den heer Vosmaer vrij ter verklaring hierbij te voegen, dat Patroclus daarmede werd aangeduid, maar dat ware toch beter in eene noot geschied dan in den

tekst. Terstond daarop volgt: *Atreus' zoon deed snel* zijne *vlugge galei naar den zeevloed trekken*, maar er staat nergens geschreven, dat die galei juist van Agamemnon was. En hoe komt de heer Vosmaer aan de wonderlijke misvatting, I. 396: *Want vaak heb ik 't gehoord, hoe gij in de woning uws vaders zelf u beroemdet:* er is hier geen spraak van den vader van Thetis, maar van dien van Achilles: 't had dus moeten luiden: mijns *vaders*. De onjuiste vertaling van, I. 406 schijnt, zooals meermalen het geval is, te moeten geweten worden aan het oppervlakkig gebruik van Voss. Verkeerd is ook, I. 418: *Tot zoo smadelijk lot heb ik u gebaard in* mijn *woning:* wel neen, 't moest zijn: *in het paleis van Peleus*. En wat moet men denken van de beroemde plaats, I. 530:

> Neerwaarts golfde in lokken 't ambrosische haar van den heerscher
> Langs de onsterflijke slapen en *schudde* den grooten Olumpos.

Schudde het haar den Olympus? 't valt zwaar het te gelooven. Eindelijk, om nog op eene kleinigheid in dat eerste boek opmerkzaam te maken: I. 593: *πᾶν δ' ἦμαρ φερόμην* wordt niet geheel juist wedergegeven door: *'k vloog eenen dag lang voort*. Voss zegt: *Ganz den-tag durchflog ich*, wat lang niet hetzelfde is.

Ik voeg hieraan toe enkele plaatsen uit de overige boeken. Naar volledigheid behoef ik natuurlijk niet te streven. *Περιτελλομένων ἐνιαυτῶν*, II. 551, wordt wat al te bepaald wedergegeven door: *op 't feest van den wentlenden jaarkreits*, want, wellicht met uitzondering van deze ééne plaats, kent Homerus, volgens de juiste opmerking van Bekker, geene periodiek wederkeerende feestdagen. Ik zou Messe, II. 582, niet *duivenkweekend* durven noemen, want tamme duiven komen bij Homerus nog niet voor; hij spreekt alleen van boschduiven: zie het boek van Victor Hehn. Geheel verkeerd is II. 809: *Overal werden de poorten geopend:* voor dien misgreep heeft Aristarchus reeds gewaarschuwd. Er is spraak van de Scaeische *poort*, niet van de *poorten*, en daarnaar moet ook verbeterd worden de vertaling van III. 149, IV. 34, V. 466, VI. 80, 307, VIII 58 en XI. 170, terwijl eene fout van eenigszins anderen aard gevonden wordt XII. 175. Verder zoude ik II. 754 liever niet spreken van het *sap des olijven*, want behalve dat dit aan Tacitus doet denken, die het beneden de waardigheid der historie acht om van olie te gewagen en deze daarom noemt *mercimonium quo flamma alitur*, zoo is het ook daarom beter de olijf niet te noemen, dewijl deze aan

Homerus onbekend is, die van de olie alleen melding maakt als geïmporteerd handelsartikel. Zoo sprak ik ook V. 902 liever van *stremsel* dan van het *sap van de vijg*, want Homerus kent wel den wilden vijgeboom, maar niet de *ficus Carica*. 't Vreemdst van alles is evenwel II. 851, waar wij lezen van het land der Eneten, *waar wild rondloopen de muilen*. Van wilde muilezels, Homerus noemt ze *ἡμίονοι*, heb ik nooit gehoord. Daarover zal ik Hehn nu maar niet opslaan.

Even met den vinger wijzen wij naar de fouten in III. 257, 293 en 333, maar hoe komt de heer Vosmaer toch aan zijne vertaling van III 348? Er staat, ik kan wel het Duitsch aanhalen:

> Doch nicht brach sie das erz, denn rückwärts bog sich die spitze.

Dat zal in het Hollandsch beteekenen:

> Nochtans knakte het koper der speerpunt niet, maar de spits boog.

Οὐδ' ἔρρηξεν χαλκόν is toch niet juist hetzelfde als *χαλκὸς ἐρρἀγη* Verder stuit ik op IV. 138: *die hem zoo dikwijls redde*, voor: *welches* zumeist *ihn schirmte*. En zou IV. 216, *ζῶμα* wel het *ondergewaad* zijn? Verder *kan* de vertaling van IV. 347 goed bedoeld zijn, maar de Hollandsche lezer zal die woorden in gansch anderen zin opvatten. Ik lees IV. 450:

> Daar trof samen 't gejammer en 't vreugdegeroep van de mannen,
> *Dood ontvangend of doodend*, en 't bloed vlood over het aardrijk.

Maar het behoort tot de eigenaardigheden van Homerus om in dergelijke zinnen de volgorde *om te keeren - chiasmus* noemen het de grammatici - en 't had dus moeten luiden: *Doodend* of *dood ontvangend*, gelijk dan ook Voss zeer goed heeft: *Würgender dort und erwürgter*. Dezelfde fout komt terug VIII. 65. Hoe kan Sarpedon V. 489 van *onze* veste spreken? Bij de Trojanen noemt hij Ilium natuurlijk *πόλιν ὑμήν*, want zelf behoort hij tot de bondgenooten. Volstrekt onzin is V. 605:

> Daarom, steeds op de Trojers naar achter de oogen gevestigd, Wijkt!

want, zoo dit al iets beteekent, is het toch heel wat anders als:

> *ἀλλἀ πρὸς Τρῶας τετραμμένοι αἰὲν ὀπίσσω εἴκετε*.

Eene kleinigheid mag het schijnen, dat V. 732 niet van merries spraak is, maar van hengsten, gelijk blijkt uit V. 877. Laat het

ook eene kleinigheid zijn dat *πεδίοιο* VI. 2 niet beteekent *naar de vlakte*. Maar allerbelangrijkst is VI. 129. In zijn gesprek met Glaucus zegt Diomedes op die plaats niet te willen strijden tegen de onsterfelijke goden: *οὐχ ἂν ἔγωγε θεοῖσιν ἐπουρανίοισι μαχοίμην*. Dat is diezelfde Diomedes, die kort te voren eerst Venus en daarna Mars zelven gewond heeft. Vandaar dat dit vers in hooge mate de aandacht pleegt te trekken van hen die zich bezig houden met de uiterst ingewikkelde vraag naar den oorsprong der Homerische zangen. Zelf heb ik indertijd trachten aan te toonen, dat een oorspronkelijk betrekkelijk kort gedicht tot den omvang van de tegenwoordige Ilias is uitgebreid door toevoegsels, die niet aan andere gedichten zijn ontleend, maar van den aanvang af bestemd zijn geweest om te zijn wat zij zijn: toevoegsels tot de Ilias. Eene uitzondering heb ik alleen toegelaten voor twee episoden, die oorspronkelijk, naar het schijnt, in een ander gedicht tehuis behoorden; 't zijn de zoogenoemde Catalogus en de samenkomst van Diomedes en Glaucus. De heer Vosmaer kent een zeer eenvoudig middel, om aan al die micrologische onderzoekingen der gevoellooze critiek in eens voor goed een eind te maken: met de toevoeging van een enkel woord zijn wij gered.

> Niet met de hemelsche goden vermat ik mij *weder* te strijden.

Wanneer men een gebarsten en geschonden marmeren kunstwerk bezit, is het niet zeer moeilijk het met een witsellaag te overtrekken, zoodat de naden aan de oogen der beschouwers onttrokken worden, maar sedert wanneer zoekt men de priesters der kunst onder de stucadoors? Niemand wordt in dit vrije en gelukkige land gedwongen eene vertaling van Homerus te laten drukken, maar als een landgenoot die taak onderneemt, dan eischt men terecht volstrekte nauwkeurigheid. Doch als om deze fout goed te maken, heeft de heer Vosmaer eene moeilijkheid geschapen, waar men het oorspronkelijk zonder aanstoot kan lezen. Andromache stond *noch* boven den toren, lezen wij VI. 373. Hier is het woordeke *noch* zeer ten onrechte ingevoegd. Andromache had eerst zeer kort te voren hare woning verlaten; anders had het haar op den toren niet kunnen ontgaan, dat Hector de stad was binnengekomen.

Met een glimlach wijs ik naar VII. 238, waar wij lezen:

> 'k Weet ook het lederen schild zoo goed met de rechter te wenden,
> Als met de linker, hetgeen mij ten strijd onwrikbare kracht geeft.

Het is altijd goed op de beteekenis der voorzetsels te letten. Trouwens ook op de werkwoorden. Zoo er ééne opmerking van Aristarchus algemeen bekend is, is het wel deze, dat Homerus ten allernauwkeurigste het onderscheid bewaart tusschen de werkwoorden *werpen* en *steken*. De heer Vosmaer schijnt dit niet te weten en heeft derhalve gedwaald in de vertaling van VII. 258, 261, VIII. 121, XI. 321 en XII. 189.

Ik merk op dat door het weglaten van het voegwoord *en* VIII. 131 de zin geheel uit elkander valt en vind die misvatting te onbegrijpelijker, dewijl bij eene gelijksoortige constructie XI. 311 dezelfde fout weder voorkomt. Waar vervolgens Hector zijne paarden aanspreekt VIII. 185, schijnt de heer Vosmaer werkelijk te meenen, dat de helden een vierspan gebruiken; de *dualis* van het werkwoord had hem kunnen leeren, dat het bedoelde vers noodwendig onecht moet zijn. Zijn denkbeeld om eene andere moeilijkheid in deze aanspraak door omzetting van twee regels uit den weg te ruimen, laat zich in de vertaling wel hooren; maar in den Griekschen tekst zou die omzetting zich al heel vreemd voordoen. Het zal wel voorzichtiger zijn, zich aan het gezag der Alexandrijnen te houden. Eindelijk is ook de vertaling onjuist van VIII. 282.

Het pronomen personale is verkeerd vertaald IX. 236. Verder is het den heer Vosmaer blijkbaar onbekend, dat IX. 327 *μαρναμένοις* moet gelezen worden in plaats van *μαρνάμενος*. Geheel verkeerd begrepen is IX. 401: *Niets toch mij als het leven zoo waard*; ik dacht wezenlijk, dat alle Nederlanders wel wisten dat aan held Achilles niets boven de *eer* gaat; 't is zeker een vreemde held, die alles beneden het *leven* stelt. *Ἔϑων* IX. 540 blijkt ook niet allemans gading. En wat moeten de Muzen toch wel zeggen van X. 351:

> Toen hij nu zoo ver was als de afstand welken de muilen
> Ploegende gaan, daar dezen gezwinder dan runders gewoon zijn
> Vlug den getimmerden ploeg te bewegen door 't kluitige braakland.

Veel verstaanbaarder luidt dit bij Voss:

> Als er so weit sich entfernt, wie ein joch maulthier' an des ackers
> Ende gewinnt; denn sie gehn vor langsam folgenden stieren,
> Mutig ein tief brachfeld mit gefügetem pflug durchfurchend.

Geheel verkeerd begrepen is ook X. 492. Ad XI. 3 moet ik opmerken, dat er werkelijk een voelbaar verschil bestaat tusschen de godin Iris en Eris. De terstond daarop volgende beschrijving

van het borstharnas van Agamemnon is kortweg onverstaanbaar. Even weinig kan Homerus gezegd hebben XI. 127:

> Saam op den wagen en *beiden* de haastige rossen besturend.

Eindelijk en ten laatste, want het is al meer dan genoeg: wat moet men denken van XI. 244:

> Alzoo viel hij er neder en zonk in den ijzigen doodslaap,
> Deerniswaard, voor zijn burgers gesneefd, van zijn gade verwijderd,
> Haar, wier jeugd niet loonde den schat *haar* gegeven bij 't huwlijk;
> Honderd runderen gaf hij *haar* eerst, en beloofde *haar* wijders
> Duizend geiten en schapen te zaam, uit zijn tallooze heerden.

Het zal dus noodig zijn nog eens te zeggen, dat die geschenken door den bruidegom aan zijn aanstaanden schoonvader worden gegeven en niet aan de bruid, m.a.w., dat men in het Homerische tijdvak zijne bruid moest *koopen*. De Homerische oudheden zijn een interessant voorwerp van studie, voor wie zich met die oude gedichten ernstig wil bezighouden.

Ik heb mijne distellezing volbracht. Ware de heer Vosmaer op andere plaatsen niet gelukkiger, dan loonde het zeker de moeite niet, zoo uitvoerig over deze vertaling verslag te doen. Wil men zich eene juiste voorstelling maken van hetgeen waartoe hij in staat is, dan neme men eene of andere beroemde episode; daarvoor heeft hij zijne kracht bewaard; al wat daarentegen hem niet aantrok, is met eene zekere onverschillige nalatigheid behandeld. De vertaling van Voss kan bij Homerus dienst doen als doorloopende commentaar; maar stuit men daarentegen op eene moeilijke of duistere plaats, dan kan men deze Hollandsche vertaling veilig ter zijde laten. De Duitsche vertaling is in de handen aller philologen, want het is een werk van wetenschappelijke beteekenis; de Hollandsche vertaling zal alleen worden geraadpleegd door wie zelf geen Grieksch verstaat. Het schijnt mij thans billijk door een enkel voorbeeld te toonen, wat het talent van den heer Vosmaer vermag. In het zesde boek spreekt Homerus aldus:

> *ὡς δ᾽ ὅτε τις □ατὸς ἵππος ἀκο□ήσας ἐπὶ φάτνῃ,*
> *δεσμὸν ἀπορρήξας θείῃ πεδίοιο κροαίνων,*
> *εἰωθὼς λούεσθαι ἐϋρρεῖος ποταμοῖο,*
> *κυδιόων ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται*
> *ὤμοις ἀΐσσονται ὁ δ᾽ ἀγλαΐῃφι πεποιθὼς,*
> *ῥίμφα ἒ γοῦνα φέρει μετὰ τ᾽ ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων*

Bij Ennius luiden deze regels:

Et tum sicut equus qui de praesepibu fartus
Vincla suis magnis animis abrupit et inde
Fert sese campi per caerula laetaque prata
Celso pectore, saepe jubam quassat simul altam,
Spiritus ex anima calida spumas agit albas.

Bij Virgilius wordt van Turnus gezegd:

Qualis, ubi abruptis fugit praesepia vinclis
Tandem liber equus, campoque potitus aperto;
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut assuetus aquae perfundi flumine noto
Emicat arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians luduntque comae per colla, per armos.

Tasso zingt aldus:

Come destrier che da le regie stalle
Ove all' uso dell' arme si riserba,
Fugge, e libero alfin per largo calle
Va tra gli armenti al fiume usato o all' erba;
Scherzan sul collo i crini e su le spalle,
Si scote la cervice alta e superba,
Suonano i piè nel corso, e par ch' avvampi
Di sonori nitriti empiendo i campi.

Hetgeen ten Kate aldus vertolkt:

Zoo breekt een ros, tot doffe rust gedwongen
In 's Konings stal, vergramd zijn halster uit:
Hij snelt ter weide, en drinkt met heete longen
Den luchtstroom in, en riekt het frissche kruid.
Hij schudt den nek, met dartelende sprongen,
Hij geeft den wind het golvend hair ten buit;
Hij snuift; hij briescht; hij trappelt door de klaver,
En gruist den steen, met dreunend hoefgedaver.

Voss vertaalt Homerus aldus:

Wie wenn, genährt an der krippe mit reichlichem futter, ein stallross
Mutig die halster zerreisst, und stampfenden laufs in die felder
Eilt, zum bade gewöhnt des lieblich wallenden stromes,
Trozender kraft; hoch trägt es das haupt, und rings an den schultern
Fliegen die mähnen umher; doch stolz auf den adel der jugend
Tragen die schenkel es leicht zur bekannteren weide der stuten.

Eindelijk bij den heer Vosmaer luidt dezelfde vergelijking:

Zoo als een paard in den stal, aan de krib overvloedig gevoederd,
Wild zijne banden verscheurt en met stampende hoeven in 't veld rent.
Waar het gewoonlijk zich baadt in het heerlijk vloeiende stroomnat;

> Trotsch, hoog draagt het den kop, en zijn manen in 't ronde geslingerd
> Wapperen langs zijne schoften; en fier op zijn bloeiende schoonheid
> Voeren zijn voeten hem snel naar de weiden en perken der paarden.

Och of het geheel aan deze uitmuntende regels gelijk ware!

Nog één raad moet mij van het hart; daar de heer Vosmaer eerst de helft zijner taak heeft afgeweven, behoeft hij niet overbodig te wezen. Onder onze nederlandsche rechtsgeleerden zullen er wel maar weinigen zijn, die zoo goed Grieksch verstaan als de heer Vosmaer; maar evenwel nochtans en desalniettemin - hij moge het mij genadiglijk vergeven - diezelfde kennis is nog zeer gebrekkig, als men aan hem de eischen mag stellen, welke men den literator van professie doet. Met de studiën der Alexandrijnsche grammatici is hij kennelijk weinig vertrouwd. Wat in den nieuweren tijd sedert Wolf voor Homerus gedaan is, is hem een gesloten boek. Vandaar tallooze misvattingen, die dezen arbeid ontsieren, welke een sieraad voor onze letterkunde bad behooren te worden. Het gedane kwaad is onherstelbaar, maar laat nu ook geen vel meer ter perse gaan, voordat een bevoegd philoloog als de jongste vertaler der Orestie de copij met zijn *imprimatur* heeft gewaarmerkt.

Amsterdam, 22 Januarij 1879.
S.A. NABER.

***Vondel. Gedachtenisrede, door Dr. H.J.A.M. Schaepman. Utrecht, J.L. Beijers*, 1879.**

Ieder, die niet op 4 Februarij 11. in de Parkzaal tegenwoordig was, moet blijde zijn Dr. Schaepmans gedachtenisrede, neen! zijn loflied, zijne hymne, den huldegroet des dichters aan den dichter, thans aan het hoekje van zijn haard te kunnen lezen. Zeker, de spreker had gelijk: men moest een dag van rouw, gelijk een sterfdag is, een dag, die aan het oogenblik herinnert, dat een groot man aan de maatschappij ontviel, zijne talenten, zijne verdiensten haar niet meer ten bate zullen komen, niet met feestviering gedenken, en ware de dag, toen dat beroemde licht opging, veel eigenaardiger en rationeler. Die meening doet hem meesterlijk den eersten greep in zijn onderwerp slaan.

Men viere dezen dag als zijn geboortedag!

had Oudaen uitgeroepen, den dag, waarop Vondel in zijne heerlijkheid ingegaan, de onsterfelijkheid voor hem aangebroken was, qu'il naquit à l'immortalité. En zoo zal Dr. Schaepman dan op Vondels sterfdag spreken over Vondels onsterfelijkheid.

Heeft nu Dr. Schaepman voorzichtig gedaan, zijne op 4 Februarij 11. gehoudene rede uit te geven? Behoorde zij zich niet liever met de toonen van Nicolaïs hymne in de ruimte verloren te hebben? Wij antwoorden: - zijn er geschriften, die naar hunne dagteekening moeten gelezen en beoordeeld worden, er zijn er ook wier indruk van het oogenblik, van de algemeene stemming afhangt, die eigenlijk geene geschriften zijn, maar improvisatiën, die beter op 't papier niet hechten en bekoelen. Stelt u de van gazlicht schitterende Parkzaal voor, orkest, spreekgestoelte, schaar van uitgelezene mannen, keur van bevallige en sierlijk gekleede vrouwen, en - niet het minst - het doel der vereeniging, de plegtigheid van den avond zelven, het tooverwoord, dat allen overheerscht: Vondel, die groote naam, alle verbeelding overweldigende. Naauwelijks zijn de laatste akkoorden van Gijsbrechts ouverture verstorven, of de redenaar treedt op, en 't kan niet anders, of zijne taal heeft de één van zin zaamgevloeide schaar terstond onder de magt van zijn bezield woord gebragt; de lyrische vlugt, die hij neemt, sleept allen mede, want dit zijn woord is enkel gloed en beeld. Hij bewondert. Weldadige gewaarwording, in deze eeuw van uitziften en napluizen, een warm hart te ontmoeten, dat zich zonder teugel of schroom aan de zaligheid van te bewonderen overgeeft! Op zijn Vondel geïnspireerd, rollen de volzinnen statig voort. Het licht is niet van den hemel, en te rasser ontdooid en bewogen, naarmate men hier te lande eene zoodanige welsprekendheid minder gewoon is, volgt hem de ademlooze menigte in de grafstille zaal. Alles is breed en hoog, alles grootsch gedacht, tintelend van leven en geestdrift. Terwijl ik onbewegelijk luister, om straks in daverend handgeklap uit te barsten, zie ik deftige plooijen en bovenaardsche glansen. ‘Vondels ziel, zegt de spreker, is als de goddelijke stroom, waarin de helden worden gebaad en waaruit zij oprijzen met de onsterfelijkheid omkleed.’ De eersten der menschheid heeft hij slechts in zijne poëzij te dompelen, of zij zijn door den doop der onsterfelijkheid gewijd. ‘Op den klank zijner zangen varen de groote verschijningen onzer Nederlandsche historie de starren

in.’ Gij schept Goden, zong Victor Hugo den beeldhouwer David toe. De levende gedachte ‘klopt’ in 's dichters woord, heet het, als een hart in 's menschen borst. ‘Zelfbedrog is een basterdbalk met eigen hand op het blazoen Gods in onze ziel gelegd. De taal des volks heeft hij verheven tot godentaal en hemelval en zich zelf tot den oppermachtigen gebieder dier weergaloos schoone taal, die als met dezelfde juistheid, waarmede 't scheppingswoord beveelt wat worden moet, teruggeeft wat is.’ Schoone en verhevene denkbeelden door een edelen geest in schoonen vorm gegoten! ‘Het met verw beklad fluweel des schilders’ verraadt, hoe de heer en meester van zulk een vorm op dichterlijke wijze platte dingen kan verheffen tot zijn ideaal. Dit wordt niet aangeleerd: het ligt in de soort van aanleg. Noode ontzeg ik mij het genot nog de heerlijke uitbreiding van Vondels woord: ‘een rechtschapen dichter slachte de stroomen’ enz., af te schrijven. Maar toch nog een paar aanhalingen, bid ik u! ‘Daar staat hij op den krachtigen morgen, in den vollen middag onzer glorievolle zeventiende eeuw. Voor ons, de jongeren en kleineren, is de glorie van dat tijdperk eer visioen dan historie; inderdaad, het geschiedverhaal dier dagen klinkt als een heldendicht. De Republiek der Vereenigde Gewesten met haar stadhouders, allen helden en heervoerders; met haar Staten, die den Senaat van Rome doen herleven; met haar Raadpensionarissen, die den kleinsten Staat van Europa doen gelden als een wereldrijk; met haar Admiralen, die de zee maken tot een provincie der gëunieerde provinciën; met haar Amsterdam en zijn koninklijke burgemeesteren, - wat macht, wat grootheid, wat majesteit! Ook de schoonheid schept het schelle licht dezer glorie tot zonneschijn om; als de gele fee van Rembrandts doek zweeft zij overal rond in haar kleed van goud brokaat met den bloemenkrans op de dartele lokken, legt in de hand des schilders het penseel in gloeiend licht gedoopt, wekt de beeldhouwers en bouwmeesters, de stichters van wereldwonderen, wekt eindelijk de dichters, die al de stemmen en tonen van dit wonderrijke leven vereeuwigen in het lied.’ En zoo gaat dat nog met dezelfde aanblazing, trilling en ontroering eene poos voort. ‘Door deze souvereiniteit over de wereld van het gevoel heeft Vondel een dichterwereld kunnen beheerschen, die God en den mensch beide omvat; die in den tijd aanvangt bij den opstand der Engelen en reikt tot over 't graf; waarin alle geslachten en alle daden een plaats hebben

gevonden; waarin alles wandelt en leeft in het licht der schoonheid; waarin het leven de onsterfelijkheid is.' Hoorde ik een anderen Bossuet of liever Châteaubriand in zijne beste bladzijden, te weten daar, waar hij niet aan het poëtisch proza offert, waaraan Dr. Schaepman, hoe sterk de aantrekking bij zijn hoogen toon ook moet zijn geweest, nooit toegeeft. Duizelend van de inspanning dier muziek, want ook Dr. Schaepmans woord was muziek, gaat de menigte juichend uit elkaar en slaapt dankbaar in onder het vooruitzicht den volgenden morgen de feestelijkheden, zoo schitterend ingezet, even schitterend te bekroonen.

Eenige dagen verloopen. Een vlugschrift ligt op tafel. De plegtigheden behooren tot het verledene, de disch is afgeregt, de hoorder is bekoeld, tot het gewone leven teruggekeerd, en aan het hoekje van zijn haard neemt hij, gelijk wij zeiden, de gedachtenisrede, thans een afgestoken vuurwerk, ter hand en wenscht den onvergetelijken avond van 4 Februarij, zij het dan ook verflaauwd, nog voor een tweeden maal over te leven. De toovercirkel is nu, helaas! verbroken; men is bedaard, ontnuchterd, zichzelven weder meester, het koele verstand heeft de overhand en.... herhaalt men nu de reeds vooropgestelde vraag?

Zie, er is eene klip, waarop het vaartuig, hetwelk Dr. Schaepmans Muze bestuurt, vaak in zijne snelle vaart strandt. Het is die der gezwollenheid. Dr. Schaepman gelieve zelf te onderzoeken, of die klip in zijne nogtans keurige toespraak wel altijd even zorgvuldig is vermeden geworden! De zeilen schijnen nog al eens wat bol gespannen. Hij is meester van de taal, dus van 't gemoed; is hij het altijd evenzeer van zijne onstuimige en vaardige pen? Ik noemde zijne rede eene soort van improvisatie. Inderdaad komt het mij voor, alsof wij hier met een premier jet te doen hebben. Mogt het stylum vertas wat naauwkeuriger zijn toegepast, ik geloof niet, dat Dr. Schaepmans werk er door geleden zou hebben. Eigenlijk is gezwollenheid niet anders dan verkeerde smaak. Hoewel ik een man als Dr. Schaepman niet met vitten ongeduldig wil maken, kan ik toch de roos van Jericho niet voorbij, zonder er even bij stil te staan, en aan iets gerekts, overdrevens, opgesmukts, gekunstelds te denken. De krans van boterbloemen, al is hij Vondeliaansch, door den kinkel vergoudt, tegenover de lauwerkroon, kan ik niet helpen niet fraai te vinden. De vloed der pennen, waardoor de koninklijke zwaan ge-

zwommen had, komt mij eene betwistbare figuur voor. Die zon, door Vondel niet met houtskool geschilderd (geteekend), maar met zonnestralen, wil er bij mij nog minder in. Bij zooveel voortreffelijks en begaafds durft men naauwelijks van valsch vernuft reppen. Neen, niet altijd ‘violendauw’. Die steeg b.v. uit de oude handvestboeken niet op, maar de groote dichter was juist belust, naar het verband, op dauw (hier voor honig) uit iedere bloem, onverschillig welke.

Andere kleinigheden laat ik liefst onopgemerkt, om weder tot mijne eerste vraag terug te keeren: had namelijk Dr. Schaepman welligt niet beter gedaan zijne gedachtenisrede en portefeuille te houden? En dan zeg ik, na het lezen zijner welsprekende, doch geheel op het onmiddellijk effect berekende bladzijden, met de hand op het hart en in weerwil van het aangestipte: neen, neen! daarbij zouden wij al te veel hebben verloren. Men leze nogtans het stuk voorzichtig, in de verte niet als een klassiek model, doch in het licht der flonkerende Parkzaal, tusschen de galmen van het orkest en in den geest eener bedoeling, die zoo ten volle bereikt werd. De toespraak toch is wat zij wezen moest, eene apotheose. En zoo heeft de redenaar zijne taak ook begrepen, opgevat, ten einde gebragt, namelijk door een breed geschilderd doek in den hoogen koepel aan te brengen, eene gloria, een als door Lebrun of de Witt ontworpen plafond, naar hetwelk wij bekoord en bewonderend opzien.

Ten slotte. Het mag eene fijne hoffelijkheid jegens de schim van den man genoemd worden, die plagt te zeggen: ‘ik zal in de kunst twee zonen nalaten, Vollenhove en Antonides, maar jammer, dat de een een predikant is,’ dat de commissie der feestviering het houden der gedachtenisrede opdroeg, niet aan een gereformeerden dominé, maar aan een ijverigen geloofsgenoot, opdat haar niets in de hulde haar gebragt, mogt hinderen en ergeren.

O., 13 Februarij 1879.

J.K-T.

***Agatha, een verhaal uit het maatschappelijk leven onzer dagen, door H.F. Ewald. Uit het Deensch, naar het Hoogduitsch. Deventer, A. ter Gunne*, 1877.**
***In de Bergen. Noordsche Schetsen, door Björnstjerne Björnson. Amsterdam, J.C. Loman Jr.*, 1877.**

Het eerstgenoemde verhaal, door een Deen geschreven, speelt in Denemarken en teekent dus in zeker opzicht het Deensche leven. De titel van het andere boek duidt aan, dat wij daar het tooneel der handeling in Noorwegen hebben te zoeken.

Bij de verwantschap tusschen de bewoners van Noorwegen en die van Denemarken zal het wel niemand bevreemden, dat ik deze geschriften, nu zij mij ongeveer gelijktijdig ter aankondiging werden toegezonden, te gader wensch te bespreken. Die behandeling zal van zelve eenige aanleiding geven tot vergelijking.

De vertaler van ‘Agathe’ deelt in zijne voorrede een uittreksel mede uit eene beoordeeling van het door hem vertolkte boek in het Duitsche tijdschrift ‘Ueber Land und Meer’. Mogen wij op die aanhaling afgaan, dan heeft het boek op dien beorodeelaar een zeer gunstigen indruk gemaakt, welk vleiend oordeel zonder eenige reserve wordt overgenomen door den vertaler.

Het spijt mij al aanstonds te moeten verklaren, dat ik die gunstige opinie niet deel. Zonder aan den auteur van ‘Agathe’ talent te willen ontzeggen, acht ik dit zijn tendenz-geschrift, want zoo mag het boek met alle recht genoemd worden, geenszins bijzonder verdienstelijk. Denemarken is het tooneel der handeling in dit verhaal, maar het teekent zoo weinig Deensche toestanden, dat het even goed elders had kunnen spelen, weshalve de opmerking van den vertolker, dat wij hier eene bijdrage zouden hebben tot de kennis van het Deensche volkskarakter, eene onjuistheid is. Trouwens de auteur beoogde ook iets geheel anders dan het geven van schilderingen uit het Deensche leven; hij wenschte in romantischen vorm een pleidooi te houden van zijne conservatieve denkbeelden op staatkundig en godsdienstig gebied. De kunst heeft natuurlijk bij dit doel geleden, en niet minder natuur en waarheid beide. De personen zijn pasklaar gemaakt voor de theorieën van den auteur; dewijl de figuren geroepen waren om dienst te doen in een bepaald stelsel,

is bij de teekening geen rekening gehouden met de werkelijkheid. Dat de vertaler zulks niet begrepen heeft, is vermoedelijk een gevolg van de omstandigheid, dat hij en de auteur geestverwanten zijn. Dit rechtvaardigt zijne uitspraak, dat de schrijver geen partijman is; dit verklaart des vertalers geschetter tegen de Fransche letterkunde en de posivistische philosophie, tenzij men mocht willen aannemen, dat de oppervlakkigheid, die trouwe medgezel der onkunde, deze groote woorden in de pen gaf.

Het is echter niet zoozeer de arbeid van den Hollandschen bewerker als wel het boek zelf, dat onze aandacht vraagt. Keeren wij dus terug tot den auteur. Zijne scheppingen zijn geene wezens van vleesch en bloed, maar, zooals ik boven opmerkte, belichaamde theoriën; als van te voren is vastgesteld welken invloed de verschillende godsdienstige en staatkundige denkbeelden op der menschen wezen en handelingen moeten uitoefenen. De schrijver vergeet blijkbaar, dat de werkelijkheid zich niet stoort aan de theorie, ook al omdat nog andere factoren dan de genoemde werkzaam zijn bij de vorming en de ontwikkeling der karakters. Agathe, de hoofdpersoon, wordt voorgesteld als het slachtoffer der verpestende invloeden van de Fransche letterkunde; maar hare dwaasheid en haar ongeluk komen niet alleen daaruit voort. De bewerker harer rampen, Gustaaf, heeft met de positivistische philosophie en met de onafhankelijke moraal niets uit te staan; hij zou niet anders geweest zijn, al ware hij ook voorgesteld als doordrongen van conservatieve begrippen. Immers zijn leven en zijne gedragingen zijn niet het gevolg van verkeerde beginselen, maar de noodzakelijke vrucht van volslagen beginselloosheid.

In de teekening van Niels Alsing, één der andere hoofdpersonen, is de schrijver, zooals men oppervlakkig meenen zou, ten minste onpartijdig en zonder vooroordeel te werk gegaan. Immers, ofschoon deze Niels Alsing, wat zijne denkbeelden betreft, een tegenvoeter van den auteur blijkt te zijn, wordt hij zoodanig voorgesteld, dat de lezers zekere mate van sympathie voor hem moeten gevoelen. Toch is hier meer schijn dan wezen; van nabij bekeken is er in die voorstelling zooveel halfslachtigs en dubbelzinnigs, dat men met deze figuur op het terrein der beginselen niets weet uit te richten. Het is of de schrijver wilde toonen, dat de meest nobele vrijgeest in en door de praktijk des levens onvermijdelijk bekeerd wordt tot

conservatieve denkbeelden. Die conservatieven schijnen toch in elke luchtstreek van eenerlei slag te wezen: menschen uit één stuk zijn een gruwel in hunne oogen. Het moge waar en juist zijn, dat menig staatsman anders is achter dan vóór de groene tafel; dat menige theoreticus zijn onstuimig radicalisme min of meer tempert in de leerschool der praktijk, maar zulks is niet hetzelfde als datgene wat men gemeenlijk transactie noemt. Trouwens Niels Alsing is, in zoover bij hem sprake kan zijn van gewijzigde inzichten, door niets anders dan door de liefde bekeerd, en van zijne scherpzinnigheid heeft de schrijver nooit een hoogen dunk gehad, gelijk blijkt uit de voorstelling, dat die edele vrijdenker zich laat overbluffen en inpakken door de phrasen van den lichtzinnigen Gustaaf.

Vraagt nu deze of gene of er dan niets te prijzen valt in dit boek, dan kan ik gelukkig een bevestigend antwoord daarop geven: er zijn daarin uitnemende bladzijden, die pleiten voor des auteurs talent; hij heeft o.a. eene benijdenswaardige gave om boeiende tafereelen te schilderen, en ook zijne karakterteekening zou niet onverdienstelijk wezen, als de partijzucht hem geen parten had gespeeld. Zeker had ik gaarne in de eerste plaats van het goede gewaagd, als de vertaler door de voorrede mij niet genoopt had tot bestrijding van het beweren, dat den lezer met dit boek eene frissche en na tuurlijke schildering van het Deensche leven werd aangeboden. Ik acht dit verhaal niet minder dan menigen roman uit den vreemde, die ten onzent met graagte ontvangen is, maar toch ook niet veel beter. De gewone romanlezer vindt hier stellig iets van zijn gading; maar hij die meer dan uitspanningslectuur zoekt, late het boek veilig ongelezen, ongerekend nog de omstandigheid, dat de Hollandsche bewerking niet zeer gelukkig is en aan stuitende Germanismen lijdt. Zoo komt, om maar iets te noemen, het ongelukkige woord ‘eigendommelijk’ tallooze malen daarin voor. De vertaler behoort alzoo blijkbaar niet tot het Jonge Holland, dat zijns inziens in aanbidding voor Frankrijk verdiept is, maar of nu zeker welbekend spreekwoord, waarin van een balk melding wordt gemaakt, niet door hem mocht worden ter harte genomen, laat ik liefst aan zijn eigen beslissing over. Mij dunkt, dat het voor sommige Germanophilen in menig opzicht niet kwaad zou wezen een kijkje te nemen in de Fransche literatuur en wél een niet al te oppervlakkig kijkje. Wij Hollanders behooren ook in de taal onszelven te zijn en Germanismen

evenzeer te schuwen als Gallicismen en Anglicismen, ja de eersten met te meer zorg, naarmate het gevaar te grooter is.

Wat door den vertaler van ‘Agathe’ aan het publiek beloofd, maar daarom nog niet gegeven wordt, naar ik meen, vindt het leeslustig publiek in den tweeden bundel, die boven genoemd werd. De Noordsche schetsen munten inderdaad uit door natuurlijkheid en frischheid van schildering, door eenvoud en reinheid van gevoel. Zoowel de groote schets, die bijna het geheele boekdeel vult, als de drie kleine, zijn in haar soort juweeltjes. Er ligt over elk harer een eigenaardig waas. De lucht, die wij hier inademen, doet ons weldadig aan. Wij twijfelen geen oogenblik of onze voeten drukken een vreemden bodem met andere zeden en gewoonten, dan die ten onzent van kracht zijn; toch gevoelen wij ons spoedig thuis, want wij worden in aanraking gebracht met wezens van vleesch en bloed, menschen van gelijke beweging als wij zijn, en geen marionetten, zooals vele romandichters bij voorkeur scheppen. Björnstjerne Björnson geeft wat hij belooft, niets meer en niets minder: schetsen, doch geene uitgewerkte verhalen met afgeronde karakterteekening. Het groote verhaal wil ons in breede trekken een beeld voor oogen voeren van het leven en zijn der plattelandsbevolking in Noorwegen; in de drie kleine schetsen is eene mijns inziens goed geslaagde poging gedaan om met enkele pennestreken indrukken te geven van het Noordsche volkskarakter. De illusie is zoo volkomen, dat wij de beelden en de omgeving waarin zij geplaatst zijn, onmiddellijk voor ous zien. Ik zal niet meer daarvan zeggen, maar een iegelijk die dit leest aansporen tot zelfstandige kennismaking met het keurig uitgevoerde boek. Laat mij alleenlijk nog hierbij voegen dat de bewerker zijne taak met liefde volbracht.

Zierikzee, 19 Augustus 1878.

J.H.C. HEYSE.

De boeken der vorige maand.

Non coquis sed convivis.

Vele van hen, wien de luister van Holland's letterkunde dierbaar is, hebben in de vervlogen weken vaak in gedachten verkeerd met den rijk begaafden man van karakter, den kernachtigen prozaschrijver en dichter, die dit maanschrift stichtte, zijn medewerkers tot bezielende beweegkracht strekkende, en 's lands letteren dienende met toewijding van geest en gemoed.

Op het Westerkerkhof te Amsterdam werd den 4^{den} Februari het gedenkteeken onthuld en de buste ontsluierd, die, dank zij Stracké, het kenschetsend gelaat, het machtig voorhoofd, de vriendelijke geestige uitdrukking van Potgieter bewaren voor de volgende geslachten.

Het gemeentebestuur van Amsterdam zal ongetwijfeld met piëteit waken voor het marmeren borstbeeld, dat op het somber kerkhof gesteld is door trouwe vrienden, wier harte heugenis heeft van al wat Potgieter voor hen en voor geheel Nederland was.

Juist dezer dagen werden we er telkens weer aan herinnerd hoe lief Potgieter zijn land, en bovenal zijn Amsterdam heeft gehad. De afleveringen toch volgen elkander snel van de *Studiën en Schetsen*, die, onder toezicht van zijn vriend Joh. C. Zimmerman, worden uitgegeven, en het andere en duurzamer gedenkteeken voltooien van Potgieter's denken en werken.

De opstellen herlezende, door hem weleer in dit tijdschrift geschreven, meent men hem nog te hooren spreken.

Hoe kon hij ijveren voor de handhaving van den zin voor het poëtische, en hoe forsch en frisch tevens wist hij te toornen tegen hen die niet aan kunst en lectuur verruiming des gemoeds vragen, na gesloofd te hebben aan het dagelijksch werk, en die practisch zijn ‘tot verstomming toe van menige snaar die weleer in hun gemoed zoet trilde en weêrklank gaf, als ze wat aandoenlijks hoorden of wat edels zagen’.

In de laatst ontvangen afleveringen van zijn ‘Studiën en Schetsen’ zijn de woorden herdrukt waarin hij opwekte tot liefde voor het poëtische. Hij zeide:

‘En toch, schare, welke wij ons heden talrijker droomen dan de gauw telbare, die gewoonlijk wat wij schrijven inziet! - velerlei

publiek, dat wij ons thans toewenschen, in stede van het vriendschappelijke anders ons deel, toch zij er, ook in den goeden zin des woords, in elk uwer meer dan één mensch, toch geve ieder uwer bij het practische ook het poëtische plaats! Niet dat het in uwe magt staat, tot de laatste vonk toe van dat vuur in u uit te dooven, - smeulend blijft het onder de asch, ook bij wie het gaarne geheel bluschte, - om op te worden gerakeld door niemand weet van waar waaijenden wind als hij het vreest noch vermoedt. Wat wonder? Allen zijn we kinderen geweest, dat wil zeggen, elk onzer bleek vinding en verbeelding rijk, of wij dichters en dichteressen waren geboren. Opgroeiend, knaap of kleuter, wilde woelwater of dartele deerne ten leste in flinken jongen of mooi meisje verkeerd, moge uwe ligchamelijke ontwikkeling zoo practisch mogelijk haar gang zijn gegaan, daar ge steeds den korsten weg ter bevrediging uwer behoeften koos, uwe wording naar geest en gemoed was poëtisch, poëtisch, spijt alle banden, waarin opvoeding en onderwijs u sloegen, er was stand noch studie, wier boeijen ge niet bijwijle verbraakt! Schoolgaande in de stad, die u zag geboren worden, dweeptet gij met land, in het verschiet in dien liefelijken lommer liggend; of, buiten, in ernst en eenvoud opgevoed, droomdet ge van de weelde der wereld, een schouwburg, een bal! Wikken en wegen moogt ge nu, niet enkel uwe daden, ook uwe woorden, zelfs de plooijen in welke gij uw gelaat zetten zult; er waren dagen, waarin gij geen anderen indruk wenschtet te weeg te brengen, dan dien gij ontvingt, en hoe wijs gij ook geworden zijt, de heugenis van deze heeft iets weldadigs, iets welkoms. De kleur, die ge kreegt, toen uw eerste mooije kleedjen zich uit het sint-nicolaaspakje loswikkelde, ge schaamt u die immers nog niet? zij stond u zoo schoon! Zoo de aanvallige; hoe de vermetele? Ge hadt gsvochten, schoon het u verboden was, gevochten met een grootere dan gij, omdat hij een gebrekkige had verongelijkt; aan flarden waren buis en broek, maar ge waart baas gebleven en het blonde oog deed geen zeer! Helaas! dat de heldere hemel dier dagen zich maar zoo kort over beider hoofden welfde! en echter, hoe hij, bij het schuil gaan van zijn glans, aan verteederende schoonheid won, - voor heel werd het maar half dag, - doch door de donkere wolken schoten de stralen der eerste liefde! God geve dat gij poëtisch hebt bemind; practisch trouwen is zulk een gruwel.’

Terugkomende van Potgieter's graf, herinnerden we ons de woorden waarmede hij zich ten slotte tot hen wendde, die het poëtische geheel aan het practische hebben opgeofferd, woorden nog steeds even behartigenswaardig als toen hij ze sprak:

‘Om het lagere te bereiken, wordt uwe veêrkracht met iederen dag bewonderenswaardiger, voor het hoogere daarentegen verstompt

allengs iedere zin, en verlamming zou het einde zijn, als de dichter der somberste scheppingen, als de dood niet wakker schudde uit dien slaap: Daar wordt eensklaps eene plaats in uwe woning ledig, daar gaat gij mede naar het graf, gij, die geloofdet van het gemoed geen last meer te hebben, daar ziet gij die diepte in en droomt van andere dingen, dan die gij uw leven hebt gewijd, neen, verkwist? Wee u, zoo dan het gevoel niet slechts zijne regten herneemt, maar zich tevens over de schending van dezen wreekt!'

Potgieter's proza eischt inspanning van de lezers. Kernig in zijn kortheid, saamgedrongen in zijn kracht, is het soms tot onduidelijkheid toe veel zeggend, doch diep is de indruk welken het maakt, want waar is het gevoel, juist de gedachte welke het uitdrukt; de beelden verduidelijken de meening van den schrijver, en wie zich eenige moeite getroost, en langzaam leest of herleest, krijgt heldere voorstellingen, en ziet en denkt met den schrijver mede.

Door tegenstelling kan men de ware verdiensten van een auteur vaak het best waardeeren.

Den eenen dag had men in de afgeloopen maand met Potgieter geleefd, hem herdacht, zijn werken opgeslagen, en den volgenden dag kon men den heer Schaepman den lof van Vondel hooren uitbazuinen in een gedachtenisrede, welke door muziek ingeleid en besloten, schier uit louter klanken bestond. De rede is uitgegeven door J.L. Beyers, te Utrecht, en geeft gelegenheid het Ultramontaansche proza te waardeeren van hem, wiens Ultramontaansche poëzie den lezers van *de Gids* min of meer bekend is.

Schaepman's proza na dat van Potgieter..... en als onwillekeurig komen woorden van Potgieter in herinnering en spreekt men van 'rhetoriek in plaats van poëzy', parade-volzinnen in plaats van eenvoudig, krachtig proza.

Men moet voor een lofredenaar niet al te gestreng zijn; hij mag een weinig overdrijven, al is 't ook onartistiek om geen schaduw aan te brengen die het licht beter doet uitkomen; hij mag een weinig 'op den trommele van dirre dondijne' slaan, mits het niet al te eentonig en oorverdoovend zij. En in deze rede is er bovendien hier en daar zelfs een overdrijving die aangenaam stemt vooral in de enkele deelen waarin van Vondel geen sprake is, en die ons verrassen door de welsprekende getuigenis welke ze afleggen van de door ons niet vermoede geestdrift van den leeraar aan 't Rijsenburger seminarie voor dat gebouw van Neêrland's vrijheid, dat door Frederik Hendrik is voltooid en waarvan, gelijk Vondel zong:

> 'Prins Welhem heeft den grond geheit,
> Prins Mouringh vrijdoms muur geleit,
> In root ciment van 't bloed der helden.'

Doch steeds heerscht er groote vreugde over een die zich betert; bekeerlingen - het is spreekwoordelijk - overdrijven steeds een weinig, en daarom worden we volstrekt niet onaangenaam getroffen door Schaepman's opgewonden verheerlijking van het gebouw dat opgetrokken werd op protestantsche grondslagen, en zoo schoon en heerlijk was, dank zij der gezegende revolutie van burgers en zeelieden, van geuzen en hervormers tegen schandelijke dwinglandij.

Dat de katholieke Nederlanders fier zijn op het machtig verleden van ons gemeenschappelijk vaderland, spreekt van zelf; de voorvaders van vele hunner hebben mede gestreden en geleden voor de vrijheid ‘gelegd in 't kostelijk ciment van dierbaar burgerbloed’, doch het verrast altijd een weinig, wanneer een der woordvoerders van de Ultramontaansche partij het zestiende en zeventiende-eeuwsche Nederland verheerlijkt. Want zij zijn de radicalen in de kerk, die de beginselen van den Syllabus tot hun uiterste gevolg willen toepassen, en 't is daarom niet onverdraagzaamheid, maar onvatbaarheid om hun gedachtengang te volgen, wanneer men 't onlogisch noemt, dat zij de heerlijke vruchten prijzen van een boom dien zij verafschuwen. Is het niet wreed ondankbaar, zich te laven aan de vruchten, en den vruchtbaren stam en de voedende wortels te verfoeien als des duivels?

Doch wanneer men zich verheugt over de onafhankelijkheid welke de goede natuur en 't dankbaar hart van Nederlanders toonen van aangeleerde dogma's, dan hindert het gebrek aan logica niet, en hoort men met een glimlach van voldoening den heer Schaepman de 17de eeuw verheerlijken gelijk hij het reeds weleer de 16de deed.

Hij jubelde als volgt:

‘Daar staat hij op den krachtigen morgen, in den vollen middag onzer glorievolle zeventiende eeuw. Voor ons, de jongeren en de kleineren, is de glorie van dat tijdperk eer visioen dan historie; inderdaad, het geschiedverhaal dier dagen klinkt als een heldendicht. De Republiek der vereenigde gewesten met haar Stadhouders, allen helden en heervoerders; met haar Staten, die den Senaat van Rome doen herleven; met haar Raadspensionarissen, die den kleinsten Staat van Europa doen gelden als een wereldrijk; met haar Admiralen, die de zee maken tot een provincie der geuniëerde provinciën; met haar Amsterdam en zijn koninklijke burgemeesteren, - wat macht, wat grootheid, wat majesteit! Ook de schoonheid schept het schelle licht dezer glorie tot zonneschijn om; als de gele fee van Rembrands doek zweeft zij overal rond in haar kleed van goudbrokaat met den bloemenkrans op de dartele lokken, legt in de hand der schilders het penseel in gloeiend licht gedoopt, wekt de beeldhouwers en bouwmeesters, de stichters van wereldwonderen,

wekt eindelijk de dichters, die al de stemmen en toonen van dit wonderrijke leven vereeuwigen in het lied.'

Daar zit gang in die verheerlijking van de tegen Spanje strijdvoerende republiek, met haar helden en heirvoerders; we gevoelen voor den volzin waarin hulde wordt gebracht aan ''s land's Admiralen, die de zee maken tot een provincie der geuniëerde provinciën', en we erkennen dat 'die gele fee, met haar kleed van goud brokaat' uit Rembrandt's *Nachtwacht*, aanschouwelijk en wel op haar plaats in dat schilderachtig proza optreedt.

Hoe zeer is het dan ook te betreuren dat de heer Schaepman de 17de eeuw, of den slag bij Nieuwpoort, of den vrede van Munster niet had te eeren in plaats van Vondel! Wat ware hij een welsprekend feestredenaar geweest op het zoo ongelukkig verijdelde feest ter herdenking van de Unie van Utrecht! Dan hadden we poëzie als de aangehaalde gehad, in plaats van de rhetoriek ter verheerlijking van Vondel. Onpartijdigheid met voorbedachten rade, zich toonende in het verzwijgen van die zaken, welke ons het innigst treffen, past een dichterlijk redenaar niet!

We zouden het overleefd hebben, al had zijn mond getuigd van waar het hart van overvloeide, en al had hij in Vondel een van de eenige Hollandsche protestanten, die ooit teruggleden naar Rome, gehuldigd.

De heer Schaepman is werkelijk te verdraagzaam geweest, te lief voor andersdenkenden, en daaraan hebben we het te danken dat hij ons een Vondel geschetst heeft, dien we volstrekt niet kennen, en die ons doet denken aan een heiligje uit gladden glimmenden speksteen geboetseerd, met een blinkend aureooltje van glanzende gouden spiertjes om de golvende blonde krulletjes.

Potgieter zegt in een zijner opstellen van een schrijver 'dat hij zich wat overdoucereux heeft uitgedrukt', en dit heeft de heer Schaepman ook gedaan. Hij is weêr aan het waskaarsen brengen geweest voor het beeld dat hij vereeren wilde, en, even als hij met opgeschroefde, opzichtige verzen weleer voor Pius IX deed, heeft hij ook nu zoo vele waskaarsen aangebracht, dat hun walm den aangebeden heilige ten laatste onkenbaar maakt.

Het is opmerkelijk dat het met zijn proza gaat als met zijn poëzie. Terwijl zijn gedichten op den paus door hun belachelijk overdreven menschenvergoding geheel mislukt zijn, worden de verzen, waarin het revolutionaire strijdvoerende Parijs ons wordt voorgesteld, verreweg de beste geacht, welke de heer Schaepman ooit dichtte.

Dus verheerlijkt zijn proza ook het beste de strijdvoerende, krachtige, op revolutie gegronde republiek der Vereenigde Provincien, terwijl de vergoding van Vondel hen, die den grooten dichter liefhebben, zoo hindert, omdat het onmogelijk is zonder te lachen de 'onvoegelijke overdaet en zotte pracht' van deze rommelende woorden op te merken.

De heer Schaepman heeft veel talent; hij is forsch en gespierd van stijl als hij met groote trekken en breeden toets kan werken, doch het ontbreekt hem te veel aan *distinctie*, aan dien fijnen tact welke den kunstenaar, die een portret van een edel gelaat maakt, waarschuwt waar hij op moet houden, zoo hij geen caricatuur wil leveren. Er is iets te onbehouwens, te rauws, te opzichtigs in de schrijfwijze van Dr. Schaepman, dan dat hij met Alberdingk Thijm - een fijner geest dan hij - zou kunnen wedijveren in het portretteeren van Vondel. *Il force le ton*, hij gaat te kwistig om met zijn vermilioen en guttegom, en doet te vaak denken aan Voltaire's veroordeeling van ‘l'expression forte d'un sentiment faible.’

Hij kieze daarom voortaan andere onderwerpen: de beeldstorm b.v. of de Geuzen, of de verovering van Amerika door de Spanjaarden of iets dergelijks, waar het ruw toegaat, en de heer Schaepman, beschrijvende, prijzende en veroordeelende, te werk zou kunnen gaan met volle kracht van hartstocht en forsch doch ruw gevoel.

In zulk geval zal hij ook weder beelden gebruiken die iets zeggen, want wanneer een dichter in den gloed van zijn bezieling beelden gebruikt, maken deze, als hij waar gevoelt, zijn bedoeling steeds duidelijk. Dit kan men echter niet zeggen van de beelden welke de heer Schaepman bezigde om Vondel te kenschetsen.

Een weinigje welsprekende overdrijving misstaat niet erg in eene lofrede, welke men goed hoort uitspreken en niet leest; men moet niet te zeer de woorden ziften van een welsprekenden improvisator, maar als men zwart op wit misteekende beelden voor zich ziet, dan mag men toch wel een weinig verwondering te kennen geven.

‘Vondel was gestorven’ zegt de heer Schaepman, ‘de lamp was uitgegaan bij mangel van voedsel.... De *lamp* die hier was uitgedoofd, verrees aan den hemel der vaderlandsche poëzie als een heerlijke *zon*, die het leven wekte, kweekte, verkwikte, verwarmde en omkroonde met hemelglans.’

We hooren 't, maar we zien het niet. Evenmin is dit het geval als ons Vondel wordt getoond als een ‘koninklijke zwaan die altijd in den vloed der beste pennen gezwommen had,’ en wij onmiddellijk daarop vernemen ‘dat zelfbedrog voor dezen reuzengeest een bastaardbalk was met eigen hand op het blazoen Gods in onze zielen gelegd.’ ‘Altijd had hij gearbeid, gezwoegd en *gezweet*, te fier om zijn deel van 't menschelijk lot niet te dragen;’ ‘hij had zijn treurdicht afgeluisterd van Sophokles en Euripides, den heldentoon van den Mantuaanschen zanger; hij had de vlucht bespied van den Venusijnschen vogel... hij wist de noten die pasten op de koninklijke harp. Zoo heeft hij de taal des volks verheven tot Godentaal en hemelval, en zich zelf tot den oppermachtigen gebieder der weergaloos schoone taal enz. enz.’

Om zoo iets te genieten moet men in de intellectueele stemming verkeeren van zekere oude dame die de afgescheidene kerk in Engeland bëzocht en den predikant, toen de galm zijner woorden nog weerklonk door de kerk-gewelven, dankte voor *the blessed comfort of that glorious word* MESOPOTAMIA!

'Uit hun verband geraakte woorden!' roepen wellicht de afgescheidenen in de letterkunde, die door daverende woorden en galmende klanken gesticht worden. Geenszins, doch wil men een onafgebroken citaat, dan geniete men het roffelend rollend gerommel van de volgende rinkelende parade-zinnen:

Die blinkende dichternaam straalt voor ons aller oog, die naam, zelve als een echt, een onsterfelijk lied, komt op aller lippen: Vondel! Vondel - Voorzeker, ik mocht Uw tolk niet heeten, indien ik het waagde de vraag te stellen, of de levensvoorwaarden der onsterfelijkheid in dezen dichter zijn vervuld. Leven en schoonheid zijn als de geheimzinnige lettergrepen waaruit zijn naam is gevormd; zij toch zijn de klanken waarin de echo antwoordt op het roepen van dezen naam. Was daar ooit een dichter, van wiens dichterziele men met meer recht zeggen kon dan van deze:

'De roos van Jericho gaat open
In 't opgaan van den morgenstond,
Zij heeft den koelen daauw gezopen,
Het manna viel haar in den mond?'

'Een heerlijke roze is deze dichterziel, een heerlijke roze wiegelende op den ranken stengel, uit duizende bladeren geschakeerd, bladeren vol leven en gloed, vol geur en kleur, met hun vol en krachtig purper het gouden hart insluitend en opbeurend te gelijk. Maar tusschen de bladeren schuilen paarlen vol licht en glans, paarlen uit den koelen dauw gestold, die een eeuwige frischheid beloven, een jonkheid, die in den brand der middagzon niet vergaat. Het manna, de hemelspijze, viel in den open kelk en stijgt weêr omhoog in zwevende geuren, die de zonnestralen verkwikken en op de dartele wieken van den Zefier door de wereld gaan. De morgenstond is de ure dezer koninklijke bloem, de morgenstond met zijn jeugdigen lach en vroolijke kracht, de morgenstond is de ure van dezen dichter, want het leven van den dichter is de eeuwige jeugd.'

Dank, dank o prediker daar in de lucht, voor de gezegende vertroostingen van dat op een gestolde dauwdruppel gelijkende, zielverkwikkende woord der genade: 'Mesopotamia!' We hebben zelfs geen flauw begrip wat het beteekent, maar die klank! o die klank! doet ons denken aan cymbalen en turksche trommen en bazuinen. 't Is heerlijk! 't is opwekkend!

Om van dit klankrijke woorden-klokkenspel, van dit getjingel van

lettergrepen uit te rusten, kunnen wij niet beter doen dan het boekje ter hand te nemen: *Visite en Hollande*, dat de provencaalsche dichter Jean Aicard aan ons land gewijd heeft, en dat verleden week te Parijs is uitgekomen bij Sandoz et Fischbacher, en te Amsterdam bij L. van Bakkenes en C^{o}.

Waardoor Aicard uitmunt, wordt weder het best beschreven in Potgieter's woorden, wiens kernachtig proza ons deze maand geen rust laat.

Hij zeide eens van een dichteres:

‘Wat wij van haar verlangen, het zijn de blijken dat zij opmerkte, dat zij overdacht, weer wist te geven wat haar geest en gemoed trof, wat zij op de daad betrapte; het zijn plastische studiën, geen poëtische exclamatiën!’

Wat Potgieter verlangde, gaf Aicard. We vestigen vooral de aandacht op zijn verzen als proeven in een zeer aantrekkelijk dichtsoort, dat gekenschetst wordt door de uitdrukking: ‘het zijn plastische studiën, geen exclamatiën, geen bespiegelingen.’

Aanschouwelijk zijn de verzen, waarin hij Holland kenschetsend beschrijft. Is het niet of men ze ziet ‘de trage vaart, de geelgebloemde weide, het wuivend wilgengroen, en 't zeil dat in 't verschiet zijn breede banen spreidde’, als men de volgende coupletten leest uit het gedicht: *Les Bateaux*.

‘Ils passent dans les prés où broute le bétail;
Le boeuf les suit de l'oeil, son mufle à la barrière;
Ils passent lentement, voile au vent, vent arrière,
Leur pilote qui fume assis au gouvernail.

Et leur proue est charnue et semble la poitrine
D'un taureau hollandais ou d'un cheval marin,
Et tels, silencieux, sur le canal serein,
Ils voguent fendant l'eau, la brume et la brune.

Ils entrent dans la ville aux cent canaux profonds,
Et traversent, mirés aux vitres des boutiques,
Les marchés populeux et les places publiques...
Dordrecht et Rotterdam, Amsterdam, haut les ponts!

Rasant berges et quais, ils vont, cherchant la grève!
Leurs fins mâts pavoisés dépassent les maisons,
Et le moulin actif, sur tous les horizons,
Mêle sa voile étroite aux leurs qu'un vent soulève!’

Een plastische studie, niet ongelijk aan die, welke de schilders Oyens op onze tentoonstellingen zenden, is b.v. ook de beschrijving van de reis naar Zeeland in een sneeuwstorm.

‘Le train court à travers l'eau, la brume et la lande,
Sautant d'une île à l'autre en ébranlant les ponts;
Le jour baisse et soudain nous nous enveloppons
De vent, de neige, ct c'est l'hiver et la Zêlande.

Le wagon sans lumière est triste, et le dehors
Plus triste à chaque instant de neige et de rafales;
Les prés et les canaux se font voilés et pâles...
L'air même est un linceul flottant. Je songe aux morts.

Et l'ouragan de neige, horizontal et froid,
Fuit, toujours épaissi sous l'âpre et rude bise...
Où courons-nous, chassés par la vitesse acquise,
Dans quel morne océan nous engouffrer tout droit?

Au dehors la terreur; ma vitre n'est qu'un voile;
Mais mon cigare rouge heureusement me luit
Comme au Petit-Poucet le feu qui l'a conduit...
O le feu consolant, lueur, chimère, étoile!

Tout à coup, comme on sort des lisières d'un bois,
Voilà que nous sortons de la neige oubliée;
Ici, pas un flocon; j'ai l'âme émerveillée;
Salut, oiseaux, prés verts, soleil que je revois!

O Rembrandt, ô Ruysdael! voilà votre lumière!
Les arbres sont légers, le soleil est d'argent,
Et les rayons du soir, dans les canaux nageant,
Reflètent les moulins, les bateaux, la chaumière.'

Dat Aicard ook in proza beschrijven kan, toont de eerste helft van 't boek dat zijn vermakelijk reisverhaal door Nederland bevat. Is b.v. de beschrijving van het winkeltje aan het einde van de *passage* Wijnand Fockinck te Amsterdam niet goed?

'J'ai vu, au fond d'une ruelle étroite, la buvette où les messieurs, au sortir de la Bourse, viennent, par tradition, boire, debout, le curaçao ou le cognac dans des verres séculaires et casser un biscuit. En plein jour, la chandelle de suif brûle, piquant de points d'or vifs comme des prunelles, la rondeur des bouteilles noires sur les étagères et le cuivre des quinquets anciens. Les vieux verres semblent des corollcs de lys, et, au-dessus de la porte d'entrée, un vieux tableau sert d'enseigne, où je distingue avec peine une sorte d'Hercule nu, la massue au poing.'

De provencaalsche dichter heeft ook een paar gedichten van de Génestet vertaald, voor wien hij, naar al wat hij van hem hoorde, groote sympathie gevoelde. Woord voor woord zijn de verzen voor hem vertaald en hem een begrip van het rhytmus gegeven, doch indien men beseffen wil hoe ontzaglijk moeielijk een goede vertaling van een gedicht is, dan kan dit blijken uit de vertolking van de Génestet's *Liedje van Verlangen*.

Het Fransche lied gelijkt op het Hollandsche, maar het Hollandsche is bekoorlijk en zangerig en het Fransche niet. Men oordeele:

Les yeux clignotants, plein de somnolence,
Au sein maternel un petit garçon
Se tient éveillé, tenace et grognon,
Et deci delà sa tête balance.
L'obscur lui fait peur; ne lui dites pas
De s'en aller seul, là-bas, sans lumière!
Il court, vient, repart, revient sur ses pas,
Pour ne pas aller si loin de sa mère!
Il s'amuse à tout, rit et tend les bras...
Ah! malin enfant! n'entendez-vous pas
Quel chant de désir il chante tout bas!

Dans le triste enclos de la vie humaine,
A moitié déjà défait par la mort,
Sur ton sein fidèle où le passé dort,
O Terre, un vieillard se courbe avec peine.
A se reposer il ne songe pas.
A force de soins il s'obstine et reste.
Quoi! seul, dans l'obscur, s'en aller là-bas!..
Oh! sommeil des morts, comme il te déteste!
Il rit, il va, vient, revient sur ses pas...
Le malin vieillard! n'entendez-vous pas
Quel chant de désir il chante tout bas!

Wil men Aicard genieten, dan leze men wat hij zelf dacht en zag, en luistere men naar hetgeen onze hooge kerktorens hem zeiden met hun: vives sonneries

‘Fleurs joyeuses du son qui s'effeuillent dans l'air.’

Een ander boek ons gezonden, brengt ons wederom woorden van Potgieter in herinnering.

Het zijn de bladen waarin Mr. A. Wm. Jacobson een bijdrage geeft tot de kennis van enkele toestanden welke verbeterd moeten worden, zoo we ons nationaal tooneel willen opheffen.

De vergunning tot het bespelen van den Koninklijken Hollandschen Schouwburg te 's Gravenhage en hare geschiedenis, 1858-1873 (Martinus Nijhoff, 's Gravenhage), is de titel van dit vlugschrift.

Hun, die zich konden verwonderen, waarom hij zijn artikelen uit den *Nederlandschen Spectator* afzonderlijk uitgeeft, antwoordt de schrijver bij voorbaat met Lessing's woord:

‘In zijn bijdragen tot geschiedenis en letterkunde uit de Wolffenbüttelsche Bibliotheek gaf Lessing een studie over de Ehemalige Fenstergemälde im Kloster Hirschau.’

Hij begint die studie met deze woorden:

‘Vitrea fracta! (glasscherven) dürfte bey dieser Auffschrift vielleicht ein Leser denken, der ekler ist, als ich ihn mir wünsche.

Aber mit seiner Erlaubnisz! man musz, auch in der gelehrten Welt, hübsch leben und leben lassen. Was uns nicht dienet, dienet einem andern. Was wir weder für wichtig noch für anmuthig halten, hält ein anderer dafür. Vieles für klein und unerheblich erklären, heiszt öfter die Schwäche seines Gesichtes bekennen, als den Werth der Dinge schätzen.’

Het werkje van den heer Jacobson is een bewijs te meer van de groote belangstelling welke algemeen in het tooneel gevoeld wordt. De omstandigheden waaronder door den Haagschen gemeenteraad weer eens aan het Nederlandsche tooneel gedacht is, zijn wel geschikt, gelijk de schrijver zich eenigszins ouderwetsch uitdrukt, ‘om iemand, die in dienst van Themis staat, doch voor de vele geneuchten die Thaleia biedt, lang niet ongevoelig is, naar de pen te doen grijpen.’

De heer Jacobson toont aan waarom het onontbeerlijk is dat de raad een tooneel-commissie benoeme en zelf haar bevoegdheid en werkkring regele. Hij wil dat er nieuw leven kome op het Nederlandsch tooneel, gelijk allen die den machtigen zedelijken invloed des schouwtooneels waardeeren, sinds jaren wenschen. Potgieter zag dezen invloed ‘veronachtzaamd, betwijfeld, geloochend door hen, die bij het zitting nemen op de kussens met de drie kruisen, niet hadden mogen vergeten, hoe Vondel hunnen voorgangers toezong, en wat hij tot hun eeuwigen lof van deze getuigde.’

Potgieter bedoelde het gedicht, waarin Vondel ‘het Raethuis’ van Amsterdam er voor dank zegt, dat het zoo zorgdet voor de ‘Schouwburgh’,

> ‘Zoo durven wij ons treurtooneel stoffeeren,
> Met rijker glans en staetzi dan voorheen,
> In 't aenschijn van zoo brave voedsterheeren
> Van kunst en geest, als ooit de zon bescheen.’

Potgieter getuigde er steeds met eerbied van, hoeveel de voorvaderen voor de tooneelkunst deden. Hij zeide:

Onze tooneelpoëzij en onze tooneelspelers, beide namen oorsprong uit die Kamers, welke met het geus worden der gemeente, stoffelijk en geestelijk een ruimer veld eischten dan waarop zij in de middeleeuwen aanspraak maakten, dan waarop het volk voor zijne vrijverklaring behoefte had. Wat eene uitspanning geweest was, werd tot een zielsgenot geadeld, en liefhebbers verkeerden in kunstenaars...

‘Geen aanvulling langer van ledige uren, ook van een edelen geest, werd de kunst zoowel voor den tooneeldichter als voor den tooneelspeler het voorwerp der studie van hun leven; al leed het ook lang eer zij den laatste eene betrekkelijke onafhankelijkheid waarborgde, al deed zij dit den eerste nooit.’

Hij werd er moedeloos onder, als hij zag hoe de tooneelkunst verwaarloosd werd in zijn tijd, en in zijn opstel over *Hollandsche dramatische Poëzy* verklaarde hij:

'We zijn de eersten om te erkennen, dat onze schetswijze beproefde voorstelling van den toestand des tooneels voor ongeveer twintig jaren velerlei onvolkomens heeft, dat zij hier aanvulling eischt, ginds wijziging duldt; dat zij op geenerlei volledigheid aanspraak maken mag, - doch als haar hoofdindruk niet is mislukt, als zij moedeloosheid ademt, uitspreekt en instort, dan is zij een getrouwe weergalm van wat de kritiek dier dagen er over dacht, van de wanhoop, waarmede zij dat genre der kunst aan haar lot overliet. Nergens stoffe tot verwachting: - zoo min bij de spelers als bij het bestuur een begrip van beider roeping, en tegenover een repertorium, dat regt geeft tot den twijfel, of wij niet overaanmatigend waren, zoo dikwijls wij ons op een oorspronkelijk Hollandsch tooneel te goed deden, eene jonge letterkunde, die er zich uit weerzin van afwendde, niet enkel dewijl het, in plaats van zijne dichteren ten minste onafhankelijkheid te waarborgen, hen in het verschiet slechts het gasthuis ontsloot, neen, ook omdat het censorschap uitgeoefend werd door mannen, die, op zijn zachtst gezegd, altijd maar onbekende geniën bleven.'

De kritiek zweeg in dien tijd, daar er toch geen beterschap te hopen viel, al bleef zij ook vervuld van de overtuiging 'dat ons tooneel onze geschiedenis moest toelichten, dat het de school onzer natie moest zijn'.

'Vindt gij dat de critiek te weinig deed?' vroeg Potgieter. En hij antwoordde:

Welnu, het is beproefd, beproefd met een talent, dat wij te vrijer kunnen prijzen, dewijl we voor geen onzer toenmalige medearbeiders daarmeê het wierookvat slingeren, dewijl wij sedert slechts met een enkelen dier even onvermoeide als onverbiddelijke scorpioenenzwaaijers kennis aanknoopten en daaraan eene vriendschap dank weten, door ons hoog gewaardeerd. Een gansche reeks jaargangen van den *Spektalor* getuigt van voorbeeldeloozen ijver voor den bloei van ons tooneel, getuigt van velerlei pogingen om het uit zijn gezonken toestand op te heffen, een beteren uitslag waardig. Er werd al de geestdrift der jeugd vereischt, om eene zoo hopelooze taak te aanvaarden, als het prikkelbaar maken der olijfantshuid onzer commissarissen en comedianten heeten mogt. En de eerste schoten vielen, forsch aangezet en flink gemikt, - de in rook gehulde heesters vonkten en vlamden voort, - er werd zoo vlug, er werd zoo van alle zijden gevuurd, dat het landschap schier geen adem meer had om knal bij knal weêr te geven; - maar toen de wind de blaauwe wolkdamp wegwoei, - ach, daar lagen de logge ge-

vaarten nog ongetroffen en ongedeerd, het was om de buks moedeloos aan den wand op te hangen. Wie het deden, die jongelingen niet. Loop de bonte boekskens eens met ons door, als ge wilt. Begonnen, toen de schouwburg nog voor stadsrekening werd bespeeld, schuilt er niet enkel de historie in der wijze waarop hare exploitatie, met eene toelage van het bestuur, aan particulieren, aan eenige leden des vroegeren personeels werd gegund, leveren zij tevens een weergalooze bijdrage tot de smijdigheid onzer taal voor allerlei soorten van hekelstijl. *Il y avait de quoi*. De Birch-Pfeifferiaantjes begonnen *furore* te maken; geen stuk meer zonder schoorsteen of spinde, waarin de held kon worden verstoken. Eere aan het geduld, waarmede de dwaasheid zulker conceptiën het algemeen werd begrijpelijk gemaakt, - hulde aan den tact, die uit den droom van middelmatige spelers, de enkele, die een zweem van verwachting inboezemden, op te merken wist en aan te vuren zocht! Ons, wier ijverige pogingen van dergelijken aard, schoon op een ander veld, ook zoo dikwerf ijdel bleken, ons past het eene liefde voor de kunst te waardeeren, die al haar loon in het bewustzijn harer hooge en heilige beginselen vinden moest. ‘De kritiek had het zich zelve te wijten!’ hebben wij hooren zeggen, ‘daar zij er op uit was - om te krenken;’ maar welk ander middel bleef haar over, mijneheeren en mevrouwen! bij uwe eigenliefde, die, voor vermaning verhard, voor gisping vereelt, voor bestraffing verstaald gebleken, eindelijk de toevlugt moest doen nemen tot de schorpioenen der spotternij? Voordeeliger aanbiedingen uit 's Hage bedreigden Amsterdam met het verlies dier weinige kunstenaars, wier toekomst nog iets beloofde; was het onvergefelijk dat men den draak stak met eene directie, die beweerde zich met het minder dan middelmatige te kunnen staande houden? ‘Het viel te voorspellen dat de stem geen ingang vinden zou!’ - maar wanneer toch zou de verontwaardiging in haar regt zijn geweest om protest aan te teekenen, als zij het niet had mogen doen tegen de prullaria, door u over Vondel's tooneel gesleurd? prullaria, aan de ontleding van wier monsterachtige misvormdheid zij misschien te lang haren tijd heeft besteed?

Wij konden de verleiding niet weerstaan om in herinnering te brengen hoe Potgieter over het tooneel dacht, er voor gevoelde. Men leze zijn artikel over *Hollandsche dramatische Poëzy*, en brenge tevens hulde aan de onvermoeide volharding, den innigen ijver door den heer H.J. Schimmel getoond, aan wien reeds in 1850 dat opstel gewijd was, en die sinds onafgebroken en nooit moedverliezend gewerkt heeft om het tooneel te verheffen.

Moge de tegenwoordige belangstelling van het beschaafde publiek zoo onveranderlijk zich toonen als de zijne, en vruchten dragen voor ons volkstooneel.

Trekt het tooneel het publiek ook aan, de roman en de novelle blijven den schrijvers en schrijfsters de meer aantrekkelijke kunstvorm toeschijnen.

Geen maand gaat er om zonder dat oorspronkelijke of vertaalde romans worden uitgegeven in ons kleine land. En 't is ontegensprekelijk dat er veel talent, groote gaven hier en daar gewijd worden aan het verhaal, en 't publiek is dankbaar genoeg, want zoodra een auteur vermogens toont, die reeds iets tot stand brachten of veel voor de toekomst beloven, dan worden zijn romans of novellen overal gelezen en volgen de edities elkander. Van de romannen van Christine Muller en M. van Walcheren verschenen nieuwe drukken, en thans is ook een goedkoope editie uitgegeven van *In dagen van Strijd*, door A.C. Wallis.

De schrijfsters blijven in roman en novelle bij ons uitmunten. Zoo heeft Louize Stratenus door hare bij P.H. Nieuwenhuys te Breda uitgegevene Novellen wel het bewijs geleverd dat zij fantasie bezit en een zekere gemakkelijkheid van schrijven, maar niet de macht om haar verbeelding binnen de grenzen der werkelijkheid te beperken en zich in zulk zuiver Hollandsch uit te drukken, als ieder lezer van nationale literatuur het recht heeft te eischen dat de pers hem levert. Terwijl het verhaaltje waarin een visscher te vergeefs eerst op de moeder en daarna op de dochter verliefd raakt wel wat heel naïf is, nemen de andere stukjes daarentegen zulk een verheven vlucht en zijn zoo ziekelijk gestemd, dat ze stellig geen ernstigen indruk op een lezer maken. Niet toch door het overdadig gebruik van woorden als ‘in trouwe’ en dergelijke, of het teekenen van genieën, die de wieken zoo breed uitslaan dat ze de werkelijkheid niet raken, zal zij indruk maken, maar door de diepte van haar gevoel en de verhevenheid harer gedachten. Daarenboven leere zij 't uit den mond der werkelijk groote kunstenaars dat niet een oogenblik van bezieling en onpractische droomerijen hen in staat stelt ware meesterstukken te leveren, maar dat onverpoosde oefening en studie daarvoor onmisbaar zijn.

Zonderlinge uitersten. Waar men 't betreurt, in een boek dat werkelijk zoo goed en zelfs geniaal gedacht is en waarvan het geraamte met zulk een vaste hand is opgetrokken als een ieder van Mevrouw van Westhreene's Oudvelders zal getuigen, telkens op platheden ja trivialiteiten te stuiten, welke den lezer eerst hinderen, maar al spoedig ergeren, terwijl ze zelfs de intrigue onnoodig verraden, waar de inderdaad ondragelijke naam van Jan Rap onmiddellijk het gedrag van dien man voorspelt - en dit ééne der vele voorbeelden zij voldoende, - zoo moet men daarentegen bij Mejufvrouw Stratenus de lijnrecht tegenovergestelde klacht doen hooren.

Hoe goed juist de eenvoudige en natuurlijke toon past bij de

meestal nog al huiselijke romans onzer schrijvers, bewijst een *Chappuis* in zijn *Satanella*; geleidelijk en vloeiend loopt daar alles af en met genoegen leest men dit boek, dank zij vooral den aangenamen vorm en behagelijken trant van verhalen. Want het verrassende der intrigue wordt wel wat weggenomen door een gelijksoortig lot als Groendalen en Deronda, al causeert de Hollandsche coquette lang niet zoo gemakkelijk als men van haar op soirées zou mogen verwachten en al is de Hollandsche Tugendheld minder gentleman en soms wat erg pedant.

Maar dat causeeren, waarin de mannen van het Zuiden meesters zijn, schijnt niet door een ieder in onze taal te kunnen worden weêrgegeven. Salvatore Farina heeft daarvan het geheim, maar met uitzondering van zijn ‘Ziende blind’, in de overzetting waarvan Mejufvrouw Carolina van Deventer al zeer goed geslaagd is, zijn de gesprekken in zijn ‘Schat van Donnina’, wel het beste werk van dezen schrijver, en ook in zijn ‘Roman van een Weduwnaar’, in 't Hollandsch niet zoo aangenaam, dat ze recht laten wedervaren aan het eigenaardig talent van den geestigen verteller. Men bespeurt 't gedurig vertalers, en niet schrijvers voor zich te hebben, dat 't niet de eigene gedachten zijn van den landgenoot, maar dat deze in het gareel loopt van een ander, hetwelk hem lastig en hinderlijk is in zijne bewegingen. En dat is jammer, omdat daardoor dat echt zuidelijke niet in die behagelijke en bevallige vormen uitkomt, 'tgeen als iets haast ondenkbaars stelt dat de man iets anders vergoodt en aan iets anders denkt of voor iets anders leeft dan de vrouw.

Hoe ernstig staat daarnaast de vertaling van Silvio Pellico's Raffaella, ook door den heer Wansink in 't Hollandsch overgebracht. 't Is een pas verschenen nagelaten werk van den ongelukkigen man, die een wereldvermaardheid heeft verkregen door zijn schets van hetgeen hij in Oostenrijks vloekwaardigen Spielberg heeft moeten lijden. De ongelukkige heeft zijn hartewensch niet mogen vervuld zien, dat Italië van de dwingelandij der Duitschers verlost werd. Deze roman is geheel historisch en ze verdient vooral de aandacht, omdat de gevoelens en het karakter van den ongelukkigen schrijver daarin zoo volkomen uitkomen.

Bij de vertaling welke hij gaf van een der *Liedekens* van Björnson schreef prof. Tiele weleer, ‘dat om dit wel te verstaan men zich verplaatsen moest op die smalle strook lands, door de zee aan de eene en de hooge bergen aan de andere zijde van de beschaafde wereld gescheiden.’ Hetzelfde geldt van *Magnhild*, een Noorsch verhaal van Björnstjerne Björnson, uit het Duitsch vertaald door Holda (Haarlem, W.C. de Graaff).

Uit het Noorsch handschrift werd het in het Duitsch overgebracht,

en de Duitsche en Hollandsche vertalers hebben in stijl en zinbouw het verhaal zoo getrouw mogelijk weêrgegeven.

Het is een eenvoudig verhaal, maar recht oorspronkelijk en niets gelijkende op een gewone novelle. Björnson beschrijft de karakters niet, hij laat hen zich zelve toonen, en niet licht zal men Magnhild, of den wonderlijken Skarlie vergeten. Het is een dramatisch verhaal, dat het schilderijenmuseum, hetwelk ieder in eigen geheugen bij zich draagt, met een paar schoone Noorsche portretten verrijkt.

Mevrouw Bosboom-Toussaint's laatste roman *Langs een Omweg*, den lezer van *de Gids* wel bekend, is in twee deelen uitgegeven door D.A. Thieme, te 's Gravenhage.

Dolly is de titel van een roman van mevrouw Beecher Stowe, die even als mevrouw Bosboom-Toussaint, telkens weer frissche kracht, warm gevoel en jonge opgewektheid toont als ze de kunst - waaraan ze haar leven gewijd heeft - beoefent, en ons binnenhuisjes in Nieuw-Engeland en kenschetsende portretten van de inwoners schildert. *Dolly*, door C. Baarslag vertaald en door de Erven F. Bohn, te Haarlem, uitgegeven, zal menig hart treffen; het boek verdient een uitvoerige bespreking, doch dit enkele woord van aankondiging moge reeds de aandacht er op vestigen.

De Linde is een novelle van Henriëtte Voorhoeve, uitgegeven door de Erven F. Bohn, te Haarlem, en *Oom George* een novelle van Mr. W.G.T.A. van Sorgen, door J.L. Beyers, te Utrecht, uitgegeven.

Wij waren nog niet in de gelegenheid ze te lezen; in het *Bibliographisch Album* zullen ze later besproken worden.

Prof. H.E. Moltzer zorgt er voor dat, terwijl onze tegenwoordige schrijfster talrijke lezers vinden, de schrijfsters van weleer niet vergeten worden. Zijn letterkundige studie over *Anna Roemers Visscher* (Groningen, J.B. Wolters), eene der twee dichteressen, waarvan van Lennep zeide, dat ze ‘beide zoo vermaard in de geschiedenis onzer letterkunde en toch zoo weinig zelfs bij de beoefenaars daarvan bekend zijn’, is de eerste van een reeks, welke de heer Moltzer zich voorstelt uit te geven. Deze studiën zullen spoedig op elkander volgen en uitsluitend onderwerpen van Nederlandsche letterkunde betreffen.

Van een plaatwerk dat bijzonder aandacht verdient, zijn de twee eerste afleveringen verschenen. *Insulinde* is de naam van dit werk, dat in twaalf tafereelen een denkbeeld zal geven van Nederlandsch Indië

De tafereelen zijn teekeningen en studiën naar de natuur, door A. de Grijs, en zijn geëtst door C.L. van Kesteren, die het werk tevens uitgeeft. Niet de reeds zoo vaak in plaat gebrachte gezichten van de hoofdplaatsen, doch kijkjes in de bamboebosschen worden ons gegund en we worden gevoerd aan den oever van de Baritorivier op Borneo.

Prof. Veth, ingenomen met deze uitgave, heeft er zijn medewerking aan verleend en den tekst bij de platen geleverd.

Eenige regels van hetgeen de heer Veth schreef bij de schoonste der etsen, die ons een bamboebosch toont, mogen een denkbeeld geven van het boek, dat nieuwe bewijzen levert van de wondere aantrekkelijke schoonheid van onze Indische bezittingen.

‘De treffende aanblik der bamboevegetatie, hetzij ze groepsgewijze te midden van het alang-alang veld of in de wildernis van het droge heuvelland voorkomt, hetzij hare aaneengesloten halmen, van wier top het teedere loof in bevallige bochten afdaalt, de ondoordringbare haag vormen die eene Javaansche dessa omsluit, heeft ontelbare malen de geestdrift der reizigers in de tropische gewesten opgewekt; maar wèl mag men zich afvragen, of er ergens ter wereld eene plek wordt gevonden waar zij hare heerlijke vormen met zooveel luister ten toon spreidt, als hier in dit eenzaam en plechtig bosch, waar de dichte halmenbundels van afstand tot afstand als trotsche pijlers tot een aanzienlijke hoogte oprijzen en het loof, in plaats van neder te hangen, gesteund door de takken die van den tegenovergestelden pijler uitschieten, daarmede eene spitsboog vormt, die het beeld van den Gothischen kerkbouw voor den geest roept; waar bij iedere schrede die men op het met afgevallen bladeren bedekte mostapijt zet, nieuwe gezichtspunten zich openen door de zuilengangen die deze bekoorlijke plek in alle richtingen doorsnijden; waar het zonlicht, hier krachtig, daar flauw en onzeker door het loof dringt, en spelend zijne glansen werpt op de gladde halmen, of dansende lichtplekken toovert op den rossig groenen grond, en toch het bladerdak juist dicht genoeg is om eene bestendige koelte in de zuilengangen te onderhouden, de vochtigheid van den bodem ook op het heetste van dag niet geheel door het licht te doen opslurpen, en den wandelaar zelfs in het middaguur eene verkwikkende schaduw te blijven bieden. Maar die schoonheid is vooral indrukwekkend door de plechtige stilte die haar verzelt. - eene stilte die, zoolang de zon boven de kimmen is, gewoonlijk door geen stem van vogel of insect, door geen zuchje, door geen geritsel wordt gestoord. Wel is er in het algemeen in die stilte van het tropische landschap iets huiveringwekkends, iets angstigs, iets dat den boezem beklemt en op den duur naar meer leven en beweging doet haken, maar hier, op deze rustplaats der dooden, is ook die stilte zoozeer in overeen-

stemming met de ernstige gedachten die als van zelve in den boezem oprijzen, dat men er niet slechts ten volle vrede meê heeft, maar elke luide toon de betoovering zou storen, waaraan de ernstig gestemde geest zich met weemoedig welgevallen overgeeft.

Er komt in een overigens schier vergeten treurspel van een ouden Engelschen dichter een schoone plaats voor, die, door de bloemlezingen aan de vergetelheid onttogen, zich bij de aanschouwing van dit tafereel onwederstaanbaar opdringt aan hem die er eenige heugenis van bewaard heeft, ofschoon de dichter een steenen tempel, geen kerk van loof voor den geest had. Ik wil beproeven haar in Nederlandsche jamben weêr te geven, al is het ondenkbaar dat zij onder de vertolking niet lijden zou.

> 't Is alles stil en doodsch als 't graf, - 't is vreeslijk!
> Eerwaardig rijst de reuzenbouw omhoog,
> Wiens oude pijlers 't kapiteel verheffen
> Om trotsch het hooge booggewelf te dragen,
> Dat, onbeweeglijk door zijn eigen wicht,
> Het beeld der diepste rust is. Vrees en schrik
> Verwekt die aanblik in 't beklemd gemoed.
> De koû van 't grafgesteent vaart door mijn hart,
> Alsof een kille huivring het doorstroomt.
> Geef mij de hand! laat hooren mij uw stem!
> Spreek tot mij! spoedig! laat uw stem mij hooren!
> Want de echo's van mijne eigne doen mij beven.'

Men zal erkennen dat deze regelen den wensch wekken om met de overige tafereelen, door zoo begaafde pen en stift ons vertolkt, kennis te maken. Wij wenschen het boek vele lezers en kijkers.

Onder de boeken en brochures die in de laatste weken zijn uitgekomen, stippen we nog even aan *de Zijlvestenijen in de Groninger Ommelanden*, door Mr. O.G. Geertsema, advocaat te Groningen (J.B. Wolters, Groningen).

Het is een korte geschiedenis van het Zijl- en Dijkrecht in de Ommelanden. Tusschen de Eems en de Lauwers vereenigden zich de landbouwers even als elders in ons land, om het water, dat hun bestaan bedreigde, te keeren. 'De inrichting dier vereenigingen was in de Ommelanden zeer democratisch,' zegt de heer Geertsema. Het leenstelsel is aldaar nimmer ingevoerd; van een initiatief of regeling door ambachtscheeren kon dus geen sprake zijn. In strijd met de democratische inrichting zijn de rechten der ingelanden niettemin laugzamerhand in de handen van eenige aanzienlijken overgegaan.

Om mede te deelen hoe dit geschiedde, heeft de heer Geertsema de belangwekkende geschiedenis afgedeeld in vijf tijdvakken.

Het eerste tijdvak tot 1748 omvat den tijd gedurende welken het Zijl- en Dijkrecht zich vrij heeft kunnen ontwikkelen en zich on-

afhankelijk heeft weten te maken van het burgerlijk gezag, wiens invloed steeds is kunnen worden geweerd.

Het tweede vangt aan met de herstelling van het Stadhouderlijk gezag in 1748, zijnde het tijdstip, waarop door het zoogenaamd Reglement reformatoir, de macht der Zijl- en Dijkrechters door de Landsregeering werd geregeld en beperkt.

Het derde tijdvak begint met 1795 toen het gewestelijk bestuur zich feitelijk met de inwendige huishouding der Zijlvestenijen zoowel als met de uit te voeren werken en het onderhoud van het bestaande begon te bemoeien.

Het vierde bevat de geschiedenis van den toestand onder Lodewijk Napoleon en onder de Fransche heerschappij, terwijl het vijfde tijdvak, aanvangende met het herstel onzer onafhankelijkheid, loopt tot de grondwetsherziening van 1848, waardoor alles, wat van den eigenaardigen toestand onzer Zijl- en Dijkrechten was overgebleven, moest verdwijnen om plaats te maken voor de algemeene regeling der waterschappen, zooals die aan de provinciale Staten is opgedragen.

Als voorbeelden der oude Zijl- en Dijkrechten zijn achter dit werkje opgenomen de *Zijlbrief der drie Delfzijlen* van 1445 (de oudstbekende Zijlbrief is van Aug. 1317 en behelst dezelfde bepalingen, doch is minder algemeen), en het *Dijckrecht* van *Humsterland*.

De Zijlbrieven der drie Delfzijlen zijn in het archief van dit Zijlvest op het Provinciehuis te Groningen aanwezig en het Dijkrecht van Humsterland komt voor in de ‘Consideratiën van eenige Erf- en Ingezetenen in de Ommelanden’ d.d. 18 October 1754.

Mr. C. Asser, rechter in Arr. Rechtbank te 's Gravenhage, geeft in 12 afleveringen bij W.E.J. Tjeenk Willink een nieuwe *Handleiding tot de Beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht* uit.

‘Bij het schrijven van het werk, waarvan de eerste aflevering thans ter perse gaat, zegt de schrijver, is het mijn streven eene handleiding te vervaardigen, hoofdzakelijk ten dienste van hen, die hunne studiën van het hedendaagsche recht aanvangen en bij wie het er op aankomt vóór alles in groote trekken de beginselen van ons Burgerlijk recht te leeren kennen, zonder reeds in den aanvang in al te veel bijzonderheden te treden, of zich met de beantwoording van ingewikkelde rechtsvragen te vermoeien.

Men zie derhalve in de verschijning van dit werk geen gemis aan waardeering van de bestaande geschriften onzer voortreffelijkste rechtsgeleerden; het heeft veeleer ten doel den toekomstigen jurist een zoodanig overzicht van de geheele rechtsstof te doen verkrijgen, dat hij met meer vrucht en met de noodige zelfstandigheid die meer uitgebreide werken kan raadplegen.

Bij de bewerking heb ik de uitmuntende, en tot ieders leedwezen slechts voor een klein deel verschenen Handleiding van Mr. J. van Hall, Hoogleeraar te Utrecht, min of meer als voorbeeld gekozen. Ware zijn werk voltooid, dan voorzeker zou ik mijnen arbeid niet hebben aangevangen.

Bij den omvang, dien de rechts-litteratuur en de rechtspraak, sedert het verschijnen van Mr. van Hall's Handleiding, hebben verkregen, moeten uit den aard der zaak de aanhalingen van vonnissen en schrijvers, schier overal, in groote mate worden beperkt, hetgeen te eer kan geschieden, omdat men zich, bij de opzettelijke studie van afzonderlijke leerstukken van Burgerlijk recht, gemakkelijk een volledig overzicht van de litteratuur kan verschaffen, door het opslaan van uitvoerige geschriften, als die van de Hoogleeraren Diephuis en Opzoomer; terwijl daarenboven in de laatste jaren uitgebreide verzamelingen van rechtspraak het licht hebben gezien, in welke ook veelal de litteratuur wordt aangehaald.'

De heer W. Rooseboom, kapitein van den generalen staf, heeft de *Theorie van het schot der handvuurwapens*, met het oog op het Nederlandsch infanteriegeweer, op populaire wijze verklaard. Het boekje is uitgegeven door G.G. de Voogt, te Breda.

Belasting naar den welstand.

De staat put zijn inkomen uit velerlei bronnen. Er zijn inkomsten uit domeinen; inkomsten uit bedrijven, die de staat uitoefent; vergoedingen wegens bijzondere diensten, die hij bewijst; er zijn ook inkomsten, die haren oorsprong vinden in zekere historische rechten, welke de staat bezit, zooals het recht op een gedeelte van de jaarlijksche zuivere opbrengst der landerijen. Het tot dus ver genoemde, hoe belangrijk ook, is echter in geen land toereikend tot dekking der staatsuitgaven; er blijft nog een zeer groote som over, die gevonden moet worden door middel van belastingen in engeren zin, en nu doet de vraag zich voor, op welken voet de overheid die som over de ingezetenen moet omslaan. Behooren wij allen, hoofd voor hoofd, evenveel te betalen? Zoo neen, wie moet dan meer, wie minder betalen dan het gemiddelde? Welk beginsel, in één woord, dient bij het verdeelen der belastingen te worden gevolgd, welke maatstaf moet daarbij worden aangelegd?

Op deze vraag is, voor zoover ik weet, tot heden slechts één antwoord gegeven: bij het verdeelen der belastingen moet de overheid rekening houden met ieders draagvermogen, dat is met zijn welstand. Over de mate waarin en de wijze waarop zij dit moet doen, alsook over de kenteekenen van het draagvermogen, bestaat verschil; maar het is mij niet bekend, dat ooit iemand is opgestaan om het denkbeeld te verdedigen, bij het verdeelen der belastingen op ongelijkheid van draagvermogen volstrekt geen acht te slaan en dus ieder evenveel te laten betalen als zijn buurman, hetzij deze rijker is of armer.

Dit denkbeeld zou dan ook ten eenenmale verwerpelijk zijn. Doch w a a r o m is het verwerpelijk? Gelijkheid van alle burgers voor de wet, zonder eenige onderscheiding gegrond op stand of vermogen, is een der hoofdbeginselen van het moderne staatsrecht; waarom wijken wij bij de verdeeling der belastingen van dit beginsel af en laten wij den bemiddelde meer

betalen dan den onbemiddelde? - Ook op deze vraag blijft schier niemand het antwoord schuldig; maar konden wij ieders antwoord vermelden, van de eenstemmigheid, die zoo even nog bestond, zou niets meer te ontdekken zijn. Op de ongelijkheid van draagvermogen acht te slaan, schrijft ieder den wetgever voor; maar bij den een rust dit voorschrift op gronden, die de ander volstrekt onvoldoende acht.

Misschien ligt hier wel voor een deel de verklaring van het verschil van meening, dat ook aangaande de uitvoering van het voorschrift blijkt te heerschen. Hoe kunnen wij het met elkander eens worden over de mate, waarin op het draagvermogen moet worden gelet, zoolang wij het oneens zijn over de redenen, die ongelijkheid van belasting, gegrond op ongelijkheid van welstand, rechtvaardigen? Het schijnt mij daarom geen overtollige arbeid, naar de ware reden te zoeken. Laat ons de voornaamste antwoorden, die op de laatstelijk gestelde vraag gegeven zijn, van nabij bezien en trachten op te sporen, welk daarvan het goede antwoord is.

I.

Volledigheidshalve wil ik beginnen met een theorie te vermelden, die in onzen tijd weinig aanhangers meer telt, de zoogenaamde beschermingstheorie. Zij, die haar zijn toegedaan, willen ieders bijdrage tot de staatskas bepaald zien door de voordeelen, die hij trekt van de bescherming, welke de staat ons allen verleent. Deze voordeelen zouden grooter zijn voor den bemiddelde dan voor den onbemiddelde en dit zou de ware reden zijn, waarom welstand tot maatstaf van belasting moet dienen.

Ik weet niet, wie de stamvader is dezer theorie, maar wel dat zij reeds in de 17^{e} eeuw door Thomas Hobbes is verdedigd. In het twaalfde hoofdstuk van zijn *Elementa philosophica de cive* wijst hij er op, hoe ongerijmd het is, over de verplichting tot het betalen van belastingen te klagen; zij dienen tot bezoldiging van hen, die ons rust en veiligheid verschaffen. Belasting te betalen verarmt u evenmin, als het afdoen uwer schulden. - Daarop handelt hij in het volgende hoofdstuk over de plichten der overheid, die onder anderen hierin bestaan, de publieke lasten

gelijkmatig te verdeelen. Maar wat is hier gelijkmatigheid? Dat ieder evenveel betaalt? Neen, want de belastingen zijn als het ware de prijs, waarvoor men veiligheid koopt (nihil aliud praeter emtae pacis pretium), en schoon allen van de veiligheid partij trekken, zijn nogtans de voordeelen die zij verschaft niet voor allen gelijk[1]; zij hangen af van ieders welstand. Hobbes grondt nu hierop een betoog ten gunste van het verdeelen der lasten naar de verteringen, hetgeen hij, in overeenstemming met de denkbeelden van zijn tijd, het meest doeltreffende middel acht ter verkrijging der door hem beoogde gelijkmatigheid. Hij ontwikkelt dit nog nader in het 30e hoofdstuk van den *Leviathan*. Het is onbillijk, zegt hij daar, hem, die veel arbeidt en de vruchten van zijn arbeid bespaart, zwaarder te treffen dan dengeen, die zijn levensdagen in luiheid en verkwisting doorbrengt en wiens vermogen slechts daarom niet aangroeit; te meer, omdat den eersten geen meerdere bescherming van den staat ten deel valt dan den tweeden. Belast men de verteringen, zoo betaalt ieder naar gelang hij verbruikt en den staat wordt door de baldadige verkwisting van sommigen niet te kort gedaan. - Volmaakt dezelfde denkbeelden vindt men in het zestien jaren na den Leviathan verschenen werk van Sir William Petty, *A treatise of taxes and contributions* (1667), voor zoover ik weet, de eerste monographie voor belastingen. In het 15e hoofdstuk, dat over accijnsen handelt, zegt de schrijver het volgende. ‘Algemeen wordt erkend, dat ieder tot de publieke lasten moet bijdragen, naarmate van het belang dat hij heeft bij de openbare veiligheid, dat is, in verhouding tot zijn goederen of rijkdommen.’ Uit deze woorden, die een merkwaardige overeenkomst vertoonen met een welbekende plaats bij Adam Smith, zou men afleiden dat Petty in één opzicht van Hobbes verschilt en de belastingen naar het kapitaal of het inkomen wil verdeelen. Maar dat wil hij niet, want hij onderscheidt tusschen actueelen en potentieelen rijkdom. Actueel is de rijkdom, waarvan men werkelijk genot heeft, potentieel, de rijkdom, waarvan men genot zou kunnen hebben, en hij aarzelt geen oogenblik om den eersten tot maatstaf te kiezen: ‘every man ought to contribute according to what he takes to himself and actually enjoys’.

1 Quamquam enim pace omnes aequaliter fruantur, non tamen beneficia a pace omnibus aequalia sunt. Nam alii plus, alii minus bonorum acquirunt. Et rursus alii plus, alii minus consumunt, XIII, 11.

Hieruit blijkt dat de beschermingstheorie een eerbiedwaardigen ouderdom heeft; hare bestrijding echter dagteekent, voor zoover ik kan nagaan, eerst van het begin dezer eeuw, toen zij door den duitschen economist von Soden (in het vijfde deel zijner National-Oekonomie) met nadruk is aangevallen. Sedert dien tijd is het getal harer tegenstanders sterk vermeerderd en zij zelve dermate in diskrediet geraakt, dat men zich bijna compromitteeren zou door iets tot hare verdediging te zeggen. Vooral in de laatste jaren heeft zij zware verwijten moeten aanhooren, want men is tot het inzicht gekomen, dat zij den Staat in zijne waardigheid aantast, door hem te verlagen tot een soort van assurantiecompagnie. Ronduit gezegd, ik geloof dat men de beschermingstheorie wel eens wat al te zwart heeft gemaakt en haar voorstanders denkbeelden heeft toegedicht, die zij volstrekt niet aankleefden. Daarbij valt het zeer te betwijfelen, of al de argumenten, waarmede men haar bestreden heeft, den toets der kritiek wel kunnen doorstaan. De beschermingstheorie is een eerste poging geweest om ongelijkheid van belasting, gegrond op ongelijken welstand, te rechtvaardigen. Dat zij gebrekkig was, had zij met de meeste eerste pogingen gemeen.

Het komt mij voor, dat men haar het best wederlegt, zoo men begint met te onderscheiden tusschen de twee stellingen, waaruit zij bestaat, en waarvan de laatste een gevolgtrekking heet te zijn uit de eerste. De bescherming, die ons ten deel valt, juister gezegd: de voordeelen die wij daarvan ondervinden, moeten de maatstaf zijn van ieders bijdrage aan de staatskas: ziedaar de premisse; en de gevolgtrekking luidt: derhalve moet de rijke meer betalen dan de gegoede, deze weder meer dan de min gegoede, en de arme het allerminst. Het laat zich, geloof ik, aantoonen, dat de premisse volmaakt willekeurig is, en daarenboven geen recht geeft tot de gevolgtrekking, die men er uit afleidt.

Waarom moet bescherming de maatstaf zijn? De bescherming die ons ten deel valt, komt in een groot aantal gevallen ruim zooveel aan de maatschappij in haar geheel, als aan elk onzer in het bijzonder ten goede: waren de wegen onveilig, zoo zouden de prijzen van alle koopwaren, wierden de schuldeischers niet beschermd, zoo zouden de rentekoersen aanmerkelijk hooger zijn. Mocht men hierop antwoorden, dat niet de bescherming zelve, maar het voordeel, dat zij ieder geeft, tot maatstaf is gekozen, zoo zou ik willen vragen of men hiermede aan de theorie haar

karakter van willekeur ontneemt? Welk een betrekkelijk klein gedeelte der staatsuitgaven heeft ten doel, ons tegen aanranding in onze personen en eigendommen te vrijwaren! Onderwijs, publieke werken, rente van staatsschuld, leger en vloot - deze laatsten, voor zoover zij bestemd zijn tot handhaving van onze onafhankelijkheid en het bezit onzer koloniën - waarom moeten de kosten van dit alles, en zooveel meer, naar den aangegeven maatstaf worden verdeeld? Waarom naar dezen en geen anderen? Ik vrees dat het moeite zou kosten, op deze vraag een min of meer bevredigend antwoord te geven.

Maar al ware de maatstaf juist, door hem toe te passen zou men niet geraken tot het gewenschte doel; de beschermingstheorie is een zeer onvoldoende grond voor belasting naar den welstand. Om te weten, wat elk onzer zou verliezen, wanneer de staat ophield hem te beschermen (dat is: ophield te bestaan), moeten wij nagaan, wat elk onzer zou verliezen bij de ontbinding der maatschappij, den ondergang der beschaving. Een beschaafde maatschappij zonder staatsinrichting is geheel ondenkbaar. Staat en maatschappij zijn te zamen opgegroeid en zoodanig aan elkaar verbonden, dat wij hen zelfs in onze voorstellingen niet meer van elkander kunnen scheiden. Ja, wel beschouwd is datgene, wat wij het staatswezen noemen, slechts een der vormen van het sociale leven en kan het niet wegvallen, alvorens dat leven zelf is vernietigd. Welk verlies zou voor u en mij hieruit volgen? De vraag eischt een nadere omschrijving: wordt geldelijk verlies bedoeld of alle verlies, en wenscht men dit in geldswaarde te zien uitgedrukt? In het eerste geval is het antwoord vrij eenvoudig: ging de maatschappij te gronde, dan zouden de slimme en gewetenlooze lieden met ijzeren vuisten er het best aan toe zijn; zij zouden er beter dan anderen in slagen, hun eigendom in veiligheid te brengen, en diegenen onder hen, die geen eigendom bozaten, zouden het juist dan weten te verwerven. In het tweede geval moet ieder, die een oogenblik nadenkt, zelfs van een poging tot antwoord afzien. De zedelijke voordeelen, die het leven in een goed bestuurde en beschaafde maatschappij ons geeft, zijn niet in geld te waardeeren. Zij zijn grooter voor den een dan voor den ander; grooter voor dengeen, die hart heeft voor wetenschap en kunst, dan voor hem, die slechts behagen schept in zingenot; grooter voor den man, die prijs stelt op orde en rust, dan voor den woelgeest, den strijdlustige. Waarom, indien de beschermingstheorie

juist is, welstand tot maatstaf van belasting moet dienen, heeft bij mijn weten nog niemand aangetoond. Een zuiverder maatstaf zou dan koekheid, ruwheid, gewetenloosheid zijn.

Nauw verwant aan deze leer is een andere, van veel later dagteekening, welke den staat min of meer tot een commanditairen vennoot maakt van elkeen, die zich op eenigerlei wijze een inkomen verwerft. Hoewel de voorstanders dezer theorie met zekere minachting neerzien op hen, die de beschermingsleer huldigen, kleven zij haar metterdaad toch aan; zij hebben haar slechts in een nieuw kleed gestoken. 'De staat,' zoo verzekert ons een hunner[1], 'is de organisatie van het volk op zedelijk, verstandelijk en economisch gebied, en ieder lid van den staat leeft met geheel zijn uitwendig bestaan door den staat en als een organisch deel daarvan. Wat hij bezit, heeft hij slechts krachtens dit deelgenootschap, en van daar dat de staat de ruimst mogelijke bevoegdheid heeft, tot zijn eigen instandhouding en tot bereiking zijner doeleinden, van het vermogen der natie gebruik te maken.' Volkomen juist, en hiermede is het recht van den staat om belastingen te heffen boven allen redelijken twijfel verheven. Maar wij zochten niet naar een verdediging van dat recht, dat door niemand wordt betwist; wij zochten naar een maatstaf van verdeeling; en zoo men, wat klaarblijkelijk de bedoeling is, dien maatstaf wil vinden in hetgeen de staat tot vermeerdering van ieders inkomen bijdraagt, landt men van zelf weder aan bij de beschermingsleer. Immers, wat de staat tot ieders inkomen bijdraagt, is geen geld of goed; orde schept hij en veiligheid, waardoor elkeen zijn productieve krachten op de hem voordeeligste wijze kan aanwenden. De commanditaire associatie bestaat hierin, dat de een werkt en de ander zorgt dat niemand hem stoort of hem de vruchten van zijn arbeid ontrooft. Zoo wordt ten slotte het voordeel, dat ieder door zijn lidmaatschap van den staat verkrijgt, maatstaf der verdeeling; een voordeel, naar ons bleek, dat zich in het geheel niet laat becijferen, en dat, zoo men het kende, stellig niet tot maatstaf, althans niet tot éénigen maatstaf, zou mogen dienen.

1 Vocke, Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, 1868. p. 57-58.

II.

Wij zijn thans geroepen een tweede theorie te overwegen, die haar oorsprong te danken heeft aan John Stuart Mill. Bij de behandeling van welk economisch onderwerp kan men zijn naam onvermeld laten? Na alles wat over Mill gezegd en geschreven is, staat hij in onze verbeelding niet meer op het hooge voetstuk, waarop veler bewondering hem had geplaatst. Maar hij zelf heeft die verheffing nooit gezocht; ‘digging near the roots of truth’, ziedaar, om zijn eigen uitdrukking te bezigen, de taak die hij zich gekozen had. Geen gids, maar een pionier; een die zijn houweel opnam en moedig aan het graven ging, in de hoop dat anderen zijn voorbeeld zouden volgen en uit dien gemeenschappelijken arbeid iets goeds zou geboren worden. Menigmaal heeft hij blinkend koper voor goud aangezien, ik erken het volmondig. Maar niet zij bewijzen de grootste diensten aan de menschheid, die haar afgeronde waarheden voorzetten; - afgeronde waarheden munten zelden uit door belangrijkheid; - maar diegenen veeleer, die onze weetgierigheid prikkelen, ons dwingen tot onderzoek en zoodoende de macht der traagheid in ons breken.

De leer van Mill is van verre strekking. Op het draagvermogen moet niet alleen worden acht geslagen, neen, het moet in den vollen zin des woords maatstaf van belasting zijn. Equality of sacrifice, gelijkheid van opoffering, ziedaar op het gebied van belastingen Mill's ideaal. Ieders bijdrage aan de staatskas moet zóó worden bepaald, dat de een daardoor niet meer ongemak - ‘inconvenience’ - ondervindt dan de ander. Hij geeft zich veel moeite om uit te rekenen, hoe bij voorbeeld een inkomstenbelasting geregeld moet worden om aan dit ideaal zooveel mogelijk nabij te komen. Naar zijn opvatting moeten de besparingen van belasting worden vrijgesteld, daar zij later i n d i r e c t zullen bijdragen, zoodra de inkomsten die zij afwerpen, op haar beurt worden belast; ook wil hij van alle inkomsten een zekere som hebben afgetrokken, zoodat de belasting progressief wordt. Ik kan niet nalaten in het voorbijgaan op te merken, dat het eerste dezer denkbeelden, de vrijstelling der besparingen, op een foutieve redeneering rust. Het is niet juist, dat men de besparingen andermaal treft, wanneer men de inkomsten treft die zij afwerpen. Een inkom-

stenbelasting kan in tweederlei licht worden beschouwd; men kan haar opvatten als een directe belasting van het inkomen, maar ook als een indirecte belasting van de bron, waaruit dat inkomen is ontstaan. Het is onverschillig, welke van deze twee opvattingen men kiest; maar is eenmaal de keuze gedaan, dan blijve zij onherroepelijk. Ziedaar wat Mill verzuimt te betrachten. Spreekt hij van het belasten der besparingen, wanneer zij nog deel uitmaken van het inkomen, zoo beschouwt hij de inkomstenbelasting in het eerste licht, hij merkt haar als een directe belasting van het inkomen aan, niet als een indirecte belasting van de bron, want zoo hij dit laatste had gedaan, zou hij niet gezegd hebben dat men de besparingen belastte, maar dat men de bron waaruit zij ontsproten zijn, aan belasting onderwierp. Straks echter, als hij over het belasten van de vruchten dezer besparingen spreekt, huldigt hij de tweede beschouwing; nu worden, meent hij, niet die vruchten zelve belast, maar het kapitaal, waardoor zij verkregen zijn. Kortom, hij mengt de twee beschouwingen dooreen en geeft daardoor aan zijn betoog een schijn van waarheid, die wegvalt zoodra men zich streng aan een van beiden houdt[1].

Doch het is hier niet de plaats om Mill's denkbeelden over de inkomstenbelasting verder na te gaan; ik wilde slechts doen opmerken, dat zelfs zijne dwalingen bewijzen, hoe ernstig hij het meent met de toepassing van zijn beginsel. Hooren wij hem thans dat beginsel verdedigen. Volgens Mill is het ten eenenmale verkeerd, de hoogere belasting der bemiddelden een afwijking te noemen van den regel: gelijkheid van alle burgers voor de wet; juist het tegendeel hiervan, gelijke belasting van iedereen,

1 Het volgende voorbeeld zal mijn bedoeling toelichten. Een visscher heeft een boot met netten en verder toebehooren; hij vangt daarmede een zekere hoeveelheid visch, waarvoor men hem eene belasting van eenige percenten laat betalen. Door spaarzaamheid weet hij uit zijne verdiensten zooveel op te leggen, dat hij een nieuwe boot met toebehooren kan koopen, die hij verhuurt, of waarmede hij voor zijne rekening laat visschen. Zijn inkomen is nu grooter en hij moet meer belasting betalen dan vroeger; maar betaalt hij thans over zijne besparingen dubbel? Neen, want de nieuwe belasting wordt van den nieuwen visch geheven, niet van den ouden. Beweert men nu, dat de tweede heffing eigenlijk niet den nieuwen visch, maar de nieuwe boot treft, zoo blijve men zich zelf gelijk en noeme de eerste heffing een belasting niet van den ouden visch, maar van de oude boot. Men verkrijgt dus: òf directe belasting van twee afzonderlijke hoeveelheden visch; òf indirecte belasting van twee afzonderlijke booten. In geen dier beide gevallen is er *bis in idem*.

zou een afwijking zijn. Blijkens zijn opvatting bestaat op dit gebied de gelijkheid in ongelijkheid en de ongelijkheid in gelijkheid. ‘Daar de staat geen onderscheid mag maken tusschen personen of standen, wat hunne aanspraken jegens hem betreft[1], zoo moeten al de offers, die hij vergt, aldus verdeeld worden, dat zij met dezelfde zwaarte op allen drukken.... Draagt deze of gene minder dan zijn billijk aandeel in den last, dan draagt een ander zooveel te meer... Gelijkheid van belasting, als regel van staatkunde, beteekent dus gelijkheid van opoffering; beteekent dat de bijdrage van elken ingezetene tot de uitgaven der regeering in dier voege is geregeld, dat niemand meer of minder ongemak ondervindt dan een ander bij het betalen van zijn aandeel’[2].

Stel u de wanhoop van een Minister van financiën voor, die zich geroepen zou achten, den hier gestelden eisch na te leven! De een werkt vijf, de ander tien uur per dag; belast men ieder voor een tiende van zijn inkomen, dan werkt de een een half, de ander een geheel uur daags ten behoeve van den fiscus; is dit gelijkheid van ‘inconvenience’? De een heeft rente, de ander loon; hoe moeten deze ongelijksoortige grootheden in verhouding tot elkander worden belast, opdat er gelijkheid van opoffering zij? De een heeft een groot gezin, de ander is vrijgezel; in welke evenredigheid moet de belasting van den eersten tot die van den laatsten staan, zoo men de leer van Mill wil toepassen? Aldus zou men kunnen voortgaan met elkander raadsels op te geven, die al meer en meer zouden gelijken op zekere strikvragen, waarmede kinderen zich vermaken. Mill brengt ons in groote moeilijkheden; hij noemt wel het land, waarheen wij koers moeten zetten, maar hij geeft ons geen kaart, waarop wij kunnen nazien, waar dat land te vinden en hoe het te bereiken is.

Zullen wij deze leemte door eigen nadenken min of meer pogen aan te vullen? Ik kan niet inzien, dat wij hiertoe verplicht zijn, daar de theorie van Mill mij voorkomt een zeer onvoldoende rechtvaardiging te geven van belasting naar den welstand. Hare zwakheid blijkt terstond, wanneer wij haar toepassen op den telegraaf, de staatsspoorwegen, de post. ‘Daar de staat geen onderscheid mag maken tusschen personen of standen, wat hunne aanspraken betreft op de diensten der

1 ‘In the strength of their claims on it.’
2 Principles, Book V, Ch. II, § 2.

posterij, moeten de offers, die voor deze diensten gevergd worden, zóó worden verdeeld, dat zij op allen met dezelfde zwaarte drukken:' waaruit dan zou volgen, dat het briefport hooger moest zijn voor den millionnair dan voor den burgerman, voor den burgerman dan voor den bedelaar. Men zal misschien opmerken, dat briefporto's zich niet met belastingen laten vergelijken; zij zijn vergoedingen voor diensten van een zeer bijzondere soort, die de staat ons bewijst. Men bedenke echter, dat Mill, hoewel hij de beschermingsleer verwerpt, ja met zekere minachting bejegent, nochtans zijn beginsel ten aanzien van de verdeeling der belastingen uitsluitend op de diensten grondt, die wij van den staat mogen vergen. Bij het inroepen dezer diensten, zegt hij, hebben allen gelijke rechten; waaruit dan zou voortvloeien dat niet allen evenveel moeten betalen. Het klemmende dezer redeneering gevoel ik niet. Is zij juist, zoo slaat zij op i e d e r dienstbetoon van den staat; slaat zij daar niet op, hoe kan zij dan juist wezen? De staat heeft te letten op uw 'inconvenience', of hij heeft het niet; doch waarom hij er wel op moet letten, wanneer hij u beschermt, maar niet, wanneer hij uwe brieven bezorgt, ontgaat mij ten eenenmale.

Gelijkheid = ongelijkheid. De voordeelen, die het leven in een goed geordenden staat u geeft, hangen niet af van uw welstand; dáárom is het rechtmatig, dat de belasting naar den welstand geregeld zij. De millionnair kan van den staat geen grooter diensten vergen dan de bedelaar; dáárom brengt de billijkheid mede, dat de millionnair zwaarder wordt belast. Is dat gezonde logica? - De redeneering van Mill schijnt mij enkel door hem uitgedacht *pour le besoin de la cause*. Hij wil aanlanden op het punt, dat wij allen wenschen te bereiken: belasting naar den welstand; ja, nog verder wil hij gaan, naar ons bleek: hij wil komen tot 'equality of sacrifice'. Voor dat doel is zijn vertoog pasklaar gemaakt; ware hij geheel onbevangen aan den arbeid gegaan, dan zou het, naar ik vermoed, geheel anders zijn uitgevallen.

Aan de redeneering van Mill kleven soortgelijke bezwaren als aan de beschermingsleer; in beiden wordt willekeurig iets aangenomen en wel juist datgene wat te bewijzen viel. Waar staat geschreven, dat het betalen van belastingen den een geen grooter 'inconvenience' mag veroorzaken dan den ander? Zoo de staat aan allen dezelfde diensten bewijst, zoo althans de voordeelen, die wij van zijne diensten trekken, niet afhankelijk zijn van

onzen welstand, waarom is het dan billijk, dat de een meer betaalt dan de ander? Wat heeft de staat met uw ‘inconvenience’ - die misschien het gevolg is van uw eigen luiheid of verkwisting - te maken? Op al deze vragen geen antwoord, dat aan redelijke eischen voldoet. Mill b e w e e r t wel, dat de gelijkheid, die de staat jegens alle ingezetenen moet betrachten, in een zoodanige regeling der belastingen, als hij aanbeveelt, moet bestaan, doch hij b e w i j s t het niet; op het moeilijke punt gekomen, doet hij een sprong, terwijl hij een stevige brug had moeten bouwen, die de twee deelen van zijn betoog aan elkaar verboud.

Hij begint met iets anders te betoogen dan hij ten slotte wil aantoonen. Eerst zegt hij: de offers, die de staat vergt, moeten op allen met dezelfde zwaarte drukken (‘should be made to bear as nearly as possible with the same pressure upon all’). Dit beteekent, dat allen evenveel moeten betalen, want de druk, dien een voorwerp op een ander uitoefent, hangt niet af van het weerstandsvermogen, dat dit andere voorwerp bezit, maar van zijn eigen gewicht. Gelijke aanspraken van allen op de diensten van den staat, gelijke ‘pressure’ van den staat op allen - dit sluit. Maar nu gaat hij verder. ‘Draagt iemand minder dan zijn billijk aandeel in den last (his fair share of the burthen), zoo draagt een ander des te meer, en dooreengenomen is de verlichting van den eerste niet zulk een groot voordeel voor dezen, als de verzwaring van druk op den tweeden een nadeel is.’ Men ziet, dat reeds hier het woord ‘pressure’ in een nieuwen zin wordt gebezigd; Mill denkt niet aan het absolute gewicht eener zaak, maar aan dat gewicht in verband met iemands draagvermogen; bij een andere opvatting zou zijn laatste stelling onhoudbaar zijn. En nu besluit hij: ‘gelijkheid van belasting, als regel van staatkunde, beteekent derhalve gelijkheid van opoffering.’ Het is louter spelen met het woord ‘pressure’. Had hij geschreven: de offers, die de staat vergt, moeten met o n g e l i j k e zwaarte op de verschillende leden der maatschappij drukken, dan zou hij zijn ware bedoeling beter uitgedrukt, maar dan ook duidelijk getoond hebben, dat hij ons een nader bewijs schuldig is gebleven. Gelijke aanspraken van allen op de diensten van den staat - ongelijke belasting: ieder gevoelt dat er tusschen deze beide stellingen geen onmiddellijk verband is, zoodat er een verband tusschen g e l e g d moet worden, en wel door middel van juist zulk een redeneering, als Mill ons onthoudt.

Ook op dit gebied heeft Mill veel in de nabijheid der ‘roots of truth’ gegraven. Ik meen echter bewezen te hebben, dat hij ze niet heeft blootgelegd.

III.

Is de Freiburgsche hoogleeraar F.J. Neumann daarin geslaagd, in zijn vóór vijf jaren verschenen boek, dat eenigen opgang heeft gemaakt, ‘die Progressive Einkommensteuer’? Als zoovelen, wil hij de belastingen verdeelen ‘naar ieders krachten’, en hij verdedigt zijn standpunt door middel van een uitvoerig betoog, dat ten deele een negatieve strekking heeft: wederlegging der beschermingsleer. Hierop slaan de volgende woorden, die mij voorkomen de hoofdgedachte uit te drukken van 's schrijvers betoog.

Laat er sprake zijn van de vervulling van een plicht jegens ons gezin, ons vaderland, een vriend, of wien ook; laat er bijvoorbeeld sprake zijn van een bijdrage voor de oprichting van een nationaal gedenkteeken of voor een andere uiting van het nationaal dankbaarheidsgevoel; laat er sprake zijn van het behoud van een familiegoed of de vestiging van een nieuwe familiestichting; van de opvoeding van jonge weezen, kinderen van een vroeg gestorven vriend, of van het onderhoud van oude of zieke betrekkingen, enz.; in alle gevallen van dien aard, waarbij men gezamenlijk een goed doel beoogt, denken toch zij, die aan het werk deelnemen, in het geheel niet aan de voordeelen, die er voor hen persoonlijk uit kunnen ontstaan.

‘Alleen de p l i c h t moet hen besturen. En juist omdat de plicht hier in aanmerking komt, b e h o o r t het voordeel hen n i e t te bepalen: Aan den plicht moet ieder - zoo schijnt het ons in zulke gevallen volkomen rechtvaardig en voegzaam - naar zijn vermogen, zijne kracht, voldoen’[1].

Ieder begrijpt, tot welke slotsom de schrijver ons voeren wil. Belastingen te betalen is ook een plicht; men vrage dus niet, welke voordeelen het deelgenootschap van staat, provincie of gemeente ons geeft, maar volbrenge datgene, wat het ons oplegt, zonder morren. ‘Der Pflicht soll Jeder nach seinem Können, seiner

1 Blz. 58.

Kraft genügen.' Ziedaar, dat is klaarblijkelijk 's schrijvers bedoeling, de ware reden, waarom de belastingen naar de krachten verdeeld moeten worden. Ook tracht hij te bewijzen, dat de leer, die hij huldigt, reeds meermalen in practijk is gebracht: door de kerk - en vele plichten van staat en gemeente hebben vroeger een zuiver kerkelijk karakter gedragen - maar ook door den staat; getuige het Pruissische landrecht, waarin bepaald is, dat kinderen hun ouders 'naar vermogen' moeten bijstaan. Maar Prof. Neumann wacht er zich wel voor, van den algemeenen dienstplicht te gewagen; de wettelijke bepalingen, die daaromtrent bestaan, komen dan ook weinig overeen met zijne theorie. De tijd van den een heeft veel grooter waarde dan die vań den ander. De ongelegenheid, waarin de dienstplicht iemand brengt, kan groot of klein zijn, maar de staat, behoudens die gevallen, welke in de wet zijn voorzien, vraagt er niet naar. Zóóveel tijd zult gij onder de wapens blijven; wat het u kost, is uwe zaak.

Er is toch weinig eenheid in onze begrippen van billijkheid! De algemeene dienstplicht wordt dagelijks meer als het ideaal van rechtvaardigheid beschouwd, schoon (of omdat?) allen hier hetzelfde bijdragen; daarentegen wint op het gebied der belastingen steeds meer de meening veld, dat allen geenszins hetzelfde moeten bijdragen, maar ieder belast moet worden naar de mate zijner krachten. Noch de eene, noch de andere stelling boezemt mij weerzin in; maar ik weet ze niet met elkaar in overeenstemming te brengen. Zij doen zich aan mij voor als twee kinderen, die ieder afzonderlijk en in geheel verschillende omgeving zijn opgevoed, en die nu, plotseling bij elkander geplaatst, maar moeten zien hoe zij het samen vinden.

Maar keeren wij tot Neumann terug. Zijn betoog schijnt mij een mislukte poging om door verrassing een vesting binnen te dringen, die door middel van beleg niet te veroveren was. Zien wij goed rondom ons heen, zoo blijkt het, dat wij nog altijd buiten de muren staan.

Zeer zeker: der Pflicht soll Jeder genügen - i n d i e n hij dit kan, i n d i e n zijn krachten het hem veroorloven. (Deze laatste bijvoeging kan gerust achterwege blijven, want waar niet is, heeft de keizer zijn recht verloren.) Doch hiermede is nog niet gezegd, dat ieder moet bijdragen 'n a c h seinem Können, n a c h seiner Kraft'. A heeft een inkomen van ƒ 3000, B van

ƒ 6000, C van ƒ 9000. Vergt de staat van elk dezer lieden ƒ 100, zoo kan geen van hen beweren dat hij te arm is om te betalen. Maar krachtens welk beginsel moet C nu meer betalen dan B, B dan A? Zegt men: omdat hij rijker is, zoo lost men het vraagstuk niet op, maar ontwijkt het, want juist dit verlangen wij te weten, waarom uit grooter rijkdom de plicht tot een grootere bijdrage aan de schatkist volgt. Hierover vindt men bij Neumann geen licht. Nadat hij eerst getracht heeft op ons gemoed te werken, door allerlei patriotische en andere gewaarwordingen bij ons te doen ontstaan, weet hij zeer behendig het axioma: ieder moet betalen, i n d i e n zijn krachten het hem toelaten, om te zetten in de volmaakt onbewezen stelling: ieder moet bijdragen n a a r g e l a n g van zijne krachten.

'Der Pflicht soll Jeder genügen - nach seinem Können, nach seiner Kraft'. Deze stelling zegt niets of te veel. Bedoelt men er mede, dat elkeen zich moet beijveren om zijne plichten na te komen, dan zegt zij niets: een plicht zou geen plicht zijn, moest niet ieder, wien hij is opgelegd, zich beijveren om hem te vervullen. Maar wil men te kennen geven, dat de uitgebreidheid onzer plichten altijd afhangt van de uitgebreidheid onzer krachten en hulpmiddelen, dan spreekt men een stelling uit, die voor gegronde tegenspraak vatbaar is. Zij geldt niet eens van al onze financieele plichten. Zijne schulden moet ieder betalen, om het even wat het hem kost. Wie land bezit in een polder, moet de polderlasten voldoen en deze zijn onafhankelijk van ieders vermogen, zelfs van de vruchtbaarheid van den grond, daar zij per bunder worden berekend. Wie lid is van een club of societeit, is de contributie schuldig, die bij het reglement is voorgeschreven; voor het overige betaalt hij naar zijn verteringen. Wie bijdraagt tot een liefdadig genootschap, voldoet alleen de som, waartoe hij zich verbonden heeft, en bij het aangaan zijner verbintenis raadpleegde hij niet alleen den toestand zijner kas, maar ook zijne sympathiën. Zoo zijn er tallooze financieele plichten, die niet toe- of afnemen met onze geldmiddelen. Behoort nu de plicht om belasting te betalen tot deze laatste soort of tot een andere? Naar het positieve recht gesproken, is deze vraag niet moeilijk te beantwoorden; maar wij zoeken hier naar den grondslag van het recht en verlangen dus te weten, w a a r o m bij het verdeelen der belastingen op het draagvermogen wordt en moet worden acht gegeven. Ten aanzien van dit punt evenwel laat Neumann ons in het duister,

en daarom lijdt zijne redeneering aan hetzelfde envel als die van Mill en de mannen der beschermingstheorie: wat bewezen moest worden, neemt zij als bewezen aan.

IV.

Tot dezelfde slotsom zouden wij komen, indien wij de voornaamste handboeken over de leer der financiën raadpleegden; maar de schrijvers dezer boeken zijn niet allen zoo oprecht als Paul Leroy-Beaulieu, die er rond voor uitkomt, dat hij zoo handelt. Leroy-Beaulieu is een veel te scherpzinnig man om niet te begrijpen, dat in een *Traité de la science des finances* het onderwerp, waarmede wij ons in deze bladzijden bezig houden, een grondige behandeling vereischt; maar hij is ook te schrander om zich door de argumenten, waarmede belasting naar den welstand gerechtvaardigd pleegt te worden, te laten overtuigen.

In mijne verbeelding zie ik hem aan den arbeid, de samenstelling van zijn Traité voorbereidende. Een groot vel papier ligt voor hem, waarop hij de vraag heeft geplaatst: waarom moet de rijke meer betalen dan de arme, en hij neemt zich voor om de antwoorden, die hierop gegeven zijn, achtereenvolgens op te schrijven. Het eene boek voor, het andere na, heeft hij geraadpleegd; zijn papier is allengs gevuld. Maar terwijl hij las en schreef, werd de geest der critiek over hem vaardig: geen antwoord, dat hem volkomen kon tevreden stellen. Overal stuitte hij op slechte logica, spelen met woorden, willekeurige stellingen, en zijn slotsom was: een onberispelijk antwoord op mijn vraag is niet geleverd. Nu werd hij wanhopig. Hoe, riep hij uit, moet het dan onbewijsbaar worden geacht, dat bij de verdeeling der belastingen op ieders draagvermogen behoort te worden acht geslagen? Welnu, het zij zoo: onbewijsbaar of niet, de stelling moet toch worden gehandhaafd, want laten wij haar los, zoo zijn de gevolgen van die handeling niet te overzien. Door deze of soortgelijke overwegingen is, naar ik vermoed, het geboorteproces voorafgegaan van de volgende bladzijden in het *Traité*, die ik, om aan de naïeve openhartigheid, welke er in doorstraalt, niets te kort te doen, onvertaald mededeel. Duidelijkheidshalve cursiveer ik enkele woorden.

.... On *présume* que tous les citoyens participent en proportion de leurs revenus aux avantages du gouvernement et aussi aux fautes commises par le gouvernement et que, par conséquent, ils doivent payer proportionnellement à leurs revenus. *Ce principe ne repose sans doute que sur une présomption;* mais cette présomption est très-vraisemblable. Elle l'est surtout dans nos sociétés démocratiques où chaque citoyen a le droit de suffrage et où néanmoins l'influence de la richesse est encore assez grande.

'*C'est donc là une convention, plutôt qu'un principe absolument indiscutable;* mais c'est une convention très-légitime et *très-utile dans la pratique*. Elle a le mérite de simplifier l'assiette de l'impôt et de donner la seule base fixe que l'on puisse rencontrer pour la distribution de l'impôt entre les citoyens. Cette règle de proportionalité de l'impôt est le seul instrument de précision, le seul critérium que l'on possède dans les questions fiscales; c'est, en outre, si l'on nous permet cette expression un peu emphatique, une sorte de palladium qui met les citoyens à l'abri de l'oppression. *En dehors de la proportionnalité aux facultés des citoyens, il n'y a, en matière d'impôt, que l'arbitraire et le caprice*.'

Ik verbeeld mij, dat een ontwikkelde ultramontaan niet anders spreekt over het onfeilbaar gezag van den paus. Bewijsbaar is het niet; doch waar blijft gij, zoo gij het verwerpt? Het is waar, de onfeilbaarheidsleer rust meer op een onderstelling dan op nauwgezette waarneming; maar zij is 'très-vraisemblable' en vooral - ja dit vooral! - 'très-utile dans la pratique'. Wie haar omhelst, bezit 'le seul criterium, que l'on possède dans les questions *religieuses*'; wie haar niet aanneemt, moet de grootste vraagstukken van het menschelijk leven onoplosbaar achten. Buiten deze leer is er op godsdienstig gebied niets dan 'l'arbitraire et le caprice.'

Men kan zoo duidelijk bespeuren, dat Leroy-Beaulieu met de zaak verlegen is; om zijne verlegenheid te bedekken, zegt hij veel meer dan hij waar kan maken, veel meer, naar ik denk, dan hij zelf gelooft. Zou het inderdaad naar zijn overtuiging 'zeer waarschijnlijk' zijn, dat het aandeel van iederen belastingschuldige, niet alleen in de voordeelen van het bestuur, maar ook in de fouten der regeering, in juiste verhouding staat tot zijn inkomen? De oorlog van 1870 heeft aan Frankrijk ettelijke milliarden gekost; nu zou het bij Leroy-Beaulieu vast-

staan dat zij, die 20,000 francs inkomen hebben, tweemaal zooveel schuld hebben gehad aan het uitbreken van dezen oorlog, als zij wier inkomen niet meer dan 10 000 francs bedraagt! En waarom? Omdat in weerwil van Frankrijks democratische instellingen de invloed der rijke lieden er nog tamelijk groot is! Maar het beginsel der verdeeling naar de krachten moet tot elken prijs gered worden; mist het een wijsgeerigen steun, men zal dit gemis trachten te vergoeden door het een lauwerkrans om te hangen. Het is ‘très vraisemblable’; meer nog: ‘trèsutile dans la pratique’; een criterium tot beslissing van fiscale vraagstukken; een palladium tot beveiliging der belastingschuldigen tegen onderdrukking; het eenige middel om van willekeur en luim in zaken van belasting verschoond te blijven! Wat verlangt gij nog meer? Wat aarzelt gij om een beginsel aan te nemen, dat, ja, niet volkomen onbetwistbaar is, maar voor het overige zulke uitnemende eigenschappen bezit?

Naïef en openhartig noemde ik de wijze, waarop Leroy-Beaulieu zich uitlaat; immers hij vestigt zijn geheele leer van de verdeeling der belastingen op een stelling, waarvan hij zelf erkent, dat zij conventioneel is! Op dien gebrekkigen grondslag voort te bouwen, hoe kon hij er de noodige opgewektheid toe vinden? Is uw uitgangspunt een hypothese, welke waarde heeft dan de slotsom, waartoe gij, van dat punt uit redeneerende, zult geraken? Ik schat het boek van Leroy-Beaulieu niet gering; het draagt op menig punt van ernstige studie blijk. Doch aangaande de leer van de verdeeling der belastingen heeft het ons niet verder gebracht, dan alleen in zoover, als het onze armoede nader heeft geopenbaard. Sedert onheugelijke tijden dient welstand tot maatstaf van belasting; maar nog altijd missen wij een naar ieders overtuiging afdoend argument om dit te rechtvaardigen. Ziedaar wat deze schrijver onbewimpeld heeft erkend.

V.

Wat zou de reden kunnen zijn van die armoede? Mannen van groot talent hebben hunne krachten aan de beantwoording der vraag: waarom het draagvermogen bij de verdeeling der belastingen in aanmerking moet komen, gewijd; dat zij er niet in geslaagd zijn, moet een bijzondere oorzaak hebben. Wij

willen haar trachten te ontdekken en daartoe nagaan, welk het algemeen karakter is van de verschillende theoriën, waarmede wij ons tot dus ver hebben bezig gehouden. Hoewel zij op vele punten scherp tegenover elkander staan, vertoonen zij één gemeenschappelijken trek.

Zij hebben namelijk dit met elkaar gemeen, dat zij allen belasting naar den welstand pogen te wettigen door een beroep op beginselen van recht en gelijkheid. De mannen der beschermingstheorie rekenen u voor, dat de rijke meer door den staat bevoordeeld wordt dan de arme en op dien grond alleen willen zij den rijke zwaarder belast hebben. John Stuart Mill betoogt, dat iedereen gelijke eischen mag stellen aan de regeering en dat het recht zou geschonden worden, wanneer de regeering zich niet ten doel koos, elkeen naar zijne krachten te doen bijdragen. Neumann beroept zich op ons plichtgevoel; belasting te betalen zou een van die plichten zijn, welker uitgebreidheid afhangt van de middelen, die wij bezitten om ze na te komen. Niet waar? In weerwil van hare verscheidenheid zijn deze theoriën aan elkaar verwant, zij behooren tot een en dezelfde familie. Hare voorstanders, schoon zij op vele punten van elkander verschillen, zijn toch hierin eenstemmig: zij loochenen met nadruk, dat belasting naar den welstand een afwijking zou zijn van het groote beginsel der gelijkheid van alle burgers voor de wet, dat de grondslag is van het nieuwere staatsrecht. Neen, nog sterker; zij loochenen het niet alleen; zij nemen de mogelijkheid niet aan, dat iemand deze stelling zou durven verdedigen. Naar hun overtuiging spreekt het van zelf, dat van het hier genoemde beginsel niet wordt afgeweken. Het moge onzeker wezen, op welke gronden van recht en gelijkheid belasting naar den welstand zich laat rechtvaardigen, dat er zulke gronden te vinden zijn, achten zij boven redelijken twijfel verheven.

Ik vermoed echter, dat die vastheid van overtuiging geen stand kan houden, wanneer men zich ernstig afvraagt, wat haar wettigt. Is de beschermingstheorie onverdedigbaar, de redeneering van Mill een spelen met woorden, die van Neumann een *petitio principii*, en zijn alle andere pogingen om aan te toonen, dat de ware gelijkheid in zaken van belasting in ongelijke heffing bestaat, slechts varianten op een van deze drie thema's, zoo is er toch waarlijk wel reden om zich af te vragen, in hoever die pogingen ooit kans van slagen hebben gehad. Ik voor

mij kan tot geen andere slotsom komen dan deze: belasting naar den welstand is wel degelijk een afwijking van het gelijkheidsbeginsel. Wilt gij op het gebied, waarop wij ons hier bewegen, dit beginsel handhaven, zoo blijft u slechts één middel over: de som, die door belastingen in engeren zin moet verkregen worden, te deelen door het getal der volwassenen en elkeen het quotient te laten opbrengen. Het voorschrift: geen privilegie in zaken van belasting, naar de letter opgevolgd, sluit, mijns inziens, elke vrijstelling of partieele ontheffing op grond van armoede buiten. Staan alle burgers onder alle omstandigheden gelijk voor de wet en zijn de voordeelen, die de staat ons verschaft, zoo min als de uitgaven, die hij zich voor elk onzer getroost, van onze meerdere of mindere gegoedheid afhankelijk, zoo ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat allen evenveel moeten betalen.

Gij huivert natuurlijk voor de toepassing van dit denkbeeld; zij zou de lagere klassen in een onhoudbaren toestand brengen. Het doel van den staat is, bevorderlijk te zijn aan den wasdom der maatschappij, en door zulk een regeling zou de wasdom van een belangrijk deel der maatschappij gewelddadig worden onderdrukt. Al wat in u is van menschelijkheid komt op tegen een verdeeling der belastingen, waarbij de arme evenveel zou betalen als de millionnair, en nooit zult gij uw toestemming daartoe verleenen. Gij hebt recht; doch waarom geaarzeld om dit en dit alleen als een voldoende rechtvaardiging van het beginsel, dat u lief is, te doen gelden? Van elk evenveel te eischen ware niet onbillijk, maar onmenschelijk; geen afwijking van den regel der gelijkheid, maar in strijd met de belangen der groote meerderheid; niet onrechtmatig, in één woord maar niet aanbevelenswaard. Waarom u in allerlei bochten gewrongen om rechtsgronden te zoeken, nu er nuttigheidsredenen bestaan, die zoo klemmend zijn?

In het begin van dit opstel vermeldde ik Hobbes, als een van de oudste verkondigers der beschermingstheorie. Deze theorie wordt evenwel slechts in tweede instantie door hem aangevoerd; ter verdediging van hetgeen hij gelijkheid in zaken van belasting noemt, dat is, belasting naar de verteringen (in zijn oog het beste kenteeken van ieders draagvermogen), gebruikt hij eerst een ander argument, dat zich onderscheidt door grooten eenvoud, ja door een zekere nuchterheid. De plichten der overheid, ziedaar den gang van zijn betoog, zijn allen gegrond op dezen welbekenden regel: Salus populi, suprema lex.

De overheid moet niet het voordeel van dezen of genen, maar het algemeen belang der meerderheid beoogen. Hierop rust ook haar plicht om de lasten ‘gelijkmatig’ te verdeelen. Een last, die niet zwaar is, wanneer hij op allen drukt, wordt ondragelijk voor hen, wien hij is opgelegd, wanneer velen zich onttrekken. Ook klagen de menschen gewoonlijk niet zoozeer over de lasten zelve, als wel over hun ‘ongelijkmatige’ verdeeling. Tot voorkoming dezer billijke klachten is het daarom van publiek belang, en dientengevolge ook de plicht der overheid, te zorgen, dat de algemeene lasten ‘gelijkmatig’ worden gedragen[1].

Ziedaar, schoon onder bewoordingen, waarmede ik mij niet ten volle kan vereenigen, wat mij toeschijnt de beste rechtvaardiging te zijn van belasting naar den welstand. Een verdeeling der publieke lasten, waarbij op het verschil in draagvermogen niet wordt gelet, is daarom verwerpelijk, omdat zij in strijd is met de belangen der maatschappij. Economische en staatkundige overwegingen nopen ons om zulk een regeling zoo scherp mogelijk af te keuren. Economische, omdat een maatschappij, waar de belastingen dus waren geregeld, niet zou kunnen bloeien, immers belemmerd zou worden in de ontwikkeling van sommige harer belangrijkste deelen; staatkundige, omdat zulk een regeling stof tot ernstige klachten zou geven en daarom een oorzaak zou zijn van onrust. Zoowel ons gevoel van menschelijkheid als onze inzichten in de economische en staatkundige belangen der maatschappij verbieden ons derhalve, het beginsel der gelijkheid van alle burgers voor de wet op het gebied der belastingen toe te passen. Zij schrijven ons voor, hier van dit beginsel af te wijken en dus degenen, die een zekere welvaart genieten, zwaarder te treffen dan hen, die zich met moeite het allernoodigste verwerven.

Beweert men nu, dat een verdeeling der belastingen, die gegrond is op den hoogsten plicht van den staat - behartiging van het algemeen belang - reeds daarom een rechtmatige verdeeling is, zoo geef ik dit gaarne toe; mits men erkenne, dat hier althans de rechtmatigheid op de nuttigheid steunt en op haar

1 ‘Quod enim omnibus simul leve onus est, si multi se subtrahunt, caeteris grave, imo intolerabile erit. Neque homines tam onus ipsum, quam inaequalitatem graviter ferre solent.... Ad tollendam ergo justam querimoniam, quietis publicae interest et per consequens ad officium pertinet imperantium, ut onera publica aequaliter ferantur.’ De cive, XIII, 10.

alleen. Met andere woorden: belasting naar den welstand laat zich alleen door nuttigheidsredenen rechtvaardigen en moet dus niet verder worden toegepast dan het algemeen belang dit voorschrijft. Kunnen in een bepaald geval overwegende redenen van economischen of anderen aard worden aangevoerd om op den welstand niet, of niet hoofdzakelijk, acht te slaan, zoo is de wetgever volkomen vrij, ja zelfs verplicht, om deze redenen te laten gelden. Dit is de practische gevolgtrekking, die uit de door mij voorgedragen zienswijze in de allereerste plaats moet worden afgeleid.

En hierin is ook het antwoord besloten, dat ik aan hen zou willen geven, die mij mochten vragen, wat het nut is van zulk een onderzoek, als hier werd ingesteld. Waarom gezocht naar de rechtvaardiging van een beginsel, dat door allen wordt beaamd? Mij dunkt, de reden is aangeduid door hetgeen ik zoo even heb gezegd. Het onderstelde geval doet zich menigmaal voor, want de eischen, waaraan een goede regeling der belastingen moet voldoen, zijn velerlei, en ze allen gelijkelijk na te leven is bij de invoering eener nieuwe belasting soms onmogelijk. De kosten van heffing moeten gering zijn, opdat van de ingezetenen geen grootere offers worden gevergd dan die den staat ten goede komen. De onzedelijkheid moet niet in de hand gewerkt, de productie niet benadeeld worden. Men zorge er zooveel mogelijk voor, dat de belastingen de ingezetenen niet drijven tot het verbruik van levensmiddelen, welke minder goed zijn dan degenen, die zij zouden verbruiken, wanneer deze onbelast waren gebleven. Naast deze en andere eischen staat die van acht te geven op het verschil in draagvermogen; - maar in welken rang? Hier krijgt het vraagstuk, waarmede wij ons hebben bezig gehouden, een hooge practische beteekenis; de gronden, die belasting naar den welstand rechtvaardigen, moeten nu worden vermeld. Al die andere eischen steunen op nuttigheidsredenen; geldt dit ook van den eisch om te letten op ieders draagvermogen, dan zou ik niet weten waarom daaraan een buitengewoon hooge rang moest worden toegekend; veeleer zou de eisch om de onzedelijkheid niet in de hand te werken, den voorrang verdienen. Ik zou dus in elk bepaald geval onderzocht willen hebben, wat het algemeen belang medebrengt, en de uitdrukking: algemeen belang, steeds in den ruimsten zin willen zien opgevat, zoodat er alle belangen, niet alleen de economische, in begrepen zijn. Practijk - Macaulay heeft

het zoo goed gezegd - is altijd transactie. Alles heeft zijn voor en zijn tegen, inzonderheid op het gebied der belastingen. Geen belasting is zonder gebreken, maar van geene bijna valt louter kwaads te zeggen. Welke deugden een belasting moet bezitten om aannemelijk te zijn, laat zich a priori niet aanwijzen; het hangt af van omstandigheden: van het stelsel, dat reeds in werking is, van de keuze, die kort te voren is gedaan. Eenigen tijd geleden hebt gij een belasting ingevoerd, die de eigenschap had van ruil noch productie in het minst te belemmeren; maar uit een oogpunt van verdeeling naar den welstand liet zij te wenschen over; gij zijt over dit bezwaar heengestapt, omdat zij niet drukkend was. Maar nu zal het dubbel noodig zijn, dat gij op het verschil in draagvermogen al uw aandacht vestigt, opdat het gebrek der laatstelijk ingevoerde heffing niet worde vergroot. - In dezen geest moet men te werk gaan, wanneer de zienswijze, die ik heb aanbevolen, juist is; gevende en nemende, beurtelings lettende op het een en op het ander, alle eenzijdigheid vermijdende. Ziet gij geen kans om de kleine burgerij van drukkende lasten te ontslaan, tenzij door middel van een heffing, die een progressief karakter draagt, zoo voer haar in; doch maak de progressie niet te sterk, want dan verjaagt gij misschien de rijkste ingezetenen. Is de wensch naar een dusgenaamde inkomstenbelasting zoo algemeen geworden, dat er groote ontevredenheid zou ontstaan onder de ingezetenen, zoo hij niet werd ingewilligd, houd dan rekening met die stemming en onderzoek of gij de hoofdbezwaren tegen een inkomstenbelasting niet door een verstandige regeling kunt ontgaan of althans verminderen. In één woord, handel met de belastingen, zooals gij handelt op ieder gebied, waar het publiek belang uwe daden bestuurt. Raadpleeg de behoeften en de verdere omstandigheden van het oogenblik; raadpleeg zelfs, ten einde geen ontevredenheid aan te kweeken onder de burgers van uwland of gemeente, hunne (misschien onjuiste) begrippen van recht en billijkheid.

Zoo wordt de plicht om rekening te houden met het verschil in welstand, een van de t a l r i j k e plichten, die de overheid in zaken van belasting moet vervullen. Maar geheel anders luidt de slotsom, wanneer die plicht niet op nuttigheidsoverwegingen, maar op een rechtsbeginsel steunt. Dan is geenerlei transactie vergund, want de staat mag de middelen om het recht te handhaven niet door schending van het recht verkrijgen. Met passer

en liniaal gewapend, moet hij ieders draagvermogen zoo nauwkeurig mogelijk afmeten, opdat het verwijt hem niet treffe van zijn plicht te hebben veronachtzaamd. Wordt door de verdeeling der belastingen, die hij na dit onderzoek tot stand brengt, de productie benadeeld of aan een der andere eischen, die wij noemden, te kort gedaan, hij behoort zich dit euvel te getroosten, want gestrenge toepassing der rechtsbeginselen, die hij als zoodanig heeft erkend, moet den staat vóór alles worden aanbevolen. Stel, bij voorbeeld dat een belangrijke verhooging van den jeneveraccijns het verbruik van jenever zou verminderen, zoo zal men, indien de door mij bestreden theorie juist is, bezwaarlijk tot dien maatregel kunnen overgaan. Want zoo alleen belasting naar den welstand rechtvaardig is, moet iedere belasting, waarbij met den welstand geen rekening wordt gehouden, o n rechtvaardig worden geacht; en wie durft de overheid tot een handeling aansporen, die, hoe nuttig ook, onrechtvaardig zou zijn? Is jeneververbruik een kenmerk van welstand? Zoo neen, waarom dit verbruik dan zwaar belast? Omdat hierdoor een nuttig doel zou worden bereikt, luidt het antwoord. Maar de leer, volgens welke het doel de middelen heiligt, heeft, naar ik meen, geen goeden klank; en wat zou de bedoelde maatregel anders zijn dan een toepassing dezer leer? Indien elke belasting, waarbij niet zoo nauwkeurig mogelijk rekening is gehouden met het draagvermogen, een onrechtvaardige belasting is - en ziedaar toch, wel beschouwd, de slotsom, waartoe èn de beschermingstheorie, èn de theorie van Mill, èn die van Neumann ons voeren - zoo moet iedere heffing worden afgekeurd, die niet aan den welstand is geëvenredigd.

Heeft dit nu werkelijk plaats? Pleegt men inderdaad alle belastingen zonder onderscheid alleen naar dezen maatstaf te beoordeelen? Is er een land te noemen, welks wetgever den eisch, van op het draagvermogen te letten, zóó eenzijdig op den voorgrond heeft gesteld, als ik hier betoogde dat geschieden moet, wanneer men de leerstellingen van Mill en zijne geestverwanten beaamt? Wij weten allen het tegendeel hiervan. Maar juist daarom kan ik in de theorie, die ik voordroeg, geen groote innovatie zien; zij brengt slechts onder woorden, wat sedert onheugelijke tijden tot regel heeft gediend voor de practijk. Bestonden er geen geschriften over belastingen en waren er ook geen theoriën ten aanzien van dit onderwerp in omloop, zoodat wij de vraag: op welken grond wordt verdeeling naar den wel-

stand aanbevolen? alleen konden beantwoorden door acht te geven op de financieele practijk en de oordeelvellingen der menschen, wij zouden geen ander besluit kunnen opmaken dan dit: de eisch van verdeeling naar den welstand wordt niet volstrekt verbindend geacht, want men laat hem varen, zoodra practische overwegingen daartoe nopen. Kortom, de leer die in de boeken is gehuldigd, wordt niet nageleefd. Hiermede is niet gezegd, dat op het draagvermogen geen acht wordt geslagen; doch er wordt niet zoo eenzijdig, niet zoo uitsluitend op gelet, als het geval zou zijn, wanneer iedere belasting, die met den welstand geen onmiddelijk verband houdt, in tegenspraak werd geacht met de voorschriften der billijkheid.

Mijn betoog komt dus hierop neder, dat men die rechtvaardiging van belasting naar den welstand, waarop de practijk van het belastingwezen blijkt gegrond te zijn, als de eenig ware moet erkennen. Geschiedt dit, zoo zal het hoofdstuk der verdeeling in de leer der financiën een minder voorname plaats innemen dan er totdusver gewoonlijk aan is toegekend; maar zoo slechts redenen van nuttigheid en humaniteit voor belasting naar den welstand pleiten, verdient het die eereplaats ook niet. Zeer dikwijls vordert het publiek belang, dat op andere eischen veel scherper wordt gelet dan op die van de lasten te verdeelen naar ieders draagvermogen, en de àllerslechtste heffingen zijn niet de zoodanige, bij welker invoering deze eisch veronachtzaamd is, maar dezulke veeleer, die den ruil en daardoor de voortbrenging belemmeren, onzedelijkheid bevorderen, verdeeldheid en ontevredenheid brengen onder de leden der maatschappij. In één woord, en hiermede besluit ik mijn vertoog, de vraag: hoe moeten de belastingen v e r d e e l d worden, lost zich op in deze andere, van grooter beteekenis en omvang: hoe moeten zij g e r e g e l d worden om zoo min mogelijk schade toe te brengen aan het welzijn des volks op zedelijk en stoffelijk gebied.

N.G. PIERSON.

Uit het leven van een tijdschrift.

Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen. 1791-1811.

(*Vervolg van Deel 1, blz.* 482.)

Niet zoo zeker is de gang der Letteroefeningen, als zij zich op het gebied der Letterkunde bewegen. Zij staan nog met den eenen voet in de oude, wegstervende Dichtgenootschappen, terwijl zij zich opmaken om der Bataafsche natie te doen gevoelen, welk een éénigen dichter zij in Bilderdijk bezit. Zij vallen Pypers zoo hevig aan om zijn ‘Eemland's Tempe’[1], dat de booze wereld haar de schuld gaf van 's mans dood, en zij hebben tegelijk nog een woord van lof voor de laatste, droevige pogingen van ‘Kunst spaart geen vlyt’. Zij hebben een goed oog op de gebreken van de eerste lettervruchten, met welke Helmers en Tollens optraden, en verslijten tegelijk het werk van brekebeenen voor geen onverdienstelijk geslaagde proeven. De Recensent ook der Recensenten, die vele van hare zwakheden ontdekte, moet tegelijk bekennen, dat er onderscheidene degelijke beoordeelingen in de Letteroefeningen te vinden waren. Wij zullen ze dus moeten nemen zooals zij zijn, en vervolgen onzen weg, om te zien, of er op het gebied der Letterkunde in engeren zin ook iets te lezen valt, dat van eenig belang is voor hare geschiedenis in dezen tijd.

Het oordeel over de uitheemsche Letterkunde blijft in den zelfden geest. Zij vonden de treurspelen van Shakspeare wel oneindig veel beter dan de zoogenaamde omwerkingen van Ducis, die zijne handen sloeg aan Othello, Lear, Hamlet

1 Jaarg. 1804, I, blz. 35, 77.

en Macbeth, om ze, zooals het heette, ‘meer overeenkomstig den tooneelvorm en deszelfs regelen te schikken’, maar zij hebben nog altijd hare grieven, tegen de ‘onregelmaatigheden,’ waaraan Shakespeare zich schuldig maakt, als hij zulke verhalen overgiet ‘in den dramatieken styl van zynen tyd,’ onregelmatigheden ‘die men alleen aan hem, en eenigen zyner tydgenooten kan vergeeven.’ En wat de *Macbeth* betreft kunnen zij de opmerking niet weerhouden, dat zulke karakters haar bijzonder weinig aantrekken. ‘Men heeft dit stuk spoedig na de uitgave[1], ten voordeele van de toneelspeelers en speeleressen op het Amsterdamsch tooneel vertoond, en hetzelve heeft bevallen. Geen wonder! J.C. Wattier speelde voor Macbeth's gade. Zo dikmaals die rol in zulke goede handen valt, zal deeze Nederduitsche Macbeth voldoen, al ware het enkel om de woedende hartstocht en heerschzucht eener furie op het hoogste te zien’[2] Veel meer hadden zij op met ‘het uitmuntend schoon van Milton’ en zijn ‘Paradise lost’, en ofschoon er reeds twee vertalingen van dat meesterstuk waren, eene van Paludanus en eene andere en betere van Dr. van Zanten, vonden zij het ‘eene weldaad, die men aan onze Natie bewyst,’ dat er eene derde verscheen van de hand van den Heer Reisig[3]. Ook op de Hoogduitsche literatuur hebben zij niet veel oog. Zij spreken wel met meer verstand dan vroeger over Lessing; zij geven wel hoog op van de meesterstukken van Schiller[4], van zijn Don Carlos, eerst door Mejufvr. Post vertaald, en later door Westerman ‘voor de uitvoering geschikt gemaakt,’ gelijk men dat geliefde te noemen; zij vonden het wel een verblijdend verschijnsel. dat een man als *Kinker* de Maagd van Orleans en Maria Stuart in het Nederlandsch overzette[5], maar dit alles verhinderde haar niet te zelfder tijd bijna alles te prijzen, wat Iffland en von Kotzebue, de onuitputtelijken, ons deden toestroomen. De satire ‘Verschyningen en Droomen op het einde der achttiende Eeuw. Een groot Treurspel in de manier van Iffland en Kotzebue,’ die waarschijnlijk wel gekomen is uit den koker der mannen van ‘de Arke Noachs,’ ging de bevatting der Letteroefeningen te boven[6], en von Kotzebue verkorf het alleen, toen hij, ‘wiens dramatische vinding inde-

1 De vertaling van de omwerking door Ducis was van Boddaert.
2 Jaarg. 1800, I, blz. 217-219.
3 Jaarg. 1793, I, blz. 227.
4 Jaarg. 1801, I, blz. 410.
5 Jaarg. 1810, I, blz. 295.
6 Jaarg. 1800, I, blz. 571.

daad, in vele opzichten, bewonderenswaardig' was, zich op zoo verregaande wijze vergreep aan de geschiedenis en het karakter van Hugo de Groot, als hij deed in het tooneelspel van dien naam[1].

Soms echter weet men in het geheel niet wat men aan de Letteroefeningen heeft, en hier denk ik aan hetgeen zij bij verschillende gelegenheden over *Klopstock* hebben gezegd. Eerst heet het, als zijne Oden en die van Wieland, door van de Kasteele vertaald, het licht zien (1798), dat men in weerwil van alle inspanning zoo moeijelijk door kan dringen in de bedoeling van den dichter, zoodat den lezer van het verhevene dezer dichtstukken vaak niet veel meer bijblijft dan een duister besef. Maar verzachtend wordt er bijgevoegd, dat men, om in de werken van den grooten Klopstock 'een algemeen en duurzaam behagen te vinden, niet alleen zekeren algemeenen smaak voor kunst en schoonheid' moet bezitten, 'maar vooral ook geheel harmonisch met dezen Dichter moet denken en voelen'[2]. Intusschen blijft hij 'een alleruitmuntendst genie', en met genoegen zagen zij, dat er van zijn *Messias*, 'het alomberoemd Heldendicht', twee vertalingen tegelijk waren aangekondigd, waarvan zij eerlang berigt hoopten te doen. Maar wie kon verwachten, dat zij twee jaren daarna over de *Messias* op een spottenden toon zouden spreken? En zij doen toch niet anders[3]. Als de 'Burger Nieuwenhuizen' zich in de voorrede voor het tweede deel zijner vertaling van Klopstock's gedicht beklaagt, dat de kosten der uitgave bijna niet gedekt konden worden, omdat niemand het kocht, zeggen de Letteroefeningen, dat dit haar smart, maar niet bevreemdt. Of het eerste ernstig gemeend was, betwijfel ik, want zij gaan dus voort: 'Er is een tyd geweest, dat men onder onze jonge lieden van smaak en gevoel niet mede doen kon, zo men niet van Klopstock en zynen *Messias* mede sprak; toen had men spoedig eene vertaling moeten leveren. Het heugt ons nog, met welk een hooggespannene verwachting alle jonge gelieven snakten naar dat meesterstuk, toen de *Siegwart* van *Miller* onder ons bekend werd en met tranen en zuchten, van al wat jong en sentimenteel was, gelezen werd; trouwens, de zoete *Therese* sprak er ook van op zulk een toon, en *Marianne*, en *Siegwart* en *Kronhelm*, en al wat maar verliefd was, dweepte zo sterk met de

1 Jaarg. 1804, I, blz. 480 vv.
2 Jaarg. 1798, I, blz. 639, 40.
3 Jaarg. 1800, I, blz. 563.

Messiade en met Klopstock, dat men wel aangestoken worden moest. Eindelijk kwam de vertaling van *Groeneveld*, maar reeds wat laat; toch nam men die in de hand. En wat vond men nu? zo weinig van de liefde, maar overal de verzoeningsleer, voorts engelen, duivelen, zonnen en manen, nooit alzo vertoond! Hier en daar een enkel gesprek tusschen gelieven, maar toch niet geheel in den sentimenteelen geest. Toch was het schoon! uitmuntend! overheerlijk! *maar, maar, Therese* had toch gelijk, het was wat moeielijk te begrijpen; men fluisterde elkander in het oor, dat men er weinig smaak in vond; de vertaling kreeg de schuld, en binnen kort hoorde men niets meer van den *Messias* van *Klopstock;* het werk, dit is duidelijk, was voor onze jongelieden te hoog en te wonderlijk.' En als zij in 1804[1] de vierde vertaling van 'de Messias' sinds 1784 aankondigden, die men te danken had aan Mr. *Johan Meerman*, vallen zij eensklaps weder in een anderen toon, en hoewel zij met de theologische denkbeelden van den dichter zich niet kunnen vereenigen, moet het, naar haar inzien, wel eene kleine ziel zijn, die op de Messiade vitten kan. 'Het scheppend vernuft van dezen Dichter, het stoute, nieuwe, roerende, zachte, *geheel zijn hemelsch zingen* in één woord, is hem voor de bewondering der Eeuwen de waarborg.' Wij herinneren ons, dat Bilderdijk in dien zelfden tijd van 'Klopstocks droomgebulk' sprak.

De Letteroefeningen hadden geen orgaan voor geestigheden, en dit was bij haar een natuurlijk gebrek. Vandaar dat zij ook niets voelden voor *Hoffham's* 'Proeve eener Theorie der Nederduitsche Poëzy; zij begrepen niets van deze hekelende schets, en vonden er niet anders in dan zotheden, die wel eene "Theorie pour rire" mogten heeten in plaats van eene "Theorie der Nederduitsche Poezy"[2]. Maar indien zij voorshands hare wijsheid bij voorkeur aan van Alphen wenschten te ontleenen, zij toonden soms al zeer weinig doordrongen te zijn van de beginselen, die zij prezen. Zouden zij anders voortgegaan zijn, gelijk zij deden, om de Dichtgenootschappen als kweekscholen van de kunst te beschouwen en te verdedigen, in plaats van ze met Bellamy poëtische gasthuizen te noemen, die hoe eer hoe liever moesten verdwijnen? Het blijkt bij herhaling, dat zij het maar niet best konden uitstaan, als er iets ten nadeele van deze vereenigingen werd gezegd, en deze of gene de stoutheid

1 Jaarg. 1804, I, blz. 207.
2 Jaarg. 1791, I. blz. 34 vv.

had te beweren, dat zij niet te spoedig konden worden opgebroken. Reeds in 1790 gaf Huisinga Bakker in het voorberigt van zijne “Poëzy”, en in de “Toewyding aan de Kunstlievenden”, niet onduidelijk te kennen, dat hij met die genootschappen al zeer weinig ophad. Maar de Letteroefeningen zijn terstond gereed er den handschoen voor op te nemen, ofschoon zij eigenlijk ten hunnen gunste niets anders en niets beters weten te zeggen dan dit: “dat het opgeven van prysstoffen en het uitgeven van Bundels gedichten door de Genootschappen, wel is waar een aantal dichters en dichteressen in ons vaderland heeft doen ontstaan, die men er anders niet voor begroet zou hebben, doch dat men aan den anderen kant daardoor ook meer uitgewerkte stukken, op byzondere stoffen verkreegen heeft, dan men voorheen had; zynde tevens het uitgeeven van gelegenheidsgedichten daardoor hoe langer hoe meer uit de mode geraakt”[1]. Tien jaren later denken zij er nog hetzelfde over. In eene beoordeeling van de “Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunst,” door Jeronimo de Vries[2], eene beoordeeling die overigens wel verdient nog eens gelezen te worden, nemen zij het wederom voor die genootschappen op, over welke de Vries het niet de moeite waard gerekend had, een enkel woord te zeggen. De zegen, door het uitschrijven van prijsverzen gewerkt, staat ook nu vooraan, en zij laten er op volgen[3]: “Niet zelden zyn hierdoor onderwerpen ter beoefeninge opgegeven, waaraan men anders misschien niet had gedacht; en hebben wy het bezit van eenige juweelen in onze taal, by voorbeeld de dichtstukken van Feith op de Ruyter, den reeds geprezen Lierzang van Jonkvrouwe de Lanoy, het dichtstuk van Le Francq van Berkhey over de buigzaamheid onzer tale enz. enz. hieraan niet te danken? Men moge verders laag vallen op de groote verzamelingen van de uitgegevene werken van deze genootschappen, op de Dichterlyke Handschriften enz., er is zeker kaf onder het koorn; dan is er ook niet veel goeds bewaard? De latere beoefenaar onzer Letterkunde zal ze, onzes inziens, met geen minder lust opzoeken, dan wy thans de verzamelingen van 1652 en 1659, *Klio's Kraam, Apollo's Harp, Hollandsche Parnas* en andere dergelyke Arken Noachs doen. Aldaar is ook rein en onrein byeen. Men behoeft onze hedendaagsche

1 Jaarg. 1791, I, blz. 497.
2 Jaarg. 1810, I, blz 366.
3 t.a.p., blz. 378.

verzamelingen ten minste niet voor de jeugd weg te sluiten om onkiesche brokken, zooals *Pallas Weefgetouw* NB. door *Catharina Questiers* uitgegeven enz.'

Toch zijn zij niet zoo aan die troetelkinderen van vroegere jaren gehecht, of zij voelen er wel iets van, dat zij hun tijd gehad hebben. Of hebben zij niet, toen 'Kunstliefde spaart geen vlijt' in 1810 nog een achtste deel uitgaf van 'Nieuwe dichtgewyde Mengelingen', de zucht geslaakt, dat de Hengstebron bij het Haagsche Dichtgenootschap nimmer scheen op te droogen? En hadden zij niet den wensch ontboezemd[1], dat men eindelijk in den Haag beginnen mogt, zich te zetten onder de tucht van Bilderdijk, Helmers en anderen, en zoo de hoogte mogt bereiken, die de ware dichtkunst eischte? Zij vonden het dan ook volstrekt geen verblijdend verschijnsel, dat er nog altijd nieuwe vereenigingen van dien aard werden opgerigt. Op een spottenden toon verhaalden zij aan hare lezers, dat in het jaar 1807 al de Hervormde predikanten van Alkmaar, vergezeld van dien van Heilo, eensklaps te zamen waren opgetreden als een soort van Dichtgenootschap, dat onder de spreuk: *Laborando prodesse*, zijne Mengeldichten uitgaf, als proeve van 'de inspireerende lucht' van Alkmaar en omstreken. Zij vreesden, dat, als deze zangers mettertijd naar elders verplaatst werden, eene serie van nieuwe Genootschappen te wachten stond, en naar haar inzien waren er reeds meer dan genoeg[2].

Buitendien hadden zij welligt zeer weinig verwachting van de dichterlijke gaven der predikanten. De letterkunde van onze eeuw zou er vrij mager uitzien, indien zij de sieraden missen moest, haar bijgezet door dichters als ter Haar, Beets, Hasebroek, ten Kate, de Génestet en anderen. Maar in de 18de eeuw stonden predikanten zeker niet vooraan in de rij der poëeten, en van een enkelen hadden de Letteroefeningen nog onaangename herinneringen. Daar was b.v. de Eerwaarde Tollé, lid van de rederijkkamer te Veere, ten spreuke voerende: 'In reynder Jonsten groeyende', die in zijn 'lets', ongeloofelijke onthullingen deed aangaande zich zelven en de Broederschap: 'De Missende Scholieren'. In dezen kring werden nog in het laatst der vorige eeuw, tot opscherping van den smaak en tot oefening in de rijmkunst, stukken te voorschijn gebragt als deze, die door Tollé zijn uitgegeven en voor de nakomelingschap bewaard:

1 Jaarg. 1810, I, blz. 122, 128.
2 Jaarg. 1807, I, blz. 493.

Vraag in 't jaar 1788.

O Broederen! wilt my verkonden,
Waar wordt in 't Bybelwoord 't gebruik van *Zeep* gevonden?

Antwoord.

't Gebruik der *Zeep* is klaar te vinden,
Dat zeg ik aan myn kamervrinden,
In 't eerste, in 't Oude Testament,
In 't laatste Boek zeer wel bekend,
In 't derde stuk, in 't tweede deel,
Dus is myn antwoord in 't geheel.

Vraag in 't jaar 1790.

O Broederen! wilt my verhaalen,
Wie heeft in zynen Naam juist alle de *Vocalen*?

1ste Antwoord.

'k Vind in *Jehova's* Naam juist alle de *Vocalen*,
Dat kan ik u, Heer Prins en Broederen, verhaalen,
Dan wat met dezen naam bedoeld wordt, zeg ik niet;
De omschryving is te ryk, myn veêr te zwakke riet.

2de Antwoord.

In *Jehova's* grooten Naam
Klinken ze alle vyf bekwaam,
En in dien van *Ojevaar*
Vind men ze alle by elkaar.

3de Antwoord.

Heliogabalus! dit kunnen we u verhaalen,
Heeft in zyn eigen naam juist alle de *Vocalen*.

4de Antwoord.

Artemidorus heeft juist alle de *Vocalen*
In regten rang geschikt, dit kunnen we u verhaalen.

De man, die dit ter algemeene kennis bragt, had zich daardoor in de oogen der Veerenaars zóó verdienstelijk gemaakt, dat een aankomende Prins der Rederijkkamer te dier plaatse hem toezong:

Ga zo voort! en doe nog meer,
Om de Missende Scholieren,
Door uw Zwaanen-schacht te sieren.
'k Dank u, Wel-Eerwaardig Heer!

Maar de Letteroefeningen meenden hem te mogen zeggen: ‘Men kan met het beste hart dwaasheden begaan, die min eenvoudigen tot snoode oogmerken zouden dienen, om zo wel de zaaken als de persoonen belagchelyk te maaken’[1]. En dat zij zoo iets hadden durven zeggen, werd haar te Veere nog zeer kwalijk genomen[2], en in een openbaren Brief werden zij om hare onbescheidene handelwijze teregt gezet.

Hoe nu de Letteroefeningen met zulke ondervindingen niet begrepen, wat Hoffham met zijne Theorie bedoelde, is zeker moeijelijk te vatten. Want het kwaad was algemeen, en de Missende Scholieren van Veere hadden vele broeders en geestverwanten in ons rijmend vaderland. En de Letteroefeningen kregen er genoeg van te zien; nu en dan bragt het zelfs het kalme bloed aan het gisten en het taai geduld aan een einde. Zoo iets overkwam haar, toen de ‘Jeugdige Gedichten van Gerrit van Lennep’ haar werden voorgelegd, en zij door deze beuzelpraat gedwongen werden tot eene gestrenge bestraffing als het eenige middel ‘om hem - niet tot een dichter, want dat zal hy wel nimmer worden - maar tot een draaglyk mensch te maaken’. En zij hadden reeds haar geduld verloren bij het lezen van de Lofverzen, voor den bundel geplaatst, en geen wonder! Daar was er een bij van J.W. van Sonsbeek, die verhaalde, dat hij op een morgen in zijn nachtjapon te peinzen zat op een ‘onvoorbeeldig lofdicht’, maar dat zijn dichtaâr niet wou vloeijen; dat hij belde, waarop zijn zangster, in haar slaapzak, ijlings kwam binnenstuiven, en hij haar begroette met de welsprekende woorden:

Toe, dicteer my eens een rympje
Ter verciering van de zangen
Van myn dierb'ren vriend van Lennep,

en dat het antwoord was:

Zeg eens, moet ik u dan altijd
Opgewarmde spys opdisschen?
Moet ik u dan daaglyks zeggen,
Dat al die van Lenneps nimmer

1 Jaarg. 1791, I, blz. 41-44.
2 t.a.p., blz. 500.

Lofgezangen noodig hebben?
Neen, geloof my, hunne naamen
Zullen onuitwischbaar blyven,
Zoo in 't Album van Apollo
Als in Venus' portefeuille.

De Letteroefeningen achten het bij deze karakterschets der familie van Lennep noodig, de lezers te waarschuwen, dat zij dezen Gerrit niet zullen verwarren ‘met den zeer uitmuntenden jongeling en zeer begaafden Dichter, David Jacobus van Lennep’, die haar weldra door zijne ‘Rusticatio Manpadica’ in verrukking zou brengen[1]. Van *Pyper's* Landgedicht, ‘Eemlandsch Tempe, of Clio op Puntenburgh’ (1803) spraken wij reeds met een enkel woord. Het verleidde de Letteroefeningen tot eene ‘Comiesche Critiek’[2], zooals zij het noemen, die echter, naar men zegt, zeer tragische gevolgen had. Maar hierbij stil te staan, is minder noodig, en personen van meer belang wachten ons.

Hoeveel sympathie zij ook gevoelden voor de Jufvrouwen *Wolff* en *Deken*, die zij, ‘na het luisterryk herryzen der Vryheidszon’, hartelijk welkom heetten in het Vaderland[3], het stond geschreven, dat zij van elkander zouden scheiden in dezelfde onvriendelijke stemming, die wij bij de eerste kennismaking met Betje Wolff zagen ontstaan. Reeds bij de uitgave van de ‘Gedenkschriften van Hyppolite Clairon’, die Jufvr. Wolff had vertaald (1799), stootten de Letteroefeningen zich aan hare uitvallen tegen de Recensenten, over welke zij in het Voorberigt zich zeer scherp uitliet, en daardoor kwam haar beoordeelaar er misschien te eerder toe, de vertaalster te verwijten, dat zij haar werk zoo slecht had gedaan. In langen tijd hadden zij zulk eene slordige vertaling niet gezien, en de menigte taalfouten gaven ‘de klaarste bewyzen, zo al niet van haare onkunde in de gronden der Nederduitsche taal, vooral met betrekking tot de geslachten der zelfstandige naamwoorden, althans van haare onoplettendheid in dezen.’ En nu was het mogelijk, dat Jufvr. Wolff zoo iets eene kleinigheid noemde, maar zij meenden, dat zuivere taal en spelling een vereischte was in eene vertaling[4].

1 Jaarg. 1794, I, blz. 653 en Jaarg. 1797, I, blz. 136.
2 Jaarg. 1804, I, blz. 84.
3 Jaarg. 1798, I, blz. 512.
4 Jaarg. 1800, I, blz. 85. Als wij zien, dat kort daarna de eerste twee deelen verschenen van den door haar vertaalden Engelschen Roman ‘Henry’ is er voor deze slordigheid wel eene oorzaak te vinden.

Maar hierbij bleef het niet, en de Letteroefeningen werden weldra door haar nog meer ontstemd. Bellamy zegt ergens in een zijner Brieven, door Dr. van Vloten onlangs in het Archief van het Zeeuwsch Genootschap uitgegeven, dat Jufvrouw Wolff de azijn, en Jufvrouw Deken de olie was, die zamen eene goede saus vormden, maar de Letteroefeningen begonnen te twijfelen aan de smakelijkheid. De aanleiding daartoe vonden zij vooral in het bekende 'Geschrift eener bejaarde vrouw, uitgegeven door E. Bekker, geb. Wolff, en A. Deken', dat in 1802 het licht zag[1]. Nederig was Jufvr. Wolff zeker nooit geweest, maar het kwam de Letteroefeningen voor, dat dit geschrift van klimmende inbeelding getuigde. Want, al heette het, dat dit boek het werk was van een vriend, en dat zij niet anders hadden gedaan dan het uitgeven, taal en stijl waren zoo geheel gelijk aan die der vriendinnen, dat er bijna geen twijfel aan kon zijn, wie de eigenlijke auteurs waren. Maar in dat geval had deze veel van de hen, in 'de Wansbecker Bode', die met onbeschaamdheid haar eigen werk recenseerde, en dan matigde hij, of liever zij, zich op het stuk der opvoeding b.v. en der godsdienst een toon aan, die onbetamelijk was. Ook rekenden de Letteroefeningen de herhaalde uitvallen tegen de predikanten zeer ongepast. De uitgeefsters, zeggen zij[2], zouden ons verpligten, 'zo zy ons by ene volgende gelegenheid gelieven te berichten, hoe vele kinderen de oude matrone, die dit boek geschreven heeft, toch wel heeft opgevoed? en in het byzonder, hoe velen zy er in den godsdienst heeft onderricht?' En zij besluiten hare aankondiging met deze zeer onvriendelijke woorden: 'De Dominés krygen in dit werk hier en daar juist gene zeer aangename complimenten. Wy hopen niet, dat iemand van hun zich daarover toch enigzins moeilyk zal maken. Eene *bejaarde* vrouw heeft dit geschrift opgemaakt, uit de nagelatene portefeuille harer moeder; en dus kan men het, in dit zo wel als in vele andere opzichten, letterlyk als *oude wyvenpraat* aanmerken.'

Elizabeth Wolff stierf den 5^{den} November 1804, en negen dagen later Aagje Deken. Na haar terugkeer uit Bourgogne hadden zij in den Haag gewoond, waar zij misschien gebrek zouden hebben geleden, indien zij niet eene jaarwedde hadden genoten van het Fransche gouvernement. De Letteroefeningen, die dit minder bekende feit vermelden[3], klagen met verontwaar-

1 Jaarg. 1803, I, blz. 178.
2 t.a.p., blz. 183.
3 Jaarg. 1805, I, blz. 91.

diging, dat deze vrouwen door haar eigen vaderland zoo weinig waren gewaardeerd. ‘Ja nu,’ dus spreken zij, ‘nu geeft men uitgewerkte levensbeschryvingen, nu heft men lofspraaken, lierzangen aan, nu viert men feesten ter haarer gedachtenis; maar ook nu heeft de dood ons de gelegenheid benomen van dadelyke en werkzame dankerkentenis. O schande! hetgeen vreemden hebben erkend en gewaardeerd, hebben landgenooten miskend en verwaarloosd.’ Bij die ‘lofspraaken en lierzangen’, die in overvloed werden aangeheven, dachten de Letteroefeningen vooral ook aan de Lofrede, door Konynenburg in de Amsterdamsche afdeeling der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde uitgesproken, en aan den Lierzang, door M.C. van Hall in denzelfden kring aangeheven. Als zij den voornamen inhoud van die Lofrede aan hare lezers mededeelen, laten zij niet na op te merken, dat de redenaar tot haar leedwezen te veel alleen de *dichterlijke* verdiensten dier beide vrouwen in het oog had gevat, en tot zijne eigene schade vlugtig heengeloopen was over hare *Romans*, die zooveel lof verdienden en van hare gaven zoo krachtig getuigden. En de beoordeelaar, die deze opmerking maakt, heeft met een welversneden pen bij die gelegenheid eene bladzijde aan de waardering dezer schrijfsters gewijd, die, ook na alles wat in den laatsten tijd over Wolff en Deken geschreven is, verdient gelezen te worden.

‘Het vaderland,’ dus vangt hij aan, ‘mogt in onzen leeftyd roem dragen op een paar vrouwen, zooals deszelfs tyden en zeden ze behoefden, maar zooals de natuur ze zelden vormt, en zooals de vriendschap ze nog zeldzamer vereenigt. Gelyk het in de huislyke opvoeding en verkeering de vrouwelyke zachtheid en bevalligheid zyn, die met redelyken godsdienst en zuivere zeden gepaard, beschaven en veredelen hetgeen er ruws en stugs is in den mannelyken aard, ja hervormingen van karakter voortbrengen, waaraan de afgetrokkene zedekunde zou gewanhoopt hebben, zoo zouden het waarlijk ook in de beschaving en verbetering der volkeren wonderen zyn, welke vrouwenhanden konden verrigten, wanneer zy zich met genoegzame vrymoedigheid aan de hervorming van al het verkeerde, aan de verzachting van al het woeste in de volkszeden konden leenen. Dit deden *Elizabeth Bekker* en *Agatha Deken*, elk toegerust met uitstekende, doch wydverschillende gaven, die door zamenwerking een zeker geheel uitmaakten, welks bezit, eeniglyk tot deszelfs nut besteed, het Vaderland een zegen des hemels heeft mogen achten. Of

hebben zy de ware vroomheid niet onttrokken aan hare vroegere stugheid, en beminnelyk gemaakt zelfs voor de blyde jeugd, door de edele karakters in hare Romans? Is de echte godsvrucht niet door haar ingeleid in de gemeenste kringen des burgerlyken verkeers, door hare *Economische* Liederen? Werd door dezelve niet een geheel nieuwe geest van algemeene belangstelling in 's Lands welvaart en zeden verwekt? Hebben zy de verlichting in godsdienstige begrippen niet doen doordringen tot plaatsen, waar zelfs alle eigen nadenken vreemd was? Is door haar de smaak zelf niet hervormd tot die natuurlijkheid, teruggebragt tot die zuiverheid, verfynd tot die kiesheid, welke langs de grenzen loopen des gezonden oordeels, en de beslissingen des gevoels met de uitspraken der zuivere reden doen overeenstemmen? Scherts alleen had zulk eene werking niet kunnen doen, want zy bespot wel, maar verbetert niet: ernst alleen had haar niet voortgebragt, want zyne school wordt schaars bezogt, minst door dezulken, die zyne lessen meest behoeven. Beiden onvereenigbaar in eenen zelfden persoon tot eene zoo hooge mate, als de zedenhervorming eens volks behoeft, waren zy in deze Vrouwen afzonderlyk voorhanden, en traden zy in een verbond, hetwelk onwederstaanbaar was voor de grootste stugheid. Dit verbond werkt nog voort na beider dood in beider schriften, en is dankbaren eerbied waardig by elken opregten minnaar zyns Vaderlands en voorstander van goede zeden; terwijl de nagedachtenis der beide, meer dan zusterlijke vriendinnen dierbaar blijven moest aan een ieder, die zich eenige verlichting, verbetering of beschaving aan deze zoo bevallige vrouwenhanden verpligt gevoelt.'

Het was juist veertig jaren geleden, dat de Letteroefeningen hadden gevraagd, of Jufvrouw Elizabeth niet beter zou doen met de pen neer te leggen en de naald weêr op te vatten. Misschien wist hij, die in den jaargang van 1805[1] haar werk zóó hoog schatte, niet eens wat er in dien van 1765 stond. En zoo scheiden de Letteroefeningen met dankbare waardering van deze vrouwen, terwijl zij op hare graven wenschen te schrijven, als eene hulde aan de waarheid:

Te kleen
is deze steen
Voor Bekker's en voor Dekens Lof,
wier stof

1 Dl. I, blz. 411 vv

hier rust
aan deze kust.

Haar geest, in lettermin vereend,
als nu het kil gebeent',
werkt ongestoord
van oord tot oord,
van land tot land,
van strand tot strand,
Waar 't licht der reden gloort,
tot heil der menschheid voort.

Voor het doel, dat ik mij bij het doorloopen der Letteroefeningen stelde, om nl. in enkele bijzonderheden te doen zien, welk belang dit Maandwerk heeft voor de kennis van dien tijd, verdient niet minder onze aandacht, wat zij over *Helmers* oordeelen. Voortdurend blijven zij twijfelen aan zijne oorspronkelijkheid en herhalen zij, al is het in zachter termen dan vroeger, de beschuldiging, dat hij bij anderen leende zonder het te zeggen. Zij spreken overigens met hoogen lof van zijn werk. De Feestzang bij de vijftigste verjaring van het Genootschap *Concordia et Libertate* is een ‘kunstjuweel, vol schoone en verhevene gedachten, in vloeyenden vaarzen en in een welsprekenden styl’[1]. Zijn dichtstuk ‘de Batavieren’ is rijk aan dichterlijke schoonheden, en zijn stukje ‘Aan mijn Vaderland’ is niet minder fraai. Maar zij kunnen toch niet nalaten in het voorbijgaan de opmerking er tusschen te voegen: ‘Schoon wy, voor wy het begonnen te lezen (de Batavieren nl.), vreesden hierin veel uit den *Klaudius Civilis* van F. van Steenwijk, en den *Germanicus* van Juffr. van Merken ontleend te vinden, zagen wy met geen gering genoegen, dat niet alleen de geschetste tafereelen uitmuntend fraai en kiesch behandeld, maar ook nieuw waren’[2]. Bij de aankondiging van zijn treurspel ‘Dinomache of de Verlossing van Athene,’ zeggen zij ronduit, dat het stuk veel gemeen heeft met de ‘Gelonide’ van Juffr. van Merken en de ‘Meropé’ van Voltaire, te veel om een oorspronkelijk treurspel te kunnen heeten[3], en zij laten er op volgen: ‘dat zulks bij geval plaats hebbe, is niet denkelijk;

1 Jaarg. 1799, I, blz. 140.
2 t.a.p., blz. 142.
3 t.a.p., blz. 370.

vermits de dichter waarschynlyk niet onkundig van deze twee stukken zal wezen.' Het is niet zoo verschoonend, als toen zij bij de 'Dichtlievende Uitspanningen' van Mr. Arntzenius opmerkten, dat zij nog al veel bij hem vonden, wat zij wel meer hadden gelezen, maar dat het aangenaam was oude kennissen eens weer te ontmoeten, al hopen zij, dat Arntzenius dit 'in het vervolg wat meer zou vermyden'[1].

Eene andere grieve tegen zijn werk uit dezen tijd was voor haar, dat Helmers zoo weinig vrede had met de tijdsomstandigheden en de orde van zaken. Hare bedaarde zinnen waren niet in staat den vurigen geest van dezen vaderlander te vatten, die niet kon leeren zich te schikken in een status quo. Sprekende over den eersten Bundel der 'Dichterlyke Gedachtenbeelden', die in 1801 te Amsterdam was uitgegeven, en waarin ook sommige gedichten van Helmers voorkwamen, verklaarden zij met een en ander gezegde zich geenszins te kunnen vereenigen, 'nadien dezelve te veel kentekenen van eene zekere onvergenoegdheid en partyschap draagen'. Het bleek zeer duidelijk, beweerden zij verder, dat hier een man zingt, die onvergenoegd is op den voorspoed der Fransche wapenen, op de middelen, die hier en elders zyn aangewend om de vryheid te verkrygen, of wel op eene orde van zaaken, die met zyn geliefd stelsel strydt. Vandaar dat het allen rymelaars zullen heeten, die hunne klanken aan 't volksgejuich paaren. Vandaar het reeds zoo zeer en tot verveelens toe herhaald beklag, evenals of de godsdienst, door deeze orde van zaaken, in gevaar was gebragt. Waar, vraagen wy, zucht dezelve in spelonken?[2] Immers niet hier te lande? Maar waar dan? Mogelyk te Rome; want daar ziet de dichter in zyn Lierzang Aan de Vryheid

> de achtbre tempels uitgeplonderd!
> 't Beeld van Gods Zoon ter neêrgedonderd!

Dan, dit had hy voor ruim twee eeuwen, ook op verscheidene plaatsen in ons Vaderland kunnen zien, en mogelyk zal hy die tyden toch nog gelukkig noemen, omdat ze de Hervorming te wege brachten! Ten ware hy den Roomschen godsdienst toegedaan ware, dat wy niet weten. En wat dien Lierzang 'Aan de Vryheid' betrof, als hij verklaart haar lof niet te kunnen

1 Jaarg. 1801, I, blz. 589.
2 Dit ziet op hetgeen Helmers had gezegd in zijn 'Aan mynen Vriend A.J. Zubli', en in zijn 'Aan mynen Kunstvriend A.R. Falck'.

zingen, om al het kwaad door haar gesticht, dan is dat ‘eene verontwaardiging tegen het *koorn*, om het *kaf*,’ en zou men op dezelfde wijze den wijn kunnen verachten, omdat sommigen er misbruik van maken, en in dronkenschap allerlei buitensporigheden begaan. En wat den Letteroefenaars al bijzonder slecht smaakte was, dat de malcontent, met het oog op der vaderen heldenmoed vergeleken bij de geestdrift van het tegenwoordig geslacht, durfde zeggen:

> Maar ach! dat edel kroost van helden
> Wier naam nog ziddering wekt, verdween.

Alsof niet in het jaar te voren de heldenmoed der Patriotten de met zooveel hoop bezielde Britten uit Noord-Holland hielp verdrijven! ‘Helmers zong toen niet, en zy vochten,’ zij, die hij nu in zijne partijdigheid tot lafaards durfde stempelen[1], hoewel zij het land voor de vrijheid hadden bewaard.

Dat Helmers maar niet zien wilde, hoe met het jaar 95 de gouden eeuw was aangebroken, en de zon met het jaar 1800 in het Zenith was blijven staan, bleef de steen des aanstoots. In 1809 verscheen het eerste deel zijner ‘Gedichten’, en de Letteroefeningen begroetten ze als een voortbrengsel van echte kunst. Hier was, oordeelden zij[2], vuur en kracht, vinding en smaak, eene ongemeene belezenheid, een goed gebruik van de voorstellingen der oudheid, weleer tot wansmaak overdreven, en meesterlijk waren hier en daar de vergelijkingen en beelden, waarmeê zijne dichtstukken waren versierd. Maar waarom toch zoo weinig matiging, als hij de tijden bezong, waarin de staatkunde een anderen weg volgde dan hem lief was en met zijne denkwijze strookte? De *Lijkzang* b.v. op het graf van Nederland in 1795 moest het zedelijk gevoel kwetsen van die edele mannen, ‘die naar hunne overtuiging van pligt, gedacht hebben het toenmaals reeds diep gezonken Vaderland te moeten redden’. Zij achten, dat die gispende toon vele gedeelten in dezen bundel ontsiert, en na verloop van zoovele jaren, waarin de eerste drift eener vurige verbeelding toch zeker wel wat bekoeld zou zijn, had hij beter gedaan dien te matigen. Voorzeker was Helmers een Meester, bij wien een jonger geslacht ter school mogt gaan, maar dit gebrek had ieder zorgvuldig te mijden, die hem tot een voorbeeld koos, ‘daar elke zwartgallige voorstelling van een

1 Jaarg. 1801, I, blz. 613-616.
2 Jaarg. 1809, I, blz. 599.

donker voorleden en tegenwoordig, elke schok van hartstogt, die het oog van het voorwerp verwijdert, niet alleen niet behagen kan, maar ook gansch en al buiten de harmonie der geheele kunst ligt'. En ook het tweede Deel, hoezeer bewijzende, dat men hier te doen had met een dichter van den echten stempel, 'met een van Holland's Puikdichters', is bezwaard met menige jeremiade van die kleur. Gelukkig hoorden zij hier en daar eene stem, die opriep tot den strijd om de oude kracht te herwinnen, hetgeen den recensent oneindig beter beviel, 'daar hy het stenen en geklag nooit anders kan beschouwen dan als een bewys van zwakheid, welke niet gevoed, maar geheeld moet worden'. Dit alleen vindt hij in het slot dier 'Bemoediging' bedenkelijk, dat het uitloopt in een soort van 'schietgebed aan den *God van Nederland*, of den *God der Vaderen* gerigt', omdat zulk eene voorstelling 'meer heeft van den ouden zuurdeesem der Joden' dan van die, welke aan verlichte Christenen past[1].

Hoe twee jaren later zijn zwanenzang ontvangen werd[2], zij hier om de wille der volledigheid vermeld. 'Wie van den roem der voorvaderen doordrongen is; wien het een wellust is, hunne edele en grootsche bedrijven door eenen waardigen priester der natuur, in echten Godentaal, te hooren bezingen; wien het een wellust is, in stille bepeinzingen te toeven bij hetgene zij geschapen, gedaan, gewerkt, ontdekt, uitgevonden, versierd, bezield, volmaakt en veredeld hebben; wie gevoelen kan, welke vruchten wij van hunnen arbeid geoogst, welke voordeelen wij door hunne deugden, wijsheid en vlijt reeds genoten hebben, en nog dagelijks genieten; wie behoefte heeft om dit alles te erkennen, en zijne erkentenis met warme, dankbare tranen in het oog, en met hoogachting, liefde en eerbied in den boezem, in de gelouterde toonen der goddelijke poëzij uit te storten, wie vatbaar is voor heilige geestverrukking.... die verlustige zich in dit ooft op gouden schalen; die loutere, die verheffe, die veredele zich door deze zangen! Zangen, die het schoonste gedenkteeken opleveren voor de glorie der Hollandsche Natie, dewijl zij, de grootsche bedrijven van het Voorgeslacht vereeuwigende, tevens de dichterlijke verdiensten van onzen tijd boven alle bedenking stellen, ja! de waarheid der stelling, dat de Vaderlandsche Dichtkunst

1 Jaarg. 1810, I, blz. 666.
2 Tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen, 1813, I, blz. 185. Toen deze aankondiging van 'de Hollandsche Natie' gedrukt werd, was Helmers reeds overleden.

nooit zulk eene hoogte als thans bereikt heeft, al konden wij ook geen *Bilderdijk, Loots, Tollens* en anderen noemen, genoegzaam zouden voldingen.'

Loots deelde in den beginne zeer in hare gunst. Zijn Lierzang op de 'Overwinning der Nederlanders, by Chattam' was rijk aan 'meesterlyke en stoute trekken', en het grootsch ontwerp was met waardigheid behandeld. Onpartijdigheid en warme vaderlandsliefde straalden er in door, en de Letteroefeningen wenschten maar ééne zaak, dat men eenmaal weder in staat gesteld mogt worden, 'om de heldendaaden onzer Voorouders zo schoon te kunnen *verrichten* als wy de zelve kunnen *bezingen*'. Ook zijn dichtstuk op den Vrede van Amiens, uitgesproken in Felix Meritis, deed over het geheel eer aan den maker. 'Men ontmoet er verhevene gedachten, met gepaste woorden omkleed, en dat leevendig vuur, welke zyne voortbrengsels kenmerkt'. Vooral vinden zij de lofrede op Buonaparte fraai, waarin deze wordt verheerlijkt:

> Ja, Bonaparte rukt het slagzwaard uit de schede
> Maar wydt het aan de zege, op 't outer van de Vrede:
> Hy zweert een eedler veet dan eertijds Hannibal,
> Gerust, dat hy dien eed volbrengen kan en zal;
> Geen volk is, door zyn wrok, den ondergang beschoren,
> Neen; vrede en rust heeft hy de schreyende aard' gezworen.

Zij vinden echter wel, dat het dichtstuk blijken draagt van de haast, waarmede het, volgens het Voorberigt, was opgesteld[1]. En op dit bezwaar komen zij gedurig terug. 'Wy willen wel gelooven,' zeggen zij, als zij zijn Lierzang: *De Voortreffelijkheid van den mensch*, bespreken[2], 'dat de Heer *Loots*, door de menigvuldige dichtmatige Redevoeringen of openlijke voorlezingen, waartoe hij zich van tijd tot tijd in onderscheidene genootschappen verbindt, misschien den tijd niet zal hebben kunnen vinden, welke vereischt wordt om Dichtstukken te beschaven, maar waarom dan dezelve zoo schielijk door den druk algemeen gemaakt?' Nu was het gedicht zeer onregelmatig en onvolledig, het had den naam van Lierzang, maar meer ook niet, en bezat weinig schoonheden en weinig treffends. Ook kwam het de Letteroefeningen voor, dat *Loots* wel wat minder taalfouten had mogen maken, 'welke thans, na den arbeid van de Heeren *Siegenbeek*

1 Jaarg. 1802, I, blz. 301.
2 Jaarg. 1806, I, blz. 231 vv.

en *Weiland*, zoo gemakkelijk te vermijden zijn'[1]. Maar de 'Lof der Maatschappy: Tot Nut van 't Algemeen' door Loots gezongen bij gelegenheid van haar vijfentwintigjarig bestaan, is eene uitnemende proeve van zijn kunstvermogen en 'een nieuw bewijs voor de melodij onzer Hollandsche taal'[2].

Tollens heeft in latere dagen van zijne eerste lettervruchten niets willen weten, en opgezocht en vernietigd wat hij er van magtig kon worden. Indien hij ergens om die eerstelingen hard is gevallen, dan zeker in de Letteroefeningen. Het blijspel: *de Bruiloft*, door hem in 1799 uitgegeven, was naar het oordeel der Letteroefeningen 'niets dan eene aaneenschakeling van ongerymdheden'[3], en het stukje liep 'geheel en al in 't onnatuurlyke'. Maar indien zij van dit blijspel nog wilden toegeven, dat er 'verscheide aartige trekken' in voorkwamen en 'eenige tooneelen zeer aartig opgesteld' waren, van zijne 'Proeve van Sentimenteele Geschriften en Gedichten,' die het volgende jaar het licht zag, kunnen zij niets goeds zeggen. Juist in dezen tijd waren zij weder met kracht te velde getrokken tegen het sentimenteele[4]. Het was, zeiden zij, een kwaadaardige volksziekte, een soort van pest, die zich met rampzalige snelheid uit het midden van Duitschland naar het Noorden had verbreid, en zedelijk en ligchamelijk de menschen verdierf. Zedelijke brandstichters als La Fontaine en Grécourt waren niet gevaarlijker dan sentimenteele Romans met hunne Werthers en Siegwarts, met al 'die gevoelvolle uren,' die 'bonzende hartjens', die madeliefjes, vergeetmijnietjes, en zuchten aan de maan, die ranke waterloten, uit zilte tranen opgeschoten. Wij kunnen dus wel gissen, hoe zij deze Proeve van Tollens ontvingen. Ziedaar weder een vaderlandsch voortbrengsel, riepen zij uit, voor verteederde of halve jongelingen, en voor meisjes met bonzende harten! Hoe gelukkig, dat de burger Tollens voor hen aan het dichten is geweest, en hun deze lettervruchtjes aanbiedt, in gevoelvolle uren gekweekt! Hoe jammer echter, dat de burger Tollens van niet veel anders schijnt te kunnen zingen dan van hopelooze liefde, en het vermoeden doet rijzen, dat hij veel te doen heeft gehad met onverbiddelijke schoonen! Eene overijling van zijne achttien jaren, eene onrijpe vrucht van eene overspannen verbeelding, anders mogt het werk niet heeten van

1 Jaarg. 1806, I, blz. 234.
2 Jaarg. 1810, I, blz. 121.
3 Jaarg. 1800, I, blz. 136.
4 Jaarg. 1795, II, blz. 31 vv. en blz. 113 vv. Zie ook Jaarg. 1810, I, blz. 379.

dezen jongeling, die beter deed zich toe te leggen op de kennis van de Hollandsche taal, in plaats van zich over te geven aan droomerijen, die jeugdige harten tot buitensporigheden verleiden[1].

Zijne ‘Proeve van Minnezangen en Idyllen’ vond een gunstiger onthaal, al bleek zij in menig opzigt nog het werk te zijn van een leerling in de kunst[2]. Maar toen in dat zelfde jaar (1801) zijne ‘Nieuwe Verhalen’ het licht zagen, en Tollens in het voorbericht de sentimenteele Poëzy verdedigde, als er maar geen misbruik van gemaakt werd, gelijk hij trouwens niet had gedaan, zooals hij meende, vinden de Letteroefeningen hem zóó hardleersch en zóó blind voor zijne eigene gebreken, dat zij er geen woord meer over wilden verliezen. Zij vonden het bespottelijk en ergerlijk tegelijk, en meenden alle verstandige vaders te moeten waarschuwen voor eene zedeleer, als hier werd gepredikt[3].

De lucht begon echter merkelijk af te koelen, toen de dichter aan zijne landgenooten het ‘Tuiltje’ aanbood ‘van geurige Dichtbloemen, op Franschen bodem geplukt.’ Tollens zeide, dat hij zich gelukkig achten zou, zoo het bij het overbrengen uit eene vreemde landstreek niet ten eenenmale verwelkt was. Maar zij getuigden, dat ‘de overbrenging van zodanige uitmuntende vreemde producten aan Tollens boven vele anderen wel was toevertrouwd’[4]. Later is het nog veel duidelijker gebleken, hoe goed onze dichter de kunst verstond, om bloemen bij de naburen te plukken.

Dat het treurspel ‘Lukretia, of de verlossing van Rome’ bij de Letteroefeningen om zijne strekking welkom zou zijn, was te denken. Dezelfde redenen, die het bestuur van den Amsterdamschen Schouwburg bewogen, de opvoering niet toe te staan, al had Mejufr. Wattier er met alle kracht voor geijverd, verhieven het in de oogen der Letteroefeningen tot een lofwaardig pleidooi voor de zaak der vrijheid. Zij vonden wel, dat er nog al wat ontbrak aan de echt Romeinsche kleur, en hadden ook op andere punten hare bedenkingen, maar zij eindigen toch met de hoop uit te spreken, ‘dat de Schouwburg eens met dankzegging aan den Dichter, en tot genoegen der hoofdactrice, wier gadelooze talenten zoo geheel voor deeze rol bestemd zyn, het treurspel zal aanneemen’[5]. Niet minder gunstig was het oordeel over het treurspel ‘De Hoekschen en

1 Jaarg. 1800, I, blz. 258.
2 Jaarg. 1801. I, blz. 616.
3 Jaarg. 1802, I, blz. 429.
4 Jaarg. 1804, I, blz. 396.
5 Jaarg. 1805, I, blz. 702.

Kabeljaauwschen,' waarvan de stof zich aanprees 'by het Nederlansch harte,' en waarvan de dichterlijke bewerking 'veelvuldig schoon' bezat[1]. De acties rezen. En toen in 1808 het eerste deel zijner 'Gedichten' het licht zag, vond de beoordeelaar in de Letteroefeningen zich geroepen, den tol aan 's dichter's verdiensten in deze woorden te betalen[2]: 'Waar hy deze verzameling van gedichten ook opsloeg, overal vond hy eene oorspronkelyke, ware voorstelling, vol van vindinge en kracht, met de behoorlyke warmte, voortreffelyk van licht en bruin, harmonisch te midden der menigvuldige contrasten, ryk van beelden zonder overlading, en daarbij eene allezins eenvoudige, gemakkelyke en zoetvloeyende maatberyming. En hetgeen eindelyk de waarde dezer kunstverzameling nog meer verheft, is de keuze van onderwerpen, waarby het denkvermogen tot gewichtige bepeinzing aangevuurd, het hart aan de edelste gevoelens geboeid wordt. Nu eens zweeft de Dichter in zyne hoogere sfeer, en vermaagschapt zich naauw met zyne gewyde broeders op den Helikon; dan snaart hy zyne lier voor den roem zyns vaderlands, door een aantal helden tegen allerlei geweld verdedigd; nu wydt hy de eerbiedigste offers aan de vriendschap, in welker genot hy gelukkig is en gelukkig maakt; dan blaast hy troost in aan den lydenden en verligt den last des levens; nu vergadert hy de bloempjes, op hunnen tyd geplukt, en leert wijsheid; dan beurt hy de gevallenen op en maant haar tot beleid; nu gispt hy den liefdeloozen boetprediker en snoert het onbedorven gevoel aan belangelooze menschenmin.' Zoo wijdden de Letteroefeningen 'den warmsten dank aan den waardigen zoon van Apollo.'

Feith is sinds jaren met de Letteroefeningen op den besten voet. In 1797 zond hij zijn 'Aan Aristus' (zonder naam en met een S. onderteekend) bij de uitgevers in, die het plaatsten in het Mengelwerk van November, en in dat zelfde jaar werden zijne 'Oden en Gedichten' aangekondigd als het werk van den met regt beroemden Rhijnvis Feith. Zij meenden, dat het te meer lof verdiende naarmate er minder in doorstraalde van dat 'hoogvliegende', dat wel eens in zijne andere geschriften voorkwam[3]. Zij vonden zijne laatste gedichten beter dan zijne eerste, en hoopten, dat hij met het derde deel niet voor goed afscheid zou nemen van zijne 'Kunstminnende Landgenooten.'

1 Jaarg. 1806, I, blz. 327.
2 Jaarg. 1809, I, blz. 26.
3 Jaarg. 1797, I, blz. 91.

Toen dan ook in 1802 het leerdicht ‘De Ouderdom’ verscheen, aarzelden zij niet te verzekeren, dat hij in dit soort van gedichten een meester was, en dat dit stuk voor geen ander van den ‘te recht beroemden en algemeen geliefkoosden zanger behoefde te wyken’[1]. De ‘groote Dichter’ was wijsgeer en Christen, wat mogt men niet van hem verwachten, als hij de snaren spande! En als zij hebben gelezen, wat hij en Kantelaar toezongen ‘Aan Rutger Jan Schimmelpenninck in Mei 1805,’ is hare bewondering zóó hoog geklommen, dat zij haar niet beter weten lucht te goven dan in het Grieksch[2]: ‘Dit tweetal Gedichten mag eerst heten.

γέρας.... ὀλίγοντε φίλοντε
Een klein en lief geschenk.’

Minder vrede hadden zij, gelijk wij reeds hoorden, met zijne ‘Brieven aan Sophie’ (1806), waarin Feith de wijsbegeerte van Kant had aangevallen op eene wijze, die in hare oogen de regte niet was, en weinig of niets afdeed. Maar ook ‘van de zyde der dichtkunde’ was deze arbeid niet wel te vergelijken ‘by 's mans vroegere meesterstukken.’ Hier en daar blonk nog wel iets van de oude kracht, maar ‘aan dichterlyken tooi was doorgaans eene blykbare armoede’[3]. Zijn ‘Lierzang aan Louis Napoleon,’ dien hij voorgedragen had in eene vergadering van ‘Kunstliefde spaart geen vlyt’, leed naar haar inzien aan valsch vernuft[4], en zoo scheen Feith dan wel in het afgaan zijner dagen. Maar in het vierde deel zijner ‘Oden en Gedichten’ handhaafde hij, in der Letteroefeningen schatting, zijn ouden roem, al telde hij toen bijna zestig jaren. Zij verheugden zich, dat M.C. van Hall en Jeronimo de Vries den dichter hadden opgewekt, die reeds te lang gezwegen had te midden van den treurigen staat van zaken en den nederdrukkenden geest der tijden, en dat hij aan die opwekking gehoor had willen geven:

‘Rijs opwaarts, Edle! rust niet langer!
Ontwaak! heel Neerland toeft uw lied;
En klaagt, dat zyn beminde zanger,
Van echt gevoel en dichtgeest zwanger,
Zyn gouden lier aan 't stof zoo lang ten prooye liet.’

Zoo klonk de roepstem van van Hall aan Feith, ‘en inder-

1 Jaarg. 1803, I, blz. 222.
2 Jaarg. 1805, I, blz. 608.
3 Jaarg. 1807, I, blz. 92.
4 t.a.p., blz. 229.

daad' zeggen de Letteroefeningen[1], 'het zoude te bejammeren geweest zijn, zoo de Dichter zijne landgenooten deze heerlijke vruchten van zijnen geest onthouden had. *Feith* heeft reeds te lang gezwegen. De redenen, die hij daarvoor bijbrengt, komen ons niet gegrond voor. Het is waar, de toestand van het vaderland is verschrikkelijk, en de geest der tijden nederdrukkend: maar geschiedenis en ondervinding hebben ons toch geleerd, dat de poëzij juist in de benaauwdste en akeligste tijden met den grootsten luister mogt uitblinken. Wij bezitten thans wel een aantal nog jeugdige dichters van den eersten rang, doch *Feith*, die zoozeer als iemand heeft medegewerkt om den vervallenen staat der Nederlandsche Dichtkunst te herstellen, die de tegenwoordige beoefenaren onzer poëzij een schitterend voorbeeld gegeven en den koninklijken weg voor hen gebaand heeft, mag zijne toonen wel met de hunne vermengen..... Maar nog levendiger genoegen verschaft ons de overtuiging, dat een tijdsverloop van elf jaren in 's Mans beginselen en gevoelens geenerlei verandering heeft te wege gebragt. Wat er ook intusschen gebeurd zij, wie zich ook geschikt en geplooid hebbe... *Feith* is dezelfde gebleven, de regtschapen, edele en vrije Zanger, gloeijende van liefde voor het Vaderland, doordrongen van eerbied voor de grootheid onzer voorouders, fier op de teelt, waaruit hij gesproten is, en met innigen weedom vervuld over een ellendig bedorven en diep gezonken Nageslacht. Ja! hierin bestaat de glorie van onzen Dichter! een glorie, die niet met de meeningen van den dag voorbij gaat, maar bestendig blinkt, en den strengen toets eener onpartijdige Nakomelingschap verduren kan.' Zoo kwamen de Letteroefeningen toch langzamerhand in den toon van Helmers; men schreef ook het jaar 1810. Eer men een jaar verder was, zou de censuur aan dergelijke ontboezemingen een einde hebben gemaakt.

Feith wordt bij deze zelfde gelegenheid genoemd 'de lievelingsdichter der Nederlandsche Natie'. Anderen, zooals b.v. Ds. Bosch in zijn *Praatal* (II, 133), verhieven hem tot 'Prins der Nederlandsche Dichteren'. Maar de Letteroefeningen meenden, dat die rang aan een ander toekwam. *Bilderdijk* is voor haar de dichter bij uitnemendheid, met wien niemand te vergelijken is, en indien iemand mijner lezers denkt aan de Rotsgalmen en de Krekelzangen, die aan Yntema als een bazuin des gerigts in

1 Jaarg. 1810, I, blz. 465.

de ooren klonken, hij bedenke, dat dit van veel later datum is. In den tijd, dien wij nu behandelen, bestaat tusschen Bilderdijk en de Letteroefeningen de meest gewenschte verstandhouding, al moeten wij voor de allerlaatste jaren van deze periode rekening houden met den geldelijken nood, waarin Bilderdijk toen verkeerde, en met het hooge honorarium, dat Yntema betaalde. Eerst langzamerhand komt er een wolk tusschen hen. Het is niet onbelangrijk na te gaan, hoe eene toegenegenheid van jaren in verwijdering en verbittering omsloeg.

Wel mogen wij spreken van eene toegenegenheid van jaren, want Bilderdijk is in de Letteroefeningen voor het eerst in het openbaar opgetreden, of liever zijne eerste verzen werden in dit Tijdschrift geplaatst, en tot aan het einde van deze serie zond hij er bijdragen in. In het Mengelwerk van 1772 komt de eersteling van Bilderdijk voor[1] onder den titel: ‘Beschouwing der vijf Tafereelen van Josephs Leeven, afgebeeld door den Konstschilder J. v. D.’ De dichtstukjes zijn geteekend met W. B., en worden door de Letteroefeningen bij het publiek ingeleid met deze aanteekening: ‘Deze versjes zyn ons medegedeeld door een Heer, by ons bekend, en die ons verzekert, dat het eigen en natuurlyke vrugten zyn van den geest eens jongelings van veertien jaaren oud; die daarenboven in de Grieksche, Latynsche en Fransche Taalen en andere fraaye Weetenschappen, een opmerkelijken voortgang gemaakt heeft. Wy hebben op 't verzoek van dien Heer niet kunnen weigeren, dezelven hier een plaatsje in te schuiven. Misschien wordt de jonge Dichter daardoor aangespoord om zyne poogingen in te spannen tot voortbrenging van iets volkoomeners.’ Wij hebben vroeger reeds gezien, hoe de gedichten van Bilderdijk, die hij weldra uit zijnen overvloed te voorschijn bragt, door de Letteroefeningen werden gewaardeerd, en of het nu uit dankbaarheid was, omdat zij aan zijne eerstelingen een plaatsje hadden willen ‘inschuiven’, weet ik niet, maar Bilderdijk heeft dit Tijdschrift met verschillende bijdragen van zijne hand opgesierd, en vooral in de jaren, die wij nu doorloopen. In het Mengelwerk van 1805 vinden wij het ‘Gezang aan Ossiaan toegeschreven: Konlath en Oithona’; in dat van 1806 ‘Dichtstukjens op Zee, by myne terugreis naar 't Vaderland’, de overzetting van het Latijnsche vers van Hieronymus de Bosch, ‘Ad virum clarissimum et amicissimum

1 Op blz. 32 vv.

Sebaldum Fulconem Joannem Ravium, Eloquentiae sacrae vindicem egregium' en buitendien nog 'Dichtrenvlugt', 'De Slaap' en 'Bezoeken'. In den jaargang van 1807 plaatste hij 'DeWinter': '*Lente prijk' met Rozelaren*' enz.; in dien van 1811 'Het Sysje'. Voorts werd zijn stukje 'Over een oud Amsterdamsch Volksdeuntje' opgenomen in het Mengelwerk van 1808, en zijne mededeeling aangaande de Sebastianisten in Portugal in dat van 1810. Misschien schuilt er hier of daar nog meer, maar dit is reeds genoeg om te bewijzen, dat er tusschen beiden eene vriendschappelijke verhouding bestond.

En hoe de Letteroefeningen over Bilderdijk dachten, blijkt reeds uit de lofdichten tot zijne eer, die wij in den jaargang van 1808 ontmoeten. Het eerste is getiteld: 'Op de afbeelding van Mr. W. Bilderdyk', en luidt aldus:

'Ziet Bilderdyk in print, den *Vondel* onzer dagen,
Den tolk van *Sophocles*, die in zijn glorie deelt,
Die stout als *Ossian*, zoet als *Delille* speelt,
En van zyn ryk vernuft den Zangberg doet gewagen.
Zyn dichterlyke kruin, versierd met lauwerkrans,
Wordt grootscher van *Apol* bestraald met zonneglans.'
L
B.
1808.

Het andere is het gedicht van *Spandaw*, 'Bilderdijk', dat begint met de verzekering:

'Neen! 'k wil niet meer de Lier hanteren;
Zy hang' verlaten aan den wand!
Kan ooit een zangtoon my vereeren,
Als *Bilderdyk* de snaren spant?'

en eindigt met de verzuchting:

'Doch wilde Apollo nog gehengen,
Dat 'k éénen toon slechts voort mogt brengen,
Dien grooten Dichter niet onwaard,
En mogt die toon aan hem behagen...
Ik zoude er eeuwig roem op dragen,
En moedig weêr naar lauren jagen -
Myn Citer werd op nieuw gesnaard.'

En wat hebben zij zelve, bij de aankondiging van zijne verschillende dichtwerken, in dezen tijd van Bilderdijk gedacht en gezegd? Uit den rijken voorraad hebben wij de woorden van den hoogsten lof maar om het grijpen. Hij is voor haar 'de

beroemde Nederlandsche Dichter'[1], de 'waarlijk groote Dichter'[2], een dier 'zeldzame wezens, wier allesomvattende geest het geheele ryk der kunsten en wetenschappen schynt te bespannen'[3]. Het was eene schande voor het vaderland, dat hij in Brunswijk zich behelpen moest en door vreemden werd ondersteund, hij, die er aanspraak op had, bij zijn leven blijken te ontvangen van die dankbaarheid, waarmeê men zeker eens zijn asch zou vereeren en zijn graf zou bewierooken. Sinds lang, zeggen zij, hielden zij Bilderdijk voor den grootsten dichter van onzen tijd, en als zij zijne 'Mengelingen' hebben gelezen, weten zij niet, wat zij het meest zullen roemen, stoutheid of bevalligheid, verhevenheid in denkbeelden of gemakkelijkheid in dichttrant, eigen vinding of meesterlijke navolging. Het was te wenschen, dat eenige Vaderlandsche Hoogeschool mogt worden opgewekt, 'om dat licht, hetwelk nu by vrienden dreigt uit te gaan, op den kandelaar te plaatsen, en dus zich zelve, Bilderdyk, der Nederduitsche welsprekendheid, ja den Vaderlande van nut te zyn'[4]. 'Meesterlyk in alle opzigten' noemen zij de hand, 'met welke Bilderdyk de Nederduitsche pen voert'[5], en ofschoon zij weinig vrede hebben met zijne dogmatiek, als zij zijne 'Nieuwe Mengelingen' hebben genoten, zijn zij 'geheel opgetogen en als weggesleept'. Bilderdijk blinkt[6] aan der dichteren hemel, als de maan onder de starren, en wat Albert Dürer van een schilder zeide, kwam haar voor den geest bij het aanschouwen van B.'s kunstgewrochten: 'Wahrhaftig, er ist ein Mahler im Mutters Leib gewesen'[7]. 'De Ziekte der geleerden' is wel vol medische ketterijen, maar als dichtstuk is het klassiek[8] en op zijn minst in waarde gelijk aan die heldendichten, om 'wier verdiensten latere natiën zich vaak het meesterschap in de kunst toeëigenden'. In dezen dichter vinden zij, wat bijna door allen wordt vergeten, het bespieden en begluren der natuur. Och! of alle beroemde dichters zulke offers bragten op het altaar van natuur en waarheid als hij, wien de roem der laatste nageslachten was verzekerd[9].

Maar de Letteroefeningen hadden ook hare kleinere of grootere grieven tegen den gevierden Meester. De juridische regtzinnig-

1 Jaarg. 1800, I, blz. 527.
2 Jaarg. 1803, I, blz. 397.
3 Jaarg. 1805, I, blz. 92.
4 Jaarg. 1805, t.a.p.
5 Jaarg. 1806, I, blz. 269.
6 t.a.p., blz. 315 en 459.
7 Jaarg. 1807, I, blz. 122.
8 Jaarg. 1808, I, blz. 42.
9 Jaarg. 1807, I, blz. 130, 131.

heid van Bilderdijk stond haar tegen, al prijzen zij het in hem, dat hij er onbewimpeld voor uitkomt[1], daar zij 'in het godsdienstige ten allersterkste voor de vryheid zyn'[2]. Bespottelijk vinden zij echter die telkens herhaalde aankondigingen van zijn naderend einde, en zij lagchen er om. Als hij zijn 'Buitenleven' (1803) 'de waarschynlyk laatste snik zyner Poëzy' noemt, hopen zy, dat het een bekwamen medicijnmeester zal gelukken, zijne kwijnende gezondheid te herstellen, en hem meteen van zijne kwade luimen te genezen[3]. Zij hebben den moed nog niet opgegeven, al verzekert hij bij de uitgave van zijne 'Poëzy', in datzelfde jaar, dat hij zijnen lezers nu mogelijk 'het jongst vaarwel' toeroept. Het vervult haar voor een oogenblik met angstige vrees, als zij in het stukje voor den Vriendenrol van Jeronimo de Vries moeten lezen:

'En wat, wat ben ik op dit pas?
Een handvol uitgeblakerde asch!
..... *de Vries!* ik ben geweest!'

doch gelukkig verdwijnt alle zorg, als het volgende jaar nog voor dienzelfden vriend een Geboortegroet aan diens Zoontje met zich brengt, 'welks vinding en kracht het uitgebluschte dichtvuur des vorigen jaars als in een nieuwen gloed ontstoken vertoont'. Haast zouden zij met den Latijnschen dichter zeggen[4]:

'Sit jus liceatque perire poetis'[5].

Even ongepast als deze bulletins klonk in hare ooren het uitvaren van Bilderdijk tegen allerlei personen, onder welke er niet weinigen waren, die sinds lang bij de Letteroefeningen zeer hoog stonden aangeschreven, zooals b.v. Montesquieu[6]. Met weerzin lazen zij, wat hij in zijne 'Najaarsbladen' durfde zeggen van Schiller, Klopstock, Schlegel, Gessner, Göthe e.a., en de verwijtingen, die hij aan van Alphen deed, waren door niets te regtvaardigen[7]. Zij lieten ook niet na op te merken, dat men

1 Jaarg. 1806, I, blz. 460.
2 Hetgeen zij echter in dezen tijd meermalen beginnen te vergeten.
3 Jaarg. 1803, I, blz. 398.
4 Jaarg. 1808, I, blz. 644.
5 Dat is: Het sta dichters vrij en 't zij hun regt te sterven.
6 Jaarg. 1809, I, blz. 343.
7 Jaarg. 1809, I, blz. 513. De ijdelheid, die hem in 1806 zijn 'Observationum et Emendationum Liber unus' had doen uitgeven als het werk van 'Gulielmus a Teisterbant', komt haar onverklaarbaar voor in een man, 'die door eigene verdiensten aan den naam van Bilderdyk meer luisters gegeven heeft, dan hij immer van dien der oude Graven van Teisterbant ontvangen kan'; Jaarg. 1806, I, blz. 83.

op het oordeel van Bilderdijk al zeer weinig peil kon trekken, en dat hij voortdurend zich zelven tegensprak, prijzende wat hij kort geleden verguisde, en met verachting behandelende wat hij vroeger had verheven. In het tweede deel der ‘Nieuwe Mengelingen’ (blz. 247) zong hij van het ‘Zalig Brittenland’, dat alleen eene schets van het dierbaar Holland kon geven, en in zijne ‘Najaarsbladen’ had de ‘Britsche pralery en slaventrots’ het hard te verantwoorden. Zij hadden ook wel gewenscht, dat hij de dankbaarheid als eene deugd leerde beschouwen, maar hij scheen zeer geneigd, genotene weldaden te vergeten. In Brunswijk had hij waarlijk niet te klagen gehad, want velen, met den Hertog aan het hoofd, hadden zich beijverd hem hulp te bieden. En in het ‘Smeekschrift’, waarin hij, uit het ‘Moffenland’ gekomen, den Koning bidt om een erf, wat hout en wat geld, opdat hij zich een huisje mogt laten bouwen, doet hij zijn best om Duitschland in het algemeen en Brunswijk in het bijzonder in een bespottelijk licht te zetten. Hij deed toch waarlijk niet anders toen hij, van dat huisje sprekende, zich dus uitliet:

‘Na Duitsche zwavelstokmanier;
Den gang gemarmerd met papier;
De vensters op drie duim na dicht,
De trappen scheef en zonder licht;
De vloeren schuin en ingezakt;
De zolders met de byl gehakt;
De muren bochelvlak en scheef;
Vooral, doorluchtig als een zeef;
Ja alles, met één woord gezeid,
In Duitschland's aartsvolkomenheid;
Maar, dragende in zyn gevelpraal
Een steen, met letters van metaal,
Waarop men 't denkschrift lezen zal:
Nog beter dan in Brunswyk's wal.’

Dit alles echter kon op het aangezigt der Letteroefeningen niet meer te voorschijn roepen dan een zweem van ontevredenheid. Maar daar was iets anders, dat haar dieper raakte. Was het niet aan haar adres, als Bilderdijk in zijn Naberigt op ‘De Ziekte der geleerden’ dus uitviel: ‘Vindt men my ook in dit vak wat ouderwetsch; ik weet, dat het de *Neologen* zyn, die zich thans de Inquisitie in *alle* vakken aanmatigen.

Maar men brengt er tot nog (hoe lang moet men afwachten) het leven met hun af, en voor domkop gescholden of uitgejouwd te worden, is al wat men waagt. En ook dit behoort tot de beste wereld, de vryheid, de verdraagzaamheid, de verlichting?' Zij wisten toch zeer goed, aan wie men dacht, wanneer men hier te lande van Neologen sprak, en waar de schimpscheut op de beste wereld, de vrijheid, de verdraagzaamheid, de verlichting op gemunt was. Toch vergenoegen zij zich met zich te bedroeven over de tegenstrijdigheden, waarin een overigens groot man vervalt, als hij de teugels der rede loslaat. Zij willen het op rekening zetten van een ziekelijk gestel. 'dat welligt to*t* zwartgalligheid overhelt, ook daarom, by eene ryke verbeelding, blootstaat voor uitersten, en alzoo meermalen in herhalingen valt dierzelfde *Jeremiades*, waarvan de toon in alle de schriften van den Heer Bilderdyk dezelfde is'[1].

Doch krachtiger toon sloegen zij aan, toen zij zagen, hoe Bilderdijk Pope's 'Essay on Man' had durven behandelen. 'Wy mogen', dus luidde hare scherpe kritiek[2], 'den Vertaler of, zoo men wil, Navolger, geenen dank toekennen, die door het verminken en eigendunkelyk verdraayen van des vryen Brits denkwyze, vooral van deszelfs staatkundige begrippen, en door het inschuiven van eigen werk en vindinge, het oorspronkelyke van *Pope* misvormd en onkennelyk gemaakt heeft voor onze Landgenooten. Een uitheemsch dichtstuk van gevestigden naam over te brengen, deszelfs schoonheden zich toe te eigenen, vermeende of wezenlyke gebreken niet stilzwygend te verhelpen, maar op hoogen toon door te stryken, den opsteller te verlagen, ten einde alzoo eigen verdienste, smaak en meerderheid te sterker te doen uitkomen, teekent reeds by ons eenen trots, dien wy zelfs in eenen *Bilderdyk* niet dulden mogen. Maar het platte, ruwe en ongemanierde van *Pope's* schryftrant grootendeels op te maken, althans meest aan te dringen uit verzen, van dien dichter zelven afgekeurd en verworpen, verraadt eene bedilzucht, waarvan wy een aantal zeer scherpe Aanteekeningen

1 Jaarg. 1808, I, blz. 41, 42.

2 Jaarg. 1809, I, blz. 428. Zij kwamen later echter (Jaarg. 1811, I, blz. 159 vv.) met kracht op tegen de onverstandige wijze, waarop Pope tegen Bilderdijk in bescherming genomen werd, in het geschrift: 'Geschiedenis van het leven en de schriften van den Heere Alexander Pope, benevens eene verdediging van 's mans zedelijk karakter tegen de hatelijke aantijgingen van Mr. W. Bilderdijk.' Utrecht, 1810. De schrijver van dit book was F. van Teutem, gelijk later is gebleken.

wenschten te kunnen vrypleiten. Dan, zoo wy dit een en ander overzien, nog blyft het ons ten aanstoot, dat hy den geest van den Engelschen *Whig* poogt te verstikken, en in den buitenlander noode verduurt, dat deszelfs Christendom niet op *zyne* leest geschoeid is. Doch het godsdienstige daarlatende, vragen wy den Heere *Bilderdyk*, zoo anders zyne staatkundige begrippen opregt en hem ernst zyn, of hy het niet ten kwade duiden zoude, wanneer een gedeelte van zyn Dichtwerk, met geur van monarchale gevoelens doortrokken, in Frankryk by voorbeeld, verwrongen en opgedischt werd als gevloeid uit eene republikeinsche veder, en besmet met zulk een asem? Is iemand verpligt niet zyn *eigen* dichttrant te volgen, maar dien van anderen uit te drukken, wy vorderen dit van hem, die zich tot *vertalen* of *navolgen* van vreemden arbeid leent. Geen drogredenen, hoedanige *Bilderdyk* aanvoert, veroorloven dus by ons zyne overmatige vryheden. Wy meenen, dat de natuur der zaak zelve eenen iegelyk verpligt, gedachte onschendbare wet voor het ryk der Letteren niet te overschreden; of het staat geheel aan den buitenlander en diens luimen, van elken schrijver dien hy ter hand neemt, in eene andere taal te maken, wat hem gelust; ja, onder schyn van dezen te verbeteren, de grootste ongerymdheden op deszelfs rekening te stellen en uit te geven in zynen name.' De Letteroefeningen vinden het belagchelyk, dat in 'de Mensch', door Bilderdijk gevolgd naar Pope, die een halve eeuw vroeger leefde, de naam van *Marat* te lezen staat naast dien van *Catilina*. En niet minder dwaas is het, dien Engelschen dichter te hooren spreken van een Brunswijker arts. Zij waren verontwaardigd over de wijze, waarop Bilderdijk Pope zocht te verlagen, om met eigen smaak en geleerdheid te pralen. 'Door factie zucht verblind' viel hij uit, nu eens tegen beroemde Engelschen, dan weder tegen de bloem der Fransche regtsgeleerden. Wat was het anders dan Dou Quichoterie, overledene mannen van den eersten rang dus aan te bassen in dichterlijke magtspreuken? Zij daagden hem openlijk uit om te bewijzen, wat hij van Montesquieu had durven zeggen, en ten dage dat hij zijne magtspreuken regtvaardigde, zouden zij zijne woorden niet meer aanzien voor bombast, maar in hem den Apollo zijner eeuw vereeren.

Het jaar 1809 ging zwanger van nog meer storm. De 'Vaderlandsche Oranjezucht', volgens den titel in 1805 te Leipzig uitgekomen, werd eerst vier jaren daarna hier te lande bekend.

Openlijk werd beweerd, dat deze titel eene verdichting was, en dat deze ‘Oranjezucht’ niet te Leipzig in 1805, maar te Amsterdam in 1809 was gedrukt. Dit kwam der Letteroefeningen echter ongeloofelijk voor[1], want dan zouden zij moeten aannemen, dat een man als Bilderdijk, ‘de vriend en vereerder van onzen koning,’ in deze dagen de Franschen, die onze landgenooten waren, vorstenmoordenaars, ontmenschte gieren, 's afgronds scharen, met Gods vloek gemerkte vreemden noemde. En dan zou men moeten besluiten, dat hij, die zoo hoog opgaf van Louis Napoleon, tegelijk hoopte, Nassau's erfgebied eerlang hersteld te zien, en nu in 1809 van Nederland verklaarde, dat het geen nood had, zoolang Oranje leefde. Maar wie wist tegenwoordig, wat hij van Bilderdijk moest denken? Wanneer men deze ‘Oranjezucht’ vergeleek met zekeren ‘Wapenkreet’, dezer dagen aangeheven, zou niemand vermoeden, dat zij denzelfden man tot maker hadden. ‘Hier toch scheldt en raast en tiert en vloekt men tegen de Franschen; elders scheldt en raast en tiert en vloekt men tegen de Engelschen. Hier wordt de gehechtheid en trouw, de hartelijke, nimmer veranderende, eeuwig blijvende gehechtheid en trouw aan het Huis van Oranje uitgedrukt; elders de even sterke gehechtheid en trouw aan Koning Lodewijk.’ Maar een verstandig man weet zich te schikken naar veranderde tijden en omstandigheden, De mensch blijft voor zich zelven een raadsel, en teregt zong Boileau:

> ‘Voilà l'homme en effet. Il va du blanc au noir,
> Il condamne au matin ses sentimens du soir.
> Importun à tout autre, à soi-même incommode,
> Il change à tous momens d'esprit comme de mode:
> Il tourne au moindre vent, il tombe au moindre choc,
> Aujourd'hui dans un casque, et demain dans un troc.’

Toch, varen zij voort, was Bilderdijk niet zoo ongelijk aan zich zelven, als het wel scheen. Hoeveel vorsten had hij al niet bezongen, en als er dan volstrekt gevloekt moet worden, was het consequent, bij afwisseling de vijanden te vervloeken van dien Vorst, wiens lof nu aan de beurt was[2]. Van nu af was

1 t.a.p., blz. 605.

2 Deze of gene herinnert zich misschien, welk eene opschudding het in zekeren kring veroorzaakte, toen Mr. G. Mees Az., in zijne bekende Voorlezing, over Bilderdijk's Politieke denk- en handelwijze hetzelfde oordeel velde, dat de Letteroefeningen veertig jaren vroeger reeds hadden uitgebragt.

de breuk volkomen, zoodat er geen heelen meer van was. Wij kunnen begrijpen, dat het de Letteroefeningen aan haar hart ging, als er zoo aan hare heiligen werd geschud, bij welke zij zoo menigmaal heul en troost hadden gezocht. De ‘burgerheer’ was in zijn regt, als hij niets wilde weten van de leer, dat geniën boven de wet zijn, en dat er voor hen eene andere zedewet zou bestaan dan voor het overige der menschenkinderen, zoo teregt door Beets een opgeraapte waan genoemd, valsch en voor de groote geesten zelve niet minder dan voor hunne blinde bewonderaars noodlottig. Ook geloof ik niet, dat zij, ingeklemd tusschen de Amsterdamsche Kantianen en Bilderdijk, daarom geacht kunnen worden ten eenenmale te hebben gedwaald, en daarom verpligt waren, het weegeroep van van Hemert en Bilderdijk aan te merken als het bazuingeschal van den Aartsengel, tenzij dan dat eene rigting tusschen de uitersten reeds daarom geoordeeld is. Maar de strijd op letterkundig gebied, die van nu af hoe langer hoe heviger ontbrandde, heeft haar den dood gedaan. Zij waren tegen deze magten niet bestand. De overwinnaars hebben echter zeker niet altijd bedacht, met welk eene bewondering de Letteroefeningen indertijd den roem van Bilderdijk verkondden in het midden der Bataafsche Natie; hadden zij dit bedacht, zij waren edelmoediger geweest.

Op staatkundig gebied kregen de bedaarde zinnen en het taai geduld het dikwijls te kwaad, maar toch hebben zij, getrouw aan haar verleden, ook in deze jaren haar best gedaan, om het vaandel der gematigdheid op te houden. Het gelukt haar wel niet altijd even goed, hetgeen trouwens niemand zal verwonderen, die zich herinnert wat anderen weervoer, maar als zij zich verblijden, dat er, zooals haar ‘van goeder hand’ verzekerd was, onder de Doopsgezinden ‘kundige en verstandige Patriotten’ werden aangetroffen, zooals b.v. ‘de Burger-Leeraar’ *van Gelder* er een was[1], dan meenen zij dat van ganscher harte. Het bleek echter ook aan haar, dat het in dien tijd niet zoo gemakkelijk viel, zijn verstand te bewaren.

De reactie van '87 verdroegen zij noode. Door velen werden nu allen, die deelgenomen hadden aan hetgeen men noemde eene poging tot grondwettige herstelling, afgeschilderd als meegesleept

1 Jaarg 1795, I, blz. 194.

door de ‘zogenaamde nieuwe Philosophie en de hedendaagsche Volksverlichting’, en daardoor schuldig aan ‘de schendigste misdrijven’. Daartegenover beweren zij, dat vele staatslieden en geestelijken van verschillende gezindheden, godsdienstige en brave menschen, aan die beweging hadden deelgenomen met de beste bedoelingen, en dat een schrijver in de ‘Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken’ het meerendeel der Patriotten teregt genoemd had: ‘lieden, die verschoonbaar dwaalden, omtrent de hulpmiddelen der erkende kwaale van ons Vaderland, of omtrent die beiden’[1]. Vijanden van het vaderland waren nu de Patriotten in veler schatting. Hoe was het mogelijk, dus wordt daar in ernst gevraagd, vijanden des vaderlands te zien in mannen, die in 1784 zoovele gaven hadden geofferd voor de slagtoffers der overstrooming in Gelderland, die de Kweekschool voor de Zeevaart hadden opgerigt, en die *Felix Meritis* hadden gesticht?

Maar de toon was niet altijd zoo kalm, en de beoordeeling van het werkje van Meerman: ‘De burgerlyke Vryheid in haare heilzaame, de Volksvryheid in haare schadelyke gevolgen voorgesteld, inzonderheid met betrekking tot ons Gemeenebest’[2], was geschreven ‘met zo veel vryheids als de toenmalige tydsomstandigheden gedoogden, met zo veel vryheids, dat schroom om 't zelve *zo* te plaatzen onze Drukkers beving’[3]. Zij verborgen geenszins hare ingenomenheid met de Fransche omwenteling, eerst door Paine, later door Mackintosch in zyne *Vindiciae Gallicae* tegen Burke verdedigd. Vooral het laatste werk had in hare schatting groote verdiensten, en zij vinden het een zegen voor het vaderland, dat het, vertaald, ook hier de geesten zou helpen verlichten[4], daar het in bondige bewijzen, oorspronkelijke aanmerkingen en belangrijke bespiegelingen Paine's Rechten van den Mensch overtrof. Dat die ‘Rechten’ het doodvonnis over Lodewijk den XVI regtvaardigden, schijnt voor haar niet twijfelachtig te zijn[5], want noch de ‘Bedenkingen’ door den Heer Necker aan het Fransche volk voorgesteld, noch de ‘Verdediging van Lodewyk’ door den Burger Desezé, noch het pleidooi van de Limon voor's Konings karakter en regten, konden haar een woord van medelijden afdwingen, of van verontwaardiging. Eerst later komen zij tot andere gedachten[6]. Van de Spiegel kon haar hart niet winnen. Zij

1 Jaarg. 1793, I, blz. 39, 40.
2 Jaarg. 1794, I, blz. 176.
3 Jaarg. 1795, I, blz. 429.
4 Jaarg 1792, I, blz. 416.
5 Jaarg. 1793, I, blz. 460-67.
6 Jaarg. 1802, I, blz. 375 vv.

schaarden zich aan de zijde zijner tegenstanders[1], en toen in 1800 de ‘Nadenking van eenen Staatsman, wegens zyn Ministerie in Holland’ were uitgegeven, kwam het haar voor, dat dit stukje vergeleken kon worden ‘met hetgeen men gewoon is eene *globale Rekening* te noemen, die veele hoofdposten opgeeft, doch onder welke opgave veel onverantwoordelyks kan schuilen. en niet zelden met de daad veel van dien aart verborgen ligt’[2]. En wat Willem den V^{den} betreft, zij dachten over hem, zooals *Cogan* hem beschreef, in zijne ‘Reis van Utrecht na Frankfort’, uit het Engelsch vertaald en in 1795 bij Loosjes uitgegeven: ‘Laat my u even in het oor luisteren, dat deeze zeer goede *Man* een traag besluitloos *Vorst* is. Zyne vredelievenheid en vroome vrees van menschenbloed te spillen hebben meerleevens doen verliezen, dan er slagtoffers zouden gevallen zyn door sterke poogingen. Zyn naauwgezette vrees van kwalyk te doen heeft hem gedurig weerhouden van goed te doen. Hy is lydelyk geweest in eenen toestand, dien een wys en goed man zou hebben kunnen doen gedyen tot voorspoed van zyn land, en tot het winnen van de volksliefde op eene eerlyke wyze, en dien een wys en eerzugtig man tot vergrooting van zyne eigene magt zoude hebben kunnen gebruiken’[3].

Geen wonder dat zij er zich in verheugen, als de Prins ten laatste het land moet ruimen. Zij deelen in de algemeene begoocheling van het jaar 95, en die was sterk. Een Leidsche kerkleeraar riep op den 25^{den} Januarij van het eerste jaar der vrijheid uit, en de Letteroefeningen vonden het de taal van een man ‘van oordeel en goed verstand’[4]: ‘Het oude is voorbijgegaan, ziet, het is al nieuw geworden! Niet meer zullen braafheid, verdiensten, deugd in het duister blyven, in vergetelheid begraven worden, of by het verheffen van haare stemmen den kerker of de ballingschap te duchten hebben. Niet meer zal de onwaardige, de domme booswicht, zo ydel van verstand als onrein van hart, de losbandige deugniet, de verwyfde wellusteling, de vergulde dwaas zich in het bewind dringen, omdat misschien zyne voorouders, waar van hem naauwlyks de naam geheugt, verdienstelyke lieden geweest zyn; of het blind geluk hem, zonder eenige verdiensten, met schatten overhoopt heeft; of omdat hy gewetenloos genoeg geweest is, om, ter bereiking zyner

1 Jaarg. 1796, I, blz 371 vv.
2 Jaarg. 1800, I, blz 257.
3 Jaarg. 1795, I, blz. 478.
4 Jaarg. 1795, I, blz. 367.

staatzuchtige bedoelingen den mantel van een Godsdienstig genootschap om te hangen; of omdat hy zyne waarde als mensch heeft kunnen vergeten en in het stof kruipen, om op die hoogte verheven te worden, vanwaar hy op zyne beurt onkreukbare trouw en braafheid op den nek kan trappen. Neen, zy zullen niet meer zich vet mesten met de vruchten van den vlyt der naarstigen, in het zweet des aanschyns gewonnen, en eene grootsche vertooning maaken met het heilig eigendom van weduwen en wezen; zy zyn veroordeeld tot die duisternis, die verachting, die vergeting, welke zy alleen verdienen. Verdiensten van het hart en van den geest zullen voortaan de plaatzen vervullen, die zy ontruimd hebben. Zy zullen opgespoord en gezocht worden, ofschoon zy, afkeerig van zich op te dringen, zich in de schaduw van nederigheid en bescheidenheid verschuilen. Zonder onderscheiding van geboorte, rang, bezittingen of godsdienstige gevoelens zullen niet meer de voorspraken van dwingelanden, maar alleen zuivere Vaderlandsliefde, onkreukbaare eerlykheid en de vereischte bekwaamheden en talenten de eenige aanbevelingen zyn tot die posten van eere of voordeel, waarop zy billyk aanspraak kunnen maaken. En of dit nog geen prikkel genoeg ware, zullen zy hunne aanmoediging, hunne belooning vinden in de goedkeuring en toejuiching van den onzydigsten regter, het algemeen gevoelen.' De Letteroefeningen meenden 'de moeite des overschryvens van deeze proeve verschuldigd te zyn aan de waarde deezer kerkrede, welker geheele leezing niemand zich zal beklaagen.' En straks mogen zij in opgetogenheid luisteren naar Mr. Abraham Vereul, als hij in Felix Meritis zijne juichtoonen doet hooren, in die Maatschappij, die altijd zoo hartelijk deel nam in alles wat het lieve vaderland betrof; 'hier bleef men, gedurende de zevenjarige ballingschap der vryheid, aan haar denken, van haar spreeken; hier hield men zich steeds bezig met het hooge ideaal van volksgeluk; hier leerde men, niet 't geen was, maar hetgeen zijn moest; hier, door geen schynschoon beguicheld, door geene vooroordeelen, waaraan het merk van heilige onfeilbaarheid werd opgedrongen, afgeschrikt, waren koude wysgeeren om de waarheid te zoeken, redenaars en dichters, om de gevonden waarheid aan te pryzen, en, wie ook kruipen en vleijen mogt, hier is door de algemeene stem geen sillabe vleyery gesprooken. Geen wonder dan, dat zodanige Maatschappy de eer genoot, verdacht te zyn by de vyanden der waarheid, welker ooren meest ge-

streeld worden door de stilte des volks, en die, gelyk aan den dood, liefst over ongevoelige werktuigen regeeren, omdat zy alles vreezen; omdat zy sidderen, dat eene Natie, welke vry denkt, eindelyk wel denken moet, dat, wie zyne rechten kent, die rechten zal willen genieten'[1].

Waar was eene plaats waardiger dan deze, om een 'Feest der Vryheid' te vieren, en de 'gelykheid der menschen' te verheerlijken? Het deed het hart der Letteroefeningen goed, dat dit alles opgeluisterd mogt worden met muziek. Het was een andere tijd dan toen *Mijne Heeren van den Gerechte*, bij appointement van den vijfden December 1794, 'de werkzaamheden van het Departement der Muzyk of het Concert voor het tegenwoordige en by provisie hadden geinterdiceerd', op den dag dat van Swinden, in dit zelfde Felix zijne Lijkrede op Nieuwland houden zou[2], en treurmuziek de hoorders zou stemmen! Maar dat waren ook dagen, waarvan Vereul met donkere kleuren een treffend tafereel had geschetst, om, als hij het penseel had neergelegd, in Felix uit te roepen: 'Vaderland! heb ik u geschilderd! Vryheid! heb ik uw treurig lot gemaald!.... Kerkers van Wezel! Graf van Cappelle! verwoest Gelderland!.... rechtvaardig God!.... En de Letteroefeningen vonden dit een treflend slot'[3] en zij verheugen zich, dat de geringe prijs, waarop dit meesterstuk is gesteld, het in aller handen moet doen komen, en dat eerlang eene Fransche uitgave de vertegenwoordigers des Franschen volks, die nu zich tevreden hadden moeten houden met eene Aanspraak, in staat zal stellen dan het geheel in de taal, waarin zij geboren waren, te kunnen genieten.

Wat werd er ook door haar niet van die Franschen gehoopt! Indien zij tegen ons de wapenen hadden opgevat, het was niet tegen ons, het was tegen den Prins van Oranje alleen, had iemand naar waarheid gezegd, en tegen hen, die dwaas genoeg waren hun goed en hun bloed bij hem en zijn huis op te zetten[4]. En als de Alliantie met de Fransche Republiek gesloten is, geven zij een bewijs van goedkeuring aan een redenaar, die durft verklaren[5]: ''t Is waar, gy hebt uwe vryheid duur gekogt, indien men dezelve duur kan koopen; 't is waar, men heeft honderd millioenen van u geëischt, en kwaadwilligen hebben dit alomme uitgekreeten als onedelmoedig van de Fran-

1 Jaarg. 1795, I, blz. 426.
2 Jaarg. 1795, I, blz. 257.
3 Jaarg. 1795, I, blz. 431.
4 t.a.p., blz. 63.
5 Jaarg. 1795, I, blz. 605.

schen; maar. Burgers! wat ik bidden mag, overweegt toch eens, wat deeze honderd millioenen, ja, wat al het goud der aarde in tegenstelling komt met het bezit der vryheid. En hoe veele millioenen hebben niet de aanhangers van het vorig bewind doen aanbieden aan de Franschen, om van hun vrede te verkrygen? Welke schatten gy ook zoudt hebben moeten opbrengen, en wat hadt gy voor dezelve gekogt? Kluisters! Welaan, toont dan, Vryheidlievende Belgen! dat u geene opofferingen te dierbaar zyn voor het bezit der vryheid, en dan zal de voorspoed welhaast uwe Provincien weder bewoonen.' En te midden van dit marktgeschreeuw konden zij het aanzien, dat een satyrieke Amsterdammer, in het Letterlievend Genootschap *Doctrina et Amicitia*, het 'Wilhelmus' door het slijk sleepte[1]. Het had de burgers in Haarlem misschien wel verveeld, dat zij het van Februarij 1788 tot Januarij 1794 alle half uren op de stadsklok hadden moeten hooren spelen[2]. Niets echter evenaart hare woede tegen *Kluit*. Hadden zij vroeger reeds het niet met hem kunnen vinden, nu werd de klove nog grooter. In 1794 schreef Kluit zijn 'Iets over den Engelschen oorlog', en bij die gelegenheid bleek het, dat hij ook de schrijver was van een boek over de 'Rechten van den mensch in Frankryk, geen gewaande rechten in Nederland', dat in '93 het licht had gezien. Het was, zeggen de Letteroefeningen, in een tijd, 'toen het verre was voor den Nederlander, van die tyden van zeldzaam geluk te beleeven, waarin het vrystaat te gevoelen wat men wil, en te zeggen wat men gevoelt, dagen door den geschiedboeker *Tacitus* als zo hoogst wenschelijk geroemd'[3]. Maar dit verhindert haar niet, het den tegenwoordigen Ex-Professor Kluit zeer kwalijk te nemen, dat hij ook zegt, wat hij meent. Krioelde het eerstgenoemde geschrift van onwaarheden, het laatste vooral is van dien aard, dat, 'indien de dagen mogten gebooren worden, waarin men Hoogleeraarschappen van drogredenaars aanstelde', deze schrijver zeer in aanmerking zou komen, op grond niet alleen van dit werk, maar van zooveel meer nog als hij had durven zeggen tegen 'het Amerikaansche vryheidseuvel', de philosophische denkbeelden eener overdrevene volksregering, tegen Frankrijk en de Patriotten, vóór Engeland en den Prins.

Maar alle gezond verstand was haar toch niet ontschoten, en

1 Jaarg. 1795, I, blz. 391.
2 Jaarg. 1795, I, blz. 394 en 1796, I, blz. 63.
3 Jaarg. 1795, I, blz. 296.

het Tijdschrift was de tolk ook van andere gevoelens, waaruit bleek, dat men de wijsheid niet alleen in Felix zocht. Zij remmen zich zelven, en die op de Letteroefeningen afging, had kans van niet al te veel door te slaan. De bewijzen zijn menigvuldig. ‘By het eindigende jaar 1790’ achten zij het noodig, aan de burgers van dit weleer bloeijend, maar nu hoe langer hoe meer vervallend land onder het oog te brengen, dat de groote oorzaak van den achteruitgang gezocht moest worden in klimmende ongodsdienstigheid, eene verkwistende manier van leven, losbandigheid van zeden, die zich vereenigden om het volk te maken tot een voorwerp van smaad en verachting[1]. In hetgeen zij zeggen over de gedichten van Petronella Moens en Bernardus Bosch, ter eere van de Nieuwe Constitutie in Frankrijk, straalt duidelijk door, dat zij met deze opgewondene taal geenszins instemmen; zij lezen met een kwalijk verborgen glimlach, wat Bosch zingt van het kind, dat

> ‘de vrye melk der dankbre moeder zuigt,’

terwijl hij met zijne vriendin de Constitutie plaatst ‘in zulk een hoogen dag, dat geen nevel als 't ware haar kan bereiken.’ De dichtstukken, opgedragen aan den Koning en de leden der Nationale Vergadering, en door den Heer D'Averhoult aan die vergadering aangeboden, werden in de jaarboeken van dat ligchaam vermeld met lof; ‘als eene gepaste belooning,’ zeggen de Letteroefeningen, ‘voor de verrukking van eene Nederlandsche Dichteres en Dicter’[2] Maar de verrukkingen van Ds. Bosch bevielen haar slechts matig[3].

Het dient opgemerkt te worden, dat zij tegen Patriotten van deze soort meermalen in verzet komen. Zij vonden, dat sommige redevoeringen in het ‘winderige’ vielen[4] en dat de ‘zwellende trant’, door dezen en genen gevolgd, de ware niet was, en dat er van de leus Gelijkheid, Vrijheld en Broederschap een schromelijk misbruik werd gemaakt. In het Mengelwerk van 1795 legden zij dienaangaande aan hare lezers eenige ‘Bedenkingen’ voor, die te meer aandacht verdienen, als wij op dat jaartal letten. Velen onzer medeburgers, zeggen zij[5], spreken

1 Jaarg. 1791, II, blz. 47.
2 Jaarg. 1792, I, blz. 398.
3 Later, toen hij bij het derde deel zijner gedichten zijne levensschets had uitgegeven, wilden zij van den ijdeltuit niets meer weten; zie Jaarg. 1803, I, blz. 523 vv.
4 Jaarg. 1793, I, blz. 101.
5 t.a.p., blz. 499.

en handelen, alsof alle menschen in alle opzigten volmaakt gelijk zijn. De vrouwen beginnen alvast te vragen: ‘waarom zyn wy ook geene stemgerechtigden? Waarom ook geene Leden van den Raad en van de Regeering? Hebben de mannen meer verstand en bekwaamheden voor den Burgerstaat dan de vrouwen? Wat beelden zich die langooren wel in? Hebben zy dan nooit gehoord van de Amazonen? Weeten zy niet dat het hoofd van alle Russen eene Catharina is? En zyn zy alle de bekwaamheden van onze Wilhelmina vergeeten?’ En zoo meenen ook degenen, die van de burgerij worden onderhouden, geregtigd te zijn tot ambten en bedieningen, en te midden van al het geschreeuw over misdadige ongelijkheid heeft men wapenborden, liverij en wat dies meer zij afgeschaft, want ‘toen onze Fransche broeders ons de vryheid hadden bezorgd, scheen men alles gelijk te willen maaken.’ Het werd tijd, dat ook de bijzondere kleeding der wees- en armenhuizen werd afgeschaft; men mogt wel ordineeren, ‘dat alle burgers eene egaale kleeding dragen moesten.’ De manier der Hernhutters diende ingevoerd te worden in de geheele Republiek, en voorts, indien zulk eene gelijkheid de ware is, moeten alle rangen, alle onderscheidingen van stand en jaren en alle onderwerping vernietigd worden.

Maar, gaan zij voort, op zulke onderscheidingen berust de maatschappij, en zonder deze kan zij niet bestaan. Juist daarin ligt ook de teugel voor ‘de woeste, land en volk verdervende vryheid’. De pligten, uit die onderscheidingen ontstaan, verbieden den mensch de vrijheid dus op te vatten, dat hij alles zou kunnen doen, wat hem behaagde, zonder zich te bekommeren over de regten en de belangen van anderen. Als *menschen* zijn allen gelijk, natuurgenooten, wezens van dezelfde soort, die ook gelijk zijn voor de wet, maar ieder heeft op zijne eigene plaats zijne eigene pligten, die hij getrouw moet vervullen, opdat hij geen schade doe aan de regten van anderen. Daarom is in eene welgeordende maatschappij een grondwet noodig, ja onmisbaar, waaraan allen zonder onderscheid verbonden zijn, en die boven allen staat. Uit haar moeten alle bijzondere wetten worden afgeleid, en deze moeten ‘zoo weinig mogelyk in getal zijn; zy moeten met weinige, eenvoudige en duidelyke Nederduitsche woorden worden beschreeven, zoodat niet één bastaardwoord er in voorkome’. En wat de soevereiniteit van het volk betrof, het woord was niet gelukkig gekozen en kon alleen in beperkten zin worden gebruikt. ‘Van menschen gebruikt, of op menschen

toegepast, kan het alleen beteekenen de hoogste magt, of het hoogste gezach, het hoogste recht, dat de eene feilbaare mensch aan den anderen feilbaaren vermag op te dragen. Deeze Oppermagt nu berust by het geheele volk, of, by overeenkomste, by de grootste menigte. Want, schoon de meesten geen recht hebben de minsten de wet voor te schryven, omdat zy de meesten zyn, dewyl dit juist het recht van den langsten degen zyn zoude, zoo dient men echter vooraf overeen te komen, dat de meeste stemmen het moeten winnen, of, zoo die gelyk zyn, dat dan het lot beslisse, dewyl er anders nooit, ten minsten zeer zelden, eenige zaak ten einde zoude gebragt worden'. Het volk nu draagt die oppermagt aan één of aan weinigen op, maar 'welk een regeeringsform men ook zou mogen verkiezen en daarstellen, hetzy een monarchaale of eenhoofdige, hetzy een aristocratische of van de rykste en aanzienlijkste familiën, hetzy een democratische, populaire of volksregeering, zy zullen allen, allen zonder onderscheid, ten uitersten nadeelig en verderflyk voor de Maatschappy zijn, indien de wet van God niet heerscht, indien zy *vrymagtig* of *oppermagtig* zijn'. Want de kortzigtige en zich zelven zoekende mensch zal van zulk een oppermagt welhaast een schandelijk en vaak gruwelijk misbruik maken. Ons vaderland had dat maar al te droevig ondervonden. God alleen was vrijmagtig. Zijne wet alleen moet heerschen; Christenen en Joden konden niet anders dan dit toestemmen. En indien er, zeggen zij, onder onder ons Deïsten of zelfs Atheïsten zijn, 'de eerste moeten in ons gezegde de stem der Reden erkennen, terwijl de laatste, als geheel verdwaasd, geen gehoor, veel minder geloof verdienen'.

Indien wij tegenover zulke stellingen eenen of anderen Republikeinschen Catechismus zetten, wordt het openbaar, hoe ver de Letteroefeningen van velen af stonden. Als er in zulk een Catechismus op de vraag: welke godsdienst voor den mensch het meest geschikt is? geantwoord wordt: 'Alle godsdiensten zijn in de oogen van den wyzen gelyk; mits dat derzelver leer en zedekunde overeenkomstig zyn met de wetten van den Staat', dan kunnen de Letteroefeningen daarvan niet anders zeggen, dan dat het 'luttel doordagt' is[1], want de Christelijke godsdienst stond bij haar specifiek hooger dan alle anderen, en niet de wetten van den staat waren het hoogste gezag, maar alles, en

1 Jaarg. 1759, I, blz. 476.

ook deze wetten moest zich regelen naar Gods wet. Overal waar zij er maar gelegenheid toe vinden[1], prijzen zij die Patriotten boven allen, die van een staat zonder Christendom niets willen weten, en van verwaarloozing van de godsdienst het ergste vreezen. In *Doctrina et Amicitia* sprak men van den 'Burger Judas', en de gewoonte om ieder als Burger aan te spreken, was zoo algemeen, dat de man met het stokje in het Doolhof te Amsterdam, bij het vertoonen van zijne poppen, zeide: 'daar hebt gy den Burger Salomo, daar hebt gy den Burger Goliath,' enz.[2]. Maar daarmeê was men niet geholpen. Die wilden leven onder de leus van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, hadden te bedenken, dat hier niet alleen sprake was van *regten*, die zij konden laten gelden, maar ook van *pligten*, die zij hadden te vervullen. De maatschappij had God alleen te erkennen als Souverein, en alle magt, aan menschen opgedragen, was aan zijne wet onderworpen, en alle pligten waren door die wet bepaald[3].

Maar al laten wij regt weêrvaren aan zulke woorden van waarheid en gezond verstand, wij moeten ons de Letteroefeningen niet voorstellen, alsof zij tegen den Patriottischen stroom inroeiden. Als Bernardus Bosch, toen rustend predikant van Diemen, op het feest 'ter eere van het Opperwezen' in 1795 te Purmerend gevierd, den stadhouder een 'wraakzuchtig tyran' noemde en zijne gemalin 'eene trotsche en kwaadaardige vrouw', zeiden zij daar niets voor, maar ook niets tegen. En het heeft den schijn, alsof zijn met instemming woorden als deze overnemen: 'Wie siddert niet by het herdenken aan dat rampzalig schandjaar (1787 nl.)? Het gekerm van stervende Nederlanderen, het wanhopend jammeren van wreed mishandelde vrouwen en naaktgeplunderde kinderen klom op tot den God der vrijheid, der liefde en der onschuld. Jammerende echtgenooten zagen de lievelingen van hun hart, zoowel als door droefheid bezwykende ouders hun dierbaarste telgen, en onnozel weenende kinderen hun geliefkoosde ouders, hier op hun geboortegrond, door woeste vreemdelingen gekluisterd, naar een rampzalig kerkerhol op vreemden bodem voortslepen. De onderaardsche gewelven, in het daardoor geschandvlekt Wezel, weêrgalmden van het gekerm onzer onschuldige landgenooten, die door honger en kommer afgemat den dood te gemoet gilden. De weergalm der afgeperste dood-

1 b.v. Jaarg. 1795, I, blz. 425.
2 Jaarg. 1795. I, blz. 573.
3 Jaarg. 1795, I, blz. 508.

snikken zal voor de rechtbank van hemel en aarde nog uit die kerkers donderen, en de wroeging in het geweten der verharde tyrannen tot eindelooze knaaging opwekken'[1]. Maar met eene ongeveinsde bewondering geven zij verslag van de opgewonden taal, waarvan het land weergalmde bij gelegenheid van het Nationale Feest, op den 19^{den} December 1799, 'ter gelegenheid van het geheel ontruimen van den Bataafschen grond door het Engelsch-Russisch Leger'. Treffend zeggen zij, bezong A. Loosjes Pz. die verlossing, in zijn dichtstuk 'Het Vaderland aangevallen en verlost', dat hij op verzoek der Municipaliteit van Haarlem met eenige bekorting in de Groote Kerk voordroeg. Het slotcouplet vooral trok haar aan[2]:

'De blydschap gilt, als uitgelaaten
Langs marktplein, wegen, gragten, straaten;
Zy maakt de koelste geesten warm;
Men vliegt elkaâr beschreid in d' arm,
En kuscht, met vriendschapshanden-drukking
Elkander, beevend van verrukking,
Roept juichende in dit heerlyk lot:
"o Deez' verlossing is een wonder:
Er schuilt gewis iets Godlyks onder,
o Zulk een uitkomst schenkt ons God!"'

En als de koelste geesten zoo warm werden, kunnen wij begrijpen, hoe hoog de warmtegraad elders steeg. Maar voor de Letteroefeningen was het nooit te warm. Het feest werd, zooals bekend is, vooral geleid door de Dissenters, daar de leeraars der Hervormden zich, op eenige uitzonderingen na, onttrokken aan het verzoek om daarbij voor te gaan. En zij deden hun best! 'Daal - riep Westerbaen uit in de Domkerk te Utrecht - daal, onsterflyke Vaderlandsche Bellamy, daal neder uit den hemel! Komt, lieflyke toon- en zangkunsten, komt! Helpt ons de vlugt der Barbaaren bezingen, den roem des Vaderlands verhoogen, den lof der Algoedheid uitbazuinen! Daar daalt hij en zingt - daar komen zij en juichen.' Die 'Barbaaren' waren de Russen, en als iemand mijner lezers zich uit zijne jeugd de vreugde nog kan herinneren, met welke hier te lande de Kozakken in 1813 werden begroet, zal hij te beter weten te waarderen, wat F. van Teutem in 1799 van de Russen zeide: 'Wy

1 Jaarg. 1795, I, blz. 413.
2 Jaarg 1800, I, blz. 251.

hebben ze gezien, Toehoorders! voor wier geheel dierlyk aanzyn de menschheid terug beeft. Wy hebben ze gezien, met de merktekenen der slaaverny, door den woesten Heerscher, wiens dwangjuk zy torschen, en die hun in hunne verlaaging zyne boeien nog kusschen doet, op hunne voorhoofden gedrukt. Het beulenrot dier ontzinden was de sterkte onzer vijanden.' Zulke toonen streelden hare ooren, en de sterkste zijn haar het liefst. Van een kalmen redenaar als Ds. Honig te Purmerend zeggen zij: 'het loopt zagtlijk af,' maar Mr. Kemper, secretaris van Ouderkerk a/d Amstel, slaagt gelukkig in het volbrengen van zijn taak; 'eene levendige verbeeldingskragt doet zynen styl zwellen, en verspreidt, door geheel de Redevoering heen, een onbezweeken vuur'. Pruttelaars als Helmers mogten tot haar ergernis geen oogen hebben voor deze betooning van geest en kracht, zij vonden, dat de predikant Jan Brouwer, die te Leeuwarden de heldenfeiten der Bataven verheerlijkte, naar den eisch eener ernstige vaderlandsliefde sprak, toen hij betuigde: 'Zo lang erkentelykheid en liefde des vaderlands in onzen boezem woont, en onze nakomelingschap kenschetst, zo lang vereenigt zich de roem van hunne dapperheid, en het aandenken aan het bed van eer, waarop helaas! te veelen gevallen zijn:

> Want Belgen, waar gy ooit aan 't strand een grafzuil ziet:
> Zegt nooit, hier liggen doôn; de braaven sterven niet.'

En hoevele predikanten der Hervormden, vooral in het voormalig Holland, op dezen feestdag dan het zwijgen hadden bewaard, zij verheugen zich, dat een man als *van Kooten* het een voorregt noemde en een eer te mogen spreken, en dat zij in haar overzigt vooraan mogten plaatsen de redevoering van den Agent der Nationale opvoeding, J.H. van der Palm. 'Burgers en Burgeressen! - had hij gezegd - indien ik voor u de aandoeningen wilde ontveinzen, die in dit uur beurtlings mynen geest vervullen, of met vereenigd geweld my bestormen, zo zou ik onwaardig zyn deeze plaats te bekleeden, onwaardig om tot de vrienden des Vaderlands en der Vryheid te spreeken, en om de tolk hunner gevoelens by het Opperwezen te zyn... Myne gedachten doorloopen dit tydperk van vreeze en gevaar, en eensklaps vinde ik my zelven verplaatst in de dagen van verlossing en blydschap, die zoo onverwacht, zoo volkomen en zoo roemryk voor ons zyn aangebrooken. Ik vind my in uw midden, vaderen des Vaderlands, zoonen en dochteren der Vryheid, daar

gy in deezen tempel zyt zamengekomen, om een Feest der overwinning en der dankbaarheid te vieren, om de stem uwes gejuichs en uwer erkentenis door de wolken te doen heendringen tot voor den throon des Almagtige!' Zoo sprak, naar het oordeel der Letteroefeningen, ware vaderlandsliefde en mannelijke godsvrucht[1]. Een 'zwellende trant' en een stijl, die in het 'winderige' viel, schenen nu niet te schaden, en zoo gebrekkig kon het bijna niet zijn, of zij prezen het. Alleen in het 'wegens Oranjegezindheid berugte Brielle' had men het wat erg gemaakt. Daar trad op dien dag, nadat er eerst een nieuwe Vryheidsboom was geplant, de burger Jacob Minheer, in de groote kerk ten kansel, en sprak aldus, als hij den aftogt der Engelschen beschreef:

'Maar wie naderd?... 't is een Veldheer!
Jork verbleekt, en aangedaan,
Schreiend vraagt hy aan held Brune:
Och! mag ik naar huis toe gaan?
Grootsch was 't antwoord, Brune waardig!
Ja! keerd vry met schade en schand,
En zet nooit de onreine voeten
Weer in dit geheiligd land.'

Jork ziet voor zich - want gevoelde
Pits misrekening te ras;
Die de huid des Leeuws verdeeld had,
Eer het dier gevangen was.
Hy getroost zich die verned'ring
Waarlyk eenig in zyn soort,
En liep schielyk met zyn Doggen
Stil, druipstaartend weg naar boord!

Dit was voor haar dichterlijk gevoel en haar gezond verstand te erg, en als de dichter aan het slot vraagt:

'Heb ik naar uw hart gezongen?'

durven de Letteroefeningen toch geen ja! zeggen[2].

De illusie was echter in deze kringen algemeen, dat het land gered was, nu men Oranje had kunnen keeren. Zwaar-

1 Jaarg. 1800, I, blz. 153-168 en blz. 244-249.
2 Jaarg. 1800, I, blz. 630.

hoofden als Helmers mogten klagen over nationaal verval; in ‘de Arke Noachs’ mogt men met bitteren spot uitroepen:

> ‘Is de onbedwingbre Brit nu meester van de zee,
> Is onze schatkist leêg, nog hebben wy Wattier!’

de Letteroefeningen schenen het morgenrood van eene gelukkige toekomst te zien, en zij waren de tolk van velen, die echter met haar maar al te spoedig bedrogen zouden uitkomen. En niet dan schoorvoetend geven zij nu en dan toe, dat de afhankelijkheid van de Fransche Republiek kwalijk overeen te brengen is met de hooggestemde Lierzangen op de vrijheid van het Bataafsche volk, die bij voortduring werden aangeheven[1].

Ook voor haar was de generaal Buonaparte de groote man; zijne heldendaden in Italië en Egypte vervulden haar met bewondering. Wie heeft hem niet verheerlijkt in deze dagen? Een stortvloed van geschriften, van welke een enkel bij Loosjes uitkwam, overstroomde ons land. ‘De naam van Buonaparte,’ zeggen zij[2], ‘is op elks tong; geen nieuwspapier, zints eenigen tyd, of men vindt dien in 't zelve. Onder zo veele helden, als het Fransche Gemeenebest uitleverde, heeft hy, door zyne krygsbedryven en andere verrigtingen, eenen roem verworven, die alle zyne tyd- en lotgenooten in den bloedigen en langdurigen kryg overtreft.’ Hij was de held. wiens edelaardig karakter zijn moed evenaarde. Het was zijn lust ‘de bedrukten te redden, de ongelukkigen by te staan en vervolgden eene schuilplaats te bezorgen.’ Heerlijk was het daglicht, waarin ‘zyne egttrouwe, zyne vriendschaps-verknogtheid’ mogten worden gezet, en hij was de held, die streed voor eene zaak even groot als regtvaardig, de held, die tranen stortte als hij zijne gewonde wapenbroeders zag, die het noodlot vloekte, dat de krijgsdienst noodzakelijk maakte voor allen, en den oorlog vloekte, die hem in de rij der onsterfelijken plaatste[3]. Hij was een andere Epaminondas, met dit verschil, dat hij niet stond naar eene kroon. Bernardus Bosch bezingt ‘Neopolem Buonaparte’[4], als of hij een halfgod ware, maar de Letteroefeningen zeggen er van: ‘Waarheidsliefde vereenigt zich, in alle de tafereelen des dichters met een gepast gevoel voor al wat braaf en edel is, en nergens hebben wy zyn werk ontsierd gevonden door laage

1 o.a. Jaarg. 1801, I, blz. 580-584.
2 Jaarg. 1797, I, blz. 588.
3 t.a.p., bla. 590-93.
4 Zoo werd zijn naam in dien tijd meermalen geschreven.

vleitaal, of eene onmaatige verheffing van den bezongene'[1]. Met groote ingenomenheid verhalen zij, hoe de Latijnsche Ode, aan Buonaparte door H. de Bosch toegezongen, in geheel Frankrijk bekend en beroemd was; hoe C. van Lennep en P. Pijpers haar in het Nederduitsch met smaak en bevalligen zwier hadden nagezongen, en hoe zij ook in het Fransch en Hoogduitsch was vertaald[2]. Hoe schoon was het gedicht van dien zelfden auteur: 'Ad Galliam, cum Primi Consulis vita ferro atque insidiis appeteretur,' dat door Schimmelpenninck in 1801 aan Napoleon was aangeboden[3], en door dezen, op eene voor den dichter vereerende wijze, was aangenomen, gelijk zij in de Haarlemmer Courant van 31 Januarij 1801 hadden gelezen.

Maar als de vrede van Amiens gesloten is, zijn geen woorden de Letteroefeningen te sterk, om den roem van Buonaparte te verheffen. Wij hoorden reeds, hoe zij Loots bewonderden om de fraaije regels, waarin hij Buonaparte had verheerlijkt, die vrede en rust aan de schreijende aarde had gezoren, en ook het:

> 'Triumf! de vreede daalt, en knielt voor Bonaparte,'

van Immerzeel, was uit haar hart gesproken[4]. Helaas! het volgende jaar was de oorlog tusschen Engeland en Frankrijk weder ontbrand, en van dien tijd af maakt eene zekere bezorgdheid zich van haar meester. Wat zij vroeger hadden ontkend, dat Napoleon zich begon aan te stellen als een geweldenaar, en dat hij, die zich den weg gebaand had tot het hoogste gezag, in zijne eerzucht niets zou ontzien, was nu voor haar niet boven allen twijfel verheven[5]. De toestand van het vaderland werd hoe langer hoe ellendiger. Wel zagen ook zij eene flikkering van hoop aan den donkeren hemel, toen Rutger Jan Schimmelpenninck zich, naar het gevoelen en de uitdrukking dier dagen, tot heil des vaderlands opofferde, maar de tijden waren ernstig, die zulk een offer eischten, en het was de vraag, of het baten zou. Feith had wel gezongen, dat hij nederknielde voor een sterveling, die, krachtiger dan Curius of Codrus, bestond wat Schimmelpenninck had gedaan, maar hij liet er op volgen:

> O Neerlands Hoop! uw daad blyft edel
> Ook waar nog nacht op de uitkomst zinkt;

1 Jaarg. 1799, I, blz. 461.
2 Jaarg. 1803, I, blz. 490.
3 t.a.p., blz.
4 Jaarg. 1803, I, blz. 266.
5 Jaarg. 1802, I, blz. 459.

Zij drukt eene eerkroon op uw schedel,
Die boven lot en uitkomst blinkt.
Wie u vergoden of verdoemen,
Het nakroost zal uw grootheid roemen;
Uw doel blyft bij hem onbesmet:
En wat, wat zou u de uitkomst schaden?
In 't oog, dat willen weegt als daden,
Hebt gy uw Vaderland gered![1]

De Letteroefeningen moesten wel met die beschouwing instemmen, en de regte waarheid bleek spoedig genoeg. In het begin van 1806 reeds moesten zij met een bezorgd gemoed hare lezers wijzen op een geschrift, dat tot titel droeg: ‘Brieven over de tegenwoordig in omloop zynde geruchten, omtrent eene nadere Vereeniging van de Bataafsche Republiek met Frankrijk’[2]. In weerwil van hetgeen in de bekende ‘Memorie over Holland’, bij A. Loosjes uitgegeven, beweerd werd, dat Frankrijk bij eene inlijving van Holland meer zou verliezen dan winnen, scheen het toch, dat er sprake was van eene ‘nadere vereeniging der Bataafsche Republiek met Frankryk, hetzy door het aanneemen van een Hoofd uit het thans aldaar regeerend huis, hetzy door inlyving in het Fransche Keizerryk, onder de gedaante van Departement.’ De schrijver van dat Viertal Brieven meende, dat dit niet gebeuren zou, indien de natie het niet begeerde, want dat ‘de groote Monarch van Frankryk zynen, door zoo vele schitterende daden verworvenen roem, niet door een daad van openbaar geweld zou bevlekken.’ Hij acht, dat het bestuur van ons land niet anders kan doen, ‘dan alle voorstellen, strydig met de onaf hankelykheid, standvastig van de hand wyzen, of in den hoogsten nood, de zaak aan het volk voordraagen.’ Maar hij is er niet gerust op, dat dit laatste iets zal baten, en de moedeloosheid en onverschilligheid kennende, die velen zijner landgenooten had bevangen, roept hij hun toe: ‘Doch keurt gij het voorstel af, zonder den moed te hebben uwe afkeuring te kennen te geven, dan wordt de naam van Nederland op de lyst der volken uitgewischt; dan verzinkt uwe koophandel in het niet; dan betreure ons hart op de graven der voorvaderen niet het verlies van hun geluk, maar van hunnen moed en hunne vaderlandsliefde; dan, eindelyk, vloeke eene rampzalige

1 Jaarg. 1805, I, blz. 606.
2 Jaarg. 1806, I, blz. 216.

Nakomelingschap het volk, dat zyne regten verloor, niet omdat het die na ryp beraad wilde afstaan, maar omdat het te vadsig was, die voor zyne nakomelingen te bewaren!' De opsteller dezer Brieven was, hetgeen de Letteroefeningen zeker niet wisten, Jo. Melch. Kemper, maar wie het dan ook mogt zijn, zij hopen, dat de vrije taal van den edelen schrijver doel moge treffen, als een woord op zijn pas gesproken[1].

Kemper had in deze Brieven gezegd, dat hij aan het loopende gerucht geen geloof kon slaan. Hij ontkende niet, dat de Fransche keizer zulk eene vereeniging zou kunnen wenschen en ze misschien had voorgesteld, maar dat Napoleon, ingeval van een weigerend antwoord op dat voorstel, geweld zou gebruiken, dunkt hem ongeloofelijk, èn op gronden van regtvaardigheid, èn in verband met herhaalde verklaringen, door den keizer afgelegd. Dit komt aan de Letteroefeningen niet onaannemelijk voor. Korten tijd daarna, als zij 'La Campagne des trois Empereurs', door A.L. Barbaz, aankondigen, verzekeren zij nog, dat zij een Napoleon in de poezy wenschen om een Napoleon te bezingen[2], en zij herinneren zich in een niet uitgegeven dichtstukje ter eere van dien grooten oorlogsheld, 'die de verbazing van de geheele wereld, want Eropa zegt hier te weinig, verwekte en gaande houdt', te hebben gelezen, en het had haar volle instemming:

> Ja, heerlijk staan de zegeloveren
> Om 't zich verheffend Heldenhoofd;
> En, wien zy 't harte niet betooveren,
> In hem zyn deugd en eer verdoofd.

Maar wederom een korten tijd, en zij werden geroepen om eene leerrede aan te kondigen, die tot opschrift droeg: 'Opwekking tot het aanbevolene gebed voor Zyne Majesteit, Koning Lodewyk Napoleon', en de beoordeeling van dat stuk moesten zij inleiden met deze woorden: 'De aanschryving der Overigheid, aan de kerkleeraars onlangs gedaan, waarby dezelven zyn vermaand, om hunne gemeenten, by de tegenwoordige verandering van regeringsvorm, tot een gepast gedrag op te wekken, en het kort daarop gevolgd bevel, om voor den Koning te bidden, gaf den Remonstrantschen predikant *Bruining* aanleiding, om

1 t.a.p., blz. 218.
2 t.a.p., blz. 454.

op den 6den July, toen hy het laatste bevel aan zyne gemeente te Nieuwkoop zou voorlezen, deze Leerrede te houden'[1]. Geen woord van beklag! Zij komen wel op tegen de leer van Bruining, dat men zich zelfs tegen den grootsten dwingeland niet zou mogen verzetten, maar als hij tot onderwerping vermaant, op grond van 'het liefderyk hart en de edelaartige denkwyze van onzen Koning', en met het oog ook op de belangen van het Vaderland en de voordeelen, die het van de tegenwoordigen staat van zaken te wachten heeft, vergenoegen zij zich met er bij te voegen: 'waaraan elk Vaderlander zal wenschen, dat de uitkomst moge beantwoorden.' Zij zullen voortaan in het onvermijdelijke zich schikken, en met bedaarde zinnen zich voegen naar het statu quo. Zij dragen het ongeluk niet zonder waardigheid. Aan den goeden wil en de milddadige hulpvaardigheid van den Koning bij de ramp van Leiden gaven zij de betamelijke eer. Maar zij glimlachten om den Lierzang van Pieter Vreede, aan Louis Napoleon, Koning van Holland, bij zijne komst op den troon. Indien het was zooals hij zeide, dan werd het Vaderland nu gelukkig; de stormen en orkanen weken bij de komst des Konings, wiens wenk de diepste scheuren heelde. Nu deelden wij in den roem des Franschen keizers; het moedelooze Engeland zou onzen zeehandel zien herleven, en terwijl den Koning een onsterfelijke naam werd toegezegd, wachtte Holland's glorie eene onsterfelijke eer. Dit ging haar te hoog. Evenmin als zij begrepen, hoe het volgens dien Lierzang mogelijk was, een kroon vast te strikken op de kruin van een leeuw, hetgeen de heer Vreede zelf zou erkennen, wanneer hij eens in natura de proef nam, verstonden zij wat het zeggen wilde, dat de Batavieren van nu aan zouden juichen, en het nakroost de vrije handen ineen zou slaan om Lodewijk's troon[2]. Zij wenschen een lager toon, en verbergen het niet, dat zij een Hollandsch hart in het lijf dragen. Zij hadden zich verheugd in alles, wat er in de laatste jaren voor de Nederduitsche taal en spelling was gedaan[3], en dat de zaak

1 t.a.p., blz. 620.
2 Jaarg. 1807, I, blz. 319 vv.
3 Zij namen uitgebreide verhandelingen over dit punt op, en daaronder zeer belangrijke. Het 'Iets over de verhandeling van den Hoogleeraar M. Siegenbeek over de welluidendheid der Nederduitsche taal, enz.' in den Jaarg. van 1805, II, blz. 246-256, blz. 301-309, blz. 341-348, blz. 389-395 en blz. 431-444, behoort vóór alles te worden genoemd. Het was van Ds. Abraham de Vries, Doopsgezind Predikant te Haarlem. Later is dat stuk herzien, uitgegeven in het 'Magazijn' van Dr. de Jager.

van het onderwijs zoo krachtig ter hand was genomen, deed haar goed; zij hadden er altijd voor geijverd. Niet zonder reden, dunkt mij, weidden zij zoo uit over de Vaderlandsche treurspelen van Loosjes, en de Romans, waarin de Vaderlandsche zeden en het Vaderlandsch karakter door dezen schrijver werden geteekend voor een geslacht, dat zulke herinneringen wel noodig had, om den moed te bewaren en den geest, die pasten aan een volk, dat '*nog*' karakter had[1]. En ofschoon Loosjes in dezen tijd niet met haar op den besten voet stond, en zich, waarschijnlijk met het oog op de Letteroefeningen, die het zich althans aantrokken, over zijne beoordeelaars beklaagde, zij achten zijn Maurits Lijnslager, om van andere stukken te zwijgen, daarom ván zoo uitstekende waarde, omdat hij 'gevloeid uit een Vaderlandsche pen en een Vaderlandsch hart, opzettelyk voor ons Vaderland is ingerigt en in 't bijzonder het echte oude Hollandsche karakter en oude Hollandsche deugd uitmuntend doet uitkomen, den lezer daarvoor geheel en al inneemt, en krachtig tot navolging aanzet'[2]. Zij hielden niet op, en het is haar tot eer, in dien geest te spreken, al werd het met den dag gevaarlijker. Den 9^{den} Julij 1810 werd Holland ingelijfd bij het keizerrijk, Maar in 1811 durfden de Letteroefeningen den roem van Tollens en Loots verkondigen, omdat zij in hunne dichtstukken 'op den dood van Egmond en Hoorne,' aangevuurd door de eer van het Vaderland, met Vaderlandsch gevoel, voor Vaderlandsche stoffen, op nieuw hunne snaren hadden getokkeld. En Tollens dichtstuk was een meesterwerk, 'een schitterend bewijs van de geschiktheid onzer moedertale voor de poezij zoowel als van den hoogen trap, welken wij, anders zoo vernederde en roemlooze Hollanders, in deze goddelijke kunst bereikt hebben'[3]. In dat zelfde jaar werd de uitgave der Letteroefeningen op hoog bevel geschorst. Het kon het Fransche gouvernement niet aangenaam zijn, dat de heerschzucht,

> uit haar hol gebroken
> En voor den kreet van het regt verdoofd,

met zulke sterke kleuren werd geteekend, en dat het oude Hollandsche bloed in gisting werd gebragt, door de herinnering van het Spaansch geweld. Het was zeker, dat in 1811 menig Hollander aan Napoleon dacht, wanneer hij las:

1 t.a.p., blz. 321.
2 Jaarg. 1808, I, blz. 649-652.
3 Jaarg. 1811, I, blz. 34.

Het komt, het monster; 't nadert wrekend
En brast in 't bloed, waarin 't zich baadt;
Het komt, het is van God geteekend,
Het is gebrandmerkt in 't gelaat.

en dat zulke denkbeelden verbreid zouden worden door een tijdschrift, dat iedereen las, en dat misschien tusschen de duizend en vijftienhonderd inteekenaren telde, moest hoe eer hoe beter worden belet. Halfweg het jaar 1811 werd de uitgave gestaakt. Toen het in 1812 weder optrad als Tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen van het Departement der Zuiderzee, stond onder de rubriek *Beoordeeling*: ‘Met keizerlijke vergunning,’ en als wij in het voorberigt lezen, dat haar kritiek bescheiden zou zijn en onpartijdig, ‘gepaard met eene bestendige inachtneming der vereischte welvoegelijkheid’, zal er voorshands van zulke Vaderlandsche ontboezemingen wel geen sprake meer zijn. Zij zullen in naam der ‘welvoegelijkheid’ worden gesmoord. Goddank! Het was een ‘haast voorbijgaand kwaad’. Maar van de nieuwe glorie heb ik niet te spreken, want mijn togt is ten einde, en ik heb niet anders te doen, dan mijn dank te betuigen aan den vriendelijken lezer, die mij tot hiertoe heeft willen vergezellen.

Utrecht.
Dr. J. HARTOG.

De opleiding van Indische ambtenaren.

Onder de koloniale vraagstukken, die bestuurders en vrienden van Indië het meest boeiden, bekleedde de vraag naar de beste wijze van opleiding der Indische ambtenaren steeds eene bescheidene plaats; slechts in een kleinen kring van rechtstreeks belanghebbenden trok de lange reeks van koninklijke besluiten de aandacht, die de zaak dan eens in dezen dan weder in genen zin regelden, en ware het niet dat de behandeling van enkele wetsontwerpen, zooals in 1864 bij de oprichting van de Indische instelling te Leiden en in 1876 bij de regeling van het hooger onderwijs, de zaak bij de volksvertegenwoordiging op het tapijt hadden gebracht, zou de bespreking van een zoo weinig boeiend onderwerp inderdaad eene ondankbare taak mogen heeten. Intusschen is een onderdeel der quaestie, de opleiding van Indische ambtenaren bij de rechterlijke macht, ten gevolge van een amendement onder het bereik van de wet op het hooger onderwijs gebracht en daardoor tot een onderwerp verheven, dat op de belangstelling van een grooter publiek mag aanspraak maken. Op grond van dit feit en van de gebeurtenissen en maatregelen, waartoe het aanleiding gaf, wensch ik aan te toonen, dat op dit oogenblik de zaak dringend de aandacht vordert van allen, die er belang in stellen of invloed op kunnen uitoefenen, wil men niet de heilzame beslissing der wetgevende macht door onderling misverstand tot eene doode letter vernederd en tevens eene duur gekochte en veelbelovende overwinning van alle vrucht beroofd zien. Vooraf echter vraag ik verschooning, wanneer de aard van en de onbekendheid met het onderwerp eene uitvoeriger mededeeling van feiten en eene ruimere aanhaling van bestuursmaatregelen vereischen, dan ik in het belang eener geleidelijke lectuur wel gewenscht had.

De wet van 28 April 1876 heeft voor het eerst aan de zoogenaamd Indische vakken eene plaats ingeruimd bij het hooger onderwijs. Vooreerst bepaalt zij, dat ten minste aan ééne rijksuniversiteit onderwijs gegeven wordt in: 1°. het staatsrecht en de inrichting van 's rijks koloniën en overzeesche bezittingen; 2°. het Mohammedaansch recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië; 3°. de taal-, letter-, landen volkenkunde van den Oost-Indischen Archipel. In de tweede plaats schept zij doctoraten in de taal- en letterkunde van den Indischen Archipel, waartoe vooral het laatstgenoemd onderwijs moet dienen, en in de staatswetenschap, waarbij, zooals later bij koninklijk besluit bepaald is, ook een examen in de staatsinstellingen van de Nederlandsche koloniën gevorderd wordt. Van een theoretisch standpunt kan men wellicht beweren, dat de wet hiermede haren plicht vervuld heeft en aan de maatschappij moet overlaten van de door haar aangeboden gelegenheid gebruik te maken. Een onderzoek, of zij dit inderdaad doen zal, komt mij echter niet ongepast voor, en de resultaten, waartoe het leidt, zijn niet bemoedigend.

Het behoeft toch geen betoog, dat beide doctoraten voorloopig tot de groote uitzonderingen zullen behooren. Aan een doctoraat in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel kent de wet geen enkel recht toe; een later koninklijk besluit echter verklaart genoemde doctoren benoembaar tot ambtenaren voor de beoefening der Indische talen, onder voorwaarden, die deze benoeming voor de eventueele candidaten inderdaad zeer aanlokkelijk maken[1]. Wel is waar is deze aanstelling ook verkrijgbaar voor personen, die voor eene staatscommissie een voldoend examen afleggen, maar zelfs eene oppervlakkige inzage van het programma der daartoe vereischte kundigheden maakt het zeer onwaarschijnlijk, dat althans in Nederland iemand zich langs anderen weg dan dien eener volledige academische loopbaan voor dergelijk examen zal aanmelden. Door dezen maatregel, genomen naar aanleiding van de in Indië steeds dringender gevoelde behoefte aan wetenschappelijk gevormde taalkundigen, is inderdaad eenig uitzicht geopend op de beoefening der Indische talen. Laat ons zien, of dit ook met het publiek en privaat recht onzer Indische bezittingen het geval is.

De graad van doctor in de staatswetenschap geeft de bevoegd-

1 Kon. besluit van 13 Febr. 1878, Ned. St. 1878, 9; Ind. St. 1878, 154.

heid middelbaar onderwijs te geven in de staathuishoudkunde, de statistiek, inzonderheid van Nederland en zijne koloniën, en in de gronden van de gemeente-, provinciale en staatsinrichting van Nederland. De laatste bevoegdheid is echter ook verbonden aan den graad van doctor in de rechtswetenschap en de onderstelling, dat velen zich voor de omvangrijke studie voor het doctoraat in de staatswetenschap zullen aangorden, alleen om daardoor economie en statistiek aan eene hoogere burgerschool te kunnen doceeren, is zeker zeer gewaagd. Indien iemand deze bevoegdheid inderdaad verlangt, zal hij zijn doel veel eenvoudiger en sneller bereiken door het afleggen van een examen volgens art. 74 der wet op het middelbaar onderwijs. Een amendemént om aan de doctoren in de staatswetenschap onder gelijke voorwaarden als aan de doctoren in de rechtswetenschap den toegang tot den Indischen dienst te ontsluiten, werd deels ten gevolge der logische fouten, waarop het gebaseerd was, deels ten gevolge der zwakheid, waarmede het verdedigd werd, met geringe meerderheid verworpen. Zoolang geen andere vooruitzichten geopend worden op den weg der administratie of diplomatie, zal een doctor in de staatswetenschap onder de talrijke juristen onzer universiteiten eene zeldzaamheid blijven en alleen gevonden worden onder de weinigen, die met een onafhankelijk vermogen een grooten ijver voor de wetenschap paren. Te onderstellen, dat zuivere liefde voor de wetenschap zonder uitzicht op maatschappelijke vruchten meer dan enkele bevoorrechten den tempel van het hooger onderwijs zal binnenleiden, is steeds eene illusie geweest en zal altijd een illusie blijven. Langs dien weg behoeft derhalve de beoefening der Indologische wetenschap op geene hooge vlucht te rekenen.

Is de verheffing van het koloniaal recht tot den rang van het hooger onderwijs alzoo niets dan een woordenspel, geschikt om de strijders voor het goed recht dier wetenschap een oogenblik den mond te snoeren, maar voor het overige bestemd om weldra in het vergeetboek te geraken? Ongetwijfeld zal dit geschieden, wanneer de beoefening dier wetenschap niet leidt tot de vervulling van betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke vorming noodzakelijk is. Tot voor weinige jaren heeft men gemeend, dat in Indië aan zulke ambten geene behoefte bestond. De mate van kennis, van administratieve ambtenaren gevorderd, werd voldoende geacht voor de vervulling van alle betrekkingen, die de uitgebreide koloniale dienst opleverde. Bij

de eenvoudige inrichting van het koloniaal bestuur tijdens de Oost-Indische Compagnie en in de eerste helft dezer eeuw was dit verklaarbaar, ofschoon reeds spoedig voor predikanten en rechtsgeleerden eene bijzondere opleiding gevorderd werd. Toen men echter tot de overtuiging was gekomen, dat het bestuur van een land als Indië niet op ééne lijn kan gesteld worden met de administratie eener uitgestrekte pachthoeve, ontstond telkens op nieuw behoefte aan speciale ambtenaren: ingenieurs, onderwijzers, financiers, en onlangs, zooals boven bleek, taalgeleerden. Aarzelend en slechts stap voor stap ging de regeering op dien weg voort. In de behoefte aan taalkundigen werd eerst voorzien, nadat de beoefening der inlandsche talen door eene noodlottige reeks sterfgevallen met volslagen ondergang bedreigd werd en de regeering moest vreezen, eerlang in de onmogelijkheid te verkeeren zich jegens geheele stammen harer onderdanen verstaanbaar te maken.

Doet zich niet dezelfde behoefte gevoelen bij de rechterlijke macht? Ik bedoel natuurlijk niet de algemeene juridische vorming, die altijd van haar gevorderd was, maar de kennis van het Indisch staats- en volksrecht. Is het voldoende, dat zij daarvan dezelfde globale kennis bezitten als de ambtenaren bij den burgerlijken dienst? Tot nog toe was het beweerd en had men gestreefd naar een onbestaanbaar nivellement. Van rechterlijke en administratieve ambtenaren vorderde de regeering hetzelfde examen in dezelfde vakken op dezelfde wijze afgenomen. De wetgever van 1876 begreep het anders en het amendement van de heeren Mirandolle en Mackay, thans art. 92 al. 2 der wet, verklaart onbewimpeld, dat het doctoraat in de rechtswetenschap, aangevuld door een academisch examen in de Indische vakken, de bevoegdheid geeft om bij de rechterlijke macht of den burgerlijken dienst in Indië te worden benoemd. Nu zou men wetenschappelijk gevormde mannen, doctoren in de rechtswetenschap, zich op de wetenschappelijke beoefening der Indische vakken zien toeleggen. Zij zouden niet meer gedrongen worden den ontwikkelingsgang hunner studiën af te breken, om zich aan deze of gene kweekschool van zekere kundigheden meester te maken, maar langs den koninklijken weg van het hooger onderwijs de vorming voltooien, vereischt om de vruchten hunner wetenschappelijke ontwikkeling ten beste der Indische maatschappij aan te wenden, de studie van het inlandsch recht te bevor-

deren en voor hun deel den wetenschappelijken roem van Nederland ook op koloniaal gebied te verhoogen.

Zij, die zoo dachten, hadden zich met eene ijdele hoop gevleid. Men had den tegenstand van den Minister van Koloniën tegen het amendement in 1876 wel ontzenuwd door de verklaring, dat het alleen de benoembaarheid wenschte vast te stellen en geenszins het recht van benoeming, dat ongetwijfeld aan de uitvoerende macht toekwam, wilde verkorten. Men betuigde den meesten eerbied voor de bepaling van het Indisch Regeerings-Reglement, waarbij het benoemingsrecht met enkele uitzonderingen aan den Gouverneur-Generaal was opgedragen. Men wilde niet verder gaan dan de Nederlandsche wetgever, die ook de vereischten van benoembaarheid voor de rechterlijke macht bepaalde, zonder zich daardoor aan eenige schennis van een koninklijk praerogatief schuldig te maken. Desniettemin zal de verklaring van den Minister van Binnenlandsche Zaken na de aanneming van het amendement met weinig ingenomenheid zijn aangehoord, dat zij, die voor het faculteitsexamen studeeren, zich de illusie niet moesten vormen, dat het besluit der Kamer hun het recht zou geven om geplaatst te worden; dit zou niet geadmitteerd worden. Sprak uit die verklaring niet de bedoeling om het besluit onuitgevoerd te laten?

De wet op het hooger onderwijs maakte eenige wijzigingen in de verordeningen op de benoeming van ambtenaren voor den Indischen dienst noodzakelijk. Het daartoe strekkend koninklijk besluit van 13 Juli 1877 werd reeds in het volgend jaar vervangen door dat van 12 Mei 1878, dat maar al te duidelijk bewees, hoe ernstig gemeend de waarschuwing van den Minister Heemskerk vóór twee jaren geweest was. Het bepaalde, dat voor een benoeming in Indië alleen diegenen ter beschikking van den Gouverneur-Generaal zouden worden gesteld, die het staatsexamen hadden afgelegd.

Begrijpt men wat dit beteekent? In vroeger jaren werden de ambtenaren voor den Indischen dienst in den regel door den Koning in Nederland benoemd. Daartoe deed de Gouverneur-Generaal tijdig opgave van de vermoedelijke behoefte aan den Minister van Koloniën. Ook nadat het recht van benoeming op den Gouverneur-Generaal was overgegaan, had de opleiding tot de meeste betrekkingen, uitgezonderd in de lagere rangen, in Nederland plaats, en moest derhalve jaarlijks een zeker aan de behoefte geëvenredigd aantal uit Nederland worden gezonden,

om in Indië door den Gouverneur-Generaal te worden benoemd. Aanvankelijk gingen de toekomstige ambtenaren op eigen kosten naar Indië, maar toen op deze wijze hun aantal niet voldoende bleek te zijn, werden verschillende voordeelen aan den Indischen dienst verbonden en het benoodigd getal onder genot dier voordeelen ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld. Dit geschiedde voor de eerste maal in 1859 en, ofschoon de daaromtrent bestaande bepalingen herhaaldelijk werden gewijzigd, was het sedert twintig jaren het streven van allen, die neiging gevoelden voor den kolonialen dienst, om door een voldoend examen in het bezit te geraken van de voordeelen aan eene beschikbaarstelling verbonden, te weten: vrijen overtocht, voorloopig traktement, zekerheid eener spoedige aanstelling en veelal bovendien eene gratificatie voor uitrusting. Geen wonder, dat deze voordeelen, in verband met de steeds toenemende bezwaren om in het moederland een voldoend bestaan te vinden, velen overhaalden in Indië hun geluk te gaan beproeven en de bezwaren te trotseeren, die aan een verblijf in tropische gewesten onvermijdelijk verbonden zijn. Geen wonder ook, dat de Minister van Koloniën in 1876 verklaarde, dat de benoembaarheid voor Indisch ambtenaar nog iets anders was dan de benoembaarheid in Nederland, omdat zij eigenlijk zeker recht op benoeming waarborgde. ‘Want wat zou het radicaal beteekenen, wanneer niet de beschikbaarstelling met gratificatie, vrijen overtocht, enz. volgde?’

Welnu, de Minister, die deze woorden bezigde, om het bewuste amendement als een inbreuk op het gebied der uitvoerende macht te bestrijden, en zoo levendig voelde, dat de aanneming een beslissenden invloed op de benoeming zelve moest uitoefenen, heeft eerbied getoond voor de beslissing der wet en niet beproefd daaraan alle kracht te ontnemen. Dit was weggelegd voor zijn liberalen opvolger, den onlangs overledenen, algemeen betreurden Minister van Bosse, die, door de beschikbaarstelling uitdrukkelijk te onthouden aan de bij het faculteits-examen geslaagden, dit examen tot een hors d'oeuvre gemaakt heeft. Welk jurist toch, die zijne carrière in Indië zoekt, zal zoo dwaas of onwetend zijn één oogenblik te aarzelen in de keuze tusschen een staatsexamen, waardoor hem al de voordeelen eener beschikbaarstelling ongetwijfeld ten deel vallen, en een faculteits-examen, dat hem ook na welslagen verplicht zich op eigen kosten voor Indië uit te rusten, de reis daarheen te ondernemen en er voorloopig in eigen onderhoud te voorzien, totdat al degenen, die na het

staatsexamen ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld zijn, eene aanstelling verkregen hebben. Ja, ook dan zal hij slechts in aanmerking komen, wanneer de belangen van den dienst zijne benoeming vorderen. Alleen onder deze voorwaarden is de Gouverneur-Generaal tot zijne benoeming bevoegd. Ook verplicht? Integendeel; niets zal den Minister desverkiezende gemakkelijker vallen, dan eene aanschrijving tot den Gouverneur-Generaal te richten, om dergelijke benoemingen uit te stellen, totdat het aantal beschikbaargestelden van het volgend jaar is aangekomen, en op die wijze den ongelukkigen studiosus voor goed van alle kansen op eene benoeming in 's lands dienst te berooven.

Deze overwegingen liggen zoozeer voor de hand, dat zij onmiddellijk hun invloed deden gevoelen. De juristen, die te Leiden voor het faculteits-examen studeerden, waren zoo verstandig onverwijld dergelijke plannen op te geven en voor het grootste deel naar Delft te verhuizen, waar blijkens eene langdurige ervaring de beste gelegenheid bestond, om binnen den kortsten tijd voor het staatsexamen klaar te komen. Te Amsterdam, waar de gemeenteraad, bij het stoute plan niet alleen met Utrecht of Groningen, maar zelfs met Leiden eene vruchtbare mededinging op het gebied van hooger onderwijs te openen, besloten had ook leerstoelen voor de Indische wetenschappen op te richten, sneed het koninklijk besluit alle kans op welslagen af; de enkele jongelieden, die zich na de voltooiing hunner rechtsgeleerde studiën voor den Indischen dienst wilden voorbereiden, moesten door hunne leermeesters, indien dezen hun wezenlijk belang boven eigen wenschen stelden, worden gewezen op de verkieselijkheid geen faculteits- maar een staatsexamen af te leggen. Het gemeentebestuur, verschrikt door den loop van zaken te Leiden, besloot zeer terecht de nog niet geslaagde pogingen, om een docent in de Indische talen te benoemen, voorloopig te staken; waartoe toch zou deze benoeming leiden, nu er blijkens bovengenoemde beschouwingen bijna zeker niemand zich voor zijne lessen zou aanmelden[1]? Eindelijk gaf het besluit den heer van der Kaay aanleiding bij de behandeling der Indische

1 Men houde wel in het oog, dat het gemeentebestuur vau Amsterdam nooit het plan koesterde naast de Universiteit nog eene Indische Kweekschool te stichten, maar alleen aan hare juristen de gelegenheid wilde verschaffen, om zich na volbrachte promotie ook aan de gemeente-universiteit voor den Indischen dienst volgens de wet op het hooger onderwijs te bekwamen.

begrooting voor 1879 den Minister van Koloniën te interpelleeren over de wenschelijkheid om zijne voorschriften te wijzigen tot rehabilitatie van het faculteitsexamen; de Minister bleef echter onverzettelijk met beroep op de eischen der praktijk, die eene wijziging moeielijk, zoo niet onmogelijk maakten.

Hebben wij thans den stand van zaken en de daaruit voortvloeiende gevolgen geschetst, zoo hoop ik verder duidelijk te maken, dat het besluit van 12 Mei 1878 een maatregel is, die noch in verband met den wil der wet, noch met het oog op zijne innerlijke waarde verdedigd kan worden, en dat wel degelijk eene regeling denkbaar is, welke de tegenstrijdige belangen verzoent en alle billijke wenschen bevredigt.

Bij de vraag, of de maatregel wettig is, behoeven wij na het gezegde niet langer stil te staan. Het is volkomen waar, dat de wet alleen de benoembaarheid regelt; dat de voorstellers van het amendement herhaaldelijk verklaarden het benoemingsrecht van de regeering te eerbiedigen; dat de wet zelve spreekt van een voorbehoud van nadere vereischten in bijzondere wetten en verordeningen: dat de bestreden maatregel inderdaad niet anders is dan zulk eene bijzondere verordening, die als nader vereischte eener werkelijke benoeming eene beschikbaarstelling vordert en slechts deze afhankelijk maakt van een staatsexamen; dat alzoo de benoembaarheid niet wordt opgeheven. Men kan den Minister onmogelijk van wetsovertreding beschuldigen. Desniettemin is het even waar, dat de wet benoembaarheid regelt met het doel daaruit benoemingen te zien voortvloeien; dat de voorstellers niet verwachtten hun amendement tot eene doode letter te zien afdalen; dat het voorbehoud, waarvan de wet spreekt, klaarblijkelijk betrekking heeft op lichamelijke geschiktheid ouderdom en dergelijke omstandigheden, die op de vereischte kundigheden geen betrekking hebben; dat daarentegen de bestreden maatregel eene bijzondere verordening is, die wel degelijk eischen van bekwaamheid stelt naast, boven, ja met volkomen verwaarloozing van de wettelijke bepaling; dat hij eindelijk ten gevolge heeft, dat geen enkele benoeming op grond der wettelijke benoembaarheid zal plaats hebben. De maatregel is derhalve ontegenzeggelijk in overeenstemming met de letter der wet, maar in lijnrechten strijd met hare bedoeling.

Dit nu zou alleen te verklaren, wellicht zelfs eenigermate te verschoonen zijn, wanneer eene getrouwe uitvoering ongerijmd of althans ondoelmatig was. Dit beweerde de Minister inder-

daad. Een ding hadden de bestrijders van den maatregel volgens hem uit het oog verloren: hoe zou het zonder gemeenschappelijk staatsexamen den Minister mogelijk zijn, de relatieve bekwaamheid van een groot aantal candidaten te bepalen en derhalve willekeur te vermijden, wanneer niet allen, die aan de vereischten voldeden, beschikbaar gesteld konden worden? De ervaring der laatste jaren had toch geleerd, dat het getal der eersten dat der laatsten in den regel aanmerkelijk overtrof. Bovendien was het staatsexamen volkomen voldoende om als waarborg voor de geschiktheid van alle Indische ambtenaren te dienen. De Minister zelf had eenmaal de zittingen der commissie bijgewoond en was niet alleen destijds, maar ook in later jaren, over de uitkomsten van haar onderzoek zeer voldaan geweest.

Wanneer ik de laatste meening in de eerste plaats tracht te weêrleggen, dan wensch ik in het allerminst niet partij te trekken voor Delft tegen Leiden of voor Leiden tegen Delft. Meer dan iemand betreur ik de onwaardige beschuldigingen, die sedert haar ontstaan in 1864 tusschen enkele partijgangers der beide instellingen gewisseld zijn en onlangs zelfs in de zalen der volksvertegenwoordiging weêrklank vonden. Veeleer wensch ik Delft den tol der dankbaarheid niet te onthouden, waarop een vurig voorstander harer Indische instelling in de Tweede Kamer aanspraak maakte. Alleen wil ik vragen, of bij den strijd over de uitvoering der wet op het hooger onderwijs Delft hare krachten niet overschat, haar karakter niet eenigermate miskend heeft; of liever, want ook hieraan is Delft vrij onschuldig gebleven, of de regeering en anderen zich niet onwillekeurig aan die fout hebben schuldig gemaakt.

Om mijne meening duidelijk te maken, is het niet noodig de geschiedenis van de opleiding tot Indisch ambtenaar van meet af aan te verhalen. Daaraan trouwens bestaat geene behoefte na de reeks artikelen hierover in het Tijdschrift van Ned. Indië opgenomen[1]. Slechts op den ontwikkelingsgang, dien zij volgt, wensch ik de aandacht te vestigen. Deze toch leert, dat na de periode, waarin geenerlei voorbereiding voor den Indischen dienst plaats had, aanvankelijk speciale kundigheden verlangd werden en eerst langzamerhand de overtuiging veld won, dat eene algemeene ontwikkeling, aangevuld door speciale kennis, de ware weg was

1 Zie o.a. de mededeelingen uit het bekende werk van Van Deventer in T. v. N.I. 1865, I, 101-140. Verder ibid. 1865, I, 161; 1866, I. 377 1876, I, 461; 1877, II, 264.

om dienaren te krijgen, die in alle opzichten aan de eischen van den veelzijdigen kolonialen dienst voldoen.

Aanvankelijk deed zich de behoefte aan kennis der inlandsche talen het levendigst gevoelen. Reeds de Gouverneur-Generaal Janssens deed eene zwakke poging om daarin verbetering te brengen, en na de herstelling van het Nederlandsch gezag werden somtijds hoogst zonderlinge middelen aangewend om de beoefening der voornaamste inlandsche talen aan te moedigen. Aan eene militaire school te Samarang werd de eerste gelegenheid geopend om van staatswege op beperkte schaal onderwijs te ontvangen in het Javaansch. Toen deze inrichting in 1826 als offer der bezuinigingspolitiek gevallen was, werd in 1833 een instituut te Soerakarta geopend, bestemd om jonge ambtenaren eene wetenschappelijke kennis der Javaansche taal te verschaffen en voorts bekend te maken met de wetten, volksinstellingen en geschiedenis der Javanen. De vereischten tot toelating waren echter niet voldoende om eene algemeene ontwikkeling te waarborgen; de richting van het onderwijs was te eenzijdig en bekrompen om in deze leemte slechts eenigermate te voorzien en het instituut werd in 1843 zonder veel tegenstand opgeheven. Het had niet eene opleiding op breeden grondslag beoogd, maar slechts op gebrekkige wijze in bijzondere behoeften voorzien. Toen werd de Koninklijke Academie te Delft aan de vorming van Indische ambtenaren dienstbaar gemaakt en het radicaal voor eene benoeming verbonden aan een voldoend eindexamen te Delft. De eenzijdigheid van het instituut werd hier vermeden, maar toch vertoonde de Delftsche inrichting geheel het karakter van eene gemonopoliseerde kweekschool, waar de jongelieden volgens een nauwkeurig vastgesteld systeem voor den burgerlijken dienst in Indië werden gevormd; zelfs doctoren in de rechten, planten van gansch anderen bodem, moesten zich in het keurslijf wringen en de enge poort van het Delftsche eindexamen doorgaan, om bij de rechterlijke macht in Indië geplaatst te worden. Dat de resultaten der Academie niet gunstig waren, is algemeen bekend; gedurende haar tweeëntwintigjarig bestaan bereikte nog niet de helft harer kweekelingen den eindpaal hunner studiën. Hoe kon het anders? De algemeene ontwikkeling was weder op den achtergrond getreden tegenover eene stelselmatige dressuur in specifiek Indische vakken. Zoo weinig was de regeering met den afloop ingenomen, dat een man, die zeker niet verdacht kan worden van ingenomenheid tegen eene

schepping van J.C. Baud, de Minister van Koloniën P. Mijer, in eene officieele memorie van 1857 verklaarde, dat de meerderheid der kweekelingen aan de Delftsche instelling niets had geleerd, dat de bekwamen onder de van haar afkomstige ambtenaren die bekwaamheid zonder, ja ondanks hunne opleiding hadden verkregen, en dat over het algemeen het gehalte der Indische ambtenaren door haar eer verminderd dan verbeterd was.

Na zulk een treurzang kan het geen verwondering wekken, dat de regeling van het middelbaar onderwijs in 1863 de opheffing der Koninklijke Academie ten gevolge had. Nieuwe grondslagen werden gelegd. Jongelieden, die in Indischen dienst wilden treden, zouden den breeden weg eener algemeene ontwikkeling moeten inslaan. In welke richting zij zich bewogen was van ondergeschikt belang. Het kwam er slechts op aan bewijzen te geven van algemeene kennis en beschaving, ‘die de vrucht moet zijn óf van middelbaar óf van hooger onderwijs, aan instellingen voor allen dienstbaar op gelijken voet genoten met hen, die zich voor de Nederlandsche of Westersche maatschappij bekwamen.’ Het eenvoudigst bewijs was wel een getuigschrift van voldoend eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, maar de regeering wilde overlegging daarvan niet verplichtend stellen, omdat de middelbare scholen nauwelijks waren opgericht en in Indië niet bestonden, waar toch eveneens de deuren voor den Indischen dienst moesten worden opengesteld. Daarom werden ook andere examens, die eene algemeene ontwikkeling waarborgden, a fortiori een academische graad, als voldoende beschouwd en eindelijk een afzonderlijk examen ingevoerd, af te nemen van allen, die in Nederland of in Indië de gelegenheid gemist hadden langs gebruikelijken weg eene algemeene ontwikkeling te verkrijgen en toch afdoende bewijzen daarvan konden geven. Dit examen moet echter als een overgangsmaatregel beschouwd worden; het werd voor de laatste maal afgenomen in 1872, toen het middelbaar onderwijs zoowel in Nederland als in Indië georganiseerd was. Ziedaar de breede basis, waarop de geschiktheid der Indische ambtenaren voortaan zou berusten. Maar volkomen verzekerd was zij nog niet. Een tweede examen, door een staatscommissie af te nemen, moest bewijzen, dat de toekomstige ambtenaar genoegzame kennis bezat van het land en het volk, waarheen hij zich begaf, en van de instellingen, die hij geroepen werd toe te passen. De gelegenheid om die kennis te verkrijgen gaf de staat door de

oprichting van de instelling voor de Indische Taal- Land- en Volkenkunde te Leiden; maar getrouw aan de milde beginselen der nieuwe regeling en wars van allen monopoliegeest, zou men zich voor het Indisch examen ook elders kunnen bekwamen. Na een bestuur van eene halve eeuw had zich derhalve eindelijk de overtuiging baan gebroken, dat algemeene ontwikkeling hoofdzaak was en het aanleeren van speciale kundigheden slechts tot aanvulling moest strekken. Daarnaast zullen wij die kundigheden ook zelve tot een voorwerp van wetenschappelijk onderzoek verheven zien. Daarentegen ontdekt eerst eene latere periode de juiste wijze, waarop deze verheffing moest plaats hebben en tevens vruchten kon dragen voor den kolonialen dienst.

Het is merkwaardig, dat de opleiding van ambtenaren voor Britisch-Indië hetzelfde ontwikkelings-proces heeft doorloopen. Aanvankelijk gebruikte ook de East-Indian Company slechts kantoor- en handelsbedienden van verschillenden rang. Eene poging van Lord Wellesley om een collegie voor de studie der Oostersche talen te Calcutta te stichten voerde in 1806 tot de oprichting van het college te Haileybury in Engeland. Dit bezat tot 1853 het monopolie van de opleiding van Indische ambtenaren. Ieder, die eene aanstelling van the Court of Directors had verkregen, moest zich in een tweejarigen cursus voor zijne Indische loopbaan bekwamen; maar het onevenredig overwicht der Indische talen, inzonderheid van het Sanskriet, en het gemak waarmede ook onbekwamen werden toegelaten, maakten aan het patronaat der directeuren een einde nog vóór de opheffing der Compagnie. In 1853 werd een stelsel van openbare mededinging bij een vergelijkend examen aangenomen en sedert dit jaar kan ieder zich voor het examen bekwamen, waar en zooals hij verkiest. Vooral verdient het de aandacht, dat ook in Engeland de verwachting verijdeld is, dat men zich dientengevolge aan de universiteiten voor den Indischen dienst zou bekwamen. Het vergelijkend examen heeft geleid tot een stelsel van africhting door enkele personen *crammers* genaamd, die zich geheel van de opleiding tot het examen hebben meester gemaakt. Vandaar de in den laatsten tijd aangewende pogingen, om het onderwijs universitair te maken, waartoe o.a. de bekende orientalist prof. Monier Williams te Oxford moeite noch arbeid spaart. Men vergete echter niet, dat de rechtstudiën in Engeland tot de algemeene ontwikkeling behooren en de rechterlijke ambte-

naren met uitzondering der hoogste rangen geen afzonderlijke klasse vormen.

In de Fransche kolonie Cochin-China komen alleen candidaten in de rechten of letteren, officieren die eene wetenschappelijke opleiding genoten, of civiel-ingenieurs in aanmerking om tot ambtenaar benoemd te worden. Zij worden zonder examen door den Gouverneur tot candidaat-administrateurs benoemd, waarna zij aan eene voorbereidende school te Saigon voor den eigenlijken kolonialen dienst worden gevormd en na voldoend examen tot ambtenaar benoemd door het hoofd der regeering in Frankrijk op voordracht van den Minister van Marine en Koloniën. Ook hier wordt dus bijzondere waarde gehecht aan de algemeene ontwikkeling en strekt de speciale voorbereiding slechts tot aanvulling.

Laat ons echter tot Nederland terugkeeren. De stad Delft, beducht voor het vertrek der vele Indische jongelieden en familiën, die zich binnen hare muren gevestigd hadden, en door het langdurig bestaan der Koninklijke Academie meer dan eenige plaats in Nederland voorzien van de hulpmiddelen tot organisatie eener Indische kweekschool, besloot op hare kosten eene instelling in het leven te roepen, waar de voor het aanvullingsexamen gevorderde kundigheden zouden worden onderwezen; een besluit, dat m.i. getuigt van juist oordeel, groote energie en warme behartiging der gemeentebelangen. Delft heeft zich haar besluit nooit beklaagd. Verreweg de meesten, die, na het bewijs hunner algemeene ontwikkeling geleverd te hebben, de Indische vakken wilden beoefenen, begaven zich naar het stille Delft, waar bekwame docenten de begeerde kundigheden op de eenvoudigste en doelmatigste wijze wisten mede te deelen; en jaar op jaar bewees de uitslag van het staatsexamen, dat Delft juist gezien had en de leerlingen der Delftsche instelling boven alle anderen den voorrang verwierven.

Wat was er intusschen van het rijksinstituut te Leiden geworden? Het is helaas maar al te bekend, dat het, niettegenstaande den wetenschappelijken roem zijner hoogleeraren, niet aan de hooggespannen verwachtingen beantwoord heeft. De Minister van Goltstein ging zoo ver, de Leidsche instelling als het ware communi consensu *a failure* te noemen en al zou ik daarop een en ander willen afdingen, zoo valt het toch niet te ontkennen, dat het halfslachtig karakter, waardoor zij zich sedert den aanvang kenmerkte, onmogelijk voldoende resultaten kon geven en blijkens de ervaring ook niet gegeven heeft. De instelling was, zooals wij zagen, in de

eerste plaats bestemd om van staatswege in Nederland de gelegenheid te openen zich voor het Indisch examen voor te bereiden. Natuurlijk hoopte de regeering, dat daarvan op ruime schaal zou worden gebruik gemaakt. Door hoogere bezoldigingen en ruimere hulpmiddelen kon de rijksinstelling te Leiden in alle opzichten uitmunten boven gemeente-instellingen, die noodwendig op bescheidener voet waren ingericht. Desniettemin was het aantal studenten te Delft in den regel veel aanzienlijker, de uitslag van het jaarlijksch examen voor de Delftsche jonge lieden veel gunstiger, en vielen dezen de meeste en hoogste plaatsen op de ranglijst der geexamineerden ten deel. Zelfs de juristen togen voor het meerendeel naar Delft; enkelen, die te Leiden gepromoveerd waren, zetten wel is waar aldaar hunne studiën voort, maar in dit geval gebeurde het meermalen, dat zij wel te Leiden den cursus volgden, maar intusschen geregelde privaatlessen te Delft namen. Het dreigend staatsexamen dwong hen tot zulk eene verloochening van antecedenten en verstikte in de kiem alle zaden van belangstelling voor de Indische vakken, die door de Leidsche colleges bij niet weinigen waren gestrooid. Met het oog op dergelijke feiten, die den schrijver persoonlijk bekend zijn, is het nutteloos eene nauwkeurige statistiek op te maken van het aantal der studenten aan beide instellingen of van den uitslag der door hen afgelegde examens. Het is ontwijfelbaar, dat Leiden het onderspit delfde; de hoogleeraren van het instituut zijn de eersten geweest het te erkennen.

Wat was de reden van dit zonderling verschijnsel? De Delftsche instelling kende haar doel, hield het vast in het oog en ging er recht op af. Dit doel was het staatsexamen volgens de omschrijving van een uitvoerig programma; uitlegging en toepassing daarvan was aan de meeste harer docenten bekend, doordien zij gewoonlijk met de Leidsche hoogleeraren gezamelijk deel uitmaakten van de commisie met het afnemen van het examen belast. Bij de erkende bekwaamheid der leeraren kon het hun niet moeielijk vallen de mate van kennis voor dit examen gevorderd binnen den tijd van een à twee jaren aan hunne leerlingen mede te deelen en op die wijze een steeds klimmend aantal hoorders naar hunne colleges te lokken. De onderstelling, dat een dergelijk resultaat de krachten der Leidsche hoogleeraren te boven ging, is natuurlijk ongerijmd. Zij wilden echter niet denzelfden weg bewandelen. De bestemming toch der rijksinstelling was nog eene andere en hoogere, te weten:

de beoefening der Indologische wetenschap, geheel onafhankelijk van de eischen van een of ander staatsexamen. Juist daarom had men in 1864 de oprichting zoozeer toegejuicht. Als op eene overwinning na langdurigen strijd hadden de professoren bij hunne openingsreden op het verblijdend feit gewezen, dat thans ook andere dan toekomstige Indische ambtenaren de gelegenheid zouden hebben de Nederlandsche koloniën tot voorwerp hunner studiën te kiezen; ongetwijfeld, zoo sprak men, zouden aan de eerste universiteit van ons land velen gretig van die gelegenheid gebruik maken. Men zag reeds tal van juristen de zalen vullen, waar het Nederlandsch koloniaal recht werd uiteengezet, en literatoren nevens de classieke ook de Oostersche talen beoéfenen. De geestesrichting der meeste professoren deed hen met voorliefde deze zienswijze omhelzen en de colleges werden meer en meer ingericht op wetenschappelijken grondslag, waarbij de eischen van het staatsexamen ongemerkt uit het oog verdwenen. De collegebezoekers daarentegen, voor het meerendeel jonge menschen, die nooit hooger onderwijs genoten hadden en er volstrekt niet toe voorbereid waren, verlangden alleen te hooren, wat hen voor het staats-examen geschikt maakte. Geen wonder, dat velen hunner verwonderd waren, het spoor bijster werden, nog tijdig naar Delft verhuisden of door privaatlessen in het ontbrekende zochten te voorzien, en eindigden met op het examen de vlag te strijken voor de zooveel doelmatiger opgeleide Delftsche studenten. Evenmin werd het tweede doel bereikt. De studenten der hoogeschool hadden zooveel te studeeren op hun eigen weg; er waren zooveel verwante vakken, waaraan zij bij meer dan gewonen ijver hunne aandacht konden wijden, dat zij weinig neiging toonden in hunne vrije uren colleges te bezoeken, waar zaken behandeld werden, die hun geheel nieuw waren en geen rechtstreeksch voordeel beloofden, en waar zij zich in gezelschap bevonden van jongelui van geheel verschillenden leeftijd en ontwikkeling. Zoo dobberde het rijksinstituut tusschen Scylla en Charybdis en ging ten slotte op beide ten gronde.

Wanneer ik mijne lezers eenigszins uitvoerig bij dit punt heb doen stilstaan, dan is het, omdat ik wilde bewijzen, dat de geschiedenis der Leidsche instelling eene ernstige waarschuwing bevat voor het tegenwoordige. De fout lag niet daarin, dat het onmogelijk is het a b c eener wetenschap te leeren en tevens bij het onderwijs aan de hoogere eischen der weten-

schap te voldoen, maar omdat het onmogelijk is de methode van professioneel onderwijs, zooals die te Delft werd toegepast, te vereenigen met de methode van hooger onderwijs, die eene universiteit moet volgen. Hooger onderwijs onderscheidt zich van elk ander onderwijs door de methode; het wil geene bepaalde mate van kennis mededeelen, maar een veld van zelfstandig onderzoek ontsluiten; er de aantrekkingskracht van doen gevoelen, maar ook de moeielijkheden van aantoonen; den weg tot oplossing wijzen, maar het trekken van resultaten overlaten aan den gelukkigen leerling, die er de vruchten van mag plukken. Het is volstrekt niet onmogelijk deze methode toe te passen bij een vroeger niet beoefend vak van wetenschap; alle takken der rechtsgeleerdheid bewijzen het tegendeel. Maar wel is de eisch ongerijmd, dat deze methode binnen zekeren tijd eene bepaalde hoeveelheid positieve kennis zal verschaffen overeenkomstig de gedetailleerde omschrijving van een examen-programma; te meer, wanneer het examen wordt afgenomen door eene commissie, uit de meest heterogeene bestanddeelen samengesteld, en het programma, zooals in de Indische examen-commissie meermalen voorkwam, tot groot verschil van opvatting aanleiding geeft. De eisch van een staatsexamen voor alle Indische ambtenaren, onverschillig of zij hooger of middelbaar onderwijs genoten hadden, voor de rechterlijke macht of voor den burgerlijken dienst bestemd waren, is eene dwaasheid. De Leidsche instelling was er het slachtoffer van. In één opzicht had zij echter hare roeping vervuld: de Indologische wetenschap was gegrondvest en haar recht van bestaan boven elken twijfel verheven; dat zij voor het onderwijs en den staatsdienst weinig of geene vruchten had gedragen, was slechts aan eene gebrekkige wetgeving te wijten.

De wet op het hooger onderwijs maakte aan dit euvel een einde. Zij zelve laat zich natuurlijk met de opleiding van ambtenaren voor den burgerlijken dienst niet in; niemand toch zal beweren, dat daartoe hooger onderwijs noodig is. Inderdaad rustte de regeling dezer aangelegenheid sedert 1864 op goede grondslagen en er zou voor den wetgever geenerlei aanleiding bestaan om zelf de zaak ter hand te nemen, ware het niet om de onophoudelijke wijzigingen in het examen-programma, eene kwelling voor examinandi en examinatoren, te voorkomen. Ten gevolge der laatste veranderingen is de zaak thans aldus geregeld. Nadat de zekerheid eener genoegzame algemeene ont-

wikkeling door het overleggen van verschillende bewijzen verkregen is, onderzoekt eene staatscommissie, zoowel in Nederland als in Indië, of de voor den praktischen staatsdienst vereischte bijzondere kundigheden in voldoende mate voorhanden zijn. Gelegenheid om deze te verkrijgen geeft de staat in Nederland niet meer, nadat de ervaring geleerd heeft, dat de inspanning van gemeentebesturen en particulieren op voldoende wijze in de behoefte voorziet; voor zoo ver de Leidsche inrichting daartoe strekte, kon zij derhalve zonder bezwaar worden opgeheven. In Indië daarentegen, waar alleen de staat dergelijke behoeften kan vervullen, is sedert 1867 aan het Gymnasium Willem III eene afdeeling voor de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde verbonden, waar toekomstige Indische ambtenaren zich op gelijke wijze als te Delft voor den Indischen staatsdienst kunnen bekwamen. Het examen-programma voldoet over het algemeen aan bescheidene eischen[1].

De invloed der wet op het hooger onderwijs deed zich in anderen zin gevoelen. Door de opheffing der Indische instelling te Leiden en de gelijktijdige opneming der Indische vakken onder universitair onderwijs voltooide zij de emancipatie der Indologische wetenschap en verbrak zij de kluisters, waarmede de wetgever van 1864 haar nog aan de praktijk had gebonden. Het schrikbeeld van een staatsexamen zou haar niet meer binnen enge grenzen terugdringen; vrij en onafhankelijk zou zij te midden harer zusteren de jonge vleugelen ontplooien. Dit was echter niet voldoende. Haar bloei moest ook den staat ten goede komen; langs de nieuw geopende baan, die der edelste ontwikkeling, moesten intellectueele krachten aan den kolonialen dienst worden toegevoerd.

Dat de behoefte daaraan in Indië meer en meer gevoeld wordt, is reeds vroeger herinnerd. Het behoeft b.v. geen betoog, dat het maken van officieele vertalingen uit en in de verschillende talen van Insulinde, het samenstellen van woordenboeken en dergelijke, eene geheel andere taalstudie vereischt, dan voldoende is voor den ambtenaar bij den burgerlijken dienst. Het is niet moeielijk aan te toonen, dat wetenschappelijke vorming ook voor de rechterlijke ambtenaren onmisbaar is; te meer na het in 1869 bij koninklijk besluit gehuldigd beginsel, om voortaan de rechterlijke en ad-

1 Zie de K.B., opgenomen in Ned. St. 1864, 93; 1871, 72; 1872, 106; 1878, 73.

ministratieve functiën te scheiden en ook de inlandsche rechtspraak bij voorkeur aan Nederlandsche rechtskundigen op te dragen. Dientengevolge kan de rechterlijke ambtenaar tweeërlei richting inslaan naar gelang hij aan de rechtspraak over Europeanen of over Inlanders de voorkeur geeft. Beide richtingen zijn echter niet scherp gescheiden, en overgangen komen herhaaldelijk voor. Voor beide betrekkingen is een hoofdvereischte juridische vorming, die de jurist ondersteld wordt aan de universiteit te hebben verkregen. Voorts zal hij grondige studie moeten gemaakt hebben van het Ned.-Indisch publiek en privaat recht; in beide richtingen, maar vooral in de laatste, zal hij de inlandsche volksinstellingen en rechtsbegrippen moeten onderzoeken en waardeeren en daarbij zich van het onmisbaar hulpmiddel eener voldoende taalkennis bedienen; eindelijk zal de land- en volkenkunde en de geschiedenis subsidiair zijne nasporingen behooren te steunen. Het programma van het staatsexamen voor administratieve ambtenaren omvat dezelfde vakken, maar het gezond verstand eischt eene andere opvatting. Voor hem is land- en volkenkunde in den ruimsten zin hoofdzaak, waarbij de taal van de streek, waar hij werkzaam is, en de kennis der aldaar geldende administratieve verordeningen op den voorgrond treden. Publiekrechtelijke vraagstukken en de studie van het inlandsch recht, a fortiori van het eigenlijk Mohammedaansch recht, liggen buiten zijne sfeer en zullen, voor zoover zij hem opgelegd worden, weldra als ballast over boord worden geworpen. De moeielijke vraag, in hoever de oorspronkelijke inlandsche instellingen werden gewijzigd door de opeenvolgende Hindoesche Mohammedaansche en Europeesche wetten, vooral in hoever de Nederlandsche wetgeving zonder gevaar van rustverstoring het raadselachtig mengelmoes der bestaande instellingen kan wijzigen en vervangen, kan alleen door de zoodanigen met vrucht worden behandeld, die, niet tevreden met de min of meer oppervlakkige kennis van het zoogenaamd Mohammedaansch recht, hebben geleerd de ontzaglijke moeielijkheid te peilen, en de methode tot zelfstandige oplossing toe te passen. Eveneens is de kennis der bestaande staatsinstellingen, d.i. van de administratie van Ned.-Indië, volkomen voldoende voor den ambtenaar bij den burgerlijken dienst, maar de rechter, die geroepen is de vele processen uit de ingewikkelde wetgeving voortvloeiende, te beslissen, zal behoefte gevoelen aan eene wetenschappelijke beoefening van het koloniaal recht.

Het was derhalve een kostelijk maar tevens hoogst eenvoudig denkbeeld, om de toekomstige rechterlijke ambtenaren gelegenheid te geven van het wetenschappelijk Indisch onderwijs gebruik te maken en na het afnemen van een examen als bewijs van vruchtbare studie in den Indischen dienst op te nemen. De juristen konden dan vóór of na hunne promotie volgens de methode, die zij aan de universiteit hadden leeren kennen en waardeeren, de Indische maatschappij bestudeeren, zich vooral toeleggen op dat gedeelte der Indologische wetenschap, hetwelk hen het meest aantrok of hun op den verderen levensweg het grootste nut beloofde, en den staatsdienst aanvaarden met het voornemen hunne studiën ook in Indië voort te zetten. Het was natuurlijk, logisch, heilzaam èn voor de wetenschap, èn door den staat.

Toch is het amendement, dat het beginsel bevatte, door de regeering en later door de Delftsche school fel bestreden. Vooreerst omdat men het hooger onderwijs miskende. Er straalt uit 's Ministers woorden wantrouwen, uit die der Delftsche woordvoerders een kwalijk verholen spotlust. Het is ondenkbaar, dat een en ander steunt op gemis van achting voor de uitstekende mannen, die te Leiden de wetenschap vertegenwoordigen en waarvan sommigen door hunne werken een naam verwierven, die zelfs buiten Nederland met eerbied genoemd wordt. Men zal veeleer moeten denken aan eene onjuiste beoordeeling van de oorzaken, die de vroegere Indische instelling te Leiden hadden doen mislukken. Het was daarom niet overbodig deze oorzaken op nieuw aan een onderzoek te onderwerpen. Was bovendien het wantrouwen gegrond, dan moest het leiden tot verandering in het onderwijzend personeel of tot verbetering der hulpmiddelen, nimmer tot minachting van het karakter van het hooger onderwijs. De spotters hadden recht, wanneer zij het belachelijk noemden, dat tockomstige controleurs geleerdheid moesten opdoen, en beweerden, dat de voor dezen genoegzame kennis elders veel beter was te krijgen. Wie zal zulks tegenspreken? Maar bewijst het iets tegen de waarde van het hooger onderwijs of tegen de stelling, dat zulk onderwijs onmisbaar is voor hen, die in Indië een wetenschappelijken werkkring zoeken?

Er waren echter nog andere bezwaren van praktischen aard. Bij eene vergelijking tusschen staats- en academisch examen bleek toch, dat, terwijl het eerste drie dagen duurde, gedeeltelijk schriftelijk werd afgenomen en vijf vakken omvatte, het laatste slechts twee uren duurde, alleen mondeling plaats had en geen geschiedenis opnam.

Hoe kon men dus aan het laatste dezelfde waarde hechten als aan het eerste, en zonder schroom de geslaagden bij het faculteitsexamen zonder verder onderzoek tot den Indischen dienst toelaten? Niemand zal mij van overdrijving beschuldigen, wanneer ik zulke bezwaren kleingeestig noem en ze toeschrijf aan gemis van begrip en waardeering van het hooger onderwijs. Voorzeker, er is groot verschil tusschen beide examens: het faculteitsexamen valt binnen de grenzen van het hooger onderwijs en gaat daarom vooral de methode van studie na, terwijl het staatsexamen alleen heeft te oordeelen over de mate van verkregen kennis. Daarom vordert het laatste een langdurig gedeeltelijk schriftelijk onderzoek, terwijl voor het eerste een paar uren mondeling onderhoud meer dan voldoende zijn; daarom moet het laatste nauwkeurig omschrijven, wat men moet weten, en is dit bij het eerste van ondergeschikt belang; daarom moet geschiedenis bij het laatste eene plaats innemen, maar onderstelt men bij het eerste, dat grondige beoefening der staats- en volks-instellingen ondenkbaar is zonder degelijk historisch onderzoek, zoodat de opnoeming daarvan volkomen overbodig mag geacht worden.

Het zal thans duidelijk zijn geworden, dat de eisch aan de leerlingen van het hooger onderwijs gesteld, om na afloop hunner studiën zich nog aan een staatsexamen te onderwerpen, is:

1°. een blijk van wantrouwen in de bestaande universiteiten;

2°. eene miskenning van het karakter van hooger onderwijs;

3°. eene verwaarloozing van de lessen der geschiedenis;

4°. een terugtred op de baan der ontwikkeling.

Maar, zal men zeggen, de wet op het hooger onderwijs verbindt aan het faculteits-examen niet alleen de bevoegdheid om tot rechterlijk ambtenaar te worden benoemd, maar evenzeer bij den burgerlijken dienst in Nederlandsch-Indië en daartoe zal toch praktische kennis wel onmisbaar zijn. Ongetwijfeld. Hier moet dan ook geenerlei voorrecht aan de juristen worden toegekend. Terecht veronderstelt de wetgever, dat de leerlingen van het hooger onderwijs, die door een afzonderlijk academisch examen ook van hunne zelfstandige ontwikkeling op het gebied der Indische wetenschap hebben blijk gegeven, zonder eenig bezwaar benoembaar moeten geacht worden voor betrekkingen, waarvoor eene zekere mate van kennis langs den weg van professioneel onderwijs verkregen voldoende is. Maar daarmede is niet gezegd, dat zij voor die praktische werkzaamheden ook

de voorkeur verdienen boven degenen, die er zich speciaal toe hebben voorbereid. Door hunne praktische geschiktheid zullen zij wellicht later in Indië het bewijs kunnen leveren voor sommige betrekkingen inderdaad boven den administratieven ambtenaar de voorkeur te verdienen. Voor eene beschikbaarstelling echter komen zij hier te lande alleen in aanmerking, hetzij wanneer zij op gelijken voet en met goeden uitslag deelnemen aan het staatsexamen, hetzij indien het aantal der daarbij geslaagden onvoldoende is, hetzij indien de Minister om bijzondere redenen in overleg of op aanvraag van den Gouverneur-Generaal het wenschelijk acht ook enkele juristen voor administratieve betrekkingen aan te wijzen. Wel is waar wordt in het laatste geval de deur schijnbaar voor willekenr en nepotisme geopend, doch in werkelijkheid bestaat daarvoor geen gevaar. Sedert vele jaren is het reeds eene zeldzaamheid, dat een doctor in de rechten verlangt in aanmerking te komen voor eene administratieve betrekking in Indië; èn door den aard zijner studiën, èn door de betere materieele vooruitzichten, èn door het prestige, dat gegradueerden nog steeds in Indië meer dan in Nederland genieten, voelt hij zich aangetrokken tot de rechterlijke macht. Desniettemin kan het voorkomen, dat voor een bepaald doel rechtsgeleerden door de Indische regeering worden noodig geacht. Welnu, alsdan moet de Minister de bevoegdheid hebben onder de weinigen, die daartoe genegen zijn, eene keuze te doen van degenen, die hem het geschiktst voorkomen. Een vergelijkend examen zou hier even ongerijmd zijn als bij de aanvrage voor technici bij bosch- of mijnwezen, of, om een voorbeeld uit de rechtsgeleerde wereld te nemen, bij de aanvrage voor een leeraar aan de hoogere burgerscholen of aan de Indische instelling te Batavia. Hier moet men vertrouwen stellen in het beleid van den Minister door niet elke bestuursdaad aan vooraf bepaalde regelen te onderwerpen.

Buitendien is de benoembaarheid van doctoren in de rechtswetenschap voor den burgerlijken dienst een groot gerief voor den Gouverneur-Generaal, wanneer in de hoogere betrekkingen wetenschappelijk gevormde mannen noodig zijn. Niet dat ik in het allerminst aan benadeeling of achterstelling der administratieve ambtenaren zou willen denken. Integendeel, waarschijnlijk zullen onder hen, die langs den weg van het civiel bestuur eene rijpe ervaring opdeden van inlandsche toestanden en behoeften, ook de beste hoofdambtenaren worden aangetroffen.

Het kan echter voorkomen, dat de Indische regeering behoefte gevoelt aan specialiteiten op wetgevend gebied, evenals in Britsch-Indië een *legislative member* aan den raad van den Onderkoning werd toegevoegd, en dan moet de Gouverneur-Generaal de gelegenheid hebben deze of andere specialiteiten ook te zoeken in de rij der rechterlijke ambtenaren. Daartoe strekt de benoembaarheid van juristen ook voor den burgerlijken dienst.

Terwijl derhalve voor den burgerlijken dienst geenerlei voorrecht aan het faculteits-examen behoort te worden verleend, wensch ik voor de rechtsgeleerden, evenals voor de taalgeleerden, elken anderen weg dan dien van het hooger onderwijs te sluiten. De gelegenheid voor de laatsten om een staatsexamen af te leggen in nagenoeg dezelfde vakken, als die welke tot het doctoraat in de Oostersche taal- en letterkunde behooren, verdient daarom afkeuring; eenigermate kan zij echter verschoond worden door de recente invoering van dit doctoraat en door de hoop, dat ook in Indië, waar geen hooger onderwijs bestaat, enkelen zich daarvoor zullen aanmelden. Deze verschoonende redenen kunnen voor de juristen nimmer worden aangevoerd, omdat hunne rechtsgeleerde vorming toch van oudsher niet anders dan door hooger onderwijs kan verkregen worden.

Is hiermede de wenschelijkheid eener volledige uitvoering van art. 92 der wet op het hooger onderwijs aangetoond, zoo is tevens de uitvoerbaarheid ten volle gebleken. De bezwaren, die de Minister uit het gelijktijdig bestaan van een faculteitsen staatsexamen meende te moeten duchten, alsof voortaan slechts willekeur zou kunnen beslissen, wie door het een en wie door het ander in de voorrechten eener beschikbaarstelling zou deelen, zijn opgeheven. Het aantal der voor den burgerlijken dienst benoodigden wordt even als thans door de Indische regeering aan den Minister medegedeeld. Ieder kan zich daarop aan het staatsexamen onderwerpen, maar alleen zij, die de hoogste cijfers behalen, worden ter beschikking gesteld. Eene zelfde aanvraag doet de Gouverneur-Generaal ten aanzien der verlangde rechterlijke ambtenaren en nu stelt de Minister ter zijner beschikking degenen, die met voldoenden uitslag het bewuste faculteits-examen aflegden. Het is niet waarschijnlijk, dat het aanbod vooreerst de aanvraag zal overtreffen; integendeel doet de klimmende behoefte aan rechterlijke ambtenaren in Indië en de in de laatste jaren verminderde neiging onder de studenten in

de rechten om zich naar Indië te begeven, met reden onderstellen, dat allen, die aan de eischen van het examen voldoen, ook beschikbaar gesteld kunnen worden. De ondervinding, door enkelen reeds ten aanzien van het faculteits-examen opgedaan, heeft bovendien geleerd, dat dit volstrekt niet gemakkelijker is dan het gewone staatsexamen. Vooreerst bestaat er dus geene behoefte aan eene regeling der verschillende aanspraken. Indien echter de toekomst het aantal juristen voor Indië aanmerkelijk deed toenemen en de Minister genoodzaakt was eene beperkte keuze uit een groot aantal te doen, kan het waarlijk niet zwaar vallen eene oplossing der moeielijkheid te vinden. Voor alle dingen geen vergelijkend examen, waardoor men weder een heterogeen bestanddeel in het hooger onderwijs binnensmokkelt. Hoe geschikt ook om mannen te bekomen, die bekwaamheid aan zelfvertrouwen en handigheid paren, *first rate intellect* behoeft men er nimmer van te verwachten. Veeleer late men de keus over aan de gevreesde *willekeur* der regeering, in het vertrouwen, dat zij de geschiktheid der candidaten zal beoordeelen door het vragen van inlichtingen aan deskundigen op dezelfde wijze, als zij dit bij elke benoeming in Nederland heeft te doen. Indien de ondervinding leert, dat dit tot misbruiken leidt, dan kan de regeering aan de betrokken faculteiten het verzoek richten, desnoods door tusschenkomst van het Departement van Binnenlandsche Zaken de verplichting opleggen, om in hun judicium over den uitslag van het examen een kenmerkend oordeel uit te spreken over de meerdere of mindere bekwaamheid der geëxamineerden. Op die wijze zouden de bekwaamsten voor eene beschikbaarstelling of benoeming het eerst in aanmerking komen.

Ziedaar wat ik verlang. Scheiding tusschen de toekomstige ambtenaren bij de rechterlijke macht en die bij den burgerlijken dienst; voor de eersten vorming door hooger onderwijs, zoowel in de eigenlijke rechtsgeleerdheid als in de wetenschap, die voor hun Indischen werkkring onmisbaar is; voor de laatsten vorming op den grondslag van het middelbaar onderwijs, aangevuld door de noodige kennis van land en volk, dat zij zullen helpen besturen. Zijn de personen tot beide klassen behoorende geruimen tijd in Indië werkzaam geweest en hebben zij alzoo de gelegenheid gehad hunne theoretische kennis door praktijk en ervaring te volmaken, dan hebbe de Indische regeering de bevoegdheid uit beide klassen de elementen te putten, die zij

in de hoogste staatsbetrekkingen het meest noodig of wenschelijk acht[1].

Zijn deze wenschen vervuld, dan zal er een einde komen aan den treurigen naijver en het voortdurend misverstand tusschen hooger en middelbaar onderwijs, tusschen universiteiten en kweekscholen. Wil Leiden of eenige andere gemeente eene kweekschool nevens de Delftsche stichten, welnu eerlijke mededinging kan slechts strekken tot volmaking der praktische opleiding, welke zij gezamenlijk beoogen. Wil de Amsterdamsche universiteit ook op het gebied der Indologische wetenschap met de rijksuniversiteit te Leiden concurreeren, het zal evenals bij andere vakken slechts tot verhooging van den wetenschappelijken roem van Nederland leiden. Maar mededinging tusschen heterogeene instellingen, die alleen onderlinge verbittering en verguizing ten gevolge heeft, zal voor altijd tot het verleden behooren. Indië zal zich verheugen in steeds bekwamer en veelzijdiger ambtenaarspersoneel; de Indologische wetenschap zich verheffen tot den rang, waarop zij in Nederland, de tweede koloniale mogendheid, meer dan elders aanspraak heeft. Wetenschap en praktijk zullen eene aanmerkelijke schrede zijn gevorderd op de baan van den vooruitgang, en de wet op het hooger onderwijs, die deze ontwikkeling mogelijk maakt, zal althans op dit punt een zegen blijken voor Nederland en Indië.

Mr. J. DE LOUTER.

1 De veranderingen, die het K.B. van 12 Mei 1878 zou moeten ondergaan, zijn van weinig omvang. In art. 3 moet lit. *b* vervallen en art. 10 aldus gelezen worden:
'Jaarlijks wordt door Onzen Minister van Koloniën, na overleg met den Gouverneur-Generaal, het getal bepaald dergenen, die, na in Nederland af te leggen voldoend examen, hetzij voor de rechterlijke macht, hetzij voor den burgerlijken dienst, ter beschikking van den Gouverneur-Generaal zullen worden gesteld.
De voordeelen en de verplichtingen aan de beschikbaarstelling verbonden worden door Ons bepaald.
Voor de beschikbaarstelling ten behoeve van de rechterlijke macht komen alleen in aanmerking zij, die voldoend examen hebben afgelegd overeenkomstig art. 3*a*; voor de beschikbaarstelling ten behoeve van den burgerlijken dienst in den regel alleen zij, die voldoend examen hebben afgelegd overeenkomstig art. 4*b* van dit besluit.'

Een dringend volksbelang.

Toen Hendrik de Vogelaar het Duitsche rijk krachtig wilde verdedigen tegen de invallen der Hongaren, liet hij vestingen bouwen, en hij dwong de boeren, in die vestingen te gaan wonen. Hij had met hardnekkigen tegenstand te worstelen. ‘Wij willen niet in die graven’, zeiden de boeren.

Ik ben diep doordrongen van het geloof, dat die boeren in hun naïviteit een groote waarheid hebben uitgesproken, toen zij de steden graven van het menschelijk geslacht noemden. Beschouw maar die beklagenswaardigen onder onze natuurgenooten, die in de achterbuurten van groote steden geboren en opgevoed(?) worden. Beschouw den graad hunner lichamelijke en geestelijke ontwikkeling; vraag den lageren onderwijzer der Kostelooze school naar de soort van leerlingen, die hij uit die achterbuurten ontvangt; lees Dickens over de achterbuurten van Londen; lees l'Enfance à Paris van Othenin d'Haussonville in de Revue des deux Mondes van Oct. en Dec. '76, Maart '77 en Juni '78. Die lagere onderwijzer zal u onveranderlijk te gemoet voeren: ‘Die kinderen verstaan niet eens de taal, die ik spreek. Tegen den tijd, dat er punten van aanraking komen, verlaten zij de school.’ Raadpleeg verder de gegoeden, en onderzoek inhoever zij het noodig oordeelen - vooral voor hunne kinderen - om een deel van het jaar op het land door te brengen. En gun dan uw verbeelding de vrije vlucht, om u voor oogen te tooveren, hoe het er, in onze hoofdstad vooral, zou uitzien, als daar niet, jaar in jaar uit, krachtige jongelingen van het land, ook veel uit het vreemde land, kwamen om onze bevolking, als ware het, van nieuwe levenskracht te voorzien. Onmiskenbaar moet een groote stad, die zulk een toevoer mist, haar ondergang te gemoet gaan. Ik vermoed, dat elke Amsterdammer onder mijn lezers zich het uur - of de uren - herinnert, die hij eenmaal in zijn leven heeft moeten doorbrengen op de Militiezaal,

om zich voor den krijgsdienst aan te geven. Ik heb er verbaasd gezeten - niemand mocht er staan - over het ontzettend aantal namen, die met een R beginnen, en over het veel ontzettender aantal knaapjes ver beneden de maat, en ver beneden gewone lichaamsontwikkeling in het algemeen; knaapjes, die, volgens hun geboorteacte, de achttien jaren bereikt hadden, maar die met moeite op hun schoudertjes torschten. Ik zwijg van alle andere redenen van ondergang; maar ik kan mij niet weerhouden een vermoeden uit te spreken, dat mij bekruipt, zoo vaak mij het raadselachtig verdwijnen van groote steden als Ninive en Babylon voor den geest komt. Ik waag het dan wel eens te gissen, dat onbewoonbaarheid haar deel geworden is, toen haar bodem volkomen verontreinigd was door de faecaliën, de faecaliën, die thans aan tal van groote steden een ernstige vraag ter oplossing stellen.

Zeer stellig wordt de mensch, geboren in de achterbuurten eener groote stad, verwijderd, verre verwijderd gehouden van datgeen, waarmede de mensch in het algemeen het eerst en het innigst in aanraking gebracht moet worden: van de natuur. Alles in een groote stad is een kunstmatig leven, une vie factice; dat dit zoo is, blijkt het krachtigst uit de levensopvatting, de wenschen en de woelingen der sociaal-democraten. Denk u een sociaal-democraat in de achterwouden van Noord-Amerika!

Maar ik maak die onrustbarende achterlijkheid in lichaamsontwikkeling niet tot het onderwerp mijner beschouwing: ik houd mij bij mijn leest. Als de lezer 't nog niet weet, heb ik de eer en het groote voorrecht hem mede te deelen, dat ik onderwijzer ben, onderwijzer voor de kinderen van de zeer gegoeden in de hoofdstad. Ik heb een bijzondere reden, om dat laatste mede te deelen: als ik op onze onderwijzersvergaderingen het woord voer over de eischen van het onderwijs, denken mijn ambtsbroeders - sommigen zeggen 't mij wel, maar niet op de vergadering: ‘Hij heeft gemakkelijk praten met zijn leerlingen uit den deftigen stand; hij moest eens voor onze leerlingen staan’.... Daarom heb ik ook voor dit opstel een andere plaats gezocht dan een zuiver paedagogisch tijdschrift, dat door zijn naam alleen, helaas! andere lezers dan onderwijzers gewoonlijk afschrikt.

Ik houd mij dan bij mijn leest: en die leest is 's menschen geestesontwikkeling. Die laat bij de lagere standen, vooral in

de groote steden, zooveel te wenschen over; die kon naar mijn innige overtuiging binnen ettelijke jaren zoo krachtig bevorderd worden; die is, naast mijn gewone werk, altijd een onderwerp van mijn arbeiden en streven geweest; ik beroep mij op al, wat ik in de paedagogische tijdschriften tothiertoe vruchteloos geschreven heb. Ik wensch mij lezers, die het volk liefhebben, voor het volk iets *willen*, maar ook iets *kunnen* doen.

Bedenkt, gij mannen, die eischen aan het openbaar onderwijs doet - niet voor de ontwikkeling van uw eigen kinderen of die uwer standgenooten, maar voor de lagere rangen van uw volk - dat er een overgroot getal kinderen is onder dat volk, die vóór hun zesde levensjaar de steeg of het slop, waar zij geboren zijn, nooit verlaten. Wilt gij het bewijs? Zoo gij bewoner der hoofdstad zijt, herinner u dan, hoe vaak u, als ge maar de aanzienlijke buurten verlaat, een: ‘Wie heit er een kind gevonden?’ op den u bekenden stereotypen dreun in de ooren klinkt. Niemand bekreunt zich om dat verloren kind, niet waar? 't Behoeft ook niet: het wordt altijd wel gevonden. Laat mij u mededeelen, waarom dat kind verloren genoemd wordt.

Dat kind is er, door welke oorzaak dan ook, toe gedreven, om ondanks het stellige verbod - helaas! zeldzaam van de moeder - ondanks het verbod der buurvrouw, die niet uit werken gaat, en zich voor ettelijke centen verbonden heeft, een oogje te houden, de steeg of het slop - en welke stegen en welke sloppen bezit onze goede stad! - te verlaten, en een kijkje te nemen in de naburige straten. Zoodra het gevonden, en door een gansche bende van tienjarige belangstellenden teruggebracht wordt, is het eerste werk, het streng te kastijden - de oorzaak der belangstelling - opdat het voor goed den lust verliezen zal, buiten het slop een oog in de nog altijd nauwe wereld der buurt te slaan. Alleen datgeen, wat de steeg of het slop oplevert, is de wereld van zulk een kind. Ik heb, vóór jaren reeds, in een onderwijsblad het opmerkelijk feit medegedeeld, dat ik in mijn eigen huis een dienstbode, en dan niet een van de minste soort, gehad heb, die op haar twintigste jaar nog nooit in het Vondelspark geweest was. 'k Heb een zestienjarigen knaap, nota bene, als boodschappenlooper in mijn dienst gehad, die den weg van mijn huis, Keizersgracht bij Felix Meritis, naar de Kalverstraat niet wist. Hij kende de Osjessluis niet! Van andere dan persoonlijke ervaringen maak ik geen ge-

wag: vraag de onderwijzers der meeste kostelooze scholen - de meeste, want er is onderscheid waar te nemen in de verschillende wijken - vraag hen naar de bewijzen voor een bijna algeheel gemis aan 't geen redelijkerwijze ontwikkeling te noemen is.

Verbeeld u zulk een kind, leerling der lagere school. Gij kunt het niet. Ik zeg u ronduit: gij kunt het niet. Gij zoudt moeten zien; gij zoudt moeten ondervinden en worstelen, zooals de lagere onderwijzer ziet, ondervindt en worstelt. Het laatste, het worstelen, moet er vooral bij.

Gij, met uw wet op het lager onderwijs - vergeet toch nooit, dat het in het jaar onzes Heeren 1878 - dat is tweeenzeventig jaren na de invoering van de eerste wet op het verbeterd lager onderwijs, mogelijk geweest is, meer dan 300,000 Nederlanders - zegge driemaalhonderdduizend! - op te zweepen tegen die wet - gij, met uw wet, begeert in de eerste plaats, dat die kinderen *lezen* zullen leeren. De vaste overtuiging, dat gij het op dat punt mis hebt, doet mij spreken. Gij denkt, en dat is u niet kwalijk te nemen: ‘Wat goed is voor onze kinderen, is ook goed voor de kinderen van de lagere standen.’ Dewijl ge de leerlingen, die uit steeg en slop komen, door de wet gelijkstelt met uw eigen kinderen, deugen uw premissen niet. Uw conclusie is dus mede verwerpelijk.

Gelukkig zie ik voor de paedagogische quaestiën een nieuw tijdvak aanbreken. Ik zie vreugdevol hier en daar de bewijzen, dat ze ook, elders dan onder onderwijzers alleen, gesteld worden; 't is waar, nog met schuchterheid, maar - zij worden gesteld! En als prof. Pierson in zijn studie over Harriet Martineau (Gids, Juli '78, blz. 4) als zijn gewaardeerd gevoelen ronduit verkondigt:

‘*Dat menschen zulke zonderlinge, zwakke en ongelukkige wezens zijn op den aardbodem, is niet te verwonderen, wanneer men bedenkt, dat de menschenkultuur nog geen wetenschap is niet alleen, maar dat ook* DE VERPLICHTING OM HAAR TOT EEN WETENSCHAP TE MAKEN, SLECHTS DOOR ZEER WEINIGEN WORDT ERKEND, dan vind ik in de rangen der maatschappij, waar dit een behoefte is voor de zaak, minst genomen een geestverwant, en mag ik hopen, dat de behandeling van opvoedkundige vraagstukken zich baan breken zal, elders dan in geschriften, die alleen door onderwijzers gelezen worden.’

o! 't Is niet voor de eerste maal, dat ik mijn denkbeelden

in den geest van dit opstel uitstort. Want het is voor mij de levensquaestie bij het volksonderwijs. Dertig jaren geleden werd tegen de wording eener nieuwe wet op het onderwijs in de Afdeeling Amsterdam van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap de vraag gesteld: ‘Wat kunnen de onderwijzers der lagere school doen, om natuurkundig en ander voortgezet onderwijs te geven, ten einde het onderwijs vruchtbaar te maken voor het leven?’

Ik werd geroepen in de commissie, die door praeadvies de vergadering zou voorlichten. In die commissie streed ik voor het denkbeeld: ‘In het lager onderwijs moet het natuurkundig onderricht geheel anders opgevat worden, dan wat er hoogst waarschijnlijk in de vraag mede bedoeld wordt.’ - Die bedoeling was - 't bleek later duidelijk: onderwijs in de physica. - ‘Het aanvangspunt van *alle* onderwijs moet wezen: kennis van de natuur, van het dieren-, planten- en delfstoffenrijk. Het lezen, schrijven en rekenen enz. kome slechts in de tweede plaats.’

't Gelukte mij, de commissie nieuwsgierig te maken naar de ontwikkeling van mijn denkbeeld. Ik bracht die op het papier.

‘Als het waar is, dat het onderwijs niet met het lezen moet beginnen, heb ik dertig jaren in verkeerde richting gewerkt,’ zoo begroette een bedaagd en hoogst bekwaam onderwijzer mijn werk; en dat was het merkwaardig motief, waarom mijn opstel in de doos ging. Ik was nog zoo jong; ‘ik had van het lager onderwijs geen verstand; ik koesterde illusiën, die nooit te verwezenlijken waren!’

Het was een merkwaardig motief. ‘Omdat ik anders in verkeerde richting gearbeid heb, deugt uw denkbeeld niet.’

Maar ik bid u, lezer! is onze geheele maatschappij niet doorzult van dat motief, en moet daarom niet zooveel bij het zalige oude blijven? Haal daarom niet hoogmoedig de schouders over mijn toenmalige ambtgenooten op. 't Is dertig jaren geleden: ik kwam nauwelijks kijken als hoofdonderwijzer; en dan ook: wij begonnen toen pas te breken met veel, wat wij totnogtoe voor onomstootelijk waar hadden gehouden, en wij hinkten nog op twee gedachten. In ieder geval waren wij ons zeer stellig nog niet bewust, dat juist de studie van de natuur, de oorzaak was, dat wij breken gingen. Ik bid u, dat laatste niet uit het oog te verliezen, dit namelijk, dat de studie van de natuur den ontwikkelden mensch het onhoudbare aantoont van veel, wat hij vroeger als waar had aangenomen. Als ik op mijn eigen leven terugzie, moet ik wel komen tot den uitroep: Hoe won-

derlijk is mijn intellectueel bestaan geweest! Eerst heb ik een menigte dingen geleerd, die ik naderhand, soms met moeite, soms met een aandoening van weemoed, heb moeten afleeren. o! Zoo de tijd, verbeuzeld met mij noodelooze of zelfs onware zaken te laten leeren, gebruikt ware voor mijn waarachtige ontwikkeling! En toch: ik heb zulk een uitstekend opvoeder gehad!

Die wensch moet elk bezielen, die op meer of min breede schaal arbeidt aan de opvoeding van het menschdom. Het breken met het eens geleerde: wie zal de worsteling en den weemoed, die er aan verbonden zijn, voor een later geslacht - vooral voor zijn eigen kinderen wenschen?

Misschien denkt hier een lezer, dat ik hier het dogmatisch terrein der godsdienstleer voornamelijk op het oog heb. 't Is niet alzoo. Op het gebied der taal en haar spraakleer, onderwijst men het kind ten huidigen dage nog tal van onwaarheden, en in den toestand, waarin wij nog altijd verkeeren, is een half menschenleven niet genoeg, om de waarheid, de goddelijke waarheid tegenover die leugens tot 's menschen bewustheid te brengen. Ik kan daarover thans en hier niet breed uitweiden, maar ik gevoel toch, dat het noodzakelijk is voor den niet-onderwijzer een enkel voorbeeld te stellen. Herinner u, dat wij zonder eenige bedenking zeggen: het horloge *zit* in mijn zak en het *loopt*. De hoogleeraar in de letterkunde stelt de oorzaak, de kracht en ook de schoonheid der figuurlijke taal in het licht; ik neem aan, dat het thans ook aan de middelbare school plaats heeft - ik weet dat niet - maar verreweg de meeste Hollanders komen nooit tot de volkomen bewustheid, hoe het mogelijk is, dat een ding tegelijk *zitten* en *loopen* kan. Zij blijven die taal gebruiken, en de onzin, die er het gevolg van moet wezen, blijft hun deel.

Qui nous délivrera des Grecs et des Romains? Laat mij er bijvoegen: Qui nous délivrera des Hébreux! Niemand heeft meer recht dat klagend uit te roepen, dan de mannen, die het wel meenen met de volksopvoeding, of daaraan arbeiden. Terwijl toch op godsdienstig gebied de oud-testamentische opvatting van het christendom vlijtig arbeidt, om het zuivere christendom een heerleger van krachtige bestrijders te verwekken, gaan wij op elk ander gebied onder de heerschappij van Grieken en Romeinen gebukt, en beletten zij onze zelfstandige nationale ontwikkeling. Wij steken wel den draak met den geleerde, die ons zoo pedant mogelijk toevoegt: ‘Slechts aan de hand der Grieken wordt de mensch

waarachtig mensch; slechts door de kennis van de Grieksche taal leert hij denken;' maar als wij den draak gestoken hebben met den 'mensch', die ons zoo iets kan toevoegen, huiveren wij toch voor den dwang, waaronder wij leven, omdat de leiding der maatschappij bij voorkeur toevertrouwd wordt aan mannen, die aan de akademie aan dat dwaze deukbeeld gewoon geworden zijn, en alleen denken onder de heerschappij der Grieken. En hoe zeer zou ik ontstellen, als mij met grond kon voorgeworpen worden, dat ik niet dweep met veel, wat mij van de Grieken bekend is! Maar niet zóó dweep ik, dat ik wenschen zou, een Griek geweest te zijn. Ik ben veel liever wat ik ben; ik ontwikkel veel liever mijner kinderen en mijner leerlingen, ja mijner tijdgenooten menschheid door de middelen, die met mijn landaard en met mijn tijd in innige harmonie staan. De Grieken hadden hun ziekelijkheden, evenals elk ander volk.

'k Gevoel, dat ik mij gereedelijk blootstel aan minachtend schouderophalen om hetgeen ik durf beweren. Ik kan het niet helpen. Een slaaf te verbieden met zijn ketenen te rammelen, is onmenschelijk.

Want wij zijn slaven. Hoeveel kostelijke uren van mijn onderwijzersleven heb ik besteed, ommijn arme leerlingen te drillen in het verbuigen en vervoegen. En waarom? Alleen omdat de ouden verbogen en vervoegden. Wij Hollanders doen het eerste nooit, behoudens den zoogenaamden Saksischen tweeden naamval, en het tweede in vergelijking maar spaarzaam. En - laat mij één onderwijzer van overdrijving beschuldigen - wat heb ik bereikt, en wat bereiken wij allen? Enkele bevoorrechte leerlingen hebben dat verbuigen en vervoegen binnen weinig tijd en met groot gemak onder de knie; het gros kan er zich maar niet mede vereenzelvigen, en blijft altijd een voor oningewijden onbegrijpelijke minachting voor declinatie en conjugatie aan den dag leggen. Het komt, omdat zij iets moeten leeren, dat tegen de natuur der dingen strijdt.

Dan staat de vorming onzer schrijftaal - dat wij zoo iets onzinnigs hebben is mede een gevolg van onze voorliefde voor de ouden - voor een goed deel onder den invloed van Grieksch en Latijn. Een menigte krachtige beelden en sterke uitdrukkingen, door het volk geschapen en gebruikt, worden als onfatsoenlijk afgekeurd, ook dan wanneer zij dat niet volkomen verdienen, alleen omdat zij oorspronkelijk zijn, in ons eigen

volksbestaan wortelen, en niet naar de klassieke beelden en de klassieke krachtige uitdrukkingen rieken. En het gevolg is - dit maar: dat het hoogst moeielijk is voor het volk te schrijven, iets dat toch met sterker benaming dan ‘iets wenschelijks’ verdient aangeduid te worden.

Voor het volk te schrijven.

't Is lang erkend, dat dit moeielijker is, dan men op den eersten blik denken en zeggen zou. Ik wil wel gelooven, dat voor een, in de litteratuur der ouden ingewijd criticus als Busken Huet, een auteur als Cats onverdragelijk moet wezen. Maar als wij alles gelezen hebben, wat op zijn werken, op zijn denken, ja op zijn leven is aan te merken, laat ons dan niet vergeten, dat nooit een Nederlandsch auteur een populariteit als Cats te beurt gevallen is. Daarin schuilt iets, en 't is dunkt mij veel meer de moeite waard, op te sporen, wat er schuilt, en waar het schuilt, dan in zijn werken den vinger te leggen op alles, wat met ons conventioneel begrip van schoonheid op het gebied der letterkunde niet overeenkomt. Dat Cats ‘de belichaamde onhebbelijkheid van het Nederlandsche volk’ geweest zou zijn - laat het ons een oogenblik als onomstootelijke waarheid aannemen. Wat volgt dan daaruit? De veroordeeling van Cats? Het voor altijd wegstoppen van zijn werk?

Ik geloof, dat er iets anders uit voortvloeit, als het waar is. Als het Nederlandsche volk tot zulk een graad van te veroordeelen onhebbelijkheid vervallen is, als Cats verweten wordt, dan moet de eerste gevolgtrekking wezen, die daaruit gemaakt wordt: Dat Nederlandsche volk moet opgevoed worden, om uit die onhebbelijkheid te geraken.

Geen schrijver na Cats, geen dichter, zelfs Tollens niet, heeft ooit van dat volk zulk een bijval genoten; de ‘bijbel van de boeren’ heeft nooit een tegenhanger gehad. Mij dunkt, die naam geeft ook aan de hand, dat het vonnis over het ‘Nederlandsche volk’ ten opzichte der onhebbelijkheid, niet zoo geheel en onvoorwaardelijk het gansche volk treft. Al wie voor het volk geschreven heeft in letterkundige produkten, welke dien naam verdienden, is afgestuit op.... ja, waarop? In de eerste plaats daarop, dat hij schrijft in een taal, die door het volk niet verstaan wordt. En hij schrijft die taal, omdat hij min of meer doortrokken is van den geest der ouden, hetzij die ouden in hun eigen taal voor hem toegankelijk zijn, hetzij hij zich heeft moeten behelpen met de afspiegeling van hun denken

en redeneeren in de geschriften van anderen, opgevoed aan de hand der ouden. Is mijn beweren te sterk? Eilieve! Waarom dichtte Loots zijn Nachtegaaltje? Waarom moest Bellamy studeeren in de godgeleerdheid, waarin hij hoogst waarschijnlijk een onbeduidende figuur geweest zou zijn? Waarom beoefende Winter nog op mannelijken leeftijd de Latijnsche taal? Altemaal omdat men nu eenmaal in Nederland geen dichter van meer dan middelmatigen rang kan zijn, zonder door de ouden gevormd te wezen. En nog is in dat opzicht weinig verandering van gevoelen gekemen. Kleven andere volken ook dat vooroordeel aan? Ik meen, dat Beranger Grieksch noch Latijn verstond; ik weet wel, dat hij in hooge mate den Franschen geest in de Fransche taal uitdrukte, ook met al de eigenaardige onhebbelijkheid van het Fransche volk, die menigeen maar niet zoo erg onhebbelijk voorkomt, omdat de vreemde taal ook voor de meest geoefenden een soort van sluier blijft[1]. In Frankrijk vraagt men niet: verstaat die of die auteur de taal der ouden? 't Is waar: de Fransche natie is daarvoor te talrijk: wij in Holland zitten met onze litteratuur als in een engen kring, in een genootschapje, waarvan de leden in staat zijn, alles van elkander te weten te komen, tot zelfs de roerselen hunner daden toe. Het heeft van dat laatste ten minste vaak den schijn.

Zoo wordt de dwang gehandhaafd, die oorzaak is, dat het eigenlijke volk, de ruwste kracht der natie, letterlijk ongenietbare dingen voorgezet worden - behoudens enkele zeer weinige uitzonderingen. Het gevolg daarvan is, dat het deel van dat volk, hetwelk de noodige bekwaamheid in het leven verwerft, alles behalve bekend is met datgeen, wat wij zoo gaarne onze nationale letterkunde zouden noemen. Ik ken in geen mij bekende taal een boek, dat in zijn soort Hildebrand's Camera Obscura overtreft; ik ken geen Nederlandsch boek, dat zulk een bijval verworven heeft als dat. Werd het kopierecht onlangs niet voor ƒ 11.000 verkocht?

Welnu laat de lezer eens onderzoeken bij zijn dienstpersoneel, of daaronder het Diaconiehuismannetje bekend is, dat echt Hollandsch portret uit den stand van het dienstpersoneel. Het boek is nog niet doorgedrongen tot waar Cats werd ingehaald;

1 Eigenaardig is in dit opzicht, wat de Heer Reville uit den mond van den uitgever van Gustave Droz's Monsieur, Madame et Bébé vernomen heeft: ‘In Holland zijn naar evenredigheid meer exemplaren van dit werk geplaatst dan in Frankrijk.’

't is waar: de titel roept al dadelijk de ouden voor u op; de titel spreekt niet tot het volk; de titel zegt - stellig onwillens - het boek is niet voor u, het is voor degenen, die de vreemde woorden ‘Camera Obscura’, zij het dan niet rechtstreeks door de studie van het Latijn, verstaan. In waarheid: dat is mijn eenige grief tegen het boek, dat ik zoo gaarne tot het volk gebracht zou zien, al is maar een gedeelte voor het volk genietbaar. Ik heb er zoo hoog mede op, dat ik het doel van mijn opstel in deze woorden zou kunnen nederleggen: ons volk moet opgevoed worden voor de Camera Obscura.

Want wat leest het volk?

Als gij, lezer! de moeite nemen wilt, een collectie liedjes in de achterbuurten der hoofdstad te gaan koopen - men vindt de winkels gemakkelijk - dan zullen u bij de kennisneming - het volledig lezen is een onmogelijkheid - de haren te berge rijzen over de onhebbelijkheid er van, en ge zult erkennen, dat de uitspraak van Busken Huet in verband met die onhebbelijkheid en met Cats in den grond belachelijk is. Gij vindt dan nog andere onhebbelijkheid dan van Cats, en in vormen, die in schreeuwende tegenspraak zijn met ons al of niet conventioneel begrip van letterkundig schoon. Wilt ge iets hooger op? Onderzoek dan, hoe de leesbibliotheken van den laagsten rang samengesteld zijn, en welke, altijd vertaalde, werken daar het meest zijn beduimeld. Het lagere volk is altijd vijftig jaar ten achteren, maar niet met de Nederlandsche litteratuur; het laaft zich op dit oogenblik aan de Mystères de Paris en aan al de Mystères, die daarop gevolgd zijn. Het laaft zich bij voorkeur aan de onzuivere bron der lagere Fransche litteratuur met haar gruwelijke onhebbelijkheid, die tot diepe onzedelijkheid daalt, terwijl daarover niet eens het waas ligt, dat de Fransche taal er eenmaal voor ons over heeft gelegd. Denk u verschillende schilderingen uit Monsieur, Madame et Bébé van Gustave Droz in slecht Hollandsch! Het leest de onzuivere Fransche voortbrengselen in gebrekkig Nederlandsch. En let wel: sedert 1857 ons een verbeterd onderwijs heeft willen brengen, is daarin geen verandering gekomen. En zie, het ontbreekt mij aan het geloof, dat de wet van 1878 daarin eenige verandering teweeg zal brengen.

Dat doet mij schrijven. Het geloof is algemeen: als het volk maar leert lezen, is de eerste stap tot beschaving van het volk gedaan. En ten gevolge van dat geloof is ook het eerste

vak, dat de wet op de lagere school voorschrijft; het *lezen*. Och arm! Vergun mij dien uitroep, lezer! omdat ik paedagoog ben, omdat ik reeds in mijn jongelingsjaren onderwijs heb gekregen in datgeen, waarvan prof. Pierson zegt, dat het nog geen wetenschap is - iets wat ik gaarne zal onderschrijven, mits wij 't eerst eens zijn omtrent de definitie van het woord wetenschap - en omdat ik mijn leven lang door de praktijk vast in de theorie ben geworden. En dan: wij hebben het volk nu meer dan zeventig jaren onderwijs in het lezen gegeven, en de onderwijzers hebben - of hadden er in mijn jeugd - een vaardigheid in verkregen, die verwonderlijk is... Wat is er de vrucht van? Driemaalhonderdduizend Nederlanders, die niet lezen kunnen, in den zin, dat zij verstaan, wat zij lezen! Fabelachtig is, wat verhaald wordt uit de achterhoeken over de middelen, waardoor de 300.000 bijeengebracht zijn. Het laat zich maar niet nederschrijven, omdat de eisch gesteld kan worden: ‘Bewijs!’ en omdat voor het bewijs namen genoemd zouden moeten worden, wier eigenaars daarvoor huiveren. Nog staat mij duidelijk voor den geest, met welke drangredenen men in April '54 trachtte te overtuigen, dat er geteekend moest worden - de laatste geschiedenis is dommer.

En uit het oogpunt der onhebbelijkheid, en uit dat der staatkundige ontwikkeling moet elk beschaafd Nederlander *om zijn zelfs wil* wenschen, dat het volk opgevoed worde. Ik lees intusschen in de vaste overtuiging, dat er Nederlanders genoeg zijn, die het niet wenschen om eigen wil, maar om den wil van het volk. 't Gaat blijkbaar niet door lezen, schrijven en rekenen. Is er een middel? Ja, er is er een. Denk niet, dat ik hopeloos, en geheel ontijdig, tegen de wet van '78 strijden wil, al had ik die in menig opzicht anders gewenscht, wat het paedagogische in die wet betreft. Het middel gaat buiten de de wet om.

Ik zal een ietwat zonderlingen weg inslaan, om dat middel, zooveel ik vermag, in een helder daglicht te stellen. Ik laat voor een oogenblik de objectieve beschouwing van het volk varen; ik hoop den lezer door zijn eigen subjectiviteit te brengen, waar ik wensch. Want het is zoo door en door natuurlijk, dat de volksvrienden, die invloed uitoefenen op de wording der wetten, elke wet in de eerste plaats aan zich zelven toetsen. Zoo hebben zij zich bij de onderwijswet afgevraagd:

‘wat hebben wij - of onze eigen kinderen - in de eerste plaats van het onderwijs noodig?’ Het antwoord was: lezen. Welnu, 't is dan ook niet meer dan natuurlijk, dat zij dat voorrecht - en 't is een groot voorrecht - in de eerste plaats voor het volk gewenscht hebben. Zij - of hunne kinderen - hebben maar vóór het onderwijs in het lezen iets gekregen, dat der massa, die de kostelooze school bezoekt, in den regel te eenemale ontbreekt. 't Is zoo jammer, dat zij het onbewust hebben gekregen. Laat mij trachten, het tot hun bewustheid te brengen.

Niet lang geleden schreef mij een uitmuntend ontwikkelde jonge moeder, die op het land, wat ver verwijderd van scholen, woont, en wier dochtertje ongeveer drie jaar oud is: ‘Wees zoo goed, mij de titels van de eerste leerboekjes voor het lezen op te geven, met de noodige aanduiding, hoe ze gebruikt moeten worden: ik wil mijn kind zelve onderwijs in het lezen geven.’

Wat ik geantwoord heb bij de bevrediging van dat verlangen, ik ga het hier herhalen, omdat de meeste beschaafde ouders het onderwijs hunner kinderen willen laten beginnen met het lezen, en eigenlijk geen ander begin kennen of erkennen. Ik zal daardoor het voorrecht hebben te spreken over een zaak, die hun voor hun eigen kinderen of voor hun kleinkinderen ter harte gaat. Och! of ik door jonge moeders gelezen werd!

Laat het mij vergund zijn, mijn woorden tot een jonge moeder te richten

‘Hebt ge zulk een haast, om uw kind te leeren lezen? Waarom? Zijt ge bang dat ge te laat zult komen? Weet dan, dat alle paedagogen - de ware, die zich ten doel stellen het rein menschelijke in den mensch tot den hoogsten trap van ontwikkeling te brengen - het zevende, ja het achtste jaar als tijdstip aanwijzen, waarop dat onderwijs beginnen moet. Wij onderwijzers hebben onlangs in ons Genootschap de vraag: wanneer te beginnen? behandeld. Alleen om de eischen van het middelbaar onderwijs, met zijn onmenschelijk en vooral onpaedagogisch hoog opgeschroefd programma, hebben de paedagogen zich onwillig moeten nederleggen bij den eisch, dat niet langer dan tot het zesde jaar gewacht zal worden. Die wet van het middelbaar onderwijs zweeft als een doodsengel over de vrije ontwikkeling van veel, dal rein menschelijk is; om maar iets te

noemen: bij al dat streng wetenschappelijke, dat den leerling dienen moet, om, bij al zijn weten en kennen, waarheid op den voorgrond te zetten, stikt de fantasie bij zoo menigeen, die op dat punt met meer dan gewone gaven toegerust is. Hij heeft niet eens den tijd, de poëzie van het weten ook maar te proeven. Gij, jonge moeder! behoeft gelukkig uw kind niet te onderwerpen aan hetgeen tegenwoordig nog in onze maatschappij op dat punt toon is. 't Mag door uw bijzondere omstandigheden aangenomen worden, dat uw kind niet voor den rechterstoel van welken examinaton ook verschijnen zal, en indien gij dat eenmaal, als zooveel gegoede ouders, wenschelijk zult achten, uw dochter zal den tijd, in ieder geval geen haast hebben. Ik weet, gij zult er ernstig naar streven, het echt vrouwelijke in uw kind door uw opvoeding te doen ontwikkelen. Daartoe is het dan ook door de natuur bestemd. Welnu: raadpleeg dan niet de wet, de schrikkelijk onpaedagogische wet, maar raadpleeg de natuur'....

Hier moet ik den lezer doen opmerken, dat ik in zeker opzicht ongelijk heb gehad. Het onpaedagogische van de wet op het middelbaar onderwijs ligt niet in de wet zelve. Het zit daarin, dat men voor de exploitatie der hoogere burgerschool de goe gemeente in den waan brengt of laat, dat maar elk individu toegerust is met een digestievermogen, in staat om behoorlijk te blijven werken bij de hoeveelheid en de hoedanigheid der toegediende spijs. Laat ook maar één leeraar mij tegenspreken, als ik beweer, dat veel meer dan de helft zijner leerlingen niet in staat zijn, gelijken tred te houden met den stevigen stap - om niet te zeggen: den gezwinden pas - dien hij wel gedwongen is aan te nemen, en dien de enkele bevoorrechten vaak gemakkelijk bijhouden. Maar dat in het voorbijgaan.

....Maar raadpleeg de natuur; raadpleeg de paedagogen - maar niet dezulken, die, volkomen onbekend met den aard van de krachten der ziel en het proces harer ontwikkeling, op hun studeerkamer hebben bepaald, wat wenschelijk is dat door ieder menschenkind geweten zal worden. Raadpleeg den nog onovertroffen Pestalozzi. o! Ik dweep niet blindelings met hem: ik ken zijn gebreken. Maar alles wat na hem gekomen is, roeit onder het staande zeil, dat hij geheschen heeft.

Raadpleeg de oude oorkonde. Wat ook wetenschappelijk ge-

redekaveld worde over de eerste hoofdstukken van Genesis, daar vindt gij de eerste en de gewichtigste paedagogische les voor de ontwikkeling van den mensch. '*Als de Heere God uit der aarde al het gedierte des velds en al het gevogelte des hemels gemaakt had, bracht Hij ze tot Adam om te zien, hoe hij ze noemen zou, en zoo als Adam alle levende ziele noemen zou, dat zou haar naam zijn*.' (Genesis II: 19.) De les luidt: 'zie de dieren, en geef namen.' Dat wil zeggen: 'Bestudeer de schepselen, die het meest tot uw eigen maaksel naderen, en als gij er een kent, vindt dan een klank, een woord, dat in innige harmonie is met hetgeen gij hebt leeren kennen.' Zoo de cursus, volgens Genesis, niet ontijdig afgebroken ware, zou het geklonken hebben: 'Zie de planten' en vervolgens: 'Zie de anorganische stof.' Bij ons klinkt het: 'Ga tot de leestafels van Prinsen, of die van Bouman.' Is zij niet om te lachen, die tegenstelling? Met al de bijbelvastheid van een vroeger geslacht, ja met al de vereering van den bijbel, die in onze dagen ook maar bij een deel der natie fel geschokt is, laten ook zelfs de rechtzinnigen de bijbelsche les als onverkondigd: zelfs op de zoogenaamde christelijke scholen is het nog altijd: 'Ga tot Prinsen of tot Bouman!'

Eilieve! wat is dat lezen leeren toch eigenlijk? Laat mij niet denken, dat ge als de sergeant tot den recruut, die met de letterteekens haspelt, naïef zeggen kunt: ''t Is geen cent waard, als ge 't maar eerst kunt.' Juist dat een twintigjarige zooveel moeite heeft, om te leeren lezen, en omdat hij het nooit vaardig leert, mag gerust beweerd worden, dat er ook voor het kind heel wat inspanning geëischt wordt, om tot die vaardigheid te geraken. Dat beschaafden vaak van die inspanning weinig bemerken, bewijst alleen, dat hun waarnemingsvermogen uiterst beperkt is. Gij beweert misschien: 'Hugo de Groot kon op zijn derde jaar lezen?' Tegenover die bewering zet ik er twee. Ten eerste: Niet ieder kind is toegerust als Hugo de Groot; en ten tweede: Wie kan gissen, wat er van Hugo zou geworden zijn, zoo hij als Erasmus tot zijn zevende jaar aan alle boeken vreemd gebleven ware?

Wat is het lezen leeren?

Zoodra uw kind er mede begint, zet gij het tegenover doode teekenen. Want wat ook Bilderdijk vernuftig gefantaseerd hebbe, om een harmonie van de telkens gewijzigde vormen der spraakorganen met die der letterteekenen aan te wijzen, voor uw

kind zijn de **a** en de **b** tot de **z** toe, dood. Zij ontvangen maar een geleend leven van de plaatjes: ge weet wel. Dat doode blijft, zoolang de samenstellingen: het *aab, eeb, ieb, oob, uub* dood blijven; dat is: altijd. Eerst als er na tal van lessen zinnen gevormd kunnen worden, begint er leven in te komen, leven voor uw kind, dat, ik zou haast zeggen: met verwoede kracht leeft. Raadpleeg haar pols maar.

Er is voor een kind bijna geen afstootender werkzaamheid te vinden dan datzelfde lezen leeren. Om de waarheid van dat beweren te doorgronden, hebt ge niet een van de weinige vlugge kinderen gade te slaan, maar de groote menigte. Als ge in uw leven jonge kinderen spoedig de kunst van lezen hebt zien veroveren, zijn er twee factoren in het spel geweest, die gewoonlijk over het hoofd gezien worden. De eerste is: dat zulke kinderen goed ontwikkeld waren; de tweede: dat de onderwijzer een bijzondere vaardigheid bezat in de methode. Ik vrees, dat die bijzondere vaardigheid bij onze lagere onderwijzers langzmerhand plaats maakt voor vaardigheid in de methode van veel hooger onderwijs dan in het lezen.

En dan: gesteld dat uw kind op haar zesde jaar de kunst van lezen onder de knie heeft; in welke wereld leidt gij het dan in? In de onze, met al haar conventioneel begrip van het ware, het goede, het schoone, waarbij het ware eenzijdig gehuldigd, het goede geduld, en het schoone jammerlijk op duizend punten gehoond wordt. Vindt gij die denkbeelden zoo goed? Gij leidt het in in een kinderlitteratuur, waarover een later geslacht, tot bezinning gekomen, den staf zal breken, zooals wij het gedaan hebben over brave Hendrikken en brave Maria's; in een kinderlitteratuur, die in onzen tijd voor schrijvers en uitgevers de meest winstgevende is, en waarbij nu eens een Aimard dan een Jules Verne den boventoon voert.[1]

Dat uw kind, jonge moeder! door uw eigen toedoen de ontwikkeling zal hebben, die verwacht mag worden, is juist een

1 Hoe een paedagogisch blad er toe is kunnen komen, de boeken van Jules Verne als voortreffelijke kinderboeken te laten aanprijzen, verklaar ik niet te begrijpen. Ik heb er na die aanprijzing twee gelezen: ‘De reis om de wereld in tachtig dagen’ en ‘de Vulkaanbewoners’. Het eerste ben ik zoo vrij te houden voor een koortsachtig boek, vol van romantische onmogelijkheden. Om het tweede behoorlijk te genieten, verklaar ik met alle nederigheid, dat ik geen geologische kennis genoeg bezit, en omdat ik daaraan toch ‘wat gedaan heb’ veroorloof ik mij, dat boek, behoudens hetromantische gedeelte, dat somtijds dwaas is, als kinderlectuur te mogen verwerpen.

dringende reden om te wachten, zoolang tot ge niet meer wachten moogt. Met welontwikkelde kinderen behoeft men zich allerminst te reppen. Wijs mij niet op anderen: uw kind moet nooit iets leeren, omdat anderen het doen. Weet ge wat ge te doen hebt?

Breng uw kind tot de dieren.

Dat wil zeggen: Volg de natuur, en breng uw kind in de natuur, maar zorg, dat het daar met bewustheid verkeere. Leer het daar zien, hooren, voelen, ja leer het daar ruiken en proeven. De opvoedingsleer heeft, als elke wetenschap, allerlei wonderlijke benamingen, conventioneele uitdrukkingen voor in den grond eenvoudige begrippen. Zij spreekt van *aanschouwingen*. Die heeft uw kind vóór alles noodig.

Mag ik u uitleggen, wat door dat woord: *aanschouwingen* verstaan wordt? 't Is aan het zien, het aanschouwen ontleend: ik bepaal mij daarom aanvankelijk tot het zien.

Als gij uw oogen op een voorwerp richt, spiegelt zich dat voorwerp op uw netvlies af. Achter dat netvlies liggen oneindig fijne zenuwen, welke die afspiegeling *voelen*. Zoo ontstaat er een indruk. Die zenuwen brengen haar indruk naar de hersenen over; daar komt die indruk tot bewustheid, en uw geheugen is de kracht, waardoor het beeld, wanneer het reeds lang van uw netvlies verdrongen is, door u bewaard wordt. Door uw herineringsvermogen, dat nog iets anders dan het geheugen, of liever dat een der krachten van uw geheugen is, kunt ge dat beeld naar willekeur als vóór uw oogen terugroepen. Het geheugen is het magazijn van zulke beelden; het herinneringsvermogen is de sleutel tot het magazijn. Laat mij nog liever uw geheugen vergelijken bij uw album met photographische portretten. Uw kind moet rijk als.... als Rothschild worden op dat punt, rijk aan portrettten uit de drie rijken der natuur.

Rijk aan portretten. Ik verheug mij, dat ik die vergelijking, en dat woord portretten gevonden heb. Die portretten noemt de opvoedingsleer *aanschouwingen*. Uw kind moet over portretten te beschikken hebben, portretten *ten voeten uit*.

Ziet ge: aan een portret is alles nauwkeurig, alles tot het minste toe. Tal van menschen beschikken wel over portretten, over zulke aanschouwingen, maar het zijn veelal geen portretten *ten voeten uit*. Het voornaamste van het portret: dat bezitten zij; de rest is maar al te vaak nevelachtig. Hun waarnemings-

vermogen is niet of maar zeer eenzijdig geoefend - eenzijdig: voor het vak, waarmede zij geld verdienen. Weet gij wel, dat ik meermalen heb opgemerkt, hoe er lieden - en lang niet onontwikkelde lieden - van mijn leeftijd zijn, die als leden van Artis honderdmaal den olifant zijn kunstjes hebben zien verrichten, en die vreemd ophoorden, als ik er op wees, hoe dat dier zijn achterpooten op andere wijze buigt dan b.v. het paard? Weet gij wel, dat de volksonderwijzer duizendmaal ondervindt, dat een zevenjarige leerling het onderscheid tusschen een paarden- en een koeienhoef niet kan opgeven?

Dat kwaad - 't is een erg kwaad - moet ge bij uw kind voorkomen. Beschouw met uw kind de voorwerpen der natuur, maar laat daarbij zooveel mogelijk niets aan elk voorwerp onbeschouwd. Het portret moet er in. Daal af tot de minste bijzonderheden. Leer uw kind zien. Bedenk: als de schilder een portret vervaardigt, onderwerpt hij ook het geringste deel aan een nauwkeurige beschouwing; zoo nauwlettend als de schilder in dat opzicht ziet, moet uw kind leeren zien bij dieren en planten en delfstoffen, bij kunstvoortbrengselen. Dat is het, wat uw kind broodnoodig heeft, om iets van het rein menschelijke, dat in haar is, tot de onwaardeerbare ontwikkeling te brengen. En gij zult zien, dat uw kind bij dat onderwijs leeft, dat is: geniet. De auteur van Genesis had begrip van menschenkultuur.

De opvoedingsleer heeft het woord *aanschouwingen* gekozen, omdat zij het ook toepasselijk achtte op de indrukken, die door middel der overige zintuigen tot 's menschen bewustheid kunnen komen. Maar het woord deugt niet. 't Is daarbij wel wat vreemd, dat het aan het zien ontleend is. Het ware logischer geweest, als het woord ‘hooren’ er toe gediend had. Want lang vóór ge tot de ontdekking kwaamt, dat uw kind begon te zien, hebt ge zonder eenigen twijfel opgemerkt, dat het een portret van uw stem bezat. Het kende die, als het om u schreide, als het schreide om de lafenis die gij met heilige moederweelde kont aanbieden; en als andere zelfs lieftallige stemmen te vergeefs beproefden, het tot stilte te brengen, was een enkel geluid van u voldoende daartoe. Uw kind had vroeg, zeer vroeg een *aanschouwing* van uw stem.

Wij behelpen ons met het woord. ‘Aanschouwingen’ zegt ieder, die van de opvoedingsleer iets afweet. Er wordt door

verstaan, het gemakkelijk beschikken, te allen tijde beschikken over indrukken door middel der zintuigen verworven. Nog eens, laat uw kind er rijk in worden. Waar ge de natuur zelve niet tot uw beschikking hebt, behelp u daar met een rijken schat van afbeeldingen.

o! Als ik verder kon gaan! Als ik er op wijzen kon, hoe die oefeningen de taal van uw kind verrijken zullen. Als ik er over mocht uitweiden, hoe die oefeningen tegelijker tijd het nauwkeurig opmerken en de juistheid van uitdrukking in de hand werken. Toch een paar herinneringen.

Nog staat mij duidelijk voor den geest, hoe mijn opvoeder - een paedagoog in merg en been - mij als klein kind tegenover hem zette, een veeren pen en een potlood vóór mij nederlegde, en mij liet aanduiden, onder woorden leerde brengen, wat het onderscheid, en wat de overeenkomst was tusschen die twee, en tusschen honderden tweetallen, die voorafgegaan waren. Gij, die uw examen als leerares in de letterkunde gedaan hebt, moet meer dan anderen kunnen waardeeren, welken invloed zulke oefeningen nog op den man uitoefenen bij het gebruik van beelden, bij het beoordeelen van de juistheid der tropen.

Weet ge, dat ik eenige jaren onderwijzer in de paedagogie geweest ben? Nu ik had ettelijke zeer ontwikkelde leerlingen, jonge dames. Toen wij over de leer der aanschouwingen handelden, zette ik eenmaal een kruik en een karaf vóór haar, om de punten van overeenkomst en van verschil aan te wijzen, en in behoorlijken taalvorm uit te drukken. Mij trof het, hoe spoedig zij uitgeput waren, en haar trof het, hoeveel ik nog wist aan te wijzen. Als dat met zeer, zéér ontwikkelden het geval heeft kunnen zijn, hoe moet het dan wel zijn bij het ongeoefende kind?

Als worstelend onderwijzer fantazeer ik mij wel eens een geslacht, opgegroeid tot achtjarigen leeftijd, zonder onderwijs in het lezen, sterk ontwikkeld aan de hand der natuur, volkomen onwetend op het punt van onze conventioneele begrippen, volkomen vrij van het juk der ouden, die ik zou kunnen haten, omdat zij uw kind eenmaal veroordeelen zullen te declineeren... niet onderworpen aan de vreeselijke programma's van hoogere burgerscholen met vrifjarigen cursus, maar op die hoogere burgerscholen tot *mensch* gevormd, elk naar elks bijzonderen aanleg, en niet naar één vastgesteld model... Welk een frischheid in het denken zou zulk een geslacht openbaren! Welk een nieuwe

krachtige litteratuur, welk een poëzie zou er ontstaan! Door de bevoorrechten bedoel ik natuurlijk....

Totdusver de aanhaling uit den zeer langen brief aan de jonge moeder. Die aanhaling heeft mij moeten dienen, om tot mijn doel te komen.

Want, ontwikkelde lezer of lezeres! het lager onderwijs moge voor uw kinderen goed ingericht zijn - 't kon beter - 't is niet goed ingericht voor degenen, die er het hoogste belang bij hebben, omdat zij er bijna alleen op moeten teren. Het lager onderwijs is te hoog geworden voor de armen van geest. Schrikkelijk arm van geest is het meerendeel der kinderen, wien onze lagere onderwijzers de vakken van *a* tot *i* te onderwijzen hebben, en die lagere onderwijzers: inderdaad zij staan op een trap van kennis, die hun op de school maar zeer weinig te stade komt: men is haast huiverig, zoo iets te zeggen. De groote steden zijn niet maar alleen ‘graven’ in dien zin, dat zij de physieke ontwikkeling van het lichaam belemmeren. Vraag den mannen van ervaring, hoe groot in den regel het onderscheid in verstandsontwikkeling is bij een kind der dorps- en der stadsschool. Ik bedoel natuurlijk de verstandsontwikkeling, die vooraf moet gaan aan wetenschappelijk onderwijs. Want ontwikkeling is er, ontwikkeling in het verhelen van de waarheid, ontwikkeling in de kunst om zich van het eigendom van anderen meester te maken. l'Enfance à Paris is op elke groote stad toepasselijk, en moet ieder tot nadenken brengen.

Het komt, omdat het schamele kind der stad niet tot de natuur gebracht wordt. Wie 't wel meent met het volk, moet gaan begrijpen, dat er iets meer voor dat kind gedaan moet worden, dan reeds geschiedt, opdat art. 194 der grondwet: ‘overal wordt voldoend lager onderwijs gegeven’ ook een waarheid worde voor de smalle gemeente. Maar niet alleen hij, die philanthroop is. Elke gegoede, die het wel meent met zich zelven, en bovenal met zijn kinderen, moet dat gaan begrijpen: het is, naar mijn innige overtuiging, een gebiedende noodzakelijkheid. Want uit die kinderen der smalle gemeente groeien de meeste aanhangers voor de sociaal-democratie, wier willen en werken wij, zoo niet voor ons zelven, voor onze kinderen te vreezen hebben. Wie zal voor zijn kinderen denken: ‘après nous le déluge?’ Wat ik schrijft, geschiedt om ons eigen be-

lang, beschaafde lezer! Bedenk, Duitschland moge uit zelf behoud middelen aanwenden, die de sociaal-democratie daar voor een tijd lang ketenen: volgens alle wetten, die de geschiedenis heeft leeren kennen, bevordert Duitschland haar op krachtige wijze. Het is hoog tijd om te zorgen, dat alleen datgeen, wat er goeds in is, zich op regelmatige wijze baan breke in onze maatschappij. Onderwijs, verstandelijke ontwikkeling is het eenige maar krachtige middel ter bestrijding van de onzinnige bestanddeelen der sociale leer in de verkeerd ontwikkelde hersenen, die eenmaal krachtige vuisten zullen doen opheffen tegen uwe kinderen. Het is ieders dure plicht, om den wil zijner kinderen, van de maatschappij te smeeken, te eischen zelfs, dat het lager onderwijs voldoende worde voor de bevolking, waaruit de sociaaldemocraten rondom u heen, lezer! stil maar met toenemenden goeden uitslag hun leger vormen. Gij weet dat niet; gij hoort de prediking niet. Ik heb die gehoord. Niet in de zalen, waar de openbare vergaderingen bij ons, gelukkig ongchinderd, plaats hebben. Daar hoort men den klinkklaren onzin niet, dien ik gehoord heb. Mag ik het u vertellen?

In '75 was ik met mijn gezin in Westphalen aan de Ruhr. Wij doorkruisten de bekoorlijke omstreken van het romantische Blankenstein, en vonden op zekeren dag in het dichte bosch, op een weinig bezochte helling van den Blankensteinschen berg, een Bude, een soort van reusachtige ruwe keet, waarvan de eigenaar voorzag in de eerste lichamelijke behoeften van vijf- of zeshonderd arbeiders, die den spoorweg van Hattingen naar Volmarstein legden. Wij namen er plaats aan een lange ruwe tafel buiten de keet, en lieten er ons het tamelijk goede bier voorzetten, dat er te bekomen was. 't Plekje was bekoorlijk: ik begon te beproeven, of mij een schets van het landschap wilde gelukken. Kort na ons namen een paar mannen op weinig afstand van ons plaats, en al teekenende, bemerkte ik, dat zij ons Hollandsch voor Engelsch hielden, en het onderwerp van hun gesprek werd weldra van een aard, dat ik den mijnen een wenk gaf, zorg te dragen, dat zij zich geen woord Duitsch lieten ontvallen. De een was een jong arbeider; de ander blijkbaar een rondreizend zendeling der sociaal-democratie. Wij waren het onderwerp of liever de aanleiding tot het gesprek, wij, die ‘goed gekleed, blijkbaar alleen voor ons pleizier op de wereld waren’, terwijl hij, de jonge arbeider, ver-

oordeeld was - en door wie? door zulke nietsdoeners als wij, en door de ongelijkheid van de verdeeling der aardsche goederen - veroordeeld om in het zweet zijns aanschijns te arbeiden. Al wat boorden en manchetten draagt, kent dat zweet niet; boorden en manchetten zijn de herkenningsteekenen van degenen, die een lui en gemakkelijk leven leiden ten koste van des arbeiders zweet. Wat was het onderscheid tusschen hem en mij, den wellicht schatrijken (!) Engelschman, die met vrouw en zeer talrijk kroost - ik had ook eenige kostleerlingen bij mij - verre reizen voor mijn vermaak kon ondernemen, en gemakkelijk kon gaan genieten op de eigen plek, waar hij, de arbeider, nauwelijks een halfuur kon doorbrengen, om te bekomen van den zwaren arbeid, die alleen arbeid genoemd mag worden. Die dames - 't was immers blijkbaar: hij kon het zien - verrichtten geen anderen arbeid dan de vervaardiging van hetgeen haar tot opschik dienen moest, terwijl zijn vrouw veroordeeld was, om hard mede te slaven, ten einde een droog stuk brood te veroveren. Zij, die arbeiders, zijn de ellendige slaven van de macht van het kapitaal.... Dat moest anders worden, en dat zou het ook. Duizenden en duizenden hadden zich reeds verbonden in alle landen. De commune had in Parijs wel het onderspit gedolven, maar 't was maar een voorspel geweest; het was te vroeg begonnen. Maar de tijd zou komen, dat niet maar alleen op één punt, maar op alle punten tegelijk de opstand tegen de macht van het kapitaal zou losbreken....

De jonge arbeider luisterde zwijgend, en bleef weigerachtig, om zich door zijn handteekening te verbinden tot de zeer luttele bijdrage, die intusschen, zooals bekend is, reeds millioenen bijeen heeft gebracht. Het kostte mij ontzagelijk veel moeite, om het stilzwijgen te bewaren, en den sluwen kerel niet toe te roepen, hoe ik als onderwijzer misschien harder werkte dan een spoorwegarbeider. Maar ik begreep, dat een enkel woord mij eenvoudig het voordeel zou doen verliezen, dat ik op de hoogte kwam van hetgeen wij trouwens allen van-hooren-zeggen weten. Ik leef in de vaste overtuiging, dat een geweldige maatschappelijke omkeering, of althans een nieuwe geweldige poging daartoe, in aantocht is. En - ik sta niet alleen in dat geloof. Wie daarenboven denken mocht, dat de begeerte, de eisch, om weinig te werken, en veel geld te verdienen, alleen schuilt onder de onontwikkelde massa, heeft het mis. Nu ettelijke jaren geleden voegde mij een onderwijzer, gelukkig een vreemdeling,

die mij op hoogst onredelijke wijze geld in voorschot wilde afpersen, toe: ‘Ieder weet, dat gij werkt als een neger: maar ik, ik maak er aanspraak op, niet meer dan drie uren daags les te geven, en dan komt mij tusschen elk uur een halfuur rust toe.’ Na zijn kort daarop gevolgd vertrek, schreef dat prachtig heerschap mij een onderteekenden brief - ik bewaar dien - om mij onder anderen aan te kondigen, dat hij mij ‘diep veracht.’

Zeg niet: ‘wij leven in Abrahams schoot. In Holland is het gevaar nog zoo groot niet.’ Ik weet wel, dat, voornamelijk door den invloed der vrouw, de zeldzame werkstakingen bij ons een vreedzamen afloop gehad hebben[1]. Als eenmaal - over de grenzen - de storm losbarst, kan niemand bepalen, hoe sterk de inwerking zich bij ons zal doen gevoelen; tot welke rangen der maatschappij de dwaasheid zich zal opwerken. Als op dit oogenblik nog, uit de herinnering van de verhalen onzer ouders en grootouders, een lijst opgemaakt werd van de namen der mannen, die in 1795 op den Dam te Amsterdam om den vrijheidsboom gedanst hebben, zou menig aanzienlijke zich verbazen, zoo iets van zijn grootvader te hooren verhalen.

Er is geen ander wapen ter bestrijding dan goed onderwijs. En het onderwijs kan bij de bevolking, waaruit de ramp zal voortkomen, niet gedijen, indien de grond er voor niet behoorlijk omgeploegd, geëgd en bemest wordt.

Dat onophoudelijk door de onderwijzers op dat aan beeld gehamerd is, heeft in Amsterdam eindelijk het gevolg, dat er althans iets gedaan, iets beproefd zal worden. Maar dat iets is niet meer dan een poging van niet-paedagogen, 't is een halve maatregel;

1 ‘Hoe staat het met de strike op de eilanden?’ vroeg ik op een onderwijzersvergadering aan een collega, welke op een dier eilanden aan het hoofd eener kostelooze school stond. ‘Och!’ was het glimlachend antwoord, ‘'t is eigenlijk vermakelijk om aan te zien. De vrouwen maken haar mannen voor luiaards uit, en jagen hen den dijk op; die mannen kunnen het onmogelijk lang meer uithouden.’ En zoo bleek het ook weldra. o! De vrouw is machtig in elken stand der maatschappij! Is de Fransche vrouw, door haar verontwaardiging over de gevolgen der conscriptie, niet de eigenlijke machtige oorzaak geweest van den geheelen ondergang van den eersten Napoleon? Wie de sociaal-democratie bestrijden wil, make maar de vrouw tot zijn bondgenoot. Hij ontwikkele haar door onderwijs; hij lichte haar in omtrent de wetten, waarop het samenstel eener maatschappij berust.

en een halve maatregel is nu eenmaal geen maatregel. Zij worde met dankbaarheid begroet als een blijk van goeden wil; de paedagogen *mogen* niet erkennen, dat zij tevreden zijn. Er is heel wat anders noodig.

Aan vijf kostelooze scholen worden als proef voorbereidingsklassen verbonden, die onder het beheer van het hoofd der school zullen staan. Dat laatste nu is om twee zaken af te keuren: vooreerst heeft zulk een hoofdonderwijzer, zal hij behoorlijk zijn taak verrichten, *ook wanneer hij geen klasse voor zijn rekening heeft*, nu reeds de handen vol, om op zijn lagere school het onderwijs behoorlijk te doen geven, zoodanig dat ieder hulponderwijzer homogeen met hem arbeidt in methode en tucht, en in al zijn bedoelen en streven. Ten tweede is die hoofdonderwijzer wel meestal doorkneed te achten in de eischen van zijn lager onderwijs, maar hij is evenzeer *meestal* een volslagen vreemdeling te achten op het gebied van dat nog lagere, dat in de voorbereidingsklasse gegeven moet worden. Het spijt mij, dat ik dat beweren moet; het moest zoo niet zijn. Maar daaraan zijn de onderwijzers geen schuld; de maatschappij, die reeds vóór de wet van '57 de paedagogie in den ban gedaan heeft, draagt daarvoor de verantwoording.

En ik beweer dat niet onbezonnen weg: ik heb een feit. Een der afdeelingen van het Nederlandsch Onderwijzers-genootschap heeft het vorige jaar bij het Hoofdbestuur er op aangedrongen, dat het een commissie zou benoemen, om de hoofdonderwijzers in den lande voor te lichten, of er in Fröbels methode iets bruikbaars is voor de Nederlandsche lagere school. Naïever kon de belijdenis van onkunde niet worden afgelegd. Fröbel heeft voor onze lagere school niets, dan zijn hoogst belangrijke paedagogische inzichten. Fröbel is bijna geheel onbekend bij ons. Men fröbelt er zoowat op los. Men doet de in het oog loopende kunstjes van Fröbel na, maar de geest van Fröbel ontbreekt. Wie er misschien van-hooren-zeggen iets van weet, zegt: ‘de methode van Fröbel is de natuurwetenschappelijke’, en dan vaart ieder, die er wel wat van zou willen hooren, de schrik in het argelooze hart, door dat deftige woord. Laat mij in weinig woorden zeggen, wat Fröbel is; hem is door een getuigenis uit zijn eigen volk kwaad gedaan. Zie Allerlei, Handelsblad van 18 Febr. Daar staat: ‘Fröbels methode is een kind met het gelaat van een grijsaard!’

Fröbel is eenvoudig getroffen geworden door Pestalozzi's leer over de aanschouwing, de leer, waarvan ik het voornaamste hierboven gegeven heb. Hij is mede getroffen geworden door het onwaardeerbaar nut, dat door de toepassing van die leer te bereiken valt. Hij wil daarvoor niets anders, dan ik de jonge moeder aan de hand gegeven heb: hij wil het kind tot de natuur brengen, of liever: hij poogt de natuur in de school te brengen. De natuur is voor hem het middel om de zintuigen en de spraak van het kind te ontwikkelen. Vandaar de kindertuinen, die men in Hamburg moet gaan zien, om te weten, wat Fröbel is. Dat is alles. Maar als een echte Duitscher en een echt volgeling van Pestalozzi heeft hij een systeem gevormd, en hij heeft dat systeem tot in de uiterste consequentiën uitgewerkt. Hij is te paard geraakt op zijn idee, en hij is er mee voortgedraafd, tot het paard doodgevallen is. Hoe ver hij gegaan is? Hij brengt het theorema van Pythagoras op de bewaarschool! Zulk doordraven kunnen de Duitschers nu eenmaal niet laten. Zij willen met een methode een keurslijf voor den onderwijzer smeden - want het ding is meestal geheel van ijzer - en verdrinken daardoor hun idee in een zee van voorschriften. 't Is daar veelal: men ziet het woud niet van wege den overvloed van boomen. Daaraan ligt het, dat er gefröbelt wordt. En als men in de nieuwe voorbereidingsklasse aan het fröbeln gaat, is de zaak onherroepelijk verloren, want men zal na een paar jaren kunnen wijzen op gebrek aan resultaten.

Fröbel is duur. Fröbel zonder kindertuin is reeds Fröbel niet meer. Fröbels klassen mogen niet meer dan hoogstens tien leerlingen tellen. Een echte Fröbel-inrichting is niet te bekomen voor het volk. Maar de geest van Fröbel is goedkoop.

Het goed ontwikkelde kind der beschaafde moeder is dat geworden zonder systeem. De moeder heeft gebruikt, wat haar voor de hand kwam. Fröbel moest iets voor de hand *brengen:* is het wonder, dat hij het systematisch doet?

Als ik beweer, dat de hoofdonderwijzer eener lagere school door de nieuwe voorbereidingsklasse voor een raadsel gezet wordt, dan geloof ik, dat maar weinig hoofdonderwijzers mij zullen tegenspreken. De zaak is te ernstig, en zij zijn in den regel te ernstig, waar het hun levenstaak geldt. Reeds heeft een bekwaam man mij toegevoegd: ‘'t Zal alles afhangen van de vrouw, die aan het hoofd der voorbereidingsklasse komen zal.’

Voeg hierbij, dat de krachten, om dat voorbereidingsonderwijs

te geven, nog bijna totaal ontbreken. Behoudens bij enkele uitzonderingen: voortreffelijke leerlingen, uit de bestaande kweekscholen voor bewaarschoolhouderessen afkomstig, staat het peil der vrouwen en meisjes, die zich met het ‘bewaren’ van kinderen afgeven, onbegrijpelijk laag. Ik heb het recht van spreken. Als ik niet vreesde, al te uitgebreid te worden, zou ik dat beweren staven met bewijzen, die men op den eersten blik voor verdichtselen zou houden.

Wat is er dan van de proef te verwachten? Ik vrees, ik vrees, dat de voorbereidingsklassen niets anders zullen worden dan groote bewaarscholen in den letterlijken zin van het woord ‘bewaren’, en dat zij in de oogen der hoofdonderwijzers weldra een gruwel zullen zijn. Dat laatste zal de grootste ramp wezen.

Wat er dan gedaan moet worden?

't Komt helaas! weder op uw beurs aan, gegoeden en beschaafden! Maar dat hebt ge reeds lang begrepen. En gij moet er geld voor over hebben, veel geld zelfs, om het spook der sociaal-democratie te bestrijden, als gij misschien niet tot de bevordering der goede zaak door philanthropie gedreven wordt. Om u te beduiden, wat er geschieden moet, en om daarbij kort te zijn, ga ik u mijn visioen mededeelen, mijn visioen, hoe het in de hoofdstad zijn zal, als geschied is, wat volgens mijn inzien, en om de redenen, die ik uiteengezet heb, allernoodzakelijkst geschieden *moet*. Ik zal daardoor wel aanleiding geven, dat spottend het woord Utopia uitgesproken wordt: wat nood? Wie het wel meent met het volk, weet zeer goed, dat er eenentwintig dagen op een ei gebroed moet worden om er een hoen van te krijgen. Maar als hij zulk een vogel hebben wil, zorgt hij eerst het hoenderhok en het nest voor het broeden in gereedheid te brengen, en als hij dan het gewenschte ei aanschouwt, ziet hij in zijn verbeelding reeds, hoe de volwassen vogel, uit dat ei voortgekomen, hem andere gewenschte eieren legt. Niemand kan mij voor de voeten werpen, dat ik, om aan mijn ei te komen, een pot met melk op mijn hoofd draag. Dus: mijn visioen in al zijn volheid. Men moet weten, waar men heen *wil*, en waar het heen *kan*.

Vooreerst heeft de staat een wat op het voorbereidingsonderwijs geschapen. De wetgever is daarbij genezen van het uiterst dwaze, door paedagogen niet genoeg te bespotten denkbeeld, dat de vrouw, die met dat onderwijs belast zal worden, het ra-

dicaal van hulponderwijzeres hebben moet[1]. Die wet bepaalt, dat op de bewaarschool - wij kunnen dien naam hier althans nog blijven gebruiken - geen der vakken van het lager onderwijs, ook het lezen, ja zelfs de klankenleer niet mag onderwezen worden. Maar dier-, planten- en delfstofkunde wel. Maar wel de geschiedenis van de meest gewone kunstproducten uit het dagelijksch leven.

o! Een geheel andere dierkunde - om maar bij de dierkunde te blijven - dan die, welke de middelbare school geeft. Denk geen oogenblik, dat ik die minacht. Maar bij *die* dierkunde komen mij altijd mijn veelvuldige kinderlijke bezoeken in het Leidsche museum voor den geest. In de benedenzalen alles, alles skeletten. Om er akelig van te worden. Onbegrijpelijk voor mij, dat mijn vader er wat te kijken vond. De rijstebrijberg, die doorgegeten moest worden, om boven in Luilekkerland te komen. Het vooruitzicht op daarboven hield mijn geest levendig. Beneden de dood.... boven het leven. Het leven! onder al die opgezette en opgeprikte dieren! Oordeel daaruit, wat aantrekkelijkheid zoölogische tuinen voor kinderzielen hebben, en betreur het, dat alleen de gegoeden hun kroost die tuinen veelvuldig kunnen laten bezoeken.

Nu, dierkunde dan, en zoo ook planten- en delfstokunde, waar de natuur ze laat beginnen, glad andersom dan de wetenschap. Ik kan er niet over uitweiden. Maar ik zie de oogjes der kleinen schitteren, als ze maar niet meer krijgen dan Martinet, gezegender gedachtenis, mij in mijn zeer vroege jeugd gegeven heeft. Hoe ze luisteren naar de verhalen omtrent de leefwijze der dieren; hoe ze aan de lippen der goed gevormde onderwijzeres hangen, als die vertelt, hoe de wilde dieren gevangen worden: hoe ze 't uitgieren bij de vertellingen, die wel sprookjes lijken, de vertellingen over apen en vossen en beren, en zooveel meer! Men moet zoo iets bij ervaring kennen.

1 Daarom veroorlove niemand zich te spotten met de poging, om door het uitgeloofde salaris bestaande hulponderwijzeressen te winnen voor de voorbereidingsklasse. Dat is voor het tegenwoordige en voor de proef het verstandigste wat te doen is. Maar - er is een maar! In de voorbereidingsklasse zal, bij den cursus van een enkel jaar, op het einde ook het leesonderwijs beginnen. Dat is tot hiertoe de kanker voor elke bewaarschool geweest. Die hulponderwijzeressen zullen natuurlijk hunkeren naar de leestafels, omdat zij met het leesonderwijs meer vertrouwd zijn dan met hetgeen gegeven moet worden. Dat leesonderwijs in de voorbereidingsklasse behoort er niet thuis. Het is de taak der lagere school, ook volgens de wet.

Dan zijn de onderwijzeressen doorkneed in de leer der aanschouwingen. Zij weten, hoe de aanschouwing taal, en hoe taal aanschouwing in de hand werkt. Zij hebben zelfs een cursus gehad over hetgeen de opvoedingsleer *innerlijke* aanschouwingen gelieft te noemen. Voorts tellen zij zelven vaardig volgens de tafel der eenheden van Pestalozzi, dat is volgens de drie eerste: de overige zijn alleen aardig uitgewerkt om den wil van het voortdraven op het systeem. Zij behandelen kuben en telraam met het grootste gemak, en zij kennen de vormleer - dat is: niet de vormleer, die wij gemaakt hebben, maar de vormleer volgens de beginselen van Pestalozzi. Voorts spreken zij zelven zuiver, en kennen zij de middelen, om gewone gebreken in de uitspraak te verbeteren. Veelvuldige oefeningen in de uitspraak worden zingende gehouden. Zelfs de klanken van vreemde talen worden geleerd, als voortreffelijke gymnastiek voor de nog willige spraakorganen. En zij, de onderwijzeressen, kennen een reeks van prettige spelen, want om het halfuur wordt op die bewaarschool prettig gespeeld. Als 't niet prettig gaat, deugt het niet.

Dus Fröbel niet?

Wel degelijk Fröbel. Dat alles is Fröbel. Mijnentwege kunnen er nu nog wat handwerkjes van Fröbel bij - als 't verlangd wordt. Maar die zijn bijzaak. Evenwel: zet mij, om 's Hemels wil! geen twee rijen van vijf of zes kleintjes achter elkander, die allen op commando hetzelfde figuur uit blokjes bouwen!

Om zulke onderwijzeressen te bekomen, heeft de staat kweekscholen opgericht, en terwijl de staat de onderwijzeressen vormt, bouwt de gemeente haar school. o! Geen modelschool als de tegenwoordige, met vensterbanken boven manshoogte, en met wit gepleisterde muren!

Het hofje is het ware model voor elke lagere school.

Een vierkant plein, voor het grootste gedeelte ingenomen door hoog opgaand geboomte, is ingesloten door vier lange en tamelijk ondiepe gebouwen - het model is de galerij der wilde dieren in Artis; natuurlijk behalve de kooien. Des zomers kunnen die gebouwen geheel geopend worden, geopend tot den grond; te midden van het onderwijs kunnen de kleinen het vogeltje gadeslaan, dat op de takken speelt. Zoo's vrij vogeltje doet zooveel goed aan een kinderziel....

Vier verschillende scholen worden in die vier lokalen gehuisvest, en de leerlingen brengen de veelvuldige speeltijden allen met elkander in den tuin door op den overal vrijen grond onder de boomen, zomer en winter, of het weder moet het verbieden. Dewijl dat herhaaldelijk het geval zal wezen, zijn er binnenshuis hulpspeelplaatsen aan de buitenzijde der vier gebouwen. De vier - waarom niet de zes of de acht? - verschillende ingangen naar de scholen, zijn in de buitenmuren. Die achterlokalen zijn ook ingericht voor de verschillende behoeften der kinderen onafhankelijk van de school, en *dienstboden* zijn daar om ze te helpen. Geen onderwijzeressen worden voor die diensten gebruikt. Ook is een afzonderlijk ongeëxamineerd persoon, die begaafd is met het genie van administratie - want daartoe is een afzonderlijk genie noodig - en die belast wordt met de beantwoording van al de vragen, die de regeering ten opzichte der school, buiten het onderwijs om, zal moeten doen. Ik denk, dat een onderwijzeres, evenals elke onderwijzer, die met dat administratiegenie begaafd is, zoo spoedig mogelijk van de school geweerd moet worden: zoo iemand behoort op het stadhuis of op het ministerie.

De muren der school zijn betengeld, en beplakt met grondpapier - meer niet. Die kleur is rustig voor het oog. Overlading van prenten aan de wanden wordt geschuwd: er is rust noodig voor het gedijen der aanschouwingen. Maar zij zijn ook niet naakt. De woonkamer van een gentleman kan tot voorbeeld, de pronkkamer van den onbeschaafden parvenu tot afschrik dienen.

In die scholen zien wij, naast de gewone onderwijzeressen, beschaafde jonge dames verschijnen, die een halfuur les in het een of andere vak voor haar rekening genomen hebben, dewijl zij niets dringends te doen hebben, en nuttig willen zijn. Vooral die van de natuur de gaaf ontvangen hebben om te vertellen, worden er door het bestuur met groote voldoening, door de kleinen met gejuich ontvangen. Laat sommige jonge dames van mijn kennis maar den smaak krijgen van die lekkernij! En op die school vertoeven de kleinen tot hun... Helaas! Middelbaar Onderwijs! is het waarheid, dat het niet langer kan, dan tot hun zesde jaar?

Het heeft geld gekost. Maar de republiek Frankrijk - God behoude die in Frankrijk, evenals bij ons het constitutioneele koningschap! - die republiek heeft ook het voorbeeld van ontwapening gegeven, en dat voorbeeld is gretig - o! zoo

gretig! - door Duitschland gevolgd, en wij, wij hebben een paar millioenen, van die, welke totdusver voor het gevloekte budget van oorlog besteed moesten worden, kunnen aanwenden voor het onderwijs....

Ik word wakker uit mijn visioen.

Nederlanders! Amsterdammers vooral! Behoeven wij wel te wachten op de budgetverandering? Alles behoeft niet in eens. Dat zou trouwens een onmogelijkheid zijn. Er behoeft ook niet gewacht te worden op een wet van den staat. Juist door het ontbreken van die wet, hebt ge de vrijheid door plaatselijke verordeningen de eenmaal noodzakelijke wet voor te bereiden; plaatselijke verordeningen worden gemakkelijker gewijzigd dan een landswet.

En dan, o Staat! het is onwedersprekelijk, dat ge er eenmaal toe zult *moeten* komen, *alle* openbaar onderwijs kosteloos te geven. Dat is een der verstandige wenschen - neen *eischen* der sociaal-democratie, hier in Amsterdam herhaalde malen en openlijk uitgesproken. 't Zal verstandig wezen, niet te wachten, tot gij *moet*. Breng het, als het niet anders kan, langzaam daarheen. Spreek het openlijk uit, dat het uw doel is, zooals gij het openlijk hebt uitgesproken, dat het uw doel is, u onafhankelijk te maken van de Indische baten. Het zal een van de krachtigste middelen zijn om te blijven, wat gij zijn moet, als het er op aankomt: meester van den toestand in de tijden, die wellicht dichter voor onze deur staan, dan door menigeen vermoed wordt.

Loopt misschien een rijkgezegend philanthroop te peinzen over het voornemen, om een half millioentje beschikbaar te stellen voor een hofje? Moge hij mijn opstel lezen; moge hij begrijpen, dat hij een onwaardeerbaar nut kan stichten. Lezer! als ge zulk een man kent, verzuim niet; hem mijn arbeid voor het welzijn van het volk onder de oogen te brengen. Met *veel* grooter letters dan vóór een hofje zullen wij zijn naam met dankbaarheid in den gevel beitelen, als hij dat begeert. Noodig zou het niet wezen.

Amsterdam, Februari 1879.

H.G. ROODHUYZEN.

Eene feest-vergadering.

Kort geleden beweerde een fransch schrijver dat ‘les savans’, in het algemeen den naam hebben, van buiten hunne specialiteit maar van geringe beteekenis te zijn. Men stelt voorop dat een astronoom slechts van planeten, een mathematicus slechts van cijfers of algebraïsche formules, een chemicus alleen van retorten of reagentiën kan spreken.

Veel waars ligt er zeker in deze uitspraak. Bij de groote vlucht die de natuurwetenschappen nemen, bij de uitgebreidheid welke elk van hare onderdeelen verkrijgt, wordt het aantal steeds schaarscher van hen die in meer dan een dier onderdeelen met vrucht weten werkzaam te zijn. Wel is waar kan men nog namen noemen die zoowel binnen als buiten de grenzen van natuur- of scheikunde, van zoölogie of botanie of van aanverwante vakken, een goeden klank hebben; men denke slechts aan mannen als Darwin, Helmholtz, Harting en den onlangs overleden Regnault. Maar toch, anderen zijn er, evenzeer sterren van de eerste grootte, die zich bij hunne studiën en onderzoekingen niet willen begeven buiten de perken van een vrij scherp omschreven gebied; dat zij ‘qui brillent au second rang’ dit voorbeeld volgen, ligt voor de hand.

Bij die grootere arbeidsverdeeling blijft het echter onbetwistbaar, dat de kennis der resultaten in het eene vak verkregen, bij het onderzoek in een verwant deel der wetenschap van veel gewicht, dikwijls onmisbaar is; de methode van onderzoek door den een gevolgd, kan, elders aangewend, ook den ander tot belangrijke uitkomsten voeren. Bovendien, waar het experiment de hoofdbron van het weten is, kunnen wederzijdsche inlichtingen en raadgevingen van zuiver technischen aard menigeen veel moeite uitsparen en middelen aan de hand doen om zuiverder resultaten te verkrijgen. Vandaar dat natuur-

onderzoekers wier studiën in verschillende richtingen voeren, er het nut van blijven inzien, af en toe bijeen te komen, en dat vooral, daar zulke bijeenkomsten gereedelijk de aanleiding zijn voor mannen van beteekenis, om helder uiteen te zetten welke nieuwe inzichten *hunne* studierichting heeft opgeleverd, en op welke wijze zij tot die inzichten zijn geraakt.

I.

Overwegingen als de genoemde waren voor een deel zeker de redenen waarom in September 1877 een groot aantal mannen zich te München vereenigden, voor het meerendeel uit alle oorden, waar de duitsche taal gesproken wordt, saamgekomen. Van 17 tot 22 September 1877 had te München de 50ste ‘Versammlung deutscher Naturforscher und Aertzte’ plaats.

Allicht zou men meenen dat zulk een 50ste, een feest-vergadering, door nog een grooter aantal recepties, galavoorstellingen en feestmaaltijden werd gekenmerkt, dan dit bij congressen met een minder lang en eerwaardig verleden reeds het geval is; men zou zich hierin toch zeer bedriegen. In een der oproepingsbrieven, lang te voren van de leiders der vergadering uitgegaan, vinden wij het volgende: ‘wat het karakter der vergadering in het algemeen betreft, is het reeds lang veler wensch geweest, dat bij de Naturforscherversammlungen de wetenschappelijke ernst aan welken zij haar ontstaan te danken hebben, niet zoozeer door de feestvermaken worde overvleugeld en op den achtergrond gedrongen, als somtijds wel het geval is geweest. Juist het jubelfeest moet dit ernstig, wetenschappelijk karakter weder aannemen, omdat het daardoor er toe kan bijdragen dat de Naturforscherversammlungen ook nog in de tweede helft der eeuw in welke zij ontstonden, behouden blijven.’

Werkelijk namen ook feestelijkheden, in den gewonen zin des woords, een zeer bescheiden deel van den tijd der saamgekomenen in beslag.

Voor Donderdagavond, 21 September, had de stad München uitnoodigingen tot een ‘Kellerfest’ gedaan. Dat het bijwonen van dit feest geen nadeeligen invloed op de geleerde zittingen van den volgenden dag zou hebben, bleek voldoende uit eene rede van München's burgemeester. Deze verzekerde dat de

tegenwoordigheid van ‘viele liebenswürdige Naturforscherinnen’ oorzaak was, ‘dass wir Ihnen einen Stoff vorsetzen, an dessen Prüfung auch die hochverehrten Damen ungescheut theilnehmen können. Prüfen und forschen sie muthig bis zum Grund,’ zoo vervolgde de spreker, ‘die Herren Naturforscher dürfen sich der Ueberzeugung getrösten, dass selbst die gründlichste Prüfung sie morgen nicht den Händen ihrer Collegen, der Herren Aerzte, ueberliefert.’

> Denn alhier
> Besteht noch Bier
> Aus Hopfen und Malz.
> Gott erhalt's!

Met dezen avond was, om met het verslag te spreken, het officieele deel van het feest afgeloopen. Voor het vertrek uit München werd nog eene geïmproviseerde bijeenkomst gehouden, ter vervanging van een tocht naar Bernried, die om het slechte weder niet kon doorgaan.

Aan den wensch, door de leiders der vergadering geuit, was dus voldaan; de feestelijkheden waren het die zich op den achtergrond hadden moeten houden en wetenschappelijke zin had den boventoon gevoerd; van dit laatste kan het lijvige en, wat meer zegt, zeer belangrijke zittingsverslag de bewijzen leveren. Men vond de beste aanleiding tot feestelijke stemming, in het terugzien op de lange rij van voorafgegane bijeenkomsten; overwegende het goede dat in dien tijd gedaan en het vele dat langzamerhand verbeterd was; bij zulk een terugblik was er ook waarlijk reden te over tot blijdschap. De eerste der vijftig vergaderingen werd in 1822 te Leipzig gehouden op zeer eenvoudige schaal, daar slechts 20 deelnemers aan de roepstem van den oprichter Oken gehoor hadden gegeven. Hoe zeer de omstandigheden van toen en nu verschilden, werd nog te München in herinnering gebracht. Het scheen namelijk in 1822 zoo gewaagd zulk eene vergadering te houden, dat zij in werkelijkheid in het geheim plaats had, en de namen der oostenrijksche deelnemers eerst 40 jaar later, in 1862, gepubliceerd werden; zoo werd destijds de vrijheid der wetenschap opgevat. Op de tweede vergadering te Halle kwamen 34, op de derde te Würzburg 36 personen te zamen; de 49ste te Hamburg telde 2000 leden en deelnemers, de 50ste 2546.

Het vermeerderde aantal bezoekers had langzamerhand eene

splitsing in secties ten gevolge; naast de algemeene zittingen hadden sectievergaderingen plaats die hoe langer hoe meer in belangrijkheid wonnen. Te München waren 25 secties die elk van 2 tot 7 zittingen hielden, waarbij een aantal mededeelingen werden gedaan en vele discussiën plaats hadden. Als bewijs hoe zeer in het algemeen die duitsche vergaderingen de belangstelling gaande maken, diene dat te München een aantal beroemde niet-duitsche natuuronderzoekers aanwezig waren; in de eerste plaats moeten hieronder genoemd worden J.P. van Beneden, Claude Bernard, Berthelot, Dana, Charles Darwin, Decaisne, Dumas, Hooker, Huxley, H. Milne-Edwards, Richard Owen, W. Thomson, Tyndall, Wyville-Thomson.

De tegenwoordigheid der bekende geleerden uit Engeland en Frankrijk op de 50ste Naturforscherversammlung te München is voor een deel wellicht als bewijs van erkentelijkheid aan te merken; in beide landen toch worden jaarlijks, in navolging der duitsche, dergelijke vergaderingen gehouden met niet minder goed succes.

In Engeland werd in 1831 opgericht de ‘British association for the advancement of science’; het initiatief tot die oprichting schijnt genomen te zijn door den schotschen natuurkundige Sir David Brewster en den geoloog Sir Roderick Impey Murchison; zeker is het dat beiden later voorzitters der instelling waren en de laatste er zich jaren lang veel moeite voor bleef geven. De eerste vergadering had in September 1831 te York plaats, onder het patronaat van den aartsbisschop dier stad en onder het voorzitterschap van Lord Fitzwilliam. Met zoo hooggeplaatste begunstigers en oprichters, had deze vergadering, uit 363 leden bestaande, terstond een veel meer officieel karakter dan Oken's eenvoudige bijeenkomst te Leipzig; toch had ook de ‘British association’ moeielijkheden te overwinnen.

Velen hinderde het van den beginne af aan, dat de jonge vereeniging hare zittingen niet in de hoofdstad, maar alleen in provinciesteden wilde houden; anderen weer meenden dat eene dergelijke instelling in geen geval goede uitkomsten zou kunnen opleveren. Men ontzag zich niet alle bezwaren zoo breed mogelijk uit te meten. Onder de heftigste en meest invloedrijke bestrijders der engelsche vereeniging, schijnt langen tijd de ‘Times’ behoord te hebben; bij elke jaarvergadering deed het blad al het mogelijke om de zittingen in een belachelijk daglicht te stellen. Murchison, wien de zaak zeer ter harte ging, trok

zich deze tegenwerking zoozeer aan, dat hij er bij Lord Palmerston zijn beklag over deed: de staatsman zou geantwoord hebben: ‘hij die niet geharnast is tegen de aanvallen van de Times, zal nooit ergens in slagen’[1]. Ten laatste heeft ook deze zoo geduchte vijand de oppositie gestaakt en de nuttige werking der ‘British association’ ten volle erkend.

Geheel op dezelfde leest als de engelsche vereeniging, is de veel jongere ‘Association française pour l'avancement des sciences’ geschoeid. In 1872 opgericht, hield zij hare eerste bijeenkomst te Bordeaux met de Quatrefages als voorzitter. De ondervinding aan gene zijde van het Kanaal opgedaan, gaf goede plannen voor inrichting aan de hand en de goede uitkomsten waarop de engelsche zustervereeniging kan wijzen, moedigden velen tot deelneming aan. Zeker is het dat, reeds na een vierjarig bestaan, de fransche ‘Association’ in bloeienden staat verkeerde. De 6de vergadering werd in 1877 te Havre gehouden; daar werd besloten dat de volgende bij uitzondering te Parijs plaats zou hebben, daar men hoopte dat de internationale tentoonstelling een groot aantal buitenlandsche geleerden als gasten tegenwoordig zou doen zijn. Zoowel de engelsche als de fransche ‘Association’ hebben een veel uitgebreider werkkring, dan de duitsche Naturforscherversammlungen; beide meenen met het houden van jaarlijksche vergaderingen hare taak slechts ten halve te hebben verricht. Uit de contributie van beschermers en deelnemers, eene belangrijke som bedragende, worden onderzoekers aangemoedigd en ondersteund, worden gelden ter beschikking gesteld van comités aan welke het instellen van eenig bepaald onderzoek is opgedragen, worden natuurkundigen aan expedities toegevoegd, wordt tot de uitrusting dier expedities bijgedragen, enz.

Van welke beteekenis dit deel van den werkkring der genoemde vereenigingen reeds is of zal worden, kan het best uit een paar voorbeelden blijken. Op de vergadering der ‘British Association’ in September 1876 te Bristol gehouden, werd voor het ondersteunen of mogelijk maken van verschillende wetenschappelijke onderzoekingen, toegestaan de som van 1620 pond sterling. In vorige jaren

1 Dit laatste en nog eenige gegevens zijn ontleend aan eene studie van H. Blerzy over Murchison in de ‘Revue des deux mondes’ van 1 November 1876. Bij de samenstelling van het eerste gedeelte van dit opstel, is overigens zoo goed als alleen gebruik gemaakt van de officieele verslagen der vereenigingen of vergaderingen.

werden dikwijls niet minder belangrijke sommen voor hetzelfde doel aangewend; sommen uit welke een observatorium werd onderhouden, geologische explorations bekostigd, metereologische instrumenten aangekocht, onderzoekingen over de engelsche zeefauna mogelijk gemaakt, physiologische en botanische experimenten geldelijk gesteund; in het kort, op allerlei wijzen de meest verschillende wetenschappelijke doeleinden werden bevorderd. Ter gelegenheid van de 4de zitting der ‘Association française’ te Nantes, werd meêgedeeld dat in het afgeloopen jaar o.a. waren uitgereikt: 15000 fr. aan een natuuronderzoeker die de Venus-expeditie naar St. Paul's-eiland vergezelde, om de natuurlijke historie van dit en van het naburige eiland Amsterdam te bestudeeren, 2600 fr. aan den hoogleeraar Giard te Lille, als tegemoetkoming bij de voorloopige inrichting van een zoölogisch station aan de zeekust te Wimereux, 600 fr. voor een geologisch onderzoek; bovendien stelden de voorzitter en twee leden met elkaar een som van 5000 fr. ter beschikking van den astronoom Janssen, voor belangrijke sterrenkundige waarnemingen buitenslands.

Behalve de sommen die worden uitgekeerd, draagt de fransche vereeniging, volgens hare statuten, jaarlijks 10 pCt. der ingekomen gelden af, op het maatschappelijk kapitaal, dat na een vierjarig bestaan reeds 174,732 fr. bedroeg; een jaar later, einde 1876, was dit kapitaal geklommen tot 210,307 fr.

Bij het kennis nemen van de goede werking der ‘British Association’ en van de ‘Association française’, vraagt men zich onwillekeurig af, of eene dergelijke vereeniging ook niet in Nederland bestaanbaar en nuttig zou kunnen zijn; men vergete hierbij niet, dat beide genoemde instellingen niet minder een nationaal dan een wetenschappelijk doel beoogen. De engelsche vereeniging omschrijft haar doel volledig aldus:

‘The association contemplates no interference with the ground occupied by other institutions. Its objects are: - To give a stronger impulse and a more systematic direction to scientific inquiry, - to promote the intercourse of those who cultivate science in different parts of the Britisch Empire, with one another and with foreign philosophers, - to obtain a more general attention to the objects of science, and a removal of any disadvantages of a public kind which impede its progress.’ Waarom het streven naar zulk een doel in Engeland en Frankrijk wel, doch in Nederland niet nuttig kan zijn, is moeielijk in te

zien. Men zal toch bezwaarlijk kunnen beweren, dat ‘a stronger impulse to scientific inquiry’ bij uitzondering, ten onzent totaal overbodig of doelloos zou zijn, of wel dat de ‘attention to the objects of science’ onder onze landgenooten zulk eene hoogte heeft bereikt, dat vermeerdering hierin ondenkbaar moet gerekend worden. Jaarvergaderingen in de verschillende steden van ons vaderland zouden ook onzen natuuronderzoekers en medici tot nog meer zelfstandig wetenschappelijk onderzoek kunnen aansporen; maar vooral zouden zulke vergaderingen telkens het besef verlevendigen, *dat onderlinge opwekking en samenwerking op wetenschappelijk gebied moet voeren: ad majorem patriae gloriam*.

Ook in ons land is gelegenheid te over, eene som uit een deel der jaarlijksche bijdragen zeer nuttig te besteden. De nederlandsche Sumatra-expeditie ging *zonder* botanist uit, *onze* Venus-expeditie werd *niet* door een natuur-historicus vergezeld, ook *wij* hebben een zoölogisch station waarvan nut en levensvatbaarheid voldoende zijn gebleken en dat toch met finantieele moeielijkheden te kampen heeft; last but not least, eene jonge, krachtig optredende vereeniging zou wellicht kunnen bewerken dat *nederlandsche* natuuronderzoekers voor een of twee jaren naar Indië werden uitgezonden, *uitsluitend met het doel* om wetenschappelijke onderzoekingen te doen[1], onderzoekingen, waarvan men schoone uitkomsten kan verwachten, in streken waar het prachtigste materiaal voor onderzoek verkrijgbaar is, en waar flora en fauna niet dan eenzijdig zijn onderzocht.

In één opzicht is eene vereeniging, als de bedoelde, in een klein land nuttiger nog dan in groote staten; in deze toch heeft men voor alle onderdeelen der natuurwetenschap afzonderlijke vereenigingen, waardoor sectievergaderingen eener algemeene vereeniging iets minder belangrijk worden gemaakt; dit laatste is in een klein land veel minder het geval, daar het aantal dier afzonderlijke genootschappen er veel beperkter is. Zoo heeft schrijver dezes bijvoorbeeld het meer dan eens hooren betreuren, dat in Nederland geene chemische vereeniging bestaat: aan een dergelijk gemis zou eene sectie eener nederlandsche vereeniging

1 Die taak wordt thans in Nederlandsch Oost-Indië aan het particulier initiatief van buitenlandsche natuuronderzoekers, als Wallace en Beccari, overgelaten.

van natuuronderzoekers, voor een groot deel te gemoet kunnen komen.

Of zulk eene nederlandsche vereeniging niet alleen in theorie, maar ook in de praktijk, mogelijk en wenschelijk is, kunnen alleen zij onder onze landgenooten beoordeelen, die reeds lang hunne sporen op wetenschappelijk gebied hebben verdiend; alleen wanneer van zulke mannen de oprichting eener zoodanige instelling uitging, zou zij op den duur bestaanbaar kunnen zijn. Dat de geringe uitgebreidheid van het land geen onoverkomelijke bezwaren oplevert, blijkt voldoende uit de ‘Schweizerische naturforschende Gesellschaft’; deze houdt nog altijd, van het jaar der oprichting, 1816, af, algemeene jaarvergaderingen die niet onbelangrijk en betrekkelijk druk bezocht zijn.

Is het juist wat men beweert, dat het nationaliteitsgevoel ten onzent in den laatsten tijd sterker is gaan spreken, dan zeker zouden de kansen gunstig staan voor eene vereeniging, die aan de ‘Association française’ het tweede artikel harer statuten zou behooren te ontleenen, luidende:

‘Elle (l'association) fait appel au concours de tous ceux qui considèrent la culture des sciences comme nécessaire à la grandeur et à la prospérité du pays.’

II.

In het begin van dit opstel werd er op gewezen, dat de vergadering, in den herfst van 1877 te Munchen gehouden, alleen reeds om hetgeen er behandeld werd, zeer belangrijk genoemd mag worden. Onder de redevoeringen bij gelegenheid der algemeene zittingen gehouden, zijn er een drietal zeer merkwaardig en ook meer van algemeen belang. Aan eene der drie toespraken die ik op het oog heb, die van C. von Nägeli: ‘Ueber die Schranken der naturwissenschaftlichen Erkenntniss’, zal ik slechts hier en daar iets ontleenen. Meer in het bijzonder wensch ik in de volgende bladzijden de belangstelling te vragen naar aanleiding van hetgeen de twee andere bedoelde redenaars, R. Virchow en E. Haeckel, te verkondigen hadden.

Van de drie genoemde mannen is de laatste in algemeene kringen zeker verreweg de meest bekende. Als schrijver van uitvoerige populaire geschriften over ‘scheppingsgeschiedenis’ en

‘afstamming van den mensch’ wordt Haeckel's naam herhaaldelijk in eenen adem met dien van Darwin genoemd. Voor zoover het algemeene bekendheid bij niet-natuuronderzoekers geldt, winnen Haeckels werken en meeningen het zeker van die van Darwin. Van den laatste kent men den naam en meent men de opinies te kennen; gewoonlijk ten onrechte. Geheel anders is het met Haeckel gesteld; deze schreef een tweetal zijner grootere werken, in boeienden stijl gesteld, meer voor het beschaafde publiek dan voor de natuuronderzoekers in engeren zin. Het loon bleef dan ook niet uit; zelfs in geïllustreerde tijdschriften werden naast dusseldorfer genrestukjes, ontwikkelingstoestanden van kippen, ter vergelijking nevens kiemen van honden en menschen afgebeeld, aan de ‘Schöpfungsgeschichte’ ontleend. Elders waar men novellen van Marlitt of romans van Werner zou meenen te vinden, werd men verrast met eene opsomming der hoofdbeschouwingen uit de ‘Anthropogenie’[1], als van groote beteekenis bij den ‘Culturkampf’ hemelhoog geprezen. De onpartijdigheid vordert terstond hierbij te voegen, dat ook uit de meer populaire geschriften van Haeckel vele gedeelten door zoölogen zeer worden geprezen, zoowel om de helderheid der uiteenzetting als om de duidelijkheid der dikwijls moeielijke overzichten over geheele groepen van organen of organismen.

Door velen werd en wordt nog Ernst Haeckel gehouden voor de verpersoonlijking van de nieuwere natuurwetenschap; voor hen bevatten de woorden van Rabelais eene profetie die in Haeckel hare vervulling heeft gekregen: ‘Bien vrai est-il, ce dict Platon prince des philosophes, que si l'image de science et sapience estoit corporelle et spectable és yeux des humains, elle exciteroit tout le monde en admiration de soi. Car seulement le bruit d'icelle espandu par l'aer, s'il est receu és aureilles des studieux et amateurs d'icelle, qu'on nomme philosophes, ne les laisse dormir ni reposer à leur aise, tant les stimule et embrase d'accourir au lieu, et voir la personne, en qui est dicte science avoir establi son temple et produire ses oracles.’

Groot was dan ook zeker de belangstelling waarmede een talrijk

1 In ‘de Gids’ van Februari 1875 gaf de hoogleeraar Koster een uitvoerig overzicht van Haeckels ‘Anthropogenie; Entwickelungsgeschichte des Menschen’. Hoewel de heer Koster geen kritiek wenscht te leveren, zoo worden toch in het tweede gedeelte van genoemd opstel bedenkingen tegen Haeckel's beschouwingen niet achterwege gehouden.

auditorium de orakeltaal te gemoet zag, die op den eersten vergaderdag der 50ste Versammlung deutscher Naturforscher und Aertzte, zou vloeien van de lippen van de ‘image corporelle et spectable’ van wetenschap en wijsheid. Op de uitnoodiging tot het uitspreken eener rede, had Haeckel tot onderwerp gekozen ‘Ueber die heutige Entwickelungslehre im Verhältnisse zur Gesammtwissenschaft’.

Zoo goed als alle beschouwingen, in deze rede vervat, waren reeds bij vorige gelegenheden uitgesproken of in het licht gegeven; hier worden zij in hoofdtrekken door den redenaar herhaald en saamgevat. Zooals het opschrift aanduidt, wordt vooral de invloed dier beschouwingen op de wetenschap in het algemeen en tevenś op staat en kerk, op opvoeding en zedelijkheid, in één woord, op de geheele maatschappij, aangewezen. Men zou verkeerd doen met het hier en ook elders door Haeckel gebruikte woord ‘ontwikkelingsleer’ als synoniem met ‘afstammingsleer’ te beschouwen; de laatste maakt, volgens Haeckel zelf, slechts een deel, zij het ook een zeer gewichtig deel, van de eerste uit. Eene scherpe bepaling te geven van wat Haeckel onder ‘Entwickelungslehre’ verstaat, komt mij niet wel doenlijk voor; dat zij echter meer omvat dan de descendentieleer, blijkt het beste door aan te wijzen welk licht die ontwikkelingsleer, volgens haren uitvinder, verspreidt over eene zoo moeielijke quaestie als de ‘Seelenfrage’.

Welke voorstelling men zich ook maken moge van den samenhang van ziel en lichaam, van geest en stof, in elk geval vloeit, volgens Haeckel, met de grootste duidelijkheid uit de tegenwoordige ontwikkelingsleer voort, dat ten minste alle organische stof, en misschien zelfs *alle* materie, in zekeren zin bezield is. ‘Zunächst hat uns die fortgeschrittene mikroskopische Untersuchung gelehrt, dass die anatomischen Elementartheile der Organismen, die *Zellen*, allgemein ein individuelles Seelenleben besitzen.’ Om een afdoend bewijs voor de juistheid dezer meening te verkrijgen, zou men slechts de lagere, mikroskopisch kleine, wezens behoeven te bestudeeren die ieder maar uit ééne cel bestaan. Bij deze eencellige wezens toch treft men, volgens den feestredenaar, dezelfde uitingen van het zieleven als bij hoogere dieren aan, zoowel gevoel als voorstellingsvermogen, zoowel wil als beweging. Het eigenlijk bestanddeel eener cel is eene hoofdzakelijk uit eiwitachtige lichamen bestaande stof, van vermoedelijk zeer veranderlijke samenstelling: deze stof, aan welke het

leven overal gebonden is en die men ‘levensstof’ par excellence zou kunnen noemen, wordt met den naam van ‘protoplasma’ aangeduid. Bij zeer eenvoudige organismen nu kan men, naar Haeckel verzekert, ‘zien’ dat ‘einzelne abgelöste Stückchen des Protoplasma’ evenzeer gevoel en beweging bezitten als de geheele cel. ‘Danach müssen wir annehmen, dass die *Zellseele*, das Fundament der empirischen Psychologie, selbst wieder zusammengesetzt ist, nämlich das Gesammtresultat aus den psychischen Thätigkeiten der Protoplasma-Moleküle, die wir kurz Plastidule nennen. Die *Plastidulseele wäre demnach der letzte Factor des organischen Seelenlebens*.’

Deze ‘resultaten’ van het mikroskopisch onderzoek der cellen zullen menigeen verbazen, anderen zal het wellicht moeite kosten bij hunne opsomming ernstig te blijven. Later, naar aanleiding van Virchow's rede, is er gelegenheid op dit onderwerp terug te komen. Hier reeds zie ik mij gedrongen te verklaren, dat ik ongaarne genoodzaakt zou worden te qualificeeren, hetgeen Haeckel in eene noot aan de laatste uitspraak toevoegt, dat namelijk ‘die Plastidul-Seele sich unterscheidet von der anorganischen Molekül-Seele durch den Besitz des *Gedächtnisses*’; dit ‘geheugen’ wordt door den schrijver zelf gecursiveerd.

Deerlijk zou men zich vergissen, door te meenen, dat met dit alles de ontwikkelingsleer hare ‘psychologische analyse’ had uitgeput. Met een ‘keineswegs’, dat wij op zulk een vraag tot antwoord krijgen, bereidt ons het orakel op nog verder en nog dieper gaande onthullingen voor. Niets is trouwens natuurlijker, bij nader inzien moet men het zelf wel bekennen; immers zulk een kleinste protoplasmadeeltje of plastidule, bestaat op hare beurt weder uit nog kleinere deeltjes, atomen, van verschillende chemisch enkelvoudige stoffen. Is men nu eens, op den weg van het mikroskopisch onderzoek, tot het aannemen eener plastidulen-ziel gevoerd, dan vindt deze gereedelijk hare verklaring in de tegenwoordigheid van atoom-zielen; aangezien toch eene plastidule uit atomen bestaat, is eene plastidulen-ziel niets anders dan eene combinatie van atoom-zielen. Te betreuren is het dat Haeckel er niet in is geslaagd, een werktuig uit te denken dat nog *iets* meer levert dan zijn mikroskoop en waarmede die atoom-zielen in haar doen en laten kunnen worden waargenomen. Eenmaal tot deze ‘uiterste psychologische consequentie’ gekomen, wordt het op eens duidelijk hoe de ontwikkelingsleer bij monde van haren profeet, ons met eene geheel nieuwe wereld-

beschouwing heeft begiftigd. Vroeger moge het niet duidelijk geweest zijn, wat Haeckel met zijn wijsgeerig systeem, door hem ‘monisme’ genoemd, bedoelde, thans is het dit wel; het ‘materialisme’ wil alles uit de stof afleiden, het ‘spiritualisme’ neemt geest als praeexisteerend aan, het ‘monisme’, evenver van beide afwijkende, wijst duidelijk aan dat zelfs het kleinst denkbare stofdeeltje, van eene eigen ziel voorzien, door alle eeuwen heen zich in de wereldruimte voortbeweegt.

De groote invloed, dien de ontwikkelingsleer op deze wijze op de verbroedering der verschillende takken van wetenschap, op godsdienst en zedenleer moet hebben, wordt door Haeckel aangeduid, doch kan hier niet verder besproken worden, Hij is er vast van óvertuigd, dat die ontwikkelingsleer en hare resultaten, aan alle leeraars moet worden meegedeeld, en door deze weer de oogen van het jongere geslacht voor dat nieuwe licht geopend moeten worden.

Eene hooge praktische beteekenis voor de paedagogie is volgens Haeckel, nog te wachten van het brengen zijner ‘ontwikkelingsleer’ in de scholen; zij toch zal ‘zugleich in Lehrern und Schülern das Bewusstsein ihres *einheitlichen Zusammenhanges* wecken’; dat dit bewustzijn eene grootere sympathie tusschen leerlingen en leeraars zal doen ontstaan is duidelijk, en dat van zulk eene vermeerderde sympathie voor het onderwijs zelf, de schoonste uitkomsten te wachten zijn, - geen onderwijzer die dit laatste betwijfelen zal.

Ook de hoogleeraar Nägeli verklaart er zich, in zijne bovengenoemde rede, voor, aan de kleinste deeltjes der verschillende stoffen, gevoel en vatbaarheid voor indrukken toe te kennen. Hoewel deze uitspraak schijnbaar gelijkluidend is met de zooeven besproken meening van Haeckel, kan er met niet te veel nadruk op gewezen worden dat er van gelijkwaardigheid dier twee meeningen geen sprake is. Nägeli gaat uit van het geestesleven bij den mensch en de hoogere dieren; strevende naar eene opvatting omtrent het verband tusschen geest en stof, daalt hij vervolgens bij zijne redeneering de rij der organismen af en komt ten slotte tot de genoemde uitspraak. Van zijne opvatting zegt hij dat zij ‘vollständig unser causales Bedürfniss befriedigt’; zij wordt dus voor niet meer gegeven dan zij is, namelijk voor eene beschouwingswijze die den persoon welke haar uitsprak bevredigend voorkomt. Nägeli's meening is het gevolg van een door ieder te controleeren gedachtengang,

een gevolg dat, ik herhaal het, slechts eene zuiver persoonlijke voorstellingswijze vormt en op objectiviteit geen aanspraak maakt. Geheel anders is het met Haeckel's theoriën gesteld; deze heeten zich te gronden, op verschijnselen van zieleleven in cellen of celdeelen *waargenomen*, de conclusies uit die 'waarnemingen' getrokken maken dus *wel* aanspraak op objectiviteit en behooren aan scherpe controle onderworpen te worden. Blijken de waarnemingen waarop de redeneering voorgeeft te steunen, onjuist, dan kan de strengste af keuring voor hem die haar durfde uitspreken niet onverdiend heeten.

Haeckel geeft aan dat de tegenwoordige ontwikkelingsleer, in de eerste plaats aan Darwin hare beteekenis te danken heeft. Zij die met de jongste vruchten dier ontwikkelingsleer slechts matig zijn ingenomen, zouden allicht er toe gebracht worden die weinige ingenomenheid ook tot Darwin's werken uit te strekken; zij die niet in staat zijn den gang van zaken van naderbij te bezien, kunnen de troebelheid evenzeer aan de bron, als aan hem die het water putte, toeschrijven. Het zij daarom vergund hier zoo kort mogelijk en in hoofdtrekken slechts, in herinnering te brengen waarin de beteekenis van Darwin's leer ligt; de volgende korte uiteenzetting moet voor een deel eene herhaling zijn van een betoog door den heer Spruyt in 'de Gids' van Maart 1874 geleverd[1].

'Darwinisme' wordt zeer dikwijls als synomien met 'afstammingsleer' beschouwd; dit is onjuist. Wanneer men het woord wil gebruiken, kan het niet gelden voor de afstammingsleer zelve, maar alleen voor eene theorie die de afstammingsleer verklaart, met andere woorden, die het verklaarbaar en denkbaar maakt, *hoe* en *op welke wijze* eene afstamming der verschillende dier- en plant-vormen van elkaar is mogelijk geweest.

Onder hen die zich met de studie van planten en dieren hebben bezig gehouden, zijn er ongetwijfeld velen geweest, die zonder er zich nauwkeurig rekenschap van te geven, de meerdere of mindere mate van overeenkomst tusschen verschillende plantof dier-vormen, aan hun graad van bloedverwantschap hebben toegeschreven; sommige reeds sedert lang gebezigde termen en uitdrukkingswijzen, zouden hiervan ten bewijze kunnen strekken. Anderen hebben zich positiever uitgelaten en onbewimpeld verklaard, dat alleen eene gemeenschappelijke afstamming de groote

1 Blz. 405-409.

gelijkenis tusschen zoovele soorten van levende wezens, begrijpelijk kan maken. Sommigen onder deze nu betuigden zich niet alleen aanhangers eener ‘afstammingsleer’, maar zagen tevens de noodzakelijkheid in, hypothesen ter verklaring der afstamming op te stellen; zij deden dus reeds wat Darwin in onzen tijd, met beteren uitslag, herhaalde. Onder de laatstbedoelden is het best bekend Lamarck, schrijver der ‘Philosophie zoölogique’, een werk dat in onzen tijd meer belangstelling gewekt heeft dan toen het in het licht verscheen (1809). Ter verduidelijking van het zooeven aangevoerde, wil ik echter liever iets over een ander en jonger geschrift meêdeelen.

In 1844 verscheen in Engeland een werk tot titel dragende: ‘Vestiges of the natural History of creation’[1]; dit werk verwekte groot opzien en werd spoedig in vele talen, ook in het Hollandsch, vertaald. De voor mij liggende tweede uitgave der duitsche vertaling, door Carl Vogt, beslaat 330 zeer compres gedrukte 8° pagina's; dit geheele boek, dat dus om den omvang allerminst eene brochure genoemd kan worden, is een doorloopend pleidooi voor de afstammingsleer; vele der argumenten voor die leer, door den onbekenden schrijver aangevoerd, vindt men in de tegenwoordige geschriften over hetzelfde onderwerp terug. Ter *verklaring* der afstamming nam de schrijver twee ‘neigingen’ aan, die in den aard van alle levende wezens zouden liggen. De *eerste* ‘neiging’ zou oorzaak zijn dat levende wezens er naar streven, in den loop van meerdere geslachten *langzamerhand* hun vorm te veranderen, en dat wel in overeenstemming met de levensomstandigheden. Deze neiging zou den overgang van een groot aantal dier- of plantensoorten in elkaâr begrijpelijk moeten maken. Tusschen sommige groepen van organismen zijn de verschillen zoo groot, dat naar het oordeel van den schrijver der ‘Vestiges of creation’, die *eene* neiging alleen de kloven niet zou kunnen dempen; hiertoe wordt dan ook eene *ttweede* ‘neiging’ door hem te hulp geroepen, volgens welke de levende wezens, planten of dieren, af en toe met een sprong van de eene hoofdgroep tot eene andere overgaan. Hoe de schrijver zich die plotselinge verplaatsingen der wezens, van de eene groep in eene geheel nieuwe, voorstelt, wordt door hem niet nader aangeduid; de sprongsgewijze ver-

1 Zonder grond wordt door Seidlitz beweerd (die Darwinsche Theorie, Leipzig, 1875, p. 58), dat dit werk zou zijn: ‘Darwin's erster Entwurf’.

anderingen zouden slechts hoogst zelden en met tusschenruimten van een groot aantal eeuwen plaats grijpen; vandaar dat de kans voor het tegenwoordig levend menschengeslacht, om van zulk eene merkwaardige plotselinge transformatie getuige te zijn, door den schrijver als zeer gering gesteld wordt. In veel meer bijzonderheden treedt hij over de *langzame* veranderingen, die tengevolge der eerste van de door hem aangenomen neigingen zouden plaats grijpen; van deze veranderingen zou men volgens hem dagelijks getuige kunnen zijn. Naar aanleiding dezer laatste uitspraak, moet worden opgemerkt dat de schrijver met de grootste lichtvaardigheid, vormen als overgangen tusschen andere opvat en op die wijze langs een aantal voorgewende tusschentrappen, de eene soort van de andere afleidt. Bij gelegenheid van eene dier hypothetische afleidingen, wordt dan ook door den vertaler, Carl Vogt, de opmerking gemaakt dat men met evenveel recht een olifant van een lintworm zou kunnen afleiden. Als bewijs voor de geringe nauwgezetheid waarmede de schrijver zijne voorbeelden kiest, diene nog dat door hem als een vaststaand feit vermeld wordt, dat men bij het uitzaaien van eene der graansoorten, naar gelang der omstandigheden, uit hetzelfde zaaisel nu eens tarwe of gerst, dan weêr haver of rogge zou zien opkomen. Hieraan wordt door Vogt toegevoegd: ‘Etwas stark. Unsere Bauern würden nicht uebel zufrieden sein, wenn sie aus beliebigen Getreidesamen alle anderen Getreidearten herstellen könnten.’

De belangstelling door het verschijnen van ‘Vestiges of the natural History of creation’, voor de afstammingsleer gewekt, was van korten duur. Dit mag men niet wijten aan de ongelukkige keuze van vele voorbeelden door den schrijver aangevoerd; evenmin aan eenen a priori bestaanden weerzin tegen eene afstammingsleer, *maar alleen* aan het feit dat de twee geheimzinnige en volkomen onbewijsbare ‘neigingen’, deze tot langzame gene tot sprongsgewijze veranderingen, door den schrijver aan alle levende wezens toegekend, voor een ernstig natuuronderzoeker nooit, als tot *verklaring* eener afstamming, zouden kunnen gelden. In het geven eener goede verklaring van de afstamming slaagde Darwin gelukkiger; *hierin ligt de hoofdverdienste zijner werken*.

Darwin gaat bij zijne beschouwingswijze uit van twee algemeen bekende feiten; 1°. dat alle nakomelingen van een zelfde plant of dier, niet volkomen aan elkaar gelijk zijn, doch zoowel tegen-

over de ouder-individuen als onderling kleine verschillen vertoonen; 2°. dat de eigenschappen van ouder-individuen in den regel, voor een groot deel, door de nakomelingen worden overgeërfd.

Van beide eigenschappen, veranderlijkheid en overerving, wordt reeds sedert lang door kweekers, zoowel van planten als dieren, gebruik gemaakt en dat wel op de volgende wijze. De kweeker kiest onder een aantal jonge individuën alleen *die* ter voortteling uit, welke zekere voor hem voordeelige eigenschap vertoonen. Onder de nakomelingen dier ter voortteling uitgekozen individuen zullen er gewoonlijk zijn die de gewenschte eigenschap nog in hooger mate dan de onder-individuen bezitten, en daarom weêr uitsluitend ter verdere vermenigvuldiging worden gebezigd. Op deze wijze voortgaande kunnen nauwlettende kweekers, in betrekkelijk korten tijd, individuen, dieren of planten, kweeken die eene door hen gewenschte en voor hen voordeelige eigenschap in zeer hooge mate vertoonen. Door eene zorgvuldige keuze van de ter voortteling bestemde individuen, is men er herhaaldelijk in geslaagd, na een relatief klein aantal geslachten, nakomelingen te verkrijgen die zoozeer van de voorouders verschilden, dat wanneer men beiden naast elkaâr in wilden staat aantrof, men ze ongetwijfeld voor geheel verschillende soorten zou houden.

Eene keuze, vrij wel met die van den kweeker overeenkomende, wordt nu, volgens Darwin, door de natuur zelve uitgeoefend; hij is het die op het bestaan en de noodzakelijkheid eener '*natuurkeus*' heeft gewezen en hare verreikende gevolgen heeft aangeduid. Alle organismen namelijk streven er naar zich in zoo sterke mate te vermenigvuldigen, dat zij in korten tijd een uitgestrekt gebied alleen zouden kunnen bevolken. Een tweetal voorbeelden, aan Darwin ontleend, kunnen dit verduidelijken. Linnaeus reeds heeft uitgerekend dat wanneer een éénjarige plant slechts twee zaden voortbrengt, ieder van deze, in het volgend jaar gekiemd zijnde, er op hare beurt weêr twee voortbrengt, en er op deze wijze na twintig jaar, door de plant van welke men uitging, een millioen planten als nakomelingen geleverd zouden zijn. De olifant wordt gehouden voor het dier dat zich het langzaamst voortplant en toch zouden, bij eene ongestoorde vermenigvuldiging, van één paar olifanten, na 740 à 750 jaar, ongeveer 19 millioen nakomelingen in het leven kunnen zijn.

Daar nu *alle* organismen dit streven naar eene sterke vermenigvuldiging vertoonen en daar de voor levende wezens op

aarde beschikbare ruimte beperkt is, zoo moet het noodwendig gevolg van dit streven zijn, dat slechts een klein deel der jonge levensvatbare individuen eener dier- of plantensoort den volwassen, geslachtsrijpen, leeftijd bereikt; de overige gaan voor dien tijd te gronde. Daar eene sterke neiging tot zelfbehoud evenzeer bij alle wezens bestaat, zoo moet tusschen hen, die eene zelfde streek bewonen, vooral tusschen de individuen eener zelfde soort, een strijd om voedsel, lucht en licht, een strijd om het leven, worden gevoerd, waarin *die* individuen overwinnaars blijven, welke het best op de levensomstandigheden zijn ingericht en tegen de levensgevaren bestand zijn. De kleinste voordeelige afwijking kan in dien strijd aan een individu de zegepraal verschaffen, boven de te gronde gaande medestrijders. Ook die eigenschappen nu, welke aan sommige individuen den voorrang boven anderen en het behoud in den strijd om het leven verzekerden, worden door overerving op de nakomelingen overgeplant; zij onder deze, die de voordeelige eigenschappen nog in hooger mate dan de ouders bezitten, zullen weêr, bij onveranderde levensomstandigheden, het meest kans hebben nakomelingen voort te brengen. Op deze wijze wordt, door den strijd om het leven, eene ‘natuurkeus’ teweeg gebracht, groote overeenkomst hebbende met de keus eens kweekers. Het groote verschil tusschen beide is, dat door den kweeker die individuen ter voortteling uitgekozen worden, welke eigenschappen bezitten die voor *hem* een voordeel zijn, terwijl door de natuurkeus die individuen bevoorrecht worden, welke de meeste voor *hen zelf* nuttige eigenschappen hebben; een tweede verschilpunt ligt nog hierin, dat door de natuurkeus belangrijke wijzigingen der nakomelingen, eerst na een zeer groot aantal geslachten, en dus na een zeer lang tijdsverloop, ontstaan kunnen zijn.

De natuurkeus wordt door Darwin beschouwd zoo al niet de eenige, dan toch de hoofdfactor bij het ontstaan der soorten uit elkaâr; de natuurkeus moet in de eerste plaats de afstamming verklaren. Die leer der natuurkeus of selectietheorie mag dus alleen ‘Darwinisme’ heeten.

Darwin bracht in zijne werken nog tal van nieuwe bewijzen voor de aannemelijkheid eener afstammingsleer, onafhankelijk nog van de selectie-theorie, die hij ter harer verklaring aanwees. Overal echter waar hij in bijzondere gevallen de afstamming van zekere dieren of planten van bepaalde andere vormen mogelijk acht, uit hij zijne meening met groote voorzichtigheid,

welke zeer gunstig afsteekt bij de overdreven hypothetische speculaties, aan welke sommigen zijner zoogenoemde volgelingen zich in dergelijke gevallen schuldig maken.

In het reeds genoemde Gids-artikel wordt door den heer Spruijt in herinnering gebracht, dat Nägeli (in 1863) bezwaren tegen de selectie-theorie aanvoerde, van welke het gewicht door Darwin zelf openhartig werd toegegeven. De heer Spruijt maakt, naar het mij schijnt, wel een weinig misbruik van Darwin's bescheidenheid, wanneer hij eenige bladzijden verder, naar aanleiding dier openhartige bekentenis, als zijne meening uitspreekt: dat Darwin zelf de onhoudbaarheid van den oudsten vorm van het ‘Darwinisme’ heeft erkend. Hoe zeer de heer Spruijt hierbij de waardé van Nägeli's bedenkingen overschat, kan niet beter blijken dan uit het aanhalen eener zinsnede van Nägeli zelf, genomen uit de rede door hem in September 1877 te München gehouden; de bedoelde zinsnede luidt als volgt: ‘Der geniale Gedanke Darwin's, dass in der organischen Natur nur solche Einrichtungen zur Ausbildung gekommen sind, welche dem individuellen Träger Nutzen gewähren, ist so einfach, so vernunftgemäss und so sehr in Uebereinstimmung mit aller Erfahrung, dass die hier allein competente Physiologie unbedingt zustimmt, und sich höchstens verwundert dass nicht schon längst ein Colombus dieses physiologische Ei festgestellt hat’[1].

Keeren wij na deze lange uitweiding tot het punt van uitgang terug, om in het kort nog iets over Haeckel's feestrede mede te deelen.

Met enkele woorden wordt door hem herinnerd, dat men alleen van het standpunt der afstammingsleer eene bevredigende verklaring kan geven van de punten van overeenkomst tusschen vele organismen, van de uitkomsten der palaeontologie, van de geographische verspreidingswijze van planten en dieren, van

1 Wat betreft de ethische bezwaren door den heer Spruyt tegen het Darwinisme aangevoerd, zoo beaam ik geheel hetgeen de Hoogleeraar Koster er van zeide (Gids, 1875, Dl. I, blz. 271): ‘het komt mij voor dat zulke bespiegelingen buiten het spel moeten blijven.’ De bespiegelingen berustten trouwens in dit geval op een minder juist inzicht in de selectieleer. Door den heer Spruyt is namelijk niet voldoende in het oog gehouden, hoe door het sociale leven van sommige dieren, ook van den mensch, de invloed der natuurkeus op ieder individu afzonderlijk, aanmerkelijk gewijzigd wordt; door Darwin zelf is hierop gewezen zoowel in ‘the Origin of Species’ als in ‘the Descent of Man’.

de beteekenis der rudimentaire organen, als: oogen die niet meer bij het zien, vleugels die niet meer bij het vliegen en spieren die niet meer bij het bewegen dienst kunnen doen. Wie bij dergelijke overwegingen, zoo vervolgt Haeckel, nog naar bewijzen voor de descendentie-theorie vraagt. haalt zich het verwijt van gebrek aan kennis of inzicht op den hals; want de wetenschap, die zich bezig houdt met het opsporen van de stamboomen der organismen, de 'Phylogenie', kan niet de exacte mathematische methode van sterrenkunde, mechanica en physica volgen; alleen de *historische*, de 'geschichtlich-philosophische', methode staat tot haren dienst.

Op de vraag welke de bronnen zijn voor geschiedkundige nasporingen naar de stamboomen der thans levende wezens, wijst Haeckel er een drietal aan, en wel: de vergelijkende anatomie, de ontwikkelingsgeschiedenis der individuen (de 'ontogenie') en de palaeontologie. Dat de palaeontologie tot die bronnen behoort, is ieder duidelijk, daar zij zich bezig houdt met de studie der versteeningen of afdrukselen van dieren en planten, die in vroeger tijdperken de aarde bevolkten en thans voor het meerendeel zijn uitgestorven; de verklaring van hetgeen thans aanwezig is, zoeken in hetgeen voorafging, is zeker eene streng historische methode volgen. Minder begrijpelijk is het den leek zeker, waarom de kennis der ontwikkelingsgeschiedenis van de *nu* levende planten en dieren, dat is de kennis van alle phasen die elk wezen tijdens zijn bestaan doorloopt, ons op het spoor zou kunnen brengen van de ver verwijderde voorouders der bestudeerde individuen. Ter verduidelijking hiervan diene, dat bij een groot deel der dieren de kiem bij hare ontwikkeling achtereenvolgens verschillende vormen aanneemt, die in meerdere of mindere mate op lager georganiseerde dieren gelijken. Haeckel neemt nu aan, dat de lagere dieren, op welke de kiem van eenig dier bij hare ontwikkeling tijdelijk gelijkt, overeenkomen met sommige der voorouders van het dier. Bij de ontwikkeling van elk individu zou dus meer dan eens eene vingerwijzing worden gegeven naar zijne voorouders, die in lang vervlogen tijden geleefd hebben. Volgens Haeckel is het eene vaste wet, dat ieder wezen bij zijne ontwikkeling zijn stamboom in korte trekken herhaalt[1]. Dat volgens deze zienswijze de ontwikke-

1 In hoeverre deze 'wet' voor het plantenrijk geldig zou kunnen zijn, i nog niet met juistheid te bepalen.

lingsgeschiedenis der individuen van groote beteekenis moet zijn voor de navorsching hunner stamboomen, spreekt wel van zelf.

Wat de vergelijkende anatomie betreft, deze wijst in den fijneren bouw van vele organismen op tal van merkwaardige punten van overeenkomst, die wederom alleen van het standpunt der descendentieleer begrijpelijk zijn; van daar dat die punten van overeenkomst door Haeckel bij het opstellen van ‘stamboomen’ als zeer nuttig worden beschouwd.

Van de drie ‘bronnen’ voor het opmaken van de stamboomen der organismen, door Haeckel aangenomen, mag slechts *eene*, de palaeontologie, dien naam dragen. Zij *alleen* geeft de kennis van vroeger geleefd hebbende wezens, die dus werkelijk voorouders van de thans levende geweest *kunnen* zijn; ongelukkigerwijze is er slechts betrekkelijk weinig bewaard gebleven, zoowel van de flora als van de fauna der vroegere aardperioden.

Zoowel vergelijkende anatomie als ontwikkelingsgeschiedenis der individuen, leeren alleen het oog vestigen op tijdelijke of blijvende punten van overeenkomst tusschen *thans levende* organismen. *Zij kunnen dien ten gevolge wel wichtige argumenten voor de afstammingsleer in het algemeen geven, doch onmogelijk feiten, ter opmaking van reëele stamboomen van bepaalde dier-of plant-groepen*.

III.

Met bezorgdheid zien velen onder de natuuronderzoekers, in de biologische wetenschappen[1] eene richting zich verheffen, welke niet van *ieder* onderzoeker de strengste waarheidsliefde als eigenschap vergt, maar welke dikwijls even hoog, en soms hooger nog, durft stellen: eene bedrevenheid in het maken van geniale speculatiën.

Dat zulk eene richting aanhangers kan vinden, moet des te meer bevreemding wekken, als men bedenkt dat waarheidszin nog in hooger mate, zoo mogelijk, dan van andere natuuronderzoekers, geëischt moet worden van hem, die het leven en zijne uitingen tot onderwerp zijner studiën kiest. Wordt door een natuurof scheikundige eenig resultaat als uitkomst van zijn onderzoek

1 Huxley, Les sciences naturelles et les problèmes qu'elles font surgir, l'aris 1877, p. 132: ‘Aussi, dans ces derniers temps, a-t-on trouvé commode, ie dirais même nécessaire, de réunir sons le nom commun de *biologie*, les sciences qui traitent de la vitalité et de tous ces phénomènes.’

vermeld, dan kunnen anderen gewoonlijk ten allen tijde dezelfde experimenten, onder dezelfde omstandigheden en op dezelfde stoffen herhalen en dus de juistheid der medegedeelde uitkomsten aan eigen ervaring toetsen. Is echter eene levensuiting het onderwerp van onderzoek geweest, dan valt het controleeren der uitkomsten veel moeielijker. Wel kan iemand onder dezelfde omstandigheden als een ander onderzoeken, doch lang niet altijd staat hetzelfde dier of dezelfde plant, in hetzelfde ontwikkelingstijdperk, door den één onderzocht, ook den ander ten dienste; zelfs wanneer dit het geval is, blijft het nog dikwijls moeielijk te bepalen, welken invloed individueele verschillen tusschen de onderzochte planten en dieren op de uitkomsten der onderzoekingen gehad kunnen hebben. Op hen nu wier onderzoekingen *niet* ten allen tijde controleerbaar zijn, rust in dubbele mate de verplichting, bij hunne studiën geen enkel der hen ten dienste staande middelen te versmaden, om *zekere* uitkomsten te verkrijgen; eerst wanneer aan dezen eisch door hen geheel is voldaan, kan menschelijke feilbaarheid als verontschuldiging voor begane dwalingen gelden.

De geheele biologische wetenschappen, ook het aanzien dat zij bij leeken genieten, berusten op het vertrouwen in den waarheidszin der onderzoekers. Is dit vertrouwen ernstig geschokt en een bedroevend scepticisme er voor in de plaats getreden, dan kunnen de geniaalste speculaties den noodlottigen invloed dier reactie niet vergoeden. De vrees voor de verwezenlijking van zulk een toestand wekt veler bezorgdheid; sommigen spraken reeds een afkeurend oordeel uit over de overdreven waarde aan vele hypothetische bespiegelingen gehecht; een ernstig en grondig protest bleef echter tot voor korten tijd achterwege.

Allen die belang stellen in den duurzamen bloei dier wetenschappen, moeten dus met vreugde het verschijnen hebben begroet van Virchow's rede: ‘Die Freiheit der wissenschaft im modernen Staat’. Kan eene ernstige waarschuwing meer ingang vinden en eene aanwijzing der voortaan te volgen wegen meer kans hebben te worden opgevolgd, dan wanneer beide komen van een man, die een roemvol verleden achter zich heeft en, door zijn werken, tot de hoogste autoriteiten gerekend wordt? Zoowel het een als het ander kan van R. Virchow gezegd worden.

Om goed in te zien, waarin de ‘vrijheid der wetenschap’,

voor zooverre het de natuurwetenschappen geldt, bestaat, moet men zich den tweeledigen invloed in herinnering brengen, die een nieuw feit, op dit gebied aan het licht gebracht, kan hebben. Zulk een feit kan, het ligt voor de hand, tot nieuwe en belangrijke toepassingen aanleiding geven en dus het stoffelijk welzijn van velen bevorderen; weinigen zullen er zeker gevonden worden, die in zulk een geval den natuuronderzoeker, die de ontdekking deed, en haar daarna algemeene bekendheid trachtte te verschaffen, den mond zouden willen snoeren. Op eene tweede en veelal gewichtiger wijze kan eene nieuwe uitkomst van natuurwetenschappelijk onderzoek van invloed zijn; zij breidt namelijk het ‘weten’ uit, heeft hierdoor, zooals Virchow zegt, invloed op de ‘methode van het denken’ en vermeerdert het ‘begrijpen.’ Hierin ligt de geestelijke beteekenis van elken vooruitgang in de natuurwetenschappen, evenzeer als op elk ander wetenschappelijk gebied. Kan men van ontdekkingen die terstond nuttige toepassingen hebben, zeggen, dat er zoo goed als bij niemand bezwaar tegen hare bekendmaking en verspreiding bestaat, zoo is voor de ontdekkingen, wier waarde vooral in de intellectueele beteekenis ligt, dikwijls het tegendeel waar. Resultaten van onderzoek, die op aanmerkelijke wijze de grenzen van weten, denken en begrijpen uitbreiden, komen juist *hierdoor* gewoonlijk in conflict met door de traditie geijkte begrippen, met ‘geopenbaarde waarheden’ en met conventioneele opvattingswijzen. Wanneer zulke resultaten de meest mogelijke zekerheid hebben, wanneer de nieuwe ‘feiten’ met het volste recht dezen naam verdienen en onbetwisbare waarheden zijn, dan is het voor een wetenschappelijk man plicht, die waarheden bij anderen ingang te doen vinden, al zij het ook dat van dit streven, strijden het onvermijdelijk gevolg is. De ‘vrijheid der wetenschap’ omvat dus in de voornaamste plaats: de vrijheid tot het mededeelen en verspreiden der vaststaande resultaten van het wetenschappelijk onderzoek; onverschillig of die resultaten al of niet in strijd zijn met heerschende meeningen, van welken aard ook.

Daar nu feiten door de mannen der wetenschap ontdekt, van zoo ingrijpenden invloed op veler meeningen kunnen zijn en zij tevens tot richtsnoer moeten dienen bij latere, zuiver wetenschappelijke onderzoekingen, zoo rust op die mannen nog een tweede plicht, welke niet uit het oog verloren mag worden. Het is deze, dat zij steeds er op bedacht blijven, hetzij er in een

streng wetenschappelijk betoog, hetzij tot wijder kring gesproken worde, de nieuwe feiten wel te doen onderscheiden van de nieuwe hypothesen; hetgeen *nu* waar blijkt te zijn, dus niet te doen verwarren met hetgeen waar zou kunnen zijn en vermoedelijk of waarschijnlijk *later*, na voortgezet onderzoek, met recht als zoodanig zal worden beschouwd. Niemand worde er dan ook toe verleid, hypothesen voor waarheden aan te zien en haar dien ten gevolge een invloed op eenig gebied toe te kennen, dien zij niet verdienen; evenzeer zij het iedereen duidelijk, voor welke groep van verschijnselen eene verklaringswijze geldig is, en wanneer men door te veel te generaliseeren op hypothetisch gebied komt.

Dat men aan eene hypothese met niet te veel duidelijkheid haar ‘certificaat van oorsprong’ kan medegeven en bij eene hecht gegrondveste theorie niet te zeer voor overdreven generalisatie kan waarschuwen, hiervan zouden tal van voorbeelden zijn bij te brengen; een enkel dezer aan Virchow ontleend, moge hier eene plaats vinden. Jaren geleden werd door hem betoogd, vooral naar aanleiding zijner onderzoekingen over ziekelijke nieuwvormingen bij den mensch, dat elke cel uit eene voorafgaande cel ontstaat. Dit in herinnering brengende zegt hij: ‘Ik heb de zonderlingste zendingen uit Amerika en Europa ontvangen, volgens welke de geheele astronomie en geologie op de cel-leer gebaseerd was, daar men het voor ondenkbaar hield dat iets wat voor het leven der organische natuur op deze aarde van het hoogste gewicht is, niet evenzeer voor de sterren geldig zoude zijn, daar deze toch ook roude lichamen zijn, die cellen voorstellen, welke in de groote hemelruimte rondtrekken en daar eene soortgelijke rol spelen als de cellen in ons lichaam.’ Virchow voegt hierbij dat, naar zijne meening, zij die dit schreven niet ‘etwa lauter ausgemachte Narren und Thore’ waren doch alleen menschen zoekende naar eene ‘einheitliche Anschauung’.

Ware het geven eener te groote uitbreiding aan hypothetische beschouwingen niet zoo gevaarlijk en tevens zoo verleidelijk, al die waarschuwingen zouden terecht als overdreven beschouwd kunnen worden. De geschiedenis der natuurwetenschappen doet echter voorbeelden te over aan de hand, bij welke zeer op elkaar gelijkende verschijnselen tot verschillende oorzaken teruggevoerd moesten worden; reden dus, om verklaringswijzen vooral niet verder uit te strekken, dan tot het gebied voor hetwelk hare geldigheid aan te toonen valt; niet hetgeen ter verkla-

ring van een of eenige weinige gevallen bleek toereikend te zijn, evenzeer, zonder nader onderzoek, op een groot aantal andere gevallen van toepassing te achten. Zeer zou men het, met Virchow, moeten betreuren, wanneer niet werd voortgegaan in elk bijzonder geval uit te maken ‘of de *voorstelling*, die men zich gevormd heeft en die zeer waarschijnlijk zijn kan, ook werkelijk waar, ook feitelijk gerechtvaardigd is.’

Om eene andere dan de genoemde reden nog, moet vooral hij, die in uitgebreider kring de uitkomsten van wetenschappelijke onderzoekingen wil meêdeelen, er zorg voor dragen, feiten en hypothesen zeer scherp uit elkaar te houden. Deze reden zij duidelijkheidshalve met de eigen woorden van Virchow aangegeven: ‘Lassen wir uns das Beispiel der Naturphilosophen nicht verloren gehen; vergessen wir nicht, dass jedesmal, wenn sich vor den Augen Vieler das vollzieht, dass eine Doctrin, welche sich als eine sichere, begründete, zuverlässige, als eine auf Allgemeingültigkeit Anspruch machende, dargestellt hat, sich in ihren Grundzügen als eine fehlerhafte erweist.... eine Menge von Menschen den Glauben an die Wissenschaft verliert.’

Men heeft wel gemeend het streven naar overdreven speculatiën aan het ‘ten halve weten’ te moeten toeschrijven. De natuurwetenschappen in haren tegenwoordigen stand kunnen terstond het onjuiste dezer meening doen inzien. Bij de groote uitbreiding die zij gekregen hebben, kan een onderzoeker zich de kennis der fundamenten op welke de natuurwetenschap in het algemeen steunt, wel hebben eigen gemaakt, doch, zooals reeds in het begin van dit opstel werd herinnerd, alleen voor een zeer beperkt gebied kan hij op ‘geheel weten’ aanspraak maken; voor alles wat buiten dit gebied ligt, is hoogstens een ‘half-weten’ bereikbaar. Wel verre van dit half-weten afkeurenswaardig te achten en er een bron van kwaad in te zien, moet men zich veeleer verheugen dat, waar volledige kennis van verwante takken onmogelijk is, er ten minste naar een gedeeltelijk weten gestreefd wordt. Dit laatste kan alleen dán ongunstig werken, wanneer men zich niet duidelijk rekenschap geeft op welk punt het half-weten begint, tot hoever het zich uitstrekt, en vooral waar het niet-weten aanvangt. Is men zich de grenzen zijner kennis goed bewust, dan zal men ten allen tijde duidelijk bespeuren wanneer men op onbekend

terrein komt, en dus zich genoodzaakt ziet de leemten in het weten door nieuwe studiën aan te vullen; men zal er dan wel niet toe komen, wetten op te stellen, die de pretentie hebben voor eene terra incognita geldig te zijn. ‘Wanneer iedereen het hierover met zich zelf eens was, zou menigeen bekennen, dat het eene bedenkelijke zaak is, hier algemeene gevolgtrekkingen te maken over de geschiedenis van alle dingen, terwijl men zelf niet eens meester is over het materiaal, waaruit men die conclusies trekken wil. Het is gemakkelijk gezegd: eine Zelle besteht aus kleinen Theilchen, und diese nennen wir Plastidule; Plastidule aber bestehen aus Kohlenstoff, Wasserstoff, Sauerstoff und Stickstoff und sind mit einer besonderen Seele ausgestattet; diese Seele ist das Produkt oder die Summe der Kräfte, welche die chemischen Atome besitzen. Dit is wel mogelijk, ik kan het niet nauwekeurig beoordeelen. Ik moet echter zeggen, dat, voordat men mij de eigenschappen van koolstof, waterstof, zuurstof en stikstof zoo kan definieeren dat ik begrijp hoe uit hare vereeniging eene ziel ontstaat, ik niet kan toestemmen dat wij recht hebben de plastidulen-ziel bij het onderwijs in te voeren.’

Deze laatste uit Virchow's rede aangehaalde zinsneden bevatten, zooals men ziet, een rechtstreekschen aanval op Haeckels ‘resultaten’ van de ‘onderzoekingen over het leven der cel’. Later komt Virchow andermaal op de quaestie van het verband tusschen geest en stof terug en dat wel om, bij die gelegenheid, tegen de beschouwingswijze van Nägeli te velde te trekken. Hierbij wordt door hem zonder twijfel niet voldoende rekening gehouden met de geheel verschillende punten van uitgang die Haeckel en Nägeli voor hunne bespiegelingen namen, zooals dit in het tweede gedeelte van dit opstel is aangewezen. Al meent men ook dat Virchow Nägeli veel te hard valt over zijne bespiegelingen, zoo kan men toch ten volle met hem instemmen, wanneer hij zegt, dat men alleen verder kan komen door de verschijnselen van geestesleven uitsluitend daar aan te nemen, waar men die werkelijk constateeren kan; niet zieleleven toe te schrijven waar het misschien wel zou kunnen zijn, doch waar geene enkele waarneembare uiting ons van de aanwezigheid van zulk een zieleleven overtuigen kan. Slechts aan een betrekkelijk beperkt getal organismen kan men voorshands een volledig geheel van psychische eigenschappen toekennen. Weidsche beschouwingen over het overal tegenwoordig zijn der twee-eenheid

geest-stof houde men liever achterwege of beperke die ten minste tot kringen, binnen welke de waarde, waarop men dergelijke bespiegelingen moet schatten, bekend is; in geen geval mogen zij aan het groote publiek, onder den naam van resultaten der jongste wetenschappelijke onderzoekingen, worden aangeboden.

Hoewel Virchow de overdrijving van hypothetische opvattingswijzen sterk afkeurt, is hij er geheel vreemd aan, de groote waarde van hypothesen voor den voortgang der wetenschap te ontkennen. Goed gemotiveerde hypothesen zijn het, die problemen aan de onderzoekers stellen; die dus de richtingen aanwijzen, in welke onderzocht moet worden, om met recht belangrijke resultaten te kunnen verwachten. Op natuurwetenschappelijk terrein kan men vele gevallen tot voorbeeld kiezen, waarin *nu* algemeen erkende waarheden lang te voren reeds werden vermoed, zonder dat men afdoende bewijzen voor de juistheid der meeningen wist bij te brengen. Wel is waar zijn de voorbeelden nog talrijker van hypothesen, die vroeger met groote kans van waarschijnlijkheid konden worden opgesteld, en die toch door voortgezet onderzoek allerminst zijn bevestigd. Doch zelfs in die gevallen kunnen zij veel nut gedaan hebben, door tot onderzoek te prikkelen en daarbij dikwijls een resultaat te doen bereiken van meer beteekenis dan dat, hetgeen men zich had voorgesteld; zooals Columbus, die uitvoer om Indie te ontdekken, ‘welcher aber schliesslich nicht Indien sondern Amerika fand.’

De invloed eener wetenschappelijke hypothese ligt minder in haar streven naar het geven eener mogelijke verklaring, dan wel in de aansporing tot nader onderzoek, die zij bewerkt. Diegenen dus welke dergelijke hypothesen voor meer uitgeven dan zij zijn, doen een dubbel kwaad; in de eerste plaats verkondigen zij onwaarheden; in de tweede plaats doen zij anderen in den waan verkeeren, dat onderzoekingen reeds geschied en ontdekkingen reeds gedaan zijn, juist *daar*, waar men aan nieuwe onderzoekingen nog bewijzen moet ontleenen en waar verdere ontdekkingen dikwijls nog over de houdbaarheid der meeningen te beslissen zullen hebben.

Te ontkennen valt het niet dat ook in de natuurwetenschappen het ‘gelooven’, natuurlijk niet in kerkelijken zin genomen, eene rol speelt; ook daar toch doet de traditie dikwijls de waarheid van beschouwingen aannemen, zonder dat zij

die dit doen, tevens de bewijsgronden voor die waarheid zouden kunnen aangeven. Evenzeer is het waar dat er op kerkelijk terrein niet uitsluitend van gelooven, doch ook voor een deel van weten sprake kan zijn. Het contrast met de leerstellingen der wetenschap is alleen daarom zoo groot, omdat deze *niet*, zooals de kerk, het gelooven minstens naast en gewoonlijk ver boven het weten stelt; de wetenschap beschouwt het gelooven harer adopten slechts als een pis-aller, dat zoodra mogelijk door weten vervangen moet worden.

Het streven der wetenschap is steeds, den dogmatischen stroom in haar boezem binnen hoe langer hoe engere bedding te beperken en die zijde ‘welche die sicheren Thatsachen in sich aufnimmt *mit dem vollen Bewusstsein der Beweise*,’ steeds meer uit te breiden. Zoolang dit streven niet geheel is bevredigd, moet hij, die als wetenschappelijk leeraar optreedt, in de eerste plaats de vaststaande feiten, het objectieve deel der meeningen, aan zijne discipelen inprenten; zoodra hij verder gaat met nadruk er aan toevoegen: ‘dit is echter niet bewezen, doch dit is *mijne* meening, *mijne* voorstellingswijze, *mijne* theorie, *mijne* speculatie.’

Hetgeen tot nog toe in het derde gedeelte van dit artikel is aangevoerd, kan naar den geest, als geheel en naar de letter, als voor een groot deel aan Virchow's rede ontleend, beschouwd worden[1]. Van het slotwoord dier rede zij nog ten laatste het volgende aangehaald.

‘De ondervinding voorheen opgedaan moest ons voldoende gewaarschuwd hebben, niet onnoodig, als wij niet het recht hebben conclusies te trekken, ons de verplichting op te leggen of voor de verzoeking te bezwijken, dit toch te doen.... Wie voor het groote publiek spreekt of schrijft moest, naar ik meen, zich nu juist dubbel afvragen, hoeveel van hetgeen hij weet en zegt, objectief waar is. Zóó iemand zou er zooveel mogelijk voor moeten zorgen, alle zuiver inductieve uitbreidingen die hij maakt, alle gevolgtrekkingen volgens wetten der analogie,

1 Schrijver dezes neemt er toch natuurlijk de verantwoordelijkheid voor op zich. Hier zij nog vermeld dat in Claude Bernard's geschrift (Leçons sur les phénomènes de la vie communs aux animaux et aux végétaux, vooral in het eerste hoofdstuk), helaas het eerste zijner ‘oeuvres posthumes’, evenzeer een duidelijke reactie merkbaar is tegen de overdreven speculatiën op natuurwetenschappelijk gebied.

al schijnen zij ook nog zoo voor de hand liggend, met kleine letters onder den tekst te laten drukken, en in den tekst slechts dat te plaatsen wat werkelijk objectieve waarheid is'[1].

In aansluiting aan eenige beschouwingen van Virchow, mogen aan het einde van dit opstel nog een paar punten uit de rede van Nägeli gereleveerd worden.

Voor de half-wetenschappelijke 'practici' is het koren op den molen, zoo de overdrijvingen eener hypothese aan het licht worden gesteld; zij toch beschouwen alle wetenschappelijke verklaringen als van tijdelijken aard, en meenen dat de ervaring de juistheid dier opvatting bewijst. Wat men onder die 'ervaring' der practici te verstaan heeft, wordt door Nägeli duidelijk aangetoond; bij het zoeken naar eene verklaring voor eenig natuurverschijnsel, gaan zij op de volgende wijze te werk: Onder de vele factoren, die samenwerken om een verschijnsel in het leven te roepen, wordt er één, die het meest in het oog springt of waar de heerschende opinies het eerst de aandacht op doen vestigen, door hen voor 'de oorzaak' van het verschijnsel gehouden. Alras blijkt dan echter die 'oorzaak' slechts één der samenwerkende factoren en dikwijls niet eens de voornaamste te zijn. Bij zulk eene, voor den practicus onaangename uitkomst, neemt hij gereedelijk de wankelbaarheid van alle theoriën aan, zonder aan eigen onlogische handelwijze te denken.

Onder de wetenschappelijke mannen openbaart zich hier en daar evenzeer een scepticisme ten opzichte der verklaringen en theoriën der natuurwetenschap. Zij natuurlijk meenen niet, dat *alle* wetenschappelijke verklaringen per se slechts tijdelijk zijn, doch wel zijn die sceptici, met du Bois-Reymond, van oordeel, dat alleen dan van een begrijpen der natuur kan sprake zijn, wanneer het gelukt alle verschijnselen uit eigenschappen der atomen af te leiden. Gesteld dat dit laatste mogelijk ware, dan zou men evenwel te gelijk tot de conclusie moeten komen, dat een absoluut 'begrijpen' der natuur onbereikbaar is, daar men toch bij de aantrekkende en afstootende krachten tusschen de atomen, op de vragen: waardoor? en waarom? het antwoord zou moeten schuldig blijven.

1 Dit artikel was geschreven en verzonden vóór het verschijnen van Haeckel's 'Freie Wissenschaft und freie Lehre.' (Later bijgevoegde noot.)

Door Nägeli wordt met helderheid uiteengezet, hoe zij, die het begrijpen der natuurverschijnselen a priori afhankelijk stellen van het kennen der betrekking, waarin die verschijnselen staan tot de eigenschappen der atomen, verzuimd hebben, zich nauwkeurig rekenschap te geven van de grenzen, binnen welke het menschelijk begrijpen der natuur *moet* beperkt zijn. De volgende uitspraak van Nägeli verdient zeker ten volle behartiging:

‘Die naturwissenschaftliche Erkenntniss muss nicht nothwendig mit hypothetischen und unbekannten kleinsten Dingen beginnen. Sie findet ihren Anfang überall, wo der Stoff sich zu Einheiten gleicher Ordnung gestaltet hat, die unter einander verglichen und durch einander gemessen werden können, und überall, wo solche Einheiten zu zusammengesetzten Einheiten höherer Ordnung zusammentreten, und das Maass für deren Vergleichung unter einander und mit sich selbst abgeben. Die naturwissenschaftliche Erkenntniss kann auf jeder Stufe der Organisation oder Zusammensetzung des Stoffes beginnen; beim Atom der chemischen Elemente, welches die chemischen Verbindungen bildet, beim Molecül der Verbindungen, welches den Krystall zusammensetzt, beim crystallinischen Micell, welches die Zelle und deren Theile, bei der Zelle, welche den Organismus aufbaut, beim Organismus oder Individuum, welches das Element der Speciesbildung wird.

Jede naturwissenschaftliche Disciplin findet ihre Berechtigung wesentlich in sich selber.’

Voorschoten.
M. TREUB.

In 't kraaiennest.

‘Mijnheer! 't is kwart voor twaalven!’

Die woorden, enkele keeren herhaald, doen den officier, die de hondenwacht krijgt, ontwaken. Hij opent de oogen, en, zich plotseling omkeerend, kijkt hij den matroos die hem wekte aan en zegt: ‘Veel ijs?’

‘Ja mijnheer, heel veel.’

‘Mistig of helder?’

‘Op 't oogenblik helder, mijnheer.’

‘Zwaarder ijs dan om acht uur?’

‘De schollen worden grooter, mijnheer.’

‘Dank je,’ en met een door langdurige ervaring geleerd wipje staat de officier die de wacht zal krijgen naast zijn kooi, en zoekt op een vrij rommelig dek zijn zeelaarzen op, die met zijn muts en pijjakker het tenue in weinige oogenblikken voltooien[1].

Terwijl hij nu den barometer, die dicht bij zijn kooi hangt, gaat aflezen, luistert hij onderwijl met aandacht naar hetgeen er op dek voorvalt, nieuwsgierig te weten hoe hij, aan dek gekomen, den toestand vinden zal. Als doffe, van zeer ver komende klanken, bereiken hem de kommando's waarmede de officier aan dek het schip uit het kraaiennest bestuurt, en hij tracht uit de elkaar snel volgende bevelen op te maken wat er aan dek plaats grijpt.

‘Loeven, loeven! Bakboord aan boord het roer! Voorschoten afvieren,’ klinkt het van boven, en aan het wilde rukken en slaan van de stagzeilschoot begrijpt de officier omlaag dat het schip hoog aan den wind schiet, waarschijnlijk om nog juist even vrij te loopen van een ijstong. die gerond moet worden.

1 In het ijs of in het kustwater ontkleeden de wachtdoende officieren bij het naar kooi gaan zich nimmer.

‘Schoten weêr aankorten. Op je roer!’ en een oogenblik later klinkt luider en scherper: ‘Achterschoot afvieren, piek neêr.’

Haastige, driftige stappen op het achterdek volgen, men hoort halen en trekken, en dan volgt op eens eene algemeene stilte.

In afwachting van den stoot tegen het ijs, welke hij denkt dat volgen zal, grijpt de officier, die juist de kajuitstrap op wilde gaan, nog haastig eenige glazen van tafel, doch zijn kameraad aan dek hanteerde het schip daartoe te goed; er volgt niet de minste stoot en een kraken en krassen van het ijs aan stuurboord tegen de dubbelhuid alléén, verkondigt den officier omlaag dat het kritieke punt voorbij en de ijstong, zonder er tegen op te loopen, gerond is.

‘Bij den wind weêr,’ klinkt het nu vroolijk uit het kraaiennest, en een oogenblik daarna: ‘Klaar om te wenden,’ enz., enz.

De aflosser is aan dek gekomen, en vóór hij boven in de ton de wacht gaat overnemen, kijkt hij met aandacht en belangstelling rond.

De vlag waait, want de ‘Willem Barents’ is in het ijs! en dan moet de oude driekleur altijd wapperen. De vlag brengt geluk aan, zeide men aan boord. De wind is bewesten het noorden.

Alle bijdewindzeilen staan bij, behalve de topzeilen. In alle richtingen (zoover men ten minste van het lage scheepsdek kan oordeelen) is de zee met stroomen zwaar drijfijs bedekt.

De bovenlucht is klaar en helder, maar boven de kim verheft zich een dikke wolkenlaag, die de zoo welkome middernachtzon vernedert tot een fletse, vlokkige lichtschijf, wier randen doezelig en schier niet te onderkennen zijn.

Het schip koerst om de West, en men behoeft niet naar de zon of het kompas te kijken om zich omtrent het noorden en zuiden te oriënteeren, want de helle ijsglans aan stuurboord en de waterlucht aan bakboord duiden in voldoende mate die windstreken aan.

Met den langen kijker achter op den rug gehangen, gaat het nu vlug het loefwant in en weldra geven de twee officieren in de vrij beperkte ruimte boven in het kraaiennest elkaar de wacht over.

De één, die naar de kooi gaat, is bijzonder opgewekt en vroolijk - de ander heeft nog niet wat hij noemt ‘stoom op’.

De één, die telkens nog een commando naar omlaag praait,

is zeer bespraakt - de ander vergenoegt zich met een stilzwijgende rol.

‘Veel ijs, als je ziet. Een mooie wacht gehad. 't Scheepje is erg handig onder dit tuig. Toch scheelde het bitter weinig of ik had het op het ijs gezet. Heb je het omlaag gehoord? Zeker wel; nu 't ging met een aanloopje, ik had er bepaald schik in.’

‘Wat is je koers?’

‘Noordwest, maar west ten noorden is het hoogste wat ik leggen kon. 't Waait een flinke bries, doch de lucht blijft goed staan.’ Daarna volgen eenige opgewekte verhalen van eene wending die bijna mislukte juist op den rand van een zwaren ijsstroom en van ‘het doorslippen’ tusschen twee verbazend groote schollen, welke verhalen door den wachtkrijger stilzwijgend worden aangehoord, waarop de officier, die naar kooi gaat, op eens zijn hoofd buiten het kraaiennest steekt en naar omlaag praait. ‘Acht glazen’, om daarna tot den zwijgenden kameraad te zeggen: ‘Nou je hebt hem. Aangename nacht!’

‘Dank je! wel te rusten!’ en de ton bevat nog slechts één persoon.

Blijkbaar heeft de officier der wacht eenigen tijd noodig om het boven in het kraaiennest, waar het flink vriest, naar den zin te krijgen; de eerste oogenblikken worden de kommando's dan ook schier instinctmatig gegeven, maar de noodzakelijkheid om met alle aandacht de bewegingen van schip en ijs te volgen, brengt hem spoedig volkomen tot de werkelijkheid terug; ze drijft hem den slaap uit de oogen, en na weinige oogenblikken heeft hij zich met geheel zijn hart weer aan het manoeuvreeren met het scheepje gewijd.

De lange kijker wordt uitgehaald en met aandacht het te betreden kampveld in oogenschouw genomen, waarvan hij door niets gestoord of afgetrokken wordt. Het wachtvolk omlaag rookt, nieuwsgierig over de verschansing kijkend, het eerste pijpje, en de doodsche stilte alom wordt slechts afgebroken door het schelle geschreeuw van een ‘lestris parasitica’, die, op buit belust, nu en dan boven de ton heenzweeft.

Nadat het terrein goed is opgenomen, begint eerst recht de eigenlijke ijsvaart.

In de eerste plaats komt het er nu op aan om met den langen kijker de ligging der ijsmassa's en de bewegingen daarvan aandachtig op te nemen, om dadelijk daarna het punt aan den

verren horizon te kunnen vaststellen, dat men na twee of drie uren varens bereiken wil.

Is dit punt eenmaal gekozen, dan begint men reeds dadelijk te beproeven het schip zoodanig door de steeds van plaats en vorm veranderende ijsmassa's te werken, dat men, zonder in een der wakken of lanen vast te loopen, op het einde der wacht het schip gebracht heeft op de vastgestelde plaats.

Men moet nu snel beoordeelen welke openingen men al dan niet met het schip durft ingaan, en in welke ijslanen men de minste kans heeft opgesloten te worden.

Het geheel vrijsturen van de ijsstroomen en schotsen op de plaats zelve waar men zeilt, wordt bijzaak, want de officier die er zich op toelegt om keurig netjes tusschen de omliggende schotsen heen te sturen, verliest licht de bewegingen van het ijs in de verte uit het oog en loopt steeds gevaar zich in het ijs vast te werken.

Voor een zeilscheepje is het van het grootste belang zooveel mogelijk loef te houden, en hoewel het natuurlijk weinig kunst is om nimmer tegen het ijs aan te loopen, zoolang men maar voortdurend af wil houden, moet de officier der wacht er steeds naar streven, om zoo weinig mogelijk van het behaalde voordeel weder prijs te geven, en in de richting te blijven. Steeds tracht hij dien doortocht te bereiken, al is hij nog zoo klein, waardoor hij het minste in loef verliest.

Het is met de ijsvaart als met de menschen; begint men eenmaal eene te overkomen moeielijkheid den rug in plaats van de borst toe te keeren, dan is de strijd tusschen gaan of blijven, tusschen wijken of kampen reeds half beslist.

In de ijsvaart heeft de moedige veel vóór omdat hij geduld weet te oefenen en met kalmte het dreigendste gevaar in de oogen weet te zien, om daarna onmiddellijk te beproeven er zoo veel mogelijk zijn voordeel mede te doen.

Toch hebben juist die aanhoudende gevaren een eigenaardigen prikkel voor den zeeman; hij is met hart en ziel bij het werk en zoo is dan ook te verklaren, dat de officier in 't kraaiennest der *Willem Barents* niet eens bemerkt heeft, dat er iemand bezig is in het want naar boven te klimmen.

Op eens komt het hem echter vóór, alsof de steng schudde, en even uit de ton omlaag blikkend, wordt hij zijn wachtgenoot Grant gewaar, die, met een koffieketeltje om den hals gebonden, zijn best doet naar boven te enteren.

Grant is geen zeeman en blijkbaar heeft hij dan ook al zijne krachten noodig om zich in het vrij slappe want vast te houden, en als hij, zooals de zeelui zeggen, even langzaam vordert als ‘een luis op een haarkam’, springt een der matrozen hem achterna, bereikt hem in enkele sekonden en biedt hem aan, het voor den officier der wacht bestemde keteltje warme koffie naar boven te brengen.

‘*No! no! Certainly not*,’ geeft Grant hem ten antwoord en ofschoon hij zich nog hechter dan te voren vastklemt, omdat zijn gedienstige vriend het want nog meer doet schudden, dan toen hij er maar alléén in stond, wil hij van geen hulp weten, en stijgt langzaam maar zeker al hooger en hooger, tot hij eindelijk de ton heeft bereikt en den wachthebbenden officier de koffie overrijkt welke met zooveel moeite omhoog is gebracht.

‘'t Is heel vriendelijk van je, Grant! dank je wel zeer! wacht laat ik je eens helpen’ en gedeeltelijk uit de ton klimmend, maakt de officier der wacht tijdelijk ruimte voor zijn vriend, die een oogenblik later, nog naar zijn adem hijgend van het klauteren, veilig en wel naast hem staat.

Het vaarwater is nu vrij ruim, waarvan onmiddellijk gebruik moet gemaakt worden om de koffie te drinken, terwijl ze nog heet is, en zonder dat er één woord bij wordt gesproken, ontdooit de officier de beide handen aan het warme keteltje en haalt Grant uit zijne zakken een kopje en lepeltje voor den dag, waarbij hij nog spoedig een met suiker gevuld blikken busje voegt. Om beurten wordt het kopje geledigd en terwijl beiden zich dus warmen, hebben wij gelegenheid met Mr. Grant nader kennis te maken.

W.J.A. Grant is een jong vermogend Engelsch grondbezitter, wiens familie sedert jaren in Devonshire nabij Exeter woont.

Hij is acht en twintig jaar oud, heeft te Oxford gestudeerd en had reeds het grootste gedeelte van Europa bereisd toen hij in 1876 als amateur-photograaf de pool-expeditie in de *Pandora* onder Sir Allen Young naar Smith Sound mede maakte.

In Engeland teruggekeerd maakten zijne uitstekend geslaagde photographiën van een tot dien tijd toe nagenoeg geheel onbekend deel van onzen aardbol alom grooten opgang, en *the Society of the Photographic exposition* te Londen vereerde den veelbelovenden artist hare bronzen eerepenning. Van alle kanten aangemoedigd op den roemvol ingeslagen weg te volharden, zag Mr. Grant

naar eene gelegenheid uit, nogmaals een pool-expeditie mede te maken, en toen nu de *Willem Barents* in Holland werd uitgerust, bood hij geheel belangeloos het Nederlandsche Hoofd-Comité aan, op eigen kosten de reis mede te maken, welk welwillend aanbod natuurlijk met groote ingenomenheid werd aangenomen, waarop hij in Mei 1878 naar Amsterdam kwam, tegelijk met al zijne photographische toestellen en benoodigdheden die eene gezamenlijke waarde van ± 700 gulden vertegenwoordigden. Zonder het een oogenblik te betreuren afstand gedaan te hebben van het gemakkelijk en aangenaam leven op zijne goederen in Devonshire, maakte Mr. Grant zich aan boord der Willem Barents spoedig geheel 't huis en was weldra aan boord, zoowel vóór als achter de mast, gezien en geëerd.

Hij had de slechtste slaapplaats vlak bij de altijd rookende kombuis, moest iederen nacht van 12 tot 4 uur aan dek de wacht meê maken, verstond zelden een woord van wat er rondom hem gesproken werd en was nogtans een der vroolijkste, gezelligste *shipmates*.

Trouwens al deze onaangenaamheden hadden niets te beduiden, als men ze vergeleek bij de dagen dat hij als photograaf moest optreden, en als snel opkomende buien of dichte sneeuwjachten hem teleurstelling op teleurstelling berokkenden.

Photographeeren in de IJszee is dan ook inderdaad het wanhopendste werk dat men zich kan voorstellen.

Zelden is er zon en bijna voortdurend mist, en is men eindelijk met veel moeite met den toestel op een ijsschots afgezet, dan blijkt het eerst recht, hoe bewegelijk de geheele ijsmassa in de werkelijkheid is.

Vaak valt een sneeuwbui juist in als de ‘*plate*’ gereed is, of blijken de lenzen nat en vochtig te zijn precies op 't oogenblik, dat na lang wachten de zon voor slechts enkele minuten doorkomt. Daarbij scherpe koude winden, onzekere gemeenschap met het schip, gevaar voor ijsberen of plotseling opkomende mist, enz.; enz. maar Grant liet zich door niets afschrikken en was dag en nacht in de weer, zoodra er maar de minste kans bestond, eenige photographiën te kunnen nemen.

Lag de *Willem Barents* ergens onder den wal ten anker, dan was hij dadelijk aan land en ieder aan boord bewonderde hem oprecht, als hij steeds ongewapend, overladen met pakjes en toestellen (die te zamen 18 kilo wogen), dag in, dag uit, geheel alléén, de steilste punten beklom of tegen de gevaarlijkste

hellingen opklauterde, ‘*to choose his picture*’, zooals hij dat uitdrukte.

Meermalen na 4 uren onafgebroken klimmen, bleek al die moeite voor niets geweest te zijn, namelijk als tot zijn diepe teleurstelling een dikke mist kwam opzetten voor hij geheel klaar was om de schoone phothographie te nemen.

's Nachts was hij dan doorgaans werkzaam in zijn ‘donkere kamer’, en als men bedenkt dat iedere ‘*dry-plate-exposure*’ hem vijf kwartier aan één stuk bezighield, zal men kunnen begrijpen, dat hij gewoonlijk met het aanbreken van den dag ternauwernood klaar was gekomen met zijn werk van den vorigen dag; maar nauwelijks was er weder een zonnetje zichtbaar, of men zag hem belast en beladen met stille trom van boord slippen, om, niettegenstaande koude mist, regen en wind, met hetzelfde *feu sacré* en met onverklaarbare taaiheid, nieuwe teleurstellingen te gemoet te gaan.

Grant is in elk opzicht een *artiste*; hij leeft voor zijn kunst, waarin hij om zoo te zeggen geheel opgaat, en volop geniet hij wanneer hij de schoonheden van moeder natuur mag bewonderen.

Zoo blikt hij ook nu in stilzwijgende opgetogenheid uit het kraaiennest voor zich uit naar de onafzienbare ijsmassa's, die in alle richtingen het scheepje omringen, en zijn ziel met een gevoel van ernst en eerbied vervullen.

Men voelt zich zoo klein in die schier grenzenlooze woestenij van glinsterende ijsmassa's, waartusschen zich het ranke schoenertje schijnbaar zoo rustig voortbeweegt, terwijl de officier der wacht met ingespannen aandacht de kronkelende wakken en lanen uitkiest waarlangs hij zijn koers het beste kan vervolgen.

Den in de ijsvaart oningewijden zou de geheele omgeving een ondoorgrondelijk doolhof toeschijnen, waar hij zich noode in waagde, maar voor hem, die zich langzamerhand aan die toestanden gewend heeft, ziet alles er geheel anders uit, en hij beaamt het volkomen wat Mr. Grant zich half fluisterend ontvallen laat, dat de ijsvaart toch een goede leerschool voor zeevolk is.

‘Ja zeker, Grant!’ klinkt het antwoord van zijn vriend, ‘ja zeker is de ijsvaart nuttig tot vorming van flink en doortastend zeevolk; daar kunnen ten minste onze Hollandsche geschiedboeken ruimschoots van gewagen.’

De zee hier, als zij spreken kon, zoude dit met menig schitterend verhaal kunnen staven, en wij hebben de oude journalen

onzer Groenlandvaarders maar open te slaan, om er op iedere bladzijde uit te leeren, hoe die voortdurende worsteling op leven en dood met de natuur de edelste eigenschappen van ons zeevolk ontwikkelde en het louterde tot brave, rechtschapen, godvreezende harten, die goed en bloed veil hadden voor de rechten en belangen van het geliefde vaderland.

Dit zoogenaamde West-ijs is dan ook het kampveld geweest, waar onze voorvaderen te midden van sneeuwstorm en nevels, van ijspersing en ijsgang, die uitstekende eigenschappen aankweekten, die hen tot den huidigen dag zoo wereldberoemd hebben gemaakt.

Wanneer men bedenkt dat er jaarlijks meer dan 200 Groenlandvaarders onze havens verlieten met eene bemanning van 40-60 koppen, dan blijkt daaruit hoe er jaarlijks gemiddeld een 10,000 matrozen alléén aan die vaart deelnamen, waardoor het begrijpelijk wordt dat men de talrijke vloten van de Ruyter en Tromp steeds met flink zeevolk bemand in zee kon sturen, hoe groot de verliezen van de vorige jaren ook geweest waren.

Het is wáár, jaarlijks ontvielen der vloot enkele schepen, die door het ijs vernield werden, maar de overige wisten door de voordeelige visscherij schatten van onder het ijs te halen en oefenden onverschrokken een bedrijf uit, dat naar omstandigheden meer of minder inspanning en ervaring, maar in alle gevallen de grootste koelbloedigheid en kalmte eischte.

Door de ijsvaart werd het zeevolk gehard, kordaat, geoefend. Men repareerde schip en tuig te midden van hagel en sneeuwjacht en leerde een schip t'huis brengen, al was het in zinkenden toestand. En dat dit met de grootste moeite gepaard ging, wanneer het schip, laat in het jaar geheel lek uit het ijs geraakt, slechts door aanhoudend pompen kon boven water worden gehouden, lezen wij in menig journaal.

De bemanning was dan vermoeid, de victualie nagenoeg verbruikt en het eenige middel om schip en lijf te redden bestond in het stout voor wind en zee blijven weglenzen tot aan de Hollannsche kust toe. Tegen harde noorden- en noord-oosten-winden naar Noorwegen op te werken, kon en wilde de gezagvoerder nooit doen.

Het journaal van commandeur Freeke Pieters, die in 1769 met het schip '*de Vrouw Maria*' naar Groenland stevende, en eerst na tal van gevaren te zijn ontkomen, den 16^{den} November op de breedte van Jan Mayen-eiland uit het ijs kwam, verhaalt

zulk een ernstig ongeval met een ongekunstelden eenvoud, die ons inderdaad treft.

18 *Nov. Kregen veel water in het schip, ik moest aan het volk veel goede woorden geven, om haar aan 't pompen te krijgen, dewijl zij zeer zwak en hongerig waren en sommigen hun vingers bevroren*.

28 *Nov. Vliegende storm uit 't N.N.W., donker weêr. Des morgens en wederom des avonds kwam het volk bij mij en zeide dat ik land moest zoeken of haar meer te eten geven*.

Tot het eerste kon ik niet resolveeren en het laatste had ik niet en zeide daarom:

'*Wij zijn God zij dank uit bezetting in ruime zee, wij hebben nóg voor* 5 *dagen victualie, gij hebt u zoo lang beholpen, hebt toch geduld*;' *maar zij antwoordden:* '*Wij kunnen alles in twee dagen wel opeten. Wilt gij noch tot het een, noch tot het ander resolveeren, zoo gaan wij met alle man ter kooi*.'

'*Geeft gij niet om uw leven?' zeide ik, 'zoo maakt mij dan alle zeilen maar vast, en wij zullen 't dan op Gods genade laten drijven*.'

Woensdag 29 *Nov. Het volk kwam bij den kok en dwong hem hun* 4 *lokjes gort en* 4 *lokjes erwten meer te koken*.

Zaterdag 25 *December werd het weêr wat beter, wij namen één rif uit ieder marszeil; het volk kwam met alle man bij mij en zeide: 'Nu is al het eten op, zullen wij nu van honger sterven?'*

Ik zeide: 'Gij hebt dezen morgen al gegeten; wij hebben nog erwten voor vandaag en morgen, wie zorgt voor den derden dag? Wij zullen binnen kort wel een of ander schip ontmoeten. Houdt moed en geduld.'

Zij vertrokken van mij zeer ontevreden, het weêr werd wat beter. Wij zagen voormiddags een hoeker, hijschten onzen vlag tot een sjouw, klaagden onzen nood en verzochten hem om wat victualie! Het water stond zeer hol, onze sloep ging toch van boord en wij kregen 4 *vaten hard brood*, 1 *zak gort*, 1 *ton zoutevisch*, ½ *vat bier*.

'*Ik liet terstond het volk een glas bier en een stuk hard brood ronddeelen. Het was aandoenlijk te zien met welken smaak en vergenoeging zij dat gebruikten. Zetten alle zeilen bij en zagen den volgenden morgen de Vaderlandsche kust*.'

Wat leerde het zeevolk hunne eigen krachten kennen en er op vertrouwen!

Wat oefende men zich onophoudelijk in het overwinnen van schier onoverkomelijke gevaren!

Wat verwierf men zich een schat van het voor den zeeman zoo onmisbaar zelfvertrouwen!

Was het wonder, dat de pooltochten in die dagen populair waren, zoo zelfs dat de traditiën daarvan nog heden ten dage op onze kustplaatsen voortleven.

Het binnenvallen der Groenlandsche vloot was een nationale feestdag; men had die vaart lief; met belangstelling volgde men hen die er aan deel namen; en in tal van zeemansliederen werd die moeielijke maar opwekkende vischvangst bezongen.

Al pratende en vertellende is de wacht aangenaam opgeschoten en Grant zoude zeker nog meer vernomen hebben als de officier der wacht niet eensklaps stil had gehouden en onaangenaam verrast om zich heen had getuurd.

De geheele omgeving schijnt onduidelijker en doffer te worden; de zon verdwijnt geheel en al en met teleurstelling ziet de officier van de wacht dat de reden daarvan te zoeken is in een mistbank, die, als een lichtgrijze massa komende opzetten, hem weldra alle uitzicht beneemt.

Eerst verdwijnt het ijs langs den horizon, daarna de verst verwijderde stroomen en lanen in het ijs, dan zelfs de schotsen in de onmiddellijke omgeving en eindelijk ziet men nog slechts een grauwe dampige kom water, vlak rond het scheepje. Mr. Grant heeft zich al reeds omlaag begeven. -

Er moet snel zeil en vaart geminderd, dubbel scherp uitgekeken en met alle aandacht naar branding geluisterd worden, in welke omstandigheid de officier van de wacht zich wel eens betrapt dat hij boven in de ton van de kille natte kou staat te klappertanden.

Gelukkig is het drie uur geworden wanneer hij bijdraaien en looden moet, en met genoegen maakt hij van die gelegenheid gebruik om de ton te verlaten en aan dek die werkzaamheden te gaan leiden.

De 150 vaam moeten met de hand ingehaald worden en het kille nat, dat met de lijn boven komt, loopt langs de verkleumde vingers in de hemdsmouwen tot op het lichaam, zoodat een ieder blij is als het lood met den daaraan bevestigden thermometer weder binnen boord is en men (op zijn schippers) de armen tegen het lijf heeft warm geslagen.

Gelukkig trok de mist weder even snel op, als hij onverwachts

verscheen. De zeilen worden weder geheschen, de weg vervolgd en als 's morgens te vier uur de wachtdoener in het kraaiennest door zijn opvolger wordt afgelost, is de officier die naar kooi gaat weder even bespraakt en vroolijk, als de wachtkrijger dof en stilzwijgend is.

't Hierbovenstaande schetst eene wacht in het ijs aan boord van de *Willem Barents*, van de aangenaamste soort.

Lastiger zoude het zijn, de gewaarwoordingen terug te geven die ons bezielden, gedurende de oogenblikken dat de *Willem Barents* zich niet dan met groote moeite door de bij harden wind opgestuwde ijsmassa's voortbewoog en het wit besneeuwde schoenertje te vergeefs naar een uitweg scheen te zullen zoeken.

De krachtig doorkomende windstooten schoven het ijs dan steeds dichter en dichter inéén, totdat het ten laatste zoo goed als onmogelijk scheen ooit weder het open water te zullen bereiken.

Onze flinke kommandant de Bruyne kwam nog maar zelden omlaag; eene aanhoudende dikke mist maakte de onzekerheid nog grooter, en naarmate de bemanning meer uitgeput geraakte, moest de vertrouwen inboezemende bedaardheid van den gezagvoerder toenemen, hoe afgemat, uitgeput en hopeloos hij zich zelf ook gevoelde.

Rustige kalmte en bedaarde doortasting waren alléén bij machte een zoo gemakkelijk te begane misslag te voorkomen en schip en bemanning weder veilig in de open zee terug te brengen.

Dagen van spanning, vol zorgen en toewijding, vol moed en geloof, welk eene heerlijken indruk hebt gij in ons gemoed achtergelaten!

Nimmer zal de herinnering aan die dagen bij ons worden uitgebluscht en innig hopen wij dat Neerlands driekleur nog meermalen fier zal ontplooid worden langs die kusten en stranden door onze voorvaderen ontdekt.

De reis der *Willem Barents* was een eerste welgeslaagde schrede op een van ouds door Nederlandsche zeelieden roemvol betreden pad.

Moge zij door velen gevolgd worden!

Reeds nu heeft deze bescheiden poging om den roemvollen naam van ons zeevolk niet te doen tanen, overal in den vreemde

gunstig gewerkt; met belangstelling werden de verrichtingen gevolgd en met ingenomenheid werd de uitslag vernomen.

Op nieuw bieden zich officieren en matrozen aan om hunne beste krachten te wijden aan de eer en de belangen van het Nederlandsche zeewezen. Moge het Vaderlandsche publiek door een ruime geldelijke bijdrage toonen, dat het dit waardeert en op prijs stelt

Geen groote ontdekkingen, geen groote poolexpeditiën, maar een met volharding voortgezet wetenschappelijk onderzoek van de zee, die den naam draagt van een onzer grootste zeevaarders.

Voorburg, Maart 1879.

L.R. KOOLEMANS BEYNEN.

Bibliographisch album.

De beginselen van het Ornament. - Elementair klassikaal Teekenonderwijs in 100 *voorbeelden. Door Anth. Grolman, Leeraar in het Handteekenen aan de Burgeravondschool te Utrecht. Bekroond te Amsterdam*, 1877. 1e *Aflevering bevattende Plaat* 9, 46, 50, 54, 68, 72, 77, 79, 84, 92. *Utrecht, J.L. Beyers*.

Dit werk verschijnt in de wereld, versierd met eene bekroning op de Tentoonstelling te Amsterdam, en ingeleid door een aanprijzend oordeel van den hoogleeraar E. Gugel. Men zal wel willen bekennen dat dit een gelukkig ‘entrée de Salon’ is, en zulke gedistingeerde aanbevelingen van zelf eene beleefde ontvangst voorbereiden.

Door de toezending van deze 1e aflevering heeft de Redactie van ‘de Gids’ mij de taak opgedragen, om het werk verder bij het publiek te introduceeren, en aan allen die belangstellen in een ernstig kunstonderwijs, die inlichtingen te geven, welke eene nadere kennismaking met deze reeks van modellen kunnen bevorderen. Ik neem die taak volgaarne op mij. Wie prijst niet gaarne aan, wat hem voorkomt goed en nuttig te zijn! Ik ben dus volkomen bereid, niet alleen om het werk aan te kondigen, zoo als de Redactie verzoekt, maar ook om het verder te bespreken, en, ten einde mogelijke vergissingen te voorkomen bij hen die niet door eigen aanschouwing maar op goed geloof kennis met die voorbeelden willen maken, de plaats aan te wijzen die zij bestemd zijn bij het onderwijs in te nemen, en tegelijk de taak te beschrijven die zij daarbij te vervullen hebben.

Ziehier den indruk, dien deze aflevering van het werk bij de eerste voorstelling op den beschouwer maakt. Zij bevat tien platen, hier en daar, gekozen uit de honderd, waaruit het geheele werk bestaan zal. Die platen zien er zeer bevallig uit, zijn op geel getint papier gedrukt en op groote schaal uitgevoerd. Zij hebben eene

lengte van 0.66 op eene breedte van 0.50. Elk blad, op weinige uitzonderingen na, bevat slechts een enkel voorbeeld, dat in krachtige, breede en zuivere lijnen, helder en duidelijk is uitgedrukt, zoodat het op zekeren afstand goed gezien kan worden, zooals dat bij het klassikaal onderwijs behoort te zijn. - Het zijn ornamenten van verschillende soort in verschillende stijlen, alle voorgesteld als in één vlak liggende, bijgevolg in omtrek geteekend. Geene verkortingen, niets dat voor het nog ongeoefend oog van den leerling onbevattelijk is, of zijn jeugdig oordeel aan het dwalen kan breugen.

Elk voorbeeld stelt ‘een geheel’ voor, ik meen een volkomen kunstdenkbeeld met den naam dien het in de kunsttaal voert in een hoek van het papier er bij gedrukt, terwijl hier en daar kleine schetsen tot verdere opheldering zijn gegeven. Allen die zich met een ernstig kunstonderwijs hebben bemoeid. zullen deze opvatting van ‘een voorbeeld voor eerstbeginnenden’, naar zijne waarde schatten. Zij weten dat de leerling, wien een gedeelte van een motief tot voorbeeld wordt gegeven, zoo als zoo dikwijls gebeurt, zich onmogelijk het geheel kan voorstellen waartoe het behoort, en het model daarom niets aantrekkelijks voor hem heeft. Door den leeraar opgewekt, vindt hij die vormen mooi, ja, omdat de leeraar het zegt, maar het interesseert hem niet, het laat hem koud, en hij begint zijn werk zonder opgewektheid, eenvoudig om de opgegeven taak te volbrengen. Maar dat gevoel van onverschilligheid is doodend bij de beoefening der kunst. De zucht tot navolging moet bij den leerling wakker geschud en zijn ijver en leerzucht door alle mogelijke middelen opgewekt worden, en daarvoor is zeker het zien van een bevallig geheel niet het minst krachtige hulpmiddel. Daarenboven is het navolgen van zulk een geheel, zelfs voor eerstbeginnenden, niet moeielijker dan dat van een gedeelte, wanneer de modellen slechts met oordeel gekozen en, zoo als hier plaats heeft, met kennis van de zaak zijn uitgevoerd. Het gedurig zien en nateekenen van zulke modellen heeft nog het onschatbaar voordeel dat de leerlingen, zelfs zonder dat zij zich daarvan bewust zijn, reeds vroeg een schat van eenvoudige en smaakvolle kunstideeën opdoen, die hun geheugen meubelen, en hun een vormenkennis bezorgt, die hen altijd bij zal blijven, en vooral aan hen die voor den nijverheidsstand bestemd zijn, van onberekenbaar nut in hun volgend leven zullen zijn.

De afmeting der voorbeelden en de krachtige wijze waarop zij zijn uitgedrukt, staat toe dat de leerling bij de navolging op aanmerkelijken afstand van zijn model kan verwijderd zijn. Dit heeft het groote voordeel dat hij van het voorgestelde model den geheelen vorm in éénen oogopslag kan overzien. In vele goede teekenscholen, die dezelfde beginselen met eene andere methode van onderwijs volgen, worden, tot bereiking van hetzelfde doel, modellen van kleine afmeting gegeven, die dan door den leerling op groote schaal moeten worden geteekend. - Dit is hetzelfde denkbeeld op andere wijze uitgevoerd; en welk leeraar, ik spreek van hen die kunstenaars zijn, weet niet van hoeveel belang het voor een grondig onderwijs is, dat de leerling met iederen blik, dien hij op zijn model werpt, het verband kan overzien, dat elk van de samenstellende deelen tot het geheel heeft. Door de aanwijzing van den leeraar opmerkzaam gemaakt, komt de leerling dan al spoedig tot het begrip, dat het teekenen van een gedeelte hem tot niets goeds kan leiden, wanneer hij niet vooraf de juiste plaats, de ware afmeting en de richting heeft bepaald, die dat gedeelte in het geheel der teekening inneemt - hij komt er dan van zelf toe om langzaam en zorgvuldig te overwegen, hoe hij zijne taak zal aanvatten, en het kost niet veel moeite om hem de noodzakelijkheid te leeren inzien om eerst de massa aan te schetsen en die verder door indeelingen zoo voor te bereiden, dat hij veilig al zijne aandacht aan elk der afzonderlijke deelen geven kan.

Dit gewent den geest van den leerling reeds vroeg aan orde en overleg, en zijn oog aan zorgvuldig waarnemen en vergelijken. Zoo wordt dat losse, dat gedachtelooze krabben voorkomen, dat zenuwachtig, ongeduldig in 't wilde teekenen, dat zooveel krachten doet verspillen en zooveel tijd nutteloos doet verloren gaan. Duizenden jonge lieden hebben teekenen geleerd, vooral in den tijd toen de beoefening der kunst als eene liefhebberij werd beschouwd, en zij hebben menigte van onbeduidende beuzelingen voortgebracht, zonder eenige geestverheffing of eenig gevoel voor schoon te hebben opgedaan, of zonder dat zij, zelfs na jaren werkens, den eenvoudigsten vorm konden beseffen, of dien met juistheid konden teruggeven. Het onderwijs droeg de kiemen niet, die bij ontwikkeling gezonde bloesems moesten voortbrengen en het was vooral onze kunstnijverheid die daarvan de wrange vruchten plukte. Zoo ging het hier,

en zoo ging het ook in andere landen voordat het kunstonderwijs daar beter geregeld was, en zoo gaat het nog, waar die lessen, door geen bekwaam man geleid, den ouden sleur volgen, en geen zorgvuldig waarnemen, geen gedurig oplettend vergelijken en geen ernstig overleg het voorzichtig langzaam handelen voorafgaat. Het eischt veel tijd en een vasten wil, om den leerling, die jong en altijd ongeduldig is, en die gaarne den ontvangen indruk met overhaasting wil teruggeven, tot een voorzichtig overleg en langzaam handelen te dwingen, maar zoo ergens, dan loont hier het einde de moeite. Zoodra deze wijze van handelen den leerling tot gewoonte is geworden, volgt het vlug teekenen van zelf, omdat hij, vooraf op alles bedacht, het grootste gedeelte der fouten voorkomt. De geestesrichting, die hij zoo handelende opdoet, brengt hij later over op alles wat hij ondernemen wil.

Ten allen tijde en overal hebben de groote meesters uit den bloeitijd der kunst tegen dat onoverdacht en haastig teekenen gewaarschuwd. ‘Si vous voulez profiter beaucoup et faire des bonnes études, ayez soin de ne desseigner jamais à la hate ni à la legère’ zegt L. da Vinci, en na gewezen te hebben waarop gelet moet worden, zegt hij verder: ‘Lorsque vous vous serez faite une habitude de cette manière exacte de desseigner, vous acquererez tout d'un coup et sans peine la facilité des praticiens’. Zie hier hoe onze W. Goeree (1635-1711), de man die zooveel voor de ontwikkeling der jonge kunstbeoefenaars heeft geschreven, en wiens zoo menigmaal herdrukte en in het Hoogduitsch vertaalde werken beschouwd kunnen worden als geïnspireerd door de denkbeelden en lessen van de groote meesters uit den bloeitijd der kunst en van onze kunstnijverheid, in zijne ronde en onbewimpelde wijze van uitdrukking hierover spreekt. ‘Men moet de leerlingen bij het onderwijs gedurig inscherpen, dat zij zich in hunne oefening voor knoeien en broddelen wachten, en zich bevlijtigen langzaam, met alle voorzichtigheid en met gematigde zinnen, dat is verstandig bezig te zijn. Want anders geraakt het paard licht aan het hollen en raken zij aan het wroeten en zij martelen hunne teekening met onlust en ellendig af, zonder iets geleerd te hebben. Men diende met groote letters op den wand te schrijven - Zijt voorzichtig enniet te haastig. - Wees langzaam en naarstig.’ - Later daar nog eens op terugkomende zegt hij: ‘Om 't werk altoos geregeld

te doen voortgaan, is het ten hoogste noodig, dat het verstand en 't bestuur des oordeels altijd wakende blijft en men zich meer bevlijtige met voorzichtigheid w e l te doen, dan met onbedachtzaamheid r a s te doen.'

F. van Hoogstraten, in het atelier van Rembrand gevormd, schreef zijne Hoogeschool der schilderkunst in 1678. In het eerste boek raadt hij de ernstige beoefening der teekenkunst aan beeldsnijders, boetseerders, goud- en zilverwerkers, bouwmeesters, nijverheidsgezellen, kortom a a n a l l e v e r n u f t o e f e n e n d e m e n s c h e n aan, omdat deze kunst het g e z i c h t en het o o r d e e l uitermate verlichten; en, later zich tot de leerlingen wendende, zegt deze leeraar uit den bloeitijd der kunst: 'Laat het u aan geen opmerking ontbreken om v o o r a l l e s de p l a a t s d e r d i n g e n r e c h t t e g i s s e n, want d i t zal uwen voortgang verzekeren, en indien ge in d i t b e g i n m i s t, zoo zal alles verminkt uitvallen, en gij zult niet alleen verdoold loopen, maar ook genoodzaakt zijn om te keeren en van nieuws te beginnen. - Maar indien gij voorspoedig in de kunst poogt te zijn, zoo zijt v o o r z i c h t i g en l a n g z a a m, want w e l d o e n i s d e w e g t o t r a s d o e n. Wilt gij alles haastig en bij geluk aantasten, gij zult tot uw ongeluk mistasten, uwen arbeid en tijd verkwisten, niets leeren en den lust verliezen. D i e s z o o z i j t v o o r z i c h t i g e n n i e t t e h a a s t i g. Want om de Teekenkunst te leeren, moet men met kleine schreden beginnen en van geen dingen afscheiden, voor men 't wel begrepen heeft,' enz.

Ik heb den lust niet kunnen weerstaan, om in dezen tijd van zenuwachtig jagen, van het voortdurend zoeken naar expeditieve methodes, om in korten tijd te leeren wat uit den aard der studie veel tijd eischt, eens te doen uitkomen hoe onze vaderen tot hunne leerlingen spraken, Die lessen hebben te meer waarde, omdat wij weten wat zij van hunne leerlingen hebben gemaakt, en hoe ontzaglijk veel zij voortgebracht hebben, aan wie in hunne jeugd zoo ernstig eene voortdurende attentie en een voorzichtig langzaam werken gepredikt werd.

Het is de groote verdienste van het hier besproken werk, dat het in zijne honderd geleidelijk in moeielijkheid opklimmende modellen den weg tot dit voorzichtig en met oordeel teekenen aangeeft, en tegelijk door de keuze der vormen, den schoonheidszin van den leerling opwekt en zijnen goeden smaak helpt ontwikkelen. Het draagt den

titel van ‘Beginselen van het Ornament’, maar het kan even goed dienen bij de lessen voor het lager onderwijs der kunst in 't algemeen.

Bespreken wij een oogenblik dat lager onderwijs, wat er toe vereischt wordt en wat er door bereikt moet worden.

Het lager onderwijs der kunst is ‘l'entréé en matière’ voor ieder die zich in vormen moet leeren uitdrukken; zoowel voor hem die de roeping in zich gevoelt om kunstenaar te worden, als voor de leerlingen, die zich op de kunst-nijverheid willen toeleggen, of voor hen die bestemd zijn om eenvoudig nijverheidsgezel te blijven. De kunst is één, en bij gevolg zijn ook hare beginselen voor allen dezelfde. Het is dit gedeelte van het onderwijs, dat de oude meesters ‘den eersten trap’ noemden, en waarmede zij volgens hunne eigene uitdrukking, bedoelden, den leerling ‘eene goede wijze van navolging’ te leeren.

Leeren navolgen beteekent hier, den indruk leeren teruggeven die door het zien van eenen vorm bij den leerling is opgewekt; en het is eene goede wijze, wanneer die navolging, met kennis van de zaak, na ernstig overleg, met zekerheid en nanwkeurigheid geschiedt.

Van den leerling wordt tot het beoefenen van dit gedeelte van het kunstonderwijs noch geest, noch verbeelding, noch voorstellingsvermogen of zelfs geen bepaalde kennis gevergd. Dit alles te zamen was noodig tot het scheppen van het kunstidée dat hem tot voorbeeld wordt gegeven. Zijne taak, het navolgen van 't model, eischt andere eigenschappen en wel zulke, die zich op het terrein van 't verstand bewegen, namelijk, het vermogen om waar te nemen, om te ontleden, om te vergelijken en door middel daarvan te oordeelen. Deze eigenschappen moeten door voortdurende oefening zeer gescherpt worden, want zij moeten hem later, bij verdere studiën, geleiden tot de kennis van den uiterlijken vorm der dingen in de natuur en in de kunst, en hier bij 't lager onderwijs, waar reeds die oefening begint, moeten zij hem brengen tot de kennis van den voorgestelden vorm, tot dien van zijne samenstellende deelen, tot de verhouding die deze ten opzichte van elkander en van het geheel hebben en zoo verder. Zonder die kennis, dat is, zonder die vormen in al hare bijzonderheden goed te kunnen zien, is elke ernstige navolging onmogelijk. Dat navolgen zelf, het teekenen, eischt van den leerling een voortdurend volgehouden attentie en eene groote

werkzaamheid. Die wil leeren teekenen, moet tegen geen werken opzien; dit alléén kan hem ten laatste de vaardigheid bezorgen om met de hand uit te voeren, wat hij met het oog ziet. Dit gedeelte van het kunstonderwijs berust op vaste gronden en streng bepaalde regelen, zoodat ieder jong mensch wiens verstandelijke vermogens genoeg ontwikkeld zijn, om het gewoon lager onderwijs te volgen, ook dit gedeelte der kunst kan meester worden.

Bij de navolging onderscheidt de teekenaar vooreerst de samenstelling of den bouw van 't geheel, en vervolgens het schoone van den vorm. Beide zijn onafhankelijk van elkaar, maar krijgen eerst kunstwaarde, wanneer zij vereenigd een doelmatig en schoon geheel vormen. Het is slechts met het eerste gedeelte dat wij ons hier bemoeien kunnen. Het tweede, het schoone, ontsnapt aan elke beschrijving; het kan slechts bereikt worden door het teekenen van den vorm, door het gedurig vergelijken van deze teekening met het voorbeeld, en ten slotte door de correctie naar aanwijzing van den leeraar.

Alle kunstvormen, die den leerling ter navolging worden gegeven, kunnen, hoe ingewikkeld zij ook zijn, tot eenvoudiger uitdrukking worden herleid. De massa kan in onderdeelen worden ontleed, en deze kunnen allen tot een soort van eenvoudige wiskundige vormen gebracht worden. Of wel, men kan zoowel het geheel, als elk der samenstellende deelen, door wiskundige lijnen omschreven denken. Wanneer bij de navolging de massa in zijne juiste evenredigheden is uitgedrukt, kunnen deze afzonderlijke deelen, zoowel wat hunne plaats, als hunne richting of afmeting aangaat, met groote juistheid in het geheel worden ingedeeld, en elke afmeting kan door vergelijking met eene andere worden gemeten en op de teekening met groote nauwkeurigheid worden uitgedrukt. Dit alles eischt eene ernstige en langdurige oefening, waartoe de leerling stap voor stap moet gebracht worden, en die reeds vroeg, d.i. bij het lager onderwijs, beginnen moet, waarvan het een ernstig gedeelte uitmaakt.

Dat vergelijken, dat verdeelen en meten in het voorgestelde model moet zonder behulp van werktuigen met het bloote oog geschieden, even als het teekenen zelf met de losse hand, zonder eenig ander hulpmiddel moet gebeuren. Hieruit volgt van zelf, dat het eerste en voornaamste, waarnaar bij dit gedeelte van het onderwijs moet gestreefd worden, bestaat in beide werktuigen, door veel oefening, tot eenen hoogen graad van ontwikkeling te brengen. Het oog moet

aan eene fijne en scherpe waarneming gewend, en de hand tot een geduldigen en gehoorzamen dienaar van den wil worden opgevoed. Dit geheele onderwijs, namelijk de grondige beschouwing van het model en het teekenen van hetgeen men waargenomen heeft, eischt, zoowel het een als het andere, eenen langzaam opklimmenden zeer geleidelijken leergang. Overhaasting loopt hier altijd op teleurstelling uit. De voorbeelden moeten tot dit doel zijn samengesteld en door eene verstandige keus en geregelde opklimming de lessen van den leeraar ondersteunen. Zij moeten in het begin hoogst eenvoudig en, hoewel voldoende uitgedrukt, toch gemakkelijk te begrijpen zijn, zoodat de leerling die een gedeelte is meester geworden, uit zich zelf de kracht put om deze overwonnen moeielijkheid te gebruiken, ten einde daarmede nog moeielijker te overwinnen. Zoo komt hij, goed voorbereid, tot meer samengestelde modellen.

Het komt mij voor dat de voorbeelden, in dit werk bevat, tot het bereiken van al wat boven gezegd is uitmuntend geschikt zijn. Ik wenschte daarvan een denkbeeld te geven, door de eerste plaat van deze aflevering, pl. 9 van het werk, voor mij te plaatsen en te bespreken. Hierdoor zal de meening van het gezegde het duidelijkst uitkomen. Maar eenen vorm bespreken zonder den vorm er bij, is eene wanhopige taak voor die het onderneemt, en eene vervelende voor die het lezen wil. Het zijn echter slechts beginselen die behandeld worden, en die dit opstel lezen, zullen wel geene vreemdelingen in de zaak zijn; daarom waag ik het, een beroep te doen op hun voorstellingsvermogen en op hun geduld.

Het spreekt van zelf dat de leerling, tot deze plaat 9 gevorderd, reeds het begin van dit werk doorworsteld heeft, en door het veelvuldig teekenen van rechte lijnen op groote schaal en evenwijdig aan elkander, niet zonder veel moeite en tobben, geleerd heeft, om die strak, dat is, zonder buigingen of knikkingen te teekenen, zoodat zijne hand reeds eenige vastheid begint te krijgen. Hij heeft, voor hij met het teekenen begon, geleerd, de plaats en de lengte van die lijnen, en ook hun onderlingen afstand, door het plaatsen van punten, zorgvuldig te bepalen; zoodat zelfs bij deze eerste beginselen ‘niets toevallig goed uitgevallen is’, maar integendeel het gevolg is van voorafgaand overleg. Om den geest van den leerling aan dit overleg te gewennen, moet dit voortdurend streng volgehouden worden.

Onderstellen wij ook, dat hij die lijnen op het oog regelmatig

heeft leeren verdeelen, eerst in de helft en deze helft weer in de helft en zoo verder, of bij oneven getallen, bijv. in 9 deelen, de geheele lijn eerst in drie en elk derde gedeelte weer in drie deelen, enz., zoodat ook dit ordelijk gebeurt en niets op geluk af beproefd wordt. Zijn oog is dus ook reeds eenigszins gewend aan regelmatig indeelen en aan het schatten van verschillende afmetingen onderling.

En verder, dat hij reeds verschillende vormen en combinatiën van verticale en horizontale lijnen geteekend heeft, zoodat hij ook reeds eenigszins gewend is om in die vormen te lezen, in de massa de noodige indeelingen te zoeken en met zich zelf te overleggen hoe hij op de kortste en zekerste wijze tot zijn doel zal komen. Van al de combinatiën van deze soort is geene zoo vruchtbaar in hare gevolgen als het kwadraat en zijne indeelingen, wanneer men geleerd heeft, dit, als werktuig tot vergelijking, tot verdeelen en meten der kunstvormen te gebruiken. Plaat 9 geeft daarvan reeds dadelijk een voorbeeld. Het model stelt een vlechtwerk voor van in schuine richting door elkander gevlochten banden. Eigenlijk is het een model waarnaar de leerling evenwijdige lijnen, in schuinen stand geplaatst, met de losse hand moet leeren teekenen, maar daar dit eene weinig opwekkende taak zou zijn, is hier een geheel gegeven, dat aangenaam is om te zien, dat gelegenheid aanbiedt om zich in indeelingen en in overleg te oefenen, en waarmede het doel even goed wordt bereikt. Wilde de leerling nu beproeven om dit model maar op ‘goed geluk af’ na te teekenen, dan zou het eene taak zijn, die hem niets dan teleurstelling zou bezorgen. Nu komt, hetgeen hij reeds aan waarnemen, aan vergelijken, aan overleg en indeelen geleerd heeft, goed te pas. Bij aandachtige beschouwing ziet hij reeds bij den eersten oogopslag, dat het geheel in een kwadraat te bevatten is; trouwens, het voorbeeld helpt hier de nog zwakke vermogens door de helft van 't kwadraat in gestippelde lijnen aan te geven. Verder merkt hij op, dat de punten, waar de schuine lijnen zich kruisen, alle op de verticale en horizontale middellijnen van het kwadraat zijn gelegen en dat deze kruispunten die middellijnen in zes gelijke deelen verdeelen. Met deze gegevens begint hij zijn werk. Hij schetst een kwadraat zoo groot of klein als hom opgegeven is, en daarin de middellijnen teekenende, verdeelt hij die in zes deelen. Nu weer verder het model bestudeerende, ontdekt hij, dat de buitenzijden der schuine banden allen op het kwadraat eindigen,

en wel aan beide zijden der middellijnen op gelijke afstanden. De grootte van die afstanden met de geheele lijn vergelijkende, ziet hij, dat ze daarvan het derde gedeelte uitmaken. Indien hij bij die schatting niet op de juistheid van zijn oog durft vertrouwen, dan houdt hij zijne teekenpen op zekeren afstand van zijn oog, en daarop met den vinger die grootte vattende, kan hij, op het ver van hem verwijderd model, met deze afmeting de geheele lijn indeelen, en zoo met bijna wiskundige zekerheid bepalen, hoe dikwijls dat gedeelte in 't geheel bevat is. Hij moet dan slechts zorgen de hand altijd op gelijken afstand van het oog te houden en de ondervinding zal hem van zelf leeren hoe groot die afstand zijn moet. ‘Zoo leert het oog zich al zachtjes tot de korrektheid gewennen’, zegt G. de Lairesse in de 6^{e} les van zijne Grondlegginge der Teekenkunst. De leerling maakt nu dezelfde verdeeling op zijne schets, en daardoor is de lengte en richting van die schuine lijnen door vier punten bepaald. De evenwijdige binnenzijden der banden zijn veel kleiner, maar wanneer hij die in zijne gedachte tot aan het omschreven kwadraat verlengt, dan ontdekt hij dat die raakpunten weer op een ander derde gedeelte van die zijde van 't kwadraat vallen. Na ook dit door herkenningspunten op zijne schets aangezet te hebben, zijn hem ook voor deze lijnen vier punten aangegeven, en is tevens de onderlinge afstand der schuine evenwijdige lijnen bepaald. Hij merkt nu verder op, dat de horizontale en vertikale lijnen die het vlechtwerk voltooien, en tegelijk de lengte der binnenzijden van de banden bepalen, bij verlenging hetzelfde punt op het kwadraat zouden raken, dat hij het laatst heeft aangezet.

Wanneer hij op zijn papier of teekenbord, met zachte en dunne lijnen, het kwadraat, de beide middellijnen en al de verdeelingspunten met juistheid heeft aangezet, dan heeft hij een soort van meetkundig plan geschetst, waarop de plaats, de lengte en breedte zoowel als de richting van elk der deelen nauwkeurig bepaald is. Hij kan nu veilig al zijne aandacht schenken aan het teekenen der schuine lijnen, die hem moeite genoeg zullen kosten, maar waarop hij zich nu met zekerheid kan toeleggen, zelfs overtuigd, dat zijne taak tot een goed einde moet komen, wanneer ook deze moeielijkheid overwonnen is.

Een ander leerling, hetzelfde model voor zich ziende, en het ernstig bestudeerende, zal door veel nadenken en combineeren weer op eene

andere wijze handelen. Laat hem stilletjes zijn eigen weg zoeken en op eigen waarneming vertrouwen! Hij zal, bijv. door zijne teekenpen op eenigen afstand van het oog te houden en die in de richting dor schuine lijnen van het ver van hem verwijderd model te brengen, al die lijnen tot op het kwadraat kunnen verlengen, en zoo tot de ontdekking komen dat de geheele voorstelling op eene zeer regelmatige verdeeling berust. Hij zal dan, na op zijn bord of papier het kwadraat geschetst te hebben, elke zijde in zes deelen verdeelen, en daarna een netwerk van verticale en horizontale lijnen aanschetsen. Over dit ontworpen plan zal hij nu den voorgestelden vorm vinden door van het eene snijpunt op het andere te teekenen, en de lijnen, die hij niet behoeft, uit te vegen. De weg is eenvoudiger dan de vorige, maar behalve dat hij werkzamer bij de uitvoering is, loopt men gevaar, door het teekenen van zoovele onnutte lijnen, het papier noodeloos te bederven.

Een derde leerling zal weer eene andere combinatie vinden. Hij zal weer, zoo als de eerste, beginnen met het kwadraat en de middellijnen te schetsen, maar dan de kwadraatszijden in zes verdeelen. Bij verdere waarneming ontdekt hij, dat op een zesde deel naar binnen een tweede kwadraat te teekenen is, evenwijdig aan het eerste, en dat wanneer hij de deelpunten van het omgevend kwadraat op dit kleinere, en ook hier en daar op de middellijnen overbrengt, al de verdeelingspunten, die hij behoeft, gevonden zijn. De plaats, de afmetingen en de richting vindt hij op zijne voorbereidende schets aangezet, en hij kan veilig al zijne aandacht aan het teekenen van den voorgestelden vorm geven.

Op die wijze wordt bij den leerling de grond gelegd tot zelf waarnemen, tot zelf nadenken, tot zelf overleggen en tot zelfstandig handelen. Hij leert in zijn voorbeeld lezen en door eigen waarneming en ontleding tot de kennis komen van de evenredigheden die tusschen de deelen bestaat die de massa vormen, en van de verhouding, van de plaats en de richting die elk der samenstellende deelen in dat geheel inneemt. En terwijl hij op die wijze zijn oog oefent in het nauwkeurig zien, leert hij tegelijk met zijne hand op eenvoudige wijze het waargenomene op zijn teekenbord aanzetten en zijne schets zoo voorbereiden, dat hij zich nu verder geheel aan het navolgen van het schoone van den vorm wijden kan. Zoo gewent hij zich reeds vroeg, zooals S. van Hoogstraten zoo ernstig

aanraadt, om voor alles de plaats der dingen recht te gissen, ten einde voor te komen, dat men werkende verdoolt loopt, en alles verminkt uitvalt.

Onder aan dit blad zijn nog zes modellen op kleine schaal, met dezelfde indeeling, tot verdere oefening gegeven. Zij moeten dan op groote schaal worden uitgevoerd.

Er is boven gezegd, dat het kwadraat een werktuig kan zijn tot vergelijking, tot verdeeling en tot meting der verschillende deelen, wanneer men geleerd heeft het als zoodanig te gebruiken. Het is daartoe niet noodig het kwadraat in teekening te brengen. Het is genoeg dat men het in de verbeelding ziet, of het hier en daar, waar men gelooft dat het dienstig kan zijn, met kleine lijntjes of punten aanzet. Zie hier een voorbeeld:

Pl. 46, de tweede plaat van deze aflevering, stelt een Egyptisch kapiteel van den Tempel van Luxor voor. Een gedeelte van de kolom verlengt de teekening. Het is een schoon en symmetrisch figuur, en bij gevolg is het aan beide zijden der middellijn gelijkvormig. In al die gevallen wordt eerst de eene helft geteekend, en nadat men zich door herhaalde correctiën heeft overtuigd tot den waren vorm gekomen te zijn, wordt de andere zijde nader uitgevoerd.

De leerling, die dit voorbeeld ter navolging krijgt, zal wel, voor hij begint, de verhouding willen kennen die tusschen de hoogte en de breedte van 't model bestaat, om daarnaar zijn eigen werk te regelen. Hij vat daartoe, op 't verwijderd model, de grootste breedte van het kapiteel als kwadraatszijde, met den vinger op zijne teekenpen, en de hand in hetzelfde vlak draaiende, zet hij die grootte te lood naar beneden uit, en kan dan, de hoogte van de teekening vergelijkende met het kwadraat van de breedte, met vrij groote juistheid het verschil tusschen beide afmetingen schatten. Hij schetst nu onmiddellijk op zijn papier, wat hij op 't model heeft waargenomen, namelijk de breedte van 't kapiteel naar verkiezing, het kwadraat van deze breedte met een enkel punt, en het verschil teekenende, is de verhouding van de hoogte tot de breedte bepaald. Zooals hij nu met het geheel heeft gedaan, handelt hij met elk der deelen, beginnende met het grootste, en gebruikt altijd hetzelfde middel, hetzij om bij groote afmetingen zijn nog niet geoefend oog te gemoet te komen, hetzij om hetgeen hij gezien en geschetst heeft te controleeren; altijd eene bekende grootheid nemende, om daarmede eene onbekende

te vergelijken. Op die wijze neemt hij, van uit de middellijn, de halve breedte van 't kapiteel, eene reeds geschetste afmeting, om daarmede de hoogte te vergelijken, en het verschil weer bij schatting metende, brengt hij dit weer op zijne schets over en heeft dan tegelijk de hoogte van het kapiteel en de lengte der kolom bepaald. De breedte van deze laatste vindt hij bij vergelijk van 't kwadraat, en dit dient hem weer om bij schatting te bepalen, hoever het benedengedeelte van het kapiteel over de kolom uitsteekt. Van beide groote deelen der teekening is nu de juiste afmeting op zijne schets bepaald, en hij kan veilig beginnen om de fraai gebogen lijn van 't kapiteel aan te teekenen. Van de dubbele rij bladeren, waarmede het kapiteel is bekleed, liggen de toppen van de onderste rij alle op eene lijn, op iets meer dan de halve hoogte, en dit weer met eene dunne lijn aanteekenende, kan hij hierop de juiste plaats der bladeren met punten aanschetsen. Van die bladeren worden op de voorbereidende schets slechts de omschrijvende lijnen, de massa, aangezet, en zoo verder. Het is onnoodig om dit nu nog breeder te bespreken. Bij ieder volgend gedeelte wordt de grootte, of de afstand of de plaats, bepaald bij vergelijking van hetgeen reeds gevonden is, tot dat de leerling ten slotte weer een, in dunne lijnen en punten, geschetst plan voor hem heeft, waarop de juiste afmeting van de massa en van elk der samenstellende deelen met juistheid is aangegeven. Veilig en met groote zekerheid kan hij dan verder al zijne aandacht wijden aan het navolgen van den schoonen vorm, dien zijn voorbeeld hem te zien geeft, en zoo zijne teekening voltooien.

Ook op dit model is het kwadraat nog hier en daar door kruispunten aangegeven, zooals bij klassikaal onderwijs wel noodig zal zijn. Een flink ontwikkelde leerling uit die klasse zou, den weg volgende die hier beschreven is, dien echter bij plaat 46 niet meer noodig hebben.

Een volgend model van deze aflevering, pl. 54 van het werk, is eene Romeinsche roset. De bladeren waaruit zij is samengesteld, zijn slechts in massa, dat is, door de omschrijvende lijn uitgedrukt. Het is een zeer leerzaam voorbeeld, waarvan de lijn, die het geheel omvat, en die bij de navolging het eerst geschetst moet worden, een cirkel is. De indeeling geschiedt door en op de stralen, door middel van cirkels die evenwijdig aan den omtrek loopen. Eene aandachtige beschouwing van 't model wijst den weg aan. De roset wordt door stralen in het noodig aantal deelen verdeeld. Al de punten die

even ver uit het middelpunt verwijderd zijn, zooals de omgevende lijn van den knop in het midden der roset, de plaats waar de bladeren gescheiden zijn, die waar zij elkander raken, waar de achterste rij bladeren zichtbaar wordt, zijn even zooveel punten, waarvan de afstand uit het midden op een der stralen moet worden verdeeld en door middel van cirkels in de rondte van de roset gebracht. Het is evenwel onnoodig om die cirkels te teekenen. Het is op de schets voldoende, dat hunne doorsnijding met de stralen door een klein lijntje is aangegeven. Zoo ontstaat dan weder een soort van meetkunstig plan, waarop de plaats, de afmeting en de richting van al de deelen zijn aangegeven. De leerling kan dan, daarop vertrouwende, zich uitsluitend toeleggen op het navolgen van de schoone gebogen lijnen waaruit het voorbeeld is samengesteld.

Het zal, na de wijze op welke deze drie modellen besproken zijn, wel niet meer noodig wezen om ook de overige platen van deze aflevering te omschrijven. Hetgeen daarover gezegd is, zal voldoende doen uitkomen, welke plaats dit werk bij het kunstonderwijs inneemt, en hoe bijzonder geschikt deze modellen zijn, om bij een ernstig onderwijs den leerlingen eene goede wijze van navolging, of met andere woorden, aan hen de kunst te leeren, om met groote nauwkeurigheid, den indruk terug te geven dien het zien van deze vormen bij hen heeft opgewekt, en dit is het doel van 't lager onderwijs.

De overige voorbeelden in deze aflevering bieden eene groote verscheidenheid van schoone vormen aan. Zie hier de motieven. Een kastanjeblad, natuurvorm; een gestyleerde lelie uit den tijd der Renaissance; een ornament, genomen van eene geschilderde Grieksche vaas; een Grieksche lotus; een vaasvorm; een Gothisch zuilkapiteel uit de 13° eeuw, en een Grieksche grafsteenkroning. Het spreekt van zelf, dat die voorbeelden steeds meer samengesteld worden en voortdurend in moeielijkheid toenemen. De leerling, die de laatste modellen van dit werk met eenige nauwkeurigheid kan teruggeven, is genoegzaam voorbereid, om met hetgeen hij meester is geworden, in het middelbaar onderwijs het vak van zijne keus te gaan beoefenen.

Het is een zeer gelukkig en zeer artistiek denkbeeld geweest van den ontwerper dezer platen, om hier en daar bij de modellen, die vlak en in omtrek zijn voorgesteld, een meer afgewerkt schetsje van het geheel te geven waaraan die vorm is ontleend, of van den

natuurvorm waaruit het gestyliseerde blad is voortgekomen. Het kan niet anders of de ijver der leerlingen moet daardoor zeer opgewekt worden en hunne vormenkennis zeer vermeerderen.

Ik heb geen beter middel weten te vinden, om de waarde van dit werk als hulpmiddel bij het lager onderwijs der teekenkunst in 't algemeen, te doen uitkomen en aan belangstellenden te doen kennen, dan door eenvoudig den gedachtengang op te schrijven, dien het zien en bestudeeren van deze modellen bij een oud leeraar heeft opgewekt. De ernstige beschouwing van deze platen, gevoegd bij een onderzoek naar de samenstelling van het geheele werk, gaf van zelf aanleiding om den leergang te bespreken dien hij, oud-leeraar, daarbij zou gevolgd hebben, wanneer hij die voorbeelden bij zijne lessen had kunnen gebruiken. Dit kwam mij voor het beste, zoo niet het eenige middel te zijn, om met eenige juistheid het karakter van deze reeks van modellen te doen uitkomen, en het verstandige van de keuze, de geregelde opvolging van 't eenvoudige tot het meer samengestelde, in één woord, hunne bijzondere geschiktheid te doen kennen, als hulpmiddel bij dit gedeelte van het onderwijs. Het ligt in den aard der zaak dat slechts dat gedeelte kon besproken worden, dat met woorden is uit te drukken. Het schoone der vormen ontsnapt aan elke omschrijving en kan slechts uitgedrukt worden door het teekenen van den vorm zelf. Het besproken gedeelte is echter van een zeer groot of liever van een zeer overwegend belang bij het navolgen van de vormen; want, wanneer de leerling op de wijze als hier omschreven is, met oordeel en overleg op zijne voorbereidende schets heeft aangezet, wat hij door ernstige waarneming op 't model heeft opgemerkt, en dat betrekking heeft op den bouw van den vorm, ik meen op de algemeene evenredigheden van de massa en de afmeting, de plaats en de richting van alle samenstellende deelen, en zijnen geest dus, wat het meer positieve gedeelte van zijne taak aangaat, in rust is, kan hij zich verder geheel en ongestoord wijden aan het betrachten en navolgen van het schoone. Hij zet dan zijn schreden op dat gebied der kunst, waar alle redeneeringen ophouden en bevindt zich dan verder geheel onder het gevoel door den indruk van 't schoone opgewekt. Het is door het beschouwen van den vorm, met al de aandacht waarover hij beschikken kan, en het waargenomene onmiddellijk te teekenen, het is door die

teekening voortdurend met het voorbeeld te vergelijken en zijn werk geduldig te verbeteren en te schaven, dat hij het doel bereiken kan, waarnaar hij streeft, namelijk naar het verkrijgen van eene volkomen gelijkenis. Het oog van den beschouwer moet door zijne navolging dezelfde gewaarwording ontvangen als zijn voorbeeld opwekt. Dit gedeelte van zijne taak is op zich zelf aangenaam, want elke vorm waarvan de uitdrukking zuiver en schoon is, zal, hoezeer hij door zijn eenvoud tot de beginselen van 't onderwijs behoort, toch altijd eene aangename aandoening opwekken, bij ieder die geleerd heeft het schoone op te merken. De leerling die op de wijze als hier besproken is, die vormen leert navolgen, zal niet alleen ernstig leeren teekenen, maar hij zal zich tevens ontdoen van eene menigte valsche en scheeve voorstellingen, die hij door het voortdurend zien van de dagelijksche omgeving heeft opgedaan, en daarentegen door het gedurig beschouwen en het behandelen van het schoone, de liefde daartoe bij zich opwekken en zijnen smaak leeren zuiveren en veredelen.

Daarom is het van zooveel belang, dat de modellen, die hij schier dagelijks in de scholen voor oogen krijgt, zelfs die der eerste beginselen, schoon van vorm en zuiver van smaak zijn. Hoe zeer het werk dat hier besproken wordt aan die vereischte voldoet, heeft de hoogleeraar E. Gugel doen uitkomen. Het is onmogelijk om het beter te zeggen, en daarom vraagt de schrijver verlof om dat oordeel in het belang van het kunstonderwijs in het algemeen en van de verspreiding dezer modellen in het bijzonder, hier nog eens te mogen herhalen.

‘De verzameling voorbeelden,’ zegt de hoogleeraar, ‘door den heer Anth. Grolman, onder raadpleging van goede buitenlandsche uitgaven zamengesteld, waaraan terecht bij de Internationale Tentoonstelling te Amsterdam twee eervolle onderscheidingen ten deel vielen, geeft een ruime keuze van g o e d e en u i t s t e k e n d e voorbeelden ten dienste van het elementair onderwijs in het ornament-teekenen, die, voor zooverre zij niet aan de natuur ontleend zijn, voorname ornamentale motieven der verschillende historische bouwstijlen bevatten. De platen zijn op groote schaal en krachtige lijnen zuiver en smaakvol uitgevoerd. Met het oog op het groote practische nut, dat deze platen als hulpmiddel bij het onderwijs kunnen stichten, daar zij den leerlingen met de vaardigheid in het teekenen, tevens v o r m e n k e n n i s verschaffen, en hun smaak ontwikkelen, achten wij de uitgave daarvan als eene der meest nuttige en belangrijke,

welke op de volle sympathie en ondersteuning van allen aanspraak maakt, die in de verbetering van het teekenonderwijs en de ontwikkeling van den kunstsmaak op elementaire teekenscholen belang stellen.'

Na de bekroningen te Amsterdam behaald, en na het gunstig oordeel door zulk een bevoegd persoon uitgebracht, was elke verdere beoordeeling van het werk in dit tijdschrift overbodig. Maar het zijn juist deze voorbeelden die het meest bij het onderwijs ontbreken en waaraan een groote behoefte is. Het kwam er dus op aan, om deze reeks van modellen in hun waar karakter als hulpmiddel bij een grondig onderwijs, niet alleen bij het ornament-teekenen, maar bij het l a g e r o n d e r w i j s d e r t e e k e n k u n s t i n h e t a l g e m e e n, te doen kennen, en hunne doelmatigheid door eene breedere bespreking te doen uitkomen. Ik verbeeld mij daardoor een dienst gedaan te hebben aan alle leeraren die hunne taak ernstig opvatten, en zou mij gelukkig rekenen, indien het mij gelukt is, door dit opstel hunne aandacht op dit schoone en nuttige werk te hebben mogen vestigen, en zoo doende, in het belang van ons kunstonderwijs, aan de verspreiding van deze modellen te hebben mogeu medewerken.

Ik wensch den ontwerper geluk met de algemeene waardeering van zijn werk en den uitgever een meer dan ruim debiet.

Tilburg, Dec. 1878.

C.C. HUYSMANS.

***Uit Tijden van Gisting, roman van Victor Blüthgen. Uit het Duitsch vertaald door J.H. Ebbeler*, 2 *dln. Arnhem, J. Rinkes Jr.*, 1878.**
***Stormvloed, door F. Spielhagen. Uit het Hoogduitsch*, 2 *dln. Deventer, A. ter Gunne*, 1877.**

De titel van het eerstgenoemde boek zou in zekeren zin ook aan Spielhagen's roman kunnen gegeven worden. Blüthgen's verhaal speelt op Duitschen bodem in de woelige dagen van 1848; de tweede roman behandelt Duitsche toestanden in den tegenwoordigen tijd. Ook daarvan geldt, vooral uit een sociaal oogpunt, dat het een tijd van gisting is. De daarin medegedeelde gebeurtenis, die aanleiding gaf tot den titel van dezen roman, is in het oog van den auteur blijkbaar een zinnebeeld van hetgeen zijn vaderland heden ten dage op maatschappelijk gebied vertoont. Misschien zal deze of gene beweren, dat de gisting in 1848 een politiek karakter droeg, terwijl de tegenwoordige beweging vóór alle dingen het sociale leven betreft; maar men vergete niet, dat in 1848 evenmin als thans de beweging op politiek gebied op zich zelve stond; dat alleen het zwaartepunt voor het oog van den oppervlakkigen beschouwer anders was dan in het heden. Einddoel immers was toen zoo min als nu eene louter staatkundige verandering, maar met en door haar eene wijziging van den maatschappelijken toestand.

Het zij hoe het zij, dit tweetal romans zou ongetwijfeld gelijken naam kunnen dragen, maar overigens loopen zij zeer uiteen. Zij spelen niet alleen in verschillende tijdperken, maar ademen ook een geheel uiteenloopenden geest, in die mate zelfs, dat ik tot vluchtige karakteriseering van den inhoud de aandacht daarop meen te moeten vestigen, en wel door van beide auteurs eene aanhaling in deze aankondiging in te lasschen.

Blüthgen schrijft aan het slot van zijn boek: ‘de revolutie is bijna vergeten; de kinderen van een beteren tijd willen er nauwelijks iets meer van weten. Wie van degenen, die den fonkelenden, geurigen wijn in zijne glazen schenkt en zich over zijn fijn bouquet verheugt -

wie van hen vraagt naar den tijd, toen de gistende most in het vat bruischte en zijne parelen en blazen opwaarts deed stijgen?'

Spielhagen legt aan een redenaar bij het einde van zijnen roman deze woorden in den mond: 'deze laatst doorleefde jaren zullen opgeteekend staan als de schandelijkste, onmiddellijk na de roemrijkste van onze geschiedenis; een treurig bewijs en teeken, hoe diep een edel volk kan zinken. Het mag, het zal niet dieper zinken, ons edel Duitsch volk. Laten wij, mijne vrienden, dezen verschrikkelijken storm met zijne gruwelijke verwoestingen, die nu uitgewoed en waarop zich deze zachte rust door den hemel verbreid heeft, als een zinnebeeld beschouwen, dat ook de storm, die thans door de Duitsche wereld huilt, de vergiftige dampen der zelfzucht zal wegvagen en de lieve Duitsche zon helderder doen schijnen, dan ooit te voren; dat de onvruchtbare wateren, die thans zoovele akkers met jeugdig groen bedekken, zullen afdrijven en een nieuw land geven voor nieuwen eerlijken arbeid en ware gouden vruchten..... O gij heerlijk gesternte van den dag, welks laatste straal ons beschijnt, en gij heilige zee en bloeiende aarde, u neem ik tot getuigen van den eed dien wij zweren: van dit uur af al het kleine en gemeene weg te werpen, verder in het licht der waarheid te leven, elkander lief te hebben met alle kracht onzer ziel! Dit geve de God der waarheid en der liefde, tot eere der menschheid, ter verheerlijking van den Duitschen naam!'

Mij dunkt, de eene zoowel als de andere aanhaling teekent. Niet te gewaagd is zeker het beweren, dat de beide auteurs in die woorden hun eigen overtuiging hebben nedergelegd.

Blüthgen ziet dus in de beweging van 1848 het werk van jeugdige dwepers, die later zelven de droomen hunner jongelingsjaren hebben verloochend, en in rustige, zoo niet roestige rust tevreden zijn met het bestaande, als de eigen positie tot kalme tevredenheid grond geeft. De auteur zelf heeft wellicht nooit die dwaze idealen gekoesterd, maar hoe dit ook zij, door in dit verband in den jare 1878 te spreken van een beteren tijd, toont hij het heden in Duitschland met een goed oog aan te zien, en blind te zijn voor of vreemd te blijven aan de heerschende gisting. Hoe geheel anders Spielhagen! Hij, de warme idealist, heeft een open oog voor de kwalen, waaraan het nieuwe Duitsche Keizerrijk lijdt. Niet van wetten en reglementen verwacht hij genezing dier kwalen, maar van de verbetering der

individuen in handel en wezen. Edoch is de weemoed, die hem bezielt hij de aandachtige beschouwing van het bestaande, geen beletsel voor hem, om op den beteren dag te hopen. Integendeel met zienersblik blijft hij niet zonder vertrouwen uitzien naar andere, heilrijker tijden voor zijn vaderland.

Beide romans herinneren, wat den geest betreft, die daaruit spreekt, aan welbekende woorden uit lang vervlogen eeuwen. In Blüthgen vinden wij een nagalm van de klacht, die de oude pessimist eens deed hooren: ‘ijdelheid der ijdelheden, allles is ijdel!’ Spielhagen's roman is eene in beeld gebrachte herinnering aan dat andere woord der oudheid: ‘gerechtigheid verhoogt een volk, maar de zonde is een schandvlek der natie.’

Uit dien hoofde nu stel ik ook zonder meer het laatstgenoemde werk boven het eerste. Daar gevoelt men den weldadigen gloed der bezielde overtuiging; hier waait de kille adem van dien voornamen twijfel, die de zelfzucht tot moeder heeft en zijn vader gemeenlijk niet kan aanwijzen. Er is eerbiedwaardige twijfel, maar hij is het geenszins die tot de verderfelijke kwalen onzer eeuw moet gerekend worden. Ik heb daarbij het oog op dien aanverwant van onechte geboorte, die zelfs nu en dan zijn familienaam verloochent, om heden verdraagzaamheid, morgen waardeering, soms zelfs echte objectiviteit zich zelven te doopen.

Brisons... ik zou daar aan het dolen op zijwegen raken: de twee genoemde romans vragen bespreking en niet allereerst de sceptische tijdgeest, die velen ten val, maar alleen in dwazen waan sommigen een aanleiding tot zelfverheffing is.

Ook nog in andere opzichten kan Blüthgen's roman moeilijk de vergelijking met het boek van Spielhagen doorstaan. Uitnemende karakterteekening wordt bij beiden te vergeefs gezocht, maar toch het allerminst nog bij den auteur van: ‘Uit Tijden van Gisting.’ Deze teekent bij voorkeur onnatuurlijke wezens, waartoe de verbeelding hem de stof leende. De aardigste verschijning in dezen roman is Toni, de dochter van een fabriekant; ook zij echter kan voor den lezer geene sympathieke persoonlijkheid zijn, omdat de auteur haar gedurig een dwaas figuur laat slaan. Bandmuller is een haast onmogelijke schurk, en Karel Hornemann een edele figuur, voor wiens bestaan in de werkelijkheid de waarschijnlijkheid

niet groot is. Dit tweetal heeft om zoo te zeggen de hand in alles en speelt een bijna ondenkbare rol. Indien de autoriteiten en de politie in Duitschland ten jare 1848 zoo flauw en zoo dom zijn geweest als zij hier worden voorgesteld, dan moet men zich verbazen, dat de revolutie in die dagen daar te lande betrekkelijk zoo weinig succes heeft gehad. Enkele weinige tafereelen uitgezonderd, die met levendigheid geteekend zijn, heeft het geheel iets mats en stroefs, waaraan trouwens ook de dialoog lijdt. Soms zou men meenen, dat de auteur een tijdgenoot geweest is van de dingen, die hij verhaalt, en om 't verwijt te ontgaan, van portretten te hebben geteekend, de beelden zijner herinnering vervangen heeft door scheppingen van eigen vinding, die langzamerhand bij de kunstbewerking tot marionetten zijn geworden. Een oogenblik later echter maakt die opvatting plaats voor eene andere, en wel deze, dat alles, personen en zaken, aan de fantasie het ontstaan dankt, uitgenomen de historische herinnering aan het woelige jaar 1848. Slechts in één opzicht doet de schrijver een gelukkigen greep: hij laat ons gevoelen, dat in 1848 evenals bij andere revoluties edele dwepers, schurken en grove egoïsten elkander de hand reikten, weshalve het niet aangaat, om hen, die deelden in deze beweging, over één kam te scheren en in één vonnis allen gelijkelijk te begrijpen. Er is, zooals men ziet, weinig goeds van dezen roman te zeggen. Mij is het een raadsel wat vertaler en uitgever bewogen heeft dit boek ten onzent over te brengen. De vertolker leverde geen slecht werk, maar evenmin een arbeid, die wat stijl betreft vloeiend mag heeten. Trouwens de schuld daarvan ligt aan het Duitsche boek, en alleen dan als de bewerker daarmede hoogelijk ingenomen geweest ware, hetgeen ik betwijfel, zou hij door omwerking den stroeven en matten stijl hebben verbeterd.

Aangaande Spielhagen's roman heb ik boven reeds opgemerkt, dat de karakterteekening, gelijk gemeenlijk bij hem 't geval is, nog al iets te wenschen overlaat. Ook in dit boek maakt hij meer indruk door het verrassende der gebeurtenissen dan door de geleidelijke ontwikkeling der karakters. Zijne figuren worden te weinig gevormd aan de hand der natuur; haar raadpleegt hij in deze zelden, omdat hij zich daarbij te veel laat drijven op de wieken zijner verbeelding. In bijna al de hoofdfiguren komt zulks uit, doch wel

nergens zoo sterk als bij een pendant, dat hij geeft van de conven tioneele Jezuïeten der fransche melodrama's, een man wiens bestaan en macht en invloed alles even raadselachtig is. In de schepping van dezen Giroldi neemt de verbeelding van den auteur een zeldzaam stoute vlucht: deze mededinger van Bosco goochelt zelfs met menschenharten; want ook zij, die zijn schurkenaard kennen, worden bij persoonlijke ontmoeting bijna zonder uitzondering geheel en al door hem ingepakt. Naast deze groteske onnatuurlijkheid valt het onwaarschijnlijke der overige hoofdpersonen niet zoo onmiddellijk in het oog; maar op den keper beschouwd zijn toch bijna allen zonder uitzondering theater-helden en heldinnen; Reinhold zoowel als zijne vrouw, Ferdinande niet minder dan Cilli. Dit wat de karakterteekening betreft, die zooals een ieder lichtelijk gevoelt tot de zwakke zijde van dezen roman behoort, wat trouwens niemand verbazen zal, voor wien Spielhagen geen vreemdeling is. In andere opzichten evenwel heeft dit boek groote verdiensten; de handeling zoowel als de dialoog teekenen den meester, gelijk ook menige schildering, die door levendigheid en aanschouwlijkheid uitmunt. Er zijn gedeelten in dit boek, die onwederstaanbaar boeien en voor een wijle zelfs de bovengenoemde fout doen voorbijzien of vergeten. Behalve in de karakterteekening toont Spielhagen te begrijpen, dat de taak des kunstenaars is de natuur en de werkelijkheid te bespieden en beider gegevens met vaardige hand te retoucheeren. Toch is hij trots zijne kunstvaardigheid ten dien opzichte meer denker dan schilder, en wanneer men zich nauwkeurig en met koel hoofd rekenschap geeft van den totaal-indruk, dien zijne romantische geschriften maken, dan komt men tot het resultaat, dat zij bijna zonder uitzondering allermeest uitmunten door de diepe en edele gedachten, die daarin zijn nedergelegd. Spielhagen spreekt allermeest tot het verstand en het hart zijner lezers; daaraan danken zijne boeken voor het meerendeel hunnen opgang, meer voorzeker dan aan de eigenlijke kunstwaarde. Zoo is het ook met ‘Stormvloed’. Hij houdt ons in dezen roman als in een spiegel een waarschuwend beeld voor oogen van de meest gevaarlijke en verderfelijke ziekte onzes tijds: het streven namelijk om rijk te worden tot elken prijs, mits men de strafwet ontduikt, en niet zoo dom is om, ik zeg niet de openbare meening, maar de justitie vat op zich te geven. De openbare meening, hoe fier en

zelfstandig zij soms ook heet, is in den grond der zaak veil en slaafsch. Hij die met zekere brutaliteit tegen haar optreedt, heeft ze òf overwonnen òf het zwijgen haar opgelegd. Nu moge het waar zijn, dat de eigenlijke G r ü n d e r s , van welke in ‘Stormvloed’ sprake is, een plant van Duitschen bodem zijn, overal en ook bij ons te lande worden er gevonden, die met die G r ü n d e r s zoo niet den naam dan toch de daad gemeen hebben. Oppervlakkig zou men zeggen, dat de zoodanigen ten onzent gevonnisd zijn, getuige de algemeene instemming die aan de bekende stukken, getiteld: ‘Jan Janssen’ in het ‘Vaderland’ ten deel viel, getuige de lof die aan het overigens zoo zwakke boek ‘Nette Menschen’ bijna allerwege werd toegezwaaid. Schijn echter bedriegt, zoo ook hier. Wie iets verder dan de oppervlakte gaat, en zich niet door verklaringen van instemming of oppervlakkig applaus laat misleiden, weet, indien hij thuis is in de finantieele wereld, dat ook ten onzent de geestverwanten der G r ü n d e r s gevierde menschen zijn, die met hun goud de wereld verblinden en de publieke opinie òf tot zwijgen brengen òf tot hunne gehoorzame dienares maken. Hun succes werkt aanstekelijk en het publiek, dat de zoodanigen niet navolgen wil of kan, buigt grootendeels ootmoedig voor hen. Weinigen slechts hebben in deze, ik zeg niet den moed hunner conscientie, maar de kracht der zelfstandigheid. Gelijk in ‘Stormvloed’ voor Philip Schmidt buigen en kruipen zelfs fatsoenlijke en eerlijke menschen voor de geestverwanten der G r ü n d e r s bij ons te lande. In hunne salons verdringt zich de wereld, en wie het waagt aan de zoodanigen den rug toe te draaien of de eerlijke hand te weigeren, heet een onverbeterlijke utopist of een gek, die zijn wereld niet verstaat en in elk geval onbruikbaar is voor de samenleving. Dat sommige van de bedoelde persoonlijkheden aan het publiek zand in de oogen strooien, door te liefhebberen in de philanthrophie, het mode-artikel van den dag in Nederland, gelijk men daar aan de overzijde van het kanaal beunhazerij drijft met den godsdienst, is geen verschooning voor de houding van het publiek in deze. Het boeren bedrog is zoogroot in dit opzicht, dat iemand, die een greintje hersens bezit, onmogelijk dupe daarvan kan wezen. Moge Spielhagen door zijn roman ons leeren, dat wij dusdoende niet straffeloos kunnen voortgaan; dat waarheid en gerechtigheid zich te eeniger tijd zullen wreken.

Het is ook uit dien hoofde, dat ik dit boek in veler handen wensch.

Ik zal in geenen deele beweren, dat de bewerking niets te wenschen overlaat. Doch het schijnt nu eenmaal onvermijdelijk, dat boeken, die uit het Duitsch vertaald zijn, min of meer aan germanismen mank gaan. Behoudens deze opmerking, durf ik zeggen, dat de vertaler zich met liefde van zijne taak kweet.

Zierikzee, 27 November 1878.

J.H.C. HEYSE.

Algernon Charles Swinburne.

Tweede gedeelte[1].

De dichter.

Talrijk zijn de dichterlijke werken van Swinburne, talrijker nog dan zijne prozaschriften. Met uitzondering van *Songs before Sunrise*, welke bundel op zijn titelblad geen jaartal vermeldt, volgen de dichterlijke werken, voor zoover ik er kennis van heb kunnen verkrijgen, wat hun laatste uitgave betreft, elkander in deze tijdsorde op: *The Queen Mother* en *Rosamund* (1868); *Chastelard* (a Tragedy, 1868); *Poems and Ballads* (1873); *Songs of two Nations* (1875); *Bothwell* (a Tragedy, 2 deelen; 1875); *Atalanta in Calydon* (a Tragedy, 1875); *Erechtheus* (a Tragedy, 1876); *Poems and Ballads* (2de Reeks) (1878), in het geheel dus tien deelen. Gelijk reeds uit deze titels blijkt, heeft Swinburne de dramatische en de lyrische dichtsoort beoefend. Tot twee malen toe werd zijn dramatische stof aan de grieksche mythen ontleend: *Atalanta* en *Erechtheus*. Dit verschijnsel is belangrijk genoeg om terstond onze aandacht te trekken. Daarin moge het zijn verklaring vinden, zoo het verklaring noodig heeft. dat wij met deze beide treurspelen onze beschouwing van den dichter Swinburne aanvangen.

I.

Wanneer wij Swinburne's *Atalanta* recht zullen laten wedervaren, moeten wij ons vooraf door hemzelven laten zeggen welken mythe van Atalante hij bedoelt. Het gaat namelijk niet aan, van *den* mythe van Atalante te spreken. Men kent er

1 Zie ‘de Gids’, 1878, IV, blz. 79.

meer dan een, die naar alle waarschijnlijkheid oorspronkelijk één zijn geweest, hetgeen veroorzaakt heeft, dat geen scherpe grenslijn bleef getrokken. Van daar groote, thans nauwlijks te ontwarren verwikkeling. Er is een Atalante van het Noorden en er is een Atalante van het Zuiden van Griekenland; een Atalante die uitmunt in het jagen, een aardsche Artemis, en een andere, die uitmunt in den wedloop. Haar geliefde heet Meleager en haar geliefde heet Melanion, en zoo zijn er nog andere verschilpunten.

Ik vermeld dit algemeen bekende om te doen uitkomen, dat men den dichter, die een treurspel aan de grieksche Atalante wijdt, de vrijheid moet laten om een keus te doen uit de verschillende vormen van dit mythologisch onderwerp. Men kan evenwel van hem eischen, dat zijn behandeling zijn keus rechtvaardige. Bleef zijne behandeling ten gevolge van zijn keus onder het dichterlijk peil, dat zij bij een andere keus had kunnen bereiken, dan heeft men natuurlijk het recht dit mistasten van den dichter te laken.

Ziehier dan wat Atalante voor Swinburne is: Althaea, dochter van Thestios en Eurythemis, koningin van Calydon, is zwanger van Meleager, en droomt dat zij bevalt van een brandend hout. Meleager wordt geboren en drie schikgodinnen voorspellen hem groote kracht, geluk op zijn weg, en - dood, zoodra het hout, thans op den haard, zal zijn verteerd. Terstond rukt Althaea, zijn moeder, het stuk hout uit het vuur en bergt zij het zorgvuldig weg. Meleager groeit op, verzelt de Argonauten op hun tocht en keert met roem weder. Maar de stammen van het Noorden en het Westen doen Aetolië (waarin Calydon is gelegen) den oorlog aan. Meleager verdrijft ze. Artemis had ze gezonden tegen Oineus van Calydon, Meleagers vader, omdat deze aan al de goden had geofferd, maar aan Artemis niet. Nu bovendien het door haar gezonden leger verstrooid is, verdubbelt hare woede en zendt zij op Oineus' akkers een ever, die menschen en planten doet omkomen. Men trekt uit tegen het wilde zwijn, maar vruchteloos. Toen verzamelden zich de voornaamsten van Griekenland, onder hen Atalante, de maagdelijke dochter van Jasios. Om harentwil laat Artemis den ever dooden door Meleager, die nu, van liefde blakende voor Atalante, haar den kop en den huid vereert. Toxeus en Plexippos, de broeders van Althaea, hadden deelgenomen aan de jacht. Zal deze kampprijs hun ontgaan? Dat dulden zij niet, en zij leggen het er op toe, de arme Atalante te dooden. Te vergeefs. Zij worden

door Meleager gedood. Nu ontsteekt Althaea in woede over het sneuvelen van hare broeders, neemt in haar drift het weggeborgen stuk hout, en werpt het in het vuur. Daarmede is Meleager's lot beslist. Kort daarop sterft hij in zijns vaders huis. Zijn moeder, tot bezinning gekomen, volgt van verdriet hem weldra in het graf.

Zoo en niet anders verhaalt Swinburne in een voorrede deze, hoe zij ook verhaald wordt, even zinrijke als aandoenlijke geschiedenis. Waar Atalante woonde, in Boeotie of in Arkadië; waarom Artemis haar gunstig was gezind; wat Oineus kan bewogen hebben om, van al de goden, aan Artemis alleen geen offer te brengen; wie die ‘stammen’ waren, wier aanval Calydon had te verduren en wat het in de mythologische taal zeggen wil, dat Artemis ze op Calydon liet aanrukken; waarom Meleager het slachtoffer moest worden van zijne liefde tot Atalante; kortom: op zoo menig wat en waarom als men hier zou kunnen en willen uitspreken, geeft Swinburne in zijn voorrede geen antwoord. Wie Atalante voor het eerst uit deze voorrede leert kennen, zal niet licht vermoeden, dat ook deze mythe der Grieken een omsluierden achtergrond heeft, waarvan het zeer de moeite loont, den sluier op te lichten.

Misschien heeft Swinburne niet willen vooruitloopen op zijn treurspel en gehoopt, dat wij het te gretiger ter hand zouden nemen om zijne eigene dichterlijke bearbeiding van deze belangwekkende stof te leeren kennen.

De tragedie wordt geopend met een gebed van den hoofdman onder de jagers, een gebed tot Artemis om verlossing van de plaag, die zij heeft gezonden, en dit bewijst reeds terstond, dat Swinburne niet enkel zijn stof, maar ook zijn vorm aan de grieksche tragici wil ontleenen. Gelijk na de bede van den waker in Aeschylus' *Agamemnon* terstond het koor optreedt, zoo volgt ook hier onmiddellijk op het gebed tot Artemis een rei, die in een nieuwe maat aan zekere gevoelens lucht geeft. Het zijn gevoelens, die de wensch ingeeft om de goden te verheerlijken. Op dit nabootsen van den griekschen vorm der tragedie kom ik later terug.

Nu treedt Althaea ten tooneele, en doet het verhaal van haren droom gedurende hare zwangerschap, zoowel als van hetgeen na de geboorte van Meleager is geschied, waarop het koor zich overgeeft aan een bespiegeling over den mensch; een bespiegeling in de vloeiendste verzen:

Before the beginning of years
   There came to the making of man
Time, with a gift of tears;
   Grief, with a glass that ran;
Pleasure, with pain for leaven;
   Summers with flowers that fell;
Remembrance fallen from heaven,
   And madness risen from hell;
Strength without hands to smite;
   Love that endures for a breath;
Night, the shadow of light,
   And life, the shadow of death.

And the high gods took in hand
   Fire, and the falling of tears,
And a measure of sliding sand
   From under the feet of the years;
And froth and drift of the sea;
   And dust of the labouring earth;
And bodies of things to be
   In the houses of death and birth;
And wrought with weeping and laughter,
   And fashioned with lothing and love,
With life before and after
   And death beneath and above,
For a day and a night and a morrow,
   That his strength might endure for a span
With travail and heavy sorrow,
   The holy spirit of man.

From the winds of the north and the south
   They gathered as unto strife;
They breathed upon his mouth,
   They filled his body with life;
Eyesight and speech they wrought
   For the veils of the soul therein,
A time for labour and thought,
   A time to serve and to sin;
They gave him light in his ways,
   And love, and a space for delight,

And beauty and length of days,
  And night, and sleep in the night.
His speech is a burning fire;
  With his lips he travaileth;
In his heart is a blind desire,
  In his eyes foreknowledge of death;
He weaves, and is clothed with derision;
  Sows, and he shall not reap;
His life is a watch or a vision
  Between a sleep and a sleep.

Deze verzen zijn vloeiend, en, - wat vloeiende verzen niet altijd zijn, - belangrijk; zij behoeven ook volstrekt niet den ‘neuswijzen beoordeelaar’ te vreezen, die het ongeluk heeft van te verlangen dat elk die spreekt, in gebonden of ongebonden vorm, niet bloot klanken uite, maar iets zegge tot 's menschen geest. De zonderlinge esthetiek, die verzenmakers de vrijheid verleent om alle poësie als gepermitteerde overdrijving aan de minachting van den verstandige prijs te geven, is zeer zeker niet die van den dichter Swinburne. Swinburne verlangt zulk een vrijbrief niet te ontvangen.

Op deze bespiegeling van het koor volgt een tweegesprek tusschen Althaea en Meleager, tusschen de moeder en den zoon, waarin straks ook Oineus, de vader, zich mengt. Meleager heeft Atalante gezien, en de ouders bespeuren uit zijne woorden, hoe diep zijn hart getroffen is. Beide vereenigen zich in den wensch, dat hij zijn hart niet schenke aan, gelijk Oineus haar noemt, aan deze

‘Virgin not like the natural flowers of things
That grows and bears and brings forth fruit and dies;
Unlovable, no light for a husband's house,’...

terwijl de moeder er bijvoegt: ‘What dost thou following strange loves? Why wilt thou kill mine heart?’

Meleager geeft een ontwijkend antwoord. Ofschoon zijn hart smelt bij den aanblik van de tranen zijner moeder; ofschoon hij hare lieve oogen aanbidt en met zijn gansche ziel haar, zijne moeder, liefheeft; ofschoon hij niets minder te wederstaan acht dan een zacht moedergelaat, toch wil hij niet verder gaan dan tot de verklaring: ‘But what shall be let be’. Verder stelt hij het Zeus in handen.

Getuige van de macht, die de Liefde reeds uitoefent over Meleager, verheft zich het koor tot een aanklacht tegen Aphrodite. In een aanklacht althans zal het lied ten slotte overgaan; een lied, dat, zooals het reeds aangehaalde, uitmunt door zijn versifikatie en bovendien, - het ergere een mijner geachte ambtgenooten niet te zeer, - alleszins verstaanbare taal spreekt:

Wij hebben u gezien, o Liefde, gij zijt schoon; lieftallig zijt gij, o Liefde; licht zijn uw vleugelen als de vleugelen eener duif.... voor u uit gaat de lach, u volgt geween. Nog bloeide de wereld zelve in haar eerste jeugd, toen de godin werd geboren, die allen verrukte, omdat allen haar huldigden als de moeder der Liefde en niemand haar kende als de moeder van den Dood.

Wie riep u, Aphrodite, om den vrede der wereld te storen? De winden sluimerden. Het was mogelijk bij wijlen rust te vinden op aarde. Het was mogelijk soms de tranen af te wisschen en een weinig levensgenot te smaken. Zoo was het, eer gij geboren werdt uit het schuim der opgejaagde zee. De aarde had geen doorn. Begeerte had geen prikkel, de dood geen verschrikking. Wie riep u, in vlammen gekleed, met zielesmart omgord! Was er geen moeite genoeg voor den mensch, dat gij hem het juk der liefde oplegt?

o Indien Natuur ons had gewaarschuwd toen het uur uwer geboorte aanbrak. Aangekondigd had het behooren te worden door het gekletter van regenstroomen, die het land verwoesten, door het gehuil van golven, wedergevende hunne dooden onder het jammeren van vrouwen en moeders aan het strand; u had de dood moeten voorgaan, omstuwd van een schaar, de handen wringende en weeklagende. Dan hadden wij u gekend in uw noodlottige werking.

‘Zult gij nog geen mededoogen met ons hebben? Voortgaan met twist en krijg te zaaien, den vriend te stellen tegen den vriend; den broeder tegen den broeder? Allen in het verderf te storten? Aphrodite, genade! Want van ouds hebt gij uw hand gekeerd tegen den mensch, goden onttroond, helden gewond, sterken zwak gemaakt, dat zij wegsmolten als was!’

Dit is de hoofdinhoud van dit treffend koor. Het maakt plaats voor Atalante zelve, die Aphrodite niet kent, de reine, de maagdelijke lievelinge van Artemis, ‘de blanke zuster der zon, aan den hemel.’ Nu de verbeelding zoo even vertoefd heeft bij de verwoesting en den rouw, de angsten en wroegingen, die

Aphrodite over de aarde heeft gebracht, maakt de krachtige, jonkvrouwelijke Atalante te dieper indruk. Artemis is haar getuige, dat zij met reine lippen de hemelen begroet. Tot haar verheft zij het hart in de frissche avondkoelte, terwijl haar oog de lichte paden volgt der maan over boomen en heuvelen.

En zoo ontmoet haar Meleager. Heilig is zij in zijn oog. 'Niemand durft u prijzen, o Atlante, u, schooner dan zij, die allen prijzen. Aanbiddelijk zijn de goden, omdat zij u gevormd hebben; de handen der Goden hebben uw licht ontstoken.' Hierop was geen antwoord te geven en komt ook geen antwoord, want de broeders van Althaea hebben Atalante, bereid tot de jacht van den ever, reeds met geheel andere oogen waargenomen. Zij willen alleen zijn bij den arbeid:

> 'Hear me, o Zeus, that I may slay
> This beast before thee and no man halve with me,'

en bovenal geene vrouw, opdat men Zeus zelven niet bespotte, die den man sterk heeft willen maken en nu niet gedoogen mag, dat hij zwichte voor een vrouw.

Hoogst gelukkig is dit tusschenbeide komen van Toxeus en Plexyppus. Wij hebben juist genoeg van Meleager vernomen, om te weten wat zijn hart voor Atalante gevoelt; zijn taal was die der godsdienstige vereering, geenszins die van den hartstocht; maar ware hem de gelegenheid gelaten om het gesprek voort te zetten, Atlante zou nu reeds iets verloren hebben van den nimbus, die haar omgeeft. Thans is het gesprek afgesneden, en zij blijft die zij in den aanvang was, een aardsche Artemis. In de gemeenschap met deze godin versterkt zij haar besef van aan hare hoogere roeping niet ontrouw te worden, al wandelt zij niet op vrouwelijke wegen. Is Artemis niet haar goddelijk voorbeeld? Draagt zij den pijlkoker niet, gelijk Artemis zelve? Zoo zij deelneemt aan het jagen van het wild gedierte, o daarvoor heeft zij ook afstand gedaan van wat een vrouwenhart begeert. Voor haar niet de liefde van den jongeling, niet de kinderweelde. Geen zonen zullen haar ooit naar het graf dragen. Voor haar

> '.... a cold and sacred life',

de sneeuw van den arkadischen morgen, de heuvels geteisterd door de winden, wier gesprek met de boomen van het woud zij afluistert. Maar is zij dan niet waardig hare plaats in te nemen onder de strijders? Zij is een vrouw, maar geen lafaard,

wiens tegenwoordigheid hen zou onteeren. Roem verlangt, buit begeert zij niet. Neemt gíj dat, o mannen! Zij begeert alleen het werk van Artemis te doen, en daarna zal zij wederkeeren, en niemand haar naam meer noemen.

Oineus is getroffen daar haar taal en het koor evenzeer, dat deze uitoefening van dat wondere vermogen der taal zelfs niet kan bijwonen, of de gedachten vermenigvuldigen zich:

> ‘Who hath given man speech? or who hath set therein
> A thorn for peril and a snare for sin?
> For in the word his life is and his breath
> And in the word his death.’

Vernietiging, een der mogelijke gevolgen van 's menschen woord, geeft den lyrischen dichter, die in het koor tot ons spreekt, aanleiding om dien Dood zelven in het oog te vatten:

‘Hebt gij, - en ik geef ook hier niet vertaling der woorden, maar vertolking der gedachten gelijk het in mijn oog hem betaamt, die in proza weergeeft wat een dichter, vooral een vreemde, in zijn taal heeft geschreven, - hebt gij hem ooit gezien, den onvergankelijken tweelingbroeder van den vergankelijken tijd? Hem hebben de Goden tot gebieder der aarde gemaakt, die Goden, die medelijden kennen noch achten. Zij geven en zij rooven, bouwen en leggen in puin. Het vasteland bedelven zij onder den vloed, en de bronnen der waterstroomen verzegelen zij. Smaad vlechten zij in den krans der bruid, en droefheid in dien der jeugd, en trekken ondoordringbare duisternis als één somberen gezichteinder om ons geheele leven.

Wat zal er geschieden met al de tranen die wij schreien? Zullen zij worden tot den dauw van den morgen? Vloeien zij weg in éene zee, éene zee van verdriet, die den dorst der Goden naar ons wee moet lesschen? o Gij, onze Meesters, goud straalt af van uwen hemel, maar die hemel is hard als ijzer; onze gebeden stuiten af op dien ondoordringbaren muur. Al de toegangen tot uwen hemel zijn bezaaid met onze weeklachten, met de vermoeidheid onzer lippen en onzer oogen. Wij arbeiden, en smart is ons kleed en ons voedsel; dagen, die wij niet zouden willen zien, nachten, waarvan wij niet zouden willen hooren, zijn ons deel. En oogsten wij een kleine vrucht, reeds nadert de worm!

Zij zeggen: God is goedertieren, en zij verheerlijken God. Maar wat zijn de daden van zijn goedheid? Hij geeft ons een starrenlicht, - ja, maar nadat hij het zonlicht heeft uitgedoofd.

Hij geeft ons een ziel; ja, maar als een onvruchtbare vrouw, gehuwd aan dit aardsche lichaam. Hij geeft de begeerte en maakt haar tot de moeder der schande!

Met uw toorn hebt gij ons overdekt, o God, ons, kinderen der vergankelijkheid en van het toeval. Gij trekt ons tot u en stoot ons weg; gij kust en gij wondt ons. Gij hebt uwe hand op ons gelegd en gezegd: leeft: en wederom hebt gij gezegd: geeft over den adem uws levens. Den slaap hebt gij ons geschonken, en dien slaap gekweld met droomen. Zoete bronnen ontsluit gij voor alle stroomen, om ze eindelijk te voeren in den bitter zilten oceaan. Eén roos voedt gij met het stof van vele menschenkinderen!

En daarom, - omdat gij sterk zijt, o onze vader, en wij zwak, en uwe hand tegen ons is; omdat gij de uren onzes levens als pijlen op ons afschiet; omdat uw naam Leven is en onze naam Dood; omdat wij verzamelen en gij verstrooit; zie, met verscheurde harten en bevende knieën; zie, met lippen van één dag en den ademtocht van één oogenblik, geven wij althans, eer wij sterven, u getuigenis, dat deze dingen alzoo zijn en niet anders.

Maar gij, o mensch, bewaar uwe lippen van haastig spreken. Na ondervonden smart is stilzwijgen zilver, en eerbiedig stilzwijgen goud. In vrees, in ontzag, in de heerschappij over uw bloed, in zelfbeheersching ligt uw genezing. Uit scherpe woorden vloeit geen balsem. Woorden verdeelen en scheuren, stilzwijgen heelt!'

Dit, men bespeurt het, is de taal van een dichter, en van een dichter die Aeschylus heeft ingezien, maar bij Byron en Victor Hugo ter schole is gegaan.

Nu komt de bode binnen met de groote tijding:

> 'Lady, good cheer and great; the boar is slain',

en weldra verhaalt hij in het breede, hoe Atalante, Meleager en Amphiaraos het dier verslagen hebben, dat de ramp was van Calydon. De vreugde, hierdoor gewekt, wordt evenwel spoedig verstoord door het bericht van een anderen bode, ja zelfs door het binnendragen van lijken. Van wie zijn zij? Het zijn de lijken van Althaea's twee broeders. En die tweede bode meldt hoe zij, naijverig op den buit, door Meleager Atalante vereerd, haar dien buit hebben willen betwisten; hoe de jonge held en minnaar tusschenbeide is gekomen en de beide broeders verslagen heeft.

Althaea is één smart. Met de Antigone van Sophokles acht zij, dat geen verlies opweegt tegen dat van broeders of zusters, nadat de ouders gestorven zijn, omdat dit verlies, in tegenstelling met elk ander, onherstelbaar is. Bovendien is de gedachte haar ondragelijk, dat die vreemdelinge, dat Atalante, getuige is geweest van den ondergang harer broeders; die vreemdelinge, wier schoonheid zij het geheele gemoed van haren zoon heeft zien innemen:

> '..... yea, and she,
> She the strange woman, she the flower, the sword,
> Red from spilt blood, a mortal flower to men,
> Adorable, detestable - even she
> Saw with strange eyes and with strange lips rejoiced,
> Seeing these mine own slain of mine own, and me
> Made miserable above all miseries made,
> A grief among all women in the world,
> A name to be washed out with all men's tears.'

Dit 'aanbiddelijk, afschuwelijk' is zeker een trek, die niet mag verwaarloosd worden. Het is niet alleen de bedroefde zuster, die spreekt, het is ook èn de uit het hart van den zoon verdrongen moeder èn de oudere vrouw, die voor de jongere moet wijken. Alles spant noodlottig samen, om haar te brengen tot de daad, die, eens verricht, haar ontroostbaar maken zal.

Aangrijpend is hare laatste alleenspraak als de verschrikkelijke daad juist volbracht is. Eerst schijnt het haar toe alsof zij geen zelfverwijt heeft te vreezen. Zij zal niet weenen, zij zal niet roepen tot de goden. Anderen mogen aangedaan zijn bij het gebeurde! Maar straks komt de herinnering op aan Meleagers kindsheid:

> '.... Yet, o child
> Son, first-born, fairest - o sweet mouth, sweet eyes,
> That drew my life out through my suckling breast,
> That shone and clove mine heart through - o soft knees
> Clinging, o tender treadings of soft feet,
> Cheeks warm with little kissings - o child, child,
> What have we made each other? Lo, I felt
> Thy weight cleave to me, a burden of beauty, o Son,
> Thy croidled brows and loveliest loving lips,
> The floral hair, the little lightening eyes,
> And all thy goodly glory; with mine hands

Delicately I fed thee, with my tongue
Tenderly spake, saying, verily in God's time,
For all the little likeness of thy limbs,
Son, I shall make thee a kingly man to fight,
A lordly leader; and hear before I die:
“She bore the goodliest sword of all the world”.
Oh! oh! For all my life turns round on me;
I am severed from myself, my name is gone,
My name that was a healing, it is changed,
My name is a consuming. From this time,
Though mine eyes reach to the end of all these things,
My lips shall not unfasten till I die.’

Het op den haard geworpen hout heeft het voorspelde gevolg. Meleager is reeds gewijd ten doode, en klaagt zijne smart, en neemt afscheid van het leven in een overschoonen beurtzang met het koor, waaraan ook Atalante deelneemt. Die beurtzang, te uitgebreid om hier een plaats te vinden, verraadt een zeldzaam meesterschap over de taal. Ik herinner mij niet ooit zulke engelsche verzen gelezen te hebben.

En niet minder schoon is Meleager's afscheid aan zijn vader, aan zijn moeder, eindelijk aan Atalante. Aan deze vooral. Op zijne stervende lippen drukke zij haar eersten en haren laatsten kus:

‘But thou, dear, touch me with thy rose-like hands,
And fasten up mine eyelids with thy mouth,
A bitter kiss; and grasp me with thine arms
Printing with heavy lips my light waste flesh,
Made light and thin bij heavy-handed fate,
And with thine holy maiden-eyes draw dew,
Drop tears for dew upon me who am dead,
Me who have loved thee; seeing without sin done
I am gone down to the empty weary house
Where no flesh is nor beauty nor swift eyes
Nor sound of mouth nor might of hands and feet
But thou, dear, hide my body with thy veil,
And with thy raiment cover foot and head,

And now for God's sake kiss me once and twice
And let me go; for the night gathers me,
And in the night shall no man gather fruit.’

Atlante verlaat hem nog eer hij den laatsten adem uitblaast. Met moeite keert zij zich van hem af, maar hare wijding als aardsche Artemis verbiedt haar den afgebeden plicht aan hem te vervullen. Daarop eindigt de tragedie, nadat het koor nog in eenige weinige versregels de ijdelheid van elken strijd met de Goden heeft verkondigd.

II.

Ik kom er voor uit: gaarne lees ik treurspelen; om verschillende redenen; maar een groote betoovering ligt reeds in de taal. De taal der tragedie moet stijl hebben; hare woorden, hare wendingen moeten uitgelezen zijn. Zij ligt onder deze gelukkige verplichting, die ik voor mij alle poësie zou willen opleggen. Poësie die keuvelt, poësie die triviale woorden bezigt, poësie die aan het gewone in de werkelijkheid herinnert, heeft geen reden van bestaan. Ik zal zeker niet behoeven te zeggen, dat ik het opgeschroefde niet in bescherming neem, want dit spreekt van zelf. Maar waartoe geeft iemand zich de moeite om in maat of zelfs in rhythmus te spreken, wanneer hij het laten kan? En hij kan het laten, zoolang hij blijkbaar niet in die gemoedsspanning verkeert, die hem aan uitgelezen taal behoefte doet gevoelen; aan een taal, die ik, met een uitdrukking aan een ander gebied der kunst ontleend, gestileerd zou willen noemen. Het is niet overbodig in gedachtenis te brengen, dat kunst geen weelde mag, maar *le stricte nécessaire* moet zijn, de onvermijdelijke uitdrukking van sommige gewaarwordingen. Ik moet in poësie spreken, omdat zelfs het proza, het lenige, het rijke, het tintelende en nauwkeurige, het machtige en het verteederende proza, niet toereikend is. Anders is poësie louter bloemrijkheid, konventioneele overdrijving, de kinderachtigheid zelve. Zij, die woordenpraal in bescherming nemen en daarmede de poësie in de wereld hopen te bevorderen, zij weten niet wat zij doen; in waarheid komt het voor hunne verantwoording, indien poësie niet geacht wordt. Poësie is niet de zaak van kinderachtige wezens, zij is de zaak van mannen; van de hoogst ontwikkelde mannen. Poësie is de ware taal van een mensch, die den mensch in zich voelt rijpen. Daarom eischt de poësie ernst, volkomen ernst; zuiverheid, nauwkeurigheid, laat mij zeggen: nauwgezet-

heid van taal. Geen waar dichter, die zichzelf niet eerbiedigt; geen die zich eerbiedigt, of hij gevoelt, dat hij niet spreekt als individuëel persoon, maar als tolk van het algemeene, dat is: van het heilige. Wat de religie gevoelt, wat de wijsbegeerte denkt, dat spreke de poësie uit, daar niemand anders het uit kan spreken: waarachtige waarheid, eerlijk gemeende waarheid, waarheid die het een behoefte en een lust is mede te deelen aan zijne medemenschen. Ik kan mij daarom geen dichter voorstellen, die niet 'bevit' zou willen worden. Tegen het 'bevitten' van de dichterlijke taal te waarschuwen, klinkt mij in de ooren alsof men van een koning zeide, dat hij niet onderzocht wil hebben of het geldstuk, dat zijn beeld draagt, de volle waarde heeft. Indien praktische oefening in het verzenmaken, gelijk men onlangs beweerd heeft, ons toegevend maakt voor het gehalte der dichterlijke specie, zoo moge Nederland voortaan bewaard blijven voor een dán noodlottige verzenmakerij!

Neen, de uitgelezen, de dichterlijke taal, naar welke het hart verlangt te midden van al het gebrabbel en gekeuvel, waartoe de menschelijke mond misbruikt pleegt te worden, moet den toets der kritiek kunnen doorstaan. De dichter heeft ons geheel andere dingen te zeggen dan de man der exakte wetenschap, maar niets ontslaat den dichter van de verplichting om even exakt te zeggen wat hij te zeggen heeft, als dit van den man van exakte wetenschap gevorderd wordt. Ook waar hetgeen bij den dichter omgaat, het niet-exakte zelf is, moet hij volkomen exakt mededeelen wat dit niet-exakte is. Een ongelukkig misverstand, dat ernstige mannen niet in de hand moesten werken, heeft op de taal der dichtkunst overgebracht, wat alleen waar is van de gewaarwordingen, die door middel van die taal hare uitdrukking moeten vinden. Wat een kind van zestien jaar voor mij is, kan nooit voorwerp van exakte wetenschap zijn. Zeg ik evenwel: *du bist wie eine Blume*, dan is deze uitdrukking volkomen exakt, maar zou terstond ophouden het te zijn, wanneer ik bijvoorbeeld zeide: Gij zijt een ster die een bloem is geworden. Bezigde iemand deze laatste uitdrukking, welke esthetiek zou den onzin willen rechtvaardigen met te zeggen, dat 'men bloemrijke taal niet bevitten moet'. Hoe dit zij, anderen mogen niet ophouden te zeggen, dat zulke en soortgelijke taal onzin is, al namen of nemen vele verzenmakers tot haar hunne toevlucht. Maar ons volk, niet rijk in poësie, zou zich kunnen verloopen in de verzenmakerij, welke in het geheel niet onschuldige liefhebberij zich zoo gemak-

kelijk staande houdt, waar men de poësie in huiselijke gedichten laat ondergaan. Indien eens een vriendelijke Muze een gebod liet uitgaan, dat in de eerste twintig jaren het bezingen van geheel bijzondere aangelegenheden beperkte, en alle eenzijdige voorliefde voor huiselijke onderwerpen binnen hare juiste grenzen terugdrong, niet omdat deze onderwerpen niet voor dichterlijke behandeling vatbaar zijn, maar omdat wij licht gevaar loopen van te vergeten, dat de dichter van dit brood alleen niet leven zal. De ballade, de hymne, de tragedie, het epos, dat zijn de woningen der poësie, waaruit elk *negligé* zich van zelf gebannen voelt.

Met gedichten als Swinburne's *Atalanta* ontkomen wij aan die poësie, die in ons vaderland gelukkig lang niet uitsluitend beoefend wordt, maar helaas! zoo goed als uitsluitend beoefend moet worden, wil de dichter zich in groote populariteit verheugen. Wat zonderlinge metamorphose! De dichter, eens een profeet, wordt een huisvader in zijn kamerjapon. Heeft hij nog vleugelen, aan welk schoeisel worden zij niet zelden vastgemaakt! Huldigt hij het schoon, het is alleen in zoover als het ‘lief’ is.

Allerlei heeft tot deze in hare overdrijving verkeerde richting medegewerkt; onder meer: een verkeerd begrepen woord van Goethe, waarvan de ware beteekenis in het oog springt, zoodra men het teruggeeft aan het verband, waaruit men het pleegt te rukken. Ik bedoel het bekende: ‘Greift nur hinein ins volle Menschenleben! Ein jeder lebt's, nichts vielen ist's bekannt, und wo ihr's packt, da ist's interessant’. Het pleegt aangehaald te worden als een woord van Goethe, als een raad ons door den dichter gegeven. Maar het is een van de vele cynische opmerkingen van de ‘lustige Person’ uit het voorspel van Faust. In dat voorspel is de ‘lustige Person’ zoo weinig de tolk van Goethe of van welken dichter dan ook, dat die persoon veeleer voortdurend tegenover *den* dichter wordt geplaatst. Van 's dichters idealen wil hij niet hooren:

> ‘Drum seid nur brav und zeigt euch musterbaft;
> Laszt Phantasie mit allen ihren Chören,
> Vernunft, Verstand, Empfindung, Leidenschaft,
> Doch, merkt euch wohl! nicht ohne Narrheit hören.’

Ook de ‘Director’ wil geen ernstig kunstwerk:

> ‘Was hilft's wenn ihr ein Ganzes dargebracht!
> Das Publicum wird es euch doch zerpflücken.’

Maar de dichter gevoelt louter verontwaardiging over den voorslag om den bedorven smaak van het publiek nog verder te helpen bederven door allerlei produkten, waaraan bonte verscheidenheid alleen bekoring verschaft; daarom zegt de dichter:

> ‘Ihr fühlet nicht, wie schlecht ein solches Handwerk sei!
> Wie wenig das dem ächten Künstler zieme
> Der saubern Herren Pfuscherei
> Ist, merk ich, schon bei euch Maxime.’

Kort daarop geeft de dichter zich over aan de schildering van zijn verheven taak, ter beantwoording van de vraag, die hij zelf gesteld had: ‘Wodurch bewegt er alle Herzen?’ Als die heerlijke beschrijving ten einde is, en hij in het scheppen van harmonie de taak der poësie heeft gevonden, komt andermaal de ‘lustige Person’ aan het woord. Harmonie scheppen? Nu ja! zegt hij met andere woorden, doe het wie man ein Liebesabenteuer treibt. Zufällig naht man sich, man fühlt, man bleibt; und nach und nach wird man verflochten.

> ‘Man ist entzückt, nun kommt der Schmerz heran
> Und eh man sich's versieht, ist's eben ein Roman.’

Welnu, op zulk een lichtvaardige wijze, waarbij alles bont door elkander komt te liggen, moet volgens de ‘lustige Person’ ook het kunstwerk, dat de ‘Direktor’ verlangt, in elkander worden gezet. Op het zoo even aangehaalde volgt onmiddellijk:

> ‘Lasst uns auch so ein Schauspiel geben
> Greift nur hinein in's volle Menschenleben...
> Und wo ihr's packt, da ist's interessant.’

Ziedaar het verband, waarin die woorden voorkomen, en buiten hetwelk hunne strekking niet begrepen kan worden. En zal men nu nog altijd voortgaan met ze aan te halen, alsof een dichter als Goethe gewild had, dat de kunstenaar maar rechts en links en overal in het gewone menschenleven de hand uit zou strekken om, - huldigende wat men met een volmaakt zinledige term realisme noemt, - uit dezen ‘*Vanity fair*’ te voorschijn te halen en in bonte afwisseling te vertoonen, wat die toevallige werkelijkheid aanbiedt?

III.

Wij hebben, schijnbaar over iets anders sprekende, den maatstaf verkregen ter beoordeeling van *Atalanta*. Voor ernstige esthetiek is er een onafscheidelijk verband tusschen inhoud en vorm; hetgeen zeggen wil, dat geen schoonheid van vorm mogelijk is, en al ware dit anders, waarde heeft, waar de inhoud, dat is: de gedachte, onze bewondering noch onze sympathie wekt. Dringt men er op aan, dat de poësie over het algemeen een verhevene taal spreke, dan ligt in dien eisch opgesloten, dat zij verhevene onderwerpen kieze, waarbij die verhevene, die uitgelezene taal gepast is. Deze eisch moet evenwel nader worden omschreven.

Wat is het verhevene, dat de poësie behoort te zoeken en te vinden? Men heeft reeds zooveel onzinnigs tot het verhevene gerekend, dat men bijna schroomt het woord te bezigen. Het gebruik wordt evenzeer bemoeilijkt door de populaire gelijkstelling van het verhevene en het onbepaalde. Het verhevene nu is een begrip, waarom zeer nauwkeurige grenzen kunnen worden getrokken. Verheven zijn is niet alleen een toestand, maar een toestand die zich openbaart in een daad: verheven zijn is verheffend zijn. Niets is verheven, dat niet verheft. Wie? Natuurlijk hen, die het verhevene in zich opnemen.

Verheffing onderstelt een toevallig of onvermijdelijk niveau. Is het niveau niet bekend, dan is het woord verheffing enkel een klank. Wat is derhalve in het algemeen het niveau, boven hetwelk men moet komen, zal er verheffing plaats vinden?

Dit niveau is het besef, dat door kennisneming en beoordeeling van de werkelijkheid, dat is: van het zinnelijk waarneembare in ons gewekt wordt. Dit besef kan geen ander zijn, dan dat van de verscheidenheid en het verschillend karakter van de dingen zoowel als van de oorzaken, waartoe wij, op grond van waarneming en waardeering der dingen, moeten besluiten: het besef derhalve van de aanwezigheid van een geheele reeks van tegenstellingen: schoon en leelijk, goed en kwaad, leven en dood, en zoo voort. Dit besef van tallooze kontrasten is 's menschen gewone besef; en het is het gewone, omdat het voordurend gewekt wordt door datgene, waarmede wij ons het meest moeten bezig houden: het handelend leven. De noodzakelijkheid om te handelen scherpt ons oog ongemeen voor de eigenschappen, die de dingen bezitten met betrekking tot ons zelven,

en die eigenschappen zijn het juist waaruit de genoemde tegenstellingen bestaan. Zoodra wij moeten handelen, dat is: aangrijpen of verweren, hebben wij er het hoogste belang bij, te weten welke kracht, welke zwakheid aan de dingen eigen is. Van daar die waardeering der dingen als voor ons voordeelig, voor ons schadelijk, voor ons aangenaam, voor ons hinderlijk, en zoo voort, ten gevolge waarvan wij tot dat besef van de aanwezigheid der tegenstellingen komen.

Is dit het niveau, dan blijkt reeds waarin de verheffing gelegen is. Boven het besef van de verscheidenheid staat dat van de eenheid, boven het besef van de tegenstellingen staat dat van de synthese. Eenheid en synthese: in de mate waarin een denkbeeld ons meer van beide geeft, in diezelfde mate is dit denkbeeld meer verheven. Ons verheft alles wat het besef van eenheid en synthese in ons wekt en versterkt. In het zoo even aangehaalde voorspel van Faust drukt de ‘Dichter’ het treflend uit:

> ‘Wodurch bewegt er (der Dichter) alle Herzen?
> Wodurch besiegt er jedes Element?
> Ist es der Einklang nicht, der aus dem Busen dringt,
> Und in sein Herz die Welt zurücke schlingt?
> Wenn die Natur des Fadens ew'ge Länge,
> Gleichgültig drehend, auf die Spindel zwingt,
> Wenn aller Wesen unharmon'sche Menge
> Verdriesslich durch einander klingt;
> Wer theilt die fliesszend immer gleiche Reihe
> Belebend ab, dasz sie sich rhythmisch regt?
> Wer ruft das Einzelne zur allgemeinen Weihe,
> Wo es in herrlichen Accorden schlägt?....
> Wer flicht die unbedeutend grünen Blätter
> Zum Ehrenkranz Verdiensten jeder Art?
> Wer sichert den Olymp, vereinet Götter?
> Des Menschen Kraft im Dichter offenbart.’

Het verhevene: eenheid en verband, ons te doen beseffen, is de eigenlijke taak der poësie. Waar zij deze taak geheel vervult, is zij de hoogste poësie. Bij de vervulling van die taak kan zij evenwel verschillende graden bereiken. Wij hebben reeds gezien, dat het woord verheffing slechts een klank is, wanneer het niveau, boven hetwelk wij verheven worden, niet duidelijk is geteekend. Welnu, dit teekenen van het niveau is ook reeds een daad van poësie, en wel de allereerste; en het is reeds hare

daad, aangezien iemand de behoefte noch den moed kan gevoelen om dat niveau duidelijk te zien, tenzij hij èn begeert èn bekwaam is om er zich boven te verheffen. Met andere woorden: wie eenheid en verband wil en kan zien, hij slechts is bij machte verscheidenheid en tegenstelling in haar volle licht te aanschouwen. Het teruggeven, het krachtig teruggeven van beide behoort dus tot de taak van den dichter. Heeft hij die taak vervuld, gelijk bijvoorbeeld Swinburne in het door ons vertaalde koor over de werking van Aphrodite en over het Godsbestuur, dan heeft hij zich tot op zekere hoogte reeds dichter betoond, maar - ook slechts nog tot op zekere hoogte. Hij kan op die hoogte niet blijven zonder den dichternaam in zijn hoogste beteekenis te verbeuren.

Swinburne's *Atalanta* blijft op die hoogte. Om, zooals hij, Aphrodite als Aphrodite-Persephone, de godin der Liefde als de godin des Doods, te schilderen, moet men dichter zijn, en een dichter van ongemeene kracht. Maar wanneer wij die schildering hebben aanschouwd, zijn wij toch eigenlijk nog niet verder gebracht dan tot het besef van een der geweldigste tegenstellingen die er zijn, de tegenstelling die juist in dat Aphrodite-Persephone ligt uitgedrukt. Nu kennen wij op een bepaalde plek het niveau. Wij kunnen nu zeggen: zoo is het en niet anders: uit eenzelfde bron vloeit zoet en bitter; aan eenzelfden boom groeit wat het leven verheerlijkt en bederft, wat het leven geeft en ontneemt. Maar nu verder? Verder wordt ons niets meegedeeld. Zeer duidelijk zie ik het niveau, boven hetwelk ik zou willen verheven worden. Waar blijft evenwel de kracht, die mij dezen dienst bewijst? Zij blijft uit. De *Atalanta* is ten einde, en de kontrasten die Aphrodite's en in het algemeen der Goden bestuur doet opmerken en gevoelen, zij liggen nit onder mij, zelf opgetrokken in den derden hemel; neen, zij staan voor mij als een berg, waarvan de aanblik mijn gemoed beurtelings bezwaart en ontzet.

Deze kritiek van Swinburne's *Atalanta* wil tevens een beantwoording zijn van de vraag, welke hier onwillekeurig oprijst: in hoever het den dichter uit onzen tijd gelukt is, de school van de oude grieksche tragedie voort te zetten. Swinburne heeft reeds den naam verworven van zich aan den stijl der klassieken aan te sluiten en hun model na te volgen. En naar aanleiding van hetgeen men gemeend heeft hem te kunnen toeschrijven, heeft men reeds gevraagd naar de mogelijke levensvatbaarheid

van deze nieuwe renaissance. Deze onderscheidene vragen en beweringen zijn te beslissen noch te beoordeelen, zoolang men zich van zulke onnauwkeurige uitdrukkingen bedient. *De* grieksche tragedie, *de* klassieken, *het* grieksche model: wat kan men met deze klanken aanvangen? Of Swinburne een tragisch dichter is in den geest van den een of ander zijner voorgangers in de grieksche letterkunde, ziedaar een vraag, die beantwoord kan worden: de grieksche tragedie heeft in een betrekkelijk kort tijdsverloop een innerlijke verandering ondergaan van te groot aanbelang, dan dat over haar als over een scherp gekarakteriseerd verschijnsel gesproken zou kunnen worden. Ten aanzien van de grieksche litteratuur is hetzelfde gebeurd als ten aanzien van de grieksche beeldhouwkunst. Men heeft haar niet genoeg historisch, te veel als een ondeelbaar geheel opgevat: de trekken van éen bijzonder tijdvak heeft men als vaste karaktertrekken opgevat. Van daar dat de woorden antiek en Antieken een onbehoorlijk beperkte beteekenis hebben verkregen, waardoor het alleen verklaarbaar is, dat ooit ernstige mannen aan een herstellen van het antieke hebben gedacht. Elke poging van dien aard blijft onvruchtbaar voor de kunst, daar zij slechts iets louter konventioneels kan voortbrengen. Men moet namelijk, als bij onderlinge afspraak, aannemen, dat een bepaald oogenblik in het leven der oude wereld haar geheele leven vertegenwoordigt, en dus het antieke bij uitnemendheid verdient te heeten. Wat kan men bij zulk een afspraak winnen? Met haar kan men misschien iets antieks meer of minder gelukkig nabootsen, het antieke zelf wordt daardoor niet verkregen.

Deze laatste uitdrukking: het antieke, heeft toch geen zin, tenzij men daaronder verstaat het beste, dat de beschaving der oude wereld heeft voortgebracht. Wil men de uitdrukking in dien zin behouden, niemand kan er iets op tegen hebben, maar dan ook niemand, die dit beste kent, gelooven, dat hier aan de mogelijkheid van nabootsing te denken valt. Dat beste toch heeft betrekking op tweeërlei: op vorm en inhoud. Wanneer ik het hoofdkarakter van beide zal hebben bepaald, zal het terstond in het oog springen, waarom poging tot nabootsen miskenning van dat karakter is.

Het kenmerkende van de vormen, waarvan de beste vertegenwoordigers der oudheid zich hebben bediend, onverschillig of zij zich op het gebied der letterkunde of op dat der beeldende kunsten bewogen, is hierin gelegen, dat die vormen niet door

hen uitgevonden, maar enkel door hen gevonden en gelouterd zijn. Die vormen zijn niet hunne kinderen, maar hunne pleegkinderen, ontvangen uit de hand eener traditie, waarvan de oorsprong aan alle geschiedkundige nasporing ontsnapt. Het kenmerkende van den inhoud van het beste, dat de antieke wereld heeft opgeleverd, is hierin gelegen, dat die inhoud ontleend was aan het innerlijk leven van den kunstenaar. Een antiek kunstenaar in den besten zin des woords is derhalve iemand, die gedachten heeft, ze mede moet deelen, en zich daartoe bedient van vormen, waarmede zijn volk bekend is, vormen die hij adelt om ze tot de waardige uitdrukking zijner gedachten te maken.

Ik moet mij vergenoegen met dit te stellen; het is hier niet de plaats om het gestelde te bewijzen.

Is mijne bepaling van het antieke juist, dan blijkt daaruit hoe ongerijmd nabootsing van het antieke verdient te heeten, hetzij die nabootsing betrekking hebbe op den vorm of op den inhoud. Een Griek gebruikt een griekschen vorm, een Duitscher bootst den griekschen vorm na. Nu doet hij immers juist het tegenovergestelde van hetgeen de Griek heeft gedaan. Een grieksche vorm wil voor den Griek zeggen een nationalen vorm, voor den Duitscher een niet-nationalen vorm. De Duitscher die den Griek nabootst, is dus iemand, die juist andersom handelt als zijn origineel.

Dit tentoonstellen van het nabootsen der Antieken geeft reeds te kennen, waarin het navolgen der Antieken bestaat. Iemand met geheel andere vormen en geheel andere gedachten dan de Grieken hebben gekend, kan de ware zoon der Antieken zijn, en hij zal het wezen, zoodra hij eigene gedachten heeft, belangrijk genoeg om in een kunstvorm te worden uitgedrukt, en die kunstvorm een vorm is, door hem van de traditie ontvangen en ten behoeve zijner gedachte gelouted, geadeld.

De benaming: nationale vorm of door de traditie van een volk gegeven vorm heeft nog opheldering noodig. Men neme het woord vooral niet in dien beperkten zin, waarin nationaal één is met volstrekte uitsluiting van al het uitheemsche. Geen volk werd ooit de weldoener van andere volken, zonder dat het zelf aan oudere natiën veel, ja het geestelijk bedrijfskapitaal van zijn werkzaamheid had te danken gehad. In het eigen bezit van een volk moet veel zijn, dat niets anders is dan het uitheemsche inheemsch geworden, niets anders dan het vreemde genaturaliseerd. - En nog een tweede uitbreiding erlangt het

woord door de opmerking, dat, naarmate de volken onderling door meer banden aan elkander worden gehecht, ook te meer naast het nationale plaats moet worden gemaakt voor het internationale of voor datgene wat met het leven van onderscheidene natiën is samengegroeid. Hiertoe behooren bijvoorbeeld zekere godsdienstige voorstellingen en overleveringen. De Madonna met het Kristuskind is dus een nationale kunstvorm in Nederland, al hebben wij dien vorm oorspronkelijk te danken aan de joodsch-grieksche beschaving, en al is die vorm evenzeer te huis in Italië als in Nederland.

Welk oordeel over Swinburne's *Atalanta* uit deze algemeene beschouwingen voortvloeit, behoeft nauwelijks gezegd te worden. Het is in zijn geheel, wat de Franschen noemen een *pastiche*, een pastiche van het een of ander grieksch treurspel in denzelfden zin waarin het bekende werk van Lamennais een pastiche is van sommige israëlietische profetiën. Het goed recht, misschien zelfs de kunstwaarde van zulk een nabootsing, wil ik niet loochenen. Zij eischt natuurlijk hoogst nauwkeurige waarneming van het voorbeeld en volleerde techniek. Ik zou het evenwel vooral als kunststuk, niet als kunstwerk bewonderd willen zien, en zulk een kunststuk allerminst willen zien begroeten als het program van een nieu we school, als een navolgenswaardig voorbeeld. Het blijve op zichzelf staan. Een nagemaakt grieksch treurspel vind ik even aardig als welk getrouw namaaksel men wil, als het spreken van ciceroniaansch latijn of van het fransch der parijsche salons door een Nederlander. Maar wat is er artistieks in te vinden? Niemand kan ons doen gelooven, dat een Engelschman iets op het hart hebbende, 'twelk hij aan zijne landgenooten moet mededeelen, van zelf grijpt naar den mythe van Atalante, of naar welken griekschen mythe dan ook. Werd deze nabootsing van de Antieken tot letterkundige gewoonte verheven, wij zouden weer, als in de dagen van ‘Amor’ en ‘Jupyn’, moeten gaan bidden: ‘Qui nous délivrera des Grecs et des Romains!’

Gelijk iemand nu in een vreemde taal zeer goed voor een deel zichzelf kan zijn, zoo heeft Swinburne ook in deze vreemde kunsttaal voor een deel eigen innerlijk leven uitgedrukt, en inzoover wij dit konden nagaan, hebben wij den dichter onze bewondering niet onthouden. Maar het zal altijd moeilijk zijn te zeggen, hoever wij hier den dichter zelf hooren. Is zijn Prometheus-achtig aanklagen van de Godheid, is zijn toorn tegen Aphrodite waarachtig? Of behoort dit juist tot hetgeen

de schrijver meende dat geschieden moest, om ons een oogenblik te doen gelooven, dat wij een grieksch treurspel lazen? Zoodra op soortgelijke vragen geen afdoend antwoord mogelijk is, blijven wij van het hoogste kunstgenot verstoken, dat niet gesmaakt wordt wanneer de groote voorwaarde van alle kunst: waarachtigheid, niet vervuld is. Aantijgingen van de Liefde kunnen, - wij hebben reeds gezegd tot op welke hoogte, - dichterlijk zijn, maar alleen wanneer zij eerlijk vloeien uit een ziel, die van de Liefde geleden heeft. Ik ben ongevoelig en wensch ieder ongevoelig voor elke kunst, die iets anders zegt dan wat waar is, heilig waar voor den persoon des kunstenaars, terwijl wij onze hoogste bewondering moeten bewaren voor de kunst die uitspreekt wat voor alle menschen waar behoort te zijn. De kunst, zelfs de dramatische kunst, is niet een zich verplaatsen met de verbeelding in de gewaarwordingen van een ander; zij is de uitdrukking van hetgeen waarachtig doorleefd is, en ik neem hier ook de dramatische kunst in den ruimsten zin des woords, waarin zij het schrijven zoowel als het akteeren van dramaas omvat. Evenmin als ‘der Pfarrer’, mag de schouwspeler een komediant zijn, in die eigenaardige, ongunstige beteekenis, die het woord te recht bij ons verkregen heeft. De akteur, die een mensch is en geen marionet in de hoogste macht der dressuur, zal voor elken toestand, dien hij heeft uit te drukken, analogiën weten te vinden in zijn eigen alledaagsch leven, en in deze analoge toestanden de gewaarwordingen hebben doorleefd, waarvan hij de tolk moet zijn.

Terwijl wij op grond van dit een en ander weigeren *Atalanta* als zelfstandig kunstwerk te beoordeelen, blijft het nog te waardeeren als nabootsing. Daarmede keeren wij tot ons allereerste uitgangspunt terug. Want voor deze waardeering is het de beslissende vraag: heeft Swinburne van dezen mythe partij getrokken op de wijze, waarop de hoogste grieksche tragiek het van grieksche mythen heeft gedaan?

De *Atalanta* van Swinburne is eene schoone en roerende liefdesgeschiedenis. Meleager heeft de maagd lief, die zich aan een maagdelijke Godin heeft toegewijd, en zijne liefde brengt hem tot een daad, die in meer dan een opzicht de afgunst zijner moeder opwekt, welke moeder in een oogenblik van zelfvergetelheid gebruik maakt van een geheim, dat haar de noodlottige beschikking geeft over het leven van haar eigen kind. Dit, ik herhaal het, is schoon en roerend. Maar is het ook nog iets meer?

Men vrage niet, wat het nog meer zou kunnen zijn. Een verhaal kan een achtergrond hebben. Dan wordt de bijzondere gebeurtenis het uitvloeisel van een algemeene zedelijke wet; dan gebeurt niet alleen wat gebeurt, dan wordt hetgeen gebeurt, opgenomen in het rijk der gedachte, met andere woorden: dan wordt de gebeurtenis noodzakelijk. Als Aeschylus de vreeselijke nederlaag van het perzische leger onder Xerxes tot het onderwerp van een tragedie maakt, dan stelt hij die gebeurtenis in het licht van een oordeel Gods, voltrokken aan den overmoed, aan de zelfverheffing van den aanvoerder. Als hij de Zeven tegen Thebe laat oprukken, is de vreeselijke broederkrijg de vervulling van een vloek. Als hij de vijftig dochteren van Danaos naar Argos voért, is de betrekking, waarin zij als smeekelingen staan tot onderscheidene Goden, het eigenlijk onderwerp van het treurspel. Zijn Prometheus zou er niet zijn, indien hij niet de vertegenwoordiger was van het streven der menschheid naar emancipatie van den tijdelijken oppergod. Zijne trilogie ontleent hare hooge belangrijkheid aan het pleit, dat er in gevoerd wordt tusschen de oude en de nieuwe religie, tusschen de Erinyen en Apollo. Al deze treurspelen hebben dus een achtergrond, veraanschouwelijken in een bijzonder geval iets algemeens.

Van zulk een achtergrond is in Swinburne's *Atalanta* niets te ontdekken, ofschoon deze mythe er ruimschoots aanleiding toe gaf. Vooreerst door de tegenstelling van Oineus, den vader, en Meleager, den zoon. Oineus kweekt veldvruchten en den wijnstok. Rondom de woning van Althaea zijn de orgiën van Dionysos (Bacchus) te huis. Bij hem zelf blijft alles evenwel bepaald tot de aarde, tot materieel genoegen en werk bepaald. Oineus, ofschoon onder de heroën opgenomen, is de goedhartige gastheer van iedereen. Hij onthaalt Herakles, Alkmaeon, Bellerophon. Hij is vergeetachtig. Misschien heeft hij wel vergeten, zegt Homerus, aan Artemis te offeren, hetgeen zijn huis in het verderf stort, maar hem niet schijnt te veranderen.

Geheel anders het karakter van zijn zoon Meleager, een man van de daad, een machtig jager, door Pindarus in één adem met Hektor genoeind, terwijl hij Strepsiades, dien hij bezingt, vereert, door hem met beide deze helden te vergelijken. Voor Homerus is Meleager de lieveling van Ares; Mavortius bij Ovidius. Euripides maakt hem tot een zoon van dien krijgsgod. Alles om hem staat in verband met veronding en dood. Vroeg verwelkt en sterft hij. En de dood van dezen jongen Aetoliër

wordt een *linus*, een Adonie bij de jaarlijksche wijnfeesten. Zijn lijden en sterven wordt de zangstof van rijzende aioden en rhapsoden, die zijn mythe overbrengen naar Griekenland in engeren zin. Een dier epopeën, en een wonderschoone in hare onduidelijkheid zelve, bevat nog de Ilias, waar de oude raadsman en opvoeder van Achilles, hem van Meleager verhaalt, wiens toestand zooveel overeenkomst had met dien van Achilles zelf. Al komt hij in dit verhaal niet voor, de dood van Meleager is Homerus bekend. Als in de Ilias de katalogus van de schepen en van hunne aanvoerders genaderd is tot die der Aetoliërs en vermeldt heeft, dat Thoas hun bevelhebber was, heeft de dorre opsomming eensklaps ruimte voor deze herinnering, den indruk makende als ware zij aan een klaaglied ontleend:

> ‘Want zij waren niet meer des groothartigen Oineus' zonen.
> Zelf was hij niet meer, en *gestorven de blonde Meleager*.’

Hij stierf, getroffen door Apollo, of, wat deze lezing niet uitsluit, door de tusschenkomst zijner moeder. Apollo straft het huis, dat tegen Artemis heeft gezondigd. Zijn dood behoort tot de ‘vreeselijke dingen’, die aarde en zee bevatten, in een van de Reien van Aeschylus' Choëphoren.

In Meleager, gelijk natuurlijk ook in Atalante, de jachtheldin, zijn tegenbeeld, zien wij den vertegenwoordiger van een ontwikkeling, van een beschavingstoestand, die zich reeds boven het leven van den landbouw verheft: den ridderlijken jager tegenover den vredigen landbouwer. Ook hier, gelijk in zoovele mythen van Griekenland, een godsdienststrijd. De Kureten, tegen wie Meleager heeft te kampen, het uit Chalkis naar Aetolië getrokken volk, mogen wellicht met die Kureten in verband worden gebracht, wier eeredienst met dien van Artemis Laphria zulk een in het oog loopende overeenkomst, en nog de sporen vertoont van vroegere menschenoffers.

Er was dus aanleiding genoeg om aan een treurspel, *Atalanta* getiteld, een achtergrond, en daardoor een godsdienstig-zedelijke beteekenis er aan te geven, er een dichterlijke bladzijde van te maken uit de geschiedenis van de ontwikkeling van den menschelijken geest, gelijk bijvoorbeeld de *Bacchanten* van Euripides dit zijn.

Nu de dichter verzuimd heeft van deze aanleiding gebruik te maken, heeft hij een treurspel geschreven, dat slechts in zekere vormen aan een grieksch treurspel herinnert, maar niet grieksch

gedacht kan heeten, aan de hoogste opvatting van de grieksche tragedie niet beantwoordt.

Die zedelijk-godsdienstige achtergrond hangt namelijk met die opvatting ten nauwste samen. Het begrip van het tragische blijkt een ander te zijn, naar gelang men al dan niet een tragedie uitsluitend laat bestaan uit een gebeurtenis, die hare belangrijkheid alleen in zichzelve vindt. Het verschil komt hierop neder: een verhaal kan tragedie zijn, omdat het op zichzelf een tragische werking uitoefent; deze opvatting is het, welke in den regel door het nieuwere treurspel gehuldigd wordt; of een verhaal kan tragedie zijn, omdat het een illustratie is van een tragische wereldbeschouwing; met andere woorden: omdat het scherp datgene doet uitkomen, waarvan het besef de tragische wereldbeschouwing heeft doen ontstaan. Wilden wij kunsttermen gebruiken, wij zouden onderscheiden tusschen het tragische *a posteriori* en het tragische *a priori*. Het tragische in *Atalanta* behoort tot de eerste soort, die juist in den bloeitijd van het grieksche treurspel zelden vertegenwoordigd is. Ik voor mij zou geneigd zijn, om het tragische *a priori* het tragische bij uitnemendheid te achten, en zou de volmaakte type van deze soort van tragiek willen vinden in de Orestie. Deze soort staat hooger dan de andere, omdat het tragische *a priori* het tragische *a posteriori* niet uitsluit niet alleen, maar zelfs niet missen kan. Hier wordt dus eene dubbele werking uitgeoefend. Zoo is de geschiedenis van Orestes op zichzelve reeds in staat schrik en medegevoel op te wekken; hoeveel te meer doet zij het, nu die geschiedenis in de wroeging van Orestes over een toch door Apollo bevolen daad, een tegenstelling aan het licht brengt van twee zedelijke behoeften! Ik hoop aan het slot van dit opstel het karakter van het tragische *a priori* nog nader toe te lichten.

IV.

De opmerkingen, die er ons toe geleid hebben om de *Atalanta* van Swinburne slechts in schijn, in onwezenlijke vormen, een treurspel naar griekschen trant te noemen, zijn niet in dezelfde mate toepasselijk op het tweede zijner treurspelen, dat evenzeer een griekschen mythe behandelt: zijn *Erechtheus*. Het wekt reeds een gunstig vermoeden, dat de dichter het niet noodig heeft geoor-

deeld, voor dit treurspel een beschrijving in proza van zijn inhoud te geven. Laat ons zijn voorbeeld volgen en aan de hand der tragedie zelve den mythe doen kennen.

Vermelden wij evenwel vooraf, dat Swinburne hier meer onmiddellijk naar een grieksch model kon werken. Euripides heeft insgelijks een treurspel *Erechtheus* geschreven, dat wel is waar slechts in fragmentarischen toestand tot ons is gekomen, maar waarvan de fragmenten uitgebreider en belangrijker zijn dan die van Euripides' treurspel *Meleager*. Een fragment is ons overgeleverd door een grieksch redenaar, en door dit fragment is Swinburne aan zijn onderwerp gekomen. Na den slag van Cheronea had iemand zijn vaderland verzaakt. Acht jaren bleef hij onder vreemdelingen. Om hem te beschamen, stelt de grieksche redenaar tegenover zijn ontrouw de toewijding van Praxithea, de vrouw van Erechtheus. Zij offert hare dochter op aan het heil van de stad Athene, en vervult dezen plicht niet met de stomme smart van iemand, die gehoorzaamt aan een noodlottig bevel. Integendeel, waartoe zal zij nog hare kinderen behouden, zoo de stad te loor moet gaan!

Het gevaar, waarin de stad verkeert, is ontstaan door den strijd tusschen Athene en Poseidon, het bekende onderwerp van den groep op het westelijk gevelveld van het Parthenon. Praxithea zelve verhaalt den strijd aan Chthonia, hare dochter, nadat deze op de volgende wijze is opgetreden:

> ‘Forth of the fine-spun folds of veils that hide
> My virgin chamber toward the full-faced sun
> I set my foot not moved of mine own will
> .....; but what grief
> Bends thy blind head thus earthward, holds thus mute,
> I know not till thy will be to lift up
> Towards mine thy sorrow-muffled eyes and speak.’
>
> **PRAXITHEA.**
> ‘..... Nay, dear child,
> Thou hast no skill, my maiden, and no sense
> To take such knowledge; sweet is all thy lore
> And all this bitter; yet I charge thee learn
> And love and lay this up within thy heart
> Even this my word: *less ill it were to die*
> *Than live and look upon thy mother dead*,
> *Thy mother-land that bare thee* ....’

CHTHONIA.
Well, but not more than all things, love I life.

PRAXITHEA.
'And fain wouldst keep it as thine age allows?'

CHTHONIA.
'Fain would I live, and fain not fear to die.'

En kort na dit woord begint Praxithea's verhaal, in de hoofdzaak als volgt:

Eer uwe leden gevormd werden, eer het licht werd ontstoken in uwe oogen, was er een twistgeding ontstaan, mijn kind, tusschen God en God: wiens naam hier als de verhevenste zou worden geheiligd, wiens weldadigheid overvloediger vloeien en daardoor den eerdienst van deze stad erlangen zou en de vereering van ons land. De God, die, rijdende over de zee, haar schuim als bliksemvonken doet schitteren, sloeg deze rots [de akropolis], Athene's hart en hoofd, dat de morgenwolken als een krans omgeven; de aarde schudde; van uit hare steenen ingewanden sprong een bron van zout omhoog. Maar Athene plantte den heiligen olijfboom. Daarop hebben de Goden haar uit éénen mond de overwinning toegekend. Poseidon evenwel ontvlamt in toorn en ontbindt de donderslagen van zijne wagenen; wat in den morgen het zonlicht behoorde, was in den avond het eigendom van den dood. Dat was niet zijn eenige wraak. Kariërs van de eilanden der aegeesche zee, zijne aanbidders, werden door hem gezonden naar onze kusten... Ja ten derden male heeft hij vijanden tegen ons losgelaten.

'Now this third time his wind of wrath has blown
Right on this people a mightier wave of war....
Big now to bith and ripe with child, full blown
With fear and fruit of havoc, takes the sun
Out of our eyes, darkening the day, and blinds
The fair sky's face unseasonably with change
A cloud in one and billow of battle, a surge
High reared as heaven with monstrous surf of spears
That shake on us their shadow, till men's heads
Bend, and their hearts even with its forward wind
Wither, so blasts all seed in them of hope

Its breath and blight of presage; yea even now
The winter of this wind out of the deeps
Makes cold our trust in comfort of the Gods
And blind our eye toward outlook.'

Kort daarop onthult Praxithea de vreeselijke noodzakelijkheid, die zij voorziet. 'Wend, smeekt zij haar kind, wend uwe oogen van mij af; ik durf nog niet te zien of zij mij toelonken.... Had ik u als man gebaard, ik zou er niet naar vragen; dan zoudt gij evenwel slechts sterven als uwe lotgenooten in den krijg, getroffen door de lans. Gij, mijn eenige dochter, zult een eenige kroon dragen, stervende voor deze dierbare stad en daardoor allen reddende. Is dat niet een reden tot verheuging? Ik zal u overgeven, mijn kind, naar het lichaam slechts het mijne, om te bloeden voor ons dierbaar land. Valt de stad, wat is mij dan het bezit mijner kinderen? Maar blijft zij in stand, en zijt gij voor haar gestorven, dan hebt gij in haar een beter en een heiliger aandeel dan wij allen. Want ieder heeft slechts zijn eigen kort leven te leven, en dit roemrijk moederland te eeren totdat zijn kort leven is afgesponnen. Maar uw leven zal duren als dat van Athene; gestorven zult gij leven, tot dat Athene niet meer leeft... Kom, mijn kind, ik zal u toebereiden tot den dood, ik, mijn dierbaar kind die bij uwe geboorte u geen ander leven kon schenken dan bloed en ademtocht onderhouden; thans verleen ik u een betere gave en voer u tot dien eindpaal van het aardsch bestaan, van waar uit uw leven stralen zal als dat van een God, en den krijg in het hart treffen, die onze stad zou hebben gebroken.'

Hierna wekt Praxithea het koor der grijsaards op, om te bidden dat Attica niemand zie geboren worden met geringer vaderlandsliefde dan zij. Het koor, geheel naar het bekende model ingericht met strofen, antistrofen en epodus, zingt zijn lied, meer overvloeiende van beelden dan een klassiek model schijnt toe te laten. Maar dat lied wordt afgebroken door den heraut van den vijand, van Eumolpis, wiens uittarting door Erechtheus wordt beantwoord; straks hervat, en vervangen door een kort tweegesprek tusschen het koor en Chthonia, waarin ook Praxithea zich ten slotte mengt. Daarop verklaart Chthonia zich bereid het offer van haar leven te brengen:

'That I may give this poor girl's blood of mine
Scarce yet sun-warmed with summer, this thin life

Still green with flowerless growth of seedling days,
To build again my city; that no drop
Fallen of these innocent veins on the cold ground
But shall help knit the joints of her firm walls
To knead the stones together.....
..... these to me
Wore no such gifts as crave no thanksgiving,
If with one blow dividing the sheer life
I might make end, and one pang wind up all
And seal mine eyes from sorrow, for such end
The Gods give none they love not.'

Toch is er een gedachte, die haar heroieke vreugde over dit voorrecht benevelt; het is niet de gedachte aan eigen leed, maar aan Praxithea. Dit is het:

'Mother, that in the places where I played
An arm's length from thy bosom and no more
Shalt find me never, nor thine eye wax glad
To mix with mine its eyesight and for love
Laugh without word, filled with sweet light, and speak
Divine dumb things of the inward spirit and heart,
Moved silently; nor hand or lip again
Touch hand or lip of either, but for mine
Shall thine meet only shadows of swift night,
Dreams and dead thoughts of dead things;'....

Maar zij is het tevens, die haar moeder van te voren troost, en haar wijst op het groote doel, waartoe zij weldra van elkander worden gescheiden:

'..... Set this thought
Against all edge of evil as a sword
To beat back sorrow, that for all the world
Thou brought'st me forth a saviour, who shall save
Athens; for none but I from none but thee
Shall take this death for garland.'

Een oogenblik spreekt in haar het bewustzijn, dat zij weggeraapt wordt, zonder ooit de moederweelde te hebben gekend, maar in de toekomst ziet zij reeds de talrijke zonen, die haar het leven zullen danken:

'..... and the men
Mine unknown children of unsounded years
My sons unrisen shall rise up at thine hand,
Sown of thy seed to bring forth seed to thee
And call thee most of all most fruitful found
Blessed; but me two for my barren womb,
More than my sisters for their children born,
Shall these give honour, yea in scorn's own place
Shall men set love and bring for mockery praise
And thanks for curses; for the dry wild vine
Scoffed at and cursed of all men that was I
Shall sed them wine to make the worlds heart warm
That all eyes seeing may lighten and all ears
Hear and be kindled;.....'

De moeder is niet minder waardig in haar smart. Geen moeder zou sneller zijn geweest om haar kind te redden van den dood, indien hier niet sprak een hooger gevoel dan dat den moederlijke liefde. En nu nog één, de allerlaatste kus:

'..... Now but once
I touch, but once more hold thee, one more kiss
This last time and none other ever more
Leave on thy lips and leave them. Go; thou wast
My heart, my heart's blood, life-blood of my life,
My child, my nursling; now this breast once thine
Shall rear again no children; never now
Shall any mortal blossom born like thee
Lie there, nor ever with small silent mouth
Draw the sweet springs dry for an hour that feed
The blind blithe life that knows not; never head
Rest here to make these cold veins warm, nor eye
Laugh itself open with the lips that reach
Lovingly toward a fount more loving; these
Death makes as all good lesser things now dead,
And all the latter hopes that flowered from these
And fall as these fell fruitless; no joy more
Shall man take of thy maidenhood, no tongue
Praise it; no good shall eyes get more of thee
That lightened for thy love's sake.'

Zoo ontvangt de moedersmart haar vollen eisch. Een stoï-

cijnsche had dan ook geen karakter in een treurspel kunnen zijn. Het karakter toch van het stoïcisme, het woord in de gewone beteekenis genomen, ligt daarin, dat het gevoel ontkend wordt door het verstand, dat men het poogt weg te redeneeren: een kinderachtig pogen. De heldhaftigheid ligt daarentegen hierin, niet dat het gevoel, maar dat een gevoel, en wel door een ander, worde overstemd: gevoel van uitputting door dat van moederliefde; lust om te leven door toewijding aan een zaak, die zelfs het offer van het leven verdient; behoefte om te sparen door die om den nood van anderen te lenigen, of, gelijk in het geval van Praxithea, moederliefde door de zucht voor het vaderland.

De dichter heeft niet nagelaten, dit behoorlijk te laten uitkomen. Wat heeft hij, laat de dichter Praxithea vragen, wat heeft hij, die geen vaderland meer heeft? Geen leven heeft meer waarde waar het vaderland niet meer leeft; geen liefde, waar de liefde tot het vaderland het hart niet meer kan doen kloppen.

> '..... See now, friends,
> My countrymen, my brothers, with what heart
> I give you this that of your hands again
> The Gods require for Athens; as I give
> So give ye to them what their hearts would have
> Who shall give back things better; yea, and these
> I take for me to witness, all these Gods,
> Where their great will more grievous than it is,
> Not one but three, for this one thin-spun thread
> A threefold band of children would I give
> For this land's love's sake; for whose love to-day
> I bid thee, child, fare deathward and farewell.'

En nu volgt een tweegesprek, waaruit ik het voornaamste weergeef, een tweegesprek tusschen het koor en Chthonia, de ten doode gewijde. Zij begint:

'o Stad, o roem van Athene, kroon van het land mijns vaders, vaarwel!'

'Want welvaren, gij zijt het die het uw vaderland verleent.'

'o Godin, gedenk uw volk ten goede, dat heerschappij en vrijheid in zijn midden wone.'

'Weer van ons het geweld van de zee!'

'Laat de naam van de glorie en de naam van mijn volk

één naam zijn in den mond der natiën, die zich in het zonlicht verblijden!'

'Want uw ademtocht heeft de dreigende wolken verdreven.'

'Een lang, het laatst vaarwel brengen mijne oogen u toe, o land, waar nu een eind gesteld is aan mijne dagen.'

'Maar uit uw dood wordt Athene's leven geboren.'

'Ik doe de duisternis aan, uw schaduw, mijne moeder, en symbool, o Aarde, van mijn naam'[1]....

'Laat uw hart haar genadig zijn, o Aarde'[2].

'Ter wille van den naam uws zoons, gedraag u jegens uw kind als een moeder jegens een kind.'

'Dat ongeboren zonen u mogen loven, u en uw eerstgeboren zoon.'

'Geef mij de onbewustheid van uw sluimering, die u mijn zelfbewust leven schenk.'

'Te vroegtijdige sluimering! Het leven is eerst op den middag.'

'De dood brengt de schaduwen, die de zon verduisteren... Nu hef ik mijne oogen omhoog uit die schaduwen, omhoog van den drempel des doods naar het rijk van het licht.

Stroomen, o vloeden van weiden en bergen, waarop mijn oog voor 't laatst zich heeft gericht; o Vader[3] mijner moeder, en gij ook, zijn broeder, van wiens oevers de winden mijne zuster hebben weggeroofd[4], o kroon op den kruin der wereld neergelegd, te hoog voor de overstrooming der wateren! Aanvaard, o Stad, dit éene woord uit mijn stervenden mond: of de zee- en de landwind zich andermaal aangordden om met u te worstelen, herboren uit het bloed eener maagd, uwe dochter, zult gij bestaan tegen den adem hunner woede; hun kracht zal worden gebroken, de door hen opgejaagde golven zullen gebreideld worden; hare koppen zich buigen aan den voet van de wallen dezer stad. Wees gezegend, Athene, wees geliefd, zooals ik u bemin, door allen aan wie gij het leven schenkt. Uw leven zij als het leven der zon, die boven u straalt. Ik ga in den dood.'

Na het vertrek van Chthonia zet het koor zijn beschouwingen voort; en ten slotte treedt een bode op, die verhaalt hoe het

1 Chthonia, afgeleid van een grieksch woord, dat aarde beteekent.
2 Aangeroepen als Godin.
3 De riviergod Kephisus.
4 Orithyia, geroofd door Boreas. Het natuurverschijnsel, dat aan dezen mythe ten grondslag ligt, schoon in *Werken en Dagen*, vss. 547 vlgg.

offer is verricht, waarbij de dood zelf de priester was. Daar stond zij

‘..... the maiden
With light in all her face as of a bride
Smiling, or shine of festal flame by night
Far flung from towers of triumph; and her lips
Trembled with pride in pleasure, that no fear
Blanched them nor death before his time drank dry
The blood whose bloom fulfilled them; for her cheeks
Lightened, and a brighter than a bridal veil
Her hair enrobed her bosom and enrolled
From face to feet the body's whole soft length
As with a cloud sun-saturate’[1].

Daarop richtte zij zich eerst tot de omstanders, vervolgens tot de goden. Toen was het beslissend oogenblik gekomen:

‘..... Then the priest
Set to the flower-sweet snow of her soft throat
The sheer knife's edge that severed it, and loosed
From the fair bondage of so spotless flesh
So strong a spirit; and all that girt them round
Gazing, with souls that hung on that sad stroke
Groaned, and kept silence after.’

Zij is gestorven, zij is geslacht; bij haar altaar zoeken en vinden hare zusters den dood, met uitzondering van Orithyia. Boreas, die haar heeft geroofd[2], wordt het onderwerp van een beurtzang, waarin Swinburne al zijn macht over taal- en dichtvormen ontplooit op een wijze, die de stemming nog verhoogt, door het voorafgaand tooneel gewekt.

De prijs van den strijd, - een strijd, waarvan de beschrijving in zijn geheel[3] verdient gelezen en bestudeerd te worden, - wordt verkregen. Een heraut van Athene komt, en meldt den slag, waardoor de inval der vijanden teruggedrongen, en waarin hun veldheer verslagen is door de hand van Erechtheus zelf, ofschoon ook hij, in overeenstemming met het orakel, voor een donderslag

1 Men verg. in de vertaling van Aeschylus' *Agamemnon*, door Prof. v. Herwerden, de beschrijving van den dood van Iphigenia.
2 Zie de vorige bladzijde.
3 *Erechtheus*, blz. 91-96.

heeft moeten bezwijken. Het offer van Praxithea's moederliefde heeft zijn vrucht gedragen. Maar nu heeft zij hare levenstaak ook vervuld, en wie is in staat hare bede te wraken:

‘..... Let me sleep,
Father; my sleepless darkling day is done,
My day of life like night, but slumberless.’

Vertroostend daalt de godin Athena neder, om, na al de ontroering, door dit drama teweeggebracht, in de volgende verzen het offer aan te nemen en hare stad eeuwige bescherming te beloven:

‘Hoort, gij die treurt en weergalooze vrouw!
Gij, krank in 't hart, verpletterd om uw kroost!
Gij, Aarde en Hemel, Stroomen van de lucht,
Gij, diepe Zee, die eindlijk ruste vindt ....
En gij, mijn Stad! het voorwerp van mijn trouw!
Gods maagdelijke dochter brengt u troost;
Het bloedig offer draagt zijn levensvrucht;
Hoort, waar der Goden eed zich toe verbindt:
Geen tijd, geen land, geen wisselend geslacht
Van menschen, die als golven komen, gaan,
Aanschouwen ooit een schitterender licht
Dan uit Athene's oog hun tegenstraalt!
Geen glorie of bij haar wordt zij tot nacht!
Wie kan ook naast uw minsten burger staan?
Uw roem verkondigt aller Zang'ren dicht,
Terwijl geen nacht op u ooit nederaalt!
Ge ontketent in uw toornen 't schrikgeluid
Des donders, en verplet wie u weerstaat.
Hoort! de overmoed vermeet zich, en spreekt hoon,
En wet en gordt zijn onverzaadlijk zwaard!
Heel 't Oosten stort zijn legers op u uit,
De groote koning tart de Goôn! en slaat
De hand des schenders aan der steden kroon...
Geen vrees! want aan uw zijde staan geschaard,
Wie vroeger u weerstonden. Zee en Wind,
Zij sluiten met Athene 't krijgsverbond,
En breken uwer tegenstandren macht,
En spelen voor uwe oogen met hun vloot!
Ja Boreas, die eens Erechtheus' kind
Ontvoerd heeft aan den vaderlandschen grond,

Ook hij strijdt aan uw zij nu, en belacht
Het machtig heir, dat voor zijn adem vlood....
De Wisseling der dingen en de Tijd
Die over alles heerschen, zie, zij treên
In úwen dienst; ja beiden, zon en maan,
Zijn dienaars van uw glorierijken naam.
Ziedaar de vrucht, het loon van al uw strijd:
Van nu aan mijn, voor altijd mijn Atheen!
Uw levenszon zal nimmer ondergaan,
En onverganklijk ruischt al de eeuwen door uw faam!'

Zoo, - ik poogde hare woorden in dichterlijke navolging weder te geven, - spreekt de godin Athene, om de zwaar beproefden op te richten. Met een korte dankzegging van Praxithea en het koor is dit drama ten einde.

Dat deze tragedie zich in haar voordeel onderscheidt van *Atlanta*, behoeft zeker niet opzettelijk in het licht te worden gesteld. De kompositie verraadt een meer geoefende hand; het geheel is beter opgevat, en de grieksche vorm is hier ondergeschikt gemaakt aan een gedachte, waarvoor men een natuurlijke belangstelling kan gevoelen: de moederliefde zichzelf verloochenende ter wille van een nog hooger religieuse beweegreden. Toch blijft het gekunstelde, aan het gebruik van zulk een vorm altijd verbonden, een bezwaar. Ook moet het gebruik van den griekschen vorm een bijna onvermijdelijke teleurstelling bereiden. Achter de grieksche vormen zoekt men onwillekeurig grieksche diepte en verhevenheid van gedachten. Het is betrekkelijk geen kunst, de godin Athena te laten neerdalen, maar hoe die godin iets te laten zeggen, waarvoor het de moeite waard is, dat zij nederdaalt? Zoo missen wij in hare rede aan het slot van dit drama dat zedelijk gehalte, waaraan de beste grieksche kunstenaars altijd zoo groote, ja alles overtreffende waarde hebben gehecht. In deze peroratie blijft alles te veel bij het uitwendige. En toch, welk een schoone aanleiding was hier, om de beteekenis van de stad Athene voor het innerlijk leven der europeesche menschheid te doen uitkomen! In de *Perzen* heeft Aeschylus ook den wapenroem der Atheners in een licht geplaatst, dat in zijn eigen zedelijk bewustzijn was ontstoken.

V.

De groote verdienste van dit treurspel ligt, in onderscheiding van *Atalanta*, in zijn bezit van een belangwekkenden achtergrond. Het tragische *a priori* (zie blz. 217), gelijk ik het reeds noemde, wordt hier niet gemist. Waarin het bestaat, kan men zelfs, met deze tragedie in de hand, gemakkelijk aanwijzen.

Laat niet Chthonia, maar een man vallen als offer voor zijn vaderland. Laat hem vallen òf op het slagveld, òf door de handen van een sluipmoordenaar, en het tragische *a priori* is verdwenen. Het sterven van dien held kan immers uit natuurlijke en, in een bepaalden zin, toevallige oorzaken verklaard worden. Dat sterven en zijne gevolgen kan zeer wel op echt tragische wijze worden voorgesteld, maar iets anders dan het tragische *a posteriori* zal dan nooit bereikt worden. - Geen natuurlijke, geen toevallige oorzaak verklaart daarentegen den dood van een Iphigenia, van een Chthonia. Deze vrouwen sterven omdat een godheid het wil, wijsgeerig uitgedrukt: ten gevolge van eene metafysische noodzakelijkheid. Deze vindt haren grond in eene bepaalde inrichting van de zedelijke wereld, welke inrichting den geest van den tragischen dichter duidelijk is geworden. Zij is van dien aard, dat zij het uitnemende niet laat rijpen dan als vrucht van den dood eens uitnemenden. Hiermede is het eigenlijk karakter aangegeven van het tragische *a priori*. Wie het uitnemendste in de wereld bereikbaar acht langs den weg van rustige ontwikkeling en geleidelijken vooruitgang, kan gelijk hebben, maar is zeker geen tragisch gestemd gemoed. Omgekeerd: wie dit uitnemende niet bereikbaar acht dan door dezen gruwel heen: het lijden en den dood van den onschuldige; wie van het bestaan dezer wet zoozeer overtuigd is, dat hij zich niet ‘vreemd houdt’, wanneer hij getuige is van eene bijzondere toepassing dezer wet, wanneer dus verdrukking en eindelijke ondergang komen over den onschuldige, hij heeft een gemoed, dat op den toon van het tragische is gestemd, hij is een geboren tragisch dichter. Ik tracht de bepaling te geven van het tragische in den hoogsten zin, waarin ik het kan verstaan. Welke tragedie verbleekt niet bij deze tragedie der wereldgeschiedenis: het goede wordt niet dan ten koste van iets goeds; het leven wordt niet dan ten koste van leven; de strijd is niet een bijko-

mende omstandigheid, maar de onafscheidelijk, met zijn wezen volstrekt samenhangende voorwaarde van het bestaan van het uitnemendste. Men zou zich een wereld kunnen voorstellen, waarin de beste middelen de beste gevolgen hadden, waarin vreugde de moeder was van het goede. In de wereld, gelijk de tragische dichter haar ziet, is het niet alzoo; daarin blijft altijd het offer van Iphigenia de allereerste en onvermijdelijke voorwaarde van Athene's overwinning over de Erinyën; daarin het waarachtig Israël, de Man der smarte; het *Qui Tollis*, de grondtoon. Van deze waarheid, aan welker volstrekt karakter de tragische dichter gelooft, omdat hij een tragisch dichter is, en welker noodzakelijkheid dus voor hem vaststaat, is hij zoozeer doordrongen, dat niets hem meer vreemd kan zijn dan filantropische verwachtingen omtrent een onbloedige zege van het goede en een daarmede samenhangend filantropisch medelijden met de ruwe voorwaarden, blijkbaar nog aan de geboorte van al wat goed is gesteld. Medelijden, in den zin van *misericordia*, in dien zin waarin ook Spinoza het in zijne *Ethica* veroordeelde, kent de tragische dichter niet, voor wien de lijdenswet van het uitnemende de ontzettende klaarblijkelijkheid heeft van een axioma. Zijn taak is het niet, de inrichting der wereld te bejammeren; het is zijn taak, haar te onthullen en aan het licht te brengen, en door middel van een mythe in het licht te stellen, wat op geen andere wijze in het volle licht gesteld worden kan. De tragische dichter is profeet: tolk, verkondiger van een orde der dingen, die hij heeft aanschouwd, en die, als het tegendeel van toevallig, voor hem goddelijk is, en goddelijk-groot, - aangrijpend, - majestueus. Hij verkondigt deze orde niet ten gevolge van een pessimistische gril, maar omdat de nood hem is opgelegd; omdat steenen roepen zouden, zoo hij zweeg; omdat hij niet laten kan te spreken, wanneer hij met eene zich aan hem opdringende duidelijkheid ziet wat niet allen zien, en voor allen van het hoogste belang is, zij dit ook den gemeenen Griek een dwaasheid, den gemeenen Jood of Kristen een ergernis.

De tragische dichter, de ziener van het tragische *a priori*, behoort dus tot de alleruitgelezensten van ons geslacht. Hij is de hoogste vertegenwoordiger van den religieusen geest, die uit diepen ernst en alles omvattende liefde is samengesteld, en daarom niets anders voort kan brengen dan wijsgeerig en zedelijk verband. De waarheid der wereld, dat verband, heeft hij gevonden; daarom stoort hare werkelijkheid hem niet meer.

Wat moet zijn, is het geestelijk brood van dien dichter; daarom doet wat is, hem niet meer hongeren. Gelijk de arithmeticus, in deze zijne hoedanigheid, niet meer vraagt naar eenig tweetal werkelijk bestaande voorwerpen, dat men tweemaal kan nemen, maar enkel leeft van de waarheid, dat tweemaal twee vier is, zoo staat evenmin de tragicus stil bij hetgeen de gebeurtenissen zijn voor de dagelijksche ervaring, sedert hem het geheim van al wat gebeurt, is ontsluierd; sedert hij, - laat mij zeggen: de formule der wereld gevonden heeft: onschuld *moet* lijden, uit doornen *is* de kroon gevlochten van het volmaakte. En ziet de tragische dichter de wereld gelijk zij *moet* zijn, dan geeft dit *moeten* geenszins voor hem te kennen een bestemming, die in de toekomst vervuld worden kan of zal, maar een door hem in de edelste stemming aanvaarde noodzakelijkheid, waaraan de wereld thans reeds gehoorzaamt; juister nog: waarin zij hare levensvoorwaarde vindt. De tragedie is dus het beeld der ware wereld[1]; een beeld, dat ontzetting en medegevoel opwekt in den diepsten zin, waarin die woorden genomen kunnen worden. Door de tragedie ontkomt de geest aan een oppervlakkig optimisme gelijk aan pessimistische verbittering; aan het verbloemen zoowel als aan het hoonen der werkelijkheid.

Wie kan zich verdiepen in de beteekenis van de tragedie voor 's menschen innerlijk leven, zonder zich af te vragen welke toekomst de tragedie heeft. Hetgeen die vraag op de lippen brengt, is geenszins de vrees, dat de bron, waaruit de tragedie ontspringt, ooit op zal drogen in het menschelijk hart. Het eigenaardige van onzen tijd, voorzoover het minder gunstig moet worden geacht voor de tragedie, zal eerder voorbijgaan, dan die hooge eigenaardigheid van het menschenhart, waaraan de tragedie ontstaan en leven dankt. Wat zoo oud is niet alleen, maar zich altijd het krachtigst getoond heeft en betoond in tijden van geestelijken bloei, daarvan mag men met verzekerdheid aannemen, dat het niet anders dan tijdelijk verduistering kan ondergaan. Inderdaad heeft de mensch heid, voorzoover zij aan hare hoogste taak: zedelijke ideaalvorming, heeft gearbeid, altijd van de tragedie geleefd. De Adoniën der oude wereld, - het woord genomen in den ruimsten zin, -: weeklachten bij het graf van Licht, van Jeugd, van Schoonheid, juichkreten bij de opstanding van het gestorvene Onsterfelijke,

1 De ware na-schepping.

die Adoniën ruischen voort in de nieuwe, nadat namen als die van Adonis, van Dionysos, van Kore plaats hebben gemaakt voor een anderen naam. Geen volk heeft ze meer van harte aangeheven dan het volk der Hellenen, in zijn beste zonen het volkomenste, immers het diepzinnigste en dichterlijkste van de volken der aarde. Geen religie heeft in vormen, van reiner zedelijken geest doortrokken, de oude Adoniën herhaald, dan die religie, die nog het zout is der europeesche beschaving. Als kind der menschelijke ziel, ziet de tragedie haar voortbestaan door dat van hare moeder gewaarborgd.

Maar het voortbestaan van de tragedie als kunstwerk hangt nog af van een andere voorwaarde, waarvan men zou willen weten, of zij op den duur vervuld zal worden. Is de tragische beschouwing der wereld de hoogste filosofie, deze hoogste filosofie kan, naar mijne innige overtuiging, onmogelijk worden voorgedragen in de taal die de wijsbegeerte tot dusver gesproken heeft. De hoogste filosofie heeft geen andere taal dan de dichterlijke mythe. Onder de hoogste filosofie versta ik de hoogste waarheid. Een waarheid is bij mij hooger of minder hoog al naar gelang het geheel der dingen, waarop zij betrekking heeft, grooter of kleiner is, meer of minder dingen van meer of minder zijden betreft. En met waarheid bedoel ik elke overtuiging, waarvan hij, die haar koestert, in vollen ernst wil en verwacht, dat zij, na korter of langer tijd, een blijvend deel zal uitmaken van het geestelijk bezit der zedelijk meest ontwikkelden van ons geslacht.

Van de waarheden, die de hoogste filosofie verkondigt, beweer ik dat de dichterlijke mythe hare eigenlijke taal is. Het bewijs voor die stelling is tweeledig. Vooreerst: Geen denker heeft ze nog in zijne, in afgetrokken taal kunnen voordragen, zonder dat het hoogst onvoldoende van zijn terminologie gelijk van zijne bewijsvoering, opgemerkt door tijdgenoot of nakomeling, de achting en sympathie voor datgene wat hij noemen of bewijzen wilde, verminderde[1]. Voorts, die waarheden zijn van dien aard, dat zij slechts in schijn door induktie, in waarheid door intuitie of een plotseling werkend generalisatie-vermogen gevonden, voor geen bewijsvoering of dialektische konstruktie vatbaar zijn, maar in

1 Voor de gegrondheid dezer uitspraak mag ik mij beroepen op de kritiek door velen, ook door mijzelven, naar vermogen, maar onophoudelijk sedert 1852, geleverd op tal van spekulatieve stelsels.

het licht gesteld, aanschouwelijk moeten worden gemaakt. De mythe alleen kan er deze aanschouwelijkheid aan verleenen.

Wat is de mythe?

Tot de ironie van het menschenlot behoort ook dit: Is er iets, waarvan het begin te kennen ons met de diepste belangstelling en weetgierigheid vervult, dan kunnen wij er ook zeker van zijn, dat het met de diepste geheimzinnigheid dat begin aan ons vorschend oog onttrekt: de staat, de taal, de godsdienst zijn slechts enkele voorbeelden. Het begin, het ontstaan ook van de mythen der volken is met een dichten sluier omgeven, en blijft dit, al wordt hier en daar een tip van dien sluier opgelicht. Kennen wij niets ten volle, dat wij niet in zijn ontstaan kennen, dan is het ook ondoenlijk van den mythe een andere dan een empirische bepaling te geven. Ik beschrijf dus den mythe enkel naar zijn werking.

Mythe is elk verhaal, dat niet den indruk maakt van opzettelijk, allerminst van ter wille van zijn strekking te zijn verdicht, en tevens het vermoeden wekt, dat het een onafzienbare strekking heeft. Een verhaal, om zijn strekking verdicht, en met een beperkte strekking, is een allegorie, soms een fabel; enkel opzettelijk verdicht, een roman.

Een mythe vereenigt uit dien hoofde deze twee eigenschappen: niet den indruk makende van opzettelijk te zijn verdicht, heeft het verhaal daarin deel aan de vanzelfsheid, aan het natuurlijke van de dingen die in de werkelijkheid gebeuren, en niet om onzentwil plaats grijpen; het vermoeden wekkende van een onafzienbare strekking te hebben, heeft het daarin deel aan het noodzakelijke en algemeene, dat aan alle waarheid eigen is, dat in het begrip van waarheid ligt opgesloten.

Wat in den mythe gebeurt, zien wij dus geschieden als een feit, en eigent onze geest zich toe als een waarheid; schijnen oorzaken buiten ons en buiten ons om bewerkt te hebben, en sluit zich onmiddellijk aan ons inwendig leven aan; heeft al het nieuwe van hetgeen met betrekking tot onszelven toevallig is, en al het bekende van hetgeen ons uit de ziel is gegrepen; het spreekt tot onze verbeelding en tot onze rede, want het is, - schijnbare ongerijmdheid, - konkreet en abstrakt te gelijk.

Hierin ligt het geheim van de éenige waarde der mythen voor de waarheden der hoogste filosofie. Met de waarheden der exakte wetenschappen hebben deze waarheden gemeen, dat zij

op generalisatie berusten; van de waarheden der exakte wetenschappen onderscheiden zij zich daarin op het scherpst, dat zij op ongewoon onvolledige, en op uit haren aard onvolledige waarneming berusten. De hoogste filosofie toovert dus een uiterst klein aantal individueele feiten, misschien één, maar een voor haar sterk sprekend, feit in een algemeene waarheid om. Dit éene feit is haar eenige grondslag, mitsdien haar eenig bewijs, voor zoover van bewijs voor haar sprake kan zijn. Kan zij nu dit éene feit voortdurend aanhalen, voortdurend zich daarop beroepen? Neen, want het is voor haar veel minder grondslag, dan uitgangspunt geweest. En al ware dit zoo, wat zou in het oog van anderen dat éene feit bewijzen? Eén feit is nooit iets meer dan één feit. Een feit, dat inderdaad tot de werkelijkheid behoort, heeft nooit een algemeene beteekenis. Nu stelt zich evenwel hiervoor het mythologische feit in de plaats, waarvan wij zoo even gezien hebben welke dubbele eigenschap het bezit; het mythologisch feit, dat niet langer een individueel feit, maar symbool is van een geheele reeks van als mogelijk te onderstellen feiten. En wie nu dat mythologisch feit gadeslaat, aanschouwt plotseling die waarheid, als welker uitdrukking de dichter dien mythe gekozen heeft.

Gekozen, niet gemaakt. Uit het gezegde vloeit voort, dat de dichter geen mythen maakt, evenmin als de woorden waarvan hij zich bedient. Zij worden door hem gevonden, gekozen. - Maar uit het gezegde vloeit evenzeer voort, dat de mythe dien hij kiest, een bekende en algemeen aangenomen mythe moet zijn: anders spreekt hij een vreemde taal.

Nu eerst kunnen wij terugkeeren tot onze vraag naar de toekomst der tragedie. Heeft de dichter van het tragische *a priori* den mythe noodig, en kan hij dien niet maken, en moet hij dien als bekend bij zijne lezers kunnen onderstellen, hoe zal dan in onzen tijd, en, als het onderwijs in zijne tegenwoordige richting wordt voortgezet, hoe zal dan in de naaste toekomst de dichter zich nog van mythen kunnen bedienen? Wie kent nog mythen? Wie houdt zich heden ten dage nog met deze ‘fabelen’ op? Grieksche, romeinsche, joodsche, kristelijke, germaansche, nationale oudheid, al de overleveringen, die met deze oudheid samenhangen, voor de meerderheid onzer beschaafde medeburgers is dit een en ander een gesloten, althans een onopengesneden boek. Een gemeenschappelijk bezit van mythen en overleveringen, eene algemeene bekendheid derhalve met de eigenlijke taal van dichters en beeldende kunste-

naars is òf niet meer aanwezig, òf is het reeds dagelijks minder. Al wat hoogere kunst is of, wat hetzelfde zegt, wanneer wij haar uitsluitend naar haren inhoud beschouwen: alle hoogere filosofie, dreigt bij ons te verstommen, niet omdat die kunst niets meer te zeggen heeft, maar omdat weinigen hare taal meer begrijpen. De bekendheid met de klassieken neemt af. De bekendheid met de bijbelsche verhalen neemt af. Onze vaderlandsche geschiedenis is officiëel door onze wetgeving op middelbaar en hooger onderwijs van geringe waarde verklaard; en dit is het zonderlingst, dat men zelfs niet schijnt te hebben vermoed, hoe door deze regeling van het onderwijs al de telegraafdraden werden doorgesneden, die den geest der hoogere kunst met onzen geest kunnen verbinden. Een heerlijke toekomst gaan wij te gemoet! Rembrandt en Rafaël zullen weldra even onverstaanbaar zijn als de figuren op japansch verlakt. Over de deerlijk verminkte kinderen uit Olympia's schoot zal ‘de hoop des Vaderlands’ weldra aardigheden vertellen. Faust zal men kennen uit Gounod en Homerus uit Offenbach.

Maar laat ons liever bedenken, dat, waar zulk een toekomst dreigt, het de taak der kunst is om hare verwezenlijking te beletten. Met uitzondering van de muziek, doorleeft de kunst thans ongunstige tijden. Nog altijd spreekt men van de ‘schoone’ letteren en de ‘fraaie’ kunsten, maar deze schoonheid schijnt ter nauwernood meer dan een zeer platonische liefde op te wekken. Al wat men doet om den kunstzin onmiddellijk te wekken en te bevorderen, schijnt weinig doel te treffen. Er is een andere weg in te slaan. De belangstelling moet verhoogd worden in dat gemoedsleven, in die overtuigingen, die niet levendig kunnen zijn, zonder dat de behoefte aan hare natuurlijkste uitdrukking, dat is: aan de kunst, van zelf wordt gevoeld. Zal in die overtuigingen belang worden gesteld, zal men ze zelf leeren koesteren, dan moet de geestelijke gezichteinder van het thans levend geslacht worden uitgebreid; dan moet aan de wetenschappelijke bekrompenheid de oorlog worden verklaard, die niet anders is dan het wetenschappelijk formalisme. Deze, gelijk elke, vormendienst bestaat in het stellen van de middelen in de plaats van het doel; het vereeren van en dwepen met de middelen, als waren zij het doel. Wanneer metterdaad niet in kennis, maar in vorming van den geest het einddoel van alle geesteswerkzaamheid wordt gezocht, zal het wetenschappelijk formalisme niet langer in eere zijn.

De roeping, die de kunst hierbij te vervullen heeft, ligt in het betoonen van de meerderheid der overtuigingen en denkbeelden die zij vertegenwoordigt en uitdrukt. Zij, de ware tolk der hoogste filosofie, moet in haren dienst hebben kunstenaars, van wie het zonneklaar is, dat zij als menschen veel hooger staan dan diegenen, die louter met een zekere hoeveelheid kennis hunne hersenen hebben gevuld; kunstenaars, uitmuntende door ruimte van hart en geest; doorvoed van kennis; bezield met liefde voor al het zoeken en tasten der menschheid, in de geschiedenis openbaar; in eigen gemoed worstelende met en naar zedelijke idealen. Waar de kunst door zulke mannen spreekt, zal zij zich een keurgemeente vormen, die, in haar strijd met het beginsellooze of willekeurige op elk gebied, boven de empirische werkelijkheid aan de waarheid van het ideale het gezag verzekert.

Voor zulke kunstenaars blijft Griekenland de groote, de volstrekt onmisbare school, en zij behooren in deze school te blijven, zoolang zij nog niet met lof daaruit kunnen worden ontslagen, ofschoon naar het oogenblik, waarop dit zal kunnen geschieden, voortdurend moet worden gestreefd. In Swinburne's *Atalanta* en vooral in zijn *Erechtheus* willen wij het liefst het bewijs vinden, dat de dichter deze onze meening is toegedaan. Zijne twee treurspelen zijn het best te waardeeren als studiën naar de antieken. Wie studiën maakt, bedoelt niet een zelfstandig kunstwerk te leveren. Hij mag nateekenen, nabootsen zooveel hij wil. Heeft Swinburne zijn dichten van treurspelen naar grieksch model zoo opgevat, dan kunnen wij den wensch niet onderdrukken, dat hij aan dit gedeelte van zijn dichterlijken arbeid in nog strengeren zin het karakter van studiën verleene; dat hij, in stede van ons grieksche reminiscentiën te geven, zijn verwonderlijk meesterschap over de taal dienstbaar make aan een echt-dichterlijke vertolking van de schoonste grieksche treurspelen. Geeft hij ons dit voorbeeld, dan moge het ook bij ons navolging blijven vinden. Want - wij hebben op zijn voorgaan niet gewacht. Een ‘bescheiden filoloog’ schonk ons reeds tragediën van Aeschylus, vertolkt zooals de filoloog dit doen wilde. Naast zijn arbeid is plaats voor den arbeid van den dichter, die zijn taak te beter zal vervullen, naarmate hij van het werk ook van dezen taalkundige meer partij trekt. Reeds lezen wij Homerus in Dr. Vosmaer's nederlandsche verzen, waaraan bevoegde

rechters de hulde van hunne bewondering evenmin onthouden hebben, als die van hunne kritiek. Wie zal hier Prof. Opzoomer's *Antigone* vergeten? In deze en andere gunstige teekenen en voorteekenen mogen wij ons van harte verblijden. Wordt vervuld, wat zij beloven, dan zal ons volk meer dan tot dusver den invloed ondervinden van dien griekschen geest, die immers in zijne beste vertegenwoordigers één is met het reinste en diepzinnigste, dat door de menschheid werd bereikt.

Maart 1879.
A. PIERSON.

(*Wordt vervolgd.*)

Koloniale politiek.

Jean Chrétien Baud geschetst door Mr. P. Mijer. Utrecht, Kemink en Zoon, 1878.

Wanneer men ons in den vreemde een dertigtal jaren geleden naar den staatkundigen toestand van het vaderland en naar de beginselen der partijen vroeg, was het antwoord niet moeijelijk. Onder meer werd dan gewezen op de koloniale politiek. Destijds ‘stonden zoowel in als buiten de Kamers twee staatspartijen op koloniaal gebied tegenover elkander. De eene prees het sedert 1830 op Java ingevoerde stelsel van kultures en binnenlandsch bestuur, de andere laakte het; de eene ijverde voor algeheele vrijheid van handel en industrie, de andere, minder cosmopolitisch gezind, geloofde, dat de overzeesche bezittingen in de eerste plaats den handel, de nijverheid en de scheepvaart van den moederstaat moesten helpen schragen; de eene wilde de tusschenkomst van den Rijkswetgever in de koloniale zaken zoover mogelijk uitgestrekt hebben, de andere beschouwde hare bemoeijenis met die zaken, verder dan daaraan behoefte zou blijken te bestaan, ongeraden en zelfs gevaarlijk’[1].

De vreemdeling, die in de jongste Novemberdagen de algemeene beraadslagingen over de Indische begrooting van 1879 bijwoonde, moet door den duur en de levendigheid van het debat, door de woorden ‘conservatief’ en ‘liberaal,’ die herhaaldelijk in de zaal der Tweede Kamer weerklonken, tot de gevolgtrekking gekomen zijn, dat ook thans nog, evenals voor 30 jaren, een breede kloof de liberalen op koloniaal gebied van de conservatieven scheidt. Ware die vreemdeling echter in de gelegenheid geweest om aan een dier welsprekende redenaars, wier toon en gebaren hij straks bewonderde zonder hunne taal te verstaan, te vragen welk principieel verschil thans tusschen

1 Mr. P. Mijer, J.C. Baud, blz. 614.

een liberaal en een conservatief regeringsbeleid bestaat, het is te vreezen dat het antwoord door duidelijke voorstelling niet zou hebben uitgemunt.

Zijn er ook niet vele landgenooten, die, door gebrek aan tijd of lust weinig op koloniaal terrein t'huis, uit de polemiek der dagbladen en de Indische kamerdebatten denzelfden indruk bekomen als die vreemdeling en zich overtuigd houden, dat de koloniale kwestie, zooals men vroeger zeide, ook thans nog het kenmerkend verschil van de conservatieve en liberale partijen is? Is deze opvatting echter juist? Of brengt een nader onderzoek tot een geheel ander oordeel over den kolonialen strijd van den laatsten tijd? Wanneer men ziet dat deze zich vooral beweegt op het terrein van het verleden en dat door conservatieve organen in de Staten-Generaal en daarbuiten tegen bepalingen door de wetgevende magt vastgesteld de vroegere oppositie voortgezet wordt, maar wanneer men tevens bij de behandeling van wat aan de orde is, de uitbreiding der Indische uitgaven, het oorlogsbeleid op Atjeh, de straffen tegen inlanders wegens contractbreuk bedreigd enz., den conservatief in het gelid vindt nevens den liberaal, dan rijst het vermoeden dat tusschen de twee staatspartijen op koloniaal terrein eigenlijk geen principieel verschil meer bestaat. Met hen, die steeds een werkzaam deel namen aan den strijd over politieke vraagstukken, gaat het weleens als met vijandelijke legers die langen tijd tegenover elkander in het veld stonden en met afwisselend geluk maar steeds met verbittering streden. Even als deze ook na den gesloten vrede moeite hebben om in den vijand van gisteren een vriend te zien, zoo kunnen zij, die in de pers of in de Kamers steeds verkeeren in den dampkring der politieke hartstogten, zich niet wel voorstellen dat door de omstandigheden de raison d'être van den strijd niet meer bestaat. In het politieke strijdperk steeds hunne oude tegenstanders ontmoetende, valt het hun moeijelijk deze als bondgenooten te begroeten en zich rekenschap te geven van de nieuwe verhoudingen uit een veranderden staat van zaken geboren.

Nu mag het voor onze binnenlandsche politiek vrij onverschillig heeten of de partijbenamingen al dan niet verschillende regeringsbeginselen aanduiden. Is dit niet het geval, dan zal men conservatieve en liberale Ministers elkander zien opvolgen zonder eenig merkbaar verschil in hunne daden. De kracht der publieke opinie strekt hier te lande ten waarborg

dat een liberale Minister, die eene roekelooze verandering, of een conservatieve, die een reactionnairen maatregel voorstelde, in de leden der Kamers tot de eigen partij behoorende een tegenstand ontmoeten zou, die het tot stand komen der verandering of van den onvrijzinnigen maatregel verijdelen zou. Maar voor Indië is dit niet het geval. Hoe groot ook de kennis der Indische toestanden geworden zij, men verplaatst zich niet gemakkelijk te midden eener maatschappij uit geheel andere bestanddeelen, dan de onze, zamengesteld en met geheel verschillende ontwikkeling, behoeften en eischen. Welke ook de verdiensten zijn der hedendaagsche Indische pers, meerdere omstandigheden dragen er toe bij dat hare voorstellingen zelden van overdrijving en hartstogt vrij zijn. Op dit terrein mist men alzoo hier te lande eene publieke opinie met voldoende kennis uitgerust. Het verschillen der partijen, slechts in naam, kan op koloniaal gebied in zoover bedenkelijke gevolgen hebben, als het lot van gewigtige maatregelen te veel afhangt van de vraag of de voorsteller tot de conservatieve of tot de liberale partij behoort en niet genoeg van het oordeel eener wel ingelichte publieke meening.

Het mag dus van groot belang heeten, zich rekenschap te geven van den actuëlen toestand der partijen op koloniaal gebied en zich de vraag te stellen of de benamingen ‘conservatief’ en ‘liberaal’ thans inderdaad verschillende rigtingen in de koloniale politiek aanduiden. Geen gereeder aanleiding tot dit onderzoek kan gevonden worden dan in het leven van J.C. Baud. Van hem kan in waarheid gezegd worden wat Indische aangelegenheden betreft, niet alleen vóór 1848 maar ook daarna: quorum magna pars fuit. Zijn invloed toch was overwegend niet enkel vroeger, maar ook bij het tot stand komen van het regeringsreglement van 1854, dat door een milden geest en door vrijzinnige bepalingen voor de destijds ook op koloniaal gebied vijandige partijen een groote stap tot toenadering was. Baud behoorde nimmer tot hen die geen rekening houden met veranderde omstandigheden of zich niet weten te onderwerpen aan eenmaal gevallen beslissingen. In den aanhef der rede, waarmede hij op 17 Julij 1854 de algemeene beraadslagingen over het regeringsreglement inleidde, erkende hij dat de bemoeijing der wetgevende magt in Nederland met de wetgeving in de overzeesche bezittingen hem niet wenschelijk voorkwam, ‘maar,’ zoo voegde hij er bij, ‘wat daarvan ook

zij, de grondwet van 1848 heeft het anders beslist. Volgens die grondwet is de gewone wetgevende magt, in sommige bepaalde gevallen altoos, in andere onder zekere omstandigheden, ook de wetgevende magt in de overzeesche bezittingen; zij is het, die de reglementen op het beleid der regering aldaar moet vaststellen. Aan die beslissing onderwerp ik mij, zooals mijn pligt als volksvertegenwoordiger meebrengt. Mijne vroegere meeningen geheel ter zijde stellende, zal ik mij dan ook in deze beraadslagingen blijven handhaven op het constitutioneel standpunt.'

De oud-Minister en oud-Gouverneur-Generaal Mijer heeft de natie aan zich verpligt door de uitnemende schets die hij van het veelbewogen leven van J.C. Baud leverde. Hij schildert den grooten conservatieven staatsman zooals deze verlangde en regt had afgeschilderd te worden, 'niet als een verstokte oudgast, een oudgast gesneden uit het levende vleesch van het oude dwangstelsel, maar als een aanklever van milde beginselen, wiens begrippen hebben moeten zwichten voor den onvermijdelijken drang van omstandigheden, die hij niet kon veranderen noch verhinderen'.[1].

I.

Tot een der moeijelijkste vraagstukken voor eene koloniale mogendheid behoort voorzeker de verhouding tusschen het opperbestuur en de koloniale regering. Tot hoever behoort de zelfstandigheid dezer laatste te gaan? En binnen welke grenzen moeten het toezigt en de invloed van den moederstaat zich beperken?

De vraag werd bij ons ten tijde van de Oost-Indische Compagnie in zeer vrijgevigen zin opgelost. De instructiën voor de Gouverneurs-Generaal en de Raden van Indië behelsden zeer bindende voorschriften betreffende den handel, maar lieten eene groote vrijheid voor al wat tot het zuiver staatkundig terrein behoort. Ook tengevolge der gebrekkige gemeenschap van dien tijd, werd de Indische regering hoe langer zoo meer aan zelfstandigheid gewoon en stoorde zich weinig aan de politieke gebeurtenissen in het moederland. Dit gevoel van onaf-

1 Bijblad, Tweede Kamer, 1851-1852, blz. 475.

hankelijkheid bij de regeerders behoedde Indië in het laatst der vorige eeuw voor den weerslag der staatkundige beroeringen van Nederland. Zelfs de overgang der bezittingen van de Oost-Indische Compagnie in handen van den staat was in Indië zoo weinig opgemerkt, dat nog in 1805 van publicatiën melding gemaakt wordt, uitgevaardigd ‘van wege de Bataafsche Republiek en de generale Nederlandsche geoctroijeerde Oost-Indische Compagnie.’

Men was destijds in Indië even weinig bevreesd voor bepalingen als art. 296 der staatsregeling van 1798: ‘De wijze, waarop de republikeinsche beginselen in de bezittingen en koloniën der Republiek geregeld zullen worden ingevoerd, wordt door de wet bepaald,’ als voor de enkele heethoofden, die soms uit het vaderland kwamen om de beginselen van vrijheid, gelijkheid en broederschap ook op Indischen bodem voort te planten. De voorstellen van den in 1798 uitgezonden Commissaris voor den Inlander, Wegener, waarvan Baud in zijne rede van 22 Junij 1844 een staaltje mededeelt, lieten de Indische regering even koud als de heftige reclamatiën van den in 1804 op Java gekomen B.T. von Liebeherr, een vriend van den Utrechtschen volksleider Ondaatje. In onuitgegeven papieren van dezen laatste wordt aangetroffen een ‘Algemeene Notificatie aan mijne Bataafsche medeburgers en voor de Posteriteit, geschreven te Batavia op 1 Oct. 1805’, waarin hij zich beklaagt dat hem, ‘bij resolutie van het Staatsbewind in 's Hage van den 20 April 1804 tot Raad Extraordinair van Indiën aangesteld, door Cabalen en Intrigues van zijne lafhartige antagonisten in de Bataafsche Republiek het effect van die aanstelling op alle listige en schandelijke wijze wordt onthouden en men hem bovendien op Batavia onder het laag en uietig voorwendsel dat er van zijne bovengenoemde aanstelling nog geen officiële aanschrijving van den Aziatischen Raad is ingekomen, als Raad van Indiën in de vergadering van de Hooge Indische Regering niet wil admitteren of erkennen.’ De Apostelen der Vrijheid maakten geen opgang in Indië, ‘alwaar men geen Reformes begeerde’, zooals von Liebeherr op 7 Maart 1806 aan de broeders Groll en Spengler, Ondaatje, Fennekol, de Wijs en Kreyts schreef. Terwijl het arme vaderland een speelbal van opvolgende omwentelingen was, bleef Indië naar strict conservatieve beginselen[1] geregeerd

1 Veth, Java, II, 541.

door van Overstraten, Siberg en Wieze. Het gevolg was dat, toen Daendels in 1807 het bestuur aanvaardde, rust op Java heerschte, de koloniale schatkist bijna 2 ½ millioen in geld en de magazijnen voor bijna 8 millioen waarde aan producten bevatten. Merkwaardig mag dit feit wel genoemd worden, wanneer men hlet op de omstandigheden waarin men in de laatste jaren verkeerd had, een' belemmerden handel, een zwak bestuur en herhaalde rustverstoringen.

Aan de onafhankelijke stelling van Daendels tegenover het Opperbestuur behoeft wel niet herinnerd te worden. Bij zijne uitzending was het doel om hem eene bijkans onbeperkte magt toe te kennen. De instructie en de besluiten, tot zijne zending betrekkelijk, werden onder zijnen destijds alvermogenden invloed door Koning Lodewijk vastgesteld.

Na het herstel van Nederlands onafhankelijk volksbestaan, trokken de zorg voor de binnenlandsche aangelegenheden en de consolidatie van het nieuwe Koningrijk onder de Europesche staten te zeer aller aandacht, om veel belangstelling voor Indische zaken over te laten. De eerste Gouverneur-Generaal, Baron van der Capellen, als Commissaris-Generaal mede ontwerper der bepalingen volgens welke het bestuur gevoerd zou moeten worden, achtte zich aan deze niet streng gebonden. Door den toenmaligen Minister van Koloniën, Falck, schijnt hij geheel vrij in zijne handelingen gelaten te zijn. Het ontbrak niet enkel aan voorschriften maar ook aan berigten omtrent den indruk dien zijne handelingen op de regering in Nederland maakten[1]. Zijn standpunt werd later door hem zelf op eigenaardige wijze beschreven: ‘Ik redeneerde aldus: Ik bezit het vertrouwen van den Vorst dien ik vertegenwoordig; hoe zou hij handelen, zoo hij zich in mijne plaats bevond, of hoe zou hij moeten handelen zoo hij dezelfde kennis van zaken had, die ik verkregen heb? Naar die beginselen ging ik dan te werk, zonder mij te bekommeren over het waarschijnlijke eener afkeuring of over bedillingen, die ik wist dat ik niet ontgaan zou.’

Was het wonder dat toen, na de optreding van Elout aan het hoofd van het Departement van Koloniën en Nijverheid, die onafhankelijkheid o.a. door het besluit van 3 April 1825, volgens hetwelk de Indische begrooting om de vijf jaren door den Koning zelf zou worden vastgesteld, beperkt, in menig op-

1 Mr. P. Mijer, l.l., blz. 166.

zigt bindende voorschriften naar Indië gezonden en bij herhaling daden van het Indisch bestuur afgekeurd werden, van der Capellen zich fier en bitter bij Elout beklaagde over ‘de intentie, die.... ondubbelzinnig doorstraalt om de teugels der regering van deze gewesten, door den Koning mij toevertrouwd, uit mijne handen in die van Uwer Excellentie's Ministerie over te brengen, en alzoo de Hooge Regering dezer landen in een bloot administratief werktuig van Uwer Excellentie's Ministerie te herscheppen?’ Men heeft niet zelden van der Capellen zijn zelfstandig handelen verweten, maar het ware billijker, het grootste deel der schuld te geven aan dengeen, die jaren lang ‘de regering der Oost-Indische bezittingen schier zonder controle aan den Gouverneur-Generaal overgelaten heeft’[1], en aan hen die niet zorgden dat het Regeringsreglement, op 22 Dec. 1818 door Commissarissen-Generaal vastgesteld, door den Koning bekrachtigd werd. Bij den gegronden twijfel of de Commissarissen-Generaal, die een door den Souvereinen Vorst op 3 Januarij 1815 vastgesteld Regelement op het beleid der regering medebragten, de bevoegdheid bezaten om een geheel nieuw regeringsreglement op te stellen en in te voeren[2], verneemt men niet zonder verwondering uit den aanhef van het besluit, waarbij de Commissaris-Generaal du Bus de Ghisignies op 30 Aug. 1827 een nieuw Regeringsreglement voor 's lands Aziatische bezittingen vaststelde: ‘In aanmerking nemende dat het bestaande Reglement op het beleid der Regering in Nederlandsch-Indië in den jare 1818 door Kommissarissen-Generaal, onder de nadere goedkeuring des Konings, ingevoerd, nimmer aan de bekrachtiging van zijne Majesteit is onderworpen geworden,’ dat Indië een tiental jaren onder een Regeringsreglement leefde, waaraan het voornaamste vereischte om wettelijk verbindend te zijn, ontbrak. Teregt wordt dan ook bij eene schets van den toenmaligen staat van zaken aangeteekend: ‘niet alleen op administratief, oeconomisch en commercieel gebied, ook in het finantiewezen heerschte in die dagen in Indië dezelfde onafhankelijkheid’[3].

Maar de onafhankelijkheid van de Indische regering van die dagen bekwam ons slecht. Terwijl de Europeanen in Indië over de willekeurige maatregelen van den Gouverneur-Generaal

1 Mr. P. Mijer, l.l., blz. 165.
2 Mr. J.H.J. Hoek, Het herstel van het Ned. gezag over Java en onderhoorigheden, blz. 226.
3 Mr. P. Mijer, l.l., blz. 238.

klaagden, en de ten gevolge eener onvoorzigtige politiek uitgebroken oorlog op Celebes Java van troepen ontbloot had, kwamen hoe langer zoo meer aan het licht de administratieve verwarring, de weelderige inrigting van het bestuur en de ontredderde staat der financiën. Het tienjarig bestuur van Baron van der Capellen levert het meest welsprekend pleidooi tegen de stelling, dat aan den Gouverneur-Generaal eene magt verleend moet worden niet beperkt door een naauwgezet toezigt van het opperbestuur. De in December 1824 met een bankiershuis in Britsch-Indië op zeer bezwarende voorwaarden geheel eigenmagtig gesloten leening was de druppel die den beker deed overloopen. Er werd door Koning Willem I besloten tot de buitengewone zending van eenen Kommissaris-Generaal, met het doel om een onderzoek in te stellen naar den staat van zaken en daaromtrent uitvoerig te berigten, om door ingrijpende bezuinigingen den financiëlen toestand te verbeteren en eindelijk om de noodige voorstellen te doen, ten einde de Indische bezittingen beter dan tot nu toe het geval was zouden dienen tot bevordering van den handel, het fabriekwezen, de scheepvaart en de verdere zoo geldelijke als andere belangen van het moederland. De meest ruime magt werd den Kommissaris-Generaal toegekend om alles te regelen wat tot het eigenlijke doel zijner zending behoorde, maar de Koning behield zich voor ‘alle beslissingen, welke in aanraking komen met die beginselen van beheer en met die inrigtingen over welke sedert vele jaren verscheidenheid van gevoelen heeft bestaan.’

Bijkans gelijktijdig met de zending van den Kommissaris-Generaal werden voor het eerst de Staten-Generaal in de Indische aangelegenheden betrokken. Een voorstel van wet tot bekrachtiging eener leening van twintig millioen guldens ten behoeve van 's Rijks overzeesche bezittingen onder waarborg van den Staat, werd op 14 Nov. 1825 ingediend. In dezen tijd is het niet onaardig de schroomvalligheid te zien, waarmede toen de afdeelingen der Tweede Kamer zich op een terrein, waarop de Koning naar hun inzien de vrije hand had, bewogen, en de wijze, waarop zij door de regering bij die eerste stappen aangemoedigd werden. In het laatste artikel werd door de bijvoeging der bepaling: ‘Bovendien zal om de vijf jaren, te beginnen met het jaar 1831, aan de Staten-Generaal opening gegeven worden van het beloop der afbetalingen uit de middelen van die bezittingen gedaan, en van den geldelijken toestand

derzelve,' de inmenging der Staten-Generaal bestendigd. Van nu af viel bij de verhouding van het opperbestunr tot de Indische regering met een nieuwen factor te rekenen. Bij de leeningswetten van 1827 en 1828 werden verdere schreden door de Staten-Generaal op koloniaal terrein gezet.

Hoe ruim de volmagt ook was door den Koning hem verstrekt, de Burggraaf du Bus de Ghisignies vatte de verhouding der Indische regering tot het opperbestuur geheel anders als Baron van der Capellen op. Wel achtte hij zich bevoegd bij besluit van 30 Aug. 1827 een nieuw regeringsreglement vast te stellen, maar hierbij werden een vrij groot getal regeringshandelingen van den Gouverneur-Generaal, welke het reglement van 1818 hoogstens aan een nadere bekrachtiging des Konings onderwierp, van zijn voorafgaande goedkeuring en beslissing afhankelijk gemaakt[1]. En terwijl hij met onverbiddelijke gestrengheid het doel zijner zending vervolgde en niet zelden zich tegenover de openlijke of bedekte oppositie der Indische regering en van hare ambtenaren op 's Konings bevelen beriep, hield hij den Minister met de meeste naauwgezetheid op de hoogte van al wat door hem overwogen en verordend werd.

Had de zending van den Kommissaris-Generaal du Bus ten doel het brengen van orde in de financiën, ook de Generaal van den Bosch werd in 1829 met een bepaald oogmerk als Gouverneur-Generaal uitgezonden. De vraag, door het opperbestuur herhaaldelijk aan den Heer du Bns gesteld, 'door welke middelen het Koloniaal bestuur zich in staat zou kunnen stellen om jaarlijks aan het moederland over te maken de tot kwijting der gesloten leeningen bepaalde aflossingen en rentebetalingen,' werd door dezen beantwoord voor het tegenwoordige met het berigt dat, zoo lang de Javasche oorlog duurde, aan geen remise te denken viel, en voor de toekomst met het bekende kolonisatierapport van 1 Mei 1827. Intusschen was de toestand der Nederlandsche schatkist niet van dien aard om lang te kunnen wachten en schonk Koning Willem I met het oog daarop zijne goedkeuring aan de voorstellen van Generaal van den Bosch, die zich borg stelde, bij uitvoering van zijne plannen, voor het spoedig effectuëren der bedoelde remises door toezending van producten. Een nieuw Regeringsreglement werd op 16 Mei 1829 door den Koning vastgesteld met medewerking van Van den Bosch, die het na

1 H. Van der Wijck, de Nederl. O.-Indische bezittingen, enz., blz. 38.

zijne aankomst als Gouverneur-Generaal bij publicatie van 19 Jan. 1830 in Indië afkondigde. Daarbij bleef de toestand van den Raad van Indië in naam nog wel onveranderd, maar wezenlijk werd door Art. 9 alle magt tegelijk met de geheele verantwoordelijkheid op den Gouverneur-Generaal overgebragt. Dat van den Bosch het hem door den Koning toevertrouwd mandaat zeer ruim opvatte, blijkt uit een particulieren brief op 22 Maart 1832 aan Baud geschreven[1]. Deze had hem namelijk herinnerd aan een Koninklijk besluit van 4 Maart 1825 betreffende de benoeming van ambtenaren bij de Indische dienst. Van den Bosch antwoordt, dat hij zich door geen enkele vroegere bepaling gebonden acht, die hij met het doel zijner zending niet vereenigbaar achten zou. ‘Ik aarzel intusschen niet’, zoo gaat hij voort, ‘onbewimpeld te verklaren, dat zoo men, bij mijn vertrek uit Europa, deze voorwaarde, dat namelijk die vroegere bepalingen, aan het bestuur van Indië voorgeschreven, voor mij als verbindend zouden moeten worden beschouwd, aan mijne benoeming verbonden had, ik dezelve stellig niet zou hebben durven aannemen, overtuigd dat in dat geval het doel mijner zending niet was te bereiken, en ik onder die voorwaarde alleen tot een werktuig zou hebben kunnen verstrekken om aan zijne Majesteit nieuwe teleurstellingen voor te bereiden en te doen ondervinden.’ In denzelfden brief ontwikkelt hij zijne denkbeelden over de verhouding in het algemeen van de Indische regering tot het opperbestuur en beroept zich op zijn betoog in eene nota van 16 April 1827, ‘dat de hoofdtrekken van het systema, in Indië te volgen, in Europa moesten worden bepaald, doch dat het ministerie den gang van het Indisch bestuur niet behoorde te entraveren, door bijzondere voorschriften tot de wijze van uitvoering betrekkelijk, maar aan hetzelve de keuze der middelen overlaten om het aangenomen en opgegeven systema te verwezenlijken, onder verpligting nogtans daarin naar billijkheid en regt te handelen. Hoe toch kan men omtrent die détails voorschriften geven zonder het gouvernement hier te ontslaan van de verantwoordelijkheid, die natuurlijk in het contrarie geval op hetzelve rust? Waarom die overgebracht op een ministerie dat niet in de mogelijkheid is noch om de zaken naar eisch te beoordeelen, noch om de uitvoering van deszelfs bevelen te verzekeren?’[2].

1 Mr. P. Mijer l.l., biz. 371.
2 Mr. P. Mijer l.l., blz. 376.

De inhoud van dezen brief, in verband met de handelingen van Generaal van den Bosch als Minister, levert alweder een bewijs hoe gemakkelijk het is over de verhouding der Indische regering tot het moederland eene theorie te ontwikkelen, maar hoe zeer de praktijk daarvan dikwerf verschilt. Met het betoog in het schrijven van 1832 van de noodzakelijkheid eener zelfstandige Indische regering komen die handelingen weinig overeen. Als Kommissaris-Generaal beperkte hij zijnen opvolger op finantieel terrein binnen zeer enge grenzen[1]. Zonder dien opvolger, J.C. Baud, die, in Januarij 1833 op Java aangekomen, reeds in Augustus tot Gouverneur-Generaal a.i. geïnstalleerd was, te raadplegen, werd de met de Heeren Reynst en Lucassen bewerkte begrooting voor 1834 door van den Bosch vastgesteld en tevens bepaald dat de begrooting van uitgaven voor dat jaar als normaal zou worden beschouwd en geen afwijking plaats hebben mogt, tenzij in geheel buitengewone en dringende omstandigheden. En toen de nieuwe Gouverneur-Generaal de gegeven voorschriften met de meeste naauwgezetheid opvolgde, maar bezorgd, dat de door van den Bosch geraamde begrootingsprijzen voor de koffij en de suiker te hoog gesteld waren en tot teleurstelling aanleiding geven zouden, deze bezorgdheid uitsprak, toen brak de Minister in Februarij 1835 zijne vertrouwelijke briefwisseling met hem af en gaf door stroefheid in de officiële correspondentie zijn ongenoegen te kennen[2].

Het Regeringsreglement, bij Koninklijk besluit van 20 Februarij 1826, op voordragt van den Minister van den Bosch vastgesteld, had voornamelijk ten doel om de zelfstandigheid der Indische regering, door welke hij, ondanks de buitengewone door hem genoten magt, herhaaldelijk (als Gouverneur-Generaal) in de uitvoering zijner plannen belemmering ondervonden had, voor goed te breken. De Raad van Indie werd van een mederegerend een adviserend collegie en den Gouverneur-Generaal werd bij Art. 13 eener d. 26 Maart 1836 vastgestelde instructie de bevoegdheid verleend om ‘alle spoedeischende zaken zonder onderscheid zonder ingewonnen advies af te doen.’ Wat zijne betrekking met het opperbestuur betreft, werden hem daarentegen in diezelfde instructie op tal van punten voorschriften gegeven, die zijn initiatief niet weinig aan banden legden. Zoo werd hem niet enkel bij Art. 3 de verpligting opgelegd om ‘de

1 Mr. P. Mijer l.l., blz. 407.
2 Van Deventer, Bijdragen, III, 22.

bevelen en voorschriften welke hem door òf van wege den Koning òf het Ministerie van Koloniën gegeven worden op te volgen en te gehoorzamen,' en voorgeschreven om betreffende de gouvernementscultures 'de bestaande voorschriften en bepalingen en die welke hem nader zullen worden gegeven met klem en nadruk na te leven en daarvan, zonder vooraf verkregen autorisatie van wege den Koning, niet af te wijken,' maar ook voor buitengewone gevallen werd zijne vrijheid eng beperkt. 'Indien gewigtige en dringende redenen,' zoo luidt art. 42 der instructie, 'eenige wijzigingen, afwijkingen of schorsing onvermijdelijk noodzakelijk mogten maken, zal de Gouverneur-Generaal, na ingewonnen advies van den Raad van Indië, daartoe tijdelijk mogen overgaan. Hij zal daarvan echter ten spoedigste omstandig berigt geven aan den Minister van Koloniën en 's Konings bevelen verzoeken.' Waarlijk, eene buitengewone mate van zelfstandigheid moest de Gouverneur-Generaal bezitten, die ook in de meest dringende gevallen op eigen gezag handelde!

Men kan aannemen, dat van 1836 de nieuwe stelling van den Opperlandvoogd van Ned. Indië dagteekent. In de uitoefening van zijn gezag door afwijkende gevoelens van den Raad van Indië niet meer belemmerd, werd hij voortaan veel meer dan vroeger gebonden aan de voorschriften van den Minister van Koloniën. De oorzaak worde niet bij personen, maar in de omstandigheden gezocht. Door Generaal van den Bosch was in Indië een stelsel ingevoerd, dat zoowel daar als in het moederland krachtigen tegenstand vond. Men weet dat de Minister Elout liever zijne portefeuille nederlegde dan aan de invoering mede te werken; sommigen herinneren zich welligt nog den indruk van twee in 1835 uitgekomen en blijkbaar door een deskundige geschreven brochures[1], en men behoeft slechts het 2de Deel van de Waal's 'Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal' door te loopen, om te zien hoe invloedrijke leden der Tweede Kamer daarover dachten. Wat de stemming in Indië betreft, zoo schreef Baud op 30 Aug. 1833 aan Baron van der Capellen: 'Het thans ingevoerde stelsel van cultures, dat door de meesten veroordeeld en slechts door zeer weinigen begrepen wordt, is eene bron van vele zorgen en onaangenaamheden voor den Gouverneur-Generaal. Met opzigt tot dat stelsel en een

1 De twijfel omtrent den schrijver, door Mr. P. Mijer l.l. blz. 448 geopperd, mag wel beschouwd worden als weggenomen door de mededeelingen in v. Deventer, Bijdragen, III, 14.

aantal zaken, welke daarmede in een regtstreeksch of zijdelingsch verband staan, heeft de Gouverneur-Generaal zeer dikwijls tegen openlijke of bedekte tegenstreving te kampen. De algemeene opinie is er tegen gestemd'[1]. Wilde men van het stelsel van cultures de vruchten plukken door van den Bosch voorspeld en door de omstandigheden waarin het vaderland zich destijds bevond zoo dringend gevorderd, den Gouverneur-Generaal moest bij al zijne beslommeringen de last eener voortdurende oppositie in de hoogste regeringskringen bespaard, maar tevens door alle mogelijke voorzorgen gewaakt worden dat hij niet van het pad afdwaalde, door het opperbestuur eenmaal aangewezen. Men mogt het welslagen der zaak niet wagen aan de onzekere kans of de landvoogden voldoende geestkracht bezaten en of zij bij hunne hoofdambtenaren genoeg steun vonden.

Het Regeringsreglement en de instructie van 1836 bleven tot rigtsnoer verstrekken voor de Indische regering en hare verhouding tot het opperbestuur bepalen, totdat de wetgevende magt in 1854 van de bevoegdheid, haar bij art. 59 al. 2 der grondwet van 1848 verleend, gebruik maakte. Dit Regeringsreglement, in vorm en inhoud van de vroegere verschillend, behelst zoowel eene naauwkeurige afbakening van magt als eene opsomming der bij het bestuur over Indië te volgen beginselen. Terwijl de reglementen van 1807, 1819, 1827 en 1836 niet veel meer dan den naam van instruetiën verdienden, mag dat van 1854 de grondwet van Nederlandsch-Indië genoemd worden. Het standpunt van den Gouverneur-Generaal, als vertegenwoordiger des Konings regerend, en dat van den Raad van Indië, als adviserend ligchaam, bleven behouden, maar des eersten magt werd veel meer beperkt dan dit het geval was met het reglement van 1836, niet enkel door de vermelding der beginselen volgens welke hij regeren moest, maar ook door de verpligting om in al wat zijne wetgevende bevoegdheid betrof en in enkele gevallen van uitvoering niet anders te handelen dan in overeenstemming met het advies van den Raad van Indië. Werd deze niet verkregen, dan moest de zaak onderworpen worden aan de beslissing van het opperbestuur. Door deze laatste bepaling werd daarentegen de invloed van den Raad van Indië op den gang van het bestuur niet in geringe mate vermeerderd. Maar

1 Mr. P. Mijer l.l., blz. 498.

het is niet zoozeer het Regeringsreglement van 1854, als wel de wijziging der grondwet in 1848, die in het algemeen door den grooteren invloed op 's lands zaken aan de volksvertegenwoordiging toegekend en in 't bijzonder door de bepalingen betreffende de overzeesche bezittingen eene diep ingrijpende verandering bragt in de verhouding tusschen het opperbestuur en de Indische regering.

Er is boven aan herinnerd, hoe in 1825 de Staten-Generaal op uitnoodiging der regering eene eerste schrede deden op koloniaal terrein. Sedert dien tijd werden de Oost-Indische aangelegenheden hoe langer zoo meer in de Tweede Kamer ter sprake gebragt. In het begin, vóór 1840, was het groote bezwaar der oppositie het beschikken zonder medewerking der wetgevende magt over Indische gelden ten behoeve van uitgaven hier te lande, maar toen de laatste alinea van Art. 59 der grondwet van 1840, strekkende tot vaststelling bij de wet van het voor het moederland beschikbaar batig saldo, aan dien eisch voldoening gegeven had, toen verlangde men meer. ‘De wetgevende magt’, zoo sprak een lid der Tweede Kamer op 28 Nov. 1845, ‘wordt geroepen om het gebruik van het koloniaal batig slot te regelen, maar zij kan tot de bepaling van dat gebruik niet overgaan, dan nadat zij onderzocht heeft waarin dat saldo bestaat. Zij moet de grondslagen in oogenschouw nemen op welke het berust, en zich verzekeren, dat het op eene behoorlijke wijze is tot stand gekomen. Zij kan echter die zekerheid zich niet verschaffen, dan indien zij in een onderzoek treedt van de ontvangsten en uitgaven, die door het bestuur van de overzeesche bezittingen van den staat hebben plaats gehad. Eerst wanneer het haar gebleken is, dat de regeling dier ontvangsten en uitgaven op eene behoorlijke wijze is geschied, zal zij tot de erkentenis komen dat het koloniaal batig saldo op voldoende grondslagen berust en wel is geregeld’[1]. Met kracht en met goed gevolg werd echter van 1840 tot 1848 door Baud als Minister van Koloniën het standpunt der regering verdedigd. In welsprekende redevoeringen, die thans nog met belangstelling gelezen worden, bestreed hij bij herhaling de te groote inmenging der Kamers in het bestuur der koloniën en overzeesche bezittingen. Bleven in dat tijdvak de bekrachtiging bij eene wet van het zoogenaamde kapitalisatie-

1 De Waal, Ned.-Indië in de St.-Gen., III, 591.

kontract en het terugtreden in 1845 van den Gouverneur-Generaal van West-Indië de eenige overwinningen, waarop de oppositie wijzen kon, de meeste zeer belangrijke discussiën naar aanleiding van de wetsontwerpen tot regeling van het Indisch batig slot gewenden langzamerhand de Tweede Kamer en de natie aan de openbare behandeling van koloniale aangelegenheden, en de geheimzinnige sluijer, welke tot nu toe de koloniale administratie bedekte, verdween hoe langer zoo meer, dank zij de uitvoerige inlichtingen welke door den Minister Baud steeds met de meeste bcreidvaardigheid verstrekt werden.

Hoe men ook denke over de grenzen, die de Grondwetgever van 1848 aan de inmenging der Staten-Generaal op koloniaal terrein stelde, zeker is het dat zij, ruimer dan die van de grondwet van 1840, in de eerste jaren na de grondwetsherziening in vrij beperkten zin opgevat werden door hen die aan die herziening een werkzaam deel genomen hadden. In den tijd waarin wij leven komt onwillekeurig een glimlach op het gelaat, wanneer wij het eerbiedwaardig hoofd der antirevolutionnaire partij in de avondzitting van 24 Februarij 1849 bezwaren hooren ontwikkelen tegen deze zinsnede van het adres van antwoord: ‘Wij zullen het onzen pligt achten van het huishouden dier gewesten zorgvuldig kennis te nemen en de maatregelen, welke ter bevordering van hunnen voorspoed noodig zijn, ijverig te ondersteunen,’ omdat ‘hij vreest dat de nieuwe Kamer door deze zinsnede aan te nemen verder dan de gewijzigde grondwet zou gaan. Men zou aldus ligtelijk en van lieverlede de regering, het bestuur der overzeesche bezittingen overbrengen in de Kamer.’ Ook Thorbecke hooren wij het betreuren in zijne rede van 7 Dec. 1852, dat zijne meening betreffende het koloniaal bestuur in de commissie van Maart 1848 niet zegevierde en ‘de meerderheid door de vrees bestuurd werd dat men hier te veel de hand in de zaken van de koloniën zou steken.’ Wat den geest betreft, dien het Regeringsreglement van 1854 ademde, kan men aan de woorden van een gezaghebbend lid der liberale partij bij de algemeene beraadslagingen gesproken herinneren: ‘Hier blijft dus - en tot mijn leedwezen, ik herhaal het, heb ik geen spoor kunnen vinden van eene veranderde zienswijze der regering omtrent dit punt - hier blijft dus, zeg ik, terwijl men het autocratisch gezag van den Gouverneur-Generaal in Oost-Indië bij dit reglement zoozeer besnoeit en aan banden legt, het autocratisch gezag van

den Minister van Koloniën onveranderd bestaan. Één man doet hier alles, beschikt over alles, beheerscht alles en is in dat beheer nog aan weinig regelen gebonden. Wij kunnen toch niet zeggen dat afdoende contrôle op het beheer v*o*orhanden, althans wettelijk geregeld is.' Maar bij deze opvatting van den geest van grondwet en regeringsreglement zou men niet lang blijven staan. Wettelijke regeling werd hoe langer zoo meer de leuze der liberale partij, wettelijke regeling der contracten, wettelijke regeling der drukpersaangelegenheid, wettelijke regeling der geheele suikerkultuur, Interpellatiën over koloniale aangelegenheden volgden elkander in de Tweede Kamer op en eindigden dikwijls met motiën, die het verlangen tot wettelijke regeling van het een of ander onderwerp uitspraken. Ook eenige conservatieven maakten die leuze tot de hunne en droegen er toe bij om het denkbeeld ingang te doen vinden dat er voor de inmenging der vertegenwoordiging in koloniale zaken geen grens mogt zijn. Over het algemeen echter bleef de conservatieve partij trouw aan het standpunt door J.C. Baud geschetst bij de opening der discussiën over het Regeringsreglement: 'de grondwet van 1848, niets minder maar ook niets meer,' en aan de overtuiging, dat het beginsel eener onbeperkte inmenging der Kamers, door de grondwet niet gewild, aan de kracht van ons bestuur in Indië slechts schaden kon. Intusschen droeg niets zoo zeer bij tot het veldwinnen van het beginsel, dan eenige blijken van ministeriële zwakheid voor den aandrang van bijzondere belangen en de zeer belangrijke vermeerdering der Indische uitgaven sedert 1856. Deze feiten bezaten meer overredingskracht dan de meest welsprekende vertoogen. Meenden sommige conservatieven in wettelijke regeling een schild te vinden tegen gunstbetoon, meerderen begonnen eene anomalie te zien in het beschikken door de regering alleen over zoovele millioenen voor de Indische huishouding. Eindelijk kwam onder de leuze, 'dat de Kamers de koorden van de beurs in handen moeten hebben', in 1864 de zoogenaamde comptabiliteitswet tot stand met het beginsel dat jaarlijks de Indische begrootingen door de wetgevende magt vastgesteld zouden worden.

De vraag of in de praktijk de vrees van de bestrijders dier wet voor opdrijving van uitgaven en voor het verbreken der goede verstandhouding tusschen de Europeesche maatschappij in Indië bewaarheid is, moge in het midden gelaten worden, zeker is het dat zij tweeërlei gewigtige gevolgen had.

Zij oefent in de eerste plaats op de verhouding tusschen het opperbestuur en de Indische regering een zeer belangrijken invloed. Wel staat de Gouverneur-Generaal nog op het hooge standpunt hem door het Regeringsreglement toegekend; wel oefent hij nog de uitvoerende en een deel der Wetgevende Magt uit; wel bezit hij nog de bevoegdheid om de uitvoering van wetten en koninklijke besluiten uit te stellen of te schorsen, en verklaart hij nog oorlog of maakt vrede, maar behalve de perken, hem door het Regeringsreglement gesteld, is hem thans een band aangelegd, dien hij bij elke zijner handelingen voelt. Er is toch bijkans geen maatregel, aan welken niet eenige finantiële gevolgen verbonden zijn, hetzij eene vermeerdering van uitgaven of van inkomsten, of ook wel van beiden, en zoodra dit het geval is, kan de maatregel niet genomen, althans niet uitgevoerd worden, zonder medewerking der wetgevende magt. Door den Minister de Waal werd in de Memorie van Antwoord op het Verslag der Eerste Kamer omtrent de Indische begrooting van 1871 eene poging gedaan om eene grenslijn te trekken tusschen de verordeningen, welke de Gouverneur-Generaal zou mogen vaststellen en af kondigen vóór dat de kosten door de begrootingswet gedekt zijn en die, wier afkondiging op de goedkeuring der begrooting door de wetgevende magt wachten moet. In werkelijkheid bestaat er echter geen grens, en de Kamers kunnen even goed eene uitgaaf voor een detail der dienst als voor een grooten maatregel onmogelijk maken. Werden de landvoogden, die de ordonnantie van 5 Januarij 1866 en eenige jaren later de wijziging van het Preanger stelsel afkondigden vóórdat de begrooting de noodige fondsen toegestaan hadden, gedwongen om op die ordonnantiën terug te komen, bij amendement werden ook soms posten van onbeduidend bedrag of van geheel lokalen aard, als bijv. de oprigting van een kustlicht, uit de begrooting verwijderd. Thans is de Gouverneur-Generaal verpligt bij elke gelegenheid zijne bevoegdheid om algemeene verordeningen vast te stellen, aan het regt der Wetgevende Magt door de comptabiliteitswet toegekend, te toetsen. Voor al wat de Gouverneur-Generaal doet of nalaat, kan de Minister bij gelegenheid der jaarlijksche begrootingsdiscussiën ter verantwoording geroepen worden. Elk artikel eener verordening door den Gouverneur-Generaal binnen de perken zijner bevoegdheid uitgevaardigd, kan tot tekst strekken van uitvoerige gedachtenwisseling in de Tweede Kamer, en soms het onderwerp worden eener vijandelijke motie,

die den draad van een ministerieel leven afsnijdt. Vroeger werd het element van stabiliteit in het bestuur van Indië op het Plein gevonden; de Ministers overleefden de Gouverneurs-Generaal; thans is bij de wisseling van Kabinetten het tegenovergestelde het geval, en zou het niet vreemd zijn, indien uit Indië over het hoofd des Ministers van Koloniën heen het oog der Indische regering naar het Binnenhof gerigt werd.

Eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van de bezwaren die de actuele toestand in het leven riep, wordt in de rede gevonden waarmede de Heer Mijer op 1 Jan. 1872 het bestuur van Ned.-Indië aan zijn opvolger overgaf[1]. Die bezwaren, niet weinig vermeerderd door de versnelde middelen van gemeenschap, kunnen alleen door wijs beleid en door eene goede verstandhouding overwonnen worden. De Gouverneur-Generaal moet zich vooral niet laten beheerschen door den geest van lokaliteit, noch door ‘sympathiën die in belangen van het oogenblik een gestadig voedsel vinden’[2], hij moet blijven 's Konings vertegenwoordiger, de man der regering. En aan elken Minister, aan ieder lid der Staten-Generaal mogen de gulden woorden over de verhouding tusschen het opperbestuur en de Indische regering, welke Baud op 11 Sept. 1832 aan van der Capellen schreef, herinnerd worden: ‘Mijne slotsom is deze: Indië uit den Haag te willen regeren, is onuitvoerlijk. Indië geheel aan zich zelf over te laten, is in de meeste gevallen onmogelijk. Een mezzo termine, naar tijden, personen en omstandigheden gewijzigd, is de eenige weg, dien men met veiligheid volgen kan’[3].

Maar de wet van 1864 heeft in de tweede plaats - en hier komen wij tot het eigenlijke doel van ons betoog - nog tot eene geheel andere uitkomst geleid. Wij hebben er op gewezen, dat eene der groote strijdvragen, die sedert lang de partijen op koloniaal gebied verdeelde, de grens was welke de grondwet aan de bemoeijingen der Staten-Generaal met koloniale aangelegenheden stelde. Zij was een hoofdelement van hetgeen men noemde: de koloniale kwestie. In zijne Bijdragen door G.K. van Hogendorp reeds voorgestaan, later door de liberale oppositie vóór 1848 telkens met meer kracht aangedrongen, eindelijk door de gewijzigde grondwet schroomvalig gehuldigd, maar een strijdleuze geworden der liberale partij, heeft in 1864 het door de

1 Zie Koloniaal Verslag van 1872, Bijl. A.
2 Mr. P. Mijer l.l., blz. 166, zie ook boven aangehaalde redevoering.
3 Mr. P. Mijer l.l., blz. 379.

conservatieven steeds bestreden beginsel met behulp van velen hunner ten volle gezegevierd. Van perken door art. 59 der grondwet gesteld kan thans geen sprake meer zijn, wel van het al of niet wenschelijke eener wettelijke regeling. Of kan in eene vertegenwoordiging, geroepen tot beslissing over elk onderdeel van het Indisch huishouden, de eisch om wettelijke regeling van eenige aangelegenheid bejegend worden als vroeger met eene exceptie van onbevoegdheid? Van eene kwestie van wetsuitlegging is het thans eene vraag van opportuniteit geworden, en in plaats van op art. 59 der grondwet, moet men voortaan op het gezond verstand der Nederlandsche vertegenwoordiging een beroep doen. Liberalen en conservatieven, door geen principieel verschil in dit opzigt meer gescheiden, kunnen zich vereenigen om pogingen tot onverstandige inmenging der Wetgevende Magt te verijdelen. Elders, in het konstitutionele Engeland, kan men zien met hoeveel wijsheid en bezadigdheid een alvermogend parlement van zijne magt ten aanzien van koloniale aangelegenheden gebruik maakt[1]. Dat voorbeeld moge voor Nederland niet verloren gaan!

II.

Erkent men in den strijd voor meerdere inmenging der Kamers in de koloniale aangelegenheden, het liberale beginsel om den invloed der volksvertegenwoordiging ten koste van het prerogatief der Kroon uit te breiden, kort na de grondwetswijziging in 1848 ontbrandde tusschen de liberalen en konservatieven een even levendige strijd van een geheel anderen aard. Het gold den oekonomischen toestand op Java en het door generaal van den Bosch aldaar ingevoerde stelsel van kultures. Boven is reeds aangeteekend dat het bij zijne invoering met algemeenen tegenstand zoowel hier als in Indië te kampen had. Slechts enkelen, en daaronder J.C. Baud, meenden dat het vertrouwen door Koning Willem I aan de plannen van van den Bosch geschonken, door de uitkomst geregtvaardigd zou worden. Ook zij evenwel ondersteunden niet dan noode die plannen. Na de voorkeur vermeld te hebben door den Minister Elout aan dé

1 Verkerk Pistorius en van der Lith, De Grondslagen van het Britsch-Indisch Beheer.

voorstellen van dn Bus gegeven, verklaarde Baud op 6 Dec. 1851: ‘Ik erken onbewimpeld dat ik in die beschouwing deelde; ongaarne wilde ik vaarwel zeggen aan beginselen, die ik gedurende het Engelsche bestuur op Java ingezogen had.’ De wijzen van den tegenwoordigen tijd mogen aan Generaal van den Bosch genialiteit ontzeggen, zeker heeft er meer dan gewone geestkracht toe behoord om, bij zooveel tegenstand en zoo weinig steun, zijne veelomvattende denkbeelden te verdedigen en te doen zegevieren. Het is hier de plaats niet om in eene beoordeeling van die denkbeelden te treden. Nergens vindt men een betere en onpartijdiger uiteenzetting daarvan, dan in het derde en vierde hoofdstuk van het werk van den Heer Mijer. Elk oordeel moet in ieder geval onjuist en partijdig genoemd worden, dat niet de tijdsomstandigheden, onder welke zij door Koning Willem I goedgekeurd en toegepast werden, in aanmerking neemt. ‘Vóór nog de Gouv.-Gen. van den Bosch,’ zoo sprak Baud op dienzelfden 6^{den} December, ‘zijn systeem in Indië had kunnen invoeren, grepen de gebeurtenissen van 1830 plaats; in den nood van het moederland, was de behoefte aan remises uit Indië aanmerkelijk toegenomen, en daarmede ook de overtuiging ontstaan dat de tijd der onzekere proeven voorbij was en aan allen twijfel een einde moest worden gemaakt. Men had twee alternatieven voor zich. De voortduring van het dusgenaamd liberaal stelsel: maar daarnevens kwijning van handel en scheepvaart, gevaar van een staatsbankroet en volslagen onzekerheid of de voorgedragen inschuiving van Europesche industrie al dat kwaad zou kunnen verhoeden. Het andere alternatief was eene nieuwe toenadering tot het stelsel van verpligte culturen en daarnevens de zekerheid van finantiële redding, en groote uitbreiding van handel en scheepvaart! Men deed de keuze door den Gouverneur-Generaal van den Bosch aangeraden. Die keuze, Mijne Heeren, werd door de omstandigheden geboden; maar het was eene keuze, waartoe de voorstanders van het vroegere stelsel niet dan noode zijn overgegaan.’

Is het den wijsgeer of den staatsman zelden gegeven de zegepraal te zien der nieuwe beginselen door hem verkondigd, den Generaal van den Bosch viel het voorregt te beurt den algemeenen onwil te zien veranderen in eene algemeene bewondering, en zelf de vruchten van zijn stelsel te plukken. Hij mogt zich door een van zijne bitterste tegenstanders uit vroeger dagen op 15 December 1837 in de Tweede Kamer hooren

noemen ‘den man aan wiens bemoeijingen het hoofdzakelijk te danken is, dat 's lands krediet gehandhaafd wordt, dat 's lands finantiën een geregelden gang kunnen houden, een weldoener des vaderlands’ en zonder vrees voor tegenspraak in eene aanspraak op den 16den Dec. 1839 in een comité-generaal der Tweede Kamer van de uitkomst van zijn stelsel getuigen: ‘Hoe gelukkig de uitkomst van dit stelsel van kultuur en handel geweest is, zal wel niet behoeven te worden herinnerd. Onze handel en scheepvaart hebben daardoor eene uitbreiding verkregen verre overtreffende die der laatste vijftig jaren, - onze industrie eene groote ontwikkeling erlangd, - en aan de schatkist zijn sedert dat tijdstip meerdere voordeelen te beurt gevallen dan de gewezen Compagnie ooit van hare uitgebreide bezittingen genoten heeft.’

Vóór 1848, in die jaren van finantiële moeijelijkheden die het vaderland doorworstelde, hoorde men maar ééne stem over de voortreffelijkheid van het kultuurstelsel. Teregt teekent een onpartijdig schrijver van de volksstemming in dien tijd aan: ‘De natie in het algemeen verheugde zich bij de groote voordeelen, die het bestaande stelsel aan de schatkist opleverde; handel en scheepvaart genoten dankbaar de onmiddellijke voordeelen, die de koloniale markt, hier te lande door het kultuurstelsel gevestigd, aanbragt, terwijl ook menig partikulier als gewezen suikerfabriekant, na zijn fortuin in Indië te hebben gemaakt, in het vaderland teruggekeerd, de voordeelen van het bestaande erkende’[1]. Ook de regering werd door niets geschokt in de overtuiging, dat over het algemeen het stelsel hoe langer zoo meer de belangen der schatkist en die der bevolking bevorderde. Waar misbruiken en bezwaren voor de bevolking ter harer kennis kwamen, trachtte zij er door doelmatige maatregelen in te voorzien. Zoo werd de indigokultuur als te bezwarend voor de bevolking voor een goed deel ingetrokken door den Gouverneur-Generaal Rochussen, die volgens den Hoogleeraar Veth[2] meer dan een zijner voorgangers gedaan heeft om de nadeelen van het stelsel te temperen. In eene memorie, door J.C. Baud op 21 Junij 1853 naar aanleiding van klagten over de suikerindustrie op Java bij het Departement van Koloniën ingediend, beantwoordt hij, na erkenning van eenige

1 De Bosch Kemper, Geschiedenis van Nederland na 1830, IV, 366.
2 Veth, Java, II, 691.

bezwaren, de vraag: ‘waarom niet reeds vroeger de radikale hervorming van het suikerstelsel beproefd is?’ op deze wijze: ‘Gedurende eene reeks van jaren werden bij de regering geen klagten tegen de suikerkultuur vernomen, nadat de zwarigheden der eerste invoering waren overwonnen, nadat de gemeentelijke huishouding zich, dus beweerde men, daarnaar geplooid had en nadat een aantal onmiskenbare verbeteringen waren tot stand gekomen, waardoor onder anderen de belooning der planters beduidend was toegenomen. Nu vestigde zich algemeen het gevoelen dat de suikerkultuur populair was onder de Javanen. Deze meening werd o.a. zeer stellig door den Gouverneur-Generaal Rochussen uitgedrukt toen er in 1847 sprake was van de uitbreiding dier kultuur tegen eene evenredige inkrimping der gehate indigoteelt.’ Ook de pers was destijds eenstemmig in haar gunstig oordeel, en in zijne ‘Reis over Java in 1847’ juichte de predikant te Batavia, van Hoëvell, het kultuurstelsel toe ‘als gegrond op de inborst der Javanen en als zeer bevorderlijk voor hunne welvaart, al was het ook dat hij op sommige plaatsen overdrijving en onjuiste toepassing opmerkte.’ ‘Geheele bestrijding van het stelsel vernam men in de jaren 1841-1848 niet dan bij zeer enkelen en wel bij hen, die over onrecht en miskenning klagende, het individuële niet van het algemeene wisten af te scheiden’[1].

Na 1848 werd het geheel anders. De gebeurtenissen van dat jaar vonden weerklank in Indië en lang onderdrukte klagten over de voogdij van het moederland vonden hun weg in de pers. De Europesche maatschappij begon met wrevel telken jare aanzienlijke bijdragen uit Indië in de Nederlandsche schatkist te zien storten. Enkele deelen van Java werden door gebrek aan voedingsmiddelen geteisterd, en rempen, waaraan het kultuurstelsel soms geheel vreemd was, daaraan toegeschreven. De lessen der staathuishoudkunde, door wetenschappelijke en populaire geschriften meer algemeen verspreid, braken den staf over een oekonomischen toestand, welke op dwang en monopolie rustte. De gebreken, die elke menschelijke instelling aankleven, en de misbruiken welke door onoordeelkundige toepassing of overdreven ijver der ambtenaren bij verschillende kultures ingeslopen waren, droegen er toe bij om het stelsel zelf bij de openbare meening in verdenking te brengen. In de pers werd

1 De Bosch Kemper I.I., IV, 368.

eene levendige polemiek over het kultuurstelsel gevoerd. Zelfs waagde een schrijver zich aan het destijds zeker zeer vreemde betoog, dat het voor het moederland even nadeelig als voor Java was. Een gemoedelijk spreker in de Tweede Kamer, Baud beantwoordende, erkende wel ‘dat het groote kwaad op Java nooit in zijne bedoeling heeft gelegen; daarvoor ken ik en huldig ik zijn karakter te zeer,’ maar beweerde toch ‘dat het is voortgesproten uit beginsels van regering door hem in het koloniale stelsel ingevoerd, beginsels die zich ontwikkeld hebben geheel anders dan hij zich had voorgesteld, waarvan hij, toen hij het bewind verliet, het kwaad niet meer heeft kunnen stuiten’[1].

In het algemeen echter scheen de oppositie in de eerste jaren na de grondwetsherziening niet zoo zeer het beginsel als wel de toepassing te gelden. De bekwame woordvoerder der liberale partij op koloniaal terrein wachtte zich er voor openlijk het kultuurstelsel aan te vallen. Integendeel, zelden is er ten behoeve van dat stelsel eene pleitrede uitgesproken welsprekender dan door den Heer van Hoëvell op 8 December 1851. Want terwijl Baud zich gewoonlijk op het standpunt van de finantiële belangen stelde om het behoud er van te verdedigen, wees van Hoëvell op de groote verdiensten van het kultuurstelsel, in zoover het Europesche industrie en kapitalen naar Java overgebragt had, en verlangde hij, onder anderen op grond dat in vergelijking van hetgeen Java noodig heeft, er nog zeer weinig van die twee onmisbare elementen zijner ontwikkeling aanwezig waren, dat het stelsel nog moest blijven werken. In éénen adem voegde hij er echter bij, dat het stelsel(!) van vrijheid van arbeid en vrijheid van kultuur doel, en om dat doel te bereiken het stelsel van gouvernementscultures een middel zijn moest en beval hij in verband daarmede aan, om ‘bij de vernieuwing der suikercontracten te bepalen dat de voorziening in de behoeften der fabrieken niet meer geschiede door het Gouvernement, maar aan de ondernemers worde overgelaten,’ en om ‘langzamerhand de koffijkultuur, thans door het Gouvernement gedreven, te brengen in handen van partikulieren door het verhuren der bestaande tuinen voor een aantal jaren’[2].

De conservatieve partij was niet doof voor de klagten over de werking van het kultuurstelsel; zij verlangde onderzoek en

1 Sloet van Oldhuis op 23 Dec. 1850.
2 Bijblad 1851-1852, blz. 464.

bijaldien de berigten gegrond bevonden werden, zuivering en hervorming; zij gaf zich echter niet aan de illusie over, dat behoud van het stelsel immer mogelijk was zonder dwang en spiegelde aan de natie niet voor dat vrije arbeid en vrije kultuur dezelfde uitkomsten hebben zouden als verpligte arbeid en teelt. De groote staatsman, die destijds haar welsprekende tolk in de Tweede Kamer was, gaf in deze woorden dit standpunt aan: ‘Toen nu twee jaren geleden de berigten ongunstiger werden, toen de hongersnood in sommige gedeelten van Java, hoezeer door andere oorzaken ontstaan, bepaaldelijk werd toegeschreven aan de verkeerde werking van het kultuurstelsel, ontstond ook bij mij de vrees dat er van de verleende magt meer misbruik gemaakt was dan ik had vermoed. Bij mij vestigde zich de overtuiging dat eene herziening van het stelsel pligtmatig was, namelijk eene herziening niet ten doel hebbende afschaffing, maar voorzigtige zuivering; op den voorgrond stellende, dat de dwang die de kwade zijde van het stelsel uitmaakt, na de verkregene ondervinding van een stelsel van vrije kultuur niet te vermijden is. Ik zag de noodzakelijkheid om het stelsel in zijne grondslagen te herzien, met het denkbeeld van behoud, niet van omverwerping’[1]. In diezelfde rede deelde Baud mede dat hij, getroffen door de straks aangehaalde woorden van den Heer Sloet tot Oldhuis, aan de regering het aanbod gedaan had ‘om zonder belooning uit 's Rijks schatkist op de plaats te gaan onderzoeken of er middelen zijn om, met behoud van het stelsel, hetwelk voor onzen handel, voor onze scheepvaart en voor onze finantiën zulke rijke vruchten draagt, het kwaad, indien het werkelijk bestaat, voor goed te keeren.’ Hoewel dit aanbod door de toenmalige regering niet aangenomen is, werd weldra op Java eene enquête naar den toestand en de bezwaren der suikerkultuur, eenige jaren later gevolgd door een onderzoek naar de koffijkultuur, ingesteld.

In het Regeringsreglement van 1854 bleef de zaak onbeslist. Door de wetgevende magt werd een artikel goedgekeurd, dat volgens de verklaring der regering die het voorstelde, niets bepaalde en niets regelde. In latere jaren werd de beteekenis dan ook eene onuitputtelijke bron van twistgeschrijf en discussiën. Elke partij las er in wat zij verlangde en de strijd over vrijen en verpligten arbeid en kultuur bleef voortduren.

1 Bijblad, 1851-1852, blz. 449.

Niet weinig werd hij aangewakkerd door de talrijke berigten van knevelarijen welke bij partikuliere ondernemingen plaats vonden, en even als de liberale partij van de gebreken en misbruiken bij het kultuurstelsel politieke munt geslagen had, zoo leverden de zoogenaamde ‘schandalen van den vrijen arbeid’ aan de conservatieven een' tekst van talrijke vertoogen tot behoud van de gouvernementskultures. Men mag aannemen dat er omstreeks het jaar 1860 bij de natie in haar oordeel omtrent het kultuurstelsel eene zekere reactie kwam, welke nog sterker geweest zou zijn zonder het aan het licht komen van eenige feiten, die bewezen dat het stelsel van gunstbetoon bij de uitgifte van suikerkontracten nog bestond. Een kabinet trad op met het wachtwoord: liberaal in Nederland, behoudend in Indië, en het daaropvolgend liberale ministerie, hoewel genegen om een ruim veld aan de partikuliere industrie te openen, scheen de hand niet te willen slaan aan de gouvernementskultures. In eene merkwaardige rede op 8 December 1862 gaf de Minister van Financiën, uit naam van het geheele kabinet, eene stellige verklaring van beginselen op het terrein der koloniale politiek. Na de alsnog bestaande behoefte aan de Indische baten geschetst te hebben, vroeg de Heer Betz met verontwaardiging: ‘zou onder zulke omstandigheden niet alleen dit Gouvernement, maar zou er één Gouvernement zijn, dat eene roekelooze hand zou durven slaan aan de grondslagen waarop onze geheele finantiële toekomst rust?’ En nadat hij den ernstigen wil der regering te kennen gegeven had om niet alleen de gouvernementskultures te handhaven, maar ook om ze zoodanig te verbeteren dat hare productiviteit wierd verhoogd en de groote baten niet enkel het gevolg van stijging der prijzen maar ook van toeneming der productie mogten zijn, vroeg hij: ‘waar is nu dat ontzettend groote verschil tusschen de denkbeelden van de liberalen en de denkbeelden van de meeste - niet van alle - conservatieven, die hun stelsel in deze discussie hebben gepreciseerd?’

Intusschen was op Java de staat van zaken veranderd. Terwijl in de Staten-Generaal getwist werd over het behoud of de opheffing der gouvernementskultures, schenen opperbestuur en Indische regering als om strijd te trachten aan dien twist op de meest praktische wijze een einde te maken. Toen het bekende ontwerp tot hervorming van den oekonomischen toestand in Ned.-Indië in September 1865 aan de Tweede Kamer aan-

geboden werd, constateerde de memorie van toelichting, dat behalve de koffij- en de suikerkultuur al de overige gouvernementskultures ten grave gedaald waren. In 1860 was aan de theeen tabakskultuur, in 1863 aan de peperkultuur, eindelijk in 1865 aan de indigo- en kaneelkultuur een einde gemaakt. Tegenover de intrekking van deze verschillende kultures staat alleen de invoering in 1854 der kinakultuur, welke in vrijen arbeid voor het Gouvernement gedreven wordt. Het is hier de plaats niet om de vraag te behandelen of die intrekking te regt geschiedde, zeker is het - dit blijkt uit de historische aanteekeningen in de daareven aangehaalde memorie - dat de regering in Indië en in Nederland de woorden 'zooveel doenlijk' van Art. 59 van het Regeringsreglement in een niet al te strengen zin opvatte en dat het beginsel, dat bij de invoering van verscheiden kultures voorgezeten had, om ook zonder direct voordeel voor de schatkist, de productie van voortbrengselen voor de Europesche markt aan te moedigen, niet meer gold. In 1870 werd het lot der suikerkultuur beslist. Bij de wet van 21 Julij 1870 (Ind. Staatsblad, n°. 117) werd bepaald dat geen nieuwe invoering dier kultuur op hoog gezag plaats zou vinden en dat, waar zij bestaat, de beschikking over gronden na de aanplant voor 1878 trapsgewijze verminderde, met 1890 geheel ophoudt. Na dat tijdstip zal de regering zich in geen enkel opzigt met de suikerkultuur bemoeijen en houdt zij geheel op als Gouvernementskultuur te bestaan.

Van de onderwerpen van den ouden strijd omtrent het kultuurstelsel blijft dus enkel over de op hoog gezag ingevoerde koffijkultuur. Wij hebben gezien dat van Hoëvell reeds in 1850 het verhuren der bestaande tuinen aan particulieren aanbeval. Men herinnert zich de plannen der West-Java-koffijkultuurmaatschappij, die in een tal van welgeschreven brochures de dringende noodzakelijkheid betoogde dat de Staat aan groote maatschappijen zijne koffijkultuur afstond. Onder de vraagpunten van de in 1863 ingestelde enquête vindt men o.a. de volgende, het 19de: 'Zou een verhuur van gouvernementskoffijtuinen aan partikulieren tegen betaling van huurschat in geld of in natura aan te raden zijn?' en het 22ste: 'Gesteld het Gouvernement kon er toe besluiten het standpunt van verhuring der koffijtuinen aan te nemen, wat zou dan de voorkeur verdienen? verhuring aan groote maatschappijen, dan wel verhuring in kleine perceelen, waarbij als het ware het oog van

den meester zich over elke aanplanting zou kunnen uitstrekken?' Er is wel eens beweerd dat Art. 56 van het Regeringsreglement niet van toepassing is op de gouvernements-koffijkultuur, maar ten onregte. Al dagteekent zij niet van Van den Bosch, zoo is zij toch ook eene op hoog gezag ingevoerde kultuur, die van de overige alleen in zoover verschilt dat zij ouder en voordeeliger is. Reeds in 1696 op Java ingevoerd, verschafte zij in de vorige eeuw aan de Compagnie veel voordeelen, en in het hagchelijk tijdperk dat het bestuur van Daendels voorafging, was de verkoop van koffij de voorname bron van inkomsten van het Indisch bestuur. Door de krachtige maatregelen van Daendels uitgebreid ook buiten de Jakatrasche landen én de Preanger Regentschappen, ging de koffijkultuur weder hard achteruit onder het Britsche tusschenbestuur. Na het herstel van het Nederlandsch gezag slechts in enkele residentiën bestaande, werd de koffijkultuur in de Preanger Regentschappen steeds met belangstelling door de regering behartigd. Vóór 1833 was er verpligte teelt met vrije beschikking, behoudens uitkeering van het aandeel het Gouvernement toekomende in koffij of in geld als landrente. Sedert 1833 werd verpligte levering tot regel gesteld en bij Staatsblad 1834, n°. 22, werden zoowel voor de koffij- als voor de suiker- en indigokultuur de bekende voorschriften gegeven. Nimmer heeft de koffijkultuur het karakter eener vrijwillige teelt gehad. Ook vóór de meer algemeene invoering op hoog gezag van kultures was zij eene verpligte of, wil men liever, eene dwangkultuur. Het sprak dus van zelf dat, toen tegen het stelsel van kultures een veldtogt geopend werd onder de leuze 'vrije arbeid en vrije teelt', het ook op de koffijkultuur gemunt moest zijn. Was het bestaan eener dwangkultuur in strijd met de beginselen der liberale partij, allereerst scheen voor afschaffing in aanmerking te komen de koffijkultuur, bij welke men niet aan contracten zoo als bij andere voor langeren of korteren tijd gebonden was.

Het pleit voor het gezond verstand onzer natie, dat de aanvallen van enkelen nooit grooten bijval gevonden hebben. In het ontwerp van wet, dat 'de hervorming van ons koloniaal stelsel' tot doel had, werd de bestaande toestand gehandhaafd in afwachting dat het plaatselijk onderzoek in 1863 ingesteld de grondslagen zou aanwijzen waarop in het vervolg het koffijstelsel moest rusten. Maar toen de enquête afgeloopen was,

bleek het dat zij niet geleid had tot aanwijzing van nieuwe grondslagen en moest de Gouverneur-Generaal adviseren om eenvoudig op den voet der bepalingen van de zoogenaamde kultuurwet den bestaanden toestand wettelijk te handhaven. Nadat al de stukken die enquête betreffende bij de Tweede Kamer ingezonden en door eene Commissie uit haar midden onderzocht waren, bragt deze een voor het voortbestaan der gouvernementskoffijkultuur ongunstig verslag uit en stelde aan de Kamer eene conclusie voor, waarbij de meening uitgesproken werd: ‘1°. dat de bezwaren die bevonden zijn te bestaan ten aanzien der op hoog gezag ingevoerde koffijkultuur op Java niet vatbaar zijn om te worden opgeheven, althans niet zonder afstand te doen van de geldelijke voordeelen welke die kultuur in verband met de verpligte levering voor de schatkist afwerpt; 2°. dat geene vermeerdering van productie te wachten staat zoolang de tusschenkomst des bestuurs bij de kultuur en bij den handel in koffij blijft bestaan; 3°. dat aan de tot dusverre te veel verwaarloosde voorschriften van het Regeringsreglement voor Nederlandsch-Indië gevolg behoort te worden gegeven, niet alleen door de bestaande bezwaren zooveel doenlijk op te heffen, maar ook door maatregelen te beramen, die, met het oog op 's lands finantiën, de tusschenkomst des bestuurs allengs ontbeerlijk zullen maken’. Deze conclusie, helder in hare veroordeeling der tusschenkomst van het Gouvernement bij de bewuste kultuur, maar geheel duister in haar derde alinea waar van maatregelen die zij verlangt met het oog op 's lands finantiën sprake is, beteekende al zeer weinig en verloor nog van haar gewigt door de wijze waarop zij door de voorstellers toegelicht werd. Een hunner besloot zijne rede op 19 Februarij 1875 met deze woorden: ‘Overigens, het behoeft naauwelijks gezegd te worden, de conclusie in haar geheelen omvang heeft betrekking op de toekomst. Wij weten allen hoe onze finantiën aan de koffijbaten gebonden zijn, en dat er niet aan te denken valt om plotseling met het geheele koffijstelsel te breken. Maar het is niet ontijdig om aan te dringen op maatregelen om ons van het stelsel los te maken, en om te wijzen op de gevaren die het in de toekomst bedreigen. Elke maatregel, die, zij het aanvankelijk op kleine schaal, kan strekken om ons van de koffijbaten onafhankelijker te maken en een vrijeren toestand voor te bereiden, zal beantwoorden aan hetgeen met de conclusie der meerderheid bedoeld wordt.’ Kan het onschuldiger? En beteekende, aldus toege-

licht, de conclusie iets anders dan een vrome wensch? De Tweede Kamer echter achtte zich tot het uitspreken van dien wensch, terwijl er geen enkel middel aangegeven werd om hem te vervullen, niet geroepen en vereenigde zich met het gevoelen van de minderheid harer commissie, die het gevaar aantoonde om, in strijd met de gevoelens van bijkans alle Indische autoriteiten, eene afkeuring, hoe ingewikkeld ook, uit te spreken over een zoo belangrijk element van ons overzeesche belastingwezen. Zij verwierp de conclusie met eene aanzienlijke meerderheid. Dit besluit der Kamer is hoogst belangrijk, omdat het mag beschouwd worden als het einde van den langdurigen strijd tegen de op hoog gezag ingevoerde kultures. De meesten zijn ingetrokken, de suikerkultuur zal met 1890 ophouden gouvernementskultuur te zijn, maar het voortbestaan der koffijkultuur op den bestaanden voet van verpligte teelt en verpligte levering, door de ingestelde enquête bedreigd, is juist ten gevolge dier enquête gewaarborgd en bevestigd. Wel hoort men nog soms uit het studeervertrek of in de Tweede Kamer eene stem, die met geringschatting gewaagt van een staat, die koopman of kruidenier is, terwijl natuurlijk voorbijgezien wordt dat elke groote mogendheid, die een monopolie handhaaft, in hetzelfde geval verkeert en dat b.v. de handel in een heel wat schadelijker artikel dan de koffij voor het Britsch-Indisch bestuur eene bron van aanzienlijke inkomsten is, maar over het algemeen is men het eens dat behoud van de gouvernementskoffijkultuur voor onze finantiën is eene kwestie van to be or not to be. De geschiedenis der gouvernements-koffijkultuur sedert 1848 mag dan ook op geheel andere bijzonderheden wijzen dan die der overige. Van bijkans alle opvolgende Ministers en Gouverneurs-Generaal ontving deze kultuur blijken van belangstellende zorg. En inderdaad, wanneer men de moeite neemt in te zien den staat der zuivere opbrengst in een noot van de memorie van beantwoording op het voorloopig verslag der Tweede Kamer omtrent de Indische begrooting van 1878 opgenomen, dan wordt die belangstellende zorg geregtvaardigd. Verlangt men de opgave voor de allerlaatste jaren, dan bragt de koffij zuiver op:

in 1874	ƒ 40,684,311
in 1875	ƒ 50,386,708
in 1876	ƒ 31,910,877
in 1877	ƒ 49,176,188

In deze jaren zijn echter de prijzen buitengewoon hoog geweest. Men neme dus tot voorbeeld de 7 jaren 1861-1867, toen de gemiddelde veilingprijs 43½ c. bedroeg, en men zal nog eene zuivere opbrengst van ongeveer 30 millioen 's jaars vinden[1]. Wie zal bij de zoo hoog geklommen uitgaven, bij de steeds vermeerderende behoeften, de hand aan zulk een middel van inkomsten slaan? Geplaatst tusschen het verlangen om tot ontwikkeling van Indië de noodige uitgaven toe te staan en het doctrinair bezwaar tegen elke dwangkultuur, heeft de liberale partij zich ten opzigte der koffijkultuur teregt nedergelegd bij het conservatieve beginsel van behoud met verbetering.

Buiten het kultuurstelsel was er nog eene andere belangrijke strijdvraag op oeconomisch gebied, die na de grondwetsherziening de liberalen en conservatieven verdeelde. Na het herstel van ons gezag in Indië was over het algemeen het oude monopoliestelsel vervangen door het stelsel van bescherming. Destijds leefde algemeen de overtuiging, dat bescherming van den nationalen handel en de nationale scheepvaart, ook door differentiële tarieven, regeringspligt was. Voor zoover Nederlandsch-Indië betreft, was het beginsel van bescherming gehuldigd, maar tevens beperkt door art. 2 van het tractaat van 17 Maart 1824, waarbij Groot-Brittannië en Nederland zich verbonden om bij in- en uitvoer in en uit de havens in de Oostersche zeeën geen hooger regten te heffen van elkanders onderdanen, dan ‘ten bedrage van het dubbele van die, waarmede de onderdanen en schepen der natie, aan welke de haven toebehoort, belast zijn.’ Van de bevoegdheid werd het ruimste gebruik gemaakt, en aan de tarieven die in de verschillende deelen van den Indischen Archipel gevonden werden, strekte het beginsel ten grondslag, dat vreemden het dubbel betaalden van de regten die bij in- en uitvoer door Nederlanders voldaan werden. Lange jaren duurde de briefwisseling tusschen de Engelsche en Nederlandsche regeringen over inbreuken welke deze laatste zich zou veroorloofd hebben door hare Indische tarieven op de bepalingen van het Londensche

1 Bij al deze cijfers valt op te merken: 1°. dat zij aan de uitkomsten, niet aan de begrootingen ontleend zijn; 2°. dat van de opbrengst afgetrokken zijn de kosten van vervoer en verkoop in Nederland, de uitgaven in Indië der onderafdeeling koffij (IVde afd.) en die ten laste der VIde afd. (gebouwen voor koffij); 3°. dat om een geheel zuivere rekening te maken nog afgetrokken moesten zijn eenige andere uitgaven, als voor goeniezakken, voor de commissie aan de Handelmaatschappij, voor een deel der bezoldiging van controleurs of inlandsche ambtenaren, enz.

verdrag[1]. Eindelijk vonden gezonder staathuishoudkundige begrippen bij de publieke opinie hunnen weg. De Nederlandsche wet van 8 Aug. 1850 (Staatsblad n°. 47) stelde met de Nederlandsche vlag gelijk die van de staten welke in hunne havens en in die hunner koloniën datzelfde voorregt aan onze vlag schonken. De wet van 3 Julij 1866 (Staatsblad n°. 76), houdende vaststelling der tarieven van in-, uit- en doorvoer in Nederlandsch-Indië, ging verder en zag van het beding van reciprociteit af, 'omdat de hoop andere natiën te dringen door het vasthouden aan de eischen der aangehaalde wet zeer verwijderd is; maar daarentegen moet de voortbrenging in Indië er onder lijden, wanneer differentiële regten omtrent de vlag beletten de gunstigste scheepsgelegenheid te zoeken voor den uitvoer der producten'[2]. Deze wet had voornamelijk ten doel om in de tariefwetgeving van Ned.-Indië eenheid te brengen, en om door trapswijze vermindering van het bedrag der bescherming een overgang te vormen tot de geheele opheffing. Dit laatste geschiedde bij de wet van 17 Nov. 1872 (Staatsblad n°. 130). Sedert 1 Januarij 1874 wordt noch bij in- noch bij uitvoer eenig differentieel regt in Ned.-Indië geheven. Behalve eenige artikelen die naar het gewigt belast zijn, wordt van de meeste een invoerregt van 6 pCt. der waarde geheven, en bij den uitvoer zijn slechts enkele artikelen met een zeer matig regt bezwaard.

Men zou de opmerking kunnen maken, dat het minder juist is de kwestie der bescherming van de nationale nijverheid en handel voor te stellen als eene strijdvraag tusschen de liberale en conservatieve partijen, en alzoo afschaffing dier bescherming eene zegepraal der liberale te noemen. Inderdaad vonden bij de behandeling der wet van 1865 de amendementen, destijds door van Bosse voorgesteld, met het doel om al dadelijk tot de afschaffing der differentiële regten te besluiten, evenveel steun aan de conservatieve als aan de liberale zijde. Maar desniettemin mag niet ontkend worden dat het gros der behoudende partij voor het behoud der differentiële regten toen en in 1872 ijverde, of althans dat zij die regten niet dan onder voorwaarde van reciprociteit, d.i. bij tractaat prijs geven wilde. En wanneer men let op hetgeen thans rondom ons voorgaat, op de hooge regten van invoer in sommige groote staten geheven, op de uit-

1 Zie 'Papers relative to the execution of Treaty of 1824 presented to the House of Commons' in 1840 en 1842.

2 Mem. van Toelichting in Bijlagen, 1864-1865, blz. 166.

gesproken voornemens in andere om tot de oude handelspolitiek terug te keeren, eindelijk op den slag, die door de afschaffing van het differentieel uitvoerregt op de suiker, een zeer belangrijken tak der Nederlandsche nijverheid trof[1], dan vraagt menig freetrader zich af, of de wetgever niet wijzer gehandeld had, indien hij alleen voor die staten, welke zich tot wederkeerigheid verpligtten, de beschermende regten afgeschaft had. Zonder in het minst te kort te doen aan de waarheid der beginselen van de staatshuishoudkunde, zoo mag niet voorbijgezien worden dat in de praktijk rekening met de omstandigheden gehouden moet worden. Leert de wetenschap dat vrije invoer of een laag invoerregt den verbruiker ten goede komt en alzoo de algemeene welvaart bevordert, in de praktijk mag het twijfelachtig heeten, of dat voordeel steeds opweegt tegen den last, die langs een anderen weg op de ingezetenen moet gelegd worden, om aan de schatkist het verlies van het bedrag van het inkomend regt te vergoeden. Dit klemt te meer ten aanzien van de koloniën, waar de elasticiteit der belastingen gemist wordt en alzoo door de afschaffing van een op de welvaart drukkenden last, de opbrengst der overige belastingen niet in evenredige mate toeneemt, maar waar de grondslagen voor een rationeel belastingstelsel ontbreken en de invoering van eene nieuwe belasting ongenoegen verwekt.

Wat hiervan zij, zeker is het, dat de wet van 17 Nov. 1872 een einde gemaakt heeft aan den strijd omtrent het behoud van beschermende regten. Kan men er op terugkomen? En heeft de wensch, die in een daareven uitgekomen vlugschrift[2] te kennen gegeven wordt, kans van vervulling? Daargelaten de vraag of terugkeer tot het oude stelsel 's lands welvaart bevorderen zou, zoo behoeft men niet kleinmoedig te zijn om te beweren dat er, in verband met onze internationale verhoudingen, maatregelen zijn waarop niet wel teruggekomen kan worden.

1 Men heeft wel eens beweerd dat de afschaffing van de suikeraccijns in Engeland de eenige reden van het te niet gaan onzer suikermarkt en van onze raffinaderijen was. Dit komt ons echter volkomen in strijd voor met het feit, dat eene premie ook na de conventie van 1865 in het stelsel van drawback schuilt. Is dit juist, dan zou veeleer de suiker de raffinaderijen ruoeten opzoeken in landen als het onze, waar de accijns nog bestaat.

2 *Ernstig bedreigd, eene handelsbeschouwing*, door J. Jacobson.

III.

Wat men hem ook verwijte, men zal den geest van onzen tijd niet eene overgroote mate van bescheidenheid ten laste leggen. Van de voortreffelijkheid der hedendaagsche toestanden is hij vrij wel overtuigd en op vroegere wordt medelijdend nedergezien. Waar ouderen van dagen op hunne ervaring wijzen, haalt men de schouders op. Wat de vaderen deden, wordt aan eene onmeedoogende kritiek onderworpen. Men is thans zooveel knapper. Ingenomenheid met zich zelf en geringschatting van het verleden wordt vooral op staatkundig gebied waargenomen. Het is alsof men eerst in de laatste jaren de pligten had leeren vervullen, die het koloniaal bezit aan Nederland oplegt. Vroeger, zoo heet het, werd alleen aan de exploitatie van Indië ten behoeve van het moederland gedacht; eerst thans is de verpligting erkend van een regtvaardig bestuur. Vroeger geschiedde niets tot ontwikkeling van den inlander, en was zijn lot aan de regering geheel onverschillig; eerst thans, dank zij het initiatief der liberalen, begint de inlandsche bevolking de weldaden der beschaving te genieten. Vroeger dwang en stilstand, thans vrijheid en vooruitgang; vroeger de duisternis der conservatieve politiek, thans de schitterende zon der liberale beginselen. Deze voorstelling, dikwerf in de liberale Nederlandsche pers terugkeerende, wordt langzamerhand een article de foi voor de groote menigte. De behoudende koloniale politiek met haren meest uitstekenden vertegenwoordiger J.C. Baud wordt voor de hedendaagsche wijsheid eene verouderde en veroordeelde politiek. Men mag niet ontkennen dat van conservatieve zijde wel eens voet gegeven wordt aan die voorstelling. Door hen, die zich als de vertegenwoordigers der conservatieve koloniale politiek opwerpen, wordt niet zelden uit het oog verloren dat deze nimmer eenvoudig handhaving van het oude beteekende, maar dat zij ook op koloniaal terrein, met de veranderde omstandigheden rekening houdende, zich steeds tot taak stelde om de maatschappelijke ontwikkeling te bevorderen en te leiden en met behoud der grondslagen, waarop ons koloniaal bezit gevestigd is, bezadigde, grondig onderzochte maatregelen van hervorming te erkennen. Niemand was meer dan J.C. Baud van dezen pligt overtuigd, en de kennismaking met de laatste hoofdstukken van de schets, die de Heer Mijer van zijn leven geeft, is in 't bij-

zonder aan te bevelen zoowel aan hen, die het verleden gering schatten als aan de verdedigers van beginselen die met de actuële toestanden niet meer te vereenigen zijn. Zij zullen daarin een tal van feiten aantreffen die van Baud's waarlijk liberale denkwijze getuigen. De omstandigheden, onder welke hij leefde en werkte, mogen echter niet uit het oog verloren worden.

Aan Jean Chrétien Baud viel het lot ten deel om op het bestuur van onze koloniën en overzeesche bezittingen een overwegenden invloed uit te oefenen in een allerhagchelijkst tijdsgewricht. Werd het kultuurstelsel door van den Bosch ontworpen en ingevoerd tot herstel van de Indische finantiën, welke dreigden voor de Nederlandsche finantiën een ondragelijke lastpost te worden, Baud werd als Gouverneur-Generaal tot krachtige uitbreiding met beperking van alle uitgaven verpligt, ten einde de opofferingen te verligten, welke Nederland zich in den ongelijken strijd met het door de groote mogendheden gesteunde België getroosten moest. Later als Minister van Koloniën bevond hij zich tegenover eene uitgeputte natie en eene ledige schatkist. Terwijl de Minister van Hall van de Nederlandsche natie buitengewone offers vorderde, moest J.C. Baud zorg dragen, dat door de grootste zuinigheid in het bestuur en de strenge handhaving van het ingevoerde stelsel de Indische bijdragen aan de behoeften van de Nederlandsche schatkist te hulp kwamen. Geliefkoosde denkbeelden tot ontwikkeling der overzeesche gewesten moesten geheel of ten deele ter zijde gesteld worden. Zij, die thans van den gunstigen finantiëlen toestand, die het gevolg was van van Hall's maatregelen tot herstel van het finantieel evenwigt en van het Nederlandsche muntwezen, en van Baud's zorg voor de handhaving van de gouvernementscultures de smakelijke vruchten plukken, mogen vrij aan de conservatieve staatkunde verwijten dat destijds veel is verzuimd tot ontwikkeling hier zoowel als in Indië, de onpartijdige geschiedenis zal aan de Ministers van Hall en Baud regt doen wedervaren en getuigen dat door hun vereende pogingen het krediet van den Nederlandschen staat behouden en de grondslag voor eene betere toekomst gelegd is.

Intusschen, ook te midden dier benarde omstandigheden, waarvan de sporen uitgewischt, maar de lessen te zeer vergeten zijn, trachtte J.C. Baud zooveel doenlijk zijn pligt tegenover Indië te doen. Uit vrees voor overdrijving van het kultuurstelsel gaf hij reeds bij eene de lezing overwaardige missive van

15 October 1844 de Indische regering in overweging, ‘of het niet raadzaam zou zijn, om, althans de residenten, te plaatsen op een geheel onzijdig stantpunt, door namelijk aan hen de procentos der kultures te ontnemen, die vervangende door vaste toelagen’[1]. De afschaffing der bezwarende bazaarpacht kwam hem reeds in 1846 voor in bepaalde overweging te moeten genomen worden en hij verzocht den Gouverneur-Generaal daarmede niet lang te wachten. Hij keurde de voorstellen van den Gouverneur-Generaal Rochussen tot intrekking van de indigokultuur, waar zij voor de bevolking te bezwarend was, goed. Wanneer onder zijn ministerie het vermeerderen der inkomsten aanbevolen werd, geschiedde dit alleen onder voorbehoud van onschadelijkheid. Hij keurde bij herhaling voorstellen van opvolgende landvoogden, welke opdrijving der landrente ten doel hadden, af. In de bestaande admodiatie zag hij het correctief, waardoor het stelsel van kultures dragelijk is gebleven. Een overtuigd voorstander van dat stelsel, was hij echter nimmer van meening dat het altijd onveranderd zou blijven bestaan. Reeds in 1846 zeide hij in de Tweede Kamer: ‘Ik houd het voor zeer mogelijk dat er van lieverlede groote veranderingen zullen noodig worden in een stelsel hetwelk thans zulke rijke vrnchten draagt’[2]. Een der meest belangrijke maatregelen in het belang van Nederlandsch-Indië, waaraan Baud zijn naam mogt verbinden en welke door den Gouverneur-Generaal Rochussen ten uitvoer gelegd is, was de invoering eener nieuwe burgerlijke wetgeving in onze Oost-Indische bezittingen.

Uitvoerig wordt door den Heer Mijer aan een aantal van feiten herinnerd, als zoovele bewijzen van de zorg die ook vóór 1848 aan de welvaart van Nederlandsch-Indië en van de Indische bevolking gewijd werd. Op enkele deelen van Baud's werkzaamheid valt echter niet genoeg licht en het is welligt niet van belang ontbloot daarop te wijzen, omdat het onderwerpen geldt die thans nog, nadat de strijd over het kultuurstelsel, over bescherming der nationale nijverheid, of over de inmenging der wetgevende magt in koloniale zaken volstreden is, aan de orde zijn. Dit is onder anderen het geval met de politiek tegenover de buitenbezittingen, met het inlandsch onderwijs en met de finantiële verhouding tusschen Nederland en Indië.

1 Van Deventer, Bijdragen, III. 139.
2 De Waal, Ned. Indië, III, 621.

1. Kort na Baud's optreden aan het hoofd van het Departement van Koloniën trof hem de onzekerheid, waarin men daar verkeerde ten opzigte der grenzen van ons Oost-Indisch gebied en der regten, welke in de verschillende deelen van dat gebied toekwamen. De tractaten van 1814 en van 1824 hadden wel algemeene beginselen aangegeven, maar met name slechts enkele der buitenbezittingen genoemd. Toen Britsche schepen in 1836 de bewoners van het eiland Galang getuchtigd hadden wegens zeeroof en van Nederlandsche zijde opgekomen was tegen een strafoefening gepleegd op een gebied onder Nederlandsch oppergezag, werd door het Britsch-Indische bestuur eene opgave gevraagd van de onder Nederlandschen invloed staande natiën, stammen en hoofden in den Oosterschen Archipel, maar de Nederl.-Indische regering onthield zich van een antwoord te geven, omdat zij daartoe niet in staat was. Door het uitzigt op een ruimer handelsverkeer met China werd bij sommige Europesche mogendheden de zucht levendig om koloniën te stichten in het Oosten. Men hoorde van Engelsche partikulieren, die zich op Bali en Lombok vestigden, en bij den handelstand te Singapore heerschte een geest van wrevel tegen het Nederlandsch gezag. Eindelijk had korten tijd geleden de vestiging van James Brooke op Borneo veel opzien gebaard.

Het kwam Baud voor dat het niet aanging in de onzekerheid te blijven omtrent de uitgestrektheid van onze regten en dat het vast moest staan, welk gebied onder den naam van Nederlandsch Indië bedoeld werd. Op een tal van eilanden hadden wij verzuimd daden van souvereiniteit te plegen of met de inlandsche hoofden de oude contracten te vernieuwen of nieuwe te sluiten tot verzekering van ons regt van souvereiniteit. Bij gebrek aan bewijzen konde men elk oogenblik door de vestiging van vreemden midden in ons gebied in de grootste moeijelijkheden geraken. Een speciaal onderzoek in de hier te lande aanwezige koloniale archieven, door een vertrouwd ambtenaar onder de onmiddellijke leiding van den Minister ingesteld, bragt wel veel bijzonderheden aan het licht omtrent onze regten, maar vestigde tevens de aandacht op het zeer groot getal leemten waarin alleen in Indië voorzien kon worden. De zaak werd dus in 1843 bij den Gouverneur-Generaal aanhangig gemaakt. Hem werd last gegeven om eene naauwkeurige lijst zamen te stellen van alle eilanden en plaatsen zonder onderscheid, die geacht konden worden middellijk of onmiddellijk onder ons oppergezag

of onder onzen staatkundigen invloed te staan. Daarbij moesten vermeld worden de stellige gronden, waarop die beschouwing in elk geval steunt, stellige erkenning bij de tractaten van 1814 of 1824, vroeger daadwerkelijk bezit of geldige kontracten met de betrokken inlandsche hoofden. Hem werd in de tweede plaats last gegeven om, waar zich bij het zamenstellen dezer lijst leemten zouden voordoen, deze zoo spoedig mogelijk te doen aanvullen, hetzij door het bedrijven eener daad van souvereiniteit of door het sluiten eener overeenkomst bij welke het Nederlandsch oppergezag erkend wordt. Dat deze opdragt eene zeer omvangrijke en moeijelijke was blijkt uit het feit, dat op de missive van 4 November 1843 bij welke zij verstrekt werd, eerst in 1848, en toen nog zeer onvolledig, door den Gouverneur-Generaal geantwoord werd. ‘Ware alles,’ zoo klaagde deze in een schrijven van 1 Julij 1848, ‘wat de buitenbezittingen betreft, vroeger niet van zoo weinig belang geacht, dat men het der moeite waardig niet schijnt gekeurd te hebben, om naauwkeurig te constateren waaruit die bezittingen eigenlijk bestaan, - ware die onverschilligheid zelfs niet zoo verre gegaan, dat de betrekkingen met de inheemsche bewoners en bestuurders dier landstreken, op sommige punten als het ware geheel verloopen, op andere niet behoorlijk onderhouden en over het algemeen in zeer geringen graad aan het algemeen belang zijn dienstbaar gemaakt, - in één woord ware dit veld niet zoo onbebouwd gelaten, dan zou de bedoelde taak reeds sinds lang zijn ten uitvoer gelegd.’

Intusschen hadden de nasporingen onder Baud's leiding en dagelijksch toezigt zóóveel vruchten gedragen, dat bij ontstentenis van volledige opgaven uit Indië de bouwstoffen aanwezig waren voor de belangrijke ‘Mededeelingen betreffende de Overzeesche bezittingen van het Rijk’, welke op 18 Junij 1850 door den Minister van Koloniën aan de Tweede Kamer aangeboden werden. Het onderzoek in Indië had ten gevolge eene vaststelling der territoriale indeeling van de verschillende Buitenbezittingen; zoo had b.v. die van de afdeelingen van Borneo plaats bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 28 Februarij 1846; die van de residentiën van den Molukschen Archipel bij besluit van 30 Julij 1848; die van het gouvernement van Celebes en de onderhoorigheden bij besluit van 21 Maart 1851. Alzoo werd langzamerhand ten gevolge van de krachtige impulsie door J.C. Baud in 1843 gegeven, de wetenschap verkregen

van den aard en den omvang onzer regten in den Indischen Archipel.

Hoe hoogen prijs Baud ook stelde op de bekendheid met en de bevestiging van onze regten van souvereiniteit in Indië, niemand was meer afkeerig dan hij van de uitbreiding van ons regtstreeksch gezag. Het was dus wel een bewijs van het groote belang dat hij stelde in de taak bij de straks aangehaalde missive van 4 Nov. 1843 den Gouverneur-Generaal opgedragen, dat aan dezen niettegenstaande de finantiële moeijelijkheden van die dagen een krediet geopend werd om, des noodig, kleine militaire posten tijdelijk daar te stellen tot het doen erkennen onzer souvereiniteit, ‘maar,’ zoo voegde hij er dadelijk bij, ‘in het algemeen zal de voorkeur gegeven moeten worden aan overeenkomsten met en aanstellingen van inlandsche hoofden, aan het uitreiken aan dezelve van Nederlandsche vlaggen en stokken met het Nederlandsche wapen, aan het vorderen van jaarlijksche hommage en aan andere middelen van dezen aard.’ Volgens Baud waren de Buitenbezittingen in twee categoriën te verdeelen - die namelijk waar wij ons eene geheele, hoewel dan ook slechts trapswijze vestiging ten doel hebben gesteld, - en die, waar het slechts te doen is om de eenmaal verkregen regten van heerschappij en middellijk een beschavenden invloed uit te oefenen.

Ook in de gewesten tot de eerste categorie behoorende, zooals bijv. Sumatra, moest men niet met militaire middelen en met overhaasting naar dat einddoel streven. Met onze beperkte middelen en met de gevaren van onzen toestand in Indië was rekening te houden. Toen alzoo eenigen tijd na zijn optreden bleek, dat telkens nieuwe militaire expeditiën ondernomen werden, en dat daartoe boven de voor Sumatra vastgestelde formatie vier bataillons troepen van de reserve op Java, onder bevel van den kolonel Michiels, op den duur aldaar bleven, toen kwam Baud in eene merkwaardige depêche van 1 September 1841 daartegen op. Met 's Konings magtiging wijzigde hij de door zijn voorganger op 24 December 1838 gegeven instructiën, in zoover deze op den voorgrond stelden den wensch om de onderwerping van Sumatra (Atjeh natuurlijk uitgezonderd) met spoed voltooid te zien. ‘Het denkbeeld,’ zoo schreef hij, ‘om van lieverlede geheel Sumatra tot aan de grenzen van Atjeh aan ons gezag te onderwerpen, behoeft daarom niet opgegeven te worden. Die verovering kan integendeel alleszins het einddoel onzer pogingen blijven, maar men zal er eene eeuw aan moeten besteden in stede

van 25 jaren, zooals de voormalige Minister (Generaal van den Bosch) meende. Men zal niet moeten veroveren dan door de omstandigheden gedwongen en wanneer het reeds veroverde zich geheel heeft geconsolideerd.' Er werd dus aan het Indisch bestuur de last verstrekt om in te trekken alle civiele en militaire posten op de Oostkust en de binnenlandsche posten, met de inbezitneming der Oostkust onmiddellijk in verband, maar tevens werd nadrukkelijk aanbevolen 'om bij de verlating te verkrijgen eene volledige erkenning van onze bevoegdheid om forten te bouwen, de inkomende en uitgaande regten tegen schadeloosstelling onder beheer te nemen, enz. Het regelmatig zenden van gezantschappen door de vorsten zal een geschikt middel zijn om de betrekkingen met hen levendig te houden, terwijl hun de verzekering zou gegeven kunnen worden, dat zoolang zij zich vriendschappelijk gedragen en de oogmerken van het gouvernement bevorderen, geen gebruik zal worden gemaakt van onze souvereiniteitsregten.'

Baud waarschuwde niet zelden tegen het overschatten van eigen kracht. Hij meende dat de middelen, zoowel finantiële als militaire en administratieve, aan het kleine Nederland ontbraken, om overal in het uitgestrekte gebied van den Indischen Archipel regtstreeksch gezag uit te oefenen. Hoewel de kracht van ons bestuur op het eiland Java geconcentreerd blijven moest, zoo verlangde hij toch dat van daar uit de Nederlandsche invloed zich in alle deelen van den Archipel zou doen gelden, echter meer langs diplomatieken weg dan door kracht van wapenen. Geen tal van onbedreven controleurs, maar eenige oudere ervaren ambtenaren, met taal en zeden bekend, moesten volgens Baud in de Buitenbezittingen de schakels zijn, die de inlandsche besturen aan het Nederlandsche verbonden. De omstandigheden zijn sedert dien tijd voorzeker zeer veranderd; de stoomvaart en de telegraaf hebben ons overzeesch gebied digter bij Nederland gebragt; de gemeenschap tusschen Java en de overige eilanden is in vergelijking met vroeger gemakkelijk; het getal van hen die zich aan den dienst van den staat in Indië wijden, is welligt vertiendubbeld, maar ook thans nog verdienen de denkbeelden van J.C. Baud behartiging. Hadden de staatslieden van onzen tijd de lessen der conservatieve koloniale staatkunde van vroeger meer bestudeerd, dan zou welligt aan Nederland de ramp bespaard zijn van den oorlog, die thans de Indische finantiën en het gehalte van het Indisch leger bedreigt. Maar deze eenmaal

uitgebroken zijnde, zou Baud stellig niet behoord hebben tot de kleinmoedigen, die bij elken tegenspoed jammeren en bedillen en de donkerste voorspellingen laten hooren, maar integendeel met raad en daad tot de vestiging van Nederlands souvereiniteit, ook in het noorden van Sumatra, medegewerkt hebben.

2. De Regeringsreglementen van 1818, 1827 en 1830 bevatten elk een artikel, waarbij aan de Indische regering de oprigting van scholen voor de kinderen der inlanders voorgeschreven werd. Het gemis van een dergelijk voorschrift in het Reglement van 1836 was niet toe te schrijven aan eene verandering van beginsel, maar aan de meening dat het eerder te huis behoorde in de instructie van den Gouverneur-Generaal. Intusschen bleef het voorschrift bijkans geheel onuitgevoerd. Tusschen 1816 en 1825 werden slechts enkele inlandsche scholen van gouvernementswege opgerigt te Passoeroean, Poerwakarta en Tjandjoer, die echter weldra uit gebrek aan leerlingen of om andere redenen vervielen. Aan de inlandsche regenten was wel bij art. 12 van het Reglement op hunne verpligtingen, titels en rangen van 9 Mei 1820 het toezigt over de eigenlijke inlandsche scholen opgedragen, hen aanbevolen om dezelve uit te breiden en om te zorgen ‘dat zooveel kinderen als mogelijk is in het lezen en schrijven worden onderwezen, en dat men hen vroegtijdig leere wat de pligten zijn van deugdzame en goede menschen’. Maar de zaak van het onderwijs, alzoo aan de inlanders zelve overgelaten, vorderde niet. Op de priesterscholen werd en wordt nog, naar het schijnt, een onderwijs gegeven, dat dien naam naauwelijks verdient, en het gunstig getuigenis, eenmaal door een deskundige in de Tweede Kamer omtrent deze scholen en de daar verkregen uitkomsten afgelegd, bewijst wel alleen dat er uitzonderingen op den regel zijn[1].

Hoe groot ook de ijver voor het onderwijs in Indië was, welke tijdens de Gouverneurs-Generaal van der Capellen en van den Bosch door de Heeren Reinwardt en van der Vinne aan den dag gelegd werd, hunne zorg bepaalde zich tot het onderwijs aan de Europesche jeugd, en eerst later in 1834 meende de Hoofdcommissie van onderwijs dat ook de scholen der inlandsche Christenen, met name op de Molukken, regt hadden op de bescherming en de zorg der regering. Bij herhaling liet het Nederlandsch Bijbelgenootschap zich aan de zaak gelegen liggen

1 Bijblad 1868-1869, blz. 180.

en kwam bij de regering met voorstellen tot oprigting van inlandsche scholen. In 1839 gaf het aan den toenmaligen Minister van Koloniën het voornemen te kennen om inlandsche scholen op te rigten, mits het koloniaal bestuur die onderneming met subsidiën en andere middelen ondersteunde. Op dit verzoek werd van regeringswege bevredigend geantwoord en aan den Gouverneur-Generaal van dit antwoord kennis gegeven. Intusschen schijnt van dat voornemen van het Bijbelgenootschap niets gekomen te zijn. En de Minister J.C. Baud, die in 1845 het initiatief nam om eindelijk aan de doode letter van zooveel reglementen en instructiën leven te schenken, achtte het wenschelijk, dat de regering de zaak van het inlandsch onderwijs niet uit hare handen gaf en althans niet aan een genootschap overliet, ‘hetwelk, hoe ook bezield door den geest van voorzigtigheid, bezwaarlijk zou kunnen nalaten om aan het onderwijs eene godsdienstige strekking te geven’.

In eene hoogst belangrijke missive van 16 Jan. 1845, waarvan eenige zinsneden overgenomen zijn in het verslag van den staat van het schoolwezen in Ned.-Indië van 1852, wees hij op den zoolang verzuimden pligt en op het staatkundig belang van de bevordering van het inlandsch onderwijs, en gaf hij tot in bijzonderheden eene schets van het plan waarnaar het schoolwezen van den inlander zou behooren te worden ingerigt.

Bij Baud was de overtuiging levendig, dat ons gezag in Indië steun vinden moest in eene gevestigde aristocratie, en dat het beginsel van erfopvolging bij het vervullen der betrekking van inlandsch hoofd aanbeveling verdiende. Hij moest echter dikwerf ondervinden dat dit moeijelijk, ja onuitvoerlijk werd, omdat de zonen der inlandsche hoofden veelal de gelegenheid misten om de voor den inlandschen ambtenaar onmisbare kundigheden te verkrijgen. ‘De regering,’ zoo schreef hij, ‘zag zich niet zelden geplaatst tusschen het alternatief om eenen onbruikbaren dienaar te benoemen of om van een heilzaam beginsel af te gaan.’ Daarin moest door het oprigten van scholen van regeringswege verandering worden gebragt. Hij wilde dus de pogingen tot beschaving van boven af beginnen, en allereerst tot doel stellen het onderwijs van de kinderen der inlandsche hoofden. Zijne beginselen kwamen in zoover nog al wel overeen met die, welke herhaaldelijk later in de Tweede Kamer, o.a. op den 11 Nov. 1869, aan de ministertafel ontwikkeld werden. Worden de verdiensten van Baud omtrent de studie der inlandsche talen en de opleiding van

ambtenaren voor de Indische dienst door den Heer Mijer zeer teregt geroemd, tusschen de oprigting der Delftsche school en de bevordering van het onderwijs der inlanders bestond volgens hem een zeer naauw verband. ‘Bij het licht sedert de oprigting der Delftsche akademie ontstaan,’ zoo luidt het in bovenaangehaalde missive, ‘zal het opstellen van leer- en leesboeken, voor het oogmerk geschikt, geene onoverkomelijke taak zijn; terwijl voorts ook te Delft zal kunnen worden gevormd iemand die met vrucht zal kunnen worden geplaatst aan het hoofd der op Java op te rigten kweekschool voor inlandsche onderwijzers.’

Het plan door Baud voor het inlandsche schoolwezen geschetst, was opgesteld in verband met de toenmalige finantiële omstandigheden en met het gebrek aan leermiddelen. Men zou zich vooreerst bepalen tot het eiland Java en tot de oprigting eener Gouvernementsschool in de hoofddessa van elk regentschap; onderwijs zou gegeven worden in Javaansche, Soendaasche of Maleische spraakleer en in het lezen en schrijven in die talen; in de beginselen der rekenkunde tot en met de regel van drieën, benevens in de kennis van maten en gewigten, in de aardrijkskunde van Java en omliggende landen, terwijl de vermelding der overige gedeelten der wereld slechts in algemeene omtrekken geschieden zou; eindelijk in practische landmeetkunde en waterpassen. Het overleg met de Indische regering over dit plan en over de middelen tot uitvoering loste zich eindelijk op in het Koninklijk besluit van 30 Sept. 1848, waarbij de Gouverneur-Generaal gemagtigd werd ‘op de Indische begrooting uit te trekken eene som van ƒ 25,000 's jaars voor de oprigting van scholen onder de Javanen, voornamelijk bestemd tot opleiding van inlandsche ambtenaren.’ Sedert dien tijd is het inlandsch onderwijs van regeringswege in verschillende deelen van den Indischen Archipel gevestigd. Zoowel in de Buitenbezittingen als op Java worden kweekscholen voor onderwijzers aangetroffen. Eene tot nu toe weinig geslaagde proef om hen hier te lande te vormen, wordt sedert eenige jaren genomen. Voorstellen tot uitbreiding van het inlandsch onderwijs stuiten niet meer op financiële bezwaren af en meermalen zijn daarentegen aan de Ministers door de Tweede Kamer credietverhoogingen opgedrongen, die noch verlangd noch noodig waren. Bij het Koninklijk besluit van 30 Mei 1868, eenigzins gewijzigd in 1871 afgekondigd, zijn de grondslagen vastgesteld waarop het inlandsch onderwijs ingerigt zijn zal. Al moge het oordeel van deskun-

digen - men denke aan van Limburg Brouwer in het Tijdschrift van Ned. Indië van Julij 1876 - over de verkregen uitkomsten niet altijd gunstig zijn, zeker is het dat de ruimere finantiële middelen en de belangstelling der opvolgende regeringen tot eene groote uitbreiding van het inlandsch onderwijs geleid hebben. Ware het niet onbillijk thans te vergeten dat J.C. Baud, in een tijd toen elke uitgaaf die niet hoogst noodzakelijk was afgewezen werd, de eerste grondslagen gelegd heeft voor het gebouw dat sedert opgetrokken wordt? Hem komt de eer toe ook in dit opzigt den eersten stoot te hebben gegeven, en met volle regt mogt een staatkundig tegenstander van hem op 8 December 1851 in de Tweede Kamer getuigen: 'Het doet mij genoegen hier de verklaring te mogen afleggen dat hij (Baud) in den laatsten tijd van zijn bestuur den grondslag heeft gelegd van een onderwijs onder de Javanen, hetwelk thans meer en meer wordt ontwikkeld, dat op het punt staat op eene uitgebreide schaal in werking te worden gebragt, en waarvan ik mij schoone vruchten voorstel'[1].

Is er thans eene vrij groote eenstemmigheid verkregen omtrent de noodzakelijkheid om het inlandsch onderwijs te bevorderen, verschillend wordt geoordeeld omtrent de rigting aan dat onderwijs te geven. De regering is tot nu toe onwrikbaar trouw gebleven aan de steeds door Baud verlangde en later door het Regeringsreglement van 1854 geboden onzijdigheid op godsdienstig terrein. Zoo ver is zij zelfs te dien opzigte gegaan dat het bekende besluit van April 1874 (Ind. Staatsblad n°. 99) alleen finantiëlen steun verzekert aan die scholen 'waar alle godsdienstig ouderwijs uitgesloten is, maar alleen de schoollokalen daartoe buiten de schooluren mogen worden gesteld.' Tegen die bepaling is in de laatste jaren herhaaldelijk bij de begrootingsdiscussiën strijd gevoerd. Men heeft echter tot nu toc verzuimd het bewijs te leveren dat het Regeringsreglement veroorlooft de bevordering van gouvernementswege van het onderwijs in eene bepaalde godsdienstige rigting. Is het bijzondere personen of zendingsvereenigingen te doen, niet bij uitsluiting om godsdienstonderwijs, maar om opleiding van den inlander tot Christen door lager onderwijs en ontwikkeling van zijn verstand, dan kan, naar het schijnt, bovengemelde bepaling geen bezwaar opleveren. Immers in het besluit wordt geen bepaling

1 Van Hoëvell, Bijblad 1851-1852, blz. 464.

van schooluren aangetroffen en de onderwijzer zelf is volkomen bevoegd om buiten die schooluren godsdienstonderwijs te geven. Al ware het niet mogelijk voor scholen op Java, zoo zou het hoogst wenschelijk zijn indien voor eenige streken daarbuiten het gouvernement de loffelijke pogingen door partikulieren in het belang van het onderwijs aangewend steunen kon. Men mag toch niet het oog sluiten voor de beperkte krachten waarover de regering beschikt om niet enkel op Java maar ook elders de inlandsche bevolking te doen deelen in de weldaad van een behoorlijk lager onderwijs. Bij eenigen goeden wil der betrokken partikulieren of genootschappen is er voorzeker een middel te vinden om de bezwaren van de regering tegen het verschaffen van geldelijke hulp op te heffen, althans in sommige deelen van den Archipel, zonder dat zij het standpunt prijs geve dat aldus in de Mem van Beantwoording op het Verslag der Tweede Kamer over de Indische begrooting voor 1876 omschreven wordt: ‘Eene stricte neutraliteit tegenover de verschillende godsdienstvormen der volken van den Indischen Archipel is niet alleen haar pligt, maar wordt ook door eene behoedzame staatkunde voorgeschreven.’

3. Sedert geruimen tijd hoort men klagen over de finantiële verhouding tusschen Nederland en Indië, welke bij de zoogenaamde comptabiliteitswet daargesteld is. Vroeger kon van eene finantiële verhouding eigenlijk niet gesproken worden, omdat het overschot van het afgeloopen Indisch dienstjaar eenvoudig in de schatkist gestort werd en ten bate van de loopende dienst kwam. Vóór dat dit overschot den naam van batig slot ontving, werden daarvan afgetrokken de bekende rentepost van ƒ 9,800,000 wegens de ten laste van Indië bij de wetten van 1836 en 1838 gebragte schuld, de rente van de sedert afgeloste schuld van ƒ 10,000,000 aan de Handelmaatschappij en de subsidiën voor West-Indië en voor de Kust van Guinea. Van deze posten was na de wet van 1864 geen sprake meer, maar er werd op Hoofdstuk I der Indische begrooting van uitgaven jaarlijks eene bijdrage aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven gebragt. Deze bijdrage was niet meer als vroeger eene verkregen bate van het vorig dienstjaar, maar het geraamd gunstig verschil tusschen de Indische ontvangsten en uitgaven. Het bedrag was dus geheel afhankelijk van de opbrengst der Indische middelen, waarvan de marktprijs der producten een zeer beduidende factor is, en van de meer of minder ruime wijze,

waarop in de Indische behoeften voorzien werd. Hoe onzeker dat bedrag uit den aard der zaak was, behoeft niet betoogd te worden. In 1869 werd door den toenmaligen Minister van Koloniën eene poging aangewend om voor de bijdrage een vast cijfer te doen stellen, maar deze poging leed schipbreuk, o.a. op de bedenking dat deze handelwijze in strijd zijn zou met de comptabiliteitswet. Evenwel sedert dien tijd werd het een gebruik dat het cijfer der bijdrage op ongeveer tien millioen gesteld werd. Bij het ontwerpen der begrooting van uitgaven rekende het Indisch bestuur er op dat zij omstreeks dat cijfer beneden het geraamd bedrag der ontvangsten bleven. Weldra bleek dat in de eerste jaren na de uitvoering der comptabiliteitswet de werkelijke uitgaven beneden de ramingen gebleven waren en de middelen daarentegen, ook wegens hooge marktprijzen, de raming overtroffen hadden. De overschotten van de Indische diensten sedert 1867 hoopten zich in de schatkist op en in afwachting der steeds uitblijvende rekeningswetten besloot men die vermoedelijke overschotten voor buitengewone uitgaven hetzij hier of in Indië te bestemmen. Deze staat van zaken, welke langzamerhand regel geworden was, werd verstoord door de buitengewone offers, ongeveer 25 millioen 's jaars, sedert 1873 door den Atjehschen oorlog gevorderd. Ook verminderden de vermoedelijke overschotten, waarvan in de eerste jaren tot dekking der oorlogsuitgaven een ruim gebruik gemaakt was, naarmate de Indische uitgaven met meer juistheid geraamd werden; de marktprijs der koffij ging achteruit; de geraamde bijdrage aan 's Rijks middelen kon niet uitgekeerd worden en ten slotte bevond men zich voor de noodzakelijkheid om, wilde men den Atjeschen oorlog tot een einde brengen en de aangevangen groote werken met kracht voortzetten, ten behoeve van Indië op het crediet een beroep te doen.

In deze omstandigheden is bij Koninklijke boodschap van 23 November 1878 aan de Tweede Kamer ingezonden een wetsontwerp ‘tot regeling van de verhouding der geldmiddelen van Nederlandsch-Indië tot die van het rijk in Europa.’ Het is hier de plaats niet om dat zonderlinge wetsontwerp te bespreken, hetwelk enkel ten doel schijnt te hebben om de bijdrage in de toekomst van het gewone cijfer van tien op dat van zes millioen te brengen. Immers de bedoeling kan niet zijn om, bijaldien de zes millioen op de Indische dienst niet overblijven, voor dat bedrag eene Indische schuld aan Nederland daar te

stellen en alzoo het voorbeeld van den wetgever van 1836 te volgen. Maar wij mogen ons leedgevoel niet verbergen dat een onderwerp zoo gewigtig, uit een staatkundig en uit een finantieel oogpunt, als de verhouding tusschen de Nederlandsche en de Indische finantiën, op die wijze, als een gelegenheidswet, bijkans niet toegelicht, bij de vertegenwoordiging aanhangig is gemaakt.

Welk oordeel ook geveld worde over deze proef van hedendaagsche regeringswijsheid, dubbel merkwaardig is thans de kennismaking met het overleg, dat reeds ten tijde van J.C. Baud plaats vond over hetzelfde onderwerp, het regelen der betrekking tusschen het Indische en Nederlandsche finantiewezen. In de noot 315 op bladz. 702 van zijn boek geeft de Heer Mijer een overzigt van de gedachtenwisseling met opvolgende Ministers van Financiën door Baud uitgelokt over zijn denkbeeld van conversie van een deel der Nederlandsche staatsschuld in eene Indische. Redenen, vooral van politieken aard, schijnen geleid te hebben tot het bezwaren der overzeesche bezittingen bij verschillende wetten van 1836 en 1838 met eene schuld van ƒ 236,000,000. Destijds verkeerde het vaderland in zeer groote moeijelijkheden tegenover het buitenland. Met België was nog geen vrede gemaakt. Van verschillende zijden werden begeerige blikken op onze koloniën gevestigd. Het doel der toenmalige regering schijnt geweest te zijn, om deze met eene zoo groote schuld te bezwaren dat haar bezit voor eene vreemde mogendheid minder aanlokkend werd. Of, bij gevreesde eventualiteiten, deze wettelijke vaststelling eener schuld het verlangde gevolg zou gehad hebben, mag evenwel met grond betwijfeld worden. Baud kwam reeds in 1843 onbewimpeld voor zijne meening uit, dat deze schuld door de identiteit van den crediteur en den debiteur regtsgeldigheid miste en niet veel meer dan eene fictie was. Hij wilde dus die wetten intrekken en langs een veiliger weg hetzelfde doel trachten te bereiken. De Gouverneur-Generaal moest volgens hem gemachtigd worden om eene schuld van ƒ 250,000,000 aan te gaan en daarvoor koloniale eigendommen te vervreemden en te verbinden, zonder dat de Nederlandsche staat voor die schuld aansprakelijk zou zijn. Op de bedenkingen van zijn ambtgenoot van Finantiën, den Heer van Hall, stuitte Baud's plan, waarmede Koning Willem II ingenomen was, evenwel af.

Korten tijd daarna, in een advies van den Raad van Indië

van 20 Junij 1850 omtrent een ontwerp-Regeringsreglement, vindt men, bij erkenning van het feit dat ‘de kolonie reeds belast is met 230 millioen van de Nederlandsche staatsschuld’, het denkbeeld aangeprezen om een bedrag van 500 millioen dier schuld in eene Indische te converteren.

Omtrent dienzelfden tijd werd in brochures en in de Tweede Kamer het denkbeeld besproken van verkoop van gronden op Java tot delging van een deel der staatsschuld.

Meermalen vindt men alzoo in hetzelfde tijdperk het denkbeeld terug van het overbrengen op Indië van een deel der Nederlandsche schuld. Vermoedelijk heeft de regeling onzer finantiële aangelegenheden met België daartoe aanleiding gegeven. Het is bekend dat het aandeel van België in de schuld, wegens de koloniën op Nederland rustende, bij de Londensche conferentie wel degelijk in aanmerking gekomen is. ‘Quant aux colonies,’ zoo sprak in de Belgische Kamer van Vertegenwoordigers op 15 Maart 1839 de Heer Tallon, een der onderhandelaars, ‘nos droits à cet égard ont été si peu négligés qu'à la vue d'un mémoire remis sur ce point à la conférence par les commissaires belges, nous avons obtenu la décharge complète de la portion de dette, qui de ce chef avait été portée à notre compte’[1]. Ook is het bekend dat in de XXIV artikelen door België op 24 Nov. 1831 onderteekend, maar door Nederland destijds verworpen, eene jaarlijksche rente van ƒ 8,400,000 ‘du chef du partage des dettes publiques du Royaume Uni des Pays-Bas’ ten laste van België gebragt werd, maar dat die rentelast bij het definitieve tractaat tot op ƒ 5,000,000 verminderd werd. Aan welke reden België dit groote voordeel te danken had, blijkt niet. Laatstgenoemd cijfer steunde niet op vaste grondslagen, maar was een ‘chiffre transactionnel’. Is het niet waarschijnlijk dat de groote inkomsten, welke Nederland sedert 1831 van de Indische bezittingen begon te trekken, gewigt in de schaal legden? Of is het vermoeden ongegrond, dat de conferentie, toen Koning Willem I zich in 1838 bereid verklaarde tot het teekenen der XXIV artikelen, kennis droeg van de wetten van 24 April 1836 (Staatsbl. n°. 11 en 12), waarbij op de Oost-Indische gewesten schulden overgebragt werden, wier rente ƒ 6,900,000 bedroeg? Zeker had de Belgische regering in de zaak een te groot belang, om niet daarmede

1 Histoire parlementaire du traité de paix du 19 Avril 1839, II, 152, en tevens I, 49.

bekend te zijn en daarvan in hare vertoogen bij de conferentie gebruik te maken.

Wat daarvan zij, zeker is het dat, indien het denkbeeld, door Baud in 1847 geopperd, verwezenlijkt had kunnen worden, men thans niet te vergeefs naar een grondslag over de finantiële verhouding tusschen Nederland en Indië zoeken zou. Is het echter te laat om, daarlatende de bijzonderheden der door Baud voorgestelde regeling, zijne hoofdgedachte in overweging te nemen en in eene billijke verdeeling der schuld van den Nederlandschen staat de finantiën van de beide deelen van dien staat op een vasteren voet te regelen? Al vereenigt men zich niet in al de bijzonderheden met het antwoord in 1836 door de regering aan de afdeelingen der Tweede Kamer gegeven op de vraag hoe men aan het bedrag der schuld kwam, zoo valt toch niet te ontkennen dat de overzeesche bezittingen titulo oneroso met een aanzienlijken schuldenlast in 1796 aan den staat gekomen zijn, en dat vóór 1830 bij herhaling ten haren behoeve leeningen zijn gesloten. In 1831, alzoo geruimen tijd nadat de verpligtingen van de Oost-Indische Compagnie door den staat overgenomen en nagekomen waren en Indië in elk opzigt van het moederland steun genoten had, begint eerst het tijdperk, waarin Nederland, in stede van offers te brengen, inkomsten genoten heeft. Zouden zij, die zich de moeite geven eene rekening tusschen Nederland en Indië op te maken, niet wijs en billijk handelen, wanneer zij het duizelingwekkend aantal millioenen, door Indië in de Nederlandsche schatkist gestort, verdeelden over het volledig aantal jaren, gedurende welke de Nederlandsche staat koloniën bezit, en wanneer zij daartegenover stelden de renten der in 1796 overgenomen en later voor Indië gemaakte schulden en al wat jaarlijks regtstreeks of middellijk uit Nederlandsche bronnen aan Indië te goed gekomen is? Maar zulk eene rekening is niet te maken. Onder cijfers is de beschavende invloed van Nederland evenmin te brengen als het deel dat het koloniaal bezit aan de vermeerdering der welvaart van ons land heeft. Elke regeling van de finantiële verhouding tuusschen de twee deelen des rijks is uit den aard der zaak eenigszins willekeurig, het minst echter die, welke tot grondslagen zou hebben koloniale door den staat overgenomen of later gemaakte schulden, wier koloniaal karakter reeds in de bepalingen van een met medewerking van Europa gesloten verdrag erkend is. Baud werd tot zijn voorstel van 1847 voor-

zeker geleid door andere overwegingen dan die, welke thans eene regeling wenschelijk doen achten, maar hem mag toch de lof niet onthouden worden van reeds toen de noodzakelijkheid te hebben doorzien eener meer vaste verhouding tusschen het Nederlandsche en Indische finantiewezen.

Is het anderen, die de laatste hoofdstukken van Baud's levensschets lazen, gegaan als ons? Bij eerbiedige bewondering voor den grooten conservatieven staatsman, die in de moeijelijkste dagen van Nederlands jongste geschiedenis met krachtige hand het koloniaal bestuur voerde, paarde zich, toen wij het boek ter zijde legden, een gevoel van leedwezen, dat zijne stem in 's lands vergaderzaal niet meer gehoord kon worden. Had Baud in de voorste rijen gestreden voor de groote beginselen der conservatieve koloniale politiek, hij zou thans de eerste zijn om, zich rekenschap gevende van de veranderde omstandigheden en van de toenadering der partijen, den blik niet al weeklagend naar het verleden, maar met mannelijken moed naar de toekomst te rigten. Waren door hem, niettegenstaande den finantiëlen nood, in menig opzigt de kiemen gelegd van ontwikkeling, hij zou zich verheugen over de ruimere wijze waarop thans in Indië's behoeften voorzien kan worden. Tegen proefnemingen op sociaal of maatschappelijk gebied waarschuwende, zou hij beschaving van den inlander door onderwijs en ontwikkeling van welvaart door verbeterde middelen van gemeenschap voorstaan. Zijn leven en werken mogen in het bijzonder de conservatieven tot een voorbeeld strekken. Zij bevestigen ook op koloniaal terrein de woorden van den Franschen schrijver: ‘Le vrai conservateur doit être par cela même dévoué aux doctrines libérales. Un système conservateur qui n'est pas en même temps un système libéral, c'est une contradiction et un non-sens’[1].

Maart 1879.

W. VAN GOLTSTEIN.

1 Revue des Deux Mondes van 15 Julij 1878, blz. 332.

Moeders strijd.

‘Kan het ijs onder de brug mij houden, vriend?’ vroeg, even slechts zijne vaart temperende, een vlug schaatsenrijder aan een' boer, die op den wal stond. - ‘'t Ken net!’ schreeuwde de Fries, en eer hij hem nader waarschuwen kou, schoot de ander snelvoetig onder de brug en zakte door het ijs, slachtoffer van zijne gebrekkige kennis der volkstaal.

Gelukkig met minder harde gevolgen, ging het mij dikwijls evenzoo. Een stadsmensch op en top, was ik plotseling bewoner geworden van een Overijselsch boerendorp en gevoelde mij telkens o zoo vreemd en onhandig. De taal verstond, de wegen kende ik niet en op mijne vragen om inlichting kreeg ik de duisterste, raadselachtigste antwoorden. Was er sprake van eene tijdsbepaling, dan was 't ‘'s Maaîties’ of ‘'s haars’ (in den Meitijd of in den herfst) gebeurd, 't werd ‘mit sunte Meerten’ of ‘mit vrouwendag 'n joar’, ‘mit melkoavend’ of ‘bij de laampe’ zou 't plaats hebben; al had men Russisch tegen mij gesproken, het ware mij niet duisterder geweest.

Als ik in den doolhof van paden, hekken, vonders, weg noch steg vond, zei men dat ik ‘laangs 't melkhokke’ en ‘dwars over de tippe’ loopen moest, vervolgens ‘westert tot an de eerste stege’ en dan maar ‘recht zudert’, ik zou zoo van zelf op ‘de heuïdiek’ komen, waar ik wezen moest, - en ik zag in de aangeduide richting niets wat op een melkhok geleek, ik wist niet wat een ‘tippe’ was, ik begreep er geen jota van.

Op zekeren namiddag liep ik als een wanhopige te dwalen. Misschien had ik toen minder nog dan anders de ontvangen aanwijzingen begrepen, omdat de man, die ze mij gaf, mij diep had geërgerd. Denk u een gegoeden boer, die, voor werken te groot geworden, zich oefent in ‘veurnaemheid’, die met geweld de deur van zijne pronkkamer voor u openwerpt en met luider stem vraagt: ‘Wa' zal ie gebruken, wien of medera? ie hebben moar te kommendeeren, ik hebbe van alles!’ en wiens onmatig

uitgedijd hoofd u verzekert, dat bij hem de flesch niet alleen door zijne gasten aangesproken wordt. Kortom, een van die onhebbelijke wezens, die de vooruitgang - vooral van de prijzen der landerijen! - ten onzent onder den boerenstand vormt, en die u tegenstaan beurtelings door hunne nagebootste deftigheid en hinderlijk gemeenzamen toon. Zoo'n man had mij gezegd hoe ik gaan moest, en wellicht was mijn verlangen om van hem af te komen nog sterker geweest dan mijne begeerte om den weg te kennen, en had ik dientengevolge te weinig op zijne woorden gelet.

Hoe het zij, ik was het spoor geheel bijster. Ik stond op een groot grasland, omringd door houtwallen, die op verschillende plekken door enge gleuven toegang verschaften tot de paden over de weide, en die paden kruisten elkander in allerlei richtingen. Gelukkig, daar kwam een zes- à zevenjarig meisje uit een' houtwal te voorschijn en op mij toetrippelen. Ik liep het tegemoet en vroeg, toen ik dicht bij haar was: ‘Zeg jij me eens, lieve meid, welk pad ik moet loopen naar Lammert Zomers?’ Het vlaskopje stond met neergeslagen oogen voor me en scheen te verlegen om te antwoorden. ‘Weet je 't niet, kindlief?’ Ze plukte een oogenblik met de handjes aan haar schort en zamelde blijkbaar al haar moed bijeen, toen zij mij met een schuwen blik aanzag en vlug mij voorbijstappende, zei: ‘Het zudersche’. Ik had medelijden met het verlegene kind, maar ik moest van den nood eene deugd maken en riep haar na: ‘Maar waar is het zudersche pad?’ Ze bleef staan en het schreien stond haar nader dan 't lachen, toen ze met de hand de richting aanwees en sprak: ‘Doar!’

Weldra was ik nu van het benauwende weiland af en bemerkte dat ik terecht was. Want toen ik ze voor mij zag, herinnerde ik mij dat er vóór het huis ‘'n hoekien snitrogge’ en op zij ‘'n eerappelkaampien’ moest liggen, en gelukkig waren deze verhorgenheden van de ‘Overiesselsche sproake’ mij reeds geopenbaard. - Kijk, precies een huisje voor Roodkapje's grootmoeder. Omringd door eenige dennen, maakte het den indruk van in het bosch te liggen. Trok men aan een touwtje, dan ging de klink van den binnenkant naar boven en de deur van zelf open. En om de betoovering te voltooien, zat daar, toen ik het woonvertrek binnentrad, grootmoeder in levenden lijve voor me. Een oud vrouwtje met zeldzaam vele rimpels in 't gelaat, de eene hand verborgen in eene witte wollen kous, in

de andere een stopnaald en draad, zag mij eerst over en toen door haar koperen bril nieuwsgierig aan. Verder ging de gelijkenis niet, want grootmoeder woonde niet alleen in het bosch. Bij den haard zat haar bejaarde echtgenoot met eene groote groene klep voor de oogen en eene pijp rookende met een vervaarlijk dik mondstuk, waarschijnlijk om des te beter door de haast tandelooze kaken van den oude omklemd te worden.

Het duurde niet lang of ik zat tegenover hem, en het moedertje, wier verschrompeld gelaat u erg vriendelijk kon aanzien, knielde tusschen ons neder om het vuur aan te stoken onder het water, dat ons aan het onvermijdelijke kopje koffie helpen moest.

De oude man reikte mij eene blinkende koperen tabaksdoos toe en vroeg: ‘Ook 'reis aanstikken? heb ie'n piepe bij oe?’ Ja, die had ik bij me, zoover was ik al verboerd, en ik had ook reeds den tijd gehad om aan het rooken van allerlei tabak te gewennen. Het smaakte niet altoos heel lekker, maar het was gezellig en bevorderde vertrouwelijkheid. Ik stopte dus mijne pijp, terwijl ik de zeis, de hark en de hooivork bewonderde die in een fraaien bundel van binnen op het deksel van de doos gegrift waren.

Aan het uiterlijk voorkomen van het huisje had ik reeds bemerkt, dat daar zindelijkheid en orde heerschten. Heeft men dikwijls arme menschen bezocht, dan vertellen reeds bij het naderen der woningen allerlei kleinigheden, waarvan men zich nauwelijks rekenschap geeft, wat slag van lieden men er in aantreffen zal. Een paar zindelijke klompen voor de deur, een schoon gehouden bloemperkje, een paar lijnrecht hangende gordijnen voor de vensters, heel en schoon, hoewel voorzien van enkele vierkante verstellappen, en die wederom achter verweerde maar helder gewasschen glasruiten, ze brachten het uit, dat daarbinnen spaarzame, oppassende menschen woonden. Zulke dingen bedriegen niet, zie maar eens rond! De koperen knoppen aan de latafel glimmen, de bruine rand om den kleinen spiegel is gladgewreven, ter breedte van eene halve el is langs den wand de donkere leemen vloer met zand bestrooid en de vaardige hand van ons grootje heeft hier met den bezem golvende lijnen ingetrokken. Ook zijn de beide oudjes zelven met hunne alles behalve rijke, maar propere en eenigszins zorgvuldige kleeding de levende bewijzen van de aandacht, hier aan het kleine en schijnbaar onbeduidende gewijd.

Weldra vlamde het vuur, door dunne takjes uit de hand der vrouw gevoed, helder op. Het leunde tegen eene ijzeren haardplaat, waarop ik twee dikdijïge en bolwangige engeltjes duidelijk onderscheidde. Toen ik ze van dichterbij beschouwde, zag ik dat ze elk op eene bazuin bliezen. Boven de opgeheven bazuinen golfde een lint, waarop letters schenen gestaan te hebben, zij waren bijkans uitgewischt, of liever uitgeschuurd. Ik vroeg, wat daar te lezen stond: ‘Da' kan 'k oe mit woarheid niet zeggen,’ antwoordde de oude man. ‘Lestent hebbe 'k 't nog an de meister 'evroagd, moar die kos 't ook niet lezen, 't is amper uutesleten. Moar 't zal hum niks geen nye doen of 't was letiêns, zei die.’ - Ik deed mijn best om uit de nog zichtbare streepjes en haakjes letters te vormen, doch het gelukte mij niet. Maar 't was ook te donker om goed te zien. De haard was tusschen de beide vensters van het vertrek in, en 't licht van de vlammen was te weifelend, terwijl de warmte bovendien belette er met het gezicht vlak bij te komen. De oudjes hadden schik in mijne belangstelling. ‘Wacht maar 'n ommezien,’ zei het grootje, ‘dan za 'k oe wel beter helpen.’ Zij nam het kokende water af, zette koffie, liet het vuur verflauwen en stak een spaarlampje aan, waarmee ze mij bijlichtte. Wij staken nu de hoofden onder den schoorsteen bij elkander, uit nieuwsgierigheid de oude man ook, ofschoon ik vrees, dat hij er bijster weinig van zien kon. Het schrift was niet moeilijk te ontcijferen, het viel volkomen te verklaren met het bekende: Gloria in excelsis! Terwijl ik met den vinger de letters naging en de beteekenis der woorden boven de bazuinende engeltjes verklaarde, was mijn gehoor een en al aandacht. - ‘Dus,’ zei mijn gastheer, ‘dus 't is uut de biebel, van de geboorte van onze Zoaligmaeker, nou kiek moeder, da's toch 'n oarigheid!’ - ‘Wisse is 't dat’, zèi moeder en zij keken bij het rosse lamplicht elkander eens vriendelijk aan. Met gebogen rug begaf de oude vrouw zich onder den lagen schoorsteen van daan. ‘Eere zij God in de hoogste hemelen!’ herhaalde zij op eerbiedigen toon en met een glimlach, alsof ze in dat woord een ouden bekende begroette.

‘Wat scheelt er eigenlijk aan je oogen, Zomers?’ vroeg ik, toen wij weer gezeten waren.

‘O, proat mien niet van mien oogen. Dat is eerst mit 'n kleinigheid begunt en zoo van lieverleê is 't slimmer 'eworden. En nou kan 'k biester weinig meer zien. Bij de laampe of in de zunne zie 'k 't minste. Moar zoo in de vrogte mit 't lemieren

van de dag en 's oavens as de zunne weg is, dan goat 't nog 'n beetien.'

'En vroeger hadt je goede oogen?'

'Mien lieve, ik kos zien as 'n katte. Moar toe was 'k ook 'n staarke kerel; waarken da 'k 'edoan hebbe van mien levent! 's Maities in 't veene, 's zoemers maeien en heuien, 's haars in de eerappels, 's winters bij de boer op de deele, da goeng zoo 't heele joar deur. 'n Minse mag 'm zelfs niet rumen, moar 't is de woarheid, iederiene wol Laammert hebben, nooit niet hebbe 'k om waark 'evroagd.... En nou zitte 'k bij de heerd, krek 'n kiend, ik kan niks meer!' Hij schudde het hoofd, klopte zijne pijp uit tegen de haardplaat, blies er bovend de laatste tabaksblaadjes uit, en herhaalde: 'Krek 'n kiend, zegge 'k oe, ik kan niks meer!'

'Maek oe niet meuilijk, Laammert!' zoo mengde grootje zich nu in 't gesprek. Zij zat weer met den bril op achter de tafel kousen te stoppen. 'Je hebben oe best 'edoan en 't hef oe tot nou toe an niks niet ontbreuken. En veur de rest, ie hebbeu over niks te prakkezeeren. Onz' lieven Heere zurgt veur ons, onz' Jan is 'r joa ook nog.'

'Onz' Jan!' zei Zomers met opgewektheid. 'Da' zal woar wezen. Als wij onz' Jan niet hadden! Ken ie 'm, heb ie 'm al 'zien?' vroeg hij zich tot mij wendende. En toen ik het hoofd schudde, ging hij voort op een toon, alsof hij mij uit eene verlegenheid redde: 'Nou, da 's niks, straks zul ie "m zien.... Hoe laete is 't moeder?'

Moeder keek op de klok, zag dat het bij vijven was en zei: ''t is melkoavond.'

'Nou,' zei de oude man, 'dan komp hie gaauw thuus.... Joa, onz' Jan! Hij waarkt veur twee, niks is 'm te veule, en nooit ofte nimmer heur ie 'm klaegen over vermeuidheid. Hij oarde noa zien vaeder, watte?' - De oude man lachte en ik knikte hem toe. - 'Goat hie mit zendemaark[1] of mit Allerhilligen noa de stad, hij verteert amper niemendal. Hij is vroolijk van bemeur en hij is geern bij 't jonge volk, geern da' zegge 'k oe. En is hie d'r bij, dan hef hie 't hoogste woord mit. Moar meestentie's blif hie thuus. En as moeder of ikke wel 'reis zeggen: Kom Jan, loop 'r 'reis uut, dan zeg hie vaeke: Neen, 'n aere reize, 't kost moar centen.'

1 Zeisenmarkt, een druk bezochte marktdag in het voorjaar.

De oude man hijgde van het vele spreken. ‘Laammert, hold oe 'n toertien stille!’ vermaande zijne vrouw. Maar hij hoorde haar niet, schoof zijn stoel met moeite dichter naar mij toe en ging op geheimzinnigen toon, half fluisterend voort: ‘D'r is hier 'n knappe maegd, Triene Brants, 'n maegd as 'n wolk, zie dient bij Willem Haverman in de Meulenhoek, en Jan en zie meugen menaere best lieden. Moar 't is uut, Jan zeg, 'r is gien denken an, zoo laange as vaeder zoo sukkelt wi 'k van gien trouwen weten. Woar wil 't ook alle moale van doan komen? Nou, wa' zeg ie d'rvan, is 't niet broaf van 'm?’

Doch eer ik op mijne beurt onz' Jan prijzen kon, kreeg de oude man eene hevige hoestbui ten gevolge van het onophoudelijk praten. Zijne vrouw moest hem het hoofd ondersteunen en toen het bedaard was, leunde hij uitgeput en zwijgende tegen zijn' stoel. De oude vrouw schudde het hoofd, terwijl zij mij met een blik van verstandhouding aankeek en zei: ‘Zien leven laank altijd 'n miseroabele liefhebber van proaten 'ewest.’

Na eene poos ging de deur open en daar kwam Jan binnen. Een kerel als een boom, met een rood gelaat, breede schouders, grove handen en zware donkere wenkbrauwen, die boven den neus in elkander liepen. Hij had schrandere oogen, die nu verlegen keken, toen zij den bezoeker ontwaarden. Jan groette eenigszins links en bleef onhandig bij de tafel staan.

‘Goa maar zitten, kiend!’ zei de oude vrouw, en het was grappig om dien reus, die het hoofd bijna stiet aan de zolderbalken, als een schooljongen te hooren toespreken door zijn klein, verschrompeld moedertje.

Bij het heengaan verzocht ik Jan mij een eindweegs te vergezellen. Ik was bang, om bij de reeds toenemende duisternis op nieuw verkeerde paden in te slaan. Het was een frissche herfstavond en wij stapten flink door, wij spraken over zijn' vader, en ik zei, dat naar mijn inzien de oude man zwakker was dan men op het oog zou zeggen.

‘Krek wa 'k zelvers zoo vaeke al 'edocht hebbe,’ zei hij eenigszins mismoedig. ‘Ik hoopte, da 'k 't te zwaar inzag. Moar as iederiene 't zeg, zal 't wel zoo wezen. Ik geleuve, da vaeder 't niet lange meer maeken zal.’

Ik sprak hem over het geluk van een goeden vader zoolang te hebben bezeten en liefde bewezen te hebben. En hij stemde toe, maar 't zou ‘zoo 'n leêgte en zoo 'n vremdigheid’ wezen, zeide hij. En zijn binnenste had er misschien meer deel aan

dan hij zelf wel wist, toen hij op het punt van terugkeeren, met eene lichte huivering opmerkte: ‘De locht vuult alzoo haarstachtig an.’

Vader maakte het niet lang. Jan had gelijk. Den winter kwam hij sukkelend door, maar in het voorjaar bezweek hij. Ik herinner mij den begrafenisdag nog levendig. Terwijl de zon scheen, de vogels zongen, links van ons de vruchtboomen een en al bloesem waren, en rechts de paarden brieschend van levenslust de ploegschaar door den akker trokken, liepen wij achter het lijk van ouden Lammert. Aan beide zijden van den weg droeg de berm een verrukkelijk graskleed en pronkte de heg met zijn eerste frissche gebladerte. Goddank, dat het geen jong leven was, welks overschot wij dien dag naar het kerkhof droegen; het zou te midden van dit weelderige, dartele schoon van de lente geweest zijn, om iemand het hart te breken.

Hoe volkomen natuurlijk het is, dat een oud man sterft, men gevoelde toch nog ouwillekeurig het schreeuwend verschil tusschen den zwarten, zwijgenden begrafenisstoet en de tooneelen, te midden waarvan hij zich statig bewoog. Het nieuwe leven woelde en werkte waar ge uw voet zettet, waar uw oog zich wendde. Het sprong uit den bodem, het spleet den harden boombast, het berstte uit de gezwollen knoppen, het belachte den winter, het spotte met den dood. Leeuweriken zongen hoog in de lucht, spreeuwen vlogen met lange stroohalmen in den bek over de kist heen, dartele musschen vervolgden, luidruchtig stoeiend, elkander boven onze hoofden. Alles was in scherpe tegenstelling met de lijkstatie van den ouden Lammert Zomers.

Hijzelf had een dergelijk gevoel gehad. Een paar dagen vóór zijn dood was ik bij hem, hij zat in huis, maar voor de opene buitendeur. Want hij had het dikwijls benauwd, en 't was, zei moeder, ‘biester zachte in de locht’. Hij was blijkens de woorden, die hij nu en dan sprak, volkomen helder van geest.

Terwijl zijne halfblinde oogen naar buiten staarden, zei hij met tusschenpoozen: ‘Ik binne old en 'k mag niet klaegen... moar 't is toch 'n spietig dink veur 'n minse... miseroabel spietig om te staarven... as buten alles zoo mooi en zoo nij wordt.’

Ik gaf hem gelijk. Maar ik merkte op dat, als men de zaak van een anderen kant beschouwde, er ook vertroosting, bemoediging in te vinden was. Want wat zeggen ons de boombloe-

sems, de zonneschijn, de vogels, de heldere lucht? De winter is voorbij en het wordt zomer, het is donker geweest en het wordt licht, het was alles gestorven, en zie het leeft!

De oude keek peinzend naar buiten en zei met een glimlach: ‘Joa, da' zeg ie goed!’ Daarop draaide hij het hoofd in zijn kussen om, keek mij vriendelijk aan en herhaalde met zachten nadruk, zooals hij dat placht te doen: ‘Zoo woar, da' zeg ie goed!’

Nu bleven dan samen over moeder en ‘onz' Jan’. Voor hem, die niet verder zag dan de oppervlakte, was er niets veranderd dan dat er een persoon minder in huis was en aan tafel zat, Jan een rouwstrikje aan zijne zondagsche pet droeg, en moeder, als ze de deur uitging, een nieuw katoenen jak aanhad, zwart met een klein wit stipje. Maar inderdaad was het eene ‘leêgte en vremdigheid’ van belang. Het gebeurde meer dan eens dat Jan, als hij uit de drukte van zijn werk thuisen binnenkwam, haast vroeg: ‘Woar is...?’ maar met schrik zich bedwong en dan maar, hij wist zelf niet waarom, eens kuchte en met meer dan gewone luidruchtigheid een stoel nam en met moeder aan het praten ging. En moeder had er zoo 'n hinder van, dat zij alleen zijnde, aanhoudend Lammert hoorde hoesten, zijne pijp uitkloppen, zijne tabaksdoos dichtknippen, de tang opnemen en neerzetten, in één woord, al die bewegingen en geluiden, die zijne tegenwoordigheid hadden vergezeld. Verdiept in hare bezigheid en door eene invallende gedachte aangegrepen, begon ze soms zelfs tegen Lammert te praten, totdat ze opziende met schrik de harde werkelijkheid op nieuw ontwaarde. Dan ging ze wel eens Jan van den deel of van buiten roepen en sprak: ‘Kom 'n toertien bij me zitten, kiend!’ Dan zou het wel wat zakken, dacht ze. En dat deed het dan ook.

Maar het leven ging zijn gang en deed zijne eischen. Jan moest er op uit en aan het werk. Hij trok veen, pootte aardappels, maaide gras, bond rogge, zichtte boekweit; de eene gezonde drukte volgde op de andere. En moeder verzorgde en molk de koe, hakte de aardappels, stond aan de waschtobbe, deed hare boodschappen, veegde en schuurde, volop bezigheid binnen- en buitenshuis. Heilzame afleiding voor beiden van al te droevige gedachten!

Als de hooitijd voorbij is, komt er wat verademing. Dan is

er weer eens tijd tot bezoek en ontspanning. Ook Jan ondervond het en maakte er gebruik van, soms op moeders eigen aansporing. Zij begreep, hij moest eens onder zijne kameraden, bij het jonge volk zijn. Zoo 's Zondags namiddags tusschen eten en melktijd of 's avonds ging Jan gaarne een buurpraatje maken bij de knechts van Haverman in den Meulenhoek. Men zat dan in het stookhok of buiten en dikwijls zat Triene er bij. En het liep zoo in het oog wat Jan telkens hierheen trok, dat de knechts des anderen daags haar plagend vroegen: waarom zij dacht dat ‘Laammerts Jan’ er gister weer geweest was en Triene met eene kleur, maar in het geheel niet boos, antwoordde: ‘Loop hen, ik wete van niks!’ - Moeder moest het eens vermoed hebben. Maar zij wist werkelijk van niets. Wat er een paar jaar geleden geweest was tusschen Jan en Triene, was haar natuurlijk bekend. Doch bij het leven van vader hadden de beide oudjes dikwijls tegen elkander gezegd, dat het tusschen die twee ‘heelkendal uit’ was. Maar zij hadden het mis gehad. Misschien, zooals het wel meer gaat, konden zij op hun leeftijd zich geene voorstelling meer maken van het taaie geduld, de onweerstaanbare kracht, de geloovige volharding, waarmee vaak twee jonge harten zich tot elkander neigen.

Wat hij vroeger aan zijne ouders gezegd had, had Jan ook tot Triene gesproken. ‘Zoo lange as vaeder zoo sukkelig blif, is 'r gien denken an. De kosten zullen te zwoar worren. Wij moe'n 't opgeven, Triene!’ En Triene had geantwoord, dat het goed was; wat het zwaarste was moest het zwaarste wegen, en nog zoo 'n paar alledaagsche gezegden. Alles heel bedaard. Indien gij er bij waart geweest, waarde lezers, zoo hadt ge met ergernis uitgeroepen: ‘Wat nemen die dorpslui de dingen toch verbazend kalm op; hoe is 't mogelijk!’ Doch gij hadt naar het uiterlijke alleen geoordeeld. Daar was in zijne bedaardheid veel meer zelfbedwang, zucht om haar te sparen, poging om wat diep griefde te bespreken als iets gewoons, dan gij bij hem gezocht zoudt hebben en hijzelf wist. En in haar kalm opnemen van de zaak uitte zich eene maagdelijke zedigheid, een gevoel van eerbied ook voor zijne kloeke zelfopoffering, waarvan bij haar geene bewustheid en bij u geen vermoeden zelfs bestond. Wat voorts kracht schonk om in het onvermijdelijke te berusten, was, dat zij beiden, zonder het uit te spreken en zonder zich zelven er rekenschap van te geven, met het heilig vertrouwen der jeugd, van het heden zich beriepen op de toekomst. Ieder

ging zijns weegs, weemoedig denkende: ‘Nou is 't uut!’ maar tegelijk profeteerde elke van deze heldhaftige eenvoudige zielen: ‘Veur goed uut is 't nog niet!’

Zoo waren zij van elkander gegaan. Er was geenerlei afspraak, ieder was vrij. En niet zoodra werd de zaak onder de jongelui van ons dorp ruchtbaar, of de slanke, blonde deern met haar mooie oogen en haar gezicht als melk en bloed, verstoorde de zielrust van menigen stoeren knaap. Maar de besliste onwil van hare zijde hield de meesten op een afstand, en de enkelen die zich hieraan niet stoorden en stoutere schoenen aantrokken, gingen weldra ernstig op den neus kijkende huiswaarts.

Toen nu de oude Lammert gestorven was, zelfs reeds - we moeten de waarheid spreken - toen zijn dood tegemoet gezien werd, hielden Triene's gedachten meer dan anders zich met Jan bezig, en gaf deze gebeurtenis haar aanleiding om met een glimlach aan de toekomst te denken. En Jan? In de eerste dagen namen de ‘leêgte en vremdigheid’, eigen smart en moeders droefheid geheel zijn hart en hoofd in beslag. Maar al spoedig rezen er nu en dan toestanden en tooneelen voor zijn geest, waarin Triene een gewichtige rol vervulde. De ledige plaats in huis vriendelijk aangevuld, moeders ‘allienig levent’ door gezelligheid vervroolijkt, moeders werk door eene behulpzame hand verlicht, zoo dacht en droomde hij nu en dan. Toch was zijne droefheid over vaders verscheiden groot en ongeveinsd, en als hij zichzelven zocht op te beuren, dan noemde hij het een troost, dat vader bijna niet bedlegerig was geweest, dat hij met moeder zoo tevreden en gelukkig had geleefd, dat hij tot het laatste toe had genoten ‘wat 't harte moar begeerde’; maar dat hem en Triene door vaders dood een vriendelijk verschiet was geopend, noemde hij niet. Met blijdschap, met verrukking zelfs aanvaardde hij dit gevolg van den slag, dien de dood hem en zijne moeder had toegebracht. Maar de droefheid over het eene en de vreugde over het andere waren beide te groot om elkander te verdringen of afbreuk te doen. Beide woonden zij onbeschadigd in zijn hart. Onbegrijpelijk! zegt misschien iemand onder onze lezers. Inderdaad onbegrijpelijk is het menschelijk hart; het heeft plaats voor allerlei aandoeningen, ook voor gewaarwordingen, die schijnbaar elkander uitsluiten.

Toen na den hooitijd op een Zondag de namiddagkerk uitging, sloeg Triene in gezelschap van een paar boerinnetjes den weg in naar huis. En Jan volgde op een afstand, wetende dat

Triene verder moest dan hare medgezellen, en tegen dat dezen haar verlieten, versnelde hij zijne schreden en kwam haar op zijde. Dit was hunne eerste ontmoeting onder vier oogen. Jan had het bijzonder te kwaad met zijne keel en hemde een keer of wat, en Triene wendde het hoofd af en deed volstrekt onnoodig haar oorring open en weer dicht. Dat was van ‘de vremdigheid’. - Triene vroeg naar de gezondheid van Jan's moeder, en Jan of ook bij haar ‘'t volk nog allegelieke goed in orde’ was. - Toen kwam er eene kleine pauze. - Daarop zei Jan, dat, naar hij vernomen had, het nieuwe span paarden van Haverman niet te best voldeed, en noemde Triene de gebreken op van die dieren. - Eene pauze. - Triene vroeg of Jan wel gehoord had dat ‘meisters Rikoa’ zoo ziek was, en over dat onderwerp werden eenige woorden gewisseld. - Eene pauze. - Nu hemde Jan eens flink, vermande zich en zei: dat het zoo erg stil en leeg was thuis, nu vader er niet meer was. ‘Ik kan 't oe niet zeggen, Triene, hoe vremd 't is.’ Waarop Triene met goedhartigen nadruk antwoordde: ‘Nou, dá' doet mien gien nije, Jan, dá' geleuve ik geern.’ - Nu, geloof ik, wist Jan er geen raad meer op. Hij werd er warm van. En daar zij juist een hekje voorbijkwamen, dat toegang verschafte tot een pad naar de buurt, waarin hij woonde, greep hij de gelegenheid aan om te ontsnappen. ‘Nou, Triene,’ zei hij met een ernstig gezicht, ‘'t beste!’ En Triene stapte zonder om te kijken door en sprak: ‘Nou Jan: joe ook zoo!’ - Toen hij door het poortje was gegaan en het met een luiden slag had laten dichtvallen, stond Jan onwillekeurig stil en keek, met de handen op het hek geleund, het lieve schepsel na. Triene, denkende Jan op den rug te zien, zag op hare beurt om en keek hem vlak in het gelaat. Ze bloosde tot in den hals, ze kreeg ‘'n heufd as twee aêren’; bedremmeld sloeg ze eerst de oogen naar beneden en daarna hief zij ze weer op, om met een verlegen blik de zijne te ontmoeten. Doch op ditzelfde oogenblik verscheen plotseling, als ware het afgesproken, op beider gezicht een lach. Een lach als een zonneschijn, een lach van de oogen, van den mond, het voorhoofd, het gansche wezen. Zoo zagen ze elkander aan, de verlegenheid verdween, ze knikten en knikten nog eens elkaar toe. En daarop gingen zij zonder te spreken ieder zijns weegs.

Moeder moest het eens geweten hebben, dat dus het ijs reeds gebroken was. Zij echter wist noch vermoedde het. Wel was het

haar opgevallen, dat Jan 's Zondags avonds wel eens later thuiskwam dan hij placht te doen. Maar zij geloofde hem, als hij op hare vraag eene onwaarheid sprak en zei, dat hij bij zijne kameraden had gezeten. Toen zij echter op een' Oktoberdag als naar gewoonte eenige inkoopen had gedaan en zij met een hengselmandje aan den arm huiswaarts ging, liep eene buurvrouw met haar mede en besprak met de oude vrouw het nieuws van den dag.

‘En wat heure 'k? Oe Jan loopt weêr zoo noa Triene! Doar hebbe 'k toch nije van opgeheurd.’

De oude vrouw schrikte. Doch terstond wierp zij het verre van zich. ‘Proaties van de minsen, wa' zal 't mien wezen? Gien woord is 'r van woar. As 't zoo was, zol zien eigen moeder 't toch wel weten.’

‘Best meugelijk, buurvrouwe, moar ook best meugelijk van niet. 't Jonge volk komp er deurgoans niet veur uut. De minsen weten 't vaeke eerder as 't eigen volk. Nou, wa' za 'k er veule van zeggen? 't Is 'n dink, dat 'n minse in 't generoal niet wil verluud hebben. Triene is 'n kaante maegd, dat mag 'ezegd wezen, 'n miseroabel knap vrommes. 't Doet mien gien nije, dat 't jonge volk heur geern lieden mag. En as die twee 'n paer worden, zal Jan 'r niks niet meê bekoft wezen. Doarvan niet, Jan is ook 'n beste jongen. Triene kos 't ook al niet beter treffen. Die twee hebben zoo woar 'edocht, uutstel is gien ofstel. En nou kriegen ze de krone op 't heufd. 't Is 'n oarigheid noa mien zin. Kiek, zoo is 't toch moar in de wereld, 'n minse moet de winter deurworstclen, wil hie 't veurjoar beleven....’

De praatzieke buurvrouw wilde bij het huisje van Jantienmeui - zoo werd vrouw Zomers doorgaans genoemd - stilhouden en hare rede voortzetten. Maar het oudje sneed haar den pas af door met een kort ‘g'n oavend, Femme!’ op hare deur toe te loopen. Zij had dien woordenstroom ternauwernood aangehoord. Bij het nieuws ‘Jan loopt weêr noa Triene’ waren hare gedachten blijven stilstaan. En wel hield zij zich voor, dat de gansche zaak uit de babbelzucht van de menschen geboren was, maar zij was en bleef ongerust. Zij sprak er tot Jan geen woord over. Ook deed zij haar best om geheel gewoon te wezen en te doen alsof niets haar deerde. En zij slaagde er in: Jan vermoedde geen onraad; moeder was wel wat ‘stillig’, maar dat was ze wel meer sinds vaders dood. Den

volgenden Zondagavond kwam Jan weer laat thuis, en moeder, die niet eerder den slaap had kunnen vatten, bemerkte het. Zij hield zich echter alsof zij sliep en deed eerst den volgenden morgen onverhoeds en op luchtigen toon de vraag: ‘'t Was laete, mien jongen, toe 'k oe gister avend heurde thuuskomen. Woar heb ie zoo laank 'ezeten?’ Min of meer verlegen glimlachende antwoordde Jan: ‘Woar zel 'k 'ezeten hebben, moeder! bij de jongens van Haverman.’ - ‘Bij de jongens van Haverman!’ herhaalde moeder. ‘Kom er moar veuruut, kiend, ie binnen bij Triene 'ewest.’ - Zij deed haar best, hem opgeruimd aan te zien, maar er sprak eerder pijnlijke ongerustheid uit haar gelaat. ‘Kom moeder,’ sprak Jan, de zaak schertsend behandelende, ‘kom, maek nou gien malligheid, ik goa de koe verslaon’[1]. En meteen ging hij de deur uit.

Hij begreep niets van moeders ongerustheid, kon zich dus ook niet voorstellen, hoe weinig zij aan malligheid toe was. Hij zou het begrepen hebben, als hij gezien had, hoe verslagen zij op haar' stoel bleef zitten, nadat hij het vertrek verlaten had. Wat zij schier heftig had verworpen, drong zich aan haar op als eene zekerheid. Haar Jan, haar lieveling, de eenige die haar restte van haar vroeger talrijk gezin, ontglipte haar, opende zijn hart voor eene vreemde wijder dan voor zijn eigene moeder. Tot nu toe was moeder zijn alles geweest. Niet alleen na vaders dood had Jan zoo goed, zoo vriendelijk zich jegens haar betoond. Ook bij het leven van den ouden man en in weerwil van de liefde, die hij dezen toedroeg, had moeder - zij wist het - eene eerste en eenige plaats in het hart van Jan ingenomen. Hoe placht zij, toen hij nog een schooljongen was, hem schertsend en met trots tevens ‘'n miseraobele moedersgek’ te noemen! Maar dat was hij gebleven ook na het uittrekken van de kinderschoenen, Jan was altoos dol op moeder geweest. En wat hing haar nu boven het hoofd?

Toen Lammert gestorven was, had zij zich getroost met het vooruitzicht, dat hare laatste dagen gezellig en vriendelijk zouden zijn door het samenzijn met haar' jongen, en die hoop was aanvankelijk zoo schoon verwezenlijkt geworden. Gezellig was het niet alleen, maar ook rustig, kalm, zooals zij het op haar' leeftijd wenschte. En dat geluk dreigde nu verloren te gaan! - Eenige

1 Op eene andere plek de pen in den grond slaan, waaraan het beest op de weide of in de spurrie is vastgebonden.

jaren reeds waren Lammert en zij van hun kind afhankelijk geweest, en nooit had zulks hem of haar gehinderd. Dankbaar voor zijne toewijding, trotsch op zijne trouw hadden zij echter zijn' arbeid te hunnen behoeve steeds, even als Jan zelf deed, beschouwd als de vervulling van zijn' kinderplicht. Hoeveel meer jaren hadden zij voor hem en hunne overledene kinderen gewerkt dan hij het voor hen zou doen. Nu echter drukte de oude vrouw hare afhankelijkheid. Want de eerste wensch, die bij haar opkwam, was alleen in haar huisje te blijven, en Jan, wanneer hij trouwde, zich elders te laten vestigen. Maar daar was geen denken aan. Wie zou hare koe verzorgen en het lapje grond bij het huis bewerken? wie haar geven, wat zij behalve de opbrengst van deze beide nog zou behoeven? Neen, er was geen denken aan! Men moest medelijden met haar hebben, als men het kleine, oude, rimpelige vrouwtje daar met neerslachtig gebogen hoofd zag zitten, met moeite hare tranen weerhoudende en half luid klagende: ‘Roezie (rumoer) en drukte in huus in plaetse van rustigheid. 'n Vremde over de vloer en 'n vremde de boas! En al zooveule jarenlaank hebbe 'k hier alles 'edoan, zooas 't mien goedleek.... Woarumme kan 't niet wachten tot mien dood, zoo goed as tot 't uutende van vaeder? Jan, Jan, ie denken niet meer om moeder!’ - Zoo sprak de oude vrouw in hare diepe verslagenheid, en zij wist niet, dat hare liefde voor haar' zoon zelfzuchtig was.

Het spreekt van zelf, dat hare droevige stemming Jan niet ontging en dat hij begreep wat er aan haperde. Hij had hartelijk medelijden met zijne moeder, hij kon het zich best voorstellen, dat zij liever met hem alleen ware gebleven. Maar zonder hoogmoed dacht hem het reeds gebrachte offer nu groot genoeg. Nu al de buitengewone uitgaven, door vaders ziekelijken toestand gedurende drie jaren veroorzaakt, vervallen waren en hij kans zag, om moeder en Triene beiden van het noodige te voorzien, nu kon hij geen enkele reden vinden, zwaarwichtig genoeg om het voorgenomen huwelijk nogmaals onzeker te maken. Triene was ‘'n biester broaf maegien’, zij zou van moeder stellig even veel gaan houden als hij, en ze zouden samen een heerlijk leventje hebben. En ongetwijfeld zou deze droom verwezenlijkt zijn geworden, ware de oude vrouw, het billijke van Jan's verlangen inziende, den jongelieden welwillend te gemoet gekomen. Ook voor geen klein gedeelte zou de innige gehechtheid van Jan aan zijne moeder hebben schade

geleden door de liefde voor zijne aanstaande vrouw. Maar nu door moeders houding de eene genegenheid als vijandig tegenover de andere werd geplaatst en zij hem de pijnlijke noodzakelijkheid oplegde in zekeren zin partij te kiezen, nu dreef de stroom zijner verliefdheid, drie jaren lang door plichtbesef weerstaan, hem met kracht naar de zijde der onvergetelijke blauwe oogen, die hem aanstaarden bij nacht en bij dag. Hij had medelijden met moeder, hare verslagenheid maakte hem vaak treurig. Er waren zelfs oogenblikken, waarin het mistroostige gelaat van zijne oude moeder hem zoo zeer deed, dat hij den wensch voelde opkomen: ‘Hadde Triene moar tusschentie's 'n aer 'eneumen!’ Maar menigvuldiger nog waren de uren, waarin hij ontevreden was op de oude vrouw; waarin hij gramstorig vroeg: ‘Wat denkt moeder wel?’ en het hem te moede was als ware het trotseeren van moeders afkeuring eene betrekkelijk geringe zaak, dubbel opgewogen als ze werd door het zoo begeerlijke bezit der slanke toovenares in den Meulenhoek.

Triene had een paar malen reeds aan Jan gevraagd, wat zijne moeder van hunne plannen zeide, maar hij was met enkele onbeteekenende woorden over dat onderwerp heengegleden. Toch begreep hij, daar moeders stemming dezelfde bleef, dat hij de zaak niet mocht verzwijgen.

Op zekeren morgen ging Jan langs den Meulenhoek en hij kon de verzoeking niet wederstaan, om even het erf op en het achterhuis binnen te loopen, ten einde zoo mogelijk Triene goeden morgen te zeggen. Toen hij op den deel kwam zag hij niemand, maar hij hoorde den karnmolen gaan en wist nu waar zij te vinden was. Hij liep op de deur van de karnkamer toe, deed die behoedzaam open en stond eensklaps vlak achter Triene. Zij boog zich over de karnton heen en hoorde door het gedruisch van den molen en het geklots van de melk niet, dat er iemand was binnengekomen. Zij had het jak uitgetrokken en uit de korte mouwen van het bont katoenen onderlijfje staken twee slanke, gevulde armen, waarvan het onderste gedeelte door de zon was gebruind, maar het bovenste blank was als de melk, die in de ton omhoogspatte. Muisstil bleef Jan op den drempel staan en keek haar aan. Hij zag hoe het weerbarstige blonde haar onder het witte mutsje uitkroop en in den ronden nek krulde en kronkelde. Hij zag hoe hare leest met de veerkracht der jeugd zich boog tot het werk, hoe bij het strekken van den arm, kuiltjes zich vormden aan

den elleboog, hoe bij een lichte wending van het hoofd, de zachte lijnen van haar lief gelaat als om den hoek gluurden - en het innig welbehagen straalde zijne oogen uit. Behoedzaam deed hij nu eene schrede naar binnen, bracht zijn mond vlak aan Triene's oor en riep eensklaps: ‘Heb ie de botter al groot?’ Verschrikt hief zij het hoofd op, sprong op zijde en keerde hem het gezicht toe, waarop twee blozende wangen en twee heerlijke blauwe oogen wedijverden in frischheid en glans. Jan schudde van den lach, maar Triene riep met plaagzieke verontwaardiging: ‘Ie, lilleke lange Jan! wacht ik zal oe!’ Meteen greep ze uit een emmer in hare nabijheid een houten nap vol water, trad op hem toe, strekte den arm naar achteren en riep dreigend: ‘Zal ik?’

‘Ie durven niet,’ was zijn antwoord, terwijl hij grinnikte van den schik, dien hij in de frissche, dartele meid had. En zij weer op nog dreigender toon: ‘Zeg, zal ik?’ - En hij, lachend en uitdagend: ‘Joa toe moar, as ie 't hart hebben.’ - Ongetwijfeld zou hij nu den ganschen nap over zich heen hebben gekregen, had hij niet in tijds hare beide armen gegrepen. Het water droop hem van de kleeren, maar voor een gedeelte stortte het zich uit over den schouder en het gelaat van Triene, bij wie het parelde in het haar en bij straaltjes om de kin en langs den hals vloeide. Worstelend drong hij haar eenige schreden achterwaarts en drukte hare omhooggeheven handen tegen het houten beschot. - ‘Nou Triene, beloof ie om 't nooit weer te doen?’ - Neen, ik belove niks, loat los! - ‘D'r komp niks van in, eerst beloven, zegge 'k oe!’ - ‘Jan, loat los, de vrouwe zal komen, toe, loat los!’ - ‘Nou, veur ien smokkien dan!’ zei Jan op gedempten toon. - ‘Fij toch, malle kerel!’ maar eer zij het verhinderen kon, was het losgeld al dubbel betaald.

Zij keerde naar de karnton terug, hijgende van de inspanning en lachende van de pret. Daar de vrouw niet kwam, bleef Jan nog een poosje naar haar en haar werk staan kijken. ‘Maar Jan,’ sprak Triene, hare nog stralende oogen tot hem opheffende, ‘ie hebben mij nog niet verteld, wat oe moeder 'r van zegt.’

En Jan toonde zich door die vraag verrast. Onwillekeurig keek hij haar eenigszins ernstig aan. De waarheid wás ernstig en haar zou ze leed doen. De verandering op zijn gelaat ontging Triene niet en maakte haar een weinig ongerust.

‘Oe moeder keurt 't toch niet of?’

‘Neen,’ zei Jan, ‘zoo arg is 't niet. Moar zie dochte zeker, 't zal nog zoo gauw niet gebeuren. Je moe 'n ook denken, deur dat vaeder 'r niet meer is, is moeder wat zwaarmoediger as aêrs, en...’

‘Maar wa' zeg oe moeder 'r dan van?’ viel Triene hem in de rede. En Jan vond het prettig, dat hij gulweg vertellen kon: ‘Zie hef 'r niks van 'ezegd, gien goed of gien kwoad. Zie hef 'r heur niet over uuteloaten. Moar doarumme geleuve ik dat 't niks te beduden hef. Zie heurde d'r 'n beetien nije van op. En 'n old minse hef altied wat vreeze veur veraandering, moar mit de tied wordt dat van zelfs beter.’

Zoo vergoelijkte Jan. Doch aan Triene's gelaat kon hij zien, dat zij de zaak nog al ernstig vond.

‘Heur 'reis Triene,’ sprak hij, terwijl hij haar de hand vertrouwelijk op den schouder legde, ‘ie moe 'n moeder 'reis bezuken. Kom Zundag noademiddag bij veurbeeld en proat 'n toertien mit 't olde minse. Ie kunnen 'r stoat op maeken da' ze 't oarig van oe viendt. Ik geleuve bepoald, dat 't bij moeder 'n veraanderinge gef.’

Men ziet, Jan had een onvoorwaardelijk geloof aan de toovermacht van Triene's tegenwoordigheid. Hem dacht, zij zou er zoo 'n slag van hebben om de oude vrouw in te pakken, en deze zou op hare beurt de vriendelijkheid van het schoone, aantrekkelijke kind niet kunnen weerstaan. Triene vertrouwde op Jan's voorspellingen en beloofde, dat zij Zondag het verlangde bezoek brengen zou.

Hoe 's menschen onhandigheid hem wijsheid dunken kan! Geheel onvoorbereid een vriendschappelijk bezoek te ontvangen van haar, die zij onwillekeurig beschouwen moest als de oorzaak van al het verdriet, dat zij had en dat haar nog wachtte, wat kon der mismoedige oude vrouw onwelkomer verstoring wezen van hare Zondagsrust! Maar laat ik vertellen, hoe het afliep.

Op den bepaalden namiddag, terwijl Jan uit was, ging de deur van het bekende huisje open en Triene trad binnen. Ze was waarlijk, zooals ze daar binnentrad in haar Zondagspak, met het zilveren oorijzer en de heldere kanten muts als zachte omlijsting van een blank voorhoofd en blozende wangen, met hare donkere wenkbrauwen boven de zonnige blauwe oogen, met hare gezondheid en jeugd, die uit de frischheid van het gelaat, uit de ronding en buigzaamheid van het geheele lichaam spra-

ken - waarlijk zooals ze daar binnenkwam, was ze eene verschijning, om muizenissen en booze gedachten te verjagen.

‘G'n dag, Jantienmeui, nog wèl?’ - Jan zou gezegd hebben, dat het was om steenen harten te vermurwen, zoo vriendelijk en met zoo 'n gullen glimlach groette ze.

‘Joe ook g'n dag!’ zei de oude vrouw en onthutst door het onverwachte bezoek, terwijl ze de vraag naar hare gezondheid onbeantwoord liet.

Een slecht begin, maar Triene was op wat stugheid gewapend. Jan had gezegd: ‘Steur oe moar an niks!’ En toen de oude vrouw zich niet haastte om haar een stoel aan te bieden, nam zij zelve er een, bescheiden vragende: ‘Zal 'k moar goan zitten?’ Ons oudje dronk juist koffie, schonk zonder iets te zeggen Triene een kopje in en schoof het haar zwijgend toe. Triene nam het aan en zei: ‘Daank oe, Jantienmeui!’ En nu trachtte zij de oude vrouw aan het praten te krijgen. Ze sprak over het mooie weer, over ‘zoo'n miseroabel best eerappeljoar as 't was’, over boer Grasman die zijne hofstee in het volgend voorjaar verlaten zou enz. En Jantienmeui gaf bescheid op 'tgeen haar verteld en gezegd werd, maar met zeer korte volzinnetjes en het kwam niet tot een gezellig praatje. Ach, het was Jan's moeder onmogelijk! Geloof mij, de billijke gedachte kwam wel bij haar op, dat ‘'t maegien toch eigenlijk gien skuld’ had, en dat ze te vriendelijk was om barsch te worden afgescheept. En bij die gedachte deed zij ook wel haar best om wat meer dan een paar woorden te spreken, met meer dan enkel eene beweging van het hoofd te ontkennen of toe te stemmen. Maar het was of haar de keel werd toegeknepen, of hare lippen op elkander geklemd zaten, of hare stem weigerde klank te geven. Zij deed haar best, maar ze kon niet, het was haar volslagen onmogelijk. De gedachte dat zij voorkomend behoorde te wezen werd terstond begraven onder een stortvloed van sombere gewaarwordingen. ‘'t Maegien, dat gien skuld hadde’ was tevens het schepsel, dat het hart van haar kind, haar Jan, van haar aftrok, dat zich storend plaatste tusschen haar ‘zien eigen olde moeder’ en haar zoon, dat haar levensavond die zoo gelukkig had kunnen zijn verdonkerde. Hoe moest zij vriendelijk zijn? Het kostte haar moeite het meisje aan te zien! En zelfs een onverschillig: ‘Neen, 'k hebbe 't niet 'eheurd’ of: ‘Joa, dat is ook zoo’ werd nog met inspanning uitgesproken. O, als ze hare lippen niet had bewaakt, zoo ware uit het jaloersche hart

de schreiende vraag losgebarsten: ‘Woarveur is 't neudig, da 'k oe hier zie? Woarveur is 't neudig da 'k verdriet hebbe veur de tied?’

Triene zonk het hart haast in de schoenen. Maar ‘steur oe an niks!’ had Jan immers gezegd, en die gedachte gaf haar nieuwen moed.

‘Kiek doar goat olde Berend Vos veurbij; wat loopt hie nog kiebig (vlug) en wat is hie nog vaaste veur zien older!’

‘Joa, dat is hie!’

‘En heb ie al 'eheurd, Jantienmeui, dat Joapik van 't westenwold weer trouwen goat?’

‘Zoo, trouwen? Nou, 'k geve de man gien ongeliek. Waarumme zal die 't ook loaten? Mit luden van onze staand is 't wat aêrs, die gien geld of goed hebben. Moar 't jonge volk denkt over niks niet noa. 'n Maegien dat dienstboar is wil trouwen, dienen mag zie niet. En d' eerste de beste knoap, die 'r vroagt, hef heur ook. Wa zal.....’

‘Zoo denkt toch niet iederiene!’ luidde de eenigszins warme uitval.

‘O hold oe moar stille, ik wete dat ie ook al binnen as de rest. Moar loat oe van mien roaden, maegien. D' hoer zien spek hangt bij onsluden niet in de schornstien. En oe olders zul ie ook nog wel wat kunnen helpen.... Moar zoo gaat 't, ie brengen ze mit meuite groot, en de daankboarheid....’

‘Moar ie weten joa zelvers, Jantienmeui, dat voader en moeder gien krimp hebben. Ik hebbe twee breurs in huus en vaeder is zelfs ook nog zoo'n biester old man niet.’ En toen Triene zoo sprak, beefden hare lippen van verontwaardiging en droefheid over het ourecht, dat de oude vrouw haar aandeed. Maar deze kon haar eens losgelaten toorn en jaloerschheid niet langer bedwingen. Zij wist dat Triene gelijk had, maar juist dit maakte haar des te heftiger.

Maegien, ie willen oe kaante skoon proaten. Ie willen niet wezen as de rest. Moar zeg mien dan 'reis, woarumme bin ie hierekomen?

‘Uut vrendelijkheid, geleuf mien!’ kwam er benepen uit.

‘Uut vrendelijkheid! Uut vrendelijkheid! Ei wat, uut vrendelijkheid veur Jan, zegge 'k oe. Van vremden hebbe 'k 't moeten heuren wat 'r goande is tusschen oeluden. Gien woord hef Jan 'r mien van 'ezegd. Of zien moeder 't wet, wat goat oeluden dat an! En nou zul ie mij komen bezuken

uut vrendelijkheid..... fij toch, maegd woarumme spreek ie de woarheid niet?’

De oude vrouw was bevend en bleek opgestaan. De heftige gemoedsbeweging belette haar te blijven zitten. Maar ook Triene had reeds haar' stoel weggeschoven en trad, eer nog de oude uitgesproken had, op de deur toe. En toen ze met zenuwachtige haast naar buiten was gegaan, schoot haar het gemoed vol en sprongen haar de tranen uit de oogen.

Meer dan een uur daarna kwam Jan tehuis. Het koffiegerei was afgewasschen en opgeruimd en er was geen spoor van Triene's bezoek te vinden. Bij het binnenkomen bespeurde hij terstond, dat de afloop geheel anders was dan hij zich had voorgesteld. De arme jongen had zich van dat bezoek gouden bergen beloofd. Triene was in zijn oog de fee, die de dingen maar met hare tooverroede had aan te raken, om plotseling alles te veranderen in goud, glans en vreugde. Moeders gelaat stond echter alles behalve vroolijk, zij sprak niet meer dan noodig was, en hij had het hart niet om ronduit te vragen wat er gebeurd was. Hij deed zijn gewone werk, voerde en molk de koe, haalde water, vroeg of moeder nog wat te doen of noodig had, en toen zij antwoordde: ‘Neen, mien jongen!’ richtte hij zijne schreden naar den Meulenhoek.

Onder het gaan schudde hij soms met een' flauwen glimlach het hoofd en sprak halfluide: ‘Dat moeder toch zoo te'en heurzelfs wezen kan!’ - Soms bekroop hem een angstig gevoel en was hij bevreesd, dat het min of meer heftig was toegegaan tusschen moeder en Triene. Helaas! de werkelijkheid was veel erger dan hij vermoedde.

Hij kwam het achtererf van Haverman op en richtte terstond zijne schreden naar het stookhok, een heel klein steenen schuurtje, dat vlak bij de boerderij stond. Hij keek door het kleine raampje en zag Triene op een' stoel bij de tafel zitten, met de hand onder het hoofd en blijkbaar in niet zeer vroolijke gedachten verzonken. Toen zijne breede schouders het licht onderschepten, keek zij op; Jan knikte haar toe en zij glimlachte zwaarmoedig. Hij trad binnen, deed de deur achter zich toe en ging vlak bij haar op de tafel zitten.

‘Nou, hoe is 't 'egoan, Triene, niet te best, watte?’ vroeg hij op meewarigen toon.

Zij gaf hem een uitvoerig en getrouw verslag van het gebeurde. Haar gelaat was aanhoudend ernstig, maar als zij

vertelde hoe kortaf en stug het oudje was geweest, ‘wordde ze van nijs meuilijk’. Want zoo dapper en goedsmoeds zij was heengegaan, zoo verslagen was ze teruggekeerd. En toen ze aan het slot van het bezoek kwam en verhaalde wat ‘biestere woorden’ ze had moeten aanhooren, kwamen de waterlanders op nieuw met onweerstaanbare kracht voor den dag.

Jan greep hare hand en zag op haar neer en moest eerst een hinderlijk iets in zijne keel wegslikken, eer hij op zijne beurt wat sprak.

‘Om oe de woarheid te zeggen, 'k was 'r wel 'n weinegien bange veur. Moar ie binnen ook als te andoenlijk. Moeder is te'enwoordig vaeke wat uut stuur, en wij hadden wiezer moeten wezen. Wij hadden nog 'n poosien moeten wachten. Moar mit 'n dag of wat is die buie ook weer over. Trek oe d'r moar niks van an.’

Triene keek hem aan en in hare betraande oogen stond ongeloof te lezen. Zij schudde slechts het hoofd, maar sprak niet.

‘Waorumme skuddekop ie, Triene? Ik kenne moeder beter miene 'k, as ie!’

Zij zweeg en keek voor zich. Blijkbaar wilde zij iets zeggen, dat slechts met groote moeite over hare lippen kwam. ‘Ik vreeze, Jan, dat 't niet goan zal,’ sprak zij eindelijk, maar zacht en met zenuwachtig trekken van den mond.

‘Dat 't niet goan zal.... wat mien ie doarmit?’ vroeg Jan luide en met eene plotselinge, hevige ongerustheid.

‘Dat 't niet goan zal.... mit oe moeder, Jan!.... Ik vreeze dat 't niet goan zal.... dat 't 'n levent van onienigheid worden zal.’ En 't was aan hare bevende stem te hooren hoe bitter bedroefd deze ontdekking haar maakte.

Eene geheele verandering kwam er bij deze woorden in Jan's houding en gelaat. Tot hiertoe had hij met een verliefd medelijden op haar neergezien, hare hand gestreeld en zachte stillende woorden gesproken, denkende dat Triene's droefheid weldra voorbij zou gaan. Doch nu hij ontwaarde, dat zij de zaak zoo ernstig opvatte, dat moeders houding haar schrik voor hunne toekomst had ingeboezemd, nu maakten toorn en smart zich van hem meester, en hij wist haast niet wat hij het eerst zou doen, Triene de hand op den mond leggen en haar verbieden om zulke vreeselijke dingen te zeggen, of zijne diepe verontwaardiging lucht geven over het gedrag zijner moeder.

‘Proat zoo toch niet, Triene!’ barstte hij los. Ie meugen

zoo niet proaten. Ik kan 't niet anheuren, maegien, ik wil 't niet anheuren! wa' zeg ie, dat 't niet goan zal! 't Moet goan en moeder zal 't van mien weten. Drie joarenlaank hebben wij 'ewacht, en nou 'r niks gien verhinderinge meer is, nou zal moeder nog spul maeken. Niks d'rvan, niks d'rvan zegge 'k oe! En as ie 't zoo goed mienen mit mij, Triene, zoo goed as ikke 't miene mit oe, dan zal 't mit 't veurjoar wezen; loat 'r gebeuren wat 'r wil.

Hij greep op nieuw hare hand en omklemde die met bei zijne handen, alsof hij vreesde dat hem het lieve schepsel nogmaals ontnomen zou worden. Hij schoof dichter naar haar toe en boog zich tot haar over en zei nog eens en nog eens op zachter tooń, dat als zij 't samen maar konden vinden, alles wel van zelf terecht zoude komen. Zijne liefde geloofde alle dingen.

Eu zij? - Ze liet hem begaan, luisterde naar zijne woorden met toenemende graagte en beloonde hem met een lach van de roodgeweende oogen; wel niet denkende dat de donkere wolken verjaagd waren, maar onweerstaanbaar beheerscht door hare genegenheid en door de onbewuste overtuiging tevens van het recht dat zij hadden, elkander lief te hebben en elkander toe te behooren.

Het was laat en de volle maan stond hoog aan den hemel, toen Jan huiswaarts ging. Hij volgde het landpad, dat nu eens over eene weide, dan weer langs korenakkers liep. Het was een heerlijke, stille zomernacht. Het maanlicht bescheen door den dunnen nevelsluier het vee, dat in schilderachtige groepen stond of nederlag in de luwte van een houtwal, en dat men te midden der diepe stilte hoorde herkauwen en zacht kreunend ademhalen. En op het bouwland bestraalde het de blonde korenschoven, die in lange rijen tegen elkander aanleunden en wier halmen, vermoeid van den zwaren last der volle aren, schenen uit te rusten. Maar Jan lette niet op dit alles. Hij was vervuld met de gedachte aan moeder en aan Triene: aan de eerste kon hij niet denken zonder wrevel, aan de laatste niet zonder deernis en ontferming. Het stond bij hem vast dat het zoo niet kon blijven. Er moest een eind aan komen, moeder moest weten waar het op stond. Hij wilde gaarne alle geduld met de oude vrouw hebben, maar zij moest zich niet vijandig tusschen hem en Triene plaatsen; zij mocht Triene niet hard bejegenen; neen, dat moest moeder ook niet weer wagen!

Den volgenden morgen zou hij met moeder er over spreken, men moest dan van weerszijden het gemoed maar eens uitstorten, men wist dan ten minste hoe of wat, ‘noa de rommel (donder) is de locht weer zuver’... Wat had moeder er toch in Gods naam aan, om zich te verzetten tegen ‘'n dink dat zoo rechtveerdig is?’ Moeder had hem ‘'t heufd waarm 'emaekt’, en nu moest zij dan ook de gevolgen maar afwachten. Wat hemzelven betrof, moeder mocht hèm zeggen en doen wat zij wilde, daar had zij het recht toe, daar was zij zijne moeder voor. Maar van Triene moest ze afblijven. En hij zou er voor zorgen, dat het niet weer gebeurde. Moeder wist waarachtig niet wat ze deed... was ze niet wijs? Ze zou het meisje een schrik op het lijf jagen en bang maken voor hun huwelijk. ‘Moar 't zal niet weer gebeuren, doar stoa 'k veur in!’ besloot hij luide, terwijl hij driftig doorstapte.

Hij ging de achterdeur binnen, die niet toegegrendeld was, liep over den deel naar het voorhuis en opende behoedzaam de zoogenaamde middendeur. Toch kon hij het zoo stil niet doen, of de lichte slaap der oude vrouw werd er door gestoord. Zij hief het hoofd op en vroeg: ‘Bin ie doar, kiend?’

Ach, oude, waarom sliept gij niet door? Waarom moest ge door uwe stem te laten hooren, de botsing verhaasten, die den volgenden morgen zachter wellicht ware geweest dan nu!

Toen Jan hoorde dat moeder wakker was, kwam zijne drift boven en gaf hij zelfs geen oogenblik plaats aan de gedachte, dat het wijzer, voorzichtiger was nu te zwijgen. ‘Joa, ik binne 't,’ antwoordde hij, in het donker zijn aangezicht naar de bedstede der oude vrouw wendende, ‘joa, ik binne 't, en o moeder, wat heb ie toch 'edoan?’ - Hij beefde onwillekeurig. Zoolang hij bij Triene had gezeten, had hij onder de bekoring van hun samenzijn geloofd, dat hare vrees voor de toekomst weggenomen en zij ten volle gerustgesteld was, doch zonder haar bijzijn gevoelde hij wel dat het niet waar was, bedacht hij dat hare betuiging van ongerustheid niet gevolgd was door de verzekering van het tegendeel. Bovendien schenen, nu hij van haar gescheiden was, zijne liefde en zijn medelijden slechts nog des te grooter te wezen.

‘O moeder wat heb ie 'edoan? Ie hebben heur afgegrauwd. Zie is hier 'ekomen uut goejigheid, umda' zie bange is veur onienigheid. En ie hebben lilleke woorden te'en heur 'espreuken..... Heur ie 't moeder? lilleke woorden! Zoo woar, zie

skreide d'r umme, verechtig zie skreide'..... En 't was aan hem te hooren, dat ook hij bij de herinnering aan hare tranen het schreien haast niet laten kon. 'Toe 'k bij heur kwam, zat zie mit 't heufd in de haand en zie was deur en deur mismoedig. En zie sprak d'r van, dat 't niet goan zal, dat 't niet goan zal tusschen ons... en da's oe skuld, moeder, da 's oe skuld!'

Zij gevoelde schuld, de oude vrouw, en zij had innig medelijden met Jan. Doch zonderling tegenstrijdig waren hare aandoeningen. Zij had Jan zoo lief, dat zij hem geen verdriet kon zien hebben. Het ging haar zeer aan het hart, dat zij haar jongen zoo ontsteld zag en op dien haast schreienden toon hoorde spreken. En had zij aan deze opwelling gehoor gegeven, zoo zou ze hare hand hebben uitgestrekt naar de zijne en verzoenend gezegd hebben: 'Stille, stille toch, mien jongen, maek ie toch niet zoo meuielijk, moeder hef 't zoo aarg niet beduuld'... Doch eer zij dit gevoel dus onder woorden bracht, drong een stroom van gansch andere gewaarwordingen verwoestend haar hart binnen. Sterker immers dan zijne droefheid klonk haar uit Jan's woorden de innige liefde voor zijne uitverkorene tegemoet. Wat was de jongen gek op haar! Zou hij om moeders leed ooit zoo bedroefd zijn, moeders grieven ooit zoo hoog aanslaan, voor moeder ooit opkomen met zulk eene innige, teedere bezorgdheid? En de onzalige, jaloersche gedachte, dat de eigen moeder in het hart van haar zoon moest wijken voor eene andere, eene vreemde, bracht haar binnenste zoozeer in opstand, dat uit het verbitterd gemoed slechts bittere woorden konden opwellen.

'Wa' doet 't maegien ook hier te komen! Wat hef ze hier neudig! Uut goejigheid, zeg ie, om de vrede? Hef ze vrogger ooit hier 'n voet binnen de deure 'had? Proaties allemoale. Ie kunnen 't mien hieten liegen, moar ik zegge, 't was om oe! Ik blieve d'r bij, om oe!'

Toen hij zijne moeder nogmaals de beleediging hoorde uitspreken, die zij Triene had aangedaan, kende zijne verontwaardiging geene grenzen meer. Buiten zichzelven van drift, trad hij op de bedstede toe, klemde de hand om een der openstaande deurtjes en sprak, in heftige gemoedsbeweging: 'Moeder, ik wete 't wel, ie meugen Triene niet lieden, 'k hebbe 't al laank begrepen. En ie weten ook wel, dat ikke zooveule van heur holde. Moar 't kan mien gien weerlich verskelen, as 'r onienigheid komp, is 't niet mien schuld. Heur, wa 'k oe zegge, moeder. Ie zullen oe moeten schikken. Ik loate Triene niet

loopen, nooit en veur niks niet, veur gien minse en ook veur oe niet! En mit 't veurjaar komp zie hier, veur goed hier, en die 't niet anstoat, die moet... die moet dan moar... die moet dan moar in de Godsnaeme!....'

Hij sprak het niet uit, hij kon het niet uitspreken. Maar het harde woord, waartoe zijne lippen hun dienst weigerden, werd nochtans terstond door de oude vrouw begrepen.

'O God,' jammerde zij, terwijl ze de magere, verschrompelde handen boven het dek ophief, 'o God, hij jaegt zien olde moeder de deur uut!'

Jan stond verpletterd. Hij stond, als ware hij door den bliksem getroffen. De smartkreet van zijne moeder sneed hem door de ziel. Het was hem te moede als den door drank benevelde, die plotseling wordt ontnuchterd. Eensklaps gingen hem de oogen open en zag hij dat hij veel, veel te ver was gegaan. Zijne hand liet de deur los en viel krachteloos langs het lichaam neder. Geheel zijn wezen ontspande zich, en met eene geheel andere stem sprak hij: 'Moeder, moeder, ik hebbe 't zoo niet 'emiend, ik hebbe 't zoo kwoad niet 'emiend!...'

Doch het kwaad was geschied. De oude vrouw had het gelaat naar den wand gekeerd. Zij scheen geen acht te geven op zijne boetvaardige woorden. En te midden der stilte en duisternis hoorde men slechts het zacht jammerend schreien van het rimpelig oude vrouwtje.

Arme moeder, arme zoon! Wat is de levensstrijd soms bitter hard!

Ware er maar geld geweest, geachte lezer! dan hadden zij in vrede van elkander kunnen gaan. De onwelkome schoondochter ware min of meer buiten het spel gebleven. En moeder en zoon, elkander zoo liefhebbende, hadden op onzijdig terrein, in moeders afzonderlijke woning elkander kunnen ontmoeten. Ware er maar geld geweest! o ja... ofschoon de schaduwzijde er van - geld komt zelden zonder groote schaduwzij voor - wellicht zou geweest zijn, dat de verhoudingen nooit recht waren geworden zooals zij behoorden te zijn.

Menigeen verlaat een schoonen, nuttigen werkkring en gaat fatsoenlijk niets-doen, als geld hem komt ontheffen van de heilige noodzakelijkheid, om voor zijn dagelijksch brood te arbeiden.

In onze Oost dringt zich dikwijls de gedachte aan iemand op, dat er veel redelijks en goeds gevonden wordt ook omdat wij betrekkelijk zwak zijn, steeds met kleine middelen groote dingen moesten doen, en dus genoodzaakt waren veel tot stand te brengen door geduld, billijkheid, overleg, zachte, langzaam werkende middelen.

In zijn boek over Constantinopel zegt de Amicis, dat de rijke Turken geen eigenlijken huwlijksband, geen waarlijk huiselijk leven kennen, maar dat de arme Turk, door klein behuisd te zijn en door gezamenlijken strijd om het dagelijksch bestaan met vrouw en kinderen, veel meer het vriendelijk leven van een gezin leidt.

Armoede bindt, vereenigt; rijkdom ontbindt, verdeelt. Misschien zou ook in onze geschiedenis het gedwongen bijeenblijven van moeder en kinderen, in den beginne een kwaad, van gelukkig gevolg worden.

Bijeenblijven moesten ze, en moeder en zoon begrepen beiden zeer goed dat het niet anders kon. Behalve dat Jan hartelijk leed gevoelde, wijl hij door zijne drift zoo liefdeloos jegens de oude vrouw was geweest, beschuldigde hij zichzelven van schromelijk onverstand, daar de half uitgesproken bedreiging slechts een groot woord was, dat toch nooit ten uitvoer kon gebracht worden. En deze waarheid strekte tevens om in de volgende dagen zijne moeder neer te zetten, haar de zaak minder hoog te doen opnemen door de stellige overtuiging, dat slechts hevige ontroering Jan bewogen had om dingen te zeggen, welker dwaasheid hemzelven terstond in het oog moest springen.

Wat er dien Zondag gebeurd was, vooral het voorgevallene des nachts, bleef beiden bij als eene sombere herinnering. Hem in de eerste plaats stond het voor den geest als een vreeselijk oogenblik, waarvan hij soms nauwelijks gelooven kon dat het werkelijkheid was geweest, en waarvan hij schier huiverend hoopte, dat het nooit meer zou terugkeeren.

De natuur herstelde echter langzamerhand tusschen die twee, wat menschelijke hartstocht en overijling hadden bedorven. Zij konden niet buiten elkander. De eerste dagen waren, 't spreekt van zelf, ongelukkige, drukkende dagen, waarin telkens tusschen hen een beklemmend zwijgen heerschte. Maar allengs werd het beter, en het was alsof beiden door grootere voorkomendheid het misdrevene wilden goedmaken. Ook vermeden zij de minste toespeling op het verledene of op de toekomst; instinktmatig

begrepen ze dat het een noch het ander moest worden aangeroerd. En zooals het ons menschen soms gaat, onder den invloed van den herstelden vrede en het waarlijk weer vriendelijke van hun samenzijn telden zij de sluimerende verdeeldheid te weinig en gaven beiden toe aan een behagelijken droom. Moeder dacht, het is nog lang toe, en hoopte van den tijd, zij wist zelve niet welke hulp. En Jan sprak zich moed in door te zeggen: ‘Wie-le-wet[1], hoe moeder nog bijkomp!’

De oudejaarsdag was dat jaar een bijzonder frissche, vriendelijke dag. Er lag geen sneeuw, maar het vroor, en de winter had zijn best gedaan om het buiten recht droog en zindelijk te maken. De zon fonkelde ook 's namiddags nog aan den helderen hemel, alsof zij zich den korten tijd haar gegund nog eens ferm ten nutte wilde maken. Zeer natuurlijk na alles wat er gebeurd was, was de oude vrouw den ganschen dag onder den indruk van het scheidende jaar. Toen ze tegen zonsondergang buiten wat te verrichten had, zat de haan op het hekje dat het erf afsloot, en met den kop naar het westen gekeerd, kraaide hij luidkeels. De oude vrouw keek op en sprak: ‘'t Stomme beest zegt de zunne veur 't leste goê nacht.’ Eenige oogenblikken later was ze op den deel en stond er bij, dat Jan de koe haar hooi voorwierp, en als het dier er gretig den bek in zette, streelde zij het den nek en zei: ‘Smaekt 't lekker, vaele? 't is oe leste moal van 't joar!’ En toen ze een uur vóór kerktijd het zilveren oorijzer opzette, voor den spiegel de muts er over heen deed en die bevestigde door de draadjes om de knoppen te winden, den greinen schoudermantel met franje omsloeg en eindelijk nog eens de krakende deuren der groote oude kast opende, om het kerkboek met de zilveren sloten voor den dag te halen, sprak ze op nieuw: ‘Zie zoo, da 's veur 't leste!’

De oude vrouw keek op de hangklok en vroeg: ‘Bin ie klaor, mien jongen? Kom vort dan, we moe'n op reize!’

En Jan was klaar. Hij had voor deze ongewone gelegenheid het gezicht met wat groene zeep eene buitengewone beurt gegeven, waardoor zijne roode wangen en neus zichtbaar glommen. De lakensche pet met het rouwstrikje had hij opgezet en de duffelsche jas, die wel wat langer had mogen zijn en wat ‘trok’ bij de knoopen, omsloot zoo eng mogelijk zijne breede gestalte.

1 Wie weet. Dit ‘le’ wordt welluidendheidshalve dikwijls achter het voornaamwoord ‘wie’ geplaatst, ook zelfs als men kortweg vraagt: ‘Wie-le?’

Het was haast benauwend om te zien, maar Jan scheen er geen hinder van te hebben.

Samen stapten ze de deur uit. In het voorbijgaan riep de oude vrouw voor het venster van een' buurman: ‘We goan heur!’ en van binnen werd geroepen: ‘Bestig Jantienmeui!’ en het tweetal begaf zich op weg. Jan droeg aan het koperen hengsel moeders stoof en regelde zijn anders forschen stap naar den gang der oude vrouw. Verleden joar, zei ze, paste oe vaeder op 't huus, nou doen 't de naobers. 'k Heure 't 'm nog zeggen, toe we thuuskwaemen: ‘'N oavend moeder, 'n oavend Jan!’ Zoo verwilden aanhoudend hare gedachten in het verledene, en toen in het kerkgebouw een toepasselijk gezang werd aangebheven, drong wellicht bij niemand dieper dan bij haar de vergankelijkheidsgedachte in het hart. Jan zong het uit volle borst mee, maar ik durf niet beweren, dat hij erg vervuld was van hetgeen hij zong. Het was hem, geloof ik, dien avond vrij onverschillig, dat het heden zoo ras verleden werd. Hoe sneller de uren en dagen voorbijgingen, des te spoediger zou de dag zijner vereeniging met Triene komen. En ofschoon hij met de oude vrouw ook wel aan vader dacht die in dit jaar ‘'erust was’ toch lachte hij eerder het nieuwe toe dan dat hij zuchtte om het oude.

Toen ze na kerktijd thuiskwamen, werd er licht aangestoken, vuur aangelegd en koffie gezet. Jan ging vlak voor het vuur zitten en de oude vrouw in het hoekje van den haard. De punt van de vierkante tafel, die wat dichter bijgeschoven was, scheidde hen. Jan zat weldra verdiept in de Zwolsche courant, waaruit hij als gewoonlijk de belangrijkste nieuwtjes, ongelukken en advertenties voorlas. Al haast van zijne schooljaren af had hij dit gedaan. Want vader had sinds lang 's avonds hinder van zijne oogen gehad en als moeder de courant niet voorgelezen werd, had zij er niets aan, daar zelfs ‘mit de fok op’ haar de druk nog te fijn was. Wat bovendien alles afdeed was, dat Jan van jongsaf naar het getuigenis van zijn' vader ‘'n miseraobele mooie lezer’ was geweest; 't was altoos ‘kiek, 'n oarigheid onz' Jan uut de kraante te heuren.’ Zoo las hij dan ook nu een en ander voor. Maar het viel hem op, dat moeder na een merkwaardig bericht of een bijzonder treffend ongeval niet hare gewone opmerkingen maakte noch medelijden betuigde met de slachtoffers, en toen hij eens van het blad opkeek, zag hij dat zij hem niet volgde en las hij in stilte voort.

Het was der oude vrouw duidelijk aan te zien dat hare gedachten elders waren. Met de linkerhand ondersteunde zij den rechter elleboog en langzaam slurpte zij de koffie uit het schoteltje, terwijl haar blik peinzend in de ruimte staarde. Of zij liet de handen in den schoot rusten en staarde met vooruitgestoken kin in het vuur, van tijd tot tijd zacht het hoofd schuddende, wat trouwens met den ouden dag haar eenigermate eigen was geworden, en de lippen bewegende als sprak zij tot zichzelve. Weet gij, waaraan zij dacht? Zij dacht er aan, hoe Jan de eenig overgeblevene was van degenen, die zij het meest had liefgehad, en bij de anderen vertoefde zij in den geest. Zij dacht aan ‘d' olde man’ en allerlei tooneelen uit zijne laatste levensdagen aanschouwde zij nog eens met weemoedigen blik. Ook aan Frans dacht ze, den oudsten zoon die door wangedrag zijn' ouders veel verdriet had aangedaan en op twintigjarigen leeftijd gestorven was. Al tien jaar 'ewest mit Allerhilligen, mijmerde zij, ‘krek zien vaeder.... Wat meuilijk in d' ommegaank, 'n beetien als te vroolijk.... maar nog zoo jonk.... en 'n goed harte.’ En Jantien gedacht zij, hare naamgenoote, haar lievelinge:... ‘anstoande Meert zol ze al drieëntwintig 'eworden wezen... Zestien, toe onz' lieven Heere d'r opeischte... wa 'n broaf maegien, wa 'n lief kiend veur heur olders.’ In den geest vertoefde zij op de plaats, waar ze allen rustten en die zij er van avond nog op aangezien had. Zij sloeg hare oogen op en keek Jan aan, haar eenige, en terwijl ze dat deed, zag ze hem klein als een schoolknaap en tevens zoo als hij daar zat te lezen. Zijn verleden en zijne toekomst - alles ging haar door het mijmerende oude hoofd, doch er mengden zich geene bittere gewaarwordingen in hare gepeinzen. Nu en dan mompelde zij iets half hoorbaar. Jan keek er eens van op en vroeg: ‘Zeg ie wat, moeder?’ En de oude vrouw herhaalde werktuigelijk, zonder op te zien: ‘Ieder woelt hier om verand'ring, en betreurt ze dag aan dag.’ - Jan dacht een oogenblik, dat die aanhaling op hem gemunt was, en hij was op het punt een woord van verzoenende strekking te spreken. Doch toen hij moeder oplettender aanzag, bemerkte hij wel, dat er geenerlei opzet bij haar was. Het scheen bij het lamplicht, dat de rimpels van haar gelaat nog dieper en menigvuldiger waren dan anders. Eene zachte treurigheid sprak uit hare trekken. Zij schreide niet, maar de oude ziel was van weemoed vervuld, omdat haar huis zoo ledig, haar weg zoo eenzaam geworden

was. Gelukkig was zij niet dagelijks onder den indruk dezer droevige gedachten, doch heden overmeesterden ze haar.

Jan nam de ter zijde gelegde courant niet weer op. 't Was misschien ‘oariger’ voor moeder, als hij niet meer ging lezen.

‘Woar denk ie an, moeder?’ vroeg hij zacht, bijna eerbiedig. En zij maakte Jan deelgenoot van hare overdenkingen. Zij vertelde van vader en van Frans en van Jantien en allerlei kleine vriendelijke geschiedenissen van vroeger - parelen van het levenssnoer - haalde zij op, wat haar ongetwijfeld goed deed.

De klok sloeg tien uur. ‘Kom, mien jongen, 't is beddegoanstied!’ Doch eer ze ging rusten, nam zij haren bijbel, die nog op de tafel stond, zette den bril op en bladerde met het boek vlak onder het lamplicht, totdat ze vond wat ze zocht. Ze las half overluid, maar zoo binnensmonds, dat men geene bepaalde woorden vernam. Vervolgens knipte zij de zilveren sloten dicht, en terwijl ze van de tafel met het boek naar de kast liep om het weg te bergen, herhaalde zij eentonig: ‘Alles wisselt op Zijn wenken, maar Hijzelf verandert niet.’

Het was een onschuldig vermaak onder de bewoners van ons dorp, om elkander ‘'t nijjaar of te winnen’, elkander vóór te zijn met den nieuwjaarswensch. Kleine jongens sprongen in de vroegte het bed uit, om eerder dan de anderen vader of moeder hun ‘heil en zegen!’ toe te roepen. Echtgenooten, wier verhouding vrij en vriendelijk genoeg gebleven was voor een grap, wachtten op het eerste teeken van ontwaken om met een luiden wensch elkander te verrassen. Ons oudje was den volgenden morgen vroeg wakker. Alles was nog stil, dus Jan was nog niet op. Ontwaakte hij, dan zou zij hem het ‘nijjoar ofwinnen’, zoo nam zij zich voor. Zij wachtte een poos, doch hoorde tot hare verwondering niets, het bleef stil. Eindelijk stond zij op en klom van de hooge bedstede op den vloer, ging op den tast naar den stoel voor Jan's bed en bevond - dat zijne kleeren er niet meer lagen.

Zij begreep alles. Hij was op en reeds de deur uit, om eene andere het eerst zijn' zegenwensch te brengen. Dat was nog nooit gebeurd! Altoos, ook verleden jaar nog, hadden de oude man, Jan en zij met een lachend gelaat elkander den nieuwjaarsgroet aangeboden. Zij rakelde het haardvuur uit de asch, nam een' zwavelstok en stak met bevende hand de lamp aan. Daarna zette zij zich een oogenblik neder en gevoelde zich o zoo eenzaam, zoo verlaten. En haar gemoed kwam in hevigen

opstand tegen de onbarmhartigheid van haar kind. ‘Wat is hie aêrs, o wat is hie aêrs as vrogger! Die maegd is zien eerste en zien leste gedachte!’ zei ze. Driftig stond ze op, haalde brandstof van den deel, sloeg bij den haard de turf op de knie stuk en legde vuur aan. Zij haalde water, hing het over het vuur, ging vervolgens den vloer aanvegen, en iets zenuwachtigs en heftigs kenmerkten al hare bewegingen.

De achterdeur werd geopend, doch zij deed alsof zij het niet hoorde. Jan stak zijn hoofd door de middendeur naar binnen en riep vroolijk: ‘Gelukzoalig nijjoar, moeder!’ - Geen antwoord. Hij begreep er niets van en trad naderbij om moeder in het gelaat te zien. ‘Moeder,’ sprak hij onthutst, ‘ik wunsch oe 'n zoalig nijjoar!’ - Loat moeder mit vree, Jan, zie is joa toch in gien tel! - En de toon waarop ze sprak, was zoo bitter treurig, dat Jan eensklaps voelde der oude vrouw onrecht te hebben aangedaan. Hij had er om moeten denken, dat dit te hard voor haar was. Gaarne had hij het ook ronduit willen bekennen. Maar verbluft door de onverwachte bejegening, kon hij geene woorden vinden. En toen moeder den ganschen dag stil en kortaf was, gevoelde hij zich op zijne beurt verongelijkt. Hij vond zijn verzuim toch niet zoo gansch onnatuurlijk en sprak tot zichzelven: ‘Wat weergoa, 'k hebbe d'r toch gien zunde an 'edoan!’

Ik vrees echter, dat de lezer hem volstrekt geen gelijk geeft en de zaak hem wel degelijk als ‘zunde’ aanrekent.

Nu was voor verscheidene dagen de toon tusschen Jan en moeder weder bedorven, te meer omdat zij beiden uit hun droom waren ontwaakt en bemerkten dat de werkelijkheid er nog juist zoo uitzag als vroeger. En intusschen was het voorjaar ophanden!

In het laatst van Januari trok Jan de stoute schoenen aan en vroeg zonder meer: ‘Moeder, hoe moet het nou toch mit Meie?’

De oude vrouw was sinds lang op die vraag voorbereid en antwoordde beslist: ‘Loat mien moar in 't kaemertien goan.’

Hetzelfde had Jan meermalen voor den geest gestaan, als hij aan bloeimaand dacht. Het huisje bevatte twee vertrekken. Als men de voordeur binnenkwam, trad men in een eng portaal, dat toegang verleende tot eene grootere kamer rechts en eene kleinere links. De eerste was het woonvertrek van het gezin, de tweede werd niet gebruikt. Er was eene bedstede in en

het was met eene oude latafel, een paar stoelen, enz. gemeubeld. Er ontbrak eene stookplaats.

‘Moeder,’ vroeg Jan, ‘zal 't niet aêrs kunnen?’

‘Neen, kiend, loa' me d'r niet meer van spreken.’

Jan berustte er in. Het hinderde hem ontzachlijk, maar hij wist niets beters te verzinnen. Zij overlegden dus, dat er van binnen een kleine haard, van buiten een schoorsteen zou gebouwd worden en daarmee was de zaak ten einde gebracht.

Het oudje had zich reeds in haar kamertje gevestigd, toen Triene op een schoonen Meidag den drempel van 't oude huis overschreed. De oude vrouw was 's morgens mede op 't stadhuis geweest, doch was daarna regelrecht huiswaarts gekeerd. Toen Jan nu 's namiddags zijne jonge vrouw uit hare ouderlijke woning hierheen had gebracht, was zijn eerste werk naar moeder te gaan, om door haar nog eens gelukgewenscht te worden. En zij kuste hem en sprak bewogen: ‘God zegen' oe, kiend!’ Maar toen Jan op den deemoedigsten toon vroeg: ‘Zal 'k Triene nou 'reis bij oe brengen of koom ie bij heur?’ sprak zij: ‘Neen, ik zal wel bij oelieden komen, moar laeter, van daege liefst niet.’ Arme jongen, hij was boven de wolken van innig geluk en evenwel werd hem heden deze teleurstelling niet bespaard.

Toch was de oude vrouw hierin volkomen oprecht. Zij nam zich stellig voor om op een der eerste dagen eens bij Jan en Triene te gaan koffiedrinken. Maar dit was al wat zij doen kon. Er getuige van te wezen, dat de jonge vrouw bezit nam van de kleine wereld, waarin zoo 'n reeks van jaren geene andere hand had geheerscht en gewerkt dan de hare, zij gevoelde zich er niet toe in staat. En toen zij een paar dagen later zich vermande en met het kloeke voornemen om zich goed te houden, bij de jongelui binnentrad, toen bemerkten weldra alle drie, dat ook dit nog boven hare krachten ging. Triene onthaalde haar en legde een kolossaal stuk koek bij de koffie, die zij de oude vrouw had ingeschonken. Doch het was deze niet mogelijk er eene bete van te nuttigen. De aanwezigheid der vreemde hinderde haar meer dan ze zeggen kon; telkens als ze spreken wilde, maakten tranen hare stem dof, en het duurde niet lang of ze ging terug naar haar eigen verblijf, om vooreerst niet weder te komen. De welgemeende poging om met den veranderden toestand vrede te sluiten, was jammerlijk mislukt.

Het was eene schaduw op het pad der jonggehuwden. Het stuitte Triene tegen de borst, dat zij en hare schoonmoeder

elkander niet anders zagen dan in het portaal of buitenshuis, als haar ‘morgen of 'n oavond moeder!’ met ‘joe ook g'n dag!’ in het voorbijgaan werd beantwoord, maar uit den aard der zaak zou zij er zich weldra in geschikt hebben. Doch zij zag dat Jan er verdriet van had. Als hij des avonds thuis kwam, toonde hij zich verbaasd en schudde hij het hoofd, als zij op zijne vragen vertelde, dat de oude vrouw den ganschen dag bijna haar kamertje niet had verlaten. Het was zoo 'n ongewoon iets, bij den vroeger zoo bedrijvigen aard der oude vrouw. Jan wilde het aan Triene niet zeggen, hoe treurig hij moeders leven veranderd vond, doch het ontging haar niet, dat hij zich de zaak zeer aantrok.

Op zekeren dag begaf Jan zich zonder medeweten van zijne vrouw naar van der Hoogen, een boer die niet ver van hen afwoonde, een verstandig man die reeds meermalen zijne ouders en hem met raad en daad had bijgestaan. Voor dezen stortte hij zijn hart uit. Hij zei dat hij soms met de zaak verlegen was. Moeder had naar zijne meening ‘zoo 'n bedroefd levent.’ ‘En kiek, noa minsenberekening binnen 't heur leste joaren.’ Ronduit beschuldigde hij zichzelven van dikwijls hardvochtig en onnadenkend geweest te zijn, te weinig rekening te hebben gehouden met moeders leeftijd en wat ze al ondervonden had. Hij geloofde, dat het moeder niet minder hinderde dan hem, maar wat was er in vredesnaam aan te doen? ‘Zie is menigmoal meuilijk 'ewest, dat 'n minse d'r niet veur kos wezen, moar ik hebbe heur ook wel verdriet anedoan dat niet neudig ewest was, da 'k had kunnen veurkomen. En,’ eindigde hij met heesche stem, ‘as moeder 'reis gauw uut de tied kwam, o minse wa' zol 't mien spieten.’

‘Kom, kom,’ zei van der Hoogen, en hij sprak met opzet naar het scheen wat luid en luchtig, kom, ‘kom, gien zurgen veur de tied. De moeder is nog 'n kras minse. Zie hef as 't 'n beetien wil nog tied van levent genog, dat alles weer in d' olde voegen kan komen. Oe zaeke is meuilijk, da' zegge 'k mit oe. Moar as ie mij vroagen: wa' moe'k 'r an doen? dan roade 'k: niks, niemendal! 'n Minse kan ook in mennigte zaeken wel te veule doen. 't Is spietig veur oe, en da' je 't geern aêrs zaegen begriepe 'k best. Moar ik roade oe, doe 'reis 'n poosien niks. Loat 't veureerst op zien beloop. Je moe'n moar moed holden. Woar 'n minse d'r veur stoat, brengt onz' lieven Heere soms toch weer de waegen in 't spoor.’

Zie zoo, dat verruimde. Jan zeide dit niet toen hij weer huiswaarts ging, maar hij gevoelde het destemeer. Het was alsof zijn borst over de volle breedte zich ontspande en de heerlijke zomerlucht niet diep genoeg inademen kon. Hij had aanhoudend rondgeloopen met het gevoel, dat hij stappen moest doen, middelen verzinnen, om wat mede door hem bedorven was, weer goed te maken, en de vraag, welke stappen, welke middelen? had hem dikwijls wanhopig gemaakt. En nu van een bejaard en verstandig man, in wien hij vertrouwen stelde, den raad te ontvangen om geduld te hebben en af te wachten, en tevens te gevoelen dat het waarlijk het beste, het eenige was wat hij doen kon, hoe verruimde dat!

En nu bleef alles vooreerst zooals het was. De oude vrouw leidde haar kluizenaarsleven dat, ofschoon zij het anderen en zichzelve volstrekt niet bekende, haar geenszins beviel. Jan zorgde steeds, dat zij van de noodzakelijkste levensbehoeften ruim voorzien was. Zijzelve verdiende eene kleinigheid met voor anderen wol te spinnen of kousen te breien. En als Jan haar vroeg: ‘Moeder, heb ie ook nog wat neudig?’ luidde het steeds: ‘Daank oe, mien jongen, ik hebbe joa van alles.’ Ten aanzien van hare schoondochter bleef zij dezelfde. Slechts enkele woorden werden nu en dan tusschen de beide vrouwen gewisseld. Zij kwamen niet bij elkander. Triene bezocht moeder niet, uit vrees, dat het haar onaangenaam zou zijn, het oudje vermeed omgekeerd het bijzijn harer schoondochter, omdat het haar ondoenlijk was haar als zoodanig te bejegenen, en zij bang was, dat uit ontmoetingen botsingen zouden ontstaan. Zou er niet, zooals bij oude menschen licht het geval is, ook een weinigje stijfhoofdigheid zich gemengd hebben in haar weerzin?

In het najaar was er reeds onder de buren en kennissen ‘'n gefluusper 'ewest’. Eerst was het een zeer onvast geloof, eene gissing. ‘'t Zal mien niks gien nije doen, as 't bij de jonge minsen van hiernoast al zoo wied was,’ sprak in dat tijdperk eene buurvrouw op geheimzinnigen toon tot eene vriendin die bij haar koffie dronk. En de vriendin verklaarde, dat het wel niet tot de onmogelijkheden behoorde, doch het kwam haar voor dat hare gastvrouw zich vergiste. Waarop de gastvrouw onderworpen zeide: ‘Nou, de tied zal 't leeren.’

Hierop volgde een tijdvak van overtuiging, van stoute verzekeringen, van verontwaardiging zelfs in geval van tegenspraak.

‘Ie kunnen 'r stoat op maeken!’ heette het, en als eene buurvrouw dien stouten toon zocht te temperen, zeggende: ‘Jongens, Kloasien, 't is zoo 'n bedriegelijk dink!’ dan klonk het antwoord bijna scherp: ‘Mien ie dan da 'k veur niks al zoo lange op de wereld binne.’ Totdat ten slotte alle twijfel verstomde en de vrouwen, zelfs als ze haar boter naar den winkel brachten en in grooten getale om de koffietafel zaten, luide als van eene algemeen bekende zaak spraken van Triene's hoop op ‘'n veurjoarspoppien.’

Eene lastige vraag voor Jan en zijne jonge vrouw was, wie de ‘boakster’ zou wezen. Jan stelde voor, dat hij deze gelegenheid zou aangrijpen om wellicht een flinken stap in de goede richting te doen. Hij wilde de stoute schoenen aantrekken en ronduit moeder vragen of zij de taak op zich wilde nemen. Triene was er niet bepaald tegen, maar gaf zoo flauw hare toestemming en was blijkbaar zoo weinig op haar gemak bij het vooruitzicht, van juist in die dagen de oude vrouw om en bij zich te hebben, dat Jan inzag om Triene's wil zijn plan te moeten opgeven. Natuurlijk werd toen het denkbeeld geopperd, dat Triene's eigen moeder haar zou komen bijstaan, maar Jan vroeg of dit niet al te stuitend voor de oude vrouw zou wezen. Hij was er voor, ten minste als Triene er niet op tegen had, om eene buurvrouw in den arm te nemen, en zoo doende buiten alle aanleiding tot onaangenaamheden te blijven.

‘Nou, as 't niet aêrs meugelijk is!’ was Triene's bescheid. Doch de verklaring ‘dan is 't mien ook goed’, bleef achterwege. Jan begreep echter, wat er in haar omging. En toen hij hartelijk vroeg: ‘Oe eigen moeder 't liefste, watte?’ - en zij met warmte antwoordde: ‘Da' ku' je begriepen, Jan!’ - toen stapte hij over alle bezwaren heen en zei: ‘Nou, as 't oe wunsch is, dan gien aêre as oe moeder!’ En daarmee was de vraag opgelost.

Triene's dagen werden vervuld. Op het door zijne schoonmoeder gegeven sein vloog Jan in den nacht de deur uit om den dokter te halen. Jantienmeui werd wakker van de ongewone drukte. Zij stond op en stak de lamp aan. Het was pas drie uur. Zij dacht er niet aan, om zich naar de andere kamer te begeven. Waarom bleef zij dan niet liggen? Daar zou ze zelve geen rekenschap van hebben kunnen geven. Doch het was ongetwijfeld het onnatuurlijke van den toestand, dat zich nu in al zijne scherpte aan haar voordeed, met looden zwaarte op haar drukte. Haar zoon, haar eenig kind, geslingerd tus-

schen vrees en hoop, de bangste uren doorlevende die hij tot hiertoe gekend had, en zij, zijne eigen moeder, ofschoon vertoevende onder hetzelfde dak, niet naast, niet bij hem, om hem gerust te stellen, hem met hare ervaring te bemoedigen!

En het scheen, dat er reden was zoowel tot vreezen als tot hopen. De nacht ging voorbij, de morgenuren volgden traag elkander op, de dag zelfs verliep, zonder dat de gewenschte gebeurtenis plaats had. De dokter was een paar malen weggegaan en teruggekomen. De oude vrouw had hem 's morgens buitenshuis gevraagd: ‘Hoe stoat 't?’ en hij had haar nog al gerustgesteld. Toch was zij niet gerust, en telkens liep zij om het huisje heen en den deel op, in de hoop van Jan, als hij zich even vertoonde, te kunnen spreken. Dit gelukte haar slechts eene enkele maal, want ofschoon de angst hem schier wegdreef, hielden medelijden en bezorgdheid hem met onweerstaanbare kracht binnen het woonvertrek en bij het bed zijner Triene. De oude vrouw trad juist van den deel naar buiten om haar kamertje weer op te zoeken, toen zij omziende hem bespeurde. Hij sloot behoedzaam de middendeur en trad uit den donkeren achtergrond naar voren, in het licht dat door de kleine schuurdeur naar binnen viel. De oude vrouw keek hem oplettend aan. Hij zag bleek, eene diepe bekommering overschaduwde zijn gelaat en zijne oogen hadden het starende en onbestemde van iemand, die in zichzelven gekeerd, met ééne gedachte voortdurend zich bezig houdt. Hij sloeg zijne armen over elkander en bleef zwijgend bij de deur staan, met de oogen op den grond gevestigd.

De kleine oude vrouw trad op hem toe en legde hare hand op zijn arm. Zij hief haar rimpelig gelaat tot hem op en vroeg vol deelneming en deernis: ‘Jan, mien jongen, hoe goat 't?’ - Hij keek op, alsof hij uit een droom ontwaakte, zuchtte diep en sprak: ‘Joa moeder, hoe zol 't goan? ik geleuve.... ik vreeze van niet als te best... De dokter zeg...’ Een klagend geluid dat hij hoorde of meende te hooren, deed hem eensklaps zwijgen, zich omkeeren en naar binnen gaan. De oude vrouw keek hem na, bleef nog een oogenblik staan, alsof ze wachtte op zijne terugkomst, en ging toen haars weegs, het hoofd schuddende en het hart vol van bekommering.

Het werd op nieuw avond en nacht, en nog steeds bleef het pleit onbeslist. De dokter was tegen den avond teruggekeerd en gebleven. De oude vrouw had, toen het haar tijd was om te gaan slapen, het plan gevormd om naar bed te gaan, maar zij

had het niet volvoerd. Zij zat op haar stoel en dommelde nu en dan in, doch meermalen als zij, door den slaap overmand, haar hoofd diep op de borst had laten zinken, werd haar sluimer gestoord door eene lijdensstem, die haar verschrikte en die haar dikwijls noodzaakte om op te staan en vol onrust en verlegenheid heen en weder te loopen.

Zij nam haar breiwerk op en dwong zich tot bezigheid, maar haar ijver verslapte spoedig en het werk werd ter zijde gelegd. Zij beproefde te lezen, doch hare oogen tuurden op de letters zonder dat haar geest ze volgde, en het boek werd weder dichtgeslagen. Soms liep zij naar de deur met het vaste voornemen bij Jan en Triene binnen te gaan en er te blijven totdat alles beslist zou zijn, maar dan bedacht ze dat het der jonge aanstaande moeder misschien nadeelig zou wezen, en ze bleef in het midden van het vertrek staan, de ellebogen met de handen omvattende en niet wetende wat aan te vangen.

En intusschen schenen de vlagen van den lijdensstorm heviger en heviger te worden.... De oude vrouw kromp het hart ineen. Hare kamer werd haar te eng, zij trad naar buiten. De heldere lentehemel was met sterren bezaaid, de dennen voor het huis teekenden hunne wuivende toppen tegen de lucht af, terwijl de nachtwind door hunne takken suisde. Daar stond zij, geneigd om ver weg te gaan van het huis en zijn bitteren jammer, en in haar' angst nochtans blijvende waar zij was, om te luisteren en te wachten. In de oogenblikken van stilte daar binnen schenen het wiegen en suizen der boomen en het kalme sterrenlicht tot haar te spreken van hoop, gerustheid, uitkomst..... Maar als binnen de lijdenskreten weerklonken en haar het hart als verscheurd werd, was het haar te moede alsof het schitteren der sterren, het zwaaien der dennetoppen en het geruisch van den nachtwind het uitriepen van gevaar, van vertwijfeling, van radeloosheid.... Ach het was de versaagdheid en de folterende angst van haar eigen hart waardoor ze bad: ‘O God, stoa 't aarme minse bij!’

Doch stil, wat verneemt zij? Plotseling treft een gansch ander geluid haar oor. Eene zachte, haast klagende stem trilt in den stillen nacht. Zij dringt als een hemelsche klank haar tot op den bodem der ziel. Het gejammer des lijdens vervangen door den heiligen levenskreet! Geslaakt worden eensklaps de banden der vrees en een weldadige tranenstroom schenkt verlichting aan het bezwaard gemoed der oude vrouw. Zij weet,

nauwlijks meer, waar zij is, wat zij doet. Onwillekeurig richt zij zich haastig naar den ingang van het huis en blijft daar schriende staan. Zij hoort van binnen eene deur opengaan, de deur van haar kamertje. Eene welbekende stem vraagt haastig: ‘Moeder, bin ie hier?’ Daarop wordt de voordeur geopend. ‘Moeder!’ roept de stem opnieuw maar luider in den nacht. De aan het licht gewende oogen worden haar niet terstond gewaar. Jan loopt de kleine oude vrouw bijkans omver. Hij vat haar zenuwachtig bij de armen en zwijgt een oogenblik, om daarop fel snikkende uit te roepen: ‘Moeder... 'n jongien.... vaeders naeme....!’ Hij houdt haar vast en trekt haar mede binnenshuis, in de woonkamer, waar handen zich reppen en harten sidderen bij het oude en toch immer nieuwe, immer dichterlijke, immer heilige tooneel, kindje's intrede in de wereld.... De natuur der oude vrouw verloochent zich niet, ze wordt door de beweging medegesleept en eer zij het weet, omvatten hare handen het wicht en neemt zij deel aan zijne verzorging, alsof het eene taak was, haar van te voren aangewezen en opgedragen. En met vriendelijke behendigheid begreep Triene's moeder den toestand; zij liet haar begaan en had er vrede mee dat de kleine Lammert zijne eerste verpleging ontving vooral van de redzame handen der oude vrouw. Wat er al omging in het hoofd en hart der laatste! Zij had geen tijd om stil te staan en op te zien, maar ware er een oogenblik geweest om tot zichzelve te komen, zoo zou ze ongetwijfeld half verbijsterd gevraagd hebben: ‘Is 't verbeeldinge of is 't woarheid?’

Het was reeds dag geworden, toen de dokter vertrok. Jan vergezelde hem naar buiten en opende de vensterluiken. Daarna trad hij weer binnen en zette zich bij het vuur neder, welks koesterende warmte ook zijn zoon genoot. Immers moeder zat voor den haard op eene stoof, en legde de laatste hand aan de kleeding van 't ‘veurjoarspoppien.’ Jan zag op moeder en kind neder en wat hij er al zoo bij dacht en gevoelde wist hij niet, maar zijn oog en zijne ziel hingen aan dat tooneel, rijker en schooner dan ‘Salomo in al zijne heerlijkheid.’

Het wiegje stond gereed; het groene wollen kleed lag opengeslagen op de kap; het kussentje met een overtrek van rozerood katoen, het blanke wollen dekentje met een hagelwit laken gevoerd en het kleine bed daaronder, zoo voortreffelijk geschud dat het rond naar boven puilde, het wachtte alles om het pas

verschenen kleinduimpje op de gezelligste en zachtste wijze te koesteren. Maar grootmoeder scheen, ook nu het kereltje kant en klaar was, niet van hem te kunnen scheiden. Zij hield hem stil in hare armen, wikkelde in overgroote bezorgdheid zijne onderste helft nog in haar wollen voorschoot en bewoog hem zacht heen en weer, totdat Jan met een verliefden blik op den kleuter zei: ‘Moeder, nou moest ie 'm 'reis in de zuje leggen.’ Met berekenende genotzucht wou hij blijkbaar nu ook dat tooneel eens genieten. Voorzichtig stond de oude vrouw op, legde het kindje neer en stopte het dek zoo goed om hem toe, dat er van het geheele mannetje niets te zien was dan de opgeheven handjes, het gezicht en de witte slaapmuts met een sierlijk kwastje er aan. Jan stond er bij en keek naar het roode gelaat van zijn jongen, de dichtgeknepen oogjes en de kleine tegen het gezicht gedrukte knuistjes. Hij stiet zijne moeder aan en zei grinnekend: ‘Moeder, vaeder Lammert in de wiege, watte?’ En moeder had er ook o, zoo 'n schik in, maar woorden had zij er niet voor.

Jan trad op zijn kousen naar de bedstede, om naar Triene te zien. De dokter had gezegd, dat haar toestand volkomen bevredigend was, doch had volstrekte rust aanbevolen en streng verboden om met haar te spreken. Jan hield met de hand een der toegeschoven gordijnen een weinig ter zijde, zoodat er een zwakke lichtstraal viel op het gelaat der jonge vrouw. Een beeld, het penseel van een schilder waard! Zij lag met het hoofd een weinig ter zijde gebogen, terwijl niet de slaap, maar diepe vermoeidheid hare oogen gesloten hield. Het bleeke afgematte gelaat, de eenigszins neergetrokken hoeken van den mond en de bewegelijkheid der neusvleugels getuigden van doorgestaan lijden, terwijl als aandoenlijke tegenstelling de ronde kin, het effene blanke voorhoofd en het blonde haar, dat in dartelen overvloed en bevallige wanorde het aangezicht omlijstte, spraken van jeugd, die geen leed en zorgen kent. Jan zag haar aan met oogen, vochtig van deernis en liefde, en het scheen wel dat zij bewustheid had van den blik die op haar rustte. Althans zij sloeg de oogleden op. En toen zij Jan ontwaarde, en de innigheid waarmee hij haar aanzag, werd eensklaps, terwijl ze de matte oogen weer sloot, haar lief jong gelaat verheerlijkt door een glimlach, zooals men zou meenen, dat alleen het aangezicht van een engel dragen kan.

Intusschen stond ons oudje nog altijd bij de wieg, waarvan

zij het kleed had dichtgeslagen. Doch pas had zij dit gedaan, of zij kwam voor het eerst tot het duidelijk besef van haren toestand. Zoolang zij den kleine in handen had gehad, waren hare gedachten door het jongske geheel en al ingenomen geweest. Doch nu er voor het kind niets meer te doen viel, gevoelde zij zich plotseling eene vreemde in dit vertrek. Het werk was afgeloopen, wat toefde zij langer! Voor Triene zorgde haar eigene moeder, een redzame vrouw, die geene hulp noodig had, en wie zij bovendien slechts tijdelijk het bakerschap uit de hand had genomen... Zou zij een stoel nemen en gaan zitten? Doch zij behoorde hier niet te huis... Blijven? Ze zou het wel willen, maar er bestond geen reden toe... Heengaan? Maar als zij er aan dacht, om al het heerlijke en gelukkige, dat zij hier om zich heen zag en zelve gevoelde, vaarwel te zeggen en weer het eenzame leven in haar kamertje te beginnen, maakte zij onwillekeurig eene beweging van onwil. Nog nooit waren de stilte en ongezelligheid van haar verblijf zoo sterk door haar gevoeld als thans. Terugkeeren? ‘Ik *kan* het niet doen!’ zou ze hebben willen uitroepen.

Zij bleef staan waar ze stond, bij de wieg van den kleinen Lammert. Hare houding teekende verlegenheid, de blik der arme oude dwaalde onrustig, zenuwachtig, besluiteloos heen en weer. Zij zag Jan van het bed terugkeeren, en alsof zijn overgelukkig gezicht haar moed gaf tot een beslisten stap, trad zij op hem toe, greep hem bij de hand en vroeg hem half luide en op een toon, die u ontroerde door het ootmoedig smeekende dat er uit sprak: ‘Jan, mien jongen, mag 'k bij oe blieven?’ - Snel wendde Jan het hoofd om en riep met blijde verrassing: ‘Moeder, wat zeg ie?’ - Na een oogenblik vroeg het oudje: ‘Zal Triene 't wel goedvienden, mien jongen?’ - En hij antwoordde: ‘Wisse viendt zie 't goed, moeder, wisse! Triene wil niks liever as da' we weer ienig worren!’

Toen stonden zij eene geruime poos naast elkander, hand in hand, zonder woorden elkander volkomen begrijpende.

De strijd was geëindigd, de vrede gesloten.

Diepe stilte heerschte in de kraamkamer, waarin de eerste zonnestralen de kap der wieg aanraakten, glommen in de koperen knoppen van de latafel, en op den achtergrond het witte zand van den vloer vergulden. Buiten kweelden, tjilpten en floten de spreeuwen en musschen, gansch verrukt over den

goddelijken voorjaarsmorgen. De leeuwerik steeg hoog in de lucht op en zong zijn ochtendlied. De nachtegaal had zelfs aan den gewonen zangtijd niet genoeg en mengde ook bij het volle daglicht zijne slepende toonen en zijn jubelenden slag in het algemeene lentekoor.

Het zonlicht omstraalde huis en hof. En de dikdijige en bolwangige engeltjes op de haardplaat bazuinden uit al hunne macht: Gloria in Excelsis!

Pasoeroean, Februari 1879.

P. HEERING.

De afwachtende en de agressieve politiek in Atjeh.

‘Onze vestiging in Atjeh, critisch beschreven door G.F.W. Borel, kapitein der artillerie, ridder van de militaire Willemsorde, begiftigd met de eeresabel, enz.; met twee kaarten’, 's Gravenhage, 1878.

‘Onze vestiging in Atjeh’. In verband met de eerste alinea van het ‘Voorbericht’ zou deze titel eene eigenlijke geschiedenis van onzen oorlog op Sumatra's noordkust doen verwachten. K.B. geeft die echter niet, en de tijd daarvoor is ook nog niet gekomen. Zoo bespreekt hij niet de aanleiding tot dien oorlog, en de staatkundige inleiding slechts partieel of zijdelings; voor Atjeh bepaalt hij zich tot eenige algemeene gegevens, evenzoo voor wat de samenstelling en uitrusting onzer expeditiën betreft; aan die van 1873 wijdt hij slechts enkele bladzijden van zijn eerste hoofdstuk; het belangrijke aandeel van de marine gaat hij met stilzwijgen voorbij, enz. Hij onderstelt dit alles als genoegzaam bekend of overbodig. Hij maakt haast om te komen waar hij zijn wil, namelijk tot de tweede expeditie, die van generaal van Swieten, en meer bepaald tot haar hoofdmoment, de operatiën tegen den kraton, waarbij ‘geheel stelselloos gehandeld is, zonder leidende gedachte en op eene wijze die zelfs den toets der meest welwillende beoordeeling niet kan doorstaan’ (blz. 18). Van den val van den kraton (24 Januarij '74) had generaal v. Swieten de onderwerping van Atjeh bepaald verwacht, zoo al niet dadelijk, dan toch binnen korten tijd; ‘hij vergiste zich echter schromelijk in zijn oordeel over het karakter van dit even dapper als vrijheidlievend volk’ (blz. 38). De onderwerping volgde niet. Generaal v. Sw. had thans te kiezen tusschen het voortzetten

onzer overwinningen met de wapens, of het rustig afwachten van de toekomst. ‘Het gezond verstand gaf als het ware van zelf aan dat stilstand tegenover een vijand als de Atjehneezen achteruitgang was, en dat men niet anders doen *kon* dan onmiddellijk de behaalde voordeelen, tot zekere grenzen, te vervolgen.’ Dit ‘had werkelijk, en misschien al in zeer korten tijd, tot de volkomen nederlaag en de onderwerping van Atjeh kunnen leiden’.... ‘De optimistische denkbeelden echter van den opperbevelhebber behielden de overhand, zoodat weldra tot het staken der vijandelijkheden en het aannemen van het beginsel der afwachtende houding besloten werd’ (blz. 40-41). Dit stelsel zou op den langen duur gunstige uitkomsten hebben kunnen opleveren, indien wij dadelijk, in verband met eene strenge blokkade van de kust, eene ruime, veilige en krachtige stelling aan den wal hadden ingenomen, eene stelling, die alle aanvallen kon trotseeren en bezet door eene voldoende macht om des vereischt actief te kunnen optreden (blz. 91 en volg.). Maar toen generaal v. Sw. in April '74 den oorlog geëindigd verklaarde in spijt van de evidentie der feiten, en met de hoofdmacht naar Java terugkeerde, liet hij kolonel Pel achter met onvoldoende macht, in eene bekrompen positie, die niet verzekerd was van gemeenschap met de zee en de vloot, hare basis; waarvan de hoofdsterkte, Kotta Radja, niet eens stormvrij kon heeten, zeer ongezond moest wezen, en nog weinig bewoonbaar was tegen het doorkomen van den regenmousson (zesde hoofdstuk). Zoodanige stelling kon onmogelijk aan hare bestemming beantwoorden, den krijgshaftigen vijand ontzag inboezemen en tot onderwerping brengen. Integendeel. In verband met onze lijdelijke houding was zij voor hem een sprekend bewijs onzer zwakheid, en hij werd de aanvaller. Onder zeer ongunstige omstandigheden had kolonel Pel nu een vol jaar te kampen om zich te handhaven en de begane fouten te herstellen. Maar neen, zij waren niet meer te herstellen. De gunstige gelegenheid van Januari '74 om snel en zegevierend tot in het hart van Atjeh door te dringen was voorbij; wij waren in de schatting van den vijand gedaald; hij had zich kunnen herhalen, zijne verliezen kunnen aanvullen, op verderen tegenstand zich krachtig voorbereiden, en ‘zoo werd er langzamerhand een toestand geboren die een oorlog *à outrance* ten gevolge moest hebben’ (blz. 115, 296-297, enz.) - Ongeveer dat betoog ontwikkelt k.B. uit den loop der krijgsgebeurtenissen, meer

bepaald uit die van 1874-'76. Het komt ten slotte hierop neêr: aan den geheel onvoldoenden toestand onzer vestiging in April '74 en het te vroeg aannemen eener afwachtende houding is het toe te schrijven ‘dat de oorlog met Atjeh zulk eene ongunstige wending nam, ons ontzettende offers kostte, en tot den huidigen dag heeft voortgewoed’ (blz. 41, 116, 297, enz.); en tweedens, dat thans alleen van eene actieve oorlogsvoering uitkomst te wachten is. - Zoo als wij reeds zeiden, is het boek van k.B. dus geene eigenlijke geschiedenis van den oorlog, maar een polemisch geschrift, de strekking hebbende om het beleid van generaal v. Sw. en het afwachtende stelsel te veroordeelen, maar zich tevens ten doel stellende om de middelen aan te geven die tot het spoedig beëindigen van den oorlog kunnen leiden. Die middelen worden nog afzonderlijk behandeld in een 17^{e} hoofdstuk of ‘naschrift’.

Wij zullen ons vooreerst niet laten meêsleepen tot het eigenlijke punt van uitgang van k.B., maar vooraf kort verwijlen bij wat hij zegt van de eerste expeditie, omdat rectificatie ook ter verklaring van latere verschijnselen noodig is.

K.B., die aan de tweede expeditie een roemrijk aandeel nam en daarover dus als ooggetuige spreekt, woonde de eerste niet bij. Voor zijn betoog kon hij volstaan met deze summier te herdenken, bij wijze van inleiding; maar weinig of veel, hij moest juist wezen en zich gelijk blijven, wat niet altijd het geval is.

Hoe kon hij b.v. nog schrijven, dat men rekende op ‘geduchten tegenstand’ (blz. 3), bij de overweging dat aan die betrekkelijk zwakke expeditie slechts enkele weken vóór het invallen van den kwaden mousson gegeven werden en hare uitrusting niet op eene vestiging berekend was; na het bekend worden der woorden van den legerkommandant, Kroesen: ‘dat de troepen waarschijnlijk niet eens zouden slaags raken of mogelijk voor éénmaal, en de zaak wel spoedig zou afloopen’[1]; na het bekend worden zijner nota van 5 Maart '73, eene soort van instructie voor generaal Köhler, waarin hij o.a. zeide: dat ‘wellicht de Sultan en de regeering of rijksgrooten onzen aanval in of nabij den kraton zouden afwachten,’ maar tevens voorzag dat zij spoedig de wijk zouden nemen naar de bovenlanden, en

1 Rapport van generaal Whitton, den opvolger van generaal Kroesen, van 28 Nov. 1874, blz. 23.

aangaf hoe men door het bezetten van den weg daarheen ‘zoodanige vlucht’ moest trachten te beletten ‘om des te spoediger ons doel te bereiken’[1]? Uit die officieele woorden blijkt, dat de regeering niet een geduchten, maar weinig of geen tegenstand verwachtte, allerminst een volksoorlog. En zoo dacht ook generaal Köhler. Die verwachting beheerschte blijkbaar zijne handelingen tot dat de schokken, die zij achtereenvolgens 6, 8 en 10 April ontving, hem de vergissing toonden, en zijne aanvankelijke luchthartigheid voor teleurstelling, weifeling en besluiteloosheid deden plaats maken. Vandaar, op laatstgenoemden dag, het besluit tot ontruiming van de pas veroverde *mesigit*, eene fout als zoodanig ook door k.B. aangemerkt, doch eene fout die door de wederzijdsche indrukken welke zij te weeg bracht en de fouten die zij na zich sleepte, het keerpunt werd van de expeditie. - Hoe kon hij verder nog spreken van een onvoorbereiden vijand (blz. 4), na hetgeen bekend werd omtrent zijne bewapening, na hetgeen gebleken is uit zijne houding, en waar S. zelf den kraton schetst als zijnde ‘met zwaar geschut beplant, van eene talrijke, goed gewapende bezetting voorzien, door flankeerende posten zoo als de mesigit enz. gedekt, aan de zijde van den aanval door eene natte gracht omringd en aldaar volkomen stormvrij, terwijl hooge en geweldige bamboe-doeri struiken de beide grachtsboorden en de borstwering beschermeden en verborgen, waarvan nergens het geringste spoor te zien was’ (blz. 6)? 's Vijands moed zal door ons echec van '73 wel gestegen zijn; maar de strijdlust, de doodsveachting en de energie die hij sedert jaren ten toon spreidt, die moreele eigenschappen althans zijn hem zeker niet aangewassen in de weinige maanden tusschen onzen eersten en onzen tweeden togt. - Blz. 5 noemt k.B. als de voornaamste misslag, het niet voorbereiden (door geschutvuur) van den storm van 16 April op den kraton; maar op de volgende bladzijde zegt hij, dat ‘we destijds hoegenaamd niets van de ligging of de gesteldheid van den kraton afwisten’, en inderdaad vermoedde toen niemand dat men vóór die sterkte stond, maar dacht men met een voorwerk te maken te hebben; ten andere zegt k.B. (blz. 6-7), dat een stormaanval onmogelijk zou hebben kunnen gelukken, dat men zou hebben moeten overgaan tot een geregeld beleg ‘waartoe de eerste expeditie niet was uitgerust,’

1 Enquête-rapport, blz. 117.

en, voegen wij er bij, ook geen tijd had; eindelijk vergeet hij, hoe men 16 April hoopte het vermeende voorwerk te zullen overvallen in den vroegen morgen, voordat het uit de hoofdsterkte weer behoorlijk bezet was, zoodat voorbereiding door geschutvuur minder te pas kwam. - Blz. 4 heet het, dat, indien het ons toen had mogen gelukken den kraton stormenderhand te nemen, en den vijand daarbij een gevoelig verlies toe te brengen, het doel der expeditie ‘waarschijnlijk’ bereikt was geworden, dat Atjeh dan ‘voorzeker’ genegen zou geweest zijn onze vredesvoorwaarden aan te nemen; doch op blz. 5 ‘blijft het de vraag of het doel der expeditie met de voorhanden middelen wel bereikt had *kunnen* worden, zelfs al waren er hoegenaamd geen fouten bij de aanvoering begaan.’ De waarschijnlijkheid en zekerheid van blz. 4 zijn dus onzekerheid geworden op blz. 5, en op blz. 8 worden zij zekerheid in tegenovergestelden zin; daar toch lezen wij: ‘het was thans overtuigend gebleken, dat men 's vijands macht en verdedigingsmiddelen te gering geschat had, en dat eene expeditie tegen Atjeh, wilde zij kans van slagen hebben, op veel krachtiger en uitgebreider voet moest ingericht worden.’ Inderdaad, wie dit toen nog heeft betwijfeld, zal door den jaren lang volgehouden strijd wel tot een andere zienswijze gebracht zijn, en eerder instemmen met het oordeel van gen. Whitton, dat de inneming van den kraton een schoon wapenfeit zou geweest zijn, maar men zich ‘wel niet lang in den kraton zou hebben kunnen staande houden’[1], zoodat dus die eerste expeditie, die niet uitgerust was op eene vestiging, voor wie de regenmousson stond door te komen, en die volgens de marine-autoriteiten dan maanden lang niet verzekerd was van hare gemeenschap met de vloot, toch zou hebben moeten terugkeeren. Ten overvloede zullen wij straks van k.B. zelf vernemen, hoe nog het lot der tweede expeditie, nadat zij sedert maanden in Kotta Radja gevestigd was, aan een zijden draad heeft gehangen. - Eindelijk is k.B. van meening, dat ‘al werd het doel gemist, de vijand toch een zwaarder materieel verlies leed dan wij; hij was hevig geschokt en niet meer in staat onzen terugtogt naar het strand of onze inscheping op eenigerlei wijze te belemmeren’ (blz. 6-7). Dat zwaardere verlies willen wij eens aannemen zonder navraag, doch onmogelijk kunnen wij hevig geschokt noemen een vijand die onzen

1 Rapport van 28 Nov. '74.

plotselingen aanval van den 16den zoo krachtig ontving en afsloeg, die ons niet slechts van achter zijne wallen en van de overzijde der rivier bleef bestoken, maar toen onversaagd genoeg was tot de poging, om zich ver vooruit van zijne positie in den rug onzer troepen vast te zetten, ten einde hunne gemeenschap met het strand af te snijden; dat hij den aftocht daarheen niet belemmerde, getuigt alleen voor zijn juist inzicht, als zijnde hij ‘in het open veld, hoe woest en dapper ook, niet tegen de kracht onzer vuurwapenen bestand’ (blz. 6), terwijl onze strandpositie zoo ongenaakbaar was in front, en op de flanken zoo goed beschermd werd door de vloot, dat aan een aanval zijnerzijds hier niet te denken viel.

Doch genoeg om te doen zien, dat het weinige wat k.B. van de eerste expeditie zegt niet altijd juist en consequent is. Blijkbaar heeft hij de officieele bescheiden daarover niet aandachtig gelezen en overwogen, en toch was dit noodig als inleiding tot de taak die hij zich gesteld had.

Indien men toch vóór den oorlog reeds op een geduchten tegenstand gerekend had, hoe dan te verklaren dat men na ons echec van '73, dat men bij de tweede expeditie zich nog de illusie eener spoedige onderwerping kon maken, zoo als toch ook volgens k.B. nog in 't begin van '74 het geval was (blz. 38-39)? Of heeft S. te kennen willen geven, dat generaal v. Sw. in die verwachting tamelijk alleen stond? Wij zouden dan ook hierin van gevoelen verschillen. In een vorig opstel[1] hebben wij o.a. uiteengezet hoe die illusie ook na de eerste expeditie nog gangbare munt bleef, zoowel in Indië als hier te lande. Wij hebben daaraan slechte enkele opmerkingen toe te voegen, naar aanleiding der redeneeringen van k.B. De regeering vermoedde wel ‘dat de vijand ons te sterk was geweest’, en richtte dan ook de tweede expeditie op ruimer en krachtiger voet in; maar het volle besef van den tegenstand waarop wij schipbreuk leden, was nog niet doorgebroken; ‘de ontzaggelijke bezwaren’ waarmede de tweede te worstelen had, en ‘waardoor het mislukken van den eersten veldtocht als van zelf gerechtvaardigd werd’ (blz. 8), waren natuurlijk nog onbekend; het ‘ridderlijk erkennen’ van eigen dwaling kon men toen van de regeering nog minder verwachten, indien zoodanig bekentenis menschelijkerwijze al niet

1 ‘Atjeh’: Gids, 1875, no. 2, naar aanleiding van ‘Brutus open brief aan generaal Knoop’.

tot de zeldzame uitzonderingen behoorde. Zich zelve vrij wanende, en afgaande op eenzijdige, overdreven of geheel onjuiste '"geruchten"' van het oorlogstooneel, vertrouwde zij nog de ware oorzaak van ons echec te zullen vinden bij de militaire chefs. Vandaar de 'onzalige enquête', die op hare beurt er toe medewerkte om de publieke opinie op het dwaalspoor te houden. Zoo bleef, zeiden wij in '75, de onderwerping van Atjeh nog de betrekkelijk gemakkelijke taak.

Dat generaal v. Sw. ze zoo opvatte, daarover zijn wij het eens, en de bewijzen voor die opvatting zijn ruimschoots voorhanden, te beginnen met de waardeering van Atjeh door het gezantschap van 1857[1]. Dat hij verder dacht met de verovering van het verblijf van den Sultan den tegenstand grootendeels te zullen breken, blijkt o. a uit de inzichten die hij, na aankomst te Batavia, mededeelde aan het leger dat onder zijne orders zou dienen (k.B., noot, blz. 120). Maar ook in deze opvatting, geput uit de ervaring elders opgedaan, stond de opperbevelhebber niet alleen; zij was integendeel de vrij algemeene; de lezer behoeft daaromtrent zijne herinneringen slechts te raadplegen.

Voegt men nu bij dergelijke verwachting, die niet wees op de noodzakelijkheid eener energieke oorlogvoering, de persoonlijkheid van den generaal, meer politiek man dan soldaat, 'die meer hield van onderhandelen, en voor wien, volgens zijn eigen zeggen, vechten en bloedvergieten een gruwel was' (blz. 10), dan verklaart men zich zoowel zijne benoeming, die in de eerste plaats zag op de eindregeling bij de spoedig verwachte onderwerping, als de meer staat- dan krijgskundige wijze waarop de oorlog door hem gevoerd is.

Hieruit volgt reeds dat wij de veroordeeling van deze als geheel stelselloos niet onvoorwaardelijk kunnen onderschrijven. Zich plaatsende op een zuiver krijgskundig standpunt, zou generaal v. Sw., volgens k.B., terstond hebben moeten optreden met volle macht - ⅓ bleef vooreerst te Padang - en tegen den kraton opereeren gelijktijdig van Pedro punt aan de N. en Koerong Raba aan de N.W. kust, zoo als door den tweeden bevelhebber, gen. Verspyck, was voorgesteld: eene soort van strategische omtrekking, die, ja, 'soms verassende uitkomsten kan

1 Zie het 'Verhaal eener zending naar het rijk van Atijn in 1857', Nieuwe Spectator 1864.

opleveren' (blz. 13), maar ook verrassend slechte; die in een onbekend land, zonder behoorlijke wegen en waar de transportdienst met groote moeielijkheden gepaard gaat, nog al aan bedenking onderhevig is, en waarvoor naar de verwachtingen van den opperbevelhebber ook geene noodzakelijkheid bestond. - Den kraton had men terstond taktisch moeten omtrekken of insluiten; volgens S. zou het waarschijnlijkst gevolg hiervan geweest zijn, dat hij eene 3 weken vroeger outruimd was, of zoo niet, dat de bezetting tevens te gronde zou gegaan zijn, een succes 'dat eene geheel andere wending aan den verderen loop der gebeurtenissen had kunnen geven' (blz. 25); maar, zegt k.B. (blz. 24), generaal v. Sw. wilde geen bloedbad, en dit is ook de eenige verklaring die wij kunnen vinden voor het uitstellen eener operatie die bij de oostersche volken doorgaans doel treft, die daarom ook in het stelsel v. Sw. paste, en die aan de *eerste* expeditie was aanbevoelen: de bloedige offers die de front-aanval kostte, zouden dan waarschijnlijk voorkomen zijn. - K.B. wijst verder: op het niet doortastend handelen en partij trekken van een behaald voordeel, ditmaal in strijd met de aanbevelingen door het legerbestuur aan de officieren van de *tweede* expeditie verstrekt (noot, blz. 90); op het verschoonen *in het overdrevene* van een vrijand die o.a. door het mishandelen en gruwzaam vermoorden van onze afgezanten zich buiten het volkenrecht gesteld had (blz. 24); op het vrijwillig ontruimen van pas veroverde stellingen, die later ten koste van nieuwe verliezen hernomen moesten worden, enz.

Zeker is het dat eene dergelijke oorlogsvoering niet te verdedigen is op krijgskundige gronden. Doch zij laat zich tot zekere hoogte verklaren van het standpunt van den opperbevelhebber, die geen langdurigen tegenstand verwachtte, die eerder dacht te slagen met winnen dan met overwinnen. Vandaar zijn stelsel van wapengeweld gepaard met en getemperd door zedelijke middelen: verschoonen, sparen, kwaad met goed vergelden, overreden, tijd geven tot bezinning, onderhandelen, ook omkoopen; eene soort van conciliante oorlogsvoering, die zeker iets abnormaals heeft, die daarom niet terstond begrepen, en door den inlandschen vijand licht verkeerd begrepen wordt. De geringe sterkte van ons Indisch leger nu maakt dat men soms nog tot andere middelen dan wapengeweld toevlucht moet nemen, en in 't algemeen moet men daarom bij de beoordeeling van onze Indische oorlogen niet uitsluitend den krijgskundigen

maatstaf aanleggen. Bovendien is afwijking van den krijgskundigen regel niet *per se* eene fout, zeiden wij in '75, en wij herhalen wat wij te dier zake toen verder aan ‘Brutus’ deden opmerken, namelijk: dat generaal v. Sw. juist om die afwijking verheerlijkt zou zijn geworden, indien zijne oorlogsvoering het succes had gehad dat hij daarvan verwachtte. Doch, voegden wij er bij, de houding van den vijand na den val van den kraton had hem van die verwachting moeten terugbrengen, moest hem doen inzien dat hij zich in de Atjehers vergist had, en de tijd voor eene verzoenende staatkunde nog niet was aangebroken. In een woord, wij maakten onderscheid tusschen vóór en na; en het deed ons dus genoegen te zien, dat majoor van Rees, voor wien Brutus brief zeker geen onbekende is, insgelijks dergelijk onderscheid maakte in zijne onlangs verschenen beoordeeling van het werk van k. B[1]. Wij vereenigen ons dan ook met zijne opmerking, dat deze die onderscheiding te veel uit het oog verloor, en zijne beoordeeling zoodoende ten onrechte eene doorgaande veroordeeling is geworden.

Die opmerking geldt ook nog zijne zienswijze over de handelingen van den opperbevelhebber onmiddellijk na den val van den kraton. Ook in zijn derde hoofdstuk redeneert k.B. te veel met de kennis van later, verplaatst hij zich niet genoeg in den toestand van het oogenblik en op het standpunt v. Sw. Wanneer deze toch van dien val de onderwerping van Atjeh bepaald verwachtte, dan is het minder te verwonderen dat hij gedurende de eerste weken die daarop volgden vooreerst nog afwachtte, of, zoo als zijne proclamatie van 12 Februari zich uitdrukte, aan het volk dien ‘“redelijken tijd van overweging”’ liet.

Allengs echter had de hardnekkiger tegenstand dan waarop gerekend was, hadden de houding en de handelingen der Atjehers tegenover zijne proclamatiën, zijn vredesvoorstel, zijne gezanten en bewijzen van verschooning, zijne oorspronkelijke waardeering, waartegen de ervaring van '73 nu ook duidelijker in verzet kwam, reeds aan het wankelen moeten brengen. En toen nu ook na den val van Atjeh's ‘voornaamste bolwerk en heiligdom’ de verwachte onderwerping niet volgde, de bevolking niet terugkeerde, en de hoofden, in stede van de gewone bewijzen van hulde te brengen, zich verwijderd hielden; toen het meer bepaald bij onze verkenningen van 29 Januari bleek, dat de vijand, wel verre van

1 ‘Tijdspiegel’, December 1878, blz. 425.

gevlucht of ontmoedigd te zijn, in onze on middellijke nabijheid stand hield, zich verschanste en den strijd voortzette; toen onze tochten naar Bital en Ketapan Doewa, in de eerste helft van Februari ter wille van onze bondgenooten de Marassanen ondernomen, doch uit welke kampongs deze, aan eigen krachten overgelaten, ‘in minder dan geen tijd verdreven werden’ (blz. 56), - toen die tochten 's vijands gezindheid en middelen andermaal duidelijk maakten, toen kon gen. v. Sw., ook naar onze meening, niet langer zich de illusie maken dat hij ‘“eene volkomen overwinning”’ behaald had, niet langer volharden in de verwachting ‘“dat de strijd geëindigd en de onderwerping der 25 en 26 sagie's nabij was”’[1]; toen moest hij hebben ingezien dat een rijk als Atjeh, waar wij te nauwernood een voet aan wal hadden, dat zijne krijgshaftige bevolking, die ons reeds eenmaal tot den aftocht genoopt had en ook thans nog pal stond, zich maar niet zou laten annexeeren bij pennestreek, of bukken voor een stuk papier, maar nog verder door de wapens bedwongen moest worden. Immers was het oorspronkelijk doel van den oorlog, het sluiten van een tractaat, na den val van den kraton en den dood van den sultan tot niets minder uitgebreid dan tot de inlijving van Atjeh bij het gebied van Neerlandsch Indië, van welke inlijving bij proclamatie kennis werd gegeven aan de bevolking, terwijl de onderhoorigheden, met belofte van vrijheid van handel, tevens tot onderwerping werden aangemaand.

Gen. v. Sw. volhardde echter bij zijne oorspronkelijke gedragslijn. Ter rechtvaardiging hiervan is wel eens gewezen op de z.g. instructie door den Koning goedgekeurd (telegram van 2 Februari 1874), en waaraan hij zich te houden had. Maar dat beroep gaat, onzes inziens, niet op: vooreerst omdat een bevelhebber zich niet altijd kan houden aan hetgeen de regeering hem voorschrijft; en tweedens, omdat die z.g. instructie hem volmacht liet om te handelen naar de omstandigheden ‘“die hij alleen thans geheel juist kan beoordeelen”’. Indien wij goed zijn ingelicht, dan wachtte de opperbevelhebber die instructie ook niet af om te handelen, en was zijne proclamatie van 12 Februari deze vooruit- en zelfs voorbijgeloopen. In alle geval had hij de handen vrij, en door te volharden bij eene afwachtende houding, door te blijven rekenen op de vrijwillige onderwerping van Atjeh, niettegenstaande bovengenoemde ver-

1 Telegram van 28 Januari aan den Min. v. Kol. en den Gouv.-Gen.

schijnselen, handelde hij, naar onze meening, veeleer te stelselmatig dan stelselloos.

Zoozeer was hij overtuigd van de juistheid zijner inzichten en de deugdelijkheid van zijn stelsel, dat hij reeds dadelijk na den val van den kraton begonnen was met het terugzenden van personeel en materieel, zelfs van zoodanig dat bij het in staat van verdediging stellen onzer blijvende vestiging moeielijk gemist kon worden, en 15 Februari ‘werd het zwaard voor goed in de schede gestoken’. Hij bleef nu lijdelijk toezien dat de vijand ons meer en meer naderde, vlak in onze nabijheid versterkingen opwierp, zich als het ware aan den voet der borstwering vastzette, weldra aanvaller werd, en zieken en gezonden dagelijks door zijn vuur verontrustte, zoowel in het bivak van Penajoeng - aan de rivier, halfweg het strand - als in den kraton.

Volgens k.B. zouden de werkzaamheden aan dezen zeer goed gepaard hebben kunnen gaan met operatiën naar buiten; de hoogst ongezonde en afmattende arbeid met de schop, die door den soldaat gebrekkig en in de gegeven omstandigheden met weerzin verricht werd, zou beter en spoediger verricht zijn door werklieden die men in genoegzaam getal van Java kon krijgen - wat later ook geschiedde - terwijl de troepen dan konden doen wat in de eerste plaats noodig was, het vrijmaken en openkappen van den dichtbegroeiden onmiddellijken omtrek; een actief optreden zou deze ook onttrokken hebben aan het ‘hoogst onaangenaam, onzindelijk en ongezond’ bivak van Penajoeng, ‘het pesthol’, waar sedert te deerste dagen der expeditie duizenden op elkander gehoopt waren, waar de cholera in hevige mate woedde en de menschen wegesmolten als sneeuw voor de zon; bij de scherpste gevechten, meent S., zouden onze verliezen op verre na niet geweest zijn wat zij nu waren, nu bovendien het moreel op allerlei wijze geknakt werd.

Een oogenblik scheen het dat gen. v. Sw. de gevolgen van dien toestand inzag. In de eerste helft van April gaf hij order tot patrouilleeren, ten einde den omtrek van den kraton successievelijk tot 1500 à 2000 passen te verkennen en vrij te krijgen. 't Was meer dan tijd. Gedurende de twee maanden dat men den vijand rustig zijn gang liet gaan, zelfs geen kogel op hem afzond, had hij zich in dien omtrek overal vastgezet, en was zijn overmoed zoo gestegen, dat hij 11 April Penajoeng op klaarlichten dag met een storm bedreigde. Zonder gevecht kon dat patrouilleeren

of verkennen in de gegeven omstandigheden wel niet geschieden en doel treffen, en dat men daarop rekende, zou men o.a. opmaken uit de omstandigheid dat meerdere patrouilles van 100 man gelijktijdig optraden. Er werd dan ook gevochten, en 15 April werd zelfs een benting genomen. Maar dit scheen de eigenlijke bedoeling toch ook niet te wezen. Want toen majoor Romswinckel, naar aanleiding van dat patrouilleeren, den 16^{den} April een gevoelig echec leed bij zijne aanvallen op eene andere versterking - Lampoe Oek - die geen 650 pas van den hoofdwal verwijderd lag, werden zijn beleid en zijne handeling ten sterkste afgekeurd, en hem o.a. verweten ‘dat hij de goede bedoelingen van den opperbevelhebber tegenwerkte’ (blz. 73-74). Gen. v. Sw. schijnt gehoopt te hebben het beoogde doel te zullen bereiken, door vertoon en intimidatie. Doch de lang gespaarde en thans genestelde vijand liet zich niet intimideeren en dreef onze patrouilles terug; en toen begree majoor Romswinckel dat hij met de uit den kraton ontvangen versterkingen geweld moest gebruiken. Zijn beleid kunnen wij niet beoordeelen; met het oog op zijne reputatie, willen wij des noods aannemen dat hij stouter optrad dan in de gegeven omstandigheden geraden was; maar dan toch verdiende zijne handeling, ook onzes inziens, niet die harde, onvoorwaardelijke afkeuring als haar ten deel viel. Dat de teleurstelling van den opperbevelhebber groot moet geweest zijn, laat zich begrijpen. Hij stond namelijk op het punt van den oorlog geëndigd te verklaren, en met de hoofdmacht naar Java terug te keeren. Die nederlaag onder de wallen van den kraton dwarsboomde dus zeer zijne plannen, zegt k.B. (blz. 75); zij wierp een helder licht over den toestand; zij was als een démenti vooraf, dat luide sprak boven al de andere; zij toonde duidelijk dat demonstratiën onvermogend waren, en gedoogde niet dat wij langer lijdelijk bleven. Het prestige onzer wapenen moest hersteld, de geestdrift der Atjehers over een zege op den jaardag van hunne overwinning bij den kraton moest gefnuikt worden, alvorens deze zich aan het geheele land mededeelde, en niet alleen uit Lampoe Oek, maar uit den geheelen onmiddellijken omtrek moesten zij verdreven worden. Zoo verwachtte en hoopte men algemeen dat geschieden zou. Maar ‘tot ieders verbazing, en wij durven gerust zeggen, ergernis, deed men bij het hoofdkwartier alsof er niets gebeurd was. Men liet den vijand volkomen ongemoeid, berustte in het feit dat hij meester bleef van het terrein rondom den kraton, en veranderde

ook niets aan den datum van het vertrek der hoofdmacht' (blz. 76). Alleen zou ½ bataillon meer achterblijven dan aanvankelijk bepaald was.

Over dat heengaan onder de indrukken die een zoo gevoelig echec als dat van 16 April te weeg bracht, is gen. v. Sw. vrij algemeen gelaakt. Hij heeft zich daarover verdedigd in zijn brief aan generaal Knoop[1], doch daarbij over het hoofd gezien dat geloof aan zich zelven in een bevelhebber niet genoeg is; hij moet ook vertrouwen weten in te boezemen aan zijne ondergeschikten, en heeft soms tot zekere hoogte met hunne zienswijze en gewaarwordingen rekening te houden. Zulks was hier het geval, meenen wij. De hoogere en ver ziende staatkunde die er in verscholen lag, om heen te gaan niettegenstaande dat echec en zonder althans *iets* te doen om het uit te wisschen, moest vooral ontsnappen aan den vijand, zoo als zijne houding onmiddellijk daarna bewees. Zij ontsnapte zelfs aan de eigen officieren, getuige de gewaarwordingen waarmede de afscheidsrede van den opperbevelhebber den 23sten April door hen ontvangen werd.

Zij ving aan met de legendaire woorden: 'Mijne heeren, ik beschouw den oorlog met Atjeh als geëindigd.' Men leze over die toespraak het V^{e} hoofdstuk van k.B. Onder de bijgebrachte motieven zijn er zeker van wijdere strekking, die toen aannemelijk konden schijnen, als: de vernietiging van den handel, de heerschende armoede en regeeringloosheid, de zoogenaamde onderwerping van verscheidene vazalstaatjes; maar andere, zoo als de bewering dat de vijand geheel verslagen en ontmoedigd was, dat hij groot gebrek had aan wapens en munitie, dat het volk den oorlog moede was, - deze waren zoo geheel in strijd met wat de aanwezigen voor oogen hadden en ondervonden, dat zeker weinigen de motieven en den paradoxalen aanhef van den opperbevelhebber zullen beaamd hebben, en dat de totaalindruk dien hij te weeg bracht - men gevoelt dit instinctmatig - een ongunstige en negatieve moet geweest zijn. 'Koud en somber werd de toespraak van generaal v. Sw. aangehoord, hij had niemand overtuigd, geen enkele snaar doen trillen die naar sympathie of geestdrift geleek; integendeel, men gevoelde eene gewaarwording van wrevel en droefheid tevens; men kreeg den noodlottigen indruk dat ook deze expeditie weer mislukt was' (blz. 87). De achterblijvenden bekroop bovendien een

1 Zie 'het Vaderland', van 23 Oct. '74.

gevoel van verlatenheid. De benoeming toch van generaal v. Sw., met voorhijgang van anderen, had voor een ieder de beteekenis gehad dat het zijne taak was den oorlog tot eene bevredigende uitkomst te brengen; en nu zagen zij hem vertrekken voordat een afdoend resultaat verkregen werd, terwijl de oorlog nog in vollen gang was, en er nog zooveel te doen overbleef! Die achterblijvenden beseften het levendigst, dat zij niet '"maar rustig de toekomst zouden behoeven af te wachten om van zelf al onze wenschen en verwachtingen verwezenlijkt te zien"'; zij begrepen dat de oorlog met het vertrek der hoofdmacht slechts eene andere phase zou ingaan, dat zij de rol van aanvaller met de thans vernederende, en in de gegeven omstandigheden afmattende rol van verdediger zouden moeten verwisselen, en hoe de onderwerping van Atjeh zoodoende bereikt kon worden, dat was voor ieder een raadsel, 'althans wanneer onze vestiging op zulk een bekrompen, hoogst onvoldoende wijze ingericht bleef als dit het geval was' (blz. 80).

Uit ons resumé van het betoog van k.B. is gebleken, onder welke voorwaarden ook hij van eene afwachtende houding op den langen duur resultaten zou verwacht hebben. 't Is wel de voornaamste verdienste van zijn boek, dat hij duidelijk aantoont hoe die vestiging tot dat einde had behooren te wezen, en hoe generaal v. Sw. ze achterliet. Wij kunnen hier slechts hoofdzaken aanstippen, en moeten voor het overige verwijzen naar het boek zelf (V^{e} en VIe hoofdstuk). Na 5 maanden strijdens, ten koste van millioenen schats en vele honderde menschenlevens, hadden wij eene smalle strook gronds veroverd van het strand langs de oevers der Atjeh tot aan den kraton, een afstand van nog geen uur gaans. De gemeenschap van den kraton (Kotta Radja) met de vloot, zijne basis, was niet verzekerd, noch langs de rivier op wier rechteroever wij slechts een paar zwakke posten bezetten, en die trouwens lang niet altijd bruikbaar was, noch langs den landweg op Oleh leh; dit punt was als landingsplaats niet ingericht en verzekerd, evenmin door een behoorlijken weg met den kraton verbonden. Voorliggende posten om den vijand op afstand te houden en het hoofdkwartier rust te bezorgen had hij niet. Terwijl, zonderling genoeg, zijne reeds sterke en niet bedreigde facen nog meer versterkt werden, was hij aan 's vijands zijde niet eens stormvrij gemaakt; hij was dit vooral niet aan de zuidzijde, waar een zeer begaanbaar pad door den bodem der z g. gracht

leidde, en men de lage borstwering gemakkelijk kon beklimmen, zoodat langs hier meermalen vee kon geroofd worden; struiken boomgewas, dat tot tegen den voet der omwalling reikte, belette aan 's vijands zijde alle uitzicht en vuuruitwerking - onze voornaamste kracht - maar volstrekt niet de nadering van de inlanders, die alle sluipwegen in deze schijnbare wildernis nauwkeurig kenden. De veiligheidsdienst kon er dan ook niet naar behooren worden waargenomen, en was ten hoogste afmattend. Het was te voorzien dat Kotta Radja - eigenlijk een groot vervallen en vervuild kerkhof, dat alleen staatkundige beteekenis had - een zeer ongezond en vunzig verblijf zou wezen: behoorlijk drinkwater vond men er niet, en men stond er bloot aan overstroomingen, hetgeen tallooze ziekten en ellende ten gevolge had. Voor werk- en bergplaatsen, voor ambulancen en vivres-magazijnen was gedeeltelijk gezorgd, maar met het logies der soldaten, en niet het minst met dat der officieren, zag het er hoogst erbarmelijk uit; de enkele kazernes die gereed kwamen, waren niets dan open loodsen, gelijkvloers, waar alle winden doorheen speelden en de vochtige nachtlucht onbelemmerd toegang had, die bij fellen wind niet eens tegen den regen beschermden, en door hare ondoelmatige inrichting vele ziekten veroorzaakten, Een groot gedeelte der manschappen en de meeste officieren moesten in ellendige hutten bivakkeeren. De voeding en de verpleging, zoowel wat de gezonden als de zieken betrof, waren onvoldoende. Kortom, Kotta Radja ‘verkeerde op het oogenblik dat kolonel Pel het kommando aanvaardde, in een zeer treurigen toestand’ (blz. 111), en onze vestiging in het algemeen miste al de eigenschappen die vereischt werden om haar kracht en veiligheid te verzekeren.

Te oordeelen naar andere getuigenissen en naar de ervaring, is dit tafereel van k.B. in hoofdzaak juist, al mochten sommige tinten wat te schril, en sommige eischen wat te hoog zijn. Zeker een droevig tafereel. En aan de ooggetuigen en deelgenooten van de later doorgestane ellende moet de voorspelling van generaal v. Sw., ‘dat Kotta Radja binnen kort zulk eene aangename en gezellige garnizoensplaats zou worden dat men 't bij het Indische leger als een geluk zou beschouwen daar zijne dagen te mogen slijten’ (blz. 81) - die voorspelling moet hun toen wel als ironie in de ooren geklonken hebben. Dit verklaart de harde beschuldiging door k.R. te dier zake tegen den opperbevelhebber uitgebracht.

In zijn reeds aangehaalden brief aan gen. Knoop geeft generaal v. Sw. breed op van hetgeen in korten tijd door hem verricht werd. En zeker is het, dat men niet had stilgezeten. Maar uit de schets van k.B. blijkt hoeveel er nog te verrichten viel, en hoe meer verricht had kunnen worden. Waarom b.v. vooraf niet beter gezorgd voor materialen en werklieden? Wel heet het in dien brief: ‘men kon niet weten dat men in den kraton geen middelen van verblijf voor eene vaste bezetting zou vinden, dat alles van den grond af zou moeten worden opgetrokken’ enz. Doch wat het gezantschap van 1857 omtrent den inwendigen toestand van den kraton door den Heer Nieuwenhuizen vernam, en van de woningen enz. daarbuiten gezien had[1], in verband met hetgeen bij de enquête omtrent zijn toestand van verval bekend, en hetgeen van den spion die drie weken in den kraton doorbracht vernomen kon worden, - uit een en ander had men toch wel kunnen opmaken dat zeer veel zou moeten worden daargesteld, en van de humaniteit van den opperbevelhebber, die toch in de eerste plaats het welzijn van de eigen troepen voor oogen had, mocht men verwachten dat hij in dit opzicht eerder te veel dan te weinig zou voorzien en gedaan hebben. Wanneer wij nu bij den toestand waarin onze hoofdsterkte als verblijf verkeerde, nog voegen hoe weinig onze toenmalige vestiging bleek te voldoen aan de taktische en strategische eischen haar door generaal v. Sw. zelf gesteld[2], dan moeten wij tot de conclusie komen dat hij, steeds bouwende op eene spoedige onderwerping, dit gedeelte zijner taak te licht opgevat en gebrekkig of ten halve volbracht heeft; dan kunnen wij instemmen met k.B., dat die vestiging ‘onmogelijk aan hare bestemming kon beantwoorden, en ons niet toeliet in eene afwachtende houding te blijven volharden’ (blz. 111).

Kolonel Pel was echter geruimen tijd verplicht zich passief te gedragen, omdat het achtergelaten bezettings-korps - eene 3000 man - dat reeds binnen weinige dagen 25 pCt. zieken telde, bij zoovele werkzaamheden als nog te verrichten vielen, te zwak was om eene mobiele kolonne af te zonderen. De houding van den vijand, die zich gedurende de aanwezigheid van de hoofdmacht nog betrekkelijk rustig had gehouden, bracht hem

1 Zie Nieuwe Spectator 1864, blz. 398 en 402.
2 Zie zijn brief aan generaal Knoop.

ten gevolge van een en ander in een neteligen toestand. Hij opende namelijk terstond die reeks van kleine operatiën die onze troepen dag noch nacht rust gunden, maar steeds in spanning of op de been hielden en afmatten: alarmeering en bedreiging dan hier, dan elders; pogingen om onze gemeenschap met de zee af te snijden aan de rivierzijde, waar zij werkelijk een korten tijd gelukten, of aan de landzijde; invallen bij onze bondgenooten van Marassa; het voortdurend beschieten van den kraton, zoodat de inwendige ruimte van ons hoofdkwartier onveilig was, en het opwerpon eener linie van versterkingen die hem aan de O. en Z. zijden als het ware insloten. Weldra kwam nu de kwade mousson met hevigheid invallen en wisselden regens en stormen, waarvan onze troepen in hun gebrekkig logies veel te lijden hadden, doch die den vijand niet weerhielden, elkander af. De monding der rivier was niet langer bevaarbaar: op de kust stond eene hevige branding; bij gemis van een zeehoofd ging het debarkeeren te Oleh leh met groote bezwaren gepaard, en bleef de voeding gedurende de eerste maanden strikt bepaald tot het reglementaire ration, ‘d.w.z. tot het noodige om in 't leven te blijven.’ Het gevolg van een en ander was, dat de krachtigste gestellen weldra gesloopt werden en vele ziekten ontstonden die honderden ten grave deden dalen, terwijl het moreel geweldig geschokt werd. Gedurende die eerste maanden was onze toestand hachelijk zegt k.B. ‘Het lot van onze vestiging te Atjeh hing in de eerste helft van Junij aan een zijden draad, die geheel verbroken had kunnen worden door aanhoudende stormen, of door eene verandering in de gezindheid der Marassanen’ (blz. 144).

Kolonel Pel, aanvankelijk een aanhanger van het stelsel van afwachten en onderhandelen, dat hem in eene soort van instructie door zijn voorganger was aanbevolen, zag terstond de noodzakelijkheid in van zich weer naar buiten met de wapens te doen gelden, en vroeg om versterking. Te Batavia begon men den toestand wel minder rooskleurig in te zien, maar de denkbeelden van generaal v. Sw., ook vertegenwoordigd door den legerkommandant, zijn vroegeren chef van den staf, behielden daar nog lang de overhand; en hoewel voor de voeding en de verpleging spoedig uitmuntend gezorgd werd, de aanvullings-of versterkingstroepen werden spaarzaam verleend, eerder bij wijze van concessie, dan uit overtuiging van de noodzakelijkheid eener krachtige handeling. Zij waren daartoe geruimen tijd

onvoldoende. De gevechtsverliezen, de nieuwe posten die opgericht moesten worden en de heerschende ziekten hadden ze spoedig uitgeput, en zoo zag Pel zich slag op slag weer tot lijdzaamheid gebracht. Bij de vreeselijke cholera voegde zich weldra de ramp der overstroomingen. In Januari '75 stierven alleen in Kotta Radja 10 à 12 menschen daags; in Februari 15 à 18, en waren er dagen van 25 en 30 (blz. 247 en 254). Kortom, het eerste jaar onzer vestiging in Atjeh is eene ware lijdensgeschiedenis, die men in het boek van k.B. stap voor stap kan volgen. Het was een jaar van jammer en ellende, waarin onze troepen rusteloos bestookt tal van bloedige gevechten moesten leveren, eerst om zich den vijand van het lijf te houden en de gemeenschap met de zee te verzekeren, vervolgens om zich eenige ruimte te verschaffen; een jaar dat andermaal aan honderden de gezondheid of het leven kostte, en millioenen schats verslond. Eerst in December '74 had kolonel Pel eene flinke versterking gekregen, en eerst tegen Mei '75 kon onze stelling eene doelmatige heeten. Kotta Radja was toen aan 's vijands zijde gedekt door eene linie van gedetacheerde posten, loopende van Blang Tjoet aan de rivier naar Setoe om rust te hebben, en van hier naar Oleh leh tot bescherming van den landweg naar zee, terwijl de posten van den Pedirdijk de gemeenschap langs de rivier dekten. In het inwendige waren tevens de noodzakelijkste verbeteringen aangebracht tot onderlinge communicatie en correspondentie, tot debarkement, tot huisvesting en verpleging. Kotta Radja, meent k.B., vormde nu eene doelmatige centraal-stelling, gelijk zij vóór het vertrek van generaal v. Sw. had moeten, en met luttele moeite en opoffering had kunnen zijn.

Dat resultaat was hoofdzakelijk te danken aan kolonel Pel, en in de keuze van zijn opvolger was gen. v. Sw. althans gelukkig geweest. Dit maakte veel goed en redde den toestand. Ten volle stemmen wij dan ook in met den lof dien k.B. herhaaldelijk toekent aan dien energieken en beleidvollen aanvoerder, die dag noch nacht rust kende, en moedig het hoofd wist te bieden aan de bezwaren en gevaren die hem van alle kanten bestormden.

Door zelfbehoud daartoe gedwongen, had hij moeten afwijken zoowel van de afwachtende politiek, als van de conciliante oorlogsvoering. Er was vooreerst niet meer onderhandeld, en niet langer om toenadering ‘als het ware gebedeld’, maar ge-

handeld; spionnen en verraders werden niet meer met geschenken begiftigd en in vrijheid gesteld, maar aan den krijgsraad overgeleverd; men veroorloofde den vijand niet meer zijne vruchten of zijn rijstoogst binnen te halen, maar wendde die ten eigen bate aan; kampongs die zich verdedigden, werden aan de vlammen prijs gegeven. Kortom, de sterke arm was gebruikt waar proclamatiën en verschooning gebleken waren onvermogend te wezen; doch aan zwakken en weerloozen geschiedde geen leed, de krijgsgevangenen werden goed behandeld, en gewonde of zieke Atjehers genoten in de ambulances dezelfde zorgvuldige verpleging als onze eigen soldaten (blz. 222-'84). Pel maakte verder een einde aan het schijnvertoon van het hijsschen der Nederlandsche vlag door de kuststaatjes, dewijl het gebleken was dat verreweg de meesten de acte van onderwerping slechts teekenden om vrij handel te kunnen drijven, ook ten onzen nadeele, en geenszins met het doel om vriendschappelijke betrekkingen aan te knoopen. Hij verlangde dat voortaan geen vlag meer zou worden uitgereikt, dan nadat de inlandsche hoofden door persoonlijke ontmoeting met onze ambtenaren het bewijs hunner goede gezindheid gegeven hadden, hunne rechten gebleken waren onbetwistbaar te zijn, en zij de acte van onderwerping ten overstaan van een Mohammedaansch priester beëedigd hadden.

Toen zoodoende het naaste doel, het verkrijgen eener doelmatige stelling, bereikt was, schreef Pel aan gen. v. Sw. o.a.: '"wij kunnen (thans) eene afwachtende houding aannemen"'. 'Doch dit wilde daarom nog niet zeggen dat zulk eene handelwijze wenschelijk of doeltreffend werd geacht; er was slechts sprake van *kunnen*, maar geenszins van *zullen*' (blz. 301). Integendeel, zegt k.B., Pel schroomde niet aan anderen - waarom ook niet aan gen. v. Sw. - als zijne meening mede te deelen, dat het passieve stelsel tot geen heil kon strekken, maar op den duur hoogst nadeelig moest werken (blz. 145). Hij was gaandeweg van oordeel geworden dat de oorlog op zeer actieve wijze moest worden voortgezet, dat het doel vooreerst moest zijn om den vijand van zijne voornaamste hulpmiddelen te berooven en zooveel mogelijk van de kust te isolceren; dat daartoe een veel grooter gedeelte van zijn grondgebied bezet moest worden dan we toen in bezit hadden, zijnde ongeveer 3 maal de oppervlakte van Amsterdam (blz. 301 en 287). Die inzichten deelde hij mede aan de regeering, toen hij in Juli '75 zich te Buitenzorg bevond tot herstel van gezondheid, en vernam ook S. 'uit

zijn eigen mond' (blz. 304). De Indische regeering, die weinige maanden te voren bij Pel nog met nadruk aandrong op de terugzending der in December ontvangen versterkingen, zoodra het doel, beveiliging zijner stelling, bereikt was, die hem herinnerde aan het bezettingscijfer door gen. v. Sw. vastgesteld en aan diens instructiën, de Indische regeering kon zich thans met de inzichten van Pel geheel vereenigen. 'Nu de krijg reeds zoolang geduurd en betrekkelijk nog zoo weinig resultaten had opgeleverd, nu men zich geen illusiën meer mocht maken omtrent de gezindheid der bevolking en haar verlangen naar vrede of toenadering, nu begreep men terecht, dat men niet langer mocht aarzelen om met kracht en voortvarendheid tegen den vijand op te treden, ten einde hem des noods tot in het gebergte terug te dringen, en door het bemachtigen van het rijkste gedeelte van zijn gebied, hem zijne voornaamste hulpmiddelen te ontnemen.' Zoo k.B., blz. 306. Tot die veranderde zienswijze zal, behalve de overtuiging van Pel, zeker hebben bijgedragen een schrijven van den toenmaligen Min. v.K., van Goltstein, van het laatst van Januari of het begin van Februari, waarbij deze, toen hem bovenbedoelden aandrang van de Indische regeering bekend werd, zich verplicht achtte haar onder het oog te brengen, 'dat het niet aanging zich eenvoudig te beroepen op maanden te voren en onder geheel verschillende tijdsomstandigheden vastgestelde bezettingscijfers of gegeven instructiën; dat men zich thans rekenschap moest geven van den actueelen toestand, en zich afvragen, wat nu noodig was voor eene actieve verdediging, zoo als de luitenant-generaal van Swieten gewild had; dat men in elk geval den militairen en civielen bevelhebber de middelen niet mocht onthouden welke hij noodig keurde tot het vervullen der taak, voor welke hij aan regeering en natie verantwoordelijk was'[1]. Die aanschrijving vinden wij straks terug. Maken wij thans nader kennis met het plan van gen. Pel, na beknopte herinnering aan hetgeen ons toen van Atjeh bekend was.

Anderhalfmaal zoo groot als Nederland, telt dit rijk slechts eene 350,000 zielen, en moet worden onderscheiden in: 1°. Atjeh proper of Groot-Atjeh, het eigenlijke stamland, dat meer rechtstreeks door den Sultan beheerd werd; verreweg het kleinste gedeelte, zich hoogstens tot 36 palen in het binnenland uitstrek-

1 Zie: 'Atjeh sedert April 1874', door W. van Goltstein, in het Utrechtsch dagblad van 19 en 20 Dec. 1876.

kende, doch de vruchtbare vallei van Sumatra's noordelijk uiteinde beslaande, en dus het belangrijkste; het is verdeeld in de 3 sagie's van de XXV, XXVI en XXII moekims, afdeelingen die (vroeger) zoovele moskeën of kerkdorpen telden; de XXV moekims hebben eene uitgebreidheid van 2 uur gaans in het vierkant, en er is geene reden om te onderstellen dat de andere grooter zijn; 2°. de Vazalstaatjes, gelegen op de N.O. en W. kust, waarvan behalve Pedir, dat onmiddellijk aan Groot-Atjeh grenst, alleen Simpang Olim beteekenis heeft, doch ons door zijne verwijderde ligging minder kan schaden; 3°. de diepere binnenlanden, de eigenlijke bergstreek, waarschijnlijk slechts weinig bevolkt en nagenoeg onbekend.

Pel nu stelde zich voor, Groot-Atjeh nagenoeg geheel van de zee, zijn voornaamste toevoerkanaal, af te zonderen door het bezetten eener linie van de Koerong Raba aan de W. kust, tot de Koerong Raya aan de N. kust; een zeer belangrijk deel van 's vijands grondgebied met de hulpmiddelen die het bevatte, zou zoodoende in ons bezit komen; de Atjehers, dan hoofdzakelijk beperkt tot de XXII moekims, zouden niet meer bij machte zijn om den strijd met hoop op goed gevolg voort te zetten, maar vroeg of laat met ons in onderhandeling moeten treden, waartoe nu en dan eene offensieve beweging onzerzijds veel zou kunnen bijdragen. Voor de uitvoering van dat plan werden de bouwstoffen op Java verzameld, en reeds dadelijk de noodige toebereidselen gemaakt (blz. 306).

De afwachtende politiek, waarvan men reeds feitelijk had moeten afwijken, werd thans dus officieel losgelaten, en een nieuw stelsel aangenomen, wat zijne tegenstanders minder juist genoemd hebben ‘het agressieve’, zooals wij straks zullen aantoonen. Beter gezegd, de vijand had zich niet willen laten winnen; men zou hem thans overwinnen.

Pel keerde naar Atjeh terug. Gedurende de 5 maanden zijner afwezigheid (12 Junij-9 Nov. '75), had gen. Wiggers van Kerchem weer eene zuiver afwachtende houding aangenomen. Deze bracht ons andermaal geen stap verder, zegt k.B. De vijand toonde geen spoor van toenadering; de drie eerste maanden had hij zich vrij rustig gehouden, doch zich de gelegenheid ten nutte gemaakt om in onze nabijheid nieuwe posten op te werpen en zijne strijdkrachten te versterken; toen was hij weer begonnen met zich te krachtig te doen gelden, en het ons op de reeds gebleken wijze zoo lastig en onaangenaam mogelijk

te maken. Ziende dat wij niettegenstaande in onze lijdelijke rol bleven volharden, nam zijn overmoed steeds toe, viel hij onze patrouilles en detachementen telkens aan tot binnen onze linie, waar ze vroeger onbelemmerd konden marcheeren, en ondernam wat hij tot nu toe niet gewaagd had, het overvallen van onze posten bij nacht. Onze linie was nergens meer veilig; er moesten buitengewone maatregelen getroffen worden; vermeerderde ziekten en uitputting waren daarvan de gevolgen, en het moreel der troepen werd op nieuw gevoelig geschokt, zoowel door de voortdurende onrust en spanning waarin zij gehouden werden, als door de lijdzame rol die zij tegenover een inlandschen vijand moesten vervullen. ‘Bij zijne terugkomst op het oorlogstooneel vond gen. Pel den toestand van dien aard, dat het hem noodzakelijk voorkwam zoo spoedig mogelijk offensief te werk te gaan’ (blz, 309). Hij werd in die meening nog versterkt, toen op het laatst van November een strijd van verscheidene dagen noodig was om het doorbreken van onze O. linie te voorkomen.

Door het ontvangen van versterking daartoe in staat gesteld, begon hij op het laatst van December aan zijne voornemens uitvoering te geven. Eerst opereerde hij ten W. tegen de VI en de IV moekims die hij binnendrong tot aan de Koerong Raba, en veroverde vervolgens de IX moekims ten Z.W.; hiermede was het eerste gedeelte van zijn plan volbracht, en de sagie der XXV moekims in onze macht: eene rijke streek, tevens een gewichtig broeinest, waar een der meest invloedrijke en vijandige hoofden, Toekoe Nanta, zijn verblijf hield; onze verliezen bedroegen slechts 5 dooden en 59 gekwetsten, en waren dus betrekkelijk gering. Thans, in Februari '76, wendde hij zich door den noordelijken rand van de XXII moekims, O. en N.O. waarts tegen de III moekims, een onderdeel van de sagie der XXVI, in de richting van de Koerong Tjoet en de Kwala Gigieng, het landingspunt van de tweede expeditie. Het was op dezen tocht, te Lamjong, in den nacht van den 24sten, dat gen. Pel. plotseling overleed aan de gevolgen eener slagaderbreuk, ‘een verlies dat in de gegeven omstandigheden bijna onherstelbaar was en eene ware nationale ramp kon genoemd worden’ (blz. 319). Wel werd de tocht tot Kwala Gigieng voortgezet, en aldaar een post opgericht, doch het overlijden van Pel was oorzaak dat de operatiën gestaakt werden. Over de bijzonderheden van zijn plan had hij zich nimmer uitgelaten,

en zijn archief leerde daaromtrent ook niets, zoodat men in twijfel bleef omtrent den aard en den omvang van hetgeen nog te verrichten viel zoowel tot het isoleeren van Groot-Atjeh, als om den vijand verder tot onderwerping te dwingen (blz. 320). Gen. Wiggers, die Pel opvolgde, was bovendien geen voorstander van het aanvallende stelsel, zegt k.B., en wenschte onze linie ook niet verder uit te breiden. Er werd nog wel gevochten, doch alleen met het doel om onze positie te verbeteren en te consolideeren, wat trouwens, ook volgens k.B. (blz. 321-323), niet onnoodig was. Het plan Pel werd dus niet in zijn geheel uitgevoerd. Wel heeft er tijdens het bestuur van gen. Diemont, den opvolger van Wiggers, eene expeditie over zee plaats gehad naar de monding der Koerong Raya, doch deze tocht leidde tot geene bevredigende uitkomst: gen. D. constateerde dat een post op dat punt geen nut zou hebben, en stationneerde er een paar schepen.

De operatiën van Pel hadden echter ook zeer gewichtige indirecte gevolgen, die de aandacht van k.B. niet genoeg getrokken hebben. Pedir, verreweg de voornaamste der kuststaatjes, innig verwant met Groot-Atjeh en daaraan onmiddellijk grenzende, - de vorst van Pedir, die tot nu toe een zeer werkzaam persoonlijk aandeel aan den oorlog had genomen, was door die operatiën tot het bewustzijn gekomen van onze macht, en onderwierp zich in het begin van '76: de eerste stappen tot zijne onderwerping dagteekenen van 21 Februari. Het lijdt verder geen twijfel dat zijn krachtig optreden een gunstigen invloed heeft uitgeoefend op de meer verwijderde onderhoorigheden; sommige onderwierpen zich later; in meerdere werd de geest beter. Tot in Penang brachten de berichten over zijn tocht in de XXV moekims ontsteltenis teweeg onder de invloedrijke vrienden van Atjeh, en de bekende Abdoel Rachman o.a., vertrok in Maart naar het oorlogstooneel om eene laatste poging tot het voortzetten van den strijd te wagen[1].

Moet men het daarom betreuren dat ons offensief optreden weer gestaakt werd, eene andere vraag is het of het plan van Pel juist het beste was? k.B. behandelt die vraag niet rechtstreeks, maar geeft toch te kennen, dat het bezetten van eene zoo uitgestrekte linie als die van Koerong Raba tot Koerong Raya, die zooveel posten en vaste bezetting meer zou vereischen,

1 Zie o.a.: van Goltstein, Utrechtsch dagblad, van 20 Dec. '76.

hem niet gewenscht voorkomt; reeds toen had het zoo geschokte Indische leger moeite om onze vrij uitgebreide stelling in Groot-Atjeh en de onderworpen kuststaatjes behoorlijk te voorzien; hij zou dan ook aan eene minder uitgestrekte positie als die welke Pel achterliet de voorkeur geven, ten einde meer troepen beschikbaar te hebben om den vijand telkens onverwacht op het lijf te vallen, tot in het diepst van zijn gebied door te dringen, zijne bezittingen en zijn oogst te vernielen en daarna weer binnen onze liniën terug te keeren. In het algemeen dus voor een doortastend en krachtig optreden (blz. 324-328), onthield hij zich echter van het aangeven van een bepaald plan.

Niet alzoo anderen.

Nog vóór dat het plan van gen. Pel hier bekend werd, had maj. van Zijll de Jong van het Indische leger zijne inzichten medegedeeld in ‘het Vaderland’ van 21 Oct. '75. Op den voorgrond stellende dat het ons streven moest wezen, ‘het in bezit krijgen van Atjeh proper en de erkenning van onze souvereiniteit in de Vazalstaten’, zette hij uiteen hoe de levenskracht welke aan Groot-Atjeh nog overbleef zou kunnen worden weggenomen door den toevoer van buiten onmogelijk te maken, en wel door het bezetten van nog 4 punten, namelijk: de twee nog vrij gebleven z.g. uitwateringen der Atjehrivier, de Kwala Loo rechts en de Kwala Pantjoer links, benevens de Koerong Raya en Raba baaien. In het toen a.s. operatie-seizoen, Nov.-April, moest men in beide baaien landen met een bataillon en eenige lichte artillerie, zich vandaar in de richting van den kraton in beweging stellen, en op dien weg bij weerstand alles te vuur en te zwaard verdelgen. Hij verwachtte dat alsdan de Vazalstaatjes, die de oorlogspartij nog waren toegedaan, ook spoedig de vredesvlag zouden hijschen. Dit plan week dus in zoo ver af van dat van Pel, dat hier geen sprake is van het bezetten eener doorgaande linie van de Koerong Raya tot de Koerong Raba, maar enkel van die baaien, waar de twee landwegen die Groot-Atjeh binnenvallen het strand raken, en verder van de twee uiterste z.g. riviermonden.

Majoor van Rees was een ander gevoelen toegedaan. In ‘het Vaderland’ van 24 Januari '76, had hij, op het voetspoor van het artikel van ‘een patriot’[1] in dat van 26 October 1874, in algemeenen zin het denkbeeld aangegeven, om de gemeenschap

1 ‘Wat moet er voor Atjeh gedaan worden?’

van de XXII met de XXV en XXVI moekims te verbreken, en vervolgens in eerstgenoemde door te dringen, tot hoofdobject nemende Toenong, de zetel van het voornaamste hoofd van Atjeh proper, Panglima Polim, het brandpunt van den tegenstand, het hoofdkwartier waar de hoofden te zamen komen om over de levering van strijdbare mannen en over de leiding der oorlogsoperatiën te beraadslagen. Na den val van Toenong, dat tot nu toe de wet voorschrijft aan de hoofden, kan de onderwerping van Groot-Atjeh niet lang meer achterwege blijven; en eerst na de onderwerping van Groot-Atjeh is het oogenblik gekomen om eene afwachtende houding aan te nemen jegens de naburige Vazalstaten. - Waar en hoe ver Toenong gelegen was wist men eigenlijk niet; alleen wist men dat de Atjehers vandaar onze postenlinie in één dag bereikten.

Dit denkbeeld, neerkomende op het rechtstreeks doordringen tot hetgeen men de kern van Groot-Atjeh achtte te zijn, terwijl men zich ten opzichte der Vazalstaatjes vooreerst zou bepalen tot eene strenge blokkade, werd door majoor van Rees nader ontwikkeld in een ‘advies aan den minister van koloniën’ van October 1876[1], dus toen Pel's operatiën bekend waren. V.R. keurde het af dat P., na de stellingen van Toekoe Nanta in de XXV moekims te hebben veroverd, zich oostwaarts had gewend tegen de XXVI in stede van zuidwaarts tegen de XXII. Onze positie was dientengevolge ongunstiger geworden dan de vroegere, uithoofde van te groote uitbreiding in verband met het afnemen van het gehalte onzer troepen en de betere bekendheid van den vijand met onzen toestand. Zij moest beperkt worden binnen de lijnen Koerong Tjoet - Panga ten O., Pager Ajer - Ketapan Doewa ten Z., Ketapan Doewa - Kwala Tjangkoel ten W., binnen welke alvast 19 van de 46 posten konden worden opgeruimd; de posten daarbuiten konden eerst worden ingetrokken, nadat in December eene vierde expeditie Toenong vermeesterd, den omtrek van vijanden gezuiverd en de XXV moekims andermaal bezocht had; eindelijk bleef dan nog over om, na eenige rust, zich opnieuw te vertoonen in de XXII, en vervolgens in de XXVI, werwaarts de elders uiteengejaagde strijders wellicht gevlucht zouden zijn.

Wij zullen niet stilstaan bij de gemakkelijkheid waarmede dit plan heenstapt over de bezwaren die op een tocht in de XXII

1 Zie: ‘Het Vaderland’ van 17, 18 en 19 Oct. 1876.

moekims toch te verwachten waren, noch bij de stilzwijgende onderstelling dat de XXVI zich gedurende dien tijd rustig zouden houden, maar alleen wijzen op het hoofddenkbeeld: krachtig optreden tegen de XXII moekims, en, even als bij maj, van Zijll de Jong, afwachting jegens de Vazalstaatjes.

Tegen dergelijke gedragslijn, tegen de aanvallende politiek in het algemeen had juist de oud Minister van Koloniën, Fransen van de Putte, gewaarschuwd in zijn advies van 26 Sept. 1876 in de Tweede Kamer, nader toegelicht in ‘de Gids’ van 1 December en in de N.R. courant van 12 Januari 1877. Hij veroordeelde den ‘invasie-oorlog’ dien wij nu (1875-'76) in Atjeh zouden begonnen zijn, en vroeg of wij nog verder in de XXII moekims wilden doordringen, of wij een continent wilden veroveren? Het bezetten der kuststreek was voldoende om vreemden invloed te weren en de veiligheid ter zee te waarborgen, het doel waarmede de oorlog begonnen was. Dit doel was uit het oog verloren sedert de aanschrijving (van Goltstein) van Febr. '75. Wanneer men zich gehouden had aan de instructie van 2 Febr. '74, dan zouden wij tot geene buitengewone krachtsinspanning gedwongen zijn, en gemakkelijk onze vestiging in orde kunnen houden. Hij adviseerde dan ook tot terugkeer tot de beperkter stelling en de gedragslijn van 1874.

Ter zake van een en ander herinneren wij aan hetgeen de feiten geleerd hebben omtrent die stelling en gedragslijn van '74, aan de resultaten die de tegenovergestelde, hoe gebrekkig dan ook toegepast, reeds gegeven had, en dat er geen sprake van in de onbekende bergstreken door te dringen, maar alleen van de onderwerping van Groot-Atjeh, dat bij proclamatie was ingelijfd. Voor verdere wederlegging moeten wij verwijzen naar het advies van majoor van Rees, en naar de reeds genoemde artikelen van den oud-minister van koloniën, van Goltstein, in het Utrechtsch dagblad.

Met het oog op zijne aanschrijving van Febr. '75 achtte deze zich nu persoonlijk bij het debat betrokken. Volgens hem had die z.g. instructie van 2 Febr. '74, daargelaten hare zeer rekbare bewoordingen, geene andere beteekenis en kon zij geene andere hebben, dan eene machtiging om het vroegere denkbeeld van de integriteit van Atjeh los te laten, en den Gouvernements-Commissaris, generaal v. Swieten, de vrije hand te geven in de regeling der politieke verhouding van de onderhoorigheden. Het verledene recapituleerende, toonde hij aan hoe onvruchtbaar

de politiek van verzoening, waarvoor in April '74 redenen moten zijn, geweest was; hoe, bij de voortdurende opofferingen die van het Indische leger en van de schatkist gevergd waren zonder dat eenige uitkomst van belang verkregen werd, het vertrouwen geschokt was in een stelsel dat slechts teleurstelling en misrekening gaf. Hij betoogde dientengevolge de noodzakelijkheid van de in 1875-76 gevolgde gedragslijn, wees op hare resultaten, en, de lessen der ervaring in de afgeloopen drie jaren samentrekkende, kwam hij tot de conclusie: ‘alleen van offensieve bewegingen zijn vruchten geplukt, en stilzitten was steeds achteruitgang.’ Wilde dit nu zeggen, zoo vervolgde hij, dat men onophoudelijk offensief voort moet gaan en den oorlog in het binnenland voortzetten? Neen, uitbreiding van ‘direct bezit’ in de XXII moekims werd niet verlangd, er was alleen sprake van de volledige uitvoering van het plan Pel.

Die uitdrukking van ‘direct bezit’ zal wel begrepen moeten worden in den zin van blijvende bezetting of occupatie, want het direct bezit, ook van de XXII moekims, ligt, dunkt ons, opgesloten in de gedecreteerde inlijving van Atjeh bij het gebied van Ned.-Indië. En wat nu het plan Pel betreft, wij weten reeds dat het niet werd doorgevoerd. Van een verder doordringen in de XXII moekims, die reeds in '74 zich als de ziel van den tegenstand teekenden, en waarheen ook Abdoel Rachman zich begeven had, kwam vooreerst ook niets. Evenmin werd eene afwachtende houding aangenomen. Men begon nu om Groot-Atjeh heen te manoeuvreeren, en in stede van de bijl in den stam te slaan, een voor een de takken af te hakken, namelijk de kuststaatjes tot onderwerping te dwingen, waartoe, alles te zamen genomen, niet minder krachtsinspanning noodig was. Gen. Diemont maakte een tocht naar Gighen; toen werd Simpang Olim ten ondergebracht; Analaboe, op de westkust, volgde; de tuchtiging van Samalangan geschiedde door kolonel van der Heijden; Merdoe kwam toen tot onderwerping; daarop volgde de tocht naar Gedoeng. Zeker alleen stappen voorwaarts, doch de onderwerping van deze ver verwijderde, meest onbeduidende staatjes die ons in Groot-Atjeh weinig kunnen schaden, kan moeielijk geacht worden de offers waard te zijn die zij gekost heeft, en bracht de onderwerping van Atjeh proper niet naderbij.

Eindelijk werden wij *gedwongen* de XXII moekims aan te tasten. Tijdens den tocht van kolonel van der Heijden naar

Gedoeng, in Juni '78, deed Habib Abdoel Rachman van daar uit dien brutalen strooptocht in de XXV moekims, die zoowel te Kotta Radja als te Batavia nog al sensatie maakte en bezorgdheid verwekte. Ter wille van ons prestige moest nu wel dadelijk met hem en met zijn deelgenoot Toekoe Bait, het invloedrijke hoofd van de VII moekims, worden afgerekend. Door versterking daartoe in staat gesteld, rukte v.d.H. den 23sten Juli op naar Montasik, en bemachtigde den 28sten met betrekkelijk weinig verlies ‘die ingewanden’ van de XXII moekims of Toenong, zoo als ze door de inlanders genoemd worden. Men kent reeds de belangrijke gevolgen van dat success. De Habib, het geestelijk hoofd en de ziel van den lateren tegenstand, en Toekoe Bait kwamen in onderwerping; het regeeringstelegram van 18 Nov. ll. kondigde voor het eerst eene onderwerping in het groot aan: de IX moekims weer bevolkt en de hoofden onderworpen, de III[1] en de XXVI hunne onderwerping aanbiedende; latere berichten brachten die van een ander hoofd van de XXII moekims, Toekoe Tjihik (van de V), die 11 Dec. zijn intocht deed in den kraton. In één woord, de horizon begint op te klaren; er komt teekening in de toestanden op Atjeh.

Indien wij het oogenblik voor die operatiën tegen de XXII moekims zelven gekozen hadden, dan zouden zij zeker op een gunstiger tijdstip ondernomen zijn, stellig grooter succes, mogelijk een definitief gehad hebben, en aan onze troepen menig verlies en veel ellende hebben gespaard. Nu wij ons dat oogenblik lieten opdringen, zijn zij ondernomen moeten worden in der haast, kort vóór het invallen van den regenmousson, die den zegetocht van v.d.H. weldra stuitte. Hij keerde echter niet binnen onze liniën terug, zoo als men te Batavia schijnt verlangd te hebben, maar vestigde zich voorloopig in het veroverde gewest, om de gevolgen van zijne overwinning te verzekeren, den indruk niet verloren te doen gaan, en zoodra de omstandigheden gunstig zijn tegen Panglima Polim op te rukken. Zoo als zich verwachten laat, zal met de nederlaag van dit laatste der bekende hoofden van de oorlogspartij in de XXII moekims het openlijk verzet daar gebroken zijn, en zal het gedeelte der XXVI, dat nog niet in onze macht is, zich moeielijk kunnen staande houden.

1 Er schijnt zoowel in de sagie der XXVI als in die der XXII eene afdeeling III moekims te zijn.

Deining zal er nog wel geruimen tijd blijven: een wijs bestuur, eene verzoenende staatkunde, moet dan het overige doen.

Zoo als ook te verwachten is, zal de strijd met het zwaard eerder geëindigd zijn dan die met de pen, tusschen de vooren de tegenstanders van de afwachtende politiek. Ook nu de feiten gesproken hebben, geven de eersten niets toe. Men leze in het October- en Novembernommer van het ‘Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië’ de goed geschreven artikels over ‘de agressieve politiek in Atjeh,’ waarvan de auteur gemakkelijk te herkennen is. Ter kwader ure is tot die politiek de toevlucht genomen, zoo heet het daar (blz. 245), juist wat anderen zeggen van het aannemen der afwachtende; dat uur laat men echter niet hooger opklimmen dan tot Mei (?) 75 (blz. 246), wat eigenlijk eene concessie is, namelijk eene stilzwijgende erkenning van de noodzakelijkheid om deze in '74 te laten varen. Doch daar blijft het ook bij. ‘Het zoude onjuist zijn zoo men ontkende dat sedert 1874 niet groote vorderingen op de gezindheid van het volk om zich te onderwerpen gemaakt zijn; doch even onjuist zou het zijn die aan de agressieve staatkunde toe te schrijven. In de onderhoorige landschappen zijn nagenoeg al de hoofden tot de erkenning der souvereiniteit van Nederland toegetreden. In de sagie der XXV en XXVI moekims heeft dit reeds met een vrij groot aantal hoofden plaats gehad, zoo niet door allen feitelijk dan toch indirect, in zoo verre dat zij niet meer in gewapend verzet zijn en aan de vijandelijkheden geen deel meer nemen. Van het aanstellen van een Sultan hoort men niets meer, hetgeen dan ook feitelijk onmogelijk is geworden door de verovering van den kraton met al de den Sultan persoonlijk toekomende landen en de verklaring van den regeerings-Commissaris, dat het land, door het recht van verovering eene bezitting van het Nederlandsch gouvernement geworden, door dat gouvernement bestuurd zal worden. De Radja van Pedir, die de grootvader is van den wettigen erfgenaam van het Sultanaat, heeft zich onderworpen, en daardoor feitelijk afgezien van zijne pretentie om de rechten van zijn kleinzoon met de wapenen in de hand te ondersteunen. Dit alles is evenwel niet het gevolg der agressie. Al die hoofden hadden reeds vóór Mei '74 van hun verlangen om zich te onderwerpen kennis gegeven. Als de uitvoering daarvan niet spoedig op den uitgedrukten wensch gevolgd is, moet dat toe-

geschreven worden aan de besluiteloosheid en traagheid, die de handelingen van oostersche volken eigen is. In den bijzonderen toestand waarin het volk verkeerde, werd die besluiteloosheid nog gevoed door de mogelijkheid, dat de tijd een voor hen gunstigen omkeer zou kunnen te weeg brengen, en de vrees voor wraak waaraan zij dan van wege hunne meer tot verzet gezinde landgenooten zouden blootstaan. Het is dus niet te verwonderen dat er veel tijd heeft moeten verloopen vóór dat de toetreding feitelijke uitvoering heeft kunnen bekomen. Maar die feitelijke toetreding toe te schrijven aan de agressie, die in 1875 en 1876 plaats had, zou eene dwaling zijn en de waarde miskennen van het goede dat ons bestuur reeds elders heeft voortgebracht en niet onopgemerkt kan zijn gebleven Immers, overal waar de hoofden en het volk zich aan ons gezag onderworpen en de wapens nedergelegd hebben, zooals in een aantal landschappen aan de Oost-, Noord- en Westkust, is veiligheid en meerdere welvaart op den vorigen stand van zaken gevolgd. Hoe groot de nationale haat ook zij, kan toch de opmerking niet zijn weggebleven dat onder de Nederlandsche vlag een betere toestand heerscht dan vroeger' (blz. 259-261). - Wij zullen niet stilstaan bij die benaming van 'agressieve politiek', zooals ze hier gebruikt wordt. De agressieve politiek is, dunkt ons, die welke aan Atjeh den oorlog verklaarde, Atjeh invadeerde en aunexeerde. Die annexatie, waarover wij straks nog andere stemmen zullen vernemen, de verklaring dat het land door het recht van verovering eene bezitting van het Nederlandsche gouvernement geworden was, die door dat gouvernement bestuurd zou worden, nam Atjeh echter niet aan, begreep Atjeh niet toen wij tegenover zijn verzet lijdelijk bleven, toen onze hoofdmacht in '74 heenging voordat van eene verovering en bezitting van het land sprake kon wezen, of van een bestuur van het land kon blijken. Dat was in het oog der Atjehers waarschijnlijk vrees of machteloosheid. Daarom bleven zij den strijd voor haard en onafhankelijkheid voortzetten, en moesten wij toen verder veroveren om niet veroverd te worden. Daarom ook bleven die hoofden weg, die reeds van hun verlangen tot onderwerping kennis hadden gegeven, totdat het zwaard hen deed ondervinden of overtuigde dat wij de sterksten zijn, en de tijd hun geen gunstigen omkeer zou brengen. Dit zou denkelijk eerder het geval geweest zijn indien men hen spoediger verlost had van die vrees voor hunne meer tot verzet gezinde landgenooten,

waarvan de XXII moekims het brandpunt waren. Zij legden het hoofd in den schoot ‘niet om den beschavenden invloed der Nederlandsche heerschappij, maar gedwongen, omdat zij de kracht der Nederlandsche wapenen gevoeld hebben’[1]. En indien het onjuist is, om de verkregen resultaten aan de z.g. agressieve staatkunde toe te schrijven, aan welke komen ze dan toe, dewijl men van de afwachtende reeds in '74 feitelijk is afgeweken?

Deze staatkunde, waarvoor in het afgetrokkene veel te zeggen is, zou echter niet ‘ter goeder trouw en consequent zijn doorgevoerd’ (blz 245). De goede trouw moeten wij in het midden laten, maar de toestand van Mei '74, en die welken Pel in April '75 bij zijn terugkeer vond, toonden dat ze niet doorgevoerd kon worden. En ook de z.g. agressieve werd niet consequent toegepast. Het gunstigste tijdstip van Febr.-Mei 74, het tijdstip van de volle macht, van de aanvankelijke snelheid en het prestige, bleef ongebruikt; daarna werd zij in praktijk gebracht uit nooddwang, bij wijze van concessie, met tusschenpoozen van gedwongen stilstand, dus ten halve; later dan eens in deze, dan, na nieuwen stilstand, weer in gene richting; eindelijk gedwongen, op een ongunstig tijdstip, maar niet, zooals ook k.B. opmerkt, van den beginne af met voldoende macht en naar eenig vast plan. Daartoe heeft het ontbroken aan eenheid in de hoogere leiding, niet aan wrijving, en dat rechtstreeks correspondeeren van den gezaghebber te Atjeh met den Minister van Koloniën, met den Gouverneur-Generaal, met den Legerkommandant moet zelfs aanleiding hebben gegeven tot onbevoegde inmenging op zuiver krijgskundig gebied. Zoo is eigenlijk geen stelsel en geen plan tot zijn volle recht kunnen komen. En wanneer wij dan ook aan k.B. al kunnen toegeven, dat aan den onvoldoenden toestand waarin generaal v. Sw. onze vestiging te Atjeh achterliet en aan zijn te vroeg aannemen eener afwachtende houding, de ongunstige wending is toe te schrijven die de oorlog van '74 op '75 genomen heeft, dan kunnen wij in volstrekten zin nog niet toegeven, dat de oorlog daarom ook tot den huidigen dag heeft voortgewoed. Om dit te kunnen doen, zou k.B. moeten aantoonen, dat de invloed van generaal v. Sw. de opvolgende regeeringen belet heeft het hart van den tegenstand eerder te treffen.

Zoo zijn wij teruggekeerd tot het boek van k.B. Na al het

1 van Goltstein: ‘Utrechtsch dagblad’ van 20 Dec. '76.

voorafgaande, en zooals de oorlog zich thans teekent, zal het wel onnoodig zijn om nog stil te staan bij het tweede gedeelte van zijn betoog. Gewapend met de ervaring van 1874 verklaarden ook wij ons in algemeenen zin voor een krachtig offensief, op het voetspoor van ‘een patriot’, blijkbaar een deskundige, aan wiens artikel: ‘Wat moet er voor Atjeh gedaan worden?’ denkelijk meer aandacht zou geschonken zijn indien het onderteekend was. Doch voorstander van een doortastend handelen waar verder afwachten dreigde ons noodlottig te wezen, zijn wij daarom nog geen voorstander van een oorlog te vuur en te zwaard, van een verdelgings-krijg. Wij zijn niet van het gevoelen, dat ‘wat hangen en branden het beste middel is om de vaderlandslievende geestdrift te bekoelen’, al telt die zienswijze ook een prins Bismarck onder hare aanhangers[1]. Dat verbranden van kampongs en vernielen van bezittingen buiten den drang van het gevecht en de zorg voor eigen veiligheid, is in ons oog eene onmenschelijke handeling en eene fout. Dat wij spionnen en verraders straffen; dat wij den oogst niet gunnen aan den vijand, maar ten eigen bate gebruiken; dat wij niet sparen en verschoonen meer dan met de eischen der krijgskunst is overeen te brengen; dat wij oorlogscontributiën heffen, goed; maar zelfs tegenover een barbaarschen vijand moeten wij de menschelijkheid betrachten. Dat is ook de verstandigste wijze van handelen, terwijl de tegenovergestelde het getal onzer vijanden vermeerdert: als men een dorp verbrandt, dan gaat de van dak beroofde bevolking naar een naburig dorp en deelt daaraan hare verbittering en vijandschap mede. Zoo wordt de oorlog gerekt, en doen zijne gevolgen zich gelden tot in de verre toekomst. In het tijdschrift voor Neerlandsch-Indië wordt onzes inziens dan ook terecht gewezen op het voorbeeld van Michiels bij vroegere oorlogen op Sumatra. Michiels liet de dorpen niet afbranden, maar legde de weerspannige bevolking lasten op, en dwong ze de wegen en gebouwen te herstellen die zij beschadigd of vernield hadden; en toch was Michiels alles behalve zachtzinnig; maar energiek bevelhebber, was hij tevens een verstandig man.

Voorstander van een krachtig offensief, is k.B. tevens van meening dat ‘de staat van verval waarin het Indische leger verkeert en de noodzakelijkheid die zich meer en meer doet gevoelen

1 Zie Dr. Moritz Busch: ‘Graf Bismarck und seine Leute während des Kriegs mit Frankreich’, twee deelen. Leipzig, 1878.

om Atjeh weldra volkomen aan ons gezag te onderwerpen', buitengewone maatregelen vereischen. In zijn 'Naschrift' stelt hij daarom het oprichten eener expeditionnaire macht of Indische brigade voor, ter sterkte van 3000 à 4000 man, Nederlanders, die men naarmate organieke gedeelten geformeerd, geoefend en uitgerust zijn naar het oorlogstooneel zou zenden, om daar met de later aankomenden één korps uit te maken. Naar de berekening van S. zouden ongeveer 6 millioen noodig zijn om dergelijke brigade van 150 officieren en 3000 man saam te stellen, naar Indië over te brengen en daar een jaar onder de wapens te houden; en ongeveer 10 à 12, stel 15 millioen, indien twee jaren vereischt werden om den oorlog te beëindigen. Dat denkbeeld werd door k.B. nog elders uitvoerig toegelicht[1]. 't Is niet nieuw. Voor jaren werd door den heer de Roo van Alderwerelt iets dergelijks voorgesteld als blijvende inrichting, onder den vorm eener voorhoede voor hier te lande, doch die des vereischt ook naar Indië zou kunnen gezonden worden[2]. De Indische brigade werd zelfs eenmaal door de regeering voorgesteld, en door de Kamers aangenomen, doch bleef niettegenstaande in de pen. Dat denkbeeld heeft intusschen veel goeds; al mocht het ook te laat zijn voor Atjeh, zoodanige brigade zou voor het zoo sterk aangetaste Indische leger een middel van verademing en herstel zijn, eene welkome versterking in het algemeen en in het bijzonder eene gewenschte versterking van zijne Nederlandsche elementen die door uitschot van vreemdelingen 'op onrustbarende wijze' verdrongen worden; zij zou eene reserve kunnen wezen voor onvoorziene gebeurtenissen, en een middel om meer verband te brengen tusschen de Indische en Nederlandsche legers, tusschen welke thans meer afscheiding bestaat dan staatkundig of zelfs zonder gevaar is. Doch, bedenkingen van bijzonderen aard ter zijde latende, twijfelen wij aan de uitvoerbaarheid. Juist het verschijnsel dat wij voor onze koloniën meer en meer toevlucht moesten nemen tot het buitenland, en dat, niettegenstaande al de middelen daartegen aangewend, de vrijwilligers ook hier te lande uitsterven, die verschijnselen doen ons weinig verwachten van den vrijen wil van Nederlanders

1 Zie o.a. het IVe Verslag van de 'Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap', 1878-79.

2 Zie zijn artikel van 29 October 1865: 'Het Nederlandsche leger volgens de Grondwet', in de 'Bijdragen tot de Kennis van ons Staats-, Provinciaalen Gemeentebestuur'.

om zich voor Indië beschikbaar te stellen en te houden. Komt de wet ons niet te hulp, dan zullen alle palliatieven, vreezen wij, niet baten. Intusschen, is voorziening noodig, dan verdient het breed uitgewerkte en toegelichte plan van k.B. alle aandacht. Anderen stelden voor om het bestaande korps mariniers uit te breiden, wat wellicht meer uitvoerbaar is: dat korps is meer in trek, het heeft gunstige antecedenten in Indië, en reeds de zeesoldaten van Palm toonden dat het des vereischt ook goede diensten in onze inundatiën zou bewijzen. Afgescheiden van zoodanige macht voor onvoorziene gebeurtenissen, zal uitbreiding van onze directe bezittingen uit den aard der zaak wel leiden tot verhooging van onze bezettingstroepen, m.a.w., tot tot versterking van het Indische leger zelf.

Behalve versterking vraagt k.B. voor dat leger ook inwendige verbeteringen: geschut dat beter op de hoogte van den tijd is, en waaraan hij als artillerist wellicht eene te voorname rol toekent, althans tegenover den inlandschen vijand; een beter geregeld transportwezen, en zoo mogelijk een beter middel van transport dan de koeli, die wij nog alleen met de binnenlanden van Afrika gemeen hebben. Wij vragen nog bovendien eene betere uitrusting van onze toekomstige expeditiën, en herstel van de krijgsschool die onlangs door een ondoordacht votum van de Tweede Kamer getroffen werd. 't Is hier echter niet de plaats om bij een en ander stil te staan.

Het boek dat wij hier besproken hebben, is goed geschreven, eenvoudig, duidelijk, levendig. Hoewel van een zuiver, te uitsluitend krijgskundig standpunt, is het echter blijkbaar geschreven voor het groote publiek. Voor krijgskundigen had het korter kunnen zijn, had S. zich dikwijls kunnen onthouden van redeneering, waar de feiten zelven duidelijk genoeg spreken, en herhalingen kunnen vermijden die soms hinderen of vermoeien. Thans heeft hij het ‘frappez fort et surtout frappez souvent’ betracht. Hij heeft gen. v. Sw. niet gespaard. Dat vereischte veel zedelijken moed, want k.B. stond hier tegenover een generaal van groote reputatie; dat moest pijnlijk zijn, want die generaal is tevens de chef, onder wiens bevelen hij pas te Atjeh gediend had. Om die pijnlijke taak te kunnen volbrengen, is hij zeker gesteund geworden door eene diepe overtuiging van de juistheid zijner inzichten, en een levendig besef dat hij nut zou stichten. Die overtuiging spreekt uit zijn boek; in hoever wij zijne inzichten deelen, is uit het voorafgaande gebleken; om

direct nuttig te kunnen zijn, kwam zijn betoog wel wat laat. Intusschen is het eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van onzen oorlog op Sumatra's noordkust.

Toch hebben wij te dien opzichte nog eene bedenking te maken. Terwijl k.B. aan de chefs van de eerste expeditie fouten onder het oog brengt, en den opperbevelhebber van de tweede om zijne leiding zoo hard veroordeelt, laat hij de regeering, die tot den oorlog besloot, geheel ongemoeid. ‘Zoolang het geheim betreffende deze aangelegenheid niet opgeheven wordt, zal het moeielijk uit te maken zijn, aan welke zijde zich het recht bevond, en of wij al dan niet genoodzaakt zijn geworden een krijg te beginnen die zulke noodlottige gevolgen na zich zou sleepen’ (blz. 1). Ingewijden van verschillende staatkundige richting hebben anders duidelijk genoeg gesproken om de schaal sterk naar de ontkennende zijde te doen overhellen. Zoo b.v. wat het recht betreft, de heer Wintgens, die in de zitting der Tweede Kamer van 18 Dec. '73 verklaarde dat hem van geene deugdelijke aanleiding of gegronde redenen om dien oorlog te beginnen gebleken was; en wat de noodzakelijkheid aangaat, de heer de Roo van Alderwerelt, die in ‘het Vaderland’ van 15 April '75, cursiveerde: ‘ik vrees geen tegenspraak, wanneer ik beweer, dat de regeering hier te lande, tijdig genoeg om het vertrek der eerste expeditie te voorkomen, de stellige wetenschap heeft gehad dat er geen zweem van vrees meer behoefde te bestaan voor vreemde inmenging.’ Beiden beschouwden dien oorlog en de inlijving van Atjeh bovendien als eene fout, met het oog op de krachten van het moederland; de heer de Roo zelfs, als ‘een van de grootste politieke fouten die sedert 1816 op het gebied der koloniale staatkunde zijn begaan’. Doch wij kunnen de reden van onthouding van k.B. billijken, en zullen die quaestie, hoe gewichtig ook, dus verder in het midden laten. Maar iets later noemt k.B. dat strijden en twisten over die al of niet noodzakelijkheid, en het richten van verwijten tot de toenmalige regeering ‘een onvruchtbaar wroeten in het verledene’ (blz. 2); en hij vergoêlijkt het zelfs (blz. 3) dat wij zoo weinig wisten omtrent de talrijkheid, bewapening, vechtwijze en verdedigingsmiddelen van hen aan wie wij den oorlog verklaarden. Kortom, hij is in dit opzicht zoo meegaand mogelijk. Wij denken er eenigszins anders over. Wij meenen dat het de geschiedenis minder te doen is om de feiten, dan om de wijze hoe die feiten ontstaan zijn. Wij stellen de verantwoordelijkheid van

den militairen bevelhebber hoog, maar veel hooger de verantwoordelijkheid van de regeering die hem ten strijde zond. De fouten van het oorlogsveld willen wij niet verkleinen of verbloemen, maar evenmin moeten die van het kabinet worden verheeld, en gene verdienen zelfs meer verschooning dan deze. Nu is het onze overtuiging dat de regeering niet alles gedaan heeft wat mogelijk was om beter bekend te worden met een land en een volk waarmede zij lang te voren dacht in conflict te komen[1]; dat zij niet alles gedaan heeft wat noodig was om den oorlog behoorlijk voor te bereiden; dat aan hare gebrekkige inleiding en voorziening ons echec van '73 hoofdzakelijk te wijten is, en dus ook de nawerking daarvan op de krijgsgebeurtenissen van latere jaren. In vroegere opstellen hebben wij een en ander reeds aangetoond; wij behoeven er dus thans niet bij stil te staan. Wij wilden alleen de zaak in herinnering brengen: wat in '73 ginds gebeurd is, kan morgen hier plaats vinden.

den Haag, Februari '79.
P.G. BOOMS.

1 Hoe weinig in dat opzicht gedaan wordt, is weêr onlangs gebleken bij de Sumatra-expeditie van het Aardrijkskundig genootschap: eene ware ontdekkingsreis in ons eigen gebied van de Padangsche bovenlanden, en eene onthulling van een geheel onbekenden politieken toestand in de onmiddellijk daaraan grenzende Rantau Batang Hari. Toch noemen wij dat ‘bezittingen’, en dan drijven sommigen zelfs naar de uitbreiding onzer souvereiniteit over den geheelen Indischen archipel!

Bij 't wiegjen.

Waar komt ge van daan,
Lief wichtjen, klein hachjen?
Uw traan is een lachjen,
Uw lachjen een traan.

Gezeglijk noch stil!
Naar 's wiegekens randtjen
Tast stouter het handtjen.
Ge toont reeds een wil!

Naar iederen kant
Gluurt doelloos 't gezichtjen;
In 't oog toch een lichtjen,
Een vonk van verstand!

Waar komt ge van daan?
Bracht, domlig-wijs kindtjen,
Een zoetelijk windtjen
Een zonstraal u aan?

Zij vraagt er niet naar,
Zij, die daar gebogen,
In 't licht van die oogen
In 't zijde blond hair,

In 't malsch van dat schoon
Zich baadt vol verrukken,
En kussen gaat plukken
Van lip en van koon;

Die jubelt: ‘wat pijn
Eer 'k u mocht verwerven!
Toch duizendmaal sterven
Om moeder te zijn!’

Zij ziet noch zij hoort,
In 't diep van de heemlen,
Lichtstarren als weemlen,
En 't zoetvloeiend woord:

‘Gij, kleene, op 't geklots
Van de baren des levens -
Materie en tevens
Een uitstraling Gods,

Gij gingt van ons uit;
Zorg weder te komen,
Gedrenkt aan de stroomen
Die de aarde in zich sluit!’

Moede.

‘Het hoofd is gebogen,
het harte vol wee!
Zoet windeken, neem op
uw vleuglen mij meê!

Rondom mij de valschheid,
't verniste bedrog;
Wie 't plegen, ze noemen
mijn naaste zich nog(!)

Rondom mij de zelfzucht
in sneeuwwit gewaad.
Elk spreekt van de liefde
en stookt slechts den haat:

Vereert het kleinzielge,
bewierookt den schijn,
Vertrapt en verguist wat
zich zelv' tracht te zijn.

Zoo moede, zoo moede,
het harte vol wee!'...
Zoet windeken, neem toch
den stakkert maar meê;

Die 't bezige leven
zoo weinig begrijpt,
Niet vat dat op 't koolveld
de paerel niet rijpt;

Die, strevend maar stromplend
het heel leven lank,
Zich ergert, dat b a s t e r t
vaak gaat boven b l a n k ;

Vergeet, waar zich heer noemt
die niets is als knecht,
Dat 't l e e g e vat klank geeft,
waar 't v o l l e niets zegt.

Zoet windeken, voer hem
maar ver hier van daan,
In schauw van het bosch waar
de nachtegaals slaan.

April '79.
H.J. SCHIMMEL.

Bibliographisch album.

***Prof. Luigi Cossa, Guida allo studio dell' Economia politica, Milano* 1878 (2e *druk*).**

***Prof. Luigi Cossa, Primi Elementi di Economia politica, Milano* 1878 (4e *druk*).**

***Prof. Luigi Cossa, Primi Elementi di Scienza della finanze, Milano* 1878 (2e *druk*).**

***Prof. Luigi Cossa, Saggi di Economia politica, Milano* 1878.**

Het is van algemeene bekendheid, dat de economische studiën in Italië zeer hebben gebloeid in de achttiende eeuw; de namen van een Bandini, een Genovesi, een Galiani, een Beccaria, een Verri, een Filangieri, komen voor in iedere geschiedenis der staathuishoudkunde, die op volledigheid aanspraak maakt. Maar ik weet niet of het in gelijke mate ter algemeene kennis kwam, dat die studiën in den laatsten tijd in Italië een nieuw tijdperk van bloei zijn ingetreden, hetwelk in glans het vorige belooft te overtreffen. In het begin dezer eenw was er betrekkelijk stilstand, en die stilstand heeft voortgeduurd tot op onzen tijd; behalve de werken van Gioja, Scialoja, Jacini en een paar anderen misschien, heeft de Italiaansche economie vóór 1860 te nauwernood iets opgeleverd, dat aan de vergetelheid verdient te worden onttrokken. Sedert dien tijd, evenwel, is het anders geworden en vertoont zich op economisch gebied in Italië een nieuw leven, dat nog dagelijks aangroeit en aan de Italiaansche school een vermaardheid belooft te geven, waardoor zij menige andere zal overschaduwen. Als het zoo voortgaat, zal het niet lang meer duren of de Italianen zullen in de economie onze meesters zijn. Merkwaardig vooral is hunne levendige belangstelling in de zuiver wetenschappelijke onderwerpen. Frankrijk leverde ons reeds sedert jaren geen werk meer, dat een enkel economisch vraagstuk een stap verder bracht; in Engeland schijnt, na Cairnes' dood, Jevons de eenige te

zijn, die voor den bloei der staathuishoudkunde als wetenschap hart heeft; in Duitschland zoekt men thans te vergeefs naar de evenkniën van een von Thünen, een Hermann, een von Mangoldt. Doch er verloopt schier geen jaar, of uit Italie wordt ons het een of ander werk toegezonden, dat van grondige studie blijk geeft en waarin gewichtige economische vraagstukken op veelal voortreffelijke wijze worden behandeld. De monographie van Nazzani: *Sulla rendita fondiaria*, bijvoorbeeld, en die van Ricca-Salerno: *Sulla teorie del Capitale*, mogen gerangschikt worden onder het beste, wat over die onderwerpen geschreven is, het eerste werk vooral; moest ik onder de Italiaansche economisten van onzen tijd een keus doen, aan Nazzani zou ik liefst den eerepalm toekennen. Hij maakt mij den indruk van iemand te zijn, die door groote scherpzinnigheid uitblinkt en zoo de krachten hem gespaard blijven, kan hij aan de economische wetenschap nog belangrijke diensten bewijzen. Maar de algemeene karaktertrek dezer schrijvers is ernst, nauwgezetheid. Zij nemen hun taak niet luchtig op, en staan zij niet allen even hoog in talent, zij evenaren elkander in degelijkheid. Schier geen enkel Italiaansch economisch werk is in den laatsten tijd verschenen, of het dwingt bewondering af door de eruditie, waarvan het getuigt. Een woord van lof verdient ook het *Giornale degli Economisti*, dat sedert een viertal jaren maandelijks verschijnt en waarin de gewichtigste vraagstukken worden ter sprake gebracht. De beste denkers, Luzzati, Errera, Forti, behalve de reeds genoemde, verrijken dit tijdschrift met hunne bijdragen.

Tot de mannen, aan wie de Italiaansche economie van onzen tijd haar toenemenden bloei verschuldigd is, behoort ook de schrijver van het viertal werken, welker titels men aan het hoofd van dit opstel leest. Wij Nederlanders zijn hem bijzonderen dank schuldig, want meer dan eenig ander vreemdeling heeft hij onze economische letterkunde bekend gemaakt; hij verstaat onze taal zoo goed, als ware hij een geboren Hollander. Dikwijls zijn wij geneigd ons te verbeelden, dat wij hier op een afgesloten terrein leven en het buitenland van ons doen en laten geen kennis neemt, zoodat wij, om zoo te spreken, geheel onder ons zijn; wij wanen ons bijwijlen als omringd van een hoogen muur. Maar laat ons oppassen, want in den muur zijn vensters en daar buiten staan enkelen, die er doorheen gluren om te zien wat wij uitrichten. Tot die enkelen

behoort Prof. Cossa, hoogleeraar te Pavia, en hetgeen hij heeft waargenomen maakt hij gaarne wereldkundig. In zijn G u i d a komt een hoofdstuk voor: *L'economia politica nel secolo decimonono*, en in dat hoofdstuk een paragraaf, dat onder anderen over de 'Paesi Bassi' handelt. Wij staan daar allen gezellig bij elkander: 'il van Houten, il Baert, il van Voorthuijsen, il Verloren, il Buys, il Quack, il de Bruyn Kops, il Vissering', geen van ons ontbreekt. Deze laatste, 'il Vissering', krijgt er den lof van 'elegante scrittore' te zijn, wel een bewijs, dat Cossa goed Hollandsch verstaat; hij noemt diens *Handboek:* 'chiaro, ordinato e ricco di notizie concernenti la legislazione olandese.' Maar bovenaan stelt hij Mr. W.C. Mees - 'specialiteit van den eersten rang in munt- en kredietzaken, schrijver van een geschiedenis der oude depositobanken in zijn Vaderland (1838), van een uitnemende monographie over werkinrichtingen voor armen (1844) en, later, van een even sobere als diepe en nauwkeurige toelichting van de leer der voortbrenging, der verdeeling en der internationale ruilingen.' - Cossa geeft ons, in één opzicht althans, meer lof dan ons toekomt; hij prijst namelijk onze 'operosità'. Die 'operosità' mocht wel grooter zijn, dunkt mij; hoe zelden verschijnt hier te lande op economisch gebied iets merkwaardigs! Populaire handboekjes hebben wij in overvloed, maar flinke, degelijke, economische werken, die, zoo zij in een vreemde taal werden overgebracht, de algemeene aandacht zouden verdienen te trekken en den wetenschappelijken roem van ons land verhoogen, hoe zelden wordt daarmede onze litteratuur verrijkt! - Doch ik wil hierover zwijgen. Men mocht mij eens toevoegen, dat ook ik de vensters in den muur vergeet!

De 'operosità' van onzen schrijver zelf is niet gering; waarmede niet bedoeld wordt, dat hij een veelschrijver is, want zijne kompleete werken zouden een bescheiden plaats innemen in iedere boekenkast; zijne hoofdwerkzaamheid beweegt zich op het gebied van het academisch onderricht. Ik durf het niet met zekerheid te zeggen, maar heb toch reden om het te gelooven: de bloei, waarin de economische wetenschap zich in Italië verheugt, schijnt mij voor een goed deel zijn werk. Onder degenen, die thans in zijn vaderland als specialiteiten op staathuishoudkundig gebied uitblinken, komt menigeen voor, die behoord heeft tot zijne leerlingen en den indruk maakt van veel met hem te hebben omgegaan. Cossa - zijne geschriften

bewijzen het - is iemand van groote belezenheid en de karaktertrek van ernst en nauwgezetheid, dien ik aan de Italiaansche economie in het algemeen heb toegekend, is hem inzonderheid eigen. Hij schijnt zich hoofdzakelijk te wijden aan de vorming van anderen, aan opwekking tot degelijke studie, tot kennisneming van al het merkwaardige, dat de economische litteratuur van het buitenland aanbiedt; wie zich zulk een taak gekozen heeft, vindt zelden tijd tot het opstellen van lijvige boeken. De werken, die hij tot dus ver geleverd heeft, zijn dan ook niet talrijk en munten, elk voor zich, door beknoptheid uit. De *Guida* is een geschrift van een kleine driehonderd bladzijden, in twee stukken verdeeld, waarvan het eerste de methode der staathuishoudkunde zoowel als hare grenzen en hare betrekking tot andere wetenschappen aanwijst, terwijl het tweede een overzicht geeft van hare geschiedenis. De *Primi Elementi di Economia politica* dienen klaarblijkelijk tot handleiding bij het Economisch Onderricht; zij bevatten als aanhangsel een Bibliographie, die met bijzondere zorgvuldigheid voor dat doel is samengesteld en warme aanbeveling verdient. Het boekje over de *Sciense della Finanze* is nog korter dan de beide vorigen; ik zou wel gewenscht hebben, dat de schrijver er een anderen titel voor gekozen had, want van een ‘wetenschap’ der financiën kan toch, wel beschouwd, geen sprake zijn; hetgeen men onder dien naam te berde brengt, is geen wetenschap, maar kunst, een onderdeel der economische politiek. In vier stukken verdeeld, geeft het eerst eenige algemeene opmerkingen, daarna beschouwingen over publieke uitgaven, publieke inkomsten en publieke schuld. De *Saggi*, eindelijk, zijn een verzameling van een tiental voorlezingen en opstellen, die reeds vroeger in het Giornale degli Economisti en elders het licht hadden gezien.

Het zou mij te ver leiden, in een kritiek te treden van alles wat in deze vier geschriften te lezen staat; schier geen economisch onderwerp van eenige beteekenis blijft er onaangeroerd. Ik bepaal mij daarom tot een paar opmerkingen over het laatstgenoemde werk, de *Saggi*, en ik doe dit te liever, omdat het mij voorkomt het beste te zijn wat Prof. Cossa heeft geleverd. De *Primi Elementi di Economia politica* voldeden mij betrekkelijk het minst; de schrijver, dunkt mij, is hier wat al te veel in algemeenheden gebleven. Had hij bij de behandeling van de wet der prijsvorming de equatieleer van Mill van stonden aan op den voorgrond gesteld, zijn boek zou aan

kernachtigheid belangrijk hebben gewonnen, vooral in de *Sezione Quarta*, die over de verdeeling loopt. Het verbaast mij gedurig, dat deze hoogst gewichtige theorie - in mijn oog het allerbeste dat Mill op economisch gebied geleverd heeft - nog zoo weinig wordt gewaardeerd. Met de equatieleer gewapend, lost men vaak ingewikkelde vraagstukken met betrekking tot loon, rente, internationaal verkeer, zonder moeite op; doch laat men haar ongebruikt, zoo kan men over die vraagstukken zeer onderhoudend keuvelen misschien, men brengt ze echter niet tot klaarheid. Zoolang de meerderheid der hedendaagsche economisten voortgaat met deze belangrijke aanwinst der wetenschap, aan Mill verschuldigd, geheel te veronachtzamen, dat is, over prijsvorming te schrijven en te spreken, alsof de equatieleer niet bestond, is de economie, naar mijne innige en dagelijks vaster wordende overtuiging, tot stilstand gedoemd. Men zal hare geschiedenis meer bekend maken, haar iets beter indeelen, iets nauwkeuriger bepalen; maar de groote problemen, die zij moet oplossen, zullen even zooveel problemen voor ons blijven, en na tal van jaren zal ons inzicht in het samenstel der maatschappij geen duimbreed zijn gevorderd. Mill heeft, toen hij zijn equatieleer gaf, een goudmijn geopend en wie in deze mijn gegraven hebben, keerden rijk beladen terug; doch hun aantal was klein, uitermate klein; behalve von Mangoldt heeft geen enkele Duitsche economist, voor zoover ik weet, zich tot dezen arbeid begeven. Ik maak er Prof. Cossa geen verwijt van, dat hij niet beter heeft gehandeld dan schier al zijne tijdgenooten, maar wensch alleen te doen gevoelen, dat hij, door hun voorbeeld te volgen, even weinig vruchten oogstte, als hun gemeenlijk ten deel viel.

In de *Saggi* daarentegen - dien bundel schetsen en studiën - leeren wij onzen schrijver van de gunstigste zijde kennen. Hier, waar hij zelf zijne onderwerpen heeft gekozen, toont hij zich in zijn kracht en ik aarzel geen oogenblik om de kennismaking met het tiental opstellen, waaruit deze verzameling bestaat, ieder, die in economie belang stelt, aan te bevelen. Op eene voorwaarde echter, namelijk, dat men eenige sympathie gevoelt voor de geestesrichting van Roscher, want aan Roscher's Ansichten der Volkswirthschaft herinneren deze opstellen aanhoudend. Ik weet niet, of Prof. Cossa zelf zich dit bewust is; of hij ten volle beseft, hoe zeer zijne talenten hem inzonderheid voor die soort van wetenschappelijken arbeid

geschikt maken, waardoor Roscher vermaard is geworden; zoo neen, dan moge de bijval, dien zijne *Saggi* ondervonden hebben, hem een wenk geven. Er is verscheidenheid van aanleg en wij moeten niet allen hetzelfde willen. Ricardo zou een dwaasheid hebben begaan, had hij zich gewaagd aan een studie als die van Roscher, Ueber die Industrie im Grossen und Kleinen, of aan een historische proeve als die van Cossa, in dat keurig stukje: Le prime cattedre di economia politica in Italia. Daarentegen zou het Roscher nooit gelukt zijn een brochure te schrijven als Ricardo's High Price of Bullion, en ik twijfel er aan, of hij de grondrenteleer zou hebben uitgevonden; zoo vaak hij zich op het gebied der afgetrokken redeneering begaf (bijvoorbeeld, toen hij schreef over de oorzaken van handelscrises) leverde hij hoogst gebrekkig werk. Wij moeten den arbeid verdeelen; er is stof genoeg. Laten sommigen, wier aanleg wijsgeerig is, voortwerken in de richting, waarin Ricardo is voorgegaan; de anderen zullen wel doen met zich te wijden aan het beschrijven van economische toestanden, het waarnemen en classificeeren van economische verschijnselen, het leveren van bouwstoffen voor de dogmengeschiedenis onzer wetenschap. Er zijn geboren schilders en teekenaars; Roscher is een van hen en Cossa schijnt mij toe insgelijks tot hen te behooren. Het historische trekt hem aan; gaarne verdiept hij zich in vroegere toestanden en vroegere denkbeelden; niet om er een kritiek, maar om er een schets, een *tableau*, van te geven. De kunst van waarnemen is hem eigen; hij weet ons het waargenomene terug te geven met een objectiviteit, die aan dogmatische geesten te vaak ontbreekt en in een vorm, die ons volkomen bevredigt. Want ook door zijn stijl herinnert Cossa aan Roscher; een stijl, die uitmunt door keurigheid en klaarheid en die, zonder bij uitstek levendig te zijn, nogtans boeit.

Italië is ons op historisch-economisch gebied nog veel schuldig. De geschiedenis van zijn bankwezen, bijvoorbeeld, is nog vol duisterheden: de monographie van Lattes over de Venetiaansche Banken[1] verspreidde daarover veel te weinig licht en de studie van Ferrara over hetzelfde onderwerp[2] bracht ons niet verder, evenmin als de

1 La libertà delle Banche a Venezia dal Secolo XIII al XVII.

2 Gli Antichi Banchi di Venezia, Nuvoa Antologia, Jan. en Febr. 1871. - Voor Florence zijn wij nog zeer onvoldoende ingelicht door Peruzzi's Storia del Commercio e dei Banchieri, dal 1200 al 1345. Firenze, 1868.

Storia della Banche, die Rota in 1874 leverde. De geschiedenis der Italiaansche economische litteratuur van de 16e tot de 18e eeuw ligt nog grootendeels braak; het oppervlakkige boek van Pecchio daargelaten, is zij tot dus ver slechts stuksgewijze behandeld en uit hetgeen geleverd werd laat zich nog op verre na geen geheel samenstellen. Een werk als dat van Mr. O. van Rees, ik bedoel zijne Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland, werd tot dus ver, indien ik goed ben ingelicht, voor Italië niet geschreven. Errera schonk ons in 1877 een *Storia dell' Economia politica nei Secoli XVII e XVIII negli Stati della Repubblica Veneta*, maar het boek is even lijvig als onbeduidend en, zooals de titel aanwijst, heeft het alleen op Venetië betrekking. Ik meen echter te weten, dat men in Italië zelf de leemte diep gevoelt en ijverig bezig is om haar aan te vullen. Welnu, ik hoop dat Prof. Cossa daartoe het zijne zal bijdragen en ook door hem de economische geschiedenis van zijn vaderland mag worden verrijkt. Aan belangstellende lezers zal het hem ook hier niet ontbreken.

Italië trekt ons aan door zijn historische herinneringen en door hetgeen het in den jongsten tijd geworden is; door zijn verleden, zijn heden en zijn toekomst. Zijne staatkundige ontwikkeling slaan wij met aandacht gade. Wij bewonderen de levenskracht van dat altijd jeugdige volk en wenschen het geheim daarvan te leeren kennen, door ons meer vertrouwd te maken met de geschiedenis zijner beschaving. Van deze is de economische geschiedenis - die der toestanden en instellingen zoowel als der denkbeelden - een hoogst belangrijk onderdeel, dat, ik herhaal het, tot dusver te veel is veronachtzaamd. Hoe meer men zich op dit gebied aan het werk begeeft, hoe beter het zal zijn.

Amsterdam, 13 April 1879.
N.G. PIERSON.

Lexicon der Toonkunst, door Mr. Henri Viotta. Amsterdam, F.C. Bührmann en Albert Roothaan.

Zoo ver mij bekend is, bestaat er in de Nederlandsche taal geen enkel Lexicon der Toonkunst zoo volledig en uitgebreid als het werk waarvan ik hier in korte woorden het verschijnen wensch aan te kondigen. Deze onderneming verdient daarom dan ook de volle sympathie van allen, die aan de Toonkunst de plaats wenschen toegekend te zien, die zij in het leven der volken verdient in te nemen. In een Nederlandsch Lexicon zal als van zelf de beschrijving van het leven en de werken der groote mannen, op het gebied der kunst, die in ons land leefden, eene grootere uitbreiding verkrijgen, dan dit het geval zal zijn in buitenlandsche werken van dien aard. Buitendien, hoe gaarne ik ook erken, dat het peil van beschaving onzer hedendaagsche kunstenaars veel hooger staat dan een dertig jaren geleden, toch zal menigeen, wanneer hij een werk in de Nederlandsche taal leest, van vele zaken een juister begrip krijgen, dan wanneer hij datzelfde in het Fransch, Duitsch, Engelsch of Italiaansch zou lezen Ik meen dus met vrijmoedigheid te mogen zeggen: het was een gelukkig denkbeeld in ons land en in onze taal een dergelijk werk uit te geven.

Alvorens nu over te gaan tot het mededeelen van den indruk, door mij bij het doorlezen der beide eerste afleveringen ontvangen, meen ik eene kleine opmerking omtrent den titel te moeten maken. Daarop staat vermeld: ‘*met medewerking van de Heeren, enz*.’ Zoo ver mij bekend is, heeft uitsluitend de Heer Viotta de bewerking van het Lexicon op zich genomen. En wat nu mijne medewerking betreft, wel is waar is, tegelijkertijd met het verzoek om mijn naam als aanbeveling op den titel te mogen vermelden, door de uitgevers de vraag tot mij gericht, of ik des begeerd eenige inlichtingen omtrent een of ander zou willen verschaffen; maar dit zegt niet veel, want het gebruik, dat de Heer Viotta van die inlichtingen wenscht te maken, zoo ook de beschouwingen, die hij daaraan wenscht vast te knoopen, zijn zijn werk; eveneens zijn de bespiegelingen, voorkomende bij de bespreking van sommige woorden, uitsluitend de uitdrukking van het gevoelen des bewerkers. Als zoodanig acht ik het gewenscht positief te verklaren: dat ik mijzelf in geenerlei opzicht als ‘*medewerker*’ van het Lexicon beschouw, bij gevolg noch

van de verdiensten, noch van de gebreken iets op mijne rekening wensch gesteld te zien. Doch genoeg hierover.

Wat nu het werk betreft, is mij gebleken, dat de Heer Viotta ijverig zijne voorgangers van het buitenland heeft bestudeerd. Men kan dan ook, hier en daar in verkorten vorm, den weg door Mendel bewandeld terugvinden. Noch als verdienste, noch als gebrek wensch ik dit feit voorloopig te karakteriseeren, wijl het, tot op zekere hoogte, moeielijk zou zijn een Lexicon op andere wijze samen te stellen. Met het oog daarop verdient de Heer Viotta speciaal een woord van dank. Hoe dor en geestdoodend toch moet eene werkzaamheid zijn, die allerlei personen en zaken, geheel zonder onderling verband, aan den geest doen voorbijtrekken alleen om in het kort eenige jaartallen en wetenswaardigheden daaromtrent te vermelden. Van de andere zijde mag ik niet ontkennen te hebben verwacht, dat dit Lexicon minder Mendel en meer Viotta zou zijn. Zie, dit spijt mij. Mij dunkt in een Lexicon zou men zoo vele nieuwe aanteekeningen kunnen geven betreffende de plaats in de geschiedenis ingenomen door de personen waarover men het een en ander mededeelt; hetzelfde kan ook gelden van wetenswaardige feiten. Wel verre nu van bij den Heer Viotta dergelijke aanteekeningen te vinden, bevat zijn Lexicon, behoudens één uitzondering, eene opsomming van die wetenswaardigheden, die men ook in andere werken, zelfs uitvoeriger, kan vinden. Als Nederlandsch werk heeft het dus zekere belangrijkheid, doch overigens schijnt mij het werk weinig bij te brengen tot de kennis der muziekale kunst.

Was het 't doel van den Heer Viotta onze *muziekale* literatuur met een dergelijk werk te verrijken, waarom dan niet een werk het resultaat van eigene studie gegeven? Men mag toch niet vermoeden, dat men hier te doen heeft met eene onderneming, waarmede bewerker en uitgevers alleen winst op het oog hebben.

Doch laat ik mij bepalen bij het aanstippen van het een en ander uit het werk zoo als het daar ligt. Zoo verre mij blijkt uit de twee eerste afleveringen zijn de aanteekeningen omtrent personen enz. volkomen in overeenstemming met hetgeen men daaromtrent weet. Ik wees op ééne uitzondering. Daarmede bedoelde ik dat onze Nederlandsche kunstenaars meer in het breede zijn behandeld, dan zulks elders het geval is. Zoo vindt men hier b.v. de namen van Mevr. Amersfoordt-Dijk, van de Heeren Adelberg, Aertzen, enz. vermeld, waar-

omtrent men in andere Lexicon's te vergeefs wetenswaardigheden zal zoeken. Voor zoo verre die personen een invloed hebben uitgeoefend of nog uitoefenen op den loop der muziekale ontwikkeling in het algemeen, zijn deze aanteekeningen het meest belangrijke deel van het geheele werk en zal men met vrucht het Lexicon kunnen raadplegen.

Wegens de duidelijke omschrijving der kunsttermen zal men ook gaarne bij eventueelen twijfel dit boek ter hand nemen en zich omtrent een en ander kunnen vergewissen.

Anders is het gesteld met die woorden, die meer algemeene beschouwingen uitlokken. De Heer Viotta sluit zich daarbij geheel aan Mendel's Lexicon aan. Het is dan ook daarop dat ik doelde, toen ik hierboven zeide het te betreuren niet meer speciaal het gevoelen van den bewerker zelf in dit Lexicon te hebben gevonden. Men zal vragen: maar is dan Mendel's gevoelen niet het gevoelen van den Heer Viotta? Indien het woord - dat men den boom naar zijne vruchten heeft te beoordeelen - waarheid bevat, komt de Heer Viotta in sommige dier artikelen in tegenspraak met zijne eigene werken.

Een voorbeeld tot opheldering. Even als Mendel wijst de Heer Viotta bij het woord ‘A c c e n t’ op de fouten tegen de Declamatie, zelfs door groote meesters begaan. Hij geeft voor een deel de zelfde voorbeelden als Mendel. En wat ziet men in de Liederen door den Heer Viotta uitgegeven?

Hoe de Heer Viotta bovenstaande plaatsen, uit zijne liederen, in overeenstemming brengt met de regels op het melodisch accent, is mij niet recht duidelijk. Evenmin is het mij duidelijk waarom van Wagner wordt gezegd, dat hij ‘*met onverbiddelijke strengheid tegen dit misbruik is opgetreden*.’ Meent de Heer Viotta, dat in Wagner's werken geen fouten tegen het melodisch accent zijn aan te wijzen?

Een paar voorbeelden uit T a n n h ä u s e r mogen het tegendeel bewijzen:

Het is niet mijne bedoeling door deze aanhalingen het bewijs te leveren, dat het principe absoluut te veroordeelen is, ik wil alleen doen uitkomen, dat zelfs de mannen, die op dit punt onverbiddelijk heeten, in de praktijk niet onverbiddelijk zijn; de strenge toepassing zou trouwens voor de muziek noodlottig kunnen worden, zoo als blijken kan uit de woorden door den Heer Viotta aangehaald, ik bedoel de woorden: '*geen concessies meer ter wille eener schoonklinkende melodie*.'

Behoef ik er bij te voegen, dat ik meer sympathiseer met den Heer Viotta, schrijver der Liederen, dan met den Heer Viotta, schrijver van de beschouwingen over het woord 'A c c e n t ' in het Lexicon? Het bovengezegde zal het duidelijk genoeg hebben doen uitkomen, naar ik hoop.

Mogen alle componisten eene ernstige studie maken van de voorschriften der Declamatie, opdat zij met kennis van zaken een gedicht op muziek zouden kunnen zetten, zonder daarom de eischen uit het oog te verliezen, die '*de schoonkliukende melodie*' wel degelijk het recht heeft te stellen.

Nog eene beschouwing, die mij in Mendel's Lexicon steeds raadselachtig voorkomt, en die in den verkorten vorm, waarin de Heer Viotta het artikel overneemt, ten eenemale inconsequent schijnt, is hetgeen ten aanzien van het woord 'Accoord' wordt gezegd. De definitiën van Koch, Helmholtz en von Dommer worden door den Heer Viotta veroordeeld, terwijl de definitie van Tappert als de beste wordt voorgesteld. Voor mij is alleen de opvatting der drie eersten de juiste. Waarom de Heer Viotta er zich niet mede kan vereenigen begrijp ik volstrekt niet. K o c h noemt een accord: 'einen aus mehreren Tönen zusammengesetzten Klang, oder die harmonische Verbindung verschiedener Intervalle'; H e l m h o l t z 'ein Zusammenklang von mehr als zwei Einzelklängen'; Arrey von Dommer eindelijk 'das gleichzeitig Erklingen mehrerer Töne'.

Tappert nu zegt: 'Unter Accord versteht man jede drei- oder

mehrstimmige Tonverbindung, welche entweder direct aus über einander gebauten Terzen besteht (Grund-Accorde, Stamm-Accorde), oder sich auf eine solche Zusammenfügung zurückführen lässt (Lagen und Umkehrungen)'. Indien ik nu naar het onderscheid zoek, vind ik dit alleen in de woorden 'über einander gebauten Terzen'. Dit onderscheid bestaat in werkelijkheid echter niet, wijl Tappert tevens van 'Lagen und Umkehrungen' spreekt.

Men meene niet, dat ik hiermede eene veroordeeling der omkeeringen van Accoorden op het oog heb, ik wil alleen het onhoudbare van de opvatting des Heeren Viotta aantoonen. Als een Akkoord volgens Helmholtz, Koch en von Dommer geeft nu Mendel's Lexicon, en in navolging de Heer Viotta, het volgende:

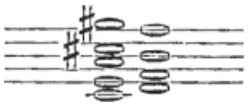

en meent dit *niet* als accoord te kunnen beschouwen. Wat zal de Heer Viotta zeggen wanneer volgens het systeem Tappert een leerling hem het volgende accoord met zijne omkeeringen zou brengen:

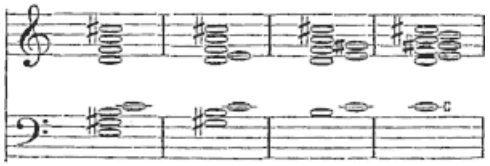

Mij dunkt: heeft men eenmaal de definitie van Tappert als de beste aangenomen, dan kan men, zonder aarzelen, ook de omschrijving van Helmholtz c.s. goedkeuren. En wie zal beslissen of niet na eenigen tijd - juist door de zeer radicale verklaringen van de bekwaamste mannen op het gebied der akoustiek (en zij kunnen beter dan de beste musicus *verklaringen* geven van dergelijke verschijnselen) - de werkelijke toonkunstenaar tot het besef zal komen, dat niet in een Accoorden-systeem heil te vinden is, maar alleen in

eene door en door grondige kennis der Intervallen. Van de kennis der Intervallen toch is de samenstelling der Accoorden het natuurlijk gevolg. Hoe kan mij als kunstenaar een hard- of dubbelverminderde, een dubbel- of weeke overmatige drieklank interesseeren? Gaarne wil ik toegeven, dat deze accoorden allen bestaan, het klinkt ook zeer belangrijk, wanneer men den naam van zulk een accoord doet hooren; toch herinneren mij deze en soortgelijke namen te zeer aan de woorden van Mephistopheles uit Goethe's Faust, wanneer hij tot den scholier zegt: ‘Im ganzen - haltet euch an Worte! Dann geht ihr durch die sichre Pforte zum Tempel der Gewiszheit ein’; en verder: ‘Schon gut! Nur musz man sich nicht allzuängstlich Quälen; denn eben wo Begriffe fehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein.’

Het zou mij te ver voeren nog meer in bijzonderheden deze kwestie hier te behandelen, vooral omdat eene dergelijke behandeling meer in een muziekaal dan in een letterkundig tijdschrift te huis behoort.

Ik eindig dus mijne bespreking, zeggende: mij heeft dit werk teleurgesteld; in de plaats van beschouwingen, die den stempel dragen van de eigenaardige opvatting des bewerkers, of van het speciaal Nederlandsche nationaalkarakter, vind ik meestal herhalingen van hetgeen reeds werd medegedeeld in soortgelijke buitenlandsche werken. Gaarne voeg ik er echter bij, dat, behoudens deze opmerking, voor velen in dit werk nuttige aanteekeningen te vinden zullen zijn.

Januari 1879.

DAN. DE LANGE.

***Reis van Gosen naar den berg Sinaï, door G. Ebers. Vert. door A.M. Cramer. Met twee kaarten. Enschede, M.J. van der Loeff*. 1878. 8°.**

Negen jaren geleden verscheen er bij den onlangs ontslapen geleerden boekhandelaar Engelmann te Leipzig een werk, dat in alle opzichten de aandacht verdiende, die er aan geschonken werd. ‘Aegypten und die Bücher Mose, sachlicher Commentar zu den ägyptischen stellen in Genesis und Exodus’, dus luidde de titel van Ebers' boek, dat den naam des schrijvers op wetenschappelijk gebied ook buiten den kleinen kring van aegyptologen meer algemeen bekend maakte. Men mocht zich niet kunnen vereenigen met al de resultaten van den Leipziger hoogleeraar, ongetwijfeld deed hij van zijn standpunt weder een nieuw licht vallen op menige bladzijde van een der merkwaardigste oorkonden uit de grijze oudheid, waarover het laatste woord nog niet gesproken is. Eigenlijk had hij nog maar het eerste deel zijner vlijtige nasporingen gegeven. Terwijl men verlangend uitzag naar het tweede deel, waarin het boek Exodus zou worden behandeld, verscheen onverwacht een gansch ander werk van dezelfde hand, dat echter in vele opzichten gaf, wat men van dat tweede deel had verwacht. Ebers toch had eene reis gemaakt naar het Oosten, die veertien maanden duurde; hij had Aegypte gezien, het land van Gosen doorreisd en het Sinaïtische schiereiland bezocht. Zijne kennis van die streken, de vrucht van jarenlange studie, verhoogde het genot van zulk eene reis. ‘De gelegenheid om verre landen te kunnen bezoeken’ - zoo schrijft hij terecht - ‘durf ik gerust voor ieder ontwikkeld mensch eene echte gunst van God noemen, maar van die gunst kan niemand ten volle genieten, dan die er zich behoorlijk op heeft voorbereid. De reiziger dient zich door degelijke studie eene nauwkeurige voorstelling te hebben gevormd van de streken die hij gaat bereizen. Aanschouwt hij dan met eigen oogen, wat hij te voren slechts in zijne verbeelding had gezien, dan is dit juist het genot: zijne voorstellingen met de indrukken, die de wereld zelve maakt, te vergelijken, gene door deze te verbeteren, aan te vullen en te verrijken.’

De eerste vrucht van deze reis was het nieuwe werk, waarmede Ebers, ditmaal niet alleen zijne geleerde, maar in het algemeen zijne

beschaafde landgenooten verblijdde. Het droeg ten titel: ‘Durch Gosen zum Sinaï. Aus dem Wanderbuche und der Bibliothek.’ 't Was duidelijk, dat men hier niet enkel te doen had met de uitgave van een reisjournaal. De man van wetenschap kon zijn dagboek niet wereldkundig maken, zonder op zijn studeerkamer uit te werken, wat hij op reis slechts vermocht aan te stippen. Uit den rijken schat zijner kennis verrijkte hij zijn verhaal niet alleen met een aantal geschied- en oudheidkundige bijzonderheden, maar in aanteekeningen, die ongeveer een vierde gedeelte van het boek innamen, bracht hij wederom een aantal resultaten zijner jongste studiën samen, terwijl belangrijke bladzijden werden gewijd aan de bespreking van meer dan een wetenschappelijk vraagstuk, dat in verband stond met het onderwerp, hetwelk hij in zijn vorig geschrift had behandeld. ‘Durch Gosen zum Sinaï’ verdiende een plaats naast ‘Aegypten und die Bücher Mose.’

Van dit boek is thans door Cramer eene gedeeltelijke vertaling geleverd. Waarom eerst nu? Bij de uitgave vóor zes jaren bleef het hier zoo goed als onbekend. Alleen door enkele geleerden werd het ter hand genomen. Ebers was toen voor ons beschaafd publiek nog een vreemdeling. Zijne ‘Aegyptische Koningsdochter’ is eerst populair geworden, toen hij zich door ‘Uarda’ ook hier te lande honderden vrienden had verworven. Geen wonder, dat niemand toen aan de vertaling van zijn ‘Wanderbuch’ dacht. Nu echter ‘Warda’ en ‘Homo sum’ in ieders handen zijn, behoefde een Nederlandsch uitgever het geen waagstuk te achten, het reisverhaal van denzelfden schrijver ter perse te leggen. Immers bovengenoemde romans waren als vruchten te beschouwen van dienzelfden tocht naar de boorden van den Nijl, en wie de plaatsen als van nabij wil leeren kennen, waar Ebers zijn Pentaoer en Bent-Anat zoowel als zijn Paulus en Hermas laat optreden, kan niet beter doen dan den reiziger door Gosen naar den Sinai te volgen.

‘Tot aanbeveling van Ebers' Reis’, dit stem ik den vertaler gaarne toe, ‘behoeft niets meer te worden gezegd.’ En ik haast mij er bij te voegen: waar eene vertaling met zooveel ingenomenheid wordt ter hand genomen, en met zooveel zorg wordt volbracht, beveelt zij evenzeer zichzelve aan. Cramer deed wel met alleen het reisverhaal te vertolken en de wetenschappelijke aanteekeningen geheel weg te laten. Zij, die daarin belang stellen, raadplegen liever

het oorspronkelijke. Ook zou het wetenschappelijk gedeelte van Ebers' boek, bij eene vernieuwde uitgave, noodzakelijk eene strenge revisie moeten ondergaan. Enkele toelichtingen konden daaruit echter in den tekst worden opgenomen, gelijk door den vertaler is geschied. In dit opzicht had hij, meen ik, minder spaarzaam behoeven te zijn. Daarentegen had ik gaarne andere uitweidingen, die Ebers tusschen zijn verhaal heeft ingelascht, bekort, zoo al niet geheel weggelaten willen zien. Dit geldt inzonderheid van hetgeen de Duitsche hoogleeraar over den uittocht der Israëlieten heeft geschreven, waartegen de kritiek zeker vrij wat heeft in te brengen. De vertaler schijnt dit zelf gevoeld te hebben, blijkens zijne breede aanteekening op blz. 43.

Met dit al mogen alle lezers en lezeressen van Ebers' romans onzen landgenoot dankbaar zijn voor dezen arbeid. Onvoldaan zal men zijn boek niet uit de handen leggen. Aan kleine misstellingen zal niemand ergernis nemen, die bedenkt dat een auteur ze het meest betreurt. Den uitgever komt de eer voor eene nette uitvoering toe, inzonderheid wat de kaartjes betreft.

R.

Prima che nascesse. - Le tre Nutrici, door Salvatore Farina. Turyn, 1879.

Na het zoo vleiend oordeel, dat de meest bevoegden onzer letterkundigen uitgesproken hebben over die romans van Farina welke in onze taal zijn weergegeven, vind ik alle vrijheid om thans reeds de aandacht te vestigen op de beide pas verschenen novellen van dien schrijver, voor welker vertaling de uitgever Rogge zeker wel spoedig zorg zal dragen. Ben ik goed onderricht, dan zijn deze beide stukjes de eerste van een tiental, hetwelk onder den algemeenen titel van ‘Onze Zoon’ zal verschijnen. Beantwoorden de latere acht aan 'tgeen deze eerste er van doen verwachten, dau inderdaad zal 't een aardig boekje worden. Boekje, zeg ik met opzet, want nog geen honderd kleine en wijd gedrukte bladzijden beslaat elk van de nu uitgegeven deeltjes.

‘Eer hij geboren werd.’ Langen tijd weet het jonggetrouwde paartje alle mogelijke redenen te bedenken om 't toch eigenlijk aangenamer te vinden wanneer het nog maar wat alleen bleef, in 't volle genot van elkander, en nog zonder al de zorgen en den last waarvan zoo'n derde huisgenoot toch altijd de oorzaak is. Maar nauwelijks is 't beslist dat aan dat ongestoord samenzijn spoedig een einde zal komen, of de een verwijt de ander, hoe men toch een enkel oogenblik zoo onmenschelijk en slecht heeft kunnen zijn door een zegen te miskennen waarvan reeds de voorsmaak zoo overweldigend heerlijk is, dat men haast vreest geen geduld te kunnen oefenen eer men weet wat men zal krijgen. Belachelijke twijfel, moge de aanstaande grootvader 't noemen, zelfs in de verste verte aan iets anders te kunnen denken dan aan een jongen, juist die onzekerheid echter maakt de jongelui nu verwonderlijk scherpzinnig in het uitdenken van alle mogelijke redenen, waarom toch eigenlijk een meisje, indien dat eens kwam, nog verkieselijker zou zijn.

‘Drie minnen.’ Voor dien éénen knaap! Want 't is een jongen! Gevoelen die menschen op straat dan niets van het geluk dat den vader ten deele is gevallen, en wat immers te groot is dan dat het iemand in de geheele stad onbekend kan gebleven zijn? Hoe gaarne had de moeder alle denkbare plichten tegenover haar kind vervuld. Maar dan hadden vader en grootvader de gelegenheid gemist om zich inderdaad belachelijk aan te stellen, elk in zijne nieuwe waardigheid, de grootvader vooral, die onmiddellijk zijn huis en zijn werk in Monza verlaten heeft en naar Turyn gespoord is, en die nu dag aan dag te laat weet te komen aan elken trein waarmede hij moet terugkeeren, eenvoudig omdat hij maar niet scheiden kan van zijn eerste kleinkind of liever van zijn kleinzoon. Die ouders zijn nog zoo jong, nog zoo onbedreven, zoo onvoorzichtig misschien....

Wanneer de vertaling goed gelukt, dan is het succès van deze boekjes, naar mijne overtuiging, verzekerd.

M.

Volks-Almanak 1879. *Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Amsterdam, Louis D. Petit.*

V o l k s -almanak, lees ik op den smakeloozen blauwen omslag van dit boekje. Maar indien het volk dit hanteeren moet, geef het dan niet zóó slordig ingenaaid dat het al spoedig als een hoop losse bladen uit den zak te voorschijn komt, noch op zulk dun papier en in zoo kleinen druk, dat de inhoud moeilijk te lezen is. En indien ge houtsneêplaatjes aanbrengt tot versiering, laten die dan flink en scherp uitkomen en niet aan doezelige vlekken doen denken. Ik vermoed, dat misplaatste zuinigheid der Maatschappij schuld is aan dezen inderdaad ongelukkigen boek- en plaatdruk. Want alles wat de pers der terecht geëerde firma Spin en Zoon verlaat is te goed afgewerkt en getuigt van te veel zorg voor de goede uitvoering, dan dat zij aansprakelijk mag gemaakt worden voor een werk als het hier geleverde. Mogen al enkele uitgevers hier en in den vreemde zich niet ontzien houtsneêgravuren in hunne geïllustreerde weekbladen te leveren welke zoo slecht zijn, dat personen, die zij meenen te vereeren door hun beeldtenis weêr te geven, onmiddellijk den lachlust wekken van een ieder die de caricaturen dier mannen ‘van beteekenis’, zoo als tegenwoordig de term luidt, aanschouwt, voor zulke praktijken moet de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te hoog staan. Geene of uitmuntende platen moet zij leveren, want op haar rust de verplichting om, bij de uitgave van een volksboek, het voorbeeld te geven hoe zulk een boek in- en uitwendig kan en moet zijn. De duizenden harer leden hebben daartoe aan het bestuur niet alleen de opdracht, maar ook de middelen daarvoor gegeven.

Uitwendig mislukt, kan het boekje inwendig evenmin gelukt heeten. Een zelfde fout toch kleeft alle stukjes zonder eenige uitzondering aan, dat ze alle actualiteit missen. Op den omslag staat wel, in leelijke cijfers, het jaar 1879, maar indien de Redactie ter elfder ure het geheele boekje had willen laten liggen tot een of twee jaar later, dan had zij dat zeer goed kunnen doen zonder tittel of jota aan den inhoud te veranderen en behoefde zij er eenvoudig 1880 of nog later, voor te zetten. Hoe dat nu te rijmen is met het donkbeeld van een Volksalmanak, blijft mij een raadsel.

Toch wil ik daardoor geenerlei afbreuk doen aan de waarde der geleverde bijdragen. Stukjes als vooral Wolters en van Nievelt en van Eeden en Beunke leverden zijn der lectuur overwaard, maar ze zouden evenzeer gewaardeerd worden op welke andere plaats en in welk ander jaar ook, en niet de minste reden bestaat er om ze juist in een almanak, en wel van het jaar 1879, op te nemen.

Onbegrijpelijk! Immers indien er ooit een tijd geweest is overrijk haast aan gebeurtenissen welke uitsluitend van invloed zijn op de belangen van het volk, dan is het die, welke wij beleven. De geschiedenis van den dag is tegenwoordig bijna geheel die van het volk, van den werkman. In Duitschland, in Engeland, brengt hij de groote beroeringen te weeg, en overal peinzen de staatslui op maatregelen om verbetering in zijn lot te brengen, erkennende dat daarvan de toekomst afhangt. Uit het vroegere land der beloefte, uit Amerika, stroomen de arbeiders weêr bij duizenden naar de Oude Wereld terug omdat verkeerde fiscale maatregelen hen van daar verjagen, en, zonderlingerwijze, grijpt men nu in Europa naar diezelfde middelen om den ook daar onrustbarenden toestand te bezweren. Laat de schrijver voor het volk in dien kwistigen overvloed van feiten eenvoudig rondtasten en elke greep bijna zal een gelukkige zijn, ja, hem eer verlegen maken door overvloed dan door gebrek aan stof. Van het heden en van de toekomst zal dan gesproken worden in een volksboek; belangen die het volk nauw ter harte gaan zullen daarin in het ware licht verschijnen, en de raadgevende en waarschuwende stem zal in den lossen vorm van het verhaal gemakkelijk ingang vinden, omdat de plak van den schoolmeester nergens te bespeuren is. Zoo zult ge een Volksalmanak schrijven waarvoor geen ander jaartal mogelijk is dan dat van 1879 en niet een verzameling leveren van ongetwijfeld aardige en onderhoudende verhaaltjes, maar die even goed passen voor het jaar dat eenige dozijnen van maanden achter ons ligt, als voor dat hetwelk over ettelijke dozijnen van maanden zal aanbreken.

Dit boek is geen Volksalmanak voor het jaar 1879 van eene maatschappij, die werkt tot nut van het algemeen.

P.N.M.

De landrente op Java en Madura.

Eere wien eere toekomt! Het is een feit dat de Engelsche regeering, ten tijde van het ‘tusschenbestuur’, op algeheele herziening en hervorming van het belastingwezen op Java bedacht is geweest.

Om te beginnen, verwierp zij het contingent- en leveranciestelsel der O.I. Compagnie. Een geregelde belasting in geld, van de opbrengst der bouwgronden te heffen, kwam daarvoor in de plaats.

In 1813 voerde Raffles het stelsel van landrente in. Aanvankelijk werd daarbij de dorpsgewijze aanslag bevolen om evenwel binnen het jaar door den individueelen vervangen te worden.

De Commissarissen-Generaal handhaafden het stelsel van landrente, doch gaven de voorkeur aan den dorpsaanslag. Terecht oordeelden zij dat een individueele vooreerst nog buiten aanmerking kon blijven, waar zelfs een meer globale, bij gemis van de noodige gegevens, nog min of meer in 't wilde geschieden moest.

De aanslag van 1818 werd bij wijze van overeenkomst tusschen regeering en bevolking vastgesteld en in het volgend jaar voorloopig bestendigd, met bijvoeging van een model-contract.

Voortaan werd telken jare een nieuwe overeenkomst met de dorpen aangegaan. Men schatte de opbrengst der velden en rangschikte deze in drie klassen. De marktprijzen van de padi werden in overleg met de hoofden vastgesteld, en als men de opbrengst der velden geschat en het geldswaardig bedrag hiervan berekend had, trad men in overleg met de hoofden en eenige belastingschuldigen, om te vernemen of de berekende dorpsaanslag ook te zwaar zou drukken.

In den regel nam men 't belastingcijfer van het voorgaande jaar als grondslag voor nieuwe schatting en berekening. Men streefde daarbij naar geleidelijke verhooging van de landrente, als namelijk de bevolking geen ernstige bezwaren opperde.

Opmeting van velden had er niet plaats. In 1818 begon men daarmede in Kedoe, doch al spoedig zag men het hachlijke van dit werk in. Hoe zou de bevolking 't wel opnemen, als er veel meer land werd aangeslagen dan indertijd met Raffles was gecontracteerd? En toch, dat die aanslag aanmerkelijk zou rijzen, bijaldien men den wezenlijken omvang der terrcinen in rekening bracht, - 't sprong in 't oog.

Men deinsde alzoo voor de mogelijke gevolgen van eene plotselinge verhooging op grond van betere gegevens, terug. Men handhaafde een stelsel van loven en bieden, een stelsel van accommodatie, dat in zijne toepassing zeer ongelijkmatig drukken moest, juist wijl er bij de overeenkomsten aan fantaisie en fictie veel ruimte moest worden gelaten.

In 1818 arresteerden Commissarissen-Generaal een voorloopige instructie voor de opzieners der landelijke inkomsten.

Behoudens verplichting om de bevelen van hunne chefs stiptelijk na te komen, hadden de opzieners der landelijke inkomsten zich vooral toe te leggen op de kennis van bepalingen en instructies die met het stelsel in betrekking stonden, dat is: naar de uitgestrektheid, de gesteldheid en de vruchtbaarheid der belastbare gronden; voorts op de contrôle van den omslag, de inning en de verantwoording der landrente.

In 1819 moesten Commissarissen-Generaal verklaren, ‘dat nog niet was verkregen die algeheele kennis van de uitgestrektheid, gesteldheid en vruchtbaarheid der velden, welke vereischt wordt tot het stellen van vaste en onherroepelijke regelen.’

Op bovenvermelde veplichtingen der betrokken ambtenaren werd door de elkander opvolgende regeeringen getrouw, en bij herhaling, alle nadruk gelegd. Die verplichtingen zijn nooit opgeheven en aan de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur heeft men voortdurend op het hart gedrukt, zich, door juiste proefsneden, degelijk op de hoogte te brengen van de voortbrengende kracht der bouwgronden.

Proefsneden van padi zijn dan ook in alle distrikten en ieder jaar, hier meer daar minder, veelvuldig, - hier met nauwgezetheid en zorg, daar met veronachtzaming van orde en toezicht, volbracht. Nooit evenwel werkte men naar een vast stelsel, dat tot bruikbare uitkomsten kon leiden.

Van de uitkomsten der padi-proefsneden werd in den regel geen ordelijke aanteekening gehouden. Nog minder was er sprake van beredeneerde en toegelichte overzichten. Eerst in

het jaar 1873, en later nog eens in 1875, werden aan de ambtenaren modellen verstrekt als leiddraad bij aanteekening van de gemiddelde opbrengst der velden, ter opvolging van de voorschriften der verordening van 3 April 1872.

Sedert worden er overal geregeld proefsneden gedaan en beschreven, maar de praktische waarde van dien arbeid mag nog betwijfeld worden.

Immers, waar de Europeesche ambtenaren den tijd, of lust, of ook de gelegenheid missen, om de proeven persoonlijk te leiden en ten einde toe na te gaan, daar heeft men, blijkens ruime ervaring, geen recht om een onbepaald vertrouwen te schenken aan de zorgen en het beleid der Inlandsche ambtenaren en hoofden.

De waarde van proefsneden is, de nauwgezetheid der proefnemers daarbij nog ondersteld, in hooge mate afhankelijk van de hoedanigheid en uitgestrektheid der proefvelden.

Werd men nu omtrent de ware productie van de bouwgronden met den tijd niet wijzer, dit om de eenvoudige reden dat men zijne verplichtingen tot voortdurend onderzoek niet of gebrekkig nakwam; - met de kennis van de uitgestrektheid der belastbare gronden ging het niet beter.

Hier en daar moge door een ijverig ambtenaar plaatselijk al eens een behoorlijke opmeting zijn verricht, in den regel bouwde men op de oude staten voort. Nergens was er methode en orde, nergens eenige schijn zelfs van stelselmatig voortgezette werkzaamheid.

Bij besluit van 2 November 1864 werd, ten gevolge der verkregen uitkomsten van eene statistieke opneming bij wijze van proef, in de residentien Tjeribon en Banjoemas dergelijke opneming geregeld voor die gewesten van Java, waar landrente geheven wordt.

In 1872 waren 9 gewesten geheel of gedeeltelijk door de statistiek opgenomen en sedert werd met de opneming van Rembang en de Preanger begonnen, terwijl men voorts, op grond van gebleken fouten, tot eene heropneming van eenige afdeelingen had moeten overgaan.

Nu zou men allicht meenen dat er althans op de statistieke gegevens kon worden voortgebouwd, doch zie, de regeering zelve heeft in haar jongste koloniaal verslag aan den arbeid der statistiek weinig waarde toegekend.

En terecht! Is er stellig niet overal met groote juistheid opgenomen, de bijhouding geschiedde zeer zeker met buiten-

gewone onachtzaamheid; dit niet alleen met betrekking tot de uitgestrektheid, maar ook ten aanzien van de verandering der gronden.

Intusschen had de Indische grondwet (wet van 12 September 1854) bij art: 59 voorgeschreven:

'De Gouverneur-Generaal zorgt dat overal, waar de landrente geheven wordt volgens den gemeentelijken of dorps-aanslag, daarmede voorloopig worde voortgegaan.'

'De grondslagen voor den aanslag in de laudrente worden bij algemeene verordening vastgesteld.'

'In het verslag, bedoeld bij het 1e lid van art. 60 der grondwet, wordt jaarlijks opgave gedaan van de maatregelen, naar aanleiding van dit artikel genomen.'

Zeventien koloniale verslagen zagen het licht en konden kort zijn op het stuk van maatregelen betreffende de landrente.

Eerst den derden April 1872 werd eene regeling voor den aanslag en de inning der landrente afgekondigd.

Die regeling heette, bescheidenlijk, de voorbereiding van eenen definitieven toestand.

Nog lag zij in portefeuille, toen de directeur van het departement van binnenlandsch bestuur eene andere, naar zijn oordeel betere regeling voorstelde.

Maar noch de bedenkingen van dezen departements-chef, noch de bezwaren van eenige hoofden van bestuur, konden de regeering tot eenige wijziging in hare verordening, of tot een uitstel van hare afkondiging bewegen.

De verordening van 3 April 1872 moest en zou met 1o Januari 1873 in werking treden, en aan de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, met de invoering belast, is maar weinig tijd gegund om de regeling behoorlijk voor te bereiden.

Nauwlijks werd dan ook toepassing van de koloniale ordonnantie beproefd, of van alle zijden rezen bezwaren, die steeds grooter verhoudingen aannamen.

In haar verslag over 1874 moest de regeering getuigen:

'Bij het in werking brengen van de nieuwe regelingen zijn vele moeielijkheden ondervonden, waaraan is tegemoetgekomen door hulpmiddelen, wier toepassing met de voorschriften der verordening niet altijd goed te rijmen was, al zocht men ze door een zeer extensive interpretatie dier voorschriften daarmede in overeenstemming te brengen.'

De regeering erkende, dat men zich bij den aanslag hoofd-

zakelijk had bepaald tot het plooien van productie-cijfers en marktprijzen naar een vooraf vastgesteld bedrag, dat door 't bestuur als eene billijke landrente beschouwd werd.

In het jongste koloniaal verslag heeft de regeering door een beknopt historisch overzicht van de vigeerende landrente-regeling, de aanleiding en het doel van hare nieuwe verordening van 11 Maart 1878 in helder licht trachten te stellen.

Loyaal en onopgesmukt is de geschiedenis van de landrenteregeling en van de daaromtrent sinds 1872 uitgebrachte rapporten en adviezen uiteengezet.

Nu wij andermaal in een tijdperk van overgang verkeeren en eene nieuwe ordonnantie geleidelijke verbeteringen in de met 1°. Januari 1873 toegepaste regels ten doel heeft, nu komt het ons van overwegend belang voor, de verordening van 3 April 1872 nog eens nader te bezien en in verband met de ervaring, bij hare toepassing opgedaan, te ontleden.

Hare leemten en gebreken zullen daarbij vanzelf aan den dag komen, wat onder anderen voor de ambtenaren van eenige waarde kan zijn. Men bedenke dat hun bij de nieuwe verordening nieuwe vrijheid is toegekend, vrijheid namelijk om in den actueelen aanslag van de landrente, op grond van betere gegevens, de wenschelijk en noodig geoordeelde veranderingen te brengen.

Hebben wij de gewraakte regeling onderzocht en hare gebreken leeren kennen, dan zal het ons gemakkelijk vallen eene definitieve regeling, door de opsporing en aanwijzing van deugdelijke grondslagen voor te bereiden.

Reeds is aangetcekend dat de regeering zelve haar werk van 1872 niet in bescherming neemt, integendeel dat werk als hoogst onvolkomen en gebrekkig heeft beschreven.

De ordonnantie van 3 April 1872.

Het is bekend dat de ordonnantie voormeld van een hoofdambtenaar bij de algemeene secretarie te Batavia afkomstig is, aan wien de regeering in 't algemeen het doen van voorstellen tot verbetering der bestaande belastingregeling had opgedragen.

Deze wijdere strekking der opdracht zal zeer zeker van overwegenden invloed zijn geweest op de keuze der regeering. Immers, hoe ervaren en bekwaam de aangewezen ambtenaar ook zijn mocht, nooit had zijn voet den bodem betreden waarop zijn stelsel zou moeten werken. Van praktische ervaring,

grondige kennis van land, volk en toestanden, door eigen aanschouwing, kon dus geen sprake zijn.

Een diep gevoel van teleurstelling kon dan ook hier en daar, bij 't vernemen van de opdracht in kwestie, niet uitblijven.

Nog eens, de ontwerper was wel een hooggeacht ambtenaar der secretarie, gelijk het heette zelfs een financieele specialiteit; doch was dit in casu voldoende? Werden er voor een opdracht als de zijne niet nog andere kennis en ondervinding van Javaansche toestanden vereischt dan er, ook met den besten wil, op een bureau te verkrijgen zijn? En vóór en na bleef zijn werkplaats te Batavia op 't bureau.

Had men nu voor 't minst op dat bureau de noodige rapporten en adviezen ingewonnen; ik bedoel, had men zich door de locale ambtenaren omtrent de locale toestanden laten inlichten, eigen denkbeelden aan anderer ervaring getoetst en nog eens en wederom en op alle punten, aan de wèl gestaafde ervaring.... Doch men heeft dit onnoodig geacht.

Hoewel er in de onderscheiden belastingen, die den inboorling op Java rechtstreeks treffen, als de landrente, de heeren- en kultuurdiensten en de heffing van het bedrijf, een onmiskenbaar verband blijft heerschen, toch hebben al die belastingen weinig of niets te maken met de algemeene, indirecte lasten. Tusschen deze en de landrente bestaat geen onverbreekbare band.

Nadat men 't ruim vijftig jaren met het oude stelsel had gedaan en er zeventien jaren verloopen waren sinds de wetgevende macht het vaststellen van de grondslagen voor den aanslag van de landrente gelastte, kon er toch moeielijk op eenmaal reden zijn voor een spoed en jagen, waardoor eene nauwgezette behandeling moest schade lijden en bij slot van rekening dan ook eigenlijk weer eenige jaren vertraagd is geworden.

Het ‘haast u langzaam’ staat anders wel in de banieren der vroegere koloniale regeeringen gedrukt. Nu men van dezen grondregel eens afgeweken is, mag op dat zeldzaam geval, desnoods, als op een waarschuwend voorbeeld gewezen worden.

Vóórdat het landrente-reglement, dat eene definitieve verordening moest voorbereiden, was afgekondigd, werd het dan ook reeds algemeen veroordeeld. Nauwlijks sloeg men de handen aan eene praktische toepassing, of het deed zich als een doodgeboren vrucht kennen.

In plaats van nu nog te keeren, den ouden toestand te bestendigen, in afwachting van betere ontwerpen, bleef de regee-

ring de gestelde regels in naam handhaven en zag men het voor gezag en vertrouwen zoo doodend verschijnsel, dat elk ambtenaar naar eigen opvattingen zijn gang ging. Of ook, dat men de zaak liet zooals ze was, zich alleenlijk de moeite getroostende haar in zoodanigen vorm voor te stellen, als de regeering overeenkomstig hare voorschriften accoord moest bevinden.

De autoriteiten die de vraag stelden: ‘Welk nut de vermeerdering der werkzaamheden had, waartoe de nieuwe regelingen hadden aanleiding gegeven’, zij hadden juist gezien en op hoogst bescheiden wijze de regeering op haar gebrekkig en noodlottig werk attent gemaakt.

Nootlottig mag men die geheele geschiedenis noemen, want in geen enkel opzicht bracht de nieuwe regeling eenig voordeel aan.

Zij verwrong het oud admodiatie-stelsel tot een waar komediespel, gaf den Europeeschen en Inlandschen ambtenaren handen vol werk dat hopeloos en zonder nut was, en schokte ook bij de bevolking het vertrouwen in ons beleid en ons streven naar recht en billijkheid.

Wat door het stelsel van admodiatie in sommige gedeelten van Java, als Besoeki, Probolingo en Brebes, onder de leiding van ijverige en flinke ambtenaren tot stabiliteit was gekomen, zoowel in het belang van den fiscus als van de belasting-schuldigen, dat werd door het nieuw geknutsel weder omvergeworpen. Het doordrijven van een erkend ontijdige verordening deed dus al dadelijk groot kwaad.

Maar grooter kwaad nog is te zoeken in het geschokt vertrouwen van de bevolking en de hoofden.

Aan allen toch werd het duidelijk, dat men zich met allerlei kunstmiddeltjes en spitsvondigheden een weg trachtte te banen. Men lachte om een verordening die nergens bruikbaar bleek, omdat zij de voornaamste eischen van eene redelijke en praktische regeling had voorbijgezien.

Om welke redenen waren de voorschriften onuitvoerbaar en in hoeverre heeft de samensteller er van dus in het duister getast, of wil men, de toestanden en omstandigheden miskend?

Als maatstaf voor de landrente was de bruto-opbrengst van den grond, aan zoogenaamde eerste gewassen, aangewezen, voor de berekening waarvan zoowel de uitgestrektheid der akkers

als de gemiddelde productie en laagste marktprijzen over de jaren 1870-1872, als faktoren waren gesteld.

Moest volgens die berekening nu meer geheven worden dan werkelijk in 1870-1872 gemiddeld was geïnd, dan werd dat meerdere geleidelijk verdeeld over de jaren 1873-1877, zoodat de mogelijke druk der verhooging niet dadelijk en op eenmaal gevoeld zoude worden.

Het vaststellen van de belasting voor eenige jaren was een goed beginsel. In de meeste afdeelingen heeft de bevolking zich daarvan echter geen juist begrip kunnen vormen, want overal waar een jaarlijksche verhooging van lasten noodig werd geoordeeld, bemerkten de belastingschuldigen dus niets van den hun voor oogen gehouden vasten aanslag voor vijf jaren. Zij konden zich moeielijk een zuivere voorstelling van onze rekenkunst maken.

Zeer oneigenaardig was dan ook die verzekering van een vasten aanslag, waar men feitelijk elk jaar iets meer te betalen had.

De factoren ter berekening van wat zou moeten geheven worden, ontbraken meerendeels.

Dat de ontwerper van het reglement daarop niet gelet had, was hem persoonlijk, als bureau-ambtenaar die zich nooit met de praktijk had bemoeid, niet kwalijk te nemen.

Uit de leggers van den ouden aanslag moest men wel besluiten, dat de verlangde factoren degelijk aanwezig waren.

In elk maandrapport nopens den stand der voedingsgewassen placht en pleegt men, zoowel aangaande de uitgestrektheid der bebouwde gronden als ten aanzien der productie en van de hoogste en laagste marktprijzen van padi en rijst, eenige cijfers op te teekenen.

De regeering verlangt nu eenmaal cijfers en moedigt stilzwijgend het samenstellen van fictieve rapporten aan, telkenmale en overal waar men de juiste gegevens daarvoor mist.

Elk oud-ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur herinnert zich, hoe hij jaarlijks zijne leggers van den aanslag der landrente gereed kreeg.

Van de districts-hoofden ontving hij daarvoor uitgewerkte staten waarin alle dorpen voorkwamen, met aanwijziging van hun getal huisgezinnen en zielen, de uitgestrektheid van hunne bouwgronden, de productie van deze en de marktprijzen.

In die staten kwamen nog vele andere gegevens voor, die den oningewijde een hoogen dunk van onze statistiek moesten geven.

De kennis van de uitgestrektheid der gronden steunde echter op schattingen, of ook op de traditie van vroegere globale metingen.

In sommige afdeelingen berekende men haar eenvoudig naar de hoeveelheid zaad dat men pleegt uit te werpen.

Om een redelijken indruk te geven van de voortschrijdende ontwikkeling der districten, gaf men elk jaar eene kleine vermeerdering van gronden aan. De kennis, voor zulke aanteekeningen onmisbaar, ontbrak nogtans in den regel. Natuurlijk gevolg van de onbeperkte beschikking over de woeste gronden, die vóór het jaar 1874 aan de bevolking gelaten werd, alsook van de zeer gebrekkige contrôle op het irrigatie-water.

Door dié gebrekkige contrôle kwamen slechts bij uitzondering veranderingen in de bestemming van akkers aan het licht.

En toch konden belangrijke grondveranderingen voortdurend voorkomen en onderscheiden oorzaken hebben.

Grondvermindering had plaats door beschadiging der oevers van rivieren en waterleidingen; door het slechte onderhoud en 't willekeurig graven van deze; door de uitbreiding van dorpen en gehuchten en begraafplaatsen; het bestemmen van grondstukken voor opstallen van industrieele ondernemingen; het aanleggen of verbreeden van wegen en dijken en eindelijk, niet het minst, door het streven naar uitbreiding of instandhouding van de koffiekultuur.

Tegenover zoovele redenen tot vermindering, stond aanwinst van bouwgrond door nieuwe ontginningen, maar deze werden, gelijk zoo even is opgemerkt, vóór 1874, in welk jaar eene ontginningsordonnantie in werking trad, niet of gebrekkig geleid en geverifieerd.

De inboorling was, door zeden en gewoonten, vrij in de naasting van woeste domeingronden, voor zooverre aan deze nog geen bepaalde bestemming gegeven was. Elk woest perceel, dat zijn begeerlijk oog trof, verklaarde hij, door het in oppervlakkige bebouwing te nemen, eenvoudig voor het zijne.

Van zijn oud recht maakte hij een verontrustend misbruik en de roekelooze hand van den onnadenkenden landbouwer heeft door één oogst van een maagdelijken grond meermalen bedorven wat de natuur sinds jaren in dien grond aan dadelijk nuttige stoffen had opgebouwd.

De ontginningsordonnantie van 1874 heeft aan dien moedwilligen roofbouw een einde trachten te maken en straffeloos

kunnen er nu geen domeingronden meer genaast, zonder behoorlijke vergunning en registratie in bebouwing genomen worden.

De regeering heeft hare rechten dus gewaarborgd, zich ten minste de gelegenheid voorbehouden om de aanranding daarvan, zoo noodig, te doen straffen. Onwillekeurig vraagt men zich nu echter af, - als men de vele hiervoren opgesomde oorzaken van grondvermindering verneemt, - of de inboorling zich dan zoo weinig zijn eigen bezit verzekerd weet?

Bij Staatsblad 1864, n°. 6, werden bepalingen uitgevaardigd op de onteigening ten algemeenen nutte. Niettemin scheen het in 1866 nog noodig, bij proclamatie aan de bevolking bekend te maken, ‘dat ernstig zal worden gewaakt tegen alle inbreuk van gebruiksrechten op gronden door Inlanders individidueel en erfelijk, of gemeentelijk bezeten.’

Zulk een proclamatie teekent. In Nederland zou iets dergelijks wel niet behoeven voor te komen, maar het begrip van ‘mijn en dijn’ is in Indië nooit zuiver en ernstig geweest, en 't zou een dwaling zijn te meenen, dat onrechtmatige beschikking over gronden van Inlanders, sedert 1864 en 1866, ten gevolge van de genoemde regeeringsbesluiten ten eenenmale onmogelijk geworden is en derhalve niet meer aan te wijzen zoude zijn.

Telkens en overal waar de wettige overheid, naar een vooraf beraamd plan, over gronden van de bevolking beschikken moet, worden zeer zeker ook de middelen in rekening gebracht en uitgetrokken om die gronden naar behooren te vergoeden.

Waar echter plaatselijke ambtenaren, uit zucht naar verfraaiingen, al eens het gemeentelijk of privaat bezit van den Inlander meenen te moeten schenden, daar neemt men het niet altijd zoo nauw en paait men zich gemakkelijk met de overweging, dat de grondwaarde onbeduidend is, of ook dat de benadeelde persoon wel vergoed zal worden door zijn gemeente.

De gouvernements-koffiekultuur heeft het grondbezit van den Inlander al heel weinig geëerbiedigd en het is een valsche redeneering, te zeggen dat willekeurige beschikking ten behoeve van die kultuur, mede in het belang van de bevolking strekt.

Wel zijn ten bate der gouvernements-koffiekultuur geen uitzonderingen gemaakt en is zelfs uitdrukkelijk voorgeschreven (Bijblad 2909): ‘dat niet dan bij volstrekte noodzakelijkheid voor de koffiekultuur beschikt mag worden over onvrij staatsdomein en dat dan nog door den hoofdinspecteur een onderzoek moet

worden ingesteld, ook naar de uit te keeren schadeloosstelling,' maar betwijfeld mag worden of zelfs eene beschikking onder die voorwaarden, op deugdelijke rechtsgronden te verdedigen zoude zijn.

Daarentegen kan men zich hiervan overtuigd houden, dat ook nu nog niet zoo nauw gelet wordt op het bezit van de bevolking, wanneer dit bezit tot de uitbreiding of instandhouding der gouvernements-kultuur aanlokkelijk voorkomt.

Men moge over het algemeen matiger zijn geworden, zich tot wat men het onvermijdelijke noemt beperken, plaatselijke onderzoekingen in Kedoe, Bantam en Bagelen onder anderen, hebben nog niet lang geleden het beweren bevestigd, dat de gewaande belangen der staatskultuur het inderdaad zoo nauw niet namen met wat den inboorling toebehoort.

De landrente-regeling van 1872 stelde, als een van hare factoren, de uitgestrektheid van de bouwgronden op den voorgrond. Die uitgestrektheid was echter slechts bij uitzondering bekend en zooals uit het nu medegedeelde blijkt, bleven er willekeur en ruimte bestaan om haar voortdurend fictief te maken.

In onze inleiding is bovendien herinnerd dat zelfs onze regeering de gegevens van eene langdurige en kostbare statistieke opneming wantrouwt, en dit wantrouwen is maar al te dikwijls, dan hier, dan daar, gewettigd gebleken.

In eene afdeeling van Banjoemas neemt de bevolking geen genoegen met de uitkomsten van de opmetingen der statistiek.

In Bagelen grondde men eene indeeling van de bevolking bij de koffiekultuur op de gegevens der statistiek, maar die gegevens mochten oorspronkelijk zuiver zijn geweest, toen men daarop eene regeling wilde bouwen, bleken zij ten eenenmale onjuist.

Men verhaalt dat, bij een onderzoek naar woeste gronden in Madioen, een gehucht met vele bouwgronden ontdekt werd. De statistiek maakte er geen melding van. Waar zou men moeten eindigen, als men meer voorbeelden van dien aard wilde opsommen? Het zij genoeg nog mede te deelen, dat de chefs der kadastrale statistieke bureaux maar zelden durfden instaan voor de zuiverheid van hunne cijfers, zoodra het er op aankwam om van deze een gebruik te maken, dat tot teleurstellingen zoude kunnen leiden.

De regeering heeft dan ook wijslijk besloten om op den ouden voet niet voort te gaan, en te verwachten is het nu, dat afdoende maatregelen getroffen zullen worden, om voortaan niet anders dan nauwkeurige gegevens te verkrijgen.

De wetgever dwaalde dus zeer, toen hij als bekend vooropstelde, wat feitelijk meerendeels nog in het duister lag. Toen hij gelastte dat in de vijf jaren, dat zijne verordening zou moeten werken, elk jaar één vijfde van de belastbare bouwgronden zou moeten opgemeten worden, erkende hij stilzwijgend zijn eigen twijfel, maar beging hij tevens een nieuwe fout, althans een schromelijke onvoorzichtigheid. Hij hield namelijk geen rekening met de beschikbare middelen, bekreunde er zich niet om, of de stipte uitvoering van dien last wel binnen het vermogen van den staat gelegen zoude zijn.

De ondervinding heeft alweder recht gesproken. Alle bestuurshoofden vroegen bij herhaling om de middelen ter opmeting van de gronden binnen hun gebied, maar allen moesten van de regeering ook het ‘non possumus’ vernemen.

Toen het vijfjarig tijdvak verloopen was, had men niets gemeten, was men geen stap nader tot de onmisbare kennis aan de uitgestrektheid der belastbare akkers en bleef deze voorname grondslag in de meeste districten feitelijk zoo duister als zestig jaren te voren. De werkzaamheden van de statistieke opneming en van enkele plaatselijke ambtenaren konden hierop slechts uitzonderingen maken.

Niet gelukkiger was de meening, dat men het productief vermogen van de belastbare gronden met juistheid kon schatten. Evenwel, een leek in de praktijk kon en mocht van die meening zijn, wijl de officieele verslagen langer dan vijftig jaren, regelmatig en getrouw, productie-cijfers hadden aangewezen.

Hoe kwam men echter aan de cijfers, waarop oeconomen en statistici hunne berkeningen en besluiten grondden, waardoor een overigens zeer ervaren en bekwaam ambtenaar zelfs tot de gevolgtrekking kwam, dat de rijstcultuur op Java slechts met verlies gedreven wordt en aan de bevolking jaarlijks vele millioenen kost!

De groote fout is altijd geweest dat men zijn cijfers aan de leggers van den aanslag ontleende. Die cijfers waren fictie. De landrente was geen wel-berekende uitkomst van bekende factoren, - men had deze integendeel bepaald en passend gemaakt in verband met een te voren aangenomen belasting-bedrag.

Een enkel voorbeeld moge deze verklaring toelichten.

Bij Staatsblad 1858, n°. 17, werd het landrente-stelsel ook van toepassing verklaard op de toenmaals nog op zichzelf staande afdeeling Patjitan.

In verband hiermede werd de inkoopsprijs der koffie ruim verdubbeld en voor de schatkist was dit aanvankelijk een verlies, omdat men den aanslag der landrente niet al dadelijk tot een maximum wilde of durfde vaststellen. De landrente toch zou minstens een aequivalent moeten zijn voor de verhooging van den koffieprijs, maar nu zij den staat niet dadelijk eene volle vergoeding schonk, kwam het nadeelig verschil ten bate van de bevolking.

Toch greep in den aanvang van 1863 het oogenschijnlijk niet te verklaren feit plaats dat een groot deel van de bevolking over den druk der belasting klaagde en den ouden toestand terug begeerde.

De Resident van Patjitan was niettemin van oordeel, dat de landrente veel te laag was gesteld; reden waarom hij er bij den controleur herhaaldelijk en met kracht op aandrong, dat het totaal-cijfer beduidend zou verhoogd worden.

De controleur liet zich echter niet van zijn plicht afbrengen. Hij stelde een grondig onderzoek naar de oorzaken en den aard van de grieven der bevolking in. De noodige opheldering werd spoedig verkregen. Aan het billijk verlangen der bevolking kon geleidelijk voldaan worden.

Wat was er geschied? - Op welke wijze had men de landrente geregeld en ingevoerd?

Het bestuur was de leer toegedaan geweest, dat wie het meest ontvangt, ook het meest betalen kan en moet. Zoo men al een vast beginsel voorgestaan en gehuldigd had, dan had dit hierin bestaan, dat de landrente berekend moest worden naar de algemeene inkomsten of rijkdommen der belastingschuldigen.

Voor de veel koffie-produceerende landbouwers gingen door dit beginsel de voordeelen van eene hoogere betaling der koffie te loor, door de nadeelen eener voor hen te hoog opgevoerde belasting.

Wat de staat hier met de eene hand gaf, ontnam hij met de andere.

Zoo is het meer geschied en in de genoemde afdeeling ging men zoo ver, dat, in strijd met alle beginselen en bepalingen, de storting der landrente streng gevorderd werd bij de levering der koffie in de pakhuizen.

De dorpshoofden waren bij de inlevering tegenwoordig en zoodra de koffiegelden waren uitbetaald, naastten zij daarvan een deel, ter aanzuivering van de belasting. Het bestuur was

van oordeel dat, zoo men aan dezen regel de hand niet hield, de ontvangen gelden spoedig verteerd zouden zijn en men dan moeite zou ervaren met de tijdige inning der landrente.

En vreemd, toch was men er nog nooit in geslaagd om, zelfs met zulke onwettige en onredelijke praktijken, die landrente bij tijds binnen te krijgen.

In het jaar 1863 heeft de controleur van Patjitan, in weerwil van den Resident, krachtig gestreden en gewaakt tegen de heffing van belasting in de koffie-inkooppakhuizen, en juist in dat jaar was het vol bedrag der landrente vóór den gestelden tijd gestort.

Dit feit was te opmerkelijker, omdat de bevolking in 1863 onder zeer ongunstige conditiën had geleefd. Een koorts-epidemie had haar gedecimeerd, de akkers waren laat en onvolkomen bewerkt en aan de sinds jaren verwaarloosde koffiekultuur werden zoovele zorgen gewijd, dat een in 1871 ingesteld onderzoek de sporen daarvan nog aanwijzen konde.

De bevolking had echter gevoeld, dat men voor hare rechten optrad, dat men naar rede en billijkheid streefde en zij betoonde zich dankbaar en tevreden, door eene werkzaamheid die haar onder allerlei plagerijen lang vreemd gebleven was.

Toen de landrente in 1858 geregeld en berekend moest worden, had de resident den regent, de twee controleurs en de vijf districts-hoofden bij zich ontboden.

Men nam als grondslag een normaal cijfer voor de koffieproductie en rekende uit, welk geldswaardig bedrag de schatkist voortaan zou te betalen hebben aan verhooging van den koffieprijs.

Deze verhooging behoorde vergoed te worden door de in te voeren landrente, en deze langs dien weg eenmaal gearresteerd zijnde, nam men de statistieke gegevens ter hand en beredeneerde een repartitie van den aanslag over al de dorpen. Nu werd er bovenal gelet op de voordeelen die de dorpen van de Gouvernements-cultuur heetten te trekken.

Feitelijk werd de landrente dus een belasting die in het bijzonder de kultuurplichtigen trof. Met de aanwezige bouwgronden en met de productie van deze hield men zich niet op. Dit zou ook moeielijk zijn geweest, omdat men die nooit stelselmatig had opgenomen of onderzocht.

Nu wil het goval echter, dat de dorpen, die het meest en best in de gelegenheid zijn om koffie te planten, juist de minste ja bijna geen rijstvelden bezitten, terwijl de bevolking van de

beperkte vlakten, die naar verhouding veel velden bezit, daarentegen de geringste aandeelen in de dwangkultuur telt.

Was het nu te verwonderen dat er ontevredenheid heerschte en een aanzienlijk deel der bevolking den ouden toestand verkoos, ofschoon die over het geheel minder geld in omloop bracht?

De verhooging van den koffieprijs ging inderdaad verloren niet alleen, maar werd bezwaard bovendien met eene onbillijk en onwettig omgeslagen landrente.

Zooals het in Patjitan geschiedde, zal het wel ongeveer overal elders gegaan zijn. De landrente, in naam een belasting van het product der gronden, die de inboorlingen of de gemeenten gemeenschappelijk met den Souverein bezitten, maar waarop zij alleen eeń gebruiks-recht uitoefenen, werd feitelijk van den bekenden welstand der gemeenten geheven, en alleen de gouvernements-cultures gaven zekere cijfers aangaande de inkomsten.

De oud-Raad van Indië, Jhr. Mr van der Wijck, schreef, blijkbaar met het oog op deze toestanden, een tiental jaren geleden aldus:

‘Men beweert wel eens, dat het den Inlander over het algemeen moeielijk valt, belasting in geld te betalen; dat die belasting, al is zij nog zoo laag gesteld, zeer drukt en verarmt daar, waar geen of weinig gouvernements-cultuur, noch partikuliere nijverheid met Europeesch- of Chineesch kapitaal bestaat en dat zij daarentegen het hoogst opgevoerd kan worden en zulks werkelijk is, overal waar hij met de gouvernements-cultures veel geld verdient, omdat hem daar door de regeering zelve het geld om de belasting te betalen wordt verstrekt.’

Schijn is niet altijd waarheid. Toen er meer en meer stemmen opgingen om de wenschelijkheid te betoogen van eene reorganisatie van het bestuur der Preanger-regentschap, beweerden de aanbidders van het zoogenaamd Preanger-stelsel ook, dat het de bevolking niet mogelijk zoude zijn om eene belasting in geld op te brengen. De hervorming kreeg niettemin haar beslag; de bevolking werd met meer dan een millioen gulden aan landrente belast en men heeft geen de minste moeite met hare invordering ervaren. Wat sterker was, in eene afdeeling kwam het toevallig aan het licht, dat de regent reeds jaren lang gewoon was om belasting in geld in plaats van in padi te innen en toch verkeerde wel juist die afdeeling - Soekapoera - met betrekking tot de kultures en de gemeenschapsmiddelen, onder de meest ongunstige voorwaarden.

Wat eenmaal spreekwoordelijk geworden is, wordt zoo gemakkelijk nagepraat en men geeft zich de moeite niet om te onderzoeken, of men wel recht heeft om blind vertrouwen te blijven schenken aan hetgeen door iedereen beweerd wordt, maar door niemand ooit bewezen is.

Allertreurigst heeft men werkelijk ten allen tijde de beide belastingen, die in geld als landrente en die in arbeid voor de kultures, in strijd met de grondbeginselen van den invoerder van het kultuurstelsel, dooreengeward.

De onwettige samenkoppeling van die belastingen leidde in de praktijk tot een stelsel van ‘weinig geven en veel nemen’ en dat alles is een gevolg geweest van gemakzucht der ambtenaren, of ook van overhaasting der regeering, die hare regelingen niet genoegzaam liet voorbereiden.

Toen een uitstekend hoofdambtenaar der secretarie met de samenstelling van eene landrente-verordening werd belast, meende deze te mogen vertrouwen op de beschikbare gegevens die meer dan vijftig jaren als officieele cijfers en waarheid gegolden hadden.

Hem was het waarlijk niet kwalijk te nemen, dat hij die cijfers niet als zoovele ficties beschouwde, maar de regeering zelve had zich behoorlijk kunnen doen voorlichten door al hare ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur. Nu zij het niet gedaan heeft, mocht zij geacht worden, òf niet te twijfelen aan de zuiverheid der statistieke gegevens, òf met die gegevens voor het beoogde doel genoegen te nemen.

Waren de gegevens juist en volledig geweest, de verordening van 3 April 1872 zou in beginsel te verdedigen zijn, al kon men iets beters gehoopt hebben.

Zij schreef een verdeeling van de landrenteplichtige gronden in tien klassen voor, en wel naar den grondslag van hunne gemiddelde bruto-opbrengst per bouw, in de drie laatste jaren vóór den aanslag.

De laagste klasse omvatte de gronden van meer dan 10-20 gulden gemiddelde bruto-opbrengst; de hoogste die van meer dan honderd gulden.

Het bedrag der landrente werd voor de laagste klasse op twee, voor de hoogste op twintig gulden per bouw gesteld; bij elke klasse dus een verhooging met twee gulden.

Die regeling scheen eenvoudig, maar na al 't door ons aangevoerde behoeft vermoedelijk niet meer te worden betoogd

dat zulk eene classificatie hersenschimmig moest blijven wegens gemis van de noodige gegevens.

Men kan er zeker van zijn, en oude, zeer vertrouwde regenten hebben het meermalen uitgesproken, dat alle regeeringsmaatregelen en verordeningen, de inlandsche huishouding betreffende, in de uitvoering en de toepassing doode letters zullen blijven, zoo zij geen rekening houden met die huishouding en daarin niet wortelen.

Vele regenten en hoofden, zoo mede Europeesche ambtenaren, hebben bij herhaling verklaard, het reglement van 1872 niet te begrijpen, wat niet anders beteekende dan dat zij geen kans zagen om het toe te passen.

Hoe het intusschen is toegepast, hebben wij vernomen. De regeering zelve is er loyaal voor uitgekomen, en de bevolking heeft er alle lasten van gedragen, terwijl de ambtenaren zich veel onvruchtbaar en heilloos werk getroostten, om in schijn aan de voorschriften gevolg te geven.

Heilloos werk, omdat de verwarring er grooter door werd en men hier en daar weder afbrak, wat toevallig of door den ijver van plaatselijke ambtenaren van lieverlede ten goede was gewrocht.

Om de bruto-opbrengst der akkers te kunnen berekenen, moest men volgens de verordening de gemiddelde laagste marktprijzen van het hoofdgewas, de padi, in aanmerking brengen.

Ook dit was gemakkelijker gezegd dan gedaan, want zelfs de marktprijzen waren onbekend; men had ze nooit nauwkeurig opgeteekend, ze, even als alle overige cijfers in het oude stelsel, slechts pasklaar gemaakt om à priori aangenomen eindcijfers te kunnen berekenen.

Dat alles was echter slechts een resultaat van vertrouwen in officieele bescheiden, maar hoe men belasting van de brutoopbrengst der velden in beginsel kon aannemen en voor billijk aanzien, 't schijnt onverklaarbaar.

De heffing van de bruto-opbrengst leidt tot grove onrechtvaardigheid, tot de meest onredelijke verhoudingen. Het zij mij vergund dit aan te toonen.

De negende klasse zal blijken ten onrechte te betalen, omdat zij geen winst aanwijst; de tiende klasse kan daarentegen geacht worden eene belasting schuldig te zijn van verlies.

Wij volgen bij ons overzicht de tien klassen en het voor elke klasse aangenomen bruto-provenu, overeenkomstig de ver-

ordening van 1872, en nemen voor productie-kosten een gemiddeld minimum, de som van ƒ 20 per bouw aan.

Dan verkrijgen wij:

voor klasse	een bruto bedrag ad	een netto bedrag van	een belasting van het bruto bedrag ad 20 pCt.	maakt van het netto bedrag een belasting ad
1	ƒ 100	ƒ 80	ƒ 20	25 pCt.
2	ƒ 90	ƒ 70	ƒ 18	25.7 pCt.
3	ƒ 80	ƒ 60	ƒ 16	26.6 pCt.
4	ƒ 70	ƒ 50	ƒ 14	28 pCt.
5	ƒ 60	ƒ 40	ƒ 12	30 pCt.
6	ƒ 50	ƒ 30	ƒ 10	33.3 pCt.
7	ƒ 40	ƒ 20	ƒ 8	40 pCt.
8	ƒ 30	ƒ 10	ƒ 6	60 pCt.
9	ƒ 20	ƒ 0	ƒ 4	
10	ƒ 10	ƒ -.10	ƒ 2	

Een belastingregeling die tot uitkomst heeft dat men niet alleen van zijn product, maar ook van de produceerende krachten moet betalen, en dit wel te meer naarmate men zich sterker heeft moeten inspannen, - het is een feit dat de inferieure grondsoorten meer arbeid vorderen dan vruchtbare akkers, - kan zeker wel niet als ideaal gelden.

Het ligt dus voor de hand, dat hare toepassing slechts tot ontstemming moet leiden.

Deze omstandigheid is door den ontwerper van het reglement blijkbaar niet overwogen.

Evenmin gaf hij zich rekenschap van de beteekenis der voortbrenging, waar de verordening spreekt van padi of eenig ander hoofdgewas.

De padi wordt schier uitsluitend als hoofdgewas beschouwd en naar de productie van deze heet de belasting dan ook aangeslagen.

Intusschen, de padi kan hoofdgewas zijn en blijven en toch niet het meeste voordeel afwerpen.

't Schijnt zonderling, dat de Inlanders padi kunnen en willen verbouwen, met de zekerheid, dat zij daardoor slechts zullen verliezen; en toch is dit feit in vele streken van Java waargenomen. Het vindt zijn verklaring in de omstandigheid dat de producent in den regel, zelf alle werkzaamheden verricht. Daar hij nu eigen arbeid niet in rekening brengt en er tevens op gesteld is, zelf in zijne behoefte aan rijst, zijn eerste en voornaamste voedingsmiddel, te voorzien, zoo is voor hem de

hoofdvraag eenvoudig: ‘of hij zijn bibit (zaad) veelvoudig terug zal krijgen’.

Vooral de tipars, - droge rijstvelden, - zouden in den regel slechts verlies geven, zoo men daarop geen tweede gewas konde telen. Ook vele sawah's, - natte rijstvelden, - vooral de inferieure soorten, vergoeden het geringe voordeel van de padi-teelt door een daarop volgende kweek van eenig ander gewas.

In eenige dorpen van de residentie Tjeribon werd gevraagd, ‘waarom men de 2de en 3de soort grond soms verkoos boven de 1ste, de beste soort?’

Het antwoord was telkens: ‘dat men op de beste soort niet altijd tweede gewas kan kweeken, terwijl dit met vrucht van de mindere grondsoorten te verwachten is.’

De beste gronden blijken in dit geval te zwaar, houden het water te sterk terug en drogen daarentegen ook weder te sterk uit. Voor de rijstkultuur moge dit een voordeel zijn, als men over een behoorlijk stelsel van irrigatie beschikt, de tweede gewassen verbouwt men tusschen twee rijstoogsten in, en die periode kan aan de uitersten van droogte en natheid zijn blootgesteld.

De mindere of lichtere grondsoorten zijn beter tegen die uitersten bestand. Laten zij toch eenerzijds het water beter door; houden zij dit minder sterk gebonden; bij felle droogte splijten ze niet zooals de kleigronden. Om die reden zijn ze onder gewone omstandigheden, voor de cultuur van welke gewassen ook, veel minder lastig en bewerkelijk.

Het oude beginsel: bij uitsluiting de gronden aan te slaan naar de productie van het eerste of hoofdgewas, past niet meer in een behoorlijk en billijk belastingstelsel.

Het volksbestaan hangt niet enkel en alleen af van de rijstproductie.

Het uitsluitend rekening houden met het zoogenaamde hoofdgewas, de padi, heeft dan ook bij herhaling tot groote agitatie geleid en hongersnood doen vreezen, waar alle bezorgdheld volmaakt overbodig had kunnen zijn.

De geschiedenis van den kwasi-Bagelenschen nood, in het najaar van 1875, heeft bewezen, dat er plaatselijk een ongekende duurte, ja zelfs tijdelijke schaarschheid van rijst kan heerschen, zonder gevaar voor de bevolking.

Immers, zij wist zich zelve toch te helpen door den omzet van andere handelsproducten en door het gebruik van andere voedingsmiddelen dan rijst.

Het is moeielijk te berekenen, maar veilig aan te nemen, dat de bouwgronden der bevolking op Java aan andere producten dan rijst eene even groote, zoo niet grootere waarde voortbrengen. Ten einde op goede gronden te bepalen, hoe hoog men de velden behoort aan te slaan, kan men dus niet uitsluitend meer letten op de opbrengst van padi, of - waar deze niet geteeld wordt - van een ander bepaald gewas.

Ook alle andere omstandigheden die de voortbrenging beheerschen, dienen in rekening te worden gebracht. Zoo moet, onder meer, van grooten invloed zijn, of men den grond al dan niet verhuren kan voor de teelt van suikerriet.

Het kan zich voordoen, dat een gelijke aanslag van twee grondstukken die, wat de productie van het zoogenaamd hoofdgewas betreft, gelijk staan, voor het eene zeer drukkend, voor het andere betrekkelijk laag genoemd zou moeten worden, omdat b.v. op het eene niet, op het andere wel de gelegenheid bestaat, om door de teelt van tweede gewassen nog een aanzienlijk voordeel te trekken.

Een andere fout was het peremtorisch voorschrijven van gemeentelijke classificatie en aanslag der gronden. De regeeringsverslagen erkennen dan ook dat men daartegen ernstige bedenkingen vernam uit gewesten, waar de individueele aanslag reeds gebruikelijk was.

Art. 59 van het regeerings-reglement heeft den gemeentelijken aanslag voorloopig maar willen handhaven, overal waar die gebruikelijk was. Het ontwerp van regeling der landrente deed dus feitelijk, in strijd met de bedoeling der Indische grondwet, een hoogst belangrijke schrede terug.

Dát blijft te betreuren, omdat er inderdaad veel door bedorven of te niet gedaan is van 't geen men in sommige afdeelingen reeds, met moeite en zorgen, in den loop des tijds tot stand had gebracht.

De regent van Djoewana, Raden Adipati, Mangkoe di Poero, had het sinds jaren zoo ver gebracht, dat elk belastingschuldige binnen zijn regentschap jaarlijks een aanslagbillet ontving, waarop het bedrag van zijn belasting geschreven was en van de afbetalingen aanteekening werd gehouden.

In dat regentschap werkte dus feitelijk reeds een individueele aanslag.

Sedert men in 1867, onder het bestuur van den adsistentresident Beijerinck, - thans resident van Soerabaija, - in het regentschap Brebes besloten had de gemeentegronden niet meer periodiek te verdeelen; sinds de landbouwers daar dus, onder gewone omstandigheden, in het ongestoord bezit van het eenmaal toegewezen aandeel werden gelaten, had men ook in deze afdeeling een regeling van de landrente getroffen, waardoor elk belastingschuldige zijn persoonlijk deel in de lasten gemakkelijk kon berekenen.

In de residentiën Besoeki en Probolingo, waar altijd het individueel grondbezit heerschte, had men in werkelijkheid reeds een grondlast ingevoerd. Daar wist elkeen met juistheid wat hij aan lándrente schuldig was, omdat men drie soorten van gronden onderscheidde en voor elke soort een vaste grondrente had aangenomen.

Nog andere voorbeelden kunnen bewijzen dat de nieuwe vinding van 1872 ons, ten koste van ons gezag en van eindeloos gehaspel, een heel eind terugdringen niet alleen, maar in vele afdeelingen ook stoornis en verwarring veroorzaken moest.

In de residentiën Bantam en Krawang, als ook in de afdeeling Indramaijoe, waar eveneens het individueel bezit heerscht, moest de toepassing van de verordening òf ontstemmen, òf een schijnvertooning blijven.

Te dwaas om ook maar in overweging genomen te worden, - hoe eenvoudig en gemakkelijk het anders voor de administratie zou zijn geweest, - was het voorschrift van eene gemeentelijke classificatie der gronden.

Het is wel mogelijk dat er enkele dorpen voorkomen die slechts over één soort van grond beschikken, maar regel is, dat men de natte en droge velden in twee of drie, soms in meer soorten, al naar gelang van hunne ligging, hunne productieve waarde, enz., onderscheidt.

't Miskennen van deze onderscheiding zou de onbillijke repartitie van den gemeentelast zeer in de hand hebben gewerkt en men behoefde waarlijk niet naar middelen te zoeken om het dorpsbestuur een gereede aanleiding te meer tot knoeien te geven.

In weerwil van al de nu opgesomde leemten en gebreken, is de verordening van 1872 in naam toegepast, dat wil zeggen: men heeft overeenkomstig haren eisch nieuwe leggers ingericht en ingevuld, terwijl bovendien de hoofden en de bevolking, hier meer daar minder, overreed werden toch zooveel mogelijk als

met de toegestane kunstmiddeltjes doenlijk was, zich naar de nieuwe inrichting te regelen en te gedragen.

In de afdeeling Sidhoardjo legden de controleurs zich op eene stipte naleving van de voorschriften toe. Langs dien weg kwamen zij tot eene opdrijving van de belasting, waarvoor men in andere afdeelingen was teruggedeinsd.

De gevolgen hebben zich niet laten wachten. Sedert immers, werd uit Soerabaija aanhoudend geklaagd over de wanverhouding in den aanslag van Sidhoardjo en de andere afdeelingen binnen hetzelfde gewest.

In de afdeeling Kendal trachtte men door zijn nieuwe landrenteleggers een hoogen dunk te geven van den vooruitgang der rijstkultuur in de laatst voorgaande jaren. De belasting werd er zoo opgevoerd, dat men, toen onder een volgend bestuur eens ernstige opnemingen werden bevolen, ook telkenjare met een voorstel tot remissie van lasten voor den dag moest komen.

Vooral in de residentie Semarang, - waartoe de afdeeling Kendal behoort, - is de ongelijke werking van het reglement beschamend aan het licht gekomen.

In de eene afdeeling, b.v. Demak, betaalt men te weinig; in eene andere, Kendal, veel te veel. Tusschen die twee prijken Ambarawa, Salatiga en het regentschap Semarang, met een opmerkelijke afwisseling.

In de meeste regentschappen van Bantam dreef men de landrente wat op, richtte staten in overeenkomstig de voorschriften, maar onthield zich, op onbeduidende uitzonderingen na, van elke voorziening in de vereischte gegevens.

In Tjeribon bleef men de invoering van de nieuwe voorschriften hardnekkig schuldig, omdat zij tot eene bedenkelijke opvoering van de lasten der bevolking zouden hebben geleid. Men was daar niet vergeten, hoe eene plotselinge opdrijving van lasten er vroeger een groote onrust had veroorzaakt en ook herinnerde men er zich levendig, dat de verhooging van landrente in Indramaijoe eenmaal geleid had tot hongersnood. De bevolking onthield zich van de bebouwing harer velden.

Ten einde ditmaal den schijn te redden, veranderde men alleen den vorm der leggers.

De grootste wanorde bleef in Madioen, meer bijzonder in het regentschap Ngawie heerschen.

Niet het minste verband was daar tusschen het belastbaar vermogen en de belasting waar te nemen.

Geheele gemeenten bleven er vrijgesteld, daar men zich van alle plaatselijk onderzoek onthield, op de verklaringen van hoofden afging en de velden om hunne geringe productie als niet belastbaar in aanmerking bracht.

De regeering heeft den toestand in haar jongst verslag waarlijk niet te duister voorgesteld. Haar loijaal getuigenis verdient alle hulde, omdat er nu hoop kan bestaan, dat met het verleden zal worden gebroken en een nieuwe weg gebaand, waarop men de oude hindernissen niet zal aantreffen.

Een groote dwaling was het beginsel: vrijstelling van landrente te gunnen voor onbeplant gebleven, of ook mislukte velden. Nogtans, zoolang de fiscus het product en niet den grond heet te willen treffen, is er wel moeielijk een andere uitweg te vinden.

Ook te dezen aanzien had de nieuwe regeling in hare gevolgen vele bezwaren en onregelmatigheden, die althans onder het admodiatie-stelsel geen plaats vonden.

Onder dit stelsel werden de rijpende padivelden elk jaar door commissies opgenomen en geschat.

Dan teekende men op, hoeveel velden tot elke van de drie aangenomen klassen gebracht moesten worden.

Door proefsneden leerde men de productie kennen, terwijl de marktprijzen der padi, op voorstel van regent en controleur, na overleg met de districts-hoofden, door den resident werden vastgesteld.

Zoo kwam men tot de kennis der drie benoodigde factoren, ter berekening van den dorps-aanslag, waarbij intusschen het feit moet worden herinnerd, dat men de quaestie van de hoeveelheid gronden bij uitzondering nader onderzocht. Men bouwde namelijk op de oude staten voort, men steunde er op, ook al vertrouwde men die luttel of in 't geheel niet.

Ook op de waarde der proefsneden en van de gansche schatting viel in den regel heel wat af te dingen. Intusschen, had men de landrente voor elke gemeente eenmaal berekend op de aangenomen cijfers, dan hield men den zoogenaamden voorloopigen aanslag districtsgewijs. De dorpshoofden en oudsten konden dan zoo noodig hunne bezwaren opperen, in welk geval men, na wat praten, tot eene beslissing kwam.

Was die voorloopige aanslag nu geschied, dan viel er voor 't overige op te rekenen, dat de definitieve aanslag, - regentschapsgewijs door den resident, - geen moeielijkheden meer zou ontmoeten.

Of de fiscus langs dien weg ooit genoten heeft wat hij had mogen genieten, zal een onoplosbaar vraagstuk blijven. Wat hem op deugdelijke rechtsgronden toekwam, was op zichzelf reeds een moeielijk te beantwoorden vraag.

Zeker schijnt het wel, dat de rechtsgronden, die men krachtens oudere gebruiken en souvereine heffingen zou willen aanvoeren, al hun kracht verloren met den ingrijpenden en storenden invloed van het cultuurstelsel. Het is ons immers gebleken dat dit stelsel tot bedenkelijke verwarring van tweeërlei belastingen heeft geleid.

Voor de bevolking had het admodiatie-stelsel althans het voordeel, dat zij omtrent haar belastbaar vermogen gehoord werd en de gelegenheid had hare bezwaren te opperen; bezwaren, die men, zoo zij niet van allen grond ontbloot waren, pleegde te eerbiedigen.

Met al den nasleep van afschrijvingen, wegens het onbeplant blijven of het mislukken van velden, had men natuurlijk niets te maken. De aanslag heette gegrond op hetgeen werkelijk voortgebracht was.

Niet alle ambtenaren namen hunne taak evenzeer ter harte en altijd bouwde men, hoeveel moeite men zich ook geven mocht, op de oude grondslagen voort. Waren deze naar eisch gelegd, dan kon men, bij goeden wil, de nauwkeurigheid en de billijkheid geleidelijk bevorderen.

Daarentegen, waar de grondslagen veel of alles te wenschen overlieten, daar had men zich aan de sleur gewend en deinsde voor radicaal ingrijpen terug, uit vrees van anders op eenmaal het gansche samenweefsel van berekeningen te vernietigen.

Wat men onder mislukking van velden te verstaan had, werd aanvankelijk door de plaatselijke ambtenaren zeer verschillend en eigendunkelijk opgevat.

In 1874 gaf de regeering daaromtrent aanwijzingen, maar bij eene circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur, dd. 10 October 1875, kwam zij daarop reeds terug en gaf nu te kennen:

‘dat het bedrag der vrijstelling van landrente wegens misgewas, bepaald moest worden naar de verhouding van de gewone opbrengst van het door misgewas getroffen veld en de hoeveelheid welke dit vermoedelijk nog zal opbrengen.’

‘Vrijstelling wordt niet verleend, waar niet werkelijk schade is geleden, of ook deze aan de landbouwers zelven te wijten mocht zijn.’

De misgewassen moeten volgens de ordonnantie van 1872, bij proces-verbaal, door eene commissie geconstateerd worden; maar wie er al zoo commissieleden moeten zijn, en bij wie het recht van benoeming berust, is niet vermeld geworden.

In 1877 heeft de regeering het noodig geoordeeld, bij de hoofden van bestuur op beleid en omzichtigheid aan te dringen, waar het de keuze van een commissie geldt.

Wat rekent men nu onder mislukking, waarop een aanspraak op remissie van landrente gegrond kan worden? Hoe wordt de beweerde mislukking geconstateerd? en hoe komen de eischen ter kennisse van het bestuur?

Op een bepaalden dag der week verschijnen de dorpshoofden, ingevolge art. 8 van het Inlandsch reglement, voor hun districtshoofd, om aan dezen, zoo mogelijk, een schriftelijk bericht te overhandigen, of anders, - wat regel is, - mondeling verslag te doen van het voorgevallene in de laatstverloopen week, voor zooverre zij daarvan niet reeds vroeger, overeenkomstig verdere bepalingen, moesten kennis geven.

Bij deze gelegenheid wordt ook dorpsgewijs een verslag gedaan omtrent den stand van den veldarbeid en van de cultures. Het dorpshoofd, of zijn schrijver, geeft op; ‘hoeveel velden reeds in bewerking zijn gekomen; hoeveel reeds is beplant, geoogst, mislukt, enz.’

Van dat alles houdt het districtshoofd aanteekening voor zijne maandrapporten aan den regent en controleur.

Zoo komen de mislukte velden ter kennisse van het districtsbestuur, en zoodra de padioogst is afgeloopen, maakt elk districtsambtenaar voor zijn kring een proces-verbaal op, waarin, volmaakt overeenkomstig den voorgeschreven vorm, alle mislukte perceelen voorkomen.

Zoo wordt b.v. vermeld: dessa A., landbouwer B., mislukt C. □ roeden. Gewone opbrengst, - men lette er op dat bij deze gelegenheid, nu er schade of winstderving aan te toonen valt, de normale productie bekend schijnt te zijn, - D. verkregen opbrengst, nihil. De mislukking van het grondstuk is in den regel volkomen.

Het verschil tusschen de normale en de feitelijke productie geeft den factor ter berekening van de remissie.

Nu is het best mogelijk dat de man B., die C. □ roeden zag mislukken, een aanplant van 50 of meermalen C. had. Van die verhouding blijkt uit het voorgeschreven proces-verbaal niets.

In dit geval echter kan de goed geslaagde uitgestrektheid zooveel hebben voortgebracht als de normale productie van het geheele veld, met inbegrip van zijn mislukte deelen, geschat wordt.

Er zijn afdeelingen waar voorstellen tot afschrijving van landrente, wegens mislukking van gewas, geregeld aan de orde zijn. Er komen andere afdeelingen voor, vanwaar men ze nooit verneemt. Dat verschil is eenvoudig 't gevolg van de verschillende inzichten der ambtenaren, - regenten, controleurs en districtshoofden.

Waar de dorpshoofden weten, dat men hunne opgaven niet of slecht controleert, of ook, dat men zeer bereid is om aan elke reclame gehoor te geven, daar zijn zij ook ijverig in het aangeven van mislukkingen. Natuurlijk! Zij zelven hebben er weinig of geen last van en hunne gemeente wordt er door verlicht. Daarenboven bestaat de kans, dat zij er persoonlijk nog een voordeeltje mee behalen.

De voorgestelde afschrijvingen of remissies bedragen voor eene afdeeling soms ƒ 80,000 en meer, 25-50 ten honderd van het gansch bedrag der landrente, zonder dat het bestuur iets vernam van zorgen of nood, die men van eene zoo aanzienlijke mislukking dan toch allicht zou kunnen verwachten.

De processen-verbaal komen bij honderden binnen, voor elke dessa één in duplo, en vermelden te zamen ettelijke duizenden slachtoffers. Nauwkeurig is uitgerekend en omschreven, op hoeveel remissie elk landbouwer aanspraak maken kan. Voor menigen belastingschuldige bedraagt de gevraagde remissie hoogstens eenige centen!

Aan het hoofd van de benadeelde personen prijkt doorgaans het dorpshoofd zelf. Gewoonlijk is hij ook lid geweest van de commissie die het proces-verbaal opmaakte, in dezer voege:

‘Wij..... verklaren in commissie te zijn geweest om de mislukking te onderzoeken van de velden.... enz.’ Als hoofd der commissie fungeert in den regel het betrokken districtshoofd en als tweede lid zijn oppasser!

Een fraaie commissie! En nog fraaier de opdracht, mislukking uit te meten en te constateeren, lang nadat de velden geoogst werden. En zoo gaat het toch in werkelijkheid, al kan het reglement 't zoo niet bedoeld hebben, want ten eerste zou het

onmogelijk zijn elk mislukt perceel dadelijk te gaan onderzoeken en ten tweede mislukt er, op 't geduldig papier namelijk, zóó veel, dat het haast niet te doen zou zijn, binnen een bepaalden tijd alle opgegeven stukjes grond naar behooren te gaan zien en uit te meten.

Het is geschied dat de processen-verbaal eenige maanden na de gerapporteerde mislukking werden opgemaakt. Men kan er zeker van zijn, - een onderzoek heeft 't bewezen, - dat de zoogenaamde commissies zich maar zelden in loco van haar opdracht gaan kwijten.

Er bestaan zeer zeker uitzonderingen, maar regel is, - was het althans, - dat de bestuurshoofden geheel vreemd blijven aan benoéming of samenstelling van de commissies; ze worden door het districts-hoofd eenvoudig op het papier geconstitueerd.

Toen de regeering hare circulaire aan de residenten richtte, om bij de keuze van commissieleden op meer takt aan te dringen, toen ging zij dus al zeer weinig met de feitelijke toestanden te rade. Die circulaire zal dan ook wel niet anders, - en dit zou al zeer veel zijn! - hebben uitgewerkt dan dat de residenten er afschriften van zonden aan de besturende en controleerende ambtenaren. Met strenge aanbeveling natuurlijk om voortaan wat redelijker en gematigder te zijn met voorstellen tot afschrijving van landrente.

De bedoeling is goed geweest, maar altijd blijft de vraag moeielijk: ‘of en in welke mate er schade geleden is.’ In ieder veld, hoe over 't algemeen ook geslaagd, zal men wel minder welige, ja, geheel kale plekjes kunnen vinden. Kan nu daarom het veld in zijn geheel beschadigd heeten? En valt het in den regel ook zelfs niet bezwaarlijk te constateeren, of de voorgewende geheele of gedeeltelijke mislukking al dan niet aan eigen schuld, aan verwaarloozing of minder ijverige bewerking en verzorging te wijten is?

Zoo er werkelijk mislukking in wijden kring en op groote schaal te betreuren valt, moet zij door de besturende en controleerende ambtenaren zelven worden opgemerkt. Aan dezen en niet aan de belanghebbende dorpshoofden, verblijve het initiatief tot remissie van lasten.

Zooals het tot in 1877 ging, was het in de meeste gevallen bespottelijk en hebben de voorschriften tot groote misbruiken geleid, waarvan de fiscus dupe was, zonder de zekerheid dat de belastingschuldigen inderdaad verlicht werden.

Niet zelden is een deel der landrente reeds geïnd vóórdat men oogsten kan, of ook maar verzekerd kan zijn van de verwachtingen omtrent den oogst. Meermalen ook wordt remissie gevraagd en verleend als de belasting reeds gestort is en daarvan dus teruggegeven moet worden.

Hoe het dorpshoofd in dit geval handelt, is niet altijd geconstateerd. Maar in de afdeeling Djatirogo, van de residentie Rembang, is het gebeurd, dat een belastingschuldige meer ontving dan hij betaald had. Dit kon natuurlijk niet, zonder dat anderen te weinig in handen kregen.

De weg, die bij deze vrijgevigheid van de regeering tot vergissingen en knoeierijen leidt, is breed. Wij meenen genoeg te hebben aangevoerd om deze verklaring te wettigen.

De afschrijvings-manie geeft aan de districts-ambtenaren veel werk, kost riemen papier en brengt in de administratie groote vertraging en verwarring, alles te zamen niet in verhouding tot het meer dan twijfelachtig resultaat voor de belanghebbenden.

Is de landrente voor eenige jaren vastgesteld, dan kan men hare afschrijving of remissie, in andere dan zeer buitengewone gevallen, als eene premie op de zorgeloosheid van den landbouwer, - als een provocatie van misbruiken en knoeierijen beschouwen.

Wil men daarentegen werkelijk van het product heffen, dan blijft het ook wettig en redelijk dat men niet betaalt van wat men niet heeft.

Intusschen zal het na al 't gezegde wel voor niemand een geheim zijn, dat onze heffingen eigenlijk op willekeur berusten, en dat de landrente zoodra mogelijk behoort te worden wat zij in den waren zin is: eene werkelijke grondrente of een grondlast, die zich niet bemoeit met den aard der producten of met de mate van hun slagen.

Niet geringer bezwaren zijn te opperen tegen de afschrijving van lasten, wegens het onbeplant blijven van velden.

Waarom blijven de velden onbeplant? Dit zal toch de eerste en voornaamste vraag wel dienen te zijn, wijl hare beantwoording soms tot eene uitzondering zou kunnen leiden.

De algemeene welvaart kan er niet bij winnen als men noodeloos zijn bouwgronden braak laat liggen. Laat men ze onbebouwd, dan geschiedt dit om de waarde van den naasten oogst te verhoogen. Braakleggen kan in sommige streken van Java,

en in bijzondere gevallen, een maatregel van rationeelen landbouw zijn.

Maar in dat geval behoeft men ook geen vrijdom van belasting toe te staan. Dit is inderdaad onnoodig, waar men door derving van één oogst van de eerstvolgende bebouwing zooveel te overvloediger productie te wachten heeft.

Wie te veel grond heeft en ter bewerking daarvan eigen middelen of krachten mist, kan die niet een deel aan minder bevoorrechten afstaan, hetzij tegen een matigen huurprijs, of ook, zooals in sommige streken geschiedt, tegen betaling van de verschuldigde landrente?

Welk nut heeft het noodeloos onvruchtbaar laten van een deel der gronden? Zou men het erger dan nuttelooze van zulk verzuim niet beter beseffen, bijaldien men voor den noodeloos en moedwillig ongebruikten grond toch den daarop rustenden geldelijken last moest dragen?

Een bouwgrond is vruchtbaar, kan met voordeel bewerkt worden en dan aan zijne fiscale lasten voldoen; of hij is dit niet en in dit geval heeft hij als zoodanig geen waarde en behoort hij eene andere bestemming te erlangen.

Geen premie alweer, door vrijstelling van wettige lasten, op moedwillige reductie van het productief vermogen. Nieuwe ontginningen schrijden gestadig voort. Men schijnt dus van overvloed van bouwgronden geen last te hebben. Wel is waar bestaat er hier en daar een sterke wanverhouding tusschen bouwgrond en plaatselijke bebouwers, maar al wat in het werk gesteld kan worden om die wanverhouding op te heffen, verdient aanbeveling.

Het onbelast laten van gronden die men moedwillig aan hunne bestemming onttrekt, omdat men ze met eigen middelen niet bewerken kan en ze aan anderen niet gunt, moet ernstig veroordeeld worden.

't Mag worden aangenomen dat men schier nergens meer verlegen behoeft te zijn, waar het overtolligen bouwgrond geldt. Men kan dien in de meeste gevallen verhuren of onder eenige voorwaarde in bruikleen afstaan. Zijn er nog uitzonderingen, men kan dan op deze ook exceptioneele belastings-maatregelen toepassen, zooals later hier behoort aangetoond te worden.

In verschillende gewesten van Java komen zoogenaamde rawah's, moerasgronden, voor.

In Bagelen noemt men ze Bonorowo-velden en is de rijstteelt op deze gronden zeer wisselvallig. Gelukt zij, dan gelukt zij voortreffelijk.

Maar wat doen de bezitters van die gronden nu? Voorbedachtelijk laten zij die onbewerkt en onbeplant. Waarom? Omdat de natuur er dan bij voorkeur eene zeer gewaardeerde groente, de kangkong, doet ontwikkelen, welke groente, als de rijst niet schaarsch is, meer waarde vertegenwoordigt dan een goede padi-oogst.

Omdat de velden nu onbewerkt en onbeplant blijven, kunnen zij, volgens de letter van het reglement, aanspraak maken op vrijstelling van landrente.

Vóór 1875 werd van die omstandigheid dan ook geregeld partij getrokken. Dit voorbeeld wijst echter op een nieuwe leemte van het landrente-reglement. Het kan toch niet in de bedoeling hebben gelegen, dat men uitsluitend de vruchten van het landbouwbedrijf belast. In dit geval zou men ook nergens de alang-alang-velden, - de alang-alang is een krachtige wilde grassoort, die de Inlanders tot dekking van hunne woningen gebruiken; in sterk bevolkte en bebouwde streken als Kedoe en Zuid-Bagelen, waar de alang-alang maar schaars voorkomt in het wild, teelt men haar opzettelijk, - mogen aanslaan. Men doet dit in eenige gewesten, als Kedoe, echter wel en te recht.

Zoo de bodem, die eenmaal als bouwgrond is opgeteekend, ook zonder opzettelijke bewerking en beplanting, winsten afwerpt door natuurproducten, kan er geen geldige reden zijn om hem buiten 't bereik van den fiscus te laten.

De belasting van het door arbeid gewonnen product, zooals de verordening van 1872 die heeft bedoeld en voorgeschreven, is dus in waarheid een belasting van dien arbeid zelven en wel een progressieve, ten koste van de minder bevoorrechte landbouwers.

Naarmate toch de landbouwer zich meer moeite en zorgen getroost, en hij van zijn grooter inspanning eenige vruchten plukt, wordt hij door den fiscus zwaarder getroffen.

Deze beginselen golden ook wel onder het stelsel van admodiatie, maar toen hield men nog met tal van andere factoren rekening en waren de bijkomende omstandigheden in den regel overheerschend.

De belasting van het product is een slechte prikkel tot in-

tensieven arbeid. Men deelt ongaarne de vruchten van noesten vlijt en buitengewone zorgen of kosten.

De heffing van het product grondt zich op de oude instelling, - die ook heden nog op de meeste partikuliere landerijen gehandhaafd wordt, - dat namelijk de opgezetenen een zeker quantum van hunnen oogst, - meestal een vijfde, - in natura moesten afstaan aan hunnen vorst of zijn geapanageerde.

Toen de geldelijke belasting werd ingevoerd, maakten de belanghebbenden zelven al spoedig eene onderlinge schikking en regeling, waarbij zij 't product rechtstreeks niet meer in aanmerking brachten.

De ‘padjeg-lempong’ die men in vele streken van Java aantreft, is een overblijfsel van die eigen huishoudelijke regeling en in werkelijkheid een zuiver begrip van een grondlast.

Waar communaal grondbezit heerscht en aan elk landbouwer een gelijkwaardig aandeel in den gemeentegrond wordt toegekend, daar slaat men de belasting dan ook gelijkelijk over alle aandeelhebbers.

De aandeelen behoeven in uitgestrektheid niet overeen te komen. Wie mageren grond ontvangt, wordt door een ruimere oppervlakte vergoed.

Volkomen gelijk drukt die regeling niet, daar de kosten van bebouwing voor de grootere, schrale aandeelen, natuurlijk hooger zijn dan die voor kleinere maar vette grondstukken.

Daartegen worden echter onder een flink dorpsbestuur zelden bezwaren geopperd, omdat niet alle aandeelhebbers in den gemeentegrond gelijke aanspraken en rechten kunnen doen gelden en aan de oudste en voornaamste de keuze van grond gelaten wordt.

Iedereen heeft dus het uitzicht, op zijn beurt ook eens bevoordeeld te zullen worden.

In sommige streken, waar men de gronden nog periodiek verdeelt, - dat zijn vooral de suikercultuur-districten, - wisselt men bij elke verdeeling, zoodat hij, die dit jaar een mager stuk heeft, in het volgend jaar een vruchtbaarder aandeel ontvangt.

De ‘padjeg-lempong’ heeft in ieder geval voor, dat het quotum der belasting, zoodra het totaalcijfer van de dessa bekend is, voor elken belastingschuldige dadelijk wordt vastgesteld en dus bekend is, waaraan men zich te houden heeft, zoolang er in den geheelen gemeentelijken aanslag geen verandering komt.

Tegenover deze regeling, die bijna in alle gewesten, hier meer, daar minder algemeen, wordt aangetroffen, staat de ‘padjegkintil’, dat is de belasting van het product.

Met de uitgebreidheid van het grondbezit bemoeit de hoofdelijke omslag zich niet. Men berekent elks aandeel in de landrente naar zijn verkregen productie, in dier voege, dat men de totale productie van al de gronden te zamen, in picols - 125 A. lb - uitgedrukt, in het totaal-bedrag van de landrente deelt en zoo 't verschuldigde voor iederen picol berekent.

Dessa A. heeft duizend gulden te betalen. De gezamenlijke gronden brengen twee duizend picols op. Voor elken picol is dus een halve gulden landrente verschuldigd.

Niemand weet bij deze regeling van te voren ‘hoeveel hij zal moeten betalen’, en dat juist is en blijft een groot bezwaar, ook al omdat men weinig controle op de taxateurs en rekenmeesters uitoefenen kan.

In Bantam mochten de landbouwers vroeger hun product niet van het veld vervoeren, vóórdat het door een commissie gewogen was.

Het districtshoofd benoemde de commissie, en gewoonlijk werd deze door één persoon vertegenwoordigd.

Voor de hand ligt al dadelijk, dat die regeling zeer ongerieflijk moest en schadelijk kon zijn. Maar de heeren commissarissen wisten bovendien goede munt uit hun mandaat te slaan. Zóó voordeelig was een commissie, dat het districtshoofd van Tjiomas er in 1857 nog een inlandschen kok op nahield, die in zijn vak uitstekend bedreven was, maar geen vast tractement genoot.

Als eenige belooning voor zijne bediening als kok gedurende een geheel jaar, werd hij door zijn meester voor een of twee dessa's gecommissiet.

Daar de commissies niet betaald werden, moesten zij zelve zich schadeloos stellen. En zóó geschiedde het.

Tegen een billijke vergoeding in product of in geld liet de heer commissaris zich gaarne tot een accoordje vinden. De belastingschuldigen zelven werden daardoor misschien niet altijd bevoordeeld, maar de taxateurs verrijkten zich stellig en dit ten koste van de schatkist.

Tot zulke practijken moest eene heffing van het product wel leiden. De landbouwers bleven er door blootgesteld aan kwelling en willekeur. In de Preanger ging het vóór de reorga-

nisatie van dit gewest, niet beter. De bevolking bracht haar belasting aan de regenten op in paid. Leverde men zijn verschuldigd aandeel bij de pakhuizen in, dan stond men aan allerlei aanmerkingen bloot. Nu eens heette het gewicht niet juist, dan weder noemde men het product te nat. De schrijvers van de regenten die met de invordering belast waren, hadden allerlei middeltjes bij de hand, om zoowel de belastingschuldigen als den belastingheffer te benadeelen.

Meermalen is door eenvoudige Inlanders betoogd, dat zij liever een vaste belasting in geld betalen, al zij die wat hoog, dan in 't onzekere te blijven verkeeren omtrent hetgeen men van hen eischen zal.

Overzien wij nu in 't kort onze bezwaren tegen de landrenteverordening van 3 April 1872, die een uitvloeisel was van de voorschriften der Indische grondwet en als de vrucht beschouwd moest worden van meer dan vijftig jaren overwegen, onderzoeken en opnemen.

Een goed denkbeeld was de aanslag voor vijf jaren, maar het doel werd niet bereikt. De vaste aanslag bleef een fictie, omdat de verhooging, die uit den aanslag volgens de regeling voortvloeide, over vijf jaren moest worden verdeeld. Had men nu de verzekering kunnen geven, dat het in het vijfde jaar bereikte cijfer ook voor het vervolg bestendigd zou worden, men had zich bij zulk een vooruitzicht kunnen neerleggen. Die belofte mocht men echter niet doen, en op nieuw is men thans aan 't onderzoeken en berekenen, op welke wijze en tot welk bedrag men vooreerst weder behoort aan te slaan.

De classificatie van de gronden, die uit zou gaan van de uitgestrektheid, de vruchtbaarheid en van de gemiddelde marktprijzen, mocht fantaisie en willekeur heeten, omdat men de kennis aan die grondslagen miste en zich geen moeite gaf, er den tijd niet voor had, om ze alsnog op te sporen.

Het heffen van bruto-productie was een zeer te veroordeelen beginsel, daar het tot onevenredigen druk van de bezitters van onderscheiden grondsoorten leidt.

Het uitsluitend in rekening brengen van een eerste- of hoofd-gewas was een miskenning van de voortbrengende kracht der gronden.

De gemeentelijke aanslag kon in strijd heeten met de bedoeling van het regeerings-reglement en was in ieder geval een bedenkelijke schrede terug, terwijl voorts de gemeentelijke classificatie van de gronden tot de onmogelijkheden behoorde, altijd zoo men recht en billijkheid door zuivere verhoudingen wenschte voor te staan.

Het verleenen van remissie van landrente voor onbeplant gebleven, of ook mislukte velden, was een premie stellen op zorgeloosheid en een aanleiding te meer in het leven roepen tot vertraging en verwarring van de administratie. Het heeft geleid tot misbruiken en knoeierijen, waarbij de fiscus wel verliezen kan, maar waardoor de belangen van de belastingschuldigen niet gewaarborgd worden.

De bepaling, dat ten behoeve van een volgenden aanslag de velden van een vijfde van elk gewest, waarvan nog geen statistieke opneming had plaats gegrepen, op kosten van den staat zouden worden opgemeten, met aanteekening van de gemiddelde opbrengst, was in schijn voortreffelijk. In waarheid moest zij een doode letter blijven, omdat men de krachten van den staat had overschat.

De zoogenaamde gogo-velden, - wisselvallige gronden, - werden van de classificatie uitgesloten en zouden volgens het reglement jaarlijks moeten worden opgenomen en aangeslagen.

De ontginnings-ordonnantie van 1874 maakte intusschen een einde aan het goochelspel met wat men wisselvallige gronden noemde. Eene regelmatige belasting van deze werd evenwel niet bereikt en de vrij algemeene regelloosheid, zoomede het gebrek aan voldoende contrôle, hebben menig stuk grond aan de belasting doen ontsnappen. De schatkist heeft daardoor jaarlijks tonnen gouds gedorven waarop zij recht had en die door de betrokken personen ook zonder bezwaar hadden kunnen, in ieder geval hadden moeten betaald worden.

Zoo is het b.v. zeker, dat de belasting, die van de z.g. wisselvallige gronden in Bondowoso, Loemadjang, Malang en Blitar geheven is, niet in verhouding staat tot de buitensporige winsten die de bevolking met de tabaks-teelt van die gronden trok. Met het oog op die omstandigheid vooral, werd het controleerend personeel in Loemadjang, een paar jaren geleden, dan ook versterkt. Een veel grooter uitbreiding zal aan dat kader ambtenaren gegeven moeten worden, indien de regeering ernstig verlangt dat hare voorschriften overal

behoorlijk worden nageleefd en de schatkist datgene ontvangt waarop zij recht heeft.

En wat zijn nu de geldelijke gevolgen der nieuwe regeling geweest?

De werkelijke aanslag voor alle landrente-plichtige gronden, - voor zoover deze althans bekend of geboekt waren, - bedroeg:

in 1873	ƒ 15,842,345
in 1874	ƒ 16,395,115
in 1875	ƒ 16,835,062
in 1876	ƒ 17,361,709
in 1877	ƒ 17,850,839

In diezelfde jaren werden achteréénvolgens ƒ 1,211,334 ƒ 1,155,330 ƒ 1,824,247, ƒ 1,555,936 en ƒ 1,931,654 afgeschreven, wegens het onbeplant blijven van gronden, of het mislukken van gewas.

De nominale of berekende landrente bedroeg dus gemiddeld ƒ 16,857,014, de werkelijk verschuldigde slechts ƒ 15,321,314 's jaars.

Zulk een verschil is, bij een ordelijke begrooting van inkomsten en uitgaven, wel wat groot. Het kon voorkomen worden door een vasten aanslag, die zich, onder gewone omstandigheden, niet inlaat met afschrijvingen als nu geoorloofd, ja geprovoceerd.

Nog dient hierbij te worden aangeteekend, dat onze cijfers wel is waar uit de officieele verslagen zijn getrokken, maar door de Rekenkamer nog niet allen geverifieerd konden worden. Het is niet alleen zeer mogelijk, maar zelfs wel zeer waarschijnlijk, dat, bij nader en volledig onderzoek, op die cijfers nog veel zal zijn af te dingen, juist omdat de vrijstellingen altijd tot verwaaring en tot vertraging van de afsluiting der administratie hebben bijgedragen.

In 1877 moest in eene afdeeling van Soerabaija nog een onderzoek worden ingesteld naar den aard van vrijstellingen, voor het dienstjaar 1875 aangevraagd. Dat onderzoek bracht zelfs onregelmatigheden in de vorderingen en stortingen van 1873 aan 't licht.

Onder de vigeerende bepalingen is het niet mogelijk de rekening van een dienstjaar bij tijds af te sluiten. Menig hoofd van bestuur kent het zuiver bedrag der landrente van zijn gewest nog niet, wanneer het dienstjaar reeds eenige maanden ver-

streken is. Men wacht dan nog op beslissing ontrent voorgestelde remissie of afschrijving. De belastingen van twee dienstjaren dreigen daardoor bedenkelijk inéén te loopen, tot groot ongerief, zoowel voor de hoofden en bevolking, als voor een zuiver en afdoend geldelijk beheer.

In eene volgende bijdrage zij het ons geoorloofd de regeeringsmaatregelen te bespreken die het te voorschijn roepen van gezonder toestanden beoogen.

Die maatregelen spreken in eene verordening van 11 Maart 1878, nader toegelicht bij de kabinets-circulaire van 14 April d.a.v.

Baarn, Januari 1879

VAN GORKOM.

De groote en de kleine plannen van Hendrik IV.

Aan de orde van den dag zijn in den laatsten tijd *de Économies royales* van de Sully en de groote plannen van Hendrik IV. Ritter, Philippson, Brill hebben er in verschillenden zin over gesproken. Bluntschli heeft ze in een opstel in *de Gegenwart*[1] aangeroerd. Zooals het van wege Sully zelf wordt medegedeeld, was de beweegreden tot het opstellen van het boek getiteld *Économies royales*, zijn begeerte om, nadat hij zijn bedieningen in 1611 had neergelegd, een op de waarheid gegrond tafereel te ontrollen van de regeering van den grooten koning, wien hij gedurende zijn gansche bewind had ter zijde gestaan, hoofdzakelijk ter weerlegging der geschiedenis van Scipion Dupleix[2]. Hij droeg de taak der vervaardiging van het werk op aan eenige secretarissen[3], wien hij de bouwstoffen ter hand stelde. Intusschen zijn al die schrijvers niet in gelijke mate aansprakelijk voor het geheel. Er zijn gedeelten van het boek, slechts door één van hen, andere door twee bewerkt[4].

1 Overgenomen in de *Wetenschappelijke bladen*, 5de aflev., Mei 1878, onder den titel *de organisatie van den Europeeschen statenbond*.

2 *Avis des premiers inprimeurs* in *Économies royales*, ed. Petitot, 1820, I, p. 199 vlg.; *Dissertation sur les historiens de Henri IV, ibid.*, IX, p. 248 vlg.

3 Dat zij het zijn, die het geschrift hebben opgesteld, wordt verzekerd in een brief, geplaatst vóór een handschrift der *Économies*, zich bevindende op de nationale bibliotheek te Parijs, aangehaald door Poirson, *Histoire du règne de Henri IV*, 1856, II (2), p. 536. Het blijkt eveneens uit *de opdracht aan den hertog de Sully, Économies*, ed. Petitot, I, p. 211.

4 *Économies*, ed. Petitot, IV, p. 5 vlg.; VI, p. 309, 311; VII, p. 1, 4, vgl. *de Avertissement*, p. 3 vlg., in het 1ste deel der uitgaaf van Petitot; Poirson, l.l., en Caboche, *les Mémoires et l'histoire en France*, 1862 II, p. 48, 51.

De bouwstoffen, hun door Sully verstrekt, waren: een dagboek der merkwaardigste gebeurtenissen van zijn leven, memoriën van hemzelf over de gewichtigste staatszaken, door hem behandeld; allerlei oorkonden en stukken, betrekking hebbende op het door den minister gevoerd bestuur, en meer dan drie duizend brieven van Hendrik IV[1] Nog bij het leven van de Sully, in 1638, werd het eerste gedeelte dezer Mémoires in 't licht gegeven. Eerst veel later, in 1662, kwam het overige uit door de zorgen van le Laboureur. Na dien tijd volgde de eene druk op den anderen. De editie, in 1745 uitgegeven door den abt de l'Écluse, is onbruikbaar, omdat zij te zeer is omgewerkt. Niet alleen de taal en de stijl zijn naar den nieuweren trant veranderd; maar ook in den inhoud heeft de abt veel gewijzigd, verkort, uitgelaten.

Volgens Caboche[2] luidde de titel in het 3de deel van de eerste editie: *Économies royales, amiables et d'état, et servitudes loyales, honorables et utiles*. Veelal wordt hij in deze bewoordingen uitgedrukt: *Mémoires des sages et royales Oeconomies d' Estat, domestiques, politiques et militaires de Henri le grand, et des servitudes* (= services) *loyales, obéissances convenables et administrations loyales de Maximilien de Béthune*. Kortheidshalve kunnen de Économies ook *Mémoires de Sully* worden genoemd. De omvangrijke en reusachtige verbeteringen, door den koning en den minister in alle takken van het bestuur der binnenlandsche aangelegenheden van Frankrijk aangebracht, verklaren en rechtvaardigen den titel ‘Économies d'état et servitudes, administrations’, etc.

Ten allen tijde heeft er groot verschil van gevoelen bestaan over de geloofwaardigheid en de waarachtigheid dezer Mémoires. Reeds in de zeventiende eeuw heeft een secretaris van du Plessis-Mornay, Marbault geheeten, ze scherp gehekeld. Sismonde de Simondi[3] schijnt er niet hoog tegen op te zien. Bazin[4] acht het werk ‘un livre trop peu sérieux pour être nommé ici’. Ranke[5] heeft het bevreemd, dat de Économies slechts weinig overeenstemmen met de echte oorkonden, die hij onder 't oog

1 *Opdracht aan de Sully, Économies*, ed. Petitot, I, p. 211; *Économics*, ed. Petitot, I, p. 243; IV, p. 4, 66, 67 vlg., 129, 185, 234; VIII, p. 206 vlg. - Bij al die stukken voegde Sully nog mondelinge mededeelingen, *Économics*, ed. Petitot, I. p. 362; IV, p. 69.
2 l.l., II, p. 48.
3 *Histoire des Français*, 1839, XXII, p. 23.
4 *Hist. de France sous Louis XIII*, 1842, I, p. 12.
5 *Franz. Geschichte*, 1854, II, p. 73.

heeft gehad. Ook Berger de Xivrey[1] is niet blind voor de vervalschingen, die er in worden aangetroffen. Michelet[2] gewaagt van de onwaarheden, ‘les menteries’, der secretarissen van de Sully, doch kenschetst het werk elders[3] op deze vereerende wijze: ‘De Économies royales zijn niet alleen een der goede boeken uit dien tijd, maar het hoofdwerk, in één woord *het boek*. Het is een ware stroom van historisch leven, die alles geeft, het materieele en het moreele, de politiek en de financiën, de karakters en de hartstochten, de zaken en de menschen, kortom de ziel. Het is een livre naïf et fort, jeune de verve et vieux de sagesse, admirable de plénitude’. Deze laatste ontboezeming is aan Michelet ontlokt naar aanleiding van Poirsons getuigenis omtrent het werk. Deze auteur[4] is er ongemeen mede ingenomen. Hij waardeert het, als behelzende de duidelijkste en volledigste berichten aangaande het tijdvak der geschiedenis van Frankrijk, liggende tusschen de jaren 1570 en 1611. Hij doet uitkomen, dat de Économies ons de Sully grondig doen kennen, en evenzeer Hendrik IV, dezen echter eerst van het tijdstip af, waarop hij den troon beklom; dat zij bovendien een aanschouwelijk beeld ontwerpen van het geheele leven dier dagen. Hij verdedigt haar vertrouwbaarheid op grond dat zij de gebreken en de zwakheden van den koning en den minister geenszins verzwijgen en toont, onder verwijzing naar eenige plaatsen, aan, dat zij, behoudens sommige onnauwkeurigheden, grootendeels overeenstemmen met hetgeen andere degelijke bronnen mededeelen, Ook Caboche[5] pleit voor de waarheidlievendheid van 't geschrift: ‘Les mémoires de Sully sont vrais, quoiqu'il faille se défier de son humeur’. Hij kenschetst het als het langzame gesprek van een grijsaard, die zich ten plicht stelt, er misschien genoegen in vindt, de gelukkigste woorden en de beste gevoelens in getrouwe herinnering te bewaren, die in den loop van zijn werkzaam leven bij hem zijn gewekt.

Geheel anders denken er over Ritter[6] en Philippson[7] Wat Ranke met een paar woorden aanduidt betoogen zij in 't breede.

1 *Recueil des lettres missives de Henri IV*, 1853, VI, p. 239, *noot*.
2 *Hist. de France*, 1874, X, p. 220.
3 XI, p. 313.
4 *Hist. du règne de Henri IV*, II (2), p. 533 vlg.
5 *Les Mémoires et l'histoire en France*, II, p. 70, 87.
6 *Die Memoiren Sullys und der grosse Plan Heinrichs IV*, 1871.
7 *Heinrich IV und Philipp III, die Begründung des französischen Uebergewichtes in Europa*, 1598-1610, 1876, III, p. 493 vlg.

Zij bewijzen, dat niet alleen in het verhaal zelf, maar ook in de oorkonden der Économies talrijke afwijkingen van de waarheid, chronologische onjuistheden, opzettelijke of onopzettelijke verzinsels voorkomen. Die verkeerde opgaven betreffen zoowel de groote plannen, als de samenzwering van Biron, financiëele staten en andere punten. Na kennis te hebben genomen van hun onderzoekingen vermag niemand dit te loochenen. Het wordt dan ook erkend door den beoordeelaar van Philippsons werk, J. Goll, in *de Revue historique van Monod en Fagniez*[1]. Hoewel hij meent, dat de akten nog niet gesloten zijn, het laatste woord nog niet is gezegd, houdt hij het voor zeker, dat de uitkomst van het proces, aan de Économies royales aangedaan, zal zijn de veroordeeling van Sully: 'Sully en sortira condamné'.

In geenen deele van zins, de waarde der ontdekkingen van Ritter en Philippson te betwisten, heb ik er niettemin op te wijzen, dat op een enkele hunner uitspraken iets kan zijn af te dingen. Zoo is in de schakels der redeneering van Ritter[2] eenigermate onjuist de bewering, waarbij hij zich beroept op Le Long[3], dat de geschiedenis van Hendrik IV van Scipio Dupleix eerst zal zijn uitgekomen in 1635, daar er ook een uitgaaf is van 1632[4]. Doch dit is een opmerking van weinig gewicht. Iets meer schijnt de volgende te beteekenen. Een van de vermetelste verdichtingen van Sully, zegt Philippson[5], is wat hij schrijft over de oprichting van een 'conseil de raison' door de generale staten van Rouaan, welke raad over de helft van de inkomsten van den staat zou hebben te beschikken. In 't voorbijgaan zij opgemerkt, dat de bedoelde vergadering, zijnde die van Rouaan, November 1596 - Januari 1597, niet was een vergadering der Staten-Generaal, maar slechts een van notabelen. Nu zijn zeer zeker *de Mémoires de Sully*[6] de hoofdbron, op welker gezag men aan het werkelijk bestaan van dien raad geloof heeft geslagen. Dewijl de Thou, Pierre de l'Estoile, Matthieu, Palma-Cayet er niets van vermelden, verklaart Philippson dien raad voor een uitvinding van de Sully. Hiertegen is al dadelijk aan te voeren, dat die vier schrijvers niet zoo lang bij de vergadering der notabelen stil staan, dat het 'argumentum ex silentio' hier zoo zwaar heeft te wegen.

1 November-December 1877, p. 424 vlg.
2 p. 48.
3 *Bibliothèque hist. de la France*, 1719, p. 445.
4 Zie bij Le Long, l.l.
5 III, p. 496
6 Ed. Petitot, III, p. 202 vlg.

Doch bovendien. In zijn Geschiedenis der Staten-Generaal, door de Académie des sciences morales et politiques met den eersten prijs bekroond, heeft Picot[1], waar hij de zittingen der notabelen van Rouaan beschrijft, voor zich gehad een advies[2], door een commissie uit die notabelen opgesteld. Uitdrukkelijk zegt Picot niet, dat dit advies van den ‘conseil de raison’ gewaagt. Maar hetgeen hij er uit aanhaalt, een berekening van de inkomsten en uitgaven van het rijk[3], stemt zoozeer overeen met wat *de Mémoires de Sully* over de voorstellen van dien raad hebben, dat de, zij het dan ook kortstondige, aanwezigheid van dien raad niet schijnt weg te cijferen. Volgens die *Mémoires*[4] sloegen de notabelen de oprichting van zulk een raad voor en de splitsing der inkomsten van 't koninkrijk in twee helften. De koning zou het beheer hebben der eene helft, de ‘conseil de raison’ van de andere. De som, voor den koning bestemd, zou zijn ongeveer ‘cinq millions d'écus’ of 15,000,000 francs. Hij zou voor zijn rekening nemen de uitgaven voor zijn huis en het leger. De raad der notabelen zou insgelijks ter zijner beschikking omstreeks 5,000,000 kronen hebben en daaruit de renten, de schulden van 't rijk en andere posten betalen. Dit alles, rakende die verdeeling, wordt bevestigd door de verschillende posten, voorkomende in 't advies: ‘Sa Majesté sera suppliée vouloir se contenter pour la dépense de sa maison, etc. de la somme de 5,000,000 ecus’, etc., etc.

Een tweede getuigenis, in staat om Philippsons twijfel te ontzenuwen, is die van Groulard, eersten president van het parlement van Normandië, zelf lid van de notabelen, die in zijn *Mémoires* verhaalt, dat den 28sten Januari 1597 aan eenigen van hen van wege den koning onder 't oog werd gebracht ‘la difficulté qu'il y aurait d'avoir les deniers que Sa Majesté s'attendait recevoir, si on voulait tenir à la rigueur du departement qui était dans notre cahier’[5]. Dit ‘departement’ is de boven uiteengezette splitsing der uitgaven en inkomsten.

De vraag naar de geloofwaardigheid der Économies, alleen reeds met betrekking tot dit onderwerp, is van te meer gewicht,

1 *Histoire des États généraux, considérés au point de vue de leur influence sur le gouvernement de la France de* 1355 à 1614, 1872, III, p. 266.
2 *Avis au roi etc. sur le soustenement de sa dignité royale et de son état et pour donner soulagement à son peuple.* - De tekst is uitgegeven door Poirson in 1868.
3 p. 292, 293.
4 Ed. Petitot, III, p. 45 vlg.
5 Petitot, XLIX, p. 353.

omdat van haar beslissing mede afhangt het antwoord op deze andere vraag, of de leden dier vergadering door den koning waren benoemd of door de drie standen zelven gekozen. Sismondi[1] verzekert het eerste en geeft aan zijn gansche voorstelling deze kleur, dat Hendrik IV de notabelen slechts wilde gebruiken, om hen te laten bekrachtigen, wat hij hun geliefde voor te leggen. Was dit waar, dan zou het in volstrekte tegenspraak zijn met de Sully[2], die juist het tegendeel zegt, n.l. dat de koning, in tegenstelling met de gewoonte zijner voorgangers, de benoeming aan de standen zelven had overgelaten. En niet slechts hierom is het moeielijk, met Sismondi in te stemmen, maar vooral omdat, indien hij gelijk had, de koning, die steeds als een toonbeeld van groote oprechtheid wordt geroemd, zou moeten worden gebrandmerkt als een bedrieger, als iemand, die met woorden speelt en de menschen zand in de oogen zoekt te strooien. Immers in de aanspraak[3], waarmede hij den 4^{den} November 1596 de zittingen opende, betuigde hij met nadruk, dat hij hun voordrachten wenschte aan te hooren en op te volgen; dat hij zich had voorgenomen ‘de se mettre en tutelle entre leurs mains’. Van den anderen kant heeft men zich te hoeden, het woord voogdij hier in te strikten zin op te vatten. Evenals eens later Katharina II, de Semiramís van het Noorden, woonde Gabrille d'Estrées, verscholen achter een gordijn, deze eerste vergadering bij. Na de zitting vroeg Hendrik IV haar, hoe zij over zijn openingsrede dacht. Nooit, antwoordde zij, had zij beter het woord hooren voeren. Slechts had de uitdrukking ‘zich onder voogdij stellen’ haar verwonderd. ‘Ventre saint-gris, hervatte de vorst, je l'entends avec mon épée au côte’[4].

Natuurlijk, want evenmin als iemand anders in die eeuw, monarch of geen monarch, kende hij de ware constitutioneele beginselen of kon gezind zijn ze na te leven. Maar zijn gezindheid was die, welke hij in zijn aanspraak te kennen gaf, thans en altijd te vernemen, wat de natie dacht, wat zij begeerde, ten einde overeenkomstig haar verlangen te handelen. Hij wenschte

1 *Hist. des Français*, XXI, p. 442, 446.
2 *Économies*, ed. Petitot, III, p. 29.
3 De zuivere tekst dezer rede, tallooze malen gedrukt, is alleen te vinden bij Berger de Xivrey, *Recucil des lettres missives de Henri IV*, IV, p. 657 vlg. en bij Palma Cayet, *Chronologie novenaire*, ed. Petitot, XLIII, p. 295 vlg.
4 *Mémoires journaux de* Pierre de l'Estoile, Petitot, XLVII, p. 184 vlg.

geenszins, dat zijn bewind zonder toezicht was. Het laatste woord echter in de oefening van 't gezag behield hij zichzelf voor.

In 1596 had hij zijn zeer gegronde redenen, om niet een vergadering der rijksstenden, maar slechts de Staten-Generaal ‘au petit pied’, d.i. de notabelen, bijeen te roepen. Vooralsnog durfde hij niet verder gaan. Nog had de eendracht onder de bevolking van Frankrijk niet genoeg wortel geschoten; nog was de orde niet naar behooren hersteld, zijn eigen populariteit te weinig bevestigd[1]. In April van dat jaar schijnt hij het met zichzelf nog niet eens te zijn geweest, of hij een volle vergadering der rijksstenden, dan wel een kleinere zal doen bijeenkomen. Dit ziet men in een vermaard geworden brief aan Sully[2], waarin hij hem mededeelt, dat hij vast besloten is, de drie stenden samen te roepen. Een maand of vier vóór de bijeenkomst der notabelen te Rouaan, Juli 1596, schrijft hij den prévôt des marchands te Parijs[3], dat hij wat hij heeft voor te dragen gaarne zou hebben voorgelegd aan een vergadering van rijksstenden, doch dat de omstandigheden, ook de oorlog, dit niet veroorloofden. Niettemin spreekt hij in dienzelfden brief van een bijeenkomen der staten, als moetende eerlang of mettertijd toch plaats hebben. Philippson[4], het tegendeel staande houdende en geneigd, het ‘tyrannus appellatus est, sed justus’ van Nepos[5] op Hendrik toe te passen, verzekert, geloof ik, meer dan hij kan bewijzen: ‘Mit dem Augenblicke, wo die innern und äussern Feinde unschädlich gemacht worden waren, und wo Heinrich sich mit Recht König von Frankreich nennen durfte, stand der Entschluss bei ihm fest, nie mehr diese Vertretung des gesammten Reiches ein zu berufen’. Beter heeft Burke[6] Hendrik IV begrepen; ingezien, dat het minder aan den koning, meer aan de tijden heeft gelegen, dat hij niet vaker, dan hij heeft gedaan, in overleg is getreden met het volk. ‘De historie, zegt die groote redenaar, heeft mij geen licht genoeg gegeven, om op beslisten toon uit te maken, of deze vorst immer in zoodanige omstandigheden heeft verkeerd, dat hij dien roem heeft kunnen verwerven.’ In tweederlei opzicht laat zich verklaren, waarom

1 Théodore Agrippa d'Aubigné, *Hist. universelle*, 1626, dl. III, p. 526 vlg.
2 Berger de Xivrey, *Lettres missives*, IV, p. 566.
3 *Lettres missives*, IV, p. 622.
4 *Heinrich IV und Philipp III*, II, p. 269.
5 *Miltiad.*, 8, § 3.
6 *Lettre au traducteur des Réflexions sur la révolution de France*, aangehaald door Mercier de Lacombe, *Henri IV et sa politique*, 1860, p. 88, 89.

dat gemeenschappelijk overleg achterwege is gebleven. Ten eerste had de taak, die Hendrik IV als de zijne aanmerkte en op zijn schouders laadde, alreede een verbazenden omvang: de organisatie van het bestuur in al zijn uitgestrektheid. En buiten kijf moesten administratieve hervormingen voorafgaan aan politieke verbeteringen. Ten anderen kan niemand ontkennen, dat Hendrik IV gedurende den korten tijd zijner regeering ontzaglijk veel heeft gedaan, weshalve men allerminst gerechtigd is, hem te verwijten, dat hij niet meer, niet alles heeft verricht.

Middelerwijl is het tijd geworden, tot de Économies royales terug te keeren. Het is een netelig vraagstuk, dat, hetwelk den graad harer geloofwaardigheid betreft. Het is er verre vandaan, dat het in dit opstel zal worden beslist. Zeer juist is de opmerking van Ranke[1]: 'Hier ist noch ein weites Feld für gelehrte, historisch und finanziell wichtige Erörterungen übrig'. Brill[2] is een verdediger harer vertrouwbaarheid quand même: datgene, wat anderen aanhalen als een grond om haar gezag te betwisten, is bij hem een reden te meer, om er geloof aan te hechten. Verder nog gaat Bluntschli[3], die er zelfs geen vermoeden van schijnt te hebben, dat men recht heeft, de Mémoires de Sully met betrekking tot de waarachtigheid te toetsen. Zoover reikt mijn geloof geenszins.

Maar wat ook tegen tallooze plaatsen en bijzonderheden dier Mémoires moge zijn aangevoerd, onloochenbaar, zou ik zeggen, is het, dat de hoofdzaak, die zij behelzen ten aanzien van de groote plannen van Hendrik IV en de Sully, moet worden geacht vast te staan. Te vele en te goede bronnen gewagen er van, dan dat men, tenzij men zijn oogen moedwillig verkiest te sluiten voor het licht, dat zij ontsteken, mag beweren, dat zij geheel uit de lucht zullen zijn gegrepen. Mededeelingen omtrent die ontwerpen treft men aan, behalve bij de Sully, bij d'Aubigné, bij de Bassompierre, bij Fontenay-Mareuil, allen tijdgenooten, ook bij Richelieu. d'Aubigné spreekt er tweemaal van. In zijn *Mémoires*[4] verhaalt hij, dat de koning hem, in 't begin van Februari 1610 te Parijs gekomen, zijn groote voorne-

1 *Franz. Geschichte*, II, p. 73.
2 *Kritick van eenige der bronnen van de geschiedenis der laatste dagen van het leven van Hendrik IV, koning van Frankrijk, in Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterk.*, tweede reeks, VI (3), blz. 269 vlg.
3 *Wetenschappelijke bladen*, Mei 1878, p. 286, *noot*.
4 *Mémoires de* Théodore Agrippa d'Aubigné par *Lalanne*, 1854, p. 13 vlg.

mens (*grand dessein*) in 't breede uiteenzette; dat hij, d'Aubigné, den vorst overreedde, ze ten deele te richten tegen Spanje, ‘qu'il pressa le roi de jeter une branche de ses desseins vers l'Espagne’; dat hijzelf bij die groote beweging, ‘grand mouvement’, niet gaarne werkeloos wilde blijven. Nauwkeuriger ontleding der plannen geeft hij in een aanhangsel zijner Algemeene Geschiedenis[1]. Dáár leest men, dat Hendrik IV, in den langdurigen, tienjarigen slaap de krachten van het rijk hersteld hebbende, besloot de middelen, waarover hij had te beschikken, aan te wenden en zijn macht, als die van de overige vorsten zijner eeuw te boven gaande, tot algemeene erkenning te brengen; dat hij, niemand op zijn weg vindende, zijn toorn waardig, buiten den koning van Spanje, zich voornam, door het verkleinen van dezen mededinger zichzelf te vergrooten, ‘de s'accroître en le diminuant’; dat hem te dien einde drie plannen werden voorgelegd, een door den hertog van Savoye (Karel Emanuel), door den maarschalk Lesdiguières en door Villeroi (den minister en schrijver der Mémoires d'état), om Milaan aan te tasten; een ander, voorgestaan door prins Maurits en de Sully, om Vlaanderen te bestoken, en een derde, dat Hendrik zelf uit de beide andere samenstelde en dat de bevrijding beoogde van alle staten, die onder de Spaansche heerschappij zuchtten; dat dit derde, zijnde in 't begin het groote oogmerk, ‘le grand dessein’, hem daarom het meest aanlachte, omdat hij zóó den minsten aanstoot gaf aan de gevoeligheid der Christenvorsten, die liever hadden, dat er een zeker evenwicht was tusschen de rijken Frankrijk en Spanje, dan dat het overwicht van een van beide te zeer uitkwam.

Zoowel het eene als het andere dier berichten is geheel onafhankelijk van de Économies royales. Het aanhangsel is opgesteld in 1626 of vroeger[2]; de Mémoires van d'Aubigné omstreeks 1628, gelijk blijkt uit de laatste bladzijde[3], waar hij den oorlog, ter zake van de opvolging in Mantua te dier tijde gevoerd, aanroert, beide alzoo tien jaren en meer vóór het tijdstip, waarop een gedeelte van de Sully's geschrift in 't licht verscheen. Dat men staat kan maken op zijn mededeelingen betoogt d'Aubigné[4] door de verzekering, waarmede hij zijn werk over

1 *Appendix ou corollaire à l'histoire universelle*, III, p. 738 vlg.
2 De editie, door mij gebezigd, is van 1626; doch er is één van 1620, zie *Mémoires de* d'Aubigné *par Lalanne*, p. 396, *noot* 1.
3 *Mémoires par Lalanne*, p. 156.
4 *Hist. univers.*, III, p. 744.

de Algemeene Historie sluit, dat hij, die zelf mede een ‘actor rerum’ was, zich bovendien van alle zijden opzettelijk had laten inlichten door de mannen, die, evenals hij, een aanzienlijke rol hadden vervuld en het best wisten, wat er omging.

Frans de Bassompierre was een der vertrouwelingen van Hendrik IV en, na 1610, van Maria de Médicis. In zijn *Mémoires*[1], die grootendeels bestaan uit aanteekeningen, op hemzelf betrekking hebbende, spreekt hij niettemin van de plannen des konings in den laatsten tijd zijns levens, tot het volvoeren waarvan hem aanspoorden Bouillon, Sully, Lesdiguières en de hertog van Savoye. Veel hooger staan *de Mémoires* van Fontenay-Mareuil, d.i. van Frans Du Val, markies de Fontenay-Mareuil. Reeds in zijn jeugd aan 't hof geplaatst, genoot hij vervolgens in ruime mate het vertrouwen van Maria de Médicis, van Lodewijk XIII en Richelieu, wie hij als krijgsman en diplomaat belangrijke diensten bewees. Zijn tijdgenoot, de kardinaal de Retz[2], roemt zijn ervaring en zijn verstand. Monmerqué[3] kent hem den lof toe, een grondig kenner te zijn geweest van de politieke betrekkingen van Frankrijk tot de overige staten ven Europa. Henri Martin[4] noemt zijn Mémoires zeer voortreffelijk en acht ze een noodzakelijke aanvulling van die van Richelieu. In dit geschrift[5] nu weidt de auteur vrij lang uit over de plannen van Hendrik IV, gericht niet alleen tegen Spanje, maar ook tegen Duitschland; zegt, dat de koning, indien de aangelegenheden van Gulik en Kleef of dergelijke zich niet als vanzelf als aanleiding hadden aangeboden, een andere aanleiding zou hebben gezocht, en gebruikt bij herhaling den term grands desseins[6]. Evenzeer beschrijft Richelieu[7] 's konings voornemen als een ‘grand dessein’ en geeft de hoofdtrekken van het ontwerp aan.

Het breedst evenwel worden de voornemens van Hendrik IV uitgemeten in de *Économies royales*. Onder de drangredenen tot den overgang tot het catholicisme, hem, luidens die bron, voorgehouden, is mede deze, dat de koning alsdan zal kunnen overgaan tot de volvoering zijner ‘hauts et magnifiques desseins

1 *Ed.* Petitot, XX, p. 424 vlg.
2 *Mémoires du cardinal de Retz*, Petitot, XLVI, p. 143, 150.
3 *Notice sur Fontenay-Mareuil*, Petitot, L, p. 8.
4 *Hist. de France*, 4e édit., XI, p. 278, *noot* 1.
5 Petitot, L, p. 23 vlg.
6 p. 35 en 47.
7 *Mémoires de Richelieu, Ed.* Petitot, XXI *bis*, p. 15 vlg.

pour l'etablissement d'une république universelle très-chrétienne, composée de tous les rois et potentats de l'Europe, qui professent le nom de Christ'[1]. Volgens dezen minister toch koesterde Hendrik jaren lang geliefkoosde wenschen of plannen van verre strekking, betrekking hebbende op den staatkundigen toestand van Europa en op de wederkeerige verhouding der roomsch-katholieke en der hervormde kerk in de verschillende staten van dat werelddeel. Die plannen kwamen hoofdzakelijk hierop neêr[2]: een modus vivendi uit te vinden, die de belijders der onderscheiden godsdiensten in vrede met elkander zou doen leven, zonder dat de een den ander onderdrukte, zoodat het beginsel der godsdienstoorlogen met wortel en tak werd uitgeroeid; een verbond te stichten tusschen verschillende staten, om het Habsburgsche huis te beletten, ten eeuwigen dage een bedreiging en vogelverschrikker voor de andere mogendheden te wezen; teweeg te brengen, dat er een politiek evenwicht ontstond onder de onderscheiden Europeesche staten, dat aan de aanslagen van overmachtige vorsten paal en perk stelde; te zien, wat men kon doen, om zoowel de oorzaken van buitenlandsche oorlogen, als van binnenlandschen krijg en van opstanden weg te nemen; te pogen, de regeeringen der Europeesche Christenstaten, ten getale van vijftien, te overreden tot het oprichten van een raad, samengesteld uit haar vertegenwoordigers, die, ten einde oorlog te voorkomen, als scheidsrechter over opkomende geschillen uitspraak zou doen; evenals tegen het Habsburgsche huis een verbond tot stand te brengen tot het bestrijden der Turken, met het doel, die ongeloovigen, zoo het kon, naar Azië terug te jagen. De plannen, of zooals men ze noemen wil, worden hier[3] uitdrukkelijk gekenschetst als ‘désirs’ en ‘desseins’. Gelijk gezegd is, worden vijftien staten voorgedragen als de bestanddeelen van het Europeesche statenstelsel[4]. Het zijn: Duitschland, de Kerkelijke Staat, Frankrijk, Spanje, Engeland, Hongarije, Bohemen, Polen, Denemarken, Zweden, Lombardije, Venetië, Italië, de Nederlanden en Zwitserland. Als Aziatisch rijk is Rusland buitengesloten.

Over deze wenschen of voornemens sprak Hendrik IV, volgens *de Économies*, dikwijls met Sully. Hij verzocht hem,

1 *Économies, éd.* Petitot, II, p. 99 vlg.
2 *Économies royales, éd.* Petitot, IV, p. 9 vlg.
3 p. 9.
4 *Économies royales, éd.* Petitot, VII, p. 313; VIII, p. 253 vlg.

ze te bestudeeren en hem ontwerpen voor te leggen ter uitvoering van diegene, welke daarvoor vatbaar waren. Zoodanige, meermalen omgewerkte ontwerpen vullen dan ook menige bladzijde van dat werk[1]. Volgt men de voorsteling van dit geschrift, dan is het Hendrik IV, in wiens hoofd die gedachten het eerst zijn opgekomen, en is Sully diegene, die ze nader in een zekeren vorm heeft gebracht. Er is geen reden voor, om met Sismondi[2] den minister het vaderschap dezer denkbeelden toe te kennen. Ook Bluntschli[3] houdt dit voor waarschijnlijk. Waarom, weet ik niet. Of waar is, wat Philippson[4] schrijft, dat Sully alleen maar somtijds door den koning over de buitenlandsche politiek werd geraadpleegd, zij in 't midden gelaten; maar zeker is het, dat de eigenlijke minister van buitenlandsche zaken van Hendrik IV was Villeroi.

Bluntschli noemt Sully ‘den idealistisch gezinden minister.’ Te oordeelen naar alles, wat wij over hem vernemen, verdient hij veeleer echt practisch geheeten te worden. Hij was hardvochtig, stijfhoofdig, trotsch, vasthoudend tot het uiterste. Zijn beheer der financiën doet hem kennen als een vijand van idealen. Zijn raad, dat Hendrik tot het catholicisme moge overgaan, verraadt zijn practischen blik. Terwijl de koning in zijn zorgen voor de herleving der nationale welvaart alles tegelijk wil omvatten, landbouw, veeteelt, handel, nijverheid, koloniën, verschilt Sully ten aanzien van een paar dier ontwerpen met hem van meening. Inzonderheid verzet hij zich aanvankelijk tegen het planten van moerbeziënboomen en het aankweeken van zijdewormen, waarvoor Hendrik zoozeer ijvert. De minister is van oordeel[5], dat het klimaat van Frankrijk hiervoor niet gunstig is; dat het werken in de zijde, gemakkelijker zijnde, te veel handen zou onttrekken aan den akkerbouw, die aller krachten behoeft; dat de werklieden in de fabrieken zullen blijken slechte soldaten te zijn; dat de zijdefabrieken de weelderigheid en de verwijfdheid zullen bevorderen. Evenzeer stuitte de koning bij zijn streven om de Franschen te doen deel nemen aan den wedijver der volkeren in 't stichten van koloniën op tegenspraak bij den minister[6], wiens oog zich niet op het

1 VII, p. 298 vlg.; VIII, p. 183 vlg., 233 vlg.; IX, p. 1 vlg.
2 *Hist. des Français*, XXII, p. 148.
3 *Wetenschappelijke bladen*, Mei 1878, p. 286, *noot.*
4 *Heinrich IV und Philipp III*, I, p. 235.
5 *Économies royales, édit.* Petitot, V, p. 64 vlg.
6 *Ibid.*, p. 69.

verder afgelegene vermocht te richten en die van nieuwigheden een zekeren afkeer had.

De vergelijking tusschen den koning en den minister leert alzoo, dat de eerste meer idealistisch is, dan de laatste. Ook is het er ver vandaan, dat Sully de verschillende wijzen van uitvoering der politieke plannen, die hij voorstelt, voor dadelijke verwezenlijking geschikt acht. Hij erkent in 1607, dat zij in den eersten opslag veel hebben van luchtkasteelen en hersenschimmen, ‘quoique tous ces établissements de prime face semblent n'être que pures chimères et imaginations, sans apparence d'aucune solidité en leur subsistance’[1]. De dikwijls omgewerkte en van elkander afwijkende plannen, den vorst aangeboden, zijn aan te merken als zoovele proeven, die, waren zij werkelijkheid geworden, een geheele verandering in de onderlinge betrekkingen der Europeesche staten zouden hebben teweeg gebracht. Zeer is de minister er van doordrongen, dat men tijd zal behoeven. Slechts meent hij te mogen veronderstellen, dat, indien den koning nog een tiental jaren leven moge gegund zijn, aan het bereiken van het doel niet is te wanhopen. Als eerste schrede op den weg, die tot het bereiken van dat doel zal leiden, als conditio sine qua non wordt aangenomen, dat, vóór alles, het huis Habsburg binnen zekere grenzen zij gesloten.

De spil, waarom alles draait in de ontwerpen, is de vrede der kerken en der rijken in Europa. Waren Hendrik IV en de Sully in hun voornemens geslaagd, dan zou de menschheid reeds destijds hebben verworven, wat zij ook nu nog vruchteloos najaagt, dat ‘gerechtigheid en waarheid de gordel der lendenen zijn; dat de wolf met het lam verkeert en de luipaard nederligt bij den geitenbok, het kalf bij den jongen leeuw; dat een knaapje al die dieren gezamenlijk voor zich zou kunnen uitdrijven; dat de koe en de beerin samen weidden en de leeuw, gelijk de os, stroo at; dat men nergens leed zou doen, noch verderven op den ganschen berg der heiligheid des Heeren; dat de aarde vol ware van de kennis des Heeren, evenals de wateren den bodem der zee bedekken’.

In zijn *Essai sur les moeurs*[2] zegt Voltaire: ‘La prétendue division de l'Europe en quinze dominations est reconnue pour une chimère qui n'entra point dans la tête de Henri IV. S'il

1 *Économies royales, édit.* Petitot, p. 313.
2 *Oeuvres complètes de* Voltaire, 1823, XVIII, p. 90, 91, chap. 174.

y avait jamais eu de négociation entamée sur un dessein si extraordinaire, on en aurait trouvé quelque trace en Angleterre, à Venise, en Hollande, avec lesquelles on suppose que Henri avait préparé cette révolution. Il n'y en a pas le moindre vestige; le projet n'est ni vrai, ni vraisemblable'.

Men behoort hier niet aan een enkel punt te blijven hangen. Men behoort te onderscheiden. Van den kant van Hendrik zijn het oorspronkelijk wenschen, opkomende gedachten, tot zekere hoogte idealen, illusiën, zoo men wil, waarvan, naar hij hoopt, toch wel iets zal kunnen worden verwezenlijkt, die in allen gevalle de richting aanwijzen, waarin hij, ten opzichte van de buitenlandsche politiek, tracht werkzaam te zijn. Van den kant van Sully zijn het vertoogen, ontwerpen, nog geen geheelenal uitgewerkte, nauwkeurig omschreven plannen, nog geen vast stelsel[1]. Niets b.v. in de Économies royales duidt aan, dat de koning of zijn minister in de laatste regeeringsjaren van Hendrik IV de hand aan 't werk heeft geslagen, om over te gaan tot de oprichting van den grooten Christenstaat.

Men moge geneigd zijn, zooveel of zoo weinig men wil, van de bestanddeelen van 't groote ontwerp, als onuitvoerbaar, uit te delgen, de zaak zelve, in welke losse omtrekken ook, als hoofdgedachte van Hendriks buitenlandsche staatkunde, zal men wel onaangeroerd moeten laten. Alles moest er toe leiden, dergelijke denkbeelden te doen oprijzen in het brein van een vorst, voor wien de bevordering van het heil van Frankrijk het alles beheerschende hoofdpunt zijner dagelijksche overwegingen was.

Waren dan niet, sinds de dagen van Karel V en Frans I, velen in Europa bezorgd geweest voor een wereldmonarchie, geconcentreerd in het huis Habsburg? De tallooze rijken, waarover Karel V den schepter voerde, gaven hem te veel overwicht, dan dat de samenvoeging dier rijken in één hand niet als een gevaarlijk moment voor de rust van Europa moest zijn aangemerkt. De monarchie, die Brussel en Madrid, Napels en Weenen tot hoofdsteden had, was een geheel nieuw verschijnsel. Met de verkiezing van den 28sten Juni 1519 te Frankfort aan de Main was de wedijver aangevangen tuschen Frankrijk en Spanje, die sedert het tweede vierde der zestiende eeuw vooreerst den grondtoon uitmaakt der Europeesche geschiedenis.

1 Vgl. Cornelius, *der grosse Plan Heinrichs IV von Frankreich*, in *Münchner Historisches Jahrbuch für* 1866, herausgegeben von der historischen Classe der K. Akademie der Wissenschaften, 1866, p. 68 vlg.

Aan bijna alle zijden was Frankrijk, dat bovendien nog geenszins den omvang had, dien het heden ten dage heeft, door Spaansche landen ingesloten. In 't Noorden behoorden Artois, Fransch Vlaanderen en eenige andere streken aan Spanje; in 't Oosten lag Franche-comté, een bezitting van den koning van Spanje. In 't Zuidwesten waren Boussillon en Cerdagne bestanddeelen van Spanje. In 't Zuid-Oosten oefende Spanje door 't bezit van Napels en Milaan een overwegenden invloed in Italië. De gevaren voor zijn eigen zelfstandigheid van die nabijheid van Spanje, van dat alom omringd zijn door Spaansch gebied, had Frankrijk in ruime mate leeren kennen gedurende den loop der godsdienstoorlogen, zoowel onder de regeering van Hendriks voorgangers, als onder die van hemzelf.

Niemand wist beter uit eigen ervaring, dan Hendrik IV, welke wrange vruchten Frankrijk van de kerkelijke verdeeldheid had geplukt. Toen hij zich in 1589 aangordde, om den strijd te gaan voeren, die aan zijn troonbeklimming moest voorafgaan, was de kracht van het koningschap in Frankrijk ten eenenmale gebroken. De macht der kroon was een buit geworden, waarop zich de Guises, Philips II, tal van aanzienlijke heeren, gouverneurs van gewesten, parlementen als om strijd neerstortten, waarvan zij elkander de stukken betwistten. Werwaarts de natie haar oog ook wendde, bij geen dier machten vond zij òf de gezindheid, òf het vermogen, om met genoegzamen nadruk het hoofd te bieden aan alle samenwerkende oorzaken, die zooveel verwarring en onheil aanrichtten. Na de acht burgeroorlogen, die het had gevoerd, leverde Frankrijk een droevig tafereel op. Tweehonderd vijftig dorpen waren plat gebrand, tal van ingezetenen omgebracht. Op zeer vele plaatsen was de grond jaren lang onbebouwd gebleven. Even treurig was het gesteld met handel en nijverheid. Waar de koopman of de nijvere werkman niet werd gekweld door tollen, door den een of anderen machthebber naar willekeur opgelegd, stond hij ten doel aan de afpersingen van krijgslieden, die als ware rooversbenden te werk gingen. 's Rijks financiën verkeerden in een toestand van volslagen uitputting. Nog een reeks van jaren na 1589 was de bevolking van Frankrijk gesplitst in twee groote afdeelingen, die vijandelijk tegen elkander over stonden. Eerst van lieverlede was het Hendrik IV gelukt, door zijn overgang tot de katholieke kerk, vooral door het edict van Nantes, in dien chaos eenige orde aan te brengen.

Was het nu zoo vreemd, dat Hendrik IV, zijn aandacht bij die antecedenten bepalende, ze tot den grondslag van ver strekkende plannen maakte? Geen andere dan de zocdanige pasten hem, meende Casaubonus: ‘Rerum a te gestarum magnitudinem ignorant qui alia majestati tuae putant convenire incepta, nisi magna, ardua et a nemine mortalium praeter te exspectanda’[1]. Mag men de *Économies royales*[2] gelooven, dan is een gedeelte dier plannen zijn geboorte verschuldigd aan een gesprek, in 1601 gehouden te Dover tusschen koningin Elizabeth en Sully. Er kanten zich veel bezwaren aan tegen de geloofwaardigheid van dit bericht, die bij Ritter[3] en Philippson[4] in 't licht worden gesteld. Van den anderen kant bestaat er een brief van den koning[5], aan Sully geschreven onmiddellijk na het overlijden van Elizabeth, 10 April 1603, die ontegenzeggelijk aantoont, dat Hendrik en de koningin voornemens hebben gehad, vijandelijk aan het huis Habsburg, en dat Sully, namens den koning, daarover heeft gesproken met Elizabeth: ‘contre laquelle (l'excessive puissance de nos irréconciliables ennemis) nous faisions, elle et moi, de grands desseins, ce que vous savez áussi bien que moi, vous y ayant employé.’ Men ziet er verder uit, dat Hendrik wil trachten, met behulp van Sully, de onderhandelingen wederom aan te knoopen met Jakob. Berger de Xivrey heeft dien brief voor echt gehouden; maar Ritter[6] betwist zijn echtheid. De bedoelde brief van den 10^{den} April 1603 is geschreven te Nancy. Dewijl er echter een paar aanwijzingen zijn in eenige andere brieven van den koning[7], waaruit blijkt, dat hij de tijding van Elizabeths dood eerst heeft ontvangen den 11^{den} of den 12^{den} April, toen hij zich niet langer te Nancy bevond, verklaart Ritter hem voor een maaksel van een andere hand.

Doch welke ook de oorsprong der plannen moge zijn, de hoofdzaak, dat zij in de laatste regeeringsjaren des konings in zijn brein hebben post gevat, schijnt moeielijk te bestrijden.

1 *Opdracht van Polybius aan Hendrik IV*, in *Polybii hist. quae supersunt*, 1763, III, p. 664.
2 IV, p. 38 vlg. Vgl. Mably, *Principes des négociations*, in *Oeuvrcs*, 1794-1795, V, p. 62 vlg.
3 *Die Memorien Sullys und der grosse Plan Heinrichs IV*, p. 33, *noot* 45.
4 *Heinrich IV und Philipp III*, I, p. 207, *noot* 1.
5 Berger de Xivrey, *Lettres missives de Henri IV*, VI, p. 70.
6 p. 34 met *noot* 46.
7 *Lettres missives de Henri IV*, VI, p. 72, 666.

Men zal niet meer kunnen volhouden[1], dat Hendrik IV, dewijl hij oud was, zijn zoon het rijk in vrede wenschte na te laten. Hoeveel of hoe weinig in die ontwerpen bestemd was om altijd luchtkasteel te blijven, overdenkingen van dien aard, als de term ‘de groote voornemens’ te kennen geeft, hebben ongetwijfeld bij de plannen, die Hendrik ontwierp, bij de maatregelen, die hij nam, een gewichtige rol gespeeld. Den 24sten Januari 1610 schrijft Frans van Aerssen aan Oldenbarnevelt[2], dat hij in een audientie van twee uren bij den koning van Frankrijk van dezen vorst heeft gehoord: ‘son opinion portant que l'affaire de Cleve est trop particulier, qu'il en faut faire un universel;’ dat zijn besluit vaststaat ‘de brider la domination et ambition injuste du roi d'Espagne;’ dat de zaak van Kleef ‘peut servir de plausible et beau prétexte,’ maar dat de ware oorzaak der vijandelijkheden, die hij in den zin heeft, is ‘la sureté commune de tous cenx qui à bon droit peuvent et doivent suspecter la puissance Espagnole;’ dat de koning van Spanje vreemd zal opzien, zoodra hij van drie zijden tegelijk zal worden aangevallen. Den 20sten Februari 1610 schrijft hij aan den raadpensionaris[3], dat de koning hem in een audientie heeft verklaard, wraak te willen nemen wegens de ondersteuning, verleend door den koning van Spanje in de aanslagen van Biron, van Bouillon en andere; dat hij den last van den krijg niet wil laten drukken op de schouders van zijn jeugdigen zoon. In een derden brief, aan Oldeubarnevelt, 5 April 1610[4], maakt van Aerssen, bericht gevende over gesprekken, door hem gevoerd met Villeroi en met Sully, onderscheid tusschen den oorlog wegens de opvolging in Gulik en Kleef en de ‘guerre générale’ of de ‘grandes choses’, die Hendrik IV zich had voorgenomen te doen.

Getrouw aan het karakter der diplomatie over 't geheel, kenmerkte zich ook de buitenlandsche politiek van Hendrik IV door allerlei kronkelingen en wisselingen. Doch veel is er, dat verraadt, dat de bovendrijvende richting dier politiek sedert den vrede van Vervins, 1598, was vijandschap tegen Spanje. Tegen

1 M. v. D., *Der grosse Plan Heinrichs IV von Frankriech von C. A. Cornelius*, in *de Nederl. Spectator*, 1867, 12 Januari, p. 11.
2 Ritter, *Briefe und Acten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges'* 1877, III, p. 18, 19.
3 *Ibid.*, p. 115.
4 *Ibid.*, p. 171, 172. Vgl. p. 119, 130, 160, 165, 167 vlg., 222 vlg, 229 vlg., 253.

't einde van Januari 1608 sloot Frankrijk een verdedigend verbond met de Nederlandsche Republiek, dat de zeven gewesten bij hun onderhandelingen met Spanje en de aartshertogen tot geen geringen steun verstrekte. Die onderhandelingen met Spanje kruisten zich - het is waar - met die tusschen het hof van Parijs en dat van Madrid of liever van Valladolid, waar Philips III jaren achtereen placht te vertoeven, over een huwelijk, eerlang te sluiten tusschen de beide ter zelfder tijd, September 1601, geboren spruiten der in die twee rijken regeerende huizen; Lodewijk XIII en Anna Maria Mauritia. Terwijl Spanje de zaak van dat huwelijk tot een lokmiddel wilde bezigen, om Frankrijk behulpzaam te doen zijn ter vernieuwing van de onderwerping der Nederlandsche Republiek, zocht daarentegen Frankrijk Philips III voor te spiegelen, dat, eerst wanneer het huwelijk was tot stand gekomen, het met Spanje kon samenwerken, ten einde Nederland op nieuw het juk op te leggen. Terwijl Philips III op den oorlog tegen Nederland stond en daarvan zijn toestemming tot het huwelijk afhankelijk maakte, verlangde Hendrik IV voor alles het huwelijk en liet het hiervan afhangen, of hij zijn instemming gaf tot het bestrijden der zeven provinciën[1]. Inmiddels werd den 9^{den} April 1609 het twaalfjarig bestand gesloten. Dit vervreemdde Spanje voor een wijl van Frankrijk, en voor een onbepaalden tijd verdween de aangelegenheid der echtverbintenis van 't programma. Wederom zegevierde de tegen Spanje gekante staatkunde. Wat den naam der Spanjaarden te gronde heeft gericht, zeide paus Paulus V[2], en hun onmacht openbaart, is de Vlaamsche wapenschorsing. Dezelfde strekking van Hendriks politiek ziet men in de betrekkingen, die hij onderhoudt met de Morisco's, van het oogenblik af, waarop zij zijn hulp inroepen, 1602, tot het tijdstip hunner uitdrijving[3].

Boven werd opgemerkt, dat de voornaamste bedoeling voor het terneerstellen en rangschikken der Mémoires de Sully was de zucht om het werk van Dupleix te weerleggen, evenwel niet voorzoover aangaat de bewering, dat Hendrik IV groote

1 Vgl. Perrens, *Les mariages Espagnols sous le règne de Henri IV et la régence de Marie de Médicis*.
2 Perrens, l.l., p. 207.
3 Zie daarover Weiss, *l'Espagne depuis le règne de Philippe II jusqu'à l'avènement des Bourbons*, I, p. 160 vlg.; Philippson, *Heinrich IV und Philipp III*, I, p. 286 vlg.

ontwerpen heeft gekoesterd. Philippson[1] poogt een plaats uit de historie van Dupleix dienstbaar te maken aan zijn verlangen, om die plannen te doen voorkomen als een uitvinding van d'Aubigné en de Sully uit de jaren, toen zij in stillen wrok terneerzaten, treurende over den goeden ouden tijd. Voor dusdanige poging kan intusschen Dupleix niet worden gebezigd. Hij deelt mede[2], ‘qu'on a cru, qu'il n'y avait homme du conseil du roi, qui sût toutes les circonstances’ van 's konings voornemens. Hij spreekt eenige bijzonderheden betreffende die plannen, door d'Aubigné bericht, tegen, als zijnde slechts ‘imagination et conjecture, personne qui vive n'en ayant connaissance certaine,’ aangezien de onderhandelingen met de verschillende hoven door onderscheiden gezanten werden gevoerd, die agenten geen kennis droegen, dan van hetgeen tot de opdracht van elk hunner in 't bijzonder behoorde, en alleen de koning aller rapporten kreeg[3].

Maar juist dezelfde bladzijden, waar hij het eene en het andere zegt, leveren het bewijs, dat Scipion Dupleix wel degelijk overtuigd was hiervan, dat er plannen waren. Sprekende van de aanstalten, door Hendrik IV gemaakt, om zich te mengen in den strijd ter zake van de opvolging in Gulik en Kleef, vraagt hij[4], of er iemand is, onnoozel genoeg, om zich te verbeelden, dat de koning, zijn eigen persoon en de voornaamste strijdkrachten van zijn rijk er aan wagende, geen ander oogmerk had, dan eenige Duitsche vorsten te ondersteunen en hun rechten te handhaven. Neen, zegt hij, ‘c'est sans doute qu'il embrassait bien d'autres affaires et qu'il se proposait de grandes et hautes expéditions. Mais par une maxime des grands capitaines il ne les divulguait pas.’ Daarop volgt dan de verzekering, dat eigenlijk niemand in staat is, veel van de ontwerpen te verhalen, en dat zij, die er na den dood van Hendrik over gesproken en geschreven hebben, meer met hun gissingen, dan met stellige wetenschap zijn te rade gegaan, ‘plus par conjecture, que de certaine science.’ Niettemin weet hij, dat de koning ‘repassait dans son esprit, tant de son propre mouvement, que par la suggestion d'autrui, divers desseins, tous grands, dignes de sa magnanimité et glorieux à la France;’ dat

1 *Heinrich IV und Philipp III*, III, p. 500.
2 *Historie de Henri le grand*, IV *du nom, roi de France et de Navarre*, 1635, p. 398.
3 p. 400.
4 p. 398 vlg.

hij verbintenissen had aangeknoopt met den paus, met Venetië, met den hertog van Savoye, met den groot-hertog van Toskane en met Engeland. Hij, de auteur, zal om de aangevoerde redenen zich niet door de ijdelheid laten medesleepen, te gewagen van hetgeen in overleg met die vorsten is vastgesteld. Beter dan iemand, zou Willem de Hugues, generaal van de orde der Franciscanen, later aartsbisschop van Embrun, inlichtingen kunnen geven, daar hij de onderhandelingen had gevoerd met de verschillende Italiaansche staten. Slechts voegt Dupleix hier nog iets bij, dat hij in vroegere editiën van zijn werk niet had kunnen inlasschen en dat betrekking heeft op het met Savoye te sluiten verbond.

Als om de menschen ten laatste nog eens dit ééne diep in te prenten, dat Hendrik IV van de aarde werd weggenomen, toen hij groote ondernemingen voorbereidde, sluit Dupleix, een tweede Salomo, het hoofdstuk, waarin hij dit onderwerp behandelt, met deze redeneering[1]: 'Voilà done de grands et glorieux desseins, concertés entre les princes de la terre. Le monarque céleste, roi des rois, lequel d'aventure n'avait pas été invoqué dans ces projets, les fit avorter dans un moment en terrassant le principal chef de toutes ces entreprises. Ainsi le monde n'étant que vanité ne nous saurait rien présenter de solide. Les rois de la terre ne sont que le jouet du ciel, et leurs plus hautes entreprises ne sont que de vaines imaginations et des songes.' De gansche plaats, rakende de groote plannen, stemt den lezer gunstig voor de geloofwaardigheid van dezen behoedzamen schrijver, die, door Lodewijk XIII vereerd met den titel van staatsraad en aangesteld tot officiëel historieschrijver, zeker, zoozeer als iemand, de gelegenheid had, vele geheimen gewaar te worden.

De slotsom, dunkt mij, moet wezen, dat men Ritter en Philippson zal hebben toe te geven, dat Sully in zijn *Économies royales* menige dwaling heeft begaan, zich aan vele onnauwkeurigheden heeft schuldig gemaakt, waar hij van de plannen melding maakt; dat daarom echter het bestaan der plannen - al kunnen wij tot dusver hun omvang en strekking niet geheel overzien - geenszins voor een verzinsel behoeft te worden gehouden; dat men van die Mémoires van den minister niet meer mag vergen, dan zijzelven beweren te wezen, een teekening van de gesprekken, door den koning met zijn getrouwen dienaar en

1 p. 401, 402.

vriend gehouden, van de denkbeelden, door hen geopperd, van hun overdenkingen over de vraag, wat uitvoerbaar zou kunnen zijn. Om kort te gaan, men zal zich voorshands hebben te vergenoegen met een omschrijving der ontwerpen, luidende als die van Augustin Thierry[1]: 'Henri IV entreprit à la fois de préserver la France du danger continuel, dont la menaçait la prépondérance de la maison d'Autriche, et de lui faire à ellemême une situation prépondérante en reconstituant l'Europe d'après un nouveau principe, celui de l'indépendance et de l'équilibre des états. Le système de balance politique, réalisé un demi-siècle plus tard par le traité de Westphalie, fut une création de sa pensée; il le conçut dès l'abord sous des formes idéales qui le passionnaient, mais que son sens pratique lui faisait regarder comme secondaires et dépendantes de ce qui dans l'exécution serait possible ou opportun.'

Zoowel de binnenlandsche gesteldheid van Spanje onder Philips III, als de herleving der geschillen tusschen de katholieken en de protestanten in Duitschland onder de zwakke regeering van Rudolf II was voor Hendrik IV als een uitnoodiging, om tot daden over te gaan. Een bijzondere aanleiding kwam er bij. In Maart 1609 overleed kinderloos de hertog van Gulik en Kleef, Johan Willem. Daardoor werden èn die beide landen, ên het hertogdom Berg, het graafschap Mark, het graafschap Ravensberg, de heerlijkheid Ravenstein een openvallende erfenis, een twistappel tusschen verscheiden pretendenten. De twee vorsten, wier aanspraken op de nalatenschap inzonderheid in aanmerking kwamen, waren verdeeld door verschil van godsdienst. Een van hen, Johan Sigismund, keurvorst van Brandenburg, die van Luthersch gereformeerd werd, vond steun bij de Nederlandsche Republiek en bij de Evangelische vorsten van Duitschland, onderling vereenigd in de unie van Auhausen. De andere, Wolfgang Willem van Palts-Nieuwburg, kon, door zijn overgang van den Lutherschen tot den katholieken eeredienst, op de hulp van Spanje en van de Duitsche ligue rekenen.

Hendrik IV zag in die aangelegenheid voor zich een gunstige kans, om, door partij te trekken voor den gereformeerden candidaat, het huis Habsburg tegen te werken. Daarenboven kreeg hij nog een persoonlijke reden, die zijn vooringenomenheid

1 *Introduction* voor de *Recucil des monuments inédits de l'hist. du tiersétat*, I (1), p. CXL.

tegen Spanje en wie het met dit rijk hielden voedsel gaf. Deze persoonlijke reden, een tweede aanleidende oorzaak voor een krijg met Spanje, is te belangrijker, omdat de vraag is opgeworpen, rondom welke, als om een spil, zich de geschiedenis der laatste dagen van Hendrik IV beweegt, of deze vorst werkelijk een groot plan had, dat hij op het punt stond te volvoeren, dan wel, of het hoofddoel van den door hem beraamden buitenlandschen oorlog in verband stond tot de prinses van Condé, de hoofdpersoon bij die nieuwe aanleidende oorzaak.

Connétable van Frankrijk was destijds Henri de Montmorency, de tweede zoon van Anne de Montmorency, die onder Hendrik II insgelijks connétable was geweest en zoo goed als de eenige bestuurder van het rijk. Henri de Montmorency had een zoon, eveneens Henri geheeten, en een drietal dochters, van welke de jongste was Marguérite Charlotte, geboren in 1594. Zij was, getuigt Bassompierre[1] op de jaren 1608, 1609, ‘parfaite en beauté; sous le ciel il n'y avait alors rien de si beau que mademoiselle de Montmorency, ni de meilleure grâce, ni de plus parfait.’ Fontenay-Mareuil[2] teekent ze als ‘ayant joint à une infinité d'éminentes qualités celle d'une excellente beauté.’ De vader van Marguérite Charlotte bood haar den genoemden Bassompierre ten huwelijk aan. Zeer vereerd door het aanbod, haastte zich Bassompierre het aan te nemen. Ternauwernood had de koning de vijftienjarige dame gezien, of hij was getroffen door het liefelijke en fraaie harer verschijning, en zijn vijfenvijftig jaren belette'n hem niet, in lichtelaaien gloed te ontbranden voor de jeugdige Charlotte. Hij verklaarde Bassompierre, dat hij, indien het voorgenomen huwelijk doorging, hem zou haten, en dat hij van zins was, Montmorency's dochter uit te huwen aan Hendrik II, prins van Condé, den zoon van Hendrik I, van Bourbon, prins van Condé, een der hoofden van de hugenooten, omgekomen, misschien of denkelijk aan vergif, in 1588. Als redenen, waarom hij op dit huwelijk gesteld was, gaf de koning aan Bassompierre te kennen, dat hij Charlotte in zijn nabijheid, in de familie, wilde houden, en dat Condé, die meer met de jacht op had, dan met dames, een geschikter echtgenoot zou zijn[3]. Zeller, *Henri IV et Marie de Médicis*, d'après des documents nouveaux, 1877, p. 299, meent, dat Condé ook

1 Petitot, XIX, p. 383.
2 Petitot, L, p. 14.
3 *Mémoires de* Bassompierre, Petitot, XIX, p. 387.

daarom minder kans had, in den smaak te vallen van Montmorency's dochter, dewijl hij leelijk was. Hij was dit evenwel niet in zijn jonge jaren, zegt mevrouw de Motteville[1]. De jonge Condé trouwde weldra in Mei 1609, overeenkomstig 's koning verlangen, met Charlotte.

Op bevel van Hendrik IV was Hendrik II van Condé in 't catholicisme opgevoed. Ofschoon zijn voorvaderen onder de beschermers der hugenooten waren geweest, bleef hij getrouw aan de katholieke kerk. Zijn kenmerkende hoedanigheid was zin voor orde en gerechtigheid. Gelijk hij in 't beheer zijner huishouding alles tot in de geringste bijzonderheden naging, schijnt hij ook in 's konings raad wel wat te veel gewicht aan kleinigheden te hebben gehecht. De hartstocht, die hem beheerschte, was gierigheid en hebzucht. In zijn jeugd onbemiddeld, liet hij, naar men zeide, een zoo groot vermogen na, dat het een millioen aan jaarlijksche renten opbracht. Een krijgsman was hij volstrekt niet: zonder laf te zijn, miste hij de deugd der dapperheid en schepte niet het minste behagen in den oorlog. Hij was in geenen deele behebt met vooroordeelen ter zake van zijn hooge geboorte. Veeleer verweet men hem, dat hij in de keus der lieden, met wie hij omging, in die der plaatsen, waar hij vertoefde, over 't geheel in zijn gedragingen niet zelden vergat, dat hij de eerste prins was van 't koninklijk huis. Voor 't overige was hij noch verstoken van kundigheden, noch van menschenkennis[2].

Evenals vóór, zoo zag men veel meer na het huwelijk, aan allerlei teekenen, daar het jonge paar zijn verblijf hield aan het hof, welk een diepen indruk de nieuwe prinses van Condé op het gemoed van Hendrik IV had gemaakt, hoe zeer zij voortdurend zijn aandacht trok. Ook voor Condé bleef dit niet verborgen. Men verneemt er niets van, of hij, enkel en alleen dewijl Hendrik IV het had verlangd, was getrouwd; doch zooveel is zeker, dat een verhooging van zijn jaargeld tot

1 Petitot, XXXVII, p. 203.

2 Vgl. de *Mémoires de* Mad. de Motteville, Petitot, XXXVII, p. 203 vlg.; die van Lenet, Petitot, LIV, p. 166 vlg.; die van Montglat, Petitot, L, p. 58. Als vriendin der koningin, Anna van Oostenrijk, had mevrouw de Motteville, d.i. Françoise Bertant, weduwe van den eersten president van de rekenkamer van Normandië, overvloedige gelegenheid om Condé te leeren kennen; in ruimer mate nog had ze Pierre Lenet, procureur-generaal bij het parlement van Dijon, later lid van den conseil d'état, een der grootste vertrouwelingen van Condé.

100,000 francs[1] niet het minst er toe had bijgebracht, hem gunstig voor de verbintenis te stemmen. Nadat het huwelijk nu gesloten was, toonde hij intusschen, geen genoegen te nemen met de pogingen, die de koning deed, om in nadere betrekking te komen tot de prinses. Geërgerd door de geruchten, die hem dagelijks ter oore kwamen, ontzag hij zich niet, er met Hendrik over te spreken, en het kwam tusschen hen tot een levendige woordenwisseling[2]. Van zijn kant schreef de koning aan Sully, 12 Juni 1609[3], dat, dewijl Condé 'faisait le diable', hij hem vooreerst het kwartaal van zijn toelage niet moest uitbetalen. Denzelfden dag zond hij een vertrouwd persoon naar 's prinsen schoonmoeder, die den connétable zekere voorschriften had te geven en hem een schrijver des konings ter hand te stellen[4], waarin eveneens stond, dat Condé 'faisait le diable' en dat zij beiden, Montmorency en Hendrik, hem wijzer moesten maken, waarmede hij, Hendrik, al dadelijk zou aanvangen. Terecht zegt Sismondi[5], dat de koning den prins trachtte te dwingen, zich naar zijn wil te voegen, door hem gebrek te laten lijden, 'par la famine'.

Geen ander redmiddel wetende, verwijderde Condé zich in dezelfde maand Juni met zijn gemalin van het hof[6]; maar in 't begin van Juli werden zij verplicht terug te keeren, om bij een reeks feesten tegenwoordig te zijn, die te Fontainebleau werden gegeven. Op nieuw kwam het aan 't licht, dat de koning niet genezen was. Hij, die gewoon was, zich eenvoudig te kleeden, tooide zich ter eere van de prinses fraai op en besteedde groote zorg aan zijn baard en aan zijn uiterlijk[7]. Van de andere zijde schijnt de prinses het niet onaardig te hebben gevonden, dat een zoo hoog geplaatst en zoo bejaard persoon niet ongevoelig was voor haar bekoorlijkheden. Het spel begon ten laatste Condé geheelenal te verdrieten. Voor de tweede maal verliet hij met zijn echtgenoot het hof en begaf zich naar het slot Muret bij Soissons. Volgens de *Économies royales*[8] ried Sully

1 *Mémoires de* Bassompierre, Petitot, XIX, p. 387.
2 *Registres journaux de* Pierre de l'Estoile, Petitot, XLVIII, p. 267 vlg.
3 *Lettres missives de Henri IV*, VII, p. 722.
4 *Ibid.*, 721, 722.
5 *Hist. des Français*, XXII, p. 171.
6 *Lettres de* Malherbe, in *Oeuvres de Malherbe* par Lalanne, 1862, III, p. 90, 91.
7 *Registres journaux de* Pierre de l'Estoile, Petitot, XLVIII, p. 267.
8 VIII, p. 61.

middelerwijl den koning vruchteloos, zijn neiging te bedwingen en niets te doen, zijn roem onwaardig. Die wijze raad deelde het lot van alle vermaningen, gegrond op de rede, zoodra zij zich tegen de inblazingen van den hartstocht aankanten.

Dit bleek weldra uit een tooneel, dat door niet minder dan vijf schrijvers[1] wordt verhaald. Op zekeren dag in de maand November 1609 gaf de prins van Condé een jachtpartij op een zijner goederen, de abdij van Verteuil, op de grenzen van Picardie (niet Verneuil, wat Motley heeft). De gouverneur van Amiens, de Traigny of de Trigny, noodigde dien dag de prinses en de moeder van Condé uit, op zijn kasteel, dicht daarbij gelegen, het middagmaal te komen gebruiken. Hiervan onderricht, besloot Heńdrik IV, het kostte wat het wilde, het voorwerp zijner genegenheid, al was het ook maar een oogenblik, te aanschouwen, en, kon het zijn, te spreken. Naar dat kasteel rijdende, zagen de prinsessen uit de koets eenige jagers en bedienden in de koninklijke livrei voorbijgaan, onder hen een bejaard man met een pleister op het linker oog, die een koppel honden leidde. De gemalin van den prins, het veertig jaren later aan Lenet vertellende, bekende tevens, dat zij den koning terstond had herkend en dat die galanterie haar niet had mishaagd. Nadat de prinsessen inmiddels het kasteel waren binnengetreden, betuigde Margareta Charlotte haar verbazing over het fraaie uitzicht, dat men uit het slot had. Daarop zeide mevrouw de Trigny, dat, indien zij uit een venster, dat zij haar aanwees, verkoos te zien, zij nog veel fraaier gezicht zou hebben. De prinses, zóó doende, bemerkte aan een daar tegenover liggend venster een oud heer, haar in zinnebeeldige gebaren zijn liefde verklarende. ‘Hoe nu,’ riep zij, ‘is de koning ook hier?’ en week, verstoord of verontwaardiging veinzende, plotseling terug. Onmiddellijk gaven de beide prinsessen bevel, dat men zou inspannen. Tevergeefs poogde de koning, thans te voorschijn komende, ze te doen bedaren en het vertrekken te weerhouden.

Hierop komt ongeveer neer hetgeen de vijf of zes schrijvers,

1 *Mémoires de* Lenet, Petitot, LIII, p. 139 vlg.; *Mémoires de* Fontenay-Mareuil, Petitot, L, p. 16 vlg.; *Registres Journaux* de Pierre de l'Estoile, Petitot, XLVIII, p. 341 vlg.; *Les historiettes de* Tallemant des Réaux, 2e édit. par *Monmerqué*, I, p. 179 vlg.; Bentivoglio, *Relatione della fuga di Francia d'Henrico di Borbone, prencipe di Conde*, in Relationi etc., 1631, p. 397 vlg. Des gevorderd, kan men er als zesden zegsman nog bijvoegen Hooft, *Hendrik de groote, zijn leven en bedrijf*, 1626, blz. 222, 223.

zij hetook met eenig verschil in enkele bijzonderheden, meêdeelen[1]. Zeker is het, dat de prins, die het spoedig vernam, zich van dit oogenblik af voornam, Frankrijk te verlaten. Wil men Sully[2] gelooven, dan liet Condé bij een bezoek, dat hij den minister bracht, hem zijn voornemen raden, waarop Sully Hendrik IV voorstelde, het te verhinderen. Doch de koning dacht, dat Condé zoo ver niet zou gaan.

Hij bedroog zich. Een paar dagen daarna verzocht of, volgens Villeroi[3], dwong Condé, met het pistool op de borst, zijn gemalin, midden in den nacht op te staan. Hij verzweeg de ware reden der reis en wendde voor, een landgoed, dat hij van zins was te verkoopen, in 't geheim te willen in oogenschouw nemen. Te vier uren des nachts vertrokken zij van Muret met een klein gevolg, eerst in een koets, met zes of acht rossen bespannen, daarop te paard, hun koers richtende naar het noorden. De tocht ging met vele ontberingen gepaard. Linnen en andere benoodigdheden hadden de reizigers weinig of niet medegenomen. Onder weg verdwaalden zij eens en brachten den nacht in een molen op stroo door. Ander voedsel was hier niet dan roggebrood, dat de prinses in haar handen moest houden, terwijl de handschoenen er door den regen zoo aan waren vastgekleefd, dat zij niet uit te krijgen waren. Den 30sten November bereikten zij Landrecies, een stad der Zuidelijke Nederlanden, en konden zich voorloopig beveiligd achten[4].

Op den avond van den dag, waarop Condé Muret had verlaten, kreeg Hendrik IV de tijding van zijn vertrek. Op staanden voet brak hij het spel, waarmede hij bezig was, af en spoedde zich naar de kamer van de koningin. ‘Bassompierre, zeide hij, ik ben verloren: die man neemt zijn echtgenoot mede naar een bosch, om ze te dooden of buiten het land te brengen.’ ‘Nooit zag ik, teekent Bassompierre op, iemand zoo ontsteld en

1 Verwonderlijk is het, dat Motley, die dit avontuur in zijn ‘Life and death of John of Barnevelt’ opneemt, maar twee der vijf bronnen heeft geraadpleegd en, tegen de verzekering van twee dier bronnen, op gezag alleen van Tallemant des Réaux, Condé ook bij de grap laat tegenwoordig zijn.

2 *Économies royales*, VIII, p. 130 vlg.

3 Zie Henrard, *Henri IV et la princesse de Condé*, p. 350.

4 *Registres journaux* de P. de l'Estoile, Petitot, XLVIII, p. 342 vlg.; *Lettres de* Malherbe, in *Ocuvres* par Lalanne, III, p. 117 vlg.; Bentivoglio, *Relatione della fuga di Francia del prencipe di Condé*, p. 401; Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives de Henri IV*, VII, p. 807 vlg.; *Mémoires* de Bassompierre, Petitot, XIX, p. 420 vlg.

buiten zich zelf[1].' Dadelijk werden du Guet, Balagny en anderen met gewapende lieden afgezonden, om de vluchtelingen te achterhalen. De gouverneur van Guise kreeg last, Condé, indien hij langs deze stad trok, in hechtenis te nemen. Ook wilde de koning den raad zijner ministers hooren. Sillery, Villeroi, Jeannin zeiden achtereenvolgens hun gevoelen. Nog ontbrak Sully. Het was elf uur, toen de bode hem kwam halen. Juist had hij zich te rust gelegd en was slechts moeielijk te bewegen, om mede te gaan.

Het vertrek van de Louvre, waar Hendrik IV zich bevond, binnentredende, zag Sully Sillery, Villeroi, Bassompierre en de overige heeren roerloos, als standbeelden, tegen den muur staan, en den koming, met de handen op den rug, de kamer met groote schreden doorloopen. 'Welnu, voegde Hendrik hem toe, zijn hand grijpende, onze man is gevlogen en heeft alles medegevoerd, wat zegt gij er van?' - 'Ik heb het u voorspeld, antwoordde Sully; zoo gij aan mijne woorden geloof hadt geslagen, zat hij nu in de bastille.' - 'Dit antwoord had ik verwacht, hervatte de koning; doch laat het verleden rusten, en zeg mij, wat ik te doen heb.' Na eenig nadenken ried Sully, voorshands niets te doen. Doch een dusdanige lijdelijke houding viel geenszins in den smaak van den monarch, die liever den wenk, door Jeannin gegeven, volgde en dadelijk Praslin, een kapitein zijner lijfwacht, en nog een ander officier deed vertrekken, om den prins terug te brengen en het land, waarheen hij was gevlucht, bij niet-uitlevering, met oorlog te bedreigen[2].

De vraag is opgeworpen[3], of niet voor 's prinsen uitwijking een andere reden bestond, dan de zorg om zijn eer als echtgenoot te redden; of zij niet veeleer hierin is te zoeken, dat hij zich, als werktuig, door de vijanden van Frankrijk en van Hendrik IV liet gebruiken. Het is waar, dit denkbeeld mist geenszins allen grond, zooals ten overvloede het vervolg van Condé's historie bewijst. Zoolang Hendrik IV geen wettigen erfgenaam had gehad, was Condé de naastgerechtigde geweest om, na hem, den troon te beklimmen. Er waren er, die het

1 *Mémoires* de Bassompierre, Petitot, XIX, p. 420 vlg.
2 *Mémoires* de Bassompierre, l.l.; *Économies royales*, Petitot, VIII, p. 132 vlg.; Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives de Henri IV*, VII, p. 803 vlg.
3 Brill, *de laatste levensdagen van koning Hendrik IV van Frankrijk*, in *Voorlezingen over de Geschiedenis der Nederlanden*, 1877, II (5), blz. 36 vlg.

huwelijk des konings met Maria de Medicis als onwettig aanmerkten dewijl, zooals zij beweerden de echt met Margareta van Valois niet naar behooren was ontbonden. Doch de dauphin, Lodewijk, was nu reeds acht jaar oud, en meer en meer moest men zich er aan gewennen, hem als den eventueelen troonopvolger aan te merken. En de tegenwerping tegen de wettigheid van Hendriks tweede huwelijk beteekende niets, daar het eerste immers, op bevel van Clemens VIII, door een paar legaten was ontbonden. Bovendien had Condé alle reden, om, zelfs indien er betere fundamenten voor zijn aanspraak op den troon waren geweest, een zekere behoedzaamheid in acht te nemen. Bij een der woordenwisselingen, die vóór 's prinsen vlucht tusschen hem en den prins hadden plaats gegrepen, had Condé Hendrik IV de benaming ‘tiran’ naar 't hoofd geslingerd, waarop de koning had geantwoord, dat hij maar eens in zijn leven een tirannieke daad had verricht, toen hij nl. hem, Condé, had erkend voor hetgeen hij niet was, voor den zoon zijns vaders[1].

Een bewijs voor de stelling, dat Condé in 't jaar 1609, naar de Nederlanden vliedende, met de vijanden van Frankrijk heulde, schijnt niet te leveren. De brief, door Hendrik in Mei 1607 geschreven aan den connétable de Montmorency, waarin hij spreekt van een te lang gerekte afwezigheid van Condé uit Frankrijk[2], toont niet, dat hij zich destijds met booze bedoelingen had verwijderd. Maar vooral pleit wat wij van 's prinsen karakter weten tegen het lichtvaardig aannemen der beschuldiging, dat hij in Hendriks laatste levensjaren naar de kroon zal hebben gestaan. Boven, blz. 443, heb ik de auteurs aangewezen, tot wie men zich heeft te vervoegen, om over zijn karakter nader te worden ingelicht. Mede is dáár gezegd, dat hij er eer toe overhelde, zijn hoogen rang te vergeten, dan zich daarop te verheffen. Maar wat hier alles afdoet is deze ééne zijner karaktertrekken, waarvan tot dusver is gezwegen, dat hij een groot voorstander was van de volstrekte rechtvaardigheid, een vijand van partij-intrigues. Bij Lenet leest men: ‘Il savait les lois du royaume et l'ordre de la justice; il les pratiquait en toute sa conduite et dans ses affaires domestiques; il appuyait toujours les unes et les autres du sceau du

1 *Registres journaux* de P. de l'Estoile, Petitot, XLVIII, p. 267 vlg.
2 Berger de Xivrey, *Recueil des lcttres missives de Henri IV*, VII, p. 256 vlg.

roi ou des arrêts des parlemens'[1]. Mevrouw de Motteville betuigt hetzelfde in deze woorden: 'Il voulait que les lois de l'état fussent observées et dans tous les conseils il protégeait toujours la justice. Il était le fléau des partisans, et il avait témoigné en beaucoup d'occasions qu'il n'avait point de plus forte passion que celle de l'équité et de la droite raison'[2]. Nog bij zijn overlijden prentte hij zijn kinderen diep in, nooit te kort te doen aan 'tgeen zij den koning verschuldigd waren, veel minder tegen hem samen te spannen[3].

Alles samenvattende en de bronnen zorgvuldig raadplegende, kan men voor de daad van Condé geen andere beweegreden opsporen, dan zijn bezorgdheid voor den een of anderen aanslag van Hendrik IV op zijn gemalin. Die gemalin had bij uitstek de gave, om mannen van rijper leeftijd, Spinola, Bentivoglio, te bekoren. Waarom dan niet den zoo licht ontvlambaren Hendrik IV? De plaats, die 's konings bedoelingen met Margareta Charlotte in 't licht stelt, is niet kiesch, maar kan, omdat zij zoo krachtig luidt, hier niet achterwege worden gelaten. In een gesprek met Bassompierre zeide Hendrik eens: 'Si cela se fût fait (indien Bassompierre met de dochter van Montmorency was getrouwd), tu eusses été le plus grand cocu de la France'[4]. Zeer ongelukkig was de bewering van den president Jeannin: 'le roi n'ayant onques été blâmé d'avoir constraint femme d'obéir à ses désirs,' want kort voordat Jeannin ze ten aanhooren van Pecquius, den gezant der aartshertogen te Parijs, opperde, had Pecquius, 16 Maart 1610, aan den secretaris van staat, Pratz, geschreven, dat de koning 'avait depuis peu de jours tâché d'attenter à l'honneur d'une demoiselle de la reine, nommée Fontebon, dans la ruelle du lit dans une chambre de la reine, qui s'en altéra fort et renvoya incontinent la demoiselle à sa mère'[5]. Zeer aardig geeft Dupleix[6] te verstaan, hoe de gansche historie is op te vatten: 'Le roi fut d'autant plus outré et offensé contre le prince que sa retraite prise si brusquement pouvait imprimer en l'esprit des étrangers l'opinion de quelque attentat de sa part sur la pudicité de la princesse et lui ôtait le moyen de faire voir que,

1 Petitot, LIV, p. 167.
2 Petitot, XXXVII, p. 204.
3 *Ibid.*, p. 205.
4 *Registres journaux* de P. de l'Estoile, Petitot, XLVIII, p. 241.
5 Henrard, *Henri IV et la princesse de Condé*, p. 370 on 279.
6 *Hist. de Henri le grand*, p. 397.

s'il était sujet à de fortes passions, il avait aussi de plus puissantes vertus pour les dompter.' In de brieven, waarin Hendrik uitvoerig van de vlucht van Condé gewaagt, verwijt hij hem, behalve ondankbaarheid, niets anders, dan een zekere onrust, die hem, gelijk vroeger, in 1607 (zie boven) ook thans weer tot reizen had genoopt[1]. De ware reden, waarom Condé was heengegaan, wil de koning natuurlijk niet vermelden. Daarom zoekt hij er een, maar durft niet verder te gaan, dan te gissen, dat de prins zijn steun had beloofd aan een werkelijke of voorgewende, in allen gevalle onbeduidende samenzwering, juist toen in Poitou ontdekt[2].

Wij keeren terug tot de geschiedenis der lotgevallen van de echtgenooten Condé, die wij echter niet in de bijzonderheden hebben uit te werken. Na te Landrecies te zijn aangekomen, schreef Condé op een stuk grof papier, dat hij dáár in een herberg vond, een brief aan de aartshertogen Albert en Isabella, waarin hij voor zichzelf een schuilplaats vraagt en zegt, zijn echtgenoot te zenden naar de prinses van Oranje, zijn zuster, Eleonora van Bourbon, getrouwd met Philips Willem. De brief doet ons zien, dat tot op dit oogenblik geen geheime verstandhouding tusschen den schrijver en de aartshertogen had bestaan, want hij eindigt met te zeggen, dat, zoo aan zijn verzoek wordt voldaan, hij wel gelegenheid zal hebben, hun op zijn beurt van dienst te zijn[3].

Niet lang na het afzenden van dezen brief veranderde Condé van plan. Uit wantrouwen tegen de regeering van Noord-Nederland, dat eng verbonden was met Frankrijk, besloot hij de prinses te Brussel te laten blijven, waar zij in het paleis der Nassaus haar intrek nam. Zelf begaf hij zich eerst naar Gulik, vervolgens naar Keulen. In die voor de aartshertogen netelige omstandigheden koos Albert deze partij, dat hij den prins het verblijf in zijn landen weigerde, maar evenzeer de uitlevering der prinses aan den koning van Frankrijk. Eerst toen Hendrik IV hem verzocht, Condé uit te noodigen naar Brussel terug te keeren, opdat zijn onderhandelingen met hem beter konden

1 *Lettres missives*, VII, p. 807, 817.
2 *Ibid.*, p. 810 vlg. Vgl. over de geringe beteekenis dier zoogenoemde samenzwering den brief van Villeroi bij Ritter, *Briefe und Acten zur Gesch. des dreissigjährigen Krieges*, II, p. 596, 597.
3 De brief is afgedrukt bij Henrard, *Henri IV et la princesse de Condé*, 1870, p. 41 vlg., en bij le duc d'Aumale, *Histoire des princes de Condé pendant les XVIe et XVIIe siècles*, II, p. 445.

vlotten, gaf Albert gehoor aan dit verzoek en verscheen de prins in die stad. Later begaf hij zich naar Milaan. De houding, door den aartshertog tegenover Condé aangenomen, werd gewraakt door den koning van Spanje, Philips III, die zijn ongenoegen aan Albert kenbaar maakte en tevens verklaarde, den prins te zullen beschermen. Bij Henrard, wiens gansche boek, ruim 400 bladzijden groot, juist dit onderwerp behandelt, kan men de velerhande pogingen nalezen, door Hendrik IV in 't werk gesteld, om den prins en de prinses weer in zijn macht te bekomen, hoe nij zich zelfs niet ontzag te beproeven, Margareta Charlotte in 't geheim te doen oplichten, hetgeen intusschen mislukte; dat de prinses door tusschenkomst van derden met hem in voortdurende briefwisseling was[1] en zich bereidvaardig zou hebben laten schaken; hoe er aan werd gedacht, een scheiding tusschen Condé en zijn echtgenoot te doen plaats grijpen; dat Condé er meer en meer toe overging, een werktuig in de hand van Spanje te worden, enz.

Moge al het incident van Hendriks vurige genegenheid voor de prinses van Condé niet de hoofdoorzaak zijn geweest van den oorlog, dien hij van zins was te gaan voeren, dit incident werkte krachtig mede tot de bevestiging van het buitendien opgevatte voornemen, en zou er toe hebben geleid, dat de krijg weldra ontbrandde. Tijdgenooten zijn dan ook niet blind geweest voor het gewicht der gebeurtenis, van dat standpunt bezien. ‘De vlucht van Condé, schreef Aerssen[2] reeds den 30sten November 1609, is het keerpunt in het schouwspel, dat hier zoo lang vertoond wordt. Het is te hopen, dat de gevolgen niet zullen blijken tragisch te zijn.’ En er moge iets waar zijn van het gezegde van Villeroi, ‘dat er oorlog zou komen niet om de prinses, maar om den prins’[3], m.a.w. de vrees, dat Spanje Condé als middel zou gebruiken, om onrust in Frankrijk te stoken, moge vrij zwaar bij Hendrik hebben gewogen, toch schijnt de zucht om de prinses te herkrijgen bij hem het overheerschend element te zijn geweest. De briefwisseling van Pecquius, uitgegeven als *pièces justificatives* in het

1 Dewijl die briefwisseling wordt betwijfeld, zal ik opmerken, dat er toch een indirect bewijs voor is. Den 29sten April 1610 zendt Hendrik IV aan den connétable een brief zijner dochter, door hem gevonden in een pak, dat hij uit Brussel had gekregen. Berger de Xivrey, *Lettres miss.*, VII, p. 894.

2 Aangehaald bij Motley, *The life and death of John of Barnevelt*, I, p. 118.

3 *Brief van Pecquius aan aartshertog Albert*, 7 April 1610, bij Henrard, p. 329.

boek van Henrard, wemelt van getuigenissen, die dit zonneklaar bewijzen en die hier niet mogen worden verzwegen, dewijl het opstel van Dr. Brill ze voorbij is gegaan.

Dezelfde Villeroi, die schijnbaar de beteekenis der zaak van de prinses zoo hoog niet aansloeg, erkent, dat die zaak veel invloed oefent op den gang der overwegingen van 't Fransche hof, ‘a beaucoup de pouvoir sur nous’[1]. Ruim veertien dagen later was, in 't oog van den Franschen staatsman, minister van buitenlandsche zaken, het gewicht dier zaak zoo groot, dat hij zich in dezer voege tegenover Pecquius uitte: ‘je vous dis comme de moi-même qu'il y a de la passion et que, si l'on veut remédier au fait de la princesse, il y aura moyen d'accommoder et appaiser tout le surplus; mais au cas que la dite princesse demeure où elle est, nous sommes à la veille d'une rupture, qui pourra mettre le feu aux quatre coins de la chrétienté’[2]. Ook de nuncius van den paus had daarvan gehoord, ‘à savoir en substance que l'on était sur le point d'une rupture avec nous (het kabinet van Brussel) et que pour une grande partie la princesse en serait le sujet, si l'on n'y pourvoyait en diligence’[3]. Insgelijks de baron de Bonoeuil en eenige dames, die Pecquius verklaarden, dat de krijg zou uitbreken, tenzij de prinses de terugkeer naar Frankrijk werd veroorloofd[4]. La Rocquinière fluisterde Pecquius in, dat de koning van Frankrijk hem, tot zijn groote verbazing, duidelijk te kennen had gegeven, dat de prinses de oorzaak van den oorlog zou zijn[5]. Geheel op dezelfde wijze, als Villeroi, spreekt Jeannin: ‘Si l'on pourvoyait au fait de la dite princesse, ce serait par aventure arracher la plus grosse épine qui cause le mal et donner un acheminement à mieux accommoder tout’[6]. Geen wonder, dat Pecquius in een brief van den 30sten April 1610 uitroept: ‘plût à Dieu que la princesse fût chez son père et nous hors de danger de la funeste combustion qui nous menace’[7].

Het verband tusschen de geruchtmakende historie der genegenheid van Hendrik IV voor Margareta Charlotte en de groote

1 *Pecquius aan Albert*, 1 April 1610, bij Henrard, p. 308.
2 Dezelfde aan denzelfden, 19 April 1610, bij Henrard, p. 349, vgl. p. 350, 351.
3 *Ibid.*, p. 353.
4 *Pecquius aan den aartshertog*, 22 April 1610, bij Henrard, p. 371.
5 Dezelfde aan denzelfden, 28 April 1610, bij Henrard, p. 390.
6 *Pecquius aan Albert*, 14 April 1610, bij Heurard, p. 337.
7 Henrard, p. 397.

ontwerpen van dezen koning is alzoo niet te miskennen. ‘Quand Henri IV rencontrait,’ zegt Péréfixe[1], ‘des beautés, qui le frappaient au coeur, il aimait jusqu'à la folie, et, dans ses transports, il ne paraissait rien moins que Henri le grand.’ Hoezeer men het voor den goeden naam van dezen in zoovele opzichten uitstekenden vorst moge betreuren, zijn gansche leven strekt ten bewijze, dat hij als voorbeschikt was, om, gelijk men het heeft genoemd, ‘de verachtelijke oude gek’ te wezen, dien zij van hem maken, welke aan den ernst zijner min voor Margareta de Montmorency gelooven: ‘oud mal boven al; bon chien chasse de race.’ Gunnen wij Dupleix[2] het genoegen, die hebbelijkheid, behalve aan 's konings aard, mede te wijten aan de verkeerde gewoonten, in den tijd toen hij nog een ketter was, aangenomen.

Dat verband komt in de bronnen niet overal helder uit, noch bij du Haillan, noch bij Matthieu, noch bij Dupleix, noch in *de Économies royales*. Doch er zijn er onder de auteurs van *Mémoires*, die het hebben opgemerkt. Pierre de l'Estoile[3] heeft opgeteekend, dat de nuncius van den paus op 's konings vraag, betreffende de oorzaak zijner aanstalten tot den oorlog, antwoordde: ‘que les plus entendus avaient opinion que le principal sujet de ses armes était madame la princesse sa cousine, qu'il voulait ravoir’, en dat de koning de juistheid van dit zeggen met een eed had bekrachtigd. Na het zijne van de vlucht van Condé te hebben verteld, zegt Bassompierre: ‘Ce qui fit enfin résoudre le roi à exécuter ce grand dessein’[4]. Fontenay-Mareuil[5] schrijft: ‘Ce n'était pas pour cela seulement (de zaak der prinses) que le roi voulait faire la guerre’, en gaat dan over tot de uiteenzetting der andere oorzaken, die den oorlog zouden hebben doen uitbarsten.

Richelieu[6] schildert eerst de groote plannen, ze kenschetsende als ‘le grand dessein’, en merkt vervolgens op, dat de aanleiding, die betrekking heeft op de erfenis van Gulik en Kleef, roemrijk genoeg was, om de eenige te zijn, die Hendriks onderneming in 't leven riep. Maar, voegt hij daaraan toe, ‘la sincérité que l'histoire requiert m'oblige à ajouter que non

1 *Histoire de Henri le grand, roi de France et de Navarre*, 1836, p. 288.
2 *Hist. de Henri le grand*, p. 397.
3 *Registres journaux*, Petitot, XLVIII, p. 417 vlg.
4 *Mémoires*, Petitot, XIX, p. 424.
5 *Mémoires*, Petitot, L, p. 23.
6 *Mémoires*, Petitot, XXI *bis*, p. 15 vlg.

seulement estimé-je que les autres desseins que j'ai rapportés ci-dessus doivent être joints aux motifs de ses armes, mais encore que l'amour n'était pas la dernière cause de ce célèbre voyage, car il est vrai qu'il voulait se servir de cette occasion à contraindre l'archiduc à lui remettre madame la princesse entre les mains. Ainsi l'amour lui fermant les yeux lui avait servi d'aiguillon en tout ce grand dessein.'

Doorbladert men de reeks der historieschrijvers van vroegeren en lateren tijd, dan treft men er eenige aan, die van den samenhang tusschen de groote voornemens en de liefdesgeschiedenis niets willen weten; maar verreweg de meerderheid is van het tegenovergestelde gevoelen. Ook deze stelling behoort te worden betoogd.

Voltaire[1] brandmerkt de bewering van dusdanig verband als ongerijmden laster, Poirson[2] bestempelt ze met de benamingen 'chronique scandaleuse' en 'bavardage de quelques femmes et quelques oisifs' en is niet geneigd, er lang bij stil te staan. De hertog van Aumale[3] ontkent evenzeer den samenhang: 'Ce n'était pas comme un paladin qu'il allait faire la guerre, c'était en grand capitaine et en grand roi. Nul caprice amoureux n'a inspiré, ni modifié ses plans.' Op den rand der bladzijde[4], waar hij de politieke doeleinden van Hendrik IV begint te beschrijven, zet hij daarom: 'Véritable but des armements de Henri IV.'

Maar dit drietal wordt in de schaduw gesteld door de eendrachtige stemmen van zoovele andere geschiedschrijvers, die ronduit getuigen van de onderlinge betrekking tusschen de overige oorzaken en die, welke gegrond was op 's konings genegenheid voor de dochter van den connétable. Michel le Vassor[5] weidt in 't breede daarover uit. Sismondi[6] zegt in beknopte termen hetzelfde, o.a.: 'c'était la princesse et non le prince que Henri IV voulait ravoir.' Eveneens Lavallée[7]. Onbewimpeld en nadrukkelijk komt Martin[8] er voor uit: 'La guerre géné-

1 *Essai sur les moeurs*, in *Oeuvres complètes*, 1823, XVIII, p. 90.
2 *Histoire du règne de Henri IV*, II (2), p. 900.
3 *Histoire des princes de Condé*, etc., II, p. 323.
4 p. 324.
5 *Hist. du règne de Louis XIII, roi de France et de Navarre*, 1712, I, p. 17 vlg.
6 *Hist. des Français*, XXII, p. 173 vlg.
7 *Hist. des Français*, 18e édit., III, p. 72, 73.
8 *Hist. de France*, 4e édit., X, p. 555.

rale était imminente. Les faiblesses mêmes de Henri IV, qui devaient jusqu'à la fin se mêler à ses grandes qualités et à ses grandes actions, ses faiblesses étaient pour lui un aiguillon de plus. L'amour l'appelait sur les champs de bataille: une nouvelle et romanesque passion avait chassé de son coeur madame de Verneuil, ct il voulait reconquérir l'objet de cette passion, arraché à ses voeux.' Michelet[1] laat dezelfde opvatting doorstralen.

Ranke[2] loochent evenmin het verband. Hij verhaalt eerst de historie der min van Hendrik IV, der verbolgenheid en der uitwijking van Condé en maakt dan deze gevolgtrekking: 'So durchsetzte sich das politische Zerwürfniss mit sehr persönlichen Gründen des Haders und des Hasses.' Ook Mercier de Lacombe[3] ontkent het niet: 'À ces raisons (de politieke oorzaken) vint se mêler un autre motif, dont l'influence, pour avoir été singulièrement exagérée, n'en est pas moins à constater et à déplorer' en een bladzijde verder: 'Il importe de ne pas s'y méprendre: l'incident que nous venons de dire excita l'ardeur de Henri IV, mais ne détermina en aucune facon sa conduite.' Krachtiger spreekt Philippson[4] het uit: 'In Heinrichs Kardinalforderung nach Auslieferung des Condé'schen Ehepaares lag der Schwerpunkt der Frage, ob es zum Kriege im grossen Umfange kommen werde oder nicht' en later: 'So war die Auslieferung der Prinzessin - woran Heinrich in der That am meisten gelegen war - zum eigentlichen Knotenpunkte der französisch-spanischen Verwickelung gemacht.' Eindelijk deelt ook Henrard[5], de geschiedschrijver, die juist dit onderwerp opzettelijk ter behandeling heeft uitgekozen, de bijna algemeene zienswijze. In zijn voorrede zegt hij: 'Cette faiblesse de notre humaine nature (l'amour) avait tenu une assez grande place dans la vie de Henri, pour qu'on pût admettre qu'elle êut influencé sa conduite, car si les anneés avaient blanchi ses cheveux, elles n'avaient pas glacé son coeur. Les preuves en existent du reste, et pour avoir attendu deux siècles et demi dans la poussière des vieilles archives, elles ne sauraient être récusées.'

1 *Hist. de France*, 1874, XI, p. 121, 124.
2 *Franz. Gesch.*, II, p. 127 vlg., 132.
3 *Henri IV et sa politique*, p. 434, 435.
4 *Heinrich IV und Philipp III*, III, p. 447, 455.
5 *Henri IV et la princesse de Condé*, p. 7 vlg. Vgl. p. 104 vlg.

Alzoo: èn de inhoud der bronnen, o.a. van zeer geloofwaardige, niet ijdele Mémoires, èn onwraakbare getuigenissen van tijdgenooten, èn het gevoelen van grondige geschiedschrijvers, èn hetgeen wij vernemen van 't karakter en de levenswijze van Hendrik IV, kortom alles strekt ter schraging van de stelling, dat in de laatste dagen van 't leven van dien koning Europa, gelijk Azië in den heldentijd der Grieken, op het punt stond, mede ter wille van de fraaie oogen eener tweede Helena, in rep en roer te worden gebracht door een krijg, die, ware hij uitgebroken, wellicht aan een tweeden Homerus de stof eener nieuwe Ilias zou hebben geleverd.

J.A. WIJNNE.

Middel-Nederlandsche Maria-legenden.

I.

Ten tijde van de Fransche omwenteling verzamelden zich te Rome op aansporing van den Pater-Jezuiet Lalomia verscheidene vromen en knielden dagelijks voor het met bloemen en kransen versierde altaar der Moedermaagd, haar smeekende allen, die in zinnelijken lust voortleefden, de oogen te openen en tot God terug te voeren. Zij legden de gelofte af den ganschen Meimaand aan haren dienst te wijden, en spoedig volgden velen, eerst in Italië, later in de geheele katholieke wereld, hun voorbeeld. Pius VII verleende in 1815 aflaten aan allen, die aan deze vereering op waardige wijze deelnamen[1], en wie in de sedert aan de Maagd Maria gewijde Meimaand eene katholieke kerk bezoekt, zal daar het beeld der Lieve Vrouw versierd en menigeen in gebede daarvoor geknield vinden. Er ligt voor mij iets roerends in deze Maria-vereering, eene vereering, die wel tot uitersten overgaat; maar zijn wij, Protestanten, ten opzichte van Maria niet in een ander uiterste vervallen? Vooral voor een bedrukt vrouwenhart moet het troostend zijn te vluchten tot haar, wie zelf een zwaard door de ziele ging, die zelf alle lijden eener moeder gevoeld heeft. Denkt men zich daarbij de schoone schilderstukken, die ons hier de Lieve Vrouwe als Mater Gratiosa voorstellen, met moederlijke zorg haar Kindeken bewakend; dáár de Mater Dolorosa, onder het kruis op Golgotha of over het dierbare lijk gebogen, ginds de Gezaligde als Mater Gloriosa, die omgeven door eene schare engelen haren ootmoedigen vereerders hulprijk en troostend verschijnt; - denkt men zich haar

1 Fr. X. Sommer, *Der wahrc Diener Mariens in seiner gewöhnlichen Andacht und in der Feier des Maimonats*. 2e Aufl. Passau, 1874, S. 263. Zie voorts over den Maria-cultus het uitvoerig bibliographisch overzicht in Heberle's *Catalog*, LXXIV, S. 120-182.

beeld in de majestueuze gewelven eener kerk, waar, bij de aangrijpende orgeltonen, de ziel aan de nietigheid des aardschen levens ontstijgt, dan zal niemand, die eenig gevoel heeft voor wat er schoons en heiligs ook in andere godsdienstvormen dan de zijne schuilt, outkennen, dat ook hier in geest en in waarheid een gebed kan verrijzen. 't Is begrijpelijk, dat een door schuld beladen hart zich gaarne wendt tot de Moeder der Barmhartigheid en in de wanhoop der ziele tot haar roept:

Ach neige,
Du Schmerzensreiche,
Dein Autlitz gnädig meiner Noth![1]

Of - om een ander tijdstip te kiezen - 't is avond:

Comme le langage
D'un petit enfant
La cloche du village
Sonne doucement.
A cette heure sainte
La pieuse plainte
De l'Angelus tinte
Trois coups lentement.

Nauwelijks hebben de kerkklokstonen - dus schildert een Engelschman een avonduur in Rome - het Ave Maria aangekondigd, of elk, hetzij op straat, hetzij in huis, ontbloot het hoofd, slaat het teeken des kruises en zegt den Engelengroet op. Op dat tijdstip houden de broederschappen, die de straten van Rome in processie doorloopen, voor de Madonnabeelden stil en heffen een gezang aan ter eere van de Moedermaagd. De voorbijgangers en de arbeiders, wier dagwerk nu geëindigd is, blijven staan, de vrouwen komen met hare kinderen voor de deuren harer woningen, werpen zich op de knieën bij 't hooren van den lofzang en vermengen hare stemmen met het koor. Wanneer een der zangers geëindigd heeft, is er niet ééne stem van verre of nabij, die zich niet hooren laat in de beantwoording van het slotvers:

E viva Maria,
Maria viva,

1 A. Hasenclever, *Maria, die Mutter Jesu, in Geschichte und Kunst*. Karlsruhe, 1874, S. 4.

E viva Maria
E chi la creò[1].

Als van zelf herinnert ge u hierbij het bekende tafereel, dat - ik weet niet waarom - den naam van ‘Siciliaansche Vesper’ draagt, of 't moest zijn, dat men deze voorstelling in verband heeft gebracht met het eenvoudig schoone Siciliaansche schipperslied, dat u daarbij op de lippen komt:

o Sanctissima, o piissima,
Dulcis virgo Maria,
Mater amata,
Intemerata,
Ora pro nobis!

Maar, Hollander als gij zijt, zoekt ge een Hollandsch tafereel, dat de poëzie weergeeft, die in het luiden der Vesperklok verborgen is. Van Beers heeft haar gevoeld, en opent daarmeê de reeks paneeltjes door hem *De Bestedeling* genoemd:

Langzaam galmde 't getamp der beêklok over de velden,
Die volzalig in 't goud van de avondzonne zich baadden.
Plechtig-roerende stond, als in 't dorp elk moederken eensklaps
Stakende 't snorren van 't wiel, met het teeken des kruises zich zegent;
Wijl op den akker de boer, zijn dampende rossen weerhoudend
Achter den ploeg zich 't hoofd ontbloot om een Ave te prcev'len.
Plechtig-roerende stond, als de klok, die 't einde der dagtaak
Wijd en zijde verkondt, die krachtige, druipende hoofden
Neer doet buigen voor Hem, die het zweet in de voor laat gedijen.

Evenals op het kerkelijk leven heeft de vereering der Lieve Vrouw - hoe kon het trouwens anders? - op de letterkunde der middeleeuwen grooten invloed uitgeoefend. Aan haar danken wij een meesterstuk onzer oudere letterkunde, dat zelfs den heftigsten anti-Roomschen bewondering afdwingt. Om de schoonheid daarvan te waardeeren, moeten wij het, naar de Staëls uitspraak, beoordeelen naar den tijd, en het vergelijken met verwante stoffen. Een kort overzicht van het ontstaan en de uitbreiding der Maria-liederen en Maria-legenden moge daaraan voorafgaan.

1 Aangehaald door J.A.M. Mensinga, *De Vereering van Maria*. Haarlem, 1846, I, blz. 38.

II.

Den 22sten Juni van het jaar 431 verkeerden de bewoners van Efeze in opgewonden stemming; eene talrijke volksmenigte bewoog zich door de straten en verzamelde zich vooral in de nabijheid der kerk. Daarbinnen toch zou een pleit beslist worden, dat de gemoederen der gansche Christenwereld in beroering had gebracht. Sedert in de kerkvergadering van Nicea bij meerderheid van stemmen de goddelijke natuur van Jezus als leerstuk was aangenomen, hadden vooral Grieksche en Egyptische monniken gestreden over den naam, dien men Maria, de moeder des Heeren, moest toekennen. Nestorius, de patriarch van Konstantinopel, was een ijverig voorstander van den naam *Moeder van Christus* en vele Egyptische monniken volgden hem hierin. Maar de bisschop van Alexandrië, Cyrillus, buitendien reeds naijverig op den patriarch, meende, dat door die benaming de leer der goddelijke natuur van Christus gevaar liep, en dat Maria *Moeder Gods* genoemd moest worden en bestreed eerst in brieven, later openlijk, Nestorius en diens aanhangers[1]. Om aan den strijd een einde te maken, schreven de beide keizers Theodosius II en Valentinianus III eene kerkvergadering uit, die op pas genoemden datum te Ephese gehouden werd.

Cyrillus wachtte in zijn ijver de aankomst van alle bisschoppen niet af, en om de gemoederen der aanwezigen te winnen, hield hij eene schitterende rede over de Maagd Maria, als de Moeder Gods, door wie de Hemel triomfeert, de engelen zich verheugen, de duivelen verjaagd en de verleiders overwonnen worden. In weerwil van het protest van 's keizers stadhouder gelukte het hem en den zijnen de opening van het concilie door te drijven en zijne meening te doen zegevieren.

Daar openen zich op den avond van den 22sten Juni de poorten der kerk, de bisschop van Alexandrië verschijnt in plechtgewaad aan het hoofd van meer dan tweehouderd bisschoppen en doet het banvonnis afkondigen tegen ‘den goddeloozen Judas, in den naam van den Heere Jezus Christus, dien hij gelasterd heeft.’ Allerwege weergalmt de stad van toejuichingen en vreugdekreten, van alle kanten hoort men: ‘de vijand der heilige

1 Cl. Frantz, *Versuch einer Geschichte des Marien und Annen-Cultus in der Katholischen Kirche*. Halberstadt, 1854, S. 32 und ff.

Maagd is overwonnen; eere zij der groote, der verhevene, der roemrijke Moeder Gods.' Met gelukwenschingen overladen, worden de bisschoppen in zegepraal met fakkellicht naar huis geleid. In alle straten, waar zij langs moesten trekken, brandde men reukwerken, duizenden vreugdevuren verlichtten den nacht. Kortom, niets ontbrak er aan de zegepraal van Cyrillus, dan - de komst der Oostersche bisschoppen.

Het protest van deze mocht niet baten. Nestorius, die alles wilde toegeven, tot den naam van Moeder Gods toe, indien men tegelijk toegaf, dat Maria niet de Moeder van Christus was, naar zijne goddelijke natuur, werd ontzet, en stierf in ballingschap. Dat het hier geen strijd om een woord noch een plotseling opgerezen geschil was, maar de beslissing van een jarenlang hangend pleit, springt van zelf in 't oog. De vereering van Maria had, reeds spoedig na de zegepraal der orthodoxie, in het oosten eene hooge vlucht genomen. 'Wees onze voorspraak, o vrouw en meesteres', dus eindigde Athanasius eene zijner redenen, en vele kerkvaderen baden als hij de Moeder Gods om voorspraak aan.

Is dus de Maria-dienst niet met het concilie te Efeze ontstaan, van dien tijd af breidt hij zich onbelemmerd uit. Cyrillus voerde 't gebed: *Heilige Moeder Gods, bid voor ons*, en waarschijnlijk ook het *Ave Maria mater Dei* in. Het feest Maria-Hemelvaart werd door hem ingesteld, ras gevolgd door tal van andere feesten; kerken en altaren werden aan haar gewijd, haar beeld prijkte in vele kerken, later ook op zegels en munten. Reeds vroeger waren legenden van Maria in omloop, die het weinige, dat de Evangeliën van haar vermelden, moesten aanvullen. Uit deze legenden ontstonden de zoogenaamde Prote-evangeliën, waarvan een het *Eerste Evangelie van Jacobus den Jongere* heet, terwijl het andere, *Het Evangelie van de geboorte der H. Maria*, door Mattheus als eene inleiding op zijn evangelie zou geschreven zijn[1].

Zoowel vóór als na de kruistochten ontstonden verschillende ridderorden, die zich vooral aan den Maria-dienst wijdden, in de eerste plaats de in 1191 gestichte Duitsche orde, die Maria als patrones aannam en bij 't overbrengen van haren zetel naar

1 F.W. Genthe, *Die Jungfrau Maria, ihre Evangelien und ihre Wunder*. Halle, 1852, dat eene uitvoerige inhoudsopgave van het eerste geeft. Uitvoerig over Maria's leven is ook het prachtwerk van Maynard, *La Sainte Vierge*. Paris, 1877.

Pruissen dien naar haar *Mariënburg* noemden. Sommige van deze - Mensinga vermeldt er[1] ongeveer achttien, welker stichtingsjaren tusschen 1022 en 1816 vallen - waren half geestelijk, half wereldlijk, als die van de Lelie. Dat van de zuiver geestelijke orden vele eene bijzondere devotie aan de Moeder Gods wijdden, was natuurlijk; zoowel nonnen- als monniken-orden verbonden zich tot haren dienst. Geene was daarin zoo ijverig, als de zeven edele Florentijners, die op Maria-Hemelvaart 1233 besloten, zich aan haar dienst te wijden en zich in eenvoudig gewaad onder het volk begaven, dat hen met den toeroep: 'Dat zijn de ware dienaren van Maria' begroette. Dezen naam - Servi Mariae Virginis - behielden zij en al wie zich later aan hun ordesregel onderwierpen. Hun lag het 'Ave Maria' zoo in den mond bestorven, dat zij ook onder den naam van Ave-Maria-Broeders bekend waren.

Meer dan eenmaal was men in de middeleeuwen bevreesd voor den op handen zijnden ondergang der wereld, en toen die tegen het jaar 1260 weer werd voorspeld, doch uitbleef, schreef het volksgeloof dit hieraan toe, dat de Moedermaagd Christus verbeden had.

Toen met Paschen van 1322 de landgraaf Frederik van Thüringen het Mysteriespel van *De zeven wijze en de zeven dwaze Maagden* zag vertoonen, waarin aan de laatste door Christus zelfs op voorbede van Maria geene genade werd verleend, riep hij ontsteld uit: 'Wat baat dan het geloof des Christens als de zondaar op voorbede van Maria en van alle Heiligen geene genade verwerft!' Vijf dagen daarna werd hij door eene beroerte getroffen en twee jaren later stierf hij na eene kwijnende ziekte[2].

In de veertiende en vijftiende eeuw nam de regeering van Maria steeds toe en kreeg meer en meer een bedenkelijk karakter. Toch was zij niet louter geloofsverbastering, maar een uit de begrippen dier tijden van zelf voortvloeiende geloofsvorm, die het zedelijk leven krachtig bevorderd heeft. De Christenen der middeleeuwen zagen meestal in God niet den liefderijken Vader, maar den Heiligen, wiens straffende gerechtigheid te duchten was. Christus noemden zij niet alleen God, maar dachten zich hem bijna uitsluitend als den onverbiddelijken rechter, die

1 t.a.pl., dl. III, blz 31 en vlg.

2 Hase, *Das geistliche Schauspiel*, aangehaald door Dr. J. ten Brink in zijne *Schets eener Geschiedenis der Nederl. Letterk*., blz. 170. Wanneer zal de laatste veler verlangen naar de voltooiing daavan eens bevredigen?

op den dag des oordeels de zondaren zou vonnissen. ‘Zij zouden’ - en dit diene men tot een billijk oordeel over de Maria-vereering in de middeleeuwen vooral in het oog te houden - zij zouden alle geloof aan de barmhartigheid des hemels, dien grondslag van alle wezenlijke godsdienst, hebben verloren, en waren in een afgrond van wanhoop of gemoedsverharding weggezonken, zoo nevens den toornenden Vader en den rigtenden Zoon zich voor hun zieleoog niet het aanminnig gelaat der Moeder had voorgedaan. ‘Die Maria niet bemint, zeker geen genade vindt’, dit was de spreuk, die de vroomsten dier tijden gedurig op de lippen hadden, maar het geloof keerde haar ook om: ‘die de lieve vrouw bemint, zekerlijk genade vindt’[1].

III.

Hoe stond het echter met de Maria-vereering in ons land? Ook hier werden kerken en kloosters aan de Lieve Vrouw gewijd, ook hier waren vele beelden verrezen tot hare eer, waaraan zich vroeger en later mirakelen verbonden[2]. De beroemde Thomas à Kempis voerde in een zijner geschriften de Maagd dus sprekende in: ‘Ik ben de Moeder der barmhartigheid, ik ben de ladder der zondaren, de hoop en de vergiffenis der schuldigen. Ik ben de troost der bedroefden, de blijdschap der heiligen... Ziet, ik neem den toorn van mijnen goddelijken zoon op mij, ik zal hem door aanhoudende gebeden ternederzetten, hem, dien gij gevoelt, dat gij beleedigd hebt. Bekeert u en komt, doet boete, en ik zal voor u vergiffenis verkrijgen. Ziet, ik sta in het midden tusschen hemel en aarde, tusschen God en den zondaar, en het is om den wille van mijne gebeden, dat deze wereld niet vergaat.’

En, hoe in vele kloosters aan Maria bijzondere devotie werd gewijd, blijkt o.a. uit wat de geleerde schrijver over *Het Klooster te Windesheim* dienaangaande mededeelt.

Een tweede punt, dat de aandacht trekt, - dus zegt hij -

1 W. Moll, *Ker kgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, II, IV, blz. 104.
2 Vgl. hierover vooral: F.C. Domela Nieuwenhuis, *Twce bladzijden uit de geschiedenis der Maria-dienst*, blz. 239-244, in *de Kalender voor Protestanten*, 1863.

is de liefde voor Maria in den Windesheimschen kring[1]. Het is opmerkelijk, hoevele conventen, tot het kapittel behoorende, aan haar waren gewijd. Wie het klooster op den S. Agnietenberg bezocht, kon terstond bemerken, dat men er op de vereering van de ‘Moeder Gods’ zeer was gesteld. Het klooster stond onder hare bescherming. Vóór de kloosterpoort toch stond een klein Mariabeeld. Nauwelijks trad men de kerk binnen, of men zag er met groote zwarte letters op eene in 't oog vallende wijze de namen: ‘Jezus, Maria, Agnes’ staan. Het hoogaltaar was aan haar en den Heiligen Augustinus gewijd. Midden in de kerk, vóór het koor, stond een altaar met een kostbaar en zeer fraai beeld der Moedermaagd met het Kindeke op den arm. Zelfs de torenklok droeg haren naam; allen, die bij haar gelui driemaal met gebogen knieën ‘Ave Maria’ baden, werden veertig dagen aflaat geschonken. Kwam men in het vrouwenklooster te Diepenveen, bij Deventer, men vond er niet slechts in de kerk, maar ook aan den wand in de ziekenkamer een beeld van Maria; men hoorde er bidden tot Maria; men zag er de stervenden zich troosten met Maria. En in welk Windesheimer klooster men vertoefde, de ‘Cursus beatae Maria semper Virginis’ werd er dagelijks gehouden; bij het uitspreken van de namen ‘Jezus’ en ‘Maria’ in het koor, werd eerbiedig gebogen; het ‘Ave Maria’ was op aller lippen. Algemeen was de liefde voor de ‘Moeder Gods’. Daar waren er, die zich te harer eere een vrijwillig vasten, of ook een vrijwillig stilzwijgen oplegden. Men geloofde aan hare verschijningen, aan hare tusschenkomst tot herstel van kranken, aan hare wonderdoende macht bij sommige harer beelden. Visionarische personen zagen haar in hunne visioenen; dichterlijke zielen maakten verzen tot haren lof; dogmatische hoofden schreven boeken te harer eere; vrome gemoederen waren onuitputtelijk in de vermelding van hare grootheid en goedheid, en een algemeen verspreid gebedje luidde als volgt:

Maria, mater gratiae,
Mater misericordiae,
Tu nos ab hoste protege,
In hora mortis suscipe.

Waarlijk, het zal niet noodig zijn, er meer bij te voegen, om te doen zien, dat de Windesheimers Maria niet vergaten,

1 Tot de Windesheimsche kloostervereeniging - 1394 tot 1811 - behoorden indertijd bijna 90 kloosters.

maar haar innig liefhadden en hoogelijk vereerden. En indien iemand mocht vragen, of dit te allen tijde aldus is gebleven, zoo antwoorden wij, dat men ook later bij schrijvers, tot de Windesheimsche congregatie behoorende, over Maria gesproken vindt met een gloed, die aan vroegere eeuwen niets toegeeft[1].

Geldt dit voor de Windesheimsche congregatie, in de zuidelijke gewesten, vooral in Brabant, was de toewijding aan Maria groot, en talrijk waren er de onder haar patronaat staande kerken en kloosters, talrijk de bedevaartplaatsen, waar haar beeld mirakelen had verricht.

Merkwaardig omtrent het geloof aan Maria's macht, is de volgende plaats uit een later te vermelden handschrift van prof. Moll: ‘Hoer, (hóor) o mensche, ende ganselyc ghelove, al had die duvel die macht ontfanghen van Gode ende hi te hants begonnen had di te worghen ende du spraecste dat woort Maria allene, al te hant soude die viant veriaghet werden, dat hi di in ghenen dinghen scaden en souden.’ In hetzelfde handschrift wordt eenige folio's verder gezegd, dat Maria bij hare hemelvaart heerlijker en waardiger werd ontvangen dan haar Zoon; want Hem kwamen alleen de engelen, haar niet alleen engelen en heiligen, maar ook haar gebenedijde Zoon tegemoet.

Onze middeleeuwsche letterkunde draagt talrijke bewijzen van wat wij hierboven over de Maria-vereering zeiden.

Hoffmann von Fallersleben deelt in zijne *Horae Belgicae*, (Pars decima) een tiental liederen ter eere van de Lieve Vrouwe mede. Wel mocht de dichter van een daarvan haar toeroepen:

> U lof ic niet volprisen can.

Gelijk alle poëzie uit dien tijd, zijn ook de Maria-liederen voor een groot deel vertalingen en bewerkingen van uitheemsche voorbeelden. Van Jacopone's beroemd *Stabat mater*, waarin Maria's moedersmart onder het kruis op zoo roerende wijze wordt beschreven, bezitten wij verschillende vertalingen in 't middel-nederlandsch[2].

Voordat Maerlant het *Speculum historiale* van Vincentius geheel had bewerkt, had hij enkele hoofdstukken van het achtste boek afzonderlijk uitgegeven, onder den titel *Die miraculen van onser*

1 Dr. J.G.R. Acquoy, *Het Klooster te Windesheim*, dl. I, blz. 193 en dl. II, blz. 259 en vlgg.

2 In 't geheel zijn me, van de eerste, vóór 1334 bewerkte vertaling tot op die van ten Kate en Alberdingk Thijm twintig vertalingen van het Staba Mater bekend.

vrouwen, dat wonderen verhaalt door de Lieve Vrouwe verricht. In 't gedicht *Van den vijf Vrouden* bezingt hij Maria's vreugde eerst bij des Engels boodschap, toen bij de geboorte haars Zoons, later bij diens verrijzenis, daarna bij zijne en ten slotte bij hare eigen hemelvaart. De oud-testamentische verhalen en voorstellingen past hij naar de wijze der middeleeuwsche mystieke schriftverklaring, in *Die Clausule van der Bible*, op haar toe. Ook in andere gedichten vinden wij vele plaatsen, die van Maerlant's vereering van Maria getuigen; in zijn *Wapene Martyn* noemt hij haar zelfs:

> Die vrouwe hoghe
> Daer ons af quam onse behout[1]

IV.

Buitengewoon bemind waren de Maria-legenden in proza, waarmede onze middeleeuwsche predikers zoo gaarne hunne sermoenen versierden. Jonckbloet, die, evenals Gervinus, voor de behandeling van godsdienstige onderwerpen niet gunstig gestemd is, vermeldt ze te nauwernood, schoon van Vloten reeds in 1851 in zijne 'Verzameling van Nederlandsche prozastukken'[2] er proeven van opnam.

Alberdingk Thijm handelde uitvoerig over Maria-legenden[3] voorkomende in een ter Koninklijke Bibliotheek berustend handschrift *Onser Liever Vrouwen Miraculen*. Dit handschrift, dat ik dit jaar hoop uit te geven, was vroeger in bezit van Clignett en bevat op de 176 recto en verso beschreven bladzijden ruim 170 Marialegenden, en is waarschijnlijk uit Brabant afkomstig, waar, zooals we zagen, de Maria-vereering zich sterk ontwikkeld heeft. Behalve door het door Alberdingk Thijm aangevoerde, wordt de Brabantsche af komst van den schrijver misschien bevestigd door den aanvang van de bekende legende van Katharina van Leuven, welke wij aldaar lezen (f^{o}. XCVII, r^{o}, a): 'Ic heb ghesien een nonne in Brabant'[4]. De naam van den oorspronkelijken auteur is evenmin als die van den kopiïst - want dat wij hier met geen auto-

1 Vgl. Dr. J. te Winkel, *Maerlants werken, beschouwd als spiegel van de dertiende eeuw*. Leiden, 1877, blz. 36, 92 en vlg., 117 en vlg.
2 Zie aldaar blz. 301-315.
3 *Dietsche Warande*, dl. V, 1858, 1859.
4 Ik zeg: misschien, omdat ik vermoed, dat deze legende vertaald is uit hot *Bonum universale de apibus* van den Brabander Thomas van Cantimpré.

graaf te doen hebben, blijkt uit tal van vergissingen, als slechts een afschrijver kan begaan - uit den inhoud op te maken.

Eene andere verzameling van middeleeuwsche Maria-legenden is vervat in een handschrift, toebehoorende aan den hoogleeraar Moll, die de goedheid had het mij eenigen tijd ten gebruike te verstrekken, waarvoor evenals voor menigen nuttigen wenk ik hem hier mijn dank betuig. Het handschrift, evenals het vorige op papier, is uit het begin der twaalfde eeuw, draagt den titel van: *Onser Vrouwen Boeck*, en heeft volgens eene inscriptie toebehoord aan de 'Susteren van der derden oerden toe Hoesden', d.i. het klooster van de zusters der derde orde van St. Franciscus te Heusden in N.-Brabant. In een sermoen, daarin voorkomende, lezen we de aanspraak: 'o, Lieve vaderś en broeders', waaruit blijkt, dat het oorspronkelijke niet voor dit klooster is geschreven. Ook dit handschrift is geen autograaf, dat, behalve uit eigenaardige vergissingen, hieruit blijkt, dat er hier en daar, waar het origineel zeker onduidelijk was, eene andere hand dan die van den eersten kopiïst het ontbrekende aanvulde. Maar niet alleen aanvullen, ook verbeteren is somtijds hoog noodig geweest, en de kopiïst had wel, als vele middeleeuwsche boekenafschrijvers, aan 't slot vergiffenis mogen vragen voor de vele fouten, die hij beging - zeer gedachteloos toch ging hij vaak te werk. Het handschrift bevat 79 bladzijden, allen in twee kolommen en met uitzondering van de laatste, recto en verso beschreven. Het heeft geene uiterlijke sieraden, de beginletters der verschillende stukken zijn met roode streepjes doorgetrokken. Dit laatste alleen tot f°. 73, van welke bladzijde af de beginletters der verschillende stukken nog niet zijn ingevuld. Het handschrift is dus niet geheel voltooid.

De taal is minder zuiver dan van het eerstgenoemde handschrift, waarvan het, wat de inrichting aangaat, ook verschilt, door dat het niet uitsluitend legenden, maar ook sermoenen ter eere van Maria bevat. Het begint met een sermoen, dat tot tekst heeft: Vele dochteren hebben vergadert rycheyden[1], mer[2] du hebste allene overgegaen[3] (Spreuken XXXI: 29), en waarin op grond van verschillende op Maria toegepaste bijbelplaatsen wordt betoogd, dat zij de zeven orden van engelen in macht overtreft. Een tweede sermoen heeft betrekking op Maria-Hemelvaart, welk onderwerp later nog eens wordt behandeld. Deze en volgende sermoenen over Maria-feesten worden, soms zonder eenigen samen-

1 rijkdommen.
2 maar.
3 overtroffen.

hang of nadere aanduiding, afgewisseld door Maria-legenden, die ook hier en daar in den tekst der sermoenen zijn opgenomen.

Nog berust in de Koninklijke Bibliotheek een tusschen 1477 en 1478 te Delft bij J. Jacobsz. en M. Yemantsz gedrukt boek: *Onser Liever Vrouwen Miraculen*. Hoe is nu de verhouding tusschen de beide handschriften[1] en den Delftschen incunabel? Uit hetgeen ik zoo even aangaande B opmerkte, blijkt reeds, dat de schrijvers of vertalers van A en B onafhankelijk van elkander hebben gewerkt. Enkele legenden - bijv. die van Beatrys - heeft A, doch B niet, en omgekeerd. Vele hebben volkomen denzelfden inhoud en vertoonen slechts kleine afwijkingen, te groot evenwel om die op rekening van een afschrijver te kunnen schuiven. 't Zijn vertalingen, die naar dezelfde bronnen zijn bewerkt.

Grooter is schijnbaar de overeenkomst tusschen A en C. Dit blijkt uit den aanhef van beiden, die hier volgt:

A.

Hier beghinnen onser Liever Vrouwen Miraculen, Maria, die waerde moeder ons Heeren Ihesu Cristi, die vol is van gracien, ia also vol, dat daer niet meer in en mach. Daerom soe wie dat se roert met ynnighen ghebeden ende met suchten ende begheerten ende bidt om gracie ende ghenade, si loept over als een vol vat, dat gheroert wordt. Also ghevet si haer gracie uut, ende daerom hevet si menigen dienre gracie vercreghen, als ghi hierna horen sult uut sommighen exempelen.

C.

Hier beghint dat boeck van onser Lieven Vrouwen miraculen, Maria, die waerde moeder ons Heren Ihesu Cristi, die vol is van gracien, also vol datter niet meer in en mach. Ende daerom, so wie se roert mit ynnighen ghebede,

so loept si over recht als een vol vat, dat gheroert wort ende gevet hem haer gracie.

Ende hierom hevet si menighen devoten ynnighen dienre ende hoe zoetelic ende hoe minlic, dat si die hier indertyt troest ende visiteert[2], daer hier sommige exempelkyns van volghen, die zeer zoet zyn ende ghenoechteliken te horen denghenen, die Marien minnen.

1 Kortheidshalve zal ik het Haagsche handschrift met A, dat van den hoogleeraar Moll met B, den Delftschen druk met C aanduiden.

2 bezoekt.

De volgorde der stukken verschilt geheel en al, ook het aantal; terwijl A er ruim 170 telt, bevinden er zich in C nog geen 120. Enkele ontbreken in A, die in C voorkomen, en omgekeerd. Vele zijn naar dezelfde bron bewerkt, en stemmen vaak bijna woordelijk overeen. Andere daarentegen verschillen geheel, en dan zijn die in A uitvoeriger; de legende van Theophilus bijv., die in C nog geene twee bladzijden beslaat, vult in A meer dan zestien folio-zijden. Wanneer stukken in A, B en C voorkomen, stemmen die in B en C meer met elkaâr overeen dan die in A en B. Uit alles blijkt, dat bij den druk geen der beide handschriften gevolgd is.

En welke zijn nu de bronnen, waaruit de bewerkers hebben geput?

V.

Wie het Zevengebergte bezocht, heeft waarschijnlijk in 't heengaan of terugkeeren van den *Groszen Oelberg* gepleisterd bij de voormalige beroemde abdy Heisterbach[1]. Toen ik er voor enkele jaren uitrustte, was er niets dan de poort en eene schilderachtige ruïne, een deel van 't koor, van over en we gebruikten het landelijk maal op dezelfde plaats, waar voor eeuwen een monnik leefde en leerde, wiens geschriften op de ontwikkeling onzer middeleeuwsche Maria-legenden en daardoor op het geestelijk leven onzer voorvaderen grooten invloed uitgeoefend hebben[2] In 1199 had hier Caesarius het ordekleed der

1 Onverklaarbaar is het me, dat Alberdingk Thym in zijne zoo meesterlijk geteekende *Portretten van Joost van den Vondel* op blz. 159 de abdij van Heisterbach in Keulen plaatst. Lacomblet's *Urkundenbuch*, dat ik hierop heb nageslagen, vermeldt wel (I, 233) het klooster op den Stromberg, waar de Cisterciensers zich eerst hadden gevestigd en (II, 50) de stichting in de vallei van St. Petrus, waarheen drie jaar later de abdij werd verplaatst, maar nergens bleek me iets van eene abdij Heisterbach in Keulen. Ook Montanus (W. v. Waldbruehl), wiens, mij door Jonckbloet's aanhaling bekende, verhandeling over het klooster Heisterbach ik raadpleegde, plaatst het klooster in het Zevengebergte. Dat Caesarius te Keulen geboren is, is nog niet eens zeker. Vgl. blz. 26 van de hieronder genoemde monografie over hem.

2 Vergelijk over hem en zijn hoofdwerk vooral de hoogst belangrijke verhandeling van Aem. W. Wybrands, *De dialogus miraculorum van Caesarius van Heisterbach*, blz 1-116 van het 2e deel der *Studiën en Bijdragen op het gebied der historische theologie*. Aan zijne vriendelijkheid dank ik de kennismaking met Kaufmann's monografie *Caesarius von Heisterbach* en diens vroeger verschenen opstel: *Die Abtei Heisterbach unter den drei ersten Aebten*.

Cistercienser-monniken aangenomen en was, eerst als leermeester - ‘leesmeister’ noemt men hem eene onzer oude kronieken - der novicii, later als prior een sieraad der abdy. Eene der vruchten van zijn onderwijs was de voor de geschiedenis der middeleeuwen hoogst belangrijke *Dialogus miraculorum*, die voor ons bewaard is gebleven, en later vervolgd werd in de *VIII Libri Miraculorum*, die met uitzondering van de eerste helft van het eerste boek verloren zijn gegaan. Ofschoon ook op andere plaatsen van den *Dialogus* Maria-legenden worden aangetroffen, is vooral het zevende hoofdstuk, *De Sancta Maria*, dat ongeveer zestig Maria-legenden bevat, voor ons onderwerp zeer belangrijk.

Dat de *Dialogus* hier te lande ijverig gelezen werd, blijkt uit meer dan eene onzer kronieken[1], uit middel-nederlandsche sermoenen en legenden-verzamelingen. Meer dan eene klooster-bibliotheek bezat een afschrift daarvan; een der vier handschriften, waarnaar voor eenige jaren eene uitgave van den Dialogus gegeven werd, was in 1424 gecopiëerd door den Amsterdammer Johannes Eggert. Ook de Universiteits-bibliotheek te Utrecht bezit van verschillende hoofdstukken afschriften, die afkomstig zijn uit Nederlandsche kloosters. - Waren in lateren tijd de boekerijen der kloosters niet vaak voor enkele stuivers per pond verkocht, of erger nog, gebruikt om lijm te koken, we zouden misschien meer dan afschriften, misschien eene vertaling van den Dialogus kunnen aanwijzen. Dat er eene middel-nederlandsche vertaling bestaan heeft, is ten minste zeker. In 1866 werd de heer Fred. Muller eigenaar van een handschrift, voorkomende in den verkoopcatalogus der HSS. van prof. van Swinden. Dit handschrift, onder de puinhoopen van een klooster te Enkhuizen gevonden, bevatte de laatste helft van het 9^{e}, het geheele 10^{e} en 11^{e} en het eerste gedeelte van het 12^{e} hoofdstuk van den Dialogus. Daar ik hoopte, dat deze vertaling misschien eenig licht zou kunnen verschaffen omtrent den bewerker der Beatrys-legende, heb ik mij tot den heer Muller gewend, doch deze wist me, helaas, niet te berichten, waar dit handschrift gebleven is. Mijne eigen nasporingen in openbare en bijzondere bibliotheken hier en in het buitenland naar dit zoowel als andere fragmenten

1 Zie het aanhangsel van Wybrand's Verhandeling, blz. 101.

hebben evenmin tot eenig resultaat geleid. Misschien brengt een gelukkig toeval het nog eens aan den dag!

Zoowel in '*Onser Vrouwen Boeck*' als in '*Onser Liever Vrouwen Miraculen*' zijn letterlijke vertalingen uit Caesarius te vinden, meestal, toch lang niet altijd, met opgave van de bron: *Cesarius scryft: 'Men leest een exempel, dat Cesarius bescrivet in den boec van onser Vrouwen Miraculen*, enz.'

In verschillende gevallen zijn 't legenden, op onzen bodem ontstaan, die op die wijze weer tot ons terugkwamen. Caesarius toch bezocht herhaaldelijk, als begeleider van den abt van Heisterbach, ons land en teekende er verhalen op uit den mond van monniken, als den prior van het klooster Yesse, maar ook van wereldlingen als den ridder Hendrik van Foreest. Ook bevonden er zich onder de Heisterbacher monniken en novici Nederlanders, terwijl kloosterbroeders van Caesarius als kruispredikers ook in Nederland hadden vertoefd.[1]

Ik ben over deze bron der legenden wat uitvoeriger, in de hoop, dat daardoor misschien aandacht op het zoek geraakte handschrift gevestigd en er door dezen of genen dieper nasporing naar gedaan mocht worden dan ik in staat was te doen.

Enkele malen vermelden de schrijvers of vertalers van A., B. en C. ook het Passionael, waarschijnlijk wordt hiermede niet de onder dien naam bekende middel-nederlandsche vertaling van Jacobus de Voragine's *Historia lombardica* of *Aurea legenda* bedoeld, maar wel een zeer uitvoerig gedicht, waarvan het 15e hoofdstuk van het 1e Boek Mariawonderen bevat[2]. - Aan Albertus Magnus, die in de op zijn naam gaande *Biblia Marialia* den bijbel geheel op Maria toepaste, worden ook enkele legenden ontleend (o.a.A. fo. LXV, vo. a.). Later wordt vermeld een 'boec dat men hiet Marionael', een der vele, ter eere van de Moedermaagd geschreven werken, waarvan er, onder den titel *Mariale*, verscheidene in onze oude bibliotheken, in die te Deventer onder anderen van Albertus Magnus en Bernardinus de Bustis te vinden zijn. Bovendien zijn zonder uitdrukkelijke vermelding vele legenden genomen uit leerredenen van Bernard, den abt van Clairveaux en anderen.

1 Wybrands, t.a.pl., blz. 8 en 9.
2 F. Pfeiffer, *Marienlegenden*, Vorwort, S. VII ff. Wien, 1868.

VI.

Slaan we nu de drie bundels eens open tot kennismaking met enkele der legenden. Vooraf breng ik van Vloten's worden[1] in herinnering: ‘Wie de voortbrengselen van middeneeuwsch dicht of ondicht zuiver en waarlijk genieten wil, moet niet den graad van ontwikkeling en beschaving, van geloof of ongeloof betrachten, waartoe hij zelf mag geklommen zijn, maar moet zich onverdeeld in den zijn en de stemming verplaatsen dier vrome schrijvers, die schreven zooals de maatschappij, waarin zij leefden, handelde, onder de volstrekte oppermacht des geloofs. Slechts dan zal hij een open oor kunnen hebben voor hunne ongekunstelde, kinderlijk-geloovige, dikwijls roerend-eenvoudige taal, hij zal zich verlustigen in de natuurlijke argelooze speling van een kinderlijk vernuft, dat overal wonderen zocht en wist te vinden.’

Van kinderlijk vernuft en naïveteit getuigt zeker het volgende aan Handschrift B. (f°. XIV, r^{o}, a) ontleende verhaal, dat ten bewijze strekt van 'tgeen wij boven aangaande 't geloof aan Maria's macht aanvoerden.

‘Het was’ - dus lezen wij er - ‘een broeder van der Cistercienser orden, die onsen Heer lange tyt devotelyc had gedient. Ten lesten wort[2] hi van den duvel, die hem becoorde verwonnen ende viel in een zwaer zonde, overmits welke sonde hi menige menschen een sake[3] gaf in sonden te vallen, om welke sonde doe hi, also alst ghewoenlyc was in die orden, zere zwaerlyc ghepynt ende turbiert[4] was. Soe ghinc hi weder ter herten[5] ende gaf hem onse Vrouwe, die gloriose ende bermhertige maghet ende moeder ons heren Jhesu Cristi in ghebede ende in screyen. Als hi lange tyt in groten wenen ende zuchten had gheweest, ten laetsten op enen dach dede hi syn ghebet ende ghetogen tot hem selven sach hi die gloriose maghet Maria ende in horen armen, als hem dochte, een zukende[6] kynt boven alle scoenheit ghenuechlyc ende zuverlyc. Als hi sach, dat die moeder den kynde voer hem bat ende smekede, dat hi verlost mocht werden van sinen sonden ende van die tribulatie[7], die hi voer

1 *Nederlandsch Proza*, 1^{e} Stuk, XXII en vlg.
2 werd.
3 oorzaak.
4 gekweld.
5 kwam hij tot inkeer.
6 zuigend.
7 kwelling.

die zonden leet ende dat hem die gratie devotelyc te leven, die hi plach te hebben, eer hi in die sonde viel, weder mocht werden ghegeven. Mer als dat kynt ghelikerwijs of (het) des moeders smekelyc ghebet ende des broeders neernstelic aenroepen nyet[1] horen en woude, syn aensichte afkeerde ende weder daertegen die moeder dat kynt op horen anderen arm sitten dede, opdat si te lichteliker ende bequaemliker dat aensicht horer goedertierenheit mocht houden teghen des kynts aansichte ende dat kynt weder syn aensicht afkeerde ende die moeder des kynts afgekeerde aansichte altoes wederom keerde. Ten laesten na desen wonderliken ende godertieren stryt, soe verwan die moeder dat kynt, alsoe dat si des kynts aensichte tot desen male zuet ende vriendelyć makede ende den brueder vergaf hy syn zonden ende gaf hem weder totten staet des voerledens devoteliken levens te comen. Nu, lieve vaders ende broeders, of dese oversoete maget ende Moeder Gods also hulpich was desen sondaer, van welken nyet ghescreven en staet, dat hi hoer enigen devoten dienst plach te doen, eer hi in dien sonden viel, hoe sere moet si dan dengenen, die hoer devotelyc ende getrouwelyc plegen te dienen, in horen noet te hulpen comen.'

Legenden van dergelijken inhoud ontmoeten we verscheidene malen in deze bundels. In hetzelfde handschrift B. wordt (f°. XXXV, r^{o}, b)[2] verhaald, dat 'Fulbert, bisscop van Carnoten' op zijn ziekbed zeer bevreesd was. Maria, wier geboortedag hij tot een feestdag had weten te doen verheffen, verscheen hem en vroeg hem, waarom hij zoo beangst was, waarop Fulbert haar bekende, dat hij wel hoopte op hare genade, maar bevreesd was voor het oordeel haars zoons. Maria sprak hem niet alleen moed in en beloofde eene middelaarster te zijn tusschen hem en haar zoon, maar genas hem tot teeken van de waarheid harer belofte.

Dus verscheen Maria menigmaal, nu aan de trouwe broeders in het klooster, die ze zegende, terwijl ze de trage voorbijliep, dan aan een geldgierigen priester, die arme vromen verwaarloosde om rijke wereldlingen. Handschrift A geeft op f°. XXIV, r^{o}.[3] het naïve verhaal

Van een monic, die syn stemme sparen wouden.

Het was een monic in een cloester, die stont op een tyt

1 niet.

2 In A: f^{o}. CL, r^{o}, in C: f°. LXXIII, v^{o}.

3 In C: f°. XXIII, v^{o}.

in der metten ende dochte, dat hi hem selven woude sparen ende en wouden also lude niet singhen als die ander broeders ende hi dochte, dat hem syn hoeft al te wee doen soude. Doe die eerste drie lessen ghesonghen waren, doe sach hi Maria die Moeders Gods comen van den outaer, wonderliken scoen ende minlic, mit enen schonen nap. Ende haer volchde een scoen ioncfrouwe mit eenre cannen ende Maria gaf een yghelic brueder drincken uut dien nap ende die ander ion(c) frouwe die scencte uutter cannen.

Ende doe si tot dien broeder quam, die hem selven spaerde in den dienste Gods, so ghinc si hem voerbi ende en gaf hem niet. Doe die ander drie lcessen gheseit waren, doe dede si dies ghelyc ende doe Te Deum Laudamus uut was, doe gaf si noch alle die bruederen drincken sonder[1] die broeder alleen. Doe en mochte[2] hyt niet langher draghen, dat hem Maria niet en gaf. Ende hi riep mit luder stemme: 'o, Maria, vriendelike Moeder, ghyft[3] mi oec drincken.'

Doe saghen die moniken op hem ende verwonderde hem, wat hi meende, want si en saghen niet, dat hi sach. Ende Maria seide: 'Ghi en hebt mynre visitacien niet te doen, want ghi spaert u selven al te seer in den dienst Gods.' Daermede sceyde si van daen.

Des middaghes doe die broeders vergadert waren, doe vraechde si hem, wat hem deerde, dat hi so lude riep in der metten. Doe seide die broeder wat hi ghesien hadde van Maria, die Moeder Gods. Ende aldus ghevet Maria te drincken, die vierich syn in den dienste Gods.

Van de talrijke verhalen, waarin dergelijke visioenen worden medegedeeld, vermeld ik er hier een, dat door het diepe gevoel, dat er uit spreekt, en zijne dichterlijke waarde die onderscheiding ten volle verdient.

Van enen clerc, die begheerde Maria te sien.

'Het was een clerc' - zoo luidt het[4] - die diende Maria, die Moeder Gods, seer ynnichlic ende in dat slot van sinen ghetiden soe badt hi ende begeerde Maria te sien. Op een tyt lach hi in syn ghebet ende Maria, syn vrindinne, quam tot hem ende sprac hem toe. Hi wort vervaert, want

1 uitgezonderd.
2 kon.
3 geeft.
4 A: f°. XXV, r^{o}, en C: f°. XIV, r^{o}.

hi en sach nyement. Doe vraechde hi, wie daer waer. Doe (seide) si: ‘Ic bin hier, Maria, die Moeder Gods, die ghi seer beheert te sien: mer ic segghe u: saghi[1] mi, ghi sout blint worden van der claerheit.’ Doe seide die clerc: ‘o Waerde Maria, maghet ende Moeder Gods! Ic sal myn een oghe toe doen ende mitten anderen oghe wil ic gaern blint worden, opdat ic u eens mach sien.’

Ende doe hi Maria in hoer claerheit ghesen (lees: gezien) hadde, doe was hi mit dien oghe blint. Ende hi badt Maria rechtevoorts[2] devotelic, dat hisie mitten anderen oghe noch eens mochte sien: hi woude daerom altemaellen[3] blint wesen! Ende Maria, die waerde Moeder ende Maghet, liet haer noch eens sien. Ende doe was hi mit beide oghen blint. Doe Maria sach syn grote begheerten, die hi tot haer hadde, doe gaf sy hem syn oghen weder. Doe dancte hi Maria ende diende haer mit groter devocien.

Hoe zij, die God verloochenden, de Moeder Gods niet durfden afzweren, leert eigenaardig het eenigszins aan de bekende Theophilus-legende verwante verhaal[4].

> *Van een ionghelinc, die hem selven den duvel overgaf ende door Maria, die Moeder Gods, weder verlost wort ende ryc wort*.

‘Het was een ionghelinc’ - dus lezen we in A, f^{o}. CLXVII r^{o}. - die van synen vader groet goet hadde, dat bracht hi te mael[5] qualic over ende wort so arme, alsdat hi niet en hadde. Op een tyt, doe hi seer bedroeft was, doe quam die duvel tot hem ende sprac: ‘Waerom bistu so seer bedroeft? Wilstu volghen minen raet: ic wil di ryc maken.’ Doe sprac die ionghelinc: ‘Ic wil doen, wat du wilste, opdattu mi ryc makes’. Die viant sprac: ‘Du sulste versaken dyn God.’ Hi dede dat ende versaecte sinen God. Doe sprac die duvel: ‘Du sulste oec versaken syn Moeder, die mi veel ghescaet hevet.’ Dat en woude hi niet doen, tehant[6] vloech die viant van hem.

1 zaagt gij.
2 terstond.
3 geheel.
4 Eene hiermeê verwante legende komt voor in A: f^{o}. X en nog eens daur f^{o}. CXXXVI, r^{o}. en in C: f°. 58, v^{o}.; eene meer afwijkende, doch in hoofdzaken daarmeê overeenstemmende in A: f°. XXXI, r^{o}, waaraan beantwoordt in C: f°. XXVII, v^{o}, nog eene derde in A: f°. XI, r^{o}. Ook bij *Maerlant* heb ik iets dergelijks gelezen, doch kan nu niet nazien wáár.
5 geheel.
6 dadelijk.

Die ionghelinc ghinc in die kerke, daer onser Vrouwen beelde stont, ende beganse aen te roepen. Ter selver tyt quam die ridder gaende, bi wien des ionghelinc goet tepande stont. Die ridder sach, dat onse Vrouwe sette opten outaer haer kint ende viel hem te voeten ende sprac: 'Ic bidde di, lieve kint, voer den ionghelinc, verghevet hem syn sonden, om minen willen.' Doe sprac onze lieve Heer Ihesus: 'Lieve moeder, ic en plach di niet te weigheren om der borsten willen, daer du mi mede soekedes[1], ic verghe(ve) hem alle syn sonden doer dyn willen.'

Doe stont die ionghelinc op ende dancte onse Lieve Vrouwe Maria, die hemelsche coninghinne. Doe nam die ridder den ionghelinc tot hem ende vraech(de) hem, hoet met hem ware. Doe seide hi hem alle dinc. Doe gaf hem die ridder syn dochter ende gaf hem alle syn goet weder ende wort daerna een goet mensche.

De variante hierop in C: f°. LVIII draagt tot opschrift: 'Hoe ontfancelic dattet onser liever vrouwen is dat mense dicwyl gruetet mitter Ave Maria'. Talrijk zijn de legenden, waarin dit aangetoond wordt, en dikwijls moeten we onze schouders ophalen bij 't lezen van eene devotie, zoo geheel in strijd met het zedelijk leven harer vereerders. Toch spreekt uit meer dan één mirakel diepe zin. Ik deel hiervan een voorbeeld mede uit handschrift B, f°. XXXIV[2].

Men leest een exempel, dat een ridder was, die daghelycs voer den eten plach te spreken ter eren der heilige maget Maria vyftich Ave Maria, mer hi was seer onsuver[3]. Op een tyt had hyt achtergelaten[4] in der uren der maeltyt, ende ghinc in die kerke ende begonste te spreken Ave Maria, also dat hi ontslape wert[5]. Doe openbaerde hem haer onse Lieve Vrouwe, brenghende hem van der alre bester spisen in een seer onreyne vat ende seyde hem, dat hi ate. Hi antwoordde, dat hys nyet en mocht[6] om die onreynicheit des vaets. Ende doen seyde onse Vrouwe: 'Mi had oec seer wael behaghet die spise van den vyftighen Ave Maria, mer om dynre onreynicheit wille soe en ist my nyet ontfanckelyc.'

1 zoogdet.
2 Ik ontleen het juist aan dit handschrift, daar van Vloten (*Prozastukken*, blz. 310) de legende uit A putte en men nu beide lezingen vergelijken kan; in C komt zij voor f°. XXXVI, v^{o}. en wordt daar verhaald van 'een clere'.
3 onkuisch.
4 nagelaten.
5 dat hij in slaap viel.
6 d.i. hij des niet en mocht = dat hij daarvan niet lustte.

Ook in andere even schoone legenden verschijnt zij om haren eenzijdigen vereerders een hooger ideaal van zedelijkheid voor te houden, en op die wijze is hare vereering in de middeleeuwen een krachtig element tot ontwikkeling van ware vroomheid geweest.

Men heeft[1] de Maria-legenden vergeleken met geurige rozestruiken, die zich om een schoone Gothische woudkapel slingeren. Maar tusschen die struiken schoten gedurig de wilde loten van den wel omgehouwen, doch niet met wortel en tak uitgeroeiden heidenschen wonderboom. In meer dan eene legende vertoont Maria trekken, die nu aan Frouwa, dan aan Holda of de Walkyren herinneren.

Het liefelijkst is hare verschijning, waar zij - gratia plena - bedrukten opbeurt, onschuldigen redt, zwakken en verdrukten beschermt.

Hoe de moeders niet te vergeefs haar kroost aan de Moeder Gods toevertrouwden, blijkt uit A, f^{o}. XC, r^{o}.[2].

Hoe een ionc kint bescermt wort van den brant overmits dat Ave Maria.

Daer was een goede vrouwe, die soude opt velt gaen ende draghen haren man spise. Ende si en hadde nyement, die si hoer kint bevelen mochte. Doe ghinc si totter wieghen ende seghende dat kint mit Ave Maria ende bevalt die Moeder Gods te bewaren ende si ghinc op dat velt tot horen man. Ende eer si weder quam van den velde, stont dat huus ende brande ende dat kint stont midde in den brande ende hem en deerde niet, want Maria, onse Lieve Vrouwe, haddet wael[3] bewaert, overmits dat sijt ghesegent hadde mit Ave Maria.

't Bevreemdt ons dus niet, dat wij in vele legenden Maria zien optreden als de beschermster der onschuld, die in de uiterste ure werd aangeroepen. Het onderstaande - uit A, f°. XLIX, r^{o}. a[4] - is een van de vele ‘exempelen’, waaruit zulks blijkt.

Van een paer volcs.

Men leest van een paer volcs, die ghebonden waren mitter wet der heiliger kerken. Ende die man levede qualic ende dat wyf was eerbaer ende duechtelic ende diende Gode ende

1 A. Kaufmann, *Caesarius van Heisterbach*, S. 136.
2 In C: f°. XXXV, r^{o}.
3 wel.
4 In C: LVII, r^{o}.

Maria, onser liever Vrouwe. Ende si plach haren man dicke te beryspen van sinen quaden leven ende si hadde gaerne ghesien, dat hi syn leven ghebetert hadde. Mer hi en woudet niet doen ende brochte syn goet onnuttelic over, sodat sie arm worden.

Ende dat wyf nam van node[1] an, om den cost te crighen, eens ridders kint te houden ende men bestedet aen haer, want si was bekent voer een eerbaer wyf. Mer si levede horen man te langhe ende hi haddese gaerne quijt gheweest. Doe versierde[2] hi enen raet tot ingheven des viants[3], sodat hi des ridders kint soude dode; soe soude hi dat wyf wael quyt worden.

Op een tyt, doe dat wyf uut was, doe stac hi dat kynt doot ende hi meende, men en soude hem niet witen. Doe dat wyf thuus quam, vant si dat kint doot. Doe dreef si grote rouwe ende wort ropende[4] so dattet openbaer wort in der stat, dattet kint vermoert was. Doe wort dat wyf ghevangen ende ghebrocht voer dat gherecht ende men veroerdelse totter doot.

Ende doe mense uutwaert leide, doe sloech si haer oghen op in den hemel ende seide: ‘o, Maria, Moeder der ontfer(m) harticheit, coemt mi nu te hulp, want ghi wel wetet, dat ic onsculdich bin van deser saken.’ Doe quam daer ghegaen een scone vrouwe ende hadde een kint op haren armen. Ende si seide totten rechter: ‘Gi hebt dat wyf onsculdich veroerdelt. Gaet weder totter dincbanc[5] ende wat u dit kint hiet, dat doet.’

Die rechter ghinc wederomme mit alle den volc totter dincbanc. Doe seide dat kint totten rechter: ‘Doet dat dode kint halen, dat dese vrouwe ghedoot soude hebben.’ Ende men haelde dat dode kint. Doe seide dat kint: ‘Ic ghebiede di van Gods weghen, dattu segste, of di dese vrouwe ghedoot heeft.’ Dat kint seide: ‘Neen, si.’ Noch seide dat kint: ‘Soe ghebiede ic di van Gods weghen, dat ghi denghenen wijst, die di ghedoot heeft.’

Ende dat ionghe kint dat ghinc tot denselven man, die hem ghedoot hadde. Ende nam den man bi den s(c)lippen ende seide: ‘Dese man heeft mi ghedoot.’

Doe namen si den man ende sloghen hem dat hoeft af ende setten[6] op een raet ende die vrouwe wort quyt ghelaten. Ende aldus verloste haer Maria, die Moeder Gods.’

1 uit nood.
2 bedacht.
3 duivels.
4 begon te roepen.
5 rechtbank.
6 zetten hem.

Merkwaardig is ook het volgende verhaal, waarin tevens blijkt, hoe aan de Moeder Gods hulp werd afgeperst[1]. Handschrift A geeft het ons op f°. LXXXVII, v°. te lezen.

Van een vrouw, die hoer soen[2] ghevanghen was ende Maria haren soen wedernam voer horen soen[3].

Het was een wyf, die haren man gestorven was ende si behielt een enighen soen, die si seer lief hadde. Op een tyt wort horen soen ghevanghen van sinen vianden ende wort in een kerker gheleit. Doe die moeder dat hoerde, doe screyde si seer ende si bat naerstelike aen Maria, onser Vrouwen, dat si haer soen verlossen woude. Ten lesten doe si sach, dat haer ghebet niet en halp, doe ghinc si alleen in die kerke, daer dat beelde van Maria stont ende knyelde daervore ende seide: 'o Heilige maghet Maria, ic heb u dicwyl ghebeden om die verlossinge myns kints ende noch en hebt ghi mi niet ghehoert. Ende ic en verneme ghenen troest, daerom sal ic u kint nemen ende legghent in een stede, daert niet uut en mach, tot enen pande vore myn kint.'

Ende doe trat si aen ende nam onse Lieve Vrouwe haer kint van haer scoet ende ghinc daermede thuus. Ende si bewant dat kint in een suuver cleet ende sloten[4] in haer scryen. Ende si was blide, dat si dat kint hadde vore horen soen[5]. Ende des anderen nachtes doe openbaerde haer Maria in den kerker, daer des wyfs zoen in lach. Ende si dede den kerker open ende seide: 'Jongheline, ganc[6] tot dynre moeder en segt haer, dat si mi myn kint wedergheve.'

Die iongheline ghinc uut ende quam tot synre moeder ende vertelde haer, hoe hi van Maria, der Moeder Gods, verlost was ende dat haer Maria beval, dat si haer haer kint weder gheven souden. Ende die moeder was seer blide ende nam dat beelde van den kinde ende ghine daermede in die kerke. Ende gaf Maria, der Moeder Gods, haer kint weder, ende seide: 'Maria,

1 In C: f°. XII, v°. Bij Caesarius (Dial. Mir. VII, c. 45) komt een verhaal voor van een driejarig kind, dat uit de klauwen van een wolf wordt gered door Maria, nadat de moeder der kleine het kindeke Jezus van 't altaarbeeld had genomen, onder bedreiging het niet terug te zullen geven, voordat zij haar meisje terug had.
2 zoon.
3 Ook naar oud-duitschen tekst medegedeeld door Genthe, t.a.pl. S. 41.
4 sloot hem.
5 kast.
6 ga.

lieve Vrouwe, ic dancke u seer, dat ghi mi myn kint ghesont weder hebt ghegeven.'

Liefelijk bovenal verschijnt Maria in die legenden, waar zij optreedt als de beschermster dier rampzalige paria's der middeleeuwen, voor wie ons voorgeslacht geen beteren naam had dan van 'die Joden sure, die verdoemden creature'[1]. Van dezen afkeer geeft handschrift A - f°. CXXXIII, v°. -[2] een ontzettend voorbeeld.

Van een iode, daer men bi vant dat wassche kynt.

Het gheviel in eenre tijt tot eenre stat in Hyspanghen op onser lieven (vrouwen) hemelvaertsdach, dat een stemme quam roepen in der kerken claghende ende sprac: 'o wy, o wach[3], dat hier syn kaerstenmenschen wonachtich, die dat verdraghen sullen, dat men minen soen anderwerf[4] crucen sal van den ioden.'

'Doe dat die luden hoerd hadden, ghinghen si te rade mitten aertschen bisscop ende sochten in alle die iodehusen, of si yet ghevinde mochte, daer haer die waerde Coninghinne Maria om beclaghen mochten. Ende vonden ten lesten een wasse beelde, dat die ioden bespoghen hadden ende soudent ghecruust hebbe in smadenisse ons liefs heren ende den sueten Ihesus Cristi, dat si so wroken, dat sise alle doot sloghen.'

Treedt hier Maria als klageres op voor de gewaande verguizing haars Zoons, en doen hare vereerders voor de schuld van één allen boeten, de verhoudingen zijn omgekeerd in het volgende verhaal, een der schoonste uit de verzameling. Waarlijk de lof, dien Alberdingk Thijm er aan toekende, is niet te groot, en kan tegen menig afkeurend vonnis opwegen.

't Is op nieuw handschrift A, dat het ons op f°. LXV v°.[5] te lezen geeft.

Van een ionghe iode daer onse Vrouwe toe quam in den scepe.

Meester Albertus[6] scrivet ons, dat op een tyt waren vergadert in eenre stat sommighe kinder van den kerstenen ende wouden hem vermaken ende ghinghen op eenre tijt in den winter, doet seer cout was, opten over[7] des meers of des zees om te spelen ende clommen in een scip. Onder dese kinder quam oec mede

1 Wijbrants, t.a.pl. 19.
2 In C: LIV, v°.
3 o wee, o wee.
4 andermaal.
5 C mist, helaas, deze legende.
6 d.i. Albertus Magnus.
7 oever.

eens ioden kint ende woude mede in de(n) scepe; mer die kersten haddent node[1]. Ende het woude ymmer[2] mede ende clam[3] vast in. Sy voeren hier ende daer mitten scepe, spelende also langhe, dat si seer cout waren ende begheerden te lande te wesen. Ende sy setten onderlinghe op, dat si dat ioetsche kint niet (te) lande en woude brenghen, mer latent in den scepe alleen; ende si clommen te samen in een ander scip ende voeren te lande, ende lieten desen ionghe iode alleen. Ende als hi sach, datse hem alleen hadden ghelaten, soe was hi seer bedroeft, want het began te donckeren; hi wort vervaert ende hi hadde grote coude. Hi began te wenen, ende te claghen, ende hulp te ropen: mer hi en wort van nyement ghehoert.

Ende ten lestén sach hi uutter eenre syden van den scepe tot hem comen (eene) alte[4] wonderliken sconen vrouwe, seer costeliken ghesiert; ende si hadde om haer enen mantel blau van verwen. Ende si seide: 'Mijn lieve soen, waerom sidi[5] bedroeft?' Hi antwoerde: 'omdat ic hier alleen ghebleven bin; ende ic duchte van coude ende van onghemac te vergaen.'

Die suete Moeder der ontfermharticheit wort mit medeliden beroert, ende nam haren scoenen mantel van haer ende sloechse den kinde omme, ende verwarmde also eensdeels syn coude leden ende si brochte hem binnen in den scepe, daer si, overmits die verhenghenisse Gods, een scoen vuer vonden. Daer dede si hem bi sitten ende dede hem goet ghemac ende si sat oec bi hem, nevens dat vuer.

Hi sachse dicwyl an ende verwonderde van hare scoenheit. Ende si seide tot hem: 'Hoe dunct u van mi, sout ghi mi oec willen hebben tot eenre moeder?' Hi seide: 'Ja, ic, vrouwe, mochte mi dat gheboren: want ic en hebbe nye scoenre moeder ghesien, dan ghi en syt.' Ende onse vrouwe seide voertmer[6]: 'Sal ic u moeder wesen ende ghi myn kint, so sult ghi mi onderdanich wesen, ende leven na den wille uwes verlossers.' Ende hi seide: 'Hi woude doen al dat si hem beval.'

Aldus brochte die maghet Maria den nacht mitten ionghen toe. Ende des morgens vroe[6] brochte si hem te lande ende sette hem neder bi een cloester van Carthusers ende si seide: 'Zoen, gaet hierin, want in dit cloester hebbe ic veel vrienden: ende ghi sult daer wel ontfanghen worden.' Doe onse lieve Vrouwe

1 ongaarne.
2 toch.
3 klom.
4 zeer.
5 zijt gij.
6 verder.
6 verder.

dit gheseit hadde, sceyde si van daen. Hi ghinc in dat eloester ende seide den bruederen altemael wat hem ghesciet was.

Die brueders ondervraechden hem naerstelic, ende si verstonden claerlic, dattet was Maria, die moeder Gods. Si namen den ionghelinc in, ende leerden[1] in den kersten ghelove ende maecten kersten ende cort daerna ontfinc hi di oerde ende nam seer toe in duechden ende wort een groet meester, ende was seer ynnich in den dienst onser Liever Vrouwen, ghedenckende der groeter vrienscap, die si hem hadde bewyst.'

VII.

Vergelijkt men de Maria-legenden met geurige rozestruiken, welke zich om eene schoone Gothische woudkapel slingeren, dan is de legende van Beatrys de heerlijkste roos, zoo hier als uit de geheele gaarde der kloosterpoëzie. Wij vinden haar reeds bij Caesarius - Distinctio VII, cap. 34[2] - ze luidt bij hem aldus:

'In zeker nonnenklooster, waarvan ik den naam niet weet, leefde voor weinige jaren eene zekere maagd, met name Beatrix, want zij had een schoon gevormd lichaam, een vromen geest en was zeer vurig in den dienst van de Moeder Gods. Zoo dikwijls zij tot deze in 't verborgen buitengewone gebeden of smeekingen richten kon, achtte zij dat haar hoogste genot. Tot kosteres aangesteld, deed zij dit met des te meer toewijding, naarmate zij vrijer was. Toen een zeker priester haar zag en begeerte tot haar kreeg, begon hij haar met aanzoeken lastig te vallen, en terwijl zij die wellustige taal van zich afwees en hij des te snooder aandrong, deed de oude slang haar boezem zoo hevig ontgloeien, dat zij de vlam der liefde geen weerstand kon bieden. En 't altaar der Heilige Maagd, de patrones van het klooster naderende, sprak zij aldus: 'o Meesteres! met zooveel toewijding als mogelijk was, heb ik u gediend, ziedaar uwe sleutels terug; ik vermag de aanvechtingen des vleesches niet

1 leerden hem.

2 In de door J. Strange bezorgde uitgave van den *Dialogus Miraculorum* (Colon. Agripp. 1851) staat ze in het 34e hoofdstuk, evenzoo in de handschriften op de Universiteits-bibliotheek te Utrecht. In een der eerste drukken - Colon. Agripp. 1591 - waarvan een exemplaar op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam berust, is deze legende te vinden in Cap. XXXV.

langer weerstand te bieden.' En nadat zij de sleutels op het altaar had neergelegd, is zij heimelijk den priester gevolgd.

Toen die snoodaard haar verleid had, verliet hij haar weinige dagen later, en daar zij geen middel van bestaan had en zich schaamde naar het klooster terug te keeren, werd zij eene lichtekooi. Nadat zij openlijk vijftien jaar lang dit zondig leven geleid had, kwam zij op zekeren dag in een wereldsch gewaad aan de poort van het klooster, en toen zij aan den portier gevraagd had: 'Kent ge eene zuster van dit klooster, Beatrix geheeten?' antwoordde deze: 'Ik ken haar heel goed, want zij heeft vroom en vroed en zonder aanleiding tot klachten te geven, van kindsbeen af tot op dezen dag in dit klooster verkeerd.' Terwijl zij, de woorden van den man hoorende, maar niet begrijpende, zich wilde verwijderen, verscheen haar de moeder der barmhartigheid in hare bekende gedaante en zeide: 'Ik heb gedurende de vijftien jaren van uwe afwezigheid uwen plicht vervuld. Keer nu naar uw post terug en doe boete, daar niemand uwe afwezigheid bemerkt heeft.' Onder hare gedaante en voorkomen namelijk had de Moeder Gods hare bezigheden waargenomen. Zij trad terstond binnen en was, zoolang zij leefde, van dankbaarheid vervuld, in de biecht openbarende, wat met haar geschied was.'

Van de hierboven vermelde middel-nederlandsche legenden-verzamelingen heeft alleen Handschrift A. deze geschiedenis opgenomen. Zij vult daar f°. XVI, r^{o}, b, tot f°. XIX, r^{o}, en luidt:

Van een nonne, die Beatris hiet[1].

Het was een nonne ende hiete Beatris ende diende Maria, die moeder Gods devotelic. Dat benide die duvel ende becordese mit enen ionghelinc, die ryc was, daer si in hare joghet[2] bi plach te wonen. Ende die nonne wederstont die becoringhe langhe tyt. Mer[3] die duvel ende die natuer des vleysches verwonnense, sodat sy den ionghelinc ontboet mit heymelike brieven. Ende hi quam tot haer ende oec hadde die duvel hem daer seer of[4] becoert, sodat sy overeendroeghen ende si soude mit hem uutten cloester gaen ende trecken in vreemde landen. Ende si settede hem enen sekeren dach ende tyt daer weder te comen, ende cleder mit hem te brenghen, die haer dienden.

Die ionghelinc ghinc van daen ende dede cleder maken ende ander cierheit der vrouwen, van gordelen ende yuwelen ende al sulke

1 heette.
2 jeugd.
3 maar.
4 door.

dinghen, die den vrouwen betamen. Ende hi versettede lant ende goet ende vergaderde scat ende goet. Ende op dien nacht als sy hem gheseit hadde, so quam hi ende die nonne verwachte die tyt ende quam totten iongelinc. Ende si was costerinne, sodat si alle die sloten te bewaren hadde. Ende sy spraken te samen ende die duvel stoectet altoes tusschen hen beiden voert, soedat die nonne seide totten ionghelinc: Gaet buten den cloester, ic sal tot u comen. Ende si ontsloet al die doren ende ghinc in dat choer vore dat heilighe sacrament. Ende si claechde God, hoe swaerliken dat sy becoert was ende si badt om gracie die becoringhe weder te staen. Mer si en condet uutter harten niet quyt worden. Ende haer docht, dat sy in dat habyt verbernen woude.

Doe ghinc si beneden dat choer ende knyelde voer dat beelde van onse liever Vrouwe. Ende suchte ende kermde ende badt ghenade aen Maria, dat sise woude bescermen voer die grote sonde ende voer scande. Mer die duvel stoecte altoes voort die vleyschelike minne, soedat sy dat habyt altemael uuttoech ende leidet opt outer voer Maria, onser Liever Vrouwen beelde. Ende die slotelen hinc si voer dat beelde van Maria, omdat mense te bet vinden soude ende beval Maria horen dienst der costerien. Ende sy ghinc uutten cloester totten jonghelinc. Ende daer vant si cleder ende andere yuwelen. Die toech si aen ende sy ghinghen te paerde ende reden alden naecht. Ende doet begonde te daghen, doe seide die nonne: ‘Och, waer ic nu int cloester, so soude ic prim[1] luden, mer nu bin (ic) op een reyse, die ic duech[2], dat mi rouwen sal, want die werelt is bedrieghende.’ Doe seide die ionghelinc: ‘Vriendinne, en sorghet niet, dat ic u begheven sal tot enigher tijt, want ic heb mit m(i) ghenomen V^{o} pont aen gelde te verteren. Ic en sal niet van u sceyden, tensy dat ons die doet sceydet.’

Aldus reden sy van lande te lande, totdat si quamen in een stede, daert hem beide wael[3] ghenoechde, ende daer bleven sy woenen VII iaer. So wort dat ghelt verteert, die yuwelen vercoft ende die panden verset. Ende daer quam een duer tyt inden lande, soedat sy niet borghen en moechten[4], ende sy leden grote armoeden. Ende die man liet haer in groter armoeden sitten mit twe kinder, ende hi toech weder in sinen lande. Doe suechte ende screyde sy ende seide: ‘Nu ist daer toe ghecomen,

1 prime, het eerste biduur, zes uur 's morgens.
2 vrees.
3 wel.
4 konden.

daer ic altoes voer ghesorghet hebbe. Ende si en wiste niet wat si doen soude, dat sy den cost mit haren kinderen moechte crighen. Doe becorde haer die duvel tot meerre sonden ende brochtse daertoe, dat sy mit haren lichaeme wan[1], daer si mit haren kinderen of[2] leefde. Ende in dien sonden, dat sy allen mannen ghemeen was, so levede sy noch VII iaer. Mer hoe sondich dat sy levede, altoes diende si onser Lieven Vrouwe, ende las alle daghe onser Vrouwen ghetiden devotelic. Ende altoes badt sy Gode ende Maria, die Moeder Gods, om gracie daeruut te comen.

Doe si aldus XIV[3] iaer ghedwaelt hadde, doe crech sy gracie ende in een slach[4], soedat si haer liever hadden laten doden, dan sy meer met haren lichame ghesondicht hadde. Ende si creech groet berouwe van haren sonden ende screyde naecht ende dach, sodat haer oghen selde droch[5] waren. Ende sy dochte, al hadde si groote sonde ghedaen, sy en woude nochtans niet wanhopen, mer sy woude hopen op die barmharticheit Gods. Ende sy toech weder tot haren lande, om te soeken dat cloester, daer sy uutgheghaen was. Ende doe sy daer bi ghecomen was, bat sy des avonts herberghe tot eenre weduwen huus. Ende die weduwe hietse incomen mit haren kinderen om Gods willen. Ende sy gaf haer mede te eten ende te drinken van dat haer God verleende. Doe vraechde Beatris om den staet van den cloester. Die weduwe seide, dattet een eerbaer cloester was, ryc van goede ende eerbaer van leven. Doe seide sy: ‘Ic heb horen segghen van een cloester ghinc. Ende men en wiste nye, waer sy bleef.’ Doe wort die weduwe toornich ende seide: ‘Swych van alsulken woerden te spreken van die costerinne, of ghi en sult hier niet gheherbercht worden. Want die costerinne is een die beste van die nonnen, ende si hevet wael XX iaer lanc die costerie eerliken bewaert, ende sy is eerliken ende duechtelic van leven.’

Doe vraechde sy, wie die costerinne toehoorde, ende wie haer vader ende moeder was. Doe noemde die weduwe haren eyghen vader ende moeder. Doe verwonderde haer Beatris seer ende

1 won.
2 van.
3 De kopiïst - want het handschrift is blijkens andere misstellingen, die slechts een afschrijver kan begaan, geen origineel - schreef VIIIJ. in plaats van XIIIJ. Zeven jaar toch leefde de non met haar geliefde, en daarna zeveh jaar van hem gescheiden.
4 in eens.
5 droog.

en wiste niet te segghen. Mer sy ghinc ende leyde hoere kinderen te bedde, ende sy knyelde voor dat bedde neder ende screyde bitterlic. Ende sy badt ghenade aen Gode ende an Maria, die Moeder Gods, ende doe sy aldus lach in haer ghebet wort si ontslapen[1] ende haer quam te voeren een visyoen. Ende haer sprac een stemme toe ende seide: ‘o Wijf, du hebste so seer ghescreyt ende du hebste ghenade vercreghen, ende God hevet uwer ontfermt, ende Maria, die Moeder Gods, hevet u verbeden. Daerom staet op en gaet in dat cloester, ghi sult alle die doren op vinden staen. Ende alle u habyt, dat ghi uutthoghet, toe ghi mitten ionghelinc uutten cloester ghinct, dat suldi vinden legghen op den altaer voer onser Liever Vrouwen beelde. Ende die slotelen hanghen oec voer onser Liever Vrouwen beelde Maria. Ende Maria, die Moeder der ontfermharticheit, die hevet den dienst der costerien voer u bewaert, dese XIIIJ iaer lanc, ende men en hevet u persoen inden cloester nyet gemist. Daerom gaet in in dat cloester ende neemt uwen dienst weder aen.’

Doe onspranc si uutten slaep ende sy dochte, of die stemme van Gode waer, dan of bedrieghnisse van den duvel waer. Want sy dochte, quaem sy in dat cloester, ende sy dan ghevanghen worde voer een diefegghe, soe waer sy noch meer ghescent. Mer dat quam van ingheven des viants, die haer benyde, dat sy weder in hare dienst ende devocie comen soude. Mer sy badt Gode ende Maria, syn lieve Moeder devotelic, waer die stemme van Gode, dat sy haer anderwerf ende derdewarf openbaren souden, opdat sy van den viant nyet bedroghen en worden. Ende het ghesciede also des anderen nachts ende des derden nachts quam die stemme met groter claerheit ende seide: ‘God ende Maria ontbieden[2] u, dat ghi sonder vresen gaen sult in dat cloester.’ End mittyen[3] sceyde die claerheit van daen. Doe dochte si, dat die stemme van Gode was.

Ende sy toech alle haer waerlike[4] cleder uut ende deckte hore kinder daermede ende sy custese, ende bevalse Gode ende Maria, syn lieve Moeder ende sy ghinc al screyende van daen in dat cloester. Doe sy daer quam, vant sy die poort open ende si ghinc in ende sloetse toe. Si ghinc voert inder kerken ende vant alle haer habyt legghen op Onser Vrouwen outaer ende die slotelen daer hanghen. Si thoech dat habyt aen ende nam die slotelen an haer ende sy knyelde devodelic voer

1 sliep zij in.
2 gebieden.
3 daarmeé.
4 wereldlijke.

Marien beelde ende sprac haer ghebet. Daerna ghinc si in die sacrastie ende nam die boeken daer uut ende ordinierde dese in den choer, als dat behoerde. Daer na hoerde sy an die orleye[1], dattet tyt was metten te luden ende sy ghinc luden te metten, ende sy badt altoes an Gode ende Maria ghenade. Ende doe quamen die nonnen te choer ende songhen metten, als sy ghewoen waren. Ende Beatrys gruwede altoes voer scande, mer nyement en wiste van haer, want Maria hadde in haer ghedaente ghedient ende hadde horen dienst wael bewaert. Des morghens doet dach was ende die weduwe opstont, doe vant sy die kinder daer legghen op dat bedde ende ghedect mitter moeders kleder. Ende die moeder was wech ende sy en wiste niet, waer sy was. Doe hadde die weduwe ontfermherticheit over die kinder ende en wis(t) niet, wat sy daer mede doen soude. Ten leeste wort sy te rade ende ghinc mitten twee kinderen in den cloester totter abdisse, ende seide, hoe sy (e)en vrouwe gheherbercht hadde ende die was wech ghelopen, hare kinder daer ghelaten. Die abdisse sach, dat die kinder scoen waren ende wael gehavent[2], so seiden sy totter weduwen: 'Hout die kinder bi u ende sent daghelics totten cloester, men sal u te eten ende te drincken gheven ende wat u ghebrect, draghet daer sorghe voer.' Doe nam die weduwe die kinder ende besorchdese ende die moeder van den kinderen was wael tevreden, omdat si wiste, dat hoer kinder so wael besorghet waren. Ende sy levede voort salichlic ende bewaerde trouwelic haren dienst. Ende sy diende Gode ende Maria seer devotelic ende si weende nacht ende dach om die groote sonde, die sy ghedaan hadde, ende sy scaemde haer die sonde te biechten.

Corts daerna so quam die abt om te visenteren, of daer yet ghescyet ware, dat hi mocht corrigheren. Doe was Beatris seer beanxt, ende was in groten twivel, want die duvel hadde haer die scaemte benomen, doe sy die sonde dede. Mer nu gaf hi haer die scaemte weder, omdat[3] sise niet biechten en soude. Ende daer sy inden choer was in horen ghebeden ende in desen twivel, daer sach sy een ionghelinc bi hoer gaen ende weder voerbi mit witten ghecleet ende hadde een doot kint op sinen

1 uurwerk.
2 gereinigd. Alberdingk Thijm verklaart dit *ghehavent* t.a.pl. blz. 275 door *gegoed*. Naar mijne bescheiden meening wordt dit reeds door den zin, waarin het voorkomt, tegengesproken. Vgl. ook Oudemans, Bijdr. tot een Middel- en Oud-Nederl. Wdb. op *havenen*.
3 opdat.

armen. Ende hi speelde voer dat dode kint mit enen roden appel, die hi op warp ende weder vinc.

Doe seide sy totten ionghelinc: ‘Waerom speelt ghi voor dat dode kint, want dat kint en is daer niet of[1] verblyt.’ Die iongelinc seide: ‘Vrouwe, ghi segt waer. Dit kint en weet van minen spelen nyet. Also en weet God oec niet van uwen ghebeden, van u vasten ende screyen ende van u disciplinen, also langhe thent[2] dat ghi u niet ghebiecht en hebt. Mer ic segghe u, gaet totten abt ende biecht u sonde, hoe groet ende hoe scandelic dat si syn. Ende segt hem alle die gracie, die u ghesciet is.’ Ende doe sceyde de iongelinc van daer.

Des morgens ghinc die nonne totten abt ende si biechte hare sonde mit groter rouwe ende met tranen. Ende oec seide si die gracie, die haer ghescyet was van Maria, die Moeder Gods. Doe seide die abt: ‘Gheloef(t) ende ghebenedyt moet wesen God ende Maria, syn Lieve Moeder.’ Ende hi seide: ‘Ic sal u absolveren van alle u sonde.’ Ende hi bat oerlof van hoer biecht een sermoen te doen, mer men en soude niet weten wi die persoen waer. Want dat scone mirakel, dat Maria ghedaen hadde, en sout men niet verswighen. Doe dede die abt een sermoen int convent ende seide die punten, hoe sy ghesciet waren, opdat andere sonders Maria, die Moeder Gods, te trouweliker dienen souden ende in gheen wanhope vallen. Dese abt thoech weder thuus tot sinen cloester ende hi nam der nonne twee kinder mit hem ende brochtse in syn cloester. Ende hi dedese cleden mit dat habit der oerden ende si diende Gode. Ende die nonne dancte ende loefte Gode ende Maria, syne Lieve Moeder, al hoer leven lanc ende starf daerna salichlic.’

VIII.

Onder de schatten der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage bevindt zich ook een folio perkamenten codex, die, behalve andere middel-nederlandsche gedichten, ook eene dichterlijke bewerking van de Beatrys-legende bevat.

‘Onze sproke’ - zegt Jonckbloet in de Toelichting op zijne uitgave van dezen tekst[3] - ‘bevat 14 bladzijden in twee ko-

1 daer... of = daardoor.
2 totdat.
3 *Beatrys en Carel ende Elegast*. Amsterdam, 1859.

lommen geschreven, iedere kolom van 37 regels. De letter V, waarmede het geheele stuk aanvangt, is verguld, en bevat tevens eene kleine miniatuur, voorstellende de Heilige Maagd, gehuld in een rood kleed, waarover een blaauwe mantel; op den linkerarm draagt zij het kind Jezus, en in de regterhand houdt zij eene bloem aan een langen stengel[1]. Aan hare linkerzijde ligt eene non, die zoo even uit eene deur schijnt getreden, met gevouwen handen voor haar op de knieën; deze draagt een graauw kleed en eene zwarte kap of hoofddeksel.'

Jonckbloet brengt den tekst tot het eerste vierendeel der veertiende eeuw. Deze tijdsbepaling werd door de Vries aangegeven en later door Jonckbloet aangenomen, die aanvankelijk gemeend had haar vroeger te moeten stellen. Zij vindt eene versterking in het verband, dat er bestaat, tusschen het slot der legende, waarin de dichter doet uitkomen, welk groot gewicht hij aan de biecht hecht en kerkelijke verordeningen van dien tijd. In de laatste decenniën der dertiende eeuw toch werden in de bisdommen, waaronder onze vaderen ressorteerden, Keulen, Munster, Luik en Utrecht, vele synodale bepalingen uitvaardigd, die de bestemming hadden, om de uitoefening van het sacrament van de biecht te regelen[2].

Alberdingk Thijm gaf naar dezen tekst eene vrije navolging[3], die groote verdienste bezit. Later schonk de begaafde vrouw, die onder 't pseudoniem Wilhelm Berg menige goed geslaagde vertaling bewerkte, eene Hoogduitsche vertaling[4], die niet alleen wat inhoud, maar ook wat den vorm betreft, zeer getrouw is.

Eene zoo mogelijk getrouwe vertaling in ons hedendaagsch Nederlandsch bezitten we nog niet. Daarom heb ik er mijne krachten aan beproefd en geef die hier in plaats van den oorspronkelijken tekst.

Ik heb het origineel van regel tot regel gevolgd en voor 't gemak van hen, die mij de eer zouden willen doen, mijne bewerking met het middel-nederlandsch te vergelijken, heb ik evenals in Jonckbloets uitgave, de regels afgeteld.

1 De bloem is eene lelie, die, evenals de roos, het gewone botanische symbool der Heilige Maagd is. Vgl. Mensinga, t.a.pl., I, blz. 113.

2 Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de hervorming*, dl. IV, 2e stuk, blz. 151.

3 J.A. Alberdingk Thijm, *Legenden en Fantaiziën*. Amsterd. 1847. blz. 36-56.

4 *Beatrys, Hochd. metrische Uebersetzung von* W. Berg. Haag, 1870.

Beatrys.

Het dichten wil mij weinig baten,
De lieden raden me, ik zal 't laten
En niet meer kwellen mijn gemoed,
Doch haar tot lof, die, hemelsch-goed,
Als Moeder Maagd nog is gebleven
Heb ik een wonder hier beschreven.
Voorzeker deed het onze Heer
Der heil'ge Moeder Gods ter eer.
Ik wil dus van een non gaan dichten;
God geev', dat, wat ik zal verrichten,
Moog' slagen tot den einde toe
En niet der waarheid afbreuk doe.
Van 't wonderwerk hoorde ik gewagen
Den vromen Gijsbrecht, oud van dagen,
Die, toen hij kloosterbroeder was,
't Mirakel in zijn boeken las.

De kloosterzuster, uit wier leven
Gij hier een voorval vindt beschreven,
Was edel, hoofsch en fijn van zeden.
In deugd en schoonheid is er heden
Niet een, die - des ben ik gewis -
Met haar te vergelijken is.
Dat ik haar edel lichaam roemen,
't Bijzond're schoon u op zou noemen,
Was hier voorzeker ongepast.
Doch hoor, waarmeê zij werd belast
In 't klooster, waar ze in 't geest'lijk kleed
Zich lang van hare plichten kweet.
Volijvrig nam de jonkvrouw daar
Het ambt van Kosteresse waar,
Zoodat men haar nooit ledig vond
In d' uchtend- noch in d' avondstond.
Vlug was zij altijd in haar werk,
Ter dienst te luiden in de kerk,
Voor licht- en kerksieraad te zorgen
En elk te wekken iedren morgen.

De jonkvrouw ondervond de macht
Der liefde, die met tooverkracht

Steeds wondren doet in alle landen.
Somwijlen brengt ze schade en schanden,
Vervult met smart en toorn 't gemoed,
Soms brengt ze vreugde en 't hoogste goed.
Den wijze maakt ze tot een dwaze,
Zoodat hij, of hij roeme of raze,
Moet minnen, ook tot eigen leed.
Dees' dwingt ze zoo, dat hij niet weet,
Of hij zal spreken of zal zwijgen
Om 't loon der liefde te verkrijgen.
Dien stort ze in bangen nood ter neer,
En, dunkt haar 't goed, verheft hem weer.
De liefde maakt hen ook tot milden,
Die 't hunne liever houden wilden
Dan 't weg te schenken aan een ander.
Ook vindt men er, zoo trouw elkander,
Die, wat zij hebben, groot of kleen,
In liefde 't deelen als gemeen,
't Zij weelde of armoed, vreugd of rouwe -
Die liefde draagt het merk van trouwe.
Ik kan onmooglijk al 't geluk
U noemen hier en al den druk,
Die uit de bron der liefde vloeien.
Men mag de non dus niet verfoeien,
Omdat de liefde overwon,
Die zij niet onderdrukken kon.
De duivel toch wil nimmer rusten
Den mensch te vangen door zijn lusten
En vroeg en spade, dag en nacht,
Gebruikt hij daartoe alle macht.
Door looze listen, booze vonden
Verzocht hij de arme non tot zonden.
Schoon zij God aanriep in haar nood,
Dat zijn genâ haar bijstand bood,
Werd zij tot stervens toe benard.
Gewond, verwonnen is mijn hart
‘Door vuur'ge liefde’, sprak ze in 't end.
Dat weet Hij, wien 't al is bekend.
Zoo is het Hem ook niet verholen,
Dat mij mijn zwakheid zal doen dolen,
'k Moet leven anders dan ik deed
‘En niet meer dragen 't ordekleed.’

Nu hoort, hoe 't verder met haar ging.

De non zond aan den jongeling,
Die haar zoo dierbaar was en lief,
Een teedren, smeekingsvollen brief
Om spoedig toch tot haar te komen,
Die heel zijn ziel had ingenomen.
De boô kwam, waar de jong'ling was,
Dees nam den brief en toen hij las
De hartebeê van zijn vriendin,
Wat werd de jong'ling blij van zin!
Hij haastte zich op weg tot haar.
Sinds dat zij waren twalef jaar,
Beheerschte liefde deze beide,
Wat vele smarten hun bereidde.

Hij reed, zoo spoedig als hij kon,
Naar 't klooster, waar zij diende als non,
Hij zette zich aan 't vensterkijn
En wou zoo gaarne, mocht het zijn,
Zijn liefste spreken en haar zien.
Het mocht ook kort daarna geschiên.
Want ras zag hij de non zich spoeden
Naar 't venster, waarvoor ijz'ren roeden
In lengte en breedte zich bevonden.
Wat zuchten slaakten ze in die stonden,
Als binnen zij, hij buiten zat,
Die vuur'ge min bevangen had.
Niet zeggen kan 'k, hoe menigwerf
Zich daar verwisselde hun verf,
Zoo langen tijd vertoefden zij.
‘Ai, mij,’ zoo sprak de non, ai, mij,
Mijn hart, o liefste, is als doorboord,
Spreek toch tot mij een enkel woord,
Waardoor 'k vertroosting kan ontvangen.
Wel mag ik die van u verlangen,
Want liefde heeft mijn hart gewond
En 'k lijde zoo, dat na dees stond
Ik nimmer vreugde weer zal smaken,
‘Helpt gij me niet van hier geraken.’

Toen sprak de jong'ling, blij van zin:
Gij weet wel, dierb're hartsvriendin,
Wij hebben al ons levensdagen
Elkander liefde toegedragen,
Doch smaakten nimmer liefdes lusten,

Zelfs niet, dat wij elkander kusten.
Vrouw Venus, de godin der Min,
Die daartoe keerde ons beider zin,
Haar moge straffen God de Heer,
Dat zij twee bloemen, schoon en teer,
Verwelken en bederven laat.
Zoo gij woudt luistr'en naar mijn raad
Om kap en sluier af te leggen
En, liefste, mij dan wildet zeggen,
Hoe 'k uit het klooster u kan leiden,
'k Zou kleedren voor u doen bereiden
Van kostb're wol en bovendien
Van binnen warm met bont voorzien,
Zoo mantel, rok als opperkleed.
Vrees niet, dat ik in eenig leed,
Mijn lief, u immermeer verlaat;
'k Wil met u deelen, goed en kwaad.
‘Mijn trouw moog' daarvoor borg u zijn.’

De jonkvrouw sprak: o, liefste mijn,
Die neem ik gaarne van u aan,
En 'k wil met u zoo verre gaan,
Dat niet een zuster van 't konvent
Met onze schuilplaats raakt bekend.
Kom in de kloostergaard me wachten
Van avond over zeven nachten
En plaats, mijn lieve vriend, u daar
Bij eenen wilden rozelaar.
Wacht daar me, ik ga dan 't klooster uit,
Zoo wil ik worden uwe braid
En gaan, waarhenen gij begeert.
Indien me slechts geen ziekte deert,
Of eenig leed me drukt te zwaar,
Kom ik dan ongetwijfeld daar.
o, Vurig hoop ik, lieve vrind,
‘Dat, als ik kom, ge u daar bevindt.’
Als dees' belofte was gedaan,
Zoo scheidde hij en is gegaan,
Waar hij zijn ros gelaten had.
Terstond besteeg de jong'ling dat,
Waarna hij in gestrekten draf
Zich 't veld door naar de stad begaf.
't Bleek, dat hij haar geenszins vergat:
Des andrendaags kocht in de stad

Hij blauwe zijde en schoon scharlaken,
Waarvan hij voor zijn lief deed maken
Een mantel, rok en opperkleed,
Die hij daar allen voeren deed
Met kostbaar bontwerk naar behooren.
Zulk pronkgewaad was nooit te voren
Door schooner jonkvrouw nog gedragen.
Ze prezen 't allen, die het zagen.
Hij kocht van 't kostbaarst, dat er was,
Een mes, een gordel en een tasch,
Ook gouden ringen, hoofdsieraad
En menig prachtig pronkgewaad;
Al wat zou passen voor een bruid,
Zocht hij voor zijn vriendin daar uit.
Aan geld nam hij vijfhonderd pond.
Hij is op zeekren avondstond
De stad zeer heimlijk uitgereden,
De kleedren en de kostbaarheden
Had hij geladen op zijn paard.
Naar 't klooster reed hij mettervaart
En in den hof zocht hij aldaar
Den hem genoemden rozelaar.
Hij zette zich daarneer in 't gras,
Totdat zijn lief gekomen was.

Van hem laat ik het nu hierbij.
Doch waar was toen de zuster, zij,
Wie liefde zoo veel lijden bracht?
Zij luidde nog te middernacht
Den mettentijd; er werd gezongen
Door al de nonnen, oude en jongen,
Die zich bevonden in 't konvent.
Toen nu de nachtdienst was ten end,
Spoedde elk zich weer ter slaapzaal heen,
Maar zij bleef op het koor alleen.
De non sprak haar gebeden toen,
Zoo als zij dikwijls plach te doen.
Met groote vreeze bad zij daar,
Als zij geknield lag voor 't altaar:
Maria, heil'ge Moedermaagd!
In 't kleed, dat nu mijn lichaam draagt,
Nog langer leven kan ik niet.
Ter aller uur kent ge en doorziet
Ons hart en zijn begeerlijkheden,

Welnu, ik heb gevast, gebeden,
Ik heb mij zelve gekastijd,
Maar 't is vergeefs, al wat ik lijd.
De liefde heeft me er toe gedreven
En ik moet voor de wereld leven.
Zoo waarlijk als Gij, lieve Heer,
Aan 't kruis gehangen hebt weleer
In 't midden van de moordenaren,
En Lazarus, te graf gevaren,
Weer opgewekt hebt uit den dood,
Zoo waarlijk moet Gij mijnen nood
En misdaad kennen en vergeven:
'Ik moet in zware zonden sneven.'

Hierop verliet de non het koor,
Ging naar 't Mariabeeld, waarvoor
Zij neerknielde en uit 's harten grond
Nog eens haar beden opwaarts zond.
'Maria', sprak zij onversaagd,
'k Heb dag en nacht tot u geklaagd
En u gesmeekt in mijn verdriet,
Maar wat ik deed, het hielp mij niet.
Blijf 'k in dit kleed nog langer leven,
'Zoo zal mij mijn verstand begeven.'

De kap nam zij van 't hoofd aldaar,
Lei met haar kleed die op 't altaar;
Ze ontdeed zich van haar schoeisel toen,
En, hoor, wat zij daarna ging doen,
Voor 't Lieve-Vrouwenbeeld hing zij
De sleutels van de sacristy.
Waarom zij deze daar juist bracht,
Ik zeg 't u hierbij, geef slechts acht:
Opdat men ze eerder vinden mocht,
Als men te primetijd ze zocht.
't Past ieder toch, komt hij voorbij
't Mariabeeld, wanneer het zij,
Dat hij zijn oogen daarop slaat,
En 't 'Ave' bidt, voordat hij gaat.
Daar heeft de zuster aan gedacht,
Als zij aan 't beeld de sleutels bracht.
Ze is nu, slechts 't onderkleed nog aan,
Door nood gedrongen heengegaan
En naar een kloosterdeur geslopen,

Behendig maakte zij die open
En heimlijk, zonder 't minst geluid,
Ging zij daardoor het klooster uit.
Vol vreeze kwam zij in de gaard,
Toen haar de jong'ling had ontwaard,
Sprak hij: ‘Mijn liefste, vrees toch niet,
Het is uw vriend, dien gij hier ziet.’
Als zij nu bij elkander kwamen,
Begon de jonkvrouw zich te schamen,
Dat hij in 't onderkleed haar vond,
En zij blootshoofds en barvoets stond.
‘Voorzeker zou 't u wel behagen’,
Zoo sprak de jongeling, ‘te dragen
Een fraaier kleed, een schoon gewaad,
Welaan, duidt gij me niet ten kwaad,
Ik zal ze u daadlijk geven hier.’
Zij gingen onder d' eglantier
En alles, wat zij noodig had,
Zeer overvloedig schonk hij dat.
Twee stellen kleed'ren gaf hij haar;
Het blauwe paste zij zich daar.
Het stond haar uitermate schoon
En vriendlijk lachend klonk zijn toon:
Mijn lief, dit hemelsblauwe kleed
‘Staat beter u dan 't grijze deed.’
Ook kousen trok ze aan als weleer
En schoenen van Cordova-leer,
Die stonden zeker duizendmalen
Haar beter dan voorheen sandalen.
Nog gaf de jong'ling haar daarbij
Een huive en kap van witte zij,
Die zijn geliefde op 't hoofd zich hing.
Toen kuste haar de jongeling
Zoo zacht en vriend'lijk op den mond.
Het was hem, toen zij voor hem stond,
Als had de dag den nacht vervangen.
Nu keerde hij naar 't paard zijn gangen,
En zette in 't zaâl haar voor zich neer.
Ze reden beide in eens zoo veer,
Tot het allengs begon te dagen.
Als zij niet één vervolger zagen,
Sprak, daar het schemerde in het oost,
De jonkvrouw: ‘God, ons aller troost,
Moge ons bewaken en bewaren.

'k Denk, daar 'k den hemel op zie klaren,
Was ik het klooster nu niet uit,
'k Had dan de primen nu geluid,
Gelijk ik immer was gewend,
Zoolang ik leefde in 't vroom konvent.
Ik vrees, mijn vlucht brengt mij nog rouw:
Daar is op aard zoo weinig trouw,
Al wacht ik heel mijn heil daarvan;
De wereld slacht den handelsman,
Die, aan wie dwaas op hem vertrouwt,
Vergulde ringen geeft voor goud.'

'Dat God-Almachtig 't aan mij straff',
'Zoo ik u immermeer begaf,'
Zoo sprak hij. 'Och, mijn lief, mijn leven,
Waarhenen wij ons ook begeven,
'k Verlaat u niet, in geenen nood.
Ons scheidt alleen de bitt're dood.
Doch, waarom niet op mij vertrouwd?
Hebt ge ooit een daad van mij aanschouwd,
Waar 'k slecht me in toonde of trouweloos?
Sinds ik u tot mijn liefste koos,
Kon zelfs niet tot een keizerin
Mij liefde komen in den zin.
Ja, zoo ze er door te winnen waar',
Mijn lief, 'k begaf u niet om haar,
Daarvan kunt gij verzekerd wezen.
Hoor, 'k voer met mij, wil dus niet vreezen,
Vijfhonderd pond aan zilvren munt,
Waarover gij beschikken kunt.
Ofschoon we in vreemde landen varen,
Wij hebben in geen zeven jaren
Iets van ons goed tot geld te maken.'
Nu stapvoets rijdende, geraken
Zij 's morgens aan een woud, waar blij
De voog'len vierden 't hooggetij.
Zij maakten daar zoo luid geschal,
Dat men 't kon hooren overal;
Elk zong op eigen wijze en trant.
Ook waren op het groene land
Veel schoone bloemetjes ontloken,
Die lieflijk bloeiden, heerlijk roken.
Het hoog geboomte daar in 't bosch
Prijkte in zijn vollen zomerdos.

De lucht was zacht en zoel en klaar.
De jong'ling blikte nu op haar,
Zijn uitverkoren zielsvriendin
En sprak: ‘Mijn lief, was 't naar uw zin,
We stegen af en plukten bloemen:
Dees streek is schoon en waard te roemen.
Laat ons hier spelen 't minnespel.’

‘Zwijg, slechtaard’, sprak de jonkvrouw snel,
Zou ik dat hier doen als een wijf,
Dat schandelijk om geld het lijf
Tot andrer boozen lust gaat leenen?
Dan was mijn schaamte gansch verdwenen.
Ach, nu is door uw schandlijk spreken
Uw laag karakter mij gebleken.
Wel mag ik duchten smart en rouw.
Wee u, die mij verleiden wou!
Zorg, dat ik 't niet meer hooren zal,
Hoort naar de voog'len in het dal,
Die zich verheugen met gezang,
Dan valt de tijd u niet zoo lang.
Zijn we eindlijk in een veil'ge steê,
En deel 'k uw huis en leger meê,
Voldoe dan aan uw minnelust,
Wanneer ik in uw armen rust.
Het doet me in 't diepst des harten leed,
Dat gij mij nu dat aanzoek deedt’.

Hij zeide: ‘Liefste, belg u niet,
Vrouw Venus is het, die 't mij ried.
God straff' met schande mij en plagen,
Mocht ik er ooit weer van gewagen.’
Zij sprak: ‘Welnu, 'k vergeef 't u dan;
Van alle op aard zijt gij de man,
Op wien ik mij verlaten kon.
Indien de beeldschoone Absalon
Nog leefde en mij verzekerd waar',
Met hem te leven duizend jaar
In alle weelde, in alle lust,
Ik weigerde, wees des gerust,
Zoo men dit lot mij aan kon biên.
U koos mijn hart, wat mocht geschiên.
Ik zal, mijn liefste, u nooit vergeten.
Ware ik in 't hemelrijk gezeten,

Terwijl gij u nog hier bevondt,
Gewis ik kwam tot u terstond.
Ai, God, ai, laat toch ongewroken,
Dat ik zoo zondig heb gesproken.
Geen vreugde op aard toch is gelijk
Der minste vreugde in 't hemelrijk.
Daar is 't geringst genot volmaakt,
Zoodat de ziel er slechts naar haakt,
Om God te minnen eindeloos.
Het wereldsche is ellende en boos.
Al wat wij smaken hier op aarde,
Heeft bij het hemelsche geen waarde.
Wel zijn zij wijs, die daarnaar streven,
Doch of ik dole en door 't begeven
Van 't klooster zware zonden doe,
‘Gij, schoone jong'ling, brengt me er toe.’

Door 't dal en door 't gebergte heen
Zijn zij dus sprekend voortgereên,
Maar alles zeggen kan ik niet,
Wat met hen beiden is geschied.
Zij reden verder voort, totdat
Op 't lange lest ze een schoone stad,
Gelegen in een vlakte, zagen.
Daar was 't hun zoo naar hun behagen,
Dat zij er bleven zeven jaar
En waar zij woonden met elkaar
Als man en vrouw in weelde en pracht
En zij heur man twee kindren bracht.
Toen aan het eind der zeven jaren
Hun gelden uitgegeven waren,
Moest voor hun onderhoud verpand,
Wat meegebracht was uit het land:
Paard, sieraad, kleed, wat helpen mocht,
Werd, soms voor 't halve geld, verkocht.
Doch spoedig was dit weinige op
En daarmeê steeg hun nood ten top.
Want ach, zij had niet leeren spinnen,
Waarmeê zij iets had kunnen winnen.
Ook kwam daar schaarschte en alle spijs,
De drank almeê, rees hoog in prijs.
Ze leden de ijslijkste aller plagen,
Zoodat zij nergens uitkomst zagen,
Want beiden waren liever dood,

Dan dat zij bedelden om brood.
't Was de armoê, die, al was 't hun leed,
Hen van elkander scheiden deed.
De man verbrak het eerst de trouw,
Hij liet heur daar in grooten rouw
En keerde weder naar zijn land;
Nooit zag zijn vrouw hem naderhand,
Maar met twee lieve, kleine zonen
Bleef zij daar in den vreemde wonen.

'Nu', sprak zij, 'ondervind ik 't kwaad,
Dat ik gevreesd heb vroeg en laat:
In grooten druk ben ik gebleven,
Want, ach, hij heeft me nu begeven,
Op wien 'k in trouwe mij verliet.
o, Moedermaagd, die 't al gebiedt,
Doe me als mijn kroost genâ verwerven,
En laat ons niet van honger sterven.
Wat zal 'k, die tot zoo'n nood verviel?
Ik moet mijn lichaam en mijn ziel
Bevlekken door een zondig leven.
o Vrouwe, wil mij niet begeven.
Helaas, al had ik leeren spinnen,
'k Zou in twee weken nog niet winnen
Bij deze duurte, een enkel brood.
Ik moet, gedrongen door den nood,
Mijn lichaam buiten op het veld
Prijs geven voor een weinig geld,
Daarvoor koop ik mijn kind'ren spijs.
Ik mag, hoe hoog de ellende rijz',
Mijn arme kleinen niet begeven.'

Zoo kwam zij tot een zondig leven.

Toen leefde de arme vrouw aldaar
In ontucht volle zeven jaar
En al dien tijd won zij haar brood
Door 't doen van zonden, vele en groot.
Maar wat zij ook bedreven heeft,
In smart en rouw heeft zij geleefd.
Ofschoon zij diep naar 't lichaam viel,
Verscheurden schande en schaamt' heur ziel,
Want niet uit boozen lust tot kwaad
Deed zij zoo menig slechte daad,

Maar wijl van 't loon, dat ze er meê won,
Zij hare kindren voeden kon.
Doch, wat er met haar is geschied,
Een enk'len plicht vergat ze niet.
Zij bad zelfs onder 't bitterst lijden
Dag in, dag uit al de getijden
Der Lieve Vrouw, tot lof en eere,
Opdat die eenmaal haar bekeere
Van haren boozen weg en daden,
Waar zij haar ziel meê had beladen
Gedurende die zeven jaar -
Die zeven ook met hem, die haar,
De moeder, en zijn eigen kroost
In 't vreemd gewest gansch zonder troost
Ten prooi liet aan gebrek en nooden,
Toen hij haar trouwloos was ontvloden.
Daarvan heb ik 't verhaal gedaan.
Hoor nu, hoe 't verder is gegaan.
Na 't einde van die veertien jaar
Verwekte God haar wonderbaar
Berouw in 't schuldig hart, zoo groot,
Dat zij veel liever was gedood
Dan nog meer zonden had bedreven,
Door 't lichaam and'ren prijs te geven,
Zooals zij tot dat tijdstip plag.
Zij stortte tranen nacht en dag,
Hare oogen waren nat gestadig,
‘o Moedermaagd, wees mij genadig’,
Sprak zij, ‘genadigste aller vrouwen,
Laat niet vergeefs mij op u bouwen,
Maria, u wil ik 't verkonden,
Hoe diep berouw om al mijn zonden
Mijn hart vervult met bitter wee.
Zoo groot als van het zand der zee
Is van mijn zonden ook 't getal.
Ach, wat mijn lot nog worden zal?
Gods oogen toch zien in 't verborgen.
Wel mag ik dus voor 't Oordeel zorgen,
Wanneer van armen en van rijken
Al hunne zondenschuld zal blijken,
En 't kwaad gestraft wordt, dat zij deden,
Tenzij het in de biecht beleden
En boete daarvoor is gedaan.
Zoo zal het dan voorzeker gaan

En daarom ben 'k met vrees beladen.
Al droeg ik haren boetgewaden
En kroop op voeten en op handen
Dan barrevoets door alle landen
Slechts in dit grove kleed gehuld,
Toch boette ik daardoor niet mijn schuld.
Ach, vrij van zonden word ik niet,
Zoo gij geen hulp me, o Vrouwe! biedt.
Genadebron, gij, hemelsch-goede,
Hoevelen wien het harte bloedde,
Hebt ge als Theophilus verlicht,
Die groote zonden had verricht.
Hij had voor dit en 't andre leven
Zijn ziel den duivel prijsgegeven,
Hij had den Booze erkend als Heer
En toch verloste gij hem weêr.
Al ben 'k, helaas! een zond'ge vrouw,
Arm, troosteloos door bitt're rouw,
Hoe 'k leefde en doolde op 't zondepad,
'k Bleef in getijden, die ik bad
Ter uwer eer, u steeds gedenken.
Wil daarom me uw genade schenken.
Zoo eene, o Vrouwe! uw hulp behoeve,
Ik ben het wel, ellendig-droeve,
En daarom durf ik er om vragen.
Wie, Moedermaagd! u alle dagen
Een “Wees gegroet, Maria!” bad,
Vergoldt gij immer ruimschoots dat.
Die gaarne uw getijden lezen,
Wel mogen zij verzekerd wezen,
Dat hun gena zal zijn beschoren,
Zoo zoet is 't u die aan te hooren.
Te Nazareth werd door uw zoon,
o Moeder Gods, van 's hemels troon
Een blijde boodschap u gezonden,
Zooals nooit bode mocht verkonden,
Een groete als nimmer werd gehoord
En daarom klinkt datzelfde woord
Zoo welgevallig en zoo zoet,
Dat ge elk verhoort, die met dien groet
Vol ootmoed voor uw troon genaakt.
Ja, had hij alle deugd verzaakt,
Gij zoudt door Uwen Zoon te smeeken,
Van alle schuld hem vrij doen spreken.’

De zondares ging alle dagen
Dus tot Maria biddend klagen.
Zij nam een kind aan elke hand
En trok daarmede door het land
Van giften levend en van gaven,
Die ze af moest beedlen van de braven.
Zoolang zwierf de arme droeve rond,
Tot zij in 't eind weer 't klooster vond,
Waarin zij had geleefd als nonne
En laat, bij 't ondergaan der zonne,
Is, bij een weduwe aangekomen,
Zij hier uit meêlijk opgenomen.
Dien nacht mocht zij bij deze blijven.
'Ik kán u toch niet gaan verdrijven',
Zoo sprak de vrouw, met uwe kleenen,
Die wel vermoeid zijn, zou ik meenen.
Rust hier wat uit, kom, zet u neder,
Want gaarne deel ik met u weder
Ter eere onzer Lieve Vrouwe,
'Wat ik ontving van 's Heeren trouwe.'
Dus is ze er met haar kroost gebleven.
Van 't klooster, dat zij had begeven,
Verlangde de arme ziel bericht.
'Ik bid u', vroeg ze, is dit gesticht
'Voor vrome, godgewijde vrouwen?'
'Ja', zei de weeûw, gij kunt vertrouwen,
Dat onder alle schoone en rijke
Men nergens aantreft zijns gelijke.
Van haar, die hier den sluier dragen,
Hoorde ik ook nimmer iets gewagen,
Dat tot haar schand zou strekken mogen,
'Zoo vroom leeft elk en ingetogen.'

En zij, die bij haar kind'ren zat,
Sprak: Ongelooflijk dunkt mij dat,
Ik hoorde nog voor weinig weken
Veel van een kloosterzuster spreken,
Die, als mijn zegsman mij deed hooren,
Tot kosterin hier was verkoren.
Ze ontvlood - 't werd mij verteld voor waar -
Dit klooster al voor veertien jaar
En sedert heeft men nooit gehoord,
Waarheen zij vluchtte of in welk oord
'Ze een deerniswaardig einde vond.'

Boos klonk het uit der weduw mond:
Onzinnige, gij zult het laten
Door zulke lastertaal te praten
De kosteres te gaan bevlekken;
Of - gij kunt dadelijk vertrekken.
De zuster nam hier veertien jaar
Het ambt van kosteresse waar,
Getrouw vervulde ze al haar plichten,
Geen uur verzuimde ze in 't verrichten,
Tenzij haar ziekte 't heeft belet.
Schande over wie haar naam besmet
En anders spreekt van haar dan goed.
Zoo onbevlekt is haar gemoed
Als van wie thans den sluier dragen.
Ging men in alle kloosters vragen,
Van de Elbe af tot aan de Gironde,
Men vond er geen te dezer stonde,
‘Die vromer dan deez zuster leeft’.

Der diep gevallene is 't, als heeft
Ze een wonder hooren openbaren.
‘Zeg mij’, dus sprak ze, zeg, wie waren
‘Wel de ouders der zoo hooggeroemde?’
Waarop de weduwe beide noemde.
Nu wist ze, dat de vrouw haar meende,
Ach God, hoe bitter zij 's nachts weende!
Zij knielde voor haar legerstede.
‘Slechts mijn berouw’, zoo klonk haar bede,
Kan tuigen van mijn zielesmarte.
Red, Moeder Gods, 't verbrijzeld harte.
't Is van zoo diep berouw vervuld.
Om mijn ondelgbre zondenschuld,
Dat in een vuurpoel 'k mij liet blaken,
Zoo dit mijn ziele rein kon maken.
Hoe welkom waar' mij 't vlammenschroeien,
Mocht dit mij louterend doorgloeien.
Gij wilt niet, dat uw schuldenaren
De hoop, Heer Jezus, laten varen.
Daarom, schoon 'k vast van vrees verga,
Durf ik nog hopen op gena.
Sinds, 't menschlijk lichaam aangenomen,
Gij, Heer, op aarde zijt gekomen,
En aan het kruishout sterven woudt,
Tot onzer aller zielsbehoud,

Is er geen stervling nog geboren,
Die om zijn zonden ging verloren.
Maar wie berouwvol bad genade,
Ontving ze wel, al bad hij spade.
Dit werd ook de eene moordenaar
Op Golgotha aan 't kruis gewaar,
Die aan uw rechterzijde hing
En 't strekt ons tot bemoediging,
Dat hij gena vond in uwe oogen,
Een waar berouw heeft groot vermogen,
Dit bleek mij duidelijk door dezen.
Gij spraakt tot hem: '"Wees zonder vreezen.
Voorwaar zeg ik: Gij zult nog heden
Met mij het Paradijs betreden."'
Dus hebt ge Gisemast vergeven,
Daar hij op 't einde van zijn leven
Ootmoedig om genade bad,
En toonde, welk berouw hij had,
Dat hij gedaan had zooveel zonden.
Uw zondaarsliefde te doorgronden,
Wie is er, Heere! die 't vermag?
Men kon nog eerder in één dag
De zee leeg scheppen tot den gronde.
Ja, groot en gruwlijk zij de zonde,
Uw liefde gaat haar steeds te boven.
Zou zonde alleen mij dan berooven
Van uw barmhartigheid, o Heer,
'Mij, dien 't berouw zoo buigt ter neer?'

Als de arme vrouw dus in gebede
Geknield lag voor haar legerstede,
Heeft haar in 't eind de slaap bevangen
En stilde een wijl haar boezemprangen!
Toen nu de troostelooze sliep,
Vernam ze een stem, die tot haar riep:
Zoo hebt ge, o Zondares, geklaagd,
Dat onze heil'ge Moedermaagd
Voor u gena heeft afgebeden.
Keer dus naar 't klooster weer, nog heden.
Gij vindt de deuren daar nog open,
Waaruit gij eens zijt weggeslopen
Met uwen vriend, den jongeling,
Die in de ellende van u ging.
Uw kleed'ren legde' gij toen neder

Bij 't altaar, daar vindt gij ze weder.
Het schoeisel zult ge ook daar zien staan.
Ga heen en trek 't weer alles aan.
Dank daarvoor onze Vrouwe, die
De sleutels van de Sacristie,
Die gij voor 't Moeder Godsbeeld hingt,
Toen gij 's nachts uit het klooster gingt,
Zoolang zelf voor u wou bewaren.
Dus bleef in al die veertien jaren
Uw afzijn iedereen verborgen
En miste niemand uwe zorgen.
Want hoor, hoe ze u genegen is,
Zij heeft in uw gestaltenis
Uw ambt vervuld van kosterinne.
Dat heeft de Hemelkoninginne
Voor u, o zondares, gedaan.
Zij zegt u naar 't konvent te gaan.
Onaangeroerd vindt gij uw sponde.
‘Het is Gods wil, dien ik verkonde.’

Het duurde toen niet lange meer,
Of de arme vrouw ontwaakte weer
En sprak: Almachtige, Eindelooze,
o Duld niet, dat op nieuw de Booze
Mijn droevig, afgefolterd hart
Doe lijden door nog meerder smart.
Zoo ik me in 't klooster dorst vertrouwen
En als dieveg werd aangehouën,
Mijn schande was nog eens zoo groot,
Als toen ik 't vroom gesticht ontvlood.
o Jezus, goedertieren Heere,
Hoor, hoe 'k u bij het bloed bezwere,
Dat uit uw wonden vloeien kwam:
Indien de stem, die ik vernam,
Mij troost mocht brengen voor mijn zonden,
Laat ze eenmaal dan nog dien verkonden,
Ja, laat ten derdemaal ze spreken,
Dat me alle twijfel zij geweken,
En ik, vertroost, versterkt te moede,
Mij weder naar het klooster spoede.
Daar wil 'k de Moeder onzes Heeren
‘Er steeds voor prijzen en vereeren.’

En waarlijk, evenals te voren

Deed 's nachts daarop een stem zich hooren,
Die tot de zondaresse zeide:
Waarom is 't, dat gij zoo lang beidde?
Begeef u weder in uw klooster,
God zelf zal u daar zijn tot trooster.
Doe, wat Maria u gebiedt,
‘Ik ben haar bode, twijfel niet.’
Dus heeft zij andermaal vernomen
De stem, die tot haar is gekomen,
Maar wat die haar gelastte, ook toen
Dorst de ongelukkige 't niet doen.
Eén nacht verbeidde de arme nog
En zeide: Was het snood bedrog
Des boozen, 't zal mij heden blijken,
Zoo hij ten derden maal zal wijken
En zien te niet gaan al zijn macht.
En, komt hij ook nog dezen nacht,
o Heer, verdrijf dan door uw Woord
Den Booze weder uit dit oord,
Dat zijn verzoeking mij niet schade.
Verleen me, o Heilige, uw genade,
Gij, die tot mij uw stemme zendt,
En zegt te keeren in 't konvent,
Hoor om Uws Zoon wil naar mijn smeeken:
‘Laat die nog eenmaal tot mij spreken.’
Dus waakte zij den derden nacht.
Toen kwam een stem met groote kracht,
Terwijl ze ontwaarde een hemelsch licht:
Verkeerd is 't, dat gij niet verricht,
‘Wat ik beval’, dus hoorde zij.
De Moedermaagd toch spreekt door mij.
o Vrouwe, draal nu toch niet meer,
Keer zonder vrees in 't klooster weer.
De deuren vindt gij open staan,
Zoodat gij, waar gij wilt, kunt gaan.
Uw kleed'ren vindt ge op 't altaar weder,
‘Daar legde gij die eenmaal neder.’
De stemme zweeg en daarop zag
De non, die neergebogen lag,
Een licht, zoo klaar als hemelglans.
‘Geen twijfel’, sprak zij, is er thans,
Of deze stem komt mij van Gode.
De Heil'ge Maagd zendt mij ze als bode.
Zij wilde mij gena verleenen

En is me in hemelglans verschenen.
Nu drale ik ook niet langer meer,
Maar keer zoodra naar 't klooster weer,
Ik durf het doen, daar ik vertrouwe
Op uwe hulp, o lieve Vrouwe,
En 'k zal mijn kinderen tegader
Bevelen aan den Hemelvader.
Hij zal in nooden en gevaren
'Mijn lieve kleinen wel bewaren.'

Haar kleed trok zij toen uit en dekte
Ze er stil meê, dat zij ze niet wekte,
En kuste beiden op den mond.
'Mijn kind'ren', sprak ze, leeft gezond,
Ik laat u aan de hoede en trouwe
Hier achter onzer Lieve Vrouwe,
Had 'k geen genâ door haar bekomen,
Om al de schatten binnen Romen,
'Zou 'k u, mijn lieven, niet begeven.'
Hoor, wat zij daarop heeft bedreven:
Nu ging zij onder bitter weenen
Naar 't eens verlaten klooster henen.
De kloostergaarde doorgeslopen
Zag zij, de deur stond voor haar open
En zonder aarzlen trad ze er in.
Heb dank, o Hemelkoningin,
Dat ik weer 't klooster mag betreden.
'Help' God me ook verder als tot heden.'
En zij - 't moest wel haar vreugd vergrooten -
Vond, waar zij kwam, geen deur gesloten,
Zoodat zij weer de kerk betrad,
Terwijl ze in stilte vurig bad:
o Heer, help me aan mijn kleedren weder,
Die 'k met mijn schocisel leî ter neder
Op onzer Lieve Vrouwe altaar,
Toen ik des nachts vóór veertien jaar
'Dit klooster heimelijk verliet.'
En wat zij vurig wenschte, ziet,
Genadig wilde 't God verhooren.
Ze heeft, wat ze achterliet, te voren,
Toen zij het pad betrad der zonden,
Op de eigen plaats teruggevonden.
Ras heeft zij 't kleed weer aangetogen
En sprak: o Vader, in den hoogen

En gij Maria, wees altijd
Geprezen en gebenedijd.
Gij, bloem der deugd, droegt zonder smarte
Als reine maagd hem onder 't harte,
Die in den hemel en 't heelal
Heer werd en immer blijven zal.
Werdt Gij daartoe van God verkoren,
Dat Gij den Zoon ons hebt geboren,
Hij wilde U boven alle vrouwen
De hoogste macht ook toevertrouwen.
De Heer, die ons werd ten behoeder,
Moogt Gij gebieden als Zijn moeder
En door de macht in u vereenigd
Hebt gij mijn bitt're smart gelenigd.
Wie, Vrouwe! U aanroept om genade,
Verkrijgt ze wel, al komt hij spade.
Uw bijstand is oneindig groot,
Ik toch, leefde in verdriet en nood,
Doch gij gaaft acht op mijn geklag,
Dat ik weer vreugde smaken mag,
'En daarom prijs en loof ik U.'
En zie, daar hing - zij zag het nu -
De sleutel nog op de eigen plek,
Voor 't altaar als bij haar vertrek.
Zij hing hem weder aan haar zijde
En ging naar 't koor terzelfder tijde.
Daar brandde 't licht in alle hoeken,
Zij nam daarna de heil'ge bocken
En schikte ze allen naar behooren,
Zooals zij dikwijls deed te voren.
De Maagd Maria bad zij toen
Voor leed haar kindr'en te behoên,
Die zij, al was 't haar groot verdriet,
In 't huis der weduw achterliet.
Zij hoorde 't kloosteruurwerk slaan,
Als zij dit alles had gedaan.
Daar dit den middernacht beduidde,
Greep zij het bengelkoord en luidde,
Dat ied're zuster heeft vernomen,
Het uur der mette was gekomen.
Want allen, die ter slaapzaal sliepen
Verschenen, als die tonen riepen
En niet een enk'le was daaronder,
Die iets vermoedde van een wonder.

Zij bleef in 't klooster na dien tijd
En zonder schanden of verwijt.
De Moedermaagd had ied'ren plicht,
Als waar zij 't zelv', voor haar verricht.
Dus was de zondares bekeerd
Ter eer van haar, die wordt vereerd
Als Moedermaagd en Lieve Vrouwe
En die met onbezweken trouwe
Voor allen, die haar dierbaar waren
Haar hulp gereed had in gevaren.

Dus heeft gelijk in vroeger dagen
De non den sluier weer gedragen.
Nu zeg ik u, wat is geschied
Met beî haar kindren, die zij liet
In 't huis der vrouwe in grooten nood,
Want ach, zij hadden geld noch brood.
Hoe barstten 's morgens de arme kleenen
In jammerklachten uit en weenen,
Als zij hun moeder niet meer zagen.
De vrouw, begaan met beider klagen,
Zat bij de onnoozlen neer en zeide:
'k Zal henengaan met deze beide
En tot de abdisse hier me richten.
God geev' haar meêlij met de wichten,
Dat zij dien armen wèl zal doen.
De weduw kleedde zich en toen
Ging met de twee zij naar 't konvent.
‘o, Vrouwe’, sprak ze, u zij bekend
De ellende dezer arme weezen.
De moeder heeft zich onder vreezen
's Nachts heimelijk van hier begeven,
Dus zijn zij in mijn huis gebleven.
'k Weet niet, wat weg hun moeder koos.
Nu zijn deze armen troosteloos,
En 'k hielp hen gaarne, zoo ik 't kon.
‘Houd ze in uw huis dan’, dus begon
De abdis, 'k wil alles u vergoeden,
Dat gij niets derft door ze op te voeden.
Men zal om Gods wil beiden geven,
Wat zij behoeven om te leven.
Voortaan kunt gij hier alle dagen
Door d' een of d' ander laten vragen
Om drinken voor dees beide en eten.

‘Ontbreekt hun voorts wat, laat mij 't weten.’
De weduwvrouw was zeer verblijd,
Dat zij van zorgen was bevrijd.
Zij nam de kind'ren met zich mede,
Wien ze al haar moeite en tijd besteedde.
De moeder, die hen onder 't harte
Gedragen had met zooveel smarte
Getroost werd zij en blij te moede,
Als zij gehoord had in wier hoede
Haar kroost was, dat ze in grooten nood
Gelaten had, toen zij ontvlood.
Om hare kindren had na dezen
De non geen zorgen meer of vreezen.
Zij leidde sinds een heilig leven;
Gedachtig wat zij had bedreven,
Heeft zij ook menig dag en nacht
In angst en zuchten doorgebracht,
Want van haar vroegre levensdagen
Dorst zij tot niemand ooit gewagen.
Dus bleef haar zondenschuld verborgen
En zij daardoor in angst en zorgen.

Nu kwam in 't klooster zeekren dag
Een abt, die, als hij immer plag,
Bij zijn bezoeken telken jare
Daar navraag deed, of er iets ware,
Waardoor, vernam men bij 't geruchten,
Voor 't klooster schande waar' te duchten.
Den dag, toen hij gekomen was,
Lag de arme non in 't koor en las
Met ernst en deemoed haar gebeên,
Door bange twijfeling bestreên.
De Booze zocht haar te bewegen,
Dat zij haar schuld den abt verzwegen
En alle schand zich verre hield.
Toen ze in 't gebed lag neergeknield,
Zag zij, dat daar een jongeling
In 't wit gekleed voorbij haar ging,
Hij droeg een kindeken op d' arm,
Maar dat gestorven was, och arm!
Een appel wierp hij op en neder
En telkenmaal ving hij dien weder,
Alsof 't dat kind vermaken kon.
Dit spel ontging niet aan de non,

Terwijl zij biddend nederlag.
Ze zeide: ‘Vriend, zoo 't wezen mag,
En gij verschijnt als hemelbode,
Vertel me, ik smeek het u, bij Gode,
Waarom ge voor deez' armen bloed
Dat kinderspelletje nog doet
Met deze vrucht, zoo schoon en rood.
Het kind ligt in uw armen dood,
‘En heeft van 't spel geen vreugd.’ - ‘'t Is waar’,
Was 's jonglings wederwoord tot haar,
Wat gij daar zegt. Het arme wicht
Heeft niets aan wat ik hier verricht.
't Is dood en hoort niet meer noch ziet,
Doch evenzoo verneemt God niet,
Dat gij gebeden doet en vast,
Waardoor ge u niet van schuld ontlast.
Vergeefsch is evenzoo het lijden,
Dat gij u oplegt door kastijden.
Zoo heeft de zonde uw ziel besmet,
Dat God niet op uw smeeken let,
En geen genade u wil verleenen.
Maar 'k raad u, spoed u ijlings henen,
Ga tot den abt, den heil'gen Vader,
En openbaar hem al te gader,
- Wat ook de Booze u in moog' geven -
De zonden, die gij hebt bedreven.
De abt zal u absolutie schenken,
Van wat met smart gij blijft gedenken.
Wilt gij tot hem van schuld niet spreken,
‘Zwaar zal God haar op u dan wreken.’

Toen is de jongeling verdwenen
En is haar verder niet verschenen.
Zij dacht aan wat zij had verstaan,
En 's morgens reeds naar d'abt gegaan
Verzocht zij hem de biecht te hooren
Van alles wat zij deed te voren.
De abt, vroom niet slechts, maar vroed almede,
Sprak tot de zuster op haar bede:
Mijn dochter, 'k weiger u dit niet,
Denk ernstig na en overziet
‘Uw zonden en zeg mij ze weder.’
Nu knielde de arme zuster neder
En heeft den heil'gen abt haar leven

Met al haar zondenlast beschreven:
Al wat zij deed van den beginne,
Hoe zij, vervuld door dwaze minne,
In 't eind geen weerstand had geboden,
Maar zeekren nacht in duizend nooden,
Haar kleed op 't altaar onzer Vrouwe
Had neergelegd, hoe zij, vol trouwe
Ontvluchtte met haar uitverkoren,
En kroost hun beiden werd geboren.
Van wat haar sedert was geschied,
Verzweeg zij zelfs het minste niet.
Den abt beleed zij in dien stond
't Verborgenste in heurs harten grond.
Als zij 't gebiecht had altegader,
Klonk 't woord van d' abt, den heilgen vader:
Ik zal u absolutie geven
Van 't kwaad, dat ge eenmaal hebt bedreven,
Dat gij berouwvol mij belijdt.
Geloofd zij en gebenedijd
'De heil'ge Moeder onzes Heeren.'
Hij schonk - wat deê 't haar smart verkeeren! -
Bij handoplegging vrijspraak toen.
'Ik wil', sprak hij, in een sermoen
Verkonden, wat gij hebt beleden.
Maar zal 't in wijze woorden kleeden,
Omdat ik daardoor wil verhind'ren,
Dat schande op u komt of uw kindren,
En ge ergens lijden moest daaronder.
Verkeerd was 't, van dit heerlijk wonder
Geheel te zwijgen, dat de Heere
Deed Onzer Lieve Vrouw ter eere.
Ik zal 't verkonden overal
En 'k hoop, nog menig zondaar zal,
Geroerd door 't wonder, zich bekeeren
'En onze Lieve Vrouw vereeren.'

Dus meldde de abt den kloosterlingen
Vóór hij vertrok, de wondre dingen
Aan een der zusteren geschied.
Maar wie dit was, vernam men niet,
Want de abt hield hun den naam verborgen.
Toen hij vertrok den andren morgen,
Nam hij de zoons der arme moeder,
Werd hun verzorger en behoeder.

Zij droegen sinds de grauwe pij
En brave mannen werden zij.

Hun moeder heette Beatrys.

Breng God den Vader eer en prijs
En ook Maria, 's Heeren Voedster,
Die door dit wonder als behoedster
Een Vrouwe hielp uit zonde en nood.
Zoo bidden we allen, kleen en groot,
Die dit mirakel hooren lezen,
Dat ons Maria eens mag wezen
Tot voorspraak in 't verborgen dal,
Waar God de wereld richten zal.

IX.

De legende van Beatrys was in de middeleeuwen zeer bekend. Legrand d'Aussy geeft in zijne *Tableaux et Contes* (V, 79) den inhoud van eene oud-fransche bewerking dezer stof. Dunlop verhaalt (*History of Fiction*, III, p. 20) hetzelfde en voegt er bij, dat ze ook voorkomt in de *Trésor de l'Ame*, eene legendenverzameling uit de 15e eeuw. Ch. Nodier[1] geeft eene eenigszins afwijkende lezing, naar den hagiograaf Bzovius, en waarin de geschiedenis voorvalt niet ver van den hoogsten top van de Jura, en Kaufmann vermeldt[2] eene verwante legende uit Spanje.

Caesarius, bij wien we haar het eerst vinden, zegt, dat het wonder plaats had in een klooster, waarvan hij den naam niet wist. Jonckbloet vindt in die woorden grond om te veronderstellen, dat het klooster in den omtrek van Heisterbach, en de sage dus in Duitschland behoort. Ik kan dit niet toestemmen. Caesarius, die wel bij- maar lang niet lichtgeloovig was, wiens waarheidsliefde integendeel zeer groot was, liet geen namen weg, zoo hij die te weten kon komen. Hij had veel gereisd en druk verkeer met geestelijken, en zou dus stellig den naam van een

1 *Contes de la Veillée*, p. 75-97. Hij eindigt zijn verhaal: 'L'Eglise honora sa mémoire d'un souvenir glorieux. Elle la plaça au rang des saints.' Ook Gervinus spreekt (*Gesch. d. deutschen Dichtung*, II, S. 90) van 'die niederländische Legende von der h. Beatrys.'. Is zij werkelijk gecanoniseerd?

2 t.a.p., S. 136.

naburig klooster geweten en dan ook genoemd hebben. Waarschijnlijker komt het me voor, dat hij 't verhaal, zooals hij met vele anderen deed, naar eene mondelinge mededeeling neerschreef.

Niet onwaarschijnlijk is zijne mededeeling uit Brabant afkomstig. Wichmans[1] lascht bij de vermelding van het klooster *Vrouwen-perck* bij Leuven, het verhaal van Caesarius in en voegt er bij, dat, volgens de overlevering, het wonder in dit klooster is geschied. Genoemd klooster, aan Maria gewijd, bezat een Maria-beeld, beroemd door de wonderen, die 't verricht had. Daar hing ook eene tafel, waarop die wonderen werden vermeld, tot welke ook de bekende bekeeringsgeschiedenis van de Heilige Katharina van Leuven behoort. De oude geestelijke zuster uit genoemd klooster, naar wier mededeeling Wolf[2] de legende boekte, ving haar verhaal dan ook aan met de woorden: ‘In onze abdij hadden we op het koor een Moedergodsbeeld, waarvan de zusters de volgende geschiedenis verhaalden. Er waren veel zulke geschiedenissen bij ons, maar deze is de schoonste.’

Uit den ouderdom van het Haagsche handschrift en den tijd, waarin de dichterlijke bewerking moet geplaatst worden, blijkt reeds van zelf, dat het gedicht niet naar het proza bewerkt is, maar dat wel het omgekeerde kan gebeurd zijn. Beide lezingen komen zoo met elkaâr overeen, dat het niet aan te nemen is, dat er geene betrekking tusschen beiden heeft bestaan. In 't proza zijn wel sommige episoden verkort, eene enkele, die waarin de minnaar op de reis ‘het minnespel wil spelen’, is weggelaten. Maar de legenden-verzamelaar kan dit laatste, als minder gepast in zijn werk, met opzet hebben verzwegen. Opmerkelijk is het, dat de duur van 't samenwonen van Beatrys en van haar zondig leven, alsmede de grootte der meegenomen geldsom, in beide overeenstemmen. Zoo dus het proza niet naar het gedicht gevolgd is, dan moet er eene redactie bestaan hebben, die ouder is dan die bij Caesarius, en jonger dan de beide hier genoemde.

't Is nog niet uit te maken, uit welke boeken Ghijsbrecht den dichter de stof voor zijn verhaal leverde. 't Kan even goed een ander boek dan de Dialogus geweest zijn, daar, zooals we boven reeds opmerkten, de daarin opgenomen legenden reeds spoedig gemeengoed waren. Wanneer wij echter 't verhaal van Caesarius vergelijken met het gedicht, blijkt, dat wij het laatste

1 *Brabantia Mariana*, p. 637 seq.
2 *Niederländische Sagen*. Leipzig, 1843, S. 418 flg.

aan een groot kunstenaar danken. Niet alleen heeft hij van de schets eene schilderij gemaakt, maar de hoofdmotieven geheel veranderd. Caesarius toch spreekt van een geestelijke, als haar verleider, onze dichter van een jongeling, wien zij reeds in hare jeugd genegen was. Stelt de middel-eeuwsche bewerker hierdoor haar strijd grooter, hare eerste afdwaling vergeeflijker voor, ook haar voortgaan op 't zondepad motiveert hij. Bij Caesarius is de bloot zinnelijke liefde des verleiders ras bekoeld; na weinige dagen verliet de priester Beatrix. Volgens onzen dichter was de geliefde harer jeugd haar langer getrouw; haar minnaar werd haar man, en zeven jaar leefden zij met elkaâr. Slechts uit broodsgebrek verliet hij haar.

De diepe val van Beatrix is bij den Heisterbacher prior niet gemotiveerd; onze bewerker stelt ons de zondares voor, als door moederliefde tot nieuwe zonde gedrongen. De liefde, die zij haar kroost in de ellende toedraagt, verloochent zij ook niet, als eindelijk het uur der genade voor haar slaat. Hoe schoon wordt zij ons geteekend, als zij afscheid neemt van hare kinderen: ‘Zij trok hare kleederen uit en dekte hare kinderen daarmeê, kuste ze, beval ze Gode en Maria en ging al schreiende weg.’ - Deze en andere, kleine, naïve trekken verraden een kunstenaar, die hoog boven Caesarius staat.

Vooral de kieschheid in 't geheele gedicht moet bewonderd worden, eene kieschheid te opmerkelijker voor een tijd, waarin zelfs geestelijke schrijvers gaarne scabreuze onderwerpen behandelden - hier, waar de stof er als van zelf toe leidde, bespeurt men niets daarvan. Daarbij vinden we er eene ‘fijnheid van teekening, eene helderheid van lokale kleur, eene teederheid van uitdrukking en naïveteit van lijnen in’, die het tot het meesterstuk onzer geestelijke poëzie uit de middeleeuwen verheffen.

X.

Aan wien nu hebben we dit meesterstuk te danken? Helaas, de naam des dichters is tot dusver onbekend gebleven. Uit het begin:

> Van dichten comt mi cleine bate,
> Die liede raden mi dat ict late

kan men afleiden, dat de Beatrys niet het eenige werk des onbekenden dichters is. Van de ons bekende zangers uit dit

tijdvak is er echter geen, wien men met recht de ‘Beatrys’ kan toeschrijven: geen vereenigt alle gaven, vereischt om zulk een meesterstuk te dichten.

In 't gedicht zelf vindt men geenerlei aanwijzingen van den maker of zijne woonplaats, in middel-nederlandsche gedichten anders zoo gewoon. De eenige naam, dien hij vermeldt, is die van zijn zegsman: ‘Broeder Ghysbrecht, een begheven Willemyn’. De Augustijner-kloosters, waarin de congregatie der Willemieten opging, waren, in 't noorden van ons land, niet talrijk; in 't zuiden telde men er meer. In de veronderstelling, dat Broeder Ghysbrecht ‘leesmeester’ in een klooster geweest is, heb ik de lijsten van conventualen en de necrologiën dier kloosters zooveel mogelijk nageslagen, doch nergens een naam gevonden, die ons den dichter op 't spoor kon brengen.

Laat ons hopen, dat een grondiger en langduriger onderzoek dan ik kon instellen, eens den naam des kunstenaars aan 't licht zal brengen. Misschien bewijst een gelukkig toeval ons dien dienst: er zijn toch in de laatste jaren op 't gebied der middelnederlandsche letterkunde zoovele onthullingen geschied, dat we ook hier op meer licht durven blijven hopen.

Wie de dichter intusschen ook geweest zij, hij heeft aanspraak op den eerenaam van ‘een der grootste Nederlandsche dichters der XIIIe eeuw’[1]. Dat zijn werk tot navolging uitlokte, bleek ons vroeger reeds. Volledigheidshalve voeg ik hier nog bij, dat ook pater Vloers en pater Poirters in de XVIIe eeuw deze stof bewerkten; van hun arbeid gaf Jonckbloet eene analyse en vergeleek dien met de oudere bewerking, waardoor de dichterlijke waarde van de laatste nog sterker uitkomt.

Behalve de vroeger genoemde XIXe eeuwsche omwerking van Alberdingk Thijm, bezitten wij er nog eene van Nolet de Brauwere van Steenland, naar het proza van Nodier[2]. In een bundeltje gedichten[3], waarin een negental Maria-legenden, voor 't meerendeel naar uitheemsche bronnen (twee daarvan naar door Alberdingk Thijm meêgedeelde prozalegenden), staat ook ‘Het

1 Alberdingk Thijm, *Portretten van Joost v. den Vondel*, blz. 159. Zelfs Mensinga, wiens aangehaald werk een doorloopend pleidooi tegen den Mariadienst is, getuigde (II, 272): ‘Voor mijn gevoel ligt er in het verhaal een schoone, mij roerende zin.’

2 Dr. J. Nolet de Brauwere van Steeland, *Gedichten*. Amsterdam, 1859, dl. I, blz. 117-141.

3 G.W. van Heukelum, Pr. *Maria-legenden*. Utrecht, 1863, blz. 49-61.

klooster aan de Hemelpoort’. 't Is eene navolging van J.N. Vogel's ‘Die Himmelspförtnerin’[1].

In de reeks kerstvertellingen ‘The haunted House’, die op naam van Dickens staan, maar waarin verschillende schrijvers en schrijfsters bijdragen leverden, staat een gedicht: ‘The Ghost in the picture Room’. 't Is van Adelaïde Procter en bevat de Beatrys-legende, naar dezelfde lezing als die bij Nodier.

Al deze bewerkingen getuigen echter van veel minder kunstgevoel dan onze onbekende dichter bezat. In de eene vat de non plotseling liefde op voor een in 't klooster verpleegden ridder, in de andere doet alleen wereldzin de jonge zuster het klooster ontvluchten. Zij kunnen dus slechts dienen om te doen zien, dat de ‘Beatrys’ van den onbekenden dichter een waar kunstgewrocht en een sieraad onzer middel-nederlandsche letteren is.

Wageningen.
C. HONIGH.

Naschrift.

Mijn op blz. 466 geuit vermoeden, dat de daar vermelde legende van Katharine van Leuven eene vertaling is, en dus niet als bewijs voor de Brabantsche herkomst des verzamelaars van handschrift A. kan gelden, is gebleken waar te zijn. Daar ik zelf de plaats niet kon naslaan, is Dr. W.N. du Rieu zoo vriendelijk geweest voor mij de middel-nederlandsche vertaling er op na te zien van het *Biënboec*, die in handschrift op de bibliotheek der Maatsch. van Letterk. te Leiden berust. Genoemde geleerde deelde me meê, dat het daar in hoofdstuk 28 door Thomas geboekte verhaal genoegzaam letterlijk overeenstemt met de legende in den Haagschen Codex.

1 *Maria-legenden*. Trier, 1856. S. 67.

De droom van een geplunderde.

Wij gingen troosteloos ter ruste: want alles, alles was verloren. De slag was neergekomen als een bliksemflits bij onbewolkten hemel. Gisteren nog welvarend, nog zonder zorgen, nog blijde in het genot van genoegzaamheid; veel wenschend, maar in het bescheidene toch ook niets ontberend, zelfs weelde niet. En thans - arm! - Arm! - Gij allen, die het woord leest en uitspreekt als een der meest alledaagsche woorden in taal en mond - beseft gij hoe pijnlijk het f e i t verschilt van den l e t t e r k l a n k ? - Gij kunt het niet, dan uit ervaring.

Gisteren. Heden. - Ik durf geen ja zeggen op de vraag, of wij gisteren tevreden, gisteren dankbaar waren. Maar gewis, heden jammerden wij, neerzittend in vertwijfeling; heden bruisten wij vreeselijk op, in vlagen van machtelooze razernij de vuisten ballend tegen -

Nu ja, tegen wien?

Tegen drie.

Eerst tegen h e m , die aller vertrouwen won, slechts om aller vertrouwen te misbruiken; die gisteren nog troonde, hoog boven boven ons allen, als weldoend genie - en die heden verfoeid en vervloekt wordt door de honderden wier ellende op zijn hoofd is - een weggeloopen dief, zijn naam een stopwoord voor al wat verraderlijk heeten kan. Judas! Judas! hoe vruchtbaar was uw zaad!

Dan tegen mijzelf. Verblinde! dat ik dien booswicht niet doorgrondde. Dat ik oud genoeg werd om twintig begaafde fielten als hij te zien rijzen en vallen - en dat ik toch groen genoeg bleef om in de handen van den een-en-twintigste het welzijn te stellen van vrouw en kinderen!

En eindelijk tegen den Hemel, die dezen man ontsnappen liet. God! riep ik in mijne wanhoop uit: waar is uwe gerechtigheid! Moest uw wind hem nog gunstig wezen bij zijne vlucht? Verderft gij enkel de eerlijken, zijn slachtoffers? Duldt gij het, dat hij veilig lacht daarginds - schaterlacht in den

overmoed zijner listigheid, om de goedgeloovigheid van hen die hij bedroog? Is het uw wil, uw welbehagen, dat hij daarginds zich het leven zacht maakt, en allicht wederom half een volk begoochelt met zijne gladde tong, en van nieuws af strikken spant tot het uitplunderen van zijn onnoozele vergoders? - God! waarom ben ik in zijne plaats dan niet! God! laat mij wezen dan als hij!

Zóó tierde ik, terwijl mijn blik, van heete tranen beneveld, zich wendde naar de moeder en kleinen, om wier wille rijkdom mij een paradijs zou zijn geweest, nooddruft mij eene hel stond te worden op aarde.

Zij echter legde zacht hare hand mij op den schouder, en sprak mij moed in met woorden, zooals in rampspoed geen priester of held, slechts eene edele vrouw er te vinden weet in den schat van een minnend harte.

Nochtans kon ik op de peluw den slaap niet vinden. Ik wentelde mij van zijde op zijde, om de schrikbeelden te ontwijken, die in het donker mij begonnen te kwellen. De zorgen namen gestalten aan: schaduwen, zwarter nog dan de duisternis, gleden handenwringend mij voorbij. En in de stilte waren stemmen. Der kinderen rustig ademhalen klonk mij toe als angstig zuchten. In het tikken der huisklok vernam ik den tred van het onherroepelijke. Geteld, geteld de dagen van geluk. Geteld en voorbij! Geteld en voorbij! - En de torenklokken gaven uur na uur aan, met somber dreunende slagen. Geteld en voorbij! - - Mijn God! als ik sterven moest in dezen nacht, wat zou er worden van hen die ik lief heb? - Wie zou voor mijne vrouw een aalmoes laten vallen? - H i j mogelijk nog, zoodra men hem zal hebben ‘gerehabiliteerd!’ - Wie zou mijn jongen het brood der dienstbaarheid doen eten, mijne dochter wellicht durven naderen met woorden van verleiding? - Z i j n zoon misschien? - - Weg! Spooksels, laat af! Sart m i j niet, die hier lig op een folterbed, schuldig slechts aan vertrouwen. Vliegt h e m na - hem, dien de golven der zee gedienstig voortstuwen naar een land van nieuwe belofte voor de boosheid! IJlt h e m na, gij duivelen der wroeging! - dien man!

Van tobben afgemat, look ik eindelijk de oogen. Toen kwam er over mijn geest eene zonderlinge verlamming. Ik behield nog juist bewustzijn genoeg, om te beseffen dat mijn zijn een ledig was; dat alles, wat plaats had in mijn leven, als uitge-

wischt werd. Maar deze ijlte duurde kort. Straks voelde ik dat er een nieuw wonder aan mij geschiedde; dat er een ander wezen in mij voer: een krachtig, vaardig wezen, doortinteld van eene eerzucht, van een moed tot handelen, van eene drift tot voorwaarts gaan, die ik in mijn vroeger ik nooit gekend had. Ik was - en niets kon mij natuurlijker voorkomen, - ik was herschapen. Ik was d i e m a n .

Hier zat ik; - en dit was mijn vertrek: mijn binnenste, mijn s a n c t u m s a n c t o r u m , mijn tabernakel, mag ik wel zeggen. Ja: want schoon ik den Jehovah mijner vaderen sinds lang had aan kant gedaan als goed genoeg voor dommeren dan ik - hier toch had ik mijn god: hier, in dezen stoel waarin ik gezeten was; en hier placht ik ongestoord mijn god te dienen, vóór ik uitging om hem te laten aanbidden door het volk. Hier ook had ik al mijn profeten om mij heen, die in de ooren van mijnen god mijn lof bazuinden. Zie slechts! Dit boek, welks cijfers mij deden nagaan hoe ik honderdtallen vermeerderde tot millioenen. Dit papier, dat mij herinnerde hoe mijn medeburgers mij uitverkoren om hen te helpen bestieren. Dit andere document, uit kracht waarvan ik op een kussen tronen mocht onder de vaderen des vaderlands. Deze zilveren groep, wijsheid, wakkerheid en trouw voorstellende, in beeldvorm elkander omstrengelend - een blijk van dankbare hulde voor de diensten die ik bewees aan mijne stad. Dit ridderlint eindelijk, dat een vorst mij hechtte op de borst. Zie! dit waren mijn trouwe profeten, psalmzingend te mijner eere voor den troon van mijnen god. M i j n god, die dan ook evenveel welgevallen vond in mij, als ik in hem, zoodat hij onafscheidelijk was van mij, steeds met mij gaande in dezelfde plaatsen, of, als op dit oogenblik, met mij zittende in denzelfden stoel.

Hier dan zat ik, behaaglijk glimlachend tegen mijn beeltenis in den spiegel boven mijn prachtig ebbenhouten schrijf-bureau - een geschenk - ik mocht er inderdaad met ware voldoening aan denken - een geschenk van de leerlingen eener inrichting van onderwijs, die aan mijne voortvarendheid hare opkomst, aan mijne mildheid en toewijding haren bloei verschuldigd was.

Ik had zoo even een schitterend ding tot stand gebracht, eene reusachtige onderneming, die van mij zou doen spreken in de handelskringen van twee werelddeelen, mijn vijanden zou doen verstommen, mijn vrienden met ophef zou doen uitroepen dat

als er in Nederland slechts drie waren zooals ik, het rood-witblauw nog naast de Britsche vlag weer den oceaan zou beheerschen. De zaak beklonken, de concessie verleend, de stukken geteekend! - Mocht ik niet lachen? Mocht ik mijn persoon niet liefkozen? - ‘Bravo!’ sprak ik mijzelf toe: ‘bravo, Manasse! gij zijt groot! Haast al wat ge droomen kondt, toen ge als jongeling den boer en den sjouwer verloktet met loterijbriefjes, dat alles haast hebt ge bereikt. Een Croesus is er gegroeid uit u! - voor u is een tonne gouds als drie centen. Hoe geacht zijt ge! - een der deftigste eereambten in den lande bekleedt ge met gratie. Hoe hoog staat uwe bekwaamheid aangeschreven! - de degelijkste mannen hechten waarde aan uwe meening, en maken spoorweg-reizen om over de gewichtigste aangelegenheden u te raadplegen. Welk een onbeperkt vertrouwen geniet ge! - uwe handteekening is goed voor millioenen; de achterdocht zelve steekt hare spaarpenningen u in den buidel. Wie ook is populair als gij? - honderden, die ge brood doet verdienen, en duizenden, die ge rente doet trekken van hun vermogen, zegenen u als een man van energie, een man van talent, een weldoener der maatschappij, den uitstekendsten burger van Nederland. Bravissimo, Manasse! Gij hebt het ver gebracht!’

Terwijl ik deze alleenspraak hield, streek ik met de linkerhand mij de glad-geschoren, wel-gevulde onderkin, en de rechter speelde met mijn gouden horloge-ketting.

Die ketting bootste eene slang na, met gloeiende granaten oogjes. Ik was mij levendig bewust, dat zulk een sieraad een man van mijnen stand niet kleedde: eigenlijk had mijn koetsier het beter kunnen dragen; maar het ding (ook al een geschenk!) was uit erkentelijkheid mij gegeven door de weduwe van een scheepskapitein, eene eenvoudige, met kinderen maar al te gezegende ziel, wier boedel ik indertijd belangloos geregeld had, en wie ik met haar talrijk kroost een tamelijk bestaan had verzekerd door haar kapitaaltje voordeelig te beleggen in mijne millioenen-zaak. ‘Draag het, mijn redder,’ had de ziel gezegd, ‘als een aandenken van hetgeen ge voor mij en mijn arme kinderen gedaan hebt!’ - Ik had werkelijk toen, in eene vlaag van teergevoeligheid, het ploertig machine mij aangehangen; en sedert - - Zie: i k , liberaal financier en staatsman, ben even vrij van bijgeloof als van geloovigheid; maar wat ik u zeggen ga, is een feit: - sedert kon ik die gouden slang niet meer

afleggen. Zij scheen met haar angels zich vastgehecht te hebben aan mijn vest, ja, dieper nog dan dit kleedingstuk. Zij scheen aan mijn hart, aan mijn brein zich te hebben vastgeangeld. Want maakte ik haar los, dan was mijn hoofd als ledig; dan had ik niet langer in mijn greep de draden die zooveel poppen dansen deden, de lijnen die zooveel netten openden en dichthaalden. Daar had ik al mijn lust aan mijne grootheid verloren, en gevoelde ik mij zoo nietig, zoo dom als de rest. Wonderbaar horloge-kettinkje!

En wat het vreemdste was, ditzelfde vod, dat ik niet afleggen kon, maakte mij in mijn schoonste oogenblikken het leven tot eene foltering. Nú bij voorbeeld, terwijl ik mij de kin streelde, en de beeltenis van mijn god mij goedkeurend tegenlachte in den spiegel - nú, dat ik een nieuwen triomf stond te vieren, en mijzelf toejuichte: ‘bravo, Manasse! gij zijt groot, gij zijt rijk, bekwaam, geacht, vertrouwd, verheerlijkt als een genie, gezegend als een weldoener!’ - wat deed nu het verwenschte gouden adderding? - Het kronkelde zich nijpend om mijn vinger, en beet mij fel en diep tusschen de ribben onder het hart, en stak den kop naar mij omhoog, vonken schietend uit zijn roode oogjes, en giftig sissend in mijn oor: ‘Falsaris! Wat hebt gij met het geld der weduwe gedaan? Waar zijn uw valsche boeken? - Ellendeling! gij weet dat al uwe glorie schuim is, al uw doen logen! Gij weet dat het niet duren kan; dat allen, die thans u roemen en zegenen, straks u verfoeien zullen en vervloeken; dat weldra duizenden onschuldigen de handen zullen wringen, ten gronde gericht door úwe wandaden - falsaris! falsaris!’

‘Genade!’ kreet ik: ‘wat hellepijn!’ -

Doch daar werd aan de deur geklopt. Beheersch u, Manasse! Verman u; glimlach weder!

De deur ging open. Met uitgestoken hand en stralenden blik trad daar binnen mijn vriend Philander, mijn aanzienlijke stadgenoot en waardige collega in den Nederlandschen Senaat, onder mijn bijstanders en hoogschatters een der eersten.

‘Geluk, amice!’ riep hij, ‘geluk er mee! Dit is meesterlijk, voortreffelijk! Onze stad gaat door u de schoonste toekomst te gemoet!’

Ik boog; ik lachte; ik betuigde dien lof niet voor het duizendste part te verdienen; ik was bescheiden en gemoedelijk en aangenaam gehumeurd als altoos.

‘Kom,’ zeide hij, ‘dit moet gevierd worden. Morgen is de stad in feestdos, om over dit heugelijk feit hare vreugde aan den dag te leggen. Ik geef een maaltijd dan te mijnent. Al onze beste burgers nood ik te gast. En gij zult de koning zijn onder die allen!’

‘Vriendlief - ik bid u’ -

‘Niets, niets, gij Phoenix! Drijf de nederigheid niet àl te ver! Zóó zal het wezen, en niet anders. Gij zult koning zijn! A l l h a i l ! y o u s h a l l b e k i n g !’ - -

De drommelsche kerel! Wat dreef hem om mij daar Macbeth door het hoofd te halen? - Koning? koning? - koning door een sluipmoord? -

‘Maar éerst nu,’ vervolgde de hartelijke Philander, ‘éerst nu heengegaan waar de plicht van staatslieden ons roept! Naar de Kamer, vriend! Gij zult ook dáár den lof oogsten, dien men u zoo gaarne gunt.’

Zóó bleek het inderdaad te zijn. In de hooge vergaderzaal verdrongen zich mijn mede-senatoren, om mij hun bijval, hunne bewondering te betuigen.- Die aristocraten, haha! Wat zegt ge hiervan, Manasse? - Er waren er onder die groote hansen, die gemeend zouden hebben uw vader eene eer te bewijzen door hem te veroorloven hun de schoenen te poetsen. En thans - gij laat hen opzitten en pootjes geven als honden, als honden, ja! omdat gij geld en brein en krediet hebt. Gij laat hen naar uwe vriendschap dingen, u benijden. - - Hei! hei! hei! - benijdt Manasse niet, heeren aristocraten! - De slangebeet! de slangebeet! - Hei! hoe die lachen zullen en op mij spuwen, als ik straks in de modder lig, een ontmaskerde schavuit!

Een dag later.

Het is volksfeest in mijne vaderstad. Het is gala ten paleize van Philander. De luchters spreiden door de breede zaal eene zee van licht. Langs de wanden een tuin van heesters, een hof van varens en bloemen. Geflonker van zilver, kristal en diamanten. Rondom den disch de keur vereenigd van wat er rijk en fijn en trotsch is in de kloeke koopstad. En i k ben koning! waarachtig - ik ben koning! Het is er alles om mij, Manasse, te huldigen! - Zou ik dan niet genadig zijn, niet mild met mijne gaven? Zou ik van mijn beste niet voorzetten aan die stumpers, die straks - - Stil, slang! Nú niet! nú nog niet! -

Mijn aanschijn glansde dan ook van bescheiden voldoening, van rechtmatigen trots. Woorden van wijsheid en vernuft vloeiden mij uit den mond; kwinkslagen die niemand kwetsten en hoffelijkheden die iedereen vleiden spatteden mij als vonken van de lippen. Ik was de ziel van het gezelschap. Uit aller oogen, welwillend naar mij toegewend, kon ik lezen: ‘Hij is even geestig als braaf, even beminnelijk als machtig!’

Nauw parelde de champagne in de schalen, of de gastheer, opstaande, bracht mij den volgenden vurigen toost:

‘Dames en heeren, hooggeëerde gasten! gij moet gissen wat ik zeggen ga; gij moet raden op wien ik drink. In kortheid vinde mijn woord zijne kracht en deugd: want kort en krachtig, krachtig en deugdzaam was alles wat ooit gesproken, alles wat ooit gedaan werd door den man, ter wiens eere wij heden den feestbeker doen rondgaan. Ik wijd dezen dronk aan het heil van hem’ (hier werd mijn naam uitgesproken) - ‘van hem, die niet zonder reden door den volksmond genoemd is: van onze stad de tweede Voorzienigheid. Nog lang blijve deze veste roem dragen op zijn burgerschap binnen hare muren! Lang nog mogen zijn talenten, zijne stalen energie, zijn koene ondernemingsgeest, zijne onkreukbaarheid in handel en wandel aan Schieburg ten beste komen! - Hij leve!’

En de glazen rinkelden of ze breken wilden. En daar was een onweder van bravo's, van ‘hij leve! hij leve! hij leve!’

Ontroerd - ‘zichtbaar aangedaan,’ zouden ze den volgenden dag in de kranten schrijven - stamelde ik een antwoord:

‘Hebt dank, hebt dank vrienden! - Het is te veel. Waarlijk, het zou mij ijdel kunnen maken! - en dat m a g het toch niet; neen, dat m a g het toch niet! - Aandoening belet mij te uiten wat ik in dit onvergeetlijk oogenblik gevoel. Maar één ding zweer ik: mijne zwakke krachten, gesteund door uwe sympathie, zij zullen blijven streven naar één doel slechts: - Schieburg's welzijn - het heil, zedelijk en stoffelijk, van Schieburg's wakkere burgerij!’

En of de gouden slang al toebeet, toebeet dat mijn lendenen zamenkrompen van wee - ik glimlachte, ik had een traan van mannelijke weelde weg te pinken, terwijl van nieuws af de vensters dreunden van den kreet, door de straatjeugd buiten opgevangen en nagegalmd: ‘Hij leve!’.....

‘Komt vrienden!’ riep de gastheer nu: ‘een toertje door

de stad, om de verlichting te zien. De rijtuigen staan gereed. Stapt in!'

En ik reed voorop, gevolgd door den langen stoet van sierlijk gesmukte koetsen. Ik reed door de straten als een triumphator. In chassinetten, met letters van licht, prijkte mijn naam, door vivat's omstraald. 'Vivat!' schreeuwde het volk mij toe: 'Vivat!' - - Hei! hei! - waarom knauwde de slang mij feller nog bij de vivat's van het domme gemeen, dan bij de toosten van de domme rijken? - Zij beet mij het hart aan stukken: ik dacht het te moeten uitschreeuwen. Maar glimlachend boog ik rechts en links.

'Zijt gij tevreden?' vroeg mij Philander, die naast mij zat.

'Het is te veel, mijn waarde! Het is te veel!'

Wederom een dag.

Alweder ben ik gast; maar ditmaal niet bij een patriciër; ditmaal bij een Koning. Een Koning heeft mij de hand gedrukt; heeft mij voorgesteld als een mede-koning, als een 'handesvorst,' aan de schoone keizersdochter, zijne gemalin; heeft mij tegenover zich doen zitten aan zijnen disch; heeft mij verzekerd dat ik - ik Manasse - de man was, wiens medewerking hij behoefde tot verwezenlijking van grootsche plannen, de droombeelden zijner stoutste eerzucht; heeft met eigen hand, terwijl ministers en graven in het rond stonden, mij op de borst gespeld het kruis zijner orde van Verdienste! - Manasse! als dàt uw vader gezien had - Nathan, de schoenpoetser!

Maar Nathan was eerlijk; - en ik, ik -

Toen ik die hoogste onderscheiding genoten had, toen wroette mij de gouden adder zóó lang, zóó woedend in mijn vleesch, dat ik verbleekte en neerzeeg. 'Het was ontroering,' zeiden er sommigen. 'Het was overspanning,' meenden er anderen. Zij bemerkten niet, hoe de slang zich ophief tegen mijn aangezicht, en mij toeblies: 'Falsaris! dit is uwe laatste glorie! Het einde naakt!'

Ja! het einde was er.

Naar huis gekeerd, vond ik een brief, die mij meldde wat ik wist dat eenmaal komen moest. Het kaarten-paleis was ingestort; de zeepbel, die kleurig zwol en zwol tot aan de wolken, zij was gebarsten.

Voort! Ik moet weg! - Waar is Philander? waar zijn mijn vrienden? Ha! - allen nog de ouden, allen nog geblinddoekt. Ik gis dat er een paar lont geroken hebben, dat er twee of drie mij beginnen te doorzien. Maar de massa, de massa gelooft nog in mij! - Daarom moet ik mij goed houden. Stalen brein, blijf mij nog enkele uren ten dienste!

Een laatste gang nog naar het kantoor.

In het portaal staan zeemansvrouwen te wachten, om haar maandgeld te ontvangen. Zij groeten mij eerbiedig, en laten haar kleinen diep de petjes afnemen. Een blonde dreumes komt schuchter op mij af, en kust mij de hand. Hoe kinderlipjes branden kunnen! -

Binnen vind ik mijn trouwe bedienden, niet kwaads vermoedend, verheugd mij weer te zien. Ik spreek hen toe, minzaam, gelijk ik plach. Den een vraag ik naar zijn eerstgeborene. Den ander, die wil trouwen gaan, spiegel ik lotsverbetering voor. Hij kijkt mij dankbaar aan. Hoe eerlijke oogen steken kunnen! -

Maar nu ook moet ik voort. Zacht, Manasse, zacht! Met geld uw zakken gevuld - geld van Philander, geld van de broederen, geld waar het maar voor 't grijpen is. Dan langzaam en waardig, koutend en glimlachend, de plaat gepoetst!

Mijn roem, mijn staatsmanschap laat ik in den steek. Hei! hei! - kan ik ook dat gouden helleding niet achterlaten? - Ik ruk; maar het vreet zich vast in mijn lendenen. Hei! hei! - de slang wil mee naar Amerika. Voort dan! Voort!

Ontsnapt! - Dat was juist bij den rand nog af.

De wind blaast mij de zeilen bol; de golven dragen mij als sterke paarden op hare ruggen. Wijd is de zee rondom mij. Ik kan gaan waarheen ik wil. Ik zal vrij zijn: niet langer groot, maar rijk. Ik zal genieten. Waartoe is 't leven anders nut? - Hola, knaap! Champagne!

Die wijn is goed; hij warmt mij tot geestdrift. Ha! geweldige oceaan, wij beiden sympathiseeren. Wij beiden dienen de menschen, en verderven hen, naar 't ons behaagt. Een dronk aan u, glanzende, peillooze, meedoogenlooze oceaan!

Nóg een glas! Die wijn is krachtig; 't is of hij mij naar het hoofd stijgt. - Hoe die golven ijlen, elkander voortdrijvend, ontelbaar! - Waarom? Waarheen? - Mij dunkt, zóó loopen

ze thans ook in Schieburg storm, de ezels die mij hun geld toevertrouwden. Hoe ze razen, hoe ze loeien, als de wind door het scheepstuig! Hoe zij zich de haren uitrukken, hoe de vrouwen janken, de mannen mij verwenschen! - Ik ben ver weg. Maar ik zie het, ik hoor het.

Méér champagne! - Opmerkelijk! Verraden mij mijn oogen? - Neen neen, 't is geen zinsbedrog! Uit elke ijlende golf rijst een hoofd omhoog, een dreigende arm, een romp, een mensch. - Almachtige! een leger is mij op de hielen! - En ik ken hen allen. Het zijn mijn medeburgers, mijn kiezers, mijn bewonderaars, dezelfden die vivat schreeuwden achter mijn rijtuig. ‘Schelm!’ brullen de mannen: ‘mijn geld terug!’ - ‘Dief!’ gillen de vrouwen: ‘de penningen van mijn kinderen!’ - En de ploerten, die geen penning aan mij verloren, maar zich mestten aan mijne tafel, zij schreeuwen harder dan de rest, en smijten mij met vuilnis!

Het stormt; maar het woeden van mijn vervolgers is luider dan de wind. Mijn vaartuig vliegt: maar de menschgeworden golven rennen sneller. - Ik vlucht naar den voorsteven. Ik wil over boord springen, door de ploegende kiel mij laten vermorselen..... Daar schiet de gouden adder langs het boeghout op, reuzegroot. ‘Halt!’ beveelt zij: ‘nóg is het u niet vergund te sterven. Die daar ginds zullen u niet deren. Maar leven, leven zult ge nog voor mij!’ - Zij wringt hare kronkels mij om het lichaam. Zij snoert de borst mij dicht. Haar vunze adem verzengt mijn aangezicht - -

Toen moet ik mij wakker geworsteld hebben.

Even lag ik verstijfd, vóór ik de oogen durfde openen. Maar de meerle floot buiten haar lentelied; ik hoorde het zorgeloos lachen van mijn kleinen; op mijn leger speelden vroolijk de zonnestralen.

‘Ge hebt zwaar gedroomd,’ sprak mijne goede vrouw.

‘Heb ik? - God lof, ja! ik heb g e d r o o m d ! - O, mijn kind, wij willen blijde zijn! - De dag is daar om te werken. Wij zijn arm. Maar laat ons nederknielen in het morgenlicht, en den Hemel danken, innig danken, dat we niet rijk zijn als hij!’

Mei 1879.

C. VAN NIEVELT.

Klein.

Te lange jaren heb ik in dit tijdschrift onderwerpen besproken die den handel van ons land betreffen dan dat ik zou kunnen zwijgen, nu een zoo gewichtig feit op dit terrrein heeft plaats gegrepen als de afstemming der Kanalenwet door de Tweede Kamer der Staten-Generaal wel door een ieder, der zake kundig, zal genoemd worden. Noodlottig acht ik die verwerping en dreigend voor de toekomst. Het woord van waarschuwing voor de gevolgen wordt mij dan ook als uit de pen gedrongen. Vrij wat langer dan veertig jaar ben ik in den handel werkzaam, en althans de gelegenheid heeft mij dus niet ontbroken eenige ervaring daarvan op te doen. Toch zal ik mij daardoor niet laten verleiden om, bij het oordeelen over de argumenten van hen die ik in deze zaak volmondig mijne tegenstanders heet, af te dalen tot het gebruik van woorden als dat lid der Kamer bezigde, die de bij deze zaak nooit zelfs naar onhoffelijkheid zweemende polemiek der dagbladen, met het uitgelezen woord van ‘getoeter’ bestempelde! Ik hoop mijn pen beter in bedwang te hebben dan dat lid blijkbaar zijn tong. Daarenboven zij hij met mij gedachtig, dat het recht om laag op het oordeel van anderen neer te zien niet, zoo als hij schijnt te meenen, verkregen wordt door het groot aantal jaren 'twelk men in eene bepaalde betrekking heeft doorgebracht, aan de gelegenheid dus waarin men was om daarin als hoofdman op te treden, maar alleen aan het feit, dat men daar ook werkelijk de eerste plaats heeft weten te veroveren. En dan zal die spreker toch wel zooveel nederigheid hebben overgehouden om te erkennen, dat wat bijv. een man als Thorbecke had mogen - maar zeker nooit zou hebben willen zeggen, waarlijk niet in den mond van een ieder past, hoe gelukkig men ook dikwijls bij de stembus moge geweest zijn.

Ik haal die treurige woorden hier aan als een staaltje van

de hartstochtelijkheid waarmede vele, en zelfs oudere leden der Kamer, geijverd hebben tegen de vervulling van den reeds zoo lang uitgesproken wensch van Amsterdam, eindelijk een weg te water naar Duitschland te verkrijgen, dien de stad op dit oogenblik eigenlijk geheel mist.

Vanwaar die ingenomenheid tegen Amsterdam, en dat vooral in deze dagen? vraag ik en vragen velen met mij. Volkomen juist is de bewering, dat wat het belang van Amsterdam is, dáárom nog geen landsbelang mag genoemd worden, want Amsterdam is Nederland niet, al hebben ook enkelen van hen die der stad weigeren wat zij toch als natuurlijken wensch erkennen de hoffelijkheid, haar ‘den roem’ te heeten van ons land. Vroeger echter, toen de krachtige staatsman wiens gemis wij thans meer dan ooit aan het roer der regeering ondervinden, op dien beslisten toon welke hem eigen was verkondigde, ‘dat de hartader des lands flauw klopte’, wist een ieder wel dadelijk den naam der stad te noemen die zoo zwaar gevonnisd werd. En waarom dan thans, nu dat veroordeelend woord niet meer over de lippen van iemand in den lande komen zal, waarom thans aan die stad de middelen onthouden welke men toch algemeen erkent als wenschelijk, ja volgens de meerderheid der deskundigen, als onmisbaar voor haar ontwikkeling?

Dat men aan de burgerij die traag was en lusteloos en achterlijk in het partij trekken van de eigenaardige voorrechten waarover zij te beschikken had, allen steun van het algemeen weigerde en haar op eigene krachten wees, was natuurlijk en billijk. Maar de harde les heeft geholpen. Het veroordeelend woord moge ergernis hebben gewekt, wonderen wekte het evenzeer. Met kracht werd al spoedig dat groote werk ondernomen waarin men de betere toekomst van Amsterdam meende te zien, en niet, zooals de oudgediende beweerde ‘voor 's lands geld’, maar wel degelijk ook door het offeren van ettelijke millioenen van ‘eigen geld’ der stad, is het gelukkig voltooid. Geleidelijk wordt nu de haven voorzien van die noodige maar kostbare inrichtingen om de koopmansgoederen snel en goedkoop te verwerken, en kaden en een droog dok verrijzen er om den handel en der scheepvaart al die geriefelijkheden aan te bieden, welke de tegenwoordige tijd eischt. De rechtstreeksche stoomgemeenschap met Java wordt nu ook over deze haven geregeld, en de stoomvaart met het buiten- en binnenland

breidt er zich meer en meer uit. Daarenboven wordt voor de bevordering van wetenschap en kunst meer door de burgerij dezer stad gedaan dan door die van eenige andere in den lande, en wanneer 's lands regeering terreinen voor instellingen van openbaar nut noodig heeft, worden die daar ter harer beschikking gesteld op eene wijze, die meer dan onbekrompen mag heeten. Wil Nederland feestvieren, kunstgenot hebben of aan zijne groote mannen hulde brengen, dan opent de burgerij der hoofdstad daarvoor hare zalen en parken en leidt de feestelijkheden op zoo onbekrompen voet, dat zelfs de vreemdeling zijne verbazing betuigt als het werk van burgers te bewonderen, wat elders alleen de regeerders tot stand brengen.

't Is zoo, de lasten welke de burgerij voor dat alles draagt, zijn groot en ze drukken zwaar. Zelfs voor instellingen wier aanzienlijke kosten nooit op de begrooting eener gemeente moesten voorkomen, brengt de ingezetene jaarlijks tonnen gouds op. Gereedelijk voldoet hij aan die verplichtingen, al worden ze hem opgelegd in den vorm eener heffing die ruw weg alle inkomsten gelijkelijk treft, onverschillig of ze verkregen worden door moeielijken arbeid en onder hachelijke kansen van verlies en waarvan ook het rijk reeds schatting heft, dan wel of ze gemakkelijk genoten worden van zoetvloeiende renten. Zelfs heffingen draagt men er voor, rustende op dienzelfden grondslag welke men pas nog zóó zeer veroordeelde dat men daarom de inkomstenbelasting invoerde, en waarvoor men dan ook vruchteloos zoekt naar afdoende argumenten tot verdediging. Maar hoe kwistig de burger ook soms het financiëel beleid zijner regenten moge noemen, toch is hij niet onwillig of weigerachtig de klimmende lasten te dragen, omdat daarvan een groot deel althans tot werkelijk voordeel strekt der stad welke hij groot wil zien en groot wil maken, en waarvan hij het geleidelijk toenemend aantal inwoners en de langzaam uitzettende grenzen dankbaar begroet. - Wie echter recht van klagen hebbe over die mindere gemakkelijkheid waarmede Amsterdam zich financieel beweegt, zeker niet de elders wonende, die geheel cijnsvrij en gretig gebruik maakt van de genoegens en voorrechten, welke alleen de groote stad vermag aan te bieden. En wanneer Amsterdam dan toch de toekomst helder inziet, en werken van openbaar nut vraagt van 's lands regeering welke onvermijdelijk ook groote kosten voor de stad na zich sleepen, dan past 't

eerbied te hebben voor dien moed in moeielijke omstandigheden, en erkentelijkheid te betoonen aan de burgerij die groote sommen wagen wil om voordeelen te behalen van welke zij zich zeker acht, indien zij slechts in staat gesteld wordt hare handen in nuttigen arbeid te reppen. Zulk een stad moest steun vinden bij het geheele land, waar zij hulp vraagt voor een ontwikkeling die later allen ten bate komt. Wat verlangt men nog meer van haar? En waarom haar juist in deze dagen van opkomenden moed en van herlevende wakkerheid de middelen onthouden welke noodig zijn voor haar welvaart? Wat vroeger, in dagen van moedeloosheid, verklaarbaar heeten mocht, is thans onverklaarbaar. Want zóó klein is ons volk toch immers niet, dat het groote in haar midden ondragelijk zou worden gescholden!

De vraag naar de oorzaak dier ingenomenheid tegen Amsterdam blijft onbeantwoord, ook wanneer men de beraadslagingen in de Kamer volgt. Had de overgroote meerderheid flinkweg verklaard, geen enkele uitgaaf meer te dulden eer de middelen daarvoor beschikbaar waren, dan was althans de afstemming dezer wet voorkomen. Ik zou die politiek betreurd hebben omdat ze van weinig moed getuigt, maar een groot kwaad ware althans vermeden. Nu echter de meerderheid bijna gewonnen was, en feitelijk volkomen gewonnen scheen voor het groote werk, maar vooral, nu de argumenten der tegenstemmers op allerlei andere dan financieele bezwaren wezen om voor Amsterdam het kanaal door de Geldersche vallei te openen, nu is 't duidelijk gebleken dat het geldelijke alleen geenszins den val der voordracht heeft bewerkt.

Eenige dier argumenten na te gaan, acht ik van belang.

Amsterdam zou ten koste van andere steden, met name van Rotterdam, bevoordeeld worden. Ongelukkige maar misschien handige wijze, om thans juist den naijver tusschen twee nabijgelegen handelsteden aan te vuren. Terecht wees de Minister aan financiën er op, dat de handel geen fixum kende maar zich onbegrensd uitbreidde waar de gelegenheid daartoe bestond, zoodat wat de een genoot den ander nog niet ontnomen werd. Haast naïf echter was de bewering, dat men de concurreerende plaatsen eerst op gelijken voet moest brengen alvorens men den handel van Amsterdam door dit kortere kanaal bevoordeelde. Waarom heeft het rijk dan aan Vlissingen kosteloos een uitnemend voorziene kade en haven geschonken en laat

Amsterdam en Rotterdam zelf daarvoor zorgen? En alsof de regeering, en dezelfde Kamer die aan Amsterdam het Rijnkanaal onthoudt, niet gereedelijk de millioenen goedkeuren welke voor de verbetering van den Rotterdamschen waterweg noodig zijn! Gelijkheid is uitnemend, maar die theorie zóó ver door te drijven dat, waar de eene stad niet bij machte is zich zoo flink te ontwikkelen als de andere, die andere te beletten eene hoogere vlucht te nemen, alles dus te willen houden op het laagste peil van de meest onmachtige, opdat toch vooral de eene niet boven de andere uitsteke, waarlijk dat is een leer, die althans het voorrecht heeft verrassend te zijn door het nieuwe, maar die natuurlijk ook den doodsteek is voor alleen vooruitgang. Belet Amsterdam zijn Rijnhandel door een beter kanaal uit te breiden eer ge ook andere steden daartoe in staat gesteld hebt! Arm land, dat in zijn geheel verlamd moet worden, omdat niet alle deelen zich even krachtig kunnen ontwikkelen.

Naijver kweeken tusschen Amsterdam en Rotterdam, noodlottig acht ik 't voor ons vaderland. In deze zaak heeft Rotterdam de zusterstad Amsterdam echter niet gesteund, zoo als ik dat had gehoopt en verwacht. Ik kan begrijpen dat menschelijke zwakheid een poos lang zegeviert over het verstand, en 't den leden die te Rotterdam gekozen werden, een oogenblik moeielijk viel dadelijk landsbelang te zien in datgene wat zij als nadeel voor de stad hunner inwoning duchtten, maar tevens betreur ik dat gemis aan breederen blik bij hen, die geheel Nederland vertegenwoordigen. Hoe volkomen ik ook instem met degenen die het kwistig gebruik van woorden in ons Parlement afkeuren en er vruchteloos naar leiders uitzien, zoo meen ik toch dat spreken daar gebiedend voorgeschreven is waar 't zaken van aanbelang betreft op het speciale gebied, dat een lid bepaaldelijk als het zijne beschouwt. Spreken, overtuigend spreken zelfs, had ik daarom hier allereerst gewacht van hem, die zich nog voor weinige weken geroepen achtte het woord ‘Niet terug’ toe te voegen aan hem, die in zijn ‘Ernstig bedreigd’ een beperkter handelspolitiek voor ons land wenschelijk achtte dan de thans gevolgde. Van geene enge opvatting der groote zaak wilde hij toen hooren; het veld van mededinging moest in de Nederlandsche koloniën even wijd openstaan voor den vreemdeling als in ons eigen land; ook den buitenlander dus moet het volle genot van al die kostbare

werken gegund worden welke de ingezetene betaalt. En kan de Nederlander die vrije mededinging niet bestaan, dan blijve hij eenvoudig het onvermijdelijk slachtoffer van zijn mindere kennis en kracht. Welnu, ook bij deze Kanalenwet was ongelukkig gedurig sprake van mededinging, en dat wel tusschen de beide grootste koopsteden van Nederland. Niet de belangen van den buitenlander in de koloniën, maar die van den landgenoot in de nabijgelegen stad werden hier ook aan zijne beslissing onderworpen. En toch zweeg de mond datgene wat de pen pas nog had verkondigd, terwijl thans het spreken plicht en vroeger het schrijven ganschelijk onverplicht was, hoe verdienstelijk ook. Niet eens zelfs werd het woord van terechtwijzing van hem vernomen toen de mede-afgevaardigde zich tot het ongelukkige argument liet verleiden, dat Amsterdam de noodige stoomvaartlijnen op het buitenland niet had; in zijn ijver vergetende, dat die oogenblikkelijk daar geopend worden waar de doorvoerhandel zich kan ontwikkelen. Het gehecle plan der vaart door de Geldersche vallei is immers éénig en alleen ontsproten uit de begeerte om aan Amsterdam, als voltooiing van zijn beteren zeeweg, ook de gelegenheid voor den transito-handel te openen, en dat wel met al den aankleve van dien, als daar zijn in de eerste plaats stoombooten naar heinde en verre! En dat die stad nog wel bij machte is millioenen bijeen te brengen voor de handelswerken welke zij noodig heeft, kan die spreker gemakkelijk ontdekken, zoodra hij slechts vluchtig nagaat op welke wijze zij haar kanaal naar zee heeft verkregen.

Toch behoorden beide sprekers onder de voorstemmers even als dat andere lid, die zoo hoog staat in de schatting ook van Rotterdam. Maar in plaats van het bezielend woord waarover hij zoo uitnemendheid beschikken kan en waaraan hij zoo menigen parlementairen triomf te danken heeft, klonk nu het angstvallig wikken en wegen, of de financieele krachten van Nederland nog wel een uitgaaf van zoo vele millioenen toelieten! Niet de staatsman, niet de man met breeden en stouten blik in de toekomst stond hier weer, als van ouds, voor ons, maar de bankier, de man voor wien geen andere uitgaaf denkbaar is dan die ook spoedig en winstgevend, als inkomste, terugkeert. De bankier echter mag alleen op eigen belang letten, op eigen voordeel, terwijl de staatsman ook dat belang moet

behartigen hetwelk schijnbaar den enkelen, maar in waarheid aan allen ten goede komt. De bankier gunt weinig tijd aan zijn onderneming, de staatsman wacht van de toekomst heil. En hij, de man van wien niemand een weifelend woord verwacht, hij zou zich liefst van stemming onthouden waar 't een grootsch werk van arbeid geldt. Onbegrijpelijk! Zou de Rijnvaart wel vermeerderen in Amsterdam, als het betere kanaal er was, heette 't. Met andere woorden, zou de burgerij, aan wie niemand een wakkerder geest kan ontzeggen, wel gebruik maken van de middelen tot ontwikkeling welke zij verkreeg. Waarom bloeien beter gelegen plaatsen, als Dordt en Harlingen, misschien wel Vlissingen dan ook niet? luidde 't verder. Maar moet 't dan dien spreker nog aangetoond worden, dat de handel zich niet daar *vestigt* waar de ligging 't voordeeligst is, maar zich daar verder ontwikkelt waar hij al die veelsoortige krachten vereenigd vindt, welke voor het drijven daarvan onmisbaar mogen heeten. Nooit zal IJmuiden een tweede Amsterdam worden, Cuxhaven nooit een Hamburg, Bremerhaven nooit een Bremen, Kroonstadt nooit een St. Petersburg, en zoo zou men de voorbeelden tot in 't oneindige kunnen voortzetten. En daarom moeten de nadeelen der ligging van elke groote handelplaats verholpen, en elk centrum van handelsbeweging toegerust worden met al de hulpmiddelen, welke de loop der tijden en de telkens wisselende behoeften als noodig bewijzen. Een handelstad stichten in de oude wereld, is haast ondenkbaar, maar een handelstad daar tot verval brengen, al zeer gemakkelijk. Ge kunt Amsterdam beletten om zich door den transito-handel te versterken, maar meen niet dat ge daardoor aan Rotterdam of aan Vlissingen verschaft, wat ge aan Amsterdam onthoudt. Elke plaats heeft haar eigenaardig verkeer. En wanneer gij het belang van geheel Nederland niet erkent in de steeds toenemende koopstad, ze heete Rotterdam of wel Amsterdam, en indien ge daarvoor dus geene offers over hebt, wees dan verzekerd dat Antwerpen en andere nabijgelegen havens u dankbaar zullen zijn en vrij wat meer partij trekken van uw kortzichtigheid dan de haven, die ge, ten koste van een even nationale stad, meent te bevoordeelen.

Spoorwegen - en met recht, - van de regeering te eischen om het vervoer van mensch en goed te versnellen, maar haar tegelijkertijd te verhinderen de eerste koopstad des lands in korter gemeenschap te brengen met ons groote achterland, een

hoogst aanzienlijken en dus even tijdroovenden als kostbaren omweg niet schadelijk heetende voor den handel, zie, dat is een bewering, welke 't anderen dan mij gegeven zij te ontraadselen. Alleen dit voordeel heeft zoodanig argument, dat alle strijd daartegen ophoudt.

In veel sterkere mate nog mag dat gelden van den raad om hen, die rechtstreeksche voordeelen zouden trekken van het nieuwe kanaal, liever te pensioneeren uit de rente van het kapitaal en dat in kas te houden. Volmondig erken ik, dat 't dikwijls raadzamer kan zijn een persoon te pensioneeren dan hem in functie te laten, maar onmogelijk acht ik 't allen aan te wijzen, die bij een groot werk van openbaar nut winst hebben. Daarenboven gaat 't immers niet aan, tot basis zijner berekening te nemen die enkele duizenden welke de bestaande toestand oplevert, terwijl men dien juist om die luttele opbrengst verbeteren wil, rekenende ze tot millioenen misschien te maken. Maar allicht was deze bewering als een geestigheid bedoeld en ontsnapt mij de fijnheid der pointe.

Bijna even schotvrij weten zij zich te verschansen, die met het oog hunner angstige bezorgdheid de voor ons land verontrustende geruchten van elders, al weten te lezen in den duisteren kanselarijstijl der wetgevers. Ter plaatse echter waar men zoo tuk is op het woord, moet het onhandig gezegde van den een eene te heerlijke gelegenheid zijn voor den ander om daardoor ook argumenten in zijne rede te kunnen opnemen, dan dat zulk een begoocheling lang kon duren.

Maar ongesproken vooral had het woord moeten blijven, waarin gewaarschuwd werd tegen de gevolgen van speculatiën op snellen handelsaanwas, als de vruchten niet binnen den gestelden tijd verkregen zijn. Brandmerkte de een dat woord als insinueerend, de burgerij der eene stad dus, ganschelijk ongemotiveerd, in staat noemende tot een misdaad, waarvan de geheele burgerij der andere stad het onschuldig slachtoffer geweest is, anderen veroordeelen het zachter en alleen als de kleingeestige opvatting eener groote zaak, zelfs het onkiesche der zinspeling daarlatende. - En zoo nuchter hoop ik niet dat mijne landgenooten al geworden zijn, dat zij de becijferingen van handelswinsten, door betere wegen van gemeenschap te behalen, reeds schouderophalend en spottend met den naam bestempelen van begoochelingen en van fantasiën, zoo als diezelfde spreker.

Fantasiën! 't Zijn das fantasiën, dat te Amsterdam de scheepvaart toeneemt sedert het Noordzeekanaal den zeeweg naar den vreemde verbeterd heeft; fantasiën, dat de bedrijvigheid aan de kaden en in de straten der stad vermeerdert, nu het stoomverkeer met Indië rechtstreeks over deze haven geleid is; fantasiën, dat de ingezetenen pakhuizen en fabrieken bouwen in de onmiddellijke nabijheid der aanlegplaatsen, en fantasiën, begoochelingen van hen, wanneer zij, mannen der praktijk, daarvan rijke voordeelen wachten. Waarlijk, hij die voor dat alles geen oog heeft, en de overtuiging, dat de gelegenheid tot arbeid ook werkelijk tot bedrijvigheid voert en tot winsten, als fantasiën bespot, hij toont daardoor vreemdeling te zijn in het werkelijke leven, blind te zijn voor datgene wat toch in zijne onmiddellijke omgeving geschiedt. Nog waarborgen te eischen voor 'tgeen de ervaring een ieder, zonneklaar, dag aan dag bewijst! Er is te Amsterdam geen verkeer met Duitschland, het bouwen daarop hangt in de lucht, hooren wij. Alleen hij kan zoo spreken, die geen kennis heeft genomen van de ganschelijk veranderde omstandigheden aldaar. Voor hem is 't dus nog een geheim, dat thans de zeeschepen Amsterdam verlaten en in Amsterdam binnenkomen met ongebroken last; en onbekend is 't hem alleen, dat de vermeerdering van aan- en afvoer der koopmansgoederen er enkel wacht op een sneller en beter gemeenschap met dat groote land aan onze grenzen waarmede ons verkeer thans reeds het drukste is, ten spijt van de nog zoo gebrekkige wegen te water naar de grootste koopstad van ons land?

Arm land, waar zoo vele kleine argumenten de groote zaak moeten verijdelen. Laat men er rond voor uitkomen, aan Amsterdam den nieuwen Rijnweg niet te willen toestaan, 't zij uit verkeerde vrees daardoor de belangen van Rotterdam of Dordrecht of Vlissingen misschien te benadeelen, 'tzij omdat men de daarvoor noodige uitgaven eerst beschikbaar wil hebben, maar dan verschanse men zich ook niet achter beweringen als de hier aangestipte, die de meest vluchtige kritiek zelfs niet kunnen doorstaan, en den stempel van gezochtheid maar al te duidelijk verraden. Helder en overtuigend zijn ze door de voorstanders der wet wederlegd, dankbaar erken ik 't. Maar wanneer Amsterdam daarvoor aan die allen een woord van erkentelijkheid schuldig is, dan is dat een treurig bewijs hoe klein daar de

verwachtingen waren van deze beraadslagingen. - Voor de te Amsterdam gekozene leden was de taak echter eenigszins moeielijk. Ongaarne springt men voor zijne eigene belangen in de bres waar men alleen die van het algemeen mag voorstaan. Daarenboven had de onberaden ontwerper en niet gelukkige steller van het adres tegen de effectenbelasting een allerongelukkigst tijdstip gekozen voor zijne demonstratie. Eene groote verantwoordelijkheid heeft hij daardoor op zich geladen, en de taak van hen die hier de groote zaak voor Amsterdam moesten bepleiten, doelloos vezwaard. Want misschien is de ongunstige indruk welken dat adres op velen in en buiten de Kamer gemaakt heeft, van invloed geweest op het noodlottige der beslissing. Ik dweep niet met de voordracht dier belasting, maar de nadeelen daarvan te overdrijven ten einde de verwerping te verkrijgen, op hetzelfde oogenblik dat men van het land millioenen vooral ten bate van de eigene stad vraagt, getuigt van weinig staatkundig doorzicht. 't Is zoo, bij hoogst zeldzame uitzondering genoot dit adres een excés d'honneur bij de Kamer hetwelk zij gewoonlijk daaraan niet verleent, vooral omdat de leden zeer goed weten dat juist de stukken van dien aard welke de meeste namen dragen, bijna altijd door het minste aantal onderteekenaars gelezen zijn. Niet ieder van hen zou ook gaarne voor den geheelen inhond opkomen. Maar toch waren zij die dat stuk als een wapen tegen Amsterdam bezigden in hun volle recht, en alleen dat argument van hunne zijde was moeielijk te ontzenuwen.

Waarom ook zou Amsterdam niet eerlijk schuld belijden, waar het inderdaad gezondigd heeft?

Toch zullen de gevoerde beraadslagingen niet nutteloos voorbijgaan. Want op den duur zijn kunstmatige belemmeringen niet bestand tegen den machtigen drang der onverbiddelijke noodzakelijkheid. Mocht 't maar dezen Minister van Openbare Werken nog gegund wezen zijn naam te verbinden aan de volvoering van dit plan, dat hij met zooveel overtuiging en daardoor met warmte en ijver bepleit heeft, terwijl een ieder zonder onderscheid hem hulde toebracht voor zijn meesterschap over de zaak welke hij voorstond. Hem ter wille, had de overgroote meerderheid der Kamer zeker een andere beslissing der zaak als mogelijk gewenscht. Maar er was te veel te overwinnen om daartoe te komen.

In elk parlement echter worden soms overwinningen behaald, waarmede de overwinnaars zelf 't meest verlegen zijn.

De victorie over het voorstel tot het graven van een kanaal door de Geldersche vallei zal weldra daaronder te rangschikken zijn.

Want wat nu?

Kortweg ondenkbaar noem ik de bewering, dat de volksvertegenwoordiging van Nederland de grootste koopstad des rijks blijvend beletten zal een rechtstreeksch verkeer te water met Duitschland te voeren, nu Amsterdam weder in den volsten zin des woords een zeehaven geworden is. Als ondenkbaar verwerp ik ook de onderstelling dat zij, aan wie de belangen zijn toevertrouwd van geheel het land en niet van enkele strookjes slechts, juist in deze tijden, nu de naburen alles aanwenden om het eigen handelsverkeer naar de eigen havens te dwingen, zóó blind zouden zijn voor het gevaar hetwelk ons land daardoor bedreigt, dat zij juist op dit meest geschikte oogenblik de gelegenheid zouden laten glippen om den hier pas geopenden uitnemenden zeeweg in onmiddellijke gemeenschap met de grenzen van onzen machtigsten nabuur te brengen, en dat wel langs den kortst mogelijken weg. Het verzuimen van die kostelijke gelegenheid, ja zelfs het uitstellen daarvan, nogmaals herhaal ik 't, acht ik eenvoudig ondenkbaar in een land als het onze, dat uit handel en scheepvaart zijne grootste inkomsten moet trekken.

Thans stuurt Amsterdam jaarlijks eenige duizende tonnen koopmansgoederen langs de binnenvaarten naar Rotterdam, om vandaar Rijnopwaarts te gaan. Wil men dien toestand bestendigen, of wel dien alleen in zoo verre verbeteren dat men Amsterdam nu in de nabijheid van Rotterdam een weg naar Duitschland openen zal? Dat is dan met zoo vele woorden heinde en verre den vreemdeling waarschuwen geen enkel stuk goed meer voor of van Duitschland door het Noordzeekanaal te laten gaan, maar rechtstreeks over Rotterdam, om den kostbaren en tijdroovenden omweg daarheen te besparen. Maar gooi dan liever het pas bij IJmuiden geopend gat weer dicht, en vaardig het besluit uit dat alleen de Maasmond voortaan de toegang zijn mag voor het verkeer van Nederland met Duitschland. En wanneer ge in uw kleinmoedigheid misschien ook wanhoopt aan de verbetering van den Rotterdamschen zeeweg, verknoei aan dat werk dan toch geen enkelen penning meer, want de millioenen

daarvoor stellig nog noodig, zijn immers ook nog niet klaar en duidelijk door inkomsten aangewezen. Laat dan Vlissingen de eenige en officieele weg zijn voor den handel met ons achterland, waarvoor gelden tot voortdurende verbetering besteed mogen worden. Dat is ten minste een stelsel, een geheel.

Want noemt ge, met mij, zulk een bewering rondweg een dwaasheid, dan moet ge ook met mij den lijnrecht tegenovergestelden weg opgaan. Dan mag de gelukkig geopende zeeweg bij IJmuiden, pas nog een nationale glorie genoemd, niet doodloopen tegen de grootste koopstad des rijks, maar moet als een levenwekkende stroom zijne wateren tot ver over de grenzen onzer naburen brengen. Goedkoop en snel vervoer van Nederland tot in het hart van Duitschland toe moet dien nabuur dan haast dwingen, zijn handel toch over ons land te drijven, ten spijt van zijne douane- en spoorwegtarieven welke het wereldverkeer juist van ons land moeten afleiden. Alleen in het verstandig gebruik van den breeden waterweg naar Duitschland, welken niemand ons ooit ontnemen kan, moet onze verdediging tegen de politiek van den machtigen nabuur gezocht worden. Op zijne spoorwegbanen zijn wij machteloos, maar een deel van zijn Rijn is gelukkig in ons bezit. Sluit dien Rijn onmiddellijk niet aan ééne enkele maar aan al onze havens, en ge dwingt den stroom der goederen over Nederland, omdat die weg is èn goedkoop èn kort.

De handel verandert. De tusschenhand vervalt. Voortbrenger en verbruiker onderhandelen rechtstreeks met elkander. De groote koopman wordt half zelf planter, door de kapitalen waarmede hij dezen tot werken in staat stelt, maar voor den kleinen handelaar blijft bijna geen plaats meer over aan ‘het gastmaal des levens.’ Toch neemt de hoeveelheid goederen welke voortgebracht en verbruikt wordt toe, maar ze gaat thans minder door de handen van den koopman. De verhouding tusschen hetgeen op de groote havenplaats wordt aangevoerd en wat aldaar ook werkelijk wordt omgezet, wordt steeds nadeeliger voor de markt. Massas goederen gaan dadelijk verder, en gebruiken de groote handelsstad alleen als brug. Klagen over dat feit is nutteloos, zich daarnaar richten is verstandig. De havens winnen aan beteekenis, terwijl de markten verliezen. De vermindering van het aantal handelshuizen is daarom geen raadselachtig of bedroevend verschijnsel, maar het eenvoudig

gevolg der omstandigheden. Dat de grootere kapitalen waarover de handelaar thans beschikken moet en de grootere kansen waaraan hij bloot moet staan het commerciëel bederf, als ik dat woord gebruiken mag, dieper dan vroeger doet wroeten juist in de hoogere handelskringen, wordt daardoor verklaard. Ook die grootere risico's maken 't duidelijk dat men meer en meer maatschappijen ziet oprichten die den handel drijven, waartoe men vroeger alleen individuen in staat achtte. Want de snellere maar grootere omzet heeft de voordeelen tegenover die risico's zoo verkleind, dat alleen door beide over massale sommen te laten loopen nog een billijke winst te behalen is. Die sommen overschrijden echter meestal de macht der gewone kooplui en daardoor treedt dat tal van kleine aandeelhouders der groote vennootschap, elk tot een beperkt bedrag, in hun plaats. Die aandeelhouder is, even als de bestuurder van het groote handelslichaam, niet verder aansprakelijk voor de verliezen dan de som waarvoor hij heeft deelgenomen. Terwijl hij zijn eigen vermogen ongeschonden kan behouden bij den val zijner onderneming, zou de koopman, in gelijk geval, geruïneerd zijn. Schotvrij keert de bewindhebber uit den verloren strijd, waarin de koopman is gesneuveld.

Nu klaagt men in dezen tijd van overgang, dat de handel kwijnt en niet meer hetzelfde bestaan oplevert als vroeger. Toch moet een aanzienlijk deel van ons volk daarvan leven. Wat is nu de plicht van hen die dat volk besturen? Immers rekening houden met de veranderde omstandigheden, nauwkeurig in de haven en op de groote markt onderzoeken hoe de bakens te verzetten nu het tij verandert, en met hun beslissing evenmin dralen als met de uitvoering daarvan. Of wel moeten zij in stille binnenkamers en kleine plaatsjes kleinmoedig klagen dat het bestaan van dezen en genen bekenden vriend en begunstiger verloopt, en kleingeestig wanhopen aan middelen tot herstel, al worden die aangewezen? Mogen zij den blik voor het grootere laten benevelen door kleine bijzaken?

Hoe heilzaam zou het zijn, indien de frissche en bezielende adem der groote en bedrijvige stad eens flink door menige raadzaal kon spelen, en al dwarrelend wegvoeren wat te licht en te zwak is om den tegenwoordigen harden strijd des levens te bestaan!

Geen beschermend tarief, geen bevoorrechting van den een boven den ander, geen uitsluiting van den wakkerder nabuur

maakt een volk blijvend welvarend, Alleen door ruim baan te maken voor den man die werken kan en werken wil en door hem de gelegenheid daarvoor te geven, zult gij zijn weldoener zijn. En voelt ge u zelf krachtig en bekwaam en verlicht boven velen, zoodat ge als aller vertegenwoordiger durft optreden, wijs hun dan door uw meerdere kennis en ontwikkeling den weg dien zij moeten opgaan. Ge moet dan hun pionier zijn. Toon dat hier. Is 't een waarheid, dat in deze tijden de haven wint en de markt verliest in beteekenis, zet aan die haven dan alle voortreffelijkheid bij welke mogelijk is en die wel in de eerste plaats daarin zal gelegen zijn, dat ze de poort is niet van een stad of van een gewest, maar van een geheel land, ja liefst van het grootst mogelijk aantal naburige rijken zelfs. Dwing allen die poort binnen te gaan, door hun eigen belang te prikkelen, En pas zullen zij ontdekt hebben dat die toegang de ruimste, de gemakkelijkste, de snelste, de goedkoopste is, of bij stroomen zullen zij zich ook daarheen reppen. Het einde der zeehaven moet eigenlijk zelfs op de meest volledige kaart niet te vinden zijn, omdat hare golven tot in het verre, verre land daarachter ongehinderd doorstroomen en op haren rug de schepen dragen die geene zichtbare sporen achter zich laten in het water, maar wel de meest in 't oog springende bewijzen hoe het onderling druk verkeer bevruchtend werkt op elke plaats, waar het wordt heengelokt. In uwe steden, in uwe gebouwen van uitspanning en van godsdienstige overdenking, vermeerdert gij het aantal toegangen om de grootst mogelijke menigte daarheen te trekken, welnu, open evenzoo aan uwe kusten en aan uwe landgrenzen de toegangen voor den vreemdeling, opdat hij uw land betrede en daar de welvaart verhooge, zij 't slechts door een kortstondig bezoek. Zijn 't de minst rendeerende hotels die aan de stations der spoorwegen gelegen zijn, hoewel de reizigers aldaar slechts even vertoeven; en zijn 't de minst voordeelige zaken die bestaan in het even snel ontvangen als weer vervoeren der koopmansgoederen? Het antwoord is niet twijfelachtig. Maar laat dien reiziger niet toe in uw stad tenzij hij er ten minste een geheelen dag vertoeve, of wel bemoeilijk zijn verkeer door hem tot het maken van een omweg te dwingen - en hij vermijdt uw plaats met de meest angstvallige nauwkeurigheid. Beweer dan echter ook niet langer dat ge in het belang handelt van hen, die u tot hun vertegenwoordiger kozen.

Wat nu? Ik herhaal die vraag.

Natuurlijk eerst uit handen der ridders van de Keulsche vaart een uitgewerkt voorstel en deugdelijke raming der kosten tot verbetering van dien waterweg. Want reeds haar dringen daarop van regeeringswege bewijst, dat ook zij het onvoldoende erkennen van het bestaande werk. Het tegendeel te beweren zal ook wel geen sterveling invallen. Tot de indiening van dat voorstel zijn zij verplicht. Maar gesteld eens dat de uitvoering van dat werk wenschelijker blijkt te zijn dan het thans afgestemde, zal dan de meerderheid der Tweede Kamer daarvoor wel te winnen zijn? Immers neen! Beslissend bewijzen dat de argumenten der tegenstanders van het nu gevallen ontwerp.

Dus Amsterdam met den Rijn verkeeren langs Rotterdam, dus het Noordzeekanaal laten doodloopen. Ziedaar de voltooiing van dat groote werk, ziedaar de toekomst onzer grootste handelsstad.

Klein land, moet ik uitroepen, te klein voor groote zaken. Kleine belangen hooger geacht dan de groote. Het reeds zoo kleine grondgebied nog verkleind in kleine districten, waar de naijver telkens op kleine afstanden den nabuur belet de wieken breed en wijd uit te slaan zoodat elk zich binnen den eigen kleinen kring verschanst, in plaats van door vereende kracht samen te werken en het kleine volk groot te maken. Kleinmoedig huiveren groote uitgaven te wagen voor groote werken eer men de klinkende penningen daarvoor reeds als met de vingeren kan tellen, en dat waar 't zaken geldt die niet van heden of gisteren of eergisteren dagteekenen, maar waarvan de onmisbaarheid al reeds sedert jaren betoogd en bewezen en ook erkend is door velen zelfs van hen, die zich nu terugtrekken. Dat is ontmoedigend. En gevaarlijk voor de toekomst is dat tevens, nu de drang der omstandigheden rondom ons meer dan ooit waarschuwt alle krachten in te spannen, ten einde het zelfs nog behouden terrein niet ook te verliezen. Klachten over gebrek aan arbeid door verval van den handel hooren wij gedurig rondom ons, en toch blijven wij huiveren de middelen aan te grijpen om die werkeloozen tot bedrijvige mannen te maken!

Onbegrijpelijke toestand in deze ernstige dagen voor den handel van Nederland.

Eens was klein een eeretitel voor ons volk, dat zooveel groots wist tot stand te brengen. Waarom dan een enkele gelegenheid verzuimd om die dagen terug te roepen? Nog is 't tijd daarvoor, maar dan ook geen uitstel verleend.

Mocht een onzichtbare hand weldra op de wanden van 's lands vergaderzaal met schelle kleuren deze woorden van Shakespere schrijven:

Defer no time, delays have dangerous ends!

P.N. MULLER.

Bibliographisch album.

Willem Tell. Tooneelspel in vijf bedrijven van Friedrich von Schiller. Metrisch overgezet door J. Hoek. Kampen, L. v. Hulst.

Vergebens wird die rohe Hand
Am Schönen sich vergreifen,
Man kann den einen Diamant
Nur mit dem andern schleifen.
MIRZA-SCHAFFY.

Herder zegt in zijne beoordeeling van Knebel's vertaling van Propertius, dat er twee soorten van vertalers zijn; de eenen trachten het oorspronkelijke werk woordelijk over te brengen, de anderen geven het werk dat zij overzetten in dien vorm terug, waarin de schrijver of dichter, naar hun meening, dit gegoten zou hebben, als hij in de taal des vertalers geschreven had. De eersten willen noch den vorm noch den inhoud opofferen, de laatsten geven voor den inhoud den vorm prijs. De eersten meenen terecht dat de vorm van een waar kunstwerk nauw samenhangt met den inhoud en niet willekeurig is, de laatsten (als voorbeelden noem ik Schiller's vertaling van het tweede boek der Aeneis of juist Knebel's Propertius) zijn van oordeel dat ieder volk zijne bijzondere wijze van denken heeft, die in de taal haar uitdrukking vindt, dat aan iedere taal een bijzondere soort van welluidenheid eigen is, die men onmogelijk in een andere taal kan overbrengen, evenmin als de eigenaardige woordschikking en constructie. *Eyn jede Sprach hat jr sondere angeartete Thönung*, zegt Johann Fischart in zijne Geschichtsklitterung, *und soll auch pleiben bei derselben Angewöhnung*. Wie dus woordelijk vertaalt, pleegt geweld jegens zijn moedertaal. Bij deze laatste bewering is de wonderbaarlijke rekbaarheid en buigzaamheid van de taal niet in rekening gebracht. Wie b.v. de overblijtsels der latijnsche poëzie uit het tijdvak van het Saturnische vers kent, staat verbaasd over de prachtige hexameters, die de Romeinen,

eigenlijk geheel in strijd met den aard en den geest hunner taal, later maakten, hexameters waaraan de strijd tusschen woord- en versaccent in het eerste gedeelte en het beide helften als het ware met elkaar verzoenende slot van het vers, nog een eigenaardige den Grieken onbekende schoonheid toevoegde. Daarenboven (het is niemand minder die dit zegt dan Wilhelm von Humboldt in zijne inleiding op de vertaling van den Agamemnon van Aeschylus) gaat door dergelijk vertalen enkel ter wille van den inhoud elk nut verloren, dat een vertaling voor taal en volk kan hebben, hetgeen Humboldt door het voorbeeld der Franschen nader aantoont, op wie ondanks alle vertalingen geen zweem van den antieken geest is overgegaan. Ik wijs op den Homerus van Voss, de Shakespearevertaling van Schlegel en Tieck, op Gries' vertaling van Ariosto, op Rückert's Makamen van Hariri, op Geibel's overzetting van oden van Horatius, als op even veel schitterende bewijzen voor de mogelijkheid om de eigen taal niet te dwingen maar te gewennen en geschikt te maken, om van de gewrochten der uitheemsche letterkunde den inhoud terug te geven, zonder dat daarbij het eigenaardig bekoorlijke van den vorm behoeft verloren te gaan. De betoogen van mannen als Rau, Vosmaer, en laatstelijk Steimmetz zullen ons wel van het vooroordeel geneezen, dat onze taal ongeschikt zou zijn voor de assimilatie van vreemde vormen, een vooroordeel even dwaas als de bewering, dat de Nederlanders geen gevoel voor muziek hebben en dat hun taal ongeschikt is voor den zang. Wat is zangeriger dan b.v. de liederen van Heije, Frans de Cort, Dautzenberg, Goeverneur en zoovele anderen, en dat ook op het gebied der metrische overzettingen onze taal hem gehoorzaamt, die haar weet te sturen en te breidelen, behoef ik dat nu nog te zeggen, nadat wij kennis hebben gemaakt met Vosmaer's vertaling der Ilias en Burgersdijk's overzetting van Shakespeare's Cymbeline. Maar het vertalen van de grootsche scheppingen der buitenlandsche letterkunde, der nieuwe niet minder dan der oude, is een ernstige taak, vol van moeite en verantwoordelijkheid, en daarom begrijpen wij volkomen de geestdrift, waarmede in een tijd, toen ook in Duitschland dat veld nog niet ontgonnen was, mannen als Lessing en Herder de eerste gelukkige pogingen begroetten. Een goed vertaler moet de taal waaruit en de taal waarin hij overzet door en door kennen, hij moet een fijn oor hebben voor maat en rhythmus, hij moet eindelijk zelf dichter

zijn om den oorspronkelijken zanger het geheim der schoonheid, het eigenaardig betooverende in de schikking en den klank der woorden, de muziek zijner taal af te luisteren. Moet, op deze vraag wensch ik in dit opstel het antwoord te geven, de heer Hoek, die Körner's Zriny en Schiller's Tell ‘metrisch overgezet’ heeft, geacht worden deze eigenschappen te bezitten en dus als een weldoener van zijn volk beschouwd worden, of behoort hij tot een derde door Herder niet vermelde kategorie van vertalers, die het oorspronkelijk gedicht noch naar vorm noch naar inhoud recht doen wedervaren, en die voor de vervulling van een zoo zware taak niets anders meebrengen, dan een groote portie moed, of veeleer lichtzinnigheid en laakbaar zelfvertrouwen.

Er kan niemand een verwijt van gemaakt worden, dat hij geen dichter is; *poëta nascitur, non fit*. Strabo zegt dat men geen goed dichter kan zijn als men geen braaf man is. Omgekeerd kan men wel een zeer braaf man zijn, zonder den kus der muze te hebben ontvangen. En wie zonder die wijding der muzen tot de deuren der dichtkunst nadert, meenende dat hij door vlijt en oefening ook wel dichter kan worden, die zal zijn doel niet bereiken, en zijne verstandige poëzie zal vernietigd worden door de poëzie - het is Plato die zoo spreekt - der bezielden en verrukten. Wil men een ander beeld, wie niet met de vleugelen van het genie op de wereld is gekomen, die zal, al vangt hij alle vogels in het bosch en onderzoekt hij het mechanisme hunner wieken en tracht hij het hun na te doen, toch telkens op de aarde neerploffen en in plaats van bewondering spot oogsten. De heer Hoek is een geacht prozaschrijver en een altoos vaardig criticus; een dichter is hij niet. Hij is daar niets minder om. *Non omnia possumus omnes;* maar voor iemand, die geen dichter is, blijft het altoos het veiligst ook niet te dichten.

Kenn, o kenne deine Sphäre,
Lass sie nimmer ohne Noth,
Bist du Seefisch, bleib im Meere,
Süsses Wasser ist dein Tod.

Lessing heeft gezegd: het is gemakkelijker een nieuw gedicht over den landbouw te maken dan de Georgica van Virgilius te vertalen. Al zou ik hetzelfde van Wilhelm Tell niet willen beweren, toch is het zeker, dat men, om Schiller's steeds edele, uit de diepte van

een voor vrijheid en menschenrechten gloeiend hart voortwellende en bij alle geestdrift met angstvallige zorg bewerkte welluidende verzen te vertalen, eenigszins zijn evenknie moet zijn. Al wat plat of alledaagsch is in taal of gedachte verwierp hij; wanneer men de werken zijner eerste periode uitzondert, zal men in hem steeds den dichter vinden, die, wars van al hetgeen naar het gemeene en alledaagsche zweemt, zelfs het alledaagsche idealiseert. Vergelijken we nu eens hier en daar de vertaling met den *Grundtext;* het zal dan dunkt me blijken, dat het den heer Hoek tot de vertaling van meesterstukken der poëzie aan verheffing en smaak ontbreekt. De vertaling der lyrische strophen, waarmede het drama begint, zou alleen reeds voldoende zijn om den ontzaggelijken afstand tusschen het oorspronkelijke en de vertaling aan te toonen. Eén voorbeeld. De slotstrophe luidt bij Schiller:

Durch den Riss nur der Wolken
Erblickt er die Welt,
Tief unter den Wassern
Das grünende Feld.

In de vertaling Hoek vinden wij (blz. 6):

Alleen als de nevel
Zich scheurt *bij geval*,
Ziet, diep onder *wolken*
Hij 't zonnige dal.

Kan 't nog platter? Ja, 't kan nog platter; dat blijkt uit het begin van het derde bedrijf, waar de fraaie trocheën van Schiller in een soort van basterd-anapaesten zijn overgebracht:

Wie im Reich der Lüfte
König ist der Weih,
Durch Gebirg und Klüfle
Herscht der Schütze frei.

Ihm gehört das Weite,
Was sein Pfeil erreicht,
Das ist seine Beute,
Was da kreucht und fleucht.

Dit is aldus verdietst (blz. 68):

Hij gebiedt als een heer
In 't gebergte en zijn kloven,

En is vrij als de gier
In de wolken daarboven.

Wat er binnen den kring
Van zijn schot ook verschijne,
Of het vliegt, of het springt,
Het is alles het zijne.

Het is een vertaling die veel heeft van de bekende paraphrasis van Homerus, waarin de poëtische taal van den Ionischen zanger in het meest alledaagsche proza is overgebracht. Tekst en vertaling staan tot elkander als een in prachtige kleuren schitterend schilderij tot een flauwe, bleeke lithographie.

De heer H. houdt van paraphraseeren. In 't eerste tooneel van het eerste bedrijf zegt Baumgarten:

So musz ich fallen in des Feindes Hand
Das nahe Rettungsufer im Gesicht.

In de vertaling lezen wij (blz. 10):

Dan moet ik hier in 's vijands handen vallen,
De *overkant waar ik gered zou zijn*
Zoo *digt nabij* dat ik hem zie.

V. 2. vraagt Tell aan Parricida:

Wo sind die blut'gen Helfer deines Mords?

Dit is in 't Nederlandsch overgezet (blz. 151):

Waar is
't bloeddorstig viertal, dat zoo trouw u heeft
geholpen bij 't volbrengen van den moord?

In 't zelfde tooneel:

Und seid ihr glücklich durch die Schreckenstrasse.

In de paraphrase (blz. 153):

.... En zijt gij eens behouden *over*
dat *hoogst gevarelijk*, zoo vreeslijk pad gekomen.....

en een paar regels verder:

So reisst ein schwarzes Felsenthor sich auf,
Kein Tag hat's noch erhellt.

In de vertaling Hoek (blz. 153):

gaapt voor uw voet
een zwarte rotspoort, waar geen lichtstraal doordringt....
een onderaardsche doorgang, ijzingwekkend!....

De heer Hoek heeft zich voorts in zijne vertaling van een aantal uitdrukkingen bediend, die in 't drama misplaatst en met het pathos der tragedie ('t is mij immers geoorloofd Tell zoo te noemen) in strijd zijn.

Aristophanes kruidde zijne komedies met tal van deftige en hoogdravende, aan de tragedie ontleende uitdrukkingen; omgekeerd maken in de tragedie (men denke b.v. aan de vermakelijke tragedie van Pyramus en Thisbe) uitdrukkingen, ontleend aan het dagelijksch leven, waarvan onze burgerlijke komedie immers het beeld is, een bijna komischen indruk. Dien indruk van wat men bij Aristophanes een parodie noemt, ontving ik bij de lezing van Hoek's Tell-vertaling telkenmale.

I. 1. roept Seppi toen hij de ruiters van Landenberg ziet naderen:

> *Des Landvogts Reuter kommen angesprengt*.

In de vertaling zegt hij, recht naief, maar minder dichterlijk:

> *O jé*... Daar zie 'k de ruiters van den landvoogd!

I. 2. in 't gesprek van Stauffacher met zijn schrandere vrouw lezen we:

> *Dein Glückstand blüht*
> ..... *der Rinder Schaaren*,
> *der glatten Pferde wohlgenährte Zucht*
> *Ist von den Bergen glücklich heimgekehrt*.

Dit luidt in de parodie van den heer Hoek (blz. 15):

> *het gaat u best*,
> ..... het rundvee en
> de *aangefokte* paarden zijn *doorvoed*
> behouden van de bergen thuisgekomen.

Kortheidshalve zal ik in de nu volgende voorbeelden tekst en vertaling eenvoudig onder elkander zetten; een commentaar is, dunkt me, onnoodig.

> I. 3.
> *Heisst das geladen? Gleich das doppelte*.
> (blz. 20). Is dat een vracht? *Allo!* nog eens zoo veel.

In 't zelfde tooneel:

> *Doch was ihr thut, lasst mich aus eurem Rath*.
> (blz. 24). Maar wat gij doet, laat mij maar *buiten 't spel*.

Deze plaats behoort eigenlijk tot de later te vermelden voorbeelden van onjuiste vertalingen, van misslagen gepleegd ten gevolge van niet genoegzame bekendheid met het Hoogduitsch.

Een paar regels verder:

Dann ruft den Tell, es soll an mir nicht fehlen.
(blz. 24). Roep Tell dan op, dan zal 't aan mij niet *hap'ren!*

I. 4.
Hab ich den Finger mit den Slab gebrochen.
(blz. 28). ('k Heb) .....
den vinger met mijn stok *kapot* geslagen.

I. 4.
Wir sind's gewohnt, dass man uns gut begegnet.
(blz. 28)..... Gewoon aan goed behandeld worden.

Een paar voorbeelden nog uit latere bedrijven:

IV. 1.
Der Tell gefangen abgeführt nach Küssnacht

Wenn's einmal gelten sollte für die Freiheit.
(blz. 98). *Dié* Tell gevangen weggevoerd naar Küssnacht

als 't voor de vrijheid *op een vechten ging*.

IV. 1. Tell is den landvoogd ontsnapt. De visschersjongen vraagt hem waar hij van daan komt. *Dort aus dem Schiffe*, zegt Tell. Verbaasd roept de visscher: *Was?*
De nederlandsche vertaling luidt: Daar uit dat schip. - *Wat blief?*

IV. 2.
Es ist Frau Hedwig eure Tochter.

De ontzaggelijk komische nederlandsche vertaling is (blz. 108):

Het is vrouw *Hedwig Tell*, uw dochter,

πρὸς τὸ χεχηνὸς τοῦ ρ□νϑμοῦ, zeiden de Grieksche grammatici.

IV. 3.
Fort musst du, deine Uhr ist abgelaufen.
(blz. 120). Gij moet *van kant*, uw laatste uur is daar.

V. 1.
Und wie verlautel wird der Scepter gehn
Aus Habsburg's Haus zu einem andern Stamm.
(blz. 141). de scepter zal, zooals *'k mij liet verluiden*,
van 't huis van Habsburg.

Na zooveel voorbeelden kan het niet twijfelachtig zijn, dat de heer Hoek mist, hetgeen ik onder de eischen, die wij aan den vertaler van meesterstukken der dichtkunst mogen doen, in de laatste plaats noemde.

In de leerboeken der metriek vinden wij de bepaling, dat een vers een metrisch geheel is, uit dezelfde of verschillende, evenwe volgens de wetten der eurhytmie en euphonie met elkaar verbonden rhythmen bestaande. Een vers moet met een vol woord beginnen en met een vol woord eindigen. Van deze stichische compositie verschilt, gelijk ieder weet, de zoogenaamde systematische. Een

vers is een op zich zelf staand geheel, een kunstwerk. Voegt gij er iets aan toe of neemt gij er iets af, dan schendt gij dat kunstwerk. Voor den heer H. bestaat deze grondwet der metriek niet. Het geheele stuk is voor hem een doorloopend systema, een oneindig aantal aan elkaar geregen jamben, waarbij volstrekt niet daarop gelet is, dat ieder vers op zich zelf een geheel vorme, m.a.w. dat het zoowel volgens den mechanischen regel met een vol woord eindige, als ook zooveel mogelijk een volledige gedachte, een onderdeel van een zin bevatte, en zóó eindige, dat de lezer of de voordragende als van zelf gevoelt, bij een rustpunt te zijn aangekomen. Meedoogenloos hakt de heer H. woorden en zinnen doormidden. Men vindt de praepositie op het slot van het een en het door haar geregeerde woord in 't begin van 't andere vers, het betrekkelijk voornaamwoord staat verlaten op het einde van een vers op den uitkijk, voegwoorden zoeken naar 'tgeen zij bij den hoofdzin moeten voegen, de eene helft van een imperativus wordt wreedaardig van de andere gescheiden, en wat gruwelen worden er niet al meer gepleegd, alleen omdat de heer Hoek niet verkiest zich naar de eerste wet der metriek te gedragen. Er zijn - het is geen overdrijving, want ik heb ze geteld - ver over de honderd verzen, waarvan het slot door 't hoofd van een woord wordt gevormd, waarvan de romp in 't volgende staat.

Van een en ander enkele voorbeelden:

I. 2.	Maar wat g' ook van d' inhaligheid en *d' overmoed* des landvoogds, enz.
I. 4.	Wanneer de boer brood *eten* wil.
II. 1.	Verspillend 's levens lentetij aan *alledaagschen* arbeid.
II. 1.	Want tot aan deze *laatsle* grens.
II. 1.	Terwijl wij in den nacht hier landdag houden, zet de *morgenstond* zijn vuurge posten op de *hoogste* bergen uit.
II. 1.	Laat de reek'ning der tirannen maar grooter worden tot één dag de *algemeene* en bijzondere schuld wordt *afbetaald*.

enz., enz., enz., b.v. V. 2.

Daar komt gij aan de brug waar 't stuift van 't dondrend naar beneden stortend *water* van de Reuss. Als onder uwe *zware* schuld.

Hier krijgen wij nog wel een rijm op den koop toe. Nog een paar voorbeelden van anderen aard.

I. 1.	Hij had verzocht een bad voor hem gereed te maken *en* iets onbehoorlijks toen van haar verlangd.
I. 1.	Aan wien behoort dat huis? vroeg hij boosaardig *want* hij wist het wel.
I. 4.	En hoe blijven *w' op* de hoogte van elkander?
II. 1.	de wereld eischt gansch andre deugden *dan* g' in deze dalen te verwerven wist.
II. 1.	*Laat* ze komen om ons onder 't juk te buigen.
III. 1.	Toen hij ontdekte, *dat* Ik goed gewapend was.
III. 3.	Hij is die eene, *die* hen allen voedt.

Maar waarom meer voorbeelden? Het is bekend dat evenals in de Grieksche tragedie het slot gewoonlijk door een fraai anapaestisch systema gevormd wordt, Schiller op het einde der bedrijven soms enkele berijmde verzen plaatste, met hetzelfde doel, waarmede de Grieken hun anapaesten bezigden, om nl. dat slot deftig en plechtig te maken. In Tell vinden wij zulke berijmde verzen op het einde van het eerste, tweede en vijfde bedrijf. De heer H. heeft zich slechts eenmaal er aan gewaagd, die verzen in denzelfden vorm terug te geven. Men vergelijke den tekst met de vertaling en men zal 't met mij eens zijn, dat hij daar zeer wijs aan deed. Het slot van 't eerste bedrijf luidt:

Die festen Schlösser der Tyrannen fallen,
In deine Hütte soll der Schweizer wallen,

Zu deinem Ohr die Freudenkunde tragen,
Und hell in Deiner Nacht soll es dir tagen.

De vertaling à la ‘Reim dich oder ich fress dich’:

de vaste burgten der tyrannen vallen
en in ons huis de vrijheid heerscht voor allen;
s' Volks juichtoon zal u dan in d' ooren klinken
en in uw nacht het licht der vrijheid blinken!

Ik acht het overbodig nog te wijzen op tekortkomingen tegen de juiste plaatsing van den klemtoon, op enkele verzen die een lettergreep te veel of te weinig tellen; 't is dunkt mij duidelijk dat de vertaling van den heer Hoek ten onrechte den naam van ‘metrische overzetting’ draagt. Reeds vóór 800 jaar zeide Abul Hassan Juda Ha-Levi: ‘Daar zien wij hen hoe zij den bouw der verzen leeren en zich aftobben met de maat. De man echter, wien God van nature de gave des lieds schonk, hij voelt de juiste maat en draagt in zich de wet, die hij nimmer overtreedt’.

Wer wird, zegt Lessing, *nicht lieber eine körnichte, wohlklingende Prosa lesen als matte, geradebrechte Verse?* Stellen wij, dat de vertaling van den Heer H. slechts bij toeval in den vorm van verzen gedrukt ware, en zien wij of zij althans aanspraak mag maken op de verdienste van een juiste overbrenging in *körnichte, wohlklingende Prosa*. Ik vrees, dat ook op deze vraag het antwoord ontkennend zal moeten uitvallen; want men vertale nu in proza of poëzie, een eerste voorwaarde is altoos, dat men het oorspronkelijke volkomen begrijpe. En dat is bij den heer Hoek niet het geval. Ik zal hem een aantal kolossale vergissingen aantoonen, en mij dan althans gedeeltelijk ontslagen achten van den arbeid om al de fouten en foutjes bijeen te garen en die bij wijze van een ruiker *in malam partem* aan mijne lezers aan te bieden.

Warum in die Weite, schweifen, ach das Gute (?) liegt so nah!

Terstond In het eerste tooneel roept de herdersknaap: Gij *Matten* vaart wel! Wat zijn dat voor dingen die *Matlen?* (m.z. Göthe, *Reise in die Schweiz*, blz. 137, ed. Hempel). De heer H. schijnt het voor een eigennaam te houden. Het is ons woord *maden*, nagenoeg een synonymum van het volgende, *Weiden*; alleen beteekent het eerste hoog-, het tweede laaggelegen weide. Blijven we nog een oogenblik bij de koeien! Ruodi de visscher bewondert de kudde van Kuoni den herder: *Ihr habt ein schön Geläute*,

Meister Hirt zegt hij. Dat beteekent woordelijk: De klokjes van uw kudde luiden liefelijk; hij bedoelt: gij hebt een aardige kudde. De heer Hoek laat den visscher tot den herder zeggen: Gij hebt een *fraaie stem*, mijn waarde herder, een voorzeker volkomen ongemotiveerd compliment.

I. 2. (blz. 14) in de beschrijving van Stauffacher's huis zegt Gertrud:

> *Von schönem Stammholz ist es neu gezimmert*
> *Und nach dem Richtmass ordentlich gefügt*.

De zin is dunkt me nog al duidelijk.

De Nederlandsche vertaling:

> Van 't beste stamhout (?) is 't getimmerd,
> *met steenen regelmatig ingevoegd*

geeft niet slechts dien zin niet terug, maar is ook op zich zelve onverstaanbaar. Wil de heer H. ons wel eens zeggen wat dat is, *een huis met steenen invoegen?*

In hetzelfde tooneel (blz. 16) staat:

> *Der kluge Mann baut vor*.

De heer H. vertaalt:

> De *kloeke* man voorkomt.

Dat zijn fouten, die op een akte-examen, zelfs volgens de oude wet, zonder kwestie den val van den patiënt ten gevolge zouden hebben.

Een schitterend voorbeeld van verknoeiing doet het 1ste tooneel van het 2de bedrijf ons aan de hand. Rudenz betoogt, dat de Zwitsers van den Keizer niets, daarentegen alles van Oostenrijk moeten verwachten.

> *Was ist zu geben auf der Kaiser Wort*,
> *Wenn sie im Geld- und Kriegesnoth die Städte*,
> *Die untern Schirm des Adlers sich geflüchtet*,
> *Verpfänden dürfen und dem Reich veräussern*.

De heer H., die bij ongeluk *Adler* en *Adel* met elkaar verwart, vervormt Schiller's voor iedereen verstaanbare woorden tot de volgende geheel zinledige phrasen:

> Wat geeft ons s' keizers woord, als ze de steden,
> *die in haar geld en oorlogsnood den adel*
> *om hulp verzochten*, van het Rijk vervreem-
> den en verpachten (?) mogen?

Nadat de heer H. in het volgende tooneel de landlieden langs *beiderlei klimmiddelen* (trappen en ladders) heeft doen afstijgen en ons een *door het maanlicht gevormden regenboog* heeft doen aanschouwen, kan het beroemde Rütli-tooneel een aanvang nemen. Melchthal beschrijft zijn tocht over het *zoo gevarelijk* gebergte der Surennen, en leidt ons naar de Alpenstreek, *ge weet wel*, voegt hij er vertrouwelijk bij,

> waar de herders van den *En-*
> gelberg en Uri samen weiden *en*
> *zoo eigenaardig groeten met een luid*
> *geroep* wanneer z' elkaar ontmoeten.

De heer H. zou zijn lezers aan zich hebben verplicht, als hij ons den aard van dat luid geroep wat nader had aangewezen; ik vermag uit Schillers woorden: '*Anrufend grüssen und zusammen weiden*' niets anders op te maken, dan dat de bewoners van den Engelberg en van Uri daar zoo dicht bij elkaar weiden, dat zij elkaar beroepen kunnen.

III. 1. worden wij op een merkwaardigen tour de force van een gems onthaald. Zij sleept een jager, terwijl deze terugspringt, met zich in den afgrond mede. Dan moet de jager òf achter de gems hebben gestaan òf uit pure benauwdheid met haar naar beneden zijn getuimeld. Maar bij Schiller is 't niet de jager, die achteruitspringt, maar hetgeen trouwens ook veel natuurlijker is, de gems.

> *Ich sehe*
>
> ..... *wie die Gemse dich*
> *Rückspringend mit sich in den Abgrund reisst.*

Die arme jager van den heer Hoek zoekt zich vervolgens *te vergeefs voor een sneeuwbui te bergen* (*Wie eine Windlawine dich verschüttet*); het baat hem niet, hij wordt toch levend begraven in *zoo'n* akelige kloof. Een regel of wat verder overkomt den heer H. iets menschelijks. Tell verhaalt aan vrouw en kinderen dat hij naar Altorf gaat:

> 'k Ga naar Altorf,
> naar *Ehni*,

en Walter belooft later aan zijn moeder:

> Ik breng u wat moois van *Ehni* mede.

Wie zou toch die mijnheer *Ehni* te Altorf wel zijn, die zooveel

van Tell en diens kindertjes houdt. Het moet voor den heer Hoek, die zich met Tell zoo lang en zoo intiem bezig hield, dunkt mij onpleizierig zijn, dat niet te weten. En toch was 't zoo gemakkelijk tot die wetenschap te geraken. Noch genealogische, noch onomatologische studiën werden daartoe vereischt; een eenigszins ordentelijk woordenboek kon hem zeggen, dat Ehni, met *Ahn, Ahnen* samenhangende, eenvoudig *grootvader* beteekent. En dat komt ook prompt uit. Tell's vrouw was de dochter van Walter Fürst van Altorf.

III. 3. vraagt Walther zijn vader of het waar is, dat op zekeren berg de boomen bloeden, als ze door de bijl gewond werden. De herder had hem verteld: '*die Bäume seien gebannt*'. Tell antwoordt: *Die Bäume sind gebannt, das ist die Wahrheit*.' Wat *bannen* hier beteekent, leert ons Grimm, Deutsches Wörterb. i.v.: *einen forst oder wald bannen, sie für heilig und unverletzlich erklären, sie der gewöhnlichen Benutzung entziehen; eben so wurden einzelne bäume in den bann gethan*.' De heer Hoek vertaalt in zijn onschuld: de boomen waren in den ban, en de tweede maal, onder eenige reserve, omdat de zaak hem verdacht voorkwam, die dennen zijn, *zooals men plagt te zeggen*, in den ban.

Komiek is de vergissing op blz. 103, IV 1.

> *Dort ist das Hakmesser*
> *Wo schon der Schiffe mehrere gebrochen*.

Die berg had om zijn vorm en omdat hij scherp in het meer vooruitsprong, den naam van hakmes gekregen. De heer Hoek vertaalt er vroolijk op los: Ginds is de *Hakemesser*.

Maar ik mag op die wijze niet voortgaan; nog een enkel vermakelijk voorbeeld slechts:

blz. 119 (IV. 2) zegt Rudenz tot de eedgenooten, die hem in hun verbond hebben opgenomen:

> *Indess bewaffnet und zum Werk bereit*
> *Erwartet ihr der Berge Feuerzeichen*.

De heer Hoek verwart participia met imperativi en zegt:

> Terwijl g'u wapent en voorbereidt,
> wacht g'op het teeken van d'ontstoken vu-
> ren op de bergen.

Maar dat is slechts een kleine misslag; veel amusanter is de vertaling der volgende woorden:

Denn schneller als ein Botensegel ftiegt,
soll Euch die Botschaft unsres Siegs erreichen.

Botensegel is natuurlijk - *Segel* als *pars pro toto* beschouwd - een zeilschip dat gezonden wordt om een boodschap over te brengen. De heer Hoek leest *Siegel* in plaats van *Segel* en vertaalt:

want veel sneller dan
een bode met verzegeld schrift bereikt
de tijding u van onze zegepraal,

zonder te gevoelen, dat het toch wat naief is, een bode met verzegeld schrift (ook al een vreemde uitdrukking) als een symbool der snelheid te beschouwen.

Dat de heer Hoek geen diepen blik heeft geslagen in 't karakter der helden, die hij doet optreden, blijkt op pag. 135 (IV 1). Börne, die ondanks zijn eerbied voor Schiller's genie in zijn bekende beschouwing over Tell tracht aan te toonen, dat in Tell's karakter iets ploertigs, burgermannetjesachtigs schuilt, iets angstigs, een zucht om ook over die zijner daden, die den toets eener streng oordeelende moraal niet kunnen doorstaan, door sophistische argumenten zijn conscientie gerust te stellen, Börne, zeg ik, haalt juist deze plaats aan om te bewijzen, dat Tell niet vrij was van hetgeen wij Mennistenstreken plegen te noemen; hij is een '*Schulmoralist und buchstäblicher Worthalter*'. Tell, van zijn boeien ontslagen, bestuurt met vaste hand het schip, dat Gessler en hem draagt, maar neemt de gelegenheid te baat om door een sprong op een rotsblok zelf te ontsnappen en het schip met den landvoogd in de onstuimige golven terug te stooten. In 't verhaal, dat hij hiervan aan Ruodi doet, zegt hij:

So ward ich meiner Bande los und stand
Am Steuerruder und fuhr redlich hin.

Das nennt er redlicht hinfahren, zegt Börne. *Wie ist nur der schlichte Mann zu dieser feinen jesuitischen Sinnesdeutung gekemmen*. Börne heeft aan de ontleding van Tell's karakter noodelooze moeite besteed. De vertaling van den heer H. ontslaat ons van den plicht dit psychologisch raadsel op te lossen; hij vertaalt:

't schip liep *tamelijk* goed.

Blijft op te lossen het niet minder moeilijke psychologische raadsel, van waar iemand, die het verschil tusschen het Duitsche *redlich* en ons *redelijk* niet kent, den moed haalt Schiller's Tell te vertalen.

Ten slotte nog een lijst van vertalingszonden van allerhande allooi.

Blz. 8. Des Keizers slotvoogd woonde niet op *Rotsberg*, maar op *Rossberg*. - Blz. 9. En met mijn bijl heb ik hem 't baden *afgeleerd - und mit der Axt hab ich ihm's Bad gesegnet*. Blz. 10. Die man komt van *Alzeller. Alzeller* is het bijvoegelijk naamwoord, de naam van het plaatsje is *Alzell* of *Alzellen*. - Blz. 11. Gij zijt geoefend veerman. De heer H. schijnt niet gemerkt te hebben dat de woorden '*Ihr seid ein Meister Steuermann*' ironisch bedoeld zijn. - Blz. 17. Welk een storm van *allerlei* gedachten. - Welchen Sturm *gefährlicher* Gedanken. - Blz. 24. Alleen getergde *slangen bijten. Ze* worden eindelijk van zelf wel moe.

> *Die Schlange sticht nicht ungereizt.*
> *Sie werden endlich doch van selbst ermüden.*

Zonder van andere gebreken te gewagen - door de verandering van het enkelvoud in het meervoud, ontstaat onduidelijkheid en dubbelzinnigheid. - Blz. 25. En *vloekend* zal men u bewonen. Dat is geheel iets anders dan het Hoogduitsche: *Und Fluche werden dich bewohnen*. - Blz. 27. En hoe gaat het met vrouw Geertrui, uw beminde *huiswaardin. Und wie verliesset ihr Frau Gertrud, eure angenehme Wirthin*. - Blz. 32. Weg *eigenbatige* voorzichtigheid. *Feigherz'ge Vorsicht fahre hin!* - Blz. 34 en *staren* uwe oogen nog gezond en helder *in het rond*. Dat is sterk, in het rond staren; zulke eischen doet Schiller ook niet aan zijn Zwitsers. *Eure Augen sich noch frisch und hell in ihren* Kreisen regen. *Regen* is niet *staren* en *in ihren Kreisen* niet *in 't rond*. Het zou niet moeilijk zijn de bron van deze dubbele vergissing op te sporen. - Blz. 36. Gij kunt den dag der vrijheid niet meer zien, gij zult *het* hooren. Door deze vertaling wordt de antithese vernietigd. *Du kannst den Tag der Freiheit nicht schauen, du sollst ihn hören*. - Blz. 42. Oostrijks *machtsontwikkeling*. Een prachtig woord in een tragedie. *Oestreichs wachsende Gewalt*, zegt Schiller. - Blz. 43. Om bij iedre brug, bij iedre *pont* hun tolboom neer te zetten. *Ihren Schlagbaum an unsre Brücken, unsre* Thore *setzen*. - Blz. 43. Neen, als wij ons leven wagen moeten *is 't* voor ons. *Nein, wenn wir unser Blut dran setzen sollen, so* sei's *für uns*. - Bla. 51. En ben te Sarnen *bij* den burgt geweest. Dat gaf niet veel. *Ich war zu Sarnen und besah die Burg*. Zeker niet alleen van buiten, want hij waagde zich, zooals wij uit het volgende

vers leeren, *in des Tigers Höhle*. - Blz. 55. Wat is het *dat drie* volken van 't gebergte hier te samen bracht. Het lidwoord is hier bepaald onmisbaar. Bij Schiller staat: *Was ist's das die drei Völker*, enz. - Blz. 63. Dan vaart gij voort met *tins en cijns* betalen! *Ihr fahret fort zu zinsen und zu steuern*. - Blz. 69. *Ieder afscheid* trilt mijn hart. De heer H. bedient zich meer van dien absoluten accusativus. - Blz. 77 wijs ik terloops op het prachtige vers: Verlángen naár u? Ú zocht ík alleen. Het is prachtig, dat naar u, met den daaropvolgenden vreeselijken hiatus. - Blz. 78. *Zaal'ge eilandgroep*. Wie denkt niet aan *lederner Handschuhmacher* en dergelijke fraaiigheden? - Ik zie u reeds om uwe deugden..... vereerd. *Da sich ich dich im ächten Männerwerth*. - Blz. 84. 't Is Tell, een *eerzaam* man. *Das ist der Tell, ein* Ehrenmann. - Blz. 90. Mijn vader raakt een vogel in de vlucht, hij schiet niet mis, *al mikt hij op mijn hoofd. Der Vater trifft den Vogel ja im Flug, er wird nicht fehlen auf das Herz des Kindes*. Vooral dat *al* is onbetaalbaar. - Blz. 93. Het was een meesterschot, ik moet *hem* prijzen. *Ich muss ihn loben*. Maar schot is onzijdig, terwijl *Schuss* manlijk is. - Blz. 102. O onverstand *der stoftijke natuur. O Unvernunft des blinden Elements. - Dat hij volbrenge* wat hij onderneemt. *Er führt's* (niet *führ's*) *zum Ziel, was er auch unternommen*. - Blz. 108. Hij kan den pijl *aftrekken*, gericht op 't eigen kind. Ik wist wel dat men een geweer of een pistool kon aftrekken; van een pijl is die uitdrukking nieuw. - Blz. 114. Zijne rede neemt in geestdrift toe - *seine Rede steigt bis zur Begeisterung*. - Blz. 114. 't *onweerbaar* volk van herders. *Ein harmlos Volk von Hirten*. - Blz. 117. Tegen wil en dank heb ik mij dan wel *in te laten* met 't geheim van uw verbond. *So muss ich wider euren Willen mich in das Geheimniss Eures Bundes drängen*. - Blz. 122. waaraan hij met bebloede nagels zich heeft vast te klemmen. Hoe plastisch, die bebloede nagels! *Wo er sich anleimt mit dem eignen Blut*; maar dat is lang zoo pittoresk niet. - Blz. 125. en zaken, die niet *natuurlijk toegaan. Schwere Thaten, wider die Natur*. - Blz. 129. Het is .... een schot .... van Tell .... - *Das ist Tell's Geschoss. Geschoss* is heel iets anders dan *Schuss*. En dan hoe aandoenlijk die puntjes tusschen de woorden, om ons te toonen, hoe allengs de krachten den zondaar begeven. - Blz. 136. En Bertha wordt door 't volk vereerd. Er staat juist het tegenovergestelde: *und Bertha*

ehrte das Volk. Bertha is onderwerp en volk voorwerp. Omdat zij eerbied had voor het volk, gordde iedereen zich aan om haar te redden. - Blz. 145 wil de heer Hoek hebben, dat we *door de geopende voordeur in de open lucht zullen zien*. Naar buiten kunnen wij er wel door zien, maar in de open lucht, dat hangt van de omstandigheden af. - Blz. 145 dan zullen we hem helpen... *damit wir ihn erquicken*. - Blz. 148. Gij zijt dus Tell! *Helaas*, het is Gods hand, die mij hier onder 't dak van u gebracht heeft. Parricida had toch zeker geen reden bedroefd er over te zijn, dat hij bij Tell gekomen was; het was integendeel een uitkomst voor hem. - Blz. 152. Gij klimt naar boven *langs* de Reuss, *zoover* zij in haar woeste vaart zich van de bergen stort. Hoe moet men het wel aanleggen, om de aanwijzing van den heer Hoek te volgen? Men moet naar boven klimmen en bevindt zich dus beneden. Men moet langs de Reuss, zoover zij in haar vaart zich van de bergen stort. Hoe ver zal dat wel zijn? Het is niet te veronderstellen dat een van de bergen zich nederstortende rivier beneden met snellere vaart zal stroomen dan boven. Wij moeten dus, om te komen waar de heer Hoek ons wil hebben, maar tegen de rotsen opklimmen, tot daar waar de Reuss haar oorsprong heeft. Dat alles vergt Schiller niet van ons. Hij zegt *Ihr steigt hinauf, dem Strom der Reuss entgegen, die wilden Laufes von dem Berge stürzt*.

Dit tuiltje heb ik langs den weg gegaard. Men geloove mij, er zijn nog veel bloemen blijven staan.

Toen de vertaling van Körners Zriny door den heer Hoek het licht had gezien, haastte ik mij daarmede kennis te maken. Ik heb hart voor de letterkunde van het land mijner geboorte, en het doet mij goed wanneer ik zie dat de voortbrengselen zijner rijke letterkunde in Nederland gewaardeerd worden. Maar ik acht mij ook verplicht en bevoegd, mijne stem te verheffen tegen hen, die de meesterstukken der Duitsche letterkunde bederven en juist daardoor een billijke waardeering onmogelijk maken. Ik dacht eerst, dat die vertaling ten gerieve van rederijkers op touw gezet was en geen verdere gevolgen zou hebben. Daarom zweeg ik. Maar toen het mij bleek, dat de heer Hoek hooger aspiraties had, mocht en wilde ik niet langer zwijgen. Mijn veroordeelend vonnis heb ik uitvoerig toegelicht, omdat ik in de eerste plaats den heer Hoek zelf overtuigen en de meesterstukken der Duitsche poezie tegen verdere aanslagen van zijn hand bevei-

ligen wilde. Ik eindig met de woorden van den beroemden uitgever van Shakespeare, prof. N. Delius, in diens beoordeeling van Payne Collier's Shakespearestudies: *Gegen die Harmlosigkeit solcher Privatthätigkeit ist mit Grund nicht das Mindeste einzuwenden; sie verliert ihren harmlosen Character, wenn uns nun alles Ernstes zugemu[...]het wird, diese Phantasien eines Lesers* (less *Uebersetzers*) *für Eigenthum des Dichters zu halten*.

Zwolle, Juli 1878.
E. MEHLER.

De Psalmen, uit het Hebreeuwsch opnieuw vertaald, en met Aanteekeningen en eene Inleiding voorzien, door Johs. Dyserinck. Haarlem, 1878, lxxi *en* 249 *blz.*

Het is mij een aangename taak, dit werk aan te kondigen. De heer Dyserinck, predikant aan de Helder, had zich reeds vroeger door zijne vertalingen van de Spreuken van Jezus Sirach en de andere zoogenaamde Apokryfen des O.T. als een ijverig en geleerd beoefenaar der Oud-Israëlietische letterkunde doen kennen. De nu voltooide arbeid is een nieuwe en nog rijker proeve van zijne bekwaamheid. Hij was blijkbaar van oordeel, dat de Psalmvertaling van onze Staten-overzetters, hoe verdienstelijk ook voor de XVII^{de} eeuw, niet meer op de hoogte van onzen tijd is. Met die meening staat hij waarlijk niet alleen. Ook de Hervormde Synode van 1855 achtte deze overzetting, evenals die van de andere boeken des O.T., onvoldoende, en benoemde diensvolgene eene commissie, om haar te herzien. Onder de twaalf leden dier commissie werd Dr. M.A.G. Vorstman, predikant te Gouda, met de vertolking van het boek der Psalmen belast. Doch van die nieuwe uitgave is, helaas! gelijk men weet, niets gekomen. Ja zelfs het uitzicht is ons bonomen, om van den geleerden arbeid dier twaalven ooit iets te genieten. De commissie is ontbonden, en o.a. Vorstman's handschrift in de portefeuille gebleven. Dat dit zeer te betreuren is, behoef ik deskundigen wel niet te zeggen. Vorstman's naam als Hebraïcus en Orientalist heeft een te goeden klank, dan dat wij ons gemakkelijk zouden kunnen neerleggen bij de gedachte, dat wij van zijn jongste werk nooit een letter gedrukt zullen zien.

De uitgave van Dyserinck stelt ons echter gelukkig eenigszins

schadeloos voor dat gemis. Niet alleen heeft D. een nieuwe overzetting van de Psalmen geleverd, welke die der Staten-overzetters en van Van der Palm ver overtreft; maar hij heeft daarbij ook met Vorstman's werk zijn voordeel gedaan en er uitstekende lezingen aan ontleend. Het onuitgegeven handschrift werd den nieuwen vertaler ter vergelijking afgestaan, en deze bij zijn arbeid van den aanvang tot het einde door den waardigen geleerde gesteund. De heer Dyserinck zelf is de eerste om dankbaar te erkennen, hoeveel hij aan die medewerking verplicht is. Voorzeker, zoo ooit een wetenschappelijke arbeid onder gunstige auspiciën begonnen en voltooid werd, dan is het deze Psalmvertaling. Ook prof. Knenen heeft, gelijk D. ons mededeelt, het zijne willen toebrengen, om haar te doen slagen. Wel mag de vertaler van geluk spreken, daar het hem vergund werd vrij te putten uit de bron eener zoo zeldzame kennis, als waarover ons beider geachte vriend en leermeester te Leiden beschikt. Het zou inderdaad wel wonder zijn, als op deze wijs niet iets voortreffelijks geworden was. Doch opdat niemand meene, dat bij al dit licht de figuur des vertalers te zeer in de schaduw treedt, haast ik mij er bij te voegen, dat Dyserinck zelf de hoofdpersoon gebleven is, die zijne zelfstandigheid blijkbaar bewaard heeft. Uit hetgeen hij verrichtte spreekt duidelijk groote bekwaamheid; en reeds *a priori* liet zich vermoeden, dat de beide genoemde geleerden hunne medewerking niet aan een onwaardige gegund zouden hebben.

De schrijver heeft de vrucht van al zijn arbeid bestemd voor het publiek, met name voor ‘de vrijzinnige christenen’ van onze dagen. Doch het schijnt wel, dat de moed, dien hij behoefde en bezat, om een werk als dit te voltooien, niet het meest is gewekt door de gedachte aan de lezers, die hij zich wenschte. Men kan eigenlijk niet zeggen, dat de vertaler zeer hoopvol aan het werk is getogen. ‘Ontmoedigend,’ klaagt hij in zijn Voorrede, ‘werkt in onze dagen de ervaring van verflauwde liefde tot den Bijbel.... En bijna zou men vragen, of het opkomend geslacht nog open oor en hart (er voor) heeft.’ Hij wacht dan ook van den tegenwoordigen tijd niet veel voor de lezing van zijn Psalmbundel. Maar hij heeft haar ter hand genomen en volbracht met het oog op de toekomst. ‘De dagen zullen komen’, meent hij, ‘waarin men om zulke vertalingen vragen zal.’ Ik help het hem wenschen. Doch ronduit gesproken, de teekenen des tijds schijnen het vermoeden niet te wettigen, dat die

verbeide toekomst reeds nabij is. Zal ik geheel oprecht zijn, dan moet ik er zelfs bijvoegen, dat ik de Israëlitische Psalmen i n h u n g e h e e l niet de meest geschikte godsdienstige lectuur of de beste uitdrukking van het christelijk geloof acht. Zonder iets te willen afdingen op de vrij algemeene en zeer begrijpelijke ingenomenheid met de Hebreeuwsche lyriek, zou ik toch meenen, dat de eerlijkheid gebiedt, de volle waarheid te zeggen. Er is in deze hymnen veel heerlijks en schoons, dat zijn frischheid en waarde nimmer verliest. Maar naast het onvergankelijke staat ook hier het tijdelijke; met zooveel, dat elk godsdienstig mensch beamen kan, is vrij wat nationaals verbonden, dat met het oude Israël voorbijgegaan is. Of wie kan zich, om maar iets te noemen, vinden in de vloekpsalmen, die om wrake roepen over de vijanden van Jahve en zijn volk? Van dezen geest toch is niemand onzer meer. Wie keurt de eigengerechtigheid goed, die in vele Psalmen niets minder is dan de grondtoon, waarop het gebed tot God is gestemd? De ‘vloek der wet’ is daarin reeds zeer duidelijk hoorbaar. Menig lied verplaatst ons bovendien geheel in den Jerusalemschen tempeldienst, waarvoor wij geen hart meer kunnen hebbe, en in allerlei andere vreemde toestanden, waarin de meesten onzer zich niet te huis gevoelen. Daarmee wij ik niet zeggen, dat de Psalmbundel voortaan wel ongelezen kan blijven, of dat een arbeid als die van Dyserinck geen groote waarde heeft. Ik beweer alleen maar dat deze liederen echt Hebreeuwsche producten zijn, die slechts in zoo verre beteekenis voor ons godsdienstig leven kunnen hebben, als het Israëlietische met het algemeen-menschelijke samenvalt, wat op verre na niet altijd het geval is. Maar al mocht van dit m.i. onbetwistbaar feit het gevolg zijn, dat noch nu noch later ‘de vrijzinnige christenen’ allen even gretig zullen grijpen naar de nieuwe, hun door Dyserinck aangeboden Psalmvertaling, daaruit volgt niet dat deze slechts weinig aftrek zou kunnen vinden. Ik denk mij slechts een eenigszins anderen kring van lezers dan de vertaler zelf, een kring, voor welken het werk ook door zijn aanleg en inrichting veel meer berekend schijnt dan voor gewone gemeenteleden. Voor dezen toch is het, naar het mij voorkomt, wel wat geleerd. Al die aanteekeningen aan den voet der bladzijden, en die tamelijk wetenschappelijke inleiding in den beginne, hoe uitnemend ook op zich zelve, zullen, vrees ik, het debiet van dit boek onder het groote publiek in den weg staan.

Niets zal mij natuurlijk aangenamer zijn, dan te vernemen, dat ik mij hier vergist heb. Maar ook, als mijn vermoeden gegrond mocht blijken, wanhoop ik volstrekt niet aan het succes van dit werk. Het zal, het moet een steeds toenemend aantal lezers vinden onder hen, wier lust het is of op wier weg het ligt, den godsdienst van Israël nauwkeurig te bestudeeren. Ik denk in de eerste plaats aan onze vaderlandsche godgeleerden, predikanten en studenten in de theologie, die geroepen zijn om den Bijbel te verklaren, en wien geen uiting van Israël's geloof onbekend mag zijn. Dezen allen kan, dunkt mij, het boek van den heer D. niet dringend genoeg worden aanbevolen. Niet ieder toch is in de gelegenheid om zich alle, of zelfs de beste commentaren aan te schaffen, die in onzen tijd licht over den veelszins duisteren Psalmbundel trachten te verspreiden. Voor dezulken kan de vertaling en verklaring van D. een handleiding worden, die hen op de hoogte stelt van al hetgeen de nieuwere wetenschap tot recht verstand der moeielijkste plaatsen gedaan heeft. Ja ook zij, die zich naar hartelust te goed kunnen doen aan hetgeen een de Wette, Ewald, Böttcher, Olshausen, Delitzsch, Hitzig, Hupfeld, Riehm en anderen dienaangaande geschreven hebben, zullen toch het boek van D. noode kunnen ontberen, daar hij niet slechts zijn voordeel heeft gedaan met het beste wat zijne voorgangers leverden, maar ook door eigen critiek tot de verklaring van menig duister vers het zijne heeft toegebracht. Het zou mij inderdaad verwonderen, indien de uitkomst niet spoedig bewees, dat deze verdienstelijke studie door onze godgeleerden op haar rechten prijs werd geschat.

Licht was de taak niet, die Dyserinck aanvaardde. Behalve dat onze Hebreeuwsche taalkennis vaak nog gebrekkig is, wat de juiste beteekenis der woorden en den bouw der zinnen betreft, behoort de Psalmbundel bovendien tot die Hebreeuwsche geschriften, welker tekst ten gevolge van allerlei omstandigheden veel geleden heeft. Menig Psalmvers is derhalve geheel onverstaanbaar. Men kan er wel altijd iets van maken, maar dat geeft toch eigenlijk niets. Het eerste wat een exegeet te doen heeft is dus - niet zich in allerlei bochten te wringen om de corrupte teksten te verklaren, maar - te zorgen, dat hij zooveel mogelijk goede lezingen verkrijge. Hierbij kunnen de oude vertalingen (de Grieksche, Syrische, Latijnsche, Ethiopische, Chaldeeuwsche) uitstekende diensten bewijzen; en niet minder komt de eigen vinding of conjectuur te stade, welke eigenlijk

niet anders is dan eene op goede taalkennis gegronde critiek. Velen hebben tegen deze methode zekeren tegenzin, en ik erken gaarne dat zij aan bezwaren onderhevig is. Maar het is toch in ieder geval beter, te beproeven of men ook goeden zin verkrijgen kan, dan zich met blijkbaren onzin tevreden te stellen. In de dagen der Statenoverzetters was van zulke tekstcritiek nog geen sprake, en ook Van der Palm behielp zich gewoonlijk met de traditioneele Masorethische lezingen, ofschoon hij hier en daar toch sporen meende te ontdekken van 'opzettelijke verandering of mislukte verbetering van eenen vervalschten of onleesbaren tekst'[1]. Dyserinck daarentegen heeft niet alleen vele fouten opgespoord, maar ze, waar dit doenlijk was, hersteld. Om deze reden vooral schat ik zijn werk hoog, en vestig ik er gaarne de aandacht op van allen, die het nog niet kennen. De Hebreeuwsche *poëzie* is, naar het mij voorkomt, in zijne vertaling niet overal evenzeer tot haar recht gekomen; men zou kunnen wenschen dat de rythmus van het oorspronkelijke in de meeste vertolkte psalmregels meer hoorbaar was. *Sed non omnia possumus omnes.* Het is reeds veel, in één opzicht uitgemunt en het op een zeer glibberig terrein zoo ver gebracht te hebben, dat men zelf het compliment verdient, hetwelk men voor zijn geleerde vrienden bestemd had: 'aan u heeft de bijbelsche kritiek menige verbetering in den oorspronkelijken tekst te danken'[2]. Dat dit van Dyseriuck geldt, wordt, gelijk ik tot mijn genoegen zie, ook in het buitenland erkend[3]. Hoeveel zorg de vertaler aan de tekstcritiek besteed heeft, blijkt uit een voortreffelijk opstel van zijne hand, in het Theologisch Tijdschrift van 1878 opgenomen[4], waarin hij, onder den titel van *Kritische Scholiën*, rekenschap gegeven heeft van de nieuwe lezingen, die aan zijne vertaling ten grondslag liggen. Reeds op zich zelf is dit stuk een fraaie en gewenschte bloemlezing uit al hetgeen de eerste hedendaagsche geleerden - Böttcher niet te vergeten[5] - op dit gebied ontdekt hebben, vereenigd met de resultaten

1 Zie in zijne Bijbelvertaling de Aanteekening op Ps. 53: 6.
2 Dyserinck, Psalmvertaling, blz. 6.
3 Door Prof. Hilgenfeld te Jena, in zijne Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, XXII, S. 129.
4 Deel XII, blz. 279-296.
5 Het bevreemdt mij, dat deze naam in de lijst der critici, aan wie D. verplichting zegt te hebben, gemist wordt, daar toch zeer goede lezingen aan hem ontleend zijn, b.v. Ps. 7: 5, 11; 19: 5; 37: 28; 42: 5.

van des schrijvers eigen studiën. Het spreekt vanzelf dat wij hier met geen axioma's te doen hebben en dat menige voorgestelde lezing stof tot discussie zou kunnen opleveren. Ook zal niemand er den vertaler een verwijt van maken, dat hij nevens hetgeen hij verbeterde, nog een aantal corrupte plaatsen onveranderd heeft gelaten. Slechts zou de vraag kunnen rijzen, of het wel goed is, zulke verzen toch te vertalen. Ten einde geen regels open te laten, legt men dan den dichter woorden in den mond, die hij niet kan gebezigd hebben, en dringt hem een zin op, dien hij vermoedelijk niet bedoeld heeft. Zou het niet verkieselijk zijn, in zulke gevallen, zijne onkunde open te belijden? De noot ‘onzekere vertaling’ geeft niet genoeg; want zij verhindert niet, dat in den tekst der vertaling allerlei onmogelijkheden opgenomen worden.

Ik zou hier de pen kunnen nederleggen, als ik mij niet verplicht gevoelde, nog in enkele bijzonderheden van Dyscrinck's tekstcritiek te treden. Wel besef ik, dat de meeste lezers, die mij tot heden hebben willen volgen, thans op het punt staan, mij hun afscheid te geven. Doch juist omdat ik dit zeer natuurlijk vind in allen, die zich met deze wetenschap niet bezig houden, heb ik mijn beoordeeling zoo ingericht, dat ook zij, die zich, althans bij hunne tijdschriftlectuur, ongaarne in wetenschappelijke quaesties van deze soort verdiepen, zich een denkbeeld van het besproken boek kunnen vormen, zonder dat zij van de tekstcritiek zelve kennis nemen. Men zal het mij echter ten goede houden, dat ik aan de meer algemeene beschouwingen eenige bijzonderheden toevoeg, waaruit de vertaler en andere deskundigen kunnen zien, dat de hier aangeboden lezingen wetenschappelijk overwogen zijn, gelijk ze dat verdienen. De te bespreken plaatsen ontleen ik bij voorkeur aan de twee eerste Psalmboeken (Ps. 1-72), omdat ik de daarop voorgestelde tekstverbeteringen het nauwkeurigst bestudeerd heb. Om niet meer plaatsruimte in te nemen, dan waarover men billijkerwijs in dit Tijdschrift beschikken mag, zal ik deze opmerkingen zoo beknopt mogelijk mededeelen, en, gedachtig aan het *sapienti sat!* het meeste slechts even aanduiden.

Bijzonder goed geslaagd schijnen mij o.a. de tekstverbeteringen en daarop steunende vertalingen van de volgende plaatsen:

Ps. 7: 9. *Richt mij, Jahwe, naar mijne gerechtigheid en de vroomheid*

mijner daden. Voor het laatste Hebr. woord '*alai* leest D. een *pé*, die stellig uitgevallen is. De St. vert. *en naar mijne oprechtheid, die bij mij is*, steunt op den gewonent tekst, maar is noch duidelijk, noch juist.

Ps. 7: 10. *Beproef harten en nieren*. Het deelw. *bochēn* voegt na het voegw. niet en moet dus met andere klinkers als Imperatief *b'chan* gelezen worden.

Ps. 10: 14. *Gij* (*God*) *hebt bij hem* (*den goddelooze*) *gezien onrecht en bitterheid*. Nog juister zou zijn: *Gij zaagt, dat bij hem onrecht en bitterheid is*. St. vert. heeft hier: *Gij ziet het immers, want gij aanschouwt de moeite en het verdriet*. De juiste zin is verkregen door, met verandering der klinkers, *attah* als *ittoh* te lezen.

Ps. 11: 5. *Jahwe heeft den rechtvaardige lief*. Voor *jibchan* wordt gelezen *jibchar*. Zeer juist; want zoo komt alleen de tegenstelling met de tweede vershelft tot haar recht: *maar den booze haat zijne ziel*. St.vert. *de Heer proeft d.r.* Van der Palm: *De Heer loutert d.r.*

Ps. 18: 2. *Ik loof U, o Jahwe*, volgens de reeds door Olshausen voorgeslagen lezing '*rominka* (vgl. Ps. 30: 2; 145: 1. Jes. 25: 1) voor *erchomka*. St. vert. *ik zal U hartelijk liefhebben*, is onhoudbaar, daar het Hebr. werkwoord dit niet beteekent.

Ps. 19: 5. *Over de gansche aarde gaat hun stem uit*. Zoo Dys. terecht met de LXX en vele uitleggers. *Qawwâm* moet *qōlâm* luiden. St. vert. *hun richtsnoer gaat uit over de g.a.*, geeft, vooral om het parallelisme, geen goeden zin.

Zoo kan ik mij ook bijzonder goed vereenigen met de voorgeslagen lezingen en vertalingen van Ps. 22: 2, 16, 17; Ps. 23: 6; Ps. 29: 9; Ps. 30: 13; Ps. 33: 7; Ps. 35: 5, 15; Ps. 38: 20; Ps. 45: 9; Ps. 68: 5, 18, 19; Ps. 72: 9, en nog vele andere.

Minder kan ik mij in de volgende opvattingen vinden:

Ps. 2: 12. *Huldigt Hem, opdat Hij niet toorne*. Wel geloof ik met D., dat de lezing *nassj'qu-bar* niet in orde is. Maar zijne gissing, dat *nassi'qu-bo* moet gelezen worden, heeft tegen zich, dat *nasjaq* en *nissjēq* nooit met de praep. *bēth*, maar òf met den *lamed* òf met den Accusatief geconstrueerd worden.

Ps. 5: 11 zie ik de noodzakelijkheid der tekstverandering niet in. *Mogen zij vallen ten gevolge van* (= *door*) *hunne aanslagen*, geeft een zeer goeden zin; de praep. *min* heeft hier dezelfde kracht als Jes. 53: 5. Ps. 18: 16. Richt. 5: 22.

Ps. 16: 11 heeft St.vert. m.i. juister dan D. teruggegeven. *Todi'ēni* moet, vooral in dit verband, als futurum of praesens, niet als praeteritum opgevat worden. *Gij zult mij den weg des levens doen kennen*, is dus stellig beter dan: *Gij hebt mij doen kennen d.w.d.l.*

Ps. 22: 30 geef ik de voorkeur aan de gissing van Dr. Vorstman, die voor *disjnē* wil lezen *j'sjēnē*, en vertaal diensvolgens: *ja, voor Hem knielen allen, die in de aarde sluimeren; voor Hem buigen zich allen die in het stof nederdaalden*. Dit geeft, dunkt mij, beter zin dan de door D. behouden Masorethische tekst. Men leze de twee eerste woorden van het vers met Prof. Graetz *ak lo jistach'wu*.

Ps. 28: 7^{b}. *En uit mijn lied gaat mijn dank tot Hem op*. Dit is noch duidelijk noch fraai. Waarom niet liever vertaald: *en met mijn lied prijs ik Hem?* Vgl. voor de beteekenis der praepositie Job 7: 14 en Ps. 37: 23.

Ps. 35: 17. *Verlos van de jonge leeuwen mijn verlaten* (*leven*). Waarom niet: *Verlos van de jonge leeuwen mijn leven*, d.i. *mij?* vgl. Ps. 22: 21, waar D. zelf *j'chidati* veel juister als synoniem van *naphsji* opvat.

Op de volgende plaatsen schijnt mij de tekst en daarop steunende vertaling nog niet in orde:

Ps. 11: 1. *Hoe zegt gijlieden dan tot mij: 'vliedt als een vogel naar uw gebergte?'* Moet *zippor* ook *ziphru* zijn (vgl. Richt. 7: 3), en de vertaling: *vliedt naar uw gebergte, keert om?*

Ps. 18: 4. *Hem, die te prijzen is, Jahwe riep ik aan*. Moet de *hé* van *m'hullāl* ook als *cheth* worden gelezen (vgl. Jes. 53: 5), en de vershelft vertaald worden: *doorboord* (= *gansch verslagen*) *riep ik J. aan?*

Ps. 18: 7. *Mijn kreet tot Hem drong door tot zijne ooren*. Hier is de korte tekst van 2 Sam. 22: 7 stellig de oorspronkelijke (vgl. Job 15: 21), wat vrijheid geeft om dat storende: *tot Hem*, te schrappen.

Ps. 22: 26. *Van U is mijn lofzang in een groote gemeente*. Dit *van* is volgens de kracht der Hebr. praepositie *a parte*, en geeft dus geen goeden zin. Moet er ook per metathesin '*mitt'ka* gelezen en vertaald worden: *Uw trouw is mijn lofzang in een gr. gem.*, m.a.w.: Uw trouw is het onderwerp van mijn lied.

Ps. 38: 9. *Ik brul van wege het bonzen mijns harten*. Behalve dat de uitdrukking vreemd is, beteekent *naham* ook niet *bonzen*, maar *brullen*. Moet *libbi* ook *labi* worden? Dan ontstaat de zin: *ik brul meer dan een leeuw brult*.

Ik eindig met den wensch, dat de heer Dyserinck zijne oudtestamentische studiën voortzetten en ons nog dikwijls op de vruchten van zijn onderzoek onthalen moge. Het getal dergenen, die op dit gebied iets leveren, is uit den aard der zaak klein. Des te meer wordt zeker door alle deskundigen een arbeid op prijs gesteld, die onze wetenschap zoo ten goede komt als de zijne.

Amsterdam, Oct. 1878.
J.C. MATTHES.

***Causerieën, door H.L. Berckenhoff, Blomhert en Timmerman*, 1878.**

Terwijl kunst - g o e d e kunst, namelijk - eene zeer onderhoudende zaak is, hebben b o e k e n over kunst maar al te vaak het gebrek van juist het tegendeel te zijn. Niet zelden stellen zij des lezers geduld op de zwaarste proef door eene aaneenschakeling van min of meer klinkende phrasen, die den ongelukkige na het omslaan van de laatste pagina (indien hij het ooit zóó ver brengt) vreeselijk geeuwend doet uitroepen: ‘Gij kunt gelijk hebben, waarde auteur! maar ik begrijp niet wàt ge eigenlijk hebt willen betoogen, wat ge goedkeurt en wat ge afkeurt, wat ik schoon en wat leelijk, wat echt en wat valsch vinden moet! Bah! g r a u i s t a l l e T h e o r i e!’

Met het oog op dit verschijnsel, mag het iemand als eene wezenlijke verdienste worden toegerekend, wanneer hij, zooals de heer Berckenhoff deed, over kunst een werkje in het licht zendt, dat elk niet àl te lichtvaardig belangstellende in dit onderwerp van het begin tot het einde met genoegen lezen zal - dankbaar, zoo durven wij vertrouwen, voor den aangenamen stijl en den goeden vorm niet minder dan voor zoo menige gezonde beschouwing, zoo menige fijne opmerking, zoo menig gelukkig citaat of geestige illustratie, die als een hamerslag klopt op hetgeen de schrijver wilde betoogen.

Evenals de uitnemende criticus Louis Ehlert in zijne ‘*Briefe über Musik an eine Freundin*’, koos de heer Berckenhoff voor de eerste reeks zijner causerieën den vorm eener briefwisseling met eene, vermoedelijk denkbeeldige dame; - dat wil zeggen, wij krijgen hier enkel de brieven a a n deze dame, niet de antwoorden, en dus de

mogelijke bedenkingen en tegenwerpingen dier geestvolle vrouw onder de oogen - hetgeen wellicht betreurd zal worden door diegenen, die het op alle punten met den auteur niet eens zijn. Doch zij dit zooals het is. Men kan ook zóó voor lief nemen wat de schrijver gaf, en desverkiezende de ontbrekende wederhelft der ‘briefwisseling’ uit eigen gedachtenschat aanvullen.

In deze brieven dan wordt tot ons gesproken, gekout, over kunst: over haar wezen en hare beoefening; over haren invloed op ons zijn en leven; over echtheid en valschheid, waarheid en onnatuur in hen die als hare priesters optreden; over ideaal en werkelijkheid; over kunstenaars en vorzensmids; over sentiment en sentimentaliteit; over critiek, hare moeielijkheden en haar goed recht; over de reinheid, die van kunst de kroon is, en over de preutschheid, die haar verlamt; over vele andere zaken, met dit alles min of meer in direct verband. Om nu te doen zien in welken trant de heer Berckenhoff zijn onderwerp behandelt, kan ik niet beter doen, dan enkele brokjes uit zijn geschrijf hier aanhalen.

Hij spreekt over het veelal wansmakelijke van ons hedendaagsch huisraad. ‘Mevrouw,’ - zoo leest hij zijne dame de les - ‘herinner ik mij niet dat gij voetbankjes in uw vertrek hebt, waarop gansche bloemruikers in tapisserie-werk prijken? Dat is onredelijk, bloemen te vertreden! En houdt gij er niet bebloem 'e tapijten ook op na, en stoelen waarvan de leuningen met uitgesneden houtwerk, voorstellende een krans van rozen, omzet zijn? Vooreerst is dat ornamentwerk lastig - uw mouw blijft er gedurig aan haken, en strijdt het dus met het karakter van een stoel, dat “gemak” uitdrukt - maar ten andere, hoe onnatuurlijk, te leunen op een bloemkrans! Zóóver is 't bij u niet gekomen; maar ik heb stoelen gezien, waarvan de rugkussens met portretten bestikt zijn. Wat die arme aangezichten 't benauwd moeten hebben, als wij er met geheel ons lichaam tegen aanliggen!’

Eenige bladzijden verder wordt eene lans gebroken voor de arme critiek, aan welke kunstenaars (?), na haar eerst gevleid, later gescholden te hebben, ten slotte in hun wrevel zelfs het recht van bestaan ontzeggen. Er wordt erkend, ‘dat het wapen der critiek vaak aan onbevoegde handen is overgeleverd. Doch’ (vraagt de schrijver) ‘is ook de tempel der kunst niet bezet met ongeroepenen, die zich steken in een priestergewaad, maar ongeschikt blijken zelfs

voor den dienst van koorknaap? Het aantal onrechtvaardige vonnissen, dat dagelijks gestreken wordt op het gebied der kunst, is betreurenswaardig groot - maar ditzelfde aantal wordt overschreden door de menigte kunst-g e d r o c h t e n , die elk uur de pers verlaten. En 't zal wel niet behoeven te worden becijferd hoe oneindig schadelijker de invloed is van een smakeloos kunstwerk, dan van eene onbillijke boekbeschouwing. Vonnissen, met recht en billijkheid in strijd, blijven onuitgevoerd; het genie vindt altoos zijn weg en stapt met zevenmijlslaarzen heen over de beletselen, die eene wangunstige critiek het in den weg mocht leggen; maar het is ook niet het genie, dat zich vijandelijk stelt tegenover den kunstbeoordeelaar; het is de poëtaster, die nimmer moede wordt hem aan te keffen, en zich te onpas verhoovaardigt op zijn scheppingskracht; hij, een kunstenaar, die scheppen kan (nu ja, uit zijn meesters pan!), zou zich de wet laten stellen door het recensentenpak, dat niet in staat is ééne enkele novelle bij elkaar te flanzen, of een rijmpje te flikken, zooals hij ze bij tientallen levert!'

Dit dunkt mij bijzonder juist en snedig geoordeeld over eene zaak, omtrent welke men de zotste onbillijkheden pleegt te hooren aan den man brengen.

Behartigenswaardig zijn ook des schrijvers opmerkingen over het gevaarlijke van de preutschheid, die in gezin en school voor kuischheid dienst moet doen. 'Het verbodene', roept hij, 'trekt de kinderen met duivelenkracht aan. En wij omzwachtelen wel wat al te veel voor 't oog der kleinen! Ik zou er toe kunnen komen, den vijgeboom voorgoed van de aarde gebannen te wenschen, enkel om 't misbruik te weren, dat van zijn bladeren gemaakt wordt. Tot welk een bedenkelijk aantal verzinsels wordt men later niet verleid, alleen omdat in den beginne de waarheid, door geheimzinnig gesmoes als antwoord op zeer redelijke vragen tot iets dubbelzinnigs is verwrongen. Wees op uwe hoede: kinderen worden elk jaar ouder! Vroeg of laat zullen zij zich aan gevaarlijke proefnemingen wagen, en op eigen gelegenheid een onderzoek instellen naar de dingen, die, langs de sluipwegen van een bekrompen opvoedingsstelsel, het aantrekkelijke van "verboden waar" verkregen.' - Neen, veel beter dan het m e t o p z e t vermijden van zekere quaesties, zal het zijn, wanneer de vader of de onderwijzer, door de w a a r d i g h e i d waarmede hij deze onderwerpen aanstipt, het knapenhart

opent voor eene meer ernstige opvatting, de jongens doet gevoelen dat zij zich v e r o n t r e i n i g e n door te smoezen en te bazelen over dingen, wier beteekenis hun eerst op later leeftijd ten volle geopenbaard zal worden. ‘Gij zult het misschien den leeraar te danken hebben, als deze dingen in het oog der jeugd eene zekere wijding ontvangen; deze dingen, welke, ten gevolge der averechtsche methode, in den huiselijken kring gevolgd, schier een misdadig aanzien hadden verkregen. Het is zeker niet te billijken, de naïeviteit der kinderlijke onschuld met geweld te bestormen. Maar het naïeve is een bloem die niet eeuwig bloeit, en ook niet eeuwig b e h o o r t te bloeien. O! hij is heilig, de reine blos, die de wangen kleurt der pas ontloken maagd, als zij aan de hand des dichters de weelde van een minnend hart leert beseffen; maar wat te denken van haar, die reeds twintig zomers op de aarde rondblikte, en de oogen neerslaat voor het kuische marmerbeeld, door den kunstenaar gewrocht naar het voorbeeld der ongerepte natuur? Er is een naïeveteit, die onze ziel verkwikt - maar er is ook een preutsche bedeesdheid, die walging wekt!’

Breed gedacht! voortreffelijk gezegd!

Het boekje bevat, behalve deze ‘briefwisseling’, een opstel over o n s k u n s t o o r d e e l en de mogelijkheid om het te ontwikkelen, te scherpen, te veredelen - om ons ‘te l e e r e n hooren, te l e e r e n zien, te l e e r e n gevoelen.’ Voorts eene in deze dagen zeer passende philippica tegen de schijnvrienden der toonkunst: hen, die de edele ijdellijk misbruiken. Dan nog eene verhandeling, vrij naar Eckstein bewerkt, over ‘het naakte in de dichtkunst.’ Eindelijk iets over ‘de natuur op het doek.’ Alles lezenswaardig.

Een in het oog vallende trek in dezen schrijver is zijne liefde voor Vondel en voor Beets, wier verzen hij mild tusschen zijne regels strooit. De vraag is, of deze zijne rechtmatige bewondering voor twee onzer dichters hem verleiden mocht tot onbillijkheid jegens anderen. Want onbillijk is de heer Berckenhoff jegens Haverschmidt, dien hij niet anders ter sprake brengt dan om uit zijn proza-bundel iets aan te halen wat volgens hem een proefje van w a n s m a a k is. En hoogst onbillijk is hij jegens De Genestet, wanneer hij (blz. 120) niet onduidelijk te verstaan geeft dat de groote populariteit van dezen zanger eigenlijk als onverdiend, of ten minste als hol zou moeten beschouwd worden. Zoo het in waarheid bescha-

mend mag heeten, dat de dichtwerken van Beets en van Staring niet gekocht worden in ons rijke vaderland, het is in elk geval dan toch verblijdend, dat die van De Genestet hetzelfde lot niet deelen.

Ik wenschte ook wel dat de heer Berckenhoff, bij zijne beschouwingen over kunst, zich had kunnen onthouden van zijdelingsche speldeprikken tegen hen, die, zooals hij het uitdrukt, hun ideaal zoeken ‘boven lucht en wolken.’ Kunst-gevoel en godsdienstig gevoel, zoo dunkt mij, m o e t e n samengaan, wanneer zij echt en diep en ernstig zijn. Het een zonder het ander is een halfding, dat zijn waren grondslag mist. Samengaande, voltooien zij elkander; het eene put uit het andere kracht en bezieling, zoodat de echte kunstenaars-ziel niet anders k a n wezen dan godsdienstig, en het echt godsdienstig gemoed ook niet anders k a n dan aan echte kunst zich laven. ‘De dweepzucht, die het tegenwoordige verloochent’, is van echten godsdienst ver. Maar waarachtig kunstgevoel kan den mensch nooit verbieden, het moet hem veeleer onophoudelijk aansporen, om ‘smachtend het oog te richten op eene toekomst, aan gene zijde van het graf.’ Is het tegenwoordige niet slechts een d e e l van het eeuwige? Wij hebben te l e v e n in het h e d e n met al onze kracht. Doch het edelste, dat in ons is, dringt ons tevens tot vertrouwend blikken in de wel zwaar versluierde, maar toch niet geheel voor ons gesloten toekomst, in welke het heden straks zich oplossen zal.

Andere lezers zullen misschien weer andere bedenkingen hebben tegen sommige stellingen van den heer Berckenhoff. Doch de schrijver zelf beweert volstrekt niet over iets het laatste woord gezegd, of zijne stof uitgeput te hebben. Wat hij beoogde, was ‘wederkeerige opwekking tot nadenken.’ Dit doel moge hij bereikt hebben bij de zeer velen, in wier handen wij zijn met geest en smaak geschreven boekje wenschen.

C. v. N.

H. Joh. Smid, Handboek voor de kultuur en behandeling der Koffie. Tweede druk. Middelburg, J.C. en W. Altorffer.

Eenigen tijd geleden noodigde de Heer H. Joh. Smid mij uit, naar aanleiding van mijne aankondiging in ‘de Gids’ van September 1876 van zijn bovengenoemd werk (1e druk), mij met eene herziene uitgave daarvan te belasten.

Ik heb dat verzoek, hoe vereerend ook, niet ingewilligd. Immers niemand beter dan de schrijver zelf is in staat, waardeerende critiek gehoord, tot zoodanige tweede editie over te gaan.

Gelukkig voor de litteratuur over het onderwerp heeft de Heer Smid mijne meening omhelsd en zelf de hand aan het werk geslagen door het schrijven van cenen tweeden herzienen en verbeterden druk.

Het is mij eene aangename taak te kunnen verklaren dat die woorden op den omslag geen phrase uitmaken, maar inderdaad op het werkje toepasselijk zijn.

De Heer Smid heeft hier en daar eene overbodigheid weggelaten, op eene andere plaats met een enkel woord eene uitspraak toegelicht, maar over het geheel aan de economie van zijn werk niets veranderd. Een paar hoofdstukken zijn er aan toegevoegd; een over het snoeien, waarbij, onder aanhaling van voorbeelden, tegen snoeien quand même wordt gewaarschuwd, en ook hier terecht wordt aangedrongen met zaakkennis te werk te gaan (en de gewichtige taak van Hoofddirecteur eener koffieaanplanting toe te vertrouwen aan een *bekwaam deskundige*[1].

Eenige mededeelingen omtrent de bladziekte vullen het hoofdstuk over ziekten der koffie aan. Ongelukkigerwijze is ook de Heer Smid niet in staat om een radicaal middel tegen die kwaal aan te wijzen. In alle gevallen is zijn raad om aan de boomen een gezonden grond, goede voeding en verzorging te geven aanbevelenswaardig. Een boom onder die voorwaarden zal aan vijanden van buiten stellig beter weerstand bieden dan een verwaarloosde boom.

Eindelijk geeft de Heer Smid nog een hoofdstuk over de Liberiakoffie ten beste. Naar aanleiding van de resultaten der uit Mocka-

1 Toevoeging van Ref.

zaad gekweekte koffie op Java, waarschuwt de Heer Smid tegen overdreven verwachtingen van aanplant van Liberia-koffie op Java. Wat de Mocka aangaat onderschrijf ik gaarne mede het advies mijner Collega's Voûte & Co., ter zake aan de N.H.M. gegeven. Inderdaad is het product door de N.H.M. op hare plantages verkregen (op zich zelve zeer goede koffie) zoo geheel verschillend van Arabische Mocka en van de sedert eenigen tijd hier bekende, uit Engelsch-Indië aangevoerde overgeplante Mocka, dat wij, zonder de speciale vermelding op het monster ons ter beoordeeling gegeven, niet op het denkbeeld zouden zijn gekomen met Mocka-koffie te doen te hebben.

De geruchten omtrent de resultaten van Liberiakoffie zijn mij zoo onwaarschijnlijk, dat ik mijn oordeel moet opschorten. Hetzelfde verhaal, dat ons op den verkoop van 6000 boontjes of boonen (want de Liberia is zeer groot van boon) à ƒ 7000 vergastte, gaf eene berekening van de vruchtbaarheid van Liberia koffieboomen, die de draagkracht van een gewoon modelkoffiboom zooverre overtrof, dat men eerder aan een ‘pronk der dalen’ of andere woudreuzen zou gaan denken dan aan de, daarbij vergeleken, bescheiden koffieheester.

De gunstigst bekende productie op Java is die van Passaroean, waar 1 picol (62½ kilogram) van ± 90 boomen kan geoogst worden. In doorsnee neemt men aan ½ kattie per boom (1 kattie is 1/100 picol), dus 0.31¼ kilogram. Welnu, bedriegt mijn geheugen mij niet, dan vermeldde het bedoeld bericht een oogst van Liberia-koffie à 7 picol, zegge 435 kilogram per boom!!! Er kunnen intusschen in dat bericht drukfouten door wegvallen van komma's zijn ingeslopen, die er bij verbetering een geheel ander licht op werpen. De Liberia-koffie is, zooals gezegd is, zeer groot van boon, de vorm langwerpig, de kleur bruin doch eenigszins in het vuilgrauwe spelend.

De Heer Smid heeft, door zich de moeite te geven tot eenen tweeden druk van zijn werk te besluiten, de litteratuur over het onderwerp verrijkt.

Mijnen dank aan hem daarvoor; aan de Redactie van ‘de Gids’ voor de onderscheiding mij bij den eersten druk en ook ditmaal door de aanbieding der aankondiging bewezen.

Amsterdam, 18 Januari 1879.

A.C. JOOSTEN.

Molière en zijn vijanden.

In zijn dichterlijke schets: *Une soirée perdue*, vraagt Alfred de Musset, na een meesterlijke karakteriseering van het genie van MOLIÈRE:

> Est-ce assez d'admirer?
> Est-ce assez de venir, un soir par aventure,
> D'entendre au fond de l'âme un cri de la nature,
> D'essuyer une larme, et de partir ainsi?....

In de laatste jaren vooral is op die vraag het antwoord gegeven. Neen - heeft men gezegd - het is niet genoeg Molière te bewonderen, niet genoeg een avond, als bij toeval, zich te verkwikken aan zijn onsterfelijke comedies. Een genie als Molière verdient meer.

En men heeft gezocht, vergeleken en niet gerust aleer men dat leven, waarvan meer dan twee eeuwen ons scheiden en dat ons slechts bij fragmenten bekend was, had gereconstrueerd.

Die studiën, waaraan onder anderen de namen van Beffara, Soulié, Paul Lacroix, Ed. Thierry, Fournier, Bonnassies, Despois, Claretie, Jules Loiseleur zijn verbonden, hebben een nieuw licht geworpen op de groote figuur van den dichter. Zij hebben ons den mensch leeren kennen in de jaren van zorgeloos genot, ons des dichters scheppingen opgehelderd uit de kennis van zijn leven; maar zij hebben ons tevens een blik doen slaan in Molières lijden, zoowel in de teleurstellingen, die hem zijn huwelijksleven bereidde, als in de folteringen van allerlei aard, die zijn vijanden hem jaren lang hebben aangedaan.

I.

JEAN BAPTISTE POQUELIN - later Molière - is een volbloed Parijzenaar. Hij werd in 1622 in het hartje van Parijs geboren,

in den omtrek der Hallen, op den hoek van de Rue Saint Honoré en des Vieilles Etuves[1], in die bevoorrechte wijk, die men de wijk van het fransche blijspel zou kunnen noemen, omdat er, behalve Molière, ook Regnard, Beaumarchais en Scribe werden geboren. De 15e Januari wordt algemeen als Molières geboortedag beschouwd en nog jaarlijks in de groote Fransche schouwburgen gevierd[2].

De familie Poquelin behoorde tot den gegoeden burgerstand. Jean Poquelin, de vader, zoowel als Poquelin, de grootvader, oefenden het behangersvak uit, maar waren bovendien *tapissiers valets de chambre du roi* - eene betrekking die zoo in aanzien was, dat Jean Poquelin, hoewel zeer op de penning, niet geschroomd had haar voor veel geld van zijn broeder Nicolas te koopen. De *tapissiers du roi* hadden rang van ‘écuyers’. Hun dienst, bestaande in de zorg voor 's konings bed en voor zijn meubilair, duurde telken jare niet langer dan drie maanden.

Slechts tot zijn tiende jaar blijft Jean Baptiste in het bezit van zijne moeder, Marie Cressé, eene ontwikkelde en verstandige vrouw, eene vrouw bovendien die smaak had in alles wat weelde en kunst was. Dit blijkt uit den door Soulié in 1863 gevonden inventaris, na haar dood opgemaakt ten behoeve van de minderjarige kinderen. Daarop toch vindt men, behalve een bijbel en de vertaling van Plutarchus door Amyot (den ‘gros Plutarque à mettre ses rabats’, waarvan Chrysale spreekt in de *Femmes savantes*), een rijke verzameling van kostbare meubelen, goud- en zilverwerk en o.a. ‘deux bracelets de perles rondes, tant grosses que menues, auxquelles s'est trouvé la quantité de mille cinquante quatre perles.’ Dien zin voor het rijke en smaakvolle vinden wij terug bij Molière, wiens kostbaar ameublement o.a. in een van de tegen hem verschenen pamfletten beschreven wordt als:

> Ces meubles précieux sous de si beaux lambris,
> Ces lustres éclatans, ces cabinets de prix,
> Ces miroirs, ces tableaux, cette tapisserie
> Qui seule épuise l'art de la savonnerie.

Jean Poquelin hertrouwde, ruim een jaar na den dood van zijne vrouw, met de rijke Catharine Fleurette, van wier karakter

1 Het huis is thans gesloopt.
2 Waarschijnlijk werd hij enkele dagen vroeger geboren en den 15den gedoopt.

men zich eenig denkbeeld zal kunnen vormen, wanneer het waar is dat Molière haar tot model koos voor Béline, de geveinsde, hebzuchtige tweede vrouw van Argan, den *Malade imaginaire*.

De oude Poquelin schijnt in het behangersvak goede zaken gemaakt te hebben. Hij was daarbij hoogst zuinig; en men wil weten dat Molière, *prenant son bien où il le trouvait* - en wanneer het zoo dicht bij lag, waarom zou hij er niet naar grijpen? - voor de type van den *Avare* aan zijn vader menigen trek te danken heeft.

Van dien karaktertrek het volgende staaltje. Bij het opmaken van den zooeven gemelden inventaris vond men wel, behalve de genoemde kostbare zaken, een aantal schuldbekentenissen' van kleine sommen tegen hoogen intrest aan arme drommels geleend - een liefhebberij-vak dat de oude Poquelin in zijn vrijen tijd scheen te beoefenen - maar geen penning geld. Toen het hem bleek dat men de zaak niet vertrouwde, bekende hij eindelijk, dat er wellicht, bij vergissing, nog eenig geld kon zijn achtergebleven buiten te St. Ouen, waar hij van zijn schoonvader een kamer in gebruik had. En wat vond men daar? Onder in een ouden koffer met oude lappen 2000 livres in verschillende munten. Molière moet zich deze bijzonderheid herinnerd hebben, wanneer hij in den *Malade imaginaire* Argan tot zijn notaris de vraag laat richten: ‘Comment pourrais-je faire pour frustrer mes enfants?’

Hoever Jean Poquelin die hebzucht ook gedreven moge hebben, zij belette hem niet zijn zoon Jean Baptiste een degelijke opvoeding te doen geven. Al wist men het niet van elders, alleen een langzame en ernstige voorbereiding kan de verrassende vruchtbaarheid verklaren der laatste jaren van Molières leven, de jaren van *Don Juan, Misanthrope, Tartuffe, l'Avare, les Femmes savantes* en *le Malade imaginaire;* alleen zij vermocht den dichter te wapenen voor den harden levensstrijd, die hem wachtte.

Het Lycée te Clermont, eene instelling der Jezuïeten, legde dien stevigen grondslag. Daar maakte hij kennis met den prins de Conti, den broeder van Condé, een kennismaking, die hem later de deuren van het Louvre, 's konings paleis, zou helpen ontsluiten. Op 19jarigen leeftijd zeide hij het Lycée vaarwel en nam, o.a. met Henault, Chapelle en Cyrano de Bergerac, les van den wijsgeer Gassendi, den grooten tegenstander van Descartes.

De invloed van Gassendi is bij Molière overal te bespeuren,

al volgde hij meer den geest, meer de moraal van het ‘nieuw epicurisme’, zoo als men het genoemd heeft, dan het stelsel zelf. Dat gezond verstand, die onafhankelijkheid van oordeel, die wij in Molière bewonderen - geen beter school dan die van Gassendi, om ze tot ontwikkeling te brengen. Aan die school danken wij typen als Pancrace, den dokter uit *le Mariage forcé*, die zweert bij Aristoteles, en die Sganarelle, als een waar leerling van Gassendi, tot den uitroep brengt: ‘*On me l'avait bien dit que son Aristote n'était qu'un bavard!*’ Uit die school stamt voor een deel ook Alceste, type van den loyalen, volmaakt oprechten man, de incarnatie van het onafhankelijk verstand, den *honnête homme* in den volsten zin[1]. Verneem in *les Femmes savantes* Philaminte's vraag:

> ‘Le corps, cette guenille, est il d'une importance
> D'un prix à mériter seulement qu'on y pense,
> Et ne devons nous pas laisser cela bien loin?’;

hoor, hoe de goede Chrysale, ‘qui vit de bonne soupe et non de beau langage’, daarop uitroept:

> ‘Oui mon corps est moi-même et j'en veux prendre soin.
> Guenille si l'on veut, ma guenille m'est chère!’ -

en het is of wij een nagalm vernemen van den strijd tusschen Gassendi en Descartes, waarin de beide wijsgeeren elkaar de beroemde apostrofen terugkaatsen: ‘O Esprit’ - ‘O chair!’ Het woord van Gassendi tot Descartes: ‘Si vous rougissez de l'humanité, je n'en rougis pas!’ - heeft geene andere beteekenis dan:

> ‘Guenille si l'on veut, ma guenille m'est chère!’

Zoo was Jean Baptiste de twintig genaderd, - er moest een vak gekozen worden. Volgens 's vaders wensch studeerde hij in

1 Sommigen hebben in Alceste het portret van den hertog de Montausier, anderen dat van Molière zelven willen zien. In een onlangs verschenen werk *L'énigme d'Alceste* (Paris. A. Quantin. 1879) bepleit een zich noemende Gérard de Boulan de stelling: *Alceste est un symbolisme: c'est l'explosion de l'honnêteté publique indignée se personnifiant dans un janséniste*. Paul Lindau komt tegen deze beschouwing op in het Meinummer van L e M o l i é r i s t e , een maandschrift, aan de studie van Molière gewijd, dat sedert 1 April te Parijs wordt uitgegeven onder leiding van een der archivarissen van de Comedie Française, Georges Monval. Lindau ziet, als wij, in Alceste ‘l'honnête homme de tous les temps, se revoltant contre le mensonge, qui lui aussi, est malheureusement de tous les temps.’

de rechten. Ook van die studie vindt men tal van sporen in zijn verschillende werken, b.v. waar de Pourceaugnac, van bigamie beschuldigd, aan Sbrigani uitlegt hoe hij het proces zal weten te rekken:

> 'Quand il y aurait information, ajournement, décret et jugement obtenu par surprise, défaut et contumace, j'ai la voie de conflit de juridiction pour temporiser et venir aux moyens de nullité qui seront dans les procédures', enz.

Ook de notarissen in de *Ecole des femmes, les Femmes savantes* en *le Malade imaginaire* toonen dat Molière op de hoogte was, en niet zonder vrucht op de banken der rechtsgeleerde faculteit had plaats genomen.

Wildé Poquelin van zijn zoon een geleerde maken - er zijn er zelfs die beweren dat de toekomstige dichter van *Tartuffe* aanvankelijk voor geestelijke bestemd was! - dit verhinderde hem niet te bewerken, dat Jean Baptiste, als oudste zoon, in 1637 tot zijn plaatsvervanger en opvolger als *tapissier valet de chambre du roi* werd aangewezen. Zoodoende belette hij, dat de betrekking, waarop hij zoo gesteld was, hem weer, als eens geschiedde, door zijn broeder Nicolas zou worden betwist.

Dank zij die bevordering, volgde Molière in 1642 Lodewijk XIII op een reis door Frankrijk - wij zijn in de dagen ons door de Vigny in *Cinq Mars* geschilderd - en woonde hij het beleg van Perpignan bij.

Nog in hetzelfde jaar keert hij naar Parijs terug. Maar het duiveltje van het tooneel had hem reeds in zijn macht, en zou hem niet weer loslaten.

Louis Cressé, Molières grootvader van moeders zijde, had, onwillens wellicht, het terrein reeds lang voorbereid. Hij was den knaap zeer genegen en geleidde hem in de vrije uren, die het Lycée hem liet, nu eens naar het Hotel de Bourgogne, waar het tooneelgezelschap, door Lodewijk XIII met den titel van *Troupe Royale* begiftigd, zijne voorstellingen gaf en o.a. Corneille's stukken opvoerde; dan weder naar de *Comédie Italienne*, waar Fiurelli, als Scaramouche, zijn voortreffelijke kluchten speelde, of wel naar den Pont-Neuf of de Place Dauphine, waar de groote Tabarin met zijn houten zwaard, zijn baard in den vorm van Neptunus' drietand, en zijn groen en geel gekleurde rok, in gezelschap van den kwakzalver Mondor, zijn kunsten en zijn farces vertoonde. Had de jonge Poquelin daar reeds de eerste neiging voor het tooneel in zijn verschillende

vormen voelen ontwaken, de school, die hij bezocht, had die neiging niet onderdrukt. De Jezuïeten toch wisten, in tegenstelling van de Jansenisten, voor wie het tooneel een gruwel was, dezen kunstvorm te waardeeren. Op de school te Clermont werd bij elke prijsuitdeeling een tooneelvoorstelling gegeven.

Wij zijn in 1643. De neiging is liefde, de liefde is hartstocht geworden. Jean Baptiste heeft zijn besluit genomen. Hij vraagt een voorschot van 630 livres op het erfdeel zijner moeder, en sluit zich aan, ondanks alle vaderlijke vermaningen, bij een troepje, saamgesteld uit jongelieden van goeden huize, die aanvankelijk gratis voorstellingen gaven met zekeren Denis Beys tot impressario. Drie leden van de familie Béjart maakten deel uit van dit gezelschap, dat zich eerst na den dood van Béjart den vader, den 30sten Juni 1643, bij notariëele acte tot een geregelden troep vereenigde, onder den naam van *l'Illustre Théâtre*. Een tooneel wordt ingericht op de plaats van een kaatsbaan op de oude wallen der stad, nabij de Porte de Nesle, daar waar thans de binnenplaats is van het Institut de France. Den 31sten December beginnen de voorstellingen. Nu neemt de jonge tooneelspeler het eerst den naam van MOLIÈRE[1] aan, om een half jaar later, den 28sten Juni 1644, als hoofd van het gezelschap op te treden. De zaken loopen echter slecht; men verhuist naar een andere kaatsbaan - maar de tegenspoed volgt hen ook daar. Eindelijk, op het eind van 1646, besluit 'l'Illustre Théâtre' zijn geluk buiten Parijs te beproeven.

En nu volgen gedurende twaalf jaren, van 1646 tot 1658, die tochten door Frankrijk, die den zwervenden komediant zouden vormen tot den grooten blijspeldichter. Men kan het spoor van den troep volgen naar Bordeaux, Nantes, Toulouse, Lyon, Pézénas (alwaar zij op het kasteel van Molières ouden makker, den prins de Conti, optreden), naar Montpellier, Beziers en Avignon. Direkteur in naam werd zekere Dufresne; maar in de daad waren het Molière en M a d e l e i n e B é j a r t, die het bestuur voerden; *Molière* die de beste krachten om zich wist te verzamelen, die de troep vormde en het repertoire samenstelde - *Madeleine* die, als kassierster, orde in de zaken hield. *L'Etourdi*,

1 Edouard Thierry, die in zijn voorrede voor de uitgaaf van het *Régistre de La Grange* op den dwazen inval kwam om den dichter *le poète de la femme* te noemen, brengt daarmede den naam MOLIÈRE, als afgeleid van het latijnsche m u l i e r (vrouw), in verband. Een gevaar van het 'Molièrisme' is, dat het tot dergelijke conjecturen verleidt.

Molières debuut in de ernstige comedie, dagteekent van zijn verblijf te Lyon, in 1653. *Le dépit amoureux* werd op het eind van 1656 te Beziers het eerst vertoond, bij gelegenheid van de vergadering der Staten van Languedoc.

Men kan er zeker van zijn dat de fransche provinciesteden dier dagen - de 'Pontarcy's' der 17e eeuw - door haar afzondering meer *relief* biedend, buitensporiger, zou ik haast zeggen, dan in onze dagen van nivelleerende beschaving, op den Parijzenaar Molière een levendigen indruk moesten maken, en hem stof te over moesten geven voor de meest uiteenloopende typen. De zotte voornaamheden, de bekrompen naijver en domme achterklap, de dwaze pogingen om de hoofdstad na te bootsen, door alles wat uit Parijs tot haar kwam - tot de taal too - belachelijk te overdrijven en tot spotvorm te doen ontaarden, - wat al kostelijke modellen leverden ze niet voor den tooneelspeler-dichter, modellen die wij later tot onvergetelijke typen vinden omgeschapen in *les Précieuses ridicules, George Dandin, Monsieur de Pourceaugnac* en zoovele anderen

Vroolijke en vruchtbare jaren! 't Is niet de potsierlijke bende reizende tooneelspelers, spelende op de markt of in een schuur, levende van den eenen dag op den anderen, de troep *bohémiens* ons door Scarron in zijn *Roman Comique* geschilderd, - al heeft men in die schilderij Molière en de zijnen willen herkennen. Hun gezelschap vormt als een groot gezin, een gezin met zijne kleine geschillen, zijn jaloeziën soms, maar welks leden zich steeds enger aan elkander sluiten, banden vlechtend die voor velen door den dood alleen kunnen worden verbroken. En dan, bij degelijke studie, een steeds klimmend succes, vergezeld van schitterende recettes, die onder het voortreffelijk beheer van Madeleine Béjart hun geldelijken toestand tot een bloeienden maakten. Het zuidelijk klimaat had op Molières zwakke borst gunstig gewerkt. Hij voelde zich gesterkt naar lichaam en geest.

Het was een goede tijd!

Maar nu - nu mocht men ook weer naar Parijs, het Parijs dat men voor twaalf jaren had verlaten, maar dat toch geen hunner ooit uit het oog had verloren, dat op al hun zwerftochten hun steeds als het einddoel van de reis, zij het ook in een vèr verschiet, had tegengelachen. Daar, op ruimer veld, zou zich voor Molière de gelegenheid openen om, wat hij had opgemerkt en bewaard, in zijn hart te verwerken tot onsterfelijke comedies.

Nu begint het glanstijdperk.

Dank zij de bescherming van de Conti geeft Molière den 24sten October 1658 in het Louvre voor Lodewijk XIV zijne eerste voorstelling te Parijs. Men speelt Corneille's *Nicomedé*, en, na afloop daarvan, vraagt Molière verlof om een van die geïmproviseerde farces te vertoonen, waarmede hij op zijn tochten door Frankrijk zooveel bijval had geoogst. *Le docteur amoureux* - zoo was de naam van de klucht - had ook hier groot succes.

De titel *Troupe de Monsieur* - 'Monsieur' was, zooals men weet, de naam voor 's konings eenigen broeder - was de belooning. In het merkwaardig Régistre van La Grange[1], waarin deze, de beste acteur en tevens de beste vriend van Molière, van 1658-1685, dag voor dag, de opgevoerde stukken, de ontvangsten en de bijzondere voorvallen van den troep aanteekende, vindt men dit feit aldus vermeld:

> 'Le Sr. de Moliere et sa Troupe arriuerent à Paris au mois d'Octob. 1658, et se donnèrent à MONSIEUR, Frère vnique du Roy, qui leur accorda l'honneur de sa protection et le tiltre de ses Comediens auec 300 Livres de pension pour chaque Comedien.'

La Grange schrijft hierbij later op zij van zijn register, op de lakonieke wijze van iemand die alleen voor zich zelven aanteekeningen maakt:

> '*Nota*. que les 300 Livres n'ont point esté payeez.'

Vier jaar later, den 20sten Februari 1662, heeft er een andere gewichtige gebeurtenis in Molières leven plaats. De veertigjarige, die tot nu toe voor zijn hart geen blijvende plaatse had kunnen vinden, en van Madeleine Béjart naar Mlle du Pare, van deze naar Mlle de Brie, en vice versa, had gezworven, huwt de zeventienjarige Armande Béjart, zuster of dochter, waarschijnlijk dochter, van Madeleine.

Hangt er een sluier over Armandes afkomst, en heeft de laster daarvan gebruik gemaakt om Molière van de vuigste schanddaad te beschuldigen, een nevel spreidde dit huwelijk ook over Molières leven. De beide echtgenooten, zoo verschillend in leeftijd, verschilden ook hemelsbreed van karakter. Molière kende sinds lang de kleine, lichtzinnige Armande; hij wist wat al zorg en tact het zou eischen, om dit luchthartje in het rechte spoor te houden: - maar hij

1 *Registre de La Grange* (1658-1685), *precédé d'une notice biographique. Publié par les soins de la Comédie Française. Janvier* 1876. *Paris, J. Claye*.

had zijn plan gevormd. Men hoore hoe hij, weinige maanden vóór zijn huwelijk, in Juni 1661, in *l'Ecole des maris* bij monde van Ariste tegenover Sganarelle het stelsel van vrijheid verdedigt, dat hij ten opzichte van zijne vrouw wenscht toe te passen. ‘Leur sexe’, zegt Ariste, van de vrouwen sprekende:

> Leur sexe aime à jouir d'un peu de liberté;
> On le retient fort mal par tant d'anstérité;
> Et les soins défiants, les verrous et les grilles
> Ne font pas la vertu des femmes ni des filles.
>
> Des moindres libertés je n'ai point fait des crimes,
> A ses jeunes désirs j'ai toujours consenti,
> Et je ne m'en suis point, grâce au ciel, repenti.
>
> Je sais bien que nos ans ne se rapportent guère,
> Et je laisse à son choix liberté tout entière.
> Si quatre mille écus de rente bien venants,
> Une grande tendresse et des soins complaisants,
> Peuvent, à son avis, pour un tel mariage,
> Réparer entre nous l'inégalité d'age,
> Elle peut m'épouser....

Armande hoorde het aan; zij had niets tegen het stelsel dat hier door Molière werd verdedigd, en zij zou er haar voordeel meê doen.

Op *l'Ecole des maris* volgt, eenige maanden na het huwelijk, *l'Ecole des femmes*. Ariste is Arnolphe geworden. En nu moge men terecht bedenkingen hebben tegen de zucht om in Molières stukken overal en in alles toespelingen te zien op zijn eigen toestand, hoe zou men, bij hetgeen wij van Armande weten, niet getroffen worden door uitspraken als deze:

> Qu'une femme habile est un mauvais présage;
> Et je sais ce qu'il coûte à de certaines gens
> Pour avoir pris les leurs avec trop de talents.

‘Mais une femme habile’ - heet het verder weder -

> Mais une femme habile est bien une autre bête:
> Notre sort ne dépend que de sa seule tête;...
> Son bel esprit lui sert à railler nos maximes,
> A se faire souvent des vertus de ses crimes,

Et trouver pour venir à ses coupables fins,
Des détours à duper l'adresse des plus fins.
Pour se parer du coup en vain on se fatigue:
Une femme d'esprit est un diable en intrigue,
Et dès que son caprice a prononcé tout bas
L'arrêt de notre honneur, il faut passer le pas.

En wanneer hij later, als Alceste in *le Misanthrope* optredend, aan het slot, bij zijn afscheid van Célimène (Armande), haar de woorden toevoegt:

Puisque vous n'êtes point, en des liens si doux,
Pour trouver tout en moi, comme moi tout en vous,
Allez.... -

gaan wij dan te ver, wanneer wij in die woorden als een nagalm meenen te hooren van eigen bittere teleurstelling?

Hoe het zij, de levenservaring scherpt zijn pen. Vaster wordt de hand die de zweepslagen der satire uitdeelt; levendiger en snijdender de taal; dieper de blik in het menschelijk hart. Er is niet te vergeefs geleefd - en geleden.

De drie eerste bedrijven van *Tartuffe, Don Juan* (1665), *le Misanthrope* (1666), de volledige *Tartuffe, Amphitryon, Georges Dandin, l'Avare* (1668), *les Femmes savantes* (1672), volgen elkaar, sommige met korte tusschenpoozen, op. Het scheppend vermogen, al manifesteert het zich in die verschillende meesterstukken op verschillende wijze, neemt niet af; de komische kracht vermindert niet. Doch, zouden sterker gestellen dan dat van Molière onder de voortdurende inspanning van den dichter en den tooneelspeler, onder de dagelijks terugkeerende zorgen van den tooneeldirecteur, onder de niet minder kwellende beslommeringen van het huiselijk leven, onder de aanvallen die hij van dweepzucht, afgunst en lagen hartstocht te verduren had, allicht vóór den tijd zijn ondergegaan - een zwak lichaam als dat van den dichter moest er onder bezwijken.

Wij naderen het einde.

Den 10^{den} Januari 1673 heeft de eerste voorstelling plaats van *le Malade imaginaire* - zijn laatste en scherpste aanval op de geneeskunst zijner dagen, het laatste protest van een stervende, van een man die te vergeefs bij haar heul heeft gezocht voor een ongeneeslijke kwaal. Aan het slot van de vierde voorstelling wordt Molière, die zich met moeite naar den schouwburg had gesleept, onder het uitspreken van het ‘*Juro*’ bij de

doctorale promotie van Argan (de zoogenaamde ‘Cérémonie’), door een stuiptrekking overvallen, die hij - meester over zich zelven tot het laatst toe - voor het publiek onder een gedwongen lach tracht te verbergen. Men draagt hem stervende naar huis.

La Grange teekent in zijn Régistre het volgende aan:

> ‘Ce mesme jour, apres la comedie, sur les 10 heures du soir, Monsieur de Moliere mourust dans sa maison, rue de Richelieu, ayant joué le roosle du d^{t} Malade Imaginaire, fort incommodé d'un rhume et fluction sur la poitrine qui luy causoit une grande toux, de sorte que dans les grans effortz qu'il fist pour cracher, il se rompit une veyne dans le corps et ne vescut pas demye heure ou trois quartz d'heures depuis la d^{e} veyne rompue.’

II.

Schijnbaar onbezorgd moge Molière het leven zijn doorgegaan, lachend zich wrekend, en de waarheid slingerend in het aangezicht van de gierigaards, de schijngeleerden, de schijnvromen zijner dagen; die breede lach, welks klank nog na twee eeuwen niets van zijn reinheid, niets van zijn volheid heeft verloren, hoe vaak heeft hij niet gediend om lucht te geven aan wat de borst beklemde.

Kan het een zeker letterkundig genot geven, in Molières werken de sporen na te gaan van hetgeen hem in zijn huwelijksleven weervoer, te raden naar toespelingen op hetgeen zijn hart deed kloppen van blijde verwachting of bloeden van nameloos verdriet, voor hetgeen de dichter buiten dien kring te verduren had, voor de aanvallen die van verschillende kanten op hem gericht werden, behoeven wij onze toevlucht niet tot gissingen te nemen.

Een reeks van grootere en kleinere geschriften van bekende en onbekende, geniale en onbeteekenende schrijvers, brengt ons in kennis met een geheele galerij van personen, die men DE VIJANDEN VAN MOLIÈRE kan noemen.

Wanneer wij in een leunstoel bij den huiselijken haard die onovertroffen studiën van het menschelijk hart genieten, die *Tartuffe, les Femmes savantes, le Misanthrope* heeten, of in een gemakkelijke stalle gedoken, het hart ophalen aan eene of andere voortreffelijke vertolking van die meesterstukken, dan is

het goed dat wij weten, te midden van welke aanvallen zij zich een weg tot ons hebben gebaand, en tot welken prijs hun dichter het recht heeft gekocht om de Molière te zijn, dien wij thans eeren als een der heroën in de wereldletterkunde niet alleen, maar - wat meer zegt - als een weldoener der menschheid.

De eerste vijanden van Molière zijn tegelijk de vijanden van het tooneel in het algemeen: de geestelijken, en in 't bijzonder de Jansenisten, de mannen van Port-Royal. In de eentonige, loodkleurige levensbeschouwing van hen, die zich de verbrijzeling, de geheele vernietiging van den door de zonde verdorven mensch tot ideaal stelden, kon geen plaats zijn voor de Kunst, in welken vorm ook. In hunne oogen was het tooneel niet enkel ijdelheid, maar de zonde zelve. Toch was in de eerste helft der 17e eeuw, toen Richelien het fransche tooneel en Mazarin de italiaansche comedie beschermde, van die zijde het tooneel niet in het openbaar aangevallen. Om het zoover te doen komen, was het noodig dat Molière zijn *Tartuffe* schreef.

A tout seigneur, tout honneur! P i e r r e R o u l é , ‘docteur en théologie de la société et maison de Sorbonne’, zou het eerste sein tot den aanval geven. Roulé was bezig een werk uit te geven, getiteld *L'homme glorieux ou la dernière perfection de l'homme achevée par la gloire éternelle*. Daar verspreidde zich het gerucht, dat door Molière in een stuk, dat eerst *l'Hypocrite*, later *l'Imposteur* heette, en eindelijk *Tartuffe* gedoopt werd, met godsdienst en kerk de spot werd gedreven. Het stuk was niet af; er waren slechts drie bedrijven voltooid, die enkel in kleinen kring den 12^{den} Mei 1664 voor den koning en het hof opgevoerd waren. Maar dit nam niet weg dat rechtzinnige voorvechters er tegen opkwamen. De prins de Conti, Molières oude vriend en beschermer, die hem vijf jaren vroeger aan het hof van den grooten koning had voorgesteld, doch sedert onder den invloed van zijne zuster, Mme de Longueville, de wereld en hare bekoorlijkheden had vaarwel gezegd - de prins de Conti plaatste zich met al den ijver van den pasbekeerde aan de spits, en velen volgden. De koning zelf kreeg bezwaren en verlangde dat het stuk niet in het openbaar werd opgevoerd, voordat het geheel voltooid zou zijn. Intusschen was de nieuwsgierigheid opgewekt. Molière verhaalt ons, dat hij zijn *Imposteur* voorlas aan vele hooge geestelijken, o.a. aan den buitengewonen gezant van den paus, den kardinaal Chigi,

die er zijne instemming mee betuigde. Doch dit oordeel had Roulé niet ontwapend. In een bijvoegsel tot *l'Homme glorieux*, dat den pompeusen titel droeg van *Le Roy glorieux au monde ou Louis XIV le plus glorieux de tous les Rois du monde*, viel hij op de volgende wijze tegen Molière uit:

> ‘Un homme, ou plutost un Démon vestu de chair et habillé en homme et le plus signalé impie et libertin qui fut jamais dans les siècles passez, avoit eu assez d'impiété et d'abomination pour faire sorter de son esprit diabolique une pièce toute prête d'estre rendue publique en la faisant monter sur le Théâtre, à la dérision de toute l'Eglise, et au mépris du caractère le plus sacré et de la fonction la plus divine.... Il méritait par cette attentat sacrilége et impie un dernier supplice exemplaire et public, et le feu mesme avant-coureur de celui de l'Enfer, pour expier un crime si grief de leze-Majesté, qui va à ruiner la Religion Catholique en blâmant en jouant sa plus religieuse et sainte pratique, qui est la conduite et direction des ames et des familles par de sages Guides et Conducteurs pieux’, enz., enz.

Al worden Molière noch *Tartuffe* met name genoemd, de aanval was ruw en personeel genoeg. Maar al te duidelijk is de bedoeling van die ‘dernier supplice exemplaire et public et le feu mesme avant-coureur de celui de l'Enfer’, wanneer men weet dat slechts weinige jaren te voren zekere dichter, Claude le Petit, voor het vervaardigen van verzen, waarin de godsdienst werd aangerand, veroordeeld werd om op de Place de Grève levend te worden verbrand.

Molière beklaagde zich bij den koning, die het geschrift van Roulé verbood.

Men heeft Lodewijk XIV die daad, zoowel als zijne latere bemiddeling ten gunste van de opvoering van *Tartuffe*, tot hooge eer gerekend. Men heeft gewaagd van de bijzondere bescherming, die Molière van den koning ondervond, en het o.a. voorgesteld alsof de dichter bij de regeling der hoffeesten te Saint Germain en Versailles een eerste plaats bekleedde. De anecdote van den koning met Molière aanzittend, en zelf hem de beste beetjes toedienend, als demonstratie tegenover de minachting waarmede zijn hovelingen den dichter behandelden (*la légende de l'en-cas de nuit*), is o.a. door den schilder Gérôme

vereeuwigd, en nog een tal van dergelijke legenden zijn hier en daar verspreid.

Waar is het, dat Lodewijk XIV Molière gaarne lijden mocht, Molière die den jongen, levenslustigen vorst zoo kostelijk vermaakte, den bouffon die zoo voortreffelijk deze en gene dwaze figuur in 's konings omgeving wist belachelijk te maken. Maar waar is het ook, dat de koning zich maar niet begrijpen kon dat eene comedie niet in vier en twintig uur werd geïmproviseerd, en dat hij groote oogen opzette, toen Boileau hem zeide dat de grootste dichter van zijn tijd niemand anders was dan Molière. Lodewijk XIV beschermde Molière, omdat hij den dichter beschouwde als den zijne, omdat hij Molière noodig had voor zijn vermaken, en niet dulden kon dat hem hierin iets in den weg werd gelegd. Wanneer men echter weet, dat de Italiaansche troep het dubbele genoot van de ondersteuning, die Molières gezelschap ontving; dat, na Molières dood, de koning zich niet haastte om den dichter een behoorlijke grafplaats aan te wijzen, die hem door den pastoor van zijn parochie (St. Eustache) was geweigerd, en zich zelfs niet ontzag om aan de troep van het Palais Royal, *la troupe du Roy*, zooals zij zich noemen mocht, de zaal die zij jaren lang in gebruik had, te ontnemen, om er Lulli met zijne opera te laten optreden - dan blijft er van die hoog geroemde bescherming en van 's konings bijzondere edelmoedigheid weinig over.

Was het geschrift van Roulé verboden, weldra zou de partij, tot wier tolk hij zich gemaakt had, met nieuwe kracht tegen den dichter te velde trekken. Nu waren het niet meer enkele regelen in 't voorbijgaan, maar was het een opzettelijk geschrift waarin Molière werd aangevallen: *les Observations sur le Festin de Pierre, par le sieur de Rochemont*[1].

De schrijver geeft toe, dat, al slaagt Molière slecht in de comédie, *il a quelque talent pour la farce* - maar, gaat hij voort: ‘Il faut avouer que Molière est luy même un Tartuffe achevé. La naïveté malicieuse de son Agnès a plus corrompu de vierges que les écrits les plus licencieux. Mais qu'est cela? avec *Don Juan* il vient d'avoir l'audace de faire monter l'athéisme sur le théâtre.’

Daar zijn wij er! De nog onvoltooide *Tartuffe* - een

1 Rochemont was waarschijnlijk de pseudoniem van zekeren Barbier d'Aucour.

aanval tegen de vroomheid; *Don Juan* - niet minder dan eene opwekking tot Godloochening.

Men kent dat tooneel, het 2de van het 3de bedrijf, tusschen Don Juan, Sganarelle en den armen man. Een arm man heeft Don Juan en zijn bediende den weg gewezen, hen gewaarschuwd tegen de dieven die den omtrek onveilig maken, en vraagt ten slotte een aalmoes. Don Juan belooft hem een louis d'or, mits hij vloeken zal. De arme man weigert. Don Juan dringt aan. De arme blijft weigeren en verklaart liever van honger te sterven, dan zulk een zonde te begaan. Nu komt het goede hart van Don Juan boven, en hij geeft hem het goudstuk, zeggende: *Va, va, je te le donne, pour l'amour de l'humanité*.

'l'Humanité!' Wat had dat te beduiden? Wat wilde die indringster in 1665? Een aalmoes te geven, enkel 'pour l'amour... de l'humanité' - dat kon er niet door, en Molière moest het tooneel met den armen man schrappen. 'Pour l'amour de l'humanité!' Nog zeventien jaar later huiverde men er van, en werd in een herdruk van *Don Juan* de weglating van dit tooneel van hooger hand geëischt.

Het zou er niet bij blijven. *Tartuffe* was voltooid en werd den 5den Augustus 1667 voor het eerst opgevoerd. Pierre Roulé had het niet meer mogen beleven; hij was een jaar te voren gestorven; maar zijn geest leefde nog. Wat er voorviel na die eerste voorstelling, vermeldt Lagrange in zijn Régistre aldus:

> 'Le lendemain 6me un huissier de la cour du parlement est venu de la part du premier President, Mr. de la Moignon[1], deffendre la pièce. Le 8me, le Sr. de la Torillière et moy, De la Grange, sommes partis de Paris en poste pour aller trouver le Roy au sujet de la dite défense. Sa Majesté était au siege de l'Isle en Flandre, où nous fusmes très bien recus. Monsieur nous protégea à son ordre, et Sa Mte nous fist dire qn'à son retour à Paris, il feroit examiner la pièce de Tartuffe, et que nous la jouerions. Après quoi nous sommes revenus. Le voyage a couté 1000 Livres à la troupe.'

Inmiddels was een ander personaadje in het strijdperk geheven en wel niemand minder dan H a r d o u i n d e P é r é f i x e , aartsbisschop van Parijs, die, niet tevreden dat *Tartuffe* verboden was,

1 Bij afwezigheid van den koning, de hoogste politiemacht in de hoofdstad.

met den kerkelijken ban dreigde al wie het stuk zou lezen of de voorstelling er van bijwonen.

Er verliep anderhalf jaar, eer Molières meesterwerk voor goed kon worden opgevoerd: den 5^{den} Februari 1669. Vierenveertig achtereenvolgende voorstellingen konden nauwelijks de belangstelling van het Parijsche publiek in het veelbesproken werk bevredigen. Het was voor Molière een triomf zonder voorbeeld.

Maar ook de vijanden rustten niet. Op de aanvallen van kerkelijke zijde, door Roulé begonnen, door de Rochemont en den aartsbisschop herhaald, werd de kroon gezet door een schitterende preek van B o u r d a l o u e .

De beroemde Jezuietenprediker, die aan het hof van Lodewijk XIV zijn welsprekende stem deed hooren, en met een vrijmoedigheid zonder wederga den grooten koning de ernstigste waarheden in het aangezicht dorst te slingeren, hield na de zegepraal van *Tartuffe* een preek over de Huichelarij, een preek, die een doorloopend rekwisitoir behelst tegen Molieres comedie. Bourdaloue doet het voorkomen alsof men de g e h u i c h e l d e vroomheid zou hebben te sparen uit eerbied voor de w a r e vroomheid. Met een handige wending, die in zijn school tehuis behoort, spreekt hij van hen ‘qui exposent sur le théâtre et à la risée publique *un hypocrite imaginaire*, ou même, si vous voulez, *un hypocrite réel*, tournant dans sa personne en ridicule la crainte des jugements de Dieu, l'horreur du péché, les pratiques les plus louables en elles-mêmes et les plus chrétiennes.’ 't Merkwaardigste in deze redevoering is zeker wel de bewering dat men - *Tartuffes schuld daargelaten!* - ten opzichte van den in Tartuffes net gevangen Orgon en van Mme Pernelle de vraag kan stellen: ‘si ceux que se laissent surprendre de la sorte sont excusables devant Dieu.’

‘Et moi je réponds - vervolgt Bourdaloue - que cette excuse sera l'une des plus frivoles dont un chrétien se puisse servir.... parce que Jésus-Christ prévoyant les maux que devait produire cet éclat de la fansse piété, ne nous a rien tant recommandé que de nous en donner de garde, que d'y apporter tous le son d'une sainte circonspection et d'une exacte vigilance.’

Alsof - indien dit zoo ware - het niet juist Molières onsterfelijke verdienste zou geweest zijn, dat hij die zwakken en lichtgeloovigen tegen de schijnvromen had gewaarschuwd!

Met Bourdaloue sluiten wij de rij van de kerkelijke rechtzinnigen, die den grooten blijspeldichter hebben aangevallen.

III.

Een tweede groep van Molières vijanden is samengesteld uit de schrijvers zijner dagen en de tooneelspelers der concurreerende troepen. Naijver, afgunst, broodnijd spelen hier hunne verfoeilijke rollen.

Het eerste groote succes van den blijspeldichter was het eerste voorwendsel tot den aanval. Het was een jaar na zijn terugkeer uit ‘de Provincie’, naar aanleiding van de opvoering der *Précieuses ridicules*, die den 18^{den} November 1659 plaats had.

Precieux was aanvankelijk de benaming voor een zuivere, gepolijste taal, en zelfs een vrouw als Madame de Sévigné stelde er nog een eer in, den naam van ‘précieuse’ te dragen. Doch langzamerhand ontwikkelde zich van deze richting, die in haren oorspronkelijken vorm, in het hotel van de markiezin de Rambouillet, tot verfijning en zuivering van de Fransche taal veel had bijgedragen, een spotvorm. De ‘précieuses’ werden onverdragelijk gemaakt en pretentieus: zij werden ‘précieuses ridicules.’ Het kan niet anders of in de provinciesteden, waar de spotvormen welig plegen te tieren, moeten zij Molières aandacht reeds hebben getrokken; en toen hij ze te Parijs terugvond, was het kleine blijspel spoedig geschreven, dat haar voor altijd beroemd en voor goed onschadelijk zou maken.

Doch ook de oppositie bleef niet uit. Zij trad op in den persoon van Somaize, een middelmatig schrijver, vervaardiger van een *Grand Dictionnaire des précieuses*, waarin hij een groot aantal uitdrukkingen en zinwendingen van het *argot* der ‘précieuses’ verklaart. Somaize beantwoordt de *Précieuses ridicules* met een comedie, getiteld: *Les véritables précieuses*.

Zoowel in de voorrede als in het stuk zelf beschuldigt hij Molière, dien hij Mascarille noemt, van letterdiefstal. Zijn stukken zouden enkel kopiën zijn van die van zekeren Guillot Corju, van wiens weduwe hij het handschrift zou hebben gekocht. Voor de *Précieuses ridicules* zou hij een stuk van den abt de Pure hebben geplunderd. Somaize verwijt Molière verder, dat hij de menschen met toegangsbilletten naloopt, hun met den hoed in de hand loges aanbiedt, en zijn stukken, voor hij ze opvoert, bij particulieren voorleest.

Men ziet uit den aard van deze beschuldigingen, dat louter

afgunst ze in de pen gaf. Dit zou nog duidelijker blijken. Toen de goede uitslag der ‘Précieuses’ niet twijfelachtig was, en het stuk, dat in proza was geschreven, grooten indruk bleek te maken, schroomde Somaize niet er zijn voordeel meê te doen, door het in verzen over te brengen. Hij verontschuldigt zich op een manier, waaruit zoowel zijne kwade gezindheid jegens Molière als het onbetwist succès van het stuk blijkt. Somaize begrijpt - zoo zegt hij - dat men het misschien vreemd zal vinden, dat hij de moeite nam dit stuk op vers te brengen, waarvan Mascarille de schrijver beweert te zijn, en dat in zoover iets aan hem te danken heeft, omdat hij door zijn spel zich als ‘premier farceur de la France’ heeft doen kennen. ‘C'est toujours quelque chose (vervolgt hij in de voorrede) d'exceller en quelque mestier que ce soit, et pour parler selon le vulgaire, il vaut mieux être le premier d'un village que le dernier d'une ville, bon farceur que méchant comédien.’

L'Ecole des femmes, drie jaren na de ‘Précieuses ridicules’ opgevoerd, is het eerste stuk in *vijf* bedrijven van Molières hand. Wederom was het succes groot, en wederom bleven de aanvallen niet uit. De eerste, dien wij in het strijdperk ontmoeten, is d e V i l l i e r s , een lid van den troep, die onder den naam van ‘Les Grands Comédiens’ of ‘les Comédiens du Roy’, in het Hotel de Bourgogne zijne voorstellingen gaf en voornamelijk door de tragedies van Corneille en Racine naam had gemaakt. Dat Molières mededingers zijn steeds klimmenden roem en den grooten toeloop, dien zijne voorstellingen hadden, met leede oogen aanzagen, is te begrijpen. *Zélinde ou la véritable critique de l'Ecole des femmes* van de Villiers moest strekken om lucht te geven aan den broodnijd, die hen verteerde. Later wordt dit pamflet in denzelfden geest vervolgd in *La Vengeance des Marquis*. De *Zélinde* geeft in bijzonderheden een kleingeestige critiek van het nieuwe stuk; de gewone verwijten van letterdiefstal, van onzedelijkheid en minachting van den godsdienst blijven niet uit; maar vooral is het er op aangelegd om de lieden tegen Molière op te zetten. Telkens komt de Villiers terug op de zwakheid van de markiezen, d.i. van het geheele jongere gedeelte van den hofstoet, die, ofschoon zij door Molière in meer dan een stuk belachelijk worden gemaakt, toch zulke stukken toejuichen, en er een eer in schijnen te stellen dat

men hen er in herkent. Hij waarschuwt om toch vooral op zijn hoede te zijn tegen zulk een man, een gevaarlijk personaadje, die alles afluistert, en altijd de menschen bespiedt, om ze later in zijne comedies bespottelijk te maken.

Molière kende zijn tegenstanders. Hij had de verwijten voorzien, en de meeste reeds bij voorbaat beantwoord in zijn *Critique de l'Ecole des femmes*. Handig is vooral de verdediging tegen het verwijt van onzedelijkheid en minachting van den godsdienst, in zijne opdracht aan de koningin-moeder:

> ‘Comme chacun regarde les choses du coté de ce qui le touche, je me réjouis de pouvoir encore obtenir l'honneur de divertir votre Majesté; Elle, Madame, qui prouve si bien que la véritable dévotion n'est point contraire aux honnêtes divertissements, qui de ses hautes pensées et de ses importantes occupations descend si humainement dans les plaisirs de nos spectacles, et ne dédaigue pas de rire de cette même bouche dont Elle prie si bien Dien.’

L'Ecole des femmes riep nog een tweeden strijder in het harnas. Het was B o u r s a u l t , de schrijver van *le Portrait du Peintre ou la contre-critique de l'Ecole*[1].

Boursault, een dichter van ontegenzeggelijk talent, al genoot hij een tijd lang, in de vorige eeuw, een overdreven reputatie, was een goedaardig, maar zwak man, die gemakkelijk te bewerken viel. Gewillig werktuig van eenige meer of min beroemde schrijvers (onder welke men zelfs een der Corneilles meent te herkennen) en van de tooneelspelers van het Hotel de Bourgogne, laat Boursault zich wijs maken dat Molière in ‘la Critique de l'Ecole des femmes’ met den dwazen poëet Lysidas hem op het oog had. Men maakt hem het hoofd warm, en Boursault schrijft *le Portrait du Peintre*. Met de gewone verwijten omtrent het spotten met den godsdienst, en wat dies meer zij, was het stuk niet anders dan een mislukte poging tot navolging van ‘la Critique’, en als zoodanig niet waard om Molières gevoeligheid op te wekken, ware het niet dat er een aantijging in voorkwam, die de dichter reeds meermalen had moeten hooren, als zoude hij in zijne comedies bepaalde personen

1 Zie over Boursault de studie van Saint René Taillandier, *Un poète comique du temps de Molière*, in de *Revue des deux Mondes* van 1 November 1878 en volgende afleveringen.

op het oog hebben gehad, en als kwam het er slechts op aan den sleutel op de verschillende personaadjes te vinden. In *l'Impromptu de Versailles* neemt Molière die beschuldiging op. Een twist over de vraag, wie met den markies in 'la Critique' bedoeld is, geeft aanleiding tot de volgende verdediging, die aan een van de leden van Molières gezelschap, Brècourt, in den mond wordt gelegd:

> 'Vous êtes fous tous deux - zegt Brécourt tot de twistenden - de vouloir vous appliquer ces sortes de choses; et voilà de quoi j'ouis l'autre jour se plaindre Molière, parlant à des personnes qui le chargeoient de même chose que vous. Il disait que rien ne lui donnait du déplaisir comme d'être accusé de regarder quelqu'un dans les portraits qu'il fait; que son dessein est de peindre les moeurs sans vouloir toucher aux personnes;... qu'il serait bien fâché d'y avoir jamais marqué qui que ce soit, et que, si quelque chose était capable de le degoûter de faire des comédies, c'etait les ressemblances qu'on y voulait toujours voir et dont ses ennemis tachaient malicieusement d'appuyer la pensée pour lui rendre de mauvais offices auprès de certaines personnes...'

Men ziet dat Molière zich het verwijt had aangetrokken.

De arme Boursault, hoe zou hij het ontgelden! In dienzelfden *Impromptu de Versailles* neemt Molière den poëtaster op zoo onbarmhartige wijze onder handen, dat er weinig meer van hem overblijft.

Hij herinnert zich vernomen te hebben dat een zekere 'Br... Brou... Brossaut' een stukje tegen hem geschreven heeft, en, wanneer een der actrices hierop uitroept: 'Ma foi j'aurais joué ce petit monsieur l'auteur!' dan werpt hij haar tegen:

> 'Vous êtes folle. Le beau sujet à divertir la cour que Monsieur Boursault! Je voudrais bien savoir de quelle façon on pourrait l'ajuster pour le rendre plaisant! Ce lui serait trop d'honneur que d'être joué devant une auguste assemblée; il ne demanderait pas mieux, et il m'attaque de gaieté de coeur pour se faire connaître de quelque façon que ce soit...'

en zoo gaat het voort.

Het was meer dan een verdediging, het was een bittere wraakoefening, waaraan Molière zich hier overgaf; en hoeveel verzachtende omstandigheden ook in de provocatie mogen ge-

legen zijn, men kan Chamfort geen ongelijk geven, wanneer hij dit een slechte daad noemt, - ‘de eenige (voegt hij er bij) die Molière in zijn leven begaan heeft.’

Boursault, die door zijne onhandigheid er zoo deerlijk was ingeloopen - hij zou zich in zijn leven nog aan meer onhandigheden schuldig maken en er steeds voor boeten! - Boursault was niet haatdragend, en in den grond een oprecht bewonderaar van Molière. De meesterstukken van den grooten dichter, die elkander opvolgden van het jaar van *l'Impromptu de Versailles* tot aan Molières dood, waren wel geschikt om zijne gevoeligheid over de aangedane beleediging te bedaren.

Van al de vijanden van Molière is er geen, wien wij zoo gaarne absolutie schenken als aan Boursault. En zie hier waarom. Vijf jaar na Molières dood schrijft hij eene tragedie *La princesse de Clèves*, en wijdt in de proloog de volgende verzen aan den dichter, dien hij eens zoo had gegriefd:

> Depuis combien de temps la fidèle Thalie
> Dans un habit lugubre est elle ensevelie;
> Le front ceint de cyprès les yeux baignés de pleurs,
> Sans qu'un autre MOLIÈRE apaise ses douleurs?
> Dans les siècles passés comme au siècle où nous sommes
> La nature était lente à faire de grands hommes,
> Et l'aimable Thalie a longtemps à pleurer,
> Avant que son malheur se puisse reparer.

Zulk eene hulde, - al kwam zij laat! - maakt zeker veel goed.

Had Boursault, door den ruwen uitval van Molière uit het veld geslagen, zich niet meer in het strijdperk durven begeven, het Hotel de Bourgogne had nog andere voorvechters tot zijn dienst. De zoon van een der leden van hun troep, van zekeren M o n t f l e u r y (dien wij later nog zullen ontmoeten), beantwoordde *l'Impromptu de Versailles* met *l'Impromptu de l'hotel de Condé*, waarin hij het vooral op den t o o n e e l s p e l e r Molière gemunt heeft.

Er is een tijd geweest waarin Molière, die, volgens onbevooroordeelde tijdgenooten als acteur in het komische, als Sganarelle, Scapin, en le Malade imaginaire bijvoorbeeld, onovertroffen was, de pretentie had van ook uit te munten in de tragedie, waarvoor zijn talent zich in geen enkel opzicht leende. De critiek

had hier dus schoon spel; en Montfleury kon zeker wezen van de lachers aan zijne zijde te hebben, wanneer hij van Molière in tragische rollen het volgende beeld geeft:

Madame, avez vous vu, dans ces tapisseries
Ces héros de romans?.....
Il est fait tout de même; il vient le nez au vent,
Les pieds en parenthèse et l'épaule en avant.
Sa perruque qui suit le coté qu'il avance,
Plus pleine de laurier qu'un jambon de Mayence,
Les mains sur les cotés, d'un air peu negligé,
Le tête sur le dos comme un mulet chargé,
Les yeux fort égarés, puis debitant ses rôles
D'un hoquet éternel sépare ses paroles.

Onbillijk echter wordt die critiek, waar Molière wordt voorgesteld als enkel een navolger, en nog niet eens een goed navolger te zijn van den Italiaanschen kluchtspeler Scaramouche:

De Scaramouche il a la survivance,
C'est pourquoi de bonne heure il tache à l'imiter,
Mais, aux grimaces près, on peut mieux réciter.

De bron, waaruit die critiek welde, is licht te herkennen aan de volgende tirade:

Il contrefait morbleu (les acteurs) de l'Hotel.
S'il contrefait si bien leurs tours et leurs détours,
Il devrait, par ma foi, les imiter toujours;
Ce serait pour Molière une assez bonne affaire
S'il quittait son récit pour les bien contrefaire,
Car on voit à l'Hotel des acteurs merveilleux.

IV.

Hoe hevig en onverdiend deze aanvallen ook geweest mogen zijn, die vooral door afgunst werden ingegeven, Molière kon er zich op verdedigen. En dat hij het niet naliet, dat hij, nù met bittere ironie, straks met een gullen lach, dan weder met hoogen ernst, zich de overwinning wist te verzekeren - schier elk zijner comedies kan het bewijzen. Hoe menigen onsterfe-

lijken trek hebben wij niet te danken juist aan die mannen, die door hunne aanvallen hem prikkelden om met nog vaster hand den geesel der satire te zwaaien, zijn onderwerpen nog hooger op te vatten, en nog luider de stem te verheffen, die hen voor alle eeuwen zou oordeelen.

Maar wat te zeggen van de derde en laatste groep, die wij thans met versnelden pas de revue zullen laten passeeren, de groep van hen, die hem aantastten, daar, waar hij zich niet verdedigen kon zonder zijn innigste gevoelens, zijn diepste smarten tevens, voor het publiek bloot te leggen: in zijn bijzonder leven.

Reeds in den aanvang van deze schets wees ik er op, dat er een sluier hangt over de afkomst van Molières vrouw, A r m a n d e B è j a r t, en dat de vijanden van den dichter daarvan gebruik hebben gemaakt om hem van de laagste schanddaad te betichten. Die verfoeilijke laster, op de bekende wijze door Basile in den Barbier de Séville geschilderd, ‘eerst een geluid als van een zwaluw die vóór den storm langs den grond scheert, pianissimo, daarna behendig in het oor gefluisterd, en sforzando van mond tot mond herhaald’ - die laster werd, toen Molière, zijne vrienden en geheel zijn omgeving zwegen, het eerst luide uitgesproken door den tooneelspeler M o n t f l e u r y, den vader van den pamflettist van zoo even. Montfleury had zich te wreken op Molière, die zijn gezwollen toon en overdreven gebaren belachelijk had durven maken, en wist dit niet beter te doen dan door zich tot den koning te wenden, met een rekest, waarin de aantijging voorkomt *dat Armande Molières dochter zou zijn!*

Lodewijk XIV antwoordde op Montfleurys beschuldiging door peter te worden van Molières eerste kind. Had de koning al ooit geloof kunnen slaan aan de lasterlijke geruchten, die in omloop waren, het was duidelijk dat de dichter zich tegenover h e m had weten te rechtvaardigen. Maar waarom deed hij het nooit tegenover zijn aanvallers?

In 1821 heeft Beffara een gewichtig document ontdekt: de huwelijksacte van Molière en Armande, waarin laatstgenoemde voorkomt, als de 25 jaar jongere z u s t e r van Madeleine Béjart, kind van dezelfde ouders. Waarom heeft Molière dit stuk nooit vertoond en daarmeê de geruchten tot zwijgen gebracht? Waarom bleef Armande, die in eene authentieke acte z u s t e r van Madeleine heet, jaren lang, ook bij hen, die Molière niet vijandig gezind waren, voor Madeleines d o c h t e r doorgaan? Veel is er over dit punt gevorscht en gegist; maar wij blijven in het duister tasten,

en het is niet waarschijnlijk, dat de sluier ooit zal worden opgeheven[1].

Den vijanden gaf dit alles intusschen schoon spel.

Niet alleen Armande's afkomst, ook haar gedrag en de verhouding tusschen de beide echtgenooten, werden aangegrepen om den dichter te kwellen.

Ik herinnerde reeds, hoe de twee karakters mijlen ver uit elkander liepen. De jonge Armande, jolig, lichtzinnig, koket, trotsch de vrouw te zijn van iemand, die als Molière zijn entrées aan het Hof had, maar vooral er op uit om in die hoedanigheid te schitteren en een eerste rol te spelen, - hoe kon zij op den duur samengaan met den veertigjarigen dichter, die de jaren van ‘Sturm und Drang’ achter den rug had, wien het leven een diepen blik had doen slaan in het menschelijk hart, en die bij al den schat van spot en ironie, waarover hij beschikken kon, ernst en gezond verstand tot gezellen had gekozen op zijn levensweg; - hoe kon zij haar geluk vinden bij hem, die èn als dichter, èn als tooneelspeler onophoudelijk arbeidend, bovendien zwak van gezondheid en gekweld op allerlei wijze, prikkelbaar, en dus ook jaloersch was in hooge mate?

1 Loiseleur (*Les points obscurs de la vie de Molière*. Paris, 1877) tracht de zaak ongeveer aldus te verklaren:
Armande was wel degelijk een kind van Madeleine Béjart; maar de misstap, waaraan zij het leven te danken had (Molière moet op dit tijdstip, het eind van 1642, gesteld dat hij Madeleine toen reeds kende, voor haar, die van rijke en schitterende aanbidders omringd was, een onbeduidende knaap geweest zijn), moest voor Madeleines vroegeren *amant*, den hertog van Modena, met wien zij nog altijd hoopte de oude liefdesbetrekking weder aan te knoopen, tot elken prijs verborgen blijven. Het kind moest dus een andere tot moeder hebben; en die andere vindt Madeleine in haar eigen moeder, die, in het bezit van elf kinderen, waarvan het jongste 4 jaar, eerst sedert kort weduwe was.
Molière, wiens eerlijk en oprecht karakter ons bekend is, zweeg liever tegenover de lasterpraatjes, dan dat hij zou trachten ze te ontzenuwen door het te voorschijn brengen van een acte, die hij wist dat een valsche verklaring inhield.
Er is meer waaruit blijkt, dat er tusschen Madeleine en Armande een nauwer betrekking dan die van zuster tot zuster bestond. Bij het huwelijk van Armande met Molière schenkt haar de weduwe Béjart, die bij den dood van haar man geheel zonder middelen was, de voor die dagen vrij aanzienlijke som van 10,000 livres; terwijl zij later aan hare eigene dochter Geneviève niets ten huwelijk geeft. Niemand anders dan Madeleine, die rijk was en een groot vermogen naliet, kan die gift onder haars moeders naam geschonken hebben. Met den hertog van Modena houdt Madeleine later een kind van Armande en Molière ten doop; Armande maakt zij tot universeel erfgenaam, onder bepaling dat de kinderen van haar zuster Geneviève alleen zullen opvolgen, wanneer die van Molière en Armande zonder nakomelingen sterven.

Brouille en verzoening wisselden elkander dan ook tusschen de beide echtgenooten af.

De vijanden zouden er hun voordeel meê doen. In *la Vengeance des Marquis* insinueert de Villiers dat Molière door Armande wordt bedrogen: ‘Ik heb - zegt hij - bij de voorstelling van *le Portrait du Peintre* niet minder dan 31 mannen geteld, die door hun vrouwen worden bedrogen. Dertig van hen applaudisseerden, de een-en-dertigste deed al zijn best om te lachen, maar hij had er bitter weinig lust in.’ Het was voor niemand een geheim, dat met den man, die geen lust had om te lachen, Molière bedoeld werd.

En Molière, die altijd zijn benijders en bespotters te woord had kunnen staan, die zich steeds de aanvallers van het lijf had weten te houden - hij moest zwijgen. Kon hij, gemarteld door de dagelijksche lichtzinnigheid en koketterië̈n van zijn vrouw - al mocht zij hem dan ook niet in den letterlijken zin bedriegen - kon hij met een eerlijk hart de verdediging van die vrouw op zich nemen?

De schotschriften, die Molières bijzonder leven raken, volgen elkander op. Sommige zijn van dien aard, dat ik er hier niet meer dan den titel van kan mededeelen. Daartoe behoort *Le Mariage sans Mariage* van zekeren Marcel, een tooneelspeler van het Theatre du Marais.

Ik sta alleen nog stil bij een meer bekend geschrift, getiteld: *Elomire hypocondre ou les Medecins vengés*, dat tot het lasterlijkste, maar tevens voor de biografen van Molière tot het belangrijkste behoort wat tegen Molière geschreven is.

‘L'illustre inconnu’, zooals Claretie den schrijver L e B o u l a n g e r d e C h a l u s s a y noemt, nam met dit pamflet, dat den vorm heeft van eene comedie in 5 bedrijven en in verzen, de verdediging op zich van de geneesheeren, die door Molière, den ongeneeslijken zieke, zoo vaak en zoo scherp waren aangevallen. Men wil, dat de verdedigden zelven weinig tevreden waren over de wijze waarop voor hen in de bres werd gesprongen, en krachtig opkwamen tegen het beweren, dat dit geschrift van een hunner afkomstig zou zijn. Misschien vreesden zij - en niet ten onrechte - dat nog scherper aanval van de zijde van Molière zou volgen.

Zeker is het, dat het stuk geschreven is door iemand, die, hetzij dan dokter of niet, Molière van nabij kende, in de bijzonderheden van zijn leven ingewijd en op de hoogte was van

al de boosaardige geruchten, die er omtrent hem en zijn huwelijksleven in omloop waren. Geen aantijging zoo lasterlijk, of Le Boulanger de Chalussay maakt er zich tot tolk van. Al de finesses der hoogere lasterschool vindt men in zijn geschrift terug.

In de voorrede beweert de schrijver dat *Elomire* (zooals Molière met omzetting der letters van zijn naam genoemd wordt) beloofd had zich zelven ten tooneele te zullen voeren. Nu dit stuk, zoolang met ongeduld verwacht, niet komt, en het schijnt dat de kunstenaar zijn schets heeft uitgewischt, zal de Chalussay trachten het beeld weer te geven naar z i j n opvatting.

En welk een beeld is dat?

Eerst moet het Molières gezondheid ontgelden. Daartoe dient al aanstonds het 1e tooneel, dat een gesprek behelst tusschen Elomire, zijne vrouw Isabelle en zijn knecht Lazarille. Molière wordt er in voorgesteld als een zwartgallig individu, een zieke, doch vooral een zieke in zijn verbeelding. Hij klaagt over zijne gezondheid, en als Isabella hem vraagt: *Quel mal avez vous donc?* dan antwoordt hij:

Ah! j'en ay mille ensemble.

ISABELLE.
Quels maux? et depuis quand? dites viste je tremble.

ELOMIRE.
N'as-tu point remarqué que depuis quelque temps
Je tousse et ne dors point?

ISABELLE.
Non.

ELOMIRE.
Je croy que tu mens.
Et ce frais en bon point dont brilloit mon visage
Comment le trouves tu.

ISABELLE.
Tout de mesme.

ELOMIRE.
Lazarille, ai-je pas le teint blesme?

LAZARILLE.
Ouy monsieur.

ELOMIRE.
Le miroir me l'a dit tout de mesme;

Et ces bras qui naguère estoient de vrais gigots,
Comment les trouves tu?

LAZARILLE.
Ce ne sont que des os....

Bij herhaling komt de schrijver terug op de hoest, die Molière placht te kwellen, en die niet anders was dan een symptoom van de tering, die hem ten grave zou sleepen.

'C'est une grosse toux avec mille tintoins'[1].

Na den zieke is het de beurt aan den acteur, wiens talent als dat van een eenvoudig potsenmaker wordt geschilderd, en nog wel van een potsenmaker die zijn grimassen van een ander, van Scaramouche had geleerd.

Chez le grand Scaramouche il va soir et matin.
La le miroir en main, et ce grand homme en face,
Il n'est contorsion, posture, ni grimâce,
Que ce grand Ecolier du plus grand des bouffons,
Ne fasse et ne refasse de cent et cent façons.
Tantôt pour exprimer les soucis d'un ménage
De mille et mille plis il fronce son visage;
Puis joignant la pâleur à ces rides qu'il fait,
D'un mari malheureux il est le vrai portrait[2].

Men ziet, er is een zekere virtuositeit in den aanval, en de overgang tot 'le mari malheureux' is ongezocht. Het is niet de eenige maal, dat de wonde plek met ruwe hand wordt aangeraakt. Telkens wordt op Molières toestand gezinspeeld als op dien van een bedrogen echtgenoot. Tegelijkertijd wordt de beschuldiging van Montfleury omtrent Armande's afkomst herhaald in termen, waarvan de bedoeling voor een ieder duidelijk moest zijn. En zoo gaat het voort. Het blijft intusschen niet bij verspreide aantijgingen. Ten einde Elmire te genezen van zijn hypochondrie, schrijft een zijner geneesheeren hem de bijwoning van een tooneelvoorstelling voor:

Mon deuxième remède est une comédie,
On dit qu'elle est divine et je n'en puis douter;
Car l'auteur est illustre, et l'histoire si belle,
Que les siècles passés n'en ont point vu de telle[3].

1 Acte I, Sc. 3.
2 Acte I, Sc. 3.
3 Acte III, Sc. 2.

En nu volgt de komedie in de komedie: *Le Divorce Comique*. De geheele geschiedenis van Molière en van zijn troep wordt nog eens opgehaald; zijn optreden als acteur in tragische rollen wordt belachlijk gemaakt, en hem wordt de volgende raad gegeven:

> Crois moi, cher Mascarille
> Fais toujours le docteur, ou fais toujours le drille;
> Car enfin, il est temps de te désabuser,
> Tu ne naquis jamais que pour faquiniser....
> Mais si tu te voyais, quand tu veux contrefaire
> Un amant dedaigné qui s'efforce de plaire,
> Si tu voyais, tes yeux hagards, et de travers;
> Ta grande bouche ouverte, en prononcant un vers[1]...

Die mengeling van gemoedelijke raadgevingen met de meest perfide hatelijkheden was wel geschikt om indruk te maken.

Of echter de geneesheeren inderdaad op zulk een wijs *gewroken* mochten heeten, valt te betwijfelen. Zeker is het, dat het den schotschrijver niet gelukt was Molière te ontwapenen.

Was de dichter van den aanvang af sceptisch gestemd geweest tegenover de geneeskunst van het Frankrijk der 17de eeuw, een kunst, die, in holle fraseologie, in eigenzinnige routine haar heil zoekend, oog en oor sloot voor de groote ontdekkingen dier dagen, dat scepticisme was allengs in volslagen ongeloof overgegaan. Hij was tot de overtuiging gekomen - en de vergeefsche proefnemingen op zijn eigen ziekelijk lichaam hadden er zeker niet weinig toe bijgedragen om hem tot die overtuiging te brengen - ‘qu'il n'est pas de plus grande mômerie sous le ciel que celle d'un homme qui se mèle à guérir les autres.’

En men spotte met zijn ziekte, men noemde hem ‘hypochondre,’ een ziekte in zijn verbeelding alleen - een ‘malade imaginaire’! Hoe zou hij hen te woord staan!

En nu volgt, nadat *l' Amour médecin, Monsieur de Pourceaugnac, le Médecin malgré lui* waren voorafgegaan, *le Malade imaginaire*, van het begin tot het eind de bijtendste satire op de geneeskunst zooals hij ze had leeren kennen - in den volsten zin zijn l a a t s t e woord.

1 Acte IV, Sc. 1.

V.

Molière was gestorven. Maar van een zooveel bewogen en zooveel besproken leven was nog te veel partij te trekken dan dat de dwepende godsdiensthaat en de laster zouden kunnen zwijgen. De hooge geestelijkheid weigerde de kerkelijke begrafenis, zoodat het lijk des nachts van het sterfhuis rechtstreeks naar het kerkhof moest worden vervoerd. Dit was te voorzien. Maar waarom moeten wij, meer dan twintig jaar na Molières dood, onder hen die den dichter tot in zijn graf vervolgen, ook een der groote namen van de 17de eeuw, B o s s u e t aantreffen?

Koud en onbarmhartig wreed is de uitval in zijn *Maximes et reflexions sur la Comédie:*

> 'La postérité saura peut-être la fin de ce poète-comédien qui en jouant son Malade Imaginaire, reçut la dernière atteinte de la maladie dont il mourut peu d'heures après, et passa des plaisanteries du théatre, parmi lesquelles il rendit presque le dernier soupir, au tribunal de celui qui dit: "Malheur à vous qui riez, car vous pleurerez!"'

Waarom nu eerst die uitval, en niet vijf en twintig jaar vroeger, toen Bossuet tegelijk met Molière aan het Hof verkeerde? Waarom? Omdat Bossuet voor alles hoveling was, en den koning naar de oogen zag. Wat niet zonder gevaar kon geschieden toen Molière in 's konings gunst deelde, kon thans geen kwaad meer, nu Lodewijk XIV, bij het naderen van den ouden dag, en onder den invloed van Madame de Maintenon, het tooneel van Molière den rug toekeerde, en enkel nog genoegen vond in de bijbelsche drama's, als *Esther* en *Athalie*, die Racine voor l'Ecole de Saint Cyr schreef.

Nog van twee geschriften vermeld ik de titels. Het een is *le Factum* van G u i c h a r d , een pamflet zoo lasterlijk, dat de drukkers ambtshalve door den Procureur-Generaal werden vervolgd en Guichard zelf blootshoofds en geknield boete doen moest voor zijn vuilaardig geschrijf.

Een nog later geschrift heeft meer naam gemaakt: nl. *les Intrigues de Molière et de sa femme ou la fameuse Comédienne*, waarin het vooral op Molières vrouw gemunt is.

Doch dit alles valt buiten het kader van deze schets, evenals alle latere aanvallen, waaraan Molière, zoowel de dichter als de

mensch, èn in Duitschland van de zijde van Schlegel en zijn school, èn in Frankrijk zelf o.a. van de zijde van Louis Veuillot[1] en de zijnen heeft blootgestaan.

Ik meende mij te moeten bepalen tot het geven van een overzicht van de geschriften, die tijdens Molières leven tegen hem gericht werden, en men zal moeten erkennen, dat de oogst rijk genoeg was.

VI.

'Arme Molière!', is men wellicht geneigd uit te roepen; en zeker, zij hebben hem het leven bitter genoeg gemaakt, laster op laster stapelend, steeds met dezelfde aantijgingen den van nature gevoeligen, en door zijn zwakke gezondheid dubbel prikkelbaren man wreedaardig folterend. Maar hoe moet hij ook diezelfde vijanden niet vaak in stilte hebben gedankt, wanneer hunne aanvallen hem een van die 'haines vigoureuses' hadden weten in te geven, die hem met te vaster hand de maskers af deed rukken, waarachter huichelarij en kwakzalverij haar ware tronie trachtten te verbergen.

De kunstenaar - men vergete het niet, bij al de meewarigheid waartoe Molières leven ons moge stemmen - de kunstenaar vindt den troost voor wat hem het leven droefs en bitters biedt in zijn kunst zelf.

Daar is in het scheppen van het kunstwerk, in het gestalte geven aan de beelden zijner fantaisie, in het zien opgroeien van de kinderen zijns geestes - daar is in dat alles een genot waarbij geen ander haalt, en dat door geen lijden van welken aard ook geheel kan worden te niet gedaan. Dat genot moet Molière gekend hebben, of wij zouden hem den eerenaam van scheppend kunstenaar moeten ontzeggen.

Wij mogen en moeten weten dat van de meesterstukken van den dichter vele gekocht zijn met zijn hartebloed; maar wij mogen en moeten tevens leeren bewonderen, hoe de waarachtige kunstenaar veelzijdiger, krachtiger, grooter wordt in den strijd.

Op den aanval van Somaize, die hem ten opzichte van de *Précieuses ridicules* van letterdiefstal beschuldigt, is het antwoord:

1 *Molière et Bourdaloue*, par Louis Veuillot. Paris/Bruxelles 1877.

les Femmes savantes; op Roulés' verguizing: de volledige *Tartuffe;* op de lasterlijke aantijgingen van den *Elomire hypocondre: le Malade imaginaire*.

En hoe heeft hij steeds de leugen gehaat met een volkomen haat, en haar gebrandmerkt onder welken vorm zij zich ook vertoonde. Hier spottend met het valsche vernuft der *précieuses*, de valsche wetenschap der doctoren, de valsche logica der wijsgeeren, de valsche kunde der *femmes savantes*, de valsche pretenties der burgerlui; ginds de huichelarij geeselend ten bloede toe, hetzij zij zich, als in de omgeving van Alceste, den *Misanthrope*, als een huichelarij van vormen uitte - leugenachtige beleefdheden zeggend daar waar een hartige en waarachtige ónbeleefdheid op zijn pas zou geweest zijn - hetzij zij zich, als in *Tartuffe*, den eerbiedwaardigen mantel der vroomheid om de schouders wierp, en den wellust in het hart kweekte, met het gebed op de lippen.

'Maskers af!' roept ons nog na twee eeuwen de dichter toe, en wij herhalen dat woord.

De vijanden van Molière zijn niet gestorven, al schrijven zij slechts bij uitzondering nog pamfletten tegen zijn werk en zijn persoon.

De vijanden van Molière zijn overal, waar de Leugen in haar duizenderlei vormen ons omringt, den dampkring, dien wij inademen, verpestend, en ons de borst beklemmend als een nare droom.

Doch het wapen, waarmede de dichter hen bestreed, is nog even geducht als voor twee eeuwen.

Als een zuivere luchtstroom, zoo reinigend werkt de gezonde levensbeschouwing, die uit zijn verrukkelijke comedies spreekt; bemoedigend is de volle klank der waarheid, de borsttoon der overtuiging, die ons uit haar tegenklinkt.

Wij leggen ze niet uit de hand, of wij halen ruimer adem: wij voelen ons veredeld en gesterkt. Wij hebben den *honnête homme* in het eerlijk, open gelaat gestaard. Laat thans de Leugen ons in den weg treden - wij zullen den moed hebben haar te woord te staan.

J.N. VAN HALL.

De regeling der landrente op Java en Madura.

Door Hare verordening van 11 Maart 1878 heeft de Indische Regeering een even moeielijk als belangrijk vraagstuk trachten op te lossen: het vraagstuk van de regeling der landrente op Java en Madura, waaraan zoovelen reeds hun krachten beproefd hebben.

Naar het voorschrift dier verordening, zal de landrente voor 1878 en volgende jaren hetzelfde bedrag hebben als die voor 1877.

Aan de residenten is daarbij evenwel de bevoegdheid toegekend, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, al zulke wijzigingen in te voeren, die, op grond van vertrouwbare gegevens, als wezenlijke verbeteringen kunnen worden aangemerkt.

Bij eene kabinets-circulaire van 14 April 1878, die, alhoewel geen geheim stuk, tot heden evenmin algemeen bekend is geworden, heeft de Gouverneur-Generaal aan de hoofden van Bestuur het volgende te kennen gegeven:

‘Blijkens de overwegingen van de ordonnantie van 11 Maart (Staatsblad 110) achtte de Regeering het niet wenschelijk een nieuwen vijfjaarlijkschen aanslag der landrente te doen plaats hebben volgens de bepaling van art. 12 der ordonnantie van 3 April 1872 (St. 66) en waren nog niet alle gegevens aanwezig, die Zij noodig acht voor eene beslissing omtrent een geheel nieuwe regeling.’

‘Het kwam der Regeering echter niet geraden voor, aanvankelijk den aanslag algemeen te laten op het bedrag voor 1877. Het is toch bekend, dat de aanslag, zooals hij voor 1877 is vastgesteld ingevolge de toepassing aan de ordonnantie van 1872 gegeven, hier uiterst laag is, elders zoo hoog opgedreven, dat de lasten der bevolking te zwaar moeten worden geacht.’

‘De gelegenheid om daarin verandering te brengen, moest worden in 't leven geroepen.’

‘Tevens kwam het noodig voor de gelegenheid te openen om gaandeweg van betere gegevens omtrent de opbrengst en de uitgestrektheid der gronden partij te trekken, ten einde den aanslag meer naar billijkheid te regelen. Door geleidelijke verbeteringen van den aanslag zal de billijkheid bevorderd worden niet alleen, maar kan het ook mogelijk worden later een aanslag naar eene nieuwe regeling te doen plaats hebben zonder te groote schokken.’

‘Van de bevoegdheid, in art. 2 der ordonnantie gegeven, moet dus in de eerste plaats gebruik worden gemaakt tot verbetering van den aanslag, waarvan men reeds weet of vermoedt, dat hij te laag dan wel te drukkend is. Die aanslag moet in eens of langzamerhand worden gebracht op een billijk cijfer.’

‘Maar tot deze verbeteringen van den aanslag mag men zich niet bepalen. Daar, waar men nog niet genoeg gegevens heeft, om te beoordeelen of de bestaande aanslag moet veranderd worden, moet er naar gestreefd worden ze te verkrijgen. Voortdurend moet daartoe het mogelijke worden gedaan door onderzoek naar de opbrengst en de uitgestrektheid der gronden.’

‘Naarmate gegevens verkregen worden, wordt beoordeeld of de aanslag dient behouden te blijven, dan wel verhoogd of verlaagd moet worden.’

‘Is verhooging noodig, dan kan die naar omstandigheden in eens plaats hebben of over meer jaren worden verdeeld.’

‘De ondervinding heeft aangetoond, dat de toepassing van het tarief, bij art: 2 der ordonnantie van 1872 vastgesteld, in vele gevallen tot een aanslag zou leiden, te drukkend voor de bevolking.’ In zoodanige gevallen moet de verhooging ‘achterwege blijven of tot een lager cijfer beperkt worden.’

‘Om op goede gronden te bepalen, dat de bestaande aanslag te hoog of te laag is en welke verandering er in gebracht moet worden, kan dus niet uitsluitend op de bruto-opbrengst gelet worden van padi, of - waar deze niet geteeld wordt - van een ander gewas. Ook op alle andere omstandigheden moet gelet worden.’

‘Het kan zich toch licht voordoen, dat een gelijke aanslag van twee dessa's, die, - wat even bedoelde bruto-opbrengst betreft, - gelijk staan, voor de eene zeer drukkend, voor de

andere betrekkelijk laag genoemd zou moeten worden, b.v. omdat in de eene niet, in de andere wel de gelegenheid bestaat, om door de teelt van tweede gewassen nog een aanzienlijk voordeel van de gronden te trekken.'

'Tot de gegevens welke dienen moeten om te beoordeelen voor hoeveel een dessa is aan te slaan, behoort ook de berekening van 't geen bij een billijke repartitie, voor gronden van onderscheiden qualiteit, per bouw betaald moet worden. Bij het nagaan hiervan kan van de verdeeling der gronden in soorten, zooals die bij de landbouwende bevolking zelve gebruikelijk is, veel partij getrokken worden.'

'Bij het vragen van goedkeuring ingevolge art: 2 der ordonnantie in Staatsblad 1878 n°. 110, moeten aan de Regeering worden medegedeeld de redenen, waarom, in overeenstemming met het bovenstaande, de vermeerdering is noodig geacht.'

'Is eenmaal de aanslag herzien, dan moet zonder overwegende redenen in de eerstvolgende jaren niet op nieuw tot herziening worden overgegaan. Daargelaten het geval, dat eene noodig geoordeelde vermeerdering over eenige jaren wordt verdeeld, moet eenige vastheid in den aanslag, gelijk ook de ordonnantie van 1872 bedoelde, wenschelijk worden geacht.'

'Blijkens art: 3 van de ordonnantie is het noodig geacht bekend te zijn met de wijze, waarop de van regeeringswege vastgestelde aanslag in de dessa over de grondstukken wordt verdeeld. De repartitie-cijfers toch kunnen van groot nut zijn ter beoordeeling van de grondslagen voor een latere regeling. Het zal niet altijd noodig zijn van de repartitie aanteekening te houden door vermelding van de namen der landbouwers en van ieders aanslag. In veel gevallen toch kan dit geschieden door vermelding van blokken, waarvan al de gronden op een cijfer per bouw zijn aangeslagen. En zulk een vermelding verdient de voorkeur, want zij is niet alleen eenvoudiger, maar ook duidelijker, omdat bij latere raadpleging de verandering in de personen of namen der bezitters geen bezwaar oplevert.'

'De ordonnantie laat aan de hoofden van gewestelijk bestuur over naar omstandigheden te bepalen, hoe de aanteekeningen worden ingericht.'

'In sommige gevallen zullen deze aanteekeningen, die in elk geval gehouden moeten worden, kunnen samenvallen met die, welke volgens de ordonnantie in Staatsblad 1874, n°. 65 *a* daar, waar dit mogelijk is, moeten worden gehouden van de namen

der landrente-plichtigen en van het bedrag waarvoor ieder is aangeslagen.'

'Ten einde eene gelijkmatige behandeling van deze gewichtige aangelegenheid zooveel mogelijk te bevorderen, zal de hoofdinspecteur van Gorkom op zijne rondreis deze zaak bespreken met de ambtenaren, of zal, - voor zooveel noodig, - zoodanige bespreking plaats hebben door degenen die in eenig gedeelte van Java met dien hoofd-inspecteur de zaak hebben behandeld.'

'In afwachting daarvan mag echter niet worden stilgezeten, maar moeten gegevens verzameld worden om al dadelijk vóór 1 October 1878 eenige verbeteringen tot stand te brengen en daarmede geleidelijk verder voort te gaan.'

'Ik verwacht dat de hoofden van bestuur, zooveel in hun vermogen is, zullen zorgen en door hunne ondergeschikte ambtenaren, zoo Europeesche als Inlandsche, zullen doen zorgen voor de verkrijging van al zulke gegevens, als voor een billijker aanslag noodig zijn.'

Door deze uitdrukkelijke voorschriften en wenken heeft de Opperlandvoogd inderdaad met ons verleden gebroken.

Aan de residenten is tijd en gelegenheid gegund om naar omstandigheden te handelen en door de meest eenvoudige, dat is, de meest practische methode, recht en billijkheid te bevorderen.

Het vraagstuk der landrente is alzoo een nieuwe phase ingetreden. De ambtenaren zullen nu zooveel vrijheid genieten, dat het naar onze meening geheel van hun tact en wil afhankelijk zal zijn, of men eindelijk eens tot eene voor alle partijen bevredigende beslissing zal komen.

Van deze meening gaan wij hier rekenschap geven. Langs welken weg? Die der bespiegeling schijnt platgetreden; de weg der ervaring dunkt ons ook in deze verkieslijk. Om kennis van feiten en toestanden zij 't voorloopig te doen.

Men verwachte dus hier geen beschouwing over de vraag hoe, in rechten, de verhouding der inheemsche belastingschuldigen op Java en Madura tegenover den fiscus behoort te worden opgevat. De practische beteekenis dier vraag wil ons niet duidelijk worden, overtuigd als wij zijn, dat de Regeering zich, bij het streven naar degelijke, dat zijn feitelijke verbeteringen, met ernst en vasten wil van formeele bedenkingen los moet maken.

Zij behoort zich niet gebonden te achten aan vroegere gebreken en dwalingen, zooals die in menige verordening of extensieve interpretatie, bij herhaling aan 't licht zijn gekomen.

Door een stelsel van admodiatie, dat langer dan vijftig jaren gevigeerd had, zal de bevolking toch wel eenig recht verworven hebben om, bij de vaststelling van regelen ter heffing van de landrente, een woord mede te spreken.

Welke rechtsgronden de staat oorspronkelijk ook moge gehad hebben, - de vijftig jaren van overleg en samenwerking met de belastingschuldigen kunnen niet geïgnoreerd worden. Het zou heden even onbillijk als onstaatkundig zijn, op eenmaal met de traditie te breken.

Men verrasse het volk niet door nieuwe vindingen, die vermoedelijk al te weinig met zijn instellingen, gewoonten en neigingen zouden overeenstemmen.

Onstaatkundig zou zulk een verrassing zijn, wijl de geschiedenis geleerd heeft, dat men ook de Indische volkeren niet straffeloos willekeurige belastingen oplegt, die met hunne gewoonten en begrippen, in 't algemeen met hunne economische toestanden en omstandigheden, in strijd schijnen.

Onbillijk, omdat men het volk gewend heeft tot den aanslag van zijne landrente mede te werken. Onbillijk ook, omdat er een onmiskenbaar verband bestaat tusschen de landrente en de heeren- en cultuur-diensten, terwijl 't vooralsnog ondoenlijk schijnt, eene algeheele herziening en samenhangende regeling van die onderscheiden lasten te beproeven.

De vraag is niet alleen, ‘voor hoeveel landrente wij de bevolking dienen aan te slaan.’ Van overwegend belang is tevens de quaestie, ‘of die bevolking onze schatting dragen kan.’

Blijkens haar eigen loyale opening van zaken, onderschrijft de Regeering heden nog de verklaring van Commissarissen-Generaal in 1819, ‘dat wij over het algemeen nog onbekend zijn gebleven met de onvermijdelijke grondslagen voor vaste en onherroepelijke regelen tot heffing van landrente.’

Zonder regelen echter geen orde en als wij zelven geen klare denkbeelden omtrent het belastingvermogen der bouwgronden van de bevolking schijnen te hebben, dan wordt het noodig, dat wij onze kennis zoeken langs den meest eenvoudigen weg, dat is de weg van overleg en samenwerking. Die methode kan en moet ons tot het ideaal van een belasting voeren. Als ideaal erkennen wij een regeling die de tevredenheid zoowel

van den fiscus als van de belastingschuldigen tot uitkomst heeft.

Laat ons onderzoeken, hoe zulk een eind-resultaat te bereiken is en volgen wij daarbij den weg der empirie, dat is, laat ons rekening houden met daadzaken, niet met hersenschimmen, al heeten die vaak bespiegeling.

Onze kennis van de uitgestrektheid der bouwgronden, van hun voortbrengende kracht en van de waarde der producten, heet onvolledig.

Noch de strengste instructies en herhaalde aanschrijvingen om te onderzoeken en op te nemen, - noch de werking sinds 14 jaren van een uitgebreide en kostbare statistiek, - noch de peremtorische voorschriften der verordening van 3 April 1872, hebben ons veel verder kunnen brengen.

Zeggen die feiten ons niet, dat er een einde moet komen aan het reglementeeren en instrueeren, - dat de handen daarentegen nu eens aan 't werk moeten worden geslagen en men de feiten daar te zoeken heeft, waar ze te vinden zijn?

Onze taak is alzoo den draad op te nemen, die den weg door den doolhof kan aanwijzen.

Zoo erkend moet worden dat onze kennis, in weerwil van een zestigjarig bestuur, luttel vooruitging, mag men toch niet aannemen dat die tijd geheel onvruchtbaar bleef. Zelfs uit negatieve resultaten vallen leering en leiding te putten.

Tijdelijk en plaatselijk is er zeker wel eens iets degelijks voorbereid en tot stand gebracht ook. Eenheid en leiding werden gemist en het bleef bij stukwerk, zonder samenhang, ook zonder 't zoo noodig vervolg.

Er heeft in Indië altijd een sterke afwisseling van personeel plaats gegrepen, en bij gebrek aan een vaste methode van werken, waaraan elkeen zich gebonden kon achten, zijn de hier en daar, nu en dan gewonnen resultaten en ervaringen, met de vervanging van den betrokken ambtenaar weder te loor gegaan of onbenuttigd gebleven.

Liggen de uitgestrektheid en het productief vermogen der belastbare gronden nu geheel in 't duister en buiten 't bereik onzer waarnemingen?

Men zou 't maatschappelijk en intellectueel standpunt van den Javaan, zijn sociale en economische verhoudingen, al beneden peil moeten denken, om zulk een vraag bevestigend te durven beantwoorden.

Zouden er onder de millioenen landbouwers op Java niet te vinden zijn, die zich eenige rekenschap kunnen geven van hun eigen verrichtingen, - die weten hoeveel zij ieder jaar bebouwen en welk voordeel zij van dien arbeid genieten?

Laat ons aannemen dat het getal beperkt is, maar wij mogen toch gelooven, dat er in elke dessa wel één man te vinden zal zijn die zich onderscheidt. Dan hebben we reeds meer dan 30,000 lieden, die op den duur moeielijk hun licht onder de korenmaat verstoken kunnen houden, waar het ons ernstig streven mocht zijn dat licht ook voor ons te doen schijnen.

Het is echter een overdreven beweren, dat de landbouwers zelven niet zouden weten wat zij bezitten en voortbrengen. Elkeen weet het voor zich zelf zeer goed, maar de individuën bemoeien zich niet met het geheel, Zij zijn geen statistici die er zich op toeleggen een nauwkeurig overzicht van hunne dessa op te maken.

Hoe zou het anders kunnen zijn? Letten we eenvoudig op de feiten en laten we ons niet verblinden door de officieele traditie die de een den ander pleegt na te praten.

Overal waar het individueel grondbezit heerscht, kent ieder aandeelhouder de ligging, de grootte en den aard van zijn perceel. Dat is duidelijk, omdat hij transacties sluit en zijn lusten en lasten van die kennis uitgaan.

Waar communaal-bezit wordt aangetroffen, - en het is in naam nog overwegend, - pleegt men den gemeente-grond òf periodiek, òf ook alleen in bijzondere gevallen te verdeelen. En, zouden er nu werkelijk eenvoudigen van geest zijn, die meenen en gelooven, dat men bij zulk eene verdeeling halsstarrig zonder berekening en maat te werk gaat, - dat de honderdduizende belanghebbenden onverschillig blijven aangaande het quantum en quale van wat wordt toebedeeld?

Men zou den Inlander onrecht doen en zijn geschiedenis miskennen. Men zou zich geen rekenschap gegeven hebben van de beteekenis der gedurig voorkomende dessa-klachten.

't Is waar, men houdt er geen statististieke bureaux, geen gezworen landmeters op na. Men bekommert zich niet om ons metriek stelsel. Maar men ziet daarom de verhoudingen

niet over 't hoofd en is evenmin ongevoelig voor recht en billijkheid.

Het rechtsgevoel van den Inlander spreekt sterk, zelfs waar overmacht het bedreigt. Beproef het zijn veld-producten, zijn bamboe of vee te koopen. Bijaldien hij niet in ongewone omstandigheden verkeert, zal hij zijn eigendom op waarde weten te houden.

Voor een aandeel in den gemeenschappelijk bezeten grond gebruikt de Inlander eigenaardige benamingen. Onze bahoe is 500 ▭ Rh. roeden, maar de volks-bahoe regelde zich naar oude verhoudingen bij de grond-verdeeling, in verband met de werkkrachten.

In Patjitan, waar men maar over geringe uitgestrektheid bouwgronden beschikt, wordt de gemeente-grond in saloepits verdeeld. Een saloepit is 250 ▭ Rh. roeden. De hoofden ontvangen meer dan de onderhoorigen, maar elkeen weet juist ‘hoeveel aandeelen hij bezit’ en de aandeelen hebben een standvastige oppervlakte.

Men maakt er de aandeelen niet kleiner, omdat zij den bezitters dan ontoereikend zouden zijn. Men vergroot ze niet, om het aantal gebruikers niet te zeer te beperken.

In andere streken als Soerabaja, waar zware heeren- en cultuurdiensten gevorderd worden, heeft een bedenkelijke versnippering van 't grondbezit plaats gegrepen. Men is er de leer toegedaan, dat een kerel, die armen aan 't lijf heeft en werken kan, ook werken moet. Door hem in de gemeenschap op te nemen, draagt hij bij tot verlichting van de lasten die de gansche gemeente drukken. De diensten toch drukken op den grond. Met de oppervlakte rekent men niet; 't komt op 't aantal hoofden aan.

Andere streken, andere regelen en gewoonten. Als wij straks over Tjeribon spreken, zal ons dit duidelijk worden.

De onderlinge verdeeling der gemeentegronden is overal aan eene bepaalde orde onderworpen.

In dorpen van hetzelfde district loopen de onderwerpelijke regelen soms zeer uiteen.

Wanneer een stuk grond beschikbaar komt, omdat de bezitter sterft, verhuist of om eenige andere reden, als b.v. ook ouderdom, uit de gemeenschap treedt, zijn er dadelijk nieuwelingen die aanspraken kunnen doen gelden.

Ook gaat men ter gelegener tijd tot eene geheel nieuwe verdeeling over.

In streken, waar het individueel bezit heerscht, komen soms ook gronden beschikbaar, hetzij omdat ze verlaten werden, of ook om andere redenen onbeheerd blijven. Zulke gronden noemt men plajangan, pikoelan, lebeh-an, gantoengan, enz. Het dorpshoofd legt er voorloopig de hand op.

Het zou een goede daad zijn, indien de Regeering maatregelen konde treffen om zulke onbeheerde gronden, waarop niemand rechten doet gelden, tot apanage voor het dorpsbestuur te doen bestemmen. In de streken, waar de dessa-hoofden niet geapanageerd worden, zou die regel geleidelijk tot verbetering van hunne positie voeren.

Alle dessa-regelingen en gebruiken wijzen er op, dat men hoofdelijk zeer goed weet ‘wat en hoeveel men bezit.’ Zoo men zich nu de moeite getroosten wil om met de individuën zelven te rade te gaan; - als men de grondbezitters van eene gemeente te zamen roept en elkeen uitnoodigt zijn bezit te willen aanwijzen, - dan zal men langs den meest afdoenden weg de bouwstoffen verzamelen die ter kennisse van het geheel onmisbaar zijn.

Niet alleen toch zal elk individu zijn aandeel weten aan te wijzen, maar hij zal ook dadelijk inlichting kunnen geven omtrent de soort van zijn grond en de oppervlakte die het volgens de dessa-begrippen beslaat.

Zoo zal het, als men zich een begrip van de plaatselijke beteekenis der aandeelen gevormd heeft, niet eens altijd noodig blijken talrijke opmetingen te verrichten. De samentelling van de aandeelen leert de uitgestrektheid van den gemeentegrond in zijn geheel, kennen.

En al moet men elk aandeel afzonderlijk opmeten, wat wel altijd 't voorzichtigst zal wezen, dan schijnt zulk een arbeid toch zwaarder dan hij is, wijl de belanghebbenden zelven hun bijstand zullen verleenen. In elke dessa, - vooral in de suikerstreken, - is men aan jaarlijksche, nauwkeurige uitmetingen gewoon.

Er wordt met touwen en bamboe gemeten. De leden van het dessa-bestuur doen het zeer handig. En al mogen de resultaten dan niet kadastraal zuiver genoemd worden, voor 't doel blijven ze vooreerst voldoende. Verder te willen gaan zou dwaasheid zijn, zoolang de Regeering niet over uitgebreider middelen beschikt.

Een behoorlijke regeling der landrente mag eindelijk wel eens, binnen een niet te verwijderden tijd, haar beslag krijgen.

Zoo ver nu over de middelen, die onder ons bereik liggen om de uitgestrektheid der velden te leeren kennen. Het is niet noodig hierbij te voegen, dat eene strenge handhaving van de ontginnings-verordening daarmee gepaard behoort te gaan. Uitbreiding van bouwgrond mag niet meer aan de aandacht der controle ontsnappen.

Grondvermindering ten nadeele van de bezitters zal, zoo er eene orde als wij nu voorstaan in 't leven geroepen wordt, door de belanghebbenden zelven wel aan 't licht worden gebracht.

Grondverbeteringen kunnen gemakkelijk worden bijgehouden, wijl zij meestal een gevolg zijn van maatregelen die het irrigatiewezen betreffen. Deze nu kunnen moeielijk zonder voorkennis van het bestuur genomen worden.

Hoe nu tot de kennis der productie te geraken?

't Spreekt wel van zelf dat wij niet eischen kunnen, elk jaar van elk veld den zuiveren oogst te weten. De productie wordt, onder meer, door de weersgesteldheid en de zorgen, die men aan den landbouw wijdt, beheerscht.

Met hunne wisselvalligheid zullen ook de oogsten uiteenloopen.

Maar als men van de productie der velden spreekt, bedoelt men daarmee ook slechts een normale voortbrenging, niet eens het werkelijk productief-vermogen.

Dit staat in nauw verband met een meer volmaakten landbouw, gelijk wij onder de bestaande omstandigheden vooreerst nog niet verwachten kunnen.

Wenschte men inderdaad de productie zuiver te kennen om daarnaar eene heffing te regelen, men zou bij iederen nieuwen aanslag elk belastbaar veld afzonderlijk onderzoeken moeten.

Het ongerijmde van zulk een denkbeeld springt in 't oog. De geschiedenis van Bantam kon ons dat bewijzen.

Zooveel omslag en telkens wederkeerende plagerij van 't volk is dan ook niet noodig.

Elk jaar vraagt van den landbonwer een nieuwe bebouwing van den akker, zoo hij van dezen zijn levensonderhoud wil trekken. Niet alle landbouwers verkoopen hun veld-producten, bij welke gelegenheid er sprake kan en moet zijn van maat of gewicht. Bij uitzondering zijn zij zoo nieuwsgierig naar 't zuiver gewicht van hun oogst, dat zij dezen opzettelijk wegen.

Maar zeker is 't, dat de geringste landbouwer weet, ‘op hoeveel product hij onder normale omstandigheden’ van zijn veld rekenen mag.

Het quantum drukt hij in eigenaardige termen uit, waarvan wij het juiste begrip slechts te onderzoeken en te constateeren hebben, om ons de ware voortbrenging te kunnen voorstellen.

Zoo spreekt de Inlander van potjong, gèdeng, sanga, picol, hamat en tjaing. Bekende vaste verhoudingen worden daarmee aangewezen.

Een potjong padi is zooveel als een hand omvatten kan. Een gèdeng, zeker aantal potjongs saamgebonden. Een sanga, een bepaalde hoevelheid gèdengs; een picol, zooveel sangas, en een hamat of tjaing, zooveel sangas of picols.

Hoeveel padi hebt ge dit jaar geoogst? Honderd sangas. En nu heeft men bij dit antwoord te letten op zijn waren zin, die deze is, dat de man, voor zich, het opgegeven getal sangas heeft binnengekregen.

Bij het snijden der padi is immers een wederzijdsch hulpbetoon gebruikelijk. Die helpt neemt een deel van 't gesnedene mee naar huis. Dat deel is de vrucht van de verleende hulp.

Het snijloon verschilt in de onderscheiden streken en op dezelfde plaatsen, naar gelang der behoefte aan handen, of ook in verband met vele andere omstandigheden. In één dessa verklaarde men, dat familie-leden op een grooter aandeel mogen rekenen en dat lieve meisjes eveneens bevoordeeld worden.

Maar hoe het zij, het snijloon is bekend; het wordt vooraf vastgesteld. In de meeste gevallen bedraagt het één vijfde van het geoogst product. In sommige streken van Java begint men intusschen het snijden der padi in geld te vergoeden.

Al naardat de padi geslaagd is, zware en goed gevulde of lichte en veel looze aren heeft, zal het gewicht van overigens gelijke gèdengs, sangas, enz. natuurlijk verschillen. Weegt men echter eenige gèdengs te zamen, dan zal men een gemiddeld cijfer verkrijgen, dat als een normaal gewicht in aanmerking gebracht kan worden.

Weet dus niet elk landbouwer te zeggen, ‘hoeveel kilogrammen padi hij oogstte,’ wel weet hij, ‘hoeveel bossen hij binnenbracht’ en hoeveel snijloon hij betaalde. Meer hebben we niet noodig. Het juiste gewicht zal gemakkelijk te vinden zijn.

En men zou niet weten hoe groot de normale productie gerekend wordt? Die kennis komt, onder meer, aan 't licht, wanneer men remissie van landrente vraagt. Wij hebben dit in onze vorige bijdrage reeds kunnen opmerken. Bij deze gelegenheid geeft men ook bewijzen van meet-kennis. De

mislukte akkers worden immers in nauwkeurige cijfers opgeteekend!

In een dessa van het regentschap Koeningan werd aan eenige lieden gevraagd: ‘Laat ge uwe velden wel eens door anderen bewerken, en zoo ja, welke zijn dan uwe kosten?’ 't Antwoord was: ‘Ja, wij besteden de bebouwing van onze akkers soms uit en zijn dan negen of tien van de veertig sangas die geoogst worden schuldig. Dat hangt er van af, of onze gronden tot de lendo-, de sedeng- of de tjengkar-soort behooren’ (1^e, 2^e en 3^e soort).

Toch gaven die lieden een ontkennend antwoord op de vraag: ‘Kunt ge de kosten van een bahoe padi berekenen?’

't Is duidelijk dat men met soortgelijke gegevens zijn doel kan bereiken. 't Komt er boven alles echter op aan, ‘wat en hoe men de belanghebbenden vraagt.’

Nog zijn er, onafhankelijk van de proefsneden die men genomen heeft, vele andere wegen, die tot de kennis der normale productie leiden. Vele grondbezitters staan hun velden geregeld aan anderen ter bebouwing af, omdat zij zelven een voordeeliger werk meenen te kunnen verrichten, of ook omdat zij zelven te veel aan andere werkzaamheden gebonden zijn. Zoo b.v. vaste werk- en ambachts-lieden, kleine hoofden en aanzienlijken (prijais).

Men sluit overeenkomsten die meestal op het stelsel maroe (half en half) neerkomen, d.w.z. de gebruiker en de bezitter deelen den oogst en een van beiden, meestal de bezitter, zorgt voor de bibit en betaalt de landrente.

De gebruikgever is doorgaans een man van meer orde en berekening en hij weet u uitmuntend te zeggen, ‘waarop hij rekenen kan.’

Eindelijk komt, als derde factor, de marktprijs.

Daar zijn dessas waar men, onder gewone omstandigheden, nooit gewoon is padi te verkoopen. Wanneer men gebrek heeft, leent men elkander, maar van handel is geen sprake, al gaan de leeningen soms met grooten woeker gepaard.

In die dessas zou het niet loonen een onderzoek naar de marktprijzen in te stellen. Daar is geen markt. Wil en moet men nu toch een zekeren prijs aannemen, dan gaat men met de aangrenzende kringen te rade en brengt daarbij de gemeenschaps-middelen enz. in aanmerking.

Als marktprijs kan men moeielijk de sommen beschouwen

die op de eigenlijke markten (passers) bedongen worden. Ten eerste verhandelt men op deze in den regel geen groote massa's en betaalt men er duurder, naarmate de inkoopen minder te beteekenen hebben. Maar bovendien loopen de prijzen op de passers binnen weinige uren zeer sterk uitéen, en is er altijd een groote fluctuatie, in verband met vraag en aanbod en de gezindheid en eischen der verkoopers.

Handelaren zijn de ware landbouwers niet en toch handelen de meesten, zoo niet allen. In den regel gebeurt dit slechts om zich van den actueelen overvloed te ontdoen.

Chineezen, Arabieren, ja Europeanen, hebben het product dikwijls reeds gekocht, lang vóórdat zelfs de aanplant volbracht werd. Dat noemt men den landman helpen en voor de buitenwacht is er dan ook maar sprake van koopen of leenen. Het geven van voorschot op het gewas is immers verboden en daarop, zoo noodig, rechtens geen verhaal. Het koopen van product, dat nog groeien moet, is natuurlijk een risico, of het leenen, - een daad die waardeering eischt. Men kan het zich denken, hoe merkwaardig laag de padi-prijs dus geschat wordt! Zulk een prijs als factor in de berekening van de productieve waarde der velden te willen opnemen, zou de naïviteit te ver gedreven zijn.

Tijdens den oogst, den overvloed alzoo, zijn de prijzen eveneens zeer laag. Naarmate er meer vraag komt, stijgen ze. Voorzichtige en handige, ook speculeerende Inlanders, bewaren hun product tot een gelegener tijd. Velen doen niet beter dan de hiervoren bedoelde Chineezen, Arabieren en Europeanen.

In de meeste streken van Java zijn de landbouwers niet te best gehuisd, missen ze althans de gelegenheid ter behoorlijke opschuring en bewaring van hunnen oogst. In elke dessa ziet men gewoonlijk maar enkele erven, waarop padi-schuurtjes (loemboengs) staan. Die behooren dan aan het hoofd of de notabelen, daar kan men staat op maken.

Men verkoopt dus om, zooals is aangeteekend, zich van den actueelen overvloed te ontlasten, of ook om zich van wat geld te voorzien tot inkoop van andere behoeften, het voldoen van schulden of 't aanzuiveren van belasting.

Waarom ons echter bemoeielijkt met langdurige en omslachtige navorschingen en berekeningen van zoogenaamde marktprijzen? De uiterste prijzen zal men verwaarloozen kunnen, maar behooren te vragen: ‘welke prijzen werden in de laatste jaren, onder gewone omstandigheden, dooreen bedongen en besteed?’

In de binnenlanden plegen de meeste huisgezinnen zich tijdens of onmiddellijk na den padi-oogst van voorraad voor een geheel jaar te voorzien

Zoowel Europeanen als Inlandsche ambtenaren en aanzienlijken, die zelven geen padi telen, nemen die voorzorg. Als men nu de prijzen kent die zij gewoon zijn te betalen, - als men daarnevens de uitkomsten der jaarlijksche uitbestedingen in overweging neemt en alles te zamen in verband beschouwt met de eigen opgaven der bevolking en de officieele maandelijksche rapporten, - dan moet men wel normaal-prijzen kunnen vaststellen die, als maatstaf ter berekening van de productie-waarde, niet zijn te wraken.

Is het ons gelukt aan te toonen, dat het niet moeielijk kan vallen de gegevens te verzamelen die tot de regeling en vaststelling van de landrente noodig zijn, mits men daaraan met geduld en beleid den behoorlijken tijd wil wijden, duidelijk zal 't dan ook zijn geworden, dat men te lang naar den steen der wijzen heeft gezocht.

Nimmer zal het toch mogelijk wezen, met wiskunstige zekerheid te bepalen, ‘hoe groot het belastbaar vermogen van den inlander is en tot welke mate dat vermogen ten behoeve van den fiscus mag aangesproken worden.’

Ook zal niet meer kunnen worden ontkend, dat een overleg met de belastingschuldigen zelven onvermijdelijk is. Ten eerste moeten we van hen onze wetenschap opdoen, en ten tweede is het niet genoeg, uit te vinden ‘wat men naar zekere grondslagen zou moeten, maar ook, wat men, in verband met talrijke bijkomende, voor elke dessa of kring verschillende omstandigheden en met het oog op de reeds drukkende lasten, kan heffen, zonder tot ontstemming aanleiding te geven.’

In overeenstemming met deze hoofdbeginselen, komt de kabinet-circulaire van den 14^{den} April 1878 ons dan ook voor, den juisten weg gebaand te hebben.

In het regentschap Pandeglang, residentie Bantam, was door bijzondere omstandigheden reeds in 't begin van 1878 aan de herziening der landrente de hand gelegd. Toen de kabinetcirculaire verscheen, was men er met een nieuwe regeling in

voorschreven geest reeds gereed. De uitkomsten waren aan een onderzoek onderworpen en met de gemeenschappelijke belangen van de belastingschuldigen en van den staat accoord bevonden.

Hoe men in Bantam vóór 1873 te werk ging, is vroeger beschreven. (De landrente op Java en Madura.)

Nadat de regent van Pandeglang, Raden Toemenggoeng S o e t a d i N i n g r a t, vooral door de bemoeienis van den controleur L i n n, goed doordrongen was van 't geen voor eene billijke regeling der landrente wordt noodig geacht, schreef hij in de landstaal een instructie voor zijne ambtenaren en hoofden. Onder toezicht en leiding van hem zelf en van den contrôleur, hadden zij zich daarnaar te gedragen.

Die instructie luidde, vrij vertaald, in hoofdzaak als volgt:

‘Ter berekening van den aanslag der verschillende soorten van grond, moeten de uitkomsten der proefsneden van de laatste jaren in aanmerking gebracht worden. Men mag daarbij evenwel niet vergeten, dat de genomen proeven niet allen een onvoorwaardelijk vertrouwen verdienen.’

‘Als marktprijs is voor de afdeeling Pandeglang de som van vijftig gulden per tjaing aan te nemen.’

‘Het bruto-provenu behoort met de gemiddelde onkosten van bebouwing te worden verminderd. Deze zijn op 20-25 voor eerste - op 25-30 voor tweede - en op 30-35 gulden voor derde soort gronden te stellen.’

‘Een vijfde van het netto-provenu wijst een der tien klassen van het vigeerend reglement aan, waarin het grondstuk zijn plaats moet vinden.’

‘Intusschen moet de Commissie tevens nagaan, of er omstandigheden voorkomen die het rangschikken in een lagere klasse zouden kunnen billijken.’

‘Gesteldheid van grond, met betrekking tot de irrigatie en 't verplicht gebruik van meststoffen, kunnen daar, onder meer, aanleiding toe geven.’

‘Bij alle soorten van grond, welke bestemming er ook aan gegeven is, moeten deze regelen worden gevolgd. De opnemingen en onderzoekingen verricht men in overleg met het hoofd en de oudsten der dessa, die omtrent elk grondstuk de geldige redenen moeten uiteenzetten, waarom zij den aanslag in eene lagere klasse verlangen!’

‘De tegenwoordigheid van de bezitters zelven wordt bij deze

werkzaamheden vereischt. De bedoeling van onze regeling is toch niet alleen, de belasting naar de letter der wet te heffen, maar ook, alle belastingschuldigen de noodzakelijkheid van den aanslag te doen inzien en ze daarmede genoegen te doen nemen, mits de verschillen niet te groot voorkomen.'

'Bij de tegals heeft men dezelfde beginselen in 't oog te houden. Alleen lette men er bij deze ook op, dat zij afwisselend plegen beplant te worden met padi en tweede gewassen, welke laatste eene hoogere waarde dan padi kunnen vertegenwoordigen.'

'Voor tuingronden en amboeloeng- (nipa) velden, zoomede voor klappertuinen, worden niet alleen de opbrengst der boomen in rekening gebracht, maar ook de uitgestrektheid van den grond in aanmerking genomen, zoo men gewoon is daarop tweede gewassen te telen.'

'Alverder heeft men de gronden, die niet belastingschuldig zijn, op te meten en op een afzonderlijken staat te vermelden.' (Deze gronden zijn behoorlijk omschreven.)

'Bij de opmeting van alle gronden slaat men nu geen acht op de oude leggers. Thans behoort elk stuk, dat in handen van één persoon is, doch aan verschillende bezitters behoort, afzonderlijk vermeld te worden.'

(Dit voorschrift is duidelijk en met voorbeelden toegelicht.)

'Wanneer de legger afgesloten en door de Commissie, den panghoeloe, het hoofd en een paar oudsten der dessa geteekend is, wordt hij aan den regent gezonden, die den inhoud, in overleg met den controleur, zal nazien.'

Deze instructie houdt zich ten deele aan de verordening van 1872, wijkt van deze echter 't sterkst af door met netto-, in stede van bruto-productie rekening te houden.

Het individueel grondbezit is in Pandeglang, even als in geheel Bantam, regel.

De landrente bedroeg er ƒ 241,584.90, en is voor de nieuwe orde tot ƒ 299,991.24 opgevoerd, alzoo met ƒ 58,406.34 vermeerderd.

In een der voornaamste dessa's werd een onderzoek ingesteld naar de door den hoogeren aanslag teweeggebrachte indrukken. Men wist toen, dat de regeling zelve, zoomede de aanslag, nog maar als een proef golden, waarop 's Regeerings goedkeuring zou moeten gevraagd worden. Men had dus gereede aanleiding zijn mogelijke bezwaren te opperen.

De indrukken bleken gunstig te zijn. De bevolking scheen overtuigd, dat er geen enkele belasting-schuldige was vergeten; dat een ieders bezit behoorlijk was uitgemeten, zoomede de waarde daarvan geschat.

Men wist dus dat allen waren aangeslagen naar den maatstaf van hun bezit, dat er in alle opzichten naar billijkheid was gestreefd.

Daar de belanghebbenden zelven bij de opmetingen tegenwoordig waren geweest, hadden zij ook over de geschatte grondwaarde mee kunnen praten en tot eene billijke classificatie bijgedragen[1].

De opmetingen hebben schijnbaar geen beduidend grootere uitgestrektheid, dan in de oude leggers was opgenomen, aan 't licht gebracht. Voor de galengans, - de dijkjes die men op de rijstvelden treft, ter regeling van het water, - werd echter een redelijke reductie te goed gedaan, zoodat er feitelijk wel een veel aanzienlijker bouwvlakte gevonden is.

Uit de vergelijkende staten blijkt voorts, dat er vroeger een groote onregelmatigheid heerschte. Vele dessa's waren voor een te geringe - anderen voor een te ruime oppervlakte opgebracht. Ook viel het op, dat er tegenover nieuwe ontginningen, onttrekking van gronden ten behoeve der koffie-cultuur had plaats gegrepen.

In het geheel werden er 1881 bahoe's gronden meer gemeten dan in de oude leggers (26,907 bahoe's) voorkwamen.

De metingen zijn door de districts-ambtenaren verricht en hier en daar geverifieerd door den regent S o e t a N i n g r a t , den controleur L i n n en den aspirant-contrôleur A n d e w e g . Zij geschiedden met behulp van touwen en bamboe, die door de genoemde ambtenaren waren geijkt.

De op te nemen grondstukken werden zooveel mogelijk in regelmatige figuren verdeeld, waarbij men met 't meten van een paar lijnen volstaan kon.

Dat de opmetingen een kadastrale waarde missen, ligt voor de hand, doch met de beschikbare middelen kon men, ook met het oog op den tijd, - ruim een jaar, - wel moeielijk betere uitkomsten verwachten, en voor het beoogd doel zijn ze zeer zeker voldoende.

Ook nu weder werden pogingen tot knoeierij outdekt, maar

1 De regent van Pandeglang heeft mij in een brief van 1 Januari medegedeeld, dat de landrente in 1878 vroeger dan ooit is afbetaald en de bevolking er zich zeer ingenomen mee heeft betoond.
v.G.

merkwaardig genoeg, door de belastingschuldigen zelven verklapt. De betrokken Inlandsche ambtenaar, een mantri, ontving ontslag uit zijn betrekking.

Elkeen weet in Pandeglang nu, wat hij voortaan te betalen heeft. Geen enkel grondstuk ontsnapte aan de opmeting en classificatie. Aan willekeurige heffingen en vrijstellingen is daarmede een einde gemaakt.

Dooréén betalen de 28,788 bahoe's gronden in de vijf districten nu ruim tien gulden landrenten per bahoe en zijn de uiterste cijfers 3 en 19 gulden.

De uitkomsten der onderzoekingen wezen op belangrijke gebreken in den ouden aanslag. Een groot aantal personen was nooít belast geweest; anderen betaalden onevenredig meer dan zij verschuldigd waren. Van één landbouwer was, van 1873-1877, jaarlijks, ƒ 41.76 gevorderd, en naar den maatstaf der nieuwe berekeningen bleek hij slechts ƒ 7.20 schuldig te zijn.

Velen stonden voor meer grond te boek dan zij werkelijk in bezit hadden. Anderen waren daarentegen voor eene te geringe uitgestrektheid opgebracht.

In de classificatie trof men gelijke onbillijkheid en wanverhouding. Maar hoe zou dat alles ooit aan 't licht gekomen zijn, zoolang men zich de moeite van individueele opnemingen bespaarde?

Hoewel de landrente in haar geheel met 20 pCt. is vermeerderd en de schatkist een onverwachte rekening maakt, blijken toch ook de belastingschuldigen met de nieuwe orde van zaken ingenomen.

Ten eerste weten zij, dat er, zonder aanzien des persoons, met gelijke maat gemeten is en dat de berekende belastingcijfers op billijke gegevens zijn gegrond. Ten tweede zijn zij, die altijd gewoon waren de lasten te dragen wegens den aanslag van zoo velen die steeds vrij bleven, hoofdelijk, inderdaad verlicht.

De in Pandeglang getroffen regeling nadert dus, onder de bestaande omstandigheden, wel het ideaal van een belasting. Regel en orde zijn in de plaats van fictie en willekeur getreden. Als men 't ernstig wil, kan men er alle eventueele veranderingen gemakkelijk bijhouden. Waar onnauwkeurigheid of minder juiste verhoudingen zijn blijven bestaan, zullen de belanghebbenden zelven die wel openbaren. De gelegenheid tot redres is dan niet afgesloten.

Waar het communaal bezit heerscht, zal de Pandeglangsche methode eenigszins gewijzigd moeten worden. Ook is 't niet meer noodig zich te binden aan de in de verordening van 1872 voorgeschreven verdeeling van gronden in tien klassen.

Geleid door de in Pandeglang opgedane ervaringen, zijn in 't begin van 1878 in de residentie Tjeribon eenige dessa's onderzocht.

Vooraf waren bijeenkomsten gehouden om de Europeesche en Inlandsche ambtenaren degelijk vertrouwd te maken met de regeerings-inzichten. Van de plaatselijke ambtenaren toch zal in de eerste plaats, zoo niet uitsluitend, afhankelijk blijven, of er een regeling tot stand kan komen, die alle partijen bevredigt.

Door bedoelde onderzoekingen in vijf dessa's van drie regentschappen in Tjeribon kwamen de hierna volgende daadzaken aan 't licht.

Buiten het regentschap Indramaijoe wordt het communaal grondbezit, hier meer, daar minder scherp gehandhaafd, 't sterkst in de suiker-cultuur-districten.

In de meeste dessa's van deze verdeelt men de gronden nog geregeld in dier voege, dat ieder op zijn beurt goede en inferieure stukken ontvangt. De zoogenaamde raijons, dat zijn de voor de Gouvernements-suiker-cultuur gereserveerde gronden, te zamen 13,000 bahoe's, maken een jaarlijksche herziening noodig.

In elke dessa komen personen voor, die, hetzij wegens ouderdom of gebreken (rempo), of ook omdat zij bij anderen in dienst zijn (nèmpèl = menoempang), geen deel meer hebben in het gemeenschappelijk bezit.

Al verder zijn zij uitgesloten, die van den landbouw geen hoofdbedrijf maken (orang kasab).

Het kwam ons waarschijnlijk voor, dat velen van het deelgenootschap blijven uitgesloten, omdat men de aandeelen niet te veel wil versnipperen. Bij een beperkte bouwvlakte zouden de aandeelen allicht te onbeduidend worden. Maar bovendien is 't mogelijk, dat men 't getal grondbezitters binnen zekere grenzen tracht te houden, met het oog op de cultuur- en heeren-diensten.

Het beginsel, dat deze op den grond drukken, sluit toch 't voordeel van een gering aantal op naam staande landbouwers in zich.

De juistheid van dit vermoeden sprak duidelijk in een paar dessa's, waar de aandeelen van de gewone landbouwers (Sikebs = gogols) zeer groot bleken, maar het tevens uitkwam, dat elk bezitter een deel van zijn grond aan een dorpsgenoot afstaat,

zoodat er in naam, dat is officieel, veel minder landbouwers, dat zijn de volle cultuur- en heerendienst-plichtigen, dan in werkelijkheid zijn.

Het eigenbelang drijft tot bestendiging van dien toestand.

De verdeeling der gronden geschiedt door een Commissie uit het dessa-bestuur, dat in Tjeribon sterker dan in eenige andere streek van Java is. De leden van dit bestuur genieten, elk naar zijn rang, een bepaald aandeel in den grond, 'twelk altijd meer bedraagt dan dat van den gewonen landbouwer, den Sikeb.

In een aanzienlijk deel van het gewest zijn de aandeelen vast, d.w.z. komt er alleen bij buitengewone voorvallen eene verandering in. Wanneer de vader sterft, treedt de zoon in diens plaats, en blijven meer zonen achter, dan gaan de rechten van den overledene op den oudsten over.

De gronden worden, naar gelang van hunne vruchtbaarheid, in drie soorten verdeeld. Men noemt die lendo, - sedeng, - en tjengkar of asor. De mate van vruchtbaarheid wordt bovenal beheerscht door de middelen ter besproeiing. Elk landbouwer weet met juistheid, welke gronden, binnen 't gebied van zijne dessa, tot een der drie genoemde rubrieken behoort.

Voorts hebben alle gronden eigenaardige benamingen met betrekking tot hunne ligging. Zoo zijn zij verdeeld in blokken (loewoeks = djopoks), die door natuurlijke grenzen, als riviertjes, waterleidingen, wegen enz. worden aangewezen.

De onderscheiden namen van deze blokken zijn van zeer oude dagteekening.

In den regel liggen in 't zelfde blok gronden van onderscheiden soort, maar elkeen weet deze te herkennen en veelal bestaan de aandeelen uit verspreide stukken, die van verschillende hoedanigheid zijn.

De repartitie der landrente is mede aan een Commissie uit het dessa-bestuur toevertrouwd.

De inning der belasting geschiedt door den schrijver, die daarvoor op vaste dagen in de baleh-dessa zitting houdt.

Deze baleh-dessa is een aan Tjeribon eigenaardige gemeente-instelling, een soort van raad- of gemeente-huis. 't Is een afzonderlijk gelegen, veelal van steen opgetrokken gebouwtje, met een ruim voorplein (aloen-aloen), dat met waringin-boomen beplant en van een steenen muur of een hekwerk omringd is.

In deze baleh-dessa houdt men zijn bijeenkomsten, worden de ambtenaren ontvangen en de gemeente-archieven bewaard.

Algemeen heeft het in Tjeribon de aandacht getroffen, dat de dessa-hoofden en schrijvers er zeer lijvige registers op nahouden met betrekking tot bevolking, gronden, belastingen enz. Wellicht is dat te wijten aan de omstandigheid, dat men in Tjeribon het eerst met eene statistieke opneming begon. In de dessa's treft men dan ook tweeërlei schrijvers, de djoeroetoelis dessa en de dj. statistiek.

Elke dessa heeft haar eigen landrente-regeling. Hier heet men te heffen van de jaarlijks op nieuw te schatten productie; ginds heeft men voor elk aandeel, of ook voor elke grondsoort, een vasten prijs bepaald.

(Deze regelingen stemmen alzoo overeen met de vroeger door ons besproken padjeg kintil en lempong).

De belastingschuldigen kunnen zelven dus niet overal hun geldelijke lasten berekenen of te voren weten. Het is gebleken, dat, als men hoofdelijk informeert ‘hoeveel er 't vorig jaar betaald werd’, men dikwijls een totaal-som verkrijgt, die niet gelijk is aan het volgens den legger verschuldigde en het door 't dorps-hoofd bij den onder-collecteur gestorte bedrag.

Ook houdt men er nog bijzondere rekening op na, die in verband heeten te staan met de persoonlijke lasten en de cultuurdiensten.

Bij verhuur van gronden aan suikerfabrikanten treedt in vele dessa's het hoofd voor de gemeente op en beschikt dan dikwijls geheel eigenmachtig over de gronden. Klachten zijn daaruit bij herhaling voortgevloeid. In het regentschap Koeningan, waar particuliere industrie met Europeesch kapitaal ten eenenmale vreemd is, sluiten eenige gemeenten jaarlijks contracten met de suiker-ondernemers in het aangrenzend Tjeribon. Zij verbinden zich tot geregelde arbeids-prestatie gedurende den maaltijd. Dagelijks leveren ze een vast aantal werklieden (koelis), die een matig loon ontvangen, waartegen de fabrikant zich dan met de gereede betaling der landrenten belast. Moeielijkheden moeten daaruit, voor zoover bekend is, nooit zijn voortgesproten. Beide partijen houden zich stipt aan de overeenkomst. Het feit is opmerkelijk, maar te verklaren door de omstandigheid, dat de ondernemingen in quaestie in handen zijn van éénen eigenaar, den heer G o n s a l v e s , die om zijne loyauteit en rechtvaardigheid onder de bevolking de algemeene achting heeft verworven.

In een ander deel van het gewest verhuren de gemeenten

van hunnen grond, ten einde met de huurpenningen de landrenten te kunnen betalen.

Aan de heerendiensten nemen alle hoofden van huisgezinnen, - de ouden en gebrekkigen, zoomede de dessa-hoofden (koewoe's) uitgezonderd - maar niet allen in gelijke mate, deel.

Men regelt zich hierbij naar de aandeelen in den grond, de erven enz. Heeren- en gemeentediensten worden niet streng onderscheiden. Men heeft maar begrip van ‘Irendienst’ en als men b.v. vraagt, ‘hoeveel pantjen-diensten de dessa te praesteeren heeft,’ worden in het antwoord ook die voor den koewoe begrepen.

Betrekkelijk uiterst gering is het getal dessa-lieden die lezen en schrijven kunnen. Het is echter ook voorgekomen, dat men zich opzettelijk dom hield, dat men, in weerwil van 't ontkennend antwoord, de Inlandsche karakters zeer goed begreep.

Verder is waargenomen, dat eenvoudige landbouwers zorgvuldig een vodje papier met aanteekeningen omtrent hun belasting bewaren, al kunnen zij zelven die niet ontcijferen. Wanneer noodig, plegen zij de hulp van den schrijver in te roepen.

Zeer weinig kinderen gaan naar school, maar de ouders verklaarden dat de kosten van onderwijs te hoog loopen wegens de groote afstanden van de naastbij gelegen school.

De enkele, zeer verspreide scholen, die Tjeirbon bezit, zijn druk bezocht. Men stelt het onderwijs op hoogen prijs en is volstrekt niet bang dat de kinderen zich aan 't bedrijf van den vader zullen onttrekken, wanneer zij hebben leeren lezen en schrijven.

De regenten geven zich veel moeite tot bevordering van het onderwijs. Die van Tjeribon, Madjalengka en Galoeh hebben hun eigen kinderen zooveel mogelijk door Europeesche gouverneurs laten onderrichten. Zij stellen hoogen prijs op een beschaafde opvoeding en een meer dan gewone verstandelijke ontwikkeling van hunne zonen en dochteren.

Om een juist begrip te geven van het nut en de uitkomsten der dessa-onderzoekingen, mag hier de aanteekening, ‘hoe zij in 't werk werden gesteld’, niet verzuimd worden.

Op een bepaald uur werden al de landbouwers, met het geheele bestuur, in de baleh-dessa bescheiden. De Commissie van on-

derzoek, waarbij in casu altijd de regent en controleur tegenwoordig waren, plaatste zich aan een tafel en liet de vergaderde gemeente-leden rondom zich zitting nemen op matjes. Een enkele maal had de vergadering in de open lucht, onder de schaduw van een reusachtigen waringinboom, plaats.

Dan opende de regent de besprekingen met een uitvoerige verklaring van het doel. Hij trachtte het vertrouwen te winnen door gepaste maar gemoedelijke bemerkingen. Zoo werden de eenvoudige lieden tot spraakzaamheid gestemd en op hun gemak gezet.

Vervolgens werden vragen tot de vergaderden gericht omtrent de regeling van het grondbezit, de belastingen, de cultuur- en heerendiensten. Daartusschen informeerde men, zoowel tot afleiding als ter verrijking van onze algemeene kennis, naar allerlei huishoudelijke omstandigheden, gewoonten en gebruiken.

Aan elkeen is niet alleen de vrijheid gelaten zich vertrouwelijk en openlijk uit te spreken, maar met beleid werden verklaringen en mededeelingen uitgelokt. Soms duurde 't een uur, voordat de meest eenvoudige quaestie beslist kon heeten, 't zij omdat men de door den regent goed geformuleerde vraag niet had begrepen, of ook, wat waarschijnlijker is, men de zaak nog niet recht vertrouwde en er dus maar omheen bleef draaien. Aanvankelijk werd met het bekomen antwoord dan in schijn genoegen genomen, maar daarop later ongemerkt teruggekomen. Ondervond de Commissie nu dat men opzettelijk had trachten te misleiden, dan werd daarvan geen verwijt gemaakt, maar er lachend en schersend de aandacht op gevestigd.

Den regent van Tjeribon, Raden Adipati A r i a S o e r i a d i R e d j a, komt de eer toe, al 't mogelijke te hebben verricht om zijne ambtenaren en hoofden tot ijver en nauwgezette plichtsbetrachting op te wekken. Hij begreep, waar het bij 't overleg met de gemeenten vooral op aankwam, en hij gaf op eigenaardige, maar afdoende wijze, in eene uitvoerige instructie, de bij de ondervragingen in de dessa's te volgen richting aan.

Het is volstrekt niet overbodig, dat men de Inlandsche ambtenaren en hoofden nu en dan eens goed op 't hart drukt, hunne onderhoorigen met minzaamheid te bejegenen. Maar hier vooral, waar alles aankomt op het vertrouwen en de medewerking van de gemeenten zelven, was het nuttig, de districts-ambtenaren nog eens in 't bijzonder tot geduld en tact aan te sporen.

Een voorbeeld was hun allen gegeven door de onderzoekingen waarbij de regent het woord voerde. Van misverstand kon dus moeielijk meer sprake zijn.

Die voorbeelden bewezen, dat men alle gegevens, die men noodig heeft, van de bevolking zelve zeer goed vernemen kan. Men moet dan echter met ernst en geduld spreken en zich niet dadelijk bij elk antwoord maar neerleggen.

In een dessa werden aan de besprekingen twee dagen van zes uren gewijd en in een andere kwam men omtrent de productie niet tot een beslissing. Het verschil van meeningen kwam er verdacht voor. Daar was geen verband te ontdekken tusschen de proefsneden en de tegenstrijdige verklaringen van landbouwers en hoofden. Daar de oogsttijd spoedig moest intreden, werd de gemeente nu uitgenoodigd aan het bestuur kennis te geven, ‘wanneer het snijden der padi zou beginnen.’ De controleur en het districts-hoofd zouden dan zelven op de velden verschijnen en zich rekenschap trachten te geven van de voortbrenging.

Uit een vergelijking van de uitkomsten der enquêtes met de bestaande leggers van den aanslag kon besloten worden, dat, zoo men in Tjeribon één vijfde wenschte te heffen van de bruto-productie, de belasting zoo aanzienlijk stijgen zou, dat er niet aan te denken viel op dezen grondslag de landrente te berekenen.

Het bleek dus noodig om, even als in Pandeglang, productiekosten in rekening te brengen en deze voor elke dessa afzonderlijk vast te stellen.

De bevolking der vijf onderzochte dessa's zag daarvan de redelijkheid in en was er te eerder door gestemd tot medewerking ter opsporing van juiste cijfers.

Ook bij de aangenomen reductie en het heffen dus van de netto-voortbrenging, werden nog belastingcijfers verkregen die aanmerkelijk verschilden van 'tgeen men gewoon geweest was te betalen. Nadat de overwegingen en berekeningen den belanghebbenden goed voor oogen waren gehouden, konden zij daartegen echter niets inbrengen. In een der voornaamste dessa's verzocht men zelfs de nieuwe regeling, ondanks hare verhoogingen, maar dadelijk in werking te brengen. ‘Wij weten dan waaraan wij ons te houden zullen hebben,’ riepen

eenigen, en anderen verklaarden: ‘we zullen dan ons best doen om onze productie te vergrooten.’

Ook de aanbeveling om de blokken en onderscheiden soorten van grond door duurzame teekens af te bakenen, vond grooten bijval. Waar van zulk een stemming met oordeel wordt partij getrokken en de besturende en controleerende ambtenaren geduldig en met volharding werkzaam blijven, daar moet een deugdelijke regeling wel bereikt kunnen worden.

Later zijn gelijke onderzoekingen ook in eenige dessa's van Tegal en Pekalongan gehouden. Overal kwam men tot uitkomsten, waarop men eene voor alle partijen passende regeling gronden kan. Zoovele bijzonderheden brachten de besprekingen met de gemeenten aan 't licht, dat zoowel de oude als de jongere ambtenaren bij het Binnenlandsch bestuur telkenmale verklaren moesten, alweder veel nieuws geleerd te hebben.

Zoo b.v. ligt het grondbezit in Tjeribon, - en overal, niet 't minst in Japara, waar de dwangcultuur werd ingevoerd, - zeer verspreid. Schier iedere dessa heeft gronden, welke door die van een andere dessa zijn geënclaveerd. Die toestand is zoowel voor de politie als administratie lastig. Ouden van dagen wisten te vertellen, dat hij in Tjeribon meestal een gevolg was van de voormalige Indigo-cultuur. Elke dessa moest indigo planten, maar niet elke dessa had daar geschikte gronden voor. Dan wees men haar eenvoudig elders een stuk grond aan en men behield dit, toen de cultuur werd ingetrokken.

Aan de bevolking werd nu in beraad gegeven, door wederzijdsche ruilingen meer orde en regelmaat in 't leven te roepen. Waar het communaal bezit nog domineert, zal men zulk een regeling gaarne treffen, en stellig krijgt ze spoedig haar beslag, als de Regeering daaromtrent haar verlangen slechts te kennen geeft.

De voorloopige enquêtes en conferenties met de besturende en controleerende ambtenaren op de hoofdplaatsen der afdeelingen hebben den resident van Tjeribon doen besluiten tot de voorschrijving van eenige hoofdregelen. In verband met de kabinetcirculaire van 14 April hebben de afdeelings-chefs zich daarnaar te gedragen.

Het eindresultaat van de onderzoekingen nopens de landrente moet zijn, dat, zooveel mogelijk, de belangen van den Staat en van de belastingschuldigen in overeenstemming worden gebracht.

De Regeering verlangt een billijken aanslag, gegrond op zuivere gegevens en laat hare ambtenaren overigens, binnen de aangewezen grenzen, groote ruimte en vrijheid om dat doel te bereiken.

Het is noodig, dat alle Europeesche en Inlandsche ambtenaren in de afdeelingen zoodra mogelijk bijeenkomen, ten einde te vernemen, wat zij nu te verrichten hebben. Van doel en strekking moeten zij zich een juist begrip vormen.

Elk districts-ambtenaar, - wedana of assistent-wedana, - begint in zijnen kring met het onderzoek van eene dessa, in den geest als door voorbeeld is aanschouwelijk gemaakt.

Door ondervraging van de dessa-lieden zelven behoort men allereerst tot de kennis te geraken van: de uitgestrektheid der bouwgronden; de benamingen en soorts-verdeeling dezer gronden; hunne normale productie: de normale padi-prijzen enz.; de kosten welke met billijkheid voor de bebouwing in rekening kunnen worden gebracht.

De ambtenaren moeten, bij het onderzoeken en gemeenschappelijk overleg, alles vermijden wat de hoofden en bevolking zou kunnen ontstemmen. Integendeel moet met tact en geduld, hun vertrouwen gewonnen worden.

De eigen opgaven der bevolking zullen natuurlijk niet altijd een onvoorwaardelijk vertrouwen verdienen. Hare mededeelingen aangaande de productie, de prijzen, de onkosten, zal men ernstig te toetsen hebben aan andere gegevens, die men, hoe dan ook, reeds verkregen heeft of nog kan opsporen.

Het in elke dessa gehouden onderzoek behoort nauwkeurig, maar kort en zakelijk, beschreven en door den ambtenaar, die het geleid heeft, geteekend te worden.

Zoo zal men langzamerhand van elke dessa een beknopt overzicht verkrijgen omtrent hare inwendige regelingen, het grondbezit, de belastingen, de heerendiensten enz. betreffende.

Die monografiën kunnen later door den controleur der afdeeling tot een geheel worden uitgewerkt en zullen onze algemeene zoowel als bijzondere kennis van de inlandsche huishouding zeer verrijken.

Zoodra een districts-hoofd een dessa heeft gehoord, zal het zijn taak wezen, met medewerking van het dessa-bestuur en de belanghebbenden, door behoorlijke opmeting, de uitgestrektheid, zoomede de soort van de verschillende grondstukken te constateeren.

Die opmetingen moeten, behoudens de meest mogelijke nauwkeurigheid, op de Inlandsche wijze geschieden. Er moet voor ingestaan kunnen worden, dat geen enkel stuk grond, waarop de dessa of privaat-personen aanspraak maken, aan de meting ontsnapte.

Men heeft zich vooral niet te haasten. De werkzaamheden zijn niet aan tijd gebonden.

Boven alles moet gelden, dat ‘wat men heeft afgedaan, ook deugdelijk en met zorg volbracht kan heeten.’

Mocht toch later blijken, dat men fouten heeft begaan, dan zou de betrokken bevolking alweder aan eene revisie van hare belasting onderworpen moeten worden.

In haar eigen belang zal het dus zijn, tot het verkrijgen van juiste gegevens mede te werken. Zij moet dit wel verstaan en overwegen.

Met cijfers mag in geen geval meer gespeeld worden. Elkeen moet voor zich de gemoedelijke overtuiging kunnen hebben, dat de waarheid zoo nabij mogelijk genaderd is. Een goede landrente-regeling dient te steunen op cijfers, waaraan fantasie en fictie vreemd gebleven zijn.

De regenten en controleurs bewaken hunnerzijds den arbeid der districts-ambtenaren en wel zoo, dat deze gestadig onder den indruk van een streng toezicht blijven verkeeren.

Er wordt zelfs op gerekend, dat de regenten en controleurs in elk district minstens één voorbeeld van dessa-onderzoek zullen geven, ten einde alle districts-ambtenaren, zonder onderscheid, ter deeg doordrongen worden van de met hode die zij te volgen hebben.

Eindelijk verdient het herinnerd, dat men bij voorkeur met die dessa's moet beginnen, waarvan men weet of vermoedt dat zij tot heden het onzuiverst in de belasting aangeslagen werden.

Naarmate de onderzoekingen vorderen, worden de resultaten daarvan opgezonden, zoomede de beschouwingen omtrent het cijfer dat, na gemeenschappelijk overleg met al de betrokken inlandsche ambtenaren, als eene billijke belasting voor elke grondsoort wordt gedacht.

Een billijk cijfer blijkt verkregen te worden als men één vijfde van de zuivere opbrengst berekent.

Velerlei omstandigheden kunnen er echter toe leiden, om ook met deze uitkomst nog tot zekere mate te admodieeren, maar

dan altijd onder de voorwaarde, dat de overwegingen behoorlijk worden omschreven.

Men verzekert, en te recht, dat het niet wel mogelijk is, te voren een vast en juist cijfer voor productie-kosten te berekenen. Dit ligt ook geenszins in de bedoeling en is evenmin noodig.

Elke gulden, dien men als zoodanig in rekening brengt, leidt een stap nader tot de billijkheid, tot opheffing van de wanverhouding die de belasting van bruto-opbrengst medebrengt.

Omtrent de inrichting der dessa-registers kan later in overleg getreden worden. Men begint kalm en geduldig, zonder overhaasting, met de voorgeschreven onderzoekingen en daaraan verbonden metingen. Men zij zich degelijk bewust van de gevolgen van zijn arbeid. Hij die onderzoekt en onder wiens leiding gemeten wordt, blijft aansprakelijk voor fouten, die te voorkomen zouden zijn geweest.

De patih's en ondercollecteurs, de mantris van de waterleidingen, de cultures en de statistiek, kunnen, waar noodig, zooveel het hun werkzaamheden toelaten, in de districten behulpzaam zijn.

Overeenkomstig de voorschreven methode en beginselen aanvaardde men in Mei 1878 de werkzaamheden in Tjeribon.

Aan alle ambtenaren, zoo Inlandsche als Europeesche, was de gelegenheid gegund zich vrijmoedig te verklaren omtrent verbeteringen die naar hun inzien mogelijk geacht werden.

Men was eenparig van oordeel, dat langs den ontworpen weg op de beste wijze tot bruikbare uitkomsten zoude genaderd worden. Men heeft zijn taak daarom met lust en ijver opgenomen. Blijft men kalm doorwerken en overhaast men zich niet, uit zucht naar een spoedig einde, dan zal men in een drietal jaren met het geheele gewest gereed kunnen komen.

Er zal dan niet alleen een billijke regeling der landrente tot stand gebracht, maar bovendien een vrij volkomen overzicht der economie van al de dorpen verkregen zijn.

De onderzoekingen in deze leiden tot verrassende uitkomsten en naarmate men er mede vordert, leert men de algemeene en bijzondere toestanden beter doorgronden en ook de middelen kennen en aangrijpen, om de waarde der mededeelingen van de gemeenten te schatten.

Meermalen zal het toch voorkomen dat, wat in de eene dessa duister bleef, door het besprokene in eene andere wordt opgehelderd. Dan is er nog altijd gelegenheid om misslagen te herstellen of op dwalingen terug te komen.

De ambtenaren maken zich door de enquêtes eene zeer gewenschte routine eigen. Deze maakt hen minder afhankelijk van de gemeenten, die ook openhartiger zullen worden, naarmate zij bespeuren dat men ze eigenlijk slechts naar den bekenden weg informeert.

Hebben nu ook al de besturende en controleerende, zoomede de Inlandsche hoofdambtenaren, waarmede in onderscheiden gewesten over de regeling der landrente overlegd is, schier eenparig erkend, dat wij, rekening houdende met het actueele, - iets wat nog al eens over 't hoofd wordt gezien, - door onze practische onderzoekingen een heel eind op den besten weg komen die kan worden ingeslagen, zeer velen zagen toch ook met onverholen angst tegen de inspanning, die van hen gevorderd zou worden, op.

De bedenkingen werden echter grootendeels opgeheven door de verzekering, dat er om zoo te zeggen geen haast bij 't werk is; dat men zich integendeel langzaam moet haasten, ten einde het doel niet voorbij te streven. Op nieuw zou men dan toch tot uitkomsten kunnen geraken, waarmede noch de Regeering, noch de bevolking, op den duur vrede zouden mogen hebben.

De opmerking werd door velen gemaakt, dat zeer zelden een dessa in omstandigheden verkeert met opzicht tot grondenirrigatie, afzet van producten enz., die haar alleen eigen zijn; dat integendeel er meestal ook andere voorkomen onder gelijke voorwaarden en men ze in dat geval zou kunnen samentrekken, om krings- in stede van dessa'sgewijs, de verlangde onderzoekingen in te stellen.

De arbeid zou daardoor niet alleen zeer verlicht, maar zijn afloop ook bespoedigd worden.

Tegen dat denkbeeld, hoe verlokkelijk ook, is ernstig gestreden. Nu men zestig jaren lang gedraald heeft, bestaat er geen overwegende reden om thans tot een uiterste over te slaan en de zaak maar aan te pakken met het doel haar in den kortst mogelijken tijd te volbrengen.

Wie zal bepalen, ‘hoe en welke de gedachte kringen moeten zijn?’ Is het niet te vreezen, dat men gemakshalve zich er doorheen zal slaan, om onder den schijn van groote activiteit ten slotte nieuw broddelwerk te leveren?

De dessa-onderzoekingen zelven zijn het waarlijk niet, welke de meeste en tijdroovende werkzaamheden vorderen; wel vragen

zij tact en geduld, maar het duurzaam nut, dat men er van verwachten mag, is al die moeiten en zorgen overwaardig.

Of men de metingen, voor zooveel die noodig zijn, dessa's-of raijonsgewijs verricht, zal wel geen groot verschil geven. Wenscht men met die metingen de hand te lichten, d.w.z., wil men zich bepalen tot het uitmeten van enkele blokken of aandeelen, om daaruit tot de geheele uitgestrektheid te besluiten, men zal zijn arbeid niet alleen gebrekkig en onvolkomen moeten noemen, maar evenmin aanspraak kunnen maken op het vol vertrouwen van de belanghebbende bevolking, Deze dient te gevoelen, dat het nu eens ernst is, en dat zal zij erkennen, zoo zij zelve geroepen wordt om haar bezit plaatselijk aan te wijzen en dit té helpen uitmeten en schatten.

Waar individueel bezit heerscht, kan men de moeite niet ontgaan om de individueel bezeten perceelen stuk voor stuk op te meten. De bezitters zelven zullen echter hun bijstand verleenen, en waar men met communalen grond te doen heeft, kan men zich desnoods bepalen tot de opneming der blokken, mits men daarin verder, zoo een blok niet uit één soort van grond bestaat, ook de onderscheiden grondsoorten uitmeet.

De ambtenaren van het binnenlandsch-bestuur worden geacht hun gebied voortdurend te bereizen, ten einde zich door persoonlijke aanschouwing van den toestand te vergewissen. Als elk district-hoofd binnen zijnen kring die rondreizen en de zoo gedurig voorkomende aanleiding om locale onderzoekingen in te stellen, aan de voorgeschreven besprekingen in de dessa's dienstbaar maakt, kan hij geleidelijk en zonder buitengewone inspanning zijne monografiën bewerken.

Ook afgescheiden van de landrente-regeling zal 't hem toch noodig en nuttig zijn, zich te vergewissen omtrent de verlangde gegevens met betrekking tot de uitgestrektheid en soort van gronden, het productief vermogen, de marktprijzen, kosten van voortbrenging, hoegrootheid van belastingen, de repartitie dezer en al wat verder tot de volledige kennis der economische en sociale toestanden en verhoudingen kan bijdragen.

Hij zal dat alles nu meer stelselmatig en methodisch verrichten moeten, maar men kan toch zeggen dat hij een slecht begrip van zijn mandaat heeft, als hij soortgelijke navorschingen niet gestadig in gedachte houdt.

In het regentschap Pandeglang heeft men getoond, wat een goede wil vermag. In twaalf maanden kwam men er met de

opnemingen gereed. Zestien districts-hoofden hadden de gronden, - te zamen ruim 28000 bouws, - van 491 dessa's, uit te meten en te waardeeren.

Het is waar, dat de omstandigheden er niet ongunstig zijn, in zooverre de gronden er tamelijk aaneengesloten liggen. Daartegenover staat, dat het individueel bezit het aantal metingen stellig vergroot, omdat men zich bij communaal bezit in den regel tot de blokken en de daarin voorkomende stukken grond van onderscheiden soort bepalen kan.

In Tjeribon staan 73 districts-ambtenaren voor 1201 dessa's en heeft elk hoofd dooréén daarvan dus 17 te behandelen. Stel, dat men gemiddeld twee maanden voor eene dessa noodig heeft, dan kan men in 34 maanden gereed komen, - en zal men, zoo er drie jaren aan besteed worden, zich niet behoeven te overhaasten.

Wel is waar beteekent die verwijzing naar gemiddelde cijfers niet veel, wijl de dessa's onderling zeer verschillen, maar buiten de districts-hoofden beschikt men, zooals is opgeteekend, over vele andere ambtenaren en beambten. Men kan deze, bij overleg en goeden wil, dáár ter hulpe zenden waar men 't meest en 't moeielijkst werk heeft. De zwaarste dessa's zijn natuurlijk die, welke een groote verscheidenheid van grond en dezen zeer verbrokkeld en verspreid bezitten.

Zoo men over geheel Java in drie jaren gereed kan komen, zal dit een verrassende uitkomst zijn. Als men tien jaren noodig mocht hebben, zou 't nog geen teleurstelling behoeven te heeten en is het eind-resultaat, een billijke en bevredigende regeling der hoofdbelasting van de bevolking, nog niet te duur betaald.

Zulk een regeling dient nu echter ook als eerste en hoogste verplichting beschouwd te worden.

Er blijft in Indie veel te doen, maar weinig is er betrekkelijk nog gedaan. Reden daarvan was wellicht, dat men, bij tijden, te veel in eens onderhanden nam. Als men zijne krachten overschat en zich niet volkomen voorbereidt, komt men niet vooruit. Beter is 't daarom, zonder versnippering van krachten, stelselmatig voort te werken en geduldig het eind van een ondernomen taak af te wachten alvorens met een nieuwe te beginnen.

Volmaakt zal onze regeling dadelijk zeker niet overal tot stand komen. Wij behooren ons tevreden te stellen met het

minder volmaakte doch bereikbare, wijl het betere vooralsnog buiten onze macht ligt.

Zoo overwegend bezwaar is nu toch ook niet gelegen in eene bedaarde afdoening van het geheel, als men met die dessa's begint, - dáár met de noodige en mogelijke verbeteringen aanvangt, waar deze het meest dringend zijn gebleken.

Hoe men de voor den aanslag vereischte gegevens behoort op te sporen, is aangetoond. Het meest overleg zal worden vereischt om de cijfers te leeren kennen, die men naar billijkheid, en met eerbiediging van zuivere verhoudingen, als een vaste belasting voor elke van de door de bevolking zelve aangenomen grondsoorten dient aan te nemen.

Als dé bevolking drie soorten van gronden onderscheidt en deze classificatie in het volksbegrip omtrent het productief vermogen van de akkers wortelt, zal het er minder op aankomen of men de belastingcijfers, in het geheel of dooréén, iets te hoog of te laag heeft aangeslagen. Het zal daarentegen onredelijk zijn en tot misnoegen stemmen, als er in de belasting van elk der grondsoorten afzonderlijk, een wanverhouding kan worden gedacht en aangewezen.

Indien de bezitter van tweede soort grond met recht kan verwijten dat hij, in vergelijk met den bezitter van eerste soort, onder overigens gelijke omstandigheden te veel moet betalen, dan is de regeling der belasting niet alleen onvolkomen, maar bepaald fout en beantwoordt ze niet aan het hoofdbeginsel.

De kabinet-circulaire van 14 April heeft daaromtrent zeer juiste bemerkingen in 't midden gebracht.

Men kan nog lang praten en schrijven over legale grondslagen en rechtsbeginselen, maar de overheerschende macht zal zich ten slotte toch wel verplicht gevoelen en bevoegd achten om die grondslagen en beginselen vast te stellen.

Niemand zal gevaar daarin zien of zich daartegen verzetten, zoo de eenige juridische quaestie blijft om, zoowel tegenover het volk als tegenover den staat, de billijkheid nu eens zooveel mogelijk tot een uiterste te drijven.

De landrente, - zoo men aan deze benaming wil vasthouden, - dient, vooral om de onvermijdelijke bemoeiing van onontwikkelde dorpshoofden van allerlei allooi, een bij uitnemendheid praktisch belastingstelsel te zijn.

Zoo hare regeling met vasten wil en met beleid aanvaard, maar dan ook met onvervalschten zin, ijverig en kalm wordt

doorgezet, zal zij een graad van billijkheid bereiken kunnen, waarin partijen niet alleen gaarne berusten, doch waarmede zij ook met overtuiging en voldoening genoegen nemen zullen.

Met het voormalig admodiatie-stelsel komt de nieuwe regeling in zooverre overeen, als deze nu ook de samenwerking met de belastingschuldigen eischt.

Maar vroeger nam men zekere cijfers aan die tot eenigen grondslag, zekere fictie of ook eenige voorafgaande berekening en overweging van den fiscus hadden. Eerst daarna trad men met de bevolking in overleg en zal men haar stem wel niet altijd hebben laten overheerschen. Moge dit al in schijn of naam zijn geschied, men kan nu toch niet ontkennen, dat men de landrenten over het algemeen niet uitsluitend naar de productie der bouwgronden berekende, dat men integendeel meer het oog hield op de algemeene, bekende voordeelen, welke de bevolking trok ook van de gouvernements-cultures.

Deze hadden veeleer in aanmerking moeten komen om op de landrenten een reductie toe te staan. De dwangcultuur toch is een andere vorm van belasting, die eveneens het grondbezit drukt. Zij zal een zware, buitengewone last blijven, zoolang niet loijaal en volkomen gevolg gegeven is aan het voorschrift der vierde alinea van art. 56, van het reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch Indië, ‘dat de belooning der betrokken Inlanders, met vermijding van schadelijke opdrijving, zoodanig zij, dat de Gouvernements-cultures hem, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt.’

Nu daarentegen is een andere weg ingeslagen. De staat, erkennende dat wij nog geen volmaakt overzicht bezitten van de economie der dessa's! - overtuigd evenwel, dat die wetenschap bij de bevolking zelve wel berusten moet, - verlangt, dat met de bevolking worde in overleg getreden, dat hare opgaven en mededeelingen, zooveel in ons vermogen ligt, worden getoetst aan onze eigen ervaringen, en onze middelen om de verstrekte gegevens al dadelijk te verifieeren.

Er kan niets van wat men ter berekening van een billijken aanslag verlangt en noodig heeft, in het duister liggen, en utopieën worden niet nagejaagd. Heeft men naar den vooropgestelden vasten maatstaf een cijfer berekend, dan nog heeft men gemoedelijk, maar met ernst en gestrengheid te raadplegen omtrent de vraag, ‘of dat cijfer al dadelijk zonder bezwaar kan worden gearresteerd.’

Een feit is, - in alle onderzochte dessa's kwam het weder aan het licht, - dat de bevolking zelve hare bouwgronden, overeenkomstig hun werkelijke waarde, meestal in drie soorten onderscheidt. Men heeft er nu vóór alles naar te streven, voor elk dezer soorten een vast belastingcijfer te berekenen en daaromtrent overeen te komen.

Nu zal het kunnen gebeuren, dat men aanvankelijk meent de juiste verhoudings-cijfers te hebben getroffen, maar de ervaring na enkele jaren reeds leert, dat de eene grondsoort in verhouding tot de andere te hoog of te laag werd aangeslagen. De belanghebbenden zullen dat het eerst en best ervaren en zij, die zich benadeeld achten, dan wel klagen.

Dan kan men de bezwaren nader onderzoeken en overwegen en de wanverhoudingen herstellen.

Het zou inderdaad wel te verwonderen zijn als men dadelijk overal de volkomenheid bleek getroffen te hebben, hoeveel men naar dat doel dan ook streefde.

Heeft de nieuwe regeling, d.w.z. de nieuwe aanslag met zijn repartitie, lang genoeg gewerkt om tot hunne billijkheid en juistheid te kunnen besluiten, dan kan de Regeering daarop eene definitieve verordening gronden en behoeft deze noch uitvoerig, noch ingewikkeld te zijn.

Er is meestal gesproken van drie soorten van gronden en het is nu niet overbodig aan te teekenen, dat die soorts-verdeeling de eigenlijke sawah's geldt, daar men vóór alles de bouwgronden in natte en droge, - sahwas en tegals, - en verder de hoemah's of gogo's onderscheidt.

Al deze hoofdsoorten worden naar de eigen volksbegrippen, krachtens de innerlijke waarde weder gerangschikt.

De meeste moeielijkheden worden van de hoemah's of gogo's ondervonden.

In den regel toch liggen ze zeer verspreid en bezit een persoon er op verschillende plaatsen. Men bebouwt ze niet regelmatig elk jaar en komt daardoor dikwijls in strijd met de voorschriften der ontginnings-ordonnantie.

Men kan de lieden intusschen niet langer de vrijheid gunnen het voor de nakomelingen te bederven.

De uit den hoemah-bouw voortvloeiende agronomische en administratieve bezwaren zijn het best op te lossen, door aan de belanghebbenden eene bepaalde uitgestrektheid gronds, waarop zij, door het recht van ontginning, ten deele reeds aanspraak

maken, toe te wijzen. Men late ze die gronden dan naar goedvinden bebouwen, maar houde er verder nadrukkelijk de hand aan, dat, zonder wettig verlof, geen nieuwe gronden genaast worden.

De toegewezen aandeelen slaat men dan voor vast in de landrente aan, in dier voege, dat de jaarlijks te betalen belasting voor het geheele aandeel geldt, onafhankelijk van de breuk die men er werkelijk van bebouwd heeft.

Op de moeras-sawah's dient men wel een gelijke regeling toe te passen. Zij produceeren zeer wisselvallig en men kan den vasten aanslag moeielijk uitsluitend op goede oogsten gronden. De productie dient over eenige jaren geslagen en dan een gemiddelde berekend te worden.

Door overreding van het nut 't welk daaraan verbonden is, dient men de hoemah-bouwers met verspreid bezit, er toe te brengen om door onderlinge ruiling en schikking zooveel mogelijk aaneengesloten perceelen te verkrijgen.

Grooter bezwaren zijn aan een billijken aanslag van de erven verbonden. Ten dezen aanzien zal een admodiatie onvermijdelijk blijven. Daar de belasting der erven over het geheel betrekkelijk weinig te beteekenen heeft, zou het overweging en aanbeveling verdienen om die, welke binnen de omheining der dessa liggen, niet aan te slaan. De aanslag wordt dan beperkt tot de erven welke buiten de dessa voorkomen.

Waarschijnlijk zal men daardoor het meer en meer gebruikelijk, ongeregeld en verspreid bouwen buiten de dessa's tegengaan, daarmede orde en regelmaat, zoo ook een goede politie bevorderen.

Krachtens art. 30 van het Inlandsch reglement, hebben de districts-hoofden te waken, ‘dat niemand zich buiten den omtrek der dorpen vestigt, zonder hunne vergunning daartoe bekomen te hebben, welke niet zal worden verleend dan nadat het betrokken dorps-hoofd door hen gehoord zal zijn.’

Dit uitnemend voorschrift wordt niet overal streng en met oordeel in acht genomen.

Mocht de Regeering eenmaal tot de vaststelling van eene verordening op het gemeentewezen besluiten, dan zouden de gemeenten zelven, ter voorziening in eigen behoeften, een zekere schatting van de onbelast gelaten erven heffen kunnen.

Zoo zeker als het is, dat wij de bouwgronden zeer goed naar hunne waarde kunnen leeren aanslaan, zoo stellig ook houden wij het voor een illusie, een gelijke billijkheid bij de schatting

der talrijke erven, waarvan de waarde zoo kan uiteenloopen, te betrachten.

De waarde der erven wordt niet door enkele, eenvoudige factoren beheerscht. In geen geval zou hun vaste aanslag billijk kunnen heeten. De waarde der erven is niet uitsluitend van hun uitgestrektheid, maar meer nog van hun beplanting afhankelijk. Voor zoover het boomgaarden betreft, wisselt die beplanting nog al eens af.

Wenscht men de erven, zooals het nu heet te geschieden, slechts aan te slaan als hunne oppervlakte een zeker minimum (125 ▫ Rh. roeden) overschrijdt, dan vervalt men, om de reeds opgegeven redenen, in even vele moeielijkheden als wanverhoudingen. Bovendien kan men door versnippering er allerlei loopjes op vinden om de belasting te ontduiken.

De strenge controle op een billijke repartitie van een aanslag der gezamenlijke erven ligt buiten onze macht. Daar de belasting van de erven betrekkelijk niet te beteekenen heeft, met uitzondering van enkele gewesten als b.v. Bagelen, waar de erven ongemeen groot zijn, verdient het te meer aanbeveling, aan de gemeenten zelven ter gelegener tijd de keuze te laten, er ten eigen bate iets van te heffen.

Op de gemeenten drukken, buiten de belasting in geld en arbeid aan den staat, nog vele andere verplichtingen, die men met den naam van gemeente-diensten onderscheidt. Bij ons streven, sinds vele jaren, naar beperking en verlichting van de heerendiensten, zijn die gemeentediensten maar al te dikwijls en veel verzwaard. De officieel opgegeven lasten bleven in werkelijkheid, doch onder een anderen naam, die aan de ambtelijke aandacht maar al te gemakkelijk ontsnapt, voortbestaan.

Tal van diensten, die vroeger in de heerendienst-leggers voorkwamen, zijn geleidelijk daaruit verdwenen. Maar heeft men zich ooit afgevraagd, ‘door wie en hoe sedert in die diensten is voorzien?’ De gemeenten zouden dit kunnen verklaren. Zoo men onderhoud of bewaking van een of ander, als van buurtwegen, passers, districts-boeien enz. op de heerendienst-staten schrapte, waren daarmede het onderhoud en de bewaking toch nog niet noodeloos geworden. Zij vervielen dus eenvoudig ten laste van de betrokken gemeenten. De lasten werden soms ten deele verplaatst, maar in hun geheel, slechts onder een anderen naam gedragen.

Dat de gemeenten binnen haren kring groote en zware

lasten te torschen hebben, is zeker en mag met een enkel voorbeeld worden toegelicht.

Leveringen, hetzij betaald of onbetaald, van materialen of goederen die tot het privaat- of gemeentelijk eigendom behooren, mogen niet gevorderd worden tenzij ten algemeenen nutte, overeenkomstig de onderwerpelijke verordeningen.

Het Gouvernements-besluit van 1 October 1875 n°. 28 (Bijblad 2879) spreekt van persoonlijke diensten en in Juli 1877 heeft een der autoriteiten nog aan een resident geschreven, dat daaronder natuurlijk ook gemeentediensten bedoeld worden en elke vordering tot levering van materialen daarom ook onvoorwaardelijk is verboden.

Wie moeten dan voorzien in de jaarlijks wederkeerende onderhouds-kosten van omheiningen, bruggetjes, duikers, passers, wachthuizen enz. die de staat zich niet aantrekt?

In een niet groote afdeeling van Midden-Java werden de betrekkelijke kosten in 1877 op ƒ 80,000 berekend!

Als de opgezetenen ze niet betalen mogen en de Staat ze niet betalen kan of wil, hoe zullen de ambtenaren en de dorpshoofden dan in de eischen en behoeften voorzien?

De officieele voorstelling die men van de lasten der bevolking pleegt te geven, is hoogst gebrekkig en onvolledig. Ze is de buitenkantsche, en in waarheid mag men hier denken aan 'tgeen men ziet en 'tgeen men niet ziet. Bij de berekeningen van wat de Staat moet vorderen, neemt men maar al te weinig in overweging, wat de Staat niet geeft of vergoedt en stilzwijgend ten laste der bevolking laat.

Dat alles maakt het billijk en onvermijdelijk, bij den aanslag der landrente degelijk rekening te houden met andere lasten die de bevolking zijn opgelegd en die in geordende Staten, geheel of ten deele uit de algemeene kas plegen bestreden te worden.

Men heft belastingen om in de algemeene behoeften van het land te kunnen voorzien. Waar men in die voorziening tekortschiet, moet men een evenredig deel van de belasting prijs geven, ten einde den belanghebbenden de middelen te laten zich zelven te helpen. Al wat overbodig gevorderd wordt, leidt tot verarming en dit beginsel is ten aanzien van Indië te lang over 't hoofd gezien.

Zware belastingen in geld zoowel als in arbeid worden van het volk geëischt en toch laten wij het voor zijn politie zor-

gen, het voorzien in zijne behoefte aan gemeenschaps-middelen, voor zoover wij die, om den officieelen druk te beperken, eigendunkelijk tot de gemeentelasten brengen.

Hoewel wij verzuimden het uitdrukkelijk te schrijven, zoo vloeit uit ons geheele betoog toch voort dat, zoo voor elke grondsoort een vaste belastingsom is aangenomen, er, onder gewone omstandigheden, van afschrijvingen wegens misgewas of het onbeplant blijven van velden, geen sprake meer kan en mag zijn.

Elkeen heeft zich zelf dan voor schade te hoeden, zooals het elken belanghebbende ook vrijgelaten wordt om van zijn bezit, door intensiever arbeid, het meest mogelijk partij te trekken.

Baarn, Januari 1879

VAN GORKOM.

Het Joodsche Psalmboek.

De psalmen, uit het Hebreeuwsch opnieuw vertaald en met aanteekeningen en eene inleiding voorzien, door Johs. Dyserinck. Haarlem, de Erven Loosjes, 1878.

E. Reuss. Le Psautier. - La Bible. Traduction nouvelle avec introductions et commentaires. Ancien Testament. V. p. 25-417. Paris, 1875.

I.

Een theoloog, die zijn Hebreeuwsch was kwijt geraakt, zei eens tot een goed vriend, bij wien dit het geval geenszins was, en tot den ondergeteekende: ‘Ik wenschte toch wel nog genoeg Hebreeuwsch te kennen om de psalmen in het oorspronkelijk te lezen!’ waarop wij beiden oogenblikkelijk als uit één mond uitriepen: ‘Wensch dat maar niet!’ Verwonderd over die minachting voor het voorrecht, dat hij ons benijdde, vroeg hij natuurlijk, waarom zijn begeerte zoo dwaas was, en kreeg ten antwoord: ‘omdat 's menschen piëteit daartegen niet bestand is.’

Inderdaad, zoo is het! Naar aanleiding van Dyserincks nieuwe vertaling, heb ik mij opnieuw gezet tot het reeds meer dan eenmaal ondernomen, maar telkens gestaakte werk: het psalmboek in het Hebreeuwsch door te lezen. Maar ik zie wel, dat ik het weer niet ten eind breng. Dat is niet te doen! Onze piëteit lijdt er bepaald onder.

Onze piëteit, ja: onze eerbied voor al wat meer dan alledaagsch, rein, verheven, in één woord eerbiedwaardig is. Of koesteren wij dien niet voor een bundel liederen, die zulk een roemrijk verleden hebben; gedicht, verzameld, gezongen onder het volk van den godsdienst; het gezangboek van den Jeruzalemschen tempel, dat na den val van dit heiligdom een triomftocht door de wereld gemaakt heeft; het lievelingsboek der meest godsdienstigen onder de Christenen, in vele talen overgezet en berijmd; tot stichting, leering, troost, bemoediging,

opwekking gezongen en van buiten geleerd in alle werelddeelen; het lijfboek van geloofshelden en martelaren? ‘Les psaumes’, laat Bungener zijn Rabaut, den prediker der wildernis, zeggen, ‘les psaumes, c'est notre épopée à nous; mais l'épopée la plus profondément vivante qui ait jamais été écrite ou chantée chez aucun peuple; oeuvre sans fin dont chacun de nous redevient l'auteur; trésor sacré où s'entassent, à coté des souvenirs du pays, les souvenirs, les voeux, les joies et les douleurs de chacun. Pas une strophe, pas un vers qui ne soit toute une histoire ou tout un poëme. Ceci, c'est ce qui chantait une mère à côté du berceau de son premier-né; cela, c'est ce qu'a chanté un de nos martyrs en allant à la mort. Voici le psaume des Vaudois rentrant armés dans leur patrie; voici celui des Camisards quand ils marchaient au combat. Ce vers, c'est celui qu'interrompirent les balles; cet autre, c'est celui qu'un père expirant murmura jusqu'à la moitié, et qu'il alla achever avec les anges... O nos psaumes, nos psaumes! Qui dira jamais en langage humain ce que vous nous dites, à nous, dans nos solitudes, sur ce sol rougi de notre sang, et sous cette voûte des cieux du hant de laquelle nous contemplent ceux qui ont prié, pleuré, chanté avant nous?...’

Met eerbied gaan wij het psalmboek lezen, blijde het oorspronkelijk te kunnen genieten; welk gedicht toch verliest niet een deel van zijn kleur en geur bij eene vertolking? Wij gaan lezen, niet slechts als taalkundigen, die naar de juiste beteekenis der woorden en de kracht der gebezigde vormen en zinwendingen vorschen, maar ook als menschen van smaak en gevoel; wij willen door iets schoons gestreeld, door iets verhevens en waars meegesleept, geroerd, gesterkt worden; wij wenschen een psalm toch niet te lezen met het gevoel, dat een ballade of romance bij ons opwekt!

Jammerlijk worden wij teleurgesteld.

Om aan een gedicht het hart op te halen, zal het wel vóor alles noodig zijn het te verstaan. Maar aan deze eerste voorwaarde, hoe billijk ook, wordt hier vaak slecht voldaan. Of dan de gebezigde woorden zoo onbekend, de zinnen zoo gewrongen zijn? Soms; met groot onderscheid natuurlijk. Maar dit plaagt den lezer niet het meest. Wat hem hindert, kwelt, knorrig maakt, is de verminkte toestand van den tekst, het heirleger schrijffouten, voor een goed deel ten hoogste zinstorend. Trouwens, dit is de plaag van den Hebraïst altijd.

Behalve den Pentateuch, die in redelijk goeden staat tot ons gekomen is - dank zij den eenvoud van zijn stijl en vooral de omstandigheid dat hij zoo vroeg als heilig boek behandeld is - wemelen schier alle geschriften des Ouden Verbonds van fouten. niet alleen zijn zij meerendeels omgewerkt, verkort, uitgebreid, aan elkaar gekoppeld, soms door menschen die de teksten maar half verstonden, maar zij zijn daarenboven ettelijke keeren overgeschreven door slordige lieden, die òf niets verstonden van hetzij zij copiëerden, òf - wat nog erger is - zich verbeeldden dat zij het wel begrepen en aan het verbeteren gingen van de fouten, dien zij meenden op te merken. Een menigte verzen, zoowel in de prozaïsche als in de poëtische boeken, zijn op die manier volkomen onverstaanbaar geworden. Hier zijn enkele woorden uitgevallen, soms geheele of halve verzen; elders zijn woorden die er niet thuis hooren ingeslopen; honderdmaal zijn letters weggeraakt, veranderd, verdubbeld. Bedenkt nu daarenboven, dat alleen de medeklinkers geschreven werden, wat natuurlijk een fout dubbel noodlottig maakte, en dat die bedorven tekst ons overgeleverd is, van het begin tot het eind met klinkers voorzien door mannen, die alle fouten over het hoofd zagen en de oude, heilige geschriften blijkbaar niet dan zeer gebrekkig verstonden, daar zij ook de dwaasste schrijffouten vocaliseerden, alsof er niets aan de medeklinkers haperde. Men begrijpt dan licht, dat niet slechts de taalkennis maar ook de scherpzinnigheid van den uitlegger des O. V.s vaak op een zeer zware proef wordt gesteld en de lectuur van Hebreeuwsche poëzie dikwijls gelijkt op een aaneenschakeling van pogingen om raadselen te raden.

Men zal misschien vragen, hoe het dan mogelijk is, dat er sedert het begin der zestiende eeuw zoovele vertalingen van het O.T. zijn tot stand gekomen. Hadden dan die overzetters geen gezond verstand? Wel zeker! Maar wis gebruikten zij dit het minst bij het lezen en vertolken van de Heilige Schrift. Stond het niet à priori vast, dat de tekst dien zij overzetten van God ingegeven en door Zijn zorg al de eenwen door ongerept bewaard was? Welnu, indien men van deze onderstelling uitgaat, maakt men zich licht wijs, zin te ontdekken, waar inderdaad onzin staat. De Christengeleerden wandelden geheel in het voetspoor der Joodsche, en dezen meenden hun H.S. zeer goed te begrijpen. De masoreten, dat zijn de mannen die de klinkers bij den tekst gevoegd en voor de nauwkeurige over-

levering daarvan gewaakt hebben, hadden den tekst als verstaanbaar behandeld, en Joodsche geleerden hadden volgens dien tekst enkele woordenboeken en spraakkunsten gemaakt, vooral zich beijverd de vertolking aan hunne leerlingen over te leveren. Er bestond dus onder de Joden een verklaring, en de Christenen liepen natuurlijk aan hun leiband.

Liepen.... en loopen, helaas! nog grootendeels. Het is verwonderlijk, hoe slecht vooral de Hebreeuwsche woordenboeken zijn. Er is er niet één, dat kritisch is ingericht, dat wil zeggen gegrond op een zooveel mogelijk gezuiverden tekst. Wel wordt erkend dat daarin fouten zijn, wel hier en daar de traditioneele lezing verworpen en een betere voorgeslagen, maar ach, het gaat zoo schroomvallig. Van het *Handwörterbuch* van Gesenius - voor zoover ik ze ken, verreweg het beste - is onlangs de achtste uitgaaf verschenen[1], en hierin zijn wel eenige onmogelijke woorden en vormen meer dan in vorige edities als corrupties gebrandmerkt; maar nog altijd zijn er tal van artikelen, waarin een onmogelijke beteekenis aan een woord wordt gehecht, in plaats dat men een betere lezing voorslaat, hoewel de oude vertalingen die aan de hand doen. Hand aan hand met die woordenboeken gaan de meeste commentaren, die zwart wit maken en alles verklaren, ook onzin.

Van daar het eigenaardig verschijnsel, dat een eerstbeginnende, wanneer hij de etymologische vormen meester is, zoo vlug van alles leest. De psalmen of Job zijn voor hem niet zoo heel veel moeilijker dan Genesis of Koningen. Met een woordenboek en een commentaar leest het zoo vlotweg. Benijdenswaard!

Trouwens, in welke mate men menigwerf aan zijn gezond verstand het zwijgen oplegt en zich vergenoegt met klanken zonder zin, bewijzen alle bijbelvertalingen. Welk mensch, die er prijs op stelt dat de woorden die hij leest voor hem voertuigen van gedachten zijn, kan in de Statenvertaling, of welke andere kerkelijke overzetting ook, de profetische geschriften of de psalmen lezen, zonder vaak genoodzaakt te zijn te bekennen dat hij het een of andere vers niet begrijpt? Wat beduiden b.v. deze regels, waarin daarenboven de cursief gedrukte woorden ook den gewonen bijbellezer waarschuwen dat zij door de vertalers er ingevoegd zijn om een zijn te maken[2]: *O mijne ziel!* gij hebt tot den Heer gezegd: Gij zijt de Heer, mijne goedheid

1 Door F. Mühlau en W. Volck.
2 Ps. 16: 2, 3.

raakt niet tot u; *Maar* tot de heiligen, die op de aarde zijn, en de heerlijken in wie al mijn lust is?' Of de uitleggers dan dit niet verklaren? Natuurlijk, zij hebben er wel tien mouwen aan gepast, van zeer onderscheiden kleur en snit; en buitendien wist en weet nog zeker elke theologaster uit een achterbuurt met veel grooter zekerheid, wat dat wil zeggen, dan de geleerdste uitlegger; waar niets in ligt, daar legt men iets in, en de zaak is geklonken.

Hoe moeilijk het is, zich te onthouden van het neerschrijven van zinledige uitdrukkingen, blijkt zelfs uit de vertaling van de psalmen door Dijserinck. Dezen ijverigen vertolker is geen moeite en zorg bij het bewerken van zijne overzetting te veel geweest; hij deed al zijn best om den tekst met behulp van de Grieksche vertaling te verbeteren; kort na de uitgaaf gaf hij in het Theologisch Tijdschrift[1] een lijst van meer dan 250 conjecturen op de psalmen; zulk een vertaler zal dan toch, zou men zoo zeggen, geen onzin neerschrijven. Maar ik weet toch geen beteren naam voor eene zinsnede als deze: 'Gij mannen, hoe lang zal mijn eer tot schande zijn?'[2] noch voor deze regels uit ps. 37: 'Houd af van toorn en laat de gramschap varen, verbitter u niet - immers slechts om kwaad te doen? -' Wat beteekent ook het volgende: 'verbreek den arm van den goddelooze en den booze, zoek zijne ongerechtigheid en vind haar niet meer?'[3] Ik zou zoo meenen, dat niets wenschelijkers was dan dat men die ongerechtigheid niet meer kon vinden; met een kleine wijziging van den tekst is de zaak te verhelpen; er stond: 'Zoek den goddelooze en vind hem niet.' Wat beduidt dit slotvers van psalm 12: 'Jaweh, bescherm ons. Rondom zwerven goddeloozen: onheilsteekenen voor de kinderen der menschen'? en deze wonderlijke zin is nog al de vrucht van een conjectuur! Wat de Statenvertaling geeft: 'De goddeloozen draven rondom, wanneer de snoodsten van des menschen kinderen verhoogd worden', geeft althans zin, als is zij wat komiek en al staat hiervan evenmin iets in de onverstaanbare Hebreeuwsche letters als - Dijserincks vertaling in de woorden die hij uit deze maakt.

Zeker is de allerlaagste eisch, dien wij aan een geschrift kunnen stellen, dat de zinsneden één voor één geen onzin behelzen; een hoogere, maar toch niet onbillijke, is deze, dat de zinsneden met elkaar een verstaanbaar geheel vormen, dat dus in een lied

1 Jaarg. XII, blz. 279-297.
2 Ps. 4 3.
3 Ps. 11: 15.

de gang der gedachten blijke, en wij het verband der deelen vatten kunnen. Maar dit is bij menigen psalm een onbereikbaar ideaal, door den wanhopigen toestand van den tekst. Laat mij een staaltje zijner verminking geven, ook zonder kennis van Hebreeuwsch verstaanbaar!

Ps. 9 en 10 vormen in de Grieksche vertaling één lied. Te recht; want het is een alfabetische psalm. De eerste regel begint met een Alef, de vijfde met een Beth, de negende met een Gimel enz., totdat op drie na de laatste regel van psalm 10 met de laatste letter, de Thau, aanheft. Waarom dit lied in het Hebreeuwsche gezangboek gesplitst is, weten wij evenmin als wij begrijpen, hoe ditzelfde ongeluk aan ps. 42 en 43, ditmaal ook in de Grieksche vertaling, overkomen is, of hoe elders twee liederen, die niets met elkaar te maken hebben, tot één zijn geworden, als psalm 19 en andere. Psalm 9 en 10 is dan een alfabetisch lied, waarbij wij dus een middel van tekstkritiek bezitten, dat wij elders missen. Welnu, twee regels van het viertal dat met Daleth begon zijn verdwenen; van de vier regels welker eerste met He begon is slechts nog een stuk over. De regels van de Kaf zijn nog terug te vinden, als men slechts 9: 21 vóor 9: 19 zet; maar, terwijl de daarop volgende letter, Lamed, op zijn plaats staat, zijn de zes volgende zoek. Van de 24 regels die er wel bij behoord zullen hebben, zijn nog. 22 te vinden, en zelfs zijn een paar der verloren aanvangletters nog per conjectuur op te duiken. De laatste vier letters zijn er. Men begrijpt licht, hoe onmogelijk het is, zulk een stuk te verstaan. Of liever, wij weten zeker, dat wij het oorspronkelijke niet hebben, en zijn natuurlijk wantrouwend tegen een tekst, die zoo slordig is overgeleverd.

Nu, gelukkig staat het met alle psalmen niet zóo. Maar er zijn ettelijke, waarvan wij gerust kunnen zeggen, dat zij niets zijn dan een reeks verknoeide versregels, wie weet hoe door elkaar geworpen. Er is menig lied, waarop de titel van het geschrift van E. Reuss toepasselijk is: ‘Der acht und sechzigste Psalm. Ein Denckmal exegetischer Noth und Kunst, zu Ehren unsrer ganzen Zunft.’ Zoo psalm 71, 48, 56 enz. In vele andere zijn reeksen verzen geheel onverstaanbaar. Verscheiden schoone liederen, o.a. 42, 43, zijn op een enkele plaatsen zeer bedorven.

Men begrijpt nu licht, hoe weinig opwekkelijk de lectuur der psalmen in het oorspronkelijk is. Dijserinck met zijn geheele

rij conjecturen, gedeeltelijk van anderen overgenomen, gedeeltelijk van hemzelven of van een der beide geleerden, die hem ter zijde stonden, Dr. M.A.G. Vorstman, aan wien hij zijn vertaling opdroeg, en prof. Kuenen, heeft bij lange na niet den vinger gelegd op alle wonde plekken in den Hebreeuwschen tekst, laat staan genezing aangebracht. Tal van corrupties werden door hem stilzwijgend voorbijgegaan: de plaatsen zoo goed het ging vertolkt, vaak met de aanmerking er bij dat de vertaling onzeker was. Hij heeft een rijke nalezing overgelaten.

Was het wenschelijk, dat hij bijna overal een vertaling leverde en slechts zeer zelden een paar woorden, die geheel onhandelbaar waren, wegliet? Zou het niet beter geweest zijn, zeer dikwijls de toevlucht tot.... te nemen? Men kan hierover verschillend oordeelen. Zooals zij nu is, laat de overzetting den wetenschappelijken lezer vaak aan het belachelijk commentarengeknoei denken; maar was Dijserinck streng wetenschappelijk te werk gegaan, dan zou zijn boek ongenietbaar geworden zijn voor het publiek, aan hetwelk hij het aanbood, namelijk zij die het psalmboek willen lezen tot verlevendiging van hun godsdienstig gevoel.

Welnu, hun zij het boek met vrijmoedigheid aanbevolen! Ik verheelde niet, dat het werk hier en daar te wenschen overlaat, en geloof zelfs, dat op vele plaatsen een juister vertaling te geven is dan deze vertolker gaf. Zeker staat er menige regel in, waarvan geen Israëlietische dichter het oorspronkelijk leverde, maar die op goed geluk af gesmeed is uit eenige toevallig bijeengekomen overblijfsels van regels, wier geheel ons onbekend is. Wat echter de fouten betreft, zij schaden betrekkelijk weinig bij de groote onzekerheid, waarin wij in allen geval ten aanzien van menige plaats verkeeren, en het geheel is ongetwijfeld het beste geschrift in onze taal, waardoor men, zooveel het mogelijk is, een juisten indruk kan krijgen van het oude psalmboek. Daarenboven verdient de uitvoering allen lof; het is een genot, zulk een helderen druk, op zoo fraai papier, met zoo weinig drukfouten[1] te mogen gebruiken.

Wie om kunstgenot te smaken of zich te stichten de psalmen wil lezen, benijde dus de Hebraïsten niet! Niets van het Hebreeuwsch te weten is in dit opzicht verreweg het best.

1 In Ps. 41: 11 lees: hun, in pl. van: hem.

II.

Het psalmboek wordt menigwerf hemelhoog geroemd. Hierdoor loopt men gevaar, het met veel te sterk gespannen verwachtingen te gaan lezen en dan zeer teleurgesteld te worden. Het is niet zoo schoon als men zegt. Deze ‘men’ zijn in de eerste plaats de theologen van den ouden stempel, die veroordeeld zijn alles lofwaardig te vinden, omdat het in den Bijbel staat; en zij worden nagepraat door menig liberaal theoloog, die, waar hij het gezag van den Bijbel verwerpt, zoo min mogelijk voor anderen in waardeering van zijn inhoud wil onderdoen. Nu is ‘andachtig schwärmen’ niet alleen, volgens Lessing, lichter dan ‘gut handlen,’ maar ook dan het voorwerp, waarmee men met half gesloten oogen dweept, goed te leeren kennen. Het psalmboek is meer geprezen dan gelezen.

Wil men het op de rechte waarde, dat is evenmin te hoog als te laag, schatten, dan moet men niet blind zijn voor het feit, dat tal van psalmen, èn als kunstgewrochten èn wat de daarin vervatte denkbeelden aangaat, zeer onbeteekenend, zelfs uitermate vervelend zijn. Het oude Israël behoeft waarlijk hierbij voor de Christenheid, vooral voor de protestanten, de oogen niet neer te slaan. De gezangboeken der protestantsche kerkgenootschappen doen alle - voor zoover ze mij bekend zijn - zeer verre voor Israëls liederschat onder, zoowel in dichterlijk gehalte als in pittigheid, vooral in waarheid. Men leze slechts, om alleen van onze vaderlandsche te gewagen, de bundels der Doopsgezinden, der Lutherschen en de ‘Evangelische gezangen’ door. Hoe weinige echte lyriek is er in te vinden! En de dichterlijkste stukken zijn bijna alle aan de psalmen of andere bijbelsche geschriften ontleend.

Doch dit neemt niet weg, dat ook vele psalmen onbeduidende kunstproducten en dood geboren zijn. Laat mij mijn grieven omschrijven!

Wat den vorm betreft is het uiterst moeilijk, een billijk oordeel te vellen. De Hebreeuwsche gedichten hebben noch rijm noch maat, noch ook, met weinige uitzonderingen, indeeling in coupletten. Het zoogenoemde parallelisme, waarbij in twee of meer zinsneden met andere woorden ongeveer hetzelfde gezegd wordt, als:

> Neig, o God, uw oor tot mijn gebed,
> en verberg u niet voor mijne smeeking,

dit parallelisme, al komt het veelvuldig in de dichterlijke boeken voor, wordt dikwijls gemist en is daarentegen ook in de redevoeringen der profeten zeer gewoon, ja, in de spreuken, die toch zeer prozaïsch zijn, schier doorgaande te vinden. Er is in de Hebreeuwsche letterkunde wat den vorm betreft onmogelijk een grens te trekken tusschen proza en poëzie. De vorm van spreuken in twee, drie, elkaar aanvullende, leden schijnt de oudste te zijn geweest, waarin de Israëlieten hunne denkbeelden kleedden. toen zij leerden vertellen, was natuurlijk de voordracht verschillend naar gelang van het onderwerp; in den verhalenden stijl viel het parallelisme weg, terwijl bij verheffing van toon en nadrukkelijke verkondiging van een waarheid de oude spreekvorm in zwang bleef, dus ook bij ware poëzie en bij den namaak er van. Of deze vorm schoon is? ‘Da kommen Sie’, zegt Alciphron bij von Herder[1], ‘da kommen Sie zu dem gepriesnen Parallelismus, wo ich schwerlich Ihrer meinung sein werde. Wer etwas zu sagen hat, sage er auf einmal oder führe das Bild regelmäszig fort; wiederhole sich aber nicht ewig. Wer jede Sache zweimal sagen musz, zeigt damit nur, dans er sie zum erstenmal halb und unvollkommen sagte’; waarop Eutyphron antwoordt: ‘Haben sie noch nie einen Tanz gesehen? und nicht vom Chorgesange der Griechen, der Strophe und Antistrophe, gehört? Wie, wenn die Poesie der Ebraër ein solcher Tanz, ein kurzer und einfacher Chorgesang wäre?’ Alciphron hervat: ‘Thun sie die Sistern, die Pauken und Cymbeln hinzu, so wird der Tanz der Wilden vollständig,’ en krijgt tot bescheid: ‘Und wenn ers würde? Der Name musz uns nie abschrecken, wenn die Sache selbst gut ist. Antworten Sie. Beruht nicht aller Rhythmus, Tanz und Wohlklang, ja ich möchte sagen, alle Anmuth, so wohl in Gestalten als Tönen auf Symmetrie? und zwar auf einer leicht zu fassenden Symmetrie, auf Simplicität im Ebenmaasse?’ Dit laatste moge waar zijn, het eerste is te sterk. Indien de Hebreeuwsche poëzie ons aan een dans van wilden denken doet, dan moge zij als curiositeit en als stof voor ethnologische studiën aantrekkelijk zijn, hiermee is dan ook alles gezegd. Maar von Herder laat den handhaver van de eer der Israëlieten te veel toegeven; het parallelisme late zich eenigszins door vergelijking met een dans ophelderen, niet met dien van wilden. Er is bepaald een eigen-

1 J.G. van Herder, vom Geist der Ebräischen Poesie, I.

aardige aantrekkelijkheid in dien vorm van poëzie, waarbij alles ten slotte neêrkomt op de aaneensluiting der elkander opvolgende gedachten; maar de voordracht speelt hierbij een nog grootere rol dan bij andere soorten van poëzie, daar zij het gemis aan rythmus vergoedde en de kracht van het parallelisme deed uitkomen. Dat dit bij eenige psalmen, òf doorloopend òf in sommige gedeelten, gemist maar meestal er in aangetroffen wordt, doet dus bij beoordeeling hunner schoonheid zeer weinig ter zake; wij hebben slechts te vragen naar den inhoud, de inkleeding en rangschikking der denkbeelden. In zoover verliezen dus de psalmen door de overzetting bij lange na niet zooveel als de gedichten van andere volken. Zelfs zou men uit een vertolking, die met smaak is vervaardigd, een te hoogen dunk van de schoonheid der Israëlietische liederen kunnen krijgen.

Meer dan bij Dyserinck loopen wij dit, niet onaangenaam, gevaar bij Reuss, die ons eene zeer handige en sierlijke vertolking der psalmen geeft. Dyserinck luistert veel meer dan hij naar de eischen der wetenschap, is huiverig op goed geluk af eenige onverstaanbare woorden aan te vullen, en zet dus liever een gewrongen zinsnede of een onpassenden tusschenzin neer dan al te ver van de Hebreeuwsche letters af te wijken. Reuss daarentegen, al bespreekt hij soms in zijne aanteekening en achter de vertaling kritische vragen, springt op dozijnen plaatsen met de grootste verachting voor alle eischen van spraakkunst en woordafleiding met zijn tekst om, en geeft daardoor vaak een fraai lied, waaraan de dichter van het oorspronkelijk niet veel deel heeft.

Wat wij zonder onbillijk te zijn tegen een goed deel der psalmen mogen inbrengen, is vóor alles het volslagen gemis aan verheffing. Er zijn al zeer ondichterlijke bij. Hiertoe behooren de geestelijke alfabetten[1]. Aan deze aaneenrijgingen van zedespreuken, beden en betuigingen van vertrouwen op Jahweh ontbreekt alle gloed, alle gang van gedachten, meest ook alle eenheid. Wat is vervelender dan de 119de psalm? Twee en twintig maal acht disticha, die alle acht met dezelfde letter van het alfabeth beginnen en steeds hetzelfde denkbeeld uitdrukken: een vroom Israëliet moet de Wet onderhouden! Reuss waarschuwt zijn lezers, dat hij door het bezigen van een grooter aantal synonymen voor wet, gebod, inzetting

1 9 en 10, 25, 34, 37, 111, 112, 145.

enz., het lied wat minder eentonig heeft gemaakt en laat op deze mededeeling te recht volgen: ‘Nous serons d'autant plus autorisé à dire qu'il n'y a pas là de la poësie, mais une simple litanie, une espèce de chapelet.’ Een rozekrans. Geen kwade naam er voor!

Doch die alfabethisch geordende reeksen van versregels, zijn de eenige psalmen niet, waaraan de Muzen geen schuld hebben. De 15de b.v. is zeer zeker van voortreffelijke strekking: ‘O Jahweh, wie mag onder uw tent wonen? Die onberispelijk wandelt, en gerechtigheid doet enz. Wie zoo handelt, zal niet wankelen in eeuwigheid.’ Zeer goed gemeend! Maar Reuss noemt het lied te recht: ‘psaume didactique, sans prétention aux allures de la poésie, ni pour le fond, ni pour la forme.’ Het staat met andere in dit opzicht op ééne lijn. De 50ste heft zeker stout genoeg aan: ‘De god der goden, Jahweh, spreekt en roept de aarde van den opgang der zon tot haren ondergang,’ maar wat heeft God te zeggen? De vromen vermaant hij, niet te meenen dat hij offeranden noodig heeft, en den goddeloozen geeft hij een scherpe berisping met bijbehoorende bedreiging. Een leerrede in twee deelen! Niet licht zal iemand ps. 105, die de geschiedenis Israëls van de verlossing uit Egypte tot de verovering van Kanaän bevat, dichterlijk noemen, noch ps. 136, die hetzelfde onderwerp in zes en twintig regels behandelt, waarvan elk door het refrein wordt gevolgd: ‘want eeuwig is zijn gunst.’ Evenmin de 78ste en menige andere.

Bij vele psalmen merkt men een zeer groot gemis aan oorspronkelijkheid op; zij zijn aaneenrijgingen van uitboezemingen, aan andere auteurs ontleend.

Hierbij overkomt de vervaardigers wel eens, wat ook bij Christenschrijvers van stichtelijke lectuur en predikers niet ongewoon is: teksten buiten hun verband en dus verkeerd aan te halen. Zoo luidt, om één voorbeeld te geven, het slot van den klaagpsalm 39:

> Hoor mijn gebed, Jahweh, neem mijn geschrei ter ooren,
> zwijg niet op mijn geween[1];
> want een vreemdeling ben ik bij u,
> een bijwoner, gelijk al mijne vaderen.
> Wend uwen blik van mij af, opdat ik opluike,
> voordat ik heenga en niet meer ben.

1 ‘Zwijg niet tot mijn tranen’ (Dys.) is een onverstaanbare uitdrukking.

Wanneer wij, uitgaande van de onderstelling, dat in woorden een begrip moet liggen, zoeken naar het verband tusschen deze zinsneden, dan raken wij verlegen. Wat wil dat zeggen: Luister naar mij, want ik ben een vreemdeling bij u? Is het zoo'n deerniswaardige zaak, vreemdeling te zijn, zoodat Jahweh uit medelijden naar hem hooren moet? Maar waarvoor dient dan het toevoegsel ‘bij u’ en de verwijzing naar de vaderen? Of wil het zeggen: Ik ben uw gast, en daarom moet gij mijn bede inwilligen? Maar dit staat er niet. Ook kan ieder ‘bijwoner’, dat is iemand die van buiten af ingekomen en inwoner geworden is, toch niet Jahweh's gast worden genoemd; vreemdeling en bijwoner te zijn kan nooit een voorrecht geweest zijn; dezulken worden slechts geduld. Dezelfde uitdrukking nu wordt in 1 Kron. 29: 15 gebruikt voor iemand, die onmachtig is uit zichzelven iets te doen en wiens leven kort is, en in ps. 119: 19: ‘ik ben een vreemdeling op de aarde; verberg uw geboden niet voor mij!’ Zij is hoogstwaarschijnlijk ontleend aan Leviticus 25: 23, waar Jahweh de Israëlieten verbiedt hunne akkers voor altijd te verkoopen, ‘mij toch behoort het land, want gij zijt vreemdelingen en bijwoners bij mij.’ Dit geeft een voortreffelijken zin: Jahweh is de eigenlijke, wettige bezitter van Kanaän; Israël woont slechts bij hem. Blijkbaar is het gebruik der uitdrukking in onzen psalm en ook in 1 Kronieken een afgeleide. Och ja, zuchtte men bij het bedenken van 's menschen broosheid, wij zijn maar vreemdelingen op aarde! Wat dit wilde zeggen, was men vergeten.

De dichter van ps. 39 besluit met de bede, dat Jahweh den blik van hem afwende, opdat hij vóor zijn heengaan nog eens moge opluiken. Maar hij heeft juist gebeden, dat Jahweh hem verlossen mocht; al zijn hoop was op zijn God; hoe kan hij dan nu zeggen: Zie niet naar mij om, bekommer u niet om mij? De commentatoren maken er van: Wend uw toornigen blik van mij af; maar dat ‘toornig’ hebben zij er bijgevoegd. Wij vragen weer, hoe de dichter aan zijn zienswijze kwam. En het antwoord is gereed: hij ontleende ze aan het boek Job. In dit prachtig gedicht bidt de lijder herhaaldelijk, en in dezelfde woorden van den psalmist, dat God niet naar hem moge omzien[1], en dit is hem meenens; juist dit toch is zijn grieve, die met verwonderlijke stoutheid wordt uiteengezet, dat

1 Job 7: 19; 10: 20, 21.

God het niet laten wil, de zonden, groot en klein, zelfs in anders brave lieden thuis te zoeken, en ook buitendien er genoegen in schijnt te scheppen menschen te plagen. Job bidt dus, dat God hem aan zijn lot overlaat, dan zou hij nog eens opluiken vóor zijn dood. Het is bij hem een wanhoopskreet, de uiting van bitterheid en twijfel. Maar in ps. 39 is het een uit zijn verband gerukte tekst, een klank, niets meer.

Ziedaar wat van menig psalmwoord geldt. Er staan in het Joodsche gezangboek vele termen, die niet kunnen verdragen, dat men ze ontleedt, zegswijzen die den lezer zoetelijk wiegen, hem in een dommelig vrome stemming moeten brengen; er zijn geheele liederen in, die niets anders zijn dan onbepaalde klanken voor gewaarwordingen, waarvan men zich slechts ten halve rekenschap geeft.

Zoo zijn wij van het ondichterlijk gehalte van menigen psalm ongemerkt gekomen aan eene tweede zware grieve, het zwevend karakter van menig lied, het gemis aan duidelijkheid van voorstelling. Dit nu is een beschuldiging, uitgebracht niet slechts tegen elke vertaling der psalmen, ook de beste die denkbaar is, maar tegen het psalmboek-zelf, zooals het van de laatste eeuw vóor onze jaartelling af onder Israël bestond. Toen stelden zich vele godsdienstigen, evenals nu, tevreden met halfbegrepen klanken, met woorden die min of meer als geestelijk slaapmiddel werkten, zonder grooter klaarheid te begeeren. Dat van vele psalmen de verzen als droog zand aan elkaar hingen en vele regels, in hun verband althans, volslagen onzin bevatten, hinderde hen niet.

Wat dit onweerlegbaar bewijst, is de bedorven toestand van den tekst. Immers men meene niet, dat die honderden zinstorende fouten eerst na den ondergang van stad en tempel ontstaan zijn! Er is geen enkele reden dit te onderstellen. Integendeel. In de eerste eeuw van onze jaartelling stond de tekst nagenoeg zooals wij dien hebben vast; wel hebben de Grieksche vertalers op vele plaatsen eene betere lezing dan de Hebreeuwsche tekst, maar er was dan ook reeds anderhalve eeuw vóor Chr. eene Grieksche overzetting van een deel der psalmen; in de daarop volgende twee eeuwen kunnen er vele fouten in den Hebreeuwschen tekst ingeslopen zijn; en menigmaal hebben reeds de Grieksche overzetters dezelfde onverstaanbare Hebreeuwsche woorden of letters vóor zich gehad, waaruit wij nu een zin raden. De Joden dus, die in het begin onzer jaartelling het psalmboek

gebruikten, vergenoegden zich met dien vaak zinloozen tekst en stichtten zich met klanken, die inderdaad bij elkaar gevoegd niets beteekenden.

Trouwens, dit blijkt ten overvloede uit de vertalingen. De Grieksche, hoe vaak zij ook op een beteren tekst steunt, is in haar geheel veel onverstaanbaarder dan het oorspronkelijk en getuigt voor de geringe kennis die haar vervaardigers van het Hebreeuwsch hadden. Toch waren dit Joden, en zeker, al woonden zij waarschijnlijk in Egypte, met niet minder kennis van de heilige taal toegerust dan het gros hunner geloofsgenooten. Wat moet dan de gewone, onkundige tempel- en synagogebezoeker in Palestina, voor wien toch ook het Hebreeuwsch niet de taal van het dagelijksch leven was, van de psalmen verstaan hebben? En met die Grieksche overzettingzelve stichtte men zich elders; wat kon men daarvan begrijpen?

Uit de ontstentenis van behoefte aan duidelijkheid is ook te verklaren het voorkomen van de, uit een kritisch oogpunt zoo belachelijke, opschriften voor zoover zij betrekking hebben op den dichter en de gelegenheden waarbij deze het lied gezongen zou hebben. Men weet, dat de psalmen in het algemeen de psalmen van David heeten, wiens naam boven de helft uitdrukkelijk staat. Nu, dat wel geen enkele den beroemden koning Israëls tot vader zal hebben en de Joden, door de godsdienstige uitboezemingen die hen stichtten aan hem toe te kennen, een grof anachronisme begingen, dit bewijst nog niet, dat zij hunne psalmen zonder veel nadenken lazen; men kan geen historischen zin van hen eischen. Maar erger is het, dat zij David bij bepaalde gelegenheden psalmen lieten dichten, welke ten eenenmale ongepast zijn voor die omstandigheden.

Zoo moet Ps. 3 door hem gezongen zijn, toen hij voor Absalom vluchtte. Maar er is niets, dat hierop wijst, noch in de klacht: ‘Hoe vermenigvuldigen zich mijne vijanden!’ noch in de betuiging: ‘Geen vrees koester ik voor tienduizenden, die mij omsingelen;’ terwijl de bede: ‘Sta op, Jahweh, behoud mij, God! terwijl gij al mijn vijanden op de kaken slaat en de tanden der goddeloozen verbreekt’ zeer slecht past bij Davids even begrijpelijke als onstaatkundige zorg voor Absaloms leven en smart over zijn dood. Blijkbaar heeft de man, die dit opschrift in zijn exemplaar boven dit lied plaatste, niet dieper nagedacht dan aldus: Het is van David; er komt in van menschen die tegen hem opstaan; Absalom heeft tegen

hem gerebelleerd; bij welke gelegenheid zou het anders vervaardigd zijn? dus.... Dezelfde kreupele redeneertrant deed bij ps. 18, 51, 52, enz. opschriften ontstaan, die even onpassend zijn, zoo niet nog minder voegzaam. Het getuigt toch al van zeer weinig nadenken, dat men de bekentenis van ps. 51: 'Tegen u alleen heb ik gezondigd' aan David toeschreef, nadat Nathan hem wegens zijn overspel met Bathseba berispt had; de profeet toch had hem duidelijk genoeg doen voelen dat hij zich aan Uria vergrepen had. Men redeneerde zeker: Het lied bevat een schuldbelijdenis; is natuurlijk van David; zijn meest bekende zonde is zijn overspel; dus...

Als getuigenissen aangaande de eigenaardige manier, waarop de Joden hunne psalmen lazen en gebruikten, zijn zulke opschriften merkwaardig en werden ze terecht door Dyserinck opgenomen. Maar hij had volstrekt geen acht moeten slaan op de dwaze pogingen van geleerden, die de juistheid dezer opschriften willen handhaven. Het staat al zeer zonderling, dat wij bij elk lied de opgaaf krijgen, in welken tijd van der Palm het plaatste. Iemand toch kan terecht als kanselredenaar beroemd, zonder een meester in historische kritiek geweest te zijn. Belangrijker is het, te vernemen welke opschriften in de Grieksche vertaling en in de Syrische en Latijnsche boven elken psalm staan. Gene vermeldt Dyserinck dan ook, van de andere overzettingen heeft hij weinig of geen gebruik gemaakt.

Die opschriften in de oude vertolkingen nu zijn van hetzelfde gehalte als die in den Hebreeuwschen tekst en geven dus nieuwe, soms nog sterker proeven van onnadenkendheid en willekeur. Enkele voorbeelden. Indien er één psalm is, die den tijd van zijn vervaardiging duidelijk aanwijst, dan is het de 137ste: 'Aan Babels stroomen zaten wij, wij weenden bij het denken aan Sion. Aan de wilgen hadden wij onze harpen gehangen enz.' Welnu, bij de Zeventigen staat er boven: Van David, van Jeremia; waarvan de Codex Amiatinus van de Vulgata maakt: Van David, voor Jeremia. Zulke dubbele opschriften zijn natuurlijk ontstaan uit samensmelting van twee afzonderlijke. Desgelijks heet ps. 139, het bekende 'Jahweh, gij doorvorscht en kent mij,' in de Grieksche vertaling niet alleen, eveneens in den Hebreeuwschen tekst, een psalm van David, maar ook: van Zacharja. De 138ste en nog eenige andere hebben, behalve David, zoowel Haggai als Zacharja tot vaders. Verder heet de koninklijke zanger bij allerlei gelegenheden liederen gemaakt te hebben; ps. 144 toen hij tegen

Goliat ging strijden, 27 voordat hij werd gezalfd, enz. Het curieusste ten dezen is wel, dat hij den 96sten gedicht heeft, toen de tempel na de Ballingschap herbouwd werd; wat dan toch nog erger is dan het opschrift van 30 in den Hebreeuwschen tekst, hetwelk David een lied laat vervaardigen ter inwijding van den tempel, en wel een, waarin Jahweh gedankt wordt voor redding uit ziekte. Welke aanleiding men heeft gehad, dit lied te beschouwen als passend bij eene tempelwijding, is duister; maar men vond het bepaald daarvoor bruikbaar, want men zong het op het feest der tempelreiniging van het heiligdom door Judas den Maccabeër.

De uitlegger van onzen tijd staat menigmaal verlegen, wanneer hij de vraag wil beantwoorden, uit welken tijd een psalm dagteekent. De taal toch van een lied uit de achtste of zevende eeuw vóor Christus is dezelfde als die van een lied uit den tijd der Hasmoneën. Of dan het Hebreeuwsch in zes eeuwen geen merkbare verandering ondergaan heeft? Zeker heeft het dat. Maar na de Ballingschap heeft het spoedig opgehouden volkstaal te zijn; men sprak Arameesch. Al leefde evenwel het Hebreeuwsch, behalve in den eeredienst en de school, ook in vele huisgezinnen voort, het ontwikkelde zich toch niet meer, althans weinig, en was een kunsttaal geworden, waarvan de vormen en woordenschat vooral onderhouden werden door de Heilige Schriften. Vandaar dat hierin steeds meer eenvormigheid van uitspraak en ook van schrijfwijze ontstond; wat door het ontbreken van teekens voor klinkers zeer vergemakkelijkt werd. Er ontstond dus een tamelijk vaststaand heilig dialect, waarin geschriften, die afwijkende vormen vertoonden, zoo goed het ging overgezet en nieuwe vervaardigd werden. De ouderdom van liederen blijkt daarom menigmaal, wat de taal betreft, slechts uit hunne onverstaanbaarheid, meerendeels het gevolg van tekstbederf.

Historische toespelingen, uitdrukkingen die den maatschappelijken en staatkundigen achtergrond openbaren, zijn betrekkelijk zeldzaam; de gedachtenkring der dichters is steeds ongeveer dezelfde, zoodat men van een wereld- en levensbeschouwing, van eene ‘theologie’ der psalmen spreken kan. Daarenboven zijn de eigenaardigheden van een lied vaak uitgewischt door hen, die het in een gezangboek opnamen. Om slechts éen sterk voorbeeld te noemen: een redacteur heeft bijna overal in psalm 42 tot 83 den godsnaam Jahweh door Elohîm vervangen. Zoo

zullen er wel meer wijzigingen, groot en klein, aangebracht zijn, om liederen pasklaar te maken voor de behoeften van later tijd. Gedichten, waarin iemand over persoonlijk leed klaagt of eigen schuld belijdt, zijn door de toevoeging van een enkel vers tot een tempellied, een gezang voor een gemeente, gemaakt, bijv. 51; omgekeerd wordt ps. 102, waarin de dichter over 's volks ellende en Jeruzalems vernedering zucht, door het opschrift: ‘bede van een bedrukte, wanneer hij verkwijnt en zijn klacht voor Jahweh uitstort,’ tot een lied voor persoonlijk gebruik gestempeld.

Een enkele psalm is zeker niet opgenomen dan dank eener geheel verkeerde opvatting. De 45ste toch is geen stichtelijk lied, maar niet meer of minder dan een zang bij gelegenheid van een koninklijke bruiloft gedicht. Zonder allegorische verklaring zou dit wel, evenals het Hooglied, uit de Heilige Schriften verwijderd en dus der vergetelheid prijsgegeven zijn.

Uit een en ander volgt, dat wij, door bij elken psalm zoo goed het gaat na te vorschen, wanneer hij gedicht is, wel in kennis van het oude Israël kunnen vorderen, maar geen stap verder komen tot waardeering van het psalmboek als stichtelijk geschrift, zooals het omstreeks het begin onzer jaartelling in gebruik was. De Joden, die toen in den tempel naar die liederen luisterden en ze thuis in hunne synagogen of op bedevaarten lazen of zongen, bekommerden zich zeer weinig om den oorsprong, fantaiseerden hoogstens over David of een ander heilig man, die het zou gemaakt hebben, maar zonderdat zij zich diens toestand duidelijk voorstelden, dachten nooit aan den tijd waarin werkelijk een groot getal der liederen ontstaan is, namelijk na Ezra en onder de Hasmoneën, en pasten ze altemaal toe op hen zelven en op het volk Israël in hun tijd.

Laat dus enkele psalmen dienen tot opluistering van een bepaald tijdstip van Israëls historie, ps. 74 ons de stemming verlevendigen van de vervolgden om Gods wil door Antiochus Epifanes, ps. 118 de verrukking der overwinnaars onder Judas Maccabi, toen zij de Syriërs in 's Heeren naam in stukken gehouwen hadden, ps. 79 de bittere teleurstelling, toen Alkimus vele van 's volks geestelijke leidslieden slachtte, enz., het psalmboek in zijn geheel behoeft die geleerdheid niet om verstaan en genoten te worden. Ieder die er een redelijke vertaling van leest, begrijpt er niet meer, maar zeker ook niet minder van, dan de meeste Joden van vóor achttien eeuwen. Evenmin als

kennis van Hebreeuwsch behoeft men een kritischen blik en vertrouwdheid met Israëls geschiedenis om den invloed van het psalmboek op het zedelijk godsdienstig leven te ondervinden,

De groote vraag is, of die invloed een goede, dan wel een verkeerde moet genoemd worden.

III.

Een verkeerde? Zou iemand dit durven beweren? Ja, en niet zonder grond. Wie zich verdiept in het psalter, verkeert als het ware in den kring der vrome Joden omstreeks het begin onzer jaartelling, wier lust het was Jahweh's Wet te onderhouden, voor wie de tempel op den Sion, ondanks hunne zuiverder overtuiging, nog altijd de woning van Israëls god was, der gehaten bij de heidenen, der vertrapten door Grieken en Romeinen. Wie zich vertrouwd maakt met hun liederenschat, hoort húnne klachten, húnne gebeden, húnne schuldbelijdenissen, húnne hymnen en betuigingen van geloofsvertrouwen.

Die wereld nu van vromen had haar eigenaardigheden, en gelijk alles wat een bijzonder karakter vertoont, waren die eigenaardigheden volstrekt niet in alle opzichten prijzenswaard. Het was eene bij uitstek godsdienstige omgeving, waarin het psalmboek ons verplaatst, maar niet in elken godsdienstigen kring zou ikzelf gaarne voortdurend leven, nog veel minder er mijn kinderen lang in laten vertoeven.

Uit het godsdienstig Jodendom na den opstand tegen Antiochus Epifanes, onder de Hasmoneën en in den tijd der Romeinsche overheersching, stijgen onder vurige aanroepingen van Gods naam soms akelige klanken op. Het Jodendom in de verdrukking verachtte en haatte het heidendom en ondervond weerkeerig smadelijke bejegening en bitteren haat, die wederom zijn innigen afkeer van alle afgodendienaars en de ‘zondaren’ die met dezen heulden deden stijgen. Wie anderen minacht en haat zal, wanneer hij zich laat zien zooals hij is, zichzelven verheffen en zijne vijanden vloeken. De psalmisten kunnen dit dan ook ter dege. In allerlei zangen vindt men hiervan de proeven, en sommige vloeien er van over. Men krijgt door het psalmboek den indruk, dat er in de wereld een klein kuddeke vromen en getrouwen is, te midden van een schare goddeloozen, huichelaars, bedriegers, godlasteraars, moordenaars, die er gestadig hun werk van maken, de godzaligen te vervolgen en de recht-

vaardigen te plagen, aan welke laatsten Jahweh ten slotte de kroon op het hoofd zal zetten en wier wellust het zal zijn zich te baden in het bloed der verslagen zondaren. De psalm, waarin deze laatste stuitende uitdrukking voorkomt, de 58ste, is kort en goed een afschuwelijk lied, en hij staat niet alleen. De 109de kan meedoen, ook al zijn waarschijnlijk de vervloekingen vs. 6-19 den vijanden des dichters in den mond gelegd, en ps. 69 doet er niet veel voor onder.

Zullen wij dit billijken, verontschuldigen althans, met het oog op de omstandigheden, waarin Israël verkeerde? Het is vreemd, hoe jammerlijk de beroemde spreuk: ‘alles begrijpen doet alles vergeven,’ misbruikt wordt, hoe licht men, vooral wanneer het Bijbelsche zaken geldt, eene verklaring als een reden tot goedkeuring aanneemt. Zelfs Reuss, een door en door vrijzinnig man, waagt het niet, deze zaak eenvoudig bij haar naam te noemen. Men komt nu en dan, zegt hij[1], in de psalmen tusschen roerende klachten en beden stukken tegen, die een geheel andere zielsstemming openbaren: hevige uitingen van toorn, verschrikkelijke vervloekingen, wraakkreten die den lezer ergeren en het Christelijk gemoed schokken, en daar het psalmboek steeds aan alle geloovigen in handen gegeven wordt, heeft men dikwerf gevraagd, of de zedelijkheid geen schade lijdt door de lezing van zulke stukken? Welnu, wat antwoordt hij op deze niet ongegronde vraag? ‘Hé bien, oui, si ces imprécations sont placées dans la bouche d'un personnage politique, qui les lancerait à la tête d'un compétiteur; si reëllement il ne s'agit là que de querelles dynastiques ou de conflits d'ambition, il faudrait bien convenir que l'hésitation est naturelle et le scrupule legitime. De pareils sentiments sont blâmables et deparent un livre de prières. Mais s'agit il bien de cela?’ Neen, het geval is hier een ander. ‘Ce font deux peuples qui sont en présence, deux peuples séparés par un abîme, n'ayant rien de commun, ni moeurs, ni langage, ni lois, ni Dieu. L'antipathie de l'un pour l'autre est égale des deux côtés; mais l'un est le maître et abuse de sa puissance de la manière la plus cruelle et la plus odieuse, l'autre est opprimé, meprisé, gêné de toute manière, surtout dans ce qu'il a de plus cher, finalement persécuté, traqué, livré à la boucherie, et on s'étonnerait que quelquefois il perde patience, qu'il se livre à des

1 O. c., p. 581.

transports de colère, que le désespoir par moments lui fasse perdre cet équilibre qu'il sait conserver ailleurs?' Ziedaar al een zeer vergoelijkende beoordeeling! Of wij ons verwonderen, dat een getrapt volk het geduld verliest en zijn onderdrukkers vloekt, dat vooral vervolgden om des geloofs wil, die zooveel eerder dan anderen er toe komen om hunne zaak met die van God te vereenzelvigen, zeer licht hunne beulen voor verdoemelingen schelden? Neen, zeker niet! Het is maar al te gewoon! Maar omdat het toch een slechte daad is en blijft, doet de lectuur dier vervloekingen kwaad, bederft zij de zeden. En wat de doorgaansche gelijkmoedigheid en kalmte betreft, waarvan Reuss spreekt, als slechts bij tijd en wijle door uitbarstingen van toorn, ongeduld en wanhoop afgebroken, het psalmboek getuigt daarvan evenmin als de geschiedenis der Joden, die spreekt van klimmenden haat tegen de heidenen. De stemming der psalmisten is doorgaans bitter tegen de 'goddeloozen.' Wordt niet zelfs de schoone natuurpsalm 104 besloten met de bede: 'Mogen de zondaars van de aarde verdelgd worden en de goddeloozen er niet meer zijn! Prijs Jahweh, mijne ziel'? Of die wanklank het werk van den dichter-zelven is dan wel van een redacteur, doet niet ter zake. Wij besluiten in onze bijbels het lied met dien wraakkreet, evenals de Joden die het lied in hun gebedenboek vonden.

Het Christelijk gemoed van vroeger tijd heeft zich hieraan weinig geërgerd, want juist in dagen van vervolging om Gods wil pasten de liederen Davids uitnemend voor de geloovigen, en dezen, de strijders voor hunne overtuiging, ijveraars en martelaren, zagen er vaak zeer weinig kwaad in, hunne vervolgers, die immers de vijanden Gods waren, te vervloeken. Reuss wijst er op: de Fransche protestanten zullen immers de wraakbeden niet te hard beoordeelen, die nog na eeuwen in hunne niet minder wreed beproefde gemoederen weerklank hebben kunnen vinden? - Daar hebben wij het! De Hugenoten - en onze vaderen desgelijks - hebben hunne vijanden vaak vervloekt en onder het aanheffen van psalmen als leeuwen gevochten. Met een: 'wat woeden de heidenen en beramen de natiën ijdelheid? De Heer in den hemel lacht met hen!' uit ps. 2, op de lippen, trotseerden zij een tienvoudige macht, en soms ook, als zij deze tegen alle verwachting overwonnen hadden, 'vergruisden zij hunne tegenstanders als stof, en traden hen als straatslijk,' volgens ps. 18.

Zullen wij hen hard vallen? Neen. Het is bijna altijd de noodlottige uitwerking van verdrukking, vooral om des geloofs wil, dat zij de vervolgden verbittert en daardoor zedelijk doet achteruitgaan. Maar hoe de mensch ook getergd wordt, nooit is het passend, met ps. 79, te bidden: 'Worde onder de heidenen voor onze oogen bekend de wraak over het vergoten bloed uwer knechten! Kome onze klacht tot u en vergeld onzen naburen zevenvoudig den smaad, dien zij u, Heer, hebben aangedaan!' Al eeren wij de ijzeren mannen die voor hun geloof leden, wij verfoeien hun haat, hoewel bijna onafscheidelijk van hun kracht en geloofsmoed. Het moge een 'défaut de leur qualité' geweest zijn, zulk een eigenschap is en blijft toch een 'défaut.'

In tijden van vervolging, onder strijders en lijders voor haardsteden en altaren, zal het psalmboek wel altijd het meest opgang maken, en aan zijn geschiktheid voor zulke omstandigheden dankt het wis voor een goed deel zijn populairiteit. Maar het wordt ook gelezen, vaak als Gods heilig woord aanvaard, in kringen van menschen waar van geloofsvervolging geen sprake is, en dit heeft inderdaad een nog veel bedenkelijker zijde. Men neemt zoo licht van een auteur, vooral van een dichter, zijne beschouwing van leven en maatschappij over. Heeft Goethe niet vele menschen aan 'Weltschmerz' doen lijden en Byron menigeen tot menschenhater gevormd, of althans tot naäper en caricatuur van zulke zielskranken gemaakt? De vromen zijn de ellendigen, de verdrukten; de wereld ligt in het booze, spot met God en hoont den rechtvaardige - dit is een der grondtonen van het psalmboek, waarmee de bede: God verdoe die aanranders zijner eer! zeer goed in harmonie is. Welke uitwerking moet de herhaalde lezing van dat liederenboek op den rustigen burger maken, wien niemand er aan denkt te vervolgen? Menigeen is zoo geneigd, zichzelven onder de vromen te rangschikken, en het staat nog al fraai een martelaar te zijn! Reeds is het voor velen genotvol, voorwerpen van medelijden te wezen om lichamelijk lijden, hoeveel te streelender is het, zich lijders om Gods wil te achten en als zoodanig aan te stellen! Wie weet niet, hoe vele godsdienstige kringen onzer maatschappij besmet zijn met het gif van belachelijke eigengerechtigheid, ergerlijke en noodlottige zelfverheffing! Niemand vervolgt hen, maar, opgezweept door clericale drijvers, houden zij zichzelven voor martelaars, omdat hunne kinderen moeten

gevaccineerd worden of omdat de staat hun een zedebedervende school heet op te dringen. Voor hen is het psalmboek vergif. ‘De dwaas zegt in zijn hart, dat er geen God is, slecht en afschuwelijk handelen zij,’ zuchten zij met ps. 53, of met ps. 55: ‘De goddelooze slaat zijn handen aan zijn vrienden, schendt zijn verbond; gladder dan boter is zijn mond, maar zijn hart ademt krijg; zachter dan olie vloeien zijn woorden, maar het zijn ontbloote zwaarden.’ Zijn zulke woorden niet als geknipt om de fraaiklinkende redeneeringen hunner staatkundige en kerkelijke tegenstanders uit te drukken? Och, hoeveel onwaarheid, gemaaktheid, hovaardij, onverdraagzaamheid en fanatisme worden daardoor niet aangekweekt!

Is het dan geheel uit de lucht gegrepen, als men zegt: het Joodsche psalmboek is zedebedervend? Waarlijk niet, en wij mogen ons hiervan niet met een paar holle zinsneden afmaken zooals Reuss doet en menigeen met hem. De zaak is de moeite wel waard, goed onder de oogen gezien te worden. Werkt het psalmhoek slecht, dan blijve het alleen studieboek voor de archaeologen en theologen, en worde het zooveel mogelijk uit de handen gehouden van het volk!

Dit vonnis zou evenwel hoogst onrechtvaardig zijn. Hoewel - zooals men ziet - volstrekt niet blind voor hetgeen het Joodsche psalmboek ontsiert en alles behalve geneigd het verkeerde er in te vergoelijken, aarzel ik toch niet, het een schatkamer te noemen, ook voor ons, en als wellicht deze of gene met zekere voorname minachting zijn onkunde met dien bundel liederen belijdt, hem toe te voegen: dat is zeer jammer voor u! Vondel, Bilderdijk, da Costa, Beets, Goethe, Schiller, Shakespeare niet te kennen, wordt wis door menigeen schandelijk genoemd voor iemand die een goede opvoeding heeft genoten; een gemis is het zeker. Eilieve! Zet op het lijstje van dichtwerken, waarmee het u toeschijnt een voorrecht te zijn kennis te maken, ook het Joodsche psalmboek. Daarin ligt een schat.

Wat leelijk is willen wij niet fraai noemen, en zwart mag nooit wit heeten. Er zijn vele leelijke liederen in het psalter, en slechte, onzedelijke gebeden en verzuchtingen moeten u er in ergeren. Maar van welken dichter zijn alle gedichten fraai? In welken bundel van eenigen omvang treft gij louter kunstwerken aan? Ja, waar vindt gij een zanger, wiens levensbeschouwing gij onvoorwaardelijk huldigt, wiens woorden gij steeds gaarne tot de uwe maakt, wiens geest gij in alle opzichten in

uw kinderen zoudt willen zien leven? Homerus soms met zijn half barbaarsche helden? De Grieksche tragici, met hun leer van het Noodlot? Of wilt gij u en uw leerlingen voeden met Aristophanes, Plautus en Terentius? Waarom zijt gij niet beducht voor den zedebedervenden invloed der classieke litteratuur? Waarlijk, men behoeft toch niet te preutsch te zijn om Ovidius en Horatius juist niet in alle opzichten voor de beste leermeesters der jeugd te verklaren. En Shakespeare dan! Wat kan hij plat, ruw, gemeen zijn. De minneliederen der vaderen zullen wij, indien wij voor onkieschheden bang zijn, maar altemaal achter slot brengen, Cats niet het laatst en Bilderdijk niet te vergeten. Zullen wij nu om al dat bedenkelijke, dat leelijke, dat verkeerde, alleen bloemlezingen in den handel brengen en gecastreerde edities op de scholen invoeren? Zeker, wij zullen niet bij voorkeur ‘de ondeugendste elegietjes van Corinna's geut’ voor onze gymnasiasten uitzoeken, noch jonge meisjes de Shakespeare-studie doen aanvangen met Romeo and Juliet, maar van lieverlede krijgen zij die toch in handen, en welke jonge dame zal blozen, wanneer het blijkt dat zij vertrouwd is met Engeland's grooten tooneeldichter? Waarom dan toch zijn wij niet bang voor een verkeerden invloed van dat leelijke in de classieken van ouder of jonger tijd? Noemen wij het schoon, omdat het bij hen wordt aangetroffen? Achten wij de satiren van Horatius kuisch, omdat zij van Horatius zijn? Neen. Maar wij vreezen dat leelijke niet, omdat er zooveel schoons tegenover staat. Laat een jongen maar flink thuis zijn in de Grieksche en Romeinsche wereld, doorkneed in de classieken, hij zal een plooi ten goede gekregen hebben, die hem onderscheidt boven allen die vreemd zijn aan die vorming; want hij heeft dan verkeerd in een wereld, waarin zeer veel te leeren valt, dat wij in onze wereld niet of schaars vinden.

Nu, zoo staat de zaak ook met het psalmboek. Het brengt ons in een andere wereld dan waarin de meeste menschen verkeeren, namelijk een door en door godsdienstige.

Terwijl in het leven der psalmdichters dezelfde omstandigheden de hoofdrol spelen, die ook aan het onze kleur en verscheidenheid bijzetten, smart, ziekte, zorg, vreugde, herstel, uitkomst, vrienden, vijanden, het verleden met zijn herinneringen, de toekomst met zijn redenen tot hopen en vreezen, deugd en zonde, wordt dit alles door hen slechts uit één oog-

punt beschouwd, uit de betrekking er van tot God, den Oneindige, Heilige, Liefderijke. Wij zijn gewend - of het een eigenaardigheid van het Arische ras is in onderscheideng van het Semitische, dan wel van grooter verstandelijke ontwikkeling, komt ten dezen op hetzelfde neer, het is een feit - wij zijn gewend, over de omstandigheden te redeneeren, wij willen ze begrijpen, wij zoeken naar een weg om uit de moeilijkheden te geraken, wij wenschen, als wij hoop op de toekomst hebben, zooveel mogelijk te bewijzen dat zij wel gegrond is, wij doen ons best ons te waarborgen tegen verlies, ziekte. dood; zelfs van onze en anderer misstappen trachten wij de oorzaken na te vorschen, onze zonden willen wij begrijpen. Van dit alles zijn wij mijlen ver verwijderd in de wereld van het psalter.

Wordt daar gejuicht over de schoonheid der natuur en over de tijdelijke zegeningen die het leven biedt, die juichtoon is een dankzegging aan God, een verheerlijking van zijn grootheid. Halen de psalmisten de geschiedenis van hun volk op, het geschiedt om Jahweh daarvoor de eer te geven. Wordt door hen geleden, bitter en aanhoudend, de smart perst hun slechts klachten, smeekingen, schuldbelijdenissen af. Hebben zij zorgen, nijpend en bang, zij stellen daartegen al hun vertrouwen op God alleen. Hopen zij en zijn zij goedsmoeds, het is enkel omdat zij zeker zijn, dat de Allerhoogste hun genade zal bewijzen en zijn beloften gestand doen: Hij is hun toevlucht. Bij eigen ervaring kennen zij de zonde; ondanks de eigengerechtigheid, die hen zich doet verheffen boven de goddelooze wereld, pijnigt hen ook vaak het schuldgevoel, vooral als zij door ziekte en tegenspoed klein gemaakt zijn; zij nu hebben daarvoor dekmantel noch verklaring; slechts de angstkreet: Heer, vergeef mij! wordt hun door de herinnering aan hunne overtredingen afgeperst.

Is deze beschouwing van wereld en leven, van de natuur, de geschiedenis, het lief en leed, den innerlijken strijd met zijn neerlagen en overwinningen, de eenig ware? Geenszins. De behoefte aan verklaring van de verschijnselen is even dringend als die om te aanbidden, schuld te belijden, te hopen, te vertrouwen, te gelooven; maar deze is niet minder onafwijsbaar dan gene, en dit is de verdienste van menigen psalm, dat hij klanken geeft aan die gewaarwording, en het voortreffelijk, warm en waar, doet. Wie het leven begrijpen wil, zoekt daar te-

vergeefs raad. Evenmin als wij er de opheldering van eenig natuurverschijnsel of historisch feit vinden, treffen wij er iets aan dat zweemt naar een zielkundige verklaring van een voorval in het innerlijk leven. Maar wie de psalmen kent, zal ze telkens op zijn lippen voelen komen, als zijn gemoed bewogen wordt.

Dringt u de heerlijkheid der natuur tot aanbidden, de aanhef van het fragmentarische 19de lied: 'de hemelen vertellen Gods eer en het uitspansel verkondigt zijner handen werk,' is er de klassieke uitdrukking voor geworden, en aan hoeveel dichters hebben de donderpsalm, 29, en de dichterlijke beschrijving der schepping, 104, zegswijzen en beelden geleend? Voelt ge uw broosheid, de geringheid uwer krachten, ondanks de duisterheid van menig vers geeft de 90ste psalm daaraan klanken: 'wij zijn als gras dat bloeit in den morgenstond, tegen dien avond verwelkt het en verdort,' terwijl hij, evenals de 103de, u wijst op Eén, die 'zijn maaksel kent, bedenkt dat wij stof zijn, en wiens goedertierenheid is van eeuwigheid tot eeuwigheid over die Hem vreezen.'

Wat nijpen vaak de zorgen, wat komt de toekomst ons menigwerf donker voor, onzeker althans! Wij denken na, hoe ons geluk zooveel mogelijk te verzekeren; wij werken en sparen, en nog blijft zoo menige kans tegen ons en de onzen. Alles becijferen kunnen wij niet en soms worden wij er eng onder, daar wij behoefte hebben, op de toekomst te vertrouwen en goedsmoeds te zijn ondanks alle gebeurlijkheden. Daar klinkt ons psalm 23 te gemoet: 'De Heer is mijn herder; mij zal niets ontbreken; in grazige weiden doet hij mij nederliggen, aan rustige wateren leidt hij mij. Al ging ik door een stikdonker dal, ik vrees niet,' en 27: 'Jahweh is mijn licht en mijn heil, voor wien zou ik sidderen?' en 33: 'Hij spreekt en het is, hij gebiedt en het staat. Heil het volk, dat door God zich ten eigendom is verkoren. In hem verblijdt zich ons hart, ja, op zijn heiligen naam stellen wij ons vertrouwen,' en 91: 'Zalig wie onder de hoede des Allerhoogsten is gezeten, in de schaduw des Almachtigen vernacht. Hij is het, die u verlost uit des vogelaars strik, van de verderfelijke pest. Zijn boden heeft hij u aangaande bevolen, u te beschermen op al uwe wegen; op de handen zullen zij u dragen, dat gij aan geen steen uw voet stoot,' en 121: 'Ik hef mijn oogen op naar de bergen. Van waar komt mijn hulp? Mijn hulp komt van Jahweh, den schepper van hemel en aarde. Hij laat uw voet

niet wankelen, uw wachter sluimert niet. Neen, hij sluimert noch slaapt, de wachter Israëls.' Welk eene begeerlijke zielsstemming!

Gij zijt krank en allerlei gedachten woelen u door het hoofd. Gij hebt nog de kracht niet u te verblijden; gij begeert slechts woorden voor uw klacht. Welnu, daar hebt ge psalm 63: 'God, mijn God zijt gij, u zoek ik, naar u dorst mijn ziel, naar u smacht mijn vleesch, in een dor land, amechtig, van water verstoken,' en 22: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten? Ik roep des daags, en gij antwoordt niet, en des nachts, maar geen rust gewordt mij.' Gij gevoelt nu den zin der bede uit psalm 6 en 30: 'Toen gij uw aangezicht voor mij verborgen hadt, riep ik u, Jahweh, aan. Wat nut dat ik sterf en neerdaal in het graf? Zal het stof u loven?' Of is dit niet de kwellendste gedachte van menigen zieke, dat zijn levenstaak niet is afgedaan en zijn half voltooid werk met hem ten grave zal dalen? Maar terwijl die klaagzangen Israëls ons klanken geven voor onze smart, vergunnen ze ons nooit, het bij ijdel geween en gezucht te laten, maar dringen steeds tot manlijken moed en verlevendigen het besef, dat ziekte en ellende den mensch niet geheel zijn waarde rooven mogen. Zij doen juichen, met psalm 36: 'Hoe kostelijk, o God! is uw goedertierenheid, dat de menschenkinderen schuilen onder de schaduw uwer vleugelen. Zij worden verzadigd uit den overvloed van uw huis, en uw liefelijke beek laaft hen; want bij u is de bron des levens.'

Wanneer wij kwaad hebben gedaan en dit besef ons plaagt, wanneer wij daarbij inzien, dat zoo'n verkeerde daad of een reeks verkeerde daden en woorden niet toevallig gepleegd en gesproken zijn, maar voortvloeien uit een slechte hebbelijkheid, onze zedelijke zwakheid, een scheven plooi in ons karakter, dan wordt ons een *de profundis* ontlokt en zuchten wij met psalm 130: 'Uit de diepte roep ik tot u, Heer, hoor naar mijn stem. Indien gij de ongerechtigheden onthieldt, wie, Heer! kon dan bestaan?' of met psalm 32: 'Zalig, wiens overtreding vergeven, wiens zonde bedekt is!' of met psalm 38: 'Heer, straf mij niet in uw toorn; er is geen rust in mijn gebeente van wege mijne zonde; want mijn overtredingen zijn over mijn hoofd heengegaan en bezwaren mij als een drukkende last.' En wij hebben niet te vreezen, dat de psalmisten ons zullen toelaten ons te vergenoegen met een ijdele klacht. Op het: 'Erbarm u mijner, o God! naar uwe goedertierenheid!' volgt

in psalm 51, evenals in andere bewoordingen elders, de bede: ‘Ontzondig mij, opdat ik rein worde, wasch mij, opdat ik blanker zij dan sneeuw, schep mij een rein hart, o God, en vernieuw een vasten geest in mijn binnenste.’

Wat kan 's menschen ziel soms een verlangen hebben naar iets hoogers dan dat waarin hij leeft, een kring van reiner gedachten en gewaarwordingen dan waarin hij dagelijks ademt. Dat kenden de psalmisten ook wel, en worstelend met de taal, als kinderen van hun tijd vanzelf hunne zielsbegeerte kleedende in vormen van hun godsdienst, drukten zij dat heimwee uit in beden om in de heilige stad of den tempel te komen, beden die zich zeer licht lieten vergeestelijken: ‘Als een hinde die naar waterbeken smacht, smacht mijne ziel naar u, o God!’ (42, 43) of, als in psalm 84: ‘Hoe liefelijk zijn uw woningen, Heer der heerscharen! Verlangd, ja gesmacht, heeft mijn ziel naar Jahweh's voorhoven; zooals de musch een woning en de zwaluw een nest vindt, zoo vind ik uw altaren, mijn koning en mijn God!’

Soms wordt een mensch, die zijn geweten rein wil houden en streeft naar een zuiveren wandel, wel eens pijnlijk aangedaan door de onbezorgdheid waarmee zij, die zich daarmede volstrekt niet kwellen, het leven genieten en den voorspoed, waarmede hunne gedragingen gekroond worden. Of de psalmisten die gewaarwording niet kenden, zij, de zangers van het vertrapte volk, de lijders om Gods wil! Hoort daarover, om slechts één te noemen, den dichter van ps. 73 klagen: ‘Ik was bijna gestruikeld met mijn voet, want ik was afgunstig op de hovaardigen, der goddeloozen voorspoed stak mij in 't oog’, en erkent met mij, dat hij ook den krachtigsten troost bij ervaring wist: ‘Ik bleef steeds bij u; gij hebt mijn hand gevat. Wien heb ik nevens u in den hemel? Nevens u lust mij niets op aarde. God is mijn erfdeel voor eeuwig; mij aangaande, het is mij goed, nabij hem te zijn.’

Op welke wijze moeten de vele moeilijke vraagstukken opgelost worden, die ons met grooten nadruk gesteld worden, de maatschappelijke vraag bovenal? Het samenstel der maatschappij is niet zooals zij zijn moet: wij zien armen en rijken elkaar ontmoeten en weigeren ons neer te leggen bij het eenige, dat een Israëlietische wijze ten aanzien dier waarneming opmerkte: ‘Jahweh heeft ze allen gemaakt’[1]. Nu,

1 Spr. 22: 2.

de psalmisten zullen ons niet leeren dien knoop los te maken; zij zien wel dat er een knoop is, maar hun eenige hoop is, dat Jahweh, de beschermer der armen, verdrukten, ellendigen, dezen uit de macht der goddelooze rijken redden en eenmaal het heil der kleinen luisterrijk openbaren zal. Daaraan, zegt ge, hebben wij niet veel! Meent ge dat? De hoofdzaak hiervan is ten slotte de troostrijke gewaarwording, die in het hart van elk mensch leven moet, wiens oog gevestigd is op het lijden, dat zoovelen moeten dragen, wiens denken gericht is op de groote vraag: hoe kan de lichamelijke en geestelijke ellende van de wereld opgeheven, althans gelenigd, worden? Hij moet hoop hebben op de toekomst, gelooven dat zij recht en heil zal aanbrengen. Ziedaar wat het psalter meer dan iets anders ademt: hoop, geloof. ‘Wrekende god, verschijn blinkend!’ roept ps. 94. ‘Juicht ter eer van Jahweh, want hij is machtig, boven alle goden,’ vervolgt ps. 95. ‘Jahweh verdeelt de volken naar billijkheid. Verheugen zich hemel en aarde, bruische de zee en haar volheid, dartele het veld met wat er op is, jubele het geboomte des wouds voor Jahweh, daar hij komt om de aarde te richten,’ juicht ps. 96. Zoo gaat het voort van het begin tot het einde van den bundel. Waarover een psalm ook handelt, naar welke aanleiding en in welken tijd hij ook vervaardigd is, steeds is dit de grondtoon en de slotsom: ‘Op God is ons vertrouwen, die den verdrukten recht doet en brood geeft den hongerenden. Jahweh ontboeit de gevangenen, Jahweh maakt blinden ziende, Jahweh richt de gebogenen op, Jahweh heeft de rechtvaardigen lief, Jahweh beschermt de hulpbehoevenden; wees en weduw onderhoudt hij; maar der goddeloozen weg maakt hij krom’ (ps. 146). Forsch klinke de psalmtoon, in dat onbepaald vertrouwen, ook waar geen uitkomst te zien is, vertoont zich iets van de nederigheid, zoo schoon in ps. 131 uitgedrukt:

Jahweh, niet trotsch is mijn hart,
  noch hoog zijn mijn oogen;
  ook heb ik niet verkeerd in hetgeen te groot,
  in hetgeen te wonderbaar voor mij was.
Ik heb mijn ziel tot rust en kalmte gebracht;
  gelijk een gespeend kind bij zijn moeder,
  zoo gespeend is mijn ziel bij mij.
Hope Israël op Jahweh,
  van nu tot in eeuwigheid!

Wie benijdt den psalmisten dit ootmoedig, fier vertrouwen op de toekomst niet?

Toen de zonen Israëls, zoo verhaalt de legende, veertig jaar alleen manna - hemelbrood en engelenspijs, zooals de dichter van ps. 78 het noemt - hadden gegeten, begon het hun terdege tegen te staan en vroegen zij hun god wat anders. Zoo zou ook 's menschen gemoed van streek raken, wanneer hij zich voedde alleen met den gedachtenschat van het psalter; zijn beschouwing van het leven werd dan hoogst eenzijdig, en eindelijk zou hij walgen van al wat naar godsdienst riekt. Ach, menig ernstige vader en trouwe moeder heeft aan zoon of dochter het hemelsche manna in groote hoeveelheid zoo lang opgedronger, tot zij het zat waren en den draf der zwijnen begeerlijk achtten, al was het slechts voor de afwisseling! Maar dit neemt niet weg, dat het een ware verkwikking kan zijn, ons in de wereld van het psalmboek te verplaatsen. Dan is het, alsof wij een drukke straat verlaten en een kerk binnentreden, waarin het orgel bespeeld wordt. Een Hallel of Miserere ruischt door het gewelf, waaronder een schare van aandachtigen rustig neerzit. Welk een verschil! Daar buiten allerlei gewoel; de menschen hebben haast om het leven te genieten, of zich schatten te verzamelen, of kennis op te doen, of hun werk tot stand te brengen. Men maakt plannen, verwerpt ze weer; andere, zij worden verijdeld. Hoeveel kleine berekeningen, kleine twisten - stormen in een glas water! - kleine genoegens, kleine gebeurtenissen, wel schakels in een groot geheel en onafzienbaar soms in de gevolgen, maar toch op zichzelve klein. Wat een zorgen, maatschappelijke contrasten, pijnlijke raadsels! Hier daarentegen is alles grootsch. Vol klinken de orgeltonen; hetzij een De profundis of een Te Deum wordt aangeheven, de indruk is een algemeene. Wij denken niet aan deze of gene teleurstelling, maar aan *de* smart, niet aan de eene of andere verrassing, maar aan *de* vreugd, niet aan eene bepaalde overtreding, maar aan *de* zonde, niet aan een enkelen stap ten goede, door ons of anderen gedaan, maar aan Gods zegepraal over de duisternis. Te midden van het rumoerige leven met zijn tallooze geluiden, schoone en verkwikkelijke, maar ook schrille en valsche, alles dooreen, is die psalmtoon aangrijpend, hij verheft ons boven het rumoer, doet ons de wereld en ons eigen leven als in vogelvlucht zien, brengt eenheid in den chaos, trekt het hart naar boven, naar God.

Dat mag alles waar en goed zijn voor vele menschen, voor de geloovigen, hoor ik zeggen, maar voor mij, die tot dezen niet behoor? Ik begrijp, wat gij zeggen wilt: gij staat met besliste ontkenning, althans zeer twijfelend, tegenover dat wat gewoonlijk als godsdienstige waarheid verkondigd wordt, en weet niet wat gij te denken hebt van God. Hoe zult ge u dan, ook slechts tijdelijk, thuis voelen in de wereld der psalmen, wier dichters van zulke twijfelingen niets begrijpen, er zelfs niets van weten, en geen ander atheïsme kennen dan het praktische, de godloochening der menschen die stelen, moorden, echtbreken en 'het gruwelijk maken,' zeggende: 'God ziet het niet'?

Daar hebben wij nu een der ongelukkige gevolgen van de oude bijbelvergoding! Alsof men zich niet verkwikken kon aan een zang, uit het hart opgeweld, tenzij men het met den dichter eens is en dezelfde levens- en wereldbeschouwing huldigt! Als dit de voorwaarde is, waaraan voldaan moet worden, voordat men van het psalmboek genot hebben kan, welk mensch, die niet in een bekrompen wereldje van zijner ouderen of eigen maaksel ademhaalt, maar het leven van onzen tijd medeleeft, zal dan een psalm zonder tegenzin lezen? Maar dit is gelukkig niet noodig. Wij lezen immers wel eens met genoegen een hymme aan Brahma of Apollo? Hebben wij, naar aanleiding van Ebers *Warda*, niet met ingenomenheid kennis gemaakt met het lied van Pentaoer? Daaruit spreekt toch geen minder krachtig geloof aan Ra dan uit de psalmen aan Jahweh. Welnu, leest de psalmen juist zooals ge een lofzang ter eere van Zeus of Wodan zoudt lezen; het gebruik van den ons min gemeenzamen naam 'Jahweh', die aan een heidenschen god doet denken, is hiertoe uitnemend dienstig. Aan slechts éene voorwaarde moet van de zijde des lezers voldaan worden: hij moet een hart hebben dat klopt voor hoogere belangen dan de zinlijke, hij moet de behoefte kennen aan troost, aan bemoediging, aan reine gezindheid. Wien het leed van anderen koud laat en voor wien deugd een ijdele klank is, verstaat niets van de psalmen, - evenmin als van welke poëzie ook. Maar waar die hoogere behoeften worden aangetroffen, daar zal men sympathie met de psalmisten hebben, ondanks al hunne eenzijdigheid; want ten slotte zijn het toch niet de meeningen, die de menschen het vurigst aan elkander verbinden, maar de gemoedsaandoeningen. Bij hemelsbreed verschil in wereldbeschouwing zal de

een zich tot den ander getrokken gevoelen, waar zij hetzelfde liefhebben en haten, hopen en vreezen. Wat de psalmisten deed klagen en juichen, bidden en danken, dat beweegt het gemoed van alle menschen die van goeden wille zijn; daarom spreken zij tot het hart van duizenden, en zal de bundel hunner zangen steeds een classiek boek blijven, een kostelijk legaat van het oude Israël.

Leiden.
H. OORT.

Algernon Charles Swinburne.

Derde gedeelte[1].

De dichter.

VI.

‘Mijn episch drama’, zoo noemt Swinburne zelf, in een gedicht aan Victor Hugo, zijn tragedie *Bothwell*, een treurspel in twee boekdeelen, elk van iets meer dan 250 bladzijden, en waarvan elk der vijf bedrijven een naam tot opschrift voert: *David Rizzio, Bothwell, Jane Gordon, John Knox, the Queen*.

Gelijk het opschrift van het eerste bedrijf deed verwachten, verplaatst het drama ons bij den aanvang op Holyrood, waar wij Darnley vinden en Mary Carmichael. Henry Lord Darnley deelt Mary, hofdame van Maria Stuart, zijn gevoelen omtrent Rizzio mede, dat wij nog nader leeren kennen als hij. zoodra Mary Carmichael hem verlaten heeft en Morton binnengekomen is, in bewoordingen, sterk herinnerende aan die, welke koning Jan, bij Shakespeare, ten aanzien van Arthur tegenover Hubert bezigt, Morton doet verstaan, dat hij den dood van Rizzio gaarne zou zien, te meer omdat hij in Maria Stuart geen vertrouwen stelt. ‘Ik ken haar, ik ken haar, roept hij Morton toe, en op het stuk van vrouwen behoeft niemand mij iets te leeren’. De aanleiding tot dezen wensch wordt ons duidelijk uit een gesprek, straks tusschen Morton en een andere hofdame, Mary Beaton, gevoerd, die zelve zegt, dat, ofschoon Darnley zich nog geheel zeker schijnt te gevoelen, hij toch reeds zeer ontevreden is over de gunst, waarin Rizzio staat bij de koningin. Maar Morton verontwaardigt zich over de verdenking, die daardoor op Maria wordt geladen. En Mary Beaton gelooft evenzeer, dat Darnley

1 Zie ‘de Gids’ van 1 Mei 1879.

het hart der koningin miskent. Zullen wij er aanstonds over kunnen oordeelen, als wij Maria Stuart en Rizzio te zamen zien? In den aanvang spreken zij over niets dan staatkunde. Rizzio raadt haar een sluwe politiek aan: toegevendheid in schijn, maar die zij moet betoonen alleen om haar doel, de onderdrukking van de protestanten, met te meer zekerheid te kunnen treffen. Door het vertoon van verdraagzaamheid of matiging misleid, zullen de hoofden van de protestantsche partij zich blootgeven en dan, Murray (James Stuart) vooral, in hare handen vallen. Eerst schijnt het of Maria Stuart ook van niets anders dan deze politieke overleggingen is vervuld. Haar hart springt op van vreugde bij de gedachte aan het weldra vergoten bloed harer vijanden. Maar uit dezen toestand van overspanning valt zij in te grooter moedeloosheid. Ach, ware zij geen koningin, ware zij in zeer nederigen staat geboren, in een kleine liefhebbende omgeving, zij zou gelukkig zijn geweest. Door deze bespiegelingen verteederd, wil ze nu van de staatkunde niet meer hooren:

> ‘Let me hear music rather, as simple a song,
> If you have any, as these low thoughts of mine,
> Some lowly and old-word song of quiet men.’

En nadat Rizzio zijn lied gezongen heeft:

> ‘It sings too southerly for this harsh north;
> This were a song for summer-sleeping ears,
> One to move dancing measures in men's feet
> Red-shod with reek o' the vintage,...’

daarmede, en in deze tragedie niet voor het eerst, een toespeling makende op het noordelijk klimaat, op al de koude, in natuurlijken en geestelijken zin, waarin zij heeft te leven.

Rizzio verlaat haar, en Bothwell treedt binnen, dien de koningin kort te voren met Jane Gordon heeft laten huwen, ‘to bring the race of Gordon on our side again’; anders had zij er nooit in toegestemd dat de man, die haar hart bezat, eene andere vrouw zijne hand gaf. Zij vertrouwt, dat ook hij dit zal begrepen hebben. Zij hoopt het althans. Want ofschoon zij lief heeft, Bothwell lief heeft, wat vertrouwen kan zij in zijn wederliefde stellen? Wat in de wederliefde van eenig wezen? Haar geheele hart dorst naar liefde, maar zij weet het:

'..... I that loved
Will live to love no living thing again.'

Antwoordt Bothwell hierop koel: 'As you will, then,' dan herneemt zij op het hartstochtelijkst:

Nay, do not tread on me;
I am lying a worm out of your way, and you
Turn back to bruise me. I am stricken sore enough;
Do not worse wound me; I am hurt to the heart.
You change and shift quicker than all good things,
That all change quickly. I am fast, and cannot change.
If you do hold me so, fast in your heart
Yóu should not surely mock me.

'Neen, verzekert haar Bothwell, ik drijf met u niet den spot. Maar, - en hier schetst hij haar karakter met een vrijmoedigheid, die niets te wenschen overlaat, - gij zijt luchthartiger dan de wind, gij drijft den spot met uzelve, en nog meer met mij, die niet weet wat ik aan n heb, wat gij verlangt. - Wat ik verlang? vraagt Maria, niets, niets dan rust, en nooit zal ik rust vinden. Waarlijk, ik geloof, dat nooit een man inderdaad een vrouw bemind heeft. Gij lacht en krult uwe lippen op, maar 't is waarheid, bittere waarheid.' En van haar eigen vermogen om lief, waarlijk lief te hebben, is zij zoo zeer overtuigd, dat zij durft verklaren:

'By heaven, I have no heart for any on earth,
Any man else, nor any matter of man's,
But love of one man; nay, and never had.'

Als Bothwell het slechts ten halve schijnt te gelooven, gaat zij voort met hem te verzekeren, dat zij, en dat ter wille van hem, nog nooit anders dan in schijn iemands vrouw geweest is:

'I have loved no man, man never hath had me whole,
I am virgin toward you: O my love, love, love,
This that is not yours in me I abhor.'

Verder dan dit kon, en behoefde zij niet te gaan. Bothwell weet genoeg, en wij met hem. Indien Darnley, Maria's gemaal, en Jane Gordon tusschen hen staan, welk een bedreiging ligt daarin voor Darnley en Jane opgesloten!

Vooreerst wordt evenwel aan onze gedachten een andere

wending gegeven. Want nadat Maria Bothwell verlaten heeft met de woorden: ‘Nay no more: let me go hence and weep not’, komt Mary Beaton binnen, en Bothwell waarschuwen: ‘Vertoon u dezen avond niet aan het hof. Ga in haast en in 't geheim van hier, zoo uw leven u lief is,’ en beide verlaten het tooneel met deze veelbeteekenende woorden:

Bothwell. ‘... Tell one thing,
What hand herein shall Master David hold!
Mary Beaton. I think he will not hold the like alive.’

Nadat wij in het tweede tooneel de burgers en het volk in de straten, en John Knox in hun midden, een karakteristiek hebben hooren geven van de onderscheidene personen in dit drama, die ons eenigszins bekend zijn, - bij welke gelegenheid van den koning, van Darnley, gezegd wordt:

‘.... while this king
Sets all his heart to fleshly foolishness,
The beastlike body that eats up the soul
As a bird snared and eaten: and in fear
Of God and Rimmon with a supple soul,
Crooks his lithe knee for craft and bows his back
In either's house yet seeks no prophet's leave,
Nor hears his saying that God shall spew the like
Out of his mouth,’

eene karakteristiek derhalve, die Darnley, in het spraakgebruik der Puriteinen doet kennen als een ‘Laodiceër, dien de Heer uit zijnen mond zal spuwen’, - na deze karakteristiek dan, treedt de koning in het vertrek (scene 3), waar de koningin en Rizzio met de twee hofdames Mary Seyton and Mary Carmichael zijn gezeten. De koning toont zulk een bedrukt gelaat, dat Maria Stuart hem schertsend vraagt of de ‘Kirk’ hem boetedoening heeft opgelegd? Want dit verwijt ze hem, dat hij daar gelaten neerzit in de kerkelijke vergaderingen der protestanten en de strafpredikatiën geduldig aanhoort, die zij hem in het openbaar toedienen:

‘..... for myself, my lord,
I have some foolish petulances in me
And stings of pride that shut me out from grace
So sought and bought of such men.’

Maar hij is geenszins in een stemming om haar scherts te velen. Zijne grieven tegen haar zijn nu onlangs vermeerderd met een, die hem tot spreken dwingt: de engelsche gezant, James Stuart, is weggezonden; met de koningin van Engeland is dus gebroken, zonder dat Maria hem in het minst heeft geraadpleegd. Zij heeft dit zoo weinig onopzettelijk nagelaten, dat zij zelfs in dit gesprek weigert hem den koningstitel te geven, en hem eenvoudig hertog (duke of Rothsay) noemt, terwijl zij Rizzio in zijn tegenwoordigheid toespreekt als haar kauselier; een waardigheid, waarmede Darnley hem niet bekleed wist. Maar zij heeft geen lust, in verdere uitlegging met den koning te treden. Ook hij, van zijn kant, wenscht het gesprek niet voort te zetten, want hij is slechts binnengekomen om een bezoek van den hervormer aan te kondigen. Darnley and Rizzio verlaten het vertrek, en Maria bevindt zich onmiddellijk daarop in de tegenwoordigheid van John Knox en John Erskine of Dun. En zij komen, althans de eerste, om de koningin over het dubbelzinnig gedrag van Darnley te onderhouden. Het geschiedt met een vrijmoedigheid, die de koningin nog meer ontroert dan vertoornt, en haar doet vragen in welke wereld zij verkeert, dat men zich in haar bijzonder leven durft mengen. Een eigenlijk antwoord erlangt de hervormer niet, maar hij wordt evenmin met geweld teruggestooten. Erskine, met wien zij zich in haar kabinet had teruggetrokken om over den eisch van Knox te beraadslagen, komt alleen terug en meldt hem:

> ‘The queen will no more hear you at this time
> But with good will and gracious mind will weigh
> Your worth and worthy meaning in your words.’

Waarop de hervormer te kennen geeft, dat hij niet weet of de koningin ooit weer zijn stem zal vernemen.

Wat had zij ook kunnen antwoorden? Er waren andere dingen die haar vervulden, dan de meerdere of mindere getrouwheid van Darnley aan de puriteinsche Kerk. Darnley zelf koestert reeds een ontwerp, dat voor Maria van het hoogste belang zal zijn. De klimmende gunst, waarin Rizzio bij haar staat; de onwedersprekelijke bewijzen, die hij heeft ontvangen van het schuldig karakter der betrekking, tusschen Maria en Rizzio aanwezig, drijven hem tot het uiterste; en in een samenkomst met Lord Douglas hooren wij hem het plan vormen om dien eigen avond Rizzio uit den weg te ruimen. Met eenige

mannen dringt hij dan ook inderdaad het vertrek binnen, waar zij zich met den vreemdeling bevindt, Rizzio wordt weggesleept en vermoord. Als alles voorbij is, zegt de koningin:

'..... I am content
Now must I study, how to be revenged'

en hiermede is het eerste bedrijf ten einde.

In den aanvang van het tweede komt eerst de volle verklaring van de daad. Volgens Maria zelve:

'..... Be sure
It is the throne, the name, the power in us
That here is stabbed and bleeds from such a wound
And draws out life of you no less than me
If you be part of majesty indeed.'

Volgens Darnley

'..... It was their plot
That is, for love of me they felt the offence
Eat at their hearts; I did not set them on;
But wrath and shame's suspicion for my sake
Edged and ovenomed; then your policies too,
And injuries done the popular weal, the state
So far mishandled, this was all men's talk,
Mine uncle's chiefly, Ruthven's, and his word
Was hot in the ear of Maitland and Argyle,....
You would have given the state up to strange hands,
And for strange ends.'

Maar de koningin blijft bij haar gevoelen, en heeft geen moeite om den zwakken Darnley te beduiden, dat men hem heeft opgezet, en dat de slag, die haar treft, ook tegen hem, immers tegen de koninklijke waardigheid in het gemeen, gericht is. Darnley, eerst vast besloten, nu hij zijne eer heeft gewroken, om van de algemeene verontwaardiging gebruik te maken, ten einde zich te verzekeren van den persoon der nu ontwapende, of althans van haren steun beroofde koningin, en een Raad over haar toekomstig lot te doen beslissen, blijkt niet bestand tegen de overredingskracht der sluwe vrouw. Nadat hij nog gezegd heeft tot de koningin:

'..... and I were
A faithless fool to mine own fortune, if

I loosed you out of sight for wantonness,
Who have you now in hand,'

bezint hij zich en, door hare beschouwingswijze overmocht, laat hij er onmiddellijk op volgen:

'..... but for all this
It may be flight were no such unwise mean
To assure our free and mutual power on them
And show them simply subject.'

Hij geeft haar dan ook verlof om dien avond nog te vertrekken, en, op haar ingeving, zal hij zelf naar de Lords gaan, om in schijn voor Maria aan te nemen en goed te keuren, wat zij voornemens zullen zijn, over haar te besluiten. Nauwlijks heeft hij haar verlaten, dien zij met geringe inspanning om haar kleinen vinger heeft gewonden, of, alleen, ontmaskert zij zich:

'So much is done; go thou then first to death;
For from this hour I have thee. Heart, lie still,
Till I may make those mightier traitors mine,
That shall be swords for me to smite him with,
And then be free as fire.'

En zij weet het inderdaad zoover te brengen. Beurtelings door vleitaal en dreiging slaagt zij er in, eene partij om zich te vormen, waardoor het haar mogelijk wordt, in plaats van zelve als een schuldige voor het parlement te verschijnen, Darnley er voor te dagen, als den man die haar het grootste onrecht heeft gedaan. Bothwell, nu het gevaar voorbij is, terruggekeerd, staat haar daarbij ter zijde, en na afloop van het tooneel in het parlement vinden wij haar in al den gloed dier hartstochtelijke liefde voor Bothwell terug, waarvan wij reeds in het eerste bedrijf de uitdrukking hebben vernomen, en waarvan de schildering ook hier al het koloriet van Swinburne te voorschijn brengt:

'..... o, my Lord, my king
Love me! I think you cannot love me yet,
That have done nought nor borne for love of you;
But by the eye's light of all-judging God
That if I lie shall burn my soul in hell,
There is not in this fierce world anything,
Scorn, agony, stripes, bonds, fears, woes, deep shame,

Kingdomless ruin, but with open hands,
With joyous bosom open as to love,
Yea, with soul thankful for its great delight
And life on fire with joy, for this love's sake
I would embrace and take it to my heart.'

En als hij haar vraagt hare tranen te drogen, zich te matigen, opdat haar hartstocht haar niet breke, antwoordt zij:

'It is because - o God that pities us!
I may not always lie thus, may not kneel,
Cling round your hands and feet, or with shut eyes
Wait till your lips be fair upon my face,
And laugh with very love intolerable
As I laugh now - look, now I do not weep,
I am not sad nor angered against heaven
That ever he divides us; I am glad
That yet I have mine hour. Sweet, do not speak,
Nor do not kiss me; let mine eyes but rest
In the love's light of yours, and for a space
My heart lie still, late drunken with love's wine
And feel the fierce fumes lessen and go out
And leave it healed....'

Wel mag Bothwell, iets later in het drama, tot haar zeggen:

'..... My sweet fear,
Had you not been the sweetest, even to me
You must have been the fearfullest thing alive.'

Waarop zij, onuitputtelijk in de uitstorting harer liefde, herneemt:

'..... Ah my lord,
My one lord every way, my poor heart's blood,
Breath of my lips and eyesight of mine eyes,
How did I live the life that loved you not?
What were those days wherein I walked apart,
And went my way and did my will alone,
And thought and wrought without you in the world?
Then I did evil and folly; the more need
I purge me now and perfect my desire,
Which is to be no more your lover, no,
But even yourself, yea more than body and soul,

One and not twain, one utter life, one fire,
One will, one doom, one deed, one spirit, one God!
For we twain grown and molten each in each
Surely shall be as God is and no man.'

Ware het slechts mogelijk te vergeten, dat deze hoog dichterlijke en in hare soort onvergelijkbare taal van Swinburne aan een overspeligen hartstocht van de leelijkste soort wordt verkwist. Geheel afgescheiden van de vraag, welk een Maria Stuart de historie behoort voor te stellen, begrijp ik niet, hoe een dichter er toe heeft kunnen besluiten om Maria Stuart èn tot den tolk van de gloeiendste, en daarom hoogste, vrouwelijke liefde te maken èn in den verderen loop van dit drama haar in al de afzichtelijkheid van haar karakter voor te stellen. Ik zal volstrekt niet beweren, dat men Maria Stuart moet of mag idealiseeren; allerminst dat men daarvoor het licht mag gebruiken, eens door Vondel of door Schiller daarvoor gekozen. Ik geef alleen mijne verwondering er over te kennen, dat een en dezelfde dichter haar belangwekkend en walgelijk poogt te maken. Een vrouw die liefheeft, zoo als Swinburne Maria laat liefhebben, is belangwekkend. En een vrouw, die doet wat Swinburne haar verder in dit drama laat verrichten, boezemt enkel weerzin in.

Immers, wat men hier reeds voorzien kan, gebeurt niet alleen, maar gebeurt zoo, dat ons gevoel op wreede wijze gemarteld wordt. Darnley moet vallen, dat is duidelijk. Afgescheiden van hetgeen de geschiedenis meldt, heeft de poësie hier hare eischen. Een overspelige vrouw, die haar man opoffert aan hare schuldige liefde, kan, naar deze eischen, dit niet anders doen dan in een vlaag van verblindheid, van waanzin. Hier, in Swinburne's *Bothwell*, geschiedt alles met het grootst mogelijke overleg. Zij vormt het plan, Darnley te dooden. Darnley heeft door iemands tusschenkomst vernomen, dat Maria dit plan vormt. Hij ligt op zijn ziekbed. Zij zit neder aan zijn hoofdeinde. Zij spreken te zamen over het vreeselijk gerucht. Hij vermeldt het. Zij gewaagt van hare grieven tegen hem, gewaagt als 't ware van hetgeen het booze opzet zou kunnen verklaren. Nog heeft hij haar lief, nog hangt zijn hart aan haar. Hij verlangt niets liever dan alles te vergeten. Hij smeekt haar, hem in zijn krankheid te verplegen, een nacht aan zijn ziekbed te waken. Zij weigert met een nietige uitvlucht en blijft aan haar ellendig voornemen getrouw en doet dit, nadat

zij zelve krank is geweest, zoodat de hofdames reeds voor haar leven hebben gevreesd, en zij het bezoek heeft ontvangen van een geestelijke, bisschop Ross, met wien zij zich over goddelijke dingen heeft onderhouden. En dat alles gebeurt in een enkel, in dat eindelooze tweede bedrijf, dat alleen honderd en vijftig bladzijden telt. Het is te veel. Zal onze belangstelling zoo lang aanhouden, dan moet haar een waardiger voorwerp worden gegeven. Inderdaad, wat de Maria Stuart van dit drama al dan niet doet, boezemt ons slechts eene pathologische belangstelling in. Deze vrouw is tot alles in staat. Dit is geen karakter meer. Zij is de karakterloosheid zelve. Maar nu dit zoo is, kan ik, nog eens, het den dichter moeilijk vergeven, dat hij zulk een gemeen wezen zulk een liefdetaal op de lippen legt. Men zoeke geen verontschuldiging in de bewering, dat hare woorden geen liefde ademen, maar zinnelijken wellust. Ik moet dit ten sterkste ontkennen. Deze liefde is zeer zeker zinnelijk gekleurd. Maar hoe zou zij het niet wezen kunnen? Swinburne heeft geen platonische liefde willen schilderen. Het is de liefde van een vrouw, en in zichzelve niet zinnelijker dan een liefde tusschen een man en eene vrouw het kan zijn zonder haar ideaal karakter te verliezen:

> ‘One will, one doom, one deed, one spirit, one God!
> For we twain grown and molten each in each
> Surely shall be as God is and no man.’

Verhevener kan het niet. Hier is het zinnelijke geadeld. Hier is bloed geest geworden; aantrekking, verwantschap; neiging, besef van noodzakelijk bijéen te behooren; vereeniging, goddelijke eenheid, eenheid gelijk zij in 't goddelijk wezen moet worden gedacht.

Maar hoe verhevener deze taal, hoe minder wij haar dulden in den mond van Maria Stuart. Wat koloriet voor een wezen, dat alleen een plaats mag vinden in de schaduwen van die vleugelen, waaronder het een voorrecht is, niet der poësie, maar der barmhartigheid, ook aan de diepst gevallenen een plaats te verleenen.

Het tweede bedrijf is dubbel onbevredigend, nu het, na ons zoo lang het zieltogen van Darnley te hebben doen bijwonen, sluit zonder Darnley's einde te vermelden. Wel roept hij uit: ‘The hunters are upon me’; wel verzekert hij: ‘I shall die, and never see the sun more, ay this hour will they come in

and slay me;' wel klaagt hij: 'o great God, sweet Jesus, will you have me die this death, such death as never man before has died,' maar van den dood zelf ontvangen wij geen bericht. Het tweede bedrijf eindigt met deze bede:

> 'Mary, by Christ whose mother's was your name,
> Slay me not! God, turn of from me that heart -
> Out of her hands, God, God, deliver me.'

Ik heb reeds meer dan eens gezinspeeld op de lengte van dit bedrijf, gelijk van het geheele drama; hierbij moet ik evenwel doen opmerken, dat die lengte alleen in het oog valt door de onbelangrijkheid van het hoofdkarakter, niet door eenige nalatigheid van den dichter. Deze Homerus sluimert nooit in. Twee honderd en veertig bladzijden lang, de omvang van dit eerste deel, blijven de verzen getuigen van dezelfde zorg en nauwgezetheid. Deze kunstenaar heeft een geweten.

Als het derde bedrijf opent, is Darnley dood en vinden wij Maria en Bothwell, haar die den moord heeft gewild en hem die den moord heeft uitgevoerd, bij zijn lijk. Het maakt op haar weinig indruk. Het treft haar meer, het boezemt haar meer medelijden in, dat zulke wezens als Darnley geboren worden, dan dat zij sterven, en zij ontziet zich niet te zeggen, of neen: de dichter ontziet zich niet haar te doen zeggen: 'Kiss me before his face here for a sign.'

Hun vereeniging staat dan nu ook niets meer in den weg, want er is spoedig een voorwendsel gevonden, waardoor het huwelijk van Bothwell met Jane Gordon van onwaarde kan worden verklaard; dat huwelijk, dat, gelijk wij ons herinneren, Maria Stuart betrekkelijk kort te voren zelve had doen sluiten.

Nadat Maria Stuart en Bothwell vereenigd zijn, weet Jane Gordon, de verstootene vrouw, zich toegang tot haar te verschaffen, en grijpt tusschen de beide vrouwen het volgend gesprek plaats, en wel, het doet ons leed het te moeten zeggen, in tegenwoordigheid van Bothwell:

Jane Gordon maakt zich bekend als de vroegere gravin van Bothwell; 'nu is mijn naam weder de naam, dien mijn vader mij gegeven heeft.'

Maria. Ja, niet meer; nog zijt gij dochter en zuster van groote edelen, en aan die eer is geen vlek verbonden; laat het u genoeg zijn; en zeg mij waarom gij onder dien nieuwen naam tot mij komt, en welk verzoek gij tot mij hebt te richten.

Jane. Slechts dit éene: eens u te mogen zien en u vaarwel te zeggen eer ik uit uw oog verdwijn.

Maria. Vaarwel; en toch weet ik eigenlijk niet wie in deze wereld welvaren zou kunnen hebben. Heb ik aan uw wensch voldaan?

Jane. Nog één oogenblik bid ik u mij toe te staan. Dat ik het niet verlang omdat ik hetzij mijn vroegeren gemaal lief heb, hetzij u benijd, of omdat mijn hart zijn plicht jegens u, mijn koningin, zou vergeten, bid ik u te gelooven. Ik ben zeker niet tot u gekomen, omdat ik op een gelukkig einde van ons onderhoud hoopte, maar evenmin met de lage bedoeling om mijn droefheid te stellen tusschen uw beider hart. Ik eisch geen recht, ik ontlok geen medelijden. Ik heb alleen gehoopt uwe hand te mogen kussen en iets te kunnen zeggen, ten bewijze dat ik niet met een zwak of een kwaadwillig hart tot u kwam, maar ter goeder trouw, om te zien hoe innig zij in liefde zijn verbonden, wier vreugd mijn geheele leven vreugdeloos maakt, wier liefde mij van alle liefde berooft, wier weelde zich voedt met mijn gebrek. Toorn niet op mij; ik spreek niet om u mijn gebrek te verwijten of mijn verlies; om u voor de voeten te werpen, dat gij de kroon mijner liefde hebt weggenomen om er uw vorstenkroon mede te vergulden. Ik weet welke rechten gij hebt, en schaam mij niet om uwentwil vernederd te zijn; ter wille van u, die, al waart gij in lagen stand geboren, niet te min koningin van Gods genade zoudt geweest zijn, en koningin der vrouwen; gekroond, maakt gij den troon vorstelijk; uwe hand verleent macht aan den schepter dien gij draagt; ja uw hoofd ontleent geen majesteit aan de kroon, maar schenkt aan de kroon zijn majesteit; dat kunnen allen zien en ik zal het niet tegenspreken; en het is geheel in de orde dat ik, die dit alles niet bezit, noch door geboorte noch omdat het mij geschonken werd, ook derve, indien het u behaagde, wat ik meende te bezitten: den naam dien ik droeg, de hand nauwlijks een jaar geleden in de mijne gelegd, het oog mij aanziende met de gloeiende liefde die een vrouw toebehoort, den mond die mij trouw heeft gezworen, het hart dat geen vreugd of leed kende waarin ik niet deelde, tenzij mijn boezem slechts ademde met den adem van een verrader, mijn pols slechts sloeg als die van een leugenaar.

Bothwell. Heb ik dat gezworen? Nu, verleden jaar was dat waarheid.

Maria. Waarheid? Wat doet het vuur van zulk een woord

tusschen zulke lippen, wat anders dan ze branden, gelijk mijne ooren branden die.... moeten vernemen met wat zonderlinge vleitaal deze vrouw.... het schaamrood mij in het gezicht doet stijgen bij het zien van zulk een liefde als u nog toedraagt de vrouw die uw vrouw niet meer is?....

En zoo is het inderdaad, In het verdere gedeelte van dit gesprek en in hetgeen er onmiddellijk op volgt, begint het Maria Stuart duidelijk te worden, dat zij Bothwell naast zich op den troon kan plaatsen, maar zich daarmede nog niet de eerste plaats verzekert in zijn hart. Jane Gordon wordt niet door hem vergeten, en Maria moet zelve uitspreken:

> 'How firm she (Jane) sits and fast yet in your heart,
> Where I was never.'

Daar blijft het inmiddels bij. Want de omstandigheden zijn niet van dien aard, dat zij Maria veel gelegenheid laten om Bothwell naar den waren staat van zijn hart te ondervragen. Al werd Bothwell in het parlement vrijgesproken, het volk en vele der lords blijven in hem den moordenaar van Darnley zien. De laatstgenoemden hebben zich tegen hem verbonden en eischen hem op van de hand van Maria Stuart zelve. Het denkbeeld van hem over te leveren kan in haar geest niet binnendringen, evenmin als dat van den tweeden eisch toe te staan, dien de vijandige lords machtig genoeg zijn om te stellen: hij moet zelf een uit hun midden kiezen, met wien hij een tweegevecht zal aanvangen, waardoor als in een soort van Gods-oordeel zijn schuld of onschuld blijke. Als ook deze eisch wordt afgeslagen, is dit het laatste wat zij toestaan, - een krijgslist: - Bothwell zal mogen ontvluchten, maar Maria Stuart hen vergezellen naar Edinburg. En dienovereenkomstig wordt besloten en gehandeld. Ziedaar Mary alleen, gescheiden van een man, voor wien zij met zoo zware schuld haar geweten heeft beladen.

In het 5de Tooneel van het vierde Bedrijf doet Maitland, nadat de Lords reeds met Maria Stuart te Edinburg zijn aangekomen, het volgende verhaal van de reis. En met hetgeen er onmiddellijk op volgt, is dit in staat ons op de hoogte te brengen van haren nieuwen toestand en van de uitzichten, die zich daaraan vast knoopen:

> ***Maitland*.**
> Nay if she die not till she die for fear
> She must outlive man's memory; twice or thrice

As she rode hither with that sable flag
Blown overhead where on the dead man lay
Painted, and by him beneath a garden tree
His young child kneeling, with soft hands held up
And the word underwritten of his prayer
Judge and revenge my cause, o Lord - she seemed
At point to swoon, being sick with two days fast,
And with faint fingers clung upon the rein
And gaped as one athirst with foodless lips
And fair head fainting; but for very scorn
Was straightway quickened and uplift of heart,
And smote us with her eyes again, and spoke
No weaker word but of her constant mind
To hang and crucify, when time should be,
These now her lords and keepers; so at last
Beneath these walls she came in with the night
So pressed about with foes that man by man
We could but bring her at foot's pace through
Past Kirk of Field between the roaring streets,
Faint with no fear, but hunger and great rage,
With all men's wrath as thunder at her heel,
And all her fair face foul with dust and tears;
But as one fire of eye and cheek that shone
With heat of fiery heart unslaked will
That took no soil of fear.

Provost.
What shall be done
When sentence shall pass on her?

Maitland.
By my will
She shall not die nor lose her royal name,
Wherein the council only shall bear rule
And take to its own hand the care to wreak
On her false lord now fled our general wrong,
Who being but overtaken of its sword
Shall be divorced at once from her and life.

Provost.
But this shall not content the common will,
Nor theirs who bind and loose it with their tongues
And cry now for her blood; the town is loud
With women's voices keener than of men
To call for judgment on her and swift death
Sharp as their anger.

Mailland.
Ay, the time is mad
With noise of preachers and the feminine spleen
That of mere rage and blind mobility
Barks in brute heat for blood; but on these tongues
The state yet hangs not, nor the general weal
Is swayed but by the violent breath of these
Here sits she safe.

Provost.
I would I knew it; her mood
Is as a wind that blows upon a fire,
And drives her to and fro; she will not eat,
But rages here and there and cries again
On us for traitors, on her friends for help,
On God for comfort of her cause and crown
That of his foes and hers is violated
And will not stint her clamours nor take rest
For prayer nor bidding.

Maitland.
I will speak with her
Ere I go hence; though she were mild of mood,
The task were hard with Knox for opposite
To bend the council to such policy
As might assure her but of life, which thus
She wets the weapon in his tongue to take.

Maar nadat deze gebeurtenissen voorbij zijn, wordt het vermoeden, dat wij haar hoorden uiten, eer zij plaats grepen, op de wreedste en op verpletterende wijze bevestigd. Maitland toont Maria Stuart een brief, waarin haar nieuwe gemaal, Bothwell, met zoovele woorden schrijft aan Lady Jane, dat zij, Jane, zijn ware vrouw is gebleven en hij Maria enkel als zijn bijzit beschouwt.

'..... On some days
Have they held secret commerce to your shame
As wedded man and wife.'

Van uit haar gevangenis verneemt zij bovendien de luider en luider tot haar opstijgende beschuldigingen van de menigte, die haar bij haar waren naam noemen en in geen enkel opzicht sparen, terwijl ten slotte John Knox in het midden dier menigte verschijnt om haar in een lange toespraak mede te deelen, dat God den dood der schuldige wil, en dat haar verschoonen niets anders zou zijn dan verraad plegen aan de heilige zaak. Hij

slaagt er zoo goed in, de hartstochten dier menigte op te wekken, dat, als zijne rede ten einde is, allerlei stemmen uit het volk opgaan:

> '..... Nay to fire with her!
> Fire for the murderess! cast her bones in the lake!
> Burn, burn, and drown! She shall not live to-night.'

Het eenige, dat haar aan den dood doet ontkomen, is de na lang aarzelen door haar aangenomen voorslag om afstand te doen van den troon van Schotland ten behoeve van haar kind. Straks vlucht zij naar Engeland in goed vertrouwen op Elisabeth, door wier tusschenkomst zij alles hoopt te herwinnen, wat nu tot redding van haar leven door haar prijsgegeven werd. Met de toebereidselen tot deze vlucht eindigt het drama.

Als tragedie is het niet te beoordeelen. Het is een gedramatiseerd verhaal, en men moet hier ook geen andere eischen stellen dan die aan zulk een verhaal kunnen worden gesteld. Aan die eischen beantwoordt het ten volle. Van tragische werking, van karakterteekening is hier weinig te vinden, maar het zeer uitgebreide verhaal is goed in elkander gezet; de dialogen zijn levendig. Hoe lang ook alles, gerekt is hier niets. Het geheel boeit als een roman. Het ware evenwel beter geweest, wanneer de dichter zelf zijn kunstwerk tot een andere dichtsoort had gebracht, en het niet een treurspel had gedoopt, want dientengevolge worden verwachtingen opgewekt, die niet bevredigd worden. Ook de naam 'drame épique', in het gedicht aan Victor Hugo aan dit werk gegeven, is niet geheel juist. De beteekenis en strekking van dit gedicht is niet algemeen genoeg, noch ook belangrijk genoeg uit het oogpunt van de geschiedenis der menschheid, om dat adjektief episch te rechtvaardigen. De lotgevallen van een geveinsde, overspelige en bedrogen koningin kunnen bezwaarlijk een epos vormen of iets dat naar een epos zweemt. Swinburne heeft hier zijn doelwit te hoog gesteld. Had hij de indeeling in Bedrijven en Tooneelen en wat daarmede samenhangt weggelaten, hij had dan getoond, enkel een historischen roman te willen leveren in gebonden stijl en in den vorm van dialogen.

Tegen den inhoud van het verhaal is eene groote bedenking te maken. De titel van het verhaal is: Bothwell, en de liefde van Maria voor dezen man bekleedt daarin zulk een voorname

plaats. Maakt het nu niet een zonderlingen indruk, die liefde hier bedrogen te zien, zonder tevens die teleurstelling een aanmerkelijken invloed te zien uitoefenen op de verdere handelingen en beschouwingen van de koningin? Om de waarheid te zeggen: die teleurstelling oefent geenerlei invloed uit. Maria Stuart heeft in deze tragedie van Swinburne lief zooals misschien nooit een vrouw heeft lief gehad, en nadat deze liefde niet alleen niet beantwoord is geworden, maar gebleken is aan een onwaardige te zijn verkwist, vernemen wij van die liefde niets hoegenaamd meer. Na de mededeeling van dien brief, die Maria bewijst, dat Bothwell alleen in schijn de hare is geweest, doet zij alsof zij het niet had gehoord, niet had begrepen. Men zou dit zeer goed kunnen plaatsen, wanneer dit veronachtzamen van hetgeen al haar geluk moest verstoren het gevolg was van haar volstrekten wil om dat geluk tot elken prijs te behouden, ware het ook tot dien van een geheel denkbeeldig bezit. Maar dit kan reeds daarom het geval niet zijn, omdat naar het uitwendige dat bezit reeds opgehouden heeft. Bothwell is reeds van haar gescheiden. Straks moet zij afstand doen van de regeering, afscheid nemen van Schotland. Hoopte zij ook tegen hoop; verwachtte zij, dat Elizabeth haar niet slechts op den troon van Schotland zou terugvoeren, maar bovendien op dien troon haar met Bothwell zou hereenigen, dan had zij deze verwachting toch bij haar heengaan moeten uitspreken, opdat de afwezigheid van elk verwijt aan Bothwell, ja zelfs van elke klacht over zijn bedrog daardoor verklaard mocht zijn.

Men zou minder lang bij dit punt behoeven stil te staan, ware het niet, dat deze kritiek een der niet gemakkelijk te vermijden gebreken aan het licht bracht van de letterkundige soort, waartoe Swinburne's *Bothwell* ons gebleken is te behooren. De historische roman in een tijd, zoo bij uitnemendheid historisch als de onze, wordt telkens in het nauw gebracht tusschen de eischen van de kunst en die van de geschiedkundige kritiek. Zal de historische roman of het historisch drama als kunstwerk aan zijne eigene wetten beantwoorden, dan moet ten aanzien van de geschiedkundige waarheid eene naïveteit heerschen en kunnen heerschen, die in onze dagen met de naïveteit op zoo menig ander punt geheel verdwenen is. Shakespeare heeft haar nog gekend. Hij maakt bijvoorbeeld Arthur en Hotspur zoo jong en de gemalin van Richard II zoo oud, als de behoefte van zijn drama het medebrengt, als *zijne* ‘Histories’

het verlangen. Zoo kan Swinburne niet meer te werk gaan. Zijn *Bothwell* moest als drama eindigen met Maria's dood. Een vrouw, die lief heeft gehad zoo als zij heeft bemind, kan hare liefde niet overleven. Deze liefde had haar, zelfs als medeplichtig aan den moord van haren eersten man, in een tragedie belangwekkend kunnen maken, wanneer in diezelfde tragedie deze hare liefde blijkbaar zoo zeer haar leven ware geweest, dat beide te gelijk vernietigd waren geworden. De Maria Stuart van deze tragedie had derhalve aan het slot op de eene of andere wijze moeten sterven. Maar nu is er ongelukkig een geschiedenis, die Maria Stuart na het oogenblik waarop deze tragedie eindigt nog ettelijke jaren laat leven in een gevangenis. En met deze geschiedenis moet de dichter van onzen tijd wel rekening houden. Van daar een gebrek dat, gelijk ik zeide, deze letterkundige soort licht aankleeft. Ik voor mij zou het Swinburne niet euvel hebben geduid, wanneer hij Maria had laten sterven, maar had hij het gedaan, ik zou mij wel veroorloofd hebben hem te vragen, waarom deze, als historische persoon dan voor zijn drama onbruikbare, figuur niettemin tot een der hoofdpersonen van zijn treurspel werd gekozen.

Aan dichters van historische romans of treurspelen in onzen tijd zou ik dus het recht willen zien toegekend om aan de geschiedenis de stof te ontleenen voor hun kunstwerk, maar tevens de verplichting opgelegd, om zich te verloochenen en die stof te laten rusten, zoodra het blijkt dat hun geschiedkundig bewustzijn hen verhindert, die stof naar de eigen wetten der kunst te behandelen.

Maar wat beuzelen wij van verplichtingen, opgelegd aan den kunstenaar? Dat hij slechts kome, de ware, de ernstige kunstenaar, en hij zal doen naar zijn verheven welbehagen. De reden waarom wij Shakespeare iedere zonde tegen de geschiedenis vergeven, ja, terwijl wij lezen, bij hem haar nauwelijks opmerken, is toch eigenlijk niet gelegen in de omstandigheid, dat de historische kritiek van onzen tijd niet die was van zijne eeuw, maar in de omstandigheid, dat hij Shakespeare is; met andere woorden, dat hij altijd in de hoogste mate belangwekkend weet te zijn, en dit is door ons altijd het menschelijk hart te ontsluiten op een wijze, die ons aangrijpt en treft in het diepst der ziel. Er zouden allerlei wapenen tegen hem zijn te keeren, maar hij ontwapent ons. Wij veroordeelen hem niet gelijk wij hem niet bewonderen: het een zou even misplaatst zijn als het ander. Hij dringt ons zijn wereld op, wij zien haar voor ons

gelijk wij de werkelijkheid zien; niet omdat hij deze nabootst. Wat weten zij, die het beweren, daarvan? Maar omdat hij een tweede werkelijkheid schept; omdat de wereld zijner schepping de klaarblijkelijkheid, de onvermijdelijkheid heeft van het werkelijke in den gewonen zin van het woord, en tevens, wat met dit laatste in de verte niet altijd het geval is, zeer diepe snaren van ons gemoed doet trillen en machtige gedachten in beweging zet.

De '*Histories*' van Shakespeare laten de dichters van het tegenwoordige Engeland geen rust. Shakespere's *Histories* strekken zich uit van koning Johan tot Hendrik den achtste. Men bezwijkt telkens voor de verleiding om den draad op te nemen, waar hij dien liet vallen, of ook er aan te weven wat er van voren aan ontbreekt. Tennyson gaf ons zijn *Harold* en zijn *Mary Tudor*. Ook Swinburne heeft *Histories* bedoeld te geven. Aan zijn *Bothwell* gaat nog een ander drama vooraf, *Chastelard* getiteld, en dat een liefde van Maria Stuart behandelt, voorafgaande aan die, welke zij later voor Rizzio en voor Bothwell heeft opgevat, hare liefde voor Pierre de Boscosel de Chastelard. Dit drama schildert ons Chastelard, in haar vertrek door Darnley overvallen, ter dood veroordeeld, door Maria eerst begenadigd, maar later, om het klimmend ongenoegen des volks te bevredigen, door haar overgegeven aan het gerecht. Het is evenmin een tragedie als *Bothwell*, het munt evenmin door treffende karakterteekening uit. Dat men ook hier geboeid wordt, valt niet te ontkennen; evenmin dat men ook hier den vorm moet waardeeren, die door geen enkele nalatigheid wordt ontsierd, en nogtans de klip van eentonige nauwkeurigheid weet te vermijden. Meer dan dit kan men evenwel niet getuigen. Men kan ook den *Chastelard* zeer goed lezen met droge oogen en glad gebleven opperhuid, wat ik voor mij ten aanzien van een tragedie altijd als een ongunstig teeken beschouw. Wat het warm worden verhindert, is de onzekerheid, waarin men blijft verkeeren ten aanzien van Maria Stuart. Is zij een ijdeltuit? Is zij een van hartstocht verteerde? Meestal spreekt zij in de eerste en handelt zij in de tweede hoedanigheid. Gaan koketterie en passie samen? Ik zal het niet ontkennen. Wat gaat al niet samen in het menschelijk hart? Wat ging inderdaad bij de Maria Stuart der geschiedenis niet samen? Maar dat is hier de vraag niet. De eenige vraag is deze: Heeft de dichter bedoeld, ernstig bedoeld, dat zij in zijne hoofdfiguur samen zouden gaan? Heeft hij een tweeslachtig, een

gebroken, een raadselachtig wezen willen teekenen? Shakespeare heeft in zijne hoofdkarakters het tegenstrijdige nooit vermeden. Integendeel, is er eenig karakter, waarvoor hij voorliefde heeft betoond, het is dat van Hamlet, waarover de menschen zullen hebben na te denken en zullen kunnen twisten, zoolang zij het lezen. Maar het raadselachtige van Shakespeare's Hamlets, - ik gebruik met opzet het meervoud, - is door hem gewild. Dezen indruk ontvangt men niet bij Swinburne, maar dezen veeleer, dat hij gedurig zelf de dupe is geworden van Maria Stuart; telkens aan de mogelijkheid heeft geloofd om haar louter op te vatten als de gloeiend hartstochtelijke vrouw, maar zich ook telkens weer herinnert hoe doortrapt zij was. Daaruit ontstaat een al te sterke en niet altijd verklaarde afwisseling: nu geeft zij zich, stort zij hare geheele ziel uit, dan vermeit zij zich in de zelf bespiegeling der kokette. Dezelfde vrouw, die wij in *Bothwell* onder de macht der liefde de diepste diepten van het vrouwelijk hart zagen bloot leggen, houdt in den *Chastelard* de volgende alleenspraak (Chastelard heeft haar in opspraak gebracht; hij is veroordeeld; zij zal hem begenadigen):

‘..... Though he be mad in deed
It is the goodliest madness ever smote
Upon man's heart. A kingly knight - in faith,
Me seems my face can yet make faith in men
And break their brains with beauty: for a word
An eyelid's twitch, an eye's turn, tie them fast
And make their souls cleave to me. God be thanked,
This air has not yet curdled all the blood
That went to make me fair. An hour agone
I thought I had been forgotten of men's love
More than dead's women's faces are forgot
Of after lovers. All men are not of earth:
For all the frost of fools and this cold land,
There be some yet catch fever of my face
And burning for mine eye's sake. I did think,
My time was gone when men would dance to death
As to a music, and lie laughing down
In the grave and take their funerals for their feasts
To yet one kiss of me I have some strength yet,
Though I lack power on men that lack men's blood.
Yea, and God wot I will be merciful;

For all the foolish hardness round my heart
That tender women miss of to their praise,
They shall not say but I had grace to give
Even for love's sake. Why, let them take their way:
What ails it them though I be soft or hard?
Soft hearts would weep and weep and let men die
For very mercy and sweet-heartedness;
I that weep little for my pity's sake,
I have the grace to save men. Let fame go -
I care not much what shall become of fame,
So I have love and do mine own soul right;
I'll have my mercy help me to revenge
On all the crew of them. How will he look,
Having my pardon!'

Eer wij zulk een zelfbewust spelen met mannenharten ter bevrediging van vrouwelijke ijdelheid aanvaarden als bestaanbaar met die overgegevenheid, waarvan wij lazen, toen zij tot Bothwell zeide:

'.... with shut eyes
Wait till your lips be fast upon my face,'

moet de dichter, die ons dit, althans in schijn, onvereenigbare voorstelt, toonen zelf de mogelijkheid dezer vereeniging te doorzien, toonen dat hij den draad van het labyrinth zelf in de hand houdt.

Al heeft Swinburne in het drama niet het hoogste bereikt, waarom zouden wij de schoone bladzijden in zijne stukken niet waardeeren? Nergens is hij machtiger dan waar hij vrouwelijke liefde laat spreken. Hij zou de dichter van het vrouwenhart kunnen genoemd worden. Hij kent de verschillende tonen van het lied, dat in het vrouwelijk hart weerklinkt. Uit dit oogpunt trekt in zijn *The Queen Mother* (Catherina de Medici) de figuur van Denise, een der 'Maids of Honour' van de koningin, ons oog. Zij heeft Karel den negende lief en wordt door hem bemind. In het eerste tooneel van het 3^{e} Bedrijf zegt zij tot hem:

'I know you are my master and a king
That I have called thrice nobler than his name;
I know my lip hath got the print of you
And that the girdle of your fastened arms

Keeps warm upon me yet; and I have thought,
Yea, I have sworn it past the reach of faith,
Even till the temperate heaven did, stung at me,
Begin a chiding - that you loved me back
To the large aim and perfect scope o' the heart;
That I was as a thing within your blood,
There moved, and made such passage up and down,
As doth the breath and motion of your air;
Being rather as a pain caught unawares
A doubtful fever or sick heat of yours
That now the purging time hath rid you of
And made smooth ease.

Charles.
You did know better then.

Denise.
Nay, then I think I knew not anything.
My wits were broken in the use of love.
What do you think of me? I would know that.

Charles.
As of a thing I love - I know not what;
Only that any slight small thing of yours,
A polish word, a knot upon your head,
Some plait worn wrong or garment braced awry
Any girl's thing - doth grow so and possess
With such a strength of thought, so waken full,
The complete sum and secret of my will
I cannot get it out.'

En hierop herneemt Denise

'..... If that be love
Then I love you, which you did swear a lie.
For I do feed upon you in my meat,
And sleep upon you in my tired bed,
And wake upon you in my praying times,
As you were used and natural unto me
My soul's strong habit and nativity.'

De belangstelling in deze uiting van vrouwelijk gevoel kan niet anders dan verhoogd worden, wanneer men weet, dat Denise, die met de grootste ontsteltenis van Karels moorddadige plannen gehoord heeft, zelve onvoorziens het slachtoffer wordt van *den Bartholomeus-nacht*[1].

1 Gelijk men de *Histories* van Shakespeare naast de geschiedenis van Engeland pleegt te leggen om op overeenkomst en verschil opmerkzaam te maken, zoo voelt men zich ook genoopt een dramatische behandeling van Maria Stuart met die beschouwing van haar persoon en leven te vergelijken, waartoe geschiedkundige studie de onpartijdige wetenschap heeft gebracht. Dit is juist in deze dagen gemakkelijk gemaakt door het grondige en aangenaam geschreven werk van Goedeke, *Maria Stuart*, Heidelberg, Winter 1879, 414 bladz. Men kan verg. Ranke, *Englische Geschichte*, I, p. 312-417, en vooral de ontdekking, bericht in *the Athenaeum* van 12 April 1879, blz. 471.

VII.

Wilde men Swinburne's lyrische gedichten in soorten verdeelen, aan eene dier soorten zou men den bij ons geijkten naam: politieke poësie kunnen geven. Tot deze klasse behoort in de eerste plaats al wat men leest in den bundel *Songs of two Nations*, en waarvan de nadere inhoudsopgave luidt: *A song of Italy: Ode on the Proclamation of The French Republic; Dirae*. Deze laatste titel is het algemeene opschrift voor achttien gedichten.

Het lied *a song of Italy* is van het jaar 1867. Drie en dertig bladzijden groot, kan het hier geen plaats vinden in zijn geheel, maar enkele aanhalingen zullen den gang van het gedicht doen kennen en tevens zijn geest:

‘Upon a windy night of stars that fell
At the wind's spoken spell
Swept with sharp strokes of agonizing light
From the clear gulf of night
..... Within my eyes
The formless folded skies
Took shape .....
A woman like to love in face, but not
A thing of transient lot
And (a woman) like to hope ...
(I) knew the first of these
Was Freedom, and the second Italy.’

De vrijheid richt het woord tot Italië:

‘.... Because men wept, saying *Freedom*, knowing of thee
Child, that thou wast not free:
Because wherever blood was not shame was
Where thy pure foot did pass; ....

Child of my womb, whose limbs were made in me,
Have I forgotten thee? .....
I were not Freedom if thou wert not free,
Nor thou wert Italy .....
Though God forget thee, I will not forget;
Though heaven and earth be set
Against thee, o unconquerable child
Abused, abased, reviled, ...
O sweetest head seen higher thans any stands,
I touch thee with mine hands,
I lay my lips upon thee, o thou most sweet,
To lift thee on thy feet
And with the fire of mine to fill thine eyes;
I say unto thee, Arise.'

En de dichter voegt zijn stem bij die der Vrijheid; immers nu de vrijheid niet meer weent, niet meer sluimert, roept hij Italië toe:....

'Hearken ye towards her, o people, exalt your eyes;
Is this a thing that dies?
Italia! by the passion of the pain
That bent and rent thy chain; ....
Beloved! o men's mother, o men's queen,
Arise, appear, be seen!'
Fly fleet as wind on every wind that blows
Between her seas and snows, ...
Fly, and let all men see it, and all kings wail,
And priests wax faint and pale,
And the cold hordes that moan in misty places
And the funeral races
And the sick serfs of lands that wait and wane
See thee and hate thee in vain .....

Want, verzekert de dichter:

'She was not dead, but slept.
This is that very Italy which was
And is and shall not pass.'

Heeft hij tot dusver tot en van Italië gesproken, nu richt hij zich tot den grooten republikein, in wien de ware vrijheid van het schiereiland zich verpersoonlijkt:.....

Wilt thou not yet abide a little while,
  Soul without fear or guile,
Mazzini, - o our prophet, o our priest,
  A little while at least? .....
Art thou not father; o father, of all these
  From thine own Genoese
To where of nights the lower extreme lagune
  Fells its Venetian moon ....
The milk of life on death's unnatural brink
  Thou gavest them to drink,
The natural milk of freedom; and again
  They drank, and they were men.
The wine and honey of freedom and of faith
  They drank, and cast off death.
Bear with them now; thou art holier: yet endure,
  Till they as thou be pure .....

Met gelijke bezieling wendt hij zich tot Italië's tweeden held:

‘When priests took counsel to devise despair
  And princes to forswear,
She clasped thee, o her sword and flag-bearer
  And staff and shield to her,
o Garibaldi; need was hers and grief,
  Of thee and of the chief.’

Hem moet Italië de warmste hulde toebrengen; en de dichter spreekt in zijn uitgelezen taal de voornaamste steden van Italië aan om ze op te wekken tot het brengen van die hulde.....

‘Not with the sick sweet lips of slaves that sing,
  Praise thou no priest or king,
No brow-bound laurel of discoloured leaf,
  But him, the crownless chief ....’

Elke stad wordt op het dichterlijkst gekenschetst en met kleuren, die de rijkste afwisseling vertoonen. Denken wij niet langer aan een palet, maar aan een hymne, dan mogen wij zeggen: er is een voortdurend *crescendo*: de tonen worden voller, het tempo sneller, en dat met reden, want, nadat wij gehoord hebben:

‘Praise him, o fiery child of sun and sea,
  Naples, who bade thee be;
For till he sent the swords that scourge and save,
  Thou wast not, but thy grave....’

vernemen wij ten slotte:

‘But more than all these praise him and give thanks,
Thou, from thy Tiber's banks,
From all thine hills and from thy supreme dome,
Praise him, o risen Rome.
Let all they children cities at thy knee
Lift up their voice with thee,
Saying for thy love's sake and our perished grief
We laud thee, o our chief!’ ....

Na deze opwekking tot het loven van den heros van Italië's vrijheid, noodigt de dichter Italië uit, om het oog te laten rusten op de overwonnelingen:

‘Turn for a little and look what things are these
Now fallen before thy knees;
Turn upon them thine eyes who hated thee,
Behold what things they be
Italia: these are stubble that were steel,
Dust, or a turning wheel;
As leaves, as snow, as sand, that were so strong,
And howl, for all their song .....
They are all made empty of beauty, and all abhorred
They are shivered, and their sword;
They are slain who slew, they are headless who were wise;
Yea, turn on these thine eyes’ ....

Maar niet om leedvermaak te gevoelen over hun val, niet om in de wegen van hen te wandelen, die eens Italië onderdrukten; veeleer om het beter te maken dan priesterregeering en dwingelandij. Wat de gevallenen, de overwonnelingen aangaat:

‘On these, on these have mercy: not in hate,
But full of sacred fate,
Strong from the shrine and splendid from the god,
Smite, with no second rod.
Because they spared not, do thou rather spare:
Be not one thing they were .....
Because their hands were bloody, be thine white;
Show light where they shed night:
Because they are foul, be thou the rather pure;
Because they are feeble, endure.’

Eindelijk wendt zich de dichter tot de martelaren van Italie's vrijheid. Zij hebben Rome van zijn priester bevrijd, maar door zelf priester en offerande tegelijk te zijn. Rome moge hen eeren, moge een kus drukken op het koude voorhoofd der gesneuvelden,

> ‘And saying in ears of these thy dead: “Well done,”
> Shall they not hear “o son”?
> And bowing thy face to theirs made pale for thee,
> Shall the shut eyes not see?’

Met een ode aan

> ‘O our Republic that shalt bind in bands
> The kingdomless far lands
> And link the chainless ages ...’

wordt deze *Song of Italy* besloten.

Eenzelfde geestdrift voor de Republiek spreekt uit de *Ode on the Proclamation of the French Republic* (4 September, 1870), opgedragen aan Victor Hugo. En deze geestdrift openbaart zich, hoe kan het anders? in edele verontwaardiging jegens hen die onderdrukken en smaden wat de dichter in de Republiek liefheeft en vereert.

Dante wordt in hem wakker. Vooral in n°. IV der *Dirae*, getiteld: *pauselijke allocutie* en ‘Populе mi, quid tibi feci’, mijn volk, wat heb ik u gedaan; woorden waarschijnlijk aan die allocutie zelve ontleend:

> ‘What thou hast done? Hark, till thine ears wax hot,
> Judas; for these and these things thou hast done.
> Thou hast made earth faint, and sickened the sweet sun,
> With fume of blood that reeks from limbs that rot;
> Thou hast washed thine hands and mouth, saying, “am I not
> Clean?” and thy lips were bloody, and there was none
> To speak for man against thee, no, not one;
> This hast thou done to us, Iscariot.
> Therefore, though thou be deaf and heaven be dumb,
> A cry shall be from under to proclaim
> In the ears of all who shed men's blood or sell
> Pius the Ninth, Judas the second, come
> Where Boniface out of the filth and flame
> Barks for his advent in the clefts of hell.’

Met toespeling op *Inferno*, 19, 53. Een gelijke danteske vloekrede treft den stervenden Napoleon III; ja deze bundel

ademt zooveel haat tegen de geestelijke kwaaddoeners van onzen tijd, dat de dichter, hoe wettig die haat ook zijn moge, behoefte gevoelt om zijn bundel te besluiten met een *Apologia*, die liever *Explication* moest heeten, daar dit gedicht ons doet verstaan, dat ‘if wrath embitter the sweet mouth of song,’ dit alleen geschiedt, omdat ‘the strong bitterness of pity cries within us, that our anger should be strong.’

Ook deze ‘politieke poësie’ gaat uit van een krachtig geloof, waaronder ik natuurlijk niet versta het voor waar houden, in spijt van alle evidentie, van eenige onbewezene of ongerijmde leerstellingen, maar zulk een zedelijke overtuiging als waarvan Swinburne zelf zingt (*Dirae*, VIII):

> ‘Faith is the spirit that makes man's body and blood
> Sacred, to crown when life and death have ceased
> His heavenward head for high fame's holy feast.’

Deze zedelijke overtuiging, dit geloof, vindt, en vindt in onze dagen steeds meer, een uitstekend symbool in hetgeen men thans noemt de Republiek, met welk woord veel minder een regeeringsvorm wordt aangeduid dan die staat, die, op menschelijk recht gegrond, de vrije ontwikkeling en de zelfbepaling der individuën tot beginsel verheft, en daarom het volmaakte tegenbeeld is van de kerk onder elken vorm, die van haar gewaand goddelijk voetstuk af de menschelijke ontwikkeling aan hare eigen wijsheid onderwerpt en geboden oplegt in naam der Godheid.

Het mag een verblijdend verschijnsel heeten, dat de twee grootste dichters van onzen tijd de zangers zijn der Republiek in den zin, waarin wij het woord hebben omschreven; en dus toonen te beseffen, dat ook aan de geestelijke exploitatie van den mensch door den mensch een einde behoort te komen. Is dit verschijnsel verblijdend, wanneer wij letten op de praktische behoeften van onzen tijd, die edele krachten gaarne in slagorde ziet tegen den geest van klerikalisme of geestelijke overheersching, het is ook verblijdend voor den goeden naam der poësie. Er is helaas! nog altijd aanleiding, meer dan genoeg, voor die associatie van denkbeelden, volgens welke er noodzakelijk verband is tusschen poësie en protestantsch of katholiek kerkelijk geloof. In ons vaderland en elders heeft de poësie zich zelfs geprostitueerd door de vergoding van den man, die al onze vrijheid heeft gevloekt. Er is, zoo mogen wij blijde uitroepen

er is dan nog een zedelijke overtuiging, die de traditioneele steunsels van angstvalligheid en kleingeestigheid versmaadt, en diep en levendig genoeg is om zich in zangen te moeten uiten. Victor Hugo en Swinburne zijn daarom namen, die wij in eere hebben te houden, gelijk een leger zijn krijgsmuziek. Niemand kan de *Song of Italy* lezen of de ode op de fransche Revolutie of de *Dirae*, en hart hebben voor de idealen van dezen dichter, zonder dat hart te voelen verruimen en versterken. Jonge dichters mogen hier hunne modellen vinden, in dien zin, dat zij leeren verstaan hoe zeer de tijd voorbij is voor alle laffe rijmelarij en kunstenmakerij, hoe de poësie geen reden van bestaan meer heeft, wanneer niet door haar iets ernstigs en belangwekkends wordt gezegd.

In de letterkundige geschiedenis van onzen tijd zullen de namen van Victor Hugo en Swinburne onafscheidelijk verbonden blijven, als namen die datgene uitdrukken, waarin de fransche geest en de engelsche geest elkander in de negentiende eeuw hebben ontmoet. Lamartine en Byron, Hugo en Swinburne: de namen van dit dubbel tweemanschap op dichterlijk gebied geven te kennen wat sedert de fransche Restauratie van onze wijsbegeerte en poësie, dat is dus: van onze poësie, geworden is. Wij hebben alle reden om met dit historisch verloop tevreden te zijn. Swinburne heeft zijn besef van Hugo's beteekenis treffend uitgedrukt, toen de fransche dichter de bekende zware verliezen had geleden. Het gedicht komt voor in de *Poems and Ballads* (second series), p. 107, en eindigt met deze regels:

> ‘Fain would grief speak, fain utter for love's sake
> Some word; but comfort who might bid thee take?
> What God in your own tongue shall talk with thee,
> Showing how all souls that look upon the sun
> Shall be for thee one spirit and thy son,
> And thy soul's child the soul of man to be?’

Reeds eenige jaren vroeger, namelijk in de *Poems and Ballads* (eerste reeks), had Swinburne Victor Hugo op de volgende wijze gekenschetst (p. 166 vlgg.):

> ‘For thee man's spirit stood
> Disrobed of flesh and blood,
> And bare the heart of the most secret hours;
> And to thine hand more tame
> Than birds in winter came

High hopes and unknown flying forms of powers,
  And from thy table fed, and sang
Fill with the time men's ears took fire and rang.'

En 'praised,' zegt hij even waar als schoon van den grijzen dichter:

  'Praised, that nor doubt nor hope could bend
Earth's loftiest head, found upright to the end.'

De naam: politieke poësie, dien ik voor éene klasse van Swinburne's lyrische gedichten moest gebruiken, heeft den lezer reeds doen denken aan da Costa. De beide dichters, die deze dichtsoort hebben beoefend, Swinburne en da Costa, hebben de behoefte gevoeld om hunne dichterlijk politieke beschouwingen vast te knoopen aan het bekende woord van den oud- testamentischen profeet: Wachter, wat is er van den nacht? In Swinburne's *Songs before sunrise*, bl. 30, komt een gedicht voor: *A Watch in the Night*. De vraag: Wat is er van den nacht? wordt verscheidene malen herhaald, maar telkens tot een anderen wachter. De staatslieden worden ondervraagd. Ach, antwoorden zij, de nacht hindert mij niet. Goud, ook door een misdaad verkregen, ziet er ook bij lamplicht nog goed uit. Wij hebben vingers om te schrijven en lippen om te zweren wat noodig is. De kerkelijk geloovige wordt ondervraagd. Ja, voor hem is het nacht, maar hij hoopt, dat de uren terug zullen komen op hunne schreden:

'And return to the dear dead light,
  To the watchfires and stars of old
Shone where the sky now is black,
  Glowed where the earth now is cold.'

Voorts:

'England, what of the night? -
  Night is for slumber and sleep
  Warm, no season to weep.
Let me alone till the day.
Sleep would I still if I might,
  Who have slept for two hundred years.
Once I had honour, they say;
  But slumber is sweeter than tears.'

Eindelijk, nadat dezelfde vraag ook beantwoord is door Frankrijk, Italië, Duitschland en Europa, wordt zij gericht tot de vrijheid:

‘Liberty, what of the night? -
I feel not the red rains fall,
Hear not the tempest of all,
Nor thunder in heaven any more.
All the distance is white
With the soundless fur of the sun.
Night, with the woes that it wore,
Night is over and done.’

Het is dus duidelijk, dat Vrijheid en Republiek voor Swinburne woorden zijn van dezelfde beteekenis. Zijn staatkundig ideaal is het ideaal van den krachtigen geest, die zich niet laat ontroeren door al de verkeerdheden, die menschen in naam der vrijheid, doch haar niet kennende, plegen te doen. Hij is een schitterend voorbeeld van demokratische geestesrichting, geadeld door poësie, op welk huwelijk allen zullen prijs stellen, die evenzeer verlangen het hoogste te vulgariseeren, als vreezen het vulgair te maken. De demokratie van onzen tijd huldige de ware aristokratie: niet de heerschappij van gewaande *aristoi*, maar de macht van het waarachtig *ariston;* niet hen, die zich in naam van hun geld, hun geboorte of van een bovennatuurlijk gezag als *de besten* opwerpen, maar *het beste*, dat door de menschheid wordt voortgebracht. Al wat buiten de demokratie staat van onzen tijd; al wat de ideale republiek van Victor Hugo en Swinburne niet lief heeft, gaat met meer of minder zelfbewustheid uit van minachting voor de menschen, beschouwt de menschen als een kudde schapen, voor welke wezens men dan wel den herder wil spelen. Meestal is de soort van herder, dien men aan de schapen geeft, voor dezen nog de grootste beleediging. Demokratie staat dan ook niet tegenover aristokratie, maar tegenover papisme, cesarisme, of hoe men den lama-dienst noemen wil, die altijd rust op het aannemen van der menschen onmondigheid als blijvenden toestand, terwijl de demokratie, gelijk ook Swinburne haar huldigt, die onmondigheid binnen de grenzen, waarin zij werkelijk gevonden wordt, als een bestaanden toestand erkent, maar tevens als een toestand die voorbij zal gaan. Geheel iets anders toch is het te zeggen: de menschen zijn niet mondig, en te zeggen: de menschen zijn nog niet mondig; zij hebben leiding noodig, en: zij hebben nog leiding noodig. Beide uitdrukkingen worden ingegeven door een geheel verschillenden geest; de eerste door een geest, die

zich aan het empirische houdt, de tweede door een geest, die vervuld is van het ideaal; de eerste door een geest, die zich door het heden laat blinddoeken; de tweede door een geest, die het oog op allerlei wijze wapent, ten einde met den blik op het heden het zien in de verre toekomst te verbinden. De geest, die papisme en cesarisme huldigt, is de geest der lafhartigheid; de republiekeinsche geest is die der kloekheid; de eerste die van ongeloof, de tweede die van geloof, in den vroeger omschreven, zedelijken zin van het woord. Papisme en cesarisme kunnen schijnbaar behouden, maar het is een behouden, dat niet tegen bederf vrijwaart; de republikeinsche geest kan schijnbaar prijsgeven, maar het is het prijsgeven van den stuurman, die touwen en ankers op zijn tijd versmaadt en, de hooge zee kiezende, op wind en golven, zijne mogelijke vijanden, rekent als op zijne natuurlijke bondgenooten.

Van dit een en ander mocht hier niet gezwegen worden, zou Swinburne recht geschieden. Hij is geen dichter ten gerieve van jubelende dagbladen of geparfumeerde poësie-albums. In Swinburne den dichter-republikein niet te zien, is hem miskennen, en, - wat nog erger zonde zou wezen, - het is de gelegenheid verwaarloozen om een der groote bronnen aan te geven, waaruit poësie in onzen tijd kan vloeien; de bron, die wij, in ruimer zin dan Hugo het deed in zijn laatsten bundel, *la pitié suprême* willen noemen. Moet alle ware poësie aan zulk een gevoel ontspringen, als alleen het aanzijn kan schenken aan de groote, wijsgeerige denkbeelden, waar zal in onzen tijd dat gevoel levendiger zijn dan bij hen, die een open oog hebben voor de zedelijke verwoesting en de intellektuëele verstomping, niet bij individuën, - die zich onder elk stelsel weten te redden, - maar in de volken aangericht door den cesaro-papistischen geest; een geest, die in al zijn erbarmelijkheid, in al hetgeen hij menschonteerends heeft wordt ten toon gesteld, wanneer men van hem zegt, dat hij bang is voor de vrijheid, voor des menschen levenslucht. Hiervoor een open oog te hebben, is den man met een edel gestemd gemoed niet mogelijk, zonder diepe snaren van dat medelijden te voelen trillen, dat, onmachtig om den tragikus te vormen, voor den lyrischen dichter van onzen tijd misschien de hoofdbron is. Want dat medelijden is slechts een andere naam voor geloof aan zedelijke vrijheid als 's menschen bestemming. Ik heb geen medelijden met een schildpad, omdat zij niet vliegen kan; ik heb geen medelijden

met een plant, omdat zij niet loopen kan; ik heb geen medelijden met een stoel omdat hij niet groeien kan. Zal het niet vliegen, het niet loopen, het niet groeien mij met medelijden vervullen, dan moet dit onvermogen door mij worden opgemerkt dáar, waar ik aan het onnatuurlijke van dat onvermogen geloof. Medelijden met de menschheid onderstelt dús, ja is één met de overtuiging, dat zij verhinderd wordt in hetgeen hare natuur medebrengt: een overtuiging, geboren uit zelfkennis en zelf bewustheid, haar licht werpende op de geschiedenis van ons geslacht, en daardoor voor die geschiedenis een vertrouwbare tolk, een bezielde getuige.

Ik waag het op dien grond te herhalen: onze jonge mannen, die aanleg voor poësie in zich gevoelen, moeten bij dichters als Hugo en Swinburne, - niet bijvoorbeeld bij een dichter als Tennyson, - ter schole gaan. Ook Tennyson is in mijn oog een groot dichter, maar voor aankomende dichters in Nederland valt van Swinburne meer te leeren; om twee redenen; vooreerst, omdat hij leeft in zijn tijd; aanstonds vermeld ik de tweede reden. Dit leven van den dichter in zijn tijd is het, waar het voor ons, Nederlanders, met onze genoegelijkheid onze gezelligheid, onze lievigheid, op aankomt. Wat de lieve poësie te zeggen had, is sedert lang bij ons gezegd. Wij weten thans wat een nederlandsch dichter gevoelt bij het zingen der nachtegalen, het plukken van een ruiker voor zijn meisje, het eerste kindje dat hij helpt wiegen, het eerste kerkje waar hij gepreekt heeft, het eerste kerkhof, waar hij heeft gemijmerd. Wie zal zeggen, dat de Nederlandsche dichter voor geen andere aandoeningen vatbaar is? Ik wensch geenszins, dat hij zich beijvere om alle groote gebeurtenissen, alle slagen van Sadowa en Sedan, in verzen te brengen, en ons terstond, tot in dagbladen toe, onthale op beschouwingen, die in de onmiddellijkheid van haar ontstaan den waarborg plegen te bezitten van hare onbeduidendheid, en door oud-semietischen spreektrant de afwezigheid van alle diktie pogen te doen vergeten. De dichter die leeft in zijn tijd, is de dichter, die beseft wat het leven van zijn tijd voedt en ondermijnt; die zijn tijd ziet in het door hem gewenschte licht van volgende tijden; het is de dichter, die leeft in den strijd van zijn tijd. De geschiedenis van Europa en de groote politiek, dat zijn in waarheid zijne Muzen[1]!

1 Verg. o.a., in de *Songs before Sunrise*, het groote gedicht: *Hymn of Man*, p. 109-125.

Ontwaak, jonge dichter onzer hoop; leef niet aan het hof van met goud omhangen en kinderachtig ontziene vorsten, maar leef met uw volk, lid van het grooter huisgezin der volken, kind van een verleden, dat met zijn worstelingen, zijn elkander doorkruisende stroomen, de aangrijpendste werking uitoefent op den beschouwer. Ontwaak, de vrijheid wacht op u als op haar tolk! Haar wezen moet verklaard, hare voorwaarden moeten duidelijk gemaakt, hare vijanden moeten aan de kaak gesteld, haar evangelie moet geprezen worden! Men heeft u gezegd, dat poësie overal te vinden is. Geloof het niet langer; de poësie woont alleen bij het groote en bij hen, die niet gebroken zijn van harte. Men heeft u gezegd, dat de poësie de klimop is om, de maneschijn in de bouwvallen van het verleden! Het was lastering: poësie is toekomst; poësie is zonlicht! Men heeft u gezegd, en zal u nog lang, en telkens met meer nadruk, zeggen, dat poësie en wijsbegeerte elkander niet verdragen. Antwoord hun: poësie en úw wijsbegeerte, en bewijs dan met uw voorbeeld het tegendeel van hetgeen zij durven beweren. Ontwaak jonge dichter, en doe, omdat gij zelf een ziel hebt, - een brandpunt, waarin alle stralen zich vereenigen, - in alles ziel ontwaken. Sta op, want uw vijanden dreigen alle ziel te verjagen. Onkunde en geleerd onverstand spannen samen; lichtzinnigheid en bijgeloof. Trekt gij het u niet aan?

Wanneer ik de tweede reden vermeld, waarom in mijn oog de school van Swinburne aanbeveling verdient, zal ik tevens een tweede soort hebben gekenschetst, die zich in Swinburne's lyrische poësie laat onderscheiden.

Voor die kenschets vind ik tot mijn spijt mij verplicht, een nieuwen naam te gebruiken. Wilde ik van Swinburne's erotische poësie spreken, ik zou bij allen, die hem niet gelezen hebben, misverstand doen ontstaan. Er zijn namelijk bij Swinburne een aantal verzen, - waarover men hem in Engeland zeer hard is gevallen, - die de schildering van vrouwelijk schoon behelzen; deze verzen zou ik onder den ongewonen naam van plastische poësie willen samenvatten. Die naam zelf is een ketterij. Men is overeengekomen, dat poësie en plastiek door scherpe lijnen van elkander gescheiden zijn. Vooral de beschrijving van vrouwelijk schoon heeft men van de poësie willen uitsluiten. Men heeft haar willen beperken tot het aangeven van den indruk, dien een schoone vrouw achterlaat. Men heeft zich beroepen op het voorbeeld van Homerus, die Helena's schoonheid niet

ontleedt, maar die vermeldt, hoe anderen over haar spreken, Tegenover elke *leelijke* beschrijving van vrouwelijke schoonheid kan en moet dit voorbeeld nog altijd uitstekend dienst doen. Men gaat evenwel te ver, wanneer men van te voren elke beschrijving dier schoonheid onmogelijk noemt. De dichters hebben bewezen, dat men behalve door het middel van Homerus ook nog langs een anderen weg de voorstelling van een schoone vrouw kan opwekken. Ik doe reeds verkeerd met van *het* middel van Homerus te spreken. Hij heeft buiten het zoo even genoemde nog een ander gebruikt. Ik denk aan zijn verhaal van de licht gewonde Aphrodite. Wie kan het lezen, zonder een allerlieflijkst beeld van die godin voor zijn geest te hebben? Er is geen Aphrodite, die ik zoo duidelijk zie als deze Aphrodite, die ik nooit gezien heb. Homerus heeft deze uitwerking bereikt, niet door te beschrijven, maar door te zijn wat het Engelsch noemt *suggestive*. Hij maakt niet een voorstelling, hij wekt de voorstelling op van een lichaam. Elke poësie, die dit doet, noem ik plastische poësie. Ook Swinburne is dit gelukt. Ik zal de verzen niet aanhalen, waarin dit geschiedt[1]; ik zal geen fragmenten mededeelen van zijn *Anactoria* (*Poems and Ballads*, p. 65-77), zijne *Laus veneris*, (aldaar p. 13-31), zijne *Dolores* (aldaar, p. 178-196), zijne *Faustine* (aldaar, p. 122-130), zijn *Hermaphroditus* (aldaar p. 91-94). Zij moeten in hun geheel gelezen worden. Alleen in hun geheel zijn zij boven elke lage verdenking verheven. Het is mij thans te doen om de esthetische richting, die uit deze verzen spreekt. Die richting is de plastische: de richting, die aan de heiligheid van lichamelijk schoon gelooft en dit geloof toont uit hare werken. Onder heiligheid versta ik, wat Goethe onder dat woord verstaat in zijn bekend distichon. Ik verheug mij in al wat de waarde van dit geloof in het licht stelt. Het bezit van dit geloof,

1 ‘It would seem indeed’, schrijft Swinburne in *Notes on Poems and Reviews*, p. 14, ‘as though to publish a book were equivalent to thrusting it with violence into the hands of every mother and nurse in the kingdom as fit and necessary food for female infancy. Happily there is no fear that the supply of milk for babes will fall short of the demand for some time yet. *There are moral milkmen enough*,... crying their ware about the streets... In due time, perhaps, the critical doctors may prescribe a stronger diet for their hypochondriac patient, the reading world; or the gigantic *malade imaginaire* called the public may rebel against the weekly draught or the daily drug of MM. Purgon and Diafoirus. We, meanwhile, who profess to deal neither in poison nor in pap, may not unwillingly stand aside.’

het volgen van deze plastische richting is de volstrekt onmisbare voorwaarde, waarop de poësie straffeloos leven kan in haren tijd, straffeloos demokratisch kan zijn. Een poësie, die aan de plastiek is afgestorven, zal, ook met den grootsten rijkdom van gedachten en gewaarwordingen, ondergaan. De poësie, die wijsbegeerte is, kan dit niet blijven, wanneer zij niet toont te beseffen, dat schoonheid altijd en overal schoonheid is van vorm, en die schoonheid zelve onontbeerlijk, omdat waarheid zich alleen door schoonheid aan 's menschen rede en geweten openbaart. Ik neem de vrijheid, hierbij aan de bepaling te herinneren, die in mijn vorig opstel van waarheid gegeven werd.

Het semietisch en middeleeuwsch onvermogen der nieuwere volken om de hoogste schoonheid, die van het menschelijk lichaam, te scheppen, - want gekopiëerd kan zij niet worden, - de geringe behoefte aan het aanschouwen van dat schoon, is oorzaak of teeken, - het blijve hier in het midden gelaten, - van hunne geestelijke minderheid en geestelijke verarming. De religie der nieuwere volken, dat is hunne poësie, het innigste dat zij bezitten, maakt òf geene gesnedene beelden, òf maakt ze op een wijze, die met de uitdrukking van lichamelijk schoon weinig heeft uit te staan. Zij brengt het tot gelaatstrekken, standen en draperiën, maar niet verder. Ook zijn die gelaatstrekken en standen meer illustratie van hetgeen reeds bekend was dan openbaring van het nog onbekende: verduidelijking van een verhaal; niet tot ons komende met hun eigen verhaal. Wij schijnen niet hoog genoeg meer te staan, om de schoone belichaming van waarheid, die daardoor eerst in het volle licht treedt, niet meer te kunnen ontberen. Misschien draagt zinnelijkheid, in den ongunstigen zin van het woord, het grootste deel van de schuld. Want zinnelijkheid, in dezen zin, is even vernietigend voor het geloof aan de heiligheid van lichamelijk schoon, voor eerbiediging van den vorm, als het empirisme vernietigend is voor bespiegelende wijsbegeerte. Zinnelijkheid en empirisme hechten zich aan het opzichzelfstaande en gegevene; eerbied voor lichamelijk schoon en bespiegeling zoeken het algemeene en het door den menschelijken geest gewrochte: gewrocht, krachtens zijn vermogen van ideaalvorming.

In de school van Swinburne zijn voorbeelden te vinden van plastische poësie; zij zijn het evenzeer in die van Bilderdijk, en beiden hebben geleerd van meesters, die deze meesters verre overtreffen. Moge onze jonge dichters, indien zij er zijn, meer

en meer getroffen staan van ons tegenwoordig en toenemend gebrek aan plastischen zin. Wat de mensch in boeken en dagbladen kan leeren; wat de mensch een ander kan leeren nazeggen, kan hij zeer wel zeggen zonder aan schoone belichaming der gedachte de minste behoefte bij zich te voelen opkomen. Is de nieuwere maatschappij veroordeeld om haar spreken tot dat spreken te bepalen? Zal er niets meer opwellen uit de diepte van de menschelijke persoonlijkheid? Is de ‘Mania’ van Sokrates, omdat men haar aan geen examen onderwerpen en haar geen diploma vereeren kan, een paria geworden? Indien zij weer aan het woord komt, zal ook de plastische zin herleven. Maar dit zal niet eerder geschieden, dan wanneer ons wetenschappelijk en kerkelijk dogmatisme gekneveld wordt. In het badwater der kritische wijsbegeerte moet onze verlamde kunst genezing vinden. Dan zal de overtuiging veld winnen, dat er geen wetenschap is buiten het gebied van het exakte weten, en ons geestelijk bezit dus slechts uit tweeërlei is samengesteld: het exakte en het ideale; het exakte, waarvoor elk moet buigen; het ideale, dat alleen in de atmosfeer der zedelijke vrijheid telkens op nieuw gekoncipiëerd en onophoudelijk gezocht wordt. Al wat in den geest niet tot het exakte weten behoort, is konceptie; alle konceptie is kunst, en kunst zonder schoonheid mist hare levensvoorwaarde.

Mei, 1879.
A. PIERSON.

Berlioz.

> ‘Als toonkunstenaar zal mij, naar ik hoop, veel vergeven worden, omdat ik veel heb lief gehad; als criticus ben en word ik wreed gestraft en zal ik wreed gestraft worden, omdat ik mijn leven lang diep gehaat en onbegrensd veracht heb.’
> *Brief van Berlioz aan Lobe*.

I.

‘Iemand zeide twintig jaar geleden van Berlioz: “Niet het succes, maar de roem is zijn deel.” Thans is hij op een weg zoowel het eene als het andere te verwerven..... Om die beiden deelachtig te worden, die gewoonlijk samengaan en hier slechts door een bijzonder toeval gescheiden waren, behoefde Berlioz slechts iets zeer eenvoudigs te doen, iets waaraan de vogelen in de lucht, de visschen in het water, de bloemen wier bladen door de zon gekust worden, de bedelaar in lompen, de vorst in zijn purper gelooven moeten, iets dat we evenmin kunnen ontkomen, wanneer we het ontvluchten, als vinden wanneer we het zoeken: hij behoefde slechts te sterven.’

Zoo begint Daniël Bernard de belangrijke ‘notice’ over Berlioz, die hij aan Berlioz's ‘Correspondance Inédite’[1] deed voorafgaan. En hij werkt het thema nader uit, dat de dood wonderen verricht; dat we geheel anders denken over een lastig bloedverwant, over een vriend die ons een betrekking voor den neus wegkaapte, wanneer zij in het graf liggen. Wij strooien bloemen op hun doodkist en planten een boom in de versche aarde, alsof wij zekerheid willen hebben, dat de doode niet weer op zal staan; en is dit geschied, dan belet ons niets den lof te bezingen van hen die niet meer zijn, want niet alleen

1 Correspondance Inédite de Hector Berlioz 1819-1868, avec une notice biographique par Daniel Bernard. Paris, Calmann Lévy, 1879.

dat de dooden ons niet in den weg staan, maar zij zijn ons nog van dienst tegen de levenden.

Er is veel waars in dit betoog. Berlioz deed bij zijn leven veel van zich spreken; hij had vele vrienden, maar nog meer vijanden; als medewerker van het ‘Journal des Débats’ was zijn invloed op muzikaal gebied groot en hij was er de man niet naar om anderen in zijn wekelijksche feuilletons, in brieven en gesprekken te ontzien; hij erkent dat in zijn ‘Mémoires’ en beroemt zich zelfs min of meer er op, dat hij soms dingen zeggen kon, die als dolksteken werkten[1].

Van zijn positie als lid van het ‘Institut’ is weinig bekend, maar dat zijn collega's in hem nu juist niet een zeer meegaand en toeschietelijk ambtgenoot zullen hebben gevonden, kan nauwelijks aan twijfel onderhevig zijn, Berlioz zelf zegt, dat zoo hetgeen hij nu en dan in het geleerde genootschap te berde bracht tot niets leidde, zijn verhouding tot zijn collega's van vriendschappelijken aard was[2].

Zelf in hooge mate gevoelig en prikkelbaar, ontzag hij weinig de gevoeligheid van anderen en terwijl hij zelf niet dulden kon dat men zijn afgoden te na kwam, kon hij er vermaak in scheppen die van anderen onbarmhartig van hun voetstuk te sleuren en niet altijd hield hij dan de juiste maat in het oog. De natuur schonk Berlioz een warm hart, een dichterlijke fantasie, een scherp vernuft, maar hem ontbrak het schoone evenwicht van heterogene eigenschappen, dat het genie onderscheidt; van daar de overdrijving, dat gebrek aan matiging in zijn geschriften, zoowel waar hij lof toezwaait als waar hij afkeurt.

Wars van al wat naar conventie zweemde, zich weinig bekommerende om de traditie, als het hoofd eener nieuwe richting beschouwd (hoewel hij dien titel openlijk van zich afwees), kon het niet anders of Berlioz moest de oppositie uitlokken van hen - en men vindt die ten allen tijde - die het nieuwe veroordeelen, alleen omdat het nieuw is. Dat Berlioz vaak miskend, ja gehaat werd, kan niemand bevreemden die eenigszins vertrouwd is met de muzikale toestanden in Frankrijk onder het tweede Keizerrijk en met Berlioz's strijdlustig karakter. Waardeering na den dood is het lot van vele groote mannen. Het is nu ongeveer tien jaren geleden, dat Berlioz's veelbewogen leven een einde nam. Welk een reactie ten zijnen

1 Mémoires de Hector Berlioz. Paris, 1878, II, blz. 357.
2 Ibid., blz. 369.

gunste sedert dien tijd in het vaderland dat hij zoo lief had, en dat hem vrij stiefmoederlijk bejegende! Is de dood alleen, die haat en jaloezy doet verstommen, voldoende om die reactie te verklaren; om het begrijpelijk te maken, dat bijv. ‘La Damnation de Faust’, in 1846 door de Parijsche critiek gehavend en door het publiek met onverschilligheid aangehoord, in het vorige jaar een waar ‘Kassenstück’ werd voor de concerten in het ‘Théâtre du Châtelet’ onder leiding van Colonne; dat de op muzikaal gebied conservatief-orthodoxe ‘Société des Concerts du Conservatoire’, die vroeger niet dan schoorvoetend er toe overging een enkele maal een brokstuk uit een van Berlioz's symphoniën in haar heiligdom toe te laten, thans herhaaldelijk zijn werken ten gehoore brengt? Wij gelooven het niet. Zoo Berlioz niet meer is, het Parijsche publiek is niet meer wat het in zijn tijd was. De oorlog van 1870 opende de Franschen de oogen voor hun tekortkomingen. Hun ijdelheid en zelfvertrouwen hadden gevoelig geleden. Frankrijk werd tijdelijk verwezen tot den tweeden rang; Parijs liep gevaar als toonaangeefster voor de geheele wereld te worden onttroond. Maar men zou toonen dat het bloed van duizenden niet te vergeefs had gevloeid. De overwinnaars moesten op hun beurt worden overwonnen; ‘revanche’: daarop zon elk rechtgeaard Franschman. Om dat doel te bereiken moest men den zegevierenden vijand beter leeren kennen en zoo kwam men tot de erkentenis van zijn minderheid niet alleen in de organisatie van het leger, maar op onderwijsgebied enz.

Lang had men in den waan geleefd dat Frankrijk het land der muziek bij uitnemendheid was en zich over het gebrek aan symphonisten getroost met de lauweren die Fransche opera-componisten zich alom in den vreemde vergaarden; men ignoreerde de instrumentaalmuziek en vergenoegde zich bijv. Schumann barok en onverstaanbaar te noemen. Maar toen de werken der Duitsche meesters voor den dag werden gehaald en uitgevoerd, kwam men tot inkeer. De concerten van Pasdeloup en Colonne hebben in dat opzicht een onberekenbaar nut gesticht. Thans wordt Beethoven met voorliefde bestudeerd; werken van Bach, Haendel en Mendelssohn prijken geregeld op de concertprogramma's; Schumann's symphoniën en kamermuziek vinden meer en meer ingang en onlangs werd Brahms' tweede symphonie met bijval te Parijs uitgevoerd. Wat Wagner aangaat, hoewel we gelooven dat de meester van Baireuth thans evenmin als vroeger

te Parijs aangebeden wordt en al spreekt de ‘Revue des Deux-Mondes’ nog allesbehalve warm over zijn streven en werken, toch is men den tijd ontgroeid, waarin men zich met flauwiteiten à la ‘tanne - aux - airs’ van dien componist afmaakte[1]. Op het gebied der absolute muziek erkent men rondweg zijn minderheid en de Fransche componisten schamen zich niet bij de Duitschers in de leer te gaan. Parijs wilde meer zijn dan de zetel der operette. Offenbach en zijn als paddestoelen uit den grond gerezen navolgers vervulden Frankrijks hoofdstad met hun cancan-muziek, met hun ‘couplets à cascades’, waarvan de tekst met de muziek in platheid wedijverde; daarentegen werden goede opera's-comique zeldzamer en zeldzamer; de ‘Opéra-comique’ kwijnde, het ‘Théatre Lyrique’ ging op de flesch en de ‘Grand Opéra’ sleepte een kwijnend bestaan voort. Wel maakte Halanzier goede zaken, want iedereen moest natuurlijk de groote trap en den foyer van Garniers paleis hebben gezien en decors en mise-en-scène waren schitterender dan ooit, maar het repertoire werd hoe langer hoe schraler en de uitvoeringen werden steeds middelmatiger. Was het te verwonderen dat jongere componisten hun heil zochten bij de operette, die hen zonder veel inspanning succes en fortuin beloofde? Het is waar, niet allen lieten zich door de lonken der cocotten-muze verleiden, maar niet iedereen is een Bizet en was het niet ten slotte te duchten, dat de opera geheel in verval zou raken, ondermijnd door de parasitiesche operette? Van meer dan een zijde werd gewezen op het gevaar dat de kunst bedreigde door het voortwoekeren van hetgeen Ambros de muzikale waterpest noemde en werden voorstellen gedaan om het dreigend kwaad tegen te gaan. Beperking van de vrijheid der schouwburgen en cafésconcerts werd als panacee aan de hand gegeven; anderen rieden minder reactionaire maar doeltreffender maatregelen: het verleenen van subsidieën tot bescherming van den ‘grand art’ en voor het overige moest het publiek door het hooren en weerhooren van degelijker werken op den goeden weg worden gebracht en gehouden. Dat men in de eerste plaats naar de meesterstukken der Duitsche componisten greep was niet te verwonderen, maar het nationaal gevoel zocht naar bevrediging. Was er dan niet een zoon van het land, wiens naam men gevoegelijk op de programma's naast die van Beethoven, Weber, Schumann, Men-

1 Misschien is de tijd niet meer verre, waarop Lohengrin Wagner zal wreken voor de ‘déboires’ van Tannhäuser.

delssohn, Schubert, Liszt, Wagner stellen kon? Zoodra men zich die vraag ernstig had gesteld, moest men wel aan Berlioz denken, den ‘Victor Hugo de la musique’, zoo als zijn vereerders hem noemden. Een der redenen van de reactie ten gunste van Berlioz is naar het ons voorkomt wel hierin te zoeken; de dood had het zijne gedaan, de behoefte om het nationaal zelfvertrouwen te versterken deed het overige. Hector Berlioz werd de mode. Van populariteit in den echten zin van het woord zal wel nooit sprake zijn. Ferdinand Hiller, een van Berlioz's oudste en intiemste vrienden, die met Heinrich Heine Berlioz tot getuige diende bij diens huwelijk met de geruïneerde Iersche tooneelspeelster Harriet Smithson (een huwelijk gesloten tegen den zin van Berlioz's familie en onder de slechtste finantieële vooruitzichten), Hiller, die tot het laatste toe den genialen zonderling een warme genegenheid bleef toedragen en geregeld met hem in briefwisseling was, zegt[1]: ‘Wat de verbreiding van Berlioz's muziek meer in den weg staat dan haar zwakheden, dat zijn de technische moeilijkheden van haar uitvoering; zij vordert niet zoozeer veel bekwaamheid van de executanten, dan wel de bekwaamheid van vele executanten. In een kleine stad is het onmogelijk zelfs zijn kleinere orkestwerken te spelen, want zelfs dezen vorderen minstens vijftien eerste violen, tien alten, twaalf violoncellen. Voor het Requiem zijn o.a. zestien hoorns, twaalf trompetten, twintig bazuinen en tuba's, acht paar pauken, twee groote trommels, drie paar bekkens en een tamtam noodig.’ Alleen groote steden als Parijs, Weenen, Berlijn, Londen kunnen zich derhalve de weelde veroorlooven de symphonieën en het Requiem van Berlioz geregeld te doen uitvoeren; voor het overige van Europa moeten zij of een gesloten boek, of curiosa blijven, en bij een zwakkere bezetting zouden zijn composities te veel verliezen.

Ook op ander gebied heeft Berlioz zijn krachten beproefd. Hij schreef drie opera's; de eerste ‘Benvenuto Cellini’ werd te Parijs onbarmhartig uitgefloten. Jaren later vond zij te Weimar, dank zij Liszt's goede zorgen, een gastvrij onthaal; Berlioz woonde de repetities bij en schrijft van daar aan Kreutzer te Parijs[2]: ‘J'ai été singulièrement attristé hier à la répétition du

1 In een opstel over Berlioz in Westermann's Monatshefte, Febr. 1879.

2 De stijl van Berlioz, even als de man zelf hoogst origineel, levert voor de vertaling soms onoverkomelijke moeilijkheden en altijd eigenaardige bezwaren op. Wij hebben het dan ook raadzaam geoordeeld Berlioz nu en dan in het oorspronkelijk te citeeren.

trio avec choeurs de “Cellini” en voyant avec quel aplomb l'orchestre, le choeur et les chanteurs l'ont executé, et en songeant aux tristes vicissitudes de cette partition égorgeé deux fois en deux infâmes guet-apens! ..... Certainement il y a là une verve et une fraîcheur d'idées que je ne retrouverai peutêtre plus. C'est empanaché, fanfaron, italo-gascon, c'est vrai! Tenez, moquez-vous de moi; mais j'en ai rêvé cette nuit et je me sens le coeur serré d'avoir entendu cette scène! et j'ai hâte pourtant de la réentendre demain.’ In zijn ‘Memoires’ zegt hij ongeveer hetzelfde, toen hij de partituur later nog eens inzag. Volgens Hiller echter was het lot van ‘Benvenuto Cellini’ verdiend; te Parijs wordt daarvan alleen nog de ouverture ‘Le Carneval Romain’ gespeeld, te Hannover werd zij onlangs onder leiding van Hans von Bulow niet zonder bijval opgevoerd en dezelfde ijverige dirigent-virtuoos stelt zich voor ook Berlioz's ‘Béatrice et Bénédict,’ die in 1862 te Baden eenige voorstellingen beleefde, voor den dag te halen. De derde opera van Berlioz ‘Les Troyens’ verwierf te Parijs slechts een ‘succès d'estime’ en zoo hij zich over de teleurstellingen van Benvenuto vrij spoedig heenzette, het lot van ‘Les Troyens’ ging hem zeer ter harte en verbitterde zijn laatste levensjaren. In zijn ‘Supplément’ op het werk van Fétis zegt Pougin: Berlioz had niemand gespaard, men spaarde hem bij die gelegenheid noch bittere critiek, noch wreede sarcasmen. Ziehier een staaltje van de talrijke epigrammen, die naar aanleiding van ‘Les Troyens’ tot hem werden gericht:

> ‘La race des Troyens aux Hectors est funeste;
> L'un périt en héros sans pouvoir les sauver,
> L'autre tombe étouffé dans les plis d'une *veste*
> En voulant les ressusciter.’

Om als opera-componist te slagen, zegt Hiller, ontbrak het Berlioz aan de noodige gemakkelijkheid in het doorvoeren der motieven, en in de behandeling der menschelijke stem. Noch zijn opera's, noch zijn een- of meerstemmige liederen met begeleiding van piano droegen er toe bij hem bij het groote publiek populair te maken. In een brief van Stephen Heller aan Hanslick door deze in de ‘Neue Freie Presse’ medegedeeld, betoogt Stephen Heller, dat men het ten onrechte in Duitschland doet voorkomen, alsof Berlioz te Parijs steeds miskend en gehoond werd. Berlioz had reeds vroeg een steeds toenemenden

kring van vrienden, aanhangers en onbegrensde bewonderaars, zegt Heller; zijn romantische loopbaan als beginnend musicus, zijn passie voor miss Smithson, zijn ‘Symphonie fantastique’ verschaften hem de sympathie van een zekere soort van enthousiasten; Berlioz stond aan het hoofd van de miskende genies en die miskenning bezorgde hem dagelijks nieuwe vrienden; de Fransche regeering was hem niet vijandig en bestelde bij Berlioz een Requiem en later nog een ‘Symphonie funèbre’; tal van schilders, beeldhouwers, sommigen van de eerste Fransche dichters en romanciers, mannen als Delacroix, Victor Hugo, Lamartine, De Vigny, die in Berlioz een steunpilaar van de romantische school zagen, allen dweepten met zijn muziek en lieten geen gelegenheid voorbijgaan om dit aan den dag te leggen. Voegt men daarbij sommige lieden van de groote wereld, die niet ongaarne voor vrijgeesten doorgaan en een aantal echte musici, die het werkelijk stoute en grootsche, de soms verwonderlijke oorspronkelijkheid, de tooverachtige orkestratie van Berlioz's muziek wisten te waardeeren, dan komt Heller tot de conclusie, dat Berlioz niet zoo alleen stond als deze zelf het wel deed voorkomen. Heller kapittelde zijn vriend dan ook soms geducht. ‘Gij wilt te veel, gij wilt alles’, sprak hij tot hem. ‘Gij veracht het groote publiek en wilt toch door het groote publiek bewonderd worden. Gij versmaadt, en wel met het reeht van den edelen, oorspronkelijken kunstenaar, den bijval der meerderheid en toch is u het gemis daarvan pijnlijk. Gij wilt een stoutmoedige hervormer, een baanbreker zijn en tegelijkertijd door een ieder begrepen en gewaardeerd worden. Gij wilt alleen aan de besten en kloeksten behagen en maakt u boos over de koelheid van de onverschilligen en de wankelbaarheid der zwakken. Gij wilt eenzaam, ongenaakbaar, arm zijn als Beethoven en tevens omringd van de kleinen en grooten der aarde, in het bezit van fortuin en onderscheidingen, titels en ambten. Gij hebt bereikt wat de aard van uw talent en van uw geheele persoonlijkheid u kan doen bereiken. De meerderheid staat niet aan uw zijde, maar een intelligente minderheid is in de weer om u staande te houden en moed in te spreken. Gij hebt u een geheel bijzondere plaats in de kunstwereld veroverd, gij hebt vele warme en ijverige vrienden, ja het ontbreekt u niet, God zij dank, aan flinke vijanden, die uw vrienden wakker houden. Uw positie is sedert eenige jaren verzekerd en verder kunt gij met zekerheid rekenen op iets, dat totnogtoe door alle men-

schen, die geest en gemoed hebben, op prijs werd gesteld: op een meer volkomen waardeering, die de nakomelingschap u niet zal onthouden.' Hellers voorspelling is bewaarheid, maar toch gelooven wij niet, dat de reactie ten gunste van Berlioz meer dan tijdelijk zal zijn.

Intusschen blijft Berlioz voor allen die hem gekend hebben, zijn werken kennen, of zijn geschriften hebben gelezen, een hoogst belangwekkende persoonlijkheid. De brieven door Daniel Bernard bijeengebracht vullen in menig opzicht de 'Mémoires' aan. Eenigen tijd geleden werd het muzikale Nederlandsch publiek aangenaam verrast door een studie over Berlioz van den heer D.F. Scheurleer[1], die ongetwijfeld bij velen den lust zal hebben opgewekt meer van den merkwaardigen man te weten te komen. De 'Correspondance Inédite' en de mededeelingen van Hiller en Heller stellen ons in de gelegenheid dien lust te voldoen. Wij willen althans in het navolgende een poging daartoe wagen.

II.

De brieven van Berlioz zijn zoowel door den stijl als door den inhoud boeiend. De stijl is die van de 'Mémoires', maar ongedwongener, minder overladen; de inhoud heeft hoofdzakelijk op den schrijver zelf betrekking, maar gunt ons een dieper blik in zijn gemoedsleven dan de 'Mémoires', waar niet alles 'à la lettre' moet worden opgenomen. Dat bijv. Salieri's 'Danaïdes' voor den jeugdigen student in de medicijnen de openbaring was die hem zijn roeping deed kennen, is misschien wat veel eer bewijzen aan die opera. Reeds had Berlioz op 16-jarigen leeftijd verscheidene opera-potpourris voor orkest geschreven, zooals uit een brief aan Ignaz Pleyel blijkt, en sommige gedichten van Florian op muziek gezet; het bijwonen van de lessen van Thénard en Gay-Lussac belette hem niet aan het componeeren eener opera te denken. Hij wendde zich tot Andrieux, den 64-jarigen schrijver van 'Les Etourdis', om een tekst, die daartoe echter weinig opgewektheid gevoelde en

1 Twee Titanen der Negentiende Eeuw. Haarlem, W.C. de Graaff, 1878.

dit den hem onbekenden musicus in persoon ging meedeelen. Na heel wat trappen te hebben geklommen (Berlioz's middelen veroorloofden hem geen comfortable woning), kwam Andrieux aan een kleine deur, terwijl de geur van gebrande uien hem tegemoet trad. Hij klopte aan; een magere jonge man met verwilderd rossig haar doet hem open met een kastrol in de hand; het was Berlioz die bezig was zijn sober maal te bereiden en natuurlijk allerlei verontschuldigingen maakte, dat hij zijn bezoeker aldus ontving. Nu volgde een levendig gesprek over muziek; Gluck kwam op het tapijt en toen Andrieux zeide dat hij dol veel van Gluck's opera's hield, stond Berlioz in geestdrift op (ten gevolge waarvan de kastrol met den inhoud op den grond viel), een geestdrift die echter ras bekoelde toen Andrieux er op liet volgen, dat hij ook de muziek van Piccini mooi vond. Bij Berlioz sloot vereering van Gluck waardeering van Piccini's talent uit en dat niet alleen op jeugdiger leeftijd. Eenzijdig in zijn appreciatie is Berlioz tot op zijn dood toe gebleven. In een brief, in 1826 geschreven, spreekt hij van de ‘pantalonnades de ce pantin de Rossini’. Berlioz was toen drie-en-twintig jaar, maar negen-en-twintig jaren later heet het: ‘Rossini est arrivé; il blaguotte tous les soirs sur le boulevard. Il a l'air d'un vieux satyre en retraite’. (Het is waar, Stephen Heller zegt, dat Berlioz ‘Le Barbier de Séville’ en ‘Le Comte d'Ory’ zeer hoog stelde en verhaalt, dat eens bij de vroolijkste stukken van eerstgenoemde opera Berlioz de tranen in de oogen kwamen; Adelina Patti trad als Rosine op). Verdi komt er betrekkelijk zeer genadig af: ‘Verdi est un digne et honorable artiste’ lezen wij in denzelfden brief. Berlioz's vereering voor Gluck en Beethoven kent geen grenzen. ‘Il y a deux grands dieux supérieurs dans notre art’, schrijft hij in 1856, ‘Beethoven et Gluck. L'un règne sur l'infini de la pensée, l'autre sur l'infini de la passion; et, quoique le premier soit fort au-dessus du second comme musicien, il y a tant de l'un dans l'autre néanmoins, que ces deux Jupiters ne font qu'un seul dieu en qui doivent s'abymer (sic) notre admiration et nos respects.’ En in 1862: ‘En fait de symphonies, Mozart en écrivit dixsept, dont trois sont belles, et encore! ..... Le bon Haydn seul a fait une grande quantité de *jolies* choses en ce genre. Beethoven a fait sept chefs-d'oeuvre. Mais Beethoven n'est pas un homme.’ En wee hem die niet zoo dacht als hij! Men leze wat hij aan Hiller schrijft (na zijn terugkeer uit Italië) uit het

ouderlijke huis. ‘Ik heb hen (zijn zuster en haar echtgenoot) gesmeekt mij nooit over muziek, poëzij, kunst te spreken, maar zij kunnen het niet laten. Zij hebben de dolzinnigste denkbeelden en na hun gesprekken gevoel ik mij diep ongelukkig. Ik kan in zulke oogenblikken gevaarlijk worden. Wanneer ik, hetgeen ik bewonder, mijn eenige goden, die ik in het hart draag, zie aanvallen, dan gevoel ik, dat mijn haat en verachting voor het menschelijk gebroed geen hersenschimmen zijn, en dat ik van woorden licht tot daden zou kunnen overgaan.’ Niet minder karakteristiek is de ontboezeming in een brief aan zijn vriend Joseph d'Ortigue, die hem naar het schijnt over zijn heftigheid had gekapitteld. ‘Ja, goede, waarde d'Ortigue, ge hebt gelijk; het is mijn onbedwingbare hartstocht voor al hetgeen ik van kunst weet, die mij zoo licht onaangenaamheden, ja smart berokkent..... Wanneer het oordeelvellingen geldt over hetgeen mij rechtstreeks aangaat, over mijn eigen werken bijv., dan verdraag ik die, gewoon als ik ben aan tegenspraak, zooals dit behoort, namelijk in stilte en met gelatenheid. Maar zoodra die tegenspraak mijn afgoden raakt (want het is waar, ik ben een dweper), dan komt mijn bloed in gisting en mijn hart klopt zoo hevig, dat mijn lijden de uitwerking maakt van toorn en voor hen met wie ik in gesprek ben hinderlijk moet zijn. Ik bemin het schoone en het ware, ge erkent dit terecht; maar in mij schuilt nog een andere, veel hartstochtelijker en grenzenloozer liefde: die voor de liefde zelf. Wanneer derhalve iets strekt om de voorwerpen mijner genegenheid te berooven van de eigenschappen, die ze voor mij beminnelijk maken, en men mij wil beletten ze lief te hebben, of trachten mijn liefde voor hen te verminderen, dan is het alsof er iets in mij wordt verscheurd en ik schreeuw als een kind, welks speelgoed men heeft stuk geslagen.’ Stephen Heller verhaalt, dat eens na het hooren van Beethoven's E moll quartett Berlioz zijn hand greep en zeide: ‘Cet homme avait *tout* ..... et nous n'avons rien.’ Men kent zijn van bewondering gloeiende analysen van de symphonieën van Beethoven in ‘A travers chants’. Mozart stond veel minder hoog in zijn schatting en terecht noemt Stephen Heller zijn toorn over de coloratuurpassages in de briefaria van Donna Anna (‘Don Juan’) en in de aria van de Koningin van den Nacht (‘Zauberflöte’) kinderachtig; maar niettemin maakte de ‘Zauberflöte’ een diepen indruk op den vurigen Gluckvereerder. Van zijn bewondering voor Weber leggen de opstel-

len in ‘A travers chants’ getuigenis af; ‘Euryanthe’ echter kan volgens hem niet de vergelijking doorstaan met ‘Oberon’ en ‘Freischütz’; hij vindt den tekst ‘pas supportable’. Tot het einde toe bleef hij ongevoelig voor de schoonheden van Haendel en Bach. Van een talentvolle artiste sprekende, die nooit Spontini's ‘Vestalin’ had gehoord, schreef hij in 1857, dat haar gebrekkige muzikale opvoeding haar niet belette ‘de s'éprendre même pour la lourde face emperruquée de ce tonneau de porc et de bière qu'on nomme Haendel.’ ‘Is het waar,’ vraagt hij spottend aan Stephen Heller, dat de geloofsbelijdenis van ieder, die de verheven en ernstige kunst beweert lief te hebben, is ‘Il n'y a pas d'autre Dieu que Bach et Mendelssohn est son prophète?’ Berlioz had weinig op met fuga's. Cherubini placht daarvan te zeggen: ‘S'il n'aime pas la fugue, c'est que la fugue ne l'aime pas’ en zelfs Berlioz's warmste vereerders stemmen met die uitspraak in. Over Mendelssohn schrijft hij dikwijls en altijd met waardeering; hij noemt hem na de eerste kennismaking te Rome ‘een merkwaardigen kerel; zijn talent als executant is even groot als zijn muzikaal genie en dat wil heusch wat zeggen. Al wat ik van hem hoorde bracht mij in verrukking; ik ben in mijn ziel overtuigd, dat hij een der grootste muzikale talenten van onzen tijd is.’ En verder; ‘Mendelssohn is een van die oprechte zielen die men zoo zelden aantreft; hij gelooft innig aan zijn Lutherschen godsdienst en ik ergerde hem soms geducht door mijne spotternijen over den Bijbel. Hij heeft mij de eenige dragelijke oogenblikken verschaft, die ik gedurende mijn verblijf te Rome heb gesmaakt.’ Vijf maanden later schrijft hij uit Rome aan Hiller: ‘Is Mendelssohn (in Duitschland) aangekomen? Het is een groot, buitengewoon, heerlijk, verwonderlijk talent. Gij kunt me niet van *camaraderie* verdenken, wanneer ik zoo schrijf, want hij heeft mij ronduit verklaard, dat hij van mijn muziek niets begrijpt. Groet hem duizendmaal uit mijn naam; hij is iemand van een maagdelijk karakter; hij gelooft nog; hij is een beetje koel in den omgang, maar ik houd veel van hem, al denkt hij van neen.’ In 1843 gaf Berlioz een concert te Leipzig; Mendelssohn was zijn vroegeren kameraad uiterst behulpzaam en deze betoonde zich daarvoor niet weinig dankbaar. ‘Mendelssohn is allerliefst voor mij geweest, vol attenties, kortom een goed kameraad,’ schrijft hij aan d'Ortigue uit Leipzig; ‘wij hebben onze dirigeerstokken geruild, als bewijs van vriend-

schap[1]. Hij is een *grandissime* meester; ik zeg dit ondanks zijn warmen lof voor mijn *romances;* want van de symphonieën, de ouvertures, of het Requiem heeft hij mij nog nooit een woord gezegd. Hij heeft hier voor de eerste keer zijn “Walpurgisnacht” doen uitvoeren, naar een gedicht van Goethe, en ik verzeker u, dat het eene van de bewonderenswaardigste composities voor orkest en koren is, die men zich denken kan.’ Van de ‘Elias’ zegt hij vijf jaar later: ‘C'est magnifiquement grand et d'une somptuosité harmonique indescriptible’; de ouverture van de ‘Sommernachtstraum’ noemt hij ‘ravissante.’ Hoe Berlioz in het algemeen over de Italiaansche muziek oordeelt, kan uit de volgende tirade blijken in een brief uit Italië aan zijn Parijsche vrienden: ‘O Italiens, misérables que vous êtes, singes, orangs-outangs, pantins toujours ricanants, qui faites des opéras comme ceux de Bellini, de Pacini, de Rossini, de Vaccaï, de Mercadante’ etc.; hij vermijdt de kennismaking met Bellini; ‘La Sonnambula que j'ai vue hier,’ schrijft hij uit Florence, ‘redouble mon aversion pour une pareille connaissance. Quelle partition!! Quelle pitié!!! *Les Florentins mêmes* l'ont chutée et sifflée. C'est cependant bien bon pour eux. Oh! mon cher, il vous faut voir l'Italie pour vous douter de ce qu'ils osent nommer musique dans ce pays là!’ Dat een man als Berlioz van Offenbach niets wilde weten, zal wel niemand bevreemden. Hij noemt ‘Orphée aux enfers’ een ‘horreur’ en spreekt ironisch van Offenbachs ‘chefs-d'oeuvre.’ De Morny had Offenbach in zijn bescherming genomen en Wagner zag zich door den steun van mevrouw Metternich de deuren der groote opera te Parijs ontsloten voor zijn ‘Tannhaüser’, terwijl Berlioz daar te vergeefs met ‘Les Troyens’ aanklopte. Dit stemde Berlioz bitter en in zijn brieven straalt dit maar al te veel door. De lezers van ‘A travers chants’ en van de ‘Mémoires’ weten hoe Berlioz over de muziek van Wagner denkt. In ‘A travers chants’ heeft hij zijn geloofsbelijdenis dienaangaande afgelegd en in de

1 Het briefje dat Berlioz bij die gelegenheid aan Mendelssohn zond moge hier volgen als staaltje van zijn soms extravaganten stijl:
Au chef Mendelssohn.
‘Grand chef, nous nous sommes promis d'échanger nos tomawacks! Voici le mien, il est grossier, le tien est simple: Les Squaws seules et les Visages-Pâles aiment les armes ornés. Sois mon frère et quand le Grand-Esprit nous aura envoyés chasser dans le pays des âmes, que nos guerriers suspendent nos tomawacks amis à la porte du conseil.’

'Mémoires'[1] zegt hij: 'Je n'ai jamais songé, aussi qu'on l'a si follement prétendu en France, à faire de la musique *sans mélodie*. Cette école existe maintenant en Allemagne et je l'ai en horreur'. De 'Correspondance Inédite' bevat slechts één brief aan Wagner, maar des te meer toespelingen op dien meester. In den brief (gedateerd 10 Sept. 1855) erkent Berlioz tot zijn spijt, dat hij het Duitsch niet machtig is en derhalve de opera's van Wagner niet recht kan waardeeren. 'La fleur de l'expression se fane presque toujours sous le poids de la traduction, si délicatement que cette traduction soit faite. Il y a des accents, *dans la musique vraie*, qui veulent leur mot spécial, il y a des mots qui veulent leur accent.' Hij wenscht Wagner geluk met diens 'Nibelungen-'plan, spreekt den wensch uit naar een spoedige ontmoeting, en eindigt, na een boutade op Parijs, dat hem alleen 'des fruits pleins de cendre' oplevert, aldus: 'C'est égal, si nous virions encore une centaine d'années, je crois que nous aurions raison de bien des choses et de bien des hommes'. De toon hier aangeslagen is vriendschappelijk, al vinden we in een nauwelijks drie maanden te voren tot Morel gerichten brief de volgende ironische opmerking. 'Wagner, qui dirige à Londres l'ancienne Société Philharmonique, succombe sous les attaques de toute la presse anglaise. Mais il reste calme, dit-on, assuré qu'il est d'être le maître du monde musical *dans cinquante ans*'. Berlioz curciefeert deze laatste woorden. Drie jaar later heet het in een schrijven aan zijn zoon Louis: 'J'ai reçu, il y a quelques jours, une longue lettre de M. de Bulow, l'un des gendres de Liszt, celui qui a épousé mademoiselle Cosima[2]..... Ce jeune homme est l'un des plus fervents disciples de cette école insensée qu'on appelle en Allemagne l'école de *l'avenir*. Ils n'en démordent pas et veulent absolument que je sois leur chef et leur porte-drapeau. Je ne dis rien, je n'écris rien, je ne puis que les laisser faire; les gens de bon sens sauront voir ce qu'il y a de vrai.'

De 'Tannhäuser', waarvan Berlioz in 1855 de toezending aan zijn 'cher Wagner' had gevraagd, werd in 1861 te Parijs ingestudeerd. Zie hier hoe Berlioz zich dienaangaande uitdrukt in een brief aan Louis: 'Wagner fait tourner en chèvres les chanteuses, les chanteurs et l'orchestre et le choeur de l'Opéra. On ne peut pas sortir de cette musique du Tannhäuser. La dernière ré-

1 Tome II, blz. 361.
2 Thans Wagners echtgenoote.

pétition générale a été, dit-on, atroce et n'a fini qu'à une heure du matin. Il faut pourtant qu'on en vienne à bout. Liszt va arriver pour soutenir l'école du charivari. Je ne ferai pas l'article[1] sur le Tannhäuser, j'ai prié d'Ortigue de s'en charger. Cela vaut mieux sous tous les rapports et cela les désappointera davantage.' Eenige dagen later: 'On est très ému dans notre monde musical du scandale que va produire la réprésentation du Tannhäuser; je ne vois que des gens furieux; le ministre est sorti l'autre jour de la répétition dans un état de colère!.... L'empereur n'est pas content et pourtant il y a quelques enthousiastes de bonne foi, même parmi les Français. Wagner est évidemment fou. Il mourra comme Jullien est mort l'an dernier, d'un transport au cerveau. Liszt n'est pas venu, il ne sera pas à la première représentation, il semble pressentir une catastrophe. Il y a, pour cet opéra en trois actes, 160,000 *francs* de dépenses à l'heure qu'il est. Enfin c'est vendredi que nous verrons cela.'

Het is bekend dat de 'Tannhäuser' te Parijs viel. Daags na de 'première' schrijft Berlioz aan zijn vriendin, de talentvolle pianiste madame Massart: 'Ah! Dieu du ciel, quelle représentation! quels éclats de rire! Le Parisien s'est montré hier sous un jour tout nouveau; il a ri du mauvais style musical, il a ri des polissonneries d'une orchestration bouffonne, il a ri des naïvetés d'un hautbois; enfin il comprend donc qu'il y a un style en musique. Quant aux horreurs, on les a sifflées splendidement.' En na de tweede opvoering aan zijn zoon Louis: 'La deuxième représentation du Tannhäuser a été pire que la première. On ne riait plus autant; on était furieux, on sifflait à tout rompre, malgré la présence de l'empereur et de l'impératrice qui étaient dans leur loge. L'empereur s'amuse. En sortant, sur l'escalier, on traitait tout haut ce malheureux Wagner de gredin, d'insolent, d'idiot. Si l'on continue, un de ces jours la représentation ne s'achèvera pas et tout sera dit. La presse est unanime pour l'exterminer. Pour moi, je suis cruellement vengé.'

Gewroken, waarover? Over het telkens verschuiven van de opvoering van 'Les Troyens,' hetgeen Berlioz zich geweldig aantrok en dat hem onbillijk maakte jegens zijn beste vrienden. Zelfs Liszt, zijn trouwe helper en apostel, bleef niet gespaard, getuige

1 In het 'Journal des Débats', waarin Berlioz elke week een feuilleton over muziek schreef.

het volgende uit een brief aan Louis in 1861: ‘Liszt vient de faire la conquête de l'empereur; il a joué à la cour la semaine dernière et hier il a été nommé commandeur de la Légion d'honneur. Ah! quand on joue du piano!....’ Men zou dan ook verkeerd doen te veel waarde te hechten aan de hier geciteerde oordeelvellingen over Wagner, waarbij wrevel over miskenning van ‘Les Troyens’ den schrijver telkens benevelde. Zoo Berlioz onder zijn werken die opera niet het hoogst stelde[1], aan geen had hij met zooveel liefde gearbeid. De brieven na 1855 vloeien over van toespelingen op den tekst en de muziek, afgewisseld door klachten over zijn gezondheid. In den beginne denkt hij er niet aan zijn opera te Parijs te doen opvoeren. ‘On le jouera ou je pourrai le faire jouer’ schrijft hij in 1856 aan Morel, ‘à Berlin, à Dresde, à Vienne, etc., ou même à Londres; mais on ne le jouera à Paris (si on en veut) que dans des conditions toutes autres que celles ou je me trouverais placé aujourd'hui. Je ne veux pas remettre ma tête dans la gueule des loups, ni dans celle des chiens.’ Inmiddels werkte hij met koortsachtigen ijver aan het reuzenwerk, waarvan de eerste helft ‘La prise de Troie’ nooit het voetlicht heeft gezien. Hij kan niet nalaten er telkens van te spreken; hij had zijn tekst aan eenige vrienden voorgelezen en aan het hof was het bekend, dat Berlioz bezig was met een nieuwe opera. ‘Pourtant quand l'empereur ordonnerait la mise à l'étude immédiate de cet immense ouvrage, je ne pourrais y consentir (brief aan Morel 1851). Je n'ai pas les deux femmes capables de jouer, de chanter et de représenter Cassandre et Didon.’ Aan Hans von Bulow schrijft hij in Januari van het volgende jaar: ‘Gij vraagt me wat ik uitvoer. Ik voltooi “Les Troyens”.... Ge kunt u geen denkbeeld maken, waarde Bulow, van de eb en vloed van tegenstrijdige gewaarwordingen die mij bestormen sinds ik met dit werk bezig ben. Dan eens is het de hartstocht, de vreugde, de teederheid van een twintigjarig artiste. Dan weder een walging, een onverschilligheid, een afkeer die mij doen ontstellen. Twijfelen doe ik nooit: ik geloof, ik geloof niet, en geloof dan weer wel aan mijn werk en.... ten slotte ga ik voort met mijn rots verder te sleepen. Nog één groote krachts-

1 Het adagio van de ‘Roméo et Juliette’ is zijn geliefkoosd stuk, en wordt ook door de meesten als zijn schoonste compositie beschouwd. Berlioz verhaalt in zijn ‘Mémoires’, dat toen hij eens dat adagio te Hannover had doen spelen, de orkestleden in zijn nabijheid de panden van zijn rok kusten.

inspanning en wij zijn op den top van den berg gekomen, de een den ander dragend. Voor Sysiphus zou thans een aanval van moedeloosheid noodlottig zijn, door invloeden van buiten, maar niemand kan mij ontmoedigen, niemand komt iets van mijn partituur te weten; indrukken van anderen kunnen mij niet doen verflauwen. Zelfs aan u zou ik niets van mijn werk laten zien, als ge hier waart. J'ai trop peur d'avoir peur.'

Langzamerhand was het plan gerijpt om aan Parijs de primeur van zijn werk te geven, maar de omstandigheden waren niet gunstig aan de groote opera; het werk van een dilettant, prins Poniatowsky, zou voorgaan, schrijft Berlioz aan zijn zoon in 1858, en ongeveer een jaar later, dat na prins Poniatowsky de hertog van Gotha aan de beurt zou komen en dat men inmiddels Rossini's 'Semiramide' in het Fransch zou opvoeren. De directeur der opera, Alphonse Royer, de tekstdichter van 'La Favorite,' was er de man niet naar om zich aan een werk als 'Les Troyens' te wagen, al had de in wijder kring bekend geworden tekst veel bijval gevonden. Carvalho wilde de opera in het 'Théâtre Lyrique' opvoeren, en de beroemde zangeres Viardot verklaarde zich bereid de beide rollen van Cassandre en Didon op zich te nemen, maar aan een tenor voor Aeneas ontbrak het en zoo bleven 'Les Troyens' voorloopig nog waar ze waren. Eerst in Juni 1861 was het beslist dat de groote opera hun gastvrijheid zou verleenen, maar eerst zouden Gounod en Gevaert voorgaan. 'Et ils ne sont prêts ni l'un ni l'autre; et moi je pourrais être mis en répétition demain,' schrijft de componist, terecht verbitterd over het aanhoudend verschuiven van den dag waarop hij zooveel verwachtingen bouwde. De dag kwam eindelijk en zooals men weet werd ten slotte de opera van Berlioz toch in het 'Théâtre Lyrique' en niet in de 'Grand Opéra' opgevoerd. Met hoeveel moeilijkheden de componist gedurende de repetities te kampen had, heeft hij zelf in zijn 'Mémoires' beschreven, hoewel niet zonder overdrijving, zooals zijn intiemste vriend en de executeur van zijn uitersten wil Alexandre getuigt. Zoo Carvalho eenige veranderingen in de mise-en-scène wenschte en verlangde dat hier en daar het snoeimes in het werk werd gebruikt, men kan hem dit niet zoo kwalijk nemen, als men bedenkt dat hij alles op het spel zette; de opofferingen, die hij zich voor de opvoering van de opera van Berlioz getroostte, waren van dien aard, dat hij daaronder voor altijd gedrukt ging; trouwens Berlioz schrijft aan een zijner Russische vrienden, dat

hij aan het ‘Théatre Lyrique’ van den directeur tot den geringsten speler in het orkest niets ondervond dan ‘dévouement et bon vouloir.’ Volgens Berlioz en Pougin beleefde ‘Les Troyens’ slechts 21 opvoeringen (Bernard spreekt van 30) en deze nederlaag was een gevoelige slag voor den reeds in zijn gezondheid zoo geschokten man. Uit een brief aan Weber, den chroniqueur van de ‘Temps’, blijkt dat Berlioz een week na de eerste opvoering ongesteld werd. Inmiddels zag hij zich door het vrij hooge honorarium, dat hij als schrijver van den tekst en van de muziek ontving, in staat gesteld het leveren van feuilletons aan de ‘Débats’ op te geven (zijn salaris als bibliothecaris van het Conservatoire was van 118 op 236 fcs. per maand gebracht). Zijn benoeming tot officier van het legioen van eer[1] was eenigermate een pleister op de ontvangen wond. ‘Il y a longtemps que l'on aurait dû vous nommer officier,’ zeide Prosper Mérimée tot den nieuwen officier; ‘et cela prouve bien que je n'ai pas encore été ministre.’ Berlioz vermeldt dit in een brief aan mevrouw Massart en voegt er ironisch bij: ‘Samson chancelait sous le poids de sa joie.’

Niet lang daarna trof hem de gevoeligste slag zijns levens, de dood van zijn eenigen zoon Louis. Hoe innig deze vader zijn zoon lief had, dat getuigen de brieven die hij tot hem richtte. Louis Berlioz had van zijn vader diens zucht naar reizen geërfd: hij wilde zeeman worden. ‘Tu me parles toujours d'être marin,’ schrijft Berlioz aan zijn zoon; ‘tu as donc bien envie de me quitter?.... car une fois sur mer, Dieu sait quand je te reverrais!’ en de van teerhartigheid overvloeiende brief eindigt met: ‘Parle moi encore de tes dents. Les a-t-on soigneusement nettoyées?’ De besluiteloosheid en verkwisting van Louis baarden zijn vader veel zorg: onder allerlei voorwendsels trachtte hij geld van hem te krijgen en telkens sprak hij van verandering van beroep. Maar Berlioz wil daarvan niet hooren. ‘Si tu croyais que la vie est semée de roses, tu dois commencer à voir le contraire’ lezen wij in een uit Londen aan het ‘enfant prodigue’ gerichten brief. ‘En tout cas et en trois mots, je ne pense pas te donner un autre état que celui que *tu as choisi*, Il est trop tard. A ton âge, on doit savoir assez le monde pour mener une conduite différente de celle que tu paraîs tenir.’ Lang echter kan Berlioz niet boos blijven en vooral na den

1 In 1839 was hij ridder dier orde geworden.

dood van Henriette, Louis' moeder, is het alsof zijn genegenheid voor zijn zoon nog toegenomen is. Hoe dankbaar is hij aan de vrienden die zich voor Louis moeite geven; welk een teedere bezorgdheid spreekt uit zijn brieven; hoe verblijdt hij zich op zijn terugkeer van de reis uit Indië! Louis had zijn examen als luitenant bij de marine met glans afgelegd, maar dat hij niet tevreden was met zijn lot, blijkt uit Berlioz's langen brief van den 14^{den} Februari 1861, waaraan wij enkele volzinnen ontleenen: ‘Ik dank u voor uw brief, waarop ik dag aan dag hoopte, Maar ge verkeert nog altijd in een stemming die mij zorg baart; ik weet niet welke luchtkasteelen ge gebouwd hebt, die u ontevreden maken met uw tegenwoordige positie; dit echter kan ik u zeggen, dat ik het op uw leeftijd vrij wat minder had.... Het is zeer natuurlijk dat ge vooruit wilt komen, maar ge overdrijft, dat zeg ik u nogmaals. Wat kan ik doen om u tot geduld aan te sporen! Ge kwelt u om beuzelingen en ge hebt een matrimoniomie waarom ik zou lachen, ware het niet dat het treurig is u zoo vurig te zien verlangen naar den zwaarsten keten dien men torschen kan, naar de lasten en de onaangenaamheden van het gehuwde leven, het wanhopigste en hinderlijkste wat ik mij kan denken. Op zesen-twintig-jarigen leeftijd hebt ge een tractement van 1800 frs. en het vooruitzicht op misschien spoedige bevordering. Toen ik met uw moeder trouwde, was ik dertig jaar oud; ik bezat niets dan 300 frs., die mijn vriend Gounet mij had geleend, en het overschot van mijn jaargeld als prix de Rome, dat slechts over achttien maanden liep. Dat was alles; overigens had uw moeder nagenoeg 14,000 frs. schuld (die ik langzamerhand afdeed) en ik moest nu en dan geld aan haar moeder zenden, die in Engeland woonde; ik was in onmin met mijne familie die niets van mij wilde hooren, en te midden van al die moeilijkheden moest ik mijn eerste schreden zetten in de muzikale wereld. Vergelijk eens wat ik toen heb geleden bij hetgeen u thans zoo wrevelig maakt. En gelooft ge dat het nu nog prettig is genoodzaakt te zijn den slavenketen van het feuilleton te blijven voortsleepen, waarmede al mijn belangen gemoeid zijn! Ik ben zoo ziek, dat de pen mij telkens uit de hand valt, en toch moet ik blijven schrijven om mijn ellendige honderd francs te verdienen, en mijn gewapende positie te handhaven tegen zoovele schavuiten, die mij zouden vernietigen wanneer ze niet zoo bang waren. En mijn hoofd is vol plannen, vol

ideeën, die ik niet ten uitvoer kan brengen, ten gevolge van die slavernij. Gij zijt gezond, ik ga van den ochtend tot den avond gebukt onder een lijden, waarvoor geen genezing is.' En later schrijft hij: 'Tu es jeune, tu es fort, ne te laisse pas aller à l'ennui, au découragement, et songe qu'avec les avantages que tu as et la santé, on peut surmonter bien des obstacles.' De wijze raad hielp weinig, Louis bleef klagen en morren; dat hij geen betere positie had en niet genoeg geld verdiende om een vrouw en kinderen te onderhouden, weet hij aan zijn vader en geruimen tijd liet hij hem zonder eenig bericht. Hoe dit Berlioz smartte, kan het volgende getuigen uit een brief aan Morel: 'j'avoue que ce chagrin est un des plus poignants que j'aie jamais éprouvés.'

Na deze brouillerie wordt de briefwisseling weer ijverig hervat. 'Je t'écris dans un moment de fatigue,' heet het in Juli 1862; 'j'éprouve un soulagement si grand à causer un peu avec toi.' Louis is met den tijd wijzer geworden; hij houdt geld over in plaats van schulden te maken en koopt effecten; hij gaat met trouwplannen zwanger, hetgeen zijn vader aanleiding geeft hem opnieuw van zijn eigen verleden te spreken. 'Pour vivre seul il faut de l'argent,' zegt Berlioz: 'pour vivre avec une femme il faut trois fois plus d'argent; pour vivre avec une femme et des enfants, il faut huit fois plus d'argent. Cela est certain comme il l'est que deux et deux font quatre.' Voortdurend spreekt hij Louis moed in; hij geeft hem raad en zoo zijn brieven soms knorrig beginnen, het einde is altijd bijkans moederlijk teeder. Aan den beminden zoon vertrouwt hij alles toe, en in weerwil van alle gebreken schijnt Louis Berlioz de liefde van zijn vader niet onwaardig te zijn geweest. Berlioz schrijft hem na de ontvangst van een ongewoon lang epistel: 'Tu me dis des choses que je pense souvent, mais que je n'écris jamais; tu vois le monde intérieur que le vulgaire ne voit pas.' Louis' brieven doen hem goed en de laatste brief van Berlioz aan zijn zoon, dien Bernard meêdeelt, eindigt met de volgende aandoenlijke volzinnen: 'Ah! mon pauvre Louis, si je ne t'avais pas..... Figure-toi que je t'ai aimé, même quand tu étais tout petit. Et il m'est si difficile d'aimer les petits enfants! Il y avait quelque chose en toi qui m'attirait. Ensuite, cela s'est affaibli à ton âge bête, quand tu n'avais pas le sens commun; et, depuis lors, cela est revenu, cela s'est accru, et je t'aime comme tu sais, et cela ne fera que s'aug-

menter.' Weinige maanden later stierf Louis Berlioz; de beroofde vader trok zich radeloos van smart van alles terug. Te vergeefs deden zijn vrienden hun best hem op te beuren. Aan Damcke schreef hij in antwoord op een uitnoodiging: 'Mon cher Damcke, je me donne le luxe de rester couché..... Qu'on me laisse mourir tranquille. Je vous pardonne seulement de me forcer à vous aimer,' Later in de buurt van Marseille zijnde, bezoekt hij Morel niet. 'Je serais bien plus brisé par votre société que par tout autre. Peu de mes amis ont aimé Louis comme vous l'aimiez. Et je ne puis oublier', is de verklaring die hij daarvan aan zijn vriend geeft.

III.

Naast de liefde voor de kunst en voor zijn eenig kind was liefde voor zijn vaderland een van Berlioz's groote passies, en men vindt daarvan de sporen telkens en telkens in de 'Correspondance Inédite' terug. Hij weigert de betrekking van directeur der keizerlijke kapel te Weenen in de plaats van Weigl, die overleden was, omdat daaraan de voorwaarde verbonden was Frankrijk niet te bezoeken, zelfs niet in de vacantie die zes maanden duurde. A ce sujet heet het in een brief aan d'Ortigue, 'j'ai fait une curieuse découverte; c'est que Paris me tient tellement au coeur (Paris, c'est-à-dire vous autres, mes amis, les hommes intelligents qui s'y meuvent, le tourbillon d'idées dans lequel on se meut), qu'à la seule pensée d'en être exclu, j'ai senti littéralement le coeur me manquer et j'ai compris le supplice de la déportation. Ma réponse a été peremptoirement négative....' Met weerzin neemt hij het aanbod aan van Jullien, den directeur van Drury Lane te Londen, om vier maanden het orkest te dirigeeren en concerten te geven. De voorwaarden waren echter van dien aard, dat, zooals hij zegt, 'il n'y avait pas à hésiter et j'ai dû définitivement renoncer à la belle France pour la perfide Albion.' En in een brief aan een zijner vrienden te Petersburg laat hij zich weinig vleiend uit over het muzikale leven te Parijs, 'qui prétend être *le centre des arts*', en verder: 'Nos artistes deviennent de plus en plus malheureux, parceque la direction des arts devient pire.' Ten bewijze hiervan deelt hij een

anecdote mede van de groote opera, toen Pillet directeur was, voor de waarheid waarvan Bernard echter niet instaat. De onderneming van Jullien te Londen mislukte en Berlioz wachtte op zijn salaris, maar intusschen was hij druk bezig met het voorbereiden van een concert, waarin hij zijn 'Harold'-symphonie, stukken van 'Faust' en een ouverture zou doen hooren. De bijval, welken deze werken reeds op de repetities vonden, deed Berlioz de hoop koesteren, dat hij te Londen naar wensch zou slagen. 'Ik heb reden te gelooven, dat ik mij hier een schoone positie zal kunnen creëeren. Wat Frankrijk aangaat, ik denk er niet meer aan en de Hemel beware mij te bezwijken voor de verzoeking waarin uw laatste brief mij bracht, om te Parijs in April een concert te komen geven. Indien ik ooit rijk genoeg ben om aan mijn vrienden te Parijs concerten te *geven*, dan zal ik het doen, maar denk niet, dat ik nog zoo onnoozel ben om te verwachten dat het publiek de kosten zal goedmaken. Ik zal niet op nieuw zijn belangstelling vragen, om slechts onverschilligheid te oogsten en het geld te verliezen, dat ik met zooveel moeite met reizen verdien. Het zal mij hard vallen, want de sympathie van mijn vrienden in Frankrijk was mij altijd het liefst. Maar de feiten zijn niet weg te cijferen; wanneer ik naga, welken indruk mijn muziek heeft gemaakt op het publiek in verschillende landen van Europa, dan moet ik tot de conclusie komen, dat ze door het Parijsche publiek het minst begrepen wordt[1]. Zag ik ooit op mijn concerten te Parijs deftige lieden, zoo mannen als vrouwen, getroffen zooals in Duitschland en Rusland? Hebben prinsen van den bloede zich ooit in dier mate voor mijn composities warm gemaakt, dat zij 's morgens te acht uur opstonden om, zooals te Berlijn de prinses van Pruisen deed, in een koude, donkere zaal de repetities bij te wonen? Ben ik ooit gevraagd om aan de concerten van het hof eenig aandeel te nemen? Is de vereeniging van het Conservatoire mij niet vijandig? Is het niet onzinnig, dat op haar concerten werken worden uitgevoerd van ieder die maar eenigszins naam heeft op muzikaal gebied, behalve de mijne?.... Is het niet kwetsend voor mij te zien, dat de Opera voortdurend haar toevlucht neemt tot muzikale ravaudeurs, dat haar directeuren steeds door vooroordeelen tegen mij zijn bezield, die ik mij schamen zou te bestrijden, wanneer zij ge-

1 Brief aan Morel in het begin van 1848; Berlioz was toen nog te Londen.

dwongen werden met mij te doen te hebben? Wordt de pers niet met den dag gemeener; vindt men daarin thans (op weinige uitzonderingen na) iets anders dan intriges, lage transactiën en kleingeestigheid? En zij zelfs, die ik zoo dikwijls aan mij verplichtte, die ik door mijn feuilletons steunde, betoonden zij mij ooit eenige ware erkentelijkheid?..... Frankrijk is dan ook van mijn muzikale kaart geschrapt en ik ben besloten zoo min mogelijk daaraan te denken. Ik ben vandaag volstrekt niet melankoliek, ik heb geen spleen: ik schrijf u volkomen kalm en helder van geest. Maar ik zie de dingen, zooals ze zijn.'

Het concert in Drury Lane liep schitterend af voor den componist-dirigent; 'Times' en 'Daily News' zwaaiden hem warmen lof toe. 'Il faut voir comment ils arrangent maintenant nos critiques de Paris', schrijft Berlioz aan Morel. Meer en meer wortelt bij hem de overtuiging, dat Engeland of Rusland alleen hem een eervol bestaan zal kunnen verschaffen en de verandering van regeeringsvorm in Frankrijk kwam die nog versterken. 'J'avais a lutter sous l'ancien gouvernement contre des haines semées par un feuilleton, contre l'ineptie de ceux qui gouvernent nos théâtres et l'indifférence du public; j'aurais, de plus, la foule des grands compositeurs que la République vient de faire éclore, la musique populaire philanthropique, nationale et économique. Les arts, en France, sont morts maintenant, et la musique, en particulier, commence déjà a se putréfier; qu'on l'enterre vite! Je sens, d'ici, les miasmes qu'elle exhale'[1]. Zoo het herhaald hameren op hetzelfde aanbeeld het niet reeds voldoende bewees, dat Berlioz ondanks alles aan Frankrijk bleef denken, de volgende zinsnede uit denzelfden brief zou daarvan ten bewijze kunnen strekken. 'Je sens, il est vrai, toujours un certain mouvement machinal que me fait tourner vers la France quand quelque heureux évènement survient dans ma carrière', maar, laat hij er op volgen, 'c'est une vieille habitude dont je me déferai avec le temps, un véritable préjugé'.

Spoediger dan hij had gedacht intusschen keerde Berlioz naar Parijs terug; de intriges van de Engelsche componisten met Costa aan het hoofd, de groote kosten die het geven van concerten te Londen met de daaraan verbonden repetities na zich sleepten, terwijl door het bankroet van Jullien alle kans was

1 Brief aan Morel, 15 Maart 1848.

vervlogen, dat het hem verschuldigde salaris zou worden uitgekeerd, deden hem besluiten aan den aandrang zijner Parijsche vrienden gehoor te geven. Hij kwam, maar kon zich niet schikken in den nieuwen staat van zaken, dien de Republiek in het leven had geroepen. Berlioz was een aristocraat, een antirepublikein; in zijn brieven vindt men dan ook meer dan een schimpscheut op de Republiek; hij spreekt van ‘choléra républicain’; hij spot met de zich noemende geavanceerde partij. ‘Et vous pensez encore à la musique!’ zoo heet het in een brief aan Lenz te Petersburg[1], ‘Barbares que vous êtes! Quelle pitié! au lieu de travailler au grand oeuvre, à l'abolition radicale de la famille, de la propriété, de l'intelligence, de la civilisation, de la vie, de l'humanité, vous vous occupez des oeuvres de Beethoven!!’ Intusschen zat Berlioz niet stil; de handen in den schoot te leggen, zich lijdelijk overgeven aan het lot, dat kon een zoo krachtige persoonlijkheid niet. Hij werkte met ijver aan zijn ‘Te Deum’; in 1851 bezocht hij andermaal Londen als lid van de jury voor de muziekinstrumenten op de wereldtentoonstelling en hij verheugt zich niet weinig over het goede figuur dat zijn landgenooten in Crystal Palace maken; op nieuw denkt hij er aan zich te Londen te vestigen, want te Parijs vindt hij geen gelegenheid om zijn nieuwe werken te doen uitvoeren, noch een uitgever die ze durft in het licht zenden; Parijs waar, zooals hij zegt, de middelmatigheden elkander verslinden, waar de pers en het publiek dwazer en beuzelachtiger oordeelen dan in eenige andere stad. ‘Chez nous le beau ce n'est pas le laid, c'est le plat; on n'aime pas plus le mauvais que le bon, on préfère le médiocre; le sentiment du vrai dans l'art est aussi éteint que celui du juste en morale, et, sans l'énergie du président de la République, nous en serions à cette heure à nous voir assassiner dans nos maisons. Grâce à lui et à l'armée nous vivons tranquilles en ce moment; mais nous, artistes, nous *vivons morts* (pardonnez moi l'antithèse)’[2]. Een concert, in Maart van hetzelfde jaar te Londen gegeven, schonk hem intusschen nieuwen moed om te volharden in zijn strijd tegen de apathie der Parijzenaars. De feuilletons in het ‘Journal des Débats’ werden, hoewel met weerzin, voortgezet, al kostte het ook nog zooveel moeite. ‘Je voudrais tant *travailler* et je

1 De schrijver van het bekende werk ‘Beethoven et ses trois styles’.
2 Brief aan Alexis Lwoff te Petersburg van 21 Jan. 1852.

suis obligé de *labourer* pour vivre,' schrijft Berlioz aan d'Ortigue in het begin van 1854. De ironische brief aan Brandus, de uitgever van de 'Gazette musicale', geeft volkomen zijn stemming in die dagen weer.

Waarde Brandus!

'Verschillende Parijsche bladen berichten, dat ik eerlang naar een stad in Duitschland vertrek, waar ik, mag men hen gelooven, onlangs tot kapelmeester benoemd ben. Ik besef hoe pijnlijk het voor velen zou zijn, wanneer ik voor goed Frankrijk verliet en hoeveel moeite het hun gekost heeft aan deze gewichtige tijding geloof te slaan en die te verbreiden. Het zou mij derhalve aangenaam zijn het bericht eenvoudig te kunnen tegenspreken en met den held van een beroemd drama te zeggen: "Stel u gerust, geliefd Frankrijk, ik blijf voor u behouden". Mijn eerbied voor de waarheid dwingt mij slechts een rectificatie te maken. Het is waar, ik verlaat Frankrijk over een paar jaar misschien, maar de kapel, waarvan mij de leiding is toevertrouwd, is geen Duitsche kapel. En daar men in dat satansche Parijs toch vroeg of laat achter alles komt, vind ik het wel zoo goed u mijn toekomstig verblijf te noemen; ik ben directeur geworden van de concerten van de koningin der Ovas op Madagascar. Het orkest van H.M. bestaat uit zeer talentvolle Maleische artisten en eenige Malgachers van den eersten rang. Het is waar, zij houden niet van de blanken en ik zou dan ook in den eersten tijd veel te lijden hebben in den vreemde, ware het niet dat zoovelen in Europa het zich ten taak hadden gesteld mij zwart te maken. Ik hoop dus tegen kwaadwilligheid gebronst bij hen te komen. Wees inmiddels zoo goed aan uwe lezers te doen weten dat ik zooveel mogelijk te Parijs zal blijven, zoo min mogelijk de schouwburgen zal bezoeken, maar er toch heen zal gaan, om even als vroeger, ja meer nog dan vroeger, mijn taak als criticus te vervullen. Ik wil er voor het laatst mijn hart nog eens aan ophalen, want er zijn geen dagbladen op Madagascar.'

Nu en dan kwamen hem artikelen vol waardeering, zooals die van Kreutzer over 'La Damnation de Faust', troosten, maar de stemming bleef bitter. 'On ne voit (te Parijs) que tripotages, platitudes, niaiseries, gredineries, gredins, niais, plats et tripoteurs. Je me tiens toujours de plus en plus à l'écart de ce monde empoisonné d'empoisonneurs..... Quant aux

Parisiens, c'est toujours la mème chose inerte et glacée en général..... Le prince Napoléon me fait un très gracieux accueil: il s'étonne de la mesquine position que j'occupe à Paris, et ne parvient pas à m'en faire changer. L'empereur est inaccessible et exècre la musique comme dix Turcs..... Je ne puis rien tenter en musique à Paris d'un peu important; obstacles en tout et partout. Pas de salle! pas d'exécutants (de ceux que je voudrais). Il n'y a pas même un dimanche, dont je puisse disposer pour donner mon petit concert..... En voilà assez, en voilà trop, à quoi bon recriminer? le choléra existe, on le sait, pourquoi la musique parisienne n'existerait-elle pas?' Aldus stort Berlioz zijn gal uit in het begin van 1856.

Berlioz stelde zich in 1854 candidaat voor den vacanten zetel in de 'Académie des Beaux-Arts' en een voorgenomen reis naar Munchen en Dresden werd verschoven, ter wille van de noodige bezoeken die de candidaat moest afleggen om stemmen te werven. Zijn vriend Alexandre poogde Adolphe Adam voor Berlioz te winnen; geen gemakkelijke taak, want de componist van de 'Symphonie fantastique' stond op geen goeden voet met dien van 'Le Châlet' en was er niet toe te bewegen den een of anderen stap te doen. 'Ge kunt toch niet ontkennen dat Adam een musicus is,' zeide Alexandre tot Berlioz. 'Dat ontken ik ook niet,' antwoordde Berlioz, 'maar waarom blijft Adam, die een groot musicus is, zich met de opéra-comique encanailleeren; als hij wilde, zou hij muziek kunnen componeeren zooals de mijne!' Daardoor niet afgeschrikt, begaf Alexandre zich tot Adam. 'Ik hoop dat ge voor Berlioz zult stemmen?' sprak hij. 'Het is waar, ge kunt het niet best samen vinden, maar ge weet even goed als ik dat hij een musicus is.... Zeker, en een groot musicus' viel de kleine Adam Alexandre in de rede, terwijl hij zijn bril recht zette, 'een zeer groot musicus.... Maar zijn muziek is vervelend; als hij maar wilde, dan zou hij wel andere kunnen schrijven, even goed als ik.' Al waartoe Adam zich wilde verbinden was zijn stem aan Berlioz te geven voor den eerst volgenden vacanten zetel. Clapisson werd gekozen. 'A une autre fois maintenant,' schrijft Berlioz aan Hans von Bulow. 'Car j'y suis résolu: je me présenterai jusqu'à ce que mort s'ensuive.' Zonderling spel van het lot! de eerste ledige plaats in het 'Institut' was, die veroorzaakt door het overlijden van Adam in 1856: ditmaal werd Berlioz gekozen met negentien stemmen,

terwijl Niedermeyer en Gounod elk zes, Panseron twee stemmen verkreeg.[1]

Uit de ‘Correspondance Inédite’ blijkt dat Berlioz onder het keizerlijk ‘régime’ niet meer tevreden was dan onder de Republiek; ondanks het succes van zijn ‘Te Deum’ en zijn benoeming tot lid van de jury voor de tentoonstelling van 1855, was zijn positie te Parijs weinig verbeterd. De muzikale wereld daar was volgens hem de treurigste en ellendigste die men zich denken kan, de muziek die aan het hof gemaakt werd erbarmelijk. En de vooruitzichten elders zijn slecht, de Italiaansche muziek domineert in Rusland en Engeland, de kleine hoven in Duitschland, waar men de muziek lief heeft, hebben geen geld. ‘Reste la reine Pomaré; mais Taïti est bien loin’ schrijft hij aan Morel in 1857. ‘Encore assure-t-on que la gracieuse Aimata-Pomaré préfère à tout les jeux de cartes, les cigares et l'eau-de-vie. Le Brésil est à Verdi. Si nous allions en Chine!....’

Hij noemt Scudo, ‘notre maniaque de la Revue des Deux-Mondes.’[2] Aan Bulow, die een reeks concerten te Berlijn wil geven, schrijft hij: ‘Je fais des voeux pour votre pieuse entreprise; mais, entre nous, je tremble qu'elle ne vous coûte de l'argent; à moins que votre orchestre ne soit d'un bon marché extrême. Ici, une pareille crainte serait déraisonnable: il n'y a rien à craindre, *on est sûr* de ne pas faire les frais,’ en in 1861 aan zijn zoon: ‘La Société des concerts du Conservatoire va me demander un fragment de la Damnation de Faust pour une de ses prochaines séances, on m'en a prévenu. Comme cela ne lui coûtera rien, cela se fera.’ Dat hij er na de opvoering van ‘Les Troyens’ niet zachtmoediger op wordt, spreekt wel van zelf. Zijn vriend Alexis Lwoff had hem een opera-tekst aangeboden, maar hij verklaart vast besloten te zijn niet meer te componeeren voor het tooneel. ‘Ik zal niets meer voor een schouwburg schrijven dan tenzij men mij blindelings gehoorzaamde, zonder tegenspraak; een schouwburg waar ik volkomen de baas zou zijn. En dat zal waarschijnlijk wel niet voorkomen. De schouwburgen zijn de verboden plaatsen van de muziek en de kuische muze, die men er heen sleept, kan er slechts

1 Tot de candidaten behoorde a.a. ook Félicien David.

2 In 1864 schrijft bij aan Morel: ‘Vous savez que ce bon Scudo est reconnu fou et enfermé. Quel malheur!’

bevend binnentreden. De schouwburgen zijn voor de muziek *sicut amori lupanar*. Et les imbéciles et les idiots qui y pullulent, et les pompiers et les lampistes et les sous-moucheurs de chandelles, et les habilleuses qui *donnent des conseils* aux auteurs et qui influencent le directeur!....' 'Comment pouvez vous conserver encore des illusions sur les réalités musicales de notre pays?' schrijft hij in 1864 aan Morel; 'tout y est mort excepté l'autorité des imbéciles; il faut bien se résigner à le reconnaître, puisque cela est.'

Klachten over zijn gezondheid mengden zich bij die over de miskenning waaraan hij bloot stond of meende bloot te staan; altijd een groot liefhebber van slapen, brengt hij een groot deel van den dag in bed door, waar hij voor zijn kwellingen bovendien de meeste verlichting vindt. 'Vous ne me croyez pas; vous dites: c'est un farceur; il pourrait très bien se lever, je ne crois pas à sa maladie.' schrijft hij in '65 aan mevrouw Massart. 'Attendez un peu et je vous inviterai à mon enterrement, et si vous n'y venez pas je vous en voudrai à la mort.... Oh! si je pouvais mourir cette nuit, seulement pour vous prouver que vous me calomniez!' en aan Damcke, die hem wachtte om met hem naar een concert te gaan: 'Je suis trop bien portant aujourd'hui et je veux rester tranquille. On ne vit qu'une fois.... et encore!' Maar waartoe deze aanhalingen vermeerderd? Het aangevoerde is voldoende om den lezer een denkbeeld van Berlioz te geven, zooals hij was in zijn laatste levensjaren. Maar hoe hij ook te velde trok tegen Parijs en de Parijzenaars, toch werd hij Parijs nooit ontrouw, hoe hij ook zijn best daartoe deed, en zelfs te midden van zijn schoonste triumfen te Londen, Weenen en Petersburg is zijn eerste gedachte aan hetgeen men te Parijs zal zeggen. Hoe hij het ook zich zelf poogde te ontveinzen, hij kon zich niet losmaken van de banden, die hem aan het vaderland verbonden, en tot het einde toe bleef Berlioz Frankrijk lief hebben met al de warmte van zijn hartstochtelijk gemoed.

IV.

Er zijn karakters die in den loop der tijden veranderen; Berlioz behoorde niet tot dezen: hij veranderde weinig of niet. Zijn

eerste brieven ademen geen jongensachtigen geest en men kan zeggen, dat Berlioz, op een leeftijd waarop anderen nog nauwelijks de kinderschoenen ontwassen zijn, reeds man was. Hij was geen wonderkind als Mozart, maar toch reeds op zeer jeugdigen leeftijd muzikaal ontwikkeld; hij bespeelde de fluit en de guitarre en componeerde een quintet voor blaasinstrumenten, toen hij nauwelijks twaalf jaar oud was. Het ontbrak den jeugdigen beoefenaar der kunst niet aan gevoel van eigenwaarde, maar evenmin aan zelfkennis. Van de Mis, die hij, dank zij de vrijgevigheid van een vriend, in de kerk van St. Roch kon doen uitvoeren, werd alleen het Resurrexit niet aan de vlammen prijs gegeven; van opus 2, ‘La Danse des Ombres’, nocturne voor zang en piano, werd eenige jaren geleden te Parijs in het hotel Drouot het eenig overgebleven exemplaar verkocht. Berlioz had al de overige exemplaren vernietigd: hij was toen 22 jaar oud, een leeftijd waarop men zoo licht geneigd is aan eigen voortreffelijkheid te gelooven. Zelfvertrouwen gepaard met groote wilskracht hielden hem staande gedurende den tijd van beproeving. Zonder geldelijken steun van zijn vader, wiens wensch zijn zoon medicus te zien worden was verijdeld en die aan Hectors muzikale roeping twijfelde, beladen met den vloek zijner moeder, die al de bekrompen vooroordeelen van haar tijd tegen artisten koesterde, moest de jonge Berlioz te Parijs door het nazien van drukproeven, door het geven van lessen in de guitarre en solfège à 1 franc de les in zijn levensonderhoud voorzien. Met een student in de pharmacie huurde hij een kamer in de rue de la Harpe en Bernard deelt een en ander mede uit het ‘cahier des dépenses’ der beide jongelieden. Het loopt van Sept. 1826 tot den daaropvolgenden Mei. Kaas, azijn en mosterd spelen een voorname rol in de menu's, die vooral tegen het einde der maand zeer schraal werden. Eenige trossen druiven maakten al het voedsel uit van den 29sten September; den 30sten vindt men 0 fr. 68 centimes genoteerd voor brood en zout. Op Nieuwejaarsdag at Hectors kameraad, Charbonnel, niet thuis; 40 centimes brood was Berlioz's rantsoen voor dien dag. Geen wonder dat hij in wanhoop een plaats als korist aannam in een der kleine schouwburgen, maar dit moest voor Charbonnel worden verborgen, want deze had ongetwijfeld de vriendschap opgezegd, had hij geweten dat zijn vriend voor 50 fcs. in de maand op de planken speelde. Dat waren bange dagen, maar Berlioz liet het hoofd niet hangen en de moeilijkheden die hij

telkens op zijn weg ontmoette, verhoogden slechts zijn energie. Prix de Rome in 1830 had teleurgestelde liefde hem bijna tot zelfmoord gevoerd[1]; gelukkig kwam hij nog bij tijds tot bezinning. ‘Je dois vivre,’ schreef hij aan Horace Vernet, toenmaals directeur van de Fransche Akademie te Rome, ‘pour deux soeurs dont j'aurais causé la mort par la mienne et vivre pour mon art.’ De liefde voor Harriet Smithson, die tegelijk met de passie voor Shakespeare in den acht-en-twintigjarigen ontwaakte, verdrong weldra de vroegere neiging. Er behoort een energie toe als die van Berlioz, om onder omstandigheden als de zijne aan een huwelijk te denken, met een vrouw die hem alleen schulden bracht. Uit de brieven aan Louis Berlioz heeft de lezer die omstandigheden leeren kennen. De pen werd ijverig bij de hand genomen en talrijk zijn de kolommen, die Berlioz vooral in de eerste jaren van zijn huwelijk met muzikale critiek vulde; repetities van de ‘Symphonie fantastique’, de ‘Harold’-symphonie enz. gaven hem overigens de handen vol en meer verdriet dan genoegen; de onwil der muzikanten, de spot van sommige vijandige bladen bereidden hem menig onaangenaam uur. Gelukkig vond hij bij mannen als Liszt en Paganini de sympathie die verwarmt, de vriendschap die steun geeft. Dat Paganini hem na het bijwonen van een concert te Parijs in Dec. 1838 20,000 francs schonk, wordt ook door Bernard medegedeeld: volgens Hiller echter was niet Paganini, die om zijn vrijgevigheid niet beroemd was, maar de rijke eigenaar van het ‘Journal des Débats’, Armand Bertin, de gever van het vorstelijke geschenk. Bertin kende Paganini's bewondering voor Berlioz en verzocht hem voor den gever door te gaan. Aldus werd het aan Hiller door Rossini medegedeeld en dat op zulk een stelligen toon, dat Hiller aan de waarheid niet twijfelen kon.

De ‘Correspondance Inédite’ legt, niet minder dan de ‘Mémoires’, het ‘A travers chants’ en de ‘Soireés d'Orchestre’, getuigenis af van Berlioz's schrijverstalent. Onder de brieven die Bernard heeft verzameld zijn er die als modellen in het genre zouden kunnen dienen, zoo bijv. die aan mevrouw Horace Vernet.

1 Dit was de tweede keer dat Berlioz in liefdegloed ontstak; de eerste keer was toen hij 12 jaar oud was. Later zag hij het voorwerp dezer jeugdige passie terug en aan het slot der ‘Mémoires’ verhaalt hij hoe het hem daarbij te moede was. Leest men dat deel der ‘Mémoires’, dan moet men zich met Hiller er over verbazen, dat Berlioz zijn brieven en die van Estella openbaar maakte.

Uit Italië naar zijn vaderstad teruggekeerd, geeft hij zijn indrukken weer; doch laten we hem zelf aan het woord. ‘De toestand, waarin gij mij wel hebt willen brengen, mevrouw, is even nieuw als aangenaam voor mij. Een ontwikkelde vrouw vergunt mij haar mijn gebrabbel toe te zenden en is bereid aan de lezing daarvan tijd te geven, zonder te veel op het belachelijke er van te letten. Het is niet zeer edelmoedig van mij, daarvan partij te trekken, dat besef ik; maar wie is niet een beetje egoïstisch! ..... ik ben niet vrij van egoïsme, en telkens dan ook, wanneer de verzoeking bij mij opkomt, zal ik mij haasten daarvoor te bezwijken..... Ik vreesde, toen ik in Frankrijk terugkeerde, dat ik den bekenden regel van Voltaire zou moeten omkeeren en bij mij zelf zou moeten erkennen dat “plus je vis l'étranger *moins* j'aimai ma patrie” maar het tegendeel is waar en de herinneringen aan het koningrijk Napels bleken krachteloos tegen den lachenden, frischen, rijken, schilderachtigen aanblik vol afwisseling, van onze bewonderenswaardige Isère-vallei, schoon in haar geheel, schoon in haar deelen. Ik zag haar op haar schoonst terug; het was alsof de coquette zich meer dan ooit getooid had, om bij mijn terugkomst te bewijzen dat zij de schoonheden in het buitenland niet behoefde te benijden. Anders was het gesteld met de vergelijking die ik niet kon nalaten te maken tusschen het gezelschap dat ik gewoonlijk te Rome frequenteerde, en dat hetwelk ik na mijn lange afwezigheid terugvond. Hier bleven de verwijderde zoo niet vreemde schoonheden de baas en het spreekwoord: “les absents ont tort,” kwam mij ten eenenmale onjuist voor. In weerwil van al mijn pogingen om het gesprek van dergelijke onderwerpen af te leiden, wil men met alle geweld over kunst, muziek, poëzij met mij spreken; en de Hemel weet hoe men daarover praat op het platte land!..... zulke wonderlijke begrippen, oordeelvellingen die een artiste van zijn stuk brengen en hem het bloed in de aderen moeten doen stollen, en dan die verschrikkelijke kalmte! Wanneer men hen over Byron, Goethe, Beethoven hoort spreken, dan zou men meenen dat zij het hebben over den een of anderen kleermaker of schoenmaker, die wat knapper is dan de rest; niets is goed genoeg voor hen; van eerbied of geestdrift is nooit sprake; die menschen zouden gaarne hun paarden op rozenblaren laten slapen. Het gevolg is, dat ik te midden van die wereld volkomen en pijnlijk geïsoleerd blijf’. De brieven aan Liszt, Hiller, Hans

von Bulow, mevrouw Massart, vloeien over van geestige zetten. Een brief aan Théophile Gautier[1] begint als volgt:

Mon cher Thé:

'Les autres disent Théo, je supprime l'o et ne garde que le Thé; première bêtise!
Je donne un concert; deuxième bêtise!
Faites maintenant la troisième de l'aunoncer pour engager le public à faire la quatrième, la plus grosse de toutes, celle d'y venir!'

Schlesinger vroeg hem om een aankondiging van 'albums de musique', die hij had uitgegeven. Berlioz was toen juist bezig met de ouverture van 'Benvenuto Cellini' en antwoordt aan zijn vriend dat het hem aan tijd ontbreekt. 'Ik zeg u, dat, al moest ik van water en brood leven, ik van geen critiek wil hooren, voordat mijn partituur af is.... ik wil eenigen tijd vrijheid om mijn werk te voltooien; ik wil eindelijk eens artiste zijn; daarna zal ik weer galeislaaf worden. Maar tot zoolang wil ik niets met critiek te maken hebben; ik ben er ziek van, ik ben afgebeuld en uitgeput. Wacht u er dus voor mij in mijn hol te komen opzoeken, dat zou schandelijk onmenschelijk zijn. Ik heb nooit behoord tot de verdedigers van zelfmoord, maar ik heb hier een paar geladen pistolen bij me en gij zoudt mij zoo toornig kunnen maken, dat ik in staat zou zijn..... u een kogel door het hoofd te jagen. Uw toegenegen vriend.' Vous m'appelez "cher m a e s t r o !" schrijft hij aan mevrouw Massart. 'Pardieu! je ne suis pas maestro, ni quoi que ce soit d'italien. Si vous étiez là, je vous planterais mon grattoir dans le bras droit, si beau qu'il soit, pour vous apprendre à m'écrire des injures pareilles. Est-ce le bras qui est beau, ou le grattoir?..... J'ai été très malade hier; j'ai crié comme un aigle, brait comme un âne, geint comme un petit chien, beuglé comme un veau; on m'a apporté votre lettre, je n'ai pas eu le courage de l'ouvrir. Ce n'est que ce matin que je me suis donné ce plaisir. Jugez un peu.....'

Een andere brief vangt aldus aan: 'Goede God, welk een ramp! Van morgen, waarde mevrouw Massart, ja van morgen, begon ik een brief aan u te ontwerpen, een keurige brief, vol geest, gracieuse complimenten en zulke fijne, vernuftige,

1 Zie 'Figaro' van 26 Jan. 1879.

handige vleierij, dat gij aan al hetgeen ik schreef zoudt hebben geloofd. Ik schreef over uw goedhartigheid, uw bevalligheid, uw talent, de genegenheid die gij iedereen die u kent inboezemt, de naijver dien gij opwekt, kortom over duizenderlei dingen en nog een dozijn andere. Ongelukkigerwijs sliep ik weer in en bij mijn ontwaken herinnerde ik mij niets meer van mijn brief, zoodat ik mij genoodzaakt zie u banaliteiten te schrijven. Het is waar, er zijn menschen die dat juist het prettigst vinden, maar ik geloof niet dat gij tot die soort van m e l o n s behoort. Schik u dus in uw lot. Ik zal echter niet spreken van de ontzettende verveling die u in het kaartenhuisje verteert, waaruit men, naar men zegt, de zee ziet. Ik zou vreezen u tot zelfmoord te voeren, en dat middel tegen verveling is voor een mooie vrouw uiterst ongeschikt. En toch wat blijft u anders over? Gij hebt reeds lang de rondte door Beethoven gedaan, dit jaar hebt ge Homerus gelezen, gij kent drie of vier groote meesterwerken van Shakespeare, ge ziet elken dag de zee, ge hebt vrienden die u komen opzoeken, een echtgenoot, die u aanbidt..... Wat te doen, goede God, wat te doen? Wat mij aangaat, zooveel ik kan doe ik mijn best u dit verblijf aan zee dragelijk te maken, door mij met alle geweld van een bezoek aan u te onthouden. Meer kan ik niet.....'

Hier en daar vindt men calembours als in den reeds geciteerden brief aan Lenz naar aanleiding van de Republiek in 1848. 'Nous allons filer des jours d'o r et tout ira de s o i e .' 'J'adore les cordiaux et les gens bons,' schrijft hij aan de echtgenoote van den beroemden violist Ernst, die hem had uitgenoodigd naar Nizza te komen, waar Ernst tot herstel zijner gezondheid vertoefde. 'Je m'ennuie à grand orchestre,' is een van die uitdrukkingen, zooals men ze velen bij Berlioz vindt, en die den man als het ware kenmerken. Zijn brieven bevatten menige bijdrage tot betere kennis van zijn karakter, van zijn aesthetische begrippen, van zijn opvatting van critiek. 'Il faut, je crois, réfléchir beaucoup à ce qu'on projette,' schrijft de zeven-en-twintigjarige Berlioz aan Hiller, 'et, quand les mesures sont prises, frapper un tel coup que tous les obstacles soient brisés. La prudence et la force, il n'y a au monde que ces deux moyens de parvenir.' En aan denzelfden uit Rome: '....ge weet dat ik er niet van houd met u te spreken over hetgeen ik doe, alvorens het werk ter wereld is gekomen. Niet omdat (zooals ge zoo goed zijt te veronderstellen) ik vrees,

dat gij een intellectueelen diefstal op mij zult begaan (dikke gauwdief!!), maar wel omdat ik regelrecht mijn luim, mijn fantaisie wil volgen, al zou die mij ook in een modderpoel doen belanden, en omdat de goede of slechte indruk dien het werk vóór zijn voltooing op u zou maken, zich in mij zou weerspiegelen, mij van mijn eerste richting zou afleiden, of mij in mijn loop zou belemmeren. Ziedaar!'

'Il n'y a pas de beau absolu', heet het in denzelfden brief aan Hiller. 'Voulez vous prouver à quelqu'un qu'il a *tort* d'être impressionné de telle manière plutôt que de telle autre? Il n'y a pas plus de *tort* réel qu'il n'y a de crime, de vice ou de vertu: tout n'est que relation ou convention'. En in een brief uit Londen aan d'Ortigue: 'Croirais-tu que presque tous les critiques sont hostiles à *La Vestale*, dont nous avons, avant hier, exécuté largement les plus beaux fragments? ..... J'ai eu la faiblesse d'éprouver de ce *lapsus judicii* un crêve-coeur inexprimable ..... comme si j'eusse ignoré qu'il n'y a rien de beau, ni de laid, ni de faux, ni de vrai pour tout le monde, comme si l'intelligence de certaines oeuvres de génie n'était pas nécessairement refusée à des peuples entiers ....' Stephen Heller zegt dat Berlioz niet gemakkelijk schreef; uit zijn brieven blijkt hoe zwaar hem dikwijls het schrijven der feuilletons voor het 'Journal des Débats' viel, de 'abominables feuilletons', zooals hij ze noemt. 'Sans compter mon damné feuilleton que je ne puis faire la nuit, car il faut absolument que je dorme. Le sommeil est le premier et le plus impérieux de mes besoins. J'aurais à être guillotiné à neuf heures du matin, que je voudrais encore dormir jusqu'à onze!' schrijft hij aan Hiller, en aan een zijner Russische vrienden: 'mais vous ne pouvez savoir comment ces affaires de feuilletons s'arrangent et de combien de niaiseries nous sommes forcés de parler avant de pouvoir étudier les choses importantes'. Berlioz nam zijn taak als feuilletonnist ernstig op en leverde waar voor de 100 frs., waarmede ze werden betaald. Bernard zegt, dat hij nooit een regel zou hebben kunnen schrijven in strijd met zijn overtuiging en dat hij tegenover middelmatigheden een verachting aan den dag legde, die aan onbeleefdheid grensde. Maar zelfs een man zoo onafhankelijk van karakter als Berlioz moest soms, rekening houdende met de omstandigheden, zijn afkeuring verbloemen en kon niet altijd precies zeggen wat hij dacht. In de opera te Parijs werd 'La Rose de Florence' van den Italiaan Billetta

opgevoerd. ‘Ne croyez pas un mot des quelques éloges que contient sur cette musique mon feuilleton de ce matin,’ schrijft Berlioz aan Morel, ‘et croyez, au contraire, que je me suis tenu à quatre pour en faire aussi tranquillement la critique’. Hij laat d'Ortigue het feuilleton schrijven over de ‘Tannhäuser’ en na de opvoering van Bellini's ‘Roméo et Juliette’ in het Fransch, met Vestvali als Roméo, schrijft hij aan Louis: ‘Mon article leur[1] a démoli leur “Roméo et Juliette”; cela ne fait pas d'argent, on en a déjà interrompu les représentations’. De onthouding in het eerste en de vernietigende critiek in het tweede geval zij hingen samen, we zagen het reeds, met de verbittering over het niet opvoeren van ‘Les Troyens’. Ziehier de raad dien hij aan den jeugdigen Deenschen componist Asger Hamerik[2] geeft: Vivez, croyez, aimez et travaillez! Méprisez le vulgaire, mais faites d'abord, comme si vous ne le méprisiez pas; laissez lui croire que vous êtes de ses amis, de ses flatteurs même: il est si bête qu'il ne s'en doutera pas. Puis quand vous serez devenu fort, puissant, *maître*, et qu'il se verra dompté, il s'écriera en vous applaudissant:

> ‘Je l'avais toujours dit!’

Is het niet alsof men Multatuli[3] hoorde: ‘Publiek, ik veracht u?’ Deze en dergelijke uitdrukkingen doen onaangenaam aan; veel echter is op rekening te schrijven van de omstandigheden waarin Berlioz verkeerde. Wil men hem van de gunstigste zijde leeren kennen, men leze de brieven waarin hij opkomt tegen de verminking van de meesterwerken der groote componisten. Zoo werpt hij met al het vuur van den echten kunstenaar de beschuldiging van Duitsche zijde van zich af, alsof hij de ‘Freischütz’ zou hebben helpen mutileeren. Waar het zijn eigen werken geldt, treedt hij niet minder krachtig op. De uitgever Hofmeister te Leipzig had een even slechte als onvolledige vierhandige bewerking van de ouverture ‘Les Francs Juges’ in het licht gezonden: ‘Si une semblable liberté

1 De directie der groote opera.
2 Hamerik kwam later te Parijs en Berlioz leerde hem Fransch. Eens zeide hij: ‘Je suis bien à plaindre; voila ma belle mère qui me parle en espagnol, ma bonne en allemand, et vous, avec votre danois, vous me déchirez les oreilles!’ Hamerik is thans directeur van het conservatoire van Baltimore.
3 Zeer terecht wijst Scheurleer in zijn ‘Twee Titanen’ op de overeenkomst tusschen Douwes Dekker en Berlioz, blz. 68.

avait été prise à mon égard par un Beethoven ou un Weber, je me serais soumis sans murmures à ce qui m'eut certes paru néanmoins une humiliation cruelle,' schrijft de vertoornde componist: 'mais ni Weber ni Beethoven ne me l'auraient jamais fait subir; si l'ouvrage est mauvais, ils ne se fussent pas donné la peine de le retoucher; s'il leur eut paru bon, ils en auraient respecté la forme, la pensée, les détails et jusqu'aux défauts.' En de brief eindigt met: 'Sur ce, je prie Dieu de pardonner aux arrangeurs comme je leur pardonne.' Schumann zorgde dat 'Les Francs Juges' te Leipzig op voortreffelijke wijze werd uitgevoerd en Berlioz betuigt hem zijn innigen dank voor de moeite die Schumann zich voor die ouverture had gegeven; elders was zij onbarmhartig mishandeld geworden en daarom betreurde hij het bijna, dat hij dat werk had laten drukken; vandaar dan ook dat hij de aanbiedingen van Hofmeister van de hand wees om ook zijn symphonieën in druk te geven, uit vrees dat ze dan door een gebrekkige uitvoering zouden worden in discrediet gebracht: 'Ik heb duizendmaal liever dat ze onbekend maar ongeschonden blijven, dan dat ik ze ver weg zou zenden, om roem te behalen of vreeselijke verwondingen en den dood[1]. Ik heb nooit recht begrepen, ik beken 't, op gevaar af van belachelijk te schijnen, dat rijke schilders zonder dat het hart hen bloedde voor eenige goudstukken konden scheiden van hun schoonste werken en hoe zij die naar de vier hoeken der aarde konden verstrooien, zooals men dat dagelijks ziet gebeuren..... Gelooft ge niet, dat Weber, hoe belust op vermaardheid men hem ook mocht achten, wanneer hij had geweten hoe zijn "Freischütz" te Parijs zou worden verminkt, met verontwaardiging den roem zou hebben geweigerd, die voor hem tot dien prijs hier was weggelegd? Het zou beleedigend zijn voor zijn nagedachtenis hieraan te twijfelen..... Ik staak mijn vergelijkingen die u zonder twijfel vrij aanmatigend zullen toeschijnen, mijnheer, en ik voeg er alleen dit bij, dat de bijval van Duitschland, het vaderland der muziek, in mijn oogen te veel waarde heeft en dat het mij naar ik vrees te veel moeite kosten zal dien te verwerven (zoo ik daar ooit in slagen moge), dan dat ik niet het oogenblik zou afwachten, waarop ik in persoon aan zijn voeten als pelgrim mijn bescheiden offerande zal kunnen neerleggen.'

1 Brief aan Robert Schumann (19 Februari 1837).

Wat Berlioz vreesde nooit te zullen bereiken heeft hij inderdaad nooit bereikt. De voorspelling van Paganini: ‘Tu seras Beethoven,’ is nooit verwezenlijkt en evenmin de hoop van Berlioz, dat hij Beethoven, den Columbus eener nieuwe toonwereld, als een Ferdinand Cortez zou opvolgen. Door de grenzen der toonkunst te miskennen, geraakte Berlioz op een dwaalspoor en van dien dwaalweg is hij nooit teruggekeerd. Als orkest-virtuoos misschien ongeëvenaard, werd hij als toonkunstenaar overtroffen door velen die, minder begaafd dan hij, met minder middelen een meer blijvende werking wisten te weeg te brengen. Navolgers heeft Berlioz gehad, een school heeft hij niet gesticht. In de geschiedenis der kunst is Berlioz een op zich zelf staande verschijning. Hector Berlioz - zoo eindigt Ferdinand Hiller het opstel, dat hij aan den ouden vriend wijdde, en met die uitspraak van Hiller willen wij ook deze beschouwingen besluiten - behoort niet thuis in ons muzikaal zonnenstelsel; hij behoort noch tot de groote, noch tot de kleine planeten. Hij was een komeet - ‘weithin leuchtend, etwas unheimlich anzuschauen, bald wieder verschwindend; - seine Erscheinung wird aber unvergessen bleiben. Dass ein ähnlicher am musikalischen Firmament sich wieder zeigen werde, ist weder zu hoffen, noch zu fürchten und schwerlich zu erwarten.’

Den Haag, Maart 1879.
Dr. J. DE JONG.

Bibliographisch album.

Aanleiding tot huiselijke en maatschappelijke welvaart, met het oog op de socialistische beweging dezer dagen. Een volksboek. Naar het Hoogduitsch van F. Kalle, door D.C. Nijhoff. Deventer, A. ter Gunne. 1878.

Tout connaître, c'est tout pardonner. Voor verwijt is geene plaats, waar men overtuigd is, dat men alles wetende ook alles zou kunnen verklaren, dus alles zou moeten vergeven. Wat ligt aan dat *kunnen verklaren* ten grondslag? De bekentenis: met *die* neigingen onder *die* omstandigheden had *ik* even zoo gehandeld. Zulk eene bekentenis van en tot het eigen geliefde *ik* kan nooit leiden tot harde woorden, tot veroordeeling, wel tot medelijden en tot vergiffenis. Vergiffenis aan den ongelukkige, die, het product van zijne opvoeding en van zijne omstandigheden, niet anders kon spreken, toen hij in dien toestand verkeerde of voor dit vraagstuk werd gesteld. - De tijd is nog verre, dat het *tout connaître, c'est tout pardonner* een elk in merg en been zal zijn doordrongen, en voorloopig behoeven wij niet bevreesd te zijn voor het *te ver* in dezen. Te ver, als de vergevensgezindheid ontaardt in eene vergoelijking van alles, als de heilige verontwaardiging over hetgeen niet goed en niet zedelijk is, te loor gaat onder het bukken voor de wet van oorzaak en gevolg, en men met het vergiffenis schenken aan den verkeerd handelende het verkeerde der handeling uit 't oog verliest. Tegen dit gevaar behoeft intusschen nog niet te worden gewaarschuwd, zoolang de zucht om uit enkele feiten algemeene regels af te leiden, vooral in het kwade, nog bestaat en het *crimine ab uno disce omnes* na Aeneas nog door duizenden wordt uitgesproken.

Mevrouw beweert dat tegenwoordig de dienstboden slecht zijn, omdat zij en een tweetal, misschien wel drie harer vriendinnen met een tiental minder goede achter elkander hebben kennis ge-

maakt. Mevrouws echtgenoot zegt, dat de werkman luiert en drinkt, omdat hij één schilder nog gisteren zijn huis dronken zag binnen waggelen en één stukadoor al meer dan eens op een praatje met zijne dienstbode betrapte. Ja, Zaterdag laatstleden, was mijnheer bijna omver gesmeten door drie, naar hij meende, smidsknechten, welke dronken het wijnhuis uitzwaaiden. Dat zijn al vijf voorbeelden!

De kapitalisten en fabrikanten zijn nietsdoeners, schurken, bloedzuigers. Werd niet die sedert vele jaren trouwe dienaar door zijn patroon op straat gezet, omdat die door ouderdomsgebreken zijn zwaren arbeid niet meer kon verrichten? en verminderde die andere fabrikant niet het loon op grond van den algemeenen stilstand in handel en nijverheid, al leed zijn fabrikaat ook niet onder die malaise?

Zoo redeneert een elk dagelijks, in 't groot en in 't klein. Uit enkele waargenomene feiten - en vraag niet eens *hoe* waargenomen - wordt eene algemeene opinie afgeleid, welke tegenover derden nog versterkt wordt door het: ik spreek uit eigen ervaring. Vergeten wordt ten eerste het *tout connaître*, ten tweede dat één korrel wel den zandhoop *maakt*, maar niet de zandhoop *is*.

Het *tout connaître* is moeilijk te verkrijgen, vooral waar de levensomstandigheden van beoordeelden en beoordeelaars groot verschil opleveren.

‘Il y a une différence tellement grande de tempérament et de vues entre celui, qui n'a rien ou presque rien, et celui qui possède, qu'il est de part et d'autre très-difficile de s'apprécier. Aussi entend-on souvent des deux côtés des critiques acerbes, rarement justifiées, qui portent le trouble dans l'harmonie humaine, élément philanthropique qui devrait exister entre toutes les classes de la société.’

Zoo spreekt de ongenoemde schrijver, die zegt *apprenti, ouvrier, marchandeur, contre-maître et patron* te zijn geweest, van een onlangs uitgekomen boekje: ‘L'ouvrier tel qu'il était, tel qu'il est et tel qu'il pourrait être.’

Een en ander kwam mij in de gedachten toen ik bovenstaand boekje en de kritiek daarvan in de Werkmansbode 1878 N°. 72 had gelezen. Vergaten beiden niet het *tout connaître* en behoor ik niet *goede trouw, goede bedoelingen* bij beiden te onderstellen, mits ik zelf maar niet het *tout connaître* uit het oog verlies.

Het ‘Nut’ - zoo begint de kritiek - gaat exemplaren ‘ver-

spreiden van een boekje uitgegeven door den Duitschen fabriekant Kalle en bewerkt door den heer Nijhoff, onder den titel: aanleiding tot huiselijke en maatschappelijke welvaart.' Een 'nuts' werk 'wordt daardoor verricht, dat daarom nog geen nuttig werk behoeft te zijn. Dat boekje toch bevat zulk een aantal gemeenplaatsen, op zulk eene gewone moraliseerende wijze meegedeeld, dat hij die over den leelijken titel is heengekomen om het te lezen, na afloop zeker niet veel wijzer zal zijn dan hij was bij het begin. Naast enkele heilzame lessen echter en tal van algemeenheden staan vele groote woorden, die in plaats van aanleiding te geven tot huiselijke en maatschappelijke welvaart, rechtmatige aanleiding verschaffen tot toorn tegen maker en vertaler. Vooreerst vernemen wij dat de goede trouw en eerlijkheid in het beroepsleven zijn achteruitgegaan. Zou dat waar zijn? Zoo algemeen neergeschreven is het gemakkelijk gezegd, maar het is niet te veel gevergd van zulke zware beschuldigingen te verlangen, dat ze bewezen worden. Dat er een minder ondergeschikte geest is onder de werklieden, dat komt omdat het bewustzijn van recht langzamerhand ontwaakt. Buitendien blijft het zeer de vraag, of de rijke fabriekanten, die er nu bovenop zijn, tot hun hoogte zijn gekomen langs de wegen van goede trouw en eerlijkheid. Ook daarvan worden wel eens vreemde dingen verteld. De toestanden der arbeiders in nijverheid-distrikten, waar meestentijds groote rijkdom en groote armoede naast elkander worden gevonden, is niet van dien aard dat de producenten-arbeiders een geëvenredigd deel krijgen van de waarde van het product door hen vervaardigd. Goede trouw en eerlijkheid zijn twee zaken, die aan beide zijden moeten gevonden worden. Waar men nu van beide zijden daarover hoort klagen, daar zou het misschien het beste zijn, indien de schuld niet geworpen wordt op den eenen kant alleen. De bezittenden hebben niet het recht goede trouw en eerlijkheid te eischen bij hun ondergeschikten, zoolang zij zich zelven niet den plicht hebben opgelegd, zelven hun daden volgens dien maatstaf af te meten.'

Degeen, die niet het boekje gelezen heeft, en ik vermoed dat daartoe het meerendeel der lezers van 'de Werkmansbode' zal behooren, moet al een zeer ongunstigen indruk ontvangen na het lezen dezer kritiek. Die kritiek is onbillijk. Men oordeele. Als voorbeeld neem ik de aangevallene zinsnede over het achteruitgaan van de

goede trouw en van de eerlijkheid in het beroepsleven, Hoofdstuk II *a eerlijkheid*. ‘Deze deugd der eerlijkheid mag waarlijk wel met nadruk in onze dagen aan *ieder* (ik cursifeer) worden ingeprent. Maar toch kan het niet ontkend worden, dat tengevolge van den reusachtigen vooruitgang der nijverheid, tengevolge van den vroeger ongekenden strijd voor het bestaan, de goede trouw en eerlijkheid in het beroepsleven zijn achteruitgegaan. Het schijnt zelfs hier en daar, in sommige kringen als wet te zijn aangenomen, dat de eerste beginselen van zedelijkheid niet van toepassing zijn op het handels- en verkeersleven.’ Enkele regels verder: ‘En inderdaad! het is zoo, onze hedendaagsche maatschappij wordt helaas! *in het groot* en in 't klein dikwijls door den leugen beheerscht. Van de *hoogste kringen* der samenleving tot in de kleinste sferen van het maatschappelijk verkeer wordt de leugen aangemerkt als het beste middel om vooruit te komen.’ ‘Wees in het kleinste getrouw! dat moet de leuze zijn van *elk* in zijnen arbeidskring.’

Wie kan hieruit nu lezen dat de schrijver[1] alleen de werklieden op 't oog heeft? En dat de schrijver de arbeidgevers niet spaart, de afdeeling aan het slot van het boekje getiteld *Plichten der arbeidgevers* kan het getuigen. ‘Een der eerste plichten, die de arbeidgever jegens den arbeider te vervullen heeft, betreft diens verstandelijke ontwikkeling. Het mag inderdaad bevreemdend heeten, dat nog zoo weinigen tot het besef van dien plicht zijn gekomen. Zeer veel arbeidgevers zien in hun ondergeschikten louter de arbeidskracht’ enz. enz. De schrijver wijst dan de arbeidgevers op hunne plichten als zorg voor het onderwijs, persoonlijken omgang, belangstelling in de samenkomsten en vereenigingen der arbeidgevers enz. ‘Als de fabrikanten de inrichtingen steunen, die den arbeiders genot of voordeel verschaffen, die hun zorg voor de toekomst, hun gevaar voor armoede, voor ziekten en gebreken verminderen, of, wanneer zij, gelijk in Duitschland bij de Schulze-Delitsch voorschotbanken, het grondkapitaal verschaffen, dan kunnen de gezegende gevolgen voor beide partijen niet achterwege blijven. De patroon zal zelfs wijs doen, er zich mede te bemoeien, daar die vereenigingen, al

1 Daar ik de Hoogduitsche uitgave niet ken, en niet weet wat op rekening van Kalle, wat op die van Nijhoff moet gesteld worden, spreek ik eenvoudig van *schrijver*.

worden zij met een oorspronkelijk goed doel opgericht, licht een revolutionair karakter aannemen.'

Verontwaardigd roept nu de schrijver in 'de Werkmansbode' uit: 'Maar de fabriekanten willen gaarne een soort van beschermheerschap uitoefenen over hun onderhoorigen. Vandaar dat ook deze fabriekant van de banken van Schultze-Delitsch zegt: "de patroon zal wijs doen er zich mede te bemoeien enz." Daar wringt de schoen. De arbeiders moeten onder voogdij staan. Zelfhulp - zoo luidt het beginsel: In de praktijk echter is het: onder toezicht van anderen.'

Vergis ik mij of wordt hier door den beoordeelaar, die het waarlijk niet overbodige woordje *zelfs* weglaat - ik wil gaarne aannemen ter goeder trouw - de bedoeling van den schrijver miskend? Verdiende de schrijver zulk eene insinuatie? Mijne opvatting was ten minste deze. Arbeidgevers, doet dat en verzuimt dit niet, want het is uw plicht, en bedenkt, als gij die plichten niet begrijpt of niet wilt begrijpen, dat het zelfs wijs is enz. Het is een argument tegenover de minder welgezinden, die alleen op hun eigenbelang (trouwens verkeerd begrepen eigenbelang) bedacht zijn. Een argument dat Kalle niet vooropstelt, dat voor *hem* niet 't zwaarste weegt, maar dat hij gebruikt om ook de egoïsten tot het goede te bewegen. Een middel door het doel geheiligd, zou men kunnen zeggen.

Inderdaad de beoordeelaar heeft blijkbaar met tegenzin het boekje ter hand genomen. Kan er iets goeds uit Boeotië komen? Een fabrikant die over welvaart schrijft met 't oog op de socialistische beweging dezer dagen, is een natuurlijke vijand van den werkman. Hij predikt tevredenheid, eerlijkheid, ondergeschiktheid enz. enz., alles in zijn belang en in dat zijner medekapitalisten. Die tegenzin heeft den beoordeelaar kwaad doen onderstellen, waar werkelijk geen kwaad schuilde.

Op mij heeft veeleer het boekje een zeer *goedigen*, als ik 't zoo noemen mag, indruk gemaakt. Toch kan ik mij uitmuntend begrijpen, dat de werkman over den inhoud van dit boekje kregel wordt - ook al stel ik dat hij niet vooringenomen is, - en dat hij min of meer nijdig de lezing besluit.

Waarom die lange titel met het dubbelzinnige woord *aanleiding* beginnende? Is aanleiding hier hetzelfde als *handleiding*, en dus een min of meer verouderd woord, dat vroeger (zie Woordenboek der

Nederlandsche Taal in voce) op titels meermalen gebruikt werd. Mij dunkt neen. Eene *handleiding* tot *maatschappelijke welvaart* schijnt mij eene zeer vreemde zaak. Wij zullen dus hier moeten denken aan een vierden naamval, en den titel moeten aanvullen met deze zinsnede b.v. De getrouwe opvolging van de lessen in dit boekje geven aanleiding tot, enz. enz. Ik zeg boek*je*, al vermeldt de titel ook ‘een volks*boek*’, want voor 92 bladzijden ruim gedrukt postoctavo vind ik die benaming wel wat weidsch, evenals de toevoeging: ‘met 't oog op de socialistische beweging dezer dagen.’

Men zou van dien titel kunnen zeggen met den dichter, dien de vertaler in zijn *voorwoord* (waarom dit germanisme?) eenige malen aanhaalt:

> Wat zich als stichtelijk aan komt melden
> Sticht ons maar zelden;
> Wilt gij mij stichten, och voortaan,
> Och waarschuw niet, maar grijp mij aan.

Doch wat erger is - want de opvatting van veel en weinig, van dik en dun, van boek of boek*je*, van weidsch of bescheiden, is zeer subjectief - aan den inhoud beantwoordt de titel niet.

Die titel wordt eenigermate toegelicht bij de inleiding. Daar wijst de schrijver op de belangrijkheid van de wetenschap der volkshuishoudkunde, welke in rechtstreeksche verhouding staat tot hare moeielijkheid. Die moeilijkheid spruit voort uit de ingewikkelde, menigvuldige en steeds afwisselende verhoudingen van het maatschappelijk leven welke de grondige kennis der volkshuishoudkunde uiterst bezwaarlijk maken. De ernstigste volkshuishoudkundigen van onzen tijd leggen zich liever met allen ijver op de studie der feiten toe, terwijl zij aan de toekomst, die met meerder kennis zal zijn toegerust, de vaststelling der wetten overlaten. Na deze opmerking zou men niet verwachten hetgeen nu volgt. ‘Zou er echter bij zulk een stand van zaken, terwijl aan de eene zijde de bouwstoffen voor de toekomst worden verzameld en aan de andere zijde in de praktijk van het leven vele gevaarlijke stellingen ingrijpen, die tot den rang van wetten en beginselen worden verheven, zou er, zeg ik, niet eenige zekerheid te midden van zooveel problematisch te vinden zijn? Zouden er behalve de wetten, die de wetenschap der toekomst zal vaststellen, geene onwrikbare wetten bestaan, waarop luidens de getuigenis van alle tijden, voor een

groot deel de volkswelvaart berust, zonder dat er eenige twijfel aan de waarheid dier wetten kan bestaan? Volgens mijne overtuiging bestaan die wetten, en worden zij slechts daarom zoo licht over het hoofd gezien, omdat zij zoo dicht bij ons liggen. Het naastbij liggende toch wordt zoo vaak in het leven verwaarloosd. En toch moet men in de volkshuishoudkunde van dat naastbijliggende uitgaan. Dat is de huishoudkunde van het individu, van het huisgezin. Onomstootbaar toch is de wet des levens, dat de grondslag van maatschappelijke welvaart in huiselijke welvaart is gelegen. Aan de huishouding van het individu zal dus in de eerste plaats onze aandacht gewijd zijn, om daarna in verband tot de welvaart van den afzonderlijken mensch over den oeconomischen toestand van het geheele volk te spreken.'

Is dergelijke opvatting van de staathuishoudkunde, van de leer der stoffelijke volkswelvaart, niet wat al te naïef? Ja zeker, 1 + 1 = 2, maar kan men op die wijze ook de maatschappelijke welvaart verdeelen in een zeker aantal: huiselijke welvaart? kan men het individu, het huisgezin aldus isoleeren van de maatschappij, waarin zij leven? Is huiselijke welvaart deukbaar zonder maatschappelijke welvaart? -

Minacht den arbeid niet, vooral niet uw eigenen, weest eerlijk, vlijtig, volhardt, houdt orde op uwe zaken, vergeet het boekhouden niet, betaalt kontant en verzekert u tegen de gevaren van brand, ziekte, enz., leert de bestanddeelen der verschillende spijzen kennen, en gebruikt dat voedsel, hetgeen de meeste voedingskracht heeft, kleedt u eenvoudig en rein, neemt eene gezonde woning, houdt die rein en verlicht haar goed, zet de tering naar de nering en spaart. Waarlijk, deze wenken, welke de schrijver na de inleiding in de drie eerste hoofdstukken geeft, zijn allen nuttig en behartigenswaardig. Niemand kan daar iets tegen hebben. Ook ik niet. Maar wel moet ik mij verzetten tegen de meening, dat de opvolging van deze vermaningen de aanleiding tot maatschappelijke welvaart zoude zijn. Wel wensch ik op te komen tegen den aanhef van hoofdstuk IV, getiteld: *de maatschappelijke welvaart*. I. *De maatschappelijke ongelijkheid*.

'Er worden heel wat klachten ingebracht over den ellendigen socialen toestand, door geleerden en maatschappelijke hervormers, die de eerste wet van alle welvaart vergeten, de huishoudkunde van het individu. Zij putten hunne wijsheid enkel uit hunne theoriën

of hunne boeken, en vergeten zich neder te zetten in de school van het leven. En toch die school van het leven is het, die ons de eerste beginselen en regelen van alle welvaart leert kennen. Wij zouden lust hebben, om tot hen, die uit de hoogte met hunne theoriën de menschen meenen te kunnen rijk maken, toe te roepen: Daalt voor een ogenblik af uit uwe hooge sfeer en volgt ons in gindsche hut. Mogelijk zult gij daar van de eerste beginselen van alle welvaart en volksgeluk meer te weten komen, dan door ijdele bespiegelingen.'

Zulk eene terechtwijzing hebben werkelijk de ernstige denkers en scherpzinnige schrijvers niet verdiend, die op de hinderpalen wezen, aan de ontwikkeling der stoffelijke welvaart in den weg gesteld. Hinderpalen, - niet ontstaan ten gevolge van oneerlijkheid en luiheid der individuen, - als beperktheid van natuurgaven, onevenredigheid tusschen vast en omloopend kapitaal, wanverhouding tusschen de verschillende soorten van arbeidskrachten, toeneming der bevolking, enz. Zulk een verwijt mag de geleerden en maatschappelijke hervormers niet treffen, die met bekommering den strijd om het bestaan gadesloegen, op middelen peinsden tot beteugeling van dien strijd. Meent de schrijver dan misschien dat de sociale toestand zoo rooskleurig is? O neen, hij erkent dat er ongelijkheid onder de menschen bestaat, dat het niet gemakkelijk is voor ieder om zich een onafhankelijk bestaan te verwerven uit gebrek aan kapitaal, dat er tegenstrijdigheden zijn in het leven, die zelfs den ongevoeligsten mensch moeten treffen, - doch hij troost ons met te zeggen dat er altijd ongelijkheid onder de menschen heeft bestaan. 'Van oude dagen af spreekt ons elke geschiedenis van armen en rijken, van knechten en heeren. Doch de parias onder de Indiërs, de slaven onder de Grieken zullen toch wel geen beter lot hebben gehad, dan zij, die men liefst in onze dagen de proletariërs heet.' Parva est consolatio ex miseriis aliorum, roep ik uit. 'Wij erkennen volmondig, dat het niet gemakkelijk is voor ieder, om zich een onafhankelijk bestaan te verwerven: uit gebrek aan kapitaal. Doch zouden zij, die 't hardst daarom roepen, het kapitaal het best gebruiken, zoo het hun werd geschonken? Wij betwijfelen het. Van den anderen kant is menig voorbeeld te vermelden van kapitaal, dat aan oppassende werklieden werd gegeven, die er een goed gebruik van maakten en er een hoogeren trap op de maatschappelijke ladder door bereikten.' De zaak is te ernstig om

op die wijze besproken te worden. Tegen dergelijke redeneering, minder parlementair doch juister gezegd, tegen dergelijk in- en uitpraten, voegt m.i. protest. Als men erkent de moeilijkheid om een onafhankelijk bestaan te verwerven, dan mag men over die moeilijkheid niet heênglijden door te zeggen: doch wij betwijfelen het of velen, die het hardst schreeuwen, het 't best zouden gebruiken, en dit laatste weder verzwakken door te zeggen: dat vele oppassende werklieden een goed gebruik van kapitaal gemaakt hebben. Dat is geen antwoord op de vraag. Evenmin gaat het aan, om dan in één adem te vervolgen: 'Ongelijkheid in het lot der menschen zal er altijd blijven bestaan. Het ware ongelukkig, zoo deze wet werd opgeheven.' Dat is: de zaak plotseling op een ander terrein brengen en zich den schijn geven alsof men antwoordde op de bedenking dat niet ieder zich een onafhankelijk bestaan kan verwerven. De gestelde vraag was niet, of allen een *gelijk* aandeel konden krijgen, maar wel of een ieder een *voldoend* aandeel kon verwerven. Meent de schrijver inderdaad dat het ongelukkig zou zijn als die wet werd opgeheven? Ik durf het niet beslissen. In eene noot toch, enkele regels verder, zegt hij: wij gelooven zonder twijfel, 'dat de ongelijkheid in de noodzakelijkheid van een geordende samenleving is gelegen, hoe gaarne wij ook allen in dezelfde voorrechten zagen deelen. De ongelijkheid der menschen vindt haar grond in eene noodzakelijkheid, die alleen door eene andere noodzakelijkheid kan worden opgeheven. Zulk eene andere noodzakelijkheid was b.v. op maatschappelijk gebied de fransche Revolutie. Niemand zal ontkennen, dat daardoor een grooter mate van gelijkheid is ontstaan. Doch zij heeft allen slechts gelijk voor de wet gemaakt. Eeuwen zullen wellicht nog verloopen moeten, eer door een nieuwe en noodzakelijke wereldgebeurtenis gelijkheid in hoogeren zin kan ontstaan. Tot zoolang zijn wij door de geordende samenleving gebonden en is de ongelijkheid onder de menschen een groote zegen.' Is de schrijver ook hier niet aan het *in*- en *uit*praten? Dat het argument: de onderlinge hulp, die zulk een heilzamen invloed uitoefent (lees *oefent*. Invloed *uit*oefenen, hoezeer ook door velen gebezigd, klinkt zelfs belachelijk, zegt van Dale in voce *oefenen*) 'zou niet bestaan, als het onderscheid tusschen de verschillende standen was opgeheven,' - zwaar weegt bij den schrijver, mag ik niet onderstellen. Op dezelfde wijze kan men betoogen, dat het

ongelukkig ware, zoo de mensch niet meer ziek werd; immers de doctoren, die zeer nuttig zijn, zouden verdwijnen.

Na deze afdeeling over de *maatschappelijke* ongelijkheid, worden de volgende tien bladzijden van het boekje gewijd aan ‘het Socialisme’. Wij vinden hier het een en ander omtrent het gevaarlijke der stellingen van de socialisten: ‘opheffing van den bijzonderen eigendom’, en ‘alomvattende zorg van den staat’. Afdeeling III, acht bladzijden, geeft de hedendaagsche industrie, hare licht- en schaduwzijde. Als schaduwzijde teekent de schrijver het verderfelijke van den werktuigelijken arbeid, steeds op dezelfde wijze terugkeerende en den geest verstompende, den achteruitgang van den zedelijken toestand, de vervreemding tusschen werkgevers en arbeiders. Met afdeeling IV, vijftien bladzijden, wordt het vierde hoofdstuk en tevens het boekje gesloten. Zij is getiteld: middelen tot verbetering van den socialen toestand en in twee paragrafen gesplitst: *a* plichten der arbeidgevers, *b* plichten der arbeiders.

Is voor dien inhoud de titel niet te weidsch en zou de schrijver niet veel beter gedaan hebben door zijn boekske in alle bescheidenheid te noemen: ‘Wenken tot bevordering van huiselijke welvaart, gevolgd door eenige opmerkingen over het Socialisme’ of: ‘Goede raad in huisgezinnen, waarschuwing tegen het Socialisme’? In dat geval waren geene verwachtingen opgewekt, die niet bevredigd zijn, dan had de schrijver zijne stem niet te veel uitgezet - zij sloeg bepaald over - om die geleerden en maatschappelijke hervormers in hunne ‘hooge sferen’ te bereiken, dan had hij geen ergernis gewekt.

Men behoort wèl te onderscheiden. Wenscht men een volksboek te schrijven over maatschappelijke welvaart met 't oog op de socialistische beweging dezer dagen, dan is het niet geoorloofd uit te gaan van het denkbeeld, gelijk de schrijver doet, dat een elk arbeid kan vinden, die voldoende betaald wordt, maar behoort men een open oog en een open hart te hebben voor de ongunstige levensomstandigheden, waaronder velen zijn geboren en opgevoed. Men kan dan niet volstaan met uit te roepen: ‘Wij moeten getuigen zijn van vele gruwelen, van vele nooden, van vele wonden, van veel vernederenden arbeid in de maatschappij!’, en op dien uitroep te antwoorden: ‘Doch niet aan haar en haar inrichting ligt de schuld, maar aan de zelfzucht en het koude hart der menschen’ (blz. 9 en 10). Men heeft dan niet genoeg gedaan door te schrijven: ‘Er

zijn tegenstrijdigheden in het leven, die zelfs den ongevoeligsten mensch moeten treffen. En toch is ook daar dikwijls de ongelijkheid meer schijnbaar. Of benijdt gij den mensch, die in nietsdoen zijn leven doorbrengt of die in brasserijen zijn hoogste geluk vindt?' Neen, de tegenstrijdigheid ligt niet hierin dat sommigen niets doen en brassen, terwijl anderen werken, maar dat velen niet werken kunnen of slechts een arbeid vermogen te leveren, die zoo weinig waard is dat zij van des morgens vroeg tot des avonds laat moeten arbeiden en dan nog te nauwernood in de meest noodzakelijke behoeften kunnen voorzien, dat hun tijd noch middelen verblijft om geest en gemoed te ontwikkelen, zoodat zij hoe langer hoe meer werktuigen worden. Ook daar, waar de schrijver enkele schaduwzijden der hedendaagsche industrie noemt, denkt hij zich steeds den werkman, die geregeld werkt en een loon ontvangt beantwoordende aan billijke eischen.

Wil men daarentegen goeden raad tot bevordering van huiselijke welvaart verstrekken, welnu men is vrij dezen te geven wien men wil. Dat de schrijver zich alleen richt tot hen, die slechts eerlijk, vlijtig, ordelijk, spaarzaam moeten zijn, die slechts met meer kennis van zaken zich woning, voedsel en kleeding moeten verschaffen om een gelukkig thuis te hebben, 't zij verre van mij den schrijver daarvan een grief te maken. Ik waardeer dit ten zeerste en acht dergelijke wenken volstrekt niet overtollig. Doch men verbeelde zich niet, dat men den grondslag voor maatschappelijke welvaart heeft gelegd.

Belooft men eenige opmerkingen te geven over socialisme, de lezer moet tevreden zijn met zinsneden als deze: 'De vroegere toestand is onmogelijk! Zoo wordt ons uit het kamp der sociaaldemocraten van den tegenwoordigen tijd toegeroepen. En zij zoeken de kwalen, waaraan de maatschappelijke welvaart lijdt, niet bij de individuën, maar bij de inrichtingen der maatschappij. Den hoofdaanval richten zij daarbij tegen den eigendom. Dezen beschouwen ze als de oorzaak van alle ellenden; daardoor is, volgens hunne meening, nu reeds eeuwen lang de maatschappij bedorven. Heft den eigendom op en gij zult de menschheid redden. Geen ander redmiddel bestaat.' En verder in hetzelfde hoofdstuk: 'Hier is het Engeland, dat zoo dikwijls reeds zijn nijverheid door de tradesunions bedreigd zag. Daar Frankrijk, dat in zijn commune van

1870 ons leerde met welke gevaren de onderste lagen des volks bedreigen. En voorts Duitschland met zijne kolossale uitbreiding der zoogenaamde sociaal-democratie! Zwaar heeft dit land der wijsbegeerte reeds zijn overwinningen op Frankrijk moeten boeten. Rijk en fier geworden door zijne milliarden en de aanwinst van grondgebied, is de stoffelijke rijkdom van Duitschland plotseling toegenomen, maar het heeft door dien rijkdom en het daarmee verzelde zingenot zijn poorten tevens wagenwijd open gezet voor de stellingen van het socialisme. Behoeft het vermeld, dat de dubbele moordaanslag, onlangs op den grijzen keizer gepleegd, den bedorven geestestoestand helder genoeg afspiegelt?' [Deze zinsnede is vermoedelijk ontleend aan de Memorie van toelichting tot de Socialisten-wet.] 'En daarbij, als ware ieder volk nog niet genoeg voor zich zelve, die geduchte Internationale, die hare vertakkingen over alle landen van Europa heeft verspreid en hare leden bij millioenen telt!' Ik zeg, de lezer moet daarmede tevreden zijn, want de schrijver mag opmerken zooals hij wil, evenals de lezer meer of minder waarde mag hechten aan die opmerkingen. Doch de lezer heeft recht meer te eischen wanneer de schrijver aankondigt: 'aanleiding tot huiselijke en maatschappelijke welvaart met 't oog op de socialistische beweging dezer dagen.' In dat geval vraagt de lezer, dat de schrijver zich plaatse op het standpunt der sociaal-democraten, dat hij van daar uit de feiten mededeele en hunne wenschen bedaard en met kalmte ontvouwe, om eerst daarna het onjuiste dier feiten, het dwaze en onmogelijke dier wenschen aan te toonen. Een vriend in de rede vallen is onbeleefd - een tegenstander de gelegenheid tot uitspreken ontnemen verraadt zwakheid en leidt tot oneerlijkheid.

Vooral klemt die eisch van den lezer, als de schrijver een *volks*-boek, d.i. een boek voor *iedereen* geeft. Wie voor personen van zijn eigen vak en studie schrijft, mag desnoods de argumenten der tegenpartij bekend onderstellen; wie voor *iedereen* schrijft, behoort die tegenpartij in volle wapenrusting tegenover zich te plaatsen, ook al meent men, dat die wapenrusting vol reten en scheuren en deuken is. Nog eenmaal wensch ik aan te halen: 'Wij zullen niet spreken over de valsche gevolgtrekkingen, die uit het socialistisch systeem worden afgeleid. Wij achten ons Hollanders te verstandig, om aan de mogelijkheid dier gevolgtrekkingen te gelooven. Immers ligt in het stelsel niet alleen opheffing van den eigendom, maar tevens

ook opheffing van het familieleven, ja zelfs opheffing van het vaderland' (blz. 68), enz. enz.

Dergelijke zinsneden - die bovendien al te dikwijls zijn gedrukt om nog verrassend te kunnen werken - zijn niet te rechtvaardigen in een volksboek over maatschappelijke welvaart met 't oog op de socialistische beweging dezer dagen. Mij dunkt zulke gevolgtrekkingen als opheffing van het familieleven enz. zijn nog al van gewicht wanneer men 't oog wil vestigen op de socialistische beweging dezer dagen. Bovendien zou ik wel willen vragen, waarom dat laffe compliment - complimenten zijn altijd laf tenzij spiksplinternieuw - aan de Hollanders, waarom die zinsnede 'Immers' enz. als men eerst verklaart over die gevolgtrekkingen *niet* te zullen spreken?

Nu vraag ik ten slotte. Is het niet zeer begrijpelijk, dat de beoordeelaar in de Werkmansbode het boeksken, niet gevende wat het beloofde, ontstemd heeft ter zijde gelegd, dat hij boos werd en den schrijver van kwade trouw verdacht? Ja.

Het is niet aangenaam bedrogen te worden, en het aantal menschen, die met een lachend gezicht kunnen zeggen: 'ik ben er in geloopen' is zeer klein. Toch durf ik tot vrijspraak van den bedrieger aan te raden. Immers de 'intention frauduleuse' ontbreekt.

Na de lezing kreeg ik dezen indruk.

De schrijver is een fabrikant, die het wel meent met zijn werkvolk, die gaarne een elk gelukkig ziet. Hij heeft 't een en ander over socialisme gelezen, vermoedelijk geen boek door een socialist geschreven. Als een echte Pruis houdt hij veel van zijn keizer en met bewondering ziet hij tot zijn Bismarck op. Onder zijn werkvolk zijn vele welvarende gezinnen. De hoofden van dezen doen trouw hun plicht, zijn gezond en sterk en ondermijnen hun gestel niet door *mis*bruik van iets, wat ook. Knappe, heldere huisvrouwen, verstandig in hare liefde voor man en kinderen, staan den mannen ter zijde. De kinderen gaan trouw ter school en groeien, onder de goede zorgen van vader en moeder, tot nuttige leden der maatschappij op. Doch helaas! niet allen zijn zoo. Hoevelen heeft hij (Kalle) niet de fabriek moeten laten uitzetten of verderen arbeid moeten ontzeggen, omdat zij dronken op het werk kwamen, luierden of wel gedurig wegbleven en te laat aan de fabriek kwamen. De gevolgen bleven niet achterwege. Vraagt aan die arme bedelvrouw, wie haar man is of was; vraagt dien bleeken en verkleumden kinderen,

hoe hun vader handelde? - Welk eene schade heeft Kalle niet gehad, toen een geruimen tijd de fabriek stil stond, omdat hij de loonen moest verminderen - in gemoede, kon hij anders? - en zijne werklui voor die lagere loonen niet wilden arbeiden. Vele gezinnen zag hij te gronde gaan, ook de besten, want de goeden werden mêegesleept en moesten buigen voor den wil dergenen, die het hardnekkigst in hun verzet tegen loonsvermindering waren. En die wil was krachtig, het was de wil van de eendracht. De eendracht niet beperkt tot de plaats, noch tot het land, maar de eendracht van werelddeelen. Een internationale band.

Dit alles heeft Kalle gezien en ondervonden. Ligt nu zijn gedachtengang niet voor de hand. Nadenkende over die ervaring roept hij uit: Och, mochten al mijne arbeiders trouw hunnen plicht vervullen, mochten al de huisgezinnen van mijn werkvolk zijn als die enkelen, wat zoude er een geluk en welvaart om mij wezen! Hoe zou ik mij verheugen in al die huiselijke welvaart!

Doch niet alleen *mijne* arbeiders - och, mochten alle menschen hunne taak met nauwgezetheid vervullen, deugzaam en spaarzaam leven! Als er dan geen geleerden en maatschappelijke hervormers waren, die liggen te soezen in hunne fluweelen easy-chairs, om daarna hunne droomerijen over staat en maatschappij te boek te stellen - Kalle spreekt uit ervaring: heeft hij niet de studeerkamer van profesor... gezien, heeft hij niet den katheder-socialist.... eenmaal na het eten voor het vuur in een goed gevulde armstoel gevonden - als zij niet de hoofden der menschen met socialistische bespiegelingen opvulden, - hoe geheel anders zou de maatschappij er dan uitzien!

Als iedereen zorgt voor huiselijke welvaart, dan gaat het natuurlijk alle menschen goed, en wanneer het alle menschen wèl gaat, dan is de maatschappij welvarend.

Zoo geschiedde het, dat de heer Kalle een volksboek meende te schrijven over huiselijke welvaart, den grondslag van maatschappelijke welvaart met 't oog op de socialistische beweging dezer dagen.

Is mijne gissing juist? Die 't beter weet, zegge het s.v.p. - Tout connaître c'est tout pardonner. -

Maart, 1879.
S.H.D.

De Linde, door Henriette Voorhoeve. Haarlem, Erven F. Bohn, 1879.

Sommige uitgevers hier te lande klagen er over, dat niet elk boek hetwelk zij aan dit tijdschrift ter aankondiging sturen, daarin gerecenseerd of liever aangeprezen wordt. Die klacht is echter onbillijk. Dikwijls zijn die boekjes niets anders dan gebrekkige vertalingen van onbeduidende romans, zoodat ze zelfs de moeite der lezing haast niet waard zijn, laat staan die eener beoordeeling. En vele der oorspronkelijke novellen zijn van een zoo gering gehalte, dat ze liefst maar onopgemerkt moeten blijven.

Gingen de Nederlandsche recensenten te werk als hunne broeders van het Engelsche Athenaeum, dan zou een geheel andere kreet hier te lande opgaan. Uitgevers en schrijvers beide, zouden dan veeleer bidden en smeeken dat toch geen enkel hunner producten meer in eenig tijdschrift genoemd werd. Die Engelsche heeren zouden bijv: de Linde veroordeelen als zwak van intrigue, alleen onbeteekenende personen schetsend, wier meêgaand karakter bij niemand sympathie wekt, en daarenboven slordig gestyleerd. Wij daarentegen zouden verzachtend zeggen, dat het cadre wel wat los ineenhangt, de karakters bij al hunne beminnelijkheid haast iets te toegefelijk zijn en de stijl hier en daar wel een toetsje velen kon, maar het toch een lief verhaaltje noemen, 'tgeen jonge meisjes in een verloren oogenblikje allicht niet zonder genoegen zullen doorbladeren.

Is echter de blijkbaar nog ongeoefende schrijfster met zulk een vergoelijking gebaat? Zal zij daardoor inzien dat zij nog lang en veel en met studie moet lezen, en van de snippermand nog een kwistig gebruik maken eer zij weer voor het publiek verschijnt? Immers neen. En het barre vonnis der Engelschen zou velen allicht de pen voor goed doen weggooien, wat in sommige gevallen misschien ook jammer zou zijn.

Waarlijk, de klacht is onbillijk. Spreken moge zilver zijn, in gevallen als hier, is zwijgen goud.

Op *A. Vespucci, Dal mio Giornale. Turyn*, 1879,

zou bijna hetzelfde oordeel toepasselijk zijn, indien men althans alleen inderdaad interessante boeken aankondigen zou. Want daartoe

behoort dit werkje zeker niet. Maar al moge de inhoud niet nieuw of verrassend of bepaald merkwaardig zijn, de vorm is zoo aardig, de stijl zoo gelukkig, de causerie zoo ongedwongen en zoo gemakkelijk, dat het reeds daarom aanbeveling verdient. En vooral mogen wij Nederlanders er wel kennis van nemen, omdat vleiender getuigenis van een beschaafd en ontwikkeld tourist over ons land haast niet denkbaar is, dan 'tgeen wij hier vinden. Vooral den Haag heeft hem letterlijk betooverd. Amsterdam en Rotterdam vond hij merkwaardig, omdat beide steden zoo geheel afwijken van de vierkante blokken waartoe men de groote wereldsteden meer en meer verlaagt, maar den Haag noemt hij de bekoorlijkste stad welke hij ooit gezien heeft. Liefelijk en toch grootsch, proper en coquet en toch eerwaardig en historisch interessant, en daarenboven zoo vriendelijk van ligging en zoo kalm en rustig, dat 't waarlijk benijdenswaardig zou zijn zich daar voor goed te nestelen!

Ik herinner mij hetzelfde vleiend getuigenis, bijna woordelijk, uit den mond vernomen te hebben van een Engelschman die sedert jaren in Sydney woonde en de geheele wereld rondgereisd had. En beide spreken van de gebouwen waarin de Staten-Generaal thans zoo kalm vergaderen als de gedenkwaardige plekken, waarin *vroeger* zulke belangrijke beslissingen genomen werden!

't Is een aardig boekje, maar voor twee deeltjes is de inhoud wel wat mager.

M.

***Oom George. Novelle van Mr. W.G.F.A. van Sorgen. Utrecht, J.L. Beijers*, 1879.**

De auteur noemt dit voortbrengsel zijner pen eene *novelle*, en te recht. Stelde men aan dit verdicht verhaal de eischen van eenen roman, zoo zou het daaraan niet voldoende beantwoorden. Maar aan de bescheidener eischen der *novelle* beantwoordt het ten volle. De novelle toch is in haren oorsprong de mededeeling van de eene of andere gebeurtenis, die, daar zij de aandacht van het publiek had getrokken, als een *nieuwtje* kunsteloos werd voorgesteld. Nadat Italiaansche en Fransche meesters in het vak met eene kunst, die zich ontveinsde, dergelijke verhalen te schrift gesteld hadden, zijn hunne voortbrengselen tot een model geworden, en is alzoo een letterkundig genre ontstaan, dat min of meer het wezen eener in de sfeer van het alledaagsche burgerlijke leven voorgevallen geschiedenis behoudt.

Op dezen grond hebben wij er vrede mede, dat de auteur soms uitvoerige mededeelingen inlascht, die in den minder eenvoudigen toon van den roman niet zoo welgeplaatst zouden zijn als hier. Niet dat daarom alles evenzeer in den toon eener eenvoudige vertelling vervat is, integendeel, niet zelden treffen wij eene voorstelling aan, welke den besten roman niet zou ontsieren.

De Heer George van Erckel is een vermogend oud man, die in zijne jeugd de betrekking met een meisje heeft afgebroken, omdat hij meende, dat zij meer genegenheid had voor een anderen jongen man. Maar had hij haar op dien grond haar woord teruggegeven, deze daad was door haar en de haren aan eene andere oorzaak toegeschreven. Haar vader, namelijk, had in den zelfden tijd zijn eerlijken naam en zijn vermogen verloren, en dit werd als de beweegreden beschouwd, waarom van Erckel den band verbroken had. Daarna blijft van Erckel ongehuwd met den wrok in het hart tegen zijnen medeminnaar, wien het door hem verzaakte meisje alsnu hare hand heeft gegeven.

Zijn eenzaam leven, gediend door eene oude trouwe dienstmaagd, wordt vervroolijkt door het gezelschap van een edelen knaap, den zoon van een' overleden broeder, voor wien hij de erfenis van zijn belangrijk vermogen bestemt en in wien hij hoopt den naam van

zijn aanzienlijk geslacht eervol te laten voortleven. Na zijne studiën voltooid te hebben, bekomt Arthur, de neef, den post van kantonrechter te W., waar hij in kennis komt met een meisje, dat de dochter blijkt te zijn van de vroeger beminde. Oom George kan er niet overheen komen dat zijn aangenomen zoon, en metéén zijn fortuin, ten deel zouden vallen aan het kind van den man, die hem bij zijne beminde den voet heeft gelicht. Maar Arthur doet liever afstand van alles wat zijn oom voor hem over zou gehad hebben; hij huwt het meisje, in weerwil dat ook haar vader in moeielijke omstandigheden komt en welhaast in een krankzinnigengesticht moet verpleegd worden. De oom blijft thans volslagen eenzaam, in sombere gemoedstemming voortlevend. En tot overmaat van ramp sterft Arthur, zijne vrouw met een' veelbelovenden knaap in zorgelijke omstandigheden achterlatend.

Van nu aan beweegt zich het belang van het verhaal om de vraag: zal het hart van den ouden Heer gebroken worden, zóó dat hij zich de weduwe en het kind van den neef zal aantrekken, dien hij in de herinnering nog altijd lief heeft? Zijn hart spreekt daarvoor in die mate, dat hij zelfs een uitstap naar de woonplaats van weduwe en kind onderneemt, alleen om, onbekend blijvend, den knaap een oogenblik te kunnen zien. Maar hij weet, dat de grootmoeder bij hare dochter, Arthurs weduwe, inwoont, en dit prikkelt zijn tegenzin, en een onoverkomelijke slagboom blijft tusschen beiden bestaan. Evenwel kan hij het verlangen om den zoon van zijnen Arthur bij zich te hebben, niet langer weêrstaan, en hij laat aan de weduwe het voorstel doen, dat hij haren zoon tot zich zal nemen en voor zijne toekomst en tevens voor haar bestaan zorgen zal. Van hier een felle zelfstrijd bij de moeder. Zal zij haar kind afstaan en als het ware aan den onverzoenlijken oom verkoopen, of, dit niet doende, den kleinen George van de opvoeding en de voordeelen van stand en rijkdom, die hem zijn oudoom belooft, verstoken, en zelve zich met hare moeder aan armoede en ellende blootgesteld laten? Eindelijk begrijpt zij het gezelschap van haren zoon te moeten opofferen. Doch de oom wordt krank en in die krankte gefolterd door het denkbeeld, dat hij zijnen Arthur wreed heeft behandeld en in zorgvollen toestand heeft laten sterven. Slechts zoo hij aan zijne weduwe en zoon kan vergoeden wat hij misdaan heeft, kan hij tot rust en herstel komen. Nu kan Marie van Erckel

hem komen verplegen; de verzoening is getroffen en aller geluk verzekerd, te meer daar het blijkt, hoe de Heer George van Erckel niet om het bankroet des vaders zijn huwelijk heeft opgegeven, en hoe zijne beminde in geenen deele uit meerdere liefde aan den medeminnaar de voorkeur had gegeven.

Ziedaar den hoofdzakelijken inhoud van het verhaal. De wijze, op welke de schrijver zijne personaadjes bij ons inleidt, en ze doet spreken en handelen, de teekening van de tooneelen, waarin zij elk eene beurtelings bevallige, beurtelings aandoenlijke, soms tragische rol spelen, zetten bekoorlijkheid aan de anders gansch niet buitengewone voorvallen bij, en geven aan deze novelle billijke aanspraak op onze waardeering, daar zij al wie niet door de geweldig spannende gevallen en de weelderige schilderingen van menigen buitenlandschen romanschrijver verwend is, aangenaam moet bezig houden.

De uitgave onderscheidt zich door keurigheid, en doet den uitgever eer aan.

BR.

Engeland's geleerden.

The New Republic, by W.H. Mallock. London, Chatto and Windus, 1878.

Toen Daudet in zijn Nabab de schimmen van het tweede Keizerrijk deed verrijzen, waren de figuren die het Fransche publiek onmiddellijk herkende, schier alle die van overledenen. In Engeland is men nimmer huiverig geweest om nog levende tijdgenooten met een zeer doorschijnend masker ten tooneele te voeren. De tijdgenooten van Samuel Butler wisten allen wie Hudibras was, de lezers van Smollett meenden even goed de personen uit Peregrine Pickle en Roderick Random in hunne omgeving te kunnen aanwijzen als de Engelschen in onzen tijd de helden en heldinnen van Coningsby en Lothair hebben herkend.

Wat in een klein land als het onze zou strekken om een letterkundig voortbrengsel in de openbare meening te veroordeelen, wordt te Londen zoo al niet goedgekeurd, ten minste gedoogd. Het hangt wellicht met die eigenaardige gewoonte der Engelschen samen om aan het bijzonder leven een zekere openbaarheid te geven. Wanneer wij in de Engelsche bladen lezen dat Lord A. met zijn gezin naar buiten is vertrokken en dat Lady B. voornemens is den winter te Rome door te brengen; dat de Hertogin van C. met een paarlen halssnoer en in Mechelsche kant gehuld bij de koningin is verschenen en dat the Right Honourable D. zijn buitenverblijf aan zijn neef en zijn huis in de stad aan zijne vrouw heeft vermaakt, dan vinden wij dergelijke mededeelingen niet alleen weinig belangrijk, maar ook vrij onbescheiden.

Toch schijnen zij, voor wie dit geschreven wordt, er belang in te stellen. Inderdaad het Engelsche volk, hoe vrijheidlievend ook, verhoovaardigt zich niet weinig op zijn aanzienlijken. Al

viel men den Engelschen edelman ook hard, die in een onvoorzichtige ontboezeming zich de regels liet ontvallen:

> .... by the names inscribed in history's page,
> Names that are Englands noblest heritage,
> Names that shall live for yet unnumbered years
> Shrined in our hearts with Cressy and Poictiers,
> Let wealth and commerce laws and learning die,
> But leave us still our old nobility!

toch beschouwt men een lid van het Hoogerhuis allicht als een ander mensch dan een gewoon burger. Toen d'Israëli in een zijner eerste romans een hertog opvoerde, zegt men dat zijn vader uitriep: ‘Hoe kan mijn zoon een hertog beschrijven, hij heeft er nog nooit een van nabij gezien,’ en van een Engelsch schilder, wien de roem van zijn talent den toegang tot de eerste huizen van Londen verschaft had, wordt verhaald, dat hij zijne vrouw, die zich beklaagde dat zij bij de uitnoodiging tot feesten altijd vergeten werd, afscheepte met de woorden: ‘I might as well attempt to take the York waggon with me as you.’

Maar zoo het Engelsche volk een eenigszins kinderlijken eerbied heeft voor hen die door aanzienlijke geboorte of fortuin een hooge plaats in de maatschappij innemen, het is daarom niet onverschillig voor de minder bevoorrechten, zoo zij zich door hunne talenten de plaats hebben weten te verwerven, die de fortuin hun ontzegd had. De aanzienlijken hebben beroemde geleerden en kunstenaars altijd gaarne in hunne kringen opgenomen. Holland house heeft in dit opzicht een Europeesche vermaardheid gehad. Zelfs Porson, de eerste philoloog, maar ongelukkigerwijze tegelijk de grootste dronkaard van zijn tijd, die er zoo verloopen uitzag dat hij in de fatsoenlijkste Londensche koffiehuizen niet meer werd toegelaten, ontving eens een uitnoodiging van Lord Holland, die echter botweg geweigerd werd, met de woorden: ‘Als zij mij gezien hadden, zouden zij mij toch de trap afgooien.’ Die door wetenschap en gaven uitmunten betreden zoodoende ook het tooneel waarop de nieuwsgierige blikken van de groote menigte van toeschouwers voortdurend gericht blijven. Even belangstellend als men den pair bespiedt op zijne jachtpartijen en zijne reistochten, volgt men den letterkundige in zijn studeervertrek, den kunstenaar in zijne werkplaats, den geleerde in zijn collegiezaal of zijn laboratorium.

Wie dus Engeland's geleerden als romanhelden laat optreden heeft even veel kans om lezers te vinden, als indertijd Engelands tegenwoordige Premier die voor zijn Coningsby en zijn Sybil vond. Vooral wanneer dit met het talent geschiedt waarmede de schrijver van the New Republic begiftigd is. Voor hem was de taak te moeielijker, omdat de romantische inkleeding van zijn werk geheel onopgesmukt is en op zich zelve eigenlijk niets beteekent. Toch heeft mij - voor wien het pikante, dat het boek voor hen moet hebben die persoonlijk met de ten tooneele gevoerden bekend zijn, geheel verloren ging - de lezing van Mallocks werk uitermate geboeid. Ik durf de verwachting uitspreken dat ik hierin niet alleen sta.

Een roman - zooals ik reeds zeide - is the New Republic niet. De schrijver heeft enkele zijner beroemde tijdgenooten[1] in gesprekken van meening willen doen wisselen. De meest eenvoudige vorm werd daartoe door hem gekozen. Zij komen bij elkander en zij gaan weder uiteen, meer niet.

De aanleiding tot hunne samenkomst is even ongezocht. Otho Laurence, een jong mensch, die een prachtige villa aan de zee bezit, heeft de goede gedachte gehad eenige zijner beste vrienden uit te noodigen om een Zondag in het laatst van Juli aan het koele strand te komen doorbrengen. Hij zelf is een van die menschen, van welke men vóór hun dertigste jaar zegt, dat zij een mooie carrière zullen maken, na hun dertigste dat zij het kunnen doen zoo zij willen, na hun vijfendertigste dat zij het hadden kunnen doen zoo zij gewild hadden. Ofschoon pas drieëndertig, bestaat er alle waarschijnlijkheid dat het laatste gezegde op hem toepasselijk zal blijven. Hij heeft altijd gewenscht zijne talenten dienstbaar te kunnen maken aan de vervulling eener grootsche taak, maar de taak zelf heeft hij nooit kunnen vinden, en, niet nederig genoeg om aan zich zelf te wanhopen, is hij gaan wanhopen aan den ongelukkigen tijd die hem zag geboren worden.

1 De key, zooals die door Engelsche bladen gegeven is en algemeen voor juist wordt gehouden, vinde hier hare plaats. Storks, Professor Huxley. Stockton, Professor Tyndall. Herbert, Professor Ruskin. Donald Gordon, Thomas Carlyle. Jenkinson, Professor Jowett. Mr. Luke, Mr. Matthew Arnold. Saunders, Professor Kingdon Clifford. Rose, Mr. Walter H. Pater. Leslie, Mr. Hardinge. Seydon, Dr. Pusey. Lady Grace, Mrs. Mark Pattison. Mrs. Sinclair, Mrs. Singleton (Violet Fane); Laurence moet volgens sommigen Mr. Laurence Oliphant voorstellen.

De villa die hij bewoont en waar hij zijne gasten ontvangt is een erfgoed van zijn oom, een van die zonderlinge menschen die men alleen in Engeland kan laten optreden zonder uitgelachen te worden. Hij had in zijne jeugd geleefd met eene vrouw ‘die getrouwd was, maar niet met hem.’ Na haar dood stelde hij zich tot ideaal om te leven als een Romein in de tijden van het Keizerrijk. Aan dit verlangen dankt de villa haren oorsprong. Hij was een groot vijand van het Christendom en haatte niemand meer dan een bisschop. Op zijn sterfbed liet hij zich door zijne huishoudster Gibbons uitval tegen den Christelijken Godsdienst uit diens Decline and Fall voorlezen, tot groote ergernis van den geestelijke, die tot zijne sponde trachtte door te dringen, en op zijn graf heeft hij de woorden laten beitelen:

> Omnis moriar, nullaque pars mei
> Vitabit Libitinam.

Ziedaar de gastheer en zijne omgeving. Wat de gasten aangaat, de meest welkome voor Laurence was Robert Leslie, dien hij in geen twee jaren gezien had. Verder waren er enkele dames uitgenoodigd, want Laurence's tante, Lady Grace, maakte dit door haar verblijf te zijnen huize mogelijk. Vooreerst Lady Ambrose, die, zelf onbemiddeld, de hand en de rijkdommen aanvaard had van een industriëel, die als Sir George Ambrose in het Parlement de geavanceerd liberale begrippen steunt; verder nog een dichteres, Mrs. Sinclair, een jong meisje, Mrs. Merton, die als zoovele harer geloofsgenooten de Engelsche kerk voor de Roomsch Catholieke[1] verlaten heeft, en eenige anderen. De heeren behooren bijna allen tot de geleerde wereld; het zijn professoren en leden van de Royal Society, een drieëntwintigjarig edelman, Lord Allen, met een reusachtig vermogen en schoone vooruitzichten, en een geestelijke van de Engelsche kerk, Dr. Jenkinson, die door zijne vrijzinnige denkwijze de kans op een bisschopszetel verspeeld heeft.

Leslie, die wat laat komt, vindt zijn vriend bezig met het menu voor het middagmaal. Niet dat hij zich het hoofd breekt met de rangregeling der schotels; dat laat hij aan zijne keukenmeid over; maar waar deze voor de tong als werktuig om te proeven zorg draagt, acht hij het zijn plicht voor datzelfde

1 Mallock zelf is, naar ik meen te weten, ook Roomsch Catholiek.

lichaamsdeel te zorgen, voor zoover het als werktuig om te spreken dient. Hij wil een menu voor de gesprekken maken. Het is ongerijmd, zegt hij, dat wij zoo veel omslag maken voor wat onzen mond in zal gaan en zoo weinig voor wat er uit komt. - 'Wat zullen wij bij de soep nemen?' - vraagt hij aan Leslie. 'De liefde', laat deze zich ontvallen. 'Dat is te machtig om mede te beginnen; ik zou denken de godsdienst.' Maar hiertegen heeft Leslie bezwaar met het oog op de dames. De beide vrienden komen eindelijk tot het besluit om achter de soep de vraag te plaatsen: Wat is het doel van ons leven? Hierop zal volgen als tweede punt: Waar wordt het doel van het leven beter bereikt, in de stad of buiten? Dan zal men overgaan tot de vormen van het maatschappelijk verkeer.

Bij de entrées vinden kunst en letterkunde, liefde en geld, rijkdom en beschaving hunne plaats. Als pièce de résistance volgt dan de tegenwoordige tijd, en eindelijk, als entremets, de toekomst. Het menu is gereed, de dames hebben zich inmiddels in hare fraaiste gewaden gedost, de heeren, met geen stofje op het zwarte laken en geen vlekje op het hagelwitte linnen, verschijnen een voor een, en tegen half acht zet zich het gezelschap aan den welvoorzienen disch.

De gedachtenwisseling over het doel van het menschelijk leven is welhaast in vollen gang. Saunders, een jong mensch van de meest geavanceerde richting, zegt: 'het doel van het leven is vooruitgang, en vooruitgang is verbetering, die door de statistiek bewezen wordt; waarom is een mensch een hooger wezen dan een gorilla? - niet om zijn godsdienstig gevoel, want juist in dit opzicht staat de gorilla, die dit niet bezit, oneindig hooger, maar omdat hij huizen en katoenspinnerijen kan bouwen, iets waartoe een aap niet in staat is.'

'Maar', vraagt Herbert, een man die door zijne wetenschappelijke voordrachten en lezingen gansch Engeland weet te boeien, 'wanneer nu de menschheid eens zoo ver zal zijn gekomen dat er op de stoffelijke banen geen vooruitgang meer mogelijk is, wat schiet er dan voor haar over?'

'Stuart Mill', antwoordt Saunders, 'was van oordeel dat wanneer al het schadelijke uit de wereld zoo goed mogelijk zal zijn weggenomen, er voor de menschen niets meer zal overblijven, dan zich te verlustigen met het lezen van de gedichten van Wordsworth; maar dat ben ik niet met hem eens. Integendeel, zoolang er menschen zijn, zal er godsdienstig geloof zijn,

en de taak om dat uit te roeien zal een blijvend levensdoel zijn voor verlichte menschen.'

Lady Ambrose vindt deze bewering shocking. Als zulke zaken te Oxford, waar Saunders nog onlangs studeerde, geleerd worden, dan zal zij haren jongen naar Cambridge zenden. Zij is, even als haar man, in het staatkundige beslist liberaal, maar de godsdienst moet er buiten blijven.

Lord Allen, de schatrijke jonge edelman, is het evenmin met Saunders eens. 'Het doel van het leven,' zegt hij, 'is niet onder woorden te brengen. Maar of iemand naar de bereiking van dat doel streeft, blijkt uit twee zaken, uit zijn geloof aan God en zijn verlangen naar een toekomstig leven.'

'Het is niet alleen niet onder woorden te brengen', valt Herbert in, 'maar voor de meesten onzer is het zelfs in het afgetrokkene niet helder meer. Wij zwerven tegenwoordig in een woestijn, die niet alleen elken bergtop mist die een uitzicht op het beloofde land zou kunnen geven, maar die aan de zwervers zelve het beloofde land schijnt te zijn. En zij hebben hun eigen God, die hen des daags met een wolkkolom en des nachts met een vuurkolom den weg heet te wijzen. De wolkkolom is de rook van de fabriekschoorsteenen, en de vuurkolom de gloed der smeltovens. Die nieuwerwetsche wegwijzers beantwoorden zoo zeer aan hun doel, dat, al stonden wij reeds aan den oever van den Jordaan, de rook en het vuur ons toch zouden beletten een blik te werpen op de zonnige heuvels aan gene zijde.'

De tongen raken van lieverlede los, en het menu wordt langzamerhand afgepraat. De heeren hebben over het algemeen weinig geestdrift voor den tijd waarin zij leven. Alleen Saunders vindt het een gelukkig verschijnsel, een triomf van den tijdgeest, dat men thans op weg is om een goede katoenspinnerij en een doeltreffend riool als heiliger zaken te beschouwen dan de schoonste Madonna die ooit geschilderd is. Leslie daarentegen is van meening, dat de eeuw waarin hij leeft zoo slecht is, dat zij niet slechter kan worden. Niemand weet waaraan te gelooven, en de meeste menschen gelooven aan niets meer. Lady Ambrose kan dit niet zoo gaaf aannemen; zij heeft nog onlangs van een bisschop gehoord dat er in de laatste tien jaren naar evenredigheid meer kerken zijn gebouwd dan sinds de hervorming. Ook Dr. Jenkinson, die in zijne hoedanigheid van geestelijke gedurig in het gesprek wordt op-

geroepen, ziet nog wel eenige lichtpunten. Het Christelijk geloof is van veel bijgeloof gezuiverd en het heeft tegenwoordig veel grooter kracht dan men vermoedt. Maar op de aanmerking van Luke, dat het geloof aan een persoonlijk God en aan de onsterfelijkheid toch eigenlijk geen leerstukken van het Christendom meer zijn, bewaart hij een voorzichtig stilzwijgen en wendt zich tot zijne buurvrouw met de niet nieuwe opmerking, ‘dat onze tijd een tijd van overgang is.’

Intusschen staan de dames op, om daarbuiten in den maneschijn over de toekomst te gaan spreken. De heeren volgen eerlang. Luke geeft een zijner gedichten ten beste, Leslie zingt een lied met begeleiding der guitaar, Storks haalt zich den toorn van Lady Grace op den hals door zijne opmerkingen over den maatschappelijken toestand der vrouw; allen genieten van den heerlijken zomernacht en scheiden noode.

De volgende dag was Zondag. Ieder fatsoenlijk Engelschman, al beschouwt hij ook een riool als het heiligste wat er bestaat, gaat dien dag naar de kerk. Laurence had, als een zorgvuldig gastheer, zijnen gasten de moeite bespaard van een langen tocht naar de naastbijgelegen kerk. Hij had van de tegenwoordigheid van een geestelijke in zijn huis gebruik gemaakt, en Dr. Jenkinson verzocht een huisgodsdienstoefening te leiden. Een kapel bezat zijn landhuis niet, wat bij de voorliefde van den stichter voor het oude Rome niet te verwonderen was, maar het had een schouwburgzaal, die in de gegeven omstandigheden aan alle eischen voldoen kon. Daarheen toog het gezelschap dan ook na afloop van het ontbijt. In de benedenloges namen de heeren en dames plaats, de dienstboden in de bovenste, terwijl het parterre leeg bleef. Daar de zaal geen vensters had, was de groote gaskroon aangestoken; Dr. Jenkinson nam zijne plaats in de voorste rij der stalles, met zijn gelaat naar het publiek gekeerd, en zijn rug naar het tooneel, door een gordijn, dat den heksendans op den Bloksberg voorstelde, bedekt.

De dienst begon met de liturgie, maar Lady Ambrose kon in haar gebedenboek onmogelijk den prediker volgen. Het was niet te verwonderen, want Jenkinson was begonnen met eenige verzen uit den Koran aan te halen. Toen eerst kwam hij op meer bekend terrein, terwijl hij eindigde met een kort gebed van Franciscus Xaverius. Nu zou de predikatie volgen, maar Laurence had reeds opgemerkt dat de plaats waar de spreker

stond het onmogelijk zou maken diens woorden goed te verstaan. Hij stelde hem dus voor, liever op het tooneel plaats te nemen. Faust en de heksen rezen naar boven, en Dr. Jenkinson vond zich te midden van een landschap, dat den Caucasus moest voorstellen; althans het had de laatste maal voor een voorstelling van Prometheus gediend. Als tekst werd door hem aangegeven Psalm 111 vs. 10, waarna hij, terwijl zijn gestalte, door den vollen gloed van het voetlicht beschenen, in hare geheele kracht uitkwam, zijne predikatie voordroeg.

Met de predikatie, een der best geslaagde gedeelten van het boek, en het daarop gevolgde luncheon, waar de afwezigheid van Dr. Jenkinson ruimschoots gelegenheid gaf tot bespreking van de door den geestelijke ontwikkelde gevoelens, was een goed deel van den Zondag verstreken. Hoe zou men den namiddag doorbrengen? - Tot groot genoegen van Lady Grace, die zich, niet zonder bezorgdheid, die vraag reeds gesteld had, kwam een voortreffelijk plan aan den disch tot rijpheid. Men had zoo veel gesproken over de verschillende opvattingen van het leven, dat Leslie voorstelde aan al die denkbeelden een meer tastbare gedaante te geven en den namiddag te besteden tot het samenstellen van een Utopia, van een nieuwe Republiek van Plato. Men zou een denkbeeldige maatschappij vormen, waarin ieder zijne idealen verwezenlijkt zou kunnen zien. Dat denkbeeld vond bijval, het had een praktische zijde, want, zooals Lady Ambrose opmerkte, ieder was in de gelegenheid veel in zijne eigen omgeving te veranderen. Op een lommerrijke plaats kwam het gezelschap dus bijeen om er zijne luchtkasteelen te bouwen.

Hier wordt nu de nieuwe republiek gesticht; in het rijk der gedachte altijd. Het onverwacht bezoek van den geestelijke der plaats, Dr. Seydon, brengt een oogenblik stoornis te weeg; doch na zijn vertrek gaat het werk weder zijn gang. Maar voordat men nog half gereed is met de te stichten republiek, klinkt de bel van het huis die de gasten weder naar het theater roept, want Laurence moet bekennen dat hij het verzoek van Dr. Seydon, om een avondgodsdienstoefening te houden, niet heeft kunnen weigeren.

Statig en deftig worden door dezen de gebeden gelezen. Lady Ambrose verheugt zich reeds op de predikatie. Dr. Jenkinson, wien door Seydons tegenwerking indertijd de bisschopshoed ontgaan is, maakt zich gereed om in stilte uit de zaal te sluipen

Tot verbazing van alle aanwezigen vertoont echter het opgehaalde gordijn Herbert, die met een beleefde buiging zijn optreden verontschuldigt, met de verklaring dat hij naar aanleiding van al het gesprokene nog een en ander op het hart heeft dat hij voor zijne hoorders wil uiten. Na die ontboezeming begeven zich spreker en hoorders ter ruste.

Den volgenden morgen is alles vroeg in rep en roer. Herbert is reeds voor dag en dauw vertrokken, Miss. Merton wandelt eenzaam door het park en beklaagt den eigenaar, die zijn tijd verknoeit met het lezen van poëzie, het koopen van schilderijen en het redekavelen over een filosofie, waar hij toch niet aan gelooft. Meteen staat Laurence voor haar; hun gesprek neemt eén gemoedelijken toon aan, en zou waarschijnlijk zeer vertrouwelijk zijn geworden, had niet de ontbijtbel hen gestoord, want de gasten moeten naar het station. Aan het ontbijt ontdekt Lady Ambrose dat Leslie, die haar maar matig bevalt, een hertogin tot tante heeft, wat hem onmiddellijk eenige graden in hare achting doet rijzen. Maar het rijtuig, dat haar en Jenkinson moet wegbrengen, staat reeds voor de deur. ‘Vaarwel Laurence,’ zegt Jenkinson, ‘ik heb uitstekend veel genoegen gehad, maar uw Utopia,’ voegt hij er vertrouwelijk bij, ‘was slechts het beeld van den tegenwoordigen tijd, zich afschaduwend op de nevelen van het onbereikbare.’ - ‘Wel,’ antwoordt Laurence, ‘dan is het ten minste een troost, dat volgens u de tegenwoordige tijd het beste is, wat uit te denken valt.’

De personen der New Republic zijn in Engeland dadelijk bekend. Bevoegden prijzen de gelijkenis der portretten. Slechts twee schijnen min of meer misteekend te zijn: Carlyle (Gordon) en de sinds overledene Clifford (Saunders). Wat den eersten betreft, is dit niet te verwonderen; de ‘hermit of Chelsea’ is der maatschappij afgestorven; den laatsten evenwel schijnt Mallock persoonlijk gekend te hebben; wellicht heeft hij met opzet een charge van hem gemaakt. Maar hoe dit zij, ongetwijfeld hebben wij in Mallock's boek[1] een vrij juisten afdruk van wat er in Engelands geleerde kringen tegenwoordig omgaat. Over den geest die daar heerscht, over de denkbeelden die daar geopperd

1 Mallock heeft na the New Republic nog geschreven: the New Paul and Virginia or Positivism on an island, en onlangs is van hem uitgekomen: Is life worth living? Verschillende artikelen van zijne hand zal men in de laatste jaargangen van de Nineteenth Century vinden.

worden, kunnen wij oordeelen. Zal dat oordeel gunstig zijn; is de indruk verblijdend? Het bevestigend antwoord op die vraag wil mij niet zoo dadelijk van de lippen.

Wanneer wij ons het ideaal van gezellig samenspreken van vernuftigen en geleerden, de kunst van aangenaam praten in hare volkomenheid voorstellen, dan denken wij dadelijk aan Frankrijk, en wel allereerst aan het Frankrijk der achttiende eeuw. Van de gesprekken destijds te Parijs en te Versailles gehouden, waarvan Frederik de Groote te Potsdam zich slechts een flauwen weerschijn kon verschaffen, klinkt de nagalm ons nog in de ooren.

Welk een genot moet het geweest zijn, aan den disch aan te zitten, dien Voltaire ons in zijn l'Homme aux Quarante écus beschrijft, waar wijsgeeren en beschaafde vrouwen uit den hoogsten stand, met den huisprediker van den Hollandschen gezant, den Griekschen secretaris van Prins Galitzin, den Israëliet Pinto en een Calvinistisch kapitein der Zwitsersche lijfwacht, van gedachten pleegden te wisselen over allerlei onderwerpen. Wie zou niet - al ware het maar voor een enkel uur - een dier maaltijden bij Holbach hebben willen bijwonen, waar Diderot, Raynal, Helvetius en Marmontel geregeld gasten waren, waar vreemdelingen als Hume, Beccaria, Franklin en zoovele anderen, als zij Parijs bezochten, met geestdrift werden ingehaald, waar men om twee uur bijeenkwam, om eerst in den avond te scheiden[1]. Dat redeneeren met geest, met vernuft, met te veel kennis om onbeteekenend, te weinig om vervelend te worden, met die vrijmoedigheid die slechts in den afgesloten kring van vertrouwden kan heerschen, heeft zijn bloeitijd gehad. Het vereischt oefening en daartoe ontbreekt ons de tijd.

Voltaire en zijne vrienden deden niet anders dan praten. Onze Engelsche geleerden moeten zich met een enkelen vrijen Zondag tevreden stellen; Maandag morgen doet het fluitje van den sneltrein hen reeds weder vroegtijdig uiteenstuiven. Ieder heeft zijne taak, die hem wacht, zijne maatschappelijke betrekking die hem roept. Onze tijd wil wel toestaan dat men leve

1 Toute cette philosophie écrite, zegt Taine, a été dite, et elle a été dite avec l'accent, l'entrain, le naturel inimitable de l'improvisation, avec les gestes et l'expression mobile de la malice et de l'enthousiasme. Aujourd'hui, refroidie et sur le papier, elle enlève et séduit encore; qu'était ce lorsqu'elle sortait vivante et vibrante de la bouche de Voltaire et de Diderot?

voor de wetenschap, mits men het niet doe ten bate van zich zelf en zijne vrienden alleen. Onze maatschappij ziet niet, als de fransche van de vorige eeuw, in dat denken en redeneeren een genot, zoolang het geschiedt achter de zware gordijnen en welgesloten luiken, maar een gevaar zoodra het tot straten en markten doordringt; zij sluit de denkers niet in hun eigen kring op, waar zij onschadelijk zijn en waar men hen gaat zien en bewonderen als de leeuwen in de menagerie. Integendeel, zij moedigt het denken aan, mits zij er zelve de vruchten van mag genieten, zij eert de denkers, de geleerden, zij wil dat zij in het volle licht arbeiden, omdat zij van hen het antwoord op alle vragen verwacht en zich gereed houdt om toe te passen wat hun van de lippen komt.

Maar juist in deze gansch veranderde omgeving zie ik de verklaring van het verschijnsel, dat, terwijl vroolijkheid en levenslust ons nog tegentintelen uit de achttiende-eeuwsche gesprekken, een somber, zwaarmoedig waas over deze bijeenkomst van Engelsche denkers ligt uitgespreid. Met het uiteenloopend volkskarakter mag men rekening houden, maar hiermede wordt niet alles verklaard. In het hierboven aangestipte zal wel de hoofdoorzaak van het in het oog loopend verschil schuilen.

Als de fransche wijsgeeren redekavelden over de nadeelen eener onbeperkte alleenheerschappij, dan belette hen dat niet om, waar het voorkwam, hunne hulde te brengen aan hunnen heer en meester in het vorstelijk Versailles; waar zij over de belangen van de lagere standen, over een betere verdeeling der rijkdommen redetwistten, daar dachten zij aan de Chineezen, aan de Babyloniërs misschien, maar allerminst aan den franschen landbouwer, die in zijne schamele hut zich met het duffe brood der armoede tevreden moest stellen.

Spotten zij met het ongerijmde van hunnen godsdienst, het komt daarom niet bij hen op, de natie te weerhouden van de mis te gaan hooren; zij komen er zelf wellicht. Zoo zij over de gouden eeuw spreken, waarin de rede alleen heerschappij zal voeren, dan is dat op dezelfde wijze als wij spreken over den tijd waarin de voorraad steenkolen en ijzer zal zijn uitgeput. Als het, in de laatste jaren vóór de revolutie, meer en meer begint te blijken dat wat zij verkondigd hebben weerklank heeft gevonden, dat de verwezenlijking hunner denkbeelden

ernstig wordt beproefd, dan zijn zij er zelf het meest over verwonderd.

Hoe gansch anders onze Engelsche wijsgeeren. Bij elke stelling die zij verkondigen, dringt zich de toepassing in alle gevolgen dadelijk aan hunnen geest op; huiveren zij onwillekeurig voor die toepassing, hun toestand wordt er niet benijdenswaardiger door. Als Storks beweert, dat het woord: zonde, het groote struikelblok is geweest voor zedelijken en maatschappelijken vooruitgang, dat de dingen goed of kwaad zijn, omdat wij er nu eenmaal dat begrip aan hechten, dat alle ellende in de wereld is gekomen door dat het bijgeloof een menigte onschuldige zaken als zonde gebrandmerkt heeft, en dat eerst een betere toestand kan geboren worden wanneer de wetenschap een geheel nieuwen grondslag voor de zedelijkheid zal gelegd hebben, dan kan hij wel met vuur opkomen tegen Saunders, die hem dadelijk antwoordt, dat die hoogere wijsbegeerte der toekomst, door hem gepredikt, dan ook eenmaal den werkkring der vrouw beter zal omschrijven, de prostitutie tot een ‘honorable profession’ zal maken en zal leeren dat een meisje ongelukkig is geworden, alleen omdat wij haar ongelukkig believen te noemen; maar met ernstige gronden hem bestrijden kan hij niet. ‘It is reasoned truth,’ zegt Saunders, al voegt ook hij er waarschuwend bij, dat men hem daarom niet moet verdenken van zelf dergelijke denkbeelden in praktijk te brengen. ‘I'm not at all that sort of man myself.’

Wanneer Herbert, nadat men de eerste steenen voor het nieuwe maatschappelijk gebouw gelegd heeft, vraagt, of men de lagere klassen ook in al de genoegens van het denkend deel der natie moet laten deelen, en of zij tot de hoogere standen, als naar hun model, moeten omzien, dan antwoordt Lady Ambrose, dat het juist het ongelukkige van onzen tijd is, dat de lagere klassen de meer ontwikkelden tot model willen nemen. ‘Het is onze eigene schuld voor een deel,’ zegt zij, ‘want geven wij niet dikwijls onze oude kleeren aan onze dienstboden en dragen wij er op die wijze niet toe bij, om hen in hunne begeerte om ons na te volgen te stijven?’ In de ideale maatschappij zou het dan ook, volgens haar, het beste zijn, dat de hoogere klassen een andere taal spraken dan de lagere, want anders raken de denkbeelden der ontwikkelden toch weder verspreid onder de minder ontwikkelden.

Gij hebt volkomen gelijk, zegt Herbert, en hij verwijdert

zich, om zich voor te bereiden voor de predikatie waarop hij ten slotte zijne vrienden zal onthalen. Daar moet dit thema toch ook worden aangeroerd.

'Gij zult', zegt hij op het tooneel, 'toch wel iets moeten doen voor de lagere standen, anders zullen zij vroeger of later opstaan om u met geweld te ontnemen wat gij bezit. Maar wat zult gij doen? Ik weet uw antwoord: gij zult hen opvoeden, gij zult hen onderwijzen. Maar hoe gij dat zult doen, weet gij niet. Er was nooit een tijd waarin gij meer spraakt over volksonderwijs, maar over hetgeen gij wilt onderwijzen kunt gij het niet eens worden. Gij wilt allerlei zaken onderwijzen, die nuttig zijn voor het leven, maar het doel van het leven zélf laat gij in het midden. Bestaat het in het najagen van zinnelijk genot, of in het volbrengen van een plicht? Zijn er zaken die goed zijn, volstrekt, uit zich zelf, of zijn de dingen goed of slecht naarmate van de gevolgen die zij hebben voor het individu? En indien onze strijd voor plicht en deugd hier op aarde nooit met een volkomen overwinning bekroond kan worden, is er dan een namaals, waar hoop op die overwinning bestaat? Er zijn maar twee antwoorden op die vragen mogelijk. En zoo het eene juist is, is het tegenovergestelde volkomen onjuist. Gij durft geen van beide beslist uitspreken, daarvoor zijt gij te veel ontwikkeld. Gij kunt in die zaken liberaal zijn, gij kunt waarheid en onwaarheid beide toelaten. Maar de arme man niet. Het maakt voor hem een groot verschil, of gij hem leert zijne oogen te openen voor zijn God en zijn plicht, dan of gij hem beginselen inprent die hem leeren, dat leven en arbeiden niet geheel te verwerpen zijn, met het oog op een stoffelijke welvaart, die voor hem toch onbereikbaar blijft. Wilt gij hem het eerste leeren als de waarheid, welnu dan bestaat die waarheid niet alleen voor hem, maar ook voor u. Kiest gij het laatste, leer hem dan liever niets, want zoo gij den blinddoek van zijne oogen zult hebben genomen, dan zal hij met afgrijzen op zijn eigen armoede staren en met de begeerlijkheid van een wild dier de blikken slaan op uw rijkdom en uw geluk.'

Is het wonder, waar zulk een tweestrijd ontstaat tusschen denken en handelen; waar de toepassing van wat men voor waar houdt iedereen moet doen huiveren bij den eersten blik op de omgeving, dat de stemming somber wordt, dat de denker met Leslie zegt, dat de tijd waarin hij leeft 'could not possibly

be worse,' en dat de eenvoudige omstander met Lady Ambrose uitroept: 'I never heard anything so dismal in my life.'

Tweestrijd tusschen denken en handelen; de slotsom waartoe het denkend brein komt, òf moedwillig te moeten verzwijgen, òf te moeten verkondigen onder uitdrukkelijk voorbehoud van die nooit in toepassing te brengen; na jaren gepeinsd te hebben over de beantwoording der gewichtigste vragen, te moeten erkennen dat die vragen beter onbeantwoord bleven; voor zich zelf een waarheid te vinden, die men vurig moet wenschen een onwaarheid te blijven voor anderen - ik kan niet denken dat dergelijke gewaarwordingen aangenaam zijn. Opwekkend, tot daden prikkelend zijn zij zeker niet.

Toch behooren zij, in meerder of minder mate, en onder allerlei vorm, tot de eigenaardige verschijnselen van onzen tijd. De gevolgen zijn dan ook niet geheel onwaarneembaar. Zouden zij niet daar moeten gezocht worden, waar wij maar al te vaak bij de meest veelzijdig ontwikkelden het minste krachtsbetoon ontwaren, waar wij door onophoudelijk denken geoefende, met allerlei kennis voorziene hoofden met krachtelooze en slappe handen vereenigd vinden; waar overdenking, bespiegeling, berekening alle raderen van den geest in beweging brengen, maar de veerkracht van den wil, die zich in kloeke daden moest uiten, verlammen.

Indien de vermeerdering van wetenschappelijke kennis, in plaats van in den menschelijken geest, door volledige overweging van alle gegevens, een onwrikbare overtuiging te doen ontstaan, ten slotte strekt om de vastheid van elke overtuiging te schokken; indien het ideaal waartoe die meerdere kennis ons brengen moet, een tijd blijkt te zijn waarin, zooals Saunders beweert, 'zwakheid en kleinmoedigheid, hoedanigheden die wij zoo onredelijk zijn van te verachten, tot hun recht zullen zijn gekomen, doordien algemeene beschaving tot algemeene vrede en rust zal hebben geleid', dan zullen onwillekeurig aan onze maatschappij andere vragen op de lippen komen. Waartoe, zal zij zeggen, waartoe dan al die meerdere kunde, waartoe die schatten aan onderwijs, aan wetenschappelijk onderzoek, aan verspreiding van kennis en ontwikkeling verspild? Het zoeken van den weg naar de woestijn waarheen gij ons wilt leiden, mag voor u zijne eigenaardige bekoorlijkheid hebben; wij voor ons verlangen die woestijn niet te naderen.

Op de koortsachtige begeerte tot uitbreiding van menschelijke kennis in alle vakken, schijnt bij velen een nog onbestemd gevoel van het doellooze der bevrediging van dergelijke begeerte te volgen. Het is niet meer: ‘dit alleen weet ik, dat ik niets weet’, maar: ‘dit alleen weet ik, dat alles, wat ik te weten kan komen, eigenlijk geen waarde heeft.’ Maar een zoo moedeloos, een zoo verstompend scepticisme moet een ziekelijk, kan nimmer een gezond verschijnsel zijn. Of zou het laatste woord van de wijsheid dezer eeuw in die levensbeschouwing gelegen zijn, door Renan onlangs voor zijne medeleden der Academie ontwikkeld, toen hij beweerde, dat het zaligste oogenblik voor den mensch dan aanbreekt, wanneer hij, na jaren studie, begint in te zien, ‘que tout est vain, mais aussi qu'une foule de choses vaines sont dignes d'être longuement savourées?’

W.H. DE BEAUFORT.

De ontdekkingsgeschiedenis van de Straat van Magellaan[1].

I.

De voorloopers van Magellaan.

Men kan zich in een tijd als de onze, waarin de stoomschepen zich naar alle zijden van den aardbol begeven, zonder door stroom of tegenwind in hunne vaart verhinderd te worden, nauwelijks meer voorstellen, dat de ontdekking van de straat van Magellaan en van de landen aan de spits van Zuid-Amerika eene zaak geweest is, die door de hardnekkigste pogingen van de zeevarende natiën van Europa niet dan na een langdurig tijdsverloop en met groote opoffering van schepen en menschenlevens is tot stand gekomen. En toch is dit het geval, want niettegenstaande de ontdekkingsreizen bijna onophoudelijk voortgezet werden, is er toch tusschen de ontdekkingen van Columbus en Lemaire een tijdvak van ongeveer 125 jaren verloopen, terwijl men er nog bij kan voegen, dat er na Lemaire nog wel een eeuw is voorbijgegaan, voordat het zuidelijk uiteinde van Amerika geheel bekend was. De onvermoeide pogingen in deze richting, voornamelijk door Spanjaarden, Engelschen en Nederlanders ondernomen, kunnen daarom gereedelijk vergeleken worden met het tot nog toe onvoltooide Noordpool-onderzoek. Daar de eerste zaak evenwel veel meer menschenlevens en schatten gekost heeft dan er tot nog toe aan de ondernemingen

1 Behalve door eenige oudere bronnen, als Herrera, de Laet, enz., werd ik tot het schrijven dezer schets aangespoord door de grondige studie van den zoo gunstig bekenden geleerde J.G. Kohl: '*Geschichte der Entdeckungsreisen und Schifffahrten zur Magellan's-Strasse und zu den ihr benachbarten Ländern und Meeren*.' (Berlin, 1877.)

in de arctische gewesten zijn opgeofferd, mag men uit den eindelijken gelukkigen uitslag der Magellaan-expedities ook de hoop op het toekomstig slagen van het Noordpool-onderzoek putten. Als tegenhanger daarvan wenschen wij ons thans met de ontdekkingsgeschiedenis der Magellaan-straat bezig te houden.

De voornaamste oorzaak, welke aan alle groote ontdekkingsreizen in de 15de, 16de en 17de eeuw het aanzijn gaf, was de begeerte om een weg naar Oost-Indië te zoeken. Men heeft daartoe twee noordelijke en twee zuidelijke wegen beproefd, namelijk de zoogenaamde noordoostelijke en noordwestelijke doorvaarten en de wegen langs de Kaap de Goede Hoop en door de straat van Magellaan. Aan den kortsten weg, die in de oudheid reeds bekend was en die thans volkomen tot zijn recht gekomen is, scheen men in het geheel niet te denken.

De eenige gedachte, welke Columbus rust noch duur liet, was om in westelijke richting Oost-Indië en het rijke China en Japan te bereiken. Toen hij het eerste land in de Antillen aanschouwde, geloofde hij waarlijk reeds den breeden afstand, die Europa van China scheidt, afgezeild te hebben. Doch bij later nadenken zag hij in, dat deze eilanden, hoe schoon ook, toch niet volkomen beantwoordden aan de schildering, welke Marco Polo en zijne voorgangers van de rijke provinciën van den ‘Grooten Khan’ (den keizer van China) gegeven hadden. Daarom zocht hij op zijne derde en vierde reis steeds westelijker door te dringen, zoodat hij eindelijk op de kusten van het vasteland van midden-Amerika stiet. Daarom ook zeilde hij over eene groote uitgestrektheid langs deze kust, zich steeds met de hoop vleiende, dat hij ergens een inham of straat mocht vinden, die hem gelegenheid zoude geven meer westelijk naar de zoo zeer begeerde landen door te dringen. Hij stierf evenwel in 1506, zonder dit raadsel opgelost te hebben.

Na hem beproefden de Engelschen John en Sebastiaan Cabot in 1497 en '98 hetzelfde, doch kozen daarbij een noordwestelijken weg, met de bedoeling om Amerika in het Noorden om te varen. Ook de Portugees Cortereal ondernam dit laatste van 1500 tot 1501. Doch zij stieten eveneens op de noordelijke deelen van Noord-Amerika, zonder den gewenschten doortocht te vinden.

De Spanjaarden volgden de voetstappen van Columbus en ontdekten, al zoekende naar de onderstelde zeeëngte of zee, van lieverlede het vasteland van Midden-Amerika en de noordelijke

kusten van Zuid-Amerika. De Portugees Cabral stiet in 1500 met hetzelfde doel op de kusten van Brazilië, dat hij ‘het land van het heilige kruis’ noemde.

Bij al deze ontdekkingen bleef evenwel het denkbeeld op den voorgrond staan, dat men slechts met eilanden te doen had, en niemand vermoedde nog de ware gedaante van Amerika. En daar Columbus en anderen na hem er niet in geslaagd waren, om in de Caraïbische zee eene opening tusschen de onderstelde eilanden te vinden, verplaatste men deze doorvaarten in de gedachte reeds meer en meer naar het Noorden en Zuiden. Voor ons tegenwoordig onderwerp hebben wij thans alleen te maken met de pogingen, welke in zuidelijke richting ondernomen werden.

Daar de Portugeezen in 1497 onder Vasco de Gama reeds den oostelijken weg naar Indië om de Kaap de Goede Hoop gevonden hadden, had de zuidwestelijke richting eigenlijk geen belang meer voor hen. Doch daar Paus Alexander VI in 1493 door eene demarcatie-lijn de wereld tusschen Spanje en Portugal in eene oostelijke en westelijke helft verdeeld had, zoodat de Spanjaarden alles, wat in het westelijk gedeelte gevonden werd, voor zich hielden, hetwelk volgens de voorstelling van dien tijd ook met Oost-Indië het geval kon zijn, meende men in Portugal hierin niet te mogen berusten en ook aan het onderzoek van den westelijken weg deel te moeten nemen. Reeds had Cortereal, gelijk gezegd is, op deze wijze een gedeelte van Canada en Cabral de kust van Brazilië ontdekt. Dit laatste werd evenwel op de reis van Cabral naar Oost-Indië langs de Kaap ontdekt en gold daarom van den beginne voor eene Portugeesche bezitting. Daarom liet koning Emanuel van Portugal onmiddellijk daarna eene vloot van drie schepen uitrusten, welke in 1501 uit Lissabon vertrok, ter nadere ontdekking en inbezitneming van het gewaande eiland van het heilige kruis. Op deze vloot bevond zich ook de kundige Florentijnsche handelaar, kosmograaf en zeevaarder Amerigo Vespucci, die reeds vroeger twee ontdekkingsreizen naar de noordkust van Zuid-Amerika gemaakt had.

Op deze reis zag Vespucci een aanzienlijk gedeelte van de oostkust van Zuid-Amerika en bemerkte, dat deze naar het Westen terugweek, waaruit de hoop, om Indië langs dezen weg te bereiken, zeer verlevendigd werd. Bij eene nieuwe reis, waaraan Vespucci insgelijks deel nam en die ondernomen werd

om ‘Malacca’, waarschijnlijk de Molukken, langs den westelijken weg te bereiken, ontdekte men op 13° Z. Br. een baai, het tegenwoordige Bahia, en zette de reis vervolgens nog tot 18° Z. Br. voort, waarna men uit gebrek aan het noodige tot den terugtocht besluiten moest. Daar evenwel op deze reis het beoogde doel niet bereikt werd, gaf de koning van Portugal voor het vervolg het zoeken naar eene zuidwestelijke doorvaart op.

Vespucci, uit den dienst van Portugal ontslagen, ging daarop in dien van koning Ferdinand van Castilië over. Deze rustte onder zijne leiding eene nieuwe expeditie uit, die onder het opperbevel van de Solis gesteld werd en in 1508 vertrok. Op deze reis kwamen de Solis en zijn opperstuurman Vespucci tot aan den 40sten graad Z. Br., doch ontdekten den mond van de Rio la Plata noch dien van den Rio Colorado in Patagonië, ofschoon zij tot aan deze laatste rivier gekomen moeten zijn. Korten tijd daarna vernam men in Spanje de tijding, dat de Balboa in 1513 bij de landengte van Panama het eerst den Stillen Oceaan aanschouwd en van de kustbewoners vernomen had, dat deze zee onmetelijk groot was, terwijl de westkust van Zuid-Amerika, zoo ver men wist, eene nagenoeg zuidelijke richting had. Dit bericht, gevoegd bij de omstandigheid, dat de oostkust van Zuid-Amerika zich steeds in zuidwestelijke richting voortzette, gaf de eerste aanleiding tot het vermoeden van de ware gedaante van dit werelddeel, terwijl men het als eene niet twijfelachtige zaak aannam, dat de twee kusten elkander ergens ontmoeten moesten en dus een doorvaart vormen.

In het volgende jaar ontving dus de Solis op nieuw drie goed uitgeruste schepen met het bevel ‘om naar de andere zijde van Goud-Castilië te varen,’ zooals men in dien tijd het land ten Z. van de landengte van Panama noemde. Hoewel deze in 1515 ondernomen tocht niet die hooge zuidelijke breedte van den voorgaanden bereikte, had de Solis toch de voldoening, om het eerst de schoone haven van Rio Janeiro als ook den diep in het land doordringenden mond van den Rio de la Plata te ontdekken. Hier meende hij de straat gevonden te hebben en beproefde om westelijk door te dringen. Bij deze poging geraakte hij evenwel in strijd met de wilde bewoners van het land en verloor daarbij zijn leven. Nadat één zijner schepen vervolgens nog met de geheele bemanning te gronde was gegaan, keerden de beide andere onverrichterzake naar Spanje terug.

II.
Magellaan en de Spanjaarden.

De denkbeeldige rivier Rio de Cananor bleef vervolgens eenige jaren lang het Ultima Thule voor de reizen der eenigszins ontmoedigde Spanjaarden. Aan een Portugees was het echter te danken, dat deze slagboom overschreden werd en dat er een nieuw tijdvak voor de Spaansche ontdekkingsreizen aanbrak.

Fernão de Magalhães, door ons gewoonlijk Magellaan genoemd, had zich reeds in den dienst van den koning van Portugal in Oost-Indië bij de verovering van Malakka in 1505 onderscheiden en vervolgens het commando gevoerd over één van de drie schepen, welke onder Francisco Serrão in 1510 de Molukken ontdekten, toen hij in Spaanschen dienst overging, om zijne verontwaardiging over de miskenning zijner verdiensten door koning Emanuel te toonen. Sinds dien tijd hield hij zich steeds bezig met de gedachte, om de Molukken langs den westelijken weg te bereiken en deze voor den koning van Spanje in bezit te nemen, omdat hij, zoowel als de bekende astronoom Ruy Faleiro, meende te kunnen bewijzen, dat de specerij-eilanden aan de oostelijke zijde lagen van de door Paus Alexander VI getrokken grenslijn. Dit is geheel overeenkomstig met de voorstelling der kaart van 1520.

Magellaan en Faleiro wisten zich in 1518 toegang te verschaffen bij Karel V, die zich toen te Valladolid bevond, en deelden aan dezen en de hovelingen hunne denkbeelden over den westelijken, zoogenaamden ‘Spaanschen weg’ mede. Daar de Spanjaarden evenwel sedert den tocht van de Solis het denkbeeld huldigden, dat Amerika zich onafgebroken van de Noord- naar de Zuidpool uitstrekte, hadden beiden vele bezwaren te overwinnen, om hunne denkbeelden ingang te doen vinden. In de eerste plaats grondde Magellaan zich op de overeenkomst in vorm tusschen Afrika en Z.-Amerika. Evenals het eene zich naar het O. ombuigt en vervolgens zijn eindpunt vindt in de Kaap de Goede Hoop, zou ook Z.-Amerika, dat zich naar het westen ombuigt, ergens een doorgang naar het W. aanbieden. De rivier, welke de Solis ontdekt had, zou waarschijnlijk zulk eene zeeëngte zijn en, zoo dit niet het geval was, zou men die verder zuidelijk kunnen vinden.

Daar de gissing van Magellaan in de hoofdzaak met de waarheid overeenkwam, vermoedden velen later, dat de straat reeds vroeger ontdekt was en dat Magellaan dit op de eene of andere wijze was te weten gekomen. Het is evenwel zoo goed als zeker, dat Magellaan en Faleiro enkel door theoretische beschouwingen tot deze overtuiging gekomen zijn.

Nadat de Spaansche geleerden alles rijpelijk onderzocht en overwogen hadden, gingen zij eindelijk tot het gevoelen van Magellaan over en raadden den jongen koning aan, de voorslagen van de beide Portugeezen aan te nemen. Deze deed dit en gaf hun vijf schepen, waarover hij hen tot aanvoerders benoemde, terwijl hij hun bovendien tot verhooging van hun gezag de aanzienlijke orde van St. Jago verleende.

Dit alles viel in de lente van 1518 voor, doch er zoude nog meer dan een jaar verloopen, voordat de vloot werkelijk uitzeilde. Dit oponthoud was voornamelijk aan de intrigues van het Portugeesche hof te wijten, dat op alle mogelijke wijzen het tot stand komen dezer expeditie zocht te doen mislukken, omdat men daar natuurlijk er niet zeer op gesteld was, dat de Spanjaarden een anderen weg naar Indië vinden zouden. Daarom zocht de Portugeesche gezant niet alleen Magellaan en Faleiro bij den Koning verdacht te maken, maar hij poogde ook tweedracht te zaaien tusschen de beide vrienden, hetwelk evenwel niet gelukte. Daar er evenwel ten laatste tusschen Magellaan en Faleiro toch oneenigheid ontstond over het opperbevel, omdat de koning hen steeds met gelijke eer begiftigd had, besliste Karel eindelijk, dat Magellaan eerst alleen zoude vertrekken, terwijl Faleiro hem later met eene nieuwe vloot volgen zoude. Van dit laatste kwam evenwel door verschillende omstandigheden niets, zoodat Faleiro verder geen deel had aan de ontdekkingen van Magellaan. In Faleiro's plaats benoemde de koning daarop den kapitein Juan de Cartagena tot controleur-generaal en eersten koninklijken ambtenaar na Magellaan, terwijl eerstgenoemde tevens het bevel had over zijn eigen schip.

Nadat alle zwarigheden ten slotte overwonnen waren, zeilde de vloot eindelijk op 20 September 1519 uit. De bemanning dezer vloot bestond slechts uit eenige weinige Spanjaarden, daar er zich slechts enkelen voor dezen tocht hadden aangeboden. Verder waren er 17 Portugeezen, terwijl het overig gedeelte der bemanning een bont mengelmoes vormden, dat uit Genueezen, Venetianen, Franschen, Grieken, Duitschers, Vlamingen,

Engelschen en Noormannen was samengesteld. Waren de voorbereidselen tot den toeht vergezeld gegaan van twist en intrigue, ook de reis zelve zou daaraan dubbel zijn deel hebben. Magellaan volgde eerst den gewonen weg langs de Canarische eilanden, doch hield zich in het vervolg steeds dicht bij de kust van Afrika, hetwelk de goedkeuring van zijn onderbevelhebber de Cartagena niet wegdroeg. Zijne aanmerkingen wees de vlootvoogd echter trotsch af en verklaarde hem, dat hij van niemand eenige inmenging in zijne zaken dulden zoude. Hieruit ontstond een wrok, die de Cartagena zoo ver bracht, dat hij eindelijk weigerde, om, gelijk het alle morgens de gewoonte was, het admiraalschip op de gebruikelijke wijze te salueeren.

In een gehouden scheepsraad van de kapiteins en stuurlieden bracht Magellaan den weerspannigen koninklijken ambtenaar in eene toornige rede zijn ongelijk onder 't oog en liet hem vervolgens gevangen nemen en in boeien slaan. Thans voerde Magellaan onbepaald den bevelhebberstaf over de vloot en toonde, dat hij niet de man was, die zich, door welke bezwaren dan ook, van het volvoeren van zijn voornemen zoude laten weerhouden.

In December bereikte men de kust van Brazilië, het land van ‘het heilige kruis,’ gelijk het toen nog genoemd werd, en in het begin van Januari kwam men zonder tegenspoed in den breeden mond van den Rio de Solis, onzen tegenwoordigen la Plata-stroom, aan. Nadat Magellaan de rivier hooger op onderzocht en bevonden had, dat men hier aan geene doorvaart denken kon, werd de reis weder vervolgd. Aan een berg aan den noordelijken ingang van de rivier gaf hij bij die gelegenheid den naam van ‘Monte Vidi,’ waaruit de benaming van het latere Montevideo ontstaan is.

Nadat men den mond der la Plata verlaten had, zeilde men in zuidelijke richting verder langs kusten, die nog door niemand aanschouwd waren en die men daarom zooveel mogelijk nabij bleef. Het bleek op deze vaart, dat de kust, zooals Magellaan vermoed had, zich meer en meer in westelijke richting boog. Op 42° Z.-Br. ontdekte men weder eene groote en ruime baai, die even als de la Plata onderzocht werd, in de hoop, dat hier eene zeeëngte zoude gevonden worden. Dit bleek niet het geval te zijn, en daar men deze baai op den dag van den H. Matthias onderzocht had, gaf hij haar den naam van Matthias-baai, dien zij tot heden behouden heeft. Evenwel is deze golf op de

kaarten van dien tijd meer bekend onder den naam van *Bahia sin fondo*, baai zonder ankergrond, omdat Magellaan er geen goeden grond om te ankeren had aangetroffen.

Na het verlaten dezer baai begon zich de koude der zuidelijke poolstreken reeds duidelijk te doen gevoelen en had men dikwijls met hevige stormen te kampen. Niettemin werd de reis gelukkig voortgezet tot aan een golf, die op de hoogte van den 51sten zuiderbreedtegraad gelegen is en die den naam van baai of rivier van St. Juliaan ontving, welke insgelijks gedurende meer dan drie en een halve eeuw is bewaard gebleven. Men viel hier op den 31sten Maart 1520 binnen, ruim een half jaar na het vertrek uit Spanje, en daar de zuidelijke winter binnen kort aanstaande was, besloot Magellaan hier alles voor eene overwintering gereed te maken.

Zijne tochtgenooten evenwel konden zich met de volvoering van dit plan slecht vereenigen. Tot aan de Matthias-baai had de kust steeds eene zuid-westelijke richting behouden, doch daarna nam de Patagonische kust, gelijk men weet, weder eene geheel zuidelijke richting aan, waardoor er ongerustheid onder de bemanning ontstond. Zij zeiden daarom tot Magellaan, dat het thans wel gebleken was, dat er aan eene westelijke straat niet te denken viel, daar de kust hare zuidelijke richting wellicht tot aan de pool zoude behouden. Men had nu genoeg voor de eer gedaan en was verder gekomen dan iemand vóór hen, zoodat men met een gerust geweten naar huis kon terugkeeren. Ten slotte wezen zij op den reeds zeer verminderden toestand der levensmiddelen. Thans riep Magellaan al zijne welsprekendheid te hulp, om hen tot andere gedachten te brengen, doch het baatte hem niet veel. Eenige zijner Spaansche officieren zochten den ‘alles op het spel zettenden Portugees’ verdacht te maken en vormden ten slotte eene samenzwering tegen hem. Bij een scheepsraad, dien de admiraal had bijeengeroepen, verschenen slechts enkele zijner officieren en de weggeblevenen deden zich spoedig daarop openlijk als muiters gelden. Aan hun hoofd stelden zich de scheepskapitein Gaspar de Quesada en de vroegere controleur-generaal Juan de Cartagena, die weder door Magellaan begenadigd en in vrijheid gesteld was. Gedurende den nacht wisten zij zich door geweld van twee der andere schepen meester te maken en sloegen de officieren, welke aan den admiraal getrouw waren gebleven, in boeien. Daar de opstandelingen nu het meerendeel der schepen in hun

bezit hadden, bleef aan Magellaan geen ander redmiddel over dan tot list zijn toevlucht te nemen. Daartoe zond hij eene boot met eenige gewapenden naar een der schepen, waarvan de muiters zich meester gemaakt hadden. Dezen brachten een brief van den admiraal over, en toen de kapitein, na hen aan boord gelaten te hebben, bezig was den brief te lezen, overvielen zij hem onverwacht, knevelden hem en plaatsten de admiraalsvlag weder op den achtersteven, waarmede de overige bemanning ook spoedig genoegen nam. De beide andere schepen wilden thans zee kiezen, maar moesten daartoe eerst het admiraalschip voorbijkomen, dat in den smallen ingang der baai lag.

Het eerste schip dreef daarbij naar het admiraalschip af en werd onmiddellijk met de volle laag uit het geschut begroet, waarop de manschappen zich na een kort gevecht overgaven. Ook het laatste schip, dat thans alleen stond, werd eindelijk met geweld tot gehoorzaamheid gebracht.

Nu was Magellaan weder heerscher over de vloot en zocht zijn gezag door eene strenge strafoefening te versterken. Quesada werd onthoofd en de thans opnieuw onderworpen de Cartagena werd met een anderen belhamel, een zekeren priester, gevangen gehouden, om later aan een woeste kust aan land gezet en aan hun lot overgelaten te worden. Overigens bewees hij genade aan de geringere onder de schepelingen, die zich door de aanvoerders hadden laten misleiden. Toen dit geregeld was, werd alles voor de overwintering gereed gemaakt en bracht men het in deze streken zeer gure jaargetijde zoo goed mogelijk met jagen, visschen en andere verrichtingen door.

In het begin van den winter zond hij evenwel een der schepen, onder bevel van Juan de Serrano, vooruit om de kust verder zuidwaarts te onderzoeken, doch dit schip werd na eene korte reis door een storm overvallen en op het strand geworpen. De bemanning redde zich echter en kwam na een hoogst moeitevollen tocht te voet langs de kust van Patagonië weder bij de overwinteringsplaats aan. Met den laatsten naam was men gedurende dien winter reeds begonnen de geheele zuidoostelijke kust van Zuid-Amerika van de la Plata-rivier af te benoemen. Deze naam beteekent het land der reuzen of grootvoeten (Patagones), daar de inboorlingen, welke zij een enkele maal gezien hadden, hun buitengewoon groot toeschenen. Hoewel dit met de oorspronkelijke bewoners van het zuidelijk gedeelte van Amerika, die van Vuurland uitgezonderd, ook werkelijk eeniger-

mate het geval is, werd toch door de voorstelling dier tijden de grootte dezer lieden zeer overdreven. De eens gegeven naam heeft zich evenwel door de eeuwen heen weten in stand te houden.

Toen het voorjaar eindelijk aangekomen was, werd de reis weder met goeden moed hervat. Dit gebeurde op den 24sten Augustus, doch vooraf zette men de Cartagena en zijn priester, van een goeden voorraad levensmiddelen voorzien, aan land. In weinige dagen bereikte men nu eene baai, welke reeds door het schip van Serrano ontdekt was en door hem Baai van het Heilige Kruis, Bahia de Sta Cruz, genoemd was. Ook deze naam is tot op onze dagen bewaard gebleven. Door een hevigen storm tot binnenloopen gedwongen, vertoefde men hier anderhalve maand, gedurende welken tijd Magellaan de baai en de in haar stroomende rivier nauwkeurig deed onderzoeken, om te zien, of hier ook een westelijke doortocht was. Ter loops zij hier aangemerkt, dat onderzoekers van den nieuweren tijd, namelijk Darwin, King en Fitzroy, van meening waren, dat de baai en rivier van Santa Cruz in overoude tijden werkelijk een dergelijke zeeëngte als de straat van Magellaan gevormd hebben. Den 18^{den} October werd de reis weder vervolgd en nu bereikte men na drie dagen een voorgebergte, dat op een breeden landtong ver naar het oosten uitliep, terwijl na de omzeiling hiervan wederom eene breede opening in het land ontdekt werd. Magellaan zond dadelijk twee zijner schepen uit, om zoo mogelijk landwaarts in door te dringen. Binnen eenige dagen kwamen beide schepen achtereenvolgens terug. De bemanning van het eerste schip berichtte, dat men weder eene baai even als de vorigen gevonden had en dat deze aan alle kanten door hooge bergen omringd was. Die van het tweede schip bracht echter een geheel ander bericht mede. Zij hadden drie dagen lang westwaarts gezeild zonder het einde van het tusschen de beide kusten liggende water ontdekt te hebben, terwijl zij overal met het lood een diepen zeebodem aangetroffen hadden. Zij waren dus van oordeel, dat men thans werkelijk de gezochte straat gevonden had. Magellaan sloot zich dadelijk bij het oordeel der laatsten aan en gaf daarop aan het eerst geziene voorgebergte, dat op het feest van de H. Ursula ontdekt was, den naam van Kaap der 11,000 jonkvrouwen. Thans heet het eenvoudig Cabo de las Virgines of ook Cape Virgin, zoodat het oorspronkelijke denkbeeld er nog in is bewaard ge-

bleven. De admiraal besloot thans de doorvaart te beproeven, doch had nog eerst met vele tegenkantingen te worstelen. In een scheepsraad deelde hij zijn voornemen mede, om den nieuw gevonden weg in te slaan. Thans nam evenwel een der stuurlieden, de Portugees Esteban Gomez, het woord en betoogde, dat daar men nog slechts voor drie maanden levensmiddelen over had en men, na deze straat te hebben doorgevaren, waarschijnlijk nog eene zeer lange reis te maken had, eer men de Molukken bereikte, het verstandig zijn zoude nu naar Spanje terug te keeren, om later met eene nieuwe vloot de ontdekkingen voort te zetten. Gomez was na Magellaan de meest ervaren zeeman der vloot, zoodat zijn gevoelen bij de overigen van groot gewicht was. Magellaan antwoordde hem echter, dat zelfs als hij zeker wist, dat hij uit honger het leder aan de zeilen der schepen zoude verslinden, hij toch door deze straat wilde varen, om zijn aan den koning gegeven woord gestand te doen. Hij beval dus het voortzetten van de reis en dreigde ieder, die weder van de terugreis spreken mocht, met de doodstraf.

Bij het doorvaren zag men aan beide zijden een trotsch landschap met besneeuwde bergen, waarbij de hooge, zoogenaamde Campan de Roldan, welke thans Mont Siermiento heet, het meest in het oog viel. Het land ten Z. der straat werd ‘Vuurland’ genoemd, waarschijnlijk omdat men gedurende den nacht in de bosschen vele vuren der inboorlingen zag. In het midden der straat, ongeveer op de hoogte van de tegenwoordige kaap Froward, verdeelde zich het water in verscheidene takken, waarom Magellaan het schip ‘St. Antonio’ uitzond, om een dezer kanalen te onderzoeken, terwijl hij zelf naar een anderen zeearm voer. Toen het eerste schip echter op den bepaalden tijd niet weder terugkwam, zond Magellaan eerst het schip ‘Victoria’ uit en ging vervolgens zelf met de andere schepen op weg, om de St. Antonio te zoeken. Dit schip kwam vervolgens op de aangewezen plaats terug, toen de overige schepen reeds vandaar vertrokken waren, hetwelk eene groote ongerustheid bij de bemanning veroorzaakte. Hiervan maakte de nog altijd ontevreden stuurman Gomez gebruik, om het scheepsvolk op zijne hand te krijgen en de reis naar Europa te aanvaarden. Zij maakten zich daartoe van den kapitein meester en zeilden in oostelijke richting weg. Na in de haven van St. Juliaan de Cartagena en den priester aan boord genomen te hebben, kwamen zij vervolgens op den 6^{den} Mei 1521 in Spanje, waar

zij de eerste berichten over de reis van Magellaan, ofschoon in een verkeerd licht voorgesteld, wereldkundig maakten.

Magellaan vermoedde intusschen, wat er met het schip ‘St. Antonio’ gebeurd was, en besloot niettemin met de drie nog overgebleven schepen de reis voort te zetten. Evenwel had hij eerst nog weder moeielijkheden met zijne onderhoorigen, welke allen het voorbeeld van Gomez wenschten te volgen. Nadat hij dit had weten te boven te komen, zond hij wederom een zijner schepen uit, om den weg in noordwestelijke richting te onderzoeken. Gelukkig was dit juist de gemakkelijkste en breedste weg om uit de zeeëngte te komen. Na weinige dagen kwam het vooruitgezonden schip ook werkelijk met de blijde boodschap terug, dat men de kaap bij de andere zee gezien had. Tranen van vreugde kwamen den volhardenden admiraal bij het vernemen van dit bericht in de oogen en hij noemde, ter herinnering aan dit feit, de nieuw ontdekte kaap ‘Cabo Deseado’, Gewenschte kaap. Dezen naam heeft het voorgebergte ook in de eerste tijden behouden, doch later is het wegens zijn eigenaardigen vorm ‘*Cabo de los Pillares*’ of ‘Cape Pillar,’ Pilaar-Kaap, genoemd. De reis werd nu onmiddellijk vervolgd en na een korten tijd kwam de vloot bij het bedoelde voorgebergte aan, waar zij de trotsche golven van den Grooten Oceaan hun zagen te gemoet rollen, als een onomstootelijk bewijs, dat zij thans werkelijk de verlangde doorvaart gevonden hadden. Het voorgebergte aan den noordelijken uitgang der straat werd vervolgens ‘Cabo Victoria’ genoemd, hetzij ter eere van het schip van dien naam, hetzij ter herinnering aan de heugelijke gebeurtenis, waardoor Magellaan zich voor den gelukkigsten aller stervelingen hield. Aan de straat zelve werd de naam van ‘Canal de todos los Santos,’ Allerheiligen-kanaal, gegeven, doch nadat zij eenigen tijd lang met verschillende namen, als: ‘Estrecho Patagonico’ en ‘Estrecho de la nave Victoria’ was aangeduid, kwam men eindelijk overeen om aan de zeeëngte den naam te geven, welken zij reeds van den aanvang verdiend had en die tot op onzen tijd de groote ontdekking van Magellaan in eere houdt.

Toen Magellaan voor het eerst den Grooten Oceaan bevoer, bemerkte hij al dadelijk, dat de westkust van Zuid-Amerika eene noordelijke richting had. Hij zeilde daarom in deze richting voort tot op 32° Z. Br., waar hij zich ongeveer in de nabijheid van het eiland Juan Fernandez en bij het midden van de

kust van Chili moet bevonden hebben, zoodat hij op deze wijze de geheele kust van Patagonië omvoer. Hierdoor kon men zich den vermoedelijken loop van het vasteland van Zuid-Amerika reeds vrij voldoende voorstellen. Van hier stevende hij in noord-westelijke richting verder, om den aequator en de Molukken te bereiken. Met behulp van den oostelijken passaat voer hij over den ontzaggelijken oceaan, dien hij om den toen heerschenden zachten en gestadigen wind ‘den Stillen Oceaan’ noemde. Op zijne verdere reis ontdekte zij de Ladronen en kort daarop de Philippijnsche eilanden, waar hij op het eiland Zebu bij een gewaagden aanval op de inboorlingen op 27 April 1521 den dood vond.

Het overgebleven gedeelte zijner tochtgenooten bereikte later onder een nieuwen aanvoerder de Molukken en ten slotte kwam de wereldberoemde ‘Victoria,’ het eenige overgebleven schip, beladen met de gezochte specerijen, op 6 September 1522 met 18 uitgeputte schepelingen onder bevel van Sebastian del Cano in Spanje terug. Hiermede was de eerste reis om de aarde volbracht en was het ideaal van Columbus meer dan bereikt.

De terugkomst van het eenig overgebleven schip der vloot van Magellaan werd in Spanje als eene hoogst belangrijke gebeurtenis beschouwd. Karel V verklaarde in eene proclamatie, dat de Molukken binnen de door den Paus getrokken grenslijn gelegen waren, en gaf aan al zijne onderdanen vergunning in deze richting handel te drijven. Ook werd er spoedig weder tot eene nieuwe expeditie besloten, welke ook werkelijk reeds in 1525 vertrok. Deze bestond uit niet minder dan zeven schepen, die met ongeveer 500 matrozen en krijgslieden bemand werden. Hieronder waren verscheidene personen, die de reis van Magellaan medegemaakt hadden, als ook de beroemde Sebastian del Cano, die de eerste reis om de aarde volbracht had. Tot opperbevelhebber werd Garcia Joffre de Loaisa benoemd.

Deze vloot, welke met tal van rampen te worstelen had, zoude niet veel meer dan eene herhaling van de reis van Magellaan opgeleverd hebben, indien zij niet in de gelegenheid geweest was, eenige gedeelten van de straat van Magellaan nauwkeuriger te onderzoeken, terwijl zij tevens van gewicht was door de verdere ontdekking van Zuid-Amerika en Vuurland. Het begin van de reis was gunstig, doch bij den ingang der straat had men met vreeselijke stormen te kampen, zoodat zij meer dan

twee maanden besteden moesten, om in de straat binnen te loopen. Bij dit heen en weder kruisen werd de kapitein Francisco de Hoces met zijn schip langs de noordoostelijke kust van Vuurland gedreven, waar hij volgens zijne berichten op 55° Z. Br. eene open zee vond. Hoewel de ontdekker zelf en de Spanjaarden op dit feit weinig acht sloegen, is het toch zoo goed als zeker, dat de Hoces toen reeds de later door de Nederlanders ontdekte straat Lemaire aanschouwd heeft. Nog langen tijd daarna bleef men evenwel in Spanje gelooven, dat Vuurland een gedeelte van het groote zuidelijke vasteland uitmaakte.

Twee andere schepen leden aan den ingang der straat schipbreuk, waarna Loaisa met de overige de zeeëngte binnenvoer en er door het ruwe weder bijna twee maanden in kruisen moest. Eindelijk op den Stillen Oceaan gekomen, werden de schepen door een woedenden storm overvallen en naar alle zijden verspreid. Een er van werd in noordelijke richting weggedreven en kwam na eene lange reis in de Mexicaansche haven Tehuatepee aan, waardoor de eiland-vormige gedaante van Zuid-Amerika voor het eerst met zekerheid werd aangetoond. De ongelukkige vlootvoogd, ten laatste door al zijne schepen verlaten, mocht het einde zijner reis niet beleven en stierf door uitputting midden op den Oceaan in de nabijheid van den aequator. De eerste reiziger om de aarde, Sebastiaan del Cano, volgde hem op, doch bezweek kort daarna. Hetzelfde lot viel ook nog aan een paar andere opvolgers ten deel en eindelijk kwam het bevel in handen van Toribio Alonzo de Salazar, die het schip naar de Philippijnsche eilanden en de Molukken bracht en ten laatste, na nog vele lotgevallen ondervonden te hebben, eindelijk weder in Spanje terugkwam.

III.
De verdere reizen tot aan de ontdekkingen der Nederlanders.

Negentig jaren moesten er na de reis van Loaisa verloopen, eer het vraagstuk van de zuidelijkste omzeiling van Zuid-Amerika tot oplossing kwam en het denkbeeldige zuidelijk vasteland meer en meer naar de pool werd teruggedrongen. De eer dezer ontdekking kwam aan de Nederlanders toe, hoewel verschillende volken niet ophielden telkens hernieuwde pogingen in het werk

te stellen, om de moeielijke kwestie tot eene beslissing te brengen. Onder al deze tochten was de reis van Drake, de eerste Engelschman, die de reis om de aarde volbracht, verreweg de gewichtigste en het is zoo goed als zeker, dat hij reeds lang voor Schouten en Lemaire de zuidelijkste punt van Amerika aanschouwd heeft en dus als de eigenlijke ontdekker daarvan aangezien moet worden. Daar evenwel deze ontdekking niet tot haar recht kwam, omdat de beschrijving zijner reizen eerst in 1628 het licht zag, op welk tijdstip de Nederlandsche reizigers reeds hunne gedenkwaardige tochten volbracht hadden, werd de eer der ontdekking zonder tegenspraak van Schouten en Lemaire toegekend.

Het zoude ons te lang ophouden, indien wij stil stonden bij de verschillende vruchtelooze pogingen, in deze richting gedurende tal van jaren ondernomen; daarom zullen wij ons tevreden stellen met het opnoemen van de namen der verschillende reizigers en van sommigen het belangrijkste in hunne reizen mededeelen. In 1526 werd de Engelschman Sebastian Cabot door de kooplieden van Sevilla met eene expeditie belast en een jaar later zond Cortez, de veroveraar van Mexico, uit de Mexicaansche haven Zacatula drie schepen onder bevel van Alvaro de Saavedra uit. Hierop volgde in 1534 de reis van den Portugeeschen ridder Simon de Alcazava Sotomayor. In het volgende jaar zond de koning van Spanje wederom eene groote vloot naar de Rio de la Plata onder aanvoering van Don Pedro de Mendoza, terwijl van 1539-1572 nog de tochten van Alonso de Camargos, Juan Ladrilleros, Fernando Gallego en Juan Fernandez ondernomen werden. In de jaren 1577-1579 volbracht Sir Francis Drake zijne beroemde reis om de aarde en door dezen gelukkigen uitslag aangemoedigd, volgden nog onderscheidene zeevaarders van verschillende natiën zijn voetspoor, waarvan wij slechts Pedro Sarmiento de Gamboa, Diego Flores de Valdes, Edward Fenton, Robert Withrington, Thomas Cavendish, John Chidley en Sir Richard Hawkins noemen willen.

Al deze reizen hadden plaats in het tijdvak tusschen 1526 en 1595, terwijl drie jaren later het eerste Nederlandsche schip in de wateren bij de straat van Magellaan gezien werd. Welke uitkomsten door deze ondernemingen verkregen werden, wil ik thans kortelijk aantoonen.

De uit vier schepen bestaande vloot van Sebastian Cabot kwam niet verder dan de Rio de la Plata. Van de drie schepen

welke op last van Cortez uit Mexico de reis naar de Molukken beproeven zouden, gingen twee op den Stillen Oceaan verloren en het derde kwam wel is waar op de Molukken aan, doch keerde niet weder naar Mexico terug. Voor de uitbreiding der kennis van de zuidpunt van Amerika had deze reis dus evenmin als de vorige eenig gunstig gevolg. Sedert dezen tijd liet de Spaansche regeering, ten gevolge eener overeenkomst met Portugal, het denkbeeld varen om door de straat van Magellaan Indië te bereiken en daar het Spaansche gezag verder uit te breiden. De volgende reizen werden dus voornamelijk ondernomen, om eene betere kennis aangaande Zuid-Amerika te verkrijgen. Met dit doel werd ook de vloot van Alcazava, uit twee schepen met eene bemanning van 240 Spanjaarden bestaande, uitgezonden, doch deze bracht het ook niet verder dan tot in de zeeëngte. Toch was deze reis hoogst merkwaardig, omdat op bevel van den aanvoerder door 200 zijner soldaten een marsch dwars door de kale vlakte van Patagonië volbracht werd, bij welke gelegenheid zij waarschijnlijk den loop der Rio Negro volgden en voor het eerst in deze richting de zuidelijke Andes aanschouwden. Deze tocht kenmerkte zich evenwel door herhaalde muiterij, ten gevolge waarvan zoowel Alcazava als de overige in zijne plaats benoemde aanvoerders vermoord werden of omkwamen, Dien ten gevolge bestaan er ook geene volkomen zekere berichten over deze reis.

In het volgende jaar zond Karel V den rijken edelman Pedro de Mendoza met eene vloot van zeven schepen naar de Platarivier, met het doel om daar de Spaansche macht te vestigen en deze zoo ver mogelijk zuidwaarts uit te breiden. Deze tocht had evenwel geen ander gevolg, dan dat zij den grond legde tot de stichting der stad Buenos-Ayres. De reis van Camargo in 1540 gelukte in zoo verre, dat hij door de straat van Magellaan zeilde en met het eenige overgebleven schip in Peru aankwam. Nieuwe ontdekkingen werden evenwel ook door hem niet gedaan. De drie Zuid Amerikaansche expeditions, waarvan een te land ondernomen werd, onder Ladrilleros, Gallego en Juan Fernandez, hadden eveneens slechts weinig gevolg. Door den laatsten werden bij deze gelegenheid in 1572 de Juan Fernandez-eilanden ontdekt.

In het tijdvak tusschen 1540 en 1577 geraakte de vaart door de straat van Magellaan eenigszins in vergetelheid. Van Spanje uit werden er althans in die jaren geene nieuwe reizen

naar de zuidspits van Amerika ondernomen. De reden hiervan lag voor de hand. Sedert de stichting van eenige gewichtige havensteden aan de kusten van den Stillen Oceaan in Midden-Amerika had de handelsweg naar de Philippijnen en de Molukken meer en meer de richting genomen over de landengte van Panama, welke weg ontegenzeggelijk vele voordeelen aanbood. En daar de Spanjaarden tot nu toe alleen den weg door de straat van Magellaan bevaren hadden en zelve weinig voordeel in dezen weg zagen, zochten zij zoo veel mogelijk tegen te gaan, dat andere volken in deze richting hun voetspoor volgen zouden. De havens aan den Stillen Oceaan zagen enkel Spaansche schepen in hare wateren en waren tot op 1572 nog door geene andere Europeanen bezocht, zoodat zij, indien de vaart door de straat van Magellaan in het vergeetboek geraakte, daar voor geene vijandelijke aanvallen beducht behoefden te zijn. Dit was van te meer belang sedert Spanje met Engeland en de Nederlanden in een oorlog gewikkeld was. Het doel der Spaansche staatslieden was dus, om de aandacht der andere Europeesche volken zoo veel mogelijk van de reis door de door hen gevonden zeeëngte af te leiden. Ja, men ging zelfs zoo ver van te beweren, dat, indien de bewuste zeëngte vroeger al bestaan had, zij thans, wellicht door eene aardbeving of eenig ander natuurverschijnsel, niet meer bestond, en hoopte op deze wijze van de lastige bezoeken van vijandelijke schepen verschoond te blijven.

Europa liet zich evenwel niet zoo gemakkelijk blinddoeken. In Engeland, Frankrijk en Duitschland had men de uitkomsten van de reizen van Magellaan en Loaisa niet vergeten en waren de gedane ontdekkingen herhaaldelijk op land- en zeekaarten voorgesteld. Daardoor werd voornamelijk ook de reeds bekende zeevaarder Sir Francis Drake aangespoord, om in 1577 aan koningin Elisabeth een plan tot eene expeditie door de straat van Magellaan naar de Spaansche havens aan de kusten van den Stillen Oceaan te ondernemen. Reeds in 1572 had hij verwoestend en plunderend over de landengte van Panama de kusten van den Grooten Oceaan bereikt en gezien, dat de bloeiende havensteden daar openlagen voor aanvallen van de zeezijde. De koningin vond zijn plan goed en gaf hem eene vloot van vijf schepen, waarmede hij op 5 November 1577 zijne gedenkwaardige reis aanving.

Denzelfden koers als Magellaan volgende, vond hij na ver-

schillende avonturen op 20 Augustus 1578 den ingang der gezochte zeeëngte, waarin sedert ongeveer veertig jaren niemand meer van de oostzijde was binnengevaren. Door goed weder begunstigd, gelukte het hem, om reeds op 6 September den westelijken uitgang te bereiken en zijnen weg over den Grooten Oceaan te vervolgen. Evenals de meeste schepen werd hij hier aan den uitgang der straat door westelijke stormen overvallen, zoodat hij tot aan den 57sten graad Z. Br. teruggedrongen werd en op deze wijze dichter bij de Zuidpool kwam dan iemand zijner voorgangers. Op deze breedte zag hij land en ging daarop bij een eiland voor anker. Toen de wind gunstiger werd, zeilde hij weder noordwaarts en zag op 55° Z. Br. wederom land, waar hij nogmaals, door storm gedwongen, voor anker moest gaan.

Men heeft er later veel over getwist, welk land Drake bij deze gelegenheid ontdekt heeft. Verkeerde voorstellingen zijner reisgenooten en het nog steeds kracht hebbend geloof aan het bestaan van een uitgestrekt zuidelijk vast land waren oorzaak, dat men het er voor hield, dat Drake een gedeelte van de kust van dit land gevonden had. Daarom vindt men op de kaarten van de 16de en 17de eeuw ook dikwijls een gedeelte van dit denkbeeldige land met den naam van ‘het land van Drake’ aangeduid. Indien men echter beter gelet had op de mededeelingen van Drake's reisbeschrijver Francis Fletcher, die als predikant de reis medemaakte en onder den titel van ‘*the World encompassed*’ zijn eerst in 1628 in het licht verschenen reisverhaal uitgaf, had men zich deze kwestie kunnen besparen. Fletcher toch zegt duidelijk, dat het land, hetwelk Drake op 57° Z. Br. zag, eene groep kleine eilanden was. Van het land op 55° Z. Br. zegt hij even stellig, dat het eene groep grootere eilanden was, welke door de verschillende vertakkingen van de straat van Magellaan van Vuurland afgescheiden waren. Deze eilanden noemde Drake ter eere zijner koningin ‘de Elisabethiden.’ ‘Drake en zijne metgezellen,’ zegt Fletcher, ‘erkenden hier, dat zij zich aan de zuidpunt van Amerika bevonden en dat Vuurland niet, zooals men tot nu toe geloofd had, het noordelijk uitloopende schiereiland van een groot zuidelijk vastland was, maar dat het zich naar het Zuiden in eene menigte kleinere en grootere eilanden oploste en dat de Atlantische en de Stille Oceaan zich hier verbonden en eene enkele, groote, vereenigde zee vormden.’

Hiermede was dezelfde ontdekking gedaan, welke door de reis van Schouten en Lemaire nog nader bevestigd werd. Daar deze reisbeschrijving evenwel, gelijk wij reeds gezegd hebben, na de ontdekkingsreis der Nederlanders het licht zag, kwam de eer der prioriteit niet aan Drake ten goede.

Op zijn verdere reis was Drake ook in staat de richting der westelijke kusten van Zuid-Amerika nauwkeuriger te bepalen dan dit tot nu toe had plaats gehad. Het verdere gedeelte zijner reis, zijne plunderingen van de rijke Amerikaansche steden, zijne vaart door den Oost-Indischen Archipel en langs de Kaap de Goede Hoop en eindelijk zijne terugkomst in Engeland op 9 November 1580 kunnen wij verder onvermeld laten, daar dit buiten het bestek van ons onderwerp ligt.

De door dezen stouten tocht verschrikte bewoners van Amerika's westkust zochten al spoedig naar een middel, om zich tegen een verderen aanval der overmoedige Engelschen te vrijwaren. Daarom zond de onderkoning van Peru reeds in 1579 eene expeditie uit, welke voornamelijk ten doel had, in de straat van Magellaan een geschikt punt voor eene nederzetting te zoeken, waardoor men in staat zoude zijn zich tegen het verder doordringen der vijanden te verzetten. Doch ook de nadere ontdekking en inbezitneming van de Patagonische kusten behoorde tot de voorschriften, welke voor deze reis gesteld waren. De expeditie bestond uit twee schepen met eene bemanning van 200 soldaten en zeelieden en werd aangevoerd door Pedro Sarmiento, een man, die zich reeds in vele opzichten had onderscheiden. Deze tocht werd zeer gewichtig door de ontdekking van de tallooze grootere en kleinere eilanden, welke langs de westelijke kust van Patagonië verspreid liggen. Na vele gevaren doorgestaan te hebben en door den bevelhebber van het andere schip trouweloos verlaten te zijn, vond hij eindelijk den bekenden ingang van de straat van Magellaan. Niet ver van de zuidelijkste punt van het vasteland van Amerika, welke later den naam van Kaap Froward ontving, ontdekte hij eene schoone haven, die hij ‘Bahia de la Gente’ (Baai des Volks) noemde. Deze was, zeer in tegenstelling met het overige ruwe landschap, door eene schoone woudstreek omgeven, waarin, behalve verscheidene zangvogels, ook papegaaien en eenige andere tropische vogels gevonden werden. Om deze reden vond Sarmiento dit punt zeer geschikt voor eene latere kolonisatie. Na het verlaten der zeeëngte reisde Sarmiento

volgens de hem medegegeven instructie door den Atlantischen Oceaan naar Spanje en volbracht daardoor de eerste reis van Peru door de straat van Magellaan naar het moederland. Hij kwam daar in hetzelfde jaar aan, dat Drake zijne reis om de aarde ten einde gebracht had. In vele opzichten mag evenwel de reis van Sarmiento belangrijker geacht worden dan die van Drake, daar hij verscheidene punten nauwkeurig opnam en er benamingen aan gaf, welke nog lang na dien tijd in gebruik bleven. Op de hedendaagsche kaarten is zijn naam nog bewaard gebleven, daar de hoogste bergtop, die aan de zeeëngte gelegen is en vroeger op Magellaan's reis ‘Campana de Roldan’ genoemd werd, thans algemeen ‘Mont Sarmiento’ heet.

Maar Sarmiento was hiermede nog lang niet aan het einde van zijn door vele lotgevallen zoo beroemd geworden loopbaan. In het jaar 1580 veroverde Philips II Portugal en hierdoor was zoowel de weg om de Kaap de Goede Hoop als die door de straat van Magellaan als het ware Spanje's eigendom geworden, zoodat men zoowel Indië als den geheelen Stillen Oceaan tegen alle vreemde indringers meende te moeten beschermen. Om deze reden leende de koning gaarne het oor aan de voorstellen van Sarmiento, die hem aanraadde eene militaire bezetting van eenige punten in Magellaan's zeeëngte te beproeven en aldaar eene volkplanting aan te leggen.

Er werd daarom een vloot uitgerust zooals Spanje er nog geene naar deze afgelegen en onherbergzame streken had afgezonden. Zij bestond uit 23 schepen met eene bemanning van 3500 koppen, uit matrozen, soldaten en kolonisten bestaande, terwijl er bovendien nog 500 soldaten aan boord waren, die naar Chili overgevoerd moesten worden. Deze geduchte vloot werd gesteld onder het opperbevel van Diego Flores de Valdes, terwijl Sarmiento als ‘kapitein-generaal van de straat van Magellaan en de aldaar te vestigen kolonie’ de reis medemaakte. Het lot dezer vloot was evenwel bijna even ongelukkig als dat van de groote Armada, welke Philips eenige jaren later tegen Engeland en Nederland afzond. Zeven schepen met 800 man gingen reeds in den Noordelijken Atlantischen Oceaan verloren, waardoor de geheele vloot tot den terugtocht naar Spanje gedwongen werd. Andermaal uitgevaren zijnde, verloor Valdes op het eerste gedeelte der reis over de 200 man aan verschillende ziekten, terwijl hem bovendien verscheidene schepen en

manschappen door schipbreuk ontvielen. Wel bereikte hij eindelijk de zeeëngte, doch hij kon er door het ongunstige jaargetijde niet binnenloopen, zoodat hij weder het ruime sop koos en, na op eenige Engelsche en Fransche schepen jacht gemaakt te hebben, ten slotte naar Spanje terugkeerde. Zijn vice-admiraal Ribera en Sarmiento waren evenwel met vijf schepen te Rio Janeiro teruggebleven en zetten vandaar uit de reis weder voort. Zij bereikten de Straat wederom, voeren er binnen en brachten eenige honderden soldaten en kolonisten, waaronder ook 30 vrouwen, aan land. Kort daarop werden zij echter van hunne ankers afgeslagen en weder naar zee gedreven. Om den volkplanters de noodige levensmiddelen te verschaffen, wist men geen ander middel dan een der transportschepen op het land te laten loopen, zoodat de kolonisten zich er op deze wijze meester van konden maken. Op dit tijdstip besloot Ribera, zonder Sarmiento er van te verwittigen, met zijne vier schepen naar Spanje terug te keeren. Zoo bleef Sarmiento met zijn schip ‘Maria’ alleen in de wateren der straat van Magellaan achter, waarin het hem ten slotte weder gelukte binnen te loopen. Om de hem opgedragen taak te volvoeren, bouwde hij nu aan den oostelijken ingang der straat een fort, dat hij ‘Nombre de Jesus’ noemde en door 50 soldaten liet bewaken. Vervolgens legde hij, na tallooze gevaren bij een tocht langs den noordelijken oever der zeeëngte, waarbij hij vele gevechten met de Patagoniërs moest doorstaan, eene tweede vestiging aan in de nabijheid van Kaap Froward en wel in die haven, welke hij daar vroeger voor had uitgekozen. Deze nederzetting ontving den trotschen naam van ‘Cuidad del Rey Felipe’ (koning Philips-stad) en was de zuidelijkste kolonisatie, welke ooit door de Spanjaarden ondernomen werd.

De nieuwe nederzetting had spoedig den aanval van den ruwen, zuidelijken winter door te staan. Sarmiento zag in, dat er ras nieuwe levensmiddelen zouden noodig zijn, en vertrok met de ‘Mara’ naar Rio Janeiro en vervolgens naar Pernambuco. Hij werd evenwel door een storm overvallen, die het schip verbrijzelde en hem zelven op een stuk hout aan land spoelde. Het gelukte hem daarop naar Bahia te komen, waar hij van de overheid een goed bemand en ruim met levensmiddelen voorzien schip ontving. Hiermede vertrok hij nu eindelijk naar de straat van Magellaan, doch werd in de nabijheid er van weder door zulk een zwaren storm overvallen, dat men

genoodzaakt was het grootste gedeelte van de proviand over boord te werpen. Weder voer hij naar Rio Janeiro, om zijn schip te laten herstellen en nieuwen voorraad te halen, doch ten derde male uitgezeild zijnde, viel zijn schip in handen van drie Engelsche schepen, welke hem daarop gevankelijk naar Engeland brachten. Nadat men hem weder vrijgelaten had, viel hij op reis door Frankrijk in handen van de Hugenoten en moest voor de tweede maal door zijn koning losgekocht worden. Grijs en verzwakt door den ouderdom kwam hij in Spanje terug en hield zich daar eenigen tijd met het beschrijven van zijne reizen bezig. Ten slotte reisde hij in 1592 nog eenmaal naar de Philippijnsche eilanden, vanwaar hij zijn laatsten brief aan Philips II deed toekomen. Na dien tijd verneemt men niets meer van den koenen reiziger.

Het lot van de kolonie was eveneens zeer droevig. Kort na Sarmiento's vertrek begon zij reeds met honger en ziekte te kampen. De landbouw leverde geene uitkomst op en de jacht en visscherij kon haar moeielijk onderhouden. Na twee winters doorgestaan te hebben, was er van de 400 kolonisten slechts een klein getal meer over. Het aanzienlijkste gedeelte daarvan besloot eindelijk om zich te land door de woeste Patagonische vlakte naar de Plata-rivier op weg te begeven, doch geen hunner bereikte dat doel en men heeft nimmer iets meer van hen vernomen. Van de weinigen, die in de nederzetting achterbleven, werden een paar door voorbijgaande schepen opgenomen, doch slechts één hunner had het geluk levend in Peru aan te komen.

Ik ga thans de andere, voor ons doel minder gewichtige reizen der Engelschen stilzwijgend voorbij. Alleen dient nog vermeld te worden, dat op de reis van Cavendish rondom de aarde de Falkslands-eilanden ontdekt werden. Dit geschiedde door John Davis, den vroegeren ontdekker van Davis-straat bij Groenland, welke na het verdwijnen van Cavendish het bevel over de expeditie voerde. Daarom werden deze eilanden eerst ‘Davis Southern Islands’ genoemd. Deze zelfde eilanden werden in 1594 wederom door Hawkins gezien, die naar luid der berichten ‘60 mijlen’ (*leagues*) langs eene kuststreek voer, welke hij in zijne verbeelding met woud begroeid en door de nachtelijke vuren van inboorlingen verlevendigd zag. Op latere reizen is evenwel gebleken, dat daar niets van dien aard te vinden was. De bedoelde eilanden heetten na dien tijd meermalen ook Hawkins-Maidenland. Na nog herhaaldelijk van naam verwisseld

te hebben, bleef de naam van Falklands-eilanden voor hen het meest in gebruik.

IV.
De reizen der Nederlanders en de latere ondernemingen.

Wij zijn thans het tijdvak genaderd, waarop wij onze koene voorvaderen zien optreden, om deel te nemen aan het langdurig onderzoek in de wateren van Zuid-Amerika, dat noch door de Spanjaarden noch door de Engelschen tot een bevredigend einde gebracht was. Wel is waar waren het geene zuiver wetenschappelijke ondernemingen en moeten, evenals bij andere tochten, de vijandschap tegen de Spanjaarden, de mededinging met Engeland en de zucht naar winst voor de ware drijfveeren tot deze ondernemingen worden aangezien, doch niettemin zijn hunne reizen met zulke goede wetenschappelijke uitkomsten bekroond, dat de namen van van Noort, Schouten en Lemaire met die van Magellaan en Drake op ééne lijn gesteld mogen worden. Daar wij ons in dezen echter op een meer bekend terrein bevinden, meen ik te kunnen volstaan, als ik in 't kort de voornaamste uitkomsten dezer gedenkwaardige reizen mededeel.

In hetzelfde laatste tiental jaren der 16de eeuw, waarin men Indië zoowel langs den ijzigen weg door de Noordpool-zee, als langs de stormachtige zuidpunt van Afrika poogde te bereiken, werden de eerste Nederlandsche ondernemingen naar de straat van Magellaan uitgezonden. Hierbij stond hun evenwel niet zoo zeer de weg naar Indië, dien men al spoedig langs de Kaap de Goede Hoop opspoorde, als wel de schatten van de rijke Amerikaansche steden aan den Stillen Oceaan voor oogen.

De eerste tocht werd door eene vloot van vijf schepen, onder bevel van Jacques Mahu, ondernomen en vertrok op 27 Juni 1598 van Rotterdam. Hunne vele lotgevallen en gevaren wil ik thans niet schetsen. Niet onbelangrijk is het evenwel, dat toen de schepen in eene, in het westelijk gedeelte der zeeengte van Magellaan gelegen haven ingeloopen waren, de gezagvoerders daar tot onderlinge aanmoediging en tot bevordering van de goede trouw een broederbond stichtten, dien zij de ‘Orde van den bevrijden leeuw’ noemden, terwijl de baai, waarin dit feit plaats greep, door hen ‘Riddersbaai’ genoemd werd. Na deze broederlijke vereeniging werden de verschillende schepen

evenwel door de barsche winterstormen uit elkander gedreven en in verschillende richtingen verspreid.

Een dezer schepen, onder bevel van den kapitein Dirk Gerrits, werd zoover afgedreven, dat het tot de toen nog door niemand bereikte breedte van 64° Z. Br. kwam. Hier ontdekte men eene woeste, bergachtige, met sneeuw bedekte kust, die de reizigers aan de noordkust van Noorwegen denken deed. Vermoedelijk was dit het later weder ontdekte New South Shetland, dat men alweder voor een gedeelte van het zuidelijke vasteland aanzag. De hersenschimmige voorstelling van dit vastland was weder oorzaak, dat men niet veel gewag van deze ontdekking maakte, terwijl Gerrits zelf meende, dat deze kust wellicht in westelijke richting kon voortloopen. In allen gevalle was nu echter aangetoond, dat de open oceaan zich nog zeer ver ten zuiden van Amerika uitstrekte en werd daardoor het vermeende vastland steeds verder naar de zuidpool verplaatst.

Een ander schip, onder Sybold de Waerdt, ontdekte op den 51sten graad Z. Br. ten W. van de Falklands-eilanden eene tot nog toe onbekende kleine eilanden-groep, die naar hem Sybold de Waerdt's eilanden genoemd werden, doch thans Jason's eilanden heeten. De Waerdt kwam eindelijk met zijn schip en 36 man in Nederland terug en dit was nagenoeg alles, wat van de aanzienlijke vloot van Mahu overgebleven was. Van de andere schepen moet nog vermeld worden, dat de kapitein Balthasar de Cordes Chili bereikte, daar plunderde en vervolgens recht over den Stillen Oceaan naar de Molukken kwam, zoodat hij de eerste Nederlander was, die Indië langs den westelijken weg bezocht, terwijl de vice-admiraal Gerard van Beuningen naar de kust van Japan kwam en hierdoor den grondslag legde van de latere betrekkingen der Nederlanders met dit rijk. De admiraal Mahu was reeds in het begin der reis gestorven en de in zijn plaats benoemde Simon de Cordes, broeder van bovengenoemde, kwam met zijn schip op den oceaan om. De enkele personen, die van de schepen van van Beuningen en de Cordes over Indië in Nederland terugkwamen, moeten eigenlijk voor de eerste Nederlanders, die de reis om de aarde volbracht hebben, aangezien worden. Gewoonlijk evenwel wordt Olivier van Noort, die in September 1598 met zijne vier schepen van Goeree vertrok, voor den eersten Nederlandschen reiziger om de aarde gehouden. Van Noort voer gelukkig door de straat van Magellaan en was dus de tweede Nederlander, die dit vol-

bracht, doch overigens ligt de beschrijving van zijne reis buiten het bestek van ons plan. Een derde, zeer spoedige reis door de straat van Magellaan, waarin hij slechts 39 dagen zoek bracht, maakte de admiraal Spilbergen, die in Augustus 1614 vertrok en na drie jaren met behoud van al zijne schepen van zijne reis om de aarde terugkwam, hetwelk tengevolge had, dat men de westelijke reis naar Indië meer en meer uitvoerbaar begon te achten. Daar deze weg echter het eerst namens de Oost-Indische Compagnie bevaren was, bezat de Compagnie het privilegie van de vaart, zoodat zelfs de Staten-Generaal aan andere schepen, welke niet aan de Compagnie behoorden, verbood om deze richting in te slaan. Een ondernemend wetenschappelijk koopman te Amsterdam, Isäac Lemaire geheeten, kwam daarom op het denkbeeld, of het niet mogelijk zoude zijn in de zuidelijke wateren van Amerika eene andere doorvaart dan de straat van Magellaan te zoeken. Sedert de ontdekkingen van Drake en die van kapitein Dirk Gerrits bestond er alle waarschijnlijkheid, dat men zulk een weg niet te vergeefs zoude zoeken en dat het dus blijken zoude, dat Vuurland niet, zooals men tot nu toe geloofd had, een deel van het zuidelijk vastland, maar een of meerdere eilanden zoude blijken te zijn.

Lemaire bracht dus met eenige te Hoorn wonende kooplieden een vereeniging tot stand, die zich ‘Australische Compagnie’ noemde en op eigen kosten twee schepen, de ‘Eendracht’ en ‘Het Hoorn’ genoemd, uitrustten. Twee ervaren zeelieden, Willem Cornelis Schouten van Hoorn en Jacob Lemaire, zoon van bovengenoemden koopman, werden met het bevel over de onderneming belast. Het duidelijk voorgeschreven doel dezer expeditie was, om ten Zuiden van de zeeëngte van Magellaan eene nieuwe doorvaart te vinden, zoodat de ontdekking van de Straat van Lemaire even systematisch voorbereid was als die van de Straat van Magellaan. Het vertrek van beide schepen had plaats in het midden van Juni 1615. In zes maanden tijds waren zij reeds de zuidkust van Patagonië genaderd, hetwelk eene voor dien tijd ongehoord snelle reis was. In Port Desire geraakte evenwel het schip ‘Het Hoorn’ in brand en was de bemanning er van genoodzaakt aan boord van de ‘Eendracht’ over te gaan. Zij vertrokken vandaar op 12 Januari 1616 en bevoeren dus de omstreken van Vuurland in het gunstigste jaargetijde, Met opzet meer oostelijk varende, zag men eerst de Sybold de Waerdt's eilanden en bereikte daarop spoedig

de oostelijke spits van Vuurland, die hun als eene hooge, steeds naar het Oosten loopende kust voorkwam. Volgens de zeekaarten, welke zij aan boord hadden, stond deze kust in oostelijke richting met andere vaste landen in verband. In den beginne kon men ook niet anders denken, daar de kust zich, zoover men zien kon, in dezelfde richting uitstrekte. Toen zij evenwel een weinig dichter bij het land kwamen, ontdekten zij een breeden inham, waaruit de wateren hun met hooge golven te gemoet rolden. Bij het looden vonden zij eene groote diepte en zagen tevens verscheidene walvisschen, die in verschillende richting zwommen. Hieruit besloot men, dat men aan den ingang van een kanaal was, waardoor de Stille Oceaan met den Atlantischen in verbinding stond, en verkeerde dus ongeveer in denzelfden toestand als Magellaan bij den ingang der door hem gevonden zeeëngte. Op 25 Januari zeilden zij zuidwaarts het kanaal in, waarvan de stroom steeds sterker werd, zoodat de vaart hun, ofschoon het weder gunstig was, vrij moeielijk viel. Het water bleef nog 50 vadem diep en men kon naar het Zuiden niets anders dan eene wijde, onmetelijke zee aanschouwen. Bij dit gezicht voelden zij hun hart van onstuimige vreugde kloppen, want zij waren overtuigd, dat zij nu een koninklijken weg voor het wereld-verkeer ontdekt hadden. Met algemeene stemmen werd er besloten, om aan het westelijk gelegen land ter eere van den Prins den naam van ‘Mauritius-land’ te geven, terwijl de oostelijke kust ‘Staten-land’ genoemd werd ter eere van de Staten-Generaal. Aan eene benaming van de straat zelve schijnen zij niet gedacht te hebben. Daar zij het einde van de kust van Staten-land niet te zien kregen, verkeerden zij in de meening, dat dit nog verder oostwaarts voortliep en een gedeelte van een ander vastland vormde. In de volgende dagen voeren zij verder zuidelijk op en ontdekten nog eenige eilanden, welke in de nabijheid van de zuidelijke kusten van Vuurland liggen en waaraan zij den naam van Barneveld's-eilanden gaven, om ook aan den naam van den grooten raadpensionaris eer te bewijzen. Nu in zuidwestelijke richting varende, zagen zij in het Zuiden niets dan de grenzenlooze Oceaan, maar op den 29sten Januari aanschouwden zij noordelijk van hen een hoog, van het Noorden naar het Zuiden loopend gebergte met besneeuwde toppen. Zij zagen dit voor de zuidelijkste punt van het Amerikaansche land aan, wat het in zekeren zin ook werkelijk was, en gaven het ter eere van hun stad Hoorn den

naam van ‘het Kaep van Hoorn.’ Zij wisten toen nog niet dat dit voorgebergte slechts de zuidelijke spits van een klein eiland is. Nadat zij nog altijd in twijfel verkeerd hadden, of zij zich werkelijk op den Stillen Oceaan bevonden, werd deze twijfel tot zekerheid, toen zij aan de westzijde der Amerikaansche kust weder op de breedte van de straat van Magellaan aangekomen waren. Nu eerst gaven zij zonder voorbehoud aan hunne blijdschap toe en noemden den nieuwen zeeweg voor toen en voor latere geslachten ‘Straat van Lemaire.’

Hunne verdere reis naar Indië en Nederland leverde nog eene bonte mengeling van avonturen op, welke wij thans echter niet kunnen nagaan. Alleen moeten wij opmerken, dat de Gouverneur-Generaal Jan Pietersz. Koen, die uit de ontdekking van een nieuwen zeeweg nadeel voor de Compagnie verwachtte, hun schip bij hunne aankomst op Java verbeurd verklaarde en hen zelven in arrest nam. Aan boord van het schip ‘Amsterdam’, waarop hun voorganger Spilbergen het bevel voerde, werden zij naar het vaderland teruggebracht, om hunne zaak te verdedigen. Op deze reis stierf de jonge Lemaire evenwel ten gevolge van het geleden verdriet en de doorgestane inspanning. Schouten kwam echter gelukkig in het vaderland terug, waar hij in het vervolg ook als een der eerste reizigers om de aarde geëerd werd en het nog beleefde dat van den door hem gevonden weg voor latere reizen gebruik werd gemaakt.

Door de ontdekkingen van Schouten en Lemaire was het groote vraagstuk, dat zoo lang veler gemoederen had bezig gehouden, zoo goed als opgelost. De insulaire gesteldheid van Vuurland was door de omzeiling duidelijk gebleken en de onmetelijke Oceaan, dien men ten Z. van Vuurland gezien had, bewees zonder tegenspraak, dat de beide wereldzeeën zich daar vereenigden en dat men, gelijk de ontdekking van Gerrits ook had uitgemaakt, vóór den 64sten Z. Br. graad aan geen vastland denken kon. Alleen in de richting van Staten-land, waarvan men het einde nog niet gezien had, vond de fantasie aanleiding tot het scheppen van nieuwe vastelanden, voor wier bestaan de geografen van dien tijd nog ijverig bleven pleiten. Doch ook in dit opzicht zoude men niet lang meer in onzekerheïd verkeeren. Door de groote, zoogenaamde ‘Nassouwsche vloot,’ die in 1621 onder bevel van l'Hermite tot eene reis om de

aarde en tot bestrijding der Spanjaarden uitgezonden was, werd uitgemaakt, dat Kaap Hoorn de zuidelijke spits van een eilandje was. Wat Staten-land betreft, dat men na Schouten's reis steeds als een langwerpig naar het Oosten loopende strook lands op de kaarten had voorgesteld, dit werd op de reis van Hendrik Brouwer in 1642 omgezeild en bleek dus niets dan een eiland te zijn. Sinds dien tijd heeft het ook den naam van Stateneiland verkregen. De aardrijkskundigen gaven evenwel hun geliefkoosd denkbeeld nog niet op en beweerden, dat Brouwer slechts door eene andere zeeëngte gestevend was, welke zij dien ten gevolge 'Brouwerstraat' noemden en op hunne kaarten als zoodanig teekenden. Het vastland werd in oostelijke richting daarvan ǵeplaatst. Eerst in 1680 voer de Engelsche Kapitein Bartholomaeus Sharp, die uit den Stillen Oceaan op grooten afstand van de zoogenaamde Brouwer-straat voorbijzeilde, zonder eenig land te bemerken naar den Atlantischen Oceaan. Hiermede was de kwestie voor goed opgelost en bleef den hardnekkigen geografen niets anders over dan het zuidelijk vastland meer en meer nabij de Zuidpool te brengen.

Over de tallooze reizen, welke in het laatst der 17de en gedurende de 18de eeuw door de meest verschillende natiën naar deze oorden ondernomen werden en die van lieverlede eene nauwkeurige bekendheid met den vorm van Vuurland en de zuidelijke kust van Patagonië ten gevolge hadden, bewaar ik thans het stilzwijgen, daar ik anders de mij gestelde grenzen verre zou overschrijden. In 1851 werd het eerste stoomschip in deze wateren gezien en daar de Straat van Magellaan voor stoomschepen wegens den korteren duur der reis boven de Straat van Lemaire te verkiezen was, is in den laatsten tijd de belangrijkheid van Magellaan's oude ontdekking zeer verhoogd, zoodat deze thans de geregelde route tusschen Europa en de havens van den Stillen Oceaan mag genoemd worden. Om de aan deze reis verbonden gevaren zooveel mogelijk te verminderen heeft de Chileensche regeering het plan opgevat, om aan de Westkust van Patagonië en op verscheidene punten in de Straat van Magellaan vuurtorens op te richten. Indien dit groote, prijzenswaardige plan tot stand komt, zal het aloude Tierra del Fuego van Magellaan met recht op den naam van 'Vuurland' mogen bogen!

Enkhuizen, 1 Maart 1878.
A.J. TEN BRINK.

Nuno da Cunha in het Oosten. (1529-1539.)

I.

Wat persoonlijke zelfstandigheid, een vaste wil, steunende op kennis en ervaring, vermag waar uiteenloopende belangen, naijver en afgunst de zoo noodzakelijke eenheid van handelen dreigen te verbreken, leert in tegenstelling met zijne voorgangers het voorbeeld van den man, wiens bestuur in Indië het onderwerp van de volgende bladzijden zal uitmaken.

Toen de regeering te Lissabon de tijding ontving van de oneenigheden, die door haar eigen schuld over het opperbestuur in Indië waren uitgebroken[1], besloot zij een nieuwen gouverneur te benoemen. Hare keuze viel op Nuno da Cunha, die reeds op zijn twaalfde jaar (1506) zijn vader Tristão naar Indië vergezeld en zich daar op zoo jeugdigen leeftijd door zijn wapenfeiten een naam gemaakt had, zoodat hij reeds een jaar later door den beroemden Almeida tot ridder werd geslagen. Eene vloot van elf schepen, waarop zich 2500 man troepen bevonden, werd onder zijne bevelen gesteld. Daar het gerucht liep dat men het op de Turken gemunt had, wier komst in Indië gewacht werd, namen zeer vele edellieden deel aan den tocht. Onder de ambtenaren die medegingen bevond zich zekere Lopo de Castanheda met zijn natuurlijken zoon Fernão, die het eerst de geschiedenis zijner landgenooten in Indië beschrijven zou.

De vloot liep den 18^{den} April 1528 van Lissabon uit en had onderweg met vele wederwaardigheden te kampen, zoodat slechts zeven schepen, na nog een groot deel der bemanning verloren te hebben, allengs Indië bereikten.

Aan de oostkust van Afrika was Mozambique de voorname aanlegplaats der Portugeezen op hun weg naar Indië gebleven,

1 Zie: De opvolgers van Affonso d'Albuquerque, in ‘de Gids’, 1877, N°. 10.

en tevens was zij het station geworden voor de kruisers die de vrije vaart buiten hen om, op Indië en de Roode Zee, moesten beletten en vooral den uitvoer van stofgoud uit Sofala tegengaan. Er waren faktorijgebouwen, een hospitaal en eene kerk verrezen en door vestingwerken tegen de aanvallen van Arabieren en Kaffers beveiligd; de eersten hadden hier nog altijd eene nederzetting, maar hun sjerif had weinig meer in te brengen[1]. De bevelhebber van Mozambique was ondergeschikt aan dien van Sofala, waar zich eveneens een fort bevond. De laatste moest op den tijd dat de schepen uit Indië kwamen het door hem verkregen stofgoud te Mozambique tegen andere handelsartikelen komen inruilen. Hooger aan de kust was de handel nog grootendeels in handen der Mohammedanen. De sjeichs der kusteilanden: Zanzibar, Pemba, Mafia, hadden lang geweigerd aan Portugal schatting te betalen, maar waren, de vijandelijkheden moede, geëindigd met daartoe over te gaan. Zelfs had Zanzibar in 1522 de hulp der Portugeezen tegen Mombas ingeroepen, waar men de Europeeërs nog altijd standvastig had weerstaan. Ook te Makdisju, Pata, Lamu en op andere plaatsen werden de Portugeesche schepen die zich durfden vertoonen, nog vijandig ontvangen. Alleen de sjeich van Malindi was en bleef de vriend van Portugal, en de regeering, die hier eene faktorij had gevestigd, onderhield die vriendschap door geschenken.

Meermalen had men getracht, maar tot nu toe te vergeefs, het groote eiland Madagaskar voor het handelsverkeer te winnen. De Arabieren hadden aan de kusten verscheidene nederzettingen, waar zij de voortbrengselen van het land (verschillende gewassen, vee, enz.) voor katoen en andere Indische waren inruilden. In 1509 had Diogo Lopez de Sequeira en in 1511 João Serrõ de oostkust van het eiland bezocht, en beiden waren op verschillende plaatsen welwillend ontvangen. In 1514 besloot de regeering aan een der havens, die de Portugeesche schrijvers Matatana noemen[2], waar zich handelaars

1 Hij moest zelfs bij den koning van Portugal aanvraag doen om in een eigen schip te mogen varen. Zie zijn brief van 1517 in ‘Documentos Arabicos para a hist. Portug.’, p. 85. Dat de Kaffers vijandig bleven blijkt uit de verhalen bij Barros, II, 2, p. 165 en Castanheda, VI, 95, 96.

2 Tusschen 22° en 23° Zbr. Op de kaart van Grandidier (1871) is Matetanane de naam eener rivier aan wier mond het dus genoemde gehucht ligt. Vergelijk ook: ‘De vestiging der Portugeezen in Indië’, in ‘de Gids’, 1875, N°. 8.

van Malindi gevestigd hadden, eene faktorij op te richten. Luis Figueira, met twee schepen daartoe uitgezonden, bereikte deze plaats en hield er zich met zijne manschappen eenige maanden op, maar het schijnt dat zij de goede gezindheid der inwoners op een te zware proef stelden, want deze noodzaakten hen eindelijk zich weder in te schepen. Intusschen had het andere schip de oostkust hooger op verkend tot aan een groote baai, waaraan men den naam gaf van S. Antonio (baai van Antongil), en aan een kaap die door de inwoners Bemaró genoemd werd (kaap Masuala) veel amber ingeruild.

Het plan eener vestiging aan Madagaskar's oostkust werd door de regeering nog niet opgegeven. Zij achtte die vooral daarom van belang, omdat de vaart door 't kanaal van Mozambique zeer onveilig was, en de schepen die buiten Madagaskar om naar Indië voeren, eene ververschingsplaats van noode hadden. In 1521 werd dus Bastião de Sousa nogmaals met twee schepen naar Matatana gezonden, met materialen om een fort te bouwen. Het schip waarop deze geladen waren geraakte echter van het zijne af, en toen hij eenigen tijd te vergeefs op zijne komst gewacht had, vertrok hij naar Indië en vond het schip onderweg weder. Intusschen was koning Manuel gestorven en zijn opvolger had last gegeven om geene nieuwe sterkten te laten aanleggen, zoodat de schepen voor Madagaskar bestemd, tot andere doeleinden gebezigd werden.

Vergezellen wij thans Nuno da Cunha op zijne reis. Met de snelste zeilers vooruitgevaren, om zonder oponthoud Indië te bereiken, had hij reeds aan Kaap de Goede Hoop met stormen te kampen, en toen hij Madagaskar wilde omvaren, werd hij door tegenwind genoodzaakt de westkust van 't eiland aan te doen, aan eene bocht die bij de Portugeesche schrijvers Santiago heet en die Barros plaatst op 21° Zbr., hoewel zij op oude kaarten tusschen 22° en 23° voorkomt. De bewoners, die hem aan Kaffers deden denken, brachten hem vee en andere levensmiddelen en waren tevreden met stukken ijzer en andere kleinigheden die men hun daarvoor in ruil aanbood. Eene zonderlinge ontmoeting was een bijna verwilderde Portugees dien zij hier aantroffen. Hij deelde hun mede dat aan deze kust, door hare ondiepten berucht, het vorige jaar twee schepen gestrand waren. De bemanning had een jaar lang gewacht op een of ander schip dat hier langs zou komen, en werkelijk hadden zij er eens een in 't gezicht gekregen en seinvuren aangestoken.

Het bleek later dat de kapitein dit voor een kunstgreep gehouden had, die de Mohammedaansche kolonisten wel gebruikten om Portugeesche schepen op ondiepten te lokken, en daarom was voorbijgezeild. Toen hadden zij het besluit genomen om het eiland door te trekken naar de meer bezochte oostkust, en daar de verhaler toen ziek was, hadden zij hem moeten achterlaten. Enkele van die zwervers werden aan de oostkust gevonden door een schip dat in 1530 van Portugal was afgezonden om hen te zoeken. Van de overigen wordt ons verhaald dat zij zich een landstreek op het eiland onderwierpen, zich Madagassische vrouwen namen en veel kinderen kregen. De matrozen van een Hollandsch schip, dat in 1608 bij Kaap S. Lucia aan de zuidoostkust strandde, vonden hier nog eenige lieden die de herinnering aan hunne afkomst van Portugeesche Christenen nog niet geheel verloren hadden, maar overigens van de andere eilanders weinig meer te onderscheiden waren. Men vermoedde dat dezen van de bemanning der in 1527 gestrande schepen afkomstig waren[1].

Nuno da Cunha ondervond weldra zelf hoe gevaarlijk deze kust was, want een sterke zeewind wierp zijn schip op het strand en teisterde het zoodanig, dat hij het moest verlaten en met zijne manschappen op de beide anderen die hem vergezelden, overgaan. Hiermede koers zettende naar Malindi, werd het schip waarop Da Cunha zelf zich bevond naar de ondiepten in het kanaal van Zanzibar afgedreven, waar men geen kans zag weder uit te geraken. Eenige manschappen gingen in een boot aan land op kondschap, maar werden door de bewoners vijandig ontvangen. Het gelukte hun echter een Mohammedaanschen loods gevangen te nemen, die het schip voor de stad Zanzibar bracht, waar de sjeich de Portugeezen vriendschappelijk ontving.

Men moest hier wel tweehonderd zieken achterlaten. Intusschen was ook de oostmoesson ingetreden, die de overvaart naar Indië belette. Da Cunha deed van Malindi uit, waar hij zijn tweede schip terugvond, wel eene poging om dien te trotseeren, maar te vergeefs. Te Malindi nu kon hij niet overwinteren, omdat zich daar geen veilige haven bevond en levensmiddelen er moeielijk te verkrijgen waren. Hij liet dus den

1 Relation des guerres du roy de Perse Cha Abbas etc. par le P. Anth. de Gouvea (Ronen 1646), p. 541 vv.

sjeich van Mombas verzoeken om het ongunstige jaargetij in zijn haven te mogen doorbrengen. Maar zoo als te verwachten was, de sjeich wantrouwde de Portugeezen en stelde voorwaarden die met eene weigering gelijk stonden. Er bleef dus niet anders over dan hem te noodzaken de plaats voor hen te ruimen, en de sjeich van Malindi was bereid hun zijn steun te verleenen. De drie Portugeesche schepen die zich nu te Malindi bevonden, konden een contingent leveren van 800 man, en eene keurbende strijdlustige en denkelijk ook buitlievende Muzelmannen vergezelde hen.

Het kostte Nuno da Cunha even weinig moeite als Francisco d'Almeida in 1505 om de inwoners van Mombas uit de stad te verjagen. Zij hadden echter alle goederen van waarde in veiligheid gebracht en zich in de nabijheid genesteld, van waar zij de indringers, die in de stad de winterkwartieren hadden betrokken, nacht en dag bestookten. Toen dit Da Cunha verdroot en hij een begin liet maken met het omhakken van palmboomen en het verwoesten der woningen in den omtrek, bood de sjeich hem den vrede aan. De brandschatting die hem tot voorwaarde werd gesteld betaalde hij ten deele, maar daar 't hem niet om een duurzamen vrede te doen was en daar hij wel begreep dat Da Cunha dit voor Europeeërs zoo ongezonde kustland zoodra hij eenigzins kon zou verlaten talmde hij met de uitbetaling der volle som. Tot straf voor zijn verzuim staken de Portugeezen bij hun vertrek in Maart 1529 de stad in brand. Te Malindi vereenigden zich nog drie schepen van Da Cunha's eskader, die te Mozambique overwinterd hadden, met de zijne. Niet minder dan 400 man waren daar ten gevolge van het klimaat bezweken, te Mombas meer dan 300. Zoovele offers eischte Afrika's oostkust alleen!

De tijdelijke verovering en verwoesting van Mombas had ten gevolge dat verscheidene sjeichs der kleine kuststaten zich onder de bescherming der Portugeezen begaven. Die van Barawa zoud zelfs de achterstallige schatting om een onwelkom bezoek te voorkomen. Ook vernemen wij van dezen tijd af weinig meer van vijandelijkheden van den kant der Mohammedanen aan deze kust. Mombas schijnt nog eene poging gedaan te hebben om zich op Malindi te wreken, maar Nuno de Cunha had daar eenige bezetting achtergelaten, die den bevrienden sjeich haar bijstand verleende, zoodat de vijand moest aftrekken. De gevoelige slagen die Nuno da Cunha thans aan de Muzelmannen

in Indië ging toebrengen, zouden de weerspannige Afrikaansche sjeichs ook weldra van den steun hunner geloofsgenooten in Azië berooven.

Daar de overvaart naar Indië in dezen tijd van 't jaar nog voor gevaarlijk gehouden werd, begaf zich Nuno da Cunha den 3 April 1529 met zijn eskader de kust langs naar Hormuz. Te Kalhât, waar eene faktorij gevestigd was, beklaagde men zich over afpersingen der beambten. Da Cunha noodzaakte hen niet alleen om het geld terug te geven, maar zette hen af en nam hen op de vloot mede. Te Maskat riep de sjeich, een beproefd vriend van de Portugeezen, zijne bescherming in tegen Raïs Sjarâf, onzen ouden bekende, die te Hormuz weder den baas speelde en hem daarheen had opontboden om rekenschap af te leggen. Tot het laatste was hij ten volle bereid, maar hij duchtte de wraak van Sjarâf, wiens broeder door zijn toedoen om 't leven was gekomen. Da Cunha liet de groote schepen en de zieken te Maskat achter en voer toen naar Hormuz.

Christovão de Mendoza, de bevelhebber der vesting, zoowel als de jonge sultan en zijn vizier Sjarâf ontvingen hem feestelijk. De laatste had, toen hij in zijne waardigheid hersteld was, zoo het heette op bevel van den sultan, zijn vroegeren plaatsvervanger, Raïs Ahmed, laten ombrengen, en de Regeering te Lissabon had aan Nuno da Cunha last gegeven naar dien moord onderzoek te doen. Na zijn vertrek had men echter te Lissabon nadere berichten uit Hormuz ontvangen, waaruit de noodzakelijkheid bleek om Sjarâf te verwijderen, en hierop besloot men zekeren Manuel de Macedo, die in der tijd Sjarâf naar Goa had gebracht, rechtstreeks met een schip naar Hormuz te zenden, met het bevel om hem op te lichten en naar Portugal te brengen. Men kon wel niet weten dat Da Cunha zich zelf naar Hormuz had begeven, maar deze rechtstreeksche inmenging der regeering met de zaken in het Oosten, buiten den gouverneur om, bewijst dat men de politiek van koning Manuel ook na zijn dood bleef huldigen.

Macedo vernam onderweg dat de gouverneur hem te Hormuz was voorgekomen, en vreezende dat hem de eer ontgaan zou van zijne lastgeving ten uitvoer te brengen, verliet hij zijn schip aan de Arabische kust, voer des nachts in een kustvaartuig naar Hormuz, en begaf zich 's morgens vroeg naar het paleis van den sultan waar Sjarâf zijne vertrekken had. Hierop

zond hij een bode naar den gouverneur met het bericht zijner zending, en trad toen de woning van Sjarâf binnen, die zijn ouden bekende vriendelijk begroette en geene zwarigheid maakte om met hem naar de vesting te gaan. Da Cunha was zeer verontwaardigd dat Macedo inbreuk gemaakt had op zijn gezag en deed hem dit gevoelen, maar de last der regeering moest worden ten uitvoer gebracht: Sjarâf werd in de vesting gevangen gezet, en later onder geleide van Macedo naar Portugal gezonden. Na eenige jaren gelukte het echter den slimmen en rijken Muzelman om zijne vrijheid en zelfs zijn ambt te Hormuz terug te bekomen.

De moord van Ahmed werd nu tot voorwendsel gebruikt om den sultan een buitengewonen jaarlijkschen cijns van 40,000 sjerafijnen (ƒ 140,000) op te leggen[1]. Da Cunha had daartoe van de regeering last ontvangen omdat men wist hoe de Perzische hoofdbeambten zich het leeuwendeel van de inkomsten toeëigenden. Toen nu de sultan bespeurde dat de gouverneur in andere zaken tegenover zijne onderdanen zonder aanzien des persoons en onbaatzuchtig te werk ging, begon hij vertrouwen in hem te stellen en beklaagde zich dat hij slechts over zulk een gering deel van die inkomsten te beschikken had, en dat Sjarâf en zijne aanhangers, o.a. Chodjah Ibrahim, zijn schatmeester, zich aanzienlijke sommen hadden toegeëigend. De laatste werd hierop gedwongen aan den sultan 40,000 sjerafijnen uit te keeren. Ook besloot Da Cunha den bevelhebber van Bahrein, Raïs Bedr-ed-dîn, een bloedverwant van Sjarâf, door een ander te vervangen, daar den sultan van de aanzienlijke opbrengsten der parelvisscherij en van den handel in dadels slechts weinig ten goede kwam. Volgens Barros werd dit het eerst opgedragen aan Belchior de Sousa Tavares, die van een tocht naar Basra was teruggekeerd, waarbij wij even willen stilstaan, omdat dit de eerste scheepstocht was door de Portugeezen naar de monding van Eufraat en Tigris ondernomen. De sjeich van Basra had den Portugeeschen bevelhebber te Hormuz vóór de komst van Nuno da Cunha ondersteuning verzocht tegen den ‘vorst van Djezireh’[2], die hem een paar versterkte

1 Zie de lastgeving van Nuno da Cunha aan Christovão de Mendoza tot inning dier gelden in d. 6 Aug. 1529 in ‘Tombo do estado da India’ (Lisboa 1868), p. 85. - De gewone cijns was destijds 60,000 sjerafijnen.

2 ‘el rey de Gizaira’. Onder dezen naam wordt waarschijnlijk verstaan de landstreek tusschen de Sjatt el Arab en het westelijk kanaal, waaraan destijds Basra lag.

plaatsen in den omtrek ontnomen had. Mesopotamië behoorde destijds nog aan het Perzische rijk, maar de Arabische sjeichs gedroegen zich vrij onafhankelijk en lagen ten gevolge daarvan met elkander overhoop. Het was in 't belang der Portugeezen om den sjeich van Basra aan zich te verbinden, daar hier jaarlijks 7 à 800 paarden werden uitgevoerd. Belchior de Sousa werd hem dus met twee brigantijnen en veertig man te hulp gezonden, en vergezelde hem op een tocht rivieropwaarts tot aan de plaats waar de vorst van Djezireh zijn kamp had opgeslagen. Het kwam niet tot een gevecht maar tot eene verzoening door bemiddeling van De Sousa. Deze had van den sjeich van Basra bedongen dat hij hem eenige fusten zou afstaan waarmede zijne onderdanen in de Perzische golf zeeroof pleegden, maar toen het op de uitlevering der fusten aankwam waren ze verdwenen en bood de sjeich slechts aan de waarde te vergoeden. De Sousa zeide hem nu de vriendschap op, stak een paar plaatsen aan den mond der rivier in brand en voer toen naar Risjehr[1] aan de Perzische kust om den sjeich over te halen zijne paarden in plaats van naar Basra naar Hormuz ter markt te zenden. Het met hem gesloten verdrag was echter, zoo als wij aanstonds zullen zien, kort van duur.

Te Hormuz teruggekomen, werd Belchior de Sousa met den boven vermelden last naar Bahrein gezonden. Rais Bedr-ed-dîn liet hem zeggen, dat hij de plaats zou ruimen indien men hem met zijne manschappen en al het zijne ongehinderd naar Perzië liet vertrekken. Naar Hormuz wilde hij niet terugkeeren, maar als men hem hier met vrede liet, zou hij den sultan 30,000 sjerafijnen uitbetalen. De Sousa, wiens strijdkrachten te gering waren om het met de Perzische soldaten aan te binden, liet aan Nuno da Cunha weten wat hem was voorgesteld en bleef intusschen de haven blokkeeren[2].

De gouverneur aarzelde wat te doen, daar zijne tegenwoordigheid in Indië vereischt werd en vele zijner kapiteins er op aandrongen, dat hij zich niet ter wille van Bahrein zou ophouden. Het was echter van te groot belang, dat die plaats van vijanden werd gezuiverd. Hij liet dus een achttal vaartuigen

1 'Reyxel, cidade grande cõ hũa boa fortalezea'. Zie Castanheda, VIII, 186, die haar verkeerd aan de Arabische kust plaatst. Zij lag aan de zuidpunt van het schiereiland waarop later aan de noordzijde Abusjehr werd aangelegd. Ook op de kaart van Linschoten heet zij Reyxel, op die van Mercator Razer.

2 Aldus Barros en Correa.

uitrusten, waarop zich 400 man inscheepten, en droeg zijn broeder Simão op om hiermede Bedr-ed-dîn te noodzaken zich naar Hormuz te begeven. Eenige Perzische boogschutters van den sultan zouden hem vergezellen. Acht dagen later, den 15^{den} September 1529, verliet Nuno da Cunha Hormuz, na den sultan den vroegeren bevelhebber van Maskat, Rasjîd, tot raadsman gegeven te hebben. Hij wist dat deze Arabier een eerlijk man was en dat hij hem kon vertrouwen, maar juist om die reden was de omgeving van den sultan weinig ingenomen met zijne aanstelling.

SimÃo da Cunha kon door tegenwind eerst den 20sten September Bahrein bereiken. Belchior de Sousa had niet kunnen beletten, dat intusschen Bedr-ed-dîn 600 man uit Perzië tot versterking zijner bezetting had laten overkomen. Zijne vesting, die de haven bestreek, lag op een hoogte en was zeer wel te verdedigen. Toen de Portugeesche vloot aankwam, liet de Muzelman een witte vaan hijschen, en zond een gezant aan den bevelhebber om zijn vroegere voorstel te herhalen. Zoowel De Sousa als Da Cunha vonden het geraden om toe te treden, maar de meerderheid der officieren wilde zich zoo het schijnt den buit niet laten ontgaan en was vang evoelen, dat Bedr-ed-dîn zich moest overgeven. Simão da Cunha, zelf niet met Oostersche toestanden bekend, aarzelde nu zijn zin door te drijven, en besloot zich naar de meerderheid te voegen. Toen de eisch tot overgave aan den Muzelman was overgebracht liet hij de bloedvaan wapperen. Nu werd het geschut uit de schepen aan wal gehaald en de vesting beschoten. Maar men had op eene spoedige overgave gerekend en na drie dagen ontstond er gebrek aan buskruit. Onmiddellijk zond Da Cunha een brigantijn naar Hormuz om voorraad te halen, maar intusschen werden de meeste Portugeezen aangetast door kwaadaardige koortsen, die in dezen tijd op het eiland heerschten en velen hunner ten grave sleepten. Toen eindelijk de brigantijn terugkwam kon men nauwelijks een voldoend aantal soldaten onder de wapenen brengen om het beleg te hervatten, en weldra moest de bevelhebber besluiten om zich met de overgeblevene weder in te schepen. Bedr-ed-dîn had hun dit gemakkelijk kunnen beletten, maar hij liet hen ongedeerd hun gang gaan en zond hun nog de levensmiddelen die hij kon missen, met de boodschap, dat hij geen vijand van den sultan was, maar dat men hem gedwongen had zich te verdedigen. Simão da

Cunha gaf hierop te kennen, dat hij een zeer goed mensch was en dat hij zijn voorspraak zou zijn te Hormuz. Maar vóór de schepen hier aankwamen, was hij en met hem meer dan de helft der manschappen bezweken.

Bedr-ed-dîn werd waarschijnlijk in het bezit van Bahrein gelaten, want van eene latere onderneming tegen hem vinden wij geen spoor, en de Portugeezen kwamen hier sedert weder handel drijven. Ook met Basra schijnt de goede verstandhouding hersteld te zijn, maar te Risjehr had na het verdrag met De Sousa eene verandering in het bestuur plaats gehad, en de nieuwe sjeich vond het voordeeliger om den handel tusschen Basra en Hormuz door rooverijen te bemoeielijken. Antonio de Silveira, sedert 1532 kapitein te Hormuz, begreep dat hieraan een einde moest komen en zond in het volgende jaar een klein eskader naar Risjehr om den sjeich, die in naam vazal was van Hormuz, tot rede te brengen. Deze poging mislukte door allerlei tegenspoed, en zelfs nam de sjeich eenige Portugeezen gevangen. Maar bij een tweede poging was men gelukkiger. Uit de eenigszins tegenstrijdige berichten van dezen tocht kunnen wij opmaken dat men den goeden uitslag voornamelijk te danken had aan de stoutmoedigheid van den bevelhebber Francisco de Gouvea, die de Perzen met zijne kleine scheepsmacht zooveel ontzag wist in te boezemen, dat de sjeich een verdrag met hem sloot en hem de gevangenen uitleverde. Een aanslag op het naburige eiland Charak, dat aan Risjehr behoorde en waar men de bezetting gevangen nam, zou daartoe hebben medegewerkt.

Te Hormuz stierf om dezen tijd de sultan, wiens zoon, een knaap van acht jaar, hem opvolgde. Maar ook deze regeerde zeer kort en zou door toedoen van zijn oom, Raïs Ali, uit den weg zijn geruimd. Deze Ali had zich eenige jaren te voren van den troon willen meester maken en was toen in verzekerde bewaring naar Goa gebracht. Hij schijnt zich hier aan de Portugeezen gehecht te hebben; althans deze beletten niet dat hij zijn neef opvolgde en vonden sedert in hem een trouw aanhanger.

II.

Toen Nuna da Cunha in October 1529 te Goa aankwam vond hij eene nadere aanschrijving uit Portugal. In zijne in-

structie was hem voorgeschreven zich naar Diu te begeven en zoo mogelijk het bouwen eener vesting op die plaats door te zetten; de regeering verlangde thans, dat hij niet daarheen zou gaan voor hij voldoende was toegerust om den sultan desnoods tot die concessie te kunnen dwingen. Bij zijne aankomst te Kotsjin bleck hem, dat die uitrusting nog niet genoeg gevorderd was en de onderneming moest worden uitgesteld. Te Kananor, waar zijn voorganger zich bevond, voldeed hij aan den last der regeering om dezen in arrest te nemen en naar Portugal terug te zenden.

Buiten den sultan van Gudjerât was de Samudrin van Kalikut nog altijd de voornaamste vorst aan de westkust van Indië, die den handel der Arabische kooplieden begunstigde. Zijn gezag over de radja's van Malabar was sedert de komst der Portugeezen wel zeer verminderd, maar hij bezat toch nog eene zeemacht van eenige beteekenis. Zijne onderdanen stonden van ouds als moedige zeelieden bekend en hadden nog onlangs de Portugeezen veel schade toegebracht.

Da Cunha nam aanstond maatregelen om daaraan een einde te maken. Hij liet door eene aanzienlijke scheepsmacht de havens van den Samudrin afsluiten, zoodat zelfs geen visschersboot kon uitvaren. In zulke omstandigheden aarzelde de vorst van Kalikut nooit lang met het aanknoopen van vredehandelingen, om die weder te verbreken zoodra hij de kans daartoe schoon zag. Ook nu zond hij eenige Naïrs aan den gouverneur om voorstellen van vrede te doen. De eisch van den laatste was niet meer of minder dan uitlevering van al zijne oorlogsvaartuigen en zijn geschut, verlof tot het bouwen eener vesting, levering der peper tegen een vasten prijs en de belofte, dat hij den radja van Kotsjin met vrede zou laten. In weerwil van den nood, die in zijn rijk begon te heerschen (want levensmiddelen moesten aan de kust van Malabar van elders worden ingevoerd), liet de Samudrin zich niet dwingen, maar Da Cunha won er althans dit bij, dat men de peper thans niet aan de Arabieren kon kwijt raken en een groote voorraad te Kotsjin werd aangebracht.

Wat den Samudrin kracht gaf was dit, dat alle Mohammedaansche handelaars aan de kust hem ondershands tegen de Portugeezen steunden. Niet ver van de noordelijke grens van Maladjala of 't land van Malabar lag Mangalur, een der beste havens aan de Kanareesche kust. Zij behoorde tot het

rijk van Bidjnagar, maar de Hindoevorst had haar verpacht aan een aanzienlijk koopman, die hier veilig zijne schepen kon uitrusten en laden, daar de Portugeezen met den vorst vrede hielden, en die zijne zaken zoodanig had uitgebreid, dat hij overal in het Oosten als de Cheti (koopman) van Mangalur bekend stond. De Portugeezen, die hier dikwijls rijst en suiker kwamen laden, hadden bemerkt, dat ook hij met den Samudrin heulde, peper van hem opkocht en door hem gesteund, een sterkte had gebouwd, die de haven bestreek, zoodat hij zich voor een aanval veilig achtte. Deze voorbehoedmiddelen waren zijn ondergang. Da Cunha droeg zijn admiraal, Diogo da Silveira, op om het fort te vernielen. Vierhonderd man werden aan land gezet en bestormden de vesting, die zich weldra moest overgeven; de Cheti zelf werd al vluchtende gedood en de plaats verwoest. Het geschut en een deel der handelswaren[1] werden op de Portugeesche schepen geborgen. Toen Silveira zich van hier met eenige schepen naar Kananor begaf, om den buit van de hand te zetten, ontmoette hij de vloot van Kalikut die naar Mangalur voer om rijst te laden. De dappere vlootvoogd van den Samudrin, Pati Markar, - zooals de Portugeesche schrijvers hem noemen - sloeg den aanval van den vijand zoo moedig af, dat deze met verlies van een zijner schepen moest afdeinzen[2].

Aan sommige radja's die den Samudrin als opperheer erkenden begon de voordurende vijandschap met de Portugeezen, die hun alle voordeelen van den handel ontnam, te verdrieten, zoodat zij eindelijk buiten den Samudrin om aanvingen met hen te onderhandelen. Daaronder waren de radja's van Tanur en van Chali, beiden ten zuiden van Kalikut aan de monden van een breede rivier gelegen, die tot aan de Ghatta bevaarbaar was en waarlangs een groot deel der Malabaarsche peper werd afgevoerd. De radja van Tanur zou reeds in 1528 aan de Portugeezen verlof gegeven hebben om te Paniani op een strook land die aan hem behoorde, eene vesting te bouwen; de schepen met matirialen daartoe van Kotsjin afgezonden, gingen echter in een storm

1 Men vond hier eene groote hoeveelheid koper, kwikzilver, koraal, scharlaken en fluweelen stoffen, van de havens in de R. Zee aangebracht, om tegen peper in te ruilen.

2 Zie behalve de Ptg. schrijvers over deze voorvallen den brief van Nuno da Cunha aan den koning (Oct. 1530), in 't Latijn vertaald door L.A. de Resende en opgenomen in ‘Hispania illustrata’ (Francof. 1603), Tom. II.

te gronde[1]. Thans had Da Cunha voor hetzelfde doel aan Chali de voorkeur gegeven, dat in de onmiddellijke nabijheid lag van Kalikut, terwijl de mond der rivier een geschikte baai vormde tot het overwinteren van schepen. Om den Samudrin, die den vrede wenschte zonder dat hij te groote offers behoefde te brengen, voor dit plan te winnen, zond hij zekeren Diogo Pereira, die met de Malabaarsche zaken zeer goed bekend was en ook de taal verstond, naar Kalikut. Pereira deed het eerst voorkomen alsof de Gouverneur bij zijn vorigen eisch bleef om in de hoofdplaats eene vesting te bouwen, en wist intusschen de radja's van Tanur en Chali met den Samudrin te verzoenen. Door bemiddeling dier radja's verkreeg hij eindelijk zijn wensch. Zoodra Nuno da Cunha hiervan bericht had ontvangen, voer hij met een groote vloot naar Chali (October 1531), sloot een verdrag met den radja, ging hierop met meer dan 1000 man aan land en liet onmiddellijk de grondstagen leggen voor de vesting, waarbij hij zelf het opzicht hield en elkeen, soldaten en officieren, om het ijverigst medewerkte. De moskee van Chali, een van de ondste aan de kust, en zelfs de grafsteenen van het Mohammedaansche kerkhof moesten bouwmateriaal leveren. In Februari 1532 kon de vesting reeds betrokken worden. Diogo Pereira werd hierop tot bevelhebber aangesteld en met een garnizoen van 250 man te Chali achtergelaten.

Dat de Samudrin weldre berouw zou krijgen over de gegeven vergunning was te verwachten. Na 't vertrek van den Gouverneur liet hij het gebied van den radja van Chali bezetten om hem te dwingen het verbond met de Portugeezen op te geven. Maar de radja bleef zijne bondgenooten trouw in weerwil van de verliezen die de vijandschap van den Samudrin hem berokkende. Ook den radja van Tanur ontnam hij een deel van zijn grondgebied. In 1533 werd nogmaals met den vorst van Kalikut over een duurzamen vrede onderhandeld, maar ook nu schijnt deze op te hooge eischen te zijn afgestuit. De oorlogsvloot van Kalikut bleef dus met afwisselend geluk tegen de Portugeezen krijg voeren; de vaart der Muzelmannen uit zijne havens naar de kusten van Arabië nam echter meer en meer af, nu daarop van Chali uit zooveel beter het oog kon gehouden worden[2].

1 Tohfut-ul-Majahideen, transl. bij Rawlinson (London, 1833), p. 125.
2 Zie over het voorgaande behalve de Ptg. schrijvers: Tohfut-ul-Mujahideen. p. 128-134; Tombo do estado da India, p. 130.

Nuno da Cunha had, door van het goede oogenblik gebruik te maken, met het bouwen dier vesting in het hart van 's vijands gebied, herkregen wat zijn groote voorganger Affonso d'Albuquerque reeds had bereikt maar diens opvolgers hadden moeten opgeven. Thans moesten alle krachten worden ingespannen voor een ander doel waarnaar reeds Albuquerque gestreefd had en dat de regeering nooit uit het oog had verloren: de breideling van de scheepvaart der Gudjeraten door het aanleggen van eene vesting te Diu.

Vroeger heb ik verhaald hoe de stadhouder van Diu, Melik Saka, de zoon en opvolger van den bekwamen Melik Eiaz, Albuquerque's tegenstander, door sultan Bahadur, tegen wiens troonsbestijging hij had samengespannen, van zijn ambt was ontzet[1]. Hij had toen de vlucht genomen naar het gebied der onafhankelijke Radjputen aan de noordzijde van het schiereiland Katiwar, en zond van hier een bode aan Nuno da Cunha om hem zijne diensten aan te bieden. De gouverneur liet hierop Gaspar Paes, die den Melik van vroeger kende daar hij factor te Diu geweest was, met een klein eskader naar de golf van Katch afvaren. Paes had in last om hem uit te noodigen den gouverneur op zee te ontmoeten en met hem plannen te beramen voor eene onderneming tegen Diu. Melik Saka gaf hierop een ontwijkend antwoord; hij schijnt gevreesd te hebben dat hij door de Portugeezen opgelicht en aan Bahadur uitgeleverd zou worden. Bij een aanval op Diu beloofde hij echter zijn bijstand[2].

Bahadur had het bewind te Diu aan Melik Toghan, een anderen zoon van Eiaz, toevertrouwd. Da Cunha besloot ook dezen door Paes te laten polsen, onder voorwendsel dat hij te Diu slechts eene faktorij meende te vestigen. Paes werd door den Melik als een oud bekende hartelijk ontvangen, en het voorstel der faktorij als een teeken van vredesgezindheid gunstig opgenomen, maar toen de Portugees van eene verzoening met zijn broeder begon te spreken, wierp hij dit zoo verre van zich af en gaf zoo duidelijke blijken van zijne aanhankelijkheid aan Bahadur, dat Paes het ongeraden vond om op dat onderwerp terug te komen en daardoor zijn wantrouwen op te wekken.

1 Zie: ‘De opvolgers van Affonso d'Albuquerque’ in ‘De Gids’ 1877, en vergelijk Barros, Dec. IV, parte 2, p. 561-65, 574-82.

2 Aldus bij Correa, Lendas da India, III, 331-34. Het volgende aldaar: 343-47.

Na de gesteldheid van Diu goed te hebben opgenomen keerde hij naar Goa terug om verslag te doen van zijn wedervaren (Mei 1530).

Reeds had Nuno da Cunha eene wel bemande vloot onder Antonia da Silveira naar de kust van Gudjerât gezonden om in de havens van dat rijk zooveel mogelijk schade aan te richten. Een uitgestrekte kustlijn behoorde tot Bahadur's gebied. Zij begon aan kaap Djaggat, de westpunt van het schiereiland Katiwar, en eindigde aan de rivier Nagotana boven Tsjaûl. Hier lagen de oudste en voornaamste handelsemporiën van Indië en de zetels eener bloeiende industrie: Kambaja, Barôtsj, Surât, daartegenover het thans geheel verdwenen Ranîr, en op Kattiwar: Diu, Pattana (het oude Somanatha). De laatste stad, verhaalt Barros, bezat evenveel weefstoelen als Florence en Milaan te zamen. Katoenen gewaden en zijden stoffen van Gudjerât waren, zoo als wij reeds dikwijls zagen, van Sofala tot aan de Molukken een even gewild handelsartikel.

De voordeelen van dien uitgestrekten handel hadden de sultanen van Gudjerât in staat gesteld hunne krijgsmacht ten koste hunner naburen te vergrooten en hun rijk uit te breiden. Ook Bahadur, een man van talent en van geestkracht, trad in hun voetspoor. De Radjputen - radja's wier gebied het zijne ten noorden en westen begrensde, - hadden reeds zijn sterken arm moeten gevoelen. In 1529, bij een oorlog tusschen de Mohammedaansche vorsten van Dekhân door een dezer te hulp geroepen, besliste hij den strijd en noodzaakte hij de vorsten van Ahmednagar en van Berâr zijn oppergezag te erkennen. Maar hij zou weldra in zijne eerzucht gefnuikt worden. Van twee kanten dreigde het gevaar: uit het Noorden, waar Baber met zijne Tataren en Mongolen een einde had gemaakt aan het verzwakte en verbrokkelde rijk der Lodi-Afghanen (1526); uit het Zuiden, waar ook de Portugeezen een energiek opperhoofd bezaten die niet rusten zou voor hij zijn doel had bereikt.

Over de middelen die daartoe werden aangewend zou thans, en te recht, een algemeene kreet van verontwaardiging opgaan. Zeeroof, plundering, verwoesting, en dat wel van diezelfde steden waar handel en nijverheid bloeiden en aan duizenden werk verschaften, - zelfs de schrijvers die met ophef van die feiten gewagen, kunnen soms een woord van mededoogen niet onderdrukken. Maar het was in dien tijd een Gode gevallig werk. Waar het ongeloovigen gold werd het door de kerk geheiligd,

want men kon hun kracht niet beter breken dan door vernietiging hunner welvaart.

Niet ver van den mond der Tapti, aan weerszijden dier rivier, lagen de reeds genoemde handelssteden Surât en Ranîr. Het was hierheen dat Antonio da Silveira zich het eerst met zijne vloot begaf (Januari 1530). Aan den ondiepen riviermond liet hij zijne manschappen op de kleinere vaartuigen overgaan en naar Surât roeien, dat bijna uitsluitend door Hindoe-kooplieden (Banianen) bewoond werd. Deze hadden den storm zien aankomen en hunne have in veiligheid gebracht. Bij de komst der Portugeezen namen zij de vlucht, en er bleef dus niets over dan de stad en de schepen die er voor lagen in brand te steken. Te Ranîr, dat een mijl verder lag, woonden meest Mohammedanen. Het was zooveel als een maritiem station en aan de rivierzijde door batterijen beschermd. Silveira liet zijne manschappen op eenigen afstand van de stad aan land gaan en haar aan dien kant bestormen. Ook hier was de schrik voor de Portugeezen zoo groot, dat de inwoners zich na eene korte verdediging terugtrokken en hunne stad aan plundering prijs gaven. Zij onderging hetzelfde lot als Surât, en eveneens Damân, een haven aan de kust bezuiden de Tapti, en Agâsi boven Bassain, dat dapper verdedigd werd. Hierop voor Silveira naar Bombay om van de bewoners van het eiland Salsette de achterstallige schatting in te vorderen. Een bode uit Tsjaûl, van den bevelhebber der Portugeesche vesting, kwam hier zijne hulp inroepen, daar Bhopât Rao een veldheer van Bahadur, die zoo als wij boven zagen tegen den Nizâm Sjah (den vorst van Ahmednagar) krijg voerde, haar met een aanzienlijke macht bedreigde. Silveira ging er onmiddellijk heen, liet staketsels aanleggen en daarop het geschut van de schepen overbrengen, en schrikte hierdoor de Gudjeraten van een aanval af. Toen Nuno da Cunha te Goa bericht ontving van Silveira's verrichtingen, benoemde hij hem tot bevelhebber van Tsjaûl, waarop de scheepsmacht naar Goa terugkeerde[1].

In den loop van het jaar 1530 werden nu in alle Portugeesche havens aan de Indische kust schepen gebouwd en toebereidselen gemaakt voor de onderneming tegen Diu. Ieder die voor eigen rekening een schip liet bouwen zou daarop als kapitein worden aangesteld, bij de uitrusting van regeeringswege

1 Zie behalve de Ptg. schrijvers den boven aangehaalden brief van N. da Cunha (Oct. 1530).

geholpen worden en later bij bevordering het eerst in aanmerking komen. Wie maar eenigszins kon liet zich door die voordeelen verlokken (- ook ik deed die dwaasheid, zegt Gaspar Correa -), zoodat met betrekkelijk geringe kosten eene vloot kon worden uitgerust, grooter dan ooit in Indië was bijeengebracht. Zij zou, de vaartuigen met levensmiddelen medegerekend, niet minder dan 400 zeilen geteld hebben. Bij de 3600 Portugeezen, en een groot aantal Malabaren en Kanareezen namen aan de expeditie deel. In 't laatst van Januari 1531 verzamelde de vloot zich voor Bombay. ‘Het was een schoon gezicht, verhaalt Correa, toen al die schepen met volle zeilen en wimpels, de soldaten in glanzende wapenrusting op het dek geschaard, onder luid gejuich, geschal van muziekinstrumenten en het losbranden van 't geschut, het admiraalschap voorbijvoeren, en indien de koning het met eigen oogen gezien had en geweten hoe willig zijne onderdanen in zijn dienst leven en eigendom veil hadden, dan geloof ik dat er minder gevaar zou zijn dat mannen, bedekt met wonden, in Indië soldij en mondkost zouden moeten ontberen en sterven in een hospitaal’[1].

In 't begin van Februari stak de vloot naar 't schiereiland Katiwar over. Da Cunha had vernomen dat men op last van den Sultan bezig was een klein eiland aan de kust, niet ver van Diu - de Portugeezen noemen het Beth of Bete[2] - te versterken. Het werd aan den zeekant door hooge rotsen beschermd, en aan de landzijde was een duizendtal werklieden bezig met het bouwen van vestingwerken, terwijl zich een garnizoen van 800 man op het eiland bevond. Da Cunha vond het geraden hen eerst onschadelijk te maken vóór hij zich naar Diu begaf, opdat zij de bezetting dier stad niet zouden versterken en misschien ook omdat hij meende Melik Toghan handelbaarder te vinden als hij getoond had den vijand niet te vreezen. De Turksche bevelhebber van het garnizoen bood aan het eiland met de zijnen te verlaten, maar weigerde zich over te geven. Nu werd op verschillende punten een aanval gedaan, en overal vochten de Muzelmannen als wanhopenden, zoodat het grootste deel den dood vond, maar ook de overwinnaars leden een gevoelig verlies door den dood van een hunner beste kapiteins Heitor da Silveira. Wat het aandoenlijke verhaal van Couto

1 Lendas da India, III, 394.
2 Op de groote kaart van Arrowsmith heet het Scarbett.

betreft, zoo dikwijls na hem opgedischt, dat de bevelhebber begonnen zou zijn met alle (ook zijn eigen) vrouwen en kinderen te verbranden opdat ze niet in de handen van de overwinnaars zouden vallen[1], ooggetuigen van den strijd zoo als Castanheda en Correa maken met geen enkel woord van die gebeurtenis melding. Alleen verhaalt de laatste hoe hij zelf zag dat een Muzelman, die eenige Portugeezen zag aankomen, aan twee vrouwen het hoofd afsloeg, dat zij hem gewillig toestaken.

Terwijl de vloot voor het eiland lag en Da Cunha de terugkomst van een spion afwachtte dien hij naar Diu had gezonden, liet hij een paar vaartuigen op kondschap de kust langs varen. Eindelijk kwam er tijding, maar zij was verre van bemoedigend. Voor weinige dagen had Melik Toghan eene aanzienlijke versterking ontvangen. Mustafa, de bevelhebber van een Turksch eskader, dat na eene poging tot onderwerping van Jemen in de Roode Zee was achtergebleven, had na een vergeefschen aanslag op Aden het overschot zijner troepen, 800 goede soldaten, op twee schepen geborgen en was hiermede naar Gudjerât gezeild om zich in dienst van den Sultan te begeven[2]. Te Diu aangekomen had hij Melik Toghan, die eerst geneigd zou geweest zijn met de Portugeezen te onderhandelen, overgehaald om zich te verdedigen en in elk geval de voorstellen van den Gouverneur af te wachten. Toen dus de vloot voor Diu kwam, was alles in gereedheid gebracht om haar te ontvangen. Te vergeefs wachtte Da Cunha op een gezant van den Melik. Een paar kanonschoten uit de vestingwerken op het admiraalschip gemunt en zoo goed gericht dat de Portugeezen er van verbaasd stonden[3], waren een teeken dat men geen aanval vreesde. De Gouverneur was op het eerste gezicht der vesting reeds tot het besef gekomen dat men hem daarvan een veel te geringen dunk had gegeven. Voor een landing aan een anderen kant van het eiland waarop Diu lag, die bovendien groote bezwaren aanbood, was men niet toegerust. Er bleef dus niets over dan een aanval van de

1 Couto deelt zelfs de aanspraak mede, die de bevelhebber daarbij hield. (Dec. IV, parte 2, p. 134.) Ook in de IVe Decade van Barros, door Lavanha bewerkt (na Couto) komt dit verhaal voor. - Correa vermeldt uitdrukkelijk dat de vrouwen en kinderen in de rotsholen verborgen waren en hier door de Portugeezen gevonden werden (Lendas, III, 404).

2 Vergelijk: ‘De opvolgers van Affonso d'Albuquerque’, t.a.p.

3 Mustafa's kennis der artillerie wekte in Indië de grootste bewondering op. Zie o.a. Ali Mohammed Khân, History of Gujarât, transl. by Bird (Londen, 1835), p. 240.

zeezijde te ondernemen. Op drie punten te gelijk had die aanval plaats, maar daar de Turken het geschut uitmuntend bedienden waren de Portugeezen op hunne kanonneerbooten zeer in het nadeel, en tot overmaat van ramp barstten hunne grootste stukken omdat men ze te zwaar geladen had. Des avonds werd dus het sein gegeven tot den aftocht. De krijgsraad dien Da Cunha hierop belegde was eenstemmig van gevoelen, dat in de tegenwoordige omstandigheden een tweede aanval onraadzaam was en dat men den sultan voor het oogenblik op andere wijze afbreuk moest trachten te doen.

Mustafa, de dappere verdediger van Diu, werd met groote eerbewijzen door Bahadur ontvangen, met het bewind over het district van Barotsj en den titel van Khan begiftigd, zoodat wij hem van nu af onder den naam van Rumi Khan zullen ontmoeten. Zijn medegezel Chodjah Safar zou den titel ontvangen hebben van Khodawend Kkan[1], maar wij zullen hem straks bij zijn ouden naam als gouverneur van Diu aantreffen.

III.

Een deel van de groote vloot, door Nuna da Cunha bijeengebracht, werd thans gebruikt om de scheepvaart in de golf van Kambaja te bemoeielijken. Menige plaats aan de kust werd verwoest en geplunderd, en in de haven van Gogeh eene handelsvloot van Kalikut aangetast en veroverd. Ook in het volgende jaar (1532) ging men daarmede voort. Rijk beladen schepen werden buitgemaakt en bloeiende handelsplaatsen zoo als Pattana en Mangalur aan de kust van Katiwar in de asch gelegd.

Melik Toghan, de bevelhebber van Diu, was sedert den aftocht der Portugeezen begonnen ook de vestingwerken van Bassain (boven Bombay), die zij in 1529 verwoest hadden, te herstellen. In menig opzicht was die plaats van gewicht. Zij lag in een vruchtbare landstreek die veel levensmiddelen leverde, had een van de beste havens aan de kust en was eene uitvoer-

1 Kutb-ed-dîn in Notices et extraits des mss. de la Biblioth. nation. Tome IV, p. 437. Bij sommige schrijvers bestaat eenige verwarring tusschen beide personen, waartoe de zeer algemeene Oostersche titels aanleiding gaven. Misschien dat Safar dien van Rumi Khan ontving nadat Mustafa naar Humajun was overgeloopen. Vergel. Ali Mohammed Khan, a.w., blz. 244, aanteek.

plaats van het timmerhout voor de Turksche vloten die in de Roode Zee gebouwd werden. Redenen te over voor Toghan om de stad zooveel mogelijk te versterken. Hij zelf of een zijner bloedverwanten die denzelfden naam droeg hield bij de werkzaamheden het opzicht.

Toen Nuno da Cunha hiervan kennis kreeg nam hij het besluit om te beletten dat hier een tweede Diu verrees. In 't begin van 1533 voer hij zelf met eene vloot naar Bassain. Melik Toghan trachtte hem een poos met onderhandelingen op te houden, maar hij deed een zwaren eisch. Hij verlangde namelijk dat men de vestingwerken weder zou sloopen, gijzelaars geven dat ze nooit weder zouden worden opgebouwd en schadevergoeding voor de uitrusting der vloot. Toen hierop ontwijkend antwoord kwam gaf de gouverneur bevel tot eene landing. Zij werd den 20 Januari ondernomen. De Muzelmannen boden een poos hardnekkigen wederstand, maar werden weldra op de vlucht geslagen en de vestingwerken veroverd. Men laadde het geschut en het hout van de verschansingen op de schepen - het laatste werd te Goa geschat op meer dan 10,000 cruzaden - en vernielde de steenen werken met buskruit.

De kustplaatsen in den omtrek, waar men sedert den aftocht van Diu de Portugeezen weder vijandelijk bejegend had, werden thans op brandschatting gesteld en de toevoer naar Diu zooveel mogelijk afgesneden.

Sultan Bahadur liet zich weinig aan die vijandelijkheden van de Portugeezen gelegen liggen. De zeekrijg ging alleen de kooplieden aan, die zich zelven maar moesten verdedigen; hij achtte het beneden zijne waardigheid om zich daarmede bezig te houden, tenzij men verovering van grondgebied beoogde[1]. Het nadeel, door de plundering der kusten aan zijne schatkist toegebracht, werd toch rijkelijk vergoed door zijne veroveringen. De eerzuchtige en ondernemende vorst had in de laatste jaren zijn rijk aanzienlijk uitgebreid. In 1531 trok hij tegen den vorst van Malawa te velde, nam hem in zijne hoofdstad Mandu gevangen en maakte zich van zijn gansche rijk meester. Daarop (1532) richtte hij zijne blikken op Mewar, een der voornaamste Radjputen-staten, waar thans een minderjarige kleinzoon van den beroemden Rana Sanga op den troon zat. Bahadur sloot hem in zijne hoofdstad Tsjaitur in en noodzaakte hem op zware

1 Correa, III, 571. Vgl. 501, 543.

voorwaarden den vrede te koopen. Van zijn noordelijken nabuur Humajun die zijn vader, den grooten Baber, in 1530 op den troon van Delhi was opgevolgd, had hij op dit oogenblik nog niets te vreezen. Zijne gezanten waren aan het hof van den Padisjah welwillend ontvangen en met vriendschapsbetuigingen teruggekeerd[1].

Hoezeer men er uit Portugal op aandrong dat Diu niet uit het oog zou verloren worden, Nuno da Cunha begon thans in te zien dat men bij een vorst die zoo machtig geworden was als Bahadur, door vijandelijkheden thans moeielijk zijn doel zou kunnen bereiken; althans hij sloeg een anderen weg in, dien van vriendschappelijke onderhandeling. Hij had hierbij dit in zijn voordeel: Bahadur, zoo als alle Mohammedaansche despoten wier gezag in Indië op het zwaard berustte, moest steeds op zijn hoede zijn dat zijne satrapen, aan wie hij het beheer der verschillende provinciën opdroeg, niet op eigen hand den despoot speelden, en als hij hen eens wantrouwde waren zij van hun leven niet zeker Dit wantrouwen nu werd dikwijls gevoed door gunstelingen, naijverig op de voorrechten aan anderen verleend. Zoo verdacht Melik Toghan zijn vroegeren helper Mustafa, thans Rumi Khan, dat hij hem den voet wilde lichten en liet, om zich in tijd van nood een toevlucht te verzekeren, aan Da Cunha weten dat hij hem een vertrouwd man zou zenden om over gewichtige zaken te spreken. De gouverneur zond hem zijn bloedverwant Vasco da Cunha, die wist hoe men met Muzelmannen van aanzien moest omgaan, en in zijn gevolg een paar spionnen om de vestingwerken op te nemen. Te gelijk met hem vertrok Tristão de Ga als gezant naar den sultan, met den last om hem de vergunning te verzoeken tot het aanleggen der vesting te Diu. De onderhandelingen met Toghan leidden tot niets, daar hij geen besluit kon de reden der vijandelijkheden jegens zijne arme onderdanen, die zoo als hij zeide, de Portugeezen nooit eenig kwaad hadden gedaan. Tristão de Ga beweerde dat zijne landgenooten het alleen op de Turken voorzien hadden, en dat hunne vestiging te Diu strekte om zich tegen hunne aanslagen te beveiligen. De sultan liet zich niet verder daarover uit, maar gaf hem te kennen dat

1 Abu'l-Fazl's Akbar-Nameh, bij Price, Chronological Retrospect etc. Vol. III, part II. (London, 1821), p. 714.

hij ter wille van zijne onderdanen die ter zee voeren met den gouverneur wel een vergelijk wilde treffen. Het is mogelijk dat dit de voorname reden was, waarom hij Nuno da Cunha tot een samenkomst te Diu liet uitnoodigen, maar waarschijnlijk bestonden daarvoor nog andere redenen. Zonder twijfel voorzag Bahadur toen reeds dat het tusschen hem en Humajun tot een vredebreuk zou komen; in dat geval was het niet wenschelijk dat de Portugeezen Diu bedreigden of de Radjputen steunden bij een inval op zijn grondgebied.

Nuno da Cunha, verblijd over Bahadur's uitnoodiging, begaf zich op het eind van October 1533 met een groot gevolg te scheep naar de kust van Katiwar. Hij had zijn secretaris met Tristão de Ga naar den sultan vooruit gezonden, die zich niet ver van Diu, waarschijnlijk te Djunagar, ophield, om hem van zijne komst te verwittigen en te vragen waar hij wenschte dat hun onderhoud zou plaats hebben. Bahadur had de kust nabij het eiland Beth daartoe aangewezen; zij zouden elkander hier elk in een fust met een klein gevolg ontmoeten. Voor het eiland aangekomen wachtte Da Cunha te vergeefs op de komst van den sultan. Volgens Correa, die over 't algemeen goed ingelicht schijnt, zou Bahadur daarvan zijn afgebracht door Rumi Khan die veel invloed bij hem bezat. De listige Turk zou hem hebben voorgehouden dat het beneden zijne waardigheid was om met een hoofdman van zeeroovers, die hem slechts eenige schade in zijne inkomsten konden toebrengen, op gelijken voet te onderhandelen. Ook bestond er reeds eenig uitzicht dat een Turksche vloot de Portugeezen uit Indië zou komen verjagen. Reeds een jaar te voren zou Bahadur op raad van Rumi Khan een groote geldsom tot uitrusting dier vloot naar Kaïro gezonden hebben[1].

Eindelijk gaf Bahadur te kennen, dat de Portugeesche vloot zich maar naar Diu moest begeven, waar hij den gouverneur te woord zou staan. Maar hier zou hij, onder voorwendsel, dat een inval der Radjputen hem noodzaakte overhaast te vertrekken, zich weder aan de samenkomst onttrokken hebben. Volgens anderen stuitte deze hierop af, dat beiden elkander wantrouwden en men het niet eens kon worden over de plaats waar men bijeen zou komen. Hoe het zij, de tocht bleek

1 Het gerucht daarvan zou over Venetië naar Lissabon zijn gekomen en hier tot de uitrusting eener vloot met 2000 man, die in 1533 in Indië aankwam, hebben aanleiding gegeven. Zie Correa, Lendas, III, 542, 569, 846.

vruchteloos en Nuno da Cunha keerde onverrichterzake met de vloot naar Goa terug (Januari 1534).

De vijandelijkheden werden nu weder hervat. Intusschen had Humajun aan Bahadur den oorlog verklaard. Een zwager van den Padisjah, Mohammed Zamân Mirza, was na eene mislukte samenspanning naar Gudjerât gevlucht en door den sultan gastvrij ontvangen; toen Humajun hem opeischte had Bahadur de uitlevering geweigerd. Bovendien had hij zich, door verkeerde voorstellingen van de zwakheid van Humajuns krijgsmacht, laten verleiden om Ala-ed-dîn en zijn zoon Tatar Khan uit het stamhuis der Lodi-Afghanen, de vroegere vorsten van Delhi, bij een inval in dat rijk te ondersteunen, terwijl hij zelf naar Tsjaitur optrok om die bergvesting der Radjputen in te sluiten en in de nabijheid te zijn als zijne bondgenooten in hunne pogingen mochten slagen[1].

In deze omstandigheden moest Bahadur de kustplaatsen wel van garnizoen ontblooten, en daarom vond hij het geraden de Portugeezen iets toe te geven. Nuno da Cunha was in 't begin van December 1534 met een vloot naar de kust van Gudjerât vertrokken en bevond zich voor Bassain, toen hier een gezant van den sultan aankwam en zich bij hem liet aanmelden. Het aanbod dat hij deed was verrassend. In plaats van Diu wilde Bahadur aan de Portugeezen het district Bassain afstaan, waartoe de eilanden Salsette en Mombain (Bombay) behoorden, die levensmiddelen, vee en timmerhout in overvloed opleverden; de rechten die in dit district geheven werden, beliepen 50,000 pardãos[2]. Da Cunha toonde zich genegen dit aanbod te aanvaarden, op voorwaarde dat alle schepen uit het rijk van Gudjerât die zich naar de Roode Zee begaven te Bassain een verlofpas moesten halen en terugkeerende aldaar rechten komen betalen, wat hem, zegt Castanheda, nog eens 50,000 pardãos zou hebben opgebracht als de sultan zich ooit aan die voor-

1 Abu'l-Fazl bij Price a.w., blz. 718-23; Tabakât-i-Akbari bij Elliot, The history of India (Muhammedan period), VI, 189-90.

2 Ongeveer een gelijke som in guldens. - De eerste Europeesche beschrijving van dit district, waarin o.a. uitvoerige mededeelingen omtrent de oudheden op Salsette en Elephanta voorkomen, vindt men in João de Castro's Roteiro desde Goa até Diu 1538-39, publicado por D. Köpke (Porto 1843), blz. 62 vv. Daaruit blijkt dat Tana, tweemaal door de Portugeezen en eens door de Gudjeraten verwoest, toen nog slechts de bouwvallen van hare vroegere grootheid vertoonde en maar voor een klein gedeelte door eenige arme lieden bewoond werd.

waarde gehouden had. Voorts bedong Da Cunha dat Bahadur geene oorlogschepen zou laten bouwen, geene Turken in zijn rijk toelaten, enz. In de grensvestingen aan den kant van 't gebergte, die tot bescherming dienden tegen de onafhankelijke bergbewoners (Mahrattas?), zou eene bezetting van Gudjeraten blijven, maar op kosten van Portugal. Op deze voorwaarden werd den 23sten December de vrede gesloten, en den volgenden dag reeds nam de gouverneur bezit van Bassain en werd namens den sultan aan de bevolking van het district de verandering van meesters aangekondigd. Het plaatselijk beheer werd gelaten zooals het was en de rechten werden op dezelfde wijze geïnd als vroeger[1]. Den 20sten Januari 1535 legden de Portugeezen den eersten steen van de nieuwe vesting te Bassain.

Wij hebben Bahadur verlaten op weg naar Tsjaitur. Terwijl hij deze sterke vesting belegerde, ontving hij de tijding, dat zijn bondgenoot Tatar Khan door de troepen van Humajun verslagen was en dat deze zelf met een groote legermacht naar Malawa optrok. Bahadur spande nu alle krachten in om Tsjaitur te bemachtigen; daar het een strijd tegen Hindoes (ongeloovigen) gold, had hij hier van een Mohammedaansch vorst als Humajun niets te vreezen. Eindelijk (7 Maart 1535) moest Tsjaitur zich overgeven, en nu trok Bahadur den Padisjah te gemoet, die zich bij Mandsur (Mandisôr) gelegerd had. Op raad van Rumi Khan besloot hij, steunende op zijn geschut (dat voor een deel door Portugeesche gevangenen bediend werd), tegenover het kamp der zoogenoemde Mongolen[2] het zijne op te slaan, dit te versterken en eene afwachtende houding aan te nemen. Bij eenige uitvallen bleek echter weldra de overmacht van Humajun's paardevolk, zoodat de Gudjeraten zich nauwelijks meer buiten het kamp durfden wagen en de vijandelijke ruiters het land en den omtrek afstroopten en allen toevoer van levensmiddelen naar Bahadur's legerkamp afsneden. Weldra ontstond hier hongersnood en ten gevolge daarvan demoralisatie der troepen. Om een nederlaag te ontkomen maakte Bahadur zich in den nacht van 24 op 25 April 1535

1 Het contract vindt men in ‘Tombo do estado da India’, blz. 134-38. Voor 1533 (blz. 134) leze men 1535.

2 Ook de Portugeesche schrijvers spreken, in navolging van de Indiërs, steeds van ‘Mogores’. Eigenlijke Mongolen waren echter de nieuwe beheerschers van Noordelijk Indië niet; de naam van ‘Groot Mogol’, dien men aan den Padisjah gaf, is dus onjuist. Zie o.a. Elphinstone, Hist. of India, 1874, p. 424, aant.

heimelijk uit de voeten en liet het leger aan zijn lot over. De troepen verstrooiden zich in verschillende richtingen; sommige hunner bevelhebbers, zooals Rumi Khan, liepen naar Humajun over, en het kamp werd bijna zonder strijd door hem ingenomen. Bahadur bereikte met een klein gevolg de bergvesting Tsjampanîr, waar zich zijne hofhouding en zijne schatten bevonden, zond de eerste met een escorte over land naar Diu en begaf zich zelf naar Kambaja om de schepen die hier lagen te verbranden, opdat Humajun daarvan geen gebruik zou kunnen maken. Van hier vlood hij naar Diu en wel bij tijds, want nog denzelfden dag kwam Humajun met een deel zijner troepen te Kambaja[1]. De Padisjah was weldra meester van het grootste deel van Gudjerât. Zelfs de sterke vesting Tsjampanîr en Ahmedabad, de hoofdstad des rijks, vielen hem in 't volgende jaar (1536) in handen.

Nauwelijks bevond Bahadur zich te Diu of hij nam tegenover de Portugeezen, op wie hij vroeger uit de hoogte had neergezien, eene geheel andere houding aan. Indien Humajun hem wilde vervolgen was hij zonder hulp ook te Diu niet veilig. In deze omstandigheden konden dus de ongeloovigen hem van dienst zijn. Een zijner legerhoofden, wien hij naar Damân zond om te zorgen, dat die plaats niet in handen viel van den Nizâm Sjah, liet hij onderhandelingen aanknoopen met den gouverneur. Te gelijker tijd zou hij den sultan van Turkije nogmaals dringend om hulp verzocht hebben, maar deze was zoo spoedig niet te wachten en daarom was het geraden de Portugeezen voorloopig te vriend te houden.

Nuno da Conha had van de veroveringen van Humajun kennis gekregen en nu tot hem het verzoek gericht om hem Diu af te staan. De Padisjah had dat verzoek niet afgeslagen[2]. Maar hij was op 't oogenblik nog ver van Diu en de gouverneur besloot dus van de bereidwilligheid van Bahadur gebruik te maken en zond in September 1535 afgevaardigden naar Diu om met hem te onderhandelen. Na weinige weken ontving hij bericht, dat de sultan met zijne voorstellen genoegen had genomen, en nu begaf hij zich zelf naar Diu om persoon-

1 Ferishta, transl. by Briggs, II, 74-81, IV, 134-29; Abu-l-Fazl by Price, p. 718-43; Tabakât-i-Akbari, by Elliot, VI, 191-96.

2 Eene vrij onduidelijke vertaling van Humajun's brief vindt men bij Castanheda, VIII, 243-44. Zijne verdraagzaamheid jegens Christenen en zijn afkeer van proselytisme blijkt uit het verhaalde aldaar blz. 230.

lijk het verdrag met hem te bekrachtigen. Dit had plaats den 25sten October 1535.

De sultan stond aan de Portugeezen grond af te hunner keuze, om te Diu eene vesting te bouwen. Ook het bolwerk aan den mond van den zeearm gelegen, die het eiland Diu van het vasteland scheidde, ging in hunne handen over, maar buiten de vestingwerken zouden zij geen gezag mogen uitoefenen. De schepen die vroeger te Bassain een verlofpas moesten nemen en rechten betalen, zouden dit thans ook te Diu kunnen doen. De afstand van Bassain en omliggend gebied werd bekrachtigd; ook de forten, die dat district tegen de bergbewoners beschermden, werden thans aan Portugal afgestaan. De Portugeezen verbonden zich geene vijandelijkheden te bedrijven in de Roode Zee, noch tegen de Arabische kustplaatsen, noch tegen schepen, Turksche alleen uitgezonderd. Beide bondgenooten zouden elkander te water en te land hulp verleenen. Vluchtelingen wegens schuld of in 't bezit van goederen, die hun niet toekwamen, zouden van weerszijden worden uitgeleverd. Geen Mohammedaan zou zich tot het Christendom, geen Christen tot den Islam mogen bekeeren. De laatste merkwaardige bepaling komt, zooals men denken kan, niet voor in den brief waarin de koning van Portugal aan den Paus bericht gaf van de vestiging te Diu[1]. Zij zou niet volkomen in overeenstemming geweest zijn met den ijver dien de vorst daarin voor de uitbreiding van het Christendom aan den dag legt. Ook zou de redenaar, die te Rome de gewichtige gebeurtenis in eene ‘zeer sierlijke rede’ herdacht, indien hem die bepaling bekend was geweest, zich misschien gewacht hebben uit te roepen: ‘O groote koning Joannes! die den christelijken godsdienst hebt gebracht tot het gemoed van zoo verre en wreede volken, die zulk een groot aantal zielen gewonnen hebt voor God onzen Heer!’

Zoodra het verdrag geteekend was, liet Nuno da Cunha met het leggen der grondslagen voor de vesting een aanvang maken waarvoor hij de eerste materialen had medegebracht en waartoe in de volgende maanden uit alle Portugeesche havens het noodige werd aangevoerd. Zoo begon hier die trotsche Portugeezenstad te verrijzen, waarvan de bouwvallen nog heden de verbazing

1 Zie dien brief in den bundel: ‘Hispania illustrata’ (Francof. 1603), Tom. II, p. 1316; het verdrag in ‘Tombo do estado da India’, p. 220-23; de rede te Rome gehouden bij Couto Dec. V, parte 1, p. 15-34.

van den reiziger opwekken. Hare muren zouden weldra op een harde proef worden gesteld.

IV.

Zoo had Nuno da Cunha wederom het goede oogenblik te baat genomen om een machtig tegenstander in een bondgenoot te herscheppen en een doel te bereiken, waarnaar men zoo langen tijd vurig had gestreefd. Ook in Dekhân zou verdeeldheid tusschen de Mohammedaansche vorsten, die elkander het hoogland betwistten, hem dienstig zijn om te Goa vaster voet te verkrijgen. Het kleine eiland van Goa lag in het gebied van den Adîl Sjah, den machtigsten der Dekhânsche vorsten, die te Bidjapur zijn verblijf hield; de Kanareezen die dat kustgebied bewoonden droegen echter met ongeduld het juk der Muzelmannen, en er was altijd eene goede bezetting noodig om hen in onderdanigheid te houden. Had de Adîl Sjah die elders noodig om zijne naburen te beoorloogen, dan gebeurde het wel, dat de inwoners zijne beambten verjoegen, zooals in 1521 toen Krisjnaraja, de Hindoevorst van Zuidelijk Dekhân, den vorst van Bidjapur in het nauw bracht. Destijds hadden de Portugeezen de districten rondom Goa een tijd lang in bezit gehad, maar door het wanbestuur van den gouverneur Duarte de Menezes, die de gewelddadigheden door zijne landgenooten bedreven ongestraft liet, hadden de arme Kanareezen de Muzelmannen weder te hulp geroepen om de nieuwe geweldenaars te verdrijven. Zoo kwamen de districten weder onder den Adîl Sjah, of meer rechtstreeks onder zijn rijksbestuurder Assad Khan, tot wiens vrijgebied (djaghir) ze behoorden, en die te Belgâm, in de Ghatta gelegen, aan een bergpas die van de kust naar het hoogland leidde, zijn verblijf hield. In 1534 nu was Ismael Adîl Sjah gestorven en waren er onlusten over zijne opvolging uitgebroken, waarin ook Assad Khan betrokken was. Eenige aanzienlijke Kanareezen[1] trokken daarvan partij om

1 De voorstelling van Lassen (Indische Alterthümer, IV, 108) alsof Ramaradja, de vorst van Widjajanagara of Bidjnagar, daarin betrokken was, steunt op een verkeerde lezing. Barros spreekt niet van ‘Ramragij’, maar van ‘Ramugij’, en zegt dat hij uit een der onde Kanareesche familiën afstamde, die vóór den tijd der Muzelmannen in het kustland heerschappij voerden, (Dec. IV, parte 2, p. 191. Vgl. Dec. III, parte 1, p. 438.)

het kustland in opstand te brengen en de Muzelmannen weder te verjagen. Velen hunner vluchtten met hunne huisgezinnen naar Goa. De Kanareezen van de omliggende districten zoudeu nu Nuno da Cunha hebben uitgenoodigd om deze te bezetten, hetgeen de gouverneur eerst afsloeg om de goede verstandhouding met den Adîl Sjah, die voor den handel van belang was, niet te verbreken. Hij gaf evenwel hiervan kennis aan Assad Khan, die destijds met de regeering te Bidjapur overhoop lag en misschien de Portugeezen te vriend wilde houden voor 't geval, dat hij zelf een toevluchtsoord noodig had: althans hij stond hun het beheer en de inkomsten der districten tijdelijk af. De vesting Ponda bezuiden Goa behield echter eene bezetting van Muzelmannen[1].

Ibrahîm Adîl Sjah, die in 1535 aan 't bestuur kwam, wist welk een invloed Assad Khan bij de vorsten van Dekhân bezat en zag het belang in om zich met hem te verzoenen. Een gevolg hiervan was dat de Sjah van de Portugeezen de teruggave der districten eischte en de slooping van een fort, dat Nuno da Cunha, met medeweten van Assad Khan, aan de rivier van Rasjôl of Salsette bezuiden Goa had doen aanleggen. João Pereira, door den Gouverneur tijdens zijne afwezigheid te Diu tot bevelhebber van Goa aangesteld, gaf op dezen eisch een ontwijkend antwoord. De districten waren evenwel door Assad Khan aan een zijner officieren in pacht gegeven, die thans met eene troepenmacht te Ponda aankwam en van hier uit het land in bezit poogde te nemen. Hij werd echter meermalen door de dappere bezetting van Goa teruggeslagen.

Nuno da Cunha keurde bij zijne terugkomst van Diu (Maart 1536) Pereira's handelwijze goed en bleef bij de weigering tot uitlevering der districten volharden, hoewel Assad Khan hem aanbood de oorlogskosten te vergoeden, en hoewel velen te Goa over den oorlog morden, die den toevoer van levensmiddelen van het vasteland afsneed. Maar de gouverneur had niet alleen rekening te houden met de meening zijner onderhoorigen, de groote vraag was of de regeering te Lissabon het niet eene zwakheid zou achten indien hij na de concessies die hem in Gudjerat gedaan waren, h i e r een verkregen voordeel prijsgaf. Hij zette dus de vijandelijkheden voort en bracht de Muzelmannen veel

1 Over het voorgaande is Ferishta (transl. bij Briggs, III, 71 vv.) met de Ptg. schrijvers te vergelijken.

nadeel toe. Eindelijk besloot Assad Khan, die zoo als wij later zullen zien in dezen tijd door Sultan Bahadur van Gudjerât werd aangezocht om zich met hem tegen de Portugeezen te verbinden, zich zelf aan het hoofd der troepen te stellen en begaf zich met eene aanzienlijke versterking naar Ponda. Tegen een geoefend veldheer als dezen met eene overmacht van krijgsvolk was de bezetting van Goa niet opgewassen. De Khan liet in de rivier van Rasjôl, tusschen Goa en het fort waarvan wij zoo even spraken, een schans opwerpen om de gemeenschap tusschen beiden te verbreken. Te vergeefs trachtten de Portugeezen die schans te vernielen; zij werden met groot verlies afgeslagen. Da Cunha, wiens tegenwoordigheid weder te Din vereischt werd, zag nu in dat hij m o e s t toegeven. Hij liet het fort ondermijnen en in de lucht springen en stond de districten onder voorbehoud van 's Konings goedkeuring weder aan Assad Khan af. Aan de Kanareezen zal het wel onverschillig geweest zijn of zij door de Muzelmannen of door de Portugeezen als slaven werden behandeld[1].

Nog was het geschil met den Adîl Sjah niet bijgelegd toen ook aan de kust van Malabar de oorlog weder uitbrak. De Malabaren waren van ouds in twee partijen verdeeld; tot de eene behoorde de machtigste hunner radja's, de Samudrîn te Kalikut, tot de andere de radja van Kotsjin die, hoewel een der geringsten in macht, uit het oudste stamhuis was gesproten. Ouder gewoonte moest, zoo verhalen ons de Portugeesche schrijvers, de Samudrin door den radja van Kotsjin in zijne waardigheid bevestigd worden voor een marmeren steen waarop in Malabaarsche karakters de namen der vorsten van Kalikut gegrift waren en die volgens de overlevering 2800 jaar oud zou zijn. Deze steen bevond zich weleer te Kotsjin, maar zou in een vroegeren oorlog door den Samudrin zijn medegenomen en toevertrouwd aan den Radja van ‘Repelim’ (waarschijnlijk Verapali), wiens verblijf op een eilandje ten zuiden van Kranganor en dus in 't gebied van Kotsjin lag. Zoo het schijnt had de radja van Kotsjin, steunende op de Portugeezen, in de laatste jaren belet dat de bewuste plechtigheid plaats had, doch wilde de Samudrin thans, wetende dat de Portugeezen te Goa en te Diu

1 Zie slechts wat Correa verhaalt: Lendas, III, 640.

de handen vol hadden, dit buiten zijn nabuur om doorzetten. Toen de radja van Kotsjin dit vernam waarschuwde hij zijne bondgenooten, die hierop het binnenwater bij Kranganor, waar de Samudrin naar het oude gebruik langs moest komen, bezetten en verschansten, zoodat hij hier bij zijne aankomst de vaart gestremd vond. Te vergeefs trachtte hij zich een doortocht te banen; herhaalde malen werd hij teruggeslagen. De Portugeezen waren echter niet sterk genoeg om aanvallenderwijze te werk te gaan, totdat zij in October 1536 uit Goa eene versterking van 400 man kregen onder aanvoering van den admiraal over de vloot in Indië: Martim Affonso de Sousa.

De Sousa trachtte bij zijne aankomst de strijdende partijen over te halen van den oorlog af te zien, maar de radja van Kotsjin bleef zoo 't schijnt hardnekkig weigeren om toe te geven. De Samudrin evenwel koos de verstandigste partij en trok zich terug. Waarschijnlijk was het op aandringen van den radja van Kotsjin, dat de Portugeezen zich thans met hunne Malabaarsche bondgenooten naar Verapali begaven, en toen de radja na eene korte verdediging gevlucht was, de plaats innamen en den heiligen steen buit maakten, alsmede eenige metalen platen, waarop eveneens oude karakters gegrift waren en die in hooge eer gehouden werden. De radja van Kotsjin kreeg ze nu weder in zijn bezit.

Wat den Samudrin bewoog, in weerwil van de verwoesting van Verapali, toch nog met zijne Nairs daarheen te willen doordringen is ons niet helder. Volgens sommigen zou zijne bedoeling alleen geweest zijn om te beletten dat de Portugeezen bij Kranganor een fort bouwden om de vaart op het binnenwater te beheerschen. Zijne pogingen waren echter vruchteloos, want de Malabaarsche tegenpartij, gesteund door de Portugeezen, wist hem den doortocht naar het zuiden te beletten, zoodat hij weder onverrichterzake moest terugkeeren.

Het was niet alleen te land maar ook ter zee dat de Portugeezen nog met den Samudrin rekening moesten houden. Aan de kusten van Koromandél en Ceylon waar zij handeldreven deden de vloten van Kalikut hun dikwijls afbreuk. Langzamerhand had die handel zich uitgebreid. Behalve te Mailapur, het pelgrimsoord der Indische Christenen omdat S. Thomas hier zou begraven zijn, en dat daarom ook door de Portugeezen in hooge eer gehouden en in S. Thomé herdoopt was, hadden

zij factorijen gevestigd te Palikata, Negapatam en Kalimari[1] voor de geweven stoffen, levensbehoeften en scheepsbenoodigdheden die men van hier uitvoerde, en te Tutikorin voor de parelvisscherij. Op Ceylon waren zij te Colombo gevestigd gebleven, waar zij wel hun fort hadden moeten sloopen, maar toch veel invloed behielden op den zwakken vorst Bhuwaneka Bahu VII[2] die te Cotta bij Colombo zijn verblijf hield, en wien zij steunden tegen zijn eerzuchtigen jongeren broeder Maaya Dunnai, vorst van Sitawacca, die telkens pogingen deed om hem den voet te lichten. Reeds in 1527 had hij daartoe hulp ontvangen van den Samudrin en in 1536 zond deze hem wederom ondersteuning onder Ahmed Markar, een van zijne beste kapiteins[3]. Terwijl zij Cotta insloten, liet de koning hulp vragen te Kotsjin. Martim Affonso de Sousa, die zich juist daar bevond, begaf zich ijlings met eenige fusten naar Colombo, maar de Malabaren, bij tijds van zijne nadering verwittigd, hadden het eiland reeds verlaten en werden nu door hem achtervolgd en aan de kust van Malabar met verlies op de vlucht gedreven.

In 1537 was de Malabaarsche vloot weder van Paniani uitgevaren om naar Ceylon over te steken, toen de Portugeezen daarvan bericht ontvingen en Martim Affonso op nieuw uitgezonden werd om jacht op haar te maken. Hij trof haar te Wedale bij het eiland Rameswaram voorbij kaap Komorin, waar de bemanning aan land was gegaan en zich verschanst had. De admiraal landde met een deel zijner troepen en tastte den vijand in zijne legerplaats aan. Te gelijker tijd liet hij een aanval doen op de schepen. Na een korte maar hardnekkige verdediging zochten de Malabaren een goed heenkomen. Een hunner bekwaamste hoofden, Ibrahim Ali Markar, kwam hierbij om het leven.

Maaya Dunnai, de vorst van Sitawacca, maakte zich intusschen bij het overlijden van een jongeren broeder meester van diens gebied (Rayagam) en besloot toen nogmaals een poging te doen om zijn ouderen broeder van den troon van Cotta te verdringen. De Malabaarsche Muzelmannen onder hunne dappere hoofden

1 Dit zal wel met ‘Canhameira’ bedoeld zijn, zoo als Correa de plaats noemt (Lendas, II, 568, 772, III, 556, enz.). Er werd goed en goedkoop ijzerwerk voor scheepsbehoeften (ankers, enz.) vervaardigd.

2 Ik volg bij Singhaleesche namen de spelling van Emerson Tennent, die echter in zijn verhaal van deze gebeurtenissen (Ceylon, IIIe edit., 1859, II, 12 vv.) niet nauwkeurig is.

3 De ‘Patemarcar’ der Portug. schrijvers.

Kundji Ali en Ahmed Markar stonden hem ter zijde. De Ceyloneesche vorst wendde zich weder tot de Portugeezen. In Februari 1539 werden hem uit Goa 400 manschappen onder Miguel Ferreira te hulp gezonden. Zij vereenigden zich te Cotta met de koninklijke troepen, trokken hierop naar Sitawacca en eischten uitlevering der Malabaren. Maaya Dunnai, aldus in het nauw gebracht, liet zijne bondgenooten in schijn veilig aftrekken, maar, om de Portugeezen voor zich te winnen, onderweg verraderlijk om het leven brengen. Hij erkende thans zijn ouderen broeder als zijn leenheer, en de Portugeesche partij behield nu een tijd lang op Ceylon de bovenhaud[1].

De vijándelijke verhouding waarin de Portugeezen nu eens met de eene dan weder met de andere mogendheid verkeerden en die meestal tot nadeel strekte van de Muzelmannen die op andere staten van Indië koopvaardij dreven, was oorzaak dat zij daar waar Mohammedaansche vorsten het bewind voerden, zoo als in Bengale, de meeste moeite hadden om handelsbetrekkingen aan te knoopen. Zoo was in 1518 eene poging om te Tsjatigan, de voornaamste haven van dat rijk, eene factorij te vestigen, mislukt. Tien jaren later dwaalde Martim Affonso de Mello Jusarte met zijn schip naar de kust van Arrakan af, bij eene plaats die door Barros Chacuria[2] genoemd wordt en tot Bengale schijnt behoord te hebben. Men nam hem en de zijnen gevangen, en het gelukte niet dan met moeite aan een bevriend Mohammedaansch koopman uit Hormuz, Chodjah Sja'ab ed-dîn, om hen los te koopen. Misschien hadden zij het aan zijn invloed te danken, dat hun werd toegestaan te Tsjatigan eene factorij op te richten; en dat hier voordeelen te behalen vielen, in weerwil van de hooge rechten die men moest betalen, bewijst hetgeen wij ter loops vermeld vinden[3] dat kort daarna 17 Portugeesche schepen op de reede lagen.

Jusarte was weldra in staat den dienst hem door Sja'ab ed-dîn bewezen te vergelden. De sultan van Bengale hield dezen rijken koopman onder een of ander voorwendsel gevangen, zoo 't schijnt om hem geld af te persen. Hij wist daarvan Jusarte in kennis

1 Zie behalve de Ptg. schrijvers (vooral Couto's Ve Decade): Tohfut ul-Mujahideen, p 139-44.
2 Ook bij Andrada; bij Castanheda: Çoquería; bij Couto: Suquria; bij Correa: Chuqariha; op de kaart van Lavanha: Chocoria.
3 Castanheda, VII, 115.

te stellen, en deze verkreeg van Nuno da Cunha verlof, in 1533, om zich naar Bengale te begeven en uit zijn naam den sultan te verzoeken, den Chodjah in vrijheid te stellen. Vijftien of meer handelsschepen sloten zich bij Jusarte aan, wier lading eene waarde had van 2 à 300,000 cruzado's. De vloot kwam behouden te Tsjatigan, en van daar zond Jusarte een gezantschap met geschenken naar het hof van den sultan te Gaur. Hier had eene van die veranderingen plaats gehad, die in de Mohammedaansche staten van Indië geene zeldzaamheid waren. De sultan, Nasîb, de laatste uit het stamhuis der Purbi, was door zijn vizier Mahmud uit den weg geruimd en deze had zelf den troon bestegen. Het schijnt dat hij den Chodjah had vrijgelaten, want van dezen vernemen wij verder niets. Maar met de Portugeezen liep het ongelukkig af. Bij de geschenken door hen aan den sultan aangeboden waren ongelukkig buitgemaakte goederen van Mohammedaansche handelaars, wier merken men te Gaur zeer goed kende. Ook bevond zich aan het hof een Turksch koopvaarder, wiens schip door een Portugeesch vrijbuiter geplunderd was, en die nu den sultan tegen diens landgenooten opzette. Het gevolg was dat naar Tsjatigan bevel werd gezonden om de voornaamsten hunner in verzekerde bewaring te nemen. De gouverneur dier plaats noodigde Jusarte en de overige kapiteins en aanzienlijkste Portugeezen, die op niets kwaads verdacht waren, op een gastmaal, liet hen daar omsingelen en boeien, en alle goederen die aan land gebracht waren in beslag nemen. De gevangenen, zestig in getal, werden naar Gaur gebracht.

Toen Nuno da Cunha bericht kreeg van deze daad van geweld zond hij aanstonds een eskader van negen schepen onder Antonio da Silva de Menezes naar Bengale, met den last om de gevangenen op te eischen, en indien hunne uitlevering hem geweigerd werd, de Bengaalsche havens te beschieten. De pogingen van Menezes, waaromtrent de berichten uiteenloopen, waren vruchteloos. Zijne officieren, voor een deel bloedverwanten der gevangenen, eischten nu dat hij om den sultan te dwingen de havens zou blokkeeren, maar Menezes die (zoo als Correa verhaalt) te Tsjatigan voordeelige zaken had gemaakt en zijne waren in veiligheid wilde brengen, deed niets anders dan die stad en eenige havens te beschieten, en keerde toen met zijn eskader naar Kotsjin terug.

Een jaar later (1535) voer Diogo Rabello met eenige fusten

de Hugli op naar Sâtgan, om te zien of hij hier door bedreigingen iets tot bevrijding der gevangenen kon uitrichten. Sultan Mahmud werd destijds door zijn buurman Sjîr Khan, den vorst van Bihâr uit het Afghaansche stamhuis der Sur, in 't nauw gebracht en wilde zich daarbij niet nog andere vijanden op den hals halen. Hij liet dus de grootste helft der gevangenen teruggaan en hield Jusarte en de overigen slechts bij zich omdat zij goede soldaten waren. Hunne behandeling liet van nu af niets te wenschen over, en toen kort daarop Sjîr Khan het beleg sloeg voor Gaur, bewezen zij hem werkelijk veel dienst en kwamen zeer bij hem in gunst, zoodat hij zoowel te Tsjatigan als te Sâtgan aan een hunner het toezicht over het tolambt toevertrouwde. Eerst in 1537 kreeg Jusarte met de zijnen, op aandrang van Nuno da Cunha, verlof om terug te keeren. Het was juist bij tijds dat zij Gaur verlieten, want zeer kort na hun vertrek werd de stad door Sjîr Khan ingenomen en geplunderd en de sultan verdreven. Maar Sjîr Khan bleef niet lang te Gaur. Humajun had reeds lang met wantrouwen aangezien, hoe de eerzuchtige Afghaan zijne macht uitbreidde en besloot bij zijn terugkeer uit Gudjerât hem tot onderwerping te dwingen. Na geruimen tijd te zijn opgehouden door het beleg van de grensvesting Chunâr, die onze oude bekende Rumi Khan eindelijk voor hem veroverde (1538), trok hij de Ganges langs naar Gaur. Sjîr Khan nam de wijk naar de sterke vesting Rohtâs, wachtende tot de oorlogskans zich voor hem gunstiger zou betoonen, en liet Humajun de hoofdstad van Bengale binnentrekken.

Nuno da Cunha, die met deze veranderingen nog niet bekend kon zijn, zond in Mei 1538 een eskader naar Bengale onder Vasco Pirez de Sampayo om sultan Mahmud tegen zijne vijanden bij te staan. Te Tsjatigan aangekomen bevond Pirez dat die stad voor Sjîr Khan in bezit was genomen. De voorname Bengaleezen zochten hem over te halen, onder schoone beloften, om den nieuwen stadhouder gevangen te nemen, maar hij onthield zich wijselijk van gewelddadigheden en hielp zelfs den stadhouder ontvluchten toen het bekend werd dat Humajun Gaur was binnengetrokken.

De kans voor Sjîr Khan om het verlorene te herwinnen bleef niet lang uit. Humajun's troepen, aan het klimaat van Bengale niet gewoon, waren reeds door koortsen gedund, en toen een opstand van zijn broeder hem tot terugkeer dwong

had èn daardoor èn door deserties zijn leger zooveel geleden dat Sjîr Khan het wagen kon met zijne versche troepen den Padisjah den weg te betwisten. Bij Chonsa tusschen Patna en Benares had den 26 Juni 1539 een beslissende veldslag plaats, waarbij Humajun de nederlaag leed. Sjîr Khan kwam hierdoor weder in het bezit van Bengale. Een jaar later stelde eene tweede glansrijke overwinning hem in het bezit van den troon van Delhi. Het was dus gelukkig dat de Portugeezen zich den dapperen Afghaan niet tot vijand hadden gemaakt[1].

V.

Voor wij naar Diu terugkeeren moeten wij even den blik wenden naar de Arabische kust. De maatregelen die de regeering te Goa nam om in 't belang van den handel en in oppositie tegen de Turken, die men steeds in Indië verwachtte, de sjeichs der havensteden voor zich te winnen, werden niet zelden door de begeerlijkheid en gewelddadigheden van hare onderhoorigen verijdeld. Waarschijnlijk had men het daaraan te wijten, dat de sjeich van Aden die in 1530 een verdrag van vriendschap met Portugal zou gesloten hebben[2], korten tijd later weder vijandelijkheden bedreef. De sjeich toch wordt elders als een goed en rechtvaardig vorst geroemd[3]. Wij weten althans met zekerheid dat in een dergelijk geval, te Sjehr aan de oostkust van Arabië, de Portugeezen de vijandschap van den sjeich aan zich zelven te wijten hadden. Deze had hen in de laatste jaren welwillend bejegend, maar zij hadden hem daarvoor beloond met allerlei wanbedrijf. Schepen die hem behoorden werden geplunderd en aanzienlijke Muzelmannen mishandeld om hun geld af te persen; ja, de sjeich zelf stond aan beleedigingen bloot en de vrouwen waren niet voor aanslagen veilig. Eindelijk verloren de inwoners hun geduld en brachten in een oploop een

1 Voor de gebeurtenissen in Bengale zijn Castanheda en Barros het uitvoerigst. Ik heb daarbij geraadpleegd: Elphinstone's History of India (VIth edition by Cowell, 1874), blz. 444-50, en sommige der door hem gebruikte werken.

2 Zie den brief van Nuno da Cunha in ‘Hispania illustrata’, II, 1576-77. Castanheda en Barros stemmen daarmede overeen, doch zie Correa, III, 378-83 en Couto, Dec. IV, parte II, p. 103.

3 Kutb ed-dîn, t.a.p., blz. 443.

aantal Portugeezen om het leven (1535): de overigen werden gevangen gezet en de sjeich, die weldra de komst eener Turksche vloot te gemoet zag, zond een dertigtal hunner aan den Sultan om hem ten zijnen gunste te stemmen. Een hunner zou uit de gevangenschap ontsnapt zijn en te Lissabon de eerste zekere tijding hebben aangebracht van het uitrusten der Turksche vloot te Suëz.

Wij hebben Diu verlaten op het einde van 1535, toen Sultan Bahadur, door Humajun van zijn rijk beroofd, zich te Diu onder de bescherming der Portugeezen had gesteld. Het liet zich toen aanzien dat hij werkelijk die bescherming zou behoeven, want na Ahmedabad veroverd te hebben, begaf Humajun zich in 't begin van 1536 met zijne troepen op weg naar Diu. Reeds was hij Katiwar binnengetrokken toen er tijding kwam van onlusten in andere provinciën van zijn uitgestrekte rijk, die daar zijne tegenwoordigheid vereischten en weldra zijn terugkeer naar het noorden noodzakelijk maakten. Humajun bezat geen organiseerend talent, en evenmin de gaaf om zijne verwanten en legerhoofden aan zich te verbinden. De meeste bevelhebbers die hij in Gudjerât achterliet dachten na zijn vertrek aan niets anders dan om elkander den buit te betwisten, en sommigen hunner liepen naar Bahadur over. Zoo kwam het dat het den Sultan niet moeielijk viel om de weinige officieren van den Padisjah, die zich niet uit eigen beweging terugtrokken, te verjagen en zich weder in het bezit te stellen van zijn vroegere rijk.

Een der hoofdvoorwaarden van het verbond tusschen Bahadur en de Portugeezen was, zoo als men zich zal herinneren, deze dat zij elkander in den oorlog te land en te water zouden bijstaan. Er is geen twijfel aan of aan deze voorwaarde werd door Nuno da Cunha zeer gebrekkig voldaan. Ik laat daar of hij haar beter had k u n n e n vervullen - want hij had zijne troepen elders noodig -, maar Bahadur was althans in zijn recht als hij dit eischte en zich beklaagde dat de verzochte hulp tegen Humajun telkens òf geweigerd òf zeer onvoldoende toegestaan werd. Ook lieten de Portugeezen den sultan blijken dat zij te Diu meesters waren door hem te beletten tusschen de vesting en de stad een muur te bouwen dien hij noodig achtte om botsingen tusschen de beide natiën te voorkomen, en door de uitrusting eener kleine oorlogsvloot te verhinderen, die hij voorgaf noodig te hebben om oproerige onderdanen tot rede te brengen.

Het was dus geen wonder dat toen Gudjerât van de ‘Mongolen’ verlost en weder onder den schepter van Bahadur gekomen was, de vesting te Diu dezen eene groote ergernis werd, en hij niets vuriger wenschte dan weder van de Portugeezen verlost te worden. Hij trad daartoe in onderhandeling zoo als wij gezien hebben met zijne geloofsgenooten in Dekhân: den Nizâm Sjah, den Adîl Sjah en Assad Khan, met de radja's van Malabar, en met den Sultan van Turkije, wien hij op nieuw een groote som geld zou toegezonden hebben voor de uitrusting zijner vloot. Intusschen nam hij den schijn aan alsof hij met de Portugeezen op goeden voet wilde blijven, en waagde zich zelfs eenmaal binnen de vesting, maar hoewel de bevelhebber, Manuel de Sousa, den Muzelman wantrouwde, was hij eerlijk genoeg, om hem weder te laten vertrekken.

De vijandelijke gezindheid der inwoners van Diu werd echter zoo merkbaar, dat de Sousa, die veel door de vingers moest zien omdat men binnen de vesting geen putten had en dus het water van elders moest halen, aan den gouverneur liet weten dat zijne komst te Diu dringend noodig was. Het schijnt ook dat Bahadur hem tot eene samenkomst liet uitnoodigen; of zijn doel daarmede geweest zou zijn om zich op verraderlijke wijze van Da Cunha meester te maken, willen wij daarlaten, hoewel niet alleen Portugeesche schrijvers ons verhalen dat dit zijn voornemen was[1]. Een Oostersch despoot als Bahadur zou in zulk een daad natuurlijk geen bezwaar gezien en zijne geloofsgenooten zouden haar toegejuicht hebben, maar de vesting te Diu zou daarmede nog niet gewonnen zijn. Ook blijkt het dat de sultan, zoo als wij aanstonds zullen zien, in de loyauteit van den gouverneur werkelijk vertrouwen stelde.

In de eerste dagen van 't jaar 1537 kwam Nuno da Cunha met een eskader voor Diu. Hetgeen hij onderweg te Tsjaul en te Bassain vernam bevestigde de van elders ingewonnen berichten dat Bahadur van plan was met hem te breken. Bij zijn vertrek eenigszins lijdende, had hij zich nog zieker voorgedaan dan hij werkelijk was, om op zijn schip te kunnen blijven, daar hij begreep dat er verraad school.

Indien het waar is dat hij daarmede tevens voor had den sultan naar zijn schip te lokken en hem dan op te lichten, werd de gelegenheid hem spoediger aangeboden dan hij had kunnen

1 Zie het bericht uit de later te vermelden ‘Tazkaratu-'l-Muluk’.

verwachten. Manuel de Sousa, de kapitein der vesting, was den gouverneur komen begroeten, en hierop door hem naar den sultan afgevaardigd met het bericht dat hij ongesteld en daardoor verhinderd was hem zijne opwachting te komen maken. De Sousa trof den sultan, van de jacht terugkomende, aan de landingsplaats tegenover de stad, waarheen hij juist zou oversteken. Toen hem de boodschap van den gouverneur werd overgebracht zou hij gezegd hebben: ‘Zijne zieke vrienden niet te bezoeken zou onvriendschappelijk zijn’ en daarop gaf hij bevel om hem in de fust, waarin hij zich met een twaalftal voorname personen uit zijn gevolg inscheepte, naar het admiraalschip te roeien. Hij kwam hier zoo onverwacht aan, dat men den gouverneur maar even van zijn komst kon verwittigen, en begaf zich dadelijk naar de kajuit waar Da Cunha zich bevond. Toen deze de knie voor hem boog hief hij hem met beide handen op en vroeg door den tolk naar zijne gezondheid. Waarschijnlijk bespeurde hij toen of waarschuwde hem iemand uit zijn gevolg, die de Portugeezen gewapend zag, dat er onraad school. Althans hij verliet de kajuit, en terwijl Da Cunha hem nog terug verwachtte was hij reeds weder in zijn fust overgegaan en liet zich naar zijn paleis roeien.

Manuel de Sousa, die intusschen met zijn vaartuig weder aan het admiraalschap gekomen was, werd nu gelast om den sultan na te roeien en hem te verzoeken naar de vesting te gaan, daar de gouverneur hem daar wenschte te spreken. Ook de andere fusten die bij het admiraalschip lagen kregen bevel om de Sousa te volgen. Toen deze de fust van den sultan naderde, wenkte hij om stil te houden en riep den tolk toe wat de gouverneur hem gelast had. De tolk wilde die boodschap eerst niet overbrengen, maar toen de sultan vernam wat hem gezegd was, liet hij de Sousa toeroepen dat hij maar bij hem moest komen. Deze, in het vaartuig van Bahadur willende overstappen, viel in het water, maar werd er door de roeiers dadelijk uitgehaald, terwijl de sultan om het ongeval stond te lachen. Ongelukkig kon men in de fusten die de Sousa volgden niet goed zien wat er gebeurde, en meenende dat men zich van den kapitein der vesting wilde meester maken, kwamen zij op de fust van den sultan aanzetten. Een der officieren sprong met den degen in de hand daarop over, en nu meende Bahadur op zijne beurt dat men geweld wilde plegen en liet den indringer dooden. Intusschen was een tweede Portugeesche fust genaderd, en kwamen

ook eenige vaartuigen met gewapende Muzelmannen toesnellen, en nu ontstond er een moorddadig gevecht, dat op verschillende wijzen verhaald wordt, maar waarvan het einde was dat de sultan met al de zijnen, op een enkelen na, om het leven kwam en ook verscheidene Portugeesche officieren, o.a. Manuel de Sousa, het leven verloren. Bahadur zou nog getracht hebben om zwemmende aan land te komen, maar door een Portugeeschen soldaat doorstoken zijn (14 Februari 1437)[1].

De dood van Bahadur, die in weerwil van zijne vernedering door Humajun nog altijd een grooten naam had in het Oosten, was een feit van beteekenis. De Muzelmannen, met de bijzonderheden van het ongeval niet bekend, konden niet anders meenen of de Portugeesche gouverneur had den sultan van kant laten maken. Zeker is het dat hij een energieken tegenstander in hem verloor en dat zijn dood de Mohammedaansche partij in het Oosten niet weinig verzwakte.

Te Diu was de paniek zoo groot, dat de inwoners elkander aan de poorten verdrongen om aan de plundering, die men vreesde, te ontkomen. Da Cunha nam echter maatregelen om hen gerust te stellen en verbood aan zijne manschappen bij doodstraf om zich in de stad te begeven. De troepen van den sultan werd aangezegd dat zij de stad moesten ruimen, en hierop werden de poorten door Portugeesche soldaten bezet. De buit dien men in Bahadur's paleis vond was gering. Hij had de schatten, afkomstig van de door hem overwonnen vorsten, voor zoo ver hij die bij de komst van Humajan had kunnen redden, naar Mekka in bewaring gezonden[2] en wat zich thans nog in geld en kostbaarheden in zijn bezit bevond nam zijne moeder, die op het bericht van zijn dood de vlucht nam, naar Ahmedabâd mede.

Da Cunha liet in de stad Diu alles zoo veel mogelijk op den ouden voet voortbestaan, en droeg de jurisdictie op aan Chodjah

1 Van de zeer uiteenloopende verhalen heb ik de lezing gegeven die mij het waarschijnlijkst voorkwam. Men kan behalve de Ptg. schrijvers raadplegen: Ferishta, transl. bij Briggs, IV, 131, en het uittreksel uit de Mirât Sikandari ald. 138-41; het uittreksel uit de Tazkaratu-l-Muluk in Bird's vertaling van Ali Mohammed Khans History of Gujurât, p. 251; Abu'l-Fazl bij Price, III, 2, p. 750-51.

2 De 300 kisten waarin die schatten bewaard werden, zou de gouverneur ven Egypte, toen hij de tijding ontving van den dood van Bahadur, te Mekka opgeëischt en naar Constantinopel gezonden hebben om de schatkamer van den Grooten Heer te vullen (Von Hammer, Gesch. des Osman. Reiches, op gezag van Ferdi).

Safar, die met Mustafa of Rumi Khan uit Turkschen krijgsdienst in dien van Bahadur was overgegaan[1], later meer dan eens voor middelaar gediend had tusschen hem en de Portugeezen en thans de eenige was van hen die zich op de fust van den sultan bevonden, wien men had kunnen redden.

Daar Bahadur geene zonen naliet gaf zijne opvolging tot onlusten aanleiding. Mohammed Zamân Mirza, de zwager van Humajun, die aan het hof van Bahadur gevlucht, de eerste aanleiding geweest was tot den oorlog met den Padisjah, maakte thans van de verwarring gebruik om Bahadur's moeder te Ahmedabâd van hare schatten te berooven, daarmede troepen te lichten en zich tot sultan op te werpen. Hij verzocht Nuno da Cunha, onder groote beloften van afstand van grondgebied, hem te steunen. De gouverneur liet zich daardoor verleiden om hem te Diu als opperheer te doen erkennen, door in de moskee de gebeden voor hem te laten lezen. De Gudjeraten dachten er echter anders over, en de grooten des rijks kozen den vorst van Khandes, een neef van Bahadur, tot opvolger en trokken tegen Mohammed Zamân te velde. Deze werd door een deel zijner troepen verlaten en genoodzaakt met de overigen de vlucht te nemen naar Sind. De nieuw gekozen sultan stierf weinige weken na zijne troonsverheffing, waarop men een anderen neef van Bahadur, een knaap van elf jaar, onder den naam van Mahmud Sjah III tot zijn opvolger erkende.

Terwijl dit voorviel had Nuno da Cunha, wiens lijden in den laatsten tijd was toegenomen, zich naar Goa begeven, omdat het klimaat daar gunstiger was, en Antonio da Silveira als bevelhebber der vesting te Diu achtergelaten. Na de nederlaag van Mohammed Zamân knoopte deze onderhandelingen aan met Ulu Khan, den bevelhebber van het Gudjerâtsche leger, maar de Muzelman wilde niets hooren van afstand van grondgebied en sloot het eiland Diu in, zoodat men hier gebrek kreeg aan mondkost, daar het jaargetij den toevoer over zee belette. Eindelijk gelukte het Silveira een wapenstilstand te bewerken, maar de vrede kwam niet tot stand, ook niet toen Nuno da Cunha

1 Zie hiervóór blz. 254. Volgens den Venetiaan, van wien wij later zullen spreken (Viaggi fatti da Venetia etc., p. 149), was hij een renegaat en geboortig van Otranto. Freire de Andrade (Vida de D. João de Castro, Livro II, § 4), die ons zijne lotgevallen schetst, noemt hem een Albanees. Barros (III, 1, p. 33) vermeldt dat hij de zoon was van Antonio Britime, een Albanees, en te Brinde (Brindisi?) geboren. Zie ook: Barros IV, 1, p. 49.

in Februari 1538 nogmaals Diu bezocht. De dood van sultan Bahadur had het wantrouwen in de Portugeezen te veel versterkt. De gouverneur deed dus al wat hij kon om de vesting in staat van verdediging te stellen, liet vergaarbakken voor drinkwater metselen en te Gogala op het vasteland tegenover Diu een fort bouwen, zoodat het vaarwater thans van beide zijden en door het bolwerk dat in 't midden lag bestreken werd. En hoewel hij in de meening verkeerde dat de dood van Bahadur de Turken van hun voorgenomen tocht naar Indië had doen afzien en dat men hunne komst dus hier niet te vreezen had, liet hij bij zijn terugkeer naar Goa een voldoende bezetting te Diu achter[1].

Chodjah Safar, aan wien de gouverneur de hoogere rechtsmacht over zijne geloofsgenooten te Diu had toevertrouwd, schijnt in dezen tijd zekerheid verkregen te hebben van de aanstaande komst der Turksche vloot. Zonder twijfel had hij zich slechts uit nood bij de Christenen aangesloten en daar hij wel inzag dat bij de komst der Turken de kans dat zij Diu zouden kunnen behouden hachelijk stond, vond hij het geraden om zich bij tijds uit de voeten te maken. Hij bracht ter sluiks zijne familie en goederen van waarde aan boord van een schip dat naar Tenasserim heette bestemd te zijn, voer hiermede naar Surât, dat hem door Bahadur als djaghir was afgestaan, en begaf zich van daar naar Ahmedabâd, waar de regeering hem met open armen opving.

Het duurde niet lang of hij keerde met eene kleine legerafdeeling naar Diu terug, die weldra door een grooter troepenmacht onder Ulu Khan gevolgd werd. De Portugeesche schepen trachtten hem den overtocht naar het vasteland te beletten, maar werden door het geschut der Gudjeraten genoodzaakt te wijken. De stad, die niet in verdedigbaren toestand was, kon men niet lang tegen de overmacht behouden; de bezetting trok zich dus binnen de vesting terug. Maar meer verkregen de belegeraars niet; hunne aanvallen op de bolwerken werden afgeslagen, en aan de vesting brachten zij weinig schade toe. Zoo stonden de zaken toen eindelijk de lang verwachte Turksche vloot kwam opdagen[2].

1 Castanheda is de eenige die dit tegenspreekt. Zie echter Correa, III, 845; Couto, II, parte I, pag. 184; Viaggi fatti da Venetia etc. (later te vermelden), p. 149. - De bezetting bestond uit 7 à 800 Portugeezen en 150 à 200 Kanareezen, behalve de slaven.

2 Zie over het voorgaande behalve de Ptg. geschiedschrijvers: Tombo do estado da India, p. 224-28; Brief van Nuno da Cunha aan Fernão Alvares, Tesoureiro mór van 10 Dec. 1537 in een HS. ter Akad. Bibliotheek te Leiden (cap. 36); Ferishta by Briggs, IV, 142-44; Abu'l-Fazl bij Price, p. 752-53.

VI.

De pogingen van Bahadur om den machtigen sultan der Osmanen te bewegen zijne geloofsgenooten in Indië te hulp te komen hadden ten laatste doel getroffen. Suleiman Pasja, de gouverneur van Egypte, had reeds voor eenigen tijd bevel ontvangen tot het uitrusten eener oorlogsvloot te Suez, maar het schijnt dat andere omstandigheden die uitrusting vertraagden, zoodat zij eerst na Bahadurs dood ten einde werd gebracht. Zij had tevens ten dool om Zebîd en Aden aan het gezag van den sultan te onderwerpen, en het uitzicht dat de te verleenen 'hulp' tot de uitbreiding van dat gezag ook in Indië moest leiden was misschien de voorname reden dat Suleiman Pasja zelf het opperbevel over de vloot op zich nam. Hij was een bejaard man en zoo zwaarlijvig dat twee personen hem met moeite konden oprichten, maar nog wakker en ondernemend. In het midden van 1538 was de uitrusting gereed. De vloot bestond uit 70 à 80 groote en kleine schepen, meerendeels galeien, en had 7000 soldaten aan boord en een gelijk getal roeiers en ander zeevolk. Onder de laatsten bevonden zich vele Venetianen, die bij het uitbreken van den oorlog tusschen Turkijë en Venetië in 1537 van de handelsschepen, die te Alexandrië lagen, opgelicht en naar Suez vervoerd waren om als timmerlieden, kanonniers, roeiers enz. dienst te doen. Van een hunner officieren is een reisjournaal- bewaard gebleven, kort en sober, maar voor ons van waarde omdat het van een ooggetuige afkomstig is[1]. Van een anderen 'christenroeier,' wien het gelukte te Diu te ontsnappen, vernam de Portugeesche geschiedschrijver Correa menige bijzonderheid[2].

1 Opgenomen in 'Viaggi fatti da Venetia alla Tana, in Persia, in India' etc. (Vinegia 1543, herdruk aldaar 1545), en later in de verzameling van Ramusio, die den schrijver 'un comito' noemt, d.i. overste der roeiers op eene galei (Ptg. comitre). De herdruk bij Ramusio is echter onvolledig en met tusschenvoegsels; ook de vertaling in de 'Histoire universelle des voyages' van Prévost lijdt aan dat euvel.

2 Volgens hem zouden zich niet minder dan 1500 Christenen onder de roeiers bevonden hebben. Een Venetiaan, genaamd 'myce (messer) Francisco', een kundig zeeofficier, zou zijne diensten aan den sultan hebben aangeboden en aan 't hoofd gesteld zijn van tien galeien met 800 christen-roeiers van verschillende natiën, die even als hij soldij bekwamen.

Den 22sten Juni 1538 ging de vloot van Suez onder zeil. Voorbij Djedda ontsnapte reeds een vijftal vaartuigen om op avontuur uit te gaan. Van het eiland Kamerân, waar men water innam, werden afgevaardigden naar de sjeichs van Zebîd en Aden gezonden om levensmiddelen voor de vloot en hunne onderwerping aan den sultan te vorderen. De eerste, Nachoda Ahmed, zond eenige geschenken en beloofde bij de terugkomst van den Pasja de gevorderde schatting op te brengen. Den 3den Augustus kwam de vloot voor Aden. De sjeich, Amîr ben Daûd, deed al wat hij kon om Suleiman tevreden te stellen, maar daar het dezen om het bezit van Aden te doen was, werd bij verraderlijk opgelicht en naar het schip van den Pasja gebracht. Hij schijnt dezen beleedigende woorden te hebben toegevoegd; althans Suleiman liet hem met drie zijner volgelingen aan de ra van zijn schip ophangen. Te gelijkertijd werd de stad door de Janitsjaren in bezit genomen en geplunderd. Deze gewelddaad, die weldra aan de Muzelmannen in Indië ter oore kwam, had ten gevolge dat zij nog meer dan vroeger voor deze hulpvaardige geloofsgenooten op hunne hoede waren.

Suleiman liet eene bezetting en enkele schepen te Aden achter, voer hierop met de vloot naar Sokotra om water in te nemen, en stak van daar naar de kust van Gudjerât over, die men den 3den September in 't gezicht kreeg. Den volgenden dag ging de vloot op de reede voor Diu voor anker liggen. Chodjah Safar begaf zich dadelijk bij den Pasja aan boord om hem te begroeten en zou hem te kennen gegeven hebben, dat het hem niet aan volk, maar aan geschut en ammunitie ontbrak om zich van de vesting te kunnen meester maken. Suleiman liet echter al aanstonds 700 Janitsjaren aan land gaan, die de inwoners veel overlast aandeden en zelfs het paleis waar Ulu Khan, de bevelhebber der Gudjeraten, zich bevond, niet ontzagen. Ook zou Suleiman al dadelijk van den Khan geëischt hebben, dat hij aan hem als vertegenwoordiger van den sultan van Turkije zijne onderwerping zou betuigen. Anderen verhalen, dat de Pasja hem met minachting bejegende. Hoe dit zij, Ulu Khan trok zich met het grootste deel zijner troepen terug en liet slechts een paar duizend man onder Safar te Diu achter.

Den 7den September kwam er een storm opzetten, die de Turksche vloot zeer beschadigde, zoodat Suleiman genoodzaakt was zich naar Modhafferabâd, een haven in de nabijheid, te begeven om de schepen te kalefaten. Eene afdeeling troepen

met een gedeelte van het geschut werd hier ontscheept en naar Diu gezonden, om inzonderheid het Portugeesche bolwerk te Gogala te helpen vernielen. Men was er nog niet in geslaagd, die sterkte te vermeesteren, toen op het laatst van September de Turksche vloot voor Diu terugkeerde. Dien dag werd echter het bolwerk zoodanig geteisterd, dat de bevelhebber, Francisco Pacheco, die zich met de kleine bezetting tot het uiterste had verdedigd, genoodzaakt was haar over te geven. Safar had aan de Portugeezen den vrijen aftocht toegezegd, maar Suleiman stoorde zich riet aan die belofte en hield hen in de stad gevangen. Zij moesten later als roeiers op de Turksche vloot dienst doen.

Het beleg van de vesting werd thans met kracht doorgezet. Suleiman liet batterijen opwerpen en bezetten met het zware geschut, dat hij had medegebracht. De bombardiers richtten hunne schoten hoofdzakelijk op de tinnen en schietgaten, waardoor een deel van 't geschut der belegerden onbruikbaar werd gemaakt. Het bleek later, dat dit een geluk voor hen geweest was, want zonder dat zouden zij hun kruit veel eerder verschoten hebben. Weldra had de vijand een groote bres in den muur geschoten, waarop meermalen te vergeefs storm werd geloopen, en die de belegerden zelven te baat namen om dagelijks uitvallen te doen. Maar in weerwil dat de Turken grooter verliezen leden dan zij, waren die voor hen, door hun kleiner aantal, veel gevoeliger. Daarenboven brak ten gevolge van slecht drinkwater het scorbuut in de vesting uit en begon zich bij het herstellen der muren en opwerpen van verschansingen gebrek aan handen te doen gevoelen. In dezen nood kwamen de Portugeesche vrouwen te hulp en gingen de anderen voor met den hardsten arbeid. Werd hierdoor de ijver der manschappen niet weinig aangewakkerd, de gehechtheid aan hun bevelhebber, Antonio da Silveira, een edelman van den echten stempel, die voor ieder een goed woord over had, zal daartoe het hare hebben bijgedragen. Correa laat ons een enkelen blik slaan in Silveira's karakter die de sympathie zijner manschappen volkomen verklaart. Er was in de vesting een arme drommel, met wien iedereen den draak stak en die in de wandeling de boer genoemd werd. Toen de Turksche vloot in het gezicht was, vroeg Silveira hem: ‘En wat zal nu de boer doen, als de Turken hier komen?’ ‘Als de Turken hier komen,’ antwoordde de man op denzelfden toon, ‘nu, wij

zullen eens zien, wat Silveira dan doen zal met zijn jonkers hier. De boer zal waarachtig niet wegkruipen als het er op aankomt om vooraan te gaan.' De man deed met zijn zwaard en zijn lans wonderen van dapperheid, zoodat iedereen achting voor hem kreeg, en toen hij door een geweerschot gedood werd, hadden allen er spijt van, en het meest de bevelhebber. 'Wij hebben veel verloren, zeide hij, aan dezen dapperen metgezel. Als hij in 't leven was gebleven zou ik er voor gezorgd hebben dat men hem in hooge waarde hield'[1].

Den 27sten October kwam er eenige versterking van Goa, met de tijding dat Silveira spoedig ontzet te wachten had. Wij zullen straks zien om welke redenen men daarmede toefde. Twee dagen later deden de Turken een aanval op het bolwerk in de rivier, maar de kleine bezetting wist hen te doen afdeinzen. Het kan ons niet verwonderen, dat de Portugeezen die van de muren der vesting den strijd van de overmacht tegen dit kleine hoopje hadden aangezien, verbaasd over den uitslag, zich verbeeldden, dat zij Santiago (den H. Jacobus) zelven in schitterende wapenrusting op de tinnen van het bolwerk hadden zien staan om de zijnen te beschermen.

Intusschen was ook aan Suleiman ter oore gekomen, dat men eene Portugeesche vloot uit Goa verwachtte. De pasja had gemeend, dat men hem in Indië met open armen zou ontvangen, maar bespeurde nu dat men hem algemeen wantrouwde. Zijne soldaten hadden door ruwheid en mishandelingen de Gudjeraten tegen zich ingenomen[2] en het begon hem moeite te kosten om levensmiddelen te bekomen, daar de regeering bevel had gegeven, dat men zich in de zeeplaatsen zoo weinig mogelijk met de Turken zou inlaten. Hij besloot nu, met de geheele macht die hij bijeen had, een laatsten storm op de vesting te beproeven. Den 30sten October werd deze ondernomen. De Portugeezen verdedigden zich als wanhopenden en sloegen elken aanval af, maar toen de vijand zich eindelijk terugtrok, was de toestand der belegerden van dien aard, dat er weinig kans meer bleef op behoud. Het kruit was zoo goed als verschoten, en de meeste manschappen waren gewond; slechts een veertigtal was nog volkomen geschikt om de wapens te voeren.

1 Lendas da India, IV, 48.
2 Zie o.a. Tombo do estado da India, p. 229.

Niet zonder verbazing bespeurden zij dus twee dagen later, dat de Turken hun klein geschut reeds hadden ingescheept en op het punt stonden om te vertrekken.

De aanleiding daartoe, die ons zoowel van Portugeesche zijde als door een Arabisch geschiedschrijver[1] verhaald wordt, was deze. Safar had zich in zijne hooge verwachting van de Turken bedrogen gezien en moest niettemin de verwijten van Suleiman aanhooren, dat het de schuld der Gudjeraten was indien men niet verder kwam. Onbillijk waren die verwijten niet, want de regeering te Ahmedabâd hield hare troepen thuis en schijnt zelfs Turksche overloopers, die wel wisten dat zij in Indië vooruit konden komen, in dienst genomen te hebben. Safar dan, misschien door de regeering daartoe opgezet, liet een brief schrijven, zoo het heette uit Surât, waarin hem bericht werd, dat reeds 30 Portugeesche schepen aldaar waren aangekomen en dat de rest van de vloot, die uit 150 zeilen bestond, voor Bassain lag. Deze brief werd op listige wijze aan Suleiman in handen gespeeld en schijnt hem bewogen te hebben om de aankomst van zulk een groote vloot niet af te wachten, maar alles voor zijn vertrek in gereedheid te houden indien men zekerheid had, dat zij in aantocht was.

Die zekerheid meende hij verkregen te hebben toen hij den 5^{den} November in de richting van Modhafferabâd hevig hoorde schieten. Het waren eenige Portugeesche fusten, uit Goa afgezonden, die haar geschut afvuurden om de belegerden te Diu van haar komst te verwittigen. De pasja, in den waan, dat zij de voorloopers waren van de vloot, liet de ankers lichten en nam, met achterlating der gewonden en van het groote geschut, onmiddellijk den terugtocht aan.

Wij zullen hem, aan de hand van onzen Italiaanschen wegwijzer, even op de reis vergezellen om te zien, wat men in Indië van hem had mogen verwachten. Te Sjehr aan de Oostkust van Arabië, dat hij het eerst aandeed, werden hem 40 Portugeezen uitgeleverd, die hij als roeiers op de galeien plaatste. Te Aden liet hij 500 man in bezetting achter. Den 25sten December te Mocha aangekomen, deed hij Nachoda Ahmed, den vorst van Zebîd, aanzeggen, dat hij bij hem moest komen om den sultan der Osmanen als zijn leenheer te erkennen.

1 Kutb ed-dîn, a.w., blz. 445. Zijn verhaal wijkt eenigszins af van dat der Ptg., maar is toch in de hoofdzaak overeenkomstig.

Ahmed zond kostbare geschenken en verklaarde zich bereid den standaard van den sultan te voeren, maar bleef te Zebîd. De Pasja voer nu naar de kust tegenover Kamarân, liet hier den 2 Februari 1539 eenig geschut en zijne troepen ontschepen, en begaf zich daarmede naar Zebîd. De vorst bood hem thans ter elfder ure zijne onderwerping aan, maar moest zijne vroegere weigering met het leven boeten. Zijne troepen namen hierop de vlucht, maar onder belofte van goede soldij keerden 200 Abessiniërs terug. De Pasja liet hen eerst de wapens neerleggen en toen allen van kant maken. Zebîd werd thans een Turksche provincie; voor alle departementen werden intendanten aangesteld en de overgebleven troepen in Turkschen dienst genomen. Suleiman liet een Sandjak met duizend soldaten te Zebîd in bezetting achter en keerde toen naar de kust terug om zijne reis te scheep voort te zetten. Hier werd hem eene samenspanning ontdekt van eenige zijner kapiteins met de Portugeesche gevangenen om op hunne galeien naar Indië te ontvluchten. De Pasja liet onmiddellijk de schuldigen, Portugeezen en Indische Christenen, aan land brengen en onthoofden. De mooiste koppen, verhaalt de Venetiaan, werden gevild, ingezouten en in stroo gepakt, en de anderen van neus en ooren beroofd, om aan den sultan gezonden te worden. Pacheco, de verdediger van het bolwerk te Gogala, en acht andere voorname Portugeezen werden volgens Correa in het leven gelaten, om mede tot een geschenk aan den sultan te dienen.

Te Djedda verliet Suleiman de vloot die naar Suez doorzeilde, om te Mekka zijne devotie te verrichten. Ook hier zou hij zelfs de heilige plaatsen niet ontzien hebben om het gezag van den sultan te doen eerbiedigen. Het behoeft ons dus niet te verwonderen dat hij, te Konstantinopel teruggekeerd, in weerwil van den mislukten aanslag op Diu, tot belooning voor de onderwerping van Jemen met onderscheiding en eerbetoon werd ontvangen[1].

Hoe kwam het, zal de lezer misschien reeds gevraagd hebben, dat de regeering te Goa twee maanden getalmd had met het ontzetten van Diu? De schuld lag niet aan Nuno da Cunha. Hij had reeds een zestigtal vaartuigen gereed om daarmede naar Diu te vertrekken[2] toen den 11 September 1538 eene vloot uit

1 Zie over 't voorgaande behalve 't reisverhaal van den Venetiaan: Correa, IV, 84-86 en Kutb ed-dîn, p. 446.

2 Couto, V 1, p. 259, 285. Vgl. den brief van N. da C., bij Barros, IV, 2, p. 745, 748.

Portugal te Goa aankwam. Zij bracht een nieuwen gouverneur voor Indië mede, met den titel van vice-koning, Garcia de Noronha. Er was eerst sprake geweest te Lissabon, dat de infant Dom Luiz, broeder des konings, een degelijk man die veel kennis bezat van scheepvaart en krijgswezen, aan het hoofd eener groote vloot naar Indië zou gaan, maar onder de bezwaren die daartegen geopperd werden, mag wel dit het voornaamste geweest zijn dat, hoewel in Portugal genoeg edellieden gevonden werden om aan de tochten naar Indië deel te nemen, er reeds nu gebrek aan geschikte manschappen begon te komen, zoodat men bij deze gelegenheid reeds de gevangenissen moest ledigen om 1200 soldaten bijeen te krijgen. Correa, die hen in Indië zag aankomen, beschrijft hen als een haveloos troepje jonge lieden, die men nog moest kleeden en wapenen, zoodat de kapiteins te Goa weigerden hen naar Diu mede te nemen en liever inlandsche soldaten aanwierven[1].

Garcia de Noronha, een neef van Albuquerque, had met dezen in Indië gediend en toen goede diensten bewezen, maar was thans bij de 70 jaar en niet meer voor de zware taak berekend die hem door den koning was opgedragen. Nuno da Cunha had met het oog op de Turken verzocht goede soldaten te zenden, veel wapenen en munitie en, schreef hij, ‘dit is het voornaamste van alles - een krachtig en gezond gouverneur, die tegen vermoeienissen is opgewassen, omdat ik mij waarlijk daartoe niet meer in staat voel’[2]. In weerwil van de laatste verzekering had hij misschien toch verwacht, althans de geschiedschrijvers zijn die meening toegedaan, dat de koning hem in zijne waardigheid bevestigd of die van vice-koning verleend zou hebben. In plaats daarvan moest hij nu, op het punt om de Turken te gaan bestrijden, een zwakhoofd in zijne plaats stellen, die van het begin af aarzelde wat te doen, den kostbaren tijd met de uitrusting eener groote vloot, die volstrekt onnoodig was, liet verloren gaan[3], en den raad van zijn bekwamen voorganger in den wind sloeg. Barros heeft ons het schriftelijk advies van Nuno da Cunha aan zijn opvolger bewaard[4]. ‘Ik heb u van den beginne af gezegd,’ schreef hij, ‘dat het

1 Couto, V, I, p. 270-72, 277; Correa, III, 846-49; IV, 11, 21.
2 Brief aan Fernão Alvarez, vroeger aangehaald.
3 Corren, IV, 53, 58, 61.
4 Brief aan Dom Garcia de Noronha in d. 15 October, IV, 2, p. 728-34.

van belang was, bij den nood waarin de vesting verkeert, om spoedig te vertrekken, en toch blijft gij er bij om een groote vloot te willen uitrusten, wat tot groote vertraging leidt. Ik raad u daarom nog, de tachtig beste schepen uit te zoeken, hetgeen overvloedig genoeg is, want er kunnen wel 5000 man in geborgen worden, en daarmede spoedig te vertrekken.' Kon dit niet spoedig geschieden, dan was het geraden een twintigtal fusten en katuren met kundige bevelhebbers en een voorraad van krijgsbenoodigheden vooruit te zenden. Aan dien laatsten raad werd althans ten deele voldaan door het zenden van een tiental vaartuigen onder Antonio da Silva, wier komst te Modhafferabâd, zoo als wij gezien hebben, door een samenloop van omstandigheden het vertrek der Turksche vloot verhaastte.

Toen de tijding van dit vertrek te Goa aankwam was de ontevredenheid groot. De admiraal der vloot in Indië, Martim Affonso de Sousa, verzocht den vice-koning om met een twintig of dertigtal zeilen de Turken te mogen nazetten. Ook dit werd door Noronha geweigerd. De Sousa besloot hierop te gelijkertijd met Nuno da Cunha Indië te verlaten en vele officieren volgden zijn voorbeeld.

De afreis van Da Cunha was tot nu toe vertraagd door de kleingeestigheid van zijn opvolger, die hem geen gouvernementsschip wilde afstaan, onder voorwendsel dat hij die voor Diu behoefde. Toen Da Cunha zich hierover beklaagde en Noronha herinnerde dat hij zijn vader beloofd had in Indië voor hem te doen wat hij kon, antwoordde de vice-koning[1]: 'Toen ik uw vader beloofde om u in Indië van dienst te zijn, was het zwaard van de Turken nog niet op mijn borst gericht!' Dit doelde op de vermeestering van het bolwerk te Gogala door de Turken, waarvan hij toen juist de tijding had ontvangen. 'Wat uw gezegde betreft,' schreef hem Da Cunha terug[2] 'dat het zwaard der Turken op uw borst gericht is, voordat gij in Indië waart wist ik reeds dat de Turken gekomen waren en ik voelde hun zwaard niet op mijn borst, maar als ik hier had kunnen blijven en de hulp gehad had waarover gij kunt beschikken, zou het een van de grootste zegeningen geweest zijn, die God mij schenken kon, om hen te bevechten. Gij zegt dat ik naar

1 Brief en Antwoord (zonder dagteekening) in 't reeds vermelde HS. ter Akad. Bibliotheek te Leiden.

2 Brief van N. da C. (zonder dagteekening), bij Barros, IV, 2, p. 737-46.

Portugal vertrek om Diu niet voor mijn oogen verloren te zien gaan, en gij wilt mij geen deel geven aan het bevel van de vloot! Als ik was medegegaan had het moeten zijn als kapitein, maar niet als gemeen soldaat[1]. Zal ik nu in Indië blijven om getuige te zijn van dingen die ik verkeerd vind en waaraan ik niets verbeteren kan? Wat heeft mijn raad bij u uitgewerkt om Diu spoedig hulp te verleenen, waar men in waarheid veel meer het zwaard op de borst voelt dan te Goa?'

Wel mocht de man, die zooveel gedaan had om de macht van Portugal uit te breiden, zich gekrenkt gevoelen dat zijn opvolger hem zoo onwaardig bejegende. Nog zou een zwaarder krenking hem gespaard blijven. Op de terugreis nam zijne ziekte hand over hand toe en voor hij zijn vaderland bereikte had de dood hem weggerukt. Zijn laatste wensch was geweest dat men zijn lijk in zee zou werpen. 'Ingrata patria!' had hij uitgeroepen, 'ossa mea non possidebis.' En nog wist hij niet wat hem boven het hoofd hing. De regeering van Portugal had een schip uitgezonden om het zijne aan de Acoren op te wachten en den kapitein bevel gegeven om den man, die Chali, Bassein en Diu aan Portugeesch Indië had toegevoegd, in de boeien te slaan!

Wat mag de reden geweest zijn van die onwaardige handelwijze? Tijdgenooten schrijven haar toe aan den laster van sommige personen die Da Cunha zich in Indië tot vijanden had gemaakt en die vóór hem naar Portugal teruggekeerd, allerlei middelen te baat namen om hem bij de regeering zwart te maken. Inderdaad was hij niet altijd indachtig geweest dat een gouverneur van Indië slechts de gehoorzame dienaar moest zijn van de regeering te Lissabon. Eens had Antonio de Macedo, het hoofd der justitie (Ouvidor geral) in Indië, een invloedrijk en eerzuchtig man, tegen zijn wil een van zijn beste officieren, die zich in drift oneerbiedig over den koning had uitgelaten, gevonnisd om in gevangenschap naar Portugal te worden gezonden. Da Cunha sprak hem daarover aan. 'Indien gij kunt,' zeide Macedo tartende, 'moogt gij mijn besluit vernietigen.' 'Kunnen?' had Da Cunha hierop geantwoord, 'ik kan wel honderd ouvidores ophangen als zij mij niet gehoorzamen.' Dezelfde Macedo werd om achterhouding van stukken die niet onder hem behoorden, op zijn beurt in verzekerde be-

1 'Não vosso lascarim'.

waring naar Portugal gezonden, en zal hem hier wel het meeste kwaad hebben gedaan[1].

Maar er kan nog een andere reden geweest zijn, waarom de koning in 't bijzonder hem niet genegen was, hoewel de Portugeesche schrijvers om goede redenen daarover het stilzwijgen bewaren. Het is bekend dat koning João III zeer voor de kerk ijverde; onder zijne regeering werd de inquisitie in Portugal ingevoerd en verkregen de Jesuïten een uitgebreide macht. Nuno da Cunha daarentegen liet zich zoo het schijnt in Indië weinig aan de kerk gelegen liggen. Zoo zag hij er geen bezwaar in met den sultan van Gudjerât overeen te komen, dat men van weerszijden geen geloofsverzaking zou dulden. Dat was een perk gesteld aan de uitbreiding van het Christendom, eene zaak die den koning zeer ter harte ging. Dat Garcia de Noronha in dat opzicht veel meer een man naar zijn hart was, blijkt o.a. uit een zijner brieven aan Nuno da Cunha[2]. Na er op gesnoefd te hebben, dat hij al de schepen van de Turken zou laten verbranden, gaat hij voort; ‘En de asch er van zal ik nemen en in een gouden kistje zenden aan den koning onzen Heer, om in de kathedraal van Lissabon neer te zetten voor de tombe van koning Affonso, en opdat men jaarlijks eene plechtige processie houde, te plechtiger, daar het Mohammedanen zijn, die door ons verslagen worden en die, indien zij ons overwonnen, van onze Heilige Kerk een paardenstal zouden maken.’

Maar met al zijn vroomheid zou het weldra blijken hoever Garcia de Noronha als staatsman bij zijn voorganger achterstond. In 1539 naar Diu vertrokken, om persoonlijk de vesting in oogenschouw te nemen, sloot hij met den sultan van Gudjerât een vredesverdrag, op voorwaarden, die Nuno da Cunha nooit zou hebben toegestaan[3]. Daartoe behoorde o.a., dat den sultan vergunning werd gegeven om de stad Diu aan

1 Zie Correa, III, 454, 459. Vgl. IV, 96, 97. De verdenking dat Nuno da Cunha zich gelden die aan de regeering behoorden zou hebben toegeëigend, werd door de uitkomst weersproken. Zie ook zijn brief aan Noronha bij Barros, IV, 2, p. 743.

2 In het HS. op de Akad. Bibliotheek te Leiden (cap. XIII). De Heer A. Penning te Rotterdam, van wien wij onlangs eene met zorg bewerkte Portugeesche spraakkunst ontvingen, was zoo goed mij bij het ontcijferen van dezen zonderlingen brief zijne hulp te verleenen.

3 Zie het verdrag in Tombo do estado da India, p. 229-32.

den kant der vesting met een muur te voorzien, een verlof, dat bij een volgend beleg zeer noodlottig gebleken is.

Er zou weldra een tijd komen, dat men de verdiensten van Nuno da Cunha leerde waardeeren. ‘Sedert hij uit Indië vertrok’, zoo eindigt João de Barros zijn groote geschiedwerk, ‘geraakten de zaken in zulk een toestand, dat de tien jaren van zijn bestuur telkens in herinnering kwamen, en zelfs zij die hem bij zijn leven vijandig geweest waren, hun lof niet onthielden aan zijn persoon en zijne handelingen.’ En toen in 1550 een nieuwe vice-koning naar Indië zou vertrekken en aan den infant Dom Luiz de vraag deed, of hij hem in Indië op eenige wijze van dienst kon zijn, ontving hij ten antwoord: ‘Ik vraag niets meer van u, dan dat gij Indië regeert zooals Nuno da Cunha’[1].

P.A. TIELE.

1 Observaçōes sobre as cousas da decadencia dos Portuguezes na Asia por Diogo do Couto (Lisboa 1790), parte II, p. 106.

Uit Zuid-Afrika.

Herinneringen uit Zuid-Afrika ten tijde der annexatie van de Transvaal, door Theod. M. Tromp. Leiden, E.J. Brill, 1879.

> ‘Het gold de aankondiging, - niet de beoordeeling, Huibert! - *a nice distinction* - van een paar handboeken voor reizenden.’
> POTGIETER, *Salmagundi*.

Vele volwassen Nederlanders zijn nog niet tot het Aardrijkskundig Genootschap toegetreden. En de meesten zullen het wel vooreerst niet doen. Wanneer ze vóór den Barendstocht van een Noordpooltocht lazen, rilden ze instinktmatig van koude en zeiden, uit piëteit, een paar verzen uit Tollens' Nova-Zembla op. Waar ze nu in de nieuwsbladen brieven uit Zuid-Afrika opgenomen vinden, schemert hun een Bartholomeus Diaz voor den geest, brengt de zoete herinnering aan een glas kaapwijn hen allicht in welwillende stemming, maar verwondert het hen toch eigenlijk, dat de menschen daarginder ook schrijven kunnen. Toch zouden degenen, die nu een veertig jaar geleden den schoolatlas voor goed toegeslagen en zichzelven daarbij een getuigenis van volleerdheid hebben afgegeven, verbaasd staan bij de ontdekking, dat sedert dien tijd een streek lands, groot bijna als Westelijk Europa, door Hollandsche boeren is *volgeteekend*. Niet met het graveerstift, maar met de daad. Die pioniers der beschaving zijn zelven de huilende wildernis ingetrokken, hebben onder de tent een nomadenleven vol gevaar en ontbering geleid, dan later woningen, dorpen en steden gebouwd, veldslagen geleverd en traktaten gesloten, en eindelijk Staten gesticht, wier parlementaire inrichting natuurlijk het hoogste geluk moest waarborgen.

Welnu, zulk een ontdekkingstocht te doen onder het geleide van den heer Tromp, en zonder aan een régime van biltong en

kaapsmook onderworpen te zijn, is een waar genot. Jong opgeruimd, geestig en lichtgewapend als hij is, gaat de heer Tromp *en éclaireur* vooruit, mijdt hij de leelijke plekken en geeft hij u volop te genieten wat de Zuid-Afrikaansche bodem schoons en liefelijks opleveren mag. De bagage moge beperkt zijn, ze is dan ook niet omslachtig en stelt den reisgenoot in staat zonder te groote inspanning den weg te vervolgen. Onze gids is van nature geneigd de zaken niet te zwaar te tillen; zelfs in zijne uitdrukkingen is dat duidelijk merkbaar en zijn geest staat zelfs open voor het luchthartige en huiselijke dat in verkleinwoorden schuilt[1]. Zoo ziet hij, na een restje van den nacht gerust te hebben, zijn vertrek een paar uurtjes vertraagd door hoognoodige reparaties aan het karretje. Zal hij daarover uit zijn humeur geraken? Ge kent hem niet: hij maakt van de gelegenheid gebruik om een praatje te houden. Met hoe weinig is hij tevreden: reeds bij de aankomst aan een kraaltje van een onderkapiteintje voelt hij zich verheugd! En, daarenboven, gelijk alle tevreden menschen met een goed geweten, is hij jegens anderen niet *al* te rechtvaardig, ook waar deze een enkele maal mochten afwijken van het *zeer smalle weggetje* der strikte eerlijkheid. Zou het meer verschoonend kunnen worden voorgesteld? het zeer smalle weggetje.... en dan nog strikt!

Aldus ontstaat, al vóor we het beseffen, zekere vertrouwelijkheid tusschen leider en geleidde, en dat is een groot comfort op een verre reis. Die vertrouwelijkheid zal nog grooter worden wanneer we, op den grooten maildag, gevoelen dat één zelfde band ons, reizenden, aan het vaderland hecht. Zie, daar leent onze gids, plotseling en in verrukking, het oor aan een kunsteloos trompetgeschal, wijst ons zwijgend naar een aanwaaiende stofwolk waaruit dat geschal tot ons komt, en ijlt, tegelijk met de van overal opduikende dorpsbewoners, naar het bestormde postkantoor. Hoe levendig is dat tafereel geschetst, hoe zijn die woorden uit het hart geschreven:

'De groote dag uit de week was immer de dag, dat de Europeesche mail aankomt. Op het uur, dat deze verwacht wordt, staat de warande vóór het postkantoor reeds stampend vol, en ziet men nog tal van ongeduldigen rusteloos over het marktplein

1 'Op laas moet ons bij die naamwoorde nog opmerk dat een mens partij daarvan kan verkleinwoordtjies maak as jij een kleine dingetjie bedoel' (die Afraanse taal).

wandelen. Eindelijk hoort men in de verte het schetteren van den posthoorn, en een oogenblik later ziet men den postwagen, al zwaaiende en wippende, met afgematte, maar toch galoppeerende paarden, het plein overvliegen en voor de post stilhouden. De zakken worden afgeladen, en zijn ze talrijk, dan is er bij de koloniale mail ook nog een Europeesche. Niet immer gebeurt dit; niet elke week wordt men verheugd door tijdingen uit het vaderland! Somtijds duurt het wel twee, ja, heel enkel zelfs wel drie weken. En dan, wanneer de brieven uitgezocht zijn, de raampjes van het kantoor geopend worden en de brieven afgegeven, dan is het een gedrang, een geroep, een gevraag en een leven, als werd er daarbinnen over leven en dood beslist. Met den glans van vreugde op het gelaat spoedt zich de één naar huis; anderen ziet men zich verwijderen met diepe teleurstelling en dikwijls bitterheid in het hart. O, het geluk is zoo groot berichten te ontvangen uit het verre, lieve vaderland van hen die men liefheeft, en van wie het gescheiden zijn somtijds zoo zwaar valt, zoo naamloos zwaar! Kent gij het gedicht: “news from home”? De naam van den dichter is weinig bekend[1], maar hij verdiende bekend te zijn, al was het alleen om de gevoelvolle en welsprekende wijze, waarop hij in poëzie bracht, wat ik hierboven weergaf in gebrekkig proza. Ja, het geluk is groot, “news from home” te ontvangen! Het is het eenige draadje dat u op tastbare wijze nog vasthecht aan alles wat gij achterliet. Geheel en al alleen gevoelt gij u nog niet, zoolang ook deze gemeenschap nog niet verbroken is. Ondervindt gij zorgen en tegenspoed, gij voelt u gesterkt en opgewekt door het vriendelijk woord, dat, over golven en vlakten, zijn weg tot u wist te vinden, al maakte de lengte van dien weg ook den tijd wat lang, waarin het tot u kwam.’

Zorgen en tegenspoed! Ja, want ook in Afrika is voor zoovelen moeite en verdriet het voornaamste des levens! Jaar in, jaar uit, zijn Hollanders daarheen getogen, en hoe weinigen zijn er geslaagd!! Voor de meesten is de Kaap de Goede Hoop weder geworden wat zij eenmaal was: de Kaap van alle stormen. En dan kan

1 Die van De Génestet wèl:

> ..... de mail, de mail is aan!
> Dan hoort men harten vaak als dichterboezems slaan,
> Want elk, vol vreugd, vol vrees, wacht van zijn verre lieven
> De levensteekenen, de lange, dierbre Brieven!
> Een spanning volgt op 't sein! voor velen worden de uren
> Nu dagen.

zoo licht een opbeurend woord, uit het oude vaderland, weerhouden van kwaad en wanhoop, opwekken tot nieuwe krachtsinspanning en nieuwen strijd. Wien het aangaat zij daaraan gedachtig: de verantwoordelijkheid drukt niet altijd en alleen aan gene zijde van den oceaan.

Maar nu naar de geboekte herinneringen des heeren Tromp terug. Als Ulysses heeft hij veel steden en zeden aanschouwd. Maar het ligt niet in mijn bestek om hem overal te volgen. Een enkele greep dus. De meeste studie heeft hij blijkbaar besteed aan de karakterschets der Zuid-Afrikaansche bevolking: zwarten, gelen en blanken; de beleefdheid vordert dan ook dat ik hem allereerst op dat terrein ontmoete.

- De heer Tromp dan noemt de boeren[1] laf, valsch, huichelachtig, meineedig, onzedelijk, ongastvrij, lui, vuil en ondankbaar. Voorwaar geen vleiend konterfeitsel! 't Is het uitvoerig signalement van een doortrapt en daarenboven onsmakelijk booswicht. En toch geloof ik, met bijna dezelfde kleuren op mijn palet - want het atelier staat voor een ieder open en we zien den schilder aan 't werk - een portret te kunnen leveren, dat er veel minder afstootelijk uitzien en toch vooral niet minder gelijkend zijn zal.

In de eerste plaats dan moeten we er op bedacht zijn, dat de schrijver, bij het opteekenen van dat harde oordeel, voor een enkele maal in kwade luim verkeert. De reden ligt voor de hand. Als secretaris van President Burgers heeft hij dagelijks kunnen zien hoe deze, ondanks al zijne welsprekendheid, weinig vat had op de burgers zijner republiek. Dat was, naar mijn innige overtuiging, minder te wijten aan de hervormingen zelve, dan wel aan den vorm waarin ze voorgesteld werden, en waarop Burgers' *geheel moderne* persoonlijkheid haar diepen anti-nationalen stempel had gedrukt. Die halsstarrige tegenstand heeft den secretaris, die met hart en ziel zijn patroon was toegedaan, bepaald korzelig gemaakt.

En nu de zaak eens van wat nader beschouwd. De boeren zijn laf? Ja, in zekeren zin. Dat boerenvolk is sedert veertig

1 Onder het woord ‘boer’ wordt hier, en verder, de eenvoudige landman verstaan. De Z. Afrikaansche blanke bevolking telt tal van zeer beschaafde, geletterde mannen en vrouwen. De Presidenten Brand en Burgers studeerden in Holland.

jaar voortgejaagd als een hert Op den duur werkt dergelijke vervolging - de geschiedenis wijst er te over op - demoraliseerend. Zoo zal dan ook zelden een enkele boer zijn man staan, waar deze een vast besloten Europeaan is. En vecht hij tegen de immers altijd veel talrijker Kaffers, dan zal hij zich zoolang en zooveel mogelijk bedekt opstellen. Een strijd met het blanke wapen ligt geheel buiten zijn aard en hij weet van geen bajonet op het geweer. Roland zou hij razend noemen en een *raffiné d'honneur* zou hij niet begrijpen. En toch, hij brengt het ver, want hij geeft het niet spoedig op; hij gelooft en haast niet. Is in oogst- of woltijd de trek naar huis hem te sterk geworden en ging hij met eigen verleend verlof naar huis, dan keert hij na gedane zaken weer terug. En dat duurt zoolang totdat hij zijn zin krijgt. De boer is geen ridder, maar een aanhouder - die wint.

Maar is hij dan valsch, huichelachtig, meineedig? Alweder ligt in die bewering een deel waarheid, maar ook alweder moet ze met een ferme korrel zout genomen worden. De zware beschuldiging wordt toch geadstrueerd door verwijzing naar zekere knoeierijen bij de laatste presidentskeuze. Nu is het zelfs kappers en baardschrappers bekend, dat die ongelukkige politiek zoo menigeen doet afwijken van het pad der eerlijkheid - en dat is immers reeds zoo zeer smal een weggetje? Daarenboven, is dergelijke beschuldiging van loosheid niet tegen bijna alle boeren der wereld, in meerdere of mindere mate, in te brengen? Geeft niet de gemakkelijkheid van beweging des stedelings bijna elken plompen landman een zekere slimheid en geniepigheid in? Weren niet alle ‘bons villageois’ zich op dezelfde wijze, en ten koste der oprechtheid, tegen de meer lenige stadsbewoners? En heerscht niet, op hunne beurt, tusschen de verschillende klassen der maatschappij zeker onberedeneerd wantrouwen, zoodat nog onlangs in een hooge landsvergadering, niet ver te zoeken, de advokaten werden gescholden voor - grijpvogels? Me dunkt, het zou onbillijk zijn de Transvaalsche boeren al te hard te vallen over een ondeugd, welke ze, helaas, met zoo velen gemeen hebben, zonder dat men daarbij acht geeft op tal van, voor hen vooral, verzachtende omstandigheden. En toch, de schuld blijft zwaar genoeg! Het liegen om bestwil heeft in Zuid-Afrika enthousiaste aanhangers bij de blanken, terwijl de Kaffers, die altijd overdrijven, slechts bij uitzondering de waarheid spreken. De heer Tromp wijst hier terecht op de ondervinding door de

justitie opgedaan. De waarheidsliefde der getuigen laat ontzettend veel te wenschen over en de meineed wordt bijna straffeloos gepleegd, waar de rechter, bedolven onder een stortvloed van tegenstrijdige verklaringen, niet meer onderscheiden kan aan welke zijde waarheid, aan welke opzettelijke onwaarheid wordt gesproken. Zoo er een kanker knaagt aan het volksleven daarginder, dan is het wel de hier aangewezene, en het onophoudelijk aanroepen van Gods naam en het roekeloos stapelen van eed op eed onder de kruisvragen van rechters en advokaten, doet den toehoorder allerpijnlijkst aan. Het is te hopen dat de krachtige bestrijding dier volkszonde, door de overheid ondernomen en van den kansel en in de pers eerlijk meêgestredeń, een smet zal uitwisschen, welke maar al te zeer kleeft op den Zuid-Afrikaanschen boer.

De heer Tromp noemt dien boerenstand onzedelijk en wijst in éénen adem op de - naar hij zegt - veel voorkomende gevallen van bloedschande. Maar hij valt hier in de fout dat hij te veel bewijst. Ook op schepen en in ver afgelegen garnizoenen vinden soms vergrijpen plaats tegen de natuur, die het treurige gevolg zijn van de bestaande wanverhouding tusschen de beide geslachten; maar daarom zal niemand willen beweren dat matrozen en soldaten *per se* immoreele wezens zijn. Op een dergelijke oorzaak dient dan ook gewezen, waar, in een land dat zoo schraal bewoond is als sommige streken van Zuid-Afrika, en waar de samenwoning in den meest engen kring moet opgevat worden, de prikkel des vleesches zich wel een enkele maal een uitweg zoekt, welke ons terugvoert naar adamitische tijden en zeden. Want men heeft het recht niet om allen te veroordeelen waar enkelen falen. Ik, voor mij althans, schat de Afrikaansche boerenvrouw te hoog om haar, ook in hare verhouding tot den man, van onzedelijkheid te betichten. Ik doe zulks met te meer onpartijdigheid en te minder vooringenomenheid, omdat zij, nederig als het viooltje maar zonder diens geur, weinig uiterlijke blijken geeft van tot het schoone geslacht te behooren. Enkelen evenwel niet te na gesproken, want er zijn uitzonderingen die werkelijk verbazing wekken. ‘I have known - schrijft Alfred Aylward, en ik onderschrijf het zonder voorbehoud - I have known a young girl whose manners, selfpossession, and education, would have been creditable to the daughter of people of a far higher class in life. She could dress well and dance well, and was as virtuous and amiable as

any young lady in Europe. She married among her own people; and I am not the least ashamed to say that many Europeans, including myself, seemed to have been very sorry for it.' De Afrikaansche boerin heeft een zeer gunstigen invloed uitgeoefend op den boer die zoo licht verwilderd zou zijn. Ze bezit geestkracht en vurige vrijheidsliefde. Toen de groote 'trek' begon, bleef de vrouw niet achter, en gaf zij al dadelijk aan de uitvaart een karakter van huiselijkheid en familieleven, welke een hemelsbreed verschil maakt met die woeste invallen van ongehuwde blanken, waarvan men elders hoort gewagen. Aldus werden, nog onder het dolen, kinderen gewonnen en opgebracht, huwelijken gesloten en nieuwe gezinnen gevormd. Gedurende die geheele periode is het zwakke geslacht - meisjes, moeders en grootmoeders - den voortrekker gevolgd en heeft het diens moeiten, ontberingen en gevaren gedeeld. In Natal, in de eerste dagen van den exodus, hebben de vrouwen ware heldendaden verricht, en in zoo menigen wanhopigen en noodlottigen strijd de kogelzakken gedragen, de kruidhoorns aangevuld, de dorstigen gelaafd en dooden en gewonden weggedragen.

'True as wives, tender as nurses, earnest in prayer and wise in council....'

Maar, welke ook hare deugden mogen zijn, de boerin sluit haar hart voor den Engelschman. Majoor Charters getuigde het in 1841: 'The spirit of dislike to English sway was remarkably dominant amongst the women. Many of these who formerly had lived in affluence, but were now in comparative want, and subject to all the inconveniences accompanying the insecure state in which they were existing, - having lost, moreover, their husbands and brothern by the savages, - still rejected with scorn the idea of returning to the Colony. If any of the men began to droop or lose courage, they urged them on to fresh exertions, and kept alive the spirit of resistance within them.' Deze liefde voor de onafhankelijkheid doet ook nog heden ten dage haar boezem zwellen, en dezelfde Aylward, die ons reeds getoond heeft een open oog te bezitten voor haar voortreffelijkheden, deelt niet zonder aandoening mede hoe hij ze heeft hooren uitroepen: indien de moeders en vrouwen van Engeland haar verliezen en beproevingen en zorgen gekend hadden, en haar vast besluit om zich ook nu weer liever bloot te stellen aan nieuwe ellende en groote rampen, dan om zich te onderwerpen aan een bestuur dat ze haten, dan zouden

de zoons en mannen van uit de Engelsche haardsteden niet gezonden zijn, achtduizend mijlen ver, om de hare te vernielen!! - Zie, geen welgeplaatst hart blijft ongevoelig voor zulke taal en ik waag met vertrouwen een beroep op dat van den heer Tromp, om, ware het dan ook maar ter wille der vrouw, op zijn vonnis terug te komen.

Maar reeds is de crimineele rimpel van 't voorhoofd weggevaagd bij het vroolijk schetsen der ewig neue Geschichte:

'Wanneer een boerenzoon zijn hof gaat maken, doet hij dit op de volgende, zonderlinge wijze. Hij trekt zijn mooiste kleêren aan, steekt zijn beste pijp in den mond (zonder pijp is de Transvaalsche boer niet compleet), zet zich op het joligste paard dat hij krijgen kan, ten einde een ridderlijken indruk op de aangebedene te weeg te brengen, voorziet zich ten slotte van eenig cadeautje om de gunst der schoone daarmede te winnen, en begeeft zich naar de plaats, waar zij woont. Daar aangekomen doet hij, wat men in Europa ook in zoodanig geval doet, namelijk hij zet zijn beste beentje voor. Na op gebruikelijke wijze aan de gansche familie de hand te hebben gegeven, gaat hij zitten, en doet zich dan aanvankelijk zeer natuurlijk, d.i. zeer beteuterd voor. Eindelijk, na de plechtige stilte, die een boerenbezoek, van welken aard dit ook moge zijn, altijd voorafgaat, informeert hij belangstellend naar den welstand der aanwezigen. Tante antwoordt dan: "ja, neef, wat zal ik ver neef zè, dat gaat nog maar wel neef." Oom is steeds van oordeel dat "ie het maar bange zwaar het", de neefjes en nichtjes geven tot opheldering een "dankie neef", en de jonge dame, om wie het eigenlijk alleen te doen is, blijft hardnekkig stilzwijgen. Intusschen is nu het geschenk, dat gewoonlijk uit een tabberd (japon), maar in elk geval uit een kleedingstuk bestaat, overhandigd, en de daarbij passende kleine redevoering stotterend, schuchter en met een wegstervend slot afgestoken, en gevoelt de aanbidder zich wat meer op zijn gemak. De schoonpapa in spe breekt de opvolgende pauze af door, in het volle besef van zijn wijsheid en zedelijk overwicht tegenover den baardeloozen minnaar, den ongelukkige te overstelpen met onsamenhangende beschouwingen over de tegenwoordige Regeering en den goeden ouden tijd, toen men geen belastingen, wetten of straffen op het mishandelen van Kaffers had. Het merkwaardige van dergelijke voordrachten is gewoonlijk, dat

de eigenwijze spreker met het grootste aplomb zich ieder oogenblik tegenspreekt en dus beter ingelichten' - hier komt Zijn Edele de partikuliere secretaris even om den hoek kijken - 'in een oogwenk doet inzien, dat hij er zelfs niets van begrijpt en, behalve dat hij plichtmatig al het bestaande afkeurt en al het niet-bestaande prijst, ook niet weet wat hij eigenlijk meent. Gewoonlijk (want ook in Transvaal wijzen de meisjes niet spoedig een aanbidder af) verschijnt nu de nooie (d.i. jonge dochter) met het haar pas geschonken kleedingstuk aan, hetgeen door den adspirant als een bemoediging mag worden beschouwd. Op de tafel staat een kaars, en deze kaars speelt een groote rol in de aan te vangen onderhandelingen. Zoolang toch de kaars niet is uitgebrand, mag het beslissend antwoord niet worden gegeven, want de tijd, dien de kaars tot uitbranden noodig heeft, moet den jongman de gelegenheid geven, zijn hart voor het meisje te openen en haar zijn vooruitzichten (b.v. 4000 bunders grond, 20 ossen, 100 schapen, een goede gezondheid, een moeder die als schoonmoeder goed belooft te zijn, een eigen huisje, enz. enz.) mede te deelen[1]. Somtijds brengt de jonge dame (want de kaars verschijnt tegelijk met haar) een zeer kort end binnen, en vooral dit geval is benauwend' - hoe levendig weet de jeugdige geheimschrijver er zich in te verplaatsen! - 'daar het even goed het bewijs wezen kan dat zij maar spoedig het neen, als het ja wil uitspreken. Een lange kaars beduidt dan ook, op denzelfden grond, weifeling. Naar ik hoor, gebeurt het ook heel dikwijls dat het meisje, onder het gesprek, een stuk van de kaars afneemt, of wel dat zij, korte metten makende, deze plotseling snuit en tot antwoord den verliefden jongman in de armen valt.....'

Wat dunkt u, waarde lezer? komt het u niet voor, dat de barre rechter van zooeven zijn hart voelt week worden? Hij zal het den boer dan ook wel vergeven, dat deze, onder gewoonte, half gekleed ter rust gaat en bij zijn ochtendtoilet spaarzaam is met het water, dat dikwijls zoo moeilijk te vinden is en op de Diamantvelden wel eens ƒ 1.50 de emmer gekost heeft! Trouwens ook hier verliest de menschelijke ijdelheid hare rechten niet, al ziet ze laag op kokettes en saletjonkers neêr.

1 Deze kaarsepisode en andere later beschreven bijzonderheden van uiterst intiemen aard herinneren aan nog in Groningen en Drente heerschende zeden.

Wie zou het vermoeden, die niet met Amerika bekend is, dat in deze zuiver democratische republieken de jacht op titels en baantjes hartstochtelijk wordt gevoerd? Den ouderling en den dominé (koster) in hun zwarten ‘manel’[1] ziet men al dadelijk aan, dat ze zich, van uit het kerkraam door hooger licht beschenen achten dan de smalle gemeente. De kommandant, die, met breede oranjesjerp getooid, zijn opgezeten boeren ter wapenschouwing aanvoert en daarin trouw wordt bijgestaan door den veldkornet met gepluimde *smokingcap*, vergoedt door de talrijkheid zijner bevelen, wat aan de geoefendheid der ruiters mocht ontbreken. De baljuw neemt den dief gevangen met ernst en waardigheid. Het lid der school-commissie toont door een wijs gelaat, dat men op het examen een goed figuur kan maken - mits men het niet hebbe te doorstaan; terwijl het ambtenaarscorps, van den landdrost af tot den jongsten klerk toe, onpartijdig zijne aandacht verdeelt tusschen eene concept-ordonnantie voor pensioenen, welke den ouden dag zal verzekeren, en het vaststellen eener uniform, die schittering zal geven aan zijn uitgebreid gezag. Maar dat zijn slechts de half-goden: op den Olymp zitten de *Hoog Edele* Leden van den *Hoog Edelen* Volksraad. *Hoog Edel* zijn ze van den vroegen ochtend tot den laten nacht; *Hoog Edel* aan de ontbijttafel als in de Raadszaal. Aldus worden ze geadiëerd, aldus adiëeren ze elkander[2]. Wanneer oom Gerrit, de Voorzitter, aan zijn beminde gade schrijft, onderteekent hij zich: Uw liewe Hoog Edele Voorzitter. En ik ben overtuigd, dat zoo deze regels ooit onder de aandacht der *Hoog Edelen* mochten komen, op mijne uitlevering zou worden aangedrongen wegens misdaad van majesteitsschennis; en dan zij de Hemel mij genadig!!

Maar voor het zoo ver komt, moge het me vergund zijn nog een oogenblik stil te staan bij een der belangrijkste in de reisherinneringen behandelde onderwerpen.

In onze dagen van vergelijkende taalstudie, toch, zal wel elk lezer gaarne van het tweetal hoofdstukken kennis nemen, welke de schrijver aan ‘die Afrikaanse taal’ wijdt. De hoog-

1 Zwarte jas.

2 Zouden ze het misschien der staatsregeling van het Bataafsch gemeenebest van 1805 hebben afgezien (art. 15)?: - ‘Zullende de Vergadering onder den titul van *Hoog Mogende Heeren* worden geadiëerd.’ We leefden toen immers ook in een democratische republiek?

leeraar Brill uitgezonderd, wiens rede op het taalkundig congres te Kampen ik met begrijpelijk ongeduld in druk verwacht, is de heer Tromp de eerste die zich de moeite gegeven heeft om den ‘Hoog-Hollander’ ietwat in bijzonderheden bekend te maken met den vorm, waarin de verre broeder zijn gedachten uitdrukt. En hij doet zulks op de hem eigen wijze, niet als philoloog, maar als een eenvoudig opmerker die oog en oor goed weet te gebruiken. Alle geleerdheid sluit hij buiten. Waar, bijvoorbeeld, de nieuwbakken Afrikaansche grammaticus zekere vormen en spreekwijzen aan het Hebreeuwsch wil ontleend zien, daar is de koelheid, waarmede onze schrijver dergelijke openbaring vermeldt, zóó onverholen, dat men al dadelijk bespeurt hoe deze - hebreeuwsch voor hem blijft. Maar daarentegen heeft hij een menigte oorspronkelijke spreekwijzen opgevangen en in een beperkt aantal bladzijden geestig opgeteekend, welke, ofschoon ze in 't eerst ‘mar al te verspot’ schijnen, toch bij nadere beschouwing een diepen blik doen werpen op de geschiedenis, het karakter en het leven des volks.

De talrijke in het Afrikaansch dialect opgenomen fransche woorden herinneren aan de hugenootsche immigratie, de maleische aan de tijden der Compagnie; terwijl de vele Engelsche en Duitsche uitdrukkingen wel eerst in deze eeuw uit Europa overgebracht zijn. Zekere spreekwijzen, welke in ons Vaderland nog slechts hier en daar op het platteland voorkomen, hervindt men in Afrika in druk gebruik, en meer dan eens nam ik daaromtrent een aardige proef met Cremer's Betuwsche novellen. Intusschen treft men werkelijk uitdrukkingen van zuiver Afrikaanschen oorsprong aan, als karkatjie, skaapsteker, koggelstok. De voor ons Hollandsch oor minder vreemd klinkende, als verkleurmannetje (cameleon), olievischje (sardine), rookschip (stoomboot), geven eenvoudig den eersten indruk van het voorwerp terug. Andere zijn de vrucht eener opvatting, even origineel als soms luimig: vuurhoutje (lucifer), trapzoetjes (hagedis), wacht-eenbeetje (doornstruik).

De Afrikaansche boer die u aanspreekt zal niet nalaten zulks in den eerbiedigen derden persoon te doen: ‘hoe gaat nog met neef?’ maar wanneer dan de wederzijdsche begroeting is afgeloopen en het plichtmatig zwijgen is afgebroken, dat, als de stilte die den storm voorafgaat, enkele minuten duurt, dan begrijpt de boer het aan zich zelven verschuldigd te zijn, den eersten persoon weder in te voeren en vast te houden, en be-

gint hij zijn volzin onveranderlijk en nadrukkelijk met een ‘ek is,’ dat met Cartesius' stelling maar weinig uitstaande heeft.

Terwijl de kennismaking met dit deel van het werk met nadruk wordt aanbevolen, blijft de vraag nog onopgelost, in hoeverre het Afrikaansch, zoo als het *gesproken* wordt, een eigen karakter heeft. Die vraag is door den schrijver niet of nauwelijks aangeroerd en toch verdient ze onze opmerkzaamheid ten volle. Dat er daaromtrent groot verschil bestaat tusschen Hoog- en Kaapsch Hollandsch blijkt uit de moeielijkheid voor den Hollander om zich in Afrika al dadelijk volkomen verstaanbaar te maken. Nog klinkt het mij, nieuwaangekomene te middeń van een ‘klompje’ boeren, in de verbaasde ooren: ‘Sprêk Hollans, keral, nes ons!’; eene waarschuwing welke me al even hardvochtig voorkwam als die welke ik, op Holland's bodem weêrgekeerd, moest hooren: ‘dat ik zoo vreemd hollandsch sprak; wat het was, kon men niet zeggen, maar er *was* iets aan los’. Dat verschil ligt in den inzet, den toon en de buiging der stem. Een ieder is het wel eens voorgekomen dat hij, in een belendend vertrek stemmen vernemende zonder de klanken nauwkeurig te kunnen ontleden, aan de intonatie alleen ontdekte, welke landslieden (niet altijd welke taal) hij hoorde spreken. Terwijl de Engelschman al dadelijk kenbaar is door zekere langgerekte keelklanken en door den zwaren toon welken hij, reeds in den aanvang van den volzin, op het persoonlijk voornaamwoord of op een volgend bijwoord legt, huppelt de Franschman van laatste lettergreep op laatste lettergreep tot aan het slotwoord, waarop hij dan een ferm point d'orgue plaatst, en doet zijn aldus uitgesproken frase denken aan het platte steentje dat, den waterspiegel scherende, voortwipt en voortwipt, totdat het eindelijk te midden van een breeden kring bodemwaarts zinkt. Ook wij Hollanders hebben natuurlijk onze eigenaardigheden, waarvan we ons te minder bewust zijn en te bezwaarlijker rekenschap kunnen geven, naarmate de dagelijksche gewoonte ons opmerkingsvermogen heeft verstompt. Nu, aan geen mij bekenden spreektoon is die van den Afrikaanschen boer gelijk. Zijn twijfelachtige zinwending en het veelvuldig gebruik van stopfrasen als ‘daarom toch’, ‘op een manier’, ‘zoo - maar - zoo’, in één woord die slag-omden-arm stijl welke ook hier den wantrouwenden landman tegenover den stedeling of wereldburger zoo eigen is, staat in

volkomen overeenstemming met het dolente van den toon. Overal en altijd heeft de boer het hard te verantwoorden gehad op dit ondermaansche, dat verzekert hij u met dien schijnbaar onnoozelen lach, onder welken hij zijn spaarpenningen wel voor uw oog zou willen verbergen. In zooverre denkt en spreekt hij volkomen als zijn hollandsche collega, maar hij is bovendien onder den invloed van het leven in schaars bewoonde, onafzienbare velden. Zijn spraak is langzaam en eenigszins moeilijk. Wil hij eens zijn beste been vooruitzetten, opdat oom of neef hem verzekere dat hij nou toch al te fraai sprêkt, dan vervalt hij in den preektoon. Die is kunstmatig, dáar nog meer dan elders. Men hoort hem evenwel in zijn kracht wanneer hij van zijn beesten[1] en jachten vertelt, of wel zijn ingewikkeld proces, waarvan hij de draden haarfijn weet te ontspinnen, uur in, uur uit, napleit. Dan richt hij het lange lichaam overeind en, met zijne hand langzaam naar den horizont wuivende, wijst hij naar de verloren bakens zijner plaats, dáááááár op die kleine randje! Die intonatie, die zwellende toon welke wegsterft, als kwam hij buiten het bereik van het menschelijk gehoor, heeft de boer met den Kaffer gemeen, die u weet te vertellen dat Holland veeeeeeer, o'er die groooote water ligt, met een gerektheid van toon, welke de 5000 mijlen afstands gemakkelijk bespant en alle *verdere* aanwijzing volkomen overbodig maakt.

Is het me nu gelukt mijne gedachten ten opzichte van den spreektoon duidelijk te maken, dan zal men begrijpen waarom de Afrikaansche boer den baren Hollander niet altijd gemakkelijk verstaat, tenzij deze er zich op toelegge en nu eenmaal *wil* verstaan worden. Daartoe worde door hem niet geschermd met een pas opgedanen en nog ongeordenden woordenschat, meestal onhandig en te onpas aangebracht, en door den boer met een medelijdenden glimlach aangehoord, maar men verplichte zich toon- en kleurloos te spreken. Men legge voor een wijl zijn hollandsch accent af, zonder daarvoor overhaast een ander in de plaats te stellen. Dat laatste komt spoedig genoeg, ook wanneer men zijn kinderen in zuiver Afrikaansch hun eerste woorden

1 Wat zoudt ge wel antwoorden, wanncer de boer u vroeg of ge zijn afgedwaalden os hebt gezien, met bijvoeging van het volgende signalement: zwart os, wit neus, ringhals, wit kwast, bont pens, linkerbout X, rechteroor winkelhaak achter, linkeroor slip, beide ooren zwaluwstaarten voor. Me dunkt, omstandiger kan het toch niet!

hoort stamelen, als hadde het dialect zich verraderlijk in wieg of paplepel verscholen. Binnen weinige jaren, somtijds binnen weinige maanden, heeft men het oor verloren voor het verschil van geslachten - misschien weet de heer Tromp ons een voorbeeld daarvan te noemen - en, na nog een jaar of wat, heeft men verbuiging en vervoeging grootendeels aan kant gezet. Dan ook raakt men geheel te huis in het juist te pas brengen der vele 'uitroepwoorde', waarvan een vrij volledig stel hiernevens wordt aangeboden: Hierjij! hook! eisa! eina! hê! nè! à-á! hè-e, toenou! noutoe! nohtog! foeitog! (dit is zeer in trek bij jonge dames), soe! trek! (bij het in beweging brengen van een span paarden of ossen); stop! voersek! (om dieren te verjagen); sies! (zeer geliefkoosde uitroep, ook van speelsche afkeuring) fie! allemensig! allementig! hoha! hookhai? ogoeije! kijktog! agloop! moenie (bijzonder in zwang) nohtog! en-zoo-voorts.

Waarlijk, de Franschman had gelijk, die beweerde dat een vreemdeling, die zijn 'parbleu' oordeelkundig en gracelijk - zoo maar in den wilde kan iedereen het! - weet te hanteeren, al een goed eind op weg is om Fransch te spreken.

De beoefening der Afrikaansche taal als zoodanig is nog van zeer jonge dagteekening, al is hare litteratuur uitgebreider dan de heer Tromp schijnt te vermoeden. Uitgegaan van het in 1875 opgerichte 'Genootskap van Regte Afrikaanders'[1], wiens doel is om 'te staan ver ons Taal, ons Nasie en ons Land,' is zij nog slechts tot het vaststellen der eerste beginselen gevorderd: Mar let op! Di's mar '*Eerste Beginsels*', wat ons hier ge; di's nog nie een eintlikke *spraakkuns* nie. Né, ons weet te goed dat gen taal, nes een swareweersteen, soumar kant en klaar uit die hemel val nie. Dit neem lank tijd om een taal goed te krij. En di 's mar die eerste perbeerslag. *Eerste beginsels* ge ons mar. Want ons wil vereers nog nie een spraakkuns maak nes een jurkie om ver die Afrikaanse taal an te trek nie. (So het sulle met baing andere tale gemaak.) Né, die taal groei nog altijd an, en dan is die jurkie net nou te klein en dan knel dit. Ons taal is nou nes een kind wat begin te loop en nou ge ons die '*Eerste Beginsels*' ver een leiband om an vas te hou en so goed te leer loop.

1 Dit genootschap draagt een confessionneel karakter: ieder lid moet aan den zoendood van Jezus Christus gelooven.

Behalve deze eerste beginselen, welke nu de Nederlandsche spraakkunst, voor Zuid-Afrika achtereenvolgens door Dr. Changuion, den Heer Stucki en Dr. Brill bewerkt, zouden moeten vervangen, is in 1877 te Kaapstad een zeer opmerkelijke ‘geskiedenis van ons Land in die taal van ons Volk’ uitgekomen. De Patriot wordt tweemalen in de week gepubliceerd. Jaarlijks verschijnt een ‘Afrikaanse Almanak’, met dicht en ondicht. Van het eerste geef ik een aardig staaltje, dat den geest aanduidt waarin het jaarboek geschreven is:

Vanselewe en te'enswoordig.

1778.	1878.
Boer ploeg hom moe;	Boer is op swier;
Dogter melk die koe;	Dogter speul klavier;
Vrou is an 't spinne;	Vrou sit in satijn;
Seun rij gerwe binne;	Seuntje leer Latijn;
Geld in die kas!	*Plaas is belas!*
	(w.g.) '*n Ou Rot*.

Wat zou onze Cats daartoe zeggen?

‘Al synse tot de ploegh en op het lant geboren,
Men vindt se nae een eeuw niet wyser dan te voren!’

De Bijbel is nu in bewerking. Men ziet dat systematisch te werk wordt gegaan. Een spraakkunst, een nieuwsblad, eene geschiedenis, de bijbel. Weldra zullen die boeken bij duizenden en duizenden over geheel Zuid-Afrika verspreid zijn. Over *geheel* Zuid-Afrika, want ook in de Engelsche koloniën wordt het Kaapsch-Hollandsch gesproken; in de steden op enkele uitzonderingen na algemeen, op het platteland bijna uitsluitend. Behalve de afgescheiden of Dopperkerk telt de Nederduitsch Gereformeerde kerk het volgend aantal leden:

	Gemeenten.	**Predikanten.**	**Zielen.**	**Leden.**
Kolonie	82	72	164,910	58,274
Vrijstaat	21	16	44,436	15,643
Natal	4	3	2,850	1,000
Transvaal[1]	12	5	6,761	2,510
Diamantvelden	2	2	2,330	957
Totaal	121	98	221,287	78,402

1 De Nederduitsch *Hervormde* (Dopper-) kerk was staatskerk in de Transvaal.

In afwachting dat de bewerking van den bijbel gereed zal zijn, worden reeds nu eenige voor den Zuid-Afrikaan onverstaanbare woorden voor hem verduidelijkt. Ziehier eene proeve:

schorten	- voorskote, karosse.	niet muilbanden	- sijn bek nie toebinde nie.
lemmer	- sawel.	leugenstoffeerders	- skenderaars, kekkelbekke.
moei	- tanta.	raka	- niksnuts.
tering	- padkos.	kwinkeleeren	- wijsies sing.
kernen	- korrels.	klapper	- bawelaar.
basten	- doppe.	dorschende os	- 'n os, wat trap.
brasser	- deurbrenger.	minnen	- lief hê, vrije.
aflezen	- afoes, afpars.	hinden	- hartbeesooi.
schaken	- rowe.	okselen	- armkuil.
malienkolder	- ijster harnas.	droesem	- saksel, grondsop.
bejegenen	- ontmoet.	aamechtig	- flou.
hulsen	- doppe.	hunkeringen	- wellustig verlangen.
bekkeneel	- harspan.	hielen	- haakskene.
kramer	- smous.	ketelachtig	- puntelneurig.

't Zou van wreedheid getuigen om de Afrikaansche taal, dat ietwat vroegtijdig zich emancipeerend kind, met keurslijf of beugels te plagen; maar als het wicht nu eens de *Engelsche ziekte* had? Ook dan niet, antwoorden de Afrikaansche patriotten, want de natuur, aan haar zelve overgelaten, is de beste heelmeesteres.

Beschouwen we de zaak wat nader en stellen we de vraag, of het al dan niet wenschelijk is dat de beschaafde, goed Hollandsch sprekende Zuid-Afrikaan - en de zoodanigen zijn talrijker dan velen vermoeden - reageere tegen het bestaande patois. De heer Tromp acht het wenschelijk. Het is bepaald jammer, verklaart hij, dat degene die zich de moeite wilde getroosten, regels en genootschappen tot instandhouding dier taal in het leven te roepen, zijn tijd en inspanning niet liever ten koste legde aan een poging om het Hoog-Hollandsch (dit is de naam dien men in Afrika aan onze taal geeft) tot zuivering van het Afrikaansch, en ter vervanging daarvan in Zuid-Afrika ingang te doen vinden.' - Ik moet in twijfel trekken of het den schrijver wel veel hoofdbrekens waard is voorgekomen om tot die slotsom te geraken. Toen ik, een jaar of twee geleden, in de gelegenheid was om in een Vrijstaatsch blad het goed recht der Hollandsche taal (in haar verschillende takken) als landtaal van Zuid-Afrika te verdedigen tegen hoogst bekwame leeraars der Engelsche kerk - 't keurcorps der annexionisten! - mocht ik meer dan eens deskundige mannen, zoowel Afrikanen als

Nederlandsche doctoren in de letteren, raadplegen omtrent eene zaak die mij zoo nauw ter harte ging. Dergelijk onderzoek maakt het nemen eener conclusie minder gemakkelijk.

't Is waar, het gesproken dialect klinkt ons onaangenaam in de ooren. Daarenboven gaat, ten gevolge van die emancipatie, een groot deel van het vaderlijk erfdeel, een schat van Nederlandsche letterkunde, verloren. Maar toch, dat is de hoofdkwestie niet. Gewichtiger is het bezwaar dat ‘die Afrikaanse taal’, in haar tegenwoordigen toestand, geen geschikt voermiddel is voor de hedendaagsche wetenschap. Dat bezwaar is evenwel van tijdelijken aard. We hebben nog zoo even gezien dat een taal met het volk opgroeit en zich naar diens behoefte gewillig uitzet.

En nu de gronden waarop het aankweeken van het bestaande dialect wordt verdedigd? De beweerde ‘suiwerheid’ geef ik al dadelijk ten geschenke. Ook laat ik het historisch argument, aan die spraakverwarringe bij die *Toring van Babel* ontleend en deftig betoogd, voor wat het is. Passons au déluge. De eenvoudigheid en gemakkelijkheid zijn evenwel niet weg te cijferen. Reeds wees ik er op, hoe zelf de kinderen van den zeer geleerden hollandschen rector van het Bloemfonteinsch Grey-college slechts luisteren naar een afkeurend ‘sies’ of hunne schuld ontkennen met den staccato uitgesproken neusklank ‘hn, hn’. Ook de engelsche jeugd smokkelt, niettegenstaande den afkeer harer steile ouders tegen het *Hottentots kitchen Dutch*, die Afrikaansche taal in 't vaderlijk huis binnen. Dat dan ook de geboren Afrikaan op jeugdigen leeftijd slechts zeer moeilijk Engelsch of Hollandsch volkomen genoeg in zich opneemt, om het met gemak en lust te gebruiken ter vermeerdering zijner kennis, komt natuurlijk voor. En het ergste is dat, indien eene keus wordt opgedrongen, *het Engelsch wellicht de voorkeur zal krijgen*. Die taal houdt zich bijna evenmin met verbuiging en vervoeging op als het Afrikaansch. Zij betoont een verlokkelijk sans gêne en loopt over straat met de mouwen opgestroopt. Haar tegenover nu staat de Hollandsche, die haar kracht en sierlijkheid en fijnheid van schakeering moge verhoogd zien door tal van ingewikkelde vormen, wier beoefening de gegeven moeite volop beloont, maar die daardoor tevens buiten het bereik blijft van den ongeletterde. De jammerlijke beroerten in ons land zelve en de burgertwist tusschen schrijf- en spreektaal zijn daar het afdcend bewijs voor.

Aldus in eigen boezem verdeeld, staat het Nederduitsch zwak tegenover den vijand. En toch zou het jammer, doodjammer zijn indien het Engelsch landtaal en alzoo het Engelsch element overheerschend wierd in Zuid-Afrika. Niet uit een misschien bekrompen, maar dan toch zoo begrijpelijk, gevoel van stamverwantschap voed ik die overtuiging, maar om den wille van 's lands toekomst, die veel beter toevertrouwd is aan den *opgezeten* boer, èn om diens deugden èn zelfs om diens gebreken, dan aan den *komenden en gaanden* John Bull, die nog lange, lange jaren eene staatkunde zou bevorderen, anti-Afrikaansch en slechts gevoerd *ad majorem gloriam Britanniae*. Het verschil tusschen beiden ligt besloten in het uiteenloopend karakter van boeren*trek* en Britsche *expeditie*. Dat denkbeeld werkte ik reeds eenmaal in korte trekken uit, en zoo gaarne zou ik 's lezers speciale licentie willen verzoeken om, voor een enkelen keer onder 's heeren Tromp vlag, mijn eigen lading binnen te voeren.

‘Ook bij eendrachtig samenwerken is een juiste verdeeling van den arbeid noodzakelijk. De Engelsche onderdanen dienen eindelijk te begrijpen, dat niet zij de aangewezen pioniers zijn. Met hun kapitaal, met hunne industrie, met hunne kunde, zullen ze de voor hen opengezette landen tot bloei kunnen brengen, maar hun handel zal niet tieren in de “huilende wildernis”. En vooral hun krijgsmacht zal op den duur weinig kunnen uitrichten tegen de steeds aangroeiende Kafferstammen. Een regiment infanterie toch, hoe “crack” het moge zijn, kan hoogstens den vijand tuchtigen, eenige Kaffers neerschieten en een kraal afbranden, om zich dan, merkelijk gedund door gebrek en afmatting, genoodzaakt te zien naar de garnizoensplaatsen weder te keeren’.

‘Hoe geheel anders een commando bereden boeren, ten volle berekend voor een oorlog, waarin ontmoetingen in het open veld slechts uitzonderingen moeten zijn, maar het buit maken van vee en koren hoofdzaak is. De boer, op zijn onvermoeibaar jachtpaard gezeten, dat als een hond stilstaat als er wild onder schot is, kent de taal en de gewoonte des inlanders, de kleinste paden en verborgenste schuilhoeken des vijands. Hij weet het geroofde vee terug te vinden en daarbij nog honderden en duizenden stuks buit te maken. Dan vestigt hij zich op eene plaats, waar voldoende water is, blijft ten allen tijde waakzaam tegen overrompeling, houdt gemeenschap met zijn buren en maakt aldus een schakel uit van de groote keten, die den Kaffers den weg naar het hart des lands verspert.’

‘Een onbewust gevormde militaire grens aldus. Behoeften kent de boer bijna niet, en, waar geen Europeesch “settler” het zoude uithouden, leeft hij gelukkig. Aan gekookt schapen- of bokkenvleesch geen gebrek, aan boerenbrood zelden; bij het inbrengen van de wol voorziet hij zich in het dorp van proviand voor koffieketel en pijp, en heeft geen verdere begeerte. Hij is dus de ware man op de ware plaats, en hij zal die als van nature hem opgelegde taak met lust vervullen, mits de vreemdeling niet altijd voortga met de vruchten van zijn arbeid te komen plukken’.

‘Engeland bepale zich intusschen tot de opvoeding zijner koloniën, welke, nu het eene beslist Europeesche nederzetting geldt, op emancipatie *moet* uitloopen. De Kaapkolonie heeft reeds eene zelfregeering; de Kroonlanden, Grikwaland-West, Natal, de Transvaal mogen weldra volgen. En wanneer dan de tijden rijp zullen zijn, kome er een machtig bondgenootschap tot stand, rijk door de hulpmiddelen, welke de grond zoo ruimschoots kan opleveren, *de Vereenigde Staten van Zuid-Afrika*. Duizenden harten in de verre gewesten daar ginder kloppen dier toekomst blijde te gemoet. En al is ze nog verre, Rome en Keulen zijn ook niet op één dag gebouwd’.

Hoe de boer gehecht is aan zijn aangenomen vaderland, kan blijken uit de volgende episode, welke ik tevens als een laatste voorbeeld van het dialect geef. Vooraf echter zij er nog op gewezen, hoe de hugenoten-naam *du Plessis* in *Plesie* wordt herschapen. Dergelijke voorbeelden zijn er meer, als *Rossouw* voor *Rousseau, Foesie* voor *Fouché, Goas* voor *Gauche, Minnaar* voor *Mesnard*, en volgens sommigen, *de Wet* voor *Leblanc*. En nu het verhaal van den hertog-boer.

Die familie du Plessis.

Onder 'n partij geskrewe papiere is oek nog wat van die familie te vinden, wat wel wêrd is om bewaart te blijwe. Die stamvader van die familie, wat uitgekom het, was Jean Prienz du Plessis. Hij was 'n dokter van sijn ambag. Sijn vrou was Magdaleine Menanto. Hulle is gebore in Poictiers, in Frankrijk, en is hier angekom in 1688. Die beskrijwing bevat mar min van hulle jong da'e. Hulle oudste seun is gebore in Februarij 1691, en hij is getrout met 'n dogter van Pierre Roussaeu op die vijfde Mei 1748.

Een gebeurtenis in die familie is regte belangrik. In die begin van dese eeuw, in die da'e van ou Gouwerneur Janssens, kom daar 'n skrijwing uit Frankrijk om ondersoek te doen na die familie du Plessis, in Afrika. Die familie was in Frankrijk uitgestorwe, en daar was 'n grote erfenis en 'n hertogdom, en nou vraag die regeering die ouste lid van die familie in ons land om daarvoor op te kom as erfgenaam. 'n Deel van die familie het in die tijd in die distrik van Stellenbos gewoon. Die Gouwerneur stuur toen die order uit na meneer van der Riet, wat daar Landros was. Hij het die ding toen verder uitgepluis, en toen kom hij agter, dat die ouste du Plessis 'n boer is daar op 'n buiteplaas.

Hij rij toen dadelik na die plaas om de ou die goeje nuws te kom vertel, - altemet het hij nog gedenk om 'n persent te krij uit die grote erfenis.

Die kar hou stil voor 'n eenvoudige boerehuis, - strooidak, misvloer, ens. Voor hij nog afklim, daar kom die ou vader al uit om hom af te nooi, want hij het die kar sien aankom o'er die onderdeur.

Onderdeur? Ja, kijk in die tijd het hulle mos[1] die deur dwars in die middel an twe gemaak, bodeur en onderdeur. Nou te'enwoordig maak hulle die deure an twe van bo tot onder. Is dit 'n verbetering? Ja, so half en half, soos hulle alles te'enswoordig verbeter. Mar die ou deure lijk seker meer vriendelik en gasvrij. Kijk, net die onderdeur staat toe, om varkens en hoenders en slange en sulke goed uit te hou; mar die bodeur is ver mense altijd oop om uit en in makaar te sien.

Mar lat dit nou mar staan. Die ou kerel is al bij die kar.

‘Kom af, Meneer!’

‘Dag Meneer Plesie!’

‘Dis mos ons Landros, nè?’

‘Ja, mar nie om u an te klaag nie.’

‘Dit sou dan oek die eerste maal vammelewe wees. Mar kom binne, Meneer! sit.’

Juffer Plesie: ‘En hoe gaat dit tuis, Meneer?’

‘Alles wel! Hoe gaat dit hier?’

‘Almal vris, Meneer, dankie!’

‘Maar, Meneer Plesie, ek kom jou goeje nuws vertel’.

‘So, Meneer, wat mag dit wees?’

1 Immers.

‘Daar is 'n skrijwing ontvang uit Frankrijk...’

‘So! en hoe gaat dit tog daar met die godsdiens? Wort die arme mense nog so vervolg om hulle geloof?’

‘Né, mar ek kom ver julle wat anders vertel van dag.’

‘Wil Meneer nie 'n koppie koffij drink nie?’

‘Dankie’[1]. - Hij drink.

‘Dis toch nie van ons familie wat daar agter geblij het nie? Ag, ons sal tog so blij wees om van hulle iets te hoor.’

‘Ja, die familie is daar heeltemaal uitgesterwe....’

‘So, en noem Meneer dit dan goeje nuws?’

‘In 'n seker sin ja, want daar is 'n grote erfenis, en nou vraag die Regering na die ouste van die familie in ons land om daarvoor op te kom as erfgenaam. En ek hoor u is die ouste van die familie.’

Ja, toen kom daar 'n hele uitleg van die familie, want die ou mense kon tog die families al te mooi onthou. Daar was toen oek meer liefde onder die mense; tot in die vierde en vijfde gelid het hulle makaar gereken; en met verjaarda'e en nuwe jaar en sulke tije, dan kom hulle altoos bijmakaar. Mar ag, te'enswoordig wort dit waar wat in die Bijbel staat, die liefde wort koud; daar waai so 'n kou'e wind o'er die se, uit England veral, en baing[2] mense draai net so 's die wind waai. Nou hoor jij amper nie meer: ‘Oom en Tante, Niggie en Neef’ nie. Né, dis alles ‘Meneer en Juffer’, en dit onder familie! Ja, hulle begin hier oek al die Engelse fessie[3] te volge net vader en moeder, broer en suster, mar verder gaat die familie nie. Selfs skoonvader en skoonmoeder, man en vrouw, ens, is nou al ‘meneer en juffer’.

Mar ons gaat te vêr. Lat die wat *wil* megaan met al die *nuwighede*. Patriotte so's ou Plesie blijf liewer bij ‘de oude paden’ (Jer. VI: 16). En hij was dan oek die ouste van die familie.

‘Nou, meneer Plesie, ek wens u geluk. Daar is die dokument. U is nou 'n skatrijk man. Nou kan u met die eerste skip na Frankrijk gaan’.....

‘Wat? weer naar Frankrijk gaan? Waar so veul bloed gestroom het om ons geloof? Waarvandaan mijn voorouwers gevlug het?’

1 In Z. Afrika wordt het ‘dank u’ even als het ‘thank you’ in bevestigenden zin gebruikt.
2 Van het Maleisch: veel, zeer.
3 Fashion.

‘Ja mar die vervolging is nou al opgehou. En as u daar is, dan is u 'n hertog, met 'n grote landgoed en 'n rijke erfenis’.....

‘Né, ver al die geld van die wereld nie. Afrika is nou mijn land. Hier kan ek mijn God vrij dien, en wat sal ek maak met al die rijkdom?’

‘Ja, mar uw kinders! Dan het hulle tog die genut daarvan.’

‘Né, onse Liewe Heer sorg hier ver ons. Ons het nog altijd kos en klere gehad. En die Heer sal wel verder oek ver ons sorre. Lat die geld en goed mar blij. Ons leef hier gelukkig en tevrede. Vrou, wat seg jij?’

‘Ja, ek denk oek so.’

‘Nou, ek geef julle 14 dage uitstel; denk daaro'er en seg mij dan. Julle moet denk as julle die erfenis nie gaat ontvang nie, dan krijg die Regering dit tog mar.’

‘Ja, lat hulle dit mar hou. Meneer moet tog nie kwalik neem nie. Mar meneer kan mar skrijwe hulle kan mar daarme maak wat hulle wil; ek sal tog die erfenis nie kom ontvang nie. Afrika is nou mijn land. Die Heer het ons nou hier gesegen, en nou wil ek mar hier lewe en hier sterwe.’

‘Goejen dag’, ens., en daar rij meneer van der Riet en ou Plesie sit ewe gelukkig en tevrede langes die tetafeltje met sijn ou vrou. En ons kan nie help om te denk an wat ons lees van Mozes: ‘Achtende de versmaadheid van Christus meerderen rijkdom te zijn, dan de schatten in Egypte.’ (Hebr. XI: 24-26).

Een van die familie du Plessis, altemit nog 'n broer van die een wat ons van vertel het, was in die Swellendamse burgerkorps in die slag op Muizenburg, en daar het hij hom so dapper gedraag dat dit selfs die aandag van die Engelse Generaal Elphistone getrek het.

Die familie du Plessis hoef dus nooit beskaamd te wees ver hulle afkoms nie. Ek ver mijn voel tros op mijn afkoms; mijn moeder is oek 'n du Plessis; nou kan julle raai wie ek is.

Maar het wordt hoog tijd om tot den heer Tromp terug te keeren - en van hem afscheid te nemen. Hij zal me wel vergunnen zijne apologie van President Burgers te laten rusten. Slechts een ezel schopt den gevallene. En daarenboven, in onze dagen is de ‘onafhankelijkheid des harten’ zoo algemeen ge-

worden, - daar waai so'n kou'e wind! - dat betoonde piëteit een weldadigen indruk achterlaat, al werpt ze weleens een lichten sluier op den overigens helderen geest.

Slechts eene enkele zijde der ‘Herinneringen’ heb ik den lezer toegewend: de boeren en hun taal. Maar dat zal wel meer dan voldoende zijn om menigeen te doen grijpen naar een eersteling die heden reeds zooveel geeft en voor de toekomst nog zooveel belooft, mits al te groote vruchtbaarheid niet tot overhaasting verleide. De Heer Tromp heeft eer van zijn werk, naar hart en naar hoofd, waar hij een vuurhoutje ontstak in bange donker.

Den Haag, April 1879.
F. VAN HOGENDORP.

Na eene tooneelvoorstelling.

(Causerie.)

I.

Oom had voor de uitnoodiging bedankt.

‘Is er geen akeligs genoeg in de wereld’ - riep hij ons bij het heengaan toe - ‘dat je voor je plezier en je goeje geld..... maar ieder moet weten wat hem past. Als je de meisjes thuis brengt met kapotte zenuwen, of erger nog: half ziek van narigheid, betaal jij den dokter, neef!’

Schertsende lei ik de belofte af, mij geheel naar ooms wenschen te gedragen en spoedde mij met mijne nichtjes naar de Amstelstraat om eene opvoering van ‘Kabale und Liebe’ bij te wonen.

Er is reeds meermalen gewezen op de zwakheden van Schillers ‘Jugenddramen’. Doch geen critiek, hoe smalend ook, zal het gelukken de treurspelen, uit het storm- en drangtijdperk zijns levens, van de planken te verdringen - om de eenvoudige reden, dat, met het oog op hunne waarde voor het *tooneel*, Schillers eerste stukken behooren tot het beste van geheel zijne nalatenschap. Het is waar, de bedoelde werken lijden aan sentimentaliteit en bombast - doch dit verhindert niet, dat zij, wat den tooneelmatigen bouw en vorm betreft, zelfs door fransche dramaturgen zelden geëvenaard zijn. De duitsche letterkunde heeft slechts één drama aan te wijzen, dat in dit opzicht naast ‘Kabale und Liebe’ gesteld kan worden: Lessings Emilia Galotti! Wat Schiller later wrochtte moge uit een algemeen poëtisch oogpunt beschouwd, den arbeid zijner jeugd verre achter zich laten, als *tooneel*stukken staan zij onbetwistbaar lager. Maar van hoe groote werking zijne zoogenaamde burgerlijke treurspelen ook wezen mogen - het zijn *gevaarlijke* stukken, niet het minst voor de vertooners. Alleen *beschaafde* toneelspelers kunnen Schiller recht doen wedervaren. Door hunne kiesche opvatting en soberheid in de vertolking, behooren

zij het voos-pathetische, dat in den vaak gezwollen zegtrant aan het licht treedt, te veronzijdigen. De minderen onder de kunstbroeders nu zullen licht tot het tegendeel overhellen, door ‘der Worte rednerisch Gepränge’ in hun zwak gevoed worden, en niet nalaten hiervan, door middel van eene overbodige stemuitzetting en woeste molenwiekerij, het schouwburgpubliek kondschap te doen.

De uitvoering, die *wij* bijwoonden, was niet onverdienstelijk. Frl. Frohn vervulde op artistieke wijze de rol van Louise. Uit gebrek aan beter, moest zij zich evenwel met een der *dii minores* van het gezelschap, als ‘partner’ tevreden stellen. En deze dreigde inderdaad door zijn breideloos spel den indruk van het geheel te verstoren. ‘Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas’, en is er in zijn soort iets pijnlijkers dan een spotlach te hooren schateren, waar een dichter - en een dichter, die u lief is! - het nameloos wee dat de menschelijke ziel vaneen rijt, in beeld brengt? Het doet geheel uw gemoed in opstand komen, want het schijnt u een hoon toe, den dichter *zelf* aangedaan!

Doch hier bleef ons gelukkig die noodlottige schrede van het verhevene naar het lachwekkende bespaard; daarentegen liepen wij gevaar door het gebrekkige spel van Ferdinand den louterenden eindindruk geschaad te zien, waardoor de verheven strekking der tragedie belet zou worden, zich krachtig genoeg te uiten en den toeschouwer tot berusting te stemmen.

Ook te dezen opzichte bleek mijne vrees ongegrond te zijn. Wel verre van afgemat en terneer gedrukt huiswaarts te keeren, ontwaarde ik al spoedig aan den opgewekten toon, waarin mijne vriendinnen elkaar heur indrukken meedeelden, aan den vluggen, veerkrachtigen gang, waarmee ze mij op zijde bleven, dat het schouwspel zijn doel - een doel, dat het met alle en elke kunst gemeen heeft, namelijk het opwekken van veredelende gewaarwordingen - niet gemist had. En thuis gekomen zag ik haar oogen tintelen van gloed en bezieling. Toen zij dan ook getuigden *genoten* te hebben, twijfelde ik geen oogenblik aan de oprechtheid dier verklaring. Wel trachtte ik vergeefs mijne bevreemding te onderdrukken toen de jongste er bijvoegde:

- ‘Ik gevoel wel eenige schaamte, dit te durven bekennen, maar liever zie ik mij van *wreedheid* dan van *onoprechtheid* beschuldigd!’
- ‘Van wreedheid?’ vroeg ik.
- ‘Of van liefdeloosheid, als gij aan een zachter woord de voor-

keur geeft. Gij zult toch niet ontkennen, dat het welbezien een wreedaardig genoegen is, zich te vermeien in het leed van anderen, zich als het ware op het schouwspel van hun lijden te vergasten?'

- 'Ook *ik* heb dat denkbeeld niet kunnen onderdrukken' - merkte haar zuster op. 'Papa houdt niet van treurspelen, in den schouwburg zoomin als in de werkelijkheid. *Ik word er te naar van*, zegt hij. Dit pleit voor zijn goed hart en zijn liefderijke inborst, dunkt ons!'

- 'Sommige menschen gevoelen geene behoefte aan de eigenaardige bekoring, die de tragische kunst schenkt. Zij zijn er niet slechter om, doch wacht u wel hierop een oordeel omtrent de meer of mindere zachtaardigheid huns karakters te gronden,' pleitte ik, niet zonder mijne ware meening geweld aan te doen. Maar ik kon immers bezwaarlijk tegenover deze kinderen betoogen, dat de oorzaak van een verschijnsel als bij haar vader viel waar te nemen, elders gezocht moet worden en meestal schuilt in eene jammerlijke enghartigheid, zelfgenoegzaamheid of oppervlakkigheid?

- 'Dus bestaat er volgens u geen verband tusschen het welbehagen, waarmede wij eene Agar de scheppingen van het fransche klassicisme, een Rossi de hartstocht van Othello of het folterend zielewee van Hamlet zien belichamen en den lagen zin des volks, dat jacht maakt op de schrikwekkendste vertooningen in de werkelijkheid? Is er geene betrekking, vraag ik, tusschen het feit, dat wij met ingehouden adem de opvoering volgen van schouwspelen, waarbij menschonteerende gruwelen en schier niet te peilen menschelijk lijden tegenover elkaar gesteld worden en den trek naar het afzichtelijke, hetwelk den minderen man en zijne vrouwelijke standgenooten zich doen scharen om het schavot, als een misdadiger terecht gesteld wordt, of verdringen bij het lijk van een pas opgevischten drenkeling?'

- 'Dat er *eenig* verband bestaat tusschen beider zin voor het ontzettende: van den meer beschaafden mensch, die met angstige spanning de eindbeslissing in het "drama" te gemoet ziet, maar niet voldaan is alvorens hij den verpletterenden slag werkelijk heeft zien vallen; van het volk, dat met duivelachtigen lust, zou men schier zeggen, de ijselijkste vertooningen najaagt, zich tegenwoordig, bij gebrek aan openbare terechtstellingen, behelpende met het bloedig schouwspel in onze slachtplaatsen, *voor aan de straat*, gelijk Van Alphens Keesje zeggen zou, durf ik

niet tegenspreken. Toch behoeven wij, met het oog hierop, den mensch niet zwarter te maken dan hij verdient, door maar terstond te denken aan eene natuurlijke wreedheid van inborst, een dierlijken trek naar “pas geronnen bloed en lillend menschenvleesch!” Ik, voor mij, zou den grond dier niet te loochenen verschijnselen willen zoeken in een den mensch aangeboren behoefte aan gemoedsbeweging. Noem het honger van den geest, die stof om te verwerken verlangt; van de ziel, die aandoeningen (emoties) eischt. Niemand zóó vadsig van aard, wiens innerlijk niet afkeerig is van het ledige., Het levensbeginsel van den geest is *beweging*; daarom zoekt de mensch gestadig voedsel tot onderhoud van dien levensgeest. Op hoe lager trap van ontwikkeling hij staat, met hoe grover spijs stelt hij zich tevreden, of des te krachtiger behooren de indrukken te zijn, die zich aan zijne, voor fijnere waarneming niet berekende, zinnen voordoen, wil hij ze inderdaad opnemen en verwerken.’

- ‘Doch waarom vraagt de geest of het gemoed dan bij voorkeur smartelijke aandoeningen, en spijzigen ze zich het liefst met “lijdensstof”? Aangename gewaarwordingen laten zich, dunkt mij, veel beter smaken en moeten... wel zoo licht te verteren zijn!’

- Wie zegt, dat ons gemoed niet gaarne ook daaraan zich vergast? Vraag het den kermisclown, hoe groot hij zijn auditorium schat, hetwelk gretig de grove boert, die hij ten beste geeft, hem van de lippen vangt! En bij gebreke aan dergelijke verlustigingen stelt het volk zich nog met vrij wat minder tevreden. Het schoolt samen bij het minste ‘standje’ en blijft verzameld ook al blijkt het standje slechts een ‘relletje’ te zijn; durf een hoed van niet gewoon model dragen en gij trommelt een gansche buurt bijeen... zonder trommel! Waag het des middags op een der openbare pleinen u te verdiepen in de beschouwing van het luchtgewelf; in minder tijds dan ik dit zeg, ziet gij u omringd door eene gansche schare, wie de honger naar wat voedsel voor den geest uit de oogen blikt; op wier gelaat althans geschreven staat, dat een weinig geestelijke spijs haar niet onpas zou komen. En gij vindt onder die steeds aangroeiende menigte de gegoede en zoogenaamd beschaafde burgerklasse, om van *dandies* met badinetjes en lorgnetten te zwijgen, rijkelijk vertegenwoordigd. Een bewijs, dat de armoede aan denkbeelden onbetamelijk groot is, en een vernis van uiter-

lijke beschaving het gebrek aan innerlijke beschaving zeer onvoldoende verbergt.

Voor het overige zij toegegeven, dat, waar gij het volk - behoef ik nog te zeggen, dat hieronder niet bloot de zoogenaamde ‘smalle gemeente’ te rangschikken is - de keus geeft tusschen het ‘vroolijke’ en het ‘smartelijke’, de kermisklucht zou moeten wijken voor de in ons oog weerzinwekkende vertooning van een pseudo-boschjesman, die levende duiven verslindt, voor het schouwspel van een hanengevecht of iets dergelijks! De oorzaak van dit verschijnsel is niet ver te zoeken.

Wat gij daareven in het midden bracht omtrent het lichter verteerbare van vroolijken kost - vergun mij dit beeld te behouden - was volkomen goed gezien, doch juist omdat de aandoeningen, die het ‘lijden’ van den evenmensch (of van een dier) in ons te weeg brengt, krachtiger zijn en haar nawerking langduriger doen gevoelen, daarom verkiest men ze boven de spoediger uitgewischte gewaarwordingen door vroolijke schouwspelen opgewekt. Ook hierin dus verloochent de hebzucht der menschelijke natuur zich niet, dat ze zich het liefst in den kortst mogelijken tijd verrijkt - zij het ook met ‘aandoeningen’!

- ‘Dus het is onze armoede aan geestesvoedsel, aan denkbeelden, aan gemoedsbevindingen, die ons naar den schouwburg dringt?’

‘Onze *betrekkelijke* armoede, wel te verstaan! Wij mogen niet allen naar een en denzelfden maatstaf meten. Doch, hoe hoog een trap van ontwikkeling de mensch ook bereikt, de behoefte om den kring zijner denkbeelden uit te breiden, de bevindingen des gemoeds te hernieuwen, zal zich nimmer verloochenen, want elke voldoening in dit opzicht schept *weer* behoefte. Het maatschappelijk leven met zijne eentonigheid en gelijkvormigheid is niet bij machte dien steeds manenden drang geheel te bevredigen. In den sleur der dagelijks wederkeerende beroepsbezigheden vinden we op dit punt geene vergoeding; daarom zoeken we troost en hulp bij de Muze’.

- ‘Om ons kunstmatig te laten opwinden?’

- ‘Als gij het zoo noemen wilt, ja! Immers ons gevoel voor kieschheid, betamelijkheid en zedelijkheid, in één woord ons *schoonheidsgevoel*, keert zich walgend af van de vertrokken gelaatstrekken eens drenkelings, terwijl elke aandoening van deernis of meewarigheid met het lot eens terechtgestelden misdadigers zou worden overvleugeld door het terugstootende, weerzin wek-

kende realisme van het schouwspel. Wij verlangen geen gemoedsbevindingen *tot elken prijs!* De hoogere ontwikkeling der zinnelijke, zoowel als geestelijke vermogens, heeft ons tot fijnproevers gemaakt, ook in *niet*-stoffelijken zin. En de schatkamers van onzen geest - hoe betrekkelijk arm dikwerf - zijn nimmer zóó geheel ontbloot van denkbeelden, van stof om de werking van het innerlijk leven te onderhouden, dan dat we, om nieuwe indrukken op te vangen, ter markt behoeven te gaan bij kijvende buren, of ons zouden moeten scharen onder het eeuwig auditorium op den Dam, dat in kennelijke spanning het uur van aflossing der paleiswacht verbeidt. Wat we echter in het werkelijke leven vergeefs zoeken, schenkt ons de kunst, wie het gegeven is het leven in zijn vollen rijkdom van waarheid, schoonheid en goedheid ons voor oogen te stellen.'

- 'Wij danken dus aan de kunst de bevrediging van een gestadig verlangen naar rijkere gewaarwordingen, naar diepere gemoedsbevindingen, dan het leven zelf, gelijk dit voor de meesten "daarheen rolt", schenken kan. En niet alleen van de vroolijke muze der komedie is in deze heil te wachten, ook bij de tragedie vinden wij baat; ja, de aandoeningen door de laatste opgewekt zijn dieper en zullen derhalve duurzamer wezen. Dit alles is mij volkomen duidelijk. Doch vanwaar komt het, dat terwijl het lijden van onzen evenmensch in de *werkelykheid* ons hart van smart en rouw ineen doet krimpen, wij een gevoel van welbehagen niet vermogen te onderdrukken als wij de *kunst* dat "lijden" in beeld zien brengen?'

- De kunst, zonder ooit de werkelijkheid uit het oog te verliezen, stelt zich ten doel, hetgeen ze aan de werkelijkheid ontleent, in *schoone* vormen weer te geven, want zij wil den beschouwer aantrekken, *niet* afstooten! Kiest ze dus de 'smart', of in het algemeen het 'lijden' tot haar onderwerp, dan neemt ze stilzwijgend de verplichting op zich, dat 'lijden' voor te stellen in een vorm, die, wel verre van af keer in te boezemen. integendeel ons door zijn schoonheid boeit. Zoo rust ons oog met welgevallen op den groep van Laöcoon - hoewel in dit ge wrocht het ondragelijkst lijden werd uitgedrukt. De voorstelling van den gekruisigden Heiland stuit ons niet - dewijl de kunstenaar datgene verzweeg, althans verzachtte, wat het beeld bij een zoo wreeden doodstrijd noodzakelijk moet hebben misvormd. In gelijken geest handelt de treurspeldichter. Het leelijke, terugstootende, dat aan de uiting van het 'lijden',

gelijk aan die van den hartstocht in sommige gevallen verbonden is - het *zufällig-Wirklicht*, gelijk Goethe het noemt - neemt hij weg - zonder daarom het karakter zelf van het voor te stellen leed geweld aan te doen[1]. En mocht hij, ten gevolge van den aard der te bewerken stof bijv., gedwongen worden het ‘stuitende’ in beeld te brengen, dan nog heeft hij 't in zijn vermogen er den weerzinwekkenden indruk van te verzwakken door het in de schaduw van het bekoorlijke beeld der schoonheid te stellen. Het is juist de dichtkunst welke in dit opzicht hare vleugelen zooveel wijder kan ontplooien dan elk harer zusters. Zij vermag het op zich zelf leelijke en booze voor te stelleu, omdat zij eene kunst is van beweging en den eenen indruk op den anderen kan laten volgen. Stelt zij ons het afzichtelijke voor oogen, zij blijft niet in gebreke den pijnlijken indruk, dien het maakte, uit te wisschen door zoodra mogelijk een ander beeld er voor in de plaats te stellen. Wel zoekt ook de beeldende kunstenaar, met name de schilder, vaak zijn kracht in tegenstellingen, doch de dichter kan in dit opzicht veel verder gaan en oneindig meer wagen, zonder de eeuwige wetten der schoonheid te overtreden. Doch dit terloops. Ook in het dagelijksch leven doet de alles overheerschende macht van het ‘schoone’ zich gelden. Zelfs de voor 't overige fijngevoelige en beschaafde mensch weet zich niet te ontworstelen aan de bekoring, die het schouwspel van een brand uitoefent. Wel heeft hij deernis met hen, die het slachtoffer van de ramp zijn - doch de aangrijpende schoonheid van het vlammenspel mist niet, hem met een zeker gevoel van welbehagen te vervullen en elke andere gewaarwording te overheerschen.

Er bestaat nog eene reden, waarom de voorstelling van het ‘lijden’ door de kunst, aandoeningen te weeg brengt, zoo geheel

1 Onder het ‘zufällig-Wirkliche’ verstaan wij o.a. overbodige gelaatsvertrekkingen, een onnoodigen tranenvloed, gekerm en gegil, kortom het leelijke, dat aan de uiting der smart in de werkelijkheid verbonden is, maar tot het eigenlijk wezen der zaak niets afdoet. Zoo hoorde ik eens bij een opvoering van *Maria Stuart*, behalve ‘ein dumpfes Getöse von Stimmen von unten herauf erschallen’, gelijk Schiller zelf voorschrijft aan het slot van tooneel X, laatste bedrijf, een doffen slag, die het vallen van den bijl op het blok moest verbeelden. Alsof de alleenspraak van Leicester niet ‘fürchterlich’ genoeg ware! In Hugo's Marion Delorme wordt het slottooneel begeleid door het gehamer der werklieden, die (achter de schermen) het schavot in elkaar timmereu. Dit alles is wel ‘horrible’, maar daarom der kunst onwaardig.

verschillend van die, welke wij er in het leven zelf van ontvangen. De kunst, namelijk, ontneemt aan de werkelijkheid al hetgeen deze vaak zoo pijnlijk maakt: de betrekking tot ons zelven. In het leven is het ons niet mogelijk persoonlijk buiten alle deelneming in het aanschouwde te blijven. Wij kunnen onzen broeder, onzen vriend, ja, den ons geheel vreemden mensch niet zien lijden, zonder ook zelf smart te gevoelen. Onder den invloed eens kunstwerks schijnen wij echter als vanzelf eene andere, vrijere stemming deelachtig te worden. De wetenschap, dat het *verdichte*, geen werkelijke handelingen zijn, welke men voorstelt, brengt ons in die zoo zeer gewenschte en tot het recht genot van een kunstarbeid noodzakelijke stemming, zonder daarom de illusie in dier voege te verstoren, dat ook de handelingen zelf haar belang voor ons verliezen. Ik sprak van een tot het recht genot van een kunstwerk allernoodzakelijkste stemming; immers, ontbrak deze bij den toeschouwer, dan zou de opvoering van een drama kortweg tot de onmogelijkheden behooren. Het publiek zou zich telkens genoopt voelen werkdadig deel aan het vertoonde te nemen - zich mengen in de gesprekken, welke op het tooneel gevoerd worden, ja, vaak tusschenbeide treden: hier de deugd in haar strijd tegen het kwade steunen; dáár het bedrog helpen ontmaskeren, of zich geheel uit de voeten maken, als minder gesteld op het gezelschap van Richards, Othello's, Tartuffes en ijzervreters[1]. De bezoekers in den zoogenaamden engelenbak, die werkelijk vaak de verzoeking niet kunnen weerstaan, een woordje mee te spreken met de handelende personen, mogen daarom behooren tot de ‘dankbare’ toeschouwers, tot het oordeelkundige publiek zullen ze stellig niet gerekend worden!

Ten opzichte der voorstelling van het ‘lijden’ door de kunst, hebben wij dus twee zaken in het oog te vatten. Vooreerst ontneemt de kunst - want dit wordt haar door haren aard zelf geboden - aan het ‘lijden’ zijn terugstootend karakter. Ten andere verliest het ‘lijden’, zoodra de kunst het in beeld brengt, datgene wat de *werkelijkheid* vaak zoo pijnlijk maakt,

1 Eduard von Hartmann zegt in zijne ‘Gesammelte Studien und Aufsätze’, S. 295: ‘Wenn man einen Bauer in den Hamlet führt und derselbe sich vor der Erscheinung des Geistes von Hamlets Vater selbst fürchtet und erschüttert, so wird das Mitgefühl mit der Erschütterung des Sohnes keinen Platz in dem Gemüth dieses Bauern finden, und hierdurch nicht nur die beabsichtigte Wirkung ausbleiben, sondern ihm auch weiterhin das Verständniss für die durch die Erscheinung im Hamlet hervorgerufene dauernde Stimmung fehlen.’

namelijk de betrekking tot ons zelven. De stelling van Baudelaire: ‘Le beau c'est l'horrible, l'horrible c'est le beau,’ wordt derhalve eerst dan tot waarheid verheven, als ‘l'horrible’ vooraf van de kunst zijne wijding ontvangt; van de kunst, die het juist datgene ontneemt wat haar ‘horrible’ maakt. In zoover dus kan ieder zich neerleggen bij de bewering, dat:

> Il n'est pas de serpent, ni de monstre odieux,
> Qui par l'art imité ne puisse plaire aux yeux.

Ik meende mij hierbij te kunnen bepalen, in het vertrouwen de punten van overeenkomst der tragedie, als kunstarbeid, met de lijdensgeschiedenissen, die het werkelijk leven aanbiedt, benevens het kenmerkend verschil tusschen beiden, voldoende te hebben toegelicht, doch ik rekende buiten mijn auditorium.

- ‘Hoe nu’ - werd mij toegevoegd - ‘gij brengt ons halverwege en wilt ons verder in den steek laten? Zullen wij dan nimmer achter “het groote geheim” komen?’

- ‘Maar wat verlangt gij dan meer te weten?’

- ‘Gij beweert, dat elke tragedie een gevoel van bevrediging moet achterlaten....’

‘Natuurlijk. Ware het anders, dan zou zij uit het oogpunt der kunst beoordeeld, haar vonnis niet kunnen ontgaan!’

- ‘Voldoet “Kabale und Liebe” aan de eischen der tragische kunst?’

- ‘Zonder twijfel!’

- ‘Welnu, dat zou ik gaarne verklaard zien. Ik ontken niet, dat het stuk bij de opvoering werkelijk een bevredigend gevoel bij mij heeft achtergelaten. Papa's vrees is geheel beschaamd geworden, want in plaats van zenuwachtig en in een gedrukte stemming huiswaarts te keeren, gevoelde ik mij opgewekter en krachtiger dan ooit. Doch juist dit is mij een raadsel: hoe de vreeselijke slotkatastrofe, waarbij recht en billijkheid, jeugd en liefde het onderspit delft in een rechtvaardigen strijd tegen hartelooshеid, list en bedrog; kortom: waarbij het “kwade” de zege behaalt op het “goede”, mij bevredigen *kon!*’

- ‘Als *werkelijk* het “kwade” zegevierend het strijdperk had verlaten, zou de tragedie geen bevredigenden eindindruk hebben kunnen achterlaten. Gij oordeelt naar den schijn! Het tragische.... doch de uiteenzetting van het door u opgeworpen vraagstuk zou ons voor heden te ver voeren. Vergun mij dus

te eindigen met de belofte morgen onze bespreking te vervolgen’.

II.

Ieder, die het waagt te spreken over kunst, zou wèl doen, zich het waarschuwend woord van den knaap uit De Génestets bekend leekedichtje in het geheugen te prenten:

> ‘Pel 't nootje, maar maak het niet morsig, Meneer!’

en zich te spiegelen aan den heeroom, die deze verzuchting den jongen ontlokte. Raadpleeg de meeste handboeken over aesthetica omtrent schier dagelijks voorkomende verschijnselen op kunstgebied: gij vindt fijn uitgesponnen redeneeringen, buiten het hart der kwestie om; wijsgeerige bespiegelingen, welke tot het wezen der zaak weinig afdoen; hoogstens eene langdradige definitie, slechts toepasselijk op enkele gevallen; alles nog bovendien verstrikt in een voor den leek niet te ontwarren net van grieksche en latijnsche citaten.

Doch wij zouden over het tragische spreken, gelijk dit in het slottooneel van eene rechtgeaarde tragedie aan het licht treedt - en daarbij al wat naar diepzinnige schoolgeleerdheid zweemt, trachten te vermijden.

Gij waart in Schillers tragedie getuige van den doodstrijd van twee gelieven, bestemd, naar het scheen, elkaar een hemel op aarde te bereiden; gij zaagt ze, om zoo te zeggen, *vermoorden* door een harteloos vader - en in plaats van het hoofd af te wenden en in uw binnenste wraak te roepen over het hemeltergend onrecht, dat onder uw oogen gepleegd werd, kondt gij u van eene zekere bekoring, die u de ziel vervulde, niet losmaken - en wel verre van met weerzin beladen, verliet gij den schouwburg in een verheven stemming, rijker aan kracht en levensmoed!

- ‘Van waar dit verschijnsel?’ vraagt ge.

- Dit verschijnsel vindt zijne verklaring in het karakter zelf van het tragische, dat zich juist door zijne vertroostende kracht zoo kenmerkend onderscheidt van het bloot aangrijpende der *smart!* Het tragische komt niet alleen hierin overeen met den humor, dat de schare - waaronder niet weinig kunstbespiegelaars - er den mond vol van heeft, zonder tot het recht be-

grip van zijn eigenlijk wezen te zijn gekomen - al het treurige heet *tragisch*, gelijk het lachwekkende, zonder onderscheid, met den naam van *humor* gedoodverfd wordt - beide hebben ze nog bovendien hunne dubbele roeping gemeen. En mocht het schier niemand gelukken den aard van den humor korter, maar tegelijk juister te kenschetsen dan De Génestet in zijn leekedichtje: humor is

> ‘Een rijke taal vol geest en - ingehouden tranen’,

geen schriftverklaarder - hoe geleerd voor het overige - vermocht de roeping der tragedie bondiger en helderder te ontvouwen, dan Platen in het distichon:

> ‘Ein Tragiker, Freund, ist der nur, welcher die tiefste
> Wunde zu schlagen und auch wieder zu heilen versteht.’

Aristoteles' bewering, dat het treurspel angst en deernis verwekken moet, is dus onvolledig, daar het tevens een vertroostend element in zich bevat en zich ten doel stelt den toeschouwer tot *blijmoedige* berusting te stemmen[1]. Zonder nu verder in het algemeen over het wezen der tragedie te redekavelen, willen wij onderzoeken onder welken vorm het tragische zich in het dagelijksch leven openbaren kan.

Iemand, *die u dierbaar is* (ik leg hierop den nadruk, dewijl zijn lot u anders onverschillig zou zijn), iemand, jong en vol levensmoed, wordt door den dood plotseling aan den kring der zijnen ontrukt.

Diepe smart vervult uw ziel. ‘*Waarom* - roept ge in vertwijfeling - *waarom* moest dat kostbare leven zoo vroeg worden vernietigd?’

Een dergelijk voorval nu, hoe ontzettend en deerniswekkend ook, kan niet met den naam van tragisch bestempeld worden, juist omdat gij op uw vertwijfelend ‘waarom’ geen redelijk antwoord erlangt. Wellicht voegt gij mij toe: sterven is gewin; mijn vriend was te goed voor deze aarde, daarom nam God hem tot zich; of:

> ‘Das Warum wird offenbar
> Wenn die Todten auferstehen.’

Doch indien deze algemeenheden u werkelijk ernst zijn -

1 Wellicht ook wilde Aristoteles dat vertroostend element in het woord *deernis* begrepen hebben. Lessing althans is die meening toegedaan.

dan mag uw ziel ook niet bedroefd wezen, en is elke bespreking van het tragische met u onvruchtbaar. Dit in het voorbijgaan.

Stel u de zaak anders voor. Neem aan, dat iemand, in wiens lot gij belangstelt, het leven boet voor een gepleegde misdaad, dan ook zal zijn dood u schokken - tenminste als hij uw sympathie niet geheel verloor; doch de wetenschap, dat de gerechtigheid zijn leven eischte als een zoenoffer voor de haar aangedane beleediging, stemt u tot berusting. Ja, uwe overtuiging, dat niemand straffeloos zich vergrijpt aan de maatschappelijke orde, zal nieuw voedsel erlangen en u bezielen met een verheffend gevoel van vertrouwen in de eindelijke zegepraal van recht en waarheid. En juist dit verheffend gevoel zal het smartelijke der gebeurtenis verzachten! Het voorval, zóó gesteld, heeft eene *tragische* beteekenis.

Een derde voorbeeld. Gesteld, dat de bedoelde persoon viel in den strijd voor een verheven beginsel, bijv. in den kamp voor de vrijheid en onafhankelijkheid zijns volks - dan nog zal de tijding van zijn dood u treffen tot in het diepste der ziel - maar de bedenking, dat hij zijn leven opofferde om een grootsch denkbeeld te helpen zegevieren, dat hij de heilige zaak der vrijheid met zijn bloed bezegelde - zal u eene vertroostende gedachte zijn. Ja, inplaats van verbittering tegen het lot op te wekken, zal de heldendood uws vriends u met geestdrift vervullen, en mocht gij misschien lang geaarzeld hebben, het bedreigde vaderland te hulp te snellen, nu bedenkt gij u niet langer en gespt het zwaard om.... Ziedaar alweer de macht en de louterende werking van het *tragische!*

Het gebied der dramatische kunst betredende, ontmoeten wij menigen arbeid, die, hoewel zich uitgevende voor tragedie, juist het kenmerkend karakter, het tragische eigen, mist. Zoo schreef Zacharias Werner: ‘De Vierentwintigste Februari, Treurspel in één bedrijf’, waarvan de fabel op de volgende gegevens gebouwd werd. Kunz Kuruth, de aanleidende oorzaak van den dood zijns vaders, wordt door dezen op zijn sterfbed gevloekt:

> ‘Fluch dir! und deiner Frau,
> Und eurer Leibesfrucht!’

Die vloek komt in vervulling. Kunz' zoontje, op tweejarigen leeftijd met zijn jonger zusje keukentje of slachtertje spelende, snijdt het meisje - in kinderlijke onnoozelheid - den hals af:

‘Komm’, rief er zum Schwesterlein,
‘Wir wollen Küche spielen - ich will die Köchin sein’, u.s.w.

Op zijne beurt acht nu ook deze vader zich gerechtigd zijn kind eene vreeselijke verwensching naar het hoofd te slingeren.

Het kind, dat onbewust de ijzingwekkende daad volvoerde, wordt verstooten - en na, met den vloek des vaders beladen, jaren lang de wereld te hebben rondgedoold - komt hij op zekeren avond bij zijne ouders terug - zonder te worden herkend.

Deze ouders vervielen intusschen tot diepe ellende, ja het water kwam hun op den bewusten avond tot de lippen. Ten einde raad, nemen zij dan ook het besluit, den reiziger, dien ze gastvrijheid verleenden, en die reeds ter ruste lag, te vermoorden en te berooven. Alzoo komt de vloek des grijzen vaders ten volle in vervulling, daar na het plegen der wandaad blijkt, dat Kunz Kuruth zijn eigen zoon om hals bracht. Om het huiveringwekkend tafereel zoo schril mogelijk te kleuren, laat de auteur elk deel van deze trilogie op een 24sten Februari spelen en bij elk der drie gelegenheden het zelfde mes dienst doen. Dat eene dergelijke aaneenschakeling van gruweldaden een ontzettend pijnlijken indruk op het gemoed des toeschouwers maakt, spreekt van zelf - en wèl mocht de dichter in zijn voorrede getuigen, dat de fabel ‘*gottlob erdichtet ist*.’ Het schrikwekkende stuk mist te eenemale de eigenschappen, welke tot het wezen eener tragedie behooren. Al wat menschelijk is in ons, verzet zich tegen zulk eene vertooning.

Waarom moest de zoon sterven door de hand zijns vaders?

Het *noodlot* wilde het alzoo, antwoordt de auteur.

Maar is dat een *redelijke* grond; vermogen we daaruit een vertroostende gedachte te putten: komt ons nu de dood des niets kwaads vermoedenden jonkmans verantwoord, zedelijk gerechtvaardigd voor? Of schuilt er iets hartverheffends in, aan te toonen hoe de mensch tot een wezen zonder wil verlaagd wordt, door hem aan de macht van een grillig en onverbiddelijk noodlot over te leveren?

Maar zelfs al wilden wij de eischen van het tragische ter zijde laten, dan nog moet Werner's drama worden veroordeeld. Immers van een kunstwerk vorderen wij, dat het één, met onweersprekelijke noodzakelijkheid, uit het ander voortvloeit. In ‘De

Vierentwintigste Februari' mist men echter dien strikten samenhang der feiten onderling - zonder hetwelk geen harmonisch kunstgewrocht denkbaar is. Want welk verband bestaat er tusschen den vloek des grootvaders en den moord in argeloosheid gepleegd door den kleinzoon op zijn zusje, en tusschen dit feit en de gruweldaad des vaders? Volgt het een uit het ander? Immers, neen! Hier is slechts een noodlottig toeval of een toevallig noodlot in het spel - gelijk de overeenstemming der datums, waarop een en ander plaats greep, dit nog ten overvloede aan het licht brengt. De geheele handeling, welke hier voorgesteld wordt, is onnatuurlijk en onredelijk, omdat ze op bovennatuurlijke gegevens werd gegrond. Het zij nog eens herhaald: een schouwspel, dat enkel angst en ontzetting te weeg brengt, dat verbittering kweekt tegen het lot en nergens een uitzicht opent, 'twelk ons met de hardheid van dat lot verzoenen kan, is geen *tragedie*, al werd het ook 'unter den Auspicien Seiner Excellenz des Herrn geheimen Rathes Von Goethe zu tage gefördert, von diesem grössesten Kunstkenner und Musageten Deutschlands und Europas einer huldvollen Aufnahme gewürdigt, ja sogar unter seiner Leitung und auf eine seiner würdige, nämlich volkommen und durchaus meisterhafte Weise, späterhin zu Weimar dargestellt', zooals de schrijver in eene korte voorrede meedeelt.

Het hier bedoelde quasi-Trauerspiel staat niet alleen in de dramatische letterkunde. Schiller gaf door zijne, op zoogenaamd grieksche leest geschoeide, 'Braut von Messina' het sein aan een leger navolgers, die, op gevaar af van de tragedie voor goed in minachting te brengen, het aanzijn schonken aan eene menigte tooneelstukken, het een al vreeselijker dan het andere, en bekend onder den naam van noodlotstreurspelen. Gelijk wij bij Werner zagen, treedt in de zoodanige stukken het toeval, het noodlot beslissend op en wordt de mensch voorgesteld als ten speelbal strekkende van wraakgierige machten, die ergens in het onzienlijke haar woonplaats vestigen. Müllners *Schuld*, Grillparzers *Ahnfrau*, het hyperromantisch drama van Victor Hugo behooren tot deze klasse. Een voor de hand liggend voorbeeld is nog Körners *Sühne*, een ijzingwekkend stuk, waarvan wij in des dichters eigen briefwisseling lezen, dat het naar het getuigenis van allen, die het lazen: 'das Grässlichste war, was man je gewagt hat.' Ook hier is aan een noodlottig toeval de hoofdrol toebedeeld.

Komen de hier bedoelde werken in hoofdzaak overeen met het eerst door mij gestelde voorval uit het dagelijksch leven, de kunst biedt niet minder gewrochten aan, die het tweede in herinnering roepen: Macbeth, Coriolanus, Brutus, Götz von Berlichingen, het Gretchen-drama uit Faust, Maria Stuart, Van Heysts Rennenberg. In deze treursspelen, die werkelijk tragediën mogen heeten, wordt de val van held of heldin zedelijk gerechtvaardigd, en aangemerkt als een zoenoffer voor een beganen misstap. De theorie der *tragische schuld* kan er op worden toegepast. ‘Diese Theorie geht im Wesen dahin,’ zegt een duitsch kunstgeleerde (Eugen Heinrich Schmitt), ‘dass irgend ein Uebergriff, ein einseitiges Streben des Individuum die allgemeine Weltordnung verletze, welche Schuld die Rückwirkung, die Strafe, den Sturz des Helden hervorrufe, um so die gestörte Harmonie wieder herzustellen, den Sieg des geheiligsten Prinzips, gegen welches gesündigt wurde, herbeizuführen’. Bij deze tragediën wordt dus de oorzaak van den val der hoofdpersonen genoegzaam verklaard. Het antwoord, dat de toeschouwer op zijn ‘Waarom?’ erlangt, moet zelfs het meest alledaagsch rechtvaardigheidsbegrip voldoen. Het hieruit voortspruitend gevoel van bevrediging veronzijdigt, als het ware, den smartelijken indruk, dien de ondergang van den held, welke ondanks zijne afdwalingen onze sympathieke belangstelling veroverde, noodzakelijk te weeg brengt. Het verband tusschen oorzaak en gevolg bij kunstwerken dezer soort, springt zóó duidelijk in het oog, dat het overbodig mag heeten, één dier gewrochten in bijzonderheden te ontleden. Dit weinige volsta derhalve.

Eene tragedie, welke punten van aanraking biedt met het derde door mij gestelde voorbeeld uit de werkelijkheid, schonk Goethe ons in zijn Egmont. Hier wordt de hoofdpersoon *onschuldig*, doch daarom niet *doelloos* in het verderf gestort, dewijl zijn ondergang kan beschouwd worden als een offer, gebracht aan een grootsch beginsel!

Egmont stort zich, als het ware, zelf in het ongeluk, door, ondanks de welmeenende waarschuwingen en dringende beden van vriend en partijgenoot, gehoor te geven aan Alva's uitnoodiging en zich naar Brussel te spoeden. Sommigen hebben, zich grondende op deze omstandigheid en ter verklaring van den verheven indruk, welken het treurspel, ondanks het rampzalig einde van Egmont, te weeg brengt, gemeend hier de theorie der

tragische schuld te mogen toepassen. Ten onrechte, natuurlijk. Egmont *is* niet schuldig. Want wat zou zijn vergrijp moeten wezen? Dat hij, anderen naar zich zelf beoordeelende, niet gelooven kon aan de mogelijkheid van een snood verraad, als waarvan hij het slachtoffer werd? Maar juist dit doet zijn edelaardig en trouwhartig karakter zoo helder in het licht treden, en pleit zeer zeker niet te zijnen nadeele! Neen, enkel het feit dat Egmont viel als een martelaar voor de heilige zaak der vrijheid; dat hij de rechtvaardigheid van den grootschen kamp, dien men op het punt stond aan te binden tegen dwingelandij en woest geweld, met zijn bloed bezegelde, verzoent ons met den smartelijken dood van den held. Dat Goethe zelf bij het schrijven van zijn treurspel, door dit denkbeeld bezield werd en aan zijn arbeid geen andere strekking wilde toegedicht hebben, blijkt ten duidelijkste uit het heerlijk naspel der tragedie:

'Er (Egmont) entschläft,' - lezen we aan het slot - 'die Musik begleitet seinen Schlummer. Hinter seinem Lager scheint die Mauer zu eröffenen, eine glänzende Erscheinung zeigt sich. Die Freiheit im Himmlischen Gewande, von einer Klarheit umflossen, ruht auf einer Wolke u.s.w.' Terwijl wij, even later, Egmont hooren-spreken:

'Auch ich schreite einem ehrenvollen Tode aus diesem Kerker entgegen; ich sterbe für die Freiheit, für die ich lebte und focht, und der ich mich jetzt leidend opfre.'

Denk dan ook deze omstandigheid - namelijk, dat Egmont wordt opgeofferd om een edel beginsel de zege te helpen verschaffen - weg, en gij houdt een treurspel over, dat zich in geen enkel opzicht van de zoo zeer gewraakte noodlotstreurspelen onderscheidt.

Andere historische personen, wier ondergang een tragischen indruk achterlaat, en in dit opzicht met Egmont op den zelfden bodem staan, zijn o.a. Christus, Huss, Socrates.

Doch waar blijven wij met Kabale und Liebe! Een zoogenaamd noodlotstreurspel is het niet; de verheffende indruk, dien het kunstwerk achterlaat, zou het reeds onmiddellijk weerspreken. Ook leiden geen bovennatuurlijke beweeggronden hier de handeling, zoomin als er sprake kan zijn van een in de tragische botsing zich mengend toeval. De handeling vloeit met onweersprekelijke noodzakelijkheid uit de karakters der op-

tredende personen voort; wij zien alles *worden, rijpen* en de eindbeslissing zich geleidelijk uit hetgeen voorafging ontwikkelen. Die eindbeslissing is ontzettend - maar niet troosteloos, wat u bevreemdt, zegt ge. ‘Immers het vuigste eigenbelang, de laaghartigste zelfzucht, verpersoonlijkt in den President von Walter, zegeviert over jeugd, liefde en trouw, gelijk die zich uiten in de karakters van Ferdinand en Louise. De laatsten worden ten ondergang gedoemd; de liefde moet wijken voor het kabaal! Nog eens, dat is in strijd met de eenvoudigste begrippen van recht en zedelijkheid, en het komt u onverklaarbaar voor, hoe niet gansch u w gemoed tegen eene dergelijke wreede eindbeslissing zich verzet, in plaats van er eene vertroostende gedachte uit te putten! Wel erkent gij, dat Ferdinand zelf de onmiddellijke oorzaak is van zijn eigen dood en van dien zijner geliefde, doch op het hoofd des vaders wentelt gij toch het grootste deel der schuld. “*So sieh, Mörder!*” roept Ferdinand, terwijl hij zijn vader het glas, dat den giftdrank bevatte, voor de voeten werpt! En wij zeggen het den zoon na: zie, moordenaar, dat is *uw* werk!

Het is in de hoogste mate bevreemdend, dat wij, met deze feiten voor oogen, ons *weldadig* getroffen kunnen voelen; dat wij, terwijl de misdaad zegepraalt over de onschuld....’

- Maar het is niet alzoo! Slechts *schijnbaar* behaalt het ‘kwaad’ de zege over het ‘goede’. Ferdinand en Louise sterven, ja; de *vader* blijft leven, doch welk een leven wacht hem! Wat zegt sterven, vergeleken bij het naberouw, dat van dezen stond af rondwoelt in het hart des vaders; wat zegt het in vergelijking van de wroeging, die als met ijzeren vingers hem de ziel vaneenrijten zal?

En dat de vader zich bewust is van het vreeselijk oordeel hem door den dood zijns kinds naar het schuldige hoofd geslingerd, dit blijkt uit de treffende slotregels der tragedie:

Präsident (in der schrecklichsten Qual vor ihm niederfallend). Geschöpf und Schöpfer verlassen mich. Soll kein Blick mehr zu meiner letzten Erquickung fallen?

Ferdinand (reicht ihm seine sterbende Hand).

Präsident (steht schnell auf). Er vergab mir! (zu den Andern). Jetzt euer Gefangener!

Neen, niet Ferdinand, al deed de dood het bloed in zijne aderen stollen, is de zedelijk vernietigde, maar de *vader*, en als hier sprake zou zijn van zegevieren, dan zeker niet met

betrekking tot den President. De spreuk: ‘In den Hemel zal meer vreugde heerschen over één zondaar die zich bekeert enz,’ heeft tot de ongerijmdste opvattingen aanleiding gegeven, doch hier, waar het geval er eenmaal toe ligt en wij getuigen waren van den dood der beide gelieven, hier moet het ons een troostvolle gedachte zijn, dat hun ondergang niet doelloos was, maar leidde tot de bekeering van een diep gevallene; dat hun dood de losprijs is voor een menschenziel!

Mocht gij, na hetgeen hier in 't midden gebracht werd, wel den dood van Walter, doch niet het sterven van Louise voldoende verklaard en verantwoord achten, dan zij u de raad gegeven uzelf goed te doordringen van de beteekenis der zesde scène van het vierde bedrijf, waar Louise den door Wurm gedikteerden brief schrijft. Dit tooneel, in verband gebracht met het slot, zal u van zelf tot de erkenning nopen, dat hier voor den dichter geene keus was, en juist het niet-sterven van Louise een onbevredigenden indruk zou hebben achtergelaten.

De dramatische letterkunde heeft nog een ander gewrocht aan te wijzen, waarvan de rechtvaardiging der slotkatastrofe op gelijke gronden steunt als bij Schillers *Kabale und Liebe*. Ik bedoel *Romeo en Julia*. De overeenkomst dezer beide werken in dit opzicht, treedt zoo helder aan den dag, dat het onnoodig mag heeten er verder bij stil te staan.

- ‘En aan welke eischen moet nu ten slotte een treurspel voldoen om een tragischen indruk te weeg te brengen?’

- ‘Gustav Freytag geeft op de vraag: “wie ein Dichter seine Handlung zusammenfügen müsse, damit sie tragisch werde” - het eenvoudig bescheid: “dass er darum wenig zu sorgen habe. Er soll sich selbst zu einem tüchtigen Mann machen, dann mit fröhlichem Herzen an einen Stoff gehen, welcher kräftige Charactere im grossem Kampf darbietet.” En inderdaad, het treurspel, dat werkelijk een tragedie wil zijn, heeft slechts te beantwoorden aan ééne enkele voorwaarde, namelijk dat het een voldongen kunstgewrocht zij; een afgerond geheel, waarvan de handeling zich voor onze oogen, en op natuurlijke wijs, ontwikkelt; de *ontknooping* zich als een onvermijdelijk gevolg van de botsing der karakters, onderling en met de wereld, voordoet. De ontknooping, zeg ik met nadruk. Aan alle dingen is een eind, doch betrekkelijk vele kunstwerken missen een slot. In plaats van den knoop behoorlijk te ontwarren, wordt hij dikwerf maar eenvoudig doorgehakt, of met geweld

losgescheurd, wat op den toeschouwer den indruk maakt als sprong er een snaar van het fijn bewerktuigde speeltuig zijner ziel. Ook, gelijk ik reeds aantoonde, ook het noodlot, niet ongelijk aan eene “machine infernale”, ziet zich vaak belast met de taak, een eind aan den loop der dingen te maken. En brengt reeds het optreden van den *deus ex machina* in het blij eindend tooneelspel een wansmakelijken indruk te weeg, hoe pijnlijk moeten dan wel de willekeurige beschikkingen van een *duivelsch* noodlot ons aandoen! De zoogenaamde noodlotstreurspelen veroordeelen zich zelf dus dáárom alleen reeds, dewijl er eene redelijke oplossing, eene zedelijke ontknooping aan ontbreekt!’

- ‘Éen *zedelijke* ontknooping? Maar de kunst mag toch geen zedelijke bijoogmerken in haar schild voeren?’

- ‘Natuurlijk niet; de roeping der kunst is eene andere, dan het illustreeren van traktaatjes; doch een kunstwerk, waarvan de strekking gekant is *tegen* de algemeene begrippen van recht en zedelijkheid, kan geen bevredigenden indruk achterlaten en dus niet schoon zijn, wat wèl hare roeping is.’

- ‘Doch er bestaan geen algemeen geldende wetten op het gebied der zedelijkheid. De begrippen hieromtrent zijn aan gestadige wisseling onderhevig, hangen samen o.a. met godsdienst en wijsbegeerte.’

- Dat alles heb ik meermalen hooren beweren. Toch, geloof ik, dat men yan die instabiliteit der zedewetten te hoog opgeeft. Wat de hoofdzaken betreft, zijn en blijven die wetten onveranderlijk door alle eeuwen heen - althans bij volken, welke een zeker hoogtepunt van beschaving bereikten. Het rechtvaardigheidsbegrip der Grieken en Romeinen bijv. week niet zoo veel af van het onze, als men 't heeft willen doen voorkomen. De meening, dat het noodlotstreurspel der nieuweren verwant zou zijn met de grieksche tragedie uit den bloeitijd, berust dan ook op eene dwaling, al verkeerden de moderne dichters zelf in den waan het voetspoor der klassieken te volgen. De reeds boven genoemde *E.H. Schmitt* bewees in eene vergelijkende studie (Moderne und Antieke Schicksalstragödie) voldingend, dat het noodlot bij de Grieken doordrongen is van een geheel anderen geest, dan men tot nu toe begreep en wel degelijk berust op een verheven begrip van zedelijkheid en recht. Doch, wat hiervan ook zij, het zou in elk geval een onmogelijke eisch wezen, van den toehoorder te vergen, bij

het binnentreden van den schouwburg, zijn gevoel van recht en billijkheid, zijne ethische begrippen, tegelijk met overjas en wandelstok den suppoosten ter bewaring te geven!

Het is wel waar, dat de louterende strekking, welke ik als de bron der vertroostende kracht van het tragische aangaf - bij menig drama, o.a. bij *Kabale und Liebe, Romeo en Julia, Hamlet*, zóó weinig op den voorgrond treedt, dat zij voor velen verborgen blijft - maar niemand ontkent ook, dat menig schouwburgbezoeker te laag staat om zich te kunnen opwerken tot de hoogte der tragedie. Lieden, welke verklaren geen behagen te scheppen in de vertooning van een treurspel: *omdat er toch reeds treurigs genoeg in de wereld is*, bewijzen daarmee dan ook niets anders dan dat zij vergeefs trachtten door te dringen tot het wezen der tragische kunst. Het treurspel - een allerongelukkigste vertolking van het woord tragoedie - het treurspel *mag* geen treurigen indruk te weeg brengen. Het 'lijden' is den dichter middel - geen doel! Toch - want waarom de menschen lager geschat dan zij verdienen? - toch is er reden te gelooven, dat velen een vooroordeel tegen de tragische muze voeden, juist dewijl zij zoo vaak onthaald werden op slechte voortbrengsels der soort. Wij mogen niet vergeten, dat voor een twintigtal jaren het zoogenaamde noodlotstreurspel aan de orde was. Geen wonder, dat velen er zich eene indigestie door op den hals haalden! Heine kenschetst de hier bedoelde bastaardsoort, in zijn plastischen schrijftrant, als: 'Tragödien, bei deren Darstellung uns die Brust gleichsam in spanische Schnürstiefeln eingeklemmt wird, der Athem uns in der Kehle stocken bleibt, und gleichsam ein unerträglicher Katzenjammer der Gefühle unser ganzes Wesen ergreift.' Dit neemt niet weg, dat tooneel- en blijspel den toeschouwers minder eischen stelt dan de tragedie, zij het ook, dat de laatste een verhevener genot schenkt in ruil voor de meerdere inspanning, die ze van hare gunstelingen vordert[1]. Ieder, die het treurspel (als staande boven zijn bevattting) ver-

1 'Die einzelnen Theile eines Trauerspieles, müssen nicht bloss mit dem Auge und Ohr, sondern mit dem Verstande aufgefaszt werden. Sie dienen aber *insgesammt* einem allgemeinen Zweck, nämlich einem Gesammteindruck auf das Gemüth', zegt A.W. Schlegel. Als men nu in aanmerking neemt, dat volgens Goethe: 'im Theater durch die Belustigung des Gesichts und Gehörs die Reflexion sehr eingeschränkt (wird)', dan zal ieder blijken welk een ingespannen aandacht de Tragedie vergt van hen, die haar in heur volle beteekenis willen vatten.

onwaart, zal dus verstandig doen zijne meening te dezen opzichte niet hooghartig uit te bazuinen, wil hij ons te kwader uur den maatstaf zijner geestelijke ontwikkeling niet in handen geven en niet gevaar loopen op ééne lijn gesteld te worden met Starings Krijn, die alles duister vond, dewijl hij immer zat te dutten!

Boxmeer.
H.L. BERCKENHOFF.

Bibliographisch album.

A.W.P. Weitzel, De militaire pensioenen der landen zeemacht, zoowel in Nederland als in Indië. 's Gravenhage, Gebr. Van Cleef. 1878.

Het aankondigen ter dezer plaatse van een geschrift, als dat waarvan de titel hierboven staat vermeld, is eene aangename of eene onaangename taak, al naarmate van het standpunt, waarop men zich bij de uitvoering daarvan plaatst.

Voorzeker is het aangenaam door middel van ‘de Gids’ het groote Nederlandsche publiek te mogen wijzen op een degelijk geschrift, waarin voor een ieder duidelijk wordt uiteengezet op welk eene ergerlijk onbillijke wijze de verschillende pensioenen bij onze land- en zeemacht zijn geregeld, aangezien men weet dat dit een krachtig middel is om ten langenleste ook hieromtrent verbetering te kunnen wachten. Onaangenaam, ja pijnlijk, is het daarentegen om bij al de reeds overbekende gebreken van ons krijgswezen alweder een tot heden minder bekend gebrek te helpen blootleggen, en dat wel een zoodanig, als waardoor opnieuw overtuigend moet blijken, hoe ons krijgsbestuur, zoowel dat voor de koloniën als dat voor het moederland, inplaats van immer manmoedig alleen 's lands welbegrepen belang in 't oog te houden, zich veelal op het dwaalspoor laat leiden door den drang van invloeden, voor welke het nimmer behoorde te wijken.

Wie nog mocht meenen dat deze beschuldiging zoo maar losweg wordt daarheen geworpen, leze met aandacht het tweede gedeelte van het geschrift, omtrent welks geheelen inhoud wij zullen trachten de belangstelling onzer medeburgers op te wekken.

In dat tweede gedeelte vindt men een historisch overzicht van de regeling der militaire pensioenen te onzent, sedert het begin dezer eeuw tot op heden. Niemand kan na kennisneming van dit overzicht aan den schrijver het recht ontzeggen van naar aanleiding

daarvan de vraag te stellen: ‘Kan men grooter inconsequentiën, maar (en) tevens schreeuwender onrechtvaardigheden bedenken?’

Op die vraag kan men den schrijver niet doen opmerken, dat de handelingen, uitgaande van departementen van algemeen bestuur, slechts mogen beoordeeld worden volgens een zeer bijzonderen maatstaf en dat zij in geen geval onvoorwaardelijk mogen worden getoetst aan, zij het de meest juiste en schijnbaar de best practisch uitvoerbare theoriën, daar ten aanzien van die handelingen steeds in de allereerste plaats moet rekening worden gehouden met de omstandigheden, waaronder zij werden gepleegd.

Van deze en dergelijke waarheden is de schrijver, de generaal Weitzel, oud-minister van oorlog, voorzeker zeer innig doordrongen, en voor het nederschrijven zijner medegedeelde vraag heeft hij haar ongetwijfeld met ernst overwogen. Wij moeten dus aannemen, dat hij desniettegenstaande zich verplicht heeft geacht om die vraag te stellen, na er voor te hebben gezorgd dat geen onpartijdig onderzoeker daarop het blijkbaar door hem gewenschte antwoord, nam. een volmondig ‘neen’, behoeft schuldig te blijven.

In het derde gedeelte van zijn geschrift geeft de heer Weitzel de grondslagen aan, waarop eene behoorlijke regeling onzer militaire pensioenen kan worden ten uitvoer gebracht. Het zij ons vergund daaruit de volgende behartigingswaardige woorden over te nemem.

Wij hebben behoefte aan eene wet, in het leven geroepen door de weloverlegde samenwerking der Departementen van Marine, van Oorlog en van Koloniën. In die wet moeten de beginselen, waarnaar het recht op pensioen wordt toegepast, op rationeele grondslagen worden gevestigd. Zij behoort, met de meeste zorg en het meeste overleg, vast te stellen eene schaal van normale pensioenen, die dezelfde moet zijn voor al de groote onderdeelen der Nederlandsche krijgsmacht, onverschillig op zij dienen te water of te land, in Europa of in de overzeesche bezittingen. Zij moet billijke verhoogingen toekennen voor den dienst in die bezittingen of tusschen de keerkringen, naarmate van den tijd daar doorgebracht en naarmate van den rang.

Tegen eene wettelijke verordening gelijk hierboven wordt voorgesteld zijn geene overwegende bedenkingen aan te voeren; zij zou in hooge mate billijk en rechtvaardig wezen. De grondwet kan niet alleen geen bezwaar opleveren, maar het zou zelfs eene vraag zijn, of de officieren der Nederlandsche krijgsmacht in onze overzeesche bezittingen en hunne pensioenen, niet uit den aard der zaak behooren tot de militaire officieren en tot de pensioenen in art. 58 genoemd. De grondwet kent slechts ééne zee- en landmacht.

'Voorts is het te hopen, dat bij de eerste wettelijke regeling van het onderwerp, naar welke beginselen die dan ook moge plaats hebben, de belangen der vroeger gepensioneerden niet uit het oog zullen worden verloren.'

Zij, voor wie het noodig is, en hun aantal is helaas! in ons land niet gering, kunnen uit het eerste gedeelte van des heeren Weitzel's geschrift ten volle worden overtuigd van het recht op pensioen, voor rijks-ambtenaren in het algemeen en voor militaire rijksambtenaren in het bijzonder.

Hiermede zouden wij dit kort overzicht van eene hoogst belangrijke verhandeling over een gewichtig landsbelang kunnen besluiten, ware het niet, dat de schrijver daarbij heeft gevoegd eene 'Bijlage', naar ons oordeel beter genoemd een 'Aanhangsel'. De inhoud van dat aanhangsel is echter nog meer merkwaardig dan die van het hoofdgeschrift, waaraan het is gehecht. Heeft toch dat hoofdgeschrift te meer waarde omdat het is geschreven door een oudminister van oorlog, onder wiens bestuur de daarin besproken wettelijke bepalingen bleven gehandhaafd, zoo heeft het aanhangsel, uit dit oogpunt, natuurlijk nog hooger waarde omdat de oud-minister van oorlog hierin behandelt eene aangelegenheid, de bezoldiging van de officieren van het Nederlandsche leger *hier te lande*, welke tijdens zijn bestuur (Oct. 1873-April 1875), dus nog kort geleden, opnieuw werd vastgesteld. Die bezoldiging kan echter thans in het oog van den heer Weitzel, als militair schrijver, geen genade vinden. Volgens hem is die bezoldiging geheel onvoldoende, en laat tengevolge daarvan de gemiddelde welstand bij het officierskorps hier te lande zeer veel te wenschen over, terwijl zij tevens een der hoofdoorzaken

is van het steeds toenemend gebrek aan personeel voor dat korps, iets wat op zijne beurt, mede volgens getuigenis van den schrijver, weder aanleiding heeft gegeven om, ten einde het zooveel mogelijk voltallig te houden, te besluiten tot het nemen van maatregelen, welke van geenerlei redelijk standpunt verdedigbaar zijn.

Welke redenen kunnen den minister van oorlog Weitzel hebben bewogen tot het op zijne verantwoordelijkheid, als zoodanig, doen vaststellen van eene bezoldiging voor zijne onderhoorige ambtenaren, welke door hem, als militair schrijver, slechts enkele jaren later zoo strengelijk wordt afgekeurd? - Sedert de vaststelling dier bezoldiging hebben immers, noch de maatschappelijke toestanden van de leden van ons officierskorps hier te lande, noch de prijzen der levensmiddelen eenige belangrijke wijziging ondergaan? - Is dan de werkkring van den officier van het Nederlandsche leger hier te lande eerst nà het aftreden van den minister Weitzel meer gewichtig en meer omvangrijk geworden dan vroeger?

Tot verdediging van den oorlogsminister Weitzel heeft de militaire schrijver van dien naam gemeend hier met het volgende te kunnen volstaan.

‘De minister van oorlog, die het geluk had in 1873 de jongste verhooging van tractementen tot stand te brengen, heeft tot zijn leedwezen niet alles wat hij noodig achtte in eens kunnen doen, maar hij heeft er op vertrouwd, dat zijne opvolgers op den door hem ingeslagen weg zouden voortgaan.’

Na deze, in ons oog, op zijn zachtst genomen, geheel onbeteekenende zelfverdediging vraagt de heer Weitzel daarop onmiddellijk: ‘Zal dat vertrouwen worden bevestigd?’

Laat ons veronderstellen dat van dit vertrouwen reeds veel spoediger, dan billijkerwijze verwacht kon worden, de gegrondheid zal blijken en dat nog in dit jaar op voordracht van den tegenwoordigen oorlogsminister, den heer den Beer Poortugael, de bezoldiging der officieren van het leger hier te lande volgens den in elk opzicht meest rechtvaardigen maatstaf zal worden vastgesteld, laat ons dit veronderstellen en hierna door den oud-minister Weitzel doen beslissen of alsdan zullen zijn weggenomen de nadeelige gevolgen, welke, ook naar zijne getuigenis, zijn voortgevloeid uit de onvoldoende bezoldiging, vastgesteld in 1873, en waarvan hij toen niet heeft geaarzeld de volle verantwoordelijkheid op zich te nemen.

Dat in Nederland een minister, het hoofd van een departement van algemeen bestuur, niet oppermachtig is, dat hij soms is gedwongen tot het verrichten van daden, waartoe hij geheel vrij zijnde, nimmer zou hebben besloten, dat is een natuurlijk gevolg onzer staatsinstellingen, waarover wij ons niet genoeg kunnen verheugen! Wij zouden ons daarover echter niet langer mogen verheugen, zoodra de macht der hoofden onzer departementen van algemeen bestuur binnen te enge grenzen werd beperkt. Onze ministers behooren immers, volgens de grondwet en eene daarop steunende bijzondere wet, iets geheel anders te wezen dan de blinde uitvoerders van den wil onzer Wetgevende Macht. Zij dragen ten volle, onverdeeld, de verantwoordelijkheid hunner daden als zoodanig gepleegd. Zijn zij, ieder voor hun departement, ter hoogste instantie, persoonlijk verantwoordelijk voor de juiste en volkomen uitvoering der wetten, zoo zijn zij dit ook voor den inhoud dier wetten. Intusschen met dit voorbehoud, dat ten opzichte van eene verouderde wet, waarvan dus 's lands belang bepaald vervanging of wijziging vordert, de laatste bedoelde verantwoordelijkheid billijkerwijze voor hen eerst aanvangt van het oogenblik, waarop tengevolge hunner nalatigheid of van hun onwil die vervanging of wijziging niet is kunnen geschieden. Dat oogenblik is in een staat, als de onze, zeer gemakkelijk waar te nemen. Daaromtrent kan geen Nederlandsch minister onzekerheid doen heerschen.

Uit een en ander is het duidelijk dat in geen geval de verantwoordelijkheid omtrent den inhoud van nieuwe wetten van de schouders der betrokken hoofden onzer departementen van algemeen bestuur kan worden geschoven op die der Wetgevende Macht. Daarom verlaat dan ook steeds de betrokken minister na de verwerping van eenig belangrijk wetsvoorstel zijn bestuurszetel, terwijl dit soms zelfs oorzaak is van het collectief aftreden van alle ministers.

Men houde ons deze uitweiding over algemeen bekende zaken ten goede, doch zij was noodzakelijk om helder te doen uitkomen hoe rechtmatig onze verbazing was bij het lezen van des heeren Weitzel's strenge afkeuring van de in 1873 onder zijn bestuur vastgestelde regeling der bezoldiging van ons officicrskorps hier te lande.

Op wien rust daarvan de verantwoordelijkheid? Immers op niemand anders dan op den toenmaligen oorlogsminister Weitzel.

Hebben onze volksvertegenwoordigers dien minister toen belet om die bezoldiging op v o l d o e n d e wijze vast te stellen, dan zou hij door onmiddellijke aftreding het vervullen dezer taak als een niet te ontduiken plicht aan zijn opvolger hebben opgelegd. Hij zou dan nu niet behoeven te gewagen van zijn vertrouwen omtrent het door zijne opvolgers blijven voortgaan op den door hem ingeslagen weg. Voor dat vertrouwen is van zijne zijde ook geen redelijke grond aanwezig. Juist door zijne houding in 1873 zijn, ten minste voor de eerste jaren, aan zijne opvolgers, tot het op voldoende wijze regelen der bezoldiging van ons officierskorps, de grootste moeielijkheden in den weg gelegd.

Want, en wij mogen niet nalaten met nadruk ook vooral hierop te wijzen, de minister Weitzel heeft in 1873, bij het op zijne voordracht doen regelen van de tractementen der officieren van het leger hier te lande van de zijde onzer volksvertegenwoordigers, in plaats van tegenwerking, ongewoon krachtige medewerking ondervonden.

Men leze nogmaals het voorloopig verslag der commissie van rapporteurs op de door den minister Weitzel voor zijn Departement ingediende gewijzigde[1] staatsbegrooting voor het dienstjaar 1874. Dat verslag is wel eenigermate, evenals alle Kamerverslagen, eene verzameling van allerlei uiteenloopende beweringen, maar toch is daarin ditmaal zeer duidelijk het gevoelen der meerderheid te onderkennen. Wordt er in dat verslag gesproken van verscheidene leden, die, naar aanleiding van de in des ministers begrooting voorgestelde verhooging der officierstractementen, de meening hadden geuit, dat alleen voor de officieren der wetenschappelijke wapens, vooral voor die der genie, tractements-verhooging wenschelijk was, terwijl anderen weder hadden doen uitkomen, dat zij de voorgestelde tractements-verhooging goedkeurden omdat zij zou plaats vinden op een gematigden voet - zoo blijkt uit hetgeen daaraan voorafgaat zeer duidelijk, dat de *meerderheid* een gansch ander gevoelen was toegedaan.

In den aanhef van § 2 staat vermeld, dat op ‘de groote meer-

1 Zooals men zich herinneren zal, was er reeds voor Hoofdstuk VIII eene begrooting ingediend door des heeren Weitzel's onmiddellijken voorganger, den minister van Marine Broex, als tijdelijk minister van Oorlog.

derheid' de door den minister ingediende begrooting geen gunstigen indruk heeft gemaakt. Bij het motiveeren hiervan wordt reeds zeer spoedig gezegd: 'dat van geenerlei afdoenden maatregel blijkt, om het leger uit zijn tegenwoordigen staat van verval op te beuren.' - Daarop volgt onmiddellijk: 'Naar dit gevoelen (dus van de groote meerderheid) wordt daarvoor eene zeer tastbare verbetering van de tractementen en soldijen, vooral in de lagere rangen vereischt. En wat wordt daaromtrent bij deze begrooting voorgesteld? Voor de officieren komt men terug op het oude voorstel van den Generaal van den Bosch, dat, toen hij het deed, wellicht voldoende was, maar thans geheel onvoldoende schijnt. In elk geval strookt het voorstel niet met de daarvoor aangevoerde beweegredenen. De minister gaat van het denkbeeld uit, dat de prijs der levensbehoeften thans het dubbel of zelfs meer bedraagt dan hetgeen zij voor eenige jaren golden, en doet zien, dat sedert 1814 de tractementen, met uitzondering van eene geringe verhooging voor de Luitenants, veeleer verminderd dan verbeterd zijn. Desniettemin beperkt hij er zich toe met voor de kapiteins en luitenants eene verhooging van ƒ 100 en ƒ 200 voor te stellen. Zal die geringe lotsverbetering er toe leiden, om de weinige geneigdheid, die thans voor het kiezen van den officiersstand bestaat, te doen ophouden?'

Ziedaar volgens het voorloopig verslag het gevoelen der groote meerderheid van onze Kamerleden omtrent de in zijne begrooting voor 1874 door den minister Weitzel voorgestelde tractementsverhooging. Maar in dat verslag gaat men hieromtrent nog verder. Dit geschiedt naar aanleiding van het voornemen van den minister om de som, noodig voor die tractementsverhooging, te dekken door inkrimping van andere posten op zijne begrooting. Onverholen wordt hem hierover in het verslag verweten, dat het hem meer te doen is om met de Kamer te loven en te bieden, dan wel om door verstandige besteding der toegestane gelden al de resultaten te verkrijgen, die men bereiken kan. Men oppert zelfs de vrees, dat ook hij de man niet is, die ons krijgswezen uit den tegenwoordigen, vervallen toestand zal opheffen.

Neemt men bij dit alles in aanmerking, dat door den minister Weitzel slechts 18 dagen na zijn optreden als zoodanig, de bedoelde begrooting werd ingediend; dat dit dus de eenige daad was waaruit de Kamer hem nog als minister kon beoordeelen; en dat juist de

voorgestelde verhooging der tractementen en soldijen als de eenige buitengewone post van die begrooting moet worden beschouwd - dan komt men waarlijk tot het besluit, dat reeds onmiddellijk bij het hiertoe strekkende voorstel door de groote meerderheid der Kamerleden over de dientengevolge op persoonlijke verantwoordelijkheid van den minister Weitzel vastgestelde regeling der tractementen onzer officieren, geen ander oordeel werd geveld, dan het streng afkeurend vonnis, daarover uitgebracht, nog geen vijf jaren later, door den generaal Weitzel, als militair schrijver, in zijn jongste geschrift.

Mag men nu op hare beurt aan de 2de Kamer het verwijt voor de voeteń werpen, dat zij, niettegenstaande de afkeuring van de groote meerderheid harer leden, het voorstel van den minister Weitzel toch heeft goedgekeurd? Dit zou, naar ons oordeel, uit ieder oogpunt onrechtvaardig wezen. Ook was de 2de Kamer daartoe, in zekeren zin, niet bij machte, of zij had het gansche voorstel tot de tractementsverhooging eenvoudig moeten verwerpen. En daartoe mocht zij niet besluiten bij hare overtuiging dat lotsverbetering van 's lands militaire dienaren noodzakelijk was. En den minister dwingen dit te doen, niet op onvoldoende, maar op voldoende wijze, dat lag geheel buiten hare roeping, nadat deze op hare uitnoodiging hiertoe in zijne Memorie van Beantwoording niets anders had geantwoord dan wat volgt.

‘De zeer uiteenloopende beschouwingen over de tractements en soldij-verhoogingen geven den ondergeteekende het regt om te nemen dat hij den juisten middenweg heeft gevonden. Behalve het eindcijfer, mogt hij niet uit het oog verliezen de regten van andere landsdienaren, die in gelijke omstandigheden verkeeren. Nu reeds willen sommige leden de officieren doen wachten tot ook in het lot van dezen kan worden voorzien, en hoeveel sterker zou de drang daartoe dan niet zijn geweest als hij de verhoogingen in die mate had opgedreven, dat hunne billijke aanspraken daardoor in gevaar schenen te worden gebracht.’

Uit de laatste zinsnede zou men moeten besluiten, dat, volgens des ministers Weitzel's overtuiging, de verhoogingen door hem voorgesteld reeds de uiterste grens van billijkheid hadden bereikt. Wat hij echter daarin bedoelt, blijkt meer bepaald uit hetgeen hij hierop verder over deze aangelegenheid in zijne Memorie vermeldt,

nam.: ‘Thans gelooft hij gedaan te hebben wat ook voor anderen mogelijk is, en het zou onbillijk zijn de officieren te laten wachten, dewijl niet allen te gelijk kunnen worden geholpen.’

In dezen laatst vermelden zin meenen wij eindelijk den grond te hebben ontdekt, waarop de generaal Weitzel zich heeft gesteld, toen hij, als militair schrijver, in zijn hier besproken geschrift neerschreef: ‘De minister van oorlog, die het geluk had in 1873 de jongste verhooging van tractementen tot stand te brengen, heeft tot zijn leedwezen niet alles wat hij noodig achtte in eens kunnen doen.’

Dat ‘niet in eens kunnen doen’ is dus gegrond op de overtuiging, dat bij onze volksvertegenwoordiging een heele, een doeltreffende maatregel tot verhooging der tractementen noodwendig schipbreuk zou lijden, en dat hij dus tot uitstel of tot een halven, een ondoeltreffenden maatregel gedwongen was. Maar blijkt dan, zooals wij hebben aangetoond, uit het voorloopig verslag niet het tegendeel? - Staat er in dat verslag niet te lezen, dat de ‘groote meerderheid’ der leden bepaald tegen een halven, een niet afdoenden maatregel is gezind? - kan men in een parlementair verslag een minister nog met ronder woorden aansporen om te breken met de bij zijn Departement gebruikelijke gewoonte van het volgen van neven- en slingerwegen, en alzoo te besluiten van langs den koninklijken weg recht op het doel af te gaan? Het is waar, dat men in het voorloopig verslag ook vindt gewag gemaakt van leden, die het denkbeeld hadden geopperd van eene algemeene verhooging der bezoldiging van alle landsdienaren, meer in het bijzonder van die der rechterlijke ambtenaren, maar daarbij deed men tevens blijken, det die leden waren tot zwijgen gebracht door de opmerking dat de Regeering zich nog onlangs had verklaard tegen het denkbeeld om van de schatkist het groote offer eener algemeene tractementsverhooging te vergen, terwijl door het niet lang geleden verwerpen van de wet op de rechterlijke organisatie voorshands de gelegenheid was afgesneden om de rechterlijke ambtenaren meer overeenkomstig met hunnen stand in de maatschappij te bezoldigen. - Is er later bij het openbaar debat in de 2de Kamer nog sprake geweest om de tractementen der officieren eerst te verhoogen, wanneer dit voor de overige landsdienaren in het algemeen, of voor die der rechterlijke macht in het bijzonder zou geschieden? - Is bij dat openbaar debat niet op in 't oogvallende wijze gebleken hoedanig men van alle zijden

was doordrongen van de noodzakelijkheid tot verhooging der officierstractementen? - Men leze van dat debat de officieele verslagen. Heeft de heer Rutgers van Rozenburg (zitting van 15 December 1873) den minister Weitzel niet toegevoegd: ‘De verhoogingen juich ik toe. Alleen vraag ik of het niet zijn halve verhoogingen.’ - En in diezelfde zitting de heer Stieltjes: ‘Ik moet vervolgens zeer de verhooging der tractementen van de officieren toejuichen. Het is een maatregel, die reeds door den generaal van den Bosch was voorbereid. Ik zou zelfs gaarne gezien hebben dat de minister hier en daar nog iets verder ware gegaan.’ - Uit het verslag der zitting van 15 Dec. 1873 hebben wij niet kunnen ontdekken, dat de minister Weitzel deze opmerkingen van de beide genoemde Kamerleden heeft beantwoord. In zijne hoofdredevoering van dien dag wordt zijn voorstel tot verhooging der officierstractementen slechts ter loops aangeroerd, en dat wel naar aanleiding eener opmerking van den heer de Bieberstein, die zijne afkeuring had uitgedrukt over het wegnemen der vroeger bestaande beperkingen voor den officier tot het aangaan van een huwelijk. De minister Weitzel, van die opmerking gebruik makende, zeide dat die beperkingen zijn weggeruimd op aandrang der Kamer-zelve, dat dientengevolge thans soms overijlde en ondoordachte huwelijken door de officieren worden gesloten, waardoor zij in finantieele moeielijkheden geraken, en dat hij dus vertrouwt de Kamer alleszins genegen te zullen vinden om het kwaad, voortgevloeid uit de alzoo aan de officieren verleende vrijheid, te lenigen door goedkeuring van zijn voorstel tot tractementsverhooging. - Had de minister Weitzel dat voorstel willen doen afstemmen, dan had hij, naar ons gevoelen, geen andere aanprijzing daarvan kunnen kiezen. Die aanprijzing was niet slechts onhandig; zij heeft ieder Nederlandsch officier pijnlijk in de ooren geklonken.

Wij hebben het tot plicht gerekend om bij deze gelegenheid de wijze, waarop de jongste regeling onzer officierstractementen is tot stand gebracht, niet met stilzwijgen voorbij te gaan. Het vervullen van dezen plicht heeft ons inspanning gekost. Het ware ons aangenamer geweest, indien wij meer in het algemeen hadden kunnen spreken over den dwaalweg, welke sedert zoolang reeds door ons Hooger Krijgsbestuur wordt bewandeld bij zijne pogingen tot her-

vorming van ons Krijgswezen. Maar die dwaalweg moet eindelijk voor dat Krijgsbestuur bepaald afgesloten worden. Ieder Nederlander, die dit beseft, behoort, naar zijn vermogen, daartoe mede te werken, zonder zich er nog langer door overwegingen van persoonlijken aard van te laten terughouden.

Een en ander belet echter geenszins om hier den generaal Weitzel, als m i l i t a i r s c h r i j v e r, oprecht gemeende hulde aan te bieden voor den verdienstelijken arbeid door hem verricht met de uitgave van zijn jongste geschrift.

Laat ons besluiten met aan dat geschrift te ontleenen de conclusiën, waartoe de schrijver aan het einde daarvan is geraakt, conclusiën, welke wij van ganscher harte onderschrijven.

1°. ‘dat het sterk verminderen van het tijdelijk welzijn der officieren de vroegere bronnen, waaruit deze werden voltallig gehouden, heeft verstopt;

2°. dat men, om in de behoefte te kunnen voorzien, nieuwe bronnen heeft geopend door te speculeeren op de armoede der ouders en op de jeugdige onnadenkendheid hunner kinderen;

3°. dat die bronnen ruim genoeg hebben gevloeid om het *benoodigde aantal* officieren te vinden, maar

4°. dat zij ook op krachtige wijze hebben medegewerkt, om de eigenlijk vrijwillige soldaten en met deze de onderofficieren van professie uit het leger te verdringen, en

5°. dat ten slotte èn de moeielijkheden, die wij ondervinden om naar eisch gevormde officieren, te bekomen, èn die waarop wij stuiten bij het voltallig houden onzer (mindere) kaders, zoo niet geheel, dan toch voor een goed deel, zijn te zoeken in de geconstateerde vermindering van tijdelijk welzijn in de hoogere officiersrangen (vooral dien van kapitein).’

Februari 1879.

L.J.M. GLASIUS.

Mr. J. de Louter, Handleiding tot de kennis van het staats- en administratief recht van Nederlandsch-Indië. 2e omgewerkte uitgave. 's Gravenhage, Nijhoff.
M.A. Posno, Handboek voor den Oost-Indischen ambtenaar. Kampen, v. Hulst.
De Indo-Nederlandsche wetgeving. Staatsbladen van Nederlandsch-Indië, bewerkt en met aanteekeningen voorzien door J. Boudewijnse en G.H. v. Soest. Haarlem-Batavia, v. Dorp.
Verzameling van algemeene verordeningen betrekkelijk het agrarische recht in Nederlandsch-Indië. Bijeengebragt en van aanteekeningen voorzien door A. Mijer. Batavia, Ernst en Co.

Wat men ook met recht aan Nederland als koloniale mogendheid moge verwijten, geenszins kan gezegd worden dat vraagstukken, op de koloniën betrekking hebbende, het Nederlandsche volk koud laten en der vertegenwoordiging geen belang inboezemen. Terwijl de Indische zaken in het Engelsche parlement meestal worden besproken in tegenwoordigheid van een uiterst gering aantal leden, - althans wanneer zij niet met de algemeene politiek in verband staan, - worden zij in onze Kamers gewoonlijk met zorg behandeld en wekken sommige onderwerpen zelfs eene buitengewone belangstelling op. In hoevere dit, zooals bevoegde beoordeelaars wel eens beweerden, alleen het gevolg is van de nauwe finantiëele betrekking tusschen Nederland en Indië, zal de tijd waarschijnlijk spoedig uitwijzen; ook in dit opzicht kan het uitblijven van de bijdrage aan het moederland gewichtige gevolgen hebben. Maar in de laatste jaren kan die belangstelling niet ontkend worden; ja, er waren tijden waarin de Nederlandsche staatkunde bijna geheel door de koloniale politiek werd beheerscht. De vraag mag echter gesteld worden, of met die vermeerderde belangstelling ook toeneming van de kennis van Indië gepaard ging? Gedeeltelijk voorzeker kan het antwoord bevestigend zijn. Dank zij een aantal werken, die zich voorstelden de Nederlanders met de natuur en bewoners van Indië bekend te maken, is die kennis sedert een twintigtal jaren aanmerkelijk vermeerderd. Maar dit geldt meer van land- en volkenkunde, dan van

het koloniale staats- en administratief recht. Wel ontbreekt het ook buiten den kring van hen, die zich in Indië aan 's lands dienst wijden, niet aan mannen, die zich op de studie van dat recht toeleggen, maar hun getal blijft nog gering en voor een aantal personen, zelfs in hooge staatsbetrekkingen geplaatst, is Indië nog altijd het onbekende land. Er is in den tijd gespot met den volksvertegenwoordiger die verklaarde dat hij, ten einde zijne taak behoorlijk te vervullen, al de koloniale verslagen had doorgelezen, maar hoevelen kunnen met de hand op het hart verklaren, dat zij zich zelfs die geringe moeite hebben getroost? En toch is de kennis van dat recht voor ons zoo noodig, sedert de grondwet de volksvertegenwoordiging stem in Indische zaken gaf en de koloniale politiek wel degelijk een deel uitmaakt van de geloofsbelijdenis van den staatsman. Men werpe mij niet tegen, dat de koloniale kwestie is opgelost en dat men dus niet meer zooveel voor Indië heeft te regelen. Dit is eene groote dwaling. Er moge in 1870 en volgende jaren misschien *eene* koloniale kwestie zijn opgelost, - en ook dat ben ik zoo vrij te betwijfelen, - maar *de* koloniale kwestie zal nooit worden opgelost, zoolang Nederland koloniën bezit. Evenmin als in andere menschelijke zaken is stilstand mogelijk in de betrekking tusschen moederland en koloniën. Beiden volgen hunnen eigen weg, en juist in de beweging, aan beiden gemeen, maar voor beiden op verschillende wijzen werkzaam, ligt de zekerheid, dat voordurend een aantal vraagstukken zullen oprijzen, nu nog verborgen of slechts in de geboorte, wier ontstaan somtijds door studie van volk en wet, en door vergelijking met andere koloniën, met vrij groote zekerheid kan worden voorspeld, terwijl zij zeker alleen door die studie kunnen worden opgelost. En hoe zal dat kunnen geschieden, indien niet zij, die hier te lande het bestuur in handen hebben, en dus ook noodwendig, dikwijls zelfs onbewust, op het bestuur in de koloniën terugwerken, met die kennis zijn toegerust?

De regeering heeft dan ook de noodzakelijkheid erkend, om de studie van het koloniaal recht aan de Universiteiten te doen vertegenwoordigen en voor hen, die het doctoraat in de staatswetenschap verlangen, de kennis verplichtend gesteld van de ‘staatsinstellingen der koloniën en overzeesche bezittingen van Nederland’ onder welke benaming men wel het staats- en administratief recht dier koloniën zal moeten verstaan. Nu zijn er die betwijfelen, dat

dit doctoraat, 'twelk geen rechten geeft, door velen begeerd zal worden, maar voorshands koester ik nog de hoop, dat het tegendeel het geval zal zijn, en dat een groot deel van hen, die mettertijd tot het bestuur van ons land zullen medewerken, dien graad zullen hebben verworven. En dan is er althans waarborg, dat zij de studie van het koloniale recht niet geheel hebben verwaarloosd. Met de gewone voortvarendheid, die het bestuur van de hoofdstad toonde, waar het gold uitvoerig te geven aan de wet op het hooger onderwijs, heeft de gemeenteraad van Amsterdam bij de opening der Universiteit een leerstoel voor het koloniale recht opgericht en Mr. J. de Louter, den schrijver van bovengenoemde handleiding, tot Hoogleeraar aangesteld. Ook in Leiden is de leerstoel voor het koloniale recht bezet, terwijl de Hoogleeraar d'Aulnis de Bourouill te Utrecht eenen cursus over koloniale aangelegenheden aankondigt, zoodat aan bijna al onze Universiteiten de gelegenheid is opengesteld, onderwijs te ontvangen in alle vakken, waarvan de kennis voor den doctoralen graad in de staatswetenschap gevorderd wordt.

Het zal wel overbodig zijn aan te toonen, dat het èn voor de aanstaande ambtenaren in Ned.-Indië èn voor hen, die den bovengenoemden graad verlangen, een eerste vereischte is, om de voornaamste verordeningen te leeren kennen, die het Indische staats- en administratief recht beheerschen. Gelukkig zijn juist in den laatsten tijd meerdere werken verschenen, die zich ten doel stellen, dit gemakkelijk te maken. De voornaamste hunner bespreken wij thans.

Voor vele studievakken mag de vraag gesteld worden of de handboeken, die in telkens grootere menigte verschijnen, nuttig of schadelijk voor de studie werken. Nuttig voorzeker, en dit wel zonder voorbehoud, in zooverre zij er op ingericht zijn in korte trekken een beeld te ontwerpen van de wetenschap, die zij behandelen en daardoor hetzij opwekken tot eigen studie, hetzij als leiddraad bij de lessen gebruikt, den docent en zijne toehoorders de moeite en verveling besparen van den mechanischen arbeid, die bestaat in het dicteeren van korte paragrafen, waarin het résumé wordt nedergelegd van datgene, wat op de lessen meer uitvoerig wordt toegelicht. Ik denk hier b.v. aan het uitnemend overzicht der staathuishoudkunde van Mr. O. van Rees, dat door hem bij zijne lessen werd gebruikt, en zooals ik uit eigen ondervinding weet, daarbij uitnemende diensten bewees. Ook het handboek der prak-

tische staathuishoudkunde van Mr. S. Vissering, ofschoon veel uitvoeriger en meer in details tredende, kan als voorbeeld voor dergelijke werken strekken. Maar minder onverdeeld moet de lof zijn, die ik althans aan handleidingen kan toezwaaien, welke, eene wetenschap in haren ganschen omvang behandelende, zoo uitvoerig zijn ingericht, dat alles, hoofdzaak en details, daarin wordt teruggegeven, en die, wilden zij aan hun doel beantwoorden, het mondeling onderwijs eigenlijk overbodig moesten maken. Moesten maken zeg ik, want inderdaad kunnen zij dat niet. De docent, die de kunst van onderwijzen verstaat, brengt oneindig meer bij tot de ontwikkeling van het denkvermogen, dan eenig handboek ter wereld. En toch ziet men zoo dikwijls dat de studeerende zich hoofdzakelijk tot de handboeken bepaalt, en kan men telkens de klacht vernemen, dat hetgeen in die werken verkeerd of gebrekkig is voorgesteld, blijkt grooten indruk gemaakt te hebben, en dat het gesproken woord onmachtig was om dit te veranderen. Geen wonder! De kunst om met het kleinste minimum inspanning het grootste maximum *weten* te veroveren, vindt maar al te veel beoefenaars. De groote meerderheid bepaalt zich zoo licht tot een van buiten leeren der handboeken, waar alles voor haar pasklaar gemaakt is, zonder te vragen of dit voor het later leven vruchten zal dragen. En wanueer men klaagt over het verval van studie en het schaarsch worden van die uitstekende mannen welke uitmunten door eenen zelfstandigen, wetenschappelijken arbeid, zou ik dit voor een niet klein deel aan den steeds toenemenden invloed der handboeken toeschrijven, die allen zin voor grondige studie uitdooven. Ook Mr. de Louter heeft dit gevaar ingezien. In zijne voorrede biedt hij zijne handleiding allen aan, ‘die nader wenschen kennis te maken met het bestuur onzer kostbare koloniën zonder dat de omstandigheden hun eene diepere bronnenstudie of het volgen van eenen geregelden leercursus veroorloven. Dat daardoor,’ zoo vervolgt hij, ‘dit laatste geenszins overbodig gemaakt wordt, behoeft voorzeker geen betoog voor ieder, die bij ervaring weet, hoe weinigen zonder langdurige voorbereiding in staat zijn door zelfstandigen arbeid de vereischte kundigheden te verkrijgen.’ Van harte hoop ik, dat de schrijver in zijn nieuwen werkkring zal ondervinden, dat die waarschuwing wordt gehoord. Maar voor'shands moet ik dit betwijfelen, ook op grond van mijne ondervinding als lid van de staatscommissie voor het examineeren

van Oost-Indische ambtenaren. Vooral ook omdat zijne handleiding geheel is ingericht om het kwaad, dat hij vreest, in de hand te werken. Juist door de uitvoerigheid van zijn werk, dat tot in de kleinste details afdaalt, komt de student zoo licht tot de meening, dat alles wat voor een examen gevorderd kan worden, wel uit dat boek kan worden geleerd, en daar dit het eenige is, wat de meesten belang inboezemt, ligt de conclusie voor de hand. Hopen wij dat het academisch examen, dat uit den aard der zaak geheel van het staats-examen moet verschillen, hierin verbetering zal aanbrengen; door hen, die met het onderwijs in het koloniaal reeht aan onze Universiteiten belast zijn, kan in dit opzicht veel gedaan worden.

Nog eene enkele opmerking, die zich aan het bovenstaande vastknoopt, vinde hier vermelding. Wel is, in onderscheid met een ander handboek, door den Heer de Louter eene plaats ingeruimd aan de literatuur over het onderwerp, maar zij bestaat bij hem hoofdzakelijk uit de aanhaling van de staatsbladen en andere officieele stukken, terwijl slechts enkele schrijvers zijn vermeld. En nu vindt men de hoofdliteratuur over het Indisch staatsrecht in tal van artikels, in verschillende tijdschriften nedergelegd, en is die bron, voor ieder die eigen studie wenscht onmisbaar, niet voldoende door den schrijver geopend. Trouwens voor hen die slechts een overzicht, zonder diepere studie begeeren, is de medegedeelde literatuur voldoende.

Maar met dit voorbehoud heb ik niets dan lof over voor den arbeid van den Heer de Louter. In een vorigen jaargang van dit tijdschrift is reeds hulde gebracht aan de verdeeling en behandeling der stof en aan de historische overzichten, die het van dergelijke handboeken onderscheiden. Maar de tweede uitgave is in vele opzichten ook eene verbeterde. Niet alleen zijn kleine onnauwkeurigheden, die in de eerste uitgave waren ingeslopen, verwijderd, maar ook de inhoud is uitgebreid en vooral aan de geschiedenis grootere plaats ingeruimd, dan te voren. Men vergelijke b.v. de inleiding uit de eerste uitgave met die van den tweeden druk; het hoofdstuk aan financiën gewijd met dat in de vorige editie enz. Jammer dat de schrijver, bij de overigens voortreffelijke behandeling van het dorpsbestuur (blz. 91 vlg.), de inrichting daarvan niet beschreef. 't Is waar, dat hierbij vooral veel plaatselijk verschil bestaat, maar het zou toch gemakkelijk geweest zijn, meer te geven dan nu het geval is. Bij eene latere uitgave kan de uitstekende nota van den Hr. v.d. Wijck

over het dorpsbestuur, gevoegd bij het koloniaal verslag over 1877, goede diensten bewijzen.

Een geheel ander, ofschoon niet minder verdienstelijk werk dan het schrijven van handleidingen verricht hij, die eene beredeneerde uitgave bezorgt van de verschillende algemeene verordeningen en van de aanschrijvingen en interpretatiën, door de regeering van tijd tot tijd uitgevaardigd. Men vindt deze voor Indië hoofdzakelijk in het Staatsblad van Ned.-Indië en in het Bijblad op het Staatsblad; het eerste eene officieele uitgave, het tweede eene verzameling, door ambtenaren op de algemeene secretarie geredigeerd en geen officieel karakter dragende, maar desniettemin eene even vertrouwbare bron als het Staatsblad. De meeste Indische staatsdienaren zullen wel in het bezit zijn van de officieele uitgave van het Staatsblad, al ware het maar alleen door de bepaling, dat ieder ambtenaar, in het genot van zeker traktement, daarop geabonneerd moet zijn. Maar aan dat bezit zijn lasten verbonden. De groote omvang van het werk, dat sedert 1816 geregeld verscheen, en een aardige plaats in een bibliotheek inneemt, maakt het vooral voor hem ongeschikt, die dikwijls moet verhuizen. De uitgave van Noman en Zoon voorziet wel in dat bezwaar, maar heeft aan den anderen kant het gebrek, dat zij zoo klein gedrukt is, dat haar gebruik eene ware marteling voor de oogen is. Bovendien lijden beiden aan het gewone bezwaar van dergelijke verzamelingen. De zich opvolgende jaargangen bevatten veel, 'tgeen door andere verordeningen geheel of gedeeltelijk is afgeschaft, en zonder gids is het onmogelijk zich in dien doolhof eenen weg te banen. Indices en klappers, hoe goed ook ingericht, komen daaraan slechts gedeeltelijk tegemoet. Het was daarom eene zeer gelukkige gedachte van den Hr. Posno, om den verkorten inhoud mede te deelen van de verordeningen, die nog van kracht zijn, met voorbijgang van die, welke zijn afgeschaft en geen belang meer hebben. In een zeker opzicht kan ook zijne wijze van bewerking geprezen worden, daar hij de verordeningen, op een bepaald onderwerp betrekking hebbende, b.v. op ambtenaren, comptabiliteit enz. vereenigde, en de lezer zoodoende alles bij elkander vindt, wat over dat onderwerp in het Staatsblad gevonden wordt. Jammer maar, dat dit niet met grooter oordeel heeft plaats gehad. De verordeningen zijn dikwijls door den Hr. Posno eenvoudig naast elkander gezet in de volgorde, waarin ze in het Staatsblad verschenen, zonder

rekening te houden met hun onderling verband. Zoo vindt men b.v. op blz. 55, deel I, het reglement op den vrijen overtocht uit en naar Indië (St. 1867, 105). Een artikel van dat reglement is later gewijzigd. Nu zou men verwachten, dat zulks bij dat artikel zou zijn aangeteekend. Doch dit is het geval niet. Eerst wordt het reglement in zijn geheel afgedrukt, dan volgen eenige verordeningen, die gedeeltelijk vroeger medegedeelde verordeningen wijzigen en eerst daarna het besluit, dat het reglement aanvult. Het groote voordeel van dergelijke verzamelingen, dat men als het ware met een opslag vindt wat nog geldt en wat afgeschaft is, gaat zoodoende geheel verloren. Maar toch zouden wij het werk kunnen aanbevelen, ware niet korten tijd daarna eene verzameling verschenen, die zich bijna hetzelfde doel voorstelt, en door bewerking en uiterlijken vorm zich zoozeer aanbeveelt, dat het als model voor dergelijke uitgaven kan strekken. Het is de Indo-Nederlandsche wetgeving van Boudewijnse en van Soest.

In hunne voorrede hebben de bewerkers het doel, dat zij beoogen, geschetst als de samenstelling, in de bekende chronologische volgorde der Staatsbladen, van een systematisch handboek der Indo-Nederlandsche wetgeving. En aan dat doel beantwoordt de uitgave volkomen. In de eerste plaats hebben zij bij elk n^{o}. van het Staatsblad de veranderingen aangeteekend, die later zijn aangebracht en dus juist datgene verricht, wat de Hr. Posno aan den gebruiker overliet. Maar bovendien hebben zij die aanschrijvingen en interpretatiën, welke van algemeen belang zijn, uit het Bijblad overgenomen en op de betreffende verordening overgebracht. En ten slotte zijn bij vele verordeningen hoogst belangrijke historische overzichten gevoegd, die dikwijls eenen zoo grooten omvang nemen, dat zij als het ware het beeld vormen van de toepassing van het een of ander regeeringsbeginsel gedurende den geheelen loop van het Nederlandsch bestuur in Indië. Een paar voorbeelden mogen hier volgen. Niet alleen dat bij de resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 9 Februari 1833, houdende reglementaire bepalingen omtrent de belastingschuldige koffie op Java geteeld wordende enz., alle latere voorschriften omtrent de gouvernements-koffiekultuur worden medegedeeld, maar in ongeveer 25 bladzijden vindt men eene beschrijving van de koffiekultuur en 'tgeen de ambtenaar daarbij in acht behoort te nemen, alles uit officieele bronnen samengesteld.

Naar aanleiding van Staatsblad 1834, 22, worden mededeelingen gedaan, die als 't ware eene korte schets van het kultuurstelsel uitmaken en ongeveer 30 bladzijden beslaan. De Indische wetgeving van 1848 is met de latere wijzigingen zoo volledig mogelijk teruggegeven. Deze zijn wel de sterkst sprekende voorbeelden, maar toch lang niet de eenige. Ik wijs b.v. op Stbl. 1820, 22 (regenten en andere inlandsche hoofden), Stbl. 1837, 58 (aanbreng van Chineesche nieuwelingen), enz. De min belangrijke verordeningen zijn slechts verkort medegedeeld, en zoo zal het mogelijk zijn de verzameling tot vier, niet eens zeer omvangrijke deelen in te krimpen. Ook uit typografisch oogpunt verdient de uitgave allen lof. In elk opzicht kan zij dus aan den beoefenaar van het Indisch Staatsrecht worden aanbevolen.

Wat de HH. Boudewijnse en v. Soest voor het geheele Staatsbl. deden, heeft de Hr. Mijer verricht voor een belangrijk gedeelte der Indische wetgeving: de agrarische verordeningen. Voor een aantal personen, die zich niet op de beoefening van het Indische staatsrecht toeleggen, is het toch van belang te weten, wat bepaald is omtrent ondernemingen van landbouw in Indië. Het is den Hr. Mijer gelukt om alles, wat daarop betrekking heeft, in zijn bundel te verzamelen, die daardoor eene volledige verzameling van het agrarische recht in Indië geworden is. Zelfs tabellen enz. vindt men in zijn werk, dat met gerustheid aan allen kan worden aanbevolen, die in dit onderwerp belang stellen.

Leiden, Maart 1879.

P.A. VAN DER LITH.

John Noble, Zuid-Afrika, zijn verleden en heden. Eene beknopte geschiedenis van de Europeesche volksplantingen aan de Kaap. Amsterdam, J.C. Schröder.

De geschiedenis van Zuid-Afrika te schrijven is niet gemakkelijk; vandaar dan ook dat er tot nog toe zoo weinig werken over in het licht verschenen. De moeielijkheden die dit schrijven in den weg staan zijn van velerlei aard. De voornaamste er van is, dat er zeer weinig officieele bronnen zijn om de noodige gegevens uit te putten, zoodat het inwinnen van inlichtingen bij ooggetuigen of het weergeven van de meest waarschijnlijke der vele lezingen, welke omtrent bijna alle gebeurtenissen bestaan, in de plaats moeten komen van het raadplegen van vertrouwbare schrijvers en het gebruiken der archieven. In de meeste werken over Zuid-Afrika vindt men de geschiedenis daarvan even aangestipt, doch, bij de min of meer geringe ontwikkeling der vroegere Kaapkolonisten, waren de schrijvers van dien tijd voornamelijk reizigers of regeerings-commissarissen. Men verkreeg dien ten gevolge nimmer een onpartijdig en goed bewerkt geschiedverhaal, doch steeds losse schetsen, waarin des reisbeschrijvers sterkgeteekende subjectieve gevoelens, of, in het laatste geval, de inzichten, welke het best strookten met de argumenten, die van de zending moesten worden thuisgebracht, steeds duidelijk te herkennen waren. Ook is het zeer moeielijk om bij genoemden arbeid onpartijdig te blijven. Aan de Kaap heeft men twee partijen, de Engelsche en de anti-Engelsche; door deze twee klippen heen te zeilen is onmogelijk. Men helt onwillekeurig tot een der beiden over, en daar men van nu af aan alles door een geheel ander glas beziet, heeft men al dadelijk zijne bevoegdheid als geschiedschrijver verloren.

Over de geschiedenis der Kaapkolonie ten tijde van het bestuur der O.I. Compagnie (1652-1795) bestaan slechts zeer weinige geschriften[1]. Watermeijer beschreef dit tijdvak omstreeks 1850 met behulp van de regulaties en ambtscorrespondenties uit het Kaapsche

1 Zie Bibliografie van Nederlandsche boeken, brochuren, kaarten, enz. over Afrika, door Prof. P.J. Veth en Dr. C.M. Kan.

archief; doch hij was de eenige. Over het daaropvolgende tijdperk is des te meer geschreven, doch, zooals zich begrijpen laat, voornamelijk in het Engelsch. Omstreeks 1820 geraakte het onder de hoogere Kaapsche autoriteiten in zwang, brochures over de kolonie te schrijven; de commissarissen en reizigers, waarvan ik zoo even sprak, zochten het voornaamste daaruit op, maakten er allerbontste oleografieën van en lieten het opvullen van leemten en het retoucheeren wel wat heel veel aan hun fantasie over. Opmerkelijk vooral is het, met hoe groote gemakkelijkheid daarbij met feiten werd omgesprongen. Oppervlakkigheid is aan deze litteratuur natuurlijk ook al niet vreemd, en zelfs Trollope doet in zijn ‘South-Africa’ hier en daar aan den bijzienden Franschman denken, die Holland wilde beschrijven, en, na het toespreken van een vogelverschrikker in een kersenboom, in zijn zakboekje opteekende: de Hollander zit gaarne in de boomen en is niet spraakzaam. Het beste der geschiedboeken over Zuid-Afrika, die tevens het Hollandsch tijdperk bevatten, is ontegenzeggelijk dat van Noble; het is dus ook beter dan die van Theal en van Wilmot, al zijn deze niet zonder verdienste. Maar in het land der blinden is éénoog koning, en heel veel zegt dit dus nog niet.

In de eerste plaats stooten wij bij Noble op het gewone euvel: partijdigheid; in de tweede plaats op het in dezen niet minder erge kwaad: de voorzichtigheid van den ambtenaar in het beoordeelen van de staatkunde zijner superieuren. Ik geloof dat het daarom nuttig kan wezen, bij het behandelen van Noble's Engelschgezind werk, nu en dan, als tegenwicht, de bij uitstek anti-Engelschgezinde ‘Geskiedenis van ons land in die taal van ons volk, uitgegé deur die Genootskap van regte Afrikaanders’, te raadplegen. In de inleiding tot laatstgenoemd werk wordt reeds op de moeielijkheden gewezen de geschiedenis van Z.-Afrika naar behooren te boek te stellen: ‘Om dit geskrewe te krij het moeite gekos, want dar was gen genoegsame bronne nie om uit te put nie. Het was nodig om nadere inligting te vra op ba'ing (vele) plekke; so moes ons briewe skrijwe na alle kante. Sommige dinge is op die manier duidelik geworde, mar op andere weer kon ons nie genoeg lig krij nie, so dat ons wat die stof anga al moet ekskuus maak..... Mar dan nie alleen gebrek an stof was 'n moeilikheid, mar oek die juiste

verband en toedrag van die gebeurtenisse was dikwijls bijna onmo'entlik om uit te maak. Die een skrijwer seg so, en die ander eene so. En wat is nou waar? Wat is nou die ware oorsaak hiervan of daarvan? En hoe sit die dinge in makaar? Dit was mar soms net hard werk om dit uit te vinde.' Al zegt Noble dit alles niet in zijn voorrede, toch had ook hij met dezelfde bezwaren te kampen. Het groote verschil tusschen de twee geschiedenissen ligt dan ook meer hierin, dat, wanneer het Genootschap zegt: 'Die eene skrijwer seg so en die ander so, - welnu, ik zeg als de eerste,' Noble zich stellig ten gunste van de laatste heeft verklaard. Beide opponenten zijn bewust van hun partijdigheid, doch de handelingen die bij hen uit dit bewustzijn voortvloeien zijn weder als noord en zuid. Noble, die, haast ik mij hierbij te voegen, ontegenzeggelijk het Genootschap den loef afsteekt in degelijkheid en ook niet zóó beslist partij trekt, kan men hier en daar betrappen op gewetenswroeging over zijne eenzijdige voorstelling der zaken. Dit uit zich dan in het aannemen van een toegefelijker standpunt ten opzichte der tegenpartij, doch wordt in den regel weder gevolgd door eene reactie, waarbij de overwinning van den ambtelijken mensch op den geschiedschrijvenden dito aangekondigd wordt door eene prachtige tirade op Engelands verheven deugden en grootheid, of door een alles behalve vleiende beschouwing over diegenen, welke daar niet aan gelooven willen. Op blz. 177 bijv. treffen wij zulk eene tirade aan. 'De oude en vurig beminde politiek van Engeland, gegrond op het grootsch en edel beginsel, enz..... de beschermer van de zwakken, de beschaver van de barbaren en de prediker van gerechtigheid(!)' enz., ik spaar den lezer de rest; op blz. 133 noemt de schrijver het doodschieten van een paar gewapende vijanden door de boeren in een oorlog tegen de Griqua's 'baldadig' en, sprekende van de Transvaalsche annexatie, betitelt hij diegenen, welke hunne onafhankelijkheid niet wilden prijs geven, als 'de onhandelbaren'. Aan het wedervaren der Natalsche voortrekkers kan hij zijn symphatie niet onthouden, maar na hunne inlijving ontgelden zij het ook weder dubbel. Het Genootschap is dan ruiterlijker; toen diens schrijver zich aan het werk zette, nam hij zich voor de Engelschen eens behoorlijk (desnoods enkele malen onbehoorlijk) den mantel uit te vegen, maar hij is eerlijk genoeg zijn lezers

hierop voor te bereiden, door, in zijn voorrede, in een aandoenlijke toespraak tot zijn ‘papiere kindj'ie’ o.a. te zeggen, ‘dat dit bij al zijn gebreken deugden genoeg heeft om vijanden kwaad en vrienden blij te maken.’ Noble, die zich met het laatste gedeelte van dit motto tevreden stelt, verliest zich dan ook zoo min mogelijk in beschouwingen en, wanneer hij die houdt, trekt hij ze uit de officieele stukken zijner chefs, op die wijze alle verschil van meening met dezen, voorkomende. Ook wat beschouwingen betreft, tapt het Genootschap uit een geheel ander vaatje. Voor hun schrijver is het maken van beschouwingen een ware passie; hij slaat dan ook niet alleen geen enkele gelegenheid over er een ten beste te geven, maar hij weet zelfs uit elk afzonderlijk een leerzame en stichtelijke moraal te trekken. Ik laat er hier eenige volgen: ‘Die Engelse Regering werk mos altijd met een slag om die elboog, so's ons nog meer keer sal sien.’ ‘Een Engelsman is altijd gou om te neem, mar lanksam om af te gé.’ - ‘En ver een Engelsman is geld alles. Kijk mar die speulletjie met die Damand (diamant) velde.’ - ‘In die Engelse Geskiedenis wor so gemaak: as die Engelse overwin, o ja, dan wor een groote bahaai darvan gemaak, mar as hulle verlies, dan blij hulle mar mooi stil darvan.’ Met welgevallen blijft deze schrijver ook steeds stilstaan bij de tijden toen ‘die boere buik vol was ver die Engelse Regering,’ en toen hij een echten Engelschman had ontdekt, die tegen het regeeringsbeleid der Gouverneurs was en schreef over het onrecht den boeren aangedaan, werd hij onuitputtelijk in het quoteeren. Maar ook weder in het aanhalen is hij verdragelijker dan Noble. Zijn verontschuldiging kan niet anders dan ons toegevend stemmen. ‘Die uittreksels is ordentlik lank, mar die skrijwer kan nie help nie; sijn hart het al te lekker gekrij toen hij dit gelus het.’ Hetzelfde kan gezegd worden van Noble's hart, met dien verstande, dat dit alleen lekker werd, wanneer het stoffige documenten, met droge artikelen of officieel stijve verhandelingen had uitgevonden. Vooral wanneer eenige questie hem te lastig is, worden gansche pagina's door hem aangehaald en wanneer men ze allen optelde, zou men tot de conclusie komen, dat hij zich in stede van voor 416 slechts voor een 300 bladzijden verantwoordelijk heeft gemaakt. Vermakelijk en tegelijkertijd hoogst vervelend is het,

Noble op voor hem veilig terrein te volgen, ik meen, hem onderwerpen te zien behandelen, die hem niet het gevaar kunnen doen loopen in botsing te komen met zijn geestverwanten. Buiten dit terrein met groote voorzichtigheid voortgaande en elken stap dien hij doen zal vooraf berekenende, schroomvallig om elken steen heenloopende en zigzagsgewijze zijn weg nemende tusschen de vele doornstruiken die hij op zijn tocht ontmoet, is hij als een hollend paard, wanneer hij zich bevindt op eigen grond. Beschrijft hij bijv. de Parlementsgeschiedenis, dan laat hij ons talrijke zittingen bijwonen en worden wij onthaald op een bepaalde bijblad-compilatie; de geschiedschrijver gaat op in den griffier van het ‘House of Assembly’ (dit is Noble's betrekking), en onze onverbiddelijke leidsman doet ons zijn rijk doorkruisen, dompelt ons in zijn muffe dossiers, en wanneer wij daaruit weder zijn opgedoken, nemen wij (waarschijnlijk zeer tegen des schrijvers bedoeling) de wetenschap mede, dat het Kaapsch Parlement een veelsprekend, maar zeer onmachtig lichaam is, de door het volk verkozen dwarskijker van den door de koningin aangestelden Gouverneur... die het daarom in de duisternis laat; een Huis, dat door veto's en ontbindingen niet gemuilband, maar wel aan den ketting wordt gehouden, zoodra het oppositie gaat voeren tegen Harer Majesteits plaatsvervanger, in één woord, een waardige bijdrage tot zoog. koloniaal zelfbestuur. De zelfde uitvoerigheid treffen wij aan bij de beschrijving der ‘bandietenquestie,’ de geschiedenis der Kaapsche drukpers en het ‘vertellen’ van gevechten. Toen de Engelsche Regeering de Kaap tot een strafkolonie wilde maken en daartoe een paar ladingen misdadigers derwaarts zond, hielden de kolonisten vol, geen levensmiddelen te willen leveren aan de ‘pestschepen’, en noodzaakten daardoor de Regeering om van haar plan af te zien. De misdadigers werden toen naar van Diemensland gezonden. De bewegingen welke voorafgingen aan het tijdstip waarop de Kaapsche pers onder bescherming der wet gesteld en voor willekeurige schorsing door den Gouverneur gevrijwaard werd, maken ook weder een onderwerp uit, dat Noble ons, met het onmisbaar leger van aanhalingen, uitvoerig mededeelt. Des schrijvers wijdloopigheid met betrekking tot de vele Kafferoorlogen, waarvan hij elk tot een ode op Britschen heldenmoed omwerkt, komt mij eveneens geheel overbodig voor in een boek van den omvang als het zijne.

Men leert uit zijn oorlogen niet eens iets van de Kafferstrategie, en ik durf veilig aannemen, dat zelfs slechts zeer weinig Kapenaars er hun studie van zullen maken, wie er al zoo wat in dezen of genen slag zijn gevallen, en naar welke windstreken zich zeker regiment in den een of anderen slag achtereenvolgens gericht heeft. Het Genootschap begrijpt al deze zaken beter, en zegt, wanneer het bang is langdradig te worden, plotseling: Dar is verder ba'ing dinge gebeur wat die moeite waard is om te vertel, mar dan wor ons geskiedenis te lank, daarom moe ons die meeste o'erslaan. Over 't algemeen is er in Noble's boek weinig proportie in de uitwerking en gaat men op zijn titel af, dan wordt men bitter teleurgesteld. ‘Zuid-Afrika, Zijn heden en verleden.’ Twee bladzijden met namen, voorletters en al, van Fransche Hugenoten, getrouwelijk gecopieerd van een oude emigrantenlijst, uitgezonderd, is hij het tegendeel van uitvoerigheid, wanneer hij de geschiedenis van de kolonie vóór 1795, zeker wel niet het minst belangrijke deel van het ‘verleden’, beschrijft. In zijn voorrede beweert hij dit te doen omdat het reeds door een ander beschreven is. Consequent doorredeneerende, had dan het tweede gedeelte geheel gesupprimeerd kunnen worden, want daarover bestaan ten minste meer geschriften dan over het eerste. En wanneer hij het tweede gedeelte bewerkt, krijgen wij slechts de geschiedenis der Kaapkolonie te lezen en stipt hij dan slechts die der Republieken en van Natal aan, wanneer deze met eerstgenoemde in aanraking komen. Uit vrees van een ‘dorre chronologische opsomming van feiten’ (zie zijn voorrede) te geven, is hij uiterst spaarzaam met jaartallen; toch treedt hij, zooals ik reeds opmerkte, niet in beschouwingen, terwijl deze toch juist het verband tusschen de opsomming der feiten zou hebben gevormd. Onderzoeken doet hij dan ook niet; hij geeft eenvoudig weer wat hij gehoord, gelezen of gevonden heeft; hij is een verteller, geen geschiedschrijver, en duidelijk bespeurt men in zijn schrijven de cadence van: ‘En toen... en toen...’ Maar verliest men deze gebreken niet uit het oog, en leest men het boek, indachtig aan des schrijvers wijze van meedeelen, dan is het der lectuur wel waardig. Algemeen houdt men het er voor, dat Zuid-Afrika een groote toekomst te gemoet gaat; ‘zijn verleden en heden’, mag ons dus in hoofdtrekken niet onbekend zijn. Daarenboven valt er uit eene koloniale geschiedenis en voornamelijk uit

die van Zuid-Afrika meer te leeren dan uit eenige andere. De wetten en gevolgen der beschaving worden duidelijker zichtbaar wanneer wij ze kunnen waarnemen in een beperkter tijd en ruimte, als in Europa's geschiedenis; de verhouding tusschen de blanke en gekleurde rassen, en de geaardheid der laatsten, is eveneens de belangstelling overwaard; de verlegging van rijkdom en grootheid van het oud Europa naar nog in ontginning nieuwe gewesten, als een uitvloeisel van de algemeene verplaatsingswet van de stoffelijke ontwikkeling der wereld, is een studie, waarvoor wij in Afrika de beste gegevens aantreffen; van het zuiden uit zal dit werelddeel door blanken geopend en beschaafd worden, en om al deze redenen nu en nog vele anderen bovendien, herhaal ik, dat de geschiedenis van Zuid-Afrika's verleden en heden ten volle een ieders aandacht verdient.

Eenige der meest belangrijke punten uit die geschiedenis zijn door Noble, helaas! als brandnetels onaangeroerd gelaten. De annexaties, de Engelsche politiek ten opzichte der inboorlingen, de confederatiequestie, dat alles behandelt hij zoo bijster vlug en oppervlakkig, dat wij hem onwillekeurig zouden gaan beschuldigen van een voorliefde te koesteren voor bandieten. Militairement, als een soldaat in het gelid, kijkt hij met strakken blik steeds ééne richting uit, en in die richting ligt de verschrikkelijke stapel dépêches en acten, met welker inhoud hij ons zal voorlichten. Confederatie, een levenszaak voor Zuid-Afrika, noemt hij o.a. hoofdzakelijk daarom wenschelijk, omdat het z.i. tot samenwerking zou leiden in de Kafferoorlogen. Met deze uitgediende gemeenplaats beschouwt hij de zaak voor afgedaan. Wat geeft Transvaal om de kolonie, en omgekeerd? Toen Lydenburg door Secoccoenie werd bedreigd, vonden de boeren uit westelijk Transvaal het dwaas, onder de wapenen te moeten komen ter bestrijding van een Kaffervorst, waarvan zij toch geen last zouden hebben. En hoe denken de Friesche boeren over de verdediging der Hollandsche liniën? Alleen gemeenschappelijk gevaar zou samenwerking geven van de verschillende partijen, hoe weinig broederlijk zij anders ook tegenover elkander staan. Maar Noble had deze frase in Lord Carnarvon's conceptwet van Federatie aangetroffen, en daarom was zij toen ter tijde voor hem geheel afdoende.

Wat het tijdperk vóór 1795 aangaat, is hij meer nabij de waarheid

gebleven dan het Genootschap; slechts doet hij het karakter van het Bestuur der Compagnie, dat hij in een aanhaling définieert als ‘uitsluitend despotisch in alle staatkundige aangelegenheden, uitsluitend monopolistisch in alle haudelsaangelegenheden,’ wat al te sterk uitkomen. Wij Hollanders weten dat deze bepaling toch echter niet zoo geheel en al onjuist is.

De Kafferoorlogen en de annexaties in de Kolonie, die met elkaar in zeer nauw verband staan, behandelt Noble als twee geheel van elkander afgescheiden onderwerpen. Ik zal daarom trachten eens na te gaan, hoe men de annexatie-theoriën in toepassing wist te brengen. Waar, waarom, wanneer en hoe te annexeeren, is sedert een twintigtal jaren tot een geheel nieuwe wetenschap verheven. Ik twijfel niet of elk Britsch koloniaal Gouverneur krijgt tegenwoordig, nevens zijne aanstelling, eene handleiding tot de kennis daarvan mede naar zijne kolonie.

I. *Waar* te annexeeren? De stroom van Engelsche emigranten wijst dit in den regel aan.

II. *Waarom* - Zie art. I van elke aanhechtingsproclamatie: ter wille van hen, die, vroeger ten prooi aan wanbestuur, onmachtig tot zelfregeeren enz., thans naar Harer Majesteits goedertierenheid, de tallooze weldaden van Britsche bescherming en macht zullen deelachtig worden, enz., enz.... Trollope, die anders volstrekt niet de man is om aan de Leer van het Noodlot te hechten, geeft met potsierlijken ernst als antwoord op dit waarom: ‘England is destined to annex.’ En hij grijpt elke gelegenheid aan om aan te toonen, dat het arme Engeland nooit anders dan schoorvoetend tot de vervulling van deze heilige roeping is overgegaan.

III. Wanneer? Als de Engelsche onderdanen in het aan te hechten rijk talrijk genoeg zijn om de inhérente kracht er van te breken en tegenweer onmogelijk te maken; als het succes der voorbereiding het tijdstip gunstig doet zijn.

IV. Hoe? Door list, of geld, of geweld, of agenten, of champagne[1]; de laatste vier te gebruiken tegen de blanken, de eerste vier tegen de inboorlingen. Het annexeeren van Kafferlanden kan in hoofdzaak naar de volgende regelen geschieden.

1 Zie mijn Herinneringen uit Zuid-Afrika (E.J. Brill. Leiden), blz. 204.

a. Door ‘le droit de conquête’.
b. Door kuiperijen van onder de kleurlingen gevestigde agenten, die hen in tijd van nood overhalen zich onder de Britsche bescherming te stellen.
c. Door zich op te werpen als arbiter in grensgeschillen en, als het eenvoudigste middel van oplossing der questie, het betwiste gebied voor zichzelven te houden.
d. Door de inboorlingen onder zekere voorwendsels van hun eigen grond te doen verhuizen naar een nog onbewoonde streek, waar dan vooraf de Union Jack even ontplooid wordt.
e. Door land (of aanspraken daarop) voor een spotprijs te koopen van een opperhoofd, dat in moeielijkheden verkeert en weet, dat hij het verkochte òf kwijt zal raken òf (wat aangaat de aanspraken) van nul en geener waarde mag beschouwen.
f. Door het exploiteeren van burgeroorlogen.
g. Door verbeurdverklaring van het land, wanneer de vorst er van den een of anderen misdadiger niet wil of kan uitleveren.

Men ziet dat ik gelijk had toen ik zeide, dat annexeeren, zooals de Engelschen dit begrijpen, een wetenschap is geworden. De grondregelen er van worden ontleend aan de geaardheid van de landen waarop zij toegepast moeten worden; een algemeene regel echter is, dat de moeielijkheden moeten worden opgelost door geld, het geweer of die onderhandsche knoeierijen, die in officiëele stukken ‘politieke operatien,’ of ‘voorbereidende maatregelen’ worden genoemd. De eigenlijke moraal dier wetenschap (might is right) wordt gemaskeerd door eenige behendig aangewende frasen over menschlievendheid, uitbreiding van beschaving, enz., en op die wijze zoo smakelijk mogelijk aan de oppositie in het Parlement voorgelegd... en opgedrongen.

Bijna alle schrijvers wijzen er op, hoe verkeerd het telkens aflossen der Gouverneurs op de verhouding tot de inboorlingen werkte, door de daaruitvolgende voortdurende afwisseling van het protectionen bridling-systeem. Noble bewaart hierover een diep stilzwijgen, begrijpende, dat hij zich reeds genoeg weert door, zich onderwerpende aan 't onvermijdelijke, hier en daar op enkele grove fouten in de staatkunde van nieuwe en nog met de zaken onbekende Gouverneurs te wijzen.

De annexaties van Natal, Oranje-Vrijstaat, Griqualand-West en Transvaal zijn zoo oppervlakkig en partijdig beschreven, dat ik hier eenige opmerkingen niet achterwege mag laten. Toen een gedeelte der boeren in Natal verraderlijk worden vermoord, komt het Engelsch Gouvernement niet tusschen beide, maar toen de boeren wraak hebben genomen en Dingaan vernietigd, worden zij met een dreigeud schrijven van den Gouverneur vereerd en Natal door soldaten bezet, omdat de voortrekkers oorlog hadden gemaakt, en geen recht op het land hadden. Natuurlijk begonnen de ‘opstandelingen’ nu te vechten. Het genootschap, sprekende van genoemde dépêche en bezetting, zegt: ‘Eers wou die Gouverneur die boere om die bossie loop, mar jawel, hulle was so dom nie. En toen hij dit nie kon verkrij nie, wou hij ver hulle bang maak met zijn “militaire mag”, mar wie sê? die boere laat hulle nie met een blaas ertjies op die loop jaag nie.’ De Engelschen werden in deze gevechten door Kaffers geholpen! Natal, in 1689 voor 20,000 daalders door de O.I. Compagnie gekocht, bij acte door Dingaan aan de boeren afgestaan, en onbewoond geweest zijnde vóór het door hen werd geoccupeerd, mocht dus niet aan de boeren behooren, al hadden dezen ook den Engelschen stelregel tot hun voordeel: possession is nine points of the law. Niet meer in moeielijkheden verkeerende, waren zij ook plotseling weder tot Britsche onderdanen verklaard. Mij dunkt dat dit alles aan iemand die als geschiedschrijver wil optreden en zegt, niet alleen een dorre opsomming van feiten te willen geven, wel eenige stof levert tot het treden in eene nadere beschouwing. Niet zoo met Noble; de questie is hem òf te ingewikkeld òf te netelig en het ontwarren van knoopen laat hij met groote bereidwilligheid aan zijn opvolgers over. De boeren, weder verder trekkende, worden in den Vrijstaat weder eveneens behandeld en toen, na allerhande verwikkelingen, hun ongenoegen tot een uitbarsting komt, vaardigt Gouverneur Smith, dezelfde die (zie bladz. 1481) een Kafferhoofd, dat onwillig was het tractaat, waarbij hij afstand van zijn grond doet, te onderteekenen, dreigde op te hangen, een hoogst komieke proclamatie uit, waarin de Engelsche humaniteit, ditmaal zoo zwaar op de proef gesteld, aardig tot zijn recht komt. De aanhef is: ‘Mijne vrienden - mijne ten halve verloren vrienden en weifelende Christenen,’ de quintessens: ‘O! hoe zeer haat en verfoei ik

oorlog en beroering! De vele oorlogstooneelen, waarvan ik getuige was, rijzen als spoken voor mijn verbeelding op. Maar evenzeer als ik den oorlog verafschuw, *evenzeer zal ik zijn kracht aanwenden wauneer gij mij uit uw hart verbant*.' Herinnert dit niet aan den Abyssinier, die zijn vader het pistool op de borst zet en hem zoo den zegen afdwingt? Het eind der proclamatie is een gebed, beginnende met: 'Heer van alle kracht, Bestuurder van alle dingen,' en besluitende: 'Laat ons in vrede zijn met U, o Heer, onze Almachtige God, door Jezus Christus, Amen!' - Ook wij zeggen hier amen op, en trachten, bij zooveel humaniteit, zoo goed wij kunnen opiumoorlogen te vergeten en den bij uitstek humanen Trollope te vergeven, wanneer hij, van de Kafferhutbelasting sprekende, zegt: 'We cannot govern the country without a revenue, and for our black subjects this is the only means of collecting a revenue - till we begin to make something out of their taste for strong drinks.' Men weet, dat de gekleurde rassen van nature aan den drank verslaafd zijn en er gedeeltelijk door zijn uitgeroeid. Toen de Basoetoes Engeland het bezit van den Vrijstaat wat te lastig maakten, werd het weder opgegeven. Hofstede zegt als 'non-productief', het Genootschap 'mar toen die Engelse silwers begin te merk hoe moeilik die zwart nasies dit ver hulle maak en hoe dar voordurend oorlo'e is met die Basoetoes, en hoe ba'ing soldate hulle darvoor nodig het, en die vreselikke onkoste wat dit maak, toen laat hulle die Vrijstaat weer an die boere o'er. Die boere moes nou verder een skans wees te'en die kaffer. Dit was hulle politiek.' Noble, als naar gewoonte de officieele stukken raadplegende, geeft weder het étiquette voor den wijn, en beweert, dat de teruggave alleenlijk geschiedde als uitvloeisel van de toen heerschende politiek, die geen verdere uitbreiding der grenzen wilde. Het groote verschil tusschen niet verder uitbreiden en inkrimpen schijnt hem niet te zijn opengevallen. Gelukkig wisten de Vrijstaters de Kaffers ten onder te brengen, al werden deze ook indirekt door de Engelschen aangemoedigd en ondersteund[1].

1 Hofstede neemt in zijn geschiedenis van den Oranje-Vrijstaat een brief op van het Basoetoehoofd Moshesh aan een zijner kapteins, waarin Moshesh meldt, dat de Gouverneur hem schriftelijk krijgsbenoodigdheden voor den oorlog tegen de boeren heeft toegezegd (blz. 212).

De aanhechting der Diamantvelden wordt door Noble wel zoo kort behandeld als mogelijk is. Het recht van den Vrijstaat op die gronden is zoo onomstootelijk, dat het zelfs door geen Engelschman in twijfel wordt getrokken. Trollope, in wiens oogen Brittanië maar geen kwaad kan doen, tracht de aanhechting tot zijn leedwezen te vergeefs te rechtvaardigen; Froude keurt haar niet alleen af, maar verklaart, dat, toen hij de geschiedenis er van vernam, hij zich een oogenblik schaamde Engelschman te zijn; het Genootschap, naïef als altijd, vermeent bescheiden, dat de aanleiding der annexatie moet gezocht worden in het vinden 'van mooi wit klippies' (steentjes, hier: diamantjes), en vertelt er nog bij: 'Briewe bij mantjies vol is daar geskrijwe deur Jan Brand an Barkly[1] en Barkly aan Jan Brand. Mar alles verniet!' Noble evenwel vertelt van dit alles niets, dan dat de meerderheid der delvers uit Britsche onderdanen bestond, en: 'deze drongen Sir Henry Barkly tot den maatregel, *dien hij nam*, van namelijk de Britsche souvereiniteit over het land te proclameeren.' Hij is niet eens zoo eerlijk hierbij te constateeren, dat deze Britsche onderdanen beteekenen: de Engelsch sprekende delvers, en dat die voor een groot gedeelte Ieren en Amerikanen waren. Van de Transvaal schrijft hij ongeveer niets. Alleen eenige overdreven mededeelingen omtrent schandalen die er zouden zijn voorgevallen, gunt hij een plaats in zijn boek en wanneer hij het over de annexatie heeft, weet hij weder niet beter te doen, dan een uittreksel van de aanhechtings-proclamatie op te disschen. Voor de weerlegging der frasen, die ons daardoor worden gegeven, verwijs ik naar mijn 'Herinneringen', waarin ik dit onderwerp uitvoerig behandelde.

Nog een hoogst gewichtig punt wordt door Noble zoo goed als geïgnoreerd. Ik bedoel de staatkunde tegenover de Kafferstammen gevolgd. De Zoeloe-oorlog maakt dit op 't oogenblik nog meer de belangstelling waardig.

In deze staatkunde volgde de regeering steeds het stelsel van, door de uitoefening van invloed op de Kafferhoofden, de onderzaten daarvan in bedwang te houden. Natuurlijk leidde dit tot concen-

1 Brand is President van den Vrijstaat en Barkly is de toenmalige Gouverneur der Kaapkolonie.

tratie van Kaffermacht en de gevolgen er van bleven nimmer uit. Hield op de eene of andere wijze de invloed op de hoofden op, dan had men ook geen macht over de stammen en er brak oorlog uit. Zoo ook thans met Cetchwayo. Mocht na zulk een oorlog afzetting van den vorst en onmiddellijke inlijving van den stam tot te groote moeielijkheden aanleiding geven, dan strafte men de overwonnenen met grondverlies en oorlogsboete en alles begon weder van voren af aan, den uiteindelijken krijg daaronder begrepen. De tijd volgende op een oorlog is de meest geschikte om veranderingen in te voeren, en het is te hopen, dat men, na de Zoeloes te hebben overwonnen, dadelijk een anderen weg dan den tot nu toe gevolgden zal inslaan.

Polygamy, dat, daar niet de mannen maar de vrouwen werken, de eersten tijd laat tot krijgvoeren en wetsovertreding en daarenboven eene schrikbarende toename van de getalsterkte der inboorlingen ten gevolge heeft, moet onderdrukt worden. Een stelsel van onmiddellijk en actief toezicht zal dienen te worden gevolgd; de Kafferkoningen behooren te worden afgeschaft, de stammen verdeeld, onderling vermengd en zooveel mogelijk onder de blanken verspreid. Dit laatste zal hen behoeften leeren gevoelen die tot arbeid dwingen en dus tot beschaving leiden. Ook trachte men den Kaffer de veeteelt tegen den landbouw te doen verwisselen; dit zou een groot beletsel tegen het oorlogvoeren in het leven roepen, hen tot meerderen arbeid verplichten en het veestelen, de oorzaak der meeste Kafferoorlogen, tegengaan. ‘Een goed gelukte veeroof wordt door de Kaffers altijd eenigszins als een waardige heldendaad beschouwd,’ zoo erkent ook Noble. De Kaffer steelt gaarne en de Afrikanen beweren zelfs: ‘want te steel sit een Kaffer in merg en been; hij *moet* steel. A's hij niks anders kan krij nie, dan stel hij zijn ei'e hoed op een bossie en bekruip dit om dit te steel.’ Voorts ga men, instede van Trollope te volgen in zijn onmenschelijken voorslag, het misbruik van sterken drank bij de kleurlingen tegen, gebruike men hen aan de spoorweg-, haven- en andere werken en vereenige hen zooveel mogelijk in zendingsposten, ten einde hen zoodoende te onttrekken aan den invloed van hunne krijgszuchtige hoofden. Men onderdrukke den smokkelhandel in vuurwapenen, en schaffe de zwarte bondgenooten in

de oorlogen af[1], maar bovenal zij men niet meer zooals thans dermate philanthropisch ten hunnen opzichte, dat zij meerdere rechten bij de wet genieten dan de blanken. Dit toch verbittert de laatsten en maakt de eersten overmoedig.

De vertaling van Noble's werk is geschied in iet of wat Kaapsch Hollandsch. Sprekende o.a. van het bezoek van Prins Alfred aan de kolonie (1859), zegt de vertaler, dat daar toen een ‘vroolijke verkleefdheid’ heerschte. Zoo volhardt hij er bijv. ook in, om, in stede van het woord boer, het woord pachter te gebruiken.

THEOD. M. TROMP.

1 In al de Kafferoorlogen aan de Kaap gebruikten de Engelschen inlandsche hulptroepen. Zoo hadden zij in 1877 weder Fingoes in dienst tegen de Gaika's en worden zij thans door de Amazwasies geholpen in den Zoeloekrijg. Toen de Vrijstaat in den Basoetoeoorlog Barolongs in dienst had, en Burgers tegen Secoecoeni ook Kafferbondgenooten in het veld bracht, werden zij door de Engelsche Regeering aangeschreven deze ‘immoreele gewoonte’ te laten varen.

***Ontmoetingen ter zee en te land, van C.T. van Assendelft de Coningh. Haarlem, W.C. de Graaff*.**

Ziehier een boek, zooals er te zeldzaam een onze pers verlaat: een boek, dat geen aanspraak maken kan op letterkundige waarde - maar een boek met een inhoud - een boek, geschreven door iemand die iets te vertellen had. Aan de koopvaardij een beeld ontleenende, zou ik het verhaal dezer *Ontmoetingen* willen vergelijken bij een schip, welks bouw en tuigage wel is waar niet van de sierlijkste zijn, doch dat ons veilig en wel eene kostelijke lading naar de haven brengt. Of zulk een bodem niet meer waard is dan zoo menige allernieuwste kotter of klipper, die met fladderende wimpels en vracht van zeildoek eene heele vertooning maakt - maar die een hol geluid geeft als men hem tusschen de ribben klopt?

Uit den schat zijner ervaring als zeeman en wereldburger bood de heer Assendelft de Coningh in deze twee deelen ons eene keur. Hij drong ons geen dagboek, geen gedenkschriften op; hij pakte niet alles uit, wat hij ongetwijfeld van ontmoetingen ter zee en te land al méér zou kunnen vertellen. Slechts een greep of wat deed hij: één uit zijn scheepsjongens-dagen, een paar uit zijn jaren als jong kapitein, een paar ook uit zijn wedervaren op rijperen leeftijd, toen hij, als Sindbad de Zeeman, na zeven jaren van rust aan den wal, den trek niet weerstaan kon om nieuwe avonturen te gaan zoeken in landen ver en vreemd. Men ziet dus: hij is geen vermoeiend opsnijder, die, eenmaal op zijn praatstoel geraakt over de dingen der dagen van weleer, van bekorten noch eindigen weten wil. Integendeel: zijne bescheidenheid als verteller is voorbeeldig. Ik voeg er bij, dat hij in den regel ook de kunst des vertellens wèl toont te verstaan; dat zijn trant onderhoudend is en blijmoedig; en dat de humaniteit, de vaderlandsliefde, de wereldkennis, het helder oordeel van dezen veteraan der golven telkens en telkens een wisselend licht werpen over de bladzijden van zijn boek.

Zij waren moeielijk, die eerste schreden op de zeemans-loopbaan - ook destijds, eene halve eeuw geleden, toen het kortelings ingevoerde cultuurstelsel ons zijn gouden oogsten begon in den schoot te werpen, zoodat de scheepstimmerlieden hun werk niet afkonden, de reeders schatten verdienden, en Nederland gedurende korte jaren de schoonste

koopvaardij-vloot ter wereld bezat. Daarom heet het eerste hoofdstuk van dit boek: *Een moeilijk begin*. Wij zien den vijftienjarigen knaap, als scheepsjongen uitgedost, per trekschuit zijne vaderstad verlaten, om te Rotterdam voor zijne eerste zeereis aangemonsterd te worden. Een en ander laat zich genoegelijk lezen. Alleen spijt het ons, dat de schrijver reeds zoo in het begin van het begin ons weder aan wal zet. Hij neemt ons namelijk niet verder het ruime sop in, dan tot de Uiterton, waar de loods van boord ging en de kapitein met donderende stem kommandeerde: 'bras vol! bramzeils hijschen!' - Dit is jammer. Wij leefden zoo van ganscher harte mee in de wederwaardigheden van Marryat's jeugdige pekbroeken; en wij zouden dus ook zoo gaarne eens hebben bijgewoond hoe een Hollandsch tijdgenoot van die wakkere knapen zich er dóór te redden wist bij zijne eerste vaart naar Oostinje. Misschien - laat ons het hopen! - stelt de heer De Coningh ons later nog voor deze leemte in zijn verhaal schadeloos.

Het tweede hoofdstuk draagt ten titel: *Tien jaar later*, of *Vrijdag de dertiende*. En hier heb ik met den schrijver een ernstig woord te spreken; zoo ik ééne grief heb tegen zijn boek, dan is het naar aanleiding van dit tweede hoofdstuk. Wat toch heeft hij voor met deze historie? - Hij verhaalt hoe hij eens, als gezagvoerder van het koopvaardij-fregat *Flora*, te Padang, een schatrijk koopman, den heer Berger, met diens gezin aan boord kreeg als passagiers naar Nederland. Dit geschiedde op een Vrijdag, den dertienden der maand Mei. Vergeefs betuigde hij zijn weerzin om op een Vrijdag onder zeil te gaan, te meer, omdat het juist een 13de was, en er ten overvloede ook dertien kinderen aan boord waren; - de heer Berger, die het schip zoo veel als afgehuurd had, dreef den spot met deze bijgeloovigheid, en verkoos volstrekt dienzelfden dag nog te vertrekken. Vreeselijk zou hem dit rouwen. Gedurende die noodlottige reis stierven eerst twaalf man van het scheepsvolk aan eene besmettelijke typhus-koorts; - op een Vrijdag werd de twaalfde doode over boord gezet. Vervolgens bezweek aan diezelfde ziekte Berger's oogappel, het driejarig Brammetje - alweder op een Vrijdag. En ten leste blies de heer Berger zelf, door smart en landziekte gesloopt, den adem uit - op een Vrijdag, den 13den der maand September.

Nu vraag ik den heer De Coningh, of dit fictie is, dan wel feit. Is het fictie, dan had het ons als zoodanig moeten opgedischt wor-

den; ook dan nog ware het in dit boek van zoo zakelijken inhoud geheel misplaatst; maar niemand althans had zich er omtrent kunnen vergissen. Was het echter den schrijver ernst met dit verhaal; deelde hij trouw een samenloop van gebeurtenissen mede, die hem eens op eene zeereis wedervoer - dan dient hij ons te zeggen of hij inderdaad geloof hecht aan den voorgewenden noodlottigen invloed van den Vrijdag en van het getal 13 op 's menschen levensloop. Meent hij werkelijk, dat die Vrijdag en die 13 schuld waren aan de sterfte aan boord der *Flora*: dat de besmettelijke typhus-koorts niet zou uitgebroken zijn, dat het kind en de heer Berger niet zouden zijn gestorven, indien het schip slechts op Donderdag den 12^{den} of op Zaterdag den 14^{den} ware gezeild? - Zoo ja, dan zouden wij wenschen den heer De Coningh, die over zooveel andere dingen zich uitlaat als een man van onbevangen oordeel en gezond verstand, eens nader te hooren op dit punt. Zoo neen, kan hij het als verlicht zeeman dan verantwoorden, dat hij, door zulk eene wijze van voorstelling, het varensvolk in een somber en schadelijk fatalisme stijft?

In eene derde schets, *de Jonas*, doet de schrijver beter. Dáár steekt hij zelf den draak met een ander zeemans-bijgeloof, mede van bijbelschen oorsprong.

Nu volgt het aangenaamste, zoo niet het belangrijkste hoofdstuk in het boek: *per Landmail*. De heer De Coningh maakte per Engelsche mail de reis van Southampton naar Singapore - en dit in de dagen toen er nog geen Suez-kanaal gegraven was, om den reizigers het genot te benemen van het zoo interessante spoorwegritje door Egypte. Het kan niet anders, of een opgewekt mensch als de schrijver moet volop genoten hebben in zulk een drijvend microcosmus, dat men mailboot noemt. Snelle beweging, zonnige zeeën, voortdurende afwisseling van tafereel, eene goede tafel, een bont gezelschap - wat kan, voor eene week of wat, een gezond man beter verlangen? - En van hoe aangename zijde leert men op zulk eene reis zijn medemenschen kennen! Het is verwonderlijk hoe lieden, die nooit te voren elkander zagen en vermoedelijk nooit daarna elkander zullen wederzien, lieden die niet dan met moeite in verschillende talen zich elkaar verstaanbaar maken - het is verwonderlijk hoe fideel zij worden kunnen in het korte tijdverloop van zoo 'n mailreis. Terwijl men in eene stad jarenlang buren kan

zijn zonder elkander te groeten, deelt men ‘per landmail’ geen drie dagen eene hut met elkander, of men wandelt over het dek b r a s d e s s u s b r a s d e s s o u s. Ik beweer niet dat het ook bij eene reis per zeilschip zoo toegaat; integendeel - dáár heeft men ruim den tijd en vindt men in verveling ruim de stof om elkander recht inniglijk te leeren verfoeien. Doch de mailreis is zoo kort, zoo bont - een vliegend diorama. Eer men uitgelachen heeft om elkanders aardigheden, eer men méér van elkander ging verlangen dan een grap, een praatje, de pasmunt der hoffelijkheid - zie! is de reis al voorbij, het oogenblik van scheiden al aangebroken.

Ook de heer De Coningh mocht dit ondervinden. Al wie zijne ervaring meemaakten, zullen door zijne vroolijk geschreven bladzijden zich weer levendig verplaatst voelen in zorgelooze, gezellige dagen.

Gaf de schrijver in het eerste deel der *Ontmoetingen* ons eenige losse schetsen - in het tweede, *de Pionier in Yokohama*, biedt bij een geregeld verhaal van zijn wedervaren als baanbreker van het westersche element in Japan. Hij genoot het voorrecht, den Japanschen wal te betreden in twee geheel verschillende tijdperken: zoowel in het laatst der periode van afsluiting, als in het allereerst der periode van openstelling. Hij toefde dus in de kloosterachtige stilte van Decima - en hij doorworstelde ook de bange, koortsig bewogen maanden der eerste Europeesche nederzetting, toen zij, onbeschermd dan door eigen aaneensluiting, van alle kanten belaagd werd door eene moordzuchtige bevolking. Scherper contrast is wel niet denkbaar, dan tusschen het stille, veilige Decima, en Yokohama, het moordhol. Hier eene afzondering, eene rustige rust, zóó volkomen, dat de schrijver er in het belang van de wetenschap eene proefneming had willen doen plaats hebben tot oplossing van het vraagstuk betreffende 's menschen levensduur, door namelijk een gezond jonkman voor zijn leven tot assistent op Decima te benoemen. Want dan (zoo schertst hij) ‘had men kunnen weten hoe lang iemand leven kan in een gezond, gematigd klimaat, die, zonder algeheele onthouding van menschelijke zwakheden, zich nooit daarin kan te buiten gaan; die juist geld genoeg ontvangt om zich te huisvesten, krachtig en eenvoudig te voeden, zonder meer; die naar 's lands wijs huwen kan, maar bij mindere harmonie zich door het wegzenden zijner vrouw voor huiselijk leed kan vrijwaren, en zóó lang ruilen kan, tot hij, naar zijne meening, het waar geluk gevonden heeft.’ Zóó op dat kleine,

streng ommuurde eiland. En ginds, in de rijzende Europeesche kolonie, brandstichting en doodslag, zoodat men geen uur in den nacht zijn leven er zeker was.

Het een en het ander is door den heer De Coningh met sprekende trekken geschetst. Dit deel van zijn werk is dan ook niet slechts een onderhoudend, maar een in vele opzichten belangwekkend geschrift te noemen.

Hiermede is mijn overzicht volbracht. Doch ik mag van dit aangename boek geen afscheid nemen, alvorens een proefje te hebben aangehaald van des schrijvers flinke manier van denken over onderwerpen van algemeen belang.

De heer De Coningh, ondanks zijne jaren, is niet door dik en dun een l a u d a t o r t e m p o r i s a c t i. Hoor slechts hoe hij spreekt over zijn schooldagen:

‘Het onderwijs was toen op de meeste scholen al van heel weinig beteekenis. Van wis- en natuurkunde, vreemde talen, behalve Fransch, geen spoor; wereldgeschiedenis en aardrijkskunde bepaalden zich gewoonlijk tot het van buiten leeren uit vraagboekjes, waarbij maar zelden eenige toelichting gegeven werd. Hoofdzaak was de kennis der taalregels van Siegenbeek, mooi schrijven, koopmansrekenen en Nederlandsche geschiedenis. Deze laatste werd zoodanig onderwezen, dat de jeugdige gemoederen den indruk ontvingen als behoorden wij Nederlanders van ouds tot een door God uitverkoren heldenvolk, en als waren al onze vroegere en latere regeerders steeds, zonder verdere navraag, mannen “zonder vrees of blaam”, wier wijsheid wij slechts hadden te aanbidden. Met dit vernisje van kennis waren de jongens gewoonlijk op hun veertiende of vijftiende jaar behoorlijk bestreken, en elk ging zijns weegs in eene of andere maatschappelijke betrekking. Bij volslagen gemis aan oordeelkundige kennis van andere landen en volken, groeiden de meesten op, na onderweg een meer of minder Dordtsch kleurtje te hebben aangenomen, tot nijvere burgers, die rustig hunne zaken deden, en voor 't overige, terwijl Europa vooruitholde, zachtkens indommelden bij den hun ingeprenten roem der vaderen. Gelegenheidsdichters, vooral tijdens de Belgische onlusten, solden als razenden met den ingebeelden Nederlandschen leeuw; zij lieten hem zijne manen schudden, zijne klauwen slaan in 't vreemd gebroed, den Britschen luipaard en den Franschen adelaar angstig voor hem wegkrimpen; en

't was waarlijk de groote menigte der natie niet kwalijk te nemen, als men zich nommer één op de wereldbol waande, en zich vreemdelingen voorstelde als domme moffen, winderige Franschen en bespottelijke Engelschen. Die eenzijdige opleiding in ons toen zoo geïsoleerd land heeft waarschijnlijk ons lang achteruit gehouden; en de leeuwen-legende zal ook al 't hare hebben bijgedragen om zich minder aan onze weerbaarheid te laten gelegen liggen. Behalve den Hongaarschen wonderdokter, zoogenaamden oliekoop, kon geen vreemdeling zich in onze straten vertoonen, of hij werd ter wille van zijn taal, hoed, baard of kleeding door het gemeen bespot en uitgejouwd, door de meer beschaafden nieuwsgierig aangegaapt en nagekeken. Geen wonder, dat de man, in zijn land teruggekeerd, ons als de Chineezen van Europa afschilderde.'

Edoch - 'dank zij stoom en telegraaf, dank eene meer verlichte pers en hoogere burgerscholen, zijn wij thans wakker op den weg om den verloren tijd in te halen, en wellicht anderen voorbij te streven.'

Dát moge blijken! - Maar wacht even! Willen wij het ooit dáártoe brengen, dan moet er met alle kracht een vreeselijke vijand bestreden worden: een vijand, die grootendeels de schuld draagt aan den l i c h a m e l i j k e n achteruitgang van ons volksras, over welken ook de schrijver van dit boek met reden klagen mag, wanneer hij het zeevolk van heden vergelijkt bij het zeevolk van vóór veertig jaren. 'Negentiende eeuw', zóó roept de heer De Coningh: 'gij hebt met uwe scholen en uw streven naar volksbeschaving een vijand te bekampen, die, meer dan ooit, in de laatste jaren voortwoekert om een groot deel van ons volk, lichamelijk en zedelijk, te vernietigen. Het schrikbarend toenemend drankverbruik doodt niet alleen de welvaart van duizenden; maar de millioenen, die in de kroegen te loor gaan, onthouden menigmaal eene krachtige voeding aan een vaak ziekelijk voortgeplant jenever-geslacht. Het kroost volgt het voorbeeld, dat het zijn leven lang om zich heen zag, en zoodoende zijn wij in betrekkelijk korten tijd in het bezit geraakt van geheele geslachten kleine dronkenmannetjes, die indruk trachten te maken door beestachtig vloeken en liederlijke taal. Te dom om te begrijpen dat, zoolang het menschdom zal bestaan, in alle rangen der maatschappij, hetzij hoog of laag, altijd de een zich zal moeten buigen voor den wil van den ander, belet zijn valsch

begrip van vrijheid onzen minderen man, zich van iemand, wien ook, zooals hij 't noemt, “te laten koeieneeren.” Hij verkiest dus, wat hij zijne vrijheid waant, te genieten als straatsjouwer, fabriekarbeider of iets dergelijks, en verlept liever al spoedig in dronkenschap en gemeenheid, dan bij reinheid, tucht en orde, behoorlijk gekleed en gevoed, tot een krachtig man op te groeien in den soldatenrok of het matrozenbuis. Men gruwt van de vloeken en vuile taal, die men, vaak zelfs uit den mond van kinderen, langs onze straten te hooren krijgt. De jeneverpest dreigt, als 't nog lang zoo voortgaat, ons geheele volksras te verbasteren.’

Zóó waarschuwt een man - geen ‘afschaffer’ of zedemeester - maar een gul, vrijzinnig zeeman, die door kloekheid zich vormde tot een flink vertegenwoordiger van den Nederlandschen naam in den vreemde: die zijn land en volk liefheeft, maar ook elders in de wereld rondzag: die veel te prijzen vindt in onzen tijd, maar ook een vroeger en krachtiger geslacht gekend heeft. Ik hoop dat zijne stem niet vergeefs klinken zal. Gerake zijn boek in de handen van h e t v o l k : van knapen en jongelingen, die er niet slechts vermaak uit putten zullen, maar misschien ook den wil om zich verre te houden van verdierlijking, van laffe, ontzenuwende gemeenheid: den wil om breedgeschouderd on sterk en rap en dapper te worden, gelijk hunne vaderen die de zee bevoeren.

C. v. N.

Geschriften van Dr. H.J. Nassau. Groningen, bij J.B. Wolters.

Het is eene gelukkige gedachte geweest van de Heeren Mr. H.J. Smidt, Dr. H.J. Nassau Noordewier, J. Broes en A.W. Stellwagen, om de verspreide geschriften van Dr. H.J. Nassau te verzamelen en te doen herdrukken. Een verblijdend verschijnsel tevens. De uitgevers schijnen dus te vertrouwen dat de beschouwingen van Dr. Nassau uit een vroeger tijdperk thans nog bijval zullen vinden bij de natie. Toch vinden de denkbeelden van een vorig geslacht bij het onmiddellijk volgende gewoonlijk de minste waardeering. Wie zou echter hier geen uitzondering wenschen?

Niemand kan ten minste vuriger dan wij, wenschen dat de verstandige en gemoedelijke raadgevingen van den Drentschen paedagoog ook thans nog geopende ooren mogen vinden.

In wat Nassau voor dertig jaren schreef straalt de geest door, die Potgieter in die dagen bezielde. Wat aanleg en persoonlijkheid betreft, niet met elkander te vergelijken, in de maatschappij een geheel verschillende plaats innemende, streden beide voor dezelfde zaak. De een met de macht van zijn onmiskenbaar talent; de ander met nederige en meer bescheiden, wellicht ook meer doeltreffende middelen, maar beide met dezelfde toewijding. Beide betreurden het hoe een roemrijk verleden allengs bij het Nederlandsche volk in vergetelheid raakte, althans niet meer tot prikkel strekte voor nieuwe inspanning en jeugdig krachtsbetoon. Beide zochten met woord en daad in het jonge Holland de sluimerende krachten te wekken die Holland eens groot hadden gemaakt; zij wilden van Jan Salie weder Jan Courage maken.

‘Toen Rome en Spanje’, zoo schreef Nassau in 1844 in een opstel, getiteld: ‘'t Kan zoo wel’ (blz. 222 der nieuwe uitgave), ‘den inwoners den voet op den nek zetten, toen zeiden ze niet: 't kan zoo wel. Ze waagden moedig den kamp en streden zich vrij van priesterdwang en overheersching. Daarbij waren ze nadenkend en vindingrijk, rusteloos, nuchter en doorzettend geworden, kloek van zin en daad. Zoo werd hun handel, zeevaart, fabrieken, schilderschool, geleerdheid, kortom al wat Nederlandsch was, Europa's roem en voorbeeld. Toen had het zoo wel gekund, maar ze wilden niet

rusten de oude Nederlanders der zeventiende eeuw;' maar thans: 'Holland is blijven zitten met zijne oude recepten, handels- en fabrieksgeheimen van grootvader; de mot is er in. Zoo als 't nu is, zoo kan het niet.'

Wie denkt hierbij niet aan Potgieters Jagertje en aan zijne versregels uit hetzelfde jaar:

> Het Neerland onzer dagen
> (Gunn God ons wat wij vragen!)
> Beleve eene andere eeuw
> Van volks- en vorstenglorie
> En 't schrijfstift der historie
> Wijz' weder op den Leeuw.
>
> Gedacht - Gewerkt - Gebeden!
> En vroegst en jongstverleden
> Zijn lessen afgevraagd,
> Tot uit het schemerduister
> Voor aller oog de luister
> Eens nieuwen morgens daagt.

Waarlijk de nieuwe morgen is nog niet zoo ver doorgebroken dat de lessen uit dit jongstverleden overbodig kunnen worden genoemd. Toen in 1848 te midden der onverwachte gebeurtenissen, die gansch Europa dreigden omver te werpen, ook de vrees voor ons onafhankelijk volksbestaan menigeen begon te bekruipen, riep Nassau zijnen bezorgden landgenooten toe: wie onzer kent de geheimen der staatkundigen, wie de plannen der kabinetten? Niemand voorzeker, doch waarom er zich om bekommerd? 'Gij zijt koning en gij weent', zeide eenmaal eene vrouw van hoogen zin tot een moedeloozen vorst. Met nog meer regt is 't hier: 'gij zijt een volk en zit ternedergeslagen met de handen in den schoot? Indien gij een volk blijven wilt, wie kan 't u beletten? Staten en volken kennen geen toevallen of zenuwberoerten, geen geweld van buiten; ze sterven alleen aan verval van krachten, alleen den dood des ouderdoms. Onafhankelijk staan ze vast zoolang eene nationale energie tintelt en klopt in alle aderen des volks, door alle klassen en standen.' Wij hebben nog niet lang geleden, zooal niet uit 'de miniatuur-provincie Drenthe', voor wier belangen Nassau zoo warm opkwam, dan toch uit een naburig gewest, stemmen vernomen die van minder kloekheid en zelfvertrouwen getuigden.

Toch is er - wie zal het niet dankbaar erkennen - sinds den

tijd waarin Nassau schreef, veel ten goede veranderd. Men leze zijn ‘Twee schoolverslagen van 1847 en 1849’, zijne beschouwingen over het middelbaar onderwijs, uit zijn van 1841 tot 1843 verschenen werk: 't Lager Onderwijs in ons Vaderland. Vooral bij het lezen van Nassau's beschouwingen over het onderwijs voelen wij den afstand die ons van hem scheidt. Zijne klacht, dat de inrichtingen van middelbaar onderwijs - zooals hij die kende - veel te weinig inspanning van de jongelieden vorderde, zal thans niet meer over vele lippen komen. Waar hij zich verbaast over een predikant te Roermond, die in 1848 durfde beweren dat de gansche maatschappelijke beroering alleen zijn grond vond in het weren van positief godsdienstig onderwijs op de scholen, en dat noemt ‘stoutweg zijn tijd en volk in 't aangezigt liegen’; waar hij de meening door den Heer Groen van Prinsterer uitgesproken, dat de voorstanders der gemengde school stelselmatig het evangelie verloochenen, aan een oogenblikkelijke zinsverbijstering meent te moeten toeschrijven; daar beklagen wij den gemoedelijk godsdienstigen man niet, wien de aan het menschelijk leven gestelde grenzen niet toelieten, den tijd te beleven die diezelfde stellingen niet meer door enkelen maar door duizenden zou hooren verkondigen,

> D'autant plus dangereux dans leur apre colère
> Qu'ils prennent contre nous des armes qu'on révère.

Onze tijd, die de vaderlandsche geschiedenis, naar Nassau's vurigen wensch, beter kent en grondiger beoefent, schijnt er niet datgene uit te kunnen leeren, wat hij zich juist als vrucht dier beoefening voorstelde. Terwijl Gomarus en Arminius door hun rampzalig twisten de grootsche plannen van Oldenbarnevelt dwarsboomden, bewees de ontluikende O.I. Compagnie wat wakkerheid en ondernemingsgeest vermogen, maar de prikkel tot navolging van het laatste schijnt al even zwak als de waarschuwende stem van het eerste. En indien ‘de invloed der historielessen op de maatschappij’ machteloos blijkt tegen flauwhartigheid en moedeloosheid, tegen het onvaderlandslievend drijven in naam van godsdienst of kerk, tegen den rondwarenden twijfel aan de duurzaamheid van ons volksbestaan en zooveel andere bedenkelijke verschijnselen; welk ander geneesmiddel zal dan baten?

Moge de verspreiding van Nassau's geschriften ook in dit opzicht van nut zijn. Den uitgevers ten slotte onze dank. De goede hoedanigheden van den schrijver zijn gevolgd bij de uitgave. Zij is

onopgesmukt en duidelijk. Slechts eene aanmerking. Nassau's eerlijk en schrander gelaat had eene betere beeltenis verdiend.

W.H. DE BEAUFORT.

Een Romeinsch Ridder, door A.G. Barrili. Uit het Italiaansch door M.A.d.G. vertaald onder toezicht van Dr. H. Mulder. 's Gravenhage, D.A. Thieme, 1879.

Iemand heeft de *Dalila* van Octave Feuillet in het hoofd en wil ook eens beproeven eene novelle te schrijven. Hij zal de geschiedenis verhalen van een goedhartigen maar lichtzinnigen jongeling, die verstrikt wordt in de netten van eene volleerde coquette uit de hoogste standen der maatschappij, een tweede Leonora Falconieri. De losse tooneelen, waaruit het verhaal bestaan zal, zijn lichtelijk gevonden. Allereerst het vroolijke leventje van den losbol met zijne vrienden en een zeker aantal berispelijke dametjes. Dan het boudoir der coquette. Voor haar moet de held op eene badplaats geld en goed opofferen. Hierop een proces tusschen den op het hemd uitgekleeden Don Juan en de verachtelijke woekeraars, die hem hebben ten dienste gestaan. Men laat dan een beroemd redenaar optreden, die de verdediging van den jongman vrijwillig op zich neemt, ten einde lucht te geven aan zijn wrok jegens de vrouw, die hem eenmaal heeft versmaad. Tot slot kan men den armen drenkeling laten opvisschen door Dalilaas mededingster. Zulk een verhaal herinnert levendig aan de platen van Hogarth, maar voor een boekdeeltje zijn de gegevens nog wel wat mager.

Daarin kan voorzien worden. Tot nog toe waren onze personen onbekende grootheden, *x, y, z*. Maar laten wij hun Latijnsche namen geven. De redenaar zal Cicero wezen; de grande coquette wordt dan natuurlijk Clodia. Voor hoofdpersoon is Marcus Coelius niet ten volle geschikt: hem geven wij dus een verzonnen naam; de vrijheid van beweging wordt hierdoor beter gewaarborgd. Het is wel wat lastig belangstelling op te wekken voor de armzalige intrigue; maar daar dagen de hulptroepen op: de handboeken over Romeinsche antiquiteiten. Wij saupoudreeren het verhaal met goedkoope uittreksels uit Beckers Gallus en de drie honderd bladzijden zijn bin-

nen weinig weken gereed. Maar hoe jammer, dat een gevierd schrijver als Barrili zich vernedert tot het schrijven van zulk gebrabbel!

Dr. Mulder heeft op zich genomen de Hollandsche vertaling na te zien en zooveel noodig te verbeteren. Hij is aan het werk gegaan en heeft een paar fouten verwijderd, maar zegt zelf in de voorrede, dat hij nog menige archaeologische en historische onjuistheid kan aanwijzen, die hij heeft laten staan. Gedeeltelijk waren deze moeielijk te verwijderen; maar onder de domme vergissingen, die hij zelf opnoemt, zijn er onderscheidene, die met de verandering van een enkel woord hadden kunnen weggeruimd worden. Ik voor mij mag hem evenwel niet kwalijk nemen, dat hij zijne taak halverwege heeft laten steken. Het was een onbegonnen werk, want het gansche verhaal is van het begin tot het einde één doorloopend wanschapen anachronisme. Barrili's kennis der oudheid staat zoowat op de hoogte van een middelmatig propaedeuticus.

De moed der vertaalster verbaast mij. Hoe is het mogelijk, dat eene beschaafde Nederlandsche vrouw dit verhaal aan het publiek durft aanbieden! De lichtzinnigheid van Barrili wikkelt zich in een bijzonder doorzichtig gaas.

Er is geen boek zoo slecht, of het kan op zijn tijd van dienst wezen. Wanneer men een jongmensch van smaak, die op de conrectorsklasse neiging toont voor de studie der oudheid, voor goed afkeerig wil maken van eene maatschappij, die tot in het hart verrot is, geve men hem dit werk in handen. Er is kans, dat hij al zijne klassieke auteurs uit het raam zal werpen; ik durf beweren, dat de betrekkelijke rijpheid van zijn oordeel hierdoor zal openbaar worden.

Amsterdam, 26 Juni 1879.

S.A. NABER.

Werkkring en methode der staathuishoudkunde.

Mr. J.A. Levy, Engelsch ‘Katheder-Socialisme.’ 's Gravenhage 1879, bij Gebr. Belinfante.

Men zal zich herinneren, dat ik vóór eenige maanden (in *de Gids* van Augustus 1878) een beoordeeling heb geleverd van het katheder-socialisme. Gunstig is zij niet uitgevallen. Ik heb gemeend aan het katheder-socialisme allerlei verkeerde practijken, miskenning, inzonderheid, van de strenge eischen der wetenschap, te moeten verwijten. Behaalde het de overwinning, dan zou de toekomst der economie zeer donker zijn. Zij zou niet een anderen weg opgaan dan zij onder de leiding van Smith, Malthus en Ricardo heeft bewandeld; zij zou stilstaan; er zou een chaotische toestand zijn geboren. Ziedaar de gevoelens, die ik onverbloemd heb uitgesproken, ziedaar althans de strekking van mijn vertoog.

Dit vertoog heeft bestrijding uitgelokt; het hierboven door mij vermelde boek van den Heer Levy is geschreven met het doel om de katheder-socialistische richting - volgens hem beter aangeduid door den naam van ‘ethisch-historische’ - tegenover mij in het gelijk te stellen. Laat mij beginnen met den schrijver dank te zeggen voor den vriendelijken toon dien hij, in weerwil van de ergernis, die ik hem gaf, tegenover mij heeft aangenomen. Schoon hij met groote oprechtheid en zonder mij een oogenblik te sparen al zijne grieven bloot legde, bleef zijn polemiek hoffelijk, gentleman-like. Is het een slechte erkenning dezer hoffelijkheid, wanneer ik zijn boekdeel van niet minder dan 453 octavo bladzijden met een tijdschriftartikel van een paar vel druks beantwoord? De Heer Levy zelf zal de laatste zijn om mij uit dien hoofde van onheusch-

heid te verdenken, daar hij zeer goed weet, dat zijne methode van schrijven grootelijks verschilt van de in Nederland thans gebruikelijke, ook door mij gevolgde, en juist dit de oorzaak is, waardoor zijn werk een zeer aanzienlijken omvang heeft verkregen. Wanneer men een studie onderneemt, leest of herleest men allerlei, dat op het te behandelen onderwerp betrekking heeft, ja meermalen worden tochten ondernomen op aangrenzend terrein, van waar men soms rijken buit medebrengt; ook heeft iedereen, die zich aan wetenschappelijken arbeid wijdt, een groote verzameling schetsen en aanteekeningen, waaruit hij, zoodra het noodig is, bij elkander zoekt, wat ter zake dienstig is. Maar wij Nederlanders uit de tweede helft der 19^{e} eeuw wachten er ons wel voor, dit alles te laten afdrukken; wij brachten het bijeen voor ons zelf; meer en meer wordt het onze toeleg, den lezer slechts het minimum voor te zetten, waarmede wij kunnen volstaan. En als wij, ons handschrift gereed hebbende, het geschrevene herlezen, verbeelden wij ons gedurig, dat iemand over onzen schouder gluurt en ons afvraagt: doet dit of dat wel ter zake? Wanneer gij deze of gene wijziging bracht in de orde van uw betoog, zou dan niet een reeks van bladzijden kunnen vervallen? - Dikwijls verwenschen wij dien lastigen vrager: wij dachten gereed te zijn en kunnen nu weder beginnen. Maar de hartstocht der beknoptheid maakt zich ten slotte van ons meester; misschien drijft ons ook een zeker artistiek gevoel; in elk geval, het eind der zaak is, dat wij op nieuw aan den arbeid gaan en een tweede, misschien een derde of vierde uitgaaf leveren van ons eigen werk, alvorens de eerste, die niemand ooit te zien krijgt, nog verschenen is. - Ik klap een weinig uit school; maar zoo is de trant van werken van de meesten onzer, die zeldzaam begaafden uitgesloten, die een soortgelijk proces, als ik hier geschilderd heb, kunnen uitvoeren, zonder een letter op papier te brengen.

De Heer Levy echter volgt een andere methode. Ik maak hem hiervan geen verwijt; een man als hij pleegt met bewustheid te handelen en hij heeft dus, naar ik vermoed, zijne redenen, die hij ons misschien wel te eeniger tijd zal bloot leggen; doch het is nu eenmaal zoo en niet anders, als schrijver gaat hij zijn eigen weg. Al zijne uittreksels moeten ons onder de oogen komen; de lezer moet al de plaatsen leeren kennen, die hem in de boeken, welke hij raadpleegde voor zijn doel, hebben getroffen; wat hij eens, misschien reeds meermalen, heeft gezegd,

herhaalt hij nog tallooze keeren. De gang van het vertoog herinnert nooit aan dien van een regiment, dat in voorbeeldige orde en met vasten tred op marsch is naar een zeker punt; met den Heer Levy wandelt men rond in een tuin en slaat alles gade wat er te zien valt. Een schrijver, die deze methode huldigt, kan niet met weinig bladzijden volstaan; had de Heer Levy geschreven als de meesten zijner landgenooten, er zou een zeer bescheiden deel van de pers zijn gekomen. Ook zou de orde, waarin de denkbeelden zijn voorgedragen, aanmerkelijk anders zijn uitgevallen: kortom, het boek zou een geheel andere gedaante hebben gekregen. Ook een anderen inhoud? Ik ben geneigd het te gelooven, want een van de voordeelen der nieuwere methode van schrijven komt mij voor, hierin te zijn gelegen, dat zij elke fout in de redeneering, iedere onklaarheid in de uitdrukking der gedachte, scherp doet uitkomen; meest voor anderen, maar toch ook voor ons zelven, terwijl wij aan den arbeid zijn. Ik zou wel eens willen weten, of de Heer Levy, vriend der inductieve methode, zijn boek, eer hij het uitgaf, aan de proef heeft onderworpen van het te gieten in den nieuweren vorm; ik twijfel er aan, want ik denk, dat de uitslag der proef hem zou bewogen hebben, zeer veel in zijn boek te wijzigen. Met al die citaten, met al die polemiek links en rechts, met al die uitweidingen, bedekt men zoo licht slechte logica; of men verbeeldt zich argumenten te hebben gegeven, terwijl men inderdaad slechts schrijfwerk verrichtte. Nog eens, ik verwijt den Heer Levy zijn *genre* niet - tout genre est bon - maar hij heeft er mij niet mede verzoend; de schaduwzijden, die er aan kleven, treffen mij thans nog meer dan de lichtzijden.

Ik zal den Heer Levy niet op alles antwoorden, maar mij bepalen tot de hoofdgedachten in zijn boek. Of Brentano's jongste loontheorie ernstige overweging verdient, dan wel geen stof biedt tot een wetenschappelijk debat; of Ricardo het recht heeft om zelf te verklaren wat hij bedoeld heeft, toen hij beweerde dat een land meer gebaat is bij een groot netto, dan bij een groot bruto inkomen, dan wel of Mr. Levy bevoegd is, hem een bedoeling toe te dichten, die hij tot tweemaal toe uitdrukkelijk verklaart niet gehad te hebben; of de pachten invloed hebben op de prijzen der landbouwproducten, zooals Mr. Levy beweert, dan wel van de prijzen dezer producten

afhankelijk zijn, gelijk de beste schrijvers hebben aangetoond en juist thans, naar ik meen, zoo duidelijk aan het licht komt; dit alles, en veel meer nog, staat slechts in verwijderd verband met het drietal grieven, dat de geachte schrijver in verschillende vormen tegen de volgelingen der klassieke school heeft geuit. Dat drietal bestaat hierin. De Heer Levy verwijt hun, dat zij den mensch opvatten, als slechts door baatzucht gedreven en, door deze opvatting geleid, ‘natuurwetten’ trachten te ontdekken, hoedanige wetten op economisch gebied niet te vinden zijn. Hij verwijt hun voorts, dat zij een strenge scheiding maken tusschen zuivere staathuishoudkunde en economische politiek, terwijl die beiden juist met elkander vereenzelvigd moeten worden. Hij verwijt hun eindelijk, dat zij de deductieve methode bezigen en aanprijzen, ofschoon de ‘inductief-historische’ de eenig bruikbare zou zijn.

Over dit drietal grieven wil ik spreken, en ik stel er van mijn kant een drietal tegenover. Ik beweer namelijk:

1°. dat de Heer Levy niet scherp genoeg in het oog heeft gehouden, wat men te verstaan heeft onder een economisch vraagstuk;

2°. dat hij, door versmelting der staathuishoudkunde met de economische politiek aan te bevelen, iets voorstaat, dat, zoo er gevolg aan wierd gegeven, beiden zou bederven;

3°. dat hij den economist een methode wil opdringen, die hem slechts tot bedriegelijke uitkomsten voeren kan.

I.

Wat is een economisch vraagstuk? Laat ons voorbeelden noemen: Wat bedoelen de economisten, wanneer zij vragen naar de oorzaken, die *het loon, de pacht, den rentestand, de wisselkoersen*, bepalen?

Het loon, dat iemand aan zijne werklieden of dienstboden uitkeert, hangt tot op zekere hoogte van zijne welwillendheid af: kunt gij een arbeider krijgen voor tien gulden in de week en geeft gij hem elf of twaalf, zoo betaalt gij hem meer dan de marktwaarde van zijn arbeid, gij oefent een daad van menschlievendheid uit. Maar ook het loon, waarvoor iemand werk verricht, wordt tot op zekere hoogte door hem zelf bepaald;

kan iemand tien gulden bedingen en neemt hij genoegen met acht, zoo verschaft hij zijn patroon een voordeel. Met andere woorden, er is een *commercieel* looncijfer, dat de vrucht is van loven en bieden, waarbij elke partij het maximum van genot voor het minimum van opoffering zoekt te verkrijgen, en er is ook een looncijfer, dat tot stand komt onder den invloed van allerlei niet-commercieele drijfveeren. Gelukkig zijn deze laatsten zeer talrijk; de maatschappij zou er treurig uitzien, indien alle loonen op gelijken voet geregeld werden, als bij voorbeeld de prijzen der Metallieken of Peruanen aan de Beurs. Niet alle overeenkomsten tusschen loongevers en loontrekkers dragen een streng commercieel karakter. Menige dienstbode in een gezin, dat door financieele rampen is getroffen, blijft waar zij is, schoon zij een voordeeliger plaats zou kunnen vinden; menige patroon behoudt een knecht, die reeds lang onbruikbaar is geworden, hetzij uit dankbaarheid voor vroeger bewezen diensten, hetzij, omdat hij zich schamen zou, iemand broodeloos maken, terwijl het hem zelf goed gaat. Genegenheid, eergevoel, menschelijkheid, vervullen een belangrijke rol bij de bepaling van het loon. Maar niet van het *commercieele* loon. Wat iemand meer of minder verdient dan dit laatste bedraagt, is juist meer of minder ten gevolge van de werking der niet-commercieele motieven.

Deze motieven zijn krachtiger, hunne werking althans treedt meer op den voorgrond, naar gelang het doel, waarmede de overeenkomst is aangegaan, een minder commercieel karakter draagt. Voor een ondernemer zijn loonen productiekosten, en de concurrentie, waaraan hij is blootgesteld, maakt het hem meestal onmogelijk, aan zijne werklieden meer te betalen dan de som, waarvoor zij bereid zijn zich bij hem te verhuren. Ook maakt het veel verschil, of de menschlievendheid, die wij gaarne zouden betoonen, ons een groot of een klein offer vergt. Een fabrikant, die duizend werklieden in dienst heeft, zou indien hij aan elk van hen een gulden per week meer gaf dan zij eischten, ƒ 52,000 per jaar daarvoor noodig hebben; het is mogelijk, dat hij die som niet zou kunnen vinden uit zijne winst. Daarentegen maakt het voor iemand, die voor zijne persoonlijke bediening een knecht houdt, weinig uit, of hij een gulden per week meer of minder geeft; en daar hij dien knecht niet zou hebben aangesteld, wanneer hij zich niet een zekere mate van weelde kon veroorloven, zal hij er allicht toe over-

gaan hem iets meer te betalen dan het marktloon, indien zijn hart hem dit ingeeft.

Van de pachten geldt hetzelfde. Zonder twijfel zijn vele landerijen verhuurd voor bedragen, die een aanmerkelijke verhooging zouden kunnen ondergaan; de werkelijke pachtsom is stellig in menig geval beneden de pacht*waarde*. Sommige eigenaars zullen niet eens weten, in welke mate hunne inkomsten voor verbetering vatbaar zijn; tevreden met hetgeen hun jaarlijks toevloeit, denken zij er niet aan, te onderzoeken, of die som ook zou kunnen stijgen. Anderen weten het wel, maar sedert jaren kennen zij hunne pachters, zonen misschien der pachters van hun vader; zij willen zich niet onbemind maken en wachten met verhooging, totdat er eens een hoeve vrijkomt. Bij anderen weder bestaat vrees voor uitputting van het land; zij hebben liever een pachter, die rijk, dan een die arm wordt op hun grond. Zoo zijn er allerlei oorzaken, die de pachten vaak verhinderen, haar maximum te bereiken.

Bij de rente is het niet anders, schoon ik niet geloof, dat hier de bedongen som even dikwijls als bij de pacht van die, welke te bedingen zou zijn, aanmerkelijk verschilt. Wie grond verhuurt, treedt altijd in persoonlijke betrekking met dezen of genen, en waar persoonlijke betrekkingen ontstaan, is plaats voor de werking van allerlei gezindheden, die het commercieele element op den achtergrond dringen. Kapitaal, daarentegen, laat zich uitleenen, zonder dat men weet, met wien men eigenlijk te doen heeft; de nemer kan een tusschenpersoon zijn. Ook bestaat menige belegging in den aankoop van geldswaardig papier en daarbij gaat men natuurlijk commercieel te werk. Toch, hoeveel kapitaal wordt niet uitgeleend beneden den gangbaren rentekoers! Gij wilt iemand redden uit den nood, of behulpzaam zijn in het tot stand brengen of uitbreiden eener onderneming; gij wilt uw steun geven aan een zaak, die u nuttig schijnt. In deze en dergelijke gevallen bedraagt de rente minder, soms belangrijk minder, dan gij, commercieel te werk gaande, zoudt kunnen verkrijgen.

De herinnering aan deze welbekende waarheden moet mij enkel dienen tot toelichting van de taak, die de economist te vervullen heeft. Als wij de oorzaken nagaan, die *het loon, de pacht, de rente* of *de wisselkoersen* bepalen, bedoelen wij dan het loon van den man, die de bijzondere welwillendheid van zijn patroon geniet, de rente van het kapitaal, dat uit mensch-

lievendheid is uitgeleend, de pacht van den grond, welks eigenaar zich om de vermeerdering zijner inkomsten niet bekreunt, de koers van den wissel, dien een bankier tot matigen prijs aan een zijner vrienden heeft geleverd? Immers neen, want onze wetenschap zou zich onmachtig moeten verklaren hier eenig licht te geven. Wat regelt het loon van uw knecht, gesteld dat gij hem meer betaalt dan de som, waarmede hij des noods genoegen zou nemen? Wat anders dan uw welwillende gezindheid te zijnen opzichte, in verband met de gesteldheid uwer beurs? - Wat regelt de pacht, die gij voor uw grond bedingt, aangenomen dat gij belang stelt in het lot van uw pachter en hem gaarne in welvaart ziet vooruitgaan? Wat anders dan de mate dezer belangstelling zelve? - Wat bepaalt den prijs van een voorwerp dat gij verkoopt, indien gij niet den hoogstmogelijken prijs verlangt en met een zeer kleine winst tevreden zijt, misschien in het geheel geen winst wilt maken? Wat anders dan uw goedhartigheid jegens uw kooper? - Mocht de economie slechts zulke problemen oplossen, als hier zijn genoemd, zij zou geen reden van bestaan vinden, immers geen stof tot verwerking. Men gevoelt, dat hare taak een andere moet zijn, en uit hetgeen zoo even is opgemerkt, laat zich reeds afleiden, waarin zij bestaat.

Niet het toevallige loon, niet de rente of de pacht, die onder anti-commercieele invloeden is tot stand gekomen, zoekt de economist te verklaren; hier valt voor hem niets te verklaren, hier kan hij slechts waarnemen, constateeren. Wanneer wij, zonder nadere omschrijving, vragen, wat het loon regelt, zoo bedoelen wij het commercieele loon, de ruilwaarde van den arbeid. Wanneer wij vragen, wat de pacht regelt, zoo bedoelen wij de pacht*waarde*, de dusgenaamde grondrente. En zoo is het bij alles: bij rente, bij ondernemerswinst, bij wisselkoersen, bij goederen- en effectenprijzen. Als wij nagaan, op wie een belasting der gebouwde eigendommen drukt, op de huisheeren of op de bewoners, onderzoeken wij dan, op wie van hen zulk een belasting wel zou kunnen drukken, wanneer een huurder zeer welwillend is jegens zijn huisheer en hem gaarne schadeloos stelt voor elke uitgave, die het bezit der woning hem veroorzaakt? Neen, maar wij onderstellen, dat de huren naar commercieele beginselen worden bepaald en trachten nu uittevorschen, of de huiseigenaars er in kunnen slagen, ze met het bedrag der belasting te verhoogen.

De Heer Levy verwijt aan de ‘oude economie’, dat zij steeds uitgaat van de onbewezen stelling: de mensch zoekt zijn eigenbelang, en daarop al hare zoogenaamde natuurwetten bouwt. Herhaaldelijk komt hij hierop terug; het is een hoofdthema in zijn boek, een melodie, waarop hij veel varieert. Zoo vaak een economist uit de school, die hij bestrijdt, een redeneering voordraagt, waaraan ten grondslag ligt, dat de mensch bij het ruilen zijn voordeel zoekt, verheft hij zijn stem en toont hij zich verontwaardigd, daar toch de mensch door vele andere motieven, behalve stoffelijk eigenbelang, wordt gedreven. De hardnekkigheid der economisten - ik mag wel zeggen *der* economisten, want mij is geen schrijver bekend, tot welke richting ook behoorende, die zich aan de behandeling van economische onderwerpen heeft gewaagd, of hij deed evenzoo, Mr. Levy zelf, gelijk wij later zullen zien, incluis - de hardnekkigheid der economisten om altijd die verfoeilijke hypothese tot uitgangspunt te kiezen, is hem klaarblijkelijk een raadsel en hij schijnt zich af te vragen, wat dit te beteekenen heeft? - Dit heeft eenvoudig te beteekenen, dat men economische vraagstukken tracht op te lossen en begint met ze zuiver te stellen. Gij verwijt ons dat wij bij den mensch, zoodra hij ruilt, eigenbelang aannemen? Maar schier elk probleem, dat den economist wordt voorgelegd, betreft, direct of indirect, *de waarde* der dingen, dat is, den *commercieelen prijs*, dien zij kunnen opbrengen of moeten kosten, en tot de termen van zulk een probleem behoort de hypothese, die u zooveel ergernis baart. Ziehier juist, wat men van ons verlangt te weten: Gegeven, dat ieder bij het ruilen zijn belang ter harte neemt en zich niet door philanthropische beweegredenen laat besturen, hoe zullen nu de loonen, de pachten, de renten, de wisselkoersen, de prijzen der goederen zijn? Men loochent, door dergelijke problemen te stellen, het bestaan dezer beweegredenen niet, allerminst keurt men ze af; men laat ze slechts ter zijde, omdat men de *commercieele* verschijnselen op het gebied van het maatschappelijk leven, zoowel de denkbare als de actueele, ten volle wil begrijpen. De Heer Levy schijnt voorbij te zien, wat een economisch vraagstuk gemeenlijk inhoudt, wáárover het loopt. Hij vergeet, dat de werkkring der economie schier uitsluitend in de oplossing van zulke problemen bestaat, als ik hierboven heb aangeduid.

Doch *waarom* bestaat hij daarin? Waarom moet de economist inzonderheid de zuiver commercieele verschijnselen verklaren? Omdat het terrein zijner wetenschap door elke uitbreiding van het commercieel element in de maatschappij wordt vergroot; ik mag wel verder gaan: omdat er voor een economische wetenschap in het geheel geen plaats zou zijn, indien dat element ontbrak. Denken wij ons een oogenblik, dat de maatschappij ware ingericht op den voet van een socialistisch phalanstère; dat namelijk alle goederen ter beschikking wierden gesteld van de regeering om dan gelijkmatig door haar onder de burgers te worden verdeeld, zoodat niemand voor zich, ieder voor de gemeenschap werkte: welke taak zou de economie dan te vérrichten hebben, daargelaten de beantwoording der vraag, of een zoodanige inrichting niet voor een betere kon plaats maken? Welke economische verschijnselen zouden er te verklaren, welk licht zou er te ontsteken zijn over de voorwaarden van volkswelvaart? Het zou wel niet gemakkelijk zijn, de middelen aan te wijzen, waardoor die voorwaarden konden worden *nageleefd*, doch ze te noemen, zou niemand moeite kosten. Het is duidelijk, dat in zulk een maatschappij de welvaart zou afhangen van de uitkomsten der voortbrenging in verband met het getal der deelhebbers; hoe ruimer en hoe meer in overeenstemming met den aard van ieders behoeften de eersten en hoe geringer de laatsten zouden zijn, hoe meer rijkdom ieder ten deel zou vallen. De werkelijke maatschappij, echter, is aldus niet ingericht, zij is gegrond op ruiling van diensten en bijzonder eigendom. Het kenmerkend onderscheid tusschen haar en de denkbeeldige maatschappij, die wij ons voorstelden, is hierin gelegen, dat in de eerstgenoemde de goederen niet op last der regeering, maar vrijwillig, en niet ten behoeve der gemeenschap, maar voor rekening van bijzondere personen of groepen van personen worden voortgebracht. Niet elkeen, wel is waar, zoekt zijn voordeel, niet ieder tracht den hoogsten prijs te bedingen voor zijn diensten, de zelfzucht heerscht niet onbepaald; doch er is handelsverkeer, er is individueele kapitaalvorming, er zijn patroons en arbeiders, tegenstrijdige belangen van voortbrengers en verbruikers.

Welnu, aan datgene, wat het kenmerkend verschil uitmaakt tusschen een socialistisch phalanstère en een beschaafde Europeesche maatschappij, ontleent de economie haar reden van bestaan. Thans verrijzen problemen zonder tal, waarvan wel dit

het eerste en niet het minst belangrijke is: veranderen nu de voorwaarden van stoffelijke welvaart voor de maatschappij *en bloc?* Welke die voorwaarden zijn voor het phalanstère hebben wij gezien: ruime en goed geregelde productie en beperking van den aanwas der bevolking. Zijn zij geheel dezelfde voor een maatschappij, die op ruiling van diensten en bijzonder eigendom is gegrond? Of zijn zij anders, en zoo ja, waarin bestaan zij?

Ik noemde deze vraag gewichtig; in welke mate zij het is, blijkt terstond zoo wij nagaan, op hoedanige wijze zij is beantwoord; juister gezegd, hoe de aanhangers der verschillende stelsels, die achtereenvolgens hebben geheerscht, krachtens hun leer v e r p l i c h t zouden zijn geweest haar te beantwoorden.

Neen, dus zou het antwoord hebben geluid van den mercantilist, niet dezelfde. In de werkelijke maatschappij hangt de rijkdom af van het vertier, van de handelsbalans; van een snellen gelds*omloop* en een ruimen geld*voorraad*. Voortbrenging is bijzaak. ‘Es kommt nicht darauf an, ob die Manufacturen hervorbringen,’ schrijft von Sonnenfels, en van de werktuigen sprekende: ‘Die Wohlfeilheit ist bei Manufacturen ein blos untergeordneter Endzweck.’ Aanwas van bevolking is geen nadeel, maar een voordeel. ‘Durch die Populirung,’ zegt Johann Joachim Becker, ‘verstärkt sich die leichte Nahrung und durch solche der Zulauff der Menschen; hierdurch aber wiederumb die Populisirung, gleichsam in einem ewigen Cirkul.’ Ziedaar het kort begrip van de bevolkingsleer der mercantilisten; wie zou er ooit aan gedacht hebben, zoo iets te schrijven van een maatschappij, die op socialistischen voet was ingericht?

Neen, zou ook de physiocraat hebben geantwoord, niet dezelfde. De welvaart hangt niet zoozeer af van de voortbrenging, als wel van de pachtwaarde der gronden, van het zoogenaamde *produit net*. Geniet de landeigenaar een ruim inkomen, zoo is alles in orde; dan wordt er veel kapitaal gevormd, de industrieelen vinden een ruimen afzet voor hunne fabrikaten en de regeering verheugt zich in het bezit van een welgevulde schatkist, want het *produit net* is de bron, waaruit alle belastingen worden geput.

Neen, zou ook Wilhelm Roscher moeten antwoorden, want hij acht het noodig, dat er evenwicht zij tusschen voortbrenging en verbruik. Het verbruik moet de voortbrenging natuurlijk niet overtreffen, maar de voortbrenging het verbruik

evenmin: dit geeft ‘overproductie.’ In een socialistische maatschappij is overproductie ondenkbaar; er zou productie in een verkeerde richting kunnen zijn, maar nooit te veel productie, want het overtollige zou niemand schaden, immers tot tijd en wijle, dat men het noodig had, worden weggeborgen. Wie aan ‘overproductie’ gelooft, dat is, wie het denkbaar acht dat er te veel wordt voortgebracht, toont daarmede, hoe zijn antwoord op de hierboven gestelde vraag moet uitvallen.

Bevestigend, daarentegen, en wel zoo beslist mogelijk, ware het antwoord van Adam Smith; ja, het is alsof hij onze vraag heeft voorzien. In de twee eerste volzinnen van zijn boek spreekt hij deze gedachte uit, die de leidende gedachte is van zijn geheéle werk: voortbrenging is de eenige bron van welvaart; een volk is rijker, naar gelang het voortgebrachte, of hetgeen er voor gekocht wordt, in grooter of kleiner verhouding staat tot het getal dergenen, die het moeten verbruiken. In deze woorden ligt de kern van zijn stelsel; hier kiest hij partij tegen ieder, die meent, dat de hoofdvoorwaarden van stoffelijke welvaart der maatschappij in haar geheel verschillend zijn, naar gelang de inrichting der maatschappij anders is. Tegen de mercantilisten, die den rijkdom afhankelijk stelden van de betalingsbalans. Tegen de physiocraten, die een aanhoudende stijging der pachtwaarden als oorzaak van welvaart beschouwden. Tegen hen, die voor overproductie beducht zijn, want overproductie moet onmogelijk worden geacht door ieder die van oordeel is, dat de welvaart toeneemt, zoodra de uitkomsten der voortbrenging in ruimer verhouding staan tot het getal der verbruikers. Tegen degenen, die wij thans de anti-Malthusianen noemen, want in de twee schijnbaar eenvoudige volzinnen, die tot inleiding dienen van de Wealth of Nations, is de hoofdzaak der leer van Malthus reeds begrepen. Wie met Adam Smith medegaat, moet van alle logica zijn ontbloot om Malthus niet te volgen.

Over de juistheid van dit antwoord is verschil van gevoelen mogelijk; men ziet nu echter, welk een belangrijk probleem er is geboren en door welke oorzaak het is ontstaan. Neem den ruil en het bijzonder eigendom weg, ontdoe onze maatschappij van haar commercieel karakter, en het grootste vraagstuk aangaande de voortbrenging vervalt terstond. Maar tevens vervallen die tallooze problemen, welke betrekking hebben op de verdeeling. Wat valt er te onderzoeken omtrent loon, pacht

of rente, zoo de regel wordt toegepast; ‘chacun selon ses besoins?’ De economist vindt ten aanzien van die onderwerpen slechts in zoover een taak, als deze regel géén toepassing vindt, maar vervangen wordt door het ‘chacun selon ses services’. Nu opent zich voor hem een wijd en nooit ontgonnen veld. De ruilwaarde der diensten moet worden onderzocht, en tevens de ruilwaarde der goederen. De belangen kruisen zich; er is handelsverkeer, geld, kredietpapier; er zijn instellingen, die de overvloedige kapitalen tot zich nemen en weder verspreiden; landswetten, die het ruilverkeer òf bevorderen òf tegengaan. Van dit alles willen wij weten, hoe het de welvaart onmiddellijk aandoet. Maar nog eens: wat is de bron van dit alles en wat geeft hier den denker stof? Immers de commercieele zijde der maatschappelijke huishouding.

Men zou dwalen door te meenen, dat dit de éénige is, die zij ons te aanschouwen geeft; het communisme - ik spreek van de practijk, niet van de theorie - is uit onze maatschappij niet geheel verbannen. In vele gevallen dienen de aard en uitgebreidheid der behoeften wel degelijk, zoo niet volkomen, dan toch min of meer, tot richtsnoer bij de verdeeling der inkomsten; de ruilwaarde der diensten, wij hebben het reeds opgemerkt, is volstrekt niet de eenige maatstaf. Doch laat mij er nu op wijzen, dat de werking der niet-commercieele factoren ons steeds verborgen zal blijven, dat wij ons nooit de flauwste voorstelling zullen maken van hun invloed en beteekenis, zoolang de economie de taak niet heeft volbracht, die haar, volgens de hierboven door mij uitgesproken zienswijze, is opgedragen. Ook dit punt verdient de overweging van den Heer Levy, en voor de waarheid van hetgeen ik zeg geeft hij zelf mij de bewijzen aan de hand. Hij knoopt aan eenige voorbeelden van economische vraagstukken, die ik gaf, opmerkingen vast, die ik hier wil overnemen, omdat zij mij kunnen dienen tot toelichting van het zoo even uitgesproken denkbeeld. ‘Gegeven’, zoo schreef ik, ‘een aantal ondernemers, kapitalisten, grondeigenaars en arbeiders, gegeven ook, dat elk voor zijne diensten den besten prijs zoekt te bedingen, wat regelt nu ieders inkomen?’ Waarop de Heer Levy laat volgen: ‘En als er nu omstandigheden zijn, waaronder elk met een minderen prijs zich tevreden stelt, wat regelt het dan?’ Natuurlijk die omstandigheden zelve: het antwoord is reeds begrepen in de vraag. Maar hoe zullen wij er achter komen, dat iemand zich met ‘een min-

deren prijs' tevreden stelt, hoe zullen wij weten, wat 'een mindere prijs' *is*, zoo de commercieele ons onbekend bleef? 'Gegeven, dat men bij zijne economische verrichtingen te rade pleegt te gaan met persoonlijk voordeel en dat de minst gegoede volksklasse ook de talrijkste is, hoe zullen nu de wetten zijn, die den loop der prijzen beheerschen?' De Heer Levy merkt hierop aan: 'En als men nu dat persoonlijk voordeel niet tot de uiterste grens opdrijft, zal dit op de "wetten der prijzen" zonder invloed zijn?' Het antwoord is spoedig gegeven; de loop der prijzen zal geheel anders zijn, waar elkeen uitsluitend op zijn eigen voordeel let, dan waar de meesten ook letten op het voordeel van hen, met wie zij ruilen; maar hoe laat zich de invloed van dit gemis aan baatzucht constateeren, tenzij men den loop der prijzen onder de werking van het persoonlijk eigenbelang met aandacht heeft gadegeslagen? 'Gegeven, dat de gronden ongelijk zijn in hoedanigheid en ligging, een arbeider evenwel niet ruimer wordt beloond, naar gelang hij een beter soort grond bebouwt, wat volgt daar nu uit voor de verdeeling van het maatschappelijk inkomen?' Daarop schrijft de Heer Levy: 'En als nu eens die arbeider - o gruwel! - wèl ruimer wordt beloond, naarmate hij beteren grond bebouwt, zal daardoor de oude verdeeling onveranderd zijn?' O neen; de arbeider zal in zoodanig geval, dank zij de mildheid zijner werkgevers, een gedeelte der grondrente genieten, en waarom dit in de oogen van een economist der 'oude school' een gruwel moet zijn, verklaar ik niet te vatten; allerminst begrijp ik dien uitval tegenover mij, daar ik nooit een geheim heb gemaakt van mijne denkbeelden over de grondbelasting, als middel om een belangrijk deel der grondrente in de schatkist te doen vloeien, dat is, ten bate der gemeenschap te doen komen. Maar zoo gij niet weet wat grondrente *is* - en nooit zult gij die kennis verkrijgen, zoolang gij geen onderzoek hebt ingesteld naar de 'natuurwetten,' die het commercieele loon beheerschen - zal zelfs het feit, dat de arbeider in het bedoelde geval een stuk grondrente geniet, u onbekend blijven. 'Gegeven een zeer scherpe concurrentie, zoodat alle ondernemingen zijn voortgezet tot het uiterste punt, waarop zij rekening kunnen geven, hoedanig zal nu de blijvende invloed zijn van werkstakingen op het arbeidsloon?' De Heer Levy vraagt thans op zijne beurt: 'En als nu eens de "rekening" der ondernemingen onder den invloed van den slender

te hoog is opgevoerd?' Maar dit vragende, vergeet hij dat ik dit punt heb behandeld, en wel in een opstel, dat hij aanhaalt, in een mijner Aanteekeningen op Leroy-Beaulieu: de 'slender' heeft natuurlijk ten gevolge dat de productie geringer is, de ondernemingen niet zoo ver worden voortgezet als anders zou kunnen geschieden, de loonen hun maximum niet bereiken. Doch eilieve, hoe zal de nadeelige werking van den 'slender' op de arbeidsloonen u duidelijk worden, tenzij gij eerst hebt nagegaan, wat het loon kan zijn, bijaldien de onderlinge concurrentie der werkgevers en hunne bedrijvigheid niets te wenschen overlaten.

Men moet dus altijd beginnen met de methode der oude economie te volgen; zoo komt men tot de kennis van het commercieele loon, de commercieele pacht, de commercieele wisselkoersen. Is deze kennis verkregen, zoo heeft de economist zijn taak nog wel niet volbracht, maar hij heeft weinig meer te *verklaren*, schoon hij nog veel beschrijven en constateeren kan. De onbaatzuchtigheid of onverschilligheid, waardoor iemand gedreven wordt om meer te betalen dan hij schuldig is, of met minder genoegen te nemen dan hem toekomt, is zonder twijfel ook voor den economist opmerkenswaardig; doch zij geeft hem slechts zelden stof tot wetenschappelijk onderzoek. De gemakzucht, die velen beheerscht en die ten gevolge heeft, dat de productie in vele gevallen niet zoo groot, de winst niet zoo aanzienlijk is, als zij anders zou kunnen bedragen, moet zeer zeker de aandacht van den economist niet ontsnappen; doch als hij gezegd heeft, dat zij bestaat, en dat, zoovaak zij zich laat waarnemen, de werkelijke toestand niet overeenkomt met de gegevens, die hij stelde, heeft hij er niets meer bij te voegen. Wat zal hij met die menschlievendheid, die onverschilligheid, dien sleur, die gemakzucht, beginnen? Invloed oefenen zij uit, dat is zeker; maar als hij dit erkend en in bijzonderheden aangetoond heeft, wat zal hij, als economist, dan nog verder doen? Denk u een maatschappij, waar elkeen er op uit is, zijn buurman te verrijken, wat regelt in zulk een maatschappij ieders inkomen? Of denk u een maatschappij, waar de menschen zoo lui zijn, dat zij liever de schoonste gelegenheid om voordeel te behalen laten voorbijgaan, dan zich een weinig moeite te getroosten; wat regelt hier de ondernemerwinst? Men gevoelt, dat dit geen wetenschappelijke vraagstukken zijn, maar raadseltjes; en een waardiger naam kan ik niet geven aan de vragen, die Mr. Levy

ons heeft voorgelegd. Als er ‘omstandigheden’ zijn, waaronder iemand zich met minder rente tevreden stelt, dan hij zou vermogen te bedingen, wat regelt dan den bedongen koers? Als er ‘omstandigheden’ zijn, waaronder de arbeider genoegen neemt met minder loon dan hij zou kunnen krijgen, waardoor zal zijn loon dan bepaald worden? Ik bid u, zijn dat wetenschappelijke problemen! Zoo ik eens recht vriendelijk voor u wilde zijn, *hoe* vriendelijk zou ik dan wel kunnen wezen? Zoo ik u eens een duur cadeau wilde maken, *hoe* duur zou dat cadeau dan wel kunnen zijn? Deze vragen zijn van geen minder gehalte dan die, waarop Mr. Levy een antwoord verlangt.

Den economist te verbieden, dat hij uitga van de onderstelling: de mensch, waar hij optreedt in het ruilverkeer, beoogt zijn voordeel, staat alzoo gelijk met hem te verbieden, de commercieele verschijnselen te bestudeeren; juist die vraagstukken op te lossen, die hun oorsprong vinden in het feit, dat de maatschappij niet zuiver communistisch, socialistisch of philanthropisch is ingericht, maar voor een belangrijk deel op bijzonder eigendom en ruiling van diensten is gegrond. De Heer Levy verbeeldt zich een bepaalde economische school af te breken, maar hij breekt de economische wetenschap zelve af, en hare beoefenaars, wien hij een nieuw en ruim veld van arbeid denkt aan te wijzen, stelt hij inderdaad op non-activiteit.

Maar heeft hij het standpunt van hen, tegen wie hij zich richt, begrepen? Is zijn strijd niet grootendeels een strijd tegen geestverwanten? Werd de quaestie, die hier te behandelen viel, hem volkomen helder, eer hij de pen ter hand nam en zich tot schrijven zette? Op blz. 271 van zijn boek lees ik de volgende woorden. De oude economie ‘huldigt... eene inrichting der maatschappelijke samenleving, wier grondtrekken met fataliteit gegeven zijn. Zij ontkent principieel de mogelijkheid, dat de menschelijke wil ten deze eene wijziging zou kunnen aanbrengen, al ware die wijziging gebiedend noodzakelijk, krachtens den eisch der ethische ideën... Zij werpt voor de toepassing der ethische wet een slagboom op, door schouderophalend naar de “natuurwetten” van haar maaksel te verwijzen.’ En later (blz. 282): ‘Het onzalige en noodlottige denkbeeld, dat zij natuurwetten opspoort (moet) zelfs de meest welwillenden van haar vervreemden. Eene “natuurwet” is eene macht, die buiten ons staat, waarmede niemand het opnemen kan. Al ons streven daarentegen behoort daarheen

gericht te zijn, dat de menschelijke maatschappij bewustheid erlange van hare onderworpenheid aan ééne, niet meer dan ééne wet: die welke het plichtgevoel voorschrijft.' Dit spel met de uitdrukking 'wet'[1], wordt aldus voortgezet op bladzijde 283, waar wij zelfs lezen, dat er volgens de oude economie eene natuurwet is, 'die den mensch eigenbelang en louter eigenbelang voorschrijft.'

Waar men zulke dingen leest, heeft men wel het recht om de vragen te doen, die ik stelde. Voor geen dezer aantijgingen bestaat een schijn van grond. Gegeven een bepaalde inrichting der maatschappij, moeten zekere dingen met noodzakelijkheid plaats grijpen: dáárom zou deze inrichting zelve voor geen wijziging vatbaar zijn! De werking van het eigenbelang willen wij gadeslaan: dáárom zouden wij baatzucht prediken! - De eenig mogelijke slotsom is, dat de Heer Levy niet diep genoeg in zijn onderwerp is doorgedrongen; zich niet door zelfstandige economische onderzoekingen in den gedachtenkring van den economist heeft verplaatst. Had hij dit laatste gedaan, dan zou, naar ik denk, zijn oordeel anders zijn uitgevallen.

Doch het wordt tijd, dat wij nader kennis nemen van zijn tweede grief tegen de oude economie, hierin bestaande, dat zij een strenge scheiding wil maken tusschen staathuishoudkunde en economische politiek. Laat ons zien, of haar dit als een zonde kan worden aangerekend.

II.

De man, die het eerst tusschen staathuishoudkunde en economische politiek een principieel verschil heeft aangewezen, is, zoo mijn geheugen mij niet bedriegt, de Duitsche hoogleeraar Karl Heinrich Rau; hij onderscheidde namelijk reeds in de eerste uitgave van zijn boek (1826) tusschen *Volkswirthschaftslehre* en *Volkswirthschaftspolitik*, die hij echter beiden tot onderdeelen maakte van de 'Politische Oeconomie.' Van lieverlede was die onderscheiding voorbereid. Vóór de physiocraten zijn

1 Eerst: constante betrekking tusschen de verschijnselen, daarna: zedelijk voorschrift.

staathuishoudkunde en economische politiek steeds met elkaar versmolten; het ideaal van den Heer Levy is toen volkomen verwezenlijkt. Men zie, bijvoorbeeld, hoe het bekende werk van Melon, Essai politique sur le commerce (1734), is verdeeld. Eerst komt een hoofdstuk, dat algemeene beginselen uiteenzet; daarop, in hoofdstuk II, worden wij ingeleid in de quaestie, of de graanhandel vrij moet zijn; hoofdstuk III loopt over aanwas van bevolking; hoofdstuk IV over koloniën; hoofdstuk V over slavernij; en zoo gaat het voort, in bonte orde niet alleen, maar altijd de zuiver wetenschappelijke vraagstukken met de practische vermengend. Ook toen de physiocraten waren opgetreden, bleef men nog lang zoo handelen. Beccaria, die in 1769-70 te Milaan een cursus van staathuishoudkunde gaf, noemt haar ‘de kunst om de rijkdommen van een volk te behouden, te vermeerderen en er het beste gebruik van te maken.’ Hij verdeelt de economie in vijf hoofdstukken: landbouw, nijverheid, handel, financien en ‘policie,’ en meent dat zij ons moet aantoonen, hoe elk van deze in het belang der stoffelijke welvaart behoort geregeld te worden. Bij de physiocraten zelve doen wij reeds een belangrijken stap voorwaarts; in theorie scheiden zij staathuishoudkunde en economische politiek geenszins, maar in de practijk zeer dikwijls, getuige het Tableau Economique van Quesnay, dat dienen moet om den omloop van het geld aanschouwelijk voor te stellen en tevens een ontleding te geven van de bruto-inkomsten der boeren. Maar nog veel verder komen wij bij Adam Smith. Men vrage niet, hoe hij de staathuishoudkunde bepaalt, men vrage hoe hij te werk gaat, hoe hij zijn stof verdeelt; en nu leert reeds een blik op de inhoudsopgave, dat van de vijf Boeken, waaruit de Wealth of Nations is samengesteld, drie, en wel de drie eerste, aan het beschrijven en toelichten van economische verschijnselen zijn gewijd. Hij treedt hier wel bij oogenblikken op het gebied der economische politiek, maar verklaren en toelichten blijft toch hoofdzaak. Eerst (in boek I) leeren wij de verdeeling van arbeid kennen, daarna krijgen wij de prijsleer, als overgang tot de leer der arbeidsloonen, der winsten en der pachten. Hierop wordt (in boek II) de leer van het kapitaal behandeld en ten slotte (in boek III) de vraag, wat de natuurlijke loop van zaken is: eerst bloei van den landbouw, vervolgens opkomst der steden, of het omgekeerde hiervan? Dit alles, eenige uitweidingen daargelaten, is zuivere wetenschap.

Alvorens Adam Smith (in boek IV) de mercantilistische en physiocratische denkbeelden over de middelen tot bevordering der algemeene welvaart ging bestrijden, heeft hij ons uitvoerig willen mededeelen, hoe de volkshuishouding zich in zijn eigen brein had afgespiegeld; klaarblijkelijk van oordeel zijnde, dat het ijdel is over de verbeteringen te spreken, die de inrichting der maatschappij kan ondergaan, zoo lang men niet weet hoe die inrichting is en hoe zij werkt. Het laatste gedeelte (Boek V) behandelt de leer der financien, loopt dus ook, naar men bespeurt, over economische politiek. - Met het werk van Adam Smith voor zich, kon Rau zijn beroemde onderscheiding gemakkelijk uitvoeren; hij behoefde slechts onder woorden te brengen, wat Adam Smith in practijk had gebracht. Deze oorspronkelijke denker, die op staathuishoudkundig gebied zooveel nieuwe wegen heeft geopend, heeft ook den weg gebaand tot een veel juister opvatting van de taak der economische wetenschap, dan ooit te voren had bestaan.

Hoe meer ik over economische onderwerpen nadenk, hoe meer waarde ik aan de onderscheiding van Rau ga toekennen.

Want verklaren van verschijnselen en beoordeelen van voorschriften zijn twee. Hoe worden in het vrije verkeer de loonen bepaald? Ziedaar een geheel andere vraag dan die, of het goed is, dat van regeeringswege de loonen worden vastgesteld. Kunnen werkstakingen verbetering brengen in den toestand der arbeiders? Ziedaar een geheel andere vraag dan die, of de werkstakingen verboden moeten worden. Zulke vragen verschillen *soortelijk* van elkander. De eersten loopen over hetgeen is, de tweeden over hetgeen zijn moet. Wie de eersten beantwoordt, verrijkt onze kennis van maatschappelijke toestanden; wie op de tweeden een antwoord geeft, zegt ons wat geschieden moet om de toestanden te verbeteren. Wie deze twee soorten van vragen vereenzelvigt, sticht evenveel verwarring, als men bijvoorbeeld op rechtsgebied zou stichten door niet te onderscheiden tusschen *jus constitutum* en *jus constituendum*.

Ziehier nu het eigenaardige van schier alle problemen, die de economische politiek betreffen: zij zijn bijna nooit *zuiver* economisch; om ze op te lossen, kan men dus ook bijna nooit met economische kennis volstaan. Laat ons als bewezen aannemen, dat zoogenaamde représaille-rechten een offer vergen van het land, dat ze heft; volgt nu hieruit, dat zulk een offer

nooit gebracht moet worden? Immers neen: représaille-rechten zijn soms het eenige doeltreffende middel om een naburig rijk tot tariefsherziening te nopen. - Fabrieksarbeid van jonge kinderen, nemen wij aan, is economisch zeer schadelijk; maar indien dit niet zoo ware, zou dat een reden mogen zijn om de wet van Van Houten te herroepen? Allerminst, want de economische belangen zijn de eenige niet. - Gesteld dat een tolverbond met Duitschland de welvaart van ons land zou verhoogen; volgt daar nu uit, dat zulk een verbond moet worden gesloten? Mij dunkt, onze staatslieden zullen zich wel tweemaal bedenken, eer zij een tolverbond met Duitschland aangaan, al blijkt het nog zoozeer in het belang van onzen handel. - Zoo is het bijna altijd. Schier geen enkel practisch vraagstuk, waarbij stoffelijke belangen betrokken zijn, laat zich noemen, of na eenig onderzoek blijken ook andere belangen daarbij betrokken. Zelfs in de munt-quaestie schuilt een niet-economisch bestanddeel; of zou het van alle staatkundige beteekenis zijn ontbloot, zoo Nederland hetzij het marken-, hetzij het frankenstelsel aannam?

Maar de economie kan toch uitmaken, wat bevorderlijk is aan de welvaart van een land en, voor zoover deze beoogd mag worden, voorschrijven: doe dit, laat dat? Zelfs dit kan ik niet onvoorwaardelijk toegeven; ik geloof, dat de economist, op grond der kennis, die zijn wetenschap hem geeft, slechts in weinige gevallen kan verklaren: deze of gene maatregel of instelling is economisch goed of afkeurenswaard. Immers, het economische leven van een volk staat niet op zich zelf, maar is met het geheele volksleven nauw verbonden; een gebeurtenis, die de economische inrichting der maatschappij verandert, blijft dus zelden zonder invloed op haar geheele bestaan. Denk aan de spoorwegen, denk aan de handelsvrijheid, denk aan de uitbreiding van het kredietwezen; heeft dit alles, en zooveel meer nog als ik zou kunnen noemen, slechts economische verschijnselen teweeggebracht; is niet het geheele sociale leven er door gewijzigd? Zoodra nu een gebeurtenis ook andere dan economische gevolgen heeft - en of zij die heeft, of waarin zij bestaan, leert de staathuishoudkunde ons nooit - verliest de economist den blik op hare werking, verliest hij dus evenzeer het recht om haar weldadig of schadelijk te noemen; want die gevolgen, welke hem onbekend zijn, zullen misschien op hun beurt oorzaken worden van economische verschijnselen, en hoe

kan hij omtrent deze laatsten iets met zekerheid voorspellen? Ik zou wenschen, dat men dit scherp in het oog hield. Of handelsvrijheid de welvaart van een land op den duur verhoogt, als economist weet ik er niets van; ik weet alleen, dat het internationaal verkeer er door toeneemt en de *onmiddellijke* werking op het maatschappelijk inkomen gunstig is; aangaande de definitieve werking kan ik eerst licht geven, nadat ik buiten het veld mijner wetenschap ben getreden en onderzocht heb, hoe de algemeen-sociale werking van handelsvrijheid is. Zoo de economie zich veroorlooft uitspraken te doen omtrent hetgeen, zelfs in het belang der stoffelijke welvaart, nuttig is of schadelijk, overschat zij doorgaans hare krachten, spreekt zij over dingen. waarover zij geen licht kan geven en waarover slechts met juistheid geoordeeld kan worden, nadat andere wetenschappen zijn geraadpleegd. Er is natuurlijk niet het allerminste bezwaar tegen, dat iemand, die de staathuishoudkunde beoefent, nog iets meer beoefent, en daarom zal menig economist ons kunnen zeggen, wat de beste middelen zijn tot vermeerdering der volkswelvaart. Maar indien hij dit weet, zoo weet hij het nooit uitsluitend als economist; ziedaar wat men nimmer moet vergeten.

Door aan te dringen op een strenge onderscheiding tusschen staathuishoudkunde en economische politiek, verklaren wij dus in de eerste plaats, dat de stoffelijke belangen, hoe gewichtig ook, geen natuurlijken voorrang verdienen; wij handhaven - ik spreek voor een oogenblik de taal van den Heer Levy - *het Ethisch Element*. In de tweede plaats verklaren wij: het volksleven is een éénheid; wat de welvaart aandoet, doet min of meer den geheele socialen toestand aan. Wij handhaven door die tweede verklaring - ik spreek andermaal Mr. Levy's taal - *het organisch karakter* der maatschappij.

Deze twee verklaringen vallen dermate in den geest van den Heer Levy, dat het mij verwondert, hem hier onder mijne tegenstanders te ontmoeten. Uitdrukkelijk verklaart hij: ‘Bij de beoefening der sociale wetenschappen zijn *wetenschap* en *kunst* synoniem,’ en hij houdt vol, dat de ‘tegengestelde opvatting uit het oogpunt der practijk onverantwoordelijk en uit dat der theorie aanmatigend zijn zou.’ Kunst en wetenschap *synoniem?* Ik begrijp dat men ze nauw met elkaar verbonden rekent; dat men zegt: wie maatschappelijke toestanden beschrijft en verklaart, kan niet nalaten zich telkens af te vragen, of zij ook verbeterd kunnen worden. Ik kan mij voorstellen, dat

men zich verbaast over een economist, die zijn leven lang allerlei gebreken in de inrichting der maatschappij opmerkt, doch nooit de stem daartegen verheft; zoo iemand zou ook aan mijn ideaal niet beantwoorden, al verlang ik, dat men, op practisch terrein tredende, dit met bewustheid doe en steeds bedenke, welke soort van kennis men er noodig heeft. Maar hoe laat zich beweren: kunst en wetenschap zijn hier synoniem? Zij zijn het zoo weinig, dat elk van haar betrekking heeft op een geheel verschillende orde van denkbeelden.

Doch vernemen wij, hoe de schrijver zijn stelling bewijst.

'Aller wetenschappen taak, doel en streven,' leest men bl. 272, 'is één: den mensch de gedragslijn aan te wijzen, die hem voegt.... Een misbruiken der vrijheid, die iedere wetenschap toekomt, zou het zijn, wanneer zij, aan deze levensvoorwaarde niet gedachtig, handelde, als bestond bedoelde plicht niet..... Hier schuilt de hooge wijsgeerige verdienste der nieuwe economie, die in haar waren naam: ethisch-historische richting, uitdrukt, dat de ervaring, in het licht der geschiedenis opgedaan, aan zedelijke doeleinden dienstbaar behoort te worden gemaakt.'

Laten wij de vraag in het midden, of in het verkondigen dezer gemeenplaats een hooge wijsgeerige verdienste kan liggen en beschouwen wij het argument van naderbij. 'Aller wetenschappen taak, doel en streven is een: den mensch de gedragslijn aan te wijzen, die hem voegt.' Hoe hebben wij dit op te vatten? Dat de verschillende wetenschappen *tezamen*, dat is vereenigd, elkander ondersteunende, den arbeid onder elkander verdeelende, deze taak hebben uit te voeren? Maar dan raakt de opmerking de quaestie niet en zou men kunnen antwoorden: juist omdat de staat voor zijn gedragslijn op economisch gebied licht noodig heeft van verschillende wetenschappen, handelt de economie zeer aanmatigend, wanneer zij zich aanstelt, als kon zij alleen hem dat licht verschaffen. Bedoelt de Heer Levy echter, dat elke b i j z o n d e r e wetenschap den mensch zijn gedragslijn moet aanwijzen en daartoe ook bij machte is, dan neemt hij als bewezen aan, wat te bewijzen viel. Het argument pleit dus tegen hem of het is geen argument, maar een los daarheen geworpen stelling.

Ook hier treft mij de zonderlinge wijze, waarop de geachte schrijver het vraagstuk formuleert. Volgens bl. 229 zou het hierover loopen, 'in hoe verre tusschen leer en leven een on-

uitwischbaar onderscheid van richting, derhalve een blijvende tegenstelling bestaat.' Meent de Heer Levy waarlijk, dat dit de quaestie is? Ik kan het nauwelijks gelooven. En bl. 242: 'De leer, die in beginsel althans, sociale *wetenschap* plaatst tegenover sociale *kunst*, moet het kenmerk der eerste zoeken in hare *objectiviteit*, dat der tweede in hare *subjectiviteit*. Gene is van natuur algemeen geldig, volstrekt, dwingend. Zij decreteert oppermachtig, eenvormig, zonder uitzondering. Deze, is lenig, buigzaam, relatief. Zij gaat met omstandigheden, toestanden, het meer of min bereikbare te rade en is voor wijziging vatbaar. Voor haar, niet voor de wetenschap, geldt de regel: Il est avec le ciel des accommodements.' - Dit is zooveel gezegd als het volgende: Gijlieden houdt er een wetenschap op na, die decreteert, hoe de dingen moeten zijn; maar uw wetenschap is eigenlijk voor u een soort van constitutioneele koning: al decreteert hij nog zoo veel, zoo de verantwoordelijke minister niet medeteekent, gebeurt er niets. Deze verantwoordelijke minister, die metterdaad regeert, is 'de kunst'; zij handelt naar omstandigheden, terwijl uw wetenschap zich om tijd noch plaats bekreunt, en gaat te rade met het min of meer bereikbare, hetgeen uw wetenschap - de minimis non curat praetor - steeds nalaat.

Doe ik den Heer Levy onrecht door te meenen, dat hij ons deze wanbegrippen toedicht? En heeft hij nog andere argumenten, dan dat, waarvan ik melding maakte en waarvan gebleken is, hoe weinig het ter zake doet? Ik weet het waarlijk niet; in dien doolhof van bladzijden verliest men gedurig den weg; nooit resumeert de schrijver zijne denkbeelden, telkens valt hij zich zelf in de rede, en met den besten wil bezield om hem recht te doen, loopt men steeds gevaar van in het tegenovergestelde te vervallen. Zijn bewijsvoering bestaat hier voor drie vierden in een bestrijding van Mr. S. van Houten's opstel: 'De Staathuishoudkunde als wetenschap en kunst'; het blijkt mij echter niet, dat de Heer Levy zich heeft afgevraagd, of zijn pleit gewonnen is, al zijn de argumenten, die Mr. van Houten voor de scheiding van staathuishoudkunde en economische politiek heeft aangegeven, zonder uitzondering onjuist. Men zou wenschen, dat hij eenige oogenblikken alle personen met rust gelaten en een klaar, bondig, zelfstandig betoog had geleverd, om zijn stelling: wetenschap en kunst zijn op sociaal gebied synoniem, te bewijzen. Zoo iets zocht ik in zijn boek te ver-

geefs en daarom blijft deze stelling denzelfden vreemden indruk op mij maken, dien zij, toen ik haar het eerst las, op mij teweegbracht.

En niet minder vreemd komt mij de opmerking voor, die de Heer Levy er aan vastknoopt. Het scheiden van staathuishoudkunde en economische politiek zou ‘uit het oogpunt der praktijk onverantwoordelijk’ en ‘uit dat der theorie aanmatigend’ zijn. Onverantwoordelijk is het alzoo, wanneer men met het licht van ééne wetenschap niet kan volstaan, dat men ook elders licht zoekt; aanmatigend, dat de beoefenaars der economie de hoeveelheid kennis, die zij vermogen te geven niet overschatten, maar den mannen der practijk gedurig toeroepen: bedenkt, dat wij u niet alles kunnen leeren wat gij noodig hebt! Tegenover zulke redeneeringen staat men verlegen. Wel verre van door den Heer Levy overtuigd te zijn, geloof ik veeleer, dat wij de grenslijn tusschen staathuishoudkunde en economische politiek nog veel scherper moeten trekken, dan tot dusver is geschied; èn in het belang der wetenschap, èn in het belang der practijk komt mij dit wenschelijk voor. In het belang der wetenschap, omdat zij er niet bij winnen kan, indien zij een taak aanvaardt, waarvoor hare krachten niet berekend zijn; in het belang der practijk, omdat het niet genoeg herhaald kan worden, wat ik hierboven heb opgemerkt, dat de economische belangen van een volk slechts een gedeelte uitmaken van zijne algemeene belangen.

‘Men stelle zich eene rechtswetenschap voor,’ schrijft de Heer Levy (blz. 277), ‘die de les van Cairnes: onzijdigheid en onthouding tegenover den gang der maatschappij, werkelijk ter harte genomen, en, den blik van het leven afgewend, hare bloot logische baan gevolgd had.’ Maar wie verlangt, dat de staathuishoudkunde haar blik van het leven zal afwenden? Al zou zij het wenschen, zij zou het niet kunnen. In een tijd, als de onze, waarin het muntwezen van verscheidene landen in een benarden toestand verkeert, wordt de aandacht van hen, die zich met economische studiën bezig houden, van zelf bij de leer van het geld bepaald. Zijn de werkstakingen veelvuldig, zoo zal de leer van het arbeidsloon aan de orde zijn, en treedt een handelscrisis in, zoo zullen velen hare oorzaken trachten uit te vorschen. In het begin dezer eeuw, toen het Engelsche bankpapier gedeprecieerd was, twistte men over de wetten, die de verspreiding der edele metalen beheerschen; en dertig jaar

later, toen de Engelsche Bank, om aan hare verplichtingen te voldoen, vreemde hulp moest inroepen, ontstond de strijd over het Currency- en het Banking-principle. Zoo is het altijd geweest en zoo zal het, naar wij mogen verwachten, altijd gaan: onze wetenschap zal haar blik niet afwenden van het leven, want het leven geeft haar èn stof èn spoorslag tot onderzoek. Maar het is hier de vraag of de economie, het leven b e h e e r s c h e n moet; of de gedragslijn, die wij te volgen hebben, ooit op eenig gebied door haar alleen kan worden aangegeven; of bij voorbeeld een quaestie als die, welke thans aan de orde is, betreffende de naasting van spoorwegen door het rijk, uitsluitend op economische gronden mag worden beslist. Op deze vraag antwoord ik ontkennend en ik kan nauwelijks aannemen dat de Heer Levy hierover in gevoelen van mij verschilt. De economist is geen medicus, hij is physioloog, schreef ik in mijn vorig opstel, en ik bedoelde hiermede niets anders dan hetgeen ik hier heb toegelicht. Ik verlang een wetenschap, die nooit ‘decreteert’; niet ‘oppermachtig’, ‘eenvormig’, ‘zonder uitzondering’, maar in het geheel niet. De eenige, die decreteeren mag, is de Staat, en slechts dan zullen de decreten, die hij uitvaardigt, verstandig zijn, wanneer zij niet op bloot economische, maar op algemeene kennis rusten. Hij alleen is hier de medicus; maar de economie heeft niet het recht hem recepten in handen te spelen.

III.

De derde grief van den Heer Levy is tweeledig en niet alleen tegen mij, maar ook tegen John Stuart Mill gericht, bij wien ik mij op één punt onvoorwaardelijk heb aangesloten. Van de inductieve methode sprekende, heb ik die, even als hij, met de proefondervindelijke vereenzelvigt: eerste fout. De tweede hing daarmede samen. Op sociaal gebied zijn proefnemingen onmogelijk en wie de inductieve methode met de proefondervindelijke gelijk stelt, kan dus niet tot de slotsom komen dat zij op sociaal gebied bruikbaar is; hij moet zijn heil zoeken in de deductieve methode en ziedaar wat ik - dit was mijn tweede fout - naar Mill's voorbeeld, heb gedaan. - Het betoog van Mr. Levy schijnt mij ditmaal beter dan elders te volgen en gemakkelijker terug te geven. Het ‘uitgangspunt’ onzer leer deugt

niet, volgens hem. ‘Inductie is *proefneming*, waar het object daartoe zich leent. Maar inductie is *waarneming*, waar, gelijk op psychisch gebied, het voorwerp van onderzoek het nemen van proeven niet gedoogt.’ Had Mill deze fout niet begaan, dan zou hij hebben ingezien, dat de inductieve methode uit t w e e deelen bestaat: inductie m e t en z o n d e r proeven, en niet uit de eerste alleen. Hij zou evenmin de deductieve methode hebben aanbevolen, want hij doet dit op grond van zijn beperkte opvatting der inductie. De Heer Levy verklaart het uitdrukkelijk. ‘Mill’, zoo lezen wij blz. 58, ‘*verwerpt de inductie op sociaal gebied omdat dit tot proefnemingen zich niet leent*.’

Ik heb deze laatste woorden gecursiveerd, omdat zij mij toeschijnen, de kern uit te maken van de geheele redeneering. Ik moet echter doen opmerken, dat de Heer Levy zich hier heeft vergist. Zijne stelling is niet waar. Het is juist, dat Mill de zoogenaamde causaal-inductie met de proefondervindelijke methode vereenzelvigt, maar het is niet juist, dat Mill o m d e z e r e d e n de inductie op sociaal gebied verwerpt. Hij had het k u n n e n doen, maar hij deed het niet, want als hij (in het zevende hoofdstuk van het zesde boek zijner Logica) de onbruikbaarheid der inductieve methode voor de oplossing van sociale vraagstukken gaat aantoonen, stelt hij het argument, dat hij aan de onmogelijkheid van proefneming zou kunnen ontleenen, geheel ter zijde en handelt hij volkomen, alsof hij het met den Heer Levy eens was, dat er tweederlei causaal-inductie is, met en zonder proeven. Dit hoofdstuk is, om zoo te spreken, voor den Heer Levy persoonlijk geschreven, immers voor degenen, die met hem van oordeel zijn, dat de geschiedenis ons een veld van waarneming opent, rijk genoeg om stof te geven tot inductief onderzoek. Mill gaat na of dit zoo is en hij begint met het vraagstuk zoo zuiver mogelijk te stellen[1]. Hij herinnert ons hierop aan de vier vormen, die de causaalinductie, naar zijne vroegere onderscheiding, kan aannemen en onderzoekt

1 ‘If the spontaneous instances, formed by contemporary events and by the successions of phenomena recorded in history, afford a sufficient variation of circumstances, an induction from specific experience is attainable; otherwise not. The question to be resolved is therefore, whether the requisites for induction respecting the causes of political effects or the properties of political agents are to be met with in history? including under the term, cotemporary history.’

aangaande elk van dezen, of hij op sociaal gebied bruikbaar is. Steeds is zijn antwoord ontkennend, waarop zijn slotsom voor de hand ligt. Mocht nu iemand beweren, dat Mill hier overtollig werk heeft verricht, daar hij zeer wel had kunnen volstaan met een verwijzing naar zijn betoog over de onmisbaarheid der proefnemingen tot verkrijging van betrouwbare uitkomsten langs inductieven weg, zoo zou dit een punt zijn, waarover men verschillend kon denken. Zooveel in elk geval is zeker, dat Mr. Levy's bewering onjuist is. Ik herinner mij niet, bespeurd te hebben, dat hij van dit hoofdstuk kennis heeft genomen, schoon juist hiertegen zijne polemiek gericht had moeten zijn. Hij had moeten aantoonen, òf dat onder de vier vormen van causaal-inductie, die Mill vermeldt, enkele voorkomen, die wel degelijk op sociaal gebied aanwendbaar zijn, òf dat er nog andere vormen van causaal-inductie bestaan, behalve die, welke Mill heeft genoemd, en juist deze degenen zijn, waarvan men zich op sociaal gebied kan bedienen. Geen woord van dit alles, en in de plaats daarvan deze onnauwkeurige bewering: ‘Mill verwerpt de inductie op sociaal gebied, omdat dit tot proefnemingen zich niet leent.’ Het is mogelijk, dat Mill dit argument hier of daar heeft gebezigd, maar het is niet, ter plaatse waar hij het onderwerp opzettelijk behandelt, zijn hoofdargument.

Van waar deze misgreep? Ik vermoed. dat de Heer Levy zich heeft laten misleiden door den titel van het hoofdstuk, die, in strijd met Mill's gewoonte, den inhoud niet juist wedergeeft. Hij luidt aldus: ‘Of the Chemical, or Experimental Method in the social science.’ Onder dezen titel zoekt men geen vertoog, gelijk Mill hier heeft geleverd. Inmiddels betreur ik de door mij aangewezen leemte in het betoog van den Heer Levy, omdat nu de stof ontbreekt tot een vruchtbaar debat. Mij komt de redeneering van Mill onwederlegbaar voor. Had nu de Heer Levy haar punt voor punt bestreden, dan zou men deze bestrijding op haar beurt aan een strenge critiek kunnen onderwerpen en nagaan, wie hier recht heeft, Mill of zijn beoordeelaar. Thans echter is dit onmogelijk en moet men afwachten, dat de Heer Levy zijn arbeid aanvult. Volhardt hij daarna bij zijn gevoelen, zoo kan het debat eerst geopend worden.

Ik betreur de leemte ook daarom, omdat ik inderdaad nieuwsgierig ben te weten, wat redelijkerwijs tegenover Mill's

argumenten kan gesteld worden[1]. Op iemand, die zich niet duidelijk herinnert wat onder causaal-inductie wordt verstaan[2], maakt het misschien weinig indruk, de meening te hooren uitspreken, dat deze methode op sociaal gebied bruikbaar is; heeft men echter de beteekenis der uitspraak levendig voor den geest, zoo kan men niet nalaten, haar, voor het minst, zeer gewaagd te noemen. Wanneer men de methode van causaal-inductie aanwendt, spoort men het verband tusschen oorzaken en gevolgen op door vergelijking van bijzondere gevallen. Men besluit niet op grond van bekende waarheden, of uitgaande van overeengekomen premissen, tot de eene of andere noodzakelijkheid; dat is de deductieve weg; maar neemt aan, dat door zeker verschijnsel, of zekere groep van verschijnselen, andere verschijnselen worden teweeggebracht, op grond van de omstandigheid, dat zoodra hetgeen men oorzaak noemt ontbreekt, het zoogenaamde gevolg evenzeer wordt gemist. Het gevaar, waaraan men bij het gebruik der deductieve methode bloot staat, is, dat men verkeerde premissen stelt, of er iets anders uit afleidt, dan er in opgesloten ligt, of wel, verzuimt iets in acht te nemen, wat ter zake doet. Maar ook bij de inductie is de gelegenheid tot dwalen ruim voorhanden. Wie door vergelijking van bijzondere gevallen tot de kennis van een verband van oorzaak en gevolg wil opklimmen, moet vooral daarvoor zorgen, dat de vergelijking met de meest mogelijke zuiverheid geschiedt. Hij moet al de factoren van de toestanden, die hij met elkander vergelijkt, zeer goed kennen, anders schrijft hij misschien aan eenen van hen iets toe, wat inderdaad daarmede niet samenhangt. Maar hoe zal men ooit op sociaal gebied deze voorwaarde vervullen, hoe is zuivere vergelijking hier mogelijk? Neem bijvoorbeeld aan, dat wij inductief willen onderzoeken, of hooge invoerrechten op vreemde fabrikaten het maatschappelijk inkomen van een land doen rijzen. Deductief redeneeren wij hier aldus. Wij weten, dat een land zich op tweederlei

1 De Heer Levy verwijst ons naar een opstel van Dr. B. Weisz, Jahrbücher für National-Oekonomie und Statistik, XXXI, 295-316, Die Mathematische Methode in der National-Oekonomie; doch ook hier vond ik geen wederlegging van het bedoelde hoofdstuk, evenmin als in het vroegere opstel van denzelfden schrijver, Die National-Oekonomie und ihre Methode, in de Jahrbücher, Deel XVIII, 148-160. Weisz bestrijdt hier wel de algemeene strekking van Book VI der *Logic*, maar niet in bijzonderheden de juist zoo afdoende argumentatie van Ch. 7.

2 Er is hier verschil van terminologie. Ik volg die van Mr. Opzoomer.

wijze de fabrikaten kan verschaffen, die het noodig heeft: door die zelve te vervaardigen, of door iets anders te vervaardigen en dat tegen het benoodigde te verruilen. Doet men dit laatste, zoo geschiedt het, omdat men daardoor kans ziet, zich meer van het vereischte goed te verschaffen, dan door het eerste te doen. Verhindert nu een hoog invoerrecht den ruil, zoo zal men tot eigen productie de toevlucht moeten nemen; men zal in plaats van de goederen, die men uitvoerde, de goederen die men invoerde moeten voortbrengen; met andere woorden: kapitaal en arbeid zullen minder winstgevend worden aangewend, het maatschappelijk inkomen zal geringer zijn. - Deze redeneering heeft natuurlijk veel aanvulling noodig en haar slotsom moet minder absoluut zijn; maar zoo is ongeveer de gang van het betoog, dat wij hier kunnen gebruiken, zoo wij den weg der deductie willen bewandelen. Maar thans willen wij inductief te werk gaan en wat zullen wij nu doen? Twee landen met elkaar vergelijken, waarvan het eene hooge invoerrechten heft, het andere niet, en dan nagaan, waar het inkomen het grootst is? Al dadelijk rijst de vraag, hoe wij de hoegrootheid van het maatschappelijk inkomen in elk dezer landen zullen bepalen; de statistiek geeft ons hierover ten aanzien van geen enkel land genoeg licht. Maar laat dit bezwaar overwonnen zijn; laat het zelfs blijken, dat het inkomen grooter is, waar handelsvrijheid heerscht, dan waar zij ontbreekt; wat hebben wij nu gewonnen? Wie waarborgt ons, dat het grootere inkomen van dat land juist door de handelsvrijheid is veroorzaakt?

Wij willen daarom zorgvuldiger te werk gaan en een land in oogenschouw nemen, waar de hooge invoerrechten bestaan hebben, maar opgeheven zijn; blijkt na dien maatregel het maatschappelijk inkomen te zijn vermeerderd, zoo zullen wij besluiten, dat de vrije handel dit veroorzaakt heeft. Het besluit zou echter volmaakt willekeurig zijn. Twee achtereenvolgende toestanden van hetzelfde land mogen zich beter tot onderlinge vergelijking leenen dan gelijktijdige toestanden van verschillende landen, volkomen leenen zij zich daartoe nooit. Allicht zal kort na de opheffing der beschermende rechten nog iets anders hebben plaats gegrepen - toevloeiing van vreemd kapitaal bijvoorbeeld - en wie verzekert ons, dat juist dit niet de verklaring geeft van het vermeerderen der inkomsten, aangenomen alweder, dat het ons gelukken mocht ons daarvan te vergewissen?

Ziedaar de soort van argumenten, die Mill ons geeft en waarop men had moeten antwoorden. ‘Proefnemingen,’ zegt de Heer Levy, nadat hij juist gesproken heeft van eene opmerking, die het geschilpunt ‘rakelings’ voorbijgaat, ‘proefnemingen worden niet verlangd, maar bewijzen.’ Zeer waar, doch proefnemingen zijn het eenige middel om na te gaan, of een inductief gevonden bewijs ons tot goede uitkomsten bracht, en juist daarom geloof ik met Mill dat het gebruik der causaalinductie niet mag worden toegelaten, waar geen proeven genomen kunnen worden[1]. Men heeft anders geen waarborg. Ziet die inductief-historische bewijzen eens aan - zij worden dikwijls genoeg geleverd -; altijd komen zij neêr op een *post hoc, ergo propter hoc*. De voortreffelijk werking der Engelsche fabriekswetten wordt aangetoond met een tabel, waaruit de vermeerdering van Engelands handel blijkt; welke tabel straks weder dienst zal doen, wanneer men u overtuigen wil van de zegeningen, die Engeland genoten heeft van zijn *free trade*. Is de vraag aan de orde, of verhooging der grondlasten de huishuren doet stijgen, men zal u verwijzen naar het jaar 1866, toen te Amsterdam èn de grondlasten verhoogd, èn de huren gestegen zijn, of naar een soortgelijke ‘ondervinding’, eenige jaren later te Weenen opgedaan. - Mocht iemand zeggen: dit zijn geen goed gekozen voorbeelden, dit zijn caricaturen, zoo zou mijn antwoord zijn: maar geef dan een beter voorbeeld, geef eens een inductief-historische bewijsvoering, die den toets der eenvoudigste critiek kan doorstaan? Mij kwam er nooit een onder de oogen.

Vooral in onzen tijd, nu de statistiek een groote vlucht neemt, is het van veel belang, dat de onbruikbaarheid der inductieve methode op sociaal gebied goed wordt ingezien. De ontwikkeling der statistiek kan een zegen, maar ook een ramp zijn: alles hangt hier af van het licht, waarin men de uitkomsten van statistische onderzoekingen beschouwt. Statistiek verklaart nooit iets, maar heeft altijd verklaring noodig; ziedaar de stelling, die ik wel aan alle statistici zou willen inprenten. Geen enkele causaalbetrekking op maatschappelijk gebied kan door een statistiek worden bewezen; de statistiek geeft slechts aanleiding tot onderzoek, stof tot denken, daar zij ons opmerk-

1 ‘Observation, in short, without experiment (supposing no aid from deduction) can ascertain sequences and coexistences, but cannot prove causation.’ Book II, Ch. 7.

zaam maakt op feiten en regelmatigheden. Nemen wij tot voorbeeld de bestendigheid in het cijfer der misdrijven; wat volgt hieruit? Dat de mensch geen vrijen wil heeft, zeggen sommigen, en wij willen eens nagaan of dit zoo is. Zij, die de wilsvrijheid loochenen, houden vol, dat een bepaald individu, onder bepaalde omstandigheden gebracht, zekere handelingen m o e t verrichten; derhalve, om voor deze theorie eenige bevestiging te vinden in de statistiek, zouden wij een tabel noodig hebben, waaruit bleek, dat zich juist evenveel misdrijven hebben voorgedaan, als gevallen waarin, naar de leer der deterministen, misdrijven psychologisch noodzakelijk waren. Zulk een tabel is echter niet te geven, de regelmatigheid in de misdrijven bewijst alzoo ten aanzien van de wilsvrijheid niets hoegenaamd. - Volgens anderen leert zij ons, dat niet de misdadiger zelf, maar de maatschappij, waaruit hij is voortgekomen, de ware schuldige is; immers, jaarlijks hebben er op de zóóveel inwoners zóóveel moorden en diefstallen plaats. Wat bedoelt men echter, door ‘de maatschappij’ schuldig te verklaren? Hare inrichting? Dan verkondigt men een theorie, die waar mag zijn, doch welker juistheid uit de gegeven statistiek niet blijkt. Of bedoelt men, dat, zoo er op de 100,000 personen één misdadiger is, de 99,999 dien éénen hebben bedorven? Ook dit mag waar zijn, maar ook dit vereischt een nader betoog. - Ik geef slechts een voorbeeld, elk ander zou even goed zijn geweest. Statistiek kan dienen tot bevestiging van deductief verkregen uitkomsten (tot ‘verificatie,’ gelijk Mill zich uitdrukt), bewijsmiddel is zij nooit en wie haar als zoodanig gebruikt, miskent het nut, dat zij kan stichten; want zoodra gij een bewijs hebt, is uw onderzoek voor het oogenblik afgesloten, terwijl naar mijne opvatting statistiek juist tot onderzoek moet prikkelen. Jaarlijks hebben er zóóveel misdrijven plaats op de 100,000 zielen: dit verklaart niets, maar vordert verklaring. Het verbruik van rundvleesch hier te lande neemt toe bij het dalen der graanprijzen: dit bewijst niets, maar geeft stof tot nadenken. Als de geldvoorraad der Banken klimt, vermindert gewoonlijk de som der disconto's en beleeningen: hiermede is geen enkele economische waarheid vastgesteld, maar wel een belangrijk feit, waarmede wij te rekenen hebben, zoo wij de leer van de verspreiding der edele metalen behandelen. Statistiek is geen w e t e n s c h a p , want een wetenschap verklaart, bewijst, leert wetten kennen; zij

is *materiaal voor wetenschap* en juist als zoodanig onwaardeerbaar.

Het komt mij voor, dat de vraag, die ons hier bezig houdt in geen onafscheidelijk verband staat met die, waarover wij vroeger hebben gesproken, betreffende de taak der economie. Ook dan, wanneer men deze anders opvat dan ik, is de inductief-historische methode onbruikbaar, want betrouwbare uitkomsten levert zij nooit. Het hoogste, waartoe zij ons brengen kan, is een zekere presumptie, dat twee verschijnselen met elkander in causaal-betrekking staan, en wie op zulk een presumptie raadgevingen bouwt, pleegt een daad van overmoed. Men geeft zich over aan zelfmisleiding door zich in te beelden, dat men, door een inductief-historisch bewijs te leveren, zich op den vasten grond der ervaring stelt. Wie zulk een bewijs in een bepaald geval voldoende noemt, verklaart daarmede, zeker te weten, dat de toestanden, die hij met elkander vergeleek, voor onderlinge vergelijking vatbaar waren en hij alzoo de door hem opgemerkte verschijnselen met hunne ware oorzaken in verband heeft gebracht. Van de juistheid dezer verklaring hangt de deugdelijkheid zijner inductief-historische bewijsvoering af. Haar grondslag is dus niet de waarneming, maar een verzekering, dat men nauwkeurig alles waargenomen heeft; dat er geen onbekende zaken in het spel kunnen geweest zijn, waardoor de verschijnselen zijn teweeggebracht, die men heeft opgemerkt en die men aan bekende zaken heeft toegeschreven. Niemand, die zich strenge eischen stelt, zal zich aan die stoutmoedige verzekering wagen, zoo lang hij niet door een proef, liefst door een reeks van proeven, alle twijfelingen aan de juistheid zijner bewering uit zijn geest heeft verbannen.

Ik handhaaf dus mijne instemming met Mill, die, naar ons bleek, geen causaal-inductie zonder proefneming vergunt. Maar laat ons nu zien, of de Heer Levy, die de inductief-historische methode zoo warm, ja bij uitsluiting van alle deductie, heeft aanbevolen, er zelf aan gedacht heeft haar toe te passen. Op blz. 86 van zijn boek geeft hij ons een economische redeneering, waaruit blijken moet, dat de grondrente, in strijd met Ricardo's theorie, een bestanddeel kan zijn van de productiekosten der granen. Zij luidt als volgt: ‘Het is *de behoefte*, die de hooge prijzen deed ontstaan. In die behoefte moet worden

voorzien door de producten van alle, ook de betere gronden. Om deze laatste echter te verkrijgen, moet men een hoogeren huurprijs zich getroosten. Nu ontstaat er nieuwe toevoer. De hoogere huurprijs echter moet vergolden worden. Immers de pachter, die, tengevolge der hoogere huur, minder rente van zijn geld maakt, zal die winstderving moeten vergoeden door hoogeren prijs voor zijne producten te bedingen. Welk ander middel hij te baat nemen kan, schijnt een raadsel. Zegt men, dat juist hierdoor blijkt, hoe het winst, loon en rente zijn, die de productiekosten bepalen, ik antwoord, dat dit aan *de zaak* niet verandert.' Zoo gaat de schrijver voort: maar over den inhoud der redeneering wil ik niet spreken en daarom is het onnoodig, dien geheel weêr te geven. Ik wensch alleen te vragen, of dit nu een inductiefhistorische bewijsvoering moet heeten? Het vertoog is zoo deductief mogelijk; niet een prijzenswaardig voorbeeld van deductie, ik erken het gaarne, maar toch deductie in den strengsten zin van het woord. Iets soortgelijks vindt men blz. 90. 'De prijs zal *moeten* stijgen. De boer *moet* minstens een prijs bedingen, die zijne onkosten, waaronder grondrente, vergoedt.' Hier zijn wij niet alleen in de deductieve methode verzeild, hier wordt ook de afschuwelijke hypothese gesteld, dat de mensch zich door eigenbelang laat besturen. 'De prijs zal *moeten* stijgen.' Eilieve, wat weet gij er van? Gesteld eens, dat de boer zijne onkosten niet vergoed wil hebben en uit menschlievendheid zijne natuurgenooten gaarne tot lagen prijs van koren voorziet!...

Ook ditmaal richt ik tot den Heer Levy geen verwijt; wie onzer is vrij van inconsequentie? De reden, waarom ik hem op deze opmerkzaam heb gemaakt, is alleen, hem te doen gevoelen, dat ieder, die eenig begrip heeft van logica, zoodra hij het gebied der staathuishoudkunde betreedt, instinctmatig naar de deductieve methode grijpt, als de eenige, die hem dienen kan. Mij is geen economist bekend, die doorgaans een andere methode heeft gebruikt. Ik wil hiermede niet ontkennen, dat zelfs de beste wel eens verkeerdelijk een inductieve redeneering heeft ingelascht, maar een economisch werk, waarin alleen of hoofdzakelijk inductief geredeneerd wordt, bestaat er niet, bij mijn weten. De bewering van Ingram, die de Heer Levy overneemt, volgens welke het boek van Adam Smith zulk een werk zou zijn, is volkomen onhoudbaar; ware zij juist, dan zou de *Wealth*

of Nations niet een der schoonste en best doordachte werken zijn, die de tweede helft der achttiende eeuw heeft opgeleverd, maar een logische cacographie. Tusschen Smith en Ricardo bestaat op het punt van methode geen verschil. Ik geef toe, dat de geestesrichting van die beide mannen niet dezelfde is. Ricardo, gelijk ik kort geleden door een voorbeeld heb aangetoond[1], overziet den loop der verschijnselen gaarne *à vol d'oiseau;* Adam Smith daarentegen plaatst zich bij voorkeur dicht bij het werkelijke leven. Hierdoor ontgaat hem soms, wat Ricardo opmerkt; maar op zijn beurt ziet hij dingen, die Ricardo niet ziet: deze beide mannen staan niet tegenover elkander, maar vullen elkander op de schoonste wijze aan. Ricardo zou nooit een hoofdstuk geschreven hebben, als dat van Smith over de verdeeling van arbeid; maar Smith beging, toen hij over de pachten schreef, fouten, die een man als Ricardo terstond in het oog moesten vallen. Hunne methode van denken is echter dezelfde; enkele zwakke plaatsen in zijn boek daargelaten, is de betoogtrant van Smith altijd streng deductief. Wie het tegendeel beweert, moet òf de *Wealth of Nations* onnauwkeurig gelezen hebben, òf aan de uitdrukking ‘deductieve methode’ een andere beteekenis hechten, dan men er in de logica aan toekent. Maar doet men dit laatste, vat men deductie bijvoorbeeld op als een veronachtzamen van alle waarneming, zoo is er weder geen reden om Smith tegenover Ricardo te stellen. Ricardo veronachtzaamt de waarneming volstrekt niet; zijn fout is alleen, dat hij soms te uitsluitend van een hoog standpunt waarneemt, op het ondergeschikte, dat zich alleen van nabij laat bezien, geen acht geeft.

Ik ben hiermede aan het eind gekomen van mijne taak. Niet alles, wat mij in het boek van den Heer Levy onnauwkeurig schijnt, is door mij behandeld; maar ik heb de redenen bloot gelegd, die mij weerhouden om in te stemmen met de algemeene strekking van zijn werk. Een economie, als die hij zich droomt, komt mij onbestaanbaar voor. Vonden zijne denkbeelden ingang, dan zou onze wetenschap van haar natuurlijken werkkring beroofd, daarentegen met een arbeid belast worden, die boven hare krachten reikt, en, om dit alles te

1 Zie *De Economist* van Juli-Augustus 1879.

kroonen, genoodzaakt tot het gebruik eener methode, welker uitkomsten niet den allerminsten waarborg geven van betrouwbaarheid. Voor de ‘oude economie’ zou niet een nieuwe in de plaats treden, maar *geen* economie; er zou een pijnlijk ledig ontstaan, waarbij de practijk geen baat zou vinden, want zij heeft het licht onzer wetenschap noodig.

In weerwil hiervan ben ik den Heer Levy dankbaar voor zijn boek, want het vestigt de aandacht op gewichtige onderwerpen en bij deze bepaald te worden is altijd weldadig. Het zou niet goed zijn, zoo de economisten uitsluitend nadachten over den aard der problemen, die zij hebben op te lossen, de grenzen hunner kennis, de methode, die zij moeten aanwenden; maar dachten zij te weinig hierover, dan zouden hunne studiën, zelfs die, welke betrekking hebben op zeer bijzondere punten, aan vruchtbaarheid verliezen. Wij behooren ons duidelijk te maken wat onze wetenschap vermag en hoedanig het karakter is der waarheden, die zij vindt. Wij moeten ons klaar voor den geest brengen, door welke middelen zij haar doel kan bereiken, nadat het ons helder is geworden, waarin dat doel bestaat. Maar bovenal moeten wij een wijsgeerige geestesrichting bij ons aankweeken, want economie is philosophie; hare stichters - Locke, Hume, Adam Smith - zijn philosophen geweest en haar bekwaamste beoefenaar in onzen tijd, John Stuart Mill, was het evenzeer.

Dat de Heer Levy zelf op den duur vrede zal hebben met zijn boek, acht ik onwaarschijnlijk. Kiest hij zijn domicilie op het grondgebied, dat hij door het schrijven en uitgeven van dit werk heeft betreden, zoo is het ondenkbaar, dat de kathedersocialisten, Engelsche of Duitsche, in hem een blijvenden medestander vinden. Het onlogische en slecht doordachte hunner theoriën kan een man van zijn wetenschappelijke ontwikkeling niet lang verborgen blijven. Maar zoo hij later op zijn werk terugziet en de fouten, die het aankleven, hem in het oog springen, zal hij nochtans de overtuiging mogen koesteren, tot de ontwikkeling der economie in ons land te hebben bijgedragen. Deze wetenschap heeft, zoowel hier als elders, haar geringen bloei vooral daaraan te wijten, dat zij doorgaans de belangstelling der beste denkers niet opwekt. De problemen, die zij behandelt, schijnen bij den eersten aanblik te eenvoudig, te onnoozel bijna, om stof te geven tot gezette overpeinzing; de theoriën, die zij verkondigt, weinig anders dan gesystemati-

seerd gezond verstand. Eerst bij nadere kennismaking blijkt het tegendeel; maar tot nadere kennismaking wordt men zelden aangespoord. Alles wat de strekking heeft om die wanbegrippen, uit onkunde geboren en door de oppervlakkige populaire handboekjes gevoed, te doen wijken, zal gunstig werken, en ik aarzel geen oogenblik om het boek van den Heer Levy daaraan bevorderlijk te achten.

N.G. PIERSON.

Het karakter van Hendrik IV, Koning van Frankrijk, en zijn overgang tot de Katholieke Kerk.

Nog altijd beoordeelt men m.b. den overgang van Hendrik IV, koning van Frankrijk, tot het catholicisme scheef of ten minste eenzijdig met eenvoudig te verwijzen naar het ‘Paris vaut bien une messe’. Het laatst geschiedde dit voor de zooveelste keer in ons land in het *Academisch proefschrift*, in 1877 verdedigd, van den Hoogleeraar E.F. Kruyf[1]. Zooals dáár wordt beweerd, had Hendrik reeds bij den dood zijns voorgangers de overtuiging, dat hij als protestant nooit den troon van Frankrijk zou beklimmen, verwachtte desniettemin van den loop der fortuin het onderricht, hetwelk hem de oogen had te openen, begon allengs te begrijpen, dat Parijs wel een mis waard was, liet zich door de samenkomst te Suresnes den drank der bedwelming schenken en deed eindelijk den grooten stap.

De onderlinge tegenspraak van de verschillende leden dezer bewering openbaart zichzelve. Had Hendrik IV reeds in Augustus 1589 de stellige overtuiging gehad, dat hij, zoolang hij niet van geloof veranderde, nimmermeer koning van Frankrijk zou worden, dan had hij zich onmiddellijk na de euveldaad van Clément in de katholieke kerk kunnen laten opnemen. Doch zoo zeer hij in 1593 tot de verwisseling neigde, zoo sterk was hij er vier jaren tevoren tegen.

De daad van het overgaan van de ééne kerk tot de andere, vooral in een eeuw, als de zestiende, toen de godsdienst werd gerekend onder de hoogste belangen hier op aarde een eerste plaats te bekleeden, raakt zoozeer 's menschen innigste gemoeds-

1 *De opkomst der Gallicaansche kerk*, blz. 144 vlg.

leven, dat zij niet is te vatten zonder een zoo volledig en juist mogelijke kennis der persoonlijkheid van hem, welke die daad verricht.

De persoonlijkheid van Hendrik IV juist te treffen schijnt echter een moeielijk werk te wezen. Michelet, zijn aard willende ontleden, vangt aldus aan: 'Tâchons de saisir ce Protée'[1]. 'Quel portrait', zegt Martin[2], 'fixerait jamais sous ses mille aspects cet homme indéfinissable?'

De eerste koning uit het huis der Bourbons was van gemiddelde gestalte, eer klein dan groot, maar vrij zwaar en krachtig van bouw. Naar evenredigheid was zijn hoofd te groot. Reeds vroeg was zijn haar grijs, ja wit. Zijn voorhoofd was gewelfd, hoog, breed, een afspiegeling zijner veerkracht en vastberadenheid[3]. Zijn oogen waren levendig en vonkelend. Hij was zenuwachtig en vlug in zijn bewegingen. Zijn gansche voorkomen was niet fraai, maar had iets aantrekkelijks, iets, dat de opmerkzaamheid boeide.

Te midden der bergen en rotsen van het tegenwoordige departement Basses-Pyrenées was Hendrik hoogst eenvoudig opgevoed. Hij ging gekleed evenals de kinderen des lands en werd met geen andere spijs dan zij gespijsd, met grof brood, rundvleesch, knoflook en kaas. Gelijk zij was hij gewoon, dikwijls barrevoets en blootshoofds, in de bergachtige streken van zijn geboorteland Béarn rond te zwerven. Zooals Hooft het uitdrukt, 'werd hij in de klippen van Béarn gevleid en gevierd met zulke lekkernijen en gemakkelijkheden, als gewoon zijn te volgen de kinderen der huislieden, met welke hij zijn gezelschap maakte.' De dagelijksche strijd tegen allerlei vermoeienis, ruwe spelen, de oefening van het beklimmen van de toppen der Pyreneën, hardden zijn lichaan. Vandaar dat hij, man geworden, zich, als Hannibal, om wind noch regen bekommerde en sliep, naar het uitkwam, even goed te paard, op den harden grond of op stroo als in een behoorlijke legerstede, gewapend of ongewapend, gekleed of ongekleed, des nachts of des daags, voor of na het middagmaal. In weerwil van de herhaalde kwel-

1 *Hist. de France*, 1874, X, p. 222.

2 *Hist de France*, 4e édit., X, p. 166.

3 Zie zijn portret volgens een schilderij van den tijd, aanwezig in het museum van Versailles, en de teekening naar een afgietsel van zijn gelaat, in 1793 genomen, bij Dussieux, *lettres intimes de Henri IV*, avec une introduction et des notes, 1876. Vgl. over die portretten aldaar, p. 10.

lingen van de jicht en andere kwalen kon hij, sinds hij in zijn latere jaren de gelegenheid miste, zich met het spel van den oorlog af te matten, lichamelijke inspanning niet ontberen, weshalve de jacht, hoofdzakelijk de hertenjacht, een zijner geliefkoosde vermaken was. Niet zelden gebeurde het, dat hij onmiddellijk na het gebruik van geneesmiddelen ter wille van die uitspanning te paard steeg[1]. In zijn jeugd voortdurend in aanraking met lieden van de geringere volksklassen, menigmaal een onderkomen vindende in de hut van den bergbewoner, werd hij een mensch, ten einde te beter te leeren, koning te wezen.

Van zijn jeugd af las Hendrik veel in Plutarchus. Hoewel niet wat men noemt een man van kennis, wist hij van veel en velerlei, multa, niet multum, en was steeds begeerig, meer te leeren. Het gemis aan kundigheden werd evenwel bij hem vergoed door vlugheid van begrip, door de gave van snel te vatten, gelijk Themistocles, door een geheugen, even sterk als dat der vorsten uit het huis van Oranje-Nassau. Zulk een goed verstand en helder oordeel had hij, dat men - wederom een punt van overeenkomst met Themistocles - van hem getuigde, dat hij over een plotseling opkomende gebeurtenis steeds de meest juiste uitspraak deed en wat in de toekomst verscholen lag veelal wist vooruit te zien[2].

In den omgang was hij gemeenzaam en haatte de stijve vormen. Evenzeer in zijn levenswijze: ‘Hij gewende zijn gemoed met luttel en 'tgeen gereedst was tevreden te zijn, van cerimoniën ook en andere hoofsche uitwendigheden het niet nauw nemende[3]. Zijn kleeding was doorgaans onkostelijk, zonderling gedurende de inlandsche oorlog, om de zuinigheid te doen achten onder den adel en zich te lijden nevens degenen, die

1 Zie Hooft, *Hendrik de groote, zijn leven en bedrijf*, 1626, blz. 3, en de getuigenis van den Venetiaanschen gezant Augelo Badoer, aangehaald door Perrens, *Les mariages espagnols sous le règne de Henri IV et la régence de Marie de Médicis*, p. 53, *noot* 2. Vgl. Muret, *Hist. de Jeanne d'Albret, reine de Navarre*, p. 84, 85.

2 *Mémoires de* Fontenay-Mareuil, Petitot, L, p. 91.

3 Wat Hooft hier opmerkt kan nader worden toegelicht door Hendriks gezegde tot het hoofd van het stedelijk bestuur van Dieppe bij zijn komst in die stad in 1589. Ziende, dat dat hoofd zich gereed maakte, bij de aanbieding der sleutels van de stad een deftige aanspraak te houden, zeide de koning: ‘Mijne vrienden, geen complimenten, ik verlang niets dan uw harten, goed brood, goeden wijn en een vriendelijk gezicht’, *Mémoires chronologiques pour servir à l'hist. de Dieppe* 1785, I, p. 266, aangehaald door Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives de Henri IV*, III, p. 30, *noot* 2.

zich leden om zijn dienst. Gelijken regel hield hij in zijn tafel'[1]. Het is hem gebeurd, in 't open veld te midden zijner soldaten met hen zwart brood te eten. Na den oorlog, wanneer hij een reis deed of op de jacht was, trad hij dikwijls een herberg binnen en knoopte met den eerste den beste, dien hij er aantrof, een gesprek aan. Op de markt deed hij wel eens zelf zijn inkoopen. Wanneer intusschen Ranke[2] meent: 'aüssere Würde durfte man bei ihm nicht suchen', vergeet hij, naar 't mij voorkomt, dat deze koning was als Alcibiades; dat hij met de dwazen een dwaas, met de wijzen een wijze wist te wezen; dat hij te zijner tijd ook de kunst verstond, om ontzag in te boezemen. Een zijner getrouwste medearbeiders aan de taak der herovering van 't koninkrijk was Karel, baron van Biron, wien hij zeer genegen was, doch die met den buitenlandschen vijand tegen hem samenspande. Tevergeefs zocht Hendrik hem in een vriendschappelijk gesprek hiervan af te brengen. Ziende, dat hij zich vruchteloos afmatte, gaf hij hem zijn afscheid, hem toeroepende: 'Adieu, baron de Biron.' Den hoogmoed kennende van den Spaanschen gezant, Don Pedro, verplichtte hij hem, door hem bij gelegenheid van een gehoor, hem verleend, omringd door zijn geheele hof in staatsie te ontvangen, tot het bewijzen der verschuldigde hulde. Op dergelijke wijze was Hendrik er steeds op bedacht, de eer en de waardigheid der kroon te handhaven. 'Traitant', zegt Fontenay-Mareuil[3], 'au reste tous ceux qui l'approchaient avec tant de bonté et de douceur, qu'il ne paraissait le maître qu'en ce qu'on ne perdait jamais le respect avec lui, quelque bonne mine et faveurs qu'il pût faire, sa seule vue, en tenant tout le monde dans le devoir, étant seulement, comme font tous les sages princes, qu'on reçut la familiarité, mais non pas, qu'on la prit.'

Doorgaans was zijn stemming vroolijk, was hij spraakzaam en bewegelijk. Was er iets, dat hem hinderde, dan ontstak hij licht in toorn, en eens vergramd, was hij niet angstvallig of terughoudend met vloeken, bedreigingen of harde uitdrukkingen. Doch even spoedig bedaarde hij ook weder en had dan ook liefst, dat men niet te zwaar opnam hetgeen hij zich had laten ontvallen. Een opmerkelijk voorbeeld daarvan wordt

1 Hooft, *Hendrik de groote*, blz. 3 en 238.
2 *Franz. Geschichte*, II, p. 102.
3 *Mémoires*, Petitot, L, p. 76, 77. Vgl. Péréfixe, *Hist. de Henri le grand, roi de France et de Navarre*, 1836, p. 331.

verhaald in de *Mémoires de Sully*[1]. Zooals meermalen, had Sully hem, met betrekking tot een zeker ontwerp, tegengesproken en was de koning brommende heengegaan. Den volgenden dag raadpleegde hij den minister over iets anders. Sully antwoordde niet veel. ‘Ik zie het al’, zeide Hendrik IV, ‘gij zijt nog boos van gisteren; ik ben het niet meer. Kom, omhels mij en wees voortaan even vrij tegenover mij, als voorheen. Deedt gij anders, dat zou mij tot een teeken zijn, dat gij u niet langer om mijn zaken bekommert. Stuif ik somtijds eens op, dat moet gij verduren, want ik ben u daarom niet minder genegen.’

Wraakzucht was hem ten eenenmale vreemd. Aan de markiezin de Verneuil, tegen wie hij van jaren herwaarts rechtmatige grieven heeft, schrijft hij: ‘Je tiens en une chose de la divinité, que je ne demande que la conversion, non la mort,’ Berger de Xivrey, *Recueil des lettres miss. de Henri IV*, VII, p. 666. Du Terrail, die zich trouweloos jegens hem heeft gedragen, wil hij daarvoor niet doen boeten, étant naturellement ennemi de toute espèce de vengeance et rigueur, *Ibid.*, p. 701. Doch nergens ziet men dit duidelijker, dan in de manier, waarop hij Karel, hertog van Mayenne, den aanvoerder zijner bestrijders, bejegende, toen hij hem voor 't eerst na het einde van den langdurigen burgerkrijg wederzag. De ontmoeting greep plaats in Januari 1596, kort na het verdrag, waarbij de voormalige aanvoerder der ligue zich met den koning had verzoend. Zij kwamen bijeen te Monceaux-en-Brie, bij Meaux, ten o. van Parijs, bij de Marne, waar Gabrielle d'Estrées een slot had. Mayenne naderde den koning met behoorlijke eerbewijzen. Hendrik ontving hem met in 't oog loopende beleefdheid en zeide o.a.: ‘Mon cousin, est-ce vous, ou si c'est un songe que je vois?’ Vervolgens ging hij met hem in het park wandelen. De koning liep ongemeen vlug en met groote schreden. Slechts uit de verte kon Mayenne, die zeer dik was en de heupjicht had, hem volgen. Hendrik IV, dit ziende, fluisterde Sully, die er bij was, in: ‘Si je promène encore longtemps ce gros corps ici, me voilà vengé sans grande peine de tous les maux, qu'il nous a faits, car c'est un homme mort.’ Daarop naar Mayenne gaande, die, vuurrood en opgeblazen, naar den adem hijgde, liet de koning hem zeggen, dat

1 *Ed.* Petitot, VII, p. 240 vlg.

hij niet meer kon, waarop Hendrik de wandeling staakte, zeggende: ‘Touchez-là, mon cousin, car, par Dieu, voilà tout le mal et le déplaisir, que vous recevrez jamais de moi’[1].

Dit verhaal toont, evenzeer als een menigte van 's konings brieven en de talrijke gezegden, hem toegeschreven, dat Hendrik IV een zucht tot schertsen en tot het maken van grappen was aangeboren. Een andere zijner kenmerkende hoedanigheden, die hij gemeen had met de meeste van diegene zijner landgenooten, gelijk hij in 't z.w. van Frankrijk geboren, was fijne list, verborgen onder een zekere natuurlijke bonhomie, een eigenschap, in ons land wel eens aan dezen of genen Drent toegekend. ‘C'était bien le prince le plus rusé et le plus madré qui fût au monde,’ zóó kenschetste hem, wil men Moreau de Jonnès[2] gelooven, d'Aubigné, een zijner getrouwste en hem 't meest toegedane dienaren, die zijn geheele leven in zijn nabijheid doorbracht.

Een derde trek, die hem bovenal kenmerkte, was liefde voor de waarheid en stiptheid in 't houden van zijn woord. Het voorstel van een paar der leden van zijn raad, om Karel Emanuel I, hertog van Savoye, die, als bondgenoot en schoonzoon van Philips II, hem had beoorloogd en, in 't vertrouwen op zijn woord, zich naar Parijs had begeven, ten einde over den vrede te onderhandelen, met geweld in Frankrijk achter te houden, wees hij van de hand[3]. Matthieu[4] bericht ons, dat er waren, die Hendrik IV wilden overreden, af te keuren, dat hij, 's konings historieschrijver, in zijn geschrift ook over 's vorsten minnarijen had gesproken. Doch de koning wierp hun tegen, dat men op de schilderijen schaduwen moet aanbrengen, om de levendigheid der kleuren te temperen; dat, indien van het eene wordt gezwegen, aan het andere zou worden getwijfeld; dat de vleierij de waarheid verdacht zou maken.

1 *Mémoires de Sully*, Petitot, III, p. 7 vlg., te vgl. met *Mémoires Journaux de* Pierre de l'Estoile, Petitot, XLVII, p. 155. Sully's Mémoires plaatsen het bezoek, waarschijnlijk bij vergissing, later in 't jaar.

2 *État économique et social de la France depuis Henri IV jusqu'à Lovis XIV*, p. 80. Hij verzuimt echter op te geven, waar d'Aubigné dit heeft opgeteekend, in de Histoire universelle of in de Mémoires. Volgens Sismondi, *Hist. des Français*, XX, p. 103, 104, staan die woorden in *de Mémoires de d'Aubigné*, n. 1. in de oude uitgaven. In de nieuwe editie van Lalanne is de tekst veranderd en zijn zij verdwenen.

3 d'Aubigné, *Hist. universelle*, 1626, III, p. 642.

4 *Hist. de France sous les règnes de François I, Henri II, François II, Charles IX, Henri III, Henri IV, Louis XIII*, 1631, II, p. 836.

Niets strekte dezen koning meer tot eer, dan zijn teedere bezorgdheid voor het welzijn van zijn volk in 't algemeen, de lieden van lageren stand in 't bijzonder. Daarvan zijn al de jaren van zijn bestuur in het tijdperk des vredes de schitterendste getuigenis. Doch die gezindheid openbaart zich ook op welsprekende wijze in menigeen zijner gezegden. ‘Regardons au soulagement du peuple le plus qu'il se pourra’, zegt hij tot Sully[1]. Het volk is ‘celui qui nous fait tous vivre’, zóó laat hij zich in een aanspraak hooren, in 1604 te Parijs gehouden[2]. Een ander maal drukt hij dezelfde gedachte dus uit: ‘Si on ruïne mon peuple, qui me nourrira, qui soutiendra les charges de l'état, qui payera vos pensions?’[3]. In October 1608, na een hevige overstrooming van de Loire, schrijft hij aan Sully: ‘Dieu m'a baillé mes sujets, pour les conserver comme mes enfants; qu'on les secoure de tout ce qu'on jugera que je pourrai faire’[4]. Den Spaanschen gezant Don Pedro de Toledo, die de opmerking maakte, dat hij Parijs, hetwelk vroeger in zulk een ellendigen toestand verkeerde, niet herkende, gaf hij tot antwoord: ‘C'est qu'alors le père de la famille n'y était pas, et aujourd'hui qu'il a soin de ses enfants, ils prospèrent’[5]. Daarom is hij zoo verontwaardigd op hen, die zich ten koste van zijn volk verrijken, het zoeken uit te zuigen[6]. Daarom is in het uur, dat, naar hij meende, zijn laatste uur zou wezen, evenals van Willem I, ook zijn laatste gedachte gewijd aan ‘mes pauvres peuples que j'aime comme mes chers enfants’[7].

Bovenstaande plaatsen, des gevorderd met tallooze andere te vermeerderen, toonen, gelijk geheel zijn leven, voldoende aan, dat Hendrik IV door keur van loffelijke hoedanigheden uitmuntte, door schranderheid, goedheid, edelmoedigheid, gematigdheid in voorspoed, gelatenheid in tegenspoed, goedertierenheid jegens zijn vijanden[8]. Ten onrechte heeft men hem te

1 *Économies royales*, Petitot, VIII, p. 320.
2 Berger de Xivrey, *Lettres missives de Henri IV*, VI, p. 205.
3 Péréfixe, *Hist. de Henri le grand*, p 333.
4 *Économies royales*, VII, p. 451. - Een dergelijk voorbeeld treft men ook aan in *de Lettres missives*, VII, p. 289.
5 Voltaire, *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*, in *Oeuvres complètes*, 1823, XVIII, p. 87.
6 Berger de Xivrey, *Lettres missives*, V, p. 26.
7 *Ibid.*, VI, p. 87.
8 Vgl. *le portrait de Henri IV*, terneergeschreven in 1610 en opgenomen in *le Mercure Français, commençant l'an MDCV et finissant au sacre du très-chrétien roi de France et de Navarre Louis XIII*, Paris, par Jean Richer, 1619, afgedrukt bij Dussieux, *Lettres intimes de Henri IV*, p. 11 vlg.; d'Aubigné, *Hist. univers.*, III, p. 398; Scipion Dupleix, *Hist. de Henri le grand, IV du nom, roi de France et de Navarre*, 1635, p. 2 en 408 vlg.; Matthieu, *Hist. de France*, II, p. 828, 832, 836; *Mémoires de* Fontenay-Mareuil, Petitot, L, p 72 vlg.; Hooft, *Hendrik de groote*, blz. 237 vlg.; Péréfixe, *Hist. de Henri le grand*, p. 312 vlg., 327 vlg.

groote zuinigheid of gierigheid verweten. De waarheid is, dat hij, in de eerste jaren zijner regeering voortdurend gebrek aan penningen gehad hebbende, de waarde van het geld had leeren kennen en, tenzij zijn hartstocht voor het spel hem medesleepte, alleen voor nuttige doeleinden groote sommen over had[1].

Hetgeen Hendrik IV inzonderheid van andere koningen van Frankrijk onderscheidde was, dat hij een kind der natuur, een echte Franschman was en deswege, boven al zijn voorgangers en opvolgers, als geroepen, om over Frankrijk te regeeren. Onder de nieuwere Fransche historieschrijvers zijn er, wier oordeel over hem te ongunstig of niet gunstig genoeg schijnt te luiden. Sismondi[2] houdt het er voor, dat hij geen krachtige meeningen of werkelijke overtuiging had; dat zijn goedheid en vergevensgezindheid met baatzucht gepaard gingen[3]; dat hij, ter wille zijner minnarijen, de aangelegenheden van 't bewind verwaarloosde[4]. Hij verwijt hem slechte behandeling zijner voormalige vrienden onder de hugenooten en afkeer van de Sully[5]. Michelet[6] verklaart hem voor een sater en iemand, die voor alles onverschillig was.

Beter, geloof ik, hebben Burke en Augustin Thierry zijn karakter doorgrond. ‘Hij was, zóó teekent hem Burke[7], zeer humaan en zachtmoedig; maar die humaniteit en zachtmoedigheid stonden zijn belangen nooit in den weg. Hij zocht nimmer bemind te worden, zonder zich eerst zoo geducht te hebben gemaakt, dat hij gevreesd werd. Met liefelijkheid van taal verbond hij vastberadenheid in het handelen. Zijn gezag handhaafde hij in het groot, al wist hij in kleinigheden de teugels te vieren.’

1 Dupleix, *Hist. de Henri le grand*, p. 410; Hooft, *Hendrik de groote*, p. 239; Péréfixe, *Hist. de Henri le grand*, p. 331, 334.
2 *Hist. des Français*, XX, p. 102.
3 *Ibid.*, XXII, p. 66.
4 *Ibid.*, p. 66 en 88
5 *Ibid.*, p. 113 vlg. en 158.
6 *Hist. de France*, X, p. 224; XI, p. 111.
7 *Reflections on the revolution in France*, in *Works*, 1865, II, p. 407.

Bovenal is de teekening van 's konings gansche wezen uitstekend gelukt aan Augustin Thierry[1]: ‘Il avait une intelligence universelle, un esprit souple et pénétrant, des résolutions promptes et une fermeté inébranlable dans ce qu'il avait résolu. A la sagesse des hommes pratiques, à cet instinct, qui va droit à l'utile et au possible, qui prend ou rejette sans prévention et sans passion, au commandement le plus absolu il joignit la séduction des manières et une grâce de propos inimitable. Ses hautes vertus, mêlees d'étranges faiblesses, ont fait de lui un type unique de roi, à la fois aimable et imposant, profond de sens et léger de gôuts, plein de grandeur d'âme et de calculs, de sympathies populaires et d'orgueil de race, toujours et avant tout patriote admirable.’

Hendrik IV was hetzelfde, als, volgens het zeggen van Helena aan Priamus[2], Agamemnon, beide, een goed koning en een wakker strijder. Ofschoon geen militair van den eersten rang en niet kunnende wedijveren met b.v. Alexander Farnese, een volleerd meester in de taktiek, was hij toch, door zijn dapperheid, zijn stoutmoedigheid, zijn juisten blik op het slagveld, een man, geboren voor den krijg. Henrard[3], ontkennende, dat hij ‘een roi guerrier’ was en in den oorlog behagen had, staat alleen in zijn oordeel. In een opmerkelijk gesprek, dat de gedenkschriften van de Sully[4] hem laten houden met dezen minister, vindt men hem, zou ik zeggen, te dien aanzien naar het leven geschilderd. Dáár belijdt Hendrik - het is tegen den tijd van den vrede van Vervins -, dat hij, hoezeer vast besloten, zich van nu aan onverdeeld aan de werkzaamheden des vredes te wijden, hiertegen zeer opziet, vermits het zoo geheel met zijn aanleg en neigingen strijdt. Overeenkomstig zijn voortvarend karakter trok hem ook daarom de oorlog aan, dewijl het resultaat hier terstond op de handeling volgde, het tegendeel van hetgeen men bij den langzamen tred der politiek aanschouwde. ‘Je suis né et élevé dedans les travaux et périls de la guerre’, schrijft hij den 15^{den} November 1597 aan Elizabeth[5]. ‘Là aussi se cueille la gloire, vraie pasture de toute âme vraiment

1 *Introduction au Recueil des monuments inédits de l'hist. du tiers état*, I (1), p. 135.
2 *Ilias*, III, 179.
3 *Henri IV et la princesse de Condé*, p. 105.
4 *Économies royales*, Petitot, III, p. 168 vlg.
5 Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives de Henri IV*, IV, p. 877.

royale, comme la rose dedans les épines; mais je me puis bien lasser des calamités et misères que mon peuple endure par icelle.'

In die laatste woorden heeft men de aanduiding, waarom hij, na 1598, een ander man is geworden, als met handen is omgezet. Jaren lang zal hij, zooals *de Economies royales*[1] het voorstellen, lievelingsplannen hebben gekoesterd met betrekking tot het nemen van maatregelen voor de bevordering der welvaart van de bevolking van Frankrijk. Met 1598, het jaar van den vrede van Vervins en van het edict van Nantes, was het tijdstip dáár, waarop hij kon beginnen de hand te slaan aan de verwezenlijking dier voornemens.

Niemand geloove, dat, in weerwil van het vele goede, dat van Hendriks karakter is gezegd, de keerzijde ontbreekt. Niets zou er aan hem hebben ontbroken of, zooals Bossuet[2] zich uit, zijn roem zou volkomen zijn, indien men zijn zeden kon vergeten. 'Ses défauts', zóó leest men bij Moreau de Jonnès[3], 'étaient ceux de son pays natal, la Gascogne, ceux d'un prince, élevé dans le Louvre des Valois, au milieu de l'escadron des filles d'honneur de Catherine de Médicis; enfin ceux d'un homme de guerre de son temps, aimant passionnément le vin, le jeu, les belles.'

Hij was, gelijk men weet, eerst getrouwd met Margareta van Valois, doch kon het op den duur niet vinden met deze prinses, die even vrij leefde, als hij zelf. In 1583 had Margareta's broeder, koning Hendrik III, die zelf altijd in een poel van ongerechtigheid verkeerde en wien alzoo de rol van zedepreêker allerminst betaamde, bij een woordenwisseling Margareta de ellenlange lijst harer minnaars verweten en haar van het hof weggezonden. Die smadelijke behandeling in 't bijzijn van 't geheele hof voorgevallen zijnde, meende Hendrik van Navarre zijn echtgenoot voorshands niet te kunnen terugnemen. Na zijn troonbeklimming in de mogelijkheid wenschende te zijn, een wettigen opvolger te verwekken, liet hij paus Clemens VIII verzoeken, zijn huwelijk door een paar legaten te ontbinden, waarop hij in 1600 een tweede verbintenis aanging met Maria de Medici, een dochter van Frans I, groothertog van Toskane, en nicht van den toen ter tijd regeerenden

1 II, p. 99.
2 Aangehaald door Mercier de Lacombe, *Henri IV et sa politique*, p. 134.
3 *État économique et social de la France*, p. 67 vlg.

groothertog Ferdinand. Nieuwe bijzonderheden over den voet, waarop de koning en Maria de Medici met elkander verkeerden, vindt men bij Zeller[1]. Mettertijd bracht zij twee zonen ter wereld, den lateren Lodewijk XIII en Gaston van Orleans, en drie dochters, Elizabeth, later getrouwd met Philips IV, koning van Spanje; Christine, die in 't vervolg in 't huwelijk trad met Victor Amadeus, hertog van Savoye; Henriette Marie, die door haar huwelijk met Karel I koningin van Engeland werd[2].

Ofschoon 's konings brieven, waarin hij op denzelfden toon schrijft aan de koningin, als aan de meest geliefde zijner minnaressen, dit niet verraden, was Hendriks verstandhouding ook met de tweede gemalin niet uitnemend. Een hoofdreden dezer niet aangename betrekking was, dat Hendrik IV den vertrouwelijken omgang met een of meer van 't heirleger dier minnaressen voortzette. Diegene, die, om er maar een paar te noemen, hem het langst aan zich hebben weten te boeien, zijn Gabrielle d'Estrées, plotseling, waarschijnlijk door vergif, overleden ten tijde van 's vorsten tweede echtvereeniging, en Henriette d'Entragues, aan wie hij een schriftelijke trouwbelofte gaf, die hij echter verbrak. Bij deze en andere minna ressen verwekte hij acht of negen kinderen[3].

Zeer zeker heeft de koning, zoowel door zijn minnaressen, als door zijn verslaafdheid aan 't spel, bij tijdgenoot en nakomelingschap veel afbreuk gedaan aan de onverdeelde hoogachting, die men anderszins voor hem zou hebben gekoesterd. Wegens de schulden, die hij bij het spelen maakte, lag hij dikwijls overhoop met Sully. Zelf gevoelde Hendrik, dat het beter ware geweest, zoo hij ten opzichte van die zwakheden - om den meest gematigden term te bezigen - meer zelfbeheersching had gehad, zooals hij te kennen geeft in een merkwaardigen brief, den 8sten April 1607 door een zijner secretarissen aan zijn vriend, den minister, geschreven[4]. Men heeft hem hooren zeggen, dat van de drie dingen, die hij elken dag

1 *Henri IV et Marie de Médicis*, d'après des documents nouveaux, tirés des archives de Florence et de Paris, 2e édit., 1877.
2 Péréfixe, *Hist. de Henri le grand*, p. 310, 311; de Bury, *Hist. de la vie de Henri IV*, IV, p. 218.
3 Zie ze opgeteld bij Péréfixe, *Hist. de Henri le grand*, p. 311, 312; bij de Bury, 1. 1., IV, p. 219; bij Capefigue, *Hist. de la réforme, de la ligue et du règne de Henri IV*, VIII, p. 125, *noot*, en bij Moreau de Jonnès, 1. 1., p. 73 vlg.
4 *Économies royales*, Petitot, VII, p. 256 vlg.

aan het Opperwezen vroeg, de kracht om zijn hartstochten te overwinnen er één was[1]. In de zooeven aangehaalde letteren zegt hij, voor al zijn slaven en zwoegen wel eenige uitspanning te mogen hebben. Onbetwistbaar is dat, waarop hij terecht zekeren nadruk legt, dat die vermaken, die hij zich veroorloofde, zijn volk geen nadeel hebben toegebracht, tenzij men, niet zonder reden, zou willen beweren, dat het voorbeeld kwaad heeft gesticht. Dit ter zijde gelaten, behelst zijn schrijven deze waarheid, dat, anders dan bij Lodewijk XV, de staatszaken niet alleen bij Hendrik IV bovenaan stonden en alles beheerschten, maar ook geheel en al waren afgescheiden van zijn bijzondere aangelegenheden, er geenszins de weerkaatsing of den weérslag van ondervonden. De voorspelling van Duplessis-Mornay, waaraan Ranke[2] herinnert, die den koning toevoegde, dat, indien er eens een tijd kwam, waarin hij geen oorlog had te voeren, die hem te binnen bracht, wat hij had te doen, hij geheel en al de speelbal zijner zinnelijke begeerten zou worden, werd in geenen deele bewaarheid.

Nog is onbeantwoord gebleven de vraag, ter toelichting waarvan de voorafgaande bladzijden moeten dienen: hoedanig man was Hendrik IV op het gebied van den godsdienst; welk was zijn standpunt tegenover de katholieke en de hervormde kerk? Hij was door toedoen van Jeanne d'Albret reeds in zijn prille jeugd hugenoot geworden ‘par engagement, et non par élection’[3]. In Augustus 1572 liet hij zich, zonder veel tegenstand te bieden, dwingen, voor 't uiterlijk de katholieke geloofsbelijdenis aan te nemen. Zóó was hij, zoowel met betrekking tot zijn levensloop, als tot zijn geloof of tot de kerk, heen en weer geslingerd, al naarmate van den hoek, waaruit, bij het heerschen der verdeeldheden, de wind woei. Sedert die maand Augustus 1572 vertoefde hij in een soort van halve gevangenschap aan het hof. De wacht, die hem, werwaarts hij zich begaf, als een eerewacht vergezelde, had bevel te verhinderen, dat hij voor goed heenging. Niet ongepast is daarbij het vermoeden, dat, in gezelschap van 't eskadron der dames van de oude koningin, de tijd hem niet altijd te lang zal zijn gevallen en hij het gedwongen verblijf niet onuitstaanbaar zal

1 Matthieu, *Hist. de France*, II, p. 887.
2 *Franz. Gesch.*, II, p. 101.
3 Péréfixe, *Hist. de Henri le grand*, p. 313.

hebben gevonden. De meeste zijner dienaren waren verkocht aan Katharina de Medici en bespiedden zijn woorden en gangen. Slechts twee zijner vertrouwelingen had men hem gelaten, d'Aubigné, den historieschrijver, en Armagnac, zijn eersten kamerdienaar.

In 't begin van 't jaar 1576 - het is d'Aubigné zelf, die het tooneel beschrijft - hoorde dat tweetal, dat met Hendrik in één kamer sliep, hem eens gedurende den nacht, terwijl zij meenden, dat hij was ingeslapen, zacht het elfde vers van den 88sten psalm zingen:

> ‘Tu m'ôtes, pour comble d'ennuis,
> L'ami que j'avais cru fidèle.
> C'est en vain que ma voix l'appelle
> Dans l'état funeste, où je suis.
> Hélas, au fort de ma détresse
> Chacun se cache et me délaisse,’

woorden, die in de Nederlandsche berijming aldus zijn overgebracht:

> ‘Gij hebt èn medgezel, èn vrind
> Van mij verwijderd in mijn lijden,
> Zoodat mijn ziel, hoe z' ook moet strijden,
> Bij niemand heul of bijstand vindt.
> 'k Zoek hem vergeefs: 'k moet eenzaam weenen.
> Al mijn bekenden zijn verdwenen.’

Terstond liepen de beide dienaren naar de legerstede van hun heer en zeiden tot hem ongeveer het volgende: ‘Sire, indien 's Heeren geest nog in u woont en werkt, waarom blijft gij dan vrijwillig gevangen? Bedenk, dat uw geloofsgenooten slechts op u wachten, om zich rondom u te scharen. Terwijl gij werkeloos terneer zit, staan zij gereed, den vijand te bevechten. Welke verdooving heeft u toch bevangen, dat gij liever hier uw tijd in dienstbaarheid slijt, dan dáár de meester te zijn? Niets hebt gij zoozeer te vreezen, als te blijven, waar gij zijt. Ook wij beiden hebben besloten te vluchten. En wanneer wij er niet meer zullen zijn, zullen de handen, die u moeten bedienen, niet durven weigeren, den dolk of het vergif tegen u te gebruiken.’

Deze aanspraak maakte zulk een indruk op den koning van Navarre, dat hij zich voornam, hoe eer hoe beter te vertrekken. Een jachtpartij te St. Germain verschafte hem weldra, in den

nacht van den 20sten of van den 2den Februari[1], de gewenschte gelegenheid, om zich te verwijderen. Een paar maanden daarna zwoer hij het catholicisme af[2].

Nog in den loop van 't zelfde jaar 1576 bood zich voor hem een aanleiding aan, om zonder omwegen zijn denkwijze, betreffende den godsdienst, uit te spreken. Van het midden van November 1576 tot het begin van Maart 1577 waren de rijksstenden te Blois vergaderd. De invloed der ligue was reeds destijds zoo groot, dat zij bij de verkiezingen zoo goed als alle hugenooten en politieker had doen weren. 't Gevolg was, dat verreweg de meeste afgevaardigden te Blois kwamen met de opdracht, er voor te zorgen, dat van nu aan geen andere godsdienst in het rijk werd geduld, dan de Roomsch-katholieke. Zoodra de protestanten in 't zuiden van Frankrijk hiervan waren onderricht, hernieuwden zij den kort te voren gestaakten strijd. Dit verontrustte koning Hendrik III en de Algemeene Staten. Om die vijandelijkheden te doen ophouden zonden zij een gezantschap, zoowel naar andere hoofden der hugenooten, als naar Hendrik van Navarre, om hen uit te noodigen, te midden van hen zitting te nemen en tot het geloof der vaderen weer te keeren.

Hendrik van Navarre ontving de gezanten welwillend te Agen, ten z.o. van Bordeaux, en beantwoordde hun toespraak beleefd. Voor de Staten-Generaal gaf hij hun een nota mede, zijn antwoord[3] op hun voorstel behelzende. ‘De koning van Navarre, leest men daarin, prijst den ijver, dien de Staten aan den dag leggen voor 't bewaren van de rust in het rijk, maar vreest, dat zij, van zins zijnde slechts één godsdienst te gedoogen, een verkeerden weg inslaan, om in 't bezit van die zoo vurig verlangde rust te geraken. Hij verzoekt hen dus met aandrang, in den naam Gods deze zaak te overwegen, de neteligste en gewichtigste, waarover ooit in Frankrijk is beraadslaagd; te bedenken, niet alleen, wat zij begeeren, maar ook, wat het rijk

1 d'Aubigné heeft den eersten, P. de l'Estoile den tweeden datum.

2 d'Aubigné, *Hist. univers.*, 1626, II, p. 770 vlg.; P. de l'Estoile, *Journal de Henri III*, Petitot, XLV, p. 128 vlg.; Matthieu, *Hist. de France*, I, p. 426 vlg.; *Économies royales*, Petitot, I, p. 258 vlg.

3 Het wordt, naar het dagboek van Bodin, den vermaarden schrijver der ‘Republica’, vertegenwoordiger van den derden stand in de vergadering, medegedeeld door Augustin Thierry, *Recueil des monuments inédits de l'hist, du tiers-état*, I (1), *Introd.*, p. CXV vlg., en door Picot, *Hist des États-Généraux*, II, p. 360 vlg.

kan verdragen en wat mogelijk is; te doen alzoo, wat de zieke doet, die niet hetgeen hij aangenaam vindt en naar zijn smaak gebruikt, maar dikwijls inneemt hetgeen hem mishaagt en bitter is, als meer overeenkomstig de gesteldheid van zijn krank lichaam. De Staten, die, zonder dat iemand hen stoort in de oefening van hun godsdienst, dien willen ontnemen aan hen, wien dezelfde vrijheid, welke zij genieten, bij herhaling is toegestaan, mogen er aan indachtig wezen, dat men vruchteloos heeft getracht, de nieuwe leer uit Engeland, uit Hongarije, uit Denemarken, uit Schotland, uit Zweden, uit Zwitserland en uit Duitschland te verdrijven, nadat zij eens in die landen ingang had gevonden. Wat zijn eigen godsdienst aangaat, hij (Hendrik) heeft de gewoonte, God te bidden, dat, indien de zijne goed is, zooals hij gelooft, Hij hem daarin moge bevestigen; indien hij daarentegen een verkeerden godsdienst voorstaat, Hij hem de ware leer wille doen kennen en zijn geest verlichten, opdat hij die kunne aannemen, daarin leven en sterven.' Hoe zeer dit slot de werkelijke gezindheid van Hendrik uitdrukt, bemerkt men hieraan, dat, toen protestantsche leeraars deze paragraaf hadden uitgeschrapt, hij ze opnieuw in de oorkonde liet inlasschen, iets, dat één der gezanten, bij het voorlezen, aan de Staten mededeelde[1].

Deze laatste woorden zijn uitstekend geschikt, om ons een blik te doen slaan in het innerlijke van het gemoed van den koning van Navarre. Zij kenschetsen hem als een ernstig man, als een man, niet verstoken van godsdienstzin. En ook aan andere bewijzen ten betooge dier stelling ontbreekt het niet. Toen hij de tijding kreeg van het verdrag van Nemours, waarbij Hendrik III, na lange weifeling, zich in Juli 1585 bij de ligue aansloot, werd plotseling de helft van zijn knevel grijs: 'Pensant à cela fort profondément et tenant la tête appuyée sur sa main, l'appréhension des maux qu'il prévoyait sur son parti fut telle, qu'elle lui blanchit la moitie de la moustache'[2]. Wie zijn brieven doorbladert[3] kan het gezegde van Pasquier[4]: 'Ce lui est une coutume fort familière de commencer toutes ses actions par le nom et aide de Dieu' op menige bladzijde bewaarheid vinden. Als een andere zijner gewoonten wordt

1 Picot, l.l., II, p. 363.
2 Matthieu, *Hist. de France*, I, p. 501.
3 Zie b.v. dien van den 31sten Aug. 1590, Berger de Xivrey, *Recueil des lettres miss. de Henri IV*, III, p. 244.
4 *Lettres*, 1619, II, p. 165.

door Scipion Dupleix[1] vermeld de dagelijksche aanbeveling in den gebede aan de Voorzienigheid van zich, zijn huis en zijn koninkrijk, alsmede die van 't geregeld bijwonen van den dienst in de kerk en van de deelneming aan het avondmaal.

Wanneer katholieke schrijvers uit den ouden tijd met nadruk doen uitkomen, dat hij sedert zijn bekeering tot het catholicisme een recht godsdienstigen aard openbaarde, doet men, geloof ik, hun redeneering geen geweld aan met te zeggen, dat die aard hem van den beginne aan eigen zal zijn geweest en, na den overgang tot de katholieke kerk, zich slechts eenigszins heeft gewijzigd. Zoodanige schrijvers zijn dezelfde Pasquier[2], die in zijn brieven verhaalt, dat Hendrik van Navarre, katholiek geworden, nooit een gewaagde onderneming aanving, zonder zich in de voorbede der kerk aan te bevelen[3] en openbare processies te laten houden en dat hij, een zege behaald hebbende, steeds beval een 'Te Deum' te zingen; hij, die het karakter van den koning in den Franschen Mercurius, boven (blz. 418, 419, *noot* 8) aangehaald, heeft geteekend[4], en Péréfixe[5].

'Il n'était point bigot, mais véritablement pieux et chrétien,' verzekert zoowel Scipion Dupleix[6], als Péréfixe[7]. De auteur uit den Franschen Mercurius vergenoegt zich niet met dit te berichten, maar bekrachtigt het met een sprekend voorbeeld. Weinige dagen na te zijn opgenomen in den schoot der katholieke kerk, trad Hendrik te Vernon, aan de Seine, een kerk binnen en beschouwde er, na het gebed, eenige schilderijen, o.a. een, waarop een heilige werd voorgesteld, die met een koord of eind touw zielen uit het vagevuur haalde. Na hierop eenigen tijd zijn opmerkzaamheid te hebben gevestigd, wendde hij zich tot eenige geestelijken, die dicht bij hem stonden, en vroeg hun, of dit inderdaad mogelijk was. De geestelijken gaven geen antwoord. Daarop gelastte hij een zijner aalmoezeniers, op zijn kosten het doek weg te nemen en het te vervangen door een schilderij van Maria-boodschap. 'Si tout ce qu'il faisait lors, voegt de schrijver er bij, était regardé et con-

1 *Hist. de Henri le grand*, 1635, p. 409.
2 *Lettres*, II, p. 265.
3 Hetzelfde staat bij Péréfixe, *Hist. de Henri le grand*, p. 329.
4 Bij Dussieux, *Lettres intimes de Henri IV*, p. 13.
5 l. l, p. 328.
6 *Hist. de Henri le grand*, 1635, p. 409.
7 l.l., p. 328.

trôlé par ses ennemis, je le laisse à juger an lecteur, car il y en a qui n'estiment pas, que l'on soit catholique, si on n'est bigot.'

Van de nieuwere schrijvers heeft, naar mijn oordeel, Martin hem, met betrekking tot het standpunt, waarop hij ten opzichte van den godsdienst stond, bovenal juist begrepen en geschetst, zeggende: 'Il n'était point impie, bien moins encore hypocrite; on rencontre ça et là dans sa vie des élans religieux sincères'[1].

Péréfixe[2] deelt ons mede, dat hij de Heilige Schrift had gelezen en bestudeerd; dat hij er behagen in had, ze te hooren uitleggen; dat hij in zijn gesprekken er dikwijls vergelijkingen aan ontleende. Dupleix[3] heeft opgeteekend, dat de vreeze Gods diep in zijn gemoed gegrift was en dat hij ten volle geloofde aan alle artikelen en verborgenheden van den katholieken, apostolischen, Roomschen godsdienst. Het kan zijn, dat dit later zóó geworden is. Doch voordat hij lid werd der katholieke kerk, had hij, volgens de zeer gegronde opmerking van Martin[4], stellig geen vaste overtuiging betrekkelijk de punten, die de beide godsdiensten vaneen scheiden, en had de reactie, die zich in zijn ziel aankantte tegen de dweepzucht ter rechter en ter linker zijde, zoo geen onverschilligheid, dan toch een zekere ongewisheid te dien aanzien bij hem gekweekt. Met Martin stemt geheelenal in Augustin Thierry[5]: 'Ce prince, né dans le Calvinisme, devenu catholique par force, mais sans beaucoup de résistance sous le règne de Charles IX, puis échappé de la cour sous Henri III et redevenu calviniste, avait été ballotté dans sa vie et dans sa conscience an vent de la guerre civile et des dissensions religieuses.'

Twee dingen kunnen wij, geloof ik, na het bovenstaande, als onweerlegbaar aanmerken, dat Hendrik van Navarre geen ongodsdienstig man was; dat hij niet de stelligste overtuiging had van de eenige waarheid der hervormde leer. Dusdanig man was hij van 1576 tot 1589; dusdanig man was hij in de eerste jaren na 1589.

1 *Hist. de France*, 4e édit., IX, p. 525.
2 l.l., p. 329.
3 *Hist. de Henri le grand*, p. 409.
4 *Hist. de France*, 4e édit., IX, p. 525.
5 *Recueil des monuments inédits de l'hist. du tiers-état*, I (1), *Introd.*, p. CXIV.

In Juni 1584 overleed te Château-Thierry de eenige nog levende broeder van koning Hendrik III. Deze vorst zelf scheen evenmin voorbeschikt te zijn voor een lang leven in dit tranendal, en in allen gevalle had hij geen zonen. Vermoedelijke troonopvolger, de tweede persoon in het rijk, werd alsnu Hendrik van Navarre. Want ofschoon hij nog een oom in leven had, een broeder zijns vaders Antoine, n.l. Karel, kardinaal van Bourbon, ging, overeenkomstig de Fransche gebruiken met betrekking tot de troonopvolging in de zijlijn, de neef vóór den oom[1]. Nog voordat Frans van Anjou was bezweken, sprak Hendrik III het voor wie het wilde hooren openlijk uit, dat, indien zijn broeder naar betere oorden verhuisde, Hendrik van Navarre de naaste erfgenaam der kroon was. Dat die erfgenaam niet katholiek was, achtte hij wel een bezwaar, maar geen onoverkomelijk bezwaar.

Geheel anders dacht de meerderheid der Franschen. Die erfgenaam, die over hen den schepter zou gaan zwaaien, was voor hen niets meer dan een vreemdeling, koning van een ander rijk, van Béarn, van Navarre. Hij was slechts een ver verwijderd verwant van het vorstelijk huis, staande op een afstand van eenentwintig graden van Hendrik III[2], het hoofd van een tak, die door een duur van meer dan drie eeuwen was gescheiden van de koninklijke lijn, doch die door het achtereenvolgend uitsterven der tusschenliggende takken, gesproten uit Lodewijk den heilige, allengs den troon nader was gekomen, Indien men op deze erfenis de gewone regels van 't burgerlijk recht toepaste, zou de koning van Navarre, als staande op te verren trap, niet in aanmerking kunnen komen. Nu mocht, het is waar, die grond niet gelden. Maar een voldoende reden tot uitsluiting was, dat Hendrik van Béarn niet alleen een ketter was, doch nog erger, een afvallige, een ‘relaps,’ die zich ten tijde van den Bartholomaeusnacht had laten bekeeren en later wederom ontrouw was geworden aan 't geloof zijner vaderen. De katholieken, die dat bedachten, voer een huivering door de leden. Hoe! zou thans een ketter een afvallige koning worden over hen, die zich sedert een twintigtal jaren beijverden, door een reeks van veldslagen, door moorddadige

1 Augustin Thierry, *Introd.* voor de *Recueil des monum. inédits de l'hist. du tiers-état*, I (1), p. CXIX, *noot* 2.

2 Vgl. de genealogische berekeningen en tafel bij Dupleix, *Hist. de Henri. le grand*, p. 3 vlg.

aanranding en langs alle mogelijke wegen zich van al wat ketter was te ontslaan.

Groot onrecht, beweerde men, zou de natie worden aangedaan, zoo men genoegen nam met de voorgenomen troonopvolging, waardoor aan een katholiek volk een andersdenkend koning werd opgedrongen. Mocht het overdragen van de sieradiën der kroon bij recht van eerstgeboorte van den eenen mannelijken spruit op den anderen een grondwet zijn geworden, was het dan ook geen grondwet, in aller geweten gegraveerd, dat in een land, waar de katholieke leer de godsdienst is van den staat, de belijdenis van dien godsdienst een eerste vereischte is in den vorst, die de teugels van 't bewind ter hand zou nemen? Hadden niet de Algemeene Staten, te Blois vergaderd in 1576, verklaard, dat de belijdenis van het katholiek geloof meer was dan een overoude gewoonte in Frankrijk, dat zij een grondwet was? En zou dan een koning, die den titel ‘Allerchristelijkste Majesteit’ voerde, van die verplichting worden vrijgesteld?

Tegenover die hevige uitingen van den hartstocht en van het vooroordeel bleef Hendrik van Navarre onwrikbaar vasthouden èn aan zijn recht op de kroon, èn aan zijn kerkelijk geloof. Niemand had hem grondig bewezen, dat hij, voor zoover de leer betrof, op den verkeerden weg was. Dus volhardde hij. Hoezeer Hendrik III hem als opvolger erkende, verheelde hij hem zijn wensch niet, dat hij de hervormde leer zou afzweren. In 1585 zond de koning hem een paar afgevaardigden, ten einde hem dien wensch kenbaar te maken. De Thou[1] deelt ons het antwoord van den koning van Navarre mede: Hij bedankt zijn Majesteit voor de in zijn heil hier namaals betoonde belangstelling; doch hij rekent het een handeling, strijdende met de rechtvaardigheid en de eer, uit vrees of uit hoop een godsdienst vaarwel te zeggen, waarin hij is opgevoed en nog geen dwaling heeft bespeurd; de eerste zijner zorgen was altijd die voor zijn eeuwige gelukzaligheid geweest, welke hem dierbaarder is, dan al het overige en waarvoor hij bereid is, alle aardsche eer en alle kronen der wereld op te offeren; hij herhaalt alzoo hetgeen hij meermalen heeft verklaard, dat hij, beter onderricht, gezind is, van geloof te veranderen, of wel, dat hij er niet tegen heeft, zich naar de beslissing van een vrije kerkvergadering te richten.

1 *Hist. sui temporis*, IV, 1630, p. 31.

Men ziet het. De koning van Navarre is sedert 1576 (zie blz. 425) niet in het minst van gevoelen veranderd met betrekking tot den godsdienst. Hij zegt in 1585 hetzelfde, als negen jaar tevoren. Eveneens antwoordde hij in Maart 1583 op een aanvraag om katholiek te worden den aartsbisschop van Rouaan, dat zij, die hem dit om wereldsche redenen raden, wel moeten denken, da*t* hij eigenlijk geen godsdienst heeft; dat zij zeker niet weten, dat men, evenals van hemd, niet van godsdienst verwisselt[1]. Eenige jaren daarna, den 1sten Augustus 1589, wordt Hendrik III gedood. Geroepen om als koning op te treden, toont Hendrik IV zich bewust te zijn van de rechtmatigheid zijner aanspraken op den troon. Heeft nog Chateaubriand[2] in deze eeuw die rechtmatigheid willen betwisten op grond dat het de natiën vrijstaat, den godsdienst en de instellingen, die zij verkiezen, te handhaven, hij had de weerlegging van zijn gevoelen reeds bij Bossuet[3] kunnen aantreffen, die zich hierover dus uitlaat: 'Quod autem tune temporis conjurati seu *ligae*, ut vocant, addicti catholicae religionis obtento studio multa in regem moverent eumque ut suspectum haereticae pravitatis apud vulgus traducerent, non attendi debet, quid illi senserint vel fecerint, qui Guisianos, si Deo placet, Capetis regibus sanctique Ludovici posteris anteferrent Hispanicisque artibus, imo Hispanico auro corrupti, ad haec ligae furoribus dementati, Hispanos Lotharenosque se esse, quam Francos malebant.'

Het schijnt niet mogelijk, dat, zooals Dr. Kruyf zegt (zie boven (blz. 412), Hendrik IV, alreede bij den dood zijns voorgangers, de overtuiging had, dat hij als protestant den troon van Frankrijk nimmer zou beklimmen, want eendeels houdt hij zijn recht op de kroon staande, anderdeels weigert hij, onmiddellijk van geloof te verwisselen. Het baat de vurige katholieke heeren, in de legerplaats bij St. Cloud vereenigd, weinig, dat zij reeds den 2^{den} Augustus onstuimig bij hem aandringen op afzwering der hervormde leer. Het eenige, dat zij

1 *Mémoires et correspond. de* Duplessis-Mornay, II, p. 230. Vgl. ook zijn welsprekende betuiging over dit onderwerp in den zendbrief van den 4den Maart 1589 aan de drie stenden des rijks bij Berger de Xivrey, *Recueil des lettres etc.*, II, p. 448 vlg.

2 *Analyse raisonnée de l'hist. de France*, in *Oeuvres complètes*, 1831, V, *ter*, p. 359.

3 *Defensio declarationis cleri Gallicani*, boek III, c. 28, aangehaald bij Poirson, *Histoire du règne de Henri IV*, 1856, I, p. 8, *noot* 1.

kuunen verkrijgen, is *de verklaring van den* 4*den Augustus*, in diezelfde legerplaats uitgevaardigd. In dat stuk[1] belooft de nieuwe koning, zoowel de rechten der katholieke kerk, als de voorrechten, den hugenooten vroeger toegekend, te zullen eerbiedigen en herhaalt de voorheen gedane toezegging, zich, wat zijn eigen belijdenis aangaat, te zullen onderwerpen aan de uitspraak van een nationaal concilie, uiterlijk binnen zes maanden bijeen te roepen. In denzelfden zin laat hij zich uit in een zeer merkwaardige rede, den 8sten Aug. gericht tot de edelen, die het hoofdbestanddeel van zijn leger uitmaken en wie hij verzoekt, hem, zoo zij geen vrede hebben met zijn verklaring, onmiddellijk te verlaten, daar hij liever honderd getrouwe Franschen aan zijn zijde heeft, dan ‘deux cents tels enfarinés’[2].

Wederom dus dezelfde betuiging. De burgeroorlog breekt uit; Frankrijks bevolking splitst zich in partijen; namelooze ellende wordt het deel van het land; Hendrik zelf is overstelpt van zorgen en beslommeringen is aan allerlei ontbering ten prooi. Om 't even, wat er ook gebeure, hij weet van geen wijken of toegeven. In zijn brieven van den 6den en den 7den November 1589 aan DuplessisMornay[3] verzekert hij hem, dat hij standvastig zal blijven, in weerwil dat vele protestanten, aan valsche geruchten geloof slaande, hem verlaten. Aan de Matignon, maarschalk van Frankrijk, schrijft hij tegen 't einde van 1590[4], dat hij op zijn voorstel om katholiek te worden dit heeft te antwoorden: ‘devant faire cette résolution, je ne la veux point faire que par raison et parcequ'il faut, pour mon salut et le bien de mon état, que je le fasse en ferme intention de ne m'en départir jamais, méritant bien, à cette occasion, que ce soit avec quelque loisir et repos, pour en entrer en conférence et en une mûre et sainte considération, comme en chose plus importante ne se puisse rapporter, qu'en ce qui est de ma foi et de ma religion.’

1 Het stuk is gedrukt bij Duplessis-Mornay, *Mémoires et corresp.*, 1824, IV, p. 381 vlg.; bij Isambert, *Recueil des anciennes lois franç.*, XV, p. 3 vlg.; bij Poirson, *Hist. du règne de Henri IV*, I, p. 515 vlg. en elders.

2 De rede is te lezen in *de Mémoires de la ligue*, IV, 1595, p. 39 vlg., bij uittreksel in *de Mémoires du duc d'Angoulême*, d.i. van Karel van Valois, hertog van Angoulême (aan de Charente, ten z.o. van la Rochelle), een onechten zoon van Karel IX, Petitot, XLIV, p. 540 vlg. Iets daaruit heeft ook Dupleix, *Hist de Henri le grand*, p. 7.

3 Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives de Henri IV*, III, p. 69 vlg.

4 *Ibid.*, p. 316.

Op dien voet blijft het tot in den loop van 't jaar 1593. In de maand April van dat jaar begint de koning van zijn stellig voornemen te doen blijken om het katholicisme te omhelzen. Vooreerst geeft hij hiervan kennis aan Ferdinand I, groothertog van Toskane, in een brief van den 26sten dier maand[1]: 'J'ai voulu et veux vous promettre, comme je fais, en foi et parole de roi par la présente, écrite et signée de ma main, de faire déclaration et profession publique de la religion catholique, selon les constitutions de l'église, comme ont fait les rois de France, mes prédécesseurs.' Het tijdstip, waarop hij de verwisseling zal doen plaats hebben, laat hij onbepaald. Het zal afhangen van het oogenblik, waarop een behoorlijk verdrag een einde zal hebben gemaakt aan de vijandschap tusschen hem en Karel II, hertog van Lotharingen.

Dan laat hij de vaste verzekering van zijn plan geven in de bijeenkomst te Suresnes (ten w. van Parijs). Deze bijeenkomst was een uitvloeisel dier vergadering van de rijksstenden of Staten-Generaal der ligue, welke Karel van Mayenne, ter verkiezing van een koning, in Januari 1593 te Parijs had bijeengeroepen en die de scherpe pen van de auteurs der Satire Ménippée ten eeuwigen dage belachelijk heeft gemaakt. Ook de katholieke heeren, die de zaak van Hendrik IV verdedigden, had Mayenne uitgenoodigd zitting te nemen. Vermits de vergadering evenwel voor 't grootste gedeelte onverzoenlijke of Spaanschgezinde leden der ligue telde, hadden die heeren voor de eer bedankt. Slechts hadden zij van hunne zijde het voorstel gedaan, dat de beide partijen een conferentie zouden houden, waar men zou pogen, den grondslag van den zoo vurig begeerden vrede te leggen.

Dit voorstel leidde tot de bijeenkomst te Suresnes, die den 29sten April werd geopend. Een van hen, die vanwege 's konings partij aldaar verschenen, was Jacques Auguste de Thuo, lid van 't parlement, de schrijver der zoo hoog gewaardeerde Geschiedenis van zijn tijd. Een tweede was Renaud de Beaune, aartsbisschop van Bourges[2], die, tegen 't einde der bijeenkomst, de afgevaardigden mededeelde, dat de koning van zins was weldra tot de katholieke kerk over te gaan. Men zoekt

1 Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives de Henri IV*, III, p. 763.
2 Zie over hem *de noot* van Berger de Xivrey, *Lettres miss.*, III, p. 814, 815, en van Picot, *Hist. des États Généraux*, III, p. 103 (*niet* II, p. 312, waarnaar Picot zelf, III, p. 230, *noot* 6, verwijst).

hier (vgl. boven, blz. 412) te vergeefs naar den drank der bedwelming, den afwezigen vorst geschonken. Dit was in 't midden van Mei 1593[1]. Reeds den 18^{den} begint de koning met de verzending der brieven, bestemd voor Nikolaas de Thou, een oom van den historieschrijver, en andere geestelijken, door wie hij zich wil laten onderrichten[2], onder welke de zoo even genoemde aartsbisschop van Bourges de eerste plaats bekleedde[3]. Ook den groothertog van Toskane meldt hij, dat hij die heeren te dien einde heeft bijeengeroepen[4]. Terzelfder tijd toont hij, indachtig te zijn aan de belangen der geloofsgenooten, aan wier gemeenschap hij zich gaat onttrekken. Immers den 16^{den} Mei stellen de katholieke heeren van zijn partij een geschrift op, dat zij onderteekenen en waarin zij aan ‘ceux de la religion dite réformée’ de plechtige verzekering geven, dat in de samensprekingen te Suresnes niets ten nadeele der hervormden of in strijd met de voorrechten, hun door de voorgangers van Hendrik IV toegestaan, zal worden vastgesteld[5].

Welke overwegingen waren het - zóó vraagt ieder -, die Hendrik IV thans noopten, een besluit te nemen, dat hij in de vier voorafgegane jaren met zoo grooten afkeer had verworpen? Was hij misschien ‘sans conviction religieuse?’[6]. Voor wie kennis heeft genomen van het bovenstaande (blz. 426 vlg.) en acht geeft op hetgeen beneden (blz. 435 en 445) wordt aangevoerd, zal dit zeer onwaarschijnlijk zijn. De koning moge niet in staat zijn geweest, met volle overtuiging zijn naam te zetten onder de artikelen des geloofs van één der twee kerkgenootschappen, die elkander zoo vinnig bestreden, ongodsdienstig mag iemand niet worden genoemd, die placht te zeggen[7], dat hij van vrees beefde en kleiner werd dan een atoom, wanneer hij er aan dacht, in de tegenwoordigheid te zijn van die Majessteit,

1 Over de conferentie te Suresnes zijn te raadplegen: Palma Cayet, *Chronologie novenaire*, Petitot, XLI, p. 231 vlg., 284, 304 vlg., die mede de akten, redevoeringen, enz. heeft; Thuanus, *Hist. sui temporis*, 1630, V, p. 324 vlg.; *Mémoires* de P. de l'Estoile, Petitot, XLVI, p. 379 vlg., 408 vlg.; *Mémoires et correspondance de* Duplessis-Mornay, 1824, V, p. 426 vlg.

2 Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives de Henri IV*, III, p. 771 vlg., vgl. p. 788, 798 vlg.

3 Vgl. 's konings brief aan hem van den 8sten Juli 1593, Berger de Xivrey, *Recueil*, III, p. 814 vlg.

4 *Ibid.*, p. 783.

5 De oorkonde is gedrukt bij Palma Cayet, l.l., p. 369.

6 Morean de Jonnès, *État économique et social de la France*, p. 68.

7 Péréfixe, *Hist. de Henri le grand*, p. 328.

die alle dingen uit het niet heeft te voorschijn geroepen en ze door hun den steun zijner almacht te onthouden tot het niet kan doen terugkeeren; maar dat hij door een onuitsprekelijke blijdschap werd bevangen, hierop lettende, dat dat majestueuze wezen in zijn eindelooze goedheid alle menschenkinderen onder zijn vleugelen beschermt.

Of wel, kan men volstaan met te zeggen, dat lichtvaardigheid een zijner kenmerkende eigenschappen was en hij er dus niet zooveel aan hechtte, of hij de daad verrichtte, of hij ze iets vroeger of later verrichtte? Tegen dergelijke meening zoude de lange duur der vier jaren pleiten, waarin hij elken dag voor het vraagstuk stond, dat hij eerst in den zomer van 1593 oploste. En meer nog de mededeeling van Palma Cayet[1], dat Hendrik IV van den aanvang van den burgeroorlog af niet ophield, hen, die ervaren waren in de leer, over de punten van geschil te raadplegen, ook hem, den auteur, die ons dit zegt. Is het dan de baatzucht, het streven naar eigen eer en hoogheid, dat eindelijk den doorslag geeft? Heeft hij (boven, blz. 412) allengs leeren inzien, dat Parijs wel een mis waard was, een woord, waarbij Dr. Kruyf wel had mogen opteekenen, dat het historisch alles behalve vaststaat[2]. Zelfs zoo hij het had gesproken, zou het vernietigd worden door deze zeer zeker meermalen door hem geuite verklaring, dat hij, zonder overtuigd te zijn, voor geen dertig kronen afstand van zijn geloof zou doen[3].

Niets van dat alles. Te haastig zijn die tallooze Christenen geweest, die, hoezeer wetende, dat men zijn evenmensch, veel meer nog de huisgenooten des geloofs, liefderijk heeft te beoordeelen, het koor samenstellen, dat, verwijzende naar het op zand opgetrokken fundament van een los gezegde, het vrij algemeen overgenomen vonnis heeft geveld, volgens hetwelk de derde verwisseling van godsdienst Hendrik IV geen zwaren strijd zou hebben gekost.

Zoeken wij naar andere redenen. Hij was, zoo men de kern zijner godsdienstige opvatting gadeslaat, evenmin een geheel en al rechtgeloovig protestant als katholiek. Hij huldigde de leer, die zich boven geloofsverdeeldheid verheft. In vele opzichten een geheel ander man, dan onze Willem I, had hij dezen ka-

1 *Chronol. novenaire*, Petitot, XLI, p. 303 vlg.
2 Vgl. Fournier, *l'Esprit dans l'histoire*, 1857, p. 147 vlg.
3 Zie b.v. *Recueil des lettres miss.*, II, p. 448.

raktertrek met hem gemeen, dat hij verdraagzaam was in een mate, als niemand in die dagen. Deze stemming zijner ziel openbaarde hij in het gezegde: ‘Il ne faut plus faire de distinction de catholiques et de hugenots, mais il faut que toue soient bons Français’[1]. Zeer terecht zegt Martin[2]: ‘Henri croyait, par compensation, à deux dogmes nouveaux, méconnus à Rome et à Genève, la tolérance et l'humanité.’ Niet minder juist Augustin Thierry[3]: ‘Les accidents de sa fortune et ses propres variations lui avaient appris de bonne heure à juger et à tolérer. Une nature sympathique, généreuse, ouverte aux impressions douces et à toutes les grandes émotions, l'élevait, même dans la lutte, au-dessus de l'esprit de secte et de parti.’

Van dien kant, van de zijde zijner eigen gevoelens, deden zich alzoo geen zwarigheden voor. Onmiddellijk na den dood van Hendrik III had hij nochtans, gelijk wij weten, van geen verandering willen weten. Toen had hij zich niet willen laten dwingen tot een handeling, die hem zijn eer zou hebben ontroofd en alle hugenooten tot zijn vijanden zou hebben gemaakt, die het omhelzen van 't catholicisme zouden hebben aangemerkt als den prijs, waarvoor hij den troon en het rijk had gekocht, terwijl ook de verkoopers zelven zijn afval van de hervormde kerk aan geen andere beweegreden zouden hebben toegeschreven, dan aan de verachtelijke begeerte naar den luister der kroon.

Thans daarentegen, in den zomer van 1593, was de stand der zaken een geheel andere. In het tijdsverloop sinds hij den voet op de treden van den troon zette had Hendrik IV overvloedige gelegenheid gehad, de ervaring op te doen, dat de oorlog hem geenszins tot het bereiken zijner doeleinden zou leiden. Die doeleinden waren de herstelling der eendracht en der eenheid in Frankrijk en de bevolking van 't rijk er toe te brengen, dat zij zijn koningschap erkende. Als geloovig Christen kon hij niet anders, dan het er voor houden; dat het de beschikking der Voorzienigheid was, dat hij den schepter voerde. Slechts dan wanneer hij de rust in het rijk herstelde, kon hij regeeren en de plannen verwezenlijken, die de wedergeboorte der

1 Aangehaald bij Aug. Laugel, *Louise de Coligny, lettres à la Tour, vicomte de Turenne*, publiées d'après les originaux, conservés aux archives nationales, p. 32.

2 *Hist. de France*, 4e édit., IX, p. 525.

3 *Introd. au Recueil des monum. inédits de l'hist. du tiers-état*, I(1), p. CXIV.

nationale welvaart beoogden. Nu had, het is waar, zijn tegenpartij, evenmin als hij zelf, belangrijke vorderingen gemaakt. Doch dit baatte hem niet zooveel, dat hij hierdoor aanmerkelijk veld won. Daarom had hij alreede in April 1592 aan Mayenne en aan de ligue vredesvoorslagen gedaan, waarover een tijd lang werd onderhandeld. Die voorstellen waren afgestuit op de ongehoorde eischen der tegenpartij, naar zijn meening voor geen inwilliging vatbaar. Niets meer of minder was gevorderd, dan de afstand van dertien groote gewesten, als erfelijke vorstendommen, aan Mayenne en aan de zijnen en het uitvaardigen eener verklaring, krachtens welke de hugenooten alleen nog maar tijdelijk in het rijk werden toegelaten en van stonde aan van alle bedieningen uitgesloten[1].

Op dergelijke grondslagen kon Hendrik IV, niet voortbouwen. Kwam het door een verdrag, op zoodanige voorwaarden gesloten, tot vrede, dan rustte op hem de verplichting, hun, die hem hadden bijgestaan, voorrechten toe te kennen, niet minder groot, dan die, welke zijn tegenstanders bedongen. Dan zouden er van de drie en twintig gouvernementen of gewesten, waarin Frankrijk destijds verdeeld was, geene of bijna geene overblijven en niemand minder te besturen hebben dan de koning zelf: 'Il n'y aurait rien en France moins roi, que le roi même'[2].

De koning wendde dus zijn blik naar elders. Na drie jaren lang al het mogelijke te hebben beproefd, èn in het open veld, èn door middel van onderhandelingen, om het rijk de zegeningen des vredes te doen deelachtig worden, rekende hij, nu hij niet geslaagd was, zich verplicht, met hetzelfde doel voor oogen wederom een anderen weg in te slaan. Zelf geeft hij hieromtrent opening van zaken aan François d'O., een zijner katholieke dienaren[3]: 'Mon dessein a été, depuis qu'il a plu à Dieu de me donner le commandement souverain de tant de peuples, de préparer les moyens, au milieu de tant de troubles, pour leur faire avec le temps jouir d'une paix. J'ai usé pour tâcher à l'obtenir de divers moyens.' Niemand kan meenen, zóó vervolgt hij, dat, zelfs indien ik dadelijk bij 't aanvaarden der regeering

1 *Mémoires de Sully*, Petitot, II, p. 109 vlg.; *Mémoires d'état de* Villeroi, Petitot, XLIV, p. 280 vlg.; *Mémoires de* Madame Duplessis-Mornay, in *Mémoires et correspond. de* Duplessis-Mornay, 1824, I, p. 219 vlg.

2 *Mémoires de* Madame Duplessis-Mornay, l.l., I, p. 220.

3 Het gesprek staat in *de Chronologie novenaire de* Palma Cayet, Petitot, XLI, p. 299 vlg.

katholiek was geworden mijn volk daardoor terstond den vrede had erlangd. De hervormden zouden dan naar een bijzonderen beschermer hebben omgezien. De aanvoerders der ligue hadden op dat tijdstip nog over te veel krachten te beschikken, dan dat zij mij zouden hebben willen gehoorzamen. De natie begeerde nog steeds den krijg en had er nog geenszins zoovele wrange vruchten van geplukt, dat zij er van verzadigd was. Na de bekeering bezwoer hij Duplessis-Mornay in een geheim gesprek, dat drie uren duurde, dat hij zich door de voorrechten, aan zijn geloofsgenooten verzekerd, die hij alle optelde, zoozeer op den rand van een afgrond had bevonden, dat hij slechts langs den nu betreden weg zich en het rijk in veiligheid had kunnen brengen; dat hij, voor 't overige, door de hugenooten ook niet zoo ijverig was ondersteund, als vereischt werd[1].

De weg, dien hij alsnu insloeg, was, dat hij eerlang de bekende belofte deed, welke door de schrijvers dier eeuw wordt genoemd ‘l'expédient’[2]. Allerlei gronden noopten hem hiertoe: het mededoogen met zijn volk; de uitputting zijner geldmiddelen; het vurige verlangen van de meerderheid en van het beste gedeelte van 't volk naar vrede; de ontevredenheid van den adel, dien de langdurige krijg verdroot; het morren zijner officieren, die hij niet in staat was te betalen; de overweging, dat hij tot dusver, in plaats van koning te zijn, veel had van een speelbal, dien de partijen elkaâr betwistten. De ervaring had hem geleerd, dat het even onmogelijk voor hem was, zich staande te houden met behulp van alleen de ultra-protestanten, als met dien der nationaalgezinde katholieken alleen. Hij moest zoeken naar den steun, niet van een partij, maar van een natie. Hij hoopte dien te vinden bij de gematigden, die, naar hij dacht, in zoo grooten getale onder alle partijen verdeeld waren, dat zij als de kern, als een volk konden worden aangemerkt. Hij grondde zijn berekening hierop, dat er, buiten de groote partijen der katholieken en der hugenooten, tot zeven of acht schakeeringen dier partijen waren. Men had de politieken, de Spaanschgezinde ligue, de Franschgezinde ligue, de tiers-parti, de sémonneux. Evenals de strenge hugenooten waren de lieden der Spaanschgezinde ligue onverzoenlijk, ontoegankelijk voor alle redelijk overleg.

1 *Mémoires de* Madame Duplessis-Mornay, in *Mémoires et Correspond. de* Duplessis-Mornay, I, p. 261.
2 *Mémoires et Correspond. de* Duplessis-Mornay, V, p. 270.

De tiers-parti waren zij, die zich in het voorjaar van 1591 van de politieken afscheidden, wanhopende aan 's konings terugkeer tot de katholieke kerk en niet langer genegen, hem de kroon te gunnen[1]. *De sémonneux* waren die leden der Franschgezinde geestelijkheid en der Franschgezinde ligue, die in 't laatst van 1592 overeenkwamen, Hendrik IV, op te eischen, katholiek te worden, en naar dit ‘aanmanen,’ *semondre*, de sémonneux werden genoemd[2]. Door zijn overgang nu tot het catholicisme kon Hendrik IV er zeker van zijn, de Fransche ligue, de politieken, de tiers-parti, de sémonneux, d.i. het meerendeel der bevolking, voor zich te winnen.

Indien de koning, na onderzoek, bevond, dat hij het met zijn geweten kon overeenbrengen, van godsdienst te veranderen en op die wijze de rust terug te geven aan het zoo zwaar geschokte rijk, waarover de Voorzienigheid hem had gesteld, dan bewees hij de grootst mogelijke weldaad aan zijn onderdanen. Met die verandering zou de reden van bestaan der ligue zijn vervallen. Zeer vele hugenooten, dit zag hij niet voorbij, zou hij van zich vervreemden; doch ook zij konden niet loochenen, dat zij geenszins bij machte waren geweest, hem den troon zijner vaderen te doen beklimmen, zij, van wie sedert 1589 niet weinigen hem hadden verlaten. Daarbij kwam nog dit. Was het zelfs niet voor de hervormden een voordeel, dat een vorst den troon besteeg, die hun had toebehoord, die mede door hun hulp was vooruitgekomen, die door menigvuldige banden met hen was vereenigd? Daardoor werd hun zaak op een geheel andere manier, dan anders mogelijk ware geweest, in verbinding gebracht met de hoogste macht in het rijk, die niet licht weer tot het vervolgen van hen zou overslaan.

Was het ‘expédient’ het zekerste middel, dat zich voordeed, om Frankrijk uitredding te verschaffen, het besluit, dat Hendrik IV nam, was evenzeer van gewicht voor geheel Europa. Door overeenkomstig zijn besluit te handelen werd Hendrik als een middellaar tusschen de vorsten en de staten, die blinde ijveraars waren, hetzij voor het Catholicisme, hetzij voor het protestantisme, verbrak hij het stelsel, waardoor al wat katholiek was

1 Palma-Cayet, *Chronologie novenaire*, Petitot, XL, p. 272; *Mémoires de* du Thou, Petitot, XXXVII, p. 462, 463; *Mémoires d'état de* Villeroi, Petitot, XLIV, p. 247 vlg.

2 *Mémoires de* P. de l'Estoile, Petitot, XLVI, p. 290 vgl.; Poirson, *Hist. du règne de Henri IV, Préface*, p. XVI vlg., en I, p. 141.

stond tegenover al wat protestant was, verbrak hij bovendien het overwicht, dat de koning van Spanje, gezamenlijk met den alleenheerscher te Rome, in dit werelddeel oefende.

Men behoeft er niet aan te twijfelen, dat de daad der afzwering op zich zelf Hendrik IV persoonlijk tegenstond. Villeroi[1] maakt in zijn Mémoires gewag van een gesprek, dat hij met Duplessis-Mornay had, waarin de laatste getuigde, dat de koning God vreesde en zeer naijverig was op zijn goeden naam; dat hij niet een van de zoodanigen was, die zich gemakkelijk in hun geweten geweld lieten aandoen; dat hij het voor iets, zijns onwaardig, hield, zijn woord te geven om katholiek te worden, aleer hij door het hem te geven onderricht helder had leeren inzien, dat hij dwaalde: ‘que cela sentirait plutôt son athéiste que son catholique.’ Doch meer dan uit woorden van wien ook blijkt uit het onafgebroken te rade gaan van Hendrik IV met zich zelf en met anderen gedurende een tijdsverloop van vier jaren, welk een innigen afkeer hij er van had, het offer, dat hij ten laatste onvermijdelijk achtte, aan het heil van Frankrijk te brengen, ook op die wijze zijn plicht als vorst te betrachten.

Het spreekt van zelf, dat bij de handeling, die hij zich voornam, de koning zich liet leiden door politieke, niet door kerkelijke motieven. Hij was geen middeleeuwsche heilige, slechts bedacht op de zegepraal der kerk, waarvan hij lid was. Gaarne kan men toegeven, dat niet diep in zijn gemoed was doorgedrongen het voorschrift, dat men alleen het ééne noodige heeft na te jagen en dat al het andere dan zal worden toegeworpen. Toch had hij bij het nemen van het besluit de belangen van den godsdienst volstrekt niet uit het oog verloren. Hij was van gevoelen, dat het verschil tusschen de beide godsdiensten niet zoo aanmerkelijk was; dat het door den onderlingen haat der predikers grooter scheen, dan het was; dat er een tijd zou komen, waarop zijn gezag bij machte zou zijn, aan de scheuring een einde te maken[2]. Inzonderheid dit laatste, de samensmelting aller kerken, was volgens de memoriën van de Sully[3], een zijner lievelingsgedachten, op deze wijze in die bron omschreven: ‘le désir de rechercher des moyens propres pour l'établissement d'une seule profession de religion dans l'Europe Chétienne.’ Tevens is het

1 *Mémoires d'état*, Petitot, XLIV, p. 261.
2 *Mémoires de* Mad. Duplessis-Mornay, in *Mémoires et Corresp. de* Duplessis-Mornay, I, p. 261.
3 *Économies royales*, IV, p. 9.

de onderneming, die Casaubonus in zijn *dedicatio* Polybii aan den koning hem als opdraagt, als zijnde er niemand, buiten hem, die ze zou kunnen volvoeren[1]. En niet minder deze tweede, die de Sully, zelf hugenoot en niet genegen, voor zijn eigen persoon, tot de geloofsverwisseling, als drangreden bezigde, opdat de koning den gewichtige stap deed[2]: ‘Concluant par tous ces discours, qu'il vous sera impossible de règner jamais pacifiquement, tant que vous serez de profession extérieure d'une religion, qui est en si grande aversion à la plupart des grands et des petits de votre royaume, sans laquelle tranquillité universelle il ne vous faut point entreprendre, ni espérer de le mettre en l'opulence, splendeur, richesse et félicité de peuples, que je vous en ai vu souvent faire le projet.’

Tot degenen, die door Hendrik IV over deze belangrijke aangelegenheid werden geraadpleegd, behoorden, evenals Jeannin en Villeroi, bovenal de geliefkoosde minister. Een anderen, dan de boven aangevoerde grond, waarom Sully den stap aanried[3], was, dat hij dan niet met zooveel verdrietelijkheden en beslommeringen in deze wereld zou hebben te worstelen. ‘Pour l'autre monde, je ne vous en réponds pas,’ voegde hij er lachende bij en liet hierop, zijn bewijsvoering met meer ernst voortzettende, deze geloofsbelijdenis volgen: De ijverige katholieken beweren, dat de protestanten verdoemd zijn; ook zijn er onder de hugenooten eenige leeraren en andere onbezonnen lieden, die hetzelfde staande houden met betrekking tot de katholieken. Ik voor mij geloof er niets van, maar houd het voor ontwijfelbaar, dat, welken godsdienst de menschen ook naar het uiterlijk huldigen, zij zich van hun zaligheid hier namaals verzekerd kunnen houden, indien zij sterven in het naleven der tien geboden en in hun geloofsbelijdenis volhardende, zoo zij God en hun naasten lief hebben, op de genade der Voorzienigheid vertrouwen en hopen de zaligheid te zullen verwerven door den dood, de verdiensten en de rechtvaardigheid van Christus.

Ook ongevraagde raad werd den koning verstrekt. Zoo bestaat er in handschrift een opmerkelijk advies[4], waarin het katholiek

1 *Polybii historiarum quae supersunt*, 1763, III, p. 663 vlg.
2 *Économies royales*, II, p. 99 vlg., p. 89.
3 *Ibid.*, p. 96, 98.
4 *Supplication et avis au roi de se faire catholique*, een manuscr., aanwezig op de bibliotheek van 't arsenaal te Parijs, n°. 176, aangehaald door Ranke, *Franz. Gesch.*, I, p. 566 vlg.

worden als een plicht der koninklijke waardigheid wordt voorgesteld. Voor alle gewelddadigheden, zegt de schrijver, en ongeregeldheden, die in Frankrijk bedreven worden, bestaat geen ander voorwendsel, dan dat de koning niet katholiek is. Wanneer nu Hendrik niets dan hertog van Vendôme ware, mocht hij doen, wat hem behaagde. Doch hij is koning van Frankrijk, en zijn eerste plicht is, voor het rijk te zorgen. Is niet, zoo gaat de auteur voort, de katholieke kerk met betrekking tot de leer, de orde en de gebruiken de oude kerk, die zij altijd is geweest? Zij wordt door misbruiken ontsierd, welke niemand vermag te ontkennen. Ze te hervormen, dit is niet de taak der hugenooten, maar van hem, den koning, het wereldlijk opperhoofd der kerk. Wie weet, of niet misschien God hem heeft uitgekozen om eens de algemeene eenheid te herstellen. Maar eer hij een greep in de kerkelijke zaken kan doen, moet hij zich eerst weer als de oudste zoon der kerk aan aller blik voordoen.

Anderen gebruikten wederom andere argumenten, om den koning de daad aan te prijzen, zeggende, dat, welke sekten er ook buitendien verrezen, de katholieke kerk toch altijd de kerk bij uitnemendheid was en er geen was, die meer en betere waarborgen gaf voor het verwerven der eeuwige gelukzaligheid. Onder hen, die dit zeiden, waren ook hervormde leeraars, van Genève gekomen[1]. Velen waren er alzoo, bekende en onbekende personen, die er toe medewerkten, dat Hendrik IV voor 't catholicisme werd gewonnen. Ook Gaspard de Schomberg[2] is daarbij te noemen. Maar niemand schijnt op de bekeering meer invloed te hebben geoefend, dan Jacques David du Perron, een Roomsch katholiek geestelijke van grooten naam, later kardinaal, vermaard door zijn schranderheid en groote kennis[3].

Toen Hendrik IV het besluit nam van zoo ver reikende strekking, was het inderdaad tijd, dat er iets gebeurde, zou Frankrijk ontkomen aan den afgrond, die het dreigde te verslinden. Bij de veelheid van partijen, die het verscheurden, en bij de baatzuchtige bedoelingen der hoofden stond de verbrokkeling of ontbinding van het rijk als voor de deur. En voor Hendrik was niet minder te duchten de uitkomst, die de ligue voorbereidde.

1 Dupleix, *Hist. de Henri le grand*, p. 119; d'Aubigné, *Hist. univers.*, III, p. 405; Péréfixe, p. 144.
2 Dupleix, *Hist. de Henri le grand*, p. 104.
3 Dupleix, p. 118; *Mémoires du* cardinal de Richelieu, Petitot, XXI, *bis*, p. 518 vlg.

Sinds de kardinaal van Bourbon, Mei 1590, was overleden, had zij hoe langer hoe meer de behoefte gevoeld aan een wettig, een krachtig hoofd, de kans hebbende om vrij algemeen erkend te worden. Voor den hertog van Mayenne werd het steeds moeilijker, de rol te vervullen van major domus, nu de pop of doeniet, voor wien hij die rol waarnam, was weggevallen. Het werd hem elken dag zwaarder, zijn partij bijeen te houden. Zoowel Philips II, als de paus, die in 't begin van 1592 den herdersstaf ter hand had genomen, Clemens VIII, drong er op aan, dat mcn tot een keuze zou overgaan.

De voorgaande bladzijden bevatten de voornaamste drangredenen, die den koning moesten nopen, niet langer te toeven met de volvoering van het zoo geruimen tijd gekoesterde voornemen. Na die redenen in 't kort te hebben opgeteld, zegt Péréfixe[1]: ‘tous les politiques de l'une et de l'autre religion lui conseillaient de ne plus différer; ils lui disaient que de tous les canons le canon de la messe était le meilleur pour réduire les villes de son royaume.’

Bij niemand van de nieuwere auteurs is de teekening van Hendriks beweegredenen juister dan bij Lescure[2]: Henri, réduit aux remèdes suprêmes, eut le mérite de voir celui, qui convenait le mieux à la situation, et le courage de l'appliquer. Il fit à l'unité du royaume menacée, à son indépendance compromise, à son devoir de roi, qui était de rendre la paix à son peuple, un sacrifice qui ne semble facile qu'aux coeurs légers. Il côuta beaucoup au sien et, en dépit des apparences, fut héroïque. Henri n'en aborda pas la pensée sans une noble douleur et des troubles de conscience sincères. Il ne s'y résigna que lentement et non point d'un trait, comme ont voulu le faire croire les historiens calomniateurs qui ont transformé cet acte d'abnégation, non d'ambition, longtemps reculé et accompli au prix de cruels déchirements intérieurs, en sceptique hommage, rendu à l'opinion règnante par un politique égoïste et insoucieux.

De daad van zelfverloochening des konings nam den 15^{den} of den 21sten Juli 1593[3] een aanvang. Op dien dag hield hij

1 *Hist. de Henri le grand*, p. 141. Vgl. over die redenen verder: Matthieu, *Hist. de France*, etc., 1631, II, p. 146 vlg.; d'Aubigné, *Hist. univers.* III, p. 403 vlg., 501 vlg.; Mézeray, *Hist. de France*, 1651, III, p. 1021, 1022.

2 *Vie de Henri IV*, 1876, p. 201 vlg.

3 Den 21sten volgens Dupleix. Matthieu stelt den 15den. Een brief van Hendrik van den 8sten Aug. 1593 schijnt te bewijzen, dat de heeren den 15den te Nantes bijeen waren, doch reeds den 20sten zich naar St. Denis hadden verplaatst. Zie den brief bij Dussieux, *Lettres intimes de Henri IV*, p. 195.

te Mantes (ten n.w. van Parijs) of te St. Denis een bijeenkomst met den aartsbisschop van Bourges (boven, blz. 434), du Perron en verscheidene andere bisschoppen, eenige pastoors en hervormde leeraren. De meerderheid dier Roomsch-katholieke geestelijken veroorloofde zich de beslissende uitspraak, dat zij, zonder den paus er in te kennen, bevoegd waren, den koning de absolutie te geven. Zij vreesden, dat Rome's tusschenkomst langdurige vertraging zou veroorzaken. Later kon men den paus verzoeken, op hetgeen geschied was het zegel zijner goedkeuring te drukken. Een tweede punt, dat door hen werd beslist, betrof de vraag van een nationaal concilie. Dikwijls had de koning op dergelijke kerkvergadering gewezen, als op de voor het hem te verstrekken onderricht meest geschikte plaats. Doch de Roomsche geestelijken voerden hiertegen en tegen elk concilie aan, dat dit niet ging. Een oecumenisch concilie kon niet, buiten het gezag om van den paus, worden bijeengeroepen. Ook was er geen reden voor, het te doen vergaderen, zijnde alle geschillen over de leer door het concilie van Trente beslecht. Tegen een nationaal concilie bestond deze zwarigheid, dat, zoolang de koning hugenoot was, hij niet bij machte was, de leden uit te noodigen. Daarenboven was het terecht wijzen van dwalende individu's geenszins een onderwerp, ter behandeling aan kerkvergaderingen op te dragen. Eindelijk viel er niet aan te denken, in een zoogenoemd vrij concilie aan leeraren der hervormden zitting en stem naast katholieke geestelijken toe te kennen, aangezien de eersten in zulke vergaderingen slechts verschijnen, om op vraagpunten te worden verhoord, de laatsten, ten einde hen te ondervragen en een oordeel te vellen.

Na die eerste bijeenkomst te St. Denis of te Mantes[1], welke de nieuwere historieschrijvers plegen voorbij te zien, hield men er den 23sten Juli, een Vrijdag, in den ochtend, een tweede te St. Denis. Dáár sloot de koning zich op met den aartsbisschop van Bourges en vier bisschoppen, onder wie du Perron en Nikolaas de Thou, bisschop van Chartres, waren. Vijf of zeven uren lang bleven de heeren bijeen. Het onderricht en de nadere verklaring liepen over alle punten, waarin de hervormde leer van het geloof der katholieke kerk afweek. Palma

1 Vgl. daarover Dupleix, p. 118, 119.

Cayet[1] weet te berichten, dat Hendrik IV reeds lang tevoren zich verzekerd hield van de waarheid van 't leerstuk, betreffende de tegenwoordigheid van Christus bij het heilige avondmaal. Hij deelt ons het volgende gezegde des konings mede, dat, zoo ik mij niet bedrieg, voorzoover vraagpunten der leer invloed hebben geoefend, boven andere bij het besluit tot de geloofsverwisseling den doorslag heeft gegeven: ‘Je ne vois ni ordre, ni dévotion en cette religion (dien der hugenooten); bref, j'ai ce scrupule qu'il faut croire, que véritablement le corps de notre seigneur est au sacrement, autrement tout ce qu'on fait en la religion n'est qu'une cérémonie’[2]. Bij een andere gelegenheid drukt hij zijn oprechte overtuiging dienaangaande in krachtige bewoordingen tegenover Sully uit[3]. En wanneer ons wordt verhaald, dat, tegen den aanvang van den geruchtmakenden redetwist in 't voorjaar van 1500 te Fontainebleau tusschen Du Plessis en du Perron over den inhoud der boeken van den eerstgenoemde, in welken wedstrijd de bisschop zegevierde, de koning zoo bekommerd en gejaagd was, als hij zelfs niet was geweest op den avond vóór de slagen bij Coutras en Ivry[4], zal dit zeker ten deele zijn toe te schrijven aan zijn overgroote belangstelling in de vraag naar de waarheid van datzelfde leerstuk[5].

Het samenspreken te St. Denis was dus hoofdzakelijk gewijd aan andere onderwerpen, als aan de aanroeping der heiligen, de oorbiecht, het gezag des pausen, het vagevuur, enz., omtrent welke alle of bijna alle Hendrik tot dusver geen vaste begrippen had[6]. Van denzelfden Palma Cayet[7] en van Pierre de l'Estoile[8] vernemen wij het een en ander van hetgeen in de vergadering werd gesproken. Over de aanroeping der heiligen deed Hendrik de vraag, of de plicht als Christen medebracht, dat men tot

1 *Chronologie novenaire*, Petitot, XLI, p. 299.
2 *Ibid.*, p. 302.
3 Péréfixe, *Hist. de Henri le grand*, p. 329.
4 *Mémoires de* Madame Duplessis-Mornay, in *Mémoires et Corresp. de* Duplessis-Mornay, I, p. 366.
5 Zie over dat belangrijk dispuut, dat, volgens P. de l'Estoile plaats greep naar aanleiding van een verhandeling over het heilige avondmaal: P. de l'Estoile, *Mémoires journaux*, Petitot, XLVII, p. 267 vlg.; *Économies royales*, Petitot, III, p. 345 vlg.; Dupleix, *Hist. de Henri le grand*, p. 276 vlg.; Matthieu, *Hist. de France*, II, p. 340 vlg. Vgl. *Mémoires* de Madame Duplessis-Mornay, l.l. I, p. 342, 362 vlg.
6 Palma Cayet, l.l.
7 l.l., p. 455.
8 *Mémoires*, Petitot, XLVI, p. 470 vlg.

alle heiligen gebeden opzond. Het antwoord was, dat elk kon volstaan met één patroon te nemen, tot wien men zijn gebeden richtte, maar dat men desniettemin overeenkomstig de litanijen de heiligen behoort aan te roepen. De tweede vraag raakte de oorbiecht, met betrekking tot welke deze vorst meende eenigermate van de verplichtingen van den gewonen regel ontheven te mogen worden. Dienaangaande werd hem gezegd, dat de rechtvaardige zichzelf beschuldigt en dat een goed Christen ook dáár schuld erkent, waar zij niet is.

Een derde vraag betrof het pauselijk gezag, dat, gelijk het antwoord luidde, in zuiver geestelijke zaken onbeperkt was, doch in wereldlijke aangelegenheden geen inbreuk mocht maken op de vrijheid der koningen. Toen men tot het hoofdstuk van de gebeden voor de dooden of van de zielmissen was genaderd, zeide Hendrik: ‘Het *requiem* zullen wij maar laten rusten; ik ben nog niet dood en heb nog geen begeerte om te sterven. Wat het vagevuur aangaat, dienaangaande merkte hij op, dat hij het zou gelooven, niet als geloofsartikel, maar als behoorende tot de geloofsleer der kerk, waarvan hij een zoon was, en mede om de heeren genoegen te doen, vermits hij wist, dat de priesters daarvan moesten leven. Lang stond hij stil bij de aanbidding aan het avondmaal en eindigde met de betuiging: gij bevredigt mij niet geheel met betrekking tot dit punt, zooals ik dat verwacht had. Ziet, heden stel ik mijn ziel in uw handen. Wat ik u bidden mag, geeft wel acht, want waar gij mij laat binnentreden, daaruit zal ik eerst met mijn dood gaan.’ En terwijl hij dit zeide, stroomden hem de tranen uit de oogen.

Het is onmogelijk, uit te maken, of de koning, bij 't einde der zitting, geheel voldaan was; of hij, waar hij vroeger had getwijfeld, thans volledige zekerheid had bekomen. Te oordeelen naar de zoo even aangevoerde laatste woorden, door hem uitgesproken, zou men het niet denken. Te minder, omdat Pierre de l'Estoile, die dit bericht, nog daarenboven, met het oog op de gansche reeks der gesprekken, verhaalt, dat de geestelijken over 's konings gepaste antwoorden en vertoogen, gerugsteund door aanhalingen uit de Heilige Schrift, verbaasd waren en menigmaal niet in staat, zijn bezwaren op te lossen. Dit had hen zoozeer getroffen, dat één van de voornaamsten van hen den volgenden dag tot iemand zeide, dat hij nog nooit een ketter had gezien, beter onderlegd in zijn dwaling of die ze beter verdedigde en rekenschap gaf van zijn gevoelen. Iets dergelijks

staat opgeteekend bij Mevrouw Duplessis-Mornay[1]: ‘Toutefois le roi ne laissa de leur mouvoir des questions, sur lesquelles on le satisfaisait peu, ne le payant que du masque de l'église Romaine.’ Maar in lijnrechten strijd met het bovenstaande is de mededeeling van Dupleix[2] en van Matthieu[3], dat Hendrik ten volle bevredigd was en zoozeer bevrijd van alle twijfelzucht, dat hij, volgens den eerstgenoemden schrijver, ten slotte zal hebben uitgeroepen: ‘Gode zij lof, dat hij mij de genade heeft bewezen, mij alle verborgenheden en geloofsartikelen te hebben opgehelderd, iets, dat ik steeds even hoog heb gewaardeerd als het leven zelf.’ Ook in een paar brieven van den 8sten Augustus 1593 verklaart Hendrik, in zijn geweten gerust gesteld te zijn[4]. Hoe het zij, het lot van niet alles grondig begrepen te hebben en niet ten volle ingelicht te zijn zal hij wel met menigeen, ook in deze eeuw, deelen. Niet licht zal iemand onzer hem er een verwijt van maken.

Nadat het onderwijs was verstrekt, legden de geestelijke heeren den koning een geschrift voor, houdende een formule van afzwering en optelling der voornaamste dolingen, waarin hij verkeerd had, dat zij hem uitnoodigden te onderteekenen. Hendrik daarentegen was van meening, dat het nu genoeg was. Daarom ontbood hij den volgenden dag den eersten president van 't parlement van Parijs en dien van 't parlement te Rouaan en betuigde hun zijn bevreemding over de houding der heeren van de vergadering, die hem zotheden wilden doen gelooven en teekenen, welke stellig door de meesten van henzelven niet geloofd werden. ‘Gelooft gij b.v., vroeg hij, dat er een vagevuur is?’ De presidenten zwegen, maar beloofden, dat zij de geestelijken het verkeerde hunner handelwijze onder 't oog zouden brengen. Een ander voegde de heeren toe, dat zij ten onrechte met den koning handelden, alsof hij een Turk, een heiden of een Mameluk, geen Christen was. Voor al dien aandrang bukten de geestelijken en stelden een andere formule van afzwering op[5].

1 *Mémoires et corresp. de* Duplessis-Mornay, I, p. 257.
2 *Hist. de Henri le grand*, p. 119.
3 *Hist. de France*, II, p. 148.
4 Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives*, IV, p. 7; Dussieux, *Lettres intimes de Henri IV*, p. 195.
5 Pierre de l'Estoile, *Mémoires*, Petitot, XLVI, p. 471 vlg.; *Mémoires de* Mad. Duplessis-Mornay, in *Mémoires et corresp. de* Duplessis-Mornay, I, p. 257; *Vie de Duplessis-Mornay*, p. 186, aangehaald bij Ranke, *Franz. Geschichte*, I, p. 572

Een van de beide auteurs, zoo even aangehaald, vermeldt, wat de geschiedenis van de formule der afzwering mede aantoont, dat Hendrik IV de gansche aangelegenheid niet al te ernstig wilde hebben opgevat: ‘Les évêques n'y furent appelés, que pour donner quelque forme et cérémonie à cette prétendue conversion; le roi même, lorsqu'ils vinrent à l'instruire, leur déclara, qu'il n'avait besoin de grand' instruction, étant résolu de cequ'il avait à faire’[1]. Hetzelfde staat bij Mézeray: ‘Le roi demanda une conférence pour son instruction, non pas qu'il entendit, que l'exécution de sa promesse dépendit de là, mais pour la bienséance et pour la forme seulement’[2]. Het ligt in den aard der zaak, dat, nu het een politieke daad raakte, of ten minste een zoodanige, waarin de staatkunde den boventoon had, het onderzoek niet al te grondig kon wezen. Had het laatste in de bedoeling des konings gelegen, dan zou hij gehoor hebben gegeven aan het voorstel van Duplessis-Mornay[3], die hem onder het oog bracht, dat het eenige middel om tot werkelijke kennis der waarheid te geraken was een conferentie van leeraren der beide kerken. Zonder de hervormde predikanten, zegt hij, zou de vergadering een *arena sine pulvere* wezen. Niet overbodig is het hierop te letten, omdat de hertog van Aumale[4] beweert, dat de redetwist veel ernstiger was en dieper ging, dan men geneigd zou zijn, op grond van de tot spreekwoord geworden grap: ‘Paris vaut bien une messe,’ te denken. In den strikten zin des woords is dit waar; doch wie uit die woorden te veel zou willen afleiden zou weer tot een ander uiterste overslaan.

Op den morgen van dien 23sten Juli, alvorens hij zich naar de vergadering der bisschoppen begaf, schreef Hendrik IV aan Gabrielle d'Estrées: ‘Ce sera dimanche que je ferai le saut périlleux’[5]. Zij, die deze uitdrukking, als te los voor de omstandigheid, hebben veroordeeld, b.v. Martin[6], konden zich wel eens vergissen. Terecht toont Dussieux aan[7], hoe zeer het

1 *Mémoires et correspond. de* Duplessis-Mornay, l.l.
2 *Hist. de France*, III, p. 1022.
3 *Mémoires et correspond. de* Duplessis-Mornay, V, p. 426 vlg.
4 *Hist. des princes de Condé*, II, p. 218.
5 Berger de Xivrey, *Recueil des lettres missives de Henri IV*, III, p. 821, en bij Dussieux, *Lettres intimes de Henri IV*, p. 190.
6 *Hist. de France*, 4e *édit.*, X, p. 327.
7 l.l., *noot* I; vgl. ook *de noot* bij Berger de Xivrey, l.l.

woord, letterlijk opgevat, door groote juistheid uitmunt. Immers, het was toch nog onzeker, of de zin tot toenadering, door den koning aan den dag gelegd, het meerendeel der natie zou voldoen; of Rome den stap zou erkennen en bekrachtigen; of hij ook de ondersteuning der protestanten voor goed zou verliezen.

Zooals hij aan Gabrielle had geschreven, volgde de plechtigheid op Zondag den 25sten Juli. Des morgens te acht uur begaf hij zich, gedost in wit satijn, een zwarten mantel en een zwarten hoed[1], voorafgegaan door twaalf trompetters en begeleid door de prinsen, hooge dienaren, een talrijken adel en door de Fransche, de Schotsche en de Zwitsersche lijfwacht, naar de oude kerk van St. Denis, in welker gewelven de asch zijner voorvaderen en voorgangers was vergaderd. De kerk was met tapijten en anderszins rijk versierd. De straten, die hij doortrok, waren met bloemen bestrooid, en van alle kanten was een groote menigte volk toegestroomd, die hem toejuichte. Luider nog dan de anderen, riepen vele Parijzenaars, in weerwil van 't verbod van Mayenne, evenzeer aanwezig: ‘Leve de koning.’

Hendrik IV vond de deur der hoofdkerk gesloten. Hij klopte aan, en zij werd geopend. Onder het groote portaal was de aartsbisschop van Bourges neêrgezeten, omringd door zeven bisschoppen, vele abten, eenige pastoors van Parijs en andere geestelijken. ‘Wie zijt gij?’ vroeg de aartsbisschop. - ‘Ik ben de koning.’ - ‘Wat verlangt gij?’ - ‘Ik verlang in de gemeenschap der katholieke, apostolische en Roomsche kerk te worden opgenomen.’ Hierop knielde Hendrik neer en legde zijn geloofsbelijdenis af, die hij vervolgens in geschrift, door zijn handteekening bekrachtigd, aan den aartsbisschop overreikte. Nu gaf de aartsbisschop hem de absolutie en den zegen. Daarna werd hij naar het koor geleid, waar hij, voor het groote altaar neergeknield, den eed op het Evangelie deed. Toen biechtte hij achter het altaar ten aanhoore van den aartsbisschop, terwijl het Te Deum door de kerk weerklonk. En eindelijk hoorde hij de mis. Evenals bij het gaan naar de kerk gaf, bij den terugkeer, die onder 't slaan der trommen, het geschal der trompetten en salvo's van 't geschut plaats greep, de op de been gekomen massa menschen door blijde kreten blijk van haar

1 Dupleix heeft er nog een witten sluier bij.

instemming. Geen wonder. Het volk was, zooals Hendrik zelf het krachtig uitdrukte, ‘affamé de voir un roi’[1].

Toegevende, dat de stap, dien Hendrik deed, voor Frankrijk een weldadige uitkomst was, meent Martin[2], dat hij niet volstrekt noodzakelijk was; dat de koning, ook zonder dat, wel zou hebben gezegevierd. De waarschijnlijkheid pleit niet voor die meening. Dezelfde auteur, instemmende met het gezegde van een der bisschoppen, die te St. Denis de plechtigheid bestuurden, ‘j'eusse trouvé bien aussi bon et meilleur que le roi fût demeuré en sa religion’[3], vermoedt, dat de nakomelingschap er eens toe zal komen, den mensch verontschuldigende, de daad en het voorbeeld te veroordeelen. Tot dusver is dit vermoeden niet door de werkelijkheid bevestigd. En naarmate meer en meer zal worden ingezien, dat niet hij, die voor het eene of andere duistere leerstuk het zwaard trekt, maar hij, die hier op aarde zich het best van zijn plichten poogt te kwijten, de meest godsdienstige mensch is, naar die mate zal het cijfer van hen, die zich aan Martins zijde scharen, afnemen.

Evenmin als met Martin, zal ieder gezind zijn met Voltaire mede te gaan, die in zijn *Henriade* een zoo hooge vlucht neemt, dat hij Hendrik geheel en al laat overtuigd zijn:

> Henri, dont le grand coeur était formé pour elle (la vérité),
> Voit, connaît, aime enfin sa lumière immortelle.

en een paar verzen verder:

> ‘Le Christ lui découvre un Dieu sous un pain qui n'est plus.’

Maar wat men gerust met Voltaire zal kunnen medezingen zijn de volgende verzen:

> ‘Son coeur obéissant se soumet, s'abandonne
> À ces mystères saints, dont son esprit s'étonne.’

Het behoort niet tot de roeping van den historieschrijver, in het geweten, zoomin als van iemand anders, van den eersten koning van Frankrijk uit het huis Bourbon binnen te dringen

1 Zie over de plechtigheid: Palma Cayet, *Chronologie novenaire*, Petitot, XLI, p. 456 vlg.; de l'Estoile, Petitot, XLVI, p. 475 vlg.; Dupleix, p. 119 vlg.; Matthieu, II, p. 148 vlg.; d'Aubigné, *Hist. univers.*, III, p. 410; (Matthieu), *Hist. des derniers troubles de France sous les règnes des rois très chrétiens Henri III et Henri IV*, 1600, p. 39 vlg.; Thuanus, *Hist. sui temporis*, V, p. 372 vlg.; Mézeray, *Hist. de France*, III, p. 1040.

2 *Hist. de France*, X, p. 329 vlg.

3 *Mémoires de* Pierre de l'Estoile, Petitot, XLVI, p. 484.

en de diepte zijner overtuiging van de waarheid der kerkelijke leerstellingen te peilen. Maar wat hij als stellige zekerheid heeft te verkondigen is, dat Hendrik in ruimen overvloed heeft gemaaid naar hij heeft gezaaid; dat al de jaren van zijn bewind sinds den 25sten Juli 1593 de kroon hebben gezet op het werk van dien dag. Van lieverlede volgde, na den gewichtigen stap, de onderwerping van de ééne stad van Frankrijk voor, de andere na. De politieken en de Franschgezinde ligue sloten zich bij hem aan. De tiers-parti hield op te bestaan. De ligue ging te niet. Den 27sten Februari 1594 werd Hendrik IV te Chartres gekroond en gezalfd. In September 1595 werd hij als zoodanig en als katholiek erkend door paus Clemens VIII.

Thans was er niets meer, dat hem belette, de drieledige taak ter hand te nemen, waarmede hij zich gedurende de dagen van den onafgebroken strijd slechts in zijn overpeinzingen had kunnen bezig houden; het vaststellen der gewetensvrijheid en van den burgerlijken toestand van hen, die de katholieke kerk hadden verlaten; de herstelling en de bevordering der nationale welvaart; de grondvesting eener buitenlandsche politiek, uitgaande van het beginsel der eerbiediging van de onafhankelijkheid der volkeren en er naar strevende, het evenwicht tusschen de Europeesche staten in stand te houden.

Hoe zeer hij, die deze drievoudige roeping als de zijne had erkend, al de dagen zijns levens zich er zoo goed als uitsluitend aan heeft gewijd, en met hoeveel vrucht hij op dat terrein heeft gearbeid, dat is het, wat tallooze bladzijden in de werken der historieschrijvers ter onzer kennis brengen. Doch de Fransche natie heeft er niet op gewacht, dat het haar op die wijze werd bericht, om het eenparig te betuigen. Ternauwernood was de euveldaad van Vrijdag den 14den Mei 1610 gepleegd, of zij zelve sprak het in aandoenlijke bewoordingen uit, welk een onherstelbaar verlies zij had geleden. Nooit heeft men, zegt Fontenay-Mareuil[1], zoo iets beleefd, als na den dood van Hendrik IV, dat er geen einde kwam aan de betuigingen van rouw. Zelfs waren er, die, op het hooren der treurmare, zoozeer door schrik werden bevangen, dat zij op staanden voet stierven. Maar hooren wij het liever in de taal zelve van andere onder de tijdgenooten. ‘Bien des choses, zóó leest men bij Pierre de l'Estoile[2],

1 *Mémoires*, Petitot, L, p. 100.
2 *Registres Journaux*, Petitot, XLVIII, p. 456.

se sont passeés en ce jour, que le trouble, l'embarras et la douleur ont fait passer de ma mémoire; mais ce que je n'oublierai jamais ce sont les plaintes, les clameurs, les larmes, non seulement du peuple de tout sexe, mais des gens de qualité, qui ont pleuré ce bon roi comme leur bon père, et qui donnent mille malédictions aux instigateurs de ce parricide.' Eveneens Matthieu[1]: 'Dans les provinces les pauvres gens des villages, se pressant sur les grands chemins, étonnés, muets, hagards, attendaient des passants quelques détails, et lorsque la cruelle vérité leur avait été confirmée, ils se répandaient à travers champs comme brebis sans pasteurs avec des cris de désespoir.'

En wat ieder in die dagen van algemeene droefheid dacht en zeide, werd later, toen bedaarde overweging de oogenblikkelijke ontroering had vervangen, herhaald. Bossuet teekent de stemming des volks aldus, zich wendende tot Lodewijk XIV: 'Notre siècle, Sire, a vu Henri IV, votre aïeul, qui, par sa bonté ingénieuse et persévérante à chercher les remèdes des maux de l'état, avait trouvé le moyen de rendre les peuples heureux et de leur faire sentir et avouer leur bonheur. Aussi en était-il aimé jusqu'à la passion, et, dans le temps de sa mort, on vit par tout le royaume et dans toutes les familles une désolation pareille à celle que cause la perte d'un bon père à ses enfants'[2]. Nog in deze eeuw meent Augustin Thierry[3], 'qu'il est impossible, quand on arrive à cette triste page de notre histoire, de ne pas ressentir, à la distance de plus de deux siècles, quelque chose de l'angoisse des contemporains, qui virent tout-à-coup la France tomber, par la mort d'un seul homme, de l'ordre dans le chaos.'

J.A. WIJNNE.

1 *Hist. de France*, II, p. 832.
2 *Oeuvres complètes de* Bossuet, 1836, XI, p. 26, aangehaald bij Mercier de Lacombe, *Henri IV et sa politique*, p. 462, 463.
3 *Monuments inédits de l'hist. du tiers-état, Introd.*, I (1), p. CXL, XLI.

De Kalewala.

Finland is een land, dat bijna zeven duizend geographische mijlen beslaat en een kleine twee millioen menschen voedt. Het is een waterland in den echten zin van het woord. Omstreeks een derde gedeelte van de oppervlakte wordt door meeren en plassen ingenomen, zoodat de bewoners zich niet zonder reden ‘Moerasbewoners’ genoemd hebben. Bergen zijn er niet. Slechts een reeks van zandhoogten vormt als het ware een rug, die zich over het land in zijn gansche lengte uitstrekt en den loop en het stroomgebied der rivieren bepaalt. Men verbouwt er koren en legt er zich toe op houtcultuur. De veeteelt bloeit er. Dat in een land, waar zooveel poelen en bosschen gevonden worden, ook jagers en visschers zijn, spreekt van zelf. Over de maatschappelijke toestanden van den tegenwoordigen tijd kan ik zwijgen, omdat het letterkundig voortbrengsel, aan het hoofd van dit opstel vermeld, ons verplaatst in een tijd, toen de industrie nog niet zulk een hooge vlucht genomen had als thans, noch ook de quaestie van het volksonderwijs een brandende quaestie geworden was. Voor mijn doel is het voldoende, zoo ik voor de verbeelding mijner lezers geplaatst heb een land, rijk aan meeren en wouden, weiden en korenvelden, bewoond door een blonde, vaalgetinte bevolking, die in landbouw en veeteelt, in jacht en vischvangst haar kostwinning zoekt, en overigens juist genoeg kunstvaardigheid bezit, om zich de benoodigdheden te verschaffen voor een hoogst eenvoudig huiselijk en maatschappelijk bedrijf.

De bewoners van het ons bekende, meer opzettelijk aldus genoemde Finland vormen een onderdeel en wel een zeer gering onderdeel van een menschenras, dat zich met een menigte vertakkingen over Azië en Europa heeft uitgebreid. Ik wil geen poging wagen om de leden dezer talrijke volkeren-

familie afzonderlijk op te noemen. Slechts even zij vermeld, dat onder hen de Tungusen, de Turken, de Samojeden, de Oost-mongolen en de Finnen tot een afzonderlijke groep gebracht zijn en naar de bergstreken, waar zij oorspronkelijk gehuisd hebben, de Altaïsche volken genoemd worden. De Finnen heeft men op hunne beurt weer in Ugrische, Bulgaarsche, Permische en Finsche Finnen onderscheiden, terwijl deze laatsten, de Finsche Finnen, wederom in Esthen, Lappen en Finnen zijn onderverdeeld. Onze ‘moerasbewoners’ vertegenwoordigen dus een verdwijnende grootheid in vergelijking met de gansche reeks van volken, waaraan zij verwant zijn en waarmede zij een gemeenschappelijken oorsprong hebben. Deze mededeeling kan dienstig zijn, omdat het ontstaan van de Kalewala uit het karakter en de lotgevallen van de hedendaagsche Finnen alleen niet verklaard kan worden, maar ons verwijst naar vroegere tijden en naar andere oorden, waar eenmaal de vaderen van het thans levend geslacht hebben vertoefd.

De vestiging der Finnen in het tegenwoordige Finland is een middellijk gevolg geweest van de welbekende volksverhuizingen. Aan het noemen van jaartallen zal ik mij liever niet wagen, althans niet waar het te doen is om tijdsbepalingen, die aan de 12de eeuw voorafgaan. Tot dien tijd leefden de Finnen tamelijk vrij en onafhankelijk. Zij vormden een eigen rijk, naar het schijnt door koningen geregeerd. Schoon vreedzaam en goedhartig van aard hebben zij toch menigmaal het zwaard gehanteerd en hunne naburen door zeerooverijen en strooptochten het leven lastig gemaakt. Zij waren toen heidenen en wel heidenen, die nog op een zeer laag standpunt van godsdienstige ontwikkeling stonden. Vóór de 12de eeuw waren de Finnen wat men noemt Shamanen. Hunne verbeelding bevolkte de gansche wereld met geesten. In de bosschen, in de meren, in den hemel boven hun hoofd, in de donkere aarde onder hunne voeten, overal zagen zij sporen van goddelijke wezens, die er in huisden en er heerschappij voerden. Zij dachten zich die als onderdanen, geregeerd door vorsten, of beter nog, als zonen en dochteren, dienaren en dienstmaagden, door een huisvader of een huismoeder bestierd. De wandelaar wendde zich tot Ukko, den hemelgod, om licht en zonneschijn. De jager in de bosschen riep Tapio aan. De visscher verwachtte van Ahti of van Wellamo heil, en wie een doode

begroef, vertrouwde zijn schat aan Tuoni of aan Mana toe. Weigerden deze goden of hunne onderhoorigen naar de vurige beden der hulpbehoevenden te luisteren of gaven zij steenen voor brood, dan stelden toovenaars zich te weer, dan poogden zij de goden te dwingen door het prevelen van formulieren, waarin een voorvaderlijke, wondermachtige wijsheid vervat scheen, of door bedreigingen en gebaren, die de natuurlijke of kunstmatige uitvloeisels waren van den toorn der teleurgestelden[1]. De Shamaan, die een opkomenden storm wenschte af te wenden, balde zijn vuisten, spuwde tegen de wolken of schoot er zijn pijlen heen. Baatten deze middelen niet, dan werd zijn toorn woede, zijn woede razernij. Was hij wat verstandiger, dán zong hij een tooverzang, waarin de doopceel van den gewaanden vijand gelicht werd, als wilde hij zeggen: ‘tout comprendre c'est tout pardonner,’ of als begreep hij, dat een gevaar minder gevaarlijk wordt, zoo men het goed onder de oogen durft zien. Dit Shamanisme, dat trouwens niet aan een plaats gebonden is, naardemaal het een kenmerk geweest is van alle kinderlijke volken, waar ook ter wereld, was in Finland, even als in het naburige Lapland, tot een hooge ontwikkeling gekomen. De geestenvereering en geesten bezwering hebben er in volle kracht gebloeid.

Zoo bleef het onder de Finnen tot omstreeks het midden der 12de eeuw. Toen prikkelden hunne zeeroovertijen de Zweedsche naburen zoozeer tot toorn, dat koning Erik de Heilige besloot de lastige moerasbewoners te temmen, door hen te brengen onder het juk van zijn regeering en van zijn Christendom. In het jaar 1157 gelukte dit. De Finnen werden gekerstend. Doch niet zonder heftigen en langdurigen tegenstand, waarin de Russen als krachtige medehelpers zich niet onbetuigd lieten. Een paar eeuwen duurde het, eer de Zweden in het onbetwist bezit waren van het land. Toch was dit bezit ook toen nog niet zoo onweersproken, of de Finnen konden nog wel eens een poging wagen om zich onafhankelijk te verklaren, of naar de Russische zijde konden de grenslanden nog wel eens van oproerige en bloedige tooneelen getuigen zijn. Zweden behield evenwel tegenover de Russen in Finland de overhand, zóó zelfs, dat Gustaaf Wasa reeds in 1528 het catholicisme der Finnen door het pasgeboren protestantisme ver-

1 A. Castren's Kleinere Schriften; ed. Schiefner, Petersburg, 1862, S. 238 ff.

vangen kon. Eerst in het jaar 1809 veranderde deze verhouding. Tegenspoeden aan de zijde van Zweden, machtsontwikkeling aan de zijde van Rusland werkten samen om het mogelijk te maken, dat Alexander I als grootvorst door de Finnen gehuldigd werd. De suprematie der Zweden over Finland eindigde, doch niet zonder rijke vruchten achter te laten, die de Finnen genoten in de meerdere plaatselijke vrijheden, die het despotische Rusland hun vergunnen moest, en in het bezit eener hoogere beschaving, waardoor de Finnen boven de Russen zich gunstig onderscheidden.

De voortdurende afhankelijkheid van vreemde overheerschers heeft evenwel het Finsche volkskarakter niet uitgewischt, de Finsche nationaliteit niet vernietigd. Integendeel. Hun taal heeft beter dan eenige andere zich zuiver weten te houden van vreemde bestanddeelen. Ja, het is of de Russische knoet Finlands zonen geleerd heeft zich fier te verheffen in het bewustzijn, dat zij van edelen bloede zijn. Ik heb het oog op een allermerkwaardigste beweging, die in onze eeuw in Finland gewekt is. Het nationaliteitsgevoel der Finnen is wakkerder geworden dan ooit. De studie hunner taal is herleefd en het schijnt, dat hunne letterkunde, waaraan zij in de laatste jaren een bijzondere aandacht gewijd hebben, een hoogere vlucht wil nemen. Taalgeleerden zijn opgestaan en hebben de nationale zangen uit den mond van het volk opgeteekend en gemaakt tot een voorwerp van ernstig onderzoek. Een vereeniging van letterkundigen is gevormd, die de uitgave bezorgt van oude en nieuwe geschriften. Tal van schrijvers zenden boeken in het licht, in de Finsche taal geschreven. Dag- en weekbladen, in de volkstaal gedrukt, op dit oogenblik 30 in getal, werken mede om de liefde der kinderen voor de taal der vaderen te doen herleven. Het schijnt, dat deze taal die liefde ook alleszins verdient. Een deskundige althans zegt van haar - zijn woorden zijn zoo kenmerkend en zoo leerzaam, dat ik niet aarzel ze hier in hun geheel te laten volgen[1] - een deskundige zegt van haar: ‘Het Finsch is een der oorspronkelijkste, regelmatigste, buigzaamste en welluidendste talen der aarde. In die taal heerscht de schoonste harmonie tusschen het aantal klinkers en medeklinkers en hunne verdeeling in de woorden, in welk opzicht zij met het Italiaansch vergeleken kan worden.

1 R.K. Rask, bij A. Castren. a.w. S. 265.

Zij is vrij van de onaangename sisklanken en keelletters, die in de Lapsche en Slavische dialecten voorkomen, in welk opzicht zij met het Deensch overeenkomt. Zij heeft een zeer bepaalden klemtoon, evenals het IJslandsch en het Fransch. Zij heeft twaalf naamvallen, maar slechts twee, hoogstens drie verbuigingen en uiterst weinig onregelmatigheden. Evenzoo hebben de Finsche werkwoorden verscheidene vormen, maar minder vervoegingen en uitzonderingen dan het Latijn, m.a.w. grootere voordeelen bij minder onvolmaaktheden en ballast voor geheugen en verstand. Het Finsch is oneindig rijk aan afleidingen en samenstellingen, even als het Grieksch en het Duitsch, en schijnt dus het beste van alle andere talen van Europa uitgezocht en vereenigd te hebben, juist het tegenovergestelde van wat gezegd wordt van het Engelsch.' Voegt men hierbij, dat deze taal - zoo als dezelfde schrijver getuigt - 'als sleutel tot de kennis van alle - beter gezegd misschien de meeste - niet-Slavische talen in Rusland en Noord-Azië onontbeerlijk is voor den taalgeleerde, en evenzoo onmisbaar voor ieder, die arbeiden wil aan de beschaving en de verlichting van een menigte volken, die tot nu toe grootendeels aan hun lot overgelaten zijn,' en men zal het verklaarbaar achten, dat het aan de universiteit te Helsingfors en elders aan Finsche linguisten niet ontbreekt.

Onder deze taalgeleerden, die hart hebben voor hun land en voor hun volk, behoorde ook Alexander Castrén, de merkwaardige man, die vóór zijn 39ste jaar, waarin de dood hem wegnam, reeds geheel het noorden van Europa en van Azië, van Lapland tot China, doorreisd en de wetenschap met tal van geschriften over onderwerpen van ethnographischen en linguistischen aard verrijkt had. Zoo iemand, dan heeft Castrén er toe bijgedragen om de Finnen hun eigenwaarde te doen gevoelen. Telkens wanneer hij in de gelegenheid kwam om in redevoeringen of in geschriften een woord te spreken ten gunste van zijn vaderland, werd een edele geestdrift in hem wakker en klonk zijn taal bezielend. 'Wij zijn - zoo sprak hij in 1841[1] - wij zijn een veracht geslacht geweest; men heeft gezegd, dat wij voor hoogere beschaving niet toegankelijk zijn, dat ons het vermogen tot wetenschap en maatschappelijk leven ontbreekt; ja, men is zelfs stout genoeg

1 a.w. S. 262 ff.

geweest om te beweren, dat Kaïn's vloek zwaar drukt op den ganschen stam, dat God dien stam veroordeeld heeft om na vele zwerftochten en ellenden van de aarde vernietigd te worden en dat zijn naam zelfs uit de historie verdwijnen zal. De Zweden zijn ons wel goedgunstig geweest, maar men ontdekt spoedig, dat zij in ons slechts hunne eigene eer hebben liefgehad. Zij hebben ons deelgenooten aan het Christendom gemaakt en ons op het standpunt der Europeesche beschaving geplaatst, en dáárom hebben zij ons liefgehad, omdat zij onze opvoeders geweest zijn. Doch voor onze nationaliteit hebben zij weinig achting betoond. Geen enkele poging hebben zij gedaan, om de krachten aan het werk te stellen, die ons zelfstandig volksbestaan hadden kunnen verzekeren. Veeleer hebben zij steeds zich beijverd, om ons er van te overtuigen, dat wij *door hen* alléén zijn, wat wij zijn, en *zonder hen* niets. Hierdoor is het hun gelukt ook in ons zelf wantrouwen te wekken op onze eigene kracht en geringschatting van onze nationaliteit. Hun plicht als onze opvoeders zou geëischt hebben, dat zij de kiemen van onze veredeling, die in ons sluimerden, niet geminacht noch over 't hoofd gezien hadden, maar beproefd hadden of zij die tot rijpheid konden brengen, opdat wij niet alleen aan de Europeesche beschaving deel mochten erlangen, maar ook tot bewustzijn komen van onze eigene nationaliteit. In stede van dit te doen, hebben zij opzettelijk of onwillekeurig diep in ons het vooroordeel doen wortel schieten, dat slechts het Zweedsche en het buitenlandsche waarde heeft, Finsch en ruw daarentegen woorden van dezelfde beteekenis zijn. Zoo diep heeft dit vooroordeel in de natie kunnen doordringen, dat nog in onze dagen vele ouders hunne kinderen den omgang met Finnen verbieden, opdat zij de Zweedsche taal te beter mogen leeren. Dientengevolge is het Finsche element bij ons veracht, niet enkel door Zweden en buitenlanders, maar ook door de beschaafden onzer eigene natie.’

Zoo klaagde Alexander Castrén. 't Was evenwel geen hopeloos klagen. Goedsmoeds en zeker van zijn zaak wees hij de verachters van zijn natie op hare deugden. Hij wees hen op de scheppende kracht der Finsche dichters. Hij wees hen op de zuiverheid der Finsche taal, die een bloem geleek, waaraan geen enkele worm geknaagd had. Hij wees hen op het feit, dat in de heldenzangen der vaderen geestelijke krachten boven

stoffelijke krachten geroemd worden. Hij vroeg, door welk wonder een ijzerharde natuur bedwongen en ijsvelden in groene weiden herschapen waren, indien de veerkracht der Finnen zich hier niet werkzaam betoond had. Hij vroeg, hoe het mogelijk geweest was, dat de Finsche natie door hare dapperheid in den strijd de achting van Europa verworven had ja, dat Finsche soldaten door den grooten koning Gustaaf Adolf in dit opzicht boven zijne eigene landgenooten gesteld waren. Getuigde dit alles niet van een nationale kracht, die sterker geweest was dan de ongunstigste omstandigheden? Getuigde dit niet van een onvergankelijk element, dat bestand geweest was tegen de noodlottigste invloeden van buiten en tegen de bedroevendste minachting der aanzienlijken van eigen bodem? Castrén meende dat onvergankelijke, dat eeuwig ware in het geestelijk leven van zijn volk ontdekt te hebben, en was er zeker van, dat er eens nog een tijd zou aanbreken, waarin Finlands zonen, gedachtig aan de geestelijke scheppingen van het voorgeslacht, met fierheid zich kinderen zouden noemen van hunne vaderen. Met dit merkwaardig streven der Finnen nu, waarvan Alexander Castrén een der edelste vertegenwoordigers was, staat de verschijning van de Kalewala in onmiddellijk verband.

Reeds in het laatst der vorige en in het begin van deze eeuw waren er mannen opgetreden als Porthan, Ganander, Lencquist, Topelius, Von Becker, die uit den mond des volks overleveringen en zangen hadden opgeteekend, om die te bewaren voor de vergetelheid of ze te maken tot voorwerpen van historische of mythologische studiën. Hun arbeid diende evenwel slechts tot voorbereiding van wat na hen Lönnrot en Castrén zouden doen. De eerste, door een zijner voorgangers opmerkzaam gemaakt op het feit, dat de zuiverste liederen niet in Finland zelf, maar ergens in Archangel te vinden waren, toog in 1832 en 1833 derwaarts en verzamelde een zoo groote en zoo samenhangende collectie liederen, dat hij het plan kon vormen ze tot één geheel te verbinden en als het nationale heldendicht der Finnen in het licht te zenden. Dit geschiedde in 1835. Het nieuwe Epos werd de Kalewala genoemd en veertien jaren later in eenigszins andere volgorde en aanmerkelijk uitgebreid ten tweeden male uitgegeven. Intusschen had deze zelfde Dr. Lönnrot steeds nieuwe verzamelingen van lierzangen en balladen, van spreekwoorden en van raadsels uit de volksoverlevering op schrift gebracht en openbaar gemaakt. Zoo

verrijkte hij niet alleen, zoo schiep hij als het ware een Finsche letterkunde.

Op den door hem gelegden grondslag bouwden nu Castrén en anderen voort. Castrén delfde uit Lönnrot's verzamelingen onvermoeid de schatten op, die er in besloten lagen. Met volharding zette hij zijn taalkundige studiën voort. Een volledig beeld der Finsche mythologie ontwierp hij. De Kalewala vertaalde hij in het Zweedsch en de verachters zijner Finsche natie riep hij op om het heldendicht van zijn volk te bewonderen en te getuigen, of dit geestelijk product van zijn voorgeslacht voor den Homerus der Grieken, voor den Ossian der Kelten of voor de Edda der Noormannen zou behoeven onder te doen. Zoo werd de Kalewala de glorie der Finnen, een treffend wapen in de hand dier vaderlandslievende geleerden, die, zonder ondankbaar te zijn voor het goede, dat Zweden aan hun volk had aangebracht, toch wenschten, dat dit volk naar den geest mocht leeren op eigen beenen te staan, en al de nationale krachten en talenten ontwikkelen mocht, die zoo ruimschoots sluimerden in zijn boezem.

Deze mededeelingen ter inleiding zullen voldoende zijn om voor de Kalewala belangstelling te wekken en tevens om een idee te geven van wat onder dezen titel ons aangeboden wordt.

Belangstelling allereerst! Immers, een dichterlijk product uit een grijs verleden, dat - 't zij dan te recht of te onrechte - met de Edda, met Ossian en met Homerus in éénen adem genoemd wordt, en daarenboven in staat bevonden is het nationaal bewustzijn van een volk te doen ontwaken, heeft dat niet eenige aanspraak op de belangstelling van beschaafden?

Maar ook een idee van wat onder dezen titel ons geboden wordt. Immers, hier is sprake van zangen, uit den mond des volks opgeteekend en eenigszins kunstmatig tot een eenheid samengevoegd; van zangen, uit verschillende tijden en verschillend van inhoud, tot een heldendicht verbonden in een volgorde, die tot zekere hoogte toevallig heeten mag en zonder veel moeite door een andere kan worden vervangen. Het spreekt van zelf, dat zulk een verzameling een anderen indruk maken moet, dan een Verlost Jerusalem van Tasso of een Ondergang der eerste wereld van Bilderdijk. Enkelvoudig en grootsch is natuurlijk die indruk niet. Daarentegen wint het zulk een

dichterlijk product van vele geslachten en vele eeuwen van het goed gedachte en welgeordende woord van één enkelen zanger in dit opzicht, dat er zich het geheele leven en gansch het karakter van een volk in afspiegelen, en dat het mitsdien een bron vormt, waaruit de kennis van een deel der geschiedenis van zulk een volk kan worden geput. Wil men de Finnen van den voortijd leeren kennen in hun huiselijk en maatschappelijk bedrijf; wil men hen gadeslaan bij hun arbeiden en bij hun feestelijk rusten, in den kring der hunnen of op de markt des openbaren levens; wil men de visschers hun buit zien verschalken of de jagers vergezellen in hunne bosschen; wil men hen zien roeien of zeilen op hunne meren en rijden op hunne sleden; wil men opmerken, hoe zij hun gereedschap vervaardigen en hanteeren; wil men de hartstochten bespieden, die hen beheerschen; wil men hunne zedelijke ideeën kennen en hunne godsdienstige overtuigingen, hun karakter en hun vroomheid waardeeren, men neme dan de Kalewala ter hand en het eene tafereel na het andere zal zich ontvouwen. Wil men voor een wijle van het hooge standpunt eener 19de eeuwsche beschaving afdalen om zich te verplaatsen in het volle leven der natuur en van den natuurmensch, die zich één voelt met al wat hem omringt en met planten en dieren als met zijn vrienden verkeert, de Kalewala zal er gelegenheid toe geven. Wil men de verbeelding van kinderlijke stammen, de ongetemde verbeelding van lieden, voor wie alle dingen mogelijk zijn, omdat zij alles gelooven, aan het werk zien bij het scheppen harer zonderlinge fantasieën, de Kalewala stelt er bijna op elke bladzijde toe in staat. Wil men zien, hoe de goden, als ware onsterfelijken, de volken, wier vrome verbeelding ze schiep, op hunne zwerftochten over de aarde vergezellen, zien, hoe zij, ondanks de gestadige wisselingen hunner gedaante, toch getrouw blijven aan hun verleden, hoe zij het karakter bewaren van het volk en van den tijd, waarin zij geboren werden, de Kalewala geeft mythologische beelden te aanschouwen, die welsprekender zijn, dan menige uitvoerige kroniek. In de Kalewala spreken de Finnen tot ons, maar niet de Finnen alleen, geheel de volkerengroep bijna, waarvan zij een deel uitmaken. Het spoor van de Kalewala volgend komt men onwillekeurig in ver verwijderde oorden en in vóórhistorische tijden te recht.

Dan het wordt tijd, dat wij afzien van algemeenheden en

een blik slaan in het boek, aan welks beschrijving deze verhandeling gewijd is.

De Duitsche vertaling van de Kalewala door Anton Schiefner, die in 1852 te Helsingfors onder toezicht van Castrén en anderen in het licht gegeven werd, is een boek van omstreeks 300 bladzijden, in dubbele kolommen gedrukt. Het behelst 50 runen of zangen in min of meer doorloopend, schoon over het algemeen tamelijk los verband. Aan dit werk heb ik mijn kennis van het Finsche epos te danken. In den loop van mijn verhaal zal ik hier en daar in Hollandsche vertaling proeven van Finsche poëzie in de versmaat van het oorspronkelijke laten volgen. Onze vaderlandsche dichters mogen mij deze vrijmoedigheid ten goede houden en mijne zwakheden met den mantel der liefde bedekken. Mijne lezers zullen wel doen niet te vergeten, dat zij onthaald worden op een vertaling uit de tweede hand, die dus naar alle waarschijnlijkheid meer nog, dan de eerste, Duitsche vertaling, het karakter van het oorspronkelijke verloren heeft.

Ter inleiding ga een gedeelte van den aanhef der eerste rune vooraf.

De dichter begroet er zijn broeder en spreekt hem aan met deze woorden[1]:

Laat ons samen vroolijk zingen!
Heffen wij den besten zang aan!
Dat hem hooren, die ons lief zijn!
Dat de vrienden er naar luistren
Onder 't volkje, dat nu aankomt,
Onder 't jong geslacht, dat opgroeit;
Luistren naar des zangers woorden,
Die aan Wäinämöinen's gordel
Of aan Ilmarinen's smidse
Zijn ontleend, die hij ontlokt heeft
Aan het zwaard van Kaukomieli,
Aan den boog van Jonkahainen,
In het hooge, verre noorden,
In het land van Kalewala!
Deze liedren zong mijn vader
Onder 't snijden van de bijlschacht;
Moeder leerde mij ze kennen
Onder 't snorren van haar spinwiel,

1 Rune I vs. 23-102.

Toen ik op mijn knieën rondkroop,
Als een bengel op den vloer lag,
Rondliep als een jonge vlasbaard,
Als een vlasbaard, schraal, onnoozel.
Nooit ontbrak 't aan tooverzangen
Over Sampo, over Louhi;
Oud werd Sampo in de liederen,
Louhi stierf met al haar wonderen;
In het lied verdween Wipunen,
Bij den feestzang Lemminkainen.
Ook nog andere verzen weet ik,
Tooverspreuken, die ik leerde,
Die ik van den weg geraapt heb,
Van de heideplant geplukt heb,
Afgeoogst heb van struweelen,
Heb gevonden aan de takjes,
Heb verzameld uit het grasveld,
Opgenomen van de paden,
Toen ik nog een herdersknaap was,
Nog een knaap was op de weiden,
Op de honigrijke velden,
Op de goudgekleurde heuvels,
Naast Muurikki, 't zwarte koetje,
Aan de zij der bonte Kimmo.
Liederen gaf mij zelfs de koude,
'k Zong zelfs onder killen regen.
Andere liedren bracht de wind mij,
Brachten mij aan 't strand de golven,
Zongen mij gewiekte vogels,
Zong mij 't wuivende geboomte.
'k Bond ze samen tot een bundel,
'k Wond ze ineen als tot een kluwen,
'k Lei dien kluwen op mijn slede,
Op mijn slee dien liedrenbundel,
Om ze naar mijn huis te brengen.
In den schuur bergde ik mijn slede,
Op den zolder mijn gezangen,
In den kast met koperen sloten.
Jaren lagen ze in de koude,
Toefden ze in hun donkre bergplaats.
Zal ik nu mijn lied gaan halen
Uit de koude, uit den ijzel?
't Kastje naar de kamer brengen,
't Kistje bij mijn tafel zetten?

Onder deze schoone sparren,
Onder 't dak van 't roemrijk woonhuis?
Mijne kast met zangen openen,
Deze kist zoo vol van liederen?
Zal ik mijnen kluw ontwinden,
Mijnen bundel nu ontknoopen?
k Zal een heerlijk lied aanheffen,
'n Lied, dat lieflijk zal weerklinken,
Luid, als hadde ik bier gedronken,
Heerlijk bier uit gerst gebrouwen!
Ook al reikt men mij geen teuge,
Ook al brengt geen dronk me in geestdrift,
Ook al drink ik enkel water,
Dan nog zal ik vroolijk zingen
Tot besluit van goede dagen,
Bij het samenzijn des avonds,
Of bij 't scheemren van den morgen,
Als de nieuwe dag weer aanbreekt!

Deze aanhef doet ons terstond den zangerigen dreun in de ooren klinken, waarop al de Kalewala-liederen gestemd zijn. Ook bereidt hij ons voor op eenigszins baroque beeldspraak. Deze slede vol liederen, geplukt van de struiken, is echt karakteristiek. Ook noemt hij ons eenige namen, waarmede de lezer van het heldendicht der Finnen zich gemeenzaam maken moet.

Wäinämöinen, Ilmarinen en Kaukomieli of Lemminkäinen zijn de namen van even zoovele helden, die in het gedicht hun rol spelen. Louhi en Youkahainen vertegenwoordigen de machten, die hen belagen. De Sampo is het voorwerp, waarover zij strijd voeren. Men meene evenwel niet, dat het enkel tooneelen van twist en strijd zijn, die ons worden voorgehouden. Integendeel, de liefde in hare verschillende openbaringsvormen vraagt een nog grooter deel. Menigmaal is een bruid de hoofdpersoon van het lied. Ik zal trachten, zonder te vervallen in een dorre kroniek, in een magere inhoudsopgave, een denkbeeld te geven van wat er in de Kalewala bezongen wordt en van de wijze, waarop dit geschiedt.

In de mythologiën van alle volken, die op het standpunt van den natuurdienst staan, ontmoet men een menigte zinnebeeldige voorstellingen van de afwisseling van licht en duis-

ternis, dag en nacht, zomer en winter. In de meest verschillende beelden worden die natuurverschijnselen geteekend. De Egyptenaren weten te verhalen van Osiris, den zonnegod, die door zijn vijand Seth, den doodsgod, verslagen wordt, maar gewroken door Horos, zijn zoon, de nieuwe zon, die op zijn beurt den moordenaar zijns vaders doodt, den donkeren nacht verdrijft. De Grieken vertellen van Demeter, de moederaarde, wier dochter Persephone, de frissche plantengroei, door Pluto, den god der onderwereld, geroofd wordt en niet meer tot de moeder terug mag keeren, dan op voorwaarde, dat zij telken najaar weer zal afdalen in de donkere diepten om er te blijven totdat het nieuwe voorjaar komt. De Noormannen spreken van Baldr, dé zomerzon, die door den blinden Hödr doodelijk getroffen, tot diepe droefheid van gansch het godenheir neerdaalt in de onderwereld, om van daar nog rijke geschenken te zenden aan de levenden, smakelijke vruchten, in het najaar gerijpt. De Kanaäanieten beschrijven den kampstrijd van Simson, den onweersgod, die met zijn kinnebak, met den bliksem gewapend, zijn vijand te lijf gaat en straks met overvloedigen regen het smachtend aardrijk verkwikt. Het zijn eenige weinige voorbeelden uit velen, die ik aanhaal. Meestal zijn het heldendaden, die verricht worden. Monsters worden gedood, vijanden verslagen, gevangenen bevrijd. De verslagenen zijn dan de beelden van duisternis of koude of droogte, die door hunne zegevierende bestrijders tot heil van het menschdom worden verdreven. Soms ook is de liefde in het spel en moet er een bruid veroverd worden. De bruid is dan het beeld der lente of van het zonlicht, dat vurig begeerd en met moeite verworven wordt. Liefdesavonturen en heldendaden, ziedaar de meest geliefkoosde vormen, waarin de poëzie der natuurdienaars het leven der natuur met zijn afwisseling van licht en donker placht te teekenen in de mythologie.

Liefdesavonturen en heldendaden. Onder deze beide titels kan bijna de gansche inhoud van de Kalewala worden saamgevat. In eindelooze herhalingen en variatiën worden er deze beide thema's uitgewerkt.

Kalewala beteekent Heldenheim. Het is het verblijf der lichtgoden, die beurtelings liefdesbetrekkingen aanknoopen en in strijd gewikkeld worden met de bewoners van het rijk der duisternis. 't Schijnt evenwel, dat de oorspronkelijke, mythologische beteekenis van deze tegenstelling ontsnapt is aan de-

genen, die deze zangen hebben overgeleverd, 't zij omdat zij afkomstig waren uit een grijs verleden, waarvan zij geen heugenis meer hadden, 't zij omdat zij werden overgenomen van een ander volk, welks godsdienstige beeldspraak den Finschen dichters niet verstaanbaar was. In elk geval, het leven en streven, het minnen en strijden der kalew-zonen wordt gansch en al gekleed in de vormen van het Finsche volksleven. Heldenheim is Finland geworden en voor het rijk der duisternis kwam Lapland in de plaats. Het is of wij een fantastische beschrijving lezen van het onderling verkeer van Lappen en Finnen, van strooptochten en huwelijksbanden, die beurtelings hen tegen elkaar in het harnas joegen en tot vrienden maakten. Geheel het koloriet der teekening is daarenboven aan de realiteit, aan het huiselijk en maatschappelijk leven der Finnen ontleend. Mythologie en historie, verbeelding en werkelijkheid zijn in deze zangen op zonderlinge wijze dooreengemengd.

In eenige sprekende voorbeelden willen wij zoowel de liefdesavonturen als de krijgsbedrijven der Kalewala-helden van naderbij bezien.

I.

Wäinämöinen, de hoofdpersoon van het heldendicht, beroemd als zanger, - een ware Orpheus, die steenen roert[1], een wijze, die in alle omstandigheden zijn volk voorlicht en het leert de bezwaren des levens te overwinnen[2] - Wäinäniöinen is in een wedstrijd met Joukahainen, die hem uitdaagde om zich in wijsheid en zangerstalent met hem te meten, overwinnaar gebleven, en heeft zijn mededinger door tooverkunsten in een moeras doen verzinken[3]. Deze biedt den eenen losprijs na den anderen. Zij worden allen versmaad, totdat hij voorstelt zijn zuster Aino aan den overwinnaar ten huwelijk te geven. Deze voorwaarde wordt aangenomen. Joukahainen wordt onttooverd. Verdrietig over zijn nederlaag en over de afgepaste belofte keert hij naar huis terug, zoo gedachteloos, zoo nonchalant, dat hij zijn slede tegen het huis aan stukken rijdt. Zijn ouders vragen hem naar de reden van zijn verdriet. Openhartig

1 XLI; XLIV.
2 II; IX: 579-586; XVI: 401-412; XLVI; XLVII.
3 III, verg. L.S.P. Meyboom, de godsdienst der Noormannen, blz. 249-254.

vertelt hij zijn wedervaren. Dit wekt minder deernis dan hij verwachtte. Door zijn mededeelingen heldert al spoedig het gelaat der moeder op. Had zij niet altijd gehoopt, dat Wäinämöinen haar schoonzoon worden mocht? Haar dochter daarentegen is bitter bedroefd. ‘Waarom weent gij, lieve Aino?’ vraagt de moeder en spreekt haar van het voorrecht de vrouw van een Wäinämöinen te zijn en van de roeping der jonge meisjes om eenmaal het ouderlijke huis te verlaten. Hare woorden missen evenwel de gewenschte uitwerking. Het meisje blijft troosteloos. De gevolgen van dit onvermogen om gehoor te geven aan de bede van den minnaar worden in de 4de rune zoo roerend beschreven, dat ik vrijmoedigheid vind om, liever dan het gébeurde in proza te verhalen, dien zang hier in zijn geheel in te lasschen[1].

Aino, 't lieve jonge meisje,
Joukahainen's schoone zuster,
Ging naar 't bosch om reis voor bezems,
Ging om twijgjes op te zoeken.
Eenen zocht zij voor haar vader,
Nog een plukte zij voor moeder,
Voor den jongsten harer broeders,
Zamelde ze een derden bezem.
Toen ze reeds op weg naar huis was,
't Kreupelhout weer had verlaten,
Trad haar Wäinämöinen tegen,
Die het meisje in 't wond vernomen,
Haar gewaad in 't bosch bespeurd had,
En haar aansprak met de woorden:
‘Meisjelief, draag niet voor andren,
Draag voor mij slechts, schoone jonkvrouw!
Om uw hals die witte paarlen,
Op uw borst dat blanke kruisje;
Vlecht om mijnentwil uw lokken,
Draag voor mij dien zijden haarband!’
Op die beê gaf 't kind ten antwoord:
‘U noch anderen ter eere
Hangt het kruis hier aan mijn halssnoer,
Vlecht ik in mijn haren zijde!
'k Heb het dek van 't schip niet noodig,
'k Heb aan scheepsboord geen behoefte;

1 IV: 1-372

'k Wensch in dagelijksche kleeding
Mij te voeden met een broodkorst
In het huis van mijnen vader,
Dicht bij mijne lieve moeder!'
   Van haar borst wierp zij toen 't kruisje,
Van de vingers hare ringen,
Van haar hals de blanke paarlen,
Van haar hoofd de roode linten,
Wierp ze toornig naar den bodem,
Wierp ze driftig in de struiken.
   Daarna ging zij weenend verder,
Keerde ze onder tranen huiswaarts.
   Aan het venster zat haar vader,
Snijdend aan een nieuwe bijlschacht.
   'Waarom', sprak hij, 'weent gij, dochter!
Arme dochter, jeugdig meisje?'
   ''k Heb wel reden om te weenen,
Om te weenen, om te treuren!
Lieve vader! schreien moet ik,
Schreien met een hart vol weemoed,
Daar ik 't kruisje van mijn borst deed,
Van mijn gordel 't gespje wegwierp;
't Schoone kruisje was van zilver,
't Gordelgespje was van koper!'
   Aan den deurpost zat haar broeder,
Voor zijn slee een kromhout snijdend.
   'Waarom', sprak hij, 'weent gij, zuster!
Arme zuster, jeugdig meisje?'
   ''k Heb wel reden om te weenen,
Om te weenen, om te treuren;
Schreien moet ik, arme broeder!
Schreien met een hart vol weemoed;
'k Wierp den ring van mijnen vinger,
'k Wierp van mijnen hals de paarlen;
't Was een vingerring van gouddraad,
't Was een parelsnoer van zilver!'
   Aan den drempel zat haar zuster,
Wevend aan een gouden gordel.
'Waarom', sprak zij, 'weent gij, zuster!
Arme zuster, jeugdig meisje?'
   ''k Heb wel reden om te weenen,
Om te weenen, om te treuren;
Schreien moet ik, arme zuster!
Schreien met een hart vol weemoed,

Daar ik 't gouden voorhoofdsiersel,
Uit mijn haren 't zilvren kroontje,
Van mijn wangen 't blauwe lintje,
Al mijn roode koorden wegwierp!'
  Aan de deur der voorraadskamer
Zat haar moeder room te scheppen.
  'Waarom', sprak zij, 'weent gij, dochter!
Arme dochter, jeugdig meisje?'
  Moeder, die mij hebt gekoesterd,
Moeder, die mij eens gezoogd hebt,
'k Ben niet treurig zonder reden,
'k Mag in allen ernst bedroefd zijn.
Hoor, waarom ik ween, mijn moeder,
Wat er is, dat mij bekommert.
  'k Ging naar 't woud om twijg te plukken,
Om voor bezems reis te garen.
'k Bond voor vader éénen bezem,
'k Bond voor u een tweeden, moeder,
Eindlijk nog een derden bezem
Bond ik voor mijn jongsten broeder.
'k Was op 't punt om weer te keeren,
m' Over 't veld naar huis te spoeden.
Uit het koorn trad toen Osmoinen,
Trad de held van Kalewala,
Sprekend: 'jonkvrouw! draag voor mij slechts,
Niet voor andren, dierbaar meisje,
Schoone paarlen aan uw halssnoer,
Op uw borst het blinkend kruisje;
Draag om mijnentwil uw vlechten,
Mij ter eere uw zijden haartooi!'
  ''k Wierp toen van mijn borst het kruisje,
'k Wierp toen van mijn hals de paarlen;
'k Wierp van 't hoofd mijn blauwe linten,
Van 't gelaat mijn roode koorden!
'k Wierp ze naar den grond, gramstorig,
'k Wierp ze toornig in de struiken.
  'k Heb toen op zijn vraag geantwoord:
U noch anderen ter eere
Hangt aan mijnen hals het kruisje,
Vlecht ik in mijn haren zijde;
'k Heb het dek van 't schip niet noodig,
'k Heb aan scheepsboord geen behoefte,
'k Ben in huis met daagsche kleeding,
'k Ben met korstjes brood tevreden,

Als ik blijven mag bij vader,
Blijven bij mijn lieve moeder!’
   Toen sprak moeder tot haar dochter,
d' Oude vrouw tot 't jonge meisje:
   ‘Ween toch niet, mijn dierbre dochter!
Meisjelief! wees niet zoo droevig!
Eet een jaar lang goeden boter,
Om er slanker door te worden;
Eet het tweede varkensboutjes,
Om een kloeke leest te krijgen;
Eet het derde roomgebakjes,
Om eene fiere maagd te worden!
Ga naar 't voorraadshuis, den berg op,
Treed de rijkste kamers binnen!
Daar staat kist op kist gestapeld,
d' Eene kast prijkt er naast d' andre.
Maak de beste kisten open;
Als gij 't bont bekleedsel wegneemt;
Vindt g' een zestal gouden gordels,
Vindt gij zeven blauwe rokken,
Die het maanlicht eenmaal weefde,
Die de zonnedochter naaide.
Eens in mijne jonge jaren,
In de dagen, toen 'k een kind was,
Zocht ik beziën in de bosschen,
Zocht ik bramen langs de bergen.
'k Hoorde toen het maanlicht weven,
'k Zag de zonnedochter spinnen
Aan den zoom van blauwend boschgroen,
Aan den rand der schoone wouden.
'k Trad haar toen vrijmoedig nader,
'k Plaatste mij aan hare zijde.
Mijne bede tot haar richtend
Sprak ik zachtkens deze woorden:
Geef uw goud, gij kind van 't maanlicht!
Geef uw zilver, zonnedochter!
Aan dit hulpbehoevend meisje,
Aan de jonkvrouw, die u aanroept!’
‘Toen gaf 't kind der maan haar goud mij,
Zilver kreeg ik van het zonlicht,
Goud tot tooisel om mijn slapen,
Glinstrend zilver tot een hoofdtooi.
Vroolijk ging ik met mijn bloemen
IJlings naar het huis mijns vaders.

'k Heb het éénen dag gedragen,
Twee zelfs, maar ten derden dage
Nam ik reeds van mijne slapen
't Goud en van mijn hoofd het zilver,
Om 't zorgvuldig weg te sluiten
In de kamers op 't gebergte.
Altijd heeft het daar gelegen.
'k Had het nooit meer onder de oogen.
Tooi dan nu met zijde uw oogen,
Sier uw slapen op met goudband,
Uwen hals met kostbre paarlen,
Met een blinkend kruisje uw boezem;
Trek een keurig linnen kleed aan
Van het allerfijnste lijnwaad;
Neem een rok van 't beste laken,
Neem een gordelriem van zijde;
Tooi uw voet met zijden kousen,
Tooi ze fraai met leedren schoenen;
Maak op 't hoofd u schoone vlechten,
Rijk versierd met zijden linten;
Doe u ringen aan de vingers,
Nette plooisels om uw handen!
Treedt gij zóó getooid 't vertrek in,
Gaat gij in dat kleed het huis uit,
Uw verwanten tot een vreugde,
Uw familie tot een sieraad,
Dan zult ge als een bloempje prijken,
Als een bezie aan het voetpad,
Kloeker schijnen dan ooit vroeger,
Schooner prijken dan te voren!'
Zoo sprak de oude tot het meisje,
Zoo de moeder tot de dochter.
Deze let niet op haar woorden,
Geeft geen acht op moeders lessen.
Naar den tuin ging ze om te weenen,
IJlings zich naar buiten spoedend.
Daar liet zij aldus zich hooren:
'Hoe zijn zaligen te moede?
Hoe de zielen, rijk gezegend?
Als het kalm vlietend water,
Als de kabbelende golfjes
Zijn de zielen, rijk gezegend,
Zijn de zaligen te moede!
Hoe is 't hart der vreugdeloozen,

Hoe 't gemoed van grauwe vogels?
Even als op 't dak het ijsblok,
Als in putten 't kille water
Is de stemming der rampzaalgen,
Is het hart van grauwe meeuwen!
Dikwijls zwerven hulpeloozen,
Dikwijls zwerft een tenger meisje
Angstig door gemaaide velden,
Door het struikgewas zich wringend;
Dikwijls zwerft zij over 't grasland,
Door 't struweel den weg zich banend,
Met een hart vol droevig duister,
Waarin 't zwarter is dan steenkool!
Beter zou het mij geweest zijn
Als ik nimmer was geboren,
Als ik niet was opgewassen,
Minder oud geworden ware,
Dan dien jammer te beleven,
Dan mijn dagen droef te slijten!
Ware ik toch na zeven nachten
In den achtsten reeds gestorven!
'k Telde dan maar weinig dagen,
'k Had voor 't doodshemd weinig linnen,
Weinig grond voor 't grafje noodig.
't Kostte moeder weinig hartzeer,
't Kostte vader luttel tranen,
Nauwlijks droefheid aan mijn broeder.
Dag aan dag weeklaagde 't meisje.
Andermaal vroeg hare moeder:
Waarom weent gij, lieve dochter!
Zijt gij zoo bedroefd, mijn arme?'
'Daarom', sprak zij, 'moet ik weenen,
Treuren al mijn levensdagen,
Dat gij voetstoots mij beloofd hebt,
Mij, uw kind, hebt weggeschonken
Aan dien afgeleefden grijsaard,
Om den ouden man te troosten,
In zijn wankling hem te schragen,
In zijn kamer hem te steunen!
Had mij liever weggeschonken
Onder in de diepe wateren
Tot een zuster voor de karpers,
Tot een speelnoot voor de visschen!
Beter is 't in zee te zwemmen,

In de golven te vertoeven,
Als een zuster onder karpers,
Als een speelnoot onder visschen,
Dan dien ouden man te troosten,
Dan dien wanklende te steunen,
Hem voor vallen te behoeden,
Hem voor struiklen te bewaren!'
Daarop ging zij in 't gebergte
Naar het huis der voorraadkamers,
Opende er de schoonste kisten,
Zocht er onder 't bont bekleedsel,
Vond een zestal gouden gordels,
Zeven schoone vrouwenrokken.
Daarmee kleedde zij haar lichaam,
Tooide zij zich als in feestdos.
Goudband legde ze om haar slapen,
In haar lokken blinkend zilver,
Blauwe linten om haar oogen,
Roode koorden op haar voorhoofd.
Daarna richtte zij haar schreden
Over veld en over weide,
Door moeras en vlakte zwervend,
Zwervend door stikdonkre wouden.
Onder 't zwerven zong zij lied'ren,
Slaakte zij haar bittre klachten:
''t Is mij droef te moede,' sprak zij,
'Somber zijn al mijn gedachten.
Minder grievend zal mijn leed zijn,
Minder nameloos mijn lijden,
Als ik, arm kind, ga sterven,
Als 'k een eind maak aan mijn leven
Met zoo zwaar een last van zorgen,
In zoo droevig sombre stemming!
't Uur is voor mij aangebroken
Om van de aarde weg te vluchten
Naar de ruimten van Manala,
Naar het doodenrijk beneden.
'k Bid u, vader! ga niet weenen;
Moederlief! wil niet bedroefd zijn;
Goede zuster! droog uw wangen;
Broeder! houd uw tranen tegen,
Als ik in het water wegzink,
Naar het rijk der visschen afdaal,
Mij in donkerkleur'ge poelen,

In de diepe zee mij neerwerp!’
   In die stemming zwierf zij verder,
Tot zij na een tweetal dagen
Eindelijk het strand bereikte
En het riet, dat groeide aan d' oever.
   Nacht was 't, toen zij bij de zee kwam,
Donker, toen zij 't zwerven staakte.
   Weenend sleet zij daar den avond,
Kermend bracht zij er den nacht door
Op de steenen aan het zeestrand,
Op de breeden zoom van d' inham,
Tot zij 's morgens met den dageraad
In haar buurt een rots in 't oog kreeg,
Waar drie meisjes nu eens zaten,
Dan weer vroolijk onderdoken.
Aino naderde als de vierde.
't Vijfde meisje kon haar smart zijn.
Op de weide wierp zij 't hemdje,
Aan een popel hing zij 't kleedje,
Op den grond wierp zij haar kousen,
Op de steenen hare schoenen,
In het zand haar schoone paarlen,
In de grint haar kostbre ringen.
Weldra zag ze een steen met strepen,
Zag ze een rots, die goudgeel glansde.
Derwaarts wendde zij zich zwemmend
Om den klip in zee te nadren.
Toen zij eindelijk dien bereikt had
En er zich op neer wou zetten,
Op den steen met schoone strepen,
Op het glinsterende rotsblok,
Dook de steen plots in de diepte,
Zonk de rots snel naar den bodem,
En het arme meisje met hem,
Aino, op zijn rand gezeten.
   Zoo was 't einde van het hoentje,
Zoo verdween het arme meisje,
Bijna stervend onder 't zinken
Dezen jammerklacht nog uitend:
   ‘Toen ik naar de zee gegaan was
Om in 't helder vocht te zwemmen,
Zonk ik, hoentjen, in de diepte,
Moest ik, arme vogel, sterven.
Nooit meer moogt gij, lieve vader!

Nooit gedurende al uw leven,
Uit deze uitgestrekte vloeden,
Uit dit zeenat visschen vangen!
  Toen ik mij aan 't strand ging wasschen,
Ging om mij in zee te baden,
Zonk ik, hoentjen, in de diepte,
Meest ik, arme vogel, sterven.
Nooit meer moogt gij, lieve moeder!
Nooit gedurende al uw leven
Brooddeeg kneden met dit water
Uit den golf, waaraan uw huis ligt.
  Toen ik mij aan 't strand ging wasschen,
Ging om mij in zee te baden,
Zonk ik, hoentjen, in de diepte,
Moest ik, arme vogel, sterven.
Nooit meer moogt gij, lieve broeder!
Nooit gedurende al uw leven,
Hier uw wakker strijdros drenken
Aan den zoom van deze waatren.
  Toen ik mij aan 't strand ging wasschen,
Ging om mij in zee te baden,
Zonk ik, hoentjen, in de diepte,
Moest ik, arme vogel, sterven,
Nooit meer moogt gij, lieve zuster,
Nooit gedurende al uw leven,
Uwe lieve oogen wasschen
Met het water dezer streken.
  In dit meer is al het water
Immers bloed als uit mijne adren;
In de zee hier zijn de visschen
Allen vleesch van Aino's lichaam;
Al de struiken langs de kusten
Zijn gesproten uit haar beendren;
Iedre grasspriet aan den oever
Dankt het leven aan haar lokken.'
  Zoo verzonk het jonge meisje,
Zoo verdween het schoone hoentje.

Van dit droevig uiteinde moet nu aan de bloedverwanten van het meisje bericht gebracht worden. Wolf en beer en vos hebben daartoe geen tijd. Zij zetten de kudde na, belust op buit. Het vlugge haasje daarentegen is bereid de treurmare over te brengen. Het rept zich en zegt tot de verbaasde vrouwen:

''k Ben als afgezant gekomen
Om de boodschap u te brengen,
Dat uwe Aino is verdwenen,
Met het tooisel op haar boezem,
Met het fraaie zilvren gespje,
Met den gordel, rijk aan koper;
Dat ze in 't water is verzonken,
In de zee, die peilloos diep is,
Tot een zuster voor de karpers,
Tot een speelnoot voor de visschen!'

Groot is de droefheid der moeder na het ontvangen van dit bericht[1]. Onder tranen roept zij uit:[2]

'Arme moeders! spoort toch nimmer,
Nooit gedurende al uw leven,
Uwe dochters tot den echt aan;
Dwingt ze nimmer om te huwen
Met den man, dien zij niet wenschen,
Zooals ik eens, arme moeder,
Mijne dochter heb gedwongen,
't Arme hoentje, dat me lief was!'

Dan weent zij bitter, en zoo overvloedig rollen haar de tranen van de wangen en langs den zoom van haar kleed, dat zij zich tot drie stroomen vereenigen, waarin straks uit drie rotsen drie berken opschieten, die haar kruinen omhoog zenden, prijkende ieder met een koekoeksbloempje. Die bloempjes verheffen dan hunne stemmen:[3]

'Liefde! liefde!' riep het eene;
'Minnaars! minnaars!' zong het ander;
't Derde zuchtte: 'vreugde! vreugde!'
't Bloempje, dat riep: 'liefde! liefde!'
Hield dit vol een drietal maanden
Voor het meisje zonder liefde,
Dat haar graf vond in de golven.
't Ander, dat riep: 'minnaars! minnaars!'
Hield dit vol zes lange maanden
Voor dien man, wiens hartebede
Altijd onverhoord zou blijven.
't Derde, dat riep: 'vreugde! vreugde!'
Hield dit vol geheel zijn leven
Voor die moeder zonder vreugde,
Die haar dagen weenend doorbracht.

1 IV: 425-434.
2 IV: 439-446.
3 IV: 490-504.

Uit de teekening van dit aandoenlijk tafereel spreekt zeker fijn gevoel. Het feit, dat de koekoeksklaver levenslang het lijden der moeder herdenkt, is even veelbeteekenend en kenmerkend voor het Finsche volkskarakter, als dat het bedroefde meisje vader, broeder en zuster met een onvolledig antwoord voorbijgaat en eerst voor haar moeder het gansche hart uitstort. Dat de rots, waarmede het meisje wegzinkt, schoon gestreept en goudkleurig is, heeft waarschijnlijk mythologische beteekenis[1], maar past deze schildering niet tevens bij de bekoring, die er voor het ongelukkige meisje gelegen was in de rust des grafs, waarnaar zij haakte? En het tooisel, dat de moeder in hare jeugd van de dochter der zon ontving, maar spoedig wegborg om het nimmer weer te dragen, is het niet een treffend beeld van de frischheid der jeugd, die verdwijnt om nooit terug te keeren, tenzij dan in de gestalte van een jonger geslacht?

Door den dood van Aino is de verwachting van Wäinämöinen verijdeld.

Deze teleurstelling der minnenden is een geliefkoosd onderwerp van de Finsche dichters.

Van dezen zelfden Wäinämöinen verhalen zij, dat hij een andermaal - de samensteller van de Kalewala brengt deze beide gebeurtenissen met elkaar in verband, maar we zullen doen alsof ze op zich zelve stonden - dat hij op raad zijner moeder naar het Noorden gaat om er een der dochters te winnen. Op reis derwaarts wordt hij evenwel door zijn vijand Joukahainen van zijn paard beroofd, zoodat hij in de zee stort en na lange dagen in het water te hebben omgedreven, door een adelaar vuil en met wier bedekt naar den oever gevoerd wordt. Jonkahainen's moeder had haren zoon van zijn boos opzet trachten te weerhouden. ‘Doet gij’ - zoo had zij gezegd:[2]

> ‘Doet gij Wäinämöinen sterven,
> Hem, den held van Kalewala,
> Met hem sterft dan alle vreugde,
> Gaat al 't vroolijk lied verloren.
> Beter is 't, dat vreugde en liederen
> Hier op aarde blijven wonen,
> Dan dat ze in het rijk der dooden,
> In de onderwereld kwijnen.’

1 Men denke aan de ondergaande zon.
2 VI: 121-128.

Naar dien wenk had echter de booswicht niet willen luisteren en Wäinämöinen, die hier het sprekend beeld is van Wodan, den noordschen hemelgod met zijn snelvoetig ros en zijn adelaar, ziet voor een wijle zijn glans verdonkeren. Onkenbaar schuilt hij in het oeverriet. Een meisje hoort zijn klachten. Het is de voortreffelijke dochter van het Noorden, ‘blank van vel, schoon van gestalte.’ Met de zon had zij afgesproken

Om te zamen steeds te ontwaken,
Samen 't leger te verlaten.
Maar zij was er altijd eerder;
Lang vóór zon en maan was zij er!
Eer men nog een haan kon hooren,
Eer de jonge haan gekraaid had,
Lang vóór dat de morgen grauwde,
Eer het licht begon te schemeren,
Had zij reeds vijf beste schapen,
'n Zestal lammeren geschoren,
Had zij reeds de wol gekozen,
Waar ze een kleedje van kon maken.
Daarna waschte zij de tafels,
Veegde met den rijzen bezem,
Met den boender, rijk aan blaren,
Al de planken van den vloer aan;
Veegde netjes 't stof te zamen
Op den schop, versierd met koper;
Bracht het vuilnis dan naar buiten,
Naar het akkerland, de deur uit,
Naar het uiterste eind van 't landgoed
Naar het ondereind der heining.[1]

Dit vlugge meisje hoort de klaagtonen van den verdoolden zwerveling en brengt er bericht van aan hare moeder, die uitgaat om hulp te bieden. De drenkeling wordt gered, gekoesterd en onthaald, maar voor vreugde is hij niet vatbaar meer. Op de vraag, waarom hij zoo troosteloos is, geeft hij ten antwoord:[2]

‘Wijl ik uit het land mijns vaders,
Uit de mij bekende streken,
Aan eens vreemden poort beland ben,
Kwam aan onbekende deuren.

1 VII: 133-158.
2 VII: 255-266.

Iedere boom doet mij hier bloeden;
't Is of me iedere tak wil wonden;
Elke berk spreekt mij van kommer,
Iedere els baart mij hier hartzeer.
Slechts de wind is mijn bekende,
Slechts de zon is mij genegen
In den vreemde, aan de drempels
Der mij onbekende deuren!'

en de goede gaven, die hem geboden worden, versmaadt hij met de woorden:[1]

'Beter is 't in 't land der vaderen
Water uit een schoe te drinken,
Dan als zwerver in den vreemde
Honigdrank uit gouden bekers!'

Van een huwelijk is onder zulke omstandigheden geen sprake en de balling is reeds meer dan tevreden, als hij voldoen kan aan de voorwaarden, waarop zijn gastvrouw hem terechtwijzing en reisgelegenheid naar zijn vaderland verschaffen wil.

Een ander maal - onze Kalewala zegt, dat het op de terugreis plaats had - zag deze zelfde Wäinämöinen de schoone dochter van het Noorden in een lichtend gewaad aan het hemelgewelf zitten, wevend aan kleederen, die zij tooide met goud en zilver. Hij riep haar toe:[2]

'Meisjelief! kom in mijn slede!
Zet u neder aan mijn zijde!'

Het meisje begrijpt niet waartoe. Zij beantwoordt de vraag met en wedervraag, waarop Wäinämöinen tot haar zegt:[3]

'Daarom moest gij in mijn slede,
Meisjelief! u naast mij plaatsen,
Om mij honigbrood te bakken,
Om mij smaaklijk bier te brouwen,
Om te zingen aan mijn tafel,
Vreugd te wekken aan mijn vensters
In de ruimten van Wainölä,
In het hof van Kalewala!'

't Meisje verhaalt daarop, hoe zij 's avonds in de weide een vogeltje had hooren zingen over het meisjeshart en het meisjesleven en o.a. gehoord had, hoe het zong:[4]

1 VII: 285-288.
2 VIII: 35, 36.
3 VIII: 43-50.
4 VIII: 71-80.

‘Is de zomer warm en helder,
Warmer nog is 't meisjesleven!
Is het ijs koud in den winter,
Killer is de vreugd der vrouwen!
Is het meisje in huis een bezie,
Wortlend in een goeden bodem,
Als een hond, aan 't hok geketend,
Is de vrouw als echtgenoote.
Soms krijgt nog de knecht genade,
Maar de vrouw des huizes nimmer!’

Wäinämöinen acht dit dwaasheid en herhaalt steeds dringender zijn bede. Het meisje blijft onverbiddelijk, tenzij het verbiddelijk heeten mag, indien men het jawoord belooft aan iemand, die met een stomp mes een haar splijt; om een ei een strik knoopt, die niet zichtbaar is; een steen schilt en ijs klooft, zonder dat er splinters afspringen en uit de spaken van een spinnewiel een boot vervaardigt. Aan deze ondernemingen, die de schoone hem oplegt, waagt zich niettemin Wäinämöinen en wel in zoo ver met goed gevolg, dat hij de vier eerste wonderwerken naar eisch verricht, doch in het vierde verhinderd wordt door Lempo, den schalk, die hem een wonde bezorgt aan de knie, waardoor hij uitroept:[1]

‘O, gij bijl met scherpe punten!
O, gij mes met fijne snede!
In de boomen moest gij bijten,
In het hout der dennen dringen,
Naar het pijnhout moest ge u richten,
Liever berkenboomen kappen,
Dan den mensch in 't vleesch te snijden,
Dan hem de aadren te verscheuren!’

maar die toch oorzaak wordt, dat hij naar elders moet gaan om hulp te zoeken en van het begeerde bruidje verstoken blijft.

Een vierde poging om in het bezit van een vrouw te komen, die veelbelovend genoeg scheen, nademaal de trouwlustige vrijer feestelijk uitgedost in een sierlijk scheepje zijn tocht naar het Noorden ondernam[2], werd verijdeld door de zuster van zijn mededinger, die haren broeder waarschuwde en oorzaak

1 VIII: 169-176.
2 XVIII: 1-40.

werd, dat onze bedaagde Orpheus aan het kortste eindje trok op een wijze, die ik straks uitvoerig moet verhalen.

Naast Wäinämöinen, die de Odhin of Wodan der Finnen is, bekleedt onder de helden van Kalewala Lemminkäinen een aanzienlijke plaats, die eveneens in de Noordsche mythologie zijn evenbeelden heeft. Hij is gelukkiger in de liefde. Schoon ook maar ten deele. Eens, wanneer hij ondanks zijns moeders waarschuwingen, met zwaard en toovermacht gewapend, naar het Noorden getrokken is den heemhond het stilzwijgen opgelegd en de weerbare manschappen, die zijn plannen konden verijdelen, uit den weg getooverd heeft, en eindelijk onverhinderd tot de moeder van het meisje is doorgedrongen, worden hem eenige werken opgelegd, zoo bezwaarlijk, dat zij met een weigering van de hand der dochter gelijk staan. Hij moet het rendier van Hiïsi, van den duivel of den doodsgod, vangen. Dit dier rent met dolle vaart, maar Lemminkäinen op zijn sneeuwschoenen is vlugger en haalt het in. Dan, juist als de jager zijn buit in handen heeft en meent reeds in het bezit te zijn van zijn bruid, ontsnapt het rendier. In de hitte van de vervolging breekt Lemminkäinen sneeuwschoenen en speer, en zijn pogingen zouden vruchteloos geweest zijn, wanneer de goden van het woud aan zijn bede niet gunstige ooren hadden geleend. Hier lascht de samensteller van de Kalewala een jagerslied in, dat zoo kenmerkend is voor het maatschappelijk en godsdienstig leven van den Finschen dichter, die het zong, dat ik mij niet kan weerhouden den draad van mijn verhaal een oogenblik af te breken en met den jager in het bosch te gaan. Deze zingt:[1]

'k Ga naar 't woud, ver van mijn makkers,
Boschwaarts, uit den kring der helden;
'k Ga den weg op naar Tapiola,
Naar de buurt van Tapio's woonhuis.
Bergen! 'k groet u; 'k groet u, hoogten!
'k Groet u, schoone dennebosschen!
'k Groet u, blanke populieren!
Allen, die u minnen, groet ik!
Vlakte! bosch! weest mij genadig;

1 XIV: 23-78.

Tapio! verleen me uw gunsten!
Leid den jager naar de heuvlen,
Naar de hoogten in 't moerasland,
Waar hij rijke buit kan vangen,
Waar men loon vindt voor den arbeid!
  Zoon van Tapio, Nyyrikki!
Knap man, met uw roode muts op,
Maak nu kerven langs mijn voetpad,
Merk den weg mij door 't gebergte,
Dat ik, onbekend, niet dwale,
Dat ik, vreemdling, 't spoor behoude,
Onderwijl ik jagend buit zoek,
m' Inspan om iets goeds te vangen!
  Gastvrouw van het bosch, Mielikki!
Schoongevormde, eerwaarde moeder!
Laat uw goud te voorschijn komen,
Laat uw zilver zichtbaar worden
Voor den jager, die hier rondzoekt,
Voor den wandlaar, die op buit loert!
Neem ter hand de gouden sleutels
Van den ring, dien gij op zij draagt,
Open Tapio's voorraadschuren,
Breng beweging in den woudberg,
Onderwijl ik loerend buit zoek,
Poog als jager iets te vangen!
Wilt gij zelf dit niet verrichten,
Nu, zoo zend van uwe maagden,
Zend de meisjes, die u dienen,
Laat het doen door onderhoorigen!
Huisvrouw kan ik u niet noemen,
Hebt gij in uw dienst niet meisjes,
Hebt gij niet een honderd meisjes,
Duizend zelfs, die naar u luistren,
Die uw kudden ijvrig hoeden,
Die uw wild met trouw verzorgen.
  Ranke jonkvrouw van den woudberg,
Tapio's honigzoete dochter!
Speel op 't liefelijke fluitje,
Blaas op uw schalmei van honig
Voor de ooren van de gastvrouw,
Voor de koningin der bosschen,
Dat zij ras uw tonen hoore
En uit haren slaap ontwake!
  Daar zij te eenenmale doof blijft,

Maar niet wakker schijnt te worden,
Moet ik wel aanhoudend bidden,
Moet mijn gulden tong zich reppen!

Het ijverig bidden tot al de leden van het huisgezin van den boschgod baat intusschen den jager voorloopig niet. Hij wordt verdrietig en denkt aan vroegere tochten, die met beter succes bekroond werden. Het komt hem voor, dat de goden nonchalanter zijn dan voegzaam is. Hij doet hun dienaangaande verwijten en gaat voort met bidden:[1]

Waarom, koningin der bosschen!
Zit gij in uw daagsche kleeding?
Loopt gij in uw werkpak 't huis door?
Al te onoogelijk is uw aanzien,
Al te vreemd is uw gedaante!
U te zien baart weinig vreugde!
Meer dan plomp is 't grove lichaam!
Toen ik vroeger 't woud doorkruiste,
Waren er drie schoone burgten,
Een van hout, van been een tweede,
En een derde, die van steen was.
'n Zestal schoone gouden vensters
Waren er aan alle zijden.
'k Tuurde dadelijk door de reten,
't Hoofd nauw aan den wand gedrongen.
'k Zag den heer van Tapio's burgtslot,
'k Zag de vrouw van Tapio's woonhuis,
Tellerwo zag 'k, Tapio's meisje,
Met al Tapio's andere lieden,
Al te gaâr van goudpronk ruischend,
Al te gaâr getooid met zilver.
Ja, de koningin der wouden,
Ja, de boschvrouw, rijk aan vreugden,
Droeg aan d' armen gouden banden,
Droeg zelfs gouden vingerringen,
Droeg op 't hoofd een gouden tooisel,
Droeg het haar in goud gebonden,
Droeg in de ooren gouden bellen,
Om den hals een snoer van paarlen.
Lieflijke vorstin der bosschen,
Honigzoete vrouw van 't woudslot!
Werp die strooien schoenen van u,

1 XIV: 106-172, 203-230.

't Schoeisel van den bast van berken;
Doe haar weg, die daagsche plunje,
Weg, dat pak, waarin ge uw werk doet!
Sier u met het kleed der vreugde,
Doe een feestelijk gewaad aan,
Nu ik in dit bosch verblijf houd
Om er jagend buit te zoeken.
Al te traag gaat mij de tijd om,
Al te zeer verdriet het werk mij,
Als ik te vergeefs hier rondzwerf
Zonder ooit een buit te vangen.
Als uw gunst mij nooit iets toevoert,
Dat me als jager nieuwen moed geeft,
Lang en triest wordt mij dan de avond,
Lang de dag, die mij teleurstelt.
Zwaar gebaarde heer der wouden.
Met uw moskleed, met uw struikhoed!
Tooi de wouden weer met lijnwaad,
Geef het bosch weer schoone kleedren,
Warm bedeksel aan de popels,
Aan uwe elzen zacht omhulsel.
Schenk den dennen blinkend zilver,
Tooi met goud de ranke pijnen,
Tooi de den met kopren gordels,
Tooi de pijn met zilvren riemen,
Tooi de berk met gouden bloesems,
Tooi zijn stam met klaatrend goudband.
Doe weer als in vroeger dagen,
Toen de tijden beter waren,
Toen het mastbosch straalde als 't maanlicht,
't Dennenhout in 't zonlicht glansde,
Geur van honig 't woud doorstroomde,
Uit het blauwend boschgroen opsteeg,
Toen de woudzoom kruidig geurde,
't Drassig land droop als van olie!

'k Bid u, Tapio's huisbestierder!
'k Bid u, vrouw van Tapio's woonhuis!
Oude, zwaargebaarde boschman,
Gulden koning dezer wouden!
Mimerkki, vorstin der bosschen,
Bron van alle woudgeschenken,
Oude patrones van 't drasland,
Blauw gekleed met roode kousen!

Wil mijn goud voor 't uwe nemen,
Voor uw zilver 't mijne ruilen.
Goud zoo oud als 't maanlicht heb ik,
Zilver even oud als 't zonlicht.
'k Heb het in den krijg genomen,
Worstlend in den kamp veroverd.
Als het rent'loos ligt is 't nut'loos.
In mijn tonderdoos verdwijnt het,
Als het goud niet ingeruild wordt,
Als niet 't zilver wordt gewisseld.

't Is dus een offer van goud en zilver, dat de jager belooft aan de goden van het bosch, indien zij hem ter wille zijn. Dit aanbod en de liederen, die hij al voortgaande zingt, missen de bedoelde uitwerking niet. Het rendier, waarop hij jacht maakt, wordt hem te gemoet gevoerd, zoodat hij het zijn strik om den hals kan werpen en het kan voeren naar de moeder van de schoone, die hij begeert, ten teeken, dat hij aan de hem gestelde voorwaarde voldaan, de hem opgelegde taak volvoerd heeft.

Om dat volvoeren was het evenwel der moeder niet te doen. Zij wenschte, dat de vrijer mocht omkomen en verplicht hem tot een nieuw reuzenwerk. Hij moet het paard van Hiïsi vangen, een ongetemd en vuurspuwend ros. Het dier laat zich eerst een toom aanleggen, nadat Ukko, de hemelgod, op de bede van Lemminkäinen, het bedolven heeft onder sneeuw en ijs. Als de jager daarna met zijn vangst aan de deur der schoonmoeder aanklopt, verneemt hij, dat hij eerst, en wel in één schot, een zwaan in de doodsrivier doodelijk treffen moet. Met deze opdracht bereikt de trouwelooze vrouw haar doel. De jager wordt zelf door een verraderlijke pijl getroffen en door den doodsgod afgemaakt. Het zou met hem gedaan geweest zijn, indien niet zijn moeder, in de onzekerheid,

Waar haar eigen vleesch zich ophield,
Waar haar eigen bloed wel rondzwierf,
Of hij naar de dennenheuvels
Was gegaan of naar de heide,
Dan wel, of hij op de baren,
Op het schuimend zeevlak toefde,
Of hij wellicht op het slagveld,
Op de plaats van 't gruwlijk moorden,

Neerlag met bebloede wangen,
Rood gekleurd tot aan de knieën,[1]

indien niet zijn moeder hem was gaan opsporen en door de zon aangaande het lot van haar kind ingelicht, hem was gaan opvisschen en haar zoon met tooverkunst in het leven teruggeroepen had.

Een andermaal - in de volgorde van de Kalewala gaat dit aan het pas verhaalde vooraf - is de trouwlustige jongeling voorspoediger. Ondanks den raad zijner moeder, die hem het mislukken zijner onderneming voorspelt, trekt hij naar een dorp, om eerst als herder zich te verhuren, dan zich naam te maken onder het jonkvolk, dat met zang en dans zich vermaakt, en eindelijk onverwachts de schoone Kyllikki mee te voeren in zijn slede. Moeite genoeg had hij ter wille van dit meisje gedaan!

Hij versleet wel honderd schoenen
En verbruikte honderd riemen,
Toen hij naar het meisje vrijde,
Toen hij naar Kyllikki's hand dong,[2]

en toen hij in vollen draf wegreed, kon hij afscheid nemen met de woorden:[3]

Leeft gelukkig, Saäri's velden!
Pijnboomwortels, dennenstobben,
Die ik 's zomers vaak doorkruiste,
Waar ik 's winters ommedwaalde,
Waar ik vaak des nachts bij regen
Of als 't noodweer was verblijf hield,
Toen ik naar dit hoentje vrijde,
Naar de hand dong van dit eendje!

Toch kon hij ondanks al zijn moeite het niet verder brengen, dan dat het meisje slechts gedwongen en op voorwaarde, dat Lemminkäinen zijn zwaard voor goed zou afleggen, zich schikte in haar lot.

Zoo veel te gelukkiger was zijn moeder, wier onheilsprofetieën beschaamd waren. Deze stortte haar hart uit in de woorden:[4]

''k Wil nu dankbaar Gode zingen!
Luide mijnen Schepper prijzen,
Want hij gaf me een nieuwe dochter,

1 XV: 9-18.
2 XI: 165-168.
3 XI: 319-326.
4 XI: 371-402.

Die het vuur goed in kan rakelen,
Die van weven goed verstand heeft,
Die het spinrok kan hanteeren,
Vaardig is in 't kleedren wasschen,
En het lijnwaad weet te bleeken!

Hare nieuwe dochter begroette zij met de woorden:

Roem ook gij uw lotsbeschikking!
Spreek vrij van geluk, mijn beste,
Want de Vader in den hemel,
Hij, uw Schepper, schonk u zegen!
Rein is op de sneeuw het vinkje,
Reiner, lieve, is 't bij uw gade;
Wit is op de waatren 't zeeschuim,
Witter is het bij uw echtvriend;
Rank is op de golven 't eendje,
Ranker is 't bij uw beschermer;
Glinstert 't sterretje aan den hemel,
't Glinstert meer nog bij uw ega!

en tot haren zoon sprak zij:

Maak nu uwe woonstee ruimer!
Maak de vensterramen grooter,
Laat de muren nieuw verrijzen,
Laat de gansche hut verbouwen,
Maak van voren nieuwe drempels,
Bij de drempels nieuwe deuren,
Nu gij 't meisje hebt verworven,
't Schoone meisje hebt gekregen,
't Meisje van zoo edele afkomst,
Uit zoo groot een stam geboren!'

Assen.
H.U. MEYBOOM.

(*Vervolg en slot in het volgende nommer*.)

De stelling van Amsterdam.

Toen in het voorjaar van 1874 de behandeling van de wet tot regeling van ons vestingstelsel in de Tweede Kamer der Staten-Generaal aan de orde was, werd door het initiatief van eenige volksvertegenwoordigers eene bepaling daarin opgenomen, die de regeering verplichtte, de aanvragen van gelden ter uitvoering van die wet zoodanig te regelen, dat in den tijd van *acht* jaren, te rekenen van 1 Januari 1875, alle werken, die als uitvloeisel van die wet gemaakt zouden moeten worden, voltooid zijn. Thans zijn sinds dat tijdstip vier jaren verloopen en alhoewel men volstrekt niet kan beweren, dat in die jaren de helft der uit te voeren werken is gemaakt, zoo is toch het hoogst belangrijke resultaat verkregen, dat op het einde van dit jaar de Nieuwe Hollandsche waterlinie, ook Utrechtsche linie genaamd, grootendeels voltooid zal zijn.

Een uit het oosten aanrukkende vijand zal, althans indien spoedig doeltreffende wetten op de legerorganisatie, de militie en de schutterij worden aangenomen, stuiten op eene krachtige linie, die onder de eerste defensieliniën der wereld genoemd kan worden.

Nu komt de Amsterdamsche stelling aan de beurt; reeds zijn de eerste gelden voor de inrichting dier stelling aangevraagd, en het mag daarom misschien niet ongepast worden geacht, thans de aandacht op die stelling te vestigen. Het ligt volstrekt niet in onze bedoeling in de volgende bladzijden de inrichting dier stelling uit een militair-technisch oogpunt te beschouwen; wij stellen ons alleen voor in groote trekken de volgende vragen te beantwoorden:

1. Wat is de stelling van Amsterdam?
2. Wat is het doel dier stelling?
3. Welke moet, op grond daarvan, hare inrichting zijn?

De eerste dezer drie vragen is zeer gemakkelijk te beantwoorden. De stelling van Amsterdam bestaat thans uit niets anders dan uit eenige kleine aarden werken, waarvan een drietal, het Fort aan de Liede, aan het Nieuwe Meer en het Schiphol, van niet genoegzaam gedekte gemetselde torens zijn voorzien, maar die overigens voor het meerendeel uit weinig meer dan ongeregelde aardhoopen bestaan, die op sommige punten zoodanig in den buitengewoon slappen grond zijn weggezakt, dat ze nauwelijks door den voorbijganger worden opgemerkt. Al is het ook een treurig feit, dat ons laatste reduit, Amsterdam, in zoodanigen toestand verkeert, toch heeft deze ongetwijfeld dit voor, dat men nu bij de inrichting van de stelling geheel vrij is en dat men de uitgestrektheid daarvan en de richting der verdedigingsliniën niet behoeft te regelen naar de ligging van bepaalde forten, zoodat men uitsluitend het doel van het hedendaagsche Amsterdam als verdedigingsstelling voor oogen kan houden.

Niettegenstaande dezen toestand is het toch niet oneigenaardig van de stelling van Amsterdam te spreken, want alhoewel er nagenoeg geene verdedigingswerken zijn, is de natuurlijke ligging van de hoofdstad van ons rijk uit een defensief oogpunt zoo gunstig, dat in Europa geen tweede stad van eenig aanbelang haar te dezen opzichte evenaart. Amsterdam wordt aan de zuid-, west- en noordzijden tot op een belangrijken afstand omgeven door eene aaneenschakeling van droogmakerijen, polders en uitgeveende plassen, die nagenoeg zonder uitzondering beneden de dagelijksche eb zijn gelegen en voor het meerendeel met veel moeite en kosten door kunst worden droog gehouden. Het stellen van inundatiën om Amsterdam is dus ten allen tijde mogelijk. Hoe echter de richting der inundatie-linie zijn zal, is niet juist uitgemaakt; wanneer er dus van de stelling van Amsterdam sprake is, weet niemand juist, wat daarmede bedoeld wordt; men verstaat daaronder dan in het algemeen een verdedigingskring, waarvan Amsterdam de kern uitmaakt, en die beschermd wordt door inundatiën.

In onze geschiedenis hebben de verdedigingsliniën om Amsterdam geene hoofdrol vervuld. Toch zijn zij eenmaal doorbroken. Het was in 1787.

Toen na de beleediging, der gemalin van Prins Willem V door de Patriotsche partij bij de Goejanverwellesluis aangedaan,

Frederik Willem II, Koning van Pruisen, den Hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel met 20,000 man naar de Nederlanden zond om voor zijne zuster voldoening te eischen en dit leger schier geen weerstand ontmoette, daar in de meeste plaatsen de Prinsgezinden de aankomst der Pruisen niet eens afwachtten om het juk der Patriotten af te schudden, scheen alleen Amsterdam, de verzamelplaats van alle voortvluchtige Patriotten, ernstigen weerstand te zullen bieden.

De Zuiderzeedijk, de wegen van Muiden, van Weesp, van Utrecht, van Gouda, van Leiden en van Haarlem werden afgesloten door aarden werken en coupures. De lijn dezer posten liep aan de zuidzijde van de Zuiderzee bij de Diemerdamsche sluis over de Vinkebrug en de Tolbrug, beide vóór Diemerbrug, op de Duivendrechterbrug, Ouderkerk en Amstelveen; de weg van Haarlem naar Amsterdam was afgesloten door een post bij Halfweg, gelegen tusschen het Haarlemmermeer en het Y, waardoor dus de kring om Amsterdam voltooid was. De afstand der posten tot de stad was het kleinst bij de Duivendrechterbrug, alwaar die in rechte lijn slechts 3 kilometers of ruim een half uur gaans, het grootst bij Halfweg, alwaar hij 9 kilometers of ruim anderhalf uur gaans bedroeg. Op alle punten was de afstand echter groot genoeg om bij het toenmalige geschut de stad zelve volkomen tegen een bombardement te vrijwaren.

De Pruisen, overtuigd, dat het hoogst bezwaarlijk zou zijn de stelling in front aan te vallen, besloten een aanval te doen op de retranchementen van Halfweg en Amstelveen, door gebruik te maken van het Haarlemmermeer, alwaar de Patriotten verzuimd hadden even als op het Y en de Zuiderzee gewapende vaartuigen te stationneeren.

Het ontwerp gelukte volkomen; gebruik makende van het Haarlemmermeer en het Nieuwe Meer werden de posten te Halfweg en Amstelveen in den rug genomen. Wel namen de Patriotten nog nieuwe stellingen meer achterwaarts bij het Diemermeer en den Overtoom, maar na een wapenstilstand en nadat Muiden zich had overgegeven, capituleerde Amsterdam.

Het zou zeer verkeerd zijn, uit den geringen weerstand, dien Amsterdam in 1787 aan de Pruisen geboden heeft, het gevolg te trekken, dat het verdedigingsvermogen der stelling van Amsterdam gering is. Het tegendeel zou veeleer moeten geschieden. Juist omdat de Pruisen geene kans zagen om eene niet in tijd van vrede voorbereide, door burgers verdedigde stelling in front

te nemen, gingen zij tot list over. Dat men in den toestand van tweedracht en verwarring, die er toen in ons land heerschten, bij de geringe verdedigingsmiddelen, waarover men beschikken kon, Amsterdam zoo konde afsluiten, dat de Pruisen tot list hun toevlucht moesten nemen, bewijst wel, hoe groot de natuurlijke sterkte van Amsterdam is.

Voor ons levert die veldtocht van 1787 eene hoogst ernstige les en wel deze: hij wijst op het gevaar, dat ons bij de verdediging van onze inundatie-liniën altijd dreigt door eene verrassing of omtrekking. De groote sterkte onzer inundatieliniën doet bij ons het geloof aan hare ontoegankelijkheid ontstaan, maar tevens noodzaakt zij den vijand het uiterste te beproeven om door verrassing onze posten te nemen.

Hier was het verzuim der Patriotten om het Haarlemmermeer niet te doen bewaken oorzaak van de doorbreking van de verdedigingslinie om Amsterdam; in 1672 kostte het geloof aan de onbegaanbaarheid van een voetpad in de inundatie om Woerden aan Zuylenstein en de zijnen het leven.

Omstreeks twaalf jaar later werd Amsterdam andermaal bedreigd. De gelukte landing der Engelschen en Russen in Noord-Holland in Augustus en September 1799 maakte het noodig, Amsterdam aan de noordzijde te dekken. Het was de bekende Generaal Krayenhoff, die toen eene lijn versterkingen deed aanleggen, van Monnikendam over de Purmer en Purmerend tot Knollendam, welke, gedekt door inundatiën, Amsterdam op grooten afstand tegen een aanval beveiligde. Door den voorspoed der Fransche Bataafsche wapenen werd die stelling echter niet aangevallen.

Blijkt uit de aangehaalde voorbeelden de mogelijkheid om de stelling van Amsterdam spoedig in staat van verdediging te brengen door de sterkte, die zij aan hare natuurlijke ligging ontleent, onverantwoordelijk zou het zijn, zoo men in den tegenwoordigen tijd het ter verdediging inrichten van de positie voor tijd van oorlog wilde overlaten, omdat de snelheid der operatiën zooveel grooter is dan vroeger, omdat de hulpmiddelen van den aanval zooveel aanzienlijker zijn dan toen, omdat men volstrekt niet bekend is met den tijd, waarover men zal kunnen beschikken, en eindelijk, omdat het doel der stelling van Amsterdam eene andere is dan in de vorige eeuw, hetgeen blijken zal uit de beantwoording van de tweede vraag: Wat is het doel dier stelling?

Bekend is het, dat ons tegenwoordig zoogenaamd geconcentreerd defensie-stelsel tot doel heeft, in elk geval - welke ook de sterkte of het aantal onzer vijanden moge wezen - het gedeelte van ons vaderland, gelegen tusschen de zuidelijke stroomen, de Noordzee, de Zuiderzee en de Nieuwe Hollandsche waterlinie, tegen iederen aanvaller te verdedigen. Tot bijzondere doeleinden worden ook buiten dit gedeelte versterkingen behouden en gemaakt, maar deze dienen beschouwd te worden als noodzakelijke aanhangsels van de verdediging van Holland en het westelijk gedeelte van Utrecht.

Bij een aanval uit het oosten stuit de vijand op de Nieuwe Hollandsche waterlinie, terwijl, als de aanvalsrichting uit het zuiden genomen wordt, door hem eerst een belangrijke zeearm, het Hollandsch Diep, moet worden overgetrokken, waarna nog 2 overgangen over aanzienlijke rivieren moeten volgen, alvorens hij zich in het hart van het land bevindt. Zijn wij aan de zuidzijde waakzaam, kunnen wij een gedeelte van ons veldleger en onze marine voor de verdediging van dat frontier beschikbaar stellen, dan voorzeker blijft ook de aanval op de zuidzijde van het te verdedigen gedeelte voor den vijand eene zeer hachelijke onderneming, waartoe hij niet spoedig zal overgaan. Getuige daarvan, dat in 1793 de Fransche Generaal Dumouriez; wien men voorwaar geene stoutmoedigheid zal ontzeggen, aarzelde zijn plan om ons land van die zijde aan te vallen te volvoeren, omdat hij de kans van slagen tegenover de door de Nederlanders genomen maatregelen niet zeer groot scheen te achten. Wel is waar is sedert dien tijd de brug bij de Moerdijk over het Hollandsch Diep gelegd, maar wanneer het acces over die brug door een fort verdedigd wordt en eenige brugvakken zijn uitgenomen, of wel wanneer een bruggenhoofd op den Brabantschen oever is aangelegd, dan zal men te dezen opzichte in geen nadeeliger toestand zijn dan in 1793.

Hoewel dus onze defensie-lijn aan de landzijde zeker sterk mag genoemd worden, altijd dreigt bij eene lange verdedigingslinie - en de onze is aan de landzijde van de Zuiderzee tot Gorinchem 11, en vandaar tot aan de Noordzee ruim 13 uur, dus in het geheel 24 uur lang - het gevaar eener verrassing op een bepaald punt. Tal van bevelvoerenden op verschillende punten kunnen hunnen plicht uitstekend vervullen, maar wanneer slechts één zich aan plichtverzuim of zorgeloosheid schuldig

maakt, kan de defensie-linie doorbroken zijn. Het zij verre van ons, dat wij dit plichtverzuim of die zorgeloosheid bij een toekomstigen oorlog bepaald verwachten, maar in de praktijk moet men toch met de mogelijkheid daarvan rekening houden. De geschiedenis van ons eigen land is trouwens daar om te bewijzen, dat die vrees niet ijdel is; bij de verdediging onzer linieën in 1672 zoowel als in 1787 is dit plichtverzuim voorgekomen.

Wij behoeven slechts te herinneren aan den Kolonel Painet-Vin, die in 1672, toen de Fransche Maarschalk Luxembourg zijn gewaagden tocht over het ijs onzer inundatie-liniën ondernomen had en zich tot den terugtocht genoodzaakt zag, zijn post te Nieuwerbrug, zonder daartoe bevel te hebben ontvangen, verliet en naar Gouda de wijk nam; wij behoeven slechts te wijzen op de handelwijze der Patriotten bij het fort Uitermeer in 1787. Op kanonschots-afstand van dit fort was eene ophaalbrug in het acces, waarop het verdedigingswerk gelegen was; bij die brug was eene wacht van 7 man opgesteld, die de brug ophaalde en daarbij een boer op post zette. Eenige Pruisische ruiters naderden. De boer, volstrekt niet bedacht op eene verrassing, liet op hunne bedreigingen de brug neder; in een oogenblik waren de 7 Patriotten ontwapend en ging het in vollen galop op het fort aan, waarvan de commandant verzuimd had de brug af te sluiten. Zoo werd Uitermeer door ruiterij overrompeld.

Beide voorbeelden bewijzen genoegzaam, dat althans de mogelijkheid van eene verrassing door plichtverzuim bestaat; dat de kans daarop grooter wordt, wanneer, zooals bij ons defensiestelsel, bij onze lange verdedigings-liniën, talrijke posten bezet moeten worden, is duidelijk. Maar juist bij die kansen mag ééne enkele linie niet voldoende geacht worden. De onafhankelijkheid van den Staat mag niet afhangen van één bevelvoerende, van een ongelukkig toeval, en daarin ligt reeds voldoende reden om de hoofdstad des Rijks nog afzonderlijk te beveiligen, zoodat, wanneer de nieuwe Hollandsche waterlinie mocht vallen, de vijand andermaal den aanval moet beginnen.

Doch er zijn nog veel belangrijker redenen, waarom de stelling bepaald onmisbaar is; er kunnen zich namelijk omstandigheden voordoen, waarin het bezit der Nieuwe Hollandsche waterlinie hoegenaamd geene waarde heeft. Tot dusverre hebben wij gesproken van een aanval van de landzijde;

het te verdedigen gedeelte van ons Rijk heeft echter ook eene zeekust van Muiden over den Helder tot aan den hoek van Holland, ongeveer 43 uur lang, en al neemt men aan, dat het ons mogelijk zal zijn aan vijandelijke schepen door onze marine in verband met versperringen den toegang tot de Zuiderzee te ontzeggen, dan nog blijft er eene Noordzeekust van 22 uur lengte over, die bloot staat aan den aanval van alle zeemogendheden. Bij een oorlog met Engeland bijv. heeft onze Nieuwe Hollandsche waterlinie hoegenaamd geene waarde.

Ondoenlijk, finantiëel onmogelijk zou het zijn langs de geheele kust deugdelijke versterkingen, bestand tegen het vuur der zwaarste vuurmonden, aan te leggen; een eerste plicht is het echter, dit bij de bestaande of te maken havens te doen, omdat, als de aanvaller niet spoedig meester is van eene haven, eene landing op eene vijandelijke kust groote bezwaren oplevert. Niet zoozeer het doen der landing zelve; ons is althans uit de krijgsgeschiedenis geen enkel voorbeeld bekend van eene landing, die, reeds begin van uitvoering verkregen hebbende, niet geheel is kunnen worden volvoerd. Zelfs bij de landingen, waarbij verdedigende troepen ter plaatse aanwezig waren en zich met kracht tegen de onderneming verzetten, zooals bij die der Engelschen in Noord-Holland in 1799 en in 1801 in Egypte, waar een ernstige strijd werd gevoerd tijdens de landing plaats had, kon de aanvaller vasten voet krijgen aan den wal. De reden daarvan ligt trouwens voor de hand. De te bewaken kust is gewoonlijk zeer lang; de vijandelijke vloot kan elk geschikt punt voor de landing kiezen; de verdedigende troepen zijn natuurlijk langs de kust verdeeld, omdat het landingspunt geheel onbekend is, zoodat, wanneer de landing plaats heeft bij eene ernstige onderneming der aanvallers, deze gewoonlijk reeds dadelijk de meerderheid heeft en reeds een aanmerkelijk deel zijner troepen ontscheept zal hebben, alvorens de verdediger zijne troepen op het landingspunt kan concentreeren.

Maar is de landing eenmaal verricht en kunnen de verdedigende troepen den aanvaller door het nemen eener gunstige stelling beletten verder landwaarts terrein te winnen, dan zal deze laatste voor de verpleging zijner troepen op zijne schepen aangewezen zijn; heeft hij nu geene haven in zijn bezit, dan is zijn toestand zeer hachelijk als de zee onstuimig wordt, zoodat zijne vloot zich van de kust moet verwijderen.

Wel is waar heeft de verdediger sinds de aangehaalde landingen door de spoorwegen het voordeel verkregen spoediger troepen op een bepaald punt te kunnen vereenigen, een voordeel, waarvan door de richting van onzen Noord-Hollandschen spoorweg, die gedeeltelijk veel te ver van de kust verwijderd is, niet genoegzaam kan worden partij getrokken, maar aan de andere zijde heeft de aanvaller het veel grootere voordeel der stoomschepen, waardoor hij oneindig minder dan vroeger van den wind afhankelijk is.

Voorzeker, eene landing op onze Hollandsche kust blijft altijd eene stoutmoedige onderneming en eene onderneming, waartoe zeer groote toebereidselen vereischt worden, maar als waarschijnlijk, mag wel worden aangenomen, dat, als die toebereidselen gemaakt en de maatregelen van den vijand doeltreffend genomen zijn, als deze over eene sterke oorlogsvloot kan beschikken en het weder zijne onderneming begunstigt, ons veldleger en onze marine slechts eene geringe kans zullen hebben, de landing te beletten.

Dit klinkt zeker ontmoedigend en toch bij nader inzien is die toestand zoo donker niet. De leger-afdeeling, die door middel van eene landing onzen bodem betreedt, zal altijd veel zwakker moeten zijn, dan die, welke men aan de landzijde ons vaderland kan doen binnenrukken. De reden daarvan is gelegen in de verbazende toebereidselen, die noodig zijn om zelfs een zwak leger over de zee te brengen. De eerste afdeeling der Engelsche landingstroepen was bij de onderneming van 1799 tegen de Noord-Hollandsche kust slechts 15000 man sterk en voor hun transport werden toen reeds 100 transportschepen gebezigd. Bij de landing der Engelschen in Zeeland in 1809 was de transportvloot reeds 1500 schepen sterk, om een leger van slechts 38,000 man landingstroepen over te voeren; deze vloot werd gedekt door eene oorlogsvloot van 37 linieschepen, 30 fregatten en 84 kleinere schepen, totaal 141 oorlogsvaartuigen.

De grootste leger-afdeeling, die door middel van eene landing op de vijandelijke kust werd gezet, was het Fransch-Engelsch-Turksche in 1854 bij Eupatoria in de Krim. Dat leger was toen 62000 man sterk; het besluit tot die onderneming was reeds den 4^{den} Juli te Varna op Turksch grondgebied genomen; toch kon men eerst den 25sten Augustus, dus ruim zeven weken daarna, met de inscheping een aanvang maken, en dat

niettegenstaande de twee eerste zeemogendheden der wereld en eene zeemogendheid van den tweeden rang daartoe alle krachten inspanden.

Tot het overbrengen van 5000 man infanterie en cavalerie uit Britsch-Indië bezigde Engeland in het begin van het vorige jaar reeds meer dan 30 schepen van de grootste soort.

Veilig kan dan ook worden aangenomen, dat bij eene eventueele landing op onze kust het vijandelijk leger hoogstens eene sterkte zal hebben van 2 legerkorpsen of 60,000 man, maar zeer waarschijnlijk is het dat die sterkte niet zal worden bereikt.

Het is natuurlijk dat, zoodra bekend is waar de vijand landt, wanneer met zekerheid kan worden onderscheiden, welke demonstratiën van den vijand slechts schijnvertooningen zijn om ons te misleiden en waar de ernstige aanval plaats heeft, de langs de kust opgestelde verdedigende troepen zich zoo snel mogelijk naar het bedreigde punt begeven, waartoe ook het transport per spoor kan plaats hebben. Juist echter omdat het zoo moeilijk is uit te maken, of de aanval des vijands slechts eene schijnvertooning is, zullen die troepen hunne plaatsen niet spoedig mogen verlaten en zullen zij dus in de meeste gevallen waarschijnlijk te laat komen om den vijand de landing te beletten, daar deze zich dan reeds met overmacht op de kleine ter plaatse aanwezige troepen-afdeeling geworpen en zich met aanzienlijke strijdkrachten op den oever genesteld zal hebben. Bij de landing in de Krim hadden de Franschen in vier uur tijds bijna 20000 man infanterie en 18 stukken geschut aan land gezet.

Alhoewel de vijand op den eersten dag zeker wel al zijne infanterie zal kunnen ontschepen, zoo is het er echter verre vandaan, dat hij daarom dadelijk zijn marsch in het betreden land zou kunnen aanvaarden; belangrijke tijd wordt er vereischt tot het ontschepen der paarden, stukken, munitie-caissons en alles wat op de verpleging betrekking heeft; wij zien dan ook in de geschiedenis, dat er altijd eenige dagen verloopen, alvorens de gelande vijand tegen een verdediger, die stand houdt, kan oprukken. Zoo landt bijv. den 7^{den} Augustus 1799 een gedeelte van het Engelsche leger op de Noord-Hollandsche kust bij Calandsoog, maar het duurt tot den 19^{den} September, alvorens het zijne stelling in de Zijpe verlaat, om aanvallend te werk te gaan.

Den 8sten Maart 1801 landen de Engelschen bij Aboukin op de Egyptische kust, maar zij kunnen eerst den 12den oprukken.

Het verbonden Engelsch-Fransch-Turksche leger is den 14den September 1854 grootendeels aan land, maar het duurt tot den 19den, alvorens het zich in de richting van de Alma in beweging kan stellen.

Die dagen, welke de aanvaller bepaald noodig heeft, moet de verdediger zich ten nutte maken, om alle beschikbare troepen te verzamelen en zich met kracht op den vijand te werpen, of wel, wanneer deze handelwijze door de sterke stelling des vijands geene gunstige resultaten belooft, eene zoodanige positie in te nemen, dat de vijand bij een aanval zeer nadeelige kansen heeft, maar toch genoodzaakt is den aanval te doen om voort te kunnen rukken.

Het is intusschen zeer wel mogelijk, dat de aanvaller den verdediger terugdringt; ook is bij de verdediging van ons land het geval zeer goed denkbaar, dat wij tegenover den vijand, die de landing verricht, een zoo klein aantal troepen kunnen stellen, dat de aangegeven wijze van verdediging door de groote overmacht des vijands volstrekt geene kansen voor den goeden uitslag oplevert, bijv. bij een gelijktijdigen aanval op onze linieën aan de landzijde en aan de kust; in beide gevallen is het duidelijk dat ons leger een steunpunt moet hebben, waar het, zelfs bij veel kleinere sterkte dan die des vijands, zich staande kan houden, waar het altijd in staat is den vijand het ‘tot hiertoe en niet verder’ toe te roepen.

Voor eene zoodanige stelling is de positie van Amsterdam bijzonder geschikt. Door het Nieuwe Noordzeekanaal is het noordelijk gedeelte van Noord-Holland van het zuidelijk gedeelte gescheiden; landt de vijand nu op de kust ten noorden van dat kanaal, dan zal het zeer wel mogelijk zijn hem den toegang tot het verdere gedeelte van ons land te ontzeggen. De afstand van den afsluitdijk bij Schellingwoude tot aan den mond van het Noordzeekanaal is in rechte lijn niet meer dan vijf uur gaans; dit zou voorwaar eene zeer lange lijn zijn om te verdedigen, indien zij geen anderen steun verschafte dan het kanaal zelf, indien niet de gunstige omstandigheid bestond, dat het ten noorden van het kanaal gelegen terreingedeelte gevormd werd door lage, drassige polders, waaaronder de polders Waterland, Oost- en Westzaan en Assendelft. Het terrein maakt

hier de verdediging tegen een overmachtigen vijand zeer gemakkelijk; kleine werken op de weinige accessen zullen hier voldoende zijn en hoofdzakelijk moet de aandacht gewijd worden aan den ongeveer één uur breede terreinstrook tusschen Beverwijk en de Noordzee, alwaar door de versterkingskunst voorzien moet worden in het gebrek aan eene genoegzame hoeveelheid troepen.

Ongetwijfeld is het ook mogelijk, dat de vijand niet op het gedeelte der kust ten noorden, maar op dat ten zuiden van het kanaal zijn landing verricht. Eene landing op het eerstgenoemde gedeelte levert hem het zoo gewichtige voordeel op, dat het hem gelegenheid verschaft de belangrijke stelling van den Helder-Nieuwediep zoowel van de landzijde als van de zeezijde aan te vallen, waardoor de kansen om die plaats ten val te brengen, voor hem belangrijk stijgen. Zooals reeds is opgemerkt, vóór alles heeft de gelande vijand eene haven noodig, want zelfs al zou hij in Noord-Holland alles vinden, wat voor de verpleging en het onderhoud zijner troepen noodig is, dan nog moet hij gemeenschap hebben met zijne vloot, voor den aanvoer van materieel en munitie en voor de aanvulling der troepen. Te dezen opzichte verkeeren wij op het oogenblik in een zeer gevaarlijken toestand. De verdedigingswerken aan de landzijde van de stelling Helder-Nieuwediep zijn zeer zwak, maar zij zijn toch aanwezig; maar zoowel bij de nieuwe haven van Ymuiden, waar zeer groote schepen kunnen binnenvallen, als aan den nieuwen Maasmond, waar dit niet het geval is, maar die toch uitstekend gebezigd zal kunnen worden voor den aanvoer van het voor het vijandelijke landingsleger benoodigde door schepen van minderen diepgang, bestaat nog niets. Werden wij op het oogenblik met eene aanzienlijke zeemogendheid in een oorlog gewikkeld, dan zouden wij weinig anders kunnen doen dan de haven van Ymuiden en den Maasmond voor den vijand onbruikbaar maken, bijv. door groote betonblokken te werpen tusschen de muren van de zeesluizen te Ymuiden en door den havenmond en dien van de Maas te versperren door watermijnen. Voorzeker zouden wij den vijand daardoor last veroorzaken; wij zouden hem beletten aanstonds van die havens gebruik te maken; toch zouden onze maatregelen slechts eene zeer tijdelijke uitwerking hebben.

Versperringen en torpedo's - het is genoegzaam gebleken - hebben alleen duurzame waarde als zij krachtig bestreken worden

door het vuur van batterijen. De industrie is heden ten dage te zeer gevorderd om in tijden van oorlog, waarin tegen geene offers, hoe groot ook, wordt opgezien om het gestelde doel te bereiken, niet in betrekkelijk korten tijd de genoemde hindernissen, zoo zij niet door batterijen worden verdedigd, op te ruimen. Ook moet niet uit het oog verloren worden, dat door die versperringen onze eigen schepen of die onzer bondgenooten, zoo wij die mochten hebben, ook belet worden van het kanaal gebruik te maken.

Omtrent dit beginsel, dat bij alle havens op onze Hollandsche Noordzeekust verdedigingswerken moeten worden gemaakt, zijn alle zaakkundigen het eens; dat bij de haven van Ymuiden en den Nieuwen Maasmond forten moeten verrijzen, dat de positie van den Helder verbeterd moet worden, dit wordt door ieder toegestemd, maar - uitstel is gevaarlijk.

Hebben wij hiervoren gezegd, dat de positie van den Helder het groote aantrekkingspunt voor den vijand zou zijn om de landing ten noorden van het Nieuwe Noordzeekanaal te doen, ook voor eene landing ten zuiden van dat kanaal is veel aan te voeren. Eene landing op de Zuid-Hollandsche kust brengt den vijand onmiddellijk in het dichtst bevolkte gedeelte des lands, levert de koninklijke residentie met haar geschutgieterij, de militaire werkplaatsen te Delft, benevens de steden Rotterdam, Schiedam en Leiden reeds dadelijk in zijne macht, opent voor hem de handels-depôts van Rotterdam, de graanmagazijnen van Schiedam en - wat wel het meeste gewicht in de schaal zal leggen, indien de aanval aan de landzijde met een aan de zeezijde gepaard gaat - zij brengt hem rechtstreeks in den rug der Nieuwe Hollandsche waterlinie, zoodat deze het grootste gedeelte van hare waarde verliest en vermoedelijk wel door den verdediger ontruimd zal worden.

Eene zoodanige landing, in verband met een aanval aan de landzijde, is voor Nederland wel de ongunstigste onderstelling, die gemaakt kan worden; toch moet ons verdedigingsstelsel ook op die onderstelling gebaseerd zijn en alweder zullen wij onze toevlucht moeten nemen tot de stelling van Amsterdam en gebruik maken van hare voordeelige ligging. Het noordelijk gedeelte van Noord-Holland, waarin bij de eerste onderstelling, namelijk die van eene landing op de kust ten noorden van het Kanaal, de vijand moest worden opgesloten, moet nu in

ons bezit blijven. Wordt, na eene landing des vijands op de Zuid-Hollandsche kust, de Nieuwe Hollandsche waterlinie verlaten, dan is het weder de stelling van Amsterdam, die den toegang tot het noordelijk gedeelte van Noord-Holland moet afsluiten.

Ook hier bestaat evenzeer de gunstige gelegenheid daartoe als ten noorden van het Kanaal, maar ook hier is een gedeelte, en wel dat van Zandpoort tot de zee, eene ongeveer één uur breede duinstrook, tot welker verdediging ons veldleger den steun van fortificatie-werken niet zal kunnen ontberen.

Het zal wel geen betoog behoeven, hoe zeer het bij een zoo ongunstigen toestand, een aanval op onze liniën aan de landzijde en gelijktijdig daarmede eene landing op de Zuid-Hollandsche kust, voordeelig is als de vijand zich niet in Noord-Holland kan uitbreiden en dus de stelling van Amsterdam niet geheel kan insluiten. Amsterdam blijft dan met geheel Noord-Holland en met de positie Helder-Nieuwediep in onafgebroken gemeenschap, en van uithongering, dat groot gevaar voor eene stelling, die van alle zijden kan ingesloten worden, kan dan geen sprake zijn.

Uit het vorenstaande zal duidelijk gebleken zijn, dat er geen twijfel aan mag bestaan, of de strook tusschen de Zuiderzee en de Noordzee moet zoowel voor den vijand, die uit het zuiden, als wanneer hij uit het noorden oprukt, afgesloten kunnen worden. Zooals reeds is opgemerkt, bestaat daartoe van den afsluitdijk bij Schellingwoude tot Velzen geen het minste bezwaar, daar men alleen werken behoeft te maken op de weinige accessen door het reeds uit den aard zeer onbegaanbare terrein, dat bovendien nog geïnundeerd kan worden. Voor het gedeelte van Velzen tot aan zee zou dit doel bereikt kunnen worden door het bouwen van eenige forten aan het Kanaal, forten, die zoowel naar de noord- als naar de zuidzijde van batterijen voorzien zijn.

In geenen deele kan echter gezegd worden, dat door die handelwijze de stelling van Amsterdam de kracht zou verkrijgen die bereikbaar is. Nu de grootsche gedachte om onze hoofdstad langs den kortsten weg door een ruim kanaal met de Noordzee te verbinden werkelijkheid is geworden; nu de gunstigste verwachtingen, die men van die poging kon koesteren, vervuld zijn, nu mag niet verzuimd worden ook de talrijke millioenen,

aan die verbinding ten koste gelegd, tevens dienstbaar te maken aan het defensief vermogen. Door dit kanaal kan Amsterdam niet alleen eene handelsstad van den eersten rang blijven, maar daardoor kan het ook eene sterkte worden, als geen tweede ter wereld bestaat. Daartoe is het noodig, dat de verbinding van onze hoofdstad met de Noordzee ook bij een beleg blijve bestaan, dat noch een in Noord-Holland, noch een in Zuid-Holland gelande vijand, noch een vijandelijk leger, dat onze oostelijke of zuidelijke liniën heeft doorbroken, ons de vaart op dat kanaal kan beletten. Daardoor moet, als de positie van Amsterdam aan de landzijde is ingesloten, de gemeenschap worden onderhouden met de Noordzee en door middel van deze met onze bondgenooten, waaronder wij, bij een oorlog met Duitschland of Frankrijk, waarschijnlijk in de eerste plaats Engeland mogen rekenen.

Wellicht wordt door sommigen uit de geschiedenis der laatste jaren afgeleid, dat men op de hulp van Engeland niet vertrouwen kan; dat op het bondgenootschap met dien staat niet te rekenen valt; maar naar onze meening is die vrees niet gegrond. Niet om edele motieven, niet om den zwakkere te steunen, maar alleen uit eigenbelang zal Engeland vermoedelijk onze bondgenoot zijn. Dat rijk zal niet dulden, dat onze schoone zeehavens in het bezit komen van de eene of andere mogendheid van den eersten rang; niet oneigenaardig zijn den Helder, Ymuiden en Vlissingen - in het bezit van eene groote mogendheid - wel eens vergeleken bij geladen pistolen op de borst van Engeland gericht. En al wil men aannemen, dat Groot-Brittanje ook door die vrees er niet toe te brengen zou zijn ons met een hulpkorps bij te staan; dat het die opoffering te groot zou achten; als zeker kan wel worden aangenomen, dat het ons in ons verzet zal steunen, dat het ons in de Amsterdamsche stelling aan niets zal ontbreken. Bij een oorlog met Duitschland zullen de Fransche schepen ons voorzeker van het benoodigde voorzien. Maar opdat die aanvoer van buiten plaats kunne hebben, is het een vereischte, dat wij er voor zorgen, dat de scheepvaart op het Noordzeekanaal door den vijand, die ons van de landzijde aanvalt, niet onmogelijk kan worden gemaakt.

En voor het geval dat wij volstrekt geen bondgenooten mochten hebben, dat niet alleen Amsterdam aan de landzijde is ingesloten, maar ook onze havens zijn geblokkeerd, ook dan is het behoud

der vrije vaart van Amsterdam naar zee van het hoogste gewicht. De gemeenschap der stelling van Amsterdam met de buitenwereld kan alsdan alleen worden onderhouden door blokkadebrekers, koopvaardij-stoomschepen, die harder loopen dan de meeste oorlogsvaartuigen, maar opdat die schepen zullen komen, is het een eerste vereischte, dat zij in veiligheid zijn, zoodra zij de haven van Ymuiden bereikt hebben, want als zij gedurende de vaart op het Kanaal door vijandelijke landbatterijen getroffen kunnen worden, dan zou het breken der blokkade geheel onnut zijn geweest.

Eindelijk is het open houden van het Kanaal noodig om van onze marine in tijd van oorlog een doeltreffend gebruik te kunnen maken. De vijandelijke blokkade-eskaders moeten nooit met rust gelaten worden; onze ramschepen en torpedo-booten moeten nu uit de eene, dan uit de andere haven te voorschijn komen, om aan de vijandelijke schepen afbreuk te doen. Het Noord-Hollandsch Kanaal levert ons de gemeenschap binnen 's lands tusschen den Helder en Amsterdam voor die vaartuigen. Maar om van Amsterdam naar Ymuiden te komen, is het noodig, dat de vaart op het Noordzeekanaal vrij blijve en de vijandelijke batterijen daarop geen vuur kunnen brengen.

Om dit doel te bereiken worden zoowel ten noorden van het Kanaal, van Beverwijk naar zee, als ten zuiden daarvan, van Zandpoort naar zee, eenige versterkte punten vereischt, tusschen welke dan in tijd van oorlog door onze troepen stellingen kunnen worden ingenomen, waardoor de vijand belet wordt tot het Kanaal te naderen.

Alleen dan, wanneer de stelling van Amsterdam aan beide zijden van het Kanaal tot aan de zee wordt doorgetrokken, kan zij geacht worden te voldoen aan de eischen, die men stellen kan aan een laatste reduit van een staat als Nederland, rijk in geld, rijk in traditiën en fier op het behoud zijner onafhankelijkheid.

Voorzeker, wij ontveinzen ons geenszins de bezwaren, die tegen de uitvoering van dat plan kunnen worden aangevoerd; het is ons geenszins onbekend, dat forten in eene duinstreek dure forten zullen zijn, omdat de stormvrijheid aldaar niet, zooals bij al onze versterkingen, door natte grachten, maar door muren moet verkregen worden; het is zeer waarschijnlijk dat het gedeelte van het terrein, dat uit die forten bestreken kan worden,

betrekkelijk gering is; niet onmogelijk is het, dat om deze reden hier en daar eenige afgravingen moeten gemaakt worden, maar dat alles neemt niet weg, dat de voordeelen, aan het behoud van de vrije gemeenschap van Amsterdam naar zee verbonden, veel grooter zijn dan de finantiëele nadeelen. Bovendien al zijn de forten in de duinen niet goedkoop, er bestaan toch ook redenen, waarom de vijand niet gemakkelijk tot een beleg daarvan kan overgaan en waarom zij dus eenvoudiger en op kleiner schaal kunnen worden ingericht. Er staat hem toch geen enkele weg door de duinen ten dienste. Elke onderneming van ernstigen aard tegen die forten zou hem de grootste bezwaren opleveren; de smalle strook, waarover hij slechts kan beschikken, het vervoer van zijne vuurmonden en zijne munitie, dat alles verschaft hem zoodanige moeielijkheden, dat een beleg dier forten zeer onwaarschijnlijk wordt.

Bovendien kunnen, als er slechts enkele vaste steunpunten tusschen de zee en het polderland bestaan, in tijd van oorlog de te groote tusschenruimten daarvan zonder bezwaar door tijdelijke werken worden aangevuld.

De hoofdbezwaren tegen het behandelde plan kunnen onmogelijk elders gezocht worden dan in de kosten. Mochten deze vooral in de magere jaren, waarin thans de staatsfinantiën verkeeren, te groot geacht worden, dat men dan toch vooral het beginsel van de vrije gemeenschap met de zee niet opgeve, want ook met minder kosten is deze, hoewel niet op zoo doeltreffende wijze, te verkrijgen. In dit geval zouden wij - hoewel noode - in overweging wenschen te geven de versterkingen ten zuiden van het Kanaal, behalve die aan den mond, voorloopig niet te maken. Landt de vijand nu in Noord-Holland ten noorden van het Kanaal, dan is de toestand volkomen dezelfde als bij eene dubbele versterkte linie. Landt hij echter in Zuid-Holland, dan zal hij, oprukkende tot nabij het Kanaal, de scheepvaart daarop voor ons wel onmogelijk maken, maar in dat geval is de gemeenschap met de zee nog open door het Noord-Hollandsch Kanaal langs den Helder, als wij slechts zorgen, dat de vijand het Noordzee-Kanaal niet kan overschrijden, waartoe wij wel bij machte zullen zijn, als de ten noorden van het Kanaal gebouwde werken ook aan de zuidzijde van batterijen voorzien zijn en als ons veldleger of een gedeelte daarvan zich ten noorden van het Kanaal verschanst. Voorzeker heeft men dan niet dezelfde voordeelen verkregen als

bij eene dubbele versterkte linie. De waterweg van Amsterdam naar den Helder is veel langer dan tot Ymuiden; de verdediging van het Kanaal is minder krachtig; de toestand der forten aan zee bij den mond van het Kanaal minder gunstig, omdat zij ook in den rug aangevallen kunnen worden; bij eene blokkade kunnen de blokkade-brekers niet in Ymuiden binnenvallen; onze oorlogsschepen kunnen evenmin die haven uitloopen, omdat wij het gebruik van het Kanaal missen; maar ontegenzeggelijk is het bouwen van slechts ééne versterkte linie oneindig beter, dan reeds vooruit te bepalen, dat Amsterdam in tijd van oorlog van de zee afgesloten zal zijn, door welke bepaling ook de forten aan zee een belangrijken steun zullen missen.

Daarom - wanneer er geoordeeld wordt, dat thans geene gelden beschikbaar gesteld kunnen worden om beide versterkte liniën te maken - dan voorloopig de noordelijke alleen tot stand gebracht; de positie van Amsterdam wordt daardoor niet bedorven. Hoogst verkeerd zou het zijn, thans door eene misplaatste zuinigheid en eene bekrompen opvatting het behoud der verbinding van Amsterdam naar zee in oorlogstijd voor de toekomst onmogelijk te maken. Het moet niet gezegd kunnen worden, dat Nederland een groot werk tot stand bracht, maar niet groot genoeg was om het geheel te voleindigen; dat het tientallen millioenen over had voor het Kanaal, maar niet enkele millioenen wist beschikbaar te stellen om zich het bezit van dat Kanaal in alle omstandigheden te verzekeren.

Uit de vorige beschouwingen blijkt dus, dat het doel van de stelling van Amsterdam is, het vormen om de hoofdstad des Rijks van eene naar alle zijden verdedigbare stelling, die het noordelijk gedeelte van de Provincie Noord-Holland van het overige gedeelte van den staat scheidt en ten allen tijde de vrije gemeenschap van Amsterdam met de Noordzee verzekert.

Met de uiteenzetting van het doel der stelling van Amsterdam is ook hare inrichting reeds gedeeltelijk besproken. Reeds het doel der stelling geeft hare uitbreiding in de richting van oost naar west van de Zuiderzee tot de Noordzee aan; het blijft echter de vraag, hoe ver zij zich in de richting van het zuiden naar het noorden moet uitstrekken?

Allereerst moet de hoofdstad zelve volkomen beveiligd zijn tegen een bombardement; de verdedigingswerken moeten dus

op geen kleineren afstand dan 8000 M. van de stad verwijderd liggen, maar voor de uitgebreidheid der stelling komt nog eene andere zaak in aanmerking, namelijk de voeding.

Hiervóór is aangetoond, dat het een hoofdvereischte is, dat Amsterdam gemeenschap met de Noordzee houdt, maar er zijn gevallen denkbaar, waarin die gemeenschap ons minder groote voordeelen zou opleveren, bijv. wanneer wij in oorlog zijn met de eerste zeemogendheid; ook kan het geval zich voordoen, dat de vijand, die ons van de landzijde aanvalt, onze positie aan het Kanaal heeft geforceerd en ons van de zee heeft afgesneden. Ook dan moet Amsterdam zich lang staande kunnen houden, maar in dat geval blijft voor elke groote stad de uithongering een groot gevaar. In de jongste oorlogen heeft dit oorlogsmiddel eene voorname rol gespeeld. Parijs, Metz en Plewna zijn gevallen niet door wapengeweld, maar door den honger; voorwaar eene ernstige waarschuwing om een grondig onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid eener uithongering van Amsterdam, indien de stelling in den ongunstigen toestand verkeerde van afgesneden te zijn van de zee.

Het was de tegenwoordige Minister van Oorlog[1], die als waarnemend Hoofd-intendant zich ernstig aan deze taak wijdde en den uitslag van zijn onderzoek nederlegde in eene in het vorige jaar verschenen brochure, getiteld ‘Amsterdam in staat vau beleg’. Op diens voetspoor heeft de Majoor der genie Gijsberti Hodenpijl dat onderzoek voortgezet en - zich nu eens met de zienswijze van den Heer den Beer Portugael vereenigende, dan weder eenigszins daarvan afwijkende - de quaestie der approviandeering van Amsterdam tot nog grooter klaarheid gebracht. De hier volgende opgaven zijn aan den arbeid dier beide Schrijvers ontleend.

Als grondslag wordt thans aangenomen eene stelling om Amsterdam van zoodanige uitgebreidheid, dat zij het noordelijk gedeelte van Noord-Holland van het overig gedeelte des lands afsnijdt en zich ten noorden uitstrekt tot ongeveer aan de stelling van Krayenhoff in 1799, waarbij de lijn der verdedigingswerken ongeveer over Edam en Purmerende naar Knollendam loopt. Aan de zuidzijde volgt die lijn ten oosten van den Haarlemmermeerpolder de richting Amstelveen-Nieuwersluis.

Bij die onderstelling kan men aannemen, dat in tijd van

1 Thans afgetreden.

oorlog in de Amsterdamsche stelling gevoed moeten worden ongeveer 545,000 menschen, waaronder dan gerekend zijn 60,000 man van de krijgsmacht en 50,000 personen, die uit de door den vijand bezette provinciën in de reduitstelling geweken zijn. Rekent men daarbij op 30,000 man der weerbare bevolking als reserve, dan wordt de krijgsmacht 90,000 man sterk en blijven er 455,000 inwoners over.

De vraag is nu: voor hoe lang moet geapproviandeerd worden? Natuurlijk voor hoe langer hoe beter, maar overdreven eischen te dezen opzichte leiden tot onmogelijkheden. De beide genoemde Schrijvers nemen minstens een half jaar aan. Oppervlakkig beschouwd moge die eisch nederig voorkomen; wanneer men echter in aaumerking neemt, dat men eerst op de proviand begint te teren als Amsterdam aan alle zijden is ingesloten, ook van de zeezijde, dus als de oorlog reeds een geruimen tijd heeft geduurd; als men voorts overweegt, dat in een oorlog met eene groote mogendheid - en geene andere zou in staat zijn de stelling van Amsterdam aan alle zijden te gelijk in te sluiten - een weerstand van een half jaar, alleen door ons laatste reduit, zonder dien van de buitenstellingen en den tijd benoodigd voor het geheel insluiten der Amsterdamsche stelling te rekenen, reeds zeer belangrijk mag worden geacht; als men eindelijk bedenkt, dat de krijgsgeschiedenis leert, dat eene ingesloten vesting het gewoonlijk veel langer uithoudt, dan het aantal maanden, waarvoor zij geapproviandeerd is, en dat dit zeker met Amsterdam het geval zal zijn, hetgeen na kennisneming van de volgende beschouwingen voorzeker toegegeven zal worden, dan zal men moeten erkennen, dat eene approviandeering voor den tijd van zes maanden volstrekt niet gering mag worden geacht.

Wat nu het dierlijk voedsel betreft, behoeft men per dag en per inwoner op niet meer dan 100 gram (1 ons) te rekenen, want deze hoeveelheid is reeds een verbruik van 6 pCt hooger dan het werkelijk verbruik in 1851 in Amsterdam, een jaar, waarin het vleeschverbruik per inwoner zeer groot was, waarbij als maatstaf is genomen de hoeveelheden veraccijnsd slachtvee, vleesch en spek vermeerderd met ⅕ voor gesmokkeld vee en vleesch. Als eisch zal men toch niet mogen stellen, dat de inwoners in tijden van beleg het veel beter hebben, dan in vredestijd; blijft alles bij het normale, dan zal men zeer tevreden moeten zijn. Voor de bevolking zal dan noodig wezen ongeveer evenveel, als in 1851 verbruikt werd in het *geheele*

jaar, omdat de toenmalige bevolking van Amsterdam ongeveer de helft bedroeg van het aantal inwoners, waarvoor thans geapproviandeerd moet worden. Wij rekenen echter ⅕ daarbij voor het gesmokkelde vee en vleesch en daarna nog 1/10 meer om ruim te strooken met het gemiddeld vleeschverbruik van 100 gram per hoofd en per jaar, en verkrijgen dan noodig voor de bevolking 17,300 runderen, 13,200 kalveren, 12,900 schapen en 25,000 varkens.

Voor de bezetting, waarvan buitengewone krachtsinspanning wordt vereischt, is bij een ration van 300 gram, noodig 90,000 × 0.3 × 180/275 = 17,700 runderen, het rund schoon aan den haak op 275 kilo rekenende.

Nu zijn er in gewone tijden in de streek tusschen de inundatien 36,489 runderen, 7586 kalveren, 32,813 schapen, 5625 varkens aanwezig, zoodat *te kort* zouden komen 5614 kalveren en 19,375 varkens, maar *over* zouden zijn 1489 runderen en 19,913 schapen.

Rekent men het gewicht van een kalf schoon aan den haak op 75 kilo, van een schaap op 25 kilo en van een varken op 100 kilo en herleidt men alles naar dezen maatstaf tot runderen, dan zou men in het geheel binnen de bedoelde landstreek te kort komen eene hoeveelheid dierlijk voedsel, overeenkomende met dat van 5300 runderen. Op het gebruik van paardenvleesch wordt daarbij niet gerekend, hoewel dit vooral in tijden van beleg een belangrijk toevoegsel van den veestapel zal zijn. Het aantal paarden in de landstreek aanwezig bedraagt 5200; daarbij kan men rekenen 10,000 paarden, die met het leger binnen de stelling komen, zoodat men een totaal van 15,200 paarden zou verkrijgen.

Dat het mogelijk zal zijn de 5300 te kort komende runderen bij het in staat van beleg stellen der positie binnen de liniën te drijven, behoeft geen betoog; alleen de veestapel van Noord-Holland telt meer dan 100,000 koeien; het vee uit de te inundeeren polders zal vermoedelijk reeds voldoende zijn om dit te kort aan te vullen; alleen blijft de vraag over: vindt al dat vee behoorlijke voeding in de stelling? In den regel kan men aannemen, dat de boer op zijn land zooveel vee houdt als waarvoor dit land voldoend voedsel, zoowel voor den zomer als voor den winter oplevert. Desalniettemin kan er bij den aanvang van het beleg zeer goed eene overmaat boven het ge-

wone aantal stuks vee op het land gebracht worden, omdat door het verbruik de veestapel dagelijks vermindert en men bovendien kan beschikken over de groote menigte lijnkoeken, die door de meer dan honderd oliemolens en stoom-olieslagerijen aan de Zaan geleverd worden. De hoeveelheid lijnzaad, die gemiddeld in de pakhuizen en aan de molens aldaar aanwezig is, wordt op 14,000 hectoliters geschat, waaruit niet minder dan 21 millioen koeken kunnen geslagen worden.

Er is echter eene omstandigheid, waardoor de quaestie van de voeding nog aanzienlijk gunstiger wordt. Bij de onderstelling, waarop de hiervoren aangegeven getallen steunen, werd aangenomen, dat het gedeelte van den Haarlemmermeerpolder ten noorden van den Spaarnwouder-dwarsweg zou worden geinundeerd. Het valt echter niet te ontkennen, dat, wanneer de verdedigingslinie in den Haarlemmermeerpolder meer vooruit wordt gebracht, de stelling daardoor zeer in waarde zou winnen.

Amsterdam heeft zich namelijk in de laatste jaren aanzienlijk uitgebreid in de richting van den Overtoom, zoodat die buitenwijken niet vrij van bombardement zouden zijn, als men den Spaarnwouder-dwarsweg als grens der inundatie aanneemt

De quaestie betreffende den Haarlemmermeerpolder, als deel van de verdedigingslinie van de stelling van Amsterdam, is niet zoo gemakkelijk op te lossen. Vroeger was het een meer, waarop men gewapende vaartuigen kon stationneeren, maar waardoor het den vijand toch steeds gelegenheid bood onverhoeds op eenig punt binnen de stelling troepen aan land te zetten in den rug van een verdedigingswerk, zooals in 1787 gebleken is. Het ontwerp, waarbij het gedeelte van den Haarlemmermeerpolder ten noorden van den Spaarnwouder-dwarsweg wordt geinundeerd, heeft, behalve het nadeel dat de buitenwijken van Amsterdam niet genoegzzaam tegen bombardement worden beveiligd, nog het groote nadeel, dat de inundatie in het hoogst gelegen gedeelte van den polder komt, zoodat de vijand die in het diepere gedeelte kan aftappen, indien het hem gelukt de steunkade door te graven, iets wat bij eene twee uur lange kade op den duur moeielijk door ons belet kan worden.

Andere voorstellen zijn gedaan om den geheelen polder weder onder water te zetten en wel tot 3.5 M. onder A.P., zijnde ongeveer 80 centimeters boven het laagste gedeelte; de geheele polder is dan voor den vijand onbruikbaar, Amsterdam is dan van die zijde tegen bombardement gevrijwaard en de aftapping

der inundatie door den vijand is alleen mogelijk door gebruik te maken van de stoomgemalen de Leeghwater en de Cruquius, waardoor men echter nooit zooveel water zal kunnen uitmalen als wij aan de noordzijde zullen kunnen inlaten.

Aan die handelwijze zijn echter groote bezwaren verbonden. De bevolking uit den geheelen polder is genoodzaakt op te breken en eene andere woonplaats te zoeken; het bouwland en de weiden van den geheelen polder zijn voor de stelling van Amsterdam verloren en eindelijk zal, als de oorlog geëindigd is, de uitmaling van het inundatie-water betrekkelijk lang duren; die tijd wordt op 4 maanden geschat.

Anderen hebben voorgesteld den geheelen Haarlemmermeerpolder en de ten westen daarvan gelegen duinstreek in de stelling van Amsterdam op te nemen en de verdedigingslinie te doen loopen van Aalsmeer over Leymuiden, de Kaag en Warmond naar Katwijk aan zee. Daargelaten, dat de lijn van defensie door die handelwijze belangrijk verlengd zou worden en het aanleggen van een groot aantal versterkingen daarvan het gevolg zou zijn, heeft dit plan het nadeel, dat, bij een landing des vijands op het gedeelte der kust tusschen Ymuiden en Katwijk, de vijand zich reeds dadelijk binnen de stelling van Amsterdam zou bevinden, zoodat men in dit geval altijd genoodzaakt zou zijn eene tweede defensie-linie in te richten.

Om dit bezwaar te voorkomen, zou men kunnen volstaan met alleen den Haarlemmermeerpolder in de stelling op te nemen en de verdedigingslijn den Ringdijk te doen volgen, maar dit plan heeft het groote nadeel, dat de verdedigings-linie, die reeds zoo lang is, weder met 20 kilometers of bijna 4 uur gaans verlengd zou worden; tal van werken zouden dan meer noodig zijn, het aantal troepen en het geschut, voor die lange lijn vereischt is aanzienlijk grooter en er bestaat steeds meerder kans op eene doorbreking der linie, naarmate deze langer is.

Naar onze meening bestaat er ten opzichte van de inundatie van den Haarlemmermeerpolder aan de eene zijde eene te luchthartige opvatting, alsof eene inundatie in een zoo groot drooggemaakt meer over zijne geheele uitgestrektheid eene vrij eenvoudige zaak ware, en aan de andere zijde eene overdreven vrees om zelfs eenig inundatiewater in den Haarlemmermeerpolder te doen vloeien. Voorzeker voor de land-eigenaars en voor de boeren is het stellen der inundatie niet aangenaam, maar evenmin als er op andere punten van ons land tegen opgezien zal worden

om, als de verdediging des lands het eischt, tot dien maatregel over te gaan, kunnen ook de bewoners van den Haarlemmermeerpolder eenig recht doen gelden, waarom alleen zij van dit nadeel verschoond zouden blijven. Men is echter verplicht te zorgen, dat het stellen der inundatie zoo min mogelijk schade veroorzaakt; dat de bewoners genoegzamen tijd hebben have en goed in veiligheid te brengen; dat hunne woningen, schuren en stallingen zoo min mogelijk daarvan lijden, en doet men dit, dan mag ook tegen eene inundatie in den Haarlemmermeerpolder niet worden opgezien, wanneer deze noodig mocht zijn.

Op grond van deze beschouwingen zijn wij van meening, dat de te volgen handelwijze zou moeten bestaan in het maken eener inundatie-kade, die ongeveer de richting van den Kruisweg van Heemstede naar Aalsmeer volgt, maar in het midden bij Kruisdorp eenigszins vooruitspringt, om dit dorp geheel binnen de inundatie-lijn te houden en aan het westelijk uiteinde eenigszins teruggetrokken wordt, om niet genoodzaakt te zijn het fort, dat op het ontmoetingspunt dier kade met den Ringdijk gemaakt moet worden, te ver vooruit te schuiven en tevens beter aan te sluiten aan de inundatiën ten oosten van Haarlem. Wanneer men nu ten zuiden van die kade eene inundatie stelt tot een peil van 3.90 ÷ A.P., dus - enkele lage punten buiten rekening gelaten - niet dieper dan 0.4 M., maar op een belangrijk gedeelte niet dieper dan 0.2 M., dan blijkt uit de hoogtekaart van den Haarlemmermeerpolder, dat de inundatie nagenoeg den geheelen polder afsluit; dat alleen iets ten oosten van het stoomgemaal de Cruquius eene strook van ongeveer 500 M. breedte en ten zuiden van Aalsmeer langs den Ringdijk eene zeer smalle strook droog blijft, welke droge strooken echter door den vijand niet voor troepenbewegingen gebruikt kunnen worden, omdat zij in de onmiddellijke nabijheid der te bouwen forten voorwaarts van Vijfhuizen en van Aalsmeer gelegen zijn.

De voordeelen van deze richting der inundatie-kade zijn de volgende:

1. Een groot gedeelte van den Haarlemmermeerpolder (namelijk dat ten noorden der inundatie-kade) waaronder het voornaamste dorp, blijft droog; daarin wordt dus geene schade aangericht en de hulpbronnen daarvan blijven ter beschikking van den verdediger.

2. De inundatie is door den vijand niet af te tappen, omdat zij in het diepste gedeelte van den polder ligt; de vijand zou

kunnen beproeven die af te malen, maar zij kan altijd van de noordzijde genoegzaam gevoed worden, zoodat voor eene verlaging van waterstand geene vrees behoeft te bestaan.

3. Een bombardement van de buitenwijken van Amsterdam is onmogelijk.

4. Er wordt zeer weinig schade aangericht; vooreerst is bij sterken wind de golfslag op eene inundatie van 0.2 tot 0.4 M. diepte veel minder krachtig, dan op eene van dubbele diepte, maar bovendien is het droogmalen van den polder aan het einde van den oorlog zeer spoedig te verrichten; neemt men in aanmerking, dat bij het droogmaken van het Haarlemmermeer alleen het stoomgemaal *de Leeghwater* in staat was den waterstand in het geheele meer in 30 dagen 0,26 M. te verlagen, dan zal het geen betoog behoeven, dat de tijd benoodigd om niet veel meer dan de helft van den polder, die gemiddeld niet veel dieper onder water zal liggen, door middel van twee stoomgemalen droog te malen, niet aanzienlijk zal zijn.

Het zal echter raadzaam zijn even voor Kruisdorp een verdedigingswerk, dat echter niet bijzonder krachtig behoeft te zijn, aan te leggen. Ook is het wenschelijk, bij het snijpunt van de inundatie-kade met elk der overige vier kunstwegen, die den Haarlemmermeerpolder van het zuiden naar het noorden doorsnijden, een gesloten post aan te leggen. Zelfs als kunstwegen geïnundeerd zijn, moeten zij nog gewantrouwd worden. Ware men in staat de inundatie-kade een zoodanigen vorm te geven, dat daardoor eene gedekte gemeenschap op den Kruisweg verkregen werd, dan zou de verdediging zeer gebaat zijn.

Wij hebben de quaestie betreffende den Haarlemmermeerpolder eenigszins meer uitvoerig besproken, omdat zij nog altijd eene hangende quaestie is en hare oplossing op de door ons voorgestelde wijze ons vrij eenvoudig voorkomt. In hoofdzaak komt dit voorstel overeen met de zienswijze van den Majoor Gijsberti Hodenpijl en, wat het werk te Kruisdorp betreft, ook met die van den tegenwoordigen[1] Minister van Oorlog.

Werd dit plan gevolgd, dan zou daardoor de bevolking van de Amsterdamsche stelling met 17,000 inwoners vermeerderen, maar tevens zou men eene hoeveelheid vee *meer* verkrijgen, die gelijk staat met 12000 runderen. De inwoners weder gerekend op 0.1 kilogr. per dag en per hoofd, dan zijn er voor deze

1 Thans afgetr eden.

17,000 × 180 × 0.1/275 = ruim 1100 runderen noodig, zoodat er bijna 11,000 runderen overblijven, meer dan het dubbele van de 5,300 runderen, die voor de approviandeering te kort kwamen.

Voor al het vee en ook voor de paarden is het benoodigde aantal weiden en ook voor den winter de benoodigde hoeveelheid voedsel voorhanden, omdat alles in den gewonen tijd aldaar aanwezig is en gevoed wordt; alleen komen de 10,000 paarden van het leger daarbij. Wij hebben echter vroeger gewezen op de overmaat aan paarden of vee, die tijdelijk op de weiden of in de stallen kan worden gebracht, omdat de veestapel dagelijks vermindert; deze overmaat kan men vervangen door de paarden van het veldleger en zonder bezwaar bovendien nog eene reserve aan vee binnen de stelling brengen, te meer als men zoo voorzichtig is de hoeveelheid haver, die steeds uit Groningen en Friesland te verkrijgen is en ruim 5 millioen kilo bedraagt, binnen de stelling te brengen. Deze hoeveelheid is, behalve de ruim 2 millioen kilo, die de Ypolders en het gedeelte van den Haarlemmermeerpolder binnen de inundatie jaarlijks opbrengen, reeds voldoende om aan de 10,000 troepenpaarden gedurende 180 dagen een ration van 2.8 kilo per dag te verschaffen.

In elk geval is dus niet alleen de benoodigde hoeveelheid vee in voldoende mate voorhanden, maar zal men ook zeer gemakkelijk over eene ruime hoeveelheid voedsel daarvoor kunnen beschikken gedurende het beleg.

Er is echter een punt, waarop het noodig schijnt de aandacht te vestigen. Is de vijand niet bij machte de inundatie af te tappen, wel kan hij tot eene tegenovergestelde handelwijze overgaan en uit Rijnlands boezem, die door middel van de sluizen van Katwijk steeds opgezet kan worden, water in het meer doen stroomen. Dat water zal het zuidelijk gedeelte van het meer vullen totdat het de hoogte heeft bereikt van de inundatie-kade, daarna daarover stroomen en als het inlaten van water lang genoeg wordt voortgezet. het geheele meer onder water zetten. Geschiedt dit, dan moeten het fort te Kruisdorp en de posten aan de inundatie-kade verlaten en ook het noordelijk gedeelte van den Haarlemmermeerpolder door menschen en vee ontruimd worden. Wanneer men in zoodanig geval reeds eene aanzienlijke overmaat aan vee op de overige weiden binnen de stelling had, dan zou het in aanmerking kunnen komen het vee, afkomstig uit het noordelijk gedeelte

van den polder, te doen slachten en zouten. Maar dat zal in de meeste gevallen onnoodig zijn; indien men er slechts voor zorgt, wanneer de stelling is ingesloten, te beginnen met het verbruik van het vee uit den Haarlemmermeerpolder, alsdan zal het vermoedelijk reeds grootendeels verdwenen zijn, als de vijand tot de bedoelde handelwijze overgaat. Maar het is niet eens waarschijnlijk dat de vijand een dergelijken maatregel neemt. Immers hij bevoordeelt zich zelven daardoor volstrekt niet, want zijne kans op het nemen der stelling wordt door het volloopen van den Haarlemmermeerpolder volstrekt niet grooter, als wij slechts zorgen den noordelijken Ringdijk sterk bezet te houden; het bombardement van Amsterdam wordt daardoor volstrekt niet meer mogelijk; alleen zou hij ons door die handelwijze het voordeel ontnemen om van de weiden en de hulpbronnen van het noordelijk gedeelte van den Haarlemmermeerpolder gebruik te maken. Dat is een voordeel voor hem, maar zeer gering als wij op de beschreven wijze te werk gaan en het is zeer de vraag, of eene beschaafde natie het met de hedendaagsche beginselen van het volkenrecht zou overeen weten te brengen tot eene dergelijke handelwijze over te gaan, die haar zelve nagenoeg geen voordeel opbrengt, maar alleen na den oorlog een belangrijk finantieel nadeel te weeg bracht aan het volk, waarmede zij in oorlog was. Voorzeker zou eene zoodanige handelwijze slecht strooken met den schoonen regel, dat de volken elkander in tijd van vrede zooveel mogelijk goed en in tijd van oorlog zoo weinig mogelijk kwaad moeten doen. Intusschen blijkt uit het aangevoerde, dat deze handelwijze de verdediging van Amsterdam volstrekt niet zou verlammen, maar slechts een maatregel zou zijn, die thans - hoewel naar onze meening ten onrechte - door sommige Nederlanders wordt voorgestaan.

Met vee alleen is eene stelling echter niet geapproviandeerd, daartoe behoort meer; alleen heeft het overige geen invloed op de grootte der stelling en kan aangevoerd en opgeborgen worden, als men slechts over een genoegzaam aantal pakhuizen en loodsen kan beschikken om den voorraad op te leggen. Zeker is het voor de approviandeering van Amsterdam een verblijdend feit, dat de hoeveelheid graan, die gemiddeld aldaar en aan de Zaan voorhanden is, de benoodigde hoeveelheid voor leger en bevolking ruim dekt, als men het dagelijksch ration brood voor den soldaat op 0.75 kilo en voor de bevolking gemiddeld op de

helft stelt. Brengt men de te Rotterdam, Schiedam, Delftshaven en Dordrecht aanwezige hoeveelheid tarwe en rogge binnen de stelling, dan zal men nog ongeveer op eene gelijke hoeveellieid kunnen rekenen en aan granen is de stelling dan voor één jaar voorzien; althans indien men niet uit gebrek aan aardappelen en andere meelspijzen tot een sterker verbruik van brood moet overgaan. In elk geval blijkt uit het aangevoerde, dat wat de approviandeering betreft, de stelling van Amsterdam zich in zeer gunstigen toestand bevindt. Zelfs in het ongunstigste geval, dat Amsterdam aan de Zuiderzeezijde geene gemeenschap meer heeft met het overige gedeelte des lands, hetzij dat die zee in de macht der vijandelijke marine is, hetzij dat de overige provinciën sterk door den vijand bezet zijn; dat de gemeenschap met de Noordzee door de vijandelijke marine wordt belet; dat de stelling van Amsterdam zoowel aan de noord- en zuidzijde door eene aanzienlijke vijandelijke troepenmacht nauw is ingesloten, zelfs in dat geval kan de verdediging van Amsterdam nog lang volgehouden worden.

Er is echter nog eene andere zaak, die bij de stelling van Amsterdam ter sprake moet komen en wel het drinkwater. Vroeger dronk men in Amsterdam regenwater en water, dat van de Vecht werd aangevoerd. Drinkbaar bron- of welwater is daar niet te vinden. Het maken van Nortonpompen heeft nergens goede resultaten opgeleverd, dan alleen bij uitzondering nabij Sloten en aan den Sloterweg. Sedert het maken der duinwaterleiding wordt algemeen duinwater gebruikt; maar de filters en de werktuigen tot het oppompen van het duinwater liggen aan de Vogelenzang, dus buiten de stelling van Amsterdam; men kan er dus ook zeker van zijn, dat een vijand, die Amsterdam aan de zuidzijde aanvalt, dadelijk den water-aanvoer naar Amsterdam zal afsnijden. De stad is dan weder aangewezen op hare regenbakken en den aanvoer van Vechtwater. Nu zijn de regenbakken in de oude stad voor het meerendeel nog wel voorhanden, maar zij worden slecht onderhouden en niet schoongemaakt, terwijl in de nieuwe wijken der stad geene regenbakken meer worden gemaakt. De hoeveelheid regenwater, die de bakken kunnen bevatten, wordt op 48 millioen liters geschat en het dagelijksch gebruik bij een *zeer matig* ration water per hoofd op ruim één millioen liters. Zijn de regenbakken bij het begin van het beleg schoon en gevuld, dan zou

men 46 dagen lang regenwater kunnen gebruiken, als in dien tijd geen regen viel. Maar aangezien dit wel het geval zal zijn, wordt de toestand gunstiger. Evenwel zullen de regenbakken alleen geene voldoende hoeveelheid water opleveren en men zal weder moeten overgaan tot den aanvoer van water uit de Vecht bij Nieuwersluis. Aldaar kan het zoete Vechtwater door middel van de Angstelsluis op de Angstel gelaten worden, vanwaar het met schuiten kan worden gehaald. Is men alleen op dit Vechtwater aangewezen, dan zullen, om de benoodigde hoeveelheid voor Amsterdam aan te voeren, 45 schepen van 70 ton noodig wezen. Maar een eerste eisch is dat Nieuwersluis in onze macht blijft. Is die sterkte, die ook deel uitmaakt van de Niéuwe Hollandsche waterlinie, door den vijand genomen, dan is ook deze water-aanvoer afgesneden en daarom mag Amsterdam nog niet vallen.

In de derde plaats zou men gebruik kunnen maken van het zoete water der boezems, indien men de inundatiën aan de zuidzijde van Amsterdam door rivierwater gesteld had. Het is mogelijk dat die bron iets oplevert, maar eendeels in het zeer twijfelachtig of het water dier boezems met het oog op den veenachtigen bodem goed drinkbaar zal zijn, anderdeels is het zeker, dat de vijand in staat is, het door het inlaten van zout water bij Katwijk ondrinkbaar te maken. Op die bron zal dus niet gerekend mogen worden. Ook is voorgesteld bij het in staat van beleg stellen der positie van Amsterdam een der kleinere polders binnen de inundatie-linie met zoet water te vullen en dit alsdan te zuiveren. Het is mogelijk dat deze handelwijze bevredigende resultaten zal opleveren, maar in elk geval schijnt het raadzaam hiertoe reeds in tijd van vrede de voorbereidende maatregelen te nemen.

Het distilleeren van zout water, zooals zulks te Vlissingen voor de schepen geschiedt, is voor de schaal, waarop dit voor de stelling van Amsterdam zou moeten geschieden, praktisch en finantiëel ondoenlijk.

Er is thans sprake van eene tweede duinwaterleiding voor Amsterdam aan te leggen, en de kanalen daarvoor in de duinen bij Castricum te maken. Komt dit plan tot uitvoering, dan zou voorzeker het groote voordeel verkregen zijn, dat, wanneer de vijand aan de zuidzijde of aan de noordzijde van het Kanaal aanviel, altijd eene der beide leidingen in onze macht bleef en Amsterdam dus steeds genoeg-

zaam van duinwater voorzien zou zijn. Maar wanneer de vijand de stelling van Amsterdam eens aan beide zijden van het Kanaal gelijktijdig aanviel, iets waaraan voor hem zeker groote bezwaren verbonden zijn, maar dat toch niet onmogelijk moet geacht worden, dan zouden beide duinwaterleidingen door hem afgesneden kunnen worden.

Hiervóór hebben wij getracht aan te toonen, dat, hoe men de zaak ook beschouwe, met hoe groote zuinigheid men ook te werk ga, bij het behoud der stelling van Amsterdam altijd eenige versterkte punten ten noorden van het Noordzeekanaal tusschen de inundatie-linie en de zee moeten worden aangelegd. Niet onwaarschijnlijk is het, dat het mogelijk blijkt die werken zoodanig te plaatsen, dat de filters en werktuigen der te maken duinwaterleiding, die dan niet bij Castricum, maar dichter bij het Kanaal moeten gelegen zijn, door die werken gedekt worden. Want zelfs al neemt men geen aanval zoowel ten noorden als ten zuiden van het Kanaal gelijktijdig aan, dan blijft altijd een onderneming des vijands tegen de bassins en werktuigen der duinwaterleiding, die de stelling van Amsterdam van water voorziet, te vreezen. Dicht bij de zee gelegen, zouden die inrichtingen voor eenige matrozen, die met sloepen van de vijandelijke vloot aan land komen, een schoon doel opleveren.

Een nadeel van sommige duinwater-inrichtingen zijn de hooge watertorens, die, juist op hooge punten opgesteld, als zij dicht nabij de zee zijn opgesteld, het vuur der vijandelijke vloot of bij een aanval aan de landzijde van de vijandelijke landbatterijen tot zich zullen trekken. Niet onmogelijk schijnt het echter, bij het in staat van beleg stellen der positie de inrichting zoodanig te wijzigen, dat het stoomwerktuig het water rechtstreeks in de buizen perst, en de watertoren onnoodig wordt.

Voor de verdediging van de stelling van Amsterdam is het dus van het hoogste belang, dat er ten noorden van het Noordzeekanaal en zoo eenigszins mogelijk binnen de lijn der te bouwen werken eene tweede waterleiding worde aangelegd, om steeds zeker te zijn, over het noodige drinkwater te kunnen beschikken, of dat andere doeltreffende maatregelen genomen worden, waardoor men hiervan zeker zal zijn. Geenszins bedoelen wij hiermede, dat de verdediging van Amsterdam onmogelijk zou zijn, als die tweede duinwaterleiding niet gemaakt, of die maatregelen niet genomen werden, maar in dit geval zou de zekerheid niet bestaan, dat het gebrek aan drinkwater niet in de eerste plaats

tot de overgave der stelling zou noodzaken, terwijl men tevens kans zou hebben op velerlei ziekten, die uit de minder goede hoedanigheid van het Vechtwater en van het regenwater, uit slecht onderhouden regenbakken en afkomstig uit met lood bekleede goten kunnen voortvloeien.

Bij eene bespreking van de meest wenschelijke inrichting van de stelling van Amsterdam is er nog een ander punt, dat niet met stilzwijgen mag worden voorbijgegaan; namelijk de vraag, in hoeverre er voor Amsterdam van de zijde der Zuiderzee gevaar dreigt.

De beantwoording hiervan en de opgave van de tegen dit gevaar te nemen maatregelen is niet gemakkelijker geworden door de omstandigheid, dat reeds ernstige voorstellen in overweging zijn genomen, om het zuidelijk gedeelte der Zuiderzee droog te maken. Dat dit plan vroeg of laat tot uitvoering zal komen, wordt door weinigen betwijfeld; toch is het mogelijk, dat het nog geruimen tijd duurt, alvorens met dit werk een aanvang wordt gemaakt, hetgeen misschien daaruit kan worden opgemaakt, dat reeds gelden werden aangevraagd voor het maken van een Kanaal door de Geldersche vallei, een Kanaal, dat vroeger steeds in verband werd beschouwd met de droogmaking der Zuiderzee. Maar zelfs al werd onmiddellijk de hand aan het werk geslagen, dan nog wordt de droogmaking der Zuiderzee geschat op twintig jaar arbeid en wij weten bij ondervinding, hoe zeer de tijd, benoodigd tot het tot stand brengen van groote waterwerken, in het algemeen tegenvalt. Maar zelfs ook dit aangenomen, dat de Zuiderzee in 20 jaar droog gemaakt zal wezen, dan zal het toch wel voor een ieder duidelijk zijn, dat onze hoofdstelling, de stelling waarmede Neerlands onafhankelijkheid staat of valt, geen twintig jaar aan ééne zijde onverdedigd mag liggen. Het springt echter evenzeer in het oog, dat geene buitengewoon groote uitgaven gedaan mogen worden voor eene verdedigings-linie aan de zijde der Zuiderzee, die, wanneer de droogmakerij gelukt is, geheel nutteloos zoude zijn.

Het grootste gevaar voor Amsterdam aan de zijde der Zuiderzee is, dat eene vijandelijke vloot tot op betrekkelijk korten afstand (stel 4 à 5000 M. van het centrum der stad) Amsterdam nadert en van daar met zwaar geschut de stad bombardeert. Bij de verdedigings-liniën aan de landzijde hebben wij de dekking tegen bombardement als eerste vereischte aangenomen,

dus bestaat er minstens evenveel grond zulks ook aan de zeezijde te verlangen, daar het scheepsgeschut gewoonlijk grooter kaliber heeft en dus de daaruit geschoten projectielen nog meer verwoesting te weeg brengen.

Die eisch - dekking tegen bombardement - wordt niet gesteld, omdat het physiek onmogelijk zou zijn de stelling van Amsterdam te verdedigen, als de hoofstad gebombardeerd werd, maar hoofdzakelijk omdat het bij het verdedigen van eene ingesloten positie van het hoogste belang is den moed levendig te houden, de niet strijdenden geheel buiten gevaar onder te brengen, terwijl de geschiedenis leert, dat juist een bombardement zoozeer ter neder drukt, den moed zoodanig doet zinken, dat het algemeene gevoelen, zoowel van de bevolking als van de bezetting, ten gunste van de overgave gestemd wordt. Niet weinig draagt daartoe bij de omstandigheid, dat door het bombardement eener stad niet, zooals bij den strijd om verdedigingswerken, alleen de strijders getroffen worden, maar ook vrouwen, kinderen en grijsaards; ééne enkele granaat kan een geheel huisgezin dooden of verwonden en daarbij komt het angstig gevoel, dat elk oogenblik zoowel des nachts als des daags een dergelijk lot een ieder kan treffen. Voorzeker, het is geen wonder, dat in den laatsten Duitsch-Franschen oorlog het bombardement zoo menigmaal tot het door de aanvallers gewenschte resultaat heeft geleid; het is geen wonder, dat het lijden der bevolking zoo dikwijls eene krachtige beweegreden is geweest voor de overgave der versterkte plaatsen.

Kon onze hoofdstad niet tegen een krachtig bombardement beveiligd worden, dan zouden wij de laatsten zijn om er op aan te dringen, veel gelden te besteden aan hare verdediging, omdat wij overtuigd zouden zijn van de vruchteloosheid van ons streven.

De behandeling der vraag, in hoeverre het bombardement van eene stad met de regelen van het volkenrecht der beschaafde Staten is overeen te brengen, mag vrij onvruchtbaar worden geacht, omdat, zelfs als er werd uitgemaakt, dat die handelwijze met die regelen in strijd was, het toch onmogelijk zou zijn, die te doen erkennen. Het is eene waarheid, dat juist zij, die van de inachtneming van de regelen van het volkenrecht in toekomstige oorlogen veel in het belang der humaniteit verwachten; zij, die als eersten regel stellen, dat elke onnoodige wreedheid, elke onnoodige ramp vermeden moet worden, niet

altijd zijn diegenen, welke op de afschaffing van het bombardement als wettig oorlogsmiddel aandringen, omdat zij als bindenden regel van het oorlogsrecht alleen willen aangenomen zien practisch bruikbare bepalingen. Gesteld een vijand lag maanden lang voor de stelling van Amsterdam; ongehoorde inspanningen getroostte hij zich om een of ander verdedigingswerk ten val te brengen, maar te vergeefs; zijne troepen leden schromelijk, niet alleen door ons vuur, maar ook door ontberingen en ziekten; zijne legerplaatsen in de ongezonde venen om Amsterdam waren niets anders dan groote hospitalen, waaruit dagelijks tal van manschappen ten grave gebracht werden; maar aan dien aanvaller was het bekend, dat door slechts aan zijne vloot den last te geven Amsterdam te bombardeeren, die stad spoedig tot de overgave zou gedwongen zijn; zou men dan kunnen gelooven, dat iemand ter wereld dat bevel niet zou geven, alleen omdat een regel van het volkenrecht dat bombardement verbood, een bevel dat aan al het lijden der eigen troepen een einde zou maken, waardoor het doel van den langdurigen uitputtenden oorlog in eens was bereikt? Zou één generaal dat bevel dan terughouden? Immers neen, en zelfs al wilde hij dit, dan zou hij door de publieke opinie in het eigen land gedwongen worden, het toch te geven. Bovendien is het zeer waarschijnlijk, dat juist uit een humaniteits-oogpunt dit bevel gegeven zou moeten worden, omdat het bombardement, hoe verschrikkelijk ook, van korten duur is en het lijden van beide partijen spoedig gedaan zou zijn.

Door het bombardement op de lijst der verboden oorlogsmiddelen te plaatsen, doet men, naar onze bescheiden meening, aan de verbreiding der humane beginselen in den oorlog weinig goed, want men eischt iets, wat onpraktisch is, iets, waaraan men zich toch niet zal houden als het eigen belang te sterk spreekt; terwijl het het groote nadeel heeft den eerbied voor de overige praktische oorlogsregelen te verminderen; want als de opperbevelhebber de regels van het volkenrecht schendt, wordt groot afbreuk gedaan aan de handhaving der overige bepalingen, die werkelijk uitvoerbaar zijn en groot nut kunnen hebben.

Men behoeft er echter geene vrees voor te koesteren, dat de afschaffing van het bombardement eener plaats, die verdedigd wordt, als wettig oorlogsmiddel spoedig zal plaats hebben. Ook op de Brusselsche conferentie van 1874 was men het er over eens, dat dit niet kon geschieden, maar daarom is het noodig

te zorgen, dat de aanvaller in de onmogelijkheid zij tot het bombardement over te gaan.

Gelukkig is dit ten opzichte van Amsterdam volstrekt niet onuitvoerbaar; aan de landzijde behoeft men de verdedigings-linie slechts aan te nemen, zooals hiervoren door ons is aangegeven; aan de zeezijde zal de marine in verband met enkele kustbatterijen de vijandelijke schepen moeten beletten het Pampus te passeeren om dicht genoeg bij Amsterdam te komen.

Door de geringe diepte van de Zuiderzee en het Pampus wordt die taak betrekkelijk gemakkelijk. Amsterdam kan aan de oostzijde niet aangevallen worden door schepen van meerderen diepgang dan 3 M., en de lijsten der schepen van de vreemde natien vermelden er geene van 3 M. diepgang of minder, die gepantserd zijn; ja met minder dan 44 decimeters diepgang hebben Frankrijk en Duitschland elk slechts 1 gepantserd schip. Geen der zeemogendheden kan tegenwoordig dus met gepantserde schepen een aanval op Amsterdam van de zijde der Zuiderzee doen; mogelijk echter is het, doch niet waarschijnlijk, dat een staat, bijzonder voor dit doel, pantserschepen doet bouwen van geringen diepgang. Maar daartoe is tijd noodig en bovendien kan het pantser der schepen, die met minder dan 3 M. diepgang ons bij Amsterdam moeten aanvallen, niet zwaar zijn. Daardoor is het mogelijk, zelfs zonder over ons zwaarste kunstgeschut te kunnen beschikken, op nog aanzienlijken afstand die pantsers te doorboren. Bovendien loopt de diepste geul door het Pampus zeer kort langs den oever bij den vuurtoren ten zuid-oosten van Durgerdam.

Een viertal kustbatterijen: 1 aan het Blauwe Hoofd ten zuid-westen van Durgerdam, 1 te Immetjeshorn, 1 nabij Diemerdam en 1 bij den genoemden vuurtoren, in verband met eene touwversperring in de geul bij laatstgenoemde kustbatterij - in welke versperring echter eene opening dicht langs die batterij voor onze schepen moet gehouden worden - zullen in verband met onze monitors, staunches en torpedo-booten voldoende zijn om den vijandelijken aanval met licht gepantserde en houten schepen af te weren. Waarschijnlijk zal de juiste plaats van de te maken kustbatterijen wel zoodanig gekozen en de richting van de later te maken accessen door den drooggemaakten Zuiderzeepolder wel zoodanig bepaald kunnen worden, dat die batterijen ook dan nog hare volle waarde behouden.

Wij hebben nu verondersteld, dat de vijand meester is van

de Zuiderzee en dat hij de stelling van den Helder in zijne macht heeft, want zoolang dit niet het geval is, is het niet waarschijnlijk, dat zijne vloot zich aan den aanval op Amsterdam waagt, aangezien haar dan de terugtocht door onze marine kan worden afgesneden. Zelfs al is de positie van den Helder in zijne macht, dan heeft dit nog volstrekt niet het gevolg, dat hij meester is op de Zuiderzee; immers door de ondiepe toegangen tot het zuidelijk gedeelte dier zee, de Middelgronden, de Vlieter, de Wierbalg en het Amsteldiep, te versperren en die versperringen door onze oorlogsvaartuigen te verdedigen, heeft men zeer veel kans den vijand den toegang tot dat gedeelte te beletten. Dat neemt echter niets weg van de noodzakelijkheid de genoemde kustbatterijen ten oosten van Amsterdam aan te leggen, omdat het forceeren van een dezer toegangen nog niet den val van Amsterdam ten gevolge mag hebben.

Een andere toegang tot de Zuiderzee wordt gevormd door de rivier de Yssel. Is Duitschland de aanvaller en zijn al onze bestaande of nog te maken sperforten te Pannerden, Westervoort, Zutfen en Katerveer in zijne macht, dan kunnen de twee gepantserde riviervaartuigen, die de Duitschers bezitten, den Rijn en Yssel afvaren en in de Zuiderzee komen. Het zal wel geen betoog behoeven, dat wij tegen die macht wel opgewassen zullen zijn.

Zijn onze oostelijke provinciën in de macht der Duitschers, dan zouden deze kunnen beproeven om van uit den Ysselmond met eene aanzienlijke troepenmacht de Zuiderzee over te steken om zoodoende in den rug van onze werken, hetzij in Waterland, hetzij tusschen Naarden en Diemerdam, voet aan wal te zetten. Ontegenzeggelijk is dit een gevaar, maar toch een gevaar, dat gemakkelijk te verijdelen is. Vooreerst is het daartoe een bepaald vereischte, dat de Duitsche marine meester is op de Zuiderzee, want anders is de geheele onderneming een verbazend waagstuk, dat vermoedelijk uitloopt op den totalen ondergang van de afdeeling, die haar verricht. Maar aangenomen dat dit geschiedt, dan levert die onderneming juist door den aard van het terrein om Amsterdam den aanvaller niet de minste voordeelen op, als wij slechts zorgen, dat onze posten op de dijken even sterk zijn in de keel als in front en dat zij niet bij verrassing genomen worden.

Ten westen van onze kustbatterijen bij Diemerdam en den

vuurtoren zal de vijand zeker niet aan land trachten te komen, want in dat geval zou zijne onderneming zeker mislukken door het vuur onzer kustbatterijen. Met eene landingsvloot passeert men geen kustbatterijen en versperringen. Landt hij in Waterland, dan kan hij zich slechts naar het noorden of naar het zuiden op den Zeedijk uitbreiden. Indien wij nu slechts zorgen, dat hij altijd op een ook in de keel krachtig werk stuit, dan is in dit zoo zeer met recht den naam van ‘Waterland’ dragende terrein, den goeden uitslag zijner onderneming niet mogelijk.

Landt de vijand tusschen Muiden en Naarden, dan stuit hij bij zijn verderen marsch op een dier vestingen of op het fort Uitermeer; zet hij tusschen Muiden en Diemerdam voet aan wal, dan wordt hij tegengehouden door eene dezer versterkingen of door de positie van de Sniep, zoo hij den straatweg of spoorweg naar Amsterdam volgt, en door de vesting Weesp, indien hij den Oosterspoorweg in zuid-oostelijke richting neemt.

Bij waakzaamheid aan onze zijde en goede inrichting onzer dijkposten en versterkingen is van eene zoodanige onderneming voor ons niets te vreezen.

Geenszins ligt het in het doel van dit opstel eene juiste beschrijving van de meest wenschelijke verdedigingslinie om Amsterdam te geven en te bepalen welke polders en tot welk peil zij geinundeerd moeten worden; evenmin bestond het streven om de juiste plaats en inrichting van de verdedigingswerken aan te geven; het was alleen de bedoeling eenige algemeene hoofdbeginselen op den voorgrond te zetten, die bij de inrichting van de stelling van Amsterdam in acht genomen moeten worden, zal zij aan haar doel beantwoorden en geheel voldoen aan hetgeen wij allen van ons laatste reduit kunnen eischen.

Nederland is in den buitengewoon gunstigen toestand, dat de hoofdstad des Rijks door hare ligging meer defensief vermogen heeft dan eenige andere plaats; dat die hoofdstad daardoor met betrekkelijk geringe kosten kan worden versterkt en met een betrekkelijk gering aantal troepen kan worden verdedigd; dat de stelling om de hoofdstad gemeenschap kan houden naar het oosten met de Zuiderzee, naar het westen met de Noordzee; dat in die stelling nagenoeg alles voorhanden is wat tot voeding van bevolking en leger wordt vereischt en het ontbrekende zeer

gemakkelijk kan worden aangevoerd; Nederland heeft als laatste reduit eene stelling, waarvan de passieve sterkte bijzonder overeenkomt met den vasthoudenden, taaien geest zijner bewoners; zou het dan niet in de hoogste mate onverantwoordelijk zijn, als van zoodanigen gunstigen toestand geen gebruik werd gemaakt; als door onbegrijpelijke kortzichtigheid of geheel misplaatste zuinigheid de versterking der Amsterdamsche stelling te lang werd uitgesteld of te bekrompen werd opgevat; zou het geen onoverkomelijke ramp, ja erger dan eene ramp, zou het geene schande zijn voor het Nederlandsche volk, als de vijand voor de Amsterdamsche stelling verscheen en wij genoodzaakt waren haar over te geven, alleen omdat de inrichting der stelling, die zoo uitstekend kon zijn, gebrekkig was?

Is het gelukt door den inhoud der vorige bladzijden ook bij hen, die nimmer over de Amsterdamsche stelling dachten, de overtuiging te vestigen, dat deze stelling onmisbaar is in ons verdedigingsstelsel en dat zij groote voordeelen oplevert indien men haar inricht naar de door ons op den voorgrond gestelde hoofdbeginselen, dan voorzeker is het doel van den schrijver volkomen bereikt, en geene geringe voldoening zou het voor hem zijn, indien zijne lezers na kennisneming van dit opstel de meening deelden van Hieronymus van Beverninck, uitgedrukt in zijn brief van den 10^{den} Juni 1672 aan den Raadpensionaris Jan de Wit; indien ook zij, even als die staatsman konden zeggen: ‘Den voorslag van Amsterdam bevalt mij wonder wel, ende ick oordeele die stadt bykans onnemelijck, indien zij niet en vervalt door wanordre off flaauwhartigheyt’.

's Hage, Maart 1879.
W. ROOSEBOOM.

Bibliographisch album.

Een tweede Job. Roman van Leopold von Sacher Masoch. Te Nijmegen, bij Blommert en Timmerman.

't Was een zoele zomeravond. Pisarenko was met Xenia en zijne zuster buiten op het land aan 't werk, en de kinderen zaten onder een wilgenboom bonte kiezelsteenen in het daar voorbijvlietende beekje te werpen. Dat beekje scheen hun allerlei geheimzinnige dingen te vertellen, die het in den schoot der aarde afluistert, en die de mensch niet kan verstaan.

In de verte gloeide en vlamde alles onder het purperen licht van de zon, en al de dorpen en gehuchten en pachthoeven en de onafzienbare vlakte, kortom alles werd overspannen door den bleekblauwen hemel, die zoo doorzichtig was als een glazen bol, waardoor men in het onze oogen verblindende bovenaardsche licht van een andere wereld meent te zien. Boven over den vijver welfde zich een gouden brug, die bij het minste zuchtje dreigde uit elkander te drijven. Bewegingloos was het woud; stil en heet de lucht, die als met centenaarszwaarte op mensch en dier drukte. Het nog groene koren had, van uit de verte gezien, wel wat van den bewegingloozen waterspiegel van een grooten vijver. Daartusschen lag de boekweit als een smal, rooskleurig lint, dat van tijd tot tijd in den wind scheen te fladderen. Ook gleden telkens dwalende schaduwen door bosch en struik en over het fluweelachtige mos en de heen en weer wiegende bloemen, en bewogen zich stroomen geurige lucht in den dampkring. De scherpe uitwaseming van den alsem en den thym vermengde zich met de zoete lucht, die uit de boekweit, de klaver en het versch gemaaide, bloemrijke gras opsteeg.

Toen de zon onderging en deze de wolkgevaarten in het westen met een schel rood omzoomde, vertoonde zich aan den oostelijken gezichteinder een donkere streep, een wolkje gelijk, die evenals een zwarte, dreigende onweersvolk snel in grootte toenam en naderbij dreef. Alleen was het opvallend, dat het geen wind was, die de wolk,

die zoo snel naderde, voor zich uit joeg. Ook zag men het niet bliksemen of hoorde het in de verte donderen, en in den dampkring was ook niets te bespeuren van die electrieke spanning, van die slaapwekkende zwoelheid, die het onweder voorafgaat.

Theofil Pisarenko hield de hand boven de oogen, bleef een geruimen tijd staan turen en schudde het hoofd.

De wolk breidde zich hoe langer hoe meer uit en nam een fabelachtige gedaante aan. Wel zweefde ze nog steeds op grooten afstand evenals de reusachtige, zwarte kring, door welken heen de sterren in den ether te zien waren, maar daarop had het er wel iets van alsof een reeks dunne, vale sluiers zich één voor één over het landschap uitspreidde, tot het ten noorden van het dorp gelegen bosch eindelijk iets van een donkeren muur kreeg, en de zon verduisterd werd.

Bij dat grootsche, den mensch ternederdrukkende schouwspel bleven de boeren, die op den akker aan 't werk waren, sprakeloos staan. Niemand kwam het in de gedachten zijn biezen te pakken, schoon een ieder niet anders verwachtte dan dat de groote, zwarte wolk zich het volgende oogenblik in donder en bliksem zou ontlasten.

‘Er komt hagel,’ fluisterde Xenia verlamd van schrik.

‘Hagel brengen alleen groote, witte wolken. Wat deze brengt mag God weten,’ antwoordde Theofil, terwijl hij zich de groote droppels zweet van het voorhoofd wischte.

Het laatste schemerlicht van den avondstond vlood aan den rand van de vlakte heen. De nacht viel. Daar weêrklonk een onrustbarend, zonderling gedruisch in de lucht, een gesnor, een gegons, een gefluit en een getjilp, alsof er wel een millioen vogels bij elkander waren, en een gebruis, aan dat van den oceaan gelijk. Alleen golfden de baren van deze zee over de hoofden der menschen heen en daalden vervolgens eensklaps op den grond neêr.

Aan groote droppels regen gelijk, vielen er eerst enkelen hier en daar neder, maar dat aantal werd steeds grooter, en nu fladderde en gonsde het over den grond. Een oude boer raapte een van die zeldzame dieren op, bekeek het, sloeg een kruis en riep daarop: ‘Heer in den hemel! Het zijn sprìnkhanen, die uit het Oosten komen.’

Reeds streek de gansche levende wolk ruischend neder. Een oogenblik had het er wel wat van alsof de hemel instortte en de gansche menschenwereld onder zich bedolf. Daarop werd de grond eensklaps, zoover het oog reikte, als met een dikke laag grauwe asch overdekt.

Maar deze asch werd door millioenen roodachtige pooten en zwarte kaken in beweging gebracht en begon al wat de grond aan planten droeg, af te knagen en te vernielen.

'Radeloos en verstomd van verbazing stonden de menschen tot over de knieën in die levende golven.'

Ziedaar een paar bladzijden uit den roman van Ridder von Sacher Masoch. Indien gij misschien een album bezit, dat bestemd is - het woord: 'Poësie' vermeldt het in gouden letters op den sierlijken omslag - de juweeltjes, die gij bij uwe dichters vindt, te vergâren en te bewaren, kunt gij er, naar 't mij voorkomt, deze bladzijden in opnemen. Welke eene aanschouwelijkheid! Met ingehouden adem staat gij op dien zoelen zomeravond naast de Galicische boeren op den akker, turend naar het vreemde luchtverschijnsel, terwijl de angst u om het hart slaat, wat het wezen mag, dat daar zoo geheimzinnig en dreigend nadert. Gij z i e t het komen... en als het gekomen is, ijlt gij met de anderen op den ouden boer toe en buigt ge u over zijn hand, om te zien wat hij opraapte van den grond. Daar zijn portretten, waarvan gij zegt dat zij gelijken moeten, al is het origineel u onbekend. Zóó, zeggen wij westerlingen, moet de sprinkhanenplaag in het Oosten zijn.

Ik vraag vergunning, om nog een tafreeltje van anderen aard at te schrijven. Zie hier:

'Het gebeurde eens, dat hij' -

Van Theofil, den held van het boek, is sprake, toen hij nog een jongen was:

Het gebeurde eens, dat hij op een somberen wintermorgen met den pastoor een heel eind het land in moest, om een houthakker, die achter in 't bosch woonde, van de sacramenten der stervenden te voorzien. In zijn rooden rok met het witte koorhemd er over, ging hij met de schel in de hand voorop; achter hem aan kwam de pastoor met de hostie. Man en kind waren blootshoofds en schreden haastig voort. De zon kwam juist op en wierp zijn droevig, schelgeel, waterachtig licht op de hutten van het dorp en op het kasteel en de kerk. Weldra begon een zachte doch koude regen te vallen, en 't duurde niet lang, of de regen ging in een zware sneeuwbui met dichten nevel en geweldigen storm over.

Zonder een woord te spreken of hun gang ook maar een enkel oogenblik te matigen, stapte het tweetal met snelle schreden over

de met een wit kleed bedekte vlakte. De hut in het bosch bereiken, voordat de stervende was ontslapen, was de eenige gedachte die hen vervulde. Op de bruine lokken van den knaap vielen de vlokken met even veel kracht neder als op het witte hoofd des priesters.

Daar - plotseling - vermengde zich met het woedende huilen van den wind een ander schrikwekkend gehuil, dat tusschen het schreien van een te vondeling gelegd kind en het schor geblaf van een hond, die van zijn meester is weggeloopen, het midden hield.

‘Om Gods wil! - Er zullen toch geen - !’ mompelde de pastoor, terwijl hij staan bleef. Doch hij maakte den zin niet af.

‘Daar staat een groote hond! En ginds is er nog een,’ riep de knaap en tévens wees hij op het gordijn van den nevel, voor hem, waaruit een kop met twee fonkelende oogen eensklaps te voorschijn kwam.

‘Dat zijn wolven, mijn kind. Beveel je ziel aan God,’ zei de priester zacht. Daarop begon hij te bidden.

Beiden meenden, dat ze waren verloren. Een geheele troep van die door den honger gekwelde, geduchte roofdieren kwam langzaam naderbij. Daar sloeg de moedige jongen een kruis en begon uit alle macht te schellen, als wilde hij aan de gansche natuur verkondigen: ‘Hier is het lichaam van Christus! Maakt voor Zijne dienaren plaats!’

En waarlijk! - De wolven weken ter zijde en gingen met hangende koppen het tweetal langzaam achterna, terwijl dit moedig voortstapte.

't Was een vreemdsoortige optocht - die knaap met de schel voorop, dan de priester met de hostie, en achter hen aan de wilde dieren uit het woud, zwijgend en eerbiedig.

‘Zoo kwamen ze bij den stervende.’

Wat is het aantrekkelijke in dit tafreel? Het fantastische dat ons toch niet aan de wereld der mogelijkheden ontvoert? De eenvoud der teekening? Nu ik het herlees, is het mij of ik het inderdaad eens geteekend heb gezien. Dat de sneeuwvlokken met evenveel kracht op de bruine lokken van den knaap, als op het witte hoofd des priesters vielen, is zeker eene opmerking, die even overbodig als, indien zij iets beteekenen moet, in hare diepzinnigheid misplaatst mag heeten; doch overigens - geen trekje te veel is aangebracht.

Een teekenaar zal menigmaal onwillekeurig naar zijn teekenstift grijpen, als hij dit boek leest. Plastisch is het van het begin tot het einde. De schrijver veroorlooft zich geen uitweidingen over wat hij mededeelt, maar verhaalt, verhaalt wat hij ziet en laat het u zien.

Dat hij denker is, blijft den aandachtigen lezer niet verborgen, dien hij te denken geeft; maar in dit boek geeft de kunstenaar vorm en gestalte aan wat de denker heeft gedacht. Ten slotte is het immers niet de wijsgeer, maar de kunstenaar, die een roman schrijft?

En zoo is het gekomen dat deze roman overvloeit van schoone *détails*. Menige bladzijde zult gij, wanneer gij het boek hebt uitgelezen, nog eens opslaan, gelijk gij uwe platen-verzameling nu en dan opent, om deze of gene plaat nog eens te beschouwen.

Met een eigenaardigen humor is het gekruid, zonder dat de schrijver jacht maakt op het *excentrieke*. Van den neus van zekeren Saborski heet het, *dat hij denzelfden dofrooden gloed had als een kandelaar, dien men vergeten heeft te poetsen*. Zonder twijfel, gij kent dien neus! Van den Jood, die op een winstje aast, *dat hij heen en weer sprong als een vloo!* Gij ziet dien Jood. - De oude Theofil, wiens opvoeding, als die van den Galicischen boer in 't algemeen, verwaarloosd is, leert schrijven op zijn ouden dag van zijn zoon, wien hij de bronnen van ontwikkeling opende, en als hij na jaren gehuwd te zijn geweest, zijn eersten brief, tevens zijn eersten minnebrief aan zijne vrouw schrijft, zet hij letters op het papier, *die als palen uit een schutting naast elkaar staan*. Gij kent dat schrift!

Misschien vindt gij meer smaak in een ander soort van vergelijkingen? Ik schrijf er een paar neder uit het geheugen, want men ont houdt ze, sprekend als ze zijn. Als de opstand, door den Poolschen adel voorbereid, op het punt staat van uit te breken, is er onder de edelen groote beweging en vliegen zij te paard heen en weêr, *als de zwaluwen voor een onweêr*. - De oude Luka sterft en zijn adem ontvlood zoo zacht als de wind, *die in den morgenstond van de bergen naar beneden suist en zich 's avonds in het dal in het gras en de bloemen verliest*.

Geven de beelden en gelijkenissen, waarvan een schrijver zich bedient, niet bij uitnemendheid een maatstaf aan voor zijn dichterlijken geest? Hier heeft een dichterlijke natuur ze steeds g e v o n d e n , zonder dat hij zich moeite behoefde te geven van er naar te z o e k e n .

Doch genoeg, wat de bijzonderheden betreft. Ook in zijn geheel is het een schoon boek, het werk van een frisch en oorspronkelijk talent, en op verkwikkende wijze wijkt het af van den conventioneelen roman, waarmede onze leesgezelschappen zich plegen te voeden. Reeds heeft men bemerkt dat het op Galicischen bodem speelt. Het verhaalt het leven van een Galicischen boer in den loop dezer eeuw. Hij

is het toonbeeld van het verhevenst geduld. Toch is er niets overspannens in dezen held. Een oogenblik kan men het vreezen, wanneer de negenjarige Theofil een zijner makkers de stelling verkondigt: ‘wij zijn op de wereld om ons zelven te plagen;’ of als de kleine knaap over Burlak's verhaal ‘hoe de boeren in de Ukraine voor een dertigtal jaren de adellijke heeren met geheele rijen tot aan den hals begroeven en hun trotsche hoofden vervolgens als graan afmaaiden,’ filosofeert, dat het wel een ‘goddelijk gericht’ kan geweest zijn over hen die ‘wel hun honden dresseerden, maar hun boeren lieten verdierlijken.’ Weldra echter vindt de vrees, dat de ietwat overspannen knaap tot een onmogelijken boer zal opgroeien, geen enkele reden van bestaan meer. Theofil wordt, ja, een held, maar in normaalmenschelijke evenredigheden, een held in het dragen en dulden, die straks als het juk hem van de schouders valt en de gelukszon hem toelacht, groote geestkracht ook in het handelen ontwikkelt.

‘Toen ik een kind was - zoo verhaalt hij - viel ik eens op den grond en begon erbarmelijk te schreeuwen. Maar omdat er niemand in de buurt was om mij te helpen, werd ik stil en hielp mij zelf weêr op de been. Zoo dikwijls mij een ongeluk treft, schiet mij dat te binnen. We moeten op God vertrouwen, maar niet op Gods goedheid zondigen. Wie in 't water valt en zijne armen niet met kracht uitslaat, zal verdrinken. Niet door klagen en schreien moeten wij Gods hulp inroepen, maar wel door te doen wat recht is, krachtig de handen uit de mouw te steken en geduldig te lijden.’

Zóó is Theofil Pisarenko; een romantype, waarvan, zooals de heer F. Smit Kleine, die eene inleiding voor de vertaling schreef, en daarin een en ander over 's schrijvers andere werken meêdeelt, terecht verklaart, ‘voor het leven een krachtig en verheffend exempel uitgaat.’ Als zoodanig teekent de schrijver den man, dien zijne landslieden ‘den tweeden Job’ noemden. Als zoodanig is hij, uit een ethisch oogpunt beschouwd, verheven boven den Job uit het oude Testament. Deze stond den schrijver voor den geest, zooals reeds de titel doet vermoeden. Beider lotgevallen zijn gelijksoortig, zonder dat de schrijver die overeenkomst op gezochte wijze heeft verkregen. In dit opzicht moet echter ééne uitzondering gemaakt worden. In het 17e hoofdstuk van ‘Een tweede Job’ wordt het oud-testamentische boek Job zóózeer nagebootst, dat het, naar mijn oordeel althans, ondanks de schoonheden die het bevat, de harmonie van het geheel

verstoort, en ondanks den verheven toon, waarin bijv. Theofil's visioen wordt beschreven, een tegenovergestelden indruk dreigt te maken, als door den schrijver is bedoeld.

Robert Hamerling schreef naar aanleiding van eene andere novelle van denzelfden auteur: ‘indien de leeuw uit de woestijn ende wolven en beeren uit de Russische wouden genie bezaten en zich in de hoogste gedachten der menschen konden indenken, zouden zij zich aldus uitspreken.’ Smit Kleine acht in die woorden het geheim van Sacher Masoch's waarachtige oorspronkelijkheid, maar tevens eene onmiskenbare schaduwzijde van zijn talent verklaard. ‘In sommige onderdeelen van zijne werken - dus gaat hij voort - wordt hij te onstuimig, te woest en overtreedt het eerste vereischte van de wet der schoonheid: beperking.’ 't Is waar, ook van sommige hoofdstukken van dit werk kan het niet geheel en al ontkend worden. Er komen gruwelen in voor; er worden mishandelingen in vermeld, die de Galicische boer nog in den loop dezer eeuw van den Poolschen adel had te verduren en die hem naar Oostenrijk als zijn verlosser deden uitzien, mishandelingen, waarbij iemand met eenigszins levendige fantasie het bloed in de aderen moet stollen. Maar daarnaast staan tafreelen van zoo ongewone liefelijkheid en overgoten met een zoo teedere, zachte tint, tooneelen in zoo verheven toon geteekend, dat men de veelzijdigheid van 's schrijvers talent te meer bewondert. En bij de gruwelen staat hij nooit noodeloos lang en met wellust stil. Hij weidt er niet over uit, al stapelt hij ze hier en daar te veel opeen. Hij teekent ze met het hem eigen realisme met een enkelen trek, schoon zonder verschooning, maar als een noodwendig onderdeel van den historischen achtergrond, waarop zijne figuren leven. Indien deze schrijver zich, gelijk men zegt, wilde *laten gaan*, welk een ziedende hartstocht zou zijn pen besturen! Nu ontvangt men over 't geheel genomen veel meer den indruk van ingehouden kracht, en ook in dit opzicht vertoont deze roman een eenvoud en soberheid, die aan het geheel zoo wonderbare bekoorlijkheid meêdeelt.

Mijne aankondiging, de lezer ziet het, kan niet anders dan eene aanbeveling zijn. De vertaling door H.T. Chappuis met liefde bewerkt, en door de uitgevers in keurig gewaad gestoken, heeft onze litteratuur met een schoonen roman verrijkt.

J. VAN LOENEN MARTINET.

Gedichten van H.C. Muller. Amsterdam, Gebr. Kraay, 1878.

Daar is altijd vreugde onder een volk, wanneer het de mare verneemt, dat het weder een dichter rijker is geworden. Als de ongevoelige dood een zanger van zijn harp heeft weggesleurd, rijst weemoed in de harten, want zonder liederen kunnen wij niet.

De beschaafde en onbeschaafde, ieder op zijn wijs, heeft eerbied voor de Muze, 't zij dat zij rein als het licht van den Olymp tot ons neerdaalt, of als een kind des volks in gescheurde kleederen en met ongewasschen handen onder ons rondwandelt. Hemelsch of aardsch, als er in haar oog maar een zekere gloed glinstert en in haar stem iets welluidends, in haar taal gevoel en kracht schuilt, zullen geleerden en natuurkinderen voor haar nederknielen. - Wie haar tot ons brengt, kan rekenen op een vriendelijke ontvangst, op wezenlijke dankbaarheid, maar - het moet inderdaad een Muze zijn.

De Heer H.C. Muller is met de zijne verschenen, en de Heer Kraay koos zijn keurigste papier met een lief blauw lijstje, waarop de gedichten prijken als appelen op zilveren schalen. Gouden appelen misschien? We zullen den lezer zelf laten oordeelen.

Wanneer ik beweer, dat het een dichter, die neiging tot het tragische heeft, in onze treurige wereld zelden aan de gelegenheid ontbreekt om een zee van somberheid over ons uit te storten, zeg ik zeker niets nieuws. Wat zijn de geschiedenis van het menschelijk geslacht, het leven en de natuur niet vol toestanden en gebeurtenissen, die men slechts heeft aan te wijzen, om den luchthartigsten de tranen uit de oogen te persen! Hier is het niet de verdienste van den dichter de stof te vinden, want zij is overal aanwezig. Hij heeft slechts te kiezen. Aan de keus en de bewerking der stof herkent met hem.

Heel gewone menschen zouden zich b.v. door het meest alledaagsche laten meesleepen, iets als een schipbreuk, een teringlijderes, die te vergeefs naar 't haantje van den toren ziet, oorlog, armoe, verraad, teleurgestelde liefde, ja, wat niet al, heeft hun gevoel getroffen, en zij dichtten de Ofelia's, de Desdemona's, de Mazeppa's,

bezingen de schrikwekkende voorvallen, die gij in zoo vele romans, en zeker in iedere krant kunt lezen.

Die keus, we kunnen het niet ontkennen, is uit een letterkundig oogpunt beschouwd, zeer burgerlijk, heeft niets voornaams. Een oorlog b.v. behoeft ons niet door den dichter geteekend te worden: als wij 't woord maar hooren, rillen we reeds van al de narigheid, die de zaak in zich bevat. We zien, vóór iemand iets gezegd heeft, de dooden en het bloed, hooren het trappelen van paardenhoeven op menschenlijken, het zuchten en gillen, en - hoe kan 't anders, want wie zag een slagveld ooit bij zonlicht? - aanschouwen dat alles bij 't bleeke schijnsel der maan!

Maar nu de aristocratische dichter! Al dat gewone ligt ver beneden hem. In sferen, waarin alleen de heiligen doordringen, werpt hij den blik, en met zijn dubbel scherp oog ontwaart hij de smart, het lijden en strijden der atomen. Onder zijn dichterlijk vergrootglas wordt een stipje een wereldbol, een plantje een woud, en een nauwelijks of in 't geheel niet hoorbaar zuchtje klinkt hem als een wanhoopskreet in de ooren.

Daar wandelt hij 's nachts langs een boom, waarvan een blad valt.... en zijn gevoel wordt geschokt, zijn zenuwen trillen, zijn oogen schieten vol tranen.

'*Daar viel een blad in den stillen nacht*.'

Bespeurt gij 't niet aanstonds, lezer, dat hier een ijzingwekkende katastrofe plaats greep?

'*Daar viel een blad in den stillen nacht*.'

Hoe schril die tegenstelling, niet waar; dat 'vallen van een blad' - en die STILLE nacht!

'*De boom was zoo rijk beladen!*'

Helaas! '*was*' - Die boom,... ge begrijpt het, is nu een rnïne als Persepolis of Ninive...!

'*De zoele nachtwind streelde zoo zacht*.'

Hoe heerlijk voor dat blad - maar tevens hoe verraderlijk, want

'Nu ZWERFT *het vertrapt langs de paden*.'

Wij vegen een traan weg en vervolgen:

'*Nu wordt het niet meer met zorg geplukt*
Door teedere menschenhanden.'

Zelfs van die weelde zal de rampzalige zich verstooten zien.

Nu wordt het door iederen voet gedrukt,
En.....

Hebt ge moed het állerafgrijselijkste te vernemen?...

En.... verzameld in vuilnismanden.

Oplettende lezers zullen beweren dat dit ‘blad’ bijzonder groot moet geweest zijn, - wij verzekeren hem echter, dat de vuilnismanden buitengewoon klein waren. Want het rampspoedige blad had blijkens het vervolg in 't minst geen reden zich op zijn lengte of breedte te verhoovaardigen.

‘*Het* KLEINE *blad zwerft niet alleen*.
De wind ruischt telkens weder.
En onder des stillen wand'laars schreên
Vallen telkens bladeren neder.’

Ik veroorloof mij de zoete ontroering van den lezer even te storen, met de opmerking, dat bij de laatste twee regels waarschijnlijk gedacht moet worden aan bladeren die van de zolen ‘des stillen wandelaars’ vallen of wel aan een gelijksoortige tragische geschiedenis, die op hetzelfde oogenblik in het land der tegenvoeters plaats vond.

Ik gevoel echter dat het mij niet passen zou met koude opmerkingen u lastig te vallen terwijl de snaren uws gemoeds zoo sympathetisch trillen.

Telkens ruischt de wind weder, telkens vallen bladeren neder: Zooveel bladeren, zooveel lijdensgeschiedenissen. 't Is droevig...!

‘*Daar liggen de bladeren langs den weg*,
Of ritselen verder en zweven,
Dat blad, dat zooeven neerviel, zeg,
Waar is het op eens gebleven?’

Ja, zeg het eens!... 't Is ‘op eens’ weg!

‘*'t Is niet meer te herkennen, neen*,
Het viel bij de andere blaadren’....

We zullen er dus niet meer van hooren!

Hardvochtige herfstwind in den stillen nacht, zijt ge niet het zinnebeeld van de natuur, zielloos wreed?

Neen, ge zijt het niet. Want te midden van die wereld vol pijnlijke duisternis valt een lichtstraal:

‘*De schemering vlucht langzaam heen*
Want het zonnelicht zal naadren.

Nu rijst de zon, en schijnt op het pad,
En werpt haar lichtglans op allen.
Daar valt ook een straal op het dorre blad
Dat van den boom is gevallen.'

We hebben meer dichters gelezen, maar zooveel gevoel troffen wij zelden aan.

Wellicht zal de Heer Muller dezen lof zich niet willen toeëigenen en ons verklaren, dat dit blad een zinnebeeld was: en men onder 'des stillen wandelaars schreên' of den telkens 'ruischenden nachtwind' de maatschappij, en de stormen des levens heeft te verstaan, en dat het blad een gevallen engel, vrouw of man voorstelt..... 't zou slechts een uitvlucht der bescheidenheid zijn, want hij weet zelf wel, dat geen sterveling de gepastheid der beeldspraak erkennen zal.

De Heer H.C. Muller - en dat is een zeer opmerkelijk verschijnsel - heeft ondanks zijn diep gevoelige natuur een kritischen geest. Juist zijn gevoel, zijn lyrische aanleg, stemt hem tot keurigheid in onzen onlyrischen tijd. Hij zit in Vondels reizangen te lezen, hij hoort die goddelijk reine tonen, en grijpt naar de pen. Even later heeft hij een stuk papier voor zich, waarop, tusschen een ontelbaar heir van doorgehaalde en versneden regels, de volgende juist genoeg woorden bevatten om twee coupletten te vullen:

'Ja, wij hebben niet te klagen,
Beets is dichter - nationaal,
En ten Kate kneedt de taal,
En Da Costa doet ons vragen:
Wat beduidt dit altemet?
Last not least: de Génestet.'

'Ook van Lennep was een dichter,
Ook ter Haar zong menig lied.
En vergeet dan Heije niet;
Tel van Zeggelen niet lichter,
Denk aan Potgieter en Thijm
Als gij spreekt van Hollandsch rijm!'

Na deze zoetvloeiende beschrijving van den Nederlandschen Zangberg, waarboven de woorden: 'Vondels Lier' geplaatst zijn, vervolgt de poëet ietwat sarcastisch:

Neerland is zoo rijk als *Crassus*
Aan poëten wel verstaan;

Telkens komen nieuwe aan
Op den Hollandschen Parnassus.
Vele dichters leven hier -
Maar wij missen *Vondels lier*.

Dat gemis is zeker groot, doch wij zouden vreezen dat Vondel, indien hij nog leefde, wanneer hij H.C. Mullers vers, aan hem gewijd, gelezen had, den dichter ziende naderen, haar uit louter voorzichtigheid achter slot gezet zou hebben.

De dichter, wiens verzen wij bespreken, heeft dit met den grooten Vondel gemeen, dat zijn talent veelzijdig is. Zijn muze weent soms ‘tranen met tuiten’, maar daarna plooit een schalk lachje haar bleeke lippen en zij wordt, zij 't ook met mate, guitig. Dan parodiëert zij Borgers Rijn, vergelijkt den ongedurigen Amor bij den chef van een handelshuis, of rijmt een fabel op ‘het Nederlandsch Tooneel,’ b.v.:

De schimmel sprak tot den bul:
‘Jij bent toch een ouwen sul,
Wat helpt jou al jou gebrul?’

‘Zoo werd conform besloten
Met meerderheid van pooten;
De schimmel sprak *onverdroten:*
Mijn vrienden, als het waar is
Dat de zaak al kant en klaar is,
Maak ik dit ros (Rössing?) secretaris!’

en in zulk een stemming levert de nederlandsche taal haar geen moeielijkheden meer op. Veeleer speelt zij er mee, als in De Erfenis, Eene Amsterdamsche vertelling:
Ja, zegt Jan Modern,

‘Ja, ik was wel veel in *lijden*,
Maar heb nooit het afgelegd,
Vrienden lief, bevalt *u 't recht*,
Dan moet gij er ook voor strijden,
Dat heb ik ook doorgestaan,
Maar - wij streden steeds humaan.’

Tot dusver blijkt uit de gedichten die wij aanhaalden, dat de Heer Muller boven het alledaagsche eenigszins verheven is, maar om der waarheid getrouw te zijn, willen wij de verzekering geven dat er één gebied bestaat, waarop hij zich meer als een gewoon

sterveling voordoet. 't Is dat der liefde. Wel zijn er dichtregelen door hem aan de pers toevertrouwd, die bewijzen, dat zijn hartstocht niet vulgair is:

‘Als de lucht, die overal zweeft om de aarde,
Maar den gouden straal van het zonlicht doorlaat,
Moge ik eens uw sierlijke leest omvatten
Teeder beminde!’

dit neemt niet weg, dat hij in den regel voor menschen, die op eenvoudiger wijs de sierlijke leest hunner teeder beminde omvatten, verstaanbaar is.

Zijn wenschen blijven hoog, doch wie zou hem dat euvel duiden?

‘Het meisje, dat ik hebben wil,
Heeft parelwitte tanden,
En voetjes, vlug gelijk de wind,
En lelieblanke handen.

Een voorhoofd als de zonneschijn,
Een mondje als om te zingen,
En een gelaat, dat als een krans
De lokken *steeds* omringen.

Wanneer zij loopt, dan schijnt ze een fee,
Met tooverglans bepereld,
Die in haar schoonste prachtgewaad
Bezoeken kwam de wereld.’

Daar zullen er onder de lezers zijn, wier keus spoediger bevredigd is, vooral wat de kleeding van hun uitverkorene betreft. Doch het onbereikbare heeft de dichter niet gewenscht. Later blijkt het dat hij ‘*haar*’ gevonden heeft, want hij zingt ‘Aan Haar’.

Al mijn denken, dichten, droomen,
Lieve maagd, zijt gij:
Uit uw heldere oogen stroomen
Liefde en licht tot mij.

'k Zag uw blonde haren blinken
Met een roos vol gloed:
'k Voelde een straal van liefde zinken
Diep in mijn gemoed.

Toen uw aangezicht zoo levend
Schitterde van glans,
Toen gij, langs den bodem zwevend,
Huppeldet ten dans. -

Al mijn denken, dichten, droomen,
Lieve maagd, zijt gij;
Uit uw heldere oogen stroomen
Liefde en licht tot mij.

Hier gelooven wij, al zouden wij op den vorm iets kunnen afdingen, dat de dichter inderdaad gevoeld heeft wat hij schreef. ‘Aan Haar’ is een van de zeer weinige versjes die voor een gewoon menschenkind verstaanbaar zijn. Onder de liederen treffen wij nog andere aan, die onschuldig mogen heeten. Zij zijn de beste uit dezen bundel, en al zou men niet kunnen spreken van lyrische kracht, had de Heer Muller ons niets anders aangeboden, wij zouden de hoop mogen koesteren, dat hij in 't vervolg ons nog enkele goede verzen zal schenken.

Thans durven wij dat niet voorspellen. Deze gedichten zijn over 't algemeen zóo ledig van inhoud, daarbij zóo vol valsch vernuft, valsch gevoel, fouten tegen de regels der prosodie en verraden zóo duidelijk, dat de poëet recht had om bij de beschouwing van Vondels lier te zingen: ‘Maar de dichter is er niet!’ dat wij aan de toekomst dezer Muze twijfelen.

Twee zaken schijnen ons den Heer Muller te ontbreken. De eerste is zelfbeheersching; wij bedoelen natuurlijk, als wij dit zeggen, minder den Heer dan den dichter H.C. Muller.

Iemand die den moed bezit zulk een bundel het publiek aan te bieden, moet òf al te zeer met zich zelf ingenomen zijn, òf te laag over het publiek denken. Negentig percent dezer ‘gedichten’ behoeven niet eens in portefeuille te blijven rusten. Een jongmensch, die ze gemaakt heeft, verscheurt ze, zoodra hij eenigszins aan de kinderschoenen is ontwassen. En de overigen ziet hij met een oog vol argwaan aan, totdat hij zich rekenschap weet te geven van de zwakke zij, die zij vertoonen. Mist hij dat argwanend oog, gevoelt hij die gebreken niet, - dan valt er niet veel goeds van hem te hopen.

En dan, naar deze verzen te oordeelen, lijdt de dichter aan gebrek aan denkkracht, als de Muze hem tot zich lokt. Niet alleen dat hij kinderachtige poëzie geeft, hij biedt ook poëtische vormen aan zonder inhoud, of met een inhoud, die u doet wanhopen aan zijn liefde voor de waarheid. Meermalen is 't, alsof voor een enkel oogenblikje het dichtvuur onzen auteur aanwaait, om even daarna hem een poets te spelen, en hem plotseling alleen te laten, zoodat

hij zonder poëzie zijn vers voltooien moet. Het eerste dichtje dat den bundel opent is van dien aard, Lente:

> ‘Weer kwam de schoone lente,
> Met al haar schatten aan,
> En strooide een bloemenregen
> Vol geuren, langs haar baan;
> Ik ving wat van die bloemen
> En nam ze dankbaar op....’

Tot zoover wist de Heer Muller, waar hij heen wilde.... doch nu laat de poëzie hem op eens in den steek.... Ge meent dat hij zijn handen vol bloemen heeft, - maar ge vergist u: want alsof hij heel iets anders gezegd had, laat hij volgen:

> ‘Nu zullen zij ontluiken
> En toonen reeds den knop.’

Maar genoeg. De Heer Muller beging één fout; nl. dat hij deze versjes in 't licht deed verschijnen.

Ieder mensch wandelt de lust wel eens aan, zijn krachten aan rythmus, metrum en het rijm te beproeven. Wij allen zondigden en deden dat het meest in de dagen onzer jongelingschap. Slechts sommigen blijft deze liefhebberij als een kwaal die chronisch is geworden ook in lateren leeftijd bij, en even als het rheumatisme bij noordenwind, kwelt zij hen bij geboorte- en huwelijksfeesten, bij watervloed en sterfgeval, tot zij naar de veder als pijnstillend middel de hand uitstrekken. Voor zulk een ‘gelegenheidsdichter’ heeft de Heer Muller talent genoeg, wij gelooven zelfs iets te veel. Studie en oefening, mits beiden ernstig worden ter harte genomen, kunnen hem nog behoeden voor zoo'n tragisch lot.

Misschien bestaat er meer reden voor om den uitgever, die hem verleidde, of zich over zijn dichtregelen ontfermde, hard te vallen dan den jeugdigen zanger zelf.

Zooveel is zeker, na de verschijning - niet van de geïllustreerde uitgaven van de Genestet, maar van de Geschiedenis der Vechtkunst en deze gedichten, zullen jeugdige poëeten en prozaschrijvers er wel aan doen de gastvrijheid der pers van Gebroeders Kraay een weinig te wantrouwen.

DE KOO.

***Uit het Joodsche familieleven. Novellen van S.H. Mosenthal. Naar het Hoogduitsch. Haarlem, de Erven F. Bohn*, 1878.**
Uit mijn Meisjensjaren. Vertellingen, vrij naar 't Platduitsch van Ellen Lucia door Agricola. Arnhem, J. Rinkes Jr.

In de Parijsche herinneringen van Edmondo de Amicis wijst deze auteur naar aanleiding der kwestie van idealisme en realisme, die bij de bespreking van Emile Zola was te berde gebracht, op een woord van Renan en op een gezegde van Silvio Pellico. De eerstgenoemde schreef ergens: ‘de wereld is een schouwtooneel, dat God voor zich zelven geschapen heeft. Tracht dan niet aan alles denzelfden vorm, dezelfde kleeren te geven; want het gevolg zou zijn, dat wij van verveling stierven’, geheel in overeenstemming met hetgeen Pellico bedoelde toen hij zeide: ‘er is plaats voor allen.’

Ten tijde dat de Italiaansche auteur dit schreef, had Zola zich nog niet zoo kras uitgesproken over de bovengenoemde kwestie als hij later deed. De dweepzieke ingenomenheid met eigen richting had den talentvollen realist nog niet verleid, om over al hetgeen daarmede niet strookt onmededoogend den staf te breken, om van Lamartine, Musset, Victor Hugo e.a. te beweren, dat zij voor goed hebben afgedaan, nu het nieuwe licht van het naturalisme de wereld beschijnt. Dewijl de geniale profeet of pleitbezorger van het meest krasse realisme in de literatuur thans stoutweg beweert, dat het laatste woord gesproken, de steen der wijzen gevonden en het ideaal bereikt is, zal het meer dan ooit zaak zijn, op de gevaren der eenzijdigheid te wijzen en het goed recht der veelzijdigheid van den kunstvorm met nadruk te handhaven. Bluffen zit tegenwoordig in de lucht, maar niet minder de neiging om zich te laten overbluffen. Trouwens de middelmatigheid, die bijna op elk gebied heerschappij voert, is allicht geneigd eerbiedig te buigen voor grootspraak, hetzij die eenvoudig belachlijk dan wel naïef is. Het bekende gezegde, dat elk genre goed is, mits het geen verveling wekt, is mijns inziens volkomen juist. Bij de beoordeeling van een of ander geschrift hebben wij niet allermeest en allereerst te letten op datgene wat de auteur onzes inziens geven moest, maar op hetgeen hij gegeven heeft.

Menige hoogst ongelukkige en ongepaste vergelijking is alleen daaruit voortgevloeid, dat de beoordeelaar of beoordeelaarster vergat zich op het standpunt te plaatsen van den auteur, wiens werk besproken moest worden. Het zou treurig met de letterkundige kritiek gesteld zijn, als alleen de gelijkgezinden elkander recht konden laten wedervaren.

Eenzijdigheid past den kritikus zoo min als den kunstenaar.

Natuurlijk houdt elk zijn genre voor het beste: bezieling is alleen bestaanbaar bij eene warme overtuiging, die intusschen uitnemend kan gepaard gaan met waardeering van andersgezinden. Daarop met nadruk te wijzen is de roeping van elkeen, die nu en dan een woordje meêspreekt op het gebied der kunst.

Om bij Zola te blijven, zijne houding in deze is zeer verklaarbaar en daardoor ten deele zelfs te verschoonen. De felle oppositie tegen zijne richting, voornamelijk van de zoodanigen, die onmogelijk in zijne schaduw kunnen staan, heeft hem vermoedelijk tot zijne stoute, min of meer onhebbelijke uitspraken bewogen.

Edoch daar is realisme en realisme. Men kan veilig zeggen, dat deze richting op romantisch gebied heden ten dage in zwang is, maar daarmede wordt in geenen deele beslist, dat Zola gelijk heeft, als hij aan zijn streven de opperheerschappij toekent. Hij zelf noemt zich dan ook bij voorkeur naturalist, en karakteriseert daarmede zich zelven als te behooren tot de uiterste linkerzijde der realisten. Van vele aanhangers zijner richting is hij dan ook zoover verwijderd, dat de kloof tusschen hem en hen veel grooter blijkt te wezen dan die tusschen sommige auteurs van uiteenloopende richting.

Wij hebben hier te doen met hetzelfde verschijnsel, dat zich ook op staatkundig gebied vertoont. De traditie heeft de tegenwoordige partij-verdeeling ten onzent in stand gehouden, ofschoon zij voor den aandachtigen beschouwer duidelijk blijkt geheel en al verouderd te zijn. Sommige dusgenoemde politiek-liberalen hebben veel meer overeenkomst met de conservatieven dan met ettelijke deelgenooten der eigen partij, die aan de uiterste linkerzijde staan.

Edoch ik ben daar aan het afdwalen en niet weinig ook. Van de kunst ben ik in de politiek verzeild, en ik zou spreken over de twee geschriften, die aan het hoofd dezer regelen zijn genoemd. Hoe ik aan die afdwaling kwam? Men kan tegenwoordig geen novelle of roman in handen nemen, zonder onwillekeurig te denken aan den

grooten strijd tusschen idealisme en realisme, een kwestie waarmede sinds eenigen tijd Zola's naam ten nauwste verbonden is. Immers ook op letterkundig gebied heeft de partijstrijd zulke proportiën aangenomen, dat niemand, die zich op dit veld beweegt, ten eenenmale vreemd aan dien kamp kan blijven.

En toch zijn er verschijningen op letterkundig gebied, waarbij men geneigd is de kwestie geheel onaangeroerd te laten. Daartoe behooren mijns inziens de twee genoemde geschriften: deze zouden ons, als dat mogelijk ware, het zwijgen opleggen over dat anders zoo gewichtige vraagstuk. In elk geval laat die geheele strijd ons koud, als wij het oog slaan op dit tweetal. Hebben zij in deze iets te zeggen, dan is het dit, dat er nog een ander realisme dan dat van Zola is; dat de photographie der alledaagsche werkelijkheid nog iets anders te zien geeft dan afzichtelijke tafereelen; dat een goede photograaf het retoucheeren niet behoeft te versmaden, zonder deswege ontrouw aan de werkelijkheid te plegen.

De nachtzijden der wereld mogen niet kunstmatig bedekt worden: hij, die de werkelijkheid wil weergeven, moet aan licht en duisternis beide de noodige plaats toekennen. Er is echter niet alleen onwaarheid in de schildering van 't licht, maar ook wel degelijk in de teekening der duisternis. Ook hier heeft de actie reactie uitgelokt. Terwijl men vroeger zich beijverde alle dingen veelal in een onmogelijk licht te plaatsen, is er thans een streven, om menschen en wereld met zulke zwarte kleuren te teekenen, dat het oog gesloten blijft voor de enkele lichtstralen, die zich overal en ten allen tijde vertoonen. Dit is, als ik het zoo noemen mag, een zeer onwerkelijk realisme. Inderdaad de wereld is geen paradijs, maar ook evenmin een hel; de menschen zijn geen engelen, maar ook geenszins gelijk te stellen met duivelen. In de wereld is vermenging van goed en kwaad, maar ook in elken mensch. Geen omgeving zoo zwart, geen mensch zoo onrein, of er is toch eenig lichtpunt te ontdekken voor den aandachtigen waarnemer. Hij, die dit wegcijfert, ten eenenmale wegcijfert, geeft evenmin een getrouw beeld der werkelijkheid als hij die een wereld van droomen of bovenaardsche wezens in stede van menschen teekent.

Noch door Mosenthal noch door Ellen Lucia wordt voedsel gegeven aan dat opgeschroefde idealisme, hetwelk den lezer in eene onmogelijke wereld van droomen doet verkeeren, waardoor men

ongeschikt wordt voor - of onbekend blijft met de werkelijke wereld, waarin wij leven en ons bewegen moeten. Beide auteurs echter hebben zich evenzeer beijverd, om het heerschende pessimisme niet te versterken door de beelden hunner fantasie. Hunne scheppingen zijn wezens van vleesch en bloed als wij, met deugden en gebreken beide. Aan de gebreken hunner deugden zoowel als aan de deugden hunner gebreken is recht wedervaren. De figuren, die hier optreden, zijn geen tooneelhelden of heldinnen, maar ook evenmin monsters in menschengedaante.

De novellen van Mosenthal zijn in haar soort juweeltjes, fijn van teekening, zoowel wat personen als toestanden betreft. Bij veel overeenkomst in het viertal is er toch ook de noodige verscheidenheid, en moeilijk is het te bepalen aan welke schets men de voorkeur zal geven. Raafs Mine is aandoenlijk lief, zonder daarom sentimenteel te worden; Jephta's dochter frisch en natuurlijk en vol gezonden humor. Racheltje herinnert aan Raafs Mine, wat den doorgaanden toon betreft, terwijl in Schlemieltje zoowel blijde levenslust als gepaste levensernst ons tegemoetkomt.

Deze schetsen bevatten, zooals de titel aanduidt, schilderingen uit het joodsche familieleven, en zijn, wanneer ik mij niet vergis, in den vollen zin des woords afdrukken van indrukken. De auteur deed daarmede zonder twijfel grepen uit zijn eigen herinnering en is dus bij de werkelijkheid ter markt geweest. In geenen deele beweer ik, dat hij portretten teekende; maar het staat bij mij vast, dat oude bekenden hem in deze tot modellen hebben gediend, met dien verstande, dat hij deze modellen als kunstenaar beschouwde en ze met kunstenaarshand in zijne studiën verwerkte. Aan zijne hand leeren wij hier allerlei eigenaardigheden van het joodsche familieleven kennen en wel op zoodanige wijze, dat veel daarin iets aantrekkelijks voor ons heeft. Mosenthal heeft blijkbaar met voorliefde de zeden en gewoonten van zijn merkwaardig volk geteekend. Als hij ons een blik daarin doet slaan, geschiedt zulks onmiskenbaar tot voorlichting en beter waardeering.

Geen lezer zal ontkennen, dat de auteur zijn doel bereikte; wij worden stellig en zeker van sympathie vervuld voor de wereld en de menschen, met wie wij hier in aanraking komen, in zoover een en ander de sympathie van den schrijver zelven heeft. De figuren, die hij op 't doek bracht, worden gaandeweg bekende en bevriende

gestalten voor ons. Evenals de auteur zulks deed, gevoelen ook wij met hen mede: in hunne vreugde deelen wij, hunne smart doet ons pijnlijk aan. Deze verhalen verloochenen in geen enkel opzicht hun karakter als novellen; behoudens deze opmerking kan ik veilig verzekeren, dat zij van karakterstudie getuigen en zich door degelijke karakterteekening onderscheiden. En wijders..... een ieder, die gelegenheid daartoe heeft, leze en herleze deze novellen.

Daar is ontzaglijk veel in het heden, dat droevig stemt; daar is helaas zooveel aanleiding tot pessimisme bij de beschouwing van menschen en dingen, dat het ons goed doet, als een kunstenaarshand betere aandoeningen en gedachten bij ons wekt, en wel op zoodanige wijze, dat wij moeten erkennen, de werkelijkheid terug te vinden in de beelden der fantasie. Zulk een kunstenaar is Mosenthal.

Daarom wensch ik deze zijne movellen in veler handen, in die van jong en oud, van man en vrouw. Terwijl bezorgde huisvaders en huismoeders bij menige verschijning op letterkundig gebied heden ten dage niet weten hoe daarmede te handelen tegenover hunne aankomende zonen en dochteren, vinden zij hier lektuur, die in alle opzichten aanbeveling verdient. De vertolking - om hiermede te eindigen - is zeer gelukkig geslaagd en laat zich vloeiend lezen.

Wat nu den anderen bundel betreft, welks titel ik noemde, ook dienaangaande aarzel ik geen oogenblik, eene gunstige getuigenis af te leggen. De vertellingen van Ellen Lucia, uit het Platduitsch ten onzent overgebracht door Agricola, maken naar vorm en inhoud een zeer aangenamen indruk. Ook deze schetsen, getiteld: ‘Uit mijn Meisjensjaren’, zijn blijkbaar aan de werkelijkheid ontleend, of in elk geval op den bodem der werkelijkheid ontstaan. De schrijfster weet recht prettig en onderhoudend te vertellen. Hare figuren staan als in levenden lijve voor ons, gelijk zij leefden voor haar. Immers veel van hetgeen hier werd medegedeeld, is zonder twijfel uit de herinnering opgediept en eenmaal met de oogen geschouwd. Deze vertellingen doen ons denken aan een anderen bundel, dien Agricola vertolkte, ik bedoel de vertellingen van Klaus Groth, getiteld: ‘Uit mijn Jongensparadijs.’ Bij de bespreking van dit boekske in een vorigen jaargang van dit tijdschrift maakte ik de opmerking, dat die schetsen uit het Platduitsch, hoe verdienstelijk ook in het oorspron-

kelijk, minder geschikt waren voor vertolking. Opzichtens Ellen Lucia's arbeid houd ik die opmerking terug, zonder daarmede te willen zeggen, dat de vertellingen van Klaus Groth minder waarde hebben. Integendeel ik geloof, dat de laatste grooter kunstenaar is; doch de eigenaardige inhoud van beide bundels bepaalt mijn oordeel in deze. Het staat voor mij vast, dat de vertellingen van Ellen Lucia allerwege en voor iedereen als geschikte lektuur zijn aan te prijzen, niet het minst wel als volkslektuur. Van dit gevoelen heb ik de proef genomen, en wel met uitnemend goed gevolg. Enkele dezer vertellingen zijn door mij in volksbijeenkomsten voorgedragen, en zooals mij later gebleken is, tot algemeene voldoening van het zoo gemengde publiek, bestaande uit leden van beiderlei geslacht. De verhalen zijn bevattelijk en geven algemeen menschelijke toestanden te aanschouwen, zooals zij met geringe wijziging onder elke hemelstreek worden gevonden: zij spreken tot verstand en hart. Ik meende deze ervaring niet achterwege te moeten houden, omdat men meermalen zoekt naar geschikte stof voor volksvoordrachten.

Doch afgezien hiervan is de kennismaking met deze vertellingen uit het Platduitsch, die door een vaardige hand ten onzent zijn overgebracht, aan iedereen aan te bevelen. Echte humor spreekt daaruit; nu eens ontlokken zij u een traan, dan weer een hartelijken, gullen lach. Ik weet niet wat meer te bewonderen: de natuurlijke eenvoud der schrijfster of haar aanschouwelijke voorstelling van menschen en dingen? Mij dunkt, ieder lezer en lezeres zal dit mijn gevoelen deelen.

Ik onthoud mij van eene schifting en uiteenzetting der acht vertellingen. Niet alle zijn in mijn oog even aantrekkelijk, doch de smaken zullen ook in deze verschillen. Dit echter durf ik veilig verzekeren, dat elk harer waarde heeft en ik geen enkele schets zou willen missen.

Het oog wil ook iets hebben. Laat mij dus zeggen, dat de uitgever voor een keurig uiterlijk zorgde.

Zierikzee, 4 Juni 1879.
J.H.C. HEYSE.

Wandelingen door Nederland, met pen en potlood, door J. Craandijk en P.A. Schipperus. Haarlem, bij H.D. Tjeenk Willink.

Van dit belangrijke en kolossale werk is thans het vierde en voorlaatste deel voltooid. Sedert mijne vorige aankondiging er van in *De Gids*, voerde de schrijver ons naar Overvlakkee en Goeree, door Overveen, Bennebroek en Heemstede. Daarmede was het derde deel gereed. Dit vierde deel nu handelt over de Amsterdamsche Waterwegen naar Zee, over de kasteelen van Helmond en van Croy, over Roermond en omstreken, Arnhem en omstreken, Baarn en Soestdijk, het Gooi, de beide Eemnessen en het Huis Groeneveld, een paar uitstapjes in Groningerland, Apeldoorn en het Loo, en de Kannenburg bij Vaassen.

Ik zou eigenlijk, na hetgeen ik vroeger over de *Wandelingen* schreef, bij deze opsomming weinig te voegen hebben; en zoo ik niettemin nogmaals de pen opnam om van het boek in dit tijdschrift melding te maken, dan was het louter uit verlangen om toch ook het mijne bij te dragen tot het l e v e n d i g houden der belangstelling in Craandijk's zoo verdienstelijken en aantrekkelijken arbeid. Daar de auteur, sinds zijn minder gelukkig toertje langs de roezige kaden en door de vunze polderwijken van Rotterdam, geen enkele maal mij stadslucht te ademen gaf, zoo had ik geen oogenblik mij over zijn leidsmanschap te beklagen. Integendeel: ik voelde mij bij toeneming dankbaar jegens hem gezind om den tact, waarmede hij in de bekoorlijkste dreven van het vaderland mijn vriendelijke en kundige c i c e r o n e was. Onbekoeld bleef zijne liefde voor de taak die hij op zich nam en voor welke hij zich zoo deugdelijk berekend toont. De bron zijner historische en antiquarische kennis, altoos overvloedig, was nergens overstelpend. Hij zorgde ruimschoots voor afwisseling van tooneelen, indrukken, gewaarwordingen. Hij was, in 't kort, bij het dolen door bosch en duinen, langs straatweg, vliet en akker, een even onderhoudende als leerzame gids.

Het ware moeielijk, in dit opzicht aan eene dier zestien jongste afleveringen van het werk bepaaldelijk de voorkeur te geven boven de andere. Werd ik nochtans daartoe geroepen, dan zou ik (goeddeels misschien uit persoonlijke voorliefde tot de landstreek door

welke zij voert) den prijs toekennen aan de wandeling door de Veluwe, van Putten naar Apeldoorn en het Loo.

Hoe harmonisch zijn verleden en heden, zijn natuurschoon en menschenwerk hier dooreengevlochten tot een landschap-beeld vol waarheid en karakter!

Eerst dwalen wij door het Putter bosch naar de Spring. ‘Een lief tafereeltje is 't. In de diepte van een smal, aan drie zijden gesloten dal, blinkt het heldere nat. Als wij neer zijn gedaald, vinden wij ons omringd van steile, tamelijk hooge hellingen. Dennenstammen rijzen er omhoog, bloeiende ericastruiken vermengen hun zachte, fijne kleuren met de rijkgeschakeerde tinten van gras en mos, van den grijzen en gelen zandgrond en de donkergroene brem. Uit een kleinen plas zijpelt het water, en over gladde keisteentjes stroomt het weldra met driftigen spoed - nu eens tegengehouden door een kluit aarde, waarom heen het zich buigt, totdat het langzaam maar volhardend die hindernis heeft weggespoeld, straks verborgen onder overhangende planten of frissche graspollen, ginds langs rechte kanten, die 't reeds heeft gladgeschuurd, soms schijnbaar stil staande, om elders reeds takjes en sprietjes mee te voeren, als speelgoed, waaraan het zijn jeugdige krachten beproeft. Boven ons welft zich de blauwe hemel. Door de takken der dennen sluipen de stralen der zon, die, waar geen naaldloof ze onderschept, de helling tegenover ons overstroomen met hun gloed. Overal gonst het van insecten, dansend in den zonneschijn. 't Leeft op het water van vlugge, langgebeende schepsels, die hun kortstondig aanzijn genieten. Uit dennebosch en heide stijgen de geuren op. 't Is een stil, verborgen hoekje.’

In zulke uitverkoren hoekjes laat Craandijk ons telkens en telkens rusten. Nu weer in het Heidensdal, te midden van vóórhistorische graven; dan in het diepst der koele schaduwen van het Soerensche bosch; of op een heuveltop, waar van alle kanten grootsche vergezichten zich ontrollen over het ‘wilt en bijster land’; of straks aan de stille boorden van het Uddeler-meer. ‘Hier is 't alles zoo groot, zoo ruim, zoo plechtig. De zon daalt ter kimme achter de verre Garderensche heuvelen. Over de uitgestrekte heide ligt een lichtglans verspreid. Diep en donker van tint zijn de krachtige boomgroepen aan den oever van het meer tegenover ons. De waterspiegel weerkaatst den gloed, waarvan de hemel straalt. Een fluisterend geritsel

vaart door de biezen, die in dichte gelederen langs den zoom zich uitbreiden. Met het zachte koeltje van den avond worden liefelijke geuren en onbestemde geluiden uit de verte ons voorbijgedragen. Vroolijk en opwekkend klinken kinderstemmen in de diepe stilte. Daarginds, in de nederige buurschap Uddel, behooren zij tehuis, in de buurschap, die reeds een elftal eeuwen heugt, maar toch nog niet zooveel jaren zag heengaan over haar rieten daken, als deze schans hunne wisseling verduurde. Hoeveel geslachten hebben hier de ruige zijden der ruwe wallen beklommen; hoeveel kinderen hebben hier, vergeten en verloren in de eenzame wildernis, bij de graven gespeeld en gelachen, totdat zij opgroeiden tot mannen en vrouwen, die op hunne beurt als grijsaards heengingen! Wat is er in de wereld daarbuiten veel geschied, veel veranderd!' - - Och ja, wèl veel veranderd! Tot weemoedige overpeinzingen vinden wij onder het wandelen meermalen aanleiding, bij het treden langs de droevige sporen van zooveel verdwenen schoons, zooveel verbeurde grootheid! - - Maar wat er ook wisselde en verging - de oude Huneschans heeft het alles overleefd.

Tusschen zulke natuur-tafereeltjes in, houdt de auteur ons bezig met verscheidenheid van stof: met de geschiedenis eener ruïne; met het schetsen van een papiermolen; met eene korte verhandeling over de oude Veluwsche 'maalmannen' en 'maalspraken'; met de vermaarde echo in den put van koning Lodewijk; met eene beschrijving van de valkenjacht; met allerhande méér, dat bij den weg zich voordoet.

Ten slotte, na een heerlijken tocht door woud en heide, leidt hij ons het vorstelijk lustslot binnen, en gaat hij ons vóór door de rijke zalen van het paleis, door de dreven en langs de vijvers van het majestueuze park. Wie Craandijk kennen, zullen begrijpen dat hij hier èn als teekenaar van natuurschoon èn als geschiedvorscher zich voortreffelijk op zijne plaats bevindt. Hij schetst ons dan ook Het Loo in niet minder dan drie tijdperken. Het Loo in zijne opkomst en eerste glorie, op het einde der 17de eeuw, toen het als een tooverpaleis uit den grond verrezen scheen te midden eener wijde, wijde wildernis van woeste heide en haast ondoordringbare bosschen. Het Loo in zijn vernedering en jammerlijk verval, ruim een honderd jaren later, toen het lustslot der Oranjes ingericht was tot een lazareth voor aan allerlei besmettelijke ziekten lijdende soldaten,

nadat de heeren Franschen alles wat van waarde was er uit weggestolen hadden, tot zelfs de looden buizen der waterwerken. Eindelijk Het Loo van Koning Willem III, zooals wij allen het kennen, of - voor zoover dit laatste nog niet het geval mocht zijn - stellig niet verzuimen moeten het te gaan bewonderen. ‘Van den ouden luister, die eens kasteel en tuinen sierde, bleef’, zegt Craandijk, ‘niet veel meer over; maar met nieuwe schoonheden verrijkte de liefde van Neerland's koningen het erfgoed van hun doorluchtig voorgeslacht.’

Ik zou gehoor kunnen geven aan de verzoeking, om in dit vierde deel der *Wandelingen* nog menige bladzijde aan te stippen, als proeven van wat de schrijver al goeds geeft in dit boek. Doch beter doe ik, met een ieder door eigen lezing te laten komen tot de overtuiging, dat dit werk voor allen, die den vaderlandschen bodem in zijn heden en verleden liefhebben, eene ware schatkamer belooft te worden.

C.v.N.

Philosophie de l'art en Grèce, par H. Taine. Leçons professées à l'école des beaux-arts. Grieksche vertaling. (*Φιλοσοφία τ□ς τ□χνης ἐν □λλ□δι □□□νησιν.*) 1879.

Het bovenstaande werk is mij door den vertaler, den Heer Achilleus Agathonikos, te Athene toegezonden, als een bewijs van erkentelijkheid voor mijne geringe pogingen ten behoeve van de studie der nieuwgrieksche taal. Het kwam mij voor, dat het nuttig kon wezen de opmerkzaamheid van het nederlandsche geleerde publiek hierop te vestigen, daar het voor een letterkundige, die met het tegenwoordige grieksch kennis wil maken, zeer aardig is te zien, hoe een fransch werk door een Griek in zijne moedertaal is overgebracht. Voor het leeren van het tegenwoordige grieksch is dit hulpmiddel vrij wat beter dan de nieuw-grieksche vertaling van het N.T., welke ik vroeger daartoe gebezigd heb, daar de nieuw-grieksche taal in den laatsten tijd zóó ontwikkeld en beschaafd is, dat de vertaling van het N.T. tot het nieuw-grieksch in dezelfde verhouding staat als de Statenvertaling tot het tegenwoordige hollandsch. Bovendien is de studie van het hier aangekondige werk voor litte-

ratoren denkelijk aantrekkelijker dan die van het N.T.; hetgeen dadelijk zal blijken, wanneer wij kortelijk den inhoud opgeven.

Na eene inleiding, waarin Taine te kennen geeft, dat vooral de overblijfselen der beeldhouwkunst geschikt zijn, om ons een denkbeeld van de oude grieksche kunst te geven, behandelt hij eerst het karakter van het grieksche volk, zooals zich dit van lieverlede onder den invloed van het klimaat heeft ontwikkeld; vervolgens bespreekt hij het tijdvak, waarin dit plaats had, en toont aan, hoe de oude beschaving hemelsbreed van de tegenwoordige verschilde; hierna behandelt hij de instellingen, de muziek, de gymnastiek en den godsdienst; en toont aan, hoe alles samenwerkte, om de grieksche kunst die volkomenheid te doen bereiken, welke wij nog in de overblijfsels bewonderen.

Dat zulk een boek voor Grieken belangrijk is, zal niemand loochenen. Wij gelooven dan ook, dat de vertaler aan zijne landgenooten eenen grooten dienst gedaan heeft door het overbrengen er van in hunne moedertaal. Het boek zal zeker in Griekenland groot succès hebben; maar ook buiten Griekenland is het belangrijk èn als een bewijs, dat de tegenwoordige grieksche geleerden vlijtig trachten hun volk geestelijk te verheffen, èn als een teeken, dat de nieuw-grieksche taal vooruitgaat en weder tot de zuiverheid van het oude grieksch nadert. Het is merkwaardig, hoe goed het den vertaler over het geheel gelukt is, de fransche wijsgeerige beschouwingen in het grieksch uit te drukken, en hoe zelden hij genoodzaakt is geweest enkele uitdrukkingen onvertaald te laten. Ik heb het oorspronkelijke en de vertaling naast elkander gelegd en doorloopend vergeleken, en het is mij voorgekomen, dat de vertaling over het geheel uitstekend gelukt is.

Tot bewijs van de zorg, waarmede ik vergeleken heb, wil ik een paar vergissingen opteekenen. Taine vertaalt in zijne voorlezingen vele plaatsen uit de classici. Hierin heeft hij een enkelen keer fouten gemaakt. Zoo vertaalt hij op blz. 138 de woorden van Tyrtaeus:

Μηρούς τε κνήμας τε κάτω καὶ στέρνα καὶ ὤμους Ἀσπίδος εὐρείας γαστρὶ καλυψάμενος, ‘les cuisses, les jambes, les épaules au-dessous, la poitrine jusqu'au ventre, tout le corps, - couvert par son large bouclier’; terwijl toch m.i. *γαστρὶ* hier niets anders dan den buik van het schild kan beteekenen. De vertaler heeft dit niet aangewezen, maar eenvoudig de woorden van Tyrtaeus in het

oorspronkelijke laten drukken, zooals hij telkens doet, wanneer Taine eene, meestal zeer vrije, vertaling geeft van plaatsen uit grieksche schrijvers. De vertaler heeft zich ook een paar malen vergist. Zoo heeft hij de woorden van Taine op blz. 109: ‘des Christs, qui sont des Jupiters foudroyants ou des Apollons tranquilles’ vertaald: *χρηστοὺς παρεμφερεῖς πρός Δίας κεραυνοβόλους ἢ Ἀπόλλωνας ἠρεμοῦντας*. Wij zien hier de gewone verwarring van *χρηστός* met *χριστός*, die reeds bij Suetonius in het leven van Nero voorkomt, en die door het iotacismus hier natuurlijk werd bevorderd.

Ook heeft hij eene vermakelijke vergissing, waar hij de woorden van Taine op blz. 166: ‘de même un gentilhomme, avant la Révolution, avait pour saluer, prendre du tabac, écouter, l'aisance et la grâce cavalière que nous retrouvous dans les gravures et dans les portraits’, aldus vertaald: *οὕτως εὐπατρίδη πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, προσαγορεύων τινά, καπνίζων ἢ ἀκροώμενος εἶχε τὴν ἱπποτικὴν εὐχέρειαν καὶ χάριν, ἣν βλέπομεν ἐν ταῖς ζωγραφίαις καὶ ταῖς εἰκόόσιν*. De tegenwoordige Grieken toch zijn sterke rookers, en snuiven doen zij denkelijk niet; en hierom heeft hij zich een edelman van de 18^{e} eeuw met een sigaar in den mond voorgesteld.

De aangewezene vergissingen evenwel hebben mij niet verhinderd zoowel het oorspronkelijke als de vertaling met groot genoegen te lezen. Alhier geldt de spreuk: ubi plura nitent paucis non offendimur maculis.

Het zou mij zeer verheugen, wanneer deze aankondiging mocht te weeg brengen, dat sommige lezers lust kregen om hetzelfde te doen als ik, namelijk het oorspronkelijke werk van Taine met de grieksche vertaling te vergelijken.

Amersfoort, 30 Juli 1879.

D. BURGER.

***Een zonnetje in huis, door G.J. van der Hoeve. Amsterdam, Scheltema & Holkema*, 1878.**

De toejuiching welke de romans van Zola bij een groot aantal lezers vinden, blijft niet zonder nadeelige gevolgen ook voor ons land. Was 't tot dus verre alleen aan Frankrijk gegund zijne navolgers als paddestoelen uit den grond te zien verrijzen, thans schijnt men ook hier te lande de proef te willen nemen of zulke lectuur in den smaak valt van ons lezend publiek. Onder den zoo gemoedelijken en huiselijken titel welken de heer Van der Hoeve aan zijn hierboven genoemden roman gegeven heeft, levert hij ons een boek, waarin het lage en gemeene evenzoo den boventoon heeft als wij van Zola gewend zijn. Hij voert ons naar plaatsen en geeft ons tooneelen te aanschouwen, welke gelukkig voor de meerderheid zijner lezers zeker geheel vreemd zullen zijn, en tevens dwingt hij ons tot het aanhooren van een taal en van gesprekken, waarvoor hunne ooren tot nu toe gespaard bleven. De zonderlinge leer der bewonderaars van Zola, dat niemand onkundig mag blijven van 'tgeen in zijn omgeving geschiedt, schijnt ook in hem een aanhanger gevonden te hebben. Maar Zola schrijft met een meesterhand en blijkbaar met groote studie, 'tgeen zijne boeken wel des te gevaarlijker maakt, maar waardoor ook grootendeels de toejuiching te verklaren is welke zijne inderdaad soms walgelijke tooneelen toch bij menigeen vinden. De heer Van der Hoeve daarentegen werkt vluchtig en oppervlakkig. en althans dit boek van hem geeft weinig blijken van talent. De personen die hij ten tooneele voert leven niet, maar ze zijn doode poppen, die alle kunstjes maken welke de vertooner van het marionettenspel van hen verlangt. Niet uit het karakter der personen noch uit den loop der omstandigheden spruit het verhaal voort, maar ze zijn allen werktuigen in de hand van een roman-fabrikant, zoo als Gervinus zeggen zou. Geen oogenblik zijn wij dan ook dupe van den schrijver, maar bemerken 't gedurig dat wij naar een spectakelstuk slechts kijken. Tot de hoofdmomenten toe van het boek zijn onwaarschijnlijk, om niet te zeggen onmogelijk.

Er zijn enkele goede grepen in dezen roman. De strijd der liefde

van het zieke kind is niet onaardig opgevat, maar het geheel is vervelend. Maar juist die enkele goede grepen bewijzen hoe jammer 't is, dat de schrijver door het overhaast leveren van een aantal romans te kort doet aan zijn naam, die stellig, door het werken met meer studie en bedachtzaamheid, een goeden klank bij ons publiek zou kunnen winnen. Want blijkbaar is hij een man van fantaizie terwijl hij de pen gemakkelijk voert.

Dat hij ons met een beter bewerkt en meer doordacht werk verrasse, vrij van de in dit boek zoo hinderlijke en geheel overbodige aanstootelijkheden en alzoo meer waardig de vermogens waarover hij te beschikken heeft!

M.

Het wonderland.

> Wherein of antres vast, and deserts idle,
> Rough quarries, rocks, and hills whose heads touch heaven,
> It was my hint to speak, such was the process;
> And of the cannibals that each other eat,
> The anthropophagi, and men whose heads
> Do grow beneath their shoulders.
> SHAKESPEARE.

Onze kennis van het oude Griekenland en Italië wordt jaarlijks in eene verbazingwekkende massa wetenschappelijke geschriften behandeld en uitgebreid. Het groote publiek in Nederland merkt daarvan weinig of niets, want aan dien wedstrijd der geleerden in de voornaamste staten van Europa nemen onze landgenooten wel eenig deel, maar indien zij al schitteren door het gehalte hunner publicatiën, zoo mag men het aantal toch veilig geheel onbeduidend noemen. Eenige Parijsche geleerden plegen een jaarlijksch overzicht te geven van alle tot dit vak van studie betrekkelijke bijdragen in speciale tijdschriften en jaarboeken. Voor het mededeelen der titels met korte inhoudsopgave behoefde men over het jaar 1877 niet minder dan 422 zeer dicht gedrukte bladzijden, van welke Spanje er zes inneemt en Nederland zich vooral niet moet beklagen, dat het in zeven-en-eene-halve pagina wordt afgehandeld. Aan Frankrijk worden daarentegen 100 bladzijden besteed en aan het Duitsche Rijk - dus met uitsluiting van Oostenrijk en Hongarijë - niet minder dan 188. Het aandeel van Nederland aan de beweging, die allerwege op dit gebied heerscht. bedraagt dus 1/56 en deze kleine fractie is nog goeddeels het werk van één enkel beroemd landgenoot: deze bijzonderheid stemt zeker niet tot zelfverheffing en eigenwaan.

Het spreekt van zelf, dat niemand kennis kan nemen van den geheelen omvang van deze overstelpende massa lectuur. Dat is ook geheel onnoodig. Ook de philologen hebben de

verdeeling van den arbeid in toepassing gebracht, en, zonder zich al te zeer te beperken of af te sluiten, kan ieder een groot deel laten rusten van hetgeen juist niet tot zijne specialiteit behoort. Bovendien heeft menig papieren kind reeds bij de geboorte de tering op de kaken; dat is natuurlijk en onvermijdelijk: waar veel koren groeit, is ook veel kaf. Slechts hiervoor hebben wij te zorgen, dat met het kaf niet soms het koren te loor ga. Bij de groote vruchtbaarheid der Europeesche philologen, waarbij zich straks ook Amerika komt voegen, is daarvoor wel degelijk gevaar.

Daar is bijvoorbeeld dat voortreffelijke boek van Erwin Rohde uit Jena over den Griekschen Roman. Ik weet niet, wat daarin het meest te bewonderen, de grondige geleerdheid, de uitgebreide lectuur, de buitengewone scherpzinnigheid of de heldere wijze van voorstelling. Alles is in dit werk benijdenswaardig schoon gedacht en gezegd. Ik zou mogen vragen, hoeveel Nederlanders het hebben ingezien, want vorm en inhoud zijn van dien aard, dat het kan genoten worden door ieder, die zich met een weinigje belangstelling in de klassieke oudheid aan de lectuur zet. Maar ik wil niet veeleischend zijn en vraag dus alleen: hoevele onzer Nederlandsche philologen hebben dit boek ter hand genomen? Ik vrees, dat het aantal bedroevend klein zal wezen.

Ik wil beproeven dezen voortreffelijken arbeid in Nederland wat meer bekend te maken. Van eene critiek kan geen spraak zijn. Het zal lang duren, eer er iemand opstaat, om de stellingen van Rohde aan uitgebreider kennis te toetsen, de leemten aan te vullen of de overdrijvingen te besnoeien: ik voor mij zou niet verder kunnen of durven gaan, dan hier of daar *in margine* een vraagteeken te plaatsen. Even weinig ligt het in mijn plan een overzicht van het geheele boek te leveren, want de overgroote rijkdom van vruchtbare denkbeelden, die alom verstrooid liggen, strijden om den voorrang, en, om eenigszins billijk jegens den schrijver te zijn, zou een zelfs onvolledig uittreksel toch te uitvoerig worden voor een tijdschriftartikel. Een andere weg lacht mij aan. In verband met de leidende gedachte van den auteur, behoort tot eene geschiedenis van den oorsprong van den Griekschen Roman ook eene beschouwing van de aloude fabelachtige reisbeschrijvingen, in welke de Grieken niet minder behagen schepten dan de modernen, bij wie op de Utopia van Thomas Morus eene geheele reeks der-

gelijke geschriften gevolgd is. Wat Rohde over dezen schrijfstijl bij de Grieken zegt, kan wellicht, zooveel mogelijk ontdaan van allen geleerden toestel, ook voor een ietwat uitgebreider publiek der kennisneming waard zijn. Behalve Homerus en Plato hebben de ouden op dit terrein zeker niets uitstekends geleverd en Gulliver is vele malen geestiger dan Jambulus of Diogenes Antonius, maar merkwaardig zijn die weinig gekende verschijnsels op letterkundig gebied zeker wel. Wij willen ze aan de hand van Rohde bestudeeren.

Van oudsher heeft de menschheid zich trachten te onttrekken aan de enge en kleingeestige beperking van het dagelijksche leven, door de vrije hand te laten aan hare grillige phantasie, die al de vormen en voorwaarden der bestaande wereld het onderst boven keerde. Er zijn volken, die in hunne poëzij dezen eersten stap nooit zijn te boven gekomen, maar bij de Grieken neemt het avontuurlijke, bonte, zeldzame, slechts eene bescheiden ruimte in; toch zijn naast de mythische poëzij, die een veel hoogeren kunstvorm vertegenwoordigt, de sporen van het ethnographisch verdichtsel door de geheele Grieksche literatuur verspreid.

Den eersten oorsprong heeft men te zoeken bij de Grieksche zeevaarders, die, van langdurige en gevaarlijke reizen wedergekeerd, in hunne verhalen het oostelijk deel der Middellandsche Zee bevolkten met allerlei soort van spookachtige wondergestalten. Het eerst werden deze sprookjes tot een kunstig geheel vervormd in de welbekende sage van de zwerftochten van Ulysses. Wat deze bij Alcinous voordraagt over den eenoogigen Polyphemus, over Scylla en Charybdis, enz. toont de duidelijkste sporen overoud te wezen en zal wellicht voor een deel door de Grieken zelven als voorvaderlijk erfgoed uit het oosten naar hun nieuw vaderland zijn medegebracht. De Argonautentocht in zijn oudsten vorm, gelijk hij bij Hesiodus voorkwam, vertegenwoordigt eene jongere periode. Bij hem vinden wij reeds de veelsoortige monsters, die sedert dien tijd, naarmate de kennis zich uitbreidt, zich altijd terugtrekkende de grenzen der aarde bewonen. Zoo maakt hij melding van de Langhoofden, de Halfhonden en de welbekende reeds bij Homerus voorkomende Pygmaeën, de voorloopers van Gullivers Lilliput.

De grenzen van het wonderland weken langzaam achteruit, maar de wonderen zelven namen toe. Zoo het schijnt omstreeks de zesde eeuw vóór onze jaartelling, maar in ieder geval

vóór de Perzische oorlogen, hooren wij van een destijds veelgelezen gedicht van Aristeas van Proconnesus, waarin het onbekende Noorden bevolkt wordt met grijpvogels, eenoogige Arimaspen en andere monsters. Ook Aeschylus, die Aristeas moet gekend hebben, spreekt van Arimaspen, Hondenkoppen en Borstoogigen in nauwe verbinding met de fabelachtige gestalten der oude mythologie, de Phorcynes en de Gorgones; maar aan het werkelijk bestaan van deze en nog vele andere monsters kan hij bezwaarlijk hebben geloofd. De leugenberichten van Aristeas dienden hem om zijne poëzij op te sieren, maar daarbij zal het wel zijn gebleven.

Eerst nu geraakt de beurt aan het proza. Er komt een tijd, waarin verdichting en waarheid op zonderlinge wijze worden dooreengemengd ook in nuchtere reisverhalen. Voor het noorden ontmoeten wij hier Pytheas van Massilia, die ongeveer een tijdgenoot van Alexander den Groote was; maar op dit terrein bewoog men zich liefst in Zuid-Oostelijke richting. Het rechte wonderland is Indië. Achtereenvolgens door Scylax, Ctesias en Megasthenes raken de Grieken met Hindostan ongemeen goed bekend; maar wij bespeuren bij hen een onwederstaanbaren trek, om aan de wonderen der werkelijkheid de buitensporigste droombeelden der phantasie toe te voegen. De ethnographische fabelen maken deze overigens ernstig gemeende reisbeschrijvingen tot halve sprookvertellingen en zoo moet het ons al weder niet te zeer verbazen, dat juist die vreemdsoortige berichten van Oost en West uit het omhulsel van ware en geloofwaardige berichten worden uitgelicht en verzameld tot een geheel bijzonder soort van geschriften, de wondergeschieddenissen of *Paradoxa*, waarvan het eerste denkbeeld schijnt te moeten worden toegeschreven aan niemand minder dan aan den beroemden Callimachus. Zoo had geheel ongemerkt eene vreemdsoortige buitenlandsche poëzij haren intocht gedaan in de Grieksche literatuur. Althans van Ctesias en Megasthenes is het bewezen, dat zij hunne verhalen over de wonderen van Indië uit den mond van Perzische en Indische berichtgevers hebben opgeschreven, die hunne fabelen omtrent de meest vreemdsoortige en afschrikwekkende monsters aan de aloude Indische mythologie hadden ontleend, gelijk de vergelijking van Mahabharata en Ramayana heeft aangetoond. De vergissing der Grieken bestond daarin, dat zij de phantastische beelden der Indische dichtkunst uit het nevelachtig gebied van het ver-

telsel naar beneden haalden en hun eene plaats op aarde aanwezen.

Doch ook in Indië was men vroeg met het uitwerken van dit spel der verbeelding begonnen. Reeds in oude tijden bezochten de Indische kooplieden de bochten en eilanden van den verren Oceaan en lieten zij op die tochten aan hunne verbeelding den vrijen loop. Nu heeft het wel is waar den schijn, dat tot nog toe in de Indische letterkunde geene verdichte reisbeschrijving ontdekt is, waarin de held van het verhaal de ongehoordste wonderen en zeldzaamheden krijgt te zien, maar eene navolging van dergelijke thans verloren Indische vertellingen kan men zonder moeite in de Arabische literatuur wedervinden. De avonturen van Sindbad den Zeeman zijn algemeen bekend. Wel houdt men die avonturen voor eene vrij jonge Arabische verdichting, maar dit wordt door Rohde weinig waarschijnlijk geacht. De Arabische kooplieden, reisbeschrijvers en geographen doen zich overal voor als zeer nuchtere, klare, ja sceptische waarnemers van landen en toestanden. Laten de berichten over dieren en planten van hen af komstig zijn, maar de phantastische bestanddeelen van Sindbads avonturen en dergelijke verdichte reisverhalen kunnen aan die scherpzinnige waarnemers niet worden toegeschreven; ja men kan bepaald bewijzen, dat zij goeddeels uit fragmenten van zeer oude sagen zijn samengesteld. Ik durf geen ruimte afzonderen om de voorbeelden aan te halen, waarmede Rohde deze stelling wil bewijzen; bovendien ben ik op dit gebied volstrekt niet te huis; genoeg dat hij aan het slot eener zeer uitvoerige in bijzonderheden uitgewerkte bewijsvoering zijn gevoelen aldus samenvat. Dewijl eenige der treffendste trekken uit de sage van ontwijfelbaar Indischen oorsprong zijn, zoo zullen desk undigen niet betwisten, dat het eigenlijk vaderland niet slechts van enkele bijzonderheden, maar van de eigenlijke kern van deze Arabische reisverhalen in Indië moet gezocht worden, juist in dat land, waaruit, even als de andere Oosterlingen, de Arabieren door Perzische bemiddeling die tallooze vertelsels en novellen ontvangen hebben, welke vervolgens door hun invloed overgebracht zijn naar het Westen. Er schijnt inderdaad alle grond te zijn om te beweren, dat de phantasie der Indiërs zich reeds met het verwerken van zulke avontuurlijke reisberichten bezig hield, ten tijde dat zij met de Grieksche rijken der Diadochen in aanraking kwamen. Ja het zou zich wel laten denken, dat de juist te

dier tijde in de Grieksche literatuur voor den dag komende fabelachtige reisvertelsels zich onder den invloed van zulke Oostersche voorbeelden hadden ontwikkeld. Verhalen als die van Jambulus, hoe hij naar een wondereiland in het verre Zuiden gestevend is, hebben sprekende overeenkomst met de avonturen van Sindbad.

Wij bezitten in het volksboek van het Leven en Daden van Alexander den Groote, dat op naam van Callisthenes doorgaat, een getrouw beeld van de wonderbaarlijke gedaanteverwisseling, welke de schitterende verschijning van den jeugdigen veroveraar in de voorstelling der Grieksch-Oostersche volken langzamerhand heeft ondergaan. De wezenlijke gebeurtenissen van zijn leven zijn slechts in de meest algemeene hoofdlijnen bewaard, maar de inhoud, welke door die lijnen is ingesloten, blijkt nieuw en vreemdsoortig te zijn. Juist de onbevangenheid, waarmede de geschiedenis hier tot eene beteekenisvolle sage vervormd is, bewijst ten duidelijkste, dat de eigenlijke inhoud van dezen vreemden roman niet het willekeurig product van een enkel individu is, maar dat wij hier eene echte volkspoëzy voor ons hebben, welke omstreeks den tijd der laatste Ptolemaeën eene vaste gestalte heeft gekregen, en later van wege hare buitengemeene populariteit onophoudelijk omgewerkt en vervolgd is. Wij kunnen ons hier niet ophouden bij de wijze, waarop Rohde den oorspronkelijksten vorm der Alexandersage tracht terug te vinden. Wij vergenoegen ons met het resultaat. Eene nauwkeurige analyse van de afzonderlijke feiten in dit heroisch drama welke analyse naar Rohdes meening, in weerwil der verwarring en omwerking waarin het geheel voor ons ligt, toch nog met redelijke zekerheid kan worden ten einde gebracht, zal ons toonen dat in den oorspronkelijksten vorm van het verhaal het Oostersch-Grieksch karakter, dat ook nu nog zoo duidelijk is, eertijds nog veel helderder op den voorgrond trad. Bijna geheel losgemaakt van zijn Europeeschen geboortegrond, verscheen de groote koning zoo goed als uitsluitend als veroveraar en bestuurder van het Oosten, in welk opzicht hij dan ook alleen beteekenis had voor de volken van Azië en Egypte. Dit Oostersch karakter van den Alexanderroman komt bijzonder duidelijk voor den dag, als men nog verder teruggaande, met den in Alexandria vastgestelden vorm van het verhaal als uitgangspunt, zich rekenschap wil geven van den ouderdom der afzonderlijke, volstrekt niet tot een organisch geheel vereenigde hestanddeelen. Zoo

vindt men dan lichtelijk, dat geen deel van deze vreemdsoortige geschiedenis ouder is dan de op verscheiden plaatsen ingevoegde brieven, waarin de koning zelf zijne tochten in de afgelegenste gedeelten van het Oosten beschrijft. Blijkbaar staan deze brieven buiten samenhang met het eigenlijk geschiedverhaal, met hetwelk zij zelfs op menige plaats in strijd zijn. Aan den anderen kant kan men uit het losse samenstel van den roman deze brieven met de daarin vermelde gebeurtenissen niet wegnemen, zonder dat er leemten ontstaan, welke nergens in het doorloopend verhaal worden aangevuld. Van den aanvang is er reeds op deze brieven gerekend; met voordacht liet de opsteller eene ruimte over op die plaatsen, waar de brieven zijn verhaal konden vervangen. Hieruit volgt, dat, voordat de gansche sage gerangschikt en opgeschreven werd, de brieven reeds in omloop waren. Daarin vinden wij dus de kern der sage; dat gedeelte werd het eerst verspreid; hier vinden wij de bijzonderheden in haren vroegsten vorm.

In die brieven zien wij nu buitengemeen duidelijk, wat eigenlijk in de daden des grooten konings de phantasie des volks aantrok. Gelijk zoo menige trek in het verhaal van Pseudocallisthenes bewijst, schepte men behagen in de edele en ridderlijke gezindheid van den held; maar het liefst hoorde men toch, hoe hij in het verre onbekende Oosten onder moeielijken strijd doordrong in het aloude rijk der wonderen. Hier kon de zucht naar het ongewone en avontuurlijke zich ruimschoots te goed doen. De stellers dezer brieven worden nimmer moede, om op allerlei wijzen den tocht des konings te schilderen door het gebied van alle mogelijke, gedeeltelijk reeds door Ctesias bekende spookgestalten, zijne gevechten met fabelachtige dieren en halfmenschen van reusachtige grootte, zijne avonturen op de vaart naar het land der Zaligen, ja bij een duikertocht op den bodem der zee en bij eene vermetele luchtreis, zijn omgang met sprekende vogels en zingende boomen, enz. Het zou, meen ik, verkeerd zijn bij dit alles de schouders op te halen. Die trek naar het avontuurlijke is der menschelijke natuur diep ingeweven: Jules Verne heeft dat begrepen zoo goed als die onbekende briefschrijvers. Van daar de buitengewone opgang van dit soort van geschriften in den ouden zoowel als in den nieuwen en nieuwsten tijd.

Avontuurlijke reisbeschrijvingen drongen uit het Oosten langzaam voorwaarts en beslaan in de literatuur dier tijden eene

breede plaats. De Alexandersage is een voorbeeld uit velen. Wij zouden nauwelijks een denkbeeld hebben van de vruchtbaarheid en de populariteit van deze geschriften, wanneer onze aandacht niet gewekt werd door Lucianus in zijne *ware Geschiedenissen*. Niemand valt met zulke bijtende spotternij het onbeduidende aan; vooral in dat late tijdperk zijns levens, waartoe de ware Geschiedenissen behooren, tast Lucianus geen onverschillige dwaasheden aan. In zijne tweede periode bemerken wij die scherpe uitvallen tegen de eigendommelijke gebreken van zijnen tijd, voornamelijk tegen dat duistere bijgeloof, dat toenmaals op zoo beangstigende wijze de Grieksche wereld in beweging bracht. Tot die richting van zijn ouderdom, waaraan wij de belangrijkste werken van Lucianus verschuldigd zijn, behooren ook de ware Geschiedenissen; zij werden geschreven met eene zeer bepaalde bedoeling en de schrijver deed ongetwijfeld een aanval op eene alom verbreide en invloedrijke klasse van geschriften. Lucianus was in het minst niet geneigd de voortwoekerende zucht naar fabelreizen als eene onschuldige liefhebberij te beschouwen. Hij bemerkt hier een misdadig gebrek aan waarheidsliefde, dat te beginnen met Ulysses leugenverhalen bij Alcinous de gansche Grieksche litteratuur doortrokken heeft. Door matelooze overdrijving wil hij dat gebrek aan de kaak stellen. Zoo krijgen wij dan eene buitensporige reisbeschrijving, waarin de reiziger zonder ophouden onder de onzinnigste monsters ronddwaalt, daarna op de maan belandt, vervolgens in den buik van een vervaarlijk zeemonster, daarop naar het eiland der zaligen en in het verblijf der goddeloozen komt, om ten slotte de streek te bereiken aan de andere zijde van den Oceaan, van welke in de leugenverhalen zooveel verbazends werd opgedischt. Dat alles moet men als parodie opvatten. Lucianus verzekert uitdrukkelijk, dat hij bij al zijne verzinsels op een bepaald bericht van een bepaalden schrijver het oog heeft. Als de bekendste vertegen woordigers dier litteratuur noemt hij Ctesias en Jambulus, maar hij spreekt ook van Homerus, Aristophanes en Herodotus. Ons is het zelden mogelijk in bijzonderheden aan te wijzen, wiens fabelen door Lucianus worden geparodieerd. Wel zien wij hier en daar trekken doorschemeren van enkele Oostersche vertelsels, welke denkelijk door de schrijvers, die door Lucianus bespot worden, in hunne verhalen waren ingeweven; maar juist de onmogelijkheid om in de overgroote meerderheid der gevallen aan te wijzen,

op welke schrijvers de spot van Luceanus moet betrokken worden, geeft ons eene vingerwijzing omtrent de ongemeene vruchtbaarheid der Grieksche litteratuur op dit gebied, dat ons overigens zoo onvolledig bekend is.

Thans moeten wij de aandacht vestigen op een anderen kring van verschijnselen. Wij willen onderzoeken, welk gebruik ernstige mannen van deze volkslitteratuur maakten. Men leefde in den tijd der politieke utopiën. Wanneer de critiek der wijsgeeren de bestaande toestanden in de Grieksche steden vergeleek met het ideaal van den staat, dat zij zich op theoretisch standpunt verworven hadden, dan moesten zij wel diep worden doordrongen van de ongenoegzaamheid der door dwang of toeval in het leven geroepen staats-organismen. De wijsgeer mocht de bedroevende werkelijkheid willen ontvluchten door het opstellen van eene wetgeving voor eenen modelstaat; daarmede kwam hij niet verder dan tot onbevredigde eischen en wenschen. Hij had ook behoefte aan dien dichterlijken schijn van werkelijkheid, waardoor de creatien des dichters zich onderscheiden.

Het schijnt dat Plato den eersten stoot heeft gegeven tot deze nieuwe soort van compositie. Gelijk hij door zijn aanleg gedreven werd om zijne abstracte begrippen in den vorm van mythen te kleeden, zoo moest hij zich ook meer bijzonder genoopt voelen, om zijn ideaal van den staat in een dichterlijk beeld te schetsen. Hij erkent zelf, dat hij er op deze wijze toe gekomen is om de Atlantis te verdichten, dat heroemde verhaal van een overouden gelukstoestand van den Atheenschen staat en van zijne oorlogen met de Atlantiërs, die op een uitgestrekt eiland in den Grooten Oceaan woonden, maar ook in Europa en Afrika, tot Tyrrhenië en Egypte toe, heerschappij voerden. Dit verhaal, waartoe de grondslag gelegd wordt in het begin van den Timaeus, moest in den Critias worden uitgewerkt. Het plan is nooit voltooid, want ook in den ouden tijd schijnt men niet meer te hebben bezeten dan het fragment van den Critias, dat ook wij kennen. Intusschen blijkt uit die geringe overblijfselen dat Plato zijnen modelstaat voor oogen had, toen hij het voorhistorisch Athene schilderde met zijn vruchtbaren bodem, zijne welgeordende maatschappij, zijne verdeeling in kasten en zijne gemeenschap van goederen. Daartegenover staan de uitvoerige beschrijvingen van de pracht en heerlijkheid van Atlantis met haar rijkdom aan metalen, vruchtboomen en verdere voortbrengselen der aarde, met haar goud

en zilver aan paleizen en tempels, waarin bij alle heerlijkheid een ongrieksch karakter duidelijk herkenbaar was, enz. Al die beschrijvingen moeten tegenover den modelstaat Athene als pendant dienen van eene meer op het uiterlijk berekende weelderigheid en glans. Als Plato aan het slot van zijn verhaal Athene en Atlantis door aardbevingen en overstroomingen laat vernielen, geeft hij eene voor den verstandigen lezer duidelijke aanwijzing, waar eigenlijk dat toovereiland, dat zoo gemakkelijk weder in het niet verdwijnt, gelegen was en waaruit het zijn oorsprong had. Zoo heeft men in den nieuweren tijd dan ook eindelijk besloten, om de Atlantis niet langer te zoeken in Amerika of in Zweden, op Ceylon of op Spitsbergen, maar eenvoudig in de onbegrensde zee der dichterlijke phantasie. Met lachenden ernst spreekt de wijsgeer van de bevestiging der juistheid zijner berichten, door het gezag van Solon en van den Egyptischen priester, die hem in Saïs het oude verhaal mededeelde; maar wij voelen wel hoe dit moet verstaan worden.

Het geheel is vrije verdichting, vastgeknoopt aan eenige cosmologische en aardrijkskundige theoriën.

In wedijver met deze schets van Plato trachtten nu ook andere wijsgeerige dichters een vorm te geven aan hunne droombeelden van eenen volkomen gelukzaligen toestand der menschheid, terwijl zij daarbij ter opsiering de kleuren niet versmaadden der phantastische fabelen, welke wij boven hebben ontleed. Naarmate men verder doordrong in de onbekende schuilhoeken der aarde, moest men wel is waar in later tijd telkens duidelijker inzien, dat het land der zaligen op aarde niet gevonden wordt; ten laatste moest men zich wel vergenoegen het te verplaatsen naar het overigens onnaspeurlijke *hiernamaals;* maar aan de Grieken kon het onbekende gedeelte der aarde nog uitgestrekt genoeg schijnen, om plaats toe te bedeelen aan alle verwachtingen en droomen, ja zelfs, om op afgelegen eilanden aan de zielen der afgestorvenen een ongestoord geluk aan te bieden. Om zijne verwachtingen te verwezenlijken, behoefde de dichterlijke wijsgeer bij de onuitputtelijke weldaden der natuur, welke volgens de voorstelling zijner landgenooten over de uiterste einden der aarde waren uitgegoten, slechts eene bevolking te voegen, welke in ongestoord geluk en reine deugd die gaven kon genieten. Zonder volkomen rechtvaardigheid en ingetogenheid moest hun zulk een eeuwig en zonder inspanning verkregen geluk onvolkomen of liever ondragelijk toeschijnen.

De arbeid, van welks waarde de Grieken nooit veel ophef maakten, scheen hun een van den nood opgelegde dwang te zijn, dien zij van hunne voorstellingen der zaligheid naar vermogen verwijderd hielden. Maar zij gevoelden dat zij met hun ideaal, hetwelk bestond in het goed gebruik van den vrijen tijd, in den grond der zaak zich wendden tot dat uitgelezen deel der menschheid, dat recht heeft zich vrij te maken van dwang en van gedwongen arbeid.

Als de wijsgeer in een fabelland aan het einde der wereld een toestand onderstelde, waarin de voorwaarden van uiterlijk geluk door de zuiverste menschelijke deugd gekroond werden, dan volgde hij slechts eene overal verspreide populaire voorstelling. De Grieken, die in het algemeen, en met uitzondering van enkele mystische secten, niet zeer gekweld werden door het gevoel van hun zondigen staat, kenden dientengevolge ook niet den hoogmoedigen trots van den berouwhebbenden en begenadigden zondaar tegenover ergere zondaars. Bij de rechtmatigste ingenomenheid met de voortreffelijkheid van hun Grieksche af komst, waren zij aan den anderen kant geneigd, om eene zuivere zedelijke reinheid, die zij te huis niet vonden, liever bij de verste barbaren te zoeken, die nog niet bedorven door de aanlokselen eener verleidelijke beschaving, de oorspronkelijke zuiverheid der menschelijke natuur lichter hadden kunnen bewaren. Het werd een vaststaand geloofsartikel, dat volkomen gerechtigheid en heiligheid slechts bij ettelijke barbaarsche volken aan het einde der aarde kon gevonden worden. Reeds Homerus noemt de melkdrinkende Nomaden van het Noorden de rechtvaardigste der menschen. Naarmate in den loop der tijden eene oververzadigde beschaving meer en meer hare blikken achterwaarts wendde, en slechts in den eenvoudigsten natuurstaat aan vrede, geluk en deugd eene woonplaats meende te moeten aanwijzen, in diezelfde mate sterkte men elkander in de meening, dat het geluk der onschuld, dat lang uit het vaderland was geweken, nog steeds te vinden was bij de meest afgelegen barbaren. Zoo hooren wij altijd door van het geluk, nu eens van de nomadische Scythen in het Noorden, vooral van de allernoordelijkste, dan weder van de Aethiopiërs in het Zuiden, de Indiërs in het Oosten, of eindelijk van de meest verwijderden van alle, van de half fabelachtige Seres.

Zulke volksvoorstellingen waren een geschikt punt van uitgang voor de wijsgeeren, die hunne denkbeelden omtrent de bestem-

ming en gelukzaligheid der menschen op een bodem wilden bevestigen, aan welken het geloof hunner lezers eene zekere realiteit toekende. De geschiedschrijver Theopompus schijnt de eerste te zijn geweest, die in deze soort van prozaische verdichting met Plato heeft gewedijverd. In het achtste boek van zijne geschiedenis van Philippus, verhaalde hij op het voetspoor eener oude sage, hoe koning Midas van Phrygië Silenus eens op arglistige wijze had dronken gemaakt en hem daarna in boeien geslagen. Wakker geworden had de halfgod zich door de openbaring van het meest wezenlijke zijner kennis moeten vrijkoopen. Eerst sprak hij van het ellendig lot der menschen en stelde daartegenover, wat hij wist van een gelukzalig land aan het uiterste einde der aarde. Aan de andere zijde van den Oceaan, waarin Europa, Azië en Afrika zich slechts als eilanden voordoen, ligt, zoo verhaalde hij, het eenige ware vasteland, een land van onmetelijke uitgestrektheid. Daar zijn menschen en dieren van buitengewone grootte. Zij leven tweemaal langer dan wij. Onder vele andere steden meer zijn Machimus en Eusebes de voornaamste. In Eusebes leven de menschen in vrede; zonder arbeid verschaft hun de aarde wat zij noodig hebben. Dikwijls bezoeken hen de goden van wege hunne vroomheid. Zij leven zonder ziekte en opgeruimd van gemoed verlaten zij op hun tijd dit leven. Machimus daarentegen is eene stad van krijgslieden; zij heerscht over de naburen. Ook daar leven de inwoners zonder ziek te worden; meest sterven zij in den strijd door steenen of knodsen verslagen, want het ijzer kan hen niet deren. Zij zijn rijk aan zilver, en goud geldt hun nog minder dan bij ons het ijzer. Eens trokken zij tegen onze eilanden op, maar reeds bij de Hyperboreërs, die zij het eerst aantroffen, keerden zij om, want deze, die nog wel de gelukkigste op ons deel der aarde worden geacht, waren hun toch al te ellendig. - Wat Theopompus Silenus nog verder laat verhalen van een volk der Meropes, die evenzeer op dat andere vastland woonden, is ons niet met nauwkeurigheid bekend. Wij vernemen slechts dat in hun land de plaats Anostus zich bevond; daar zijn ook twee rivieren, de rivier van de vreugde en de rivier van den rouw. De vruchten der boomen die aan de laatste staan, verwekken bij hem die daarvan eet onophoudelijke tranen, tot dat hij het besterft; die van den anderen boom eet, wordt langzamerhand jonger, vervolgens een klein kind en wordt eindelijk in niets opgelost. Men

herkent hier een der oudste berichten omtrent de Bron der Jeugd.

De fragmenten, welke hier volgens een kort uittreksel van Aelianus zijn medegedeeld, geven blijkbaar slechts eene onvolledige en schemerachtige voorstelling. Zooveel zien wij echter, dat Theopompus de bonte sieraden der oude vertelsels of sagen slechts gebruikte om daarmede zijn allegorisch verdichtsel te tooien. Hij maakte er geen geheim van, dat hij wel wilde wedijveren in aantrekkelijkheid met de fabelachtige berichten van Ctesias en anderen, maar dat hij niet den schijn wilde hebben over die vreemde landen naar waarheid te berichten. Het ongeloofelijke en buitensporige diende slechts om de verbeeldingskracht bezig te houden en als omhulsel van een dichterlijk-wijsgeerige gedachte.

In een zuiver historisch werk als dat van Theopompus moeten dergelijke verdichtsels een vreemd figuur hebben gemaakt; zij bevonden zich beter op hunne plaats in de geschriften der moralisten. Daartoe behooren Hecataeus en Euhemerus. Hecataeus van Abdera, een tijdgenoot van Alexander den Groote en van Ptolemaeus Lagi, aan welks hof hij schijnt te hebben geleefd, was een leerling van den scepticus Pyrrho. In tegenstelling met dezen en zijn medeleerling Timon toont Hecataeus, een man van ondervinding en levenservaring, eene minder krachtige natuur. Niet voldaan door de bloote ontkenningen der sceptische wijsbegeerte, zocht hij zich zelven rekenschap te geven van een beteren toestand der dingen. Het was in dien tijd natuurlijk, dat men het heil bij de barbaren zocht, en gelijk zijn leermeester met den grooten Alexander was getogen naar de Perzische magi en de Indische gymnosophisten, zoo vloog Hecataeus met zijne wenschen over alle landen der bekende wereld heen en zocht de gelukzaligheid bij de afgelegen Hyperboreërs.

Het boek van Hecataeus was, zoo het schijnt, vrij uitvoerig. Van oudsher hadden de Grieken zich voorgesteld, dat aan gene zijde der Rhipaeische bergen, die den kouden noordewind afzenden, het bij de Goden geliefde volk der Hyperboreërs woonde, van de woonsteden der overige stervelingen door eindelooze woeste en van koude verstijfde landstreken gescheiden. Hun lang leven kent geene ziekten of gebreken des ouderdoms; zij brengen den tijd door met vroolijke feestmalen en plechtige hoogtijden, waarop onder begeleiding van muziek met reidans

en snarenspel en het offeren van ezels, zij bovenal Apollo verheerlijken, met wiens heiligdom op Delos zij in overoude verbinding staan. Epische en lyrische dichters zoo goed als de geographen, die de phantasie niet versmaadden, hadden reeds lang dat godvreezende, gelukkige volk geprezen. Gelijk men uit allerlei kenteekenen moet opmaken, - immers met uitzondering van Homerus, Plato en Lucianus, zijn de werken, waarvan in dit opstel sprake is, verloren gegaan en moeten wij ons vergenoegen met fragmenten en uittreksels - had Hecataeus dat volk der Hyperboreërs gebruikt voor de schets van zijn philosophisch ideaal. De korte berichten, die over zijn boek handelen, laten ons niet toe te bepalen, hoe hij dit plan mag hebben uitgevoerd. Wij lezen slechts van een eiland Helixoea in den Noordelijken Oceaan, niet kleiner dan Sicilië, tegenover het land der Celten, waarheen Hecataeus zijne Hyperboreërs verplaatst heeft, om ze geheel af te zonderen van deze bedorven wereld. Daar leiden zij een gelukkig leven in een land, dat jaarlijks twee oogsten geeft. Allen mag men priesters van Apollo noemen, dien zij dagelijks met gezang en snarenspel eeren. Telkens na verloop van achttien jaren komt Apollo zelf tot hen met de cither in de hand. Hem begeleiden zingende zwanen, die in groote zwermen van de Rhipaeische bergen komen en zich op den heerlijken tempel van den god nederlaten.

Dat zijn enkele bijzonderheden uit het boek van Hecataeus, veel meer is ons niet bekend. Maar dit weten wij, dat Hecataeus veel heerlijks en verhevens van het leven der Hyperboreërs had medegedeeld. Ook de inkleeding is duister. Hoe komt de scepticus aan zijne berichten omtrent dit fabelvolk? Ofschoon de oude traditie luidde, dat men noch te water noch te land den weg kon vinden tot de feestelijke samenkomsten der Hyperboreërs, mag men uit enkele bijzonderheden opmaken, dat Hecataeus beweerde zijne berichten te hebben vernomen van een landgenoot, die zelf tot het heilig eiland was doorgedrongen en nauwkeurige berichten had medegebracht. Zoo stelde hij dan, dat het land der beste en rechtvaardigste menschen wel op geheimzinnigen afstand gelegen was, maar dat het toch op den huidigen oogenblik nog bestond en met volharding wel te bereiken was. Dat kan dan op de phantasie der lezers geheel anders gewerkt hebben, als wanneer Theopompus zijnen Silenus in den grijzen voortijd van een fabelvolk liet verhalen.

Zooveel blijkt, dat Hecataeus een ideaal heeft willen schilderen van vrome godsvereering.

Wat Hecataeus in het Noorden gezocht had, bestond volgens oudere verhalen van het Grieksche volk in den westelijken Oceaan. Gelijk het volksgeloof, dat Hesiodus en Pindarus hadden opgesierd, de gestorven rechtvaardigen op een of meer ver afgelegen eilanden verzamelde, zoo sprak men in later tijd van een wereld van vrede en geluk, die misschien ook voor de levende menschheid bereikbaar was. Men verhaalde elkander Phoenicische sprookjes van een in den westelijken Oceaan gelegen eiland, dat onder een heerlijk klimaat door de mildheid der natuur met de rijkste gaven was toegerust en tot verblijfplaats van goden, niet van menschen geschapen was. Eens hadden Phoenicische schippers het bij toeval ontdekt, maar het was door de ijverzucht der overheid verborgen gehouden en alzoo ontoegankelijk. Men bemerkt genoegzaam, dat in deze verhalen der barbaren de Grieken eene bevestiging zagen van hun eigen volksgeloof. Zoo was het geen wonder, dat Sertorius, door dergelijke verhalen opgewekt, ernstig het plan opvatte naar die Atlantische eilanden, de oude Homerische verblijfplaats der gezaligden, over te steken, ten einde aan zijn onophoudelijken strijd met deze onvolmaakte menschenwereld te ontkomen.

Niet minder gaarne nam men andere vreemde sagen over, waarin men de weerkaatsing zijner eigene verwachtingen meende te herkennen. De Indiers verhaalden van een land ten noorden van den Himalaya, Uttara Kuru. Dit Uttara Kuru is, volgens Lassen, het land van ongestoord genot; niet te koud, niet te warm; vrij van ziekten, kommer of zorgen; stof kent men er niet; de grond is welriekend; de rivieren stroomen in een gouden bed en in plaats van kiezelsteenen zijn er paarlen en edelgesteenten; de boomen dragen niet alleen altijd vruchten, maar kleedingstoffen van allerlei kleur hangen daaraan en iederen morgen vindt men aan de takken de schoonste vrouwen, die door den vloek van Indra iederen avond weder moeten sterven, enz. Aan de Grieken was dit fabelland uit Indische verhalen welbekend; gelijk te denken is, vonden zij hier de bevestiging hunner sage van de Hyperboreërs. Zoo meent Megasthenes zeker Uttara Kuru, als hij van de Indische Hyperboreërs spreekt. Een zekere Amometus, die kort na Alexander schijnt geleefd te hebben, had een phantastischen

roman geschreven, waarin hij het leven der Attacores, gelijk hij hen noemt, bearbeid had: wederom een bewijs, hoe zeer dergelijke utopiën toenmaals in den smaak vielen.

Datzelfde mogen wij ook gerust afleiden uit de Heilige Oorkonde van Euhemerus. Als uitlokkende inleiding tot zijne vervelende pragmatische behandeling der mythologie had hij zich van een verdicht reisverhaal bediend. Aangespoord door zijn vriend, koning Casander van Macedonië, had hij - zoo luidde zijn verhaal - verre reizen ondernomen en zoo was hij eens zuidwaarts van gelukkig Arabië den Indischen Oceaan ingevaren. Na eenige dagen was hij tot een groep eilanden gekomen, waaronder drie vooral opmerkenswaardig waren: het eerste, het heilige genoemd, rijk aan wierook en myrrhe, werd bewoond door het volk der Panchaeërs; het tweede diende tot begraafplaats van hen die op het eiland waren gestorven; eindelijk volgde het derde, dat dertig stadiën oostelijker lag en zoo dicht nabij Indië, dat men van de oostelijkste kaap het indische vastland kon onderscheiden. Ook daar woonden oorspronkelijk de Panchaeërs, maar later hadden er zich ook Indiërs, Scythen en Cretensers nedergezet. Verder schildert Euhemerus met ingenomenheid de schoonheid van die eilanden, de buitengewone vruchtbaarheid van de vlakte, waarin de hoofdstad Panara gelegen was, de menigte houtsoorten, het zegenverspreidend stroomend water, de verscheidenheid der dierenwereld en den rijkdom aan metalen. In dat heerlijke land woonde een gelukkig en godvreezend geslacht van menschen, in drie kasten verdeeld, die de rijke gaven der natuur rechtmatig onder elkander verdeelden en genoten. Met de leiding zijn de priesters belast, die uit Creta afkomstig zijn. Deze wonen binnen den heiligen omtrek van den prachtigen tempel, welke op zestig stadien van de hoofdstad ter eere van Jupiter Triphylius gesticht is. In dien tempel had Euhemerus een gouden zuil gevonden, waarop zijne beruchte mededeelingen omtrent den eigenlijken oorsprong der Grieksche goden gebeiteld stonden. Zoo eindigde zijn roman in eene pragmatische mythologie, die door deze sieraden moest worden smakelijk gemaakt. Intusschen was de romantische inleiding zoo aanschouwelijk en met zooveel kennelijk zelfbehagen opgesteld, dat de lichtgeloovige Diodorus, hoewel hij zich om de eigenlijke kern der onthullingen van Euhemerus niet bekommerde, de geographische en ethnographische beschrijvingen ons als onvervalschte waarheid mededeelt, hoewel

scherpzinniger lezers die fabel op eene lijn stelden met de leugens van Antiphanes van Berga. Voor Euhemerus was intusschen Panchaea niets meer dan de Atlantis voor Plato. Niet kwaad verplaatste hij zijn eiland naar dat verre oosten, hetwelk kort te voren door de tochten van Alexander aan de Grieken halverwege bekend was geworden. Bij zijne beschrijvingen gebruikte Euhemerus dan verder eenige vrij onbestemde berichten omtrent de eilandengroepen van den Indischen Oceaan, de gesteldheid van het land en de zeden der bewoners. Sommige bijzonderheden kunnen doen vermoeden, dat hij van Ceylon gehoord had, maar dit is niet met voldoende zekerheid te bewijzen. Overigens hield de nuchtere Euhemerus zich niet op met monsters en spookgestalten.

Het sprookje, dat bij Euhemerus eenvoudig dienstbaar was gemaakt aan nutte leering, verheft zich bij Jambulus weder tot zelfstandigheid. Wanneer en waar deze schrijver geleefd heeft, is ons niet met voldoende zekerheid bekend, maar van zijne reisbeschrijving, die bij Lucianus in de inleiding tot de ware Geschiedenissen tot de voornaamste leugenboeken gerekend wordt, heeft Diodorus Siculus een uittreksel gegeven, dat wel verward en onvolledig is, maar toch hierop nederkomt.

Jambulus, wien eene zorgvuldige opleiding was ten deel gevallen, had zich na den dood zijns vaders, die een koopman was, even als deze op reis begeven en was dwars door Arabië in het land der Specerijen gekomen; waarmede blijkbaar de vooruitspringende oostkust van Afrika bedoeld wordt. Door roovers overvallen, was hij met zijn reisgenoot eerst als herder gebruikt en daarna door de Aethiopiers gevangen genomen, naar de kust gesleept en op een schip, dat voor zes maanden was uitgerust, in zee gezonden als een soort van zoenoffer, gelijk de Aethiopiers gewoon zijn alle zeshonderd jaar aan de vertoornde godheid te brengen. Omkeeren mochten zij niet; men had hun bevolen koers te houden naar het zuiden, waar zij een eiland zouden aandoen, dat door menschen werd bewoond, die hun geen kwaad zouden doen. Na vier maanden kwamen zij aan een groot, rond eiland, 5000 stadien groot, waar zij door de inwoners goed werden ontvangen. De eigenlijke inhoud van het verhaal van Jambulus bestond nu in de beschrijving der toestanden op dit gelukkig eiland. Het behoorde tot een groep van zeven eilanden van nagenoeg gelijke grootte, welke op gelijke afstanden van elkander lagen en wier bewoners

dezelfde zeden en gewoonten hadden. Deze eilandengroep lag in de nabijheid van den Aequator, want dag en nacht waren altijd gelijk en op den middag wierp de zon geene schaduw. Het zeewater, dat door eb en vloed sterk bewogen werd, was zoet; de lucht had eene zeer aangename temperatuur; warme en koude bronnen dienden tot onderhoud der gezondheid en de boomen droegen steeds rijpe vruchten, even als in het land der Phaeaciers. Olie en wijn waren er in overvloed en bovendien allerlei zeldzame planten, onder welke ons een riet wordt genoemd, dat vruchten droeg als erwten, die in warm water geweekt, opzwollen tot de grootte van een duivenei en daarna als brood gekneed en gebakken werden. Ook omtrent de dieren vernemen wij veel verbazingwekkends: er is sprake van een dier als een schildpad met vier oogen, en dgl.

De bewoners die allen op elkander geleken, waren vier el lang, van eene regelmatige gestalte, met buitengewoon buigzame ledematen en een gespleten tong, waarmede zij de geluiden der vogels konden namaken, ja ook te gelijkertijd twee verschillende gesprekken voeren. Zij leefden altijd gezond honderd vijftig jaar; verminkten of zieken, zoo die er waren, moesten zelf aan hun leven een einde maken; dat deden allen die een zekeren leeftijd hadden bereikt onder den invloed van de bedwelmende kracht van een plantengif. De lijken werden bij ebbe in het zand begraven, totdat de vloed ze geheel verborg. De bewoners vereeren met lofliederen vooral de zon, maar ook den hemel en de hemellichamen. Zij leven in afdeelingen, die hoogstens vierhonderd leden tellen en door den oudste als koning bestuurd worden. Bij den arbeid lossen zij elkander af, zoodat ieder bij afwisseling de anderen bedient, visch vangt, handwerk of kunsten uitoefent, de zaken der gemeenschap bestuurt, enz. De vrouwen zijn allen gemeen, ook de kinderen; tot behoud van den burgerzin worden zij door de kindermeiden dikwijls verruild, want ook de moeder mag niet weten wat haar eigen kind is. Kort na de geboorte worden de kinderen beproefd en men voedt hen alleen op, bij wie op moed en kracht valt te rekenen. Het leven brengen zij meest door op eene bloeiende grasvlakte. Bij de overvloedigste gaven der natuur blijven zij toch matig; voornamelijk eten zij gekookt of gebraden vleesch, maar zonder heete specerijen; er is overvloed van vogels en visschen, ook maken zij gebruik van eene soort van groote slangen. Voor iederen dag is eene bepaalde soort van

spijzen vastgesteld, zoodat er regelmatig afwisseling is. Zij beoefenen allerlei wetenschappen, met name de sterrekunde. Hun schrift heeft slechts zeven teekens, welke zij op vier wijzen kunnen vervormen, zoodat er acht en twintig verscheidenheden ontstaan.

Bij dit gelukkig volk leefde Jambulus met zijn metgezel zeven jaren; eindelijk worden zij verdreven als misdadigers, die aan slechte gewoonten verslaafd waren. Op nieuw in zee gestoken werden zij, na eene vaart van meer dan vier maanden, eindelijk op de zandige kust van Indië geworpen. De vriend van Jambulus werd door de golven verslonden, maar hij zelf kwam in een dorp aan, vanwaar hij naar Palimbothra tot den koning gebracht werd. De beschaafde vorst, die de Grieken hoogschatte, nam hem vriendelijk op en zond hem onder veilig geleide naar Perzië, vanwaar hij ten slotte den weg naar zijn vaderland terugvond. Na zijn terugtocht schreef hij alles op, wat hij op het eiland gezien had en wat hij in Indie voor merkwaardigs had waargenomen.

Wat wij hier uit Diodorus Siculus hebben medegedeeld, geeft in zooverre eene onvolkomen voorstelling, als wij daarin slechts flauwe sporen kunnen opmerken van die ongemeene bevalligheid, welke zelfs Lucianus in Jambulus roemt. Zijn werk was niet blootelijk een lengenboek, maar gelijk de overige schrijvers, die wij behandeld hebben, stelde ook hij zich ten doel, om in de schildering dier utopie in tegenstelling met het verdorven Westen de schets te ontwerpen van den natuurstaat van eenvoudige en schuldelooze menschen, die een door de Grieksche beschaving bedorven gast slechts korten tijd onder zich kunnen dulden. Alleen nemen de wonderberichten bij hem meer plaats in dan bij Theopompus, Hecataeus of Euhemerus.

Wanneer men deze tooverberichten in gedachten wegdenkt en evenzoo alles, wat behoort tot de opheldering van de stelling die Jambulus wil bewijzen, dan blijft er al zeer weinig over, dat beschouwd kan worden als het resultaat van een werkelijk ondernomen reis. Veeleer zullen wij het geheel moeten beschouwen als fictie en niets als fictie. De beroemde Lassen meende in de berichten van Jambulus hoogst merkwaardige gegevens te vinden omtrent den alouden toestand van de Sunda-eilanden. Met name heeft hij willen betoogen, dat het door Jambulus bezochte eiland niet meer of minder dan Bali is. Zijne bewijzen worden door Rohde nagegaan en geheel

onvoldoende bevonden. Het is onnoodig meer daarvan te zeggen, want ik denk dat weinige mijner lezers, die mij tot hiertoe gevolgd zijn, genegen zullen zijn in deze phantastische droomerijen een brokstuk terug te vinden van de aloude geschiedenis der Balineezen. Liever beschouwen wij het geheele verhaal als een tegenhanger van de reizen van Sindbad. Het is mogelijk, dat bij beiden eenige berichten van verre reizen verscholen liggen; even als de Arabieren schijnen de Grieken van hunne tochten een wonderlijk mengsel van juiste opmerkingen en avontuurlijke reisverhalen te hebben medegebracht; maar dat is ook alles. Er was verscheidenheid genoeg, als Jambulus uit die mededeelingen eene keus deed en deze met enkele sagen verbond, waarin men vrij duidelijk eene flauwe herinnering aan Ceylon herkent. Niet weinige der fabelen, die omtrent Taprobane in omloop waren, keeren in weinig veranderden vorm bij Jambulus terug: de lieden worden bij hem vier el lang; volgens Onesicritus bij Plinius bereiken de bewoners van Taprobane de lengte van vijf elleboogsmaten, enz.

Het soort geschriften, dat wij tot nu toe beschouwd hebben, zou men onder de romans kunnen rekenen; intusschen zij missen nog iets zeer wezenlijks: zij hebben geene handeling. Voor zoover wij den opzet dier verhalen kunnen beoordeelen, vinden wij in de inleiding, die ons naar verre en onbekende streken moet voeren, en evenzoo aan het slot den verhaler in actie; overigens is hij slechts een rustig en opmerkzaam toeschouwer, voor wiens oogen de beelden van de vreemdsoortigste levensvoorwaarden voorbijglijden. Zijn persoonlijk belang heeft met dit schouwspel niets te maken; maar ook in de beelden die zich aan hem voordoen, mist men handeling en beweging. Eerst toen het erotische element er aan was toegevoegd - Rohde handelt over de erotische poëzij der Grieken in het eerste gedeelte van zijn werk - ontstond uit het ethnographischphilosophisch verhaal de eigenlijke Grieksche roman, waarin de beschrijving van landen en volken oorspronkelijk eene groote plaats inneemt, die langzamerhand kleiner wordt, om allengs geheel plaats te maken voor het erotische bestanddeel, zooals in de Pastoralia van Longus.

Men kan niet nagaan, wanneer in Griekenland dit proces heeft plaats gegrepen. Het is bijvoorbeeld zeer wel mogelijk, dat door den nevel, waardoor de geschiedenis der Grieksche litteratuur in de eerste eeuw voor onze jaartelling bedekt is,

de ontwikkeling van deze nieuwe schrijfsoort aan ons oog onttrokken wordt.

Intusschen had deze verbinding een overwegenden invloed op den aanleg van den Griekschen roman. Voor zoover men op dit gebied van ontwikkeling mag spreken, zien wij deze in de verhouding der twee oorspronkelijke bestanddeelen tot elkander. Eerst heeft ontwijfelbaar de fabelreis den boventoon, zooals bij Antonius Diogenes. Onder den invloed van rhetorische studien wordt de band tusschen beide enger geknoopt bij Jamblichus. Bij Heliodorus dient de beschrijving van land en volk tot onmisbare opheldering van het verhaal. Bij Xenophon Ephesius is dit oorspronkelijk element afgedaald tot de beteekenis van achtergrond voor het erotisch vertelsel. Voor Achilles Tatius dient het een zoowel als het ander als stof voor vrij smakelooze stijlproeven. Eindelijk is bij Chariton en Longus de liefdeshistorie geheel overwegend.

Al deze schrijvers volgen dezelfde type. De kern van het verhaal wordt gevormd door eene erotische fabel, zooals er in de hellenistische literatuur genoeg waren te vinden. Nu rukt de schrijver de twee gelieven met geweld van elkaar en voert hen langs de avontuurlijkste zwerftochten alle wonderen der uitgestrekte wereld en der nog veel uitgestrekter phantasie te gemoet; de verzinsels van vroegere tijden bieden daartoe eene onuitputtelijke stof aan. Zoo ontsnapt hij aan de verplichting het minnend paar te isoleeren, hun hartstocht te schilderen en dezen aan handeling armen toestand door de warmte en de kunst van den echten dichter te doen herleven. Alle hebben den eersten uitvinder van den Griekschen roman nagevolgd. De kring der avonturen beperkte zich wel langzamerhand tot den oosthoek der Middellandsche zee; maar niemand, behalve Longus, heeft zich aan den oorspronkelijk gegeven invloed geheel kunnen onttrekken. Ja, zelfs bij Longus zijn nog flauwe sporen van het vroegere schema.

Men zou kunnen vragen, of wij in staat zijn het ontstaan van den roman op te maken uit de beschouwing dier aanmerkelijk jongere werken, waarin de beide elementen reeds tot eene soort van eenheid versmolten zijn. Gelukkig hebben wij ten minste één voorbeeld, waarin wij nog met volkomen duidelijkheid kunnen waarnemen, dat de vermenging van de ethnographische fabel met het erotische element eerst kort te voren had plaats gegrepen. In dien zin hechten wij waarde

aan het uittreksel van den roman van Antonius Diogenes, hetwelk wij aan den patriarch Photius hebben te danken. Dat werk voerde den titel: *De wonderen boven Thule* en behandelde in vier en twintig boeken de avontuurlijke reizen van een minnend paar en beider vrienden.

Voor de kennis van de reeks der verschijnselen, welke wij bestudeeren, is het noodzakelijk den tijd te bepalen, omtrent welken Antonius Diogenes geleefd heeft. Hier laten, beweert Rohde, de verhalen der overlevering ons in den steek, en wat Photius mededeelt uit de eigen berichten van Antonius Diogenes, kan slechts dienen om ons op een dwaalspoor te brengen. Het werk was opgedragen aan de geleerde zuster des schrijvers Isidora; behalve de opdracht was aan het slot zoo het schijnt nog een brief toegevoegd van Antonius aan zijn vriend Faustinus, waarin hij zich, zoo wij Photius moeten gelooven, eenen dichter der oude comedie (!) noemde. Terwijl hij daarin beweerde, dat hij bij zijne vreemde verzinsels oudere schrijvers had gevolgd, verhaalde hij in den brief aan zijne zuster, dat hij de stof voor zijn roman ontleend had aan het authentiek verslag, dat een zijner hoofdpersonen op houten tafelen had laten schrijven, welke met hem in het graf waren gelegd, waaruit zij ten tijde van Alexander den Groote weder waren voor den dag gehaald.

Hier kan ik Rohde in zijn geleerd betoog niet volgen. Hij tracht aan te toonen, dat Diogenes in de eerste eeuw onzer jaartelling heeft geleefd. Natuurlijk kan hij niet gebloeid hebben onder Alexander den Groote, gelijk Photius beweert: dat spreekt. Namen als Antonius en Faustinus komen te dier tijde allerminst te pas. Maar dat wist Photius, dunkt mij, ook wel, en zulk eene dwaze vergissing is bij den geleerden patriarch geheel onaannemelijk. In zijn Myriobiblon geeft hij een beredeneerd verslag van de talrijke handschriften, die hij zich had laten voorlezen op zijne gezantschapsreis naar Assyrië. Die patriarch, dien ik meen een weinig te kennen, was een volleerde huichelaar, maar tevens een der geleerdste mannen van zijnen tijd. Toch schijnt hij op dit punt deerlijk in de war te zijn: Antonius Diogenes leefde, zegt hij, *οὐ λίαν πόρρω τῶν χρόνων τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου*. Is hier een uitweg? Mij dunkt, ja. Er valt hier niet te denken aan koning Alexander van Macedonie, maar aan keizer Alexander Severus. Ik geloof niet, dat tegen deze tijdsbepaling ernstige of overwegende bezwaren bestaan,

maar ik mag van mijne lezers niet vergen dit verder met mij na te gaan. Onderzoekingen van deze soort zijn wel heel leerzaam, maar niet erg vermakelijk. Vrij zeker wordt door deze tijdsbepaling het gebouw, dat Rohde heeft opgetrokken, niet omvergeworpen, al heeft hij dan ook bepaalde aanleiding gehad, om Antonius eenige tientallen van jaren ouder te maken dan pleegt te worden opgegeven. Er blijven nog allerlei mogelijkheden over, omtrent welke het beter is nu het stilzwijgen te bewaren. Ik geef natuurlijk toe, dat Diogenes ouder moet zijn dan Jamblichus: dat is inderdaad niet tegen te spreken zonder den geheelen grondslag van Rohdes betoog te verwerpen, maar ook de leeftijd van den romanschrijver Jamblichus schijnt mij toe, op onvoldoende argumenten te zijn vastgesteld. Zonder eenig bezwaar kan men hem een honderdtal jaren jonger maken en na Diogenes laten leven.

Zie hier den korten inhoud van dezen roman, den allereersten waarin ethnographische phantasiën met een erotisch element min of meer in verbinding worden gebracht.

Dinias, de held van het verhaal, is op zijne verre zwerftochten aan alle gevaren gelukkig ontkomen. Van het uiterste der aarde teruggekeerd, komt hij in gesprek met Cymbas, die door den landdag der Arcadiers naar Tyrus was gezonden, om Dinias aan te manen naar Griekenland terug te komen. Ten gevolge van zijn hoogen ouderdom heeft Dinias een afkeer van verdere reizen en geeft de voorkeur aan het verblijf in Tyrus. Hij zal aan Cymbas verhalen wat hij op zijne verre tochten beleefd en geleerd heeft. Al het volgende is dus aan Cymbas gericht.

Dinias was met zijn zoon Democharès op reis gegaan om kennis op te doen. Door de Zwarte en Caspische zeeën waren zij tot de Rhipaeische bergen en de bronnen van de Tanais gekomen en daarop van wege de groote koude den Scythischen Oceaan ingestevend. Zoo komen zij steeds oostwaarts varende tot aan het punt waar de zon opgaat en nadat zij op eene lange avontuurlijke vaart den Atlantischen Oceaan zijn overgestoken, - dus na Afrika te hebben omgezeild - komen zij eindelijk in Thule met nog drie andere reisgenooten, die zich onderweg bij hen gevoegd hebben, Carmanes, Meniscus en Azulis.

Op het eiland Thule raakt Dinias verliefd op Dercyllis. Deze verhaalde aan Dinias, dat zij met haren broeder Mantinias, die haar begeleidde, eigenlijk in Tyrus te huis behoorde. Verleid

door een Egyptischen priester Paapis, een schijnheiligen booswicht, die uit zijn vaderland had moeten vluchten en door hunne ouders gastvrij was opgenomen, hadden broeder en zuster, in de meening een weldaad te doen, hunne ouders in een doodslaap gebracht, waaruit zij niet meer ontwaakten. Door deze onwillekeurige misdaad hadden ook zij hun vaderland moeten verlaten en waren op reis gegaan. Zoo hadden zij eerst Rhodus aangedaan, Creta, Tyrrhenië en de in Italië gevestigde Cimmeriers, die aan het meer Avernus bij Cumae in Campanië wonen. Hier daalde Dercyllis in de onderwereld af en kreeg nauwkeurig bericht omtrent de toestanden aldaar door bemiddeling van haar vroeger gestorven dienstmaagd Myrto.

Van hier trok Dercyllis verder. Door eene ons niet medegedeelde oorzaak van haar broeder Mantinias gescheiden, kwam zij in aanraking met Ceryllus en Astraeus. Hierop bereikten deze drie het graf der Sirene, waarmede ongetwijfeld het monument der Sirene Parthenope wordt bedoeld, die zich bij Napels in zee had gestort. Van Astraeus vernam Dercyllis hier velerlei bijzonderheden omtrent Pythagoras en diens vader Mnesarchus. Mnesarchus, zoo verhaalde Astraeus, die van de Tyrrheniers afstamde, die op Lemnos, Imbros en Scyros wonen, vond eens op zijne reizen een klein kind onder eene witte populier liggen. Het kind zag zonder knipoogen in de zon en hield in den mond een klein riet, waarin dauw van den boom nederdruppelde tot voeding van den verlaten wees. Dat wonderkind nam Mnesarchus mede. Daarop vindt deze een onderkomen bij Androcles op Samos, die hem het bestuur over zijne goederen toevertrouwt. Zoo kreeg Mnesarchus gelegenheid, om den vondeling, dien hij Astraeus genoemd had, tegelijk met zijne eigen zonen Eunostus, Tyrrhenus en Pythagoras op te voeden. De jongste van deze, Pythagoras, wordt vervolgens door Androcles als zoon aangenomen en na eene zorgvuldige opvoeding te hebben genoten, naar Milete tot Anaximander gezonden. Vandaar gaat hij naar de Egyptenaars, Arabieren, Chaldaeers en Hebraeen om aldus de hoogste wijsheid deelachtig te worden. Pythagoras belast zich daarop met de leiding van Astraeus, wiens goede aanleg hem gebleken is. Deze verhaalt dit alles aan zijne vriendin Dercyllis, die na deze episode met het verhaal harer wederwaardigheden voortgaat. Met Astraeus en Ceryllus komt zij in eene stad van Iberië, waar de bewoners des nachts kunnen zien, maar over dag blind zijn, dus Albinos

Verder zwerven zij naar Celtenland en Aquitanië en vandaar terug naar de Artabriers in Spanje, waar de vrouwen ten strijde trekken en de mannen het huis bezorgen, waarmede de Basken moeten zijn aangeduid, van wie iets van dien aard wordt overgeleverd. Dan komt zij met Ceryllus tot de Asturiers, waar deze tot straf voor eene oude misdaad zijn noodlot vindt. Dercyllis trekt verder naar Italië en Sicilië. Zij wordt in Eryx gevangen genomen en voor Aenesidemus, den tyran van Leontini, gesleept. Bij dezen treft zij ook Paapis weder aan, alsook haar broeder Mantinias, die, sedert hij van haar gescheiden was, de zeldzaamste avonturen had beleefd, van welke hij aan zijne zuster verslag doet.

Dercyllis en Mantinias berooven nu Paapis van zijn valies met zijne tooverboeken en geheime geneesmiddelen en vluchten daarmede naar Rhegium en vervolgens naar Metapontum. Daar vinden zij ook Astraeus weder, die hun bericht dat zij door Paapis vervolgd worden, Zoo nemen zij hun toevlucht bij de Thraciers en Massageten tot Zalmoxis, den vriend van Astraeus. Astraeus vraagt Zalmoxis, die bij de Geten als God vereerd wordt, om raad. Deze gebiedt hun volgens den wil van het orakel naar Thule te gaan; eerst later zouden zij naar huis terugkeeren, na nog vele gevaren te hebben doorstaan en na door eene harde straf boete te hebben gedaan voor hunne onwillekeurige misdaad jegens hunne ouders. Astraeus achterlatende trekken broeder en zuster verder en, na nog veel wonderbaarlijke dingen beleefd te hebben, komen zij in Thule aan.

Dit verhaal van Dercyllis deelt Dinias aan Cymbas mede. Daarna, vervolgt hij, is Paapis op zijn vervolgingstocht naar Thule gekomen, waar hij Dercyllis en Mantinias in het gezicht heeft gespogen, waardoor deze verplaatst werden in den door Zalmoxis voorspelden toestand, waarin zij over dag voor dood zouden nederliggen, om des nachts weder te herleven. Paapis wordt gedood door een inwoner van Thule, Thruscanus, die op Dercyllis verliefd was. Verder verhaalde Dinias van de begrafenis van broeder en zuster, van hunne ontsnapping uit het graf en van de liefdesavonturen van Mantinias. Wij vernemen verder, hoe zijn metgezel Azulis hem bericht heeft, dat hij uit de tooverboeken van Paapis het middel heeft ontdekt, om niet alleen Dercyllis en Mantinias van de betoovering te bevrijden, maar ook hunne in Tyrus nog altijd in den doodslaap

verzonken ouders in het leven terug te roepen. Deze ijlen dan naar huis om ook hunne ouders te onttooveren, maar Dinias begeeft zich met Carmanes en Meniscus op weg, om de landen ten noorden van Thule te bezoeken. Hier kwam hij in streken, waar het sterrebeeld ‘de Beer’ in het Zenith stond en de nacht zoowel als de dag een maand, zes maanden, ja een geheel jaar duurde. Daarbij ontmoette hij zulke wonderlijke zaken, als nog nooit iemand gezien of zelfs maar verzonnen had. Eindelijk kwamen zij, altijd naar het noorden trekkend, tot op de maan, die ook al vol ongehoorde wonderen was. Aldaar wordt aan ieder der reizigers door de gunst van eene niet nader omschreven goddelijke macht één wensch toegestaan. Dinias zelf ontwaakt overeenkomstig zijne begeerte in den tempel van Hercules in Tyrus. Hij stond op en vond aldaar ook Mantinias en Dercyllis gezond en wel met hunne kort te voren uit den tooverslaap opgewekte ouders.

Zoover het verhaal van Dinias. Daarop liet hij door Dercyllis tafelen van cypressenhout brengen, opdat de begeleider van Cymbas, de letterkundige Erasinides, de zooeven verhaalde avonturen daarop mocht te boek stellen. Er worden twee exemplaren vervaardigd, van welke Cymbas er één mag medenemen en het andere Dercyllis bekomt, om het na den dood van Dinias in zijn graf bij te zetten.

Dit was het einde van den eigenlijken roman. Een brief van Antonius Diogenes aan zijn vriend Faustinus handelde over de zorg, waarmede hij zijn verhaal uit andere schrijvers had bijeengebracht. Tot inleiding diende evenwel een brief aan Isidora, de zuster van Antonius, aan wie het werk was opgedragen. Daarop volgde als authentiek stuk de brief van Balagrus aan zijne vrouw, de dochter van Antipater, Phila geheeten. Haar verhaalt Balagrus, dat na de inneming van Tyrus door Alexander den Groote, een soldaat den koning naar eene plaats heeft gevoerd, alwaar een aantal grafzerken waren gevonden, met de volgende vreemde opschriften: Lysilla (overigens onbekend) leefde 35 jaren. Mnaso, de zoon van Mantinias, leefde van 71 jaren 66. Aristion (blijkbaar de moeder van Dercyllis en Mantinias), dochter van Philocles, leefde van 52 jaren 47. Mantinias, zoon van Mnaso, leefde 42 jaar en 760 nachten. Dercyllis, dochter van Mnaso, leefde 39 jaar en 760 nachten. Dinias de Arcadier leefde 125 jaar. Daarop bemerkte men in het grafgewelf een klein kistje van cypressen-

hout, waarop geschreven stond: Vreemdeling, wie gij ook zijt, open dit om de verklaring te vinden van hetgeen waarover gij u verwondert. Zoo vond men de cypressentafelen, waarop Erasinides de avonturen van Dinias geschreven had. Balagrus laat hiervan een afschrift maken: dat is de roman van Diogenes.

Het overzicht van dit gebrekkig verhaal maakt genoegzaam duidelijk, waarom het als een overgang moet beschouwd worden van de ethnographische utopiën tot den eigenlijken roman. Blijkbaar wilde de schrijver een repertorium leveren van al de vreemde sagen, die door zijne landslieden waren in omloop gebracht. Aan stof ontbrak het allerminst en zoo moest het Diogenes gemakkelijk vallen, bij ieder zijner vierentwintig boeken op te geven aan welke schrijvers hij zijne berichten ontleend had. Waarom zouden die namen verdicht zijn geweest? Als men maar geene al te gestrenge kritiek uitoefende, kon men ook voor het ongeloofelijkste en onzinnigste wel een zegsman vinden. Oorspronkelijk was slechts de samenhang, waarin al die buitensporige vertelsels werden voorgedragen. Zeker zal ook Diogenes Antonius zelf aan het phantaseeren zijn gegaan, maar dat deed hij toch met een zoo ernstig gezicht, dat de eerlijke Porphyrius bedrogen werd en de berichten van Astraeus als zuivere geschiedenis in zijne levensbeschrijving van Pythagoras overnam. Juist uit de fragmenten van Antonius bij Porphyrius blijkt, op hoe eigenaardige wijze oude verzinsels en nieuwe verdichtsels in dezen roman vermengd waren.

Met voorbijgang der ethnographische bijzonderheden, geeft Photius in hoofdzaak slechts den draad, welke al die avontuurlijke geleerdheid te zamen verbond: het eigenlijke verhaal, dat Diogenes zelf verdicht had. Nu is het merkwaardig, hoe spaarzaam hij nog omgaat met het erotische element, hetwelk hij, naar het schijnt voor het eerst, met oude wondergeographie verbond. De liefde is niet het hoofdmoment in het verhaal, maar dient eenvoudig tot verlevendiging en opluistering. Wij ontvangen den indruk, dat de samensmelting van beide elementen eerst onlangs was tot stand gekomen.

Aan psychologische kennis ontbreekt het den Griekschen romanschrijvers geheel. Uit niets blijkt dit duidelijker, dan uit den naam van den daemon, die het minnende paar pleegt te vervolgen. Het is Tyche, het Toeval: dat is de eenige en opperste godheid. Daarmede staan deze romanschrijvers geheel op het standpunt van hun tijd, de periode van het allengs

wegstervende Griekenland. Tyche is eene jonge godin: Homerus kent haar nog niet. Van Archilochus tot Aeschylus treedt zij bij de dichters op als eene daemon in dienst van machtiger godheden. Als de glans der Olympische goden verduisterd wordt, komt deze nieuwe godheid meer en meer op den voorgrond. Reeds voor Thucydides is zij de eigenlijke beweegkracht der wereldgeschiedenis; wat hare verhouding mag zijn tot den werkkring der andere goddelijke machten, laat hij voorzichtig in het duister. De redenaars der vierde eeuw spreken het volksgeloof uit, als zij Tyche de beheerscheresse van alle menschelijke zaken noemen. In de grenzenlooze verwarring der tijden, die op den dood van Alexander volgde, meende men niet onnatuurlijk het gruwzaam spel te erkennen van een daemon, die geen gevoel had voor recht of onrecht, het onredelijke Toeval. Hoevele voorbeelden had men in dien tijd voor een werk over de Fortuin, zooals Demetrius Phalereus schreef. Een onder vele leverde de geschiedenis van Demetrius Poliorcetes. Wat het volk in die tijden van Tyche dacht zien wij in de nieuwe Attische comoedie: overal spreken de dichters van de macht van Tyche, de blinde beheerscheres der wereld, aan wier redelooze willekeur goden en menschen onderworpen zijn.

Naarmate men verder komt, neemt het geloof aan de oude goden meer en meer af en groeit het aanzien van Tyche bij geletterden en ongeletterden. Wellicht spreken de romans van dit late tijdperk nog wel het duidelijkst. Zij toonen als in een troosteloozen spiegel, hoe men het menschelijk leven opvatte. Over land en zee drijft Tyche met hare nukken de romanhelden van het geluk in het ongeluk en altijd nieuwe ellende. Men meent aan het einde zijner rampen te zijn en daar stoot een nieuwe luim der fortuin de ongelukkigen weder terug. Zij speelt een gruwzaam spel, waartegen geen menschelijk overleg het kan uithouden. Zoo spreken en denken alle Grieksche romanschrijvers, wellicht alleen met uitzondering van Xenophon Ephesius. Hun taak wordt daardoor zeer vereenvoudigd, want zij kunnen zich de moeite sparen voor hunne verhalen een psychologischen grond uit te denken.

Wat Antonius Diogenes betreft, bij hem is in het uittreksel van Photius geen spraak van Tyche; maar er was ook nog een ander middel om de handeling in beweging te houden. Als zijne personen in het land der Geten zijn aangekomen en

er gezorgd moet worden voor eene nieuwe aanleiding tot verdere zwerftochten, laat Antonius het Orakel optreden, hetwelk last geeft tot eene nieuwe reis. Daaraan herkent men in den schrijver een geloovig Pythagoreër; maar men moet toch ook niet vergeten, dat sedert Augustus na een langen tijd van ongeloof het vertrouwen op de alwetendheid van het orakel met allerlei bijgeloof zich in het nieuwe rijk en vooral bij de Grieken op nieuw bevestigde, totdat de geheele oude religie ten slotte ineenstortte. Wel ondervroeg men de orakels niet meer in gewichtige aangelegenheden, maar bij de meest alledaagsche voorvallen greep de invloed van het orakel steeds dieper in. Zoo kunnen dan de romandichters, zonder vrees van ongerijmd te worden, het lot van hun minnend paar door geheimzinnige orakeltaal laten bepalen. Dat gaf aan de fabel hoogere wijding en bijna godsdienstig gehalte. Wij zien dit vooral bij Heliodorus; bij sommige anderen is het orakel slechts de hefboom om de machinerie aan den gang te brengen.

Deze schrijvers geven geen antwoord op de vraag, hoe het onberekenbaar Toeval kan bestaan naast een God die in de toekomst ziet. Naar hunne voorstelling schijnen beide machten eendrachtig te werken. Na het woeden van Tyche klaart de hemel op en een gunstige wind brengt de deugd in de haven van het geluk. Die goede afloop, de straf der ondeugd en de belooning der deugd, behoort zeer bepaald tot de eigenaardigheden van den Griekschen roman. Dat zien wij ook bij Antonius Diogenes. Ja, Photius prijst zeer bijzonderlijk twee nutte leeringen, die men uit dit verhaal kan rapen, namelijk dat de misdadiger steeds gestraft en de onschuldige uit de grootste gevaren gered wordt. Dit bemerkt hij met alle duidelijkheid in het lot van Ceryllus en Paapis.

Ik sluit hier mijn overzicht. Het kapittel van Rohde, dat ik volgde, is uit het midden van het boek genomen. De lezer heeft nu een denkbeeld van hetgeen Rohde verstaat onder de ethnographische utopiën der Grieken; maar om te weten, welke plaats hij geeft aan den Griekschen roman in eene geschiedenis der letterkunde, behoort meer. Zijn eerste hoofdstuk over de erotische vertelling bij de hellenistische dichters is daartoe onmisbaar en evenzeer zijne hoogst belangrijke beschouwingen over de redekundige studien der Sophisten in den Romeinschen keizertijd. Nog hebben wij niets gezegd van het verschil tusschen Diogenes, die blijkbaar uiterst eenvoudig en zonder sieraad heeft

geschreven, met zijne opvolgers, die zich toeleggen op eene keurige dictie, welke van dien tijd af zoozeer gewaardeerd wordt. De nieuwere Sophisten of redenaars van het keizerrijk hebben een allerbelangrijksten invloed gehad en zijn wel waard afzonderlijk beschouwd te worden; maar het is thans hoog tijd de pen neder te leggen. Mijn doel was de aandacht op Rohdes werk te vestigen, dat meer en beter geeft dan de analyse van een half dozijn uiterst middelmatige verhalen. Rohde behandelt veel, zeer veel, wat niet streng tot zijn onderwerp behoort. Wat ik over het wonderland der Grieken heb medegedeeld, bewijst dit voldoende zelfs voor den weinig aandachtigen lezer; maar, waar men een op zich zelf onbeduidend onderwerp gekozen heeft, kan hieruit moeilijk een verwijt worden gemaakt. Zijn arbeid zij den belangstellenden lezer met ruimte aanbevolen.

Het is een merkwaardig verschijnsel, dat de zwakke producten dezer Grieksche schrijvers zoo lang hebben kunnen doorgaan voor klassieke modellen, die der navolging van de modernen waard waren. Onder dezen invloed schreef Mademoiselle de Scudéry hare thans vergeten romans. De heeren van Port Royal telden Heliodorus onder de beste voortbrengselen der oude letterkunde. Cervantes en Calderon hebben bij wijlen zich trachten te inspireeren aan deze troebele bron. De Pastor Fido van Guarini en de Aminta van Tasso zijn onder denzelfden invloed ontstaan. Dat zal Vondel wel niet vermoed hebben, toen hij zijne Leeuwendalers dichtte. Maar er moge dan al onder de zon niets volkomen nieuw zijn, toch bemerken wij met blijdschap op dit gebied der letteren een vooruitgang en trap van volmaaktheid, waarvan de Grieken nimmer hebben gedroomd.

Amsterdam, 15 Mei 1879.
S.A. NABER.

De Kalewala.

(*Vervolg van Deel III, blz.* 487.)

De derde hoofdpersoon van de Kalewala is Ilmarinen, de kunstige smid, een ware Vulcanus. Hij smeedt wat hij wil, hemel en aarde, wapenen en gereedschap, en, als zijn vrouw door de wolven verscheurd wordt, een nieuwe vrouw van goud[1]. Hij is, ondanks zijn zwart gelaat en zijne vereelte handen, de gelukkige mededinger, die strijken gaat met het bruidje, waarop Wäinämöinen zijn zin had gezet. Toch had ook hij zijn hopelooze liefdesavonturen. Een Kalewala-held zou immers zich zelf niet herkennen, indien de min hem geen zorgen baarde!

Eens toen hij de dochter van het Noorden uitnoodigde om als zijn levensgezellin brood voor hem te bakken en bier te brouwen, ontving hij ten antwoord:[2]

‘Wie zou dan in latere jaren,
Wie bij 't naderen van de zomers
Hier den koekoek leeren roepen,
Hier de vogeltjes doen zingen,
Als ik naar den vreemde wegtrok,
Als ik, bezie, ging naar elders?
  Misten deze streken 't hoentje,
Doolde 't gansje weg naar elders,
Dan was 't uit met moeders kersen,
Uit ook met de heidebessen;
Dan zou straks de koekoek weggaan,
Heel het vogelenheir verdwijnen
Van de toppen dezer heuvelen,
Van de helling onzer bergen!
  Nooit ter wereld doe ik afstand
Van 't bekoorlijk meisjesleven,

1 XXXVII.
2 X: 441-462.

Van het werk, dat mij te doen staat,
Van mijn arbeid in den zomer!
Ongeplukt bleef dan het besje,
Ongezongen 't lied aan 't zeestrand!
Nooit klonk meer in 't bosch mijn voetstap,
Nooit mijn scherts meer onder 't lommer!'

Een andermaal, toen hij een meisje van Pohjola tegen den wil van moeder en dochter beide geroofd en in zijn slede met zich gevoerd had, moest hij gedurende zijn ganschen tocht jammerklachten aanhooren en pogingen om te ontvluchten verijdelen, totdat hij ten leste, ten einde raad, zijn schoone in een meeuw omtooverde en van zijn zijde liet wegvliegen[1]. Ook hij heeft dus het hem toekomend deel van minnesmart ontvangen en zou in dit opzicht een even melancholieke verschijning zijn als zijn lotgenooten, indien het hem niet beter dan iemand anders gelukt ware een beminnelijk bruidje te veroveren.

Met deze laatste woorden doel ik op het gelukkig huwelijk tusschen Ilmarinen en de dochter uit Sariola, waaraan in de Kalewala een reeks van zangen wordt gewijd[2].

Pas is Wäinämöinen op reis gegaan of Ilmarinen, door een zuster van zijn plannen onderricht, maakt zich reisvaardig en haalt hem in. Zij komen overeen als mededingers elkaar het leven niet moeilijk te zullen maken en de vrije keus van het meisje te eerbiedigen. Zoo reizen zij vreedzaam naast elkander en al spoedig bereiken zij de woning, waar hun uitverkorene toeft. De waakzame hond annonceert oogenblikkelijk hun komst.

Daadlijk zei Pohjola's huisheer:
'Dochter! ga een kijkje nemen,
Waarom onze hond geblaft heeft,
Waarom langoor zich liet hooren.'
Met beslistheid antwoordt 't meisje:
''k Heb het veel te druk, mijn vader,
'k Moet den stal in orde brengen,
'k Moet de groote kudde hoeden,
Met den grooten steen aan 't malen,
Fijn gemalen meel gaan zeven,
Meel, geplet door zware steenen;
'k Heb daarbij mijn kracht wel noodig!'
Nogmaals blafte zacht de heemhond.
Zelden was hij boos bij 't blaffen.

1 XXXVIII.
2 XVIII-XXV.

Weer sprak toen Pohjola's huisheer:
‘Oude vrouw! ga gij eens kijken,
Waarom onze hond geblaft heeft,
Waarom onze wachter aansloeg.’
d' Oude gaf hem kort ten antwoord:
‘'k Heb geen tijd en geen begeerte,
'k Moet de huisgenooten spijzen,
'k Moet het maal in orde brengen,
'k Moet het groote brood nog bakken,
't Deeg goed door elkander werken;
't Meel is fijn en 't brood moet groot zijn.
'k Heb daarbij mijn kracht wel noodig!’
Nogmaals sprak Pohjola's huisheer:
‘Vrouwen hebben altijd drukte!
Meisjes heeten altijd bezig,
Als zij bij het vuur zich warmen,
Als zij lang in 't leger blijven!
Gij, mijn zoon, ga gij dan kijken!’
Ook de knaap gaf 't zelfde antwoord:
‘'k Heb geen tijd om uit te kijken,
'k Moet mijn stompen bijl nog slijpen,
'k Heb een groot stuk hout te kloven,
'k Moet nog heel veel brandhout hakken,
Hout in dunne spanen splijten,
Heel veel hout in dunne spanen;
'k Heb daarbij mijn kracht wel noodig!’
Buiten blafte steeds de keffer,
Ging de heemhond voort met brommen,
Bleef de norsche leven maken,
Huilde wachter op den heuvel,
Zittend op een rand van 't grasveld,
Rechts en links zijn staart bewegend.
Daarom zei Pohjola's huisheer:
‘Nooit blaft Nikker zonder reden.
Als hij aanslaat, is er steeds iets.
Tegen boomen gromt hij nimmer!’
Daarop ging hij zelf maar kijken.

Turende in de richting, waarin de blikken van den hond hem wijzen, ziet hij al spoedig het vaartuig en de slee. Hij stelt er zijn huisgenooten mede in kennis. Deze werpen hout in het vuur om uit de kleur van het sap, dat er uit braadt, op te maken, met welk doel de bezoekers komen. Het honigkleurige sap wijst op vrijers. Terstond wordt alles op hun

ontvangst in gereedheid gebracht. Het meisje erlangt onderricht aangaande de wijze, waarop zij de gasten moet behandelen, en betuigt desgevraagd zonder aarzelen, doch tot verbazing harer moeder, dat zij aan den zwarten maar nijveren smid boven den ouden zanger de voorkeur geven zal. Dezen laatste baat het dan ook niet, of hij al het eerst aan wal en met zijn aanzoek voor den dag komt. Zijn vonnis wordt oogenblikkelijk geveld. Ilmarinen daarentegen verkrijgt terstond de zekerheid, dat het meisje hem volgen wil. Wel moet hij op last der moeder eerst allerlei heldenstukken verrichten, een drakenveld ploegen, een beer en een wolf uit het rijk van den booze temmen, een snoek uit de stroomen der onderwereld vangen, maar hij heeft het meisje op zijne hand en met hare hulp weet hij alle bezwaren te overwinnen, zoodat de moeder hem de gevraagde toestemming niet langer onthouden kan. 't Is evenwel een afgedwongen toestemming. Het rouwt haar bijna, dat zij haar dochter niet zorgvuldiger voor het oog der buitenwereld verborgen gehouden heeft. Een knaap, die op den vloer zit, is evenwel wijzer dan zij. Hij spreekt van een vogel, die vruchteloos het huis van mannen en vrouwen poogt binnen te dringen, maar tot het verblijf der meisjes met weinig moeite toegang verkrijgt, en zegt:

‘Makkelijk kan men 't ros verbergen,
Kan men langstaart thuis opsluiten,
Maar een meisje te versteken,
Met haar schoone lokken, gaat niet.
Bouw u zelfs een steenen burchtslot,
Dat door 't zeenat rings omspoeld wordt,
Houd uw dochter daar verscholen
Om er 't hoentje groot te brengen,
't Meisje blijft er niet verborgen!
Denk niet, dat zij groot zal worden
Zonder dat er vrijers komen,
Die naar hare gunsten dingen,
Mannen, die het hoofd versieren
En op fiere rossen rijden!’

De toebereidselen voor de bruiloft worden nu in gereedheid gebracht. Een reuzenos wordt ontboden. De man, die het dier naar eisch behandelen zal, is op de gansche aarde niet te vinden. Hij moet uit het rijk van Wellamo, uit de diepte der zee, komen opduiken. Even zoo wordt het bier met de grootste

zorgvuldigheid gebrouwen. Een gansche schaar van gasten wordt genoodigd van alle zijden. Onder die velen is de bruidegom

‘Als een elzenboom in 't kaphout,
Als een eik in donkere wouden.’

Hij wordt met de meeste voorkomendheid behandeld, in het volle licht gesteld en nauwkeurig bekeken. Men troost hem, als de bruid zich lang laat wachten, omdat haar toilet veel tijd vordert. Men spreekt hem ernstige woorden toe. Ook het bruidje wordt herinnerd aan het gewicht van den stap, dien zij gaat ondernemen, en het meisje, dat zoo beslist en zoo blijmoedig haren huwelijksdag te gemoet gegaan was, begint zich beklemd, te gevoelen, nu het uur slaat, waarop zij van de ouderlijke woning scheiden zal. Zij kan haar tranen ter nauwernood bedwingen en uit haar bezwaard gemoed in deze woorden:[1]

‘Hierop hoopte ik al mijn leven,
Hiernaar bleef ik wachtend uitzien,
Als naar de aankomst van den zomer,
Naar de komst van goede tijden!
Nu zal dan mijn wensch vervuld zijn,
't Uur van scheiden is gekomen:
Één voet staat reeds in de slede,
Op den drempel staat nog de andre!
Daarom is het mij een raadsel,
Wat mijn zinnen heeft betooverd.
'k Ga niet met een vroolijk harte,
'k Scheid niet in een jubelstemming
Van de lieve gulden woning,
Waar ik heb vertoefd als meisje,
Van de hoeve, waar ik opwies,
Van 't verblijf van mijnen vader.
Met een hart vol weemoed ga ik,
't Scheiden brengt me in sombre stemming,
Als geleidde mij een herfstnacht
Over 't broze ijs van 't voorjaar.
Op het ijs beklijft geen voetstap,
Spoorloos blijft de harde bodem.
Hoe zijn anderen toch te moede?
Wat gevoelen andere bruiden?
Anderen kennen niet die zorgen,
Koesteren niet dat hart vol weemoed.

1 XXII: 143-184.

Zooals ik het in mij omdraag,
Zooals ik mij voel bekommerd!
Koolzwart is het mij in 't harte,
Donkere zorgen drongen binnen!
  Als een blijde voorjaarsmorgen,
Als de zonneschijn der lente,
Zoo zijn zaligen te moede,
Zoo is 't hart der opgeruimden!
Maar hoe is het mij te moede,
Mij, armzalige, diep bedroefde?
  Even als het vlakke zeestrand,
Als de donkere rand der wolken,
Als de duistere nacht in 't najaar!
's Winters zijn de dagen somber,
Even somber is mijn stemming.
Duister is 't mij als een herfstnacht!'

Een oude vrouw vindt in deze klaagtonen aanleiding om de bruid er aan te herinneren, hoe zij haar altijd tegen de min gewaarschuwd heeft, en het haar zelf te wijten, indien zij nu als een gevangene als het ware wordt weggeleid en meer arbeid en zorgen voor haar deel ontvangt, terwijl zij op minder gehoopt had. Het meisje, dat op het punt staat van te vertrekken, spreekt daarop hare zuster, hare moeder en de oude dienstmaagd een woord van afscheid toe, waarna een knaap van den vloer haar aanmaant om hare tranen te bedwingen, gedachtig aan den goeden man, die haar deel wordt.

Dit alles is zoo menschkundig, zoo naar het leven geteekend in de acht zangen, die er aan gewijd zijn, dat ieder, die een bruiloft achter den rug heeft, bij de lectuur telkens het gevoel krijgt, als werd zijne of hare eigene levensgeschiedenis verhaald. Toch blijft het geheel een beeld van het Finsche leven en wordt men er telkens aan herinnerd, dat er een dichter aan het woord is, die de maatschappelijke verhoudingen van het heden niet kent. Allermerkwaardigst zijn in dit opzicht de raadgevingen aan bruid en bruigom, die hij in zijn beschrijving van den trouwdag inlascht. Zij hadden, wat de hoofdgedachte betreft, tot elk onzer gericht kunnen worden en ontlokken ons toch menigmaal een glimlach over de echt Finsche naïeveteit.

'Bruidje!' - zoo spreekt Osmotar, een der dochters van Kalewala,[1] -

1 XXIII: 15 vgg.

‘Bruidje! mijne lieve zuster,
Teeder, als het jonge blaadje,
Hoor, wat ik u heb te zeggen,
Hoor, wat ik u zal herinneren!
Gij zult nu van hier gaan, bloempje!
In den vreemde trekken, aardbei!
Gij verhuist, veelkleurig doekje!
Treedt, mijn zacht fluweelen lapje!
Uit de hooggeroemde woning,
Uit het schoone huis uws vaders!
Straks zult ge in een ander woonhuis,
In een nieuwen kring vertoeven.
Vreemd is 't in de nieuwe woning,
Ongewoon is daar de werkkring.
Elke schrede geeft te denken,
Overleg eischt al het werk er;
Meer dan op den ouden bodem,
Op het land van uwe moeder;
Daar ging 't zingend door de dalen,
Vroolijk tierend langs de wegen!
Alles moogt gij met u nemen,
Als ge uit 't ouderlijke huis gaat,
Doch drie dingen blijven achter:
't Zorgloos droomen uwer dagen,
't Vriendelijk woord van uwe moeder,
't Beste proefje van de boter.
Neem vrij al het andre met u,
Doch den zak met droomen moet gij
Achterlaten aan de meisjes,
Die om 't haardvuur zijn gezeten.
Van het lied moet ge afscheid nemen,
Uw gezang bij 't venster staken;
't Meisjesleven laten varen,
Voor den echt uw jonkheid geven;
Aan den haard uw spel vermaken,
Aan den vloer uw rusten gunnen.
Of geef alles aan uw speelnoot,
Vul het bruidsmeisje er den schoot mee,
Dat zij 't in het bosch verberge,
Of het naar de heide brenge!
Nieuwe zeden moet gij leeren,
De oude zeden u ontwennen.
't Hart van vader zult gij missen,
Aan een anderen moet ge u hechten.

Voor dien moet ge u dieper buigen
En beleefder tot hem spreken!
  Nieuwe zeden moet gij leeren,
De oude zeden u ontwennen.
Voor de liefde van uw moeder
't Hart veroveren van een tweede;
Voor haar moet ge u dieper buigen,
Veel beleefder tot haar spreken!
  Nieuwe zeden moet gij leeren,
U aan de oude zede ontwennen,
Liefde van een eigen broeder
Ruilen tegen die eens zwagers;
Dieper moet gij voor dien buigen,
Veel beleefder tot hem spreken!
  Nieuwe zeden moet gij leeren,
U aan de oude zede ontwennen.
De oude trouwe zusterliefde
Komt een vreemde van u vragen;
Dieper moet gij voor haar buigen,
Veel beleefder tot haar spreken!

  Lijkt een wolf in 't hoekje de oude,
Een beerin bij 't schot de moeder,
Is een slang voor 't huis de zwager,
Als in 't hout een spijker 't meisje,
Toch moet gij hen allen eeren;
Dieper moet ge u voor hen buigen,
Dan ge in 't huis van uwe moeder,
Dan ge in de ouderlijke woning
Voor uw vader hebt gebogen,
Uwe moeder hebt geëerbiedigd.

  Altijd zult gij moeten hebben:
Wijsheid; moed tot snel besluiten;
't Hoofd vol heldere gedachten;
Overtuiging, die niet wankelt;
Elken avond scherpziende oogen
Om in 't donker u te redden;
's Morgens ooren, die nauw luisteren
Om het haangekraai te hooren.
  Als de haan voor 't eerst geluid geeft,
Eer hij andermaal gaat kraaien,
Moet de jonge vrouw het bed uit,
Wijl nog de ouden rustig slapen.

Mocht de haan het sein niet geven,
't Waakzaam huisdier u niet roepen,
Dan moet u de maanschijf dienen,
Of de Groote Beer u raden.
Dikwijls moet gij dan naar buiten
Om op 't maanlicht acht te geven,
Naar het sterrebeeld te kijken,
Aan den Beer den tijd te vragen.
Is de kop van 't groot gesternte,
Van den Beer, gericht naar 't zuiden
En zijn staart gekeerd naar 't noorden,
Dan is 't uur voor u geslagen,
Dat gij van uws ega's zijde
't Zachte leger moet verlaten,
Om in de asch het vuur te zoeken,
't Kleinste vonkjen in de lade,
Daaraan 't hout te doen ontvlammen,
Achtzaam zonder brand te stichten.
Als het vuur in de asch gedoofd is,
't Laatste vonkjen in de lade,
Dan moet ge uwen man gaan wekken,
Uwen knappen echtvriend roepen,
Zeggen: “geef mij vuur, mijn beste!
Schaf mij vonken, vriendlijk beertje!”
Hebt gij zijnen kleinen vuursteen
En zijn tonderdoos ontvangen,
Sla in allerijl dan vuur aan,
Steek den harsvlam in het lampje,
Spoed u ijlings naar den koestal
Om de kudde daar te voeren!
't Koetje van uwe oude moeder
Loeit en 't paard van vader hinnikt;
Zwagers koe staat u te wachten,
Lang reeds blaat het kalf van zuster,
Dat men 't toch wat hooi bezorge,
Toch wat versche klaver strooie!
Buk u voor de teenen zoldring,
Ga gebogen door den koestal.
Voeder vroolijk al de runderen.
Voer zorgvuldig al de schapen.
Zet de koeien 't beste stroo voor.
Geef wat drinken aan het jongvee,
Groene halmen aan de veulens,
Zacht hooi aan de jonge lamm'ren!

Trap niet op de kleine bigjes,
Schop de varkens met uw voet niet.
Zet de trogge voor de zwijnen,
Zet den spijsbak voor de varkens.
In den stal moogt gij niet blijven,
In de schuur niet nederliggen.
Als gij 't vee bezoek gebracht hebt,
Al de kudden overzien hebt,
Spoed u dan weer snel naar elders,
IJl naar huis gelijk een sneeuwjacht!
Daar ligt 't kindje soms te schreijen,
't Kreunt misschien reeds in zijn wiegje.
Immers, 't schaapje kan niet spreken.
't Spraakloos wicht kan nog niet zeggen,
Of het koude lijdt of honger,
Of het iets is overkomen,
Eer de welbekende nadert,
Eer het moeders stem kan hooren!
Komt gij dan weer in uw woonhuis,
Treed er als de vierde binnen:
In de hand een waterkruikje,
In den arm een rijzen bezem,
In den mond een zwavelstokje,
Zelve zijt gij dan de vierde.
Veeg de planken van den vloer aan,
Veeg het blad af van de tafel.
Sprenkel water op de planken.
Spat niet op het kinderkopje!
Ziet gij op den grond een kindje,
Zij 't ook kindje van uw snaarske,
Zet het neder op een bankje,
Wasch zijn oogjes, kam zijn haren,
Geef 't een broodjen in de handen.
Smeer wat boter op het broodje.
Hebt gij in uw huis geen broodje,
Geef het in de hand een spaantje.

Al het stof, dat op de tafels,
Aan de vensters, zich gezet heeft,
Veeg dat vlijtig met een vleugel;
Vang het in een vochtig doekje,
Dat het stof zich niet verbreide,
Niet opstuive naar den zolder.
Veeg het roet weg van de zoldering,

Schrab er vlijtig al het zwart af.
Denk ook om de schoorsteenschragen,
Denk om 't lijstwerk aan de balken,
Dat de kamer huislijk blijve,
Als een knap vertrek er uitziet!

Kweek vooral met groote liefde
In den tuin de lijsterbessen.
Mooi zijn deze bessenboomen,
Mooi de twijgen dezer boomen,
Mooi het loof aan deze twijgen,
Mooier nog daaraan de vruchten,
Met behulp waarvan men 't meisje,
Dat behoefte heeft aan leiding,
Aanzegt, dat ze een man zal vinden,
Dien zij 't harte zal bekoren.
Spits uwe ooren als de muizen,
Rep uw voeten als de hazen,
Buig uw jongen nek met vlugheid,
Zwaai bekoorlijk 't ranke halsje,
Als de groeiende juniper,
Als de berkenboom zijn toppen.

Keert van 't ploegen zwager huiswaarts,
Uit den voorraadschuur uw vader,
Van het arbeidsveld uw gade,
Moe van 't kloven van het hakhout,
Breng dan spoedig 't waterkruikje,
Breng een doekje voor hun handen.
Wees dan zoo gedienstig mogelijk!
Spreek dan vriendelijke woorden!
Nadert straks weer de oude moeder
Met het meelvat in haar armen,
Ga haar op het erf ontmoeten,
Buig u vriendlijk voor haar neder,
Haar het vat uit de armen nemend
Om 't voor haar in huis te dragen.

Hebt gij van uw oude moeder
Straks vernomen, wat gij doen moet,
Haal dan 't koren in de bergplaats.
Spoed u naar de molenkamer.
Zijt gij daar uw werk begonnen,
Maalt gij in de molenkamer,

Ga er dan niet luidkeels zingen,
Hef geen zang uit volle borst aan!
Laat den steen het zingen over,
Laat uw molen leven maken!
Ook moogt gij niet luide steunen,
Zelfs niet zuchten onder 't malen,
Opdat niet uw oude vader,
Noch uw oude moeder meene,
Dat gij steunt, wijl gij misnoegd zijt,
Dat gij zucht, wijl gij verdriet hebt.
Zeef vervolgens 't meel behendig,
Draag het in een schaal naar binnen,
Bak er vroolijk voedzaam brood van,
Kneed vooral het deeg zorgvuldig,
Opdat nergens 't meel in klonters,
Ongeroerd het mengsel blijve.
Ziet ge een emmer op zijn kant staan,
Neem dien emmer op den schouder,
Neem het schepvat in uwe armen.
Maak u klaar, ga water putten!
Draag bevallig uwen emmer,
Draag hem aan het juk op schouder,
Keer vlug als de wind weer huiswaarts,
Loop zoo snel als 't lentekoeltje!
Toef niet al te lang bij 't water,
Blijf niet talmen bij het beekje,
Opdat vader niet ga denken,
Noch uw oude moeder meene,
Dat gij op uw beeld gestaard hebt,
Dat ge u zelven hebt bewonderd,
Uwen blos in 't spiegelend water,
Uwe schoonheid in het beekje!
Als gij naar den stapel hout gaat,
Om daar blokjes uit te zoeken,
Werp ze niet te ruw weer neder;
Neemt gij blokjes populierhout,
Strek dan zacht naar 't hout uw hand uit,
Zonder veel rumoer te maken,
Opdat vader niet ga denken,
Noch uw oude moeder meene,
Dat gij 't brandhout spijtig wegwerpt,
Dat ge uit boosheid zoo'n lawaai maakt!
Als gij naar de voorraadschuur gaat,
Als gij gaat om meel te halen,

Blijf in uw provisiekamer
Niet te lang, kom ras weer binnen,
Opdat vader niet ga denken,
Noch uw oude moeder meene,
Dat gij 't meel aan anderen wegschenkt,
Onder dorpelingen 't uitdeelt!
Gaat gij aan het vaten-wasschen,
Aan het reinigen van 't steengoed,
Wasch de kannen aan de ooren,
Wasch de kruiken in de voegen,
Wasch de schalen, wasch de randen,
Wasch de lepels, wasch de stelen;
Wees voorzichtig met de lepels,
Geef nauwlettend acht op het steengoed,
Dat geen honden er mee sleepen,
Katten er niet mee gaan loopen,
't Niet verloren raak door vogels,
Kinderen niets mede nemen;
In het dorp toch zijn veel kinderen,
Heele benden van dat kleingoed,
Die graag met uw kannen spelen,
Met uw lepels op den loop gaan.

Komt een vreemdeling u bezoeken,
Wees dan om den gast niet spijtig.
In een goed gezin moet altijd
Voorraad voor bezoekers wezen,
Overvloed van goede vleeschspijs
En van smaaklijke gebakken.
Bied terstond den gast een zetel!
Spreek welwillend met den vreemde.
Laat uw woord zijn honger stillen
Tot den tijd, dat 't eten klaar is!
Gaat hij weer het huis verlaten,
Heeft hij 't afscheidswoord gesproken,
Gun dan slechts tot bij de voordeur
Aan den vreemdling uw geleide,
Om niet uwen ega te ergeren,
Om uw man niet boos te maken.
Heeft u soms de lust bekropen
Zelf eens door het dorp te wandelen,
Maak dan hier en daar een praatje,
Onderhoud u met de lieden.
Zorg, terwijl gij u daar ophoudt,

Wijze taal vooral te spreken,
Nooit op 't eigen huis te schimpen,
Nooit van moeder kwaad te zeggen.
Vragen in het dorp verwanten
Of ook vreemde dorpelingen:
“Geeft u de oude vrouw wel boter
Als in huis uw eigen moeder?”
Nooit moogt gij dan ronduit zeggen:
“Neen, ik krijg van haar geen boter,”
Zeg, dat zij ze u altijd schafte,
Met een lepel u bediende,
Ware 't ook, dat gij slechts eenmaal
Sinds den winter iets geproefd hebt.
Eindelijk hoor nog deze woorden,
Hoor wat ik u wil herinneren:
Straks gaat gij dit huis verlaten
Om een ander te betreden.
Komt gij in die andere woning,
Moeder moogt gij nooit vergeten,
Nimmer leed doen die u liefhad.
Moeder immers schonk u 't leven,
Reikte u in uw kindsheid voedsel,
Zoogde met haar eigen borst u,
Koesterde u aan 't moederharte.
Slapelooze nachten leed zij,
Vaak verzuimde zij haar maaltijd,
Toen zij u, haar kindje, wiegde,
U, haar kleine, trouw verzorgde.
Wie zijn moeder kan vergeten,
Wie haar hartzeer kan berokkenen,
Kan nooit zonder vrees Tuoni's
Rijksgebied Manala naderen.
In Manala wordt vergolden,
Wordt geduchte wraak genomen,
Als een kind zijn moeder griefde
Door haar roekeloos te vergeten!’

Bij het lezen van deze regelen vergeten wij ten eenenmale, dat de beelden, die ons voor den geest geplaatst worden, oorspronkelijk mythologische figuren geweest zijn. Midden in het Finsche volksleven voelen wij ons verplaatst. De opsomming van al de bezwaren en werkzaamheden, die de jonge vrouw in haar nieuwe woning wachten, herinnert ons aan de beschrijving,

de welbekende, van de wakkere huisvrouw in het Spreukenboek[1], wier waardij die van robijnen verre te boven gaat; die wol en vlas zoekt en met lust haar handwerk verricht; die opstaat als het nog nacht is en haar huis spijze geeft; die hare handpalm uitbreidt tot den ellendige. Zij bewijst ons, dat de maatschappelijke verhoudingen altijd en overal ten naastenbij dezelfde eischen stelden en tot de vorming van gelijksoortige maatschappelijke en zedelijke idealen aanleiding gaven. Door alle volken worden ongeveer dezelfde deugden geprezen. Helaas, dat wij er moeten bijvoegen: aan het welzijn van alle volken knagen ook dezelfde zonden. In Finland zoowel als elders kan menige vrouw aan veel belovende en veel verwachtende jonge meisjes tot hunne leering de geschiedenis verhalen van haar ongelukkig huwelijk en kan menige man aan dwepende jongelingen vertellen van vrouwen, voor wie het niet onnut was, zoo zij door krachtige maatregelen werden gedwongen tot de vervulling van haren plicht. Een paar aandoenlijke geschiedenissen van dien aard lascht de samensteller van de Kalewala in de beschrijving van Ilmarinen's bruiloft in. Wij willen ze laten rusten, gelijk wij ook, schoon noode, laten rusten de wenken, die de dichter den bruigom toevoegt, waarin hij hem aanmaant zorg te dragen, dat zijn vrouwtje geen reden vinde om met heimwee terug te verlangen naar het ouderlijk huis; gelijk wij ook laten rusten het aandoenlijke afscheid van de bruid, die vraagt:[2]

> ‘Hoe vergoed ik bij het scheiden,
> Hoe vergeld ik bij het heengaan
> Wel de zorg van mijne moeder,
> Hoe de goedheid van mijn vader,
> Hoe de liefde van mijn broeder,
> Hoe de trouw van mijne zuster?’

en dan tot haar huis en tot allen, die daarin zijn, dankbetuigingen en zegenbeden richt; gelijk wij ook laten rusten de feestelijke ontvangst, die de moeder van den bruigom haren zoon en zijn jonge vrouw bij hun aankomst in de bestemde woning bereidt. De zeven zangen, die aan het huwelijk van Ilmarinen gewijd worden, zijn zoo welsprekend en zoo rijk aan treffende schilderingen, dat men ze ongaarne uit de handen

1 Spr. 31: 10-31.
2 XXIV: 327-332.

legt, zonder er alles van genoten te hebben. Dan, mijn oogmerk was slechts een algemeen denkbeeld te geven van de Kalewala en in dit geval bepaaldelijk van de wijze, waarop het eenvoudige thema van het huwelijk van een Kalew met een dochter van het Noorden tot in het oneindige gevarieerd wordt.

Dit thema zelf hebben wij leeren kennen als van mythologischen aard. De bekoorlijke dochter van Pohjola, die zoo bezwaarlijk voor een zoon van Kalewala te winnen is, stelt niet anders voor dan de aarde, die in het voorjaar zoo ongaarne door den winter aan den zomer wordt afgestaan, of zelve zoo schoorvoetend als het ware den zomer te gemoet gaat. Zoo ongaarne, zoo schoorvoetend. Maar als de overwinning behaald is, als de zomerzon sneeuw en ijs en voorjaarsstormen verdreven heeft en de aarde getooid met groen en bloemen, dan is de vreugde te grooter; dan zingen de vogelen hun schoonste lied en prijkt in het rijk der natuur alles in het schitterendst licht!

II.

Liefdes-avonturen en *heldendaden*, zoo zeiden we, in deze beide beelden wordt de strijd tusschen licht en donker in het rijk der natuur in de mythologieën van alle volken en dus ook in die der Finnen bij voorkeur geteekend. Met de *liefdesavonturen* der Kalewala-helden hebben wij nu eenigszins kennis gemaakt. Ons rest nog op te merken, hoe de *dappere daden* dier helden, waarvan de Finsche volksliederen gewagen, oorspronkelijk eenvoudig natuurverschijnselen waren, aanschouwelijk voorgesteld in beelden, aan het Finsche volksleven ontleend.

Krijgszuchtig zijn de Finnen nooit geweest. Hun vreedzame aard verloochent zich ook in hunne zangen niet. Wäinämöinen, de lieveling hunner dichters, is een wijze en een kundig zanger, doch krijgsman slechts in de tweede plaats. Ook verzuimen die dichters, wanneer zij van krijgsbedrijven gewagen, nooit aan een moeder of een vriend de verzekering op de lippen te leggen, dat het raadzaam is den krijg te schuwen. Kalewala zou evenwel niet Kalewala, heldenheim niet heldenheim mogen heeten, indien de bewoners van dat oord niet nu en dan uittrokken met het zwaard. Wij willen hen volgen op hunne tochten en er getuige van zijn, hoe zij op het rijk

der duisternis de eene overwinning na de andere behalen als wakkere kampioenen voor het rijk des lichts.

De dertigste rune, om met een mislukte onderneming te beginnen, verhaalt, dat Lemminkäinen op een vroegen morgen zijn boot hoorde klagen:[1]

> ‘Ik, armzalige, moet hier liggen,
> Moet hier jammerlijk verdrogen!
> Ahti roeit niet meer ten strijde
> In deze eerste zestig jaren,
> Zelfs al haakte hij naar zilver,
> Zelfs al drong de dorst naar goud hem.’

Deze klaagtonen maken hem belust op krijg en doen hem een gegeven belofte vergeten.

> ‘Houten boot, wees niet bekommerd,
> Met uw schoon bewerkte boorden,
> Gij zult nog ten strijde trekken,
> Nog naar 't kampperk henenvaren.
> Eer de dag van morgen om is,
> Zijt gij wellicht reeds vol krijgsvolk.’

[2]

Zoo spreekt hij zijn boot moed in en gaat heen om zich reisvaardig te maken. De tranen en de vermaningen zijner moeder trotseert hij. Tot zijn strijdmakker kiest hij Tiëra, die, van strijdlust brandend, tegen het uitgedrukt verlangen van zijn ouders, broeder en zuster, zijn vrouwtje, waarmede hij pas gehuwd is, in den steek laat, en, behoorlijk gewapend met gordel en speer, met zijn makker den tocht naar de noordsche zeeën onderneemt. Dan, de koningin van het noorden zendt haren vijanden de vorst tegemoet om hen het verder reizen te beletten. Op haren weg maakt deze alle boomen dor en kaal. Eerst doet zij de wateren aan den oever stollen, dan omringt zij het vaartuig met ijs, en eindelijk waagt zij een aanslag op de vingers en de teenen van de krijgers. Deze grijpen haar op hunne beurt aan, herinneren haar aan haar eerlooze afkomst en haar onverkwikkelijke levensgeschiedenis - zij werd door adders gezoogd en scheen tot kwaaddoen geboren - en dreigen haar met kolen vuurs, met helsche vlammen en met zomer-

1 XXX: 9-14.
2 XXX: 19-24.

warmte, totdat de vorst zich bereid verklaart een vredesverbond te sluiten.

> ‘Laat ons nu deze afspraak maken,
> Dat nooit in den loop der tijden
> Een van ons den ander kwaad doe,
> Nooit zoolang het maanlicht glinstert!
> Hoort gij, dat ik kou veroorzaakt
> Of op andere wijs gewoed heb,
> Werp mij dan maar in de vlammen,
> Slinger mij dan in den vuurgloed,
> In de kolen van de smidse,
> In den haard van Ilmarinen.
> Lever me over aan den zomer,
> Sluit mij in een warm woonhuis,
> Dat ik altijd blijf gevangen,
> Nooit mijn vrijheid weer erlange.’[1]

Zoo spreekt de daemon van de vorst ten genoegen van de strijdmakkers, die intusschen gedwongen zijn hun vaartuig in den steek te laten en na veel hongerlijden en omdolen onverrichterzake ter nauwernood levend naar hunne woningen terugkeeren.

Herinnert ons dit verhaal niet aan het welbekende sprookje van de jaargetijden, die het jaar onder elkaar verdeelen, maar het niet eens kunnen worden over het aan ieder toekomend deel, zoodat de winter, wanneer het voorjaar zijn eischen doet hooren, zijn mededinger handen vol ijs en sneeuw in het aangezicht werpt? In beide gevallen zijn de jaargetijden personen geworden, of, omgekeerd, in de mythe zoowel als in het sprookje stellen de personen jaargetijden voor.

Met gunstiger uitslag wordt in de 25ste rune de tocht van Lemminkäinen naar het Noorden bekroond. Lemminkäinen, de levenslustige jongeling, beter gezegd misschien de woesteling, is alleen buitengesloten, toen aanzienlijk en gering genoodigd werden tot Ilmarinen's bruiloft. Hierover vertoornd gaat hij uit eigen beweging naar het rijk van Pohjola en prikkelt er de bewoners door zijn beleedigende taal en manieren zoozeer tot toorn, dat een tweekamp er het gevolg van wordt.

> Vuur springt uit het zwaard van ijzer;
> Vlammen schiet het scherpe lemmer

1 XXX: 303-316.

In de hand van Lemminkäinen.
Zoover straalt de glans der vonken,
Dat den kamper van Pohjola
Heel zijn donkere hals verlicht wordt.[1]

Natuurlijk delft de heer van het rijk der duisternis het onderspit en weet de held van Kalewala zich in het Noorden te handhaven, totdat een gansch heirleger van krijgers tegen hem opgeroepen en in het veld gebracht wordt. Dan moet - om het lied van zijn mythologischen vorm te ontdoen en in proza te spreken - dan moet de korte zomer er het veld weer ruimen voor den langen donkeren winter.

Na al de vreemd klinkende namen, die ik reeds noemde, waag ik het ter nauwernood nog een nieuwen te berde te brengen. Ik zou anders de aandoenlijke geschiedenis moeten verhalen van Kullerwo[2], wiens opvoeding verwaarloosd werd, omdat hij tijdens de ballingschap zijner moeder in een vreemd land geboren werd en opgroeide, en die als een waar ongelukskind allerwege ellende te weeg bracht, gelijk hij wederkeerig allerlei ellende moest doorstaan. Ook hij trekt ten strijde om er rust te vinden voor zijn door sombere herinneringen geplaagd gemoed. Hij wil wraak nemen op Untamo, die zijn geslacht in het verderf gestort heeft, en laat door niets zich weerhouden, hoogstens een oogenblik zich ontroeren door het bericht, dat zijn moeder gestorven is. Hij bidt Ukko om een wondermachtig zwaard en doodt de bende van Untamo tot den laatsten man[3]. Sporen van een mythologische beteekenis ontbreken hier geheel. Wij zouden derhalve dezen zang kunnen aanmerken als een eenvoudig volksdicht zonder meer, ware het niet, dat allerwege mythologische figuren en tafereelen neiging hebben zich in den loop der tijden op velerlei wijze te vermenigvuldigen, door telkens weer de stof tot nieuwe dichterlijke scheppingen aan de hand te doen. In het Oude Testament wordt ons tot driemalen toe gesproken van een aartsvader, die in een vreemd land zijn vrouw uitgeeft voor een zuster, om niet om harentwil in levensgevaar te komen. Telkens wordt de zuster in den harem van een koning opgenomen. Maar telkens ook wordt de koning door den god der aartsvaders gestraft en deze zelf in zijn recht hersteld. De omstandigheden zijn steeds dezelfde. Alleen de

1 XXVII: 361-366.
2 XXXI-XXXVI.
3 XXXVI.

namen verschillen. Nu eens is Abraham, dan weer Izaäk de gelukkige echtgenoot, nu eens de Egyptische Farao, dan weer de Filistynsche Abimelech de teleurgestelde koning[1]. Hier betrappen wij de dichtende overlevering als het ware in hare werkplaats. De drie verhalen zijn kennelijk in hun oorsprong één. Wie kan berekenen tot hoeveel uiteenloopende schilderingen elk hunner in den loop der tijden aanleiding zou kunnen geven. Ten langen leste wordt licht het onderling verschil zoo groot, dat de familietrek te eenenmale is uitgewischt. Wat verhindert ons dan in de uiteenloopende tafereelen van de Kalewala als het ware de nakomelingen te erkennen van één zelfde ver verwijderd, in de grijze oudheid zich verliezend, mythologisch beeld?

Dat wij met gevechten van mythologischen aard te doen hebben is in elk geval onmiskenbaar in de beide ondernemingen der Kalewala-helden, waarbij wij nog nader dienen stil te staan. Ik bedoel den krijgstocht ter *herovering van zon en maan* op de vorstin van het Noorden, en den beroemden strijd om den Sampo.

Het waren donkere dagen. Wel wist de visch in het water, wel wist de vogel in de lucht zijn weg te vinden en wist de wind, wanneer de schepen hunne zeilen uitspanden, maar de mensch wist niet, wanneer de dag begon of eindigde. Men had van goud een nieuwe zon en een nieuwe maan gesmeed en op de toppen der boomen gezet, maar deze gaven geen licht. Toen raadpleegde de oude Wäinämöinen het orakel en vernam[2],

> .... dat de zon verdwaald was;
> Dat de maan was weggezonken
> In de rotsen van Pohjola,
> In het hart van den metaalberg.

Oogenblikkelijk neemt hij het besluit om de gevangenen te verlossen. Na weinige dagen komt hij in het Noorden, ‘waar het nooit licht is’, aan. Een breed water scheidt hem nog van de plaats zijner bestemming. Zijn roepen om een boot wordt niet verstaan. Als hij eindelijk vuur ontsteekt en men aan de rookwolken bespeurt, dat er iemand aan den oever staat, roept men hem in antwoord op zijn verzoek toe:[3]

1 Gen 12: 10-20; 20: 1-18; 26: 1-11.
2 XLIX: 107-110.
3 XLIX: 155-158.

Booten zijn hier niet beschikbaar!
Neem uw vingers om te roeien,
Bezig uwe hand tot stuurrad
Door den vloed in 't land van 't Noorden.

't Is of wij hier een copie hebben van een verhaal uit de godenleer der Noormannen, waarin Thor, de zomergod, na een lange absentie op weg naar huis een veerman toeroept:[1]

‘Zet gij me over 't water, 'k Zal u dan tracteeren.
Kost wat keurig draag ik in den Korf hier bij mij.’

waarop deze na een lange discussie antwoordt:

‘Ga gij uws Weegs maar, 'k Weiger u de overvaart!’

een beeld van de bezwaren, die de zomer te overwinnen heeft, eer hij zijn rechten na winter en voorjaar hernemen kan.

De toovenaar Wäinämöinen is evenwel door het gemis van een schip niet in verlegenheid, maar bereikt in de gedaante van een snoek de overzijde. Vrijmoedig treedt hij toe op de gewapende mannen, die er verblijf houden. Als zij weigeren zon en maan te verlossen uit de bergen, waarin zij besloten zijn, daagt hij hen uit tot den kamp. Zijn flikkerend zwaard doet allen sneuvelen, zoodat de toegang tot den berg, die zijn schatten bewaart, hem openstaat. Dan, het is een harde berg en zon en maan zijn er deugdelijk verzegeld. Het baat hem weinig of hij met zijn vurigen kling, met zijn vlammend staal, de steenen doet barsten, zoodat hij zien kan, wat daar binnen gebeurt. Zon en maan kan hij niet bereiken. Onverrichterzake moet hij terugkeeren en den smid Ilmarinen te hulp roepen. Op zijn verzoek smeedt Ilmarinen haken en sleutels en speren, zoodat de koningin van het Noorden in de gedaante van een havik komt aanvliegen om zich op de hoogte te stellen van de plannen, die tegen haar beraamd worden. De smid verzekert haar op haar vraag, dat hij bezig is een sterken halsketen te smeden

Voor het oudje van Pohjola,
Om haar daarmee vast te keetnen
Aan den rand van 't hecht gebergte,[2]

en zij, bang geworden, vliegt in allerijl terug om de gevangenen in vrijheid te stellen en vervolgens, nu in de gedaante van een

1 L.S.P. Meyboom, De godsdienst der oude Noormannen, blz. 355.
2 XLIX: 351-354

zachtzinnige duif, aan den smid en zijn makker te komen verzekeren:[1]

‘Ditmaal sta ik aan den drempel
Om de blijmare u te brengen,
Dat de maan weer uit de steenen,
Uit de rots de zon verlost is!’

Groot is de blijdschap, die door dit bericht teweeg gebracht wordt. Vurig naar het licht verlangende gaan de mannen naar buiten om zich aan de stralen van zon en maan te verkwikken en Wäinämöinen heft een hymme aan, waarin hij zingt:[2]

‘Welkom is me, o maan, uw schijnsel,
Welkom zijn me uw heldre stralen!
Als het goud blinkt nu de dag weer,
Rijst de zon weer aan den hemel!
Gulden maan, u bindt geen rots meer!
Zon, gij zijt weer vrij geworden!
Als de gulden vogel koekoek,
Als het zilver-blanke duifje,
Hebt ge uw zetels weer hernomen,
Zweeft gij weer langs de oude banen.
Kom dan na den dag van heden
Elken morgen, zon, te voorschijn.
Kom ons dagelijks zegenend groeten,
Opdat onze have wasse,
Aan de hand geen buit ontsnappe,
Onze vischvangst zij gezegend.
Reis uw weg met welbehagen,
Loop uw baan met louter vreugde,
Eindig uwen tocht met luister,
Vind een zoete rust des avonds!’

De voorstelling van gevangenen, die niet bevrijd, of van schatten, die niet veroverd kunnen worden, voordat hunne bewerkers eerst gedood zijn, is in de mythologie geen zeldzaamheid. Bekend is uit de grieksche godenleer de geschiedenis van Hermes, den Argos-dooder. Deze Argos heeft duizend oogen, die nooit allen gelijktijdig slapen. Zij zijn het beeld van den nachtelijken hemel met de ontelbare flonkerende sterren. Argos bewaakt de schoone Io. Zij is het beeld van de liefelijke maan. Hermes

1 XLIX: 375-378.
2 XLIX: 403-422.

ontvangt van Zeus, den hemelgod, de opdracht om de schoone aan den waakzamen wachter te ontvoeren. Hij volbrengt die taak door de duizend oogen in slaap te zingen en den reus te onthoofden. Van dat oogenblik af aan is het gedaan met het stergeflonker. De maan verdwijnt van den hemel. De heldere dag breekt aan[1].

Bekend is ook de geschiedenis van den beroemden Argonautentocht. Phrixus en Helle, de malsche regen en het heldere licht, beide kinderen van Nephele, de wolk, zijn op een ram met gouden vacht over den Hellespont gevlucht. Slechts Phrixus is er behouden over gekomen en heeft, na uit dankbaarheid zijn ram geofferd te hebben, het gulden vlies aan een draak ter bewaring gegeven. De winter heeft de schatten der vruchtbare aarde weggeborgen en bewaakt ze zorgvuldig. Zijn heerschappij is evenwel van korten duur. Te zijnen tijde komt het voorjaar. Jason met zijn krijgers rusten de Argo uit en zullen het goud heroveren. Na een reeks van wederwaardigheden bereiken zij Colchis, het doel van hunnen tocht, waar zij al de heldendaden, die de koning van dat land hun voorschrijft, gelukkig volvoeren en eindelijk den draak dwingen hun het vlies weer af te staan. Als overwinnaars keeren zij terug. Aan hunne medeburgers schenken zij al de zegeningen eener nieuwe lente[2].

Opzettelijk maakte ik juist van deze beide histories uit de Grieksche mythologie melding, omdat zij ons bijzonder sterk in herinnering gebracht worden door de Kalewala-zangen, die van den Sampo gewagen.

Ja, de Kalewala heeft ook zijn Argonautentocht, die in diepte van beeldspraak en in rijkdom van bijzonderheden voor de wereldberoemde reis van Jason niet behoeft onder te doen.

Toen Wäinämöinen - zoo verhalen Finsche zangers - in het Noorden verdwaald geraakt was en om geleide verzocht, voegde Louhi, de vorstin van het Noorden, hem toe:[3]

> ‘Kunt gij mij den Sampo smeden,
> Mij een bonten deksel hameren
> Uit het puntje van een veertje,
> Uit de melk van 't jonge vaarsje,
> Uit een enkelen gerstenkorrel,
> Uit een vlokje wol van schapen?’

1 Preller, Gr. Myth., I, S. 303 ff.
2 Preller, II, S. 311 ff.
3 VII: 311-316.

Wäinämöinen gevoelde zich hiertoe niet in staat, maar beloofde den smid Ilmarinen te zullen zenden. Hij houdt woord en de smid gaat aan den arbeid. Op een rots wordt alles voor de smederij in gereedheid gebracht. Het vuur wordt ontstoken, de materialen worden in den smeltkroes gedaan, knechten trekken den blaasbalg. Na een eerste proefneming komt er een boog uit den kroes te voorschijn, maar een boog, die er steeds op uit is doodelijke wonden aan te brengen. Hij wordt weer vernietigd en de arbeid begint op nieuw. Den tweeden dag vertoont zich een boot. Maar het is een oorlogsvaartuig, dat evenzeer waard is verdelgd te worden. De derde maal duikt uit het gloeiende mengsel een koe met gouden hoornen op. Maar het is een onbruikbare koe, die zich niet temmen laat, en hare melk niet ‘zoetjes’ geeft op den goeden tijd. Zij gaat den weg der vorige producten op en wordt den vierden dag op hare beurt gevolgd door een ploeg van edel metaal, die evenwel in staat is andermans land en goede weiden te bederven en daarom als al zijn voorgangers aan de vernietiging wordt prijs gegeven. Nu worden de knechten ontslagen en de winden zelf aan het werk gezet. Uit de vier hemelstreken komen zij aanwaaien en zij zetten het vuur in laaien gloed. Daardoor gelukt de arbeid. De Sampo, de bonte deksel, komt te voorschijn en wordt door Ilmarinen's mokerslagen naar eisch bewerkt. Een waar kunstwerk wordt het. Het is als een molen, die zonder ophouden maalt en meel aan de eene zijde, zout aan de andere en geld aan de derde zijde voortbrengt, en wel in zoo grooten overvloed, dat men gelijktijdig eten, verkoopen en overhouden kan. Dit wonderwerktuig brengt de Noordsche huisvrouw in verrukking.

Blijde was Pohjola's oudje.
Fluks bracht zij den grooten Sampo
Naar de rotsen van het Noorden,
Naar de vaste koperbergen,
Achter negen hechte sloten.
Daar zond hij zijn wortelen neder,
Naar omlaag, wel negen vâmen,
Éénen wortel in de aarde,
Éénen aan den zoom van 't water,
Nog een derden in 't gebergte.[1]

1 X: 423-432.

Zoo was hij dan gelijktijdig achter slot en grendel weggesloten en met diepe wortelen in de aarde bevestigd.

Het zal niemand bevreemden, indien ik zeg, dat deze wonderlijke Sampo den uitleggers vrij wat hoofdbreken gekost heeft[1]. De een meende, dat er de heugenis in bewaard was aangaande een roemrijken Aziatischen tempel, een mongoolschen Buddhatempel, die Sampo of bron des heils zou geheeten hebben. Een ander speurde er de herinnering in aan een welbekend godenbeeld. Een derde wees er op, dat de Sampo de rol speelde van een talisman, als die, waarvan de onontwikkelde Finnen in ouden tijd hun heil verwachtten. Een vierde - en deze was zeker het dichtst bij de waarheid - herkende er in den molen Grotti uit de Noordsche mythologie, die voor koning Frodhi goud, vrede en geluk maalde[2]. Een vijfde zou misschien kunnen wijzen op den wereldboom uit diezelfde mythologie, den boom, van wiens hemelhoogen kruin steeds overvloedige zegen afdrupte en die naar drie verschillende zijden zijn wortelen uitschoot tot aan de bronnen van alle bestaan[3]. Een zesde zou in den houten deksel het beeld kunnen zien van den hemel, die des daags of in den zomer helder straalt, maar des nachts of in den winter, als Simson te Gaza, als het ware achter slot en grendel zit.

Genoeg, indien de opsomming dezer verschillende mogelijkheden een denkbeeld geeft van de moeielijkheden, waarmede de mythologen te worstelen hebben, en van de gevaren, waaraan zij bloot staan, dan ben ik tevreden en mag ik verhalen van de krijgsonderneming, waaraan de helden van Kalewala ter wille van dezen Sampo zich wagen.

Op zekeren dag zegt Wäinämöinen tot den smid Ilmarinen:[4]

> ‘Laat ons naar Pohjola trekken
> Om den Sampo te veroveren!’

Ilmarinen is te goed op de hoogte van den toestand, waarin de Sampo verkeert, om zich onvoorwaardelijk bereid te verklaren. Wäinämöinen moet hem de reis eerst smakelijker maken. Deze stelt hem voor een vaartuig te bouwen, groot genoeg om den Sampo in weg te voeren. Ilmarinen is op de gevaren van het

1 Castrén, Finnische Mythologie, S. 261-266; Kleinere Schriften, S. 45 f.
2 Meyboom, Noormannen, blz. 136.
3 Meyboom, Noormannen, blz. 53 vgg.
4 XXXIX: 4, 5.

zeemansleven weinig belust en zou liever over land de reis ondernemen. Wäinämöinen, schoon noode, geeft toe. Een kostelijk zwaard wordt vervaardigd, een harnas aangegespt, een paard opgetuigd en de helden aanvaarden hunnen tocht. Weldra hooren zij luide jammerklachten van een boot, die eenzaam aan het strand is achtergelaten, terwijl haars gelijken ten strijde gevaren zijn en men ook haar oorspronkelijk tot oorlogsvaartuig bestemd had. Wäinämöinen wordt door hare klaagtonen zoo vermurwd, dat hij zijn paard de vrijheid geeft en de boot te water sleept, zelfs nadat zij verklaard heeft, dat zij niet minder dan hare lotgenooten door riemen of door den wind moet worden voortbewogen. Zij wordt nu vol krijgsvolk getooverd en aangesproken met de woorden:[1]

> ‘Klief de kale watervlakte,
> Klief nu, boot, het diepe water!
> Drijf gelijk een waterblaasje,
> Als een bloemkelk, op de golven!’[1]

De knapen en de maagden, waarmede het vaartuig wonderdadig is opgevuld, blijken evenwel buiten machte te zijn om het in beweging te brengen. Eerst nadat Wäinämöinen aan het roer plaats genomen en Ilmarinen de riemen gegrepen heeft, schiet het pijlsnel voort.

Weldra bereiken de reizigers het onverkwikkelijke dorp, waar Lemminkäinen verblijf houdt. Deze herkent reeds van verre zijne vrienden en verzoekt deelgenoot te mogen worden van hunne plannen. Hij komt aan boord en neemt veiligheidshalve nog eenige planken mee tegen eventueele zeerampen. Bij het naderen van een bruisenden waterval roept hij de goden en godinnen van water en steenrotsen en zelfs Ukko, den hemelgod, om hulp aan, met dit gevolg, dat zij de gevaarlijke plaats nog voorspoediger passeeren dan de Argonauten hun bewegelijke klippen. Zonder ongelukken blijft evenwel ook hun tocht niet. De boot blijft steken op den rug van een snoek. Lemminkäinen, die het beest ontdekt en er naar slaat met zijn zwaard, valt over boord en moet aan de haren worden opgetrokken. Ilmarinen breekt zijn wapen zonder doel te treffen. Eerst Wäinämöinen is bij machte den visch aan zijn staal te rijgen en omhoog te trekken. Het monster valt in tweeën, maar geeft

1 XXXIX: 295-298.
1 XXXIX: 295-298.

aan Wäinämöinen gelegenheid om uit de graten van zijn kop, die in de boot beland is, een speeltuig te vervaardigen, zoo voortreffelijk, als er geen tweede op de wereld is. Pas heeft de zanger de snaren van zijn lier een oogenblik getokkeld, of visschen, vogelen en viervoetige dieren, menschen en goden worden tot schreiens toe bewogen en zelfs uit Wäinämöinen's eigen oogen rollen tranen als heldere paarlen naar de diepte. In het bezit van dit speeltuig behoeft de aanvoerder van de bende niets meer te vreezen. Als straks de eigenares van den Sampo, op de verzekering der helden, dat zij gekomen zijn om dien Sampo weg te voeren, vertoornd al haar krijgsvolk tegen hen in de wapenen roept, behoeft hij slechts de hand aan de snaren te slaan om ze allen te ontwapenen en straks hen in diepen slaap te doen nederzinken. Wat de lier van Hermes vermocht tegen den duizendoogigen Argos, datzelfde vermocht de harp van Wäinämöinen tegen het ontelbaar heir van noordsche krijgers. Zijn muziek baande hem den weg tot den schat, waarop hij het oog had.

De Sampo zelf evenwel was daarmee nog niet veroverd. Hij zat immers achter negen sloten en had daarenboven wortelen geschoten in de aarde? Hij weerstaat dan ook de uiterste krachtsinspanning der helden. Eerst wanneer zij er een reuzenstier uit het Noorden voor spannen, komt er beweging in het gevaarte en gelukt het den roovers hem in hun schip te laden. Vol vreugde varen zij er nu mee weg, vast besloten hem een veilige bergplaats te geven op een boschrijk eiland. Dit zou hun ook gelukt zijn, wanneer niet de onbedachtzame Lemminkäinen, ondanks Wäinämöinen's waarschuwing, onder het roeien zoo luidkeels was gaan zingen, dat de betooverde Noordsche krijgers ontwaakten door het gekrijsch van een kraanvogel, dien hij opschrikte. Natuurlijk ontdekken zij spoedig den roof en beramen zij plannen om het verlorene terug te winnen. Eerst hullen zij de schepelingen drie dagen lang in nevelen, zoodat zij geen uitweg zien. Dan doen zij een waterreus uit de diepte opkomen om het schip omver te werpen. Eindelijk doen zij heftige stormen opsteken, die de kostelijke harp voor altijd over boord werpen, tot een speeltuig voor de kinderen van Wellamo. Als de kloeke schippers niettemin al deze bezwaren te boven komen, bemannen de Noordsche krijgers zelve een schip en roeien zij met zulk een kracht, dat zij het vaartuig met den Sampo steeds naderbij komen. Zij bereiken het evenwel

niet, want Wäinämöinen werpt een weinig tonder uit zijn tonderdoos over zijn linker schouder, dat in het water aangroeit tot een klip, waarop de vijandelijke boot schipbreuk lijdt. Als derhalve ook dit laatste middel faalt, doet de oude van Pohjola in de gedaante van een reusachtigen adelaar in eigen persoon een aanval op het drietal, met zoo goed gevolg, dat zij, schoon met verlies van klauwen en vleugels, toch den Sampo over boord sleept en hem in de diepte doet verdwijnen.

Daarop zonken groote stukken,
Groote brokken van den Sampo
In het stille, diepe water
Naar den slijkerigen bodem,
Om het water te verrijken,
Ahto schatten te bezorgen.
Nooit meer in den loop der tijden,
Nooit zoolang het maanlicht glinstert,
Zal het water iets behoeven,
't Volk van Ahto armoe lijden.
  Andere stukken bleven liggen,
Splinters, die veel kleiner waren,
Liggen op het blauwe zeevlak,
Op de breede watervloeden,
Door den wind gestaag bewogen,
Rustloos door den vloed gewiegeld,
  Deze splinters dreven winden,
Wiegden zachte golven verder
Langs de blauwe watervlakte,
Langs de breede watervloeden.
Naar den oever dreef de wind hen,
Naar het land dreef hen de golfslag.
  De oude oprechte Wäinämöinen
Zag het werken van de branding,
Zag het dringen naar den oever,
Zag, hoe naar het strand de golven
't Gruis van zijnen Sampo voerden
En de splinters van het deksel.
  Vol van vreugde klopte 't hart hem,
Dat hij uitstortte in de woorden:
‘Daardoor zal het zaad ontluiken,
  Ongestoord geluk gedijen.
Daarvan komt het ploegen, 't zaaien,
Dat zal schoonen wasdom geven,
Daarvan komt de glans van 't maanlicht,

Komen blijde zonnestralen
Op de velden van ons Finland,
In het vaderland der Suomis!'[1]

't Is duidelijk, de Sampo, waaraan de dichter oorspronkelijk de trekken voor zijn beeld ontleend hebbe, wijst in elk geval op een natuur-macht, die zegenrijk werkt en allerwege bron van welvaart en voorspoed is. Hij moet de donderwolk voorstellen, wiens verschijnen met heftigen kamp in het rijk der natuur gepaard gaat, en die verkwikkenden en vruchtbaar makenden regen schenkt. Wat ik van den strijd om dezen Sampo verhaalde is slechts een vluchtig overzicht van een geschiedenis, die in de Kalewala bijna vijf uitvoerige zangen vult[2], een overzicht, voor welks dorre beknoptheid ik verschooning moet vragen, maar dat voldoende is om een idee te geven van den Finschen Argonautentocht.

Onze slotsom is, dat zoowel voor de heldendichten als voor de minnezangen van de Kalewala de stof geput is uit het leven der natuur, en dat de strijders zoowel als de minnaars, die in deze zangen hun rol spelen, gepersonifieerde natuurverschijnselen zijn, gestoken in een Finsch gewaad, 'twelk evenwel zoo doorschijnend is, dat het mythologische beeld er allerwege door heen schemert.

Na deze slotsom nog slechts een enkel woord!

Ik heb op verre na niet den ganschen inhoud van de Kalewala meegedeeld. De geschiedenis van Kullerwo alleen, waarop ik slechts even doelde, vult nog zes zangen[3]. Van de helden, wier minnen en strijden ik beschreef, worden nog tal van zonderlinge avonturen verhaald. Ook is er sprake van nederdalingen in de onderwereld, die, wat haar mythologische strekking betreft, met de vrijerijen en krijgsondernemingen op ééne lijn gesteld mogen worden, en merkwaardige parallelen opleveren met wat de mythologieën van andere volken van dien aard bezitten[4]. Karakteristiek en der kennismaking overwaardig zijn vooral de beden, die gedurig jagers tot de goden der bosschen, herders tot die der weiden, visschers tot die der wateren richten. Slechts een deel van Lemminkäinen's bede tot Tapio en zijn gezin, toen

1 XLIII: 267-304.
2 XXXIX-XLIII: 304.
3 XXXI-XXXVI.
4 XVI, XVIL

hij jacht maakte op Hiïsi's hert, hebben wij opgevangen. De bede van Ilmarinen's huisvrouw, die zij aanheft, als zij Kullerwo naar de weide zendt met haar vee, is niet minder interessant[1]. Merkwaardig is ook de teekening van Wäinämöinen als cultuurheld, als hij bosschen velt, akkers ontgint, landbouw onderneemt, in jacht en vischvangst uitmunt, schoone zangen aanheft en woorden van groote wijsheid spreekt[2]. Voorts zou ik menige onderhoudende geschiedenis kunnen vertellen van de schepping der wereld, het ontslaan van het ijzer, van het schuimend bier, van allerlei ziekten[3]. Menige proeve van de wijze, waarop de dichters aan levenlooze voorwerpen menschelijke gewaarwordingen toekennen, menschelijke woorden in den mond geven, zou ik kunnen aanhalen[4]. Een volledig beeld van het Finsche leven, het huiselijk en maatschappelijk leven, zou ik kunnen ontwerpen, met kleuren, aan de voorstellingen van de Kalewala ontleend. Den godsdienst der Finnen en met name hunne tooverkunsten zou ik uitvoerig kunnen beschrijven[5]. Een gansche wereld ligt hier voor ons open. Het moet mij evenwel genoeg zijn, zoo ik mijnen lezers van haar bestaan de verzekering heb gegeven.

Slechts ééne merkwaardigheid nog moet ik opzettelijk noemen. Longfellow's Hiawatha, de cultuurheld der Roodhuiden, verlaat zijn land op het oogenblik, dat Christen-zendelingen het komen betreden. Op zekeren morgen stond Hiawatha aan den ingang van zijn wigwam toen hij een canoe zag naderen.

> En onze eedle Hiawatha
> Hield de handen opgeheven,
> Uitgestrekt ten welkomstteeken;
> Wachtte vol van zielsverrukking
> Tot het bootje met haar riemen
> Over 't blanke grind kwam schuren,
> Op het zand aan d' oever landde,
> En het blanke, zwart gekleede
> Opperhoofd, wiens borst het kruis droeg,
> Op het zand aan d' oever stapte.
> Toen riep Hiawatha vroolijk,
> Sprak hen aan in dezer voege:

1 XXXII.
2 II, III, XVI, XLI, XLIV, XLVI, XLVII; verg. XVI: 401-412, IX: 579-586.
3 I: 111-280; IX: 1-266; XX: 140-425; XLV: 23-177.
4 XLIV: 77-158.
5 III.

‘Komt gij van zoo verre tot ons,
Dan is 't zonlicht schoon, o vreemden!
Op u wachten onze steden,
Elke deur staat voor u open,
Treedt vrij onze wigwams binnen,
Hand en hart zij u geboden!’

De vreemden, aldus begroet, komen en prediken:

‘Vrede zij u en uw volksstam
Door gebed en schuldvergeving,
Christus' vreê, Maria's vreugde!’

De taak van Hiawatha is daarmee afgedaan. Hij maakt zich reisvaardig om naar het Westen te verdwijnen en neemt afscheid van de zijnen met de woorden:

‘'k Ga mij, o mijn volk, begeven
Op een lange en verre reize.
Tal van manen en van winters
Zal er komen en weer heengaan,
Eer 'k u weder kom bezoeken.
Maar mijn gasten laat ik achter.
Luistert naar hun wijze woorden,
Naar de waarheid, die zij spreken,
Want de Heer des levens zond hen
Uit het land van licht en morgen!’[1]

Allermerkwaardigst is het, dat de Kalewala bijna op dezelfde wijze eindigt als Longfellow's beroemd gedicht, zoodat er reden is om aan opzettelijke navolging te gelooven.

In de Kalewala, dat gedicht, waarin misschien menige mythe voortleeft, die in het hart van Azië ontstond, maar zeker ook menig beeld is opgenomen, dat door de zangers aan hunne naburen, de Noormannen in Zweden of Denemarken of Noorwegen, moet ontleend zijn, dat mitsdien te eenenmale van heidensche afkomst is en een heidenschen godsdienst predikt - in die Kalewala zijn ook nog sporen te vinden van den invloed van het Christendom. Ukko, de hoogste godheid, wordt er gedurig met den Vadernaam aangesproken. Hiïsi of Lempo gelijkt reeds vrij wel op den duivel der Christenen. Wat meer zegt, moeder Maria komt in eigen persoon in de Finsche runen voor. Castrén verzekert met nadruk - en wij zullen niet wagen hem

1 L.S.P. Meyboom, Het lied van Hiawatha, blz. 231 vgg.

tegen te spreken - dat de Finsche poëzie zoo karakteristiek is, dat er geen enkele vreemde regel kan worden tusschengevoegd, en wijst de beschuldiging tegen Dr. Lönnrot, den uitgever van de Kalewala, als zou hij een gedeelte der stof zelf verdicht hebben, met verontwaardiging af[1]. Wij zullen hier dus te doen hebben met christelijke namen en beelden, die in een betrekkelijk laat, maar toch reeds lang gesloten tijdperk in de Finsche zangen zijn ingeslopen, en aanleiding gegeven hebben tot het ontstaan van een rune, die wellicht Longfellow bij zijn vrije compositie van zijn Hiawatha de idee voor zijn slottafereel aan de hand deed.

In de 50ste rune nl. wordt verhaald van een maagd, Mariatta, die van den zoon, die haar geboren zal worden, verzekert:

> ''k Zal een held het leven schenken,
> Aan een held, die, groot en edel,
> Over sterken zal regeeren,
> Meerder is dan Wäinämöinen.'

Wat zij voorzegt gebeurt. Een knaap wordt geboren. Zijn geboorte mishaagt Ruotus - blijkbaar Herodes. Hij vindt in een paardekrib zijn eerste wieg en baart reeds vroeg - als het kind Jezus - der moeder zorg, door aan hare handen te ontglippen. Maan en sterren weigeren zijn schuilplaats aan de zoekende moeder te openbaren, omdat zij hem als hun Schepper erkennen. Eerst de zon helpt de vragende terecht. Wäinämöinen geeft den raad het kind te vondeling te leggen. De oude Wirokannas daarentegen - Johannes? Simeon? - is bereid den veel belovenden knaap te doopen. Daarmee neemt het rijk van Wäinämöinen een einde. De oude zanger gaat naar het strand en toovert zich een boot, waarmede hij naar den horizont verdwijnt, bij het heengaan nog deze woorden tot afscheid zingende:

> 'Laat de tijd vrij henen vliegen,
> Dagen komen en verdwijnen,
> Eens nog zal men mij begeeren,
> Naar mij omzien, naar mij vragen,
> Dat ik weer den Sampo smede,
> Weer het oude lied aanheffe,
> Aan den hemel weer de maan roep,
> Weer de zon in vrijheid stelle;

1 Kleinere Schriften, S. 20.

Zonder maan en zonlicht immers
Baart de wereld weinig vreugde!’

Men ziet deze Finsche Heros is minder bereid dan Longfellow's Hiawatha om voor een meerdere te zwichten. Maar hij zwicht toch, schoon met de profetie op de lippen, dat men hem eenmaal terug verlangen zal.

Het valt niet te ontkennen, dat deze profetie vervuld is. De herleefde belangstelling der Finnen in hunne voorvaderlijke poëzie; geheel de nationale beweging in Finland; geheel dat vaderlandslievende streven, dat mannnen als Castrén deed uitroepen: ‘in latere eeuwen zullen de oudheidkundigen onze schedels niet behoeven op te graven om te onderzoeken, hoedanig een volk wij geweest zijn; met Gods hulp zullen wij schoonere gedenkteekenen van ons bestaan achterlaten, dan onze grijnzende geraamten[1] - geheel dit vaderlandslievende streven, geheel deze zoogenaamde ‘Finnsche Sache’ is van Wäinämöinen's ideaal de verwezenlijking. Ik mag er bijvoegen: wanneer de bijzonderheden, die ik de vrijmoedigheid nam uit het Finsche heldendicht te brengen onder de aandacht van de lezers van den Gids, aanleiding worden, dat de herinnering aan de helden van Kalewala hun bijblijft, zoodat misschien deze of gene, die er tot nu toe onbekend mee bleef, te eenigen tijde zelf in de eeuwenheugende zangen gaat bladeren, dan zal dit den ouden, oprechten Wäinämöinen ten goede komen, en de Finsche Orpheus zal zich van ganscher harte verheugen, omdat het hem vergund is nog woorden van wijsheid te spreken tot de kinderen van een ver verwijderd geslacht!

Assen.
H.U. MEYBOOM.

1 !’Kleinere Schriften, S. 307

Verre handelsvrienden.

Verzameling van consulaire verslagen.

‘Absent friends and I wish they were nearer’, is de toast die nooit aan een Engelsch gastmaal ontbreekt, zoodra onze overburen na tafel toegeven aan hun liefhebberij om de bewijzen af te leggen eener inderdaad zeldzame welbespraaktheid, die men intusschen goed zal doen niet te verwarren welsprekendheid. Die toast getuigt van een warm hart voor de afwezigen. Te midden van een aangename omgeving blijft men toch hen herdenken, die op zoo verren afstand de herinnering aan zich zelven moeielijk levendig kunnen houden. Er spreekt iets dankbaars in zoo'n vasten toast, dat goed doet in deze dagen van koel en kalm overleg.

Ook ik zou hier zoo gaarne een vriendelijken groet aan afwezigen willen toebrengen en dat wel evenzeer uit een gevoel van dankbaarheid. De Nederlandsche consuls in den vreemde, zou ik met een woord van waardeering voor hun trouwe behartiging onzer belangen willen herdenken. Wanneer 't ons, nijveren in den lande, gelukt is aan dat andere ‘zoo groote gastmaal des levens’ een liefst ruime plaats in te nemen en wij daar met een zeker gevoel van voldaanheid welbehagelijk aanzitten, dan is de heildronk aan hen die in verre gewesten onze belangen voorstaan de meest gepaste. Maar niet hen naderbij ons wenschen, niet ook het tweede gedeelte van den Engelschen toast er bijvoegen, mogen wij. Want juist op dien afstand, juist als verre handelsvrienden, zijn zij ons zoo nuttig.

Voor een handeldrijvend volk als het onze, is een degelijke consulaire macht onmisbaar. Alleen door het bezit daarvan kan de koopman overal vertrouwen schenken, de fabrikant zijn producten overal heenzenden, de reeder zijn schepen naar alle

havens bevrachten. De consuls staan als zoovele lichttorens op de onbekende kust, hier den veiligen en meest gemakkelijken weg aanwijzende en daar waarschuwende voor gevaarlijke plekken. Groote staten als Engeland en Amerika kennen hun voor dien zoo moeilijken arbeid ruime bezoldigingen toe, maar een kleine staat als Nederland moet het consulschap meer als een eerepost beschouwen, en zich dan ook dubbel gelukkig rekenen toch op zulk een wakker corps te kunnen roemen. Verkeerd doen zij, die de consulaire loopbaan aan onze jongelui als een middel van bestaan aanprijzen en dan nog wel een zoo bont mengelmoes van allerlei kennis van hen eischen, dat het aanleeren daarvan, haast onvermijdelijk, alle wakkerheid en degelijkheid en zelfstandigheid bij hen dooft. En de consul moet juist snel en cordaat kunnen handelen. In de school des levens en niet in die der wetenschap moet hij gevormd worden, het kind der praktijk zijn en niet der theorie, aan de ervaring en niet aan stapels boeken zijn kennis te danken hebben.

De mededeelingen en raadgevingen van zulke mannen gretig op te vangen mag reeds een werk van eigenbelang heeten, indien de erkentelijkheid ons niet daartoe dringt. En dat wordt ons zoo gemakkelijk gemaakt, vooral sedert onze eerste Minister van Waterstaat in de uitgave der consulaire verslagen eene inderdaad groote verbetering heeft gebracht. Het vroegere omslachtige en haast onhandelbare formaat heeft hij plaats doen maken voor een gewoon, gemakkelijk te hanteeren boekwerk, waarin alleen die verslagen worden opgenomen, welke een meer blijvende waarde hebben. De oude ellenlange reeksen van dikwijls geheel overbodige statistieke mededeelingen zijn vervangen door tabellen, welke men inderdaad met belangstelling raadpleegt. En nauwelijks is het verslag van het buitenland ontvangen, of reeds ligt het gedrukt voor ons, zoodat de vroegere klacht niet meer gehoord kan worden, dat de regeering ons stukken als belangrijk opdischt, welke de koopman reeds voor maanden in elk handelsbericht heeft genoten. Mannen die niet alleen ten volle berekend zijn voor de hun toevertrouwde taak, maar wier lust en ijver er voor voldoende blijkt uit den arbeid dien zij leveren, zijn met de lang niet gemakkelijke samenstelling dezer verslagen belast. En zoo hebben wij dan een consulair rapport voor ons van het afgeloopen jaar en de eerste maanden van 1879, hetwelk de vergelijking met het terecht zoo dikwijls hoog geroemd Recueil Consulaire Belge geheel kan volstaan.

Behoef ik hierbij nog te herinneren dat de prijs van ruim vier gulden 's jaars niemand van de inteekening kan afschrikken? De onbekendheid daarvan zou echter tegen ons getuigen.

Reeds eigenbelang, zoo niet erkentelijkheid, moest ons drijven tot het vlijtig kennis nemen dier consulaire mededeelingen, beweerde ik. En dat vooral in deze dagen, haast ik mij er bij te voegen, nu de algemeene lusteloosheid in alle bedrijf ons meer dan ooit doet hunkeren naar nieuwe middelen van bestaan. Want ik deel niet in het gevoelen van hen, die de al zoo lang aanhoudende stilte in handel en nijverheid als voorbijgaande beschouwen en alleen aan buitengewone omstandigheden wijten. Buitengewoon was zeker de Duitsch-Fransche oorlog; en voor zoover het leed van heden nog een gevolg daarvan is, kan men op herstel hopen. De speelwoede, die van het eensklaps rijk geworden Duitschland over geheel Europa uitgegaan is en natuurlijk eene algemeene uitputting ten gevolge heeft gehad, zal wel gaandeweg voorbijdrijven en niet blijvend den geregelden handel onderdrukken. Maar die handel zelf zal daarom nog niet ooit weder op den ouden voet hersteld worden. Het al sneller en sneller overbrengen van persoon en woord en goed, drijft oude gewoonten en behoeften als kaf door den wind voor zich uit, en jaagt geheele heirlegers van vroeger onmisbare tusschenpersonen voor altijd weg uit de zoo lang bezette plaatsen. Toch moeten ook deze hun brood verdienen. En in dien dikwijls barren strijd om te leven, verkeert de geheele maatschappij voortdurend in een staat van bewegelijkheid en van verandering en van overgang die alle nadeelen draagt van de wegneming van het vroegere, eer nog het nieuwe in de plaats getreden is en eenige vastheid gewonnen heeft.

Toch zal dat nieuwere wel degelijk evenzeer wortel schieten en eenige jaren lang post vatten en stellig zelfs nog rijkere vruchten dragen dan het vroegere, maar de tijd van overgang is pijnlijk. Intusschen is hij noodig en nuttig ook. Voortslenteren in den ouden sleur dooft moed en wilskracht, en weelde maakt vadsig en overmoedig door onbezonnenheid. De Fransche milliarden hebben meer onheil gebracht over Duitschland, dan de Duitsche wapenen over Frankrijk. Want de overwinnaar is brooddronken geworden; en nu zijn roes voorbij is zoekt hij brood en uitkomst in een dictatorschap en een wegschuilen voor vreemde mededinging, terwijl de verslagene, opgeschrikt uit zijn droom van zelfbegoocheling, op ruwe wijze

tot zelfkennis is gekomen en nu een kracht ontwikkelt en een rijkdom ten toon spreidt en een vrijheid kan dragen, waarover de geheele wereld verbaasd staat. Zoo moet ook de nijvere, die verjaagd is uit zijn land van melk en honig, door het stoppelland trekken en naar nieuwe akkers ter bewerking zoeken. Laten de verre handelsvrienden hem daarheen den weg wijzen door hunne berichten en raadgevingen, want zij roepen hem toe uit oorden waarheen hij nog nooit zijne voelhorens heeft uitgestoken.

Maar nog een andere en haast nog dringender reden drijft ons thans vooral, gretig het oor naar die stemmen uit den vreemde te wenden. Enkelen toch onder ons en velen in den vreemde, grijpen in hun moedeloosheid over den voortdurend ongunstigen uitslag hunner ondernemingen naar de - zoo men hopen en denken mocht voor goed begraven - wapenen, waarmede men vroeger over ongunstige handelsomstandigheden meende te kunnen zegevieren. Bescherming van het eigen bedrijf, door hooge en differentiëele rechten, verlangen zij als redmiddel terug. Aan koopman en fabrikant en scheepsreeder moet de regeering thans op kunstmatige wijze de voordeelen verschaffen en dat wel door beperking der binnenlandsche markt, welke deze beweren niet te kunnen verkrijgen op de onbegrensde markt van geheel de wereld. Want wanneer Duitschland en Frankrijk en Amerika de nijveren van hun land beschermen door de mededinging van vreemden onmogelijk te maken, en zelfs de producten onzer kolonien bij directen invoer tot lager recht binnenlaten dan wanneer ze over ons land aangevoerd worden, verliezen wij immers, zoo luidt hun redeneering, de voordeelen welke wij zouden genoten hebben, indien hun markt open ware en wij hun die producten geleverd hadden?

Tegen de juistheid dezer redeneering is niets in te brengen; ze is onberispelijk. Alleen ontbreekt aan het geneesmiddel 't welk zij tot verbetering van dat kwaad aanprijzen het éénige bewijs waarop 't hier natuurlijk aankomt, namelijk dat het doel zou treffen. Bewijs, dat wij door de invoering van beschermende en differentiëele rechten de thans geslotene markten weder voor ons zouden openen en ge hebt uw pleidooi gewonnen. Want zonder dat bewijs moeten wij natuurlijk overtuigd zijn, door dat middel eenvoudig over ons zelven al die nadeelen te brengen, welke wij voor hen daarvan onvermijdelijk achten. Daarenboven strijdt de eisch tot herstel der gelukkig opgeheven differentiëele

uitvoerrechten op Java, het geheel terugkeeren dus tot een met zooveel moeite verlaten stelsel, haast evenveel met de billijkheid als met ons welbegrepen belang. Al neemt men de totaal onbewezen bewering voor een oogenblik als waarheid aan, dat de vreemdeling de producten die hij nu rechtstreeks van Java aanvoert op onze markt zou koopen zoodra wij den uitvoer naar andere landen dan het onze door een hoog recht belemmerden, - waarom niet geheel verboden? wat althans geen halfslachtig stelsel zou zijn, - dan blijft nog het bewijs te leveren dat die dwang in 't voordeel zou zijn van moederland en kolonie beide. Immers die belangen te scheiden, ware even ondankbaar als onverstandig, ja onrechtvaardig. Het verschil van uitvoerrecht zou ook natuurlijk grooter moeten zijn dan het bedrag der dubbele vracht en onkosten, plus de winst welke wij in Nederland er op willen genieten. Want anders haalt de vreemdeling het goed toch zelf van Java en zouden wij, die ons al gouden bergen beloofden van dezen fraaien maatregel, eenvoudig onwillens aan de Indische schatkist de duizenden bezorgen welke wij reeds met innige voldoening meenden te tellen!

Maar vooral moet de waarborg gegeven worden, dat de vreemde kooper dan het bedrag van dat recht of van die dubbele kosten niet zal aftrekken van den prijs dien hij ons of den planter op Java voor de goederen betaalt. Met andere woorden, het tot dusver nog door niemand ontdekt geheim moet gevonden zijn, den prijs van een artikel naar goedvinden te kunnen bepalen. Want doet hij dat, - en 't is mij een raadsel hoe hij bij machte zou zijn het te laten, - dan ontvangt de pachter op Java zóóveel minder voor zijn goed; zijn winst wordt dus veel kleiner indien er nog winst overblijft, en hij verliest alle aanleiding om zijne productie uit te breiden, terwijl juist Nederland, zooals de uitvoertabellen bewijzen, het leeuwenaandeel daarvan geniet. Juist in dezelfde dagen waarin wij er over jammeren dat Java ons niet meer de oude voordeelen oplevert, zullen wij Nederlanders dus het meest uitstekende middel aangrijpen, om die voordeelen voor goed onmogelijk te maken! Want wij zullen door het beperken van het aantal koopers in Indië die verhooging der prijzen beletten welke den planter, door grooter winst, ook tot steeds grooter productie prikkelt. Wij zullen den ondernemer op Java, den man wiens welvaart onze welvaart is en op het levendige verkeer met wien wij

meer dan ooit het begeerig oog slaan, getuige onze steeds toenemende kapitaalsbelegging in Indië, wij zullen dien man zoo al niet arm dan toch minder rijk maken, en wel omdat enkelen onder ons er van droomen dat de tijden en omstandigheden in de laatste halve en kwart eeuw niet veranderd zijn en wij weer een bloei en welvaart aan onzen handel en aan onze scheepvaart en nijverheid kunnen bijzetten, zooals 't ons tijdelijk gelukte in de dagen toen bescherming de regel was van ons koloniaal beheer. Wij zullen dat doen, weinige jaren nadat wij dat stelsel van uitsluiting met zooveel moed en tevens met zooveel overtuiging hebben afgeschaft, omdat het gebleken was op den duur onhoudbaar te zijn en nadeelig voor de algemeene ontwikkeling des lands. En wij zullen dat thans doen, nu wij door de heillooze maatregelen van bescherming en afsluiting welke onze naburen nemen, meer dan ooit behoefte hebben aan een levendig en druk verkeer met een land, hetwelk alleen door toenemende welvaart een gretiger kooper van onze producten kan zijn.

Alsof dat gedwongen drijven van ons kapitaal aan geld en kennis en werkkracht in die ééne beschermende richting, de nijveren in Nederland niet schromelijk benadeeld heeft door hen als af te sluiten van de algemeene beweging, die na 1850 overal in den geheelen maatschappelijken toestand is gebracht. Zoo lang mogelijk zijn wij blijven aanschuiven aan de tafel welke de regeering jaren lang te onzen behoeve aanrichtte, maar waarop de kost al schraler en schraler werd, totdat wij eindelijk hongerig opstonden en elders een beter maal gingen zoeken. En nu, jaren daarna, zullen wij weer om dat brood der genade roepen, omdat wij tijdelijk minder voorspoed hebben bij de wisseling der tijden.

Zonderling! Alleen moedeloosheid, blind zijn voor 't geen rondom ons geschiedt, kan tot zulke dwalingen leiden. Onwaar is 't, dat aan de afschaffing der differentiëele uitvoerrechten op Java den treurigen toestand van alle bedrijf hier te lande te wijten is, want diezelfde toestand drukt loodzwaar op alle landen, ook die welke geene koloniën bezitten. Men verwijt aan ons vrijer verkeer met Java de nadeelen welke het onvermijdelijke gevolg zijn van de groote veranderingen welke de maatschappij overal ondervindt, en die de oude bronnen van welvaart hebben doen opdrogen, eer de nieuwe nog ontdekt waren. De overgang van het oude tot het nieuwe doorleeft

niemand ongestraft. Maar alleen aan de afschaffing van het differentieel uitvoerrecht op Java het verloopen onzer suikermarkt toe te schrijven, is onjuist. Want hoofdzakelijk is de mededinging van den beetwortel en de vrijdom in Engeland, onmiddellijk na de vrijstelling op Java, met de toenemende bescherming der buitenlandsche raffinaderijen, daarvan de oorzaak. Er is geenerlei grond toe om het verlies van den Javatheeehandel hier te lande te voorspellen; want de mededinging der Engelsche markt werkte tot dusverre eer voordeelig dan nadeelig voor ons. Onze tabakshandel bewijst het ongerijmde der bewering dat de Javaproducten, bij vrijen uitvoer, naar andere dan Nederlandsche markten zullen gebracht worden. Men blijft dan ook in gebreke het bewijs te leveren voor de juistheid van zulke voorspellingen, of wel tracht die te vinden door de oorzaken van algemeene verschijnselen, verkeerdelijk aan speciale toestanden te wijten. Zulk een rondtasten in den blinde van enkelen, mag geen grond zijn voor maatregelen van algemeen belang.

Lang niet zonder tegenspraak zijn dan ook die verzuchtingen naar vroegere toestanden van bescherming gebleven. De in de zusterstad opgekomen klachten, onder het aanroepen van onveranderlijke gehechtheid aan vrijheid van verkeer en de betuiging dat men daarvan alleen tijdelijk en bij wijze van zelfverdediging wilde afwijken, hebben ook daar deugdelijke tegenspraak ondervonden. Binnen de muren derzelfde stad is de klacht gesmoord als gehoord. En waar men ook van andere zijde de kwijning van den Nederlandschen handel meende te kunnen bewijzen, door cijfers percentsgewijze op grootere of kleinere bedragen toe te passen, zoodat een onmiskenbare feitelijke vermeerdering of vermindering toch op die wijze het omgekeerde aantoonde, daar moesten allerlei beweringen dienst doen die evenmin steek houden. Onze katoenmarkt is hier evenmin vervallen als dat wij onze wolmarkt konden verliezen, om de eenvoudige reden, dat wij die laatste reeds voor meer dan eene halve eeuw verloren en nooit hebben herwonnen, welke pogingen velen daartoe ook in het werk stelden. Dat zijn van die stellingen welke even onbewezen zijn, als zou de vestiging onzer Javatabaksmarkt gepaard zijn gegaan met het verlies der Amerikaansche. Waaraan was dat verschijnsel dan te wijten? Aan gebrek aan energie of was het een gevolg der omstandigheden?

Maar wanneer in een betoog, dat Nederland achteruitgaat door het verlaten van de beschermende koloniale politiek, de

toestand van ons land wordt voorgesteld als stond de handel er stil, kwijnde er de nijverheid, nam de scheepvaart er bij den dag af, daalden er de prijzen der landerijen en sleepten de daarop rustende bedrijven er met moeite hun bestaan voort, zoodat het beeld dat voor onze oogen verrijst allertreurigst is, dan moeten wij wel aannemen dat dit alles het gevolg moet heeten van het vrije stelsel op Java, en die verschijnselen dus geenszins als van tijdelijken aard mogen worden beschouwd. Anders toch had die opsomming van onheilen hier geenerlei recht van bestaan.

Tegen zulke onjuiste voorstellingen echter zal, zoo ik hoop, toch een ieder in den lande met mij protest aanteekenen. Alleen in het om zijn rijkdom en welvaart door alle vreemde staten zoo benijde Nederland zelf, kan zulk een stem van wrevel opgaan. Immers, wààr ter wereld bloeit in deze dagen handel en nijverheid en scheepvaart, en wààr zijn de inkomsten van den landbouw niet ongunstig, behalve in dat enkele gedeelte van Amerika alwaar nieuwe gronden tijdelijk rijke oogsten leveren? Wij deelen hier te lande nog niet eens gelijkelijk op in de nadeelen welke andere landen, door dezelfde oorzaken, ondervinden en die met koloniale politiek niets te maken hebben. Ons handelsverkeer kan op vrij wat grooter cijfers wijzen dan vroeger in de dagen van bescherming; onze nijverheid is veel uitgebreider en veelzijdiger dan toen, terwijl overal de scheepvaart afneemt wanneer men de stoomvaart buiten rekening laat; want voegt men die er bij, dan zijn ook de gezamenlijke cijfers daarvan grooter bij ons. Ongetwijfeld dalen sedert een paar jaar de prijzen der landerijen. Maar de tegenwoordig gedaalde waarde te vergelijken met die van de tijden toen de privilegien in den Javahandel nog bestonden, zou tot uitkomsten leiden die wel verre van een treurig beeld te leveren van Nederland, dat land zouden doen voorkomen als het el Dorado van geheel de wereld. Hij die ontkent, dat ons land in de latere jaren kolossaal toegenomen is in welvaart en thans over veel en veel grooter kapitalen beschikken kan dan vroeger, die ontkent dat de bevolking van stad en land er oneindig beter is gevoed en gekleed en gehuisvest dan zelfs voor vijf en twintig jaar, hij kent de kaart niet van ons land. En evenmin kent hij die van andere landen, wanneer hij de eischen der moedeloozen aldaar. die evenzeer bescherming vragen van den zoogenaamd nationalen arbeid, ook reeds beschouwt als ingewilligd

en als zoovele wetten in dien geest genomen. Engeland zou alzoo gewonnen zijn door de protectionistische partij? En dat terwijl haar behendigste woordvoerder, die als Premier daar op dit oogenblik zóózeer het heft in handen heeft dat hij elken maatregel schijnt te kunnen doordrijven, zich niet alleen verklaard heeft tegen het instellen eener enquête naar den toestand van den landbouw en der suikerindustrie, maar die, toen dat voorstel toch aangenomen werd, krachtig protesteerde tegen de gevolgtrekking als zou de regeering gezind zijn af te wijken van het stelsel van handelsvrijheid! Hij zou dat stellig niet doen, verklaarde Lord Beaconsfield, omdat hij zoodanigen maatregel in strijd achtte met de belangen des lands. - Waar is hier nu de victorie te vinden der Engelsche protectionisten?

Dat hun partij zich krachtig doet gelden is waarheid, en daarenboven een natuurlijk verschijnsel in moeielijke dagen. Bij elke crisis vragen de moedeloozen in den lande om bescherming van regeeringswege. Weer hoort men dezelfde klachten die in alle tijden van stilstand in het bedrijf opgaan. Toen het vrijhandelstelsel ingevoerd werd heette 't, dat de arbeider nu broodeloos zou worden, en elk volk zag zich reeds door den machtigen nabuur verdrongen. Maar dezelfde man die in zijn eigen land van honger heette te sterven, was voor den bewoner van het andere land juist de zoo krachtige arbeider, die hem uit zijn oudvaderlijk bedrijf zou stooten! De doode hier, was de krachtig levende ginds. Intusschen ging de wetgever zijn gang en zie, in plaats van armoede en gebrek, volgde juist rijkdom op elke wegruiming van afsluitboomen tusschen de volken onderling. Toen verstomden de klachten der protectionisten, gestikt in overvloed. Maar na jaren van onafgebroken voorspoed dringen eindelijk de telkens wisselende omstandigheden weder tot verandering, en drukken de van elken overgang onafscheidelijke nadeelen ons weder van alle zijden. Onmiddellijk herrijst nu de partij van bescherming weer uit het graf, even als in vroegere booze jaren, en weer laat ze de oude klachten hooren. Weer heet 't, dat een volk alleen gelukkig leven kan achter de beschutting van een hoogen Chineeschen muur.

Maar gelukkig zijn ook de oude free traders niet dood en uitgestorven. Cobden's geest herleeft in zijne apostelen, aangevoerd door de enkele wakkere mannen die met hem de victorie behaalden en tal van tegenstanders tot medestanders wonnen. Men heeft nu het woord van bescherming wel handig

verwisseld met dat van wederkeerigheid, als zou de free trader door dien herdoop verschalkt worden, maar natuurlijk vruchteloos. Thans treft hun aanval juist die wederkeerigheid, en daaraan hebben wij geschriften te danken als de jongst verschenen[1] die meer een overzetting in onze taal waard zijn dan allerlei onbeduidende Engelsche romans, en welke door de Cobdenclub bij duizenden verspreid worden. Neen, men handelt verkeerd, en dat willens en wetens, wanneer men de eischen van enkelen om bescherming reeds gelijk stelt met de inwilliging daarvan en handig verzwijgt, dat ook de verkondiging der beginselen van vrijheid van verkeer thans krachtiger dan ooit wordt gehoord. Even als voor veertig jaar, heeft ook thans lusteloosheid aller gemoederen bevangen. Maar hetzelfde geneesmiddel dat toen aan de schijnbaar zieltogende maatschappij een kracht bijzette waarvan men de uitwerking inderdaad met verbazing heeft gadegeslagen, zal ook thans weer wonderen doen.

Bescherming, bevoordeelen dus van den een boven den ander, - want het tegenovergestelde is vrijheid en gelijkheid van allen, - de dwang aan de negentig gedaan om voor de tien te werken, dat middel durft men zelfs rechtvaardig en billijk noemen! Op Java zal de planter alleen dan aan den gragen buitenlandschen kooper zijne producten mogen verkoopen, indien deze een boete betaalt voor het niet verzenden van die goederen naar Nederland, welk bedrag hij natuurlijk aftrekt van den prijs dien hij betaalt. Onteigening dus van den ondernemenden man op Java ten behoeve van den lusteloozen koopman en reeder in Nederland, en dat heet billijk. Maar als men spreekt van veranderde omstandigheden, dan vraag ik toch, of men in gemoede gelooft dat de planter op Java zich zoo gewillig die korting van zijn winst zal laten welgevallen, zoo gedwee dien cyns opbrengen, hij, die zich nu al zoo krachtig, en terecht, verzet tegen de nieuwe patentbelasting?

Laten wij toch bij al onze handelingen rekening houden met de tijden waarin wij leven, en niet meenen dat thans nog, als voor honderd jaar, de wil van den een de wet is voor duizenden. Want de genezing van die dwaling zou thans zeker spoediger en stellig even pijnlijk zijn als toen, zoo niet doodelijk.

Hoe gaarne had ik hier nog met een enkel woord het zege-

1 Reciprocity by Sir Louis Mallet en Free trade by Augustus Mongredien.

vierend betoog herdacht, dat in een onzer grootste dagbladen geleverd werd ten voordeele van een grooteren verkoop van producten uit Indië. Maar de argumenten over en weder hebben dien strijd reeds beslist. Ik zou dan tevens moeten wijzen op de zonderlinge groepeering van cijfers door hen, die den achteruitgang van den Nederlandschen handel trachten te bewijzen door het feit, dat na de gelijkstelling van vreemdeling en Nederlander aldaar, de uitvoeren naar het buitenland *percentsgewijze*, veel meer zijn toegenomen dan die naar ons land. Alsof dat niet zoo natuurlijk is als de wisseling van dag en nacht. Wij schaffen de differentiëele rechten op Java af, ten einde den vreemdeling de gelegenheid te geven aldaar op voordeeliger conditiën dan vroeger te koopen. En nu hij van die gunstige gelegenheid gebruik maakt zullen wij ach en wee roepen! Hoe zou 't zelfs mogelijk zijn dat thans naar Nederland, *percentsgewijze*, nog meer of zelfs evenveel als vroeger uitgevoerd werd, sedert wij vroeger bijna alles naar ons land dwongen en nu dien dwang ophieven! Waarom schaften wij het differentiëel uitvoerrecht af? Om door de mededinging van alle koopers hoogere prijzen te krijgen voor onze producten en daardoor de voortbrenging te vermeerderen. En dat doel is volkomen bereikt. Java produceert meer, en wij ontvangen feitelijk meer producten van daar. Wel degelijk heeft de maatregel dus ook ons gebaat. Maar om nu op die grootere voortbrenging een percentsgewijze berekening te maken en dan te beweren dat A., die vroeger van de 100 stel 90 ontving en thans van de 150 stel 100, een nadeel lijdt, omdat hij nu maar 66 percent tegen 90 percent vroeger kreeg, dat noem ik een niet eens vernuftig groepeeren van cijfers. Waarom niet ruiterlijk erkend, dat de grootere productie van Java ook aan ons land meer voordeel heeft opgeleverd dan de beschermde handel van vroeger, en er niet rond voor uitgekomen, dat de maatregel der afschaffing van de differentiëele rechten geheel mislukt zou zijn, indien Nederland percentsgewijze meer in de uitvoeren had gedeeld dan andere landen? De mededinging ook van vreemde koopers zou dan niet hebben plaats gehad.

Maar reeds te lang lokte de heropende strijd over vrijheid of bescherming mij af van het eigenlijk doel van dit schrijven, de behandeling der consulaire verslagen. Is 't echter wonder dat men zich weer gaarne daarin mengt, na het voorrecht te hebben genoten op meeting na meeting de ontwikkeling der

Anti Cornlawleague te hebben gadegeslagen, waar de partijen zoo kras en bar tegen elkander opkwamen. Weer zie ik dien wakkeren Cobden voor mij, een waren apostel voor zijne overtuiging, wanneer hij zijne tegenstanders gedurig tot den aanval als tartte, en dan hunne argumenten met eene gevatheid en een kennis van zaken en een zoo grooten overvloed van feiten en cijfers weerlegde, dat men geheel vergat hoe hij toch in het voeren van het woord verre achterstond bij den toen nog zooveel jongeren Bright, wiens bezielend en soms haast al te stoutmoedig woord de tegenstanders als vermorzelde.

Zullen die tijden terugkeeren? Ik twijfel er aan, schoon niet aan eene alsdan even groote victorie. Naar mijne overtuiging heeft daarvoor de behoefte aan vrijheid van beweging bij een ieder, in ons land vooral, te krachtig wortel geschoten. Wanneer Nederland de katoen van Amerika en den wijn van Frankrijk thans alleen tegen een zoo belemmerend recht wilde toelaten dat die landen er onder leden, - want anders zou de maatregel niet baten, - tot straf dat beide den aanvoer van Javakoffie uit ons land met een hooger recht belasten dan rechtstreeks van Java, zou dat een maatregel zijn van zuivere en onvervalschte reciprociteit Want natuurlijk kan men nooit hetzelfde artikel drukken, daar geen land behoefte heeft aan den invoer van hetgeen het zelf uitvoert. Toch maak ik mij geen illusie omtrent de toejuiching welke die maatregel hier te lande hebben zou. Nederland zou het voordeel opgeven om de grondstof voor zijne aanzienlijke katoennijverheid goedkoop te verkrijgen, de fabrikanten zouden het duurdere product minder verkoopen, minder laten werken en dus minder loon uitkeeren, de geheele bevolking zou duurder kleeren dragen en dus minder overhouden voor andere behoeften, even als de verbruikers van den duurderen wijn, en zoo zouden wij een tweede en veel grooter nadeel over ons zelven brengen, omdat wij lijden onder een ander nadeel, zonder evenwel eenige zekerheid dat andere daardoor op te heffen. Onder het voorwendsel anderen te treffen of hen tot afschaffing van voor ons hinderlijke wetten te dwingen, zullen wij de vijandelijke wapenen, welke ons zwaar wondden, tegen ons zelven keeren en onzen toestand nog hachelijker maken! Zonderlinge toestand, zonderlinge eisch! En dat bij een klein volk, hetwelk den grooten staat nauwelijks deren maar wel veel voordeel van hem trekken kan.

Maar nu de Nederlandsche handelaar gebukt gaat onder den

last derzelfde ongunstige omstandigheden waaronder de kooplui van de geheele wereld zuchten, moet bescherming hem weer genezing aanbrengen. Men klaagt over te kleinen omzet omdat er te weinig koopers zijn, en daarom zal men de aanvoeren door hooge rechten nòg kleiner maken en de goederen duurder, zoodat onze koopers nòg minder geld overhouden om iets meer dan het hoog noodige te betalen. Alle verbruikers zullen een belasting moeten dragen ten behoeve van enkele producenten, en dat om vreemde regeeringen te dwingen onze goederen goedkooper in haar land toe te laten! Begin maar met de invoerrechten te verhoogen op granen uit landen die ons door hinderlijke wetten benadeelen, en ge zult 't moeilijk kunnen volhouden dat de hoogere prijs, welken gij den boer daardoor bezorgt en dien alle verbruikers moeten betalen, een nationaal voordeel is.

Ook om zijne kleine kapitalen heet de Nederlandsche koopman onmachtig tegen de algemeene mededinging, en ook daarom moet hij, ten koste van de kolonien en de overige ingezetenen, beschermd worden. Maar nauwelijks zou het vroegere koloniale stelsel weer in werking zijn, of juist de door u zoo beschermde koopman zou zelf op de onmiddellijke afschaffing aandringen. Vanwaar komen dan toch wel de middelen waardoor de bevolking van Nederland tegenwoordig zooveel beter leeft dan vroeger, en hoe verklaart men het gelukkig verschijnsel dat de bankroeten hier te lande zeldzamer zijn dan elders?

Klachten zullen wel altijd vernomen worden, maar de uitwendige omstandigheden van allen die hier te lande werken, hetzij in grooten of in kleinen kring en op breede of op bescheiden wijze, bewijst voldingend, dat Nederland minder lijdt onder den ongunst der tijden dan andere landen, Duitschland met name. Alleen dan kan ik in dien alarmkreet deelen, wanneer ze strekken moet om onder ons het bewustzijn levendiger te maken, dat de dreigende maatschappelijke toestand van andere landen ons waarschuwend wijst op het te eenzijdige karakter van onzen handel en van onze nijverheid, opdat wij de bakens spoediger verzetten zoodra het verloop van het getij dat voorschrijft. Maar daarom juist zou ik den terugkeer tot het oude eenzijdige, koloniale afsluitstelsel zoo noodlottig achten, want weêr zou de welvaart van het geheele volk afhankelijk worden van een enkel land, en alle ingezetenen haast gedwongen worden in hetzelfde water te visschen. Laten wij liever uitzien naar nieuwe bron-

nen van bestaan, en dankbaar gebruik maken van de voorlichting welke onze consuls zoo gaarne zelfs aan ons verstrekken.

Reeds het vluchtig doorbladeren dezer consulaire verslagen is een aangename arbeid, want gedurig treffen wenken en opmerkingen het oog, welke men zoo gaarne tot gemeen goed van allen zou maken. Een poging daartoe wil ik wagen, ofschoon ik weet dat mijn artikel door de behandeling van telkens weer geheel verschillende onderwerpen, wel iets van het bonte van een harlekijnspak zal krijgen.

België opene de rij, het land dat zijne vijftigjarige zelfstandigheid staat te vieren, maar zonder wrok noch wrevel over het verleden. Hoe krachtig heeft dat volk, waarmede wij door overeenkomst in taal en zeden en gewoonten nog zoo nauw verbonden blijven, zich ontwikkeld, en dat zoowel in zijn fabrieken als in zijn handel, getuige een Antwerpen, hetwelk in plaats van onder te gaan door het verlies der Nederlandsche koloniën, zooals algemeen voorspeld werd, juist daardoor een veelzijdigheid aan zijn wereldverkeer heeft bijgezet, welke inderdaad begeerlijk mag heeten. 't Is zoo als onze consul te Brussel zegt, wanneer hij den vroeger hopeloozen toestand der Vlaamsche nijverheid met dien van het oogenblik vergelijkt en zegevierend wijst op de Belgische ijzer-industie, die de crisis heeft weten te doorstaan, omdat consuls en regeerings-agenten allerwege nieuwe koopers opspoorden en de fabrikanten hunne werktuigen telkens verbeterden. België is door den dwang om moeielijkheden te overwinnen, krachtiger geworden en welvarender. 't Was België, waar de consulaire berichten voor 't eerst met die zorg uitgegeven werden waarop wij ons thans ook mogen verhoovaardigen. België, waar de Kamers van Koophandel in 1875 opgeheven werden en vervangen door de geheel vrije Union Centrale, welke nu reeds negen en twintig kamers telt. En hoe uitstekend die instelling werkt, waarin ook mannen zitting nemen die buiten de bedrijvige wereld staan maar wier gezaghebbende stem op het gebied van kunst en wetenschap hier terecht begeerlijk geacht wordt, dat bewijzen de verslagen der zittingen, welke geregeld uitkomen. Van hoe groot belang dat toevoegen van het kunstelement aan onze Kamers van Koophandel zou zijn blijkt duidelijk, wanneer wij dien consul als hoofdkenmerk der Nederlandsche tentoonstellingen hooren noemen: het gebrek dat onze industrieelen verraden aan de kennis van het smaakvolle der vormen en aan geoefendheid in het zuiver teekenen. Dringend

noodig is 't, zoo vervolgt hij, dat zij die kennis in 't buitenland opdoen.

Voor een volk dat juist op dit gebied traditien heeft als het onze, is zulk een toch moeielijk te wraken oordeel inderdaad hard. Wij zouden het ook niet meer verdienen, indien onze regeering, even als alle andere, dadelijk maatregelen genomen had tot verbetering onzer kunstnijverheid, zoodra op de eerste wereldtentoonstelling onze achterlijkheid gebleken was. Loffelijk heeft een vroeger Ministerie pogingen aangewend tot herstel, door een rijkscommissie te benoemen met den last maatregelen tot verbetering voor te stellen. Maar nauwelijks had deze daaraan voldaan, of haar voordracht werd door een volgend bestuur eenvoudig terzijde geschoven, en nu trachten particulieren gedeeltelijk en broksgewijze te doen, waartoe alleen de regeering bij machte is. Zelfs in Amsterdam, alwaar de Centrale School van Kunstnijverheid en het daaraan verbonden Museum van staatswege verrijzen moet, wordt in plaats daarvan een karig gesubsidieerde, particuliere school geopend, die aan de regeering allicht het voorwendsel in handen zal spelen als zou daardoor die krachtige rijksinstelling aldaar overbodig zijn, zonder welke wij toch nooit het verzuimde kunnen inhalen. De schande te Parijs ondergaan reeds door de uitstalling der voorwerpen, kan alleen door krachtige regeeringsmaatregelen uitgewischt worden. Niet zoo spoedig gaat die tafel aldaar uit ons geheugen, voor de eene helft met Delftsch aardewerk bezet en voor de andere met een matras versierd. En toch is dit maar één voorbeeld uit vele! Mochten deze woorden van onzen Consul toch niet vruchteloos gesproken zijn!

Een geheel anderen toon vernemen wij uit Duitschland. Daar alleen klachten over stilstand in alle bedrijf en de kreet om beschermende rechten. De stroom van Engelsche en Amerikaansche producten naar Duitschland heen moet gekeerd worden door tolboomen, want ze maakt den Duitschen arbeider broodeloos. Wel wordt de noodzakelijkheid erkend, dat de Duitscher evenzeer nieuwe markten zoeke voor zijne producten als de Engelschman en de Amerikaan dat doen, en wel wordt toegegeven, dat de naweeën van den Duitsch-Franschen oorlog nog altijd gevoeld worden en de Russische krijg in het Oosten loodzwaar op de bedrijvigen in Duitschland drukt, zoodat er reden genoeg is voor een weinig bevredigenden toestand, maar toch blijft het refrein, dat alleen bescherming van den nationalen

arbeid verlichting en uitkomst geven kan. De beginselen door Bismarck in zijn bekend memorandum ontwikkeld, dat voor de middelklasse, die ongeveer ƒ 3600 's jaars inkomen heeft, de directe belastingen veel nadeeliger zijn dan hooge invoerrechten op alle artikelen, ook omdat daardoor de waarde der geheele binnenlandsche productie verhoogd wordt, schijnen in Duitschland vrij algemeen instemming te vinden. Misschien zijn velen het ook eens met zijne bewering, dat die hooge rechten blijkbaar alleen door den vreemden verkooper gedragen worden, want dat die anders niet zoo ijveren zou tegen het verhoogd tarief! Alsof kunstmatige duurte het gebruik niet overal vermindert en den verkooper dus in zijn afzet schaadt. De tegenwerping, dat hoogere prijzen van alle benoodigdheden de productie duurder maken en het leven kostbaarder, zoodat ieder minder uitgeven en dus minder koopen kan, 't geen juist de middelklasse en den arbeider treft, wordt niet gehoord. Dat overmoedig Amerika en dat perfide Engeland wagen 't, den Duitscher bijna alles wat hij noodig heeft veel goedkooper te verschaffen dan de landgenoot dat vermag. Welk een schanddaad, welk een vergrijp aan de natie gepleegd. Reeds heeft Engeland het monopolie in den lakenhandel en levert Amerika de horloges goedkooper dan Zwitserland. Niet de leer geldt in Duitschland, dat geen koop van vreemde producten mogelijk is zonder een wederkeerigen verkoop van de eigene, zoodat het een het ander ten gevolge heeft, noch dat een goedkoop onderhoud en de keus van alle mogelijke grondstoffen en hulpmiddelen den arbeider 't best in staat stellen goed en billijk voort te brengen, vooral zoodra de mededinging van geheel de wereld hem telkens het nieuwste leert kennen, maar wel 't dwaalbegrip, dat 't de plicht is van den Staat het vreemde en goedkoopere product door hooge invoerrechten te weren, opdat de eigen arbeider zijne duurdere productie toch winstgevend kunne voortzetten. Men denkt er dus niet aan, dat van den eenen burger op die wijze willekeurig wordt afgenomen wat aan den anderen wordt gegeven.

Zal Duitschland dan nu bloeien door zijn beschermend tarief, en de gulden dagen daardoor aanbreken die velen er van wachten? Juist het tegendeel waag ik te voorspellen.

Uit het grijze Frankfort hooren wij gelukkig de gezonder taal, dat Duitschland en geheel Europa allereerst behoefte hebben aan rust en vrede en het ophouden van alle improductieve

verteringen, aan krachtiger arbeid die besparing toelaat en dus kapitaal kweekt, en ook aan een beter en oordeelkundiger bewerking van den grond.

Geef ons daartoe vooral betere kanalen, roept Berlijn, kanalen welke niet alleen der scheepvaart maar ook den landbouw ten goede komen, zooals de hoogleeraar Dunkelberg zoo uitnemend betoogd heeft in zijne brochure ‘Die Schiffahrtskanäle in ihrer Bedeutung fur die Landes Melioration.’ En ook die wenk geloof ik dat in onze dagen meer dan ooit de aandacht verdient van hen vooral, aan wie als vertegenwoordigers der belangen van het geheele volk de eisch mag gesteld worden, dat zij zich rekenschap weten te geven van het onmisbare van waterwegen, welke het vervoer langs den kortsten en dus goedkoopsten weg mogelijk maken. De jongste afstemming der Kanalenwet heeft te heillooze gevolgen gehad, dan dat de studie van dit vraagstuk in onze regeeringskringen niet meer dan ooit noodig mag heeten. Als kleingeestige naijver den buurman de gelegenheid tot een snel en goedkoop verkeer te water onthoudt, wordt daardoor aan geheel het land eene schade toegebracht welke lang niet zoo gemakkelijk onder cijfers is te brengen als sommigen in hunne hooge wijsheid schijnen te onderstellen, en - met den treurigsten uitslag - ook werkelijk beproeven. Men vrage maar eens aan Bremen of het Amsterdam ook om zijn beteren weg naar zee benijdt, nadat de consul vandaar bericht dat slechts 34 pCt. der schepen of 5 pCt. van de laadruimte welke voor die haven in de Weser binnenkwamen, ook tot de stad konden opkomen. Maak een raming van de daardoor verspilde voordeelen, en zelfs bij een hoog cijfer zult ge stellig nog onder de waarheid blijven, zoo groot zijn de voordeelen van een gemakkelijk verkeer te water.

Een opmerking van Leipzig geeft mij te ongezocht de gelegenheid om hier weer met een enkel woord mijn oude waarschuwing te herhalen voor de te wetenschappelijke richting welke men aan ons volksonderwijs, en met name aan het middelbare tracht te geven, dan dat ik die niet met beide handen zou aangrijpen. Tot gedurige afwijkingen dwingt dit overzicht mij toch zoo onverbiddelijk, dat ik nu niet eens meer aarzel daar zelf aan toe te geven. Waartoe zouden ook anders die mededeelingen en wenken van zoo veelsoortigen aard dienen, als wij ze niet toepasten op onze eigene toestanden.

Leipzig dan klaagt over het afnemend aantal leerlingen aan

zijne Koninklijke Baugewerkschule, waarvan 462 kwamen uit de volksschool, 538 uit de Real en Latijnsche- en 110 uit de Obberrealschool en het Gymnasium. Met opzet noem ik de herkomst der scholieren, opdat men hier niet onwillekeurig denke aan onze ambachtsscholen. Door- den stilstand in alle bedrijf, moesten verscheidene jongelui die theoretisch en wetenschappelijk klaar waren voor hun vak, weder tot handenarbeid overgaan. Maar dat weigerden zij ten stelligste, als beneden de waardigheid van wetenschappelijke mannen als zij. Vruchteloos bleven alle pogingen der bestuurders van de school om hen te doen inzien dat deze toestand veel gunstiger was voor hun ontwikkeling, dan toen door de dobbelwoede van 1872 en later menig breekebeen en oppervlakkige zwetser geheel onbevoegd als bestuurder aan het hoofd van ondernemingen geplaatst werd, welker toekomst onder zulk een beheer gemakkelijk te voorspellen was. Vergeet die zoogenaamd gulden dagen, riepen zij de jongelui toe, en neemt hamer en troffel wakker ter hand, want juist van dien handenarbeid zal de winst zoowel voor u als voor de geheele maatschappij groot zijn. Maar te veel geleerdheid had hen bedorven, waanwijs gemaakt. Menschen met zooveel kennis als zij moesten leiden en niet volgen, met het hoofd en niet met de handen werken. - Toch heeft deze zaak aanleiding gegeven, dat de architecten en spoorwegbesturen er voortaan geene jongelui meer aannemen dan die drie jaar lang practisch gewerkt hebben.

Te veel wetenschap en daardoor te weinig practijk. De klacht is volkomen juist. Niet genoeg kan ze herhaald worden, in 't belang der samenleving en in 't belang van het opkomend geslacht. Dat die klacht uit Duitschland opgaat verhoogt er de waarde van, want zoo ergens, dan is overmaat van geleerdheid daar te huis. Maar ook daar, even als in België, schijnt het betere langs den weg der moeielijkheden bereikt te moeten worden.

Nog een veel krachtiger protest echter tegen die vele en te hooge leervakken op de scholen ligt vóór mij, in den brief van een van Duitschlands eerste hoogleeraren aan een onzer landgenooten, wiens naam ook nog wel iets verder reikt dan onze grenzen, en die hem klaagde over het te ver gedreven onderwijs hier te lande.

‘Geheel als bij ons,’ antwoordt hij. ‘Dat overschatten van de waarde van kennis en dat overladen van het schoolonderwijs met alle mogelijke wetenschappen, is een algemeen verspreide en gevaarlijke ziekte in onze dagen.’

‘Wanneer men zoo maar rauwelijk aan alle kinderen, onverschillig tot welken stand ze behooren en voor welken kring zij bestemd zijn, hetzelfde breed opgezette onderwijs wil inpompen, dan beelden die zich al spoedig in dat zij allen ladies en gentlemen moeten worden. Maar alleen ontevredenen kweekt men daardoor aan, niet eens verstandigen. Want nauwelijks heeft de nuchtere werkelijkheid hen, bij 't zoeken naar het dagelijksch brood, het dwaze en onbereikbare van die hoop doen zien, of 't blijkt onmiddellijk dat de maatschappij in hen een aantal vijanden heeft opgefokt die des te gevaarlijker zijn, omdat zij wel allerlei oppervlakkige stellingen weten te verkondigen maar niets degelijks tot stand te brengen. Op die wijze heeft Duitschland zelf zijn Socialismus opgebouwd.’

Uit dit weinige van den zoo breedvoerigen brief blijkt voldoende het oordeel van dezen geleerde over den gang van het onderwijs bij hem te lande en in den vreemde. En dat de klacht algemeen is, bewijst zelfs de spotprent die wij in het laatste nommer van Harper's Weekly vinden, alwaar wij een lang, kaal, uitgeteerd man, als een hoepel gebogen over de met boeken bezaaide schrijftafel en glurende door een zwaren bril, - de caricatuur van een afgetobd geleerde, - zien staan naast een Engelschen bokser, walgelijk dik en grof en lomp van aangezicht en leden, zoodat hij meer op een beest gelijkt dan op een mensch, als het toppunt van alleen lichamelijke ontwikkeling. En daaronder lezen wij de vraag: ‘is hier geen middenweg mogelijk?’

Niet alleen mogelijk maar dringend noodig zelfs, zoo luidt daarop het antwoord van docter Richardson, die in de London Institution een belangrijke rede hield met het uitsluitend doel, om in het belang van den algemeenen gezondsheidstoestand van het volk, te waarschuwen tegen het te veel leeren door het opgroeiend geslacht. Onderwijs en opvoeding en gezondheid tracht men ongelukkig te scheiden, beweert hij, en de dorst naar kennis wordt overdreven. Men maakt ‘the whole head sick and the whole heart faint.’ De vrije ontwikkeling van lichaam en van geest wordt belemmerd door het dwaalbegrip dat men, jong zijnde, een onbegrensde hoeveelheid kennis in zich kan opnemen zonder zich te schaden. Hij beweert de sterkste menschen te hebben gevonden onder de rijken en onder de armen, omdat beide zich geestelijk 't minst inspannen en zich 't meest in de open lucht bewegen. Maar de middenklasse, die juist de kracht der natie moet uitmaken, dreigt men te onderdrukken door de

kinderen te dwingen tot een onafgebroken en veelzijdig leeren, terwijl zij ongelukkig 't minst in de gelegenheid zijn om zich in de frissche lucht te ontspannen. In dien gevaarlijken overgangstijd van 12 tot 17 jaar, loopt men gevaar bij het opkomend geslacht drie kapitale fouten te begaan. Te veel hoofdwerk, te weinig zelfstandige ontwikkeling, en vooral die heillooze dwang tot vergelijkende examens. Leer bij een harddraverij of een wedstrijd van boksers, welke de treurige gevolgen van die koortsachtige mededinging voor het lichaam zijn. En vooral waarschuwt hij de vrouwen zich te wagen aan de inspanning van het hooger onderwijs. ‘Wanneer de vrouwen het sterker geslacht daar volgen en ook zij als motten gaan fladderen om het schijnsel der nachtelijke studeerlamp, dan roep ik ach en wee over het geslacht dat haar moeder moet noemen,’ zoo eindigt hij.

Nu is Engeland zeker niet het land waar men licht zal overgaan tot een te uitgebreid onderwijs, al stelt men er hoogen prijs op de verkrijging van de noodige kennis. Want zelfs een man als John Bright aarzelt niet in zijne jongst verschenen redevoeringen eerlijk te bekennen, dat hij bijna alles vergeten heeft wat hij in zijne jeugd op de school leerde, maar, voegt zijn biograaf er bij: ‘like the majority of men of note, he acquired the more useful and lasting part of his knowledge after leaving school.’

Toch aan het vagabondeeren zijnde in dit artikel, kan ik de verzoeking niet weerstaan om hier ook nog even te wijzen op een boekske dat vóór mij ligt, en waarin de beroemde Berlijnsche hoogleeraar Franz von Holtzendorff het leven en de ontwikkeling van een Engelschen landedelman van den echten stempel op zoo alleraardigste wijze beschrijft, dat ieder het met belangstelling lezen zal. Hij was de gast van den rijken Barkwick Lloyd Baker, de man wiens naam en invloed groot zijn in Engeland, vooral door zijne gelukkige bemoeiingen op het gebied van arm- en gevangeniswezen, en met wien hij op het Social Science Congress te Dublin kennis had gemaakt. Toen hij eindelijk het prachtige Hardwicke Court weder verlaten zou, geheel vervuld van alles wat hij gezien had en versteld over de onbegrijpelijke veerkracht van den man die al in den vroegen morgen te paard zat en daarna, op uren afstand, een talrijke vergadering niet alleen leidde maar telkens door allerlei redevoeringen bezielde, terwijl hij aan tafel weer de meest

hoffelijke gastheer was en in zijne gesprekken gedurig de hewijzen van groote belezenheid gaf, vroeg de Duitsche geleerde hem nieuwsgierig, welk uitstekend stelsel van opvoeding hij wel genoten had? Lachend antwoordde de Squire hem, dat hij al rijdende en jagende en visschende en Oxford doorgesukkeld zijnde eindelijk begrepen had, dat ieder die niet voor zijn onderhoud behoefde te werken verplicht was zijn beste krachten aan te wenden ten algemeenen nutte, en dat hij daardoor ontwikkeld was tot den man die voor hem stond. ‘Niet door stil te zitten, maar door ons gedurig te reppen en te roeren in het leven en nuttig te zijn voor anderen, rijpen wij tot flinke burgers, voegde hij er bij, want duizend pond geleerdheid bevatten dikwijls nog geen greintje wijsheid.’

‘Even als Duitschland jaarlijks aan Engeland een aantal jonge vossen levert voor de jacht, zoo mocht Engeland wel aan Duitschland eenige jonge landsquires sturen, tot voorbeeld voor onze rijke jongelui,’ zei de Duitscher half lachend.

‘'t Zou niet baten,’ antwoordde de Engelschman hem. ‘Onze jonge squires zouden in uw land even onbehulpzaam staan als uwe vossen hij ons. Die weten wel hoe de kippenhokken te ledigen, maar om bij de jacht de ruiters handig te ontwijken ja hen gedurig te verschalken en beet te nemen, wat het grootste genot blijkt te zijn van onze uitgeslapen inlandsche vossen, daar zijn die vreemdelingen te onnoozel voor. Evenzoo zouden onze jongens, tegenover de zoons van uwe geheimraden en andere geleerde ambtenaren, een pover figuur maken met hun beetje Latijn en Grieksch, en uwe professoren ergeren door hun onafhankelijkheid en hun rijden en rossen en jagen en roeien en zwemmen en boksen en wat niet al. Het einde van 't lied zou zijn dat ze gauw van de schoolbanken gejaagd werden, indien zij er niet al zelf lang vandaan geloopen waren.’

Misschien bega ik echter weer eene onvoorzichtigheid door het aanhalen dezer woorden, hoe veilig ik mij ook verschuilen kan achter zulke groote mannen als deze sprekers. Want toen ik voor ongeveer drie jaar, hier ter plaatse dezelfde klacht over ons te wetenschappelijk en te uitgebreid onderwijs hooren liet en er op wees, dat in den handel de Engelschen, hoewel minder onderwezen dan Nederlanders of Duitschers, toch 't verste kwamen, werd mij, ik erken 't gaarne schertsenderwijze, gevraagd, of ik dan de leer aankleefde ‘Hans komt door zijn

domheid voort.’ Ik heb 't onnoodig geacht onmiddellijk te antwoorden op de beschouwingen van dien schrijver, wiens hoffelijke toon ik te meer waardeer, omdat maar al te velen onder ons geen verschil van inzicht, hoe ook verdedigd, anders dan door hatelijkheid meenen te moeten weerleggen, - want ik had de gronden voor mijn bewering gegeven. In mijn wensch dat men soberder onderwijs geve, waardoor hij terecht inkrimping van leervakken verstaat, deelt ook hij echter niet, al noemt hij de beweging daarover al reeds sinds lang gaande in den lande, wat mij echter onbekend schijnt te zijn, voegt hij er triomfantelijk bij. - Onbekend is 't mij niet dat daarover op bijna alle bijeenkomsten van leeraren wordt onderhandeld, maar wel, dat die vergaderingen ook het voldoende dier beweging hebben getoond.

Ik deel volkomen in het gevoelen der boven genoemde mannen, dat een te veelzijdig onderwijs, hetwelk natuurlijk veel werk en inspanning van den leerling eischt, schade doet aan diens geestelijke en lichamelijke ontwikkeling. Wel krijgt hij gedurende de lange schooltijden, tot afwisseling, elk uur een ander leervak, maar het bezwaar daarvan is dat dan ieder leeraar het afgemat rakend paard weer als een versch ruiter gaat bestijgen en telkens opnieuw tot een frisschen draf aanspoort. En dan volgt dat avondwerk en ten slotte dat eindexamen, waarvan een ieder al het bezwarende erkent! Vooral in onze steden, waar de gelegenheid tot uitspanning in de vrije lucht zoo moeielijk is, kan zulk een stelsel onmogelijk die flinke mannen opleveren welke wij in Engeland zien, waar minder studie en veel lichaamsoefening dat zoo wakkere geslacht vormen hetwelk zich overal, in eigen land en in den vreemde, haast te stoutmoedig gelden doet. Ons onderwijs vrij te spreken van schuld aan dat kwaad, zou ik dan ook zelfs onverstandig noemen.

Overbodig acht hij een inkrimping van leervakken aan de middelbare school met driejarigen curcus. Maar tegenover de 33 scholen met vijfjarigen, tellen wij er hier te lande maar 14 met driejarigen cursus, volgens de zoo belangrijke mededeelingen van den heer Steyn Parvé, in den Economist. En dat de meeste ouders voor hunne kinderen de volledigste school kiezen wanneer daartoe de gelegenheid is, spreekt van zelf. Wanneer ik, die in dit handelsland veel van een handelsoogpunt uitga, en te dikwijls opgekomen ben tegen de naar mijne overtuiging te

hooge opvoering van het onderwijs aan de handelsschool om daarop nogmaals te wijzen, uit de statistiek van den heer Steyn Parvé zie, dat van 1863 tot 1876 op handelskantoren slechts overgingen

83 van de 1534 leerlingen der 5de klasse die hun eindexamen *wèl*, en

120 van de 546 leerlingen der 5de klasse die het *niet* aflegden,

en op zijne zoo volkomen ware woorden let, ‘dat betrekkelijk slechts weinigen behoefte gevoelen aan het uitgebreide onderwijs in meer technische richting, dat in de beide hoogste klassen der scholen van vijfjarigen cursus gegeven wordt,’ dan meen ik volkomen recht te hebben tot handhaving mijner bewering, dat ons middelbaar onderwijs de jongelui van den handel vervreemdt.

Welke vakken moeten wegvallen om meer vrijen tijd te gunnen aan de leerlingen, onverschillig welk beroep zij kiezen, zal zoo moeielijk niet te beslissen zijn indien de begeerte daartoe ernstig is. Maar de richting is veeleer omgekeerd. Op de ééne vergadering van leeraren hoort men van bevoegde zijde klagen dat er te weinig tijd is voor de oefening in talen, en wanneer op eene andere de staathuishoudkunde als leervak wordt afgekeurd dan komen evenzeer bevoegde mannen daartegen op, en wel bij openbaar schrijven. Worden de laatsten in 't gelijk gesteld, zooals de handel stellig doen zal, dan moeten andere vakken wijken. Maar vooral mag niet langer de vraag gelden, of 't niet wenschelijk is dat een beschaafd man deze of gene zaak kenne, maar de beslissing moet vallen, welke kennis hij verkrijgen kan zonder schade te doen aan zijn geestelijke en lichamelijke ontwikkeling. Bij een gelukkige oplossing dezer vraag, zal het aantal leerlingen aan onze middelbare scholen spoedig vrij wat meer bedragen dan zoo als thans, nauwelijks één op de duizend inwoners.

Maar ik wil geen twistgeschrift openen, wat duidelijk blijkt uit mijn driejarig stilzwijgen op de geopperde bedenkingen tegen mijn vroeger betoog. Ik ben 't hier eens met het geestig antwoord van een onzer geniaalste hoogleeraren, op ons verzoek om een pas verschenen boek te recenseeren, dat hij er geen noodzaak in zag onmiddellijk een dialoog te beginnen, zoodra iemand 't gepast vond een monoloog te houden. De zaak zelve zal nog wel langen tijd blijven, wat onze naburen een open question noemen. De stof die ik hier bewerk, gaf mij echter

ongezocht aanleiding tot deze opmerkingen, en zoo ongaarne zou ik het dwaalbegrip onder ons zien post vatten, dat het te veel omvattend onderwijs onzer dagen onmisbaar is voor den wakkeren koopman, Hij die zich ten bewijze daarvan op Potgieter beroept, heeft dien scherpzinnigen man blijkbaar niet gekend. Hoe kon juist hij daartegen ijveren! Halve geleerden te vormen van onze kooplui, zooals zij schijnen te verlangen, die 't den Amsterdamschen handelaar al euvel duiden dat hij de hoogeschool niet bezoekt, zou ik een ramp noemen voor onzen handel. Dwing het opkomend geslacht tot een studie die vèèl inspanning eischt en weinig tijd voor ontspanning overlaat, en ge kweekt mannen wier wakkerheid en ondernemingslust gevaar loopt onder halfheid onder te gaan. En niet de onkundige, maar de onlustige is Jan Salie.

Maar ik keer van mijne rond- en afdwalingen weder tot mijne verre handelsvrienden terug. Het gedurig verkeer met die mannen in de meest verwijderde oorden, maakt onrustig.

P.N. MULLER.

(Wordt vervolgd).

Saskia.

Saskia van Ulenburgh, de vrouw van Rembrandt van Rijn, stond in ernstig en droevig gepeins voor het raam, dat, uit de voorkamer van hunne eerst onlangs betrokken woning, op de Breestraat te Amsterdam uitzicht gaf. Droomerig staarde zij naar de voorbijgangers, terwijl zij door geen gerucht binnenshuis in hare sombere overdenkingen werd gestoord; hare dienstbode was op de zoogenaamde binnenplaats met huishoudelijk werk bezig; Rembrandt was uitgegaan en met het vallen van den avond hadden ook zijne leerlingen hunne afzonderlijke werkkamertjes op de bovenverdieping verlaten.

Van tijd tot tijd ontsnapte aan de jeugdige vrouw, die eerst sedert eenige weken gehuwd was, een pijnlijke zucht. Het was niet, omdat zij zich over haar echtgenoot te beklagen had; zij bedacht zelfs met oprechte dankbaarheid, dat zij zich nog geen oogenblik had bedrogen gevonden in de blijde verwachting, met welke zij haar huwelijksleven was ingetreden, en al was ook Dominus Sylvius, haar aangehuwde neef en vaderlijke vriend, op zijne namiddagwandeling aangekomen en al had zich aldus de gelegenheid tot een bijzonder vertrouwelijk onderhoud aangeboden, hij zou van haar geene klacht over Rembrandt vernomen hebben.

Evenwel zij pinkte een traan weg en stond bitter bedroefd eenigen tijd onbewegelijk. De gedachten, die haar bezig hielden, moesten dus wel pijnlijk zijn, en hare oogen stonden, nadat zij hare tranen had afgewischt, weder helder, maar flonkerden met een toornigen gloed, terwijl haar voorhoofd zich rimpelde en een blos van verontwaardiging hare wangen kleurde.

Het werd langzamerhand donkerder; de dienstbode had reeds in het binnenvertrek een licht ontstoken en zette daar haar werk voort; Saskia bleef nog altijd pruilen, door den loop van hare gedachten, soms wat meer tot toorn dan weder wat meer tot droefheid bewogen.

Eindelijk, toen het reeds geheel donker was geworden, hoorde zij de klink van de bovendeur aan de straat omdraaien; ook de onderdeur werd geopend en met een vasten stap trad de huisheer over den drempel, sloot de deuren, en de stilte, die in het huis geheerscht had, werd verbroken door zijne heldere stem: ‘Ik hen het, Saskia!’

Hij zag door het raam van het binnenvertrek, dat in het voorhuis uitkwam, licht branden en gluurde door de ruiten, maar toen hij daar niet zijne vrouw, alleen de dienstbode ontdekte, riep hij luide: ‘Saskia! waar zijt gij? Ik ben te huis gekomen!’

Uit de voorkamer drong een flauw geluid tot hem door; hij draaide de deur open en trad binnen. Daar zat zijne geliefde jonge vrouw, met het hoofd op de hand en met den elleboog op de tafel leunend, zooals zij zich in een vernieuwden aanval van droefgeestigheid van het raam had afgewend en op een stoel had laten nedervallen.

Nauwelijks had Rembrandt haar in de duisternis ontdekt en hare treurende houding opgemerkt, of hij naderde haar met rassche schreden en vroeg op den toon van vriendelijke bekommering: ‘Wat scheelt er aan, Saskia? Zit gij hier in donker? Wat is er gebeurd? Hebt gij geschreid? waarom toch?’

Hij kuste haar op het voorhoofd. Zij stond van haar stoel op, sloeg de armen om zijn hals en zijne kussen werden beantwoord, maar zijne vragen niet. Hij begreep volstrekt niet, waaraan hij haar stilzwijgen moest toeschrijven. Zag zij er tegen op, om met hem te bespreken, wat haar had bedroefd, of moest haar stilzwijgen hem vooral hare verontwaardiging te kennen geven?

Hij herhaalde dus nog eens zijne vraag: ‘Wat is er toch gebeurd?’ en hij voegde er zich verontschuldigend bij, terwijl hij zijn linkerarm om haar heensloeg, alsof hij haar bij de bekentenis, welke hij verwachtte, wilde ondersteunen: ‘Ik kan het niet raden, waarlijk niet.’

Zij legde het hoofd vertrouwelijk op zijn schouder, maar heviger begon zij weêr te schreien, en Rembrandt hoorde haar jammeren: ‘Dat had ik nooit gedacht! Dat niet! Neen, nooit!’

‘Wat bedoelt ge toch?’ Medelijdend streek hij met zijne rechterhand hare kastanjebruine haren glad, die ordeloos, in weelderigen overvloed nedergolfden.

Weder zweeg hij eenige oogenblikken.

‘Nu?’ vroeg hij. Hij maakte zich werkelijk ongerust. ‘Wat hadt ge nooit gedacht?’

‘Dat het hier, in dit huis, zoo zonderling zou toegaan!’ Saskia begon zacht te spreken, maar luider, niet meer bij machte om hare heftige verontwaardiging te bedwingen, ging zij voort: ‘Het is verschrikkelijk! Het is schandelijk! Het is onverdragelijk!’

Dat althans een flauw vermoeden van hetgeen hare ergernis kon hebben opgewekt bij Rembrandt oprees, bewees zijne vraag: ‘Hebben mijne leerlingen misschien tegen orde en tucht gezondigd?’

‘Ik weet niet,’ antwoordde Saskia bits, ‘of er van orde en tucht nog wel kan gesproken worden, indien gij toelaat, wat ik een enkelen keer bijna vermoed had en wat ik heden namiddag zelf gezien heb!’

‘Ik weet niet,’ zeide hij, ‘wat gij kunt gezien hebben, maar voor een leerling die de eer van mijn huis durft schenden, ben ik onverbiddelijk gestreng.’

‘Als ik mij ook voorstel,’ Saskia onttrok zich aan zijne omhelzing en week een paar schreden van hem terug, ‘als ik bedenk, wat ik gezien heb, dan vraag ik, of ik in dit huis meesteres ben!’

‘Waarom?’

‘Ik ben immers uwe vrouw, voor God en menschen, in eer en deugd uwe vrouw, en ik heb dus ook mede het recht om te bepalen wat hier in huis gebeuren zal en wat niet!’

‘Zeker!’ antwoordde Rembrandt, maar ook zijn toon werd ernstiger, streng zelfs, terwijl hij daarop volgen liet: ‘Bedenk echter, gij zijt mijne vrouw, de vrouw van een schilder, van een meester in de kunst en jegens dien schilder en zijne leerlingen hebt gij verplichtingen!’

‘O, ik hoor het al!’ riep Saskia smartelijk uit. ‘Gij zult het willen verontschuldigen, maar het is schandelijk!’

‘Wat? vertel toch eerst, wat gij gezien hebt.’

‘Ik wist wel,’ zeide zij, ‘dat hier telkens allerlei wonderlijke menschen kwamen, mannen en vrouwen; gij hebt mij eens gezegd, dat zij dienden om naar het levend model te teekenen en te schilderen. Ik meende, dat gebeurde in uw atelier, onder uw toezicht!’

‘Soms, dat is zoo, maar niet altijd.’

‘Dat heb ik nu ook opgemerkt!’ hernam zij heftig; ‘want

toen gij van middag waart uitgegaan en hier weder zoo'n vrouw werd binnengelaten en naar boven geleid, achtte ik mij verplicht om eens te gaan zien, wat daar voorviel. Het afgezonderd vertrekje, waar zij voor model diende, was wel gesloten, maar door eene reet in de deur kon ik naar binnen zien. O, het was schandelijk! Daar stond die vrouw, meer dan half naakt, in het volle licht met den ontblooten boezem naar den jeugdigen schilder gekeerd!'

'Wat bespraken zij?'

'Spreken? Zij wisselden geen enkel woord. Zij stond onbewegelijk met den eenen arm in den nek en den anderen om de heupen uitgestrekt, en hij zat voor zijn ezel en schilderde.'

'Maar hij zeide toch zeker van tijd tot tijd iets, een los woord, een grap?'

'Als ik dat gehoord had,' verzekerde Saskia, 'zou ik zijn binnengetreden, terstond zelf mijn recht als huisvrouw hebben gehandhaafd en beiden het huis ontzegd hebben, maar stilzwijgend werkte hij voort en bleef zij staan. Eindelijk; ik geloof dat zij vermoeid werd en in diezelfde houding niet langer staan kon; toen zeide hij: het is genoeg, gij kunt gaan! Zij begon zich aan te kleeden; ik sloop stil de trap af; eenige oogenblikken later hoorde ik haar de voordeur uitgaan en ook hij is daarna de straat opgeloopen. Het is schandelijk, zeg ik nog eens!'

'Saskia!' zeide Rembrand kalm; 'weet gij, wat gij moest gedaan hebben?'

'Neen!' antwoordde zij; 'ik was mij zelf niet wijs genoeg, en ik zat hier op uwe tehuiskomst te wachten, want zoo iets moet hier in huis niet weer gebeuren.'

'Ik wou,' en zoo het niet donker geweest was, zou Saskia gezien hebben, dat om de lippen van haar echtgenoot, terwijl hij dezen wensch uitsprak, een glimlach speelde: 'ik wou, dat gij terstond naar Dominus Sylvius gegaan waart, om u over mij te beklagen!'

Saskia trad naar hem toe, sloeg de armen weder om zijn hals en staarde hem met scherp onderzoekende blikken aan: 'Dat meent gij niet, Rem!'

'Ik meen het waarlijk!' zeide hij, maar, terwijl haar gelaat bijna het zijne raakte, thans kon zij zien, dat hij glimlachte.

'Zou ik mij over u gaan beklagen?'

'Als gij daarvoor reden hebt, waarom niet? En dan bij Ds. Sylvius?'

‘Och,’ hernam zij; ‘in plaats van de zaak ernstig met mij te bespreken, plaagt ge mij. Ik heb mij over u niet te beklagen en al had ik er duizend redenen voor, dan zou ik het nog niet doen!’

‘Ook bij Ds. Sylvius niet?’ vroeg hij schertsend.

‘Bij niemand!’ antwoordde zij ernstig. ‘Ik zal gelukkig zijn of ongelukkig, maar geen derde tusschen ons!’

‘Gij zult altijd gelukkig zijn, hoop ik.’ Hij kuste haar. ‘Toch, in ernst, Saskia! het zou niet kwaad zijn, als gij over de zaak, die zoozeer uwe ergernis heeft opgewekt, Ds. Sylvius woudt raadplegen.’

‘Wat zou hij kunnen zeggen?’ Saskia week weder een paar schreden van haar echtgenoot terug en de toon van hare stem werd weder scherper. ‘Zou hij mij kunnen helpen met goeden raad? Of zou ik van hem eene vermaning te wachten hebben; eene terechtwijzing misschien? Zou hij het niet met mij eens zijn?’

‘Ik geloof waarlijk,’ antwoordde Rembrandt, ‘dat hij u goeden raad zou geven, en hij zou uwe ergernis wel begrijpen, maar, ja, ik meen dat gij van hem eene terechtwijzing zoudt ontvangen.’

‘Ik ontvang haar liever van u,’ hernam Saskia, ‘maar ik begrijp niet, dat ik haar verdien. Of is het misschien niet schandelijk wat ik gezien heb? Durft gij dat zeggen?’

‘Ds. Sylvius zou u zeker zeggen,’ Rembrandt sprak op den toon van voorzichtig overleg, ‘dat het niet schandelijk is. Het moge u nog vreemd voorkomen, maar het is noodzakelijk voor de kunst. Het levend model moet bestudeerd worden.’

‘Dat weet ik wel,’ antwoordde Saskia, ‘maar ik ontken, dat het op die wijze geschieden moet. Gebeurt het zoo bij alle meesters?’

‘Neen,’ bekende hij; ‘maar bij mij wel. Als mijne leerlingen zoover zijn, dat zij hun eigen weg gaan zoeken, dan moeten zij ook vrij hunne modellen kiezen en gebruiken.’

‘Vergeet gij het gevaar, dat aan die vrijheid verbonden is, of rekent gij het niet?’

‘Noch het een, noch het ander, maar Ds. Sylvius zou u vertellen, hoe streng ik, toen ik u nog nauwelijks kende, Saskia! tegen het misbruik van die vrijheid wist te waken!’

‘Dat kunt gij niet!’

‘O, geloof mij, ik heb er den schrik onder. Het is een

leelijk brandmerk in de kunstenaarswereld om door mij te zijn weggejaagd. Eens heeft één mijner leerlingen zich verstout om met zijn model zich te verbeelden, dat zij Adam en Eva in het Paradijs waren, maar ik dreef ze dat Paradijs uit en het scheelde weinig, of zij stonden als Adam en Eva op straat. Nooit is hij weer over mijn drempel gekomen en hij heeft Amsterdam moeten verlaten.'

'Weet Neef Sylvius dat?' vroeg Saskia nadenkend.

'Zeker, en hij heeft mij niet gewantrouwd; heeft mijn eigen vrouw reden, om mij te verdenken?'

Saskia zweeg, maar dat het antwoord, hetwelk haar hart op die vraag gaf, voor hem niet ongunstig was, kon hij begrijpen, toen zij dicht naast hem kwam staan en zijn arm greep en tegen hem aanleunde, alsof zij zich wilde beveiligen tegen de eerste booze gedachte, welke jegens hem zou kunnen oprijzen.

'Kom!' zeide hij bemoedigend en haar bij de hand nemend; 'gij zijt met de zaak nog niet verzoend, vrees ik.'

'Neen,' antwoordde zij ernstig, 'neen, maar ik verdenk u niet, Rem!'

'Des te beter,' hernam hij; 'en morgen gaan wij samen aan Ds. Sylvius een bezoek brengen. Dan spreken wij er met hem nog eens over. Laat ons nu naar binnen gaan! Wij zullen eene tweede kaars ontsteken; één brandde reeds, toen ik te huis kwam. Ik kom bij u zitten teekenen. Gij weet, ik ben met de schakeering van lichte en donkere partijen nog lang niet, waar ik wezen wil.'

Saskia volgde haar echtgenoot. De avond werd gezellig, eindelijk vroolijk zelfs doorgebracht. Het bezoek aan Ds. Sylvius had volgens afspraak den volgenden dag plaats, en toen met hem lang en breed over de zaak, welke Saskia's ergernis had opgewekt, gesproken was, gevoelde de jeugdige vrouw zich wel niet volkomen in haar gemoed bevredigd, maar zij achtte zich verplicht om aan de minder aangename noodzakelijkheid zich te onderwerpen en besloot er zoo min mogelijk hare aandacht op te vestigen of hare gedachten bij te bepalen.

Het voorgevoel van mogelijk onheil bleef haar echter als een sombere indruk bij. Somwijlen zien wij op een prachtigen zomerdag aan den horizont eene onweersbui langs den vlekkeloos blauwen hemel oprijzen: wij vreezen hare uitbarsting; wij meenen reeds de ratelende donderslagen te hooren, de flikkerende bliksemstralen te zien, den neervallenden regenstroom te gevoelen.

De bui trekt echter af, maar de lucht blijft zwoel en drukkend; wij vragen; wat ons heden gespaard bleef, zal het ons morgen treffen? Zoo was ook Saskia te moede.

Eenige weken later zat Rembrandt op zijn atelier aan een portret te werken. Het model, Jan Hermansz Krul, zat recht tegenover hem en een weinig ter zijde had Saskia plaats genomen. De schilder was in eene vroolijke stemming en plaagde den Amsterdamschen smid, die als dichter en rederijker onder zijne stadgenooten een goeden naam had.

‘Ik heb er wel eens over gedacht,’ zeide hij, ‘als ik een portret schilder, of ik niet verplicht ben om het beroep of bedrijf van mijn model op de eene of andere wijze er in te kennen te geven.’

‘Dat zou toch moeielijk gaan,’ antwoordde Krul, die terstond voor zich zelf dit denkbeeld toepaste en wien het juist niet toelachte.

‘Och,’ hernam Rembrandt, ‘het portretstuk van Burgemeester Tulp en zijne leerlingen is er toch niet minder om, nu ik er eene les in de anatomie van gemaakt heb?’

‘Neen, maar toen hadt ge ook eene bijzonder gelukkige aanleiding.’

‘Dat is waar, maar ik bedoel ook eigenlijk iets anders. Ik moest bij voorbeeld ergens in dit portret iets groezeligs kunnen aanbrengen; iets houtskool- en ijzerachtigs, dat den een of ander van de broeders in Rhetorica deed uitroepen:

> Ik zie: dit is Vulcaan! o Muzen, vlucht gij niet?
> Wat is 't, dat gij zoo trouw aan Krul uw bijstand biedt?’

‘Pas op, Rem,’ waarschuwde Saskia glimlachend, ‘of Krul antwoordt met een puntdicht en dat zal, vrees ik, harder steken!’

‘Neen!’ zeide Krul tot Saskia, ‘dat heb ik niet eens noodig om hem te straffen. Om deze beleediging wordt hij ten eeuwigen dage uit de smederij verbannen.’

‘Vrouwen kiezen toch altijd voor dichters partij,’ schertste de schilder. ‘Voor een puntdicht ben ik echter zoo bang niet, maar uit de smederij laat ik mij niet verbannen, vooral niet in schemerdonker of des avonds. Nergens kan ik beter midden in een tafereel uit één punt een licht zien schijnen, dat zich over de omringende voorwerpen verspreidt en in onbestemde duisternis wegsterft.’

‘En ik zou des noods,’ verzekerde Krul, zich weder tot Saskia wendende, ‘met een puntdicht ook spoedig genoeg gereed zijn. Meester Rembrandt van Rijn wil in een portret ook altijd het bedrijf van zijn model uitdrukken. Hij heeft het reeds uitmuntend gedaan; zijne Bathseba kan het getuigen.’

‘Wat bedoelt ge?’ vroeg Saskia ernstiger.

‘Wel,’ en Krul lachte hoorbaar, ‘men heeft dat portret slechts aan te zien, om te begrijpen welk vroom bedrijf het vrouwspersoon, dat voor model gezeten heeft, uitoefent!’

‘Krul!’ zeide Rembrandt, wien ter wille van Saskia de wending, welke het gesprek nam, minder aangenaam was, ‘gij hebt meer aanleg voor het hekeldicht, dan ik vermoedde.’

‘Ik neem dien lof gaarne dankbaar aan,’ antwoordde Krul, ‘maar wat gij van mijne smederij gezegd hebt, brengt mij er toe om te vragen: waarom hebt gij nog nooit eene smederij geschilderd?’

‘Nu valt ge mij weer tegen,’ plaagde Rembrandt; ‘ik ben voor een hekel- of puntdicht reeds volstrekt niet meer bevreesd! Van de bitterste hatelijkheid, welke gij mij zoudt kunnen toeduwen, hebt ge zelfs geen flauw begrip.’

‘Hoe zoo?’

‘Denkt gij, dat wij, schilders, een model, wat het dan ook wezen moge, ooit letterlijk, om het zoo uit te drukken, overnemen? Ik zie in schemerdonker in eene smidse de lichtspeling, die van een gloeiend stuk ijzer uitgaat, en wat schilder ik?’

‘Mij dunkt,’ merkte Saskia op, ‘gij beproeft, of gij die lichtspeling op het paneel kunt teruggeven.’

‘Dat spreekt,’ antwoordde Rembrandt, ‘maar ik zoek een tooneel, dat beter naar de ingeving van het oogenblik, aan de behoefte van mijn kunstgevoel voldoet en ik schilder het stuk dat gij kent, het kindeke Jesus door Maria in den tempel voorgesteld en door den grijzen Simeon begroet. Ik beweer niet, dat eene smidse geen schilderachtig onderwerp wezen kan; ik wil slechts doen opmerken, dat wij door het slaafsch navolgen van een model niet aan de hoogste eischen der kunst voldoen.’

‘Dan hebt ge dus ook eigenlijk geen model meer noodig!’ riep Saskia vroolijk uit, alsof zij eene ontdekking had gedaan, die haar van een drukkend bezwaar onthief.

‘Gij vergist u, liefste!’ hernam Rembrandt.

‘Zoo?’ vroeg Krul; ‘dat verwondert mij; ik meende ook

dat teekenaars en schilders, eens op zekere hoogte in hunne kunst gekomen, geene modellen meer noodig hadden.'

Rembrandt was met zijn antwoord gereed, maar hij vond geene gelegenheid om het uit te spreken, want er werd aan de kamerdeur getikt en terstond daarop, zonder het verlof om de deur te openen af te wachten, trad één zijner leerlingen binnen. Het was diens gedrag geweest dat aan Saskia zooveel ergernis gegeven had, maar noch van haar, noch van Rembrandt had hij een berispend woord vernomen. Van den meester zelf zou het ook in strijd met zijne meermalen herhaalde aanbeveling geweest zijn, en Saskia had begrepen, al wilde zij den leerling, die de lessen van zijn meester getrouw opvolgde, niet prijzen dat zij hem althans geen verwijt mocht toevoegen.

Hij groette beleefd, hartelijk zelfs, niet alleen den schilder en zijne echtgenoote, maar ook Krul; zelf rederijker, die soms een versje schreef, was hij ook met hem bevriend. Hij was eenige dagen afwezig, op een uitstapje naar Haarlem, geweest en zoowel om verslag te geven van het belangrijkste nieuws, dat hij daar in de kunstenaarswereld had opgedaan, als om den meester raad te vragen voor eene belangrijke zaak, in welke hij betrokken was, zette hij zich gemeenzaam neder, zonder de uitnoodiging daartoe, die echter met welwillende vriendelijkheid tot hem gericht werd, af te wachten.

Rembrandt lokte hem ook tot vertrouwelijke mededeeling uit. 'Nieuws aan het Spaarne?' vroeg hij.

'Niet veel,' antwoordde Samuel van Hoogstraten; 'maar wat met Torrentius is voorgevallen is nieuws genoeg.'

'Torrentius,' zeide Krul; 'ik herinner mij, dat hij hier woonde, maar hij was op een verkeerden weg, dunkt mij.'

'De schilderijen, die ik van hem gezien heb,' verzekerde Rembrandt, 'zijn, zoowel wat kleur als wat teekening aangaat, zeer lofwaardig, maar in de keuze zijner onderwerpen heeft hij een zonderlingen smaak.'

'Hij wist in de keuze zijner modellen, in hunne plaatsing, in de bepaling van hun stand en hunne houding geen maat te houden, meen ik,' hernam Krul.

'En met zijne tong evenmin.' Rembrandt legde zijn penseel neder. 'Zie eens, Krul,' zeide hij, 'of gij uw eigen beeld begint te herkennen?'

'Het zal wel goed zijn,' stemde Krul, terwijl hij voor het paneel stond, toe, 'maar het gaat mij, zooals ik meermalen

ook van anderen gehoord heb. Men kijkt zijn eigen portret aan als dat van een vreemde.'

'Wat is het een ernstig gelaat!' merkte Saskia, die ook nabij gekomen was, met verwondering op. 'Het gelijkt best Rem! en toch het is hem op dat portret niet aan te zien, dat hij zulk een vroolijk dichter is!'

'Ik ben er zelf ook over verbaasd!' bekende Rembrandt, 'maar hoe langer ik Krul aanzag, des te ernstiger kwam mij zijn gelaat voor.'

'Ja,' antwoordde Krul; 'ik ben eigenlijk ernstig, zwaarmoedig; 't is waar! Ik vraag mij zelf dikwijls af, of wij van deze vergankelijke, ijdele en zondige wereld oog en hart niet geheel moeten aftrekken, om ons alleen bezig te houden met en voor te bereiden tegen die toekomst, welke ons is voorgesteld!'

Rembrandt en Saskia konden evenmin als van Hoogstraten nalaten om deze ontboezeming met een glimlach te beantwoorden.

'Gij moogt mij uitlachen,' verzekerde Krul, 'maar wat ik zeg, meen ik. Wij zijn alle vier nog jong, maar hoe dikwijls hebben wij niet reeds moeten toestemmen: ijdelheid der ijdelheden!'

'Pas op!' schertste Saskia, 'Rem stelt u nog eens voor als Johannes den Boetgezant! Is dat nu praten voor een lustigen rederijker! Laat van Hoogstraten ons liever zijn nieuws vertellen!'

'Dat 's waar ook,' hernam Rembrandt. 'Wat is er met Torrentius voorgevallen?'

'Hij is gevangen gezet,' verhaalde de schildersleerling; 'op zijne schilderijen is beslag gelegd. Het schijnt, dat hij zich tegen alle wetten van zedelijkheid en eerbaarheid zoozeer heeft vergrepen, dat de overheid gemeend heeft zich de zaak te moeten aantrekken.'

'Dat spijt mij,' zeide Rembrandt, 'hij is een knap schilder, maar in zijn huis moet het ook wonderlijk zijn toegegaan!'

'O, wat daarvan verteld wordt,' bevestigde van Hoogstraten, 'is te schandelijk om het hier te herhalen.'

'Zal men hem streng behandelen?' vroeg Krul.

'Dat is, naar hetgeen ik gehoord heb, wel te vreezen,' antwoordde van Hoogstraten. 'Hij komt op de pijnbank, hij is er misschien reeds op geweest!'

'En ontkennen baat niet!' hernam de rederijker; 'zijne

schilderijen zijn blijvende getuigen tegen hem. Kan hij zich niet verontschuldigen? Kan hij niet zeggen dat zijne modellen hem verleid en op den verkeerden weg gebracht hebben?'

'Dwaasheid!' riep Rembrandt uit; 'dat zou niemand gelooven!'

'Niet gelooven? Gij zult toch niet beweren, dat ik een onmogelijk geval veronderstel?' Krul zag den schilder ernstig in de oogen.

Saskia was weer gaan zitten en had ook haar werk weer opgenomen, maar zij luisterde met eene aandacht, die bewees hoe zeer het gesprek hare belangstelling gewekt had en bezighield.

'De kunstenaar staat boven zijn model,' antwoordde Rembrandt.

'Natuurlijk als kunstenaar!' hervatte Krul, 'maar gij zoudt toch bij voorbeeld als geleerde niet eens naast, nog minder boven Burgemeester Tulp en zijne leerlingen willen gesteld worden?'

'Dat zou inderdaad belachelijk zijn,' erkende Rembrandt.

'En als kerkleeraar en christen niet boven Ds. Sylvius?'

'Evenmin!'

'Welnu,' ging Krul voort, 'als zulke modellen een schilder in het goede de baas zijn, kunnen dan andere het niet in het kwade zijn? Als gij voor Tulp in geleerdheid, voor Sylvius in godsdienstigheid moet onderdoen, acht gij het dan onmogelijk, dat zij op uw gedrag invloed uitoefenen en u bewegen tot daden, welke gij buiten dien invloed niet zoudt volbracht hebben?'

'Ik maak inderdaad dikwijls van hun raad gebruik en laat mij door hen leiden,' stemde Rembrandt toe, 'maar....'

'Ik breng tegen u geene beschuldiging in, dat begrijpt gij, hoop ik!' Krul haastte zich om met deze vergoelijkende woorden Rembrandt in de rede te vallen, want hij las op het gelaat van den schilder onmiskenbare ontevredenheid. 'Ik houd slechts vol, dat, gelijk een geleerde door zijne kennis, een christenleeraar door zijne vroomheid een kunstenaar kan overheerschen en medesleepen, ook eene wulpsche schoonheid het zou kunnen doen.'

'Ik zal het nooit toestemmen!' bracht Rembrandt heftig daartegen in; 'de gevallen staan ook niet gelijk.'

'Neen waarlijk, dat is ook zoo! Weerstand bieden moet voor den kunstenaar in het laatste geval dikwijls het moeielijkst zijn!'

Saskia ging niet meer voort met haar werk; zij had onder

dit gesprek de handen in den schoot laten zinken en staarde Krul bij zijne laatste woorden met angst aan.

Rembrandt merkte het op en om haar te sparen liet hij, zonder Krul rechtstreeks te antwoorden, het door hen behandelde onderwerp glippen. Hij dwong zich zelven tot een glimlach en zeide op een vroolijken toon: ‘Torrentius is zeker een deugniet; hij zou hier ook nog tweedracht kunnen stichten!’ Daarna wendde hij zich tot van Hoogstraten: ‘Het zal wel niet alleen van hem zijn, dat gij ons iets te vertellen hebt? Wien hebt gij alzoo ontmoet?’

‘Ook mijn broeder en voor hem zou ik u om raad vragen,’ antwoordde van Hoogstraten, die, hoewel hij aandachtig had toegeluisterd, toch gaarne wilde weten, of de meening, welke hij in een gesprek met zijn broeder had ontwikkeld, ook door zijn meester zou worden goedgekeurd.

Rembrandt's nieuwsgierigheid was ook terstond gewekt. ‘Om raad vragen? In welke zaak? Wat is er te doen?’ vroeg hij.

‘Mijn broer had plan om eene kunstreis naar Italië te doen.’

‘En wat hebt gij daarvan gezegd?’

‘Ik heb hem dat afgeraden; indien hij een rijk man was en louter voor zijn genoegen eene reis wilde doen, dan zou zeker de keuze, om Florence en Rome te gaan bezoeken, goedkeuring verdienen; maar voor hem, zijne beurs is meestal ledig en in de kunst heeft hij het waarlijk nog niet ver gebracht, voor hem acht ik het volstrekt onnoodig.’

‘Hoe is hij op dat denkbeeld gekomen?’

‘Waarschijnlijk door het voorbeeld van anderen. Hij meent dat hij, door hetgeen hij daar zien zal, zich beter in de kunst zal bekwamen dan wanneer hij hier blijft; hij sprak er over alsof vooral door het afteekenen van oude standbeelden, ik weet niet welke krachten in hem zouden ontwaken.’

‘En gij waart het met hem niet eens?’

‘Natuurlijk niet! Ik vergeet niet, wat gij ons meermalen hebt ingeprent, en ik heb hem gezegd, dat hij hier even goed kon leeren teekenen, en dat hij niet naar Italië behoefde te gaan om een groot schilder te worden. Als hij daartoe aanleg heeft, dan kan hij ook hier alles vinden wat hem noodig is.’

‘Zoo is het,’ bevestigde Rembrandt; ‘ik zou hem hetzelfde voorhouden.’

‘Ik weet, dat gij er zoo over denkt,’ zeide Krul, ‘maar

het komt mij nog altijd vreemd voor; velen uwer kunstbroeders zijn toch van een ander gevoelen en trachten door een bezoek aan Italië hunne kunst te volmaken.'

'Ja,' hernam Rembrandt minachtend, 'of eigenlijk haar schade te doen.'

'De oude standbeelden moeten toch eene verwonderlijke bekoorlijkheid hebben,' merkte Krul weder op, 'ten minste als ik mag oordeelen naar hetgeen ik er van in prent gezien heb.'

'En ik heb wel eens hooren zeggen,' voegde Saskia daarbij, 'dat er voor het menschenbeeld geene betere modellen te vinden zijn.'

Indien Rembrandt Saskia nauwkeurig had gadegeslagen, dan zou hij aan den ernstigen blik, waarmede zij bij deze vraag tot hem opzag, hebben bespeurd, dat de herinnering aan hetgeen meermalen en ook bij dit onderhoud over het werken naar het levend model besproken was, haar deze woorden op de lippen bracht; hij had het zelfs aan hare stem, die eenigszins scherp klonk, kunnen hooren. Maar hij lette daar niet op.

Hij had eene zienswijze te verdedigen, eene bijzondere overtuiging, door welke hij met vele zijner kunstbroeders in tweestrijd was. 'Ik zeg niet,' sprak hij met geestdrift, 'dat het afteekenen van oude standbeelden, dat het naschilderen van de werken der Italiaansche meesters, op zichzelf beschouwd, geen voordeel zou kunnen opleveren; het is zonder twijfel leerzaam; wij allen beginnen met onze voorgangers en meesters na te doen. Maar wij hier in Holland, wij hebben geene uitheemsche voorbeelden noodig. Wij hebben onze modellen en onze kunst, en als wij waarlijk oorspronkelijke kunstenaars zullen zijn, geene navolgers van de eene of andere schoolsche wijsheid, dan hebben wij rondom ons te zien en wij vinden wat wij noodig hebben. Daar liggen de bouwstoffen voor onze kunst; door de eigenaardige wijze, op welke wij ze zien, ze rangschikken, ze op het paneel teruggeven, moeten wij bewijzen, dat wij kunstenaars zijn; wie dat niet kan, hij zal altijd een navolger blijven, al is ook op zijne teekening en zijn koloriet niets aan te merken; hij wordt nooit een meester in de kunst!'

'Dus altijd weer werken naar het levend model?' vroeg Krul, die wel zoo beleefd was geweest om van het teedere onderwerp, dat hij met Rembrandt had behandeld, zich te laten afbrengen, maar wien het daarom nog niet uit de gedachten was.

'Zeker!' kreeg hij van den meester ten antwoord, 'ik zelf

werk er bij voortduring naar, en ik kan het mijn leerlingen niet genoeg aanprijzen.'

'Ook op dat gevaar af, straks bij het geval van Torrentius door ons besproken?'

'Och!' merkte Saskia berispend op, 'van dat gevaar wil Rem nooit hooren.'

'Het bestaat voor mij niet!' sprak Rembrandt hooghartig en gestreng; 'en ik wil niet, dat het voor mijne leerlingen zal bestaan!'

'Mooi gezegd!' hernam Krul; 'ik heb er voor u en uwe leerlingen vrede meê. Als het mij zelf gold, zou ik trachten te denken aan den tekst, waarover onlangs Ds. Sylvius heeft gepreékt.'

'Welken tekst?' vroeg Saskia.

'Die meent te staan, zie toe dat hij niet valle.'

Rembrandt verwaardigde zich niet Krul te antwoorden. Hij trad naar Saskia toe en nam haar bij de hand.

Zij knikte vriendelijk en glimlachte tegen hem. Voor haar echtgenoot vond zij de herinnering van Krul overbodig, zelfs een weinig beleedigend.

Krul wilde door eene grap den minder aangenamen indruk van zijne ernstige opmerking wegnemen. 'Eigenlijk,' zeide hij glimlachend, 'is er geen einde aan, als men tegen alle dwaasheden voorzorgsmaatregelen nemen zou. Heb ik niet gelezen van een beeldhouwer uit den ouden tijd, die waarachtig op een marmeren vrouwenbeeld verliefd raakte!'

'Ja, dat was een gek geval,' stemde van Hoogstraten vroolijk toe; 'en het gekste is, dat hij zelf het beeld vervaardigd had.'

'Pas maar op!' vermaande Saskia. De tekst, door Krul in herinnering gebracht mocht als waarschuwing voor haar echtgenoot onnoodig zijn, voor zijne leerlingen niet, meende zij.

'Wien de kunst in het bloed zit, die komt niet licht ten val!' meende Rembrandt en daarmeê maakte hij aan dit onderhoud een einde.

Maar ten einde was de zaak zelf niet, al verliep er een drietal jaren, éér Saskia's aandacht er weder bijzonder op gevestigd werd. Niet dat Rembrandt gedurende dit tijdvak aan de door hem uitgesproken overtuiging ongetrouw werd of in de methode, naar welke hijzelf werkte en zijne leerlingen onderwees, eenige wijziging bracht; hij ging integendeel stouter zelfs nog dan te voren op den ingeslagen weg voort en liet zich hoe

langer hoe minder, vooral waar het de keuze zijner modellen en zijne manier van lichtverdeeling gold, door de goed- of afkeuring van vriend of vijand binden. Evenwel noch in die tafereelen uit het Nieuwe Testament, welke hij op bestelling van den Secretaris Constantijn Huygens voor den Stadhouder Frederik Hendrik op het paneel bracht, noch bij het portretteeren van vermaarde tijdgenooten, noch bij het bewerken van die voorstellingen, voor welke hij de stof op de straten en grachten en markten van het woelig Amsterdam vond, werd Saskia's ergernis opgewekt; niet eens werd hare aandacht nadrukkelijk gevestigd op die zaak, die op zichzelf beschouwd haar gevoel reeds kwetste en die, naar het haar toescheen, zooveel gevaar opleverde.

Daar kwam allerlei afleiding van verschillenden, ook bijzonder van huiselijken aard bij; ook droevige ervaringen die op hun voorspoedigen en min of meer weelderigen levensloop eene onaangename schaduw wierpen. Vooreerst Ds. Sylvins kwam te overlijden; en al moet het onbeslist blijven, of hij, indien hij langer had geleefd, den wil en de macht zou hebben getoond, om Saskia en haar echtgenoot tegenover de andere leden van de familie Ulenburgh te rechtvaardigen, na zijn dood ontstonden er oneenigheden, die den schilder en zijne vrouw in een proces tegen hunne naaste verwanten wikkelden en hun leven natuurlijk verbitterden. Erger nog was het, dat de moedervreugde van Saskia telkens weer met moedersmart afwisselde; de blijdschap, waarmede de eerstgeborene, een zoontje, werd begroet, week voor de droefheid bij zijn spoedig gevolgd verlies en dezelfde smartelijke ondervinding trof hen ook van hun tweede kind, een dochtertje. Voorts kreeg Rembrandt ook ruimschoots zijn deel van tegenwerking en miskenning; onder de Amsterdamsche kunstlief hebbers en kunstbroeders waren er, die hem niet begrepen; er waren er ook, die hem niet wilden begrijpen, en hij zou zich niet kunnen verontschuldigd hebben, alsof hij tot de gevoelens, die daarbij in het spel kwamen, geene aanleiding gaf. Het burgerlijk fortuin, door Saskia ten huwelijk gebracht, was voor die dagen verre van onaanzienlijk: het stelde Rembrandt in staat om zich boven de dringende zorg voor hun levensonderhoud verheven te achten en vrij, zonder angstvallig naar ruime winsten uit te zien, zijne kunstopvatting te volgen. Tevens kon hij zijn smaak voor kunstwerken van allerlei aard, voor kostbare meubelen en kleederen eenigermate bevredigen en zich eene levenswijze veroorloven, die hem, ook als verza-

melaar van rariteiten, met aanzienlijke kooplui op ééne lijn stelde. Spoedig was dan ook de woning, welke zij bij hun huwelijk betrokken hadden, hun niet meer voldoende; zij trokken naar eene tweede, iets later nog weer naar eene derde, totdat zij eindelijk zich een huis in eigendom verwierven en gingen bewonen op de Jodenbreestraat. Daar gebeurde het, te midden van de weelde van het aangekochte huis, terwijl Rembrandt's genie zich onvermoeid en onbeschroomd ontwikkelde, dat Saskia het gevaar, waarover zij zich vroeger reeds bekommerd had, tot zichzelf zag naderen en hoewel zij er aan ontkwam, zich gedrongen achtte om eene taak te aanvaarden, die haar de gewenschte voldoening gaf, maar die te zwaar bleek om langdurig door haár te kunnen vervuld worden.

Niet één van zijne leerlingen, maar de meester zelf scheen namelijk de grenslijn te overschrijden, die het fijne, door kunstgevoel geadelde welgevallen aan schoone lichaamsvormen van grof zinnelijke bekoring gescheiden houdt. Sedert hij het huis op de Jodenbreestraat betrokken had, was door Rembrandt, vooral ook, omdat hij meer dan één vertrek tot kunstkamer had ingericht, de omgang met zijne leerlingen eenigszins gewijzigd. Zij werkten niet zoo gestadig als vroeger in zijne woning; het teekenen en schilderen naar het levend model had door hen daar niet meer plaats. Daarentegen vond Rembrandt zelf, juist sedert hij het laatst verhuisd was, voor de bijzondere gaven van opvatting en uitvoering, welke hem eigen waren en welke hij door gestadige oefening tot de hoogste volkomenheid trachtte te brengen, de rijkste stof. Voor zijne bijbelsche tafereelen leverde de joodsche bevolking, die zich bij voorkeur in die wijk van Amsterdam ophield, de beste modellen, welke hij wenschen kon en hij maakte er ruimschoots gebruik van. Grijsaards, wien de zilverwitte baard tot de borst neerhing, die het hoofd met een kapje bedekt en een wijden mantel met mouwen om de leden geslagen hadden, zij stonden stilzwijgend voor hunne deuren het straatgewoel gade te slaan, of ook twee, drie, meerderen pratend op den hoek eener straat bijéén, een Eli, een Simeon, een lid van het Sanhedrin, een Susannaboef. Mannen van min of meer rijpen leeftijd liepen heen en weder; hunne gelaatstrekken, hunne houding en hun gang gaven allerlei schakeeringen te aanschouwen, van de fijne deftigheid van een Gamaliël tot de bloeddorstige ruwheid van een Barabbas. Vrouwen zaten alleen of met hunne kinderen

op stoep of op straat; er leunden er uit de vensters der bovenverdiepingen, sommigen in stil nadenken verzonken, als in heimwee naar het land ‘waar de morgenzon ontwaakt,’ Mariaas van Bethlehem en Mariaas van Bethanië; anderen babbelend en kijvend en tierend, dartel en wulpsch, eene Herodias, eene Salome! De schilder had slechts rond te zien en hetzij de zonnestralen die menigte beschenen, hetzij de sneeuwvlokken over haar heen dwarrelden, hij zag in onuitputtelijke verscheidenheid allerlei beelden, die hem, zoo vaak hij penseel of graafijzer ter hand nam, als modellen dienen konden. Bovendien van tijd tot tijd trad hij deze en gene woning, waar hij bekend was, binnen en deed ook met de tooneelen, welke geboortehuwelijks-, en sterfgevallen te voorschijn riepen, zijn voordeel.

Zoo was hij dan ook in een armoedig jodengezin gekomen en had daar een vroolijk gezelschap aangetroffen. Hoewel het vertrek bekrompen en schraal van meubels voorzien was, hoewel de kleederen der dischgenooten schamel moesten heeten en dagelijksche ontbering op menig aangezicht te lezen stond, toch was er een feestmaal aangericht. De schilder kon zijne verwondering niet ontveinzen, maar de reden werd hem spoedig medegedeeld: de oudste dochter des huizes was verloofd en zou over eenige weken haar bruiloft vieren. Daar zat zij eenvoudig, armoedig zelfs gekleed; naast haar de jeugdige stamgenoot, wiens huisvrouw zij worden zou; nabij haar de ouders, die zich in het geluk hunner kinderen verheugden en voorts rondom den disch, broeders en zusters en verwanten. Rembrandt groette en werd hartelijk welkom geheeten, en toen hij, na de aanleiding tot deze feestelijke bijeenkomst vernomen te hebben, bij de tafel schikte en zoodra hij daartoe de gelegenheid schoon zag, een dronk op het welzijn van het jonge paar instelde, was er niemand in het gezelschap, die zich door zijn bijzijn niet vereerd, en door zijne welwillende woorden niet gestreeld gevoelde, niemand ook die er aan dacht, om het voorstel, waarmede hij voor den dag kwam, af te slaan.

Hij wist het ook op zulk eene wijze in te kleeden, dat hij eene gunst scheen te vragen, terwijl hij inderdaad slechts eene overeenkomst wenschte te sluiten, die voor de behoeftige jongelui zeer voordeelig was. Vleiend gaf hij het verlangen te kennen om de schoone bruid te mogen portretteeren, en terwijl hij aan den bruigom en de ouders eene geldelijke belooning toezegde, die hunne toestemming wel afdwingen moest, stelde hij

aan de bruid zelf voor, hoe hij haar schoon beeld in den glans van rijkdom en weelde, op het paneel zou brengen. Hij overwon ook alle bezwaren, die zich nog onwillekeurig voordeden; met vriendelijke scherts, met voorkomende toegeeflijkheid wist hij ze uit den weg te ruimen. Hij verlangde immers niets meer dan dat de bruid in haar dagelijksch gewaad eenige uren in zijn atelier zou komen doorbrengen, hem daar als het ware zou komen bezoeken; hij vond het zelfs wenschelijk, dat hare moeder haar zou vergezellen; hij liet doorschemeren hoe het hem reeds door het hoofd speelde, dat ook zij op het paneel een plaatsje krijgen zou. Toen hij vertrok, was alles afgesproken en nadat hij met een geldelijk voorschot, dat hij aan de moeder in handen wist te spelen, op zijn wensch nog eens had aangedrongen, werden de dag en het uur, waarop de vrouwen tot hem zouden komen, vastgesteld.

Bij zijne tehuiskomst deelde hij terstond aan Saskia mede, welke blijde ontdekking hij gedaan had, en welk plan hij voor het schilderstuk reeds had opgevat. Hij zou het jodenbruidje bijna ten voeten uit portretteeren; in een prachtig gewaad zou hij haar voor een kaptafel laten zitten, met iets in de hand, bij voorbeeld een toegevouwen papier, als het ware haar huwelijkscontract, en aan de moeder zou hij een plaatsje geven achter de kaptafel, als eene kamenier, die toezag of haar meesteres nog iets noodig had, eenig versiersel wellicht, dat zij kon aanreiken uit het juweelkistje, waarmede hij de ruimte voor den spiegel op de kaptafel zou aanvullen.

Saskia hoorde hem onergdenkend aan, want Rembrandt werkte wel nooit naar een levend vrouwelijk model in zijn atelier, zonder dat eenig gevoel van ergernis bij haar opkwam, maar zij had die onvermijdelijke gewoonte voor zich zelf leeren beschouwen als de schaduwzijde van zijne kunstenaarsloopbaan, op welke zij hem voor het overige met ingenomenheid vergezelde. Was het model jong en schoon, dan kostte het haar soms nog moeite, om eene opwelling van jaloezie te onderdrukken; zelfs rees wel eens een zweem van dat onbehagelijk gevoel bij haar op, als zij zag met hoeveel bekoorlijkheid haar echtgenoot een door ouderdom gerimpeld gelaat en grijze haren kon voorstellen, maar zij had nog nooit, noch in zijne woorden, noch in zijne houding, noch in zijn oogopslag iets bespeurd, dat die ijverzucht voedde en langzamerhand was zij er toe gekomen, om zonder tegenzin ook over zijne vrouwelijke modellen met hem te spreken.

Zij merkte echter zeer goed op, dat hij met het model, hetwelk hij thans gevonden had, zich een bijzonder gelukkigen arbeid beloofde en hij zelf gaf haar alzoo reeds aanleiding om met buitengewone aandacht moeder en dochter, vooral de laatste, toen zij op den bestemden tijd aankwamen, gade te slaan. Saskia kon ook niet ontkennen, dat Rembrandt bij deze gelegenheid weder toonde, hoe goed hij zijne modellen wist te kiezen. De jodin was zoo schoon, dat Saskia alleen door de kracht der gewoonte en door bijzondere zelfbeheersching de ergernis kon onderdrukken, welke gewekt werd door de gedachte, dat haar echtgenoot die schoonheid trek voor trek bestudeeren zou. Evenwel van dat gevoel bleef weinig meer over, toen hij met zijn werk eerst bezig was; hij bleef bij zijn eerste plan van ordonnantie en Saskia vond aanvankelijk niets, dat het vermoeden wekken kon of een ander welgevallen dan dat van den kunstenaar in zijn schilderachtig model, een ander gevoel dan zuiver kunstgevoel zich bij hem gelden deed. Het portret was zelfs bijna voltooid, toen hare sluimerende jaloezie plotseling krachtig ontwaakte. Door een heftigen schok, bij een voorval dat spoedig daarna plaats greep, werd die ijverzucht bovendien in hooge mate versterkt en zoo kwam Saskia van Ulenburgh tot het keerpunt van haar leven.

Op een namiddag was Krul aan den schilder en zijne vrouw weder een bezoek komen brengen. Toevallig hadden zij elkander sedert eenige weken niet ontmoet, hoewel zij elkanders vriendschap steeds op prijs stelden en de groet van den dichter werd met een hartelijk ‘welkom!’ beantwoord.

‘Ik heb gisteren nog gedacht,’ zeide Saskia, ‘zou Krul niet eens aankomen?’

‘Waarmede hebt gij het toch zoo druk gehad?’ vroeg Rembrandt, ‘Met ijzer smeden of met verzen smeden?’

‘Met het een zoowel als met het ander,’ antwoordde Krul, terwijl hij in de ruime woonkamer, waar de keuze en rangschikking der meubels van welvaart en goeden smaak getuigden, aan de breede vierkanten tafel tegenover Rembrandt en Saskia plaats nam. ‘Ik heb over het gemis van klanten gelukkig niet te klagen en het wil met de poëzie ook goed vlotten.’

‘Een nieuw spel voor de Rederijkers?’ vroeg Saskia.

‘Of minnedichten?’ vroeg Rembrandt.

‘Neen,’ vertelde Krul; ‘niets van dien aard. Ik ben ernstig gestemd tegenwoordig.’

‘Dan hebt ge zeker een treurspel gemaakt?’ giste Rembrandt.

‘Ook dat niet! Ik ben aan een leerdicht bezig, een godsdienstig en zedelijk vertoog over het ontwijken en afstand doen van de wereld en hare begeerlijkheid!’

‘Dat is toch geen ernst? Wij zijn nog zoo jong!’ Saskia glimlachte.

Rembrandt stemde met haar in en verzekerde, dat hij voor de eerstvolgende jaren volkomen tevreden was met het huis, dat hij onlangs had betrokken, al ontkende hij volstrekt niet, dat het huis, niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen nog beter wezen zou. ‘Maar gij kent zeker uw leerdicht van buiten,’ ging hij voort. ‘Laat ons er een stuk van hooreń?’

‘Gij hoort er heden niets van,’ zeide Krul. ‘Ik weiger om mij te laten uitlachen, want dat zit er op; ik zie, dat gij beiden het niet zoudt kunnen laten.’

‘Wij zouden er niet mede spotten,’ zeide Saskia vergoelijkend.

‘Waarlijk niet!’ bevestigde Rembrandt; ‘maar Krul! gij hebt gelijk; bij het werk, waar ik aan bezig ben en wat mij goed van de hand gaat, zou het beter passen als gij met een bruiloftsgedicht waart aangekomen.’

‘Wat stelt het stuk dan voor?’ vroeg Krul.

‘Ik portretteer eene bruid en eene mooie bruid ook!’ Vroolijk klonk de toon, waarop Rembrandt sprak, en hij wreef zich de handen bij de gedachte aan zijn prettig werk en zag met een schitterenden oogopslag Krul aan.

‘Hij heeft nu eene jodin, hier uit de buurt, tot model!’ zeide Saskia droogjes.

‘Dan begrijp ik, dat gij zoo lang uit de smederij zijt weggebleven,’ hernam Krul. ‘Gij hebt het zoeken naar die bijzondere verdeeling van licht en schaduw, welke gij meent te kunnen ontdekken, opgegeven, of hebt gij misschien in een ander stuk uw doel zoo ver bereikt, dat gij de lichtspeling in mijne smidse niet meer noodig hebt te zien?’

‘Mis geraden!’ bracht Rembrandt daartegen in; ‘het is wel waar, dat ik vrij wat gevorderd ben in den laatsten tijd, maar ik kom toch spoedig mijne verbeelding weer eens opfrisschen, want vooral wat den donkeren achtergrond aangaat, voldoe ik mijzelf nog volstrekt niet. Ik heb nu evenwel een model, dat als het ware een uitstekend licht op het hoofd draagt!’

‘Hoe meent ge dat?’ vroeg Krul. ‘Op het hoofd? Als

gij van lichten in het hoofd spraakt, zou ik aan oogen denken, maar....'

'O!' riep Rembrandt uit, terwijl hij van zijn stoel opstond en het vertrek begon op en neer te wandelen. 'Zij heeft prachtige oogen! Zij is eene jodin, weet ge.'

'Dat heb ik hem reeds gezegd,' herinnerde Saskia Zij sprak kalm, ernstig. Zij meende alzoo haar echtgenoot weder tot zitten te brengen en de hartstochtelijke ingenomenheid van den kunstenaar met zijn model, te matigen. Maar Rembrandt gaf daar geen acht op; hij bleef zich door de kamer bewegen en zocht naar de beste woorden, om de schoonheid van de jodenbruid aan Krul te doen gevoelen. Hij was blind voor zich zelf; trouwens er behoort dikwijls eene groote mate van zelfkennis toe, om terstond de eerste kiemen van een oprijzenden hartstocht op te merken; daarentegen treft ons niet zelden de treurige verrassing, dat neigingen, welke wij zelf afkeuren, onopgemerkt en onbestreden tot een zekeren wasdom bij ons gekomen zijn.

'Nu, Krul!' ging de schilder onbesuisd voort; 'gij kent het edele joodsche type; zij is er een prachtig voorbeeld van. Zij is eene volwassen vrouw, met flink gevormde schouders, met eene hoog gewelfde borst en een stevigen hals. Ik heb daarvan ook partij getrokken; ik heb haar natuurlijk niet in haar armzalige plunje, maar in een vorstelijk gewaad op het paneel gebracht en dat gewaad langs hals en borst laag genoeg opengelaten, dat het heldere wit van een snoer paarlen krachtig op de donkere huid kon uitkomen.'

'Gij houdt veel van paarlen en zulke sieraden,' merkte Krul glimlachend aan; 'te veel, zeggen sommigen.'

'Och, laat de lastertongen praten!' Rembrandt glimlachte ook. 'Wij houden van paarlen, niet waar Saskia?'

'Zeker,' antwoordde zij; 'maar ik hoop toch, dat gij aan de jodin niet mijn paarlsnoer hebt omgedaan?'

'Kom!' zeide Rembrandt, die niet nadacht over den oorsprong van de wrevelige versmading, die in Saskia's woorden doorstraalde; 'alsof dat noodig was. Ge weet, ik heb die dingen zoo dikwijls geschilderd, dat ik niet zou mistasten, al zag ik er in een jaar geen!'

Weder wendde hij zich tot Krul: 'En haar gelaat is bijna zuiver ovaal, de kin springt een weinig vooruit, maar dat doet aan den mond geene schade, want krachtig komen de frisch

roode lippen vooruit; zij heeft een smallen en zacht gebogen arendsneus en helder zwarte oogen met lange wimpers onder fijne wenkbrauwen.'

'Maar het licht op haar hoofd?' vroeg Krul nieuwsgierig.

'Dat zit in haar prachtig hoofdhaar!' zeide Rembrandt. 'Gij weet, dat enkele jodinnen blond zijn. Nu, zij is blond, heerlijk mooi blond. Het is eene zonderlinge kleur: het is niet dat grijsblond, dat bij het klimmen der jaren bijna onmerkbaar verkleurt; het is niet dat rosse blond, dat een oranjetint heeft, maar het is die matte goudkleur, die, als het haar in rust, glad gestreken is, aan een kap van dat edel metaal denken doet.'

'Zooals de Friesche vrouwen dragen?' Krul richtte de vraag tot Saskia. Zij was immers eene Friezin van geboorte en ook nadat zij zich naar Amsterdam metterwoon had begeven, had zij nog meermalen eenige weken, zelfs in gezelschap van haar echtgenoot, in Friesland doorgebracht, maar Saskia antwoordde onverschillig: 'Ik weet het niet, ik heb het haar van de Jodin niet zoo nauwkeurig beschouwd.'

'Neen!' hernam Rembrandt; 'daar gelijkt het niet op, althans op mijn schilderij niet. Want ik merkte op, dat zij het haar niet volkomen glad strijken kon; het is, zonder juist te krullen, van nature golvend. Zij droeg het in vlechten; ik heb haar gevraagd het los te laten neerhangen en toen zij het vrij van haar kruin langs hals en nek over hare schouders liet nedergolven, zag ik in dat blond niet alleen leven maar ook licht, licht zooveel, als ik op mijn schilderij noodig had en ik heb het er ook op overgebracht.'

'Gij schijnt over uw model bijzonder tevreden,' merkte Krul aan.

'Ik heb er nooit een beter gehad,' verklaarde Rembrandt, 'en daarbij heeft zij nog in haar voordeel, dat zij nauwelijks meer dan een enkel woord spreekt. Ik geloof eigenlijk, dat, als hare moeder er niet op had aangedrongen, omdat er iets mede te verdienen was, zij zou geweigerd hebben om als model te zitten.'

'Kijkt zij dan niet knorrig?'

'Daar heb ik niet over te klagen. Een enkelen keer heb ik haar zelfs door mijne bewondering, vooral terwijl ik hare prachtige haren afschilderde, een glimlach afgedwongen.'

'Ik moest dat portret eens zien,' zeide de dichter, 'wie weet, of ik er niet een vers op maak.'

‘Wacht dan, totdat het geheel voltooid is,’ antwoordde de schilder, ‘het wordt nu ook al schemerdonker. Maar zoudt gij op haar of op mijn schilderij een dichtstuk kunnen vervaardigen? Hoe zoudt gij dat overeenbrengen met uw voornemen om de wereld en hare begeerlijkheid te ontvluchten?’

‘Dat weet ik zelf waarlijk ook niet,’ bekende Krul, ‘maar met uw lof der schoonheid hebt gij mij in een vorig tijdperk van mijn leven verplaatst.’

‘Toen hebt gij mooie verzen gemaakt, dat is zeker! Wat nu nog komen zal, moeten wij afwachten!’ plaagde Rembrandt.

Krul liep echter niet in den val. ‘Geduld!’ zeide hij, ‘Geduld, tot ik eens weerkom. Het wordt ook mijn tijd! Brengt ge mij den Dam over?’

Rembrandt had er niets tegen en zij gingen de straat op.

Saskia bleef alléén. De mannen hadden haar vriendelijk gegroet, Rembrandt had haar zelfs een kus gegeven en toch verliep er eenige tijd, éér zij van haar stoel opstond, het licht ontstak en met behulp van hare dienstbode den avonddisch bereiden ging.

Was zij jaloersch? Had zij reden om jaloersch te zijn? Zij kon er zich niet behoorlijk rekenschap van geven.

Rembrandt had niets meer gezegd, dan wat van een kunstenaar, ten hoogste tevreden over een model, naar hetwelk hij gelukkig heeft gewerkt, kon verwacht worden! Ja, hij had de schoonheid van de Jodin geprezen, bijzonder de pracht van haar blond hoofdhaar geroemd, maar was dat niet natuurlijk, daar dit model juist voor zijne kunstopvatting, voor zijn talent zoo volkomen gepast bleek? Zeker de overgang tot een ander gevoel zou licht kunnen plaats grijpen, maar kon zij er Rembrandt van verdenken?

De Jodin sprak bijna niet, had hij gezegd; maar toch zij glimlachte soms en de hartstocht, die sommigen doet verstommen, kon diezelfde hartstocht niet eene vrouw, die in zelfbeheersching langen tijd gezwegen had, eindelijk bij het een of ander voorval, dat aan die zelf beheersching een einde maakte, in een onwederstaanbaren woordenvloed doen uitbarsten?

O, als Krul onder de wereld en hare begeerlijkheid ook Saskia's huwelijksgeluk verstond, dan zou zij nooit in zijne minachting deelen en ook niet, als hij de kunst, de kunst van haar echtgenoot zou geringschatten!

Toch was het jammer, verdrietig, pijnlijk, dat die kunst niet zonder modellen kon beoefend worden, dat Rembrandt althans

telkens uit het leven zelf de bezieling voor zijn arbeid putten moest.

Maar zij zou hem niets van dat alles zeggen; zij vreesde hem te beleedigen; zij versmoorde al die onaangename gedachten, éér hij te huis kwam. Naar gewoonte, met een glimlach op de lippen ontving zij hem en zij waakte zorgvuldig, dat geen enkel woord hem verried aan welke pijnlijke overweging zij was ter prooi geweest.

Hij werd dus ook niet door haar gewaarschuwd, door geene zijdelingsche toespeling, door geene schertsende plagerij tegen een zinnelijk welbehagen, dat de grenzen der kunst overschreed, en toen hij in haar bijzijn zich zonder naden ken of overleg eene vrijheid veroorloofde, die, terwijl hij juist tegenover haar stond, zijn geweten deed spreken, schrikte hij van die ontdekking. Het portret was voltooid, voor de laatste maal was het model in zijn atelier, hij had aan zijn stuk niets meer te doen; hij wilde slechts nog eens in bijzonderheden het door hem geschilderde beeld met het oorspronkelijke vergelijken: hij vond niets meer te wijzigen of te verbeteren en, in de overtuiging van een welgeslaagden arbeid volbracht te hebben, riep hij Saskia, opdat zij er ook het oog eens over zou laten gaan; de eene of andere kleinigheid, die, zonder aan de waarde van het stuk afbreuk te doen, het toch voor de toeschouwers zou ontsieren, kon hem zijn ontgaan. Zij had echter niets aan te merken; zij was dien dag ook bijzonder vroolijk. Rembrandt had het reeds opgemerkt, hij had er echter niet over nagedacht, of voor die vroolijkheid eene bijzondere reden bestaan kon; hij zelf was evenzoo gestemd. Was niet een kunstwerk gelukkig voltooid?

Saskia richtte ook eenige vriendelijke, zelfs vleiende woorden tot de jodenbruid, die ook beleefd hoewel schroomvallig antwoordde. De oude vrouw was spraakzamer en deelde uit eigen beweging aan Saskia allerlei bijzonderheden aangaande hare familie, hare huishouding en het huwelijk van hare dochter mede. Saskia stond met haar bij het schilderij, dat voor het raam, in het heldere daglicht was geplaatst. Rembrandt stond achter zijn model; hij kon alzoo in den toiletspiegel, welken hij op de tafel had gezet, haar gelaat bijna naast haar portret zien. De Jodin had de schoone blonde haren nog eens weder ontsnoerd; zij hingen golvend neder over de leuning van den stoel, want zij zat, zooals de schilder haar terstond, toen hij met zijn arbeid begon, geboden had, een weinig achterover.

‘En moet dit mooie haar nu werkelijk op uw trouwdag afgeknipt?’ vroeg Rembrandt, terwijl hij door den spiegel de jodenbruid aanzag.

‘Ja!’ zeide zij onverschillig. ‘Althans spoedig daarna!’

Hare moeder had de vraag gehoord en begon, terwijl zij zich bijzonder tot Saskia richtte, een wijdloopig verhaal van al de plechtigheden, die bij het sluiten van eene huwelijksverbintenis onder de Joden werden in acht genomen. Saskia luisterde, want zij hoorde veel, dat haar onbekend was en zonderling voorkwam, maar zij zag tevens, dat Rembrandt's handen in het prachtige haar grepen en de golvende lokken ophieven en langzaam lieten nedervallen; zij zag, hoe hij zich vooroverhoog en op dien met dat golvend licht gekroonden schedel een kus drukte; zij zag, hoe de jodenbruid met de oogen door den spiegel tot hem opgeslagen glimlachte en zij hoorde de oude vrouw niet meer, toen Rembrandt uitriep: ‘Dit schoone hoofd berooven van dit schoone sieraad, het is waarlijk schande!’

Noch het woord, noch de daad was de vrucht van eenig overleg; dat hij zoo iets doen, zoo iets zeggen zou, Rembrandt zelf had er eenige oogenblikken vroeger geen flauw vermoeden van gehad. Hij handelde met eene aandrift, tegen welke hij zich zeker zou verzet hebben, indien hij aan verzet had gedacht; terwijl hij de Jodin op het hoofd kuste en zijne. handen in haar gouden lokken woelde en hij haar glimlach opving, merkte hij de zinnelijke bekoring, die hem medesleepte, nog niet eens op. Nauwelijks echter had hij zich weder opgericht, of zijne verblinding week. Vrijmoedig kon hij eerst nog Saskia aanzien, maar toen hij opmerkte, dat zij doodsbleek was geworden en hem aanstaarde met eene uitdrukking in haar gelaat, welke hij daar nog nooit had waargenomen, gevoelde hij, dat een donkere blos zijn gelaat gloeiend rood verfde; beschaamd sloeg hij de oogen neer; hij begreep, dat, al zat de kunst hem in het bloed, hij toch vallen kon.

De eerste opwelling van zijn gemoed dreef hem aan, om naar Saskia toe te loopen, de armen om haar heen te slaan en haar hoofd te doen rusten op zijn hart, dat haar immers niet ongetrouw geworden was; hij hief reeds weder de oogen tot haar op, maar nog stond op haar gelaat diezelfde uitdrukking van verontwaardiging, welke hij reeds opgemerkt had, en zij scheen hem terug te wijzen. Hij deed daarom slechts een paar schreden achterwaarts en nam, terwijl hij zijne verlegenheid

zocht te overwinnen, het onrustig kloppen van zijn hart tot bedaren trachtte te brengen en eenige onschuldige woorden tot een volzin poogde te zamen te voegen, den schijn aan, alsof hij slechts nog eens zijn schilderwerk aan zijn model had willen toetsen. Saskia beijverde zich ook om hare ontroering te overmeesteren; haar gelaat had de gewone kleur reeds herkregen en zij scheen alweer naar de oude vrouw te luisteren, toen Rembrandt beleefd te kennen gaf, dat hij zijn model niet meer noodig had en dat hem niets meer te doen overbleef dan den prijs, welken hij had toegezegd, te betalen. Die afrekening was spoedig gevonden; er werden nog eenige woorden van dank en waardeering gewisseld; Rembrandt en Saskia deden de jodenbruid en hare moeder uitgeleide naar de straat.

Toen zij vertrokken waren en de deur achter haar gesloten was, spraken de schilder en zijne vrouw niet tot elkander; zij zagen elkander zelfs niet aan. Saskia liep langzaam, met het hoofd diep voorovergebogen, naar haar binnenvertrek. Rembrandt haastte zich de trap op naar de bovenkamer, welke hij tot eene bewaarplaats van allerlei kunststukken en zeldzaamheden had ingericht.

Hij bleef daar, bezig in schijn met het rangschikken van eenige nieuw aangekochte voorwerpen, maar in waarheid voortdurend in gespannen verwachting naar hetgeen hij van Saskia te wachten had, terwijl hij zich zelf bittere verwijten deed. Hij erkende, dat hij niets wist in te brengen om zich tegenover Saskia te rechtvaardigen en hij zou het ook niet beproeven. O, hij overwoog wel dat, hetgeen hij gedaan had, eigenlijk geen noemenswaard vergrijp kon heeten, dat er in menig gezin niet eens op gelet, of dat het hoogstens met een schertsend woord opgemerkt zou zijn, maar hij greep die verontschuldiging niet aan. Hij ontveinsde zich niet, dat zijn blos aan Saskia de eerste kiem van zinnelijke bekoring verraden had en, zou het hem pijnlijk hebben aangedaan, indien zij zich daarvoor onverschillig had betoond, hij besloot, al zouden anderen in zijn geval van geen vergrijp willen hooren, hij zou zich hare berisping getroosten, haar verwijt zelfs geduldig verdragen; hij was eindelijk, meende hij, op alles wat zij zeggen kon voorbereid. Hij had echter niet kunnen rekenen op de verrassing, welke hem wachtte, toen hij weder beneden kwam.

Hoe Saskia, zoolang hij zich op de bovenkamer bevond, den tijd had doorgebracht, zou hij maar niet vragen. Hij had haar

door het benedenhuis hooren rondloopen; zij was ook in zijn atelier geweest. Allerlei droevige gedachten waren haar zeker door het hoofd gegaan. Zou zij beproefd hebben, of zij hem kon verontschuldigen? Zou zij misschien tot de erkenning zijn gekomen, dat zij zich al te zeer geërgerd had? Zou zij het geheele voorval zijn gaan opvatten als eene losse grap, die niets beteekende en geen ernstig overleg waardig was? Maar dan moest in hare denkwijze eene plotselinge, eene onmogelijke wijziging zijn gekomen! Of had haar overweging haar toorn nog meer opgezweept? Had de opgewekte ijverzucht in allerlei spoken der verbeelding voedsel gevonden? Had zij zich diep ongelukkig gevoeld? Wellicht schreiend den tijd doorgebracht? Maar dan was van die tranen toch geen spoor meer op haar gelaat te vinden; geen toornigen trek, geen blik van verontwaardiging kon Rembrandt ontdekken. Saskia zat bij de tafel, welgemoed, vroolijk zelfs, zooals hij terstond opmerkte, en vriendelijk keerde zij het hoofd van haar handwerk, dat zij op de tafel nederlegde, tot hem; met een glimlach schoof zij zijn stoel dicht naast den haren. ‘Komt gij hier zitten, Rem?’ Helder klonk hare stem, teeder inderdaad.

Hij was een weinig schuchter binnengekomen, wel niet met karakterlooze vreesachtigheid en ganschelijk niet geneigd om te vergeten, dat hij en als heer des huizes en als waarachtig kunstenaar onvervreemdbare rechten had, maar toch zeer gewillig om zich menig hard woord te getroosten. Haar hartelijk welkom in de huiskamer verraste hem dus aangenaam en toen hij naast haar zat, sloeg hij welgemoed zijn linkerarm om haar hals en trok haar naar zich toe, zoodat haar hoofd op zijn schouder rustte.

Zij liet zich dat ook glimlachend welgevallen niet alleen, maar zij scheen die houding ook verkozen te hebben, zoo vertrouwelijk vlijde zij zich naast hem neder en zeide: ‘Ik heb wat nieuws te vertellen, Rem!’

‘Zoo?’ vroeg hij verwonderd. ‘En wat is dat?’

‘Hebt gij niet opgemerkt, dat ik van morgen bijzonder vroolijk gestemd was?’

‘Ja, waarlijk! waarom?’

‘O, Rem! Hoor eens!’ Zij vatte zijn hoofd met beide hare handen en bracht hare lippen aan zijn oor en fluisterde hem iets in.

Weder rees een blos op zijn gelaat, maar thans, even als ook

op het hare en van ongeveinsde vreugde. ‘Saskia! Saskia!’ riep hij uit en trok haar dichter nog naar zich toe: ‘Is het waar, Saskia? Welk een zegen!’

‘Hoe gelukkig, niet waar?’ stamelde zij.

‘O!’ Hij had haar op zijne knie en sloeg de armen om haar heen en kuste haar. ‘Wat een genot zal het zijn, als wij weer een kleintje in de wieg hebben. Een meisje of een jongen, om 't even!’

Zij ook kuste hem en lachte vroolijk, maar tegelijk biggelden enkele tranen langs hare wangen. ‘Recht gelukkig, niet waar?’ vroeg zij nog eens.

‘Eene tijding, als of ik een koningrijk had veroverd,’ riep hij uit.

‘Maar dan moet gij mij nu ook iets beloven, Rem?’

‘Vraag maar!’

‘Zult gij stellig mijn verzoek toestaan?’

‘Ik denk het wel!’

‘Beloof mij dan,’ zeide zij en zag hem ernstig aan, ‘verzeker mij met uw woord als man, dat ik voortaan, ik alleen uw model zal zijn; als gij er weer een noodig hebt, dan roept ge mij, geene andere, maar mij, altijd mij!’

Hij zweeg een oogenblik onthutst. Hij begreep, hoe zij tot die vraag gekomen was; hij kon haar verzoek niet als onbillijk, als ongewettigd afwijzen, maar toch de bezwaren, welke aan zijne toestemming verbonden waren, stonden hem op eenmaal zoo levendig voor den geest, dat hij weifelde.

‘Nu?’ vroeg zij, ‘belooft ge het mij?’ Zij liet haar hoofd weder op zijn schouder rusten en Rembrandt voelde, dat zij trilde van ontroering, terwijl zij zijn antwoord afwachtte.

‘Gij vraagt veel, Saskia,’ zeide hij.

‘Te veel?’

‘O!’ hernam hij; ‘ik spreek niet voor mij zelf, maar voor u. Gij doet een eisch, waarvan gij, vrees ik, de gevolgen niet overziet.’

‘Als gij het mij niet toestaat,’ fluisterde zij, ‘dan zou ik kunnen wenschen het uur, waarin ons kind moet geboren worden, niet te beleven.’

Hij gaf zich gewonnen. ‘Welnu, het zij zoo!’ beloofde hij; ‘geene andere vrouw zal meer mijn model zijn! Gij en gij alleen.’

‘Ik heb uw woord!’ juichte zij. Vroolijk sprong zij op, nadat zij hem nog eens had gekust.

Helaas! Zij was blijde, zij bedankte hem, omdat hij haar vergunde voor hem, voor zijne kunst eene taak op zich te nemen, die door overspanning, naar ziel en lichaam beide, binnen weinige jaren hare levenskracht verteren zou.

Er was ook nauwelijks een jaar na dezen dag verloopen, of Saskia gevoelde, dat het gewicht van de taak, welke zij begeerd had, haar pijnlijk kon nederdrukken en spoedig daarna wist zij, dat zij als moeder groote offers brengen moest, als zij haren echtgenoot aan zijne belofte wilde houden. Hij gaf haar, wel is waar, volstrekt geene aanleiding om te vermoeden, dat hij zich van die belofte wilde ontslaan, en het was slechts toevallig, dat hij in den eersten tijd, tot een maand of wat na Saskia's bevalling, minder behoefte aan een vrouwelijk model had. Toen het echter daartoe kwam en zij, meer dan vroeger, uren achtereen in zijn atelier doorbracht, nam ook hare belangstelling in zijn werk, waar zij toch nooit onverschillig voor geweest was, nog toe, en die belangstelling werd bovendien in hooge mate aangevuurd door hare deelneming aan Rembrandt's levenservaring. Hij verkeerde namelijk in het glansrijk tijdperk van zijn gelukkigst welvarend huiselijk leven, maar tegelijk in het moeielijkste van zijne kunstenaarsloopbaan.

Hij was zoover gekomen met zijne schakeering en vermenging van licht en schaduw, dat hij zich, ook in de grilligste verdeeling of vereeniging van die twee bestanddeelen, bij het gebruik van de meest uiteenloopende zuivere zoowel als gemengde kleuren, door geene onoverkomelijke zwarigheden meer belemmerd gevoelde, maar daarmede had hij tevens de grenzen overschreden van het gebied, waar de groote menigte der beschouwers hem volgen kon. Wellicht zou hem dit nog weinig hebben geschaad, als de zoogenaamde kunstbeschermers en de kunstbroeders vooral eenparig zijne partij gekozen hadden; het gebeurt niet zelden, dat de groote menigte prijst, wat zij zelve noch begrijpen noch waardeeren kan, alleen door het gezag van hen, aan wier oordeel zij waarde hecht, daartoe bewogen. Zulk een gezag deed zich echter voor Rembrandt niet gelden en niet uit opzettelijke miskenning van zijn genie onthielden de meesten hem hun lof. Het scheen hun inderdaad toe, dat hij moedwillig de geijkte vormen der kunst verloochende en dat hij op een doolweg was geraakt, daar hij alles, wat zijne grillige verbeelding hem voorschiep, ook onbeschroomd

met eene stoute hand op het paneel durfde overbrengen. Daarom ontgingen hem bestellingen, op welke hij billijk had mogen rekenen, en al kon noch wilde hij het talent miskennen van de schilders, die nu en dan door stedelijke of bijzondere vereenigingen, door regeeringspersonen of voorname burgers uit andere plaatsen tot het vervaardigen van grootere of kleinere stukken ontboden werden, die ondervinding viel hem toch hard.

Evenwel hij wist zich te handhaven en te troosten. Had hij niet zijne verzameling van kunstwerken van allerlei aard, die hem, als zijn eigen werk niet vlotten wilde, den geest verfrischten? Had hij niet de oude vrienden, die hem getrouw bleven, en gelukte het hem niet soms om nieuwe te verwerven? En had hij niet zijne Saskia, die zijne kunstopvatting, hoe meer zij er met hem over sprak, ook des te beter leerde begrijpen, die met hem mede begon te zien, en aan zijn volhardend streven een werkzaam aandeel nam?

Zij behoefte het zich ook niet te ontveinzen, dat zij hem tot steun was; zij mocht er zich op verhoovaardigen, want hij kwam er dikwijls rond voor uit. Zij was zijn model, de deelgenoot zijner plannen en beschouwingen, gelijk zij zijne geliefde was en de moeder van zijn kind, maar zij had ook de lasten van die lusten te dragen, den last van zijne prikkelbaarheid en eigenzinnigheid. Zij moest buigen onder die raadselachtige zelfzucht, waarmede een worstelend genie zich baan breekt en alles prijsgeeft voor die ééne overwinning, waarin zijn eigen zaligheid ligt, terwijl zij ook der wereld ten zegen is.

‘Als ge morgen ochtend wat vroeg wilt gereed zijn, dan zult gij eens zien, welk een kostelijk plan ik ontworpen heb,’ had Rembrandt gezegd, nadat hij zich een half uurtje met de aanschouwing en liefkozing van vrouw en kind verlustigd had.

‘Welk plan?’ had Saskia gevraagd, terwijl zij haar dochtertje, dat zij aan haar borst gelaafd had, op haar schoot legde en haar echtgenoot nieuwsgierig aanzag.

‘Kom maar zoo spoedig als mogelijk is, mijn beminnelijk model!’ had hij vleiend bevolen en daarbij beloofd: ‘weelderiger dan nog ooit zal ik uw beeld schilderen.’

En zij was gekomen. Zij had haar kind aan de zorg van hare dienstbode toevertrouwd, hare huiselijke zaken vlug geregeld en zij zat in een hoogen zetel. Zij was door Rembrandt getooid in een prachtig Oostersch gewaad, dat hij van een schipper op Oost-Indië gekocht had; in breede plooien hing

het over hare schouders en werd laag op de borst door eene ketting van kostbare steenen bijeengehouden. De wijde mouwen lieten hare armen grootendeels onbedekt en dus ook de parelsnoeren, die er als armbanden omgeslagen waren. Saskia's licht kastanjebruin haar had Rembrandt achterwaarts over de ooren gestreken, maar de neerhangende lokken zoo gerangschikt, dat zij, zonder den hals te verbergen, over hare schouders neerkronkelden en hij had uit verschillende voorwerpen, welke in zijn bezit waren, een sieraad weten samen te stellen, dat voor eene kroon kon doorgaan en haar dat op het hoofd gezet.

'Ziet ge welke plaats gij op het doek moet innemen en wat het tafereel moet voorstellen?' vroeg hij.

'Ik kan het bijkans raden!' was haar antwoord.

'Ja!' zeide hij; 'gij zijt Esther op het feestmaal bij koning Ahasveros!' Hij wees haar aan, hoe hij wenschte dat zij zitten zou; hij zocht met haar een voorwerp in de kamer uit, waarop zij de oogen zou gevestigd houden, om gemakkelijker dezelfde houding te kunnen bewaren; hij schikte nog eens de plooien van haar gewaad en in verrukking over hare liefelijke schoonheid kuste hij haar, éér hij zich voor zijn ezel plaatste. Zij had reeds geleerd zich naar zijne aanwijzingen te schikken en deed het ook thans met blijde gehoorzaamheid; hij toog aan het werk. Langzamerhand verflauwde hun gesprek; met zijne geheele ziel bij zijn werk bestierven hem onwillekeurig de woorden op de lippen en zij wilde hem in de geestdrift, die zijn oog en zijne hand bestuurde, terwijl zijne tong door haar geboeid werd, niet storen.

Zoo zaten zij eenige minuten, maar plotseling deed zich het gerucht van voetstappen op de trap hooren, en de deur van het atelier werd geopend; de dienstbode vertoonde zich op den drempel. Saskia zag even als Rembrandt verwonderd, onaangenaam verrast, op, maar geen van beiden behoefde te vragen of de dienstbode meende hare vrijmoedigheid te kunnen rechtvaardigen; zij bleef wel verlegen op den drempel staan, maar met eene bevende stem riep zij Saskia toe: 'Het kind! Het kind!'

'Wat? Wat is er met het kind?' vroeg Saskia verschrikt.

'Wat scheelt er toch aan?' De ergernis, welke bij Rembrandt opkwam, omdat hij in zijn werk werd gestoord, liet zich in den klank zijner stem hooren.

'Ik weet niet, wat er aan scheelt,' antwoordde de dienstbode;

‘maar het kind wordt zeker ziek! Het wringt zich inéén en het gezichtje is blauw!’

‘O God!’ Saskia vloog van haar stoel op, de kamer uit, de trap af naar het vertrek, waar de wieg stond. Rembrandt volgde haar en te gelijk, hij, met palet en penseel in de hand, zij, in het gewaad, waarmede hij haar had uitgedost, zij stonden bij de wieg.

Het kind lag rustig met de oogjes open.

‘Ik zie niets bijzonders!’ zeide Rembrandt.

‘Ik ook niet!’ stemde Saskia toe, maar zij nam het kind toch uit de wieg in hare armen en sloeg het nog met angstige bekommering gade.

‘Ik begrijp er niets van!’ Verwijtend richtte Rembrandt zich tot de dienstbode; ‘ik wil van geene booze bedoeling spreken, maar de verdenking van ons onnoodig verschrikt te hebben, kunt gij niet ontgaan.’

‘Beter te vroeg ons gewaarschuwd,’ bracht Saskia tot verontschuldiging in, ‘dan dat er een ongeluk gebeurd was!’

‘Een ongeluk!’ hernam Rembrandt: ‘welk ongeluk zou hier gedreigd hebben? Het kind ziet er best uit!’

De dienstbode verzekerde nog eens, dat zij werkelijk had gezien, wat zij had gemeld.

‘Ik vind ook, dat hare oogjes wat flauw staan,’ zeide Saskia, terwijl zij zich met haar dochtertje op schoot nederzette.

‘Ik bemerk er niets van,’ antwoordde Rembrandt; ‘leg het kind nu maar weer in de wieg en ga spoedig meê naar boven!’

‘Naar boven?’ Saskia zag hem met verwondering, bijna met verontwaardiging aan; ‘maak liever dien band eens los!’ Zij wees naar de ketting, waarmede haar gewaad over hare borst was vastgehecht. ‘En neem dit maar meê!’ Zij legde het hoofdsieraad, dat als eene kroon haar had gesierd, op de tafel.

Rembrandt voldeed aan haar verzoek, maar hij moest daartoe palet en penseel uit de hand leggen en toen hij zag, dat zij haar gewaad wegschoof en hare borst ontblootte, vroeg hij: ‘Wat gaat gij doen?’

‘Wel!’ zeide Saskia; ‘er is toch zeker iets bijzonders met het kind gebeurd! Ik zal het eene kleine lafenis geven!’

‘Maar in dit gewaad? Saskia!’ riep hij, ‘gij zult het bederven!’

‘Geen nood!’ lachte zij en terwijl zij haar kind aan haar hart drukte, kreeg haar gelaat, dat doodsbleek van schrik geworden was, zijne gewone kleur terug. ‘Geen nood!’

‘Wacht tot straks!’ vroeg hij nog eens; ‘ga nu toch eerst weer mede!’

Maar de kleine begon de lafenis reeds te genieten en Saskia wees op beslissenden toon zijn verzoek af. ‘Neem die spullen mede, Rem,’ zeide zij met een blik op het nedergelegde hoofdsieraad; ‘ik blijf natuurlijk hier. Aanstonds, als het kind weer slaapt, zal ik mij verkleeden, en al mijn vorstelijken tooi boven laten brengen!’

Hij zeide niets meer, maar toornig beet hij zich op de lippen en liep de trap op naar zijn atelier. Wrevelig wierp hij palet en penseel, welke hij weer opgegrepen had, daar neder; hij liep het vertrek een paar maal op en neer; hij stond eenige oogenblikken stil voor zijn paneel; hij ging er bij zitten en keek naar de plaats, waar Saskia gezeten had. Dan rees hij weer op, en wandelde de kamer rond. De dienstbode bracht het Oostersche gewaad, het hoofdsieraad, de armbanden van Saskia boven; onverschillig scheen hij het aan te zien; hij ergerde, hij verveelde zich; eindelijk nam hij zijn hoed en alsof hij vreesde, dat de harde woorden, die in zijn hart waren, over zijne lippen zouden komen, zonder Saskia te groeten, verliet hij zijne woning.

Eerst na verloop van een paar uren keerde hij terug en Saskia had dus ruimschoots den tijd gehad, om over zijne ongewone handelwijze na te denken. Het gebeurde zelden, dat hij uitging zonder haar te groeten en thans was het zeker niet toevallig geweest; hij had ontstemd, knorrig, verdrietig zijn huis verlaten, en Saskia behoefde niet te twijfelen, waaraan zij dat moest toeschrijven.

Noch voor haar noch voor haar kind was hij onverschillig; zij wist bij ondervinding beter; maar zij begreep hoe pijnlijk het hem moest hebben getroffen, dat hij gestoord was in zijn werk, terwijl hij met opgewektheid was begonnen, terwijl hij zich juist gestemd gevoelde, om al het kunstgenie, dat hem eigen was, in een beeld, tintelend van leven en waarheid en dus betooverend door waarachtige schoonheid, te openbaren. O, indien hij aan het kind iets bespeurd had, waaruit hij eenige reden voor die stoornis kon afleiden, hij zou zeker aan zijn werk niet meer hebben gedacht en de bezorgdheid van het vaderhart zou de crgernis van den kunstenaar hebben overmeesterd, maar Saskia zelf moest erkennen, dat, wat er dan ook met haar dochtertje mocht gebeurd zijn, het kind had geen spoor van

eenig leedgevoel getoond; het had de moederlijke lafenis gretig genoten en het was, na te zijn gekoesterd en gekust, in een gerusten slaap gevallen. Saskia zat bij de wieg, waarvan het kleed nog was opgeslagen en terwijl zij op haar slapend kind de oogen gevestigd hield, vleide zij zich, dat Rembrandt's ontevredenheid, als hij terugkeerde en vrouw en kind aldus wedervond, voor die liefelijkheid van zijn huiselijk geluk wijken zou.

Toen hij binnentrad, was de ontevredenheid ook reeds geweken, zooals duidelijk bleek uit de vriendelijke blikken, waarmede hij Saskia groette en in de wieg naar zijn dochtertje keek. Zijne woorden waren met die blikken in overeenstemming en toch die fijngevoeligheid, die in dergelijke omstandigheden aan vrouwen in het algemeen en aan hartstochtelijk lief hebbende vrouwen bijzonder eigen is, deed Saskia in zijn gelaat eene uitdrukking lezen, die haar vrees aanjoeg. Kon hij iets hebben beraamd, dat haar onaangenaam zou zijn? Had hij misschien reeds een besluit genomen, volvoerd wellicht, dat haar grieven zou? Zij behoefde niet lang te raden, want Rembrandt deelde het haar spoedig mede.

Zijne stem klonk wel is waar een weinig onvast en hij zelf scheen zich ook nog niet over alle weifeling te hebben heengezet, maar hare vrees werd toch gedeeltelijk bewaarheid. ‘Toen ik straks uitging,’ zeide hij, ‘meende ik eerst een plan te gaan uitvoeren, dat door hetgeen is voorgevallen, bij mij opkwam. Onderweg heb ik echter bedacht, dat het beter zou zijn, Saskia! als wij vooraf er samen nog eens over spraken.’

Zij begon reeds iets te vermoeden van hetgeen er volgen zou en antwoordde op den toon van nederige bekommernis: ‘Ik vind het zeer vriendelijk, dat ge mij wilt raadplegen, Rem! Het is zeker iets, waarbij ik ook persoonlijk betrokken ben?’

‘Ja, dat zijt gij waarlijk!’ hernam hij, schijnbaar voor haar ootmoed onverschillig, maar inderdaad er door bewogen; ‘gij zoudt toch niet willen dat ik in de beoefening van mijne kunst werd beperkt?’

‘Dat weet ge wel beter,’ zeide zij, ‘ik zou het niet goedschiks verdragen, dat anderen het deden; voor geen prijs zou ik zelf het willen doen!’

‘Daar heb ik op gerekend,’ hernam hij ‘en daarom, Saskia! zult gij het zeker ook goedkeuren, dat ik voor mijne Esther een model ga zoeken. Ik zou het reeds gedaan hebben, maar, zooals ik zeide, ik wilde eerst uw eigen oordeel vernemen.’

‘Toen ik straks boven als model zat, viel ik zeker tegen?’ vroeg zij niet zonder bitsheid.

‘Integendeel!’ haastte hij zich te verklaren: ‘integendeel, beste vrouw, ik kan in oprechtheid verzekeren, dat ik vooruit reeds zeer goed weet, hoe vruchteloos ik naar een model zal zoeken, dat u eenigszins nabij komt.’

‘Waarom wilt ge dan een ander?’

‘Denk toch eens na!’ sprak hij zacht overredend. ‘Hebben wij niet van daag ondervonden, hoe onaangenaam ik in mijn werk kan gestoord worden, juist als gij mijn model zijt? O, zoolang wij geen kind hadden, ging dat goed, maar ieder oogenblik hebben wij nu het een of ander te wachten, dat mij zal noodzaken het penseel neder te leggen. Eene kleinigheid, een onbeduidend voorval, zooals van daag, is daartoe voldoende.’

Saskia zat voorovergebogen en hield hare oogen steeds gericht op het kind, dat rustig in de wieg voortsluimerde.

‘Gij wilt dus uw eens gegeven woord breken?’ vroeg zij.

‘Ik zou er niet aan denken,’ verzekerde hij, ‘maar....’

‘’t Is dus alleen, omdat wij zoo licht kunnen gestoord worden, dat gij naar een ander model woudt omzien?’

‘Mij dunkt, Saskia!’ zeide Rembrandt ernstig, ‘dat behoeft gij niet te vragen.’

‘En dus, als wij niet gehinderd werden, dan zou ik, als model, u nog altijd even lief zijn?’

‘O!’ betuigde hij gulhartig, ‘het liefste van allen. Als het maar kon!’

‘Of het kan?’ zeide zij, ‘is dat de vraag?’

Langzaam stond zij op en sloeg het wiegekleed dicht, alsof zij, met de oogen op haar kind gericht, niet kon voortspreken.

‘Of het kan? Het moet! Ik kom morgen weder boven! Ik zal uw model zijn, zoolang achtereen, als gij wilt! Ik beloof u, gij zult in uw werk niet gestoord worden!’

Hij wilde nog eene bedenking maken, maar: ‘Ik neem alles voor mijne rekening!’ zeide zij en had de armen reeds om zijn hals geslagen.

Hare lief kozingen schenen alle bezwaren te kunnen verbannen en weinige oogenblikken later zag Rembrandt reeds weder voor zijne verbeelding den triumf zijner kunst, ‘O Saskia!’ riep hij uit, ‘mijne Esther zal een meesterstuk worden!’

Hij deed dat woord gestand. Toen Saskia den volgenden morgen met hem naar zijn atelier ging, was hij in de beste

stemming en toen zij weer uitgedost, gelijk hij wenschte, tegenover hem zat, werkte hij met eene geestdrift, die hem de geheele wereld rondom hem behalve zijn model deed vergeten en met eene inspanning, die hem het zweet op het voorhoofd deed parelen, hoewel een vroolijke glimlach om zijne lippen speelde en zijn somber gelaat door den verhoogden blos zijner wangen en de heldere flikkering zijner oogen werd verhelderd. Hij dacht er dus ook niet aan om te vragen of Saskia vermoeid werd, en zij bleef zitten; maar de spieren van armen en beenen begonnen haar toch pijn te doen, haar nek scheen te verstijven, en elke slag van den bloedsomloop deed weldra haar lendenen en rug smartelijk aan. Hij schilderde voort, zoolang zijn blik vast en zijne hand krachtig bleef; zijne lichaamskracht was aan die van zijn geest geëvenredigd en hij was met het beeld zoover gekomen, als hij met het gebruik van de door hem gekozen verfstoffen zonder oponthoud komen kon, éér hij er aan dacht om palet en penseel neder te leggen, en terwijl hij in andere gedeelten van het schilderstuk nog eene toets aanbracht of een kant scherpte, merkte hij nauwelijks op, dat Saskia van vermoeidheid op haar stoel inéénzonk.

Zij richtte zich echter terstond weder op, toen hij, zich verontschuldigdend, zeide: ‘Gij zult wel moede zijn, maar het wou ook zoo bijzonder goed vlotten! Zie maar eens!’

Met lichten tred, ofschoon haar hoofd een weinig duizelde, trad zij naar hem toe: ‘Heb ik mij goed gehouden?’ vroeg zij.

‘O uitnemend!’ prees hij; ‘wij moeten nu eens zien, hoe de verf droogt, maar als gij morgen of overmorgen nog eens wilt zitten, dan ben ik gereed, dan is mijne Esther af!’

Zij steunde met haar arm op den zijnen, want zij kon bijna niet staan van vermoeienis, maar ongeveinsde waardeering van zijn werk deed haar nog een oogenblik voor den ezel vertoeven. ‘Het is mooi, Rem!’

‘Niet waar? En dat heb ik nu grootendeels aan mijn model te danken!’ O! terwijl hij haar kuste, voelde zij geene vermoeidheid, geene verstijving door de leden, geen pijn meer. Zij verkleedde zich; zij ging vervolgens naar beneden en toen hij een kwartier later met een paar kunstbroeders, die hem voor eene wandeling kwamen afhalen, de deur uitging, zat zij, een vroolijk wijsje neuriënde, met haar dochtertje op den arm beneden in de kamer.

Zij was zijn model gebleven en hij was in zijn werk niet

gestoord! Zij had de dienstbode ernstig vermaand en zij herhaalde die vermaning thans nog eens. Als zij op één der volgende dagen zich met den meester in zijn atelier voor zijn werk afzonderde, dan mochten zij evenmin als thans gehinderd worden! Geene bezoeken konden worden afgewacht. Geene huiselijke zaken konden dringend genoeg zijn, om de stilte van het atelier te storen. En het kind? Wel, het was zoo gezond, als men wenschen kon. Geen ijdele voorzorg mocht vader en moeder verontrusten, de bezieling van den kunstenaar breken, de inspanning van zijn model afleiden.

Weder zaten zij dus te zamen, toen aan het tafereel van Esther op het feestmaal van koning Ahasveros de laatste hand zou gelegd worden. Weder had zij het prachtgewaad aangetrokken, dat bij hare natuurlijke schoonheid voortreffelijk paste, en weder was hij met de volle kracht van zijn genie aan het werk. Hij zag scherper dan ooit; de fijnste toetsen en tinten, de onmerkbaarste lichspelingen lagen duidelijk voor hem en met één blik omvatte hij daarna weder het geheele beeld. Hij kon doen wat hij wilde; het was als of zijne ziel onmiddellijk in zijne vingers overging, in de lichtere of zwaardere aanzetting van het penseel, in langer en korter streken.

Weder verflaauwde langzamerhand hun gesprek; weder werd het doodstil rondom hen. Het was ook stil in het huis; slechts van de straat drong het gerucht van verwijderd menschengewoel tot hen door.

Een kwartier, een half uur verliep. Nu en dan wisselden zij een enkel woord. Niets, niemand stoorde hen.

Het bleef stil. Maar waarvoor was het noodig, dat hunne dienstbode zoo luidruchtig beneden heen en weer door het huis liep? Men kon boven hare voetstappen hooren. Zij kwam echter de trap niet op en zij scheen toch ook spoedig te bedaren.

Weder bleef de aandacht van den schilder en zijn model eenigen tijd ongestoord, maar wat gebeurde daarna in hun huis? De bovendeur aan de straat werd geopend, ook de onderdeur, en terstond werden zij ook weder dichtgeslagen, woest, ruw, zoodat de klopper rammelde en de schok door het geheele huis dreunde.

Saskia werd toch ongerust; haar hart begon hevig te kloppen, maar haar onrust gold vooral Rembrandt. Zou hij niet boos worden? Zij bleef hem vriendelijk, argeloos aanzien.

‘Dat gaat hard!’ Meer zeide hij niet. Hij bleef in zijn arbeid verdiept.

‘Onvergefelijk hard!’ antwoordde zij zachtkens, blijde, dat hij op die stoornis niet meer acht sloeg.

Nog een kwartier stilte.

‘'t Is af! Ik dank u, Saskia!’ riep hij eindelijk vroolijk uit. ‘Voor hetgeen ik er nu nog aan te doen heb, is uwe hulp niet meer noodig!’

Zij stond op; zij zag goedkeurend en bewonderend naar het schilderstuk; zij wilde voor hem niet weten, dat het gerucht van het openen en dichtslaan van de deuren, hetwelk van beneden tot haar was doorgedrongen, haar ontrust had en haar nieuwsgierig gemaakt, naar hetgeen er kon zijn voorgevallen. ‘Eer ik mij verkleed,’ zeide zij met geveinsde kalmte, ‘zal ik roepen; ik heb mijn beugeltasch beneden laten liggen.’

Hij knikte slechts goedkeurend; zij liep naar de deur van het atelier, opende haar en riep de dienstbode.

Zij vernam geen antwoord. Zij riep nog eens, maar weder vergeefs! Zij ijlde de trap af.

Rembrandt lette er niet op; hij stond nog voor zijn paneel, maar plotseling werd hij aan die beschouwing ontrukt door een rauwen gil, die uit de benedenkamer tot hem doordrong. Hij vloog er heen.

In haar vorstelijk gewaad stond Saskia bij de wieg, waarvan het kleed was opgeslagen. Rembrandt hielp haar om het kind er uit te nemen en hij knielde bij haar neder, toen zij het op haar schoot nam en in de plooien van het kostbare kleed wikkelde, maar al hun jammeren en schreien kon niet baten. Het lichaam van het lieve dochtertje was door eene stuip verwrongen, de oogjes verdraaid, het mondje misvormd, het geheele gelaat blauw gekleurd! Zij waren niet gestoord in den dienst der kunst, want de dood, bij wiens nadering de dienstbode was gevlucht, had zonder gedruisch zijne prooi gegrepen. Rembrandt en Saskia waren een meesterstuk rijker, maar zij waren weder kinderloos!

Onder de vrienden, die bij dit treurig ongeval hun meermalen een bezoek brachten, was ook Krul. De sombere richting van de denkwijze, welke hij vooral in den laatsten tijd was toegedaan, kwam ook in zijne gesprekken uit, want hij schroomde niet haar bloot te leggen. Dat Rembrandt, hoewel zelf dikwijls droefgeestig gestemd en door het verlies van zijn kind allerminst tot vroolijke dartelheid geprikkeld, toch over de hoofdzaken, waaruit zijne levensopvatting voortvloeide, geheel anders dacht, wist Krul en hij had geene hoop om zijn vriend tot

zijne zienswijze over te halen. Daarentegen meende hij waarlijk aan Saskia een bewijs van hartelijke belangstelling te geven, door haar de overweging aan te bevelen van hetgeen hij in zijn leerdicht over ‘wereldwarsheid’ geschreven had.

Zij stelde echter zijne welmeenende poging te leur.

Hij begon, toen hij haar toevallig alleen aantrof, te spreken over de dienstbode, die het kind verlaten had en berispte hare handelwijze.

Maar Saskia bekende zachtmoedig: ‘Ik heb haar eigenlijk niets te verwijten, ik had haar uitdrukkelijk vermaand, dat wij door niets en door niemand wilden gestoord worden. Zij meende niet beter te kunnen doen, dan bij den drogist een geneesmiddel te gaan vragen, waarmede zij ook aankwam, hoewel het ongelukkig te laat was. Met het slaan der deuren heeft zij nog willen waarschuwen! Ik mag niemand dan mijzelf beschuldigen.’

‘Dat is ook het best’, antwoordde Krul, ‘dat wij onze schuld voor God bekennen. Dan komen wij tot de wijsheid, die ons nimmer bedriegt.’

‘Ik heb maar ééne keus’, zeide zij.

‘Ik hoop, dat zij de goede is’, hernam hij. ‘Saskia, ik heb iets voor u medegebracht; misschien vinden mijne woorden in deze dagen bij u weerklank. Lees mijn “Nootsaeckelijck Wereldhaten”, eens!’

Hij legde het boekje op tafel.

‘Gij meent, niet waar!’ vroeg zij, ‘dat niets ter wereld onze harten geheel mag innemen?’

‘Zoo is het,’ verklaarde hij.

‘Ik zou moeten leeren om mijn hart van alles af te trekken, ook van mijn man, ook van zijne kunst?’

‘Natuurlijk alleen voor hoogere belangen.’

‘Ik ken geene hoogere belangen. Zijt gij in den schouwburg geweest bij Vondel's Gijsbrecht?’ Zij zag hem scherp aan.

‘Neen,’ antwoordde hij; ‘ik kom daar niet meer, maar ik heb het gedicht gelezen.’

‘Nu, dan weet ge wat Badeloch zegt.’

‘Wat bedoelt gij?’

‘Zij zegt: mijn man is zelf mijn hart; zoo ongeveer, en ik heb voor uwe vermaning geen ander antwoord!’

‘Dan sta God u bij!’ sprak Krul ernstig, en ontroerd reikte hij haar de hand tot afscheid.

Zij begreep hem. Zij begon te gevoelen wat het beteekende,

hoe verpletterend zwaar het was voor haar, de teedere vrouw, om met een machtig genie, als haar echtgenoot, hand aan hand door het leven te gaan, maar hoe zwaar die taak ook wezen mocht, zij, met haar karakter, zij kon er geen afstand van doen, zelfs niet van een klein gedeelte. Zij moest haar Rembrandt liefhebben, vereeren, dienen, hem en zijne kunst. Dat was haar hemel op aarde! Wat kwam het er dan op aan of zij, de zwakke, in den dienst van dien sterke, de grootste offers brengen moest, of zij zelf wellicht vroegtijdig onder de vervulling van die taak bezwijken zou!

Toch had zij eigenlijk in geen enkel opzicht zich over Rembrandt te beklagen. Van zijne voortdurende en onverflauwde liefde ontving zij dagelijks de ondubbelzinnigste bewijzen. Niet alleen raadpleegde hij haar bij de keuze van allerlei kunstvoorwerpen, welke hij zoo gaarne aankocht, maar hij liet zich ook dikwijls gezeggen, als door die liefhebberij zijne uitgaven zijne inkomsten zouden overschreden hebben. Wat zijn eigen werk betrof, zij kon er zeker van zijn, dat zij het eerst met zijne plannen werd bekend gemaakt, en in de geheimen van zijne eigenaardige opvatting van teekening en kleur was geen vriend, geen kunstbroeder of leerling beter ingewijd dan zij; voor niemand ook stortte hij liever zijn gemoed uit, hetzij verworven roem hem streelde, hetzij, wat meer het geval was, miskenning hem griefde. Zij kon er zelfs niet aan twijfelen of elke uitspanning, welke hij zich gunde, voor hem hooger waarde verkreeg door hare deelneming; op eene wandeling langs Amsterdam's grachten en straten, op een pleiziertochtje naar den Overtoom, of de andere zijde uit naar de Haarlemsche duinen, of bij een spelevaart op den Amstel of het Y was haar gezelschap hem het liefst. Toen dan ook niet lang na het verlies van haar dochtertje nieuwe moedervreugde haar deel werd en een zoontje, een welgevormd en gezond kind, in de wieg lag, zou Saskia moeielijk kunnen gezegd hebben wat aan haar geluk ontbrak, indien zij niet dagelijks gevoeld had, dat de door haar gekozen en boven alles gewaardeerde levenstaak hare krachten te boven ging.

Soms, als zij zich bijzonder afgemat gevoelde, rees de vraag bij haar op, of zij haar levenskring niet tot de gewone huisvrouwelijke werkzaamheid kon inkrimpen, maar na korte overweging wierp zij dat denkbeeld weder verre van zich. Een

enkelen keer gaf zij zich over aan zelfbedrog en schoof het op rekening van de zorgen, welke zij aan haar zoontje verschuldigd was, als zij doodmoede Rembrandt voor eenige dagen aan zijn lot overliet, maar een enkel woord van hem, eene onschuldige opmerking klonk haar tegen als een verwijt, als eene bedreiging en zij haastte zich om weder met hem mede te leven in zijn atelier en bij zijne uitspanningen, bevreesd dat iemand zich tusschen hen kon plaatsen en zelf vroeg zij dan of zij eens weder als model zitten mocht. Zoo zeldzaam en zoo vluchtig echter waren dergelijke aanvallen van moedeloosheid, dat Rembrandt, die er niet het minste vermoeden van had, ze ook niet opmerkte en zich gemakkelijk verblinden liet door de behendigheid en vindingrijkheid, waarmede zij zich het voorkomen gaf, alsof hare krachten ongeschokt bleven en met de zijne gelijken tred hielden. Zij sprak er reeds van, nog éér hij er bijzonder zijne aandacht op gevestigd had, dat hare wangen na de geboorte van den kleinen Titus waren verbleekt en den levendigen blos van vroeger jaren niet herkregen hadden. Indien eene zware ziekte haar had aangegrepen, indien slechts van tijd tot tijd eene lichte ongesteldheid haar had gekweld, hij zou zijn gewaarschuwd geweest, maar zij scheen gezond en zonk zij, terwijl hij afwezig was, niet zelden van afmatting inéén, zijn naderende voetstap, zijn stemgeluid wekte haar levenskracht weder op en alsof zij geene vermoeidheid kende, noch van ziel noch van lichaam, stond zij weder voor hem.

Hij zou misschien scherper op haar hebben toegezien, indien niet juist in dezen tijd aan zijn genie door sommigen alle waarde was ontzegd, en onkunde en afgunst zich in bittere vijandschap tegen hem vereenigd hadden. Men ging, waar men de kunst inriep, dikwijls hem voorbij, niet alleen voor schilders, die althans naast hem verdienden genoemd te worden, maar zelfs voor anderen, die ontegenzeggelijk zijne minderen waren. Men sprak van zijne slordigheid; men smaalde op zijne onregelmatigheid; men verweet hem bovenal zijne eigenzinnigheid. Van zijne leerlingen verlieten eenige het spoor, dat hij hun had aangewezen; sommigen schuwden zijn omgang zelfs; weinigen bleven hem getrouw.

Onder de laatsten was van Hoogstraten. Daar hij meer nog dan in de practijk, vooral in de theorie der kunst ervaren was, kon hij Rembrandt krachtig steunen en hij deed het ook onversaagd en onvermoeid, maar hij was jong, ongehuwd, vroo-

lijk en dartel, en mocht de meester bij een loszinnig feestgelag of in het uitvoeren van dolle streken het leed, dat zijne vijanden hem berokkenden, trachten te vergeten, hij zou hem niet terughouden.

Saskia was echter daar en zoo dwaas kon de kermispret niet wezen, of zij ging mede; zij wist, dat Rembrandt ook daarbij zelfs haar gezelschap op prijs stelde.

Zij gingen er op uit. Het was een koude, donkere najaarsavond. De dikke wolken, die in den namiddag nog kille waterstroomen hadden uitgegoten, waren een weinig opgetrokken, maar zij lieten geen sterrelicht door en het was donkere maan. Hoewel het niet meer regende en niemand uit vrees van doornat te zullen worden binnenshuis behoefde te blijven of onder eene luifel te schuilen, de lucht bleef toch vochtig en een gure herfstwind streek met telkens herhaalde vlagen huiveringwekkend neder. Onder de menigte, die zich op straat bewoog, waren er aan wier sterke lichamen die scherpe bode van den winter eene heilzame afkoeling bracht; de dampen van den wijn, van het bier en den brandewijn, die met ruime teugen na een voedzamen maaltijd genoten waren, werden er door verdreven; de gloed der wangen verminderde; de door overdaad verslapte spieren ontvingen nieuwe veerkracht. De tengeren en zwakken daarentegen werden er pijnlijk door aangedaan; zij gevoelden hunne ademhaling belemmerd en rilden koortsachtig.

Rembrandt en Saskia, door van Hoogstraten en meer vrienden en kennissen vergezeld, liepen langs de straat en onder scherts en gelach bezochten zij meer dan ééne herberg, éér zij aan de plaats van ontspanning kwamen, die eigenlijk het doel hunner wandeling was. Van Hoogstraten had hen allen daarheen gelokt door zijne verhalen van de buitengewone vertooningen, welke hij daar door een troep vreemdelingen had zien uitvoeren. In eene groote schuur achter eene welbekende herberg aan den buitenkant van Amsterdam werd gegoocheld, op de koord gedanst, en soms, zooals op dezen avond, werden ook pantominische voorstellingen gegeven. Ruwe grappen werden er vertoond, die de toeschouwers tot menigen onkieschen kwinkslag aanleiding gaven; er werden woorden gesproken van dubbelzinnig vernuft en dwaasheden gepleegd, voor welke men zich op klaarlichten dag zou geschaamd hebben. Zelden namen Rembrandt en Saskia aan dergelijke ruwe vermaken deel, maar als hij, zooals thans het geval was, zich een enkelen keer er toe aangetrokken ge-

voelde, dan ging zij mede en zij waren geene spelbrekers. Met den wijn spoelde hij alle zorgen en kwellingen zijner eerzucht weg en zij deed hem bescheid, al ware het op zulk een guren avond slechts om zich tegen de koude te beveiligen. Zij joelden en dartelden, zij zongen en schaterden mede en hij was den volgenden dag na een gerusten slaap nieuw gesterkt voor den strijd zijns levens, maar zij had er een deel van hare levenskracht bij ingeboet.

Geen van beiden dacht echter aan die gevolgen en toen de vertooning, voor welke zij hunne loodjes betaald hadden, was afgeloopen en eene andere voor een anderen kring van toeschouwers begon, namen zij met hun gezelschap in de gelagkamer van de herberg plaats en éér zij het konden vermoeden, was weder een uur vervlogen. Eindelijk, Rembrandt zette de wijnkan telkens steviger op de tafel en het begon Saskia moeielijk te vallen, om, als zij in een lachbui was losgebarsten, zich te beteugelen; eindelijk begrepen zij, dat het tijd was om huiswaarts te keeren en een gedeelte van het gezelschap, waaronder ook van Hoogstraten, vergezelde hen.

Toen zij buiten gekomen waren, hielden zij nog een oogenblik stil voor de schuur, die voor schouwburgtent dienst deed. Aan weerszijden van den ingang stonden kleine pektonnen, die bij het vallen van den avond waren aangestoken; de laatste vlammen flikkerden juist op en wierpen een spookachtig licht op een troep havelooze mannen en vrouwen, die met onbevredigde nieuwsgierigheid daar heen en weder liepen, en ook op Rembrandt en zijn gezelschap.

‘Gij merkt zeker die verlichting wel op, meester?’ vroeg van Hoogstraten, die hem ter zijde kwam. ‘Is dat niet iets voor uw penseel?’

‘Waarachtig’, antwoordde Rembrandt, ‘daar is de smidse van Krul nog niets bij. Zie!’ hij wees met de hand naar de zonderlinge speling der vlammen, ‘de gloed komt uit de diepte naar boven. Hoe grillig sterft het licht in de hoogte weg!’

‘Ja, 't is mooi, Rem!’ zeide Saskia en greep zijn arm vaster; ‘maar ga nu toch meê naar huis. Ik ben doodmoe en het is zoo koud!’

‘Wacht een enkel oogenblik!’ antwoordde hij; ‘ik moet even zien!’

Hij genoot dat tooneel. De pektonnen waren voor hem achter eenige daar staande personen verborgen, maar rechts en

links vloog hun gloed tusschen die personen door. Hier werd het bovenlijf zichtbaar van een man, wiens beenen in de duisternis gehuld bleven; ginds kwam alleen een hoofd uit, een gelaat van iemand, die verder geheel onzichtbaar was.

Plotseling ging van den ingang der schuur een luid gelach op en de menigte, die daar was te zamen gedrongen, week uitéén. Rembrandt en zijn gezelschap zagen eene zonderlinge gedaante uit de schuur in het licht der pektonnen te voorschijn komen, en Saskia, die, tegen haar echtgenoot aanleunende, de oogen half gesloten had, hief het hoofd verwonderd op en vroeg: ‘Wie is dat?’

‘Gij herkent haar zeker!’ zeide van Hoogstraten; ‘het is dat jonge meisje, dat in de pantomime voor toovergodin heeft gespeeld; zij heeft haar kleed nog aan.’

‘Natuurlijk!’ antwoordde Rembrandt, ‘want zij heeft de rol na ons vertrek nog weder vervuld. Wat doet zij buiten?’

Het raadsel werd spoedig opgehelderd, want het jonge meisje in haar phantastisch gewaad, met loshangende, wijd uitvliegende haren en een papieren kroon op het hoofd, trad naar Rembrandt, scheen het, toe, alsof zij bij hem bescherming wilde zoeken tegen de aardigheden, waarmede eenige dartele jonge mannen, die in de schuur achter het tooneelje waren doorgedrongen, haar vervolgden.

Reeds strekte Rembrandt de hand uit, maar zij nam haar niet aan; spotachtig glimlachend boog zij en bleef op een paar schreden afstands rustig staan, totdat de jongelui, die haar vervolgden, meenden haar achteraan slepend kleed te kunnen grijpen. Toen keerde zij plotseling zich om en, tusschen de verbaasde menigte doorgeglipt, was zij onbeschrijfelijk vlug weer in de schuur verdwenen.

‘Zij weet zich te redden,’ merkte Saskia op; ‘zij heeft geene hulp noodig.’

‘Goeden avond!’ riep van Hoogstraten lachend de verblufte jongelui toe.

‘Dat tooneel heb ik in mijn hoofd en in mijne hand,’ zeide Rembrandt.

Hij bewees het den volgenden dag. Terwijl Saskia, nog vermoeid door de overspanning van den vorigen avond, na een grootendeels slapeloos doorgeworstelden nacht, met haar zoontje Titus beneden zat, en zich nauwelijks tot eenig licht huishoudelijk werk in staat gevoelde, was de schilder op zijn atelier

druk bezig en bracht met enkele breede en forsche trekken het tafereel, dat hem nog levendig voor de verbeelding stond, op het doek.

Hij was er teeds bijtijds mede begonnen en in de voortvarende geestdrift, die hem bezielde, had hij er ook geen acht op geslagen, dat Saskia niet zonder moeite het bed verlaten had en zich terstond loom op een stoel had laten nedervallen, en het ontging hem, hoe lang zij bezig was met haar morgengewaad aan te trekken.

Toen hij dan zijne schets voltooid achtte en haar oordeel over het welgelukken van zijn arbeid wilde inwinnen, riep hij haar naar boven, en toen zij niet zeer blijmoedig antwoordde en niet zeer vlug de trap opkwam, herhaalde hij ongeduldig zijne uitnoodiging; ‘Kom toch eens hier!’ riep hij, ‘en zie, of gij de toovergodin en het bijzondere licht, waarin zij ons verscheen, nog herkent?’

Saskia had de gewoonte om 's morgens, nu met het een en dan met het ander bezig, door het huis te dribbelen, maar de kracht had haar daartoe dezen morgen ontbroken; zij zuchtte, toen zij eerst half droomend Rembrandt hoorde roepen, maar toen zij hem weder hoorde, stond zij plotseling op; zij spande zich in om zich kloek en sterk te vertoonen en helder klonk haar antwoord: ‘Ik kom terstond!’

Zij nam echter Titus bij de hand en met zich mede; als zij langzaam de trap opliep, dan was het immers, opdat het kind haar zou kunnen vergezellen? Het was immers ook om hem op haar schoot te kunnen nemen, dat zij, zoodra zij het atelier was binnengetreden, zich nederzette? En zij prees het werk van haar echtgenoot. De tooverachtige lichtspeling voor de schuur der kunstenmakers scheen hij als het ware gegrepen en vastgehouden te hebben en den indruk, welken hij slechts vluchtig kon opgevangen hebben, had hij tot een blijvend tafereel gemaakt.

Zij bewonderde hem, zij begreep, dat hij den triumf van zijne eigenaardige behandeling van licht en schaduw naderde, maar ergernis gaf het haar niet, neen! toch verbaasde zij zich, dat hij ook de gelaatstrekken van dat vreemde meisje zoo getrouw had kunnen wedergeven. Saskia herkende den oogopslag, de spottend lachende trekken; de geheele gestalte was verwonderlijk getrouw.

‘De toovergodin schijnt eene bijzonder levendige herinnering

te hebben achtergelaten.' zeide zij. De toon, waarop zij sprak, was mat, maar deed Rembrandt onaangenaam aan.

Verrast zag hij om: 'Gij ziet bleek, Saskia! Zijt ge niet wel?'

'Volmaakt wel!' antwoorde zij en stond op en liep met Titus op den arm het atelier door.

Rembrandt geloofde haar. 'Ik zie haar juist zoo nog voor mij staan,' zeide hij.

'Zij was ook een aardig model!' merkte Saskia aan.

Weder verbaasde hem haar toon. 'Een model? Ik heb aan geen model gedacht.'

Al had hun gesprek in een twist kunnen ontaarden, wat tusschen hen een éénig geval zou geweest zijn, de tijd werd hun niet gegund, want zij hoorden de buitendeuren van hunne woning openen en de welbekende stem van van Hoogstraten vragen: 'Waar is de meester? Hoezee! hoezee! waar is meester Rembrandt?'

Zonder antwoord af te wachten koos hij de beste kans en snelde de trap op. 'Goeden morgen!' riep hij, en stapte het atelier binnen: 'ik kom met beste tijding! Hoezee!' Hij wierp zijn flaphoed in de hoogte tegen den zolder.

Rembrandt lachte en ook Saskia's gelaat helderde op.

'Hebt gij den geheelen nacht door feestgevierd?' vroeg de meester, 'of wat is er aan de hand?'

'Ga zitten!' zeide Saskia, terwijl zij zelf weer plaats nam.

Maar van Hoogstraten danste door de kamer. 'Eene heerlijke tijding breng ik! Hoezee! Gisteren avond wist ik er al iets van, maar ik durfde er nog niet van spreken. Nu is het vast bepaald en mag ik het vertellen. Raad eens, wie straks hier komt?'

'Toch niet de toovergodin?' vroeg Saskia.

'De toovergodin? O, 't is waar, ik had haar reeds geheel vergeten. Waarachtig daar staat zij!' Van Hoogstraten zag Rembrandt's werk, maar hij bepaalde er zijne aandacht nog niet bij. 'Wie bij u komt?' Hij keerde zich weder tot Rembrandt. Kapitein Banning Cock! Hij wil zich met zijne compagnie door u laten uitschilderen voor de schuttersdoele!

'Is het waar?' vroeg Rembrandt in blijde verrassing.

'Ja! Hoezee, mijn meester! Er was eerst natuurlijk weer sprake van een paar andere schilders, maar Banning Cock verklaarde rondweg, dat hij aan u de voorkeur gaf.'

'Zoo!' zeide Rembrandt, 'daar ben ik hem dankbaar voor. Hij is leelijk, maar ik zal hem op het stuk wat mooier maken.'

‘Dan lijkt het portret niet,’ plaagde Saskia, die alle vermoeienis vergat.

‘Dat zult ge eens zien!’ verzekerde haar echtgenoot; ‘wanneer komt hij?’

‘Straks! Vandaag stellig!’ verzekerde van Hoogstraten.

‘Ik zal voor eene behoorlijke ontvangst zorgen.’ Saskia verliet met Titus het vertrek.

‘Wij zullen er een kapitaal stuk van maken,’ beloofde Rembrandt.

‘Dat wordt ook verwacht!’ antwoordde van Hoogstraten. ‘Slaande trom en vliegend vaandel!’

‘En de verlichting van gisteren avond!’ ging Rembrandt voort.

‘Dat is gewaagd, meester? neem mij niet kwalijk!’

‘Zie hier!’ Rembrandt wees naar zijn ezel.

Van Hoogstraten stond er voor stil. ‘Als het niet oneerbiedig was,’ verklaarde hij, ‘zou ik zeggen: gij schept het licht en de duisternis!’

Er volgden weken, waarin Rembrandt zelf zich tot de hoogste inspanning van al zijne krachten gedrongen gevoelde. Hij stond in den vollen bloei van den mannelijken leeftijd en zijn genie was tot volkomen rijpheid gekomen. Hij had reeds veel gedaan; hij mocht alles beproeven; hij waagde het stoutste, dat hij wagen kon.

Nadat hij eerst van de verschillende personen de portretten, welke op het stuk moesten voorkomen, genomen had, vervaardigde hij zijn plan en werkte het in betrekkelijk kleine afmeting op zijn atelier uit. Hij liet zich van dat plan ook niet afbrengen door de aanmerkingen van sommigen, aan wie hij het toonde en die hunne bedenkingen hem ten beste gaven.

Hij bleef er bij, het moest een nachtstuk zijn en noch in de groepeering der figuren noch in de lichtverdeeling maakte hij eenige wijziging.

Anderen, vooral van Hoogstraten, steunden en hielpen hem, maar niemand moedigde hem krachtiger aan dan zijne geliefde Saskia.

Als hij 's morgens uitging naar het lokaal, waar hij het groote doek bewerkte, had zij vroolijk met hem en haar zoontje ontbeten en bij een hartelijken kus tot afscheid voegde zij een opwekkend woord. Zij zat hem ook weder op te wachten aan den wel voorzienen disch, als hij terugkeerde en hoorde met

een blijden glimlach het verhaal zijner vorderingen aan. Hij werd het niet gewaar, dat zij dikwijls gedurende den morgen een uur en langer bijna machteloos in een onrustigen sluimer had doorgebracht, evenmin als dat des nachts de slaap niet zelden hare oogen ontweek, terwijl hij nieuwe kracht putte uit een onafgebroken rust.

Ook wist zij allerlei hulpmiddelen te bedenken om te waken, dat niet iets in haar voorkomen hem aanleiding tot bezorgdheid geven kon. Hare gestalte werd hoekiger, de rondheid van hare vormen ging verloren, zij begon mager te worden, maar zij wist hare kleeding zoo te kiezen en de sieraden, welke zij droeg, zoo te rangschikken, dat het hem niet in het oog viel, en toen op een avond na een vermoeienden dag, nadat zij bovendien eene wandeling gedaan hadden, hij in den koortsachtigen gloed, die hare wangen kleurde, den terugkeer van een blos van gezondheid en kracht waande te bespeuren en vleiend zeide: ‘Als mijn Doelestuk af is, dan wordt mijn mooi vrouwtje eens weer mijn model!’ had zij genoeg zelf beheersching om op luchtigen toon te antwoorden: ‘En daar houdt de vrouw van meester Rembrandt van Rijn zich ook voor aanbevolen!’

Hij was verdiept in zijn arbeid, verdiept daarna in den strijd, welke gevoerd worden moest, om zijn genie, toen dat werk voltooid was, te doen eerbiedigen. Weder was onder de vrienden en leerlingen, die den meester verdedigden en de waarde van zijn werk handhaafden, van Hoogstraten één der eersten, maar weder ontving Rembrandt van Saskia de liefderijkste bemoediging. Indien hij aan zichzelf had kunnen vertwijfelen, zij zou hem daarvan hebben teruggehouden. Zij waarschuwde hem voor overijlde daden; zij bewoog hem om zijne woorden te matigen, en terwijl zij zelf van dag tot dag hare levenskracht als het ware voelde wegvloeien, maakte zij zijn huwelijksleven tot een rijken bron van zegen, waaruit hij telkens nieuwe kracht voor de verdediging van zijn genie putten kon. Eindelijk werd ook de overwinning behaald; het doek werd naar de bestemde plaats in de Schuttersdoele gebracht en al was kapitein Cock zelf slechts matig tevreden, de meerderheid van de officieren en manschappen der kompagnie besliste het pleit ten gunste van Rembrandt. Het mocht een nachtstuk zijn, het was toch onloochenbaar een zeldzaam meesterstuk!

En daarna werd er feest gevierd en in een roes van vreugde over zijne zegepraal gingen voor Rembrandt en Saskia een paar dagen om en toen zat hij weder op zijn atelier.

Het was buiten prachtig weder; de zon scheen helder en het volle daglicht viel op zijn ezel, waarop hij een schoon paneel gezet had. Hij wachtte Saskia; zij zou weder zijn model wezen; hij zou haar nog eens weer portretteeren; hij had het meermalen gedaan, ook zooals thans zijn plan was, naast zijn eigen beeld. O, zij zouden weer een mooi paar zijn!

Voor zichzelf zou hij later een schitterend kostuum bedenken, maar Saskia kleedde zich reeds op zijn verzoek in haar feestgewaad.

Hij moest lang wachten, maar hij werd niet ongeduldig; in stille vreugd genoot hij nog de zegepraal, met zijn Doelestuk behaald.

Eindelijk kwam zij binnen. Rembrandt zag, dat zij haar feestgewaad had aangetrokken, maar zij had hare oogen rood geschreid.

Hij trad haar te gemoet. ‘Wat deert u?’ vroeg hij.

Hij omvatte haar en toen bemerkte hij, dat het gewaad, dat vroeger nauw haar leest had kunnen omsluiten, haar te wijd was geworden. Zij zeide nog niets, maar hief de armen op en sloeg ze om zijn hals.

Toen zag hij ook hare naakte, vermagerde schouders: ‘Saskia!’ De rampzalige waarheid begon zich voor hem te openbaren.

‘O Rem! Rem! Gij hebt uw woord gehouden; gij hebt mij daardoor recht gelukkig gemaakt, maar....’ zij snikte.

‘Wat, maar?’ vroeg hij en trok haar nog dichter naar zich toe.

‘Ik kan uw model niet meer zijn,’ zeide zij met eene flauwe stem. En aldus, met haar eigen doodvonnis op de lippen, viel zij aan zijn hart in zwijm.

Vijf en twintig jaar later ongeveer, in den voorzomer, laat in den avond, toen het geheel donker was geworden, ging een zestigjarig man met langzame schreden door de Jodenbreestraat. De 16de Juni was de datum van Saskia's overlijden en Rembrandt verzuimde nooit, om op dien dag een pelgrimstocht te doen naar het huis, waar zij den laatsten adem had uitgeblazen.

Hij deed het liefst des avonds laat. Dan was het straatgewoel bedaard; de luidruchtige bevolking was binnen hare

woningen, gedeeltelijk reeds ter rust. Hij kon voortgaan, stilstaan naar willekeur. Hij kon ook een traan wegwisschen, zonder dat iemand hem gadesloeg; hij behoefde een kreet van smart niet te smoren, bevreesd dat iemand hem rekenschap vragen zou.

Hij stond ook thans voor de welbekende woning stil. Zij was reeds sedert vele jaren zijn eigendom niet meer; evenals zijne kunstschatten, evenals zijne meubelen, de meubelen van Saskia, was zij in andere handen overgegaan. Maar toch, daar had zijn aardsch Paradijs gebloeid, en hoe de liefde van eene vrouw het leven des mans verheerlijken, hoe zij een worstelend genie mede ter overwinning voeren kan, hij had het daar ondervonden.

O, hij had na Saskia's dood de omhelzing van meer dan ééne vrouw genoten en hij lasterde de huisvrouw, welke hij in zijne woning, in één van Amsterdam's mindere wijken, had achtergelaten, niet, maar hij boog bitter bedroefd het vergrijsde hoofd en de tranen biggelden langs zijne wangen, terwijl hij in verbeelding zich weder met Saskia in dat huis bevond, en zijne knieën knikten van ontroering, terwijl het hem was, alsof hij nog eens met haar laatsten blik ook de laatste betuiging van hare liefde opving!

Hij had zich veel te verwijten; menige dwaasheid en menige zonde stond in zijn levensboek opgeteekend, voor welke hij, ware zij hem nog tot steun en raad geweest, zou bewaard gebleven zijn. De herïnnering deed hem de handen vouwen, alsof hij van de geliefde doode vergiffenis had kunnen afbidden.

Zoo stond hij daar, gefolterd door droefheid en ook door berouw over die zorgeloosheid en die lichtzinnigheid, die hem, na Saskia's dood, zooveel verdriet en schande berokkend hadden, totdat hij eindelijk peinzensmoede het hoofd ophief en verder ging.

Hij kon nog niet naar zijne schamele woning terugkeeren; hij richtte zijne schreden naar den buitenkant der stad. Hij kwam aan het Y.

Tallooze schepen van grooter en kleiner bouw belemmerden zijn uitzicht over den wijden plas, maar onverhinderd kon hij opzien naar boven, naar den helderen hemel, waaraan millioenen starren flonkerden, en bij dien aanblik namen zijne gedachten eene andere richting.

Hij had gejammerd, dat het voorbij was, alles voorbij, ver-

zonken in den donkeren nacht van het verleden, dat gelukkig tijdperk met Saskia doorleefd, maar langzamerhand werd het hem daar, met den blik naar de oneindigheid, toch duidelijk, dat ééne zaak uit dien tijd hem tot vertroosting was bijgebleven, zijne kunst.

Zijn gelaat helderde op, want het was hem, alsof hij haar weerzag, de vrouw, aan wier nagedachtenis zijne ziel nog altijd hing, en alsof zij hem wees op dat nageslacht, dat met diepen eerbied zich voor zijne werken zou nederbuigen.

Hij schreide niet meer; hij klaagde niet langer! Hij besloot weder in ootmoed het harde lot, dat hij zelf zich had op den hals gehaald, ten einde toe te dragen, dankbaar voor die zegepraal van zijn genie, welke hij aan geen mensch meer dan aan zijne Saskia verschuldigd was!

Leiden.

W.P. WOLTERS.

Het internationale feest bij den Kanonnenkoning.

Welk eene buitengewone drukte en levendigheid heerschte er in den avond van den 4^{den} Augustus 1879 in den tuin van de *Alte Post* in de oude stad Münster in Westfalen. Het was niet alles zuiver Duitsch dat men hoorde spreken, het waren ten deele vreemde accenten; het was ook niet enkel Duitsch; Fransch en Engelsch hoorde men meermalen. Behalve de gewone *Stammgäste*, voor die gelegenheid sterk vermeerderd met nieuwsgierigen, bevonden zich in dien tuin vele vreemdelingen, de meesten met een militair voorkomen niettegenstaande hunne burgerkleeding, gekomen uit bijna alle Europeesche rijken en zelfs uit een ander werelddeel, om gevolg te geven aan de uitnoodiging van de bekende firma Fried. Krupp te Essen a/R., om de vierdaagsche geschutproeven van die firma op haar proefterrein nabij Meppen in de provincie Hannover te komen bijwonen.

In den uitnoodigingsbrief was men beleefdelijk verzocht niet later dan in den avond van den 4^{den} Augustus te Münster aan te komen, en zich dan eerst te begeven naar het hôtel *Gerbaulet* (*Gasthof zum König von England*), staande op de Prinzipal-Markt, dicht bij het aloude raadhuis van de vroegere Hansestad.

Het hôtel *Gerbaulet* binnentredende, werd men in de zijkamer links ontvangen door een beambte van de firma Friedr. Krupp, die aan ieder der genoodigden een kleine witte en een groote bruine linnen enveloppe overhandigde. In de witte enveloppe bevond zich: een programma der proeven, het adres van het hôtel en het nummer van de kamer waar men verzocht werd zijn intrek te nemen, verder een toegangskaart op de extratreinen, die gedurende de vier dagen van de proeven tusschen

Münster en het schietterrein bij Meppen zouden loopen, een naamlijst der bij de proeven verwacht wordende officieren, en een aankondiging dat het déjeuner dagelijks om één uur op het schietterrein zoude worden opgedragen, terwijl het diner elken avond om 7 uur, na terugkomst van het schietterrein, in het hôtel *Gerbaulet* zou plaats hebben.

In de groote bruine linnen enveloppe bevonden zich verschillende cahiers; het eerste bevatte eene beschrijving met twee terreinschetsen van het schietterrein bij Meppen, de dertien volgende gaven beschrijvingen met schetsen en photografiën van de in beproeving komende vuurmonden, het vijftiende, dat zich door een blauwe kleur van zijn veertien bruine broeders onderscheidde, was een beschrijving van Krupp's *Schmiedeeiserner Panzerstand und Panzerkanone*.

Men had dus vooreerst papieren genoeg om zich mede bezig te houden, terwijl men middelerwijl ook kennis kon maken met zijne medegenoodigden in hetzelfde hôtel. Zooveel doenlijk waren de verschillende nationaliteiten bij elkander gehouden. Zoo logeerden in het zeer goede hôtel *Moormann*, tegenover de fraaie Ludgeri-kerk gelegen, de acht Nederlanders, de drie Rumeenen, de twee Serviërs en de vertegenwoordiger van de Kruppsche firma te Weenen.

In den morgen van den 5^{den}, voor velen zeker wel wat vroeg, ruim halfzes, werd aan de verschillende kamerdeuren in de hôtels door den huisknecht geklopt, om aan de vreemde gasten aan te kondigen, dat het tijd was het bed te verlaten, om, na toilet gemaakt en ontbeten te hebben, zich naar het station van den Westfaalschen spoorweg te begeven, waar tegen zeven uur de extratrein gereed stond om de deelnemers aan het groote artilleriefeest naar het feestterrein te voeren. Niettegenstaande het betrekkelijk vroege morgenuur waren vele nieuwsgierigen op de been om de vreemdelingen in oogenschouw te nemen. Veel was er echter niet aan hen te zien, daar de meesten in burgerkleeding waren; alleen de Duitschers en een enkele Belg en Hollander woonden de proeven in uniform bij; den eersten dag waren echter ook de Turken en Japanners in uniform. Het meeste bekijk hadden Zijne Excellentie Li Fong Pao, gezant van het Hemelsche rijk bij het Duitsche hof, en de hem vergezellende Chineesche majoor Tcheng-ki-tong, militair attaché bij het gezantschap te Berlijn. Die heeren waren wel niet in uniform, maar droegen toch hun

nationaal kostuum, in tegenstelling met de Japanners, die, vertegenwoordigd door den generaal Takaschima, den kapitein Tsudjia en den luitenant Noschima, òf in uniform òf in Europeesch burgerkostuum verschenen.

Behalve de vijf vertegenwoordigers van de twee genoemde machtige Aziatische rijken, waren er nog 91 artilleristen en ingenieurs op uitnoodiging der firma Fried. Krupp door het meerendeel der Europeesche mogendheden gezonden. Duitschland zond er 16, waarvan 5 tot de Duitsche marine, 5 tot Pruisen, 2 tot Beieren, 2 tot Saksen en 2 tot Wurtemberg behoorden. Dat Nederland (met de Oost-Indische bezittingen) door 8, Rumenië door 3 en Servië door 2 officieren of ingenieurs te zenden, van hunne belangstelling in de Kruppsche schietproeven deden blijken, is reeds vroeger gezegd. Van de zuidelijke Europeesche volken was Italië met 13 personen het sterkst vertegenwoordigd, waarbij Spanje met 3 hoofd- en Portugal met 3 subalterne officieren zich voegden. De Verheven Porte zond 4 en haar erfvijand Rusland 6 officieren, Oostenrijk 3 officieren en 1 ingenieur der marine-artillerie. De Zwitsersche republiek zag zich door 3 en België door 4 officieren vertegenwoordigd. Verder telde men onder de gasten 5 Denen, 5 Noren, 4 Zweden en 9 Engelschen.

Telt men den pas geboren staat Bulgarijë niet mede, dan namen, behalve de Franschen, de Grieken en de Montenegrijnen, alle Europeesche volkeren deel aan het groote internationale artilleriefeest.

Vóór het vertrek van den trein werd reeds ter loops met dezen en genen kennis gemaakt, en zagen velen met belangstelling en eerbied op tegen mannen, die zich in de nieuwere militaire letterkunde een welverdienden naam hadden verworven, of, zooals de Belgische majoor Le Boulengé door hunne uitvindingen eene Europeesche vermaardheid hadden verkregen.

De tijd van het vertrek van den trein naderde en men steeg in de verschillende wagens, als 't ware door elkander en het aan het noodlot of toeval overlatende wie gedurende de twee volgende uren sporens reisgenooten in dezelfde spoorwagencoupé zouden zijn. En daar men gedurende 4 dagen twee keer per dag den afstand van Munster over Rheine en Meppen naar het schietterrein en omgekeerd aflegde, zoo had men in die 8 reizen de gelegenheid met veel personen van allerlei landaard in nadere aanraking te komen.

Die reizen heen en weder, op 't punt van vermoeienis en stof niet altijd even aangenaam, verkregen door het afwisselende reispersoneel een groote aantrekkelijkheid, vooral als men goed geplaatst was, dat is als men de reis deed met menschen van oorlogsondervinding of groote kennis, uit wier gesprekken men zeer veel kon leeren.

Maar bij het kennis maken met de in den trein of op het schietterrein aanwezige heeren in burgerkleeding, bleek het weldra dat velen geen recht hadden tot het dragen der uniform. Dat waren o.a. drie reporters der Engelsche pers, en wel van de Engineer, de Times en de Standard en de hoofdredacteur van de Duitsche Heereszeitung; dat waren de vertegenwoordigers van de firma Fried. Krupp te Weenen, Berlijn, Londen, Parijs en Japan; dat waren burgerlijke overheidspersonen uit Essen, Meppen of Münster; dat waren, last not least, beambten en ingenieurs van de Kruppsche fabriek. Laatstgenoemden, hoewel steeds bescheiden op den achtergrond blijvende, waren de eigenlijke feestvierders; zij toch vierden hun triomf op pantserplaat of ander middel tot dekking tegen de met verbazende kracht uit de door hen ontworpen en vervaardigde vuurmonden aansnellende projectielen.

De extratrein stoomt middelerwijl door voorbij allerlei stations, waar vele nieuwsgierigen trachten iets van de vreemden te zien; het is ruim 8¾ uur en het station Meppen wordt voorbijgesneld om ongeveer 3000 M. verder den naar het Noorden loopenden spoorweg naar Emden, langs een zijtak te verlaten. Deze zijtak, die in noordoostelijke richting loopt en 3500 M. lang is, voert naar het uitgestrekte schietterrein, dat door de firma Fried. Krupp ten deele gekocht, ten deele gehuurd is, en eene lengte heeft van 16,800 M. (ruim 3 uur gaans). Van 100 tot 100 M. is die lengte met paaltjes afgebakend, terwijl links en rechts van het schietterrein tot op 12,000 M. afstand van de standplaats van het geschut electrische draadgeleidingen zijn aangebracht voor electrische schellen en telephonen.

De trein loopt door een affuitloods, en houdt weldra stil. De gasten stijgen uit en worden op het terrein welkom geheeten door het eerbiedwaardige hoofd der firma Fried. Krupp, den Heer Alfred Krupp, een man die met zijne hooge gestalte en zijn met grijs haar versierd hoofd een grooten indruk maakt op ieder die hem ontmoet; een indruk, die eerst alleen van eerbied voor het genie getuigt, maar bij nadere bekendheid nog wint

door de voorkomende beleefdheid en den eenvoud waarmede een ieder wordt ontvangen.

Na deze daad van beleefdheid tegenover zijne gasten vertrok de Heer A. Krupp al spoedig weder naar zijn prachtig buitenverblijf Hügel, nabij het stadje Werden aan de Ruhr gelegen; vijf dagen later zou hij daar het grootste gedeelte der gasten ten zijnent ontvangen. De honneurs te Meppen en te Münster werden nu verder waargenomen door den Heer F.A. Krupp, den eenigen zoon, tevens eenig kind, van den beroemden kanonnenfabriekant, die door zijn minzaamheid en voorkomendheid zeker een blijvenden aangenamen indruk op al de gasten heeft gemaakt. Hem stond daarbij de tot de firma behoorende geheime financiënraad Jencke ter zijde.

Van twee 12.5 M. hooge houten waarnemingstorens, achter de standplaatsen van het geschut gebouwd en met meerdere verdiepingen voorzien, die een ruim uitzicht op het schietterrein opleverden, waaiden de vlaggen van alle vertegenwoordigde natiën vroolijk in de van zonneschijn doortrokken morgenlucht.

Over de beddingen (standplaatsen) van het geschut is eene loopkraan aangebracht, die een draagkracht van 75,000 KG., en 8 M. hoog boven de bedding haar baan heeft, waardoor de zwaarste lasten met 8 man niet alleen geheven maar ook langs de beddingen verplaatst kunnen worden. In een zeer groote tent, aan de linkerzijde van het terrein opgeslagen en die gemakkelijk de 120 gasten kan opnemen, lagen allerlei photografiën van vroeger genomen proeven, van nieuwe uitvindingen enz; verder teekeningen en doorsneden van schepen met Kruppsche pivôtkanonnen; schepen van de tockomst, die volgens de opgaven zonder vuurmonden slechts 80,000 pond sterling zullen kosten, terwijl de Inflexible der Engelsche Marine 476,000 pond sterling heeft gekost.

In die tent kan men, als men vóór het uur van het déjeuner, vóór één uur, honger of dorst krijgt, tevens door velerlei middelen aan die behoeften voldoen; onder die middelen vooral niet het heerlijke ijskoude Duitsche bier te vergeten.

Daar klinkt met oorverdoovend geluid het eerste schot uit het kust- en scheepskanon van 40 cM. inwendige middellijn. Geen wonder dat dit reuzenkanon zulk een stem opzet, het braakt toch een ijzermassa van 775 KG. met eene snelheid van ruim 500 M. in de seconde uit.

Twee honderd en vijf KG., zegge 410 oude ponden, buskruit

zijn in dat kanon gestopt en de verbranding van die groote hoeveelheid buskruit levert de gasspanning tot het voortdrijven van zulk een projectiel met zulk een snelheid. Het kolossale kanon weegt 72,000 KG.; de affuit met raam, waarop dat monster ligt, wegen samen 45,000 KG.

En toch werden met dat monster in 24 minuten vijf schoten gedaan met een bediening van 15 man.

Langzamerhand gewent men zich aan den dreun van het schot, maar toch houden de meesten, tot op het laatste schot op den laatsten dag toe, hunne ooren met de vingers gesloten op het oogenblik dat de trompetter van de Kruppsche brandweer het signaal geeft dat het stuk gereed is om te worden afgeschoten. Het zou ook niet passen in die dagen doof te worden van het kanongebulder; men heeft zijn ooren even goed als zijn oogen noodig, om alles op te merken en het aangename van het feest aan het nuttige te verbinden.

Na het kanon van 40 cM., deed men een schot uit een iets kleineren broeder van het reuzengeslacht der kust- en scheepsvuurmonden, en wel uit het kanon van 35.5 cM. Het bleef voorloopig bij dat eerste schot, want men had de werking van de 115 KG. zware lading op de bedding te gering geacht. De spil waarom het raam van voren draait, was slechts voorloopig en niet voldoende bevestigd; de koppen der bouten braken als glas af.

Men vuurde toen uit een houwitser (een soort van kort kanon) van 28 cM. inwendige middellijn, bestemd voor kustverdediging; het kanon alleen woog ruim 10,000 KG., het projectiel 216 KG., maar de lading was, omdat men uit zulke vuurmonden onder hooge bogen vuurt, veel kleiner en bedroeg slechts 18 KG.

Middelerwijl had men op het schietterrein kennis gemaakt met den leider der schietoefeningen, den zeer bekenden en door zijne balistische schriften zeer beroemden Prehn, vroeger officier in Pruisischen dienst, en met den uiterst bekwamen ingenieur Gross, die hem vriendschappelijk voor deze buitengewone gelegenheid ter zijde stond en zich meer bepaald belast had met het in orde maken der schietstaten.

Die schietstaten werden op het terrein zelf langs autographischen weg gedrukt en wel zoo vlug, dat men 'smiddags om 3 uur, na het déjeuner, al de uitkomsten der proeven van dienzelfden morgen ontving.

Het 10de schot uit den houwitser van 28 cM. was gevallen

en de drom der genoodigden bewoog zich in de richting van het ‘Empfangsgebäude’, dat meer achterwaarts lag en waar tal van bedienden de hongerige gasten achter de gedekte tafel verbeidden. Het was één uur geworden; wat smaakte die kop bouillon goed, wat verdwenen die schotels met koude vleeschen, zalm, kreeft, salade enz. eerst op de borden en daarna in de door de buitenlucht geprikkelde magen der aanzittenden.

Een ieder koos zelf zijn plaats en het toeval bracht nu dezen dan genen samen; toch was er in die veranderende rangschikking hier en daar eenige stabiliteit waar te nemen doordat men zich al spoedig aan een bepaalde plaats en bepaalde naburen hechtte.

Toen de eerste honger gestild was, werd er met de uitmuntende wijnen menig lijntje getrokken of, op zijn Duitsch, menig ‘Prosit’. Hoe vroolijk ging het daar bijv. toe aan den Turco-Germaanschen hoek van gindsche lange tafel, waar de Duitsche korvetten-kapitein Glomsda von Buchholtz met zijn rond en open zeemansgelaat voorzat. Nog een kop koffie en een glaasje chartreuse of curaçao en de gasten staan op om het kanonnenfeest te zien voortzetten tot 5 uur; eerst met de betrekkelijk kleine kanonnen van 10.5 en 9.6 cM., daarna weder met den houwitser van 28 cM.

Betrekkelijk klein waren de genoemde kanonnen, maar eene ontmoeting met het 16 of 12 KG. zware projectiel, dat met een snelheid van ruim 450 M. in de seconde de monding verlaat, is toch minder aangenaam; vooral wanneer het met zijn schokbuis den grond in uwe nabijheid treft, waardoor de inwendige buskruitlading wordt ontstoken en u een 250 à 300 scherven van dat projectiel om de ooren vliegen.

Herhaalde malen heeft de machinist van den gereedstaanden extratrein een schel gefluit doen hooren; het is ruim vijf uur en dus hoog tijd om naar Münster te vertrekken; er is echter zooveel dien eersten dag op het schietterrein te zien, dat het herhaalde gebruik van de stoomfluit bepaald noodig is om allen op hunne plaats in de wagens te krijgen.

Twee uur sporens in warmte en stof, en de trein houdt te Münster stil; men stijgt uit en vindt de rijtuigen gereed staan, die ieder naar zijn eigen hôtel zullen brengen. Welk een menschenmassa is er op de been; het stationsplein en de daarop uitkomende straten zijn er zoo mede gevuld, dat de rijtuigen zich met moeite een weg banen; maar men ziet ook

niet elken dag een Chineeschen ambassadeur met een Chineeschen majoor in hun nationaal kostuum.

‘Es wird gebeten zum Diner im Reiseanzug zu erscheinen’, stond hij wijze van noot onderaan de aankondiging der uren van déjeuner en diner; eene aankondiging den eersten dag in het hôtel *Gerbaulet* als een deel van den inhoud der witte enveloppe ontvangen.

De practijk leerde echter dat men zich aan die ‘Bitte’ niet kon houden; men snakte, om 7 uur op zijn kamer gekomen, naar frisch water om zich van het stof te ontdoen, naar schoon linnen en naar een andere kleeding dan de bestoven ‘Reiseanzug’.

Een noodzakelijk gevolg hiervan was dat het diner in het hôtel *Gerbaulet* dagelijks niet om 7 uur, maar eerst om 8 uur begon. Den eersten dag verliep er bovendien eenige tijd eer ieder de hem aangewezen plaats aan een der vier lange tafels had gevonden in de ruime eetzaal van het ‘Gasthof zum König von England.’ Aan de tafel, die in het boveneinde der zaal loodrecht op de drie andere stond, waren, behalve den zoon des gastheers en enkele hoofdbeambten en hoofdingenieurs der Kruppsche fabriek, de generaals, admiraals en andere hooggeplaatste gasten gezeten. Men zag daar den bekenden Italiaanschen generaal Rosset, gezeten naast den niet minder bekenden Zwitserschen generaal Herzog; de Russische generaal Barantzoff, adjoint van den grootmeester der Russische artillerie, zat daar aan denzelfden disch met den Turkschen generaal Iskender Pacha; de Chineesche Excellentie en de Japansche generaal wisselden daar af met den Italiaanschen generaal Nagle, den Spaanschen generaal Jaoquin Togores, den Russischen generaal Bjelajew, de Engelsche generaals Younghusband en Gordon, den Engelschen admiraal Hamilton, den Duitschen generaal Galster, den Noorschen schout bij nacht Geelmuyden en den Zweedschen contreadmiraal von Feilitzen. De plaatsen aan de drie andere tafels waren ook eenigszins volgens de rangen der aanzittenden aangewezen, en toch kwam daardoor niet altijd jong naast jong, en oud naast oud te zitten.

De bevordering in de verschillende legers bleek al zeer verschillend te zijn, en menigeen, die in Denemarken nog geniekapitein is, zou in Spanje wat zijn leeftijd aangaat reeds geniegeneraal kunnen zijn. Men was daar als Nederlandsch officier in de gelegenheid te benijden en te beklagen.

Het diner en de wijnen in het hôtel *Gerbaulet* zijn beide

uitmuntend; de gasten hadden alle reden tot opgewektheid; geen wonder dat er een vroolijke stemming aan de verschillende tafels heerschte.

Die stemming had niet noodig aangewakkerd te worden eerst door den welkomstgroet door den heer Krupp Junior uitgebracht, later door verschillende toosten, die uit den aard der zaak het meest van de hoofdtafel uitgingen.

De meeste toosten waren goed verstaanbaar en goed te begrijpen; één toost echter werd door allen wel als klanken opgevangen, maar niemand dan de twee Chineezen begreep er een woord van.

Het was zijne Excellentie Li Fong Pao, die met welsprekende gebaren in zijne moedertaal zijne bewondering over de uitkomsten der Kruppsche fabriek te kennen gaf. Ten minste als men den Chineeschen majoor Tcheng-ki-tong gelooven mag, die in uitstekend vloeiend Fransch den toost van den afgezant van het Hemelsche rijk vertolkte.

Even vóór de koffie werd aan elk der gasten een toegangskaartje aangeboden voor het bijwonen eener voorstelling dien eigen avond in het zomertheater in Bodenburgs-Garten in een voorstad van Münster. Eene menigte rijtuigen stond voor het hôtel *Gerbaulet* gereed om de van het diner komende gasten daarheen te brengen.

Om 10 uur ving de voorstelling van de operette ‘Flotte Bursche’ aan, en om 10¾ kon men weder per rijtuig naar zijn hôtel terugkeeren. Dat het zomertheater overvol was van nieuwsgierigen om de ‘Fremdherrschaftlichen Offiziere’ te zien, voor wie ‘die im Theater befindlichen Stühle reservirt waren’, behoeft geen betoog.

Het publiek had echter van 9 tot 10 uur op het begin der voorstelling moeten wachten, en zag nu ter belooning slechts een honderdtal heeren in burgerkleeding; wel is waar waren er onder dat honderdtal twee in Chineesche burgerkleeding, maar die moesten dan ook geheel alleen dat wachten goed maken.

Dat om 11 uur reeds menigeen in zijne legerstede, doch wegens de hooge temperatuur niet onder de dekbedden te vinden was, is zeker na al de vermoeienissen van allerlei aard van den 5^{den} Augustus niet te verwonderen.

De 6de, 7de en 8ste Augustus geleken in groote trekken op den 5^{den}. Den eenen dag wat meer zon, den anderen wat regen, doch niet bepaald hinderlijk; den eenen dag vuren met dat kanon, den anderen met een ander; den eenen dag 's avonds

na het diner muziek in den tuin van de ‘Alte Post’, den anderen muziek aan en na het diner in het hôtel *Gerbaulet*, den derden dag ‘die schöne Galathee’ in het zomertheater.

Den 6^{den} Augustus begonnen de proeven weder met den grootsten der aanwezige vuurmonden, het kanon van 40 cM., doch nu met een iets minder zwaar projectiel en eene iets minder zware lading; ook de kanonnen van 10.5 en 9.6 cM. schoten weder, doch nu op een afstand van 2000 M. en niet op 9 à 10,000 M., zooals den vorigen dag; het respect voor die kleinere vuurmonden verminderde er niet door, want de kans van treffen bleek zeer groot te zijn en het vuren zeer snel te gaan. Met het kanon van 9.6 cM. deed men toch 5 schoten in 149 seconden.

Na het déjeuner begaf ieder zich haastiglijk naar het gepantserde kanon van 15.5 cM, om de bijzonderheden der bediening van dien merkwaardigen vuurmond goed te kunnen waarnemen. Het kanon toch is geplaatst in een gepantserden geschutstand, en van buiten is alleen op het oogenblik van het vuren de monding van het kanon zichtbaar; tot op dat oogenblik is er een zwaar ijzeren blind voor, dat met een tegenwicht wordt omhoog gehouden.

Het schietgat, waardoor het kanon vuurt, is daarenboven zoo klein mogelijk gemaakt door in de front- pantserplaat een bolvormige uitholling uit te sparen, waarin de bolvormige kop van het kanon past. Het kanon draait dus naar beneden en naar boven, naar links en naar rechts om de monding, en rust van achteren op een toestel (affuit), waarmede die bewegingen worden gegeven; zoo kon het in horizontale richting een hoek van 45° doorloopen, en bestond het voornemen in het vervolg dien hoek 60° te maken.

Op het kanon was een rijzadel met beugels aangebracht om door een spleet in de pantsering het kanon te kunnen richten. De man die gericht heeft, blijft op het kanon zitten en trekt aldus het schot af, zonder dat hij eenigen hinder er van heeft; verscheidene der aanwezige gasten namen die proef zelf. Dat met zulk een kanon, dat niet terugloopt, snel en toch nauwkeurig kan gevuurd worden, is duidelijk.

Men schoot op schijven die op 1500, 2000 en 3300 M. afstand stonden; na 5 schoten, om de juiste verhooging voor het kanon te bepalen, deed men 30 schoten snelvuur; het 1ste schot op de eerste, het 2de op de tweede, het 3de op de

derde, het 4de weder op de eerste schijf, enz. De schoten volgden elkander met tusschenruimten van 25 à 38 seconden op, en de uitkomsten op de schijven waren hoogst bevredigend.

Het zwakke punt van dat pantserkanon ligt in het oogenblik dat het ijzeren blind niet voor de monding is, dus in het oogenblik van vuurgeven; een vijandelijk schot, dat de monding treft, maakt wellicht het mechanisme onbruikbaar.

Dat gevreesde oogenblik is echter zeer kort, en de trefkans op zulk een klein doel is zeer klein. Buitendien kan men, achter het opgetrokken ijzeren blind volkomen veilig staande, in een paar uur tijds een onbruikbaar geschoten kanon door een ander vervangen.

Den 7den Augustus begonnen de proeven met het vuren uit een kanon van 15 cM. op scheepsaffuit. Menigeen sloeg echter zijn blikken in de richting van het in de lucht zwevende kanon van 40 cM., dat met reusachtige kettingen aan de loopkraan was verbonden. Men was namelijk bezig dat kanon met bijbehoorende affuit ter zijde te stellen en te vervangen door het kanon van 35.5 cM., waarmede den volgenden dag moest worden geschoten. Om het kanon niet te beschadigen waren er tusschen dit en de kettingen groote stukken hout gelegd, die samen aan een huisgezin voldoende brandstof voor een geheelen winter konden opleveren.

Daar na afloop van het vuur met het kanon van 15 cM. geschoten of liever geworpen zou worden uit een houwitser van 21 cM. en een mortier (zeer korten vuurmond) van 15 cM. met springende granaten op een doel dat 2000 M. ver lag en een vijandelijke batterij met vier kanonnen voorstelde, zoo waren velen begeerig de uitwerking van dat vuur aan het doel zelf te gaan waarnemen. De tegen de springende granaten gedekte standplaats bij het doel kon slechts een 24tal personen bevatten, zoodat elke natie slechts één of twee vertegenwoordigers er heen zond. De wandeling, die over hoogten en door laagten ging, was in de brandende zon vrij vermoeiend; het staan met 24 personen in een zeer nauwe ruimte met slechts ééne opening was benauwd en men was zeer verheugd als na een zeker aantal schoten door de telephoon het bevel ‘Aufnahme’ werd overgebracht. Men snelde dan naar buiten om de uitwerking op het doel te zien, maar zag zich in zijn te hoog gespannen verwachting wel eenigszins teleurgesteld. In het geheel waren er met elk der twee vuurmonden 13 worpen

gedaan en van die 26 waren er niet meer dan 13 gesprongen, waaronder slechts 3 van 21 cM. De uitwerking was dus betrekkelijk gering, en men kwam vrij vermoeid om halftwee aan het reeds begonnen déjeuner. Na het déjeuner vormden zich de aauwezigen tot eene groep, ten deele op, ten deele tusschen de vuurmonden staande en zittende; de hevige wind was niet gunstig voor de photografische opname van die talrijke schaar, die wel nimmer weder zoo bijeen zoude zijn, en voor wie de belofte van over eenigen tijd zulk eene photografie te ontvangen dus groote waarde had.

Het lange kanon van 24 cM. voor kust- en scheepsgebruik was nu aan de beurt; ook Nederland bezit kustkanonnen van 24 cM. van Krupp. Het Nederlandsche kanon, dat 16,800 KG. weegt, geeft met eene lading van nog geen 40 KG. buskruit aan het 161 KG. zware projectiel ongeveer 470 M. aanvankelijke snelheid in de seconde; het nieuwe proefkanon gaf aan een even zwaar projectiel met een lading van 75 KG. buskruit een aanvankelijke snelheid van 576 M.; op bijna 2000 M. van de monding bedroeg die snelheid nog 467 M., dus ongeveer evenveel als het Nederlandsche projectiel bij het verlaten van het kanon bezit. Het nieuwe proefkanon weegt 18,000 KG. en is dus 1200 KG. zwaarder dan het Nederlandsche. ‘Als Krupp aldus voortgaat met uitvinden, dan worden alle schatkisten weldra uitgeput door de uitgaven voor geschut, dat telkens weder verbeterd wordt,’ dacht menig toeschouwer bij het vuren met dien 24 cM.

De 8ste Augustus was gewijd aan zeer belangwekkende proeven op pantserplaten. Ook werd dien dag geschoten met twee kanonnen van slechts 8.7 cM. inwendige middellijn, maar die 4.35 M. lang waren en waarvan het eene 1265 KG. en het andere 1145 KG. woog.

Het geleken wel lange glazenspuiten, zooals die twee kanonnen daar op hunne pivôtaffuiten lagen. De affuiten draaien om een verticale tap (pivôt) in een vaste ijzeren bedding, bevestigd bijv. op het dek van een schip, en loopen dus niet terug.

Daar de lading van dat dunne maar lange kanon 3.5 KG. bedraagt en het projectiel, dat 10 KG. weegt, de monding met een snelheid van 557 M. in de seconde verlaat, is de uitwerking nog zeer groot; een andere granaat van het gewicht van 6.8 KG. verkreeg zelfs eene aanvankelijke snelheid van ruim 639 M.

Kleine muntstukken, op het kanon gelegd, werden alleen dicht bij de monding door de trilling van den vuurmond afge-

worpen, de meer bij het midden gelegene bleven bij het schot rustig op hun plaats. Een Nederlandsch zeeofficier bewees daarop door zijn voorbeeld, dat men zonder rijzadel een niet terugloopend kanon, zelfs gedurende het vuur, kan berijden.

Vóór het begin der pantserproeven werden 10 schoten gedaan uit het kanon van 35.5 cM., dat nu de plaats van het kanon van 40 cM. had ingenomen. Het kanon van 35.5 cM was eigenlijk geen proefkanon meer; de Deensche regeering had toch reeds 6 van die kolossen voor de zeeforten van Kopenhagen besteld. De 525 KG. zware granaten, die met een lading van 115 KG. buskruit een snelheid verkrijgen, die op 95 M. van de monding 496 M., en op 1979 M. van de monding nog 433 M. in de seconde is, treffen zeer juist. Op een afstand van 2000 M. troffen toch 9 schoten in een ruimte van 1.35 M. breedte en 2.40 M. hoogte. Wee den pantserschepen, die een aanval op het Kopenhager zeefront moeten maken.

Dat men echter geen 35.5 cM. kanon noodig heeft om zware pantseringen te doorboren werd in den namiddag van den 8sten Augustus op glansrijke wijze door het Kruppkanon van 24 cM. bewezen. Op 150 M. vóór dien vuurmond was een pantserschijf opgesteld bestaande uit twee platen, de ééne dik 30.5 de tweede 20.5 cM. Die platen waren tegen elkander geplaatst met een laag hout van 5 cM. er tusschen, beide platen door bouten stevig met elkander verbonden en behoorlijk geschoord. Het 160 KG. zware stalen projectiel, dat met behulp van eene lading van 75 KG. eene snelheid verkreeg, die bij het treffen van het doel nog 564 M. in de seconde bedroeg, moest dus een ijzerdikte van ruim één halve M. doorboren, van platen geleverd door de Dillinger-Hütte te Dillingen aan de Saar.

En het ging er doorheen alsof het ijzer boter ware, en vloog toen nog 2200 M. verder om daar in het zand te smoren. Een tweede schot had dezelfde uitwerking. Groote overwinning van het kanon op het pantser; veel denkensstof voor marine-ingenieurs en artilleristen.

Den 6den Augustus had men zien vuren door het pantserkanon van 15.5 cM. op schijven; den 8sten Augustus werd met dien vuurmond op twee pantserdoelen gevuurd, die beide op 150 M. afstand naast elkander waren geplaatst. Het ééne pantserdoel bestond uit een gebogen gesmeed ijzeren plaat van 50.8 cM. dikte, overeenkomende met de frontplaat van het

pantserkanon zelf; vóór die plaat was een gesmeed ijzeren blind van 60 cM. dikte aangebracht en door een bout met de plaat verbonden. De plaat was 2.2 M., het blind 0.9 M. breed. Het tweede pantserdoel, dat evenals het eerste Kruppsch fabriekaat was, bestond uit een gegoten, gehard ijzeren deel van een pantserkoepel van 15 cM. (stelsel Grüson); de maximum ijzerdikte bedroeg 62.5 cM. Op elk der beide doelen werden met een lading van 6.5 KG. buskruit, zeven projectielen van bijna 41 KG. gewicht afgevuurd; het gesmeed ijzeren doel (de pantserstand van 15.5 cM. voorstellende) had zeer weinig geleden; het gegoten gehard ijzeren doel (de pantserkoepel, stelsel Grüson) had barsten verkregen, die door en door gingen. Hieruit zou dus zijn af te leiden dat het gesmeede ijzer beter weerstand biedt dan het gegoten geharde ijzer; jammer echter dat niet Grüson te Buckau bij Maagdenburg, maar Krupp zelf het materiaal voor de proef had geleverd.

Voor de laatste maal zijn den 8sten Augustus al de gasten van den heer Alfred Krupp in de groote eetzaal van het hôtel *Gerbaulet* aan den middag-, of liever gezegd avonddisch, vereenigd. Dienzelfden avond toch vertrekken er reeds enkelen, den volgenden morgen meerderen; ruim een zestigtal zal de uitnoodiging volgen om naar Essen te komen en daar de fabriek te bezichtigen. De heer F.A. Krupp tikt tegen zijn glas en bedankt uit naam zijns vaders den ingenieur Gross en den oud-officier Prehn voor de vele moeiten en zorgen, die beiden gewijd hadden aan de leiding der proeven. Een der aanwezige generaals bracht daarop een warmen dronk op den heer Prehn uit, dien deze beantwoordde met op de verdiensten der ingenieurs te wijzen, die hem in staat hadden gesteld de uitkomsten hunner werken ter beoordeeling van de hoogste artilleristische rechtbank der aarde te brengen.

Daar de twee volgende dagen rustdagen zouden zijn, en men dus de gelegenheid had uit te slapen, werd men beleefd uitgenoodigd dien avond na de opvoering van ‘die schöne Galathee’ weder in het hôtel *Gerbaulet* terug te komen om onder het genot van goede muziek nog eenigen tijd gezellig samen te kunnen zijn. Tegen elf uur vulden zich dan ook de zalen van genoemd hôtel weder met de uit het theater terugkomende gasten. Enkelen waren reeds afgereisd; zoo miste men den Oostenrijkschen majoor der genie Graaf Gelderen-Egmond, die niet alleen een beroemden oud-Hollandschen naam draagt, maar

dien naam ook als militair schrijver tot een zeer gevierden heeft gemaakt; zoo miste men zijn landgenoot, den ook als schrijver bekenden nog zeer jeugdigen artilleriekapitein Beschi; zoo miste men den alom bekenden Belgischen majoor der artillerie Le Boulengé; ook de Duitsche luitenant-kolonel der artillerie H. Müller, thans afdeelingschef in het Ministerie van oorlog, schrijver van naam en meester in de schietkunst, in het Duitsche leger bekend onder den naam van ‘der Schiesz-Müller’, was niet meer tegenwoordig.

Men betreurde reeds het vertrek van zoovelen, met wie men aangenaam had kennis gemaakt; maar daar ruischten de eerste tonen van een marsch door de zaal en nu begon een internationale polonaise met hindernissen. De Duitsche kolonel Sallbach had namelijk den kostelijken inval den Chineeschen majoor Tcheng-ki-tong onder den arm te nemen en op de maat der muziek de eetzaal in te marcheeren, weldra volgden twee aan twee de overige gasten en men zag daarbij de zonderlingste combinatiën; over stoelen, tafels en canapé's ging de stoet steeds op de maat der muziek, zorgvuldig oppassende de champagne-, bowl- en bierglazen, die op de tafels verspreid stonden, niet om te werpen. Een hartige dronk volgde op die vermoeiende, doch eenig in haar soort zijnde, polonaise; menig hartelijk woord werd er nog gesproken, menige Bruderschaft gedronken en menige handdruk gewisseld. Beloften van wederzijdsche bezoeken kon men aan verschillende zijden hooren en het woord lag op veler lippen: ‘dat de heer Krupp maar niet dikwijls zulke feesten moest aanrichten, omdat zulk een feest een algemeen verbroederingsfeest, een vredesfeest werd, en de fabriek bij een eeuwigen vrede geen kanonnen meer zou behoeven te leveren, tenzij bij een eeuwig gewapenden vrede.’

Uitslapen, laten liggen, niet wekken, dat waren de bevelen in alle logementen door de gasten voor den volgenden morgen, Zaterdag 9 Augustus, gegeven. Jammer was het niet dat men een deel van den morgen versliep; het regende toch dat het goot; zoodat hij die nog iets van de zeer merkwaardige oude stad Münster wilde zien, daarbij een regenscherm hoog noodig had. Om 1 uur waren de gasten, doch nu voor het laatst, in de eetzaal van het hôtel *Gerbaulet* voor het déjeuner bijeen, vele stoelen waren echter reeds ledig. Om 3 uur 24 minuten vertrok de trein naar Essen; aan het station Altenessen verlieten de hoogstgeplaatsten der gasten den trein om per rijtuig

naar het lustslot Hügel te worden gevoerd, waar zij de onmiddellijke gasten van den Heer Alfred Krupp zouden zijn. Voor de overigen was echter, als altijd, ook uitstekend gezorgd; aan het station te Essen kreeg men uitnoodigingskaarten om in dit of dat hôtel te gaan logeeren; de rijtuigen stonden gereed; de bagage zou wel per omnibus volgen.

Den Zondagmorgen had men voor zich, en dus na het ontbijt ruimschoots gelegenheid om de groote fabriekstad Essen, een stad die tusschen de 70 en 80,000 inwoners telt, te gaan bezichtigen. Velen brachten ook een bezoek aan ‘de Consumanstalt der Kruppschen Guszstahlfabrik,’ waar de beambte en de arbeider van die fabriek van alles tegen betrekkelijk lage prijzen kan krijgen; meubelen, kachels, kleederen, schoenen, levensmiddelen, ondergoed, in één woord alles wat in een huishouden kan te pas komen.

Om één uur gezamenlijk déjeuner in het Essener-Hof; namens de firma Krupp werd aan de gasten gevraagd wie lust hadden nog een rijtoer in het Ruhrdal te maken. De eenige bezwarende voorwaarde was daarbij dat men zijn kostuum, waarmede men aan het galadiner op den ‘Hügel’ moest verschijnen, een weinig aan stof blootstelde, want men zou dadelijk doorrijden naar het slot van den Heer Alfred Krupp. Veel gevaar voor stof was er echter niet, daar eerst tegen halftwee de zon de regenwolken verjoeg. Een achttiental gasten in vijf open rijtuigen reden ten gevolge van bovengenoemde uitnoodiging in vluggen draf om 3 uur Essen uit; zij beklaagden zich dien toer niet door het schoone Ruhrdal, waarbij men eerst het prachtige landgoed Hügel en toen het vriendelijke stadje Werden aan de linkerhand liet liggen; kort vóór Kettwich werd een oogenblik uitgestegen aan het Jägerhaus. Het werd echter spoedig tijd terug te keeren om te zorgen tegen zes uur op ‘Hügel’ te zijn. Door schoone dreven en langs fraaie waterpartijen bereikte men den hoofdingang van het meer dan vorstelijke lustslot van den heer Alfred Krupp. Ontvangen door den heer F.A. Krupp, werd men eerst nog in de gelegenheid gesteld het een en ander van het omringende park te zien en een bezoek te brengen aan de schoone rij- en koetspaarden, die in ruime stallen naast een zeer groote overdekte manege hunne woning vinden.

Om halfzeven gingen de gasten naar de appartementen van mevrouw Krupp om aan de gastvrouw en aan een vijftal dames,

echtgenooten van hoofdbeambten der Kruppsche firma te worden voorgesteld. Het was eene imponeerende prachtige verschijning, de nog betrekkelijk jeugdige mevrouw Krupp met hare vorstelijke gestalte naast haren, in beide beteekenissen, grooten echtgenoot de gasten te zien ontvangen en voor een ieder een beleefd, vriendelijk en gepast woord overhebbende.

Maar daar biedt Generaal Barantzoff mevrouw Krupp zijnen arm aan; een vijftal der hoogstgeplaatsten, waaronder de Chineesche gezant, volgden dit voorbeeld bij de vijf andere aanwezige dames; de overige heeren sloten zich aan den stoet aan en langs de breede trappen ging het naar beneden naar de eetzaal, waar de schitterende tafel voor de 84 gasten gedekt stond.

In 't midden de dames, de generaals, admiraals, de Chineesche gezant en de gastheer, en naar de einden in rang dalende de overige gasten.

Dat het diner in alle opzichten uitstekend en den gastheer waardig was, is niet te verwonderen; terwijl de aangename toon, die onder de gasten heerschte, bewees dat men elkander in de verloopen dagen van samenzijn had leeren waardeeren en hoogschatten. Aan het diner weerklonken nog vele heildronken, voornamelijk op het Kruppsche huis, en in de eerste plaats op den waardigen chef, den Heer Alfred Krupp, die met alle recht als de ‘Grootmeester der artillerie’ en als de ‘eerste artillerist der wereld’ gevierd werd en voor wiens veelomvattend genie de eerste artilleristen van Europa met eerbied het hoofd bogen.

Ook de philanthropische werken des heeren Krupp, zichtbaar in alles wat hij voor zijne arbeiders heeft verricht, vonden een lofredenaar in den Italiaanschen generaal Rosset. Veel sympathie verwekte ook de in fraai fransch uitgesproken toost van den Rumeenschen kolonel Arion op den eenigen zoon van den roemrijken vader.

Eenig en onvergetelijk was dat samenzijn aan den Kruppschen gastvrijen feestdisch.

Velen waren in uniform en daardoor werd de deftige zwarte rok aangenaam afgewisseld door de gouden versierselen der militaire kleeding.

Na het diner nog een paar uren van gezellig samenzijn in de groote zalen van den gastheer, die op meer dan vorstelijke wijze zijn gasten weet te ontvangen.

De heer Alfred Krupp nam geen afscheid; hij hoopte zijne gasten nog den volgenden dag in zijn koninkrijk, in zijn fabriek,

te zien. De rijtuigen stonden voor en om ongeveer 12 uur reden ze Essen binnen en brachten de gasten naar de verschillende hôtels terug.

Maandag morgen, 11 Augustus, reunie ten 9¾ uur in het Essener-Hof, het hôtel dat het dichtst bij den hoofdingang der uitgestrekte, 400 hectaren groote fabriek is gelegen. Voorafgegaan en vergezeld door eenige ingenieurs werd ten 10 uur naar het Gartenhaus der fabriek opgewandeld. Het Gartenhaus, waar de heer Alfred Krupp vroeger had gewoond, zoude nu ten 1 uur in zijn groote middenzaal de gasten aan een déjeuner herbergen.

Hier werd eenige oogenblikken gewacht op de gasten, die te ‘Hügel’ zelf logeerden en weldra in fraaie equipages kwamen aanrijden; de equipage, die wegens bespanning en inhoud de meeste aandacht trok, was een panier bespannen met twee wilde witte ponies, waarin de Chineesche majoor en een Chineesch marine-ingenieur, die den vorigen dag uit Berlijn te Essen was aangekomen, waren gezeten. De generaal Barantzoff zou met den heer Alfred Krupp wat later komen.

Een ingenieur, gevolgd door een hoornblazer van de brandweer, ging nu de gasten voor door eenige deelen der fabriek. Als de beelden in een kaleidoscoop trokken verschillende bewerkingen van staal en staalmassa's voor de oogen der toeschouwers voorbij. Lang tijd had men niet tot stilstaan en zien, want al spoedig klonk het signaal voorwaarts uit het instrument van den brandweerman. Veel tijd kan dan ook aan een enkele zaak niet worden besteed; de fabriek is te groot en de voorwerpen, die men er vervaardigt, zijn van te verschillenden aard om op één dag alles te zien. Maar toch kreeg men allerlei te zien.

Een blok staal kwam uit een vurigen oven op een wagentje aangereden en werd doorgehaald tusschen machtige walswerken die het vervormden tot een staaf, die bij elk heen en wedergaan door de walsen al langer en langer werd en de gedaante aannam van een spoorstaaf; maar van een spoorstaaf 4 à 5 maal zoolang als een gewone, en die dan ook nog in rood gloeienden toestand in stukken ter lengte van een gewone spoorstaaf werd geknipt. In 24 uur tijd kan de fabriek 2700 stalen spoorstaven, te zamen lang 19125 M., leveren.

Een ander gloeiend stuk staal, dat reeds onder een hamer bewerkt was, ging nu tusschen walsen door en kwam als een plaat te voorschijn.

Nu naar een ander gebouw, maar pas op: daar komt een kolentrein aan, weldra weder door een anderen gevolgd, want het kolenverbruik bedraagt gemiddeld per dag 1800 ton (elke ton van 1000 KG.), waarvan slechts een paarhonderd ton voor de hoogovens bestemd is. Meermalen zal men nog voor een trein uit den weg moeten gaan, want de terreinen der fabriek worden door 39 kilometer gewoon spoor en 18 kilometer smal spoor doorkruist; 14 locomotieven met 537 wagons doen dienst op de eerste lijnen, 10 locomotieven met 210 wagons op de tweede. Buitendien ontmoet men in de fabriek meermalen groote karren getrokken door stevige paarden; 214 dier karren worden door 80 paarden bediend.

Ook voor de telegrafische gemeenschap, gedeeltelijk ten dienste der brandweer, is goed gezorgd; 60 kilometer lijn met 44 stations zijn op de terreinen der fabriek aanwezig.

Doch men moet verder gaan en de roepstem van den hoorn volgen, die allen in een groot gebouw brengt waar het Bessemerstaal in reusachtige retorten werd vervaardigd. De retorten door stoommachines op en neder bewogen stonden ten deele in opgerichten stand en verlichtten met de helder witte vlam, die uit hunnen mond in den schoorsteen trok, de geheele ruimte. Een oogenblik later daalde een der retorten met de monding naar omlaag; uit een nabijstaanden oven werd het vloeibare spiegelijzer bij de kokende gietijzermassa gevoegd; de retort werd weder opgericht en blies daarbij een prachtigen regen van schitterende vonken uit. Noode rukte men zich van het grootsche schouwspel los, maar de groote stoomhamer stond gereed om een blok staal van ongeveer 20,000 KG., een kernbuis voor een kanon van 35.5 cM., door en door te kneden. Het reusachtige staalblok kwam uit een oven te voorschijn, kolossale kettingen omvatten het aan de vóór- en aan de achterzijde, de stoomkraan bracht het op zijn plaats onder den hamer, daar dreunde de grond en het 50,000 KG. wegende hamerblok viel op de gloeiende kernbuis, die bij de onzachte aanraking zichtbaar ineenkromp; de stoomkraan verplaatste het staalblok, de hamer viel opnieuw en zoo ging het door, totdat het blok de gewilde afmetingen had. Maar de gasten zijn alweder verder gegaan door allerlei werkplaatsen naar een proefterrein, binnen de fabriek gelegen.

In een vijver lag een schuit met een pivôtkanon van 7.5 cM., voorstellende het model van een groot schip met een kanon

van zwaar kaliber. De heer Alfred Krupp was zelf aangekomen en begroette zijne gasten; het kanon werd geladen en afgeschoten en het projectiel vloog in een op eenigen afstand staanden kogelvanger; de schuit slingerde zichtbaar heen en weder. Nu werd de schuit met den voorsteven naar den kogelvanger gewend, het kanon langscheeps gedraaid en weder eenige schoten gedaan; hierbij ging de schuit bij elk schot eenige meters achteruit. Een nieuw, maar duur en ook wel wat gevaarlijk middel om de schepen voort te bewegen. De stoet gaat verder naar de modelzaal; maar vooraf maakten allen eene buiging en ontvingen een handdruk tot afscheid van den merkwaardigen genialen man, die tevens een zoo onbekrompen ja meer dan vorstelijk gastheer was geweest. Het rijtuig dat hem wegvoerde werd nagestaard totdat het in een bocht achter een hoogen muur verdween; en zich omdraaiende trad men het gebouw binnen, waar de modellen der door dat genie voortgebrachte uitvindingen op het gebied der artillerie vereenigd zijn.

Veel aantrekkelijks, vooral voor den artillerist, bood die modelzaal, eenig in zijn soort, aan; maar meer dan een half uur kon men er niet vertoeven. Het was toch middelerwijl 1 uur geworden en een keurig fijn déjeuner wachtte de gasten in het Gartenhaus.

Een der generaals bracht nu den dank der gasten uit aan de firma Fried. Krupp voor al het genotene zoowel naar geest als naar lichaam in de voor allen onvergetelijke dagen van 4 tot 11 Augustus 1879.

Niet te lang mocht er getafeld worden, want vóór 4 uur moest er nog veel worden gezien. In de eerste plaats het gieten van een stuk staal van ruim 20,000 KG., een kernbuis voor een kanon van 35.5 cM.; ongeveer 600 werklieden waren in de groote gieterij in schijnbare wanorde, werkelijk in groote orde, bezig de roodgloeiende kroezen, die elk 12 à 25 KG. staal bevatten, met tangen uit de ovens te halen en ze te dragen naar het groote reservoir, dat boven den gietvorm was geplaatst. Alles ging op commando van den meestergieter, en alleen langdurige oefening en groote tucht onder de werklieden maakt het gieten van groote massa's uit een menigte kleine kroezen mogelijk. De groote stoomhamers doen er later verder het hunne toe om een goed product te leveren; kleine stoomhamers zouden de gegoten blokken niet gelijkslachtig genoeg hameren. Aan stoomhamers is anders in de fabriek van Krupp

geen gebrek; 77 dier werktuigen van 100 tot 50,000 KG. gewicht doen den grond voortdurend dreunen.

Stoom, de groote beweegkracht van onzen tijd, wordt in ruime mate ook in de fabriek te Essen gebezigd; 298 stoomketels leveren den noodigen stoom voor 294 stoomwerktuigen van 2 tot 1000 paardekrachten, te zamen vertegenwoordigende 11,000 paardekrachten.

Er wordt ook van alles geleverd door die reusachtige werkplaatsen, tot voorstevens toe voor de groote Duitsche oorlogschepen; een dusdanig kolossaal stuk was in een der zalen te zien.

Nu werden vele werkplaatsen doorloopen waar kanonnen werden afgedraaid, bijgewerkt, geboord, getrokken enz; andere werkplaatsen waar de affuiten werden vervaardigd, waarop die kanonnen moeten rusten. Een rustelooze bedrijvigheid heerschte overal; 8500 werklieden zijn toch op de fabriek bezig; en dan zijn er nog 5300 in de mijnen en 700 aan de hoogovens werkzaam.

Alleen tot het leveren van kanonnen heeft de fabriek een productie-vermogen per maand van: 250 veldkanonnen, 30 van 15 cM., 15 van 24 cM., 8 van 28 cM. en 1 van 35.5 cM.

Den hoofdingang uit, een straat overgestoken en men kwam door een poort op een binnenplaats, waar de kazerne der brandweer is.

Een alarmsignaal weerklonk, en van alle zijden kwamen de brandweermannen snel toeloopen; een bespannen spuit kwam uit een remise aangerend en de 63 man sterke brandweer stond aangetreden.

De exercitiën, die nu volgden, hadden veel overeenkomst met die der Amsterdamsche brandweer, een dergelijk klimhuis als bij de brandweerkazerne in onze hoofdstad was ook daar aanwezig. Reddingstoestellen werden voor den dag gehaald en brandweermannen zakten er langs en er door naar beneden. Lange slangen werden op de brandkranen geschroefd en vier groote waterstralen werkten in verschillende richtingen. Het was de finale van het bezoek aan de fabriek, die door allen hoogst voldaan werd verlaten.

's Avonds ten zes uur muziek, afscheidsmuziek helaas, in den tuin van het Essener-Hof; ten halfnegen vertrokken de meesten reeds per rijtuig naar Altenessen om vandaar op den nachttrein naar Maagdenburg te gaan, ten einde aan eene uit-

noodiging van den heer Grüson te Buckau bij Maagdenburg te voldoen om aldaar een pantserkoepel te zien gieten.

De overigen verlieten Essen den volgenden morgen, met een zeer gemengd gevoel van vreugde en weemoed. Van vreugde, dat ze deelgenooten waren geweest van een zoo grootsch internationaal feest; van weemoed, dat ze afscheid hadden genomen van zoovelen uit allerlei landen, met wie zij vriendschap hadden gesloten en die zij wellicht nimmer zouden wederzien.

Van aller lippen klonk echter een loflied ter eere van den grooten industrieel, die getoond had ook een groot gastheer te zijn.

A.L.W. SEYFFARDT.

Bibliographisch album.

Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van Commissarissen, over het 51*ste Boekjaar* 1878/79.
Ontwerp Octrooi en Reglement voor de Javasche Bank, met Nota van toelichting. Batavia, bij Ernst en C^{o}. 1879.

De Javasche Bank geeft over het boekjaar 1878/79 een dividend van 8 pCt. Uit het verslag blijkt dat dit jaar door den President onder de minder voordeelige wordt gerangschikt. Inderdaad is dit dividend, vergeleken met dat der Nederlandsche Bank, over hetzelfde tijdvak, waarin 254/10 pCt. werd uitgedeeld, gering. Men zoude zoo oppervlakkig zeggen, dat eene circulatie-bank, die eene groote uitgifte van bankbiljetten en groote ruimte van beschikbare middelen heeft, in eene kolonie, waar uit den aard der zaak de rente-standaard gemeenlijk hooger is, betere kansen op een rijkelijk dividend geven moest, dan eene Europeesche. En toch is dit hier niet het geval. Wat is daarvan de reden? Op deze vraag geeft dit verslag bij eenig onderzoek het antwoord.

De Nederlandsche Bank heeft in dit tijdvak bij een kapitaal van ƒ 16,000,000 een opereerend kapitaal van gemiddeld ƒ 120,000,000 gehad, derhalve eene belegging in de verhouding van 1 tot 7½.

De Javasche Bank heeft bij een kapitaal van ƒ 6,000,000 een opereerend kapitaal van gemiddeld ƒ 13,780,000 gehad, derhalve ongeveer eene verhouding van 1 tot 23/10.

De rente-rekening der Nederlandsche Bank bedraagt

	ƒ 4,933,000 of ca.	31 pCt.
de winsten uit anderen hoofde bedragen	ƒ 68,000 of ca.	½ pCt.
	———	———
te zamen	ƒ 5,001,000 of ca.	31½ pCt.
hare onkosten-rekening bedraagt	ƒ 740,000 of ca.	4½ pCt.
		———
	zoodat er ongeveer	27 pCt.

overblijft, waaruit de aandeelhouders 254/10 pCt. ontvangen.

De rente-rekening der Javasche Bank bedraagt

	ƒ 711,000 of ca.	12 pCt.
de winsten uit anderen hoofde	ƒ 189,000 of ca.	3 pCt.
te zamen	ƒ 900,000 of ca.	15 pCt.
hare onkosten-rekening bedraagt	ƒ 380,000 of ca.	6⅓ pCt.
	zoodat er ongeveer	8⅔ pCt.

overblijft, waaruit de aandeelhouders 8 pCt. ontvangen.

Het hoofdverschil is derhalve gelegen in de vruchten van het opereerend kapitaal, m.a.w. in de rente-rekening. Het bedrag dat rentegevend is uitgezet is zoowel in werkelijkheid als in verhouding aanzienlijk lager. Slechts in geringe mate wordt dit gecompenseerd door den hoogeren rente-standaard in Indië. Immers de gemiddelde koers voor 3 maands papier was aldaar 4.62 pCt, terwijl het gemiddeld wissel-disconto in Nederland 3.45 pCt. bedroeg.

Het bedrag van het opereerend kapitaal is dus niet alleen gering, maar ook de rente-standaard was lager dan in de meeste andere koloniën, en lager dan hij in vroegere jaren op Java gemeenlijk pleegde te zijn.

Laat ons nagaan wat daarvan de aanleiding was. Wij kunnen dan wellicht lichter tot eene beantwoording der vraag komen, of men met een exceptioneel ongunstig jaar te doen heeft, of dat men voor het vervolg betere verwachtingen mag koesteren. Wij moeten daartoe eerst een blik slaan op de middelen der Bank, op hare spetie-voorraden en op hare uitgifte van bankbiljetten.

De omloop van bankbiljetten bedroeg gemiddeld ƒ 41,239,000, terwijl deze in het vorige boekjaar gemiddeld slechts ƒ 38,707,000 bedroeg. Zij staat in onmiddellijk verband tot de spetie-voorraden, die in de laatste jaren aanzienlijk gestegen zijn. Tegen ƒ 24,290,000, gemiddeld in het 49ste boekjaar, bedroeg die ƒ 32,380,000 in het 50ste en ƒ 34,692,000 in het 51ste of laatste boekjaar.

Vanwaar deze groote uitgifte van bankbiljetten, deze kolossale ophooping van spetie? Om dit te kunnen verklaren moeten wij ons rekenschap geven van het muntstelsel dat tegenwoordig in Nederlandsch-Indië vigeert. Feitelijk heeft Indië den zilveren standaard. Goud is er in de Bank weinig aanwezig, en schijnt als handels-artikel, niet als betaalmiddel gebezigd te worden. De inwisseling van bankbiljetten geschiedt alleen tegen zilver. Dit zilver

evenwel circuleert niet tegen zijne werkelijke waarde aan fijn zilver, maar tegen eene fictieve waarde. Genoegzaam blijkt dit uit het feit dat de zilveren rijksdaalder aanmerkelijk hooger in prijs staat, dan de zilveren dollar die te Singapore circuleert, ondanks diens meerderen inhoud aan fijn zilver. Deze toestand is het gevolg van het gebruik dat men van den rijksdaalder kan maken als remise naar Nederland, waar hij als standpenning dienst doet. Nederland nu leeft tot op zekere hoogte onder den gouden standaard, en vandaar dat ook de zilveren munt in Indië ongeveer dezelfde waarde heeft als in Nederland.

Het Indische muntstelsel hangt geheel samen met het Nederlandsche. Zoolang wij in Nederland den kunstmatigen toestand kunnen handhaven, dien men den hinkenden standaard noemt, kan ook Indië met ons medegaan. Maar daartoe is het noodzakelijk dat Indië vrijelijk de gelegenheid hebbe zich van zijnen overtolligen voorraad van zilver, wanneer het dien heeft, te ontdoen en dien naar Nederland te zenden.

De Nederlandsche Regeering nu, die belangrijke sommen aan de Indische moet overmaken, zoowel ten gevolge van het consignatiestelsel als van den Atsjin-oorlog, doet groote uitzendingen van zilvergeld[1]. Dit zilvergeld zoude evenwel voor een deel althans spoedig naar Nederland terugkeeren, als remise voor den handel, bijaldien de Indische Regeering de uitvoeren van zilver niet tegenging door afgiften van wissels op Nederland op groote schaal. De koersen die voor deze wissels bedongen worden, moeten zoodanig gesteld zijn, dat men voordeeliger zulk eenen wissel koopen kan, dan remise te maken in zilver. Dit nu is het geval geweest. De Regeering heeft voor ƒ 25,700,000 aan zes maands wissels afgegeven tot den koers van 100.^{654} dooreen, hetgeen voor den nemer eenigszins voordeeliger uitkomt dan remise in zilver, waarvan hij vracht en assurantie moet betalen.

Het gevolg is geweest, dat er slechts dan uitvoer van spetie heeft plaats gevonden, als de Regeering niet trok. Er is inmiddels in het afgeloopen jaar door de Regeering voor ƒ 10 millioen aan

1 De uitgaven der Regeering in Indië zijn gestegen van ƒ 77 millioen in 1868, tot ƒ 127 millioen in 1877.

spetie aangevoerd, en voor ƒ 6½ millioen aan spetie door particulieren naar Nederland gezonden.

Spetie-uitvoeren naar Singapore, Calcutta of China vonden natuurlijk geen plaats meer, omdat het zilver dáár den marktprijs bedingt, en niet de fictieve waarde, daaraan in Nederland toegekend.

Wij zien derhalve dat de vermeerderde uitgifte van bankbiljetten en de toename van spetie bij de Javasche Bank ongeveer gelijken tred houdt met het excedent der invoeren van spetie door de Regeering boven de uitvoeren door particulieren. Het zilver vindt van zelf zijn weg naar de Javasche Bank. Het moet ergens liggen, en wie toch, die houder is van dit metaal, zal er niet de voorkeur aan geven dit aan de Bank te laten, en daarvoor de zoo veel gemakkelijker te bewaren bankbiljetten in zijne kas te nemen? Maar waar berusten deze bankbiljetten? Het zoude inderdaad hoogst belangrijk zijn, wanneer men eens konde nagaan, wie toch de houders zijn van deze verbazende uitgifte van ƒ 40 millioen. Voor een deel moet men die zoeken bij den handel, voor een deel bij de particuliere banken: een deel is voor de circulatie op de hoofdplaatsen en in de binnenlanden noodig; maar de onderstelling schijnt mij volstrekt niet gewaagd, dat verreweg het meerendeel berust in de verschillende Gouvernementskassen: bij ontvangers, zoutpakhuismeesters, opiumpachters, vendu-kantoren, krijgskassen, enz. Meer dan waarschijnlijk moet men ook daar zoeken naar het excedent, waarop ik hierboven wees, en dat de meerdere uitgifte van bankbiljetten ten gevolge had.

Dat de Nederlandsch-Indische Regeering in hare verschillende kassen houder is van een overgroot deel van de bankbiljetten der Javasche Bank, is tot op zekere hoogte toe te schrijven aan hare positie als koopman en planter. Maar er schijnt mij toe ook eene andere reden te zijn, en wel deze: zij tracht den uitvoer van zilver naar Nederland tegen te gaan, vermoedelijk wel in overleg met de Nederlandsche Regeering, die wellicht van oordeel is, dat wij reeds genoeg van dit edele metaal in Nederland bezitten. Mogelijk bezielt haar de hoop, dat Nederlandsch-Indië in staat is een deel van onzen zilverrijkdom te absorbeeren, evenals Britsch-Indië dit doet, evenwel tot gansch andere prijzen.

Is de onderstelling juist dat de Nederlandsche Regeering de uitvoeren van zilver uit Indië zooveel mogelijk wenscht tegen te

gaan, een streven, waarop zij door hare exceptioneele positie als koopman en handelaar grooten invloed kan uitoefenen, dan komt men spoedig tot de verklaring, waaraan de plethora in de Javasche Bank is toe te schrijven.

Het zilver wordt kunstmatig in Indië teruggehouden, het moet daar ergens liggen, en gaat dan van zelve naar de Javasche Bank. Maar dan blijven de onvermijdelijke gevolgen ook niet uit. De Bank erlangt eene ongekende hooge uitgifte van bankbiljetten, tegen groote metaaldekking, daardoor eene groote ruimte van beschikbare middelen. De vraag naar geld houdt daarmede geen gelijken tred, en vandaar daling in den rente-standaard. De particuliere banken deelen van zelve in de plethora en concurreeren mede naar het beleggen van gelden. Een lage rente-standaard en een klein opereerend kapitaal beteekent lage dividenden voor de aandeelhouders.

Het spreekt van zelf, dat in zulke omstandigheden eene Bank uitziet naar middelen tot vermeerdering van hare geldbeleggingen. Zij loopt dan dikwijls gevaar op den verkeerden weg te komen. In Europa zoude dit allicht leiden tot het ontstaan van disconteeringen, die in gewone tijden niet zouden genomen worden, tot het beleenen van fondsen die niet in alle opzichten den toets der soliditeit kunnen doorstaan, in een woord tot eene ongewenschte uitzetting van het crediet-stelsel.

Ook op Java ziet men hetzelfde gebeuren, evenwel in een anderen vorm. Het octrooi der Bank moet verlengd worden, en in het nieuwe ontwerp dat der Regeering ter goedkeuring wordt aangeboden, vindt men de volgende bepaling opgenomen, tot dusver in het octrooi niet voorkomende, namelijk het uitbreiden van den werkkring tot ‘het verleenen van credieten of voorschotten in rekening-courant tegen zakelijk onderpand.’

Uit de Memorie van Toelichting blijkt dat het de bedoeling is van deze faculteit gebruik te maken, ten einde zich met planters in aanraking te stellen, en aan deze faciliteiten te verschaffen tegen eerste verband op hunne landelijke ondernemingen. Ongetwijfeld is het voor eene inrichting die met hare middelen geen weg weet, eene verleidelijke zaak om zich op deze wijze een belangrijke vermeerdering van rente en wellicht van provisie te verschaffen, maar het mag in ernst gevraagd worden of niet elke stap op dezen weg als hoogst

gevaarlijk ontraden moet worden. De ondervinding toch heeft genoegzaam geleerd, dat men met het geven van zulke voorschotten in allerlei moeielijkheden gewikkeld kan worden. Bij eenen slechten loop van zaken is het dikwerf vrij spoedig noodig het crediet te verhoogen, en zoo dit niet meer kan, het pand te realiseeren. Kan men daarvoor geen genoegzaam bod krijgen, dan wordt men door den nood gedwongen, of eene zeer aanzienlijke schuld als totaal verlies af te schrijven, of wel, de onderneming voor de schuld aan te koopen en verder te exploiteeren. Onder die omstandigheden is een maximum van ƒ 2 millioen, zooals de Directie aangeeft, eene geheel illusoire bepaling. Men kan het cijfer niet naar willekeur beperken, met het oog op dergelijke eventualiteiten, tenzij men voor zoo geringe bedragen transactiën aanga, dat het cijfer van ƒ 2 millioen slechts voor een klein deel wordt geëngageerd. Doet men dit echter, dan wordt de winst gering. Een klein deel van de twee millioen wordt tot overeenkomsten gebezigd, en van dit kleine gedeelte is slechts een onderdeel rentedragend, omdat de geldnemer de faculteit heeft, naarmate zijner behoeften te beschikken, en men dus niet kan onderstellen, dat hij te allen tijde over het volle bedrag van zijn crediet zal disponeeren. In dit laatste is nog een bezwaar gelegen. Debiteuren in rekening-courant is een ongekend verschijnsel bij eene circulatie-bank, maar aangenomen zelfs, dat zij eene wenschelijke geldbelegging uit het oogpunt van rente zouden vormen, zoo acht ik het toch onraadzaam, dat eene Bank, die te allen tijde haren toestand moet kunnen overzien, en zorg dragen voor eene behoorlijke metaaldekking, zich harerzijds verbindt tot het geven van voorschotten, terwijl het den geldnemer vrij staat van deze faculteit geen gebruik te maken. Ook zoude het noodzakelijk zijn, om den toestand der Bank behoorlijk te publiceeren, en in de wekelijksche staten op te nemen, welk bedrag van soortgelijke credieten geopend was, en welk gedeelte daarvan gebruikt werd.

Ten einde zich voor schade op deze operatiën te vrijwaren, stelt de Directie voor om niet meer dan 50 pCt. voorschot te verleenen op de getaxeerde waarde dier ondernemingen. Het komt mij voor dat ook deze bepaling eenen zeer illusoiren waarborg oplevert. Men zal toch niet licht tot realisatie overgaan van een pand, wanneer de onderneming niet in deconfiture is. En welke waarde heeft eene onderneming in dien toestand?

Wanneer men de ervaring raadpleegt is er geen enkele reden om aan te nemen, dat 50 pCt. van den prijs, die in voorspoedige tijden de getaxeerde waarde bedroeg, altijd te bedingen zal zijn. Ook houde men in het oog, dat de bepaling van 50 pCt. hypotheek als maximum de houders van eerste soort panden dikwijls terughoudt, en men in den regel afdaalt tot eene tweede soort, die blijde zijn dat zij een verband van dat bedrag kunnen krijgen. Ook daarin zoeke men derhalve de waarborgen niet.

Eindelijk bedenke men, dat voor de inmenging der Javasche Bank geene andere reden bestaat dan de wensch, om meer dividend voor hare aandeelhouders te verkrijgen. Zij berust niet op eene behoefte, waarin door particulieren niet kan voorzien worden. Als circulatiebank mogen haar andere eischen gesteld worden, en het lijdt bij mij geen twijfel of de Regeering, wanneer zij de zaak goed overweegt, zal haar de verlangde wijziging in haar octrooi niet toestaan.

Het opereerend kapitaal der Javasche Bank heeft in het afgeloopen boekjaar gemiddeld ƒ 13,780,000 bedragen, verdeeld als volgt:

Disconteeringen van handelspapier	ƒ 8,536,000	
vendupapier	ƒ 1,673,000	
	———	ƒ 10,209,000
Beleeningen		ƒ 1,222,000
Hypotheken, Staatsschuld (met inbegrip van het reservefonds)		ƒ 2,349,000
		———
te zamen		ƒ 13,780,000

tegen ƒ 14,245,000 in 1877/78,

tegen ƒ 16,710,000 in 1876/77,

tegen ƒ 16,162,000 in 1875/76,

en ƒ 15,669,000 in 1874/75.

De gemiddelde rente voor 3/m. wisselbrieven bedroeg 4.62, tegen 5 in het 50ste en 6.99 in het 49ste boekjaar. Voor het vendupapier werd slechts eene geringe rente berekend: namelijk 1½ pCt. voor de acceptatiën der kantoren Batavia, Samarang en Soerabaja, en 2½ pCt. voor de overige kantoren, wier papier de Bank neemt. Eene kleine bron van voordeel vond de Javasche Bank in het disconteeren

van buitenslands betaalbare wissels, hoofdzakelijk zes maands Gouvernementswissels op Nederland getrokken. Doch het is te voorzien dat dit voordeel spoedig zal ophouden, omdat er geene reden meer bestaat voor de Regeering, om op 6 maanden dato te trekken, nu hare kassen in Nederland rijkelijk gevuld zijn, en afgiften op 8 dagen zicht zooals vroeger zonder bezwaar kunnen plaats vinden. De besparing die voor de Regeering daaruit zoude ontstaan, mag veilig op 1 pCt. aangenomen worden, bedragende over ƒ 25 millioen guldens een cijfer van ƒ 250,000: eene te aanzienlijke som om nutteloos verloren te doen gaan.

Het cijfer der beleeningen is in het afgeloopen jaar belangrijk verminderd. Het gemiddeld bedrag was ƒ 1,222,000 tegen ƒ 1,970,000 in het vorig boekjaar, terwijl de som der gesloten beleeningen van ƒ 12,900,000 op ƒ 5,200,000 is teruggegaan, hetgeen voornamelijk zijn oorsprong vindt in het verminderde bedrag aan beleeningen op uitvoer-goederen.

Het agentschap Padang staat in deze rubriek bovenaan met ƒ 2.396.000 tegen ƒ 3,168,000 in het vorige boekjaar. De vermindering aldaar is toe te schrijven aan het kleinere bedrag aan geveilde koffie: 84.400 pikols die ƒ 55.13 dooreen opbrachten, tegen 158,000 pikols in het vorige boekjaar die dooreen ƒ 58.20 bedongen. Men mag hieruit afleiden dat de veilingen van Gouvernements-koffie in Nederlandsch-Indië over het geheel aan de Javasche Bank een groot element voor hare beleeningen verschaffen, en wij vinden derhalve in het consignatie-stelsel weder een der redenen waarom zoo weinig van de tusschenkomst der Bank gebruik gemaakt wordt. De Regeering niet alleen als planter, maar ook als koopman werkzaam, heeft geene behoefte aan crediethulp. Wel doet zij door hare handelwijze de uitgifte van bankbiljetten en den daarmede in verband staanden spetievoorraad zwellen, maar van een evenredig gebruik der middelen der Bank kan voor haar geen sprake zijn.

Dat de beleeningen op effecten gering zijn (slechts ƒ 367,300 in het geheele boekjaar), behoeft in een land, waar zoo weinig effecten zijn, geene verklaring. Maar het is minder gemakkelijk te begrijpen waarom de invoergoederen zoo weinig beleend worden. Zij komen voor geheel Indië slechts voor tot een bedrag van ƒ 759,930, een cijfer dat op zich zelf gering, nog aanmerkelijk hooger is dan dat van het vorige boekjaar, toen het ƒ 264,000 bedroeg. Hoewel vele

invoer-artikelen zich door hunnen aard niet zeer leenen om tot onderpand te strekken, zoo zijn er toch een zeker aantal stapel-artikelen, die daarvoor wel passen. Doch daar deze veelal door bemiddeling van particuliere Banken worden aangevoerd, blijven zij voor het grootste gedeelte in handen dier instellingen, voor zoo ver er voorschotten op verlangd worden.

Over het geheel zouden wellicht meer beleeningen kunnen gesloten worden, wanneer er geschikte gelegenheden bestonden om de goederen onder derden op te slaan, en men dan de daarvoor af te geven bewijzen van opslag (ceelen, warrants enz.) bij de Bank konde beleenen. Het beleenen van goederen in natura heeft altijd eigenaardige Bezwaren: voor den pandhouder omdat hij de goederen gaarne onder zich heeft, hetgeen dikwijls door het volumen niet mogelijk is; voor den geldnemer omdat de transactie dan zoo in het oog valt, en wellicht zijn crediet benadeelt. Bij beleening van goederen op groote schaal is het hulpmiddel van bewijzen van opslag door betrouwbare tusschenpersonen afgegeven een groot gerief, om niet te zeggen, eene onvermijdelijke noodzakelijkheid.

Het cijfer van rente van Hypotheek en Staatsschuld bedraagt ƒ 134,000. Beide soorten van geldbelegging zijn van dien aard dat eene belangrijke uitbreiding niet wenschelijk geacht kan worden. De belegging in hypotheek is van te vasten en langdurigen aard om voor eene circulatie-bank geschikt te zijn. De belegging in staatsschuld is van te speculatieven aard. Het feit reeds dat er in het boekjaar 1878 eene winst op dit hoofd gemaakt is van ƒ 44,450 of ruim 8 pCt. van het op deze wijze belegde kapitaal, toont aan, dat er in een volgend boekjaar evenzeer een verlies op hetzelfde hoofd zou kunnen ontstaan, een verlies, dat bij de jaarlijksche afsluiting eener circulatie-bank een zeer ongunstig effect zou maken.

Verder vinden wij eene winst op munt en muntmateriaal van ƒ 67,600, eene zeer geoorloofde bron van inkomsten voor eene circulatiebank, en een cijfer van ƒ 56,500 aan verschillende provisiën. Deze provisiën schijnen voornamelijk haren oorsprong te danken te hebben aan de bank-assignatiën, aanwijzingen van de eene plaats op de andere, waar de bank kantoren of agentschappen heeft. Voor deze bemoeiing wordt, naar ik vermeen, ¼ pCt. provisie berekend. Geen wonder, dat deze tak van inkomsten kwijnende is, en in twee jaren tijds van ƒ 90/m tot ƒ 56/m daalt. Hoe meer

concurrentie er ontstaat, tengevolge der oprichting van agentschappen der particuliere banken, hoe minder de provisie zal worden, die inderdaad buitensporig hoog is. Wanneer men bedenkt dat de verzekering van bankbiljetten, aangeteekend per post verzonden, door geheel Nederland geschiedt voor 7 cents per 1000 gulden, dan behoeft zich slechts een agentschap dier transportverzekering-maatschappijën in Ned.-Indië te vestigen, om aan dit gedeelte der provisie-rekening geheel den bodem in te slaan. Want al moge de premie wat hooger zijn dan in Nederland, b.v. het 3 of 4 voudige, dan bereikt zij nog slechts het tiende gedeelte van het door de Javasche Bank geheven loon.

De Nederlandsche Bank berekent voor deze bemoeiingen thans zoo goed als niets; voor hare kas-aanwijzingen betaalt men een vast recht van 50 cent, waaronder nog het zegel der kwitantie à 21 cent begrepen is. ‘Wanneer de Javasche Bank, door het nut en het gerief dat de maatregel aan het algemeen stond te verschaffen, dit voorbeeld zou volgen, dan zou zij meer en meer beantwoorden aan het oogmerk harer instelling, en zoodoende ook voor de toekomst meer en meer hare positie verzekeren.’ Zoo drukt de president zich in het verslag (pag. 5) uit over eenen anderen maatregel, maar men mag aannemen, dat men hier met een leidend beginsel te doen heeft. Eene circulatie-bank, die een privilege voor de uitgifte van bankbiljetten bezit, handelt wel, door voor het genot van dit privilege hare diensten zooveel mogelijk voor het publiek open te stellen, voor zaken die met haren werkkring strooken, en die ze beter kan doen dan anderen.

De debetzijde der winst- en verlies-rekening geeft tot weinig opmerkingen aanleiding. Noch de onkosten-rekening, die met inbegrip van kosten van aanmaak van bankbiljetten, en afschrijving op gebouwen en inventaris ƒ 323,000 bedraagt, noch de geleden verliezen, die op ƒ 57,000 geraamd werden, komen mij voor buitensporig hoog te zijn. Het aantal agentschappen dat de Bank heeft en hebben moet, bezwaart natuurlijk de onkosten-rekening, en het feit dat er slechts ƒ 27,000 verloren werd op wissels en beleeningen en souffrance, pleit voor een goed beleid, vooral in een jaar waarin zooveel financieele onheilen Java geteisterd hebben. Het verlies van ƒ 30,000 door een valsche chèque, is een dier rampen, welke elke financieele instelling kunnen treffen, maar die in den

regel doeltreffende maatregelen te voorschijn roepen, om eene herhaling te voorkomen.

Resumeeren wij nu den toestand der Javasche Bank in enkele woorden. Zoolang zij haar opereerend kapitaal niet aanmerkelijk kan uitbreiden, zoolang zij gebukt gaat onder eenen overvloed van zilveren spetie, kan er op eene aanzienlijke vermeerdering van dividend voor hare aandeelhouders niet gerekend worden.

Bestaat er geen middel om uit dien toestand te geraken?

Ja, zeer zeker, de uitweg bestaat en is als van zelf aangewezen. Ik durf evenwel niet zeggen, dat het mogelijk is dien te betreden. Er kunnen bezwaren bestaan, die ik niet ken en die de Directie weerhouden hebben de noodige stappen te doen bij de aanstaande wijziging van het octrooi. Het doet mij leed, dat de Directie zich eenvoudig bepaald heeft tot de mededeeling, dat die overwegend zijn, zonder te vermelden, waarin zij bestaan. Het geldt de vestiging van een agentschap in Nederland (zie blz. 32 van het ontwerp-octrooi en reglement), een vroeger meermalen besproken plan, dat ook in het ontwerp-octrooi van 1869 eene plaats had gevonden. De omstandigheden toch zijn sedert dien tijd zoodanig veranderd, dat eene opzettelijke vermelding wel wenschelijk geweest ware.

Wat toch was de toestand in 1869? Het zilver was toen nog in de geheele wereld gangbare munt en had overal dezelfde waarde; het overtollige zilver in de Javasche Bank vond zijnen uitweg naar China, Singapore en Britsch-Indië. De Regeering moest dikwijls maatregelen nemen om door afgifte van wissels te verhinderen, dat de uitvoeren derwaarts de Bank in ongelegenheid brachten. Het aanwezige metaal en de uitgifte van bankbiljetten waren meer in verhouding tot de behoeften van den handel, en de rente-standaard was dienovereenkomstig gunstiger voor de Javasche Bank.

Welke de toestand nu is, hebben wij daareven gezien. Er is geen andere uitweg voor het zilver dan naar Nederland, en deze uitweg wordt zooveel mogelijk door de afgiften der Regeering belemmerd.

Waarom dan niet zelf een weg gebaand, de eenige veilige weg, die er bestaat? Waarom richt de Bank niet een agentschap in Nederland op? Zij belegge een deel van haar opereerend kapitaal in Nederland, in disconto of beleening: zij zende daartoe het overtollige

zilver uit haren voorraad weg. Dan wordt de toestand gezonder, de aandeelhouders varen er beter bij.

De twee muntstelsels van Indië en Nederland zijn zoo nauw aan elkander verbonden, dat het in den abnormalen staat, waarin wij verkeeren, eene natuurlijke zaak is, wanneer de Javasche Bank hier te lande een veld voor hare operatiën zoekt. De stoomverbinding met Java is zoo geregeld en zoo snel, dat de Bank bij telegrafiische ontbieding in zeer korten tijd hare middelen weder tot zich kan trekken. Het verschijnsel is overigens volstrekt niet ongewoon, dat vreemde banken hier hare gelden uitzetten. De Nationale Bank van België is bijna geregeld in Nederland met vele millioenen aan de geldmarkt, de Surinaamsche Bank belegt het grootste gedeelte harer middelen in Nederland. Waarom zoude de Javasche Bank dit voorbeeld niet kunnen volgen? Haar eenig verlies kan bij een goed beleid bestaan in de onkosten van overvoer van het zilver van en naar Java, een verlies telkens van ½ pCt., dat bij eenigszins langen duur der geldbelegging in Nederland spoedig wordt opgewogen door de verkregen rente.

Het voornaamste bezwaar zal wel hierin gelegen zijn, dat de Bank moet zorgen genoegzame middelen in haar bereik te hebben, om gereed te zijn voor de inwisseling harer bankbiljetten. Men zoude derhalve eene zeer groote vraag moeten onderstellen naar zilver, waarbij de vereischte metaaldekking der Bank te kort schoot.

Waardoor zoude deze vraag kunnen ontstaan?

1°. Door behoefte voor Britsch-Indië, China of Singapore. Maar dit is onmogelijk. Het zilver kan niet derwaarts, want het is daar veel minder waard.

2°. Door behoefte voor Nederlandsch-Indië. Wij hebben reeds gezien, waarop zich de groote metaalvoorraad baseert. Alleen de Regeering van Nederlandsch-Indië kan voor hare doeleinden zilver in groote massa opvragen, maar zij is in de meeste gevallen even goed en beter gediend met bankbiljetten. Voor zoo ver de bevolking van Ned-Indië zilver absorbeert, gaat dit zoo langzaam, dat men niet aan eene plotselinge, onvoorziene vraag kan denken.

3°. Door vraag voor Nederland. Welnu, dan kan de Bank eene aanwijzing geven op haar agentschap, dat in den tijd die er te verloopen is, vóór deze aanwijzing vertoond kan worden, ruimschoots in de gelegenheid is zich voor de betaling gereed te maken.

De overwegende redenen moeten dus elders liggen. Wellicht is het der Directie bekend, dat de Regeering eene dergelijke wijziging in het octrooi niet zal toestaan.

Indien dit zoo is, dan zij het aandeelhouders geraden zich in den eersten tijd met magere dividenden tevreden te stellen. Het tegenwoordige Nederlandsche en Indische muntstelsel kan niet ten eeuwige dage duren: het is een lapwerk van tijdelijken aard, en met het einde van dit overgangstijdperk kunnen er betere tijden voor hen aanbreken. Tot dien tijd toe geduld!

Amsterdam, September 1879.

B. HELDRING.

Eenige West-Indische koloniën na de emancipatie, door P. Fraissinet. Amsterdam, bij C.A. Spin en Zoon, 1879.

De vergelijking van Suriname met de Britsche kolonie Demerary is dikwijls gemaakt: zij ligt voor de hand omdat de twee aangrenzende landen zooveel punten van overeenkomst aanbieden, die de resultaten der verschillende stelsels, aldaar ingevoerd, des te duidelijker in het oog doen springen.

De heer P. Fraissinet heeft zich van deze toestanden met eigen oogen willen overtuigen en heeft zijn bezoek uitgestrekt tot eenige andere West-Indische kolonlën, waaronder ook de Fransche bezittingen.

Deze leveren een bijzonder belang op voor hen, die eenig nut verwachten voor Suriname van de oprichting van centraal-fabrieken. Uit zijn onderzoek toch blijkt, dat de uitnemende resultaten, met die inrichtingen op de eilanden Guadeloupe en Martinique verkregen, alleen te danken zijn aan een gelijktijdigen aanvoer van arbeidskrachten van elders. Zonder dien zoude de stichting van centraalfabrieken weinig of geene resultaten hebben opgeleverd, gelijk wederom blijkt uit het voorbeeld van St. Lucia, waar eene centraal-fabriek werd opgericht zonder aanvoer van arbeiders, die dan ook wegens hare geringe productie slechts verlies opleverde.

Tot de gunstige uitkomsten werkt mede dat er niet alleen suiker van beter gehalte wordt verkregen, maar ook dat er veel minder verloren gaat dan bij de oude bewerking. Een vereischte is evenwel dat de cultuur op genoegzame schaal gedreven wordt om eene zoo groote inrichting aan den gang te houden.

Niet minder belangrijk is wat ons wordt medegedeeld omtrent de wijze, waarop de Banken in de Fransche koloniën den planter te hulp komen, en hem het noodige kapitaal verschaffen voor het afwerken van zijnen oogst, terwijl ook het uitzicht wordt geopend, dat de Surinaamsche Bank, met welke de Heer F. in nauwe betrekking staat, dit voorbeeld zal volgen, bijaldien de wettelijke bezwaren uit den weg kunnen geruimd worden.

Ook wordt er van de plannen der Nederlandsche Handel-Maatschappij gewaagd, die het voornemen schijnt te hebben Suriname met een of meer centraal-fabrieken te begiftigen, eene tijding die

zeker een ieder, die het wel met Suriname meent, van harte zal verheugen. Evenwel ook hier wacht alles op de regeling der immigratie-aangelegenheid, eene regeling die door den ontijdigen dood van den Minister van Bosse op de lange baan werd geschoven, op het oogenblik, dat zij behoorlijk toegelicht de Kamers zoude bereiken.

Nu wij weder een Minister van Koloniën hebben, die zijn oog niet uitsluitend gericht heeft naar Oost-Indië, en van wien men mag verwachten, dat hij de Surinaamsche zaken niet zal uitstellen onder voorwendsel, dat hij nog nieuwe inlichtingen uit Suriname noodig heeft, nu herleeft onze hoop op eene spoedige beslissing. De zaak is genoeg van alle kanten bekeken, de Tweede Kamer neme nu de voorstellen in behandeling, zij redde Suriname, of zoo het niet anders kan, hetgeen de Hemel verhoede - zij teekene het doodvonnis over deze ongelukkige kolonie. Maar zij late haar niet langer in de pijnlijke spanning, in den strijd tusschen leven en dood.

Amsterdam, Sept. 1879.

B. HELDRING.

***Drie Evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming. Door Christiaan Sepp, predikant der Doopsgezinde gemeente te Leiden. Leiden bij E.J. Brill*, 1879.**

Indien men een schrijver moest beoordeelen naar den opgang, dien zijn arbeid maakt, zouden wij van Dr. Sepp moeten zeggen, dat hij in de laatste jaren hard achteruitgegaan is. Ik herinner mij, met welk eene toejuiching zijne ‘Proeve eener pragmatische Geschiedenis der theologie in Nederland van 1787 tot 1858’ door velen werd begroet, en hoe Prof. Bouman een boek schreef om deze Geschiedenis te toetsen en te bestrijden, van welke in 1868 een derde druk het licht zag. Sinds, dat wil zeggen nadat zijne met goud bekroonde ‘Proeve’ in 1860 in Teyler's Verhandelingen was uitgegeven, is de schrijver voortgegaan met allerlei ‘Nasporingen’ op het gebied der kerkgeschiedenis van ons Vaderland. Behalve hetgeen van tijd tot tijd door hem in de ‘Godgeleerde Bijdragen’ werd geplaatst, danken wij aan hem menig werk van grooter omvang. In 1865 en 66 gaf hij uit: ‘Johannes Stinstra en zijn tijd’, en trachtte daarin rondom dien Doopgezinden Leeraar de mannen te groeperen, die in de 18de eeuw op het gebied van kerk en school eene voorname rol hadden gespeeld. In 1872 verscheen het eerste stuk zijner ‘Geschiedkundige Nasporingen’, later, in 1873 en 75, door twee andere gevolgd. En in dien tusschentijd zag ‘Het Godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16de en 17de eeuw’ het licht. Maar over al deze boeken werd niet veel gesproken, althans niet wanneer wij tot maatstaf nemen hetgeen er over zijne Prijsverhandeling werd gezegd, en het staat te vreezen, dat het met zijn jongsten arbeid ook zoo zal gaan.

Waar is de verklaring van dit verschijnsel te zoeken? Wij zullen wel hebben te rekenen met al de veranderingen, die in de laatste vijfentwintig jaren in de kaart van het land zijn gekomen. Toen hij in 1867 in de voorrede van den 3^{den} druk zijner ‘Proeve’ er tegen opkwam, dat men hem plaatste onder de voorstanders der moderne theologie, ja hem als een harer woordvoerders ‘ten toon stelde’, daar toch naar zijne overtuiging het Apostolisch Christendom ‘grondslag en rigtsnoer van ons Christelijk geloof en leven’ blijven moest, hebben sommigen misschien gemeend, dat hij van dat oogenblik voor de wetenschap verloren was. Aan den anderen kant werkte

misschien het voorbeeld, dat een der eminente hoofden gaf, om zoo weinig mogelijk notitie te nemen van hetgeen door Dissenters werd geschreven, en zeker is het, dat velen al te zeer betrokken waren in den strijd op kerkelijk gebied om op te merken, welk een eerzuil Dr. Sepp voor de groote godgeleerden der Hervormde kerk stichtte, toen hij het godgeleerd onderwijs in ons vaderland gedurende de 16de en 17de eeuw beschreef. Want even zeker is het, dat de daling van den thermometer niet is toe te schrijven aan de verminderende waarde van hetgeen de schrijver uit zijnen schat te voorschijn bragt, en wij kunnen het gerust aan den tijd overlaten, om ook hier regt te doen. Zoo zal het ook wel gaan met het boek, waarvan ik den titel hierboven uitschreef, ofschoon die zekerheid ons niet ontslaat van de verpligting, om er de aandacht op te vestigen.

Wij vinden hier drie verhandelingen over even zoovele mannen uit den tijd der Hervorming, die om verschillende redenen verdienen gekend te worden.

Het eerste opstel vraagt onze aandacht voor *Jean Taffin*, die aan de zijde van Marnix en Oranje de kerk met raad en daad heeft gediend, bij zijn leven door velen om zijne ‘geleerdheyt, vredelievendheyt en ervaerenis’ hooggeacht werd, en wiens bedrijf niet in strijd was met de leuze, die hij zich koos: ‘A Dieu ta vie, en Dieu ta fin.’ De ijver en trouw, waarmee Taffin zijne gaven aanwendde in de dienst van Christus, zegt de auteur, zijn geenszins onbekend, maar toch mag het niet overbodig heeten nog eens opzettelijk de aandacht te vestigen èn op zijn persoon èn op zijne geschriften. En zoo leidt hij ons eerst bij een genealogisch onderzoek, om daarna stil te staan bij de betrekking, waarin Taffin stond tot het huis van den kardinaal Granvelle, eer hij in 1557 of 58 voor de zaak der Hervorming partij had gekozen. Vervolgens vinden wij hem in Antwerpen en Metz, vanwaar hij weder verreist naar de Zuidelijke Nederlanden, om naar het verlangen zijns harten in den nood der benaauwde kerk te helpen voorzien, en weldra is Antwerpen het eigenlijk tooneel zijner werkzaamheid, totdat de hitte der verdrukking hem weder naar Metz verdreef, vanwaar hij eindelijk de wijk moest nemen naar Heidelberg. Wat zat er toch eene kracht in de mannen van dien tijd, mannen uit één stuk, vol des geloofs, die hunne zielen overgaven voor den naam des Heeren Jezus! Hier, te Heidelberg, komt hij eerst in aanraking met Graaf Lodewijk, daarna met

Prins Willem zelven, en van nu af begint zich een ruim veld voor hem te ontsluiten, waarop hij rustiger kan arbeiden aan de taak zijns levens. Wij zien hem nu weldra in deze Noordelijke gewesten optreden als raadsman van den Prins in kerkelijke zaken, en voortdurend is hij in diens nabijheid. In de treurige zaak van Anna van Saksen is hij 's Prinsen vertrouwde en zaakgelastigde. Uit zijne brieven wordt ons duidelijk, welk een aandeel hij had aan de zoogenaamde Middelburgsche kerkorde, en hoe vol zijn hart is van liefde voor de gemeente en van smart over haar lijden. Men waardeerde den trouwen dienaar, en aan veler vurig verlangen werd voldaan, toen hij in 1586 eene vaste betrekking aannam bij de Waalsche gemeente te Haarlem. Daar bleef hij tot het jaar 1590, om toen als predikant de gemeente te Amsterdam te gaan dienen. Taffin beleefde nog het begin der moeijelijke jaren, die voor de kerk hier te lande aanbraken, en wat hier meegedeeld wordt aangaande zijne verhouding tot mannen als Uyttenbogaert en Arminius is zeer belangrijk. Met een overzigt van zijne werkzaamheid in de Amsterdamsche gemeente, ook op pastoraal gebied, en met gewigtige beschouwingen over zijne geschriften, voor zooverre die bekend zijn, wordt deze schets besloten.

Het was toch een andere tijd dan de onze. Nu kan men er met grond over klagen, dat men er ‘in de laatste reeks van jaren in geslaagd is’ - een treurig succes! - ‘het zelfvertrouwen van de natie op schier elk gebied te ondermijnen, om te verkleinen of te vernietigen alles wat vroeger waarde had in haar oog.’ En wat te vergeefs wordt gezocht is de kracht, die zich openbaart ‘in onwankelbaar geloof aan zekere beginselen, welke men goed en heilig acht.’ Maar in de 16de eeuw is dat onwankelbaar geloof overvloedig. Het blijkt ook in den tweeden Evangeliedienaar, dien Sepp in zijn leven en werken, in zijn lijden en strijden beschrijft, in *Pieter de Zuttere, gezegd Overhaag*, en welk een verschil er ook bestaat tusschen hem en Taffin, het is dezelfde geest, en wederom zien wij een man van beginsel voor ons optreden, die, volgens zijn eigen getuigenis, ‘weinich minder dan dertich jaren, uit oorzaken der Religie’ buiten zijn vaderland heeft moeten zwerven.

De schrijver heeft zich voorgesteld, dien aan velen onbekenden Evangeliedienaar, gewoonlijk *Petrus Huperphragmus* geheeten, op de plaats te zetten, die hem tockomt. Te lang bleef hij verstoken van

den rang, waarop hij regt heeft, ‘deels door afgunst en ketterjacht, deels door eene hem eigene bescheidenheid, die hem noopte slechts uit nooddwang in het openbaar zijn naam te doen hooren, deels ook ter oorzake zijner irenische richting, die hem in dagen van spanning en strijd deed achterstaan bij invloed hebbende en invloed zoekende voorgangers der gemeente.’

Het is eene liefelijke en zeer merkwaardige verschijning, die hier in den persoon van dezen Gentschen predikant voor onze oogen treedt. Hij is een geestverwant van Tauler. Het leven van Christus en het navolgen van den Heer is voor hem het voornaamste, waarom het de gemeente te doen moet zijn, en de leer is bij hem zoo weinig hoofdzaak, dat hij het gezag eener Confessie, als bindend formulier, niet begeerde, ja vreesde. Van Gent naar Embden gevloden, verkondigde hij ook daar, wat hij in een zijner tractaatjes zoo schoon had gezegd, dat het leven van een Christen, dien het ernst is met het werken zijner zaligheid, niet anders is en niet minder dan een gestadig sterven; de ware geloovige is een martelaar. Sepp zegt (blz. 93), dat de inhoud van den bekenden brief van Saravia de gissing wettigt, dat er meer zullen geweest zijn, die het gezag der Confessie als bindend formulier hoogst bedenkelijk vonden. Zeer zeker had Overhaag in zijne waardering en beschrijving van het waarachtig Christelijk leven geestverwanten, ook in Embden. Voor eenige jaren heb ik de aandacht gevestigd op de ‘Sermoenen van den heylighen Cruyce’, in 1560 uitgegeven, van *Hermannus Brassius*, ‘dienaar des godlicken Woordes binnen Embden’, en veel van hetgeen ik hier van Overhaag lees, doet mij aan Brassius denken, dien Overhaag echter in Embden niet heeft ontmoet, daar hij reeds in 1559 was gestorven. Maar bij deze rigting van Overhaag, anti-confessioneel, afkeerig van leerstellige twisten, en tegenover andersdenkenden zeer verdraagzaam, is het niet te verwonderen, dat hij, die trouwens ook op sommige punten naar Schwenckfeld neigde, spoedig onder de verdenking stond van heterodoxie. Hij had van zijne afwijkende meeningen veel verdriet, maar van niets meer dan van zijne singuliere stoutheid om de godsdienstoefeningen der Doopsgezinden bij te wonen. En wat de maat deed overloopen was, dat hij zelfs eenmaal, toen de voorganger in die gemeente onder de predicatie door eene ongesteldheid werd overvallen, in diens plaats was opgetreden, om de godsdienstoefening voort te zetten.

Toen hij had moeten beloven den omgang met ‘alle suspecte personen’ te zullen mijden, schijnt Embden hem weinig meer te hebben aangetrokken. In den loop van Mei 1574 verliet hij die stad en vertrok naar Rotterdam, waar hij als predikant wenschte aangesteld te worden. Maar ofschoon de regering hem niet ongenegen was, werd vooral door invloed van Taffin zijn wensch verijdeld. Het was de oude grieve, waarmee men hem ook hier vervolgde. Men beschuldigde hem, dat hij, ook tijdens zijn verblijf in Rotterdam, vriendschappelijk had omgegaan, niet ‘met den Dienaers ofte lidmaeten der kercken, maar met dopers, swevende geesten, libertinen etc.’ En ofschoon er later door zijne vrienden op nieuw pogingen werden aangewend om hem aan de dienst der gemeente te Rotterdam te verbinden, tot eene vaste aanstelling is het nooit gekomen. En ook later vond hij niet veel rust. Uit de Brieven van *Agge van Albada*, door Dr. Friedländer in 1874 te Leeuwarden uitgegeven, en uit stukken betrekkelijk Zuid-Hollandsche Synoden, in de Brusselsche Bibliotheek voorhanden, vernemen wij nog menige belangrijke bijzonderheid uit het leven van onzen held. Het blijkt ook hier, dat hij op een vriendschappelijken voet stond met onderscheidene personen die het Calvinisme niet genegen waren, en dat zijn afkeer van het dogmatisme hem telkens weêr in nieuwe moeijelijkheden bragt, totdat hij eindelijk in het jaar 1595, toen hij predikant te Hoogmade was, van zijn ambt is ontzet. Wanneer en waar hij stierf, bleef tot nu toe onbekend. Daar is nog veel meer in de levensgeschiedenis van Overhaag, dat in het duister schuilt. Maar wij ontvingen genoeg om dankbaar te zijn. Hij staat voor ons als een man, die een goed oog had op het wezen der ware godsvrucht, als een strijder voor het christelijk leven in een tijd, waarin het dogmatisme veler geloof bedierf. Wij bewonderen in hem eene verdraagzaamheid, waartoe menigeen driehonderd jaren daarna nog niet heeft kunnen komen, en niet dan eerbied hebben wij voor dezen held des geloofs, die den moed van zijne overtuiging had, en voor zijne beginselen lijden en smaadheid droeg.

In één opzigt liet de verhandeling van Sepp mij onbevredigd. Bakhuizen van den Brink schreef den 21sten Februari 1851 aan Bake (zie ‘Studien en Schetsen’, IV^{de} Dl., blz. 431), dat hij een onderzoek noodig achtte naar de vraag ‘waarom juist in die deelen van het Noorden van Frankrijk en Vlaanderen, waar thans de ge-

hechtheid aan het katholicisme het onwankelbaarst is, de eerste en hevigste bewegingen der Hervorming zich hebben vertoond? Die vraag vindt hare oplossing in een ander onderzoek: over den oorsprong en de geschiedenis der Doopsgezinden en Wederdoopers in de Zuidelijke Nederlanden, en hunne verwantschap met de hervormden-Ik geloof dat oogpunt en onderwerp tamelijk nieuw zijn, omdat men ten onzent, bij de behandeling der geschiedenis van dit oud en uitgebreid kerkligchaam, te veel de oogen naar onze noordoostelijke provinciën heeft gewend. Van mijn standpunt geraakte ik eer in het schuitje van Halbertsma dan in dat van Prof. Muller. Ik weet over dit punt uit Archieven heel veel.' Welken beoefenaar van de kerkgeschiedenis zal het geen leed doen, dat deze schriftgeleerde dit 'heel veel' niet ter algemeene kennis heeft gebragt? En nu had ik eene stille hoop, dat het leven van dezen Gentschen predikant, die zooveel met Doopers, zwevende geesten en libertynen omging en er zijne reputatie bij inschoot, nog wel het een of ander zou hebben ontdekt aangaande het duistere punt, waarop Bakhuizen wees. Maar dit is helaas het geval niet, en nu is al mijne hoop op onzen auteur, die zoo goed vertrouwd is met de Belgische Archieven, dat hij zijne krachten nog eens zal beproeven aan het vraagstuk, zooals het door Bakhuizen is gesteld.

De laatste in de rij is *Agge van Albada*. Het is hier niet te doen om den Staatsman, maar om den Evangeliebelijder. Behalve de brieven, door Dr. Friedländer uitgegeven, die ik reeds vermeldde, en eenige andere stukken, naar welke de auteur verwijst, had hij ook nog eene verzameling brieven ter zijner beschikking, van Albada zelven en van zijn zoon, die berusten in de bibliotheek van het Friesch genootschap, en waarvan het grootste deel nog niet gedrukt is. Met behulp hiervan gelukt het hem het beeld nog iets juister te teekenen van den eenige misschien onder onze landgenooten, die den naam van Schwenckfeldiaan mag dragen. Aan belangwekkende bijzonderheden, gewigtig zoowel voor de kennis van zijn persoon als voor die van den geest en de rigting van zijn tijd, ontbreekt het niet. Zijne verhouding tot Coornhert wordt hier nog eens in het licht gezet, en wij zijn er dankbaar voor, dat wij nog eens mogten lezen, op welk een waardigen toon mannen als Albada en Marnix van St. Aldegonde over zulk een ernstig punt als de gevoelens van Schwenckfeld, in hunne brieven van gedachten wisselden. Ook

krijgen wij een klaar berìgt van Albada's rigting en denkwijze. Al treedt het lievelingsdenkbeeld van Schwenckfeld, de verheerlijking van het vleesch van Christus, bij Albada niet zoo sterk op den voorgrond als bij anderen, het is toch een punt, dat hij tegenover Danaeus en Marnix met alle kracht tracht te verdedigen. Later treedt het meer bij hem op den achtergrond, en ofschoon Sepp regt heeft Albada te beklagen, die naar de verstandige en afdoende bedenkingen van Marnix niet luisterde en in de Christologie van Schwenckfeld verward bleef, heeft de weerlegging van Marnix toch misschien wel eenigen invloed op hem gehad. Voor andere kenmerkende gevoelens van zijn meester blijft hij ijveren met al zijn vermogen. Ook voor hem is het inwendig woord, door Christus in het binnenste der geloovigen gesproken, het alleen zaligmakend woord; het geschreven woord heeft slechts betrekkelijke waarde, en waar dat inwendig woord niet wordt vernomen, beteekenen Doop en Avondmaal en Prediking niets. Ook hij treedt met de stelling op, ‘dat de Magistraet eertijds tegen heur beropinge, niet alleen over de goederen en de lichaemen der ondersaeten, maer oock over heure zielen ende conscientien geheerschet hebben ende omdat geboden ende verboden hebben, tot nadeel ende injurie *Christi*, dien alleen deeze macht van Godt den Vader gegeven is in geloofssaeken ende die het verstandt des menschen te boven gaen.’ En is hij het met Schwenckfeld eens aangaande de houding, die aan de overheid tegenover de kerk betaamde, niet minder stemt hij met hem overeen als deze alle kerkelijke gemeenschap voor iets bloot uitwendigs houdt. De echte gemeente bestaat ook volgens hem uit allen, die de verschijning van Jezus hebben liefgehad, onverschillig of zij al dan niet zich schikken in eenig kerkelijk verband. Eenigheid des geestes alleen vormt den band tusschen allen, of zij Lutherschen en Zwinglianen, Papisten of Wederdoopers heeten. Een opzettelijk onderzoek wijdt de Schrijver aan de vraag, wat Albada gedaan heeft voor de verspreiding hier te lande van Schwenckfeld's geschriften, zoowel door ze te vertalen als door ze op nieuw te laten drukken.

Deze arbeid van den heer Sepp is in menig opzigt verdienstelijk. Bij het schetsen van het beeld dezer drie ‘Evangeliedienaren’ was het hem te doen, gelijk hij in zijne Voorrede schrijft, om in hunne werkzaamheid de onderscheidene wijzen te teekenen, waarop in de dienst van het Evangelie de ijver zich kan openbaren. ‘De Kerk

georganiseerd of nog in hare organisatie te volmaken, biedt *Taffin* het veld van zegenrijke bezigheid; *Overhaag* predikt het Woord, tijdig en ontijdig, waar hij eene gemeente van geloovigen vindt; *Albada*, van kerkelijke of gemeentelijke banden weinig heils wachtende, legt allen nadruk op de persoonlijke gemeenschap van den individu met den Heiland der wereld.' Indien wij dit in het oog houden, begrijpen wij waarom hij juist deze drie mannen koos en niet meer dan drie, en wordt de titel van zijn boek geregtvaardigd. En dat het boek geschreven is ook met het oog op onzen tijd, en dus de actualiteit niet mist, wordt openbaar als wij hem verder van Overhaag en Albada hooren verklaren, dat zij, naar zijne overtuiging, volkomen goed hebben begrepen, 'dat eene kerkelijke gemeenschap wezen kan en wezen moet de vrije vereeniging, niet van eensdenkenden, maar van eensgezinden, die, omdat en voor zoover zij in Jezus Christus leven, met elkander verbonden worden en verbonden blijven door den band des geloofs, niet door wetten, reglementen of voorschriften.' Misschien zou de opmerking niet zonder grond zijn, dat men om eensgezind te wezen, over sommige punten toch wel gelijk zal dienen te deuken, en dat de bedoeling van den schrijver wel eenige opheldering noodig had, indien zij voor dezen tijd dienst zal doen. Maar wij gaan liever voort met op eene andere goede eigenschap te wijzen, en die is de degelijkheid van zijn onderzoek. Een tal van zeldzame geschriften en onuitgegevene stukken is door hem geraadpleegd. Van alle zijden ontvangt hij kondschap, overal heeft hij zijne posten uitgezet, en geen moeite is hem te groot om achter het fijne van de zaak te komen. Om er slechts één voorbeeld van te noemen: 'het archief der Nederlandsche Hervormde kerk van Delft bezit van de hand van Taffin drie en vijftig door hem geheel geschreven en onderteekende brieven,' verhaalt hij ons, 'wier inzage en gebruik ons welwillend is toegestaan.' En nu laat hij er de mededeeling op volgen, dat hij, geholpen door den geoefenden blik van zijn vriend Dr. Schotel, een en vijftig van die brieven - twee waren reeds elders afgedrukt - letterlijk heeft overgeschreven, om over den inhoud een grondig oordeel te kunnen vellen. Geen wonder dat zulk eene wijze van zoeken hem op het spoor brengt van menige onbekende bijzonderheid. En in dit opzigt geeft vooral de tweede verhandeling hem aanspraak op onze erkentelijkheid. In denzelfden volzin zijner voorrede, waarin hij zich

gelukkig acht menige tot heden onbekende bijzonderheid in het licht geplaatst te hebben, verzekert hij ons, dat hij ‘met gelijke liefde’ het beeld der drie Evangeliedienaren heeft geteekend, en deze onpartijdigheid is eene laatste deugd van zijn werk. Dat hij ze bezit toont hij in zijn stuk over Taffin, wiens heftige uitvallen tegen de Doopsgezinden wel reeds door Brandt vergoelijkend ‘vonken van de hevigheid dier dagen’ worden genoemd, maar toch alligt het nakroost der ‘Wederdooperen’, tegen wier dwalingen Taffin zulke barre ‘onderwijsinghen’ liet uitgaan, tot een eenzijdig oordeel zouden kunnen verleiden.

De schaduwzijde van deze verhandelingen ligt, naar mijn inzien, in den vorm, dien ik niet gelukkig kan noemen. De schrijver wil, hetgeen te prijzen is, alles van zijn onderwerp weten, maar alles wat hij er van weet wil hij ook zeggen. Het gevolg hiervan is ten eerste, dat hij allerlei dingen ter sprake brengt, die eigenlijk bij zijn onderwerp niet behooren. Sommige gedeelten zien er uit, alsot het den Schrijver te doen was om een bibliografisch onderzoek in te stellen, en te midden van allerlei gissingen en resultaten, die betrekking hebben op verschillende drukken en uitgaven van een of ander geschrift, zouden wij haast vergeten, dat de auteur ons drie *Evangeliedienaren* zou teekenen. En deze zucht, om voor alles ook voor het onbeduidendste een plaatsje te zoeken, doet nog meer schade naar mij voorkomt. Sepp beijvert zich om te verhalen, en toch zit er geen gang in, en voor een goed deel komt dat van de hindernissen, die hij zelf op zijn pad werpt, en die hem beletten zich zoo gemakkelijk en geleidelijk te bewegen als hij blijkbaar wenscht, en zonder deze voetangels en klemmen ook zou kunnen. Maar dit belet mij niet in te stemmen met den lof, aan dezen arbeid in het *Athenaeum Belge*, gegeven door den heer Paul Fredericq: ‘Le livre de M. Sepp sera lu avec le plus vif intérêt par tous ceux qui, chez nous, s'occupent de l'histoire de notre héroïque XVIe siècle. C'est une oeuvre pleine de recherches nouvelles et l'auteur est tout à fait au courant de ce que nos spécialistes ont publié sur la matière.’

Utrecht.

Dr. J. HARTOG.

***Friedrich Carl von Savigny. Toespraak ter herdenking van den honderdsten jaardag zijner geboorte, gehouden den* 21*sten Februari* 1879 *door Mr. W. Modderman. Groningen, J.B. Wolters* 1879.**

De talrijke geschriften, verschenen bij gelegenheid van von Savigny's honderdsten geboortedag, toonen wel welk eene beteekenis het werken van dezen man voor de rechtswetenschap gehad heeft. Alle Duitsche universiteiten hebben toen gewedijverd om de herinnering aan hetgeen hij was en deed te vernieuwen, en ook buiten zijn vaderland heeft men dien dag gebruikt, om op zijne verdiensten te wijzen en zijne nagedachtenis te vieren. En men had er recht toe. Was hij het niet, die aan de beoefening des rechts eene nieuwe richting gaf, toen deze die het meest noodig had?

Toen in de tweede helft der vorige eeuw men het gebrekkige van den rechtstoestand gevoelde, verwachtte men herstelling en verbetering uitsluitend van den wetgever. Hij zou alles beter regelen, rechtseenheid en rechtszekerheid scheppen, alles naar een vast stelsel ordenen en inrichten en een nieuwen toestand in het leven roepen, waarin voor altijd alles volkomen en zeker zou zijn voorzien. Men verlangde wetboeken, zegt von Savigny, die door hunne volledigheid aan de rechtspleging eene mechanische zekerheid konden verschaffen, terwijl de rechter, van eigen oordeel ontheven, slechts tot de woordelijke toepassing beperkt zou zijn; tevens moesten die wetboeken zich vrijhouden van iedere historische eigenheid en in zuivere abstractie voor alle volken en tijden even bruikbaar zijn. En tot dit verlangen gaf het bestaan van talrijke en verschillende plaatselijke rechten, naast een gemeen recht, samengesteld uit eene vereeniging van Romeinsch recht met Germaansche, kanonieke en feudale beginselen, de gercede aanleiding, terwijl de rechtswetenschap, òf in een dor dogmatismus ontaard òf zich met de opbouwing van wijsgeerige rechtsstelsels bezighoudend, geen anderen weg wist aan te wijzen ter verbetering eener onbruikbare praktijk, dan het breken met het bestaande en het scheppen van een nieuwen toestand, zooals dit alleen de wetgever kan doen.

Het was in 1814, toen de Duitsche legers, die het vaderland bevrijd hadden van de vreemde overheersching, terugkeerden en

Duitschland tot een nieuw leven scheen te ontwaken, dat Thibaut onder veler goedkeuring den wensch uitsprak, het werk der bevrijding en de gehoopte cenheid des vaderlands te bevestigen door de invoering van een algemeen wetboek voor de Duitsche staten. Men zou hem en zijne medestanders onrecht doen, als men meende dat zij nog dezelfde verwachtingen van zulk eene wetgeving hadden, die men vroeger had gekoesterd. De ondervinding, in Pruissen, in Frankrijk en in Oostenrijk opgedaan, had die verwachtingen te zeer gelogenstraft, dan dat men die nog zou gevoed hebben, maar toch, men bleef nog van des wetgevers wijsheid vooral een beteren toestand hopen en in het breken met het verledene een eerste voorwaarde voor een nieuwe toekomst zien. Toen trad von Savigny hiertegen op en deelde in zijn bekend geschrift *vom Beruf unsrer Zeit* zijne beschouwingen mede over de beginselen, de methode en het doel der beoefening des rechts. Hij schiep daarin het program dier historische school, waarvan hij zelf de stichter en leider geworden is, en wees er tevens op, onder welke voorwaarden alleen men van de wetgeving verbetering der toestanden kon wachten. Uitgaande van de overtuiging, dat het recht niet door de willekeur eens wetgevers ontstaat, maar zijn oorsprong vindt in volksgewoonte en volksovertuiging, dat het door beoefening wordt ontwikkeld evenals de taal, en zoo overal door inwendige, stil werkende krachten wordt gevormd, wees hij er op, hoe het tegenwoordige slechts uit het verledene kan gekend en begrepen worden en hoe dus eene historische beoefening alleen leiden kan tot eene juiste en volledige kennis van het bestaande en deze weder de noodwendige voorwaarde is tot eene verbetering. In het volgend jaar, toen hij met Eichhorn en Göschen de uitgaaf van het *Zeitschrift für geschichtl. Rechtswissenschaft* begon, schreef hij over het doel van dit tijdschrift onder anderen: De historische school neemt aan, dat de inhoud des rechts door het geheele verleden der natie gegeven is, maar niet door willekeur, als zou die toevallig deze of een andere hebben kunnen zijn, dan die uit het diepste wezen der natie zelve en uit hare geschiedenis is voortgekomen. Daarom moet de werkzaamheid van ieder tijdvak daarop gericht zijn, om deze met noodwendigheid gegeven stof volkomen te kennen, te verjongen en frisch te bewaren. Daartoe zelf mede te werken en anderen op te wekken bleef zijn levensdoel, en waar hij zelf zich vooral met de bewerking van het Romeinsche

recht, in zijne geschiedenis en zijne beteekenis voor den tegenwoordigen tijd, bleef bezighouden, daar wees hij reeds terstond er op, hoe ook voor de historische beoefening van het vaderlandsche recht een nieuwe ijver noodig was. Juist hier liggen nog rijke schatten verborgen, zeide hij, en de uitkomst heeft dit woord bevestigd. Van dien tijd af dagteekent het historisch onderzoek ook op het gebied van het Germaansche recht en welke rijke vruchten heeft het niet reeds gedragen. Onder de door hem aangewezen richting heeft de rechtswetenschap, zegt de hoogleeraar Modderman te recht, een geheel ander karakter gekregen, een omkeer, waarvan de geschiedenis onzer wetenschap geen tweede voorbeeld weet aan te wijzen.

Dat het aan tegenspraak niet zou ontbreken, toen von Savigny met zijne beschouwingen optrad, was te voorzien. Men verweet hem volkomen ontstentenis van wijsgeerigen zin, men beschuldigde hem en zijn volgelingen van kleingeestige micrologie, men meende dat hij, al de aandacht wijdende aan het verleden, geen oog had voor de behoeften en eischen van het heden. Op die bestrijding wijst Modderman in zijn toespraak en volkomen waar is zijne opmerking: ‘wat er waars in gelegen is, is dikwijls alleen van toepassing op de overdrijving zijner volgelingen.’ Deze hebben zich misschien somtijds door hunne historische onderzoekingen te ver van het tegenwoordige laten afvoeren en er niet altijd aan gedacht dat de rechtswetenschap in de eerste plaats eene praktische wetenschap is, maar von Savigny zelf schreef reeds in 1814 van de oude Romeinsche juristen: Sie sollen nicht blos die Schule hüten, sondern wieder belebt worden, wir sollen uns in sie hinein lesen und denken, wie in andere mit Sinn gelesene Schriftsteller, sollen ihnen ihre Weise ablernen und so dahin kommen in ihrer Art uud von ihrem Standpunkte aus selbst zu erfinden und so ihre unterbrochne Arbeit in gewissem Sinne fortzusetzen. Daartoe is voorzeker grondige kennis der rechtsgeschiedenis noodig en de vaste gewoonte om ieder begrip en iedere bepaling terstond uit het historisch standpunt te beschouwen. Maar wie zoover gekomen is, die zal zich in staat voelen de latere juristische literatuur van de middeleeuwen tot op onzen tijd te beheerschen en te benuttigen, en zijn werk zal voor zijnen tijd niet onvruchtbaar zijn. Hij zelf had reeds in 1803, in zijne monographie over het bezitrecht, van zulk eene behandeling des Romeinschen rechts een voorbeeld gegeven. Daarin bewerkte hij een der moeielijkste onderwerpen met eene

helderheid en een meesterschap over inhoud en vorm, die nog altijd bewondering wekt en die nog meer te waardeeren is, als wij ons herinneren welk eene verwarring en duisternis er toen over dit onderwerp bij de vroegere schrijvers heerschten. Het waren de bronnen zelve, de uitspraken der oude juristen, waaruit hij zijne theorie ontwikkelde op eene wijze, die toonde, dat hij, volkomen in hun geest doorgedrongen, uit de kennis van het verleden niet alleen de kracht putte om zich boven de vooroordeelen van het heden te plaatsen, maar ook om daaruit voor dat heden helder licht te doen opgaan.

Van een anderen aard was von Savigny's Geschiedenis des Romeinschen rechts in de middeneeuwen, en toch welk een schat van kennis toont ons dit werk, dat een nieuw licht wierp op een zoo duister tijdvak. Men was nu eenmaal gewoon, Hugo merkte het reeds op, zich voor te stellen dat met den ondergang van het Romeinsche rijk in het westen, ook het Romeinsche recht daar was verdwenen, dat het eerst door Irnerius en zijn school uit zijn doodslaap was gewekt. Nu wees hij aan, hoe het in die landen die tot het Westersche rijk behoord hadden, was blijven gelden, hoe het daar beoefend was geworden en welken invloed het er had uitgeoefend.

Voor het eerst gaf hij ons daarin eene geschiedenis van de school der glossatoren, leidde ons in hunne gehoorzalen binnen, beschreef hunne werkzaamheid en de inrichtingen der scholen. Daarbij voegde hij eene letterkundige geschiedenis van de beoefening des Romeinschen rechts door de glossatoren en post-glossatoren, waarin hij hun leven, hun werken, hun verdiensten mededeelde, en zijn werk werd daardoor eene letterkundige geschiedenis van het recht gedurende de middeneeuwen. Zoo bestaat dit werk uit twee hoofdafdeelingen, waarvan de eerste het voortbestaan des rechts ten onderwerp heeft. Dit was onmogelijk geweest, als ook niet het volk was blijven voortleven, waarvoor dit recht was bestemd, merkt von Savigny aan, en daarom moest hij van den toestand der Romeinen in de toen gevestigde staten, van hun rechten en van de staatsinstellingen waaronder zij leefden uitgaan, maar sinds Irnerius werd de wetenschappelijke bearbeiding en mededeeling van dit recht door woord en schrift hoofdzaak en daardoor moest de andere hoofdafdeeling een literarisch-historisch karakter verkrijgen. Dit werk werd de grondslag voor de werken, die daarna de rechtsgeschiedenis der middeneeuwen behandelden, en zij die later op den door hem aangewezen weg voortgingen, hebben

ondervonden hoe hij ook hier door historisch onderzoek de dwalingen opgeruimd en de baan gewezen had, die alleen tot het beoogde doel leiden kon.

Naast dit groote en uitvoerige werk over een belangrijk deel der latere rechtsgeschiedenis staan de vele bijdragen, vooral over onderwerpen der oude romeinsche rechtsgeschiedenis, die in het Zeitschrift en in de werken der Berlijnsche akademie verschenen zijn en in de *Vermischte Schriften* zijn bijeengebracht. Zij toonen met hoeveel gemakkelijkheid hij ieder onderwerp wist te behandelen en licht te doen vallen, waar alles duister en onzeker scheen. Gij bewondert den man die u de getuigenissen der ouden voorlegt en u er op wijzend alles zoo duidelijk en klaar maakt, dat gij het alleen nog vreemd vindt, dat gij het niet vroeger ook gevonden hebt. Wel mogen later twijfelingen ontstaan zijn aan de resultaten zijns onderzoeks bij verschillende onderwerpen; wel mag men later zelfs door hernieuwd onderzoek het onhoudbare van sommige van von Savigny's meeningen hebben aangetoond, zijne methode van onderzoek blijft een voorbeeld ter navolging voor ieder, die zich met zulke onderzoekingen bezig houdt. Het is altijd die historische methode, die uit het vroegere het latere opheldert, den ontwikkelingsgang van ieder rechtsinstituut naspoort, de bronnen laat spreken, die in verband brengt met den geest, de begrippen en de voorstellingen van hunnen tijd en vrij van ieder vooroordeel, als van zelf tot de oplossing brengt van iedere vraag en van iedere moeielijkheid.

Die zelfde methode vinden wij terug in zijn laatste, groote werk, zijn *System des heutigen römischen Rechts*. ‘Het was niet,’ zegt Modderman volkomen juist, ‘een partijschrift in dienst der historische school, maar een geheel onbevooroordeeld, kritisch onderzoek naar de vraag, wat in het Romeinsche recht en in de bearbeiding van latere juristen moest worden beschouwd als verouderd en valsch, wat als van blijvende waarde. Hij toont zich daar geheel meester van de stof, hij behandelt ze met eene volkomene objectiviteit en gemakkelijkheid. Het schijnt de lang gerijpte vrucht van een geheel leven. Overal een meesterlijke stijl, een taal klaar en doorschijnend als helder bronwater.’ Zijn standpunt bij de bewerking wijst von Savigny zelf aan als hij schrijft: Die geschichtliche Ansicht der Rechtswissenschaft wird völlig verkannt und entstellt, wenn sic häufig so aufgefasst wird, als werde in ihr die aus der Vergangen-

heit hervorgegangene Rechtsbildung als ein höchstes aufgestellt, welchem die unveränderte Herrschaft über Gegenwart und Zukunft erhalten werden müsse. Vielmehr besteht das Wesen derselben in der gleichmässigen Anerkennung des Werthes und der selbstständigkeit jedes Zeitalters, und sie legt nur darauf das höchste Gewicht dass der lebendige Zusammenhang erkannt werde, welcher die Gegenwart an die Vergangenheit knüpft und ohne dessen Kenntniss wir von dem Rechtszustand der Gegenwart nur die äussere Erscheinung wahrnehmen, nicht das innere Wesen begreifen. Zij streeft er naar om datgene, wat in onzen geheelen rechtstoestand waarlijk van romeinschen oorsprong is, aan te wijzen en vast te stellen, opdat wij er niet onbewust door beheerscht worden, maar dan ook om te herkennen en aan te wijzen wat in den kring dezer romeinsche elementen van ons rechtsbewustzijn inderdaad verouderd en verstorven is, en daardoor een ruimer plaats te scheppen voor de ontwikkeling en den invloed der nog levenskrachtige en vruchtbare elementen. Uit dit standpunt heeft hij met groote vrijheid, zonder zich door bewondering of voorliefde voor het Romeinsche recht te laten misleiden, het bewerkt en daarbij niet alleen het verleden der rechtsinstellingen, maar ook de innerlijke motieven en practische gronden harer ontwikkeling aangewezen. Hij mocht dit werk niet voleindigen. Slechts het algemeene deel werkte hij af en begon de leer der verbintenissen; verder zijn taak voort te zetten verhinderde hem zijn leeftijd en afnemende werkkracht. Hij had zijn doel bereikt, meer nog wellicht door zijn onderwijs, vijftig jaren voortgezet, dan door zijne schriften. Zijn deze voor wie hem niet hoorden, de spiegel, waarin wij het beeld van 's mans werkzaamheid zien. Welk een invloed zijne voordrachten uitoefenden getuigt de lange reeks van leerlingen die, door hem gevormd, straks zijne voetstappen drukten en in dankbare vereering den door hem aangewezen weg vervolgden.

De nieuwe richting door hem aan de beoefening der rechts gegeven, zoowel door zijn schriften als door zijn onderwijs, heeft gezegevierd over de vooroordeelen en over de bekrompenheid, die haar hadden bestreden, zij heeft nieuw licht doen opgaan over ieder gebied der rechtswetenschap, een juistere kennis van den tegenwoordigen rechtstoestand geschonken. Hierin ligt de groote verdienste, de ware beteekenis van de werkzaamheid van von Savigny. Het zijn minder

de resultaten van zijne onderzoekingen, dan de weg waarlangs hij die verkreeg, de methode die hij daarbij volgde, de beginselen waarvan hij daarbij uitging, die hem een recht op de bewondering en vereering des nakomelings hebben gegeven, en waardoor hij opwekkend en leidend op zoovelen heeft gewerkt en blijft werken. Daarom strekte zijn invloed, werkte zijn voorbeeld veel verder dan de bewerking des Romeinschen rechts, al had hij zelf dit voorval als het onderwerp zijner werkzaamheid gekozen, want in zijne bewerking daarvan wees hij aan hoe ieder onderwerp behandeld moest worden, uit welk oogpunt het recht zelf en iedere rechtsinstelling moest worden beschouwd, hoe alleen de geschiedenis van het verledene licht werpt op het tegenwoordige, en het recht met en uit het volk geboren en daarin ontwikkeld, in de eerste plaats uit het volksleven is te verklaren. Het was daarom niet alleen voor Duitschland dat zijne methode vruchten droeg, overal deed zij haar invloed gevoelen, gaf zij aan de rechtsbeoefening eene historische richting, en is hij voor de wetenschap de vertegenwoordiger van een nieuw tijdvak geworden.

En toch was von Savigny - hoe kon het anders? - een man van zijn tijd. Reeds vóór hem hadden anderen het gevoeld, dat de beoefening der rechts dreigde onvruchtbaar te worden en de scheiding tusschen wetenschap en practijk al grooter en grooter werd. Reeds waren Hugo en anderen begonnen de waarde der rechtsgeschiedenis voor de kennis des rechts aan te wijzen en haar weder in eere te brengen, en dankbaar heeft von Savigny den invloed erkend, dien zijn leermeester Weiss op de richting zijner studiën heeft geoefend. Er was in Duitschland en elders, onder de al het vroegere omverwerpende, alles nieuw makende, met het verleden brekende Fransche revolutie en alles wat daarop en daaruit gevolgd is, een nieuwe ijver voor historisch onderzoek ontwaakt, die niet langer tevreden met de traditioneele overlevering, met de gezag hebbende voorstelling, vrij en onafhankelijk uit de bronnen zelve het verleden der volken in zijn ware licht wilde kennen en voorstellen. Ik wil slechts Niebühr noemen, den vriend van von Savigny, om te herinneren hoe ook de richting, door hem aan de rechtswetenschap gegeven, samenhing met die algemeene belangstelling, die voor ieder historisch onderzoek was ontstaan, en met de waarde die er aan werd gehecht. Was niet reeds in ons vaderland, misschien zelfs meer

en vroeger dan elders, in de school van van der Keessel, van Kluit, van Bondam en van Pestel de aanvang gemaakt en het voorbeeld gegeven van eene historische beoefening ook des rechts en de waarde gevoeld van de juiste kennis der vroegere toestanden tot verklaring der latere? Er openbaarde zich allerwege een drang naar historische kennis, een behoefte aan geschiedkundig onderzoek, en aan dezen kon von Savigny niet vreemd blijven, in dezen vond zijne richting haar oorsprong en steun. Maar wat hem kenmerkte, wat hem tot den stichter en leider der historische rechtsschool maakte, was, dat hij wat anderen gevoelden en zochten, helder en klaar in schoonen vorm, uitsprak en formuleerde, dat hij tot eene theorie maakte wat bij anderen slechts een behandelen was, dat hij uit den aard en de wording des rechts de noodwendigheid en vruchtbaarheid der historische methode, ook tot verbetering van den toestand, aanwees en die zelf op zulk eene voortreffelijke wijze bij zijn onderwijs en in zijne schriften toepaste en volgde, dat hij haar algemeene erkenning en waardeering verzekerde. Wel was er reden voor om zijn geboorte-jubileum te vieren en de hoogleeraar Modderman verdient voor zijne schoone toespraak den dank van allen, die von Savigny leerden hoogschatten en waardeeren.

DE GEER.

Engelsche en Hollandsche vrijhandelsplannen.

Voor hen, die, in hunne jeugd, de afschaffing der Engelsche koren- en scheepvaartwetten als de zegepraal der economische wetenschap hebben begroet, moet de hedendaagsche handelspolitiek van Duitschland een bittere teleurstelling zijn. In elk geval hebben de maatregelen van den Duitschen rijkskanselier de aandacht van gansch Europa weder bepaald bij economische vraagstukken. Wat de ervaring van vroeger eeuwen leert, komt daarbij in ons land, voor de Duitschers der zeventiende eeuw - naar het oordeel hunner hedendaagsche geleerden[1] - het klassieke land der staathuishoudkundige praktijk en wetgeving, als van zelf in herinnering. Gelooft men niet aan de deugdelijkheid van Bismarcks geneesmiddel, ziet men er slechts een tijdelijk redmdidel in, met een bepaald staatkundig doel; een kunstmatige verplaatsing van druk, waarbij het gejuich van hen die er door gebaat worden aanvankelijk in staat zal zijn de klachten der benadeelden te overstemmen; het is dan een verblijdende gedachte, hoe, onder soortgelijke omstandigheden, in ons vaderland, voor bijna 130 jaren, door een vorst uit het huis van Oranje naar gansch andere middelen tot herstel van een kwijnend land werd omgezien. Daarbij dringt zich, bij de droevige slagen die ons vorstelijk stamhuis in dit jaar troffen, onwillekeurig de herinnering aan Willem IV aan ons op. Op hem, als eenig vertegenwoordiger van zijn geslacht, was jaren lang

1 Men herinnere zich slechts de prijsvraag in 1859 door de fürstlich Jablonowskische Gesellschaft te Leipzig uitgeschreven. Während des 17 Jahrhunderts gilt bei Deutschen wie Franzosen und Engländern fast allgemein Holland als das klassische land der volkwirthschaftlichen Praxis und Gesetzgebung. Die Gesellschaft wünschet desshalb: eine quellenmassige Darstellung der national ökonomischen Litteratur in Holland bis zum Anfange des 18^{en} Jahrhunderts. Er kwam, zooals bekend is, slechts één antwoord, van E. Laspeyres, dat bekroond is.

de hoop gevestigd van allen, aan wie de naam van Oranje dierbaar was. En de belangelooze ijver en warme belangstelling in handel en nijverheid van den voorlaatsten stadhouder roepen ons als van zelf het beeld voor oogen van den edelen vorst, in wien de natie die zelfde hoedanigheden zoo hoog waardeerde, wiens gemis zij - ook al is de rouw over zijn dood alweder door nieuwen rouw vervangen - nog zoo diep betreurt.

Op den 18^{den} November van het jaar 1732 stapte de eenentwintigjarige Willem IV, aan den steiger van den Londensche Tower, uit het koninklijk jacht dat hem te Greenwich had afgehaald. Behalve de Hollandsche edellieden zijner omgeving, maakte ook Horace Walpole deel uit van zijn gevolg. Hofkoetsen stonden aan den uitgang van den Tower gereed, die het aanzienlijk gezelschap naar Somersethouse brachten, te midden eener jubelende menigte. In de straten die de stoet doorreed verdrongen zich de Londensche burgers. Zij begroetten in den Prins van Oranje den aanstaanden bruidegom van de oudste dochter huns konings. Men zag dit huwelijk over het algemeen met ingenomenheid. Ieder Protestansch Engelschman toch had de woorden toegejuicht, waarmede de Lords de boodschap des konings die hun het aanstaand huwelijk aankondigde, beantwoord hadden. ‘De onderscheiding,’ zoo heette het in dit antwoord, ‘die Uwe Majesteit aan den Prins van Oranje bewijst, is een zeker bewijs van uwe onwrikbare voornemens om de vrijheden van uwe onderdanen die uw koninklijke voorganger Willem III zoo gelukkig hersteld heeft, te handhaven.’ En inderdaad voor de Protestantsche erfopvolging kon geen zekerder waarborg gegeven worden dan eene verbintenis met het huis van Oranje.

Maar de algemeene blijdschap week welhaast voor tijdelijke teleurstelling. De voltrekking van het vorstelijk huwelijk was vastgesteld op den 23^{den} November. Den dag te voren evenwel werd de Prins van Oranje, terwijl hij in de Hollandsche kerk in Austin Friars onder het gehoor van den predikant Bracht zat plotseling door een ongesteldheid overvallen, die hem dwong het bedehuis te verlaten, De geneesheeren, ijlings ontboden, zagen welhaast in dat, wat men gemeend had een aandoening

van voorbijgaanden aard te zijn, het begin was eener vrij ernstige ziekte. Het huwelijk moest voor onbepaalden tijd worden uitgesteld. Eerst den 25sten Maart werd het voltrokken. Het geduld der Engelsche natie mocht op de proef worden gesteld, voor den jongen vorst was dit tijdsverloop een ongezochte gelegenheid om Engeland beter te leeren kennen, om op de hoogte te komen van den staatkundigen en maatschappelijken toestand van het rijk van zijn aanstaanden schoonvader. Eerst vertoefde hij eenigen tijd te Bath, waar de heilzame invloed der baden zijne gezondheid herstelde: daarna bezocht hij onder anderen nog Oxford dat zich haastte hem den dokterstitel te verleenen. In Londen teruggekeerd, zocht en vond hij nog de gelegenheid om met de voornaamste staatslieden en geleerden van Groot-Brittanje in aanraking te komen.

Voor niemand was het huwelijk van den Prins een meer welkome gebeurtenis geweest dan voor Engelands eersten minister Robert Walpole. Toen hij den 19den Mei de aanstaande echtverbintenis, namens den koning, aan het Parlement mededeelde, gaf de vreugde over dit bericht voor het eerst eenige afleiding aan den zwaren storm die over het hoofd van den minister in het Parlement en in het land was heengevaren. Het geschreeuw van oproerige volksoploopen tegen Walpole was ter nauwernood verstomd; de vreugdevuren waarin zijn beeltenis tot asch verbrand was, smeulden nog. Toch was de maatregel, waartegen deze gansche beweging ontstaan was, een der weinige die de nakomelingschap in den beginselloozen staatsman zal blijven prijzen. Robert Walpole behoort tot de belangwekkendste, schoon niet tot de aantrekkelijkste figuren uit de geschiedenis van Engeland. Hij is niet het eenige voorbeeld hoe iemand, met volslagen gemis van zedelijke beginselen en overtuigingen, jaren lang het vertrouwen kan genieten van de vertegenwoordigers eener groote natie. Koel, berekenend, afkeerig van studie en theoriën, maar begaafd met een buitengewoon juisten blik op personen en zaken, zag zijn helder oordeel en nuchter verstand in de duur gekochte eer, om als scheidsrechter op het vasteland van Europa op te treden, voor Engeland geen heil. Zijn scherpzinnige geest hield zich liever bezig met financiëele en economische vraagstukken, met maatregelen, die de rijksmiddelen konden versterken en de bronnen van volkswelvaart rijker doen vloeien. Een verlaging der grondbelasting had zijn invloed in het schier

uitsluitend uit grondeigenaars bestaande Parlement bevestigd en uitgebreid. Dit gaf hem moed tot het voorstellen van den zoogenoemden Excise Bill, een wetsontwerp schijnbaar van zeer eenvoudigen aard. Het strekte om de invoerrechten op wijn en tabak af te schaffen en daarvoor een accijns te heffen van diezelfde voorwerpen. Wat tot nog toe door den koopman, bij het invoeren dier goederen in Engeland, betaald werd, zou in het vervolg van den handelaar, bij den verkoop der waren aan zijne klanten, gevorderd worden.

Walpole had volkomen juist ingezien, dat het in Engeland geldende stelsel van inkomende rechten in verschillende opzichten nadeelig werkte voor den handel. Wie in Engeland bij voorbeeld tabak invoerde, moest beginnen met een zeer hoog recht te betalen; werd de tabak later weer naar het buitenland uitgevoerd, dan kon hij tegen behoorlijk bewijs, dat die uitvoer werkelijk geschied was, zijne betaalde belasting terugkrijgen. Liet men nu den invoer van tabak vrij, in dier voege, dat ieder koopman, zonder betaling van eenig recht, die kon opslaan in daartoe aangewezen pakhuizen, en eerst, wanneer een hoeveelheid tabak uit dit pakhuis aan den kleinhandelaar werd afgeleverd, voor die hoeveelheid belastingschuldig werd, dan bereikte men een dubbel voordeel. Vooreerst werd een scherper toezicht op de sluikers mogelijk, omdat de tabak alleen uit bepaalde magazijnen mocht geleverd worden, 't geen den eerlijken handel zeer bevoordeelde. Daarenboven werd deze door de opheffing van kostbare en lastige bemoeiingen gebaat. Een Engelsch koopman moest thans maar al te dikwijls, bij ontvangst van groote ladingen tabak, dadelijk een deel van den ontvangen voorraad op onvoordeelige voorwaarden verkoopen of beleenen, om zoodoende de hooge belasting te kunnen betalen. Met de aflevering naar het buitenland haastte hij zich gewoonlijk, zoodra er slechts eenig voordeel te behalen viel, zonder waarschijnlijke verhooging van prijs te durven afwachten, want elke dag vergrootte zijn renteverlies over de betaalde belasting die hij eerst bij den uitvoer terug kon erlangen.

Met zijne uitgebreide handelsbetrekkingen en bloeiende volksplantingen, beschermd door de grootste oorlogsvloot van Europa, was Engeland voor den handel tusschen Europa en de overige werelddeelen beter geschikt dan eenig ander land. Alles weg te nemen wat dien handel kon belemmeren, alles te bevorderen wat strekken kon om Londen tot de wereldmarkt voor vreemde

waren te maken, was, volgens Walpole's juiste meening, de eisch eener verstandige staatkunde.

Het lag dan ook zonder twijfel in zijn plan om, zoo de voorgestelde bepalingen omtrent den wijn en de tabak door het Parlement werden goedgekeurd, hetzelfde stelsel van lieverlede op alle andere koopwaren toe te passen. Zijn einddoel was - zooals hij zelf in het parlement zeide - om van Londen een vrijhaven en derhalve de markt der gansche wereld te maken.

Maar hij kwam met zijn wetsontwerp in botsing met de economische begrippen, of liever vooroordeelen, van zijne tijdgenooten. Zij waren vrij algemeen de meening toegedaan, dat elke belasting ten slotte alleen drukt op het grondbezit. Locke en Davenant hadden die meening in Engeland verdedigd; in Frankrijk zoude zij welhaast de grondslag worden van een geheel nieuw staathuishoudkundig stelsel. David Hume merkte zeer scherpzinnig op, dat het bestaan van deze opvatting, schoon naar zijn inzien volkomen onjuist, een geluk was voor Engeland. Het parlement toch - schier uitsluitend uit grondeigenaars bestaande - werd er door teruggehouden om den handel of de nijverheid door lasten te drukken. Zij toch, die niet voor onvermijdelijke gevolgtrekkingen terugdeinsden, moesten wel de stelling beamen, door een lid van het House of Commons (Wyndham) verdedigd, dat grondbelasting, als eenige belasting, voor de grondeigenaars zelve het voordeeligst was. De meerdere onkosten aan de heffing der overige belastingen verbonden, die toch ten slotte door het grondbezit werden gedragen, won men langs dien weg uit. Vooral met het oog op de accijnsen was men vrij algemeen van de juistheid dezer bewering overtuigd. Wat toch had de ondervinding in Engeland onlangs geleerd? De invoering van een accijns op het mout had den prijs van het bier niet verhoogd, maar was door een daling der gerstprijzen gevolgd.

Maar naast deze wetenschappelijke bezwaren van het studeervertrek, weerklonken op markten en straten, in winkels en koffiehuizen, nog gansch andere. De accijnsbelasting, onder Karel I het eerst ingevoerd, door Karel II en Willem III bij hunne troonsbeklimming verminderd, om evenwel van lieverlede weder te worden uitgebreid, was de meest gehate belasting van alle die in Engeland geheven werden. Het woord accijns, zegt Blackstone, is ten allen tijde een hatelijk woord geweest voor het Engelsche volk, en in een zuiver wetenschappelijk werk,

als het groote woordenboek der Engelsche taal van den beroemden Johnston, lezen wij, als omschrijving van het woord *excise*, a hatefull tax. Het denkbeeld alleen, dat die belasting uitgebreid zou worden, wekte de verontwaardiging op van duizenden, die evenmin de wezenlijke strekking van het wetsontwerp doorgrondden als zij de gevolgen er van konden voorzien.

Daarbij kwam nog de bedekte, maar niet minder hevige tegenstand van hen, die de inkomende reehten wilden behouden, omdat zij die door allerlei kunstgrepen wisten te ontduiken. Met het smokkelen van tabak vooral werden destijds schatten verdiend.

De voorgestelde nieuwe regeling der tabaksbelasting - zoo schreeuwden de smokkelaars - was slechts de eerste stap om alle goederen aan accijns te onderwerpen. Door de verspreiding van dergelijke geruchten in pamfletten en dagbladen wist men de menigte op te winden. Spotprenten en schimpliederen verschenen in menigte. Walpole werd voorgesteld, in zijne koets getrokken door een draak (de accijns), die, terwijl hij alles verslond, uit een zijner vele koppen een regen van goudstukken in den schoot van den Minister nederwierp.

Het onderschrift luidde:

See this dragon Excise,
Has ten thousand eyes,
And five thousand mouths to devour us;
A sting and sharp claws,
With wide gaping jaws,
And a belly as big as a storehouse.

Met tabak en wijn zou hij zich niet tevreden laten stellen.

Grant these and the glutton
Will roar out for mutton,
Your beef, bread and bacon to boot;
Your goose, pig and pullet
He'll thrust down his gullet
Whilst the labourer munches a root.

Bij dien opgewonden toestand der gemoederen kwam het wetsontwerp bij het Lager Huis in behandeling. Walpole verdedigde zijn plannen met buitengewoon talent. Maar zijne staatkundige tegenstanders, aangemoedigd door den storm die van alle hoeken van het land kwam opzetten, beproefden

het onmogelijke om de wet te doen vallen. In het Parlementsgebouw hadden zij hunne beste talenten, Pulteney, Wyndham, Barnard en anderen, in het vuur, die, waar degelijke bewijsvoeringen te kort schoten, tot spotternij en verdachtmaking hunne toevlucht namen. Daarbuiten wisten zij een tierende volksmenigte samengepakt te houden, die zelfs den minister, toen hij het gebouw verliet, te lijf ging. Zij was te meer op hem verbitterd omdat hij de overwinning had behaald. Met 266 tegen 205 stemmen werd, bij de eerste lezing, het wetsontwerp goedgekeurd.

Maar het kabaal werd hoe langer hoe grooter. Verzoekschriften tegen de wet kwamen uit alle Engelsche steden in. De toon der dagbladen en schotschriften werd oproerig. Koning George II werd bij Philips van Spanje, Walpole bij Granvelle, de accijnswet bij de inquisitie vergeleken. Walpole had in zijne redevoering in het Parlement de opgezweepte scharen op straat, wier geschreeuw tot in de vergaderzaal doordrong, ‘sturdy beggars’ genoemd. Welnu, zeide men, het waren ook bedelaars (geuzen) geweest, die den Spaanschen koning, toen hij onrechtvaardige wetten wilde invoeren, zijn gezag over de vereenigde provinciën met geweld hadden ontnomen.

Onder die omstandigheden riep Walpole zijne staatkundige vrienden bijeen en vroeg hunne voorlichting. De meerderheid drong aan op doorzetten. Nadat elk zijne meening gezegd had, nam hij zelf het woord. Al het gebeurde had zijn geloof aan het doeltreffende van zijn stelsel niet doen wankelen; niets kon voor Engelands handel voordeeliger zijn dan de voorgestelde wet; maar toch achtte hij het plicht om voor den algemeenen tegenstand der bevolking te bukken. Hij zag geen mogelijkheid om de wet in te voeren zonder hulp der troepen, en belastingen invoeren ten koste van het bloed der natie, was iets, dat hij als minister nooit zou doen. Toen derhalve de tweede lezing den 11^{den} April moest plaats hebben, vroeg Walpole twee maanden uitstel. Dit verzoek, dat met een intrekking gelijk stond, voldeed de tegenpartij van den minister in het Parlement die op een verwerping hoopte, slechts ten deele, maar werd in Londen en in het geheele land met de meest luidruchtige vreugdebedrijven begroet.

Zoo leed het groote plan van den schranderen staatsman schipbreuk. Maar nog was het geslacht dat dezen strijd had medegemaakt niet voorbijgegaan, of zijne nagedachtenis was reeds

gewroken. Pitt (Lord Chattam), die als jong lid van het Parlement tegen de accijnswet gestemd had, verklaarde, jaren na Walpole's dood, in het Parlement, dat die stem voor hem een reden van zelfverwijt was en voegde aan zijne medeleden, die deze uiting met gelach begroetten, scherp toe: ‘Ik laat het lachen over aan hen, die zich schamen om hunne dwalingen te erkennen.’

Alle Engelsche staathuishoudkundigen, Adam Smith aan het hoofd, hebben dan ook in later jaren de juistheid van Walpole's inzichten erkend. Zij is trouwens in Engeland proefondervindelijk bewezen. Meer dan een halve eeuw was echter noodig om aan de voor elk deskundige tastbare waarheid de zegepraal over het ingeworteld vooroordeel der Engelsche natie te verschaffen.

De voor- en nadeelen der accijnswet zal Willem IV, toen hij, kort nadat dit alles was voorgevallen, in Engeland vertoefde, ongetwijfeld hebben hooren bespreken. Licht zweefde er hem nog iets van door het hoofd, toen hij zelf, achttien jaren later, op middelen tot herstel van onzen handel zon. In elk geval de stelling van Walpole, dat Londen als vrijhaven den ganschen wereldhandel tot zich zou kunnen trekken, omhelsde ook hij met betrekking tot het land dat hem tot hoofd had uitgeroepen.

Zijne eerzucht, die zijn, naar het uiterlijk zoo gelukkig leven verbitterd had, was eindelijk bevredigd. De wolk die zijne jongelingsjaren had beneveld, was voor een onverwachte zon van voorspoed geweken. De zoo vurig begeerde stadhouderlijke waardigheid was zijn deel geworden. Zij bracht met hare lusten ook hare lasten. Een ongelukkige oorlog moest beëindigd, een ledige schatkist gevuld, een ontevreden bevolking tot rust worden gebracht. De werkzame geest van den Prins deinsde evenwel voor deze moeielijke taak niet terug. Hij brandde van begeerte om aan de natie te toonen dat de herleving van het stadhouderschap ook de herleving van den ouden bloei zou ten gevolge hebben. Grooter zegepraal op zijne staatkundige tegenpartij was niet te behalen. Geen wonder dat de opbeuring van den zinkenden handel een der eerste zaken was die hem bezig hield. En bij de veranderingen in het belastingwezen, die de omstandigheden noodzakelijk hadden gemaakt, was het uitgangspunt voor ingrijpende fiscale en economische hervormingen als van zelf gevonden.

Den 21sten Augustus 1751 verscheen de Prins in de ver-

gadering der Staten-Generaal. Reeds gedurende geruimen tijd, zoo verklaarde hij aan Hunne Hoog Mogenden, had hij met ervaren kooplieden beraadslaagd over de beste middelen tot herstel van den koophandel. De vrucht dier beraadslagingen, in den vorm eener verhandeling aangeboden, wenschte hij thans aan het oordeel der Staten-Generaal te onderwerpen. De in die verhandeling voorgestelde maatregelen waren zijns inziens de eenige middelen om den handel te doen herleven.

Wie deze verhandeling gesteld heeft is niet met zekerheid te bepalen. Dat de raadpensionaris Steyn er de hand in gehad heeft, is waarschijnlijk. Ook 's Prinsen geheimraad de Larrey heeft aan de voorbereidende werkzaamheden deel genomen. Onder de Amsterdamsche kooplieden, wier voorlichting gevraagd is, vinden wij Hope en Marcelis vermeld.

De vragen die de Stadhouder aan de kooplieden had gesteld en welker beantwoording de kern der verhandeling was, luidden als volgt: Welke is de tegenwoordige toestand van den handel? Zoo die verminderd en vervallen is, door welke schikkingen en middelen zou hij kunnen worden opgebeurd?

Wat de eerste vraag betreft, slechts zeer enkelen waren van oordeel dat de handel niet vervallen was. De algemeene malaise, de mindere welvaart, het verdwijnen der groote fortuinen konden zij moeielijk wegredeneeren. Dezelfde winsten van vroeger - zoo beweerden zij echter - werden nog behaald; het eenig verschil was dat zij over een grooter aantal personen verdeeld werden. De behoeften waren daarbij grooter geworden, de handelstand leefde op ruimer voet dan vroeger. Niet de inkomsten waren verminderd, de verteringen waren hooger geworden; vandaar de klachten. Was toch de opbrengst der in- en uitgaande rechten verminderd? In geene deele; zij was eer vermeerderd.

De groote meerderheid der kooplieden was evenwel van een gansch ander gevoelen. De vermeerderde opbrengst der uitgaande rechten, gedurende enkele jaren, was een voorbijgaand verschijnsel geweest, maar die der inkomende rechten werd door hen juist als een bewijs van achteruitgang aangevoerd. Als onvoorwaardelijke aanhangers der leer van de handelsbalans, waarschuwden zij tegen een bewering die regelrecht tegen hunne overtuiging indruischte. Immers de Engelsche schrijvers hadden reeds, sinds meer dan honderd jaren, geleerd dat de uitvoerhandel de eenig nuttige en voor een land voordeelige handel was; de invoerhandel daarentegen eer schadelijk dan voordeelig werkte.

Afgezien van de juistheid dezer stelling zullen zij, die meenden dat de handel inderdaad achteruitging, toch wel de waarheid aan hunne zijde hebben gehad. Uit de cijfers kon dit feit evenwel moeielijk bewezen worden. Een statistiek der handelsbeweging, zoo als die in andere landen, schoon vrij onvolledig, werd opgemaakt, had men in de republiek niet. De registers der Admiraliteiten, die de voornaamste bron voor dergelijke statistiek moesten zijn, waren niet behoorlijk bijgehouden. Maar het verval van den handel kon, zonder beroep op cijfers, gemakkelijk bewezen worden. De Admiraliteitscolleges, die uit den aard der zaak het best op de hoogte waren, hadden het in hunne missive aan de Staten-Generaal van 1 Junij 1745 openlijk erkend. Zij hadden er van gesproken als van een zaak waarover iedereen het eens was. Men behoefde dan ook slechts even in zijne omgeving rond te zien om tal van luidsprekende verschijnselen waar te nemen.

Dat er thans in Amsterdam huizen ledig stonden, die voor vijf en twintig jaren bloeiende neringen hadden geherbergd, wist ieder Amsterdammer. Het kon evenmin ontkend worden, dat de markt van indigo en andere verwstoffen te Amsterdam in korte jaren geheel te niet was gegaan. Van de suiker, koffie en indigo uit Bordeaux en Nantes uitgevoerd, gingen vroeger drie vierden naar Holland, om vandaar naar Duitschland en elders verzonden te worden. De fransche staten van uitvoer over 1750 en 1751 toonden aan dat de verhouding thans omgekeerd was. Drie vierden gingen naar Hamburg, één vierde naar de republiek. Hoe merkbaar was de handel met de Levant niet aan het afnemen, en waren de Hollandsche handelshuizen in Spanje, vroeger zoo talrijk, niet alle verdwenen? Wie zag nog hennep, vlas en andere Oostzee-waren in Amsterdam? Zij gingen alle langs onze kusten, van de Oost-zee naar de Middellandsche zee, zonder de oude stapelplaats aan te doen. De nijverheid volgde den handel in zijn achteruitgang. De katoendrukkerijen, raffinaderijen en andere fabrieken, onlangs in de Oostenrijksche Nederlanden en te Bremen opgericht, verheugden zich in een bloei, die slechts ten koste der Hollandsche nijverheid kon verkregen zijn.

Van vele dier verschijnselen van achteruitgang viel het niet te ontkennen dat zij de noodzakelijke gevolgen der veranderde omstandigheden waren. Om ons bij een enkel onderdeel te bepalen, de hennephandel was voorheen in Amsterdam zoo aan-

zienlijk, dat er dikwijls door een koopman posten van een tonne gouds werden omgezet, terwijl thans de geheele voorraad hennep, in Amsterdam aanwezig, nog geen honderd duizend guldens waard was. De touwslagerijen te Gouda en elders waren dan ook sterk aan het kwijnen. Maar wanneer men nu hierbij wist dat de kooplieden te Bayonne en te Nantes den hennep, dien zij vroeger te Amsterdam kochten, thans dadelijk van de Oostzeehavens ontboden, dat vroeger zelfs het touwwerk voor Denemarken alhier werd vervaardigd en geleverd, terwijl thans de touwslagerij in Denemarken en te Hamburg op grooten voet werd uitgeoefend, dan moest toch ook worden toegegeven, dat hieraan met den besten wil der wereld niets te verhelpen viel. Terecht werd dan ook als een der oorzaken van den voormaligen bloei van den handel opgegeven: ‘dat op een tijd, dat men in de republiek de beste en verstandigste maximes adopteerde om den koophandel te doen bloeien, men dezelve in de meeste andere landen negligeerde.’ De toestanden waren veranderd; in de naburige rijken had het voorbeeld van Holland tot navolging geprikkeld; de gevolgen van dit alles konden niet uitblijven. Wat viel er thans te doen? - De takken van handel en nijverheid te laten varen, die uithoofde der veranderde omstandigheden geen levensvatbaarheid meer hadden, en alle krachten aan te wenden om dat te behouden, wat werkelijk voordeel beloofde, was voorzeker de aangewezen weg. Maar het zeer verklaarbaar verschijnsel deed zich voor, dat ook bij de kooplieden van 1751 te veel neiging bestond om zoo mogelijk datgene in leven te houden, wat eigenlijk niet dan tot eigen nadeel kon behouden blijven.

Toch hadden zij gelijk in hunne eenstemmige meening, dat verlaging of afschaffing der inkomende en uitgaande rechten het meest doeltreffende middel tot verlevendiging van den handel was. Volkomen herstel van vroegere toestanden was er echter niet van te wachten. Ons land, Amsterdam in het bijzonder, mocht vroeger het middenpunt zijn geweest van een groot deel van het wereldverkeer, in dien zin dat de verschillende Europeesche natiën daar hunne koopwaren brachten en er de koopwaren van andere kwamen halen, het feit, dat die handel thans meer en meer verliep en voor een direkten handel tusschen voortbrengers en verbruikers plaats maakte, was niet alleen daaraan toe te schrijven, dat men de hooge lasten in de republiek moede was. De Franschen en Spanjaarden, om bij den hennep te blijven, zouden, al hief de republiek geen cent meer van die

koopwaar, nu zij eenmaal in rechtstreeksche betrekking stonden met de Oostzee-havens, toch niet weder naar Amsterdam terugkeeren. Het tegenhouden van verder verval was echter in de gegeven omstandigheden reeds vooruitgang.

Omtrent de wijze waarop deze verlaging van lasten moest ingericht worden, heerschte groote verdeeldheid van meening. Sommigen stelden voor een ‘vrijen transit’, zooals zij het noemden, een vrijen in- en uitvoer van alle goederen die alleen doorgevoerd werden. Anderen meenden dat het voldoende zou zijn, het in 1725 vastgestelde tarief van in- en uitgaande rechten aan eene grondige herziening te onderwerpen. Weder anderen wilden veel verder gaan en alle in- en uitgaande rechten afschaffen (generaal porto franco).

De meerderheid der geraadpleegde kooplieden was het eindelijk eens geworden over een vierde plan, waarin, naar men meende, het nadeelige in de verschillende plannen zoo goed mogelijk vermeden werd, terwijl de voordeelen behouden bleven. Zij gaf er den naam aan van gelimiteerd porto franco.

Volgens dit plan zouden alle uitvoerrechten worden afgeschaft, terwijl ook een groot aantal koopwaren van inkomende rechten zou worden vrijgesteld. Van de overige zoude een invoerrecht worden geheven, voor het meerendeel echter alleen voor zoo verre zij in het land bleven. Daartoe zoude men, of tot het in Engeland bestaande middel van drawback (teruggave der betaalde rechten bij uitvoer) zijne toevlucht moeten nemen, of een vrijen transit moeten toestaan. De stellers der verhandeling helden tot het laatste over. De ondervinding in Engeland opgedaan leerde dat het stelsel van drawbacks tot ontduikingen aanleiding gaf, die het schier onmogelijk was te voorkomen. Het verbod van in- of uitvoer van enkele goederen moest blijven bestaan. Eindelijk werd, ingeval het gelimiteerd porto franco mocht worden aangenomen, sterk aangedrongen op strenge, meer afdoende maatregelen tegen den sluikhandel.

Een vluchtige blik op het voorgestelde tarief zal doen zien, wat trouwens van zelf spreekt, dat bescherming van de inlandsche nijverheid van den landbouw en meer bijzonder van de veeteelt, den voorstellers zeer ter harte ging. De inkomende rechten op het graan wilden zij met de helft verminderen, maar die op het vee lieten zij onveranderd. Het verbod van invoer van varkens bleef bestaan, de rechten op boter en kaas, op boomvruchten en brandhout, schoon gedeeltelijk verminderd, eveneens;

een recht op hooi[1], dat het plakaat van 1725 niet kende, werd voorgesteld, dat op meekrap verhoogd, terwijl het behoud van het recht op vermillioen waarschijnlijk in het belang van de meekrapteelt zal zijn geweest. Het vermoeden ligt voor de hand, dat de kooplieden, bij het ontwerpen van hun tarief, niet alleen aan de groote bezittingen van den stadhouder, maar ook aan den overwegenden invloed van het grondbezit in de statenvergaderingen der landprovinciën zullen hebben gedacht.

Maar de stadhouder had met het indienen der Propositie een zijner laatste regeringsdaden volbracht. Een week later vertrok hij, op raad zijner geneesheeren, naar de baden van Aken. Den 10^{den} October keerde hij, tamelijk voldaan over zijne gezondheid, te 's Gravenhage terug. Daar verschenen reeds den 19^{den} zes Amsterdamsche kooplieden om hem den dank van den Amsterdamschen handel voor zijne pogingen over te brengen. Het waren H. Bicker, chef van de firma Andries Pels en zonen, J. Clifford van de firma George Clifford en zonen, Testas van de firma Pieter Testas en zonen, A. Scherenberg, Louis Michel en Bartholomeus van den Santheuvel. De vorst ontving hen, doch alleen om een kort woord van dank van hen te vernemen. Hij voelde zich tot zijn leedwezen niet wel genoeg, om met hen - zooals zijn verlangen was geweest - over de zaak zelve in gedachtenwisseling te treden. Ook moest hij zich aan den maaltijd, waartoe hij de heeren genoodigd had, door den grootmeester van zijn hof, den generaal van Burmannia, laten vertegenwoordigen. Zijne ongesteldheid verergerde de volgende dagen; reeds den 22sten overleed hij, even veertig jaren oud.

Inmiddels was de Propositie aan de staten der verschillende provinciën, alsmede aan de Admiraliteiten toegezonden. Dat zij ook buiten die regeeringslichamen tal van lezers en beoordeelaars vond, was niet te verwonderen. De onmiddellijk belanghebbenden deden zich alom in den lande hooren. Een groot deel der geopperde bedenkingen heeft echter voor ons zijn belang verloren. De in- en uitgaande rechten (convooyen en licenten) waren reeds sinds 1582 een Generaliteitsmiddel, welks opbrengst in de eerste plaats zou moeten dienen tot bestrijding van den oorlog te water. De beschikking over en invordering van deze

1 6 pCt. Het plakaat van 1725 bepaalde voor alle waren niet bij name genoemd het recht op 3 pCt.

belasting kwam later aan de in 1597 opgerichte admiraliteitscollegiën, die evenwel in den loop der tijden, door de mindere opbrengst en de grootere onkosten, voor een groot deel door den sluikhandel en door de omslachtige en weelderige administratie veroorzaakt, aan de gestelde eischen onmogelijk konden voldoen. Simon van Slingelandt, die een ingrijpende hervorming ook in dit opzicht wenschelijk achtte, schreef dan ook reeds in het begin der achttiende eeuw, dat de Admiraliteitscollegiën geheel onmachtig waren geworden om eenige bescherming aan den handel te geven.

Hoe die Admiraliteitscollegies, bij het voorgestelde plan, dat hunne inkomsten nog meer zou besnoeien, door verlaging der inkomende en geheele afschaffing der uitgaande rechten, in het vervolg de benoodigde geldmiddelen zouden vinden, en welke machtsuitbreiding hun, tot volkomen wering, zoo mogelijk, van den sluikhandel, diende toegekend te worden, waren vragen, voor de regenten van 1751 van overwegend belang. Meer dan de beantwoording dezer vragen, zullen ons echter de economische bedenkingen, ten aanzien van het voorgestelde porto franco geopperd, belang inboezemen.

Dat zij, die door het voorgestelde tarief beschermd moesten worden, de rechten niet hoog genoeg vonden, en om nog meer bescherming riepen, spreekt van zelf. Dit verschijnsel is niet ongewoon. De Fransche grondeigenaar die, naar verhaald wordt, bij de onlangs in Frankrijk gehouden enquête als zijne meening de kennen gaf, dat de regeering de graanrechten en de inkomende rechten op vee weder tot een hoog bedrag moest invoeren en daarnaast een premie uitbetalen aan hen die landbouw-werktuigen invoeren, was inderdaad een volkomen consequent man. Waarom zou de man, ten wiens behoeve de staat eenmaal het beginsel heeft aangenomen, dat hij ten koste van allen verrijkt moet worden, ook niet uit de toepassing van dat beginsel zooveel mogelijk voordeel trachten te trekken? Hem voor achteruitgang en verlies te behoeden, is niet der moeite waard; eerst als hij schatrijk is, heeft de regeering hare roeping vervuld. Dat belanghebbenden tevens op de handhaving van allerlei ongerijmde en onbillijke monopolies aandrongen, was evenmin te verwonderen. De, in ons oog, zonderlingste instellingen kwamen aan het licht[1] en werden als de natuurlijkste en bil-

1 De politie van de Republiek heeft van over vele jaren tragten te effectuëren dat het platteland van de Generaliteit geen nadeel aan de steden in de provinciën zoude toebrengen, door het oprigten van fabrieken en trafieken, die aldaar beterkoop kunnen geëxerceerd worden als in de steden; men heeft (ik laat aan zijne plaats met recht of onrecht) zo, om deze reden als om de fraudes te praeveniëren die langs dien kant geschieden konden, de Generaliteit geconsidereerd als vreemd territoir en de goederen daarna toe uitgaande, de regten laten betalen eveneens als naar buiten. De particuliere vrijdommen die aan de fabrieken te Eindhoven en elders zijn geaccordeerd, zijn met zooveel precautiën omzwachteld, dat die vrijdommen bijna lasten zijn geworden, en het is derhalve al wederom de vraag of het voordeelig is dat men door de vernietiging van de uitgaande rechten en het vrijstellen van de eerste ingrediënten van die fabrieken het platte land van de Generaliteit egaal zal stellen met de provinciën. Brief van den Fiscaal van de Admiraliteit van de Maas Denik (manuser.)

lijkste verdedigd. Het standpunt der kooplieden, die op nog meer vrijheid aandrongen, kon uit den aard der zaak juister zijn. Zij hadden het geluk, dat hun eigenbelang zooveel mogelijk volkomen toepassing van de door hen omhelsde leer eischte. Een andere vraag die velen bezig hield was de voorkeur, die de voorgestelde vrije transit boven het drawback-stelsel had. Sommigen verdedigden de drawbacks. Zij wilden die zelfs hebben toegekend, waar de invoerder van buitenlandsche goederen binnenlandsche goederen uitvoerde. Zoo werd, met het bepaalde doel om den invoer zoo mogelijk weder gelijk te maken aan den uitvoer - de utopie van hen die meenden dat uitvoer altijd verrijkte en invoer altijd verarmde - een stelsel van nantissement, zooals men het noemde, voorgesteld. Bij den invoer van waren zou men dan een vrij hoog recht moeten betalen en daarvoor een quitantie erlangen (recepis van remboursement). Op dit recepis kon men, bij uitvoer van dezelfde waren, de volle som terug erlangen; bij uitvoer van andere waren, die dezelfde waarde hadden, zou 20 pCt. gekort worden. Bij de groote onbillijkheden, die uit de waardeering van aan gedurige prijswisseling blootgestelde koopwaren noodzakelijk moest voortvloeien (men wilde die waardeering elk jaar door een daartoe benoemden commercieraad doen bewerkstelligen), lag er in dit stelsel een bescherming van de ergste soort. De waarde toch der recepissen, die gedisconteerd en verhandeld konden worden, zou natuurlijk stijgen en dalen met de meerdere of mindere productie binnenslands. Mislukte bijvoorbeeld in de republiek de oogst, zoodat er veel graan moest worden ingevoerd, dan zouden natuurlijk de recepissen, in het voordeeligst geval, toch altijd twintig percent beneden de waarde verhandeld worden bij het ontbreken van eenig vooruitzicht om vooreerst

graan uit te voeren. Maar daarenboven zou, zoo niet door bijzondere omstandigheden de uitvoer grooter was dan gewoonlijk, de daling in waarde der recepissen door de groote verspreiding van dergelijk papier nog veel aanzienlijker zijn. De graanprijzen zouden dus zeer hoog blijven, wat nu wellicht voordeelig voor de grondeigenaars, maar zeker nadeelig voor de geheele natie moest wezen.

Waren de gecommitteerden van de verschillende Admiraliteiten eenparig van gevoelen, dat ‘de gedane voorslag tot vermindering van lasten het eenige middel is, dat tot redres zoude kunnen worden bij de hand genomen,’ in de verschillende provinciën was men het, omtrent de wijze waarop de vermindering moest plaats hebben, lang niet eens. Dat men in Holland onder den overwegenden invloed der machtige koopsteden meer uitsluitend op de handelsbelangen het oog gevestigd hield, lag in den aard der zaak. In Gelderland had men het meeste bezwaar tegen de vermindering der graanrechten;[1] ook de belangen van de eigenaars der akkermaalsbosschen[2] in de Veluwe en in het graafschap deden zich gelden, terwijl natuurlijk de aandrang op een hooger recht op papier en een verbod van uitvoer, met vrijdom van invoer van lompen,[3] van de Veluwsche papiermolenaars afkomstig zal zijn geweest. In Utrecht maakte men zich voor den veestapel beducht. Indien het inkomende recht op vee en op boter verminderd moest worden, dan diende dit toch slechts een tijdelijke maatregel te zijn, zoodat men ‘bij gelukkiger tijden’ weêr tot de oude heffing zou kunnen terugkeeren. Ook Amersfoort met zijne uitgebreide tabaksvelden deed zich hooren. Zelfs trok men het harnas aan voor de belangen eener snuiffabriek, die later bleek alleen in de verbeelding der Utrechtsche heeren te hebben bestaan. Uit Overijssel rees een alarmkreet op van de linnenfabriekanten te Almelo, Hengelo en Enschedé. Zij beklaagden er zich bitter over, dat, waarschijnlijk omdat in de provincie Holland geen enkele linnenfabriek was, hun tak van nijverheid ten eenenmale werd vergeten.

1 Men wees er op dat reeds uit de Engelsche koloniën (van Noord-America waarschijnlijk) graan werd ingevoerd.
2 Dat men de invoerrechten op de gezouten en gedroogde huiden behouden wilde, was volgens de bewering der staten van Gelderland in het belang van den eikenschors. Zij hadden zelfs vroeger - zeiden zij - op verhooging der rechten aangedrongen.
3 Het laatste onzer uitvoerrechten, zooals bekend is.

Terwijl men zich voor de wol en de zijde in Holland in de weer stelde, ‘wordt’ zoo kermden zij, ‘aan dat heerlijke linnen niet eens gedacht, hetwelk zeer smartelijk is voor de inwoners dezer provincie.’ In Groningen vreesde men vooral, dat door den nieuwen maatregel de Admiraliteiten hunne inkomsten zouden verliezen, en waarschuwde men reeds bij voorbaat, dat de slechte toestand der provinciale geldmiddelen en de verarming der ingezetenen geen nieuwe offers ten behoeve der generaliteitskas zouden gedoogen. Overigens zou men daar het recht op de steen- en houtskool gaarne verhoogd zien, wat natuurlijk de veenbazen het hoofd gerust zou kunnen doen nederleggen. Friesland streed voor zijn vee en zijn paarden, en wat de nijverheid betrof voor zijne kalkbranderijen.

De heftigste tegenstand kwam evenwel van Zeeland. Zeeland ging sinds jaren onder geldelijke moeielijkheden gebukt en, zooals het onder dergelijke omstandigheden meestal gaat, een ontevreden stemming had zich van de regeering en van de bevolking van het gewest meester gemaakt. Men waande zich het slachtoffer eener verongelijking van de zijde van Holland en de overige gewesten. De onkosten van den laatsten oorlog drukten, naar verhouding, op Zeeland veel te zwaar - zoo klaagde men; - de bijdrage voor de generaliteitskas van Zeeland was veel te hoog, de wisselkoers op Holland was altijd even ongunstig (voornamelijk een gevolg van het gebrekkige muntstelsel in Zeeland), en nu zou een plan, door Hollandsche kooplieden uitgedacht om den Hollandschen handel te bevorderen, den genadeslag aan Zeeland's handel en nijverheid komen toebrengen. Reeds de tariefsverlaging van 1725, door Zeeland fel bestreden, had niet alleen de inkomsten der Zeeuwsche admiraliteit doen dalen, maar ook de algemeene welvaart merkelijk terug doen gaan.

Zoowel de Admiraliteit van Zeeland als de staten en steden zonden dan ook ernstige vertoogen naar den Haag tegen de propositie van den overleden stadhouder. De groote moeielijkheid om den smokkelhandel te keeren in de aan alle zijden door water omringde provincie, de belangen van den graan- en meekrapbouw, de vrees voor het verlies van den transitohandel van de Oostenrijksche Nederlanden, waren de snaren die voornamelijk bespeeld werden. De Admiraliteit en de staten van Zeeland ontkenden zelfs den stelregel, dat vermindering der lasten den handel ten goede kwam. Het

vrij toelaten van alle grondstoffen, het vrij uitlaten van inlandsche fabriekaten, het verleenen van alle mogelijke privilegiën aan de inlandsche nijverheid en het tegenwerken der buitenlandsche, was het beste middel om ‘de ware commercie te doen herleven.’ Er zouden, bijaldien men dien weg in wilde, genoeg menschen gevonden worden, die, zoo ten nutte van zich zelf als ten voordeel van het dierbaar vaderland, *aangespoord door zulke prerogatieven*, zich op handel en nijverheid zouden willen toeleggen.

Er school echter nog een adder in het gras, die gift spoog tegen de voorstanders van het vrijhandelstelsel. De stad Veere verheugde zich in het stapelrecht der Schotsche goederen. Sommige Schotsche goederen mochten alleen verscheept worden naar Veere, waar zij vrij werden ingevoerd. Vandaar werden zij naar de overige plaatsen der republiek verscheept. Mochten nu die Schotsche goederen vrij worden ingevoerd in alle andere havens, waar de schippers, beter dan te Veere, dadelijk retourvrachten konden bekomen, en waar de bevrachters hunne waren gemakkelijker konden verkoopen, dan zoude de handel van Veere geheel te niet gaan. Geen sterker bewijs, hoe alle ondernemingsgeest door bescherming verlamd wordt, konden de Veerenaren dan ook aanvoeren, dan door volmondig bij monde der stedelijke regeering te erkennen, dat er, behalve dezen kunstmatigen Schotschen handel, in de geheele stad eigenlijk geen handel meer bestond. Dat de Schotsche handel, bij monde van A. Macaulay te Edinburg, hoewel erkennende dat de schade voor Veere grooter zou zijn dan voor Schotland, voor handhaving van het privilegie in de bres sprong, zal wel daarin gelegen zijn geweest, dat men vreesde van het, alleen bij onderling goedvinden te ontbinden contract niet zoo dadelijk ontslagen te kunnen worden. De verplichting om de Schotsche stapelgoederen alleen naar Veere te zenden, werd een groote last voor de Schotten, wanneer te Amsterdam en Rotterdam die goederen eveneens vrij zouden kunnen worden ingevoerd. Voor Veere zou echter ongetwijfeld het wegnemen van het monopolie doodelijk zijn. Aandoenlijk was dan ook het pleidooi der Veerenaren in het bijzonder en der Zeeuwen in het algemeen voor het behoud eener instelling, die reeds van het jaar 1444 dagteekende, die door Jacobus I van Schotland was in het leven geroepen, en die tot nog toe alle vorsten en regeeringen hadden geëerbiedigd.

Het schijnt dat de weduwe van den stadhouder in den eersten tijd van haar bewind niet zonder ijver voor de verwezenlijking der plannen van haren overleden gemaal werkzaam was. In Maart 1754 ontving zij de gecommitteerden der verschillende Admiraliteits-collegies, die te 's Gravenhage door de Staten-Generaal waren bijeengeroepen tot eene conferentie over de zaak van het porto franco.

Het was, zooals de heeren het zelf uitdrukten, ‘een langdurige en taedieuse besogne.’ De Zeeuwen hielden staande, dat het verval van den handel niet aan de hooge lasten kon geweten worden. Zij zwichtten eindelijk voor den tegenstand hunner medeleden in zooverre, dat zij wilden toegeven, dat er, in de gegeven omstandigheden, door de regeering niets anders voor den handel kon gedaan worden, dan een verlaging der lasten. Onder dit voorbehoud konden de gecommitteerden, zooals wij reeds hierboven vermeldden, tot het eenparig advies komen, dat de vermindering van lasten het eenige middel was tot redres van den handel. Maar toen deze wenschelijkheid eenmaal was uitgesproken, deed zich als van zelf een vraag voor, die men wel niet had op te lossen, doch waarop men toch de aandacht diende te vestigen. Wat baatte het, zoo vroegen de gecommitteerden, of men het juiste beginsel al op de generaliteits-lasten toepaste, waar zoovele provinciale en stedelijke belastingen, tollen en waaggelden bleven bestaan? Dit netelige vraagpunt behoefde echter gelukkig slechts gesteld te worden.

Toen men nu genaderd was tot de wijze van toepassing, ontbrandde natuurlijk dadelijk de oude bekende strijd tusschen handel en nijverheid. Geen hooge belastingen op vreemde fabriekwaren, riepen de kooplieden. Zoo gij den invoer van die fabriekwaren, die hier te lande ook vervaardigd worden, niet verbiedt, gaat de geheele nijverheid te gronde, antwoordden de fabriekanten. En ook onder deze laatsten heerschte groot verschil van gevoelen. Geen invoer van vreemde geweven wol eischten de wolwevers. Zonder dien invoer zijn er voor ons geen zaken meer te doen, zeiden de wolverwers en persers. Hoe zou het mogelijk zijn al die bijzondere belangen te verzoenen? ‘Hetgeen’, zoo luidde het in het rapport der gecommitteerden, ‘met reflectie op de gedachten der bijzondere personen, die in eenige fabrieken, trafieken of producten deel hebben, als singulier moet worden

geobserveerd, is, dat niet alleen een iegelijk naar zijne manier van denken bewijzen wil, dat in gevalle de souverein niet de belangen van zijne fabriek of trafiek bij preferentie voor anderen komt te consuleeren, zijne fabrieken of trafieken zullen wezen geruineerd, maar dat zelfs de gansche staat daardoor zal bedorven worden. Een raisonnement dat dikwijls (hetzij met allen eerbied gezegd) van de bijzondere personen voortkruipt tot in de gemoederen der regenten, welke (gelijk betamelijk is), het interest van hunne ingezetenen zoekende te behartigen, vervolgens de onschuldige oorzaken worden, dat noch op het eene noch op het andere belangrijke attentie kan genomen worden.'

De gecommitteerden van het Collegie van de Maas en van Amsterdam waren de vertegenwoordigers van den vrijhandel in de vergadering. Zij wezen het beroep op Engeland en andere landen, waar hooge beschermende rechten geheven werden, af met de opmerking dat ons land in een geheel anderen toestand verkeerde. Onze fabrieken konden in ons klein land toch niet alleen bestaan van het binnenlandsch debiet, en voor het debiet in het buitenland hielpen geen hooge rechten op vreemd fabriekaat. Maar indien men dat vreemde fabriekaat hier zonder groote kosten kon invoeren, en er hier een markt van kon vestigen, dan was, bij de uitbreiding der handelsbetrekkingen, te verwachten dat de vreemdeling, waar hij hier vreemde waren bracht en haalde, zich tevens van die inlandsche waren zou voorzien, die hij voor eigen gebruik noodig had. De vreemde artikelen zouden, bij een welvoorziene markt in de republiek en een daaruit voortvloeiend druk handelsverkeer, de binnenlandsche als het ware medesleepen.

Een vrije transit was daarom in den gegeven toestand eigenlijk het meest voor de hand liggend redmiddel. Maar dit middel meenden de gecommitteerden niet te mogen aanraden. De moeielijkheden aan de uitvoering verbonden achtten zij onoverkomelijk. Het eenige wat zij in het uitsluitend belang der fabrieken aanbevelenswaardig achtten, was een wet, waarbij alle staatsambtenaren verplicht zouden worden zich alleen van inlandsche goederen te bedienen.

Toen men tot het eigenlijk tarief genaderd was, ontaardde de strijd tusschen vrijhandelaars en beschermingsgezinden in schermutselingen over elk afzonderlijk artikel. Over de lijnwaden werd het scherpst gestreden, en niettegenstaande wederzijdsche concessies kon men op dit punt niet tot een vergelijk komen.

Toen Rotterdam (de Admiraliteit van de Maas) en Amsterdam, die volkomen vrijen in- en uitvoer voorstonden, hun zin niet konden krijgen, voegde Rotterdam zich bij West-Friesland en Friesland, die de bestaande rechten in stand wilden houden zonder verandering, terwijl Amsterdam dan toch nog een onderscheid wilde gemaakt zien tusschen de lijnwaden uit de Oostenrijksche Nederlanden en de overige, en tusschen de ruwe en gebleekte, een voorstel waarmede Zeeland, dat eigenlijk voor een verhooging der bestaande rechten was, zich, door nood gedwongen, schoorvoetend vereenigde.

Een tweede, niet minder gewichtig strijdpunt was het vee, de boter en het geslacht. Hier stonden Rotterdam, Amsterdam en West-Friesland tegen Friesland en Zeeland over. De laatsten beweerden dat onze veestapel groot genoeg was om zich zelf in stand te houden; de eersten dat het voor de vetweiders in de provincie Holland dringend noodzakelijk was, in de gelegenheid te zijn om mager vee uit het buitenland in te voeren. Dezelfde vragen deden zich bij de boter voor. Zeeland en Friesland meenden dat er genoeg boter voor het binnenlandsch verbruik werd gemaakt, en dat dus de hooge rechten op de buitenlandsche boter (ongeveer 30 pCt. van de waarde) moesten gehandhaafd blijven. Holland voerde hiertegen aan, dat deze belasting eigenlijk gelijk stond met een verbod van invoer, en slechts daarom niet drukte, omdat de sluikerij van boter op groote schaal plaats had. Wat het geslacht aanging, voegde zich Zeeland bij de freetraders (waarschijnlijk in het belang der vaart op de West-Indische koloniën), terwijl West-Friesland en Friesland ééne lijn trokken. Op deze wijze worstelde men het geheele tarief door; de aanmerkingen der landprovinciën werden hierbij ook gewikt en gewogen, zoodat eindelijk in December 1754 de vrucht van den langdurigen arbeid den Staten-Generaal in den schoot viel, in den vorm van een zeer uitgebreid en zorgvuldig bewerkt wetsontwerp van 284 artikelen op de wijze van heffing der in- en uitgaande rechten, waaraan een tarief was toegevoegd en twee afzonderlijke reglementen, één op de meting der schepen en één op het transito der geverwde wollen stoffen.

Het zoogenaamd porto franco (vrijdom van in- en uitgaande rechten) werd op een veel geringer aantal goederen toegepast dan in het plan van 1751; de uitgaande rechten bleven op enkele goederen bestaan. Voorts werd, zooveel mogelijk, als regel aangenomen, dat de goederen belast zouden worden naar de

hoeveelheid en niet naar de waarde. Eindelijk zou de gansche regeling een voorloopige zijn en slechts voor zeven jaren worden vastgesteld.

De zaak was thans in staat van wijzen gebracht. Alleen de goedkeuring der verschillende provinciën op het door de Admiraliteiten voorgestelde ontwerp moest nog verkregen worden. Het schijnt evenwel dat zij nooit gevraagd is. De zaak bleef plotseling steken en kwam niet verder. Naar de oorzaak laat zich slechts gissen. De Admiraliteiten zelve verklaarden in 1788, dat - voor zoover hun bekend was - hun arbeid was blijven liggen, zonder dat die zelfs ooit het onderwerp van eenige beraadslaging was geweest.

Misschien hebben Engelsche invloeden den ijver van Prinses Anna doen bekoelen. De kort daarop uitgebroken zevenjarige oorlog die, als altijd, aan den Hollandschen handel ten goede kwam, heeft wellicht de kooplieden van het aandringen op verdere behandeling teruggehouden. Ook moeten wij niet vergeten dat, niettegenstaande het verval van den koophandel, de algemeene welvaart verbazend toenam. Nog in 1790 verklaarde de bankier Hope aan den Engelschen gezant, dat, naar zijne ondervinding er jaarlijks meer dan een vierde gedeelte van de inkomsten der Hollanders werd opgelegd. De vrees voor het tot stand brengen van ingrijpende veranderingen[1], de zucht om vóór het nemen van een doortas-

1 De steller der Propositie van 1751 maakte zich hiervoor reeds beducht. Hij zegt: ‘Eindelijk heeft men voor het laatst gemenageerd een objectie *die in deze landen altoos met groot succes is gebruikt geworden* tegen alle reformes, namelijk dat een gelimiteerd porto franco een nieuwigheid is, welke de gewone objectie is van diegenen welke hun voordeel vinden in de oude abuizen.’
Een der bestrijders van het voorstel, zekere de la Fargue, merkte hierop aan:
‘De duurzaamheid van een Staat, dus van een beproefden koophandel, bestaat voornamelijk in het angstvallig aankleven van de stichting en de grondregelen der voorouders om alle interieure zoowel als exterieure veranderingen daarin zoozeer te vermijden als mogelijk is. - Aan de ongeloofelijke eigenzinnigheid der vernuftige Chineezen op dat stuk, waarbij in deugd en schranderheid van staatsbestuur weinig volken te vergelijken zijn, wordt voornamelijk de bestendigheid, de rust en de bloei hunner groote monarchie toegeschreven. - Bij voorbeeld zij erkennen het nut en de voortreffelijkheid van den scheepsbouw en de navigatie der Europeanen, doch willen die niet aannemen onder pretext van dezelve van hunne voorouders niet is ingesteld, en zij niet wijzer dan dezen willen zijn.’ Dit laatste, vond de schrijver, ging toch wel wat al te ver, maar hij is zeker de eenige geweest, die aan een vergelijking tusschen de Chineezen en de Hollanders een compliment voor de laatsten ontleende.

tenden maatregel nog eens een nieuw onderzoek in te stellen, ten einde het oogenblik van beslissing te verschuiven, beide echt vaderlandsche hebbelijkheden vonden natuurlijk bij regenten, die hun vermogen steeds zagen aangroeien, nog lichter ingang.

In magnis voluisse sat est, zoo al niet voor de tijdgenooten van Willem IV, die van de voordeelen van het vrijhandelstelsel verstoken bleven, dan toch voor ons, die er met een zekeren trots op mogen wijzen, dat door den vorst, die aan het hoofd der republiek stond, en door de meerderheid harer regenten gezonder en juister begrippen omtrent de economische belangen gehuldigd werden dan ergens elders, al ontbrak ook de kracht aan de door een gebrekkige staatsregeling machtelooze regeering, om die begrippen in toepassing te brengen. Wij willen daarom nog niet beweren, dat alles wat in 1750 en later in de republiek door de voorstanders van het vrijhandelstelsel werd verkondigd den toets onzer staathuishoudkundige begrippen kan doorstaan. Wij gelooven zelfs, dat door de eigenaardige gesteldheid van ons vaderland, het omhelzen dezer vrijhandelsbegrippen het meest werd in de hand gewerkt, en dat zij, die, in een land van handel levend, maar te klein om zelf veel te verbruiken, freetraders waren, waarschijnlijk in groote landen als Frankrijk of Engeland beschermers zouden zijn geweest. Ook thans zien wij nog, op welke zware proef het aanlokkend verschiet van een uitsluitend debiet in uitgebreide koloniën het vrijhandelsbeginsel ten onzent stelt. Hoe dit echter zij, hier te lande werd dan toch de regel verkondigd, dat men den koopman, fabriekant, winkelier en landbouwer oneindig minder benadeelt door hetgeen men hem doet betalen, dat door hetgeen men hem belet te winnen, in dezelfden tijd toen Frederik de Groote de meest verregaande economische wanbegrippen in zijn koninkrijk huldigde en in toepassing trachtte te brengen. De juiste begrippen droegen vruchten, hoe ook ten halve toegepast. Geen land in Europa droeg zoo zware belastingen dan de republiek in de vorige eeuw; toch ging zij in stoffelijke welvaart vooruit. Maar Pruisen, met zijne overvloeiende schatkist, bleef zoo arm, dat de Engelsche gezant Hanbury aan zijne regeering kon schrijven, dat er - ten tijde van Frederik den Groote - in Berlijn maar vier of vijf bemiddelde menschen woonden, die wat hun vermogen betreft geheel onafhankelijk waren van de regeering.

Merkwaardig; ook thans is, naar aanleiding der Duitsche tariefsverhooging, hier te lande de volkomen afschaffing der invoerrechten weder ter sprake gebracht. In het pleidooi van den Heer van Houten voor die afschaffing vindt de lezer de argumenten van de voorstanders van het porto franco van 1751 bijna alle terug. Geen wonder, waar de zaak, waarvoor gestreden wordt, hoe zeer ook de omstandigheden veranderd zijn, dezelfde is. In hoeverre herziening van andere onderdeelen van ons belastingstelsel thans dringender eisch van het oogenblik is dan de afschaffing der invoerrechten, laten wij in het midden. In elk geval mogen wij er ons over verheugen, dat de droomen van hen, die in een omkeer onzer handelspolitiek hoopten, ten eenenmale vervlogen zijn door de ondubbelzinnige woorden der troonrede. ‘Handhaving van de vrijgevige beginselen ten aanzien van handel en nijverheid’ - zoo luidde het koninklijke woord - ‘waarbij het vaderland steeds wel heeft gevaren, blijve het middel om de veerkracht des volks te steunen en de welvaart te bevorderen’. Een uitspraak die nergens beter kon klinken dan in een vergadering der Nederlandsche Staten-Generaal van de lippen van een nazaat van Willem IV.

September 1879.

W.H. DE BEAUFORT.

Een berijmde levensgeschiedenis uit den ouden tijd.

Er schijnen wel eens klachten te zijn opgegaan over de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Spotvogels moeten beweerd hebben geene werken van die geleerde Vereeniging te kennen, buiten haar jaarlijksch verslag, haar finantieel overzicht en de levensberichten harer gestorven leden. Maar degenen, van wie die min of meer betwistbare geestigheid uitging, zijn zeker niet billijk ten opzichte van een Genootschap, dat zich de uitgave ten doel stelt van werken, welke uit hun aard niet in den smaak van het groote publiek vallen, en die alzoo licht gevaar zouden loopen, in 't geheel geen uitgever te vinden. Van dat streven heeft die Maatschappij onlangs weder een bewijs gegeven, door te besluiten tot den herdruk van een sedert lang vergeten rijmwerk uit de eerste helft der vorige eeuw, en de Hoogleeraar Fruin belastte zich niet alleen welwillend met de weinig dankbare taak dier uitgave, maar verrijkte buitendien nog den oorspronkelijken tekst met een geheel deel hoogst belangrijke, soms zelfs zeer pikante aanteekeningen, waarvan het stellig niet te veel gezegd is, ze een onschatbare bron te noemen voor allen, die zich eenigermate in bijzonderheden met onze geschiedenis, gedurende het einde der zeventiende en het begin der achttiende eeuw, wenschen bekend te maken.

Het zij ons vergund den inhoud van dat werk hier kortelijk na te gaan.

Op een der liefelijkste plekjes van 's Gravenhage, aan het begin van den bezuidenhoutschen weg, tegenover den Koekamp -

ongeveer ter hoogte waar thans het hôtel Bellevue verrijst - woonde, nu honderdvijftig jaren geleden, een aanzienlijk en vermogend heer, die, door hoogen ouderdom genoodzaakt zich aan de genoegens der samenleving te onttrekken, op meer dan tachtigjarigen leeftijd ondernam een berijmd verhaal samen te stellen van al wat hem in dat langdurig leven was wedervaren.

Veel voldoening schijnt de grijze schrijver echter niet van dien arbeid te hebben beleefd; al verscheen ook spoedig na den eersten druk eene tweede vermeerderde uitgave der ‘Overblijfsels van Geheugchenis der bisonderste voorvallen, in het leeven van den Heere Coenraet Droste’, het debiet van het werk schijnt er niet grooter om te zijn geworden. Doch, verre van zich daardoor te laten ontmoedigen, begon de onverdroten auteur, toen achtentachtig of negentig jaren oud, een derden druk van zijn zwanezang in gereedheid te brengen. Bijna drieduizend verzen werden door hem aan zijn gedicht toegevoegd, maar hij mocht er de uitgave niet meer van bezorgen; het voor de pers gereed gemaakt exemplaar der ‘Geheugchenis’ bleef na 's mans dood liggen, en - habent sua fata libelli - in de boekerij der Maatschappij van Letterkunde geraakt, ziet Drostes werk nu, na anderhalve eeuw, op nieuw het licht, en trekt thans zeker vrij wat meer de aandacht, dan bij het leven des schrijvers het geval zou geweest zijn.

Dat Drostes tijdgenooten weinig nieuwsgierig waren naar hetgeen hij had mede te deelen, is licht te begrijpen. Niet alleen toch is zijn dichtwerk, op zich zelf beschouwd, een allervervelendste rijmelarij, in vergelijking waarmede de verzen van ‘Vader’ Cats inderdaad krachtig en kernachtig heeten mogen, en mag men dan ook wezenlijk wel met professor Fruin het lot beklagen van Drostes weinige overgebleven vrienden, aan wie hij stellig de voorlezing er van niet zal hebben bespaard; maar buitendien was weinig wat niet destijds van algemeene bekendheid was, te vernemen uit gedenkschriften wier auteur nimmer hooge staats- of eerambten had bekleed, die in de geheimen van geen enkel vorst of staatsdienaar was ingewijd geweest en die hoogstens in zijn besten tijd eene ‘célébrité de salon’ had mogen heeten.

Coenraet Droste had weinige jaren vóór het einde van den tachtigjarigen oorlog het levenslicht te Dordrecht aanschouwd. Zijn vader, kolonel in Statendienst, later gouverneur van Heusden, was afkomstig uit Duitschland, en werd geacht gesproten te

zijn uit het welbekend westfaalsch geslacht der Droste's von Vischering en von Senden, zonder dat evenwel voor die verwantschap veel meer bewijs wordt aangevoerd, dan enkele bezoeken door zijn zoon, in veel later jaren, ontvangen van duitsche naamgenooten, vrijheeren en stiftsdames, aan wie wellicht de aanzienlijke nalatenschap van den hollandschen Droste niet onwelgevallig zou geweest zijn. Dan, hoe het zij, niet de vader van den jongen Coenraet en diens geslacht, maar zijne moeder, Emerentia Ruysch, en hare familie waren degenen, wier invloed op zijne vorming overwegend zijn zou. Door haar vond Droste zich nauw vermaagschapt aan die hooghartige en onafhankelijke regenten-partij, welke als het ware onder den rook van Loevestein, de ‘factie’ vormde, waarvan ons de de Witten de meest populaire uitdrukking gebleven zijn. Opgevoed onder het onmiddellijk toezicht van zijn grootvader, den machtigen dordtschen burgemeester Coenraet Ruysch, wiens naam hij droeg, later door de leidsche hoogleeraren met voorkomenheid bejegend, ter wille van zijn oudoom, den curator der hoogeschool, Cornelis van Beveren van Strevelshoek, onder de leiding van zijns moeders broeder, den griffier van H.H.M. Mr. Nicolaas Ruysch, en van zoo vele anderen zijner verwanten, die onder de hoofden der anti-stadhouderlijke partij werden gerekend, was onze auteur, ofschoon voor den militairen stand bestemd, en reeds op twaalfjarigen leeftijd tot vaandrig benoemd, zoozeer van de denkbeelden en gevoelens der staatsgezinden doortrokken, dat het geene verwondering baart hem, kort na de verheffiing van Willem III, nog nauwelijks vier- of vijfendertig jaren oud, zijn ontslag uit het leger te zien vragen, en zonder veel moeite verkrijgen.

Voor zijn afscheid uit den dienst had Droste echter overvloedig gelegenheid gehad het krijgsmansleven te leeren kennen. Na ongeveer vijf jaren tot zijne ontwikkeling te Leiden te hebben doorgebracht, werd hij in 1665 plotseling opgeroepen om zijn titulairen rang bij het leger voor den werkelijken oorlogsdienst te verwisselen. De bekende bisschop van Munster was, over de oostelijke grens des lands, tot in het hart van Gelderland en Overijsel gevallen. Onder de door hem verraste plaatsen was Lochem, dat het gold op den krijgshaften kerkvoogd te herwinnen. Daar droeg Droste, onder de leiding van zijns vaders broeder, den luitenant-kolonel Charles Droste, zijne eerste wapenen. Maar het beleg van Lochem had niet veel te betee-

kenen, en aldra zou de jonge officier geroepen worden aan vrij wat roemrijker oorlogsbedrijven deel te nemen. Men herinnert zich hoe de Staat toen ter tijd in oorlog was met den nog kort op zijn troon herstelden koning van Engeland, van wien, niet zonder reden, eene landing op onze kust werd gevreesd; om den mond der Schelde tegen dat mogelijk gevaar te helpen beveiligen, werd Droste, onder de bevelen zijns vaders, naar Rammekens gezonden. Niet veel later verscheen daar de Ruyter, na den vierdaagschen zeeslag 's lands vloot in de Wielinge terugvoerend, en het was uit diens eigen mond dat Droste het voorrecht had het verhaal van dien reuzenstrijd te hooren, bij gelegenheid dat hij zijn vader op een bezoek aan boord van het admiraalschip vergezelde. Of de woorden van onzen grooten zeeheld hij zijn jeugdigen toehoorder de geestdrift voor het zeeleven hebben doen ontwaken, blijkt niet, maar zeker is het dat hij in den zomer van het daaropvolgend jaar 1667 werd aangewezen om met zijne compagnie deel te nemen aan die meest gevierde der ondernemingen, waarvan onze geschiedbladen gewagen, aan den tocht naar Chatham.

Kort te voren had Droste zijn vader verloren, en was hij in diens plaats tot onderhopman of luitenant-kolonel bevorderd. Na de noodigste maatregelen tot regeling der nalatenschap getroffen te hebben, haastte hij zich aan boord, ofschoon ernstig door de heupjicht gekweld; want, zooals hij terecht begreep, de eer verbood hem, om een lichtelijk verkeerd uitgelegde reden, zich te onttrekken aan eene plaatsing, welke hij zelf getuigt door gunst zijner vrienden verkregen te hebben, zoodat zij hem als een voorrecht moet zijn aangerekend. Gelukkig verdween Drostes kwaal onder de inspanning zelve die hij deed om zijne pijnen te overwinnen. In de eerste dagen van Juni was hij aan boord van de ‘Maagd van Enkhuizen’, gevoerd door den schout-bij-nacht David Vlug. Iets nieuws omtrent dien vermetelen tocht meldt Droste niet; zelfs zou men bij zijn verhaal haast genegen zijn te gelooven, dat hij zijn geheugen later min of meer uit andere bronnen dan zijne bloote herinneringen heeft opgefrischt. Echter hij maakte den geheelen tocht mede en herdenkt bijzonder hoe hij, gelijktijdig met den ruwaard Cornelis de Witt, van uit een der vensters van de prijsgemaakte ‘Royal Charles’ aanschouwde, hoe onze branders tot Upnor doordrongen. Later was hij bij den mislukten aanval op Harwich, en bij het gevecht van den luitenant-admiraal

van Nes met den engelschen vice-admiraal Spragge, waarvan hij een vrij uitvoerig relaas geeft. Na nog gevaar te hebben geloopen van schipbreuk op de hollandsche kust, was Droste in het najaar behouden in het vaderland terug.

De vrede van Breda - men weet het - was het onmiddellijk gevolg van den tocht naar Chatham; maar die vrede was nog niet gesloten, of nieuwe verwikkelingen dreigden door den onverhoedschen inval van Lodewijk XIV in de spaansche Nederlanden. Evenwel, ook dat gevaar wist het beleid van de Witt te keeren; het drievoudig verbond, bekroond door den vrede van Aken, bezwoer den dreigenden storm. De anti-stadhouderlijke partij was nu sterker dan ooit; door het Eeuwig Edikt was, zoo men meende, 's Prinsen herstel voor goed onmogelijk gemaakt in het voornaamste der zeven gewesten; Engelands belang was door de triple alliantie nauw aan Hollands lot verbonden; Frankrijk was schaakmat gezet - geen wonder, zoo bij dien triomf zijner vrienden de toekomst den jongen Droste tegenlachte. Reeds eenmaal was hij door zijne plaatsing op de vloot bevoorrecht boven zijne wapenbroeders, en had hij daardoor gelegenheid verkregen op bevordering, ja zelfs zijn deel aan den roem dien de zeemacht inoogstte, terwijl het landleger, wellicht niet zonder opzet, werd verwaarloosd; in het voorjaar van 1668 zou hij andermaal op dezelfde wijze worden begunstigd. Er was toen sprake van een tocht naar Portugal, om de Regeering van dat Rijk te dwingen hare verbintenissen jegens de Republiek gestand te doen, maar de uitvoering dier bedreiging werd te Lissabon niet afgewacht; de portugeesche Regeering legde het hoofd in den schoot; de vloot kreeg eene meer vredelievende bestemming, en Droste werd teruggezonden naar Heusden, de toenmalige garnizoensplaats zijner compagnie. Intusschen had onze jonge officier zich niet binnen de muren eener kleine vesting den tijd lang doen vallen. Grootendeels had hij den voorgaanden winter te Dordrecht doorgebracht in den kring der zijnen, en daarbij nog gelegenheid gevonden tot uitstapjes - speelreizen heette het destijds - naar 's Hertogenbosch, waar hij zijne schooljaren had doorgebracht, en naar den Haag, waar hij, bij gelegenheid van het huwelijk zijner nicht Elisabeth Ruysch met eenen Teding van Berkhout, het eerst den Prins te zien kreeg, toen deze, met Bentinck in zijn gevolg, zijne gelukwenschen aan het bruidspaar kwam aanbieden, en waar hij later het voorrecht had Z.H. eene rol te zien vervullen in

het ‘Ballet de Paix’ ter gelegenheid van den vrede van Breda opgevoerd - eene vertooning waarbij men zich denken kan dat de haagsche wereld, oranjegezind of niet, zich om 't zeerst verdrong. En toen die vrede inmiddels door dien van Aken was bevestigd en daarop de landmacht aanzienlijk verminderd werd, viel het Droste niet moeielijk, zonder benadeeling zijner vooruitzichten op bevordering, verlof te erlangen voor eene grootere reis, in de eerste plaats naar Engeland. Den 1sten September 1668 vertrok hij derwaarts, vergezeld van den Heer van Vlaerdingen, Jan van Ruytenburg, die wellicht op dat oogenblik nog behoefte had aan afleiding, wegens de teleurstelling en den spijt die hij ondervonden moet hebben, toen hem, eenige jaren te voren, zijne verloofde, Catharina van Orliëns, door Mortaigne was ontschaakt; was dat het geval, dan werkte het middel uitstekend, want kort na zijne tehuiskomst verwierf Vlaerdingen de hand eener andere zeeuwsche erfdochter, terwijl zijne vroegere verloofde, gelijk wij niet zonder verbazing van Droste vernemen, na haar geruchtmakend avontuur, nog een goed huwelijk had gesloten met een lid der aanzienlijke dordtsche familie Pompe van Meerdervoort, eene gelukkige uitkomst, waaraan wellicht haar bruidschat van driehonderdduizend gulden evenmin vreemd zal geweest zijn, als aan de hartstochtelijke handeling van Mortaigne. Door dat huwelijk was de dame zelfs nog eenigermate verwant geraakt aan Droste, die haar weinig poëtisch uiteinde te Sluis vermeldt, en, toevallig genoeg, de gelegenheid had haar mede de laatste eer te bewijzen, tijdens een bezoek dat hij in die afgelegen vesting aan eene daar getrouwde zuster bracht. Doch keeren wij terug naar onze reizigers, die, op het vriendelijkst door den ambassadeur Boreel ontvangen, zich den tijd ten nutte maakten om alles in oogenschouw te nemen, wat Londen destijds merkwaardigs aanbood - openbare gebouwen en paleizen, als St. James en Whitehall, aan wier inrichting en onderhoud de hollandsche netheid maar te zeer werd gemist, den Tower, met het daarop tentoongestelde hoofd van den eens zoo gevreesden Protector, en wat verder ‘aenmerklijk’ was in Engelands hoofdstad, ‘daar 't uitzicht van den damp der koolen’ toen ter tijd reeds beneveld was. Ook werden verschillende oude betrekkingen hernieuwd, of nieuwe aangeknoopt - zoo met lord Wotton, die vroeger, als Heer van Heenvliet, aan het hof van Willem II en Willem III verbonden geweest was, en die nu het prachtig

ingerichte Belsize-House bij Hampstead bewoonde; met den raadsheer Kievit, destijds uit Holland gebannen, wegens medeplichtigheid aan de zaak van Buat, en wien later veel schandelijker vonnis zou treffen; met lady Arlington, dochter van den Heer van Beverweert en gemalin van 's Konings eersten minister, en met dezen, door wier bemiddeling de jeugdige reizigers gelegenheid verkregen een blik te slaan in die, ons van elders zoo goed bekende hofhouding van Karel II. Ook werd met twee andere hollandsche officieren, die gelijktijdig Londen bezochten, de kapiteins Teding van Berkhout en Leleu de Wilhem, een uitstapje ondernomen naar Cambridge, waarbij het reisgezelschap eene, toen daar te lande gansch niet ongewone ontmoeting met struikroovers trof. Zelfs werd de Heer van Berkhout daarbij gewond, ofschoon gelukkig niet gevaarlijk.

Maar het verblijf in en om Londen was niet het eenig doel van Drostes reis. Zijn plan strekte om zich vandaar naar Parijs, en verder naar Rome te begeven. Spoedig na zijn bezoek aan Cambridge werd de tocht dan ook hervat, en, wederom in gezelschap van Vlaerdingen, verliet hij Londen in de eerste dagen van October, om over Gravesend, Canterbury en Dover, Calais - en voorts door Picardie, Parijs te bereiken; onderweg werd nog de abtdy van Saint-Denis aangedaan en met nationale zelfvoldoening opgemerkt, hoe het praalgraf des Zwijgers in de Groote kerk te Delft gunstig afstak bij den verwaarloosden toestand der graven van het fransche Koningshuis.

Te Parijs bracht Droste den geheelen winter door, niet alleen om er de genoegens van zijn leeftijd te genieten, maar ook om van zijn verblijf gebruik te maken, ten einde te trachten iets te winnen van die hoffelijkheid van manieren en ongedwongenheid van toon, welke destijds alleen in de fransche hoofdstad te verkrijgen waren. Daarvoor vond hij gelegenheid in de rijschool - académie heette het toen ter tijd - van zekeren Faubert of Foubert, een hugenoot, wiens inrichting bij voorkeur door jonge Hollanders werd bezocht, en waar, behalve in de rijkunst, onderricht werd gegeven in al die oefeningen, welke, onder het ‘ancien régime’, den man van de wereld behoorden eigen te zijn. Dat Droste er partij van zal hebben getrokken, mag men veilig aannemen, en zeker zal hij, die later zoo gaarne in de meest uitgelezen kringen verkeerde, wel eens met dankbaarheid hebben herdacht, wat hij aan Fauberts lessen verschuldigd was; in zijn ‘Geheugchenis’ vermeldt hij nochtans daarvan

niet veel meer, dan den duren prijs, die voor dat onderwijs moest worden betaald. Veel uitvoeriger daarentegen herdenkt hij den indruk, in die dagen op hem teweeg gebracht door de schoone juffrouw Caron, wier belangrijke familiegeschiedenis ons door den heer Fruin wordt medegedeeld, en die Droste nog jaren daarna, zij het dan ook wellicht minder in zielsverrukking, dan ter wille van het rijm, vergeleek met ‘d' Opgaende Zon.’ Van een huwelijk schijnt evenwel nooit sprake te zijn geweest; trouwens de schoone had een talrijke schaar van aanbidders, waaronder nog een anderen Hollander, Adriaan van Vredenburch, wiens vrouw zij echter ook niet werd; het jaar daaraan reikte zij haar hand aan eenen Normandischen hugenoot, La Ferté genaamd. Of Droste haar teruggezien heeft, toen zij, lange jaren later, na de herroeping van het Edikt van Nantes, verarmd en vervallen in den Haag aanlandde, wordt niet gemeld, maar welk duurzaam gevoel zij bij hem had opgewekt, blijkt wel uit de regels, die hij, haar ter eer, op 't laatst zijns levens nog aan zijne ‘Geheugchenis’ toevoegde, en welker slot luidt:

> ‘O aengenaemen tijd! wat is 't herdencken soet!
> Dat in mijn ouderdom verheugt nog mijn gemoet.’

Aan die schoone dagen maakte de Meimaand van 1669 een einde. Toen moest de reis weder worden voortgezet, en dat, niettegenstaande den naderenden zomer, nog wel te paard, naar het zuiden van Frankrijk; geen wonder zoo de herinnering aan de geleden hitte den schrijver levendig voor den geest bleef. In gezelschap van den inmiddels hersteld uit Engeland naar Parijs gekomen Berkhout, ging het over Orléans, Blois, Bordeaux en Toulouse naar Provence; te Aix hadden zij het voorrecht - zoo het er een heeten mag - de zonderlinge plechtigheden van den Sacramentsdag te aanschouwen, zooals die sedert de dagen van den goeden koning René werd gevierd; te Nîmes, te Arles en te Orange werden de klassieke bouwvallen niet vergeten, en zoo waren de reisgenooten in Juli tot Grenoble gevorderd, vanwaar zij Italië dachten te bereiken, toen onze officier op 't onverwachtst aan zijn achtergebleven korps werd herinnerd, door de tijding dat van langer verlof geen sprake zijn kon, en dat hij, bij verdere afwezigheid, gevaar zou loopen zijne hopmansplaats voor goed te verliezen. Op dat bericht was langer toeven niet wel mogelijk. Met al den

spoed dien de toenmalige reisgelegenheden veroorloofden, werd de terugweg ingeslagen; over Parijs, waar hij eenige dagen langer vertoefde, dan strikt noodig was, ten einde nog eenmaal de aangebeden Suze Caron te aanschouwen, en verder over Brussel en Antwerpen, was Droste, in elf dagen, in zijn garnizoen te Heusden terug.

Het daaraanvolgend jaar werd hij verplaatst naar Breda, waar het hem zeker beter moet zijn bevallen; de heer van Zuylestein, Frederik Hendriks natuurlijke zoon, voerde er het bevel, en overigens ontbrak het er niet aan gezelschap, waarmede de tijd op ongedwongen wijze kon worden gesleten. De dochters van den voormaligen Drost, Cornelis van Aerssen van Wernhout, waren er het vaderlijk huis blijven bewonen en boden daar de gastvrijheid aan hare nicht, de gansch niet ontroostbare weduwe Buat, die na de terechtstelling van haren echtgenoot uit Holland gebannen was, en wier ‘personeele deughden’ - helaas terecht! - haar geene opheffing van dat vonnis konden doen verwerven. Tusschen die beide, de prinsgezinde mevrouw Buat en den staten-officier, ontstond daar eene betrekking, die jaren lang heeft geduurd, en zelfs later bepaald een meer dan vriendschappelijk karakter verkreeg. En buitendien had Droste, tot afwisseling, menigvuldig gelegenheid verlof te erlangen; zoo vermeldt hij een uitstapje naar Brussel, waar hij ten allen tijde op een gastvrij onthaal kon rekenen bij den resident der Staten. zijn behuwdneef, Thomas van Sasburg, heer van Mogarnie, en in 1671 naar Keulen, waar destijds reeds de baron van Reede-Amerongen werkzaam was ter verijdeling der plannen, die niet minder dan den geheelen ondergang der zeven Provinciën bedoelden. Toen brak het jaar 1672 aan, en wederom had Droste het voorrecht te worden aangewezen om dienst te doen op de vloot, op welke de Ruyter, even als in 1667, werd vergezeld door Cornelis de Witt. Men kent den uitslag van den zeestrijd voor Solebay, het eenige wapenfeit in dat onheilvolle jaar, waarin ten minste de eer van Hollands vlag bewaard bleef. Droste, wij willen het hopen, zal daartoe het zijne hebben bijgebracht, maar toch schijnt hij geene groote voorliefde voor het natte element te hebben gekoesterd; althans de wijze waarop hij gewaagt van zijne voldoening weder heelshuids aan wal te staan, getuigt niet van uitbundige geestdrift. Trouwens de staat van zaken, dien de schepelingen bij hun terugkeer bevonden, was wel allerminst geschikt om iemand hoog te stemmen. De

ongelooflijkste geruchten hadden de vloot reeds bereikt voor zij binnenliep - en eenmaal teruggekeerd, bleek het ongelooflijke erkelijkheid te zijn. Droste in 't bijzonder moet wel reden hebben gehad tot ernstig nadenken over de wisselvalligheden des levens: van twee zeetochten had hij Cornelis de Witt onverwonnen zien terugkeeren - maar welk een onderscheid! na Chatham, eerbewijzen, geschenken, waardigheden, een oogenblik zelfs de verwachting dat de dordtsche burger zich den weg zou weten te banen tot in die zoo jaloersch afgesloten vergadering der Ridderschap van Holland.... en nu - na Solebay - de gedachtenis aan die vroegere zege verfoeid, de afbeelding er van met voeten getreden, 's overwinnaars beeld aan de schandpaal geslagen, de heerschende partij, onlangs nog alvermogend, nu verlamd en verdacht; en indien, wat gansch niet onmogelijk geweest ware, Droste, onmiddellijk na zijne ontscheping, verlof gehad had zijne moeder te bezoeken, dan had hij daags daaraan den 29sten Juni, er ooggetuige van kunnen zijn, hoe Dordrecht, de fiere bakermat der de Witten en van hun aanhang, de eerste moest wezen onder de hollandsche steden, die zich tot vernietiging van het Eeuwig Edikt zag dwingen. Geen zes dagen later was de omkeer volbracht; prins Willem III was in de ambten en waardigheden zijner vaderen hersteld.

Maar voor lange overdenkingen bestond op dat oogenblik geene gelegenheid. De vijand,

> ‘Waerdoor was Gelderlant en Uytrecht overheert,
> Naerdat ons heyr den Rhijn lafhartig hadt verweert’,

was zoo diep doorgedrongen, dat Schoonhoven eene grensstad was geworden. Tot verdediging dier grens werd Droste onverwijld geroepen; hem werd, onder de legerafdeeling van Louvignies, de bewaking van het kasteel Langerak opgedragen. Echter, het was ook al geene benijdenswaardige taak, een halfvervallen slot, dat dagelijks aan een aanval bloot stond, te moeten verdedigen, met hulp eener bezetting, half bestaande uit muitzieke soldaten, en half uit landvolk dat in den omtrek was bijéengeraapt, en welks aanvoerder, een boerenjongen, tranen van angst stortte bij de gedachte aan eene ontmoeting met de Franschen. En nu beweert men wel, dat groote veldheeren de best gedrilde troepen bij voorkeur weten te vormen uit de lafhartigste rekruten, maar die homoeopathische methode was blijkbaar boven de macht van onzen Droste, die, verre van er

naar te hunkeren, zich met den vijand te mogen meten, niet eens den toegang tot zijn kasteel versperde, gelijk hem de veldmaarschalk Würtz den raad gaf, en die zelf erkent dat hij het, in geval van een aanslag, niet beter gemaakt zou hebben dan Bamfield, die de sluis te Ameyde had ontruimd, en die korten tijd zijn gevangene was op Langerak, nadat hij te Nieuwpoort, slechts door vrouwenlist, aan de handen van het verbitterde grauw ontkomen was. En, bij de verbolgenheid van den Prins, die, toen Bamfield door den krijgsraad was vrijgesproken, weigerde die beslissing te bekrachtigen, en eene veroordeeling trachtte door te zetten, waaraan de beklaagde zich alleen door de vlucht onttrok, kon Droste nagaan, dat het geen gekscheren was, toen hem later door iemand van 's Prinsen omgeving werd verzekerd, dat, zoo hij Langerak niet minstens veertien dagen had weten te verdedigen, hem het hoofd voor de voeten zou gelegd zijn - eene bedreiging, waaraan, ten overvloede, nog kleur werd bijgezet door het vonnis, dat juist toen ter tijd, in ‘effigie’, aan Mombas werd voltrokken.

Maar gelukkig voor hem, was Droste onaangetast gebleven op zijn gevaarvollen en onaangenamen post, tot hij in het voorjaar van 1673 verplaatst werd naar Schoonhoven, waar hij gedurende het geheele jaar dat hij er verbleef, althans het genoegen had van eenig gezellig verkeer met de gemalin en dochters van den Graaf van Stirum, die daar het bevel voerde.

En inmiddels, terwijl Droste zijn vergeten garnizoensdienst deed, was er toch eenige verademing gekomen voor het benarde vaderland. Door de verrassing van Naarden had de Prins Amsterdam gered, en toen hij daarop Bonn veroverde, was de basis zelve der operatiën van het fransche leger zoodanig bedreigd, dat het genoodzaakt werd in allerijl Utrecht te ontruimen. Die veranderde tijdsomstandigheden gaven Droste gelegenheid een kort verlof te bekomen; hij bezocht Utrecht, waar hij eene redevoering van den hoogbejaarden Voetius over de verlossing der stad aanhoorde, en een bezoek bracht aan zijn vriend jhr. Everhard Meyster, die, wegens zijne zonderlingheid, zich zekere locale beroemdheid in de stad zijner inwoniug had verworven. Wellicht behoorde eene ongewone mate van ‘liberty of speech’ mede tot 's mans eigenaardigheden; althans, ofschoon zelf Roomschgezind, had hij de eerlijkheid aan Droste te bekennen, dat zijne geloofsgenooten en hij niet minder dankbaar waren wegens den aftocht der Franschen, dan de overige bewoners der deerlijk uitgezogen hoofdstad van het

Sticht; daar was, gelijk Huygens het uitdrukt, ten allen tijde meer adeltrots dan gereed geld te vinden geweest, zoodat men zich voorstellen kan in welken toestand de stad zich op dat oogenblik bevond. Van daar begaf Droste zich naar den Haag en verder zeker weer terug naar Schoonhoven, tot het jaar 1674 meerdere afwisseling zou aanbrengen, en hij voor het eerst aan een wezenlijken veldtocht zou deelnemen. Zeer bewaarlijk liet die zich in den aanvang niet aanzien; in Mei naar Mechelen opgetrokken, bleef het leger, weken lang, stil liggen voor de wallen van Brussel, zoodat Droste de gelegenheid had zich dagelijks van uit het kamp naar de stad te begeven, waar bij als altijd gastvrij werd ontvangen bij zijn neef Sasburg, en zelfs ‘mevrouw de Residente’ naar feesten begeleidde; ook kocht hij er allerlei zaken aan, die wellicht daar ter stede beter te vinden waren dan in de haagsche winkels in 't Halstraatje - helaas! de aankoop dier fraaiïgheden zou onzen officier al spoedig berouwen; van Brussel opgetrokken naar Leuven, werd ons leger door het fransche achterhaald bij Seneffe, waar geheel de legertros den vijand in handen viel, en daaronder ook de bagage van Droste, die met een zucht vermeldt:

> ‘dat is de laetste mael dat ik mijn koffers sag,
> daer duysent ducatons in gelt en waerde in lag!’

Gelukkig dat hij bij het verlies zijner goederen ten minste de eer vermocht te redden; althans zoo men gelooven mag, wat hij mededeelt omtrent zijne houding gedurende den veldslag, hoe hij er in slaagde het vaandel te bewaren en het verstrooide regiment te herstellen, nadat de overige officieren buiten gevecht waren gesteld. Zelf kwam hij er ongedeerd af.

Het overige van den veldtocht gedurende dat jaar was langwijlig en onbeteekenend. Na eene vergeefsche poging om Oudenaarde te herwinnen, trok Willem III zijn leger terug op Gent,

> ‘terwijl het minder scheen te trecken dan te vlugten,
> of het des vijands heyr al op de hielen had;’
> en
> ‘Wij bleven suckelen tot dat de herfst-tijd kwam,
> en d' oorlogsoeffening op 't laetst een eynde nam.’

Het leger betrok de winterkwartieren en Droste werd met zijne troepen naar Grave gezonden.

In Juni 1675 was hij weer in het veld, maar de geheele zomer verliep, zonder dat de Prins gelegenheid vond, iets belangrijks te verrichten, doch het jaar daaraan zou eene belangrijke onderneming worden beproefd. Maastricht was sedert 1673 in handen van Lodewijk XIV, en de Prins was voornemens geene moeite te sparen om die vesting te heroveren. Het mocht hem echter niet gelukken. Na een langdurig beleg, waarbij niet weinige officieren werden verloren, moest het plan worden opgegeven.

Intusschen had Droste reeds het leger verlaten; ziek en ontmoedigd, had hij, nog voor het beleg van Maastricht werd opgebroken, verlof bekomen zich naar Dordrecht te begeven. Door het ‘Hageland’ vertrok hij over Thienen naar Mechelen, en vandaar naar zijne vaderstad, waar de goede zorgen zijner moeder en zusters hem al spoedig van de geleden vermoeienissen deden bekomen. Zoodra zijne krachten het toelieten begaf hij zich weer naar Grave, doch niet met het doel zijn dienst te hervatten, maar alleen om van daar zijn onslag van het leger te verkrijgen.

Droste had in de laatste jaren niet gelukkig gediend. Naarmate hij onder het stadhouderloos bewind meer was begunstigd, had hij te minder kans op bevordering sedert de verheffing van den Prins. Dat hij geen uitstekend militair was, is licht aan te nemen, en er zal voor Willem III wel nooit reden hebben bestaan, hem bijzonder te onderscheiden; maar buitendien was het toen een tijd van reactie; naar gelang de Prinsgezinden vroeger door de heerschende partij waren verdrukt geworden, werden nu de aanhangers der ‘factie’ achteruitgezet. Dat wist Droste maar al te goed, ook al gaf hij een behendig antwoord aan den Heer van Aelbrantsweert, 's Prinsen hofmeester, toen deze hem gevoelen deed, dat hij bekend stond

> ‘als aenhang van de Witt, die mij bevorderd had.’

Maar overigens had hij toch niet op veel bescherming te hopen. Door Louvignies, onder wien hij in '72 gediend had, was hij destijds aanbevolen aan Würtz; maar deze had al spoedig daarop den dienst verlaten, uit wrevel over Waldecks benoeming tot velmaarschalk, en deze - althans zoo beweert Droste - scheen alleen Duitschers te willen bevorderen.

In de laatste veldtochten had onze officier gestaan onder den Generaal van Aylva, dien hij, door zekere beuzelachtige

praatjes, geheel tegen zich had ingenomen, en met zijn kolonel den heer van Walenburg, George Johan van Weede, bekend als eene min aangename persoonlijkheid, kon hij het in 't geheel niet vinden. Geen wonder dan ook zoo Droste ‘het tobben, ongemak, nachtbraken en gevaren’ moede, zich niet langer jong gevoelende - hij was toch nog niet op de helft van zijn levenspad - en ‘geen bevordering in ampten nog in goet’ verwachtend, bij den Prins aanhield om zijn afscheid, dat

> ‘'t eenigst is wat ik van hem kreeg in mijn leven.’

Nu was Droste, die een onafhankelijk fortuin bezat, geheel zijn eigen meester:

> ‘'k Liet aen den haek gerust verroesten het geweer
> En 't buldren van de zee ontstelde mij niet meer.’

Ook liep toen reeds de oorlog ten einde; met Engeland was reeds in 1674 vrede gesloten en met Frankrijk waren mede reeds onderhandelingen aangeknoopt; het duurde niet lang of Nijmegen was voor een algemeenen vredehandel aangewezen. De goede uitslag daarvan was echter nog verre van verzekerd, en het was om Karel II te bewegen zijne machtige bemiddeling daartoe te Versailles te doen gelden, dat de leidsche Burgemeester Dirk van Leyden van Leeuwen, in Mei 1678, met eene buitengewone zending naar het engelsche hof werd belast. Droste, die zich destijds in den Haag onthield, waar hij het jaar te voren den intocht van de jonge prinses van Oranje had bijgewoond, werd als ‘edelman van ambassade’ aan van Leeuwen toegevoegd; maar veel genoot hij niet van dat tweede bezoek aan Londen. Het schijnt wel of de ‘extraordinaire’ zending onaangenaam was aan van Beuningen, den gewonen gezant van H.H.M. bij Karel II; althans diens onthaal getuigde niet van groote voorkomenheid; eerst maakte hij bezwaar tegen de huisvesting in het gezantschaps-hôtel van Droste en diens neef Ruysch, die mede tot de ambassade behoorde, en daarna verzuimde hij beiden behoorlijk aan het hof en elders in de groote wereld in te leiden, zoodat Droste weinig ander tijdverdrijf overschoot dan het gezelschap van zekere mevrouw d'Alonne, die de huishouding van den toen nog ongehuwden van Beuningen bestuurde, en van wie verzekerd werd dat zij in jonger dagen niemand minder dan prins Willem II had weten te bekoren. Droste was dan ook blijkbaar verheugd toen van Leeuwens zending spoediger afliep dan verwacht werd, en wel op het

uitdrukkelijk verlangen van den Koning zelven dat de buitengewone ambassadeur der Staten gelijktijdig in den Haag zou terugkeeren met den door hem herwaarts teruggezonden sir William Temple. De Koning nam op zich het goed te maken bij H.H.M. zoo zij het van Leeuwen mochten ten kwade duiden, dat hij Engeland verliet, alvorens te zijn teruggeroepen - en het schijnt ook niet dat deze er om lastig gevallen is. Integendeel zijne zending, en de bijeenkomsten die hij daarna, als toevallig, op zijn buitengoed Cromvliet wist te beleggen tusschen sir William en de invloedrijkste leden der Staten-vergadering, deden inderdaad niet weinig tot bevordering van den vrede.

Kort na Drostes terugkeer uit Engeland, schijnt Willem III te hebben willen beproeven of niet, op eene of andere wijze, van hem partij te trekken ware - maar de proefneming mislukte, de oud-officier bleek niet voor diplomatische opdrachten geschikt, en ofschoon hij steeds van 's Prinsen zijde eene heusche bejegening bleef ondervinden en zelfs bepaald met zekere onderscheiding werd behandeld, werd hij toch van dien kant niet verder lastig gevallen. Hij had nu zijne vrijheid en maakte daarvan gebruik om zich een behagelijk en gemakkelijk leven naar zijn smaak in te richten. Eerst dacht hij, daar de vrede in Europa hersteld was, de vroeger opgegeven reis naar Rome te hervatten; maar dat plan leed ten tweeden male schipbreuk; na een verblijf van eenige weken te Parijs, noodzaakte eene ernstige ziekte hem al spoedig naar Dordrecht terug te keeren. Hoe kort dan ook, had hij toch, vóór die ziekte, een aangenamen tijd te Parijs doorgebracht. Daar werd de Staat, sedert den vrede van Nijmegen, vertegenwoordigd door den heer van Wassenaer-Starrenburg, die aan Droste

> ‘veel vrienschap toonde
> Terwijl ik daer verbleef, en vaek den halven nacht
> In onderlinge praet met hem heb doorgebragt.’

Ook zag hij in de kapel van het gezantschap zijne vroegere geliefde terug, zonder dat evenwel tusschen haar en hem de oude betrekking terugkeerde - ongelukkigerwijze echter, van den kant der dame, niet uit besef van de trouw, die zij haren echtgenoot verschuldigd was. Maar bij voorkeur maakte Droste gebruik van de gelegenheid om den schouwburg te bezoeken, waarvan hij een hartstochtelijk liefhebber werd. Toch kon de opera,

‘Waerin men singend' spreckt, liefkoost, krackeelt en vecht,’

onzen nuchteren Hollander niet zoo boeien als het ‘deftig treurtoneel’, waar Droste ongetwijfeld in zich den smaak voelde ontwikkelen, die hem in later jaren tot het dichten van zoo menig treurspeel dreef.

Na zijn terugkeer hier te lande - zijne ziekte was spoedig geheel geweken - gaf Droste de reis naar Italië voor goed op, en vestigde zich in den Haag, waar hij in 1686 eigenaar werd van ‘den Gouden Berch’, aan den, eerst sedert 1677 bestraten Bezuidenhout, een huis dat hem, bijna eene halve eeuw lang, tot woning zou strekken. Tevreden van natuur, niet door eerzucht, minder nog door geldgebrek gekweld, sleet Droste daar een kalm leven, als eenvoudig particulier zijn tijd in de beste kringen der hofstad doorbrengend den omgang genietende zijner talrijke vrienden en bekenden, die hem veelvuldig te gast noodden, en aan wie hij, op zijne beurt, niet verzuimde de genoten beleefdheden te vergelden; welgezien ten hove, al moest hij zich ook een enkelen keer moeite geven om eene uitnoodiging machtig te worden; en niet het minst welkom in den kring der talrijke diplomaten, welke in die dagen den Haag tot het brandpunt der europeesche staatkunde maakten.

Men weet welke omkeer in de laatste twintig jaren der zeventiende eeuw is waar te nemen in de zeden en leefwijze der aanzienlijke standen in Nederland. Vele oorzaken werkten daartoe samen. Sedert het einde van den tachtigjarigen oorlog was een nieuw geslacht opgegroeid, dat, in rijkdom geboren en groot gebracht, al ras van den eenvoud der vaderen was vervreemd geraakt; van toen aan begon het jonge Nederland ter school te gaan bij den vreemdeling: fransche manieren en fransche denkbeelden verkregen de overhand - wij zagen, hoe Droste zich die nog op rijperen leeftijd had zoeken eigen te maken - en, gelijk het gewoonlijk gaat, het minder goede vond in de eerste plaats navolging, zoodat de Cato's dier dagen wel reden hadden tot ergernis en bekommering over het opkomend geslacht. En dat werd er niet beter op toen, na de herroeping van het Edikt van Nantes, tallooze scharen van hugenoten herwaarts de wijk namen, en, bij gebreke aan andere broodwinning, zich als paedagogen in de aanzienlijkste familien deden opnemen. Maar meer onmiddellijk nog, dan die invloed op de jeugd, werkte sedert de troonsbestijging van Willem III het onafgebroken

verkeer van de hoogere kringen der Residentie met het engelsche hof, waar de traditie der Stuarts nog lang voortleefde, en niet minder de dagelijksche aanraking met dien onafzienbaren sleep van vreemde vorsten en staatslieden, die omstuwd van een zwerm van trawanten, den Koning kwamen begroeten, zoo vaak hij den Haag bezocht.

Dat alles bracht er toe bij om, in betrekkelijk korten tijd, een geheel nieuw aanschijn aan de haagsche samenleving te geven. Vermakelijkheden, die, zoo vroeger niet onbekend, dan toch tot de uitzonderingen hadden behoord, begonnen regel te worden: concerten, des Zaturdags van elke week, op het Mauritshuis, waar de dames van het corps diplomatique

> ‘te saemen om den prijs van grootste schoonheyt stonden’,

een hollandsche en een fransche schouwburg, eene opera, doch deze eerst geregeld sedert 1700, bals wier pracht aan de schitterende feesten van het fransche hofmoesten herinneren, en, wat vooral het karakter vau den tijd kenmerkt, de talrijke ‘damessocieteiten,’ die, regelmatig door de voornaamste vrouwen ten haren huize gehouden, schier iederen avond een vasten vriendenkring rondom de speeltafel vereenigden. Het spel en wel bij voorkeur het hazardspel was de algemeene hartstocht, en men kan denken wat er onder die omstandigheden van het huiselijk leven worden moest: want al waren van die bijeenkomsten de galante intrigues niet geheel buitengesloten - Droste is zoo eerlijk dat te erkennen, al vindt hij noodig later weer te verzekeren:

> ‘dat onbehoorlijk was wiert nimmer daer bedreven’ -

het spel, met ‘kaert of taerling,’ zelfs het aangaan van weddingschappen, was en bleef de hoofdzaak. Daarvan getuigt Drostes verhaal hoe, ter voldoening eener speelschuld, iemand zich heimelijk had weten meester te maken der zilveren toiletartikelen van Mevrouw Buat, en toen deze zich daarover bij den Prins beklaagde, Z.H., wel verre van die eigenmachtige handeling te wraken, de beroofde heenzond met de harde les:

> ‘Laet hem uw silverwerk en wedt voortaen niet meer.’

En daar dat voorval niet eenig in zijn soort schijnt geweest te zijn - een dergelijke geschiedenis wordt vermeld als voorgevallen tusschen Mevrouw van der Duyn en den Heer van Nassau-Odijck - is te denken tot welke schandalen die societeiten aanleiding gaven

De eerste daarvan, naar ons Droste berigt, dagteekende van 1684; welk een onderscheid reeds met honderd jaren vroeger, toen Louise de Coligny, bij hare komst hier te lande, niet dan een boerenwagen tot hare beschikking vond!

Het glanspunt der toenmalige haagsche samenleving was tijdens het Congres van Rijswijk. Het

'tout petit prince a ses ambassadeurs'

was toen eene letterlijke waarheid; alle vorsten, wier belang slechts eenigermate bij den vredehandel betrokken was, hadden daar minstens één vertegenwoordiger, en in die internationale wereld gevoelde onze Droste zich bijzonder te huis. In zijne onmiddellijke nabijheid, op de Prinsessegracht, woonden de brandenburgsche gezanten Schmettau en Danckelmann, en een der engelsche, sir Joseph Williamson, terwijl die van den keurvorst van Maintz, de baron von Schönborn, Drostes naaste buurman schijnt geweest te zijn. Dezen laatsten vermeldt hij evenwel niet, doch des te meer Williamson en diens gemalin, die beide bijzonder prijs schijnen gesteld te hebben op zijn gezelschap, evenals de beide overige vertegenwoordigers van Willem III, lord Jersey en lord Pembroke, en de keizerlijke gezanten, de graven Kaunitz en Strattmann, die, de meeste hunner van hunne echtgenooten vergezeld, dag aan dag open huis hielden.

Droste vond aldaar steeds een gastvrij onthaal, en het waren wellicht de betrekkingen door hem in die kringen aangeknoopt, welke aanleiding gaven dat hij, het jaar na den vrede van Rijswijk, als edelman van ambassade werd toegevoegd aan den heer van Nassau-Odijck, die, gelijktijdig met den heer van Heemskerk, belast werd met eene zending vanwege H.H.M. naar Lodewijk XIV.

Die zending was eene van louter plichtpleging, en derhalve wel toevertrouwd aan den prachtlievenden Odijck, die, behalve door Droste, begeleid werd door zijne zoons, terwijl Heemskerk vergezeld werd door zijne vrouw en dochter, wier onkunde der étiquette, gelijk St. Simon ons verhaalt, aan het fransche hof niet weinig aanstoot teweeg bracht; Droste gewaagt daar cchter niet van, en vermeldt alleen later, hoe door dat gelijktijdig verblijf te Parijs de laatste sporen werden uitgewischt van zeker geschil tusschen hem en mevrouw van Heemskerk, die eigenares was van het, aan zijne woning in Jen Haag grenzende hoekhuis, dat eenige jaren later verhuurd werd aan me-

vrouw de Villers van Potshoeck, die aldaar eene ‘societeit’ hield, welke Droste bij voorkeur bezocht, en waar, weer veel jaren later, Heemskerks dochter zich na haar ‘quart d'heure de renommeé’ terugtrok.

Odijck verzuimde niets om het Droste aangenaam te maken gedurende hun verblijf te Parijs, en desgelijks Bentinck, die aldaar tegelijkertijd eene zending van Willem III volbracht. Hetzij met den eenen of met den anderen, verscheen Droste ten hove, zag Lodewijk XIV in de pracht van Versailles, of te Marly, wanneer men daar de fonteinen deed springen; ook werd hij toegelaten bij de hertogin van Orleans op Saint-Cloud, en op de ‘levers’ der andere prinsessen van den bloede, die hij beschrijft, als de eerbewijzen der ambassadeurs ontvangende, aan ‘haer nagtgoet’ zittend, of te bed liggende met een

> ‘Cirkel der voornaemste vrouwen
> Gezeten op een stoel bekwaem om toe te vouwen.’

Ook den verdreven koning van Engeland en den toen tienjarigen Pretendent zag hij te Saint-Germain, en had daar gelegenheid op te merken, hoe het kind meer op de Koningin, dan op Jacob II geleek, ofschoon hij voorzichtig daarbij voegt dat wellicht, bij de geboorte van den Prins, niemand aan zijne echtheid zou hebben getwijfeld,

> ‘Indien de kraemvrouw toen een dochter had gebaert.’

Vele beroemde en bekende personen trof Droste in die kringen aan, en daaronder vermeldt hij ook de hertogin van Portsmouth, de eenmaal zoo gevierde Louise de Kérouaille, die naar de beschrijving welke hij van haar maakt, op dien tijd in 't geheel geene sporen meer van de schoonheid harer jeugd moet hebben vertoond.

En, als om adem te halen van de ongezonde lucht, welke dien dampkring vervulde, maakte Droste inmiddels menig uitstapje in den omtrek van Parijs, naar die talrijke lusthoven, waarvan de meeste nog slechts bij name bekend zijn, of thans hoogstens een schaduw der vroegere grootheid vertoonen.

Maar de zending van Odijck was slechts van tijdelijken aard; na vier maanden was de ambassade volbracht, en werd de terugreis aanvaard. Te Brussel zag Droste nog den jeugdigen erfprins van Beieren, op wiens hoofd zoovele staatkundige berekeningen werden gemaakt, en wiens overlijden, kort daarop,

de eerste aanleiding was tot de gebeurtenissen, die den spaanschen successie-oorlog ten gevolge hadden. En wanneer men van Droste verneemt, dat het arme wicht ‘op sijn voedsters schoot’ in de opera vertoond werd, zou men bijna genegen zijn te vragen of de vroegtijdige dood van den erfgenaam van zoovele kronen en landen wel geheel aan natuurlijke oorzaken zal toe te schrijven geweest zijn.

Na zijn terugkeer in den Haag begaf Droste zich niet meer naar het buitenland; twee jaren later, in den zomer van 1700, vermeldt hij nog eene eenigszins meer uitgestrekte ‘speelreis’ door Gelderland en het Sticht, meer bepaaldelijk, naar het schijnt, om met hetzelfde doel als op zijne tochten rondom Parijs, een bezoek te brengen aan de meest befaamde landgoederen in die streken; op het Loo had hij gelegenheid den Koning zijne opwachting te maken - het jaar daaraan zag Droste hem voor 't laatst op den gebruikelijken ‘tour à la mode’ in het Voorhout - te Middachten bezocht hij zijn ouden vriend Reede-Athlone, en werd door dezen ingeleid bij lord Albemarle, op het huis te Voorst; verder bezocht hij het geliefkoosd jachtslot van Willem II te Dieren, Roosendaal en Klarenbeek, stijf en statig in den toenmaligen trant, en voorts in het Utrechtsche, de kasteelen van Amerongen, Zuylestein, Soestdijk, Heemstede, dat destijds - getuige de kunstprenten van Moucheron - zekeren naam had, doch dat Droste vrij wat minder beviel dan Zeist, aan welks aanleg en verfraaiing door Odijck geene kosten werden gespaard, en waar onze auteur reeds vroeger met groote gastvrijheid was ontvangen. Doch ook die binnenlandsche reizen werden langzamerhand minder; de jaarlijksche bezoeken aan Dordrecht werden zeldzamer, naarmate Drostes betrekkingen aldaar afstierven - in 1700 overleed zijne hoogbejaarde moeder - en hij zelf begon zich ook van toen aan geleidelijk aan het verkeer der groote wereld te onttrekken.

> ‘Die ongemaklijk werdt, moet aen het Hof niet gaen,’

zegt hij, en ofschoon de nieuwsgierigheid hem, zelfs in later jaren, somwijlen nog wel eens dreef, hier of daar een feest ter eere van een gekroond hoofd te gaan bijwonen, zoo begon hij toch al spoedig zich te bepalen bij den omgang met enkele oude en beproefde vrienden, Odijck, Doubleth, Ellemeet, die hij op het door hem gestichte Duynrel onder Wassenaar placht

te bezoeken, met prins Filips van Hessen, die sedert 1702 het door hem aan den scheveningschen weg gebouwde Hessenhof - thans Buitenrust - bewoonde, en eenige anderen, die hij met een woord van hartelijke herinnering gedenkt, zooals den reeds in vroeger jaren overleden Pieter de Groot, wiens beschrijving door Droste geheel overeenstemt met de schets welke ons Wicquefort van hem geeft; maar voor en na ontvielen hem allen, en stond hij eenzaam te midden van een jonger geslacht, waarbij hij zich niet meer op zijne plaats gevoelde, want

‘van den voorgaenden tijt kan men met hen niet spreken.’

En zoo bleef hem ten slotte geen ander gezelschap dan dat zijner boeken; hij had daarvan

‘een groot getal in alderhande tael,
Die 'k heb geërft of selfs versaemelt in een zael,’

en schoot hem, behalve de beschouwing zijner schilderijen, of het stil genoegen dat hij in zijn, op het Zuiden gelegen tuin kon smaken, geen ander tijdverdrijf over dan zijne schrijverijen, of gelijk hij het zelf uitdrukt:

‘de poësie alleen wil mij nog niet begeven.’

Met de beoefening der letteren was Droste eerst op later leeftijd begonnen zich onledig te houden, nadat hij zich voor goed in den Haag had gevestigd, en in tegenoverstelling van hetgeen men gewoonlijk ziet gebeuren, was zijne productieve kracht steeds toegenomen, naarmate zijne jaren klommen. Eerst schreef hij voor het tooneel en ontvloeiden aan zijne pen niet minder dan twaalf treurspelen en vier comediën, die zoo niet alle, dan toch voor het meerendeel werden opgevoerd, maar of zij veel bijval verwierven wordt niet gezegd; later legde hij zich meer op klassieke vertalingen en op stichtelijke onderwerpen toe, tot hij eindelijk zijne eigen levensbeschrijving begon te berijmen, waarvan hij, gelijk gezegd, twee uitgaven bezorgde en een derde in gereedheid bracht, vóór wier verschijnen hij, omstreeks 1734, op twee en negentigjarigen leeftijd overleed[1].

1 Voor de liefhebbers van genealogische bijzonderheden moge hier een plaats vinden dat Droste, behalve twee broeders, beide ongehuwd in militairen dienst overleden, vijf zusters had, nl. Cornelia, den 4den Juli 1677 op IJselmonde gehuwd met Jhr. Cornelis de Booth, heer van Bingaertskerke, Lodijck en Cadsant; Elisabeth, gehuwd met haren neef Adriaan van Blijenburg, heer van Naaldwijk; Emerentia, die in 't huwelijk trad met Jhr. Johan van Meeuwen, kapitein der infanterie; Johanna, vrouw van Severyn Paludaen, commandeur van de Klundert en heer van Dalem; en Maria Heusdina, gehuwd met den kapitein der infanterie Jhr. Charles Loucque.
Drostes voornoemde zwager Jhr. Cornelis de Booth kocht in 1697 de heerlijkheden Giessenburg en Giessen-Nieuwkerk, die, het jaar te voren door den toenmaligen eigenaar Gijsbert Johan baron van Hardenbrock in 't openbaar waren verloot; en zijn zoon, eveneens Cornelis geheeten, verkreeg in 1702, mede door koop, de ridderhofstad Moersbergen. Al die goederen werden door jonkvrouwe Cornelia Philippina de Booth ten huwelijk gebracht aan Johan Daniel baron d'Ablaing. Deze was uitvoerder der uiterste wilsbeschikkingen van Droste, tegelijk met eenen baron van Strünckede, vrijheer van Doornburg, en kamerheer van den koning van Pruissen, een schoonzoon of kleinzoon, naar het schijnt, van Drostes derde zuster, mevrouw van Meeuwen. Beide executeurs deden in 1734 het huis en de schilderijen van den overledene publiek verkoopen, doch de portretten die Droste bezat, schijnen onder verband van fidei-commis bewaard te zijn moeten worden, zoodat het niet onmogelijk is dat de door Schalken geschilderde afbeeldingen van Droste en Suze Caron, waarvan door den Heer Fruin melding gemaakt wordt, zich thans nog in het bezit der familie d'Ablaing bevinden.

Dat aan die gedenkschriften geen geschiedkundige waarde van overwegend belang kan worden toegekend, is reeds gebleken. Al mag worden toegegeven dat Droste gerechtigd was tot de verklaring:

> ‘Ik ben opregt: men sal geen leugens hier in vinden,
> In 't geen ik heb gesegt van vremden en van vrinden’ -

toch is het zeker ook niet overbodig, zoo hij daarop doet volgen:

> ‘Al heb ik overal den tijt niet naegespeurt,
> De saeken evenwel sijn inderdaet gebeurt’....
> ‘Maer sijn geplaetst nae dat sij kwaemen mij te binnen,
> Dat eerder is verhaelt kan laeter sijn geschiedt,
> Sulx scheelt wel in den tijt, maer aen de waerheyt niet.’

De chronologie der ‘Geheugchenis’ is erbarmelijk, en buitendien doet de ongelukkige vorm, dien Droste voor de bewerking van zijn onderwerp koos, hem aan rijm en maat menig offer ten koste der duidelijkheid brengen. Ook kan niet gezegd worden dat hij een fijn opmerker was; de geschiedkundige paralel, die hij, naar den smaak zijner eeuw, tusschen Julius Caesar en Willem III trekt, kan ten bewijze daarvan strekken: platter vergelijkingen en meer alledaagsche punten van verschil en overeenkomst, dan hij daar, al rijmend, aanéénrijgt, zijn

zeker zelden in druk verschenen. En toch, niettegenstaande die gebreken en onvolkomenheden, doet Droste nu en dan een gelukkigen greep. Zoo weet hij Willem III soms met één trek te teekenen:

> ''k Sal sien, sprak hij. Dat was sijn woort van weijgering' -

of in weinige woorden de geschiedenis van 1672 samen te vatten:

> 'Men meent, soo Wilhem nooyt gekomen was in 't leven,
> Dat de vereende Staet zou magtig sijn gebleven,
> En dat in tegendeel die, sijnde neergevelt,
> Te gront sou sijn gegaen, had hij hem niet herstelt.'

En hierbij moet bepaald een woord van lof worden gevoegd voor Drostes onpartijdigheid bij de beoordeeling van den Prins, jegens wien hij voor zich toch geene de minste verplichting had. Maar, zoo hij billijk is in zijn oordeel over Willem III, met meer persoonlijke ingenomenheid beschrijft hij de Prinses, in wier omgeving hij veel en gaarne schijnt te hebben vertoefd, en in wie hij ons de dochter der Stuarts te herkennen geeft, bijv. in het op zich zelf vrij onbelangrijke verhaal hoe, terwijl Hare Hoogheid eens op Honsholredijk in het publiek at, zij het minzaam verdroeg, dat een kind, den verschuldigden eerbied vergetend, zich begeerig wierp op de opgedischte lekkernijen. En ook omtrent de verhouding tusschen de vorstelijke echtgenooten en omtrent het leven ten hove, weet Droste ons menige, niet onaardige bijzonderheid mede te deelen: zoo bijv. hoe Willem III in 1685 eene geheele vracht engelsche hofkapelanen en staatsdames naar Engeland deed inschepen, omdat zij getracht hadden het zaad der tweedracht tusschen zijne gemalin en hem te zaaien; of hoe een verliefde officier, om aan eene der hofdames een bewijs zijner gevoelens te geven, op een killen najaarsdag tot over de schouders in den haagschen vijver neerdaalde,

> 'Terwijl het Hofgesin in al de vengsters lag';

maar de ongelukkige, die

> 'den ganschen Haeg sijn gekheyt had doen blijken,
> kreeg toch het jaewoort niet, en wiert maer uitgelagt.'

Ook omtrent andere vorsten, dan de onze, zijn Droste geen onaardige herinneringen bijgebleven: zoo b.v. hoe hij Lode-

wijk XIV, vóór een plechtig gehoor aan den Nuntius, op zijn troon potsierlijke gebaren zag maken, tot dat de vleugeldeuren opengingen, en de Koning een majestuenze uitdrukking aannam, ongeveer als een tooneelspeler bij het opgaan der gordijn; of hoe hij dienzelfden vorst, ten aanschouwen van geheel zijn hof, met den hertog van Orléans aan tafel gezeten, te vergeefs, bij herhaling, om een weinig azijn hoorde vragen,

> ‘Een Prins, die legers kon voor sijn belang doen strijden,
> Moest in sijn eigen Hof die kleynigheden lijden,
> In 't minste burgers huis sou dit niet sijn geschiedt.’

Van Karel II en de honden-huishouding, die dezen omgaf, maakt hij eene beschrijving, vrij wat minder liefelijk dan Macaulays voorstelling van den vorst, dien het engelsche volk zoo gaarne zag spelen met de schoothondjes, wier ras den naam van hun koninklijken meester is blijven dragen; en aan het tafereel dat Droste ons geeft van Czaar Peter, het galakleed zijner gemalin als zakdoek gebruikend, behoeft zeker niets te worden toegevoegd.

En toch zijn het niet die herinneringen, welke in ons oog de meeste waarde aan Drostes arbeid geven. Wat voor ons daarin verreweg het belangrijkst is, zijn die vele kleine trekken, waaruit wij het hollandsche leven van zijn tijd kunnen leeren kennen, en uit dien hoofde - zij het dan ook al, bij gebreke aan beter en merkwaardiger gedenkschriften - zouden wij die van Droste ongaarne willen missen. Doch mag ons oordeel mild klinken, onze auteur is dat niet weinig verschuldigd aan den uitgever, door wien hij bij ons ingeleid wordt.

‘De vous est le bon plat - de moy la sotte sauce’ - zoo schrijft Constantyn Huygens aan de freule van Brederode, in een tot dusver onuitgegeven gedicht, dat het eerst door den heer Fruin wordt medegedeeld, en met diezelfde woorden, in omgekeerde volgorde, zou Droste zijn compliment aan den Hoogleeraar kunnen maken, want diens uitgebreide en leerrijke aanteekeningen zijn het inderdaad, welke geur en smaak bijzetten aan het schier onverduwbaar gerecht der ‘Geheugchenis’. Die aanteekeningen welke een geheel boekdeel vullen, doch over wier uitgebreidheid de geleerde schrijver zich wezenlijk niet had behoeven te verontschuldigen, bevatten eene zoo rijke verzameling van allerlei wetenswaardige bijzonderheden, dat, gelijk reeds boven werd gezegd, door de uitgave daarvan een onwaar-

deerbare dienst is bewezen aan allen die belang stellen in de vaderlandsche geschiedenis en onze oudhollandsche toestanden; nevens den heer Fruin heeft dan ook de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde recht op onze erkentelijkheid, daar zij de gelegenheid opende, dien schat aan het belangstellend publiek ten beste te geven.

Doch - ‘dankbaar, maar onvoldaan,’ is een dier puntige gezegden, welke ten onzent spreekwoordelijk geworden zijn. Dankbaar voor het genotene en geleerde zijn wij zeker, maar hoe groot zou niet onze dankbare voldoening zijn, indien - om niet te gewagen van de voortzetting dier studie over onze tachtigjarige worstelperiode, waarvan tot nu toe slechts een tiental jaren door Mr. R. Fruin is beschreven - wij eens, onder het geleide van een gids, zoo onderhoudend en belezen als hij, de uitgave en bewerking beleven mochten van die onbekende briefwisseling der Huygensen, of liever nog van die onschatbare verzameling der brieven van en aan Johan de Witt, aan welker verscholen bestaan wij herinnerd worden in zoo menige aanteekening op Coenraet Drostes ‘Geheugchenis.’

's Gravenhage, October 1879.

J.H. HORA SICCAMA.

Margareta van Mechelen.

De moeder der erkende zonen van Prins Maurits is geen historisch persoon. Lang is men in 't onzekere geweest over haar naam; van hare geboorte is ons niets stelligs bekend, en haar sterfdag kan alleen door een scherpziend onderzoeker gevonden zijn. Het is niet helder, waar zij in den Haag woonde, en in het naburige Rijswijk kan men haar verblijf niet meer aantoonen. Geen beoefenaar onzer kunstgeschiedenis maakte ooit melding van hare beeltenis; het zal moeilijk zijn een enkelen brief, zelfs eene eenvoudige naamteekening aan te toonen dezer vrouw van goede verwantschap en aanzienlijke bezittingen. Gedurende haar lang leven, waarin zij hare kleinkinderen volwassen gekend heeft, wordt zeer zelden haar naam genoemd. En zeker is het, dat zij niet bezwaard is met de beschuldiging van haar invloed te gebruiken ten voordeele der haren of ten nadeele van anderen, gelijk dit de ramp is geweest van menig land. Zoo zou het eene zaak worden van een bloot onderzoek, waarvan de rijkste vruchten nog zonder eenig belang waren, wanneer ook van deze persoonlijkheid gezegd was, wat men wist, en niets meer, dan dat. Nu dit gedaan is, en mededeelingen dienaangaande een schaduw zouden werpen op Prins Maurits en een aanzienlijk deel zijner omgeving, is het beter en plichtmatig, de ware toedracht der zaak uiteen te zetten. Veel nieuwe ontdekkingen kunnen hier niet die uitkomsten geven, welke thans bij de beschrijving van dergelijk onderwerp met eenig recht verwacht worden; de verwarring, waarin men gebracht is, dient alleen opgehelderd te worden, en dit is het enkele doel dezer regelen.

Het Biographisch woordenboek, naar van der Aa genoemd, geeft in het twaalfde deel te lezen, wat daarvan in 1869 gezegd kon worden; de bewerker voegt er zijne bronnen bij en ver-

antwoordt zich dus voor tegenstrijdigheden, deels opgehelderd, deels opgemerkt.

Onder verbetering van verscheidene punten, blijft het artikel volhouden dat Margareta gehuwd was met den drossaard van Buren, Philips van Steeland en als zoodanig de moeder werd van drie wettige kinderen. Bij eenige kennis van dit huisgezin en wel in verband met de geboorte der zonen van Prins Maurits, komt men gereedelijk tot het vermoeden van een hofschandaal, dat ook voor anderen bedenkelijk is, dan die daarin 't eerst betrokken zijn. Van Wijn moet dit ook gemerkt hebben, doch hij komt tot het vermoeden, dat er twee personen van gelijken naam moeten aangenomen worden, waardoor hem de zaak helderder werd, misschien ook minder onrein. De opzwering van zulk een dubbelgangster is niet ongewoon bij uitleggingen van een anderen aard; bij vraagstukken van oordeelkundige geschiedenis is zulks uiterst gevaarlijk.

Om nu deze vraag richtig te beantwoorden, moet de gewone weg ingeslagen worden; uitgaande van het bekende en onder aanwijzing van het weinige, dat wij, maar dan ook met zekerheid, weten. Die weg is hier niet zoo heel aangenaam, daar hij leidt langs het vrij dorre veld van geslachtrekenkunde, en slechts een paar bijzonderheden kan doen opsporen aangaande vrij onvermaarde personen; maar de uitkomst zal tot zekerheid brengen.

In het begin der zestiende eeuw komt in de baronnie van Breda een tak der Nassau's voor, bijgenaamd Conroy. Hoe zij verwant waren met de vrijheeren van Breda, gaat ons voor 't oogenblik niet aan. Een genealogie van dien tak heeft de waarde van alle geslachtboomen: daardoor wordt men geleid bij het voorzichtig onderzoek. Voor ons doel kunnen wij er een samenstellen uit talrijke gegevens, waarin bepaalde personen voorkomen, wier verwantschap wordt aangewezen, leeftijd en sterfdag opgegeven, maatschappelijke stand opgehelderd, zoodat men daaruit somtijds bewezen ziet, wat de genealogie leerde, of wederlegd, wat de geslachtboomkweekers hadden bedorven. De heer archivaris van Leiden, Jhr. W.J.C. Rammelman Elsevier, heeft een groot aantal bijzonderheden aangaande de familie van Mechelen verzameld, welke in den hier besproken tak van Nassau getrouwd was. Die aanteekeningen zijn grooten-

deels in De Navorscher geplaatst en ik hoop, dat de lezers van dit opstel zich met mijne dankbetuiging zullen vereenigen voor de welwillende toestemming om van dezen arbeid hier gebruik te maken, gelijk alleen geleerden van den echten stempel met die onbekrompenheid vermogen te doen.

Paulus van Nassau was getrouwd met Margareta van Lier. Van hunne kinderen betreffen ons onderwerp vier dochters: Barbara, Adriana, Johanna en Cornelia, van welke de laatste drie achtereenvolgens stierven in 1592, 1611 en 1616.

Barbara van Nassau huwde Cornelis van Mechelen; zij hadden drie ons bekende kinderen, Anthonie, Margareta en Wilhelmina. Na het overlijden der ouders kwamen de dochters ten laste harer tantes Adriana en Johanna. De laatsten waren in de abdij van Leeuwendaal geweest en hadden, na de opheffing dier vermaarde instelling, zich op kosten van den staat te Leiden gevestigd. Hare woning, thans een deel uitmakende der achtergebouwen van het rijks-museum, was toen bekend als het hof van Sessen, onder welken naam men dat der prinsessen van Nassau verstaat. In 1590 klagen de tantes, dat zij sedert zeven jaar bezwaard zijn met de zorg voor hare nichtjes en verkrijgen van de regeering daarvoor eene toelage. Die voor Margareta wordt het laatst betaald in 1601. Waarom de onderstand aan Wilhelmina ophield in 1604 wordt opgehelderd uit het trouwboek van Leiden, waar aangeteekend is, dat op den 21 Februari van dat jaar Wilhelmina van Mechelen, vergezelschapt van Anthonie van Mechelen, haar broeder, en Cornelia van Nassau, hare moeije, trouwde, en wel op het stadhuis; dit doet aannemen, dat de verloofden niet beiden tot de hervormden behoorden.

Margareta werd, misschien wel in het vermelde jaar 1601, de echtgenoot van jonkheer Philips van Steelant, ons als drossaard van Buren bekend, toen onder het beheer der gravin van Hohenlohe, Maria van Nassau.

De uitgaaf der brieven van deze vorstin, in de Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht, geeft eenig, maar een zeer welkom, licht in ons onderzoek. Daaruit blijkt, dat Margareta met haar man te Buren woonde en den Haag

bezocht, in den tijd, dien wij voor een richtige nasporing in 't oog moeten houden. Haar man overleed in 1623. In de bekende verzameling van Almeloveen (Timareten II, 65) vindt men het volgend grafschrift:

Hier liggen begraven
Joncheer Philips van Steelant,
heer in Grysoirt, Drossart
van Buyren, ende Raedt van syn Hoogheyt
den Prince van Oranje, sterf den 28
May 1623; met Vrouwe Margaretha van
Mechelen zijn huysvrouw, is gestorven
den eersten Maert, Anno 1643.
Steelant
Mechelen
Royen
Cock van Neerynen.

In het sterfjaar van den drossaard van Buren gaf zijne weduwe toestemming tot het huwelijk harer dochter Anna Maria met David Marlot, een der officieren aan 't hof van Prins Maurits. Het is noodig, hier op te merken, wat wij van het geboortejaar der bruid kunnen berekenen. Meer opheldering geeft ons de boedelscheiding van 10 Januari 1624, welke als erfgenaam noemt Willem, Anna Maria en Philips. De laatste wordt daar uitdrukkelijk de jongste geheeten en dat hij toen meerderjarig was, volgt niet alleen uit zijne beleening met een zesde in de heerlijkheid Grijsoirt, waarvoor hij zelf hulde, eed en manschap doet, maar ook, omdat hij nog in 't zelfde jaar huwde met Emerentia van Aerssen. Uit deze erfscheiding kunnen wij zien, dat de weduwe niet onder de erfgenamen wordt gerekend.

Nog geeft het repertorium der leenen op Voorne, fo. 131, dat na het overlijden van juffrouw Margareta van Mechelen, weduwe van Jr. Philips van Steelant, tienden worden overgedragen aan dezelfde drie erfgenamen van twintig jaar vroeger.

De verwantschap van deze Margareta kan alleen leiden tot de bepaling harer identiteit. Daarom zij nog vermeld, dat in een stuk van 1616 Margareta, Wilhelmina en Antonie van Mechelen voorkomen, als erven harer tantes Adriana en Johanna van Nassau.

Thans komen wij aan den koop, verkoop en terugkoop van

ambachtsheerlijkheden, die in menig opzicht verre van duidelijk is, doch bewijsbaar de vrouw van Steelant aangaat.

Het leenregister, gemerkt Trefves B 1616-1619, repertorium Noord-Holland, fo. 42, bevat eene aanteekening, waarin ‘compareert de Edele vrouwe Margareta van Mechelen, in den Haag woonachtig,’ en machtigt haren broeder Jhr. Anthonie van Mechelen de heerlijkheden van Aarlanderveen en Oudshoorn namens haar te aanvaarden. Hij doet daarom den leeneed, maar van den echtgenoot van Steelant is zelfs geen sprake. Na deze koop-acte van 24 Januari 1619, volgt al spoedig, dat is den 18 Juli 1620, de verkoop dezer heerlijkheden aan Hugo Spierink, koopman te Rotterdam. Weder is het dezelfde Spierink, die den 19 Januari 1627 dezelfde heerlijke goederen weder overdraagt aan de vrouwe van Mechelen. En deze laatste is hier dezelfde, en niet minder in acten van 10 November van hetzelfde jaar 1627 en 17 Augustus 1628, waarbij andermaal een deel van dezelfde bezittingen worden verkocht, door denzelfden persoon, die den koop met Spierink had gesloten en leenhulde gedaan in Januari 1627, den rentmeester van Margareta van Mechelen, weduwe Philips van Steelant. In 1642 verkocht zij Oudshoorn aan de Vlaming. In hoedanigheid van ambachtsvrouwe dezer heerlijkheid voerde zij een rechtsgeding voor het hof van Holland, in 1636, met Lodewijk van Nassau, heer van Beverweerd. Opmerkelijk is de ontmoeting van beiden voor den rechter, hoewel destijds niets zoo natuurlijk schijnt als processen tusschen bloedverwanten. Opdat niemand hieruit afleide, dat die verwantschap hierdoor wordt uitgesproken, wordt hier bijgevoegd, dat de jouffrou van Mechelen wel onderscheiden wordt als weduwe Steelant.

Nu haar overlijden in 1643 reeds bij de vermelding van haar grafschrift is besproken, eindigt hiermede, wat gemeld kan worden van Margareta van Mechelen, wier ouders, opvoeding, echtgenoot, kinderen, woonplaatsen en voornaamste bezittingen wij kennen. Wij gaan nu over om de betrekking na te gaan van Prins Maurits tot de ‘moeder sijner soonen’ en zullen dat weinige van deze en hare kinderen opgeven, wat met zekerheid van haar te melden valt. Louise de Coligny - want zoo noemt het nageslacht de weduwe van Prins Willem - schrijft den 5 Maart 1603 aan hare beminde stiefdochter Charlotte Brabantine, over Prins Maurits:

‘Votre ainé se tient toujours à ses amours accoutumées et ne change point. Sa *dame* a acheté ici une jolie maison où elle est à ce que l'on dit, fort proprement accommodée, fort bien en point. Elle se tient là avec deux petits enfants, que l'on dit être fort beaux. Elle ne va en nulle compagnie.’

Mr. D, Veegens, griffier der tweede kamer van de Staten-Generaal, wiens kennis van de hofstad, bijzonder in de zeventiende eeuw, spreekwoordelijk is, heeft ook van ons onderwerp zijne studie gemaakt. Aan zijne belangrijke aanteekeningen, ons met vriendelijkheid ten gebruike afgestaan, ontleenen wij deze woorden:

‘Ofschoon de naam dier dame niet wordt genoemd, twijfel ik niet, of men hebbe aan Margareta van Mechelen te denken. Zoover men weet, heeft Maurits niet, als Lodewijk XIV, opvolgende maîtressen en tître gehad, maar terwijl hij zich met allerlei vrouwen ophield, alleen de jonkvrouw van Mechelen mild begiftigd. Wilde men hier aan een andere bijzit denken, Maurits zou, in strijd met zijnen spaarzamen aard, nagenoeg gelijktijdig, twee minnaressen in staat hebben gesteld, om in groote weelde te leven. Dat Louise de Coligny, tegenover Charlotte Brabantine, Margareta niet noemt, is natuurlijk. De gewezen hofjuffer was aan de stiefdochter zeer goed bekend.’

Volgens den brief waren twee zonen reeds in Maart 1603 geboren en worden als een paar mooie kleine jongens voorgesteld; ook geen heel kleine kinderen meer, omdat zij bij geruchte algemeen bekend waren. Lang hebben wij er twee gekend: Willem, admiraal van Holland, en Lodewijk, heer van Beverweerd.

Maar dr. Campbell, van de Koninklijke Bibliotheek, ontdekte in de Bibliotheca Duncaniana, 1617, II, nog een anderen zoon, door het in die verzameling bewaarde dichtstuk van Constantijn Huygens. Het is getiteld: Larmes sur la mort de feu Monsieur Maurice de Nassau: qui mourut à la Haye le 5. de Juin ↃIↄ Iↄ Ↄ XVII. Wij behoeven hieruit niet te leeren, hoe diep de twintigjarige Constanter zich toen reeds voor het hof wist te buigen, maar geven het stuk, zooals de geleerde bestuurder der rijks-bibliotheek het welwillend mededeelde.

I.

Allez mondaines esperances,
Allez trompeuses apparences,
Je ne me fie plus en vous;
Allez la gloire de ce Monde
Puisque sur nous la Terre, l'Onde,
Le Ciel descoche son courroux.

II.

Nature a changé de methode,
Il n'y a plus regle ny mode
Que ne renverse le destin:
Il n'y a pas de difference
Entre origine et decadence,
Entre le principe et la fin.

III.

Jeunesse vigoureuse et fiere
Qui ne fais qu'entrer en carriere,
Trousse bagage, il faut partir:
Que veux tu plus aller pour suivre
Si desormais avant que vivre
Il faut commencer à mourrir?

IIII.

Il est mort l'honneur de ta bande,
Le plus beau sourgeon de l'Hollande,
Maurice l'heritier promis
Des vertus d'un plus grand *Maurice*
Prince de qui le Ciel proprice
Ne nous faict desirer qu'un fils.

V.

Il est mort, et la Parque sombre
Ne nous faict grace que de l'ombre
D'un Soleil de qui l'Occident
(Nature aimez tu tant nos plaintes
Que d'en souffrir les loix enfraintes?)
Va devançer son Orient.

VI.

Beau corps d'un ame plus gentile,
Beau sejour d'un esprit habile,

Te voylà pour saouler les vers;
Te voylà chargé d'une lame,
Fumee d'une belle flame
Le triste subject de mes vers.

VII.

Le Monde a peu de sympathie
Qui, jugeant de ta maladie,
Peste la nomme sottement;
Helas! la chose est manifeste,
C'est un mal pire que la peste
Qui nous apporte ce tourment.

VIII.

Les flots les plus hauts se r'abaissent,
Les douleurs les plus grandes cessent,
Le temps allege tous esmoys,
Nous rafraichirons nos miseres
Quand la rencontre de deux freres
Nous fera souvenir de trois.

IX.

Pour nous consoler on apporte
Que d'avoir la mort à la porte
C'est la misere de ça bas;
Mais qui nous fermera la bouche
Si on nous ravit dans la couche
Ce qui se debvoit aux combats?

X.

Desia l'Espaigne fut attainte
D'une plus qu'ordinaire crainte,
A la nouvelle d'un faux bruit
Que le Ciel promettoit lignée
Au grand MARS, dont la renommée
De l'un à l'autre Pole bruit.

XI.

Où sont Minerve, ces Trophées,
Ou ces victoires asseurées
Que tu chantas à ce berceau?
Faut il que ces grandes promesses
Noyées dessoubs nos destresses
S'estouffent dedans un tombeau?

XII.

Desia les plumes plus coulantes,
Desia les langues mieux parlantes,
Desia les plus scavants esprits
Avoyent la belle heure attendue
Qu'il faudroit corner par la nue
Heureuse Mere d'un grand Fils.

XIII.

Maintenant que ces Epigraphes
Changent leurs noms en Epitaphes,
Maintenant qu'un clin d'oeil de Mort
Faict entendre à la populace
Que le plus annobli de race
N'est exempt du fatal effort:

XIIII.

Maintenant que la jalousie
Des trois fileuses de la vie
Nous oste de devant nos yeux
Le bon-heur et la jouyssance
D'un bien que la perte et l'absence
Nous iront faire estimer mieux:

XV.

Voyla ces grands esprits en peine,
Voyla tout le monde hors d'haleine,
Le mal nous touche de trop pres:
Helas! la suite de nos Carmes
Ne sçauroit esgaler les larmes
Que nous demandent nos regrets.

XVI.

Moy le dernier des moins habiles,
La plus vile ame des plus viles,
Le plus abbatu des plus bas,
Suivroy-je les pistes fatales
A quoy nos plus fameux Dedales
Confessent de ne suffir pas?

XVII.

Muse qui m'enfles le courage
D'une inconsiderée rage,

Cesse d'escalader les Cieux,
Et si l'ambition t' appelle
Ne vas pas mesurer ton aisle
A la portée de tes yeux.

XVIII.

Arreste toy foible couriere,
Voicy le bout de ta carriere,
Trousse ton vol mal asseuré,
Si le mal ne se peut escrire,
Si la douleur ne se peut dire
C'est assez faict d'avoir pleuré.

Fin.

EreptI PatrIIs properantIa fata trophaeIs
MaVrItII pLangIt BeLgia, rIDet Iber.
CONSTANTER.
CIↃ. IↃ. C. XVII.

Niet onmogelijk is Maurits de oudste zoon van Margareta; in dat geval was de geboorte van den derden in 1603 aan de prinses-weduwe nog onbekend. Waar zijn die kinderen geboren? waar werden ze gedoopt? Het doopregister van den Haag kan niet antwoorden: zelfs dat der katholieke gemeente, waartoe de moeder moet behoord hebben, klimt slechts tot 1605 op. Zooveel is zeker, dat wij hier te doen hebben met de moeder van twee erkende zonen van den stadhouder, en als zoodanig kennen wij nu deze kinderen der juffrouw van Mechelen.

Willem, heer van de Leck, admiraal van Holland en West-Friesland, reeds in 1622 voor Bergen op Zoom gekwetst, en in de genoemde zeewaardigheid ‘op Spaansen boôm,’ sneuvelde in 1627 voor Groenlo. In 't voorbijgaan, de vraag, waar hij begraven werd, en of geenerlei gedenkteeken zijn geboortejaar onthult. Den 18 Juni 1625 werd hij tot Admiraal benoemd. Wordt hij door Vondel een manhaftigh jongelingh geheeten, geen onzer bekende schrijvers geeft zijn leeftijd: zelfs ontbreekt de aanwijzing zijner optreding in 's lands dienst. Bij zijn heldendood was hij getrouwd met Anna van der Noot, wier lelieblanke armen in de Otia II, 60 van Huygens vereeuwigd worden; hij liet zijne weduwe een goed jaargeld na, en zij trouwde later den heer Boetselaar van Asperen.

Zijn jongere broeder Lodewijk, heer van de Leck, Beverweerd en Odijck, nam naast Willem reeds in 1624 eene eerste plaats in aan de hoftafel van den Prins, zooals de regeling daarvan leert, ons medegedeeld door den heer Majoor Leupe in De Oude Tijd, II, 346. In 1632 had Beverweerd reeds twee zonen en vijf dochters, en kan dus moeilijk later dan 1604 geboren zijn.

De moeder dezer heeren vond een verdediger in Hugo De Groot, die in de Vergelijking der Gemeene-besten niet onduidelijk zinspeelt op de weelderige levenswijze van Prins Maurits. Wanneer de Klachte der vrouwe van Mechlen over de min des Princen van Oranje geschreven werd, is onbekend; eerst lang na den dood des dichters schijnt zij uitgegeven te zijn. Zeer stellig, toen De Groot in al zijne eerzucht de gunst van den Prins zocht, al is ons die gevaarlijke uiting zijner gevoelens een zielkundig raadsel. De verlatene en berouwvolle moeder toch spreekt, als tot zeer jeugdige kinderen:

> Ghy soete kinderkens, wyt myn onecht geboren,
> Het moeyt my, dat ghy staeg myn droefheyd aen moet hooren,
> Besonder als ghy vraegt, wat Moeder is ontmoedt,
> Dat haer soo treuren doet?

Hoe het zij, het geheele gedicht is een schitterende getuigenis voor het karakter der jonkvrouw, en bitter is de regel, aan het hoofd der verzen, die van een verontwaardigd medegevoel spreken:

> Num lachrymas victus dedit, aut miseratus amantem est.

Of Maurits ook andere kinderen bij Margareta had? De domeinrekeningen van 1626, in verband met het bekende testament van den Prins, spreken het niet tegen. Aldaar wordt als uitbetaald opgegeven:

> Aen syne twee bastaert soonen,
> genoemt Charles ende Charles Maurice
> yeder 's jaers 4000 gl.
> Aen drie bastaerd dochteren,
> Anna, Elisabeth ende Leonora, yeder
> 's jaers 1200 gl.

Deze kinderen hebben tot voogd Mr. Louys Kinschot, advokaat in den Haag, later auditeur in de rekenkamer van Holland Zij moeten veel in leeftijd met de vroeger genoemde

zonen verschild hebben, daar zij alle vijf in 1626 minderjarig waren, maar niettemin door deze erflating bevoorrecht zijn. Wellicht zijn er kinderen bij van Anna van de Kelder, - of van wie meer. Evenwel bestaat er eene waarschijnlijkheid, dat onder de genoemde dochters kinderen van Margareta waren, en eene plaats bij Droysen, Geschichte der Preusischen Politik, IV, 4. S. 97, verheft dit vermoeden bijna tot zekerheid. Over den bekenden veelschrijver Baron von Pöllnitz sprekende, wiens geschiedenis Droysen in alle bijzonderheden heeft nagespoord, zegt hij, dat deze eenigermate aan de koninklijke familie in Pruisen verwant was. ‘Seines Vaters Mutter war Heleonore von Nassau, des Prinzen von Oranien natürliche Tochter; und wie dessen Söhne und Enkel, die Herrn von Leck und die von Beverwert, ist sie vom Oranischen Hause stets als verwante augesehen worden. Sie hatte sich met Gerhard Bernhard von Pöllnitz vermählt, der aus einer Thüringischen und Lutherischen Familie in des Prinzen Wilhelm II von Oranien Dienst und zum reformirten Bekenntniss übergetreten war.’ Van dezen ouderen Pöllnitz spreekt ook Guiche in zijne Mémoires, 207 en 208, en vermeldt, daarbij dat zijne vrouw goederen in Holland had.

De brief van Prinses Louise aan de Hertog in de la Tremouille gewaagt van de uiterlijke omgeving der begunstigde Dame en van eene woning, die zoodanig was ingericht, dat er van gesproken werd. Waar die stond, is ons niet gebleken. De brief is van den 5 Maart 1603 en eerst den 3 December van dat jaar werd de grond uitgegeven, waarop sedert de lange houtstraat gebouwd is. Bekend is het, dat men hare latere woning in die straat zoekt. In de Willige decreten 's hoffs van Holland, 1626-1627 leest men onder n°. 27, f°. 347 verso: Willigh decreet van Vrouwe Margareta van Mechelen, wonende alhier in den Hage, impetrante... proponerende de voirz. impetrante bij de middelen van haer voirz. intendit, dat sy vercocht hadde aen d' heer meester Constantijn Huygens, secretaris van Syn Exc. den Prinse van Orangien, seecker haer impetrantes huysinge ende erve, daerinne sy op deselve vercopinge is wonende, staende en gelegen in de houtstraat alhier in den Hage, belent ten oosten de nieuwe vaert, ten zuyden d' heeren van Amsterdam, ten westen de houtstraet van de heerestraet voirz., ende dat voor de somme 14300 gulden vrij gelt, enz.

Hiermede zouden wij het verblijf van Margareta van Mechelen kennen; het huis maakt nu het noordelijke gedeelte van het rijks-archief uit, maar de vraag doet zich voor, of wij hier niet te doen hebben met de naamgenoote, die sedert vier jaar weduwe van Steelant geworden was, doch in de meeste stukken met haar maiden-name aangewezen wordt. Tegen deze bedenking kan de volgende aanteekening gelden, die tevens leert, dat Margareta daar minstens negen jaar woonde. Dezelfde heeren van Amsterdam kochten den 30 April 1618 het huis, dat nu het zuidelijk deel van hun later opgetrokken logement uitmaakte, en dit pand belendde ten noorden aen jouffrouw Margryta van Mechelen.

Nadat Huygens de aldus gekochte woning betrokken had, waar hij met zijne Sterre tien jaar leefde, meenen wij de vroegere eigenares aan den overkant der houtstraat aan te treffen. Althans het kohier van de haardsteden over 1627 wijst het huis op den hoek van het doelenstraatje met zeven stookplaatsen aan, als het eigendom van den baljuw Maurits de Vry, onder bijvoeging van ‘huyrder Mevrou van Mechelen,’ en op het gelijktijdige kohier van den tweehonderdsten penning staat, voor hetzelfde perceel op zeventig gulden aangeslagen de Vroû van Mechelen.

Onder de laatste benaming vinden wij haar in de resolutiën der Staten-Generaal van 6 Maart 1621, waar haar koetsier, benevens die van den Prins van Portugal, den heer van Asperen en anderen geëmployeert waren geweest ten dienste van den Venetiaanschen gezant.

Gelijk het bekende verhaal van den aanslag op het leven van Maurits ons zegt, vermoedelijk op eene vingerwijzing van Brandt IV, 1112, zou zij op dien beruchten Februari-dag van 1623 buiten gewoond hebben, Onmogelijk is het niet, want in den omtrek der hofstad, en voornamelijk onder Rijswijk, waren sommige buitenplaatsen tevens winterverblijven. Men vergete evenwel niet, dat Prins Maurits te Rijswijk een huis had, ten westen der kerk en dus tegenover Ottoburg, waar Tollens gewoond heeft. Dat huis, tot 1785 als gemeentehuis bekend, thans een dames-instituut, heeft nog het prinsewapen in den gevel en de daarachter gelegen oude dorpsschool heette oorspronkelijk het piqueurs-huis van Syne Excellentie. Hegenitius verhaalt ons in zijn Itinerarium, dat de Prins er wel tachtig paarden had, en ook een casuaris.

Waar Margareta woonde na 's Prinsen dood, - en zij overleefde hem zeven en dertig jaar - wagen wij niet te gissen. Wel wordt in het quohier van den 1000sten penning over 1654 onder het hoofd Platte lande onder de aangeslagenen opgegeven: de Coyman op 't plaatsje van de vrouw van Mechelen voor ƒ 2, - dat is dus voor een vermogen van ƒ 2000. - Zij zelve komt er niet voor, en vrijstelling, die in 1627 niet verleend was, is nog minder denkbaar onder het bestuur van De Witt.

Nog eens ontmoeten wij Margareta van Mechelen vóor haren dood en wel in 't Journal d'un voyage à Paris en 1657-1658 publié par A. Faugère, 1862. Dit dagboek, waarvan het handschrift op de Koninklijke Bibliotheek berust, is geschreven door de beide zonen van Alexander de Soete de Laecke, heer van Villers. Zij ontmoeten te Parijs Willem Adriaan, den tweeden zoon van den heer van Beverweerd, dus kleinzoon van Margareta. De vijfentwintigjarige jonkman leidt daar een allerlosbandigst leven, en bezwijkt onder zijne schulden; tengevolge van zijn wangedrag wil zijn vader hem geen penning meer geven; maar nu wordt hij door de grootmoeder ondersteund, bl. 254. Zeer belangrijk over den jongen van Odijck is de aanteekening van den hoogleeraar Fruin in de nieuwe uitgaaf van Coenraet Droste, bl, 470 tot 478; maar wij willen de jonge Villers zelf hooren, als zij onder dagteekening van 4 November 1657 (bl. 312) dit mededeelen: Le laquais du Sr. d' Oudijck estant arrivé avec son maistre à Rotterdam, luy avait volé quarante livres et un habit que Madame de Mechelen luy avoit envoyé, afin qu'il ne parut pas à la Haye si mal en ordre qu'il estoit parti d'ici, dat is uit Parijs. De trek is karakteristiek. Waar de vader onverbiddelijk is, toont de goede grootmoeder, wetende hoe zwak de mensch is, zich toegevend en mild.

In den Hollantse Mercurius van 1662 komt op blz. 73 voor: ‘Den 12 Mey storf den ontvanger van Hollant, Jan Berckel, in 's Gravenhage, ende den 17 dito overleed de vrouwe van Mechelen, moeder van den heere van Beverweert, op welcken dag ten 11 uren den Fransche gezant de Thou oock uyt den Hage vertrok.’ Het is jammer, dat juist weer het luiboek van dit jaar ontbreekt, maar het bericht van Casteleijn zegt duidelijk genoeg, dat Margareta van Mechelen den 17 Mei, 1662 in de hofplaats overleed.

Wij werpen nog een vluchtigen blik op haar leven, dat lang, maar niet gelukkig is geweest. Zij wordt gehouden voor eene Zuid-Nederlandsche jonkvrouw, nicht harer naamgenoote de de vrouw van Philips van Steelant, hofdame van Prinses Louise en wordt geacht haar kerkgeloof te hebben bewaard. Het is hier niet noodig te herinneren wat zij beleefd, of aan te toonen wie zij overleefd had. Zij was eene verlatene in eene eeuw van weelderigheid en nergens wordt haar naam genoemd in de tallooze bijzonderheden, die de voorvaderlijke zeden leeren kennen en die niet zelden ons gevoel pijnlijk aandoen. In den letterlijken zin des woords leefde zij onbesproken, want zonder die hoogst zeldzame gegevens zouden wij wanen, dat zij reeds vroeg, als eene eerste La Valliere, deze wereld verlaten had en haar jeugd beweend binnen de muren van het stille klooster.

Bij zoo weinig kennis van hare persoonlijkheid, heeft het gedicht van De Groot eene dubbele waarde. Iedere aandachtige lezing der klachte vervult ons met een gevoel van hoogachting voor de berouwvolle gevallene en gekrenkte jonkvrouw. De getuigenis van den jongen advokaat-fiskaal van Holland, in hare jonge jaren uitgesproken, kan voor haar gansche leven gelden, en dit mag niet gezegd worden van velen uit hare omgeving, die zich niet schuldig behoefden te rekenen aan den misslag van Margareta. Zij wordt voorgesteld als in haar ‘jonge jeught’ voor de verleiding bezweken, levende in groote weelde, versiert met ‘peerlen en gesteent en syde, vol van goudt’, maar bitter treurende, omdat Maurits haar ontrouw is geworden. Er straalt in door, dat zij niet hoog genoeg van geboorte is, om met hem te huwen:

Ghelyck ghy my dus langh gesocht hebt sonder rusten,
Soo ben ick nu te veel voor uw versade lusten;
Jae d' eerste die ghy vindt, het zy wie dat het zy,
Die trekt uw hart van my.

Noghtans doet ghy my goet, als ick het wel bedocht,
Meer nu ghy my verlaet, als doe gy my besocht; - -

Vaerwel dan, Prins! vaerwel, ick wil u liefde dragen,
Maer liefde sonder vleck de reste mijner dagen,
Ick wensch voor my de dood, - -

Tot dat ghy eene vindt, die van u zy geacht,
In liefde my gelyck, maer hooger van geslacht,
Die d' eere magh geschien, van sonder schaemt of vresen
Altyd by u te wesen.

Men ziet hieruit, dat Margareta verlaten werd, niet omdat zij plaats moest maken voor eene andere maîtresse en tître, maar voor - ‘het zij, wie dat het zij’. Ook werden haar de kinderen gelaten, en de regel: ‘Dees wytvermaerde plaets vermeerdert slechts myn rouw’ toont, dat zij in den Haag bleef; indien wij dit niet van elders wisten.

Eenige hierboven medegedeelde cijfers, als de verkoopprijs van het huis, of de verpondingen, spreken van hare bezittingen. Daarmede staat in verband het tot in 1854 onuitgegeven codicil van Prins Maurits, van 5 April, 1625, thans afgedrukt in het tiende deel der Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht. De volgende regelen op bl. 25 nemen wij over:

> ‘Verclaren vorders, dat wy de lyffrente van IIIJ^{m} IJ^{c} guld. 's jaers, die wy in den voors. testamente hebben gemaect aen jouff^{e} Margreta van Mechelen, hebben geaugmenteert ende augmenteeren by desen met noch 1800 guld, 's jaers; sulx dat onse wille en ordonnantie is, dat deselve jouff^{e} van Mechelen haer leven geduyrende zal genieten voor een lyffrente zes duizend gulden 's jaers.’

Bij dit codicil, waarbij de joncheeren Willem en Louys van Nassau rijkelijk bedacht en met de heerlijkheden van der Lecke en Beverwaert-Odyck begiftigd worden, doch andere bastaarden onvermeld blijven, wordt Margareta met een grooter jaargeld begunstigd. In dezen zin dus was zij geen verlatene, en deze erflating op den dag na de huwelijksvoltrekking van Frederik Hendrik is niet zonder beteekenis. Laat ons zien, wat het gevolg dezer geldelijke beschikking was.

De hiervoor reeds aangehaalde domeinrekeningen op het rijksarchief hebben den volgenden post, dien ik uit het jaar 1626 overneem, maar die later en zeker tot 1634 op dezelfde wijze voorkomt:

> Aen joffr. Margrieta van Mechelen, moeder van joncheeren Willem ende Lodewijck, Synre Hoochgemeld^{e}. Vorstel Genades hoochloff^{e}. mem. Bastaertsoonen. (9000 gl.)
> *memorie*.

Waarom deze post voortaan jaarlijks als niet uitbetaald terugkeert, helderen de rekeningen niet op. Dat vijf bastaarden

geregeld het hunne ontvingen, merkten wij reeds aan. Nu echter schrijven wij eene andere uitgaaf op f°. clx derzelfde rekening uit, die ons brengen zal tot de volkomen oplossing der vraag betreffende de beide Margareta's van Mechelen en de opheldering der oorzaken van de verwarring, die sedert lang hierin geheerscht heeft. Het volgende gaat onmiddellijk vooraf aan hetgeen reeds over de uitkeering aan de moeder der jonckheeren opgeteekend is:

> Betaelt aen juffre Margarieta van Mechelen, weduwe van wylen Jonckheer Philips van Steelant d' somme van Thien hondert ponden, over 1 jaer rente ..... 1000. - Jouffr. Margarieta van Mechelen, weduwe van wylen joncheer Philips van Steelant, als lyfpensie van Prins Philips Willem, enz. gecontinieert by S. Vorstel genade, ... 300. -

Wij hebben dus op dezelfde bladzijde der domeinrekeningen de beide Vrouwen: de eene, als weduwe van den rentmeester van Buren, ontvangt wat haar door erflating van Philips Willem sedert 1618 toekomt en verder haar weduwgeld, sinds den dood van haar man; - de andere, maar al te duidelijk onderscheiden naar den grond harer aanspraken, zonder dat het codicil wordt aangehaald en wier toelage eenvoudig wordt uitgetrokken pro memorie.

Maar wij hebben met dezen vorm of die geldzaken niets te doen: wij kennen nu twee personen van denzelfden naam, door één van haar in ambtelijke geschriften vaak gebezigd, zonder eenige vermelding van haar man en zonder dat deze als haar gecosen voocht ende momber voor haar in rechten verschijnt of voor haar leenhulde, eed en manschap doet. Eene Margareta van Mechelen, die wij zien optreden in eene kloostermatige omgeving, die eenige jaren aan onze waarneming ontsnapt, met Steelant trouwt en bij dezen als Drost te Buren woont, van tijd tot tijd in den Haag komt, daar bezittingen heeft, heerlijkheden in Rijnland koopt, deze weer van de hand doet en terugkoopt, om ze later op nieuw over te dragen. Eene vrouw, die zelf kinderen heeft, die den vaderlijken geslachtsnaam dragen, uitgehuwlijkt worden aan officieren van 't stadhouderlijk kwartier, doch zelve telkens voorkomt, als geheel buiten den echt levende; zelf koopt en verkoopt, wat alleen rijke lieden vermogen te doen, en die geenerlei deel heeft aan de nalatenschap van haar echtgenoot. Is het wonder, dat zij verward werd met de bijzit van den Stadhouder?

Dan die verwarring moest tot zeer bedenkelijke gevolgtrekkingen leiden. De kinderen van Steelant waren omtrent van denzelfden leeftijd, als de joncheeren van Nassau, en al was een huwelijk met een jonkman uit het overigens aanzienlijk huis van Steelant denkbaar voor wie daarvan meer voorbeelden hebben ontmoet, het klonk toch heel vreemd, dat Margareta na korten tijd in den Haag terug was, en dat latere onderzoekers haar naam aantreffen in de leenregisters en onder de bezitters van aanzienlijke eigendommen. Daaraan knoopte zich de onderstelling vast, dat dit alles en de brennen eener rijke levenswijs niet langs den weg der eerlijkheid verkregen was. Welk denkbeeld had men zich te vormen van eene vrouw als Margareta, of een man als de drost van Buren? En hoe stond Maurits zelf daarbij? Hoe had een man als Wtenbogaert deze diepte van zedeloosheid kunnen aanschouwen en geen ergernis nemen wegens 'tgeen in 't oog der heele wereld geschiedde, terwijl hij, uit de bekentenis van Jean de Paris den draad eener trouwens bedekte zedeloosheid in handen krijgende, tot den stadhouder gaat spreken met al het vuur van Nathan tegenover den overspeligen koning van den ouden dag? Wat moeten wij denken van een jonkman als Constanter, of edellieden als Marlot en vele dapperen, die aan 't prinselijk hof in persoonlijken rang zoo verre beneden bastaarden gesteld werden, geboren uit zoo onreinen omgang? Hoe kon het geslacht van Steelant zoo in aanzien zijn bij dat van Nassau, en de drostin van Buren de genegen groeten ontvangen der gravinne van Hohenlohe?

Meermalen heeft men gesproken van een geheim huwelijk, doch de slechts voor eene eeuw uitgegeven Gedenkschriften van Van der Capellen, I, 348 en 353, alsmede het verhaal van 't Grolsche beleg door De Groot leeren dit anders. Terecht heeft Mr. H. van Wyn reeds in 1793 onderscheid gemaakt tusschen beide jonkvrouwen van Mechelen. Wel is hij in zijne Aanmerkingen op Wagenaar, X, 117 niet geheel op de hoogte, maar stellig spreekt hij van twee personen: had hij maar even de domeinrekeningen kunnen raadplegen! Wagenaar zelf noemt in zijn Tegenwoordigen Staat wel den naam der ambachtsvrouw in Rijnland, doch wijst haar niet verder aan, zoodat hij de dwaling eer bestendigd, dan weggenomen heeft. Het Biographisch woordenboek geeft ons niet veel helderder licht.

Nu wij er in geslaagd zijn de vrouw van Philips van Steelant goed te onderscheiden, vinden wij in haar niets, dat haar kan worden te laste gelegd; haar leven is gelijk aan dat van tallooze andere menschen, en het betrekkelijk vele, dat wij er van weten, al is het zoo belangrijk niet, zal wel opgeteekend zijn, omdat men haar heeft aangezien voor haar naamgenoot.

Margareta, de moeder der Nassau's, wordt door dit onderzoek in een beminnelijker licht gesteld. Nooit heeft men haar te laste gelegd, dat zij den Prins in eenig opzicht heeft geleid; iets dat bij de hevige dagen, die zij in haar bloeitijd beleefd heeft, niet onmogelijk zou geweest zijn en elders maar al te vaak voorkomt. Zij is evenwel nog geen historisch persoon, en mist dus alle belangrijkheid voor het nageslacht. Ook mag zij met dezelfde eer besproken worden, die De Groot haar heeft toegekend. Twee personen zijn dus gerechtvaardigd geworden van een blaam, niet door kwaadwilligheid of partijzucht er op geworpen, maar die door eene bloote verwarring is ontstaan. Bij de vele ontsluieringen van den voortijd, treden ons niet altijd reine beelden tegemoet, en het is een genoegen, hier of daar een smet te kunnen afwisschen en de verdachten of beschuldigden te mogen vrijpleiten voor de rechtbank der nakomelingschap.

Het is mij een aangename taak geweest, te hebben kunnen optreden voor de jonckvrouw van Mechelen. Indien voor deze uitkomst van geschiedkundige nasporing dank behoort gezegd te worden, dan komt die evenwel toe aan Jhr. Rammelman Elsevier en mr. D. Veegens.

Zutfen, Augustus 1879.
J.G. FREDERIKS.

Verre handelsvrienden.

Verzameling van consulaire verslagen.

II.

Nauwelijks had het tegenwoordig Ministerie bij zijn optreding de plechtige gelofte afgelegd, trouw te zullen blijven aan onze liberale handelspolitiek, of enkele van de gelukkig al zeer schaarsche leden der Tweede Kamer, die de leer aankleven van bescherming der weinigen ten nadeele van haast allen, verhieven hunne stemmen tegen die verklaring. Maar verder dan het gewone refrein, dat vooral in dagen van moedeloosheid in alle bedrijf als deze, vrijheid van verkeer noodlottig was, vermochten zij 't niet te brengen. En alweer bleef natuurlijk het bewijs uit van eenig verband tusschen de bestaande crisis en een liberaal handelstarief. Geen enkel frisch argument, geene nieuwe gedachte, zelfs geen overtuigend bewijs van grondige kennis der belangen waarvoor zij toch groote woorden gebruikten, werd gehoord, maar bij den blooten nagalm van sedert jaren verkondigde en telkens wederlegde beweringen bleef 't ook thans. Mij rest dan ook alleen dankbaar te vermelden, dat de overgroote meerderheid der volksvertegenwoordigers die liberale geloofsbelijdenis met ingenomenheid begroette als veelbelovend voor de toekomst.

Nu reeds plichtgevoel mij dringt die bemoedigende parlementaire uitspraak hier in herinnering te brengen, moet ik daar toch nog even een inderdaad sterk sprekend bewijs bijvoegen, hoe noodlottig dikwijls de bescherming van den éénen tak van nijverheid op andere werkt, hetwelk de consulaire verslagen mij zoo ongezocht aan de hand geven.

Door de bescherming in Frankrijk van de suikerindustrie met een recht van meer dan de waarde, worden er de prijzen der beschuit voor scheeps- en vooral weeldeverbruik, waarvan

suiker een hoofdbestanddeel uitmaakt, aanzienlijk verhoogd. De kolossale fabrieken daarvan in Calais hadden een groot debiet in het buitenland. Maar nauwelijks waren de suikerrechten in Engeland afgeschaft, of het zooveel goedkooper Engelsche product verdreef het Fransche onmiddellijk van alle vreemde markten, en zelfs op de binnenlandsche kon het laatste zich nu alleen handhaven onder de bescherming van een hoog recht, dat de buitenlanders keerde. Afschrijving van recht bij den uitvoer is ondoenlijk, omdat de fiscus zich natuurlijk nooit kan vergewissen hoeveel suiker een zekere hoeveelheid beschuit inhoudt. Aldus doodt de bescherming der eene nijverheid de andere, en is het stelsel zelf een invretende kanker voor de algemeene welvaart. Daarenboven is 't altijd de groote industrie die beschermd wordt, want die alleen weet zich krachtig te doen gelden.

Er heerscht tegenwoordig in Frankrijk een opgewekte stemming voor alles wat den arbeid winstgevender belooft te maken. Levendig houden de gemoederen er zich bezig met vraagstukken als: wat meer in 't belang van het land zou zijn, handelstractaten te sluiten, of wèl een algemeen tarief in te voeren met de gewone bepaling der meest begunstigde natie, en de quaestie der benoeming van rijkscommissiën tot verbetering der zeehavens en binnenlandsche kanalen. Want ook daar te lande is men diep doordrongen van de onmisbaarheid om door goede kanalen niet alleen het monopolie der spoorwegen te breken, maar ook het vervoer mogelijk en gemakkelijk te maken van zware goederen, welker verzending alleen op goedkoope wijze mogelijk is. En ons, een visschersvolk van ouder tot ouder, haast in 't vischnet geboren en getogen, moet 't - om geen ander woord te gebruiken, - althans vreemd voorkomen te lezen, dat van de 187 visschersvaartuigen welke te Boulogne t'huis behooren niet minder dan 150 een kleine stoommachine aan boord hebben, voor het gemakkelijker hanteeren van scheepsen vischtuig. Zulk een volk in zijn geheel te beoordeelen naar 't geen er van rondslentert op de Parijzer boulevards, blijkt dan toch nog al vrij onjuist te zijn!

Blader de Engelsche verslagen door, na de Fransche gelezen te hebben, en een geheel andere toon klinkt u in de ooren. Hoe deugdelijk wij ook vertegenwoordigd zijn in de aanzienlijke haven- en handelssteden van Liverpool en Glasgow, zoo vernemen wij van daar toch weinig anders dan de bevestiging van het bekende feit, dat Groot-Brittanje overal machtige mededingers

krijgt; in Westfalen voor zijn kolen, in België voor zijn ijzer, en in Britsch-Indië voor zijn katoen en jute. En al moge 't van flinkheid getuigen, dat de fabrikanten van naaigaren hun industrie in Amerika zelf gaan uitoefenen nu hooge rechten hun den invoer daar beletten, zoo blijft dat toch een nadeel voor de nationale bedrijvigheid.

Engeland doorleeft moeielijke tijden, waarvan het einde waarlijk nog niet te voorspellen is. In dwazen overmoed moge het zijn krachtige vuist loodzwaar doen drukken op de ongelukkige volken in Azië en Afrika, die bij al hun onwetendheid toch scherpzinnig genoeg zijn om het juk der Britsche regeering minder begeerlijk te achten, het drukt daardoor tevens zóó loodzwaar op de eigene ingezetenen, dat maar al te velen er onder bezwijken. Of is reeds de enkele tabel der faillissementen in den Engelschen groothandel gedurende de laatste jaren, niet een sprekend bewijs, hoe zelfs die, zoo men onderstellen mag, meest krachtige tak van volksbedrijvigheid, onder de algemeene omstandigheden lijdt? Cijfers toch van faillissementen onder die handelsgrooten, welke in de jaren 1870 tot 1877 van 1122 in 't eerste jaar, al spoedig klimmen tot 1748 en dan zelfs dat van 2070 en 2087 bereiken, zijn zeker alarmeerende verschijnselen.

Wij Nederlanders staan in deze zaak toch vrij wat hooger in beschaving. Waar de rechtbank zich niet inmengt, hebben wij dat ongure woord van failleeren al lang afgeschaft en spreken veel hoffelijker van liquideeren, zonder ons daarom in 't minste te storen aan het hoe gering aandeel percenten ook waarmede de geldelijke verplichtingen dan toch heeten voldaan te zijn. Gelukkige tijden!

Over 't geheel zijn de mededeelingen van zuidelijk Europa opgewekter en bemoedigender dan die van het noordelijk deel. De ware kooplui en zeevaarders zijn vooral in het Noorden te huis. Maar nadat zij op doortastende wijze alle afstanden verkort en alle hindernissen voor het onderling verkeer weggeruimd hebben, staan zij nu haast verlegen hoe nieuwe bronnen van onderhoud te vinden, sedert de oude door al dat woelen en werken gaandeweg verstopt zijn. In het Zuiden daarentegen wonen meer de mannen van nijverheid. Niet van die massale fabriekmatige productie welke alle mededinging doodt door ongekend lage prijzen, zoodat de hoeveelheid geheel de hoedanigheid overheerscht, maar van die fijnere industrie

welke alleen door smaak en een waarachtig kunstenaarsbesef gedreven kan worden, en waaraan oorspronkelijkheid van opvatting en vinding altijd weer nieuwe levenskrachten bijzet. Aardig is 't om het verslag van onzen consul te Venetië op te slaan en in dat stuk, hetwelk door zijn volledigheid en rijkdom van mededeelingen en wenken en raadgevingen inderdaad een model mag heeten, de cijfers van productie na te gaan van allerlei vakken van nijverheid welke wij hier te lande nauwelijks anders dan bij name meer kennen, en die toch alleen aan het kunstgevoel der beoefenaars te danken zijn. Dat zijn van die gelukkige bedrijven welke geene mededinging te duchten hebben, omdat alleen hij die ze uitoefent het geheim daarvan bezit. Door zijn talent en vindingrijkheid weet hij gedurig andere vormen aan zijn voorwerpen te geven, zoodat ze altijd nieuw en altijd weer verrassend zijn en daardoor telkens grage koopers vinden. Van dat voor alle andere landen zoo ongunstige jaar 1877, spreken de Venetiaansche fabrikanten van geblazen en gesponnen glas en glazuur en mozaïk, dan ook met ingenomenheid, want hun uitvoer klom tot een waarde van twee en een half millioen guldens, waarvan Oost-Indië een derde en Engeland een vijfde kocht. Op meesterlijke wijze weten zij goudsteen te vervaardigen en nabootsingen te maken van lapis lazule, onyx, porphyr, enz. en de meest verwonderlijke galanteriewaren van gesponnen glas. De mozaïkfabricatie levert momentale stukken voor gebouwen, kleinere voor juweliers, en voorwerpen van kunst voor musea en kunstverzamelingen. De uitnemende nabootsingen der antieken, van den bekenden Castellani, wekten op de laatste Parijzer tentoonstelling zoozeer de algemeene bewondering door smaak en juistheid van vorm, met de meest gelukkige toepassing op onze hedendaagsche gebruiken, dat éénstemmig aan Venetie het eerediploma toegekend werd. En hoe ver staat bij zulke producten de waarde der grondstof verwijderd van die van het product! Alleen de werkman beslist hier. Zonder kunstenaar te worden langs den moeielijken en kostbaren weg welken de schilder of beeldhouwer door te worstelen heeft, weet hij toch aan het pas nog onbruikbaar voorwerp een waarde bij te zetten die niet naar den vasten maatstaf van zooveel geld voor zooveel uur arbeids berekend wordt, maar welke geheel afhankelijk is van zijn grooter of kleiner talent en van de meerdere of mindere ontwikkeling van zijn smaak.

Kortzichtigheid alleen kan de groote waarde ontkennen of voorbijzien van de ontwikkeling des volks op het gebied van kunstnijverheid. Juist thans, nu de oude middelen van bestaan geene voldoende voordeelen meer opleveren, nu alle scheepvaarders ongeveer dezelfde havens bezoeken en alle kooplui elkaar zoowat op dezelfde markten ontmoeten, terwijl alle fabrikanten onderling wedijveren hetzelfde goed altijd nóg goedkooper te leveren, zoodat de strijd des te hopelooozer wordt naarmate er zich meer mededingers in mengen, juist thans moet ieder meer dan ooit in zijn individualiteit dat oorspronkelijke zoeken om alleen zijn weg te vinden, hetwelk geen ander hem ontnemen kan of nadoen. Laat de groote hoop, die geen lust en geen kracht en geen geschiktheid heeft om zelfstandig op te treden, teren op het halve slavenloon waarboven hij zijne eischen ook niet verheffen mag, omdat hij niet in staat is eenigen meerderen of beteren arbeid te leveren dan waartoe ieder mensch, die armen en beenen heeft, bij machte is. Maar hij die hooger vliegen wil en aanspraak maakt op een grooter deel van de genietingen des levens, die een beter loon eischt voor zijn arbeid en zich dus wil verheffen boven het gros van zijne medearbeiders, hij toone door 't geen hij levert, het recht te hebben tot die grootere eischen. Niet door gelijkheid, maar juist door ongelijkheid zal de maatschappij vooruitgaan. De beste prikkel voor allen, is het welslagen van den enkele. En die meerderheid boven anderen verkrijgt de man niet door zuiver lichamelijken en werktuigelijken arbeid, maar door oog en hand te ontwikkelen onder een verstandige leiding. Ons volk heeft op het gebied van kunstvlijt schooner tradities dan elk ander bijna. Maar terwijl Venetië, dat dien roem met ons deelt, dien ook nog steeds blijft verdienen, vergenoegen wij ons met aan te zien hoe oorspronkelijk en smaakvol en vernuftig onze voorvaderen werkten, en verwonderen er ons over dat de vreemdeling hunne producten al gretiger tegen goud opweegt.

't Is over en over en blijkbaar toch nog niet dikwijls genoeg herhaald, dat Engeland en Oostenrijk bij de eerste wereld-tentoonstelling, die in 1851 in Londen gehouden werd, schromelijk achterlijk bleken te zijn in alles wat smaak en bevalligheid van vormen en harmonie van kleuren betrof. Diep gevoelden beide natiën die nederlaag en die schande. Maar schuldbesef, en het aangrijpen der middelen om die schande oogenblikkelijk uit te wisschen, waren bij natie en regeering blijkbaar één. De arbeider,

onverschillig of hij hoog of laag gezeten was, in de groote fabriek of bescheiden in de werkplaats, mocht niet langer in dien staat van achterlijkheid blijven, dat besluit stond vast. En met de uitvoering werd niet gedraald. Uitmuntende teekenscholen, met de onmisbare musea van kunstnijverheid, werden onmiddellijk geopend, en het volk als gedreven naar die oefenplaatsen tot verbetering van het kunstgevoel der nijveren. En wat was al spoedig de uitkomst? Laat de afdeeling Groot-Brittanje van elke volgende wereld-tentoonstelling die beter en sprekender vermelden dan ik daartoe bij machte ben, en laat onze verre handelsvriend in Weenen 't ons duidelijk maken. hoe Oostenrijk 't alleen aan het in de hoofdstad gevestigde museum van kunstnijverheid en aan de daarbij gevoegde school te danken heeft, in 1878 te Parijs een eer en een roem te hebben verworven, welke een ieder gaarne aan dat land zal gunnen die het voorrecht genoot in de inderdaad betooverende Oostenrijksche afdeeling te mogen ronddolen.

Daarenboven meene men niet, dat die gelukkige resultaten eenvoudig door medailles en ridderorden bekroond zijn. Integendeel, een aanzienlijk debiet van vele der tentoongestelde voorwerpen was het nuttig en tastbaar weldadig gevolg. Het Orientalische Museum te Weenen, in 1873 opgericht, bewijst 't. In den beginne werd het tijdschrift niet gelezen dat het uitgaf, en de lezingen werden weinig bijgewoond die men er hield. Maar de correspondenten, die over geheel het Oosten verspreid waren, maakten de Oostenrijksche producten daar allengs zoo goed bekend, dat het agentschap in Perzië nu reeds belangrijke zaken doet. Het ontvangt monsters en aanbiedingen en zendingen van goederen van de Oostenrijksche industriëelen, en de aftrek wordt al grooter, omdat de artikelen evenzeer uitmunten door goedkoopte als bevalligheid, waarmede eenvoud volkomen bestaanbaar is.

Maar niet van particuliere krachten wachte men op het gebied der kunstnijverheid veel heil, en dat vooral niet in een land als het onze, alwaar deze zaak op de schromelijkste en onvergeeflijkste wijze jaren lang verwaarloosd is, ten spijt van alles wat de ons omringende landen daarop tot stand brachten. Alleen de regeering is bij machte de noodige maatregelen te nemen om het verzuimde in te halen. Particuliere scholen zònder behoorlijk of met slechts karig geassorteerde musea mogen plaatselijk eenig nut stichten, voor ons land echter zijn ze

gevaarlijk, omdat ze de regeering allicht stijven in haar ongeneigdheid voor deze zaak geld uit te geven. Die heillooze versnippering van krachten belet bij ons elke flinke ontwikkeling, en ze mag ook niet alweer op dit terrein haren doodenden invloed oefenen. Wij hebben te veel in te halen om niet eindelijk eens met deugdelijke middelen op te komen. Wie weet of het tegenwoordige Ministerie niet inziet, dat de tijd van handelen daar is. Maar eer die zekerheid is verkregen, bederve men de zaak niet door versnippering.

Wij klagen hier te lande wel over den stortvloed van vreemde producten waarmede wij overstroomd worden, maar wij wenden geene pogingen aan om onze werklui in staat te stellen even goede en keurige voorwerpen te leveren. Wij klagen, en te recht, over de inderdaad wanhopend smakelooze uitbreiding van sommige onzer steden, en toch wordt tot zelfs in de hoofdstad des rijks zoo weinig voordeel getrokken van dat kosteloos straatonderwijs, hetwelk onze voorvaderen ons in de bevallige lijnen der straten en de sierlijkheid hunner woningen hebben achtergelaten, dat het volgend geslacht zich inderdaad verbazen en bedroeven zal over het erfdeel dat het thans levende achterlaat. In zulk een schilderachtige stad te leven, en toch te midden daarvan rustig voort te werken aan een tweede stad als die thans om de oude verrijst, mag haast onbegrijpelijk heeten. Reeds het slaafsch navolgen van 't geen de mannen van minder algemeene kennis, twee eeuwen geleden, tot stand brachten, zou ons voor allen wansmaak moeten vrijwaren. Zulke feiten zouden dan ook niet mogelijk zijn geweest indien onze regeering het voorbeeld van Engeland en Oostenrijk gevolgd had, en dadelijk na het eerste fiasco onzer nijverheid in den vreemde, alle middelen had aangegrepen, niet om vreemden smaak na te volgen, maar om bij ons volk het oude gevoel voor kunst weer te doen herleven.

Hoe gelukkig de heerschende richting onzer dagen ook moge zijn om het stoomtuig te laten verrichten wat vroeger de menschelijke hand vervaardigde, zoo mogen wij daarin toch niet te ver gaan. De eigen vinding van den werkman wordt dan niet langer gescherpt, het eigenlijke kunstenaarsleven en gevoel niet bij hem onderhouden. De intelligentste arbeider wordt haast zelf een doffe machine. Wij kunnen daardoor niet meer pronken met kunststukken als die uit de kamers der vroegere gilden te voorschijn kwamen, en de eer wordt niet meer geteld

zich meester te toonen in zijn vak door het leveren van een ook meesterlijken arbeid. Alleen om het klinkend en blinkend loon wordt tegenwoordig gewerkt. Dat verhoogt natuurlijk de algemeene beschaving niet, zoo min van den eenvoudigen arbeider als van den schatrijken handelaar, die daarin gelijk staan, dat beide werken om geld te verdienen. Als rijkdom het éénig doel van ons leven moet worden en alleen dat denkbeeld onze ziel vervullen, dan leere men ons ook maar eerbied en achting zelfs te hebben voor de plechtige opgeblazenheid van hem die met minachting op allen neerziet, omdat hij een tonne gouds of wat meer heeft dan een ander, hoewel zijn naam eenig en alleen in het rijk van Mammon bekend is en slechts daar eenige beteekenis heeft. Maar stond de bekwame meester van het oude gild dan toch niet vrij wat hooger in beschaving dan die Nabob?

Meer dan genoeg echter over het oude Europa, alwaar de versnelde middelen van gemeenschap gaandeweg alle toestanden zoo eenvormig maken dat ze haast eentonig dreigen te worden. En ons volk levert van hen die van deze gemakkelijker verkeerswegen een ijverig gebruik maken in verhouding een zoo groot contingent, dat het nergens meer vreemdeling is. Te Parijs waren in 1878 de Nederlanders zelfs sterker vertegenwoordigd dan eenig ander volk. Overal waar men kwam ontmoette men zelfs de dames met regenmantels in riempjes, dat geijkte herkenningsteeken onzer vrouwelijke landgenooten in den vreemde, een soort van vrijmetselarij, als onwillekeurig door haar aangenomen. En hoe uitnemend dat druk bezoek van het Parijsche tooverpaleis gewerkt heeft, bewijst Arnhem ons op de meest overtuigende wijze. Immers zoowel wat uitstalling en rangschikking der voorwerpen, als wat smaakvolle en toch eenvoudige en onkostbare versiering van tuin en tent en menige bergplaats zelfs betreft, overtreft deze tentoonstelling alles wat ons land op dit gebied tot dusverre geleverd heeft. Vergelijk daarmede onze afdeeling te Parijs! Welk een zonderlinge gewaarwording moet de medeplichtigen aan de uitstalling aldaar wel bevangen hebben, toen zij de zalen te Arnhem doorwandelden! Gelukkig bewijs evenwel hoe krachtig het voorbeeld werkt, maar vooral, hoe rijk wij in ons klein landje toch in waarheid nog zijn aan mannen die wel degelijk een zelfs uitnemend gekuischten smaak hebben en een open en geoefend oog voor schoonheid van vormen en harmonie van

kleuren. Wanneer zij niet altijd optreden daar waar wij hen zoo noodig hebben, dan is 't omdat bij ons maar al te dikwijls personendienst gaat boven 's lands belang, zoodra 't de benoemingen geldt tot tijdelijke betrekkingen waaraan stellig eer en eereteekenen verbonden zijn en alleen desverkiezende werkzaamheden.

Maar eindelijk naar het ver verwijderd Amerika overgestoken, en ons daar verlustigd in een arbeid en een voortbrenging die ons inderdaad tooverachtig voorkomen, als wij er onzen dikwijls haast hopeloozen strijd bij vergelijken niet eens om schatten te verwerven, maar om eenvoudig het dagelijksch brood te verdienen. Toch klagen de Amerikanen even hard als wij, en dat wel evenzeer over den slechten gang van zaken, hoewel zij ons haast overstroomen met onmogelijke hoeveelheden van granen en vleesch en katoen en petroleum en van wat niet al. Een feit echter is 't, dat vele Europeanen die er zelfs jaren lang gewoond hebben weer naar hun vaderland terugkeeren, omdat zij ook in dat beloofde land armoede lijden en gebrek. Voor Europa is dat een aanwinst, want wij kunnen waarlijk allerminst de flinke lui missen die cordaat den Oceaan oversteken zoodra zij tehuis geen werk meer kunnen vinden, en de luien en gebrekkigen en ouden ons tot last laten. En wat Europa al door de landverhuizing enkel naar Amerika verloren heeft, dat moge de volgende tabel ons leeren, welke wij aan onzen consul te Nieuw York te danken hebben. Van 1847 tot 1878 zijn aldaar aangekomen 5,720,955 landverhuizers, waaronder **40,022 Nederlanders**. Verder

2,018,422 Ieren.	85,144 Zwitsers.
2,161,824 Duitschers.	49,057 Noren.
740,196 Engelschen.	49,808 Italianen.
161,093 Schotten.	36,837 Denen.
124,526 Zweden.	27,863 Russen.
110,529 Franschen.	11,201 Polen.

10,444 Belgen en andere nationaliteiten.

Zulke cijfers hebben waarlijk geen toelichting noodig, om het bewijs te leveren van de schromelijke verliezen welke Europa daardoor aan wakkere arbeiders geleden heeft.

Dat Amerika ingenomen is met zijne toenemende aanvoeren van koffie uit Java is voor ons wel begrijpelijk maar niet aangenaam, omdat ze te danken zijn of te wijten, al naarmate Amerikaan of Nederlander er over spreekt, aan het differentiëele

recht van 10 pCt., ten voordeele der rechtstreeksche aanvoeren uit de kolonie. Maar kan dan onze diplomatie aan die bepaling geen einde maken, vooral omdat ze naar het beweren van velen, in strijd is met de tractaten? Een paar eeuwen geleden behaalden onze gezanten wel andere victories op het vreedzaam gebied van den handel, dan de opruiming van een betwistbaar recht! Maar wanneer men leest met wat al artikelen Amerika die koffieinkoopen aan den planter op Java betaalt, zoodat deze het voordeel heeft daardoor allerlei artikelen op de snelste en goedkoopste wijze te krijgen, dan ziet men eerst duidelijk welk een schade de ondernemer aldaar lijden zou indien die handel eens kwam te vervallen. Dat zou echter ook volstrekt het gevolg niet behoeven te zijn van de wegruiming dezer surtaxe; integendeel zou ons land er alleen de mogelijkheid door winnen van evenzeer het verkeer met Amerika uit te breiden, dat gelukkig toch reeds toeneemt, dank zij vooral de directe stoomvaart van Rotterdam uit. Leg maar een brug en de passage volgt wel, wordt weêr bij elke stoomlijn bewaarheid.

Terwijl onze vrienden op Java zich gemakkelijk neervlijen in de keurig nette en lichte Amerikaansche wagonnetjes, hebben de Amerikanen met bewondering op de jongste Parijzer tentoonstelling de prachtige tapijten leeren kennen welke onze Deventer fabriek zóó meesterlijk weet te vervaardigen, dat haar uitstalling nu te Arnhem weer de kroon over alles spande. Welk een onbegrensd debiet staat voor hem open, die zich als meester op dat terrein weet te doen gelden! Maar alweer is smaak de eerste en laatste letter van succès in die industrie, alweer beslist het geoefend oog voor kleur en lijn daar over den uitslag van den arbeid.

Nieuw-Orleans is zeer ingenomen met de vermeerdering van het rechtstreeksch verkeer met ons land, maar vraagt met bevreemding, waarom wij Nederlanders, die havens hebben welke een paar dagreizen dichter bij de groote afschepingsplaatsen der katoen gelegen zijn dan Bremen en Hamburg, geen directe stoomlijnen daarheen openen? De katoen zou dan zijn weg van Amerika naar het Rijndal en Zuid-Duitschland, den Elzas en Zwitserland, over ons land nemen. Want volgens onzen consul te Stuttgart, bedragen de kosten van overlading en vracht tot aan zijn standplaats, voor de 100 kilog. katoen van

Liverpool	Mark 4.95
Havre	Mark 3.87

Antwerpen	Mark 3.62
Amsterdam	Mark 3.59
Bremerhaven	Mark 3.24
Rotterdam	Mark 3.22

't geen waarlijk een gunstig getuigenis aflegt voor onze havens en den stroom van het transitoverkeer aan ons land schijnt te beloven.

Opmerkelijk mag de mededeeling heeten van onzen consul in Boston, dat onder de werking der wet tot beteugeling van drankgebruik, van 1874 tot in 1877, het aantal kroegen aldaar verminderde van 3090 tot 2362 en dat der inhechtenisnemingen wegens dronkenschap, van 11,982 tot 8213. Wij Nederlanders, die er nog een soort van eer in stellen op alle tentoonstellingen uit te munten door onze tropheën van sterken drank, in fraaie overeenstemming met het haast onnoembaar aantal onzer inrichtingen tot wering van armoede en gebrek, wij zullen die cijfers misschien nog al bescheiden noemen. Allicht kunnen ze echter dienst doen bij de behandeling der voordracht van ons tegenwoordig ministerie, dat eindelijk eens handelend belooft op te treden tegen ons drankdebiet. Moge het later met de uitvoering dezer wet maar niet gaan als met sommige verordeningen te dezer zake, die wel het tappen aan beschonkenen met straf bedreigen, maar waarvan de overtreding toch dagelijks onder het oog der dienaren van de openbare macht gepleegd wordt. Op die wijze worden alle goede bedoelingen der overheid verijdeld door de ondergeschikten.

De Amerikaansche consuls leveren ons al zeer belangrijke verslagen. Wanneer ge dat van de consuls uit Boston en Charleston naleest, en ge stelt u zelven tot taak een dergelijk overzicht van den toestand der stad uwer inwoning te geven, dan wil ik althans gaarne mijne onmacht betuigen om zoo volledig een verslag van de mijne te leveren, als ik hier van die beide Amerikaansche plaatsen voor mij heb. En hoe moeielijk 't blijkbaar is, om over feiten welke men niet dagelijks onder de oogen heeft een juist oordeel te vellen, bewijst het getuigenis dat ik reeds in het eerste gedeelte van dit artikel bestreed, als zou de handel in Amerikaansche tabak hier te lande vervallen zijn. Onze consul te Baltimore, en zoo iemand dan is de groote exporteur in de haven van Maryland de meest bevoegde persoon om hier een oordeel uit te spreken, zegt dat de handel met Nederland toeneemt en onder de uitvoeren hierheen, die van ƒ 3,700,000

tot ƒ 4,800,000 stegen, bedroegen die van tabak in 1878 ƒ 3,500,000 tegen slechts ƒ 2,700,000 in 1877. Waarlijk geen bewijs, dat de handel in Javatabak hier te lande dien van Amerikaansche verdrongen heeft.

Belangrijk vooral is het getuigenis van onzen consul in Charleston, dat de vrije arbeid thans door de vroegere slaven op de meest uitstekende wijze verricht wordt. Immers de oogst van katoen, het stapelproduct van dat land, is thans grooter dan in de vroegere dagen der slavernij. Alleen de rijstcultuur heeft onder de vrijmaking geleden, omdat enkel negers daarvoor geschikt zijn en deze aan den bouw van katoen, op kleine plantages, de voorkeur geven boven het werk op de rijstvelden, welke alleen op groote schaal te exploiteeren zijn. Allerbelangrijkst zijn vooral voor Java de inlichtingen over die rijstcultuur en verder over den aanplant van thee aldaar, welke in ernst zal worden voortgezet, vooral omdat de theeboom een anderen grond noodig heeft dan die voor de katoen geschikt is. En inderdaad overwaard is de mededeeling van dezen consul, dat de meststof welke bij Charleston zoowel op het land als in de rivier gevonden wordt en die voornamelijk uit phosphaten bestaat, nu reeds bij hoeveelheden van 200 millioenen kilogr. wordt uitgegraven, waarvan ongeveer 120 millioen kilog. naar Engeland vervoerd zijn. Elk schip dat te Charleston katoen voor Engeland laadt neemt deze meststoffen als ballast mede, en alleen de onbekendheid daarmede op het vasteland van Europa is oorzaak, dat de schepen die derwaarts zeilen niet evenzeer deze uitnemende meststof overbrengen.

Eindelijk dan toch, roept deze consul juichende uit, is de lange jaren zoo stuitende bepaling uit onze bevrachtingscontracten verdwenen, dat de schippers naar elke haven tusschen Havre en Hamburg mochten gezonden worden, uitgezonderd naar die van Amsterdam. De nieuwe weg naar zee heeft dat gelukkig gevolg gehad. En dank zij den toenemenden handel in katoen tusschen Amerika en Nederland - dus ook al niet vervallen, - worden thans de partijen welke voor Duitschland bestemd zijn meest over onze havens verzonden, omdat daarheen nu altijd scheepsgelegenheid is. De consul geeft den practischen raad om aan alle vertegenwoordigers van onzen handel in Amerika gedrukte lijsten te zenden, waarop alle scheepskosten in de Nederlandsche havens duidelijk vermeld worden, opdat men iederen vreemden gezagvoerder gemakkelijker kunne overhalen

vracht aan te nemen naar dat vroeger door hen zoo geschuwde Nederland. Met belangstelling ook zullen zaakkundigen voorzeker kennis nemen van 'tgeen deze blijkbaar flink ontwikkelde man mededeelt over de havenwerken welke in zijne stad werden aangelegd. Want zulke mededeelingen zijn voor anderen dikwijls het ei van Columbus.

Hoe volkomen de vroegere slaven zich thans burgers gevoelen in het vrije Amerika, bewijst hun stellige weigering om in ons Suriname op zeer aannemelijke voorwaarden te werken, terwijl 320 hunner wel naar Liberia vertrokken om aldaar tot de opkomst van den nieuwen staat het hunne bij te dragen. Maar zij beschouwden dat werk als een heilige taak, de grootmaking van het land hunner vaderen. Nauwelijks echter bleek de weinige ingenomenheid der eerste emigranten met dat als zoo heilig geprezen oord, of de brandende ijver was spoedig gebluscht. Geen enkele hunner was meer bereid, om de vrijheden van zijn nieuwe vaderland aan een onzekere toekomst ten offer te brengen.

Daalt ge naar Zuid-Amerika af, dan meent ge in het ware paradijs aan te landen. Vera Cruz spreekt van twee oogsten van maïs en boonen in een enkel jaar, die men echter verwaarloost bij gebrek aan menschenhanden en aan wegen, zoodat het koren op het land verrot. De koffieboom groeit er zoo welig op een hoogte van duizend voeten boven de zee, dat de uitvoer in de laatste vier jaren met de reuzensprongen van een half millioen en drie millioen tot zelfs vier millioen kilogram in 1877, gerezen is. Zulke cijfers doen ons Nederlanders watertanden, dergelijke resultaten van een krachtigen aanplant op Java te zien, of wel, huiveren voor de mededinging eener cultuur, welke met zulke reuzenstappen vooruitgaat.

Zonderlinger echter klinkt 't wanneer men van onzen Consul te Buenos Ayres hoort: ‘de inzameling van een zeer goeden oogst in het afgeloopen jaar is voorzeker een gevolg van den gunstigen politieken toestand,’ en dat zonder rekenschap te geven van het vreemde verband tusschen het een en het ander, wat hij toch natuurlijk schijnt te noemen, Intusschen verheugt hij zich zeer over het steeds toenemend verkeer met Nederland, en hij wijst er op hoe krachtig het land zich ontwikkelt, dat thans duizende hectoliters granen naar Europa en Noord-Amerika uitvoert en wel met groot voordeel, terwijl het vroeger juist van Nieuw York meel en granen noodig had voor de eigene behoefte. Eigen arbeid en goede gronden

verklaren dat wonder. En wanneer men daarbij leest dat het land in het laatste jaar ongeveer 2500 paarden naar Europa zond ten dienste der cavalerie, dan waarlijk zal men verbaasd staan over den omkeer in die bakermat van staatkundige woelingen.

Allerbelangrijkst zijn de uitvoerige mededeelingen welke onze consul-generaal te Rio de Janeiro geeft over de immigratie en kolonisatie in Brazilië. Nog voor korten tijd was de Keizer van dat uitgestrekte rijk ook in Nederland, op zijn rondreis door alle staten van Europa en Amerika, en de wensch mag waarlijk wel uitgesproken worden dat het aanschouwen van maatschappelijke toestanden waarvan arbeid de grondslag is, hem geen uur langer vrede doe hebben met de behandeling, waaraan de ongelukkige emigranten in zijn rijk blootgesteld zijn.

Hoewel de slavernij in Brazilië weldra zal ophouden en de toevoer van vrije arbeiders dus een levensquestie is voor dat land, blijft ze nog even onopgelost als toen voor zestig jaar de eerste pogingen daartoe gedaan werden. Nog altijd zijn enkele grooten de eenige eigenaars van alle landen aan kust en rivier gelegen, maar even onmachtig die te ontginnen als te hooghartig om het erfdeel hunner vaderen te vervreemden. Daarenboven belet hun staatkundige invloed elke wet van onteigening. Op verren afstand van het bewoonde gedeelte, kwijnen de weinige Duitsche emigranten die er zich ongelukkig vestigden in armoede en ziekte weg, terwijl de gedurige ministeriëcle wisselingen elke verbetering van wegen en den bouw van lang beloofde scholen en kerken verijdelen. Alleen onbeschaafde koelies, die zij als slaven kunnen behandelen, dulden die groote heeren, zoodat dan ook de 800 Chinezen die aangevoerd werden weldra onder hunne mishandelingen en schandelijke vernederingen wegstierven. De Centrale maatschappij van kolonisatie welke de regeering oprichtte, werkten zij uit alle kracht tegen, totdat ook van haar immigranten geen levende ziel overbleef. En toen eindelijk de Braziliaansche consul te Genève eenige horlogemakers en smeden en kleerenmakers en wie niet al aanwierf en als landbouwers aan de regeering opgaf, maar deze na aankomst weigerden den slavenarbeid te verrichten die van hen gevorderd werd, liet men die ongelukkigen aan hun lot over, zoodat de gezanten zich over hunne landgenooten moesten ontfermen.

Alleen in de provinciën Rio Grande do Sul en Para hebben enkele Duitschers en Amerikanen zich weten te handhaven.

Maar hoe kan een vreemdeling ook tot welvaart komen in een land alwaar de regeering diens eigendom willekeurig in bezit kan nemen voor den aanleg van een spoorweg, door eenvoudig den Minister niet te laten antwoorden op diens vertoogen daartegen, en de rechters zich onbevoegd verklaren om in zijn zaak uitspraak te doen, getuige het voorval met doctor Fischer te Rezende in 1872, wiens grond nog altijd in denzelfden verwoesten toestand blijft. En wie waagt zich in een land, alwaar zelfs de minderjarige kinderen vervolgd kunnen worden voor de schulden der ouders, en geen huwelijk tusschen niet-katholieken geldig heet dat niet gesloten is door een van staatswege goedgekeurd geestelijke, dien men in het binnenland natuurlijk nooit aantreft. En is een gemengd huwelijk niet door een Roomsch Katholiek geestelijke bekrachtigd, dan vernietigt deze het eenvoudig op de eerste aanvraag. En dat in een land waar de echtscheiding verboden is!

Zulk een maatschappij moet een geheelen omkeer ondergaan, eer vreemdelingen zich daar kunnen vestigen. Gelukkig echter dat wakkere en cordate mannen als onze vorige consulgeneraal te Rio de Janeiro, dergelijke feiten wereldkundig maken.

Opmerkelijk mag 't intusschen heeten, dat op grond van die mishandelingen aan de vreemdelingen in Brazilië gepleegd, leden onzer vertegenwoordiging 't waagden den aanvoer van vrije arbeiders in Suriname te bestrijden! Waar zijn de bewijzen die hen wettigden, een even onmenschelijke behandeling der immigranten van de zijde der planters in Suriname te verwachten? Maar natuurlijk bleven ook deze beweringen weer bij woorden.

‘De regeering spant alle krachten in om het evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven te handhaven en draagt allerlei nieuwe financiele wetten voor. Een belasting op het kapitaal, een heffing op de successiën, een nieuwe leening van ettelijke millioenen, volgden elkander met groote snelheid op.’

Ge meent natuurlijk dat hier van Nederland sprake is, al komt 't u vreemd voor uit het eigene land een consulaire stem te hooren opgaan. Die afwezige vriend zou dan wèl den Engelschen toast hebben vervuld door naderbij te komen. Maar 't is alleen een gedeeltelijke, schoon voor beide landen weinig begeerlijke gelijkheid van toestanden, welke tot die onderstelling een oogenblik aanleiding kan geven. Want 't is Chili en niet Nederland, waarvan hier sprake is. Dat de gelijkheid niet volkomen is blijkt reeds daaruit, dat San Jago,

de hoofdstad des rijks, welke ons dit bericht mededeelt, niet tot voltooiing der overeenstemming ook van een belasting gewaagt op het inkomen der gemeentelijke burgerij, zoo als onze hoofdstad zou moeten doen. In eenig opzicht is dat jammer, omdat men dan allicht had kunnen vernemen dat men daar dien vasten grondslag voor deze heffing heeft weten te vinden, waar men in Amsterdam nog altijd vruchteloos naar blijkt te zoeken, zeer ten nadeele van hen die eerlijk zijn in hunne opgaven. Want voor het treurig feit, hetwelk de jongste statistiek der Amsterdamsche inkomstenbelasting ons voor de oogen brengt, dat aldaar in het afgeloopen jaar meer dan de helft der belastingschuldigen opgeroepen werden om de juistheid hunner opgaven te bewijzen, is deze uitdrukking wel de zachtst mogelijke. Dat slechts de kleinste helft der gedagvaarden aan die oproeping voldeed, en de meesten liever het meerdere betaalden, dat te recht of te onrecht van hen gevorderd werd, dan aan hun vreemde personen den stand hunner zaken bloot te leggen, is allernatuurlijkst. 't Is ook volkomen in overeenstemming met het verschijnsel, dat thans weer evenveel personen hunne belastingbilletten onder couvert verlangden te ontvangen als vroeger, hoewel de belasting nu toch al reeds eenige jaren geheven wordt. Die wegblijvers schuldig te noemen aan een vergissing in hun voordeel, zou als aanklacht even zonderling en ongewettigd zijn als de inderdaad al te goêlijke bewering heeten mag, in de toelichting geuit, dat de bezwaren aan deze belasting verbonden meer en meer zullen afnemen en overwonnen worden. Juist kwamen ze nooit krasser uit dan in dit laatste jaar! Intusschen wordt die bewering dan ook onmiddellijk door denzelfden mond weersproken in de zoo gulle bekentenis, dat een absolute zekerheid der aanslagen niet te verkrijgen is. Alzoo heeten de bezwaren te verdwijnen, terwijl men in éénen adem erkent dat het grootste bezwaar, de betaling van den eerlijke voor den oneerlijke, nooit te overwinnen zal zijn!!! Zulk een heffing is dan ook weinig bevorderlijk voor de eerlijkheid der belastingschuldigen, en men zij daarom zeer voorzichtig met het gebruik van dat woord, vooral in ontkennenden zin, als men op raadselen in de toepassing stuit.

Maar ook dat andere bezwaar hetwelk aan deze belasting kleeft, het verlaten der stad door gegoeden en rijken, kwam nooit zoo sterk uit als in deze statistiek. Want wie zal 't niet inderdaad onrustbarend noemen, dat in het dienstjaar 1878/9

niet minder dan 365 personen met een inkomen van ƒ 876,925 Amsterdam met der woon verlieten, terwijl wel het grooter aantal van 426 personen er zich kwamen vestigen, maar die slechts een inkomen van ƒ 629,300 medebrachten. En onder hen die uit Amsterdam vertrokken, waren 9 personen met een inkomen van ƒ 20,000 tot ƒ 106,000, terwijl niet meer dan twee dergelijken er zich hebben neergezet.

Nu heb ik wel de woorden gelezen waarmede beweerd werd, dat hetzelfde verschijnsel zich in alle groote handelssteden voordoet, omdat de burgers die voldaan zijn elders rust zoeken en dat hun plaats ruimschoots ingenomen wordt door krachtiger jonge menschen die er de zegeningen van hun wakkerheid en ondernemingsgeest verspreiden, maar naar de cijfers, tot bewijs dier uitspraak, heb ik te vergeefs gezocht. Meer dan iemand zal ik mij verheugen als de volkstelling, waarvan wij de uitkomsten immers elk oogenblik mogen te gemoet zien, de waarheid der zoo even aangehaalde woorden bewijst. Maar eer dat bewijs geleverd is durf ik ze niet zoo gaafweg aannemen, en noem 't zelfs gevaarlijk, om op grond daarvan niet te willen hooren van moeielijkheden in de toekomst, als zouden dus alle bezwaren door dat heugelijk feit volkomen bezworen zijn. Daarenboven weet men, dat het verslag van den toestand der provincie Noord-Holland over het jaar 1871 juist het tegenovergestelde aantoonde. In het tiental jaren van 1859 tot 1869 toch was, volgens de aldaar medegedeelde cijfers, te Amsterdam het krachtigste deel der bevolking, tusschen de 20 en 40 jaren, 't zwakst vertegenwoordigd, ja behielden er de mannen, door grooter verhuizing dan vestiging, niet eens hun aanwinst van geboorte boven sterfte. Nu is 't mogelijk, ja waarschijnlijk zelfs, dat de uitkomsten der laatste tien jaren een gunstige verhouding zullen aanwijzen, ofschoon de vestiging van jeugdige handelaars daartoe nog geen grond geeft. Maar reeds door de opening van het Noordzeekanaal zijn een aantal werklieden en haast een halve bevolking van elders naar Amsterdam overgebracht, terwijl de stad tevens door hare groote werken menigeen derwaarts trekt. Dat alles werkt natuurlijk te gunstiger op het karakter der bevolkingslijsten, omdat daardoor juist de cijfers der mannen in de kracht des levens verhoogd worden. Maar ik vrees, dat de gemeenschap tusschen de meeste dier nieuwe burgers en de inkomstenbelasting, al een zeer luttele zal zijn. Reeds wettigt de moeielijkheid om het geraamde cijfer der op-

brengst te bereiken, dien twijfel. Komen echter hunne namen allerwaarschijnlijkst weinig voor op de begeerlijke zijde van het kasboek van den gemeente-ontvanger, ze zullen zich daarentegen op de minder gewenschte zijde daarvan wel degelijk laten vinden, maar langs de kanalen der administratiën van onderwijs en armoede, omdat zij de behoeften daarvoor stellig doen klimmen. De ziekelijke benaming van kostelooze school, kon wel eens spoedig vervangen moeten worden door den vroegeren, als meest overeenkomstig met de waarheid.

En mocht 't min juiste eens blijken van de bewering, als zou de verwisseling van bevolking in Amsterdam bestaan in 't plaats maken van rijken maar ouden, voor jongeren en meer werklustigen, en de nieuwe heffing ook niet gunstig werken op het behoud der gegoede ingezetenen voor de stad, dat men dan toch de bakens nog bij tijds verzette. Vooral in 't belang der min gegoeden is dat geraden. Want ofschoon zij er thans wel bij staan, zouden zij ten slotte allicht aansprakelijk blijven voor groote uitgaven welke men rekende dat door velen, maar 't minst door hen zouden betaald worden. 't Is al geen goed teeken, dat de nieuwe huizen der hoofdstad niet eens meer gehalveerd maar thans reeds gevierendeeld worden, want blijkbaar houden er de inkomsten der burgerij geen gelijken tred met de toenemende behoeften. Verre van gelukkig ook noem ik de herschepping van zoo menig prachtig woonhuis, dat de oude handelsvorsten uit volkomen onbekrompen beurs lieten bouwen en inrichten en versieren, in een zij 't ook deftige werkplaats. 't Moge gunstig heeten voor de bedrijvigheid eener stad, wanneer de zetters der patenten er gedurig meer perceelen op hunne kohieren plaatsen, een groote stad echter heeft wel degelijk ook behoefte aan bewoners die buiten het bereik dier wet blijven. Amsterdam moge tegenwoordig als een groot heer in zijn omgeving optreden, wanneer het door zijne ingezetenen aan Amstel en Gein en Gooi een ongekende ontwikkeling laat bijzetten, het bedenke intijds dat zoodanig vertoon van macht kostbaar is voor hen die de stad niet kunnen verlaten en dus de lasten dier weldoeners van andere gemeenten, ook moeten betalen. Als een tweede Londen moge Amsterdam een ‘Westend’ naast zich doen verrijzen en, grootscheeps, van de oude stad een ‘City’ maken, het wete, dat voor die City een drukke handel en een woelig scheepverkeer en een veelzijdige nijverheid noodig zijn. Zoolang de stad aan alle die lang niet geringe en verre

van gemakkelijk te bevredigen eischen niet voldoen kan, richte zij liever hare huishouding op eenvoudiger en bescheidener voet in. Het oude schilderachtige Amsterdam kan dan ook als woonplaats in stand blijven van hen, die over en over de bewijzen gegeven hebben dat zij die stad willen groot maken en fraai en aanlokkelijk en haar stellig niet dan ongaarne verlaten. Wanneer de burgervader aan 't einde dezes jaars er zijn ambt neerlegt, kan hij met voldoening getuigen zijne kinderen onder veiliger bewaking achter te laten tegen de aanslagen van vuur en oneerlijkheid, dan zij ooit genoten hebben. Moge 't maar blijken dat hij ook daarin juist gehandeld heeft, omdat door de maatregelen onder zijn bestuur genomen, ook grooter rijkdom dan ooit bescherming noodig heeft in Amsterdam.

Rijk gezegend en driewerf begeerlijk Australië, roept men dan ook onwillekeurig uit, als men van het oude Amsterdam naar het zoo onmetelijk rijke N.-Z.-Wallis overspringt en het Newcastle aldaar ons vertelt, dat de regeering een batig saldo van vier millioen pond sterling in handen heeft waarvoor het geen beter emplooi in 't algemeen belang kent, dan de aanleg van werken van openbaar nut. En dat voor ons haast tergend bericht moeten wij opvangen uit den mond van dezen consul, die ons al een half jaar vroeger heeft medegedeeld dat de zomerhitte van 1878 wel moordend is geweest voor het vee, zoodat één gezin, door de aanhoudende droogte, daarvan verloren heeft tot een bedrag van honderd duizend pond sterling, en verscheidene andere personen 3000 van de 4000 stuks en dus voor een waarde van ongeveer twintig duizend pond, maar zonder de welvaart van het land te verwoesten. ‘Integendeel blijven de geldmiddelen van het land in den meest voldoenden toestand en is de voorspoed steeds toenemende, ten spijt van zulke rampen, 't geen wel voor het veerkrachtige van onze hulpmiddelen pleit,’ voegt hij er toch gelukkig bij. Want daardoor toont de man althans nog eenig begrip van waardeering te hebben van toestanden zoo bij uitzondering gunstig in gewone tijden, en die haast onverklaarbaar zijn in deze dagen van algemeen geklag en gejammer. Onze consul te Melbourne komt er daarenboven ook ruiterlijk voor uit, dat zijn land door N.Z. Wallis en Queensland en Z. Australië geheel overvleugeld wordt in welvaart en aan was van bevolking, ja dat zelfs de verwende bewoners van Victoria daarheen trekken, omdat de middelen van bestaan er nog ruimer vloeien dan in hun goudland.

Maar ook van andere landen komen nog cijfers van toenemende ontwikkeling welke inderdaad verrassend mogen heeten. Zoo spreekt onze consul te Calcutta van het artikel Jute, de vezel aan hennep gelijk, welke voor ongeveer dertig jaar nog onbekend was in Europa en waarvan de jaarlijksche productie nu ongeveer twee millioen balen van twee honderd kilogr. bedraagt. En, zonderlinge wisseling van omstandigheden, nauwelijks had Engeland of liever Schotland de verwerking daarvan op reusachtige wijze ondernomen, of Indië zelf richtte soortgelijke fabrieken op met het verrassend gevolg, dat deze nu reeds ongeveer het derde der geheele voortbrenging verbruiken. Thans treedt Indië als concurrent tegenover Dundee op, en dat niet alleen op de markten van Australië en Californië en Egypte, maar zelfs op die van Engeland. En dat op 't zelfde oogenblik waarin de opkomende katoennijverheid van Bombay, aan Manchester vrees inboezemt. Wanneer men daarbij uit Canton leest, dat Frankrijk reeds 6755 balen ruwe zijde trok tegen Engeland maar 4831 balen, dan waarlijk zal men de bekommering waarmede vele Engelsche fabrikanten de toekomst te gemoet gaan, niet zoo onverklaarbaar noemen.

Maar datzelfde Canton, of liever China, heeft in Britsch Indië een gevaarlijken mededinger gekregen in de voortbrenging van thee. De telken jare klimmende cijfers daarvan verdienen te meer de aandacht van ons Nederlanders, omdat de Assam en Cachar theeën vooral onze Java-soorten verdringen, ook door hun zoo lagen prijs. De productie van die Indische thee bedroeg nog maar

700,000 kilogr. in 1860, maar reeds

1,350,000 kilogr. in 1865,

6,600,000 kilogr. in 1870,

13,050,000 kilogr. in 1875,

17,850,000 kilogr. in 1877.

Zoo veel vermag een onbelemmerde arbeid en de zorg voor goede kwaliteit.

't Zijn meest maatschappijen, natuurlijk met het gezegende limited achter den naam, welke deze culturen drijven. En de ruim vier millioen pond sterling welke er in belegd zijn betalen dividenden, die zelfs den meest verwenden Indischen Nabob doen watertanden.

Toch is 't met een soort van triomf dat onze consul te

Trebizonde mededeelt, op bijna alle 3000 kisten thee welke naar Perzië doorgevoerd werden, het woord Java te hebben gelezen.

Ongaarne zou ik dit overzicht eindigen zonder althans melding te hebben gemaakt van de zoo belangrijke wenken welke onze consul uit Chefoo, China, mededeelt, aangaande de wenschelijkheid, om aan ons haast verschoven Suriname nieuwe welvaart te geven, door er Chineezen heen te zenden voor den grooten landbouw. Thans zijn die opmerkingen van te meer waarde, nu onze Minister van Koloniën er gelukkig in geslaagd is de zij 't ook onverklaarbaar kleine meerderheid der Tweede Kamer te winnen voor de wetsvoordracht, om de emigratie naar Suriname van regeeringswege te bevorderen.

Onverklaarbaar noem ik het geringe dier meerderheid. Maar nog veel onverklaarbaarder noem ik 't dat tot bestrijding der voordracht, zonder tegenspraak, een argument gebezigd werd, hetwelk juist als aanprijzing daarvan inderdaad uitnemend kan gelden. Vreemdelingen en eenige Amsterdamsche kooplieden zullen het voordeel genieten dat deze wet wil verleenen, luidt dat argument. - Maar omdat die vreemdelingen en die Amsterdammers hier geen geld in handen krijgen, geen premie, zoo als bij de emancipatie het geval was, maar hun eenvoudig de gelegenheid zal gegeven worden verlaten gronden weder in cultuur te brengen en daarvan winst te behalen, wil 't mij niet duidelijk worden, hoe zoo iets tegen de voordracht kan pleiten. Iemand die zijn kapitaal waagt in de ontwikkeling van overzeesche plantages, doet dat natuurlijk enkel en alleen om er voordeel uit te trekken, terwijl het land alwaar die gronden vruchtbaar gemaakt worden, grootelijks daardoor gebaat wordt. Of nu de winst die van zulk een onderneming in geld verwisseld kan worden, genoten wordt door vreemdelingen en Amsterdamsche kooplui of door anderen - door wie dan? - is voor onze regeering natuurlijk eene geheel onverschillige zaak. Voor haar bestaat het voordeel daarin, dat een kwijnende kolonie, die geld kost, weer bloeiend wordt en dus geld gaat afwerpen. In andere landen, alwaar dergelijke zaken op eenvoudige en practische, op gezonder wijze dus, behandeld worden, zou men aan de vreemdelingen en de kooplui die voor zulke ontginningen geld over hadden, bijna premiën toekennen, omdat zij woest land vruchtbaar maken, daargelaten nog dat men er hen allereerst met alle kracht en macht helpen zou om de noodige werkkrachten daarvoor te krijgen. Want te onderstellen dat

die immigranten slecht behandeld zouden worden, als slaven, zou met andere woorden zijn de verklaring af te leggen, dat de Nederlandsche regeering niet meer bij machte is waarborgen te nemen voor een goede behandeling van hen, die onder haar bescherming in hare koloniën arbeiden. Indien echter zulk een bewijs van onmacht moet geproclameerd worden in onze Tweede Kamer, dan houdt alle redeneering op.

Men spreekt wel van ondernemers die met de bestaande krachten werken, maar blijft ook hier alweer in gebreke het bewijs te leveren dat zij met vrucht arbeiden. Die Amsterdamsche handelaars echter, waarvan met een halven *sneer* gesproken wordt door mannen soms, die niet bij ervaring weten wat 't is om eigen moeielijk gewonnen kapitaal in ondernemingen als de cultuur in Suriname te steken, kunnen toch dergelijke redeneeringen, hoe vloeiend en gemakkelijk ook uitgesproken, nog wel degelijk op de juiste waarde schatten!

Intusschen, de voordracht is gelukkig aangenomen, en van het onpartijdig oordeel der Eerste Kamer wacht niemand een andere beslissing. En dan zeg ik 't allen na die Suriname kennen door eigen onderzoek of door de ervaring eener jarenlange handelsgemeenschap, dat de uitvoering dezer wet een nieuwe toekomst aan de kolonie belooft.

Onze consul te Chefoo verklaart, dat hem het verschil tusschen de bevolking van China en Cochin-China en die van Suriname, - energie en werklust hier en apathie en loomheid ginds, - altijd daarom vooral verbaasd heeft, wijl klimaat en bodem van beide landen volkomen gelijk zijn. Maar de arbeider in Suriname is pas vrijgemaakt, voegt hij er bij, en nog niet zelfstandig genoeg om zich in een beschaafde maatschappij zoo te gedragen dat hij daarvan de lusten genieten en de lasten als billijk erkennen kan. Het voorbeeld van andere werklui moet hem daartoe opvoeden. Van al die kleine bedrijven, welke hij opnoemt als de geregelde bronnen van inkomst der Chineezen in hun land, moet de vrijgemaakte de voordeelen nog leeren kennen. De noodige grondstoffen levert Suriname daarvoor in rijken overvloed. Daarom beveelt hij met volle overtuiging aan, flinke veldarbeiders uit China naar Suriname over te brengen, opdat de groote landbouw er zich ontwikkele en ruime voordeelen verspreide. De nu nog vadsige en onwillige aldaar, zal daardoor tot arbeid geprikkeld worden. Want niets spoort meer tot werken aan, dan anderen in 't genot te zien

van de zoo begeerlijke vruchten van een flink en steeds stijgend loon.

Nog is Suriname haast onbereikbaar. Alleen met behulp van vreemde stoombooten kan men deze Nederlandsche kolonie naderen. Telegraphische gemeenschap met Europa bestaat er rechtstreeks niet, en alleen wanneer men van hier een dag of wat eerder dan de vreemde boot Demerary aandoet derwaarts seint, kan men er althans sneller dan per post tijdingen overbrengen. Maar breng de groote cultuur aldaar weer tot bloei, en Nederland heeft op min kostbare en weinig omslachtige wijze een tweede Java gewonnen. Dat beweren allen die een onpartijdig oordeel uitspreken over de kolonie en hare krachten en behoeften door ervaring kennen.

De Eerste Kamer beslisse nu of zij dat wil.

Consuls van Nederland in den vreemde, ge hebt door uwe belangrijke mededeelingen over den toestand van het volk waarbij gij onze belangen voorstaat, een uitnemend werk verricht. Velen in Nederland danken u daarvoor. Ge hebt ons gemeenzaam gemaakt met toestanden welke ons vreemd waren, en ons van die kennis voordeel doen trekken. Maar terwijl ge ons over vreemde belangen inlicht, vestigt ge juist daardoor tevens onze aandacht op de eigene toestanden. Onder den vorm van vermeerdering onzer kennis van anderen, verscherpt ge juist op de meest krachtige wijze onze zelf kennis. Schijnbaar zijn 't alleen de belangen van scheepvaart en handel en nijverheid waarop ge ons wijst, maar in de werkelijkheid laat ge geen enkel vraagstuk onaangeroerd wat onze aandacht verdient. Daarom zijn 't niet de nijveren in den lande alleen voor wie ge optreedt, maar voor allen die een open oor en een open oog hebben voor de belangen van hun vaderland, want de ervaring van alle volken stelt ge ter beschikking van allen. Moge die welgemeende dank u een aansporing zijn, om de flink opgevatte taak even wakker voort te zetten.

P.N. MULLER.

Johan Ludvig Runeberg.

Eerste gedeelte.

1. Johan Ludvig Runeberg, *Samlade Skrifter. Svenska Folkets Upplaga*. 2 dlr. Stockholm, 1876.
2. Johan Ludvig Runeberg, *Efterlemnade Skrifter*, två Band. Stockholm, 1878/1879.
3. Fredr. Cygnaeus, *Om Johan L. Runeberg*. Helsingfors, 1873.
4. L. Dietrichson, *J.L. Runeberg, Ett Skaldeporträtt*. Stockholm, 1864.
5. V. Vasenius, *Vid Finnarnes Sorgefest*. Helsingfors 1877.[1]
6. Fr. Berndtson, *Runeberg och hans hem*. (in: Svea, Folkkalender för 1875).
7. I. Oskar J. Rancken, *Fänrik Ståls hjeltar och skådeplatsen för deras bragder*. Stockholm, 1864.
8. Fredr. Cygnaeus, *Om Fänrik Ståls sägner*. Helsingfors, 1861.
9. V. Vasenius, *Om Julqvällen*. Helsingfors, 1877.
10. G. Lagus, *Den Finsk-Svenska litteraturens utveckling*. Åbo, 1867.

‘Geene lofrede, maar een beeld’, legt Bakhuizen van den Brink in zijne rede ter nagedachtenis van Bake dezen in den mond. Geene lofrede, maar, zoo al geen beeld, ten minste een trek ter voltooiïng van een beeld, zij het mij vergund te geven van hem, wien ik de kennismaking met den boven dit opstel genoemden Finsch-Zweedschen dichter te danken heb. Al moet ik me zelf daarbij op den voorgrond stellen, ik kon, den naam van Potgieter noemende, mijne pen niet weerhouden. Er zijn onderwerpen, waarover men òf geheel zwijgt òf zijn hart uitstort. 't Eerste ware bij deze gelegenheid ondankbaarheid - moge men in 't laatste geene zelfverheffing zoeken!

[1] Deze voordracht werd, met n°. 9, uitgegeven ten voordeele van het voor Runeberg op te richten gedenkteeken op zijn graf. Mijn naam- en voor- malige dorpsgenoot, die me uit Helsingfors met eene afbeelding daarvan verraste, gelijk hij me door toezending van verscheidene genoemde bronnen, en mededeeling van enkele plaatselijke bijzonderheden van Finsche steden verplichtte, ontvange, wanneer hij in het hooge Noorden deze regelen leest, mijn hartelijken dank en groet!

't Gaat me als Busken Huet. In zijn kostelijk boeksken over Potgieter, waarvoor wij hem niet genoeg kunnen danken, waarschuwt hij den lezer, dat hij en de zijnen eene voorname plaats in die ‘Persoonlijke Herinneringen’ beslaan. Maar hij wenschte, dat men aan zijn spreken over Potgieter zou bemerken, dat deze een der zonnestralen van zijn leven is geweest. Dien wensch heeft hij vervuld - hij heeft dien zonnestraal niet alleen opgevangen, hij heeft het licht en de weldadige warmte daarvan weten te weerkaatsen, en daarom doet het lezen van zijne ‘Herinneringen’ ons zoo innig goed.

Ook ik moet persoonlijk zijn, doch hoop daardoor een enkelen trek aan Potgieter's beminnelijk beeld te kunnen toevoegen. Huet heeft hem ons geteekend in zijn omgang met den vriend en medewerker; Huet was noch zijn leerling, noch zijn tijdgenoot. Zimmerman, de uitgever zijner Verspreide en Nagelaten Werken, herdacht meer dan eens met warmte en gloed den huis- en kunstvriend. Wat onschatbaren dienst zou hij onze letterkunde bewijzen, indien hij ons de biographie van zijn besten ouden vriend wou schenken! De hoogleeraar Nippold deed ons zien, hoe Potgieter, de autodidact, aan den jongen geleerde den weg tot zijn toekomstig arbeidsveld wees, waarop hij sedert zoo grooten roem behaalde. Eene onschatbare bron voor de kennis van Potgieter's leven, voor de kennis tevens van de verjongingskuur onzer letteren zijn Potgieter's brieven. Wat Thorbecke getuigde van Falck's brieven, geldt ook van de zijne: ‘Man en brief steeds in overeenstemming, elk schrijven een sprekend afbeeldsel.’ In zijne uitvoerige beschouwing over Béranger heeft Potgieter gezegd, hoe hij over uitgaven daarvan dacht, als hij daar andermaal de klacht herhaalt: ‘Waarom is onze letterkunde, waarom vooral zijn onze biographiën aan brieven zoo arm? De onverschilligheid, die ze verscheurt; de bekrompenheid, die ze verbergt; allerlei kleine ijdelheden in den sluijer der kieschheid gewikkeld, ziedaar eenige oorzaken, waarom wij onze groote mannen maar ten halve kennen.’

De hoop Potgieter uit zijne brieven te leeren kennen is - voor wie weet, hoe lang? - vervlogen. Daarom zal het misschien enkelen niet onwelkom zijn te vernemen, hoe hij middellijk en onmiddellijk op jongere schrijvers werkte.

Mijne persoonlijke kennismaking met hem dagteekent van 't najaar van 1868. Vóór dien tijd kende ik hem alleen uit zijne werken. Met een vriendenkring had ik alles gelezen, wat wij

van hem machtig konden worden. 't Viel moeilijk genoeg, want de bloemlezingen uit zijn proza en zijne poëzie waren nog niet verschenen, ‘het Noorden’ was uitverkocht, alleen van ‘de Liedekens van Bontekoe’ was in 1850 eene nieuwe (titel) uitgave verschenen. Maar lust zoekt list. Wij verschalkten den Stads-bibliothecaris en zoo kwam door de derde hand het exemplaar van ‘de Gids’ uit de Amsterdamsche bibliotheek, jaargang na jaargang tot onze beschikking. Onrechtmatig verkregen lectuur gedijde hier wel; zoo vaak er een pak boeken uit Amsterdam kwam, werd menige avond, die voor andere studie bestemd was, geheel aan lezen gewijd. Heerlijke, onvergetelijke uren, die voor ons omvlogen, terwijl we als ooggetuigen waren van de letterkundige omwenteling van '37 en die op den voet konden volgen! Hoe klom onze bewondering van Potgieter, toen we na zijn, ons vaak duister ‘Albert,’ zijn ‘Als een visch op 't drooge’ genoten, zijn ‘Jan, Jannetje en hun jongste kind’ bewonderend lazen en herlazen! En met zijne poëzie ging 't ons als met zijn proza, ieder volgend gedicht bood ons verstaanbaarder gedachte, deed ons eene nieuwe zijde van zijn talent zien. Bij 't hooren van zijn ‘Cirque Olympique’ hadden we aandachtig geluisterd en om den klank der woorden den zin vaak laten slippen. De vriend, wiens leesbeurt ons met ‘Pieter Breughel’ bekend maakte, werd vaak door ons gelach gestoord; verstoord werd hij niet, want eene herhaling van sommige coupletten was niet overtollig voor 't goed begrijpen. Een volgende bracht het tot ‘De Veteranen-klagt’, en er was steeds klimming in 't genot, zoo van stift als schrift. ‘De Gids’ gaf toen nog illustraties, en hoeveel hooger dan 't plaatje bij ‘Pieter Breughel’ stond niet Craeyvanger's teekening bij ‘de Veteranen-klagt’. Wat benijdden we dien avond hem, die voorlas, die ons ‘Toe, nog eens,’ niet noodig had tot aansporing, wiens voordracht won bij die herhaling en ons dubbel deed genieten, totdat wij ons om hem heen verdrongen om zelf een oog in 't boek te slaan. Menig onzer droeg het ‘Tien centen daags voor zeven man’, van dien tijd af voor goed in 't hoofd; den dichter daarvan droeg ieder sedert in het hart..... Maar, waar zou ik eindigen, indien ik dus voortging? 't Moge alleen bewijzen, dat, ook in eene streek die vaak ondichterlijk genoemd wordt, Potgieter niet alleen geprezen, maar ook gelezen werd. En schonk de dichter en de prozaschrijver ons genot, de kritikus gaf ons leering. De deelen van ‘de Gids’, die zijne boekbeoordeelingen bevatten,

werden niet het minst gretig gelezen en juist deze waren het, die me tot hem brachten.

In mijn lessenaar lag namelijk reeds langen tijd een gansche bundel verzen, die ik voor ieders oog verborgen hield. Eindelijk zond ik ze alleen aan een mijner beste vrienden, die zijne aanmerkingen er bij schreef. Veel werd er op zijne aanwijzing in veranderd, maar na al 't schrappen vroeg ik hem: ‘Wat nu?’ - Was 't wonder, dat wij aan Potgieter dachten, dien enkele mijner kennissen wekelijks op de Korenbeurs en de Groote Beurs zagen, en van wien een hunner op zekeren dag een briefje over zaken kreeg. Hoe gelukkig was de ontvanger van dat ons in den beginne onleesbaar schrift! Potgieter schreef eene onduidelijke hand, en toen ik, naijverig op den bezitter van gemeld briefje, hem om een enkelen regel schrift voor mijne kleine verzameling autographen verzocht, antwoordde hij o.a. schertsend: ‘Uw handschrift met het mijne vergelijkend stelt gij mijne eigenliefde op eene zware proef. Maar hare beschaming is geen reden om Uw heusch verzoek te weigeren. Beleef er meer genoegen van dan het ooit eenigen letterzetter verschafte!’

Weinig kon ik toen vermoeden, dat deze eerste brief door zoovele andere gevolgd zou worden, Ik besloot mijn manuscript aan zijn oordeel te onderwerpen; van zijne uitspraak zou ik 't al of niet voortzetten mijner dichtproeven laten afhangen. De bundel ging naar Amsterdam en spoedig - nooit vergeet ik dien dag - spoedig ontving ik een allervriendelijksten, maar tevens allerontmoedigendsten brief terug. Potgieter begon met te schrijven, dat hij ‘op (z)ijn leeftijd stellig geen bevoegd regter over erotische poëzie’ was. Toch gaf hij me uitvoerig zijn oordeel, dat hij door voorbeelden verduidelijkte. Dat oordeel was veel ongunstiger dan ik me had voorgesteld, en benam me bijna den moed. Hij raadde me ten sterkste af iets daarvan in 't licht te geven, maar, wat me na eenigen tijd weer lust gaf, was zijn raad tot verdere studie. Ik moest bij anderen ter school gaan, en vooral Burns, een meester in 't door mij beoefend genre, lezen en herlezen. ‘Elke studie’ - luidde zijn raad - ‘elke studie leert schoonheden zien, genieten, waardeeren; het is de eerste stap om van u zelven veel te eischen en zonder dat komt niemand er.’ 't Kostte strijd, immers:

> Dichter lieben nicht zu schweigen,
> Wollen sich der Menge zeigen.

Maar toch, ik trachtte zijn raad te volgen en pas een jaar later durfde ik hem de beste der omgewerkte en enkele nieuwe gedichtjes toezenden. Zijn oordeel was nu wel gunstiger, maar nog altijd moest ik in stilte blijven voortwerken, laten drukken mocht ik niet. ‘Waarom zoudt gij ook?’ schreef hij. ‘Uwe naamgenooten hebben wel veel en goed papier gemaakt, maar dat mag voor u geen vrijbrief zijn om papier te verknoeien.’ Vooral Goethe's les: ‘Bilde, Künstler, rede nicht’, bracht hij me gedurig in herinnering. Herhaalde malen luidde het in zijne kantteekeningen: ‘de zedeles bengelt achteraan’, ‘grijp een beeld voor die uitdrukking’, ‘bespiegelen, betoogen - uitstekend in proza, maar gij, die nog zoo jong zijt, doe het toch niet in poëzie!’

En niet alleen in verwerpen, maar ook in voordoen, in verbeteren school de vormende kracht zijner kritiek. Menig gedichtje uit ‘Mijne Lente’ dankt een gelukkigen regel aan hem: ja, zoo zijn zelfs van ‘’t Was Zomer’ - blz. 166 van genoemden bundel - de laatste twee coupletten geheel van zijne hand. Onze briefwisseling werd steeds drukker, totdat hij me eindelijk schreef: ‘En nu krijgt gij geen brief weer van me, voordat gij zelf komt. Beets zegt wel: “Het Y is breed, de Zaan is breed”, maar ze zijn toch niet zoo breed, of gij zult ze wel durven oversteken.’ En zoo kwam het, dat ik op zekeren November-avond van 1868 voor 't eerst den voet zette in die vertrekken, waarvan men met evenveel recht als Spieghel van Roemer Visscher's woning kan getuigen, dat

> ‘(De) vloer betreden werdt, (de) drempel werdt gesleeten
> Van schilders, kunstenaars, van zangers en poëten.’

Ik zag tegen dat bezoek op, maar zoo een, Potgieter verstond de kunst iemand op zijn gemak te zetten. De Chineezen hebben, meen ik, een spreekwoord, dat zegt: ‘Een gesprek aan tafel met een verstandig man is meer waard dan een heel jaar in de boeken.’ Bij hem ondervond ik de waarheid hiervan. Van nu af had ik het onschatbaar voorrecht hem gedurig te bezoeken en in velerlei opzicht zijne welwillendheid te leeren kennen. ‘Een grijs hoofd, een gouden hart, een weergalooze geest, niet gemakkelijk voor anderen, maar ook niet toegefelijk voor zich zelf, een edelaardig mensch en vriend onder duizend!’ dus schreef me een onzer eerste auteurs over hem, dus leerde ik hem ook kennen.

Zelf rusteloos werkzaam, was 't hem een genot anderen aan 't werk te zetten, hen bij den arbeid voort te helpen. Zijne rijke bibliotheek diende niet hem alleen; hoe vrijgevig stelde hij haar ter beschikking van zijne vrienden! Eens schreef ik reeds hier zijnde, hem onder anderen naar aanleiding van examenstudie met een enkel woord over de Nibelungen, en enkele dagen later zond hij me een pakket literatuur en illustraties over dat onderwerp, oudere en nieuwere bewerkingen, van Simrock's trouwe vertaling tot Siemsen's en Jordan's vrijere bewerking, tot de gedramatiseerde bearbeiding der Sage door Geibel in zijn ‘Brunhild’, door Hebbel in zijne Trilogie. En niet alleen dat - hij voegde er ook zijn eigen oordeel bij over het laatste stuk, waarvan hij in Weenen het eerste gedeelte had zien opvoeren, en kwam tot eene vergelijking van tooneeltoestanden in Duitschland en bij ons. Zoo reisden vele van zijne lievelings-auteurs van Amsterdam naar Wageningen; dat hij ze lief had, bleek ook uit zijne zorg voor hun uiterlijk, getuige het nog zijn kostbaar legaat in de Universiteits-bibliotheek te Amsterdam.

Onder die auteurs waren, en zoo kom ik - zuchte de lezer maar niet: ‘Eindelijk’, - tot mijn onderwerp, onder die auteurs waren de Zweedsche niet de minst geliefde. In zijn ‘Afscheid van Zweden’[1] zong hij in 1832:

Verrast mij. Rust op reis naar 't Zuid
Een wijle in onze vlakten uit:
Mijn welkom zal aan de Amstelboorden
U streelen in het zoet geluid
Der zangerigste taal van 't Noorden!
Koom' tot mij, wie als balling zwerv'
Uit Svea's lucht, van Svea's erf:
Ik zal hem vragen noch verwijten
Wat kruis hij draag', wat drift hij boet',
Maar van uw jongste beê mij kwijten,
Hem troosten als uw vriend, uw bloed.

Dat waren geene phrasen, hij maakte ze, waar hij kon, tot daad. Meer dan eens ontmoette men bij hem een zoon van 't Noorden, dien soms alleen het toeval tot hem gebracht of dien hij zelf had gezocht en zijn hart ging open bij zulk een bezoek. 't Zal in Juni van 1872 geweest zijn, dat ik 'smorgens bij hem in die vertrekken zat, waarvan Huet in zijne ‘Lidewijde’ ons gelukkig zulk eene nauwkeurige beschrijving heeft gegeven.

1 Poëzie, dl. I, blz. 4.

't Was een ongewoon uur voor een bezoek aan hem, maar eene ongewone gebeurtenis bracht me tot hem. Ik had een deel van mijne studie voltooid en kwam hem meteen wat ontspannende lectuur vragen. Hij wist, dat ik, mede onder zijn invloed, met den bovengenoemden vriend wat aan 't Zweedsch had gedaan. Daar haalde hij uit zijne boekerij het exemplaar van Tegnér's ‘Dikter och Tal,’ dat hij indertijd zelf uit Zweden had medegebracht. Dat moest ik ter herinnering aan dien dag van hem aannemen en zoo bracht hij me in kennis met Tegnér, eene kennismaking, die hij op zijne gewone wijze later gemakkelijk en leerrijk maakte. Toen ik hem na eenigen tijd raadpleegde over 't plan eener vertaling van Tegnér's schoonste gedichten en prozastukken, ried hij me dat af, maar zocht een ander onderwerp, en toen dat me niet genoeg aanlokte, rustte hij niet, voordat hij me kon schrijven: ‘Ik heb opwekkender arbeid voor u.’

In ‘de Gids’ van 1862 zou hij de nieuwe door ten Kate herziene uitgave van de Frithiof's Sage bespreken en zoo als vaak bij hem gebeurde, was het aankondigen slechts eene aanleiding tot eene uitvoerige, grondige studie, eene breed aangelegde schets van de Zweedsche letterkunde. In 't Juni-nummer, altijd nog inleiding; 't Augustus-nummer bracht nog geen enkel woord over 't aan te kondigen werk, maar daarentegen die overheerlijke bladzijden over oorspronkelijkheid en de ontwikkeling van een jeugdig dichter, en daarna een boeiend tafereel van Zweden's ontluikende literatuur. De bewerker der vertaling en de uitgever sloegen ook de bladen van de November-aflevering om en om, maar na den aanhef over onze schilderschool geen woord nog over de Frithiofs-sage, en intusschen was het stuk tot eene verhandeling van meer dan honderd bladzijden uitgedijd. ‘Eindelijk’ zullen ze gezucht hebben, toen ze het December-nummer doorlazen en daar - Gids, 1862 dl. II bl. 1018 - eene kritiek vonden; of die hen bevredigde, beslisse ieder zelf, die binnen kort, zoo we hopen, die studie in het Aanhangsel op Potgieter's ‘Verspreide en Nagelaten Werken,’ zal kunnen naslaan. In dat uitmuntend opstel nu, lezen we - t.a.p. bl. 991 -; ‘De noordsche poëzie onzer dagen is een cyclus van zangen rijk, die den moed, door de Zweedsche krijgslieden in den oorlog met Rusland aan den dag gelegd, onsterfelijk maakt, een cyclus van zangen, voor welken wij hopen, dat het ons gegund zal worden, in den volgenden jaargang van dit tijdschrift uw oor te winnen,’ Die hoop is niet verwezenlijkt; gedurig trokken andere stoffen hem af en einde-

lijk namen zijne groote werken ‘Florence,’ ‘Nalatenschap van den Landjonker,’ en zijne biographie van Bakhuizen van den Brink al zijn tijd in beslag. Hij spoorde mij aan mijne krachten aan Runeberg te beproeven. In Maart van '74 schreef hij o.a. nog: ‘De Finsche dichter is onlangs zeventig jaar oud geworden, gij zult hem dus niet te vroeg bij ons aankondigen.’

Ik moest hem, helaas, teleurstellen; vele en velerlei omstandigheden beletten me te verwerken en uit te werken wat hij bood; 't bleef alleen bij plannen. En nu ik eindelijk er toe kom, is niet alleen de Finsche dichter reeds ontslapen, maar hebben ook wij onzen grooten dichter zien heengaan. Hoeveel zou dit opstel er bij gewonnen hebben, zoo ik hem daarover had kunnen raadplegen! Wat er nog goeds in moge schuilen, hem dank ik het, en daarom moest me dit woord vooraf van 't hart.

I.

Het is de 12de Mei 1877. We zijn op weg naar het kleine stedeken Borgå, ongeveer vier uur benoordoosten Helsingfors, aan de Finsche golf gelegen. Per stoomboot van laatstgenoemde stad daarheen vertrokken, zien we na een aangenamen tocht langs de Finsche scheren het doel onzer reis liggen aan het strand en ter wederzijde van eene kleine rivier, waaraan het stadje zijn naam te danken heeft. Huizen kunnen wij nog niet duidelijk onderscheiden, wel de met pijnboomen begroeide heuvels, die aan de landzijde het stadje omgeven. Daar rijst voor ons oog aan het eene uiteinde eene kerk en aan 't andere een groot gebouw op, dat ons bij navraag het gymnasium blijkt te zijn.

‘Is het toeval of tuigt het van diepen zin, die hier kerk en school niet verstopte in eene onaanzienlijke wijk, maar ze als stedewachters aan de poorten plaatste?’ Die vraag rijst u, als ons, op de lippen, maar voordat wij haar aan een Finschen mede-passagier kunnen doen, naderen wij reeds de haven en de vraag wordt verdrongen door een kreet van verbazing op het gezicht van zooveel vlaggen als ons daar tegen wapperen van stoombooten en koopvaardijschepen. We zien eene enkele Russische oorlogsvlag, welker blauw kruis in 't witte veld ons, Hollanders, den Hollandschen hervormer van Rusland's marine, den admiraal Cruys herinnert; we zien een tal van Russische handelsvlaggen met witte, blauwe en roode banen. afgewisseld door de Zweedsche kleuren, 't gele kruis op 't blauwe veld.

Verheugd, dat het toeval ons naar Borgå brengt op een feest,

gist gij verband tusschen die tallooze vlaggen en onze meer dan volle boot, waar vele passagiers bouquetten en guirlandes, bloemkransen en bloemkruizen bij zich dragen. Toch treft ons eene stilte, die eer van ernst dan van feestvreugde spreekt. En nog eens kijkt gij om en op, terwijl de stoomboot door de in de haven geankerde schepen haren weg vindt en nu ziet gij, dat al die vlaggen halfstok waaien, dat daar onder en tusschen die heldere, vroolijke kleuren ook witte banieren met zwarte kruisen zijn gehangen. Grooter wordt onze verbazing, grooter onze nieuwsgierigheid. Doch daar legt de boot reeds aan, daar stuift, neen, daar stapt bedaard, zonder gedrang, zonder gejoel de schare de plank over, den steiger op en, onwillekeurig door nieuwsgierigheid gedrongen, laten wij ons gewillig door den stroom leiden.

Hij brengt ons in eene enge straat; spoedig slaan we rechts om en komen in eene nieuwe wijk, waar ook van de meest gesloten huizen rouwvlaggen wapperen. In eens zwijgt het geluid der voetstappen, wij voelen iets vreemds onder ons; geene steenen, geene keien, noch hard getreden pad. De geheele weg is hier belegd met dennetakken. Voordat wij kunnen vragen, wat dit alles beteekent, komt er eene vertraging in den stroom en weldra houdt de schare stand voor een eenvoudig houten huis van ééne verdieping. Terwijl wij verbaasd om ons heen staren, wast de menigte steeds aan, van alle zijden stroomen menschen toe. Het stedeken, dat volgens onzen reisgids, slechts om en bij de vier duizend inwoners telt, omsluit heden de helft menschen meer. Drie treinen, alleen uit de hoofdstad, hebben er achtereenvolgens bijna tweeduizend mannen, vrouwen of jongelingen aangevoerd. Uit Åbo en Wiborg, uit Ekanäs en Tavastehus, zoowel als uit Fredrikshamn en Tammela zijn bezoekers toegestroomd.

Doch niet lang duurt het, of daar gaat de deur der eenvoudige woning open, eene lijkbaar wordt er uitgedragen. Eerbiedig maakt de menigte ruimte voor haar en voor een stoet van mannen en jongelingen, die, den ernst en den rouw op 't gelaat, haar onmiddellijk volgen. Maar dan sluiten zich allen, ordelijk en stil, achter hen aan en ook wij gaan mede. De geheele weg tot aan het kerkhof is met dennetakken bezaaid en aan beide zijden zijn pijnboomen geplant. Op het kerkhof zien wij eene groeve, die door 't doen springen eener rots is gevormd. En daaromheen wat kwistige voorraad van bloemen! Nooit hadt gij gedacht, dat Finland zooveel groen, zooveel bloemen in zijne trekkassen kweekte!

De baar wordt neêrgezet. Tal van kransen, waarin vooral lelietjes van dalen, zeker de lievelingsbloemen des dooden, prijken bedekken de kist. 't Gelukt ons enkele opschriften te lezen als: ‘Van Finland's adel - Van Finland's priesterstand - Van Finland's burgers. - Van Finland's boeren.’ Voordat zij wordt neergelaten in de groeve, wordt meer dan ééne toespraak gehouden en zij maken het u duidelijk, van welke plechtigheid gij getuige zijt. Gij hebt een van Finland's edelste zonen, gij hebt de liefde en den lust van zijne stamgenooten ook aan de overzijde der Oostzee, gij hebt Finland's, ja Zweden's grootsten dichter, gij hebt *Johan Ludvig Runeberg* ter aarde zien bestellen.

De man, die in zijne laatste smartelijke levensjaren verkwikking vond in de wereld der bloemen en de zangers der natuur, is heengegaan onder bloemoffers en de lofspraken zijner broeders.

En niet hier in Borgå alleen, waar hij een groot deel van zijn leven doorbracht, ook elders, ook in Helsingfors zoudt gij een algemeen rouwbetoon hebben gezien. En nog verder; aan gindsche zijde van de Oostzee, in Zweden's hoofdstad, zijn op dezen zelfden 12 Mei al wie kunst en letteren liefhebben, vereenigd en spreekt een hunner den rouw uit, dien Fin en Zweed gelijkelijk voelt, in smart op nieuw hereenigd[1].

II.

Johan Ludvig Runeberg werd den 5^{den} Februari 1804 in Jacobstad in Finland geboren[2]. Zijn vader, een onbemiddeld scheepskapitein, was even als zijne moeder van Zweedsche afkomst, terwijl ook Jacobstad in taal en zeden Zweedsch was. Runeberg's vader had behalve Johan nog vijf kinderen; hoogst welkom was 't hem daarom, toen zijn broeder aanbood het oudste, onzen toekomstigen dichter, bij zich aan huis te nemen.

Zoo kwam deze bij zijn oom, die tolgaarder was in de noordelijkste stad van Finland, Uleåborg, de geboorteplaats van den dichter Franzén. Een der bovengenoemde biografen beweert, dat Runeberg in die stad veel over en van Franzén hoorde, en daardoor de lust tot poëzie in hem ontwaakte. Runeberg zelf verzekert echter, dat hij daar nooit van Franzén of van

1 Vasenius. *Vid Finnarnes Sorgefest*.

2 G.P. Armfelt, (*La Finlande*, Helsingfors, 1873, p. 192) zegt, dat toen Runeberg in 1851 op zijne terugreis uit Zweden zijne vaderstad bezocht, hem een groot feest aangericht en het huis, waarin hij geboren werd, hem in eigendom afgestaan werd.

diens gedichten hoorde reppen, maar dat hij eerst later door Choraeus met Franzén bekend werd.[1]

Van den dichter Choraeus zal hij wel hebben hooren spreken in Jakobstad; de herinneringen aan de studentengrappen door dezen daar uitgehaald, toen hij er gouverneur was, waren niet uitgestorven; ook nu leven daar in ieders mond nog zijne rijmen voort op de meisjes:

De meisjes hier in Jakobstad
Zijn duizendschoonen - 'k wil 't bekennen -
Zoo mooi van bloem als bleek van blad:
Maar, voor het ovrige als de hennen.
Pas kakelt ééne hen, of daar
Roert ieder kakelend haar snater,
En giegelt de eene schoone maar,
Dra klinkt uit ieders mond geschater.

Voorloopig was het hoofd van den jongen Fin van andere dingen dan gedichten vervuld. In Jakobstad had hij het Zweedsche deel zijner landgenooten leeren kennen, in Uleåborg vertoonde zich uitsluitend het Finsche element. Het stadje was rijk aan origineelen, wier kennismaking van invloed was op zijne latere werken, gelijk ze nu reeds zijn blik scherpte voor karakteristieke verschijningen. De zee, waarmede hij, zoon van een zeeman, spoedig vertrouwd raakte; de haven met zijn tal van Zweedsche en Finsche schepen, en vreemdsoortige zeelui, het geheele stadje, toen Finland's derde in grootte, met zijne vreemde bezoekers, halfwilde Lappen en Russische kooplui - dat alles was voor hem, die er in vrijheid en spel leefde, eene uitstekende leerschool als genre-schilder met de pen.

Toen zijn oom gestorven was, keerde de jonge Runeberg weer naar Jakobstad terug. 't Werd hoog tijd voor hem, dat hij naar school ging, maar in zijn vaderstad was er geen; het dichtst bij was die in Wasa. De onbemiddelde vader kon de kosten evenwel niet bestrijden; gelukkig voor hem verkeerden verscheidene stadgenooten in 't zelfde geval. Zij besloten hunne kinderen met elkaâr en onder toezicht eener oude huismoeder naar Wasa te zenden. Dit geschiedde en de kinderen-kolonie van Jakobstad nam er intrek in eens goudsmids armelijke woning waar 't geklinkklank der hamers soms den leesdreun verdoofde.

Zoodra Runeberg wat letterwijs was, moest hij de kleineren les geven en zoo begon hij van dien tijd af reeds te leeren

1 Zie over Franzén Potgieter t.a.p. bl. 828-835.

zijne studiën zelf te bekostigen. Op 18-jarigen leeftijd - dus in 1822 - vertrok hij naar de hoogeschool in Åbo: ook daar moest hij, evenals zoovele arme Zweedsche studenten vóór en na hem, door privaat-onderwijs rondkomen. Vier jaren studeerde hij hier en promoveerde in 1827 als doctor in de philosophie. Kort vóór dien tijd was hij voor 't eerst als dichter in 't publiek opgetreden.

Op zekeren avond namelijk woonde Runeberg met andere studenten en jonge meisjes eene partij bij ten huize van den aartsbisschop Tengström. De jongelui deden een pandspelletje en ook de jonge Runeberg verbeurde pand. Toen hij 't moest lossen, staken de jonge dames de hoofden bij elkaâr en daar hij verdacht werd van soms wel verzen te schrijven, werd hem door dé vierschaar opgelegd een gedicht te maken op de zon. Onze student onderwierp zich aan dit vonnis, maar verzocht uitstel, dat hem genadig werd toegestaan. Binnen een paar dagen had hij zich van zijne taak gekweten en wel zoo goed, dat Sjöström, die toen voor een der beste Finsch-Zweedsche zangers gold, het gedicht onmiddellijk opnam in 't door hem geredigeerde Åbosche dagblad. Het verliezen van dit pand heeft misschien aanleiding gegeven, dat Runeberg later een kostbaar pand won: eene der jeugdige plaagsters en wel de dochter van den bisschop zelf, Frederika Charlotta Tengström, werd later 's dichters trouwe levensgezellin.

Toch zouden er nog drie jaar verloopen, eer Runeberg weer iets in 't licht gaf. Had hij tot dusver zich hoofdzakelijk aan de wetenschap gewijd, de drie nu volgende jaren, 1827-1830, waren zijne leerjaren als dichter. Uiterlijke omstandigheden werkten daartoe mede.

Op zekeren avond in September - twee maanden na Runeberg's promotie - werden de burgers van Åbo uit den eersten slaap opgeschrikt door 't kleppen der brandklok. Een meisje had vet in 't vuur laten vallen en binnen een half uur stond de stad, die bijna uitsluitend houten huizen telde, in volle vlam. Het vuur verspreidde zich met buitengewone snelheid, tastte eerst het gebouw der hoogeschool en vervolgens de hoofdkerk aan en toen de morgen aanbrak, was er geen achtste gedeelte van de bloeiende hoofdstad overgebleven. Onmiddellijk werd de hoogeschool verplaatst naar Helsingfors, en hier, waarheen sedert ook de zetel van 't bestuur werd overgebracht, bleef zij voor goed gevestigd.

Dit voorval deed Runeberg spoediger dan hij anders misschien had gedaan, naar eene betrekking omzien. In zijne eerste

jeugd te Jakobstad, als knaap te Uleåborg, als gymnasiast in Wasa, als student te Åbo, had hij de westkust van Finland grondig leeren kennen en zich tot dusver in beschaafde kringen, meest onder Zweedsch sprekende landgenooten bewogen. Hij haakte naar kennismaking met het binnenland, met het leven der Finsch sprekende volksklasse.

Gretig nam hij daarom de betrekking aan van gouverneur bij eene familie in Saarijärvi, een afgelegen dorp in het hartje des lands, aan den grooten weg tusschen de Witte zee en de Bothnische golf.

Saarijärvi ligt aan de uiterste punt van het meer Päjane en is omgeven door onmetelijke beukenbosschen en moerassen. Weinig plaatsen zijn er in Europa zoo afgelegen en ongenaakbaar: de stilte wordt er alleen afgebroken door de zweepslagen van den boer, die er zijn zwaren wagen doorheen drijft, door den voetstap van een zwervenden bedelaarstroep of door de stem van een Russischen marskramer uit Archangel, die zingt om zich zelf gezelschap te houden in de eenzame bosschen.

Hier vertoefde Runeberg drie jaar en werd hij vertrouwd met de lagere volksklassen, wier eigenaardig leven hij later zoo heerlijk schilderde. Nu eerst leerde hij dat land ‘der duizend meeren’ kennen en waardeeren en dat land, zoo karig door de natuur bedeeld, dat iemand, die er het geheele jaar brood uit graan kan eten en zich niet als de meesten moet behelpen met brood van fijnen boomschors, voor schatrijk doorgaat; waar jaren van misgewas jaren van hongersnood zijn, en in 1869 138,000 menschen, dat is bijna een tiende van de bevolking, aan hongertyphus stierf[1], dit land werd van toen af de rijkste bron van Runeberg's poëzie.

Hoor, hoe hij later vol geestdrift dit land toezong:

o Land, o land, ons vaderland,
Klink luid, o dierbaar woord!
Waar zoekt een berg der wolken rand.
Waar schuilt een dal, waar schuimt een strand,
Geliefder dan bij ons in 't Noord,
In onzer vaadren oord?

Ons land is arm, zoo oordeel' hij,
Die enkel goud begeer',
De vreemdling ga ons trotsch voorbij,
Maar wij, dit land beminnen wij,
Ons is 't met heuvel, heide en scheer
Een goudland toch en meer.

1 H. Zschokke, *Reisebilder aus Finnland und Russland*. Wien, 1878. S. 29.

Wij minnen 't klaatrend golfgeklots
Der beekjes heldren sprank,
Het droef gesuis in 't dennenbosch,
En sterrenlicht en zomerdos -
Ja, al wat ooit door kleur of klank
Ons hart bewoog tot dank.

Hier voerden onze vaadren strijd
Met wapen, woord en ploeg;
Hier was 't in blijde' en bangen tijd,
Als 't lot hen drukte of heeft verblijd,
Dat hoog het Finsche harte sloeg,
Hier, dat het duldde en droeg.

Hier was het, dat de bloedstroom vloot
Van 't volk, dat voor ons streed,
Dat hier zijn stil geluk genoot,
Dat hier zijn tranen ook vergoot,
Het volk, dat onze lasten leed
Lang vóór onze' eersten kreet.

Hier is het, ja, hier is dat land,
Ons oog aanschouwt het blij.
Daarhenen strekken we onze hand
En wijzen u op meer en strand.
Ziet gij dat land, zoo roemen wij:
‘Ons vaderland, ziet gij!’

Dit lied werd het volkslied der Finnen en 't was zeker een schoone dag in 's dichters leven, die 13^{e} Mei 1848, toen een paar maanden nadat het in 't licht verschenen was, hem op zijn buitenverblijf eene serenade werd gebracht en dit volkslied, naar de melodie van den Finschen Componist Pacius, door honderden krachtige mannenstemmen werd aangeheven.

In zijne landelijke eenzaamheid bleef het evenwel niet bij het ontvangen van indrukken: zijne lievelingsschrijvers, vooral de Grieksche, en van deze in de eerste plaats Homerus, werden in die dagen vlijtig door hem niet alleen gelezen en herlezen, maar veel werd er ook reeds in die dagen door hem zelf gedicht. Ook hier vertoont zijn leven eeene merkwaardige overeenkomst met dat van zijn mededinger Tegnér, die als zeventienjarig huisonderwijzer in 't binnenland van Zweden Homerus las in de studeerkamer, Homerus in gedachten medenam als hij in de spelen van de kinderen des huizes deelde. Uitgeven deed Runeberg echter niets, voordat hij in 1830 weer in de beschaafde wereld, in Helsingfors terugkeerde en daar den post van amanuensis aan het

academische consistorie kreeg. Nu pas gaf hij zijn eersten bundel lyrische gedichten uit, dien hij opdroeg aan zijn landgenoot, den dichter Franzén. Deze, toen bisschop van Hernösand, voorspelde, dat Runeberg een groot dichter zou worden en hij had juist gezien.

In 't volgende jaar - 1831 - behaalde hij de jaarlijksche gouden medaille der Zweedsche akademie voor zijn episch gedicht ‘Het graf in Perrho’ en werd zijn naam dus ook in Zweden bekend. In dat zelfde jaar huwde hij en werd docent in de Latijnsche letteren aan de Hoogeschool. Nog richtte hij een blad op, ‘het Helsingforsche Ochtendblad’ dat hij tot in 1837 redigeerde en tot de invloedrijkste bladen van het groothertogdom maakte, en dat grooten invloed op de letterkunde van Finland uitoefende.

Nu volgden zijne gedichten snel elkander op, het epische gedicht: *De Elandsjagers*, een blijspel: *De minnaar van het platte land*, eene idylle *Hanna* en een tweede bundel lyrische gedichten.

Eene nieuwe, de derde periode van zijn dichterlijk leven - zijn verblijf in 't binnenland kan als de eerste, dat te Helsingfors als de tweede periode van zijn dichterlijk leven gelden, - de tijd van rijpheid en hoogste ontwikkeling werd in 1837 geopend, toen Runeberg naar Borgå vertrok, waar hij aan 't gymnasium leeraar werd in de Latijnsche letteren. Hier in dit stille stadje, dat hem spoedig lief werd, sleet hij voortaan zijn leven, zijn tijd verdeelende tusschen zijne lesuren, zijne uitspanningen en zijn letterkundigen arbeid. Van de eerste kunnen wij zwijgen. Runeberg schijnt met zijne betrekking nooit bijzonder hoog geloopen te hebben, al was hij stipt in de vervulling der plichten, die ze hem oplegde. Liever dan binnen de wanden van 't schoolvertrek was hij buiten in de vrije natuur, waar hij dan ook het vrije kwartier tusschen de lesuren, weer of geen weer, altijd doorbracht.

In zijn geheel dichtgeknoopten rok had hij, met zijne rijzige gestalte en zijne breede schouders meer van een militair dan van een onderwijzer. Jacht en visscherij waren zijne liefste uitspanningen. Aan den wand van zijne studeerkamer wees hij den bezoeker met echten jagertrots een dertiental huiden van vossen, die hij zelf had geschoten. Toch maakten ze nog geen vierde gedeelte uit van het geheele aantal, dat hij in zijn leven had buit gemaakt.

Met uitzondering van eene reis naar Zweden in 1851, waar hij met de grootste eer werd ontvangen, sleet hij nu zijne dagen in Borgå en gaf nog tal van gedichten uit, waarvan ik hier alleen de grootere epische: *Nadeschda, Kerstavond*, en *Koning Fjalar* vermeld. In 1848 verscheen de eerste reeks van de *Liederen van vaandrig Stål*, waarop ik zoo meteen terugkom.

In 1853 kreeg hij op zijn verzoek eervol ontslag uit zijne betrekking, met behoud van den hem reeds vroeger verleenden titel van professor en zijne jaarwedde als pensioen. Nu wijdde hij zich geheel aan zijn letterkundigen arbeid en verschenen achtereenvolgens eene tweede reeks van *Vaandrig Ståls liederen* en het drama: '*de Koningen op Salamis*.'

Den 19^{den} December 1863 werd de toen 59-jarige dichter op de jacht getroffen door een aanval van beroerte, waardoor hij aan de rechterzijde geheel verlamde. Sedert dien tijd schreef hij niet meer, al bleef zijn geest, ondanks vaak hevig lijden, altijd even helder. De zorgvolle liefde zijner vrouw en zijner zonen, en de deelneming zijner landgenooten aan deze en gene zijde deŕ Oostzee verzachtten eenigermate zijn leed. Den 6^{den} Mei van het jaar 1877 overleed hij, vier en zeventig jaar oud. Hoe zijn volk hem eerde, bleek ons bij zijne begrafenis; dat de Koningen van Zweden en Denemarken, dat zijn eigen vorst, Rusland's Keizer, hem eerden, ondanks 's dichters opwekking van het Finsche nationaliteitsgevoel, daarvan getuigden de ordeteekenen hem geschonken.

Buiten Finland en Zweden is Runeberg's naam weinig bekend. De eerste reeks van de '*Zangen van vaandrig Stål*' en 't episch gedicht *Nadeschda* werden in 't Hoogduitsch vertaald door Ida Meves[1], die voor een paar jaar ook *Kung Fjalar*[2] vertaalde; beide vertalingen zijn goed geslaagd. Van zijn '*Kungarne på Salamis*' verscheen eene bewerking van Denhardt[3]. M. Vogel leverde eene vertaling van eenige, meestal lyrische en enkele epische gedichten[4], maar was in keus noch bewerking gelukkig. In Londen verscheen in 1878 eene vertaling van Runeberg's lyrische gedichten, 't bundeltje is zoo uit- als uitwendig keurig[5]. Jammer dat de vertolkers zich geheel, gelijk de bovengenoemde Duitsche vertaler hoofdzakelijk, tot den eersten bundel van Runeberg's gedichten bepaalden. Kort daarop gaf E.W. G(osse?) in 't October-nummer van 't Cornhill Magazine (1878) eene uitstekende beschouwing over Runeberg, dien hij blijkbaar in zijn geheel in 't oorspronkelijke had bestudeerd.

1 *Dichtungen von Johann Ludwig Runeberg*, 2 Bändchen. Leipzig, 1852.
2 *König Fjalar*. Leipzig, 1877.
3 In Reclam's *Universal- Bibliothek*, n°. 688.
4 Dr. M. Vogel, *Ausgewählte Gedichte von J.L. Runeberg*. Leipzig, 1878.
5 J.L. Runeberg's *Lyrical Songs, Idylls and Epigrams done into English* by Magnusson and Palmer. London, 1878.

In ons land is de naam van den Finschen dichter zeer weinig bekend. Voor zoover mij bekend is, heeft alleen ten Kate van Runeberg's gedichten vertaald: '*Molnets Broder*'[1]. In deze vertaling heeft het gedicht meer dan een derde in omvang gewonnen, maar daarentegen veel aan 'eenvoudigheid en kracht van uitdrukking' verloren[2], zijn de vergelijkingen 'blijkbaar onmiddellijk gekozen uit de naaste voorwerpen, die de natuur in het strenge Noorden doet aanschouwen', vermeerderd met andere, aan dat Noorden geheel vreemd, wordt de spar er o.a. vervangen door den ceder. Nog twee kleinere gedichten van Runeberg zette ten Kate over in zijne 'Keur van Engelsche poëzie' (Amsterdam, 1859, bl. 167 en bl. 170). Keller ving in 1859 op de stoomboot van Stettin naar Stokholm uit den mond van een der passagiers een paar coupletten op van 't boven medegedeelde '*Vårt Land*,' en gaf er eene vertaling van in zijne uitmuntende reisbeschrijving[3]. In 't Leeskabinet van het vorige jaar gaf een mijner bloedverwanten eene korte levensschets van Runeberg en eene vertaling der lijkrede, door den Zweedschen schrijver Vasenius op Runeberg's begrafenisdag in Stokholm uitgesproken[4]. Bij ons publiek ingeleid, zooals hij het verdient, was Runeberg nog niet en ik hoopte ten minste door nieuwheid van stof te vergoeden wat er aan diepte van beschouwing zou ontbreken. Reeds was een groot gedeelte van dit opstel geschreven, toen er in vier achtereenvolgende nummers van het tijdschrift 'Nederland' eene studie verscheen van *A.S.C. Wallis* over '*Zweedsche poëzie*.' Het woord 'studie', zoo vaak misbruikt voor letterkundige opstelletjes, was hier van pas: de talentvolle schrijfster heeft aanspraak op ieders dank voor die belangrijke, uitvoerige studie, op mijn dank in 't bijzonder, daar ze mij in staat stelde die in zijn geheel nog eens en beter te genieten dan het in een gedurig afgebroken vorm mogelijk was. Haar komt de eer toe ons lezend publiek op Runeberg gewezen en proeven van zijn talent getoond te hebben. Toch oordeel ik het, ook na haar arbeid, eene misschien dankbare taak mijnerzijds me toch van Potgieter's opdracht te kwijten. Heeft Wallis in hare studie de geheele poëtische letterkunde van Zweden beschouwd

1 J.J.L. ten Kate, *Dichtwerken*. Amsterd., 1872, dl. II, blz. 63-78.
2 Vgl. de, naar *Dickens' Household Words*, 1857, vertaalde aanteekening op dit gedicht, t.a.pl., blz. 385-391.
3 G. Keller, *Een zomer in het Noorden*, 2e dr. Arnhem, 1867, dl. 1, blz. 2.
4 C. Eykman, *J.L. Runeberg*. Leeskabinet, 1878, dl. II, blz. 161 181; daarbij is een uitmuntend, karakteristick portret van den Finschen dichter gevoegd.

en behandelt zij Runeberg meer in betrekking tot andere dichters, zoodat zij van zijne grootere epische gedichten slechts ter loops melding maakt, ik wensch me hier uitsluitend tot den Finschen dichter te bepalen. In 't voorbijgaan moet ik opmerken, dat de bijvoeging Finsch alleen betrekking heeft op Runeberg's afkomst - de taal, waarin hij schreef, was het Zweedsch; in dit opzicht deed hij als Franzén en Frederika Bremer, beiden als hij in Finland geboren, maar op wier namen de Zweedsche en niet de Finsche letterkunde recht heeft trotsch te zijn[1].

Zijn hoogsten roem dankt Runeberg aan zijne 'Zangen van Vaandrig Stål,' waarmede ik de behandeling zijner gedichten dan ook aanvang. Deze schilderen gebeurtenissen, bezingen helden uit den oorlog, dien Zweden van 1808 tot 1809 voerde met Rusland. Zweden's weigering tot het continentaal stelsel toe te treden was de voorgewende, de zucht om Finland te vermeesteren de ware reden van Rusland's oorlogsverklaring. In plaats van Finland bij te staan viel koning Gustaaf IV Adolf in Noorwegen en verspeelde er - 't is het ware woord voor eene roekelooze daad als de zijne - verspeelde er zijn leger en het weinigje gehechtheid, dat zijn volk nog voor hem had.

De te hulp gekomen Engelschen verbitterde hij door het verhinderen van hunne landing, 't gevangennemen van hun' bevelhebber en 't beslag leggen op Engelsche schepen. Dit scheen nog geen onheils genoeg. De Zweedsche opperbevelhebber Klingspor bleek niet berekend voor zijne taak[2]; terwijl de Russen, die reeds sedert 8 Februari verdachte bewegingen maakten, den 21^{en} op drie plaatsen de grenzen overtrokken, bleef hij tot 1 Maart rustig in Stokholm. Was het wonder, dat bij vele hoofdofficieren de vaderlandsliefde bleef sluimeren?[3] Daarbij kwam het verraad van Sveaborg, het Gibraltar van het Noorden, dat kort na 't uitbreken van den oorlog met de Scheeren-vloot den Russen in handen werd gespeeld door Cronstedt, een naam, zegt A.S.C. Wallis terecht, 'befaamd als in onze geschiedenis die van Rennenberg, maar welk verraad noodlottiger werd voor

1 Eene zeer belangrijke verhandeling van den Helsingforschen professor Mechelin, 'De politiska Partierna', over de verschillende partijen en de uitbreiding der Finsche taal, is te vinden in Häft 2 van het *Finsk Tidskrift för Vitterhed, Vetenskap, Konst och Politik*, p. 116-147. Helsingfors, 1879.

2 Op eene spotprent werd een adjudant op zijne vraag: 'Vriend, hoort gij niet schieten?' het antwoord: 'Excellentie, dat hebben wij nog nooit gehoord' in den mond gelegd. G. Montgomery, *Historia öfver Kriget åren* 1808 *och* 1809. Örebro, 1842, I, 163.

3 Vgl. t.a.pl., II, 7.

Finland dan voor onze republiek dat van den schuldigen edelman'[1]. Wat groot gewicht door de Russen aan 't bezit van Sveaborg werd gehecht, blijkt uit wat de beneden aangehaalde Russische geschiedschrijver - bl. 42 - mededeelt, van de vreugdefeesten bij die gelegenheid in Petersburg gehouden. Ook Helsingfors zag spoedig de Russen binnen zijne muren. In 't noorden waren de Zweden gelukkiger: anderhalf jaar lang hielden zij den strijd vol tegen een vijand, die steeds versche troepen in 't veld kon brengen. Wonderen van dapperheid werden door die, meest ongeregelde, troepen verricht, waarvoor ook de vijand achting betoonde. Een Russisch geschiedschrijver[2] getuigt dan ook van de Zweden en Finnen, dat zij, wel in aantal zwak, maar door dapperheid en zielskracht sterk waren. Onder de generaals Adlercreutz en Döbeln wonnen zij meer dan éénen slag; en hoe er gevochten werd, blijkt ons, wanneer we nagaan dat in anderhalf jaar tachtig grootere en kleinere gevechten werden geleverd. Helaas, het einde van deze opoffering was de vrede van Fredrikshamn, waarbij Finland voor goed aan Rusland overging. Toen dit alles gebeurde, was Runeberg nog zeer jong; toch kon hij zich later herinneren, dat hij, vijf jaar oud, in Jakobstad de twee hoofdpersonen van den oorlog gezien had, den Zweedschen generaal Döbeln met den bekenden zwarten band om 't voorhoofd, dien hij wegens ontvangen wonden droeg en den Russischen legeraanvoerder Kulneff, met zijn langen baard. Beide gestalten maakten een onuitwischbaren indruk op hem, die versterkt werd door wat hij later van hen hoorde; hoe Kulneff aan zijne kozakken verbood op Döbeln te vuren, toen deze zich roekeloos buiten de verschansing had gewaagd en hoe de Zweedsche generaal sedert aan zijne soldaten gelastte Kulneff te sparen. Toen Runeberg in Ruovesi gouverneur was, maakte hij onder anderen kennis met een oud-sergeant, ‘den grooten Pelander’, en met een vaandrig

1 Wallis noemt - op gezag van E.M. Arndt, *Schwedische Geschichte*, Leipzig, 1839, S. 391 - van Suchtelen, den Russischen onderhandelaar, een voormalig Leidsch professor. Arndt vergist zich hier: J.P. van Suchtelen, geboren niet te Leiden, zooals Arndt zegt, maar te Grave, was in Hollandschen krijgsdienst geweest, in 1783 in Russischen dienst overgegaan; hij overleed, als Rusland's vertegenwoordiger te Stokholm, aldaar in 1836. Vgl. Siegenbeek en v.d. Aa.

2 Michailofski Danilefski, *Beskrifning öfver Finska Kriget till lands och Sjös, åren* 1808 *och* 1809, *uppå Allernådigste befallning*, Tavastehus, bl. 196. Daar al wat in 't Russisch geschreven is, voor mij een gesloten boek is, heb ik me, om het oordeel van de tegenpartij te hooren, moeten behelpen met deze Zweedsche vertaling.

Palmroth. Vond hij in den eersten zijne type voor vaandrig Stål, de laatste, die den geheelen oorlog had medegemaakt, leverde hem de stof voor zijne gezangen[1]. Runeberg heeft zelf in het tweede gezang - het vroeger vermelde ‘Ons Vaderland’ is het eerste - de kennismaking verhaald met beide personen, uit wier trekken hij 't beeld van den vaandrig schetste, wien zijne zangen in den mond gelegd worden.

Vaandrig stål[2].

Aan wat gebeurde jarenher,
Mag ik zoo gaarne denken,
'k Zie menig vriendelijke ster
Weer als van ouds mij wenken.
Welaan, wie volgt me nu dit keer
Naar Näsijärvi's donker meer?

Daar leerde ik kennen een persoon,
Soldaat in vroeger tijden;
De titel vaandrig was zijn loon,
Het eenge, voor zijn strijden.
God weet, hoe 't kwam, dat zeekren dag
'k Als huisgenoot hem bij me zag.

'k Dacht toen, dat ik al heel wat was,
Geen wijsgeer sprak beslister;
Al meester en student nog pas,
Heette ik toen al ‘magister.’
Mijn ‘mensa’ bracht mij overdaad,
Genadebrood at de oud-soldaat.

Uit mooien meerschuimpijp kon ik
Toen steeds Havannah rooken;
En de oude was al in zijn schik,
Mocht hij boomblaadren smoken.
Maar 's winters steeg zijn nood ten top,
Dan kwam slechts mos in d' ouden kop.[3]

o Gulden tijd, die niets nog kent
Dan 't geen ons vreugd kan geven,
Wanneer men jong is en student
En ruim en goed kan leven;
Wanneer geen klacht den mond ontvloeit,
Dan dat de snor zoo langzaam groeit.

1 Rancken, *Fänrik Ståls Hjeltar*, bl. 204.
2 Spreek uit: Stool.
3 H. Zschokke (*Reisebilder aus Finnland und Russland*, Wien, 1878), zegt S. 34: ‘Das männliche Geschlecht liebt das Rauchen; Jeder, vom zehnjährigen Knaben bis zum Greise hinauf, hat eine schwarze, durchgebrannte Maserpfeife im Munde.’ Tout comme chez nous!

Wat wist ik toen van andrer nood?
Ik kende alleen genoegen.
Mijn arm was sterk, mijn wang was rood,
Hoe snel mijn polsen joegen!
Ik was zoo jong, zoo wild en los,
Geen koning was als ik zoo trotsch.

Ook vaandrig Stål heeft niet gemord,
Maar, in de schuur gezeten,
Met pijp en net den tijd gekort,
Hoe luid wij ook soms kreten.
Wat elk in eigen oog niet bleek,
Die bij zoo'n bloed zich vergeleek!

Die hoekige figuur te zien,
't Kleed, dat geen borstel heugde,
Zijn gang, nog soldatesk misschien,
Verschafte me immer vreugde,
Maar 't meest zijn aadlaarsneus die schonk,
Waarop een kleine knijpbril blonk.

'k Ging dikwijls naar den oud-soldaat,
't Was om met hem te gekken.
En 'k lachte, werd hij eindlijk kwaad,
'k Bleef toch zijn net uittrekken.
Ik nam zijn naald, knoopte, o wat pret!
Verkeerde mazen in zijn net.

Dan vloog hij op, joeg me, één, twee, drie,
Met schelden slechts zich wrekend,
Een woord, een pijp tabak, en zie,
De vrede was geteekend.
Maar kwam ik weer en andren dag,
'k Deed evenals ik vroeger plach.

Dat de oude beetre dagen had
Gekend in vroeger jaren,
Meer had gezien op 't levenspad
En meer dan ik ervaren -
Dat kwam mij toen niet in den zin,
't Was een geleerde als mij te min.

'k Dacht niet, hoe, 't zwaard in vaste hand,
Hij dapper had gestreden,
En wel voor 't zelfde vaderland,
Zoo lief me en dierbaar heden.
Ik was een jonge wilde borst,
Hij vaandrig slechts, ik meer dan vorst.

Eens - 'k weet nu nog niet, hoe dat kwam -
Was ik dat jolen moede,
't Was me, of de dag geen einde nam,
Schoon de avond naderspoedde.
't Was anders dan ik was gewend,
Ik dacht: Was maar de dag ten end.

'k Nam - een'ge toevlucht, die me bleef, -
Het eerste boek, het beste,
Waaarin een ongenoemde schreef
Den Finschen krijg, den lesten.
Bij de ingebonden boekerij
Lag 't, ingenaaid uit medelij.

'k Nam 't meê, toen 'k maar mijn kamer ging,
En, of mij toeval raadde,
Viel 't open bij de worsteling
Van Savolaks brigade[1].
Ik las één regel, 'k las er twee,
En sneller sloeg mijn hart alreê.

Ik zag een volk, dat alles kon,
Slechts niet zijn eer verliezen;
Dat zelfs een overmacht verwon,
Trots hongren en bevriezen.
Van blad tot blad las 'k driftig voort,
'k Had willen kussen ieder woord.

Wat moed, was eens de strijd ontbrand,
In de ure der gevaren!
Wat maakte u toch, arm Vaderland!
Zoo dierbaar aan die scharen?
Wat krachtge liefde in hun gemoed,
Die gij met boomschors hebt gevoed!

Mijn geest doorvloog nu een gebied,
Voorheen mij vreemd en duister;
't Hart zag nieuw leven in 't verschiet,
Vol ongekenden luister.
Op vleuglen vloog de dag nu heen,
Hoe kort, te kort mij 't boek nu scheen!

't Was uit en de avond ook ten end,
Toch bleef mijn geestdrift gloren.
Zooveel was mij nog onbekend,
Waarvan ik meer wou hooren,
Zooveel, waarin me iets duisters school,
Ik ging naar d' ouden vaandrig Stål.

Hij zat in 't zelfde hoekje als steeds,
Druk bezig 't net te boeten.
Toen 'k in de deur stond, zag ik reeds,
Zijn blik me in toorn ontmoeten.
't Was, of zijn oog 't verwijt me deê:
‘Laat gij me 's nachts niet eens met vreê?’

1 De brigade van Savolaks, genoemd naar 't landschap waar zij, meest opereerde, bestond uit een regiment infanterie, jagers en dragonders; onder de aanvoerders, graaf Cronstedt - niet te verwarren met zijn neef, den verrader van Sveaborg - en vooral Sandels, verwierf dit corps grooten roem. Zie Ranckea, t.a.pl. bl. 194.

Geen plaaglust dreef me als vóór dien tijd,
Dien zette ik uit mijn zinnen.
‘Ik las van Finland's laatsten strijd,
'k Behoor ook tot de Finnen.
Niet half genoeg weet ik er van,
Of 'k meer van u soms hooren kan?’

Dus zeide ik tot hem. Bij mijn groet,
Zag de oude op, heel verwonderd,
En in zijn oogen blonk een gloed,
Als had 't kanon gedonderd.
‘Heer, naar dien oorlog vraagt ge mij?
Daar weet ik van, 'k was zelf er bij!’

Ik zette me op zijn bedstroo neêr,
En hij begon te praten
Van Döbeln, Malm[1] en wie toen meer
Een krijgsmanshart bezaten.
Zijn voorhoofd blonk, zijn oog schoot vuur!
Hoe schoon hij was, zie 'k nog dit uur.

Hij was in menig heeten slag,
En deelde in de gevaren,
Geen zege, ook neêrlaag, waar dees dag
Wij 't leed nog van ervaren.
Veel, dat de wereld reeds ontging,
Leefde in zijn trouwe erinnering.

Ik zweeg, en mij ontging geen woord
Van al wat de oude zeide,
De nacht vloog reeds ten halve voort,
Eer dat ik van hem scheidde.
Tot aan den drempel volgde bij
En gaf me een hand, vereerd en blij.

Sinds was hij nimmer zoo verheugd,
Dan als hij mij zag naad'ren.
Ik deelde in zijn verdriet en vreugd
Hij - rookte nooit weer blaad'ren.
Nu was hij oud, ik, jonge borst,
Was maar student, hij meer dan vorst.

En wat ik hier in zangen bracht,
't Is, wat mij Stål berichtte,
Wanneer zoo menig stillen nacht
De kienspaan flauw ons lichtte.
o, Dierbaar Vaderland, ontvang
't Eenvoudig, kunsteloos gezang!

1 Van Döbeln zullen we later meer hooren. Malm was kapitein bij de Savolak'sche brigade. Zie Rancken, blz. 158. Een portret en eene levensbeschrijving van hem zijn ook te vinden in: *Porträtter till Fränriks Ståls Sägner*, blz. 46 (Universiteitsbibliotheek, Verzameling Potgieter.)

't Was een gelukkige greep van Runeberg deze gezangen een vaandrig in den mond te leggen. Een ooggetuige is het, die ze zingt, en die ooggetuige is nog wel een man uit het volk: de vox populi is het, die hij spreekt, en zijne taal treft het diepst, waar hij verhaalt van mannen uit het volk, van ‘Der Wolken Broeder’, van Sven Dufva, van vrouwen en meisjes uit de volksklasse, als ‘het Dorpsmeisje’ en Lotta Svärd. Daarenboven gaf deze vorm ook ruimte aan de lyrische opwelling. De dichter kon niet alleen in objectieve beelden vol plastische rust de krijgsdaden schilderen. Evenals de opvatting van dien oorlog bij 't volk toen nog lyrisch was, moesten de gebeurtenissen zich als in zijn gemoed weerspiegelen. Ieder beeld moest in meerdere of mindere mate zijne eigene stemming weergeven, zijne vreugde of zijn weemoed, zijn trots of zijn toorn zich in 't verhaal uiten. Zoo traden, in plaats van een episch geheel, tal van beelden, wier samenhang bewerkt wordt door het diepe lyrische gevoel, dat, ofschoon overal hetzelfde, zich in ieder bijzonder geval op verschillende wijzen en onder afwisselende vormen uit.

In 1848 verscheen de eerste, in 1860 de tweede verzameling zangen, te zamen vijfendertig in getal, daaronder dat op Sveaborg's verrader, op verzoek der familie Cronstedt uit de volgende drukken weggelaten. Twaalf jaar liggen dus tusschen de eerste en de tweede reeks. Had Runeberg naar het verlangen zijner landgenooten geluisterd, dan ware de laatste reeks veel spoediger verschenen. Maar hij had te veel eerbied voor de kunst, dan dat zelfs de stem van een geheel volk hem kon verlokken zijn vaandrig het voorbeeld te laten volgen van generaal Döbeln, ‘die den tijd voorbijvloog,’ - Hij deed als Sandels, die ‘zijn tijd afwachtte.’

Tusschen beide reeksen is echter een belangrijk verschil. Terwijl de eerste streng objectief is, zoodat de persoon van den vaandrig na den eersten zang geheel verdwijnt, komen hij en 's dichters eigen persoonlijkheid in de meeste zangen der laatste reeks te voorschijn en treedt daarin het lyrische element meer op den voorgrond.

Arndt zegt in zijn boven aangehaald werk - blz. 123 - dat de Finnen altijd beroemd waren om hunne dapperheid;[1]

1 't Werd in Runeberg's *Efterlemnade Skrifter*, 1[a] Bandet, S. 2, weer afgedrukt.

Finnen waren het, die in den slag bij Leipzig Tilly's ijzeren eskadronnen het eerst verbraken. Behalve dezen moed is hunne stijfhoofdigheid een andere trek. ‘Hij is eigenzinnig als een Fin’ is een spreekwoord van de Zweden. Beide karaktertrekken heeft Runeberg geteekend in een der schoonste zangen uit genoemden bundel. Ik deel dien hier mede; de lezer oordeele, of Wallis te veel zegt, wanneer zij het ‘niet onwaardig’ heet ‘naast Sterne's poor Yorick te staan.’

Sven dufva[1].

Sve nDufva's vader, oud-sergeant, was grijs van haar en baard,
Hij vocht in achtentachtig al[2], en was toen al bejaard,
Won nu van d' akker 't schamel brood voor zich en zijn gezin:
Want hij had negen kind'ren thuis: Sven was zijn Benjamin.

Of de oude wel genoeg verstand nu uit te deelen had
Aan zulk een grooten kinderzwerm: mijn zegsman zweeg me dat.
Maar de oudsten kregen zeker meer dan billijk was in 't brein,
Want voor den jongstgeboren zoon was 't deel al bitter klein.

Maar Sven toch groeide er flink op los, had schouders breed en sterk,
Hij zwoegde op d' akker als een slaaf, of was in 't bosch aan 't werk,
Was vroom en vroolijk, willig steeds, al wenkte men hem slechts,
Hij deed graag alles, wat men zei, maar alles - averechts.

‘Wat of van u, in 's hemels naam, o stumpert, worden zal!’
Zoo klaagde dikwijls de oude man, wanhopig om 't geval.
't Verveelde Sven, dat telkens weer zijn vader zoo begon,
En hij dacht zelf er over na, zoo goed en kwaad hij kon.

En toen nu zeekren goeien dag weer de oude had gebromd,
En 't liedje zong: ‘Wat of er toch van jou nog eenmaal komt?’
Schrok hij, die tot een doove steeds tot dusver had gepraat,
Want open ging Svens groote mond en zeide: ‘Wel, soldaat!’

Toch barstte de oud-sergeant hierom in smaadlijk lachen uit:
‘Wat, lummel? Jij, met een geweer? Soldaat, jij? Wel verbruid!’
Maar Sven zei: ‘Hier staan, wat ik doe, mijn handen toch verkeerd,
Misschien wordt sterven voor mijn land gemaklijker geleerd.’

Dit trof den ouden krijgsman toch. Een waas kwam voor zijn oog,
Toen Sven, zijn knapzak op den rug, ter garnizoensplaats toog.
Hij had de maat, was frisch, gezond - meer vroeg men niet, en, zie,
Daar werd nu onze Sven rekruut in Duncker's[3] compagnie.

1 Spreek uit: Swen Doewa.
2 In den oorlog, dien Gustaaf III van 1788-1790 vruchteloos voerde met Rusland om het vroeger verlorene op dit rijk te herwinnen.
3 De luitenant Duncker, een der populairste officieren, sneuvelde den 5den Juli 1809 nabij Uneå. Toen generaal Sandels den Russischen veldheer Kaminsky om Duncker's lijk verzocht, antwoordde Kaminsky, dat hij de verdienste van den gevallen held hoog achtte en dien met evenveel eer zou begraven als den gesneuvelden Kozakken-chef Aerckof, en hij deed zulks ook. Zie Rancken, 61; Montgomery, II, 259 en 261.

Gedrild op 't exercitieveld werd Sven als nieuweling,
Maar 't was een lust om dit te zien, zoo wondervreemd als 't ging,
De korporaal mocht bulderen of lachen - 't gaf geen zier,
Want zijn rekruut vertrok bij schimp noch schaterlach een spier.

Wel was hij meer dan iemand ooit vol vuur bij wat hij deed,
Hij stampte, dat er 't veld van dreunde en werkte zich in 't zweet,
Maar schoot een bok, zoo vaak als ‘zwenk’ hem werd gecommandeerd,
Hij zwenkte rechts, of zwenkte links, maar zwenkte altijd verkeerd.

‘Geweer op schouder’ en ‘zet af’ - 't werd alles hem geleerd,
En vaak dacht Sven: ‘Ik ken 't nu al, 'k word afgeëxerceerd.’
Maar riep men: ‘presenteer 't geweer’, dan velde hij 't in draf,
En schouderde, als de korporaal 't kommando riep: ‘Zet af.’

Sven's wijs van exerceeren werd in 't heele kamp berucht:
Soldaat en officier had schik met zulk een vreemde klucht,
Maar hij ging steeds zijn ouden gang: geduldig en bedaard,
Hij wachtte beetre tijden af en - de oorlog werd verklaard.

Zijn regiment moest ook in 't vuur. Nu werd de vraag gedaan,
Of Sven toch niet te onnoozel was om mee in 't veld te gaan.
Hij liet ze praten, hield zich leuk, en overlei naar 't scheen:
‘Als ik met de andren niet mag gaan, dan ga ik maar alleen.’

Toch hield hij ransel en geweer, trok mee en diende als knecht
Wanneer men halt hield, doch soldaat was hij weer in 't gevecht.
En Rus of kleeren kloppen, steeds ging 't op den ouden gang;
Doch noemde men hem somtijds dom, nooit noemde men hem bang.

De Russische overmacht drong voort, geen koenheid baatte hier.
Terug trok Sandels, stap voor stap, langs d' oever der rivier,
Waar zich, juist dicht bij 's legers weg, een bruggetje bevond,
Slechts klein was - nog geen twintig man - de voorpost, die hier stond.

Verbeetren moesten zij den weg: zoo luidde alleen 't gebod.
Nu rustten zij van d' arbeid uit en lagen buiten schot.
Ze deden in een hofsteê zich te goed aan boerenkost,
En zetten Sven, die bij hen was, nabij de brug op post.

Gauw maakte Sandel's adjudant aan 't rustig maal een end,
Want vliegensvlug op 't schuimend paard kwam hij er aangerend.
‘Voort’ riep hij ‘jongens, in 't geweer, om Godswil naar de brug,
De vijand wil er overheen: hij moet, hij zal terug.’

‘Breek,’ sprak hij tot den officier, ‘de brug nog af, zoo 't kan;
Maar is de tijd daarvoor te kort, vecht tot den laatsten man -
De vijand hakt ons in de pan, als de overtocht gelukt:
Houd stand, de generaal komt zelf tot hulp hier aangerukt.’

Weg vloog hij. Maar voordat de troep de brug bereiken kon,
Verscheen aan d' andren oever al een Russisch peloton,
't Hield stand, 't legde aan, het salvo klonk, één flikkering, één knal:
En - reeds met acht verminderd was der Finnen klein getal.

Wat hielp het tarten van den dood? Besluitloos stond de schaar,
Weer flikkert het van de overzij. Vijf staan er nu nog maar.
‘Geweer op schouder, rechtsomkeert.’ Weg zijn ze gemarcheerd,
Sven bleef en velde zijn geweer: hij hoorde ook nu verkeerd.

Nog meer: zijn zwenken ook was mis, want hij ging niet terug,
Maar plaatste in steê van heen te gaan zich midden op de brug.
Onwrikbaar stond hij en bedaard, of hij 't natuurlijk vond,
Gereed te toonen, wien 't ook was, hoe hij den dienst verstond.

Lang duurde 't niet, of toonen kon Sven wat hij gold in 't veld.
Want oogenbliklijk was de Rus tot voor de brug gesneld.
Zij renden man voor man wel aan, maar niemand trad er op,
Of links en rechts kreeg hij van Sven en viel hals over kop.

Geen arm, die hem aan 't wanklen bracht: de Finsche reus stond pal,
Voor 's vijands kogels was hem steeds de naaste man tot wal.
En woester ging 't, hoe meer de Rus wanhoopte aan d' overtocht,
En, daar kwam Sandels met zijn schaar en zag, hoe Dufva vocht.

‘Bravo, bravo, mijn wakkre knaap! Sla toe,’ riep Sandels luid,
‘Geen duivel zal er over heen. Houd nog maar even 't uit.
Dat heet ik kloppen als een Fin: dat is me een echt soldaat.
Voort, jongens, hem geholpen, voort! Hij redde ons, die daar staat.’

Verijdeld was nu binnen kort der Russen overleg,
Hun troepen maakten rechtsomkeert en trokken langzaam weg.
Toen 't rustig was, steeg Sandels af, die naar den oever trad,
En vroeg naar hem, die zoo vol moed de brug verdedigd had.

Men wees hem op Sven Dufva toen: diens strijd was nu gedaan,
Hij had gevochten als een man, had als een held gestaan,
En zich ter ruste nu gelegd, als na een spel, zoo 't scheen,
Hij lag daar kalmer nu wel niet, maar bleeker dan voorheen.

En Sandels knielde bij hem neer en zag hem in 't gelaat.
Voor niemand was 't een vreemdeling: 't was een bekend soldaat,
En onder 't hart was, waar hij lag, het gras als bloed zoo rood:
Een kogel trof hem in de borst: hij bloedde er reeds aan dood.

‘Die kogel wist wel, wat hij deê; bekennen we 't maar vrij,’
Zoo sprak de generaal met ernst, ‘ja, hij wist meer dan wij:
Hij liet Sven Dufva's hoofd met vreê, want dat was zwak en arm,
Maar richtte zich op 's dappren hart, dat edel klopte en warm.’

Van mond tot mond werd deze lof door 't leger heen verspreid,
En iedereen beaamde luìd, wat Sandels had gezeid.
‘Ja’ spraken allen, ‘Dufva was een sukkelaar, een bloed,
't Was met zijn brein al slecht gesteld, maar 't hart, zijn hart was goed.’

In Sven Dufva heeft Runeberg's humor haar toppunt bereikt. Heeft men echter alleen oog voor het komische in die figuur en niet voor het diep tragische, dat overal door de humoristische inkleeding schemert, dan alleen kan men er toe komen voor dat gedicht een beter, dat is een vroolijker slot te wenschen. De dichter doet evenwel aan 't einde zijn held beoordeelen door de vox populi, die niet alleen zegt: ''t was met zijn hoofd al slecht gesteld', doch ook: 'maar 't hart, zijn hart was goed.' Door zijne onhandige domheid overal een wrijfpaal, vond hij bij niemand zijn troost. Hij was de jongste van negen zonen; zijne moeder, van wie nergens gesproken wordt, was zeker reeds dood en zoo miste hij ook de moederliefde, die hem eene vergoeding had kunnen zijn voor spot en hoon, miste hij eene voorspraak bij zijn gansch niet teêrhartigen vader, den ouden snorrebaard. Toch wordt Sven's goedmoedigheid niet verstoord, hij blijft altijd even gewillig, steeds tot dienst bereid. Als zijne medestrijders van een moeielijken arbeid uitrusten en zich te goed doen, betrekt hij zonder morren de wachtpost. Geene apotheose der domheid bedoelde Runeberg te geven; zijn held behoort tot hen, van wie het woord getuigt: 'Zalig zijn de armen van geest.'

Won de dichter door '*Sven Dufva*' ieders hart, niet minder groot was de indruk, dien 'Het Dorpsmeisje' maakte. Werd in het eerstgenoemde de held verheerlijkt, die van geen wijken wist, in het laatste wordt een lafhartige zoon des lands aan de verachting prijsgegeven, een strijder, wien het leven liever was dan de eer, maar die zijn leven reddend de liefde doodde in het hart zijner beminde. Merkwaardig is dit gedicht, ook omdat Runeberg er eene type van Finland's dochteren in teekent.

Het dorpsmeisje.

De zoele, zomersche avond viel, terwijl het zonlicht daalde
En slechts een matte purperglans nog hof en heem bestraalde;
Vermoeid van d' arbeid, doch verheugd kwam ginder 't landvolk aan,
Zij keerden naar hun huis terug: het werk was afgedaan.

Gedaan was 't werk en rijk was de oogst, schoon duurgekocht door allen,
Hun koene vijand toch was deels gevangen, deels gevallen.
Toen ze opmarcheerden naar den strijd, scheen pas de morgenzon,
En avond was 't, eer op den Rus ons volk den veldslag won.

Bij 't kamp, waar eerst na heeten strijd de zege was verworven,
Lag aan den weg een kleine hut, zoo goed als uitgestorven.
Een meisje alleen zat sprakeloos daar op de lage trap,
Zij keek naar de overwinnaars uit: dáár klonk hun forsche stap.

Zij keek als een, die ziet en zoekt. Waaraan mocht zij wel denken?
Een hooger gloed brandde op haar wang dan 't avondrood kan schenken.
Zoo stil zat ze en zoo vorschend toch; niets is haar oog ontgaan,
Als ze even scherp hoorde als ze zag, hoorde ook haar hart ze slaan.

De troepen trokken stil voorbij, terwijl haar oogen 't zagen.
't Scheen, of aan elk gelid, elk man haar blik iets wilde vragen.
Een vraag, in woorden niet geuit, maar bevend en vol vrees,
Nog stiller dan de bange zucht, die 't vol gemoed ontrees.

De schare was voorbijgegaan, de laatste man was henen;
Nu brak haar kracht, haar zelfbedwang en kalmte was verdwenen,
Haar hoofd zonk op heur hand en toch, zij schreide luid noch lang,
Maar groote tranen koelden zacht den gloed van oog en wang.

Wat schreit gij toch? Grijp moed, mijn kind! De hoop is niet verloren,
't Zijn ijdle tranen, die gij schreit: Wil Moeder's stem toch hooren.
Hij, dien uw oog zoo even zocht, maar niet gevonden heeft.
Hij leeft nog steeds, hij dacht aan u: 't is daarom, dat hij leeft.

‘Hij dacht aan u, deed naar mijn raad: “Onttrek u aan gevaren,”
Dus zeide ik zacht hem, als hij ging en uittrok met de scharen.
Hij volgde ook 't leger slechts uit dwang: nooit heeft hem strijd verheugd
En 'k weet, hij wou niet sterven nog, om ons en 's levensvreugd.’

En bevend zag het meisjen op, ontwaakt uit droeve droomen,
Als ware in plaats van stillen rouw bang voorgevoel gekomen.
Zij draalde niet, zag eenmaal nog naar 't bloedig slagveld heen,
Rees spraakloos op, liep naar den weg, waar zij weldra verdween.

Een uur verliep en nog een uur, 't werd nacht reeds hier beneden,
Terwijl langs 't luchtruim zilverwit de zomerwolken gleden.
‘Nog toeft zij; dochter, kom, o kom, want ijdel is uw vrees,
En morgen eer de zon nog schijnt, is hier uw bruigom reeds.’

En naar de moeder sloop nu zij, die straks was weggevlogen,
Geen traan benevelde den blik der zachte, goedige oogen,
Maar kouder dan de nachtwind was, zoo voelde nu haar hand,
En 't bleek gelaat was witter dan derwolken zilvren rand.

‘Zorg, Moeder! voor een graf voor mij. Ik kan niet langer leven,
Laf vlood hij uit den strijd, wien ik mijn liefde heb gegeven;
Hij dacht aan mij, dacht aan zich zelf: uw afscheidswoord werd daad,
Dus pleegde hij aan 't vaderland en 't gansche volk verraad’.

‘Toen 't leger keerde en hij niet kwam, weende ik in stille nooden,
Hij viel, zoo meende ik, als een man en lag nu bij de dooden;
Ik treurde, doch mijn smart was licht, zij mocht niet bitter zijn,
o, Leven wilde ik duizend jaar, was nog die smarte mijn’.

‘'k Zocht, Moeder, tot het donker werd, of ik hem mocht ontdekken,
Maar niemand der gevall'nen draagt de eens zoo beminde trekken;
'k Blijf op deez wereld langer niet, ze is vol bedrog en snood,
Hij ligt daar bij de dooden niet, daarom zoek ik den dood’.

Wageningen.
C. HONIGH.

(Wordt vervolgd.)

Bibliographisch album.

De ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid. Cultuurhistorische studiën. Naar het Hoogduitsch van Otto Henne-Am Rhyn. Voor Nederlanders bewerkt door G. Kuyper Hz. Eerste deel, eerste helft. Te Amsterdam, bij C.L. Brinkman, 1879.

In de schoone redevoering van den Leidschen hoogleeraar Dr. R. Fruin: ‘Over de plaats, die de geschiedenis in den kring der wetenschappen inneemt’, leest men de volgende gulden woorden: Niet maar om ons te vrijwaren tegen eenzijdigheid van beschouwing en denkwijs is de beoefening der geschiedenis aan te bevelen; maar zij is onmisbaar voor een ieder, die den tijd, waarin hij leeft, in zijn geest en richting wil kennen, omdat men slechts kent, wat men heeft zien worden. Is het voor de aardrijkskunde niet voldoende te weten, in welken toestand zich de oppervlakte der aarde thans bevindt; moet zij ook de opeenvolging der geologische tijdperken, dat is de wording van den tegenwoordigen toestand, navorschen: hoeveel te meer is het dan voor de wetenschap van het maatschappelijk leven behoefte en plicht, te onderzoeken, wat aan het tegenwoordige is voorafgegaan en hoe het bestaande is geworden.

‘Wij kunnen dit doen zonder voorbarig naar de wetten te gissen, die de wording en ontwikkeling beheerschen. Zijn die wetten voor den menschelijken geest naspeurlijk en worden zij mettertijd ontdekt: des te beter. Maar zonder het inzicht in de wetten is het gadeslaan van de toedracht der zaak reeds leerzaam genoeg. Hoe vaak moet ook de natuurkundige zich tevreden stellen met het weten, hoe de verschijnselen op elkander volgen, zonder het waarom te begrijpen.’

Met de algemeen in hem bewonderde helderheid en scherpzinnigheid zet de hoogleeraar daarna uiteen, welke eischen aan den geschiedkundige van onzen tijd gesteld moeten worden. De historische

studie behoort in het studeervertrek en in de gehoorzaal thuis. Den man van de wereld ontbreekt het noodzakelijk aan de daartoe onmisbare voorbereiding, want niet ieder, die er lust toe heeft, kan zoo maar waarnemen, onderzoeken en de juiste slotsom trekken. Daartoe behoort, behalve eene bijzondere gave, die aangeboren moet zijn, eene uitgebreide kennis der reeds verkregen uitkomsten en eene vaardigheid, die het gevolg is van langdurige en methodische oefening. Men moet zich op het uitgebreide veld thuis gevoelen en weten, waar men behoort te zoeken, om kans te hebben van te vinden, wat men noodig heeft. Men moet dat gevondene kunnen beproeven en zijne betrouwbaarheid aan allerlei kenteekenen toetsen, enz. De geschiedkundige moet onverschillig zijn voor de uitkomst, waartoe hij geraakt. Vooreerst moet hij zijn tijd en zijne vlijt nog wijden aan het onderzoek van tot heden onbekend gebleven bijzonderheden. Het is zijne roeping niet, een sierlijk en boeiend verhaal te schrijven. Hij is tot niets verplicht dan om geleerd te zijn en zijne geleerdheid aan te wenden, waar zij van dienst kan zijn. Want de maatschappij heeft er belang bij, dat nuttige kennis worde vergaderd en voorhanden zij, tegen dat zij ze behoeft. Zij heeft er belang bij, dat er een stand van geleerden bestaat, toegerust met de reeds verworven kennis, geoefend in het waarnemen en het maken van gevolgtrekkingen uit het waargenomene, en voortgaande met het vergaderen van nieuwe kennis.

Het is aan geen redelijken twijfel onderhevig, dat zonder de door Fruin zoo duidelijk aangewezen arbeid, waarvan ik de beschrijving slechts onvolledig heb nageschetst, de geschiedenis als wetenschap niet bestaat, en dat de maatschappij uit de gebeurtenissen van het verleden geen wezenlijk nut kan trekken, tenzij deze de waarheid zoo volkomen mogelijk naderend zijn voorgesteld. Het ligt voor de hand, dat de geschiedkundige niet alleen zelf nut trekt van zijn veelomvattenden en ingespannen arbeid, maar dat hij de geheele maatschappij nut aanbrengt, wanneer zij of een harer deelen zijne voorlichting vraagt en ontvangt. Het zou echter te betreuren zijn, indien de uitkomsten zijner onderzoekingen geen rijkeren schat van vruchten opleverden, indien het gezag van het kerkelijk dogma of van de nationale overlevering slechts plaats maakte voor het gezag van den geleerde en niet voor eigen inzicht.

Maar om hen, die niet tot den kleinen kring der geleerden be-

hooren, tot eigen inzicht te brengen, is het noodig de wetenschap te populariseeren, ‘en’, zegt Fruin, ‘zoo min in de historie als in de natuurkunde kan en mag het onder het volk brengen van de wetenschap het doel der onderzoekingen zijn.’ Deze zoo zuiver wetenschappelijke uitspraak geeft echter geen ontkennend antwoord op de vraag: Is het noodig, dat de wetenschap onder het volk wordt gebracht? De geschiedenis zelve beantwoordt die vraag bevestigend, want zij leert ons, dat menige tot een betrekkelijk hoog standpunt opgevoerde beschaving daalde of zelfs te gronde ging, omdat de wetenschap, die haar had voortgebracht, tot een kleinen kring van geleerden beperkt bleef.

In de bovengenoemde redevoering lezen wij: Uit de ernstige en meer algemeene beoefening der wetenschap in haar ganschen omvang hebben wij de overtuiging opgedaan, dat zoowel in het leven der menschheid als in de natuur alles samenhangt en een aaneengeschakeld geheel vormt; dat niets onveranderlijk en duurzaam is; dat alles zich onophoudelijk vervormt, niet willekeurig, maar, tenzij het gestoord wordt, naar den aard van zijn wezen. Daaruit volgt, dat het zijn slechts een moment is van het worden; dat de dingen, die zijn, eerst worden gekend, als men de oorzaken kent, waaruit zij zijn voortgevloeid, en dat de kennis dier oorzaken het voortgezet onderzoek naar hetgeen haar op hare beurt veroorzaakt had, even dringend vereischt. Omdat alles samenhangt, kan niets, op zich zelf beschouwd, volledig worden gekend. Zietdaar het beginsel der hedendaagsche wetenschap, dat meer en meer ook het richtsnoer wordt voor het leven.

‘Geene wetenschap of zij wordt in onzen tijd overeenkomstig dezen regel beoefend. Voor hoe weinige jaren ging men nog van het denkbeeld uit, dat het scheppingswerk was afgeloopen, en dat de Schepper nu slechts te onderhouden had. Maar het onderzoek heeft tot de overtuiging geleid, dat het onderhouden een voortdurend scheppen is, dat de natuur zich nog steeds ontwikkelt en wordt; dat niets wat bestaat, stof noch kracht, vergaat, maar dat daarentegen ook geen enkele vorm van bestaan duurzaam is, dat alles onophoudelijk in andere vormen overgaat.’

Nu is het algemeen bekend, dat deze keurige teekening van het standpunt der hedendaagsche wetenschap een steen des aanstoots moet zijn voor de duizenden en tien duizenden, die zich nog vast-

klampen aan voor de wetenschap verouderde kerkelijke leerstellingen, en daardoor de vinnigste, hatelijkste en gevaarlijkste van alle twisten wordt aangeblazen: die over het geloof. Door tegenover het gezag van voor heilig gehouden boeken en vrome personen het gezag van geleerden te plaatsen, kan de heftigheid van den strijd niet worden verminderd, want wanneer de strijdende partijen beide het gezag als wapen voeren, hangt de overwinning in de afzonderlijke gevechten, gelijk de kerkleeroorlogen voldoende hebben bewezen, van omstandigheden af, die met de zaak zelve niets te maken hebben. Slechts dan is er uitzicht op eene vreedzame oplossing, wanneer de strijd van het terrein des geloofs kan worden overgebracht naar dat des verstands. Hiertoe moet het volk in de gelegenheid worden gesteld kennis te nemen van den arbeid der geleerden, maar deze is voor de groote menigte òf onbereikbaar, omdat de monographieën zoo talrijk zijn en zoo verstrooid liggen, òf onverstaanbaar, omdat zij wegens vorm en inhoud bij de lezing eene inspanning vorderen, die de kracht van den niet-geleerde te boven gaat.

Er zijn dus tusschenpersonen noodig, die de wetenschap in een voor niet-geleerden verstaanbaren vorm overbrengen. Aan hun arbeid zijn eigenaardige moeilijkheden verbonden, want terwijl de geleerde bij de reusachtige afmetingen, die iedere wetenschap en niet het minst de geschiedenis heeft aangenomen, zich slechts in eenige onderdeelen pleegt te verdiepen, moeten zij zich veelal met een tak van wetenschap in zijn geheel bezighouden. Gemis aan onberispelijke nauwkeurigheid van voorstelling is hiervan allicht het gevolg, en niet zelden verwekt daarom het populariseeren der wetenschap bij den geleerde zeker gevoel van onvoldaanheid. Het is waar, dat het inzicht door gepopulariseerde wetenschap verkregen de helderheid mist van het inzicht, dat strenge wetenschap schenkt, maar toch is het voor de maatschappij van onschatbare waarde, omdat het haar van menige verkeerdheid heeft bevrijd. Hoeveel helderder waren niet de voorstellingen van Kepler en van Galileï aangaande de beweging der aarde dan die van millioenen onzer tijdgenooten in de beschaafde landen, en toch hebben wij het aan de algemeene verspreiding van het bij de verschillende klassen der maatschappij in helderheid trapsgewijze afnemend inzicht te danken, dat een Kepler niet meer door Protestantsche, een Galileï niet meer door Katholieke geestelijken wordt vervolgd.

Hoezeer Fruin de History of Civilisation van Thomas Buckle waardeert, toch wenscht hij niet in diens richting te arbeiden. Wij Nederlanders moeten ons over die verklaring verheugen. Fruin is aan allen, die zich meer of minder met de studie der geschiedenis bezighouden, dierbaar geworden, gelijk hij is. De onschatbare diensten, die hij aan de studie der geschiedenis heeft bewezen, moeten wij dank weten aan de eigenaardigheden van zijn buitengewonen aanleg, dien hij geheel zelfstandig heeft ontwikkeld. Wij zouden ons hem niet anders kunnen wenschen, en 't is te hopen, dat de door hem gestichte school in zijn geest zal blijven doorwerken.

Maar er is te midden der veelzijdige uitingen van het rijke leven der menschheid ook nog plaats voor andere richtingen. Met de hem eigene vrijzinnigheid erkent Fruin dit zelf. ‘Laten wij’, zoo zegt hij, sprekende van hen, die in de richting van Buckle willen arbeiden, ‘anderen, die moediger zijn dan wij, niet ontmoedigen, niet afschrikken door voorbarigen spot.’ En dat er zulken zijn, bewijst de hoogleeraar Van der Wijck, die in 't Weekblad voor het Lager, Middelbaar en Gymnasiaal onderwijs van 15 Februari jl. opkwam tegen eene bedenking door Fruin op het werk van Buckle gemaakt, en die voorzeker de stelling ook niet toegeeft, dat er van Psychologie en Ethiek niets buiten de namen bestaat.

Vooral ook buiten den kring der geleerden verspreiden werken als dat van Buckle veel nut. Betrekkelijk groot is het aantal dergenen, die door het lezen van de History of Civilisation, zij het dan ook met een veel geringeren graad van helderheid, hetzelfde inzicht aangaande de ontwikkeling der menschheid hebben gekregen, als de geleerden door eigen streng wetenschappelijk onderzoek. Dat de ruime verspreiding van dat inzicht eene onmisbare voorwaarde is om de maatschappelijke hervormingen, die voor de algemeene welvaart onophoudelijk noodig zijn, in strijd met hetgeen vroeger geschiedde, zonder bloedige twisten, zonder hevige schokken te doen plaats hebben, zal wel geen betoog behoeven. Het geloof eischt onderwerping, de wetenschap overtuiging.

Nog op eene andere wijze kan het lezen van werken als dat van Buckle nuttig zijn. Volgens den Hoogleeraar Fruin gaat het met het onderwijs in de geschiedenis bij het Middelbaar Onderwijs aldus toe. Iemand leert een handboek over de geschiedenis van buiten, is dan in staat het diploma als leeraar te verwerven, en vertelt

daarna aan zijne leerlingen, wat hij zelf uit het handboek heeft geleerd. Indien deze schets juist was, zou het zaak zijn de geschiedenis als vak van onderwijs van het toch reeds zoo uitgebreid pogram der Hoogere Burgerscholen te schrappen, dewijl het dan geen nut kon stichten, dat eenigermate den tijd en de moeite loont, die leeraren en leerlingen er aan besteden.

Dat de schets eenigszins aangeeft op welke wijze in vroegere jaren de geschiedenis op de gymnasiën en de scholen voor uitgebreid lager onderwijs werd onderwezen, kan evenmin ontkend worden, als dat het op sommige inrichtingen van onderwijs nog wel zoo plaats vindt. Er zijn echter ook gymnasiën, middelbare en uitgebreid lagere scholen, waar het doel van het onderwijs in de geschiedenis een ander is dan den leerling een liefst groot aantal staat- en krijgskundige feiten, ruimschoots met jaartallen en vorstelijke geslachtslijsten opgeluisterd, te doen leeren: eene groote welgeordende massa kennis, die echter voor 't leven geene vruchten afwerpt en daarom na het eindigen der schooljaren ook maar spoedig en zonder schade vergeten wordt.

Het doel, dat aan die inrichtingen wordt nagestreefd, is evenmin dat, hetwelk de hoogleeraar met zijn universitair onderwijs beoogt. Niet alleen zou de leeraar daartoe, nagenoeg ten minste, een zoo hoog standpunt moeten innemen als de hoogleeraar zelf heeft bereikt, en dat te eischen zou niet alleen onredelijk, maar zelfs onmogelijk zijn: men kan bovendien met leerlingen beneden de twintig jaar op het gebied van kennis niet trachten te bereiken, wat men met studenten boven de twintig jaar beoogt. Terwijl de student, die zich aan de studie der geschiedenis wijdt, een geleerde in die wetenschap tracht te worden, kan het onderwijs in de geschiedenis, althans op de middelbare en uitgebreid lagere scholen, geen ander doel hebben, dan de algemeene ontwikkeling der leerlingen te helpen bevorderen, ook omdat dezen, behoudens enkele uitzonderingen, een ander levensdoel hebben, dan zich geheel aan de wetenschap te wijden. Om die reden zijn er leeraren, die zich bij het onderwijs ten doel stellen, het heden te doen begrijpen door vergelijking met het verleden. Zij bespreken met hunne leerlingen naar aanleiding van een geschikt leerboek de staatkundige, maatschappelijke, kerkelijke en huiselijke toestanden, het rechtswezen en het onderwijs, handel en nijverheid, wetenschap en kunst, kortom alles, wat van invloed is op het geluk van volken en bijzondere personen. Zij doen telkens

overeenkomst en verschil tusschen de vroegere en de hedendaagsche denkwijzen en toestanden opmerken, trachten de laatste uit de eerste te verklaren en den weg op te sporen, langs welken de menschheid zich ontwikkelt. En al mogen zij bij menig moeielijk vraagstuk al niet tot eene gewenschte oplossing geraken, zij gewennen op die wijze hunne leerlingen een vrijen, onbevangen blik in 't leven te slaan; iets niet af te keuren, alleen omdat zij er nooit van gehoord hebben; belang te stellen in zaken, die zonder in onmiddellijk verband te staan met hun eigen welvaren, invloed uitoefenen op het welzijn van anderen; prijs te stellen op kennis en kunst; in geestdrift te geraken voor het schoone en goede; den mensch te waardeeren, niet naar uiterlijken glans, maar naar de ontwikkeling van verstand en gemoed, en slechts te buigen voor waarheid. Zij doen hunne leerlingen inzien, dat elke zedelooze daad rampzalige gevolgen na zich sleept, die niet zelden op onschuldigen neerkomen; dat onkunde en het daarmede verbonden bijgeloof onuitputtelijke bronnen van ellende zijn; dat werkzaamheid, ingetogenheid en plichtsbetrachting als mensch en als staatsburger de zekerste middelen zijn om tot welvaart te geraken, en dat de bijzondere personen in hun streven naar geluk niet kunnen slagen, wanneer zij niet evenzeer het geluk hunner medemenschen beoogen.

Op deze wijze behandeld, wordt de geschiedenis voor de leerlingen als 't ware eene sociologie in beelden, die onweerstaanbaar boeit, wanneer de leeraar met den vereischten tact den leerling telkens nieuwe gezichtspunten opent aangaande onderwerpen, die ieder in den huiselijken kring en in het maatschappelijk, kerkelijk en staatkundig leven zijner omgeving eenigermate leert kennen. Aldus wordt bij den leerling de belangstelling opgewekt voor het in verscheidenheid zoo rijke leven van den mensch en van de menschheid, en behoeft hij niet als vreemdeling de maatschappij binnen te treden, die overvloeit van instellingen en gebruiken, welke terecht de verwondering moeten opwekken van hem, die er den oorsprong niet van kent. Eerst als de geschiedenis aan de hand der feiten heeft doen zien, hoe het heden uit het verleden is ontstaan, kan de wetenschap der staathuishoudkunde met vrucht worden behandeld.

En nu mogen, nadat de leerling de school heeft verlaten, enkele feiten, die hem den vrijen, onbevangen blik, waarmede hij om zich ziet, hielpen verwerven, in zijne herinnering verduisteren, hij zal

daarentegen de opgewektheid gevoelen, zijn blik door lectuur en gesprekken nog te verruimen en zich op de hoogte te stellen van onderwerpen, die wegens zijn leeftijd op de school niet met hem behandeld konden worden: werken als die van Buckle zullen hem daarbij zeer te stade komen. - Niemand meene, dat deze voorstelling een zoete onderwijzerswaan is: zij kan met voorbeelden worden gestaafd.

Zal echter een leeraar op de omschreven wijze onderricht in de geschiedenis geven, dan kan hij om zich voor te bereiden niet volstaan met het van buiten leeren van een handboek. Wel heeft hij een handboek noodig, dat hem een overzicht geeft van het geheel der wetenschap; maar hij moet dit op vele plaatsen aanvullen en verbeteren door het lezen van monographieën, die de geleerden in 't vak hebben geschreven. Het is zijne roeping niet, dat hij zich door ingespannen studie en zelfbeheersching voorbereidt om eens als geleerde archieven en oude geschriften, dat kostbare puin der geschiedenis, te doorwroeten, gangbare meeningen van onjuistheden te zuiveren, en menig vergeten feit, zelfs zonder te vragen of het voor 't oogenblik belangrijk is, weer in 't ware licht te stellen. Hij kan er mede volstaan, zoo goed mogelijk op de hoogte te komen van de laatste uitkomsten door het wetenschappelijk onderzoek der geleerden aan 't licht gebracht, omdat hem nog zooveel anders te doen overblijft.

Het zal ieder duidelijk zijn, dat men om een geleerde in de wetenschap der geschiedenis te worden, eene andere opleiding noodig heeft, dan om als onderwijzer in dat vak op te treden bij het middelbaar onderwijs en bij de rijkskweek- en normaalscholen voor onderwijzers. Men is nog niet geschikt voor deze betrekking, alleen omdat men geleerd is. Mag, gelijk Fruin opmerkt, het onder het volk brengen van de wetenschap, het doel niet zijn van de onderzoekingen der geleerden; bij den onderwijzer staat juist het populariseeren van de wetenschap op den voorgrond. De onderwijzer toch heeft zich te richten tot tamelijk onervaren jongelieden, voor wie de strenge vorm der wetenschap nog terugstootend en omslachtig is, en het moet juist zijne kunst wezen, de wetenschap voor te dragen in een vorm, die aantrekt en boeit.

Nu kunnen geleerdheid en tact van onderwijs zeer wel samengaan, doch dewijl die schitterende vereeniging slechts wordt aangetroffen bij die uitverkorenen onder ons, welke zich in een meer dan ge-

wonen aanleg mogen verheugen, dient de voorbereiding van den geleerde anders te zijn dan die van den onderwijzer. Wie als onderwijzer in de geschiedenis wil optreden, moet niet alleen deze wetenschap op de boven aangeduide wijze bestudeeren, hij moet tevens door zich op de hoogte te stellen van een groot aantal hulpwetenschappen eene zoo veelzijdig mogelijke ontwikkeling weten te verkrijgen, omdat bij zijn onderwijs, zal het werkelijk vruchten dragen, alle verschijnselen en toestanden van het denken, gevoelen en werken der menschen ter sprake komen. Kennis van het Latijn, dat in de Middeleeuwen zoo vaak de taal der diplomaten en der geleerden was, en van eenige moderne talen moet hem het naslaan der bronnen voor de geschiedenis mogelijk maken: Grieksch is minder een vereischte, omdat van alle werken der ouden, die voor de geschiedenis belangrijk zijn, uitstekende vertalingen bestaan. Daarbij moet de leeraar in de geschiedenis voldoende kennis hebben van natuurkunde en aardrijkskunde om b.v. den invloed van het klimaat en de gesteldheid van den grond op de ontwikkeling van een volk te kunnen aantoonen; van volkshuishoudkunde om op de oorzaken van welvaart en van achteruitgang te kunnen wijzen; van wijsbegeerte en algemeene godsdienstleer, om de ontwikkeling van het verstandelijk en het geloovig denken te kunnen doen opmerken; van paleontologie om de door het geloof gepredikte fabelen aangaande het ontstaan der menschen te kunnen toetsen; van de kunst om haar invloed te kunnen schetsen, in een woord van alles, dat ter sprake komt in eene zoogenaamde geschiedenis der beschaving.

Daarmede is echter de kring der voorbereidende studiën van hem, die met vrucht als leeraar bij het middelbaar of uitgebreid lager onderwijs werkzaam wil zijn, niet gesloten. Hij dient zich ook theoretisch als onderwijzer te vormen, want onderwijzen is eene kunst, en niemand wordt een waar kunstenaar zonder theoretische beoefening zijner kunst. Ongelukkig genoeg is de paedagogiek in ons land zoo onbekend, dat men haar in 't algemeen miskent. Gelijk men vroeger meende, dat de beste timmer-, koop- en zeelieden voortkwamen uit hen, die hunne loopbaan als krullen-, kantoor- en kajuitsjongen begonnen, zijn nog velen tegenwoordig de meening toegedaan, dat men de moeielijke kunst van onderwijzen uitsluitend door de praktijk kan leeren. Menigeen legt zich neer bij de uitspraak: ‘Een onderwijzer moet geboren worden,’ om daarmede de

paedagogiek voor goed ter zijde te kunnen zetten, terwijl van dichters, toonkunstenaars, schilders en beeldhouwers, op wie men dezelfde uitspraak toepast, wel degelijk theoretische beoefening van hunne kunst wordt vereischt. Misschien is de paedagogiek onder ons in minachting gebracht, omdat vele onbevoegden met haar hebben gesold, en menigeen, die natuurlijken aanleg als onderwijzer bezat, het zonder studie der paedagogiek verder bracht dan hij, die werk van die wetenschap had gemaakt, doch den natuurlijken aanleg om te onderwijzen miste. Dit neemt echter niet weg, dat wanneer er een algemeene gang is op te merken in de ontwikkeling van het lichaam, het verstand en het gemoed van den mensch en in de werking, die het een óp het ander uitoefent, de kennis daarvan een noodzakelijk vereischte is voor hem, die zich aan de ontwikkeling van het verstand en het gemoed van jongelieden wil wijden. Men voere hier niet tegen aan, dat menigeen, zonder die kennis langs theoretischen weg op te doen, het als onderwijzer toch op eene voldoende hoogte brengt, want het is ontegenzeggelijk, dat hij het met die kennis nog verder zou hebben gebracht. Wie met inzicht handelt, heeft meer zekerheid van slagen, dan wie iets op goed geluk af doet. De geleerde kan zijn nuttigen arbeid verrichten zonder de kennis der paedagogiek; zij is noodzakelijk voor den onderwijzer.

Niet slechts voor hem, die zonder zich aan de wetenschap te kunnen wijden, met een onbevangen blik het staatkundig, maatschappelijk, kerkelijk en huiselijk leven der menschen wil gadeslaan, en met eenig inzicht de uitspraken der geleerden wil aannemen, ook voor den leeraar in de geschiedenis, die eene zoo veelzijdige kennis moet bezitten, is het lezen van degelijke werken over den ontwikkelingsgang der menschheid ten zeerste aan te bevelen. De *cultuurhistorische studiën* van Otto Henne-Am Rhyn nemen onder die werken eene eervolle plaats in. Zij kunnen minder dienst doen als studieboeken, omdat daarvoor de monographieën, naar welke zij zijn samengesteld, te verkiezen zijn; maar als leesboeken, die veel stof tot nadenken en vergelijken geven aan hen, die belangstellen in alle verschijnselen van het in verscheidenheid zoo weelderige menschenleven, hebben zij groote waarde. Hun rijke inhoud brengt echter een natuurlijk gebrek mede. De schrijvers moeten zich vaak verdiepen in de fijnste bijzonderheden van zeer uiteenloopende we-

tenschappen en maken zich daardoor wel eens schuldig aan onnauwkeurigheden of wetenschappelijk minder juiste voorstellingen.

Voor de samenstelling van een onberispelijk werk over de geschiedenis van de beschaving der menschheid zou de medewerking van een zeer groot aantal specialiteiten worden vereischt; maar hoe zou uit die samenwerking de voor een werk noodige eenheid geboren worden? Evenzoo is het gesteld met de beoordeeling van zulke werken. Is er één mensch, die de vereischte kennis bezit om al, wat er minder juist in voorkomt, aan te wijzen? Wie nu zulke werken, waarvan men vooruit kan weten, dat zij onjuistheden zullen bevatten, toch ter lezing aanbeveelt, behoeft zich niet te verdedigen met de algemeenheid, dat alle menschenwerk den stempel der onvolkomenheid draagt, hij kan er op wijzen, dat zij bestemd zijn voor belangstellenden, die de uitspraken der wetenschap zoeken te verstaan en dus voor zich zelven geene besluiten dienen te trekken, alvorens zij geleerde specialiteiten hebben geraadpleegd.

Om eenig denkbeeld te geven van den veelomvattenden inhoud van Otto Henne-Am Rhyn's Cultuurhistorische Studiën volgt hier het begin van eene inhoudsopgave, die aan het verschenen gedeelte van het eerste deel ontbreekt, maar bij het tweede gedeelte gegeven dient te worden.

Inleiding. Wat Cultuurgeschiedenis is en wat het werk geeft.

E e r s t e B o e k. De oorsprong van het menschelijk geslacht.

A. Ontstaan en bakermat der menschheid.
B. Verdeeling van de menschheid over de Aarde.

De aanvang der ontwikkeling.

A. De grot- en landbewoners.
B. De paalwoningen.

De ontwikkeling van de gedachtewisseling.

A. De spraak of taal.
B. Het schrift.

De ontwikkeling van het gezellig leven.

A. Gezin, ‘famielje’, staat.
B. Bedrijf en verkeer.

Het ideale streven van de vroegste tijden.

A. De andere wereld.
B. De mythe.
C. De godsdienst.

T w e e d e B o e k . Het rijk van 't Midden (China).
Land en volk.
A. Het terrasland aan de Gele en (de) Blauwe rivier.
B. De bewoners van 't Rijk van 't Midden.
C. Het Maatschappelijk leven in 't Rijk van 't Midden.

De staat.
A. De ontwikkeling van den staat.
B. De wetten, de rechtspleging en het openlijk verkeer.
C. De organen van den staat.

De Chineesche godsdienst.
A. De godsdienstige begrippen.
B. De eeredienst.
C. De hervormers.

Opvoeding, literatuur en wetenschap in China.
A. De opvoeding der Chineezen.
B. De letterkunde der Chineezen.

Hierop volgt in het eerste gedeelte van het eerste deel *De Indische Wereld* op de zelfde manier, doch naar de eigenaardigheden van land en volk gewijzigd, in hoofdstukken verdeeld. Dat Otto Henne-Am Rhyn over het geheel bij de samenstelling van zijn boek voorzichtig te werk is gegaan, kan blijken uit hetgeen hij in de Inleiding zegt: ‘De pogingen wetten te vinden, naar welke zich de geschiedenis evenals de natuur naar de (trouwens nog op lange na niet volledig bekende) natuurwetten regelt, zullen wel steeds even vruchteloos blijven, als het die van Buckle, Draper en andere cultuurhistorici waren. In dit werk hebben we ons dan ook niet met deze vraag beziggehouden, dewijl we de overtuiging hebben, dat deze poging tot geene practische uitkomst leiden kan.’ Dat er nochtans gewaagde onderstellingen en onjuiste feiten in 't werk worden medegedeeld, is na het vroeger gezegde niet te verwonderen. Als voorbeelden van het eerste kunnen dienen, de zooeven medegedeelde bewering, dat men steeds vruchteloos zal zoeken naar wetten, die den ontwikkelingsgang der menschheid beheerschen; dat de door Darwin in 't licht gestelde strijd om het leven en de natuurkeuze de vermogens wel kunnen verbruiken en verteren, maar niet ontwikkelen en veredelen (blz. 4) en dat schaamte de eerste kleeding in 't leven heeft geroepen (blz. 31), hetgeen niet overeenkomt met wat onmiddellijk daarna, in overeenstemming met Herbert Spencer

in diens werk over de Opvoeding, van den opschik wordt gezegd, en strijdt met wat op blz. 70 van de onderlinge verhouding der geslachten bij de meest onbeschaafde volken wordt medegedeeld. Op blz. 126 zegt Otto Henne-Am Rhyn naar aanleiding van de vraag of de menschen beter worden, dat velen het er niet voor houden. De vertaler merkt hierop in eene noot het volgende aan: ‘De schrijver, die zich onder die velen rangschikt, doet zich hier wel eenigszins te pessimistisch voor: er moge(n) een tijdlang stroomingen in verkeerde richting zijn op te merken, stellig keeren zij onzes inziens telkens met grooter kracht in de andere terug.’ Men zou dit eene ongemotiveerde verduistering kunnen noemen van O.H.A. R's duidelijke verklaring, dat het gewaagd is in dezen een algemeen oordeel te vellen. Maar zoowel schrijver als vertaler hebben de kwestie verkeerd gesteld. Dat de algemeene wil en dienvolgens de algemeene zedelijkheid er in den loop der eeuwen op verbeterd zijn, bewijzen de feiten: slavernij, bloedwraak, godsoordeelen, die vroeger algemeen gehuldigd werden, zijn afgeschaft, omdat men er het onzedelijke van heeft ingezien; 't is niemand meer geoorloofd zijne ondergeschikten in toorn te dooden: de wet neemt thans ieders leven en eigendom in bescherming. Zoover wij kunnen nagaan, worden wij door dezelfde hartstochten beheerscht als onze voorouders, maar de openbare meening voorkomt, dat wij ze zoo ruw, zoo blindelings gehoorzamen als zij. Volgt hieruit, dat ieder onzer meer zedelijke kracht heeft dan ieder hunner? Geenszins. Hij, die een moord begaat, omdat de in de zeden van zijn tijd gewortelde wet der bloedwraak hem dien beveelt; hij, die een meineedige wordt, omdat hij met zijne gansche omgeving overtuigd is, dat de eed niet bindt, wanneer hij onder zeker geheim voorbehoud is afgelegd, staat wat zedelijke kracht betreft, niet lager dan hij, die den moord en den meineed nalaat, omdat de algemeene wil van zijn tijd beide veroordeelt. De vraag of de menschen beter zijn geworden in dezen zin, dat in 't algemeen ieders intellectueele en moreele kracht, vergeleken met die der vroegere menschen, is verhoogd, kan eenvoudig niet beantwoord worden bij volkomen gemis aan gegevens. Op de vraag of de menschheid verstandelijk en zedelijk vooruitgaat, is met het oog op de feiten slechts een bevestigend antwoord mogelijk.

Als voorbeelden van onjuist voorgestelde feiten kan het volgende

dienen. De bewering, dat de spraak, als zij eens gevormd is, slechts in ondergeschikte punten wijzigingen ondergaat (blz. 47), strijdt o.a. met hetgeen Max Muller in zijne Lectures mededeelt aangaande de bewoners der woestijn Kalahari. Dat er in 't algemeen een en twintig spraakklanken zijn (blz. 66), leert Te Winkel's werk over de spelling wel beter. De vraag, waarom toch de schoonzoon, schoondochter, schoonvader, enz. allen schoon moeten zijn (blz. 77) is reeds lang door prof. De Vries beantwoord. Op blz. 82 is tusschen lijfeigene en hoorige geen voldoend onderscheid gemaakt.

Wat de vertaling en de correctie betreft, zie ik mij tot mijn spijt verplicht, er krachtig op aan te dringen, dat aan beide voor het nog te bewerken gedeelte van dit schoone werk zeer veel meer zorg wordt besteed. Telkens wordt men bij het lezen gehinderd door uitdrukkingen als ‘Het geeft menschen’ voor ‘Er zijn menschen’; ‘De Hellenen en Romeinen en dier mogendheid’; Op hen gepleegde ‘*weldadigheden*’ (gewelddadigheden); ‘de gemeenschappelijke maaltijden en de teraardebestelling van de dooden vereischten, dat de oudste menschen onderling van *gedaanten* wisselden’ (gedachten). Verder wordt de lezer onthaald op een schat van woorden als: veralgemeening, ras-aanhoorigheid, vervolkomenen; cultuur, waar beschaving, en menschheid, waar menschdom van pas zou zijn, en eindelijk op zinnen als: ‘Voetwerk werd uit hout enz. vervaardigd’ (vaatwerk); ‘Zoo is diensvolgens vaak het eenig begrip beteekenend woord een zeer jeugdig en gaat dit in de geschiedenis der taal geenszins tot dien aanvang terug’; ‘De vorsten huldigden hunnen geest en hunne - treken en bogen zich voor hen’; ‘Maar deze zijn echter louter de kleeding en de tooi der staten’; ‘Zij bezaten als huisdieren den hond enz. - telden tot dicht aan duizend, maar dit nog niet.’

Deze opmerkingen betreffen echter niet het werk zelf en zijn door den geachten vertaler gemakkelijk te verhelpen, indien hij zich voor zijn nuttigen arbeid een weinigje meer tijd gunt.

A.M. KOLLEWIJN, NZ.

Herman. Roman door Floris van Westervoort. 2 deelen. Te Amsterdam, bij C. Stooter.
Droomen en Werkelijkheid, door Louise Stratenus. Te Heusden, bij H. Wuyster.
Een Granaatbloem, door Louise Stratenus. Te Arnhem, bij J. Minkman.

***Nieuwe Miniaturen, door Antoinette. Te Haarlem, bij W.C. de Graaff*.**

Drie Nederlandsche auteurs!

Noch hierin, dat ze N e d e r l a n d s c h e auteurs zijn, noch daarin, dat ze op de schrijftafel van steller dezes gezamenlijk op ‘aankondiging’ wachtten, bestaat voldoende aanleiding ze met elkander in aanraking te brengen. De dames Stratenus en Antoinette zal het niet beletten er vreemd van op te zien, dat zij zich aldus in gezelschap bevinden met Floris van Westervoort, den schrijver van ‘Dientje’, beruchter gedachtenis.

Ze hebben intusschen meer met elkander gemeen. Alle drie hadden ze gelegenheid op hun eersteling een tweede proeve van hun talent te doen volgen.

Floris van Westervoort gaf na zijn eersten roman een nieuwen, en liet zich dus door de kritiek, die zijn eersteling trof, niet ontmoedigen; hij wil zelfs ‘Herman’ als een vervolg op ‘Dientje’ beschouwd hebben. 't Gebeurt meer dat iemand zich geërgerd en vertoornd van zijne berispers afwendt, maar in stilte hun toch in een of ander opzicht gelijk geeft en zich op beterschap toelegt. En zoo zou 't kunnen zijn dat de schrijver, hoewel boos op eene kritiek, die, ‘na “Dientje” tusschen de regels gelezen te hebben, hem heeft willen verpletteren’, zich toch door haar tot zelfkritiek had laten brengen; misschien zal ‘Herman’ toonen dat hij, hoewel zijne zelfstandigheid handhavende, zich aan sommige harer oordeelvellingen liet gelegen liggen; zelfs zou *la mort sans phrases*, die hier en daar over ‘Dientje’ werd uitgesproken, hem iets hebben kunnen te denken geven: en dan, wie weet....?

Bedrieg ik mij niet, dan betrad Louise Stratenus met haar ‘Droomen en Werkelijkheid’ voor de eerste maal het gebied der

Schoone Letteren. Misschien is ‘een Granaatbloem’ te spoedig gevolgd, dan dat naar aanleiding van dit haar boek reeds de vraag zou kunnen geopperd worden, of zij zich als auteur ontwikkeld heeft - maar in ieder geval heeft zij zich na haar eersten bundel, uit een drietal novellen en even zooveel kleinere opstellen bestaande, in ‘een Granaatbloem’ aan een werk van grooter omvang gewaagd, waaraan zooal niet hoogere, dan toch andere eischen mogen gesteld worden.

Antionette eindelijk liet op hare ‘Miniaturen’, voor een drietal jaren met ‘een woord vooraf’ van Dr. Jan ten Brink bij J.C. Loman Jr. uitgegeven, deze ‘Nieuwe Miniaturen’ volgen. De vraag ligt voor de hand of deze bundel den goeden dunk, dien de eerste van het talent der schrijfster gaf, bevestigd heeft; of, van wat de eerste bundel deed verwachten, de tweede de vervulling bracht, en na de vriendelijke bloesems die zich vertoonden, zich de vrucht heeft gezet die zij beloofden.

Indien hiermeê de samenvoeging dezer drie auteurs boven een zelfde opstel niet gerechtvaardigd is - moet het gezochtheid heeten, wanneer het geschiedt op grond juist van het v e r s c h i l l e n d karakter dat hun eigen is?

Men zou toch kunnen zeggen: ziehier drie auteurs, van welken de een in zulk eene mate, of liever op zulk eene wijze realist is, dat hij ophoudt de kunst te dienen. Leer er uit, dat er een realisme is, waardoor, al teekende het eene menigte zaken wier kennis op zich zelve allerbelangrijkst moge zijn, geen korreltje wierook aan de godin der Schoonheid wordt geofferd. Van welken de andere de studie der werkelijkheid maar al te zeer verwaarloost, eener ongebreidelde verbeelding vrij spel laat en daardoor haar kracht dreigt te verspillen aan de teekening van ijdele fantasiebeelden: leer er uit, dat er een eenzijdig en dus krank idealisme is, dat, hoezeer voortkomend uit een warm gevoel voor grootsche gedachten en verheven daden, zijn doel voorbijstreeft en met onvruchtbaarheid is geslagen. Ziehier eindelijk hoe de derde een nauwlettend oog heeft op de werkelijke wereld, deze nadert met een sympathetisch gemoed, aan de dingen die zij opmerkt den maatstaf aanlegt van een zuiver gevoel voor wat daarin belangwekkend is, en op deze wijze hare verbeelding frischheid en gezondheid waarborgt. Leer er uit, dat in zake van kunst niet ‘realisme of idealisme’ de eerste vraag is, maar dat de

eerste en eigenlijk eenige vraag bij de beoordeeling van verschillende genres, eenvoudig behoort te luiden: kunst of geen kunst?

Naar 't mij voorkomt kunnen de drie auteurs, wier werken hierboven vermeld zijn, gevoegelijk uit dit oogpunt beschouwd worden; en daarmede heb ik èn over Floris van Westervoort èn over Louise Stratenus èn over Antoinette, in 't algemeen althans, mijn oordeel uitgesproken.

Welbeschouwd is Floris van Westervoort er de man niet naar om te meenen, dat hij met de uitspraken der kritiek winst zou kunnen doen, veel minder om er zich door te laten uit het veld slaan. Uit geheel zijne wijze van schrijven blijkt het, dat hij zich te hoog acht, om zich ook maar eenigermate te laten gelegen liggen aan wat zij op hem mocht hebben aan te merken. Een man die schier alle moderne talen kent en buitenlandsche dichters uit alle hemelstreken overbrengt in nederduitsche verzen; die zijne classieken machtig en te huis is in al de philosophische stelsels van vroeger en later tijd; die in verloren uren de godsdienstwetenschap beoefent en den sleutel bezit op al de mythologiën der oude volkeren; die een antwoord heeft op alle vragen van den dag en op elk gebied van menschelijke kunst zijn woord weet meê te spreken - zulk een man is Floris van Westervoort. Wie zal het hem ten kwade duiden, dat hij dit alles is? 't Is veeleer een reden om hem geluk te wenschen. Bij zulk een man is tevens de ongevoeligheid voor wat deze of gene over zijn werk oordeelen mag, verklaarbaar. Maar evenzeer is het verklaarbaar, dat iemand die een roman ter hand neemt, geen lust heeft telkens, te pas en te onpas, de bewijzen zijner geleerdheid te ontvangen. Ronduit gesproken: zij gaat hem bijzonder weinig aan. En hierin zou geen verandering gebracht worden, ook al ware het bij onzen auteur alles goud wat er blinkt. Als hij zich echter, zich er op beroemend, dat hij ‘voor geen klein geruchtje vervaard is’, tegenover de aanmerkingen, die op de vele aanstootelijkheden waarmeê zijn eerste boek was opgevuld, en die ook in dit niet ontbreken, op Shakespeare, Rabelais, Fielding, Diderot en Balzac en dergelijke ‘geniën’ beroept en zich niet ontziet te eischen, dat wie hem een grief zou willen maken van de vrijheden die hij zich veroorlooft, zich ook zou moeten ergeren aan het verhaal dat-Jago aan Othello van zijn droom doet, is men ge-

neigd de belachelijke aanmatiging te vergeten ter wille van hare verwonderlijke naïveteit. Wie zal er aan denken, daartegenover te betoogen, dat het eenigszins verschilt, of sommige onderwerpen door ‘geniën’, dan wel door Floris van Westervoort worden aangeroerd?

Het boek dat ‘Herman’ is getiteld, is, over 't geheel genomen, onleesbaar. Met den held voert het ons door dik en dun, zonder dat het den schrijver gelukt een oogenblik onze belangstelling voor hem te boeien. Wij bemerken langzamerhand dat het de bedoeling is te verhalen, hoe Herman door zijne veelsoortige lotgevallen tot de levensbeschouwing van Schopenhauer bekeerd en tot een soort van Bouddhist is geworden. Het boek eindigt met de mededeeling, dat hij op zekeren dag aan de Nieuwe Stadsherberg te Amsterdam van wal stapt ‘met een hart zonder begeerten om den typus te vereeuwigen, want dat hart is ten boorde toe gevuld met medelijden en liefde, met het verlangen weldra in het eeuwige Niet te worden opgelost’; en als hij, ‘zich uit de armen zijner vrienden losrukkende’, naar de boot gaat, is hij voor altijd uit hun oog verdwenen. Uit dat van den lezer meteen, die hem tot dusver bleef volgen; tenzij de schrijver in een derde werk verhale, waarheen Herman verder koers heeft genomen en hoe hij het heeft aangelegd om de ‘Nirwanna,’ gelijk hij het noemt, te bereiken.

Het lust mij niet den lezer van ‘de Gids’ op de zouteloosheden, de zonderlingheden en buitensporigheden van dezen auteur te onthalen. Ik zou hem alleen dán eenigszins kunnen doen gevoelen, welk eene zelfoverwinning er voor noodig was, deze twee deelen te doorlezen. Ik heb de lectuur er van als eene boete beschouwd voor de onbedachtzaamheid, waarmeê ik mij het verzoek om ‘Herman’ te bespreken, heb laten aanleunen. Is ze niet groot genoeg om tevens te mogen gelden voor mijne nalatigheid, dat ik daarna zulk een onbehoorlijken termijn liet verloopen?

Misschien is men van gevoelen, dat dit boek te veel eers geschiedt door zoovele regelen druks er aan te wijden, en de verslaggever met een vonnis, in enkele woorden vervat, had kunnen volstaan. Wellicht ware dit zoo, indien van ‘Herman’ en zijn schrijver niets anders te zeggen viel. Daar is echter iets wat ons verhindert van hem en zijn werk op deze wijze afscheid te nemen, iets wat het ons doet betreuren, dat hij niet minder aanmatiging en meer smaak bezit, dat hij niet getracht heeft de laatste te ontwikkelen door zich

in alle nederigheid aan de voeten van erkende meesters te zetten, in plaats van hen van stonde aan als zijns gelijken te beschouwen. Hij is namelijk tot in de kleinste bijzonderheden bekend met het leven van den ‘vierden’ stand. Herman laat hij in zijn jeugd verkeeren onder de arbeiders, die bij den aanleg van den spoorweg tusschen Amsterdam en Haarlem hun werk vonden; hij laat hem wonen op ‘de Buitenkant’, op den Haarlemmerdijk, straks aan het Spaarne; laat hem vervolgens eenigen tijd doorbrengen op een fabriek in de Plantage, vóórdat Artis er zulk een groot deel van verzwolg, in gezelschap van een Oostfries: Haats den molenbaas, van Klencke den ijzerdraaier, Bührmann den bankwerker, van Wächter den vroolijken Appenzeller, en allerlei soort van werkbazen en werklieden. Bijkans geen dezer personen weet hij te doen l e v e n , al deelt hij van elk hunner eene of andere eigenaardigheid mede; maar juist dit versterkt ons in het vermoeden, waarin Herman's latere lotgevallen en levensomstandigheden ons bevestigen, dat wij bij dit alles met persoonlijke herinneringen van den schrijver te doen hebben. Wie, die niet zelf beleefd heeft wat daarin wordt verhaald, zou eene bladzijde als de volgende kunnen schrijven?

‘Geen juister afdruk onzer natie dan de soldatenstand in Anno '49. Keutelig zindelijk van buiten, blinkend zelfs, als de haarden onzer huismoeders; water vermorsend over huisraad, vloer en binnenplaats; maar daarentegen water besparend geldt het de reiniging van het lichaam. Een balletje harde, zwarte was, een poetskurk zonder poriën, een katoenen lap, blauwsteen, zoete olie, een pijpaardsponsje, eenige borstels, een torentje wit, een tonnetje pijpaard, een blauwsteen- of poetsarm, en den soldaat kan men door een ringetje halen.’

‘Herman verschijnt in de kazerne op de Lauriergracht in een groen “billentikkertje”; een broek met *sous pieds*, een pet plat als een pannekoek, van voren omhoog, van achteren afhangend, en met een vadermoordertje om den dikken nek. Zóó moet hij, “hoofd-rechts, hoofd-links en rechtsomkeert” maken. De lichtingen het vorig jaar onder de wapenen gekomen, hebben de magazijnen geleegd, zoodat onze recruut, in plaats van een blikken eetketeltje, een steenen potje ontvangt. Hij moet om 3 uur zelf zijn eten uit de keuken halen, alwaar een dikke, smerige bijkok hem een handvol “rats” tegen de punt van zijn vadermoordertje werpt. Als hij zich van die kleverige vracht wil ontdoen, wordt hij door den “korporaal van Planton”

onder den uitroep: “Lelijke politiek, mot jij de keuken bemorsen!” naar buiten gegooid.’

‘Herman geeft dien middag zijn eten weg. De korporaal van zijn esconade wijst hem den man aan, die hem “in 't vet moet zetten,” de technische uitdrukking voor het schoonmaken van wapens, leergoed en monteering. Dit rommeltje van de “rustkamer” gehaald ziet er meer dan vies uit, zoodat “de-in-het-vetzetter,” tevens voor het leeren van het linnengoed te vouwen, zijn drie gulden wel verdient.’

‘- - - Wat een leven den eersten avond! Een tamboer, die tijdens de visitatie nog zoo recht als een laadstok voor zijn kribbe stond, zakt plotseling ineen en wordt haastig door een viertal rappe handen ontkleed en onder zijn deken gestopt. Een oogenblik later komt een eveneens beschonken korperaal thuis en hakt met zijn sabel op banken en tafels en verdwijnt al vloekende in een anderen hoek, alwaar men hem door middel van allerlei kunstjes sust en in zijn kooi krijgt. Wat een gesnork! Onze recruut kan den ganschen nacht geen oog dicht doen, eerst tegen den morgen genoot hij een weinig slaap.’

‘Hij ontwaakt met schrik door een gestommel. Het zijn de oppassers der officieren die naar hun “heeren” gaan. Daar slaat men de “reveille”; en nu volgt een rumoer, zooals hij zich niet had kunnen voorstellen. De korperaal van de Week loopt schreeuwend de kribben langs; hij vraagt of er ook zieken zijn en trekt den nog slapende de dekens van het lijf. Alles vliegt overeind en er uit. De een gaat aan het poetsen, de andere aan het leergoed witten; en nauwelijks heeft deze zich gekeerd of zijn sponsje is zoek. Ginds maakt er een een vreeselijk alarm, - men heeft zijn borstels gestolen; doch het geweld neemt een keer als een ander hem komt herinneren, dat hij vóór de reveille zijn poetszak aan den oppasser van den majoor heeft geleend. De een roept luid “wie koopt er mijn brood?” dat spoedig door den een of anderen recruut wordt gemijnd. Een ander biedt een portie “soep en vleesch” te koop aan, dat, evenals het half pond brood, voor drie centen verkocht wordt. Drie centen is dus de marktprijs. Men krijgt nog maar een pond brood daags en Herman moet zoo'n rond “commies” met twee “slapen” deelen. Na een nauwkeurige inspectie snijdt de een het brood in drieën en moet Herman omstaan. Hij heeft te kiezen tusschen “punt, rug of snee.” Hij kiest “punt” voor zich en “snee” voor zijn slaap

links. Bij het omkeeren meent hij te bespeuren, dat men het mes behendig verlegt, en nu hij zijn portie in oogenschouw neemt en bemerkt dat hij alles behalve zijn leeuwenaandeel heeft ontvangen, is hem het raadsel opgelost, waarom de anderen, die ginter omstaan, zich zoo haastig omdraaien als zij “punt” of “snee” hebben gezegd.’

‘Doch hij heeft den tijd niet om bespiegelingen te maken; een signaal op de trom roept hen naar beneden. Om de twee tobben zijn de aardappelen in een kring gegooid en gaat men lustig aan 't “jassen.” De vier compagniën, in tweeën gesplitst, zingen uit den treure. Ziezoo, 't is afgeloopen, en Herman ziet, bovengekomen, zijn korporaal zich in zijn steenen etenspotje wasschen. Het omspoelen kan hij niet: het water is nauwelijks toereikend om zich het gelaat en de handen te reinigen, en hij is op het voorbeeld van de anderen, verplicht een paar slokjes water in den mond te nemen, die in de handen te spuwen en zich zoo het gelaat te bevochtigen; zijn handdoek heeft veel van een rijstzak. Nu moet hij nog even voor den korporaal een “cent samen” halen; een kop koffie met suiker, in den deksel van het eetketeltje en op die snee “commies” ook een “cent samen,” boter en groenachtige kaas. “Betaal jij maar zoo lang!” zegt de korporaal, die door de oude soldaten “opsluiter,” dat is klaplooper, wordt genoemd.’

Ik gevoel het, zulk eene bladzijde meê te deelen, mag een waagstuk heeten. Eene uitgezochte is zij niet, noch in eigenlijken, noch in overdrachtelijken zin, en men zal haar tot kenschetsing der wijze van schrijven, die dezen auteur eigen is, waarschijnlijk meer dan voldoende rekenen. Is er talent in? Smakeloosheid zeker. Doch stel u eens iemand voor, die als deze schrijver dus tehuis is in het kazerneleven, met al wat daarmeê verbonden is. Denk u hem met wat verder tot de eigenaardigheden van Floris van Westervoort behoort: dan is hij vertrouwd met de kringen, waaruit onze kazernen voor een groot deel bevolkt worden; hij brengt u in kennis met den bezitter eener komenij, met geheel de eigenaardige bevolking, welke die gedeelten onzer steden bewoont, waar men ‘uit mangelen’ gaat, commensalen houdt, waar gij den kruier kunt vinden en de koperen bekkens voor de scheerwinkels in het zonlicht flikkeren. Dan weet hij u te verhalen hoe de soldaat, van wiens uitspanningen en uitspattingen in de verschillende garnizoenen hij u velerlei weet meê te deelen, uit den dienst ontslagen, daarheen terugkeert, mis-

schien om het oude handwerk weêr op te vatten of zich aan den handel uit de derde of vierde hand te wijden. Stijgt onze gewezen soldaat hooger op den maatschappelijken ladder, breidt hij zijn winkelzaak uit, wordt hij letterzetter, verheft hij zich door meerdere kennis boven zijne standgenoten, behoort hij weldra tot hun leidslieden en maakt hij deel uit van eene club als ‘de Dageraad’ van weleer; komt hij misschien in kennis met hen, die onder den r e g i s s e u r van den schouwburg verschillende betrekkingen aan het tooneel bekleeden: hij zou van dat alles u verslag kunnen doen en blijken in al die kringen zich op zijn gemak te gevoelen. Welnu, stel u zoo iemand voor met den drang in zich om als auteur op te treden, met - thans heb ik de boven aangehaalde bladzijde noodig - met dezelfde opmerkingsgave en een even groot herinneringsvermogen als Floris van Westervoort daarin toont te bezitten; maar denk u hem dan toegerust met de eigenschappen, waardoor de auteur tot kunstenaar wordt geadeld - welk een aanwinst zou het voor onze letteren zijn! Gij noemdet Shakespeare, Rabelais, Fielding, Diderot, Balzac? Ach - al behoorde onze geïdealiseerde Floris van Westervoort tot de goden van een lageren rang, hij kon met zich zelven tevreden zijn en wij met hem. Hij zou zich een eigen plaats onder onze letterkundigen kunnen veroveren. Is er een tijd geweest, dat deze Floris van Westervoort voor een toekomst stond, waarin zulk een benijdbaar lot voor hem tot de mogelijkheden behoorde? Is er nog iets van hem te wachten? Het laatste zeker dán alleen, als hij ophoudt de Floris van Westervoort van ‘Dientje’ en ‘Herman’ te zijn, als hij aflaat van naar de lauweren te grijpen, die zich ‘geniën’ vergaderen en zich ontworstelt aan het zelfbedrog, dat er hem toe brengt zijn uil voor een valk aan te zien.

Louise Stratenus heeft haar ‘Droomen en Werkelijkheid’, door den Heer Wuyster te Heusden op keurige wijze uitgegeven, aan Prinses Marie, de weduwe van Prins Hendrik opgedragen. Zij schreef er eene inleiding voor, waarvan het begin reeds een denkbeeld geeft van haren schrijftrant:

> ‘Princesse! notre coeur, tous nos voeux sont à vous!
> Un voile de douleur couvrait notre patrie,
> Et pour nous consoler un ange blond et doux,
> S'envola jusqu à nous - - - il 's appelait Marie!’

Zoo jubelde mijn hart nog kortelings geleden, toen in September 1878 het lustslot Soestdijk de *zachte* Duitsche bloem ontving, *wie* Nederland ook dáár met zóóveel liefde begroette.

En terwijl het electrisch licht op den tweeden feestavond het blond Vorstenkind bestraalde, en de tallooze scharen *daar* buiten Haren Koninklijken naam herhaalden met tonen, zooals *daar* slechts trillen uit het hart, *daar* was het mij, alsof een droom mij in zijn armen begon te wiegen, of ik mijn land, mijn dierbaar Vaderland, door een rouwfloers bedekt zag, en groote tranen, *aan het oog van mijn volk ontwrongen*, het kleed als met diamanten hadden bestrooid.

Het had de Vorstin verloren, die meer dan een kwart eeuw Neêrland's vreugde maar ook Neêrland's smarte heeft gedeeld; *wier oog zich voor het levenslicht heeft gesloten, zonder dat zij ons eene enkele maal haar hart gesloten heeft*.

Ook toen zij het gekroonde hoofd, ten doode afgemat, in den jongsten slaap heeft neêrgevleid, toen is het ons volk duister voor de oogen geworden, en heeft het tranen geweend, die even zoovele tolken van gehechtheid zijn geweest.

Dat alles zag mijn droom terug.... Maar even als aan den *voet* onzer graven vaak zoo heerlijke kelken ontluiken, zoo zag ik ook naast het *tranenkleed* van Holland eene reine, witte bloem *verrijzen*, die een Prins van Oranje in den vreemde *was gaan plukken* om haar te schenken aan de liefde van het volk van Nederland.

‘En dat volk - het heeft er den Vorstenzoon voor gedankt, en zijne trouw verpand aan de *blonde roos* van Pruissen.’

Er zijn taalfouten in deze zinnen, en de stijl is ongevormd en onbeholpen. Om mij hierbij in de eerste plaats te bepalen: men behoeft noch in ‘Droomen en Werkelijkheid’, noch in ‘een Granaatbloem’ lang te bladeren, om op volzinnen te stuiten van dezelfde soort:

‘Er is een zeker gevoel (?) in ons, *dat ons niet lange doet zijn zonder de tegenwoordigheid van een levend wezen te bemerken*, ook al ware die persoon geheel onzichtbaar voor ons.’

Zulk een zin staat niet alléén in ‘Droomen en Werkelijkheid’; zulke zinnen komen in ‘een Granaatbloem’ vooral niet in geringer aantal voor. Reeds op de eerste bladzijde:

‘Maar zij, de jeugdige vrouw, sliep niet; of rusten de wolken als zij drop voor droppel haar tranen doen vallen op den bodem dier

zelfde aarde, *die het zich onbewust is* dat haar eigen weedom het beeld dier donkere nevelen is?'

Men moet den zin herlezen, om de bedoeling er van te vatten. En zou men niet eerder in de donkere nevelen het beeld van den weedom der aarde zien, dan omgekeerd?

'Er moet immer iets verkwikkelijks in den aanblik van dien fieren stroom, die grootsche bergen, hier en daar die bouwvallen zoo rijk aan legenden, die kleine in de diepte liggende steden *rusten;* maar op een zomeravond, wie dat alles dan aanschouwt, *verlicht* door den purperen *mantel* van de ondergaande zon, en slechts een sprankje poëzie in zich bevat, welnu die is *gedoemd* om, waar hij ook zwerve, tot op zijne laatste ure het heimwee naar eene dergelijke stonde in zich om te dragen.'

In den laatsten hartstochtelijken uitval spreekt de overdrijving onzer schrijfster, waarover straks. De bedoeling is natuurlijk dat, niet de aanschouwer, maar het landschap verlicht wordt door...., ja, door den *mantel* van de ondergaande zon! Er stonden der schrijfster twee beelden voor den geest en de vermenging daarvan heeft veroorzaakt, dat zij zich van een valsch beeld bediende. Dit geeft mij aanleiding, tot de bovenaangehaalde regelen uit de inleiding van 'Droomen en Werkelijkheid' terug te keeren. Behoeft aangetoond te worden, hoe zij zich daarin eene beeldspraak veroorlooft, die noch voor de rechtbank van den goeden smaak, noch voor die van het gezond verstand kan bestaan? Ik laat daar enkele uitdrukkingen waarop ik de aandacht vestigde door ze te onderstrepen, en merk maar terloops op, dat aan den voet onzer *heuvels*, maar gewoonlijk althans niet aan den *voet* onzer graven bloemen ontluiken. Is het niet gewaagd van een *tranenkleed* te spreken? Wekt het eene schoone voorstelling als men mij uitnoodigt mij eene reine, witte bloem naast een tranenkleed te denken? Als ik echter verneem, dat die bloem, niet uit den vreemde is *overgeplant*, maar iemand haar in den vreemde is gaan *plukken* - waarna zij natuurlijk is gaan verwelken, wat na korter of langer tijdsverloop het lot van alle geplukte bloemen is - dat zij evenwel vervolgens op zulk eene geheimzinnige manier naast dat tranenkleed is *verrezen*, dan toont mijne verbeelding geneigdheid om met die der schrijfster door te gaan, en wie zal zeggen waar zij tot staan wordt gebracht? Misschien wel in de slotscène van R o b e r t - l e - D i a b l e .

Ik meen er van overtuigd te kunnen zijn, dat Louise Stratenus niet eene kritiek begeert, die uit misplaatste hoffelijkheid hare bedenkingen zou terughouden. Dit geeft mij moed nog op eene harer eigenaardigheden te wijzen, op hare neiging namelijk om te overdrijven, waarop ik reeds met een woord zinspeelde.

Zij heeft diepe vereering voor Prins Hendrik. De inleiding getuigt er van. In haar opstel: ‘Arbeid’, heeft zij eene bladzijde aan zijne nagedachtenis gewijd; in ‘een Granaatbloem’ vindt zij nogmaals gelegenheid haar in eenige regelen uit te spreken. Zij wenscht dat 's volks liefde voor hem overga op zijne gemalin.

‘Wat ons van de lippen m o e t ’ - dus schrijft zij - ‘het is, dat de rekening tusschen den beminden Vorst en het getrouwe volk van Nederland niet is gesloten bij zijne groeve; het is dat het hem nooit meer dan op eene wijze kan danken, voor wat hij voor de natie is geweest, en daarom dat geheel Nederland de liefde overneemt, waarvan zijne Koninklijke Weduwe te vroeg werd beroofd, dat ons volk haar lief zal hebben tot op den dag - geve God nog ver verwijderd - waarop de liefelijke roos op hare beurt den stengel neigen zal; dat zij ons nimmer vreemd zal worden; *dat tot de laatste Nederlander goed en bloed voor haar veil zoude hebben*, en dat wij eerst na dien zoeten plicht tot den einde te hebben vervuld, zullen mogen gelooven iets van onze schuld te hebben afgedaan jegens Prins Hendrik der Nederlanden!’

Wie zou willen te kort schieten in vereering der nagedachtenis van onzen overleden prins? wie gaarne het verwijt verdienen van onridderlijke gevoelens jegens zijne gemalin? Doch loopt men daarvoor gevaar, wanneer men meent dat de schrijfster in dezen slecht gestelden en nauwelijks te ontwikkelen volzin schromelijk overvraagt? De overdrijving gaat alle grenzen te buiten in het naschrift aan ‘Droomen en Werkelijkheid’ toegevoegd. Wij worden daarin naar den hemel zelven verplaatst. De engelen ‘die in den nacht Gods bevelen op aarde ten uitvoer brengen’ omzweven den troon des Allerhoogste. Door ‘de afgezanten des Heeren’ wordt hun aangezegd, dat zij als zijne ‘nachtboden’ tot de ‘wereld’ moeten gaan en den Heer boodschappen op welke wijze zij meenen der kleine natie, ‘het volk zijner liefde, dat hem getrouw is gebleven onder allen en met jaren van leed en bloedvergieting zijne trouw aan Hem bezegelde,’ eene vreugde te kunnen bereiden.

Zij ontvouwen de wieken en ‘voort ging het naar den wereldbodem af.’

Een der engelen wil aan Nederland de schatten van Indië bieden, een ander de heerlijkheden van Italie's natuurschoon, een derde vraagt met een eenigszins vreemde herinnering aan Jenny Lind: waarom alleen Zweden z u l k e nachtegalen kan voortbrengen? en oppert het denkbeeld: indien men al de kinderen van het volk van Nederland eens tot kunstenaars deed opgroeien! Zoo heeft elk zijne meening. Onder den stoet van engelen is echter een ‘bleeke, zachte’ engel, die al deze schoone gaven voor niets telt. Rijkdom ontzenuwt. Is Spanje met zijn natuurschoon gelukkig? Wordt macht niet enkel voor ‘bloedtranen’ gekocht? Griekenland liet zijn kunstschoon in puinhoopen na; voorspoed heiligt niet altijd; onder een onbewolkten hemel verschroeien de velden. Maar hij kwam langs Germanië en zag in een paleis een vorstenkind sluimeren, ‘de goudblonde lokken rond de slapen gegolfd.’ Hij weet van niet anders te roemen, dan van dat vorstenkind. Het volk dat haar bezitten mocht zou een gelukkig volk zijn, gezegend onder allen.

En God sprak tot den engel:

‘Gij alleen hebt gelijk; ik schenk Maria van Pruisen aan Nederland!’

Zoowel het gevoel als de verbeelding onzer schrijfster rent op deze wijze in toomlooze vaart op het verhevene aan, schiet dit voorbij en komt in het belachelijke teland. De vereering zelve die zij koestert voor de prinses, aan wie zij haar boek heeft opgedragen, had haar moeten weêrhouden, tegenover de gehechtheid van ons volk aan haar vorstelijke persoon alle denkbare heerlijkheden der aarde in de weegschaal te leggen. Zij zelve moet bij eenig nadenken gevoelen, dat het onvoegzaam is aanleiding tot de vraag te geven, of Nederland misschien bij voorbeeld een aangenamer klimaat, het einde zijner kerkelijke troebelen of der m a l a i s e in de politiek zou willen inruilen tegen Prinses Marie van Pruisen, en het moet der Vorstin zelve, naar ik mij voorstel, onaangenaam hebben aangedaan zich dus te zien voorgesteld, als het loon aan Nederland geschonken voor de trouw, die het den Allerhoogste in den opstand tegen Spanje betoonde. Lieve juffer, zal zij gemeesmuild hebben, hoe komt gij er aan?

Er bestaat waarlijk reden tot die vraag. Hoe komt onze auteur

aan dien gewrongen stijl, aan die mislukte beeldspraak? Hoe komt zij er toe hare overigens nobele gevoelens tot zulk eene overdrijving op te voeren? Natuurlijk heeft zij ook goede volzinnen geschreven, zuiverder beelden gebruikt, en aan haar gevoelens gelukkiger uitdrukking weten te geven. Doch in 't algemeen vertoonen hare beide boeken, en ‘een Granaatbloem’ niet het minst, doorgaans, al is 't niet overal op zoo sprekende wijze, de gebreken waarop ik wees. Ik heb er echter niet de aandacht op gevestigd, alleen om ze als *gebreken* te brandmerken. Het zijn gebreken, die bij eene jeugdige schrijfster tot deugden kunnen worden, althans bewijzen kunnen zijn van een ernstig streven. Als zoodanig beschouw ik ze bij Louise Stratenus. Het is hoog te waardeeren wanneer iemand blijkbaar zijn best doet, zich een eigen stijl te vormen. Sommige auteurs zijn te benijden, om de gemakkelijkheid waarmede zij hunne gedachten weten uit te drukken; zij worden met een stijl, die kant en klaar is, als het ware geboren. Menig hunner evenwel boet zijn gemakkelijkheid met karakterloosheid. Louise Stratenus worstelt om een eigen stijl; menige zonderlinge wending, ik ben er van overtuigd, is alleen te verklaren uit haar streven om aan platheid te ontkomen. Een o n g e m e e n e n stijl wenscht zij. Maar zij mag dien niet wenschen ten koste van eenvoudigheid en natuurlijkheid. Niet de g e m a a k t h e i d is het kenmerk van het ongemeene, hoe vaak ook voor g e d i s t i n g u e e r d versleten worde wat a f f e c t a t i e is. - Zij heeft fantasie en streeft er naar deze tot voertuig harer gedachten te bezigen; zij toont zelfs den toeleg om in de voorstellingen harer verbeelding k e u r i g te zijn. K e u r e n echter veronderstelt k i e z e n , en kiezen kan men niet zonder k r i t i e k . Zij mag hare fantasie niet toelaten in den wilde naar alle zijden op te schieten, maar legge onverbiddelijk aan de al te weelderige loten het snoeimes aan. Haar fantasie behoeft t u c h t . - Zij openbaart een warm gevoel; geestdrift voor wat schoon is en verheven doet haar het hart kloppen. Zij verkeert echter nog in de periode, dat de idealen van onbestemden aard zijn, dat men kan gezegd worden meer met zijne idealen te d w e p e n dan ze l i e f t e h e b b e n in den waren zin des woords. Dit verhindert evenwel niet dat, tegenover veler cynisme, haar idealisme een verkwikkenden indruk maakt, al is hare Muze van eene ietwat droefgeestige natuur, zoodat zij zich schier geen enkel schertsend woord veroorlooft en geen oog

schijnt te hebben voor de komische zijde der dingen, en - al toont zij op bedenkelijke wijze de neiging om door te draven.

Er is maar één middel waardoor Louise Stratenus hare zwakheden als auteur kan te boven komen. Zij ga ter schole bij de werkelijkheid. Zij scherpe den blik voor wat zij opmerkt in haar omgeving. Zij bestudeere de menschen en toestanden waaronder zij leeft. Het zal hare pennevruchten ten goede komen, naar vorm en inhoud. Waarom zou zij haar krachten niet beproeven aan wat meer onmiddellijk onder haar bereik ligt? Wat heeft haar bewogen, de stof voor al haar verhalen buiten de grenzen van ons land te zoeken? ‘Zielen-adel’ in ‘Droomen en Werkelijkheid’ speelt in Engeland. ‘Een eere-teeken’, het beste harer verhalen en dat men met genoegen leest - in Italië. ‘Yertha’ in een of ander land der verbeelding, waarin een prins regeert die Horace heet en wiens onderdanen Duitsche namen dragen. ‘Een Granaatbloem’ verplaatst ons in Duitschland, in Zwitserland, in Frankrijk en Engeland: geen enkel oogenblik in Nederland. Is het toeval alleen? Wie Latijn spreekt kan onbeduidende en alledaagsche dingen zeggen in rollende volzinnen; ook het t r i v i a l e klinkt plechtig en verheven in Latium's taal - voor wie die taal niet verstaan. Louise Stratenus zoekt haar stof niet in het alledaagsche en onbeduidende; 't is integendeel haar fout, dat zij het alledaagsche te veel als onbeduidend voorbijgaat. Is zij misschien onbewust tot die voorkeur voor het uitheemsche geleid, omdat zij meende dan zonder door de onmiddellijke c o n t r ô l e der realiteit te worden staande gehouden, meer den vrijen teugel aan hare fantasie te kunnen vieren? Men zou het bijkans vermoeden, indien men kon veronderstellen, dat zij zou kunnen vergeten hoe ook in den vreemde menschen m e n s c h e n blijven en bij verschil van zeden en gewoonten onmogelijkheden hier, ook daar, op enkele uitzonderingen na onmogelijkheden zijn. Indien zij ‘een Granaatbloem’ in manuscript iemand ter lezing hadde gegeven, die meer bekend was met de wereldsche aangelegenheden, dan bij haar blijkbaar het geval is, zou hij er haar opmerkzaam op gemaakt hebben, dat het geheele verhaal op eene onmogelijkheid berust. Er is een moord bedreven. De daders zijn voortvluchtig. Men weet waar zij, die er voor gehouden worden, vertoeven. Zij zijn onder het bereik der justitie. Dan laat deze in alle beschaafde landen van Europa de verdachten komen. Dit had ook in haar boek moeten

geschieden; dan ware het dadelijk gebleken, dat anderen, zich van een valschen naam bedienende, de misdaad hadden gepleegd. Dan echter ware ook aan geheel het verhaal de grond, waarop het werd opgetrokken, ontnomen. Diezelfde welwillende beoordeelaar zou, des geraadpleegd, haar gezegd hebben, dat zij eene vergadering van onmogelijke sociaal-demokraten schetste en dat deze lieden, zooals zij in werkelijkheid bestaan, niet in een oogwenk bekeerd worden door gemoedelijke praatjes als van William Sidney en zijn vriend. Hij zou haar betoogd hebben, dat geheel haar verhaal van onmogelijkheden en onwaarschijnlijkheden wemelt, en - zij zou den heer Minkman te Arnhem niet veroorloofd hebben, haar roman op te nemen in zijn Roman-bibliotheek. Ware zij met hare schepping gebleven binnen haar bekende toestanden; of, indien zij er zich vooraf toe gezet had eene getrouwe studie te maken van den loop der wereldsche dingen, te midden waarvan de personen, die zij ten tooneele wilde voeren, zouden leven - zij zou haar boek anders geschreven hebben. Hare menschen zouden geen f i g u r e n zijn en zij zou, om iets te noemen, dien naamloozen en onpersoonlijken rechter - altijd d e rechter genoemd - een naam gegeven en tot een persoon, een mensch van vleesch en bloed, met eenige kennis van den loop des rechts, hebben gemaakt. Onze fantasie is, zelfs als zij den hemel schildert, gebonden aan ‘de dingen die men ziet’, maar behoort zeer zeker, als zij in het onderaardsche haar beelden schept, met de realiteit te rekenen. Wie, het hoofd in den nek geworpen, zonder acht op haar te geven, op de stelten van zeker idealisme zou willen voortschrijden, dien werpt zij zonder plichtplegingen omver. De schrijfster vergeve het ons - maar wij zagen haar menige tuimeling maken. Tot onzen spijt. Want hare goede bedoelingen, haar ernstig pogen, haar warm gevoel voor wat boven de alledaagschheid zich verheft, pleiten te zeer ten haren gunste en geven grond voor te goede verwachtingen, dan dat wij ons alleen konden vroolijk maken over die buitelingen. Doch ook zelfs de alledaagschheid heeft hare rechten en zij wreekt zich over de miskenning er van zonder aanzien des persoons.

Dit wegje langs! Links boerenwoningen, elk op zich zelf een schilderijtje van landelijken eenvoud en stillen vrede. De vrouwen zijn aan 't najaarswerk dat nog in haar kleine moestuinen te ver-

richten is, de boeren verder op in het land aan den arbeid. Rechts de eenzame, bruine heide; en daar boven die doorschijnende blauwe lucht, slechts eigen aan October, een lucht met wolkjes waar 't blauw doorheen schemert. Goudbruine vlindertjes vliegen nog over de bloemlooze heide; zij denken dat met de zon ook de zomer keerde. Hier en daar kleine woningen en schaapskooien; zonder orde staan zij verspreid, als waren ze uit den grond opgerezen.

'Nu spoedt het landelijk wegje ten einde, en rondom ons is een heideveld zóó ruim en onbegrensd als de zee; maar niet als de zee getuigt ze (het) van leven, daar elke stoffeering ontbreekt. Er is geen leven in haar (zijn) bruine dorheid, in haar (zijn) eentonig vlak; geen noordsche Fundra, geen gloeiende Sahara kan eenzamer zijn dan deze uitgestrektheid, geen vlinder waagde zich hier, zoover van de bezielde natuur; geen vogelenstem treft het oor. Er is een rust die verkwikt, er is ook een rust die beangstigt; slechts den laatsten indruk ontvangt men hier; er is iets huiveringwekkends in die eindelooze, doodsche vlakten. Maar zie, al hooger en hooger wordt weldra de grond. Ginds verrijst aan den horizont de zoom van een groot eikenbosch, waar 't bruin en geel wordt afgewisseld door donker dennengroen. Nu de heide dwars over, en dan het heuveltje bestegen dat aan den ingang van 't bosch zoo vriendelijk tot rusten noodigt. Hem, die Zwitserland kent, moet dit heuveltje een molshoop schijnen. De sneeuwberg zou tot het heuveltje zeggen: "heb je ook al mee willen doen met de groote omwentelingen der aarde? hebt ge moeite gedaan zoo sterk en groot te worden als ik?" Wat de heuvel antwoorden zou, weet ik niet; maar dicht bij hem was een molshoop en de heuvel zei ongeveer 't zelfde tot den molshoop wat de sneeuwberg tot hen had gesproken. En de molshoop verachtte weer den zandkorrel. En de zandkorrel voelt zich een reus, bij atomen vergeleken! En boven alle zandkorrels en hooge gebergten wentelen duizende zonnen, en ze spotten niet, maar stralen en flonkeren.

Beklim nu den heuvel 't kost weinig moeite en de belooning is groot. Vóór ons verheft zich 't vierkante torentje van Garderen en dicht daarnevens de molen. Waar is de mensch die ooit smaak vond in 't onzinnig figuur van een molen? En toch heeft deze uitverkorene onder de molens het voorrecht dat men hem niet verwenscht, zelfs niet zou willen missen, zóó geestig teekent hij zich,

nevens dat torentje, tegen de lucht af. De wieken staan stil, als wilden zij de kalmte der omgeving niet storen, als wilde de molen, 't eenig teeken van arbeid, ons ook in den waan brengen dat we in een tooverland zijn verplaatst waar alles in rust ligt en wacht op den tooverstaf die beweging zal brengen rondom. Maar luister! Daar klinken sombere tonen ons uit de dorpsklok tegen... Het beteekent dat een doode wordt uitgedragen. Nu wij dit geluid hooren, nu weten we dat het ons omringende niet tot het tooverland behoort... Van lijden spreken de sombere tonen, en waar geleden wordt zijn *menschen*.'

Uit deze bladzijde van Antoinette's 'Nieuwe Miniaturen' wordt de aard en de mate van het talent der schrijfster gekend, zooals het in de meeste stukjes, die in het op keurige wijze uitgegeven boekske voorkomen, aan het licht treedt. Er is t e e k e n i n g in deze beschrijving van het heidelandschap. Zij laat voor ons verrijzen, wat zij ons wil doen zien, en het gelukt haar ons onder denzelfden indruk te brengen, dien zij ontvangen had en wenschte weêr te geven. Misschien behoort zij nu en dan haar neiging tot mijmeren iets te matigen, althans niet te ver zich er door te laten medesleepen. Is de uitweiding, waartoe de herinnering aan Zwitserland's sneeuwbergen haar brengt hier op haar plaats? Wordt de harmonie er niet door verstoord? Wie, als Antoinette, met een dichterlijk gemoed onze heidevelden aanschouwt en het eigenaardig schoon van de heuvelen aan den zoom der Veluwe weet te waardeeren, denkt daarbij niet aan Zwitserland. En zoo hij er aan denkt behoort hij die gedachte te verbannen, haar althans niet bij anderen te wekken. Is de dichter niet hierin aan de kinderkens gelijk, dat hij de frische naïveteit bewaart, die hem verbiedt vergelijkingen te maken als de bron van dichterlijk genot voor hem is ontsloten? Leeft hij niet bij en geeft hij zich niet aan het genot van het oogenblik? Antoinette behoeft dergelijke uitweidingen, hoeveel waarde zij op zich zelven en in een ander verband mogen hebben, niet, om ons te boeien. Aan het slot der meêgedeelde bladzijde heeft haar neiging tot mijmeren haar zelfs tegen eenvoud en waarheid doen zondigen. Waarom behoefde de dorpsklok juist een doodsklok te zijn? Was het aan het luiden der klok te hooren? Was er iets in de omgeving, waarin zij zich bevond, wat haar bij het klokgelui aan een doodsklok, en dien ten gevolge aan het lijden der menschheid moest

doen denken? Het was haar alsof zij zich in een tooverland bevond? Welnu, als dat klokje iets te d e n k e n moest geven, het had haar nog eerder moeten doen gissen, dat het misschien wel uit het zelfde metaal als het betooverde klokje in l e s D r a g o n s d e V i l l a r s kon gegoten zijn. Ware ik in haar plaats geweest, mij dunkt, ik had het klokje eenvoudig laten luiden, zonder meer; zijn geluid was zoo juist in harmonie met de rustige omgeving. Waarom moest het de betoovering verbreken?

Neen, Antoinette behoeft dergelijke uitweidingen niet, die zoo lichtelijk afdwalingen worden. Zij zal dat zelve beseffen, hoe meer zij van haar eigenlijke kracht zich bewust wordt. Zij heeft o.a. talent voor natuurbeschrijving en geeft er menig bewijs van. De natuur spreekt tot haar met liefelijke stemmen, omdat haar dichtelijk gemoed die stemmen weet te wekken. Zoudt gij dat molentje willen missen uit het tafereeltje van zoo even? 't Steekt zoo geestig tegen de lucht af naast het torentje van Garderen. Haar dichterlijk oog merkte het op, haar dichterlijk gemoed gaf het een plaats in haar schilderijtje; dat zij het ons aanwees, doet ons de vlekjes vergeten die wij in de aangehaalde bladzijde opmerkten en zou het ons bijna doen betreuren, dat wij er de aandacht op vestigden.

Antoinette heeft aanvankelijk met juiste zelfkennis den vorm gekozen, waarin zij schrijft. Misschien koos ze onbewust: kan dit niet een waarborg te meer zijn dat zij wèl koos? Een beeldje hier, een groepje daar, een gebeurtenis, met een paar trekken wêer te geven: een vluchtig visioen, een indruk of een gedachte, ter loops in een vorm gegoten: heeft zij dat onder m i n i a t u r e n verstaan, dan heeft zij miniaturen geteekend, vroeger en thans. Doorgaans heeft zij met juisten tact gekozen, wat zich voor eene miniatuurteekening leende. Zoo: de boer bij Garderen's waterput; de oude dominé en de linde van Garderen's pastorie; het binnenhuisje aan 't Uddelermeer en dat der beide oudjes met hun pleegkind. ‘Het beste plekje’ ook, dat anders voor grooter doek stof zou aanbieden - door het verhaal tot ‘het beste plekje’ te beperken heeft zij de stof binnen de proporties eener miniatuurteekening kunnen houden, wat haar met ‘de gebroken vaas’ niet is gelukt, en ook niet gelukken kon. Dit verhaal eischt breeder behandeling en forscher toetsen, om de bedoeling van het ontwerp weer te geven.

Als wij deze ‘Miniaturen’ met de eerste vergelijken, schijnt de

hand vaster en de blik scherper geworden. In één opzicht geeft de bundel ‘Nieuwe Miniaturen’ bepaald vooruitgang te zien. In beide bundeltjes komen nu en dan korte gedachten als bladvullingen voor. Ze zijn niet allen even belangwekkend, maar daar zijn er onder, die de illustratie eener miniatuur-teekening zouden verdienen. In den eersten bundel ademden zij nu en dan een geest van bitterheid, die niet altijd even gerechtvaardigd was. Deze ontbreekt in de ‘Nieuwe Miniaturen’. Eene enkele bladvulling behoort nog tot die soort. Deze bijv.:

De paardrijdster nam een te gewaagden sprong, - zij viel. De menschen zagen met innig mededoogen op haar neer, want zij leed zichtbaar; - zij had een arm gebroken.

‘De actrice speelde. Haar poging was gewaagd, want zij moest in een vroolijke rol optreden en dacht aan haar gestorven kind. Zij viel. En de menschen siffleerden haar. Zij leed immers niet zichtbaar? Slechts haar hart was gebroken.’

Ik twijfel er aan of de tegenstelling van een gebroken arm en een gebroken hart van goeden smaak getuigt. Het ‘slechts’ echter in den laatsten regel is door niets gerechtvaardigd, en de bitterheid, die het ademt tegenover de onmeêdoogende menschheid, evenmin. Is het niet alleszins verklaarbaar, dat ik, medelijden gevoelende met eene smart, die ik zie dat geleden wordt, geen mededoogen heb voor een lijden waarvan ik het bestaan niet vermoed? Laat Antoinette voor goed breken met een ongemotiveerde menschenhaat, waarmeê geniën als Floris van Westervoort zich wreken over gewaande miskenning. Indien zij toornen wil, - zij heeft getoond het op waardige wijze te kunnen:

O die kalme menschen, wie de verbeelding niet verder draagt dan 't kringetje van hun eigen bekrompen gedachten! O, die koele naturen, die niet weten wat zelfbeheersching beteekent, en rondloopen om van hun medemenschen de maat te nemen, met de meest mogelijke afgemetenheid in gelaat en manieren! O, de deugdzamen, die uit de hoogte van hun machinale braafheid neerzien op de smarten van hen die geoordeeld worden, omdat zij de zelfbeheersching niet als een doosje bonbons in hun vestjeszak dragen! - - - -

‘- - - Uw deugd, deftige lieden, is minder begeerlijk dan het berouw van den gevallen engel.’

Wie zulk een toon weet aan te slaan blijft op den duur geen

miniaturen teekenen. Onze schrijfster heeft in haar laatsten bundel een paar malen de evenredigheden reeds overschreden, waarbinnen van miniatuur-teekening kan sprake zijn. ‘Een man van principes en zijn dochter’, en ‘Een held in den storm’, zijn verhalen van grooter omvang, 't Is alsof zij zich zelve heeft willen beproeven in een genre dat andere eischen stelt. De proef is gelukt, en zij zette haar voort. Voortaan geen miniaturen meer, maar verhalen, waarin een levendig gevoel, een gezonde verbeelding en een gekuischte smaak samenwerken om de dingen der werkelijke wereld in zulk een licht te plaatsen, als waarin het verheffend idealisme van een dichterlijk gemoed de realiteit beschouwt! Antoinette zal ze schrijvén! Als dichter g e b o r e n te zijn, zij weet het, ontslaat niet van de verplichting, zich als kunstenaar te v o r m e n . Zij zal haar verdere vorming niet verwaarloozen, als hadde zij haar ideaal als auteur reeds gegrepen. Als een prikkel daartoe is ‘geen miniaturen meer!’ bedoeld. Haar eerzucht mag zich verder uitstrekken. Aanvankelijk heeft een goede genius haar tot de keuze van het g e n r e geleid, dat zij tot nu toe beoefende; maar diezelfde genius heeft haar misschien reeds ingefluisterd, dat zij zich de inspanuing behoort te getroosten, die aan de beoefening van een ander verbonden is. Mocht dit het geval zijn, dan wensch ik haar lust en moed toe, om aan die oproeping gehoor te geven en daarmede eene nieuwe periode in haar auteursleven te beginnen.

4 October.

J. VAN LOENEN MARTINET.

***Een Vlaamsche Jongen, door Wazenaar. Gent, W. Rogghé* (*J. Vuylsteke*). 1879.**
***Karel Klepperman. Door Vrouwe Courtmans, geboren Berchmans. Dordrecht, J.P. Revers*. 1878.**
***Dramatische Werken, door Sleeckx*. (*De Kraankinders; Jan Steen uit vrijen; Berthilda; Neel de Loods*). *Tweede druk. Gent, Ad. Hoste*. 1878.**

***Schetsen en Beelden. Gedichten door Adolf Beernaert. Gent, J. Vuylsteke en Ad. Hoste*. 1879.**
***Het Wassenbeeld. Zedenschets uit de* 17*de eeuw, door Hendrik Conscience. Leiden, A.W. Sijthoff*. 1879.**

Slechts hij die met belangstelling de Vlaamsche beweging blijft volgen, kan zich opgewekt gevoelen de aandacht te vestigen op hetgeen de Vlaamsche letterkunde ons zoo nu en dan onder de oogen brengt. Met uitzondering van het eerste der bovengenoemde werken en een enkel drama van Sleeckx biedt deze verzameling niets aan wat aanleiding kan geven tot een uitvoerige aankondiging in *de Gids*, indien men verwachtte daarbij op een of ander gewezen te worden, wat zich werkelijk onderscheidt van zooveel dat het leesgrage publiek door het schrijversgild wordt aangeboden. Met het oog evenwel op den wakkeren strijd, dien de Vlamingen voor de rechten van het Dietsch begonnen zijn en nog steeds met zooveel volharding voortzetten, blijft alles wat de Vlaamsche letterkunde oplevert van min of meer belang; zij heeft er in de eerste plaats recht op, dat Noord-Nederland kennis neemt van haar pogingen om zich staande te houden of zoo mogelijk zich te veheffen.

De kleine verzameling hierboven vermeld draagt den eigenaardigen familietrek, die zoovele Vlaamsche voortbrengselen kenteekent en onmiddellijk aan een schaduwzijde doet denken, ook al is men ten volle bereid de lichtzijde tot haar volle recht te doen komen. Zoo men er het epitheton ‘onrijp’ aan wilde toekennen, zou men den Vlaamschen letteren onrecht aandoen. Juister en rechtvaardiger zou men zich uitdrukken door er dat van ‘jeugdig’ op toe te passen. Aan den eenen kant een onbeholpenheid in taal en uitdrukking, een zekere gedwongenheid en overdrijving in beeldspraak, die her-

haalde malen van ‘valsch vernuft’ getuigt, een worstelen met den vorm, in één woord, dat gepaard gaat met een zekere onvastheid in teekening en gebrek aan zelfbeheersching in het uitwerken van enkele onderdeelen. Aan den anderen kant treft ons een niet te miskennen waas van frischheid en naïveteit, een gevoel van zelfvertrouwen, dat aan jeugdigen overmoed doet denken, een geestdrift die het gevolg is van een hooggestemd vaderlandsch gevoel, geadeld door een innige liefde voor den geboortegrond en de hartstochtelijk verdedigde moedertaal. Aan de laatste eigenschappen der lichtzijde is het te danken, dat aan Vlaamsche schrijvers veel vergeven wordt, wat bij Noord-Nederlandsche schrijvers onvoorwaardelijke afkeuring zou te weeg brengen.

Dat het oordeel, wat de ongunstige zijde betreft, niet ongegrond is, bewijzen de Vlamingen-zelven. Voortdurend wordt er door hen op gewezen, of zij betuigen onder luide toejuiching hun instemming met de voorstellen van ‘de Noordzij’, als er te kennen wordt gegeven, hoe hoogst wenschelijk het is, dat de Noord-Nederlandsche letteren meer bekend worden, meer beoefenaars vinden bij de zuidelijke stamgenooten. Steeds spreekt men over de middelen, die daartoe kunnen leiden. Sterker steeds wordt er op aangedrongen, dat er meer eenheid in taal en vormen moet komen, opdat de scheiding der stamgenooten op letterkundig gebied, hoe langer hoe meer verdwijne. Van beide kanten erkent men, hoe men er slechts bij winnen kan, en de Vlaamsche beweging beweert nadrukkelijk, hoe zij daarin nieuwe krachten en degelijken steun zal vinden bij den strijd voor haar rechten, die op een roemrijk verleden rusten. Ook de instemming onzer Vlaamsche broeders, waar het de bewondering voor onze 17de eeuw geldt, ontbreekt in geenen deele; de vereering van Vondel vindt bij vele Vlamingen weerklank en in de zuidelijke gewesten toonen sommigen bij het uitspreken van dien naam een geestdrift, die zich niet minder luidruchtig uit dan in Noord-Nederland, terwijl daarbij aan de oprechtheid der vereering van den Dichter niet valt te twijfelen.

En toch vraagt men telkens bij het lezen van Vlaamsche schrijvers: Zijn wij het doel nader gekomen? Sla een der bovengenoemde en tal van andere werken op en ge vraagt verwonderd: Is dit geschreven in de taal, waarin Vondel sprak en dichtte? Beide talen schijnen elkander nooit gekend te hebben of sinds lang van elkander

vervreemd te zijn, zonder eenig blijk van toenadering, in weerwil van de bewondering voor den dichternaam van den Vlaamschen Noord-Nederlander of den Noord-Nederlanschen Vlaming, zoo ge wilt, der 17de eeuw. En hoe betrekkelijk gering is de invloed door de kennis van de Noord-Nederlandsche schrijvers en Dichters der negentiende eeuw op vele Vlaamsche schrijvers uitgeoefend. Met uitzondering van enkelen - ik behoef ze niet met name te noemen - schijnen onze zuidelijke stamgenooten niets te merken van de wijde klove, die hun taal gescheiden houdt van die onzer beste prozaschrijvers en dichters. Bij sommigen zelfs is achteruitgang op te merken, schijnt de klove door allerlei vreemde invloeden wijder te worden; het is niet meer uitsluitend het Fransch wat in vorm van uitdrukking en woordsmeding zich als Dietsch opdringt, maar ook germanismen van allerlei slag ontsieren dicht en ondicht. Met het oog op de taal zou men vragen: hoeveel Vlaamsche schrijvers zijn bekend met Van Lennep en Beets, bekend met Ten Kate en De Genestet, om van anderen niet te gewagen, waar het aankomt op keurigheid van taal of meesterschap over den vorm. De invloed van Multatuli is bij een enkelen schrijver niet te miskennen, doch dan is die invloed blijkbaar meer het gevolg van bewondering voor den ‘Zaaier die uitging om te zaaien’ dan van een ernstige poging om van hem te leeren wat Nederlandsche taal, wat Nederlandsche stijl is. Het een kon samengaan met het ander. Een staaltje van die bewondering vinden wij in het eerste der bovengenoemde werken. Sprekende over Douwes Dekker, ‘dien kolos der Nederlandsche letteren’, gaat Wazenaar aldus voort:

Douwes Dekker, Hercules der gedachte, die, om 't gestroopt Insulinde te beschutten, alléén zijne gansche natie op het lijf viel en neersmeet - hare koffiebalen en rijstkisten over - in het slijk, dat ze kneedde met Indisch bloed.

Douwes Dekker, de wijsgeer, de hervormer, aartspoëet van natuurlijk positivisme, die *Saïdjah* en *Adinda* schiep, het kleurig logenverdichtsel, dat honderdvoudige waarheid samenvat.

‘Zie, die bleeke, magere mensch - zoo zwak in schijn - op dat spreekgestoelte; de “*terrible orateur*”, waar de *Indépendance* van gewaagde; die zonderlinge, “uitmiddelpuntige” vreemdeling, die zich te beieveren schijnt om niemand te gelijken, en die zich verwaardigde Constant zelf met gulle nederbuiging “Beste, hartelijke kerel”

te noemen; de zoo laag verguisde, zoo hoog volprezen schrijver, zie, dat is Multatuli in persoon.'

Gij staat verbaasd bij het lezen van zulk een lyrische ontboezeming, waarbij Constant, de held van het boek, plotseling zijn verhaal afbreekt, om aan zijn vol gemoed lucht te geven. En toch, wie Vlaanderen bezocht heeft en zich een vriend van de 'Flaminganten' betoonde, die herkent daarin als in zoo menig Vlaamsch geschrift de innige hartelijkheid en gulle stemming, die hen ook in de werkelijkheid kenmerken en den Noord-Nederlander tot toegevendheid dwingen bij het kinderlijk-gebrekkige in hun taal, het opgeschroefde in stijl en beeldspraak. Nog een enkele opmerking in verband met het aangevoerde omtrent de taal der Vlaamsche schrijvers, om alle misverstand te voorkomen. De aanmerking geldt in geenen deele de gewestelijke woorden en uitdrukkingen, die een zuiver Dietsch karakter hebben. Binnen zekere grens is het gebruik daarvan niet af te keuren, daar zij mede tot den rijken schat der Dietsche taal behooren en hun oordeelkundig gebruik den rijkdom der algemeene schrijftaal kan vermeerderen. Merkwaardige voorbeelden daarvan vindt men bij Wazenaar; niemand, bijv., zal het schilderachtige woord wraken op een der eerste bladzijden, waar de schrijver zegt: 'geen lobje uit kern of pit, zwellend van *levensgraagte* in ontdooiden grond, vraagt of er lucht en ruimte zij om op te schieten.' Slechts tegen die woorden en uitdrukkingen dienen de Vlamingen op hun hoede te zijn, die zich als Dietsch willen opdringen onder voorgeven dat zij tot het Vlaamsch behooren, schoon zij inderdaad in vorm en afkomst hun vreemden oorsprong verraden en aan het Dietsch een barbaarsch karakter geven.

Ook in geest en strekking zijn bovengenoemde werken van echt Vlaamschen aard. Wel verre van ons daardoor tot onverschilligheid te stemmen of een minder gunstig oordeel uit te lokken, winnen zij daardoor aan belang voor ieder die het intellectueele en letterkundig leven in Vlaanderen volgt. Die den heftigen strijd op het gebied van godsdienst en staatkunde in België eenigszins van nabij kent, zou verwachten dat die strijd ook zijn invloed in de letterkundige voortbrengselen zou openbaren. De streng-katholieke partij is echter betrekkelijk arm aan letterkundige talenten; zij schijnt zich meer met de Fransche voortbrengselen van haar gading te voeden en daarin voldoenden overvloed te vinden om haar denkbeelden en

beginselen te verbreiden en aan te kweeken. De Vlaamsche geschriften met een katholieke tint vertoonen meer een schakeering van dat ernstige en gemoedelijk-godsdienstige, hetwelk minder aan de ‘strijdende Kerk’ doet denken. Met instemming of eerbiediging van het geloof en de denkwijze des volks openbaren zij meer hun liefde voor de dichterlijke zijde van het Katholicisme; de kennelijke strekking om daarbij een vroolijke levensopvatting en gezonde wereldbeschouwing aan te kweeken wordt zoodoende minder belemmerd. Ongetwijfeld krijgen zij, uit dat oogpunt beschouwd, ook voor Noord-Nederlanders van allerlei denkwijzen een nieuwe aantrekkelijkheid.

Naast dergelijke geschriften staat een andere soort. Het zijn de werken van hen, die zich aan kerkelijken dwang ontworsteld hebben en met al het vuur eener gevestigde eigen overtuiging, met al de fierheid, die het bezit van zelf verworven vrijheid kenmerkt, zich tegen alle bekrompenheid en kerkelijke heerschzucht verzetten om harten te winnen voor ruimer begrippen en de beginselen eener in hun oog hoogere volksbeschaving. Het spreekt van zelf dat er in dergelijke geschriften vele bladzijden voorkomen, waarop harde waarheden gezegd worden; hartstochtelijk is soms de aanval en onversaagd is de strijder in de verdediging van datgene, wat hij meent dat den Vlaamschen geest kan opbeuren. Menigmaal is ons dan ook de uiting van de ontwaakte vrijheidszucht wat kras en klinkt de krijgstrompet ons wel wat schril in de ooren. Onthouden wij intusschen den Vlaming onze sympathie niet; er spreekt in ieder geval uit dat alles een hart dat het ernstig met de zuur verworven overtuiging meent. En niet licht is de taak der voorgangers onder het volk: het geldt de verdediging van de taal, den zekersten waarborg voor het zelfstandig volksbestaan, en tevens wordt alle inspanning van krachten geëischt om het volk op te heffen en te onttrekken aan den invloed van tegenstanders wier macht niet gering is.

Het zou onbillijk zijn deze algemeene beschouwingen naar aanleiding van bovengenoemde Vlaamsche werken te eindigen, zonder nog op enkele bijzonderheden te wijzen. Het boek van Wazenaar zou zulk een verzuim niet verdienen.

‘Een Vlaamsche Jongen’ is een merkwaardig boek. Het draagt de kenmerken van een oorspronkelijken geest, die veel gezien, gedacht en ook veel geleden heeft. Het is een soort van autobiografie,

het zijn ‘confessions’ die een zeer vertrouwelijk karakter dragen. Onder het lezen voelt men zich verplaatst onder een Vlaamsche bevolking met haar eigenaardige zeden, met al haar bekrompenheid en al haar goedigen eenvoud; men verbeeldt zich rond te dwalen in beurtelings eeutonige en bekoorlijke Vlaamsche landschappen, die de schrijver ons voor het oog weet te tooveren. Noord Nederland zou een onrecht begaan door van een Vlaamsch boek als dit geen kennis te nemen. Ieder zal het na geëindigde lezing met erkentelijkheid ter zijde leggen, onder den indruk van een belangwekkend verhaal, ‘Waarheid en Verdichting’ bevattende en vervuld van een frisschen geest en gezonde denkbeelden. Het zelfvertrouwen van den schrijver is volkomen gewettigd. In zijn ‘Aan den Lezer’ zegt hij: ‘Als men mocht vragen tot welke soort deze spruit van vrijen wasdom is te rangschikken, dan zou ik wenschen te antwoorden: In mijn soort of geen soort.’ Bijna alles wat wij als de schaduwzijde van de Vlaamsche letteren in het algemeen opmerkten is van toepassing op dit boek; en toch in weerwil van het gebrekkige in taal en stijl hier en daar, in weerwil ook van de overtollige bladzijden, waar de held van het verhaal den lezer onnoodig met eenige zijner gedichten lastig valt, blijft het een werk dat onze belangstelling verdient en onze sympathie voor den schrijver opwekt.

Wilt gij overtuigd worden? Lees dan het hoofdstuk, waarin Constant een toon van weemoed en twijfel ontlokt wordt bij den dood van een lief kind, het jongste in een vriendelijk Vlaamsch gezin. In enkele woorden schildert hij vader- en moedersmart en dan wendt hij zich tot de gestorven Helena.

Maar gij dan, vriendlijk meisje, - nu gij 't genot smaakt, dat geen oor ooit gehoord, geen oog ooit gezien heeft, uitverkoren ziel, nu is toch uw eerste gedachte voor uw ouders wel?

De landverhuizer in America - en die is maar een zondig sterveling - laat, zoo gauw hij kan, nieuws vernemen aan zijn verwanten langs het verlaten geboorteduin, van zoover een schip vaart of een telegraaf boodschap zendt, om den klemmenden angst te verdrijven van de borst zijner moeder, die niet meê kon over zee.

Gij, Helenatje, moet in het paradijs alle denkbaar heil hebben en vermogen. Hebt gij dus ook het eenvoudigste, het hoofdzakelijkste niet, namelijk van aan uw zuchtend gezin, aan de minnelijke zuster, die zoo graag speelde met u, eens heel verstaanbaar te berichten:

‘Ik heb onze oudste zuster ginder boven gevonden. Ik mag u verzekeren dat het daar goed is en dat wij u ook verwachten.’

Er zijn immers cherubijnen en serafijnen genoeg om die tijding te dragen op de aarde, die lager sterre, waar gij van opvloogt. Welk is dan toch uw geluk, als ge dàt niet hebben zoudt?

Gij, ten minste, ziet nu wat er schuilt achter het graf, niet waar? Och, maak er ons iets van bekend. Wij zullen niet schrikken voor de verschijning van uw schim. Breng ons ùwe openbaring, kind, wij zullen u zoo gaarne gelooven. Hier hadt ge nog geen verstand voor dank om moederzorg; maar nu, in het goddelijk licht.... Wij bezweren u; één woord.... en uwe schuld is betaald aan 't gescheurd ingewand van de vrouw, die u baarde.

‘*Hosanna! Gloria! Sanctus! Alleluia, alleluia!*’

‘Zoo klinkt bij de engelen uw lied.

En gij, nieuw zustertje der engelen, gij zingt mede en gij roept maar voort: “Hosanna, hosanna!” terwijl er kommer is in uw huis, onzekerheid en verdriet om u! Woont er geen medelijden in dien hemel voor menschelijke smart?

“Eert uwen vader en uwe moeder,” luidt het gebod hier beneden. Is het eene ontheiliging geworden dat het kind bewijs geve zijne ouders niet te vergeten, als het daarboven is? Is u de overvloed niet wrang, dien ge uwe dierbaren niet meê kunt deelen, zelfs niet door belofte? Is goedheid eene deugd van de aarde alleen? O God! laat ons dan maar blijven op de aarde!’

In ‘Een Vlaamsche Jongen’ is de Vlaamsche letterkunde - neen, de Nederlandsche letterkunde - een boek dat meer dan gewone aandacht verdient rijker geworden.

Ten slotte gelooven wij het Nederlandsch tooneel een dienst te doen door te wijzen op ‘Berthilda’, het beste van Sleeckx' ‘Dramatische Werken,’ dat bij een goede opvoering opgetwijfeld voldoen zal. Bovendien staat Sleeckx wat zijne taal betreft het dichtst bij de Noord-Nederlandsche auteurs in vergelijking met de andere bovengenoemde Vlaamsche schrijvers.

Breda, Aug. 1879.

A.S. Kok.

***Het verloren kind, door Dr. Jan ten Brink. Leiden, A.W. Sijthoff*. 1879.**

Zeker iemand, wiens naam mij ontschoten is, betoogde onlangs in eene brochure, die van weinig vaderlandsliefde getuigde, dat wij Nederlanders wel zouden doen, ons bij Duitschland te laten inlijven. Alles toch noopte tot de erkenning, dat wij als zelfstandig volk eigenlijk geen bestaansrecht meer hadden. Er waren tal van veege teekenen, die met nadruk daarop wezen, ongerekend nog het feit, dat wij onbekwaam zijn tot zelf-regeering. Ik doe eene aanhaling uit het hoofd, zonder gelegenheid te hebben tot contrôle. Echter kan ik er voor instaan, dat de inhoud zakelijk neêrkwam op het door mij gezegde.

Onder de vele verwijten, die door dezen auteur aan ons adres gericht werden, behoorde ook een klacht over ons letterkundig verval. Er werd naar zijn inzien heden ten dage bijna niemand van degelijk letterkundige beteekenis in ons vaderland aangetroffen.

Wat er ook zij van dit beweren in zijn geheel, opzichtens de klacht over ons letterkundig verval staat deze anteur waarlijk niet alleen. Een meer bekende en meer bevoegde getuige in deze, Cd. Busken Huet, van wien wij trouwens in de laatste jaren niet veel goeds over onzen landaard vernamen, heeft in zijne Italiaansche reis-aanteekeningen ongeveer in gelijken geest gesproken.

Wij lezen daar op pag. 244: ‘De poëzie ligt braak. Onder de jongeren is niemand die een leesbaar vers kan schrijven. Hunne romans en hunne novellen zijn scheef gevoeld, flauw gedacht, en stijlloos. De maandwerken hebben een graad van onbeduidendheid bereikt, waarbij de middelmatigheid gunstig afsteekt. Van het tooneel kan men zingen: “Hier heeft het ploertendom zijn zetel opgeslagen.” De kanselwelsprekendheid is zoek. De Handelingen van de Staten-Generaal leggen getuigenis af van het peil, waartoe de parlementaire gedaald is. De dag- en de weekbladen storten over het land een donkeren tijdstroom van niet onder woorden te brengen verveling uit.’

Mij dunkt, wij kunnen het voorloopig daarmede stellen. Wat zullen wij tot deze dingen doen? Hooghartig nêerzien op den verkapten philogermaan, dien wij in den auteur der brochure meenen te onderkennen? Meesmuilend pruttelen over al te hoog

gestelde eischen van de hyperkritiek? Ons heil zoeken in schelden tegen den beul van Haarlem, met welken naam onze bekende en bevoegde kunstrechter eens minder fijn werd betiteld?

Het een zoo min als het ander zou eens wijzen werk zijn. Den schrijver der bedoelde brochure laat ik nu voor het oogenblik eens daar; maar van Busken Huet moet ieder onpartijdige, trots diens sarkastisch pessimisme tegenover onzen landaard in het algemeen, erkennen, dat hij zich meermalen een vriend betoonde, die onze feilen ons aanwees. Ik wil toegeven dat zulke vriendschappelijke terechtwijzingen lang niet altoos aangenaam schijnen of zijn voor de betrokkenen, maar houd mij tevens overtuigd, dat er meer overvloed van dan gebrek aan eigenliefde bij de meesten wordt gevonden. Nederigheid en bescheidenheid zijn de hoofdkwalen van onzen tijd niet; wij lijden meer, niet juist aan gevoel van eigenwaarde, maar aan opgeblazen inbeelding en blufferige pedanterie.

Trouwens zoo kras als Busken Huet in de aangehaalde zinsnede zich uitsprak, meent hij zelf het niet. In eene aankondiging van de reis-aanteekeningen in de Gids van 1872 hoopte Prof Koster, dat er een tijd zou kunnen komen, waarin ook Huet van zijne beschouwing der Nederlandsche toestanden zou willen toegeven: ‘le diable lui même n'est pas si noir.’ Eene kennismaking met sommige literarische schetsen leert ons, dat men het aangehaalde vonnis niet in allen deele naar den letter moet opvatten.

Doch hoe dat ook zij, met die uitvlucht mogen en kunnen wij ons niet redden, doch behooren eerlijk te erkennen, dat er veel waars in het beweren ligt. Ettelijke uitzonderingen niet te na gerekend, neemt onze huidige poëzie geen zeer hooge vlucht, is de inhoud onzer maandwerken niet zeer belangwekkend, munten onze dag- en weekbladen geenszins uit door rijkdom van degelijke stof en aangenamen vorm. Tijltje verkocht eens de aardigheid van hoofdartikelen in den vorm van kletspraatjes en kletspraatjes in den vorm van hoofdartikelen, en die ui was minder ongepast dan zij oppervlakkig wel leek. Denkt men eindelijk aan onze oorspronkelijke romans en novellen, dan is het prijzenswaardige daarin al heel spoedig opgenoemd en het goede in weinig tijds gezegd. Als een heirleger overstroomen de vertaalde romans en novellen ons land; maar het vloeken daartegen baat niet, omdat er weinig oorspronkelijks op dit gebied verschijnt en onder dat weinige nog heel wat van gering allooi is.

Wat onze romantische en novellistische literatuur betreft - want daartoe wil ik mij thans bepalen - zoo is het gebrekkige dat wij op dit gebied aantreffen, m.i., niet enkel het gevolg van onvermogen, maar ook van onwil, onwil namelijk om te studeeren, onwil om te bewerken en te verwerken, onwil om aan de uitvoering de noodige zorg te besteden. Onze roman- en novellendichters maken zich vaak aan veelschrijverij schuldig; zij geven daardoor op den duur niet wat zij aanvankelijk beloofden. Er is deze en gene onder hen, wiens beste werk van den aanvang zijner auteursloopbaan dagteekent, die zich zelf later nooit geëvenaard, laat staan dan overtroffen heeft. Dit is een treurig verschijnsel, een verschijnsel dat òf op geringschatting van het publiek, òf op overdreven zelfverheffing wijst. Men vindt dit trouwens niet alleen bij ons te lande: in Duitschland en in Engeland kan men verschillende auteurs noemen die aan dit euvel mank gaan. Hans Wachenhusen, Marlitt, Mrs. Wood, Lynn Linton hebben aanvankelijk veel meer beloofd dan zij later gaven, en zijn zoo gaandeweg bezig, bij bevoegden eigen reputatie af te breken.

Ik acht het thans onnoodig een naamlijst te geven van Nederlandsche auteurs op wien dit verwijt toepasselijk is. Men zegt zulke dingen in den regel niet zonder bewijs, en het is hier plaats noch tijd, om die bewijzen te leveren. Van hen, die ik boven noemde uit den vreemde, is zulks zoo herhaaldelijk en van verschillende kanten aangetoond, dat ik van den door mij zelven aangegeven regel thans meende te mogen afwijken.

Wat Nederland betreft, noem ik nu alleen Dr. Jan ten Brink, omdat zijn geschrift ter bespreking voor mij ligt en de behandeling daarvan niet alleen aanleiding geeft tot het geschrevene, maar ook gelegenheid zal bieden de beschuldiging opzichtens dezen auteur te staven. Ten Brink is iemand van groote gaven, die reeds aanstonds veel van zich deed verwachten en in menig opzicht die verwachting niet heeft teleurgesteld. Wie bewijzen mocht behoeven, hem verwijzen wij naar de ‘Haagsche bespiegelingen’ van dezen auteur, vooral wat de letterkundige schetsen betreft, en naar zijn ‘Opstand der Proletariërs,’ om voor het oogenblik niet meer te noemen. Ook op romantisch en novellistisch gebied deed hij zich door zijn ‘Oostindische Heeren en Dames’ van zeer gunstige zijde kennen en gaf grond tot het vermoeden, dat wij hem ook op dit gebied een

belangrijke plaats zouden zien innemen. Die verwachting echter is deerlijk teleurgesteld. Wat na dien tijd van zijne hand op dit terrein verscheen, getuigde stellig niet van vooruitgang, ten deele zelfs van achteruitgang. In de novelle ‘Jeannette en Juanito,’ die in 1877 het licht zag en die stellig zonder den naam des auteurs als prulwerk zou verworpen zijn, heeft ten Brink het bewijs geleverd, tot hoever hij in deze gaan durft. Ik houd mij vast overtuigd, dat de kritikus ten Brink die novelle van zijn naamgenoot-auteur onmededoogenloos zou vonnissen, en dat de auteur ten Brink die novelle durfde uitgeven, wijl hij wist, dat zijn naamgenoot-kritikus het boek niet onder handen zou nemen. Heeft ten Brink in zijn romantischen eersteling zijne krachten op dit gebied uitgeput, heeft het publiek, ook het deskundig gedeelte hem overschat? Vooralsnog geloof ik het een evenmin als het ander. De oorzaak schuilt elders. Deze auteur werkt te gemakkelijk, te vlug en daardoor vaak slordig. Op elk ander gedeelte van zijn arbeidsveld schaadt die eigenschap hem niet zooveel, omdat studie daar onmogelijk kan gemist worden: trots alle vlugheid en gemakkelijkheid van werken kunnen literarische en historische schetsen niet maar zoo uit de mouw geschud worden. Al te verleidelijk echter is die gave bij romantischen en novellistischen arbeid, vooral wanneer geringschatting van het publiek, dringende aanzoeken van heeren uitgevers, of wie weet welke drijfveeren zich daarmede vereenigen. Dan wordt een ternauwernood gerijpt plan met vlugge hand zonder veel nadenken uitgewerkt en zoo spoedig mogelijk voor de pers gereed gemaakt. Bij de correctie ziet de auteur dan zelf wel, dat hij onrijpe vrucht aan de markt bracht, dat hij stukwerk leverde; maar de verbetering van het gebrekkige zou zooveel tijd kosten, of zulk een volledige omwerking vereischen, dat daarover niet gedacht wordt. Het goedige publiek slikt zooveel: waarom dit niet? De vlag moet de lading dekken, en de menigte kijkt meer naar de vlag dan naar de lading, mist trouwens ook het rechte verstand, om de laatste te keunen. Vandaar, dat hier een bedorven lading vanwege de vlag als goede waar wordt aangenomen en ginds een deugdelijke lading wordt afgekeurd, omdat geen bekende vlag baar dekt. De heer ten Brink moge mij ten goede houden, dat ik op die wijze ietwat in de geheimen van zijn kunstenaarsleven treed, maar inderdaad hij levert te veel, en omdat hij zich geenszins als een kluizenaar opsluit, moet noodwendig

het gehalte lijden door de hoeveelheid. Mijne aanduidingen strekken om te verklaren, hoe iemand als hij met behoud van zijn kunstenaarsgeweten er gaandeweg toe komt opzettelijk mede te doe n aan ontheiliging van het talent. Multatuli sprak eens: ‘publiek, ik veracht u.’ Dat meerderen hem zulks in gedachten nazeggen, bewijst Jan Holland, en zoo ik meen ook Dr. Jan ten Brink.

In Frankrijk bestaat de gewoonte, dat enkele auteurs hunnen naam leenen aan den arbeid van anderen; ware die gewoonte bij ons inheemsch, ik zou vermoeden, dat ook ten Brink zoo handelt. Nu echter zet ik die gedachte van mij.

Toen de meergenoemde novelle ‘Jeannette en Juanito’ in der tijd in dit tijdschrift vluchtig besproken werd, verklaarde de beoordeelaar, dat de auteur van dit verhaal verplicht was, met het oog daarop iets beters te geven. Wij hebben nu een nieuw verhaal en vragen wat er van die verplichting is terechtgekomen? Inderdaad bij vergelijking is eenige vooruitgang niet te miskennen, maar daarmede is waarlijk niet veel gezegd.

Ook ‘Het verloren kind’ is zwak en gebrekkig, en geenszins in overeenstemming met de krachten en gaven van zijn auteur. Ook hier zijn sporen van vlugge en al te vluchtige bewerking, bewijzen van gebrek aan studie en aan zorgvuldige uitvoering. Dit verhaal is nauwelijks ten einde, of de auteur kondigt een vervolg daarvan aan. Hij gaat dus stillekens zijn gang in het leveren van fabriekswerk op dit gebied. De massa juicht die handigheid toe, en zonder zich om iets of iemand, zelfs niet om eigen reputatie te bekommeren, neemt de schrijver die goedkoope toejuiching voor goede munt op, of - en dit komt mij meer waarschijnlijk voor - lacht in stilte het publiek uit. In beide gevallen echter benadeelt hij zich zelven en de zaak, die hij zegt te dienen, wel niet in de laatste plaats. Immers hij, die geroepen was te leiden en in menig artikel van zijne hand in courant als anderzins ook als leidsman op letterkundig gebied optreedt, wordt nu ongemerkt door anderen geleid, of hij het weten wil of niet, en brengt den stroom door zijnen arbeid in andere richting dan hij zelf wenscht. Als de koryfeën onzer letteren zoo handelen, aan wien dan de schuld der geringschatting van deskundigen, der minachting in den vreemde?

Reeds de titel in verband met den inhoud van het boek verraadt, dat de auteur met groote vluchtigheid is te werk gegaan. Onge-

rekend, dat er twee verloren kinderen in dit verhaal voorkomen, is die titel volstrekt niet gerechtvaardigd: het zoogenaamde verloren kind speelt al te weinig een hoofdrol, om het boek naar hem te heeten. Van zijne uitwendige lotgevallen krijgen wij aanvankelijk weinig, later ietwat meer te hooren, doch zijn eigenlijk wezen blijft grootendeels een verborgenheid voor ons; hij trekt door de schuld des auteurs te weinig onze aandacht, om hoofdpersoon te kunnen heeten. Ik stel mij voor, dat hij een veel belangrijker plaats vervulde in het oorspronkelijke plan van ten Brink, maar dat de uitwerking hem meer op den achtergrond bracht. Bij ernstige studie en voorbereiding zou zeker van die figuur vrij wat meer terecht gekomen zijn. De auteur noemt zijn vervolgwerk: ‘de Familie Muller Belmonte’; deze arbeid had dan eigenlijk moeten heeten: ‘de Familie Walker.’ Ik hoop niet - dit zij ter loops gezegd - dat ten Brink al te veel in de voetstappen van Zola treedt. Ware dit zoo, dan hebben wij ‘de Familie Leuven’, ‘de Familie Blinville’ en wie weet hoevele vervolgwerken op dit verhaal te wachten. Ik kan nu juist niet zeggen, zeer benieuwd daarnaar te zijn.

Niet alleen de titel, maar het geheele werk verraadt de sporen eener haastige, weinig zorgvuldige bewerking. Het wemelt van onwaarschijnlijkheden, die de intrige moeten redden, maar bij eenig nadenken toch inderdaad onhoudbaar zijn. Dominee Walker, die naar de bedoeling van den schrijver niet voor een huichelaar en evenmin voor een ingebeelden botterik mag doorgaan, is door de wijze van voorstelling een wandelend raadsel. Dat de reis naar Utrecht en zijne daar gedane waarnemingen hem niet alleen omtrent Hendrik, maar ook opzichtens Adolf niet volledig zouden hebben ingchcht, is eene bepaalde onmogelijkheid. Even onwaarschijnlijk is het, dat hij na die reis in verband met de mislukking van Hendrik nog altijd voor zich zelven bleef gelooven aan de deugdelijkheid zijner opvoeding. En dat hij op 't punt van naar Utrecht te gaan, onder den indruk der ontvangen brieven, bij zijn afkeer van het tooneel, den jongsten zoon zonder tegenstribbelen verlof geeft, eene comedievertooning bij te wonen, geloove wie het gelooven kan! Al deze onwaarschijnlijkheden zijn alleen noodig voor den gang des verhaals. Even raadselachtig en onmogelijk is mevrouw Walker. Dat zij uit zeker heilig opzien tegen haren heer en meester zich niet verzet, is zeer begrijpelijk; niet alzoo hare beschouwing van dien man, als

hij voortdurend haren lieveling verongelijkt. Onbegrijpelijk is ook de genegenheid der degelijke Adrienne voor den wuften modepop Adolf, maar bepaald onmogelijk en onnatuurlijk het vertrouwen dat zij hem schenkt na zoo korte kennismaking, terwijl haar gastheer en neef geheel onbekend met hare omstandigheden blijft. Natuurlijk behoorde ook dit thuis in de intrige.

Zooals de lezer stellig reeds heeft begrepen, handelt het verhaal over de lotgevallen der familie van dominee Walker. Deze predikant in eene kleine maar niet onbelangrijke landstad in Nederland had drie zonen, die hij wilde opleiden in zijn ambt. De beide oudsten mislukken, na hem gedeeltelijk geruïneerd te hebben; de derde wordt tooneelspeler. Het kleinsteedsche leven in de landstad Oosterwolde wordt ons in kleuren en geuren geteekend. Ook daarin echter begaat de schrijver groote flaters. Dat een kleine stad wantrouwend, babbelziek en tot scherpe afscheiding van standen geneigd is, schijnt hij alleen in Nederland niet te weten. Of neen, hij wist het wel, maar die wetenschap kwam in zijn kraam niet te pas. Daarom moest de heer Leuven in Oosterwolde op bespottelijke wijze ontvangen worden, zonder bij iemand bekend te zijn; daarom moest heel de stad nooit iets geweten hebben van de loszinnige handelingen der beide predikantszonen; daarom ook was er zulk een wondere eendracht in de conversatie dezer stad.

Ik behoef niet meer mede te deelen om te doen gevoelen, dat de conceptie slordig is en de uitvoering veel te wenschen overlaat. Het zou echter niet moeielijk vallen, nog meer bewijzen bij te brengen: men heeft ze maar voor het grijpen.

En toch is dit verhaal niet van alle verdiensten ontbloot; hier en daar doet de meester zich kennen. Enkele tafereelen zijn met groote levendigheid en aanschouwelijkheid geteekend; zij bewijzen wat deze auteur vermag, zoo hij slechts wilde. Ja, onwil is het en niets anders. Dr. Jan ten Brink kan iets beters leveren, mits hij in eigen boezem of bij vreemden geen verkeerden raadgever heeft, aan wien maar al te gretig het oor wordt geleend. Hij bedenke in tijds het *noblesse oblige*. In andere gedeelten van den letterkundigen hof weet hij lauweren te oogsten; zij zijn ook op romantisch en novellistisch gebied voor hem te verwerven, mits hij bedenke, dat zonder inspanning in dit leven niets wordt verkregen.

Zierikzee, 24 Sept. 1879.

J.H.C. HEYSE.

Een gezellige avond in een Geleerd Genootschap. Te Deventer bij W. Hulscher G.J.zn.

Het genootschap, waarvan in bovenstaand werkje sprake is, is de ‘philantropisch-geleerde maatschappij van Proefondervindelijke Godsdienstwetenschap.’

‘Deze voortreffelijke instelling’ - dus schrijft de auteur - ‘had haar ontstaan te danken aan de milde beschikking van zekeren schatrijken heer, die zijn heele leven lang in de theologie gestudeerd had, maar 't in de maatschappij niet verder had kunnen of willen brengen, dan tot den rang van proponent en den staat van oudvrijer.’

‘Nu’ - zoo gaat de schrijver voort - ‘dat was een halve eeuw geleden geen wonder; ik bedoel: eerstens dat een rijk man de theologie tot het vak zijner studie koos en, ten tweede, dat hij tot aan zijn dood in dat beroep op non-activiteit bleef. Over zijn celibaat verwonderden zich tot zijn veertigste jaar alle dames, doch na dien tijd vond niemand er iets geks meer in.’

Daar is goede luim in dit begin en de schrijver bewaart die vooreerst. Zóó, bij de mededeeling van het testament, dat voor den dag kwam, toen gemelde heer voor een vijfendertig jaren ‘het tijdelijke met het eeuwige verwisseld had.’ Hij wees daarin zijn huis, zijn bibliotheek en eene som van honderd duizend gulden, alles vrij van successierechten, aan voor de stichting van bovengenoemd genootschap. Tot uitvoerders dezer beschikking werden benoemd de heeren t h e o l o g i a e p r o f e s s o r e s en predikanten Klimmer, Timmer, Grimmer, Nimmer en Immer. Zij hadden de prijsvragen te beoordeelen, die, jaarlijks ten getale van drie, moesten worden uitgeschreven. In de eerste moesten proefondervindelijke bewijzen voor het bestaan Gods gevraagd worden; in de tweede een uitvoerig betoog, waarin op proefondervindelijke gronden de onmogelijkheid van 't een of ander wonder uit het Nieuwe Testament moest worden bewezen; in de derde moest een proefondervindelijk onderzoek naar de vrijheid van 's menschen wil worden verlangd.

't Valt niet te ontkennen, dat in het brein van ‘een zonderling Oudheer’ een goede dertig jaar geleden het plan voor een dergelijke

stichting kon opkomen. De tweede der prijsvragen alleen verplaatst ons in een lateren tijd. Naar 't mij voorkomt zou de zonderlinge oude heer eerder aan proefondervindelijke bewijzen voor de onsterfelijkheid der menschelijke ziel gedacht hebben. Zonder twijfel was hij grootgebracht in eerbied voor de welbekende trias: God, Deugd en Onsterfelijkheid, en daaraan ware hij dan trouw gebleven. De schrijver stelde zich voor, de moderne theologie (of moet ik zeggen: de moderne t h e o l o g e n ?) onder handen te nemen en schijnt daardoor verleid te zijn den proponent, die ruim dertig jaren geleden reeds op zekeren leeftijd gekomen, het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, een trekje meê te deelen, dat, al was Strausz' ‘Leben Jesu’ alreeds verschenen, tot een type van latere dagen behoort. Wat leven wij toch snel! - gelijk meermalen is betoogd. Want daaraan zeker moet het geweten worden dat de auteur zijne pijlen afschiet op een soort van moderne theologie, die de jongste fase van dit verschijnsel op godsdienstig en kerkelijk gebied reeds niet meer vertegenwoordigt. En zoo behoort de schrijver zelf alweer tot een langzamerhand verdwijnend type. Acht men misschien deze opmerking niet van bijzonder veel gewicht, het kan toch van belang zijn, haar bij de lezing van het werkje in het oog te houden. Dat de dingen van den dag onder een min of meer valsch licht worden geplaatst, kan nooit gewenscht zijn.

De schrijver deelt ons verder mede hoe de heeren, d ie tot uitvoerders der jongste wilsbeschikking van den ouden proponent benoemd werden, zich van hun opdracht kweten. Daarbij laten zij zich juist niet van de beste zijde kennen. Wordt er met stichtingen, als hier bedoeld worden, gehandeld op eene wijze als hier wordt geteekend? Zij mogen het beoordeelen, die in de gelegenheid waren zich in deze materie ‘proefondervindelijk’ op de hoogte der zaak te stellen. Zeker is het dat de goede luim van den schrijver langzamerhand plaats maakt voor den geest eener satyre, waarvan men niet zeggen zal: ‘zij denkt geen kwaad.’ Eindelijk worden wij in eene der bijeenkomsten binnengeleid, waarop de heeren zich bezighouden met de beoordeeling der antwoorden, die op de prijsvragen zijn ingekomen.

Aan de orde is eene verhandeling ‘over de vrijheid van 's menschen wil.’ Deze wordt voorgelezen. Zij is den heeren beoordeelaars gansch niet naar den zin, als geheel in strijd met hunne

inzichten, en is daarom van te voren reeds veroordeeld. De voorlezing wordt niet ten einde gebracht zonder heftige woordenwisseling nu en dan tusschen de heeren onderling, die over 't algemeen tamelijk los in den mond zijn. Zelfs ontziet Ds. Grimmer zich niet Professer Klimmer toe te voegen: ‘kerel, gij raaskalt als een gek!’ Als dit door den beleedigde koeltjes wordt opgenomen, ontvangen wij zonder twijfel geen hoogen dunk van den toon, die onder hen pleegt te heerschen.

Het ‘prul’, zooals de heeren in de hun geleende taal de verhandeling doopen, waarmeê zij zich bezighouden, heeft als motto:

> 't Geleerde clubgeest-relletje
> En 't oud genootschap-spelletje,
> Die nekken in ons lieve land
> Bij menigeen 't gezond verstand.

Het wordt heftig afgekeurd, en professer Klimmer spreekt er een verpletterend j u d i c i u m over uit, nadat den heeren, die, verontwaardigd over 'schrijvers driestheid, zich de opening van het naambriefje veroorloofd hebben, blijkt, dat Jan Holland de schrijver is.

Jan Holland is echter, zooals op den titel op geheimzinnige wijze wordt te kennen gegeven, ook de schrijver van ‘een gezellige avond.’

Hoe dat mogelijk is? Hoe hij bekend kon worden met wat de heeren hem toch zeker niet hebben meêgedeeld? Of het feit dat hij de schrijver is, geen twijfel kan wekken aan de onpartijdigheid der voorstelling? Altegaâr vragen, waarom de auteur - de heusche thans - zich niet pleegt te bekommeren. Zij schijnen bij hem niet eenmaal te rijzen. Maar daarin ligt, ook hier weder, de zwakke zijde van zijn talent.

Hij is geen kunstenaar met een nauwgezet geweten. Ook thans blijkt het weder dat hij zich de moeite niet geeft zich in de fictie, die hij gekozen heeft, in te denken.

Neem het werkje ter hand en bezie het titelvignet op den omslag. De verschillende rookers-attributen, die daar staan afgebeeld, moeten een satyre zijn op den geest, die in het genootschap voorzit. Doch is het vignet niet tevens het onwillekeurig symbool van 'schrijvers onachtzaamheid? Van geen enkele der figuren zijn de lijnen zuiver geteekend. Het geheel is afgedrukt op eene wijze, die u, zoodra gij het boekje geopend hebt, met eenige verrassing doet kenuis maken met het witte papier en de heldere letter. Onwillekeurig hadt gij

gedacht aan de tint, die de lettervruchten der onbekende genieën vertoonen, waardoor onze straattroubadours worden geïnspireerd.

Wat mag onzen auteur toch brengen tot deze verwaarloozing van de eischen, die aan den schoonen vorm en den goeden toon mogen gesteld worden? Jan Holland schijnt den roem van een smaakvol auteur te zijn niet te bejagen. En dat is te bejammeren. In 't algemeen worden in onzen tijd noch op letterkundig, noch op sociaal gebied overdreven eischen aan den vorm gesteld. Wij lijden niet aan overvloed van hoofsche manieren en een gekuischte stijl behoort tot de uitzonderingen. De tijd is voorbij, dat platheid zekere verschooning kon vinden in het streven naar natuurlijkheid en ongedwongenheid, als reactie tegen pruikerigheid, schoolsche vormen en de stijfheid van den verhandelingen-stijl. De vrees van in deze euvelen te vervallen kan eene onachtzaamheid, kan de ruwheid en grofheid niet meer doen vergoelijken, als in de pennevruchten van Jan Holland telkens onaangenaam aandoen. Er is een groote afstand tusschen den machtigen genius, wiens ontembare, althans ongetemde kracht, alle perken verbrekend, zich ruimte zoekt, en den schrijver, die onbewust van het talent dat hij verspeelt, zijn kracht in de ongebondenheid zelve stelt. Den eerste kunt gij vergeven, en hij blijft u dwingen naar hem te luisteren. De laatste loopt gevaar, dat zij tot wie hij spreken wil, zich van hem afwenden, om hem ten slotte alleen te laten met een gehoor dat beneden zijn oorspronkelijk talent is.

Bestaat er misschien eenig verband tusschen den afkeer, die den schrijver schijnt eigen te zijn tegen al wat hem als auteur behoorde te determineeren, en den weerzin, die hem bezielt tegen het determinisme in het algemeen?

Want tegen het determinisme trekt hij in dit geschrift het harnas aan. Om de verdediging van wat hij 's menschen vrijen wil noemt is het hem te doen. Ook hier stelt hij zich ten doel zijne eigenaardige wijsgeerige theoriën aan den man te brengen. 't Mag een stoute onderneming heeten in den lossen, luchtigen vorm, dien hij zich koos, over dat onderwerp te... keuvelen. Keuvelen? - 't Is hier toch het rechte woord niet, althans niet, wanneer men daarbij bij voorkeur aan ‘kinderlijk’ gekeuvel zou willen denken. Daarin is naïveteit; daarin is muziek. Het brengt in herinnering de ‘vrome, kunstelooze wijze, waarop in 't paradijs de reine kinderzielen koos-

den, *eer ze in de geleerdheid vervielen*.' Dat keuvelen is onzen schrijver vreemd. Hij schrijft in gansch anderen toon. Om over dit onderwerp te kunnen keuvelen, zou men òf de onbevangenheid en frischheid van een kind moeten bezitten, waarvoor het probleem niet bestaat, en dan zouden zelfs de diepzinnigste filosofen moeten luisteren; òf met den heerlijken lach der olympische goden op het probleem moeten kunnen nederzien, als een dat opgehouden had een probleem te zijn. Neen, de kunst van keuvelen verstaat deze schrijver niet, allerminst over een onderwerp als hier door hem behandeld wordt. Daartoe steekt hij te diep in 'de geleerdheid' en - - in iets anders nog, dat meer aan het *odium theologicum*, dan aan de filosofische kalmte doet denken.

Dit 'iets' heeft er zeker meer schuld aan dan zijne geleerdheid, wanneer de schrijver als *het* determinisme beschrijft, een stelsel waarin weinigen, die overigens onder de deterministen willen gerekend worden, *hun* determinisme zullen herkennen. Professer Klimmer zal het moeten teekenen, wanneer hij zegt: 'de lui van den vrijen wil moeten zich in allerlei inconsequenties wringen. Hoe veel gemakkelijker is ons stelsel om den mensch maar gaafweg als een willoos rad in de machine van oorzaken en gevolgen aan te nemen.' (blz. 31). Daar is immers nog een ander determinisme dan wat enkel van mechanische oorzaken spreekt? Of maken de deterministen geen onderscheid tusschen oorzaken, prikkels en motieven, waardoor 's menschen wil wordt bepaald? En wanneer de schrijver in éénen adem van den determinist en den materialistischen filosoof spreekt, laat hij dan het ware licht op het vraagstuk vallen? Is het juist, wat tegen dezen kan aangevoerd worden, tegen het determinisme in het algemeen te doen gelden?

Overigens: men moet een dualisme huldigen in den trant van - - - Dr. Vitringa, om indeterminist te kunnen zijn op Jan Holland's manier. Dán alleen kan men in ernst, en in den zin als hier bedoeld wordt, de vraag stellen en bevestigend beantwoorden, die op blz. 38 voorkomt: 'Bezit 's menschen geest het vermogen om uit eigen beweging en zonder daartoe door voorafgaande oorzaken gedetermineerd te zijn, het vermogen om uit zich zelf een reeks van oorzaken en gevolgen te beginnen?' Dan ook ziet men niet op tegen een sprong uit de phaenomenale in de transcendente wereld, omdat men zulk een sprong niet als een waagstuk beschouwt.

Men moet als schrijver tot Jan Holland's onachtzaamheid vervallen zijn, om op de éene bladzijde (blz. 40) het onderscheid tusschen neven-oorzaken en bij- (lees: hoofd-) oorzaken problematiek te stellen en op de andere (blz. 48) hoofd- en neven-omstandigheden met beslistheid van elkaar te onderscheiden. Maar welk eene voorstelling moet men hebben van de Goddelijke Voorzienigheid, om in de laatste meer bepaald haar werk te zien, omdat zij ‘onmerkbaar ingrijpt op het aan de menschelijke berekening ontsnappend gebied der kleine of nevenoorzaken?’ En welke logica moet men er wel op nahouden, om uit de waarheid, dat ‘duizende bij duizende omstandigheden alle berekeningen, die op de wet van oorzaak en gevolg gebouwd zijn, te schande kunnen maken,’ iets anders af te leiden, dan dat alle menschelijke berekening falen kan? Om met in het oog vallende letter, de stelling te laten drukken: ‘al de bont geschakeerde stelsels, die de aangeboren overtuiging van 's menschen vrijheid wegredeneeren, schijnen eerst populair te worden in tijdperken, waarin de kracht tot kloek handelen bij de volken verslapt’ - en daarna deze stelling om te keeren en op het gevaar te wijzen, dat het determinisme, populair geworden, de kracht der volken verslappen zal?

Eindelijk: men moet Jan Holland zijn, om de uitnemende gedachte te voeden van de volkskracht, de energie te willen opwekken, tot kloek handelen te willen aansporen - en daaraan te verbinden wat een betoog tegen het determinisme wil zijn!

‘Slaaf te zijn van eigen neigingen en hartstochten, dat is willoosheid. De wilskracht in den waren zin des woords is de kracht om zijn aandriften te keer te gaan, de hartstochten te beheerschen. Zij is het tegenovergestelde van slavernij onder 's menschen dierlijke natuur. Zij is de hoogste uiting der ware vrijheid en zelfbepaling.’

‘Willen is *bewust streven*. De wil moet dus een doel hebben, waarheen hij zich richt, zal hij als gebieder van verstand, gevoel, verbeeldingskracht optreden. Dat doel is het zelfstandig streven om zich zelven te verloochenen, niet zooals de dwepende zelfpijniger doet, uit zucht om zich zelven te vernietigen, maar uit lust om den naaste te helpen, te dienen.’

‘Vrije wil is liefde.’

Alles uitnemend. En in onzen tijd is er reden genoeg om een streven te waardeeren als in deze woorden spreekt. Maar wat heeft

het met determinisme of indeterminisme te maken? Tot schade van zijne goede bedoeling heeft hij aan de ontwikkeling dezer goede gedachten een betoog over 's menschen vrijheid verbonden, dat in ieder geval een uiterst scheeve voorstelling van het vraagstuk geeft. Wie weet wat er over gedacht en geschreven is, moet wel ontstemd worden door de luchthartige wijze waarop dit ingewikkeld probleem door hem behandeld wordt. Tot eene weerlegging van Jan Holland's bestrijding zal hij zich niet licht zetten. Zou hij niet de kans loopen van door den schrijver zelven uitgelachen te worden, dat hij zijn betoog zoo ernstig opnam? Bovendien zou hij belangstellenden misschien liever naar het jongste werk van Eduard von Hartmann verwijzen: Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins, waarin te midden van den overstelpend rijken inhoud, onder de vraagstukken die met de ethische wetenschappen in verband staan, ook dit onderwerp op even grondige als bondige wijze behandeld wordt.

‘Het begrip der vrijheid’ - zegt von Hartmann - ‘is één der meest geliefkoosde thema's voor wijsgeerige bewerking, maar daarbij heerscht eene scheefheid, eenzijdigheid, onduidelijkheid en verwarring, alsof een koor van honderd redenaars in honderd verschillende talen terzelfder tijd redetwistten, terwijl natuurlijk elk hunner overtuigd is, zijn onderwerp volkomen meester te zijn, en allen die 't niet met hem eens zijn voor weetnieten en botterikken scheldt.’

Men ontvangt geen anderen indruk van de bladzijden, waarin Jan Holland over 's menschen vrijheid handelt.

Indien hij in verband met de uitnemende gedachte, waarvan ik boven sprak, van het vraagstuk had willen melding maken, waarom plaatste hij zich dan niet op hetzelfde standpunt, waarop, een honderd jaar reeds geleden, Goethe zich stelde, bij de bespreking van een werk dat hetzelfde onderwerp raakte?

Zie hier hoe deze schrijft:

Eenige vogels zaten in een ruime v o l i è r e .

De vink zeide tot zijn buurman sijsje, die van het eene naar het andere boompje lustig rondvloog: ‘Weet ge wel, vriendlief, dat wij in een kooi zitten?’ - ‘In een kooi?’ - zeide het sijsje - ‘och kom! Zie eens hoe wij kunnen rondvliegen! Dát is een kooi, waarin de kanarie zit!’ - ‘Toch zeg ik u, wij zitten in een kooi. Ziet gij daar de tralies van ijzerdraad niet?’ - ‘Dat is hier; maar zie, zoover ik rondkijk naar alle zijden, zie ik

geen tralies.’ - ‘Dat komt, omdat gij naar alle kanten niet ver genoeg kunt zien!’ - ‘Dat kunt gij ook niet!’ - ‘Maar denk eens na’ - hernam de vink - ‘brengt onze heer ons niet iederen morgen water daar in ons bakje, en strooit hij niet zaadkorrels hier in den hoek? Zou hij het doen, als hij niet wist, dat wij gevangen zitten en niet kunnen rondvliegen.’ Maar - zeide het sijsje alweêr - ‘ik kan wèl in 't ronde vliegen!....’

Zoo twistten zij nog langen tijd, tot eindelijk de kanarievogel uit zijn hoekje riep: ‘kinders, als gij er over strijden moet of gij in een kooi zit, al dan niet, is het even goed als zaat gij er niet in.’

Sedert een filosoof, dus gaat Goethe voort, ons deze fabel geleerd heeft, hebben wij elken strijd over vrijheid opgegeven. - Dat niet ieder na hem het gedaan heeft, daarvan hebben wij allen nog ruimschoots de herinnering. - Wat hem zelven betrof, dus voegt hij er bij, de kanarie in de aangehaalde fabel had alles gezegd, wat hij van geheel de strijdvraag dacht.

Eigenlijk zegt ook Jan Holland er niet meer van, maar hij neemt den schijn aan van er veel meer van te zeggen, en te weten ook. Ware hij maar stilzwijgend van Goethe's standpunt in de kwestie uitgegaan! Hij had dan al zijn kracht kunnen besteden aan wat ten slotte zijne bedoeling met dit geschriftje blijkt. Laat hem - ik vraag het met bescheiden aandrang - laat hem nog eens datzelfde thema behandelen. Laat hem het nog eens doen met de kracht en het talent, waarover hij te beschikken heeft, wanneer hij, in den door hem zelven beschreven zin, *wanneer hij slechts wil*. Maar dan late hij zich alleen beheerschen door den ernst en het gewicht der zaak. Wat in dit geschriftje ontstemmen en mishagen moge, op verkwikkende wijze spreekt er nu en dan een hooge op vatting van 's menschen leven en 's levens doel uit. Als deze alleen aan het woord kwam, dan zou Jan Holland, ook al bleve de satyre, gelijk thans, de vorm waarvan hij zich bediende, - dan zou hij anders schrijven. De grootste overwinning die hij behalen kan is, dat hij zich late determineeren door de hooge eischen die hij zich als auteur stelle. Dan zal hij zijne lezers ten goede determineeren, en, hij noeme zich indeterminist zooveel hij wil, aan het ethische determinisme, dat hij belijdt, een schitterenden triumf helpen bereiden.

J. VAN LOENEN MARTINET.

***Alfred Meiszner, Historische Schetsen. Nijmegen, H.C.A. Thieme*, 1878.**

***Aan wien de Bruid? Historisch-Romantisch tafereel uit de* 15° *eeuw, door Gustav von Meijern. Vrij uit het Hoogduitsch vertaald door P. Stevens. Amsterdam, de Erven H. van Munster & Zoon*, 1878.**
***Wittenberg en Rome. Kloosternovellen uit Luther's tijd, door Gustav Kühne. Uit het Hoogduitsch bewerkt door W.J.N. Landré.* 2 *dln. 's Gravenhage, H.L. Smits*, 1878.**

Het is willekeur noch gemakzucht, die mij beweegt de bespreking van dit drietal geschriften gelijktijdig te doen plaats hebben. Blijkens de titels is voorzeker eenige aanleiding daartoe gelegen in het feit, dat zij zich alle drie op het gebied der geschiedenis bewegen, al doet elk der genoemde auteurs zulks ook op zijne wijze; maar juist de uiteenloopende manier van behandeling geeft mij ongezocht gelegenheid tot eene beschouwing, die uit de gelijktijdige behandeling als het ware van zelve voortvloeit, terwijl eene afzonderlijke bespreking haar niet zoo gepast zou doen wezen.

Ik wil dus vooraf elk lid van het drietal vluchtig kenschetsen, om ten slotte daaraan eene beschouwing vast te knoopen, die duidelijk zal doen uitkomen welke waarde en beteekenis deze geschriften ieder voor zich in mijn oog hebben.

De historische schetsen van Alfred Meiszner zijn, al werd dit ook niet op het titelblad vermeld, uit het Hoogduitsch vertaald. Eene aanteekening op de eerste bladzijde duidt aan, dat wij hier met eene vertolking en niet met een oorspronkelijk werk te doen hebben. Nu dit voor ons vaststaat, meen ik geen gewaagde gissing te doen, wanneer ik den Duitscher Alfred Meiszner, ook van elders als auteur bekend, voor den schrijver houd. Trouwens hoe goed de vertaling ook zij, een enkele maal verraadt zij, wat landaard betreft, hare herkomst.

In eene voorrede wordt ons medegedeeld, dat de beelden en verhalen, die in dit boek vereenigd worden, niet tehuis aan de schrijftafel, maar in verloop van tijd in allerlei plaatsen op reis ontstaan zijn. Als de auteur bij zijne geschiedkundige onderzoekingen gelegenheid vond, zich enkele zaken voldoende helder en scherp voor te stellen, en met bijzonderheden in betrekking tot den tijd bekend

en vertrouwd raakte, dan nam hij naar zijn eigen zeggen de teekenstift ter hand en schetste zijn beeld, met behoud echter van het voetstuk en de lijnen der geschiedkundige waarheid. Ofschoon hij een zoon van zijnen tijd en gelukkig zich noemt juist nu te leven, zweeft de schrijver, naar eigen verklaring, met zijne verbeelding gaarne rondom puinhoopen, en kan hij nimmer nalaten den blik op het verleden te slaan. Zijns erachtens is zijn boek geslaagd, als het, wat hier en daar begraven lag, uit den dood heeft doen verrijzen en gedenkwaardige gelaatstrekken en verhalen, die aan den gezichteinder van onzen tijd waren onttrokken, weder daaraan heeft doen opkomen.

Ik heb opzettelijk zulk eene uitvoerige aanhaling uit de voorrede gedaan, omdat men zoodoende beter dan iemand het zeggen kan als uit des schrijvers eigen mond weet, wat de lezer te wachten heeft. Het boekje zelf is een getrouwe uitvoering van dit zijn programma; de voorrede heeft niets te veel beloofd, en wat het doel betreft, aarzel ik geen oogenblik te verklaren, dat het ten volle bereikt is. Inderdaad het verleden, dat hier geteekend wordt, staat als een levend beeld ons voor oogen; aan de beelden van den voortijd is de adem des levens hergeven, zoodat zij als opgewekte gestalten voor onzen geest verrijzen en in levenden lijve naast ons staan. Hetgeen hier geschetst werd, boezemt ons belangstelling in, omdat wij door de wijze van voorstelling gelegenheid hebben daarin mede te leven.

Men behoeft de inhoudsopgave slechts op te slaan, om te zien, dat belangrijke onderwerpen hier ter sprake worden gebracht. Naast beelden uit het Rome der middeleeuwen vinden wij eene keurige en merkwaardige bijdrage tot de kennis van Shakespeare's levensloop; een tafereel uit de zwitsersche hervormingsoorlogen, schilderachtig van teekening, wordt gevolgd door eene belangrijke bladzijde uit het leven van de veelbesproken Maria Stuart; Ganganelli's geheimzinnig uiteinde boeit den lezer en wint onverdeeld zijne aandacht, terwijl straks de novelle van den graaf de St. Germain hem in geweldige spanning brengt. Nu eens verwijlen wij in het oude Rome, dan weêr terzelfder plaatse in later dagen. De eene schets brengt ons in Schotland, eene andere in Frankrijk, een derde weêr elders. Een weinig bekende opvolger van Shakespeare, Filip Massinger, wordt ons uit zijne werken bekend gemaakt; voor een roman van

den bekenden Aeneas Sylvius vraagt de schrijver in eene andere schets onze aandacht. Laat mij niet meer opnoemen: het is zeker voldoende om de weetgierigheid te prikkelen en uit te noodigen tot zelfstandige kennismaking. Als ik daaraan heb toegevoegd, dat bijna elke schets de meesterhand verraadt; dat nergens der historie geweld is aangedaan; dat de beschrijving boeiend en ook de bewerking goed geslaagd is, dan meen ik genoeg te hebben gezegd, om velen naar dit boekje te doen grijpen. Er is hier voorraad voor allerlei slag van lezers, voor hem die ontspanning zoekt zoowel als voor hem die degelijke lektuur vraagt. Vorm en inhoud zijn van dien aard, dat ieder hier van zijn gading vindt.

Van een ander gehalte is het tweede nommer van het drietal, zooals de titel reeds aanduidt. Een historisch-romantisch tafereel noemt de schrijver zijnen arbeid, dus geen roman. Hij slaat eene bladzijde uit het geschiedboek voor ons open, waarvan de teekening met een romantischen draad is doorweven. De tijd der handeling is de 15^{e} eeuw, de plaats nu eens Gent, dan weêr de Belgisch-Duitsche grens; de hoofdpersonen zijn Maria van Bourgondie en des keizers zoon Maximiliaan. Voor ons Nederlanders, wier lot een tijdlang met dat der hoofdpersonen verbonden was, heeft dit tafereel nog een eigenaardig belang; immers het geldt hier eene bladzijde uit onze historie.

Moeilijke dagen waren het voor de twintigjarige Maria, toen haar vader in 1477 haar als weeze achterliet, te moeilijker dewijl hare onderdanen voor het meerendeel in den dood van Karel den Stoute eene verlossing zagen, en van deze souvereinsverwisseling voor zich zelven partij dachten te trekken, terwijl andererzijds de erfopvolging niet onbestreden bleef en sommige vorsten zich daarin mengden, ten einde der jeugdige weeze de wet te stellen of wel op hunne beurt winst te behalen. Frankrijk's koning eischte niet meer of minder dan eene hereeniging van Bourgondië met zijne staten, tenzij Maria mocht overgaan tot een huwelijk met zijn zevenjarigen zoon; de hertog van Kleef, die lid van den geheimen raad was, wilde Maria aan zijnen zoon uithuwen, terwijl het Gentsche volk, door anderer invloed bewerkt, vooral heil meende te zien in eene verbintenis tusschen Adolf van Gelder en de jonge vorstin. Zij zelve wilde van al die pretendenten niets weten, maar gaf de voorkeur aan 's keizers 19jarigen zoon Maximiliaan, een schoon en dapper jongeling. In

hem meende zij niet alleen een krachtigen steun te vinden, maar zag zij bovendien het ideaal van een echtgenoot. Daar geloof en hoop en liefde zoo eendrachtig verbonden waren, kan het wel geen verbazing wekken, dat trots vele bezwaren en kuiperijen dit huwelijk tot stand kwam.

De tocht van Maximiliaan naar deze landen in 1477, om zijne verloofde te hulp te komen, de kuiperijen der verschillende pretendenten, de woelingen des volks, de manoeuvres der Staten, ziedaar wat Gustav von Meijern in zijn historisch-romantisch tafereel ons teekent, in den regel met geschiedkundige trouw, meestal in levendige, soms zelfs schilderachtige kleuren. Toestanden en personen zijn derwijze geteekend, dat wij ze als voor ons zien, al is ook de auteur niet vrij gebleven van het gewone gebrek, hetwelk aan historische romans eigen is, dat namelijk nu en dan moderne zeden onder oude namen worden voorgesteld; dat dusgenaamde historische figuren af en toe de taal van onzen tijd spreken.

Over het geheel genomen echter heeft dit tafereel veel aantrekkelijks voor den lezer, hetwelk door de doorgaans goede vertolking niet geleden heeft. Een enkel germanisme kan ons het oog niet doen sluiten voor het feit, dat de Heer Stevens zich zeer gunstig van de meeste bentgenooten onderscheidt.

Ik kom nu tot nommer drie: de kloosternovellen uit Luther's tijd van Gustav Kühne. In eene voorrede verzekert de Heer Landré, de vertolker, dat dit boek in Duitschland met belangstelling ontvangen is. Hij meent derhalve op eene welwillende ontvangst ook van het Nederlandsche publiek te kunnen rekenen. Immers de stof moet hier zoowel als daar belangstelling wekken, vooral in den tegenwoordigen tijd, waarin de strijd tusschen staat en kerk, tusschen Wittenberg en Rome, bijna even levendig is als toen de eenvoudige Augustijner monnik den banvloek van den paus weerstond.

Gelukkig behoef ik den vertolker, die over het geheel genomen zijne taak niet ongelukkig volbracht, in zijne goede verwachting niet tegen te spreken. Ook bij mij staat het vast, dat èn de stof èn de tijdsomstandigheden eene eigenaardige aantrekkelijkheid aan dit boek verleenen. Mogen sommigen in onze dagen ook meenen, dat zij met kerk en godsdienst voor goed hebben afgerekend, de groote Wittenberger blijft desondanks eene sympathieke figuur voor hen,

ware het ook maar, omdat zij in de hervorming der 16e eeuw terecht of ten onrechte nog iets anders dan eene godsdienstige beweging zien en in haren aanvoerder een kampioen voor vrijheid in het algemeen. Hij toch wordt hier geteekend in zijn wezen en werken, in de lijst van zijnen tijd, in zijn kracht en in zijne naïeveteit, in zijn grootheid en zijnen eenvoud, in zijn strijd en zijn lijden. De omgeving, waarin hij arbeidde, wordt hier in het breede geteekend: om zijn beeld heeft de schrijver eene menigte karakteristieke figuren gegroepeerd, die een diepen blik doen slaan in de staatkundige en maatschappelijke woelingen van dat tijdvak, terwijl een en ander verbonden is door een romantischen draad, eene geschiedenis uit de archieven van een Thüringsch vorstenhuis, die naar des vertalers verzekering het boeiende der lektuur niet weinig verhoogt.

Dit laatste laat ik voor rekening des heeren Landré, en is wellicht door hem geschreven met het oog op de gewone klasse van romanlezers. Anders valt daarop wellicht een en ander af te dingen. Trouwens de schrijver meende, om welke reden dan ook, dien romantischen draad voor zijn doel niet te kunnen missen, en wij hebben allereerst rekening te houden met hetgeen hij gaf, niet met hetgeen hij onzes inziens geven moest.

Doch juist omdat zulks zoo is, omdat wij hier een volledigen, zij het ook historischen roman voor ons hebben, meen ik aanmerking te moeten maken op den titel, die van ‘kloosternovellen’ spreekt, alsof hier niet een geheel werd gevonden, maar alleen eene verzameling van novellen, wier eenheid slechts bestaat in de betrekking, die zij alle te gader hebben op Luther's tijd.

Ik weet niet of alleen de vertaler dan wel de schrijver schuld is van dit boerenbedrog, maar in elk geval belooft de titel iets anders dan het boek geeft. De geschiedenis - ik geef zulks gaarne toe - bleef hoofdzaak en is niet door het romantisch versiersel naar achteren gedrongen, maar toch loopt men nu en dan gevaar een minder juist beeld van de geschiedkundige werkelijkheid te ontvangen, als men de gave der onderscheiding mist en niet let op het aandeel dat de fantasie aan de teekening heeft genomen. Zoodoende krijgt men niet altoos een zuiver beeld van Luther en zijnen tijd, maar een beeld, waarop de fantasie en de romantiek een eigenaardig licht hebben geworpen. De fantasie van den auteur neemt soms een wijde vlucht; zij is zoo rijk, dat zij hem zelven nu on dan wel

eens parten zal hebben gespeeld, hoe veel te meer dan wel de lezers. Gustav Kühne is blijkbaar een schrijver van veel talent, doch juist daarom zou ik liever zien, dat hij geen twee heeren gelijkelijk gediend had.

Ik heb eenmaal in dit tijdschrift een lans gebroken voor den historischen roman. Het gold Scheffel's Ekkehard, en dus een kunstwerk in den vollen zin des woords. Tegenover de literarische ketterjagers heb ik toen beweerd, dat de historische roman onder sommige omstandigheden een geschikt voertuig kan zijn tot het populariseeren van de resultaten der nieuwere geschiedvorsching. Echter heb ik daarbij dit beding gemaakt, dat hij, die zulke kunststukken leveren wil, verschillende gaven moet bezitten, op wier vereenigd bezit weinigen kunnen bogen. Ik heb dus m.a.w. betoogd, dat goede historische romans naar de door mij gestelde eischen tot de zeldzaamheden behooren, en in geenen deele ontkend, dat vele exemplaren van dit gewenschte genre niet van goeden huize zijn.

Wanneer ik nu het drietal geschriften, dat voor mij ligt, onderling vergelijk en mij daarbij het zoo even gezegde in herinnering breng, dan geloof ik met waardeering der verdiensten van Gustav von Meijern en Gustav Kühne te kunnen zeggen, dat aan het boekje van Alfred Meiszner de hoogste verdienste moet worden toegekend, omdat alleen daarin der historie ten volle recht is wedervaren, terwijl de beide andere geschriften geboren zijn uit eene echtverbintenis tusschen wetenschap en fantasie en hier en daar het tweeslachtige hunner afkomst duidelijk verraden. Mag ik eene onderstelling wagen, dan hadden Kühne zoo min als von Meijern behoefte aan den romantischen draad, waarmede hun verhaal doorweven is, om hunne boeken boeiend en aantrekkelijk te maken. Hunne wijze van voorstelling is van dien aard, dat zij geen kunstmiddeltjes noodig hebben om gelezen te worden. Zeker en stellig is dit, dat Meiszner's historische schetsen naar vorm en inhoud niet aantrekkelijker hadden kunnen zijn, al zou de auteur vrij spel gelaten aan zijne verbeelding en de geschiedkundige werkelijkheid opgeluisterd hebben met figuren van eigen vinding. Ik kom dus tot de conclusie, dat zij, die het verleden willen doen herleven voor 't huidig geslacht, het best hun doel zullen bereiken, wanneer zij trouw blijven aan de historie en niet trachten door allerlei hulpmiddeljes de aantrekkelijkheid hunner

geschriften te verhoogen. De werkelijkheid is in den regel romantisch genoeg, en men behoeft zeldzame gaven om zich op dat gladde ijs te wagen, waarop zoo menige auteur van historische romans of novellen zijn beenen gebroken heeft. Niet ieder auteur is een evenknie van Scheffel en de zijnen. Hij, die zich zelven, met inachtneming van de zoo noodige bescheidenheid, niet zoo hoog stelt, houde vast aan den stelregel van Meiszner, dat het voetstuk en de lijnen der geschiedkundige waarheid overal dienen behouden te blijven. Moet men ook dan nog met Macaulay verklaren: ‘gaarne zal ik de beschuldiging op mij laden, niet op volkomene wijze geschiedenis te hebben geschreven, zoo het mij slechts gelukt is een getrouw beeld van het leven der voorvaderen te hebben gegeven’, men zal zoodoende toch gewapend zijn tegen elken aanval, vanwaar die ook komt.

Zierikzee, 6 Aug. 1879.
J.H.C. HEIJSE.

Uit het Belvedère van Weenen.

Die K.K. Gemälde-galerie in Wien. Radirungen von William Unger.

Het zal niet lang meer duren, dat het gebouw, waarin de schilderijen-verzameling van het Oostenrijksch keizerhuis voor goed opgenomen moet worden, gereed zal zijn. Reeds rijzen tegenover den Hofburg de statige steengevaarten op, die tot muséa moeten dienen. Het oude muséum wordt verlaten, daar de ruimten te klein bleken. Toch zal het menigeen leed doen, wanneer hij, toevende in Weenen, niet meer den welbekenden weg naar het Belvedère zal richten, het paleis waar nu ruim een eeuw die schatten werden bewaard. In het jaar 1776 waren derwaarts de verschillende en talrijke schilderijen gebracht, die door de vorsten uit het huis van Habsburg te Praag, te Brussel en te Weenen waren vergaderd. En het was, alsof, door de samenbrenging van al die verschillende verzamelingen in één gebouw, de uit zoo ongelijksoortige deelen bestaande collectiën tot een vrij organisch geheel werden verbonden. Het gebouw gaf haast den stempel aan alles. Het Belvedère was een lustslot, dat prins Eugeen van Savoye voor zich had laten bouwen, en dat na zijn dood in het bezit van het keizerlijk hof was overgegaan. In Fransch-Italiaansche renaissance-stijl opgetrokken verheft het zich op een der heuvelen, aan wier voet de stad Weenen zich uitbreidt. Een uitgestrekte, naar franschen smaak aangelegde, tuin versiert de dalende glooiing tusschen het op de hoogte gebouwde paleis en de meer in de laagte gelegen gebouwen. Ziet gij uit de hooge vensters van het slot, dan vestigen zich uw blikken op een omgeving, die geheel en al stemt met de schilderijen langs de wanden. Er is iets bekorends in den schoonen aanblik naar buiten, die het oog doet uitrusten, na het bestudeeren en bewonderen der doeken van de groote meesters daar binnen.

Want het zijn heerlijke kunstgewrochten, die in het Belvedère door de verschillende keizers en aartshertogen zijn opgezameld. Keizer Rudolf II begon daarmede. Behalve talrijke werken der Italiaansche scholen kocht hij schilderijen uit de oude Duitsche school, vooral van Dürer, en dan (met voorliefde) stukken van de Vlaamsch-Nederlandsche schilders uit de tweede helft van de 16^{e} eeuw, zoo het hem mogelijk was van de Breughels. Sinds had aartshertog Leopold Wilhelm, die van 1646 tot 1665 als gouverneur der Oostenrijksche Nederlanden te Brussel woonde, en David Teniers bij zijn aankoopen raadpleegde, een tweede groote collectie gevormd, die na zijn dood bij die van Rudolf II werd gevoegd. Leopold Wilhelm's verzameling muntte voornamelijk uit (behalve door kunstwerken der Vlaamsche school) door meesterstukken der Venetiaansche schilders. De latere keizers kochten steeds meer en meer aan: de verschillende verzamelingen werden grooter en talrijker: uitruilingen hadden plaats met stukken uit de kabinetten der vreemde vorsten: totdat het oogenblik gekomen was, dat de groote keizerin Maria Theresia (met medewerking van haar zoon Jozef II) de tot nu toe afgezonderd bewaarde collecties liet opvoeren naar het vroegere paleis van prins Eugeen van Savoye, en ze dáár tot een geheel deed ordenen door den als graveur en kunsthandelaar bekenden Christian von Mechel, die uit Bazel naar Weenen was geroepen. Tegelijkertijd werd de toegang tot het Belvedère-muséum aan een ieder vrij en gratis opengesteld.

Het spreekt van zelf dat na Maria Theresia het muséum telkens en telkens werd verrijkt, zoodat dan ook nu de plaats tot een waardige tentoonstelling van alle werken ontbreekt. De groote rijkdom van de Belvedère-collectie blijft echter steeds (even als ten tijde der aanleggers van deze verzamelingen) vooral in drie richtingen bestaan, te weten: in de Venetiaansche, de Vlaamsche en de oud-Duitsche school. Zij, die Titiaan, die Rubens, van Dijck en Teniers, die Dürer en Holbein goed wilden bestudeeren, klommen tot nu toe steeds ook den heuvel naar het Belvedère op.

Wij beschouwen het nu als een uitstekend voorrecht, dat sinds een drietal jaren William Unger zijn groot talent heeft gewijd aan het etsen der beste, meest beroemde stukken uit deze collectie. Sedert hij op zoo artistieke wijze onze schilders der zeventiende eeuw voor ons vertolkte, en hij elk in staat

stelde Frans Hals en al de meesters op het Trippenhuis dagelijks als ter hand te nemen, heeft zijn naam in Holland een goeden klank gekregen. In onze Amsterdamsche samenleving behoort het tot den goeden toon zulke etsen van Unger te bezitten, en wil men een hoffelijk geschenk aan buitenlanders maken, dan reist de roode portefeuille, met Ungers etsen van het Trippenhuis, over de grenzen. Geen wonder, dat enkelen onzer begeerig de hand uitstaken, toen er sprake was, dat Unger beginnen wilde nieuwe etsen te leveren en wel uit de rijksverzameling te Weenen. De eerste negen afleveringen zijn thans gekomen en wij zijn dus allengs in staat gesteld een oordeel over dit werk van Unger ons te vormen. Het komt ons nu voor, dat in 't algemeen dit nieuwe werk nog hooger staat dan wat hij van onze Hollandsche meesters gaf. Men gevoelde het eenigszins aan de laatste studiën uit het Trippenhuis, dat de kunstenaar, ver van zijn gewone omgeving, naar huis verlangde, naar eigen vaderland. De toets was nog altijd even scherp en geniaal, maar de haast om den arbeid gereed te hebben was soms zichtbaar.

Nu echter is Unger t'huis. Alles krijgt dus zijn eisch, in rust en kalmte.

Om een denkbeeld van het nieuwe werk te geven zullen wij trachten (hoe moeilijk het zij!) van enkele dier etsen een korte beschrijving te geven. Wij kiezen daartoe de etsen uit de Venetiaansche en uit de Vlaamsche school. Het zijn copiën van de koloristen bij uitnemendheid. Op de doeken van beide die scholen tintelt het van frischheid, van gloed en van glans. Daar is een mengeling van fonkelende kleuren, die inéén smelten of tegen elkander afsteken, maar die te zamen een tooverachtig geheel vormen: het wonderwerk van een Titiaan of van een Rubens.

Kan een etser dat alles weêrgeven? wij beslissen niet. - Zeker is het dat Unger veel vermag. Zien wij, wat hij leverde.

Wij beginnen met zijn studies der VENETIAANSCHE school.

Tot nu toe heeft Unger ons daarvan één ets naar Gorgione, één naar Palma Vecchio, vier of vijf naar Titiaan, en één naar Paul Veronèse gegeven.

Inderdaad vormen deze schilders, wanneer men er Tintoretto nog aan toevoegt, de hoofd-zuilen der schitterende Venetiaansche

school. Ruim een eeuw heeft zij gebloeid. Toen Tintoretto in 1594 stierf was alle luister voor goed verdwenen. De school kwam op in de ateliers der Bellini's. De twee broeders Gentile en Giovanni Bellini hadden reeds van hun vader geleerd, dat men zich los moest maken van Bizantijnsche, min of meer Oostersche overleveringen, dat men de Grieksch-Romeinsche antieke voorbeelden en het naakte model moest bestudeeren. Zij togen aan het werk, namen de studie iets realistischer op dan de overige Italiaansche schilders, en wisten reeds dadelijk, in tegenstelling van wat hun kunstgenooten te Florence en te Rome deden, de kleur tot haar recht te doen komen. Het frissche, levendige koloriet is dan ook aanstonds het eigenaardige van de Venetiaansche school. Niet de strenge lijn werd in de eerste plaats gezocht, maar wel de volheid van het leven. Geen ideeën werden belichaamd, maar liefst portretten weêrgegeven, éénig van kleur. De schoone Venetiaansche vrouwen waren trouwens de beste modellen. De raadzalen werden met tafereelen uit de Venetiaansche geschiedenis opgeluisterd. Zelfs waar men voor de kerk decoraties en schilderijen leverde, daar trad duidelijk Venetië op den voorgrond, wanneer men Jeruzalem noemde. En dan werd de gansche mythologie met haar Venussen en haar Danaë's voorgesteld. Zóó zou het ten minste later worden. Voorloopig bestudeerde men nog alleen bij de Bellini's het kleurrijke leven.

Aldus werkten in de ateliers twee jonge schilders die ongeveer in hetzelfde jaar (1476) waren geboren: Giorgione en Palma bijgenaamd Vecchio (de oude).

G i o r g i o n e is niet oud geworden, 34 jaren, daar hij in 1510 stierf. Hij was een hoogst begaafd kunstenaar, die de luit ter hand nam, wanneer het penseel ter zijde werd gelegd. Een rijke idealistische geest. Men prees in hem, dat hij de natuur wist te veredelen. Zeker is het, dat bij hem het natuurgevoel was ontwaakt, in zooverre hij het landschap zelf op voortreffelijke wijze kon weêrgeven. Men merkte dan bij hem op een verzinken en wegzinken bij den aanblik dier natuur. Het was geen voorstelling meer van het bonte velerlei, maar één vaste greep, die indruk maakte en aandoeningen opwekte. Van dien aard is ook het schoone stuk dat Unger's ets weêrgeeft, en dat bekend staat onder den naam van de drie mathematici. Het was een van de stukken, die aartshertog Leopold Wilhelm van de Contarini's afkocht. Het stelt een landschap voor, waarop drie

mannenbeelden, elk van verschillenden leeftijd en verschillende kleederdracht. Deze zijn alle drie verdiept in de studie van het terrein, waarop zij zich bevinden. De jongste, een jongeling, zit met den passer en den driehoek in de hand en ziet peinzend de rotsen tegenover hem aan; een wonderbaar verlangen, een spanning om het verborgene te begrijpen, spreekt uit zijn oogen; de tweede figuur, een man van rijperen leeftijd, in Oostersch gewaad, loopt als het ware van de plek, waar de jonkman zit, een paar schreden vooruit naar de derde figuur, een grijsaard met langen baard, die met meetkunstige figuren en instrumenten komt aandragen. Verwonderlijk schoon is echter het landschap zelf. Het is geen achtergond op een schilderij: het is hoofdzaak. Links de donkere rotsen en hoogten met wortelen en struiken; rechts de ingang van een bosch met hooge stammen op den voorgrond; en tusschen dat alles een vèrgezicht warm en helder op het heuvelachtig verschiet, waar een dorp met kerktoren en huizen zichtbaar is. De zon daalt juist achter de kim en werpt licht-roode kleuren van uit den horizont.

P a l m a (Vecchio) is door een geheel ander beeld vertegenwoordigd. De ets van Unger heeft alle moeite gedaan, om een zijner Venetiaansche vrouwenkoppen weêr te geven, Men weet dat deze Palma, die omstreeks 50 jaren oud in het jaar 1528 stierf, vermaard is door al de vrouwengestalten die hij op 't doek heeft afgebeeld. Een ganschen toonladder der vrouwelijke schoonheid, van het sterk weelderige tot het ethérisch doorzichtige type, heeft hij in zijn portretten en beelden doorloopen. Men maakt gewoonlijk de opmerking, dat Palma's vrouwenfiguren typen zijn van één familie, dat zij niet genoeg individualiteit, elk voor zich een karakter, bezitten. Hoe dit ook zij: zeker is het, dat zij een ongewone zachtheid, teederheid en bevalligheid, in één woord iets echt-vrouwelijks kunnen ten toon spreiden. Unger nam dit keer tot voorbeeld een vrouwenkop van Palma, zoo als Venetië die 't liefst bewonderde. Een fijne, roodblonde type, met fraai gebogen neus, en in 't zonlicht weêrkaatsend weelderig haar. Als Sirene ziet zij u ten halve aan. Zij is, echte vrouw der groote wereld, bezig aan haar toilet en keert u min of meer den rug toe, maar wendt tegelijkertijd het gelaat voor drie vierden om naar uw blik. Iets tooverachtigs onbestemds ligt over haar wezen gespreid: iets kalms, iets ernstigs, zelfs iets hooghartigs, afstooends en toch iets vleiends: de even aangeduide beweging der

lippen verraadt, dat zij u een raadsel ter oplossing kan voorleggen.

Na Giorgione en Palma Vecchio volgt van-zelf T i t i a a n , de volkomenste der Venetiaansche schilders, reus onder alle schilders van alle scholen.

Titiaan is zeer oud geworden: van 1477 tot 1576 leefde hij en bereikte hij dus den ouderdom van 99 jaren. Tot het laatst toe heeft hij in volle kracht geschilderd. Zijn leven was niet streng verheven, een kunstwerk op zich zelf, zoo als dat van den eenzamen Michel Angelo: maar daarentegen een rijk geschakeerd gezellig genieten van alles wat de aarde bood. Vriend der vorsten, keizers, koningen en pauzen, nam hij een ongewone maatschappelijke positie in, was hij-zelf een prins onder de schilders, bewoog hij zich op weidschen voet te midden van gastmalen en muziek; - en daarbij was hij altijd onvermoeid vruchtbaar, altijd bezig. Een ouden dag heeft hij niet gekend. Niet de ouderdom deed hem sterven, maar de in Venetië vallende pest.

In zijn schilders-bedrijf onderscheidt men gewoonlijk enkele groote tijdvakken, waarin zijn opvatting en stijl zich wijzigt en als het ware een ander karakter aanneemt. De verzameling uit het Belvedère geeft gelegenheid te-over die afwijkende opvatting te waardeeren, en Unger levert dan ook uit die verschillende tijdperken een proeve.

Uit de eerste periode, die de 40 jaren omvat van 1477 tot 1517, geeft Unger het beeld der Madonna met de drie heiligen. Het was de tijd, toen Titiaan onder den invloed werkte van Giorgione en Palma Vecchio, en in zekeren zin hun leerling was. Hij volgde hun sierlijke, delicate, bevallige doch nog eenigszins conventioneele manier van schilderen. Even als zij decoreerde hij in 't begin paleizen, en evenaarde hij reeds als colorist of landschapschilder den toon van Giorgione, of bij het schilderen van figuren de zachte teerheid van Palma. Doch allengs 30 jaren oud geworden, begon hij den moed te krijgen om zich uit de manier van zijn twee voorgangers los te winden. Hij ging, gebruik makende van de lessen zijner meesters, een eigen weg zich banen, en durfde, hoewel nog herinnerende aan de opvatting zijner voorgangers, zich zelf te zijn. Uit dien tijd (1508) dagteekent de Madonna met de drie heiligen. Vóór de Madonna met het kind op den schoot, staan drie mannen-gestalten. Zij zit rustig en kalm, toeziende op haar kind, als het ideaal van een jonge schoone vrouw. Tot haar nadert

de heilige Jeronymus met langen grijzen baard, achter wien bescheiden den de krijgsman de heilige Joris wegschuilt, terwijl de jonge diaken, de heilige Stephanus, met den palmtak in de hand, in dichterlijke vervoering haar aanschouwt. Let wel op, hoe zeer deze kunst van Titiaan door aantrekkelijkheid boeit. Zacht opgewekt ziet de Madonna naar het kind; de volheid van het zijn en leven wordt hier weêrgegeven; de indruk wordt hier verkregen, zeer zeker ook door zuiverheid van vorm en lijn, maar toch vooral door de kleur: bij het kleed treft nog meer de tint dan de drapeering en de plooi. Het werk is idealistisch schoon. Daarbij is alles tot in de fijnste onderdeelen geacheveerd. De zekere gepolijstheid en de wegsmeltende tinten, de tot in détail gaande zorg van behandeling, het idyllische, herinnert aan Giorgione en Palma.

In de tweede periode ontrukt zich Titiaan geheel en al uit de vleugels van zijn voorgangers. Hij vertrouwt nu volkomen op eigen wieken. Stout pittoresk grijpt hij thans zijn werk op. Hij ontwikkelt zich in zijn volle mannelijke kracht. Men zou die periode van 1517 tot 1550 kunnen stellen. Zijn conceptie werd hoe langer hoe stouter en natuurlijker, zijn hand vlugger, zijn tinten rijker, zijn modelleering breeder, de vormen rijper en zwellender. Hij werd de schitterende schilder, die het realisme steeds als basis van zijn idealiseering nam. Een gansch eenige gloed van koloriet werd over alles uitgegoten. - In het samenzijn met Sansovino den beeldhouwer en Aretino den poëet, vormde hij zijn groot huis tot een middelpunt van alle kunsten. Hij leefde op weelderigen voet door al het geld dat hij verdiende. Tot den adelstand verheven, gevoelde hij zich op zijn gebied en in zijn kring een heer en meester. Hij werkte onvermoeid door. Vol vuur taste hij nu dìt, dan dàt onderwerp aan. Rustte hij uit, dan kon hij van uit zijn schoon huis de blikken vèr over zijn tuin op de zilveren rimpels der lagunen laten weiden. Het leven gleed hem als een feest voorbij. - Uit dien tijd (1543) dagteekent het groote stuk de Ecce Homo, thans door Unger weder geëtst. De lijdende en gemartelde Christus wordt door Pilatus op de trappen van het raadhuis aan het volk vertoond: ‘zie den mensch’. De voorstelling van Titiaan is een van de machtigste compositiën die men kent. Slechts de Christus zelf voldoet niet. Die is niet goddelijk verheven, maar slechts aangrijpend, innig aandoenlijk. Doch afgescheiden van deze opvatting, is de schilderij een groepeering van personen die

éénig mag heeten. En de figuren vormen hier tegelijk een reeks van episoden, die echter aan het geheel geen afbreuk doen. De ruiters en hun paarden, de jongen op straat die zijn hond tegenhoudt, de krijgsknecht die op zijn schild leunt, de phariseeër die met zalving alles aanziet, de figuur met de lans die op de trappen van het raadhuis staat en (heerlijk gemodelleerd) den rug ons toekeert: zij allen vormen een bont gewoel en toch een harmonisch geheel: - en tusschen aller gedrang, tusschen al die fluweelen donkere kleuren, staat lichtend en glanzend het meisje, evenbeeld der figuur die op Rembrandt's Nachtwacht het schitterend effect maakt. Opmerkelijk is het, dat Titiaan dit stuk vol portretten heeft gestoffeerd. Men vindt er Titiaan zelven, zijne dochter (het glansrijke meisje), een Martino d'Anna, den vader van hem voor wien hij het stuk maakte, Sultan Soliman, en eindelijk zijn vriend Aretino als Pilatus. Was dit laatste een ironie van den schilder? Wilde Titiaan den Figaro van zijn tijd op die wijze karakteriseeren? Het is onzeker. Zeker is het dat Aretino - de parasiet der vorsten, de schaamtelooze indringer, de kwaadspreker van allen[1], de man die zich aan geen partij bond maar van alle partijen geld nam, en zijn pen voor dit geld aan allen aanbood - Titiaan's groote vriend was. Trouwens Aretino was de man, die Titiaan's schilderijen bij de vorsten aanbeval en Titiaan was belust op geld.

Het penseel van Titiaan werd hoe langer hoe stouter en breeder. In de derde of laatste periode van zijn schildersloopbaan, die over 1550-1576 zich uitstrekt, en de periode omvat van zijn 73^{e} tot zijn 99^{e} jaar, werd zijn opvatting bijna geheel realistisch. Zinnelijk en tegelijk kolossaal. Met hem had hetzelfde plaats als met Rembrandt, die, met het klimmen der jaren, zijn gedachte door steeds hooger gloed en steeds breeder trekken zocht uit te drukken. Verwonderlijke meesterstukken komen uit dien tijd tot ons. Een Michel Angelo moge het bovennatuurlijke door statuaire en sculpturale vormen bereikt hebben, Titiaan weet de diepte der passie bijna even verheven en reëeler door de kleur weêr te geven. Unger's ets geeft als voorbeeld uit dien tijd de Danaé en het portret van Giacomo Strada. - De Danaé uit het Belvedère is genoeg bekend. Hoewel

1 Men kent het epigram op zijn portret:

Questo e Pietro Aretino poeta tosco,
Che d' ogni' un disce male, eccetto di Dio,
Scusandosi con dir, non lo conosco.

de schilderij na 1550 is geschilderd, is zij even als de Danaé van Madrid en die van St. Petersburg een copie (zij het dan ook met wijzigingen) van de Danaé, die omstreeks het jaar 1546 door Titiaan voor paus Paul III werd geschilderd. De betrekking van Titiaan tot dien paus en tot diens huis (de Farneses) beslaat een eigenaardige bladzijde in het leven van onzen schilder. De paus liet hem te Rome bij zich komen, en, alhoewel hij hem niet veel betaalde (want de Farneses waren zuinig), wist hij hem te boeien. Het portret, dat Titiaan van Paul III heeft gemaakt en dat te Napels wordt bewaard, toont hoe goed Titiaan dien ouden vossenkop, dien paus zonder scrupules, begreep. De paus van zijn kant wist ook Titaan's talent op de juiste waarde te schatten, hij vroeg hem geen tafereel van een of ander heilige, maar op 'tzelfde oogenblik, dat hij het concilie van Trente had in gang gezet, bestelde hij den schilder een voorstelling van de Danaé. De reeds bejaarde schilder (hij liep naar de 70 jaren) schilderde toen die weelderige naakte vrouw, half rustend op en tegen sneeuw-witte kussens van een bed, aan het boven-einde beschut door rood-zijden draperie, in wier schoot Jupiter den gouden regen doet vallen. De bevallige ligging der vrouw, de ronding van haar ledematen, haar smeltende blik, de samenstemming der vleeschkleur met het goud van het haar en der muntstukken, met het rood der drapeering, met het zacht-blauw des hemels en met het groen van een in het verschiet zichtbaar bosch, verwekken een harmonie van lijnen en tinten, die dit stuk tot een wonder aller tijden maken. Titiaan zelf en zijn tijdgenooten schenen er ten hoogste mede ingenomen, gelijk dan ook de verschillende bewerkingen van den schilder getuigen. De meer realistische opvatting der latere jaren van Titiaan kenmerkt zich door de omstandigheid, dat hij den wegvliedenden Cupido, dien hij voor Paul III aan de voeten van de Danaé had geschilderd, nu verving door een hatelijk oud wijf, dat, ter zijde van Danaé, de uit de wolk regenende muntstukken op een gouden schotel poogt op te vangen[1]. Het contrast tusschen de goddelijke Danaé en deze koppelaarster kon niet scherper zijn!

1 Deze oude vrouw komt ook voor op de schilderijen te Madrid en te St. Petersburg, doch op deze twee copieën vangt de vrouw niet met een schotel maar in haar kleed de goudstukken op. Op het Madridsche schilderij ligt nog een hondje aan de voeten van Danaé, zie Titian, his life and times, bij J.A. Crowe and G.B. Cavalcaselle, 1877, vol. II, pag. 227-230.

Uitnemend wordt de laatste periode van het schilderen van Titiaan gekarakteriseerd door het beeld van Giacomo Strada, een portret door den schilder bewerkt toen hij 90 jaren oud was. Strada was een oudheidkenner uit Mantua, met wien Titiaan reeds herhaalde malen in aanraking was gekomen. Hij was kunstkooper geworden en kocht voor de Duitsche vorsten de kunstschatten op, die Italië in muséa of adellijke huizen bewaarde. Waar een collectie te gelde werd gemaakt, daar was ook Strada te vinden. In 1566 ging Strada voor goed uit Italië, om in blijvenden dienst te wezen van het Beijersche hof te München. Doch voordat hij Italië vaarwel zeide, liet hij door den grijzen Titiaan zijn portret maken. Strada was op dit tijdstip een man die naar de 60 jaren liep. Hij staat, op de schilderij, achter een tafel met het gelaat naar ons toe en spreekt als 't ware tegen iemand dien men niet ziet. Misschien is het een discussie over een kunstwerk, want met beide handen houdt hij een statuette van een of andere Venus vast, die hij vertoont. Op de tafel liggen andere kunstvoorwerpen, een torso, enz. Zijn baard is licht-grijs, het haar kort gesneden, om den hals draagt hij een gouden keten, en de degen is aan zijn heup gehecht. Over zijn rood wambuis hangt een met bont omzoomde korte mantel. Dit portret nu is zoo breed bewerkt. dat het hier en daar (wie denkt niet aan den burgemeester Six van Rembrandt?) tot een schets wordt. De schilder heeft nu eens met een zachten borstel, dan met den knop van zijn penseel gewerkt, is voor geen procédé teruggedeinsd, mits het geheel den indruk van ‘brio’ verkreeg. En stoutheid is dan ook het kenmerk van den grijzen Titiaan. Het koenste realisme was vereenigd met indrukwekkende hoogheid van toon.

Titiaan, het middelpunt en de zon der Venetiaansche schilderschool, werd nog door enkele jongeren gevolgd. De twee beroemdste onder hen waren Tintoretto en Paul Veronèse Van P a u l V e r o n è s e geven de etsen van Unger uit het Belvedère een zeer schoone proeve. - Hij was eerst in 1555 op 28jarigen leeftijd in Venetië gekomen. Geboren in 1528 in Verona, zoon van een beeldhouwer, was hij door zijn vader ook tot het maken van beelden opgeleid. Maar hij wierp hamer en beitel spoedig weg en nam 't penseel ter hand. Als rezend en trekkend schilder zag men hem in Mantua, Padua en Vicenza, werkende aan fresco's en muurschilderijen. Zijn ta-

lent was echter zoo groot, dat hij naar Venetië toog en dáár een patroon vond in den abt van het klooster San Sebastiaan, zijn landsman fra Bernardo Torlioni. Titiaan merkte hem spoedig op, prees hem en mat zich met hem. Weldra begon Paul Veronèse die reeks van schilderijen, waarop de paleizen en zalen van Venetië in vollen luister zich uitbreiden: schilderijen die alle zekere 'grandeur' hebben, zoo als na hem haast niet meer is bereikt, doch die tegelijk misschien een zekere correcte en bestudeerde rhetoriek huldigen. De ets, die Unger ons naar een zijner kleinere schilderijen geeft, stelt het bezoek van Christus bij Jaïrus voor. De Heiland gaat de trappen op van het gebouw, waar deze overste der Synagoge huisde: daar komt één kranke, nog jonge vrouw en raakt zijn kleederen aan. Zij dacht: 'indien ik maar zijn kleederen kan aanraken, ben ik gezond.' En ziet zij gevoelde zich gezond. De schilder heeft het oogenblik voorgesteld, dat zij zich aan de voeten van Jezus werpt en hem geheel de waarheid zegt, terwijl Christus tot haar zegt: 'dochter, uw geloof heeft u behouden, ga heên in vrede'. De voorstelling van Paul Veronèse is eenvoudig en natuurlijk. Zilverhelder is alles geschilderd. De groep is niet te talrijk. Christus is omringd door eenige ouderen. De zieke vrouw wordt door hare begeleidsters ondersteund. Enkele toeschouwers en toeschouwsters staan ter zijde. Ons trof de bijna weeke zachtheid der genezen vrouw, een echt Venetiaansch type.

Want dit blijft vaststaan - en hiermede besluiten wij onze opmerkingen over deze etsen naar Titiaan en zijn vrienden - dat de Venetiaansche school in de eerste plaats een sterk nationale school was. Op haar doeken ziet men Venetië en haar omstreken en haar inwoners. Wat die schilders ook willen voorstellen, zij denken aan de paleizen hunner stad, en aan de schoone gestalten die er zich bewegen. Turende op hun doeken, zien wij op den achtergrond de kolommen der zuilengangen, de als van versteend kantwerk gewrochte gevels, aanschouwen wij vóór ons die Venetiaansche schoonen, met haar edele vormen, haar tintelend oog. Onwillekeurig drijven onze gedachten weg naar de voorstellingen door die beelden opgeroepen. Alles is in zonlicht als gedompeld. De wiegelende golven der lagunen ruischen bijna rhythmisch in ons oor: welluidend klinkt het rondom ons: alles tintelt door den weêrschijn der stralen op de wateren: gondel aan gondel snelt naar de blinkende tran-

sen der stad tot waar op het Marcus-plein het paleis van den Doge oprijst en de koepels der kathedraal kleurrijk en harmonisch tegen den fijnen helderen lucht zich welven.

Naast de Venetiaansche is in het Belvedère vooral vertegenwoordigd de VLAAMSCHE schilderschool. De aartshertogen, die in Brussel de Oostenrijksche Nederlanden als stadhouders bestuurden, wisten als kostbaarste buit enkele doeken der groote schilders uit die door hen bestuurde provincies meester te worden. Trouwens die Vlaamsche schilders pasten bij de Venetiaansche. Hier was ook koloriet en kleur, hier was ook een realistische trek, een zin om de wereld en haar vreugde lief te hebben, een zintuig om het uitwendige en het uiterlijke goed op te vatten en weêr te geven. Ook zij maken zich meester van de aarde en klampen zich daaraan vast. En die aarde bestaat voor hen uit Vlaanderen. Zij nemen dit Vlaanderen in zich op met al de sympathiën, die hun land gedurende de zestiende en zeventiende eeuw had, met zijn catholieke traditiën, met zijn eerbied voor vorstelijk gezag. Op alle punten onderscheiden zij zich van hun Hollandsche broeders in het noorden, die van gansch andere beginselen in het leven uitgingen: maar zij weten op hun beurt een even sterk oorspronkelijke bladzijde in het boek der kunst te beslaan. Zelfs waar zij het verhevene gaan weêrgeven, daar zetten zij dat eerst over in het Vlaamsch. De tooneelen van het Nieuwe Testament herleven in Vlaamsche beelden. Een Vlaamsche formule van het Evangelie wordt door hen geopenbaard. Een locale Vlaamsche type van Christus, Maria en Magdalena wordt vastgesteld. - Wij spreken (geleid door de etsen van Unger die wij aankondigen) hier slechts van de Vlaamsche schilders der 17^{e} eeuw, al is het een feit, dat die school eigenlijk slechts was een hervatting, doch een heerlijke hervatting, van het Vlaamsche werk van twee eeuwen vroeger, van de school der van Eycken. En zelfs van die door ons bedoelde schilders der zeventiende eeuw heeft Unger tot nu toe - behalve een studie naar van Dyck en een naar Snijders - slechts etsen naar Rubens geleverd.

Doch Rubens is dan ook aller meester, Boven allen steekt hij uit, de veelzijdige, grandiooze, onstuimige, stoute, gezonde, kwistige, onuitputtelijke, ongedwongen, luisterrijke, lyrische, zwierige R u b e n s .

Unger's etsen (naar de schilderijen uit het Belvedère) geven gelegenheid het schilders-talent van Rubens uit de verschillende tijdvakken van zijn arbeid te waardeeren. Wij treffen toch etsen aan naar het altaarstuk van den heiligen Ildefons, naar een Pietà, naar het beeld van Helène Fourment, naar een groot landschap en naar het Venusfeest.

Vooral het altaarstuk van den heiligen Ildefons trekt onze aandacht. Men weet dat Rubens dit groote werk op 33-jarigen leeftijd in 1610 vervaardigde. Hij was na den dood van zijn ongelukkigen vader, tien jaren oud, in 1587 door zijn moeder naar Antwerpen gebracht, had dààr het schilder-onderwijs in de ateliers van Adam van Noort en van Otto Venius genoten, en was toen (jongeling en man geworden) in Mei 1600 naar Italië getogen. Naar Venetië, de vaderstad der koloristen, trok allermeest zijn hart: weldra vond hij een bestaan, een werkkring en een studieveld te Mantua aan het hof der Gonzaga's. Hij bleef er een zevental jaren, jaren die afgewisseld werden door reizen naar Rome, Genua en zelfs naar Spanje. Steeds schilderde hij er voor zijn vorstelijken beschermer, leverde schoone merkwaardige doeken, doch die den greep en het merk van den ‘heros’ onder de schilders nog niet geheel toonen. Daar riep hem de dood van zijn moeder, in September 1808, van uit Genua in zijn vaderland en in Antwerpen terug. Voortaan zou hij in Vlaanderen blijven leven. En het was, alsof de reus zijn krachten eensklaps voelde wassen, nu hij zijn eigen grond weder aanraakte, en hij zijn Vlaamsche omgeving en Vlaamsche modellen weder kon zien. De drie of vier jaren, welke nu volgen, leverden de vier meesterstukken op, die het schoonste programma zijn van hetgeen Rubens ooit op het doek zou tooveren. Wij bedoelen de aanbidding der drie koningen, het altaarstuk van St. Ildefons, de kruisiging en de afneming van het kruis, de beide laatste thans in de kathedraal van Antwerpen.

Wij hebben nu slechts te doen met het tweede dier meesterstukken: het altaarstuk van St. Ildefons. Legt men de ets van Unger vóór zich, dan kan men volkomen recht doen weêrvaren aan deze compositie. Busken Huet merkt zeer juist op[1], hoe er termen bestaan om de geschiedenis van het Christelijk altaarstuk te schrijven, en hoe dan aan de Vlaamsche school de

1 Zie zijn nieuw werk: Het land van Rubens, Belgische Reisherinneringen, 1879, blz. 59, 60.

eer van het laatste schoone hoofdstuk toekomt. Nadat de Italianen het altaarstuk schenen uitgeput te hebben, look het onder de Vlamingen nog eenmaal krachtig en zelfstandig op. Maar het was ook voor het laatst. Voor het laatst werd leven in deze voorstellingen gegoten, werkelijk leven. In Vlaamsche beelden, doorstroomd met Vlaamsch bloed, bekleed met Vlaamsche spieren, werd de godsdienstige overlevering, het bovennatuurlijke, als reëel feit voorgesteld. - Zie thans dit beeld. Het is de voorstelling van een mirakel uit de zevende eeuw. De heilige Ildefons was toen aartsbisschop van Toledo. Tegenover allerlei ketters nam hij 't op voor het leerstuk der Immaculata Conceptio van Maria. De Heilige Maagd zag toen gunstig op hem neder, en om hem te beloonen daalde zij in de kathedraal van Toledo neder, plaatste zij zich op den zetel, waar de aartsbisschop gewoon was te zitten, en gaf zij hem een uit hooger sfeeren afkomstig misgewaad, een kazuifel van hemelsch doek. - Rubens had dit onderwerp ter bewerking gekregen van de aartshertogen Albertus en Isabella. Ten tijde toen Albertus nog kardinaal en aartsbisschop van Toledo was, was door hem de broederschap van den heiligen Ildefons ingesteld. Later te Brussel landvoogd geworden, had hij aldaar in St. Jakobs op Koudenberg een afdeeling van die broederschap gevestigd. Voor het altaar van die afdeeling moest Rubens zijn schilderij leveren. Het schilderij is een massaal triptychon. Op het hoofdpaneel is het wonder van St. Ildefons afgebeeld: de twee zijpaneelen stellen (links) Albertus en (rechts) Isabella voor. De buitenluiken der zijpaneelen geven dan nog een Madonna met het kind Jezus te zien. - Op het hoofd paneel valt natuurlijk het meest de aandacht. De voorstelling is zeer eenvoudig, Op een troon, door kolommen omlijst, zit de Madonna, een schoone Vlaamsche vorstin: aan elk van haar beide zijden staan twee vrouwenfiguren, men zou haast zeggen (als het niet oneerbiedig was) hofdames: vóór haar knielt de bisschop, een echt Spaansche type, en kust het gewaad dat de H. Maagd hem toereikt. Uit de linkerhoogte schiet het hemelsch licht zijn stralen-bundel op de Madonna en de groep, terwijl drie kleine engelen, met rozenknoppen en bloemen in de hand, langs die stralen zweven en op en neder wiegelen. In de ets van Unger kan men reeds den schoonen gulden gloed, die, uit den hemel vallende, het geheel koesterend verwarmt en verlicht, bewonderen. Schoon is die Maria met den blos op de wangen, een toonbeeld van liefelijkheid en gezondheid

En echt-Vlaamsch en rijzig bevallig zijn de vier vrouwengestalten die haar omgeven. Ter linkerzijde is er ééne, die, als ware zij bruidsmeisje, met rozen in het blonde haar de handeling aanschouwt. De iets oudere gestalte, die achter haar staat, schijnt naar een antiek beeld, de Pudicitia, gevormd, vooral wat de beweging der armen betreft. Rechts schuilen twee jeugdige, frissche martelaressen, elkander vasthoudend, weg. - Letten wij nog op de zijpaneelen, Zij behooren tot het voortreffelijkste wat Rubens heeft geschilderd. Links knielt, met het gebedenboek vóór zich in de beide handen, Albertus neder, den blik richtend naar het wonder. Zijn beschermheilige, in kardinaals-kleeding, staat achter hem. Hij zelf is in vorstelijk ornaat, terwijl de hermelijnen mantel langs de schouders en voorts in breede golvende plooien neêrhangt. Rechts knielt evenzoo met de oogen naar St. Ildefons Isabella, wier vingeren een rozenkrans vasthouden. Ook achter haar staat in de schaduw haar beschermheilige, als geestelijke zuster gekleed. Isabella zelve is met de meest weidsche pracht getooid. - Wij wijzen een oogenblik op die laatste beeltenissen, omdat anders het talent van Rubens zich niet altijd weet te plooien naar het vervaardigen van gelijkende portretten. Rubens gebruikt zeer gaarne de hem omringende figuren als deelen van een groote groep: zijn beide vrouwen en hij zelf komen telkens zoo op zijn stukken voor: doch een portret, om het portret zelf, werd zelden goed door hem geleverd. Dan werd het individueele, datgene wat het karakter en het temperament teekent, gemist. Al zijn figuren worden als het ware leden van ééne familie, hebben een vaste familie-gelijkenis en daardoor iets onpersoonlijks. Waarschijnlijk schilderde hij portretten zoo als de vrouwen wenschen weêrgegeven te worden - zegt Fromentin[1] - ‘en beau d'abord, ressemblantes ensuite’.

De tweede ets, die Unger ons van Rubens biedt, is naar een zoogenaamde Pietà, eenige jaren later geschilderd dan het altaarstuk van St. Ildefons. Het behandelt de beweening en aflegging van het lijk van Christus. Wederom is het onderwerp op de eenvoudigste wijze voorgesteld. Trouwens Rubens gaat altijd bijna recht-af op zijn doel. De schilderij bevat dan ook slechts drie levensgroote halve figuren: Maria en Johannes die te zamen (het lijk tusschen hen beiden) den gestorven Christus in de graf-spelonk bijzetten. Maria met het rouwfloers omwonden

1 Zie Eugène Fromentin, Les maitres d'autrefois, 3me Edition, 1878, p. 112.

ziet met onuitsprekelijke droefheid naar het hoofd van Christus, en trekt met echt vrouwelijke zorg en teederheid een scherpen doorn uit de slapen van haar dooden zoon: met haar linker-arm houdt zij het lijk tegen; Johannes ondersteunt van zijn kant den rechter-arm van den gestorvene. De doode Christus zelf is diep pijnlijk voorgesteld: de gelaatstrekken krimpen nog inéén van smart; het zijn hier niet de stille, rustige doods-trekken van de groote schilderij uit de Antwerpsche kathedraal, waar alle leed geleden en vergeten is: neen, hier is het geheel nog altijd één weeklacht, een jammer zonder weêrga. En let wel, dat hier het effect verkregen wordt, niet door iets bovennatuurlijks, of door iets wat naar mysticisme zweemt, maar door de echt menschelijke smart op de aangrijpendste wijze voorgesteld. Roerend is die aanblik. Het effect is zoo pathetisch dat men stil en stiller wordt wanneer men het werk aanziet. Het imponeert.

Rubens was intusschen in Vlaanderen de schilder bij uitnemendheid geworden. Hij had zich, daar hij zeer veel geld verdiende, op rijke wijze, haast als een vorst, ingericht. Hij liet zich een eenigszins monumentaal huis op den Wapper in Antwerpen bouwen, een huis dat er vooral aan de zijde van den tuin prachtig uitzag. De achterkant van den middenbouw was tusschen de vensters met kolommen, half verheven beeldhouwwerk en cariatiden versierd. De tuin was op zijn Italiaansch aangelegd. Tusschen het eigenlijke huis en den tuin had hij een rond gebouw doen oprichten, door groote boogvormige vensters verlicht, waarin hij zijn rijke verzameling van oudheden had gebracht[1]. Op de portiek van het huis zette hij de verzen van Juvenalis - verzen die het gemoed van den schilder geheel en al teekenen - ‘Laat ons bidden, dat in ons gezond lichaam de geest gezond blijve, opdat hij krachtig genoeg zij om den dood niet te vreezen en door geen drift of hartstocht zich late vervoeren.’ Kortom Rubens had zijn luisterrijk leven in evenwicht weten te brengen. Hij was man van orde en smaak. Hij scheen als kunstenaar soms de grootste stoutheid zich te veroorloven en toch wist hij, telkens ook bij zijn vurigst durven, nauwkeurig hoe ver hij gaan kon, en hield hij dan ingetogen maat. Zijn glasheldere geest zag, om ze te vermijden, de grenzen waar het buitensporige begon.

1 Zie vooral het schoone boek van Max Rooses, Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool, 1879, blz. 299.

Het evenwicht van zijn leven werd tot nu toe als gesymboliseerd door zijn vrouw Isabella Brant, die hij in 1609 had gehuwd, toen hij uit Italië was teruggekomen; een vrouw vol goedheid en kieschheid, die fier was op den roem van haar echtgenoot. In het jaar 1626 stierf echter die vrouw. Hij zelf werd toen ter tijde medegesleept in allerlei diplomatieken arbeid, die inderdaad beneden zijn kunstenaars-ziel stond. Doch een nieuwe liefde drong na eenigen tijd in zijn hart, en in 1630, toen hij 53 jaar oud was, huwde hij de schoone zestienjarige Helène Fourment. Zij was haast de verpersoonlijkte Vlaamsche schoonheid, het beeld dat hij gedroomd en geschilderd had, toen hij in 1612 zijn Magdalena bij de kruis-afneming schiep. Haar heeft hij tot zijn dood, die tien jaren later in 1640 voorviel, bemind met al den hartstocht, waarvoor hij vatbaar was. Hij is niet moede geworden haar eigenaardig schoon beeld telkens en telkens op zijn doeken weêr te geven, als model of als portret. Eens heeft hij haar uitgeschilderd geheel ontkleed, en dit beeld is de schilderij die op het Belvedère hangt, naar welke Unger ons zijn ets aanbiedt. - Zij staat daar voor ons als gereed naar het bad te gaan: slechts om haar midden houdt zij de tippen van een zwart fluweelen met bont omzoomden mantel vast, die langs haar rug afhangt. Haar groote wijdgeopende oogen, met de hoog opstaande wenkbrauwen, zien onvervaard ons aan. Het kastanjebruin haar golft weelderig langs haar gevulde schouders. De zwellende vormen zijn zoo weelderig donzig, het vel is zulk glanzend satijn, dat dit beeld voor alle eeuwen de type is geworden der schoonheid à la Rubens, ‘la beauté plantureuse’, geheel verschillend van de schoonheid, zoo als Titiaan ze opvatte, maar een eigen plaats innemend op aarde - lichter dan in den hemel. De schilderij is misschien een der meest glansrijke die Rubens ooit voortbracht. Rubens zelf scheen dit portret zeer hoog te stellen. Toen hij drie dagen vóór zijn dood, op het einde van zijn wolkeloos leven, zijn testament maakte, legateerde hij dit portret ‘het Pelske’, zoo als hij het noemde, aan zijn vrouw. Wij hopen dat het in haar bezit is gebleven, ook toen zij vijf jaren na Rubens' dood hertrouwde met den heer van Bergheyck, raadsheer en ridder van St. Jacob.

De schilderijen der laatste tien jaren van het leven van Rubens hebben misschien nog stouter manier dan de vroegere. Van ouderdom is natuurlijk bij Rubens (hij stierf betrekkelijk niet oud, op 63-jarigen leeftijd) geen spoor te ontdekken. Unger

geeft ons twee etsen naar schilderijen uit die laatste periode. Allereerst de ets naar een groot landschap met Philemon en Baucis. Het onderwerp is geput uit de Metamorphosen van Ovidius. In het achtste boek vind men dáár de aardige episode van die twee oudjes. Jupiter en Mercurius waren als vreemdelingen op aarde gekomen. Zij waren moede en klopten aan de woningen aan om gastvrijheid te vragen: - maar overal werd de deur hun gesloten, totdat zij aan een bouwvallige hut kwamen, met riet en stroo gedekt, waar het oude paar menschen hen op het beste wat zij hadden onthaalden. Op het eind van den disch ontdekten de goden hun wie zij waren:

> Houdt slechts moedt, wij allebey, zijn goden.
> Uw buren zullen, om 't versmaen van ons geboden,
> Hun straf gevoelen: ghy blijft veiligh en behoedt.
> (VONDEL.)

De straf was deze, dat de gansche streek, waar deze ongastvrije lieden woonden, werd verdelgd door waterstroomen en in een moeras werd verkeerd. - De voorstelling van Rubens is nu geworden een kamp der krachten van de natuur. Terwijl aan de rechterzijde de twee oudjes op een bergrug onder hooge boomen, geleund op hun staf, ter neder zitten, nog hijgend van het klimmen, worden, op bevel van Jupiter, die met Mercurius naast de twee zittende figuren staat, de elementen losgelaten. En het gansche landschap, dat zich aan de linkerzijde uitbreidt, is als in één dwarreling en wieling vervat. De donkere wolken ontlasten zich van bliksemstralen en regenstroomen, die alles vernielen. Wij zien het woeden van den storm. Van de hoogte storten zich de wilde wateren neder, alles, huizen, menschen, dieren, boomen in hun vaart mederukkende. Vergeefs zoeken enkele menschen zich te redden. Dáár klimt er één op een boom, ginds poogt een ander zich nog door het water een weg te banen. Het is een ware zondvloed. Op den voorgrond bruist, schuimt en kookt een waterval, die naar beneden zich werpt en ter zijde iets van een regenboog laat zien. Maar overigens is alles donker en grauw op het tafereel. Geweldig loeit de orkaan. Alles ademt verwoesting en ontzetting.

De tweede ets, die Unger naar de schilderijen dier laatste periode van Rubens ons aanbiedt, is het bekende Venus-feest. Allerwaarschijnlijkst is dat doek ontstaan tijdens zijn zonnig

samenleven met Helène Fourment, toen hij des zomers toefde op het kasteel van Steen, tusschen Mechelen en Vilvorde. Het kasteeltje, reeds eeuwen oud, toen Rubens het aankocht, werd door hem tot een buitengoed vervormd, waarin hij te midden van wandeldreven en in gezonde lucht kon werken wat lust en luim hem ingaven. De schilderij, het Venusfeest, is nu een voorstelling der meest uitgelaten zinnelijkheid op mythologisch gebied. Het is de triomf van den meest geweldigen lust. In een bosch staat het marmeren standbeeld van Venus. Een priesteres wijdt wierook aan het beeld, terwijl een drietal vrouwen daaraan geschenken brengen. Dit is het midden van het tafereel. In joelende vaart komen nu aan de rechterzijde (nevens twee andere vrouwen, de blonde en de bekende brunette, die ook gaven komen aandragen) bacchanten met een sater aanstormen: terwijl ter linkerzijde drie paren van saters en nymfen in de hartstochtelijkste dansen rondzwieren. Tusschen al de groepen krioelt het van springende kleine amors, bekoorlijke kinderen; in allerlei standen en beweging ziet men ze, terwijl enkele hoog aan de takken der boomen hangen, en bloemen en kransen doen vallen op het beeld van Venus. Alles is op de schilderij in beweging en in gang. Op een hartstochtelijken rhythmus schijnt alles zich te bewegen. Kenners beweren dat in bijna geen ander stuk Rubens met zooveel virtuositeit van al zijn gaven heeft partij getrokken. Toon, kleur en licht, alles is in de volkomenste volheid en overvloed als uitgegoten. De teekening is even stout als breed. Wat al lachende kleuren zijn er op dat palet! Het vrouwelijk naakt is in alle schakeeringen weêrgegeven, van het meer edele tot waar het 't dierlijke raakt. De liefde is hier opgevat als de meest onweêrstaanbare hartstocht, die allen medesleept en allen dronken maakt. Het is de zegepraal van Venus. Verwonderlijk schoon is de dansende groep ter linkerzijde; de jonge vrouwen met haar breede ruggen en weelderige schouders, die door de saters in wilde dwarling medegevoerd worden. Een dier vrouwen is (naieve en karakteristieke indiscretie!) de beeltenis van Helène Fourment.

Wij scheiden van Rubens met den indruk van geweldige kracht. Voorzeker er was niets in dezen man, wat zweemde naar hetgeen wij melancholie of sentimentaliteit noemen. De 1500 schilderijen, die hij gemaakt heeft, bewijzen reeds door haar getal de weêrgalooze scheppingsgave van dezen athleet. Zij het ook waar, dat zijn talent soms iets aan declamatie, aan re-

denaars-taal doet denken: wij moeten niet vergeten dat vele van zijn werken juist er op berekend waren van verre gezien te worden. Daar is dan ook iets schallends in zijn schilderijen; men meent er waarlijk soms den klank van den trompet in te hooren. De kleur doet dan aan vlammen denken. In den gang en de beweging van de voorstelling herkent men het eigenaardige van den vleugelslag van den adelaar. Toch wist Rubens, waar het moest, laag genoeg bij den grond te blijven. Wat moet hij dikwijls op de kaaien van de Schelde hebben geloopen, om de typen te vinden van die verweêrde mannen, die hij dan op de vischvangst van Petrus en elders op bijbelsche voorstellingen plaatste!

Want de kunst, die in Rubens haar triomf vierde, was weder een echt nationale kunst. Wij kunnen ons dan ook niet in Rubens verdiepen, of wij vinden ons t'huis in Antwerpen. Wij wandelen over de plaats ‘De Meir’, zoo heerlijk eens door hem gedecoreerd, en staan op de ‘Place verte’, waar thans zijn standbeeld oprijst. Welk een heerlijke achtergrond, wanneer wij voor dat beeld ons bevinden! In donker profiel zien wij daar vóór ons de groote kathedraal. Haar sombere kleur doet des te sterker het licht vallen op het zonnig plein van den voorgrond. De zwart gekleurde slanke spitse toren rijst hoog op naar den hemel, en teekent zich scherp af tegen de lucht, waarin de wolken drijven. Daar zit stijl in die omgeving van het beeld van Rubens. De plaatsing daarvan op deze wijze geeft te kennen, dat Rubens alle lusten en aspiraties van zijn natie deelt en vertegenwoordigt. Op de markt omringt en begroet hem het volk, de mindere man, de voorbijganger, de stroom der vroolijk gezonde Vlaamsche burgers en burgeressen. En gaan zij ter kerk, ter mis, dan ontblooten zij het hoofd, dadelijk bij het binnentreden, voor Rubens, want diezelfde kerk is tegelijk het schoonste muséum van hun schilder.

Opmerkelijk: dàt Venetië en dàt Antwerpen, wier schilderscholen de schoonste rijkdommen aan het Belvedère hebben afgestaan, zijn een tijd-lang beide tot dienaressen en provinciën van het Oostenrijksch keizershuis verlaagd. Weenen had de macht over Vlamingen en over Venetianen. Maar de meesters zelven, wanneer zij in het Belvedère traden, moesten wel van zelf gevoelen dat dit gezag broos en tijdelijk zou zijn. Titiaan

en Rubens hadden, door sterk zich aan hun eigen volk vast te klampen, de hoogste uitdrukking gegeven aan de oorspronkelijkheid en nationaliteit van het volk, waartoe zij behoorden. Zij hadden er voor gezorgd, dat, in de dagen van smaad hunner stadgenooten, de overheerschers, die slechts van geografische benamingen wilden gewagen, soms wel tot inkeer moesten komen, ja luide moesten getuigen van de onverstoorbare en onverdelgbare eigenschappen van diezelfde Vlaamsche en Venetiaansche provincies, aan wie zij, overmoedig en dom, een eigen volksbestaan wilden ontzeggen. De schilders spraken, toen alle anderen slechts konden zwijgen.

Ook zulke denkbeelden worden in ons opgewekt, wanneer wij Unger's etsen uit het Belvedère bewonderen.

H.P.G. QUACK.

De postspaarbank.

‘Van Rijkswege wordt eene postspaarbank ingericht.’

Aldus is de aanvang van een door het vorig Ministerie ingediend en door het tegenwoordig Ministerie overgenomen wetsontwerp, dat om zijne groote belangrijkheid veler aandacht trekt. De behoefte toch aan voorziening van Rijkswege in het spaarbankwezen wordt algemeen erkend, en steeds neemt het aantal toe van hen, die overtuigd zijn dat deze voorziening alleen doeltreffend kan geschieden door de oprichting eener Rijksspaarbank.

De beweegredenen der Regeering tot inmenging in het spaarbankwezen zijn hier te lande wel niet van zoo treurigen aard als die, welke in 1861 Gladstone dreven tot de oprichting der Rijksspaarbank in Engeland[1], de eerste in Europa. Maar het is toch sinds geruimen tijd gebleken, zooals in de Memorie van Toelichting terecht wordt gezegd, dat, even als in vele andere landen van Europa, ook in Nederland de krachten der individuën zoowel afzonderlijk als vereenigd te kort schieten, om te voldoen aan de behoefte, die er voor den arbeidenden stand bestaat aan gelegenheid tot belegging van opgespaarde penningen.

Dit werd in 1874 helder onder de aandacht der Regeering gebracht door het rapport der Commissie uit de Maatschappij ‘tot Nut van 't Algemeen’, belast met een onderzoek naar de werking der spaarbanken.

In 1871 waren er, volgens die Commissie, in de 1134 gemeenten van Nederland slechts 180 spaarbanken, die allen veel te weinig zitting hielden, meerendeels slechts eens per week gedurende enkele uren. Volgens de M.v.T. is het getal ook thans nog tot een niet hooger cijfer dan 223 geklommen.

Ook in de ‘Economist’ werd sedert lang gewezen op de

1 Van 1844 tot 1857 hadden er in Groot-Brittanje en Ierland 26 frauduleuse spaarbankfaillissementen plaats.

behoefte aan gelegenheid tot belegging van spaarpenningen. Vooral Fokker en de Bruyn Kops hebben zich veel moeite gegeven, om de noodzakelijkheid aan te toonen van de uitbreiding van het spaarbankwezen van Rijkswege. Later ook Kerdijk in de ‘Vragen des Tijds’.

Ontegenzeggelijk is er geen erger vijand van het zoo nuttige en noodige sparen dan het misbruik van sterken drank. Als men nu het aantal spaarbanken vergelijkt met het aantal drankwinkels, dan springt de behoefte aan spaargelegenheid zeer in het oog. Op de 18,000 zielen is er ééne spaarbank in Nederland en op de 83 zielen één drankwinkel. Neemt men daarbij in aanmerking, dat de spaarbanken gemiddeld niet meer open zijn dan 5 uur per week, en de drankwinkels zeker minstens 15 uur per dag, dan komt men tot de bedroevende slotsom, dat er 5000 maal meer gelegenheid bestaat voor de zg. arbeidende klasse, om haar geld aan drank te besteden, dan om te sparen voor den ouden of voor den winterdag.

En hierbij is nog zelfs geen rekening gehouden met de omstandigheid, dat er slechts enkele spaarbanken zijn, waar men minder mag inbrengen dan ƒ 0.25, terwijl men met 5 cents, op sommige plaatsen met nog minder, den drankwinkel kan binnentreden.

Ook zijn er tegen ééne spaarbank tal van gelegenheden, waar twintigjes in de Staatsloterij, of erger nog, loten in buitenlandsche loterijen te bekomen zijn. En ofschoon niet in die mate als de drankwinkels, is het toch zeer waar, dat die loterijen aan een gewenschten geest van spaarzaamheid veel afbreuk doen.

De bijzondere krachten schieten in den strijd tusschen de aanmoediging tot spaarzaamheid en hare vijanden te kort. Dit wordt duidelijk aangetoond door de weinige ontwikkeling van het spaarbankwezen, als bewijs waarvan wij reeds de kleine toeneming van het aantal spaarbanken sinds 1871 noemden.

En thans acht de Regeering het zich ten plicht, met hare rijke hulpbronnen de kans van dezen strijd te doen keeren.

Hoe dit te doen?

Moeten de vijanden van de spaarzaamheid worden aangevallen? Moeten de drankwinkels tot een zeer beperkt getal worden teruggebracht, het patent op den verkoop van sterken drank moeilijk te verkrijgen worden gemaakt en tegen veel hooger prijs dan thans? Moet de Staatsloterij, als een onwaardig middel van

inkomsten voor een zoo verlicht land als Nederland worden opgeheven; moeten althans buitenlandsche loterijen worden geweerd?

Zekerlijk zou op deze wijze voor het oogenblik reeds veel worden gedaan, maar of het goede daardoor gesticht, zonder dat de spaargelegenheid tevens werd vermeerderd, stand zoude houden en of het wel voldoende zoude zijn, valt zeer te betwijfelen. Bovendien zijn er bij deze reeks van voorzieningen te veel belangen in 't spel om te kunnen onderstellen, dat zij zoo gemakkelijk ingevoerd zouden kunnen worden.

Het is daarom alleszins toe te juichen, dat de Regeering zonder verder uitstel eene rechtstreeksche poging wil doen, om het Nederlandsche volk spaarzamer te maken, door de gelegenheid tot sparen te versterken; eene poging die wel niet veel tegenkanting zal vinden.

Hoe nu het spaarbankwezen zoodanig te regelen, dat de goede uitkomst vrij wel verzekerd is, zonder dat de Staat te veel zorg op zich neemt?

Bij de oplossing van deze vraag hebben wij de geschiedenis van het spaarbankwezen in de verschillende landen van Europa en in het bijzonder van Engeland, België, Frankrijk en Italië te raadplegen.

In Engeland, waar, na jarenlange beraadslaging, in 1861 de Rijkspostspaarbank in het leven werd geroepen, gaf niet zoozeer de behoefte aan gelegenheid tot inleg, als wel het groot aantal bedriegerijen bij particuliere spaarbanken, de voorname aanleiding tot deze oprichting; maar men mag toch uit de zeer groote uitbreiding, die het sparen nam, toen de Staat de spaarpenningen waarborgde (zooals o.a. ook te zien is in de tabel, gevoegd bij de M.v.T.), tot de behoefte besluiten, die ook aldaar nog aan meer spaargelegenheid bestond.

Lewins zegt in zijn standaardwerk over de Engelsche spaarbanken,[1] dat men den vooruitgang in de volkswelvaart, naarmate het spaarbankwezen zich uitbreidt, duidelijk in de officiëele statistiek kan bespeuren. Naarmate het aantal inleggers toeneemt, vermeerdert het gebruik van suiker, tabak, enz., en vermindert de noodzakelijke bijstand aan behoeftigen, vermindert de armoede.

1 History of Banks for Savings in Great-Britain and Ireland. Londen, 1866.

Reeds in 1817 werd in Engeland de Staat kassier van de spaarbanken. De gelden, die door de Besturen der spaarbanken aan het Rijk werden gegeven, werden in Staatspapieren belegd. De Staat keerde daarvoor aan de Besturen uit, in den aanvang 4⅗ pCt. per jaar. De Besturen betaalden aan de inleggers meestal tusschen 3 en 4 pCt. Het verschil was bestemd voor administratiekosten. Aangezien belegging in Engelsche Staatsfondsen slechts ongeveer 3 pCt. rente gaf (en nog geeft), verloor de Staat aanmerkelijk door deze hooge uitkeering aan de spaarbankbesturen. In 1828 werd de rente, welke de Staat aan de spaarbankbesturen gaf, dan ook verminderd tot 3⅘, en in 1844 tot 3¼ pCt., terwijl in dat jaar ook de rente werd vastgesteld, die aan de inleggers moest worden betaald, nl. op niet meer dan 31/24 pCt. Nog werd in datzelfde jaar bepaald, dat iedere spaarbank jaarlijks een rapport aan de Regeering moest inzenden, waarvan een afdruk voor iederen inlegger te bekomen was à 5 ct.

Die rente van 3¼ pCt. is nog te hoog. Jaarlijks verliest de Staat hierop eene belangrijke som, maar de Besturen der spaarken schijnen een zoo machtigen invloed te hebben, dat hierin geen verandering schijnt gebracht te kunnen worden[1].

In September 1861 begon de Rijkspostspaarbank hare werking. De wet van 17 Mei van dat jaar bepaalde dienaangaande o.a. het volgende.

Er kan tot een minimum bedrag van één shilling worden ingelegd. Ook kunnen daarenboven slechts veelvouden van een shilling worden ingebracht, tot een maximum van £ 30 per jaar en £ 150 totaal. Dit totaal te goed kan door bijschrijving van rente klimmen tot £ 200; daarna wordt geen rente meer vergoed. De termijn van terugbetaling na aanvrage is uiterlijk tien dagen. De rente, die vergoed wordt en jaarlijks bij het te goed wordt bijgeschreven, is 2½ pCt. De ambtenaren der postkantoren, die eigenlijk zoovele agenten zijn der R.P.S.B., zijn verplicht tot geheimhouding. De postkantoren worden gaandeweg opengesteld voor inlagen en terugvorderingen. De Staat waarborgt volkomen den inleg en de rente. De

1 Het verlies dat de Staat door de particuliere spaarbanken jaarlijks lijdt, is niet zóó groot, als men uit dat verschil in rente zon kunnen opmaken. Zoo heeft de rijke spaarbankkas het de Regeering reeds tweemaal mogelijk gemaakt, een deel der Staatsschuld met belangrijk voordeel in eene minderrentegevende te converteeren.

rente wordt berekend over een geheel £ of veelvouden daarvan; zij begint met den eersten dag der maand, volgende op die van den inleg, en eindigt met den eersten dag der maand van terugvordering. De belegging geschiedde vroeger uitsluitend in Engelsche Staatsschuld, sinds 1875 ook in gemeente- en andere obligatiën, maar voor niet meer dan ¼ der inleggelden.

De risico, die de Staat door de wet van 1861 op zich nam, was het wel niet waarschijnlijke maar toch mogelijke gevaar voor fiasco, - als men dit een gevaar mag noemen, - en de kans, dat het kleine verschil van 2½ pCt. rente en de rente door belegging in Staatspapieren (p.m. 3 pCt.) niet toereikende zou blijken, om de onkosten te dekken; de kans dus, dat in eene steeds grooter wordende uitgave moest worden voorzien, die misschien konde geacht worden niet opgewogen te worden door het voordeel, van de spaarzaamheid der Natie belangrijk te hebben vermeerderd.

De tabel, die gevoegd is bij de M.v.T. der nu in Nederland voorgestelde wet, geeft over deze risico het antwoord der geschiedenis.

Een blik op die tabel overtuigt, dat aan fiasco niet te denken valt, noch aan verlies van den Staat.

Overwinst, m.a.w. reservekapitaal, bestond in 1863 nog niet; integendeel er was een nadeelig saldo, ten bedrage van p.m. 5000 £; in 1873 was het voordeelig saldo reeds geklommen tot 660,000 £, in 1877 tot bijna 1,100,000 £.

In die tabel, in het bovengenoemde rapport van 1874, in de ‘Economist’ en in het reeds genoemde werk van Lewins vindt men nog allerlei belangrijke gegevens, die het welslagen der Engelsche Rijkspostspaarbank ten duidelijkste doen zien. Zoo was de gemiddelde inleg vóór 1861 in de spaarbanken 4 £ 6 s., in 1865 was hij reeds gedaald tot 2 £ 17 s., wel een bewijs, dat de geest van spaarzaamheid zich uitbreidde in de gewenschte richting, nl. onder de minder door de fortuin bevoordeelden; de deelneming in particuliere spaarbanken bleef na 1861 onveranderd, en toch nam het gezamenlijke aantal inleggers in de particuliere en Rijksspaarbanken jaarlijks met 6¾ pCt. toe, terwijl vóór 1861 het aantal inleggers in de gezamenlijke spaarbanken slechts 3⅘ pCt gemiddeld jaarlijks toenam.

Ook in België zien wij de Rijksspaarbank uitmuntend slagen, zonder dat de Staat daar te veel zorg op zich neemt. Er was

vóór 1865 slechts weinig lust tot sparen. In 1857 waren er behalve de Société Générale pour l'Encouragement de l'Industrie Nationale, met hare 27 hulpkantoren, slechts 10 spaarbanken met totaal 33,000 inleggers.

De Rijksspaarbank, die in Sept. 1865 begon te werken met 35 agentschappen der Nat. Bank, en in Dec. 1869, toen ook postkantoren voor inlagen en terugvorderingen werden opengesteld, eene Rijkspostspaarbank werd, bracht in korten tijd groote verbetering in de spaarzaamheid der bevolking.

De Belgische R.S.B. is op Engelsche leest geschoeid, met eenige afwijkingen, waarvan wij de voornaamste zullen noemen.

De minimum-inleg is één franc; een maximum bestaat niet bij de agentschappen, wel op de postkantoren, alwaar grootere sommen dan 5000 fr. niet behoeven te worden aangenomen. De spaarbank mag het bedrag van het te goed van een inlegger verminderen tot 3000 fr., door voor des inleggers risico het meerdere te vervangen door zekere Staats-effecten, de zg. *carnets de rente*, die door de spaarbank zonder onkosten aan de deelhebbers mogen worden verstrekt, ook op hun verzoek nog vóór hun te goed tot 3000 fr. is gestegen. Die *carnets de rente* vertegenwoordigen het nominaal bedrag van Staatsschuld, dat er in is aangeduid; de niet afgehaalde rente daarvan wordt door de spaarbank-administratie bij het te goed geschreven. De termijn van terugbetaling na aanvrage is uiterlijk 6 maanden voor sommen boven 3000 fr.; 2 mnd. voor sommen van 1000 tot 3000 fr.; 1 mnd. voor sommen van 500 tot 1000 fr., 15 dagen voor sommen van 100 tot 500 fr.; terwijl sommen beneden 100 fr. bij de agentschappen eens per week op aanvrage worden terugbetaald. Deze spoedige terugbetaling geschiedt op de postkantoren tot geen hooger bedrag dan 20 fr.

Gemeenten en openbare instellingen kunnen met de spaarbank eene rekening-courant houden; de termijnen van opzegging zijn daarop niet toepasselijk; daarentegen wordt voor die in rekeningcourant ingebrachte gelden ook slechts de halve rente vergoed.

De rente is 3 pCt.; een gedeelte der mogelijke overwinst kan onder de deelgenooten pondsponds-gewijze worden verdeeld om de vijf jaar. De rente wordt berekend over één franc en veelvouden; zij begint bij inleg met den eerstvolgenden, en eindigt bij terugvordering met den laatstvoorgaanden 1sten of 16^{den} eener maand.

De belegging van de gelden der spaarbank geschiedt in Staats-

schuld, in door den Staat gegarandeerde waarden, in obligatiën van soliede Maatschappijen (die gedurende vijf jaar aan hunne verplichtingen voldeden) en in hypotheken: een gedeelte, liefst zoo groot mogelijk, wordt als voorloopige belegging rentegevend gemaakt door disconteering van wissels en door beleening.

Het welslagen der Belgische Rijksspaarbank ziet men in het feit, dat na het eerste vijfjarig tijdvak 500,000 fr. van het reservekapitaal onder de inleggers werd verdeeld, waardoor de uitgekeerde rente eigenlijk steeg tot 3 9/10 pCt.; in 1875 werd eene som van 2, 3 millioen fr. verdeeld, waardoor de rente over het 2de vijfjarig tijdvak wederom tot 3 9/10 pCt. werd opgevoerd.

Nu moet wel de belangrijke overwinst voor een groot deel worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat nagenoeg ⅓ van al het gestorte kapitaal aan instellingen, gemeenten, enz. behoorde, waarvoor dus slechts 1½ pCt. rente werd gegeven, maar veel is toch ook afkomstig van de rente der particuliere inlagen, want het is gebleken, dat, behalve in den allereersten tijd, voor administratie- en andere kosten, slechts ½ pCt. van het gestorte kapitaal noodig was, ja, dat voortaan wellicht met ¼ pCt. zal kunnen worden volstaan.

In 1857 was het gemiddelde te goed van ieder der bovengenoemde 33,000 inleggers 636 fr.

In 1873 bleven in de particuliere spaarbanken nog 29,000 inleggers over, en waren er in de Rijksspaarbank 71,000. Van die 100,000 was het gemiddelde te goed 314 fr. In 1875 was het aantal inleggers in de Rijksspaarbank reeds geklommen tot 104,000.

In de ‘Economist’ van Febr. 1879 vindt men nog allerlei belangrijke gegevens over de Belgische Rijksspaarbank, die haren bloei duidelijk doen zien.

In Frankrijk bemoeide de Staat zich sinds meer dan eene halve eeuw met het spaarbankwezen, door de gelden der spaarbanken in ontvangst te nemen en daarvoor eene bepaalde rente uit te keeren.

De eerste spaarbank, die van Parijs, welke in 1818 werd opgericht, had vele goede bepalingen in hare statuten opgenomen, die voornamelijk hare beperking tot den dienst der minvermogenden ten doel hadden. Ook de later ingevoerde wetten hadden ditzelfde op het oog.

In de Parijsche spaarbank was de minimum-inleg ééne franc. Er was gedwongen aankoop van 1000 fr. nom. Staatsschuld,

zoodra het aan den inlegger toekomende hiervoor toereikende was, welke som in 1822 op 200 fr. verminderd werd; de maximum wekelijksche inleg werd toen vastgesteld op 50 fr.

In 1829 konden reeds de beste spaarbanken, - zij die aan zekere bepalingen voldeden, - rekening-courant openen met het Rijk; hierdoor nam eigenlijk de Staat den waarborg op zich.

De bepalingen, waaraan de spaarbanken, om deze medewerking van het Rijk te verkrijgen, moesten voldoen, betroffen den maximum-inleg per week en het maximum te goed. Het eerste dezer twee maxima wisselde bij later volgende wetten tusschen 300 en 50 fr; het tweede tusschen 3000 en 1000 fr., zooals thans; terwijl de rente, die de Staat vergoedt en die vroeger 4½ pCt. bedroeg, tegenwoordig niet meer is dan 4 pCt. Wat boven de 1000 fr. aan een inlegger te goed komt, moet worden geconverteerd in Staatsschuld.

Het aantal deelhebbers in Frankrijk klom tusschen 1818 en 1844 tot 575,000; in 1860 waren er 1,125,000, en in 1870 2,311,000. In 1876 werden overeenkomstig de wet van 23 Aug. 1875, de postkantoren en de ontvangkantoren van 's Rijks belastingen opengesteld voor kosteloozen inleg in die spaarbanken, welke rekening-courant hielden met den Staat. Aan deze meerdere gelegenheid tot sparen was dan ook wel behoefte. In 1873 was er op 30,000 zielen slechts ééne spaarbank. Toch waren er toen reeds, tengevolge van den waarborg van het Rijk, op de 1000 zielen 57 inleggers, een toestand, dien men wel driemaal zoo gunstig mag noemen, als die in Nederland, waar, zooals wij reeds zagen, in 1873 op 18,000 inwoners ééne spaarbank werd gevonden, met slechts 32 inleggers op de 1000 zielen.

De gegevens ontbreken nog om den vooruitgang van het Fransche spaarbankwezen na de wet van 1875 behoorlijk na te gaan.

Betreffende den waarborg van het Rijk kunnen wij hier nog opmerken, dat in 1848 gedurende de crisis een gedeelte der opgevraagde spaarbankgelden werd uitbetaald in Staatseffecten (tegen een hoogeren koers berekend dan den werkelijken); in 1870 daarentegen werden de opgevraagde gelden naar hunne volle waarde in geld betaald, maar met veertiendaagsche termijnen van 50 fr.

Italië heeft eerst in 1875 een Rijkspostspaarbank opgericht, die 1 Jan. 1876 in werking trad, en bijna geheel naar het En-

gelsche voorbeeld is ingericht. Tot dien tijd was de toestand in Italië zeer ongunstig. Op 100,000 zielen was er slechts ééne spaarbank, en slechts 25 van de 1000 inwoners waren inleggers in spaarbanken. Eene uitvoerige statistiek over de jaren 1870 tot 1872 doet zien, dat de spaarzaamheid in verschillende deelen van het land in dezelfde reden stond als het postverkeer, en in omgekeerde reden als de deelneming in de loterij. Er waren 8 maal zooveel loterij-collecten als spaarbanken.

De wet van 1875 bepaalt den minimum-inleg op ééne lire en den maximum-inleg, - tevens ook maximum-inleg in één jaar, - op 2000 lire. Ook wordt van het boven 2000 l. te goed zijnde voor één persoon geen rente betaald. Op het verzoek van den inlegger kan het te goed tegen Staatsschuld worden verwisseld. De rente wordt ieder jaar vastgesteld; in 1876 geschiedde dit op 3 pCt. Zij begint bij inbreng met den eerstvolgenden 1sten of 16^{den} en eindigt bij terugvordering met den laatstvoorafgaanden 1sten of 16^{den} der maand. Zij wordt berekend over volle lires. De termijnen van terugbetaling zijn tot 100 l. tien dagen, tot 200 l. twintig dagen, tot 1000 l. ééne maand, en daarboven twee maanden. Zeven tiende der mogelijke overwinst kan als dividend worden uitgekeerd. De belegging geschiedt in Staatsschuld voor de helft, voor het overige in leeningen aan provinciën en gemeenten.

Van het welslagen der Italiaansche R.S.B. is nog niet veel te zeggen. In 1876 werd door 57,000 personen ingelegd tot een bedrag van nog geen 4 millioen lire. De spaarbank bleef in dat eerste jaar ten gevolge van de oprichtingskosten aan de schatkist 50,000 l. schuldig.

In andere landen van Europa bemoeit de Regeering zich min of meer met het spaarbankwezen, zooals in Oostenrijk, waar sinds 1819 in het Bestuur van elke spaarbank een Regeeringscommissaris zitting heeft. Het vertrouwen wordt daardoor niet weinig versterkt, daar de Regeering door dit toezicht een groot deel der verantwoordelijkheid op zich neemt. - In Saksen zijn vele spaarbanken door gemeentebesturen opgericht; men verkrijgt dan op kleinere schaal, wat de Rijksspaarbank op grootere doet. De gemeente is waarborg en dit geeft op de meeste plaatsen evenveel, wellicht nog meer vertrouwen, dan de waarborg van het Rijk. Maar op kleine plaatsen zou de oprichting van gemeente-spaarbanken bezwaarlijk gaan.

In Oostenrijk was er in 1873 ééne spaarbank op 79,000 inwoners en op 1000 zielen waren er 59 inleggers. In Saksen was er ééne spaarbank op 17,000 inwoners en op 1000 zielen waren er 247 inleggers. -

Bij de uiteenloopende inrichting der spaarbanken van de overige landen van Europa, is eene vergelijking hunner uitkomsten eigenlijk niet mogelijk. Bij de meeste is geen maximum bepaald voor den inleg. Geven zij daarbij een flinke rente, dan ligt het in den aard der zaak, dat zij meer dienen voor den gegoeden, dan voor den behoeftigen stand, en het is juist deze, waarvan het in behandeling zijnde wetsontwerp vermeerdering van welvaart door middel van spaarzaamheid op het oog heeft.

Wij vleien ons dat dit kort overzicht er toe zal bijdragen, om het gevoelen ingang te doen vinden:

1^{en} dat het gevaar uiterst gering is, dat ook de krachten der Regeering te kort zouden schieten in de poging om het spaarbankwezen in Nederland te bevorderen; maar dat integendeel door de oprichting eener Rijkspostspaarbank de geest van spaarzaamheid eene tot heden ongekende vlucht zal nemen:

en 2^{en} dat het gevaar, dat de Regeering misschien in buitengewone gevallen niet aan hare verplichtingen zou kunnen voldoen, mede uiterst gering wordt, als de noodige voorzichtigheidsmaatregelen worden genomen, als: bepaling van een maximuminleg, van een maximum-te goed, mogelijke conversie in Staatsschuld, mogelijkheid om in benarde tijden iets langzamer, of bij minder groote gedeelten aan de vorderingen te voldoen, en vooral eindelijk lage rente.

Ter bevestiging van dit laatste gevoelen kunnen nog de volgende voorbeelden strekken, getrokken uit de M.v.T. en uit de ‘Vragen des Tijds’ van Oct. 1878.

In Weenen heeft het jaar 1866 geen nadeeligen invloed op het aantal stortingen gehad. Er werden toen twee millioen florijnen meer gestort, dan gevraagd.

In Frankrijk waren in 1870 bij den aanvang van den oorlog 2,13 millioen inleggers; in 1873 nog 2,08 millioen; slechts één per 2000 inleggers vorderde in dien moeielijken tijd al zijn te goed op; terwijl bij de Parijsche spaarbank de inleggers 44 millioen fr. te vorderen hadden, behoefde er slechts 1½ millioen terugbetaald te worden. - In Berlijn werd in 1865 2,6 millioen

thaler ingelegd; in 1866 werd er 2, 3 millioen thaler ingelegd en in 1870 was daar volstrekt geen vermindering van het aantal inleggers te bespeuren.

Alvorens nu de voorgestelde wet meer nauwkeurig te behandelen, willen wij nog met een enkel woord twee punten bespreken, die niet zelden als algemeene bedenkingen tegen de oprichting eener Rijkspostspaarbank worden aangevoerd; nl. dat onze postkantoren daardoor met arbeid overstelpt zullen worden, - en dat de mededinging der Rijksspaarbank aan de bestaande spaarbanken nadeel zal toebrengen.

Wat het eerste punt betreft, kan men opmerken, dat het van zelf spreekt, dat waar dit noodig bevonden wordt, het personeel der postkantoren zal versterkt worden. De kosten daarvan zullen op den duur zeer wel door de Rijksspaarbank kunnen gedragen worden.

Ook is het niet waarschijnlijk dat de arbeid aan de postkantoren zoo overstelpend zal worden. Indien de Nederlandsche Rijkspostspaarbank betrekkelijk dezelfde vlucht neemt als met de Engelsche het geval was, dan zal gedurende de eerste drie maanden van haar bestaan het aantal inlagen en opvorderingen omstreeks 70,000 zijn of gemiddeld een dertigtal per week voor elk postkantoor. De werkzaamheden daaraan verbonden zullen niet zoo bovenmatig groot genoemd kunnen worden, als men in aanmerking neemt, dat in 1878 gemiddeld per drie maanden toch reeds zonder bezwaar omstreeks 227,000 binnenlandsche postwissels door onze postkantoren worden afgegeven[1].

En wat de gevreesde benadeeling der particuliere spaarbanken betreft, al liet het zich aanzien, dat de Rijkspostspaarbank door betere voorziening in eene behoefte, waarin ook de bestaande spaarbanken trachten te voorzien, deze overbodig zou maken en zou vervangen, ook dan zouden de besturen dier inrichtingen zich niet over *benadeeling* te beklagen hebben, daar hunne bemoeiingen alleen op menschlievendheid en goeden burgerzin berusten, zonder dat zij eigen *voordeel* beoogen.

Maar zulk eene vervanging der bestaande spaarbanken is niet te verwachten en ligt ook niet in de bedoeling.

1 Verzonden binnenlandsche postwissels in Nederland:

In 1871.....397,058 stuks,	bedragende ƒ 4,872,425.05½
In 1875.....670,000 stuks,	bedragende ƒ 11,146,049.65
In 1878.....909,167 stuks,	bedragende ƒ 15,665,042.52½

Wel is waar is het door de vorige Regeering gelijktijdig aan de Staten-Generaal aangeboden wetsvoorstel, om ook aan de particuliere spaarbanken kostelooze overmaking van spaarpenningen te gunnen, door de tegenwoordige Regeering ingetrokken. Maar de waarde dier vergunning zou voor verre de meeste der bestaande spaarbanken, wier werkkring toch immers geheel plaatselijk is, al zeer gering geweest zijn.

Door de lage rente en het beperkt maximum van inleg der voorgestelde Rijksspaarbank toont de Regeering voldoende, dat geen mededinging in haar doel ligt. Die bepalingen toch zullen maken, dat velen de voorkeur zullen blijven geven aan de particuliere spaarbanken.

Hierbij komt, dat, op eene enkele uitzondering na, alle bestaande spaarbanken een niet onaanzienlijke overwinst gemaakt hebben. En al zijn in bijna alle gevallen de aanspraken der deelhebbers op die overwinst niet omschreven, - iets dat wel voorziening behoeft, - geheel onverschillig zijn die mogelijke aanspraken niet.

De ondervinding van andere landen leert, zooals wij boven zagen, dat nevens eene Rijkspostspaarbank zeer wel een krachtig particulier spaarbankwezen kan blijven voortbestaan. Dit is ook in Nederland te verwachten.

En dit voortbestaan der particuliere spaarbanken strookt zeker alleszins met de wenschen der Regeering. Zij toch beoogt met haar wetsontwerp niets anders, dan overal, ook waar particuliere krachten daartoe onvermogend zijn, eene goede spaargelegenheid te verschaffen. De Regeering kan er niet tegen hebben, dat particuliere spaarbanken aan het Rijk een deel harer taak uit handen nemen.

Om allen twijfel hieromtrent op te heffen, zouden wij kostelooze verzending wenschen van *alles wat op sparen betrekking heeft* ook tusschen de particuliere spaarbanken en hare inleggers, en eene bepaling, dat ieder inlegger in de R.P.S.B. bij zijnen eersten inleg eene verklaring teekent, dat hij nog geen deelhebber in een spaarbank is.

En hiermede zijn wij genaderd tot de behandeling der afzonderlijke artikelen van het wetsvoorstel.

Op de 174 postkantoren zal volgens art. 5 gelegenheid bestaan tot inleg en terugvordering van spaarpenningen zonder onkosten. Ook zullen de hulpkantoren der posterijen lang-

zamerhand daartoe worden opengesteld. Het aantal spaarbanken wordt dus, als het ware, reeds dadelijk verdubbeld, terwijl het aantal uren van openstelling per week in veel grooter reden toeneemt. Immers, zoover kunnen wij wel vooruitloopen op de bepalingen, die door den Minister van Waterstaat Handel en Nijverheid zullen worden vastgesteld, dat wij mogen onderstellen, dat gemiddeld ieder van die postkantoren meer dan een zestal uren per week voor spaarbankaangelegenheden zal worden opengesteld?

Het is hier de plaats op de wenschelijkheid te wijzen, dat er, bij de vaststelling van die uren, gelet worde op den vrijen tijd van de arbeidende klasse. Indien het steeds openstellen der kantoren voor spaarbankaangelegenheden bezwaar schijnt op te leveren, dan achten wij op de werkdagen den tijd tusschen 12^{u} en 1^{u} 30^{m} en tusschen 7^{u} 30^{m} en 9^{u} des namiddags, en des Zondags van 9^{u} tot 12^{u} des voormiddags den meest geschikten.

De spaarbankboekjes, waarvan in art. 6 wordt gesproken, worden volgens art. 10 kosteloos verstrekt voor de eerste maal; het is billijk, dat bij verlies, voor een duplicaat 50 ct. wordt gevorderd. Zij moeten o.a. een wegwijzer bevatten voor den deelhebber, b.v. wat hij heeft te doen bij verderen inleg of terugvordering, enz. Bij de maatregelen van uitvoering moet ook worden bepaald, dat bij het aanvragen van een boekje, de inlegger eene verklaring teekent, dat hij niet reeds inlegger is in de R.P.S.B., noch ook in eene particuliere spaarbank, - het eerste om te waken tegen ontduiking van de bepaling op het maximum te goed van art. 8, - het tweede om, zooals wij reeds op de vorige bladzijde aanvoerden, allen schijn van concurrentie met de particuliere spaarbanken te doen verdwijnen. Maar dan moet ook in de wet eene straf bepaling worden opgenomen, tegen eene leugenachtige verklaring; b.v. dat geene rente op vroegere spaarbankboekjes van een deelhebber wordt uitbetaald, indien hij zich opnieuw een spaarbankboekje laat geven, alsof hij een pas toetredend inlegger ware, - en dat deze vroegere spaarbankboekjes na 30 jaar geen aanspraak meer geven op betaling.

De minimum-inleg wordt in art. 7 op 25 ct. vastgesteld, en bovendien wordt in de M.v.T. en in art. 21 uitzicht geopend op de invoering van spaarbankzegels van b.v. 1, 5, 10, 25 en 50 ct., die evenals de tegenwoordige frankeerzegels overal te koop zullen zijn, ook buiten de postkantoren.

Of het ook de bedoeling van den wetgever is, blijkt niet juist, maar het zou in ieder geval een niet te miskennen gemak in de administratie der spaarpenningen geven, indien in dit artikel tevens werd bepaald, dat ook bij inlagen boven het minimum, slechts veelvouden daarvan kunnen worden gestort. Aldus geschiedt ook in Engeland. En waarom zou dit minder bevorderlijk zijn voor de spaarzaamheid, dan de bepaling, dat ieder bedrag kan worden gestort, mits boven de ƒ 0.25 en beneden het maximum? Bij de door ons wenschelijk geachte bepaling toch, zal wellicht de redeneering opgaan, dat iemand, die sparen wil in de R.P.S.B., inlegger zal worden, zoodra hij ƒ 0.25 overgespaard heeft. Kan hij daarentegen ook ƒ 0.27 of ƒ 0.35 inleggen, dan zal hij, in 't bezit van slechts een kwartje, al licht wachten uit de overweging: ‘morgen heb ik er een paar centen bij overgespaard, en die kan ik niet alléén, wel met dit kwartje inleggen.’ Het sparen zal dus misschien ten gevolge van eene ruimere bepaling worden uitgesteld, en dit moet vermeden worden.

Van dezen minimum-inleg willen wij niet afstappen, zonder te wijzen op de schoone gelegenheid die, door de oprichting der R.P.S.B., de onderwijzers nu reeds erlangen, om den lust tot sparen bij de kinderen op te wekken en te bevorderen, zelfs vóór de verkrijgbaarstelling van spaarbankzegels. In Hongarije is het sparen op de scholen eenige jaren geleden afgestuit op den onwil der onderwijzers, maar in Nederland, waar de allereerste schoolspaarbank van Europa bestond[1], zal het schoolspaarbankwezen eene ruime toepassing vinden. Vanwege gemeente- of schoolbesturen, of zoo noodig vanwege het Rijk, zullen wel kosteloos gedrukte staten aan de scholen worden verstrekt, waarop de onderwijzers de door hen van de kleinen, b.v. Maandags, in ontvangst te nemen spaarcenten schrijven. Zoodra het te goed van een kind dan ƒ 0.25 of meer bedraagt, kan een gewoon spaarbankboekje vanwege het postkantoor worden verstrekt, dat maandelijks door tusschenkomst van den onderwijzer wordt bijgehouden. De bij hem in bewaring zijnde som blijft aldus klein en zijne bemoeiingen worden niet zeer bezwarend.

1 In 1845 werd op de diaconieschool te 's Hage door den onderwijzer J.P. Schaberg eene spaarbank in het leven geroepen. - Zie Economist, Juni, Juli 1878.

Om dezelfde reden, die eene bepaling omtrent een minimuminleg wenschelijk maakt, moet ook worden voorgeschreven, dat niet anders dan bij sommen van ƒ 0.25 of veelvouden daarvan kan worden teruggevorderd, - tenzij al het te goed wordt opgevraagd.

Een maximum-inleg is niet bepaald. Wel zegt art. 8, dat van nieuwe inlagen geene rente wordt vergoed, zoodra door de jaarlijksche beschrijving der rente het te goed ƒ 800 blijkt te zijn, of dit bedrag te boven gaat. Maar er wordt volkomen vrijheid gelaten, om dat maximum in ééne enkele maal te storten.

In de M.v.T. schijnt betrekkelijk art. 8 eene fout ingeslopen te zijn. De laatste alinea toch zou te kennen geven, dat een zelfde inlegger *ieder jaar* ƒ 800 zou kunnen inbrengen, zonder rente te derven; en de R.P.S.B. zal toch wel niet behoeven te worden opgericht voor zulke kapitalisten. Sprekende over de moeilijkheid, om te waken tegen ontduiking der bepaling omtrent den maximum-inleg, zegt de M.v.T. nl., dat dit in de meeste gevallen eerst dan blijken zal, wanneer de boekjes ter bijschrijving der rente, aan het hoofdbestuur worden opgezonden; aldaar kan dan de bepaling worden toegepast, dat van meerdere inlagen van denzelfden inlegger dan ƒ 800 *'s jaars*, geene rente wordt uitgekeerd.

Wij hebben reeds bij de bespreking van art. 6 doen zien, dat het naar onze meening nuttig zijn zal, ter voorkoming van het ontduiken der bepaling op den maximum-inleg, dat in de wet eene straf bepaling worde opgenomen tegen het inleggen op twee of meer boekjes, ook ingeval het gezamenlijk bedrag minder is dan ƒ 800.

Het is hier nog de plaats op de noodzakelijkheid te wijzen, dat ter bevordering van eenen gelijkmatigen arbeid op het hoofdbureau, evenals in Engeland, het spaarbankboekje eens inleggers op den verjaardag van zijnen eersten inleg worde opgezonden naar dat bureau, waar alsdan de rente wordt bijgeschreven en het boekje wordt afgesloten tot 1 Jan. van het loopende jaar. Op de postkantoren, waar, volgens art. 6, de spaarbankboekjes bij elken inleg en elke terugvordering worden ingevuld, kan voor deze jaarlijksche afsluiting plaats worden opengelaten.

Een en ander zal in het besluit van uitvoering kunnen worden opgenomen.

Wij deelen volkomen in het gevoelen, in de M.v.T. neêrgelegd, nl. dat het doel is ‘het vormen van kleine, niet van

groote kapitalen.' Zoodra het te goed van een inlegger eenigszins belangrijk wordt, is het niet meer de roeping van den Staat dit te goed kosteloos te administreeren en er de volle verantwoording van te dragen. Met de 'Economist' dunkt ons dan ook ƒ 800. een rijkelijk hoog te goed.

De verantwoordelijkheid van den Staat kan, zonder de minste onbillijkheid te begaan, grootendeels weer op den inlegger worden overgebracht, indien men, zooals in België en in andere landen geschiedt, Nationale schuld koopt voor den inlegger, zoodra zijn te goed een veel lager maximum dan het in het wetsontwerp gestelde, b.v. ƒ 100, met een voldoende som voor dien aankoop te boven gaat. Op het te goed van den inlegger wordt dan, als hij die effecten zelf niet in ontvangst neemt, de gekochte Nat. schuld geboekt, en haren prijs van het te goed afgetrokken. Aangezien men in gewone omstandigheden met die fondsen 4 pCt. rente maakt, en de kleinste stukken van die soort thans voor minder dan ƒ 70. verkrijgbaar zijn, verdient eene bijvoeging aanbeveling, dat inleggers, ook reeds vóór hun te goed ƒ 100. bedraagt, mits het voldoende is om Nat. schuld te koopen, zulks kunnen verzoeken. Aldus geschiedt ook in Italië en Frankrijk. In België heeft men, door de R.S.B. te machtigen tot uitgifte van de reeds besproken 'carnets de rente', eigenlijk eene nieuwe, langzaam aangroeiende Rijksleening in het leven geroepen.

De redenen, waarom in art. 9 gehuwde vrouwen op eene lijn worden geplaatst met kinderen beneden 16-jarigen leeftijd, zijn ons niet recht duidelijk. Wij achten de hulp, die de Staat den echtgenoot hierdoor verleent, om gehoorzaamheid van zijn gade te erlangen, overbodig; of liever die hulp maakt in dit opzicht het bevel tot gehoorzaamheid in het Burg. wetboek even onnoodig, als het bevel aan een gevangene, dat hij de gevangenis niet mag verlaten. Er is zelfs iets wreeds in, zonder noodzaak te wijzen op de minderheid der vrouw in het oog der wet. Eu ook de bepaling, dat de vrouw wel mag inleggen, verliest daardoor veel van hare waarde. Men zal wellicht zeggen: 'de man behoeft er niets van te weten en kan dus ook de terugbetaling niet verhinderen,' maar het spreekt van zelf, dat als er eene bepaling bestaat, waarbij den man het recht wordt gegeven, te beletten dat zijne vrouw de door haar zelve ingelegde spaarpenningen opvordert, - het voor hem, zoo hij onderzoek daarnaar doet, ook niet geheim mag worden gehouden, dat de vrouw inlegt.

En hieraan knoopt zich een ander punt vast, waaraan bij de oprichting van reeds bestaande buitenlandsche spaarbanken ook gedacht is. Lewins noemt in zijn reeds meermalen aanhaald werk terecht onder de drie zaken, waarop bij de oprichting eener Rijksspaarbank bijzonder de aandacht moet gevestigd zijn, na de volkomen zekerheid der spaarpenningen en de snelheid en nauwkeurigheid waarmede inleggers en opvragers worden geholpen, ook de geheimhouding. Hij, die spaart, moet verzekerd kunnen zijn, dat anderen met zijne voorzorgsmaatregelen niet bekend worden gemaakt. Het moet, als hij dit wenscht, buiten de zijnen, buiten zijne kameraden, buiten zijne werkgevers vooral, omgaan. Anders zullen sommigen het sparen laten uit valsche schaamte, anderen in de meening, dat zij, door te sparen, hunne werkgevers en bazen het bewijs zouden in handen geven, dat er genoeg of te veel loon wordt betaald.

Over art. 10 betreffende de kostelooze verstrekking van spaarbankboekjes, hebben wij reeds gesproken. Ook over art. 11, dat den volkomen waarborg van den Staat behandelt. De M.v.T. zegt over het gevaar, dat de Staat door dien waarborg loopt, o.a. nog het volgende: ‘Het is waar, een gedeelte dier kapitalen zal steeds moeten worden belegd in waarden, die bij staatkundige rampen aan daling onderhevig zijn, maar wanneer een ander gedeelte wordt uitgezet in beleening of prolongatie en in obligatiën van provinciën, gemeenten en waterschappen, dan schijnt aan het gevaar van waardevermindering van het geheele kapitaal der spaarbank op doeltreffende wijze te gemoet gekomen te worden.’

Onwillekeurig rijst hier de vraag: waarom dan niet alles uitgezet in beleening en belegd in obligatiën van provinciën enz.? De zaak zal wezen, dat niet altijd genoegzaam gelegenheid daartoe bestaat en dat, als de daarmeê te maken rente te klein is, men natuurlijk tot belegging in soliede staatsfondsen moet overgaan, altijd behoudens eene som, die beschikbaar moet blijven. om aan de dagelijksche opvordering te voldoen.

In België werd, zooals wij reeds aanhaalden, van de oprichting af, zooveel mogelijk uitgezet in spoedig realiseerbare waarden, nl. beleeningen enz.

In Italië geschiedt de belegging voor de helft in leeningen aan provinciën en gemeenten.

In Engeland werd in den aanvang alles in staatsfondsen belegd; sinds 1875 mag een vierde worden belegd in gemeente-

en andere obligatiën. Wij achten het niet ondienstig in de wet aan te geven, welk deel in de eene soort, welk in een andere soort van fondsen wordt uitgezet. Eene bepaling b.v., dat minstens de helft moet worden belegd in binnenlandsche staats-, provinciale- of gemeentefondsen komt ons doelmatig voor.

Art. 12 van het wetsvoorstel bepaalt de rente op 2.64 pCt.

De M.v.T. zegt, dat eene lage, althans een matige rente noodzakelijk is, ter vorming van een waarborgfonds.

De rente, die gemiddeld door de particuliere spaarbanken in Nederland wordt uitgekeerd, is ongeveer 3½ pCt. De M.v.T. zegt, dat de rechtvaardiging van de zooveel kleinere rente, die de R.P.S.B. zal geven, gevonden wordt in hare grootere onkosten.

Dit gezegde wettigt naar ons voorkomt de onderstelling, dat zoodra een voldoend waarborgfonds gevormd is en de onkosten ruimschoots zijn goed gemaakt, de rente ook zal verhoogd worden. Dat vooruitzicht wordt evenwel niet in de wet noch in de M.v.T. gegeven. Wel voert zij ter bevestiging, dat de rente van 2.64 pCt. niet te laag is, aan, dat in Engeland door de R.S.B. eene rente wordt uitbetaald van 2½ pCt.[1].

Maar ter zuivere waardeering dezer vergelijking dient, dat met belegging in Engelsche staatsschuld slechts ongeveer 3 pCt. rente gemaakt wordt. Ook verloor de Engelsche schatkist, zooals wij reeds in den aanvang van dit opstel zagen, aanmerkelijk op de uitkeering van 3¼ pCt aan de particuliere spaarbanken. Welnu, de Engelsche R P.S.B. moest tot 1875 uitsluitend in staatsfondsen beleggen en maakte tot dien tijd ruim een millioen pond sterling overwinst.

Beter echter kan men den Belgischen toestand in dit opzicht met den Nederlandschen vergelijken, daar belegging in staatsschuld van beide landen nagenoeg evenveel, en wel 4 pCt. rente geeft. Zooals reeds vroeger werd gezegd, is slechts ½ pCt. van het gestorte kapitaal in België noodig geweest voor administratie- en andere kosten, en werd feitelijk 39/10 pCt. aan de inleggers uitbetaald, voornamelijk ten gevolge der lage rente, die voor de in rekening-courant ingebrachte gelden wordt uitgekeerd.

1 In die opgave is wellicht eene fout geslopen, betreffende de rente, die de Staat aan de particuliere spaarbanken uitkeert. Deze is nl. niet 3½, 4 pCt., zoo als in de M.v.T. staat, maar 3¼ pCt.; en hiervan worden door de spaarbankbesturen alle onkosten betaald, zoodat aan inleggers in particuliere spaarbanken niet meer dan 3 1/24 pCt. wordt vergoed.

Het zou echter wel eens gevaarlijk voor de aanneming der wet kunnen worden, indien er op werd aangedrongen, om ook de Nederlandsche R.P.S.B. te machtigen rekening-courant met gemeenten enz. te openen. Wij geven dit punt, dat ook niet meer dan eene bijzaak is, die met het beginsel der wet niets te maken heeft, dan ook slechts in overweging.

Het wetsvoorstel zegt verder, dat onderdeelen van een gulden geen rente geven; dat de rente berekend wordt bij volle halfmaandelijksche termijnen, gedeelten daarvan buiten rekening gelaten, en dat ook bij de vaststelling van het rente-bedrag gedeelten van een cent worden verwaarloosd.

Volgens de M.v.T. moet op het hoofd-bureau de jaarlijksche rente-berekening aldus geschieden. Elke post van het te goed, onderdeelen van een gulden buiten rekening gelaten, wordt vermenigvuldigd met het aantal termijnen van eene halve maand, waarover rente loopt. Van de som van al deze producten wordt eene rente berekend van 11 ct. per ƒ 100. Zeker kan deze berekening zoo eenvoudig zijn, omdat de rente van 2.64 pCt. per jaar juist 0.11 pCt. per halve maand is. Maar de vraag doet zich voor, of toch op het hoofd-bureau niet nog liever gebruik zal worden gemaakt van vooruitberekende tabellen, en dan komt het er volstrekt niet op aan of de jaarlijksche rente juist deelbaar is door 24. Eene eenvoudige tabel met dubbelen ingang, nl. verdeeld in 24 staande kolommen voor de halfmaandelijksche termijnen, en 100 liggende voor sommen in volle guldens van ƒ 1 tot ƒ 100, zou naar onze bescheiden meening ingevuld voor welk rente-bedrag ook, de berekening nog veel eenvoudiger maken, dan die van de M.v.T., daar zij herleid wordt tot eene gewone optelling.

Afgezien van de omstandigheid, dat men dus voor het gemak der administratie niet aan een bepaald rentecijfer gebonden is, oordeelen wij het billijk, naar aanleiding van hetgeen over dit art. 12 reeds is gezegd, dat er in de wet plaats worde gelaten voor eene eventueele hoogere rente dan 2.64 pCt.[1].

Laten wij, omdat in den aanvang de onkosten betrekkelijk het grootst zullen zijn, met nog lager rentecijfer b.v. 2½ pCt. aanvangen, maar bepalen wij dan ook, nadat op den

1 Het wetsvoorstel van Gladstone in Februari 1861 ingediend, waarvan de Engelsche R.P.S.P. het gevolg was, bevatte de bepaling:
de rente is een half percent minder dan die, welke door de particuliere spaarbanken wordt gegeven, en kan zoo noodig worden vermeerderd.

voorgrond is gesteld, *dat de R.P.S.B. zich zelf moet bekostigen*, dat de rente om de vijf of drie jaar of liever nog jaarlijks door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, den Raad van Toezicht gehoord, wordt vastgesteld.

Art. 13 regelende, dat de terugvordering de rente over dat bedrag doet vervallen met den laatst voorafgaanden 1sten of 16^{den} eener maand, kan zeer wel in art. 12 worden opgenomen, door de alinea, die in dat art. voorkomt over den aanvang der rente, te vervangen door: ‘de rente wordt berekend bij volle halfmaandelijksche termijnen,’ en ten overvloede: ‘gedeelten van eene halve maand worden buiten rekening gelaten, zoowel bij inleg als bij terugvordering.’

Met de ‘Economist’ achten wij den termijn van 14 dagen, binnen welke, volgens art. 14, aan iedere opvordering moet worden voldaan, te lang. De M.v.T. zegt zelf: ‘in den regel zal de terugbetaling binnen 4 à 5 dagen kunnen geschieden’. Waarom dan ook niet in gewone omstandigheden den termijn op 5 dagen gesteld?

Er is nog iets. In ziektegevallen b.v. kan er plotseling behoefte bestaan aan kontanten, vooral bij hen, die trouw en zooveel mogelijk inleggen. Worden zij niet spoedig geholpen door de R.P.S.B., dan zouden zij zich genoodzaakt kunnen zien tot opneming van geld tegen vrij hoogen interest bij geldschieters, en dit zou zeer te betreuren zijn. Wij wijzen dan ook op de wenschelijkheid, dat kleine sommen, b.v. tot een bedrag van vijf gulden, onmiddellijk door de postkantoren kunnen worden terugbetaald, indien aldaar niet getwijfeld wordt aan de eerlijkheid des opvragers. Beter is het, dat de R.P.S.B. een enkele maal voor een kleinigheid worde opgelicht, dan dat, om dit te voorkomen, een hoofdbelang worde opgeofferd.

En zou het voor *buitengewone gevallen* niet verkieselijker zijn, om bij kleine gedeelten, b.v. van ƒ 10 wekelijks, aan de opvorderingen te voldoen, dan om den termijn van terugbetaling van de verschuldigde som in zijn geheel, te rekken tot drie maanden? Kerdijk heeft in de ‘Vragen des Tijds’ dit middel aanbevolen en wij deelen geheel in het daar uitgesproken gevoelen, dat de Rijkspostspaarbank moet blijven voldoen aan behoefte, juist in die benarde buitengewone omstandigheden.

Art. 15 zegt, dat de Nederlandsche Bank kassier is van de R.P.S.B. Dat dit kassierschap en de bewaring der eigen-

dommen en onderpanden geheel kosteloos geschiedt, komt ons in beginsel niet goed voor; althans de onkosten, die de Ned. Bank om der spaarbankwille moet maken, kunnen vergoed worden; wij vertrouwen, dat de R.P.S.B. rijk genoeg zal worden, om dit te kunnen doen.

Intusschen maakt de welwillende medewerking der Ned. Bank, die agent van 's Rijks schatkist te Amsterdam is, de administratie van de finantiën der R.P.S.B. hoogst eenvoudig. De M.v.T. geeft duidelijk aan, dat de betrekking tusschen het beheer van de schatkist en de spaarbank aan de Ned. Bank kan bepaald blijven tot het bijhouden eener rekening-courant, waarop dagelijks wordt aangeteekend, wat door de gezamenlijke postkantoren meer is ontvangen dan terugbetaald ten behoeve der R.P.S.B., of wel omgekeerd.

Over de belegging, die bij art. 16 wordt geregeld, hebben wij reeds gesproken bij de behandeling van art. 11, dat den volkomen waarborg van den Staat bepaalt.

Art. 17 zegt, dat al de kosten der R.P.S.B. bestreden worden uit de overschotten op de rente der belegde gelden, - dat van hetgeen daarenboven overschiet een reservefonds wordt aangelegd, - en dat aan dit fonds worden toegevoegd de verjaarde gelden, nl. die, welke 30 jaar bij de R.P.S.B. berusten zonder verderen inleg of terugvordering.

Art. 18 zegt, dat de reservekas dient, om daaruit eventueele verliezen van den Staat, in gevolge den verleenden waarborg, te bestrijden[1].

Op deze artikelen hebben wij de volgende opmerkingen.

Gesteld het zeer mogelijke geval, dat de uitgaven in de eerste jaren ten behoeve der R.P.S.B. gedaan, de overschotten van de rente der inleggelden overtreffen, dan is het billijk, zoodra de voordeelige jaren komen, dat niet alleen het te kort worde aangezuiverd, maar ook, dat eene matige rente daarvan worde betaald, b.v. 4 pCt.

Dit nu is niet uit art. 17 op te maken, - ja, men zou zelfs kunnen denken aan de bedoeling, dat wat te kort komt in één jaar, niet door de overschotten van een volgend, zeker niet door die van een voorgaand jaar, mag worden verevend.

Immers, overschotten van een voorgaand jaar zijn gestort in

1 Hierbij is in het wetsvoorstel eene drukfout geslopen. Daar staat nl.: ‘ingevolge art 4’, moet zijn: ‘ingevolge art. 11’.

de reservekas, en traktementen van spaarbankambtenaren, gebouwhuur enz kunnen moeielijk gebracht worden onder de rubriek: ‘verliezen ten gevolge van verleenden waarborg.’

Ook zou, indien niet nader bepaald wordt, dat, als het reservefonds een zeker bedrag heeft bereikt (b.v. 20 pCt. van het totale debet der R.P.S.B.), het meerdere voor een of ander omschreven doel zal worden gebezigd, - de mogelijkheid bestaan, dat bij eene eerst klimmende, later dalende deelneming, het reservefonds grooter werd dan het aan de deelhebbers verschuldigde, - dus grooter dan het grootst mogelijke eventueele verlies van art. 18.

Het is, alsof men er niet heeft aangedurfd, om door een duidelijk wetsartikel die overtollige overwinst als bestemd voor de schatkist aan te wijzen. Indien zulk eene beschikking staathuishoudkundig zuiver en billijk is, waarom haar dan niet met duidelijke woorden in het wetsvoorstel uitgesproken?

Er zal dan minder kans zijn op schipbreuk van het voorstel, dan wanneer naar die ware bedoeling omtrent eene hoofdzaak van de wet moet worden gezocht, zoo al niet geraden.

Het is zoo juist, aldus te redeneeren. De Staat gaat een contract aan met hen, die behoefte hebben aan gelegenheid tot het op rente zetten van kleine sommen. Men kent aan weêrszijden nauwkeurig de artikelen van het contract. De Staat is waarborg voor den inleg en de rente daarvan. De rente is klein wel is waar, maar dit vergroot de veiligheid der inleggelden. Bovendien, ieder die met die kleine rente niet tevreden is, behoeft niet in te leggen. De Staat zelf maakt den inleg in particuliere spaarbanken, die meer rente geven, gemakkelijk. Maar is de kleine rente genoeg, tegenover de groote zekerheid, die nog vermeerdert door het reservefonds van 20 pCt., dan gaat het den inbrenger ook niet aan, of er nog wat overblijft voor de schatkist.

Maar wij vragen: heeft de oprichting der R.P.S.B. ten doel, om de schatkist te bevoordeelen?

Is dit wellicht een bijoogmerk?

Immers neen. De geheele rente, behoudens aftrek van de onkosten, behoort aan de inleggers te worden uitbetaald. De R.P.S.B. moet *zich zelf bekostigen*, maar zij mag ook *niets meer* bekostigen dan zich zelf.

Indirect wordt de schatkist gebaat. Meerdere welvaart, minder vernietiging van kapitaal, van tijd, van gezondheid, van

arbeidsvermogen, meerdere productie als oorzaak en gevolg van sparen, - op dit alles mag ook de schatkist rekenen en dit moet haar genoeg zijn.

Daarom herhalen wij de wenschelijkheid, dat het reservefonds niet mag worden opgevoerd boven een zeker gedeelte van het verschuldigde, en dat telkens na verloop van een bepaalden tijd de rente zal worden vastgesteld, niet beneden een zeker minimum.

De overige artikelen van het wetsvoorstel leveren ons weinig op ter nadere bespreking.

Zij bepalen o.a., dat de R.P.S.B. te Amsterdam is gevestigd, - dat het beheer is opgedragen aan een Directeur onder toezicht van een Raad van 5 à 7 leden, - dat de kosten van de R.P.S.B. op het hoofdstuk Waterstaat, Handel en Nijverheid van de Staatsbegrooting zullen voorkomen enz.

Wij eindigen ten slotte met den wensch, - al is er in het wetsontwerp betreffende de Rijkspostspaarbank wel een en ander, waarop wij in dit opstel wijzigingen voorstelden, - dat bij de behandeling van het voornaamste artikel, nl. art. 1, - dat over het bestaan of niet-bestaan van eene Rijkspostspaarbank beslist, - al de leden der Volksvertegenwoordiging, van welke partij ook, doordrongen zullen zijn van de groote beteekenis der door Lewins aangehaalde woorden:

dat de verspreiding van spaarbanken van veel meer gewicht is, en zeer waarschijnlijk het geluk en zelfs de grootheid van een volk beter zal bevorderen, dan het schitterendste wapensucces of de meest verbazende verbeteringen in handel en landbouw.

J.H. BEUCKER ANDREAE.

Iets nieuws.

Lilith. Gedicht in drie zangen, door Marcellus Emants. (Haarlem, W.C. de Graaff).
Een drietal Novellen, door Marcellus Emants. (Haarlem, W.C. de Graaff.)

> ‘Er is bovenal in dit gedicht iets nieuws.’
> F l a n o r .
>
> ‘Of ik overtuigd heb?
> Ik weet het niet en ben zelfs zeker van het tegendeel waar het lezers geldt, die het waarmerk der zedelijkheid in den hoofdknik van een wethouder zoeken.’
> M a r c e l l u s E m a n t s .

Nooit verlangt men zoo onophoudelijk naar iets nieuws, naar verandering en afwisseling als in tijden, wanneer men, ontevreden met het tegenwoordige, ontstemd is en zich verveelt. Men beweert wel eens dat in enkele provinciesteden een aantal menschen zoo gekweld worden door de eentonigheid hunner omgeving, dat ze, hoe goedhartig ook. liever naar kwaadsprekers luisteren, dan nooit iets nieuws te hooren.

Op allerlei wijze wordt deze niet zeer frissche wensch naar iets nieuws tegenwoordig dan ook bevredigd. Men breekt af wat vroeger werd opgetrokken, men verheft wat vroeger werd gesloopt, en zoo krijgt men telkens iets anders. De helden en heiligen, die men vereerde, blijken eigenlijk zeer weinig bewonderingswaardig te zijn geweest. Die hen juist beoordeelden waren de lakeien van hun tijd, doch daarentegen vernemen wij dat Nero en Caligula belangwekkende Romeinen waren die zeer veel goeds hadden.

De oude wereld van geloof en gedachten vergaat en verbrokkelt met haar tradities en idealen onder een voortschietenden, alles met woest geweld omringenden en overstelpenden vloed, doch terwijl het tij dus vernielt en sloopt, begint

de eentonigheid van het zwalpend grauwe water te verdrieten en te vervelen en men verlangt naar afwisseling en scherpe kleur.

De wensch naar iets nieuws van hen, die, levenszat en in niets geloovend, steeds naar nieuwe prikkels uitzien, is het best begrepen door Zola. Hij hoorde hoe men zoowel uit Rusland en Duitschland, als uit Parijs en New-York, hem dorstig toeriep: '*Il nous faut du nouveau n en fut il plus au monde*' en hij zette zich aan het werk. Ja, nieuws is er werkelijk niet meer te vinden, dacht hij, maar ik kan aan die verstompte zenuwstelsels toch een schok van verwondering geven, door zekere oude vooroordeelen van reinheid en eerbaarheid met de voeten te treden, door gebrek aan eerbied te toonen voor wat door de verbeelding en het hart der menschen, al de eeuwen door, gewijd is; ik kan een bouquet van distelen in de plaats van bloemen rangschikken, beschrijven en voor den dag halen wat men gewoonlijk verbergt, om dan nieuwe etiketten met wetenschappelijke namen te hechten aan de oude vermolmde waar. Het is iets nieuws te phonographeeren wat de diepstverdorven menschen in hun verdierlijking uitgillen; dit te doen is de nieuwste kunst en ze is hoog noodig ook, want '*nous sommes actuellement pourris de lyrisme*.'

En de eenvoudige burgerman, die het inzicht heeft van een Yankee speculant, de zoetsappige schrijver met de verdorven verbeelding en het groote talent, zet zich neder in zijn huis, dat steeds schudt door de onophoudelijk voorbijsnorrende treinen, en geeft zijn aamechtig publiek iets nieuws. Hij schrijft boeken, die wat walgelijk is aanschouwelijk maken; hij verhit de verbeelding door de zinnelijkste voorstellingen, juist zooals tal van schrijvers voor en na Crébillon en Mw. Afrah Behm met min of meer talent gedaan hebben: doch hij geeft tevens iets nieuws. Hij deelt met een ernstig gelaat mede, dat alleen degelijke menschen hem waardeeren kunnen, en dat hij, door op de onnatuurlijkste zonden aandacht te vestigen, het werk van een geleerde en wijsgeer verricht.

Voor hen, die zijn laatsten roman, *Nana*, niet genoeg mochten waardeeren, geeft hij in een courant een extra- toelichting om zijn wetenschappelijk streven toch te laten waardeeren.

'Le retour à la nature, l'évolution naturaliste qui emporte le siècle, pousse peu à peu toutes les manifestations de l'intelligence humaine dans une même voie scientifique. Seulement,

l'idée d'une littérature déterminée par la science a pu surprendre, faute d'être précisée et comprise. Il me parait donc utile de dire nettement ce qu'il faut entendre, selon moi, par le roman expérimental.'

En dan volgt een uitvoerige verhandeling over de wijsgeerige strekking, de diepe wetenschappelijke beteekenis van *l'investigation expérimentale physiologique*, waardoor anatomisten, physiologen en letterkundigen als Zola zelf de wereld dienen. *L'Assommoir* is een openbaring der nieuwste wetenschap, en *Nana* de belichaming der nieuwste wijsbegeerte. *La médicine expérimentale peut seul nous donner une idée exacte de la littérature expérimentale*.

Een nieuwe richting zoo in opvatting als vorm, breekt zich baan, verklaart Zola; zonder wetenschappelijke kennis wage men zich niet aan de beoordeeling mijner romans.

Dit slimme middel, om aan de kritiek van het gezond verstand en het gezond geweten te ontkomen, is werkelijk grappig en verdient navolging van allen, die onder een neutrale vlag contrabande willen binnensmokkelen.

Wellicht volgt weldra een schilder het voorbeeld van dezen behendigen proza-schrijver na.

Hij neemt b.v. een stuk 'brutale werkelijkheid' en beeldt dat af, juist zooals het hem, onder het leelijkst licht, toeblonk. Hij doet in het voorjaar een wandeling en ziet van den polderdijk een veld bloeiend koolzaad zich uitstrekken. 'Ha! ha!' roept hij verheugd uit, hier hebben wij een stukje werkelijkheid. De kleur schreeuwt u toe, ze krast u in 't gezicht, ze is leelijk, maar ze is waar.

'Dat staroogende, schaduwlooze geel, dat ieder zoo schel in het oog schijnt en dat pijn doet door zijn rauwe, snijdende kleur, welke moord pleegt aan het lentelandschap, daar het de harmonie van het teeder groen en wit der ontluikende natuur verstoort, is me nu nog ereis een kleur voor een wetenschappelijk gevormd schilder. Ze is iets nieuws en ze is vol wijsgeerige beteekenis.

Toute vérité est bonne à dire; een schilderstuk moet in de eerste plaats waar zijn en dat koolzaad, waaruit men olie perst, is waar, en het is ook ontegensprekelijk waar dat het er zoo uitziet als het bloeit. Die aanmerkingen maakt op mijn schilderij is noch wetenschappelijk noch wijsgeerig gevormd.

Niet wetenschappelijk.... want de voorstelling is getrouw

aan de natuur, en de kunst en wetenschap van onzen tijd worden enkel gedreven door den hartstocht der werkelijkheid.

We vragen niet: is het schoon? maar is het waar?

Niet wijsgeerig.... want dit veld bloeiend koolzaad brengt een levensbeschouwing in beeld. Er is een schoone conceptie in deze schilderij!

Men heeft verzuimd in den catalogus een kort overzicht te drukken van den gedachtengang, welken ik volgde bij het schilderen van dit eerste meesterstuk van *l'art expérimental;* doch nu een onwetenschappelijk beoordeelaar, na slechts enkele uren voor mijn schilderij te hebben stilgestaan, zich aanmatigt een oordeel uit te spreken over iets, waaraan ik een half jaar besteed heb, nu zal ik ten laatste mededeelen wat dit schreeuwende geel beteekent, dat hij, door zijn onwetenschappelijk oog misleid, leelijk durft noemen.

Zijn leelijkheid is juist zijn schoonheid, want zijn leelijkheid is waarheid en heeft bovendien een wijsgeerige beteekenis, en is allegorisch. Al ben ik wetenschappelijk gevormd; toch vergeet ik niet dat ik kunstenaar ben, en daarom stel ik de oude symbolen op prijs, ik gevoel hun waarde en maak er gebruik van, gelijk een practisch metselaar, die de bouwvallen van het Parthenon afbrokkelt om er iets nieuws van te maken, een gevangenis of een kroeg.

O, allegorie van de kleur! O, heilig symbolisme van Raphaël en Fra Angelico, aanbiddelijk schoon zijt gij! O, driewerf gewijde tradities der oude kunst, en van het gebenedijd naïef geloof der oude meesters, ik gebruik u! (de vermelding van deze oude kunst mag echter volstrekt niet bewijzen dat ik er zelfs het minst aan hecht!) O, edele kunst, gij altijd frissche hemeldochter, ik ontroof u uw hulpmiddelen! Wat toch is de beteekenis van geel bij de dichters en kunstenaars van het grijze verleden? Het is een symbool van den haat. Geel is de kleur van nijd. Welnu, volgens de allerlaatste wijsgeerige ontdekkingen beheerscht niet liefde, maar haat de wereld. Deze levensbeschouwing, die de mijne is, breng ik in beeld. Hoe is het mogelijk dat ge dit niet opmerkt? Hier is mijn schilderij.... wat ziet ge? Een gouden lijst, die geel is, die goud schijnt, geen goud is, maar toch goud genoemd wordt. Natuurlijk stelt dit geel allegorisch den haat en dit verguldsel den gouddorst voor, den broeder van den haat, die met hem te zamen al het geschapene omringt. Bij herhaalde beschouwing blijkt dit duidelijk genoeg, want

het goudgeel - door mij ontstolen aan den nymbus der heiligen van Raphaël - omlijst een veld geel koolzaad, dat de schepping vertegenwoordigt en daarom het oog pijnigt met de felle kleur van den haat. Dat koolzaad heeft ook een allegorische strekking. Zoolang als het bloeit, is het leelijk, doch zoodra het rijp wordt is het vet. Dit beteekent dat men zich niet storen moet aan de bloesems van het leven, maar enkel genot moet trekken van het vette der aarde. Ik ben een pessimist, en mijn wijsbegeerte heb ik voor degelijke kunstkenners door een kunststak aanschouwelijk gemaakt, gelijk herhaalde aanschouwing, sympatieke deelneming en ernstige studie aan ieder, die geen oppervlakkig, onvruchtbaar idealistje is, natuurlijk toonen.'

Het is zeer belangwekkend, het is buitengewoon geleerd, en degelijk wetenschappelijk, denkt de onthutste beoordeelaar, zorgvuldig den catalogus raadplegende, maar ik vind die plek schreeuwend geel, omgeven door die gele lijst, eigenlijk toch weerzinwekkend leelijk. Het is zeker iets nieuws, het is oorspronkelijk, het is geleerd.... maar het is leelijk en doet pijn.

De schilder die, nadat hij de oogen gefolterd en het gevoel geschokt heeft, dit op wijsgeerige gronden rechtvaardigt, moet wellicht nog geboren worden, doch we hebben reeds een dichter, die zich van wijsgeerige verontschuldigingen bedient als men wat hij afbeeldt verward en leelijk acht.

De heer Emants heeft in een allegorisch gedicht een weerzinwekkende voorstelling gegeven van de schepping van den eersten mensch, ruw en oneerbiedig als een roman van Zola, en pijnlijker voor oog en schoonheidsgevoel, dan het schaduwlooze geel van het koolzaad.

Indien de dichter van *Lilith* niet veel talent had, niet tot iets beters in staat ware en niet zoo volkomen te goeder trouw schreef als hij blijkbaar doet, ware het beter geweest het gedicht onopgemerkt te laten. Doch het bevat zeer schoone beschrijvingen en voortreffelijke verzen, het is met een ernstige bedoeling geschreven en is reeds geprezen omdat het toont 'dat de Nederlandsche muze zich boven de torenspits der dorpskerk kan verheffen,' terwijl 'Flanor' het in den *Spectator* 'een merkwaardig verschijnsel' noemt 'zoowel om den wijsgeerigen inhoud als om de dichterlijke vinding,' en het toejuicht omdat er 'iets nieuws' in voorkomt.

Daar ik dit nieuws noch frisch noch schoon vind, en de verwarde, onbegrijpelijke allegorie, welke met een wijsgeerig doel vervaardigd is, arm van vinding, en ondichterlijk van opvatting, cynisch en profaan acht, terwijl ik bovendien zeer stellig van meening ben dat de dorpskerk zich onmetelijk hoog boven den vleugelslag dezer muze verheft, wensch ik mijn redenen hiervoor aan te geven.

Een onpartijdige beoordeeling van *Lilith* erken ik gaarne niet te kunnen geven. Zij, die in God gelooven, zoowel als zij die eischen dat de oude tradities in geen geval bezoedeld worden - en dat bovenal niet door dichters - achten zich gehoond door het gedicht en zijn partijdig. Maar evenmin onpartijdig zijn de atheïsten, die den God, die niet bestaat, vreemd genoeg, toch haten, en wien het genoegen doet als zij, die in Hem gelooven, worden beleedigd, en Jehovah wordt voorgesteld als een Jupiter van Offenbach.

Ik erken daarom niet *hübsch objectiv* over zulk een gedicht te kunnen schrijven. Gelijk een slecht acteur zou ik telkens grimassen maken en toonen dat ik mij bewust was een rol te spelen, indien ik over dit gedicht poogde te oordeelen, juist alsof het er niet op aankwam dat men het reine en verhevene Godsbegrip, dat we aan den Bijbel danken, parodiëert.

Niettemin zal ik pogen rechtvaardig te zijn, en mij daarom afvragen: wat stelde de dichter zich voor met zijn gedicht?

In hoeverre is het hem gelukt zijn doel te bereiken, en zijn gedachten in beeld te brengen?

De beantwoording der eerste vraag wordt ons gemakkelijk gemaakt door den dichter zelven en door zijn bewonderaar ‘Flanor.’

De heer Emants heeft in een courant een commentaar van zijn gedicht geschreven, waarin hij verklaart ‘een levensbeschouwing in beeld te hebben willen brengen.’

‘Flanor’ omschrijft het doel van den dichter nog nader. Hij zegt: Er is bovenal in dit gedicht iets nieuws. Een nieuwe richting zoo in opvatting als vorm breekt zich baan.

‘Met het oog der nieuwste wijsbegeerte de paradijsmythe te beschouwen en er een dichterlijk beeld van te maken, dit was het doel.’

Om deze nieuwe richting te waardeeren, en wel op te merken wat er nieuws is in de paradijsmythe, wanneer die aanschouwd wordt met het oog der nieuwste wijsbegeerte, is het wellicht

niet overbodig ons even te herinneren hoe ze zich aanbood aan het oog eener oudere wijsbegeerte.

Het verhaal, dat we in Genesis lezen en waardoor Milton werd bezield, is eenvoudig en schoon, is zinrijk en stemmend, en de beteekenis er van is zonder uitlegging te begrijpen. Het is poëzië, welke een kind kan gevoelen, al zegt ze ook oneindig meer aan den denker.

En dit poëtisch verhaal van de schepping gaf altijd jonge hoop en toonde een horizon. Het getuigde van dien diepen eerbied voor het onzienlijke, van dien heiligen schroom voor den Schepper van hemel en aarde, welke het Semitische ras onderscheidde. Het was de machtige poëzie van een edel volk, dat, te midden van Baäl en Astaroth en het verlaagde heidendom, het bewustzijn hooghield van een geestelijk geloof, dat de zedelijke wet handhaafde en de overwinning voorbereidde van den godsdienst van liefde en zelfopoffering,

Die hooge poëzie was '*un germe fécond de jeunesse éternelle*,' ze bleef altijd frisch en jong, ze ontwikkelde, de eeuwen door, de verbeelding van dichters en geloovigen, ze wekte onze sympathie op voor wat onzelfzuchtig en goed is. Met welke reine woorden en beelden wordt de val des menschen verhaald! De godsdienst, welke door dat scheppingsverhaal begrijpelijk wordt gemaakt, ontleent ook aan deze voorstelling dat kenmerk van '*morality touched by emotion*', dat een groot Engelsch dichter er in waardeert.

Wanneer een Milton zich poogt voor te stellen hoe de Onzienlijke de aarde en den mensch geschapen heeft, en wat Zijn bedoeling kan geweest zijn, dan knielt hij neder en bidt:

> 'Gij vooral, doorgloei me en leer mij zingen,
> O Geest! die 't zuiver hart oneindig meer waardeert
> Dan alle tempels en altaren! Wat gij leert
> Is waarheid! Gij bestondt vóór 's werelds morgenkrieken,
> En spreidde, een duif gelijk, de ontzachelijke wieken
> Al broedende over 't diep door U bevrucht! Uw kracht
> Doordring' mijn zwakheid, en uw dageraad mijn nacht,
> Dat ik, ten toppunt van mijn grootsch ontwerp gestegen,
> Gods Alvoorzienigheid bevestige, en Zijn wegen
> Rechtvaardig' voor den mensch!'[1]

Even eerbiedig nêergebogen als Milton zingt ook Bilderdijk

1 Volgens Ten Kate's schoone vertaling, blz. 2.

met diep ontzag voor God in den aanhef van zijn *Ondergang der Eerste Wereld*:

> ‘Verlosser! zie, zie neêr op dit vermetel pogen!
> Begunstig 't, is 't iets meer dan dichterlijke logen;
> Maar, stijgt het stouter dan eens Christen's godsvrucht past,
> Verstoor het uit genade en leg mijn waanzin vast.’

Met minder eerbied wordt ‘de nieuwe richting’ bezield door het eeuwige, dat geen mensch zich kan voorstellen, door den Oorsprong van al wat bestaat, die door geen verstand en wetenschap kan aangeduid worden. Met het oog der ‘nieuwste wijsbegeerte’ gezien, is de paradijsgeschiedenis niet zoo rein en hartverheffend als Mozes en Milton meenden, en is Emile Zola de aangewezen zanger om het nieuwste ‘Verloren Paradijs’ naar waarde te bezingen. Wij maken moeders, die gewoon zijn het verouderd verhaal aan hun kinderen voor te lezen, hierop opmerkzaam.

Daar ik eenige regels uit het gedicht moet aanhalen, om mijn bewering te staven, zullen zij beter doen met dit nummer van *De Gids* niet te laten slingeren in de huiskamer.

Ik acht eenige waarschuwing noodig omdat ik iedereen den schok zou willen besparen, welken ik heb ondervonden bij 't lezen van dit gedicht. Indien ik diepen indruk wilde maken, zonder mij te storen om het middel, zou ik enkel aangehaald hebben, en mijn lezers evenmin gewaarschuwd hebben als de heer Emants doet.

In zijn voorrede spreekt hij geloovig: ‘Wanneer God een jongeling liefheeft, geeft hij hem de helft die hem toebehoort, die uit zijn hart gevormd wordt, tot vrouw.’

En in den aanhef van den eersten zang klinkt het als een echo van Milton:

> ‘Aanbiddend staren de engelen 't wonder aan,
> Tot plotseling Jehova's heilge naam,
> Door millioenen lippen uitgegalmd,
> Een donderslag gelijk, veel duizendmalen
> Van ster naar ster door 't eindloos ruim weerkaatst.
> Looft, looft den Heer, die in ons sluimerend oog,
> Den glans deed stralen van Zijn Majesteit!
> Stort allen juichend neer, aanschouwt de wereld,
> Welke uit het niet zijn blik te voorschijn riep!
> Ziet hoe in de aarde een kiem van godlijk leven,
> Op Zijn gebod, in wondren zonder tal
> Weldra Zijn heerlijkheid zal openbaren!’ enz.

Wanneer een dichter dus begint, heeft men recht tot de onderstelling - zoolang poëzie namelijk iets meer is dan een oefening in het vervaardigen van vijfvoetige rijmlooze jamben - dat hij iets meent van wat hij zegt, en ten minste eerbied gevoelt voor den Almachtigen God.

Er was geen aanduiding onder de bladzijde, geen woord in de inleiding dat uit den waan helpt Eerst eenige weken later, verklaart de dichter der nieuwste wijsbegeerte, in een noot onder zijn antwoord op een zeer juiste kritiek in de *N. Rotterdamsche Courant:*

> ‘De vermelding van dien schepper bewijst evenmin voor des schrijvers supranaturalistisch geloof in een God als de teekening van dezen God in den *Faust* tegen Goethe's pantheïsme!’

In plaats van Milton's: O geest, die 't zuiver hart oneindig meer waardeert dan alle tempels en altaren, krijgen wij van den nieuwen dichter van het Verloren Paradijs een noot onder aan een ingezonden stuk in een courant om ons mede te deelen, dat hij voorloopig nog een slag om den arm wenscht te houden. Men moet toch vooral niet bewezen achten dat hij in den God, dien hij bezingt, gelooft; hij wenscht dit, als iets wat er bij een levensbeschouwing minder toe doet, in het midden te laten en zegt noch ja, noch neen!

Maar had dit dan ten minste wat eer en in uw voorrede gezegd, en daaruit dat bedriegelijke: ‘indien God een jongeling lief heeft,’ weggelaten, dan waren uwe lezers minder ontsteld door den plotselingen overgang in uw gedicht van den Almachtigen God, van Jehova den grooten ‘Ik ben,’ dien Joden en Christenen gelijkelijk aanbidden, en voor wien de heiligen en dichters en nederigen van harte steeds het hoofd hebben gebogen, in een verliefden Jupiter, die vrouwen verleidt en dan verstoot.

Dit klinkt den lezer, hoe ik hem ook voorbereid heb, ruw en heiligschennend in het oor, maar het is in geen andere woorden begrijpelijk te maken.

In plaats van aan den Bijbel ontleent de dichter zijn bezieling aan den Talmud en den Veda, ‘ten einde met het oog der nieuwste wijsbegeerte de paradijsmythe te beschouwen en er een dichterlijk beeld van te maken.’

Daartoe maakt hij gebruik van een zinrijke legende. De Sage van Lilith, zooals Herder haar verhaalt, en zij door den

heer Emants wordt aangehaald in zijn voorrede, is rein en eenvoudig, en ze heeft er niet door gewonnen in dichterlijke schoonheid, doordien de nieuwste wijsbegeerte er iets nieuws van maakte.

> Eenzaam dwaalde Adam door het paradijs rond; hij verzorgde de boomen, gaf het gedierte namen, verheugde zich over de vruchtbare, gezegende schepping, maar vond onder al wat leefde niets dat de wenschen van zijn hart bevredigde. Eindelijk bleef zijn blik op een dier schoone, onzichtbare wezens hangen, die, volgens de sage, lang vóór den mensch bewoners waren der aarde, en die zijn scherpe blik zien kon. Lillis heette de schoone gestalte, die, gelijk hare zusteren, op boomen en bloemen woonde, en alleen van de fijnste geuren leefde.
> 'Alle schepselen' sprak hij bij zichzelven, 'leven in gemeenschap onder elkander, o! dat deze schoone gedaante voor mij tot vrouw wierd!'
> 'De vader der menschen hoorde zijn wensch en zeide tot hem: "Gij hebt uw blik op eene gestalte geworpen, die niet voor u geschapen is; intusschen zij uw bede vervuld opdat het u tot leering strekke."'
> Hij sprak het tooverwoord uit en Lillis stond voor Adam in menschelijke gedaante.
> Blijde ging Adam tot haar, maar spoedig zag hij zijne dwaling in, want de schoone Lillis was trotsch en onttrok zich aan zijne omhelzing. 'Zijn wij', sprak zij, 'van eenzelfden oorsprong? Uit lucht des hemels werd ik gevormd en niet uit ellendig stof. Eeuwig is mijn leven, geest is mijn kracht en zoete geur mijn voedsel. Ik wil uw in het stof geboren geslacht niet met u vermeerderen.'
> Zij vlood en wilde niet tot haar man wederkeeren. God sprak:
> 'Het is niet goed, dat de mensch alleen zij; ik zal hem eene gezellin schenken, die hem past.'
> 'Toen kwam een diepe slaap over Adam, en een voorzeggende droom toonde hem het nieuw geschapen wezen. Uit zijn zijde rees het omhoog, van dezelfde natuur als hij. Vroolijk ontwaakte hij en aanschouwde zijn evenbeeld; en toen God de liefelijke tot hem voerde, zie daar ontroerde zijn hart, want zij was dicht bij zijn hart geweest. "Gij zijt de mijne," riep hij uit, "gij zult mannin heeten, want gij zijt genomen van den man."'

Wie van deze legende iets meer wil weten, kan dit vinden in '*Demonology and Devillore*' door M.D. Conway (Henry Holt & Co. New-York), waarin Lilith ons wordt voorgesteld, volgens de rabijnsche overleveringen. Men leert er door be-

grijpen waarom Pietro d'Orcagna haar te Pisa afbeeldde als de slaug die verleidde, en waarom Michel Angelo ons haar toont gelijk hij deed in het heerlijke fresco van de Sixtijnsche Kapel.

Een scherpzinnig beoordeelaar van Conway's boek zeide er van: ‘Mr. Conway has his own theories of Adam's fall; and while he is convinced that the forbidden fruit was the physical relation of the sexes, he yet keeps *wholesomely* clear of the tendency of the Payne Knight school *to find some indecency in every ancient symbol*.’

Ditzelfde kan men niet met juistheid zeggen van de opvatting van den heer Emants, die de oude legende ten nutte van zijn levensbeschouwing tot onherkenbaarwordens toe verandert en misvormt. Men oordeele;

Eens dat Adam, na God geprezen te hebben, zich in het paradijs had te slapen gelegd, ontwaakte hij door een ‘zonderling geluid,’ dat ‘bedwelmend zoet gelijk narcissengeur’ hem aantrekt.

Het was een lied, dat gezongen werd ter eere van Lilith,

> ‘Wier adem zoeter is dan lindegeur,
> En bij wier glans der tulpen gloed moet tanen,’

gelijk zij niet zeer aanschouwelijk wordt beschreven. Doch voor Adam zijn deze woorden duidelijk genoeg. ‘Een wild verlangen doorvlijmt zijn hart’ om haar te zien, die meer glanst dan een tulp:

> ‘Geen rust meer kent zijn ziel voordat zijn blik
> Dien dorst naar schoonheid in haar kelk kan lesschen.’

Hij zoekt overal en vindt ten laatste in een myrtenbosch een vrouw liggen, die hem met ‘een weeke stem iets toefluistert.’

> ‘Zij slaat haar oogen op en ziet hem aan,
> Een doodlijk bleek verjaagt den diepen blos,
> Die nog zoo even op zijn wangen gloeide;
> Zijn hart klopt bang; hij voelt den drang ontwaken,
> Zijn lippen op haar rozemond te drukken,
> Zijn armen om dien blanken hals te strenglen,
> En met haar zwarte haren borst aan borst
> Zich aan dat heerlijk lichaam vast te snoeren
> Tot eeuw'ge liefde en eeuw'ge zaligheid.
> Een onweerstaanbre macht werpt hem ter aarde,

Hij buigt de slanke lelies uit elkander,
Die 't schoone lijf haar blankheid mededeelden'....

Doch Lilith wordt toornig. Zij weert hem af met een: 'terug vermeetle!' en deelt hem mede, dat zij zijn moeder is,

'die van Jehova zelven
In 't eeuwig licht de omarming mocht genieten.'

Adam stoort zich niet aan deze zoo keurig uitgedrukte mededeeling, dat hij Gods kind is, en zijn moeder voor zich ziet, maar stamelt smeekend: 'moeder, ik heb u lief!'

'Indien ge mij liefhebt, wreek mij dan,' antwoordt de moeder. Zij deelt hem mede dat zij eens 'des hemels koningin' was, die op wolkendons lag aan Jehovah's zijde en altijd sliep. Er heerschte toen liefde in het koninkrijk der hemelen, want de vredekus rustte nog op haar maagdelijk voorhoofd, doch 'een stille kreet van fellen haat' verbrak de zoete rust der eeuwigheid.

'Hij, dien gij vader, koning noemt, bezweek
Voor 't vuur der[1] lust, dat in zijn borst ontvlamde.
Zijn hoofd zonk neer, zijn lippen drukten zacht
Een kus mij op den mond.... ik was ontwaakt. -
Toen zag voor 't eerst mijn oog des hemels pracht,
En 't werd verblind door zoo veel glans en schoonheid.
Toen trof voor 't eerst mijn oor der englen lied,
En 't werd verdoofd door zulk een juichgeschal.
Doch op zijn troon hief God mij naast zich op.
Een gouden zonnestraal als diadeem
Sloeg hij met eigen hand mij om de slapen,
De morgenster hield op mijn voorhoofd stil.
Ootmoedig bogen de englen voor mij neder,
En Lilith heerschte als hemelkoningin. -
O! korte waan, waar zijt ge heengevloden?
Wee, koningin, hoe spoedig taande uw glans!
Jehova's kus lag brandend op mijn lippen,
Mijn borst doorgolfde een wilde vlammenzee,
Een drang naar ongekende zaligheid
Verteerde de gedachten in mijn brein.
Het klare licht verduisterde in mijn oogen.
Met diepen nacht werd Lilith's ziel omgeven,

1 De personificatie van den wellust door Lilith dwong mij dit woord vrouwelijk te nemen.

En in Jehova's armen zonk zij neer,
Bezinningloos, maar 't hart van liefde dronken.
Wee, korte lust, u moest ik vreeslijk boeten!
O! koning, die mij wekte met uw kus,
Die aan uw zij tot koningin mij kroonde,
Wat heb ik u, wat aan uw rijk misdreven,
Dat zulk een straf en zulk een hoon verdient?
“Voort!” klonk uw stem vol afschuw en verachting,
Geen plaats is in des hemels ruime zalen
Voor Lilith en de vruchten van haar schoot!
Zij derve in eeuwigheid der eeuwgen vrede,
En boete in eenzaamheid haar wilde drift!
Wat uit haar spruit, het zij met haar veroordeeld,
“Verbannen uit het rijk van liefde en rust”! -
Geen oog had ooit voorheen uw toorn aanschouwd.
Het englenheir zweeg vol ontzetting stil,
Een siddring liep door de eindelooze ruimte. -
Toen scheurde 't glanzig wolktapijt vaneen,
En in des afgronds onafzienbren nacht
Viel Lilith neer. - Daar baarde ik u, mijn zoon,
Daar schonk ik al wat is het korte leven.’

Hierop spoort zij haar zoon aan om de aarde te verwoesten om wraak te nemen op zijn vader. ‘Hij zij vervloekt, wiens zwakke lust u schiep!’ riep ze woedend uit, en terwijl ze dit zegt, trilde in haar ‘glanzig donker vrouwenoog het flikkerlicht der opgewekte driften.’ Haar zoon blijft echter doof voor hare klachten:

‘Zijn oog blijft blind voor 't vlammen van haar blik.
Hij ziet haar schoonheid slechts, welke in zijn borst
Den fellen gloed ontvonkte der begeerte,’

en hij deelt haar mede dat hij in niets belang stelt en om niets geeft behalve om haar. ‘Slechts op uw lippen ligt mijn koninkrijk’ verzekert hij, en hij geeft alles in hemel en op aarde voor:

‘Een oogenblik van aardsche zaligheid
Aan Lilith's borst, in Lilith's arm genoten.’

Hierop ‘grijpt hij zijn moeder naar 't blanke lijf,’ maar zij kijkt hem met verachting aan, stoot hem af, en, vertoornd dat hij haar niet wreken wil, hoopt ze dat de hellegloed van onvoldanen lust hem moog' verteren:

‘Want voor het kind dat zij met smarte baarde
Kent Lilith's ziel slechts afkeer, nijd en haat.’

Hierop verdwijnt de moeder, en de zoon wanhopend en buiten zichzelf van hartstocht gaat het paradijs in teugellooze vaart doorrennen als een hert in September. Lilith keert inmiddels tot hare zusters terug, die ergens in het diepste heiligdom van Eden op haar wachten Deze vier zusters van de vroegere koningin van 't engelenheir zijn ‘van hemelsche afkomst’ en heeten honger, dorst, heerschzucht en hebzucht. De tantes van Adam zijn ‘als engelen schoon, *doch* zwart van oog en haar,’ en werden door Jehovah in des afgronds nacht geslingerd, omdat ze trouw waren aan de verleide Lilith, die ze, toen ze nog in den hemel was, dienden.

Wat honger en hebzucht in den hemel deden, en waarom ze zusters van Lilith zijn, wordt niet aangeduid, en Emants weet het trouwens zelf niet, want zijn allegorie, welker diepe beteekenis met sympathie door anderen bestudeerd moet worden, staat hem zelf zoo verward voor, dat hij in zijn toelichting in de courant spreekt van ‘honger, dorst en wellust, uit welke hebzucht en heerschzucht geboren worden.’ Twee der zusters zijn dus eigenlijk de moeders der drie anderen, en Adam zou dus niet de neef, maar de broeder zijn van hebzucht en heerschzucht. Het komt er echter niet veel op aan, want de allegorie wordt er niet minder of meer begrijpelijk door, of die twee wezens, ‘die als blanke lelies uitgestrekt liggen,’ volgens het gedicht de tantes of volgens het postscriptum de zusters van den eersten mensch zijn.

Wat er in een kunstwerk echter wel op aankomt, is dat die demonen ons niet worden afgebeeld en aanschouwelijk gemaakt.

Als witte lelies uitgestrekt, liggen honger en dorst op marjolien ter neder, terwijl ze den blik, van haat doorgloeid, omhooggericht houden, en een paar bladzijden verder wordt ons beschreven hoe de honger, als een cameleon van kleur veranderd, zwart is geworden, ‘terwijl de andere zusters, hand in hand, uitgestrekt zijn, terwijl het blanke lijf op bloemen zacht gebed is, en zij van wild verlangen gloeien.’

Tot deze wezens, waarover de wijsgeer Emants redeneert, doch die den dichter blijkbaar nooit duidelijk voor oogen hebben gestaan, roept Lilith, terwijl zij op den naar adem hijgenden en in teugelloozen vaart doorrennenden Adam wijst:

‘Aanschouwt Gods Zoon, het voorwerp zijner liefde!’

Dergelijk misbruik van gewijde uitdrukkingen kost den heer Emants niets; hij maakt er zich telkens schuldig aan; het schijnt hem zelfs niet in te vallen dat hij, door de woorden en symbolen van het evangelie te gebruiken, voor een Fransch romannetje met wijsgeerige strekking, barbaarscher en ruwer wandalisme pleegt dan zoo hij middeleeuwsche kerkruiten inwierp, kathedralen sloopte en de muren van het Panthéon gebruikte voor een *café-chantant*.

Lilith verheft zich er op, dat zij haar zoon genoopt heeft om de brandend heete wang tegen 't kil gesteente aan te leggen, daar hij geen slaap kan vinden, omdat ‘in zijn beenderen het merg verteerd is door den kanker der begeerte.’

Terwijl zij zich als een gemeene furie aanstelt, en wraak! wraak! roept tegen Jehova, dalen plotseling engelen neder uit den hemel, en een hunner verkondigt aan Lilith, dat in den hemel medelijden gevoeld wordt voor Adam, wien een levensgezellin moet worden geschonken. Lilith moet daarom weder ten hemel stijgen om haar zetel in te nemen ‘in het eeuwig licht.’ Zij antwoordt dat ze ‘Jehova's listig plan’ kent, en zeer wel weet dat ‘alleen door Lilith's armen vast omsloten de hoogste wijsheid scheppingsmacht bezit,’ doch dat zij niettemin bereid is het goddelijk bevel te gehoorzamen:

> Keer, dienaar, dus tot uwen Heer terug,
> Zijn wil geschiede, Lilith is bereid
> Ten tweede maal zijn wreede lust te dienen,

doch als ‘beding’ stelt ze dat het kind, dat ze het levenslicht zal schenken, haar evenbeeld moet zijn. De engel belooft haar dit, doch het kind zal blind zijn, en geen ravenzwart haar hebben gelijk de moeder, terwijl uit haar blauwe oogen ‘niet der wellust gloed, maar het licht der liefde stralen zal.’ En dan wordt Lilith door engelenarmen opgenomen, en zweeft ze, omwolkt door licht gelijk een star, naar den hemel!

Met deze cynische parodie eindigt de eerste zang.

In de tweede worden ons de zusters weêr getoond, aan wier hart, dat sinds ‘Lilith's hemelvaren’ door machtelooze woede ondermijnd is, met scherpen tand de twijfel knaagt. Doch die twijfel verdwijnt, want ‘met strakken mond en bleeke wang’ daalt Lilith uit den hemel neder en toont zich weder aan haar zusters om zich op aarde ‘aan 't vuur der wraak te koesteren.’

De profane parodie begint weer en Lilith spreekt:

‘Zoo is des Heeren wil geschied,
En kwijt dit lijf den kostelijken schat
Waarmee zijn wijsheid Adam begenadigt’

en dan ‘profeteert’ ze, dat het zachtblauw oog van het meisje, dat ze het levenslicht zal schenken, van tranen glansen zal.

‘En als die tranen tot een zilten stroom,
Die stroom, de hechtste dammen doorgebroken,
Is aangewassen tot een wilde zee,
Wier golven al wat leeft de lenden zweepen,
Totdat de sterkste rug zich weerloos kromt,
Om in dien Oceaan zijn graf te vinden,
Dan zal niet Lilith's hals zich nederbuigen.’

Hier is de vergelijking van de tranen-zee met den profeteerenden dichter op den hol gegaan. Ware ze nog niet juist bij tijds gestuit dan zouden er schepen op en visschen in die zwalpende, dammen verbrekende tranenoceaan gekomen zijn.

Ze voorspelt vervolgens nog dat, als het menschdom tot millioenen is vermeerderd, en de zoon het doelloos werk van den vader doorgrond heeft, elke zucht uit menschen borst geweld, als een donderslag God's troon zal doen wankelen, totdat de kroon op 't machtig voorhoofd siddert en Jehova om genade smeekt!

Deze ‘haat-ontsproten woorden’ van Lilith doen de wangen der zusteren vaal verbleeken, en uit aller mond breekt dan een jubelkreet, die het starrenheir aan 's hemels transen deinzen doet!

Eva wordt nu geboren, en Lilith gebiedt:

Zoo gaat, trawanten, tot des Heeren zoon,
En legt, terwijl de slaap zijn blik omsluiert,
Het Godsgeschenk aan Adams zijde neer.

De trawanten - de vier zusters - moeten op last der moeder een zwarten sluier slaan om het hoofd van haar blonde dochter, die sprekend op haar gelijkt, opdat Adam geloove dat hij zijn moeder Lilith ziet, en ‘zich de nooit voldane lust weer in zijn borst omhoog heffe.’

In het begin gelukt dit plan echter niet, dat een voorwereldsche Ponson du Terrail of Zola, in vastenavond-dronkenschap, zeker had ingeblazen.

Adam werd niet misleid door den sluier, welke blonde Eva

een brunette deed schijnen, doch hij genoot kalm en met broederlijke genegenheid vrede en rust in haar bijzijn. Dit wekt de woede van zijn tantes, die toornig en ‘met *trotsche* blikken *bloode* omhoog gericht’ aan Lilith gaan verhalen dat het verleidingsplan mislukt is. Lilith begeeft zich nu zelve naar Eva, om haar te verderven.

Voor een oogenblik gevoelt Lilith dat ze moeder is, er komt een pauze in 't gruwelijk verhaal, en dit schoone deel van het gedicht toont, wat de heer Emants wellicht eenmaal zal vermogen, wanneer hij den monsters den rug toekeert, wijsgeerige levensbeschouwingen aan schrijvers van verhandelingen overlaat, en zich vergenoegt dichter, beeldend kunstenaar te zijn.

Lilith zegt toornig tot haar zusters:

‘Voort, voort! Van hier! Het doel van Lilith's wraak
Kan Lilith's haat ook zonder u bereiken.
Zij vond geen medelij, zij vraagt geen hulp:
Zij schroomt geen strijd met menschelijke liefde.
Al wie in d' arm der wellust werd geschapen,
Valt vroeg of laat der wellust weer ten prooi!’

Zoo spreekt ze en ijlt den nieuwen morgen tegen,
Die blozend aan den horizont verrijst.
De storm ontwaakt, en heft van woede brullend
Haar op zijn wieken hoog ten hemel op.
Hij zweept hem voort, en gierend jaagt hij henen,
De bosschen uit, de lange vlakten door,
De ceder zwiept en zucht en valt ter aarde,
't Gesteente beeft en splijt en stort ineen,
De bergstroom schuimt en uit des afgronds kaken
Stijgt dwarlend heete damp naar 't zwerk omhoog;
Daar pakt hij saam en smeedt om Lilith's slapen
Een zwarte kroon, waarin de bliksemstralen
Als bleeke opalen onheilspellend glanzen.
Het zonlicht kwijnt, de schuwe nacht keert weder,
Doodsangst waart rond door 't jeugdig paradijs.

Zij roept in 't kreupelhout nu, als ware ze de *Erlkönig*, haar dochter toe, wier gemoed door bitteren angst beklemd wordt.

‘Wie roept mij, broeder?’
fluistert Eva siddrend.
‘Blijf rustig, liefste zuster, 't is de wind,
Die door 't gebladert van den ceder suizelt.’

Maar nogmaals klinkt het duidlijk:
‘Eva, Eva,
Waar zijt ge?’
‘Broeder, trouwe broeder, neen,
't Is niet de wind, die door 't gebladert suizelt,
Ik ken die stem, zij noemde me eens haar kind.
Blijf rustig, liefste mijn, het is de slang,
Die sissend door 't geboomte henenschuifelt.’

‘Ten derde male klinkt het, smeekend thans:
“Mijn kind, waar zijt ge?”
en uit haar broeders arm
Rijst Eva op, en antwoordt:
Moeder, hier.’ -
Zoodra zij, 't blonde hoofd ter zijde wendend,
Den donkren blik ontmoet, die uit de verte
Haar machtig tot zich aantrekt, ijlt zij heen
Om aan haar moeders borst zich vast te klemmen.

Daar breekt een straal van liefde en medelijden,
Den diepen nacht in Lilith's moederhart;
Haar toorn bedaart, de haat zwijgt eensklaps stil,
En als haar armen Eva's hals omstrenglen,
Een zilte traan aan 't donker oog ontglipt,
Doorstroomt haar ziel een ongekende weemoed,
Terwijl zij droevig fluistert:
‘Eva, kind
Van schuld en onuitputlijk mededoogen,
Uit vadermin en moederhaat gesproten,
In 't licht ontvangen, in den nacht gebaard,
Mijn kracht bezwijkt, die aan des levens lijden
Uw reine ziel voor immer wijden moet.
Mijn wil verlamt, die in uw heldre blikken
Den weerschijn vindt van 't hemelsch zonnelicht.
Neen, dochter in mijn schoot gevoed, gekoesterd,
Bij u smelt Lilith's toorn in tranen weg.’

Dit is liefelijk door gedachte en vorm. Op zoetvloeiende wijze beheerscht de dichter hier de rijmlooze jamben, al ontneemt het te rijkelijk gebruik, dat hij van de slepende vrouwelijke uitgangen der woorden aan het slot zijner regelen maakt, zijn verzen ook iets van de kracht, welke dit dichtsoort in de Engelsche letterkunde kenschetst.

Dit is echter slechts een episode geweest, welke het gedicht versiert, terwijl ze de wijsgeerige allegorie nog een weinig onbegrijpelijker maakt, daar die plotselinge aanval van moederliefde in het monster dat God vloekt, en dat de ‘laatste *vonk* van deernis *begraven* heeft,’ de geheele mythe nog verwarder doet schijnen.

De zusters begrijpen dan ook volstrekt niet wat Lilith scheelt, en honger en dorst en de beide anderen roepen haar tot de orde met driesten spot. Zij beschimpen haar en herinneren haar aan 't gegeven woord:

> ‘Wij vergen slechts wat Maja vrij beloofde,
> Voor eeuwig bindt haar onverbreekbaar woord!
> Ga haar gemoed ook thans van logen zwanger,
> Wat zij ons schonk blijft immer ons gewijd.’
>
> ‘Helaas, helaas!’
> is al wat Lilith's mond
> Nog aan dien wreeden eisch kan tegenwerpen;
> En als de heerschzucht Eva's lokken grijpend
> Het blonde klnd van Lilith's boezem sleurt,
> Is 't fiere hoofd haar op de borst gezonken,
> En vallen de armen slap neer langs haar lijf.

Terwijl de heerschzucht Eva dus bij de haren voortsleept, druppelt ze vergif in haar oor, en wekt ze haar ijverzucht op door haar te verzekeren dat Adam veel hartstochtelijker zijn moeder dan haar lief heeft. Hij houdt niet van blonde haren, ‘zijn oog verlangt naar andren schedeltooi,’ en als Eva in zijn boezem kon lezen, dan zou ze er het beeld in vinden van Lilith, een vrouw even als zij. Haar wordt dus aangeraden zich den donkeren sluier om de slapen te winden en naar Adam te gaan, die haar dan warmer liefde schenken, en van slavin koningin maken zal.

In het eften voorhoofd van Eva trok de zorg haar rimpels; het blonde hoofd zonk peinzend op haar borst, en zij neemt het besluit, te handelen gelijk haar wordt aangeraden en Adam te bedriegen door zich aan hem voor te stellen als ware zij die moeder, door wier armen ze juist zoo even omsloten werd.

In den derden zang wordt verhaald, hoe het Eva gelukt Adam te verleiden. Hij wordt door den sluier misleid en gelooft dat het Lilith is die zich aanbiedt; hij verklaart dat ‘voor een

oogenblik van zaligheid, aan Lilith's borst genoten, Eva's zustermin een luttele prijs is,' en als hij dan ten laatste 'zwijmeldronken aan Eva's blanken boezem nederzijgt', komt Lilith met haar zusters plotseling aan; zij houdt het vlammend zwaard op, een donderslag weergalmt, en in des afgronds nacht verdwijnt het paradijs.

Voor een tooverballet ware dit een fraai onderwerp. Stervenslust welt op in het hart der gelieven, maar een vuurge geeselslag zweept hen omhoog, en duivelen verschijnen. Hun moeder Lilith slaat hen, terwijl de demonische zusters een triomflied zingen.

Doch eensklaps krijgt de moeder deerenis met haar kinderen. Zij doet hierop afstand van de regeering, en geeft kroon en zwaard over aan haar zuster de heerschzucht, die in haar naam heerschappij mag voeren op aarde, terwijl zij aldaar den moeden strijders lafenis zal geven.

De heerschzucht neemt op haar armen het zwaard der 'diepgegriefde' aan, en als met wreede pijnigende slagen het eerste menschenpaar wordt voortgejaagd, roept de arme moeder uit: 'Wee, driewerf wee, dat Lilith moest ontwaken.'

Nu men de intrige kent van dezen '*roman experimental*' in het paradijs, moet het even belangwekkend wezen, de diepe wijsgeerige beteekenis dezer dichterlijke mythe van den heer Emants te vernemen, als om van den heer Zola te hooren wat de wetenschappelijke strekking is van *Nana, la Curée* en *l' Assommoir*.

Deze vergelijking met zijn meester zal ongetwijfeld aangenaam zijn aan den heer Emants, die de schouders ophaalt over 'de onvruchtbare idealistjes, die een meesterstuk als *l'Assommoir* durven veroordeelen.'

Snerpend en snijdend als het schaduwlooze geel van het koolzaad-veld schijnt mij de parodie op Genesis I, welke de heer Emants een 'levensbeschouwing' noemt, doch het is niettemin leerrijk om te vernemen dat al dit oneerbiedig knoeien met gewijde en reine tradities, al dat cynisch misbruiken van God's naam, al dat physiologisch gemorrel om de grenzen tusschen wellust en liefde te ontdekken, de heerlijke beteekenis heeft, dat het leven geen goed maar een kwaad is. De zanger van het verloren Paradijs, welks geschiedenis volgens de allerlaatste ontdekkingen der nieuwste wijsbegeerte is bijgewerkt - heeft in de courant willen mededeelen, wat dit Zola-romannetje beteekent.

‘Lilith, de wellust, doet het leven ontstaan en houdt het ook in stand.... De wellust zelve - als men wil de prototype er van - kent de mensch niet; Lilith genoot alleen de omarming van den Schepper aller dingen. Slechts door een wezen uit Lilith geboren kan Adam een oogenblikkelijke stilling vinden van den dorst naar lust, waaraan hij zijn eigen aanschijn te danken had, enz.’

Door dit alles hadden we getroffen moeten worden en niet door hetgeen ons getoond werd. Een ontwikkeld wijsgeer ziet den mensch niet, maar enkel het geraamte. Slechts oppervlakkige wezens durven de Venus van Milo schoon te vinden, zonder eerst in een handboek na te slaan, of de beeldhouwer er ook íets mede bedoeld heeft dat minder schoon is. Niet op hetgeen de kunstenaar beeldt, maar op hetgeen hij bedoelt komt het aan.

Wie *Lilith* een profaan romannetje noemt, en dit bovendien veroordeelt omdat een kunstwerk in de eerste plaats iets aanschouwelijk behoort te maken en op andere wijze bestudeerd moet worden als een wijsgeerige dissertatie, is ‘oppervlakkig’ en ‘onrechtvaardig.’ Wij, die deze gemeene voorstelling van een verliefden zoon gemeen vinden, zijn er op verdacht, dat men ons zal mededeelen dat zeker ‘met leelijke gedachten het hart vervuld is’ van hen, die niet beseffen dat dit alles philosophisch bedoeld is. Men moet dadelijk gevoelen dat al dit geschrijf onoprecht is, dat de menschen, die ons worden voorgesteld, enkel afgetrokken begrippen zijn, dat met woorden gegoocheld wordt, en dat de vrouw, die men ons laat aanraken, enkel een thesis is. Wat allegorisch bedoeld wordt, behoeft noch eerbaar, noch rein gedacht te zijn, omdat het toch niet wezenlijk gebeurd is. Bij een gelijkenis komt het enkel op de bedoeling aan; wat men voorstelt is slechts een fabel, en men moet al een zeer verdorven verbeelding hebben om het verkeerd te achten, dat de schim van een zoon op de schim van zijn moeder verlieft, en dat een symbolische moeder een allegorisch kind ter wereld brengt en het philosophisch laat verleiden. Als de dichter die liefde van schimmen wat al te lichamelijk voorstelt, dan komt op een draf de wijsgeer hem te hulp en geeft hij in de courant te kennen wat met deze diepzinnige allegorie eigenlijk bedoeld is.

Volgens deze verklaring heeft de heer Emants in eene allegorie ‘een levensbeschouwing in beeld willen brengen, waarbij

hij in het bijzonder op het karakter van dat leven de aandacht heeft willen vestigen.'

'Hoe het leven zich aan mij voordoet, wat het wil, trachtte ik weer te geven,' zegt hij verder, waaruit blijkt dat het leven zich uitsluitend aan hem voordoet in de gestalten van heerschzucht, misleide liefde, wellust, hebzucht, honger en dorst*.

* De heer Emants gaf in de N. Rotterd. courant de volgende toelichting van zijn cpos, dat eigenlijk een leerdicht schijnt te zijn.
Instandhouding van het individu en voortplanting der soort zijn de sleutelwoorden voor al het streven en jagen, bestrijden en beminnen, dat ieder om zich henen ontwaren kan. Honger, dorst en behoefte aan wellust zijn de begeerten, waardoor het leven zich onmiddellijk uit; hebzucht en heerschzucht worden uit de vorigen geboren als verlangens, wier voldoening ons zekerheid verschaft ook de eersten te kunnen bevredigen. Wellust en liefde worden nog steeds ten onrechte van elkander gescheiden, waarbij de eerste als zondig veroordeeld, maar als een onvermijdelijke zonde in stilte weder wordt geduld.
Inderdaad zijn zij één. Het individu streeft naar vereeniging en daar dit streven het ontstaan van een volgend geslacht ten doel heeft, zoekt hij in een ander individuum datgene wat hem ontbreekt om aan een derde wezen het leven te kunnen schenken. Niet uitsluitend op het lichamelijke is daarbij zijn blik gericht, ook aan het karakter stelt hij eischen, maar met meerdere of mindere zekerheid leidt hij die uit het uiterlijk af. In het algemeen verlangt de man in de vrouw meer de schoonheid van den vorm, de vrouw in den man die van den inhoud; in het bijzonder geval zijn al de kleinere en grootere schoonheden welke wij in het beminde wezen meenen te ontdekken slechts kenmerken, waaruit wij onbewust de gevolgtrekking maken dat deze vereeniging de meeste waarborgen oplevert voor het ontstaan van een nieuw levensvatbaar schepsel, zoo goed mogelijk voor den kamp des levens toegerust. Altijd zullen deze kenmerken zoowel lichamelijke als geestelijke voorrechten aanduiden, maar men is nu eenmaal overeengekomen van wellust te spreken, wanneer de eersten schijnen te overheerschen, van liefde, wanneer de laatsten zich het krachtigst doen gelden. Liefde en wellust zijn niet te scheiden, maar wel kan een sterke neiging hem, die haar koestert, dusdanig begoochelen, dat hij, van eene lichamelijke begeerte nog onbewust, slechts eene spiritualistische - zoo men wil platonische - vereering in zijn boezem meent te herbergen. Begoocheling is aan de liefde eigen, ja er is geen liefde zonder begoocheling denkbaar. Onder den drang onzer natuur zien wij de veelbelovende eigenschappen van het wezen dat voor ons past als door een vergrootglas. Wij verheffen hem of haar hoog boven alle andere schepselen en wijden soms eene genegenheid, welke aan aanbidding grenst, aan een wezen dat objectief beoordeeld zich door geen enkele eigenschap boven anderen onderscheidt. Ware dit niet het geval, werden wij niet door behoefte geprikkeld en door begoocheling verleid, hoe weinigen zouden zich al de ontberingen, de lasten, de smarten aan het bezit van kinderen verbonden, op den hals halen, hoe velen zouden zich laten afschrikken door de dagelijksche voorbeelden van een band, welke een duurzaam en krachtig geluk beloofd hebbend, slechts ongeluk of verveling brengt. Niemand die een liefde tusschen twee jeugdige harten ziet ontkiemen, bedwingt den goedigen of sarcastischen glimlach, waarmede hij den zoeten waan van zijn nuchter, objectief standpunt wel m o e t beschouwen en niemand is aan den anderen kant nuchter en objectief genoeg om niet op zijne beurt, onder den invloed van dienzelfden waan, van een toekomstig geluk te droomen dat hij met geen woorden kan beschrijven, met geen klanken vertolken, en dat hem dan ook nimmer ten deel valt. De gelukkigste der stervelingen zal, indien zijn geheugen hem niet ontrouw geworden is, moeten bekennen dat hij slechts de flauwe afspiegeling geniet van hetgeen hij eenmaal heeft meenen te 'ahnen'. De wellust schept dus de behoefte waardoor de instandhouding van het leven is gewaarborgd, en verbindt er, ter zekerder bereiking van dit doel, eene begoocheling aan, waarop de ontnuchtering volgen moet, die de bevrediging der behoefte vergezelt.
Zonder dat wij het gedroomd geluk deelachtig worden geven wij het aanzijn aan een nieuw geslacht, dat op zijn beurt te vergeefs de handen zal uitstrekken naar eene illusie. Hierbij komt dat door eeu menigte andere beschouwingen op elk gebied van menschelijk streven ingesteld (ik verwijs naar E.v. Hartmann's *Philosophie des Unbewussten* de slotsom gerechtvaardigd wordt dat het leed op deze wereld verreweg het genot overheerscht. Het leven is dus geen goed, maar een kwaad, en Aristoteles zeide met recht: *ἡ φυσιζ δαιμονια αλλ' ου Θεια ε□τι*. Lilith, de wellust, doet het leven ontstaan en houdt het ook in stand. Reeds daardoor wordt zij de godin van den schijn die ons de wereld als een veelheid doet voorkomen, maar dewijl zij door begoocheling den mensch dwingt, is zij in dubbelen zij Maja.
Maja is op hare beurt niet de godin van den schijn alleen, maar identisch met de wellust, enz.

‘Flanor,’ die met de grootste belangstelling de verklaring van den heer Emants gelezen heeft, licht haar nog een weinig toe. Volgens hem hadden ‘herhaalde lezing, sympathieke deelneming, ernstige studie den lezer de verklaring reeds kunnen doen vinden voor het gedicht.’

En welke is de verklaring, welke rein en begrijpelijk maakt wat ons onrein en verward voorkomt?

‘Lilith,’ zegt de heer Vosmaer, ‘is het beeld van den wellust, zonder haar kan geen zoölogisch schepsel geboren worden’[**].

** ‘Kritiek moet in de eerste plaats waardeeren en den menschen leeren te waardeeren. De heer Emants wijst zeer juist op het verschil tusschen eenen auteur die maanden, jaren op een werk studeerde en den lezer of criticus die er in een paar uren een oordeel over velt. Er is eene zeer schoone conceptie in de Lilith en zij is met zeer groot talent uitgevoerd. Er is bovenal in dit gedicht, evenals in die van meerdere dichters van onzen tijd, iets nieuws. Een nieuwe richting, zoo in opvatting als vorm, breekt zich baan. Zij moge haar beste en schoonste woord noch niet gezegd hebben, dat nieuwe, dat over het hoofd wordt gezien, moest erkend en geacht worden.....
De eerste mensch, Adam, ontsproot uit Javeh en de daimon Lilith. Zij is het beeld van den wellust, zonder haar kan geen zoölogiesch schepsel geboren worden. Adam, door de drift gejaagd, vindt en begeert Lilith. Jahveh verwekt hem echter eene gelijke gezellin, ook uit Lilith geboren. Zij wordt Adam's zuster, maar hij verlangt eenen anderen dan zusterlijken band. Uit stekend wordt gezegd, hoe de zuster vrouw, de ingetogen liefde de min der geslachten wordt; hoe daaruit de band, maar ook het leed der liefde ontstaat; hoe deze liefde de wereld beheerscht. Dan is het paradijs voor hen verloren en het aardsche leed, de aardsche zorgen, ontkleuren de wereld. Het ontwaken van Lilith (de wellust) is het wee dat over de aarde klinkt. Maar zij zelve verzacht hare slagen, en niet zij, maar haar zuster, de heerschzucht, verkrijgt de heerschappij. Rust zal er evenwel eerst zijn als Lilith weer slaapt.
Dit alles is bij eene herhaalde lezing duidelijk genoeg, en een gedicht moet meer dan eens gelezen worden, zoo als ook een werk der beeldende kunst niet op eenmaal kan begrepen worden. Dit alles is met gloed, met kieschheid, in schoonen vorm gegeven. De zinrijke gedachte is dichterlijk bewerkt.’
F l a n o r .

Voorwaar de commentaar is het gedicht waardig! Het ‘zoölogisch schepsel’ Adam, dat verliefd wordt op zijn eigen moeder en de schennende handen naar haar uitstrekt, moet met sympatieke deelneming bestudeerd worden. Dan wordt alles begrijpelijk en schoon. In het oog der nieuwste wijsbegeerte mag over God gesproken worden gelijk de heer Emants doet: ‘alles is bij eene herhaalde lezing duidelijk genoeg’ en Flanor beweert zelfs: ‘dit alles is met gloed, met kieschheid, in schoonen vorm gegeven. De zinrijke gedachte is dichterlijk bewerkt.... Eene nieuwe richting, zoo in opvatting als vorm, breekt zich baan.... Er is in dit gedicht iets nieuws.’

Dit alles is zeker nieuw, zeer nieuw, nieuw als een pruik. De gedachten en voorstellingen, de beelden en symbolen van godsdiensten, die in het oog van den dichter dood zijn, worden uit het graf gehaald en gebruikt als doodemansharen, en dus wordt een glanzende, spliksplinter nieuwe schedeltooi gemaakt, waarmede een afgeleefde beschaving zich de kale kruin kan dekken. Het is nieuw, zeer nieuw, maar het is niet jong, niet frisch, niet oprecht en niet schoon.

Of vergis ik mij? Moet dit gedicht ter wille van enkele welluidende gedeelten, en omdat het van een merkwaardig talent bewijzen geeft, geprezen worden als iets nieuws? Welnu, laat ons dan de nieuwe wijsbegeerte bewonderen.

Even nieuw als frisch is het schouwspel van een dichter, die de liefde bezingt, terwijl hij verklaart ‘dat hij van zijn nuchter standpunt met een goedigen of sarcastischen glimlach een liefde tusschen twee jeugdige harten wel moet zien ontkiemen, omdat liefde over het algemeen slechts ongeluk of verveling brengt.’

Nieuw en frisch is ook het dichterlijk denkbeeld, dat de wellust als eene booze macht enkel in den hemel en het paradijs

heerscht, doch dat ze op aarde in de hutten der verdrukten als een liefdezuster rondgaat, lafenis en troost brengende.

Nieuw en frisch is eveneens de diepwijsgeerige voorstelling van wellust als een hemelsche moeder, een onsterfelijke godin, en van de liefde als haar aardsche, sterfelijke kind, dat door haar bedrogen en gefolterd wordt.

Nieuw en frisch is bovenal het tweegevecht tusschen den wijsgeer Marcellus en den dichter Emants. De wijsgeer verklaart: ‘wellust en liefde worden ten onrechte van elkander gescheiden,’ en de dichter stelt haar voor - om ons de gedachte der volmaakte eenheid toch vooral op zinrijke wijze duidelijk te maken - als eene vijandige moeder en een ijverzuchtige dochter, tusschen welke Adam het hoofd links en rechts draait, totdat hij ten laatste door Eva misleid en bedrogen wordt.

Wij hebben echter geen begeerte om al de verwarringen in deze zware, doffe allegorie aan te toonen. Aan physiologen blijve deze taak over; de hier behandelde liefde behoort meer op hun terrein dan op dat der poëzie.

Het gedicht van den heer Emants wordt door zijn leermeester Emile Zola veel juister omschreven dan door hem zelven. Zola was de profeet die het voorzag; *Lilith* is de vervulde profetie van den schrijver van *la Curée* en *Nana*.

Men leze slechts hoe hij van zijn laatsten roman in een zeer uitvoerig medisch-wijsgeerig opstel de toelichting en verklaring geeft, en merke dan de volgende voorspelling op:

> ‘La méthode du roman expérimental triomphera même en poesie. C'est une evolution fatale... l'homme métaphysique est mort, tout notre terrain se transforme avee l'homme physiologique. Sans doute la colère d'Achille, l'amour de Didon, resteront des peintures éternellement belles; *mais voilà que le besoin nous prend d'analyser la colère et l'amour, et de voir au juste comment ces passions fonctionnent dans l'être humain. Le point de vue est nouveau*, il devient expérimental au lieu d'être philosophique. En somme, tout se résume dans ce grand fait: la méthode expérimentale, aussi bien dans la poesie que dans les sciences, est en train de déterminer les phénomènes naturels, individuels et sociaux, dont la métaphysique n'avait donné jusqu'ici que des explications irrationnelles et surnaturelles.’

Men ziet het, ‘iets nieuws’ was door Zola voorspeld en hij had er op gewezen, hoe ‘*le poète experimental*’ zou opstaan, die aan zou toonen *comment l'amour fonctionne dans l'être humain*.

Wat echter zelfs Zola, al profeteerende, niet voorzien heeft, is dat de dichter, ten einde '*l'homme physiologique*' te ontleden, een godsdienst ontwijden en een reine en verhevene mythe bezoedelen zou:

De volgelingen overdrijven toch steeds wat de meester leerde. Zola wil van geen bespotting van den godsdienst hooren en ergert zich zelfs aan de *Orphée* van Offenbach, waarvan hij dus met afkeer spreekt:

'Ce carnaval des dieux, l'Olympe trainé dans la boue, toute une religion et toute une poésie bafouées, semblèrent un régal exquis. Le fièvre de l'irréverence gagnait le monde lettré; on piétinait sur la legende, on cassait les antiques images.'

Indien een parodie van Homerus den schrijver van *la Curée en le Ventre de Paris* reeds doet walgen, dan zou deze physiologische proefneming op een heiliger en reiner godsdienst dan die van Jupiter en Venus den meester der naturalistische school zeker nog meer tegenstaan.

Hier in Nederland is men den meester echter reeds ver vooruit. Wij moeten altijd overdrijven, en men begint geen hervorming - hoe levenwekkend en edel ook - of wij hebben onze wederdoopers.

Terwijl men in het vrije Engeland M^{rs}. Besant onwaardig acht haar dochter op te voeden, prediken frissche jonge lieden hier den plicht om Van Houten's raadgevingen aan jonggehuwden in de *corbeille* van elke jonge bruid te doen glijden.

Terwijl Zola de bespotting van de poëzie der Grieken af keurt, wordt hier een dichtstuk als Lilith geprezen, omdat zijn poëzie zich verheft boven den toren der dorpskerk, en wordt het in den *Spectator* bewonderd en aanbevolen als een schoon en dichterlijk tafereel, zonder ander voorbehoud dan dat de heer Vosmaer 'enkele keeren *welke* las, waar *die* hem aangenaam zou zijn geweest.' In zijn critiek ontbreekt zelfs de zachtste en teederste aanduiding van de meest bescheiden gissing, of het wellicht geheel en al onontbeerlijk was voor des dichters edel en wijsgeerig doel: 'de nous montre un carnaval au ciel, le Synaï trainé dans la boue, le bible souillé, et toute une religion et toute une poésie bafouées!'

En nu zegge men niet: indien ge groteske, oneerbiedige voorstellingen van het heilige afkeurt, dan moet ge u ook ergeren aan menige dichterlijke legende uit de middeleeuwen, aan de vergelijkingen van Spurgeon en de voorstellingen te Ammergau.

Het onderscheid is groot tusschen oprechte, ongekunstelde, gemeenzame voorstellingen van het goddelijke, waardoor kunstenaars die God lief hebben, het hart treffen en edele gedachten wekken, en de ruwe oneerbiedigheid, en onverschilligheid voor godsdienst en traditie van een gedicht als *Lilith*.

Vele der middeleeuwsche legenden zijn zeker grotesk in de hoogste mate, - zij beelden God en Christus op al te vertrouwelijke, oogenschijnlijk oneerbiedige wijze af, ze doen glimlachen,.... maar ze zijn toch treffend.

Zoo wordt b.v. verteld hoe de goedhartige apostel Petrus eens in het paradijs een kleedermaker toeliet, die niet al te voorbeeldig geleefd had. Onze Lieve Heer en de engelen waren juist afwezig; de kleedermaker maakte hiervan gebruik en beklom den gouden troon, van waar men alles aanschouwen kan wat op aarde plaats grijpt. Nauwelijks is hij op den troon gezeten of hij ziet hoe een waschvrouw een haar toevertrouwden sluier steelt. Hevig verontwaardigd over dit misbruik van vertrouwen grijpt de kleedermaker de gouden voetbank, die voor den troon stond, op en wierp haar omlaag om de ellendige diefegge te straffen. Toen Onze Lieve Heer terugkwam en de gouden voetenbank miste, werd de kleedermaker ondervraagd, die erkende een schuldige getuchtigd te hebben, waarop de Heer tot hem zeide: ‘O, gij zondaar! indien ik oordeelde gelijk gij geoordeeld hebt, wat ware dan reeds lang geleden niet aan u geschied? Ik zou al sinds jaren geen stoelen en banken, ja geen braadspit meer hebben, daar ik alles den zondaars naar het hoofd zou geworpen hebben om hen te vernietigen. Doch dit deed ik niet. Ik ben barmhartig en geduldig en geef tijd tot berouw en beterschap. Hier oordeelt niemand als ik, uw God en uw Heer!’

Dit is een groteske voorstelling, maar, terwijl ze doet glimlachen, treft ze toch diep. Ze stelt een zelfs weinig ontwikkelde verbeelding in staat zich een begrip te vormen van God's lankmoedigheid en geduldige liefde. Voor den dichter, die deze gelijkenis dichtte, was God een Vader in den hemel. De vertrouwelijkheid van het ongekunsteld verhaal spruit voort uit de innigheid van het geloof, en er is geen legende zoo grotesk of oogenschijnlijk oneerbiedig, of die haar vertelt zou met hartelijke vroomheid met den psalmdichter medezingen:

‘Welzalig is het volk te noemen
Dat van dien zegen weet.
Welzalig mag het volk zich roemen
Wiens God JEHOVAH heet!’

Doch onvergeefelijk is het wanneer een dichter, onverschillig en lauw, niet geloovig en liefhebbend, en evenmin het geloof van anderen versterkend door hartstochtelijke ontkenning en vurige tegenspraak, een heilig onderwerp kiest, als kwam het er niets ter wereld op aan hoe en in welke woorden een dichter over God spreekt, zoo lang hij slechts een wijsgeerige bedoeling heeft.

Een zeker gevoel van verantwoordelijkheid voor den indruk, dien zijn verzen maken, misstaat een dichter echter niet, en loyauteit voor wat rein en gewijd is kenschetst hem zelfs meestal. Poëzie is de schoonste, meest indrukwekkende wijze om iets te zeggen; de gedachte krijgt beeld en vorm, de rythmus maakt het b eeld onvergetelijk, en de dichter, die poëzie gebruikt om al spelende onzedelijke, oneerbiedige voorstellingen van het Opperwezen ingang te doen krijgen, misbruikt een van de heerlijkste vormen der kunst.

Het wezen der poëzie moet gevonden worden in de kracht welke van haar uitgaat om het hart der menschen in die reine en verhevene stemming te brengen, die voor het zedelijk leven onmiskenbaar is. Kracht, licht, jeugd en gezondheid gaan uit van alle poëzie, en indien, zooals Carlyle zegt: *poetry is the attempt which man makes to render his existence harmonious*, dan zoude ik wel wenschen te weten met welke beginselen van gedrag en geloof dit epos in harmonie is?

Wanneer een dichter met een ‘onder onsje’ zijn lezers betoovert, of wanneer een schilder een ‘stilleven’ af beeldt, is het noodeloos dergelijke vraag te stellen, doch wanneer met philosophische toelichtingen ons een epos wordt aangeboden, waarin een levensbeschouwing in beeld wordt gebracht, is het onontbeerlijk zich dit af te vragen bij de beoordeeling.

Wanneer een eposdichter zich tot ons wendt, dan doet hij steeds een beroep op onze geestdrift voor wat verheven of schoon is; hij wekt ons meegevoel op voor eenig edel type; hij doet ons bewonderen en lief hebben. Doch welk van al de onbegrensde monsters, die de heer Emants schetst doch niet leven doet, moet ons hart doen kloppen?

Is het Lilith, of Adam of de Honger?

Er zijn dichters die zingen, daar ze gedwongen worden door een onwêerstaanbare macht om te uiten wat ze gevoelen; daar ze gedreven worden door een machtige bezieling, een verheffende geestdrift, een hartstochtelijke toewijding aan eenig denkbeeld. Ze zoeken hun onderwerp niet, maar het komt tot hen. Nu zal echter wel niemand den heer Emants onder die dichters rekenen. Er is geen oogenblik van lyrische geestvervoering in zijn gedicht; het gedicht laat volkomen koud; men zegt nu en dan: dit is een juiste vergelijking, dit is zangerig uitgedrukt, dit is een gelukkige beschrijving, doch men legt het boek nooit neder overmeesterd door den hartstocht of het innig gevoel van den dichter, wien tevens de dramatische kracht ontbreekt om de personen, die hij voorstelt, te laten leven.

Wij gelooven dus niet onbillijk te zijn, indien wij den heer Emants rangschikken onder de dichters, die in de eerste plaats letterkundigen zijn, die zoeken en kiezen, veel gelezen en gezien hebben, poëzie beminnen, een juist oor voor maat en metrum hebben, doch over niets zooveel dieper en inniger gevoelen dan de meerderheid der menschen. De ‘geestvervoering der muzen’ dwingt hen niet; hartstochtelijke bewondering of afkeer gevoelen ze niet, doch ze kiezen na lange overdenking een onderwerp, en ze streven naar oorspronkelijkheid door zoo mogelijk een nieuwe stof of nieuwen vorm te vinden.

Deze zucht naar iets nieuws, naar verandering en afwisseling, is echter steeds een weinig gevaarlijk, hoe natuurlijk ze ook zij.

Men loopt dan toch groote kans om een leerdicht te schrijven in plaats van het epos, het lyrisch gedicht of het drama waartoe men het plan maakt. Men is vaak diepzinnig en wijsgeerig met voorbedachten rade, en verdwaalt uit de poëzie in de metaphysica door de spitsvondigheden eener zelfbewuste analyse. Indien een dichter de zekerheid wil hebben, of hij tweede- of derdehands-wijsbegeerte resumeert, dan wel of hij een poëtisch kunstwerk schept, dan ga hij na of hij niet soms afgetrokken en nevelachtig is, enkel omdat zijn meeningen zich niet vanzelf, ongevraagd tot beelden vormden, omdat hij zelf niet ziet wat hij anderen wil laten zien en gelooven, omdat hij zelf niet overtuigd is van de poëtische waarheid van hetgeen hij beweert. Defoe zag met zijn verbeelding Robinson op het eiland; hij werd hem een mensch dat hij kende, en daarom leeft hij nog. Maar

jacht naar oorspronkelijkheid, en het opzettelijk uitdenken van allegorieën, om dus begrijpelijk te maken dat alles op aarde en in den hemel even ellendig en onrein is, heeft minder frissche gevolgen. Ze geeft soms iets nieuws dat er dadelijk even oud en ingeschrompeld uitziet als de kinderen van bejaarde ouders, die vaak met wijze, gerimpelde, oude-mannetjes-gezichten op aarde komen.

De Satan van Milton leeft en beweegt zich, wekt ontzetting en medelijden, geeft grootsche denkbeelden en is onvergetelijk; Milton zag hem met zijn zielsoog, doch Lilith, haar zusters, Adam en Eva, zijn allen spoken en schimmen, en om te begrijpen wat ze voorstellen, moet men de toelichting raadplegen, en vragen welke wijsgeerige beteekenis ze hebben.

Nu boezemt het slechts in de tweede plaats belang in dat een gedicht een allegorische beteekenis heeft. Men waardeert den *Hyperion* van Keats, hetzij men met Busken Huet in de Titanen de verpersoonlijking der 18de eeuw ziet, hetzij men met een talentvollen vertaler van Keats in hen het Alleven der natuur bewondert.

Het ‘Verlost Jeruzalem’ wint er niets door, omdat Tasso naderhand er een allegorische beteekenis aan toekende, en Gretchen wekt sympathie, Faust bewondering, ook al weet men niet dat Mephistopheles, volgens de opvatting van vele letterkundigen, den geest der 19de eeuw moet voorstellen.

De dichter treft niet door wat hij predikt en beweert, maar enkel door wat hij ons toont. Indien hij ons een zoon voorstelt, die zijn moeder belaagt, en ons sympathie vraagt voor het monster, dan is het deze voorstelling, welke indruk maakt en niet de verzekering dat dit een levensbeschouwing is, of de achteraan hinkende verklaring dat dit alles de even heerlijke als nieuwe symbolische beteekenis heeft, dat zonder wellust geen zoölogisch schepsel geboren kan worden.

De dichter is een ziener, die in beeld brengt wat hij aanschouwt, en waarin hij gelooft, en die, terwijl hij ons toont wat hij in het uur der geestdrift in bezieling gezien en gevoeld heeft, vaak zelf niet al de diepe beteekenis beseft welke zijn schepping voor wijsgeeren en denkers heeft. Shakespeare en Molière zouden waarschijnlijk niet weinig verwonderd zijn indien ze lazen welke verklaringen geleerden en letterkundigen alzoo gegeven hebben van Hamlet en Alceste, en ze zouden er zelve veel van geleerd hebben. Die commentaren zijn vaak

zeer belangwekkend en helpen menigeen, maar de kunstwerken welke ze toelichten, zijn ook zonder deze geleerde kantteekeningen begrijpelijk en schoon en spreken tot ieder naar gelang van zijn ontwikkeling en inzicht.

De Amerikaansche schrijver James Russell Lowell heeft in zijn onvolprezen studie over Shakespeare op deze waarheid bijzonder de aandacht gevestigd, omdat het in Amerika een fout van genieën met voorbedachten rade is, om met de degelijkste zelfbewustheid op de diepe beteekenis hunner eigen gedichten aandacht te vestigen. Hij schrijft:

'Goethe wrote his *Faust* in its earliest form without a thought of the deeper meaning which the exposition of an age of criticism was to find in it: without foremeaning it, he had impersonated in Mephistopheles the genius of his century. Shall this subtract from the debt we owe him? Not at all. If originality were conscious of itself, it would have lost its right to be original. I believe that Shakespeare intended to impersonate in Hamlet not a mere metaphysical entity, but a man of flesh and blood: yet it is certainly curious how prophetically typical the character is of that introversion of mind which is so constant a phenomenon in these latter days, of that overconsciousness which wastes itself in analysing the motives of action instead of acting... I have said that it was doubtful if Shakespeare had any conscious moral intention in his writings. I meant only that he was purely and primarily a poet.... In our self-exploiting 19th century how serene and high he seems! If he had sorrows he has made them the woof of everlasting consolation to his kind.'

Hier vinden we aangeduid hoe een dichter werkt en wat zijn taak is. Hij zij een '*everlasting consolation*' voor de achtereenvolgende geslachten, maar hij ontroove zijn medemenschen geen troost en vertrouwen, door de heerlijke poëtische scheppingen van vroegere dichters te bezoedelen in wijsgeerig uitgedachte allegorieën, wier oorspronkelijkheid met zelfbewuste degelijkheid wordt aangetoond door den dichter zelven. De kunstenaar, die dus zijn eigen dichtstuk verklaart, geeft den indruk als stond hij op de markt met een stokje de ontzettende en verschrikkelijke geschiedenis van Liltih te verklaren, welke booze vrouw zooveel als de wellust is, die met en benevens de dronkenschap vele burgers brengt tot de zeer gemeene daden welke wij u op dit doek in al hun akeligheid zullen toonen.

Het is noodig hierop de aandacht te vestigen, omdat de heer Emants op de meest onartistieke wijze gelooft in de vergoelijkende en opbouwende kracht van voorredes en postscripta, van verklaringen en commentaren. Hij laat zijn scheppingen niet voor zich zelve spreken, maar moet er steeds aan toevoegen wat ze beteekenen en wat hij eigenlijk bedoeld heeft; hij is zelfs in den waan dat ‘iets wat op den eersten blik afschrikt, met geheel andere oogen beschouwd wordt, wanneer men er de bedoeling van kent.’

Waartoe dit verwonderlijk denkbeeld leidt, heeft hij getoond in een bundel novellen, welke hij te gelijk met *Lilith* heeft uitgegeven. De eerste was, evenals de twee andere, bestemd voor het maandschrift ‘*de Banier*’, doch de mederedacteuren van den heer Emants weigerden die te plaatsen omdat ze ‘fatsoenlijke dames en bestuurderen van deftige leesgezelschappen als abonnés door de plaatsing van deze novelles verloren zouden hebben.’

De schrijver van *Lilith* en *Een drietal novellen* begrijpt niets van die preutsche vrees zijner mederedacteurs voor de afkeuring van fatsoenlijke dames. Hij kan zich maar niet voorstellen hoe men door ‘eenige gemeene woorden’ en ‘een al te nuchtere levenswijsheid in een gesprek tusschen vier jongelieden uit den deftigen stand’ wordt afgeschrikt. Zijn novelle ‘steunt op een schets naar de natuur, en van het platte en gemeene heeft hij slechts zooveel overgehouden als hem onontbeerlijk scheen voor de karakteristiek van personen en toestanden.’

De schrijver mag volgens hem niet verantwoordelijk worden gesteld dat hij juist bij voorkeur zulke types en toestanden kiest. Hij schijnt geen vrijen wil in deze te hebben, want, zegt de heer Emants: ‘de verantwoordelijkheid voor de platheid of verhevenheid dier typen of toestanden komt misschien op het publiek waarin die tijdgeest belichaamd is, niet op hem die het zijn spiegel voorhoudt.’

De verantwoordelijkheid voor de schreeuwende en leelijke kleur van het schelle, schaduwlooze geel komt misschien op den landbouwer, die het veld koolzaad heeft bebouwd, niet op den schilder die het zijn spiegel voorhoudt.

Zola zou niet op wijsgeeriger wijze kunnen getoond hebben dat de schuld van *l′ Assommoir* geschreven te hebben niet op hem drukt, maar op de kleine minderheid die te Parijs als beesten leeft.

Niettegenstaande al dit wetenschappelijk-wijsgeerig gekwezel is het mij nog niet duidelijk welk publiek dan eigenlijk verantwoordelijk is voor de paradijsgeschiedenis, met het oog der nieuwste wijsbegeerte gezien.

Ook na deze toelichting stel ik den heer Emants wel zeker verantwoordelijk voor de platheid der typen, welke hij uitzocht. Als hij en Milton beide der paradijsgeschiedenis een spiegel voorhouden, dan is het niet de schuld der geschiedenis of van het publiek, maar wel van den heer Emants, dat in zijn spiegel gezien walgelijk en oneerbaar is, wat, in den anderen spiegel aanschouwd, God toont en de ziel omhoog heft.

In zijn voorrede verklaart de heer Emants verder dat hij door zijn inleidend woord hoopt ‘de fatsoenlijke dames enz. te winnen voor de algemeene beginselen, die hem bij dit schrijven dezer novellen hebben geleid,’ en hij drukt zijn even reeds aangehaalde overtuiging uit, ‘dat wat bij den eersten blik afschrikt later met geheel andere oogen wordt beschouwd, wanneer men de bedoeling kent, waaraan het zijn ontstaan heeft te danken.’

Ja, het schelle geel van het koolzaad doet pijn en schrikt af, doch langzamerhand begint het ons groen en wit voor de oogen te worden, als we maar eens weten dat de landbouwer het gezaaid heeft met de bedoeling er vette olie uit te stampen.

‘Ik hoop dat het werk den lezer in allen gevalle de verklaring zal afdwingen: het werd met een ernstige bedoeling geschreven,’ zegt de heer Emants aan het slot zijner wijsgegeerige voorrede.

De onhandige neef, die, een mug op het aangezicht van zijn tante ziende, een steen opnam om het dier te verpletteren en toen zijn tante verminkte, verklaarde ook met een goede bedoeling gehandeld te hebben, en sinds dien tijd hecht men steeds meer aan hetgeen iemand doet dan aan wat hij voornemens is te doen. Indien men intusschen weten wil welk voortreffelijk doel den schrijver voor oogen stond toen hij de novelle schreef, welke zijn vrienden weerden omdat fatsoenlijke vrouwen er door geërgerd zouden worden, dan luistere men naar de volgende degelijke omschrijving van zijn ernstig doel:

> ‘Om te kunnen schilderen hoe de hartstocht door maatschappelijke banden bekneld, en onder den invloed van een overwegend verstandsleven zich in het openbaar voor den schepter van het conventioneel buigt, om in het geheim zijn dorst naar genot te bevre-

> digen, en hoe hij aldus ziekelijk wordt, verkwijnt of alle waardigheid verliest en zich in het slijk wentelt, was het noodig in de tegenwoordige maatschappij naar een voorbeeld uit te zien van den *eenvoudigsten toestand van het gevoelsleven*, die waarin het nog in vrijheid zijn innerlijken drang volgen kan, die waarin de liefhebbende vrouw, zonder eenige bijgedachte aan den prikkel van verboden genot, zich geeft alleen omdat zij liefheeft.'

Hier heeft men weder dezelfde soort van commentaar dat de *Lilith* begrijpelijk moet maken, en *Flanor* zal wel weer zeggen: 'een novelle welke een dieperen inhoud heeft, behoeft meestal verklaring.'

Doch wat heeft de philosopheerende schrijver intusschen afgebeeld, dat niet zal afschrikken als men er de bedoeling slechts van kent?

Al die merkwaardige, eenvoudige en samengestelde toestanden van het gevoelsleven worden dichterlijk aangetoond, doordien een losbandige, jonge advocaat de dochter van een dronken herbergier verleidt, na haar vader zulk een vuistslag gegeven te hebben, 'dat hij met een God verd .mm. waggelend achterover viel.' Als het jonge meisje in de armen van haar minnaar tot zich zelve komt, ziet ze aan haar zijde haar vader roerloos op den grond liggen, en haar tante naast hem en haar neêrgeknield jammeren: 'Hij is dood! O! mijn God, hij is dood!' Hierop verlaat 'de liefhebbende vrouw, die nog in vrijheid haar innerlijken drang volgen kan' den vader, dien ze dood waant, en vlucht met haar minnaar.

Als hij genoeg van haar heeft, huwt ze na tien dagen met een muzikant, dien ze niet kent en van wien ze enkel de zekerheid wilde hebben dat hij haar niet mishandelen zou. Ze leeft gelukkig met dien man, wordt een dikke dame, en vertelt later aan haar minnaar dat ze gelukkig is en, met vergunning van haar man, achtereenvolgens twee zoontjes naar haar verleider genoemd heeft.

Dat dit alles een 'ernstige bedoeling' heeft, zou men nooit te weten zijn gekomen indien de heer Emants het in de voorrede niet verklaard had.

Mij schijnt het bijna even walgelijk als Zola's beschrijving in den *Assommoir*, hoe Gervaise, terwijl haar man dronken in bed ligt, met een anderen ellendeling, dien zij verafschuwt, den nacht gaat doorbrengen, terwijl haar eigen dochter met vroegrijpe slechtheid dit aanschouwt.

De heer Emants haalt de schouders op over ‘de onvruchtbare idealistjes die een meesterstuk als l'Assommoir meenen te mogen veroordeelen’, doch zelfs deze puntige omschrijving van hen, die het niet met den heer Emants eens zijn, kan mij niet weerhouden de verfoeielijke onreinheid en onzedelijkheid te veroordeelen van voorstellingen, welke bovendien volkomen onnoodig is tot begrip van het karakter der voorgestelde personen.

Al de wijsgeerige en diepzinnige commentaren der wereld kunnen het niet begrijpelijk maken waarom de verbeelding moet bezoedeld worden met voorstellingen, welke wij ter nauwernood kunnen aanduiden.

En wat de toelichting betreft zoo van Zola als van den heer Emants, schijnt mij hetgeen afgebeeld wordt zoo mogelijk nog iets weerzinwekkender, als ik verneem dat dit alles ‘een bedoeling’ heeft en ‘op een algemeen beginsel berust.’

Zij die in de heldin van ‘een avontuur’ volstrekt geen type vinden van ‘een vrouwelijke liefde van zeldzame warmte, volkomen toewijding en zonder eenige berekening’ moeten het bittere verwijt hooren van den philosopheerenden schrijver dat zij ‘lezers zijn die het merkmaal der zedelijkheid in den hoofdknik van een wethouder zoeken.’

Nu erken ik nederig dat ik dezen ontzettenden schimp verdien. Ik koester grooten eerbied voor de wet, en voor hen die haar houden en doen eerbiedigen. Een wettig huwelijk schijnt mij poëtischer en edeler toe dau vrije liefde. Ik zie in het zelf bedwang van den vader, die voor zijn kinderen werkt en hen opvoedt door woord en voorbeeld, in zijn liefde voor zijne vrouw, voor de teedere moeder van het gezin, grooter bewijs van kracht en diepte, dan in de teugellоosheid van een hartstocht, die wethouders schuwt. Ik acht daarom des schrijvers beweren dat in de tegenwoordige maatschappij ‘de roman des levens verlaagd is tot een betaald avontuur’ even valsch gezien als zijn bewering dat een schrijver wat plat en gemeen is mag schetsen ‘omdat de verantwoordelijkheid voor de platheid of verhevenheid dier typen of toestanden op het publiek komt waarin die tijdgeest belichaamd is.’

Ik ben realistisch, naturalistisch *expérimental* of hoe het in het ‘*argot*’ der Zola-school ook heet, wanneer ik voor de allegorieën en heldinnen van den heer Emants mijn afkeer be tuig. Want ‘mijn critiek steunt op een schets naar de natuur;

elke bijvoeging of weglating heeft uitsluitend ten doel den indruk dien ik heb ontvangen duidelijker weêr te geven.'

De platte gemeene toestanden en typen, welke de heer Emants beschrijft, bestaan werkelijk, zegt hij, maar minstens even werkelijk bestaat de walging die ze bij mij opwekken en aan deze werkelijkheid poog ik 'den spiegel voor te houden.'

De heer Vosmaer spreekt van den plicht der critiek om in de eerste plaats te waardeeren, doch in zijn mond heeft dit ontzaglijk veel van een phrase. Wanneer hij het werk critiseert der 'Rijksadviseurs' en veroordeelt wat hij zelf tot stand hielp brengen, dan waardeert hij niet in de eerste plaats het goede, maar dan vestigt hij uitsluitend op fouten en zwakheden de aandacht, omdat hij de strekking en richting van hun werk veroordeelt en hij een groot kunstenaar wegens zijn richting wil wezen.

Welnu, ik vind 'de nieuwste richting in de letterkunde', den nieuw-Hollandschen dichtstijl, gevaarlijker en verwoestender voor de kunst, dan de heer Vosmaer den oud-Hollandschen bouwstijl achten kan, en daarom vestig ik aandacht op de hoofdzaak, al waardeer ik tevens het schoone.

Onze letterkunde is toch nog niet tot zulk een laag peil gezonken dat enkel de vorm, waarin iets gezegd wordt, belang inboezemt, terwijl de gedachte, de indruk, welke gewekt wordt, onbeteekenend wordt geacht. Enkele goed gelukte, ja voortreffelijke beschrijvingen zijn de hoofdzaak niet in een gedicht of novelle. Men beoordeelt een kunstwerk volgens den indruk, dien het geheel op ons maakt, en dien men medeneemt. Men vindt een schoon portret niet leelijk omdat een hand misteekend is, doch evenmin bewondert men een leelijk portret omdat een stroohoed goed is afgebeeld.

Men wordt ernstig gestemd in een kathedraal, al grijnzen afzichtelijke steenen draken en afzichtelijke monsters ons toe van het dak, want het schoone geheel roert ons hart en maakt een onvergetelijken indruk, daar het ons begrijpen doet, ook zonder commentaar, wat de groote kunstenaar wilde zeggen.

Vorm en stijl zijn onontbeerlijk in een kunstwerk, doch wat de kunstenaar wil uitdrukken is het voornaamste. Het komt er meer op aan wat hij zegt, dan hoe hij het zegt. De verheven stijl is een gevolg maar geen oorzaak van de schoonheid der gedachte.

Kunstwerken, die een pijnlijken indruk achterlaten, die ons zedelijk gevoel verzwakken in plaats van te versterken, zijn Doode

Zee-appels. Ze zijn glad van buiten maar enkel asch van binnen.

De heer Emants heeft veel talent, doch hij is op een dwaalweg. Een letterkunde, die de zedelijke veerkracht niet staalt, de intellectueele kracht niet sterkt, niet troost en geen horizon wijst, kan door geen vormen, hoe schoon en welluidend ook, aandacht winnen op een aarde waar men werkt en strijdt en waar zooveel geleden wordt. Uit zelfbehoud keeren de menschen de oogen af van allegorieën en mythen als *Lilith*, die oneerbiedig zijn en geen hoog ideaal toonen.

De geheele vooruitgang der menschheid, haar ontwikkeling uit barbaarschheid tot beschaving, is één voortdurende poging om haar zedelijke waardigheid te handhaven en te versterken, en het is mijn beschuldiging tegen de richting, die uit het gedicht en de novellen van den heer Emants blijkt, dat ze het tegendeel doet, en ‘iets nieuws’ geeft dat ontzenuwt en verslapt.

Van dichters moet men steeds met Wordsworth kunnen zeggen:

> Blessings be with them and eternal praise,
> Who gave us nobler loves, and nobler cares,
> The poets, who on earth have made us heirs
> Of truth and pure delight by heavenly lays.

November 1879.

CHARLES BOISSEVAIN.

De Pruisische spoorweg-politiek.

In de volgende bladzijden wenschen wij aan te toonen, hoe men de tallooze vraagstukken, die met de ontwikkeling van het Duitsche spoorwegwezen in verband staan, tracht tot oplossing te brengen. Dat de tegenwoordige Pruisische spoorwegpolitiek in hare strekking en bedoelingen alleen met juistheid kan beoordeeld worden, wanneer zij in het licht der geschiedenis wordt beschouwd, zal, naar wij hopen, uit ons opstel voldoende blijken.

Evenals in de meeste andere Staten, hebben de spoorwegen in Pruisen hun ontstaan te danken aan het particulier initiatief. De allereerste spoorwegen, waarvan reeds enkele in 1840 in exploitatie waren, waren privaatbanen. De wet van 3 November 1838, die de verhouding regelt der spoorweg-ondernemingen tegenover de Regeering en het publiek, huldigt dan ook het beginsel van spoorwegaanleg en exploitatie door particuliere maatschappijen. § 42 van die wet verleent aan den Staat het recht om onder zekere voorwaarden na verloop van dertig jaren den eigendom der geconcessioneerde spoorwegen te verwerven; de spoorweg-ondernemingen worden verder verplicht (§ 38, 39, 40), om eene jaarlijksche belasting te betalen, die strekken moet, om den Staat schadeloos te stellen voor de inkomsten, die hem door den spoorweg worden ontnomen, en tevens moet dienen tot amortisatie van het in de onderneming gestort kapitaal. Na volbrachte amortisatie zou de onderneming zoodanig moeten beheerd worden, dat het bedrag van het tarief van vervoer de kosten van onderhoud van den spoorweg en van beheer niet overtrof.

De wetgever van 1838 had dus de eventualiteit van den overgang van de particulieren spoorwegen in eigendom van den Staat voorzien en de mogelijkheid van een beheer verondersteld,

dat niet zou behoeven rekening te houden met rentevergoeding van het kapitaal.

Reeds spoedig bleek, dat met spoorwegaanleg voor rekening van particulieren niet kon worden volstaan; van daar, dat de Regeering in 1842 werd gemachtigd, om door middel van rente garantie den bouw van particuliere spoorwegen te ondersteunen.

In 1847 besloot de Staat den reeds aangevangen aanleg van de Ostbahn (Königsberg - Bromberg) op staatskosten voort te zetten en, hoewel aanvankelijk aan dat voornemen geen gevolg kon worden gegeven wegens de weigering van den Landdag, om de daarvoor noodige geldleening goed te keuren, kon de bouw in 1849 met kracht worden doorgezet, dank zij de bemoeiingeń van den Handelsminister von der Heydt, die zich als een groot voorstander van staatsaanleg en exploitatie deed kennen.

Onder het Ministerie von der Heydt (1848-1862) werd een groot deel der thans bestaande Pruisische staatsspoorwegen aangelegd, en werd de exploitatie van de Bergisch-Märkische en Oberschlesische spoorwegen, twee zeer gewichtige lijnen voor het verkeer in Westelijk en Oostelijk Pruisen, door den Staat overgenomen. Ook langs een anderen weg trachtte von der Heydt aan zijne denkbeelden omtrent staats-exploitatie uitvoering te geven. Uit de opbrengst van de spoorweg-belasting, die de spoorweg-maatschappijen krachtens de wet van 1838 moesten opbrengen, werd een fonds aangelegd, om met de gelden daarvan aandeelen der particuliere spoorweg-maatschappijen tegen den koers van den dag op te koopen, ten einde op deze wijze het aanleg-kapitaal te amortiseeren, en aan den Staat een grooten invloed op het beheer der particulieren spoorwegen te verzekeren. Die regeling, in de wet van 30 Mei 1853 opgenomen, werd echter, niettegenstaande het verzet van den minister von der Heydt, weder in 1859 afgeschaft, om de middelen tot dekking van de rente eener geldleening voor militaire doeleinden te verkrijgen.

Het programma van den Handelsminister Graaf von Itzenplitz was geheel verschillend van dat van von der Heydt. Hij achtte het de beste spoorweg-politiek overal spoorwegen te laten bouwen, waar men zich daartoe bereid verklaarde, en kwam er rond voor uit, dat hij geen ander beginsel van spoorwegpolitiek huldigde.

Onder zijn Ministerie (1862-1873) werd het net der Pruisische staatsspoorwegen wel is waar vermeerderd met die,

behoorende tot de bij den Pruisischen Staat na den oorlog van 1866 geannexeerde Bondstaten, zooals Hannover, Nassau enz., maar die vermeerdering is meer aan den loop der omstandigheden dan aan een weloverlegd stelsel van staatsinmenging te danken. Integendeel, het Ministerie van Itzenplitz kenmerkte zich vooral door bereidvaardigheid in het verleenen van concessiën voor nieuwe particuliere lijnen, die dan ook, vooral na 1871, in grooten getale werden aangevraagd.

Voor dat wij aantoonen, tot welke gevolgen die vrijgevigheid heeft geleid, moeten wij stilstaan bij de bepalingen, die uit de constitutie van den Noordduitschen Bond van 1867 in die van het Duitsche Rijk van 1871 omtrent het spoorwegwezen werden overgenomen met het doel, om ook eenheid op dat gebied in geheel Duitschland te verkrijgen.

Art. 4 der constitutie van 1871 onderwerpt, in het belang der rijksverdediging en van het algemeen verkeer, het spoorweg - wezen aan het toezicht en aan de wetgeving van het Rijk.

Spoorwegen, die in het belang van de verdediging van Duitschland of in dat van het algemeen verkeer noodig worden geacht, kunnen volgens art. 41 krachtens eene Rijkswet, zelfs tegen den wil van Bondstaten, door wier gebied die spoorwegen loopen, voor rekening van het Rijk aangelegd of aan bijzondere ondernemingen geconcessioneerd worden, terwijl voortaan het recht van verzet tegen het bouwen van concurreerende lijnen voor het geheele Rijk wordt opgeheven.

De Bondsregeeringen verplichten zich om de Duitsche spoorwegen in het belang van het algemeen verkeer als een geheel spoorwegnet te beheeren en volgens dezelfde grondregels aan te leggen (art. 42); tot dat doel zullen zoo spoedig mogelijk eenvormige regelen worden gesteld voor de exploitatie; in 't bijzonder zullen gelijkluidende spoorweg-politiereglementen worden uitgevaardigd. Het Rijk zorgt, dat de ondernemingen hare spoorwegen in zoodanigen toestand onderhouden, als de veiligheid van het verkeer vordert en dat zij hare lijnen met materieel zoodanig voorzien, als noodig is om aan de behoeften van het verkeer te voldoen (art. 43).

Op de spoorweg-ondernemingen wordt voorts de verplichting gelegd, om ter bevordering van het doorgaand verkeer de noodige personen- en goederentreinen in te richten met doorloopend materieel (art. 44). Verder wordt aan het Rijk de contrôle

op het tariefwezen opgedragen; het Rijk zal in 't bijzonder het daarheen leiden:

1°. dat zoo spoedig mogelijk op alle Duitsche spoorwegen overeenstemmende voorwaarden van vervoer worden ingevoerd;

2°. dat de meest mogelijke gelijkmatigheid en verlaging van tarieven worde verkregen en in 't bijzonder dat voor het vervoer op groote afstanden van kolen, coaks, hout, ertsen, steenen, zout, ruw ijzer, mestmiddelen en dergelijke een verlaagd en aan de behoeften van den landbouw en de industrie beantwoordend tarief, en wel zoo mogelijk het éénpfennigtarief, d.i. één pfennig pro centenaar en Duitsche mijl, worde ingevoerd (art. 45).

Bovendien zullen, bij buitengewone duurte van levensmiddelen, de ondernemingen verplicht zijn voor het vervoer van graan, meel, peulvruchten en aardappelen een tijdelijk verlaagd tarief in te voeren, dat door den Keizer zal worden vastgesteld (art. 46).

Deze bepalingen gelden voor alle deelen van het Duitsche Rijk, behalve voor Beieren, tegenover welken Staat het Duitsche Rijk slechts de bevoegdheid heeft om gelijke regels te stellen voor den bouw en de uitrusting van de spoorwegen, die voor de Rijksverdediging van beteekenis zijn.

Eindelijk zijn de spoorweg-ondernemingen, waaronder ook die van Beieren, verplicht om aan alle eischen en vorderingen te voldoen, die met betrekking tot het gebruik der spoorwegen in het belang van de verdediging van Duitschland worden gesteld.

De ontwerpers van de constitutie van het Duitsche Rijk hadden zich gouden bergen van de werking van deze bepalingen voorgesteld; men vertrouwde dat, indien zij volledige uitvoering erlangden, de eenheid in het beheer van het spoorwegwezen, niet alleen in 't belang van militaire doeleinden, maar ook in dat van het algemeen verkeer, zou verzekerd zijn.

Men had echter niet gerekend op de bezwaren en bedenkingen, die van alle zijden zouden opdagen, zoodra men werkelijk tot de uitvoering zou overgaan. De bepalingen betreffende het spoorwegwezen, voorkomende in de Duitsche constitutie, zijn voor het meerendeel niet anders dan een programma van beginselen, die al mochten zij ook kracht van wet hebben, niet vatbaar waren voor uitvoering, dan krachtens eene op grond daarvan uit te vaardigen wettelijke regeling.

Wat baatte het in beginsel vast te stellen, dat aan het Rijk

het toezicht over het spoorwegwezen zou worden toegekend en dat de Bondsregeeringen zich zouden verplichten de Duitsche spoorwegen als een geheel spoorwegnet te beheeren, indien niet tevens werd uitgemaakt, door welke organen en naar welke regelen dat toezicht en dat beheer zouden worden uitgeoefend?

Hoe konden de spoorweg-ondernemingen hare verplichtingen tot bevordering van het doorgaand verkeer nakomen, indien dit niet nader in bijzonderheden werd geregeld en hare verhouding tot het Rijk niet nader werd bepaald?

De privaatbanen in de verschillende Duitsche Staten beriepen zich op hare eenmaal verleende concessiën, waarin hare rechten en verplichtingen uitvoerig waren omschreven. Zij stonden onder het toezicht van de Regeeringen, welke die concessiën hadden verleend en die dat recht van toezicht bleven uitoefenen en daarvan geen afstand konden doen ten gunste van het Rijk, zoolang hare verhoudingen tot het Rijk niet werden geregeld.

De verschillende Duitsche Staten, die in het bezit waren van eigen spoorwegen en dezen ook exploiteerden, waren van hunne zijde ook weinig geneigd, om hunne rechten af te staan en zich zelven aan een toezicht te onderwerpen, waardoor misschien hunne geldelijke belangen niet weinig zouden worden benadeeld.

De eenige positieve voorschriften, waaraan ook zonder wettelijke regeling uitvoering kon worden gegeven en waaraan men zich ook gaarne onderwierp, waren die aangaande de rijksverdediging. Al het andere hing als 't ware in de lucht. De geschiedenis van de uitvoering van de grondwet voor het Duitsche spoorwegwezen is dan ook eene ware historia morbi; zooals uit hetgeen volgt blijken zal, is op den huidigen dag het ziekteproces nog niet afgeloopen.

Tot aan het jaar 1873 bepaalde zich de bemoeiing van het Rijkskanseliers-ambt met spoorwegzaken tot ondergeschikte punten; men trok tot zich eenige spoorwegspecialiteiten, die zich bezig hielden met de beoordeeling van aangevraagde concessiën; men onderzocht de tarieven en bearbeidde het krachtens de artt. 43 en 45 in te voeren Bahnpolizeireglement en het Betriebsreglement, die bij de uitvaardiging ten slotte echter niet meer bleken te zijn, dan verbeterde uitgaven van de bestaande reglementen van het bekende Verein Deutscher Eisenbahn Verwaltungen.

Het jaar 1871 kenmerkte zich door eene koortsachtige najaging van nieuwe spoorwegconcessiën. De speculatiegeest, dien

het bezit der Fransche milliarden in elken tak der industrie had aangewakkerd, deed zich niet het minst op spoorweggebied gelden. Te verwonderen was dit niet; de verlevendiging of liever kunstmatige opbeuring van handel en industrie had ten voordeele der bestaande spoorwegen gestrekt en hen in staat gesteld, goede winsten af te werpen. De bestaande ondernemingen streefden dus naar uitbreiding harer relatiën en nieuwe ondernemingen trachtten zich door aanleg van nieuwe banen een deel van die algemeene winst toe te eigenen. Het gevolg was, dat het aantal van nieuw aan te leggen bijzondere spoorwegen niet onaanzienlijk vermeerderde.

Toen echter ook in de dagbladen een plan voor een nieuwen spoorweg van Berlijn naar den Rijn, in directe verbinding met de linker Rijnoever-Spoorwegen in Elzas-Lotharingen, ter sprake kwam, maakte de Regeering in December 1872 dat plan tot het hare en besloot zij, vooral met het oog op de militaire beteekenis van dien spoorweg, deze lijn en nog enkele andere voor rekening van den Staat te bouwen.

Bij gelegenheid van de eerste lezing van het wetsontwerp, waarbij de goedkeuring van den Pruisischen landdag werd gevraagd voor eene leening van 120 millioen thaler ten behoeve van den aanleg der nieuwe staatsspoorwegen, deed Lasker zijne beroemde onthullingen over de kwade praktijken van concessieaanvragers, waaraan zich zelfs hooge staats-ambtenaren schuldig maakten. Het ligt buiten ons bestek om ons in nadere bijzonderheden omtrent de zoogenaamde *Gründungen* en *Gründer* te verdiepen. Het zij voldoende op de gevolgen te wijzen van den stap van Lasker, die menigeen en ook der Regeering de oogen deed opengaan.

Er werd van Regeeringswege eene commissie van enquête ingesteld met het doel om te onderzoeken, of en in hoever de bestaande wetten en de inrichting der administratie de vervulling van de bij het verleenen van spoorweg-concessiën beöogde doeleinden verzekerden, en het publiek tegen teleurstellingen en benadeeling konden waarborgen, en welke veranderingen in de wetgeving en in de administratie noodig waren, om de bestaande misbruiken op te heffen.

Het rapport der commissie werd reeds in November 1873 ingediend, maar kwam pas in 1876 in het Huis der Afgevaardigden in behandeling. Een rechtstreeksch gevolg heeft het rapport slechts in zooverre gehad, dat voortaan spoorweg-con-

cessiën niet meer uitsluitend door den Handelsminister. maar door het geheele Ministerie zouden worden verleend en dat de Handelsminister von Itzenplitz zijn ontslag nam, zoodra was gebleken, dat hij persoonlijk niet bij de gesignaleerde misbruiken was betrokken geweest.

Maar de conclusiën van de staatscommissie hebben den grootsten invloed uitgeoefend op den verderen loop van zaken. Op economische gronden adviseerde de commissie tot vereeniging van alle spoorwegen in handen van de Staat, als einddoel van eene weloverlegde spoorweg-politiek. Verder werd door haar de wensch geuit, dat het toezicht op de spoorwegen moest worden opgedragen aan het Duitsche Rijk en door eene rijkswet nader moest worden geregeld.

Die wensch was alreeds vroeger dikwijls en van vele zijden uitgesproken, maar de verwezenlijking was steeds uitgebleven. Het scheen, dat de Rijkskanselier in dit opzicht met groote bezwaren te kampen had en het hem niet kon gelukken, de oppositie van de overige Bondstaten te overwinnen.

Onder deze omstandigheden was het de Rijksdag zelf, die bij monde van den afgevaardigde uit Wurtemberg, Dr. Elben, een wetsontwerp ter tafel bracht, ten doel hebbende de oprichting van een Reichseisenbahnamt.

Met groote ingenomenheid werd dit initiatief door den Rijkskanselier begroet; ‘er bestaat,’ zoo sprak hij, ‘geen gedeelte der Duitsche constitutie, dat zoo der vervulling en uitvoering nabij is gebracht en schijnbaar zoo gemakkelijk uit te voeren is dan de afdeeling handelende over het Duitsche spoorwegwezen. De practische handhaving ontbreekt nog maar: het is als een geladen geweer, maar waaraan de trekker wordt gemist.’

Na uitvoerige discussiën kwam de wet tot stand en werd zij den 27sten Junij 1873 door den Keizer bekrachtigd.

Door die wet werd een collegie ingesteld, waarvan voorzitter en leden door den Keizer werden benoemd, met de bevoegdheid om binnen de grenzen van de Duitsche constitutie het toezicht op het spoorwegwezen uit te oefenen, voor de uitvoering der in die constitutie voorkomende bepalingen en de verdere op de spoorwegen betrekking hebbende wetten en grondwettelijke verordeningen te zorgen en met de opdracht, om de gebreken en misbruiken, die zich in het spoorwegwezen voordoen, zooveel mogelijk op te heffen. Tot aan de uitvaardiging der rijksspoor-

wegwet werd aan het Reichseisenbahnamt ten aanzien van de particuliere spoorwegondernemingen de bevoegdheid toegekend, welke de Bondstaat bezit, binnen wiens staatsgebied de spoorweg is gelegen. Ook de staats- en rijksbanen zijn aan het Reichseisenbahnamt onderworpen.

De wet betreffende de oprichting van het Reichseisenbahnamt was de eerste stap op den weg, die tot volledige uitvoering der grondwettelijke bepalingen moest leiden. Zooals wij zullen zien, leidde die eerste stap echter niet veel verder; het orgaan, waardoor het Rijk toezicht kon uitoefenen, was, wel is waar, in 't leven geroepen, maar de bevoegdheid, waarmede het werd bekleed, was in vele opzichten zoo onbestemd, dat van een handelend optreden niet vele vruchten konden worden verwacht.

De bemoeiingen van het Reichseisenbahnamt strekten zich hoofdzakelijk uit tot twee gewichtige aangelegenheden; in de regeling van het tariefwezen werd zijne tusschenkomst door den Rijkskanselier bevolen; de tweede taak, die aan het Amt werd opgedragen, was de bewerking van het ontwerp van de zoo lang gewenschte rijksspoorwegwet.

Noch in het een, noch in het ander werden de pogingen van het nieuwe collegie met goeden uitslag bekroond. Over het eerste ontwerp voor een rijksspoorwegwet, dat reeds in Maart 1874 gereed was en voor het publiek algemeen verkrijgbaar gesteld werd, was men dankbaar, maar niet voldaan. Hoewel het ontwerp met de grootste zorg was bewerkt en daarin het spoorwegwezen in zijn geheelen omvang was geregeld, meenden sommigen, dat de bepalingen omtrent het rijkstoezicht niet ver genoeg gingen, daar aan de verschillende Bondstaten nog eenige rechten werden voorbehouden, die men op het Rijk wenschte overgedragen te zien; anderen en daaronder verscheidene Bondstaten waren van gevoelen, dat de grondslagen van het ontwerp in strijd waren met de Duitsche constitutie en het ontwerp dus reeds alleen op dien grond niet voor verdere behandeling vatbaar was.

Een tweede ontwerp, en wel als voorloopig betiteld, waarin duidelijker dan in het voorgaande het beginsel werd uitgesproken, dat het toezicht op het spoorwegwezen uitsluitend aan het Rijk zou worden opgedragen en waarvan de kennelijke strekking was, dat de spoorwegen voortaan zouden worden geconcessioneerd, aangelegd, beheerd en geëxploiteerd volgens het beginsel, dat het spoorwegwezen is een tak van publieken

dienst en de spoorwegen in 't belang van 't algemeen, doch niet in dat van aandeelhouders eener particuliere onderneming of van een bijzonderen Staat moeten worden beheerd, vond nog grootere tegenkanting dan het eerste ontwerp, vooral bij de Bondstaten, die niet gaarne hunne souvereiniteitsrechten op hunne spoorwegen onder die voorwaarden wenschten prijs te geven.

Na eene discussie van vier dagen (7-12 Junij 1875) gingen de gedelegeerden der verschillende Duitsche Staten en van de Duitsche Rijkskanselarij uiteen, zonder dat men een stap verder was gekomen. Wel was bij hen de overtuiging gevestigd, dat op het tot stand komen van eene rijksspoorwegwet in den eersten tijd niet te rekenen viel.

Voor dat wij aantoonen, welke rol het Reichseisenbahnamt in de steeds meer en meer op den voorgrond tredende tariefquaestie heeft gespeeld, moeten wij den verderen loop schetsen, dien de Pruisische spoorweg-politiek sedert het aftreden van von Itzenplitz als Handelsminister nam.

De nieuwe Minister, Dr. Achenbach, ontvouwde bij gelegenheid van de behandeling van het wetsontwerp tot goedkeuring van de spoorwegleening van 120 millioen thaler, die eenigen tijd was opgeschort, zijne denkbeelden. Een tegenstander van exploitatie door particulieren, was hij niet; zonder het initiatief der particuliere industrie zou het spoorwegwezen zich niet zoo ontwikkeld hebben, als thans het geval was. Maar de Staat moest eene machtige rol spelen in de spoorweg-exploitatie; de concurrentie, die daardoor in 't leven geroepen werd, zou gunstig werken, ook op de privaatbanen; om daartoe te geraken, was het vooral noodig, dat de Staat overal en hoofdzakelijk in het westen van Pruisen in het bezit kwam van belangrijke lijnen; van strenge wetten kon niet veel worden verwacht, maar wel van een uitgebreid staatsspoorwegbezit.

Door de goedkeuring der voorgestelde spoorwegleening hechtte het Huis der Afgevaardigden weder zijn zegel op de vroegere politiek van den Minister von der Heydt.

De vruchtelooze pogingen van het Reichseisenbahnamt om eene Rijksspoorwegwet tot stand te brengen, leidden tot de overweging van de vraag, of niet op andere, meer indirecte wijze de beoogde eenheid in de regeling van het spoorwegwezen kon worden verkregen. Stemmen deden zich allengs

hooren, die de vraag opwierpen, of niet aan de bezwaren der Bondstaten, die toch hoofdzakelijk van geldelijken aard waren, daardoor kon worden te gemoet gekomen, dat het Rijk tegen betaling hunne spoorwegen overnam en die particuliere banen aankocht, waarvan het bezit wenschelijk werd geacht. Hierdoor zou dan elk geldelijk risico, dat die Staten en de particuliere spoorweg-maatschappijen bij eene rijksregeling van het spoorwegwezen zouden loopen, worden opgeheven.

Dit denkbeeld werd in verschillende bladen zeer uitvoerig besproken en ook in vereenigingen, zooals den Duitschen Handelsdag, het onderwerp van behandeling.

Nadat ook in den Rijksdag hierover eene gedachtewisseling had plaats gehad en vorst Bismarck op eene zijner parlementaire soirées op 11 December 1875 zich gunstig over eene zoodanige regeling had uitgelaten, won dit denkbeeld al meer en meer veld.

Het geopperde plan bracht echter de gemoederen in Beieren, Wurtemberg en Saksen niet weinig in beweging.

Voordat van de zijde van de Rijks- en Pruissische-Regeering een officieele stap in die richting werd gedaan, werden de Regeeringen in die Staten over deze zaak geinterpelleerd en werden bij die gelegenheid verklaringen afgelegd en motiën aangenomen, waarbij men zich tegen de verwezenlijking van zoodanig plan met alle kracht verzette. Ja zelfs Saksen, dat zich niet, zoo als Beieren en Wurtemberg, in een groot staatsspoorwegbezit verheugde, wenschte het gevaar zooveel mogelijk af te wenden door een groot aantal particuliere spoorwegen, waaronder ook een der oudste, Leipzig - Dresden, voor rekening van den Staat aan te koopen, ten einde zoodoende zijne positie tegenover Pruisen en het Rijk te versterken.

De Rijkskanselier en Pruisische Presidentminister liet zich echter door deze felle oppositie niet van zijn plan terugbrengen; reeds den 4^{den} Juni 1876 werd de Pruisische wet betreffende de overdracht van de eigendoms- en andere rechten van den Staat op spoorwegen aan het Duitsche Rijk, afgekondigd. Volgens die wet wordt de Regeering gemachtigd, om alle Pruisische staatsspoorwegen tegen schadeloosstelling aan het Rijk af te staan en tevens alle aan den Pruisischen Staat toekomende bevoegdheden betreffende het beheer en de exploitatie der Pruisische privaatbanen aan het Rijk over te dragen, terwijl wederkeerig alle verplichtingen ten aanzien

van die privaatbanen tegen vergoeding door het Rijk zouden worden overgenomen.

Het zwaartepunt van deze wet ligt niet zoozeer in hare bepalingen, die tot op den huidigen dag onuitgevoerd zijn gebleven, maar in de motieven en toelichtingen, die tot aanneming van de wet hebben geleid.

Het is noodig, dat wij bij die uitvoerige toelichting stilstaan, daar in geen enkel officieel stuk helderder de denkbeelden der Pruisische Regeering zijn uiteengezet; tevens blijkt daaruit, aangaande de wijze waarop zij het rijkstoezicht wenscht ingericht te zien, hoe zij hare rol opvat, voor 't geval die laatste poging tot uitvoering van de constitutie vruchteloos zou blijken[1].

In de eerste plaats wordt er op gewezen, dat Pruisen vooral behoefte heeft aan eenheid van wettelijke regeling op spoorweggebied. Pruisen is niet in het bezit van een volledig staatsspoorwegnet, zooals de Zuid-Duitsche Staten (Beieren, Wurtemberg, Baden en Saksen); integendeel het gebied der Pruisische privaatbanen is tweemaal grooter dan dat der staatsspoorwegen. Vandaar dat Pruisen meer dan de andere Duitsche staten de nadeelen ondervindt van het gemis aan uniforme regeling. Dit bezwaar wordt nog verhoogd door de omstandigheid, dat het gebied der Pruisische spoorwegen zich buiten de grenzen van den Staat uitstrekt en dus eene speciale Pruisische wetgeving niet tot eenheid in het verkeersgebied der Pruisische spoorwegondernemingen kan leiden.

De pogingen echter om eene eenheid langs den door de grondwet aangewezen weg te verkrijgen, zijn vruchteloos geweest; daarom schijnt het noodig, dat Pruisen het voorbeeld volge van zijne nabuurstaten en hervorming van het Pruisische spoorwegwezen door middel van zijn eigen spoorwegbezit tracht te verwezenlijken.

In eene uitvoerige beschouwing wordt nu uiteengezet, dat een behoorlijk staatstoezicht niet anders mogelijk is dan wanneer daarmede gepaard gaat eene uitgebreide staatsexploitatie. Hoe meer zich het spoorweg-verkeer ontwikkelt, hoe moeilijker de taak wordt van de spoorwegexploitatie. De talrijke daarmede in verband staande en ingewikkelde vraagstukken kunnen alleen

1 De uitvoerige memorie van toelichting behoorende bij het later te vermelden wetsontwerp van 29 October 1879, is ons pas bij het afdrukken bekend geworden.

juist beoordeeld worden door hen, die vertrouwd zijn met de praktijk en met de details van de uitvoering van den dienst. De nauwkeurige kennis van de behoeften van het spoorwegverkeer is langs een anderen weg niet dan gebrekkig te verkrijgen. Door zelf te exploiteeren, zal de Staat kunnen beoordeelen, of de geldelijke opofferingen, die van de spoorwegen worden geeischt, door de behoefte worden gerechtvaardigd. Van wetten en wettelijke verordeningen is geen heil te verwachten, daar de spoorwegtoestanden aan voortdurende wisseling onderhevig zijn. Van overwegend belang is vooral de invloed, welken de Staat door concurrentie van zijne eigene uitgestrekte lijnen op de exploitatie van al de overige banen erlangt. Door middel van zijne tarieven, de verbeteringen, die hij aanbrengt in de exploitatie-inrichtingen, de geriefelijkheden, die hij invoert, altemaal zaken, die langs wettelijken weg zeer bezwaarlijk zijn af te dwingen, verkrijgt de Staat een overwegenden invloed op het geheele spoorwegverkeer. De particuliere spoorweg-ondernemingen worden in haar eigen belang gedrongen, het voorbeeld van den Staat te volgen en maatregelen te nemen, waartoe zij anders in het belang hunner aandeelhouders niet zouden overgaan.

De aangewezen weg voor den Pruisischen Staat is dus om te streven naar uitbreiding van zijn spoorwegnet en om in het bezit te komen van de voornaamste verkeerswegen. Daardoor wordt ook zijn overwicht op de spoorwegtoestanden in de andere Bondstaten verzekerd. Alvorens den boven omschreven weg in te slaan, meent de Regeering echter verplicht te zijn om tot eene andere, ook voor de overige Bondstaten betere oplossing van het spoorwegvraagstuk mede te werken, die meer in overeenstemming is met de bedoelingen van de constitutie van het Duitsche Rijk. Van daar dat de Pruisische Staat aan het Duitsche Rijk zijn eigen spoorwegen te koop aanbiedt, en zijne rechten op de particuliere spoorwegen aan dat Rijk afstaat, om het in staat te stellen volgens dezelfde beginselen de hervorming van het spoorwegwezen te verwezenlijken. Eenmaal in het bezit van de Pruisische staatsspoorwegen en bekleed met het recht van toezicht op de overige lijnen, zal het Duitsche Rijk met grootere doorzettingskracht kunnen werkzaam zijn voor de ontwikkeling van het Duitsche spoorwegwezen, dan Pruisen zelf.

Mocht echter het Rijk het aanbod van Pruisen niet aannemen dan ligt het op den weg der Pruisische Regeering om krachtdadig

de hand te slaan aan de verbetering van den bestaanden toestand door uitbreiding en consolideering van haar eigen spoorwegbezit.

De hand, die door Pruisen aan het Duitsche Rijk werd toegestoken, werd niet aangenomen.

Integendeel, het blijkt niet, of het Rijk ooit ernstig den aankoop der Pruisische staatsspoorwegen heeft overwogen.

Het jaar 1877 kenmerkte zich door een feit van groote beteekenis. Tusschen de organen van het spoorwegtoezicht en de spoorweg-ondernemingen was eindelijk overeenstemming verkregen over de jaren lang onopgelost gebleven tariefsquaestie. Men was er eindelijk, na jaren langen strijd, in geslaagd een tariefsysteem te vinden, waarmede zich zoowel de Regeeringen als de spoorwegondernemingen konden vereenigen.

De toestand van verwarring, waarin het tariefwezen verkeerde en waaraan men nu door het nieuwe systeem een einde hoopte te maken, was eene der voornaamste oorzaken geweest van de klachten, waarmede die spoorwegbesturen en de Regeering als 't waren werden overladen. Het is dus noodig, hier in breede trekken aan te toonen, wat de verwarring had te weeg gebracht en welke middelen te baat zijn genomen, om daarin te voorzien.

Het spreekt van zelf, dat in de eerste ontwikkelingsperiode van het spoorwegwezen in Duitschland van een algemeen zoogenaamd tariefsysteem geen sprake kon zijn.

In den aanvang beantwoordde de naar eenvoudige beginselen door iedere spoorwegonderneming volgens de haar toekomende bevoegdheid opgemaakte tarieven volkomen aan het doel. Met de toenemende uitbreiding van het spoorwegverkeer ging echter de ontwikkeling van het tariefwezen hand aan hand. De spoorwegondernemingen trachtten zich zooveel mogelijk te regelen naar de behoeften van handel en industrie. Voor sommige goederen werden verlagingen van de gewone vracht toegestaan, hetzij om die goederen voor het spoorwegvervoer te winnen, hetzij om het vervoer op groote afstanden mogelijk te maken. Men geraakte langzamerhand tot eene classificatie van goederen, die haren hoofdgrondslag vond in hunne waarde. De spoorwegondernemingen vereenigden zich tot verbanden, binnen welke rechtstreeksche vrachtprijzen werden vastgesteld, en eene eenvormige classificatie werd aangenomen. Toen later verschillende verbanden ontstonden en voor de belangrijkste verkeeren meerdere spoorwegen in onderlinge concurrentie traden, werd in 1869 het tariefver-

band opgericht, eene vereeniging van onderlinge concurreerende verbanden voor het verkeersgebied, gelegen tusschen den Rijn eenerzijds en Berlijn, Dresden, Bremen en Stettin anderzijds, met het doel om gelijkvormige tariefvoorschriften en goederenclassificatie vast te stellen en in te voeren. Dit tariefverband nam steeds nieuwe verbanden in zich op, zoodat ten slotte de meeste Duitsche spoorwegen daarvan deel uitmaakten. Die vereeniging werd in haar streven naar eene gelijkvormige inrichting van het tariefwezen belet door de plotselinge invoering van het zoogenaamde natuurlijke tariefsysteem op de rijksspoorwegen van Elzas - Lotharingen, een stelsel, dat van geheel andere beginselen uitging dan het op de overige spoorwegen steeds tot grootere volmaaktheid ontwikkelde classificatie-stelsel. Het natuurlijke systeem hield geene rekening met de waarde en den aard der goederen, maar alleen met hunne hoeveelheid en met de ruimte, die die goederen in de wagens innamen, en had dus voornamelijk ten doel zooveel mogelijk gebruik te maken van den tonnen-inhoud der wagens. Vandaar wordt het ook het wagenruimtesysteem genoemd. Dit nieuwe stelsel vond ook bij de Pruisische Regeering ondersteuning, die het wenschte ingevoerd te zien op de Pruisische staatsspoorwegen. De banen, die directe verkeeren met de spoorwegen van Elzas - Lotharingen sloten, zagen zich ook genoodzaakt voor die verkeeren zich aan dat systeem aan te sluiten,

Nadat eene poging, uitgaande van het Verein Deutscher Eisenbahn Verwaltungen, om binnen het gebied van dat Verein, waartoe ook alle Oostenrijksche, Hongaarsche, Nederlandsche en een deel der Belgische en Russische spoorwegen behoorden, eene algemeene gelijkvormige goederenclassificatie vast te stellen, was afgestuit op de weigering der Pruisische staatsspoorwegen en den rijksspoorweg in Elzas - Lotharingen, kon het niet anders of de grootste verwarring moest ontstaan uit het in werking blijven van twee geheel verschillende, moeilijk met elkander in overeenstemming te brengen stelsels.

De nadeelen en ongeriefelijkheden uit dien toestand voor het publiek en den handel ontstaande werden nog verhoogd, toen de Bondsraad zijne toestemming gaf tot eene algemeene verhooging met 20 pCt. van de bestaande tarieven, een maatregel, waardoor tegemoet zou worden gekomen aan den financieelen nood, waarin de spoorwegen sedert 1873 ten gevolge van de handelscrisis waren geraakt, maar die echter van voor-

loopigen aard zou zijn in afwachting van het nieuw algemeen in te voeren tariefstelsel.

Te verwonderen is het niet, dat de populariteit van het Reichseisenbahnamt, dat voor de verhooging had geadviseerd, niet werd bevorderd en de ontevredenheid van den handel, die dag aan dag toenam, zich in dagbladen en vergaderingen op de krachtigste wijze uitte. De onderhandelingen over een nieuw algemeen tariefstelsel leidden echter tot geen resultaat. Het Reichseisenbahnamt had in een rapport zijne denkbeelden omtrent de hervorming van het tariefwezen ontvouwd en een stelsel aanbevolen, dat als een compromis tusschen het classificatie- en wagenruimtesysteem moest worden beschouwd, en zich aansloot aan het zoogenaamde Brunswijksche stelsel, dat intusschen door eene vergadering van het tariefverband in Brunswijk aan den Rijkskanselier was voorgesteld. De Bondsraad beval, dat daarover alle Duitsche spoorwegen zouden worden gehoord. Maar de noodige overeenstemming werd tusschen hen niet verkregen. Toen volgde, op voorstel van den President van het Reichseisenbahnamt, in 1875 de benoeming van eene tariefenquête-commissie, die de opdracht kreeg om deskundigen op het gebied van den handel, de industrie, den landbouw en de spoorwegen te hooren over een aantal vraagpunten met de hervorming van het tariefwezen in verband staande. Die commissie kwam tot de overtuiging, dat in de gegeven omstandigheden de eenheid slechts kon verkregen worden door middel van eene transactie tusschen de beide systemen, maar over de wijze, waarop de middenweg zou worden gevonden, bestond verschil van gevoelen in den boezem zelf der commissie. Zij was dus niet in staat om een in bijzonderheden uitgewerkt tariefplan vast te stellen, maar beperkte zich tot het aangeven van algemeene beginselen. Het Reichseisenbahnamt betoonde zich weinig ingenomen met deze algemeene grondslagen, die menig punt onbeslist lieten en meende den Bondsraad niet te mogen aanraden, om in den zin van de commissie een besluit te nemen.

Eindelijk nam het tariefverband weder het initiatief en noodigde alle spoorwegen uit tot eene conferentie te Leipzig met het doel, om zelf de hervorming ter hand te nemen.

Op die conferentie, waarop de Pruisische staatsspoorwegen zich buiten stemming hielden, werd overeenstemming verkregen

omtrent een nieuw tariefschema, waartegen ten slotte de Bondsraad en het Pruisisch Ministerie slechts enkele bezwaren inbrachten. Aan die bezwaren werd echter te gemoet gekomen, zoodat men in Februari 1877 kon constateeren, dat Duitschland in het bezit was van een gelijkvormig tariefschema, het zoogenaamde Reformtarief.

De verwachtingen, die men van de werking van dit nieuwe tariefstelsel koesterde, waren echter niet hoog gespannen. Zoowel Regeeringen als spoorweg-maatschappijen waren den tariefstrijd, die reeds zoovele jaren had geduurd, moede geworden en waren dankbaar, dat men eene oplossing, zij het dan ook slechts langs den weg van transactie, had gevonden. Wel is waar was thans aan het verschil van stelsel, waarvan het voortbestaan tot zooveel verwarring aanleiding gegeven had, een einde gemaakt, maar het feit, dat de uitvoering van het nieuwe stelsel en de contrôle daarop moesten worden overgelaten aan de verschillende Landsregeeringen, moest noodwendig aanleiding geven tot verschil in de toepassing en tot tegenstrijdigheden. Men had zich namelijk genoodzaakt gezien aan die Landsregeeringen het recht voor te behouden, om voor elke spoorwegonderneming de maxima vast te stellen, waarbinnen deze de drie nieuwe tariefklassen en de drie speciale tarieven zouden toepassen; tevens behielden die Regeeringen het recht van goedkeuring der verlagingen, die de spoorwegmaatschappijen bij het sluiten van uitzonderings-tarieven bevoegd waren te verleenen. Het was dus te voorzien, dat de nieuwe toestand toch later weder tot bezwaren zou aanleiding geven.

Eene maand nadat het Reformtarief tot stand was gekomen, werd men niet weinig verrast door de tijding dat de President van het Reichseisenbahnamt, de Heer Maybach, voormalig lid van de Directie der Hannoversche spoorwegen, zijn ambt had nedergelegd, om als onder-Staatssecretaris in het Pruisisch Handelsministerie op te treden en dat aan hem de leiding der spoorwegafdeeling zou worden toevertrouwd.

Aan den overgang van dien hooggeplaatsten ambtenaar uit den dienst van het Duitsche Rijk in dien van den Pruisischen Staat en wel in eene betrekking van lageren rang, dan hij vroeger bekleedde, zag men terecht een zeer gewichtig feit van den dag. Iedereen wist, dat de rijkskanselier een groot vertrouwen stelde in den persoon en de bekwaamheden van den Heer Maybach, die sedert Augustus 1874 met onvermoeiden ijver en

de grootste inspanning, maar te vergeefs werkzaam was geweest aan de bevordering van de spoorweg-politiek van den Rijkskanselier. Het was verder geen geheim, dat hij de opsteller was van de toelichtende memorie van de wet van 1876 betreffende den verkoop der Pruisische staatsspoorwegen aan het Rijk.

De benoeming van den Heer Maybach is dan ook de eerste stap tot uitvoering van het politiek programma, dat Bismarck bij gelegenheid van de wet van 1876 had ontvouwd.

Voor 't overige kenmerkte het jaar 1877 zich niet door zeer belangrijke gebeurtenissen; met de spoorweg-maatschappij Berlijn - Stettin werden onderhandelingen aangeknoopt tot overneming van hare lijnen, welke onderhandelingen echter, evenals die met Keulen - Minden over de overneming van de lijn Oberhausen - Emmerik en Keulen - Giessen, met de nieuwe richting der Pruisische politiek slechts in een verwijderd verband stonden.

Het jaar 1878 daarentegen was rijk aan evenementen. Geen wonder! Het was het jaar, waarin Bismarck zich aangordde tot den grooten veldslag, dien hij op economisch gebied zou gaan ondernemen, het jaar, waarin hij aan den politieken horizont de hervorming van de Duitsche tolwetten deed opdagen, ten einde daardoor verbetering in de spreekwoordelijke ‘schlechte Zeiten’ te brengen.

Van allerwege vloeiden hem adressen toe, waarin door tallooze corporatiën en ondernemingen werd uiteengezet, dat de toestand, waarin handel, industrie en landbouw door de concurrentie van het buitenland waren gebracht, onhoudbaar was geworden en dringend voorziening eischte. Dat in die adressen de spoorwegen en spoorweg-administratiën, zoowel staats- als privaatbanen, niet werden gespaard, sprak van zelf.

De koninklijke administratie van het boschwezen had onder anderen in een adres trachten aan te toonen, dat de achteruitgang van de houtkultuur in Oost-Pruisen en de buitengewone daling van de prijzen van het Duitsche hout uitsluitend toe te schrijven waren aan het vervoer van hout, afkomstig uit Hongarije en Galicië, waarvan de concurrentie mogelijk gemaakt werd door de differentieele spoorweg-tarieven, die door Duitsche spoorwegen in overleg met de Oostenrijksche werden toegepast. De verliezen der houtkultuur werden op millioenen marks geschat; ook zou die tak van beheer niet onaanzienlijk benadeeld zijn geworden door de concurrentie van Hongaarsche run, waarvoor ook verlaagde tarieven golden.

Door deze en andere tegen de Pruisische spoorweg-administratie ingebrachte bezwaren, vond Bismarck zich gedrongen, om in de maand Maart aan het Huis der Afgevaardigden eene reorganisatie van het Ministerie voor te stellen, waarvan o.a. het gevolg zou zijn, dat het spoorwegwezen zou worden onttrokken aan den Handelsminister en voortaan de behandeling der spoorwegzaken zou worden opgedragen aan een afzonderlijk daartoe op te richten Spoorweg-ministerie, aan het hoofd waarvan een deskundige van het vak zou worden geplaatst.

De redevoering, bij gelegenheid van de behandeling van dat wetsontwerp door den President-Minister gehouden, is te merkwaardig om daarbij niet enkele oogenblikken stil te staan.

In de eerste plaats beklaagt hij zich, dat de uitvoering van de wet van 1876 betreffende den aankoop van de Pruisische spoorwegen door het Rijk, niettegenstaande al de door hem ingestelde pogingen, sedert hare bekrachtiging geen enkelen stap was gevorderd.

‘Sedert dien tijd, zegt hij, is het niet mogen gelukken om zelfs approximatief overeenstemming tusschen den Handelsminister en den Minister van Finantiën te verkrijgen omtrent de schatting der te koop aangeboden voorwerpen en de som, die Pruisen van het Rijk zou kunnen vorderen, evenmin over den vorm, waarin het Pruisische Staats-ministerie de zaak in behandeling zou nemen.

Intusschen onder al dat geharrewar blijven de allernoodzakelijkste maatregelen en hervormingen in de spoorweg-administratie achterwege. De misbruiken nemen toe en de klachten tegen het beheer onzer Staatsspoorwegen worden steeds luider.’

In eene uitvoerige beschouwing wordt getreden over de nadeelige en schadelijke differentieele houttarieven; ook andere klachten worden medegedeeld, zooals van de post- en telegraafadministratie over de gebrekkige maatregelen, die door de spoorweg-maatschappijen ten aanzien van het postvervoer worden genomen, enz.

Niettegenstaande al de moeite, die Bismarck persoonlijk in 't werk stelde, mocht het wetsontwerp echter de goedkeuring van het Huis der Afgevaardigden niet verwerven. Maar de Minister-president bereikte zijn doel toch. De Handelsminister Dr. Achenbach vond aanleiding om zijn ontslag in te dienen en in zijne plaats werd de Heer Maybach benoemd, die den titel van Handelsminister bleef dragen, totdat later, maar ditmaal bij eenvoudig Koninklijk Besluit, eene wijziging in de

organisatie van het Ministerie werd tot stand gebracht en een nieuw Ministerie van Openbare werken werd in 't leven geroepen, met den Heer Maybach aan het hoofd.

Aan deze openbare oorlogsverklaring van den Minister-President tegen de differentieele spoorwegtarieven waren trouwens reeds in de maand Februari 1878 van wege het Pruisische Ministerie instructiën voorafgegaan, die de vrijheid der Pruisische spoorwegadministratiën ten aanzien van die tarieven niet onbelangrijk beperkten.

Onder een differentieel tarief verstaat men gewoonlijk zoodanig tarief, dat voor dezelfde transportroute lagere kilometrische vrachtseenheden vaststelt voor een vervoer, bestemd naar een verder gelegen station, dan welke gelden voor een vervoer, dat bestemd is naar een naderbij gelegen station; een tarief, waarbij de kilometrische vrachtseenheden geringer worden naar gelang de afstanden grooter zijn.

Wij zullen deze definitie en de strekking van de differentieele spoorwegtarieven nader ophelderen met een aan de geschiedenis van het differentieel tariefstelsel ontleend voorbeeld.

In 1861 had de Rheinische spoorweg, ter bestrijding van de concurrentie, zoowel van de scheepvaart op den Rijn als van den spoorweg van Havre naar Bazel en van de Belgisch-Fransche lijn van Namen over Arlon - Luxemburg naar Zuid-Duitschland en Zwitserland, de vrachtprijzen van Antwerpen naar Mainz buitengewoon verlaagd voor zulke artikelen, die van Mainz verder moesten worden vervoerd en bestemd waren naar Zuid-Duitschland en Zwitserland. Het station Keulen was echter niet in dat tarief opgenomen en genoot dus het voordeel der verlagingen niet. De kamer van koophandel te Keulen vond aanleiding om zich hierover te beklagen; de klacht werd door de Regeering ongegrond verklaard, omdat zij het volkomen geoorloofd achtte, wanneer een spoorweg in een zoodanig ten behoeve van het doorgaand verkeer berekend transiettarief aandeelen hief, die lager waren dan welke golden voor dezelfde transportroute in het binnenverkeer, mits de totale vracht voor het bestemmingsstation niet lager ware, dan voor een naderbij gelegen station.

Het behoeft geen nader betoog, dat, door de vorming van zoodanige tarieven, waarbij de Pruisische spoorwegondernemingen, zoowel staats- als privaatbanen, volgens de toen bestaande bepalingen met eene groote mate van vrijheid konden te werk

gaan, het internationale spoorwegverkeer zeer werd gebaat, terwijl de spoorwegondernemingen daarin ook een middel vonden, om de concurrentie met de waterwegen en andere buitenlandsche spoorwegondernemingen met goed gevolg te bestrijden. Onder dat systeem van vrijheid werden de spoorwegondernemingen in staat gesteld om het transietverkeer door Duitschland zeer te bevorderen, hetgeen natuurlijk vooral ten voordeele der Duitsche havenplaatsen strekte. De spoorwegondernemingen zelve genoten aanzienlijke geldelijke voordeelen uit de ontwikkeling van deze verkeeren en hare rentabiliteit werd daardoor niet onaanzienlijk verhoogd.

Ten bewijze dat de Pruisische Regeering de vrijgevige beginselen, die zij blijkens hare beslissing in het geschil tusschen den Rheiníschen Spoorweg en de kamer van koophandel te Keulen in 1861 had gehuldigd, ook nog in 1875 bleef handhaven, halen wij eene in dat jaar genomen beslissing aan in een geschil tusschen de kamer van koophandel te Breslau en den Oberschlesischen spoorweg over een zeetransiettarief voor graan van Rumeensche stations naar Stettin en Hamburg, waardoor de vracht naar Stettin geringer was berekend dan naar Breslau, en de vracht naar Hamburg lager was gesteld dan naar Berlijn. De Regeering weigerde de opheffing van dat tarief, maar eischte alleen, dat althans voor Breslau geen hoogere vrachten, dan voor Stettin zouden worden vastgesteld.

Doch spoedig zou hierin verandering komen.

De Duitsche Bondraad had bij gelegenheid van de vaststelling van het nieuwe reformtarief de Bondsregeeringen aangeschreven, dat zij ter wering van de voor den Duitschen handel, landbouw en industrie schadelijke spoorwegtarieven, daarvoor te waken zouden hebben, dat, voor zooverre geene bijzondere omstandigheden eene uitzondering rechtvaardigden, op dezelfde verkeersroute niet meer aan totale vracht zou worden geheven voor een dichtbij gelegen station dan voor een verder gelegen station; dat verder alle tarieven aan voorafgaande goedkeuring der Regeeringen moesten worden onderworpen, die voor buitenlandsche producten en fabriekaten eene evenredig lagere vracht vaststelden dan voor gelijksoortige binnenlandsche producten.

Naar aanleiding van dit besluit werden bij rescript van 21 Februari 1878 de Pruisische spoorwegadministratiën aangeschreven, om aan de voorafgaande goedkeuring van den Handelsminister te onderwerpen alle tarieven, die in rechtstreeksch verkeer met het buitenland of in het doorgangsverkeer voordeeliger

vrachtprijzen of voorwaarden toekenden, dan voor gelijksoortige goederen op dezelfde verkeersrouten in het verkeer van of naar het grensstation bepaald waren. In eene latere aanschrijving van van 28 April werden de voorwaarden medegedeeld, waaraan die tarieven moesten beantwoorden om de ministerieele goedkeuring te kunnen verwerven. Die voorwaarden luiden woordelijk als volgt:

‘Voor goedkeuring zijn zoodanige tarieven alleen vatbaar, wanneer daarvan niet eene benadeeling van binnenlandsche economische belangen te verwachten is, of wanneer overwegende belangen van andere takken der binnenlandsche industrie de voorgestelde tarief-verlagingen wettigen.’

‘Onder de laatstgenoemde belangen worden in 't bijzonder verstaan die van den Duitschen zeehandel, of van de binnenlandsche consumtie of van den binnenlandschen uitvoer, of wanneer het geldt de concurrentie tegen vreemde verkeerswegen, ook de belangen der Duitsche spoorwegen zelven.’

Deze nieuwe beginselen en de strenge handhaving daarvan door het Handelsministerie, moesten eene geheele omwenteling ten gevolge hebben in de wijze waarop men tot dusverre bij het vormen van internationale spoorwegtarieven te werk was gegaan. Wij zouden dan ook door aanhaling van eene reeks van ministerieele beslissingen kunnen aantoonen, dat het behoud van bestaande en het maken van nieuwe internationale tarieven zeer werd bemoeilijkt, ja zelfs dikwijls onmogelijk werd gemaakt, omdat de Pruisische Regeering, van het vermoeden uitgaande, dat elk differentieel tarief op zich zelf schadelijk moest worden geacht, voortaan van de spoorwegen niet alleen eischte het bewijs, dat de binnenlandsche belangen door de gewenschte verkeersrelatiën niet zouden worden benadeeld, maar ook de aanwijzing verlangde, dat de voorgestelde tariefsverlagingen werkelijk het daarbij beoogde resultaat ten gevolge zouden hebben. Het eerste negatieve bewijs kon, althans in absoluten zin, niet worden geleverd, terwijl ook aan den tweeden eisch moeilijk kon worden voldaan, daar het verleenen van vrachtverlagingen geschiedde met het oog op slechts vermoedelijk, niet met zekerheid daardoor te verkrijgen nieuwe vervoeren.

Uit andere beslissingen bleek verder al langer hoe meer, dat de Regeering van het standpunt wenschte uit te gaan, buitenlandsche tarieven alleen voor goedkeuring vatbaar te achten, wanneer deze op dezelfde tarieféénheidsprijzen gegrond waren, welke voor de binnenlandsche tarieven golden.

Dit laatste was trouwens ook door Bismarck bij gelegenheid van de behandeling van het wetsontwerp tot instelling van het Spoorwegministerie uitgesproken, toen hij aan een der afgevaardigden, die zich verstout had op te merken, dat goedkoope run op zich zelf als een voordeel moest worden beschouwd, het volgende antwoordde:

'Ik verlang niet, dat de run duurder wordt, en wensch niet, dat de Hongaarsche run even zoo duur als de binnenlandsche wordt vervoerd; maar ik eisch, dat de Duitsche run even goedkoop als de vreemde wordt getransporteerd; dan wordt de leerlooier nog veel gelukkiger.'

Intusschen dit alles was nog maar slechts de voorbode voor de dingen, die komen zouden. Nog geheel andere eischen zouden worden gesteld, toen Bismarck tot volledige uitvoering over zou gaan van zijne tolpolitiek.

In de troonrede, waarmede de Pruisische Landdag op den 19^{den} November 1878 werd geopend, werd aangekondigd, dat in den loop van het zittingsjaar vermoedelijk wetsvoorstellen zouden worden ingediend betreffende de uitbreiding van het staatsspoorwegnet door middel van overneming van bestaande en aanleg van nieuwe spoorwegen.

Ook was het een algemeen bekend feit, dat de Pruisische Regeering, behalve met de spoorwegmaatschappijen Berlijn-Stettin, en Keulen-Minden, ook met de spoorwegmaatschappij Magdeburg-Halberstadt in onderhandelingen was getreden omtrent de overneming van haren spoorweg, en voornemens was om ook nog met andere spoorwegondernemingen over den koop te onderhandelen. In den boezem der begrootingscommissie was echter, met het oog op den minder gunstigen algemeenen financieelen toestand, door de meerderheid een besluit genomen, waarbij der Regeering o.a. werd aanbevolen, van den aankoop van spoorwegen onder de tegenwoordige ongunstige geldelijke omstandigheden af te zien. Toen nu bij de begrootingsdiscussie in Februari 1879 het voorstel der commissie in behandeling kwam, nam de heer Maybach deze gelegenheid te baat, om op uitvoerige wijze zijn spoorwegprogramma te ontvouwen.

De algemeene strekking van de belangrijke redevoering van den Minister is uit de volgende woorden af te leiden, waarmede hij de toezegging van de troonrede toelichtte:

'In de troonrede is verklaard, en die verklaring wordt door

mij, daartoe uitdrukkelijk door een besluit van het geheele Ministerie gemachtigd, herhaald, dat de Regeering zich tot plicht heeft gesteld het staatsspoorwegstelsel door te voeren volgens de beginselen, die reeds vroeger in 1876, bij gelegenheid van de behandeling van het wetsontwerp tot aankoop der Pruisische spoorwegen door het Rijk, zijn ontwikkeld.'

Daar die beginselen ons reeds bekend zijn, en de redevoering van den Minister in hoofdzaak zich tot algemeene met de uitbreiding der staatsspoorwegen in verband staande beschouwingen bepaalde, zonder nieuwe belangrijke gezichtspunten te openen, behoeven wij daarbij niet langer stil te staan. Het voorstel der begrootingscommissie, als 't ware een motie van wantrouwen tegen de troonrede, werd natuurlijk afgestemd.

Bij de uiteenzetting zijner denkbeelden omtrent de verwezenlijking van de nieuwe Duitsche tolpolitiek aan de commissie van den Bondsraad, had Bismarck zich ook ongunstig over de differentieele spoorwegtarieven uitgelaten.

De werking der differentieele tarieven, zoo schreef hij, waardoor groote vrachtsverlagingen aan het buitenland worden verleend, is als van eene, ten koste der Duitsche producenten verleende invoerpremie, die somtijds een veelvoud bedraagt van den aan den grens te heffen tol op de binnenkomende buitenlandsche waren.

Met de herziening van de grenstollen moet dus noodwendig hand aan hand gaan eene herziening der spoorwegtarieven; het gaat toch niet aan, dat staats- en particuliere spoorwegen in concurrentie treden met de economische wetgeving van het Rijk en de Duitsche handelspolitiek naar willekeur neutraliseeren.

In hooge mate karakteristiek is verder een schrijven dat Bismarck eenigen tijd later, in de maand Januari 1879, openbaar maakte over hetzelfde onderwerp en waarvan de hoofdinhoud is als volgt:

'Ik ben voornemens om de vraag op te werpen, of het spoorweg-tariefwezen, onafhankelijk van eene algemeene Duitsche spoorwegwet, niet bij eene Rijkstariefwet moet worden geregeld. Terwijl het in Pruisen onmogelijk is, om de minste verandering in de tolgelden van openbare wegen of bruggen te brengen zonder machtiging der Regeering, is de rechtstoestand der bevolking met betrekking tot spoorwegtarieven een geheel andere. De Postadministratie kan hare tarieven alleen op grond

van de wet regelen; bijzondere postondernemingen worden niet geduld. Moeilijk is het te verklaren, hoe de veel grootere belangen, die in verband staan met het spoorweg-verkeer, kunnen worden overgelaten aan de willekeur van de locale Regeeringen en van bijzondere ondernemingen, zonder wettelijke contrôle. De tegenwoordige toestand van de spoorweg-ondernemingen heeft veel analogie met dien, welke vroeger bestond, toen de inning der belastingen werd overgelaten aan pachters, die echter nog gebonden waren door eene wettelijke vaststelling der belastingen, terwijl voor de spoorweg-tarieven nog steeds die wettelijke grondslag ontbreekt.'

Dat dit schrijven een groot opzien baarde en vele gemoederen in beweging bracht, was niet te verwonderen. Maar de daad volgde spoedig op het woord. Reeds in Februari 1879 diende de Rijkskanselier uit naam van den Keizer een voorstel in, waarbij in overweging werd gegeven om tot bewerking van eene wet tot regeling van het goederen-tariefwezen op de Duitsche spoorwegen te besluiten, en die taak aan eene commissie op te dragen, bestaande uit vertegenwoordigers van de verschillende Bondstaten, die een eigen spoorwegbeheer bezitten.

In de memorie van toelichting, die dit voorstel vergezelde, werden uitvoerig de grieven uiteengezet tegen den toestand, waarin het spoorweg-tariefwezen verkeert. Na de opmerking, dat het zoogenaamde reformtarief van 1877 slechts als een kleinen stap voorwaarts is te beschouwen, aangezien daardoor alleen gelijkheid in de classificatie der goederen was verkregen, terwijl in de vrachtprijzen de grootste verscheidenheid was blijven bestaan, omdat de spoorweg-ondernemingen hare vrijheid hadden behouden, om, binnen de door de Landsregeeringen vastgestelde maxima, die vrachtprijzen zelve vast te stellen en zij bovendien voor enkele artikelen door uitzonderings-tarieven van de vastgestelde classificatie konden afwijken, worden de volgende eischen gesteld, waaraan de spoorweg-tarieven in 't algemeen behooren te beantwoorden:

a. zij moeten duidelijk zijn, wat de samenstelling aangaat en iedereen in staat stellen, om de vracht voor eene zending gemakkelijk te berekenen.
b. zij moeten de gelijkheid van rechten der rijksonderdanen op elk economisch gebied verzekeren.
c. zij moeten de nadeelen opheffen, waaronder de kleinhandel bij het tegenwoordig stelsel gebukt gaat.

d. het toepassen van het tarief moet het ontstaan van schadelijke tariefvormen, die de kosten van vervoer op oneconomische wijze verhoogen, niet begunstigen, en de integriteit der beambten niet gevaar doen loopen.

Bij het toetsen van den tegenwoordigen toestand aan deze grondslagen, wordt er gewezen op het groot aantal tarieven, dat op 15 Juni 1878 bestond en dat voor de locale- en rechtstreeksche tarieven, een cijfer aanwijst van niet minder dan 583 met 1370 uitzonderingstarieven.

De ongelijkmatige behandeling van belangrijke producten roept, zoo gaat de memorie van toelichting voort, den grootsten strijd in 't leven tusschen de belangen der productie.

Door buitengewone verlagingen wordt de eene tak van nijverheid boven den anderen bevoordeeld, en worden op kunstmatige wijze geheele takken van industrie in 't leven geroepen, daar, waar de natuurlijke voorwaarden voor haren bloei en ontwikkeling ontbreken.

Daarentegen stellen de spoorweg-ondernemingen zich voor de opofferingen, die zij zich bij het verleenen dier verlagingen moeten getroosten, schadeloos door hooge tarieven vast te stellen voor natuurlijke producten en export-artikelen.

Iedere spoorweg-onderneming houdt er haar eigen verkeerspolitiek op na.

De strijd tusschen de spoorwegen onderling voert verder tot de grootste onbillijkheden en onregelmatigheden.

Op zich zelf zijn differentieele tarieven, waar het geldt bestrijding der concurrentie van het buitenland en van buitenlandsche verkeerswegen, niet af te keuren, mits zij binnen zekere grenzen blijven; maar de differentieele tarieven, die door binnenlandsche concurrentie in 't leven geroepen worden, die slechts voor zekere bepaalde goederen en tusschen enkele stations verlagingen toekennen, terwijl de tusschenliggende stations en de andere goederen van die verlagingen buitengesloten worden, kunnen niet worden gerechtvaardigd. Evenzoo schadelijk voor de nationale industrie zijn zoodanige differentieele tarieven, waarmede de spoorweg-maatschappijen trachten vervoer van groote hoeveelheden van buitenlandsche producten op hare lijnen te verkrijgen en daardoor die vervoeren te bevoordeelen boven gelijksoortige goederen der binnenlandsche productie. De goedkoope prijzen der differentieele tarieven gelden hoofdzakelijk voor groote steden en voor groote verkeersmiddelpunten, zoodat zij eene ongezonde centraliseering van het verkeer en der industrie op enkele groote

plaatsen ten gevolge hebben, hetgeen uit een economisch en politisch oogpunt zeer bedenkelijk is.

De oorspronkelijke bedoeling der spoorwegverbanden was gemeenschappelijke regeling van de rechtstreeksche verkeeren, die men binnen het gebied van die verbanden wenschte in 't leven te roepen; die regeling beperkte zich tot vaststelling van gemeenschappelijke reglementen en tariefsbepalingen. Toen echter door de opening van een groot aantal nieuwe spoorwegen, ook voor dezelfde verkeerspunten verscheidene nieuwe verkeerswegen ontstonden, vond men in de spoorweg-verbanden het middel om zich tegen concurrentie te vrijwaren. Om toch de nadeelige gevolgen van eene onderlinge concurrentie te ontgaan, nam men de nieuwe banen in de verbanden op en kwam men onderling overeen over de verdeeling van het verkeer. Die verdeeling onder de verschillende routen geschiedt volgens bepaalde perioden; in de ééne maand geschiedt het vervoer over deze, in de daaropvolgende maand heeft het vervoer over eene andere lijn plaats. Naarmate het aantal concurreerende spoorwegen grooter is, des te grooter wisseling in die perioden. De bepalingen, die die verdeeling van het verkeer regelen, zijn de zoogenaamde instradeerings-voorschriften; zij zijn slechts van toepassing, indien de afzender op den vrachtbrief de te volgen route niet aanwijst. In sommige verbanden echter wordt het voordeel der rechtstreeksche expeditie aan de afzenders ontzegd, wanneer deze de route aangeven, waarop zij het vervoer verlangen bewerkstelligd te zien. Als een voorbeeld, hoe ver men met die instradeerings-voorschriften is gegaan, wordt aangehaald, dat tusschen Weenen en Stettin volgens de bepalingen van het Duitsch-Oostenrijksch verband niet minder dan 37 verschillende routen in aanmerking komen, waartusschen het verkeer wekelijks verdeeld wordt.

Door die verbanden worden dus de goederen van den natuurlijken en kortsten verkeersweg afgeleid, om, met verhooging van kosten zoowel voor de spoorwegen zelven als voor het publiek, langs den onnatuurlijken en langeren weg vervoerd te worden. Door die verbanden is het mogelijk geworden, dat aan spoorwegen, die uit hunnen aard slechts bestemd waren, om in het lokaal-verkeer te voorzien, door afleiding van den natuurlijken verkeersweg een deel van het groote transietverkeer werd toebedeeld, waarvan echter het noodwendig gevolg was, dat die ondernemingen ook hare exploitatie geheel daarnaar moesten inrichten op den kostbaren voet van groote verkeersrouten.

Dit zijn, zoo kort mogelijk weêrgegeven, de grieven tegen den tegenwoordigen toestand van het Duitsche spoorweg-tariefwezen, vervat in de memorie van toelichting, behoorende tot het voorstel van den Rijkskanselier aan den Bondsraad.

De commissie werd benoemd, toog aan den arbeid en diende in Juni het ontwerp bij den Bondsraad in; het ligt thans ter behandeling gereed.

Zal dit ontwerp wet worden? of zal het hetzelfde lot ondergaan als de wetsontwerpen voor een algemeene rijksspoorwegwet, en het tot stand komen der nieuwe regeling wederom afstuiten op de oppositie der kleine Bondsstaten? Onwaarschijnlijk is het laatste niet, omdat reeds in den boezem der commissie een warme strijd werd gevoerd over de vraag, of de beoogde regeling overeen te brengen is met de bepalingen van de Duitsche grondwet, die aan het Duitsche Rijk alleen de contrôle op het tariefwezen toekennen en dus de vaststelling van eene tariefregeling in den weg zouden staan.

Hoe het zij, voor ons is het van belang te weten, welke oplossing het ontwerp aan de talrijke met het tariefwezen in verband staande vraagstukken heeft gegeven, om uit de strekking daarvan de toekomstige gedragslijn der Duitsche Regeering in zake het spoorweg-tariefwezen te leeren kennen.

De beginselen van het ontwerp komen in hoofdzaak op het volgende neder:

De prijzen voor het vervoer van goederen worden gevormd uit een eenheidsprijs per kilometer en uit eene vergoeding voor stationskosten; de afstand wordt berekend naar de lengte der spoorstaven.

De stationskosten worden geheven voor de helft voor het station van vertrek en voor de andere helft voor het station van aankomst.

De tariefbepalingen, de goederen-classificatie en de normale eenheidsprijzen voor de verschillende goederenklassen zijn voor alle spoorwegen gelijk en worden door den Bondsraad vastgesteld. Afwijkingen van die eenheidsprijzen en tariefvoorschrifzijn alleen geoorloofd:

a. ter wering van eene benadeeling van binnenlandsche economische belangen;
b. ter bestrijding van concurrentie van andere verkeerswegen en verkeersinstellingen en van vreemde spoorwegen.

Die afwijkingen zijn aan de goedkeuring van den Bondsraad

onderworpen. Aan buitenlandsche producten mogen niet voordeeliger eenheidsvrachtprijzen of voorwaarden worden toegekend, dan verleend zijn aan inlandsche gelijksoortige producten, die onder dezelfde omstandigheden naar dezelfde plaatsen van bestemming, bij gelijken afstand over dezelfde route binnen het gebied van het Rijk, door dezelfde spoorweg-ondernemingen vervoerd worden, behalve wanneer daardoor eene belangrijke benadeeling van gewichtige binnenlandsche economische belangen te vreezen zij.

Het goedkoopste tarief tusschen twee stations kan op concurreerende lijnen worden overgebracht. Wanneer echter het verschil in de tarieven meer dan 20 pCt. van het tarief der goedkooperé lijn bedraagt, dan is tot opneming der concurrentie de goedkeuring van de Landsregeering onder toestemming van het Reichseisenbahnamt gevorderd; deze bepalingen zijn ook van toepassing, wanneer er sprake is van de overbrenging van een vreemd of van een onder medewerking van vreemde spoorwegen volgens de voorschriften vastgesteld tarief op eene andere lijn, die dezelfde stations verbindt, voor 't geval de lengte van den daarbij betrokken Duitschen spoorwegafstand minder is dan 20 pCt. van de lijn, die overdraagt.

Verder bevat het ontwerp, onder meer andere bepalingen, nog voorschriften, dat de goederen over den goedkoopsten weg te vervoeren zijn en die route moet gekozen worden, waarmede de kortste leveringstijd is verbonden.

Ter nauwernood was het wetsontwerp bekend of men werd eenige dagen later verrast door een nieuw rescript van den Minister Maybach, waarbij aan de Pruisische spoorwegen werd medegedeeld, dat alle bestaande internationale tarieven, die afwijkingen bevatten van het Duitsche tariefschema en niet aan de eischen voldeden, gesteld bij de ministerieele beschikkingen van 21 Februari 1878 en van 23 April 1878, na 1 Januari 1880 niet meer konden toegelaten worden.

Met het doen voortbestaan van de bedoelde tarieven, die begunstigingen van buitenlandsche producten ten nadeele van de binnenlandsche producten ten gevolge hebben, zou men, zoo wordt in het rescript gezegd, in de grootste tegenspraak komen met de nieuwe gevestigde Duitsche handelspolitiek en zoude de definitieve verbetering van het Duitsche tariefwezen worden vertraagd.

De spoorwegbesturen werden dus door deze aanschrijving

gedwongen, om de bedoelde internationale tarieven op te zeggen.

De aandachtige lezer, die den inhoud der in dit rescript aangehaalde en door ons boven medegedeelde ministerieele beslissingen toetst aan de bepalingen, betreffende de behandeling van buitenlandsche goederen, die in het ontwerp der Commissie voorkomen, zal ontwaren, dat in beginsel tusschen den Pruisischen Minister en de commissie met betrekking tot dat onderwerp geen verschil bestaat, zoodat ook in deze laatste aanschrijving van den Pruisischen Minister het streven duidelijk is, om langs practischen weg de voor geheel Duitschland beoogde hervorming zooveel mogelijk in Pruisen tot een fait accompli te maken.

Verlaten wij nu de tarief-politiek om na te gaan, in hoever de Minister Maybach is geslaagd in zijne onderhandelingen betreffende de overneming der particuliere spoorwegen.

Bij gelegenheid der begrootings-discussiën in Februari 1879 had de heer Maybach de op staatskosten gebouwde en reeds thans voor een deel in exploitatie zijnde lijn Berlijn - Wetzlar, die de verbinding zou vestigen tusschen de oostelijke en westelijke staatsspoorweg-netten, de ruggegraat van het nieuwe Staatsspoorweg-systeem genoemd.

‘Es fehlen’, voegde hij er bij, ‘aber noch die Rippen, vielleicht auch etwas Fleisch.’

Reeds maakten wij melding van onderhandelingen met Berlijn - Stettin, Keulen-Minden, Magdeburg-Halberstadt. Gedurende het jaar 1879 werden met rustelooze volharding die onderhandelingen voortgezet en met andere spoorweg-ondernemingen nieuwe onderhandelingen aangeknoopt.

Uit het dezer dagen (29 October 1879) bij het Huis der Afgevaardigden ingediende wetsontwerp blijkt, dat de overeenkomsten met Berlijn-Stettin, Magdeburg-Halberstadt, Hannover - Altenbeken en Keulen - Minden tot stand zijn gekomen, en het is met zekerheid te verwachten, dat die overeenkomsten, waardoor aan het Pruisische staatsspoorwegnet een aantal van 3350 kilometers wordt toegevoegd, door de wetgevende macht zullen worden goedgekeurd. Wordt het wetsvoorstel tot wet verheven, dan zal de geheele lengte der staatsspoorwegen, daaronder begrepen de particuliere spoorwegen onder staatsbeheer, bedragen ruim 12500 kilometers, terwijl de overblijvende particuliere spoorwegen dan zullen aanwijzen eene lengte van ruim 6200 kilometers.

Het voornemen bestaat echter nog, om Berlijn-Potsdam, Berlijn - Anhalt en den Rheinischen spoorweg met eene totale lengte van bijna 2000 kilometer voor rekening van den Staat over te nemen; de onderhandelingen hebben echter nog niet tot een resultaat gevoerd. De overeenkomst met Berlijn - Potsdam is door de aandeelhouders afgestemd; in beginsel hebben zij zich echter niet tegen de overneming verzet.

Ook de onderhandelingen met Berlijn-Anhalt zijn nog hangende. De aankoop van de colossale onderneming van den Rheinischen spoorweg, voorzeker de best geëxploiteerde lijn in Duitschland, zal den Staat niet weinig moeite kosten en zal voorzeker met de grootste geldelijke opofferingen moeten gepaard gaan?

De tijd zal leeren, of de aandeelhouders van den Rheinischen spoorweg zullen blijken bestand te wezen tegen de aanbiedingen van den Staat, die, naar 't ons voorkomt, het uitgebreide net dier onderneming, moeilijk zal kunnen ontberen.

Mochten werkelijk ook de drie laatstgenoemden banen aan den Staat overgaan, dan zal de lengte der staatsspoorwegen 77 pCt. en die der overblijvende particuliere 23 pCt. bedragen van de gezamenlijke lengte van alle Pruisische spoorwegen.

Het is geheel overbodig de groote beteekenis van deze feiten n cijfers in het licht te stellen; wij wenschen er alleen maar op te wijzen, dat, indien werkelijk de overgang van den Rheinischen spoorweg een voldongen feit wordt, alle Duitsche spoorwegaansluitingen aan Nederlandsche of door Nederlandsche maatschappijen geëxploiteerde spoorwegen, behalve te Nieuwe Schans, in handen komen van den Pruisischen Staat.

In ons historisch overzicht hebben wij getracht, zooveel mogelijk aan de hand der officiëele stukken, ook de hoofdredenen en motieven te ontvouwen, die Pruisen aan zijne spoorwegpolitiek heeft ten gronde gelegd, zonder echter die motieven aan eene beoordeeling te onderwerpen.

Ons bestek en de uitgebreidheid van het onderwerp laten niet toe, om ons in uitvoerige kritische beschouwingen te begeven. Toch is het noodig, dat wij op sommige hoofdbedenkingen tegen de richting en de motieven der Pruisische spoorweg-politiek de aandacht vestigen.

De jongste gebeurtenissen in Pruisen toonen aan, dat voortaan het Staatsspoorwegsysteem met kracht aldaar zal worden gehandhaafd. Het zou dus geheel overbodig zijn, om thans nog in ontwikkeling der vraag te treden, of het voor Pruisen niet gewenscht ware, om van dit systeem terug te komen.

Wij zullen ons ook niet verdiepen in beschouwingen, of de aankoop der voornaamste privaatbanen uit een financiëel oogpunt voor- of nadeelig voor den Staat zal blijken te zijn; evenmin behandelen wij de vraag, of het den Staat mogelijk zal zijn, in het beheer van het zoozeer uitgebreide net behoorlijk te voorzien en of hij niet met groote bezwaren te kampen zal hebben om dat beheer zoodanig te organiseeren, dat de gevaren, verbonden aan eene al te groote centralisatie, kunnen worden vermeden.

Wij willen ook de vraag niet opwerpen, of het voordeel der besparingen van allerlei aard, die men verwacht van de opheffing van een groot aantal particuliere spoorwegondernemingen en van de centraliseering van de voornaamste lijnen in ééne hand, zal kunnen opwegen tegen het nadeel voortvloeiende uit de onderdrukking van het particulier initiatief, en of het Staatsspoorweg-beginsel niet noodwendig moet leiden tot stilstand in de ontwikkeling van den spoorwegbouw en in het openen van nieuwe verkeerswegen. Wij meenen, dat deze vraagstukken hier buiten beschouwing kunnen blijven.

Toetsen wij echter de richting der Pruisische spoorweg-politiek aan de grondbeginselen, waaraan zij haar ontstaan te danken heeft, dan rijzen bij ons gewichtige bedenkingen.

Grooten invloed op de beschouwingen van het spoorwegvraagstuk heeft de volgende, reeds in het rapport der Commissie van enquète van het jaar 1873 voorkomende stelling uitgeoefend: ‘De spoorwegen zijn zoowel wat hun aard als hun doel betreft op gelijke lijn te stellen met gewone openbare wegen.’

Bismarck heeft met andere woorden hetzelfde gezegd in den merkwaardigen brief, waarin hij het noodig heeft geoordeeld, de besturen der spoorwegondernemingen te vergelijken met de voormalige belasting-pachters.

Deze stelling, die als 't ware de hoeksteen is geworden, waarop de voorstanders der Staats-exploitatie het gebouw van hun systeem optrekken en op grond waarvan, onder de leus van gelijkmatige behandeling van allen, die van het vervoer per spoorweg gebruik maken, de eenheid der tariefsprijzen wordt verkondigd, is naar onze overtuiging ten eenenmale valsch.

De spoorwegen zijn niet op gelijke lijn te stellen met gewone openbare wegen, omdat zij niet kunnen dienstbaar gemaakt worden aan het vrije verkeer en vrije gebruik in dien ruimen zin, zooals dit met de gewone verkeerswegen, straatwegen, waterwegen enz. het geval is.

Een onoverkomelijke hinderpaal om dit ideaal te bereiken is gelegen in de technische eischen van het spoorwegverkeer, die niet toelaten, dat van den spoorweg vrijelijk door elken ondernemer van vervoer worde gebruik gemaakt. Indien men nu verder, zooals Bismarck in zijn brief, de spoorwegtarieven op ééne lijn stelt met de gewone tollen, en de vraag doet, waarom de eersten niet even goed door de wet behooren te worden geregeld als de laatsten, dan verliest men uit het oog dat de spoorwegvracht in de eerste plaats vertegenwoordigt het loon voor het vervoer, dat over den spoorweg geschiedt en dus eerder gelijk te stellen is met de vrachtprijzen voor het vervoer, dat door vrachtrijders op gewone wegen of schippers hetzij op zee, hetzij op kanalen en rivieren wordt bewerkstelligd. Niemand denkt er aan deze vrachtprijzen binnen het bereik eener wettelijke vaststelling te brengen. De technische onmogelijkheid om spoorwegen dienstbaar te maken aan het vrije verkeer, die de eenige oorzaak is van hetgeen men het feitelijk monopolie der spoorwegen pleegt te noemen, moge daartoe leiden, dat men de spoorwegondernemingen aan een scherp staatstoezicht onderwerpt, ten einde te voorkomen, dat de spoorwegondernemingen van haren bevoorrechten feitelijken toestand ten nadeele van het algemeen belang misbruik maken, maar dat toezicht te doen ontaarden in eene voogdijschap, waardoor elke vrije beweging van eene particuliere onderneming wordt onderdrukt, dit schijnt ons toe niet gerechtvaardigd te kunnen worden.

De particuliere spoorwegen in Pruisen hebben door den loop der omstandigheden, zelfs door ondersteuning van Rijkswege, ten tijde toen de Regeering zelve niet bij machte was of zich ongeneigd betoonde om uit staatsfondsen in de behoeften van het verkeer te voorzien, de overhand verkregen boven de enkele bestaande Staatsspoorwegen. Hun zijn rechten en bevoegdheden toegekend, die hen in staat hebben gesteld, om het particulier kapitaal vruchtdragend te maken. Zij wenschen niets liever, en zij hebben in de verschillende stadiën, die de Pruisische spoorweg-politiek heeft doorloopen, er voort-

durend met nadruk op aangedrongen, dat hunne rechten en verplichtingen tegenover het staatstoezicht scherper zouden worden afgebakend. De Pruisische Regeering heeft eerst getracht, een behoorlijk toezicht in 't leven te roepen, waaraan alle Duitsche banen zouden zijn onderworpen. Toen die pogingen mislukt waren, heeft zij, in plaats van tot wettelijke regeling der inwendige spoorwegtoestanden over te gaan, gemeend de hervorming op eene andere wijze tot stand te moeten brengen, namelijk door aan de staatsspoorwegen eene feitelijke heerschappij over de particuliere lijnen te verzekeren. Door het gemis aan eene behoorlijke wettelijke regeling oefenen die staatsbanen als 't ware eene onbeperkte macht uit, omdat de particuliere banen zich alle administratieve, door de Regeering bevolen maatregelen moeten laten welgevallen. Dat deze handelwijze onbillijk is en die onbillijkheid alleen door de onteigening van *alle* particuliere spoorwegen zonder onderscheid zou kunnen worden weggenomen, zal zelfs de hardnekkigste voorstander van staats-exploitatie moeten toegeven.

Door de discretionnaire macht, die het Pruisisch Ministerie op de particuliere spoorwegen uitoefent, zien deze zich nu ook medegesleept in het streven, om de spoorwegen dienstbaar te maken aan de thans in Duitschland gevolgde handelspolitiek.

Wij hebben gezien, dat dit nieuwe element opdaagde in het begin van 1878 en de bekende rescripten van den Pruisischen Handelsminister betreffende de internationale tarieven tengevolge had; ook de pogingen, om eene algemeene rijkstariefwet tot stand te brengen zouden zeker achterwege gebleven zijn, indien zij niet tot doel hadden de handelspolitiek van den Rijkskanselier te steunen en tevens indirect op de onderhandelingen tot aankoop der particuliere banen invloed uit te oefenen. Wel is waar heeft Bismarck, de gelegenheid te baat genomen, om den algemeenen toestand, waarin het spoorwegtariefwezen thans verkeert aan eene uitvoerige kritiek te onderwerpen en de noodzakelijkgeid van eene algemeene hervorming vooral daarop gegrond, maar voor hem, die deze kritiek nauwkeurig ontleedt en vergelijkt met de sedert uitgewerkte bepalingen van het ontwerp der commissie, bestaat er geen oogenblik twijfel, of het zwaartepunt van de geheele regeling moet worden gezocht in het streven, om het beheer der spoorwegen overal aan pezelfde economische beginselen dienst-

baar te maken, die thans in Duitschland de overhand hebben gekregen.

Dat de toestand van het Duitsche spoorwegtariefwezen niet rooskleurig is, dat er misbruiken zijn, waarin moet worden voorzien, wordt allerminst door de particuliere spoorwegen ontkend; maar zij zijn het daarover eens, dat indien men den weg opgaat, dien het tariefwetsontwerp aanwijst, het geneesmiddel zal blijken erger te zijn dan de kwaal.

Met het vaststellen van ééne en dezelfde eenheidsprijzen voor alle spoorwegen, zonder daarbij rekening te houden met de zoo verschillende behoefte van elk verkeersgebied, brengt men de belangen van het verkeer ten offer aan een zuiver formeelen eisch van uniformiteit der vrachtprijzen.

De spoorwegen hebben, ieder binnen hun verkeersgebied en onder goedkeuring van het spoorwegtoezicht, de vrachtprijzen zooveel mogelijk geregeld naar de behoeften en die verlaagd, waar dit bleek noodig te zijn, en zoodoende een toestand in 't leven geroepen, die nauw in verband staat met den bloei der locale industrie en der plaatselijke handelsbelangen.

Gelijkvormigheid in de eenheidsprijzen der spoorweg-tarieven, ook zelfs wanneer daaraan het gemiddelde der bestaande vrachtprijzen ten grondslag wordt gelegd, zal noodwendig moeten leiden, hier tot ondoelmatige verhooging, dáár tot onnoodige verlaging en tot eene gevoelige verplaatsing van binnenlandsche afzet en productie. Zonder de door den Bondsraad vast te stellen eenheidsprijzen, zou het echter onmogelijk zijn, om het drijven van verkeerspolitiek in ééne hand te centraliseeren en zou het zegevieren der beschermende economische beginselen gevaar loopen. Van daar dan ook, dat afwijkingen van die prijzen alleen kunnen worden toegestaan met goedkeuring van den Bondsraad, zoodat de bepaling der spoorwegtarieven voortaan geheel van dit Regeeringsorgaan afhankelijk wordt gemaakt.

Wij zullen niet verder de bezwaren uiteenzetten, die men tegen het ontwerp voor eene tariefwet heeft ingebracht, omdat het nog verre van zeker is, of dit ontwerp ooit wet zal worden.

Toch kunnen wij niet nalaten er op te wijzen, dat, niettegenstaande de Rijkskanselier in zijne memorie van toelichting tot het voorstel van den Bondsraad, de onderlinge verdeeling van het verkeer tusschen concureerende spoorwegen als kwade praktijken brandmerkte, de commissie het beginsel, dat daaraan

ten grondslag ligt, heeft gehandhaafd door te bepalen, dat overbrenging van een tarief tusschen twee stations, die door verschillende lijnen onderling zijn verbonden, geoorloofd is wanneer het verschil in afstand minder dan 20 pCt. bedraagt, en dat met goedkeuring van het spoorwegtoezicht die grens zelfs mag worden overschreden.

De commissie heeft dan ook terecht ingezien, dat in het middel dat de spoorwegen te baat hebben genomen, de eenige praktische oplossing te vinden is van de moeilijkheden, die het natuurlijk gevolg zijn van het gemis aan een welovergelegd stelsel bij den aanleg van spoorwegen, eene kwaal, van welke bijna geen enkele Staat in Europa is vrijgebleven.

Er blijft ons nog overig de aandacht te vestigen op de waarschijnlijke gevolgen van de rescripten der Pruisische Regeering betreffende de internationale tarieven en van het steeds strenger gehandhaafd verbod, om aan buitenlandsche goederen voordeeliger vrachtprijzen toe te kennen, dan aan gelijksoortige goederen van Duitschen oorsprong worden verleend.

Men zal zich herinneren dat Bismarck aan de internationale differentieele spoorwegtarieven de werking heeft toegeschreven van eene invoerpremie tot een veelvoudig bedrag van den grenstol. Die bewering heeft aan de vereeniging van de Duitsche particuliere spoorwegen aanleiding gegeven om, met behulp van betrouwbare statistieke gegevens, de werking der internationale differentieele spoorwegtarieven na te gaan[1].

Wij bepalen ons tot de mededeeling van de resultaten, waartoe de beoordeeling der bestaande buitenlandsche graan-tarieven heeft geleid.

Het verschil tusschen de binnenlandsche eenheidsprijzen voor graan en de aandeelen der Duitsche spoorwegen in de tarieven van buitenlandsch graan in verkeer naar de Duitsche consumtie-plaatsen is gebleken zeer gering te zijn, en kan dus als invoerpremie hoegenaamd geen invloed hebben; slechts in

1 De titel dan van dit belangrijk werk luidt als volgt: ‘Beiträge zur Beurtheilung der Frage der Differentialtarife für den Transport ausländischer Erzeugnisse auf den deutschen Eisenbahnen.’ Herausgegeben von dem Verein der Privat-Verwaltungen im Deutschen Reiche im Februar 1879. Berlijn bij Leonhard Simon, 1879.

weinige gevallen is in het transietverkeer het verschil grooter, maar bereikt toch in maximo slechts den enkelvoudigen tol.

De granen, die uit Rusland per spoorweg in Duitschland binnen komen, worden voor het meerendeel vervoerd over korte afstanden naar de Pruisische Oostzeehavens, om van daar weder te worden uitgevoerd. Naar het binnenland van Pruisen geschiedt het vervoer van Russisch graan bijna uitsluitend per water. *De opheffing of verhooging der bestaande tarieven kan dus slechts tengevolge hebben, dat het Russisch graan meer en meer zijn toevlucht zal nemen tot het vervoer over zee of langs de waterwegen*.

Het graan afkomstig uit Oostenrijk, Hongarije, Galicië, Rumenië en de Zuid-Russische landen, dat in de Rijn-provinciën en Westfalen per spoorweg wordt ingevoerd, bedraagt hoogstens 20 pCt. van het Russisch en Amerikaansch graan, dat langs den Rijn per water wordt ingevoerd. *Hier zou de opheffing of verhooging der bestaande tarieven alleen ten gevolge hebben, dat de concurrentie tusschen het graan, dat per spoorweg wordt vervoerd en datgene, hetwelk per water wordt aan - gebracht, geheel zou ophouden*.

Voor het transietverkeer door Duitschland van Oostenrijksch, Hongaarsch, Rumenisch, Galicisch en Zuid-Russisch graan naar de Noord- en Oostzee-havens in Pruisen, en naar Nederland en Zwitserland, *zou verhooging of opheffing der bestaande tarieven gelijkstaan met het prijsgeven der verkeeren, geheel ten voordeele van den waterweg en van de Russische havens aan de Zwarte Zee*.

Dat de door het Verein Deutscher Privatverwaltungen uitgesproken vrees voor inbeslagneming der graanvervoeren door den zee- en waterweg niet ongegrond is, moge blijken uit de volgende mededeeling, onlangs op de conferentie voor het graanverkeer den 9^{den} en 10^{den} October 1879 in Dresden gedaan; volgens die mededeeling zouden reeds in 1878, bij de thans bestaande spoorwegvrachten, niet minder dan 26 millioen kilogrammen per water van de havens der Zwarte Zee via Rotterdam te Mannheim zijn aangevoerd, waarvan 90 pCt. afkomstig was uit Rusland en uit de Russische havens van Odessa en Nicolajeff.

Ook werd op die conferentie gewezen op de hooge vlucht die de Russische Oostzeehaven Liebau in de laatste jaren heeft genomen, voornamelijk tengevolge der belangrijke verlagingen,

die de Russische spoorwegen toestaan. De uitvoer bedroeg (in Russisch gewicht pud uitgedrukt):

in het jaar 1876	7 millioen
in het jaar 1877	13½ millioen
in het jaar 1878	21 millioen

en in de eerste helft van 1879 reeds 16 millioen.

Te beoordeelen naar den tegenwoordigen stand der onderhandelingen over de nieuwe tarieven, die de thans van kracht zijnde op 1 Januari 1880 moeten vervangen, kan men nu reeds voorzien, dat voor de belangrijkste verkeeren de nieuwe tarieven ter nauwernood kunnen gereed zijn; of dat, indien het tegenovergestelde mocht plaats hebben, de herziening belangrijke vrachtsverhoogingen ten gevolge zal hebben. Uit de protocollen der tallooze conferentiën die thans plaats hebben, blijkt de overeenstemming der spoorweg-administratiën omtrent de wenschelijkheid om, met het oog op de concurrentie te water, de bestaande vrachtprijzen te handhaven of deze te verlagen. Elk verzoek om den fatalen termijn van 1 Januari 1880 te verlengen, blijft echter vruchteloos.

Wat voor de Nederlandsche spoorwegen de op dien datum meer dan waarschijnlijk in werking tredende tariefsverhoogingen zullen beteekenen, kan op dit oogenblik door niemand met zekerheid worden nagegaan; welken invloed echter de spoorwegtarieven op de handelsrelatiën hebben, moge uit de volgende voorbeelden duidelijk worden:

Gedurende de maanden October-Maart in 1877/78 en 1878/79 werden uit Bohemen 45.000 ton, (zegge 4500 wagens) ruwe suiker over de Staats-, Rijn- en Hollandsche spoorwegen ingevoerd.

Indien de bestaande vracht moet gewijzigd worden naar de eischen van den Pruisischen Minister, dan moet zij ongeveer met 30 pCt worden verhoogd. In plaats van den vroegeren weg te nemen, zullen die vervoeren waarschijnlijk per water langs de Elbe, via Hamburg en de Hollandsche havens, Nederland bereiken. De Nederlandsche suikerraffinaderijen zullen zich dan de ongerieven, die met het watervervoer verbonden zijn, moeten getroosten, namelijk de vertraging in de effectueering der bestellingen, het natuurlijk gevolg van de noodzakelijkheid van gelijktijdige verzending en lading van groote hoeveelheden in de schepen.

Het Hongaarsche meel, dat van betere qualiteit is dan het Duitsche en in Nederland niet schijnt te kunnen worden ontbeerd, en dat zijn weg naar Engeland en Schotland via de Nederlandsche havens zou kunnen nemen, heeft zelfs alreeds hetzelfde lot ondergaan.

In het begin van het jaar 1878 waren de spoorwegen overeengekomen om een verlaagd trief van Budapest zoowel naar de Noordduitsche, als naar de Belgische en Nederlandsche havens in werking te brengen, waardoor de uitvoer op groote schaal van Hongaarsch meel mogelijk werd gemaakt.

De handelshuizen in Budapest, die groote verzendingen naar Nederland en verder gelegen landen moesten doen vervoeren, en de Oostenrijksche Regeering en spoorwegadministratiën, die groot belang hadden bij de verlevendiging van den meelhandel op Holland, hadden op die verlaging aangedrongen. De Pruisische Regeering keurde dat tarief echter niet goed, zoodat de invoering van dat tarief voor alle verkeeren, waaraan de Pruisische staatsbanen deelnamen, achterwege bleef, en de meelverzendingen uitsluitend haren weg konden nemen over de Zuid-Duitsche, Pruisische particuliere, Nederlandsche en Belgische spoorwegen. Gedurende de werking van dat tarief, dat van 1 Februari tot 31 Mei 1878 van kracht was, werden dan ook werkelijk belangrijke transporten in Nederland ingevoerd. Met 1 Juni 1878 meenden zich echter de Duitsche spoorwegadministratiën aan dat tarief te moeten onttrekken in verband met de op haar rustende verplichtingen tegenover de Noord-Duitsche havens, en moest dus het verlaagde tarief vervallen. Toen de vroegere vracht weder in werking kwam, werd de vermindering der meeltransporten zoo aanzienlijk, dat de noodzakelijkheid eener verlaging zich al meer en meer deed gevoelen. De Pruisische Regeering verzette zich echter tegen eene verlaging op grond van een rapport van den Minister van landbouw, dat wij hier in extenso mededeelen:

‘De bewering, dat het Duitsche meel niet met het Hongaarsche kan concurreeren, omdat het laatste van betere qualiteit is en zijn weg over Triëst naar Engeland en Schotland kan nemen, en dat dus de voorgestelde vrachtverlagingen de binnenlandsche meel-industrie niet zouden kunnen benadeelen, is ongegrond. Niet het fijnste soort van Oostenrijksch-Hongaarsch meel, maar de middelsoort wordt het meest naar Engeland

en Schotland uitgevoerd. Het is gebleken, dat in het jaar 1877 een zeer belangrijke uitvoer van Duitsch meel naar die landen heeft plaats gehad, en dat het van Februari tot Mei 1878 in werking gebracht tarief een nadeeligen invloed heeft uitgeoefend op het bedrijf van de Duitsche molens. *Bovendien blijkt uit de Oostenrijksche en Hongaarsche bladen dat men in die landen voornamelijk het oog heeft op den uitvoer naar Holland, terwijl men erkennen moet, dat die uitvoer het tegen den Duitschen uitvoer zonder vrachtbegunstiging niet kan volhouden*.'

Op eene onlangs (15 October) te München gehouden conferentie is nu wederom het voorstel gedaan om de vroegere, gedurende 1 Febr.-31 Mei 1878 geheven, lagere meelvracht in te voeren, omdat onder het bestaande tarief de meelvervoeren steeds geringer worden, en daarentegen de uitvoer uit Fiume per water buitengewoon toeneemt. Er bestaat echter geene enkele reden om te veronderstellen, dat de Pruisische Regeering die verlaging zal goedkeuren en op haar eenmaal genomen besluit zal terugkomen.

Hoewel wij ook nog op andere, niet minder sterk sprekende voorbeelden zouden kunnen wijzen, meenen wij met de door ons aangehaalde voldoende te hebben aangetoond, dat ook de belangen der Nederlandsche spoorwegen en havens door de Pruisische spoorweg-politiek ernstig worden bedreigd.

Maar niet alleen naar de zijde van Pruisen moeten wij onze blikken wenden.

Hoe gunstig de ligging van Vlissingen, Rotterdam en Amsterdam ook moge zijn, het overwicht van Antwerpen op de Nederlandsche havens zou met het zegevieren der Pruisische spoorweg-politiek aanmerkelijk worden verhoogd.

De kortere afstand, die Antwerpen scheidt van de Duitsche grenzen zal bij de berekening der spoorwegvrachten volgens de nieuwe door Pruisen toegepaste beginselen een nog belangrijker factor ten nadeele van onze spoorwegen en havens vormen, dan reeds thans het geval is.

Nederland ziet zich dus niet alleen van de zijde van Pruisen bedreigd.

België, de bakermat van het beginsel der staatsexploitatie, het land, dat nog steeds voortgaat met het concentreeren der spoorwegen in ééne hand, huldigt van ouds een spoorwegtarief-

systeem, dat uitsluitend aan de belangen van Antwerpen dienstbaar wordt gemaakt, en getroost zich de grootste opofferingen alleen met het doel om aan Antwerpen het overwicht op geheel Midden-Europa te verzekeren.

Wat heeft Nederland te doen om dat dubbele gevaar af te wenden?

Zoolang ons vaderland tegenover de eenheid van Pruisen en die van België slechts verbrokkeling op het gebied van het spoorwegwezen kan aanwijzen, zullen de noodlottige gevolgen onzer zwakheid niet uitblijven.

Met die verbrokkeling toch gaat noodwendig gepaard verschil van gevoelen over de wijze van behandeling der thans hangende vraagstukken, die al meer en meer zullen blijken levensquaestiën te zijn voor onze spoorwegen en havens.

Utrecht, 10 November.

J.C.M. VAN RIEMSDIJK.

Iets over Shakespeare's ‘Romeo en Julia’.

Een goed verzorgde, alleen slechts hier en daar verstandig en spaarzaam besnoeide opvoering van een meesterstuk van Shakespeare, een opvoering zooals de Vereeniging ‘het Nederlandsch Tooneel’ dezer dagen van ‘Romeo en Julia’ gaf, schenkt den oplettenden toeschouwer meer stof tot nadenken en verspreidt meer degelijke kennis omtrent de bedoelingen des dichters, dan menig geleerd en diepzinnig commentator.

Het is niet de eerste maal, dat ik aanleiding vind om op te komen tegen diepzinnigheid, die het spoor bijster raakt en tekstverminking die door oppervlakkigheid ook het hare bijdraagt, om dwaalbegrippen aan te kweeken of voort te planten.

De verdienstelijke opvoering der Vereeniging ‘het Nederlandsch Tooneel’ verplaatste mij weer te midden van allerlei herinneringen aan Shakespeare-kritiek en Shakespeare-vertooning van vroeger of later datum, en misschien zal ik lezers of aanschouwers van het heerlijke treurspel geen ondienst doen met een en ander mede te deelen over de uiteenloopende opvattingen die rondwaren, en tevens mijn eigen denkbeelden over 's dichters werk kenbaar te maken.

De Duitschers mogen op theoretisch gebied veel afbreuk hebben gedaan aan het juiste begrip van Shakespeare's bedoelingen, hun komt de lof toe van zijn tooneelwerken, voor het eerst in later tijd, met verstand en smaak gespeeld te hebben. Zelfs tegenwoordig, nu ook Engeland, het helder, degelijk oordeelende, Engeland-zelf op het tooneel den goeden weg is ingeslagen, blijft Duitschland nog bij uitnemendheid de klassieke bodem voor Shakespeare-opvoeringen. In één jaar kan men in Duitschland meer goeds zien, dan Engeland in tal van jaren vertoont.

De tijd waarin Goethe de dwaasheid beging ‘Romeo and

Juliet' tot een melodrama voor het Weimarsche Theater te bewerken (1811) was voorbij, toen Engeland nog zwoer bij de verhanseling door Garrick.[1]

Deze groote tooneelspeler, die middellijk zoo veel gedaan heeft om in zijn land den dichter in ieders hart te doen leven, die zelfs een geruchtmakend Shakespeare-herinneringsfeest op touw zette, beschouwde helaas! den schrijver te veel als middel tot eigen verheerlijking, en brak met de andere hand af, wat hij met de eene opbouwde. De vruchten van valsche verheerlijking kunnen slechts wrang zijn en op den duur weinig heil brengen. Dit bleek uit de gevolgen, die zijn eigenmachtige, onoordeelkundige tooneelbewerkingen na zich sleepten, want, zoo veel licht als een goede opvoering verspreidt zooveel dwaling kweekt een verminkte.

Wij bepalen ons even bij die der 'Romeo en Julia' door Garrick.

De heerlijke, zinvolle greep dien Shakespeare heeft gedaan met beide jongelieden vóór hun ontmoeting in een andere stemming te brengen, dan die welke plotseling den waren hartstocht zou doen ontwaken, werd door den tooneelspeler geheel voorbijgezien. Romeo's verliefdheid, niet liefde, voor Rosaline werd als een onhandigheid, een lastige wijdloopigheip beschouwd, en al wat op die eerste neiging betrekking heeft, pasklaar gemaakt voor de tweede. De koudheid, de onverschilligheid der 'white wench, black-eyed,' die de liefde heeft afgezworen, wordt gezegd van Julia! De lichtzinnigheden, die Mercutio uitkraamt naar aanleiding van Rosaline, komen op rekening van de tragische persoon: 'Why that same pale, hard-hearted wench, that Juliet, torments him so, that he will sure run mad!' zegt Mercutio bij Garrick!! Het is bijna overbodig te verklaren, waarom deze heiligschennis het stuk tot in de kern verminkt. Niet alleen verliest men bij Romeo den fraaien, zielkundigen overgang van het onbestemde, onbeantwoorde sentiment der liefde tot den werkdadigen hartstocht, maar ook het karakter van Julia wordt er geheel door gewijzigd, ja onmogelijk gemaakt. Dat Shakespeare een diepen, zielkundigen toeleg had, toen hij Romeo verliefd op Rosaline naar het feest der Capulets deed gaan, is duidelijk. Het Engelsche

1 In 1849 werd Göthe's verhanseling voor 't laatst te Berlijn opgevoerd. In 1850 was Garrick's tekst in Londen nog aan de orde. Thans zijn beiden begraven.

gedicht van Arthur Brooke, waaraan hoofdzakelijk de stof ontleend is, moge met een enkel, algemeen woord van een voorafgegane verliefde aandoening spreken, deze was voor de techniek van het treurspel niet noodig. Wanneer dus een even praktisch kunstenaar als diepzinnig wijsgeer zulk een flauwe toespeling behield, en die met zorg kleurde, dan mag men er zeker van zijn, dat het de moeite loonen zal den toeleg en de verklaring des dichters na te sporen. Hoe maakt Shakespeare dien trek niet alleen mogelijk, maar noodzakelijk voor de bewerktuiging zijns treurspels.

Romeo wordt in den aanvang van het stuk voorgesteld als een jongeling, die nauwelijks de kinderschoenen ontwassen is en weinig van de wereld of zelfs maar van Verona gezien heeft. De oude Capulet kent hem nog slechts bij gerucht als

> ‘a virtuous and well-govern'd youth’,

terwijl Romeo's vrienden zijn droomerige, benauwende verliefdheid voor zekere bleeke, koude, zwartoogige schoone hopen te genezen door ruimere kennismaking met de Veroneesche jufferschap. Romeo, die behoefte gevoelde aan liefde, was blijkbaar betooverd door de eerste schoone vrouw die hij op zijn pad ontmoet had. Wat men van die Rosaline te hooren krijgt is weinig, maar die meesterlijk aangebrachte wenken zijn kenmerkend voor het begrip van Romeo's toestand. Rosaline blijkt een gevierde schoonheid te zijn, die alle minnaars vergeefs doet smachten en de liefde heeft afgezworen; zijn andere vrienden spreken zeer lichtzinnig over haar en doen vermoeden, dat zij haar beste dagen gehad heeft en dat het gezicht van andere, jeugdiger Veroneesche schoonen in staat zal zijn Romeo's beklemd zinnelijke stemming te verdrijven.

Rosaline was juist de verschijning en het karakter, om een onbedreven jongeling te bekoren, en een gevoel bij hem op te wekken, dat meer op begeerte dan reine, dichterlijke zinnelijkheid beruste. Mercutio zegt b.v.:

> ‘I conjure thee by Rosaline's bright eyes,
> By her high forehead and her scarlet lip,
> By her fine foot, straight leg, and quivering thigh;’

en getuigt later als van een nieuw slachtoffer harer koele schoonheid: ‘Alas, poor Romeo, he is already dead! stabbed with *the white wench's black eye*’. De spotzieke, menschkundige

humorist Mercutio begrijpt wat die verliefdheid van zijn jeugdigen vriend eigenlijk beduidt en steekt er lustig den draak mee. Dat slot van het tweede tooneel, tweede bedrijf is zeer merkwaardig, maar die regels, beginnende met ‘This cannot anger him’, kan men moeielijk mededeelen. Dat zij ook bij de opvoering moesten wegvallen was jammer, maar kon niet anders.

De kalme Benvolio, de vertrouweling dien Romeo meer van zijn hartsgeheimen heeft medegedeeld, dan den spotzieken Mercutio, ziet de stemming van zijn vriend niet anders in:

‘Tut, man! one fire burns out another's burning,
One pain is lessen'd by another's anguish;
Turn giddy, and be holp by backward turning;
One desperate grief cures with another's languish.
Take thou some new infection to the eye,
And the rank poison of the old will die.’

Juist, de liefde voor Rosaline was slechts het oog ingedrongen en wordt door Benvolio ‘a rank poison’ genoemd. Men bedenke, dat Rosaline's schoon niet de fijnere zintuigen streelde en de dichterlijke verbeeldingskracht in vlam zette, zooals later de *uitwendige* verschijning van Julia zal doen, wier ideale trekken een gansch andere uitwerking moeten hebben. Al drong ook haar schoonheid het oog in, zij goot geen gif in het oog, maar balsem in het hart.

Alleropmerkelijkst is de beschouwing van Vader Lorenzo over Romeo's schijnbare wispelturigheid, omdat de goede man, ofschoon een kind in de ervaring, en Romeo's veranderlijkheid sterk gispende, toch geen liefde of heil in die neiging tot Rosaline had gezien:

‘Holy Saint Francis! what a change is here!
Is Rosaline, whom thou didst love so dear,
So soon forsaken? Young men's love then lies
Not truly in their hearts, but in their eyes.
Jesu Maria! what a deal of brine
Hath wash'd thy sallow cheeks for Rosaline!
How much salt water thrown away in waste,
To season love, that of it doth not taste!
The sun not yet thy sighs from heaven clears,
Thy old goans ring yet in my ancient ears;
Lo! here upon thy cheek the stain doth sit
Of an old tear that is not wash'd off yet.
If e'er thou wast thyself, and these woes thine,

Thou and these woes were all for Rosaline;
And art thou chang'd? pronounce this sentence then -
Women may fall, where there's no strength in men.

Romeo.
Thou chid'st me oft for loving Rosaline.

Lorenzo.
For doting, not for loving pupil mine.'

De goede Lorenzo, die waarschijnlijk als biechtvader in de hartsgeheimen van Rosaline was ingewijd, doet zelfs vermoeden, dat de schoone den aard van haar invloed op Romeo en dus ook van zijn gevoelens jegens haar mistrouwde:

Romeo.
I pray thee, chide not: she, whom I love now,
Doth grace for grace, and love for love allow;
The other did not so.

Lorenzo.
Oh! she knew well,
Thy love did read by rote, and could not spell.

Romeo's gevoelens jegens Rosaline mag men vrijelijk beschouwen als van algemeenen aard en ontstaan en gevoed meer door persoonlijke behoefte aan liefde, dan door de werkelijkheid, n.l. de persoon van Rosaline zelve.

Wij hebben dus niet het recht Romeo van wispelturigheid of Shakespeare van onhandigheid te beschuldigen.

Wat leert Romeo ons omtrent zijn eerste liefde? - Terwijl hij lucht geeft aan allerlei verzuchtingen, zegt hij plotseling tot Benvolio: 'where shall we dine?', vervalt daarop in nieuwe bespiegelingen en eindigt:

'This love feel I, that feel no love in this',

terwijl zijn ervaring hem van den aard der liefde doet getuigen:

'Love is a smoke rais'd with the fume of sighs.'

Rosaline's koelheid geeft hem het volgende oordeel in den mond, dat zeker niet voortsproot uit een fijne, ideale opvatting van den zinnelijken hartstocht:

'.... she'll not be hit
With Cupid's arrow; she hath Dian's wit,
And, in strong proof of chastity well arm'd,
From Love's weak childish bow she lives unharm'd.
She will not stay the siege of loving lerms;
Nor bide the encounter of assailing eyes;
Nor ope her lap to saint-seducing gold.'

Toch is hij zoo gekluisterd aan het beeld der liefde dat hij in haar geplaatst heeft, dat Benvolio vergeefs tracht hem te

overtuigen dat hij slechts andere vrouwen behoeft te leeren kennen, om van zijn ingebeelden hartstocht genezen te worden:

‘Show me a mistress that is passing fair,
What doth her beauty serve, but as a note
Where I may read who pass'd that passing fair?
Farewell; thou canst not teach me to forget.’

Men ziet hoe weinig de verzotte Romeo bewust is van een hartstocht als die welken Julia hem eensklaps zal inboezemen, en hoe weinig de dichter hem voorbereid heeft voor de ontmoeting, die over zijn levenslot beslissen zal.

Met hoeveel zorg wordt ook in het volgende tooneel Julia's verbeelding door haar moeder en voedster ontvankelijk gemaakt voor de indrukken van Paris' liefde, maar hoe weinig vermoedt ook zij wat de ware hartstocht is; zij wil gaarne trachten den schoonen Paris te beminnen, verzekert zij in gemoede:

‘I'll look to like, if looking liking moves;
But no more deep will I endart mine eye,
Than your consent gives strength to make it fly;’

In alles wil zij den raad en de leiding harer moeder volgen. Op het feest, dat haar vader geeft en waar zij den aanbevolen candidaat, den schoonen Paris, leert kennen, ziet zij Romeo en nauwelijks hebben zij enkele woorden gewisseld, of zij roept uit:

‘If he be married,
My grave is like to be my wedding-bed.’

Voorzichtigheid en aangeleerde bescheidenheid worden overweldigd en de ideale zinnelijke liefde breekt zich zelf baan door alle hindernissen welke zij op haar weg ontmoeten zal.

Men bedenke vooral dat niet Romeo en Julia, maar Paris en Rosaline de typen van lichaamsschoonheid in het stuk zijn.

Het is mij ontgaan wie de opmerking gemaakt heeft, dat Julia niet een zwartlokkige, doch een blonde, teeder gekleurde Italiaansche schoone was. Bij het lezen en herlezen der tragedie in deze laatste weken kreeg ik denzelfden indruk en herinnerde mij, dat een ander dien ook ontvangen had. Reeds op psychologischen en physiologischen grond alleen is daar veel voor te zeggen, doch laat ons zien hoe Shakespeare's woorden dien indruk doen ontstaan. Wanneer de dichter wilde, gaf hij met enkele trekken een onuitwischbaar beeld van zeker persoon;

men ziet het aan Rosaline, de bleeke, zwartoogige met het hooge voorhoofd en de roode lippen. Wat zijn de eerste indrukken, die Julia's verschijning op Romeo maakt?

Romeo.
What lady is that, which doth enrich the hand
Of yonder knight?

Servant.
I know not, sir.

Romeo.
Oh, she doth teach the torches to burn bright!
It seems she hangs upon the cheek of Night
Like a rich jewel in an Ethiop's ear;
Beauty too rich for use, for earth too dear!
So shines the snowy dove trooping with crows,
As yonder lady o'er her fellows shows.

Zeker was Julia's schoonheid van geheel anderen aard dan die van Rosaline, want zij wischte alle waardeering van zijn eerste geliefde eensklaps uit. Het ‘Chorus’ aan het slot des tweeden bedrijfs, dus de persoonlijke bedoeling van den dichter, versterkt den indruk, dien hij blijkbaar van Julia's uiterlijk wenscht te geven:

Now old *Desire* doth in his deathbed lie,
And young *Affection* gapes to be his heir,
That Fair, for which Love groan'd for, and would die,
With *tender* Juliet match'd is now not fair.

Het spreekt van zelf, dat men geen bijzondere bedoeling in het woord ‘fair’ (dat ook ‘blond’ beteekent) mag zoeken, doch die opeenstapeling van vergelijkingen met het fakkellicht, het juweel in het oor eens Ethiopiërs, de blanke duif onder kraaien, enz., gevoegd bij het epitheton van ‘*tender* Juliet’, geven den indruk dat de dichter wilde, dat men zich de dochter der Capulets als blond zou voorstellen.

En gaat men te ver met in het ‘chorus’ tevens een bevestiging van ons argument te zien, nl. dat Romeo's eerste neiging eer een ‘fancy’, een inbeelding, dan een innige hartstocht was en de dichter daarom spreekt van ‘old Desire’, die door ‘young affection’ overwonnen wordt?

Weggevaagd is de sombere stemming door ‘Old Desire’ opgewekt en het nieuwe gevoel leert Romeo voor het eerst wat liefde is:

‘Did my heart love till now? forswear it, sight!
For I ne'er saw true beauty till this night.’

‘Maar de arme Romeo is het spoor nogmaals bijster, omdat hij de liefde afhankelijk stelt van uiterlijke gelaatstrekken en hartstocht en liefde met elkander verwart. Van daar dat er geen zegen rust op de verbintenis van Romeo en Julia en de gelieven jammerlijk ten gronde gaan.’ In dien zin wordt menigmaal over het treurspel gesproken, doch geheel ten onrechte. Garrick en andere verhanselaars hebben hier voor een groot deel schuld aan, maar niet minder zij die uit elk kunstwerk een praktische zedenles willen putten. Het laatste staat ieder vrij, mits hij die wijsheid voor zich houde en er niet naar streve zijn denkbeelden wereldkundig te maken en uit te geven voor 's dichters persoonlijke bedoelingen. Daarover later meer.

Ik meén door middel van den tekst van Shakespeare-zelf aangetoond te hebben, dat de samenpersing van Rosaline en Julia tot één wezen een verminking van het stuk was, die den aard der hoofdpersonen, Julia en Romeo, en dus van het geheele stuk wijzigde, ja zelfs tot onzin maakte. Een tweede verknoeiing van het diepzinnige werk beging Garrick, toen hij het slot, de verzoening der families, kapte en in plaats daarvan Julia vóór haar tijd deed ontwaken, haar een speech van zijn maaksel in den mond legde en het treurspel met een Garrickiaansch duet besloot. Bij de laatste omarming der twee voornaamste artisten kon dan onder applaus het scherm vallen. Eere de Vereeniging ‘het Nederlandsch Tooneel’, dat zij het slechte voorbeeld van hen die 's dichters treurspelen tot melodrama's verhanseld hebben, het voorbeeld van den ijdelen Garrick en den ‘grooten Shakespeare-kenner Rossi’ niet gevolgd heeft. De oppervlakkige kon thans niet naar huis gaan onder den valschen indruk, dat de Veroneesche gelieven voor hun overhaastig, hartstochtelijk gedrag, of hun miskenning van het ouderlijk gezag gestraft waren, en hun dood het treurige besluit van het stuk was. Integendeel, men hoorde duidelijk uit den mond des vorsten, dat de hemel den haat der ouders in hun liefde had willen treffen; dat de dood hunner liefde de geeseling was, die moest leiden tot den dood van hun haat.

De ouders twijfelen ook geen oogenblik aan de gerechtigheid des hemels. Montague zal een gouden beeld van Julia doen maken, Capulet den zoon zijns erfvijands op gelijke wijze hulde brengen; beiden beelden, van het kostbaarst metaal, zullen het graf der gelieven versieren, als gedachtenis hunner

reine, zeldzame liefde. Men ziet hoe vol zin Shakespeare aan dat slot heeft willen zijn! En toch namen weinige jaren geleden Engelsche moeders hun dochters naar de voorstelling der Romeo en Julia, om haar ‘respectability’ en behoedzaamheid in de liefde aan te preeken, want men zag aan het treurig lot der gelieven van Verona, hoe de onvoorzichtigheid gestraft wordt! En die miskenning van de duidelijke bedoeling des grooten dichters heeft Garrick voor een groot deel op zijn geweten. Een tweede Dante zou zich Garrick in het ‘purgatorio’ voorstellen, zoolang tot loutering gedoemd, als de dwaling door hem gesticht op het aardrijk rondwaarde. De ‘Vereeniging’ zou dan reeds het hare gedaan hebben, om de ziel des beroemden tooneelspelers te verlossen van hare pijnen.

‘Het hooglied der liefde,’ zooals het treurspel terecht genoemd is, heeft, helaas! niet alleen dooden tot vijand, maar ook levenden en daaronder eenige Duitsche filosofen van den nieuwsten tijd. Voor hen schijnt een dichtwerk eerst smakelijk te worden, wanneer zij het, evenals een haas met spek, met ‘grondgedachte’ gelardeerd hebben. Zij brengen het in deze kunst dikwijls zoover, dat zij eindelijk niets anders dan hun eigen spek, ik meen ‘grondgedachte’ proeven. De talentvolle, doch niettemin onware kunststukken, die Gervinus op dit gebied heeft geleverd, beginnen langzamerhand een treurige vermaardheid te krijgen.

In plaats van op praktische karakterkennis en tooneelkennis, berusten zijn verklaringen hoofdzakelijk op diepzinnige bespiegelingen en tezaamgeknutselde ‘Grundideeën’.

Volgens hem wilde Shakespeare de treurige gevolgen van overmatigen hartstocht schilderen, die den mensch uit de hem aangewezen sfeer rukt en zijn ondergang bewerkt! Alsof de sage van Hero en Leander, Pyramus en Thisbe, Tristran en Isolde, van welken de Romeo and Juliet als het ware een nieuwere lezing is, iets hebben uit te staan met aangewezen sfeer, maatschappelijke beperking enz. Neen, het was den dichter te doen, om den oorspronkelijken hartstocht der liefde te schilderen in strijd met het noodlot. Daarom stemt de tragedie ook niet droevig, want de dood der gelieven is eigenlijk hun overwinning. Welk heil wachtte hun op aarde te midden van het proza en de ruwheid, waarmede Shakespeare met glashelderen toeleg het minnende paar heeft omringd?

De domme, onmenschelijke familiehaat, de hardvochtige,

zelfzuchtige ouders, de spotzieke, luchthartige vrienden, het grove materialisme, waarvan de voedster de vertegenwoordigster is, de onhandigheid van welmeenende vrienden als pater Lorenzo, die niet genoeg weet wat liefde is en zijn goedaardige wijsheid in een kluis heeft opgedaan, dat alles is met zooveel kunst en toeleg in het treurspel gebracht, als de toon die een schilderij beheerscht. Is het niet zonderling, dat een man als Goethe Mercutio, de voedster en zooveel meer als storende elementen in het treurspel beschouwde en het tot een soort van melodrama omwerkte? Welk een blik op Shakespeare als kunstenaar! De stoornis bestond, zeer zeker, maar wanneer zij bestond voor Goethe, hoeveel te meer dan voor de ‘starcrossed lóvers’, zooals Shakespeare de gelieven in den proloog veelbeteekenend noemt. Het ontstaan der valsche begrippen omtrent Romeo en Julia is even raadselachtig als de taaiheid van hun leven. Voortplanting door verminkte tooneelbewerkingen, en de eigenwijsheid die het ras der filosofen en zoogenaamde kunstgeleerden kenmerkt, zijn er wel de oorzaak van; deze willen het namelijk beter weten dan de dichter zelf. In plaats van genoegen te nemen met de uitdrukkelijke verklaring van Shakespeare in den proloog, gaan zij wijsneuzig hun heil zoeken in enkele verspreide volzinnetjes, die de dramatis personae voor *zich* zeggen. Zij beschouwen den goeden Lorenzo als hun gids, - die dit evenmin is als de wereldwijze Polonius voor den Hamlet - en bekommeren zich niet over 's dichters persoonlijke voorlichting.

Die proloog, door van Lennep vertaald, - het stuk van Burgersdijk bestaat, helaas! nog niet in druk - volge hier:

't Huis van Montecchio en Capulets Geslacht,
In adeldom gelijk, in rijkdom en in macht,
Zijn op elkaâr voorlang door fellen haat gebeten.
Veronaas Staat betreurt hun erfelijke veten.
Twee spruiten, voortgeteeld uit wederzijdschen stam,
Ontgloeien voor elkaêr in teedre liefdevlam.
De Hemel weet hun ramp tot heil des Staats te wenden,
Als 't met hun leven ook der oudren haat doet enden.
Hun diep beklaaglijk lot, en 't woeden van den twist
Dier Huizen, enkel door hun dierbaar bloed geslist,
Ziedaar hetgeen u thands de Schouwburg zal vertoonen.
Moge uw toegevendheid wat falen mocht verschoonen.

Deze proloog, hoewel zoo vrij mogelijk vertaald, geeft den

lezer toch den indruk, dat Shakespeare niet den hartstocht der gelieven afschrikwekkend heeft willen voorstellen. Van Lennep's verminking der woorden ‘a pair of *star-cross'd* lovers’ en de invoeging van ‘de hemel weet hun ramp tot heil des Staars te wenden’ ontnemen echter veel kenmerkends aan den proloog. De hemel is in den oorspronkelijken tekst buiten spel en slechts aan de booze menschelijke omgeving wilde Shakespeare hun ondergang wijten. Als dichter schreef hij dit noodlot aan den boozen invloed der sterren toe; een volgeling van Bogerman zou van den duivel gesproken hebben. Wanneer ook Mercutio, die noch verliefd, noch hartstochtelijk is, ten gevolge derzelfde vijandige omgeving valt, roept hij terecht ‘a plague of both your houses!’

Is Gervinus niet tevreden met de maat van hun hartstocht en het overleg der twee gelieven, een ander, ditmaal bepaald een filosoof en nog wel een nieuwmodische, trekt voornaam den neus op voor den aard hunner liefde; het is wel liefde, maar het soort deugt niet, luidt het kort begrip zijner redeneering.

In Oskar Blumenthals ‘Deutsche Dichterhalle’ verscheen voor het eerst die beschouwing van den bekenden Eduard von Hartmann. Deze filosoof (wij gebruiken het bastaardwoord opzettelijk, omdat het Nederlandsche te verstandig klinkt) beweert, dat er maar één zuivere liefde is, namelijk de Duitsche liefde. De hartstocht van Romeo en Julia is niet het echte artikel, want er ontbreekt kalmte, gemoed en verstand aan. Zij zagen en beminden elkaar, en wenschten zonder nadere kennismaking of toestemming van wederzijdsche oudelui in het huwelijk te treden.

‘So ist denn diese Liebe recht eigentlich eine plötzlich auflodernde Sinnlichkeit deren metaphysischer Trieb sich nur auf äusserliche Schönheit und körperliche Zusammengehörigkeit stützst; sie entbrennen für einander, ohne sich su kennen, *also auch ohne Vertrauen zu einander haben zu können*.’

Het laatste volgt volstrekt niet uit hetgeen voorafgaat en is reeds zoo buitensporig oppervlakkig geredeneerd, dat bestrijding niet de moeite zou loonen. Hartmann gaat echter van een valsch beginsel uit en praat langs de questie heen. Het was blijkbaar Shakespeare's bedoeling de liefde in haar oorspronkelijken aard en wezen te schilderen, vrij van alle maatschappelijke wijziging, beschaving en beknelling. Hij koos

daartoe twee zeer jeugdige lieden, die onder de gunstigste omstandigheden, wat landaard, klimaat en welvaart betreft, leefden. Dat het zinnelijk element hier een hoofdrol zou spelen spreekt van zelf, maar daarom kon deze hartstocht toch rein zijn, - en welk lezer van de Romeo en Julia twijfelt daaraan?

Men zou een onrechtvaardigheid begaan met niet te erkennen, dat sedert Lessing - de eerste die Romeo en Julia het drama der liefde bij uitnemendheid noemde - in Duitschland menig bewonderend, gevoelvol woord over Shakespeare's treurspel gesproken is. Frans Horn, von Schlegel en Kreiszig vermeld ik, omdat deze in mijn herinnering de aangenaamste indrukken hebben achtergelaten; er zijn er echter meer. De eerbiedwaardige, in de studie van Shakespeare vergrijsde Freiherr von Friesen schreef enkele jaren geleden een brief aan het ‘Deutsche Shakespearegesellschaft,’ dien ik nog ver boven de geschriften der genoemden stel. Fijn gevoel, kennis en gezonde diepzinnigheid, hoedanigheden die de kritische geschriften der Duitschers niet dikwijls kenmerken, maken zijn opstel tot een voorbeeld van juiste waardeering; het herinnert aan de even fijngevoelde essays van den Engelschman Charles Knight, die den lezer sympathie inboezemen niet alleen voor Shakespeare, maar ook voor zijn verklaarder. Ik kan de verzoeking niet weêrstaan na Hartmann, ook den grijzen Von Friesen aan het woord te laten, te meer daar ik in hem een krachtigen steun vind voor de opvattingen, die ik in dit artikel zelf voorsta:

‘In so fern ist Shakespeare allerdings Mystiker, als er einen tiefen und unerschütterlichen Respect vor den unergründlichen Tiefen der Natur hat. In dieser aber gilt freilich kein Dualismus des menschlichen Wesens, keine Trennung des geistigen von dem sinnlichen Leben. Ja ich möchte glauben, die Annahme eines solchen Dualismus und die Gewohnheit nach ihr zu urtheilen, sei schon das Resultat der verlornen Unschuld der Natur. Ihr ist der Mensch nur ein unzertrennliches organisches Ganzes. Und ich sage nichts Neues, wenn ich behaupte, Niemanden als Shakespeare sei es je gelungen, so ganze Menschen von lebendigem Fleisch und Blut zu schaffen. Müssen wir uns daher diese Julia nicht als ein unverkürztes Ganzes in der ganzen Fülle ihrer jungfräulichen Blüthe denken? Ich meine auch ihr fast märchenhaft zartes Alter fordert uns dazu auf. Unterwerfen wir uns denn diesen Vordersätzen, wie könnten wir uns dann der Vorstellung verschliessen, dass der, gleich einem

Wunder in sie einschlagende Blitz der Liebe ihr geistiges wie sinnliches Wesen zugleich habe in Flammen setzen müssen. Nicht also weil sie von einem sinnlichen Taumel ergriffen war, entströmte ihr der wundervolle Monolog (A. III. Sc. 2):

> Gallop apace, you fiery-footed steeds!

Das war es nicht, was sie trieb, von den süssesten Geheimnissen der Liebe mit beredter Zunge zu reden. Nur weil sie noch im vollen Besitz der reinsten Unschuld war und deshalb Seele und Leib noch in der innigsten Einheit in ihr lebten, war sie dieser Unbefangenheit fähig, einer Stimmung, in welcher sie dem Wiederstreit zwischen dem Materiellen und Ideellen bis zur leisesten Ahnung entrückt war. Wo dieser, und sei es nur in leisem Lispeln, sich meldet, da müsste die plumpe Zunge schon stocken und die getrübte Einheit zwischen geistigem und sinnlichem Leben an der Auforderung der Natur schon Anstoss nehmen.

Das Uebermenschliche in Julia's Liebe liegt für mich darin, dass ich in ihr eine Lebensströmung zu erkennen glaube, welche als ahnungsvolle Erinnerung aus dem verlornen Paradiese der Schöpfung übrig geblieben ist, die zwar in der realen. Welt immer wieder als glänzende Erscheinung auftreten, ihre bleibende Stätte aber kaum in ihr finden kann, wenn sie nicht in völliger Abgeschlossenheit von derselben dem Zuzammenstoss mit deren unerbittlich harten Bedingungen und Forderungen ausweicht. Wo sie dagegen mit dieser in Berührung kommt, oder, wie es hier der Fall ist, der leidenschaftlichen Stimmung und Aufregung der Gegenwart den Kampf anbietet, wird ihr Träger in der Zartheit seines ideellen Wesens der Uebermacht des Materiellen unerbittlich erliegen müssen.'

Hoe geheel anders klinkt dit dan Hartmann! Von Friesen heeft zich, voor zoover ik weet, nooit voor filosoof uitgegeven; maar mag men hem den eerenaam van wijsgeer onthouden?

Waarlijk, wanneer men den aard en de grondbeteekenis van een woord wil leeren kennen, tracht men zijn oudsten vorm na te vorschen; evenzoo zal men bij de gelieven van Verona die elkaar beminnen zoo onbevangen als de nachtegaal zijn lied zingt, meer omtrent den aard der liefde vernemen, dan bij dozijnen Duitsche filosofen en hun trouwe hartsvriendinnen en boeken. Wil men den aard van den leeuw leeren kennen, dan gaat men niet naar een dierentuin. Evenmin geeft een poedel

die zijn vrijheid geniet, ja zelfs verstandig is en kunsten verricht, een duidelijk denkbeeld van een leeuw. Elk argument door Hartmann tegen Shakespeare aangevoerd is een lauwer aan de kroon des dichters. Wanneer hij nu en dan van ‘unsere Auffassung der Liebe’ spreekt, bewijst die uitdrukking alleen reeds dat hij de eigenaardige waarde van Sh's treurspel over het hoofd ziet, want deze heeft den oorspronkelijken vorm der liefde gekozen, omdat hij de eeuwige, goddelijke natuurwaarheid wilde weergeven. Is Hartmann zijn vroegere opvattingen wel getrouw gebleven? Leerde hij eens zelf niet, dat liefde de onbewuste zucht tot instandhouding der soorten is? Wat blijft er dan van een bepaald Duitsche liefde of een geestelijke liefde over? Zeker is de hartstochtelijke handelwijze van Romeo en Julia geen praktisch stichtend voorbeeld voor onze tijdgenooten, maar de kunst behoeft niet uitsluitend dienstbaar te zijn aan het nuttigheidsbegrip eener bepaalde beschaving of maatschappij. Wanneer de kunst slechts niet de onzedelijkheid bevordert; op andere wijze dan door de kracht van het schoone zelf behoeft zij niet te stichten. Dat ‘die Glaube an die Reinheit der von Shakespeare hier verkörperten Idee der Liebe wohl im Stande ist, eine schädliche Rückwirkung auf das Zartgefühl unseres autoritätsgläubigen Volkes zu üben, und den feineren Tact seiner eigenartigen und höheren Cultur zu verwirren und zu depraviren,’ pleit niet voor het gehalte en de nagelvastheid dier ‘Cultur,’ die volgens Hartmann's eigen woorden niet instaat schijnt den ‘Autoritätsglaube’ van zijn volk uit te roeien. Trouwens, het is zeer onwijsgeerig van Hartmann in de zuivere openbaring van een hartstocht die de oorsprong van alles is, iets onreins te kunnen zien. Kwetst de onbewuste drift der vogelen en het hartstochtelijke lied waarmede de nachtegaal zijn wijfje zoekt te bekoren zijn ‘Zartgefühl?’ Dan noemen wij eenvoudig dat ‘Zartgefühl’ onrein. De plotseling ontwakende liefde der twee zeer jonge lieden uit zich in de meest gezochte en fijn bewerktuigde gedachten; zij spreken als hadden ze elkaar eeuwig gekend en hun geesten zijn reeds vereend. Bij grof zinnelijke naturen komt die verhoogde werkkracht der hersenen, als gevolg der door de liefde ontstane hoogere levensfunctiën, niet voor. Daar men in de werken van den dichter ontelbare bewijzen vindt van een even nauwgezet als hoogst ontwikkeld kunstenaarsgeweten, vervalt men niet in overdrijving door aan te nemen, dat

Shakespeare met toeleg de reine zinnelijke liefde wilde doen vertolken door twee jeugdige Italianen en daarom, de oude, alom bekende novelle koos. Is het niet treffend, dat hij de gewenschtheid scheen in te zien, van de gelieven jonger te maken dan de novelle aangaf en van de intrige in een minimum van tijd te doen voorvallen. Uit eerbied voor de zoogenaamde eenheid van tijd handelde hij hierbij niet; de inkrimping van meer dan vier weken tot ongeveer vijf dagen oordeelde hij noodig voor den hartstochtelijken toon, die het geheel moest beheerschen. In vijf weken kan te veel overlegd worden en tot orde geraken.

De lotgevallen van Romeo en Julia tot aan beider dood te volgen is niet het doel van dit schrijven. Ik wensch den lezer slechts in den gedachtenstroom te plaatsen, die het stuk kan opwekken en hem verder tot eigen onderzoek, namelijk het aandachtig lezen en zien van de tragedie, te prikkelen.

Mijn eigen opvatting, die ik echter niemand wil opdringen is: dat de dichter in ‘Romeo en Julia’ de natuurlijke, onbedwongen, doch zinnelijk reine liefde heeft willen schilderen, die objectief beschouwd, geen veroordeeling verdient, en die in de tragedie tot rampspoed komt door hartstochten die den mensch onteeren. De haat, niet de liefde, wordt in het treurspel bestraft. De gelieven zijn de zaligheid deelachtig geworden, zij zegepraalden in zekeren zin over de beletselen. Den Capulets en Montagues echter staat een kinderloos, troosteloos, liefdeloos leven te wachten, tengevolge van hun haat.

De handelwijze der Veroneesche gelieven als navolgenswaardig voorbeeld te stellen voor jongelieden van onzen tijd en onze maatschappij, zou natuurlijk dwaas zijn; maar dit bewijst niets ten nadeele van Shakespeare's treurspel. Het beschouwen van een kunstwerk behoeft niet onmiddellijk tot een praktisch zedelijk of maatschappelijk resultaat te leiden. Het bewonderen van schoone beeldhouwwerken zal er niet toe leiden om in paradijskostuum rond te wandelen; evenmin bestaat er kans door het lezen van Romeo en Julia de goede zeden in gevaar te brengen. Elk verheven kunstwerk echter kan ons meer vatbaar maken voor het waarlijk schoone en goede, dat godsdienst en zedenleer ons trachten in te prenten.

Bevat het treurspel dan geen onuitgesproken waarschuwingen tegen den onbesuisden, alles overweldigenden hartstocht, en geeft Shakespeare zelf geen aanleiding tot dat jacht maken op mo-

raal? zal men met eenigen grond vragen. In een opzicht, ja! De dramaticus bij uitnemendheid hield er van de wereld en het leven objectief voor te stellen, zoodat ieder uit de volheid der verschijnselen, even als uit de wereld zelf, velerlei levenswijsheid putten kan. Maar daarom heeft men niet het recht zekere grondgedachte, die men subjectief waarneemt, als de bedoeling van Shakespeare, als de leidende gedachte van zijn kunstwerk voor te stellen. Zulke nuttigheidsbejagers herinneren aan zekeren man, dien Heine eens op reis ontmoette: ‘Er machte,’ schrijft hij in zijn Reisebilder, ‘mich aufmerksam auf die Zweckmässigkeit und Nützlichkeit in der Natur. Die Bäume sind grün, weil grün gut für die Augen ist. Ich gab ihm recht, und fügte hinzu, dass Gott das Rindvieh erschaffen weil Fleischsuppen den Menschen stärken, dass er die Esel erschaffen, damit sie den Menschen zu Vergleichungen dienen können und dass er den Menschen selbst erschaffen damit er Fleischsuppen essen und kein Esel seyn soll. Mein Begleiter war entzückt, einen gleichgestimmten gefunden zu haben, sein Antlitz erglänzte noch freudiger, und bey dem Abschiede war er gerührt. So lange er neben mir ging, war gleichsam die ganze Natur entzaubert, sobald er aber fort war, fingen die Baüme wieder an zu sprechen, und die Sonnenstrahlen erklangen, und die Wiesenblümmchen tanzten und der blaue Himmel umarmte die grüne Erde. Ja, ich weiss es besser; Gott hat den Menschen erschaffen damit er die Herrlichkeit der Welt bewundre.’

Deze stemming van Heine geeft de juiste noot aan, hoe men Shakespeare's spelen, die heerlijke afspiegelingen van de ‘Herrlichkeit der Welt,’ lezen en genieten moet. Men ga aandachtig na hoe de dichter zijn werken schiep en zoeke er geen beteekenissen in dan die, welke de kunstenaar met duidelijk zichtbaren toeleg op den voorgrond heeft gesteld. Men kan er zeker van zijn, dat een werk waarin de liefde in eigen boozen aard moest ondergaan, een gansch ander treurspel zou zijn geworden, dan de ‘Romeo en Julia’, want Shakespeare was niet een onhandig kunstenaar. Thans, nu uit den geheelen aanleg een andere bedoeling spreekt en bovendien proloog en slot rechtstreeks die bedoeling kenbaar maken, zou het nuchter zijn den schrijver iets anders toe te dichten.

Dat slot volge hier in de vertaling van Dr. Burgersdijk, waarvan ik het handschrift op verzoek zooeven ter inzage kreeg:

Vorst.
Dit schrijven staaft de woorden van den monnik,
Hun huwlijk en de tijding van haar dood;
Hij schrijft ook van een hong'rig apotheker
Kocht hij vergif, om hier in Julia's graf,
Aan hare zijde te sterven en te rusten. -
Waar zijn deez' vijanden? Ziet, Capulet
En Montague! Wat geesel striemde uw hart!
Door liefde doodt de hemel al uw vreugd!
Ook ik, te zacht bij uwen twist, verloor
Een tweetal magen; allen zijn bestraft.

Capulet.
O, broeder Montague, geef mij uw hand,
't Zij mijner dochter weduwgift, want meer
Kan ik niet vord'ren.

Montague.
Maar ik meer u geven;
In zuiver goud doe ik haar beeld verrijzen;
Zoolang Verona nog Verona heet,
Koom nooit in waarde een beeld dit beeld nabij,
Dat ik aan uw getrouwe Julia wij.

Capulet.
En nevens haar zij zóó uw zoon herdacht!
Rampzalige offers, onzen haat gebracht!

Vorst.
Een sombren vrede brengt ons deze morgen;
Van wee omfloerst de zon haar aangezicht;
Dit onderzoek eischt nog mijn droeve zorgen,
Opdat ik streng, en toch genadig richt';
Want nooit trof minnend paar het noodlot zoo,
Als Julia met haren Romeo.

En toch heeft de zinvolle kunstenaar gezorgd, dat het treurspel geen harden, onbevredigenden indruk achterlaat. De gelieven zijn dood, ja, maar zij smaakten een kortstondige zaligheid en stichten met hun dood vrede. Strijd en moord openden het treurspel, verzoening is het slotaccoord.

Een tweede gewichtige reden, waarom dit slot niet gekapt mag worden.

Het zijn de slechtste vruchten niet, waaraan de wespen knagen! Dit spreekwoord is op geen der stukken van Shakespeare zoo zeer van toepassing. Trokken Engelsche pruderie en Duitsche zwaarwichtigheid voornaam den neus op voor inhoud en ‘strekking’, ook de vorm bleef niet onaangevochten. Nog goed herinner ik mij, zelf eenige jaren geleden de Romeo en Julia lezend, dit niet zonder schouderophalen te hebben

gedaan. Wat valsche smaak en verfijningen in taal en gedachten ontsieren dit overigens zoo hoog dichterlijke treurspel, meende ik toen; die bloempjes en dubbelzinnigheden mogen in den mond van Engelsche edellieden of clowns op hun plaats geweest zijn, wat doen zij in een Italiaansch treurspel, waarvan de hoofdtooneelen als uit rozengeur en maneschijn geweven zijn? Jammer, dat het natuurkind Shakespeare zoo weinig kennis of goeden smaak bezat! - In plaats van te bedenken, dat de dichter, die zoo telkens en telkens ons overweldigt door zijn genie en wetenschap, wel eens goede redenen kon hebben voor zijn schrijfwijze, gevoelde ik meer neiging hem voor Romeo en Julia een slechte aanteekening te geven! Ik was daar als een natuurkundige, die zeker verschijnsel nog niet weet te verklaren en daarom een fout in de schepping meent te zien. Toen ik den dichter beter leerde kennen, en in andere stukken getroffen werd door den toon en de plaatselijke kleur, die het geheel beheerschen; toen ik bovendien meer ingewijd was geworden in de kennis van de stroomingen en den ontwikkelingsgang der Europeesche letteren en beschaving, vielen de schillen mij van de oogen. Dezelfde waarheid, waarnaar Shakespeare in zijn karakterteekening streefde, bejaagde hij bij het schilderen van de omgeving waarin de handeling plaats greep en den toon, die zijn kunstwerk moest beheerschen. Zelfs dampkring en klimaat maakte hij schatplichtig bij de voortbrengselen zijner verbeelding. Men denke slechts aan het openingstooneel in Hamlet, Duncans betreden van Macbeth's kasteel, het noodweer op de heide bij Forres en in den nacht van den moord, King Lear op de heide en zooveel anderen. Evenzoo valt de handeling in Romeo en Julia in een zwoelen Italiaanschen dampkring voor. Niemand heeft deze eigenaardigheid van Shakespeare's treurspel zoo goed uitgedrukt als Philarète Chasles in zijn ‘Etudes sur Shakespeare, Marie Stuart et l'Arétin’: ‘Qui ne se rappelle ces belles nuits d'été, pendant lesquelles les forces de la nature semblent ardentes à se développer et contraintes de s'assoupir, - mélange de chaleur intense, d'énergie surabondante, de puissance impétueuse et de silencieuse fraîcheur?

Le rossignol chante au fond des bois. Les calices des fleurs sont à demi-fermés. Une clarté pâle s'épand sur le feuillage des forêts et sur le front des collines. Ce profond repos cache, on le sent, une puissanse féconde; la melancholique pudeur de la nature dissimule une émotion ardente. Sous cette pâleur

et cette froideur de la nuit et de son astre, vous devinez les ardeurs contenues et les fleurs qui couvent dans le silence, impatientes d'éclater. Telle est l'atmosphère spéciale dont Shakespeare a enveloppé une de ses créations les plus merveilleuses, Roméo et Juliette.

Ici non seulement le fond, mais les formes du langage viennent du Midi. C'est l'Italie qui a inventé cette fable; elle l'a puisée dans ses souvenirs nationaux, ses vieilles querelles domestiques, ses annales pleines d'intrigues amoureuses et sanglantes. A cet accent lyrique, à cette étourderie de la passion, à cette sève fleurie et abondante, à ces images brillantes, à ces compositions hasardées, nul ne peut méconnaître l'Italie. Roméo parle comme un sonnet de Pétrarque; même recherche et mêmes antithèses; même grâce et même plaisir à rimer sa passion en stances allégoriques. Juliette aussi est toute Italienne; douée de peu de prévoyance et d'une ingénuité parfaite dans son abandon, elle est véhémente et pure.'

Volkomen waar. De 'concetti' der Italianen kan ieder er in proeven. Sedert Petrarcha en zijn ontelbare bewonderaars en navolgers was zekere gezochte, bloemrijke stijl - gevolg van overmatige verfijndheid - in Italië natuur, in andere landen mode geworden. Op menige plaats steekt Shakespeare den draak met deze eigenaardigheid, die in John Lyly's 'Euphuism' op Engelschen boden haar uitdrukking had gevonden; - en zou hij nu zelf onbewust in dat euvel zijn vervallen? Dit is niet aannemelijk. De waarschijnlijkheid gebiedt te gelooven, dat de dichter zijn Italianen zooveel mogelijk in den stijl van hun land wilde doen spreken, nogtans zorgende met al den kunstenaarstact, die hem eigen was, niet in overdrijving te vervallen. Waar Shakespeare in Romeo en Julia aan Petrarcha herinnert is hij meer dan een navolger.

Niets is gemakkelijker, dan Nederlandsche lezers als met de stukken te overtuigen van Shakespeare's natuurgetrouwheid in deze zaak. Men behoeft de werken van Hooft slechts op te slaan, om poëzie te vinden die na verwant is aan gedachten en uitdrukkingen in Romeo en Julia. Hij ontleende ze aan de Italianen, of schreef ze onder hun invloed. Men hoore zijn Galathea:

MINNAAR.
Galathea, ziet, de dagh komt aan.

GALATHEA.
Neen, mijn lief, wilt nog wat maaren,
't Zijn de starren.
Neen, mijn lief, wilt noch wat marren; 't is de maan.

MINNAAR.
Galathea, 't is geen' maneschijn.

GALATHEA.
Hoe? 't is noch geen één geslagen;
Wat zoud 't dagen?
Hoe? 't is noch geen één, 't en kan de dagh niet zijn.

MINNAAR.
Galathé aanschouw den hemel wel,
Laas! ik zie den dagh toereeden,
't Licht uitbreeden.
Laas! ik zie den dageraadt. De tijd is snel.

GALATHEA.
Waarom duurt de nacht tot 't avondt niet,
Dat wij bleven met ons beiden,
Zonder scheiden;
Bleven vrolijk, tot dat ons de dood verried?

Kan men zich treffender overeenkomst denken met het schoone afscheid van Romeo en Julia, waar de nachtegaal en de leeuwerik aanleiding geven tot dezelfde verzuchtingen, als bij Hooft de nacht en de morgen? ‘Waarom duurt de nacht tot 't avondt niet?’ is een gedachte zoo geheel in samenklank met de Italiaansche poëzie en die van Shakespeare's treurspel, dat zij als uit den mond van Julia schijnt opgevangen. Nu weet men dat Hooft geruimen tijd in Italië vertoefde en vooral in zijn liederen de zoetvloeiendheid der taal en de verfijning der gedachten trachtte na te volgen. Onwaarschijnlijk is het niet, dat menig plagiaatje bij hem en anderen onder die herinneringen aan Italië schuilt; het ‘zingend vedertje en een gewiekt geluid,’ zooals Hooft de muzikale Tesselschade met haar eigen dichtregels noemde, werd door Beets reeds aangewezen, als een bloempje op Italiaanschen bodem geplukt:

Une voce penata,
Un suon volante,
Una piuma canora,

noemt Marino den nachtegaal. Wie vindt in ‘een gevederde stem, een vliegend geluid, een welluidende veder’ niet duidelijk het Nederlandsche beeld terug? Dezelfde Marino spreekt in zijn gedichten van ‘de heilige vergulden lampen, die het onmetelijk uitspansel versieren;’ van ‘de heldere toortsen, die den dag begraven; de spiegels des heelals en der natuur; de onsterfelijke bloemen der hemelsche velden,’ met welke beelden hij de sterren bedoelt[1]. Is deze bloemrijke poëzie niet door denzelfden adem bezield, als de gedachten die Julia soms uit, wanneer zij b.v. van haar Romeo zegt:

.....when he shall die,
Take him and cut him out in little stars,
And he will make the face of heaven so fine,
That all the world will be in love with night,
And pay no worship to the garish sun.

Nu moge Marino iets later dan Shakespeare gebloeid hebben, dit doet niets ter zake, want sedert Pretrarcha waren de Italiaansche dichters er op uit van plunder te leven: ‘si chacun d'eux rendait ce qu'il avait pris à d'autres, il ne resterait de leurs ouvrages que du papier blanc,’ zeide Landi volgens Ginguené[2]. De geestige en belangrijke essay, die Beets over ‘Plagiaat’ heeft geschreven, wijst b.v. ook duidelijk aan de reis die ‘het zingend vedertje en een gewiekt geluid’ had afgelegd eer de gedachte *uit de pen* van Tesselschade vloeide.

Ook de vele woordspelingen in ‘Romeo and Juliet’ werken mede tot het treffen der plaatselijke kleur, al vond men ze ook in Engeland, oorspronkelijk als Italiaansche mode. Het drukke verkeer met Italië, nog in die dagen het land der beschaving en geleerdheid bij uitnemendheid, kan het zijne hebben bijgebracht tot Shakespeare's nauwgezette kennis, doch Italianen hebben meermalen beweerd, dat het onmogelijk was de eigenaardigheden van de natuur, de menschen en het leven huns lands zóó treffend af te spiegelen, als de dichter in ‘The Mer-

1 Ik vond deze bijzonderheden, natuurlijk niet in verband met Shakespeare en Hooft, in het bekende kritische werkje van Bouhours. Amsterdam, 1692.
2 Histoire Littéraire d'Italie, IX, 428. Paris 1819.

chant of Venice,' 'Romeo and Juliet' en 'The Two Gentlemen of Verona' gedaan heeft, zonder eenigen tijd in Italië verkeerd te hebben. Van sommige tijdperken van Shakespeare's leven is niets, van andere zeer weinig bekend; onwaarschijnlijk is het dus niet dat de groote sfinks het land 'wo die Citronen blühen' van nabij kende. Zijn betrekkingen tot leden van den Engelschen adel en de reislust welke in die dagen voor Italië algemeen was, zouden een verblijf aldaar, b.v. in het gevolg van een zijner hooggeplaatste beschermers, zeer mogelijk gemaakt hebben. Wil men van zulk een onderstelling niets weten, welnu, uit alles blijkt dat de dichter meer taalkennis en wetenschap bezat, den men gewoon is - als naklank van veroúderde theoriën omtrent het 'natuurkind' Shakespeare - aan te nemen. Zijn kennis spreekt uit de gezegden en woorden in vreemde talen die men in zijn spelen vindt en uit zijn bekendheid met sommige werken, waarvan in die dagen nog geen Engelsche vertalingen bestonden.

Een merkwaardig staaltje levert de eerste ontmoeting tusschen Romeo en Julia. Wat bracht den dichter op het denkbeeld Romeo als pelgrim vermomd naar het feest der Capulets te doen gaan? Geen der bewerkingen des verhaals spreekt van een andere vermomming, dan die als nimf. Alle oude bronnen heb ik aandachtig nagegaan, omdat geen der mij bekende commentatoren dit punt opheldert. Mijn bevinding was, dat òf de vermomming *niet* omschreven wordt, òf gezegd dat Romeo 'in abito di ninfa trovandosi.' Is het wel zeer gewaagd te onderstellen, dat Shakespeare, Italiaansch verstaande, door den naam 'Romeo' - die 'pelgrim' beteekent - er toe kwam den minnaar deze vermomming te geven?[1]

1 In de laatste aflevering van het tijdschrift 'het Nederlandsch Tooneel' wordt aan den voet van blz. 56 een wonderbare kritiek geoefend. De schrijver kwam door onjuist begrip van mijn opmerking in het 'Vaderland', over het woord Romeo en de vermomming, tot allerlei valsche besluiten. Eerstens spreekt bij van een woordspeling die 'in het Italiaansche stuk' voorhanden is, doch in het Engelsch en Nederlandsch verloren ging, want, zegt hij, 'zijn domino maakt hem nog geen pelgrim.' Volkomen waar, doch.... Romeo droeg het kostuum eens pelgrims en daarop hebben al die toespelingen betrekking. Het was een misvatting van de regie. Romeo als domino en niet als pelgrim te kleeden. Mij werd ook door de Vereeniging verzekerd, dat Romeo in 't vervolg een pelgrimskostuum zou dragen. Zeer zeker bevat elke zinspeling op de vermomming, ook een toespeling op den naam Romeo, maar het laatste werd niet door den dichter tooneelmatig bedoeld. Het 'Italiaansche stuk', waarvan de schrijver spreekt en waarin die woordspeling opgaat, moet nog ontdekt worden!!

Een en ander, dunkt mij, maakt duidelijk, dat men niet in overdrijving of diepzinnigheid vervalt, wanneer men in stijl en inhoud van ‘Romeo en Julia’ zoowel den man van kennis als den nauwgezetten kunstenaar, den dichter en den wijsgeer bewondert.

Elke blik, dien men in zijn werken slaat, zal ons op nieuw overtuigen, hoe toepasselijk het veel gebruikte motto is:

> ‘He was a man, take him for all in all,
> (We) shall not look upon his like again.’
> (H a m l e t , I, 2).

Den Haag, November.

A.C. LOFFELT.

Korte mededeelingen omtrent nieuwe boeken over kunstgeschiedenis.

In overleg met de Redaktie van de Gids wordt hiermede een rubriek geopend, die, in onderscheiding van het gewone *Bibliografisch Album*, alleen verslag doet van werken over kunstgeschiedenis.

Op volledigheid maakt deze rubriek geen aanspraak; zij vermeldt werken die den schrijver zelven belangstelling hebben ingeboezemd. Menig boek, waarover men nu juist niet een opstel wil schrijven, wenscht men toch meer algemeen bekend te zien. Dit doel wordt bereikt door den inhoud en de strekking van zulk een boek zelfstandig of door middel van aanhalingen toe te lichten.

Deze mededeelingen zullen betrekking hebben op: I. Nieuwe Kunstgeschiedenis (kunst na den val van het W. Romeinsche rijk); II. Oude Kunstgeschiedenis. Uitwendige omstandigheden, voor den lezer van geen belang, hebben deze rangschikking bepaald. Klasse I is gesplitst in: *a*) geschiedenis der beschaving; *b*) kunstgeschiedenis in kronologische volgorde; *c*) de persoonlijkheid der kunstenaars. De verdeeling der stof, die in klasse II moet worden behandeld, zal in het volgend nummer worden opgegeven.

I. Nieuwe kunstgeschiedenis.

a) Geschiedenis der beschaving.

1. De eeuw der Arteveldes. 2. De mystiek der veertiende eeuw.

LÉON VAN DER KINDERE. *Le Siècle des Artevelde. Études sur la civilisation morale et politique de la Flandre et du Brabant*, 1879, Bruxelles, Lebègue et Co., 444 blz.

Straks komen eenige werken over de *Renaissance* ter sprake, welke periode met de 14de eeuw begint, ten deele haar onderstelt. De

14de eeuw is als de onze een tijd van ontbinding, van overgang, van onvoldragen vruchten, van uit de verte aanschouwde, nog niet met kracht gegrepen idealen, maar ook van bevrijding, althans van een zich ontworstelen dat op bevrijding doet hopen. Die de 14de eeuw in Frankrijk wil leeren kennen, raadplege de *Historie littéraire de la France*, dat onwaardeerbaar gedenkstuk van de oude fransche geleerdheid van geestelijken, dat in onzen tijd in leeken mannen heeft gevonden, die het op waardige wijze vernieuwen en voltooien. Ik heb thans het oog op dat gedeelte van die groote verzameling, dat door Victor Le Clere en Ernest Renan behandeld is: de eerste, gaf (want men heeft den ouderen titel behouden) *Discours sur l'État des Lettres*, de tweede *Discours sur l'État des Beaux-Arts* in de veertiende eeuw.

Die eeuw is niet minder belangrijk in België, dat destijds door zijn rijkdom de eerste plaats in Europa bekleedde. Daar was leven, daar de krisis dus ook gewichtig. Wat daar toen geschiedde, vond weerklank in Europa. En door zijn twee voorname elementen: Brabant en Vlaanderen, stond het in nauwe betrekking met Duitschland en Frankrijk.

Er is een gedeelte in dit werk, dat met letterkunde of kunstgeschiedenis in geen verband staat, en waarover ik dus niet spreek. Ik reken daartoe al wat hier betrekking heeft op staatkunde en *économie politique*. Na aftrek van dit gedeelte blijft er evenwel nog veel belangrijks over, waarop ik de aandacht wil vestigen.

Laat mij met iets uitwendigs beginnen, maar dat toch ook een andere beteekenis heeft. Sedert de dertiende eeuw zijn de voornaamste wegen in de vlaamsche stedeu bestraat. Weldra geschiedde dit ook met de groote marktpleinen. In 1324 bestraat men de *place de Meir* van Antwerpen. In de meeste duitsche steden was men vooreerst nog niet zoover. Naar Maurer's *Staedteverfassung*, 2, 40 vlgg. zullen deken en kapittel van de kathedraal te Frankfort zich (in 1321) naar de kerk begeven wanneer de modder hen niet verhindert uit te gaan. Daarentegen: in België evenmin als in Duitschland, straatverlichting des nachts. De huizen waren laag, de gevels van hout, waarop de huizen van patriciërs en kooplieden uitzondering maken, die met hun lage deuren, ogivale vensters, muren en grachten den indruk maken van versterkte plaatsen. De burgerwoningen daarentegen zijn licht en dicht, branden veelvuldig; gedurende de geheele

veertiende eeuw komen ordonnantiën voor tegen het bouwen van rieten daken. Nog in 1417 verbindt de stad Brugge zich om hun die de rieten daken veranderen, de helft der kosten te vergoeden.

Aan publieke gebouwen worden de kosten niet gespaard. Nog verrijzen talrijke kerken, die evenwel onderdoen voor die van Noordelijk Frankrijk. Over het algemeen is de architektuur geregeld bij die van Frankrijk ten achter.

> ‘Le style du XIVe siècle n'est pas encore tombé dans les excès du flamboyant, il est réservé à la période bourguignonne d'abuser de l'ornementation et de transporter ainsi dans l'architecture les tendances d'une époque où l'idéal de la vie sérieuse a disparu pour faire place à la frivolité, à l'amour de la frivolité; cependant, déja au XIVe siècle se montre l'influence de la richesse croissante; les fleurons, les planes à feuillage frisé et tourmenté sont, comme les costumes compliqués et fantaisistes, les emblemes d'une société qui commençait à se lasser de la ligne simple et sévère.’

Een tweede, zoo men wil, uitwendige bijzonderheid die mij treft, is de buitengemeene talrijkheid der gezinnen en een misschien daaraan beantwoordende tengerheid, die de kunst heeft vereeuwigd:

> Les (bl. 389) miniatures du temps frappent par la maigreur de tous les membres; la poitrine est peu développée, le ventre prédomine. Les jambes sont sèches et fluettes, et l'on a constaté que *les jambières dans les armures du XIVe au XVIe siècle sont trop étroites pour des hommes bien constitués de notre époque;* le mollet indique la supériorité musculaire der races actuelles. Pareillement, les figures sont fatiguées, vieillotes, ridées de bonne heure, le poids des inquiétudes perpétuelles semble avoir imprimé sur tous les visages une marque de tristesse.... Les nobles que représentent les manuscrits ont l'aspect d'ouvriers.... En général, si l'on compare les miniatures flamandes aux miniatures françaises, on saisit du premier coup d'oeuil une différence de types et d'allure qui s'est maintenue jusqu'à ce jour.... Les femmes flamandes étaient admirées pour leur fraîcheur et l'éclat de leur teint; l'Angleterre nous en enlevait un grand nombre, qui n'étaient pas destinées à mener une vie exemplaire...
>
> ‘.... On a appelé, non sans raison, le XIVe siècle le *siècle de la chemise*; c'est alors, en effet, que devient universel l'usage d'un vêtement qui précédemment n'était porté que par les gens de qualité.’

Over het algemeen neemt de weelde in het toilet toe. Er waren japonnen in het begin der veertiende eeuw die, naar de tegenwoordige waarde van het geld berekend, 1800 francs kostten. Edelgesteenten en paarlen en het rijkste bont sierden italiaansche zijde en belgisch laken. De weelde sloot de bevalligheid niet buiten. Zelden was het vrouwelijk toilet eleganter dan in het begin der

14de eeuw. Maar ook toen was de mode zeer wisselvallig; het haarkapsel veranderde onophoudelijk. Overdrijving werd niet vermeden: nauwe japonnen, lange slepen en wat al niet, in zonderlingheid wedijverende met de zonderlingste toetakeling der mannen, ‘les hommes portant des habits si courts, qu'ils en deviennent inconvenants; les femmes se serrent à tel point, qu'elles dessinent les parties de leur corps destineés à rester voilées; c'est ainsi qu'elles éveillent les désirs coupables (*Boec van der Wraken*).’

De gevolgen, - die misschien anders toch wel gekomen waren, - bleven niet uit. In dien goeden ouden tijd kende men ons zedebederf nog niet, want men had destijds nog het rechte geloof. Men huwelijkte weinig; men schaakte veel. Marie de Mortagne, de rijkste erfgename van Vlaanderen en Henegouwen, wordt geschaakt door Jean de Fay, twee jaar later door haar vollen neef, Galehant de Ribemont, en ten slotte voor 2400 goudgulden, plus twee stuks laken, verkocht aan een ridder van Gent, Pierre Pascharis. Het aantal bastaarden is groot. Een bisschop van Luik praalt op 14 jongens, verwekt in 22 maanden. De keuren waarschuwen tegen ‘*onzedelijke wandelingen*’, politieverordeningen tegen slechte huizen:

> ‘Une création originale de ce temps ce furent les étuves; à la fois maisons de bains et maisons de plaisir, elles étaient extrêmement fréquentées; il y en avait pour toutes les bourses.... En effet, les deux sexes y étaient souvent mêlés. La coutume d'Alost porte que les hommes et les femmes ne peuvent se rendre simultanément aux maisons de bains, sauf le samedi. Hommes et femmes n'avaient parfois qu'une seule chambre pour s'y déshabiller.... Les frictions, le massage, les ablutions tièdes, enfin la sieste complétaient les opérations du bain. Généralement, le service était fait par des filles, et les miniatures de l'époque nous montrent qu'elles ne portaient pour vêtement qu'une simple chemise.... La frivolité est la marque distinctive de la seconde moitié du siècle.’[1] Boendale beweert: ‘il meurt plus de gens de trop manger et boire, que par les maux de la faim.’

Bij gelegenheid van een algemeene reunie van dominikanen te Antwerpen verorberde men een menu, dat meer dan respektabel was en te vinden is blz. 411. Het drinken was er naar.

Te midden dier dartelheid trekken van wreedheid die verbazen.

1 Hoe goed de oude tijd was, hoe eerbaar en godzalig, blijkt o.a. uit Dr. A. Schultz, *das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, 1879; zie blz. 451-478 of A. Lange, *le Trouvère allemand*, 1879, blz. 127 vlgg.

> ‘Louis de Male, coutumier du fait, avait en 1359 séduit une demoiselle de bonne famille. Pendant l'absence de son époux, la comtesse Marguérite en est informée; elle mande la jeune fille et lui fait couper le nez en sa présence. L'infortunée est prise d'épouvantables convulsions, et bientôt elle succombe, en mettant au monde deux enfants qui ne survivent pas à leur mère. C est ainsi qu'une princesse assouvissait sa jalousie.’

Het onderwijs liet veel te wenschen over. Wel bezaten al de steden latijnsche scholen, inrichtingen van lager onderwijs, afhankelijk van eenig kapittel. In Brussel waren er dertien. Maar het gewone program der middeleeuwen werd er gevolgd. Geen hervorming, geen kritiek, geen grieksch, geen positieve kennis. De kinderen des volks, in Antwerpen, men klaagt er over, kunnen niet lezen. In vele verhooren kennen de meeste getuigen hun eigen ouderdom niet. Van hooger onderwijs in het rijke Beigië geen sprake. Wie studeeren wilde, ging naar Oxford, Orléans, Bologna, Parijs. Nog in de 15de eeuw verzet zich de bevolking van Brussel tegen een universiteit, omdat zij vreesde voor den goeden naam der jonge dochters.

De vlaamsche letterkunde ondervond den invloed dier afgeslotenheid. De 14de eeuw volgt de didaktische richting van Maerlant.

> ‘Les disciples ne feront que marcher sur ses traces. On peut à des degrès divers leur reconnaitre les mêmes mérites: la clarté du langage, l'honnêteté des sentiments, la recherche du vrai, l'amour du bien. Mais, ces concessions faites, n'hésitons pas à avouer que tous ces professeurs de morale sont prodigieusement ennuyeux; ne leur demandez ni la flamme du poète, ni l'élévation du penseur. Froides et monotones, leurs oeuvres pour nous sont des oeuvres mortes.... Cependant Jean Boendale, l'infatigable auteur des *Brabantsche Yeesten*, du *Lekenspieghel* et du *Jan's Teestye* mérite une place à part. Malgré leurs allures pesantes et leurs chevilles stéréotypées, ses livres sont bien le miroir du temps.... En prose, il n'y a qu'un nom à citer, Van Ruysbroeck; mais c'est celui d'un maitre.’ Zijn smaak wordt evenwel niet gespaard, en aangehaald dat: ‘Ghebraden aan dat cruce.... opdat ons wel smaken soude,’ gezegd van Jesus Kristus.... ‘Ne quittons point le XIVe siècle sans mentionner la *Sotternye*, qui serait devenue le triomphe de l'esprit flamand, si l'influence de la Renaissance n'était venu en arrêter le développement. Le tour de ces farces de théâtre est généralement vif et plaisant, mais la grossièreté n'y fait pas défaut. Les maris imbéciles et trompés par leurs femmes, les niais qui se laissent berner par des intrigants, les nonnes et les moines gourmands et paresseux en sont les acteurs nécessaires; les coups forment l'assaisonnement normal. Il est dans l'ordre qu'une ménagère dise à son mari: Tu m'obéiras sur le champ, ou je te ficherai de telles claques que tes côtes en seront rompues.’.... Ce qui marque

> ici comme ailleurs, c'est que le flamand aime à donner à toutes choses une forme tangible, un relief. Dans les abstractions, dans la haute poésic, il n'est pas à sa place, il devient ennuyeux et bienôt impuissant. Mais, dans les genres moins ambitieux, dans le domaine de la vie commune, il se lance avec un entrain merveilleux, il a le mouvement et la couleur. Avant tout, il est réaliste, et dans la réalité, rien ne l'effraye, rien ne le choque, rien ne lui parait insignifiant; le monde pour lui peut se passer de l'idéal. Quand à la fin du XIVe siècle, surgira la peinture flamande, elle prendra immédiatement ce caractère; animée d'un sentiment très-vif de la nature, elle mettra une conscience admirable à la copier jusque dans ses imperfections; elle n'oubliera pas une ride sur le front d'un vieux Bourgmestre, elle détaillera à la loupe le corps tendre et pâlot, les chairs pleines de marbrures d'une Éve qui vient de déposer ses jupons et ses bas. Depuis longtemps, la sculpture obéissait à la même inspiration; elle reproduit les masques contemporains avec une fidelité minutieuse: elle n'embellit point les figures grimaçantes, elle ne crée point les types d'une perfection supérieure; elle reste humaine, et dans la laideur humaine, elle finit par révéler la beauté. C'est ainsi que le flamand, sans s'élever dans les cieux, découvre l'art par l'étude sympathique et la reproduction sincère des choses.

Ziedaar eenige proeven, die de wijze van behandeling en den geest zullen doen kennen van dit geschrift. Men zal bezwaarlijk een boek vinden, dat in zulk een betrekkelijk kort bestek met gelijke levendigheid den lezer in een oud tijdperk geheel verplaatst.

2. AUGUSTE JUNDT, *Les Amis de Dieu au quatorzième siècle*, Paris, Sandoz et Fischbacher, 1879, 442 blz.

Dit boek geeft bericht van het mystieke leven der veertiende eeuw, allereerst in de stad, die gedurende die eeuw, een der voornaamste middelpunten van dat leven was, Straatsburg. Daar woonde de bekende dominikaner Tauler, van 1340 tot aan zijn dood. De mystiek verbreidde zich in den geheelen omtrek. Maar ook elders vinden wij de Godsvrienden weder, oostelijk tot in Bohemen, westelijk in de Nederlanden. Te Brussel en in geheel Brabant groepeeren zich de mystieke richtingen om Ruysbroek.

Het geschrift van Jundt is geen kompilatie van het reeds bekende, maar uit de bronnen geput. Het leidt ons het leven der mystieken binnen. Men leze het bijvoorbeeld na Wilhelm Preger's *Geschichte der deutschen Mystik im Mittelalter* enz. waarvan ik een uitstreksel gaf in *de Tijdspiegel* van 1876. Vaderlandsche werken die met dit onderwerp in betrekking staan, zijn bekend.

Het mysticisme van Zuid-Duitschland en van de Nederlanden ontmoeten elkander in Keulen, het gemeenschappelijk arbeidsveld van de meeste groote leeraars van het mysticisme in de veertiende eeuw. Talrijk waren hier de vrienden Gods. Tauler heeft hier gepredikt.

Dit werk van Jundt heeft tweeërlei belang: Vooreerst als monografie over het door den titel aangekondigd onderwerp. Er wordt bijv. een ernstige poging aangewend om den sluier der anonymiteit op te lichten, die '*l'ami de Dieu de l'Oberland*' bedekt, of om te zien wie achter *le maitre de la Sainte-Écriture* is te zoeken enz. Uit dit oogpunt laat ik dit boek geheel onaangeroerd. Het heeft evenwel een tweede belang; het doet ons op nieuw het mysticisme kennen der veertiende eeuw, en dat is het eenige wat ons hier boeit, gedachtig aan de vaak miskende waarheid, dat de kunstgeschiedenis de geschiedenis der beschaving niet ontberen kan. Na de lezing van dit werk treffen bij vernieuwing de volgende kenmerken van het katholiek mysticisme. Ik wil ze opsommen en gedeeltelijk toelichten met aanhalingen uit *les Amis de Dieu*.

1°. Het gewicht toegekend aan het individuëele gemoedsleven. Petrarca, die de Renaissance aanvangt, is ook de geschiedschrijver zijner eigene liefde, waarvan de lotgevallen en wisselingen waardig geacht worden, ik weet niet hoevele, sonnetten te vullen. In de mystiek iets soortgelijks. De ridderlijke dienst der vrouw maakt plaats voor de liefde in modernen zin: zielsverwantschap, innige vereering, de met het godsdienstig leven nauw vereenigde sympathie voor het 'Ewig-Weibliche'. Van valsche mystiek, dekmantel van gemeene zinnelijkheid, spreek ik niet. Er waren mystieken, die met een oprecht hart God en de Vrouw niet scheiden, omdat hun beider mysterie grondeloos is, en de omgang met beiden het voorgevoel van het oneindige wekt. Waar dit geschiedt, wordt het individu in den zin van den nieuweren tijd geboren. - Ik denk aan de betrekking, de mystieke vriendschap tusschen Hendrik van Nördlingen en Margaretha Ebner; blz. 56 vlgg.:

> Relevons encore ici l'admiration enthousiaste qu'il professait pour Marguerite Ebner et son amour des reliques, sentiments qui chez lui se tenaient intimément.... Il appelle Marguerite Ebner tour à tour '"la noble fille du roi des cieux, la perle précieuse de Dien, la soeur chérie, l'épouse, bien-aimée que Jésus-Christ a élue d'éternité, la colombe qui a construit son nid dant les blessures saignantes et brûlantes d'amour de notre Seigneur; la fille bien heureuse du Saint-Esprit, issue du coeur du

> Père comme une fleur dont le parfum réjouit tous les coeurs purs et dont la vue remplit d'allégresse toute l'armée des cieux"'.... Au lieu de demander lui-même à Dieu, dans les moments critiques de son existence, de lui faire connaitre le parti qu'il doit prendre, il préfère recourir à l'intercession de Marguerite Ebner.... Il considère tous les objets qui ont touché le corps de Marguerite Ebner comme doués par cela même d'une vertu surnaturelle: '"Ich beger von berirde deines keuschen heiligen rockes gereinigt werden an leip und an sel."'

Zoo is Werther ouder dan men denkt.

2°. Het doorbreken van de hiërarchie als middelares tusschen God en den mensch. Een leek heeft een visioen, waarin hem gelast wordt den ouwel te wijden, een visioen waarin hij van God zelf de tonsuur ontvangt. En een leek is *l'Ami de Dieu de l'Oberland*, die op anderen, op geestelijken zoo grooten invloed uitoefent.

3°. Het krachtig verzet tegen den zedeloozen wandel waaraan geestelijken zich al te dikwerf overgaven. Het onmiddellijk voorafgaande (n°. 2) hing ongetwijfeld hiermee samen. Belangrijk in dit opzicht *le livre de Neuf Roches*, waarvan Jundt een uitvoerige analyse geeft (bl. 150-174). Met profetische plechtigheid luidt daarin telkens het bevel:

> 'Ouvre tes yeux et vois comment vivent aujourd'hui les papes! - Ouvre tes yeux et regarde comment vivent les cardinaux et les évêques! - Ouvre tes yeux et vois quelle vie mènent les clercs! enz., enz.'

4°. Ernst maken met eigen zedelijk leven. Het strenge ascetisme van vele mystieken strekt er ons ten waarborg voor; meer nog de geest, die uit hun woorden en omgang spreekt. Men kan niet eenigen tijd in de wereld der groote katholieke mystieken verkeeren, zonder hen te benijden om hun ernst, hun wilskracht, hun reine gezindheid, hun behoefte aan ware zielsverheffing.

5°. Schatting van het leven in de zoogenaamde wereld op zijn waren, dat is: op lagen prijs. Ziehier wat een Rulman Merswin getuigt (bl. 143):

> 'Dieu faisait parfois surgir dans mon esprit, par l'intermédiaire du diable, tous les péchés que j'avais commis, ceux que j'avais oubliés comme ceux dont j'avais gardé le souvenir; il naissait alors en moi une haine si violente de mon corps, que je saisissais des verges de fer et qu' après m'être frappé jusqu'au sang, je répandais du sel sur mes blessures'.... Il en vint également à détester tellement le monde, que si Dieu le lui avait permis, il eût abandonné sa femme et ses biens et se fût rendu dans un bois pour y vivre en ermite, 'tant le monde m'était devenu une croix.'

6°. De humor van het ‘zalf uw aangezicht als gij vast.’ De groote mystieken, de vrienden Gods, klaagden hun leed niet voor de menschen. Zij toonden geen droevig gelaat, en dat niet om zich groot te houden, maar omdat God voor hen eigenlijk de eenige handelende oorzaak was ook in hun lijden, ook in hunne beproevingen en verzoekingen, zoodat veel van hetgeen anderen benauwt hun als een goddelijk spel was. Het volgende heldert terstond mijn bedoeling op. In het hoofdstuk over de bekeering van Rulman Merswin zegt de schrijver:

> ‘La seule tentation qu'il mentionne explicitement pendant cette première année, est une tentation fort maligne de concupiscence qui le surprit une nuit au moment où il allait réciter matines. Il eut beau invoquer à genoux l'aide de Dieu, se rendre à l'église et implorer le secours de la vierge, parcourir un livre d'édification sur les souffrances du Seigneur, le mal ne diminua pas. Déjà il avait pris la résolution d'aller se distraire en conversant avec les gens du peuple, quand il s'aperçut que son corps était enflé et qu'il ne pouvait faire un mouvement. Il se soumit donc en toute patience et résignation à la volonté divine. Le lendemain au soir il entendit une voix qui lui dit: Rulman, lève toi, et que ton coeur se réjouisse! Il se leva plein de joie; toute souffrance avait disparu. Aussitôt il se rendit à la cathédrale et remercia Dieu et la Vierge du bien qu'ils lui avaient fait. Dieu, ajoute-t-il, joua ce jeu d'amour bien souvent avec moi pendant cette première année (Nuo dis minnespil treip unser lieber herre des ersten jores gar fil mit mir).’ In de Introduction du *grand Mémorial allemand* wordt van Merswin gezegd: ‘à le voir d'humeur si joyeuse, si insouciante, si affable, dans ses rapports avec son prochain, personne ne soupçonna jamais qu'il fut un si grand et si intime ami de Dieu, comblé dans une mesure si exceptionnelle des grâces et des lumières du Saint-Esprit, ainsi qu'on le découvrit après sa mort.’

7°. Erkenning van ware vroomheid, ook in niet kristelijke vormen. Na hetgeen reeds meegedeeld werd, verwondert dit zeker niemand. In het reeds aangehaalde Boek *des Neuf Roches* (pag. 159) leest men:

> ‘Sache que parmi les Juifs et les Musulmans il en est dans ces temps-ci que Dieu prefère de beaucoup à quantité de Chrétiens qui vivent contrairement à sa volonté. Si un Juif ou un Musulman craint Dieu du fond de son coeur et mène une vie simple et honnête; s'il ne connait pas de meilleure religion que celle dans laquelle il est né, mais est animé de la ferme et entière résolution de donner congé à sa foi et d'obéir à Dieu dans les cas où il lui serait révélé qu'une autre foi est plus agréable à Dieu que la sienne: en vérité, pourquoi un homme d'une si grande piété ne serait-il pas bien plus cher à Dieu que beaucoup de Chrétiens méchants et impies qui ont reçu le baptême et déso-

> béissent intentionnellement à la volonté de Dieu, ce qu'un pareil homme ne fait pas? Quand Dieu rencontre un Juif ou un Musulman bon et juste, il ne peut retenir l'élan de son libre amour et de son infinie miséricorde; en quelque endroit du monde qu'un tel homme demeure, Dieu trouve bien des voies mystérieuses pour le sauver de la perdition (Verg. bl. 180 vlgg.).'

Uit ditzelfde oogpunt verdient ook de aandacht de vrijmoedigheid waarmee het geschrift van een mensch heilige schrift wordt genoemd.

> 'Aussi la suprême autorité religieuse pour les amis de Dieu n'a-t-elle pas été la Bible, dont ils n'avaient qu'une connaissance restreinte et fausse, mais la révélation immédiate du Saint-Esprit.... L'intelligence des vérités divines ils la puisaient directement dans les lumières surnaturelles de la grâce, ou bien, quand ce moyen par excellence leur était refusé, dans les écrits et la conversation religieuse de l'un d'entre eux, clerc ou laïque, que le Saint-Esprit avait choisi comme l'organe de sa révélation dans le monde, *ainsi qu'il l'avait fait autrefois* pour ses amis dans l'Ancien et le Nouveau Testament. Henri de Nördlingen est allé jusqu'à appeler les *Révélations* de Marguerite Ebner une "Sainte Écriture" (bl. 356 verg. bl 51).'

8°. Gebruik niet van het kerkelijk latijn, maar van de duitsche taal. Gelijk Luther in de voorrede van *Ein Deutsch Theologia* had ook de mystiek kunnen zeggen:

> 'Si l'on dit (Jundts vertaling bl. 57) que nous sommes des théologiens allemands, nous acceptons ce nom. Je loue Dieu de ce que j'entende et trouve mon Dieu en langue allemande, comme ni eux (les théologiens scolastiques) ni moi ne l'avons trouvé jusqu'à ce jour ni en latin, ni en grec.'

Het is ontegenzeggelijk, dat de denkbeelden en gewaarwordingen dezer mannen een eenvoud, oorspronkelijkheid en naïeve stoutheid hebben, die het aroma van hun onbeholpen duitsch niet kunnen missen, en van het gebruik dier taal niet slechts een aroma maar ook een stempel van waarheid erlangen, die hunne aantrekkingskracht verhoogt.

b) Kunstgeschiedenis.

1, 2, 3 Italiaansche Renaissance, 4, 5, 6 Fransche Renaissance, 7 Fransche Schilderkunst, 8 Oeser.

1. JACOB BURCKHARDT, *Geschichte der Renaissance in Italien, zweite vom Verfasser selbst durchgesehene und vermehrte Auflage; mit zahlreichen Illustrationen in Holzschnitt*. 1877 en 1878, Stuttgart, Ebner en Seubert, 414 bl.

De nieuwe uitgaaf van dit reeds in 1867 voor het eerst in het

licht gegeven werk, waarvan de laatste aflevering eerst tegen het eind van het vorige jaar is ver chenen, geeft mij aanleiding, dit boek hier niet geheel stilzwijgend voorbij te gaan. Eerst door deze tweede uitgaaf is het een geheel zelfstandig werk geworden. Zooals het in 1867 uitkwam, was het een deel en de voortzetting van de *Geschichte der Baukunst* van Franz Kugler. Thans is dat verband verbroken; het boek zelf veelszins verbeterd en het getal der illustratiën zeer uitgebreid. Het geheel is nu niet kronologisch ingericht naar de elkander opvolgende kunstenaars, maar naar de onderwerpen en soorten, die door de italiaansche Renaissance behandeld zijn. Het is verdeeld in twee boeken: het eerste houdt zich bezig met de bouwkunst, het tweede met de decoratie. Uit vijftien hoofdstukken bestaat het eerste boek, uit negen het tweede, te zamen opgeluisterd door 221 kleinere of grootere illustratiën. Het werk is aan het slot verrijkt met uitvoerige registers.

Dit geschrift is een wetenschappelijk handboek, ten gebruike bij eigen studie.

Van alle aanhalingen moet ik mij om die reden onthouden. Men vindt hier in den beknoptsten vorm een grooten rijkdom van materiaal. De methode, die Burckhardt gevolgd heeft, is in mijn oog de meest gepaste, en verdient bij elke wetenschappelijke behandeling van een kunsthistorisch onderwerp aanbeveling, De zuiver kronologische methode zal altijd lijden aan het euvel van het overzicht van den ontwikkelingsgang eener bepaalde kunstsoort te bemoeilijken. De illustratiën, hoe talrijk ook, zijn met beleid gekozen; altijd met het oog op het doel.

Dezelfde aanleiding, die Burckhardt deed vermelden, bestaat ook tot het noemen van Grimm.

2. HERMANN GRIMM, *Leben Michel Angelo's*. Twee deelen, 7de uitgaaf. 1879, Hannover, Carl Rümpler. Dl. 1, 559 bl. Dl. 2, 618 bl.

Dit boek heeft zijn weg reeds gevonden, en ik beperk mij tot de aankondiging van deze nieuwe, de zevende uitgaaf. De eerste zag het licht in 1860. Na de tweede, werd het werk in het Engelsch en in het Italiaansch vertaald. Eerst voor de vijfde editie heeft Grimm de eindelijk openbaar gemaakte papieren van het Archivio Buonarrotti en Gotti's biografie van Michel Angelo gelijk andere uitgaven kunnen gebruiken.

Het is bekend, dat twee levensbeschrijvingen van Michel Angelo nog tijdens zijn leven zijn uitgekomen. De eene is van Vasari. Over Vasari kan geen verschil van gevoelen bestaan. Hij is èn onvoldoende èn onmisbaar. Vasari zond zijn boek aan Michel Angelo, die met een zeer vleiend sonnet antwoordde. Maar een ander antwoord lag in het uitkomen van de tweede biografie, die van Condivi. Condivi leefde in des kunstenaars onmiddellijke nabijheid. Hij ging dagelijks met Michel Angelo om. Hij zegt zelf, dat hij tot schrijven kwam of althans er zich mede haastte, omdat anderen, en dat op eene wijze die hij niet billijken kon, over zijn hoog vereerden meester hadden geschreven. Dat hij met die anderen Vasari bedoelt, is hoogst waarschijnlijk, ook door de wijze, waarop deze in zijne nieuwe bewerking van Michel Angelo's biografie, na den dood van den kunstenaar ondernomen, Condivi behandelt, zonder hem evenwel te noemen. Zijn wraak gelukte. Hij deed, hoewel op de meest onkritische wijze, zijn voordeel met hetgeen Condivi had bericht, en stelde Condivi voor het overige zoo goed in de schaduw, dat het boek in vergetelheid geraakte. Toen het ruim twee eeuwen later, in 1747, andermaal zou worden gedrukt, was er nauwlijks meer één exemplaar van te vinden. Hermann Grimm was in zijne vroegere uitgaven van de geloofwaardigheid van Condivi uitgegaan. Prof. A. Springer heeft daartegen bedenkingen ingebracht, maar Grimm is het antwoord niet schuldig gebleven, en heeft aan de kwestie een artikel gewijd in Deel 38 der *Preussische Jahrbücher;* een artikel, dat evenzeer een plaats heeft gevonden aan het slot van het eerste deel van ons werk.

Ascanio Condivi, heeft men gezegd, al moge hij onder Michel Angelo's dictée en bij den kunstenaar aan huis zijn werk geschreven hebben, kan niet worden vertrouwd, 1°. omdat hij Michel Angelo niet goed heeft verstaan, 2°. omdat Michel Angelo in 1551-1553 reeds te oud was om zich de gebeurtenissen van zijn eigen leven nog met juistheid te herinneren. Grimm's verdediging komt hierop neder: Indien de berichten van Condivi aantastbaar zijn, dan kan dit alleen het gevolg wezen van de tegenspraak, waarin zij zich bevinden met Michel Angelo's eigen berichten. Doch Michel Angelo's eigen berichten zijn op aangelegen punten met zichzelve in tegenspraak; op dien grond kunnen dus Condivi's mededeelingen niet onderdoen voor die van Michel Angelo. Afdoende is deze verdediging zeker

niet; zij zou het kunnen zijn, wanneer Condivi beweerde, na eigen onderzoek geschreven te hebben. Nu hij evenwel juist beweert van Michel Angelo zijn berichten te hebben en deze in de verschillende tijdvakken zijns levens zich dezelfde zaken anders blijkt te herinneren, doen Condivi's verhalen zeker niet onder voor die van Michel Angelo, maar alleen omdat de verhalen van beiden ons niet veroorloven de ware toedracht der zaak in de bijzonderheden volkomen goed te kennen. Men vergelijke bij Grimm Michel Angelo's uiteenloopende berichten over zijn vluchten uit Rome in 1506. Het kan Michel Angelo gegaan zijn als Goethe, wiens leven de biografen soms nauwkeuriger weten te verhalen dan hij het zelf deed.

Toen Grimm aan zijn *leven van Michel Angelo* begon, wist hij, dat het archief van de familie Buonarroti talrijke brieven en dokumenten van allerlei aard behelsde, maar tevens, dat het archief niet toegankelijk was. In 1860 (het jaar, waarin de eerste editie van Grimm uitkwam) stierf de laatste Buonarroti. Hij vermaakte zijn archief aan Florence. Groote blijdschap, gevolgd door groote teleurstelling. Het archief was aan de stad vermaakt met de voorwaarde, dat het even als voorheen volstrekt geheim zou blijven. Die voorwaarde is voor een deel (door een gelukkig toeval?) niet vervuld. Een deel der erfenis kwam naar, en werd aangekocht door het Britsche Museum. Zoo werden 150 brieven van Michel Angelo toegankelijk, en van dezen schat heeft Grimm voor de 2de, 3de en 4de uitgaaf van zijn boek ijverig gebrnik gemaakt (de 4de is van 1873). Maar men bleef natuurlijk verlangen naar meer. Het is bij gelegenheid van het vierhonderdjarig geboortefeest aanvankelijk geschonken. Ook de brieven, te Florence bewaard, zijn in druk gegeven (1875), namelijk die van Michel Angelo afkomstig, niet die aan hem gericht zijn. Zij werden vereenigd met die van het Britsche Museum onder den titel: *Le Lettere di Michel Angelo Buonarroti pubblicate coi Ricordi ed i Contratti artistici per cura di Gaetano Milanesi. In Firenze, coi tipi dei Successori Le Monnier*. De eerste brieven aan zijn vader, de volgenden aan zijne broeders; in de laatste plaats brieven aan verschillend adres. De numeroteering loopt door, en bij ieder stuk wordt vermeld, waar het zich bevindt. Door een ouderwetsche kleingeestigheid staat het archief Buonarroti voor vreemdelingen nog niet open. Vergelijking van het gedrukte met het orgineel, kontrole, is dus niet mogelijk. Te grooter waarde heeft daardoor A. Gotti's *Vita di*

Michel Angelo Buonarroti (Florence 1875, 2 deelen). Als Italiaan heeft hij het archief kunnen raadplegen en een aantal nummers overgenomen. In kleinigheden zijn de teksten van Gotti en van Milanesi niet geheel identisch. In het afdrukken van de 150 brieven van het Britsch Mnseum schijnt Milanesi niet altijd met de vereischte nauwkeurigheid te werk te zijn gegaan, vooral waar het er op aankwam ongedateerde brieven volgens den inhoud te dagteekenen.

Verreweg het belangrijkste van hetgeen de uitgave van de brieven van het Archief aan die van het Britsch Museum heeft toegevoegd, heeft men te zoeken in N°. 342-495: de brieven aan verschillend adres. Zij doen nieuwe feiten kennen of stellen reeds bekende feiten in een helderder licht. Over vele werken van Michel Angelo ontvangen wij hier uitwendige gegevens van waarde, evenzeer over zijne persoonlijke betrekkingen. Zij worden aangevuld door de brieven *aan* Michel Angelo die Gotti mededeelde in zijn *Leven*.

Waarom, vraagt men natuurlijk, zijn al deze brieven zoolang geheim gehouden? De inhoud geeft geen verklaring, Milanesi's voorrede evenmin. Misschien zal zij nog gevonden worden, wanneer verder wordt opgelicht die sluier der geheimzinnigheid, die voor een deel nog het Archief bedekt.

Naar aanleiding van dit Leven van Michelangelo wensch ik in het voorbijgaan opmerkzaam te maken op een populaire uitgaaf van Levens van Kunstenaars, die, niet om hare zelfstandige wetenschappelijke waarde, maar om hare bruikbaarheid voor het lezend publiek aanbeveling verdient. Ik heb het oog op de elegant uitgegeven Reeks: *Illustrated Biographies of the great Artists*. In den regel telt elk deeltje niet meer dan honderd bladzijden, de druk is aangenaam, de illustraties niet altijd even voortreffelijk. Men had ze soms wel weg kunnen laten. Wat aan deze reeks hare bruikbaarheid geeft voor het groote publiek, is gelegen in de omstandigheid, dat elk deeltje een kort resumé pleegt te zijn van grootere monografiën. Rembrandt is bewerkt naar Vosmaer; Rafaël naar Passavant, Holbein naar Woltman enz. Met blijden dank behoort men te begroeten elke poging, die wordt aangewend om de nog altoos veel te geringe belangstelling in de werken der groote meesters aan te wakkeren. Al te strenge kritiek ware hier misplaatst. Wie deze meesters bestudeeren wil in den ernstigen zin des woords, vindt elders en moet elders zoeken wat hij noodig heeft, maar wie althans niet

geheel onaangeroerd wil blijven door hun vleugelslag, schaffe zich deze waarlijk niet afschrikkende deeltjes aan. Of er reeds meer verschenen zijn, kan ik niet zeggen, maar voor mij liggen: Holbein, van Dyck en Frans Hals (in een deeltje), Titiaan, Rembrandt, the little Masters of Germany (Altdorfer, Hans Sebald en Barthel Beham, Aldegrever, Pencz, Binck, Brosamer) Rafaël en Turner. In den regel kost elk deeltje ƒ2,30. - Ook Duitschland heeft zijne kleine Künstler-Biographiën, in nog kleiner formaat en zonder illustratiën. Een er van is mij bekend, getiteld: *Murillo. Leben und Werke, herausgegeben von* TH. STROMER. *Eingeführt durch* Dr. MAX JORDAN, *Director der National-Galerie;* uitgegeven bij Ernst Wasmuth. Berlin 1879, 121 blz.

3. HERMANN HETTNER, *Italienische Studiën. Zur Geschichte der Renaissance. Mit* 7 *Tafeln in Holzschnitt*. Braunschweig, Fr. Vieweg und Sohn, 1879, 312 bl.

Hettner, wien wij reeds voor veel danken, heeft ons op nieuw aan zich verplicht. De hier vereenigde studiën zijn ten getale van zes: I *Zur Streitfrage über Niccolo Pisano;* II *der Ursprung der Renaissance;* III *die Kunst der Dominicaner im* 14 *n.* 15 *Jahrh.;* IV *Das Cambio zu Perugia;* V *Religiöse Wandlungen der Hochrenaissance;* VI *die Spätrenaissance*.

De eerste studie: *zur Streitfrage über Niccolo Pisano*, geeft meer dan zij belooft. De kwestie, hier bedoeld, is die van 's kunstenaars oorsprong. Crowe en Cavalcaselle geven hem Zuid-Italië tot geboortegrond en verklaren op die wijze zijne kunstrichting. Men beroept zich vooral op de oorkonde van 29 September 1265 (11 Mei 1266), behelzende het verdrag tusschen Niccolo en het bestuur van de domkerk van Siena betreffende den in dat heiligdom te bouwen kansel. Daar is Niccolo een ‘magister *de Apulia*.’ In Sansoni's nieuwe uitgaaf van Vasari toont Gaetano Milanesi, in zijn kommentaar op Niccolo's levensbeschrijving, overtuigend aan, dat dit *de Apulia* niet van Zuid-Italië moet worden verstaan, maar van een plaats in Middel-Italië. Dezelfde kommentator herstelt, op grond van vergelijking met het handschrift, den tekst van de beide stukken door Ciampi (1810) in zijn *Notizie inedite della Sagrestia Pistojese* afgedrukt. In het eerste staat Magister Nichola pisanus filius quondam Petri *de Senis*. Dit *de Senis* moet wegvallen; in

het tweede staat: magistro Nichole quondam Petri *de Senis ser Blasii pisani*; dit laatste is onjuist. Lees: *de capella Sancti Blasii pisa*... Derhalve Niccolo's vader was van Apulia, in het stedelijk gebied van Lucca, naar Pisa gekomen, en woonde in de parochie St. Blasius. Waarschijnlijk kreeg hij eerst te Pisa zijn zoon. Een inscriptie in den 1260 gebouwden kansel van het Baptisterium te Pisa, noemt Niccolo uitdrukkelijk Pisanus. Schnaase heeft reeds doen opmerken dat men een vreemden meester dien naam niet zou gegeven hebben, aangezien vreemde meesters hooger belasting betaalden. Hiermede is een belangrijk punt gewonnen. Want nu moet natuurlijk in Middel-Italië de bodem worden gezocht, waarin de kunst van Niccolo hare wortelen schoot. En hier, in Middel-Italië, is die bodem werkelijk aanwezig, gelijk door Hettner wordt aangetoond, zoodat hij den lezer allengs voert tot dit resultaat: ‘Niccolo Pisano war der glückliche Erbe einer alten Kunstüberlieferung, aber er überschritt an Ideentiefe und Erfindungskraft seine Vorgänger ebensoweit wie an gelautertem Formensinn.’ Hiervan - en in zoover geeft deze studie meer dan de titel belooft, - hiervan wordt dan een proeve meegedeeld, en wel door een verklaring van de symboliek van den predikstoel in het genoemde Baptisterium, van welk kunstwerk een afbeelding dit boekdeel versiert.

De tweede studie, over den oorsprong der Renaissance, is drieledig. Zij handelt eerst over Petrarca en Boccacio, en tracht aan te toonen dat de dichter van Laura en de humanist in Petrarca, dat de *uomo vinto ed abbattuto da amore* en de schrijver der *Genealogia Deorum* in Boccaccio niet twee personen zijn, tusschen wie het niet mogelijk zou wezen, een innig verband te vinden. Wat Petrarca betreft, maakt Hettner terecht opmerkzaam op de volgende belangrijke plaats bij den dichter:

> ‘Mein Geist liebte es vornehmlich, sich mit Moralphilosophie und Dichtkunst zu beschäftigen, doch vernachlässigte ich die Dichtung im Lauf der Zeit und wendete meine Neigung mehr der Theologie zu, an deren früher verachteten Annehmlichkeit ich immer mehr Geschmack fand. Vor allem aber gab ich mir der Erforschung des Alterthums hin, da mir die Zeit, in welcher ich lebte, so missfiel, dass, wenn mir die Liebe zu den mir Theuren diesen Wunsch nicht verwehrt hätte, ich oft gewünscht haben würde, in einem anderen Zeitalter geboren zu sein und mein Zeitalter vergessen zu dürfen; und da ich dies nicht konnte, so strebte ich wenigstens darnach, *mich so oft und so innig als möglich in andere Zeiten zu versetzen*.’

Het is eenigszins naar analogie van deze merkwaardige plaats dat Hettner van Boccaccio zegt:

> ‘Auch in ihm war diese Wandlung (waardoor hij een der grondleggers werd van het humanisme) nur das Ergebniss tiefster Entwicklungsnothwendigkeit. Wie hätte dieser ungestüme weltfrohe Sinn Genüge haben können an der Enge mittelalterlicher Christlichkeit? Namentlich die Art, mit welcher Boccacio die stürmende Leidenschaft Fiammetta's immer und immer wieder durch Vorbilder und Gleichnisse der alten Götter und Heldensage zu rechtfertigen und zu verklären sucht, bezeugt, dass für die tiefsten Stimmungen seiner Seele, für seinen tiefberechtigten wenn auch noch ungebändigten Drang nach Entfaltung der ganzen und vollen Menschennatur Boccaccio Antwort und Gegenbild nur in der freien und bewegten Menschlichkeit der alten Griechenwelt fand.’

In deze menschkundige opmerking ligt een rechtvaardiging en van uit een zeker oogpunt een verwijt. De heilige Franciscus schonk zijn vriendschap liever aan een dier dan aan een mensch, omdat hij dan minder gevaar liep het beeld van Jezus in zijn ziel verduisterd te zien. Voor dit omvatten en omsluiten van het Jezus-beeld is geen Renaissance noodig. Maar wil de zinnelijk- geestelijke mensch tot zijn recht komen, dan moet hij cel en bidstoel verlaten; een wereld opzoeken, waarin de schoonheid regeert en de hartstocht dient.

In het tweede gedeelte dezer studie over den oorsprong der Renaissance, *die Monumentalität der Kunst* getiteld, wordt de invloed der nieuwe richting op de architektuur van kerk en huis gelijk op de schilderkunst (inzonderheid Madonna en Avondmaal) nagegaan, maar tevens duidelijk gemaakt, ‘wie unendlich weit die Humanisten von den Künstlern überragt werden.’ Zoo belangrijk dit gedeelte mag zijn evenals het derde: *der Kampf um Formensprache und Technik*: hoe zij met het eerste onder het gemeenschappelijk opschrift *der Ursprung der Renaissance* kunnen gebracht worden, valt voor het minst niet in het oog.

Tegenover de altijd meer wereldlijke en vaak wereldsche kunst der Renaissance schildert de derde studie: *die Dominicaner in der Kunstgeschichte des* 14ten *und* 15ten *Jahrhunderts*. De Dominikanen zijn ook hier, wat zij in de theologie zijn, de *Domini canes*, de wachthonden van den Heer, wakende voor de strengste kerkelijkheid. Bijna al de groote schilderstukken van de veertiende eeuw, die onder den invloed der Dominikanen zijn ontstaan, zijn aan de verheerlijking van de leer van dien grooten heilige gewijd, van wiens

methode de tegenwoordige paus het herstel der ware wetenschap wacht, Thomas van Aquino. Er zijn zelfs bijzonderheden, die toespelingen behelzen op bepaalde plaatsen uit de schriften van den scholastieken wijsgeer. Dat zelfs deze richting toen kunst baarde, pleit voor de artistieke scheppingskracht dezer periode. Achtereenvolgens vestigt Hettner de aandacht op de altaarstukken van Traini en Orcagna. Dat van Traini, het oudste ons bekende der Sankt-Thomas verheerlijkende stukken, vindt men bij Hettner afgebeeld. Men ziet het in de St. Catarina te Pisa met dubbele opmerkzaamheid aan, denkt men aan hetgeen Renan van die kunst zegt in zijn: *Averrhoës et l'Averrhoïsme*. Hier is de groote doktor gezeten met zijn *Summa contra Gentiles* op den schoot. Averroës, sedert het begin der 14do eeuw de aartsketter, ligt ver beneden den heilige op den grond. In het Campo Santo van Pisa heeft hij een nog minder benijdenswaardige plaats, daar bevindt hij zich met Mohammed en den Antikrist in de hel[1]. Het schilderstuk van Andreas Orcagna in St. Maria Novella te Florence (insgelijks afgebeeld bij Hettner, tegenover bl. 108), en dat evenzeer de verheerlijking van Thomas Aquinas bedoelt, staat artistiek veel hooger en op zich zelf hoog. Maar het allerbelangrijkste is de groote cyclus in de spaansche kapel van diezelfde St. Maria Novella. Het wordt uitvoerig door Hettner geanalyseerd, een analyse besloten met deze ware woorden:

> ‘Je mehr wir uns in diesen gewaltigen Freskencyclus hineinschauen, desto mehr werden wir ergriffen nicht blos von der strengen Folgerichtigkeit des Gedankengehaltes, sondern auch von der Macht der künstlerischen Behandlung und Ausführung. Trotz aller Ungleichheiten im Einzelnen ist das Ganze unbedingt eins der groszartigsten Werke der gesammten älteren italienischen Kunst. Allein der Eindruck ist und bleibt ein getheilter. Statt der unvergänglichen Poësie tief inneren Seelenlebens dürre Scholastik und düsterer Fanatismus, statt plastischer Klarheit und Deutlichkeit spitzfindig gelehrte, schon den Zeitgenossen schwer verständliche Allegorie und Symbolik. Es ist das alte starre Dominicanerthum, seine Grösze und seine pfäffische Beschränktheit, sein Glaubenseifer und seine Furchtbarkeit.’

Het derde schilderstuk dat hier in aanmerking komt, is de reeds genoemde *Trionfo della Morte* van het Campo Santo. Ook dit heeft

1 Lucas van Leiden laat (Prentenkabinet, Trippenhuis) een monnik in staat van dronkenschap door Mohammed dooden. Staat deze voorstelling in verband met het onderwerp van de dominikaner kunst?

tot grondslag de theologie der Dominikanen. De symboliek van dit fresco is nauw verwant aan die van de spaansche kapel, en alleen uit de kennis van Thomas' begrippen, opvattingen en taal te verklaren. Het is verblijdend, dat Hettner bij de verklaring van de genoemde en soortgelijke kunstwerken alleen deze methode volgt. Het is dezelfde methode die in de klassieke kunstwetenschap met zoo goed gevolg dagelijks wordt aangewend. Zij is voor de nieuwere kunst nog niet algemeen in eere (zie o.a. E. Dobbert, *Beiträge zur Geschichte der italienischen kunst*, 1878), hetgeen waarschijnlijk mede te wijten is aan den invloed van Vasari, die de symboliek der middeleeuwen niet meer begreep. Treffend vat Hettner zijne verklaring samen:

> 'Es ist klar, dass die jetzt übliche Bezeichnung "Triumf der Todes" zwar für den einen Theil des Bildes gilt, für das Ganze aber zu eng ist. Das gewaltige Bild ist die groszartig monumentale Zusammenfassung und Darstellung der gesammten scholastischen Moralphilosophie, der Lehre vom gegenwärtigen Leben in seinem Gegensatz als weltlich thätiges und geistlich beschauliches Leben, und der Lehre vom kunftigen Leben in seinem mahnenden Gegensatz als Verdamnisz und Seligkeit.'

Wat Traini en Orcagna zijn voor de veertiende, is Fiesole voor de vijftiende eeuw: dominikaansch protest tegen het heerschend ongeloof. Maar bij Fiesole 'ist das Dominikanerthum nicht mehr ein starr dogmatisches, sondern ein fromm ascetisches.' Ook hier wordt door Hettner de goede weg ingeslagen: kunst- en kerkgeschiedenis niet van elkander gescheiden. Belangrijk is zijne teekening van het verloop dier dominikaner kunstrichting, waaraan de geest van den tijd ten slotte te machtig werd, en die, *na eerst een wijle den stempel te hebben gedragen van hetgeen zij bestreden had*, ten slotte reaktie werd. Dit brengt ons reeds tot den tijd waarin de strijd der Dominikanen tegen de Renaissance zijn machtigen kampioen vindt in Savonarola; aan zijne 'Kunstanschauung' wordt het laatste gedeelte van deze derde studie gewijd.

De studie: *Religiöse Wandlungen der Hochrenaissance* behandelt allereerst de herleving van het Platonisme, vrucht van het florentijnsche koncilie van 1439. Ook hier is het Hettner om de kenschetsing van den bodem der kunst te doen. Hij vestigt inzonderheid de aandacht op het Platonisme van Florence en onderscheidt tusschen hen die vooral de dogmatische en hen, die meer de ethische vragen behandelen. Onder de eersten moeten genoemd

worden Marsilius Ficinus en zijn jongere vriend Pico van Mirandola. Zij boezemen ons hier minder belang in. De anderen meer. Hunne zienswijze leert men kennen bijvoorbeeld uit de gesprekken over het Wezen der Liefde, die Pietro Bembo (1504) schreef onder den naam van *de Asolani*; uit de rede die Baldasare Castiglione aan het slot van zijn *Cortegiano* dien kardinaal in den mond legt. Het is de prediking van dat ontvluchten der zinnelijk waarneembare wereld, dat Plato Sokrates had laten aanbevelen; en daarnaast een verheffen van de liefde als hoogste kenbron der waarheid:

> ‘O Heilige Liebe,’ zoo vertaalt Hettner een deel dier rede, ‘welche Zunge kann dich würdig preisen! Du bist die Mutter der Freude und des Friedens. Reinige mit deinen Lichtstrahlen unsere Augen auf dasz sie erkennen, dasz die Dinge, welche sie sehen nicht sind, und dass nur die Dinge, welcbe sie nicht sehen, ein Sein haben.’
> ‘.... Bald wurde die platonisirende Denkweise die herrschende Zeitbildung.... die Kunst der italienischen Hochrenaissance wurzelt wesentlich in dieser Gesinnung.’

Die gezindheid was het humanisme en een zeker kristendom, maar in elk geval zonder het kerkelijke dogma. Inderdaad, als Rafaël door den paus geroepen wordt om de zoogenaamde *Stanza della Segnatura*, de zaal waar de paus zijn stukken teekent, met fresco's te versieren, is de stof die hij behandelt niet de verheerlijking van pausdom of kerk, maar hier de Disputa, daár de zoogenoemde School van Athene, ginds de Parnassus, elders het Recht. Religie, wijsbegeerte, kunst, politieke orde, zusterlijk zijn zij in deze Stanza vereenigd. De eenzijdigheid der middeleeuwen, hare overwegend theologische richting zoekt men hier te vergeefs, en toch werd alles gemaakt *ad praescriptum Julii pontificis*. Over de School van Athene wordt uitvoerig door Hettner gehandeld (bl. 195-212) en zijne toelichting samengevat in de woorden: ‘die Schule von Athen ist der Wissenschaftsbegriff eines *Z*eitalters, das an dem Studium der platonischen Philosophie grosz geworden und doch bereits eine neue Epoche der Mathematik und der Naturwissenschaft ist.’ Hettner staat verder stil bij de *Stanza d'Eliodoro* om de oplossing te beproeven van het raadsel, met die Stanza gegeven. Na de *Stanza della Segnatura* geschilderd is zij, in tegenstelling met deze, ‘die ausdrückliche und absichtliche Verherrlichung der Kirche, der Hiërarchie, der unumschränkten Macht des Papstthums.’ Ik zal zijne proeve van oplossing hier niet mededeelen. Wordt de nieuwsgierigheid gewekt, zij kan licht tot belang-

stelling zich veredelen, die deze studiën van Hettner ten volle verdienen.

Want de kunstgeschiedenis loopt, als ieder onzer, op twee beenen. Minutiens nauwkeurige waarneming van de kunstwerken; oorsprong, dagteekening enz. worden op die wijze, indien mogelijk, bepaald; maar *daarna*, ter verklaring van inhoud en strekking, bestudeering van de geschiedenis, inzonderheid die der beschaving, welke in bepaalde tijdvakken met de geschiedenis van godsdienst en kerk samenvalt. Noodlottige eenzijdigheid alleen kan een van deze beide steunsels ontbeerlijk achten. Verdeeling van arbeid is ook hier onvermijdelijk en onmisbaar, en dan wederkeerige waardeering.

4. Mrs. MARK PATTISON, *The Renaissance of Art in France*, 2 Deelen London, Kegan Paul & Co., 1879, Dl. 1, 368 blz. Dl. 2, 311 blz.

Het hoogst belangrijk doel van dit fraaie boek leert men kennen blz. 35 vlgg. Na een eerste, een mannelijk geschreven hoofdstuk, een algemeene karakteristiek behelzende van de Renaissance, en na in den aanvang van hoofdstuk II gewezen te hebben op de twee verschillende geografische centra van de fransche Renaissance: Tours (onder Lodewijk XI, Karel VIII, Lodewijk XII) en Parijs (Frans I), beantwoordende aan de twee verschillende perioden van die artistieke beweging, gaat de schrijfster blz. 35 voort:

> ‘There is indeed a great difference between the work executed.... before and after the transference of the school from Tours to Paris, and this difference is so distinctly marked that some have regarded the two successive periods as independent and separable epochs. They have called the first the French Renaissance, and have abruptly cut of the men who worked during the reign of the Valois from national traditions, looking on them as forming, in all branches of art, a bastard Italian school. They have depicted their work as animated wholly by foreign inspiration, the introduction of which acted injuriously on the characteristic promise of French art, and for this introduction François I is blamed as wholly responsable.’

Van deze scheiding, dit is hier hoofdzaak, wil Mrs. Pattison niet weten:

> ‘If.... it is certain that the nature of the movement taking place in Italy was known to French artists a quarter of a century before François I was born, it is no less certain that the needy troop whom the troubles of Italy sent to claim the bounty of the French king found at Paris *men who maintained national traditions, and who had the*

> *strength to continue to maintain them even when appropriating the fruits of a practical experience richer than their own*. There are French names, it is true, in the subordinate ranks of those who worked at Fontainebleau, men whose work is merged in that of their teachers, but these were weaker brethern, born to be obedient scholars only; the stronger spirits such as Clouet, Cousin, Goujon, Duvet, Delaulne, Bullant, Lescot, Palissy, *necer abandoned their birthright nor forgot their own individuality*.'

Ziedaar de eigenlijke stelling van deze merkwaardige studie. De oorspronkelijkheid, het nationale ook van, en althans in, de tweede periode der fransche renaissance te handhaven, is het doel van Mrs. Pattison. Het kan dus niet verwonderen, dat zij de rol van Frans I niet zoo bijzonder gewichtig acht.

> 'He created art in France, writes Frederick the Great, and *even now the popular belief is identical with that of Frederick* the Great; but to attribute to any person a direct initiative, is wholly to mistake the nature of the movement, to leave out of sight the broad basis of general interest and enthusiasm to which it owed its fertility and its strength.'

Wat nu de methode van behandeling betreft, die de schrijfster heeft gevolgd, zij staat in nauw verband met de vraag of de werken die zij bespreekt, al dan niet anoniem zijn. Voor den tijd tusschen het midden der 15de eeuw en den dood van Frans I, weten wij niets van het leven, kennen wij, op weinige uitzonderingen na, zelfs niet de namen der architekten. Hier bepaalt de schrijfster zich dus tot het kenschetsen van de richtingen die in de gebouwen hare uitdrukking vinden, terwijl zij die gebouwen uitkiest, welke het meest typisch zijn voor de streek die de bakermat was van de Renaissance in Frankrijk. Zij wil uit dien hoofde elk gebouw behandelen als of dat gebouw het voorbrengsel ware van een enkel tijdvak en van een enkelen geest, ofschoon dit alleen waar is in een nauwkeurig omschreven zin. Zij begint met Langeais, model van een versterkt kasteel (1460), om achtereenvolgens stil te staan bij het klooster van St. Martin van Tours (1508), Blois en Chenonceau (1515), het hôtel Pincé te Angers (1525), Chambord en Azay le Rideau (1526), totdat men ten slotte met het gebouw van Madrid en de werken van Fontaineblau het centrum der werkzaamheid geheel verplaatst naar Parijs, en er een nieuwe periode begint met de troonsbestijging van Hendrik II.

Eerst de werken van zijn regeering zijn geteekend; Écouen spreekt van Bullant, Anet en de Tuileriën getuigden eens van het

talent van de l'Orme; nog kent men het genie van Lescot uit den Louvre. Deze vier paleizen zijn niet alleen even zoovele *étapes* bij het bereiken van hetgeen dit tijdvak uit een architektonisch oogpunt najoeg, maar hunne architekten waren levende voorbeelden van de machtige verandering, die in de wereld der kunst had plaats gegrepen. Het leven, de schriften en de architektonische werken van deze meesters worden dan ook in onderling verband behandeld in de nu volgende hoofdstukken III, IV en V. Als een samenvatting daarvan teekenen wij het volgende aan:

> 'Just as we look back from Anet and the Tuileries to the *château* of Écouen, even so we look back from the court of the Louvre to Anet and the Tuileries. Bullant had shown the point to which the vigorous resources of natural genius, tinged with the traditions of the soil, enriched by a practical acquaintance with certain forms of classic work, could carry the Renaissance conception of a habitation fit for a prince - the home of every human exercise and pleasure. Yet at Écouen some faint traces linger even now of that air of defence which distinguished the châteaux of François I; and de l'Orme, it must be confessed, came nearer than Bullant to achieving the ultimate form of the ideal palace rising in the midst of woods and flowers.
> At Anet De l'Orme realised a complete and princely type of the county house. The open galleries, the gardenstairs which abounded at Anet, at the Tuileries, and at St. Mor, proclaim the combination of outdoor and indoor life. Rabelais describes St. Mor as a "paradis de salubrité, aménité, sérénité, commodité, délices, et tous honnestes plaisirs d'agriculture et vie rustique." In describing the one palace, Rabelais has described all; but the ideal which he indicated was embraced in its fullest perfection by Anet.
> At Anet De l'Orme had raised the palace of the country. To Lescot fell a different task. In the Louvre Lescot shaped and perfected the palace of the town. The portion which he planned and partly executed has determined the form under which the entire building has continued to develop. Successive additions and extension have always been forced to accept in some measure the laws which Lescot at the beginning imposed; not only so, but after the various rehandlings to which the building has been submitted, the most brilliant part of the Louvre, the only part which shows something more than the result of talent, and taste, and training, the only part which has the brilliant life of genius, is that south-west angle of the court which we owe to his design.
> He has been reproached for want of correctness in his use of the orders.... But if Lescot did not employ his means according to strict classical precedent, he did employ them in the true classical spirit. He was not building a temple or a hall, but a palace; he had quite a different interior to express, and that treatment and those proportions, which

had become perfected in the one use, demanded not imitation but adaptation to the requirements of the other. For the distinet accentuation of the rising tiers of a many-storied building the successive superimposition of the two orders offered ready service. He adapted them with an exquisite sense of fitness to the desired end, obtaining the needed force of perpendicular lines for the spacing and strengthening of his front by the massive constructive projections of the building itself, by groups of windows which break up the surface at equal intervals, and by the appropriate predominance of the magnificent portal, from beneath which should issue the king with the accompanying pageant of his court.....
Foremost amongst those by whose industrious genius the carven surface was wrought to rare perfection stands Jean Goujon. His name is as indissolubly connected wiht the Louvre as that of Lescot himself. This is, in itself, an answer to those who cry out that art in the sixteenth century was enslaved to the individual will.... Art in the sixteenth century, and most especially in architecture was great as being the exponent of sustained and distinct intellectual intention.....
When Lescot died, the spirit of the Renaissance, that spirit which had animated the very stones with life, lay dying too. In its place came the rule of order and good taste. To be correct, to be in good taste this became the summit of ambition both in art and morals. The type, which was born of this ideal, was inaugurated by Henri IV, and we have but to look at the portal of St. Eustache or the front of the Jesuit churches of Paris, to see it in the full promise of its sterile perfection.'

Hebben de architekten van de Renaissance, gelijk men bespeurt, zich over deze schrijfster niet te beklagen, men leide er niet uit af, dat het haar aan kritiek ontbreekt. Het tegendeel bewijzen de hoofdstukken VI en VII die aan de beeldhouwkunst van dat tijdvak (Goujon VI, en Pilon, VII) zijn gewijd, en waarin men bijv. de kenschets van de *Diana Chasseresse* vergelijke of ook hare opmerkingen over de Karyatiden van Goujon. Ten aanzien van deze laatsten deelt de schrijfster in het voorbijgaan een kleine terechtwijzing uit, die algemeen behartiging verdient:

'Michelet has drawn a suggestive picture of the lively Duchess d'Etampes, mistress of the last days of François I, calling, to decorate her rooms, a Frenchman, a young man, the magician Jean Goujon. The caryatides of her mysterious chamber seem, says M. Michelet, "l'essai d'un jeune homme, hardi, incorrect et heureux." But unfortunately for M. Michelet's romance, the 737 *livres tournois* which Goujon received on September 5, 1550, are actually specified (and that contrary to common custom) as payment for the execution of these caryatides which were destined for a chamber no less mysterious than the *Salle des Gardes*. Anne de Pisseleu was then far from Paris and from power, and Goujon, whom she had probably never seen, for he was certainly not

> employed on the Louvre till after the death of her royal lover, was on the eve of departure for Anet, there to labour in the service of her old enemy, the then reigning favourite, Diane de Poitiers.'

De vergelijkende waardeering van Goujon en Pilon, Dl. I, blz. 252 vlg., moge de aandacht van wie het boek ter hand neemt, niet ontsnappen.

In de twee laatste hoofdstukken van het eerste deel, die de schilderkunst der Renaissance behandelen, en waarvoor de schrijfster onder meer de Laborde's *Renaissance des arts à la cour de France* ten dienst estond, wordt eerst gewezen op wat helaas! verloren ging en de oorzaak daarvan toegelicht, en daarna uitvoeriger gesproken over Fouquet en de Clouets; wat Fouquet betreft, inzonderheid over zijn Livius. De nationale Bibliotheek te Parijs bezit twee manuscripten, fransche vertalingen, het een van Livius, het ander van Josephus, beide versierd door Fouquet; een andere Livius, evenzeer door hem geïllustreerd, is iu de bibliotheek van zijn geboortestad Tours. Dit laatste werk was begonnen voor den kardinaal Ballue, maar kwam later aan Lodewijk XI, voor wien het voltooid werd in 1470. De bibliotheek van Dyon bezit een Virgilius uit de school van Fouquet, indien niet van zijn hand, en Genève een exemplaar van Boccaccio, waarvan de illustratiën wedijveren met die waardoor hij het meest algemeen bekend is geworden, den Boccaccio van Etienne Chevalier, nu te Munchen. (Mrs. Mark Pattison gelooft evenwel dat de Boccacio van Genève afkomstig is van een leerling of volgeling van Fouquet.

De Boccaccio van Etienne Chevalier is beschreven en toegelicht door Grandmaison; de Josephus van Pierre de Baujeu en de Livius van de Sorbonne door de Laborde; de Livius van Tours is minder bekend.

> It contains, besides numerous small ornamental decorations, two full-page paintings, one of which serves as frontispiece to the whole volume. Pasquier Bonhomme '"*prieur juré des livres de l' Université de Paris*"' got this part of the work done cheaply for the small sum of 9 *liv. tourn.*, and the minor subjects are very inferior to the frontispiece, which alone can be attributed with justice to the hand of Fouquet.
> 'The principal events of early Roman history are all represented in one great combination on this single page. Romulus and Remus tightly swaddled lie side by side beneath the fostering wolf; the building of Rome occupies the centre, and in the left hand corner stands Louis XI, in the dress of a mason, trimming a block of stone. On the right hand in the upper corner the Horatii and Curiatii fight, arrayed in armour

> at French knights. They ride full tilt in lists duly ordered for a gallant tourmanent, and above from beneath a splendid canopy look out a crowd of noble ladies richly attired. This painting is the only important one in the Livy of Louis XI, but both the copies preserved at the Bibliothèque Nationale are richly illustrated. There is also a further difference.'

De Livius van de Sorboune, de Boccaccio van Genève, de Virgilius van Dijon, de Josephus van Parijs, de Livius van Versailles, het gebedenboek van Etienne Chevalier worden achtereenvolgens uit een technisch oogpunt ter sprake gebracht, waarbij, voor 's kunstenaars twee of drie schilderijen in olieverf, zijn betrekking tot de school van Brugge wordt toegelicht. Na bij zijne school, inzonderheid bij Jean Perréal, te hebben stilgestaan, verwijlt de auteur in het laatste of negende hoofdstuk bij de vier Clouets: Jean, de vader, in den dienst van den laatste der Bourgondische hertogen; Jean, de zoon, schilder van Frans I; een broeder van Jean, en eindelijk zijn zoon François. Naar een nog niet bewezen overlevering zou deze beroemdste der Clouets te Tours zijn geboren; zijn vader woonde en trad in het huwelijk aldaar, gelijk blijkt uit een verkoop-kontrakt van 6 Juni 1522. De ontdekking van dat stuk heeft den heer Grandmaison ijverig doen zoeken in de archieven van Tours naar nieuwe bescheiden, maar te vergeefs; hetgeen voldoende verklaard wordt uit de omstandigheid dat het Hof weldra de stad verliet en door den kunstenaar, in den dienst van het Hof, gevolgd werd. Clouet (II) vestigde zich waarschijnlijk te Parijs (zie bl 311), hij hield langzamerhand op bij zijn naam genoemd te worden; hij kreeg den populairen bijnaam Jannet, die zelfs overging op zijn zoon François. Men begrijpt de verwarring die daaruit moest ontstaan.

Vau geen enkel der schilderijen, die aan Jean Clouet (II) worden toegeschreven, staat de authentie vast; het portret van Frans I (in den Louvre) heeft misschien het meest aanspraak op echtheid (zie het argument bl. 319 vlg.). De Laborde, van de echtheid overtuigd, heeft, naar den op die wijze verkregen maatstaf, het portret van Frans I te paard (in de Uffizij te Florence) en het portret van 's konings tweede vrouw Eleonora, zuster van Karel V (Hampton Court), insgelijks aan hem toegeschreven. Het eerstgenoemde wordt gewoonlijk een Holbein genoemd, maar ook Dr. Waagen houdt het voor een fransch kunstwerk. In den Louvre zijn nog twee andere portretten gerangschikt als *École de Clouet*; zij zijn in elk geval

beide van dezelfde hand. Van een kunstenaar, derhalve, die meer dan twintig jaren lang voor het fransche Hof gewerkt heeft, zijn ons slechts vijf werken, en dan nog slechts op onzekere gronden, als waarlijk van hem afkomstig bekend. Misschien zijn er nog vele andere werken aanwezig, die zijn naam moesten dragen. Het ware te wenschen dat al de stukken, die hier in aanmerking kunnen komen, op ééne tentoonstelling werden vereenigd, opdat een ernstige vergelijking mogelijk wierd.

François volgde zijn vader op als ‘painctre ordinaire du Roi.’ Het vroegste werk dat wij van hem kennen, is thans in het Museum van Antwerpen, een portret van den Dauphin, oudsten zoon van Frans I, op zes- of zevenjarigen leeftijd, dus van 1523 of 1524. Delaborde geeft er een enthusiaste beschrijving van. Mrs. Mark Pattison stelt het, naar techniek en inhoud, beneden het portret van Frans I zelven (thans in de verzameling van Lord Dudley). Zij noemt het ‘one of the most remarkable works which we are able to attribute to François Clouet.’ Een inscriptie op de achterzijde kent het toe aan Leonardo da Vinci. Maar is de koning hier een man van althans 40 jaar, dan berust deze inscriptie natuurlijk op een dwaling; dan toch moet het schilderij van 1534 en dus gemaakt zijn na den dood van Leonardo. Maar de dwaling is verklaarbaar. ‘Lenoir, who, in the enormous number of similar works which he brought together in one place, had opportunities of observation and comparison which no one else has since possessed, says of François Clouet: il a cherché dans ses ouvrages à imiter la manière de Léonard de Vinci.’ - Er is nog een andere schilderij van François Clouet waarmede een zonderlinge kronologische vergissing heeft plaats gegrepen. Het is het portret van Karel IX, dat koningin Catharina liet maken, tijdens de onderhandeling over Karels huwelijk met Elisabeth, de dochter van Maximiliaan II (Galerij Belvedère, Weenen). De schilderij heeft deze inscriptie: ‘Charles VIII, Très-Chrétien, Roy de France en l'aage de XX ans, peinct au vif par Jannet MDLXIII.’ Noch Waagen, noch Delaborde hebben de tegenstrijdigheid gemerkt. Is het geschilderd in 1563, dan was Karel eerst 13 jaar oud, maar het is niet het portret van een dertienjarigen knaap. Was de inscriptie van den aanvang op de schilderij, dan moet zij geretoucheerd en daarbij LXIII in plaats van LXX gesteld zijn.

De schrijfster maakt waarschijnlijk, dat François Clouet stierf in het laatst van 1584 (bl. 349 vlgg.). Voor het geheel van zijn werk zegt zij:

> 'In dealing with the numerous portraits attributed to "Janet" or roughly classed as "École des Clouet," it is necessary to bear in mind how slight is the basis of fact on which we have to build. The difficulties which lie in the way of utilising even the materials which exist are great. The mass of work lies hid in private collections, and however practised the eye may be, in passing from one to another, in leaving Chenonceau for Azay le Rideau, or Castle Howard for Stafford House, it is impossible to retain impressions with sufficient exactness for the purpose of satisfactory investigation and comparison.'

Voor François zijn wij er evenwel niet zoo slecht aan toe als voor zijn vader, Jean Clouet (II). Van François hebben wij nog ten minste den Karel IX van Weenen en de twee portretten in den Louvre (een kleiner van Karel en een van Elisabeth zelve) tot punt van uitgang, alsmede dat van Antwerpen en van Hampton Court.

Het slot van het hoofdstuk behandelt de talrijke teekeningen (meer dan drie duizend), die op den naam doorgaan van Jean en François Clouet.

Het tweede deel bestaat uit zes hoofdstukken, achtereenvolgens getiteld: *Painting on Glass* (Cousin); *Engraving on Wood* (1493-1584); *Engraving on Metal* (1485-1570) Duvet; *Engraving on Metal* (1553-1576) Delaulne; *Enamellers of Limoges* (1500-1588). The Penicands, Reymond, Léonard Limosin; *Pottery* (1510-1590) Faience d'Henri II, Palissy.

Het valt licht een hoofdstuk den titel te geven: schildering op glas. Maar waar is de bouwstof[1]? 'Toutes les vitres de l'Église qui estoient riches de portraits et peintures furent entièrement toutes cassées et abattues.' Zoo luidt het verhaal van de plundering van de Abdy van Marmoutier in 1562; het is het verhaal van de meeste kloosters van Frankrijk. Geleid door den Graaf de la Rochefoucauld, 'le chef au pillage', beschadigden de Hugenooten de kerken van Touraine. Niets bleef over dat vastgehecht kan worden aan de namen der vele schilders op glas, die daar bloeiden op het einde van de 15de, in het begin van de 16de eeuw: Vinet, Jourdain, Vian. Van Robert Pinaigrier, den beroemdste van een geheele

1 Op hetgeen hierin de veelbetreurde hoogleeraar Moll voor de Nederlanden deed in *de Christelijke kunst*, maakte de *Spectator* nog onlangs opmerkzaam.

familie van schilders op glas, geboortig uit Touraine, is zeer weinig over. De schilderingen van St. Hilarius te Chartres, de geschonden vensters van St. Gervais te Parijs, en de dorpskerk van Écouen, die zijn teekening voeren, illustreeren zeer bijzonder het karakter dier kunst in Frankrijk bij den aanvang der 16de eeuw.

Pinaigrier arbeidde, gelijk verhaald wordt, in de kerk van Écouen naast Jean Cousin. De eerste bleef staan, de tweede wist zich te vernieuwen:

> 'He became one of the foremost exponents of the new movement, and his glass-paintings at Sens and Fleuriguy, at Paris and Vincennes, illustrate the successive changes which transformed this branch of art, and brought it into harmony with the tendencies of the day.... Breadth, power and the severity which usually accompanies their union, are the distinguishing qualities of Cousin's work. He shows indeed something of that true severity vivified by infinite tenderness, as in Michel Angelo, which can only reside in a great nature, and which inspires fear perhaps in the weak or servile, whilst it moves generous spirits to reverence. And just as one would say that he was severe without harshness, so, on the other hand, one would say that his genius had great grasp, but was not versatile. Whether he paints on glass, or draws on wood, or carves in marble, he is the same Cousin touching every thing with fire and diguity, and for the most part with simplicity. In his later days he was to a certain extent infected by the temper of the Italian decadence, and his manner, in consequence, is sometimes strained and pompous, but is never vulgar.'

Dit als algemeene kenschets; voor de bijzonderheden, zie de eerste 68 bladzijden van dit tweede deel, waaruit ik echter niet kan nalaten een woord aan te halen van Félibien (eind der 17de eeuw). Na vermeld te hebben, dat sommigen Cousin voor een *réformé* hielden, gaat hij voort (in de vertaling van Mrs. Mark Pattison): 'I never heard anything else but good of him, so I do not believe this malicious accusation.'

In het hoofdstuk over *Engraving on Metal*, veroorloof ik mij opmerkzaam te maken op een interessante vergelijking tusschen de Apokalypse van Duvet en die van Albert Dürer[1], waarvan de schrijfster gelooft, dat Duvet haar gekend en bestudeerd heeft (bl. 118-139). Men vindt daar tegelijkertijd een goede analyse van dit werk.

1 De Apokalypse van Dürer is aanwezig in het Prentenkabinet van het Trippenhuis.

Omtrent de authentie van het werk dat op zijn naam staat, zegt Mrs. Pattison: ‘Four engravings should, I think, be excepted from the catalogue of Duvet's work which are included in it by M. de Laboulaye, the most recent writer on the subject. These are: Triomphe de la Divinité; Portrait of Adrian VI (the obverse and reverse, it is supposed by M. Galichon, of one and the same medal); Mars (an engraving dated 1524) and Intemperance. All these show a technic totally distinct from that which characterises Duvet's authentic work.’

Ik laat ten slotte hier nog eenige aanhalingen volgen als proeve van Mrs. Pattison's waardeering van Palissy, den man die schrijven kon aan Antoine des Ponts: ‘j'ay trouvé grâce devant Dieu qui m'a fait connoistre des secrets qui ont esté jusques à présent inconnuz aux hommes.’

De schrijfster begint met te wijzen op den hartstocht der schoonheid, die het tijdperk der Renaissance ten opzichte van alles onderscheidde wat voorwerp van kunst kon zijn:

> ‘The same secret flame inspired alike the humblest and the loftiest effort, and gave to the results of each the same quality of value, if not the same importance. Thus an earthenware cup or dish has for us just as precious significance as the carvings of Goujon or the vast plans of Bullant or De l'Orme. The name of Palissy rings with as full a tone as that of Clouet, or Cousin, and the faïence Henri II claims equal notice with the engravings of Duvet or Delaulne.
> But Palissy ware, and the ware of Henri II, though they have their origin in a common inspiration, are differentiated by special qualities. Palissy ware was the outcome of productive artistic energy, passionately seeking a fresh issue, whereas the faience Henri II seems rather the artificial creation of an exacting and fastidious taste. Form and colour are alike stamped with the signs of personal character, and the interest inspired by the accent of a refined and highly-wrought individuality - which unmistakably distinguishes the smallest fragments of this ware - is heightened by the mystery which hangs over its origin. Neither the date nor the place of its production are known, and but fifty-two undisputed pieces in all have been discovered..... No trace of self-doubt and hesitating reflection is to be found in any of his writings, or in any of his work. In many of the artists of France the influence of Italy came with intoxicating foreign stimulus; but Palissy employed the fruits of the Renaissance just as confidently, - with as clear a sense of ownership, as he would have employed the forms of any strange shell or foreign bird. From his daily conversation and fixed habit of mind, French charm and pliancy were banished, just as they are banished from the daily conversation and fixed habit of mind of a French

> Huguenot at the present day; but they found a vent through the fingers, and took in addition a certain severe accentuation and sober force which now and then become almost elevated in style. A poorer nature, coupled with this ascetic cast of character, would have dwarfed and narrowed under the shadow of it; on the fertile genius of Palissy it operated as little more than a wholesome check.'

Dan komt zijne in meer dan in één opzicht aandoenlijke levensgeschiedenis, door den treurigsten dood gesloten, waarna de schrijfster voortgaat:

> 'He seems to stand apart from the rest of his fellow-artists. They had imbibed with more or less facility the peculiar influences then flowing in on the world of French art. He created a new type in his art, a type essentially national, owing nothing to principles of imitation.... A lengthened examination convinces us that the quaint realism of some of his work is due, not to German influence, but to the bias of Palissy's own taste, which, even when somewhat provincial, is still supremely French. The directness with which he took his way to nature, saved him from the enervating effect of a too servile respect for the authority of tradition. He accepted nothing at second hand, he took nothing for granted. Many passages in his writings show with what intense interest and patient sympathy he got by heart, in the wood or by the river, the myriad lovely motives from free nature which he afterwards recorded in his rustic figulines.'

Men zou verkeerd doen met uit deze aanhalingen af te leiden, dat het werk van Mrs. Mark Pattison ons niet meer geeft dan algemeene beschouwingen. De bijzondere onderzoekingen waarmede zij zich bezig houdt, zijn voor verkorte mededeeling natuurlijk minder geschikt. De nuttigheid van hare studie, die dringend om een grooten atlas van illustratiën vraagt, wordt nog verhoogd door een kronologisch overzicht van data uit de geschiedenis der Renaissance, opgaaf van hare bronnen en een uitvoerig register.

5. LÉON PALUSTRE. *La Renaissance en France. Dessins et gravures sous la direction de Eugène Sadoux*, Paris, A. Qauntin, 1879.

Dit prachtwerk, dat in keurige etsen talrijke proeven geeft van hetgeen de fransche Renaissance merkwaardigs heeft voortgebracht, is bestemd in dertig afleveringen te verschijnen, die, elk naar gelang van haren omvang, van 10 tot 25 francs moeten kosten. Alle twee maanden komt er een aflevering uit, zoodat de geheele uitgave eerst in vijf jaren zal zijn voltooid. De voortbrengselen der Renaissance worden hier behandeld naar plaatselijke volgorde, naar de provinciën

van Frankrijk. De beide eersten, de eenigen tot dusver door mij ontvangen, behandelen: Flandre. Nord. Pas de Calais. Somme. Artois, Picardie en Ile-de-France. - Aangezien de afbeeldingen geen fotografiën zijn, is het zeer wel mogelijk, dat zij, meer nog dan reeds bij fotografiën het geval kan zijn, den invloed van de persoonlijke opvatting des kunstenaars hebben ondervonden. Maar wat hier aan volstrekte betrouwbaarheid moge ontbreken, wordt vergoed door de hooge artistieke waarde van de etsen, die deze uitgaaf versieren.

Een hollandsch lezer kan deze etsen niet zonder weemoed, niet zonder eenig gevoel van afgunst aanzien. Indien in het vaderland van Rembrandt eens zulk een uitgaaf moest worden ondernomen? Eere aan de fransche kunst, die nog zulke etsen leveren kan!

Deze twee afleveringen behandelen in tekst en illustratie de beurs van Rijssel, het campanile van St.-Amand, het graf van Charles de Lalaing en het buis van de Remy's te Doornik, het stadhuis van Arras, den Baillage van Aire, het graf van Sidrach de Lalaing, de poort Montre-écu te Amiens, een huis van de Rue des Vergeaux, aldaar, détails van de kerk St. Wulfran te Abbeville, de kapel van Tilloloy, de graftombe van Raoul de Lannoy, te Folleville, détails van de Kathedrale te Beauvais, van het grafmonument van Maignelay; van het kasteel van Sarcus; van de kerk van Montjavoult; het kleine kastcel van Chantilly, het Manoir van Huleux; een poort uit het jaar 1537 te Crépy-en-Valois.

De tekst is sober, kritisch vaak, en die van een ooggetuige. Voor zoover twee afleveringen een oordeel vergunnen, is het werk berekend voor de behoeften van den lezer in het gemeen. Zulke werken hebben het groote voordeel van allicht bij den beschouwer dieper belangstelling te wekken, die dan tot studie leidt. Het vele schoone, dat de schoone etsen te zien geven, kan bovendien niet anders dan veredelend werken op den smaak, die bij ons inzonderheid ten aanzien van de bouwkunst nog niet verwend is. Ons hollandsch oog moet zich nog leeren verwonderen. Zoo dikwerf ik het genoegen had deze etsen te laten zien, heb ik er het projekt van een nederlandsch gebouw naast gelegd. Eerst door zulk vergelijken kan beoordeeling zich vrij houden van willekeur en partijdigheid.

6. COLLECTION AUGUSTE DUTUIT. *Antiquités, Médailles et Monnaies, Objets divers*. Paris, A Lévy, 1879. 180 blz. en 36 platen.

Terwijl ik mij voorbehoud in een ander verband op deze interessante verzameling terug te komen, vestig ik hier de aandacht voornamelijk op hetgeen daarin betrekking heeft op de Renaissance. Dit werk beschrijft en geeft ten deele in afbeeldingen te zien de kollektie die in 1878 meer dan eenige andere de aandacht heeft getrokken op de wereldtentoonstelling van Parijs. Leerzamer, belangrijker verzameling was er niet voor wie oudere en latere kunst lief heeft. Dit werk bestaat uit drie afdeelingen: de tekst van de eerste, aan de oudheid gewijd, is bewerkt door François Lenormant, *professeur d' Archéologie près la Bibliothèque Nationale*; daarover dan later; de tekst van de tweede is verschuldigd aan Feuardent (lid van den jury voor de Expositie van het Trocadéro) en heeft den algemeenen titel van *Monnaies* (de derde noem ik aanstonds). Ook hiervan moet ik op dit oogenblik een groot gedeelte onvermeld laten, dat betrekking heeft op de oudheid, maar niet de allerlaatste paragrafen: 1°. *Monnaies Royales de France;* 2°. de *Médailles Artistiques*. De koninklijke munten beginnen met de regeering van St. Louis en loopen door tot Napoleon III (1854); de *médailles artistiques* met Lodewijk XII en Auna de Bretague. Een groote fotografie geeft ons Maria de Medicis. ‘Maria Medicea Regina Franciae. Buste à gauche (le profil d'une grande beauté), la chevelure trés compliquée, formée d'un grand nombre de petites boucles, que retiennent trois noeuds de ruban; boucles d'oreilles et collier de perles; le col assez découvert est entouré d'une grande collerette très richement brodée. Sous la collerette est un manteau qui laisse voir la manche de la robe toute couverte d'ornements; sous le buste le monogramme KD; sans revers.’ Dit monogram wordt geacht te zijn dat van de gebroeders Keller, de beroemde gieters, wier namen onder zoo vele beelden staan, waarvan zich verscheidene te Versailles bevinden. Het werk zal, namelijk, naar alle waarschijnlijkheid dagteekenen uit de regeering van Lodewijk XIV. Bovendien worden hier penningen beschreven van Lodewijk XII, Frans I (hiervan een folografie; men kent slechts 2 exemplaren van dezen penning), Hendrik IV, Guillaume d' Estouteville, aartsbisschop van Rouaan (1403-1483), Alphonsus V van Aragon (1416-1458), Sigismond Pandolphe I Malatesta, heer van Rimini (1417-1468), Lionel, markies van Este 1441-1490); biervan is een fotografie; (op de keerzijde van den penning staat als randschrift: opus Pisani Pictoris (Pisanello), en als beeld: deux hommes nus assis de-

vant une colonne à laquelle est attachée une voile gonflée par le vent); Lorenzo de Medicis (randschrift: Tutela Patriae Florent. keerzijde: ‘la ville de Florence sous les traits d'une jeune fille, assise au pied d'un laurier, tenant à la main un lis, symbole de la ville de Florence’); Jeanne de Tornaboni (hiervan een fotografie; randschrift, keerzijde: ‘Castitas, Pulchritudo, Amor. Les trois Grâces, debout’), Jean François Trivulce, markies van Vigevano; Maria Tudor (hiervan een fotografie: ‘buste, à gauche, de la reine, la tête coiffée d'un bonnet, le buste couvert d'une collerette et d'une robe toutes deux richement brodées; sous le buste, Jac. Trez. (Jacque Trezzo),’ keerzijde, randschrift: ‘Cecis Visus. Timidis Quies. La Paix assise, à droite, tenant d'une main une branche d'olivier, de l'autre mettant le feu à un amas d'armes; au fond le temple de Janus; derrière, plusieurs personnages se désaltèrent à une source qu'un orage vient de former).’

De derde afdeeling, waarop ik zooeven doelde, omvat de *Objets divers*. De tekst is van Eugène Dutuit. Deze rubriek kan als geheel niet wedijveren met de eerste en misschien evenmin met de tweede. Toch is ook zij niet van belang ontbloot. Men vindt hier onderscheidene specimina van faïences van Lucca della Robbia; twee terracotta's van Jean de Bologne, naar Michel Angelo; een sicilisch-arabisch bassin, en italiaansche faïences uit den besten tijd; goudwerk en edelgesteenten uit de 16de eeuw; email van Limoges; dit laatste schraal vertegenwoordigd, maar uitgelezen; Venetiaansch glaswerk; oude italiaansche en fransche bronzen; zilverwerk uit de regeering van Lodewijk XV en XVI; eindelijk perzische schotels en faïences; een abyssinisch kruis, weleer het eigendom van Theodoros, meegenomen bij de inneming van Magdala.

Wie vereenigt zich niet met de volgende opmerking:

> ‘L'exposition de 1878 est sans contredit des plus remarquables; mais qu'en restera-t-il dans quelques années peut-être, une ombre fugitive qui ne tardera pas à se dissiper. M. Auguste Dutuit s'est au moins proposé de conserver ce qui le concerne; il serait heureux que d'autres collectionneurs eussent aussi la même pensée, surtout en faisant reproduire bon nombre des splendides objets qui figurent dans leurs vitrines. C'est ainsi que ces exhibitions auraient un but réellement utile.’

Mocht deze wenk, in Engeland behartigd, ook hier gevolgd worden, en wel al dadelijk bij de tentoonstelling van zilverwerk, die wij in *Arti* te gemoet mogen zien en met ongeduld verwachten.

De fototypie geeft van dit gedeelte admirabel terug een heilige Maagd van Lucca della Robbia, de fotochromie drie bijoux uit de 16de eeuw. In de rubriek goudwerk komt voor de Canette de Luther: Pièce d'orfèvrerie allemande, en argent doré....

> ‘Elle est dorée d'une anse ou poignée d'un beau travail. On y voit une tête sortant de la gueule d'un dauphin, et dout l'extrémité repose dans le bas, sur une autre tête.... dans un petit renfoncement, au, sommet du couvercle, la date de 1520. Sous la canette on trouve cette inscription en hollandais: “Que ceux qui recoivent cet objet le conservent comme un précieux souvenir apporté de la maison du docteur Luther, et qu'il soit transmis de génération en génération. Cet objet est périssable mais la doctrine du docteur Luther est immortelle.” On lit au dessous, la date de 1631, indiquant l'époque à laquelle ce vase sortit de la famille du Réformateur. Cette pièce, qui provient de la vente Raifé (1867), était accompagnée d'un verre à boire plus grand que la canette.... Au dessous, se trouvait également l'inscription relatée ci-dessus; on y lisait en outre le nom de Margreda Pfeiffers.’

Evenzeer geeft de fotochromie hier terug een schoon email van Limoges: ‘Neptune apaisant la Tempête excitée par Eole contre la Flotte d'Énée.’ Om het hoofdtafereel groepeeren zich, links: Mercurius in gesprek met Venus op een wagen door twee duiven getrokken; daaronder, Venus verschijnende aan Eneas en Achates; rechts, Venus op een wagen, en Amor; daaronder, Dido Eneas verwelkomende. ‘Pièce oblongue peinte, en grisaille par Martin Didier; elle vient de la Vente Morland, faite à Londres.’ Hoogte 0.18 Br. 0.28.

Het meest kurieuse stuk uit deze verzameling is het kruis, dat de abyssinische koning Theodoros plag te gebruiken bij de processiën. Het is van zilver en vol graveersel aan beide zijden. De vier armen, zich als leliën ontplooiende, zijn van gelijke grootte. Men vindt er een afbeelding van op pl. 36.

7. GEORGES BERGER, *l'École française de Peinture depuis ses origines jusqu'à la fin du règne de Louis XIV*, Paris, Hachette, 1879, III en 373 bl.

Dit zijn lessen, wetenschappelijke causeries, zoo men wil, door een der hoorders gestenografeerd. Zij werden gehouden door Berger, geroepen Taine aan de *École Nationale des Beaux-Arts*, in zijn leerstoel van esthetiek en kunstgeschiedenis, te vervangen. In bijzonderheden daalt dit historisch overzicht niet af; het geeft slechts

de groote lijnen, en kan licht daarom te welkomer zijn aan elk, wiens tijd niet toelaat anders dan in de groote lijnen den ontwikkelingsgang van de kunst der verschillende volken te leeren kennen.

De vier eerste lessen (blz. 1-119) vormen een breede inleiding, een overzicht van de voornaamste tijdvakken, die zich van den vroegsten tijd tot de zeventiende eeuw in de geschiedenis der fransche schilderkunst laten onderscheiden. Muurschildering, kalligrafie en miniatuur, Glasschildering, Fouquet, de Clouets, inzonderheid François (zie boven), de school van Fontainebleau en de invloed der Italianen: dit een en ander wordt gekenschetst, en beoordeeld in een stijl, waarvan de gematigdheid te prijzen is, daar het onderwerp uitlokte tot deklamatie. De fransche auteur is vaak gestrenger in zijn oordeel dan Mrs. Mark Pattison; men vergelijke onder anderen beider waardeering van Fouquet en Cousin.

Maar hij haast zich te komen tot de zeventiende eeuw, in de eerste plaats tot Nicolas Poussin, geboren 1594, te Villers, leerling van Quentin Varin, later, naar het schijnt, werkzaam in het atelier van Noël Jouvenet te Rouaan, sedert zijn achttiende jaar te Parijs, in het atelier van den Vlaminger Ferdinand Elle, daarna van Lallemand, maar, hoe jong ook, zichzelf en bestemd het te blijven. Naar de uitdrukking van Bellori is het voor de prenten van Marc-Antoine, den graveur van Rafaël, en Giulio Romano, dat hij de melk en het leven der kunst inzoog. Zij waren ter zijner beschikking gesteld door een geleerden liefhebber, Courtois, geattacheerd aan den persoon van den jongen franschen koning. - Al de voornaamste stukken van Poussin worden in Les V en VI achtereenvolgens geanalyseerd en meestal met het oog op hetgeen de Louvre bezit. Berger ziet in Poussin ‘celui qui représentera éternellement le sentiment et le génie de la France daus le grand art.’

De volgende Lessen geven een beschouwing eerst van Claude Gelée, bijgenaamd le Lorrain en van Eustache Le Sueur, dan van Puget, Stella, Bourdon, Le Brun en Mignard.

Toen de bloeitijd der fransche schilderkunst aan het voorbijgaan was, werd in Frankrijk de koninklijke akademie van schilder- en beeldhouwkunst gesticht, die Berger ergens (blz. 233) noemt ‘le grand événement survenu dans l'organisation des beaux-arts en France.’ De dienst door deze akademie bewezen, wordt door den schrijver op de volgende

wijze in het licht gesteld: ‘l'enseignement académique a tiré de la médiocrité et du métier des hommes auxquels il ne manquait qu'un milieu propice et l'occasion de comparaisons faciles à faire, pour l'épanouissement de leur talent ou de leur sentiment instinctif du beau (blz. 272 vlg.).’ Geheel de elfde les handelt over deze koninklijke akademie, waarvan de lotgevallen worden verhaald; over het akademisch onderwijs, en over het gebruik van het model, door de koninklijke akademie zoowel als door die van hare tijdelijk mededingster, de akademie van St. Lukas gewaarborgd: een zekerheid te meer welkom, omdat ‘à cette époque, on ne trouvait pas comme aujourd'hui des gens bien faits et bien proportionnés disposés à quitter leurs vêtements en public pour une modeste rémunération’. Aan Justus van Egmont, Claude Vignon, de Testelins, de Hallés, de Coypels, aan Santerre, La Fosse, Jouvenet en anderen zijn de beide laatste lessen gewijd.

Dit werk, waarin historische inlichtingen en esthetische opmerkingen elkander op aangename wijze afwisselen, zal inzonderheid diensten kunnen bewijzen aan hen, die een bezoek willen brengen aan de fransche schilderkunst in den Louvre en in enkele andere openbare gebouwen in en om Parijs.

8. *Dr. Alphonse Durr, Adam Friedrich Oeser. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des* 18ten *Jahrhunderts. Mit sieben Holzschnitten*, Leipzig, 1879. x en 249 blz.

Wie Goethe kent, kent Oeser; weet althans genoeg van Oeser, om een monografie over dezen kunstenaar welkom te heeten. Deze monografie is minder een leesboek dan een leerboek; een boek om de data, die men hier verwachten mag, na te slaan en nauwkeurige inlichtingen te ontvangen. Zoo blijkt hier, dat Oeser geboren is, niet 18 Februari (zooals Justi in zijn *Winckelmann* (I, 343) nog meldt), maar 17 Februari 1717. Na een inleiding en een hoofdstuk over Pressburg, Oesers geboorteplaats, wordt ons zijn leertijd te Weenen (ook de bekende ruwe scène bij de prijsuitdeeling), zijn verblijf te Dresden en zijn betrekking tot Winckelmann, zijn verblijf te Leipzig, en zijne betrekking tot de ‘Kunstacademie’ en tot Goethe geschilderd. Nadat zijn werk uit de dagen van Leipzig, zijn werk in het gemeen als beeldhouwer, en zijn levenseind het onderwerp van drie achtereenvolgende hoofdstukken heeft uitgemaakt, worden

in hoofdstuk XII en XIII de kopergravuren en etsen van en naar Oeser, gelijk zijne teekeningen behandeld.

Voor de kennis van Oesers juiste plaats is niets leerzamer dan de dubbele houding gade te slaan, die Goethe in den loop van zijn leven tegenover hem heeft moeten aannemen. Als student te Leipzig schrijft hij van Oeser aan Reich:

> ‘Sein Unterricht wird auf mein ganzes Leben Folgen haben. Er lehrt mich dass Ideal der Schönheit sei Einfalt und Stille.’ Aan Oeser zelf schrijft hij: ‘Ich bin Ihnen mehr schuldig, als dass ich Ihnen danken könnte. Den Geschmack den ich am Schönen habe, meine Kenntnisse, meine Einsichten, habe ich die nicht alle durch Sie?’ Straks: ‘Ich würde kein Ende finden, zu sagen was Sie mich gelehrt haben.’ De juiste betrekking tusschen Goethe en Oeser vinden wij aangeduid in een brief van den eerstgenoemde aan Frau von Stein (I. 312): ‘Schon habe ich seinen Rath in vielen Sachen benutzt. Er weiss gleich, *wie*'s zu machen ist, das *was* bin ich wohl eher glücklich zu finden.’.... Dan: ‘Wie süss ist es, mit einem richtigen, verständigen, klugen Menschen umgehn, der weiss wie es auf der Welt aussieht und was er will, um dieses Leben anmuthig zu genieszen, keinen superlunarischen Aufschwung nöthig hat, sondern in dem reinen Kreise sittlicher und sinnlicher Reize lebt. Denke dir hierzu, dass der Mann ein Künstler ist, hervorbringen, nachahmen und die Werke anderer doppelt und dreifach geniessen kann, so wirst Du wohl nicht einen Glücklichern denken können. So ist Oeser, und was müsste ich dir nicht sagen, wenn ich sagen wollte, was er ist.’

Maar al deze verklaringen van Goethe omtrent Oeser gaan vooraf aan de reis naar Italië, die in elk opzicht zoozeer beslissend was voor zijne innerlijke ontwikkeling. Wat aan die reis voorafging, had betrekking op den ouden mensch. In Italië, het is Goethe's eigen uitdrukking, had hij een wedergeboorte ondergaan.

> ‘Die Wiedergeburt, die mich von innen heraus umarbeitet, wirkt immer fort. Ich dachte wohl hier was Rechtes zu lernen; dass ich aber soweit in die Schule zurückgehen, dass ich soviel erlernen, ja durchaus umlernen müsste, dachte ich nicht.’ Iets later schrijft hij uit Italië: ‘Ich sage nicht, wie es mir schuppenweise von den Augen fällt.... Ich zähle einen zweiter Geburtstag, eine wahre Wiedergeburt, von dem Tage, da ich Rom betrat.... Man musz sozusagen wiedergeboren werden, und man sieht auf seine vorigen Begriffe wie auf Kinderschuhe zurück.’

In die kinderschoenen had hij Oeser gevolgd. Na de wedergeboorte kon de vereering voor Oeser zoo warm, zoo onverdeeld niet meer zijn. Het was Goethe's schuld niet, dat hij met andere oogen had leeren zien. De toon over Oeser is nu anders: aan Schiller

(22 Juni 1799): ‘Nebulisten giebt es in der älteren Kunst gar keinen; Oeser wird hingegen als ein solcher wohl aufgeführt werden.’ Een jaar later, in de Propylaeën: ‘Da Oeser nicht in Italiën studirt hatte (hij was toen reeds overleden), auch von der Natur wenig Neigung besitzen mochte, die Regeln der Kunst mit pünktlicher Strenge in acht zu nehmen, so würde man ihn unbillig behandeln wenn man seine Werke dem ganzen Ernst einer kritischen Zergliederung unterwerfen wollte.’ Kort daarop beklaagt hij het, dat de kunstverzameling van Winkler niet meer openstaat voor kunstenaars en vrienden der kunst, en derhalve Oesers werken het eenige zijn, waarnaar de smaak zich in Leipzig vormt. ‘Und der Einfluss derselben offenbart sich in den Werken, die uns von dorther zukommen, nicht unbedingt günstig für die Kunst.’ In *Winckelmann u. sein Jahrhundert* worden Lippert, Hagedorn, Dietrich, Heinecken, Oesterreich in eén adem met Oeser genoemd en van hen allen gezegd: ‘Diese Männer liebten, trieben, beförderten die Kunst, jeder auf seine Weise. Ihre Zwecke waren beschränkt, ihre Maximen einseitig, ja öfters wunderlich.’ In het achtste boek zijner autobiografie (1812) gelijk in ‘Kunst und Alterthum’ (1816) laat hij zich dan weer met grooter waardeering uit, wat niet onverklaarbaar is in den meer dan zestigjarige, die zich in het gelukkig verleden terugdenkt toen kiemen nog werden uitgestrooid.

Dat Italië was voor vrienden en leerlingen van Oeser een gevaarlijk land; voor Winckelmann evenwel minder dan voor Goethe. Wie Winckelmann nog als den leerling van Oeser, en dus in Winckelmann Oeser wil leeren kennen, herleze zijne *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* (1755), een werkje, dat Goethe een ‘barocke und wunderliche Schrift’ noemt. Winckelmann heeft zelf erkend, hoeveel invloed Oeser had op deze ‘Gedachten’, en waar hij het doet, karakteriseert hij zijn leermeester tevens, ofschoon wij, naar het mij voorkomt, in zijne woorden onwillekeurig een blaam lezen, waar hij lof bedoelde: ‘Ich suchte mich in der mir vergönnten Musse angenehm zu beschäftigen und die Unterredungen mit meinem Freunde (Oeser), *einem wahren Nachfolger des Aristides, der die Seele schilderte und für den Verstand malte, gaben zum Theil hierzu die Gelegenheit*. Der Name dieses... Künstlers... soll den Schluss meiner Schrift zieren.’ ‘Die Seele schildern und für den Verstand malen!’ Het doet denken aan Guizot's naam

voor den schilder, op wiens verkeerde richting Prof. Opzoomer het eerst gewezen heeft, Ary Scheffer, dien Guizot ‘peintre des âmes’ noemde. Dat was het wat Goethe koeler deed worden tegenover Oeser, na de italiaansche reis. Ziel en verstand moeten natuurlijk door een kunstwerk bevredigd worden; en hield men zich aan de letterlijke beteekenis der woorden van Winckelmann, zij zouden een lofspraak behelzen in elks oog. Wij weten evenwel wat gemeenlijk met dat ‘für den Verstand malen’ bedoeld wordt. Het is het volgen van een richting die uitloopt op eenzijdige verheerlijking der allegorie, waarin niet wat de oogen zien, maar wat het verstand er bij weet en denkt, hoofdzaak wordt. In het ware kunstwerk valt niet te onderscheiden tusschen wezen en vorm; de allegorie leeft van dat onderscheiden; in haar is de vorm als een vreemde taal, die eerst moet worden overgezet. Dat intellektualisme in de kunst, - kortheidshalve waag ik dezen naam voor Oeser's richting, - het intellektualisme dat ten slotte niet meer buiten de allegorie kan, moest Goethe, nadat hij Italië had bezocht, kleurloos, levenloos voorkomen, ofschoon hij in Italië nog niet eens oog kreeg voor hetgeen in de schilderkunst de meeste waarheid, het innigste leven heeft. Het zien van ware kunst zal altijd de liefde tot allegorie doen bekoelen, door de overtuiging te wekken, dat hetgeen de allegorische kunst zoekt ook zonder allegorie, en dan veel beter, te bereiken is, namelijk bevrediging van gemoed en verstand. Want dit is het noodlot dat op het intellektualisme in de kunst rust: de werken die het voortbrengt, houden eindelijk op intelligibel te zijn. De allegorie wordt altijd diepzinniger, ik meen: altijd minder verstaanbaar; het kunstwerk is niet meer te genieten zonder een kommentaar.

Juist uit dit oogpunt verdient Durr's hoofdstuk over Oescrs plafonds te Leipzig overweging.

9. ADOLF ROSENBERG, *die Berliner Malerschule* 1819-1879. *Studiën und Kritiken*. Berlin, E. Wasmuth, 1879. 358 blz.

Onze tijd, ongelooviger dan eenig andere op het stuk van geschiedenis, gevoelt niettemin meer dan vroegere tijden behoefte aan geschiedenis. Het laatste is het gevolg van het eerste. Dezelfde historische zin, die ons zoo kritisch stemt ten aanzien van de bescheiden van het verleden, noopt ons het heden op te schrijven eer het, op zijn beurt, schier onkenbaar verleden wordt. - Nauwlijks bestaat de berlijnsche

schilderschool een halve eeuw, of reeds heeft zij haren historiograaf, die evenwel in sommige opzichten reeds te laat komt. Wat hier beproefd wordt, hij is de eerste, die het beproeft; en hij heeft daarom met groote moeilijkheden te kampen gehad, inzonderheid wat de eerste helft van het behandelde tijdvak betreft. Zijn eenige bron was de litteratuur van den dag: dagbladen en tijdschriften. Thans reeds, nauwlijks dertig jaar na het eind dier oudste periode, blijkt de schriftelijke overlevering omtrent die periode uiterst onvolledig en onbetrouwbaar te zijn. Dit was een bezwaar, maar tevens een spoorslag. Vooral emdat oudere tijdgenooten nog deze en gene leemte konden aanvullen. De schrijver heeft dan ook te recht begrepen, dat hij zich ten aanzien van de karakteristiek der oudere generatie van kunstenaars grootere uitvoerigheid mocht veroorloven dan bij de schildering van de verdiensten der tijdgenooten onder de berlijnsche schilders. Het verleden, dat nog ten deele binnen ons bereik ligt, kan men beter kenschetsen, dan de tijd dien wij beleven.

De schrijver heeft het dan ook niet voor zijn plicht gehouden alle nog levende schilders aan een revue te onderwerpen. Van de schilderessen heeft hij geheel gezwegen, maar hoopt later dit ernstig *peccatum omissionis* goed te maken.

Voor het biografisch gedeelte heeft de katalogus der ‘Nationalgalerie’, door dr. Jordan met zorg bewerkt, en de tweede uitgaaf van het *Allgemeine Künstlerlexicon* van A. Seubert tot bron gediend. Deze mededeeling is niet zeer geruststellend. Vooreerst zijn dit bronnen uit de tweede hand; en wie noemt Seuberts vaak onnauwkeurig en onvolledig Lexicon een bron?

Maar het biografische bekleedt in de ‘Studiën’ en ‘Kritieken’ van Rosenberg een zeer ondergeschikte plaats. Dat zijn boek op dit punt geen zelfstandige waarde heeft, beteekent dus minder. Wat het voornamelijk aanbiedt, is tweeërlei: 1°. een kenschets van de schilders naar hun school en hun genre door middel van een beschrijving hunner meest eigenaardige werken; 2°. een schier doorloopend bericht van de richtingen in deze zestig jaren gevolgd door den berlijnschen smaak. Berlijn is niet een stad als een andere. Zij heeft haar eigen stempel. Hoe heeft Berlijn Schinkel, Schadow, Wach, Begas, Cornelius, Kaulbach, later Bleibtren, Knaus en vooral Adolf Menzel beoordeeld? Het behoort tot de verdienste van dit werk, dat het op deze vragen het antwoord niet schuldig blijft. - Gelijk

men uit deze opsomming ziet, neemt de schrijver de uitdrukking *Berliner Malerschule* in zeer ruimen zin. In zeer engen, in eigenlijken zin zou men haar natuurlijk niet kunnen bezigen. Wie heeft ooit van een Berlijnsche school gehoord in den zin waarin men spreekt van de school van Dusseldorf en Munchen. Juister ware dus de titel: *die Malerei in Berlin*.

Wat wij in Berger's zoowel als in Rosenberg's geschrift missen, het is de, zooveel mogelijk nauwkeurige beschrijving van de wijze, waarop de schilders zich gevormd hebben. Welke studiën hebben zij gemaakt? Vooral: welke studiën van hunne voorgangers? Die vraag verdient hoe langer hoe meer onze belangstelling. Schilders en spekulatieve filosofen beginnen, naar het schijnt, gaarne weer van voren af aan. Waarom zetten zij niet liever een traditie voort? En stellen zij zich daartoe niet op de hoogte van hetgeen de oudere kunst, vooral wat hare motieven betreft, reeds heeft bereikt? De oudere kunst van een land kan zelden in de schilderijen beoefend worden. Van één meester zijn zij op één plaats niet talrijk genoeg voorhanden. Hier komen de gravuren, de houtsneden te hulp, die men in museën bijeen vindt. Wanneer men van een schilder heeft gezegd, dat hij de natuur heeft bestudeerd, heeft men wel een zeer voornaam, maar niet het eenig belangrijk punt vermeld. Elk kunstenaar moet in een dubbele school gaan: in die van de natuur, in die van de oudere kunst. Het is te hopen, dat voortaan de kunstgeschiedenis ons meer dan tot dusver het geval is, inlichte en, kan het zijn, gerusistelle omtrent de vervulling van deze dubbele voorwaarde.

Ik wensch ten slotte nog op Rosenberg's studie te wijzen als op een voorbeeld, dat iemand onder ons voor de nederlandsche schilders van een bepaalde stad moge volgen.

c) De persoonlijkheid der kunstenaars.

1. Guhl's '*Künstlerbriefe*'. 2. Brieven van Hector Berlioz.

1. KUENSTLERBRIEFE *übersetzt und erläutert von Dr. Ernst Guhl. Zweite umgearbeitete und sehr vermehrte Auflage von* Dr. Adolf Rosenberg. Berlin, Guttentag, 1879. 317 bl.

Dit is nog slechts de eerste helft van de verzameling. Zij bevat brieven van kunstenaars uit de 15de en de 16de eeuw. In 1853 werden deze brieven uitgegeven door Dr. Ernst Guhl, leeraar der

kunstgeschiedenis aan de universiteit en de akademie der schoone kunsten te Berlijn. Zij hebben bij hun uitkomen terstond de aandacht getrokken van den kleinen kring, die destijds in deze dingen belang stelde. Gedurende de vijf- en twintig jaren, sedert 1853 verloopen, heeft die kring zich gelukkig zeer uitgebreid. Bovendien heeft het wetenschappelijk onderzoek in dat vierde eener eeuw velerlei aan het licht gebracht, dat tot recht verstand dezer brieven kan dienen. Men kan wel zeggen, dat in de laatste vijf-entwintig jaren het onderzoek der kunstgeschiedenis eerst met volkomen wetenschappelijken ernst, dat is in de eerste plaats met behoefte aan volstrekt nauwkeurige kennis geschiedt. Er was dus meer dan éen reden, die Rosenberg nopen kon deze brieven op nieuw uit te geven en van toelichtingen te voorzien, die aan de tegenwoordige vorderingen van de kunstwetenschap beantwoorden.

De verzameling van Guhl is niet onveranderd afgedrukt. Twee brieven, die van Giovanni Veronese aan de signorie van Florence en die van Pietro Cennini aan Pier Filippo Pandolfini zijn weggelaten, omdat die ze schreven niet tot de kunstenaars kunnen gerekend worden. Daarentegen zijn in deze tweede uitgave negentien nieuwe brieven opgenomen en een brief (N^{e}. 7) in zijn geheel, die bij Guhl slechts fragmentarisch voorkwam. Behalve de bronnen door Guhl gebruikt (Bottari, Gaye en Gualandi), heeft Rosenberg nog geraadpleegd Milanesi's *Documentí per la storia dell' arte Senese, Le Lettre di Michelangelo Buonarrotti* (waarvan wij hierboven spraken) en Crowe en Cavalcaselle's leven van Titiaan.

Verreweg de groote meerderheid der hier verzamelde stukken zijn brieven. Er zijn evenwel ook schrifturen van anderen aard bij, als kontrakten wegens het maken van de eene of andere schilderij, of testamentaire beschikkingen: niet de minst leerzame stukken.

Wie behagen schept in het konkrete en onopgesmukte; in het, om zoo te spreken, op heeter daad betrappen van een groot verleden zal deze brieven, eens ter hand genomen, niet nederleggen eer hij ze uitgelezen heeft. Wat men van een kommentaar verwachten mag, niet minder en gelukkig ook niet meer, wordt hier in de toelichtingen geleverd. Zij zijn grootendeels van historischen aard. Men heeft hier dan, om slechts de voornaamste korrespondenten te noemen, brieven voor zich van Filippo Lippi, van Alberti, van Andrea Mantegna, van Perugino, Leonardo da Vinci, Rafaël,

Michelangelo (van hem na Titiaan het talrijkst), van Titiaan, Giulio Romano, Benvenuto Cellini. Wij leeren - en dat op de meest onbedriegelijke wijze - die groote meesters kennen in hun worsteling met moeilijkheden van zeer materiëelen aard, in hun teleurstellingen, hun zorgen voor het dagelijksch brood, hun miskenning, vergoding en verguizing, hun gemis,[1] in de eigenaardige schakeering van hun zelfgevoel, in hunne onderlinge veeten, in de nuchterheid en praktischen zin, door hen bewaard te midden van de grootsche ondernemingen van hun kunstenaarsgeest.

Wie nog een vreemdeling mocht zijn in dit eenig tijdvak, hij vooral vertoeve een tijd lang in deze brieven; hij zal reeds van den aanvang-aan deze periode onder het rechte licht zien, veel beter dan wanneer hij begint met een boek over die kunstenaars te raadplegen, dat onwillekeurig altijd zekere zijden verwaarloost.

2. HECTOR BERLIOZ, *Correspondance inédite de Hector Berlioz*, 1819-1868, *avec une notice biographique par Daniel Bernard*, Paris, Calmann Lévy. 1879, 355 blz.

Na de *Mémoires de Berlioz*, insgelijks uitgegeven[2] bij Calmann Lévy, kan deze verzameling van brieven vooral strekken om ons in Berlioz den schrijver nader te doen kennen, gelijk na diezelfde *Mémoires* de waarde dezer *Notice biographique* ligt in het aanvullen van hetgeen de gedenkschriften overslaan.

Berlioz, zeide Mendelssohn (1831), is een karikatuur, heeft geen schijn of schaduw van talent; hij tast rond in de duisternis, terwijl hij zich den schepper acht van een nieuwe wereld. Soms had Mendelssohn lust hem te verslinden. Men herinnert zich hoe Riehl hem, een twintig jaar geleden heeft behandeld. Maar dit is geen reden om zich niet aan hem te interesseeren. Twaalf jaar later was Mendelssohn minder kannibaalsch gestemd. In brief XXVII van deze verzameling lees ik: (Leipzig, 28 Feb. 1843.)

> ‘Mendelssohn a été charmant, excellent, attentif, en un mot bon camarade tout à fait; nous avons échangé nos bâtons de chef d'orchestre en signe d'amitié. C'est un grandissime maitre: je le dis malgré ses

1 Hoe de tijden veranderen kunnen! Rafaël schrijft blz. 95: ‘Da nun aber immer Mangel an richtigem Urtheil wie an schönen Franen ist, enz.’

2 1870; ongeveer gelijktijdig met *Hector Berlioz, Études biographiques et critiques*, in de Revne et Gazette Musicale.

> compliments enthusiastes *pour mes romances;* car des symphonies, ni des ouvertures, ni du *Requiem*, il ne ma jamais dit un mot.'... 'Schumann, le taciturne Schumann, est tout électrisé par l'Offertoire de mon *Requiem*; il a ouvert la bouche, l'autre jour, au grand étonnement de ceux qui le connaissent, pour me dire, en me prenant la main: *cet offertorium surpasse tout*.'

De namen van Mendelssohn en vooral van Schumann staan hier eenigszins symbolisch. Inderdaad, aan den vreemdeling heeft Berlioz meer genoegen beleefd dan aan den landgenoot. Duitschland, Oostenrijk. België heeft hem met geestdrift begroet, toen hij in Parijs nog bespot werd; ja, had hij kunnen besluiten tot het voor altijd verlaten van 'ce cher et mandit Paris,' gelijk Sainte-Beuve zich ergens uitdrukt, hij had een eervolle positie te Weenen kunnen innemen. Maar de Franschman wilde door de Franschen gewaardeerd en bemind worden, en - zijne brieven getuigen het, - al de lauweren in het buitenland[1] gewonnen, waren hem slechts welkom als middelen om de aandacht der Parijzenaars te vestigen op het hoofd, dat die lauweren sierden.

Lang eer Mendelssohn hem, en altijd nog slechts ten deele, erkend had, schreef Berlioz over den duitschen komponist (Brief IX, 1831).:

> 'C'est un talent énorme, extraordinaire, superbe, prodigieux. Je ne suis pas suspect de *camaraderie* en parlant ainsi, car il m'a dit franchement qu'il ne comprenait rien à ma musique. Dites-lui mille choses de ma part; il a un caractère tout virginal, il a encore des croyances; il est un peu froid dans ses relations, mais, quoiqu'il ne s'en doute pas, je l'aime beaucoup.'

Even als deze passage, maken de brieven over het algemeen een aangenamen indruk. Er spreekt daaruit, overal waar de aanleiding er toe aanwezig is, een menschelijk hart. Ik heb nooit gelegenheid gehad iets van de muziek van Berlioz te zien of te hooren, - een rechtschapen hollander hoort in den regel slechts duitsche muziek die hij al kent. - Maar in mijn geest, en zeker in den mijne niet alleen, was, ten gevolge van hetgeen men over hem vernam, de voorstelling ontstaan, dat Berlioz leed aan opgeschroefdheid en on-

1 Ongeloofelijk schier is de volgende toast die hem, op muziek gezet door Raff, te Weimar werd toegezongen door de keur der Weimarianen: 'Nostrum desiderium l Tandem implevisti: Venit nobis gaudium l Quia tu venisti. Sicuti coloribus l Pingit nobis pictor, l Pictor es eximius, l Harmoniae Victor. l Vives, crescas, floreas, l Hospes Germanorum l Et amicus maneas l Neo-Wimarorum.' - 'Il n'y a que les Allemands pour s'amuser de la sorte,' zegt Bernard.

natuurlijkheid, dat er iets van een *humbug* aan hem was. Deze brieven rechtvaardigen die voorstelling niet. Zij zijn sober, geestig, gevoelvol. Men leze bijvoorbeeld de brieven aan zijn zoon na den dood zijner vrouw (LXIV vlgg. ook en vooral LXX). Ook waar hij over zijne triomfen schrijft, leest men hem gaarne. Hij heeft een krachtig zelf-bewustzijn, maar dat hem niet verhindert anderen te waardeeren en met warmte over hen te spreken. (Zie o.a. Brief LXXX, aan Legouvé, na *Medea*). Hij kan prijzen. Hij kan glimlachen over miskenning of gebrek aan erkenning bij zijne landgenooten. Hij is een dergenen die toejuiching liever oprapen dan inoogsten. Van hem is deze verrukkelijke bekentenis (Brief CXXI): ‘J'ai la modestie de me croire bouffi de vanité.’

Is het volgende niet een goed woord?

> ‘Il est naturel d'aimer les coeurs qui battent dans le rythme du nôtre, les esprits qui volent vers le point du ciel où nous voudrions pouvoir voler, autant qu'il l'est, c'est triste à dire, d'éprouver de l'antipathie pour les êtres divergents, rampants, négatifs et très-positifs. Pardon de ce jeu de mots qui a l'air de rendre mon idée.’

Het zijn de brieven van een goed man en een ernstig kunstenaar, die bovendien de gaaf heeft van pikant en tevens juist te schrijven. Brief LXXIV, aan Richard Wagner, is, uit dit laatste oogpunt bezien, niet de minste (verg. Brief CXVIII begin).

Hij heeft ontegenzeggelijk zijne bête noire, zelfs in het meervoud. Wie heeft ze niet? Wie zou ze willen missen? Gervinus moet zich hebben omgekeerd in zijn graf toen Brief LXXXIV gedrukt werd, waarin een zekere passage voorkomt over Haendel. - Aan Hans von Bulow schrijft hij:

> ‘Votre foi, votre ardeur, vos haines même me ravissent. J'ai, comme vous, encore des haines terribles et des ardeurs volcaniques.... La mort n'a pas, à mon sens, de plus cruel inconvénient que celui-ci: ne plus aimer, ne plus admirer. Il est vrai qu'on ne s'aperçoit pas qu'on n'aime plus.’

Dit laatste kan moeilijk betwijfeld worden, evenmin als het slot van brief CXLVIII: ‘Quand on est mort, c'est pour longtemps’.

De laatste brief is van 21 Augnstus 1868, en daarin schrijft hij: ‘je sens que je vais mourir;’ 8 Maart 1869 stierf hij te Parijs.

A. PIERSON.

(II. *Oude Kunstgeschiedenis* in het volgend nummer.)

Bibliographisch album.

Onderzoek naar de verspreiding der geneeskundige hulp in Nederland. Door de vergadering der inspecteurs voor het geneeskundig Staatstoezicht. Met 10 *kaarten. 's Gravenhage, Mensing en Visser*, 1879.

Aan het verzoek der Redactie van dit tijdschrift om eene aankondiging van bovengenoemd boekje meende ik bij den eersten oogopslag op eene voor mij zeer gemakkelijke wijze te kunnen voldoen. Naar den aard van het onderwerp schijnt er weinig in zulk een geschrift te kunnen voorkomen, dat stof tot beschouwingen van algemeen belang of aanleiding tot verschil van meening geeft.

Wanneer ik dus vermeldde, dat het boekje, na eene korte toelichtende inleiding, hoofdzakelijk tabellen bevat, waarin op duidelijke wijze is aangegeven: ten eerste de bevolking en het aantal geneeskundigen in elke provincie, op 1 Juli 1867 vergeleken met 1 Juli 1878; vervolgens hetzelfde voor elke gemeente, waarbij verder nog afzonderlijk een overzicht der veranderingen sedert 1867 - wanneer ik verder mededeelde dat op de kaarten de omtrekken der provinciën voorkomen, met de gemeenten allen door even groote kringetjes voorgesteld, en naast die kringetjes door zwarte stippen (zonder omineuse beteekenis, naar wij hopen) het aantal geneeskundigen, door cirkeltjes het aantal vroedvrouwen - wanneer ik eindelijk van de algemeene gevolgtrekkingen voor elke provincie door de schrijvers zelve gemaakt, de hoofdzaken weêrgaf, dan zou ik mij, naar ik meende, van de bescheiden taak voldoende kwijten. - De lezer zou dan de belangrijke feiten vernemen dat in Noord-Brabant het getal gemeenten, die in 1867 geen geneesheer hadden, met 11 vermeerderd is, en nu 98 bedraagt; dat Gelderland precies 200 geneeskundigen bezit, dat is 1 op 2294 inwoners; dat Noord- en Zuid-Holland ruim van geneeskundigen voorzien zijn; dat daarentegen

Limburg groote behoefte aan meer geneesheeren heeft, maar zich in een aanzienlijk getal vroedvrouwen verheugt.

Over het geheel is Nederland rijk aan geneeskundigen; maar de verdeeling is slecht. De inspecteurs ontveinzen het niet dat vele gemeenten in Limburg, Drenthe en Overijsel gebrek hebben aan geneeskundige hulp. Als middelen tot verbetering raden zij aan (blz. 27):

1°. eene behoorlijke regeling der bezoldiging van den geneesheer van wege de gemeente of van wege de armbesturen, waardoor de kostelooze geneeskundige behandeling der armen verzekerd wordt.

2°. de organisatie van goed ingerichte ziekenfondsen voor de mingegoeden.

3°. eene behoorlijke betaling, waar noodig waarborg van een minimum van inkomsten, door de meer gegoede ingezetenen.

4°. samenwerking van verschillende gemeenten, ten einde te verkrijgen wat zij wenschen.

Door eene circulaire hebben zij de aandacht der gemeentebesturen op deze punten gevestigd. Hunne beschouwingen over het vermoedelijk nut hunner bemoeiingen zijn echter zeer pessimistisch.

Eene vergelijkende sterfte statistiek der gemeenten zonder en met overvloed van geneeskundigen komt in het boekje niet voor.

Met zulk een overzicht zou ik kunnen eindigen, zonder de zucht naar kritische opmerkingen geheel onbevredigd te laten. Men zou bijvoorbeeld kunnen vinden dat de kaarten, hoewel zeer bruikbaar, onfraai, en zelfs hier en daar minder duidelijk zijn, zoodat men de cijfers 7, 4, 1 en 8, 0, bezwaarlijk van elkander kan onderscheiden. Men zou kunnen vragen of het eene juiste uitdrukking is, dat het boekje is uitgegeven: ‘door de vergadering der inspecteurs’. Eene *vereeniging* kan iets uitgeven, of eene commissie eener vergadering; maar ‘de vergadering’?

Intusschen zouden de schrijvers die aanmerkingen vrij onbeteekenend mogen noemen.

Eenmaal echter aan het zoeken of eene aankondiging van het boekje geen zwaarder taak op de schouders legt, vallen onze oogen op bladzijde 3, waar wij lezen: ‘De feitelijke toestand van de beschikbaarheid van kunsthulp door geneeskundigen en vroedvrouwen op 1 Juli 1878 is daarenboven aanschouwelijk voorgesteld op kaarten van elke provincie, waarop bij iedere gemeente het bevolkingscijfer

op 1 Januari van dat jaar is vermeld en het aantal daar gevestigde geneeskundigen en vroedvrouwen zoo is aangewezen, dat het dadelijk in het oog valt.'

Het is niet het reeds vermelde minder 'aanschouwelijke' van sommige bijzonderheden op die kaarten, het is ook niet de wonderlijk gewrongen bouw van het begin van den aangehaalden volzin, waardoor de 'aankondiger' gewezen wordt op een moeielijker zijde van zijne taak; maar de vraag naar den 'feitelijken toestand van de beschikbaarheid van kunsthulp door geneeskundigen' zelve. Kan men er nu vast op aan; als men bijvoorbeeld in Noord-Holland het kringetje *Hilversum* opzoekt, en daarnaast zeven zwarte stippen (geneeskundigen) en twee cirkeltjes (vroedvrouwen) ziet staan, dat er in gezegde gemeente zeven geneeskundigen 'beschikbaar' zijn? Ik kan, op grond van inlichtingen uit de beste bron, verzekeren dat er te Hilversum slechts drie geneeskundigen in den waren zin van het woord 'beschikbaar' zijn. Een vierde koos de gemeente om er te rentenieren, maar neemt in den laatsten tijd wel 'eenige patienten aan.' Is de inspecteur voor het geneeskundig staatstoezicht, die het liefelijke oord boven Amsterdam als woonplaats verkiest, ook als practiseerend geneeskundige medegerekend? Dan komen wij tot vijf. Wie de twee andere van het zevental zijn, is mij een raadsel.

Op de kaart wordt verder vermeld dat in Utrecht 46 geneeskundigen zijn. Raadpleegt men den provincialen en stads-almanak voor 1879, dan telt men er slechts 43 en ik kan er ook niet meer vinden. Daarvan zou ik, als ik eene statistiek der geneeskundigen wenschte, welke iets beteekent, aftrekken:

1, Den directeur en twee doctoren van het krankzinnigengesticht.
2,
3.
4. Dien van het ziekenhuis.
5. Een officier van gezondheid, die door bijzondere vergunning de oogheelkunde mag uitoefenen.
6. Een, die sedert een jaar de practijk heeft neêrgelegd wegens hooge jaren.
7. Een, die om andere redenen de practijk vaarwel zeide en elders ging wonen (zonder te practiseeren).
8. Een eervol ontslagen dirigeerend officier van gezondheid, die enkel tandheelkunde uitoefent.
9. Een doctor die eveneens alleen tand- en mondziekten behandelt.

Zoo zouden wij slechts 34 geneeskundigen voor Utrecht hebben.

Drie van Hilversum vallen er stellig weg. Dat ook voor Utrecht 34 juister is dan 46, blijkt bij eenig nadenken. Hef de betrekking van directeuren van het kranzinnigen-gesticht en ziekenhuis op, en verdeel de patiënten van hen en van de overige zeven geneeskundigen over de stad Utrecht en over plaatsen buiten Utrecht, vanwaar zij komen, dan is voor dat getal geen negental geneeskundigen noodig. De laatsten zouden nu eerst, in den zin welken de statistiek der H.H. Penu en Egeling alleen hebben kan, ‘beschikbaar’ worden, Waarom rekenden zij anders de vroedvrouwen en de consultatief practiseerende Hoogleeraren ook niet tot de ‘beschikbaren?’

Is nu toevallig slechts voor de twee plaatsen, welke ik opzocht, en waarover ik alleen oordeelen kan, zulk eene reductie mogelijk, welke tot een lager cijfer voert dat ongetwijfeld veel juister het aantal geneeskundigen uitdrukt, in den zin, welken wij er hier aan te hechten hebben? Ik kan het onmogelijk nagaan; maar nu in het ‘onderzoek’ der H.H. Penn en Egeling niet vermeld is, welke kenmerken zij hebben aangenomen, om iemand als ‘beschikbaar geneeskundige’ mede te tellen, wordt mijn eerbied voor hunne statistiek niet verhoogd.

Het is bekend hoeveel kwaad telkens van de statistiek wordt gesproken, terwijl men haar terecht steeds ijveriger beoefent. ‘Se donner au premier venu’ is ééne der liefelijkheden welke men wel van haar zegt. De Heeren Penn en Egeling, steeds met cijfergroepeeringen bezig, zullen wel eens ondervonden hebben, dat het eindcijfer of de verhouding van getallen tot elkander, waartoe een statistieke tabel voert, niet altijd groote waarde hebben, wanneer men daarnaast erkende feiten plaatst, of het gezond verstand raadpleegt. Zij mogen het mij dan ook vergeven wanneer hunne einduitkomst (bladz. 19), volgens welke het gelukkige Nederland op 2006 inwoners één geneeskundige bezit, terwijl Pruisen er slechts één op 4514 inwoners heeft, Pommeren één op 2657, Saksen één op 2450, Frankrijk één op 2567, weinig indruk op mij maakt.

Ik laat in het midden of voor Nederland de verhouding niet even goed 1 op 2500 zou mogen gesteld worden. Als er veel getallen zoo als voor Hilversum en Utrecht in de berekening voorkomen, is stellig de verhouding voor Nederland veel te gunstig

voorgesteld. Welke kenmerken heeft men in Pommeren of in Saksen voor een ‘beschikbaar geneeskundige’ aangenomen? En welke waren die van de Heeren Penn en Egeling? Daaromtrent laat het ‘onderzoek’ ons in het onzekere. Doch laat ons aannemen dat Nederland één geneeskundige op 2006 inwoners bezit, ja dat, zooals de schrijvers berekenen, wanneer men de aan de grenzen ook in Nederland practiseerende geneeskundigen en de militaire die burgerpractijk uitoefenen, in aanmerking neemt, men mag stellen 1 op 1918. Dan is het opmerkelijk, dat *bij zulk een overvloed* leger en vloot en vele plattelands-gemeenten over gebrek aan geneeskundigen klagen, dat voortdurend Duitsche en andere buitenlandsche geneeskundigen voor Oost-Indië worden aangenomen, dat in één woord er een toestand in Nederland is, welke de Heeren Penn en Egeling noopt hun ‘onderzoek’ in te stellen, en welke Regeering en volksvertegenwoordiging er toe bracht onlangs de beruchte ‘artsen-wet’ voor te stellen en aan te nemen.

Zonderlinge tegenstrijdigheden! Het is duidelijk dat wij met een zeer samengesteld vraagstuk te doen hebben, en dat de schijnbaar luid sprekende cijfers: voor Pruisen 1 op 4514, voor Nederland 1 op 1918, volkomen stom zijn als wij vragen: heeft Nederland genoeg geneeskundigen of niet?

Het is voorts ook duidelijk dat eene aankondiging van het geschrift der inspecteurs een onuitvoerbare taak wordt, wanneer wij de getallen naar hunnen oorsprong vragen. Ik moet mij tot deze opmerkingen beperken, en kan uit den aard der zaak noch aantoonen, dat men in Pruisen iets anders onder ‘beschikbare geneeskundigen’ verstaat dan in Nederland, noch in het licht stellen hoe de verdeeling der bevolking vooral over het platteland, de welvaart der bevolking, het uitoefenen van alle drie takken der geneeskunde door denzelfden persoon, of slechts van heel- en verloskunde (nog gezwegen van de specialiteiten in engeren zin: oor-, oog-, tandheelkundigen enz.), de invloed der hoeveelheid geneeskundigen voor koloniën en zeemacht in het ééne land tegenover het andere, en dergelijke meer, belangrijke factoren zijn, welke teweeg brengen dat het eindcijfer der statistiek voor Nederland weinig beteekent. De schrijvers van het ‘onderzoek’ waren door den aard hunner betrekking, en bij zulk eene taak als zij nu op zich namen, de aangewezen personen geweest om de eigenaardigheden van Nederland bij dit vraagstuk

op te sporen en in het licht te stellen. Dan zou het raadsel misschien oplosbaar worden waarom 1/2000 soms minder kan zijn dan 1/4000.

Zóó voortbladerende in het ‘onderzoek’, bemerk ik dat er behalve de gemakkelijke eerst vermelde wijze van aankondiging van het boekje, en de nu onmogelijk gebleken manier van het als statistiek kritisch te toetsen, nog een derde beschouwingwijze te volgen zou zijn, welke als de genetische kan worden gekenmerkt. Want er kan een genesis van het boekje worden geschreven. En, zoo als in de natuurwetenschap de ontwikkelingsleer eerst licht verspreidde over schijnbaar volkomen duistere zaken, zou ook hier de genesis van het ‘onderzoek’ doen inzien, hoe een schijnbaar onbeteekenende becijfering van het hoeveelste deel arts of vroedvrouw dat er voor ieder Nederlander gemiddeld ‘beschikbaar’ is, een sterk gekleurd ‘tendenz-geschrift’ kan wezen.

De schrijvers zeggen op bladz. 16, na de statistische merkwaardigheden van elke provincie te hebben geresumeerd: ‘Wij gaven dit overzicht van den feitelijken toestand ten einde ieder in de gelegenheid te stellen de ervaring te raadplegen en op dien grondslag een juist oordeel te vellen over de maatregelen, die zouden kunnen dienen om de meest doeltreffende verspreiding der geneeskundige hulp in ons land te verkrijgen. Maar al te zeer werd die grondslag miskend door velen die een oordeel over de zoo belangrijke kwestie uitspraken.’ En op bladz. 17: ‘Wij willen hier niet treden in eene verdediging van den wetgever van 1865, die de thans door sommigen zoo zeer gewraakte vermindering van het aantal geneeskundigen voorzien, gewenscht en bedoeld heeft, maar zullen ons bepalen tot de weêrlegging van beweringen, die ons door verlaging van het peil der geneeskundigen te vorderen, zouden kunnen terugvoeren tot eenen toestand als vóór 1865, toen het grootste gedeelte der geneeskundigen bestond uit hen die eene gebrekkige opleiding hadden gehad.’ -

In de aangehaalde zinnen ligt de eigenlijke ‘tendenz’ van het boekje duidelijk voor ons. De schrijvers zeggen ‘niet te willen treden in eene verdediging van den wetgever van 1865’ - dat is van henzelven; want zij mogen gerust zeggen: quaeque ipse miserrima vidi, et quorum pars magna fui. Welnu, van dien wetgever, of van de gansche revolutie door de geneeskun-

dige staatsregeling van 1865 teweeggebracht, is het boekje de apologie.

De schrijvers hebben daarbij eene opmerkelijke methode van pleitrede voeren. Ik wees er reeds op, dat het een zonderlinge handelwijs is, als er duidelijk sprekende bewijzen van een te kort van geneeskundigen in belangrijke deelen van het land of belangrijke takken van dienst bestaan, met cijfers te gaan bewijzen dat Nederland lijdt aan overvloed van geneeskundigen. - Doch merkwaardiger is nog de wijze waarop steeds de voortreffelijkheid der wet van 1865 blijkt, hoe ook de daarna (en daardoor) ontstane toestand zich moge voordoen. Zijn er weinig geneeskundigen - voortreffelijke werking der wet van 1865; zijn er veel - niet minder voortreffelijk; zoekt de wetgever in 1865 alle heil in staatsexamens, in 1879 ligt het voortreffelijke von den toestand in de (n.b.) ‘universitaire studie’ van alle geneeskundigen (en de schrijvers, wier ideaal het staatsexamen was, weten, dat zulks tegenwoordig examens door de leermeesters aan die universiteiten insluit); hebben eindelijk de ‘velen die over de belangrijke kwestie een oordeel uitspraken’ steeds hun vrees voor verlaging van het peil der studie en ontwikkeling van de geneeskundigen door de wet van 1865 en hare gevolgen, te kennen gegeven - de schrijvers stellen (bladz. 24 en 25) hunne tegenstanders voor: als strevende naar het stellen van mindere eischen aan een groot deel der geneeskundigen. Er is daardoor zulk een warhoop van halve waarheden, scheeve voorstelling van meeningen van anderen, verzuim van belangrijke, op den voorgrond stellen van onbeteekenende zaken ontstaan, dat engelen-geduld en wijsheid, en vooral de ruimte van dit tijdschrift, te kort schieten. Ik moet toch beproeven mijne beweringen te staven.

Wat was in 1865 de hoofdgrief tegen de toen door Thorbecke doorgedreven geneeskundige staatsregeling? Ten eerste dat niet tegelijk of vooraf omtrent regeling van het Hooger onderwijs werd beslist; en ten tweede, in nauw verband daarmeê, dat de zoogenoemde *Staatsexamens* werden ingevoerd, en voor een deel ook op de studenten in de geneeskunde aan de Hooge scholen toegepast ‘totdat de wet op het H.O. anders beslisse.’ Ook de Heeren Penn en Egeling behoorden toen tot de warme verdedigers dier staatsexamens; terwijl de faculteits-examens aan de Hoogescholen als iets belachelijks werden behandeld. De groote nadeelen nu van di

staatsexamens. en de volkomenheid der illusie, dat daardoor alleen de ‘bekwamen’ zouden toegelaten worden, behoef ik wel niet aan te toonen. Van de beginselen van 1865 is dan ook nog slechts een klein fragment, maar toch nog een groote onredelijkheid en dwaasheid overgebleven: het zoogenoemde practisch arts-examen. Een deel daarvan, het zoogenoemde ‘interne’, moet volkomen op dezelfde wijze tweemaal worden afgelegd: ééns, bij het doctorale examen, voor de faculteit, en dan nog eens voor eene commissie uit de faculteiten der verschillende universiteiten (staatsexamen).

Goedgekeurd bij de eerste proef, worden de candidaten niet zelden kort daarna afgewezen bij de tweede.

En wat schrijven nu de Heeren Penn en Egeling? ‘Bestaat er reeds nu geen redelijke grond voor de vrees, dat de toevoer van vermoedelijk meer dan 90 artsen 's jaars onvoldoende zou zijn om in de behoefte van ons land, voor het leger en de vloot te voorzien, des te minder kan die vrees gelden, nu de bezwaren, die de partiëele en gebrekkige toepassing der staatsexamens voor een groot aantal studenten medebracht, zijn opgeheven, en eindelijk de eischen voor de toelating als arts voor allen zijn gelijk gesteld’ (blz. 24). Zelfs wie op de hoogte van onze geneeskundige wetgeving en toestanden is, heeft eenige oogenblikken noodig om die phrasen te begrijpen. De schrijvers hebben op dezelfde en voorafgaande bladzijden een betoog doen voorafgaan, dat er geen vrees voor te weinig geneeskundigen in Nederland, nu of in de toekomst kan bestaan. Immers niettegenstaande de enorme vermindering sedert 1865, laboreert Nederland nog aan (betrekkelijk) dubbel zooveel geneeskundigen als Pruisen (zie boven). Verder blijkt uit de cijfers, welke zij opgeven, dat van 1868 af tot 1878, het aantal studenten in de geneeskunde (d.i. voor lessen aan de universiteit ingeschrevenen) verdubbeld is, dat er stellig binnen kort ongeveer 90 geneeskundigen 's jaars ‘toegevoerd’ zullen worden. Men zou denken dat zoo iets, na het betoog dat geen land ter wereld zooveel geneeskundigen heeft als Nederland, verontrustend moet schijnen. Wie waarborgt daarenboven de schrijvers, dat na dien ruimeren toevoer, de ‘verspreiding’ der geneeskundigen, volgens hun eigen onderzoek in zoo treurige mate ongelijk, zoo gelijkmatig zal worden als zij het wenschen en met allerlei kunstmiddeltjes willen bereiken? Wie zegt hun dat de ‘toevoer’ juist bij 90

's jaars zal ophouden? Wisten de schrijvers, toen zij hun stuk onderteekenden, niets van de ‘artsen-wet?’ O, ik kan hen geruststellen, wat het aantal geneeskundigen betreft. De ‘toevoer’ zal verbazend worden. En wij zullen dan met Dr. Penn in bewondering te knielen hebben voor de wetgeving van 1865, die met haar tooverstaf eerst het aantal geneeskundigen ‘zoo als gewenscht en bedoeld werd’ zeer sterk doet dalen, en dan, in het stadium der naweeën, de artsen-wet van 1878 voortbrengt.

Immers de aangehaalde hoopvolle beschouwing der schrijvers, waarvan het slot is: ‘nu eindelijk de eischen voor de toelating als arts voor allen zijn gelijk gesteld’, kan slechts op die artsen-wet zien.

De dwepers met *eenheid van stand* en met *staatsexamens* bewonderaars der artsenwet van Kappeyne!!

Dat door die wet de ‘toevoer’ van geneeskundigen meer dan voldoende zal worden, is reeds, nu zij nauwelijks is ingevoerd, duidelijk. Reeds bij het eerste examen, dat toelating geeft voor het natuurkundig examen aan eene Universiteit aan ééne der vier groepen voor welke die wet de deur naar den arts-titel opende, is gebleken dat jongelieden van de derde klasse van een hoogere burgerschool weggaan en zich met goed gevolg aan dat examen onderwerpen. - Reeds nu is het aantal dergenen die, om ‘arts’ te worden, zich aan de Universiteiten doen inschrijven, zoo groot, dat de Hoogleeraren met beperkte ruimte en hulpmiddelen zich afvragen, wat zij over twee jaren, als die stroom ook hen bereiken zal, moeten aanvangen. In Leiden werden voor dezen cursus bijna 50, in Utrecht ruim 30, in Groningen ruim 20 jongelieden voor de studie der geneeskunde ingeschreven. Voor Amsterdam is mij het cijfer niet bekend; het zal ook wel tusschen 20 en 30 liggen (zonder de militaire studenten). - In hoeverre daarin nu in het algemeen stof tot vreugde ligt, zullen wij nog zien; maar wat moeten de Heeren Penn en Egeling er van denken, die immers beweren dat Nederland eigenlijk reeds te veel geneeskundigen heeft, maar dat zij zich maar niet willen verspreiden zoo als zij het wenschen.

Hun antwoord ligt voor de hand: de thaumaturg van 1865 staakte den toevoer der gebrekkig gevormde, door de provinciale commissiën geëxamineerd wordende geneeskundigen, maar roept, juist nu de tijd daar is, weder een grooten aanvoer van louter bekwame, tot de gan-

sche practijk, door het gansche land bevoegde, universitair gevorm de, één stand uitmakende geneeskundigen in het leven.

Maar zóó schrijft men geene geschiedenis.

De waarheid is dat die groote toevoer van geneeskundigen, welke nu komende is, slechts mogelijk werd, nadat men het ideaal van de schrijvers: de staats-examens, en de gansche wet van 1865, stukswijze weder heeft afgebroken. Naar de nieuwe regeling (artsen-wet v. 1878) wordt de normale student, die eene volledige gymnasiale vorming gehad heeft, en al of niet is gepromoveerd, arts door het afleggen van het eenig overgebleven reeds vermelde stuk staatsexamen der wet van 1865: het practische. Maar verder heeft men, gedreven door het gebrek aan geneeskundigen dat zich reeds deed gevoelen (en zonder het afbreken der wet van 1865 zeer zeker meer en meer zou hebben doen gevoelen), door genoemde artsen-wet nog *vier* andere wegen geopend om arts te worden:

1°. Een jongeling heeft het diploma van een eindexamen van een progymnasium, of

2°. diploma van een eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, of

3°. van een overgangs-examen van de vierde naar de vijfde klasse van een gymnasium, of

4°. hij legt een examen af voor eene jaarlijks te benoemen Commissie[1], welke in Hollandsch Fransch, Duitsch, gronden van reken- en stelkunde tot de hoogere vergelijkingen, en in de lagere meetkunde tot en met stereometrie en platte en bolvormige driehoeksmeting examineert. Dit laatste is het bovenbedoelde examen, dat reeds door jongelieden, die drie jaren op eene H.B. waren, werd afgelegd.

Alle vier groepen, waarvan 2 en 4 niet in latijn en grieksch zijn geëxamineerd, terwijl groep 1 en 3 van 2 en 4 in studie-omvang en methode belangrijk verschillen, verkrijgen het recht, om vervol-

1 Het in 't leven roepen dier vierde groep en het programma voor het toelatingsexamen vastgesteld (Besluit van 12 Februari 1879, Staatsblad n°. 35) doet werkelijk meer aan baldadigheid dan aan de handeling van een staatsman denken. Leest dan niemand in Holland wat bevoegde beoordeelaars dezer publieke zaak schrijven; wat bijv. Spruyt in de Gids van Februari 1878 over het lot van hen die na zulk een examen aan de Universiteit komen, zoo juist zegt? -

gens voor de faculteiten eener Universiteit de gewone examens der studenten in de geneeskunde[1] en eindelijk ook het practisch artsexamen af te leggen.

Ik zwijg hier nu van den vermoedelijken loop welken de zaken bij deze ongerijmde wetgeving zullen nemen, van den invloed dier vier groepen op studie en examina aan de Universiteiten. Maar ik vraag of de heeren Penn en Egeling recht hebben om te roemen in eene éénheid van stand en van een door hunne wet of hare gevolgen voorkomen 'verlaging van het peil der geneeskundigen door geringere eischen bij de toelating.'

Dat laatste streven dichten zij (men leze vooral blz. 25) anderen toe, en wie de kaart van het land kent, weet wel waarop zij doelen Ook hier kan alleen de genesis licht geven. Reeds in 1865 had het meerendeel der geneeskundigen (quantitatief waarschijnlijk ook, maar zeker qualitatief het meerendeel) de klinische scholen (of één goede groote klinische school) naast de faeulteiten der geneeskunde aan de Hoogescholen willen behouden. Dat èn in de studie èn in de examina aan die klinische scholen belangrijke hervormingen noodig waren, dat de beperking der daar gevormde geneeskundigen tot ééne of meerdere provinciën moest vervallen, dat bovenal in de faculteiten der geneeskunde uitbreiding en verbetering dringende eischen waren - dat alles stond reeds lang en bij allen vast. Gebrek aan historischen zin, miskenning van de eigenaardige behoeften van Nederland in deze aangelegenheid, en..... de wensch van Amsterdam naar opheffing (ik bedoel verheffing of wel vermeerdering van het aantal studeerenden) van de met het Athenaeum verbonden clinische school deden echter de regeling van 1865 doordrijven. Wat te voorzien was gebeurde: de klinische scholen verdwenen, Amsterdam kreeg het leeuwendeel, annexeerde ook weldra de Utrechtsche militaire geneeskundige school, en werd in 1876: Universiteit.

Inmiddels kwam de invloed der in 1865 ingevoerde staatsexamens aan het licht, en deed zich het boven vermelde gebrek aan genees-

1 Zoo is het ten minste door de overeenstemmende besluiten der faculteiten geworden. De wet had slechts de vakken genoemd waarin zou geëxamineerd worden. Na aanneming der wet vroeg de Minister, die den omvang der examens bepaald had, van de faculteiten de vaststelling van de diepte der examens, waardoor het principieel verschil van den niet- en wel promoveerenden stand van geneeskundigen erkend werd.

kundigen voelen. Dat laatste vooral werd nu de hefboom welken sommigen gebruikten om de wet van 1865 zoodanig gewijzigd te krijgen, dat in de hoofdzaak de toestand ontstaan zou welke in 1865 gewenscht werd. Ik behoef slechts te herinneren aan het verstandige en helder toegelichte voorstel van Donders: Over de regeling van het medische onderwijs in verband met die van het hooger onderwijs in het algemeen (1875).

Twee andere punten schenen daarenboven, afgezien van de ‘geneeskundige school’ welke Donders in Amsterdam wenschte, vooral de aandacht te verdienen: de goed geinstruëerde, maar niet in de klassieke talen en oudheid ontwikkelde kweekelingen der H.B. met vijfjarigen cursus, toe te laten tot de examens, welke hen de bevoegdheid van arts konden doen verkrijgen. Zij zouden dan in hun gebrek aan kennis van het latijn maar zelve moeten voorzien. En Donders[1] en Bellaar Spruyt[2] verdedigden dat denkbeeld, beiden echter vooral omdat de noodzakelijkheid scheen te dringen de gelegenheid tot het verkrijgen der bevoegheid als arts ruimer te maken. Donders[3] drong daarbij ook nog aan op den verstandigen maatregel, weder aan het doctoraal examen en de promotie het recht te verbinden van uitoefening der eigenlijke geneeskundige practijk; zonder tot een veel langere studie, welke ook de bevoegdheid tot het uitoefenen der chirurgie en obstetrie verleent, hen te dwingen, die daartoe aanleg of neiging missen.

Wie nu dergelijke denkbeelden voorstaat, wordt door de H.H. Penn en Egeling aangewezen als; strevende naar verlaging van het peil van toelating van een deel der geneeskundigen tot de praktijk, en als: afbreker der eenheid van stand. In het hoofd dier Heeren heeft het denkbeeld zich gevestigd, dat thans de ware eenheid van stand verkregen is. Zij zeggen op bladz. 24: ‘wij bedoelen met eenheid van stand: den eisch van universitaire studie voor alle geneeskundigen’. Vroeger was, meen ik, meer de *algemeene bevoegdheid*, of het *afleggen van hetzelfde staatsexamen* het kenmerk. Maar

1 Zie zijne zoo even vermelde verhandeling.
2 Zie de Gids van Februari 1878.
3 Zie de aangehaalde verhandeling en zijne latere ‘Bedenkingen op het wetsontwerp regelende de voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts,’ enz.; 1878.

vooreerst verlangt toch niemand die zoogenoemde eenheid van stand op theoretische gronden, maar omdat zij voor de maatschappij het heilzaamst is; en ten tweede: als dan nu ‘universitaire studie’ het kenmerk der eenheid van stand is, waarom zou het toelaten der gedeeltelijke bevoegdheid daarop inbreuk maken?

Dezelfde artsenwet, welke thans de H.H. Penn en Egeling doet roemen in de eindelijk verkregen eenheid van stand, doet den Hoogleeraar Donders bladz. 1 der ‘Bedenkingen’ zeggen: ‘Het ontwerp onderscheidt *twee klassen van geneeskunstoefenaren*, artsen en artsen-doctoren.’ Verder bestrijdt Donders de toelating der leerlingen van het progymnasium en van de groep 4 welke ik boven omschreef, omdat het peil hunner vorming te laag staat. En hij en Spruyt hadden, schoon met twijfel of niet reeds aan de eischen van volledige voorbereiding der aanstaande geneeskundigen te kort werd gedaan, alléén de proef willen nemen met de leerlingen der hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus. De H.H. Penn en Egeling schijnen door de aanneming der artsen-wet, welke oneindig verder ging, en zooals zij er nu helaas ligt, niet gestoord te worden in hunne illusiën omtrent eenheid van stand, en ‘de volledigst mogelijke studie van den aanstaanden geneesheer.’

De zaak vertoont, na al het aangevoerde, eene lachwekkende zijde, als men op bladz. 25 van het ‘Onderzoek’ leest: ‘Verlaging van het peil der geneeskundigen door geringere eischen bij de toelating, is door de ervaring niet enkel hier, maar in alle landen veroordeeld.’

Wie blijkt met ‘geringere eischen bij de toelating’ tevreden te zijn: Donders c.s., of Penn? Of ziet ‘toelating’ alleen op het practisch eind-examen? Of op het verleenen van gedeeltelijke bevoegdheid? Of wordt een lid van groep 4 der artsen-wet nu geheel de evenknie der van meet af degelijk onderleide artsen-doctoren, omdat hij ook ‘door universitaire studie’ eindelijk tot en door het ‘de onmibus aliquid’ van het practisch arts examen is gekomen? Wat is in het oog der schrijvers van het ‘onderzoek’ universitaire studie? Toch niet gelijkluidend met op de collegebanken der professoren in physica, anatomie, enz. gezeten te hebben en door eene natuurkundige of geneeskundige faculteit te zijn geëxamineerd?

In 1870 schreef ik in dit tijdschrift, bij gelegenheid eener beoordeeling van het toen aanhangige ontwerp van wet tot regeling

van het hooger onderwijs: ‘Nog altijd dreigt het gevaar, dat de behoefte der maatschappij aan geneeskundigen wel dwingen zal tot vermindering der reeds niet hooge eischen bij de examens volgens de wet van 1865, waardoor de stroom der artsen zal losbreken.’

Die profetie schijnt nu vervuld te zullen worden. Met Spruyt (in zijne bestrijding der artsen-wet in het vorige jaar) zou ik willen roepen, even als de heksenmeester-leerling: hoe raken wij de geesten, welke wij opriepen, weêr kwijt?

Het is intusschen hier de plaats niet om aan te toonen, dat zij die een geneeskundige vakschool voor het meerendeel der artsen en der militaire geneeskundigen verlangden, en zij die er de proef van wilden nemen den leerlingen der H.B. met vijfjarigen cursus tot de examens voor arts toe te laten, geen schuld hebben aan het te voorschijn springen van zooveel kobolden naast de goede geesten welke zij hoopten te zien komen. -

Het eenige wat ik wilde in het licht stellen is: dat een geneeskundige vakschool, natuurlijk uitstekend ingericht en met voldoende examens als waarborgen en wier artsen ook de volle bevoegdheid zouden hebben, de ‘eenheid van stand’ het lievelings-denkbeeld der H.H. Penn en Egeling, veel minder zou geschonden hebben, dan de artsen-wet. Het mengelmoes van artsen en artsen-doctoren, daardoor in het leven geroepen, schijnt echter in hunne oogen een toonbeeld van ‘eenheid.’ Immers de geneeskundigen zullen allen ‘door universitaire studie (sic) gevormd zijn, allen het practisch arts-examen hebben afgelegd, en allen bekwaam zijn tot het uitoefenen der genees- heel- en verloskunde, in haren geheelen omvang, door het gansche Rijk.’

Tegen alles wat ik tot nog toe in het midden bracht, om de beteekenis der statistiek en der daaraan vastgeknoopte beschouwingen van de H.H. Penn en Egeling en het vraagstuk der vorming van eene voldoende hoeveelheid artsen, in het ware licht te stellen, kunnen zij antwoorden: wat klaagt gij en wat is uw bezwaar? De natuurkundige en geneeskundige faculteiten der universiteiten, wier examens onze geliefkoosde staatsexamens vervangen zullen, hebben het immers in hunne macht thans het gehalte der aanstaande artsen op het goede peil te houden!

Daarmede zijn wij tot een punt gekomen, dat in deze reeds veel te uitgebreide beschouwing onmogelijk voldoende kan worden be-

handeld. De H.H. Penn en Egeling schijnen nog, als in 1865, te meenen, dat men met een ‘examenstelsel’ alles vermag. Wie nu, na de lotgevallen der geneeskundige wet van 1865, nog niet voldoende is ingelicht omtrent alles wat examens *niet* vermogen, is voor geen overtuiging vatbaar.

De faculteits-examens en het practische eind-staatsexamen zullen ongetwijfeld, even goed als de examens welke tot nog toe werden afgenomen, een groot aantal personen tot arts bevorderen, wier voorbereidende vorming zeer veel, wier geschiktheid tot uitoefening van genees- heel- en verloskunde ook niet weinig te wenschen overlaat. En inmiddels zullen onderwijs en studie aan de universiteit niet weinig lijden onder den onvermijdelijken invloed van hen, die de Minister Kappeyne naast de eigenlijke studenten als ‘gasten’ aan de universiteit wilde beschouwd zien.

Tegenover de illusie der ‘nu verkregen eenheid van stand door universitaire studie’ is het een droevige waarheid dat *universitaire studie* uitzondering wordt. Bij eene bevolking van zoo uiteenloopende voorbereiding en allen slechts het oog hebbende op de examens, vooral het deels dubbele, deels zoo omvangrijke doctorale en practische eindexamen, worden onze vier medische faculteiten tot niet veel meer dan vier geneeskundige vakscholen gemaakt.

Ik meen hiermede voldoende gestaafd te hebben wat ik beweerde:

1°. De beginselen der wetgeving van 1865 waren verderfelijk. Zij zouden, als er niet mede gebroken was, veroorzaakt hebben dat in Nederland veel te weinig geneeskundigen kwamen.

2°. De Heeren Penn en Egeling beschouwen de latere wijzigingen der wetgeving van 1865 en hare bijna geheele vervanging door een nieuw stelsel (de artsen-wet van 1878) ten onrechte als een triomf hunner beginselen.

3°. Die artsenwet schept geen eenheid van stand. Veeleer zou men de geneeskundigen, die na de invoering dier wet komen zullen, in drie standen of categoriën verdeelen kunnen.

4°. Het streven der tegenstanders der wetgeving van 1865 en van de laatste artsen-wet is door de H.H. Penn en Egeling averechts voorgesteld.

5°. De wonderlijke uitkomst der regeling van het hooger onderwijs, waarbij ieder verstandig mensch concentratie verwacht had, en waarna er vier universiteiten kwamen, is ook voor een deel het gevolg der verkeerde geneeskundige staatsregeling van 1865.

6°. Er zijn in Nederland vier universiteiten. Een werkelijke universiteit heeft de regeling van het hooger onderwijs in 1876 niet in het leven geroepen.

Ik betreur het dat mijn, toch onvolledig, betoog niet korter kon uitvallen, en ben het met hen eens, die twijfelen of de toon daarvan zoo ernstig is als de zaken, waarover gehandeld werd, schijnen te eischen. Het lag boven mijn kracht anders over deze dingen te schrijven. Zij zijn in mijn oog wezenlijk niet van zoo ernstigen aard. Men versta mij wel. Al wat met het hooger onderwijs in verband staat, ook de vraag der opleiding van geneeskundigen, acht ik hoogst ernstige zaken. Maar de Heer Penn is een vermoeiend man. Hoevele malen heeft hij nu niet reeds den volke verkondigd dat de staathuishoudkundige misgreep van 1865 een toonbeeld van wijsheid was. Telkens is hij op het gebrekkige en onjuiste zijner beschouwingen gewezen, hetzij zijn bestrijder Donders, Heynsius, Spruyt, of hoe ook heette. Thans moest weêr uit de golflijn van het aantal en het gehalte der geneeskundigen in Nederland blijken, hoe voortreffelijk de wetgeving van 1865 had gewerkt. Tegenover zulke beschouwingen is het niet mogelijk deftige replieken te geven.

Het blijft mijne overtuiging dat een andere gang van zaken (die welken de tegenstanders der wetgeving van 1865 gewenscht hadden) meer algemeene bevrediging zou hebben gegeven. Waar is nu, behalve bij de inspecteurs van het geneeskundig staatstoezicht, ingenomenheid met den gang van zaken in de laatste jaren, en met den bestaanden toestand te vinden?

Toch is er geen aanleiding om zeer bezorgd te zijn - dat moge een tweede verklaring van mijn schrijftoon wezen. Het aantal en de verspreiding der geneeskundigen over Nederland (de kwestie der militaire geneeskundigen laat ik daar) is een economisch vraagstuk dat op den duur zich zelf regelt. Wetten welke in deze aangelegenheid moeten voorzien, zullen steeds hoogst gebrekkig uitvallen. Ik meen nu dat in veertien jaren allicht eene betere geneeskundige staatsregeling, in verband met eene betere wetgeving op het hooger

onderwijs te maken ware geweest. Doch wie zal in ernst op dit oogenblik daartoe voorstellen of plannen ten beste geven? De wijsheid van het Nederlandsch staatsbestuur heeft nu eenmaal goed gevonden drie uiterst kostbare geneeskundige vakscholen te hebben. De ervaring moge daarover, als over de werking der artsen-wet, beslissen!

En het hooger onderwijs is zoo zeer een vraagstuk van personen, en van geld en wijsheid ‘suo tempore’ aangewend, dat de ontwijfelbare tijdelijke mishandeling daarvan, welke wij beleven, ons almede niet tot somberen ernst behoeft te stemmen. Zoo zien wij dan met Dr. Penn eene aanzienlijke toeneming van het aantal geneeskundigen in Nederland ‘na de wegwerping der beginselen van 1865’ te gemoet, en vertrouwen dat, niettegenstaande het studeeren van alle artsen aan de universiteiten (wat hij hunne universitaire studie noemt), beoefening van wetenschap en ‘studium generale’ zullen kunnen bloeien.

Utrecht, 21 October 1879.
W. KOSTER.

***J.P. de Keyser, Neerland's letterkunde in de negentiende eeuw. Bloemlezing ten gebruike bij de beoefening onzer letterkunde. 's Gravenhage*, 1877.**

Men is wel eens geneigd het er voor te houden, dat prachtuitgaven in omgekeerde reden tot het getal der lezers staan. Daarom worden zij zoo spoedig door eene zoogenaamde volksuitgave gevolgd. Die zware bakbeesten van boekdeelen zijn ook naauwelijks te regeren, en men steekt er den neus niet in, of het oog schemert op het witte of zoo goed als witte vel als op een sneeuwveld. Prachtuitgaven zijn eene hulde, meer niet, eene verkeerde eer, die den schrijver slechts minder laat lezen en enkel geschikt is om met andere rijk ingebondene klassieke en modewerken op salontafels, overhoeks opgestapeld, te prijken, maar voor het dagelijksch leven verklaard onbruikbaar. Ook behoeven zij strikt genomen niet gebruikt te worden. Maar wat zou men wel van eene soort van schoolboek in dit formaat zeggen? De knaap leert, in een hoekje verscholen, stilletjes zijne les of steekt zijn boek in den zak en gaat er mede het bosch in. Zou dit de reden zijn, dat de Keysers bloemlezing niet aan haar doel beantwoordt? Want de leeraar past er voor zoo'n omslagtig en glad ding krampachtig onder den arm op school mede te brengen, een boek, waarvan, in het midden opgeslagen, de laatste woorden der regels zich tegen den rug verstoppen. Bloemlezingen hebben anders hun nut. Het ontbreekt er ons dan ook niet aan. Want het is onbegonnen werk bij het onderwijs onzer letterkunde eene geheele boekerij mede te slepen en bij de hand te hebben. Daarbij hebben de jongelieden geene doorwrochte kennis der geschiedenis van de Nederlandsche letterkunde noodig. Dit is voor degenen, die er hun vak van begeeren te maken, van latere zorg. Het zij den leerling der H.B.S. voorshands voldoende den gang van de vaderlandsche geestontwikkeling, de ontwikkeling van onze poëzy en onzen stijl oppervlakkig te kunnen nagaan en niet onbekend te wezen met die meesterstukken onzer letterkunde, in de eerste plaats onzer gulden eeuw, die niemand, gesteld op den naam van algemeen beschaafd, ignoreren mag. De vraag is nu maar, of de voortbrengselen der verloopene eeuw, benevens de tegenwoordige letterkunde, la littérature courante, wel de

belangrijkste, de onontbeerlijkste zijn voor des jongelings kennis; het is de vraag, of de eerste helft dezer eeuw, in het algemeen gesproken, wel de beste voorbeelden ter bestudering en navolging voor hem oplevert, of schrijvers, die hun laatste woord nog niet gesproken hebben, wier werk nog geen afgesloten geheel aanbiedt, dat uit de verte kan gadegeslagen worden, wel als geijkt kunnen worden aangemerkt, hunne voortbrengsels tijdens hun leven reeds eene wijding hebben erlangd, die, naar veler meening, er het nageslacht eerst aan geven kan.

Twee kolossen staan als wachters op den drempel, onder de zuilenrij van den hedendaagschen kunsttempel, die de pas ontslapenen bij de nog levenden de plaats der hoogste eer wijzen: van der Palm en Bilderdijk, het proza en de poëzy. Toen onze letterhelden meer ontzag en geestdrift inboezemden dan in den nieuweren tijd, waarin wij, verouderden, hoe langer hoe minder passen, werden die namen, zonder aanleiding tot eenige kritiek te geven - wie onzer zou het hebben durven onderstaan? - niet anders dan met de huivering der hoogste eerbied uitgesproken. Toen ik nog niet wist wat een vers was, maar het letterzaad reeds onbewust in mij kiemde, staarde ik op de stramme, zonderlinge gestalte met grijnzend gelaat, op de onder de zware wenkbraauwen schitterende oogen, die ik, geleund op zijn zoon en zijn stok en gekleed in een gewaad, hetwelk toen reeds niemand meer droeg, op straat tegenkwam. En toen van der Palm, die sterke persoonlijkheid, wiens gelaatstrekken, wiens onnavolgbaar stemgeluid thans nog op zijne nazaten worden voortgeplant, eens op eene lezing naar mij toekwam - eene heilige rilling beving mij - en mij gemeenzaam toesprak: - Ik ken je wel niet, maar wil je morgen bij me komen eten? - bezorgde hij mij een slapeloozen nacht van glorie, en hoe gelukkig zal mijne moeder met die onverwachte onderscheiding haren twintigjarigen zoon weervaren, heimelijk geweest zijn! Thans rust hij van zijn uitgebreiden arbeid. Eens kwam hij op een avond, als naar gewoonte, van zijne studeerkamer. Hij voelde allengs, hoezeer oogenschijnlijk welvarend, dat het einde naderde. Hij had de laatste proef zijner bijeenverzamelde leerredenen nagezien en zette den domper op de kaars, om die na het eten voortaan nooit meer aan te steken. Poi non scrisse davanti. Zijn redenaarstalent nam hij, voor zoo ver het uiterlijke betrof, mede in het graf, en de inhoud der opstellen, gewijde en ongewijde, die hem

gedurende zijn lang en vruchtbaar leven kwistig uit de pen vloeiden, laat velen tegenwoordig onvoldaan. Niettemin moge het nageslacht dankbaar op de reeks zijner lettervruchten terngzien! Hij toch was de grondlegger van het proza, dat hij ons gaandeweg heeft geleerd te schrijven en waarop wij voortbouwden, somtijds minder onberispelijk bevallig, maar kennelijk krachtiger en beeldrijker. Vergete men vooral niet, dat hij ons van het deftige en omslachtige Hollandsch verloste, hetwelk velen van van der Palms tijdgenooten zoo onuitstaanbaar vervelend en daardoor voor ons onleesbaar maakt, hoewel hij zich nog niet van het aangelengde in woord en volzin wist te ontslaan.

Om deze opmerking acht ik eene Bloemlezing uitsluitend van schrijvers der tegenwoordige eeuw minder doeltreffend en aanbevelenswaard. Ik onthoud mij van alle beoordeeling en het noemen van namen, doch bladert gerust de twee deelen van de Keysers Bloemlezing door en bekent, of er u niet iets water-en-melkachtigs, langdradigs, kleurloos, in een woord onuitsprekelijk vervelends, uit tegenwaait, dat u ongeduldig en krieuwelig maakt.

Bilderdijk heeft ontegenzeggelijk meer verloren dan van der Palm, vooreerst omdat hij verzen schreef, maar ook omdat hij door het geslacht, hetwelk het thans aangerijpte voorafging, te hoog gesteld werd. Hij was meer geleerde, meer verzenkneder dan dichter: dit laatste was hij slechts bij oogenblikken. Voor het publiek is zijne poëzy ook te zware kost. Eene verzameling der werkelijk geheel oorspronkelijke gedichten van Bilderdijk zou zijn bagage poétique al heel sterk beperken, bij zijn legio vertalingen en navolgingen; eindelijk is onze tijd over het hoogdravende heen. Van der Palm was de man van den eenvoud; bovendien zijn wij wars van Bilderdijks grimmigen toon. Om Bilderdijk scharen zich de dorre klassieken: Wiselius, van Hall, van 's Gravenweert, de gebroeders Klijn en anderen, die voor de vergetelheid gezongen hebben.

Intusschen is er toch in onze poëzy der negentiende eeuw meer licht, meer aantrekkelijkheid, meer geest dan in ons proza. Herinneren wij ons slechts Borger, Tollens, Staring, Immerzeel, D.J. van Lennep, Bogaers, Messchert, om niet van Helmers en zijn jongeren broeder Withuys, te spreken, noch van da Costa, die als eene oostersche zon over onzen letterhemel schijnt, en stel tegenover deze namen eens die van Fokke Simonsz, Broes, Kist, Kops, Siegenbeek, Steen-

meijer! Staan zij met de dichters in waarde gelijk en is hun schrijftrant niet geheel verouderd?

Na 1830 trekt de mist op. Zij die op van der Palm en Bilderdijk volgen en nog niet gestorven zijn, schrijven, zingen vlijtig voort, maar een jong geslacht komt op, hetwelk nieuwe onderwerpen behandelt, de taal flinker aandurft en met veel overeengekomens breekt. Gaarne gaat het tot de ouderen, vroegeren en nog levenden, want het weet, dat er van hen veel te leeren valt, en die ouderen sluiten zich even gaarne aan die veelbelovende jongelingen, thans onze oudjes, aan. Niemand zei toen, zoo als nu menigeen, die allerlei wat hij losbandigheden en kromme sprongen noemt waarneemt: - Maatjes! dat gaat mij te ver. - Neen! het was een eendragtig verbond; eene kritiek, waarvan toen ernstig kennis werd genomen, toonde zich degelijk en krachtig en werkte heilzaam, hetgeen ook wel blijkt in de latere in de Bloemlezing opgenomene schrijvers. Maar is hun tijd reeds daar, om in een Pantheon plaats te vinden? Wij herhalen: neen! Hunne werken wandelen nog in de leesgezelschappen rond.

Nog eene kleine aanmerking, alvorens deze aankondiging te eindigen. In eene onlangs verdedigde dissertatie staat: de slaafschheid van den nadruk blijkt uit het feit, dat de drukfouten niet volgens de corrigenda zijn verbeterd[1]. Vooral bij Bloemlezingen is het zaak hoogst kitteloorig op den tekst te zijn. Het is andermans goed. Een voorbeeld slechts, ex ungue leonem, waarvan de schrijver beter dan iemand anders kan oordeelen. dl. II, blz. 619, staat een versregel:

> Hoe ge hem bestondt, hem troost en toespraak waart en staf,

welke noch een vers, noch zin geeft. Toch maar afgedrukt, zonder dat de verzamelaar zich de moeite gunt de corrigenda eens even te vergelijken! Het vers is wel slecht en voor den lezer onververstaanbaar, maar hiervoor moge de schrijver opdraaijen!

De verzamelaar betuigt in zijn voorbericht: van beoordeeling onthielden wij ons zorgvuldig. Of dit te prijzen is, houdt steller dezes voor hoogst twijfelachtig, hoezeer het ook de taak verligt. Vergelijkt eens de zoo naauwgezet en smaakvol bewerkte leçons et modèles

1 P.H. Suringar, Biographische aanteekeningen betreffende Mr. Pieter Paulus, blz. 20.

de littérature van Tissot! Een beetje leidende en onderwijzende kritiek had heusch geen kwaad gedaan.

Om te besluiten. Voorziet deze Bloemlezing van Neerlands letterkunde gedurende de 19de eeuw in eene behoefte? Stellig niet; vooral niet na die van prof. van Vloten. Kan zij aan hare bestemming, te weten huis- en schoolgebruik, voldoen? Door haar formaat onmogelijk, zoodat het een boek is, dat er, volgens onze bescheidene meening, even goed niet zou kunnen wezen en geene enkele reden van bestaan heeft.

Oct. 1879.
J.K. - T.

***Catalogus van het Museum van Oudheden, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, J.L. Beijers*, 1878.**
***Catalogus van den historischen atlas van Utrecht, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, J.L. Beijers*, 1878.**
***Catalogus van den topographischen allas der stad Utrecht, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, J.L. Beijers*, 1878.**
***Catalogus van den topographischen atlas der provincie Utrecht, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, J.L. Beijers*, 1878.**

Het jaar 1879 mag niet voorbijgaan zonder dat in de Gids een enkel woord van reeds te lang verzuimde waardeering van den verdienstelijken arbeid, hierboven aangekondigd, zijne plaats vinde. Het stedelijk bestuur van Utrecht, dat, nu vijf jaren geleden, zijne verzamelingen aan de zorg van den jeugdigen geleerde toevertrouwde, had zeker niet kunnen verwachten reeds zoo spoedig de vruchten van den ijver en de arbeidzaamheid van zijnen archivaris te zullen oogsten. De verschillende verzamelingen zijn door de oordeelkundige ordening en nauwkeurige beschrijving thans, voor het eerst, in den eigenlijken zin des woords, toegankelijk geworden voor hen die in de geschiedenis der stad en provincie Utrecht belangstellen.

Zij verdienden dit trouwens ten zeerste. Er zijn weinige gemeenten in ons vaderland die den altijd nog betrekkelijken rijkdom van Utrecht nabij komen of overtreffen. Hoe de stad, in een tijd toen men er slechts naar scheen te trachten om zich zoo veel mogelijk van voorwerpen van geschiedkundige, ja zelfs van kunstwaarde te ontdoen, het voorrecht had een burgemeester en een gouverneur

binnen hare muren te hebben, die dien geest van vandalisme met alle kracht weerstonden, wordt door den Heer Muller in de voorrede van den catalogus van het Museum van oudheden dankbaar herinnerd. Toch is veel verloren gegaan dat òf geheel verdwenen òf in verminkte overblijfselen aanwezig is. De beroemde tempel van Salomo, in de vorige eeuw een der bezienswaardigheden van Utrecht, waarvan de abbé Coyer, die in 1769 ons land bezocht, verhaalt dat de Joden hem niet zonder tranen in de oogen konden aanzien, ligt in puin, gesloopt door den tand des tijds. Meer nog dan het verlies van dit kunsteloos gevaarte, door den hoogleeraar Mill in de eerste helft der 18de eeuw ontworpen, moeten wij het betreuren dat alle meubelen van het oude stadhuis met de tapijtbehangsels, in 1644 met 3450 glds. betaald, met de schilderijen en zelfs, mirabile dictu, met alle oude zegelstempels der stad, in deze eeuw te loor zijn gegaan. Slechts enkele overblijfsels, in later tijd toevalligerwijs in hoeken en gaten teruggevonden, zijn uit de algemeene schipbreuk gered.

Is dit alles en nog zooveel meer wat hier op zijne plaats zou zijn onherroepelijk verloren, vergaan, versmolten of vernield? Wie zal zeggen wat wellicht nog hier of daar verscholen ligt? Een tentoonstelling zooals de Amsterdamsche van 1876 en de Friesche van 1877, die zich uitsluitend tot de stad en provincie Utrecht bepaalde, zou misschien reeds eenig licht kunnen geven. De particuliere verzamelingen in de stad, de talrijke oude ridderhofsteden ten platten lande bevatten ongetwijfeld nog een menigte voorwerpen, die bekend of onbekend, de moeite om die tijdelijk te zamen te brengen overwaard zijn. Had niet een samenloop van omstandigheden het herdenken der Utrechtsche Unie verhinderd, wellicht zou deze feestviering de aanleiding tot het bijeenbrengen eener dergelijke verzameling hebben kunnen zijn. Doch ook zonder dadelijke aanleiding zal het ons, hopen wij, nog eenmaal gegeven zijn de belangrijkste stukken der gemeentelijke verzamelingen naast die van het Museum Kunstliefde en het Aartsbisschoppelijk Museum met wat nog van elders wordt bijeengebracht, tot één geschiedkundig Museum van Utrecht te zamen vereenigd, al is het dan ook slechts voor enkele maanden, te mogen bewonderen.

W.H. DE BEAUFORT.

***De Familie Seaforth, door Florence Montgomery. Amsterdam, W.H. Kirberger*, 1879.**
***In Engen Kring, door Arno. Schiedam, H.A.M. Roelants*, 1878.**
***Lentestormen, door Josephine Giese. Amsterdam, P.N. vnn Kampen & Zoon*, 1879.**
***Het Vervloekte Huis, door G.J. van der Hoeve. Arnhem, J. Minkman*, 1879.**
***Uit het Volk, door Justus van Maurik Jr. Amsterdam, Scheltema & Holkema*, 1879.**

Langen tijd heeft men er zich vroolijk over gemaakt, dat terwijl de Duitscher geen roman schijnt te kunnen ontwerpen waarin niet een wereldwijze boer of een onhandig geleerde de hoofdrol speelt, en de Franschman 't onmogelijk acht zijne lezers te boeien zonder dames die door haar eigenaardige bloedmenging gedurig in verzet komen tegen het monopolie dat de burgerlijke wetgeving op het punt van den echt wil handhaven, zoo ook de Engelsche novellist altijd zijn vaste stokpaardje berijden moet en buiten de verheven cirkels der ‘Upper ten thousand’, geen uitkomst ziet. Nu gebeurt 't gedurig, dat Brit en Duitscher de meest overtuigende bewijzen geven totaal vreemdeling te zijn in de kringen, waar zij hunne lezers toch met al de aanmatiging van een oud bekende binnenleiden. Maar omdat het groote publiek evenmin alleen bestaat uit adellijken als uit boeren laten zij in die toch onbekende sferen hun fantasie eenvoudig losweg spelen, terwijl het Nederlandsche publiek, bij gebrek aan een voldoende eigen roman-literatuur, langen tijd wel genoodzaakt was zich te behelpen met de vertalingen van al die vreemde boeken.

Thans echter heeft dat vroegere gebrek bij ons, plaats gemaakt voor overvloed haast van oorspronkelijke romans. Vooral jeugdige schrijf-sters brengen daartoe gelukkig rijkelijk bij. Haar aantal wordt zoo groot, dat men alleen van hare pseudoniemen wel in één enkele minuut een twintigtal zou kunnen optellen, en dat wel met de zoo doorzichtige werkelijke namen er naast, zonder nog de velen te rekenen die flink en open optreden, en te fier zijn om achter de

namen van anderen weg te schuilen. Niet langer dus staat onze geniale Bosboom Toussaint als schrijfster haast alleen, maar thans te midden van eene breede schare van volgsters, die haar toch zeker allen nog als meesteresse blijven huldigen.

Vooral aan onze Nederlandsche vrouwen die zich met eere van haar taak als schrijfsters kwijten, komt een groote lof toe, omdat zij zich te meten hebben met de Engelsche dames. Want de Nederlandsche vrouw leeft in een zoo veel kleiner en nauwer kringetje dan de Engelsche. Die reizen on trekken geheel de wereld door en doen dus meer ervaring en levenswijsheid en menschenkennis op terwijl zij haar blik verruimen. Geen wonder dus dat zij gemakkelijker een boeiend en aantrekkelijk verhaal weten te schrijven dan wanneer men zich beperkt binnen den engeren kring van het huiselijke leven, en dan alleen sympathie kan wekken door de vervulling der moeielijkste taak welke op den romanschrijver rust, de juiste teekening der karakters. Zonder zoo hoog te reiken als tot een George Eliot, die ons helaas, om dezelfde redenen als een Dickens en een Thackeray dreigt te ontvallen, wensch ik er hier maar op te wijzen, hoe ook een Florence Montgomery heeft weten te tooveren in dat kleine cirkeltje waarbinnen zich haar Verkeerd begrepen en haar Bijeengebracht bewegen. Scherp komt dat vooral uit, nu het eerste werk waarvan zij een meer uitgewerkten roman heeft gemaakt, in haar Familie Seaforth voor ons ligt. 't Ontbreekt daarin niet aan inderdaad aardig gerangschikte tafereelen, maar toch blijft ook hier weer de hoofdverdienste bestaan in de zoo gelukkige teekening der karakters. Voor hare troetelkinderen vraagt zij geen sympathie door hen in omstandigheden te plaatsen welke verrassen of schokken door raadselachtig leed of onverwachte blijdschap, maar de karakters zelve weet zij zoo weer te geven, dat men ze wel moet lief hebben of althans belangstellen in het lot harer personen. Bij de Familie Seaforth komt die gaaf weer inderdaad meesterlijk tot haar recht.

Een andere eigenaardigheid der Engelsche schrijfsters is deze, dat zij nooit tot beuzelachtigheden overslaan. Van het huiselijk leven wordt niet elke scharnier gehoord, en tot die kinderachtige en kleingeestige nabootsingen van dienstbodenpraatjes en dialect dalen zij nooit af. Wanneer zij sensational novels leveren, dan houden zij zich ook aan die verrassingen, en bij het teekenen van karakters zoeken zij haar kracht in de ontwikkeling der gevoelens en beweeg-

redenen der handelingen, meer dan in de woorden. Ik zou bijna zeggen dat een Engelsche vrouw te ladylike is, om hare lezers met dat triviale geschrijf over eten en drinken en met keukenpraatjes zoo al niet te beleedigen, dan toch te vervelen. Hoe eenvoudig de toestanden ook zijn welke zij weergeven, ze worden nooit hinderlijk door gemeenheid of moeten hun relief ontleenen aan een platheid van uitdrukkingen welke alleen om het afwijkende en niet om het geestige van het gezegde worden aangehaald. Bij haar grenst het eenvoudige nooit aan het gemeene, maar staat daar lijnrecht tegenover.

Twee boeken van Nederlandsche schrijfsters, - want voor Arno leze men natuurlijk een vronwennaam, - en wel In Engen Kring en Lentestormen, geven mij bovenstaande woorden in de pen. Ik neem ze te zamen, omdat beide romans inderdaad op zonderlinge wijze een en hetzelfde onderwerp behandelen. In beide ontmoeten wij twee dochters, waarvan de eene onder de voogdij der stiefmoeder haast wegkwijnt, terwijl de andere er bijna door verloren gaat. Alleen daarin wijkt Arno ook in het slot der intrigue van Josephine Giese af, dat zij op inderdaad gelukkige wijze den geliefde voorstelt als blind geworden, even als de Italiaan Farina in zijn Amore bendato en de Spanjaard Galdos in zijn Marianela. De haast gelijktijdige verschijning dier boeken verbiedt ook hier echter alle gedachte aan navolging.

Maar wanneer beide dames hetzelfde onderwerp ter behandeling kozen en beide, schoon de eerste slechts een enkel maal en dan nog maar zeer bescheiden, tot die keukenpraatjes en booientaal afdalen, zoo gaat voor 't overige elk van haar een geheel verschillenden en zelfstandigen weg. Bij Arno is de intrigue goed gesloten en volgehouden, en komen de karakters zoo goed uit dat ze allen belangstelling wekken. In de Lentestormen daarentegen is de knoop van het verhaal zoo los gelegd dat men dien dadelijk ontwarren kan, terwijl de personen allen zoo zwak en weifelend en de meeste met zooveel overdrijving geteekend zijn, dat men zich aan geen enkele van hen hecht, maar ze haast zonder uitzondering vervelend worden. Arno heeft bij den lust ook den tact om te spelen met haar fantasie, maar blijft toch altijd zoo natuurlijk en eenvoudig en weet hare woorden en beelden zoo goed te kiezen en in overeenstemming te houden met het onderwerp, dat men haar gaarne volgt, al vliegt ze soms vrij hoog. In de Lentestormen daarentegen volgen het meest

verhevene en het hinderlijk platte gedurig zoo snel op elkander, dat het contrast soms een glimlach op de lippen brengt waar een traan in 't oog bedoeld was. Waar de eene met een vaste hand teekent wat zij gevoelt, gaat de andere weifelend te werk en door haar zoeken en tasten hier te hoog en daar te laag, zoodat zij telkens haar doel mist. Veel ligt de fout in ongeoefendheid om te schrijven. Gedurig blijkt 't, dat zij de taal niet voldoende kent en de juiste beteekenis der woorden haar telkens ontsnapt. Te spreken van ‘het ontzielde lijk’ eener gestorvene moeder, van een huisklopper die iemand ‘gastvrij aangrijnst,’ van een zegenwensch dien men ‘op den schoorsteen’ legt, van ‘klagelijk’ enz. gaat inderdaad niet aan. Zij weet geen maat te houden, eenvoudige dingen niet eenvoudig weer te geven. Wanneer een warme dag in Gelderland beschreven wordt, vreest men onwillekeurig dat huiveringwekkend zwijgen der natuur bij te wonen 't geen in de woestijn aan die vreeselijke orkanen voorafgaat; van een meisje op een bal heet 't, dat zij ‘een hagelbui van pijlen schiet op heeren’, terwijl hare lokken ‘als goud schitteren in 't gaslicht,’ welk gas gedurig allerlei wonderen moet doen. En nauwelijks heeft men die hoogdravende phrases gelezen of men hoort weer zeer huiselijk van verliefde jongelui, die op een picnic een aantal broodjes en krentebollen doen verdwijnen, terwijl de dienstboden voortdurend een taal en woorden gebruiken die, wel verre van aardig of geestig te zijn, bepaald stuiten. De mannen die harten veroveren zijn eer lomp dan flink, en het voorgevoel, eerst van een sterfgeval en dan van een huwelijksaanzoek mag, zacht uitgedrukt, vreemd heeten. Er is geen harmonie tusschen de feiten en gedachten en de wijze van voorstelling. Telkens worden de grenzen die het hooge van het lage scheiden, overschreden. Terwijl Arno een zekere gemakkelijkheid en losheid van schrijven heeft en voet bij stuk, maat weet te houden, wordt de andere schrijfster gedurig medegesleept door haar pen die zij nog niet weet te beteugelen, en verbreekt zij telkens zoowel door het gebruik van onjuiste woorden als door hoogdravende uitdrukkingen bij eenvoudige toestanden, de eenheid van het geheel.

Hoe gaarne gaf ik een gunstiger getuigenis van de Lentestormen. Maar wanneer mijn oordeel gevraagd wordt, geef ik het open en vrij, onverschillig of 't het werk geldt van een vrouw dan wel van een man, omdat ieder die zich voor het publiek waagt, de lasten daarvan even goed moet dragen als de lusten. En onhoffelijk zal

men immers evenmin zijn tegen schrijvers als tegen schrijfsters, en in mijn gevoelen over het werk der beide vrouwen zal men daarvan dan ook geen schijn of schaduw ontdekken.

Niet krachtiger daarom zal mijn af keurend woord luiden, nu ik dat over de laatste pennevrucht van den heer G.J. van der Hoeve uitspreek, hoewel hij niet eens de verschoonende omstandigheid pleiten kan, waarop de vorige schrijfster zich beroepen mag, ongeoefend te zijn in 't hanteeren der pen. Beter dan het Zonnetje in Huis is dat Vervloekte Huis wel, welke lof echter niet groot is, vooral omdat de loop van dit verhaal althans mogelijk is, hoe weinig waarschijnlijk dan ook. Mogelijk toch is 't, dat ie mand zijn medeërfgenaam op slinkschen weg en door anderen aan den drank zoekt te brengen ten einde hem op die wijze zoo liederlijk te maken dat hij ten slotte onterfd wordt. Maar onwaarschijnlijk blijft zulk een toeleg evenzeer als de geheele wijze waarop de verleider zijn last vervult. Mislukt is die sociaal democraat, en mislukt de erflaatster en haar dienstmaagd, en alleen de vrouw van den dronkaard is soms goed geteekend, beter dan de Tugendheld vooral. Maar het geheel is blijkbaar vluchtig afgewerkt en zoo langdradig, dat ik 't mijzelven onder het doorworstelen gedurig moest afvragen, welk soort van publiek den lust en het geduld kan hebben zulke boeken te lezen. Misschien dat een matigheidsgenootschap het als strooiblaadje gebruiken kan, maar verkleind tot een vierde der ware grootte. Hoe jammer van de vermogens van een schrijver, die zoo veel beters leveren kan.

Dat er veel studie toe noodig is en veel ervaring en menschenkennis, om naar waarheid het leven en de bewegingen getrouw weer te geven van hen in wier omgeving wij evenmin zijn opgebracht als dat wij er in verkeeren, bewijst het inderdaad groote talent waarmede de heer van Maurik zijn Uit het Volk geschreven heeft. Wanneer ge Amsterdammer zijt, staan niet tien maar honderd personen u onmiddellijk voor de oogen in wie ge zijne helden en heldinnen herkent. En nauwelijks hebt ge u, even als ik, gestooten aan de soms wel wat lang volgehouden nabootsing van het eigenaardige dialect der echte Amstelaren, of de schrijver heeft blijkbaar zelf begrepen dat de lezer daarvan verzadigd is en zet zijn vertelling verder voort in dien zoo gemakkelijken en vloeienden verhaaltrant, welken hij tot den einde toe weet vol te houden. Maar 't zij hij u dwingt te lachen of wel een traan van medelijden in menig oog doet op-

komen, altijd blijft de vorm eenvoudig en volkomen in overeenstemming met het verhaal. Hoe laag hij soms met u afdale in de verblijven welke hij met de geheele daar verkeerende bevolking teekenen wil, toch kwetst hij u nooit door woorden of toestanden te geven die hinderlijk zijn of stuitend voor het gevoel, evenmin als hij ooit in opgeschroefde phrases heil zoekt om inderdaad aandoenlijke tooneelen in schamele woningen treffend te maken. Blijkbaar kent hij bij eigen aanschouwing wat hij teekent, en bij doet dat met een vaste hand en met een soberheid van kleuren die de beelden als levend uit den achtergrond doen optreden. Die arme luidjes waaronder zijne Porster, een meesterstukje, haar brood zoo moeielijk verdient, winnen uw genegenheid ook zonder dat hij een woord tot hun aanbeveling spreekt, maar alleen door de waarheid waarmede hij hen voorstelt. Dat bezoek van den ongelukkigen speelman bij zijne vroegere bruid is inderdaad aandoenlijk, en de moederlijke zorg der porster voor haar ziek kleinkind, nadat zij doornat en verkleumd van haar tocht in den vroegen ochtend is teruggekeerd op haar ellendig zolderkamertje, zal men niet lezen maar herlezen. In beide verhaaltjes schuilt een warmte van gevoel en van deelneming in het leed van anderen, die inderdaad weldadig aandoen.

En dan de humor in die tooneelvoorstelling!

Hoe moeilijk 't echter is om juist bij de bewerking van een stof als deze niet tot overdrijving te vervallen, bewijst de schrijver 't best in de teekening der familie van Zorgen en in zijn Vriendendienst. Niet dan rakelings ontsnapt hij hier aan dat gevaar. Zoo licht mist men hier zijn doel, enkel en alleen omdat men te veel wil geven. Maar juist dat gevaar staat waarschuwend vóór den schrijver, zich niet eenzijdig te beperken tot dat eene onderdeel van ons zoo rijke volksleven, maar flink en onbeschroomd met de volle hand daarin te grijpen, overtuigd zijnde dat alles wat met liefde en warmte wordt ondernomen ook wèlslaagt bij hem, die het voorrecht heeft levend met de pen weer te kunnen geven wat oog en hart hebben opgevangen.

Wanneer de vroeger aangehaalde schrijfsters dienstboden sprekende invoeren, is dat een geheel onnoodig en hinderlijk contrast met het verhaal hetwelk ons juist in geheel andere kringen verplaatsen wil. Maar bij den heer van Maurik maakt zelfs de nabootsing van het dialect een onmisbaar deel uit van zijne Volksschetsen, zoo als de

naam van zijn boek duidelijk aangeeft, en woord en uitdrukkingen zijn bij hem volkomen in harmonie met het onderwerp. Alleen overdrijving zou ook zelfs bij hem den indruk schaden, en daartegen zou men ieder moeten waarschuwen behalve deze schrijver, die toont wel te weten hoe ver hij gaan kan. Gelukkige gaaf, zoo geheel met anderen te kunnen leven, en het talent te hebben daarvan op zoo sprekende wijze getuigenis af te leggen. Dat belooft ons nog menig boekje als deze Amsterdamsche Schetsen en Novellen.

M.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Aicard (Jean), Visite en Holland.	Dl. I. Blz. 596.
Akerlaken (Jhr. Mr. D. van), Mr. Hendrik van Stralen.	Dl. I. Blz. 99.
Antoinette, Nieuwe Miniaturen.	Dl. IV. Blz. 328.
Arno, In engen kring.	Dl. IV. Blz. 590.
Asser (Mr. C.), Handleiding tot beoefening van het Nederl. burgerlijk recht.	Dl. I. Blz. 607.
Barilli (A.G.), Een Romeinsch ridder.	Dl. III. Blz. 375.
Beernaert (A.), Schetsen en beelden.	I. 204. Dl. IV. Blz. 348.
Berckenhoff (H.L.), Causeriën.	Dl. II. Blz. 570.
Berndtson (Fr.), Runeberg och hans hem.	Dl. IV. Blz. 284.
Bjôrnson (Björnsterne), In de bergen.	Dl. I. Blz. 585.
Bjôrnson (Björnsterne), Magnhild.	Dl. I. Blz. 603.
Blüttgen (V.), Uit tijden van gisting.	Dl. II. Blz. 186.
Boekeren R. Koopmans van), Aan den rand des afgronds.	Dl. I. Blz. 208.
Borel (G.F.W.), Onze vestiging in Atjeh.	Dl. II. Blz. 327.
Boudewijnse en van Soest, De Indische wetgeving.	Dl. III. Blz. 343.
Brink (Dr. J. ten), Het verloren kind.	Dl. IV. Blz. 355.
Cannegieter (Dr. T.), De zedelijkheid, enz.	Dl. I. Blz. 209.
Coningh (C.F. van Assendelft de), Ontmoetingen ter zee en te land.	Dl. III. Blz. 365.
Conscience (H.), Het wassen beeld.	Dl. IV. Blz. 348.
Consulaire verslagen (Verzameling van).	Dl. IV. 64, 261.
Cossa, (Prof. L.), Guida allo studio dell' Economia politica. }	Dl. II. Blz. 366.
Cossa, (Prof. L.), Primi Elementi di Economia politica. }	Dl. II. Blz. 366.
Cossa, (Prof. L.), Primi Elementi di scienza della finanze. }	Dl. II. Blz. 366.
Cossa, (Prof. L.), Saggi di Economia politica. }	Dl. II. Blz. 366.
Courtmans (Vrouwe), Karel Klepperman.	Dl. IV. Blz. 348.

Craandijk (J.) en P.A. Schipperus, Wandelingen door Nederland.	Dl. III. Blz. 545.
Cygnaeus (Fred.), Om Johan Ludvig Runeberg.	Dl. IV. Blz. 284.
Cygnaeus (Fred.), Om Fanrik Ståts Sågner.	Dl. IV. Blz. 284.
Dietrichson (L.), J.L. Runeberg.	Dl. IV. Blz. 284.
Droste (Coenraet), Overblijfsels van geheugchenis.	Dl. IV. Blz. 217.
Dyserinck (Joh.), De Psalmen.	II. 562. Dl. III. Blz. 70.
Ebers (G.), Reis van Gosen naar Sinaï.	Dl. II. Blz. 379.

Ewald (H. F), Agatha.	Dl. I. Blz. 585.
Emants (Marcellus), Lilith. }	Dl. IV. Blz. 421.
Emants (Marcellus), Een drietal Novellen. }	Dl. IV. Blz. 421.
Fantasio, Europesche brieven.	Dl. I. Blz. 207.
Farina (S.), Prima che nascesse. - Le tre nutrici.	Dl. II. Blz. 381.
Fraissinet (P.), Eenige West-Indische koloniën na de Emancipatie.	Dl. IV. Blz. 174.
Garcia (Don).	Dl. I. Blz. 215.
Geertsema (Mr. C.G.), De Zylvestenijen in de Groninger Ommelanden.	Dl. I. Blz. 606.
Gezellige avond (Een) in een geleerd genootschap.	I. 205. Dl. IV. Blz. 362.
Giese (J.), Lentestormen.	Dl. IV. Blz. 590.
Grolman (A.), De beginselen van het Ornament.	Dl. II. Blz. 169.
Haar (B. ter), Komplete Dichtwerken.	Dl. I. Blz. 200.
Haar (B ter) Bz., Graf bloemen.	Dl. I. Blz. 201.
Hasebroek (J. P), Sneeuwklokjes.	Dl. I. Blz. 198.
Heemskerk (Mr. A.), Reisindrukken uit W. Indië.	Dl. I. Blz. 206.
Henne-am Rhijn (O.), De ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid.	Dl. IV. Blz. 314.
Hoeve (G.J van der), Een zonnetje in huis.	Dl. III. Blz. 551.
Hoeve (G.J van der), Het vervloekte huis.	Dl. IV. Blz. 590.
Holland (Jan), Nette menschen.	Dl. I. Blz. 186.
Insulinde (Plaatwerk).	Dl. I. Blz. 604.
Jacobson (Mr. A.W), De vergunning tot het bespelen van den Kon. Holl. Schouwburg te 's Gravenhage.	Dl. I. Blz. 598.
Kalle (F.), Aanleiding tot huiselijke en maatschappelijke welvaart.	Dl. III. Blz. 174.
Keyzer (J.P. de), Neêrland's letterkunde in de negentiende eeuw.	Dl. IV. Blz. 584.
Koekebakker (H.) Jr., Het godsdienstig zedelijk leven.	Dl. I. Blz. 210.

Kohl (J.G.), Geschichte der Entdeckungsreisen and Schiffahrten zur Magellan's-Strasse.	Dl. III. Blz. 208.
Kühne (G.), Wittenberg en Rome.	Dl. IV. Blz. 371.
Labiche (Eugène), Theâtre complet	Dl. I. Blz. 118.
Lagus (G.), Den Finsk-Svenska literaturens utveckling.	Dl. IV. Blz. 284.
Legacy (A.), by the author of John Halifax.	Dl. I. Blz. 345.
Letteroefeningen (Alg. Vaderl.), 1791-1811.	I. 431. Dl. II. Blz. 25.
Levy (Mr. J.A.), Engelsch Katheder-Socialisme.	Dl. III. Blz. 377.
Louter (Mr. J. de), Handleiding tot de kennis van het Staatsen administratief recht van Nederl. Indië.	Dl. III. Blz. 343.
Lucia (Ellen), Uit mijn meisjensjaren.	Dl. III. Blz. 539.
Mallock (W.H.), The new Republic.	Dl. III. Blz. 193.
Masoch (Sacher), Een tweede Job.	I. 214. Dl. III. Blz. 524.
Maurik (Just. van) Jr., Uit het volk.	Dl. IV. Blz. 590.
Meiszner (A.), Historische schetsen.	Dl. IV. Blz. 370.
Meijern (G. von), Aan wien de Bruid?	Dl. IV. Blz. 370.
Modderman (Mr. W.), Friedrich Carl von Savigny.	Dl. IV. Blz. 185.

Montgomery (F.), De familie Seaforth.	Dl. IV. Blz. 590.
Mörike (Eduard), Erzählungen - Gedichte.	Dl. I. Blz. 516.
Mosenthal (S.H.), Uit het Joodsch familieleven.	Dl. III. Blz. 539.
Muller (H.C.), Gedichten.	I. 202. Dl. III. Blz. 531.
Muller (S.) Fz., Catalogussen van Utrecht.	Dl. IV. Blz. 588.
Mijer (Mr. P.), Jean Crétien Baud geschetst.	Dl. II. Blz. 237.
Nassau (Dr. H.J.)'s Geschriften.	Dl. III. Blz. 372.
Noble (John), Zuid-Afrika.	Dl. III. Blz. 351.
Onderzoek naar de verspreiding der geneeskundige hulp in Nederland.	Dl. IV. Blz. 567.
Ontwerp-Octrooi en Reglement voor de Javasche Bank.	Dl. IV. Blz. 161.
Perez Galdos.	Dl. I. Blz. 217.
Posno (Mr. A.), Handboek voor den O.I. Ambtenaar.	Dl. III. Blz. 343.
Potgieter (E.J.), Studiën en Schetsen.	Dl. I. Blz. 589.
Rancken (J. Oskar), Fänrik Ståts hjeltar.	Dl. IV. Blz. 284.
Reclam (C.), Levensregelen.	Dl. I. Blz. 194.
Reuss (E.), Le Psautier.	Dl. III. Blz. 70.
Roland, Akademieleven.	Dl. I. Blz. 212.
Runeberg (Joh. Ludvig), Samlade Skrifter. }	Dl. IV. Blz. 284.
Runeberg (Joh. Ludvig), Efterlemnade Skrifter. }	Dl. IV. Blz. 284.
Sanders (Mr. A.J.W. Farncombe), Note sur les dispositions legislatives, etc.	Dl. I. Blz. 395.
Schaepman (Dr. H.J.A.M.), Vondel.	Dl. I. 581, 591.
Schillers Wilhelm Tell, metrisch overgezet door J. Hoek.	Dl. II. Blz. 545.
Sepp (C.), Drie Evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming.	Dl. IV. Blz. 176.
Shakespeare's Romeo en Julia.	Dl. IV. Blz. 498.
Sleeckx, Dramatische werken.	Dl. IV. Blz. 348.
Smid (H. Joh.), Handboek voor de Cultuur der koffie.	Dl. II. Blz. 575.

Sorgen (Mr. W.G.F.A. van), Oom George.	Dl. III. Blz. 190.
Spielhagen (F.), Stormvloed.	Dl. II. Blz. 186.
Stowe (H. Beecher), Dolly.	Dl. I. Blz. 604.
Straatman (J.N.), De Gemeente van Rome.	Dl. I. Blz. 211.
Stratenus (L.), Droomen en werkelijkheid. }	Dl. IV. Blz. 328.
Stratenus (L.), Een granaatbloem. }	Dl. IV. Blz. 328.
Swinburne (Alg. Ch.), Songs before Sunrise. }	Dl. II. Blz. 193. Dl. III. Blz. 101.
Swinburne (Alg. Ch.), The Queen Mother et Rosamund. }	Dl. II. Blz. 193. Dl. III. Blz. 101.
Swinburne (Alg. Ch.), Chastelard. }	Dl. II. Blz. 193. Dl. III. Blz. 101.
Swinburne (Alg. Ch.), Poems and ballads, 2 vol. }	Dl. II. Blz. 193. Dl. III. Blz. 101.
Swinburne (Alg. Ch.), Songs of two nations. }	Dl. II. Blz. 193. Dl. III. Blz. 101.
Swinburne (Alg. Ch.), Bothwel. }	Dl. II. Blz. 193. Dl. III. Blz. 101.
Swinburne (Alg. Ch.), Atalanta in Calydon. }	Dl. II. Blz. 193. Dl. III. Blz. 101.
Swinburne (Alg. Ch.), Erechtheus. }	Dl. II. Blz. 193. Dl. III. Blz. 101.
Taine (H.), Philosophie de l'Art (N. Grieksche vertaling).	Dl. III. Blz. 548.
Tromp (Theod. M.), Herinneringen uit Zuid-Afrika.	Dl. III. Blz. 288.
Unger (W.), Die K.K. Gemälde-galerie in Wien.	Dl. IV. Blz. 378.
Vasenius (V.), Vid Finnarnes Sorgefest. }	Dl. IV. Blz. 284.
Vasenius (V.), On Julqvällen.	}Dl. IV. Blz. 284.

Velzen (H.W. Thoden van), Laurier en Olijf.	Dl. I. Blz. 203.
Verslag van den president der Javasche bank.	Dl. IV. Blz. 161.
Vespucci (A.), Dal mio giornale.	Dl. III. Blz. 188.
Viotta (M.H.), Lexicon der toonkunst.	Dl. II. Blz. 373.
Volksalmanak voor 1879.	Dl. II. Blz. 383.
Voorheen en thans. Herinneringen van een oud-student.	Dl. I. Blz. 379.
Voorhoeve (H.), De Linde.	Dl. III. Blz. 188.
Vosmaer (Mr. C.), De Ilias van Homerus.	Dl. I. Blz. 566.
Wazenaar, Een Vlaamsche jongen.	Dl. IV. Blz. 348.
Weitzel (A.W.P.), De miliitaire Pensioenen der Land- en zeemacht.	Dl. III. Blz. 332.
Westervoort (Fl. van), Herman.	Dl. IV. Blz. 328.